MATTHAEI VVESENBECII

PARATITLA IN PANDECTAS IVRIS CIVILIS.

AB AVTHORE RECOGNITA & aucta.

ACCESSERVNT PRAETEREA PRIORI AEDItioni, *Prolegomena De finibus studiorum Iurisprudentiæ: De studio Iuris rectè instituendo: De libris Iuris: item Partitio Pandectarum particularis: & in calce, Oeconomia Codicis Iustinianei.*

CVM RERVM ET VERBORVM, ITEMQVE TITVLOrum, locuplete ac gemino INDICE.

Cum gratia & priuilegio Cæsareæ Maiestatis, ad sexennium: & Regis Galliarum, ad quinquennium.

BASILEAE, M. D. LXVIII.

AD ILLVSTRISS. ET INCLY-
TVM PRINCIPEM AC DOMINVM VERE
auguſtum, D. AVGVSTVM, S. R. *Imperij Electorem
Archimareſcalcum, Ducem Saxon. &c.*
MATTH. VVESENB.

PRAEFATIO.

IN tuo auguſtiſs. nomine, Elector Auguſte, cur hanc ſtudiorum meorum partem, antea negligentius æditam, nunc, ut opinor, tolerabiliorem, uelim apparere, in cauſa eſt rerum inſtabilitas & uiciſsitudo humanarum. Ex tot enim illuſtriſs. Saxon. Ducibus, quorum inclyta nomina primæ æditioni ſunt prælata, neminem præterea, hoc quidem tempore, præpotens Deus reliquit nobis præſentem, ad cuius clementiam confugere, & in quo ponere noſtra rectè poſsimus. Itaque uelut infantuli alterutro parente, pupilli cæteris tutoribus orbati, quanto minus in quo acquieſcant & nitantur, habent, tanto ardentius, qui ſupereſt, unum complectuntur & ambiunt: ſic hæc noſtra operatio, priore nauigationis curſu deſtituta, ad T. C. pedes aduoluitur: & illuſtri Clementiæ oculo, quo bona ſtudia ſerenare conſueuiſti, ſeſe quoque ut benignè reſpicias, ſupplicat & expoſcit. Quanquam ſcriptum ipſum non uſquequaque huius indiget: cuius genius prudentes quidem rerum humanarum æſtimatores, communiſq́; ſibi imbecillitatis conſcios, maximè qui meas norunt occupationes, reperturus eſt fortè animo non abhorrente, neque iniquo: cæterorum uerò cenſuras, qui ex alienæ inſectatione induſtriæ, nobilitatem doctrinæ melioris, quam nunquam ſimili in argumento ſunt periclitati, colligunt ad uulgi opinionem, & aucupantur, fugiet quantum poterit, ac reformidabit, nec his ſe contemptui, uel etiam pro ludo ac delectamento eſſe, maximoperè dolebit. Mea potius authoris perculſa fortuna, rerumq́; acerbarum diuturna ſanè perpeſsio, hanc tuæ Serenitatis lucem opemq́; implorat: in qua nihil diuinius neque maius eſt quàm poſſe, nihil humanius nec melius quàm uelle, commune quoddam ſalutis perfu-

gium, omnium piorum infortunijs præbere: quibus cùm perpetuis tuis in Eccleſiam ac Scholas beneficijs, quaſi ſigno ad bene ſperandum ſublato, mirificam ſpem atque expectationem concitâris, ea bona præclaraque ſpes ne aliqua debilitetur & languefiat, in commemorabili T. C. pietate ac uirtute potiſsimùm eſt ſitum.

In Belgis natus, Germanis hoſpes in oris,
Exilij tolerans, quod fert Eccleſia, partem,
Conficio ſpacium peregrinæ flebile uitæ.
Dum ueram uocor in patriam, quæ ſanguine parta eſt,
CHRISTE tuo, tu me poſt funera magne ſacerdos
Suſcipe, & extremæ ſubduc diſcrimine luctæ.
Mors tua uita mea eſt: tu debita litra parenti
Soluiſti moriens, ut per te uiuere poßim.
Hac ergo fretus ſpe non dubitante, recondar
In mortem dux CHRISTE tuam, quæ ianua uitæ eſt:
Vt tecum moriens, tecum ò mea uita reſurgam.

Extraict du priuilege.

CHARLES *par la grace de* Dieu Roy de France: *A tous Preuostz, Baillifz, Senechaulx ou leurs lieutenans, & à tous nos autres iusticiers & officiers, & à chacun d'eux si comme à leur appartiendra, salut. Nostre bien-amé Nicolas L'Euesque, marchant imprimeur, bourgeoys de Basle en Suysse, nous a faict remonstrer qu'il a recouuert* Paratitla VVesenbecij *qu'il voudroit faire imprimer: mais il craint que les imprimeurs de nostre Royaume les veulent apres imprimer, & iceux vendre & debiter, & par ce moyen frustrer l'exposant de son labeur & frais, qu'il conuient exposer en l'impression. A cause de quoy il nous a supplié & requis luy vouloir pourvoir. Nous à ces causes, desirant fauorablement traicter ledict exposant: Auons permis & permetions par ces presentes, de vendre & debiter, ou faire vendre ou debiter en cestuy nostre Royaume, ledict liure qui sera par ledict exposant imprimé, sans que les imprimeurs & libraires, de nostre Royaume, pays, terres & seigneuries, les puissent faire imprimer, durant le terme de cinq ans, à cõmencer du iour de l'acheuement de la premiere impression, sans l'expres congé & permission dudict suppliant, sur peine de confiscation desdicts liures & d'amende arbitraire. Si nous mandons & enioignons par ces presentes que de nostre presente permission, vous faciez souffrir, & laissiez iouir ledict exposant, sans souffrir luy estre faict, mis, ou donné aucun empeschemẽt, au contraire, car tel est nostre plaisir. Donné à Moulins le 15. de Ianuier, l'an de grace 1566. & de nostre regne le sixiesme.*

Par le Roy a vostre relation.

Deuabres.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ, DE FINIBVS IVRIS-PRVDENTIAE.

OMnium quæ in doctorum hominum inquisitione uersantur, nihil profectò est præstabilius, nihil ad degendam bene beateq; uitam, cognitione dignum magis atq; necessarium, quàm in omni studiorum munere, cùm fines cuiusq; rei, quò uniuersa consiliorum summa referatur, intelligere: tum aditus omnes, exitusq;, qui eò quod rectè prouisum est, commodè deducant, ingenio ac ratione indagatos habere, & patefactos. Vt enim iter ingressuro, certa quò tendat meta, debet initiò esse præstituta, eaq; prouisa: tum quæ ad illam itinera proximè aperiantur subinde est explorandum: sic in aliquam deliberationis regionem quasi ingredientes, primò uidere, quid sit illud extremum quod petitur, & in quo adepto acquiescere animus uelit: tum quibus itineribus ad id quàm commodissimè penetretur, uestigare oportet: ut & consiliorum ratio uera reperiri, & laboris inceptio auspicatò confirmari possit. Cæteróquin ueluti iacula temerè iacta, nec in ullum certò scopum intentata, aerem (ut dicitur) tantum feriunt: sic studia absq; mente & consilio suscepta, nullum operæprecium efficere possunt. Ac ut is qui flumen ducem sequitur, serò (quod aiunt) ad mare peruenit: ita quibus quaq; in re consequenda, nulla certa constat methodus, neq; uia, ad id quod petunt, recta initur, hos necesse est in maximo errore, summaq; ignoratione uersari: ac uelut ignaros itineris, cæcaq; in nocte uagantes, ad quæuis deuia offendere atq; affligtari: ut quà progrediantur, quò se recipiant, facilè reperire non possint: mirum ut non sit, si in medio sępe spacio frangantur & corruant, atq; ante in ipso cursu obruantur, quàm portum conspicere ullum possint. Quod cum ita sit, rectè & sapienter, ac propemodum diuinè (nam cum diuinis præceptis ista consonant) præcepisse uidetur in Politicis Aristoteles, duas esse præcipuè res, quæ omnes actiones bonas & laudabiles efficiant: alteram, ut scopus & finis actionum prouidè constituatur: alteram, ut media ad finem rectè ducentia, scienter eligantur. Ex quo nota est illa uitæ regula: quam ut optimam, bene consulendi agendiq; normam, circumferre mente atque animo omnes quotidie oportebat: Ita curras, ut metam prospicias: & media eligas, ad metam rectè ducentia. Sed cùm nulla uitæ pars, nullumq; munus tam est exiguum, quod huius rei deliberatione uacare potest: tum profectò in cultu optimarum doctrinarum capiendo, nihil est tantopere tenendum, quàm ut primò quidam eruditionis ueluti portus, quo omnis institutio & conatus remis uelisq; contendat, solerti cogitatione prouideatur: deinceps uerò, uti rectus ad eundem cursus, ac quædam ordinata studiorum laborumq; quasi uelificatio instituatur: quo & perpetuitas quædam ac constantia instituti retineri, & labores discendi difficiles atque asperi superari, & uela quasi studiorum ad certum signum dirigi, & constans doctrinæ atq; uitæ seruari cursus: deniq; animi uarijs studiorum tempestatibus iactati ac defatigati, uelut ex alto in portum despectantes, recreare se atq; erigere, & in tantis quæ discenti undiquaq; occurrunt, difficultatibus, obdurare quàm facillimè possint. Nam qui impetu magis quàm consilio & deliberatione, in studiorum uiam præcipitant, neq; antè simul retroq; uident bene quid sit agendum: hi plerunq; prætermissis ἔργοις, deferuntur & adhærescunt ad τὰ πάρεργα: & quamuis multa temerè conentur, ac contẽdant sedulò, Sisyphi tamen (ut est in prouerbio) saxum, labore in orbẽ redeunte, infeliciter uoluũt, nec proficiunt hilum, neq; ad fructum aliquẽ iustum conatus suos accõmodare ac perducere unquam possunt: sed

ueluti nauis spoliata gubernaculo, & uentis atq; fluctibus uarie iactata, sic remis uelisq; boni consilij destituti, uagantur in lectione meditationeq; omni, & quasi tempestate errorum iactantur temere: ut quo cursu contendere, quos receptus attendere, quem in portum se recipere debeant, scire satis non possint. Itaque ad quemuis scopulum facile offendentes, naufragium sæpe studiorum ante faciunt, quàm in uiam redire, & se occurrentium difficultatum fluctibus commode explicare possint. Ex quibus quia intelligi facile potest, qui ad excolendam aliquam doctrinæ partem ingenium applicant, illis præcipue curæ & studio esse oportere, ut & ad conuenientem rebus, utilemq; uitæ finem atq; exitum, & ad commodissimam discendi rationem, omnem institutionem compositam habeant, & formatam: ideo uisum mihi fuit faciendum, ut in hoc doctrinæ Iuris exorsu, de utraq; re, primùm de uero usu, rectisq; huius studij finibus constituendis: deinceps de uia & ratione illius bene inchoandi atq; pertexendi, cum adolescentibus qui hoc scientiæ genere delectantur, nonnihil commentarer: ut & qui rectam ingressi sunt uiam, ad urgendum ardentiore studio cursum animentur, & illis, qui quid optimum sit minus recte iudicare possunt, aliqua consilij minime mali ratio subijciatur. Sed in uero Iurisprudentiæ usu exquirendo, illud principio tenendum est, nisi simul omnium actionum humanarum, uel potius ipsius hominis finem una complectamur, & quid extremum sit, quod natura ut summum ex rebus expetendis sequi debeat, uestigemus, nihil solide certoq; hac de re definiri posse. Quò enim uniuersa λογικὴ natura, rato iustoq; ordine tendit & fertur: eodem singulas eius partes, actiones, studia destinata esse oportere, consentaneum est. Verùm hac de re bene longa est, & litigiosa, nec adhuc satis explicata apud philosophos disputatio: quorum tam uariæ, tamq; discrepantes, nec secum in explicatione consentientes extant de fine hominis sententiæ, magno ut argumento esse debeant, principium & caput illud sapientiæ, quod de cœlo delapsum ostensumq; diuinitùs ferunt, γνῶθι σεαυτόν, fugere uim notionemq; humanæ intelligentiæ: nec acie captuq; nostri ingenij comprehendi, neq; sententia orationeq; uel maxime sapientis explicari, nec studio & inductione acerrimi etiam animi præstari sine diuina gratia & πνεύματι cœlestis uerbi posse. Nam omnes illi, quos dixi, sectatores sapientiæ, de uera rerum humanarum æstimatione facienda, fineq; ultimo constituendo, cùm mirifice contendunt inter sese, & opinionibus discordantes, uelut in tenebris temere dimicant, dum alij illa expletis uoluptatum calculis atque punctis, alij sola uirtutis actione, plerìq; adiuncta ad uirtutem reliquorum bonorum affluentia atque copia, metiuntur: tum (quod magis mirere) in tanta pugnantissimarum disceptationum uarietate & discrepantia, tamen illud uelut commune fundamentum ex æquo retinent, in eoq; conueniunt ad unum omnes, ut finem hominis in perfectione expletioneq; naturę, inq; optima sui generis constitutione, atq; singularum partium ὁμολογίᾳ absoluta, collocandum esse arbitrentur. Quo sane posito, illud sequi necesse est, hominem hominis causa, aut certe propter seipsum generatum, & ex sese pendere atq; aptum esse totum: id quod falsò asseuerari, & à re atq; ueritate longissime distare, non modò testimonijs diuini uerbi, quæ in horum schola pondus nullum habent, certò conuincitur: sed etiam demonstrationibus, ex ipsa hominum natura sumptis, quæ refelli nullis argutijs possunt, tam euidentissime comprobatur, mirum ut sit, omnes istos scientiæ magistros, uno cursu atq; tempestate eàdem delatos, in hunc erroris scopulum, adeò turpiter impegisse. Etenim ut alia quæ sunt innumera prætermittantur, cum humana natura causam à se non habeat, sed aliunde ortum principatumq; uitæ mutuetur: illud certissima consecutione cõcluditur inde, atq; extruitur, ne ipsam quidem terminari in sese, suisq; utilitatibus circumscribi, neq; ad se uelut extremum finem referri posse. Non enim in eo quod efficitur, sed cum causa quæ quid efficit, finis cuiusq; rei implicatus est, & coniunctus: utpote cum nullum opus sui ipsius gratia, sed ad opus usumq; architectantis extruatur. Hominem porrò ex se

causam

causam non habere, ipse ortus atque obitus planissime demonstrant. neque enim humana occideret natura, si ex se moueretur & uiueret: cùm incolumitatem suam, usumque uitæ, summo studio consectetur & appetat, interitum uero atque imminutionem sui extreme fugiat atque reformidet. Ac perspicuum illud quidem, apertumque est, eam aliunde generari atque nasci: non quidem perfectam, sed uelut absque ratione sineque ullis animi atque corporis uiribus: quæ productione temporis paulatim non ui sua, sed aliunde externis alimentis, secundum omnes dimensiones, longitudinem, latitudinem, & spissitudinem augescunt, aluntur, adolescunt & roborantur: quod aliter esset, si natura se ipsa gigneret. nam & perfecta suo in genere primo mox ortu aderet, & ipsa ex se uitæ durationem perennitatemque, ac expletam omnium partium συμφωνίαν, sine externis adminiculis sufficeret: id quod nunc abest. Cum autem eadem omnium hominum generatio, idem ortus sit, & inde usque ab initio semper fuerit, non potest in infinitum fieri progressio: sed necesse est, in principe aliquo resisti, qui principatum uitæ & rationis intrinsecus iniectum inclusumque diuinitùs, ac uim gignendi, genusque progagandi suum diuino munere sit adeptus. Hoc enim animal prouidum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum prouidentiæ, consilij ac significationum, & solum ex tot animantium generibus atque naturis, particeps cogitationis, intelligentiæ, iudicij & rationis, honesta à turpibus discernentis, qua nihil est melius, neque diuinius: cum nec ex se (ut res ipsa docet) ortum habeat, nec casu confluere conformarique temere potuerit illud, in quo nihil temerarium, nihil fortuitum: sed rato ordine, immutabilique in omni æternitate constantia & continuatione tam decenter, apte, scienterque constructa sunt omnia, ut nihil ne excogitari quidem possit solertius & ordinatius, magisque extra fortuitum casum omnem & temeritatem positum: cumque nec à natura quidem bruta, & mentis experte, qualis est elementaris, sata esse & propagata queat (non enim potest effectus præstantior esse causa, nec quod ratione caret, efficere id quod non modò ut fieret, ratione eguit, sed ipsum quoque plenum rationis conspicitur atque intelligentiæ:) relinquitur id unum, à ui aliqua præstantiore, participe rationis, pollenteque immensa sapientia, consilio & potentia, hanc tam excellentem plenamque artis & sapientiæ formam esse concinnatam, hominumque generi attributam. Eum autem τέχνητα σοφὸν, uiuum ac uerum esse Deum, qui totam hanc mundi molem cum omni instrumento elementorum, corporum, spirituum, uerbo quo iussit, ratione qua disposuit, uirtute qua potuit, in ornamentum maiestatis suæ de nihilo expressit: cùm naturæ ipsius, cui hæc notitia imbuta est, subiectione atque monitu discitur: tum euidenter demonstratur ex hoc ipso admirabili rerum omnium systemate atque fabrica, una ui & consensione naturæ constructa: qua nulla neque harmonia concinnior, neque concinnitas suauior, neque suauitas gratior est aut utilior. Nam ipse quidem naturæ sensus, omnium gentium communis, omnibusque seculis idem permanens, sua quadam illustratus luce, id quod res est, quodque semper inde usque ab initio ita fuit putatum, certò ingenitum habet atque cognitum, huius tam admirandæ fabricæ, qua anima diuina & cœlestis cum terreno quidem & mortali, sed tamen artificiosissimo corpore est copulata, unum machinatorem & architectum esse Deum. Atque dum ipsi totius mundi communem consulentes naturam complectimur, & extruimus animo copulationem rerum, causarumque seriem cogitatione uestigamus, & ratione magistra usi, in toto hoc admirabili systemate principem causam tantæ molitionis effectricem inquirimus, quæ tam multiplicem cùm singularum specierum uarietatem, omni instructu ornatuque copiosissimam, tum uniuersarum condecentiam & συναρμογίαν admirabilem, qua nihil neque ad usum melius, nec ad speciem pulchrius esse potest, infinita ui & sapientia perfecerit, & sit machinata: huiusque tam pulcherrimi domicilij, admirabilisque structuræ patremfam. cum quasi domi suæ, ita in uniuerso mundo, ratione ianitrice aditum patefaciente quærimus: nihil profectò supra hominem sapientius, magisque pollens.

quam

quam diuinam prouidentiam, ad gubernacula totius uniuersitatis rerum sedentem, & sapientissimè cuncta quæ architectata sit moderantē, reperire uspiam possumus: ut cùm uniuersus hic totius mundi ornatus, quo nihil potest fingi decētius, tum in his omnibus quæ solertissimè fabrefacta aspicimus, ipsa naturæ humanæ super omnia eminens antecellentia, certissimum sit τ̄ θεογνωσίας παιδευτήριον atq; theatrum: deducens nos (nisi planè ex homine exuere hominem, & in beluas degenerare uolumus) ad principem uitæ atq; lucis huius diuinæ Deum: qui sapientiæ suæ pulcherrimam, maximeq; illustrem imaginem in hominum animis, tanquam sacellum suæ maiestati peculiariter dedicatum, in quo ritè pieq; coleretur, locauit atq; consecrauit. His itaq; positis, & consensione omnium ætatum atq; populorum (sunt enim rationis exploratæ & immotæ, quæ ne quidem hi ipsi qui ista disceptant, magistri inficias ire audent) cōfirmatis & approbatis, ruere illa omnia præclara sapientiæ istorum figmenta atq; aniles delirationes necesse est. Si enim alieno, & quidem diuino munere atq; beneficio, feudum (ut ita dicam) uitæ possidemus, mentisq; ac rationis usu, ipsius concessu & munere perfruimur: efficitur illud, hominem non sibi uiuere, nec ad suas uoluptates consectandas, perfectionemq; naturæ adipiscendam, tam admirabili, diuinæq; intelligentiæ luce dotatum esse: sed ut authorem uitæ, quasi feudi dominum, omnia procurantem ac tuentem recognoscat, ac uereatur, eidemq; debitam obedientiam, fidem, gratitudinē quantam concipere potest animo maximam præstet: ad eum deniq; referat & destinet omnia, cui debet & iure refert accepta omnia. Iam uerò si quis ab hac cōcione atq; præconio naturæ, ad ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν uitæ nostræ quasi digitum intendentis, in eam, de qua paulo antè dictum est, Philosophorum scholam redire uolet, & totum ipsorum de finibus dogma reputare animo, atq; explicare notione, & cum rebus ipsis atq; experientia uitæ comparare: profectò facilè certoq; deprehendet, in illis magnificis Philosophorum διλγύτροις ac sesquipedalibus uerbis, nihil præter θαύματα ῥημάτων superesse, rem uerè nullam teneri & subesse. Vt enim pax in republ. Platonis, inane est nomen: ita illud κατόρθωμα & καθῆκον, & bonorum omnium thesaurus ac perfectio naturæ, & eiusmodi alia magnifica portenta, splendidis quidem uerbis & illustri oratione efferri ac iactari, ac uelut idea quædam ab operibus humanarum effectionum cogitatione abstracta, bellis imaginibus pingi & informari, & spe quadam atq; appetentia animi nequicquam inhiantis desiderari possunt: exhiberi autem reuera, & in hac naturę deprauatione ac miseria præstari obtinerique, nulla ratione possunt. Vnde enim uirtus, in delibuto distortoq; uitijs ingenio? quæ beatitudo ac perfectio naturæ, fauciatæ à diabolis tetro peccati uulnere, & dotis imaginis diuinæ iam à primò lapsu despoliatæ? quæ deniq; aut adeptio bonorū solida, aut depulsio malorū diuturna, aut uoluptatis affluentia sincera, ab inclusis constrictisq; in hoc tristi carcere peccati, mortis, & calamitatum omnis generis uel sperari uel apprehendi potest? Nam ut animus mille uitiorum, ita corpus per uitia animi, pœnæ mortiq; destinatum, mille morborum receptaculum est: utrunq; imbecille ac deprauatum, suisq; doloribus ac molestijs implicatum: forma fragilis, ualetudo incerta, uita breuissima, honor simulatus, uoluptas diluta, sapientia exigua, uirtus languida, uoluntas distorta, affectus turbulenti. Deniq; cum & corpora hominum infirmissima, ijsdemq; morbi insanabiles, & dolores intolerabiles adiuncti, & animi corporum doloribus congruentes, ac separatim suis impediti angoribus deprehendantur: quantum à depicta illa naturæ perfectione, & aureo bonorum somnio absimus, & (ut dicitur) δὶς διὰ πασῶν distemus, profectò ex se quisq; scire, & in sese persentire quàm facillimè potest. Sunt illa igitur mera deliramenta hominum inexperientium, uel potius cum uniuersali naturæ experientia atq; sensu depugnantium, & in angulo scholarum, procul ab horribilibus communis uitæ tragœdijs, aurea sibi secula, quæ nusquam nisi in Vtopia existunt, somniantium. simul enim atq; hæc præclara eorum disputata atq; uisa, in rem præsentem & usum uitæ perducuntur, & cum omnium ætatum

atq;

atq; ſeculorum exemplis comparantur: tum labefactari illa omnia, & repugnante experientia, miras ruinas ædere uidemus. Etſi enim recta ratio utcunq; quod rectum eſt proſpicit, tamen communis uita exemplo eſt, uinci iracundia rationem: & uoluntatem ſua quadam diſtortam contumacia, & in omnem libidinem inclinatam, non modò non capeſcere prouiſa ſapienter conſilia, ſed in diuerſa omnia abire, & turpia pro honeſtis, mala pro bonis, pernicioſa pro ſalutaribus apprehendere: ac uelut mancipium de lapide emptum, ſequi ductum potius cæcarum appetitionum temerè ruentium, quàm ſuaſum atq; ſubiectionem ſagacis prouidæq; mentis: cuius iugo excuſſo,

Fertur equis auriga, nec audit currus habenas:

duxq; & moderator affectuum, turpiſſima ab his ſeruitute oppreſſus, & in manus miniſtrorum traditus fit miſerrimum uentris & libidinum mancipium: impulſuq; errantium cupiditatum, de ſua ſanitate graduq; deturbatus, diuina atque humana iura uiolare cogitur: ut illa in tragœdia, inita ſubductaq; facinorum ratione, turpia quidem eſſe fatetur quæ agitet animo, ſed meliora eſſe dicit honeſtis conſilijs. & apud poetam:

Quod poſcit ratio, impedit cæcus furor. Idem:
——Video (ait) *meliora proboq;: Deteriora ſequor.——*

Quam quidem ſceleratam diuini ordinis uiolationē, imminutionemq; æternæ & iuſtæ Maieſtatis, bona præcipientis, auerſantisq; contraria, conſequitur æqua iuſtitiæ ipſius diſpenſatione, omnium malorũ Ilias, pœnæq; graues atq; ſeueræ à ſceleratis ac perfidioſis animis, omni calamitatum genere expetuntur: quarum quaſi diluuio atq; concurſu, præclaræ illæ de bonorũ adeptione informationes obruuntur: & aurea illa ſomnia, quib. ipſam ante fortunā noſtrę fortunæ locantur, ictu infortuniorũ deterſa atq; excuſſa, ægrā, & ad ſe reuerſam, ſuaq; uulnera circūſpicientem mentē, in acerbiſſimo miſeriarũ ſenſu, rerumq; publicarũ ac priuatarum miſerrimo naufragio deſtituunt. Neq; uerò illud pleriq; horum, ſuo & uulgi iudicio ſapientum, intuentes in ζυγομαχίαν uirium humanarum, & ad triſte diuortium quod cum ratione uoluntas affectusq; cordis fecerunt, reſiſtentes, etſi in ſcriptis aſturè diſſimulent ſuis, non probè tamen intellexerunt: ſenſerunt certè magnifici iſti diſputatores, in magna ui tempeſtatum, fracti ingētium dolorum aut magnitudine, aut multitudine, aut diuturnitate, & irruentib. magno impetu periculis, de gradu conſtantiæ deiecti: teſtimonioq; experientiæ conuicti, tragœdiam tandem deſperationis irarumq; ſuarum, in theatrũ lugubri ſpectaculo produxerunt. Ex quo illæ plerorumq; in ueris doloribus παλινῳδίαι, dubitationes, querelæ, indignationes, iræ, trepidationes, deſperationes: quibus cœlum, terras & maria, preſſis & flebilibus modis quiritando compleuerunt. Sed cum malum ſentirent, neq; cauſam tamen huius ἀταξίας ingenio ſcienter reperire, nec magnitudinē calamitatum infracto animo tolerare fortiter potuerunt: & in ſeipſis acquieſcentes, montesq; bonorum aureos ſibi ex inani uirtutis aucupio & conſectatione polliciti, in omnia præſentia mala & errores inextricabiles præcipitarunt. Nobis autem qui Chriſtianam doctrinam audimus, hæc ipſa quæ humanæ ſapientiæ uim notionemq; effugiunt, de ſubiectione filij Dei, apparent planiſſima: qui cum ipſa ſit ueritas, & ſapientia æterna, ut nec falli ipſe, neq; fallere quenquam poſſit, ſortem ipſe noſtram miſeratus, enarrauit nobis: & nonmodò digitum intēdit ad fontem horum malorum omnium, ſed etiam remedium efficax cōmonſtrauit, & perfugium atq; aſylum ſalutis ueræ atq; permanentis, omnibus ad ſe confugientibus patefecit: à quo eruditi ſumus unde principatum uitę humanum genus arceſſat: unde cùm reliqua in tota rerum natura, admirabili ſerie conſtantiaq; inuicem apta ſint, & ad finem quæq; ſuum rato ordine atq; itinere deferantur, tanta tamen in humanis animis quamuis præſtantiſſimis, maximeq; ſagacibus, offuſa hæreat caligo, & ἀταξία ſit implicata: ut neq; finem ſatis ipſi ſuum norint, neq; ſi noſcant, firma uoluntatis inductione &

ſtudio

ſtudio eundem perſequantur: ſed inteſtino quodam, eoq́ perpetuo mentis ac inferiorum uirium bello, tandiu miſerrime conflictentur, quoad ipſius ſolius merito atque ope liberati, & manu diuina in uiam reducti, & cœleſti gratia atque luce perfuſi ac regenerati, ab omnibus hiſce malis ac infortunijs ſubleuentur, & beatitudine perfectioneq́ in omni æternitate perdurante, ipſius conceſſu atq́ beneficio demum complеantur. Quare ſententijs illis hominum, pro uero ſimulachra quædam, uel ſimulationem potius ueritatis uirtutiſq́ aucupantium, longum ualere iuſſis: nos melioribus iam literis diuino munere tincti, & de harum maximarum rerum doctrina rectius inſtituti, id quod cum re & ueritate conſentit, & exitu ipſo reperitur ſalutare, quodq́ nobis ipſa ueritas, cœleſti oraculo Eccleſiam alloquens patefecit, & piè ſentiamus de fine hominis, & cum omni aſſeueratione conſtanter affirmemus: ac ut rerum agendarum primordia ab authore omnium Deo rectè capiuntur, ſic in eundem uelut ultimum finem referri ac deſinere omnia, firmiſſima aſſenſione profiteamur: egreſſiq́ ex illo Philoſophicæ ſcholæ labyrintho, pleno triſtiſſimorum errorum ac tenebrarum, quæ Cymmerijs ſunt tenebroſiores: & in ueram ac ſalutarem filij Dei Academiam, officinam nimirum ueritatis atq́ uitæ perducti, illud pro immoto ſtabiliq́ principio, ac uelut fundamentum totius huius diſputationis, plenum pietatis & ſalutis præceptum præſternamus: ἀρχὴν ἁπάντων καὶ τέλος ποίει θεόν. Ad hoc enim non tantum doctos eſſe nos, ſed & factos: non inſtitutos modò, uerùm & imbutos: non ſolùm permanente omnium ætatum conſenſione adductos, ſed natura etiam duce & magiſtra uectos, facilè ſciri poteſt, calculis & punctis uerorum finium omnibus, enucleatè quaſi putatis atq́ ſubductis. Hos enim trifariam ſpectamus, tripliciq́ quodammodo norma atq́ regula metimur: aut ex ſtatu ſcilicet rei cuiuſq́ perfectiſſimo: aut de proprijs maximè rerum actionibus: aut ab immoto uniuerſæ naturæ ordine, quo unumquodq́ ad aliud ſe præſtantius deſtinatum eſt, & refertur. Harum unaquæque quantum ualeat, quamq́ rectè iudicium hoc finium regundorum diſterminet atque dirigat, paucis (ſi placet) conſideremus. Ac principiò, ſi expleta abſolutaq́ ſtatus ſui perfectione, finem hominis expendere libet: id quod etſi non rectè neque ſcienter fieri, paulo antè oſtendimus, quando etiam nulla obiecta utilitatis ſpecie, authori uitæ & moderatori Deo, ſuam ob dignitatem atque meritum omnia tribuenda ſint, cui accepta feruntur & debentur iure omnia: tamen quia naturæ, abſolutionem ſui & perfectam beatitudinem acerrimè concupiſcenti, non eſt odioſè reſiſtendum, ſuo id quoque loco atque ordine ſanè concedatur. Hac igitur ratione admiſſa, & ad calculum reuocata, an poteſt dari aut fingi, aut etiam optari magis conſummata hominis perfectio, quàm eſt illa

Col. 3. excellens & diuina cum Deo conformitas: qua homo ad imaginem diuinitatis, in

Ephes. 4. ſanctitate & iuſtitia principiò fabrefactus, ad hanc ortus ſui integritatem quam

2. Cor. 4. in lapſu amiſerat, redit, & omnium partium rectitudine expletioneq́, quàm pro-

1. Pet. 1. ximè archetypo illi ſuo perfectiſſimo reſpondet, diuinæq́ eius naturæ conſors fit, atque particeps? Eſſe enim debet, & certè principiò fuit, exemplum Dei quiſq́ in imagine parua. idq́ natura intelligi, & captu humanæ mentis cognitum haberi, hæc dicta etiam ethnicis cognita atque uſurpata oſtendunt: ὁ γὰρ ἡμῶν νοῦς, τοῦ πρώτου νοῦ εἰκών. item: εἰκὼν ἐστ᾽ ἄνθρωπος ἐμοὶ λόγον ὀρθὸν ἔχουσα. &: ὁ ποιητὴς καὶ πατὴρ τοῦ κόσμου σύμβολα ἐγκατέσπειρε ταῖς ψυχαῖς τῆς ἑαυτοῦ ἰδιότητος. Vt igitur omne fert punctum, & omnibus perfecta numeris iudicatur imago, quæ ad uiuum exprimit ἀρχέτυπον & refert ſuum: ſic quo propius ad cognationem diuinæ naturæ, unde ſumpta eſt humana accedit, eo melior perfectiorq́ eſſe putanda eſt: maximè cum hic ἀρχέτυπος ſit ipſa ἀρχιτεκτονικὴ rerum omnium perfectio, perennis fons omnis eſſentiæ, uitæ, ſalutis & felicitatis: cuius ui, ſupera & infera, cœleſtia & terrena, temporaria & æterna conſtant & concluduntur. Eam autẽ cum Deo conformitatem, & in Deo noſtræ naturæ τελειότητα, non aliunde quàm à filio Dei, mediatore noſtro Domino Ieſu Chriſto mutuari & adipiſci poſſumus. Nam cum diuina & humana

mana natura, immenſis interuallis diſtent & disiunctæ ſint, ut per medium quod
utriusq; ſit capax atq; particeps, coniungantur & coagmententur neceſſe eſt: me-
diator ergo huius admirandæ coniugationis eſt ipſe λογος, caro factus: qui ſicut ir
ſe utramq; naturam, humanam cum diuina, admirãdo fœdere copulauit, ita in om-
nibus membris ſuo corpori inſertis, eandem quaſi diuinitatis atq; humanitatis κοι-
νωνίαν, ſi non eſſentia, attamen qualitate operatur atq; perficit. Inſerimur autem &
coniugamur Chriſto, quaſi capiti noſtro, ex quo totum corpus compingitur, per
fidem, ut inquit Apoſtolus: cum ſcilicet in mente humana fulget & lucet illuſtris Galat. 3.
de eſſentia & uoluntate Dei lux & noticia, ab ipſo λόγῳ, qui eſt lux uera, & ſol iuſti Epheſ. 3.
tiæ ſempiternæ, omnem hominem illuminans, accenſa, uerboq; diuinitùs patefa- Coloß. 1.
cto, piè aſsidueq; cogitato, excitata: & uoluntas, promiſſam ſalutem, fiducia & me
rito filij Dei, qui ſolus nos reddit τελείους, fide per Spiritum ſanctum infuſa appre-
hendens, eoq; ſeria obedientia ad Deum conuerſa, cultum & reuerentiam, tanti
obiecti maieſtate & merito dignam, omnium uirtutum in id cõſpirantium ſtudio
non ſimulato exhibet: omnesq; cordis affectus, amore diuino incenſos, ducit in
gyrum rationis, adq; obſequium diuinæ legis flectit, & quaſi intra ripas temperan
tiæ ac moderationis coercet. Hæc etenim ſuauiſsima omnium in homine uirium
ἁρμονία, Deum authorem ac parentem ſuum uerè noſcens, pieq; colens, extruit per
ficitq; illam quam quærimus, & tantopere expetimus τελειότητα humanæ naturæ:
quæ & animum purgat omni uitiorum inquinamento, & totum hominem merito
ſolius filij Dei, reatu leuatum, & Spiritu ſancto regeneratum, & ad omne opus bo-
num incitatum, Deo æternæq; eius legi reddit conformem: atq; ideo ærumnis om
nibus, ſuiq; deſtructione, quæ inde conſecuta ſunt, liberatum, perfectione uitæ bea
tæ, quæ omnes habeat partes expletas, omniumq; partium ſummos gradus, æter-
naq; & omnibus numeris abſoluta proſperitate complet: & ad archetypum diui-
nitatis, qualitate ſaltem, etſi non ſubſtantia, quàm proxima ſimilitudine confor-
mat. quam naturæ humanæ ὁλοκληρίαν ueluti in tenebris, perq; denſam nebulam
quæſiuerunt philoſophi, neq; inuenerunt: nos uerò, conceſſu & munere diuino, in
clara luce aſpicimus, & conſequimur, retecta facie ſplẽdorem Domini intuentes, 2. Cor. 4.
& in eandem imaginem, à claritate in claritatem, tanquam à Domini ſpiritu tranſ- Act. 3.
formati. Etſi autem hic optimus naturæ humanæ ſtatus, ἐν χρόνῳ ἀποκαταστάσεως
πάντων, hoc eſt in altera & meliore demum uita, cuius hæc mortalitas proſcenium
quoddam eſt, abſoluetur, ſicuti ſcriptum eſt: Vita noſtra abſcondita eſt cum Chri- Col. 3.
ſto, in Deo. item: Filij Dei ſumus, ſed nondum apparuit quod futuri ſumus: ſcimus 1. Ioan. 3.
autem, quòd cum apparuerit, ſimiles ei (quo quid maius dici meliusq; promitti po
teſt?) futuri ſimus: tamen in rudi huius æui quaſi tyrocinio, inchoatio certè facien-
da eſt, & rudimenta, atq; quædam uelut incunabula ſunt ponẽda. Superinduemur
enim, authore Apoſtolo, ſi tamen non nudi reperiamur. Fundamentum autem to- 2. Cor. 5.
tius huius perfectionis, uera eſt Dei per Chriſtum Dominum agnitio atq; uenera-
tio. Conſummati enim omnes ſumus in Chriſto: in quo placuit Deo τὰ πάντα ἀνα- Ephe. 1. 4.
κεφαλαιώσασθαι: nec fundamentum aliud, præter hoc poni poteſt: neq; aliud datum 1. Cor. 3.
eſt ſub cœlo nomen, in quo ſpes ſalutis aut beatitudinis conſequendæ locari præ- Actor. 4.
terea poſsit aliqua: & in hoc ipſo, filius ipſe Dei ſummam omnis felicitatis atq; ui-
tæ æternæ collocat, cum in collatione humanarum functionum, pronunciat diſci-
pulam ad pedes ſuos doctrinæ cœleſti intendentem, rem unam maximè neceſſa- Luc. 10.
riam, eoq; optimam elegiſſe partem, quæ ab ea auferri non poſsit: ſimul & à neceſ-
ſitate, & à bonitate, & à perpetua duratione atq; ſtabilitate, hoc ſummum bonum
commendans. & alibi: Hæc eſt, inquit, uita æterna, ut te agnoſcant uerum Deum, Ioan. 17.
& quem miſiſti, Ieſum eſſe Chriſtum. Item: Ego ſum uia, ueritas, & uita: nemo ue- Ioan. 14.
nit ad patrem, niſi per me. quod dulciſsimè in hunc modum enarrat Auguſtinus:
Falli non uis: ego ſum ueritas. mori non uis: ego ſum uita. non eſt quò eas, niſi ad
me: non eſt quà eas, niſi per me. His ergo diuinis præceptionibus eruditi, ſtatua-
mus id quod res eſt: nec perfectionem ullam, neq; beatitudinem humanæ naturæ

esse, nec sperari, nedum haberi posse aliquam, extra ueram Dei agnitionem, ac in-
1. Timoth. 4. uocationem religiosam neq; simulatam: quæ habet promissiones uitæ præsentis ac futuræ: qua ducente ac docente nos, aggregamur in societatem sanctorum: & Domino nostro Christo ceu capiti ex quo totum corpus compingitur, efficaci Spiritus sancti operatione per fidem adiungimur & coagmentamur, ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι: ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, εἰς τὸ γίνεσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ: atq; eum ad modum summam perfectionẽ animi & corporis, deniq; infinitam lucem, perfectam sapiẽtiam, iustitiam summam, & uitam in hac κοινωνίᾳ perennem atq; perbeatam in omni æternitate consequimur. quo sanè summo bono nihil absolutius, nihil optabilius, nihil beatius ne cogitari quidem, nedum præstari potest.

Iam uerò si à maximè proprijs hominis actionibus, finem eius expendere ac metiri uolumus: quæso ecquid homini magis proprium, quid illi melius, quid illo dignius, quibus potius in actionibus curas & cogitationes consumat suas, quàm ut sic mente sit & uoluntate constitutus, ita se pia animi inductione, atq; acerrimo studio comparet, ut appetitiones domitas ratione atq; iudicio (cui uelut ἡγεμονικῷ legi naturæ subijciuntur) firma τῷ μέτρῳ teneat contractas & compressas, ne scilicet uagantes longius, medium finesq; illos transeant,

Quos ultra citraq; nequit consistere rectum:

néue quid temerè, fortuitò, inconsideratè, negligenter perturbateq; uspiam committant: deinceps ut illa ipsa præstantissima, ac uerè diuina animi pars, qua intelligimus, ratiocinamur, cognoscimus, reminiscimur, prouidemus, & proximè cum Deo coniungimur, emineat foràs, & supra se ad cœli, quasi cognationis domicilijq; futuri cõspectum, excitetur humo, spectatrix superarum æternarumq; rerum: & ad fontem mentis & sapientiæ omnis, unde profecta est, Deum, cogitatione redeat, illum spectet, meditetur, inquirat: & inquisitum inueniat, inuento credat, credito deseruiat atq; obsequatur. In hoc enim facti, ideo tanta intelligentiæ luce dotati, ea lege in terrestri huius uitæ tabernaculo collocati sumus, ut in hoc diuino animi sacello, Deum authorem omnis boni atq; uitæ, uerè discamus intelligere, ac nosse præsentem, & ritè religioseq; in sanctitate ac iustitia colere & uenerari, omniq; obsequio, ope atque opera tum animi tum corporis, uelut sanctos sacerdotes decet, demereri studeamus: quam quidem esse maximè propriam, & naturæ huic conuenientem actionem, uel antecellentia ipsa conditionis, tam certo illustriq; documento confirmat, pluribus ut in re manifesta testimonijs non sit opus. Natura enim intelligens, ad intelligendum noscendumq; architectum suum, proculdubio facta est: nec lux rationis æterna, cœlestis, & diuina, neq; diuini spiritus κοινωνία tantum ad τὰ ἐπίγεια caduca, peritura, ac fugiẽtia huius uitæ bona consectanda & perfruenda, data esse potest: est namq; proprium non naturæ sapientis, sed brutæ atq; improuidæ, ad præsentia tantum incitari appetitione, ijsq; quæ adsunt, quæq; sensus iucundè mouent, se accommodare. Homo autem cum hac cœlesti mentis luce, quasi diuinæ particula auræ, ab illis quæ sunt rationis expertia, propriè discriminetur & distet: efficitur quoq;, huius prouidæ, sapiẽtis & immortalis partis actiones, circa optimum, nobilissimum, summum, æternumq;, & sibi maximè cognatum obiectum, qui est ipse Deus, occupatas, maximè secundum esse naturam, maximeq; hominis proprias, & diuina illa, immortaliq; ac singulari mentis dote dignas. Nec uerò hoc in loco planissimo apertissimoq;, diutius uersari conuenit: quando ipsa conscientia, quæ mille testium loco ducitur, hanc disputationem firmissimo syllogismo comprobet & concludat. Hæc enim uelut censor atq; exactor operum quæ Deo probantur, seuerissimus, & tanquam custos atq; castigator, in hac naturæ specula, animo impositus, sua approbatione & suffragio effert commendatq; ea, quæ in serio respectu illius diuini oculi, cernentis quid quisq; agat, quid in se admittat, piè, reuerenter iusteq; peraguntur, contrà quicquid sceleratè, & cum quadam omnia tuentis iudicantisq; Dei contemptione perpetratur: primum inexcusso rationis quasi

nis quasi

nis quaſi præſidentis, cauſamq; cognoſcentis iudicio, atque immota immutabiliq; ſententia damnat & deteſtatur: tum à reo animo, conuictoq; ac condemnato, pœnas commiſſorum iuſtas atq; graues ſeuerè exigit, eumq; angoribus & diris cruciatibus, atque formidoloſa expectatione diuini iudicij tamdiu cruciat & extorquet, donec tandem exeſo depaſtoq; ingentibus doloribus omni uitæ ſucco, miſerabiliter naturam ſontem enecet, & capitali quaſi ſupplicio plectat: qua ſua ipſius indicatione & teſtimonio, quod nullis adulationibus perſuaſionibúsue corrumpi, nulla temporis diuturnitate extabeſcere aut obſoleſcere poteſt, quid hominem maximè deceat, quæ illi actiones potiſsimùm conueniant, quibus rebus agendis maximè factus ſit, & uitam traducere debeat ſuam, ita perſpicuè liquidoq; demonſtratur, ut pluribus in re aperta documentis atq; teſtibus non ſit opus. Iam uerò ſi ab ordine diuinitùs ſancito, rataq; omnium rerum conditarum ſerie & connexione, de fine hominis eſt exiſtimandum: id quod maximè conſentaneum eſt, ſitq; rectiſsimè, ne ſalutē ſcilicet noſtram pietate emere, & in cultu religionis magis nos ipſos quàm Deum colere ac diligere uideamur: quæſo te, quid totius uniuerſi curſus, & quaſi regula quædam atq; lex omnium rerum creatarum, qua deteriores immutabili ordine parent & ſubijciuntur præſtantioribus, eoq; uelut ad ſuum finem certa uia deferuntur: quid inquam aliud communi quadam naturæ uoce nobis ſubijcit & concionatur, quàm hominem, cuius cauſa reliqua facta ſint, Dei authoris, ſui cauſa generatum, & ad eius gloriam celebrationemq; diuina intelligentiæ luce perfuſum eſſe? Vt enim mens humana intelligit, tantarum rerum, quæ hac uiſibili cœli terræq; machina continentur, molitionem non fruſtra, neq; mutarum rerum, nihilq; intelligentium cauſa comparatam eſſe: ſed Deum, ut ſapientem architectum, & generi hominum amicum, huius præſtantiſsimæ inter res conſpicuas & corporales creaturæ, ſibiq; peculiariter factæ gratia tātum laboraſſe, illiq; in belliſsimum huius mundi prædium collocato, uelut uſufructuario, qui terram regeret, ipſe deſuper regeretur, dominium rerum corporearum utile, uſumq; ac commoditatem quaſi in emphyteuſin conceſsiſſe: idq; non intelligit modò, ſed etiam hoc iure ſibi diuinitùs conceſſo liberrimè fruitur, resq; inferiores omnes induſtriè & ſolerter, ad opportunitates adiungit ſuas: ſic eâdem ratione ducente, eò uehi & peruenire debet, ut quemadmodum lege diuina atq; naturali, inferiora ſibi ſubiecta habet & obnoxia, ita ſe quoq; ſupremæ ſapientiæ cuncta gubernanti, à qua habet omnia, debere omnia, & eò uelut ad ultimum finem omnia referri oportere, & quo iure in res inferiores & ſubiectas utitur, eodem ſibi erga ſuperiorem qui omnia ſubiecit, utendum eſſe, exploratum ducat: certoq; teneat cognitum, Deum feciſſe hominē, bonis omnibus ornatum, ueluti quendam alterum mundum, & paruum in magno, angelum alterum à ſpiritibus, adoratorem ex ſpirituali & terrena natura mixtum, inſpectorem uiſibilis naturæ, diſcipulum inuiſibilis, terrenum ſimul & cœleſtem, temporalem & immortalem, uiſibilem, & intelligibilem, medium magnitudine & humilitate, ſpiritum & carnem: ut quemadmodum ſpirituales & angelicæ naturæ uiua uoce, corporales uerò & brutæ, σιγῶντες ἐπαινεταὶ τῆς μεγαλουργίας, καὶ διαπρύσιοι κήρυκες mutis præconijs ſapientiam, potentiam, bonitatem admirandam ſui fabricatoris celebrant, ſic & homo, ex utriſq; coagmentatus, ad utriuſq; itidem imitationem, grata diſcat mente colere & complecti immenſam & infinitam erga ſe miſericordiam Dei: eoq; uera στοργῇ in tam benignum parentem atque authorem exardeſcat, & feria uoluntatis reuerentia illius uoluntati faſces ſubmittat: promptaq; uoce & pio ſtudio, expreſsis deniq; tacitiſq; totius uitæ præconijs quantum poteſt, hunc omnis ſui boni authorem atque fontem colat, ueneretur, & celebret: in eo denique, tanquam ſummo & ultimo bono acquieſcat, ſupremamq; uitæ metam, ad quam totus rapiatur, faciendam ac locandam eſſe, firmiſsima aſſenſione ſtatuat. Quid, quòd æterna naturæ lege, & immutabili Dei ordinatione ſancitum eſt, ut creatura rationis atque intelligentiæ particeps, creatoris ſui imperata faciat? quod iuſtitiæ, cuius quaſi ſacellum in animis conſecratum circum-

β 2 ferimus,

ferimus, maximè est consentaneum: ut coloni, uasalli & emphyteutæ, domino cuius fundos possident, cuiusque opibus & beneficijs amplissimis copiosè perfruuntur, non modò obsequium & fidem, omni officio ac pietate præstent, sed maximos etiam, uberesque fructus colligant & reportent. Ergo cum & feudum uitæ à Deo acceperimus, & eiusdem latifundia huius orbis terrarum, uelut emphyteutæ, uasalli, usufructuarij, serui, œconomi, ad colendum fruendumque possideamus: possumúsne dubitare, quin fideliter munere nobis commisso defungi, & uberrimam messem domino, Deo & conditori nostro, ex huius mundi agro demetere, in eoque omnia nostra ponere, ac quasi consecrare debeamus? Quid de gratitudine dicam, quæ maximè est hominis propria, cuius officio nullum officium magis esse necessarium, inspersa naturæ ueritatis ac iustitiæ semina ostendunt: quanta quæso, aut quæ non potius huic benignissimo domino, optimoque parenti debetur? cui cùm rebus ipsis satisfacere nulla ex parte possimus, an saltem officia pietatis & subiectionis debitæ, non omni studio, animique propensione reponemus? Si non modò subditos, sed etiam seruos maximo precio redemptos nos libenter, sicuti par est, fatemur & agnoscimus: num huic tam præpotenti, tam æquo dominorum domino, regique regum, nos totos dedere, omnique uirtutum officiorumque obsequio, liberalissimam seruitutem seruire detrectabimus? si uelut milites alieno ductu atque auspicijs merentes, ei duci cui in baptismo dedimus nomen, præstolamur: an uitam eidem atque sanguinem impendere, pulchramque illius iussu petere per uulnera mortem, ulla ratione dubitare ac detrectare possumus? Si egentes & miseræ creaturæ, uelut ouiculæ, ex nobis consilio & auxilio omni destitutæ, à solo Deo, uero pastore quotidie gubernamur, alimur, defendimur: an dubium est, quin non ad depascendos tantum, quæ fœtu cœli & terræ profunduntur fructus, perfruendasque huius transeuntis æui uoluptates, tam bene lauteque educemur atque habeamur: sed potius ut ad usum opusque eius, cuius ope atque beneficio uiuimus, mouemur & sumus, omnia nostra adiungamus, & uelut optimo pastori uberrimum lac, & copiosum uellus ex pascuis huius uitæ, domum reportemus? Denique si filij firmus, ut certè sumus: quam non reuerentiam atque cultum, tam benigni, tam propitij patris merita ucrè paterna reposcunt? quam non amoris erga se uim atque uehementiam, pectoribus nostris subijcere debent? qui cum naturam nostram, sontem & contumacem factam, pro immota & æterna iustitiæ suæ norma perdere deberet: ardens tamen, immensa atque infinita, sicut ipse infinitus est, præstantissimi operis sui iam deperituri charitate, & commiseratione nostrarum ærumnarum incomprehensibili atque arcana commotus, deque constantia ac gradu iustitiæ, superante misericordiæ sensu quasi deiectus, cepit admirandum nostræ salutis consilium, inijtque rationem ineffabilem & admirabilem, qua cùm iustitiæ suæ fieret per hominem satis, tum certa generi nostro uenia, & duratura salus pararetur. Effudit enim iram huic debitam, in filium unigenitum, hominem factum, & ut nobis sontibus parceret, filio dilectissimo & innocentissimo non pepercit: deflexit à regula iustitiæ, plectens iustum pro iniusto, filium innoxium pro seruis noxijs, ut nos iustos efficeret: recessit à paterna στοργῆ, iratus filio dilecto, ut creaturæ pollutæ, & offensionem commerenti placaretur: illum spoliauit gloria, ut nos honore afficeret: damnauit insontem, ut sontes absolueret: exhæredauit orbauitque cœlestis regni possessione unigenitum, ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ut nos contumaces & ingratos, & abdicatione omni dignissimos, ad hæreditatem æternæ uitæ cernendam reuocaret: affecit denique acerbissima morte immortalem, ut nobis mortalibus, mortemque sempiternam & infinitam pro infinita peccati malitia, infinitique boni contemptione commeritis, uitam immortalē redderet. O commutationem inenarrabilem, conuersionem incredibilem. O bonitatem infinitam, charitatem inexhaustam. O temperamentum iustitiæ ac misericordiæ incomprehensibile & inauditum, omni laude, prædicatione, scriptis omnibus monumētisque decorandum. Quis tali est ingenio, qui hæc mandare sic possit literis, ut facta, non

Rom. 7. Vt fructum ferāt Deo. Ioan. 15. Ego posui uos, ut eatis, & fructum multum afferatis. Matth. 24. 25. Luc. 12. & 16. 17. 1. Cor. 4. 1. Tim. 6. Deus dat nobis omnia ad utendum.

ficta

ficta uideantur eſſe? quis tanta fidei πληροφορίᾳ pollens, ut quæ uerisſimè memoriæ propagata, & diuinis ſunt monumentis conſignata, non fabulæ ſimilia ſit exiſtimaturus? quæ tamen ipſo (ut ita dicam) uero ſunt, & in arcano ſpiritus ſenſu atq; receſſu deprehenduntur, ueriora. Nimis frigent pectora noſtra ad hoc incendium diuini amoris immenſum: nimium cæcutiunt mentes in obtutu lucis, ſapientiæ, bonitatis ac iuſtitiæ huius infinitæ atq; inauditæ: nimis magnæ ſunt animi humani, ad magnitudinem & copiam huius boni complectendam, anguſtiæ. Superat enim omnia atque adobruit τὸ πλάτος καὶ μῆκος καὶ βάθος καὶ ὕψος τῆς ὑπερβαλλούσης ἐν χριστῷ ἀγάπης. Quid ergo reddemus Domino, pro omnibus his quæ dedit nobis? An non ſaltem calicem ſalutis accipiemus, & nomen Domini inuocabimus? non ipſi bene placere, non in eo ſummam uitæ fortunarumq; ponere, non nos totos illi conſecrare, non cum referre gratiam quanta debetur, nullo modo poſſumus, habere tamen tantam, quantam animi capere poſſunt, neque in hoc omne reliquum uitæ officium ponere conabimur? Et quorſum deniq; attinet, ad honeſtam hanc ſententiam in bonis mentibus confirmandam, copioſiorem aliquam rationem à naturæ uoce, & ſubiectione intelligentiæ noſtræ petere: quando quod firmisſimum eſt, quò que nihil ad pias mentes dici poteſt penetrantius, ipſis ſacroſanctis Prophetarum & Apoſtolorum oraculis: uoce denique & monitis ipſius filij Dei, quem pater æternus de cœlo clamans, à toto genere humano audiri iubet, ad hunc ultimum uitæ finem conſectandum reuocemur: doceamurq;, humanam naturam ad ſanctificandum colendumq; Deum conditorem, ad illuſtrandam eius gloriam, & uirtutes annunciandas, præceptionesq; ſanctè & religioſè capeſſendas, factam eſſe? Ecquid alias iam ergo indicationes circumſpicimus? Cur ad nos reuertimur, & diſcedimus? quid amplius ſuffragia creaturarum exiliter colligimus? an' ne Deo quidem, Domino & creatori cœlitùs nos alloquenti, & uiam metamq; uitæ commonſtranti, fidē habebimus? num illius teſtimonio amplius aliquid certiusq; requiremus: & hoc nos parricidio inquinare, tamq; impiè perditeq; inſanire non dubitabimus? Sed cum plurima ad hanc perſuaſionē, in ſobrijs bonisq; mentibus ſtabiliēdam, adduci poſſunt: ſicut omnia diuina, immenſa ſunt, & infinita, neq; ulla ſatis eloquentia exhauriri unquam poſſunt: tum nihil hoc ipſum quod quærimus, conuincit magis atq; comprobat, quàm quòd totius huius uitæ, omniumq; actionum humanarum finis eò definit, in illam ſupremam metam decurrit & uertitur, eò nos conſciæ mentis præſenſio atq; præiudicatio deducit: hoc certo ratoq; Dei decreto ſemel conſtitutum, cœleſtiq; oraculo effatum atq; enunciatum eſt: ut poſt decurſum huius æui ſpacium, ſiſtamur aliquando omnes, tanquam certisſimo obligati uadimonio, quod nemo fruſtrari aut effugere poteſt, iudici & cenſori omnium noſtrorum operum Dei filio: & eius coram tribunali, rationem fidei, conſiliorum, ſtudiorum, actionum, totius deniq; exactæ uitæ putemus & reddamus exactisſimè: pro bene pieq; factis, gratiam immortalis & ſempiternæ fœlicitatis, inaugurationemq; cœleſtis regni, merito filij Dei quæſitam: pro indignè impieq; commiſſis, digna in omni æternitate ſupplicia reportaturi. Quem quidem poſtremum uitæ actum, atq; formidabilem exitum, qui non acerrima atq; attentisſima cogitatione intuetur, neq; ad eū omni ſolicitudine & cura ſeſe in hoc lubrico incertoq; uitæ decurſu præparat: quem nō illius diei ſeueritas, & æterna executio, ad calculos uitæ prouidè ſcienterq; ponendos, æternoq; & omnia prouidenti, cogitanti, animaduertenti, & ad ſe pertinere ſingula putanti domino, cuius luminibus nullæ latebræ officiunt, nullæ præſtigiæ faſcinum obijcere poſſunt, rectè approbandos exuſcitat & expergefacit: qui (ut uerbis Apoſtoli utar) terrorem hunc Domini non perpetuò expendit & circumfert: cuius non in animum atq; aures illa uox quotidie γνωμο... inſonat, Redde rationem diſpenſationis tuæ: hic immanibus ſaxis rupis Sinai, quæ ad uocem Dei ædentis Decalogum tremuerunt, durior perhibeatur: nec modò doctrinam diuinitùs traditam nunquam ſeriò reputauiſſe, ſed ne ueſtigia quidem diuinitatis, naturæ impreſſa, unquam animo relegiſſe certisſimè putetur: eoq;

Matth. 7. Eſa. 42. Coloß. 3. Quicquid egeritis, ſermone aut facto, omnia in nomine Domini Ieſu facite. Item: Quicquid feceritis, ex animo facite, tanquam Domino. Deut. 6. Eccleſ. ult. Prouerb. 13. Rom. 14. 1. Cor. 10. 1. Theſ. 2. 1. Pet. 2. Vos genus electum, ut uirtutes prædicetis illius, &c.

Matth. 24. 1. Cor. 4.

1. Cor. 5.

Luc. 16.

ad hoc genus hominum,ceu uentrem,mēte auribusq; carentem,nihil operum horum & actionum diuinarum consideratio,nihil de his instituta nostra oratio pertinet. Ad pias uerò & sobrias mētes,quæ magnifaciunt diuina oracula,& in horum ueritate libenter acquiescunt, cumq; his congruentiam Physicarum demonstrationum libenter & magna cum uoluptate componunt: credo ego,ex his quæ iam dicta sunt,satis cōstare,quid de extremo hominis, atq; omniū nostrorum studiorum fine sit existimandum:nempe firmissima assensione statuēdum esse, hunc scopum, hanc metam,hunc terminum omnis nostri studij,conatus,laboris, uitæ deniq; immotum esse atq; extremum,ut fontē omnis boni, & authorem uniuersi, Deum rectè agnoscamus,& piè colamus:in eoq; cultu,etsi maximè propter Deum prestandus sit,tamen unà uitam,salutem,πλοῦτον, beatitudinem nostram, omnibus expletam numeris, reuera perfici atq; consummari. Quod quidē ad consequendum caput est,primò rectè nosse Deum: quę est certissima salutis scientia,καὶ ἀρετὴ ἀληθινή,& reliquorū studiorum uera ἀρχιτεκτονική: citra quā omnis eruditio πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται: tum scire,quomodo coli,qua uia adiri,quo cultu placari, nobisq; propitiari possit. Vtrumq; absq; Deo nemo quia cōsequi potest:ideo pro immensa sua bonitate,uerbo se Dominus cœlesti patefecit,& certum,ac directum eò iter, aditumq; minimè difficilem neq; impeditū communiuit & cōmonstrauit:quaq; ratione à creatura intelligente coli uelit atq; inuocari,ita planissimè exhibuit, ut insanire,uel potius θεομαχεῖν credendi sint, qui aut ipsi cultus diuinos comminiscūtur, sibiq; proprio Marte uiam struere uolunt, aut aliorū deuias indicationes & ἐθελοθρησκείας circūspicientes,Deū ipsum sapiētiæ fontē,inscitię atq; erroris cōdemnāt.

Deut.17. Postquam sederit in solio, describet sibi legem,& habebit secum: legetq;, ut discat timere Dominum Deum suum, &c. Prouerb.4. 1.Tim.1.

Quamobrem,ut quò uolumus hæc pertendat oratio, ad culturam Iurisprudentiæ,hanc ueræ pietatis doctrinā diuinitùs patefactam, cultusq; à Deo præscriptos probatosq; adiungamus: & inde eruditi, discamus hominē ad hoc ipsum fabrefactum esse: eoq; & mentē rationis plenam,& uitæ spacia longiora cōcedi,ut semita eius sit, quasi matutina lux in uera Dei agnitione & reuerentia paulatim crescens: utq; in hac uitæ statione, militet Domino bonā militiam, habens fidem & bonam conscientiam:tantisper scilicet,donec uelut emeritus impletis stipēdijs ueteranus, ex istis corporis custodijs,præsidioq; & statione mortalis huius palæstræ,ad uacationem æterni sabbati euocetur:& in lucē editus sempiternam,perpetuo Dei contuitu,& in hoc ipso expleta ac sempiterna beatitudine, omnibus bonis iucunditatibusq; cumulata perfruatur. Hoc ergo meditari, in hunc finē animo & cogitatione conuerti,huc omnia cōsilia,studia,curas,& actiones referre,cùm omnes profectò homines,(quam salus atq; uita sibi chara sunt) tum maximè nostrum Iurisprudentum ordinem cumprimis decet. Nam illud quidē perabsurdum est,inter homines uocē sonare iustitiæ, & iuris æquabilis profiteri distributionē: in his uerò quæ Deo,fonti iustitiæ,omnisq; iuris præsidi atq; executori,omni iure debētur, & reddenda sunt,debito non fungi officio,& iniustum reperiri atq; negligentem.Quare præcipuum nostrū sit ἔργον,hoc primum omniū consiliorum fundamentum faciamus,in id omni conatu & cōtentione incumbamus,ut simus οἱ τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ὑπέστι ξένοι καὶ πάροικοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας,ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ συμπολῖται τῶν ἁγίων,καὶ οἰκεῖοι τοῦ θεοῦ. utq; in toto hoc studiorū spacio atq; usu, omnia ad arbitrium uoluntatemq; Dei referamus: eidemq; placere sancta dicēdo, & sancta faciendo,constanti & perpetua uoluntate studeamus,οὐ γράμμασι,ἀλλὰ ἀληθείᾳ τιμῶντες ἀρετήν Cum autē toti Deo cōsecrati simus, ijdemq; duabus partibus, anima atq; corpore,quasi duabus personis,altera interiore & spirituali, altera exteriore & corporali constemus: danda nobis est opera,ut in utraq; sit conformitas cū Deo,utriusq; conatus, studia, contentiones illi approbentur: ut & mentes agnoscant Deum, sicuti se patefecit in uerbo diuinitùs enunciato, eidemq; ueluti uoci de cœlo sonanti,immota πληροφορίᾳ assentiantur: & uoluntates non simulata reuerentia se Deo subijciant, eiq; cultum qualem ipse deposcit, exhibere conentur: & corda flammas amoris super omnia Deum complectētis, & in ipso acquiescentis,

Ephes.2.

& ab eo

&ab eo omnia bona expetentis & expectantis, concipiant: atq; ita animo & uolũ
tate conſtituti, & interiore perſona toti ad Deum conuerſi, hanc pulcherrimam de
inceps διεργασίαν foràs proferamus, & in puluerem atq; ſolem uocationis noſtræ,
quaſi in palæſtrã uirtutis à Deo ordinatam, omni piarũ atq; laudabilium actionũ
exercitatione educamus. Simus ἔξαρχοι in propagando uero Dei cultu, luceat ar-
dens & pia ſupplicatio, ac confeſsio non ſimulata, in obedientia functionis, & tu-
tela iuſtitiæ diuinitùs nobis cõmendatæ: ipſiq; uocẽ Decalogi in genere humano,
pro noſtro loco ſonemus: miniſteriũ uerbi, quod Deus uult magni fieri, ac à toto
genere humano exaudiri, ſcpimento legum, & fida diſciplinę cuſtodia ſedulò tuea
mur: & iuxta Apoſtoli præceptũ, τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ κοσμῶμεν ἐν Tit. 2.
πᾶσιν: ut ſimus organa diuinarũ actionum, εἰς τιμὴν ἡγιασμένα: noſtroq; ſtudio glo 2. Timoth. 2.
ria diuini nominis amplificari, uera religio ſuſcipi & teneri, ueraq; pietate imbe-
cillis ac florens ætas imbui, & ad uirtutẽ flecti & fingi, æternaq; Domino Chriſto
Eccleſia, & ſanctum peculium colligi ex genere humano, & ad eruditã rectè poſte
ritatem conſeruari tranſmittiq; poſſit: atq; ita in toto hoc uitæ curriculo, cùm inte-
riorem διάθεσιν & προαίρεσιν animi religioſi, tum congruentem externarum actio-
nũ πρᾶξιν, Deo præſidi noſtro omnia contuenti, iuſteq; examinanni, approbare cõ
tendamus. Dixi de ſummo ultimoq; omniũ operum humanorũ fine, non quãtum
debui, ſed quantum potui: in quo ſi cui longius euagata uidebitur oratio, cum ma-
gnitudine rei illa cõparetur, ita ad pias mẽtes etiã breuior quàm par erat, fuiſſe uidebi-
tur. In quo enim potius exultet illa, & efferatur, ac quaſi neruos intendat, quàm ut in
nobis atq; alijs ueram Domini, omni laudis honore digniſsimi reuerentiam exu-
ſcitet, augeat, & confirmet. Vt aũt ad Deum propter ipſum præcipuè omnia refe-
renda ſunt, ita rurſum propter eundem, id præcipientẽ ſeuerè atq; edicentẽ, bona
etiam humana, publica & priuata, dum inter homines ſumus, nobis ſunt procuran
da: ut nõ modò cœleſti patri grata, ſed etiam humano generi ſalutaria, in toto hoc
ſtudiorũ & uitę curriculo efficiantur. Quemadmodũ enim ipſe Deus eſt εὐεργέτης, 1. Pet. 1. 2.
et ſummum bonum, quod dicitur ſui eſſe communicatiuũ, congregatiuũ & conſer
uatiuum: ita uult nos, qui in exemplum ipſius non ſolùm ad agnoſcendum, ſed e-
tiam ad imitandum, quantum in hac infirmitate exprimi poteſt, conditi ſumus, nõ
eſſe Margitas Homericos, & inutilia terræ pondera, fruges conſumere nata: ſed
bonis præeſſe operibus ad neceſſarios uſus, & εὐεργεσίαν noſtram aperire omni-
bus, adq; congregationem hominum augendam, tutandamq; ciuilis uitæ commu
nitatem, uniuerſam ſtudiorum ſummam deſtinare: atq; ita uicem gratitudinis quæ
ipſi debetur, nec reponi aliter poteſt, ſaltẽ hominibus, in ſpecie humana Deum re Tit. 3.
præſentantibus, referre. Quicquid enim iſta conſideratione his bene fit, id ſibi ſe
expenſum laturum, & quaſi optimè locatum, probeq; fœneratum, in illa rationum Ioan. 15.
die commendaturum, ipſe Dominus diuinis ſuis edictionibus certiſſimisq; oracu Tit. 3.
lis confirmauit. Porrò hominum bonũ, quod procurandum nobis uelut œcono- Matth. 25.
mis imponitur, aut publicũ eſt, aut priuatũ. Publicum in tribus ordinibus, quibus
tota uitæ communitas complexa eſt, uertitur: ſalute ſcilicet & procuratione ſtatus
Eccleſiæ, Reipub. ac œconomiarum. Priuatum, in prohibendis iniurijs, & augen-
dis ſingulorũ utilitatibus, tribuendoq; cuiq; ſuum, præcipuè conſiſtit. Quod igitur
de Theodoſio ſcribitur, eum non modò in omni uita, ſed tum maximẽ etiam, cùm
corpore ſolueretur, magis de Eccleſiæ ac Reipub. ſtatu, quàm de ſua ſuorumq; ſa-
lute fuiſſe ſolicitũ: id nobis ad imitandũ, uelut ideam boni operis proponamus: &
cõſilia, cogitationes, ſtudia noſtra omnia eò habeamus in primis directa, ut ſecun- 1. Cor. 14. *Ad ædificatio*
dum Deum maximè ſeruiant Eccleſiæ, illiusq; incolumitati omni ope cõmodent: *nem Eccleſiæ quærite ut*
partim amoliendis impedimentis, depellendisq; iniurijs, quæ eius curſum remo- *excellatis.*
rantur, tranquillitatemq; turbant: partim omni ſubſidio & beneficentia ſuſtentan
dis ornãdisq; pijs doctoribus & ſcholis, quæ quoddam quaſi Eccleſiæ ſeminariũ
exiſtunt: ut his iuſtis nutricationis & defenſionis officijs, ærumnoſæ Eccleſiæ, ue-
lut iã ſeneſcẽti, & affectæ afflictęq; parẽti, cui maximis beneficijs obligati ſumus,

cùm ἀντιπελαργεία quædã pietatis reponantur, tum præsidium ac fida custodia, aduersus diaboli & organorũ eius impetus circũdetur: quo æquitate nostra recreata, & firmo legum præsidio cõmunita, persistere in hac squalida mundi senecta, & ad posteritatẽ inuiolata perdurare transmittiq; possit. Nec uerò quis in eam discedat sententiã, quasi hæc studia nostra politica parum Ecclesiæ utilitatibus cõmodare
Ierem. 29. ac prospicere queant: quando Scriptura pacẽ illius, tranquillitate rerumpub. con-
Daniel. 4. tineri, & sub umbra Magistratus eam congregari, ac quasi nidulari, & huius uelut
Esa. 60. uberrimo lacte enutriri profiteatur: quando (quo nihil grauius dici potest) honestam disciplinam, compositionemq; ac condecentiam morum, cuius effectrix at-
Gal. 3. que custos est Iurisprudẽtia, παιδαγωγίαν esse in Christum, apostolus Paulus contestetur. Etenim iacente & dissipata ciuilis ordinis harmonia, fieri distractiones discentium & docentium, studia sacra obrui, deseri scholas & templa, uocem diuinã neglectui esse, labefactari disciplinã, & augescente paulatim cõtumacia atq; morũ feritate, infinitam sequi licentiam atq; barbariem, & redigi in solitudinem Ecclesias atq; scholas necesse est: ut res ipsa declaret, uerissimè ab Euripide esse dictum:

Ἐρημία γὰρ πόλιν ὅταν λάβῃ κακή,
Νοσεῖ τὰ τῶν θεῶν, οὐδὲ τιμᾶσθαι θέλει.

Itaq; non absurdè illi, qui lucem cœlestis doctrinæ lychno ardenti, politicam uerò disciplinam munitæ laternæ, qua illud lumen ab iniurijs quasi tempestatum defendatur, comparant. Ac mihi quidem humanæ uitæ tragœdiam propius intuenti, in mentem quandoq; uenit existimare, totum hoc quod uiuitur, magnificentissimo cuipiam Pandochæo simile esse: in quod Ecclesia ad cœlestem patriã, per uallem hanc lachrymarum cõtendens, cum reliqua generis humani multitudine, aliquandiu diuertit & oberrat. In eo autem diuersorio, legum doctrinam quasi appensam haberi tabulam: quæ de consuetudine ac disciplina, & quo quemq; modo condecenter atq; pacate inibi uersari, iusq; hospitij sanctè inuiolateq; colere opus sit, ingressos commonefaciat: ipsum porrò Magistratum, illius xenodochij esse patremfa. & œconomum, qui cum obedientiam iuxta præscriptas tabulæ edictiones exigat, dictoq; parentes omni officio hospitalitatis liberaliter prosequaẽ, tum contumaces nimisq; molestos turbatores, cum ruere pergunt, domo familiaq; sua exigat & exterminet: qua quidem seueritate & disciplina illud perficiatur, ut Ecclesia quamuis inops & deserta, & neglectim contemptimq; à plerisq; habita, atq; adeò in stabulum ac præsepe cũ suo Christo à reliqua multitudine detrusa plerũq; ac reiecta, incolumis tamen esse, atq; in illa improborũ hospitum colluuie absolute curriculum, & magna animi firmitate, atq; excelsa quadam constantia, decus uirtutis integrum conseruare possit. Cum itaq; tanti Ecclesiæ referat, nauem Reipub. in qua uehitur, æquabili temperatione, prudentiq; consilio quàm optimè gubernari: cumq; nulla uitæ societas & communitas cui nati sumus, & ex qua Ecclesia colligitur, aut incolumis esse, aut durare, nisi iusta fuerit, possit: eò omnis cogitandi agendiq; solertia, totum deniq; nostrum πολίτευμα referatur, & in id excubet, idq; agat & det operam, ut status reipub. cùm propter ecclesiam, cuius incolumitas ab illo seiuncta esse nequit: tum propter ipsam societatẽ humanã, cui tutandæ noster præcipuè ordo cõsecratus ac deuotus est, & optimis temperetẽ legibus, & incorrupta iuris administratione, ac honestæ disciplinæ custodia, seu (ut Plato loquitur) φόβῳ καὶ νόμῳ καὶ ἀληθεῖ λόγῳ tranquillus ornatusq; teneatur: ac quemadmodum in alucolis apes, singulæ labores suos ad communẽ utilitatẽ conferunt, ita omnia nostra Iurisprudentiæ studia, in ipsum alioqui inuenta, ad communem uitæ usum, cultumq; ciuilem, οὐ πρὸς ὕβριν, ἀλλὰ πρὸς εὐεργεσίαν habeamus cõparata: hũcq; fructum studiorum æstimemus amplissimum, ut iustis & utilibus patriæ consilijs, æqua Iuris interpretatione ac distributione, certaq; uiuendi disciplina atq; regula, pares cum infimis, sine iusta cuiusquam querela cõiungantur: serueturq; status Reipub. decens & pacatus, tum iusta uirtuti tribuendo præmia, tum fraudẽ scelusq; supplicijs dignis cõstringendo, ac (quomodo ueteres dixerũt) εὐεργεσίᾳ, τιμῇ, καὶ τιμωρίᾳ.

Hoc

Hoc enim proprium noſtri ordinis eſt munus, habere propoſitum iuſtorum & ho
neſtorum officiorũ, ac ad nauem reipub. prouidè ac feliciter gubernandam, omni
cura & cogitatione excubare: intelligere ſe gerere perſonam publicam, debereq́
idcirco dignitatem & decus iuſtitiæ, cuius cuſtodia apud nos quaſi depoſita eſt, ſu
ſtinere, ſeruare leges, iura deſcribere, ac cùm ſcienter interpretari, tum æquali nu-
mero, pondere & menſura diſtribuere, & fidei ſuæ rempublicam commiſſam me
miniſſe: ut quemadmodum tutela, ita & procuratio reipub. ad utilitatem eorũ qui
commiſſi ſunt, non ad eorum quibus commiſſa eſt, geratur: ut quicquid nempe a-
gendum occurrit, eò referamus, obliti commodorum noſtrorum, quo noſtro ſtu-
dio atq; munere beata ciuium uita, opibus firma, copijs locuples, gloria ampla, uir
tute honeſta, quoad fieri poteſt, efficiatur: uel potius (quemadmodum ſubijcit a-
poſtolus Paulus) ut quietam & tranquillam uitam, cum omni pietate atq; honeſta *1. Timoth. 2.*
te, in condecente omnium reipub. ordinum εὐταξίᾳ, degere poſſimus. Etſi autem
pro toto reipub. corpore excubiæ præcipuè ſunt agendæ, ne dum partem tuemur
aliquam, reliquas deſeramus: tamen ſecundum communis ſalutis procurationem,
ut quiſq; opis noſtræ maximè indiguerit, ita ei potiſſimùm conuenit opitulari: mo
nere errantes, docere imperitos, explicare hęrentes, & quid facto opus ſit, erudire:
conſulere circumuentis, cauere præcipitantibus, patrocinari deſertis, tueri bonos,
ulciſci improbos, prohibere iniurias, lites æquabiliter & moderatè agere, cogno-
ſcere, diſceptare, componere atq; finire: nihil ſuperbè uiolenterúe conſulere, nihil
gratiæ auaritiæq; concedere, nihil calumniando peruertere, doctisq; dolis & face-
tis fabricis corrumpere: non nundinari iura, non iudicia adulterare, iuriſdictionem
cauponari, neq; inflectere gubernationem ad latus nauis felicius: ſed rectum &
deſtinatum ad publicam omnium & priuatam ſingulorum ſalutem tenere curſum:
noſtras deniq; imitari, quas profitemur leges, quæ ſine ullo ſuo commodo præſtò
ſunt, & perfugium aperiunt omnibus, & cuiq; poſtulanti ſine προσωποληψίᾳ ius
ſuum æqua lance reddunt, opemq; benignè ferunt, atq; hac æqualitate ciuilem cõ
ciliationem ſocietatemq; hominum, quaſi adamantinis uinculis, ad perpetuitatẽ
aptant & conſtringunt. Sed cùm de toto genere humano, uerarum uirtutum exer-
citatione atq; officijs bene promereri, tum præcipuè ſalutarem promptamq; iuſti-
tiæ manum illis porrigere oportet, quos ut deſertos plerunq;, & omnibus neceſsi-
tudinibus circumuentos, opisq; indigentes alienę, ſingulari quadam cura atq; edi
ctione Deus nobis credidit & commendauit: atq; ita commendauit, ut eorum cu-
ram ſibi omni cultu atq; ſacrificio eſſe grauiorem, ſanctè aſſeueret: pupillos dico, ui *Eſa. 1. & 58.*
duas, peregrinos, pauperes, atq; id genus homines, qui uulgò noſtris ab euẽtu, per *Ierem. 7. 21. 22.*
ſonæ dicuntur miſerabiles, ut ſimus quod dicitur ἄρτος, χιτὼν, πατὴρ καὶ λιμὴν πενέ
σι, γυμνοῖς, ὀρφανοῖς, τοῖς ἐν ζάλῃ. Deniq; ueris rerum experimẽtis, atq; operibus ipſis
palàm teſtatum faciamus, nos bono publico natos, & tam honeſtiſſimis doctrinis
ad illuſtrandam Dei gloriam, ad tuendum Eccleſiæ miniſterium, ad communita-
tem coniunctionemq; generis humani inſtitutos eſſe atq; imbutos: nec modò ex-
terno cultu iuſtitiæ munus & ſacra religioſè tractare, profiteri atq; exequi: ſed e-
tiam quod maximè incorruptos antiſtites decet, in penitiſſimis animi receſſibus
circumferre ſanctum diuinitatis eius ſacellum: ſicuti dulciſſimè apud Euripidem
in Helena præſcribitur: ἐγὼ δὲ πέφυκα τ' εὐσεβεῖν, καὶ βούλομαι, ἔνεστι δ' ἱερὸν τῆς δίκης ἐ-
μοὶ μέγα ἐν τῇ φύσει. ad quod interpres non inuenuſtè ita alluſit:

Eſt mihi iuſtitiæ ſacratum in corde ſacellum:
Illius eſt ſolus conditor ipſe Deus.
Vaſtari hoc templum prohibe mitiſsime Chriſte,
Fœdari ſedem neu patiare tuam.

Dixi de præcipuis finibus, quos ſpectare & conſectari in omni ſtudiorum elabo-
ratione I.C. decet. Supereſt, ut de illo fine, qui ad bonum cuiuſq; priuatũ refertur,
nonnihil ſubijciamus: qui etſi in comparatione minoris æſtimandus, ac ueluti ulti
mis in gradibus locandus eſt (eſt enim ſanctiſſima res, ciuilis ſapientia, quæ pre-
cio num-

cio nummario non sit æstimanda, neq; dehonestanda:) tamen quemadmodum mi lites non suis, sed ducis sui cui dedére nomen, opibus atq; copijs merentes, tolerāt graue Martis opus, durosq; labores: ita non est habendum religioni, neq; improbandum, si nos in hac togata militia, Deo & Reipub. merentes, suo loco atq; ordine subsidia uitæ, consentaneo quodam modo & cum commoditate degendæ necessaria, ex his studijs cōquiramus: & dum alijs consilio atq; opera recte cauemus, circūspiciamus ipsi quoq; nos, & nostris rebus sine cuiusquā iniuria consulamus, neq; ordinata legibus, oblataq; salaria ac authoramenta religiosè auersemur: sed ijs ad usum opusq; uitæ ac uocationis nostræ, Deo ac Repub. uelut ducibus, quibus militia nostra deuota est, secundantibus beneq; fauētibus, utamur ac fruamur. Nam rem quidem familiarē neglectione nostra corrumpere, ac sinere dilabi, nec domesticorum quos naturæ charitas nobis commendauit, necessitatibus commo ueri, non modò non in laude, sed uel maximo in uituperio probroq; ponendū est. uult enim Deus, & rectè uult, quæ ad cultum usumq; uitæ pertinent, honestis cuiusq; uocationis quæri laboribus: cumq; nobis uirgula (ut aiunt) diuina non suppeditentur ea,

Queis humana sibi doleat natura negatis:

necessitas nos eò perducit, ne nostras utilitates quibus opus est, tradamus alijs: neue dum opitulamur cæteris, ipsi nos nostraq; deserta esse patiamur: sed ut potius quæ ad opportunitates uitæ necessaria sunt, non tantum nobis paremus, uerùm etiam parentibus, coniugibus, liberis, familiæ, alijsq; quos ipsa naturæ lex atque στοργῇ nostræ fidei, tutelæq; commisit, qui nos spectant solos, neq; aliud ullum perfugium habent: quorum nulla affici cura ac commiseratione, non tantum dissoluti impijq; est hominis, sed immanis potius efferatæq; beluæ, sacrosanctas naturæ leges, quas ipsæ etiam feræ animantes norunt & seruant, immani feritate uio lantis & perrumpentis: tantum abest, ut eiusmodi illiberalis ἀστοργία, & neglectio suarum rerum prodiga atq; oblita, sanctum iustitiæ sacerdotem atq; administrum decere uel commendare possit. Ac qui priuatim quidem negligens & ἄστοργος reperitur, nunquam equidem publicè bonus erit: & cui res domestica curæ non est

1.Timoth.3. atque cordi, quomodo Ecclesiam Dei, publicosq; hominum cœtus fideliter prouideq; curabit? Quid quòd ad gratificandi opitulandiq; facultatem ijs qui indigent, quærenda est & amplificanda res familiaris, ut in promptu sit, unde & dandis beneficijs, & reddendis piam beneficentiam exercere, & nostris copijs aliorum inopiæ suppeditare liberaliter possimus? quòd sine accessione opum, dignitatis, splendoris, aliorumq; ornamentorum fastigij & eminentiæ, noster ordo uirium non habeat satis, nec ad asserendam à contemptu improborum legum authoritatem, neque ad debilitandam iusto terrore ruentem peccandi licentiam, nec ad ius imperij in contumaces audenter exequendum, neque ad opem contra potentum uim atque gratiam solitudini & inopiæ perferendam? Sed de hoc fine, minus multa dicenda sunt. Naturâ enim omnes, in primis quid utile sit cogitant, suisq; rebus maximè inseruiunt: & sunt (ut uulgò uerissimè dicitur) quiq; sibi proximi: omnesq; reuera trahimur ad studia, spe quadam honoris utilitatisq; obiecta. Atq; utinam non uerè dici posset, plerosq; ceu propriarum utilitatum mercatores, uela ac nauem studiorum ad hanc nostram doctrinam, uelut ad idoneum amplificandæ rei familiaris, augendæq; dignitatis emporium applicare: finemq; & fructus laborum omnium, non pia ad Deum ueneratione, neq; bono generis humani publico, sed calculis atq; punctis suarum utilitatum, fructuq; amplitudinis metiri. Quorum error eripiendus est, omnisq; opinio ad eam sententiam traducenda, ut statuatur quod res est, nihil debere uera ad Deum pietate, & persecutione uitæ, bonorumq; æternorum quæ illam consequuntur, prius esse & antiquius: eoq; omnem ingenij cultum atque fructum, ad laudem & gloriam cœlestis Domini, qui illa ipsa doctrinæ ornamenta in hunc usum contulit, ad salutem Ecclesiæ, & congregationis humanæ, cui commodare & inseruire illa uoluit: denique ad priua-

ta ho-

ta hominum augenda commoda, depellendasq; iniurias destinari omni studio, & referri præcipua cura oportere. Ita porrò animatis, idq; operam dantibus, concessu & liberalitate munifici patris, nō modò æternæ uitæ præmia, quorū magnitudinem nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec ullius animus hominis complecti cogitatione unquam potuit, defunctis fideliter sua hac militia aliquando donatum iri: sed etiam in istius uitæ spacijs, res ad uoluntatem fluentes, secundosq; exitus, omniaq; cumulate affluxura esse, nec opinantibus illa: quibus qui abundant, uulgò beati putantur, quæq; una tanto conatu atq; solicitudine expetunt, & consectantur pleriq; : sed absq; diuino numine consequi nunquam possunt, aut si consequuntur, suam suorumq; ad perniciem & ruinam, quasi uiaticum ad exitium comparatum, ea res maximè uertit. Etenim, ut uerè dicitur:

Esaie 64.
1. Corinth. 2.

Nullius est felix conatus, & utilis unquam,
Consilium si non detq; iuuetq; Deus.
Tunc iuuat ille autem, cum mens sibi conscia recti,
Mandati officij debita iusta facit.

Et sine ulla dubitatione, politica sapientia ut maxima sit, tantaq;, quantam unquā humani ingenij acies atq; captus assequi potuit: tamen cum à Deo proiecta describitur, nec felix, neq; salutaris est: ut præcipites, horrendi, misericq; summorum hominum casus contentionesq;, patriæ atq; ipsis exitiales, re atq; euentu omnibus temporibus atq; ætatibus comprobarunt.

Opum autem & honorum possessio instabilis est, & incerta: quippe quæ aut nos deserat puncto citius quandoq; tēporis, aut à nobis certè in morte deseratur: cuius cùm adeptio, tum retentio, tum etiam recuperatio mille periculis, curis, solicitudinibus, molestijs & ætumnis est obiecta. Neq; tamen quicquam etiam hac in parte, humanis uigilijs & consilijs profici, nisi benedictio Domini desuper faciat diuites & copiosos, tam est certum, quàm quod potest esse certissimum. In quo confirmando, minimè opus est uel diuinorum testimonia oraculorum laudare, quando in promptu sint, omnibus legere uolentibus: uel exempla uetera conquirere, cùm præsentibus atq; uiuis cuiq; uti liceat. Huius autem benedictionis atq; fauoris diuini compotes esse non possunt, qui Deo ualere iusso, ac religione omni missa neglectaq;, in hoc uno sunt & habitant, ut ipsi honoribus florentes, ac præ cæteris περίβλεπτοι abundent & affluant rebus his omnibus, quæ sola uulgò in bonis habētur, & expetuntur. Nam quicunque terrenis duntaxat opibus atq; copijs inhiantes Deum deserunt per inobedientiam, hos ipse contrà deserit, & meritò quidem, per iustitiam. Itaq; ut maximè ad tempus euentus rerum habeant secundos, & iniusto opum uiatico ad exitium uelut auro Tholosano instruatur: tamen breuis hora mutat ima summis.

—Tolluntur in altum,
Vt lapsu grauiore ruant:—

& amisso diuinæ gubernationis clauo, afflictantur temerè, subindeq; ad scopulos infortuniorū delati, miserrimè tandem alliduntur: ut nō tantum suauitatis in consecutione bonorum, quantum doloris & acerbitatis in eorundem amissione sentiant. Deniq; quod luctuosissimum est, tota eorum uitæ tragœdia utcunq; uariet, tamen ad summam nihil aliud est, quàm breuissimū ad æternas miserias iter. Contrà uerò, qui recta πολιτεία nihil antiquius ducunt, neq; potius, quàm ut in uera Dei agnitione ac reuetentia, imperata pro suo loco atq; ordine faciant, & sint plantulæ Domino suo placentes, ac Ecclesiæ publicisq; rebus salutares: hos palàm est ornari etiam hac in uita diuinitùs maiore luce & sapientia, robore, consilio, successu, pace, uictu, deniq; rebus illis omnibus, quarum adiumento & in negocio sine periculo, & in ocio cum dignitate uiui potest: donec tandem periculis huius uitæ fortiter feliciterq; defuncti, & ex magna iactatione terram prospicientes, in portum sempiternæ quietis & tranquillitatis, lętissimo animo, & passis uelis secundisq; uentis, aspirante diuina aura peruehantur. Cui quidem sententiæ & orationi nostræ

Psal. 37. 49.
Esa. 34.
Iob 20.
Matth. 25. Habenti dabitur. Ierem. 22. An non pater tuus comedit & bibit, & tamen exerenit iudicium ac iustitiam? quod cum faceret, bene ei erat. Psalmo 92. Iustus ut palma florebit. Psa. 1. Omnia quæcūq; faciet, prosperabuntur. Genes. 29. Fuit uir in cunctis prosperè agens: erat enim Dominus cum eo, &c.

Matth. 7. Lucæ 12. 1. Timoth. 5. Pſal. 33. 37. 49. 112. 127. Prouerb. 3. 8. 1. Paralip. 19. Eccleſ. 4.

noſtræ ſi quis etiamnum diffidat, is & retrò quotidiana uitæ exempla, in utramq; partem relegat, & repetitam animo omnium ætatum hiſtoriam, ad certiſſimas diuinorum oraculorum promiſſiones accommodet & componat: ita futurum eſt, ut hic error, & offuſa defixis in terram animis caligo, paulatim magis atq; magis ab illuſtri diuinæ & ueræ ſapientiæ ſplendore detergatur. Nam etſi promiſſionibus diuinis maximè propter ipſum qui eas tradidit, quiq; eſt ipſa ueritas, Deum, aſſentiendum eſt: tamen congruentium rerum exitus, & conuenientia exemplorum in oculos incurrentium, de earum certitudine ac ueritate non parum animos confirmat. Neq; uerò ego nunc tempeſtiuum, nec etiam neceſſarium eſſe arbitror, aut in recitationem harum promiſſionum ingredi, aut in re certiſſima uti teſtimonijs atq; exēplis non neceſſarijs: maximè cùm & illæ ſacras legenti literas (legere autem, & nunquam de manu deponere, omnes debent) paſſim ſint obuiæ: & hæc in communi uita quotidie ſub aſpectum ſic undiquaq; ſubijciantur atq; cadant, ut in iſtum iam campum excurrere, & commemoratione rei non neceſſariæ orationem in longum extendere, hominis fuerit & ſuo, & aliorum ocio planè abutentis. Quare ne ijs quæ deinceps dicenda reſtant, moram atq; impedimentū intuliſſe uideamur, ſint ſanè hæc nobis de ueris Iuriſprudentiæ finibus concluſa iam, & perorata. quos ad fines, cōſentaneo ordine & uera ratione cōſectandos, ut omnium qui hæc ſtudia ingrediuntur, animos, Deus pater pro ſua φιλανθρωπίᾳ in filio ſuo Domino & liberatore noſtro Chriſto demonſtrata exuſcitet, & ſpiritus ſui ſancti κοινωνίᾳ cōfirmet, toto eum pectore & ardentibus uotis oro. Cui uni, uero, æterno, omnipotenti ac miſericordi Deo, ſit laus, honor & gloria, ſeculis infinitis.

PPO-

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ
DE STVDIO IVRIS RECTE INSTITVENDO.

DISTINCTIS hunc ad modum, & determinatis utcunque Iurisprudentiæ finibus, tempestiuum est, ut secundo loco de ineunda rectè huius studij ratione, uerba faciam: quod ipsum & Iustinianum in Pandectarum procemio, & multos deinceps Iuris antecessores fecisse animaduerto. In quibus uel præcipuam hac in parte laudem, meo quidē iudicio, mereretur Duarenus: qui copiosa eleganteque epistola (sic enim inscribere uoluit) magnum attulit adiumentum hominibus nostris: ut non modò Iurisprudentiæ rudes, sed etiam docti non parum se arbitrentur adeptos, & ad discendum docendumque Ius ciuile melius, & ad iudicium de toto hoc genere rectius faciendum. Quia tamen nonnulla ab eo prætermissa, quædam etiam (meo quidem iudicio) non admodum ex usu studiosorum uidentur consulta & disputata: de quibus tamen iuuentutem, ne à recto studiorum cursu aberret, admoneri, maximè eius interesse arbitror: eo ueritus non sum, quasi post Roscium saltare fabulam, & quæ mihi cauenda, quæ sequenda petendaque hoc in studio præterea uiderentur, paucis explicare. Verè enim cùm alijs omnibus in negocijs suscipiendis, tum maximè in ponendis doctrinarum rudimentis, ἱερὸν ἡ βουλή: sciteque uulgò dicitur, sibi quemque magistrum esse pessimum. Mihi quidem infirmissimo ætatis tempore, atque adeò ante puberes annos, in hanc studiorum uiam, uoluntate parentum ingresso, utinam tam dexter aliquis occurrisset Mercurius, qui in rectam semitam digitum intendisset: quoque duce, ac præmonstratore, facilem ad optatam metam minimeque impeditum instituere cursum, diuino munere fuisset concessum: sperarem utique laboribus nostris & ingenij culturæ, maiores fructus constare aliquando potuisse. Nam etsi eorum omnium qui quasi itinera cōfectandæ Iurisprudentię nobis aperuerunt, libellos & præcepta accuratè didicissem: non ab his tamen ita instrui, & iudicium informare potui, quin errore consilij, quasi tempestate quadā à recta expeditaque nauigatione in scopulos delatus, magnam temporis ac laborum iacturam antè fecerim, quàm meo edoctus malo, in uiam redire tandem, & de instituendo rectè horum studiorum cursu, aliquid potuerim suspicari. Sed quod nobis adiumenti infelicitas temporum consiliorumque præclusit, id alijs non inuidere eum decet, qui in docendo præstare fidem, & boni non modò magistri, sed etiam uiri officio fungi, in animum induxit.

Quod itaque homines minimè mali facere solent, qui superatis maris difficultatibus in portū reuersi, de periculis, deque toto nauigationis cursu, alios iam oram soluentes libenter edocent: id & mihi puto in hoc institutionis exorsu esse faciendū: ut cum ipse iactantibus errorum tempestatibus, naufragium penè studiorum fecerim, admoneam uos, optimi auditores, in uastum huius studij Oceanum contendentes, quem cursum omni studio persequi ac tenere, quę uada & scopulos effugere atque euitare, cautè prudenterque debeatis.

Cum autem & tutissima sit discendi ratio, alienis malis periculoque fieri cautiorem: & permagni referat, bene facere studiorum principia, quæ sunt (ut uerè dicitur) ἥμισυ τοῦ παντός, seu (ut Plato uult) plus quam dimidium: par est, admonitiunculam hanc nostram meliore mente, minimoque cum fastidio à uobis exaudiri.

Principiò, credo ego uos non expectare, ut qui se Iurisprudentiæ in disciplinā tradere, in animum induxerunt, ijs dicam hanc scholam ingressuris, naturā institutioni idoneam, & laboris patientem afferendā: & egredientibus rursum atque edoctis, usum ad doctrinā adiungendū esse: quando omnē cuiusque rei eruditionem absoluant natura, ars, & exercitatio. itē ut copiosius exequar & demonstrem, eos & utriusque linguæ, & historiarū, præsertim Romanarū cognitione, alijsque humanitatis

artibus,libero homine dignis,sapientiæq; adminiculis imbutos esse oportere. trita sunt hæc,& peruulgata:neminemq; eo absq; instrumento, citraq; naturā & usum, ad ullam rem illustriorem,satis ornatū accedere posse,tam est uulgo notū, ut mihi ad cōmemorandum non sit necessarium.Certè sine historiæ Romanæ notitia,quæ uerè (ut apud Ciceronem ait Antonius) est testis temporū, lux ueritatis, uita memoriæ,nuncia uetustatis,q; cæcum sit omne Iurisprudētiæ studium,superioris ætatis scriptorū commentationes,luculento sunt exemplo:ut qui hæc liberaliora studia ueluti remoras Iurispudentiæ barbaro ore incusant, potius quid sibi ipsis desit ostendere,q; rectam discendi uiam alijs præscribere uideantur: quorū insulsa oratio,quando cōmuni rectè iudicantium sensu abundè refutetur, non exagitabitur iam oratione nostra,neq; in re,Dei concessu ac munere, satis iam contestata, oleū atq; operam perdemus. Id tamen hoc in genere silentio præterire non possum: Sicuti diuinus ille Plato, Geometriam & Arithmeticam duas esse statuit alas, quarū quasi remigio ad cœlestium corporum, & totius uniuersi cognitionē homines euehantur: sic uideri mihi, duo in primis instrumenta à liberalioribus disciplinis Iuris candidato esse expetēda:quibus adminiculis subnixus,in arcem huius prudentiæ maioribus auspicijs,minoreq; cum difficultate pertendat: disputatricem nempe scientiam,& eam Philosophiæ partem,quæ de moribus inscribitur: quarum altera (ut uerbis Ciceronis utar) res definit,partitur genera,consequentias rerū exactè ponderat:& quibus positis, quid in utranq; partem uerum falsumúe consequatur,demonstrat:deniq; omnē perspiciendi quid in quaq; re sit,scientiā,& iudicandi quale quidq; sit,ac ratione & uia disputandi,una in se comprehēdit. quæ omnia in discendo,docendo,conferendo,disserendo,in dijudicatione uariantium opinionum,in controuersiarum disceptatione atq; definitione, in eruenda natiua legum obscurarū sententia,quantas habeāt opportunitates,ecquis est,qui nō intelligat?

Altera porrò ἠθικὴ,fontes naturæ aperit,unde Ius hoc nostrum, in eam quam uidemus uastitatem dimanauit: & causas rerum, ac firmas legum demonstrationes ex natura sumptas,quod διότι in Scholis appellant,ostendit. Quibus cognitis,nō modò iucundior est huius doctrinæ inuestigatio,sicuti dicitur:

Gratius ex ipso fonte bibuntur aquæ:

sed etiam aperta magis, & facilitate quadam ad intelligentiā memoriamq; accommodatior. Omitto, quòd sanas instillat mentibus de uirtutum dignitate, turpitudine uitiorum opiniones: & ad iustitiæ,humanitatis, aliarumq; uirtutū in Repub. necessariarū cultum atq; usum, ingenia præparat & assuefacit. Quamobrem ut hæc uno uerbo cōcludantur,sicuti Platonem ferunt Academiæ suæ foribus inscripsisse, ἀγεωμέτρητος οὐδεὶς εἰσίτω: ita nos in ipso iam institutionis uestibulo pronunciamus,eos haudquaq; ad hæc iustitiæ adyta admittendos,qui neq; studio linguarum & philologiæ ad δύναμιν ἑρμηνευτικὴν,nec sanctis Philosophiæ præceptis ad σύνεσιν πολιτικὴν , uirtutisq; cultum atq; obseruantiam animos consuefecerunt. Neq; enim sperandū est,qui in his bene uersatus nō sit,eum de legibus,de disputationibus humanarum rerum difficilioribus,de tota deniq; Iurisprudentiæ & Iurisdictionis ratione,iudicium rectè facere & conformare unquam posse. Qui uerò harum artium doctrina & exercitatione,ingenia præculta sic habent, & præparata,ut ad maiora contendere rectè possint:hi σὺν τύχῃ τῇ ἀγαθῇ, ad nostram hanc Iurisprudentiæ scholam accedunto. In qua primùm audiant Institutionum Iuris libros accuratè: nec audiant modò,sed etiam legant,relegantq; quotidie, adiunctis Theophili, Cuiacij, Gabrielis Mudæi, Francisci Hotomanni, aliorumq; paucorū Commentarijs.atq; ita ab his interpretibus adiuti, eam Iuris epitomen nocturna diurnaq; uersent manu,uoluant sursum deorsum:& tamdiu assidua lectione illi immorentur,donec eam firmè conceptam animo & memoria penitùs habeant comprehensam. δὶς καὶ τρὶς τὰ καλά. &:

Lectio lecta placet, decies repetita placebit.

ut est in prouerbiali uersu. Huic alter quasi πάρεργος rectè atq; utiliter adiungetur

tur labor, si uerborum significationes, & breues Iuris regulæ, ex duobus postremis Digestorum titulis edi scantur: sicuti quosdam memini, singulis diebus aliquot de uerborum significatione regulisq; Iuris capita succisiuis horis memoriæ commendantes, & ab eadem reposcentes, longè plus inde adiumenti ad Ius nostrum intelligendum capere, quàm ex copiosis illis doctorum Glossemans: quibus si rudem & infirmum adhuc studiosi animum onerauerimus, duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus [a]: aut cum magno labore eius, sæpe etiam cum diffidentia (quæ plerunq; iuuenes auertit) serius ad id perducemus, ad quod leuiore uia ductus, sine magno labore, & sine ulla diffidentia, maturius perduci potuisset. Hoc ergo iacto fundamento, maturè erit ad Pandectarũ lectionem perueniendũ: quibus quia tota Iuris scientia, sicuti & nomen indicat, cõtinetur: ideo omnis cura, cogitatio, studiũ, ocium atq; negociũ in earum lectione erit locandum. Ac sicut Socratem, eadẽ semper de eadẽ iustitia disputare solitũ, refert Xenophon: ita operæprecium est, nõ distringi uaria & operosa lectione animos discentiũ, neq; a corpore Digestorũ in alia omnia traduci, sed huic innutriri oportet: ab hoc solidus Iurisprudentiæ succus, natiuusq; sanguis est imbibendus. Non multa, sed multũ legendum esse, ueteres dixerunt. id & nobis dictum ac præceptum esse, in horum studiorum meditatione perpetuò cogitemus. Ac ne hic iterum infinita penè rerum multitudine & difficultate rude ingenium obtuatur, præceptaq; desperatione oblanguescat: neue in tam uasto rerum diuersissimarum Oceano, huc illuc lectione, sine certa uia & uelificatione iactetur: conuenit tyronibus, summas quasdã rerum, uelut in corpus redactas proponi: & ostensa Pandectarũ serie, ac iusta omnium tractationũ dispositione & consequentia, simul quid in quoq; titulo contineatur, summatim delineari, cùm edicto recitato explanatoq;, ad quod omnia consultorũ responsa pertineant: tum ubi illud defuerit, materia in locos Dialecticæ methodi redacta & breuiter explicata: ut totius operis forma animo concipi, & memoria teneri possit. Atq; hæc quidem ratio longè plus confert utilitatis, quàm omnes isti Methodici libelli, in unum congesti aceruum, qui alij super alios quotidie prodeunt: scilicet, ut ab hoc limpidissimo Iurisprudentiæ fonte, ad turbidos puteos, & lutulenta stagna, iuuentus inscita istorũ indicatione abducatur. Quantum enim est, inclusam habere memoria uniuersalem Pandectarũ dispositionem, & rerum sibi inuicem aptarum consequentiumq; uidere seriem, tanquã in tabula propositam. Quòd si non modò delectat alijs in rebus elegans proportio, sicut inquit Xenophon: οὐδὲν δ' ἐστὶν οὕτως οὔτε εὔχρηστον, οὔτε καλὸν ἀνθρώποις, ὡς ἡ τάξις: sed multum etiam ad intelligentiam, resq; memoria rectè complectendas cõmodat: quicquam'ne in hoc uastissimo Iuris studio magis conducibile ac necessariũ arbitrabimur, quàm scire ordinem materiarũ omnium, & connexionẽ tam uariarum rerum animo habere percursam? In cæteris artium doctrinis rectè tradendis, necesse est rudioribus, ad intelligentiæ memoriæq; adiumentum, totam artem in corpus quoddam componi ac colligari. Nam omnibus doctrinarum generibus (ut Fabius lib. 1. ait) sua quædam est infantia. & rectè ab Aristotele lib. 1. Ethic. præceptũ est: δεῖ γὰρ ὑποτυπῶσαι πρῶτον, εἶθ' ὕστερον ἀναγράφειν. hoc est: Prius lineamenta ducenda sunt, & òpus informandum: pòst ueris est utendum coloribus. Quanto igitur magis in hoc amplissimo studio, ubi non minus subtiliter & uariè atq; copiosè disputant cõsulti quàm Philosophi, opus est, ut initiò summæ quædã & σωματοποιηθεῖσαι, ob oculos tyronibus proponantur, ut initia, progressus, finem tantæ scientiæ animo cõplecti, atq; uno intuitu percurrere queant: discantq; quod omnino necessariũ est, finitum esse Ius nostrũ, & in non nimis multa genera diuisum, flagranti studio uniuersum peruestigari facilè posse. Quid, quòd hæc naturalis est, iuxta Aristotelẽ discendi ratio, ut à cõmunibus & generalibus præceptis, quę notiora sunt, faciliusq; intelliguntur, paulatim ad penitiores cuiusq; artis recessus fiat progressio? Cęteróquin & inuoluuntur quasi inducta nocte, ita obscurarum disputationum nebulis candidatorum ingenia, & mole rerum obruti deficiunt, ac desperato tandem successu ad

[a] §. his igitur. Inst. de iust. & iur.

alia omnia dilabuntur. Vt uaſcula oris anguſti, inquit Fabius (optimus inſtitutionis artifex) ſuperfuſam humoris copiã reſpuunt, ſenſim aũt influentibus uel etiã inſtillatis cõplentur: ſic animi adoleſcentũ, quãtũ excipere poſſint, uidendũ eſt. Nam maiora intellectu, uelut parũ aptos ad percipiendum animos, non ſubibunt. Quid, quòd ita catenati ſunt inter ſe, & alij in alios implicati Iuris tractatus, ut nullum ſolidè ac penitùs intelligere queas, citra mediocrẽ plurimorum cognitionẽ?

Ergo hic erit alter ſtudiorum labor: in quo qui egregium poſuerit rudimẽtum, is multum progreſſum eſſe ſe, & non minimam difficultatum partem exhauſiſſe ſciat. Ego certè, ſi quid aut induſtria, quantulacunq; ea eſt, aut mediocri rerũ uſu hac in parte iudicij conſecutus ſum, illud nihil dubitans confirmare auſim, longè eos plus profeciſſe, qui tale quoddam delineatum informatumq; totius Iuris, omniumq; eius partium corpus animo habent percurſum & comprehenſum, quàm omnes iſtos pragmaticos & deſultorios lectores, quibus infelici ſtudio eſt, uaria lectione occupare animum, nunc aliquem Iuris titulum, modò repetitionem Dd. gloſſarumúe: nonnunquam deciſiones, mox conſilia, aliàs ſingularia, aliaq; neſcio quæ θαύματα ῥημάτων, tumultuaria opera percurrere, nihil ordine & ſcienter, nihil ſeriatim, ſerioq; & ſolidè diſcere atq; meditari. Qui etſi mirificè ſibi hoc in artificio placent, deq; eo multum ſe diligunt, & illos elementarios atq; ἀναλφαβήτους (ut uocant) magnificè faſtidiunt præ ſe, & ex alto deſpiciunt: tamen neceſſe eſt, eos in maximo errore, ſummaq; huius ſtudij ignoratione uerſari. Id quod nuſquam certius deprehendi poteſt, quàm cum abſtruſa aliqua atq; infrequens Iuris quæſtio, quæ ancipitem cogitandi afferat curam, derepentè eſt oblata.

Hi enim, ſimulatq; ſuis repertorijs ordinarijsq;, ut uulgò appellant, ſedibus deſtituuntur, unde conſilium ſententiamq; petant, reperire non poſſunt. Contrà qui uniuerſali totius Iuris methodo inſtructi ſunt, hos haudfacilè latere poteſt, ſi qua dubia res incidat, quo eam loco, aut quibus in legibus, harumúe interpretibus inueniant definitam. Nam in toto illo Iuris corpore, lineamenta quædam extant omnium ferè rerũ, quæ in dubium litis uocãtur, & in uſum quotidianum incidere conſueuerunt: ut qui partes eius omnes habeat animo peruolutatas, is de ſingulis earũ partium articulis, minore cura & labore conijcere & exiſtimare poſſit. Quid iam dicam, quantum hæc methodica ratio ualeat ad iudicium de tota hac doctrina rectè informandum: quamq; ediuerſò ineptè in difficilium legum quæſtionumq; explicatione hallucinentur & adhæreſcant illi, qui aciem mentis hac uniuerſali & uera iudicandi norma non habent elimatam atq; perpolitam? Etenim nihil ex ſe gignere, de nulla re paulo difficiliore bene conicctare poſſunt: tantum uelut ſeruum pecus ſequuntur, quò interpretes ducunt: his credunt, quaſi in uerba iurati, & aſſentiuntur: in horum deciſionibus omnis habitat & repoſita eſt præclara eorum ſapientia. Atqui (dicam enim quod ſentio) κειτήειον hoc quod iſtis mirificè placet, & eſt adamantinum, etſi fateor in pleriſq; ſolidum offendi, tamen non ita ex aſſe firmum eſſe, ut ei temerè credi, omneq; punctum deferri debeat. Sed hoc orationis genus, ut odioſum minusq; populare, libens iam prætermitto: tantum author hortatorq; ſtudioſis noſtri Iuris ſum, ut in hac totius Iuris methodo comprehendenda ediſcendaq;, præcipuam ſibi operam putent eſſe collocandam. Hunc laborem mox ſequi debet totius operis exædificatio & faſtigium: in quo cùm alia alijs placuerint, difficile eſt homini pudenti, uerentiq; reprehenſionem doctorum atque prudentium, iudicium interponere ſuum. Quia tamen docentis perſonam hoc loco mihi impoſuit arbiter uitæ noſtræ Deus, officij mei eſſe putaui, non reticere ea, quæ & à doctiſſimis uiris rectè tradita meminiſſem, & continuato complurium annorum ſtudio, mediocri etiam huius ſcientiæ uſu atq; exercitatione, non parum opportuna comperiſſem. Ac principiò mihi quidem hoc cum alijs pleriſq; conuenit, tametſi Titulorum ordo in Pandectis & Codice temerè reprehendi immutariq; non debeat: tamen in tractando cuiuſq; tituli argumento, nullam magnopere ueræ Methodi habitam eſſe rationem. Nam in conſtitu-

tionibus

tionibus principum, uidere licet ordinem magis temporum, quàm rerum esse seruatum. In Pandectis autem, siue ordo aliquis in singulorum tractatuum explicatione existit (ut defendit Hoppenus) siue (quod ego arbitror) à compositoribus Iuris, in repub. magis & aula quàm in schola uersatis hominibus, non magnopere hac in parte est elaboratum: id certè negari non potest, & res ipsa loquitur, ad longè aptiorem, commodioremq; & intelligentiæ, & memoriæ, & usui forensi ordinem singulos tractatus reuocari, redigiq; posse. Quæ ratio cùm doctissimo experientissimoq; uiro Ciceroni placuerit: cumq; ab acutissimo eius rei architecto Aristotele profecta, hactenus in scholis propter euidentem utilitatem sit retenta: non est cur nobis displicere, aut parum ad discendum accommodata debeat uideri. Itaq; studio sibi habeant, cùm ipsi Iuris professores, tum si horum industria destituantur, studiosi, ut quæ sparsim ac confusè in singulis Digestorum titulis tractata reperiuntur, ea in certum cogant scienter, componantq; corpus: & unumquodque responsum aut sententiam consulti, in suum locum partiantur ordine, atq; distinguant: ac quasi dispersa deiunctaq; membra, in unum corpus aptè cõpositeq; iungant & coagmentent: hac uidelicet ratione, ut quæ leges aut uerbum aut rem propositam explicant, in locum definitionis primò referantur, cui propria, differentiæ, & accidentia cuiusque rei (substantialia & naturalia nostri uocant) adiungi uelut glossemata definitionis possunt. tum quando definitioni adiunctum est, ut res diuidatur: partes rerum, aut species, aut gradus mox in sedem diuisionis locentur: pòst, quæ rei propositæ caussæ sint efficientes, quæ materia, quæ forma, quis finis atq; effectus, quæ adiuncta & affinia, quæ interpretatio, quæ contraria, quæ actiones, quales & quotuplices inde nascantur: & coram quo iudice illæ, quibus, contra quos, ad quid, qua forma & ordine competant, quomodo probandæ sint: quis finis & effectus, quæ cognata atq; adiacentia earum actionum existant, quæ contraria, quæq; exceptiones opponi eis possint, inuestigetur: atq; ita etiam minutissimæ cuiusq; materiæ partes, certa uia ac ratione in idonea redigantur capita: nihil ut intactum, nihil non suo loco distributum, apteq; concinnatum, nec in Pandectis, neq; in Codice, neq; in alia utriusq; Iuris parte relinquatur. Neque enim ullum extare arbitror Iuris responsum, cuius aliqua non possit esse utilitas, aut in definiendo, aut disceptando, aut argumentis probabiliter per ratiocinationem extruendis: ut quod de Medica doctrina dixit Hippocrates, nos quoque hactenus usurpare queamus: οὐδὲν μικρὸν, οὐδὲν παραφρονητέον. Atq; hac in parte utile esse iudico, sequi titulorum ordinem in Pandectis, Codice & Decretalibus institutum: ijsq; suis locis aptè intertexere tractatus similes, qui cum singulis plurimum habere affinitatis uidebuntur: atq; in titulos ita distributos conferre, quicquid in reliquis utriusq; iuris libris consentaneum his potest reperiri. Hoc enim commodè fieri posse, rebus ipsis aliquando, aspirante conatibus nostris Deo, in Commentarijs methodicis sum demonstraturus. Nunc uerò uno atq; altero exemplo interim rem utcunq; declarasse suffecerit. Cum igitur dictum sit, uicinas initiò materias, ad titulos Codicis uel Pandectarum singulos conuenienter esse adiungendas: ut quid uelim, exemplo fiat dilucidius, tit. de legib. & consuetud. arbitror materiam statutorum esse subijciendam. ad tit. de his qui notan. infa. methodum de fama. actore, reo, ad querelam inofficiosi testamenti, de legitima. ad iudicium familiæ herciscundæ, de diuisione. ad titul. de rebus cred. de contractibus & distractibus. atq; ita deinceps alijs tractatibus, nonnihil esse ex uicinis locis adijciendũ: quo ex omnium partium coagmentatione, & rerum contrariarum uicinarumq; collatione, singulæ res plenius perfectiusq; intelligi possint. Ita porrò distributis materijs, priusquam earum particularis & accurata instituatur uestigatio, considerandum initiò est, quæ nam materiæ per plures titulos diffundantur: ut Iurisdictiones, seruitutes, condictiones, pignora, emptiones, interdicta, exceptiones, stipulationes, restitutiones, &c. quæ nã uerò unico & singulari titulo sint conclusæ. Nam in his, ad titulum singularem uniuersa materia exponenda est: in illis non item, ne

eadem pluribus locis atq; titulis redeant ſæpius repetenda. Quod ut exemplis illuſtretur, & fiat planius, ad titulum de pactis ſeu tranſactionibus, quia ſingularis eſt uterq;, ideo totam materiam ad utrumq; titulum congero atq; examino: principioq; (ut de meo ſtudio loquar) inquiro, unde dictum ſit, & quid ſit pactum, tranſactio. tum quibus notis ac proprietatibus, à reliquis ſimilibus ſecernatur. Tertiò, quotuplex ſit pactum, quæ tranſactionis ſpecies. Quarto, ex quo iure ſit, quæ cauſa efficiens, remota, propinqua, προκαταρκτική, inſtrumentalis, qui cum quibus paciſci tranſigere poſſit. Quintò, quæ materia de qua conueniti tranſigi poſſit, aut non. Sextò, qua forma, & quàm uariè conueniatur, tranſigatur. Septimò, quis ſit earum conuentionum finis, qui effectus, quid operentur & efficiant Iure naturali, gentium, ciuili, Prætorio, conſuetudinario. Octauò, quas recipiant interpretationes. Nonò, de affinibus. Decimò, de contrarijs, & quomodo pacta annihilentur, retractentur. Vltimò, de actionibus, quæ & quales, & quotuplices inde dentur: ubi, quibus, contra quos, ad quid, qua forma & modo dentur: quomodo probandæ ſint, quibus exceptionibus eludi poſſint. Atq; eandem rationem in reliquis ſingularibus, eâdem uia, eodemq; ordine ſequor & obſeruo. Ad titulos uerò generales, non neceſſe habeo omnia uno loco dicere, ne ſæpius eadem redeant dicenda: ſed primùm ad titulum generalem, ipſum genus per methodum iam indicatam duco: ut ad tit. de reſtit. ſeruit. emp. & uen. inter. &c. Quo facto deinceps ſpecies in titulis ſingularibus ſubſequentibus, ad eandem rationem examino. Verbi gratia, expoſitis generatim ſeruitutibus, ad titulum generalem, mox ad tit. de ſeruitutibus urban. præd. ſubſequent. quæro de ſpecie hac, unde dictæ ſint hæ ſeruitutes urbanæ, quid ſint, quotuplices: quæ cauſſæ, qui effectus, quę propria, agnata, adiacentia, quæ contraria. ad tit. ſi ſer. uend. quę & quales actiones pro ſeruitutibus proditæ ſint, quotuplices: ex quibus cauſſis, coram quo, cui, contra quem, ad quid: quo ordine, forma & modo concludendi, probandi, ad quem finem & effectum dentur: quæ remedia affinia ſint, quæ contraria, quæq; exceptiones opponi poſſint. Eâdem ratione ad tit. de emp. in genere de hoc contractu diſputo: pòſt in ſpecie & ad titulos ſingulares ſubſequentes, de ſingulis ſpeciebus, iuxta cuiuſq; tituli indicationem ſigillatim inquiro: puta de in diem addictione, unde dicta, quid ſit, quotuplex ſit, &c. Similiter de lege commiſſaria, de hæreditate uel actione uendita, de reſcindenda uenditione: quàm uariè dicatur reſcindi uenditio, quid ſit eiuſmodi reſciſſio: & quàm multipliciter per modum agendi, excipiendi, implorandi iudicis officium proponatur: ex qua cauſa, ad quid, qua forma uſurpetur: atq; ita conſequenter. Ad tit. de peric. & commod. rei uenditæ, initiò quæro, quódnam ſit illud uenditionis commodum & periculum, quàm multiplex atq; uariũ: ex qua cauſa, cui deferatur, quid in illud ueniat, quęq; complectatur, quibus pactis atq; modis transferatur, quis finis atq; effectus huius periculi commodiq; exiſtat: quam interpretationem recipiat, quæ eius ſint agnata (ut cuſtodia) quæ contraria. Ad tit. de ſer. exportan. expendo, quídnam & quale fuerit hoc uendendi ſeruos genus, & quàm multiplex atq; uarium: qui quibus, quos ſeruos, quibus conditionibus, pactis atq; formis uendere potuerint, aut non potuerint: quis finis & effectus harũ uenditionũ extiterit: quæ inde actiones, ubi, quibus, contra quos, ad quid datæ fuerint: quæ interpretatio, quæ affinia, quæ contraria ſint, exploro. Ad tit. de actionib. empti & uenditi, ante omnia utrãq; actionem, alterã ab altero ut diuerſam ſeiungo: ac de actione empti, pòſt de actione uenditi examino: primùm nominis definitionẽ, pòſt rei: unde dicta ſit hæc actio, quid ſit, quę eius proprietates & qualitates, quotuplex ſit, cui, aduerſus quẽ, quo tẽpore & loco, ad quid, qua forma agẽdi & probãdi detur: quis eius finis & effectus, quę interpretatio, affinia, cõtraria: atq; ita deinceps in cõſimilib. Eadẽ enim propè eſt in omnibus, aut ſaltẽ nõ multũ hinc remota diſponendi ratio: quæ pro cuiuſq; materiæ qualitate, copia & natura prudẽter eſt ineũda. Id quod nunc quidẽ plurib. perſequi, à noſtro inſtituto multũ fuerit alienum, neq; quantũ exiſtimare poſſum, admodũ tempeſtiuum:

cùm

cùm hæc tota operatio commentarijs nostris methodicis debeatur, & iam pridem sit destinata: in quibus malo (si uita & ocium suppeditet) rebus ipsis, quid uelim, aliquando ostendere: & lucem ex fumo (quod aiunt) dare potius, quàm nunc ex fulgore ostentato fumum reddere, neq; commotæ deinceps satisfacere expectationi. Ac ne nunc quidem, ullam huius mei instituti mentionem intulissem, nisi arbitrarer non inutile fore, rationem istius consilij atq; operis extare aliquam: ut si me aliquis fortè casus abstulerit aut impedierit, extet tamen quasi filum exorsæ telæ: quod alij ingenio, doctrina, studio, ocio, animi denique atq; corporis firmitate præstantiores, in pertexendo, si uolēt, sequantur. Quare reiecta in aliam diem huius debitionis quasi solutione, aliò se iam referat & conuertat oratio. Digestis igitur hunc ad modum materijs, restàt ultimus labor, in examinandis suo loco singulis per ἀνάλυσιν legibus, causisq; earum & partibus penitius introspiciendis. Sed hic rationem materiarum haberi oportet. Turpe est enim, difficiles habere nugas: & stultus labor est ineptiarum, ut quidam ait. Etsi enim cognitio omnium partium Iuris, per se iucunda existit: tamen studij nostri finis est, sicut esse debet, idem qui iustitiæ: nempe actio, & usus forensis: ut in iudicijs, in foro, in omni negocio quid æquum, quid iniquum sit, exploratum habeamus: atq; hoc scientiæ genere in forum usumq; producto, reip. totiq; humano generi quamplurimùm commodemus. Hæc porrò melius ex actionibus & materijs, è media hominum uita desumptis cognosci possunt, quàm ex illis difficillimis Iuris antiqui formulis, ac disputationibus subtilissimis Iurisconsultorum: quos uidere licet inuestigandæ ueritatis studio, atq; ipso credo amore cognitionis, & quadam ingenij abundantia, sæpius minutissima quæq; consectari, & in quæstionibus quibusdam perplexis, neque tamen admodum hoc tempore necessarijs, plurimum studij atq; operæ ponere. Quorum acumen qui persequi ingenio, & arduas quasi crepidines superare, cumq; his de palma subtilitatis decertare conantur: hi cum magno meliorum studiorum detrimento, in Sisyphios quosdam labores sese incautè inuoluunt. Nam (uerbi gratia) quid attinet, omissis, aut leuiter tantum degustatis ijs, quæ cognitionem habēt faciliorem, usum necessarium, in difficillimis Iuris illis salebris, à quibus iudicia nostra Iurisdictionesq; longissimè abhorrent, ingenium, operam, ocium atq; negocium omne, Herculano quidem illo, sed inani labore, futiliq; περιεργίᾳ cōsumere? Sicut memini nos adolescentes in difficillimis Substitutionum tricis, in utriusque quartæ Falcidiæ ac Trebellianæ enodatione, in materia contributionum, suitatis, regulæ Catonianæ, transmissionum, bonorū possessionis, antiquarum Iurisdictionum, stipulationum diuiduarum & indiuiduarum, obligationum dandi & faciendi, naturalis & ciuilis, generis & alternatiuæ, eius quod interest, æstimationū, operarum, seruitutum, manumissionum, liberalium causarum, possessionū, nudorum pactorum, exhæredationum, præteritionum quæ circa liberos & posthumos uersantur, in uastissimis legatorum spacijs, atq; alijs id genus labyrinthis multum uersari, pulchrumq; ducere, ac palmarium inter ęquales, ad explicationem illarum difficultatum aut excogitare aliquid ingeniosè, aut aduertere nouiter, aut in opiniones nostrorū interpretum subtili studio inquirere. Postea uerò quàm ad causarum tractationem, & occupationes forenses accessimus, uanam fuisse illam industriam nostram, & sine fructu in rebus ab usu remotis tantum laboris exhaustum comperimus: edoctiq; rebus ipsis sumus, quæ nobis antea potissimùm sorduissent, in his uim omnem Iurisprudentiæ uerti maximè, & quasi animam disciplinę forensis habitare. Vnde & illud accidere necesse fuit (neq; enim est dissimulandum) ut in tractatione dijudicationeq; causarum, necessaria quandoq; ignorauerim: quòd non necessaria, nimio opere didicissem. Quamobrem cum pleriq;, qui ad Ius discēdum ciuile ingrediuntur, temporis non habeant satis, ut minutissimas quasq; uoluminum nostrorum partes consectari omnes, & penitùs explorare possint: cumq; ambitione & foro obruti, è medio sæpe cursu ad ciuilē uitam prius reuocentur, quàm tantam rerum uarietatem complecti animo omnem possent: autor hortatorq; ijs

sum, ut leuiter perlectis iis quæ ab usibus nostrorum iudiciorum planè abhorrent (cuiusmodi pleraq; paulo antè cum me operam lusisse dicerem, annotaui) in eas partes cursum studiorum dirigant, quæ ut ubertate & usu sunt potiores, ita cognitu non parum faciliores planioresq; inueniuntur: cuiusmodi sunt ferè omnia, ad ordinem iudiciorum, contractus, res creditas, obligationes, actiones, iura coniugiorum, dotium, ac successionum, tutelas, testamentorum compositionem, delicta & pœnas, aliasq; consimiles uitæ quotidianæ partes accommodata. Hos Iurisprudentię sinus diligẽter exploret, penetret, scruteturq; licet Iuris studiosus: nihil enim in eorum inuestigatione operæ temporisq; ponet, cuius non postmodum fructus aliquis & utilitas in foro constabit.

Quòd si ne hæc quidem flagranti eius studio fecerint satis, tum nihil sanè ueto, quo minus in steriles illas & desertas insulas deferatur: inibiq; ὡς ἐν παρόδῳ aliquantisper, explorandi tamen magis quàm commorandi causa oberret. Postquam ergo planum fecimus, quibus in Iuris partibus præcipuè sit elaborandum: restat, ut exequamur, qua ratione & uia plenior earũ inuestigatio, examinatioq; sit instituenda.

Digestis ergo in eum ordinem (de quo supra dixi) omnibus Iuris capitibus: iterum retexenda hæc tela erit, & singuli articuli secundum ἀνάλυσιν diligenter explorandi. Ac principiò totum illud quod lex (sic enim capita Responsorum Constitutionumq; uulgò appellantur) dicit, in summam quãdam est redigendum: quæ & paucis integram eius sententiam concludat, & rectè infigi memorię possit. Huius autem sententiæ διότι & ratio, quę legislatorem mouit, accuratè inuestiganda: cuius cognitio non modò ad propositi capitis intelligentiam pertinebit, sed ad similes casus quandoq; incidentes, & diiudicationem aliarum specierum rectè per ratiocinationem extẽdetur. Nam scire, est rem per causas nosse. Scire leges, inquit Celsus, non est uerba earum tenere, sed uim ac potestatem [a]. Et Paulus: Res, ait, magis quàm uerba intuenda sunt [b]: quia rebus, non uerbis leges imponuntur [c]. Post hæc proximum fuerit, ut in suas partes legem per ἀνάλυσιν resoluamus, singulaq; exequamur & perpendamus uerba, sententias, personas, res, facta, aliasq; propositæ speciei circumstantias: quę omnia explicanda exemplis, & ad usum forensem, atq; etiam ad theses & locos communes (Regulas uocant) erunt referenda & accommodanda: ut his particularibus exemplis regulæ confirmentur, confirmatæq; usibus uariorum negociorum aliquando seruire queant. Postremus labor erit facta aliarum legum, uel similium uel pugnantium collatione, conciliare omnia & connectere, ac rectè distinguere, exploratis aut similitudinis aut differentiæ causis. Qui fons est omnium in toto Iure distinctionum: quarum sine mediocri, uel potius exquisita notitia, nemo est, ut se feliciter consulere cuiquam, & rectè de Iure respondere posse arbitretur. Vt enim nulla est Iuris regula, quæ non suas recipiat exceptiones [d]: ita uix puto ullam esse Iuris thesim, aut definitionem tam generalem, quæ non aliquo casu per distinctionem excludatur, & uim suam amittat. Ad hoc autem rectè perficiendum, in primis glossæ Accur. ordinariæ magno sunt adiumento: qui uir acerrimo ingenio, diuinaq; memoria præditus, uidetur omnem Iuris prudentiam sic in numerato habuisse, atq; in promptu, ut nihil in toto Iure propemodum occurrat, quin quid illi consentaneum sit, quid cum eo pugnet, quibus casibus locum habeat, quibus excludatur, tantum non sub conspectum subiicere posit. Sunt qui præcipiant, in singularum legum explicatione, primùm quædam quasi προλεγόμενα præmittere: quibus quæ ad propositæ legis intelligẽtiam uidentur cognitu necessaria, præuia quadam expositione præmonstrẽtur: tum summam legis subiicere: pòst facti speciem proponere, de eaq; per rationes dubitandi ac decidendi disputare: mox legem in certas partes seu membra diuidere, ac ex singulis annotare theses cognitione dignas (Notabilia uocant:) deinceps singularum partium uerba perlegere & explicare: ac ultimò, singula quæ uel obstare definitioni legis, uel aliqua in parte ei derogare uideri possunt, aptè distinguere ac conciliare, quæ omnia complexus est his uersiculis Gribaldus:

a l. scire. 16. De legibus.
b l. promittendi. 42. in prin. de iur. dot. & gl. in l. 6. uerb. sequendum. de contr. emp.
c l. 2. C. com. de lega.
d l. omnis. de reg. iur.

Præmitto,

Præmitto, scindo, summo, casumq; figuro,
Perlego, do causas, connoto, & obijcio.

Ea interpretationis ratio, à superiore non longè abest: & in responsis longioribus, aut etiam obscuris, mihi nequaquam displicet. Habet enim multum lucis, & ad explicationem rerum intricatarum non parum opportuna uideri debet. Sed in singulis, etiam facilioribus & apertis, hæc omnia pueriliter consectari, nihil aliud est, quàm nodum (quod aiunt) in scirpo quærere, & inutili rerum mole, inaniq; curiositate, aures animosq; auditorum defatigare. Plus satis difficultatum αὐτομάτων, docentibus discentibusq; Ius Ciuile obijcitur, & occurrit: etiamsi earum cumulum, accersitis subtilitatibus, & περιέργιαις haudquaquam necessarijs non augeamus. Quare ubi dignus uindice nodus inciderit, hæc ratio potissima esto: in ijs quæ plana sunt, minimeq; obscura, sit etiam plana & facilis, nec in multas partes atq; ambages diuisa interpretatio. Illud sanè in difficilioribus copiosioribusq; materijs declarandis, præter iam dicta puto esse operæprecium, si post summariam ipsarum legum explicationem, compendiaria quædam ad eam quam paulo antè posui methodi rationem, totius materiæ tractatio instituatur.

Exempli gratia: Proponatur explicanda l.2.C.de rescind.uend. cuius materia uaria est, & copiosa, neq; in foro infrequens. Huius ergo legis partes principió omnes, ad eam de qua modò mentio facta est, rationem dubitando, decidendo, connotando, diuidendo, &c. examinabo: quibus dilucidatis, totam materiam in certa & idonea capita distribuam. Primò exquirens, quid sit remedium d.l.2. deinde quale sit, & quibus notis ac proprietatibus ab alijs consimilibus actionibus discernatur. tum quotuplex illud sit: utrum tãtum actio, & an una actio: an etiam exceptio, an imploratio officij iudicis. tum quæ eius causa efficiens, quæ προκαταρκτικὴ: & ob quam læsionem detur: item cui aduersus quem, coram quo detur. exinde de materia: quibus in contractibus id genus remedij locum habeat, in quibus non habeat. quid in illud ueniat: utrum res, an precium, an utrumuis, an fructus, an reliquæ accessiones, & consimilia. Pòst de forma, quomodo proponatur: utrum tantum per modum agendi, an etiam per querelam, exceptionem, &c. quomodo in eo concludendum sit: utrum simpliciter, an alternatiuè, &c. item quomodo, quibusq; articulis probetur, qua forma dijudicetur: quis eius iudicij finis, effectus, interpretatió, affinia: quæ contraria, & exceptiones, quibus id genus remedij tollitur, præscribitur aut impeditur.

Rursus ad l.1.C.unde ui. aut ad l.3.de iust.& Iur. (quibus locis defensionum materiam interpretes nostri copiosè quidem, sicuti par est, sed confusè nimis exponunt) sententia, uerbisq; legis summatim delineatis, mox inuestigabo quid sit defendere, quid defensio: tum quibus propriè notis, ab offensione distinguatur: tertió, quotuplex sit: quartó, quo iure inducta sit defensio: quæ eius causa efficiẽs, quæ iusta causa προκαταρκτικὴ, qui nam, contra quos se defendere possint, uel non possint. quintó, circa quas res uersetur defensio: an tantũ circa personas, & circa quas:[a] an etiã circa res, tam proprias, quàm alienas. sextó, quæ forma, quis modus & temperatio iustæ defensionis existat. septimó, quis eius finis esse debeat: qui effectus, an & quando excusationẽ habeat, aut non habeat defensio: & quæ nam interpretationis ratio, toto hoc in genere sit tenẽda. octauó, quæ defensioni affinia. ultimó, quæ contraria. Eademq; ratione opportunis locis materia statutorũ,[a] reconuentionum[b], diuisionis[c], fictionis[d], negatiuæ[e], notorietatis[f], suitatis[g], actorum[h], expensarum[i]: aliæq; res, cognitione utiles, quæ certis ac specialibus titulis non sunt conclusæ, rectè atq; ordine possunt explicari. Cuius rei exẽpla, aspirante cœptis Deo, in analyticis nostris Cõmentarijs copiosius aliquando proponentur. Nunc alió se uertat oratio: si prius eorum reprehensionem paucis diluero, qui negant utile esse, in colligendis ex quoq; capite generalibus regulis, operam insumi: quãdoquidem omnis definitio in Iure sit periculosa, rarumq; existat, ut contrario aliquo axiomate subuerti non possit. Quorum quidem orationem atq; authoritatem si admittimus, ue-

a *l.1.C.de sum.trinit. uel ad tit.de decre.ab ord. facien.*
b *l.cum summi.14.C.de sentent.*
c *l.qui Romæ.§.duo fratres.de uerb. oblig. l.1.Com.utr.iud.*
d *l.si is qui pro emptore.de usucap.*
e *l.actor.C.de probat.*
f *l.ea.7.C.de accusat.*
g *l.in suis.de lib.et posth.*
h *l.2.C.de edend.*
i *ad l. properandum. §. siue autem.l.sancimus. C.de iudic.*

mus,uereor ne magnam nobis cùm in agendis cauſis,tum in definiendis,amputemus facultatem. Nam ut prætermittam, hæc eſſe ueluti orationis lumina & neruos, quibus cauſarum argumenta apte ſuis locis cùm illuſtrantur, tum colligantur: quis uel mediocriter rerum forenſium peritus, non animaduertit, multa quotidie incidere,quæ niſi generalibus iſtis præceptis decidi non poſſunt? Verè enim eſt dictum, eum intentionem habere fundatam, pro quo generalis faciat iuris definitio [a]:nec ab ea niſi ſpecialis appareat in contrariũ diſpoſitio,recedendum eſſe [b]. At ea eſt periculoſa, raroq; fit,ut ſuberti non poſsit. Periculoſam eſſe, & ambiguam, infirmamq; toto genere, nego: etiamſi caſus emergere poſsint, in quibus propter probabiles cauſas,uarioſq; rerum & perſonarum complexus, locum non habeat,&(ut inquit I.C.)facilè ſubuertatur. Quam propter cauſam ſi has Iuris theſes reijci conſentaneum eſt, eâdem opera uniuerſum Ius noſtrum explodamus licet: &(ſicuti multos inſanire audio) ex æquo & bono,hoc eſt,pro arbitrio, quod ſibi quiſq; uario mentis errore uariè fingit, iudicia tractemus, ac tantum non nundinemur. Neq; enim ulla lex tam eſt circunſcripta, nec tam circunſpectè ſcribi poteſt, ut quamuis in ſpecie de qua agit, multo ſit æquiſsima: tamen non aliquando in conſimilibus articulis ceſſet,& ἐπιείκεια aliqua propter diſsimilitudinem circumſtantiarum excludatur. Quid,quòd ipſi I.C. uolunt confici ex Iure regulas [c]? quòd Impp. ſuas conſtitutiones,quibus pro re oblata in ſingulas res uel perſonas ius reddunt,ad omnia ſimilia pariaq; facta,tanquam generales theſes extendi atq; accommodari præcipiunt [d]? quod in Iuris diſciplina omnino faciendum eſſe, eleganter grauiterq; apud Ciceronem Antonius monet [e]. Sed de his copioſius diſſerendi, opportunior nobis quandoq; dabitur occaſio. Nam in hoc inſtitutionis primordio omnia dici nec poſſunt,neque uerò debent. Quocirca his miſsis,quod ultimo loco dicendum fuit,de adhibendis interpretibus, nonnihil (ſi placet) commentemur: in quo fateor difficile eſſe omnium iudicijs ſatisfacere,quòd pro diſpari uitæ inſtituto alij aliter opinentur. Nam qui omne ſuum ſtudium ad praxim, & capeſſendam aliquando Rempub. conferunt, hi non minus doctoribus,præſertim Speculatori & Bartolo operam dant,quàm legibus: propterea quòd in omnibus iudicijs morem hunc inualuiſſe animaduertunt,ut iſtorum placita,præſertim communiter recepta non minus ius faciant,& attendantur, quam ipſæ Principum conſtitutiones. Contrà,quorum animi melioribus diſciplinis tincti, artem potius ipſam Iuris, & operas ſcholaſticas, quàm uſum forenſem intuentur: Ii metuentes, ne (quod in tragœdia Menelao obijcitur) barbari fiant inter barbaros: cum omnia inconditè,horridè,ſparſim,ſine methodo, ſine ordine tractari ab interpretibus perſpiciunt: multa confuſè, neq; ſuo loco,& (ut aiunt) ὅτι γῆς ὅτι οὐρανοῦ ἁπτόμενα dici: nihil grat[illegible] nihil elegantiæ,nihil proprietatis illis Gloſſematis ineſſe: exoſi horridum interpretationis genus,ſolis(ut loquuntur)textibus inhærent. Quo ex genere prodierunt hoc tempore magiſtri quidam noui, qui ueluti edicto Prætorio, & perinde ac ſi ad ætatem & curias ueterum Romanorum eſſet reditum, ſic ſcriptis ſuis omnes doctorum exagitant exibilantq; interpretationes, earumq; laudationes ex ſcholis noſtris uolunt omnino proſcriptas & exterminatas: qui mihi quidem finem huius artis minus rectè perpendere, magiſq; ad oſtentationem ſubtilitatemq; ocioſam,& captãdos populares plauſus,quàm ad uſum aliquem, finemq; in uita utilem,Ius noſtrum accommodare uidentur. Quotum error eripiendus eſt, omniſq; opinio eò traducenda, ut commendetur illiuſmodi Iuriſprudentia, quæ uſum in uita communi habet neceſſarium: illaq; exponantur adoleſcentibus huius diſciplinæ ſectatoribus,quæ uiris aliquando uſui ac ornamẽto in Repub. eſſe poſſint. Nam quid obſecro iſtis ſtudijs atq; uigilijs quærimus,quàm ut foris, domi, ut publicè priuateq;, in omni ocio atque negocio ius reddere & explicare, atque ita quàm plurimis commodare,ac conſulere, recteq; obito iuſtitiæ munere, coniunctionem communitatemq; uitæ cõſeruare,pro noſtra uirili poſsimus? Id autem ut obtineamus,non tam quid elegans ſit,quid ue priſcis temporibus aut pro Iure habitum,

a Iaſ. poſt Bart. l. 2. num. 33. Si quis in ius uocat. Not in l. 1. de reg. iu. ubi gl. mag. et Dec. nu. 6. et gl. in l. omnis. 203. eo. tit. cap. 2. de reſt. ſpol. lib. 6.

b Bal. in l. ſi tutor. in fin. C. de ſer. pig. da. per d. l. omnis. Schurff. conſil. 15. quod in præſenti. nu. 6. cent. 3.

c l. 1. de reg. Iur.

d Conſt. 3. Cod. §. nulla. C de Iuſt. Cod. cõfir. l. 3 C. de legib. l. neq;. 9. cum legi ſeqq. ff. eod.

e lib. 2. De orat.

bitum, aut in scholis I.C. sit disputatum: quàm quid in nostris iudicijs, atque omni iurisdictione, hac ætate ualeat & obseruetur, inquirendum est. Atqui ubiuis inualuit, & iam quasi publico gentium consensu atque iure receptum est, ut sententiæ, interpretationes, & communia Doctorum placita, nisi certa lege & ratione refutentur, uim legum habeant, & iudicantes imperata facere cogant. Illis ergo monitoribus & magistris utatur qui uolet. alia enim alijs arrident. Ego certè

Nullius addictus iurare in uerba magistri,

cum meo quodam fato ita distrahar, ut alterum pedem in schola, alterum in foro habere propemodum uidear: quod nam meum sit de legendis interpretibus iudicium, paucis exponam. Ac principiò hîc meminisse conuenit, iniquam esse in omni re accusanda, prætermissis bonis, malorum commemorationem: quando ita natura comparatum sit, ut iuxta unum bonum duo plerunque incommoda hominibus Deus tribuat: quæ insipientes & morosi, non nôrunt ferre eleganter (ut ait Pindarus) sed boni pulchra & uenusta foràs ad conspectum obuertunt. Ac negari quidem non potest, quin superioris ætatis interpretes, tenebris suorum temporum inuoluti, multum in proprietatibus uerborum, inque antiqui Iuris explanatione sint hallucinati: & destituti methodo, tractent pleraque sine ordine ac luce: plura sæpe ut in eorum disputationibus πάρεργα quàm ἔργα reperias. Sed hæc incommoda, longè pluribus compensant utilitatibus: quarum consideratio partim delectationem aliquam, partim usum in uita maximum afferre potest: & certè nos ad eorum lectionem meritò exuscitare debet. Homines enim ingenijs abundantes, & in consilijs rerum maximarum, atque imperiorum administratione multum uersati, cum non in umbra scholarum, sed in media republica uim omnem iustitiæ, & præcepta Iuris perdidicissent, multa deinceps, quæ nobis aduertere nunquā uenisset in mentem, in ipsarum legum expositione, collecta usu & prudentia ciuili animaduersa, annotarunt. Adde, quòd sint non pauca in legibus nostris partim desuetudine obsoleta, partim immutata uetustate, partim etiam correcta, ampliata, interpolataque cùm moribus, tum constitutionibus: quæ intelligi, cauerique, nisi de horum interpretum indicatione, haud facilè possunt.

Quid in tradendis legum causis, in eliciendis thesibus, & ad usum forensem accommodandis, in conciliandis antinomijs, & distinctionibus pugnātium iurium dextrè excogitandis, quantum est eorum acumen? Iam uerò cum illud constet, plerarumque litium dijudicationem non ab aperta Iuris definitione pendêre (nam quæ causæ sunt eiusmodi, ut de earum iure dubium esse non possit, omnino eæ in iudicium uenire non solent) sed eius esse generis, ut disputationem habeat in utramque partem probabilem: usitatum est (ut paulo antè ostēdi) cùm in agendis, tum etiam definiendis causis, sententias horum interpretum, ubi lege scripta, quod plerunque usuuenit, destituimur, attendere: nisi euidenti aliqua ratione, aut explorato Iure refutentur. Quare neque boni patroni munere defungi, nec causas clientum scienter prouideque argumentorum copia instruere, neque magnum aliquod momentum, ad permouendos iudices in iudicium afferre, multo uerò minus in iudicando, omnique iurisdictionis munere, quid eligendum sequendumque sit, æstimare rectè is poterit, qui horum interpretum doctrina præclarè instructum non habet ingenium, atque subactum. Neque uerò nulla de causa tantum istis Doctoribus deferri putādum est. Cum enim hi, sicuti dixi, rerum ciuiliū experientissimi homines, infinitas quæstiones, quę nusquam certa lege aliqua comprehēsæ sunt, passim tractent & decidant: suæque opinationis uerisimilem ut plurimùm (iudiciū enim adhibendum, nec temerè omnibus esse assentiendum, & procul repudiandum illud αὐτὸς ἔφα: & cogitandum, hos quoque fuisse homines, errare potuisse: atque interdū errasse, planè & perspicuè confiteor) causam aliquam afferre ex iure conentur: quid est, cur in rebus ambiguis sententias, illorum autoritate cōfirmatas, boni prouidique iudices sequi uereantur? Nam qui putant in eiusmodi dubijs negocijs, id quod bonū & æquum est attendendum, & ex uniuersalibus principijs ac regulis generalibus Ius expendendū esse: pri-

esse: primò periculosè nos docent. Sæpe enim numero falsa ęquitatis species, quasi γλαύκωμα in oculos primùm incurrit: qua etiam prudentissimi homines, & ab omni iudicij doctrinæq; maturitate circumscripti, in errorem facilimè pertrahantur. Principia quoque & definitiones generales etsi suo loco ualent, tamen in singulis causarum speciebus periculosæ existunt: quia (ut inquit I.C.) rarum est, ut subuerti non possint, neq; aliqua rationis distinctione excludantur: ut absq; χειραγωγίας quadam eorum interpretum, qui (ut paulo antè ostensum est) pleraq; legum, præcipuè generalium capita, distinctionibus aptè determinarunt, notaruntq; suis, hæc κριτήρια commode satis apteq; nequeāt usurpari. Imò uerò pessimè alijs consulat, & Iurisconsultum exuat oportet, qui neglectis eiusmodi distinctionibus, quarum sine lumine cæca iacet Iuris exercitatio, ex generalibus dūtaxat regulis, legibus ac principijs, causas omnes metiri, & uelut ad Lesbiam regulam quasuis rerum definitiones exigere non dubitet, & accommodare. Deinde ut maximè, quod consentaneum sit, habeas perspectum: tamen cum tam præceps atq; pronus in tanta ambiguitate, tenuiq; æquitatis discrimine sit lapsus: quantæ confidentię est, tuo solius iudicio nisi: & quid prēstantissimi uiri, quibus nullo modo sis conferendus, de eadem antea re statuerint, nolle ponderare? Postremò, quot indies gliscunt controuersiæ, quàm multa incidunt, in quibus quaqua uersum eadem apparent æquitatis momenta, occurrunt principia disparia, dispares regulæ, ac rerum contrariarum pari lance exæquatarum æquabile pondus, in contrarias sententias animum distrahit, affertq; in deliberando ancipitem cogitandi curam? Quomodo quæso ex hac salebra, sine horum interpretum adiumento, eluctabere? Credo, sicut Alexander Gordianum nodum gladio dissolues: quod rusticorum esse, non Iuris peritorum, rectè noster ostendit Accursius[a].

Nam quod quidam dicunt, ne in ipsis quidem Doctorum libris, omnes quęstiones quarum causa sit, inueniri definitas: ut maximè ita se res habeat, an propterea quæ sapienter accurateq; ab ijs consulta decretaq; inueniuntur, erunt negligenda? Verùm propè dicam non modò plures causarum, quæ quidem in forensem disceptationem incidunt, decisiones extare in monumentis nostrorum interpretum, quàm in ipsis legum uoluminibus: sed etiam nihil posse propemodum euenire tam inusitatum, tam nunquam auditum, disputatumq;, cuius non aut expressa definitio, aut saltem ratiocinatione probabilis, ex Doctorum placitis, accurataq; lectione possit alicunde peti. In quo uanus habear: si qui omnem ætatem in disciplina forensi, tractandisq; causis, atq; interpretum commentarijs peruolutandis consumpserunt, non facile huic meæ asseuerationi, album (quod aiunt) calculum sint addituri. Neq; uerò tantummodo definiendis rerum cōtrouersijs, Doctorum commentarij utiles sunt: sed multo magis ad ordinem iudiciorum rectè intelligendum, ad formam agendi, excipiendi, probandi, sine errore concipiendam, ad cætera omnia deniq; quæ in iudicijs nostræ ætatis occurrunt, perdiscenda, recteq; pertractanda, mirificè sunt opportuni. Nam illi ueterum iudiciorum ritus, qui in legibus nostris extant, magna ex parte hodie obsoleuerunt: receptis scilicet in usum alijs rerum agendarum modis: qui aliunde quàm de libris nostrorum interpretum peti non possunt. Parcius hac de re agerem, nisi compertum mihi esset, hos interpretum nostrorum mastigas cùm disceptandis dirimendisq; controuersijs adhibentur, sæpe ex illo tam laudato atq; admirabili æquitatis suæ promptuario, nimis quàm debilia infirmaq; in deliberationem adferre argumenta, nonnunquam etiam obmutescere atq; assidere, uelut κωφὰ πρόσωπα, ac uel inuitos tandem ad retinendam dignitatem lectioni Doctorum se mancipare: ut aptissimè in eos quadret, quod in fabula uini uituperatoribus obijcitur: Vituperant, & bibunt tamen. Itaq; cōtra Prætoris edictum, contraq; boni uiri officium aliud palàm cæteris pręscribunt, alio ipsi clàm & priuatè utuntur. Quos quidem aliquis fortè ijs comparet medicis, qui cū magno conatu Auicennam & Arabas omnes, ueluti indoctos barbarosq; ex finibus atq; agris τῆς ἰατρικῆς πολιτείας exterminarunt: tamen cū ad manum &

[a] in l. Nesennius. 36. § fin. de neg. gest.

num & praxin medicinæ uentum est, aut eosdem quos eiecerunt, magistros reuocare, & in consilium adhibere coguntur: aut ijs destituti, magno cum hominum detrimento, aberrant ipsi sæpe, & noxia pro salutaribus miscent: nullam certè (sicuti uidemus) à dexteritate medendi laudem, nullum ad celebritatem insigne nomen consequuntur. Neq; tamen hæc eo à me dicta sunt, quòd obtui iuuentutem intempestiua interpretum lectione uelim. Nam omnibus peruolutandis, uix hominis uita suppeditet, nedum hi anni, quos huic studio pleriq; impendunt. Quare ut ille philosophandum, sed paucis autumat: sic ego in scholis parcè adhibendos interpretes existimo: ne uel multitudine disputationum obruantur ingenia, uel à melioribus studijs alienissimo tempore abducantur. Præstat sanè primam institutionem præceptorum duntaxat uiuæ uoci, soliq; legum intelligentiæ ac studio dare. Etenim & præceptores commodius dubitantibus respondent (ut ait Plato) q̃ libri, resq; intricatas explanant perspicuius: & penetrant inhærentq; memoriæ altius, quæ uiua docentium uoce hauriuntur, quàm quæ de mutis discuntur magistris: sicut uerè dicit Hieronymus. Habet nescio quid latentis energiæ, uiua uox: & in aures discipuli, de authoris ore transfusa, fortius sonat. Atq; cùm reliquæ disciplinæ non tantum de libris hauriri possunt, sed lumen etiam doctoremq; desiderant: tum in primis Iurisprudentiæ studium, propter incurrentes undiq; obices, & uix credibilem in tractando asperitatem, uiui interpretis adiumentum requirit. Præterea ex ipsis legibus non modò gratius, uelut ex limpidissimo fonte bibuntur causarum decisiones: sed id quoq; utilitatis percipitur, quòd in ijs qui bene uersatus est, & quid quoq; loco tractetur, in promptu habet, cum latère nequeat, si qua noua quæstionum difficultas inciderit, quo eam loco & ad quas leges, in commentarijs doctorum, inuenire possit explicatam. Quæ res in praxi magno est usui: sicuti compluries rebus ipsis sum expertus.

Præcipuum igitur in Schola iuuentutis sit studium, bene intelligere, atq; animo complecti seriem singularum materiarum: ac præcipua earundem capita, sententias atq; definitiones, sibi reddere quàm maximè notas & familiares. Quia tamen & priuato studio, ad usum communem Ius est transferendum: & disputationibus scholasticis, opinionumq; collatione (quæ tam est in omni studio necessaria, ut artes etiam ipsas omnes peperisse perhibeatur) cùm uerum inquirendum, tum forensibus litigijs præludendum est: ut non immeritò existimetur [a], Iuris eruditio potissimùm in disputando uersari: ad priuatum autem studium, & Ius ciuile usib. rectè accommodandum, adq; differendi rationem cumulatè instruendam, multa suppeditant interpretum libri: ideo erunt & hi à prouectioribus, pauci tamen, idq; parcè adhibendi: cuiusmodi ex superioris ætatis doctoribus sunt secundū glossas, Azo, Hostiensis, Bartolus, Innocentius, Baldus, præcipuæ authoritatis Iurisconsulti, Panormitanus, Felinus, duo scilicet Pontificij Iuris lumina: Castrensis, ob breuitatem & rationum decidendi inuentionem, tyronibus maximè accommodatus: Fulgosius, mira ingenij dexteritate, & subacto in legibus interpretandis iudicio excellens: Alexander, Imola, Iason, Decius, Socinus: à copia doctrinæ, & uarietate multæ lectionis commendabiles scilicet omnes. Sed in his, meo quidem iudicio, praxi operam aliquando daturis, præcipuè secundum Accursij glossas terendi erunt Speculator, Bartolus, & Iason. Ex quibus Speculator, quem patrem practicæ uulgò appellant, corpus Iurisprudentiæ mediocri ordine distribuit atq; exponit: idq; in forum ac usum producit. Bartolus porrò solido iudicio & usu rerum instructus, quasi facem præfert sequentibus: & fontes omnium penè distinctionum, disputationum ac decisionum, quæ apud interpretes extant, prudenter aperit: nec in decidendo multum fallitur, sed semper sui similis, uim ingenij ac iudicij maximam ostendit: eoq; ad hunc sæpe alij remittunt, tantum digitū in ea quæ Accurs. & Bart. copiosius disputant, intendentes: ut absq; huius & Glossarum lectione, reliquorū interpretum commentarij uelut mutili sint, neq; fructuosè satis euolui possint. Quare non possum non eorum commendare institutum, qui post annos aliquot,

[a] Fab. lib. 12. cap. 2.

A intelli-

intelligendis legibus impensos, priusquam in forum ingrediuntur, totum Iuris corpus unà cum Glossis, Speculatore & Bartolo, ordine percurrunt. His enim fontes omnium quæstionum ac decisionum, indicationes distinctionum & conciliationum, & deniq; totius praxis, atq; iudiciorum certa & usitata ratio doctrinaq; continentur. Cæterum Iason tanta ingenij copia, doctrinæq; ubertate insurgit, tam exactè disputationes in utranq; partem ponderat, tanta luce singula illustrat, tam uaria rerum copia locupletat: ut nullius interpretis lectionem tantum utilitatis homini forensi adferre posse arbitrer, quanta est ea quæ ex refertissimis Iasonis monumentis, quasi diti aliquo Copiæ cornu colligi potest. Horum itaq; monumenta, praxi aliquando operam daturis, præcipuè erunt peruoluntanda: quibus si quis Baldum adiungere uelit, non leue eius libris legendis, propter decisionum copiam, & argumentationum subtilitatem, operæprecium est facturus. Porrò his etiam addendi sunt illi, qui hoc nostro seculo ad imitationem ueterum, propria & eleganti oratione Ius nostrum illustrarunt. Multa enim à superioribus dicta perperàm, emendant: plurima non animaduersa hactenus, in lucem producunt: ac melioribus instructi disciplinis, leges ueteri suæ puritati, & natiuo candori restituunt: quorum felicissima scripta authores sic commendant uulgò suos, nostra ut prædicatione aut indicatione, tanquam suspensa hedera non habeant opus. Eiusmodi ergo commentarijs, neutiquam suadeo adolescentes careant, quin potius assidua in ijs lectione & studio immorentur. Ita enim leges rectius intelligere, adq; usum accommodare quotidianum, & maiorem facultatem disputationibus, quibus ego quicquid in hoc genere consecutus sum, potissimùm fero acceptum, suppeditare poterunt: cumq; ad actiones publicas, ubi Doctores in manus sumendi, consulendiq; omnino sunt, erit uentum, non tanquam peregrini atq; hospites in assequendo illorum sermone atq; phrasibus, longè à communi loquendi ratione remotis, neq; in disputationibus illis subtilioribus intelligendis, permultum hærebunt. Ac sicuti memoriæ proditum est, Ludouicum Romanum & Franciscum Aretinum, duo lumina Iuris, assiduitate relegendi textum Iuris id consecutos fuisse, ut omnia penè legum uerba familiariter nota, & in numerato promptuq; haberent posita: neq; tamen eo minus operam legendis interpretum nostrorum libris accuratam impendisse, ut in utroq; genere cum admiratione excellerent: sic horum industriam & studium, hortor studiosos ut sibi ad imitandum proponant. Porrò in perlegendis Doctorum commentarijs, eandem methodum qua textus ipsos legum distribuendos esse ostendi, diligenter obseruent: inexplicabiles illos subtilium materiarum, ad quas paulo antè digitum intendi, labyrinthos, & disputationes intricatas rerum hac ætate obsoletarum, lectione prætermittant: in ijsq; quę ad usum sunt potiora, certa ratione atq; uia legendis & ad usum aptandis, omne suum studium locent: hac uidelicet ratione, ut definitiones, partitiones, causas, effectus, actiones, exceptiones, decisiones rerum omnium quæ à Doctoribus pertractantur, in illos de quibus paulo antè dixi, locos atq; sedes, more sedulæ & diligentis apiculæ reponant, ut cum opus erit, ad causarum defensionem definitionemq; opportunè depromi proferriq; sine mora possint. Quod qui facere instituent, hi rectè atq; ordine mihi facturi uidentur, si præ reliquis Doctoribus, Azonem & Hostiensem initiò sibi perlegendos proponant. Hi enim non modò à breuitate & perspicuitate, sed ab ordine quoq; atq; methodo commendantur: studiososq; ad eam ipsam, quā suprà posui distributionis uiam, quasi manu ducunt.

Effudi uobis omnia optimi auditores, quæ mihi ad constituendam rectè huius studij rationem uisa fuerunt peridonea: quam quidem si ego ab ineunte ætate secutus essem, omnemq; Iurisprudentiam in illos de quibus dixi locos haberem digestam, magnum (nisi fallor) adiumentum non modò ad memoriam, sed etiam ad inuentionem, intelligētiamq; studijs meis parauissem. Nam ut reliqua prætermittā, id dissimulare nequeo, nonnunquam in tractatione negociorū id usuuenire mihi, ut cum recorder, oblati facti decisionem aliquo in titulo extare, caput tamē ipsum ignorem:

ignorē: cogarq; eius inueniēdi gratia totum, quamuis longissimū titulū percurrere lectione: quod in sedem Methodicam digestū statim se offerret, nec fugere moranti quærentem ullo pacto posset. Itaq; cum ipso rerum usu didicerim, quantas hęc ratio habeat in omnem partem utilitates, eam me in dicendo secuturum profiteor. Ac primum Institutiones Iuris, unà cum tt. de uerb. sig. & de reg. Iuris, summatim & breuiter uobis explicabo: subinde πῤόγραμμα ad Pandectas compendiaria, quib. & series, & præcipua omnium titulorum capita utcunq; delineabuntur, subijciam. Eo decurso spacio rursus (sicut ostendi faciendum esse) ad carceres redibimus: & omnes Iuris materias atq; titulos, eorumq; singula capita, in suos locos atq; sedes, secundum præscriptam paulo antè rationem, distribuemus: atq; ita distributa accommodare ad usum, & populari quodam interpretandi genere explanare conabimur. Atq; utinam concessu & munere æterni Dei, perficere cogitata possim. Est enim res magni laboris, iudicij, industriæ. Nam etsi locorum de quibus dixi inuentio, à mediocriter exercitatis inuestigari utcunq; potest: tamen tantam rerum uarietatem aptè distribuere, & distributam commoda ratione atq; uia explicare, longè fateor maius ac difficilius esse, quàm ut à me, ingenij, doctrinę atq; usus modici homine rectè sustineri, absoluiq; possit. Quia tamen in hac docendi statione me arbiter omnium rerum collocauit Deus, qui & uelle & perficere inuocantibus sanctum nomen suum suppeditat: ideo hoc duce fretus, quod possum progrediar: sancto q; eius Spiritu suppliciter ad opem imploraro, pro mea mediocritate si non feliciter, at saltem bono studio & diligenter cœptū urgebo cursum, telamq; semel exorsam, quoad potero, pertexere conabor. Cui quidem instituto si uita, laboribus, et ingenio supercilse atq; sufficere aliquando potero: & publicæ occupationes, quibus distineri interrumpiq; nonnunquam bunc cursum nostrum uidetis, ocium cōcedent: ad rem tantam animo atq; opere perficiendam necessarium, mediocre Iurisprudentiæ κτῆμα, artemq; habebitis magis uberem, ac rebus præsentibus idoneam, quàm aliqua in parte difficilem aut obscuram. Eam porrò, si decurso studiorū spacio, in forum educetis atq; usum, qui solus facit artifices, omniaq; omnium magistrorum præcepta superat, consuetudinumq; peritia, quas Tiraquellus, Molinæus, Chassenæus, Matthæus de Afflictis, Boerius, atq; alij peritissimi rerum forensium homines, commentarijs illustrarunt suis: simul & optimorum lectione consiliorum, in quibus breuitate præstant, Anchoranus & Romanus: doctrinę copia Alexander, Decius & Socinus omnia perpolire ac limare, tractationeq; causarum roborare institueris: nihil causæ erit, quamobrem inter summos I. C. quorum prudentia & consilio respub. teneantur, non iure annumeremini: spemq; præbeatis, toto legitimo opere perfecto, amplissimam posse rempu. quamuis in istis Imperiorum ruinis, & senecta mundi extrema, horribiliter furoribus diaboli, & efferorum hominum immanitate conuulsam ac laceratam, tamen in partibus eius uobis credendis, utcunq; feliciter regi atq; administrari. Quod ut summa cum dignitate aliquando consequamini, uestrum erit, ad harum rerum considerationem, tempus & diligentiam, sine qua nihil præclari efficitur, adhibere iustā: mihiq;, pro qualicunq; hac facultate quam Deus largitus est, ad illustrationem huius studij incumbenti, nauiter dare operam, tanto studio dignam. Cur autem non detis, in tanta huius scientiæ dignitate, amplitudine, & necessitate: tam certis propositis dignitatum commodorumq; præmijs? Nam de dignitate huius studij, quid opus est multa commemorare? cum perspicuum sit, riuulos legum esse παιδαγωγίαν in Christū, & ad fontem omnis sapientiæ et iustitiæ Deum nos perducere: omnemq; humanę societatis incolumitatem, æquabili iuris distributione cùm perstari, tum retineri. Amplitudo porrò huius studij tanta est, quanta est omnium rerum atq; actionū uarietas & magnitudo. Nulla enim uitæ pars, nec domi neq; foris, neq; publicis nec priuatis in rebus, Iurisprudentiæ cognitione uacare potest: ut quod de mundo dixit Plinius, idem de hoc nostro studio propemodum usurpare queamus: licet natura finitum sit, tamen infinito ob infinitam rerum humanarum uarietatem propemodum simile esse. Porrò quàm in omni Ecclesiæ, Reip. Oeconomiæ gubernatione necessa-

rius sit Iurisprudētię usus, cùm ipsa ratio, tū quotidiana uitæ cōmunis exempla, & multo maximè facies omnis mali, quę in ἀναρχίᾳ & uita Cyclopica cernitur, planissimè ostendit: ut solē è mūdo tollere uideātur, qui lucē Iurisprudētię, qua nihil melius est, nihil iucundius, reb. humanis ereptū eunt. De præmijs uerò & cōmodis, ac quasi ditissimis huius professionis fructibus, quorsum attinet dicere prolixius, quādo res ipsa sit in conspectu? Videre nanq; licet, in summis opū dignitatūq; gradib. illos locari, qui unicuiq; ius suum aptè distribuere, & hoc sciētiæ genere quam plurimis commodare instituerunt. Et sanè ad omnem sapientem & bene institutum populum, cum opportunitates huius scientię rebus ipsis atq; usu essent experti, maximo semper in honore fuisse cognitionem interpretationemq; Iuris, compertum & consentaneum est. Cui enim dubium esse potest, quin ut quæq; artes plurimum ad publicam omnium, & priuatam singulorum utilitatem conducunt: ita maximè concilient adiungantq; sibi hominum studia, & ad ornandos augendosq; eos, in quibus illæ artes inesse uidentur, mirificè excitent: ut honestissimos amplissimosq; esse uelint, quorum opera cùm suis, tum communibus rebus optimè consultum iri intelligunt? Quantum autem, & quàm uariè Iurisprudentia rebus cùm publicis omnium, tum priuatis singulorum consulat atq; commodet, cuius orationis uis tanta est, tamq; copiosa, ut id dignè & pro merito explicare possit? O uitæ Iurisprudentia dux, ô ciuilis uitæ architectatrix: quid non modò nos, sed omnis uita, omnes actiones, cogitationesq; hominum sine te fuissent? Tu urbes peperisti, partas conseruasti, muniuistiq; legibus: tu hominum societatem primò iustis coniugijs, deinde domicilijs, tum morum ac disciplinæ uinculo colligasti: tu dux & autor uirtutum, tu magistra morum: tu sanas de omnibus uitæ uirtutumq; officijs, sententias atq; opiniones mentibus instillas, iudicia ad ueram rerum humanarum æstimationem informas, uoluntates ad iusticiæ & honestatis omnis cultum amoremq; inflectis & assuefacis: tu pacem ciuitatibus, incrementa ciuibus, gloriam, dignitates, opes, summamq; amplitudinē tui studiosis confers: tuo præsidio incolumes, tua authoritate ab improborum impetu tuti sumus: tuo munere et domi securè, et foris in iudicijs, in cōtractibus, in negocijs omnibus, sine iniuria, honestè tutoq; uersamur: per te quid nostrum, quid alienū, quid cōmune sit, exploratum habemus: per te fundos, patrimoniū, hæreditates, uxorē, liberos, & quęcūq; nostra nobisq; chara sunt, stabilia, inuiolata, tuta, sarta tectaq; retinemus. Hanc igitur ut pulcherrimā præstantissimamq; rerum omnium scientiam inuestigare ritè, atq; explicare, aspirante cœptis nostris Deo, ordiamur: diuinam illam sapientiam, sine cuius adiumento,

Nullius est felix conatus, & utilis unquam, ante omnia communibus uotis in auxilium aduocemus. Te ergo supplices obtestamur ô æterna sapientia æterni Patris, Emanuel, fili Dei uiuentis, Domine IESV CHRISTE, λόγε καὶ εἰκὼν τοῦ ἀϊδίου πατρὸς ἀϊδίου, μεσίτης καὶ ἱκέτης ἡμῶν, sine quo nihil possumus, qui promisisti te nobiscum fore usq; ad consummationem seculi omnibus diebus, & daturū dona hominibus: cui uolupe est, iam inde ab initio uersari inter homines, nosq; miseros & imbecilles, de tuis solius humeris pendentes regere, tueri, ac erudire sapientia cœlesti: qui solus & intelligis causas horribilium miseriarum afflictæ Ecclesiæ tuæ, & magnitudinem impendentium periculorum prospicis atq; temperas, & uera cura ac commiseratione humani generis, ceu cognati sanguinis, pro quo sanguinem profundere tuum dignatus es, afficeris: omnipotens, iuste, caste, misericors, cum Patre æterno & Spiritu sancto Deus, protege & tuere clementer, aduersus teterrimos diabolorum impetus, Ecclesiam tuam, & πολιτείας quę sunt hospitia Ecclesiarum: atq; hunc cœtum docentium discentiumq;, in te proiectum, neq; alio ullo præsidio munitum Spiritu tuo sancto guberna & erudi: studia nostra, quæ Ecclesię & Reip. inseruiunt, in istis rerū difficultatibus, & ruinis regnorū, sub umbra manus tuę custodi, & propugna: fac nos uasa misericordię tuæ, & esto lux mentiū nostrarū æterna: ut diuinam sapientiam ac iustitiā, per te, ex arcano sinu Patris ad nos allatam, enarratamq;, rectè riteq; inuestigare, ac tibi grata dicere & facere discendo, docendo, agendo, in Ecclesiastica, Ciuili & Oeconomica gubernatione perpetuò possimus.

DE LIBRIS IVRIS.

E Re est, priusquam doctrinæ huius explicationem ordimur, de ratione collecti ordinatiq; à Iustiniano Iuris: deq; æditione librorum ab hoc compositorum, quibus fontes omnes nostræ artis complecti uoluit, nonnulla præmonere. Iustinianus, natione Dalmata, Salonæ natus [a], & ab auunculo Iustino in Imperij societatē adoptatus, circiter annum à Christo nato quingentesimū uicesimumoctauū imperare cœpit. Hic ab optimis initijs Imperiū auspicatus, Triboniani eruditi togatiq; hominis suasu & subiectione, curā componendæ emendandæq; ciuilis sapiētiæ statim suscepit: quæ illa ætate mirādum in modum aucta, mole atq; magnitudine sua iam laborare, & unà cum occidente imperio præcipitare ac senescere paulatim incipiebat. Ad duo enim librorum millia, uersuum autem, hoc est, periodorū aut sentētiarum, uel (si mauis) paragraphorum [b], tricies centena millia excreuerat: siue quia à tēpore Ciceronis, exolescente paulatim eloquentiæ admiratione, hæc disciplina propter utilitatem dignitatemq;, præcipuo quodam industriorum hominū studio fuit exculta atq; locupletata: siue quòd infinita rerum uarietas, ex quotidianis humanarū actionum negocijs, & quæstionibus inusitatis, subinde gliscentibus, quas publicè decidi, & monumentis literarū cōsignari publicè intererat, eruditis ingenijs materiā scribendi infinitā suppeditabat. Neq; tamen mole duntaxat librorū illis temporibus oppressa iacebat Iurisprudētia: sed etiam disputationū ab ingeniosis hominibus agitatarum salebris, & opinionum contrariarū spinis sic erat implicata & contorta, ut plerıq; magnitudine studij & subtilitate deterriti disciplinā Iuris germanā atq; ueram, in bibliothecas abditam relinquerent: mediocri quadam ciuili prudētia, qua in forensibus operis utcunq; iactarentur, & populo se approbarēt, contenti essent. His malis accedebat publica deformitas & ruina imperij Romani, barbaricis armis ad id tempus undiq; lacerati & circūuenti: cuius fortuna iam præcipitans, magis ad disciplinā militarem, tuendamq; aduersus hostiles impressiones rempub. ac salutem communē propugnandam, quàm ad cultum studiorū ciuilem, maioremq; aliquā Legum curam præclara ingenia excitabat. Deniq; cū translata in Thraciā, quasi in alium orbē, Imperij sede, mutata totius reipub. forma: ius etiā uetus ciuile antiquæ reipub. Romanæ accōmodatum, & libris Iurisconsultorū Latina lingua comprehēsum, in noua rcpub. & populo Græco, qui usum linguæ Latinæ minus calleret, minimèq; faceret, magna ex parte obsoleuisset: accidere tandem necesse fuit, ut tot malis fracta ac debilitata Iurisprudentia Romana, de possessione fori ac iudiciorum, illis temporibus depulsa cederet, neglectimq; habita magis in bibliothecis & disputationibus studiosorum hominum, quàm in aliqua populari luce atq; frequentatione iactaretur. Quare credo ego Iustinianum diuinitùs fuisse ad id consilium emendandi instaurandiq; Iuris excitatum: ne scilicet unà cum ruente imperio, cuius occasus tum imminebat, & paulo pòst consecutus est, pręclara illa, & penè perfecta à Iurisconsultis ciuilis disciplina extingueretur: cuius sine cognitione atq; usu, nullam ciuilem societatem commodè posse gubernari, uel illud argumento est, quòd pleræq; nationes & regna, quæ post occasum imperij Romani orta & constituta sunt, reliquias huius Iuris, quales quales essent, uelut optimorum morum magistras optimæq; disciplinæ effectrices, in usum forensem, suasq; Respubl. receperunt, & ex his ius dici, mores corrigi, iudicia pendere uoluerunt. Quamobrem præclarè fecisse Iustinianus iudicandus est, qui Iurisprudentiæ, alioqui interituræ, lucem atq; uitam suo munere attulerit, aut certè conseruarit: & superuacaneis subtilitatibus reiectis, contrarijs sententijs conciliatis, dubijs Iuris articulis explicatis, ad usum forensem accommodare illam sit conatus. Etsi autem quod uoluit, non per omnia est assecutus, neq; etiam assequi ac præstare illa ætate potuit: doctrina scilicet & ingenijs illius temporis, quod uidetur fuisse quoddam quasi senium indolis, uirtutis & eruditionis Romanæ, tantæ rei non suppeditantibus:

[a] *Nouell. 151. tit. de eccles. tut. §. j. c. scripsit. 7. q. 1.*

[b] *Alc. Parer. lib. 3. c. 16. unde & sentētiæ Pauli hoc nomine etiam hodie circūferūtur, quasi quidam Iuris aphorismi.*

bus: tamen de omni cum posteritate optimè esse meritum, res ipsa & experientia ostendit. Quæ enim superesset in nostris rebuspubl. iurisdictionis forma, si hac luce Romanæ Iurisprudentiæ, qualis qualis illa est, destitueremur? Cumq; hoc præclarum Iustiniani institutũ, multis diuinis testimonijs, ac rebus feliciter in eius imperio domi militiæq; subinde gestis, fuerit comprobatũ: de illo quoq; nos rectius amiciusq;, quàm critici quidam solent, existimare par est. Ac si quid hac in parte minus perfectũ est, non propterea ingrato animo incessamus præclaros & honestos magnorũ hominũ, & Reipub. amantiũ conatus & opera, quæ res ipsa declarat, cõmuni uitæ esse utilia atq; necessaria: neq; uituperemus (ut dicit̃) uinũ quod bibimus quotidie, quoq; carere neutiquam possumus: sed doleamus potius & miseremur cõmunem humani generis imbecillitatẽ: ac latè per omnem uitam patére sciamus, quod ait apostolus Paulus, ἐκ μέρους γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν:

1.Cor.13.

ijsq; quæ minus rectè dicta perfectaq; uidentur, cùm propter communem generis nostri infirmitatem, tum propter ea quæ utiliter effecta sunt, ignoscamus. Sed ut ad huius operis confectionẽ reuertamur, cum placuisset Iustiniano, consilium instaurandi Iuris perficere, iussit ex toto Imperio, ad rem tantam animo atq; opere perficiendam conuocari homines Iuris ciuilis, ut tunc tempora ferebant, scientissimos, illiq; rei maximè factos, ut hi cõmunicatis studijs atq; operis, ex omnib. ueterũ I.C. libris, & Imperatorum constitutionibus, certum Iuris Corpus, ingenio & arte extruerẽt. Atq; hi quidem primò ex tribus codicib. Gregoriano, Hermogeniano & Theodosiano, quibus antea uaria, sæpius etiam contraria Imperatorum edicta temere fuerant cõprehensa, unũ constitutionum Codicẽ, selectis optimis quibusq;, & foro maximè accõmodatis, reiectisq; contrarijs confecerũt: & in 12. libros, additis etiã multis Iustiniani constitutionibus, quibus Ius uetus aut emendaretur, aut suppleretur, distribuerunt. Atq; hic quidem Codex, Iustiniani titulo ac nomine æditus est anno imperij eius tertio. Hoc opere absoluto, cum restaret ueterũ Iurisc. prudentia, in ordinẽ & consonantiam (nam & apud ueteres Iurisconss. magna fuit opinionum uarietas, prorsus ut multa emendatione ac conciliatione, & in dubijs authoritate ac decisione regia esset opus) redigẽda & aptanda: Tribonianus unà cum ijs quos dixi collegis, ex omnium ueterũ I. C. libris, magna accuratione perlectis selegit, citra autoritatis uetustatisq; prærogatiuam, quæ maximè iusta, æqua, ac præsentibus iudicijs uiderentur accommodata: & reiectis superfluis, obscuris, perplexis, contrarijs omnib. sine ullo affectu: utpote cum nullius priuatũ, sed publicum tantum negocium ageretur: quod ius uerũq; maximè esse, maximeq; obtinere & ualere in communi uita posse uideretur, in hoc Pandectarũ uolumen apto ordine digessit: prout hæc omnia ex formula [a], quam compositoribus Iuris, Iustinianus præscripsit, intelligi possunt. Cum autem hoc opus iam ad umbilicum esset perductum, uisum fuit operæprecium, antequam publicaretur, ex eo corpore, atq; Institutionibus ueterum I.C. generalia quædam præcepta sumere, ad captum incipientium accõmodata, quibus quasi aditus ad faciliorẽ Pandectarũ intelligẽtiam iuuẽtuti muniretur. Itaq; libri quatuor Institutionum inde facti sunt [b] & æditi anno Domini quingẽtesimo trigesimotertio, Iustiniani septimo, undecima calend. Decemb. id quod ex procemio Institutionũ sciri potest. ac paulo pòst, nẽpe decimoseptimo cal. Ianuarij, Pandectarũ libri quinquaginta publicati [c], & Imperatoria authoritate pro legibus sunt propositi: ut ex ijs ueluti ex certo augustoq; Iuris fonte in posterũ Ius diceretur. Anno uertente, quòd post primã Codicis æditionẽ, multæ interea cõstitutiones à Iustiniano, admonitu & subiectione eorum qui Pandectas colligebãt, latæ essent: uel ad definiendas ueterũ Iurisconf. cõtrouersias, uel ad rerũ indies incidẽtium decisionẽ, uel ad instruendos illos ipsos compositores, quos de quibusdã cùm dubitasse, tum inter se disceptasse uerisimile est: ideo rursus ab ijsdẽ artificibus, Codex in manus sumptus est: & cùm multis cõstitutionib. recẽs adiectis auctus, tum alijs quæ ius antiquũ iam emendatũ redolere uidebãtur, dispũctis emẽdatus est [d]. Hæc causa est, quare in Institutionibus, quæ ante secũdam Codicis æditio-

a in Const. ad Pand. incip. Deo nobis. item altera, incip. Tanta, &c.

b d. Const. Tanta. §. sed cum prospeximus.

c d. const. Tanta.

d l. unic. C. de Iust. Cod. emen.

æditionem publicatæ ſunt, nec poſtmodum recognitæ, ſæpe mẽtio fiat aliquarum conſtitutionum, quæ nuſquam in Codice nunc extare reperiuntur. Hæ enim in ſecunda eiuſdem emendatione ac recognitione, ſublatæq; fuerũt & diſpunctæ. Ita perfecta, & in unum corpus paucis annis redacta, ueterum tam Imperatorum quàm conſultorum Iuriſprudentia: nihil ad perfectionem inſtituti Operis defuit, quàm paulatim nouis conſtitutionibus, ac curis poſterioribus & emendate quæ limam requirebant, & ſupplere quæ ex uſu rerum quotidiano deeſſe animaduertebantur. Quæ omnes poſtea conſtitutiones in unum uolumen collatæ ſunt, & nunc Nouellarum ſiue Authenticorum titulo circumferuntur: in quibus quaſi cenſuram quandam de reliquo toto Iure ciuili agi uidemus. Et hi quidem libri ſunt Iuris ciuilis, à Iuſtiniano in unum corpus redacti, & nobis in hanc uſq; ætatem relicti: de quibus in ſingulorum expoſitione copioſius, & opportuniore loco, ſuperis bene fauentibus, deinceps diſſeremus.

DE PANDECTIS: EARVM'QVE PARTITIONE AC *diſpoſitione uniuerſali.*

DICTAE ſunt Pandectæ, Græco compoſito nomine, à πᾶν (omne) & δέχομαι (capio, ſeu comprehendo:) quòd (ut inquit Imperator) omnes diſputationes ac deciſiones contineant legitimas [a]. Nam omnia Iura, publica, priuata, pecuniaria, ciuilia, Prætoria, criminalia, quorum quidem aliquis in foro exiſtere poteſt uſus, his libris continentur. Quin & antiquiſsima quædam Iura, uarijs locis aſperſa uidere licet: puta legẽ Regiam [b], ius Papyrianum [c], duodecim tabularum [d], leges ueterum magiſtratuum [e], plebiſcita, Senatuſconſulta [f], placita principum, conſuetudines, Prætorum edicta, &c. Digeſtorum porrò appellationem ſumptam eſſe à perpetua iunctione ac nexu, quaſiq; digeſtione ſingularum partium, dubium non eſt. His ſplendidis titulis, ſi quod felicis ingenij monumentum dignum eſt, certè hoc opus longè digniſsimum meritò debet iudicari: in quo Dei optimi maximi conceſſu atq; munere, theſaurus ueræ germaneq; iuſtitiæ, & fons omnis humani ciuilisq; Iuris non modò reconditus eſt, & concluſus: ſed etiam toti poſteritati, ad optimam Reip. temperationem, & fidam diſciplinæ tuitionem exhibitus & communicatus. Pandectarum autem diuiſio, quam hodie uulgò fieri uidemus: qua tribus earum partibus cõſtitutis, prior Digeſtum uetus, altera Infortiatum, tertia Nouum appellatur: neq; ſanè uetus eſt, nec admodũ concinna. Eſt enim perpetuus Digeſtorum ordo ac contextus, quinquaginta omnino libris abſolutus, quos in ſeptem partes principales Iuſtinianus diſtribuit: quarum prima, huius artis, iudiciorum & uſus forenſis principia atq; elementa continet: unde τὰ πρῶτα nominatur. ſecunda, iudicia realia, & his conſimilia: tertia, res creditas: quarta, pignora, iura dotium, coniugiorum, tutelarum: quinta, ultimas uoluntates: ſexta, poſſeſsiones bonorum, interdicta, exceptiones, & actiones: ſeptima, ſtipulationes, iudicia criminalia, appellationes, iudicia fiſcalia, & alia quædam extraordinaria, & deniq; epilogum: quo, expoſitis uerborum ſignificationibus, & rerum omnium regulis, uno quaſi faſciculo omnia comprehẽduntur & colligantur. Horum autẽ omnium non inſcita, neq; temerè inſtituta eſt connexio. Nã principiò, ſi in alijs leuioribus diſciplinis opus eſt procemio, & generalioribus præceptis: quanto magis ab ipſis fontibus κατὰ σύνθεσιν, Ius fuit repetẽdum, præparandiq; diſcentiũ animi, cùm oſtenſis huius diſciplinę initijs, tum apertis iudiciorum, quibus ius omne cõcluditur, ueſtibulis, quæ ad maiorũ rerum perceptionem aditũ munirent? Atq; hæc quidẽ omnia ἐν τοῖς πρώτοις, iuſto ordine pertexuntur. Quibus abſolutis, ad ipſorum iudiciorum tractationẽ Iuſtinianus pergit: & explicato generatim eorũ progreſſu, ordine & effectu, apta partitione ſingula deinceps perſequitur atq; explanat. Iudicia enim omnia, aut ciuilia ſunt, aut criminalia, aut fiſcalia ſiue extraordinaria [g]. Ciuilia rurſus, aut propriè ciuilia, aut prætoria: criminalia,

a l. 2. §. quod cœleſti. C. de uet. iur. enucl.
b l. ſ. de conſtit. princ.
c l. Maſurius. 144. de uerb. ſignif.
d l. ſ. de tigno iniuncto. cum ſimil. l. ſ. de leg. tut. l. ſ. de ſuſp. tutor.
e ad leg. Aquil. ad leg. Falcid. &c.
f in tit. ad S. C. Vell. Maced. Trebell. Syll.
g l. ſ. §. pen. de calum.

minalia, aut priuata, aut publica. Primo ergo loco iudicia pertractat ciuilia: quæ tum ex possessionibus ac dominijs, facto ue aliquo: tum ex rebus creditis, harumque accessorijs contractibus: deinde ex personarum nuptijs & tutelis, ultimis denique morientium uoluntatibus nascuntur. Secundo loco prætoria: quæ in dandis bonorum possessionibus, interdictis, exceptionibus, actionibus (hæc enim à Prætore olim dabantur) stipulationibus Prætorijs consistunt. Tertiò criminalia iudicia, priuata & publica, delicta & pœnas exequitur: quibus annectit prouocationum materiam: quæ pars est omnium horum iudiciorum, natura atque ordine postrema. Ita expeditis ciuilibus & criminalib. iudicijs, sequuntur fiscalia seu extraordinaria. in hæc enim tria genera, omnium iudiciorum ratio fuit distributa. Ac meritò demum post appellationum materiam, horum tractatio sequitur. Nam quia in his fiscalibus & extraordinarijs, princeps ut plurimùm consulitur, & ius dicit, à quo non est prouocatio: ideo appellationum hic nullus, aut perrarus est usus. postremò, hæc omnia ita ordine distributa, & apta serie in unum coagmentata corpus, elegante epilogo, & (sicuti in longioribus disputationibus usitatum est) compendiaria cùm uerborum, tum rerum comprehensione concluduntur.

De his autem omnibus in hoc Opere ita ut dixi distributo, seriatim agi ex connexu singulorum intelligitur titulorum: qui ut statuis imponuntur, sic diuersis materijs præponuntur, ut indicent, quid quoque loco tractetur: à tuendo, quasi Tutuli, authore Festo dicti. Porrò tituli alij sunt in Pandectis generales, alij speciales. Generales sunt, qui in plures rubricas diffunduntur. Exempli gratia: ad titulum de Iurisdictione, de contrahenda emptione, de pignoribus, multi sequentes spectant. Sub titulo de Restitutionibus in integrum, Prætor uarios restitutionum modos ordine proponit, & exequitur. Idemque in tit. de legatis, bon. possessionibus, stipulationibus, interdictis, iudicijs publicis, appellationibus, atque alijs multis obseruare possumus. Alij sunt tituli speciales, seu particulares: qui una rubrica unam integram materiam comprehendunt, nec ulterius extenduntur: ut de ædendo, de pa-
I. ctis, transactionibus, commodati, depositi, locati, &c. Hi autem tituli denominantur aut à lege, edicto, senatusconsulto, cuius explicationem continent: ut ad le-
II. gem Aquiliam, ad legem Falcid. ad S. C. Vell. Macedon. &c. Aut à primis uerbis edicti uel interdicti, quod in ijs exponitur: ut, quod metus causa, quorum bo-
III. norum, quorum legatorum, &c. Aut à re & materia subiecta: ut, de iustitia & iure, de legibus, pactis, &c. Porrò in his omnibus, hæc ferme communis est œconomia, ut post procemia, quæ aut commendationem subiectæ materiæ, aut originem Iuris de quo agendum est, aut causas connexionis cum præcedentibus titulis cumplurimùm exhibent, mox generale edictum de tota materia subiecta generatim factum proponatur: postea singularum partium eius edicti explicatio, de Iuris consultorum libris subiecta sit: subinde illius usus forensis, & quomodo ad iudicia atque actiones id edictum accommodandum sit, ostendatur: postremò, quædam paralipomena, quæ ad certum caput redigi non poterant, subiungantur: puta, quæstiones uariæ, emẽdationes, distinctiones, & aliæ quasi appendices principalis materiæ: qua de re, si uita atque ocium suppeditabit, in Commentarijs nostris plura dicentur. Nunc quod propositum est pertexamus: & post deducta uniuersi Operis extrema quasi lineamenta, etiam seriem & connexionem singulorum titulorum, tanquam in tabula propositam exhibeamus.

DISPO-

DISPOSITIO PANDECTARVM PARTICVLARIS.

I. PARS. Τὰ πρῶτα.

IVRI operam daturum, ante omnia nosse oportet finem suæ artis, quæ est Iustitia: tum prima artis principia, quæ sunt Iuris definitio, diuisio [a], origo [b], partes & species [c]: postremò, eiusdem disciplinæ obiecta: quæ tria numero usitatè ponuntur, Personæ, res & actiones. Personarum una diuisio est ex Iure gentium [d], quo iure omnes homines serui sunt, aut liberi [e]: altera, ex Iure ciuili, quo partim sui iuris, partim alieni censentur [f]: ut serui & filijfamiliâs: tam nati ex iusto matrimonio, quàm adoptati [g], quo ad scilicet emancipētur. Rerum species, ex diuisione: qualitates, ex singularū proprietate pernoscuntur [h]. In tractatu actionum, primùm uidendum est, à quo actio impetrari, & coram quo institui debeat. Vtrunq; munus sustinēt Magistratus: quorum generale quasi collegium atq; corpus, est ordo Senatorius [i]. Magistratuū porrò in repub. Romana duo præcipuè fuerunt genera: nam in urbanos & prouinciales olim distribuebantur. quorum hi foris, illi domi rempub. administrabant. Vrbani magistratus, sunt primo secundum Principem loco, Consules, qui summæ rei præsunt [k]: secundo Præfectus prætorio [l], qui disciplinæ aulicæ: tertio Pręfectus urbi [m], qui disciplinæ urbanæ: quarto quæstores [n], qui conquirendis custodiendisq; pecunijs: quinto Prætores [o], qui iuris dictioni: sexto Præfecti uigilum [p], qui custodiendę ciuitati præficiebantur. Porrò magistratus prouinciales mittebantur uel in prouincias consulares Senatus populiq; nomine, cum generali summoq; (ut in libera repub. usitatum antea fuerat) imperio: ut proconsules, & eorum legati [q]. uel in Cæsareas, cum imperio non æquè libero, sed ad Principis diploma restricto: ut præfectus Augustalis [r], & Præsides [s]. uel cum iurisdictione limitata alligataq;, aut ad certam causarum uniuersitatem, ut procurator Cæsaris [t]: aut ad certum locum, ut Iuridicus ciuitatis Alexandriæ [u]. quibus omnibus delegati iudices [x] & assessores [y] administrabant. De his ergo ordine, & iusta (sicuti propositū est) serie, in primo Digestorum libro pertractatur. Præcognitis igitur Magistratunm, qui in primo Libro exponuntur, generibus: aptè deinceps exquiritur, cuius nam sit iurisdictio, & cui subiectus sit is quem conuenire uolumus [a]. eo cognito, subinde actio seu iudicium, & citatio à competente iudice est impetranda. Qua in parte ne quis aut petere aut concedere ius iudiciumúe iniquum audeat, primùm edicitur, ut quod quisque iuris in alterum statuerit uel obtinuerit, eodem & ipse quandoq; utatur [b]. Quę est æquissima lex talionis, & utilis constituendis rectè iudicijs regula. Secundò, ut sua constet iudicijs & decretis uis atq; authoritas, denunciatur pœnale iudicium ijs, qui Ius dicenti non obtemperant [c]. Ita ordinata & munita iudiciorū et actionum impetratione, sequitur in ius uocatio: quę est ueluti quoddam iudiciorum fundamentum. Huic autem [d] aut parendum est [e], aut satisdandum [f]: nec licet impunè cuiquam in ius uocatū ui eximere, aut quoquo modo operam dare, ne citatus in ius ueniat [g]. Post citationem satisdatio à reo exigitur iudicio sisti, ne inutilis reddatur citatio [h]: quæ ne quidem ab alieno, quamuis nihil promiserit [i], nedum à reo eiusúe uadibus [k], uiolari negligiq; impunè potest. His expeditis, nisi ferię intercurrentes, aut dilationes, quę ex iusta causa reis petentibus dari soleant, remorentur [l]: ędit actor actionem, iusq; omne suum quo usurus est, explicat [m]. Quo introspecto perpensoq; sępius rei de iure actoris edocti, & euentum litis metuentes, quoquo modo cum aduersarijs paciscuntur [n] aut transigunt [o]. Quare de his hoc in libro atq; loco potissimùm tractatur. Si res coire nequit hac uia, nec subterfugere iudicium reus potest: aliam exceptionem ab illegitima agētis persona desumit. Itaq; postulat se audiri, & contradicit aduersarij desiderio [a]; ostenditq;, si potest illi

LIB. I.

- a 1. de iustitia & iure.
- b 2. de orig. iuris.
- c 3. de legib. & Senatus.
- d 4. de const. princ.
- e 5. de stat. person.
- f 6. de his qui sunt sui uel alien. iur.
- g 7. de adop. et emācip.
- h 8. de rer. diuis. et qual.
- i 9. de Senatorib.
- k 10. de off. consul.
- l 11. de off. præf. præto.
- m 12. de off. præfec. urb.
- n 13. de off. quæst.
- o 14. de off. prætor.
- p 15. de off. præfe. uigil.
- q 16. de off. procons. & lega.
- r 17. de off. præf. Aug.
- s 18. de off. præsid.
- t 19. de off. procur. Cæs.
- u 20. de off. Iurid. Alex.
- x 21. de off. eius cui mandat. est Iurisd.
- y 22. de off. assessorum.

LIB. II.

- a 1. de iurisdict.
- b 2. quod quis. iur.
- c 3. si quis ius dicent. nō obtemp.
- d 4. de in ius uocand.
- e 5. si quis in ius uocat. non ierit.
- f 6. in ius uoc. ut eant aut satisdent.
- g 7. Ne quis eum, qui in ius uocat.
- h 8. Qui satisda. cog. uel sue promis. com. Si ex noxal. causa, &c.
- i 9. de eo per quem fac. erit.
- k 10. Si quis caut. in iud. fac. non obtemp.
- l 11. de fer. & dilat.
- m 12. de ædend.
- n 13. de pact.
- o 14. de transact.

LIB. III.

- a 1. de postulan.

b 2.de his qui nota.infa.
c 3.de procur.& defens.
d 4.Quod cuiusq; uniuer.nom.
e 5.de neg.gest.
f 6.de calumnia.

LIB. IIII

a 1.de in integ.rest.
b 2.Quod met. caus.
c 3.de dol.mal.
d 4.de minor.25.ann.
e 5.de cap.minut.
f 6.ex quib.caus.maior.
g 7.de alie. iud. mutan. caus fac.
h 8.de recept.arb.
i 9.Naut.caup.stab. restit.

ius agendi postulandiúe non esse: ut quia infamis [b], parum idoneus procurator, defensor [c], Syndicus [d], negociorum gestor [e], & generatim, quia calumniator [f], &c. De his itaq; tertio libro cōpositores iuris, ordine agunt. Si ne sic quidem euasio procedit, tentat reus eam à sua persona, æquitateq; suæ causæ impetrare: non quidē inficians, quin stricto iure teneatur: sed interim ostendens, æquū esse, ut propter probabiles circumstantias in integrum contra actionem restituatur, & à seueritate iudicij absoluatur [a]: ut quia ui metuúe compulsus [b], dolo inductus [c], infirmitate ætatis minoris lapsus & circumuentus [d], capitis minutione in fraudem adductus [e], per absentiam aliamúe iustam causam [f], factumúe aduersarij [g] læsus, &c. Fit etiā ut excipiat reus de facto compromisso, petatq; rem controuersam ab eo qui arbitrium recepir, extra iudicij aleam amicè componi [h]. quam exceptionem iudex admittit, minuendarum litium causa: cogitq; arbitrum sententiam dicere, quasi obligatum ex recepto: aliorum exemplo, qui eo ipso quòd quid recipiunt, ex causa recepti obligantur [i]. Et hæc quidem τὰ πρῶτα sunt, & principia iudiciorum: in quibus exponendis, prima Pandectarum pars consumitur, de his enim omnibus antè quæri & excipi potest, & etiam solet, quàm reus iudicium suscipere, & sua responsione litē contestari compellatur.

LIB. V.

a 1.de iud.& ubi quis agere uel con.
* l.5.§.fin.de calum.
b 2.de inoff.testa.
c 3.de pet.hær.
d 4.Si pars hære. peta.
e 5.de poss.hær.pet.
f 6.de fideicō.hær. pet.

LIB. VI

a 1.de rei uendic.
b 2.de Publici. in rē act.
c 3.si ager uectiga.

LIB. VII.

a 1.de usufr. & quem. quie.uta.
b 2.de usufr.accres.
3.quando dies leg. usufr.ed.
c 4.quib.mod.usufr. amittatur.
d 5.de usufr.ear.rer. quæ usu cons.
e 6.si usufr.pet.
f 7.de oper. seruor.
g 8. de usu & habitat.
h 9.usufr.quem.cau.

LIB. VIII

a 1.de seruit.
b 2.de seruit.urb. præd.
c 3.de seru.rust.predio.
d 4.Commun. prædior.
e 5.Si serui.uend.
f 6.Quem.ser.amitt.

LIB. IX.

a 1.si quadr.paup.fec.
b 2.ad l. Aquilia.
c 3.de his qui deiecer.
d 4.de noxal.act.

LIB. X.

a 1.fin.regund.
b 2.fam.hær.

PARS II.

HIS expositis cōpositores in ipsa ingrediunť iudicia [a]: quæ aut sunt ciuilia, aut criminalia, aut fiscalia seu extraordinaria [*]. Ciuilia aut merè ciuilia, aut Prætoria: illa rursus aut realia, aut personalia, aut ex his permista. Reales actiones aut uniuersales sunt, quibus uniuersitas rerū petiť: ut querela inofficiosi [b], petitio hæreditatis [c], siue pro toto, siue pro parte [d], siue ab hærede, siue bonorū possessore [e], siue etiam à fideicommissario [f] proponatur: aut singulares sunt, seu speciales, quibus particulares res persequimur. Res aūt eiusmodi, sunt aut corporales, aut incorporales. Ad corporalium rerum persecutionem, competunt rei uendicatio [a] Publiciana, tam directa [b], quàm utilis [c]. Res incorporales quę uindicantur, sunt seruitutes: quarum aliæ personarum sunt, aliæ prædiorum. Personarum, ut usufructus [a], qui uarijs modis acquiritur [b] & extinguitur [c], nec in omnibus rebus constitui uno modo potest [d]. Actio autem qua huiusmodi seruitus petitur, duplex est, pro dupli ci agendi ratione & modo. alia confessoria, qua actor confiteť & asserit sibi usumfructum deberi: alia negatoria, qua negat eum competere aduersario [e]. In personalibus seruitutibus sunt etiam operæ seruorum [f], item usus & habitatio [g]: quarum omnium seruitutum nomine is cui constituuntur, cauere solet, se boni uiri arbitratu usurum fruiturum [h]. Reales seruitutes propriè seruitutes dicuntur [a]: quarum alia sunt urbanorum prædiorum [b], aliæ rusticorum [c]. quæ etsi docendi caussa sic distinguuntur, tamen multa habent inter se communia [d]. Certè eodem modo uendicantur, aut confessoria actione: ut cum dico, mihi ius eundi agendi esse per fundum tuum: aut negatoria, cum nego, tale ius tibi in meo fundo esse [e]. Contra uendicantem porrò excipere potest reus, aut seruitutem non rectè constitutam esse: aut si sit, non utendo, uel alijs modis esse amissam [f]. Magnam autem cum iudicijs istis realibus affinitatem habent eæ actiones, quę non ex contractu, aut uero delicto aliquo, ut actiones personales, sed ex facto, aut quasi delicto oriuntur, aut occasione rei quę possidetur, competunt. ut cum damnum datum est uel per quadrupedem alterius [a], uel per hominē [b], aut cum causa damno prębita est [c]: quibus in actionibus si per seruum damnum datum fuerit, cogitur dominus aut noxę dedere seruum, aut damnum resarcire [d]. His iusto ordine annectuntur & mixta iudicia: quorum pleraq; realia uerè sunt, quamuis personales pręstationes habeant: ut iudicium finium regundorum [a], familię herciscundę [b], communi diuidundo [c]. Nonnulla uerò pręparatoria uendicationum: quę scilicet instituendis iudicijs realibus muniunt uiam, & proinde quamuis personalia sint, tamen in rem dirigi perhibētur: ut actio ad exhibendū [d]. Item actiones interrogatorię [a], & quęstio de quibus rebus controuersis & connexis ad eundem iudicem eatur [b]. Quędam

c 3.com.diuid. d 4.ad exhib. LIB. XI a 1.de interrog.for. b 2. de quib.reb.ad eund.iud.ea.

dam ex his porrò iudicia personalia quidem sunt, non tamen ex contractu, sed facto oriuntur, & in rem, hoc est, ad recuperationem damni directa sunt: ut actio de seruo corrupto [c], de fugitiuis [d], aleatoribus [e], si mẽsor falsum modũ dixerit [f]. Quin & de rebus religiosis, huiusmodi nonnulla iudicia extant prodita [g]. Quæ omnia, hoc quem indicaui ordine, in secunda Pandectarum parte exponuntur.

c 3. de seru. corrup.
d 4. de ser. fugit.
e 5. de aleato.
f 6. si mens. fal. mo.
g 7. de relig. & sump. fun. de mort. infren.

PARS III.

LIB. XII.

POst explicata realia iudicia, aut his cõsimilia, de personalibus recto ordine tractatus sequitur: quæ oriuntur aut ex actionibus inter uiuos, aut ex ultimis uoluntatibus. Actionum inter uiuos præcipuè sunt tria genera: contractus, coniugia, tutelæ. Contractus aut re potissimum initur, aut consensu. Re contractus fit, uel cum dominium rei creditur & transfertur in alium: uel cum usus rei, uel cum custodia tantum creditur. Dominium trãsfertur in mutuo, unde oriuntur condictiones certi [a]: in quibus quia (authore Paulo) cumplurimùm iureiurãdo res definiri solet (nam in rebus creditis alienam fidem sequimur, quam in defectum probationis, religione sacramenti ad ueritatis confessionem astringi conuenit) etiam natura & uis iurisiurandi pernoscenda est [b]. Est autem mutuo consimile, cum ob rem aut causam honestã aliquid creditur, quod rei uel causæ propter quam datum est, implemento non secuto, repeti æquum sit: quare & hinc condictiones uariæ existunt tam speciales, quàm generales. Speciales, quæ uel ex cõtractu ortum habẽt: ut cõdictio ob causam dari causa non secuta [c], & ob turpem causam cõdictio [d]: uel ex quasi contractu, ut condictio indebiti [e] uel ex contractu nullo & inualido, ut condictio sine causa [f]: uel ex maleficio, ut cõdictio furtiua [a]. Generales: ut condictio ex lege [b], & triticiaria [c]. Condictiones autẽ etsi sua natura stricti iuris sunt, & præcisè id quod datum est, condicunt: efficiuntur tamen nonnunquã arbitrariæ, & bonæ fidei iudiciorũ naturã induunt: uel quòd alio quàm de quo conuentum est, loco agatur [d]: uel quod res debita in obligationẽ prætoriã (quod genus plus æquitatis recipit) per constitutũ sit deducta [e]. Atque his quidem modis agitur, cum per contractus rerũ dominia creduntur. Vsus porrò, non dominium rerum creditur tam in commodato, unde commodati actio directa, & contraria [f]: quàm in pignore, unde pignoraticia actio directa & contraria nascitur [g]. Hæ autem actiones dantur non tantum in eum qui cum contractum est, sed multo magis aduersus illum, cui res credita est: hoc est, cuius fidẽ in contrahendo secuti sumus. Fit autem interdum, ut cum alio cõtrahamus, alij uerò credamus. Sic ex eo quod cum magistro nauis contractum est, datur in exercitorẽ nauis, condictio, quæ hinc exercitoria actio uocatur [a]. ex lege Rhodia, magister nauis conuenitur ad contributionem à uectoribus exigendam [b]: in præponentẽ uel dominum institoris, qui cum contractum est, dirigitur actio institoria [c]: in dominũ serui, ex contractu seruili tributoria [d]. Ex contractu filijfamiliâs, tam agitur erga filium [e], nisi contra S. C. Macedonianum mutuã pecuniam acceperit [f], quàm aduersus patrem: qui sicuti dominus ex contractu serui, ita ex conuẽtione sui filij quem in potestate habet, tenetur actione de peculio [a]: quæ interdum annalis est [b], de in rem uerso [c], & quod iussu [d]. Nam quod iussu alicuius cõtrahitur, mãdantem obligat: exceptis mulieribus quæ ope S.C. Velleiani, intercessioni eximuntur, ne exemplo mandatorum conueniri possint [a]. Atque hæ sunt actiones, quæ dãtur ob res creditas uel quo ad dominium, uel quo ad usum: quas ordine in hac tertia parte explicatas licet inuenire. In his aũt, quia ratio compensationis plerunque iniri solet [b], ideo meritò de compensationibus subijcitur. Custodiæ porrò causa creduntur res per depositũ: unde actio depositi directa & contraria existit [c], in qua compensationis rationem, quod haberi fuerit periniquum: ideo rectè atque ordine prius de compẽsationibus, quàm de deposito pertractatur. His ergo expositis, sequitur deinceps, ut cuiusmodi actiones ex ijs contractibus dentur, qui non ex re credita sed per consensum obligationes introducunt, declaretur. Ex his prima est actio mãdati [a], quæ ex mandato directa & contraria existit. Secunda, pro socio [b]; quæ ex societate utrinque directa datur.

Tertia,

a 1. de reb. cred. si cert. petat.
b 2. de iureiuran.
3. de in lit. iuran.
c 4. de cond. caus. dat.
d 5. de cond. ob tur. caus.
e 6. de cond. indeb.
f 7. de cond. sine cau.

LIB. XIII.

a 1. de cond. fur.
b 2. de cond. ex leg.
c 3. de cond. tritic.
d 4. de eo quod cer. loc.
e 5. de constit. pecun.
f 6. commod. uel cõtra.
g 7. de pignor. act. uel contra.

LIB. XIIII.

a 1. de exer. act.
b 2. ad l. Rhod. de iact.
c 3. de instit. act.
d 4. de tribut. act.
e 5. quod cum eo qui in alter. po.
f 6. ad S.C. Macedo.

LIB. XV.

a 1. de pecul.
b 2. quan. act. de pecul. annal.
c 3. de in rem uers.
d 4. quod iussu.

LIB. XVI.

a 1. ad S.C. Velleia.
b 2. de compens.
c 3. deposit. uel cont.

LIB. XVII.

a 1. manda. uel contra.
b 2. pro socio.

LIB. XVIII.
a 1.de empt.& uendit.
b 2.de in diem addi.
c 3.de lege commiſſ.
d 4.de hæred.uel act. uend.
e 5.de reſcin uend.
f 6 de per.& com.rei uend.
g 7.de ſer.expor. aut ſi ita manc.uenie ne pro ſit.
LIB. XIX.
a 1.de act emp.& uend.
b 2.loca.& conduc.
c 3 de æſtima.act.
d 4.de rer.permutat.
e 5.de præſcrip.uer.
LIB. XX.
a 1.de pignor.
b 2.in quib.cauſ.pigno. uel hyp.
c 3. quæ res pig. obliga.
d 4. qui pot. in pig. uel hyp.hab.
e 5.de diſtrac.pig.
f 6. quib. mod. pig. uel hyp. ſol.
LIB. XXI.
a 1.de ædili.edic.& redhib.& quant.minor.
b 2. de euict.
c 3.de except.rei uend. & trad.
LIB. XXII.
a 1.de uſufr. & cauſ. & om.acceſſ & mora.
b 2.de nau fœnor.
c 3.de probationib.
d 4.de fid.inſtru.
e 5.de teſtib.
f 6 de iur & facti ign.
LIB. XXIII.
a 1 de ſponſal.
b 2.de rit nupt.
c 3.de iur.dot.
d 4 de pact.dot.
e 5.de fund.dot.
LIB. XXIIII.
a 1.de donat.inter uir. & uxor.
b 2.de diuort.& repud.
c 3.ſolut.matri.
LIB. XXV.
a 1.de impenſ.in reb. dot. fact.
b 2.rer.amot.
c 3.de agnoſ. & alen. liber.
d 4.de uentr.inſp.cuſtodien.part.

Tertia,quæ competit ex emptione & uenditione [a], aut pactis emptioni appoſitis: utputa ex addictione in diem [b], lege cōmiſſoria [c], ex hæreditate uel actione uendita [d]: item ad reſcindendam uenditionem [e], ob periculum & cōmodum rei venditæ præſtandum [f], ob ſeruos ad exportandū aut non proſtituendū uendiros [g]. Atq; hæc actio empti & uendiri appellatur [a]. Empti, quæ datur emptori: uenditi, quæ intentatur à uenditore. Quarta actio,quæ ex contractu per cōſenſum inito competit,eſt actio locati & conducti: quarū altera conductori,altera locatori ex locatione & conductione datur [b]. Et hæc quidem iudicia ex nominatis contractibus oriuntur. ex innominatis porrò cōpetit actio æſtimatoria [c], & præſcriptis uerbis, tam ex permutatione [d], quàm alijs cōuentionibus,quæ uel traditione rei,uel facto aliquo obligationem innominatam inducunt [e].

PARS IIII.

EX acceceſſionibus quoq; cōtractuū,ſepenumerò lites & iudicia exiſtūt: ut de pignoribus,uel expreſſè [a], uel tacitè [b] cōuentis.Quo in genere quæri ſolet,an res potuerit pignori obligari [c]: & ſi potuit,an nō alterius quàm agētis ſit potior in pignore cōditio [d]:an in ea cauſa pignus ſit,ut diſtrahi debeat [e]:an nō pignus anrea ſolutū ſit,uel remiſſū [f]. Item cū nō impletur cōtractus fides: quo nomine ex ædilitio edicto & redhibitoria,& quāti minoris emi uēdi res potuiſſet,agitur [a]. Item de euictione [b], niſi agēti obſtet exceptio rei uēditæ & traditæ [c]. Item cū de uſuris, fructib.mora,alijsq; cōtractuū acceſſionib. diſputatur [a]: ut de nautico fœnore [b],de probatione cōtractus [c], de fide inſtrumētorū [d] & teſtiū [e], de præſumpta ignorātia iuris & facti [f]: quæ loco probationis eſt. Et hæc quidem iudicia ex cōtractibus, eorūq; acceſſionib.oriuntur.quib. expoſitis,ad ea quæ ex reliquis humanarū inter uiuos actionū controuerſijs conſtant,rectè fit tranſitus: puta ex ſponſalibus [a], nuptijs [b], iure dotium [c], pactis dotalibus [d], fundo dotali [e]: donationibus inter uirū & uxorem [a], diuortijs [b]: atq; ita ſoluto matrimonio, cum quæſtio eſt, quēadmodum aut dos repetatur [c], aut minuatur: uel ob impenſas in eam factas [a] uel ob res amotas [b]. Præcipua enim humanarū actionum inter uiuos pars,eſt coniugium, & reliqua œconomia quæ coniugio accedit: ut ſunt liberi, dulciſſimus cōiugij fructus: de quibus uel agnoſcendis atq; alendis agitur [c], uel cuſtodiendis [d], uel in poſſeſſionem bonorum paternorum mittendis [e]: ſcilicet cum ex legitima uxore concepti ſunt. nam qui ex cōcubinis,aliáue illicita conſuetudine concipiuntur, horum non eadem eſt cauſa [f]. Item de eorū tutelis [a] ordinatis,aut teſtamēto [b] utiliter uel inutiliter, (quo caſu cōfirmatione opus eſt [c]) aut à lege [d], aut à magiſtratu [e]: de petēda tutela [f], de adminiſtratione tutorū [g], de authoritate [h], & quatenus pupillos obligare ſuos poſſint [i]. de ſuſpectis tutoribus [k]: & quib.ex cauſis à tutela uel cura excuſentur [a]: quomodo & ubi pupillus educari debeat [b]. de rationib. tutelæ reddēdis [c] (cui actioni cōtraria tutelę actio detrahit [d]:) de eo qui pro tutore curatoréue negocia geſſit [e], deq; falſo tutore cōueniendo [f]: & ſi fortè tutores ſoluendo non ſint,de conueniendis eorū fideiuſſoribus & nominatoribus [g]: aut magiſtratibus,à quibus dati ſunt,uel eorū hæredibus [h]. item de rebus pupilli iniuſtè uel cōtra leges alienatis,in priſtinā cauſam reuocādis [i]. Quæ iura æquè in ijs perſonis obtinent,quæ ob furorem,amentiam,prodigalitatē,aliámue animi uel corporis infirmitatē,pupillis minoribusq; comparantur: & ideo tutela & cura aliena opus habent [k].

PARS V.

POſtquam ergo dictum eſt de iudicijs omnibus, quæ uel ex rebus uel ex contractibus,uel alijs hominum inter uiuos actionibus exiſtunt: tranſgrediuntur noſtri ad ea iura & actiones, quæ ad ultimas morientiū uoluntates & ſucceſſiones perti-

e 5. ſi uentr.nom.mit.in poſſ. 6. ſi mat.uent.nom.in poſſ.calum.cauſ. f 7.de concub. LIB. XXVI. a 1.de tutel. b 2.de teſta.tut. c 3.de confir.tut. d 4.de legit.tut. e 5.de tutor.& cura.dat.ab his,&c. f 6.qui pet.tutor. g 7.de adminiſt.tut. h 8.de auth.tutor. i 9.quan.ex fact.tut. k 10.de ſuſpe.tut. LIB. XXVII. a 1.de excuſ.tut. b 2.ubi pup.educ. c 3.de tut.& rati diſtra. d 4.de contrar. tut.& utili.act. e 5.de eo qui pro tutor. f 6.quod fal.tutor.auth. g 7.de fideiuſſ.& nomin.tut. h 8.de magiſt.conue.& cor.hær. i 9.de reb.cor. k 10.de cur.fur.& alijs extra min.dan. LIB. XXVIII.

pertinent. Successio autem omnis aut est ex ultima uoluntate, aut ab intestato. Ex ultima uoluntate, quæ derogat & antefertur successioni ab intestato, succeditur partim ex iure ciuili, partim Prætorio. Successio ciuilis aut est uniuersitatis, aut rerum singularium. Vniuersitas defertur cùm per testamentum, tum per codicillos. Testamentum aut est paganum, aut militare. Paganum ut ualeat, multa cõcurrant oportet: scilicet ut habeat factionem testamenti testator: testesq; adhibeat idoneos[a]: liberos si quos habet in potestate, instituat uel exhæredet[b]: ne qua parte iniustum relinquatur testamentum[c]: ne quid in eo deleatur[d]: ut hæredes primo[e] secundóue loco instituantur, aut[f] purè, aut sub conditionibus licitis & honestis[g]: quas inter olim frequentissima erat cretionum cõditio: sed huius in locum hodie ius deliberandi usurpatur[h]. Atq; ita quidem circa Paganum testamentũ obseruatur. Militare porrò non est his solennibus obstrictum: sed milites testantur, quomodo uolunt, quomodoq; possunt[a]. Ex testamentis igitur ad hunc modum, aut iure paganorum, hoc est, ciuili & usitato: aut militari ordinatis, hæreditates adiri possunt[b]: testamento scilicet aperto, cognitoq; quis nam hæres sit institutus[c]: nec potest omissa causa testamenti, ab intestato adiri[d]: neq; ad aditionem etiam admittuntur, qui se indignos fecerunt hæreditate: uel quòd non uindicarunt necem defuncti, uel alio modo in S.C. commiserunt[e], uel quia defunctum testari prohibuerunt[f]. Codicillis etsi hæreditas uelut testamento nec dari, nec adimi potest: tamen uniuersitas bonorum hoc modo rectè defertur[g]. Res porrò singulæ relinquuntur legatis & fideicommissis: in quibus cùm res considerantur[a], tum personæ[a], tum uerborum & rerũ significationes[a]. Res quę legãtur, aut incorporales sunt: aut annui reditus[a], usufructus, usus[b], seruitus[c], dos[d], optio uel electio[e]: aut corporales, tam rusticę: ut triticum, uinum[f], oleum, instructum[g]: quàm urbanæ: ut peculium[h], penus[i], supellex[k]: alimenta & cibaria[a], aurum, argentum, mundus, ornamenta, unguenta, uestes, statuæ[b], debita pecunia[c]. Atq; hoc modo legata & fideicommissa relicta debentur: nisi pòst aut auferantur cõtraria uoluntate, aut in alium transferantur[d], aut ex dubio scripturæ uitientur[e], aut pœnæ quid nomine relictum sit contra ueterum legum prohibitionem[f], aut regula Catoniana obstet[g], aut quid pro non scripto habeatur[h], aut legatario ut indigno fiscus legatum adimat[i]: aut conditiones legati, causæq; deficiant[a]: item nisi legata imminuta fuerint uel per legem Falcidiam[b], cũ plus quàm per eam licet, legatum esse dicitur[c]: uel per S.C. Trebellianum[a]. His autem cessantibus, statim debentur legata, eiusq; debitionis dies mox à morte testatoris cedit[b]: adeò, ut & hoc nomine caueri debeat[c]: cæteróqui in bonorum possessionem rei seruandæ causa legatarius mittetur[d]. Atq; harum quidem rerum expositio, quinta Pandectarum parte concluditur.

PARS VI.

ABsolutis ciuilibus iudicijs, sequuntur ordine Prætoria: quæ ad instar ciuiliũ, partim de rebus morientium, partim de uiuorum actionibus sunt ptoposita. de illis prius agitur, ne à proximè explicato ultimarum uoluntatũ tractatu, longior fiat digressio. Quib. igitur iure ciuili hæreditas, quãuis ex æquitate debita nõ defertur, eos Prætor etsi non faciat hæredes, tamen ex iusta causa quasi hęredes, hoc est, bonorũ possessores constituit[a]. Nam proprium est iurisdictionis Prætoriæ, in possessionem mittere: ita tamen, ut prius agnoscat, an tabulæ testamenti extent[b]. quo cognito, bonorum possessionis petitio, ad certum tempus admittitur[c]: eamq; possessionẽ probata petitionis causa Prętor concedit, aut contra testamenti tabulas[d]: ita tamen, ut legata in testamento relicta pręstentur[e], conferantur bona[f], & dotes[g]; item ut emancipati filij[h], uentris pręgnantis[i], impuberum liberorum[k] habeatur ratio: aut secundum tabulas[l], uel paganorum[m], uel militũ[n]. qua in parte & patronis

Prætor

a 1. ad S.C. Trebellian. b 2. quando dies legat. uel fideicomm. c 3. ut leg. uel fideicomm. ser. cau. caues. d 4. ut in poss. lega. ser. cau. esse lic. LIB. XXXVII. a 1. de bonor. possess. b 2. si tab. test. ext. c 3. de bonor. poss. fur. infan. &c. comp. d 4. de bonor. poss. con. tabu. e 5. de præst lega. f 6. de colla. bonor. g 7. de coll. dot. h 8. de coniung. cum emanc. lib. eius. i 9. de uen. in poss. mit. k 10. de Carbo. edict. l 11. de bono. poss. secundum tab. m 12. si à par. quis man. n 13. de bon. poss. ex testa. mil.

a 1. de testamen.
b 2. de lib. & posthu.
c 3. de iniust. rup. testa.
d 4. de his quæ in testa. delen.
e 5. de hæred. inst.
f 6. de uulg. & pupill. sub.
g 7. de conditi. instit.
h 8. de iur. delib.

LIB. XXIX.
a 1. de milit. testa.
b 2. de acquiren. uel omitt. hæred.
c 3. quem. testa. aper.
d 4. si quis omiss. caus. testa.
e 5. de S.C. Sylleiano.
f 6. si quis alius testam. prohib.
g 7. de iur. codicill.

LIB. XXX.
a 1. de leg. 1.

LIB. XXXI.
a 1. de leg. 2.

LIB. XXXII.
a 1. de leg. 3.

LIB. XXXIII.
a 1. de annu. legat.
b 2. de usu et usufr. lega.
c 3. de seruit. legat.
d 4. de dote prælega.
e 5. de opt. uel elect. leg.
f 6. de trit. uino, oleo legat.
g 7. de instit. uel instru. legat.
h 8. de pecul. legat.
i 9. de pen. legat.
k 10. de sup. legat.

LIB. XXXIIII.
a 1. de alim. et cibar. leg.
b 2. de aur. arg. mũ. orn. ung. uest. &c. legat.
c 3. de liber. leg.
d 4. de adim. & transfer. leg.
e 5. de reb. dub.
f 6. de his quæ pœn. nom. relinq.
g 7. de regul. Caton.
h 8. de his quæ pro non scrip. haben.
i 9. de his quib. uti in dig.

LIB. XXXV.
a 1. de condi. & demõst.
b 2. ad leg. Falcidia.
c 3. si cui plus quàm per Fal. licet.

LIB. XXXVI.

Prætor consulit [o], ut obsequia [p], operæ [a], bona [b] libertorum (etiam uniuersitatis [c]) salua maneant patronis, eorumque liberis [d]. nec paritur in fraudem eorum quid à libertis fieri [e]. Quod si porrò tabulæ testamenti nullæ extent, perinde uocat ab intestato possessorem, atque lex ciuilis nullo facto testamento hæredes: & primo quidem loco liberos [f], secundo agnatos [g], tertio cognatos [h]: eo tamen successorio ordine, ut intra certum tempus petant proximi, & his cessantibus, gradu proximo [i] remotiores. Nam sunt gradus quidam cognationum: alij propiores, alij remotiores [k]. Post hos, uirum & uxorem admittit [l]: eundemque ordinem etiam in militum successionibus [m] seruat, nisi quis ex prioribus, aut tempore à petitione possessionis excludatur [n], aut lege S. C. uè in certis casibus aliud inueniatur constitutũ [o]: alioqui hunc quem ostendimus ordinem, Prætor seruare & tueri solet [p]. nec multum ab hac ratione recedit ius ciuile: quod eodem modo ab intestato, primò uocat liberos, secundò consanguineos, hoc est parentes & fratres, tertiò proximos agnatos [q]. quẽ ad numerum etsi mater, utpote cognata tantum, non etiam agnata, lege XII. non aggregabatur: tamen postea Senatusconsultis ad legitimam filiorum successionẽ est admissa [r]. Et hæc quidem Prætoria edicta, ad successiones mortuorum pertinent. Inter uiuos porrò ius dicit Prætor, aut de iuribus & proprietate rerum: ut de noui operis nunciatione [a], damno infecto [b], aqua pluuia arcenda [c], uectigalibus & commissis [d], donationibus [e] (nam hæ tantum iure Prætorio ex traditione ualent, cùm iure ciuili ueteri, contractuum loco neutiquam haberentur) manumissionibus [a], alijsque causis ad statum & libertatem Prætoris curæ commissam pertinentibus [b]: & in uniuersum, de rerum dominijs [a], aut possessionibus quę dominia rerum consequuntur [b], acquirendis: de quibus quæritur uel coniunctim, ut in causa usucapionis [c]: item executionis: cum scilicet post rem iudicatam [a] aut confessam [b], ceduntur bona [c], creditores in possessionem mittuntur [d], aut uenundari res possessoris iubentur [e]: quo in genere de priuilegijs quoque creditorum, atque prærogatiua [f], deque separationibus [g], ac de curatore bonis dando [h], disceptari solet. uel separatim remota proprietatis quæstione, de nudis possessionibus quæritur. quo nomine Prætor interdicta prodidit [a]: quę dantur aut ad uniuersitatis possessionem consequendam [b], ut quorum bonorum, legatorũ, de tab. exhib. &c. aut rerũ singulariũ, tam diuini iuris [c], quàm humani: siue eæ publicæ sint, puta de loco [d], uia [e], & fluminibus [f] publicis: siuę priuatæ. quarum nomine interdicta prodita sunt, partim rei suæ familiaris tuendæ caussa: ut unde ui [g], uti possidetis [h], de superficiebus [i], de itinere actuque priuato [k], de aqua quotidiana & æstiua [l], de riuis [m], fonte [n], cloacis [o], de eo quod ui aut clàm factũ est [p], de remissionibus [q], precario [r], arboribus cædendis [s], glande legenda [t]: partim officij tuendi gratia, ut de libero homine exhibendo [u]: partim iuris sui tuendi causa, etiamsi res in bonis non sit: ut de liberis exhibendis [x], de homine bona fide possesso [y] uel oppignorato [z] restituendo. Exceptiones etiam & actiones, quod ad usum exercitiumque (de quo in Pandectis potissimùm agitur) attinet, iuris sunt Prætorij, quoniam à Prætore harum usus impetrari & concedi solet: qui aut purum dabat iudicium, aut cum exceptione [a]: puta rei iudicatæ [b], præscriptionis temporalis [c], doli mali & metus [d], intentionis [e] (qua negatur actori competere, aut danda esse actio) & rei litigiosæ [f]. Vbi autem eiusmodi exceptiones deerant, dabat Prætor purum iudicium & actionem, si quidem iusta obligatio subesset [g].

o 14.de iur.patro.
p 15.de obseq.à lib.& liber.præst.

LIB. XXXVIII.
a 1.de oper.lib.
b 2.de bon.lib.
c 3.de lib.municip.
d 4.de assig.liber.
e 5.si quid in frau.patr.
f 6.si tabu.testa.nul.ex.un.lib.
g 7.unde legitimi.
h 8.unde cognati.
i 9.de success. edic.
k 10.de grad.& aff.
l 11. unde uir & uxor.
m 12.de uet.& mil.succ.
n 13.quib.non comp.bono.poss.
o 14.ut ex l. S. C.bono.poss.de.
p 15.quis ord. in bono.poss.det.
q 16.de suis & leg.hær.
r 17.ad S.C.Tertyll. & Orphit.

LIB. XXXIX.
a 1.de noui oper.nunc.
b 2.de dam.infec.
c 3.aq.pluui.arcen.
d 4.de uectigal.
e 5.de donatio.

LIB. XL.
a 1.de manumiss. 2. de manu.uend. 3. de manu.quæ ser. ad uniuer. pert.imp. 4. de manu.test. 5.de fideicõ. liber. 6. de adẽp.lib.
b 7.de stat.lib. 8. qui si ne manũ. 9.qui & à quib.li. 10.de iur.an. aur. 11.de natal. rest. 12. de lib. caus. 13. quib.ad liber. 14.si liber. indica. 15.ne de stat.def. 16.de col lus.detegen.

LIB. XLI.
a 1.de aeq.rer.dom.
b 2.de aeq.& omit.pos.
c 3.de usucap. 4.pro soluto. 5.pro empto. 6.pro hærede. 7.pro donato. 8.pro derelicto. 9.pro legato. 10.pro dote. 11.pro suo.

LIB. XLII.
a 1.de re iudica.
b 2.de confess.
c 3.de cess.bon. d 4.quib.ex caus.in pos.ea. e 5.de reb.iud.auth.poss.& uenund. f 6.de priuil. credit. g 7.de separ. h 8.de cur.bon.dan.

LIB. XLIII.
a 1.de interdict. b 2.quor.bon. 3.ne uis fiat ei. 4.quod legato. 5.de tab.exhib. c 6.ne quid in loco sacr. d 7.de loc.& itin.pub. 8.ne quid in loc.pub. 9.de loc.pub.fruen. e 10.de uia pub. 11.de uia pub.& itin.ref. f 12.de flu. 13.ne quid in flu. 14.ut in flu.pub. 15.de rip.munien. g 16.unde ui. h 17. uti possid. i 18.de superficieb. k 19.de itin.et act.priu. l 20.de aq.quoti. m 21.de riuis. n 22.de fonte. o 23.de cloacis. p 24.quod ui aut clam. q 25.de remissio. r 26.de precar. s 27.de arb.cæd. t 28. de gland. legen. u 29. de lib.hom.exhib. x 30.de lib.exhib.uel deducen. y 31.utrubi. z 32.de migrand. 33.de Sal.inter.

LIB. XLIIII.
a 1.de exceptionib.præscrip.& præiu. b 2.de excep.rei iud. c 3.de diuers.& tempo.præscrip. d 4.de dol.mal.& me.excep. e 5.quar.rer.act.non det. f 6.de litigios. g 7.de obligat.& act.

Stipulationes etiam quamuis iure ciuili[a] inuentæ sint[b], & approbentur, siue à liberis[c], siue à seruis[d], siue principaliter, siue accessoriè per fideiussores[a], siue animo nouandi[b] siue soluendi[c] (ut per acceptilationem[d]) contrahantur: tamen eæ quæ interponuntur in iudicijs (quorum tractatus est in Pandectis institutus) prorsus sunt iuris Prætorij, utpote à Prætore inuentæ, & in usum forensem productæ[e]: ut stipulatio pupilli rem saluam fore[f], iudicatum solui[g], rem ratam haberi[h]. Expeditis hunc ad modum iudicijs omnibus, tam ciuilib. quàm Prætorijs, restant criminalia: quæ aut priuata sunt[a], aut publica. Priuata, aut ordinaria, aut extraordinaria. Ordinaria, ut quæ constituuntur ob furtum[b], uel quia uicinus furtiuũ tignũ iniunxit[c]: uel quia statuliber[d], nautæ, caupones, stabularij[e], familia[f], furtum fecisse dicantur. Sed & arborum furtim cæsarum[g], bonorũ raptorum aut ui[h], aut ex incendio, ruina, naufragio[i]. Item iniuriarum[k] nomine, priuata iudicia ordinariè constituuntur. ideo autem ordinariè, quia priuatis duntaxat, hoc est, ijs qui iniuria affecti sunt, non extraneis, exemplo reliquarum priuatarum actionum dari solent. Extraordinaria iudicia de extraordinarijs & innominatis delictis constituuntur[l]: puta de sepulchris uiolatis[m], concussionibus[n], abigeis[o], præuaricationibus[p], receptatoribus[q], furibus balnearijs[r], effractoribus[s], expilatoribus[t]: de stellionatu[u], termino moto[x], collegijs illicitis[y]. Ideo autem extraordinaria sunt, quòd extra ordinem & solennitatem iudiciorum, cuilibet de populo, populari actione hæc delicta persequi sit permissum[z]. Publica iudicia[a] per accusationes & inscriptiones[b], & custodiam exhibitionemq́ reorum[c], ac plerunq; ex lege aliqua publica instituuntur: ut legibus Iulijs Augusti, coercentur crimina maiestatis[d], adulterij, stupri[e], uis publicæ[f] & priuatæ[g]: lege Cornelia, cædes & ueneficia[h]: lege Pompeia, parricidia[i]: lege alia Cornelia, falsum[k]: lege alia Iulia, repetundarum crimen[l], item annonæ flagellationes[m], & peculatus, sacrilegia, residua[n], & ambitus[o]: lege Flauia, plagij crimen[p]: S.C. Turpiliano, præuaricatio & calumnia, nisi abolitio impetretur[q]. Quòd si porrò in his iudicijs reus præsens non sit, requiritur[r]: requisitus & apprehensus siquidem neget intentatum crimen, ex coniecturis & iudicijs sufficientibus, quæstioni ad ueritatem exprimendam subijcitur[s]: sin confiteatur, pœnæ reus est, & sua confessione quasi conuictus damnatur[t], bonaq; eius publicantur[u]: ut & tum, cum sibi mortem reus consciuit, aut corrupit accusatorem[x]. nam & hi pro confessis conuictisq; habentur. Sanè pœnarum uaria genera sunt: quædam enim capitales sunt, quædam non capitales. hæ diuturnitatem & continuationem successiui temporis habent: durant enim deportationes, relegationes[y], & similes pœnæ ad uitam damnati, nisi princeps restituat[z]: illæ uerò, quia caput adimunt, cum uita statim sontis finiuntur: nec in cadaueribus punitorum durant, sed ea petentibus humanda conceduntur[aa]. Porrò ne quis aliquo eiusmodi iudicio, uel ciuili uel criminali, per iniuriam obruatur: introductum est appellationis beneficium, quæ est pars omniũ iudiciorum postrema. Quare & de hac aliquid fuit ultimo loco exponendum: primùm in genere, de eius speciebus[a]: tum de caussa efficiente, à quibus appellare liceat, uel non[b]: quis, & à quo appelletur[c]: quando appellandum sit, & intra quæ tẽpora[d]: pòst de materia, quæ appellationes recipiantur, uel non[e]: consequenter de forma, & libellis dimissorijs[f]: ultimò, de effectu: nil nouandum, pendente appellatione[g]. Quò pertinent & illæ quæstiones: quæ sententiæ per appellationẽ rescindantur, quę sine appellatione[h]: an per aliũ caussæ appellationis reddi possint[i]: si tutor, curator uel magistratus creatus à nominatione illa appellauerit, an suo periculo ab administratione iniuncti muneris cesset[k]: an qui appellauit, nihilominus sese in priore

a 5. de constitut. Inst. de actio. b 1. de uerb. oblig. c 2. de duob. re. d 3. de stipul. seru.

LIB. XLVI. a 4. de fideiuss. et mand. b 5. de nouat. & deleg. c 6. de solut. & lib. d 7. de acceptila. e 8. de prætor. stipul. f 9. rem pupil. saluam. g 10. iudicat. solui. h 11. rat. rem hab. & de ratihab.

LIB. XLVII. a 1. de priu. delict. b 2. de furt. c 3. de tig. iniunc. d 4. si is qui testa. lib. esse iuss. e 5. furt. aduer. nau. cau. stabu. f 6. si famil. fur. fe. dic. g 7. arbor. furt. cesar. h 8. ui bon. rapt. i 9. de incend. ruin. nau. frag. k 10. de iniur. & famo. lib. l 11. de extr. crimi. m 12. de sepul. uiolatis. n 13. de concussionib. o 14. de abig. p 15. de preuarica. q 16. de recep. r 17. de fur. bal. s 18. de effract. et expil. t 19. expila. hered. u 20. stellionatus. x 21. de ter. mo. y 22. de coll. illici. z 23. de popula. act.

LIB. XLVIII. a 1. de pub. iudic. b 2. de accus. & inscrip. c 3. de cust. et exhib. reo. d 4. ad l. Iulia. maiestat. e 5. ad l. Iul. de adul. f 6. ad l. Iul. de ui pub. g 7. ad l. Iul. de ui priua. h 8. ad l. Cornel. de sica. & uenef. i 9. ad l. Pomp. de parri. k 10. ad l. Cornel. de fal. l 11. ad l. Iul. repe. m 12. ad l. Iul. de anno. n 13. ad l. Iul. pecul. o 14. ad l. Iul. de amb. p 15. ad l. Flau. de plag. q 16. ad S.C. Turpil. & de abolit. r 17. de req. re. nec absen. s 18. de quæstio. t 19. de pœn. u 20. de bon. damnati. x 21. de his qui mort. sibi consci. y 22. de inter. releg. & depor. z 23. de senten. pass. & restit. aa 24. de cada. punit.

LIB. XLIX. a 1. de appell. & rela. b 2. à quibus appel. non licet. c 3. quis, & à quo appell. d 4. quand. appellan. e 5. de appell. recip. f 6. de lib. dimiss. g 7. nihil nouan. app. inter. h 8. quæ senten. sine appell. rescin. i 9. an per alium caus. appellari. k 10. si tut. uel cur. uel mag. cre. app.

in priore iudicio [l], & coram eodem iudice à quo prouocatum est, defendere debeat [m]: an morte prouocantis, appellatio extinguatur [n]. Et hæc quidem sunt iudicia omnia, ciuilia & criminalia, tam primæ quàm secundæ instantiæ. quibus absolutis, restant fiscalia: nam hæc tertia iudiciorum species, in diuisione erat. Hæc autẽ extra ordinem constituuntur de rebus fisci [o], de captiuis & redemptis [p], de re militari [q], castrensi peculio [r], priuilegijs ueteranorum [s]: de iure & legibus municipiorum [a], de priuilegijs decurionum [b], eorumq́ albo & ordine [c]: de muneribus & honoribus [d], eorumq́ uacatione, excusatione [e], immunitate [f]: de legationibus [g], administratione rerum ad ciuitatem pertinentium [h], decretis ordinum [i], operibus publicis [k], nundinis [l], pollicitationibus ciuitati factis [m]: & deniq́ de alijs, multifariam uarijs, & extraordinarijs cognitionibus [n]: puta de proxenetis [o], & de censibus [p], &c. quæ omnia cum plerunq́ cognitione Principis expediantur, à qua non est prouocatio: eo rectè factum est, atq́ ordine, ut demum post appellationis materiam, hęc extraordinaria & fiscalia iudicia subijcerentur. Atq́ hæc quidem sunt membra & partes totius corporis Pandectarum. Quæ omnia ut in longioribus disputationibus usitatum est, breui quadam ac compendiaria tum uerborum & rerum [q], tum regularum Iuris [r] repetitione atq́ explicatione, quæ totius Operis erudita quædam est ἀνακεφαλαίωσις, concluduntur.

l 11. *eum qui appell.*
m 12. *apud eum à quo appell.*
n 13. *si pend. app. mors interue.*
o 14. *de iur. fisci.*
p 15. *de cap. & postli. & redem.*
q 16. *de re militari.*
r 17. *de castr. pecul.*
s 18. *de priuileg. ueter.*

LIB. L.

a 1. *ad l. municip.*
b 2. *de decur.*
c 3. *de alb. scriben.*
d 4. *de mun. & bonor.*
e 5. *de uacat. & excus. mun.*
f 6. *de iur. immun.*
g 7. *de legat.*
h 8. *de admi. rer.*
i 9. *de decre. ab ordin. fact.*
k 10. *de operib. publ.*
l 11. *de nundinis.*
m 12. *de pollicitatio.*
n 13. *de uar. & extr. cognit.*
o 14. *de proxenet.*
p 15. *de censib.*
q 16. *de uerb. & rerum signif.*
r 17. *de reg. iuris.*

FINIS PROLEGOMENORVM.

DIGEST. LIB. I.

DE IVSTITIA ET IVRE.

TITVLVS I.

1 OMNIS quæ uia & ratione ſuſcipitur aliqua de re inſtitutio, principiò metam & finem, quo ea res fertur atq; collimat, proſpicere: deinde media ad eum finem rectè ducentia, eligere atq; explicare debet. Quemadmodum enim uiatores, qui & certam metam propoſitam animo, & uiam quæ eò rectà ferat, probè cognitã habent, minus aberrare poſſunt: ita in doctrinis artium tradendis, cum initiò finis cuiuſq; diſciplinæ proponitur, & ſubinde methodus, commodaq; diſcendi ratio, tanquam media ad finem ducentia ſubijciuntur: fit, ut in tota deinceps inſtitutione minus hallucinari, & impingere diſcentes poſsint. Eandem uiam inſiſtentes noſtri compoſitores, primò finem huius doctrinæ oſtendunt: tum compoſitiua ac definitiua methodo, à primis principijs artis, iuxta ſeriẽ & naturalem rerum ordinem progredientes, & ex ſimplicibus coniuncta, ex antecedentibus conſequentia extruentes, ad finem quem initiò oſtenderunt, perueniunt: & quaſi manu ducentes, à carceribus ad metam uſq; huius artis, recto itinere ſtudioſos perducunt.

2 Vt autem artis Medicæ finis eſt, conſeruare & reſtituere ſanitatem: medium ſeu officium, præſeruare à morbis, & curare appoſitè ad ſanandum: ſic Iuriſprudentiæ finis eſt, conſeruare in uita ciuili iuſtitiam, quæ eſt quaſi ſanitas politiarum[a]. Cic. lib. 1. de Orat. Sit in Iure, inquit, ciuili finis hic legitimè atq; uſitatè in rebus cauſiſq;, ciuium æqualitatis conſeruatio. Porrò mediũ quo id obtineri poteſt, eſt ius noſſe, & quid quaq; in re iuſtũ iniuſtum, æquale inæquale ſit, ratione & ſtudio exquirere: idemq; exquiſitũ atq; cognitũ ſcienter reddere, & in uſum fori publicũ educere, ac omnibus rerum humanarũ actionibus, cùm publicis tum priuatis, rectè atq; æquabiliter accõmodare. Primùm igitur diſputãt noſtri de iuſtitia, tanquam de fine artis: tum in genere de principijs, partibus ac ſpeciebus iuris: quæ primæ uiæ ſunt, quibus ad iuſtitiã quaſi itur, primaq; elementa ac fundamenta, unde per σύνθεσιν paulatim progrediendo, ars iuris extruitur. Porrò uelut in reliquis diſciplinis tradendis, etſi initiò finis cuiuſq; indicatur: non tamen analytica ſerie opus extruitur, ſed ad cõpoſitiuã ac definitiuam methodum, quæ maximè ad diſcendũ docendumq; eſt accõmodata, ipſamq; naturalem rerum ſeriem & ordinẽ ſequitur, tota explicatio inſtituitur: ſic noſtri Iuris compoſitores, contenti initiò digitum intendiſſe in finem Iuriſprudentiæ, qui eſt iuſtitia, ſtatim ad σύνθεσιν redeunt: & naturam rerum ſecuti, à primis iuris elementis, ac uniuerſalibus principijs

[a] *Sap. 6. Multitudo ſapientum, eſt ſanitas orbis terrarum.*

cipijs progredientes, artem iuris componunt: opusq; Pandectarum totum, ex partium om
nium naturali serie aptarum inuicem & sequentiũ, ac singularum partium ita iunctarũ de
finitionibus & diuisionibus pertexunt & absoluũt: ut ex integra totius huius Operis serie
ac concinnatione, facilè potest intelligi.

Iustitiam ab eo dictam censet Alc.[a] quòd uim sistat: Othomannus[b], quòd in ea ius sista- 3
tur: ex Isidoro[c], qui uult iustitiam esse dictam, quasi iuris statum, quòd in ea ius consistat.
Simplicius est dicere, iustitiã à iusto iusti esse, addita particula TIA: sicuti est à mœsto mœ
sti, mœstitia: læto læti, lætitia: & si qua sunt similia. Iustitiæ autem nomen, in hac disputa
tione legali & politica, legaliter etiam accipi debet: uidelicet de iustitia operum, seu obe
dientia superiori debita, siue de ordine, quo quæ inferiora sunt, superiori parẽt & obsequũ-
tur. Verba enim accipienda sunt secundũ subiectam materiam[d]: & talia sunt subiecta, qua-
lia permittuntur esse à prædicatis[e]: ut Dialectici loquuntur.

Prædicatur autem hic de iustitia, quòd suum cuiq; tribuat. Sequens est igitur, subiectum
iustitiæ uocabulum, de iustitia operum, quæ in agendo tribuendoq; uersetur, interpretari.
Vt autem iniustitia duplex est, ita & iustitia hac in significatione bifariam accipitur. contra
riorum enim eadem est disciplina[f]. Alia enim perhibetur esse iniustitia uniuersalis, Græ
cis ἀνομία[g] seu ἀδικία[h] dicta, quæ est uniuersalis inobedientia & contumacia, contemptusq;
omnium ex æquo legum: qualis est in Cyclopibus, qui iura negant sibi nata. Alia iniusti-
tia est particularis defraudatio, quæ etiam in his esse potest, qui aliàs iusti esse iudicãtur: ue
Cato iniustus est, spolians Cyprum, sibiq; manus inferens[i]: Cyrus, dum iniquo iudicio ad
analogian Geometricam, rerum commutationes exigit: Brutus, Thessalonicen & Spartam
prædæ militum exponens[k]: Pythius, Romano equiti Cannio Græca fide imponens[l]. Eá-
dem igitur ratione ediuersò uocabulum iustitiæ duobus modis accipitur. Primò pro iusti-
tia uniuersali: quæ est obedientia uniuersalis erga omnes leges, diuinas & humanas, natu-
rales & ciuiles: & opponitur peccato seu anomiæ[m], quomodo Aristides dicitur esse iustus.
Secundò pro iustitia particulari, quæ tuetur personarum ordinem, uel efficit æqualitatem
in contractibus: ut cũ dicimus, mercatorem esse iustũ, qui non defraudat emptores in con-
trahendo[n]. Distinctis ita iustitiæ appellationibus, seorsim de utraq; aliquid dicẽdum est.

Iustitia uniuersalis pro triplici hominis (de huius enim iustitia quærimus) ordine atq; re 4
spectu[o], trifariam definiri solet. Primus autem est ordo homini erga Deum: cui ut cõditori
& Domino cultum ac obedientiam debet.

Qua in parte ita iustitia uniuersalis definiri solet, ut sit obedientia omniũ in homine ui-
rium, necessariò præstanda Deo conditori, iuxta omnes leges: ab ipso propterea naturæ hu
manæ insitas, ut congruat nostra natura cum mente & uoluntate Dei, & non congruens de
struatur: & ut in hoc iudicio agnoscatur, qualis ipse sit, & à malis discernatur. aut paulo ali-
ter: Iustitia est uniuersalis obedientia, Deo debita, congruens ad normam totius Decalogi,
seu legis naturæ: diuinitùs insita mentibus nostris, ut agnoscamus, qualis sit ipse Deus, &
quibus officijs coli uelit. Hanc definitionem propriè tradit Ecclesiæ doctrina, quæ hunc
solum ordinem præcipuè intuetur: quia finem actionum humanarum omnium, ad Deum
(ut par est) refert. Est autẽ hæc iustitia spiritualis, & pietas absoluta nominari potest: quæ
peracta demũ hac mortalitate, in beatis angelis & hominibus, ad omnẽ æternitatẽ est effu-
sura. Nam in huius naturæ deprauatione, tantũ imputatione & inchoatiõe quadantenus
in pijs inchoatur: eoq; non tam iustitia legalis, quàm Euangelica hic quidẽ debet perhiberi.

Alter ordo est homini erga seipsum: qui in hoc uno maximè laborare debet, ut quoniam
ex uarijs ac dissimilibus partibus est compositus, operam det, quo motus & facultates ani-
mi inferiores, expertes iudicij ac rationis, rectæ rationi uelut ἡγεμονικῷ obtemperent: ne in
custoditæ, licentiusq; effusæ, extra ripas ferantur, turbentq; uitæ communis cõciliationem
atq; harmoniam.

Hunc ordinem Philosophica Platonis schola[p] respicit, quæ priuatim absoluere hominẽ,
& uirtutis atq; officij studio bonum efficere conatur: eoq; sic iustitiam definit, ut sit obedien
tia omnium uirium in homine erga rectum iudicium rationis, & suauissimus quidam om-
nium facultatum animæ in homine concentus. Hoc respectu iustitia non multũ à uirtu-
te, & habitu interiore ordinato differt, sicuti est in uersiculo Theognidis:

Iustitia in sese uirtutes continet omnes:

nisi quòd uirtus absolutè ponitur, iustitia relatiuè. Quare Aristoteles hæc non reali, sed
rationis distinctione secernit, cum uult uirtutem esse habitum absolutum, naturæ congruẽ
tem, qui hominem in se perficiat: iustitiam autẽ habitum relatiuum, qui alijs prosit, & ad al
terum referatur.

Tertius ordo, est Politicus, quo homo, utpote ad ciuilem uitam natus, ad leges, ad magi-
stratus, ad conciues, ad suos, ad oẽs deniq; reipub. partes, uelut ciuis & homo Politicus ac-
commo-

a Parer. lib. 1. cap. 29.
b In Institu.
c c. forìs. de uerb. signif.
d l. si uno. 17. ubi Dd. loca.
e gl. fin. in c. dudum. 31. de decim. Cepoll. in tracta. seruit. rustic. præd. cap. de aquæ duct. numer. 14.
f l. penul. §. fin. ubi gl. qui satis. cogan. l. 1. de his qui sunt sui uel alie. iur.
g 1. Ioan. 3.
h Rom. 2.
i Plutar. in eius uita.
k Xenoph. lib. 1. Cyropæd. Plutarch. in eius uita.
l Cic. lib. 3. Offic.
m 1. Iohannis 3. Rom. 1. & 2. Psal. 119.
n Gene. 30. Cras, inquit Iacob, respondebit tibi iustitia mea, &c.
o Paulus ad Tit. cap. 2. Apparuit gratia Dei, erudiens nos, ut negantes impietatem, uiuamus piè (erga Deum) iustè (erga reliquos homines) modestè (erga nos ipsos, & in uita priuata.)
p lib. 4. [illegible]

commodatur: ut harmoniam consociationis ciuilis, suo quasi concentu & attemperatione
iuuet atque perficiat. Hunc ordinem intuentur politici homines, leges, magistratus, & om-
nes illi, qui ad societatis humanæ, & ciuilis uitæ cultum hominem esse natum ducunt, sum-
mumque bonum in beato reipublicæ statu positum esse arbitrantur. Hoc respectu Aristote-
les [a] hominem in ciuitate locans, ab eo iustitiam exigit, quæ sit uniuersalis obedientia erga   a lib. 5. Ethicor.
omnes leges, societatis politicæ, bene atque æquabiliter constitutæ. quod paulo aliter reddi-
dit Cicero [b]: Iustitia, inquit, est obtemperatio scriptis legibus, institutisque populorum. In   b lib. 1. de Legibus.
hac consideratione, iustitia idem est cum disciplina externa: quæ est ordo uitæ, cauens ne
quid contra legum præcepta cômittat. Leges enim tantum externã obedientiam locomo-
tiuæ, non mentis, aut uoluntatis, aut cordis ἀντάξιαν requirunt [c]. Nam hæc in ista naturæ   c l. cogitationis. 18. de
deprauatione impossibilis est, & præstari nequit. Impossibilia uerò lege præcipi nec pos-   pœnis.
sunt, neque debent. [d] Quare in societate ciuili, & foro politico pro perfecta iusticia hæc exter-   d l. impoßibilium. de
na obedientiæ species habetur.   reg. iur.

Cum autem nos legum expositionem profiteamur, & disciplinę forensis ministri simus,
ac ad societatem cultumque ciuilem studia nostra referantur: conuenit ut hanc Aristotelicam
definitionem, utpote nostro instituto maximè accommodatam hac in professione retinea-
5 mus. Huius autem iustitiæ, duæ sunt partes: uidelicet θέσις τῶν ἀνδραγαθημάτων, καὶ ἀναίρεσις
τῶν ἀδικιῶν. Vt enim duo iniustitiæ genera ponit Cicero [e], unum eorum qui inferunt, alterũ   e lib. 1. Officior.
eorum qui ab his quibus infertur, si possunt, non propulsant iniuriam: ita ediuersò ad ex-
plendũ iustitiæ munus, non sufficit abstinere iniurijs, easque depellere illatas: sed etiam pa-
tria, leges, magistratus, parentes, liberi, amici, denique tota hominũ societas, omni opera atque
studio adiuuanda est: quomodo uidere licet etiam in sacris literis, hæc duo coniunctim per-
petuò præcipi, ut Psal. 34. Declina à malo, & fac bonum. Esaiæ 1 Desinite agere peruersa, &
discite benefacere. Et ut ad nos reuertamur, non longè hinc abludit Vlp. cum ait [f]: Et metu   f l. 1. h. t.
pœnarum, & præmiorum exhortatione, homines bonos esse efficiendos.

Species autem huius iustitiæ, sunt omnes uirtutes: præcipuè religio, pietas, gratitudo, in
nocentia, defensio, beneuolentia, liberalitas, fides, obseruantia iuris, æquum & bonum, &c.
idque quatenus in politica societate erga alios homines exercẽtur, non quatenus priuatam
cuiusque uitam absoluunt. nam hactenus ad priores illas iustitiæ definitiones referẽdæ sunt.
6 Causa efficiens huius iustitiæ principalis, est Deus, author omnis boni ordinis [g]. nam ui   g Rom. 13. Ephe. 4:
oculus uideat, auris audiat, Deus facit utrunque [h]. Deinde mens humana, de legum autho-   1. Cor. 12.
ritate & cultu ex noticia naturali uerè iudicans: & uoluntas, liberè ac constanter obediens   h Prouerb. 20.
honestis legibus, & imperans externis membris, ut cum hac norma legũ congruant. Nam
ad perfectionem cuiusque uirtutis, tria requiruntur: primùm recta ratio & iudicium, ut ex cer-
ta scientia quid fiat: secundò libera uoluntatis electio seu προαίρεσις: tertiò constantia in ho-
nesto proposito, & perseuerantia in bene agendo.

Συναίτια sunt præcepta legum: doctrina Ethica, naturalis inclinatio, bona disciplina, sicu-
ti Aristoteles ait: Iustos fieri homines natura, doctrina, & consuetudine.
7 Materia in qua, est uoluntas humana, cor, & externa membra, lingua, manus, &c.
Materia circa quam, sunt omnium uirtutũ obiecta. Plato lib. 4. πολιτ. in duobus ait uer-
sari iustitiam: quæ sunt τὰ αὑτοῦ πράττειν, καὶ μὴ πολυπραγμονεῖν: & indicãtur à D. Paulo, 1. Thessa.
4. dum uult unumquenque ἡσυχάζειν καὶ τὰ ἴδια πράττειν.
8 Forma, est ipsa obedientia, seu actionum omnium cum legibus conuenientia.
Fines, ut Deo mos geratur: ut ciuilis hominum societas seruetur, & sit tranquilla: ut eusta-
ri pœnæ præstitutæ contumacibus, expectari præmia præsentia & æterna possint: & denique,
ut tranquillitas & læticia bonæ conscientiæ, quæ est dulcis nutricula senectutis, in omni ui-
9 ta conseruetur. Etsi autem uirtutes inter se omnes indiuidua copula sunt coniugatæ: ta-
men ad iustitiã proximè accedũt sedulitas in agẽdis necessarijs, & uitandis non necessarijs:
reuerẽtia erga Deũ, & Magistratum: charitas patriæ, & politici ordinis: modestia, & similes.
Contraria sunt tyrãnis, iniustitia, peccata cômissionis & omissionis affectatæ, in guber-
natiõe reipub. defensiõe bonorũ, & pœnis sceleratorũ: cõtumacia & contẽptus Magistratuũ
ac legũ, seditio, insidię, iniurię, malitiosa iuris interpretatio, & reliquę rerũpublicarũ pestes.
10 Iam progrediamur ad alteram iustitiæ speciem: quæ particularis dicitur: cùm quia quo-
dammodo pars est illius iustitiæ uniuersalis, quæ totã ciuilem uitam, priuatam & publicã
gubernat, omniumque honestarum legum obedientiam atque cultũ exigit: tum quoniam a-
liqua duntaxat ex parte uitam humanã regit, uidelicet quatenus in communi uita cum a-
lio res est: nec omnium legum obedientiam complectitur, sed earum duntaxat, quæ de cõ-
mercijs atque actionibus hominũ, in quibus est mutuum συνάλλαγμα, & officiũ aliquid con-
stituunt. Est igitur iustitia particularis (ut ex authoritate Simonidis definiunt nostri) con-
stans & perpetua uoluntas, suum cuique tribuens. Constans & perpetua uoluntas: significat

habitum,ſeu firmum propoſitum,& (ut Græci dicunt) ἕξιν προαιρετικήν.nec enim uoluntas, niſi in habitum tranſierit, firma & conſtans eſſe poteſt. Quia uerò plurimarum rerum in homine uoluntas & cupiditas eſt,ut ſcientiæ,opũ,gloriæ,immortalitatis:ideo additur differentia,ab officio ſumpta: ut in definitionibus uirtutũ quæ alijs differentijs proprijs deſtituuntur,fieri ſolet. Ius ſuũ cuiq; tribuẽs:hoc eſt,ſeruãs æqualitatẽ cum cæteris hominibus, & debitum cuiq; reddens:cui tributum,tributum:cui uectigal,uectigal:cui timorem,timorem:cui honorem,honorem[a]:nec cuiuſq; corpori,famæ, bonis iniuriã ullam inferens. Proprium enim iuſtitiæ munus & officium,eſt extra ſe agere,& ſuum cuiq;,hoc eſt, alteri debitum tribuere. Quare Ariſtoteles rectè dixit, cæteras quidem uirtutes utentis proprias eſſe, iuſtitiam autem communem & publicam. Addita eſt autem particula,Cuiq;: diſtinguẽs iuſtitiam à liberalitate,quæ tribuit debitum ſpeciei:hoc eſt,ὡς φιλανθρωπίας officia præſtans humanitatis,etiam non debita. At iuſtitia cuiq;,hoc eſt,ſingulis indiuiduis tribuit ſuum:nempe,debitum uel lege naturæ,uel iure ciuili.

Species huius iuſtitiæ,duæ ſunt:diſtributiua & commutatiua. Quemadmodum enim 11 reliquæ uirtutes ſunt mediocritates,ſeu(ut uulgò loquimur)medietates duorum extremorum,uitioſorum ſcilicet affectuum,quos intra metas rationis cohibent: ita iuſtitia particularis,totam ciuilis conciliationis ſocietatem,iiſdem æqualitatis & mediocritatis regulis atque finibus definit & coercet. Porrò in ciuili hominum ſocietate, ſic eſt naturà comparatũ, ut partim ordinandæ perſonæ ſint, & ſuo quæq; loco atq; gradu, quaſi in magno ciuitatis theatro collocandæ:& quia ad agendum natæ ſunt, ſingulis conuenientia munera,officia, pœnæ,præmia rectè prauèq; factorum ſint tribuenda:partim etiam res communicandę inter eaſdem,& commutandæ:quia cum in rebus humanis alij aliorum opera & rebus perpetuò,ex ordinatione diuina ut communitas ſeruetur, indigeant, ſine aſsidua rerum permutatione,nulla ſocietas ciuilis diuturna eſſe poſſet. Non autẽ foret aſsidua atq; permanẽs, niſi æqualitate rerum,æqualiq; numero, pondere & menſura conſtaret: cæteroqui cũ in infinitum commercia porrigantur, alteram tandem partem exhauriri, atq; ita cõmutationis perpetuitatem ac durationem collabi & perire eſſet neceſſe. Ex quo fit,ut alia ęqualitas(in qua ineſt & elucet iuſtitia) in ordinandis perſonis, alia uerò in rerum cõmunicatione obſeruetur. In perſonis enim medietas, quo ad nos, ſeu perſonalis, ſimilis proportioni Geometricæ:in rebus,medietas rerũ,ſimilis analogiæ Arithmeticæ quæritur: cuius diſcriminis ratio expedita eſt. Nam cum inter perſonas magna ſit differentia & inęqualitas,ſiue bona animi ſpecies[b],ſiue corporis,ſiue externa,ſiue etiam facta ſingulorum & mores, nõ poſſunt illis ſingulis æqualia numero & menſura tribui. Hinc enim omniũ rerum confuſio ſequetur,ſi (uerbi gratia) eadem munia,officia,præmia & pœnæ peritis iuxtà atq; imperitis, bonis & nocentibus,bene meritis & indignis diſtribuantur. Vt igitur Geometrica proportio, non numerorum interualla ſimpliciter conſiderat,ſed æqualitatem proportionum & rationum inter ſe comparat,ponderans (ut ita dicam) magis quantitates,quàm annumerans: ita iuſtitia diſtributiua non indifferenter iuxta numerum perſonarũ, functiones diſtribuit, ſed quid cuiq; conueniat, perpendit, & conuenientia ſingulis ſuo loco diſpartitur[c]: uiris[d] ſapientibus,eruditis,iuſtis,eloquentibus,& in ſumma idoneis defert magiſtratus[e],curam Eccleſiarũ[f],tutelam[g],& alia publicæ gubernationis officia: peritis & doctis,nec illiberalibus medicis,curationem tuendæ ualetudinis mandat, & ſalaria conſtituit[h]:magiſtros ſtudiorum doctos,eloquẽtes,& bene moratos,probatosq;,iuuentuti erudiendæ præficit[i]: militiam non ſeruis[k],negociatoribus[l],agricolis[m],ſed uiris fortibus,& probatæ uirtutis commendat[n]. agriculturam contrà & negociationem non militibus[o],ſed induſtrijs, idoneisq; hoc in genere hominibus committit[p]. præmia & ſalaria bene meritis conſtituit[q],pœnas nocentibus pro cuiuſq; merito irrogat: nec uſquam certius cõſpici huius iuſtitiæ actio poteſt, quàm in pœnarum diſtributione. Nam tametsi lex in genere & in abſtracto, citra aliquem perſonarũ & rerum complexum, & ſine προσωποληψίας pœnam cõſtituit Arithmetica proportione,& ex lege talionis delicto eam commenſurat[r]: tamen iuſtitia hæc, legis executrix, ſeu magiſtratus,inſtrumentũ iuſtitiæ,cũ legẽ exequitur,& in concreto de pœna perſonæ applicanda diſputat,rem ad proportionẽ Geometricã reducit: nec tantũ quid facto debeatũ, ſed quid congruat perſonæ tam eius qui deliquit,quàm illius in quem commiſſum eſt, expendit & examinat[s]. Quotieſcunq; enim de aliquo iure,perſonis attribuendo agitur,toties ad hanc analogiã Geometricã recurratur in adminiſtrãda iuſtitia,neceſſe eſt:propterea quòd perſonarũ ingenia,uolũtates,dignitates,ſtatus,cõſilia,dicta atq; facta inæqualia ſint, ut ijs æqualia numero tribui non poſsint. Vnde natũ illud quod uulgò dicitur:Duo cum idem faciũt, non eſt idem. Hac ratione grauius in eodem delicti genere punitur ſeruus quàm liber[t], plebeius

a Rom.13.
b l.inter.31.ff.de ſolut. uide Hippocrat.lib.de uet.medicina.in prin.
c Cicero lib.1.Offic.
d l.alien.18.C.de proc. l.2.de reg.iu.
e Nouel.cõſ.82.de ind.
f c.nullus.c.presbyteri. 24.diſtinct.c.omnis. 11.de pœnit.et remiſſ.
g l.diuus.24 de tut.& curat.dat.ab his.et tot.tit.de mag.conuenien.
h l.4.de decre.ab ordi.facien.l.1.3.4.de uar.& extr.cog.l.1.l.arbitratri.9.C.de profeſſorib.lib.10.
i l.magiſtrot.7.C.de profeſſ.lib.10.
k l.pen.et l.fin.C.qui milit.poſſ.lib.12.
l l.unic.C.negociante milit.lib.12.
m l.3.C.qui milit.poſſ.lib.12.
n l.1.C.qui milit.tot.tit.C.de re milit.lib.12.
o l.milites.31.C.de loca.& conducto.l.nobiliores.3.C.de cõmer.& merc.
p tot.tit.C.de comm.& mer.tot.tit.C.de agric.& cenſi.lib.11.Nouel.de ſtatu.& conſue.cõtra Eccleſ.lib.5.agricultores.
q l.j.h.t.tot.tit.de uar.et ext.cognit.l.medicot.6.in fin.C.de profeſſ.lib.10.
r l.reſcriptum.6.de his quib.ut indig.l.reſpiciendum.11.de pœn.l.ſancimus.22.uerſ.nec ulterius.C.de pœn.l.t.C.ubi Senatus.auth.omnes.C.cõ.de ſucceſſ.l.2.§.1.ad l.Corn.de ſicar.l.j.§.cũ patronus.de off.præfecti urb.c.2.de his quæ fiũt à maior.parte.c.Decius.in l.quod à quoquã.46.nu.3.de reg.iur.Hipp.in pract.crimin.§.expedita.numer.18.& §.opportune.numer.57.

s l.ſacrilegij.6.ad l.Iul.pecula.l.aut facta.16.l.moris.9.§.fin.de pœn. t l.capitalium.28.§.fin.l.in ſeruorum.10.de pœn.

plebeius quàm egregius[a], adultus quàm minor[b]: is qui sæpe cōmisit eadem, quàm qui semel tantum[c]: qui consultò, quàm ignoranter[d], aut per lasciuiam[e], aut ebrietatem[f]: qui magistratum aut patrem uiolat, quàm qui extraneum[g]: ut conuenientissimè quidam dixerit, hanc iustitiam admittere adhiberecꝫ in consilium gratias & ἐπιείκειαν: eam quæ circa contractus uersatur, non item. Nam in contractibus non quæritur quid personæ conueniat, nec ut ei aliquid tribuatur, propositum est: sed res rebus commutantur, earumcꝫ duntaxat habetur ratio, non personarum.

Vt igitur hæc commutatio iusta sit, sicuti iusta esse, quæ duratura sit, debet: opus est, rerum ab utracꝫ parte æqualitatem adesse, numero, pondere & mēsura exæquatam, alioquin alteruter contrahentium iniuria afficietur, & damnum facturus est: atcꝫ ita altera generis humani pars exhausta, & contrahere amplius aut nolit, aut non poterit. Rerum autem æqualitas eadem est, & una Arithmetica proportione definitur. Omnes enim res precio æstimantur[h]: & quod ad iustam æqualitatem deest, id potest uel detractione uel adiectione aliqua precij adæquari[i]. Nec enim in rebus ea est disparitas æstimationis, quæ in personis: quo fit, ut proportione Arithmetica in rerū commutatione sit utēdum. Verbi gratia, in emptione, si emptor illustri loco sit positus, uenditor plebeius & rusticus, non eo ob inæqualitatem personarū (quæ hîc non consideratur) inæqualitas rerū admittēda erit: sed precium merci, mercedem usui & operæ, res rebus cōmensurari oportet: & si quid inæqualiter constitutum fuerit, id ad analogiam Arithmeticā, hoc est, æqualem rerū ualorem est reducendū[k].

12 Ex quibus cum intelligi iam possit, utriuscꝫ huius iustitiæ discrimen: de utracꝫ aliquid separatim est dicendum. Iustitia igitur distributiua, est personarum ordinatio, in omni uita, publica & priuata, seruans conuenientiam personarum & officiorum: & est æqualis munerum, præmiorum, pœnarum inter personas, pro cuiuscꝫ merito distributio.

Causa efficiens præcipua, est Deus: qui sicuti ordinem diuersorum orbium atcꝫ motuum, & corpora stellarum uaria sursum in cœlo posuit atcꝫ ordinauit: sic in hoc terrestri orbe deorsum, ordinationem & gradus personarum uarios & constituit, & conseruat[l]: imò quantum ordinis in hac opinionum, cultuum & morum confusione est reliquum, id proculdubio uerè & efficaciter à Deo seruatur.

Causæ in homine, sunt noticiæ mentis, & principia practica: ut, Quod tibi non uis fieri, alteri ne feceris. item: Patriæ, magistratibus parendum est[m]. Non occides, non dices falsum testimonium, &c. & uoluntas obtemperans his notitijs, & iuxta eas regens motus cordis, & externa membra.

Materia in qua, uoluntas, cor & locomotiua.

Materia circa quam, omnia officia, pœnæ & præmia, quæ sunt penè innumerabilia.

Causa formalis, seu forma (ut ita hîc loquar) est conuenientia, seu ipsa æqualitas Geometrica: quæ singulis conuenientem honorem, & munus cōueniens tribuit, & bene malecꝫ de republica meritos, pro demeritis remuneratur.

Finis & effectus: primùm, ut hac uirtute Deus agnoscatur & colatur, qui author est huius ordinis, & sua sapientia genus humanum sic cōsociauit, ut sicuti diuersos uultus, diuersacꝫ ingenia, & naturæ multiplices uarietates, uariacꝫ dona singulis attribuit: ita uelit ex uarietate simili compositum esse totum Reipub. corpus, seruaricꝫ diuersos gradus officiorum, & munera, pro disparitate donorum cuicꝫ congruentium dispartiri: præmiorum quocꝫ ac pœnarum distributione, commonefieri genus humanum de essentia, & uoluntate, & de lege sua, decꝫ futuro iudicio. Nam omnes uirtutes propter Deum authorem præcipuè colendæ sunt: quæ ostendunt, quis & qualis sit Deus, quomodo coli uelit, & quod discrimen inter bonos & malos in omni æternitate facturus sit.

Secundus finis, est bonum publicum. Tum enim (ut ait Plato) beatæ sunt Ecclesiæ & Respublicæ, cum ad hanc iustitiæ analogiam constituuntur. His addi possunt alij fines, de quibus suprà in descriptione iustitiæ uniuersalis dictum est. Ad iustitiam Distributiuam proximè accedunt quasi cognatæ uirtutes, sedulitas, quæ iuxta uocationem necessaria diligenter facit: reuerentia, tribuens alijs suum locum, & dona Dei in eis magnifaciens: modestia, quæ sibi non plus tribuit quàm est opus, nec ruit extra uocationem: sed propria facit, & alijs suum cursum atcꝫ locum sine impedimento relinquit.

Contraria sunt, superbia, πολυπραγμοσύνη, tyrannis, inuidia, iniuriæ, & quæuis proportio Arithmetica, quæ personis adhibetur: ut cum in conuiuijs illiberalioribus, ad æquales haustus robusti & imbecilles urgentur, &c.

13 Commutatiua iustitia, est uirtus συναλλακτική, quæ in cōmutatione rerum cæteriscꝫ contractibus seruat æqualitatem proportione Arithmetica: seu est iusta commutationis rerū in contractibus ordinatio.

Causa efficiens, Deus: qui genus humanum ad hanc societatem condidit, & ut ea esset

a 3 perpetua,

a d. l. in seruorum. l. 5. fin. l. pen. de sicar. §. item l. Iul. Instit. de pub. iudi. l. 3. C. de pœn. cū sim.
b l. auxilium. 37. §. in delictis. de minor. l. ferè. 108. de reg. iur.
c d. l. capitalium. §. grassatores. de pœn. l. seruos. 8. C. ad l. Iul. de ui publ.
d l. in lege. 7. de sicar. l. respiciendum. 11. §. fi. de pœn.
e l. 4. de sicar. l. aut facta. 16. §. qualitate. de pœn. l. omne. 6. §. fin. de re milit.
f d. l. respiciendum. 11. in fin. d. l. omne. 6. l. unic. C. si quis imp. unde [illegible] de pœn.
g d. l. capitalium. § omnia. 6. d. l. aut facta. §. persona. 2. §. atrox. Instit. de iniur. Bal. in c. uni. §. iniuria. de pace tenē. las. in l. qui iurisdictioni. 10. in princi. de iurisdictio.
h l. 5. de cont. empt.
i l. 2. & l. 3. C. com. diuid.
k l. 2. C. de resc. uend. l. 3. C. com. utrius. iud.
l Rom. 13. Ephes. 4. 1. Corinth. 12.
m l. 2. de iust. & iur.

perpetua, alterum alterius indigere uoluit. coniugiaque, generationem, educationem, gubernationem, contractus atque artes addidit, quibus quasi uinculis ea uitæ communitas colligaretur. Deinde mens humana, cogitans regulas nouarum: ut, Dilige proximum: item, Quod tibi non uis fieri, alteri ne feceris. & uoluntas, cor & locomotiua, quæ recto mentis iudicio obsequuntur.

Materia in qua, sunt facultates animæ præstantiores, ut suprà dictum est.

Materia circa quam, est rerum commutatio & æstimatio, siue ea in contrahendo, siue in alia quauis uitæ parte, sine respectu & complexu aliarũ circũstantiarũ, puta personarũ, fiat.

Forma, est æqualitas Arithmetica, citra quam communicatio diuturna esse non potest.

Finis & effectus: 1. Cultus Dei, & cõmonefactio de æqualitate in Deo. 2. Vnitas societatis humanæ: quia hæc æqualitas pacem alit, & urbes urbibus, amicos amicis consociat, ut ait Euripides. 3. Communis necessitas Nam ut hominibus necessaria uitę suppeditentur, mutua cõmunicatione opus est. ea autem communicatio tranquilla & diuturna esse absque hac æqualitate non posset. 4. Vt exerceantur officia dilectionis proximi: item, ut uitentur pœnæ, &c.

Cognata: lex talionis, dilectio proximi, liberalitas, ueritas Pugnantia: iniuriæ, furta, fraudes, usuræ, rapinæ, iniusti cõtractus, monopolia,[a] mercedes & stipẽdia iniusta, ignauia, mẽdicitas non necessaria: denique omnia iniusta lucra & aucupia, quæstus: item analogia Geometrica, ut cum Cyrus iniustã uestiũ permutationẽ, iuxta proportionẽ Geometricã facit[b].

Atque hæc quidem de iustitia, paulo copiosius repetere uolui, propter eos qui moralibus Philosophiæ præceptis non satis instructi, in hæc nostra studia præpropere ingrediuntur. Nunc ad secundam huius tituli partem, quæ ad fontem & principia iuris digitum intendit, descendamus.

Ius, à iussu seu iubẽdo dictum uidetur[c]. nam & Festus ait, antiquos iura appellasse iussa. 14
Cum autẽ uaria iubeantur, uarié quoque hoc nomen usurpari consentaneũ est[d]. Sed in hoc tractatu, iuris nomẽ trifariã accipitur: primùm, pro iure naturali, quod nobiscũ nascitur[e]: secundò, pro qualicũque iure, positiuo seu ciuili[f]: tertiò & propriè, pro iure Romano[g]. Vt cũ ait Vlpianus[h]: Iuri, hoc est, iurisprudentiæ Romanæ operam daturum nosse oportere, unde nomen iuris descendat: quod ait esse à iustitia, cuius quædam ars sit, & doctrina. Sequitur enim: Nam ius, est ars boni & æqui. Etenim cum artem appellet, intelligi facilè potest, eum de doctrina iuris siue iurisprudẽtia loqui. neque enim ius, sicut in natura positum est, ars dici potest: cum hæc paulatim discatur, ea uerò lux mentis, sine doctrinæ exercitio, ingenita sit nobis, & diuinitùs indita. Ac paulo pòst[i], cum hoc ipsum ius studiũ appellet, apertius ostẽdit, se de studio & doctrina iuris loqui, non de iure, prout in mente est locatum & natum: quod proculdubiò prius est iustitia, siue etymologian uocabuli spectes (à iure enim, est iustum: & à iusto iusti, iustitia:) siue naturam ipsam rerum cõsideres. Iustitia enim est uoluntatis habitus, eandem inclinans ad id faciendum, quod ius esse, ratio mentis iam antè ostendit. Sed doctrina iuris, seu iurisprudentia Romana, à iustitia ducitur: hoc est, uelut riuulus uberrimus defluit à fonte iustitiæ: cuius ductũ, normam & analogian, in omnibus præceptis & definitionibus sequitur: & ad hanc omnes hominum actiones, dicta & facta exigit atque conformat: ac theses iustitiæ æquitatisque uniuersales, ad hypotheses ciuilis uitæ, publicas & priuatas, recta interpretatione accommodat & inflectit: ut inde uelut à materia ac fine suo ductum dictũque uideri debeat: prout grammatica sermone Græco à literis, dialectica à disputatione, rhetorica ab elocutiõe. & si qua sunt similia. Hoc sensu cum uerba Vlpiani accipiuntur, minus habent incommoditatis: & alioqui usitatum est, cum iuris nomen indefinitè ponitur, illud de doctrina iuris ciuilis Romanorum interpretari[k].

Ius, inquit Vlpianus, est ars boni & æqui. Artem uocat, hoc est, scientiam uitæ utilem, quę exercitatione addiscitur: partim ex demonstrationibus principiorum practicorum, partim probabilibus rationibus collectam. Aequum & bonum, pro exacta, & omnibus numeris absoluta æquitate, seu pro generali quadam iustitiæ atque æquitatis norma accipi, dubium non est[l]: quanquam bonum ad uniuersalem iustitiam, æquum ad particularem potest referri. Sed & æquum de eo interpretari possumus, quod natura tale est: æquitatis enim nomen, propriè de naturali accipi[m], paulo pòst declarabo. Bonum dici illud potest, quod bonum & utile est in societate ciuili, quamuis interdum nonnihil in speciem ab illa naturali æquitate deflectat[n]. Harum enim rerum omnium ars & doctrina, est iurisprudentia. Sed eam paulo pòst aliter definit Vlpianus[o], ut sit noticia diuinarum atque humanarum rerum, iusti atque iniusti scientia. Noticiam uocat, quia ex principijs & noticijs naturalibus magna parte constat: scientiã, quoniã non solo cõmuni sensu, & naturali ratiocinatione mentis percipitur, sed etiã quadam doctrina omnium artiũ, & præceptis ciuilis prudentiæ continetur.

Addit autem, esse noticiam rerum, tam diuinarum quam humanarum, omnis iusti atque iniusti

a l. unic. C. de monop.
b apud Xenophont. lib. 1. Cyropæd.
c Rodol. Agric. de inuent. lib. 1.
d l. pen. & l. fin. h. t.
e l. omnes. 9. l. pen. h. t.
f d. l. omnes. 9. §. 1. de iur. nat. gent. & ciuili.
g §. sed ius ciuil. Inst. de iur. nat. gent. & ciuil.
h l. 1. h. t.
i l. 2. §. huius studij. h. t.
k §. sed ius quidem. Inst. de iur. nat. gẽt. et ciui.
l l. si me et Titium. 22. si cert. peta. l. si quid uenditor. 18. de ædilit. edict. l. in ijs. 16. de cõdi. & demon. l. 2. in fi. de act. o.
m l. pen. h. t. l. 2. de aq. plu. arc.
n arg. l. hac lege. & C. de pac. conue.
o l. iustitia. 10. in fin. h. t.

iniusti scientiã. quod etsi nimis ἐν πλάτει dici uidetur: tamẽ sicut eloquentia, ut contendit Cicero[a], ita & iurisprudentia ut perfecta sit, ex omniũ rerũ atq; artiũ cognitione est extruẽda.

Huius autem studij duę sunt positiones, siue articuli, seu species, à materię diuersitate distributæ. Aliud enim dicitur ius publicum, aliud ius priuatũ seu priuatorum[b]. Hæc eo differunt, quòd ius publicum magna sui parte non aliunde ex præceptis naturæ uel gentiũ, uel ciuilibus sit deductum, sed constitutum pro usu & commodo reipublicæ. Ius enim publicũ hîc intelligimus, non quod publicè constitutum est (quomodo sunt omnia iura ciuilia) sed quod ad sacra, ad sacerdotes, ad leges, magistratus, aliaq; iura publica pertinet: quod totũ non ad normam æquitatis uel æqualitatis, ut iura priuatorũ, sed ad id quod reipublicæ est opportunum, præcipuè aptatur. Neq; enim uersatur hoc ius circa æqualitatem inter ciues retinendam: quare nec ad æqualitatis regulam exigitur, sed pertinet ad tuendum statũ reipublicæ. unde pro reipub. commodo atq; bono conditur: nec quicquam aliud præter publicam utilitatẽ, in eius cõstitutione legislatores sequũtur. Ex quo illud fit, ut quod in una ciuitate ius publicum est, id in alia illicitũ sæpe ac prohibitum inueniatur. ut enim propter diuersitatẽ, omnibus personis eadẽ tribui non possunt: ita omnibus rebuspub. quæ singulæ personam quandã repræsentant, interq; se multis modis differunt, unum idemq; ius populare præscribi nequit. Quinetiam ius publicũ Ro. uetus, quod ad sacra, sacerdotes & magistratus pertinebat, tempore Iustiniani magna ex parte partim abrogatũ erat, partim obsoletum: facilè ut intelligi posit, ex immutabilibus principijs naturæ, & rectæ immotæq; rationis norma non fuisse deductum. Nam illæ ethnicæ idolomaniæ non natura commonstratæ, sed leuitate ingeniorum, & præstigijs diabolorũ effictæ, unà cum sacris & sacerdotibus suis, iam à Constantini temporibus, recepto uero Dei cultu, erant abolitæ: & iura magistratuũ, quæ ueteres I.C. libris suis comprehenderant, nullum ferè ætate Iustiniani habebãt usum. quippe mutata iam reipub. forma, translatoq; è Roma in Thraciam imperio: & magistratuũ nominibus atq; officijs uariè transpositis atq; immutatis. Quare huius iuris publici, quamuis in diuisione mentionẽ hîc faciat Iustinianus, tamen nullam de eo uelut iam antiquato, peculiarem in Digestis instituit tractationẽ, contẽtus ius priuatorum, quod ad omnes resp. omnesq; homines pertineat, exposuisse. de quo deinceps iam est dicendum.

Ius ergo priuatum est, quod ad singulorum res pertinet: quod quia in reddendo cuique quod suum est, uersatur, eo ad normam æqualitatis & iustitiæ accommodetur oportet. Nisi enim æquale & iustum per omnia esset, suum cuiq; tribuere non posset: & proinde nec reciperetur ab omnibus, nec ad diuturnitatem ualidum esset. Norma autem æqualitatis siue æquitatis triplex est: alia enim ex affectione, & quadam στοργῇ communis naturæ: alia, ratione & sensu hominum communi: alia, præceptis institutisq; ciuilibus dijudicãtur. Nam, uerbi gratia, tuendam esse uitam, libertatem, coniugia, cognatum sanguinem, educandos liberos, & consimilia, affectio cuiusq;, & communis naturæ sensus, recta esse atq; iusta ostendũt: & ad consectanda eiusmodi, uelut quædam iura, omnes animantes deuinciunt. Cæterùm colere Deum, patriã, magistratus, parẽtes, inire societates, seruare pacta, punire delicta, &c. ea ratio humana cuius reliquæ animantes sunt expertes, & necessitates uitæ ciuilis, iusta esse docent. Reliqua quæ ab naturæ principijs, communiq; sensu propter rerum & etiam rerumpublicarum uarietatem definiri non possunt, pro cuiusq; societatis ciuilis opportunitate, legibus, institutisq; populorum sanciuntur. Hinc ortum triplex ius priuatum: unum naturale, alterum gentium, tertium ciuile. quæ diuisio & Ciceroni nonnullis locis placet[c]: nec admodum sanè erit inconcinna, si eam cùm ad hominem, cuius causa ius omne constitutum est[d], tum ad ortũ principatumq; iuris referamus. Homo enim primò aspicitur & cõsideratur, ut animal: secundò, ut homo: tertiò, ut homo ciuilis. Nam & animal est, & homo, & homo politicus: quia ad societatem uitæ ciuilis nascitur. Cum autem illi iure & disciplina opus sit, siue qua uiuit ut animal, siue qua ut homo, siue qua ut ciuis: ideo meritò tria iuris genera sunt constituta, quorum singula singulis hominum aspectibus conuenirent. Deinde si ius ad ortũ fontesq; suos arcessamus, reperietur τὸ αἴτιον & causa omnis iuris seu ius ipsum, sumi partim ex rata & ordinata ac à uitijs secreta cõmunis naturæ inclinatione, partim à ratione mẽtis humanæ, & immoto, quod in illa lucet, honestorũ ac turpium discrimi-
15 ne, partim ex ratiocinatione & collatione utilitatũ ac institutorũ uitæ ciuilis[e]. Ius naturale efflorescit ex inclinationibus naturalibus, & facultate animæ, qua concupiscimus & afficimur: quæ est homini cum reliquis animantibus communis. Ius naturale, inquit I.C. est quod natura omnia animãtia docuit. cuiusmodi sunt: custodia & defensio uitæ[f], libertas[g], maris & feminæ coniunctio (quæ coniũctio uerè naturalis est, & communis bestijs, etiamsi nuptiæ propter consensum solennitatemq; legum, ad ius gẽtium & ciuile referri possint[h]) liberorum procreatio & educatio[i], communis omnium rerum usus[k], dilectio & reuerentia cognati sanguinis[l], & si qua sunt similia. Hæ enim στοργαὶ φυσικαὶ omnibus animantibus, seu

a lib. 1. & 2. de Orat.
b l. 1. §. huius. h. t.
c lib. 1. & 3. Off. & in Orat. de Arusp. resp.
d uide J. l. 1. & 2. de stat. hom.
e uid. quæ dixi. Inst. tit. de iust. & iur. §. ult. & tit. de iur. nat.
f l. 3. h. t. l. j. §. cum arietes. Si quadr. pauper. l. 4. l. scientiam. 46. §. fi. ad l. Aquil. l. j. §. uim ui. 16. de ui & ui arma. Cice. pro Milon. et de Inuen. lib. 2. cap. 5. & 12.
g §. Ius autem gentium. Inst. de iur. nat. gent. & ciuil.
h l. j. §. penul. h. t. In princip. Inst. de nupt.
i d. §. penul. tit. de eg. lib. ff. & C. de alen. li. Dec. in l. iura. de reg. iur. Anch. Franc. & alios, in c. 2. de part.
k Cicero lib. 1. Officior. l. j. de acq. rer. dom. §. j. Instit. de rer. diu.
l l. iura sanguinis. 8. de reg. iur.

communi naturæ hominum & bestiarum, inditæ sunt. Dicuntur autem ius, respectu hominis: qui solus iure, hoc est, recta ratione (cuius solus particeps est) regitur. Ideo autem ius dicuntur, quia sunt & ordinatio quædam legitima, diuinitùs naturæ impressa: & principium atq; norma seu fons omnis iuris, quod ad defensionem uitæ, libertatis, institutionẽ coniugiorum, educationem liberorum, reuerentiam cognati sanguinis, prohibendosq; incestus pertinet: & ad obedientiam non minus quàm reliqua ciuilia iussa obligant.

Ab his principijs distat Ius gentium, quod naturalis, hoc est, humanæ naturæ commu- 16
nis ratio inter homines constituit[a]: quod quia semper bonum & æquum est[b], ab omnibus gentibus peræquè custoditur[c]: quando ut id custodiant, omnes homines à ratione & iudicio naturali admoneantur & consuefiant. Hoc autem ius duplex est[d], sicuti duplex existit in homine naturalis notitia: una simplex, altera composita. Nam quoddam ius in simplici notitia, hoc est, in naturali iusti atq; iniusti intelligẽtia, & immoto honestorum & turpium discrimine consistit. quod quando unà nobiscum nascitur, & nullo docente in mentibus singulorum uelut oculus quidam ueri germaniq; iuris elucet, scriptumq; est (ut inquit D. Paulus[e]) in cordibus nostris, uerè ac propriè ius naturale est[f]: quippe positum in natura humana, quæ sola rationis, & quidem rectæ rationis, id est, iuris, est particeps. Ac de hoc quoq; uera est regula: Ius naturæ esse immutabile. semper enim hoc bonum & æquum est[g]: siquidem diuinæ illius & immutabilis iustitiæ simulacrum existit, & imago, luxq; diuina in animis hominum, ad discernenda ab honestis turpia, tuendamq; in consociatione uitæ ciuilis disciplinam, à Deo architectatore quasi consecrata. Vnde sine iniustitia huic derogari nequit: & si derogetur, eam tyrannidem ac iniustitiam Cyclopicam, uniuscuiusq; sani hominis iudicium, & sobriæ mentis sensus detestabitur ac refutabit.

a l. omnes. h. t.
b l. pen. h. t.
c d. l. omnes. d. l. penul.
d Cicero de inuen. lib. 2. cap. 5.
e Rom. 2.
f Cicer. de inuent. lib. 2. cap. 5. 12. & lib. 1. de leg. & lib. 3. Offic.
g l. penul. h. t.

Ad hoc ius pertinent: religio erga Deum: ut parentibus & patriæ pareamus[h]: honestè in hac societate ciuili uiuamus: non lædamus alterum: tribuamus cuiq; suum[i]: ut delicta puniantur[k]: nemo cum alieno damno locupletetur[l], &c. Aliud porrò ius gentium non tam ex naturali ratione, hoc est, simplici noticia, quàm ex noticia composita, nempe, ratiocinatione commodorum uitæ defluxit, & ad opportunitates societatis humanæ parandas retinendasq; introductum est. Nam quia ex necessitatibus usuq; uitæ apparebat, alios aliorum ope indigere, cùm ad defensionem, tum ad sustentationem uitæ: nec in perpetuis communionis rerum discordijs[m], & sine mercium uariarum commutatione (non enim omnis fert omnia tellus) uiui commodè posse: ideo communi hominum cõsensu & usurpatione, ædificia sunt collata, discretæ gentes, dominia distincta, agris termini positi, commercia instituta: & ut à uiolentioribus imbecillitas & innocentia tuta esset, & ius suum obtinere posset, regna condita, bella introducta: quæ captiuitates, seruitutes, manumissiones sunt insecutæ[n]: eaq; omnia ob utilitatem, pro rato iure inter omnes gentes semper habita sunt atq; usurpata: quibus quidem propter hominum uitia, illud libertatis bonum, incorruptæ naturæ propriè conueniens, necessariò ad conseruandam ab iniurijs contumacium, tutam ciuilem societatem, oppressum est. Nam ea quæ non in noticijs naturalibus existunt iura, sed aut bona tantum sunt, incorruptæ naturæ congruentia, aut iudicio & usurpatione hominum alicuius causa utilitatis introducta, uicissitudini sunt obnoxia: & pro diuersis rerumpub. formis, temporum atq; opportunitatum præsentium rationibus, aliter atq; aliter habentur: accommodanturq; ad summam illam legem: Salus populi, suprema lex esto[o]. ad quam & Plato, ueluti ad ultimum scopum, omnes leges refert: ἡμῶν δ' ἡ τῶν νόμων ὑπόθεσις ἐνταῦθα βλέπει, ὅπως ἔσονται οἱ πολῖται μάλιστα ἀγαθοί, καὶ ἀλλήλοις φίλοι. & eum secutus Cicero[p], cuius argumentatio lectu dignissima est.

h l. 2. h. t. Cice. prædi. lo. de inuent. lib. 2. cap. 5. & 12.
i d. l. iustitia. §. iuris.
k l. j. in fin. de furt.
l l. nam & hoc natura. 14. de cond. ind.
m l. cum pater. 79. § dulcissimis. de legat. 2. l. fina. cum gl. in fin. C. de iur. dom. impetra.
n l. 4. & 5. h. t.
o Cicer. de Legib. 1.
p lib. 1. de inuent. cap. 11.

Et hæc quidem, quod ad explicationem sententiæ I.C. attinet, satis. quę iam breuiore methodo distribuere, & quid nobis quoq; hac in re placeat, paucis explicare, non ab re, quantum arbitror, fuerit alienum. Et quia triplex hæc iuris diuisio, in Scholis nostris est recepta, eandem licet retineamus. Cæterùm id quod rationi mage consentaneum uidetur, ius naturæ non ex naturalibus duntaxat inclinationibus, quæ in hac naturæ deprauatione uitiosæ sunt, & suprà quàm à nostris Iurisc. utpote Ethnicis hominibus prospici potuit (qui non natura, quam integram & sanam putarunt, sed consuetudine praua homines peccare, & iniustos esse arbitrabantur) à norma ueri iuris aberrant, uarioq; impetu euagantur longius: sed de principijs etiam practicis mentis, quæ immotæ sunt in natura ordinationes diuinitùs sancitæ, & perpetuo recti iudicij uallo honesta à turpibus diuidunt, & affectiones ac inclinationes naturę deprauatas, in gyrum rationis ducunt, ius naturę repetamus: atq; illud uel eius causam partim in cõmuni rectæ rationis iudicio, partim in inclinationibus naturalibus, quatenus scilicet cum recta ratione iungũtur, collocemus. Quod ut exẽplis planum fiat, primùm defensio iuris naturæ esse dicitur, quam si ad inclinationes illas dũtaxat naturales & cõmunes exigas, uitiosa erit: quia instinctu naturæ cõmunis, omnia animãtia, & eo

magis

magis homo, quo est corruptior, non tantum ad defensionem sui, sed etiam in ultionem & uindictam iniustam impellitur, iuxta uersiculum:

At uindicta bonum, uita iucundius ipsa.

Item maris & feminæ mutua appetitio & coniunctio, ex affectione inclinationeq; naturali incitatur: sed nisi eam recta honestatis ratione discernas atq; temperes, non modò nullum ius naturæ, sed horribilem diuinæ & naturalis legis uiolationem, & fœdam omnis generis turpitudinum libidinumq; confusionem ex eiusmodi coniunctione sequi, fuerit necesse. Vt multo firmius meliusq; sit, has inclinationes in gyrum rectæ ducere rationis, & in disputatione iuris, his præficere quasi ducem atq; moderatorem, τὸ ἡγεμονικόν: quod minus aberrat ab honesto, nec tumultibus affectionum ita perturbatur: & perpetuo sanoq; discrimine recta à prauis, licita ab illicitis, honesta à turpibus discernere uelut naturali quodam lumine, oculoq; mentis diuinitùs indito, diiudicare potest. Hoc autem lumen, principia, κοινὰς ἐννοίας, & προλήψεις docti uocant, ac in duo genera dispartiuntur. Alia sunt enim speculabilia principia, alia practica. Speculabilia: ut noticiæ numerorum, ordinis, syllogismi, principia Geometrica & Physica, aliarumq; artium semina. Practica: ut noticiæ à Deo mentibus inditæ, ut monstrent obedientiam Deo debitam, & discrimen honestorum & turpium, & regãt mores. Sed nos hîc tantum de altero hoc noticiarum genere, nempe de practicis principijs, & demonstrationibus quę ex his colliguntur, loquimur: ex quibus sumitur uera & erudita definitio legis naturæ, ut sit noticia principiorum practicorum, & conclusionum inde extructarum, de regendis moribus, congruens cum æterna & immota norma mentis diuinæ: quæ principia cernimus, & amplectimur firmo assensu: quia noticiæ eorum nobiscum nascuntur, diuinitùs insitæ humanis mentibus, ut sint testimonia quòd sit Deus, & qualis sit, & quòd iudicaturus sit: & ut regant uitam nostram atq; mores, quo obedientia nostra cum uoluntate Dei congruat.

Paulus apostolus breuissimè legem naturæ describit, cum ait eam esse ius Dei, & opus legis scriptũ in cordibus, quod Deus nobis ostendit. Rom. 1. & 2. quasi dicat, legẽ naturæ esse noticiam & partẽ legis diuinæ, seu mẽtis diuinæ radiũ ac lucẽ hominis naturæ insculptam.

Quidam hoc modo malunt: Lex naturæ est certa, & diuinitùs hominum mentibus impressa noticia principiorum cognitionis atq; actionis, & conclusionum ex istis principijs demonstratarum, proprio hominis fini congruentium: quas ex principijs necessaria consequentia, ad humanæ uitæ gubernationem ratio extruit, ut homo ea quæ recta sunt, cognoscat, uelit, eligat, agat, uitetq; contraria, quorum omnium & testis & iudex est conscientia, hominibus diuinitùs attributa. uel breuius hoc modo: Lex naturæ, est noticia seu ratio naturalis, discrimen honestorum & turpium ostendens, ad regendos hominum mores, & ad ultimum finem, nempe Deum, referendos, diuinitùs hominum naturæ insita. Cicero [a]: Lex, inquit, naturæ, est ratio summa, insita in natura: quæ iubet ea quæ faciẽda sunt, prohibetq; contraria. Paulus [b] noster simpliciter quod æquum & bonum semper est, & iudicio hominum communi tale esse apparet, id ius naturæ appellat.

Huius partes, seu species magis seu exempla, sunt uera erga Deum religio [c], obediẽtia patriæ & parentibus debita [d]: iusta uitæ, libertatis, rerum defensio [e]: maris & feminæ coniunctio, liberorum generatio, educatio [f], successio [g], ius sanguinis [h]: nemini facere quod tibi fieri nolis [i], neminem lædere. quibus adduntur, communio rerum [k], & libertas [l]: quæ tamen non tam ius sunt, quàm bona quædam, incorruptæ naturæ accidentia.

Caussa efficiens, Deus. Vt enim in Deo est sapientia, discernens recta à nõ rectis: ita ab eodem Domino in mentibus nostris condita est lux, quæ distinguit honesta à turpibus: & architectum suum intelligenti naturæ ostendit [m].

Materia in qua, est pars cognoscens, cum qua ante lapsum congruebat uoluntas & cor. Sed hæc harmonia deprauatione naturæ subinde turbata est.

Forma, est ipsa lux quasi oculus mẽtis, qua iusta ab iniustis discernuntur. quæ qualis sit, in hac naturæ cæcitate penitus non posse perspici, mirandum non est: cum nec lux cœli, & oculorum, cuiusmodi sit, exactè possit declarari: esse tamen aliquam, omnes intelligunt, & experientia ipsa conuincit.

Finis, ut hæc lux sit testimonium de Deo, & iudicium conscientiæ aduersus peccatum: & ut de futuro iudicio omnes admoneat. cum enim multa scelera in hac uita non puniantur, quæ tamen conscientia accusat: necesse est aliud restare iudicium, alioqui frustra hæc noticia esset naturæ infusa. postremò, ut ea regantur disciplina & mores.

Effectus præcipuus, quòd iura naturalia sint immutabilia [n]: uidelicet in genere, & sua natura. Nam incidunt interdum tempora, cum inter se concurrunt & pugnant. Sunt enim quidam quasi gradus principiorum & conclusionũ moraliũ: in quibus si quando usuuenit, ut sibi inuicẽ obstent, inferior superiori cedat necesse est. Verbi gratia: Lex naturalis est:

Non

a *de Legib. lib. 1.*
b *l. pen. h. t.*
c *l. 2. h. t.*
d *l. 2. h. t. l. 2. C. de in ius uocan.*
e *l. 3. h. t. l. 4. ad l. Aquil.*
f *l. 3. h. t. c. ius naturale. distinct. 1.*
g *l. nam etsi. 15. de inoff. testa. l. scripto. in fin. unde lib.*
h *l. iura. 8. de reg. iur.*
i *c. 1. distinct. 1.*
k *Cicer. lib. 1. Offi. l. 5. de acq. rer. dom. §. 5. Insti. de rer. diui.*
l *§. ius autem gentium. Inst. de iur. nat. gent. l. naturalẽ. 5. de acquir. rer. dom. l. si quod. 63. de condic. indeb.*
m *Rom. 1. ostendit, opus legis scriptum in cordibus.*
n *§. pen. Insti. & l. pen. h. t.*

Non occides. altera lex naturalis est: Defende tuam tuorumque uitam. Si igitur grassator uiatorem prætereuntem inuadat, non ualebit prior illa lex, tanquam inferior: sed cedet huic quæ defensionem præcipit, & cui illa ipsa lex inest: eoque impune occidi aggressor poterit. Lex enim quæ præcipit, Non occides: etiam tuam ipsius uitam abs te præcipue uult seruari, non modò alienam. Deinde cum lex defensionis uniuersalior & momentosior sit (tuetur enim totam societatem) altera illi cedere debet: quæ sic accipienda est, Non occides, scilicet sontem aut immerentem: neque priuata uindictæ cupiditate, sed legis authoritate. lex autem gladium priuato, in casu defensionis tradit: quia in illa necessitate, auxilium magistratus præstò haberi non potest: [a] & alioqui lex diuina & naturæ, sontes naturas uult destrui, ut insontes conseruentur.

Ius gentium illud nobis esto, quod non ex noticia simplici, sed composita, hoc est, ex ra- 16
tiocinatione commodorum uitæ & societatis introductum, in omnium gentium usum peruasit, & propter euidentem utilitatem ab omnibus peræque custoditur [b]: ut sunt distinctiones dominiorum [c], ædificiorum collationes, communitates uitæ [d], iudicia, bella, captiuitates, seruitutes, manumissiones: iura contractuum, obligationum, successionum, & si qua sunt similia: quæ & ipsa, fateor, ad ius naturæ posse referri: eoque non absurdè à quibusdam duo tantum genera iuris constitui, uidelicet naturale & positiuum [e]. Quia tamen propriè non pertinent ad discrimen honestorum & turpium, sed ad necessitates utilitatesque uitæ, eoque facilius etiam conuersis utilitatibus immutantur: cumque à I.C. iuri naturæ eorum pleraque opponantur [f]. docendi gratia, in hac nostra professione hæc ad ius humanũ seu commune gentium, quasi distinctum à naturali referamus. Nam utcunque uerbi gratia Aristot. & alij, seruitutem ex natura ducant: tamen facilè intelligi potest, naturæ toto suo genere contrariam eam esse. & ut congruat naturæ, in his qui iure & legibus compesci non possũt: tamẽ in personis modestis & innocẽtibus, & præcipuè in natis ex seruo uentre infantibus, nullam naturalis rationis speciem habere, sed merum esse ius gentium, moribus introductum, perspicuum est: ut toto suo genere, ad ius naturæ cum quo pugnat, referri nõ possit: nec sine causa, hoc discrimen iuris naturalis & gentiũ, à I. C. introductũ debeat uideri. præsertim cum, ut antè dictũ est, nõ tam ius ipsum quàm iuris principia, fontes & causæ, in hæc tria genera distribuantur. Et hæc de principijs iuris dicta nunc sufficiant. Iam ad tertiam iuris speciem, uidelicet ius ciuile, quod nostræ explicationis proprium est, progrediamur.

Ius Ciuile est, quod quisque populus sibi cõstituit, quasi ius proprium ciuium, siue cuius- 17
que ciuitatis [g]. Nam cum solo gentium iure, nec mores hominum in hac tam tristi naturæ deprauatione commodè regi, nec controuersiæ, & ciuium querelæ omnes exactè sopiri & dirimi, neque rerum publ. status bene beateque teneri posset: inuentum est à quoque populo, & conditum pro utilitate & statu reipub. Ius ciuile: quod ut non in totum à iure naturali recedit, cæteroquin iniuria esset [h], ita nec per omnia ei seruit [i]: sed aut addit aliquid interpretando, ratiocinando, & ad hypotheses rerum præsentium naturæ theses accommodando: aut propter bonum publicum detrahit: ut in usucapionibus [k], &c.

Huius in constitutione iuris, tantum reliquis nationibus uelut & gloria belli pop. Romanus præstitit, ut si omnia omnium gentium instituta, mores, leges in unum cõferantur, nequaquam sint cum his Romanorum legibus & institutis, prudentia, æquitate, pondere, ubertate, ullo modo comparanda.

Hoc autem ius aut scripto constat, aut sine scripto: ut apud Græcos, τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι [l]. Scriptum ius uel ex legibus, plebiscitis, Senatusconsultis, decretis principum, autoritate prudentum uenit: uel a Prætore, adiuuandi, supplendi, corrigendi iuris ciuilis gratia introductum est: quod & Honorarium, ad honorem Prætorum dicitur [m]. Ius non scriptum mores & instituta maiorũ, quæ usus diuturnus approbauit, complectitur [n]: de quibus plura paulo pòst dicentur.

Eòdem refertur à Cicerone [o] æquitas: quæ tamẽ potius ad ius naturale, quàm ad ciuile 18
uidetur pertinere: unde & à I.C. æquitas naturalis [p], seu ratio naturalis [q] appellatur. Etsi enim enã singulis legibus sua æquitas constet: tamẽ propriè æquitas pro æqualitate seu recta ratiõe accipitur, quæ à iure ciuili sit secreta, aut certè nulla expressa lege in illud relata. [r]

Eius usus elucet in tribus præcipuè articulis. Primus in legibus, ex æquo & bono ad sanam rationem, & rectam sententiam accommodandis [s] & interpretandis. Secundus in legibus ampliandis, & probabili æquitatis ratione, ad similes species quę lege comprehensę non sunt, extendendis [t]. Tertius, ut in his quæ nec ex uerbis, nec de sententia legis, nec ratiocinationis argumento definiri possunt, pro norma iudicij atque iuris ualeat. Hîc enim quod æquitas suggerit, ut ait I.C. erit sequendum [u].

DE ORI-

a l. unic. C. quan. lit unic. l. 5. C. de iur. fis. li. 10.
b l. omnes. 9. h. t.
c l. j. de acq. rer. dom. l. si igitur. 63. de cõd. ind.
d l. 5. h. t.
e Aristotel. lib. 5. Ethico. cap. 1. & 2. distı. 1. Cicer. lib. 3. Offi.
f l. j. de acq. rer. dom. §. Ius autem gentium. Instit. de iur. nat. gen. & ciuil.
g d. l. omnes populi.
h c. erit autem lex. distin. 4. Cicer. de Legib. lib. 1. &c.
i l. ius ciuile. 6. h. t.
k l. j. de usucap.
l l. ius ciuile. 6. in fin.
m l. ius autem. 7.
n l. de quibus. 31. ff. tit. 2.
o in Topic.
p §. thesauros. §. per traditionem. Instit. de rer. diuis.
q l. j. de pac.
r l. j. C. de legib. l. placuit. 8. C. de iudicijs. l. 2. de aq. plu. arc.
s l. nulla. 24. l. in ambigua. 19. ff. de legib. l. si seruũ. 91. §. sequitur. de uerb. obligat.
t l. neque leges. 10. cum multis seq. ff. t. 2.
u l. 2. §. item Varus. de aq. pluu. arcen. c. final. ubi gl. & Panor. nu. 6. 7. ex. de transactio.

DE ORIGINE IVRIS CIVILIS, ET OMNIVM MAGISTRAtuum, & succesione prudentum. Tit. II.

1 De origine iuris.
2 De magistratibus.
3 De iurisconsultis.

QVia nihil in rerum natura perfectum est, quod non ex omnibus suis partibus constat[a]: cuiusq; autem rei potissima pars principium est[b]: ideo facturis legum & iuris Romani interpretationẽ, uisum fuit necessarium, originem & progressum iuris ciuilis, omniumq; magistratuũ, qui νομοφύλακες, imò uiua lex sunt[c], ac successionẽ iurisprudentium, penes quos interpretãdi iuris potestas semper fuit, exponere: ut quibus incunabulis & incremẽtis in eam, quam uidemus, amplitudinẽ ius Romanum adoleuerit, perspicuum
1 planumq; fiat. Et quidem initio ciuitatis, cùm omnia manu regia gubernarentur, nullæ scriptæ fuerũt leges, sed arbitria principum pro legibus erãt: nonnullę tamen à Romulo alijsq; regibus, præcipuè Seruio[d], latæ sunt: quæ quòd curiarum, in quas diuisus erat à Romulo populus[e], sententijs & approbatione perferebantur, Curiatæ uocatæ sunt. Verùm eæ leges neq; controuersijs in tanta multitudine sufficiebant: præsertim cùm pleræq; ad Reipub. magis statum quam ad priuatos pertinerent: & exactis regibus breui omnes, exceptis paucis, partim lege Tribuni Celerum abrogatæ sunt, quæ scilicet ad statum regni pertinebãt, partim odio regiæ dominationis desuetudine quadam obsoleuerunt: populusq; Romanus incerto magis iure & consuetudine, quam perlata lege, non sine motibus & tumultu uti cœpit[f]. Quod ne diutius fieret, ex lege Terentilla placuit[g] publica authoritate decem constitui uiros, qui exploratis aliarum ciuitatum, præcipuè Græcarum, quæ optimè tum temporis constitutæ habebantur institutis, ex omnibus optima quæq; excerpendo, ciuitatem legibus fundarent: quæ ad hunc modum conscriptæ, latæ, approbatæq;, in duodecim tabulas æneas, anno ab Vrbe condita 303. & sequente, sunt redactæ: qui fons omnis publici priuatiq; iuris est. His legibus latis cœpit, quemadmodum naturaliter solet, euenire, ut accederet disputatio fori: breuitasq; legum non omnibus controuersiarum articulis definiendis suppeditans, interdum etiam obscuritas, aut interpretationem, aut productionem ad casus similes, aut mitigationem in dissimilibus, ex authoritate prudentum desideraret. Vnde natum ius, quod sine lege scripta uenit, compositum à prudentibus, communiq; nomine ius ciuile appellatur. Ne autem prout uellet, temerè & inconditè populus ageret, eodem ferè tempore compositæ sunt certæ solennesq; actiones, quibus inter se ciues disceptarent. Deinde cùm plebs in discordiam cũ patribus uersa, sibi iura constituisset, quæ Plebiscita uocantur: postea placuit lege Hortensia[h], uel ut alijs placet Horatia[i], ut ea perinde atq; scriptum ius, omnes Quirites tenerent. Subsecuta sunt non longo interiecto spacio S.C. iura. Necessitas enim, reipub. curam ad Senatum deduxit, ut is se interponeret, & ferret leges: quia populus in tanta turba haud facilè frequenterq; ad id poterat conuenire. Eodem tempore & magistratus, penes quos erat iurisdictio, ut prætores & ædiles, edicta proponebant: ut scirẽt ciues quod ius de quaq; re quisq; dicturus esset, seq; præmunirent. Nouissimè autem rebus ita dictantibus, ut necessum esset reipub. per unum consuli, constituto principe, data est ei potestas, ut quod constituisset, esset ratum.

2 Quod ad magistratus attinet, initio ciuitatis huius constat reges omnem potestatem habuisse. Exactis deinde regibus, Coss. Censores: & dubijs reipub. temporibus Dictator cum Magistro equitum: postea Tribuni militum, Tribuni plebis, Aediles, Quæstores, quiq; iurisdictioni præessent, Prætores, & Centumuiri iudicandis litibus, Triumuiriq; tam monetales quàm capitales, atq; alij magistratus creati sunt: per quos, rebus ita exigẽtibus, respub. & foris & domi rectè administraretur.

3 Iuris autem ciuilis scientiam plurimi & maximi uiri professi sunt, iam inde à tempore Sexti Papirij, qui leges regias, quæ quidem supererant, in unum contulit: sed neminẽ ante Tyberium Coruncanum publicè professum traditur. Nam antea qui scientiam nacti erant, in latenti eam retinere, & consultoribus potius quàm discere uolentibus præstare se se instituerant. Coruncanus princeps profiteri cœpit: quem deinceps alij prẹstãtes ingenio, eruditione & multarum rerum usu homines subinde secuti, ad id fastigij & auctoritatis iurisprudentiam euexerunt, ut non priuata amplius, sed publica Cæsarum authoritate tandem sub Augustis responderi sit cœptum: adeò ut ab huiusmodi responsis iudici recedere non liceret[k]. Post quod beneficium cum Iurisconsulti honoribus, gratia, auctoritate apud Imperatores eueherentur, creuit etiam aucta summorum ingeniorum studijs iurisprudentia, floruitq; in primis ab Adriano usq; ad ætatem Gordiani: quod tempus summos uiros habuit, qui consulendo, scribendo, Imperatoribus assidendo, iudicandis agendisq; causis, ius ciuile incredibiliter

a l. j. hoc titul.
b l. si procuratorẽ. 8. in prin. mand. d. l. j.
c Cice. lib. 1. de Leg. fac. l. nam & ipsum. 8. supra tit. 1.
d Dionys. Halic. lib. 4.
e Plutarch. Liuius in Romulo.
f Liu. lib. 2. et 3. deca. 1.
g Gouea. lib. obser. 1. ca. 21.
h Gell. lib. 15. cap. 27. uide Liu. lib. 3.
i Liu. li. 3. Decad. 1. Dionys. lib. 16. cap. 10.
k l. 2. §. fin. hoc tit. § responsa. inst. de iur. nat. gen. & ciuil.

dibiliter illustrarunt: ut Saluium Iulianum, qui perpetuum edictum composuit, ex quo A-
drianus perpetuò ius postea dici uoluit: Vindium, Verum, L. Volusium, Melianum, Marcel
lum, Serbidium Scæuolam[a], quo præcipuè Marcus Antoninus Imperator usus est: item asy
lum illud iuris, & thesaurum legum[b], Papinianum, præfectum prætorio apud Seuerum[c]: &
huius assessores ac discipulos, Iulium Paulum, Vlpianum, Fabium Sabinum, Aelium Gor-
dianum, Pomponium, Alphenum, Aphricanum, Florentinum, Martianum, Callistratum,
Hermogenē, Venuleium, Macrum, Caium, Triphoninum, Mælianum, Celsum, Proculum,
Modestinum, qui filios Maximiniani erudiisse dicitur, [d] & alios innumerabiles. Hi omnes
summos honores gesserunt, & plerique eorum consilijs adhibiti sunt Alexandri laudatissimi
Imperatoris[e], cuius etiam tutorem & magistrum scriniorum fuisse Vlpianum perhibent[f]:
quem tantopere dilexit Alex. ut eius consilijs plurimùm uteretur: & ob hoc ipsum inuidio-
sum ad milites, quorum licentiam & dissolutos mores ad ueterem disciplinam reuocabat,
ab impetu & furore militari, obiectu sui corporis protexerit. Estque insignis laus Vlp. apud
Lampridium, qui scribit Alexandrum summum fuisse Imperatorem, quòd huius uiri con-
silijs præcipuè rempub. administraret. Ab hac ætate, & felicissimo doctissimorū hominum
prouentu ruere iterum Iurisprudentia, & unà cum indole imperioque Romano ad interitum
dilabi cœpit: donec obsoletam tandem, & in bibliothecas abditam, denuò Iustiniani Impe-
ratoris felix recreauit industria, & in fori lucem usumque reduxit: cuius curæ & laboribus,
quod superest Romanæ iurisprudentiæ, acceptum ferre meritò debemus. Nam qui nimis se
uerè hanc ueluti temerariam Græcorū in componēdo nostro iure audaciam incessere non
desinunt, de his uerè illud Pindaricum dici potest: πολλαὶ γὰρ ὁδοὶ χάριτι, ἀμαύρωται δ' ὕβρει.

a De his fit mentio apud Capit. in uita Anto.
b Spartia. in Seuero.
c l. lecta. 40. infr. si cer. pet.
d Spart. & Lampr. in eius uita.
e Lampr. in eius uita.
f Eutrop. lib. 8.

DE LEGIBVS, SENATVSQVE CONSVLTIS, ET longa consuetudine. Tit. III.

1 *Species & partes iuris ciuilis.*
2 *Definitio legis, & diuisio.*
3 *Causa efficiens legis.*
4 *Materialis.*
5 *Formalis.*
6 *Finalis.*
7 *De effectu & interpretatione legum.*
8 *De consuetudine & iure non scripto: quid sit, quotuplex, quæ eius causæ & effectus.*

QVæ paulo antè in genere de iure ciuili dicta sunt, ea hoc in titulo speciatim explican- 1
tur. Species iuris ciuilis sunt: ius scriptum, & non scriptum. Nec enim omnia legibus
sancienda sunt, ac ne possunt quidem: itaque ferendi etiam sunt mores[a]. Iuris scripti
partes sunt: lex, plebiscitum, senatusconsul. constitutiones principum, edicta prætorum, re-
sponsa prudentum.

Lex est, quod populus Rom. Senatorio magistratu rogante, ueluti consule, constituit[b]. 2
Hac in definitione propriè & angusta significatione lex accipitur: aliàs cum οὐ πάντα capi-
tur, latius patet: ut in definitione Papiniani[c], Demosthenis[d], & Chrysippi[e], & illa Cicer.[f] Lex
est iustorum iniustorumque distinctio, ad illam antiquissimam & rerum omnium principem
expressa naturam. Potest lex ciuilis & hoc modo rectè definiri, ut sit honestum legitimæ po-
testatis decretum, ad tuendam reipub. pacem, moresque ac iudicia regenda, publicè factum
& conscriptum. Quid sit porrò plebiscitū, S.C. &c. alibi[g] traditur, & per se patet. Legum aliæ
diuinæ sunt, aliæ humanæ[h]: harum porrò aliæ naturales, aliæ ciuiles[i]: hæ rursum aut uniuer
sales, aut generales, aut singulares, aut particulares seu locales[k]. Sed sciendū est, hîc propriè
de ciuilibus & uniuersalibus agi: ad quas & definitio congruit.

Causa efficiens iuris & legum, est populus[l], aut magistratus, cui imperium & potestatem 3
condendi iuris populus detulit: ut senatus[m], prætor[n], princeps[o]. His addas licet consuetudi
nem, quæ & ipsa author iuris est, ut passim ex I. C. responsis perspici potest: qui plurima se-
cundum receptos mores definiunt. Vnde Modestinus[p], cùm de causa efficiente loquitur:
Omne, inquit, ius aut consensus fecit, ut leges, ius ciuile prudentum, quod ab omnibus pro
pter euidentem æquitatem est approbatum: aut necessitas constituit, puta constitutiones,
S.C. edicta (magistratibus enim est parendum:) aut firmauit consuetudo. Hodie translato
in principem imperio, legem generalem solus facit princeps[q], localem quisque dux seu præ-
fectus inferior in suo territorio[r]: quam edicto prætorio non rectè quidam comparant[s]. Sed
& quæque uniuersitas, municipium, ciuitas quamuis superiori subiecta, leges locales sibi
facere potest (quæ in iure decreta[t], hodie statuta uocantur[u]) cum approbatione tamen su-
perioris

a Cicer lib. 1. de Legib.
b §. lex est. Inst. de iur. nat gen. & ciui.
c l. j. hoc. tit.
d lib. 2. in prin. hoc tit.
e d. l. 2. in fin.
f lib. 2. de legib.
g tit Inst. de iur. nat. gen. & ciuil.
h c. omnis. 1. distinct.
i l. 9 l. penul. §. de iust. et iur. tot. tit. Inst. de iur. nat.
k l. 2. l. fin. C. eo. l. ius singulare. b. t. Schurff. cōsil 18. num. 4. cent. 1. uid. tit. §. de decre. ab ordin facien.
l §. ius autem ciuile. uersic nam quod quisque. Inst. de iur. nat. gen. d. §. lex est. d. l. omnes. §. tit. 2.
m l. nō ambigitur. 8. hoc tit.
n §. edicta. Inst. de iur. natu. gent. ciui.
o §. sed & quod prin. Instit eo.
p l. pen. hoc tit.
q l. j. & l. fin. C. eod. Bar. in l. 3. nu. 8. de iurisd.
r Bart. in l. omnes. 9. §. de iust. & iur. num. 8. per l. formam. C. de offic. præf prætio.
s Ias. in l. nō dubium. nu. 22. C. de legib. Bartol. in l. 5. in prin num. 4. de uerb. ob.
t tot. tit. de decre. ab ordin. facien.
u c. ut animarum. de const. num. 6.

periorisª, ut uult Bart.[b] cuius sentẽtia usu obtinuit, quamuis non desint qui contradicãt[c]. Iudices in iudicijs interpretandi iuris potestatem habent: quæ interpretatio inter litigatores, ualet ut sententia[d]: statuendi autem interpretãdiq; iuris in modum legis, scilicet ut omnes ea interpretatio teneat, & de iure aperto decerpat, potestatem non habent[e].

4 Materia circa quam ius uersatur, sunt personæ, res, & actiones siue iudicia[f]: in quibus tamen non minutissima quæq; leges consectantur, aut quæ fortè uno aliquo casu[g], aut bis[h], & ut ait Pompon.[i] ἐκ παραλόγου accidũt, aut quæ singulas respiciunt personas[k]: sed quæ ἐπὶ τὸ πλεῖον euenire solent, & in commune spectant ad omnes[l]. quod quidem de legibus quæ publicè rogantur, ac proponuntur (nam de his Iurisc. locuti sunt) potissimũ est accipiendum. Nam consultos sępenumerò in rebus subtilibus, & ab usu remotis uersari, sicuti & quædam Cæsarum rescripta in personalibus,[m] perspicuum est: quæ ex se pro lege non sunt nec ualent generaliter, sed postquam in corpus iuris redacta sunt exemplo sententiarum, decretorum, edictorũ, cõsuetudinum, responsorũ, quæ eodem relata habemus, pro iure omnes obligãt[n].

5 Forma iuris uaria est[o]. nam aliud scripto continetur, idq; pro diuersitate legumlationis uariè (alia est enim forma ferẽdæ legis, alia proponẽdi edicti, alia S.C. &c.) aliud uerò absq; scripto ualet[p]. Illud commune est omnibus legibus: primùm ut aut imperent, aut uetent, aut permittant, aut puniant[q]: quare & Cic.[r] uocat legem, rectam imperandi & prohibendi rationẽ, & alibi[s] addit maiorẽ uim inesse prohibentib. legibus, quàm permittẽtibus, deinde ut ad regulam summæ illius legis, quam in mente tanquam κριτήριον & normam omnis iuris[t] circumferimus, congruant & aptentur[u]. Nam quæ huic ex diametro aduersantur, non magis legum nomen attingũt, quàm Medicorum præcepta dici possunt eorum præscripta, qui pro salutarib. mortifera obtrudunt. Rectè itaq; à nostris dictum est, animã legis esse rationem[x]: idq; demũ legis nomen mereri, quòd in æquitate cõsistat[y]. Quamuis uerò nõ omnium ratio reddi possit[z], nec subtiliter sit inquirendũ in leges iam latasª, quod & Plato fieri prohibet: tamẽ minimè dubiũ est, quin certa aliqua & probabili de causa, magnaq; deliberatione leges omnes Rom. sint rogatæ. Quare si nihil ambiguitatis sit in uerbis sensuq; legis, meritò ei parendum est, etiamsi ratio sit obscura[b]. Ex quo intelligi potest, aliud esse sententiam legis, aliud rationem. Sententia est τὸ ὅτι, ratio διότι, & causa, quare lex in eam sententiam scripta sit. aliud est aũt res, aliud causa rei. unde uulgatũ, rationẽ dicti nõ idem esse cum ipso dicto[c]. Porrò ad formam legis, scripturã quoq; Dd. iam requirũt. quod etsi Connanus improbet, tamen uerum est: quia scriptura specifica est differẽtia, qua hodie, sublatis illis ueterum in statuendo iure solennitatibus, lex à consuetudine distinguitur[d]. quanquam non inficior, in eo quoq; etiamnum differentiam esse, quòd lex expresso consensu, & approbatione, atq; suffragijs, aut certè ex principis authoritate uno tempore & fertur & ualet: cõsuetudo uerò tacito tantum consensu, nec uno temporis puncto, sed longa diuturnitate inducitur, & temporis progressu uires acquirit.

6 Causa finalis ll. est, ut harum præsidio tuti ab iniurijs simus[e]: emendentur uitia, commendenturq; uirtutes: quam rerumpub. anchoram firmissimam Solon esse dixit: & ut in rebus acquirendis, retinendis, alienandis, omnibusq; contractibus, pari iure summi cum infimis teneantur: quod concordiæ ciuilis fundamentum est. Huc respiciens Vlpia.[f] ait, totum ius aut in acquirendo, aut in conseruando, aut in muniendo consistere. In summa, huc omnes leges collimant & referuntur, quod etiam suprà demonstrauimus: ut quàm beatissima sit

7 respub. isq; status æquabilitate iuris retineatur. Effectus legũ est, ut oẽs obligent ad scientiam[g], ad obedientiam[h], aut ad pœnam[i]: excepto Principe. qui cum ius rogãdi abrogãdiq; iuris habeat, legibus solutus est[k]: etiamsi legibus, sicuti par est, uiuat[l].

De interpretatione uerò legum, & quomodo, uel ratiocinatione consultorum[m], uel iurisdictione magistratus[n], ad casus similes producendæ sint, & ἐπιείκειᾳ quadam, quoad mens[o] & uerba legis patiuntur[p] temperandæ[q], nisi aut contra rationem iuris quid receptum contineant[r], aut certã semper habuerint interpretationem[s]: qua ratione etiam inter se concilian-dæ[t], & quemadmodum in leges committatur[u], elegãter propositis quibusdam regulis perstringunt I.C. quos consulere studiosis licet.

8 Quod ad ius non scriptum attinet, consuetudo dicitur ius non scriptum, uetustate cõmprobatum[x], uel moribus[y], tacita quasi conuentione[z] introductum: aut ius, longa consuetudine approbatumª, siue obtentum[b]. Iustinianus[c] hoc modo: Consuetudo est ius, ex non

b scripto

a c. antepen. de consue.
b Bart. in d. l. omnes. 9. num. 7. ff. de iustit. & iur. Bal. in l. 2. in 3. nota. c. eo.
c uid. Ias. in d. l. omnes. num. 26.
d l. placuit. 6. C. de iudic.
e l. j. C. de legib.
f l. j. ff. tit. 2.
g l. 4. hoc tit.
h l. 6. τὸ γὰρ. hoc tit.
i l. 3. hoc tit.
k l. iura. 8. hoc tit.
l d. l. iura. l non possunt. 11. hoc tit.
m l. 2. C. de legib. l. neq. 61. cum l. seq. C. de decur. lib. 10. l. j. de constit. prin.
n tot. tit. C. de uet. iur. enucl. cũ tit. seq. et dixi Instit. de iur. nat. gent.
o uid. Cice. pro L. Flacc. & in Piso. & lib. 2. de Legib. Dio. App. Plut. passim. Hotomann. in commen. Conna. comment. lib. 1. cap. 13.
p §. fine. pen. Inst. de iur. nat.
q l. legis. 6. aut iuxta alios codic. 7.
r lib. 1. de Legib.
s lib. 2. de inuẽ. Her. lib. 2. cap. 3.
t Cic. lib. 2. de Legib.
u c. erit autem lex. c. factæ. 4. distin.
x arg. l. scire. 16. hoc tit. c. sedulo. 38. distinct.
y c. consuetudo. dist. 1.
z l. non omnium. 19. hoc tit.
a l. & ideo. 20. hoc tit.
b l. prospexit. 12. ff. qui & à quib. l. j. §. licet. 10. de exerc. act.
c l. qui interrogatus. de pet. her.
d l. ius ciuile. ff. de iust. §. constat. §. fine scripto. Inst. de iur. nat. gent. & ciuil. uide Bart. in l. 1. num. 3. ad l. falcid.
e Cic. lib. 2. Off.
f l. fina. l. hoc tit.
g l. leges. C. de leg. tot. tit. de iur. & fac. ig.
h l. duum. 7. de iur. patr. Felin. in c. 3. num. 5. de

iureiur. i l. 2. hoc tit. k l. princeps. 30. hoc tit. l §. fi. Inst. quib. mo. testam. infir. m l. & ideo. 10. l. nã ut ait. 12. n d. l. & ideo. cum ll. seq. o l. nominis. 6. §. uerbũ. de uerb. sig. Bart. in l. sed sciendum. de parricid. p l. contra. 28. cum l. seq. q l. benignius. 17. cum l. sequent. l. nulla ratio. 24. hoc tit. r l. quod uerò. 13. cũ ll. seq. hoc tit. s l. minimè. 22. hoc tit. t l. non est nouum. 25. cum ll. sequent. u d. l. contra. cum l. sequent. x Cicer. lib. 2. de Inuent. cap. 5. & 12. y c. consuet. 1. dist. z l. de quibus. 31 l. sed et. 34. h. t. a d. l. sed et. 34. b l. quod non ratione. 38. h. t. c §. ex non scripto. Inst. de iur. nat. gent. & ciuil.

scripto ueniens, quod usus approbauit. alij[a] aliter definiunt: sed sufficit, rem utcunque intelligi, uel ex hac qualicunque descriptione: Consuetudo est ius ciuile[b], non pugnans cum lege naturæ, diuturnis utentium moribus, sine scripto inductum, cõsensuque populari tacito, per usum longi temporis comprobatum. Consuetudo autem duplex est: alia generalis, quæ est instar legis: alia specialis seu localis, quę uim habet statuti siue legis municipalis[c]. Sunt[d] qui in quatuor species eam partiantur & deducãt: uidelicet uniuersalem, generalem, specialem, specialissimam siue singularem.

Consuetudinem autem introducere potest populus, qui & legem condere[e]: quod in liberò populo minus habet dubitationis[f], in eo qui superiorem recognoscit, plus quæstionis est: alijs existimantibus scientiam & patientiam superioris opus esse[g], alijs uerò contrà iudicantibus, sufficere si princeps superior non contradicat[h]: quorum sententia usu est receptior. Porrò quod arbitrantur plerique, necessum esse ut aut à toto populo, aut maiore eius parte consuetudo inducatur: id ut in statutis obtineat[i], certè in consuetudine admitti non debet, neque etiam potest: cum huius origo plerunque ignoretur, nec in considerationem ueniat, satisque sit actus singulares probare, & ostendere, eorum usum in uerisimilem notitiam populi peruenisse[k]. Quòd si uel totius populi, uel maioris partis usurpatio esset demonstranda: profectò aut impossibilis, aut difficilis admodum efficeretur consuetudinis probatio. Quare omnes illæ disputationes inutiles sunt, an à muliere[l], minore[m], familia[n], etiam abs uno homine[o] consuetudo induci possit. Nec enim cõsideratur, à quo orta sit consuetudo: id quod plerunque ut in uetustis, sciri non potest[p]: sed an in noticiam & usum popularem transierit.

Materia circa quam uersatur consuetudo, sunt res possibiles atque honestæ. Nam rerum impossibilium[q] & turpium[r], nulla est obligatio: & proinde nec ius ullum, aut consuetudo. Rei enim non bonæ, consuetudo pessima est. Quare aiunt nostri, consuetudinem oportere esse rationabilem[s]: nec iuri diuino[t] aut naturali[u], ulla quamuis longissima usurpatione præscribi posse. Quæ nam autem sit rationabilis, id arbitrio iudicantis relinquẽdum est[x]. Id tamen uideo nonnullis placuisse, etiam irrationabilem usum præscribi tanto tempore, cuius initij non existat memoria: dum tamen in legem diuinam aut naturalem apertè non incurrat[y]. nam illiusmodi temporis diuturnitas, priuilegij instar est[z]. An autẽ contra ius scriptum induci consuetudo queat, meritò dubites. Non quin populus liber, cui iuris condendi, & expressis suffragijs abrogandi potestas est, possit idem tacitis suffragijs, & inducta consuetudine[a]: sed quod populis imperio Romano, eiusdemque principi subditis, ius illius consuetudine præscribere, non uideatur concedendum[b]. Qua in re arbitror desuetudine legẽ posse abrogari[c], superiore scilicet obedientiam non exigente: consuetudinẽ uerò contra legem principis non aliter induci posse, quàm tanto tempore, cuius initij nõ existat memoria: hæc enim sola uetustate, & non minori tempore, iuribus principalibus pręscribitur[d]. Dd.[e] tamen indistinctè, etiam contra leges consuetudinem induci ac præscribi decennio in foro ciuili, 40. uerò annis in foro Ecclesiæ[f] arbitrantur.

Ad inducendam porrò consuetudinem nec titulo neque bona fide opus est[g], sed primùm actuũ frequentia[h]: uidelicet duorũ aut plurium[i] pro arbitrio iudicis[k], & maximè iudicialiũ, si haberi possunt[l]: quamuis quoque extraiudicialib. illa probetur[m], & sine etiam actibus consuetudo immemorialis, si testes deponant sic semper fuisse obseruatum[n]. Secũdò diuturnitate temporis[o]: quod Dd. decenniũ esse uolunt[p], ius Sax. 30. & amplius annorum[q]. id quod probabilius, uerocque magis & rationi consentaneum est: cum cõsuetudo ius sit incorporale, nullis soli rebus cohærens. quæ autem sunt eius generis, tantum 30. annis præscribi solent[r].

Hoc

a Azo in rub. C. quæ sit lon. cons. & ibid. Cyn. ac Salic. Angel. in d. §. ex nõ scripto. Hostien. Panor. & Can. in rub. ex̃. eod.
b §. ex non script. Inst. de iur. nat. gent. & ciuil. Guid. pap. in procem. decis. Gratiano.
c Fab. in d. §. ex non scripto. Cyn. & Dd. in d. l. 2. C. quæ sit long. cõs.
d Host. in rub. ex̃. de cõsuet.
e d. l. de quibus. 31.
f Bart. in d. l. de quibus. num. 11.
g c. cum nõ ignores. 15. de præben. Cyn. & alij in l. 2. C. quæ sit long. cons.
h Bart. nu. 11. Ias. nu. 30. in d. l. de quibus. Fab. in l. j. c. de summa tri. & in §. ex nõ scripto. ubi Angel. Inst. de iur. nat. gent. & ciuil. Innoc. & Can. in rub. & c. pen. ac c. fin. extrà eod.
i l. quod maior. ad municipa.
k Ias. in d. l. de quib. nu. 84. Ro. Curt. in repe. c. fin. de consuet. Cor. cons. 292. circa uol. 1.
l Bart. in l. j. h. t. Panor. in c. fi. ex̃. eo.
m Bart. in l. 2. C. quæ sit lon. cons.
n Dd. in d. l. de quibus. et d. c. fi. ubi Curt.
o Alex. & alij in l. si nõ speciali. C. de testam.
p l. si arbiter. 28. ff. de probat.
q l. impossibilium. 195. de reg. iur.
r l. generaliter. 26. de uerb. oblig.
s c. fi. uerb. rationabilis. extrà. 15. c. 1. ubi glos. ad uerb. rationabilia. de consuet. in 6.
t Bal. in l. 2. C. de usur. c. ad audientiam. c. cum uenerabilis. 7. c. fi. ubi Dd. de consue. c. ad nostram. de probat. Cle. 1. de usur. Schurff. latè cons. 83. prædictæ. num. 11. cent. 3.
u c. frustra. c. quæ contra. dist. 8. c. 1. de consuet. lib. 6.
x Host. Panor. Bal. in d. c. fin. ad uerb. rationabilis. per c. cum uenerabilis. de excep.
y Roch. Curt. in rep. d. c. fin. ad uerb. rationabilis. uers. Sexto aduertendum. per Felin. in c. 2. de maio. & obed.
z l. 2. §. ductus aquæ. de aq. quot. & æst. c. super quibusdam. §. præterea. de uerb. sign. Ias. in l. emporium. numer. 22. de iurisdict. Schurff. cons. 72. pro clariore. num. 27. cent. 1.
a d. l. de quibus. 31. h. t.
b l. 2. C. quæ sit long. cons. c. fin. de consuet.
c d. l. de quibus. in fin.
d l. comperit. ubi Dd. C. de præscrip. 30. ann. d. c. super quibusdam. §. præterea. de uerb. sig. Dd. in d. l. 3. ubi Ias. num. 22. de iurisd.
e Bart. Ias. & alij, in d. l. de quibus. Cano. in d. c. fin. Schurff. consi. 47. prædictæ. num. 7. cent. 3. Chil. in prac. cap. 47.
f c. de quarta. de præscrip. c. cum beneficio. 5. ubi gl. uerb. legitima. de præben. in 6.
g Ias. in d. l. de quibus num. 49.
h l. j. C. quæ sit long. cons. l. an in totum. 3. C. de ædif. priu.
i Bart. num. 12. Ias. num. 85. in d. l. de quibus. Azo in rub. C. quæ sit lon. cons. num. 3.
k Bart. Ias. præall. lo. Can. in d. c. fina. Bal. & Salic. in l. 2. C. quæ sit lon. cons.
l l. nam imp. l. cum de consuetudine. h. t. gl. in l. 3. in fin. C. de episc. aud.
m d. l. cum de consuetudine.
n Fab. in §. fin. scripto. Inst. de iur. nat. gent. & ciuil. Roch. Curt. in repet. c. fina. extrà eod.
o d. l. de quibus. cum ll. seqq. d. c. fin.
p Bart. num. 14. Ias. num. 43. & 44. in d. l. de quibus.
q Fach. diff. 12. Reinh. parte ultim. diff. 2.
r tot. tit. C. de præscrip. 30. ann.

Hoc autem tempus à primo cõſuetudinis actu, qui haberi probariq́ poteſt, computãdum eſt[a]. Tertiò requirit Bart.[b] principium rationabile, ut ſcilicet nón errore, ſed certa ſcientia conſuetudo introducta ſit[c]. Sed antè dixi, principium conſuetudinis non conſiderari: & alioqui traditum eſt, actus cõſuetudinis in dubio ſemper præſumi animo confirmandæ conſuetudinis factos eſſe[d]: ut huius requiſiti magna non ſit habenda ratio, niſi errore facti populũ conſuetudine uſum eſſe, oſtendi poſſet. Præcipuã aũt conſuetudinis differẽtiam ac formam in eo conſiſtẽre arbitror, ut ſine ſcripto in ſolo populi uſu uerſetur. Nam hac potiſſimùm differentia à lege ſecernitur[e]. Putant tamen Dd. conſuetudinẽ in ſcriptis redigi poſſe, facilioris ſcilicet probationis gratia: neq; ea propter naturam eius immutari[f]. Ex his autem facilè intelligi poteſt, quæ nam probandæ conſuetudinis (probari enim eam, non tantum allegari conuenit, cum in facto conſiſtat[g]) ſit uia atq; modus. Hæc enim ipſa quæ requiri diximus, ſunt probanda: uidelicet frequentia actuum, ſeu uſus populi qui ex frequentia actuum præſumitur, item temporis diuturnitas[h]. Ea autem probantur aut ſcripturis, puta libris publicis, atteſtatione ſeu ſcriptura magiſtratuum, exemplis rerum iudicatarum[i], &c. aut teſtibus, ſaltem duobus[k]: qui idoneam ſuæ opinationis cauſam reddant[l], & de ijſdem actibus deponant, aut ſaltẽ in genere conſuetudinẽ ita ſe habere teſtentur: quamuis in redditione cauſæ, & actibus deducendis ſint ſingulares[m]. Periti tamen & ſeniores cuiuſq; loci, qui ita ſemper obſeruatum eſſe, nec meminiſſe contrarium, idemq; à maioribus ſe audiuiſſe teſtantur, etiam ſine alia cauſæ redditione, oſtenſioneq; actuũ probant[n]: cùm quia de immemoriali cõſuetudine deponunt[o], tum quòd licet ad inducẽdam conſuetudinẽ, actuum frequentia requiratur, non tamen ad probandam: ſed ſufficit probari, in noticiam populi eam perueniſſe[p]: poſtremò quia peritis etiam ſine cauſæ redditione credi, tralatitium eſt[q].

Finis conſuetudinis eſt qui omnium aliarũ legum: de quo ſcitè dicitur[r], omnium legum finem eſſe extremum, aut neceſsitatem, aut utilitatem ſubditorum. Sicut & Cicero libro de Legib. 2. ait, ſupremam legem eſſe oportere ſalutem populi. hoc eſt, legẽ ἀρχιτεκτονικήν, quò reliquæ leges, conſuetudines, ſtatuta referenda ſint, eſſe ſalutem, conſociationis humanæ & reipub. communem: pro cuius uſu ferri, rogari, abrogari debent.

Effectus non minor quàm ipſius legis, utpote cum iuris ciuilis ſpecies ſit æquè atque ius ſcriptum[s]. itaq; omnes obligat ad ſcientiam cum aperta & nota eſt, item ad obedientiam, aut ad pœnam, in contractibus[t], delictis[u], iudicijs[x], & alijs id genus actionibus humanis[y]. Imò quod magis eſt, conſuetudo non modò optima interpres eſt legis[z], uerumetiam quando illi contraria inuenitur, legi & iuri communi derogat[a]: ut nunc quidem moribus ubiuis obſeruatur: ſecundũ quos ſtylus etiam, ac conſuetudo curiarum pro lege habetur[b], & quod ſecundum cõſuetudinem fit, dicitur iure fieri[c], & poteſt ea pro iure allegari[d]: ac pro eo iudici eſſe debet, adeò ut contra conſuetudinẽ iudicans litem faciat ſuam[e]: ac ſententia expreſſè contra conſuetudinem lata, perinde atq; contra conſtitutiones dicta, ſit ipſo iure nulla[f].

DE CONSTITVTIONIBVS PRINCIPVM. Tit. IIII.

CONſtitutiones Principum partem eſſe iuris ſcripti, diximus. Quod enim Principi placuit, legis habet uigorem[a]: utpote cum lege regia, quæ de eius imperio lata eſt, (tempore, quantum ſuſpicor, Auguſti, quem primum legibus fuiſſe ſolutum, poteſtatemq; populi & Senatus ac Tribunorum ad ſe tranſtuliſſe, accepimus[b]: cuius exemplum reliqui deinceps Imperatores ſecuti ſunt) populus ei & in eũ (phraſin ipſius legis hæc uerba fuiſſe arbitror, qua in eum ipſum populum ſcilicet poteſtatem principi fuiſſe conceſſam,

a Bart. in l. Labeo. num. 10. de ſupp. lega. Curt. in d. c. fi. in 2. requiſ.
b in d. l. de quibus. num. 11.
c l. quod non ratione. h. t.
d gl. & Dd. præcipuè Curt. in d. c. fi. in 7. requiſito.
e §. ex non ſcript. Inſt. de iur. nat. l. ius ciuile. de iuſt. & iur.
f Bart. num. 8. & 21. Iaſ. num. 36. in d. l. de quibus.
g l. 4 de cuſtod. reor. Caſt. in l. unic. C. ut quæ deſunt aduo. ſic. l. aſſeueratio. C. de non num. pecu. l. fiue. 12. C. de probat.
h uid. Iaſ. poſt alios, in d. l. de quibus. num. 88. Fab. in d. §. ex nõ ſcripto. Curt. poſt alios in d. c. fin.
i c. poſt ceſsionem. 7. de prob. Bart. conſ. 461. & d. l. de quibus. & in l. 2. C. quæ ſit long. conſ.
k Bart. Cynus in d. l. 2.
l Bart. & Dd. in d. l. 2. Fab. in d. §. ex non ſcripto. Roch. Curt. in d. c. fin. qui ait hanc eſſe communem. uid. Alex. conſi. 45. cura. et cõſ. 131. uol. 2. & conſ. 45. uiſis. uol. 2. Corne. conſil. 193. quod ad cõnſultationem. uol. 1.
m Anto. de But. & Roch. Curt. in d. c. fin. ex. eod.
n Bart. in l. de quibus. num. 22. Fab. in §. ſine ſcripto. Inſt. de iur. nat.
o Fab. præall. loc. Curt. in d. c. fi.
p uid. Roch. Cur. in d. §. fin.
q Bart. in d. l. de quibus. nu. 22.
r c. non debet. penu. ubi Panor. num. 3. de conſan. & affinit.
s d. l. de quibus. 31. h. t.

§. ex non ſcripto. Inſt. de iur. nat. c. conſuetud. 1. diſtin. c. cum ſit conſuetu. extrà eod. Cyn. in l. 2. C. quan pro. Guid. pap. in præfat. decis. t l. ſi fundus. 6. de euict. l. quod ſi. 31. §. quia aſsidua. 18. de ædil. edic. l. ſine. 32. §. Lucius. de ad. tut. u auth. qua in prouincia. C. ubi de crimi. l. ſæcularij. 7. de extr. crimi. l. aut facta. 16. §. pen. de pœn. x l. 3. §. fin. ubi gl. de teſti. auth. iubemus. ubi Bal. C. de iudic. y l. 4. §. fi. de uectiga. l. ſi. quis donaturus. de uſu fruct. l. 4. C. de ædif. priua. z l ſi de interpretatione. 36. h. t. a l. item. 6. ubi glo. ad uer. uel perpetua. Quod cuiuſc. uniuerſ. l. uenditor. §. ſi conſtat. com. præ. l. ſemper. §. legem. de iur. im. d. l. de quibus. 31 h. t. Iaſ. l. 2 num. 14. cum ſeq. C. ſi con. ius uel util. pub. b l. ultim. in fin. C. de iniur. §. ultim. Inſt. de ſatiſda. l. generaliter. C. de reb. cred. Guid. pap. in præfat. deciſ. Euerar. in loc. à ſtylo cur. c c. cum ueniſſent. de eo qui mitt. in poſſeſ. d Card. Zab. in cle. ſæpe. §. & quia. in 6. notab. de uerb. ſignifi. uide Iaſ. & Dd. in l. 2. num. 14. & 17. C. ſi. con. ius uel util. pub. e auth. iubemus. ubi Bal. num. 2. C. de iudic. §. ſ. Inſt. de off. iud. uide lat. Tiraq. de pœn. num. 7. in præfat. f Felin in c. cauſam quæ. 2. in fine de teſtib. ſed contrà Cyn. in l. 2. C. quan. prono. uide Guid. pap. in proœ. deciſ. & ibi annotat. marg. Euerar. in lo. à ſtyl. cur. Tiraq. in elegantiſsim. tract. de pœn. in præfat. num. 7. uide etiam Felin. in cap. ex parte. num. 17. de reſcrip. a l. 1. hoc tit. b ex Tacito, lib. 1. Dione, li. 53. S. C. de imperio Veſpaſ. facto, quod adhuc Romæ extat.

Theoph. in Inst. indicat) omne suum imperium, & potestatem contulerit. Quodcunque igitur Imperator uel per epistolam, qua absens consultoribus respõdet[a]: aut per subscriptionem statuit, quando libellus supplicantium sententiam suam subscribit[b]: uel ipse cognoscens de causa solenniter in iudicio[c], aut de plano extra iudicij locum & citra usitatum ordinem decreuit[d]: aut edicto publicè uetuit, uel iussit: aut oratione, quæ in senatu suadendæ legis causa solet à Principe haberi, præcepit[e], legem esse constat[f]. Et hæ sunt quas Constitutiones appellamus. Planè ex his quædam sunt personales, quæ nec ad exemplum trahuntur. Nam quod princeps ob merita alicui indulsit, aut si quam pœnam irrogauit, uel si cui sine exemplo subuenit, aut aliter interlocutus inter duos duntaxat est, non animo faciendæ legis, & ut inter alios quàm qui in lite fuerunt ualeat, id[g] personam non egreditur[h]: quamuis alioqui beneficia eius laußimè respectu ipsius dantis, non alterius sint interpretanda[i]. Planè, quoniam Princeps successori præire nequit[k], (par enim in parem non habet imperium[l]) constat Constitutiones posteriores prioribus esse potiores, ijsq; etiam derogare[m].

DE STATU HOMINUM.

Tit. V.

1 *Obiecta iuris, & ordo titulorum: quid sit status, ac quotuplex.*
2 *Triplex personarum diuisio.*
3 *De diuisione naturali.*
4 *De diuisione hominum ex iure gentium.*
5 *De ingenuis: & quare partus uentrem sequatur.*

Omne ius quo utimur, uel ad personas pertinet quibus ius redditur: uel ad res, de 5
quibus ius redditur: uel ad actiones, siue iudicia, per quæ ius redditur. nam uerbo Actionis omnem iudiciorum ordinem, principium, progressum atque exitum comprehendimus[a]. Nulla est autem iuris disputatio, in qua non, aut de personis, aut de rebus, aut de iudicijs, aut de his simul omnibus quæratur. Itaque quanquam in postrema materia explicanda, uidelicet quomodo agi, & iudicio res inter litigatores peragi, ac suum cuiq; tribui debeat, Pandectæ totæ consumuntur: tamen ut melius ea ipsa intelligantur, isagoge quædam de iure personarum, & rerũ diuisione præmittitur. Nam & de his passim uariæ instituuntur disputationes. neque enim in omnibus iudicijs, non personarum quæ iudicia sustinent[b], & rerum de quibus litigari solet, habetur ratio: quæ sanè percipi satis rectè nequeunt, nisi præmissa quadam & status hominum, & diuisionum qualitatisq; rerum expositione. Qua in re ordinem perpetui edicti secutus est Tribonianus[c]. Nam etsi Iulianus I. C. in edicto perpetuo (quod compositum Imperator Adrianus confirmauit, ex eoq; de uoluntate Senatus perpetuò ius dici uoluit, cùm antea edicta leges tantùm essent annuæ[d]) edicta duntaxat Prætorum, quibus iudicia & actiones continebantur, describere & complecti uoluit: tamen quia in ijs non exactam personarum & rerum diuisionem factam uidebat, prudenter de uario hominum statu, deq; rerum diuisionibus & qualitate, ante omnia disserendum sibi ratus est: quòd his non intellectis, reliqua percipi rectè non posse animaduertebat. Primò igitur de statu personarum, quarum causa ius constitutum est[e], iuxta ordinem perpetui edicti aliquid est dicendum.

Status hominis aliud est, quàm dignitas[f]: nam hæc ad splendorem & actiones uitæ, ille ad conditionem in qua quisq; nascitur, & ab origine quasi stat, pertinet[g]. Huius tria censentur esse capita: libertas, ciuitas, familia[h]. ut apud Terentium[i]: Principiò dico esse liberam ciuem Atticam, meam sororem. Quare cum unum ex his tribus adimitur, caput hominis minui dicitur, maxima, media, minima capitis diminutione[k]. In quæstione porrò status, summa & prima diuisio est, qua homines in liberos & seruos tribuuntur[l]. hoc enim primum & præcipuum iuris status caput est, quod uitæ mortiq; comparatur[m]. Sed quia de discrimine sexuum aliqua hoc in titulo traduntur, nos docendi gratia diuisionem personarũ primam à natura mutuabimur.

Personarum ergo triplex esto diuisio: una naturalis, altera iuris gentium, tertia ciuilis. 2
Natura homines in mares & fœminas tribuit: ex quibus hæ illis deteriore sunt conditione[n] 3
in multis iuris articulis[n]. Quod ad hermaphroditos attinet, eius sexus existimandi sunt, qui in his præualet[o]. In dubio porrò pro masculis habentur, & feudorum etiam sunt capaces[p]. Monstra autem, quæ contra formam humani generis conuerso more procreantur, liberi

a l.3. de testib. l. debitoribus. 31. de re iudica.
b l. nõ distinguemus. 32. §. cum quondam. 13. De recep. arb. l. sed ad des. 19 §. 9. loca. l. diui. 17. de iur. patro.
c l. 3. de his quæ in test. delen. l. Aemylius. 39. de minor.
d l. j. h. t. l. 3. C. eod.
e l. oratione. 16. de spõs. l. j. de reb. eor.
f l. j. h. t. l. 3. C. eo.
g l. a. l. 3. in fi. C. de legi. l. j. h. t.
h l. j. in fi.
i l. 3. hoc tit. ubi uide Iason. & Dd.
k gl. final. & Dd. in l. digna uox. 4. C. de leg. Bal. in l. 2. num. 3. C. de legib. Bart. in l. 2. §. fi. de opt. legat. Bal. cõsi. 161. proponitur. nu. 2. uol. 3.
l l. 4. 6. de recep. arb. l. est receptum. 12. de iurisd.
m l. fin. hoc tit. l. j. ad leg. Aqui.

a Inst. de act. in prin.
b c. forus. de uer. signifi.
c l. 1. & 2. h. t.
d Cic. in Verr. 3.
e l. 2. hoc tit.
f l. qui furere. 20. h. t. in prin. Inst. de cap. dimi.
g l. de statu. 15. ubi gl. de testa.
h l. eius. 41. ubi glo. ad uerb. status. ff. cer. pet.
i in Eunucho.
k uide]. de c. dim. Inst. e.
l l. 3. h. t.
m l. seruitutem. 209. de reg. iu.
n l. in multis. 9. hoc titul. Dec. in l. 2. de reg. iur.
o l. quæritur. 10. hoc tit. l. repetundarum. 15. §. fin. de testib.
p Bal. in l. quoties. 12. numer. 10. 11. 12. C. de suis & leg. hæred.

beri non sunt, nec ius liberorum in bonis parentum habent[a]: etiamsi matri ad ius trium liberorum consequendum prosunt, ut uoluit Vlpia.[b] cuius sententiam, ut minorem, Iustin. in Pandectas retulit. quamuis Paulo contrarium placuit[c], cuius ideo non integrè responsum hîc recitatur. Porrò qui adhuc sunt in utero, etsi incertus adhuc eorum est sexus, tamen pro natis utilitatis causa habentur[d]: postquam nati scilicet sunt: nam in id usque tempus omnia iura illis integra reseruantur[e]. Etenim si nati non fuerunt aut mortui nati sint[f], aut antequam perfectè nascantur, hoc est uterum matris egressi sint, extinguantur[g], perinde atque si in uiuis nunquam fuissent, habentur[h].

4 Iure gentium oēs homines aut liberi sunt, aut serui. Liberi sunt, penes quos libertas est: quæ est naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi quid ui aut iure prohibeatur[i]. Serui à seruando dicuntur, quòd homines bello captos seruare, nō occidere solent: id enim semper inhumanum est uisum[k]. suntque illi qui iustam seruitutē seruiunt, propriè serui. Seruitus autem est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno cōtra naturam subijcitur[l]. Seruorum una & par omnium est conditio. nam tam iure gentium, quàm ciuili, nullo loco aut numero habentur[m]. Etenim neque personam habent[n], nec caput[o]: & consequenter, nec statum[p], qui in tribus capitibus (ut dixi) consistit.

5 Liberorum porrò hominum conditio uaria est. Alij enim sunt ingenui, alij libertini. Ingenui iure naturæ sunt, qui ex matre libera nascuntur[q]. Dico, iure naturæ, quod in ingenuitate maximè attenditur. nam iure ciuili, liberos ex iusto matrimonio conceptos sequi patrem, etiam quo ad statum attinet, uerius[r] est: reliquos uerò extra matrimonium conceptos, cum patrem nullum iustum habeant, quem iure ciuili sequantur, iure naturæ censeri conditione matris[s]. quæ si libera est, liberi nascuntur ingenui: si serua, cum qua non possunt contrahi iustæ nuptiæ[t], serui generantur[u]. Ingenuorum hominum rursus partim iusti sunt, partim iniusti. Iusti, qui ex iustis, id est legitimis & perfectis iure nuptijs procreantur[x]. Iniusti, qui nascuntur ex iniusta illegitimaque coniunctione: ut ex iniustis nuptijs, contubernio, concubinatu, promiscuo damnatóue coitu, adulterio, incestu, &c[y]. inter quos tamen multiplex est differentia[z]. Libertini uocantur, qui ex iusta seruitute manumissi sunt[a]. Horum status antea erat tripartitus. alij enim ciues efficiebantur Romani, alij Latini, alij dedititij: de quibus consulendus est Theophilus[b]. Sed postea, sublato hoc discrimine, omnibus quocunque modo manumissis plenam libertatem & ciuitatis Romanæ ius Iustinia. contulit[c]: quod antè tantum ingenuis Anton. concesserat[d]. Sed noster pro usu sui temporis discrimina liberarum personarum uelut & rerum sustulit[e].

DE IIS QVI SVNT SVI VEL ALIENI IVRIS. Titul. VI.

1 *De tertia hominum diuisione.*
2 *De dominica potestate.*
3 *De patria potestate.*

1 NVnc uideamus de tertia hominum diuisione, nempe de statu & conditione personarum ciuili. Caput quisque liber homo iure ciuili duplex habet (nam primum iuris naturæ & & gentium esse diximus) uidelicet ciuitatem, quæ amittitur media capitis diminutione[a]: & familiam, cuius iura minima capitis minutione imminuuntur[b]. Prius caput ad ius ciuitatis publicum spectat: de quo iure cum nulla peculiaris tractatio sit in Pandectis instituta, huius quoque capitis expositio, uelut aliena & impertinens, est hîc omissa. Posterius caput ad ius priuatorum refertur: quod cum omne exponere iuris compositores his libris uoluerint[c], illius quoque capitis declarationem prætermittere non de-

2 buerunt. Quod igitur ad statum capútque familiæ attinet, iure ciuili liberi homines, alij

3 sui iuris censentur, alij uerò alieni. Qui sui iuris sint, ex his qui alienæ potestati subijciuntur, intelligi potest. Vlpia. titul. 4. Sui, inquit, iuris sunt familiarum suarum principes, id est pater, mater familiæ. In aliena autem potestate sunt, primò serui: quæ quidem potestas etsi ex iure gentium in Romanam ciuitatem uenit, tamen iure ciuile mitior est, quàm iure gentium. Nam licet apud omnes peræquè gentes animaduertere possumus, dominis in seruos uitæ necisque potestatem esse: & quodcunque per seruum quæritur, domino acquiri: tamen humanitatis intuitu, nimia dominorum asperitas iure ciuili, & principalibus constitutionibus est coercita, & intra gyrum rationis moderatique imperij, uinculis le-

c l. j. C. de Lat. lib. tol. l. j. C. de ded. liber. d l. in orbe. 17 de sta. hom. e tit. de censib. de excus. tut. Inst. de excusat. & de usucap. a l. 2. l. 7. de cap. dimin. in prin. Inst. eod. b l. 6. de cap. dimin. c l. j. §. huius studij. suprà, de iust. & iur. ubi dixi.

a l. non sunt liberi. 14. hoc tit. Pau. li. 5 Sent. tit. de intest. suc.
b l. quæret. 135. de uerb. signifi.
c d. lib. 5. Sent.
d l. qui in utero. 7. & 26. hoc tit. l. quod dicimus. 231. de uerb. sig.
e l. cum quidam. §. j. de acq. hær. l. antiquæ. si pars hær. pet. l. alim. de collat bonor.
f l. qui mortui de uerb. sig.
g gl. ad uerb. legibus. in c. j. l. hoc autem. de his qui fru d. ds. poss.
h Iurib. præall.
i l. 4. hoc tit.
k Bart. in l. in laqueum. de acq. rer. dom.
l l. 5. hoc tit. l. manumissiones. sup. de iustic. & iure.
m l. quod attinet. 32. de reg. iur.
n l. 3. ne quis eum qui in ius uoc.
o l. 3. de cap. demin.
p in prin. de cap. demin. Inst. uersic. seruus. l. 4. §. eo tit.
q d. l. 5. uersi. ingenui. hoc tit.
r l. cū legitimæ. 19. h. t.
s l. lex naturæ. 24. h. t.
t l. cum ancillæ. 3. C. de incest. nupt.
u d. l. cum legitimæ. 19. h. t. l. partum. 7. C. de rei uendicat. Vide quæ dixi Instit. tit. De ingen.
x l. septimo 12. l. imperat. 18. hoc tit. l. 4. 5. 6. §. tit. 1.
y l. Paulus. 11. l. uulgo. 23. l. lex naturæ. 24. h. t. l. 5. C. de nupt.
z uide C. de natur. lib. auth. ex complexu. C. de incest lib. & quæ dixi Instit. de nupt. de cogna. success. & Sen. a Orphit. & Mathe. fill. ac alios in tracta. de success. ab intest.
a l. libertini. 6. hoc tit.
b in Inst. de libert.

gum conſtricta[a]. Deinde in poteſtate noſtra ſunt liberi, quos ex iuſtis aut opinione ſaltem 3
iuſtis[b] nuptijs procreauimus[c]. Quo in numero etiam recenſentur legitimati, aut per ſubſe-
quens matrimonium[d], aut per oblationem curiæ ciuitatum[e], aut per ſpeciale diploma prin-
cipis[f], quod quidem ad hanc ciuilem poteſtatem attinet[g]: item legitimi facti per adoptio-
nem[h]: de quib. paulo pòſt dicetur. Porrò illegitimi, ſpurij & naturales in poteſtate nõ ſunt:
quia cum non ex iuſtis nuptijs procreati ſunt, pro liberis iure ciuili (ex quo eſt patria pote-
ſtas) non agnoſcuntur[i]. Eſt igitur hæc poteſtas propria ciuium Romanorum[k]. Nam etſi re-
uerentia & obedientia parentibus iure naturæ & gentium debetur[l], tamen longè maior, &
proinde alia eſt Romanorum in liberos poteſtas: quippe quę antiquitùs omnino dominį-
cæ par eſſet, cùm ius negandi indicta cauſa, & diſtrahendi filium ex l. Romuli atq; etiam Mo
ſaica[m] (quæ eſt uetuſtiſsima) parens obtineret[n], conſequereturq; contra ius & uotum natu-
ræ[o], quo parẽtes theſaurizant liberis, nõ è diuerſo[p], omnia quæ filij quæſiuiſſent[q]. Poſtea ta-
men, creſcente unà cum Imperio populi humanitate, edocenteq; paulatim natura & com-
muni parentum uoto, liberos ingenuos ingenuè liberaliterq; eſſe habendos, ac meritis po-
tius & officio quàm minis ad obedientiam prouocandos[r], multa emendata & ad humani-
tatis rationem reuocata ſunt: ita ut nec patri quærantur indiſtinctè nunc omnia, quæ filius
ſuo labore & induſtria parauit[s]: nec crudeliter ſæuire in liberos[t], neq; eos occidere[u], diſtra-
here[x], oppignorare[y], exhæredare, abdicare[z] pater poſsit: imò alimẽta ijs uictũq; quærere, &
ſuppeditare[a] cogatur. Nec ius Sax. multũ ab hoc iure ciuili recedit, niſi quòd uſumfructum
quem ad uitam in bonis liberorũ pater habet[b], tantũ uſq; ad nuptias uel emancipationem
ei relinquat[c]. Quin & feminæ hoc iure (nam ciuili ſecus eſt[d], niſi quo ad operas & cõiugale
obſequium[e]) in poteſtate maritorum ſunt, ut plerìq; arbitrãtur[f]: etſi non deſint qui diſſen-
tiant[g]. marito tamen mortuo, ſui iuris efficiuntur, neq; redeunt in poteſtatẽ patris[h]: nec mo
dò à poteſtate mariti, uiduæ liberantur, ſed omni etiam iure maritali, puta familiæ, dignita-
tis, domicilij[i], &c. etiamſi iure ciuili uiduæ hæc omnia retineant[k].

DE ADOPTIONIBVS, ET EMANCIPATIONIBVS, ET ALIIS modis, quibus patria poteſtas ſoluitur. Tit. VII.

1. *Quid ſit adoptio.*
2. *Quotuplex.*
3. *Cauſa efficiens: & qui quos adoptare poſsint.*
4. *Cauſa formalis: & de ſolennitatibus adopt.*
5. *Effectus adoptionis.*
6. *De emancipatione, & reliquis modis, quibus patria poteſtas ſoluitur.*

HActenus dictum eſt, qui nam poteſtati alienæ ſubijciantur: nunc conſequenter, quib.
modis ijdem ab ea liberentur, exponamus. Liberantur autem ſerui dominica pote-
ſtate, per manumiſsionẽ: filij patria, per adoptionem, emancipationẽ, & alios quoſ-
dam modos. Nam per adoptionẽ tranſit filiusfa. è ſacris poteſtateq; ſui patris in familiam
alienã. Itaq; adoptio eſt modus cùm inducendæ, tum ſoluendæ tranſmutãdæq; poteſtatis.
Eſt autem adoptio, legitima extranei hominis in familiã aſſumptio[a]: ſiue, actus legis, quo 1
filiumfa. facimus: ſiue, ut habet Theop.[b] eſt actus legitimus naturã imitãs, ad eorũ qui libe-
ros non habẽt, ſolatium inuentus. Verbum legitimus, oſtẽdit hunc actum iuris ciuilis eſſe[c].
Etſi enim apud alias quoq; gentes uſurpata fuit adoptionis ratio[d]: tamen quia peculiarem
quandam & ciuilem adoptandi formam Romani habuerunt, meritò ea ad ius ciuile, ſicuti
& teſtamẽti factio, refertur. Ea uerba, ad ſolatium eorũ, cauſam finalem introductæ adoptio
nis oſtendunt: ut uidelicet defectũ naturæ lex ſuppleat, & ſterilitati aut mortalitati deficien-
tium familiarũ medeatur. Adoptionis autẽ nomen generale eſt, & in duas tribuitur ſpe- 2
cies: quarũ altera adoptio ſimiliter dicitur, altera arrogatio. Adoptantur filijfam. arrogãtur
qui ſui ſunt iuris. Cauſa efficiens adoptionis, eſt lex quæ eam introduxit, & cõſenſus eo- 3
rum qui hoc actu utuntur. Oportet enim adoptantem, & eum qui adoptatur, conſentire[e]:
hac

u l. 5. de parric. l. j. C. de his qui par. uel li. occid. *x* l. j. C. de pat. qui fil. diſtrax. *y* l. qui filios. 6. C. quæ res pig. *z* l. abdicatio. 6. C. de patri. poteſt. uide infr. de lib. & poſt. & quæ dixi Inſt. de exhær. lib. *a* l. pen. hoc tit. tot. tit. de li. agn. & C. de alend. lib. *b* l. fin. C. de bon. mater. Inſt. per quas perſ. nob. acq. *c* Land. lib. 1. art. 11. Fach. diff. 19. Reinh. diff. 36. *d* l. aiduæ. 18. C. de nupt. *e* Aug. Fab. & Dd. Inſt. ad S.C. Tertyll. uide Tiraq. in legib. connub. in princ. glo. Sax. art. 31. lib. 1. *f* Land. lib. 1. art. 31. Fachſſ. diff. 6. & 8. per art. 45. Lãd. lib. 3. *g* Zobel. ad art. 45 lib. 3. & art. 31. lib. 1. *h* Tiraq. in ll. connub. poſt ll. communes. nu. 66. cum ſeq. *i* Land. lib. 3. art. 45. Fach. dif. 67. *k* l. filij. 22. §. uiduæ. ad manicip. l. fin. C. de priui. ſcho. li. 12. *a* Gel. lib. 5. cap. 19. *b* In princ. Inſt. eo. *c* l. actus legitimi. 77. de re iud. *d* Plut. in uita Theſ. Ioſeph. in antiquit. Iud. Demoſt. in orat. περὶ Λεωχάρου. *e* l. 5. l. neq; abſens. 24. hoc tit. l. nec auus. C. de emancip. lib.

a l. 1. & 2. hoc tit. Spar. in uita Hadriani.
b Vlp. tit. 7. c. 2. c. per latum. 8. c. peruenit. 11. c. penultim. qui fil. ſint. leg. l. diuus. 59. §. 1. de rit. nupt.
c Vlp. tit. 5. l. 3. 4. cum ſeq. h. t.
d l. cum quib. eo. C. de natur. lib. c. tãta. c. per uenerabilẽ. Qui fil. ſint. legi. §. ſi quib. in auth. quib. mod. nat. eff. ſui. §. quib. 2. Inſt. de hær. quæ ab inteſt. uid. quæ dixi in §. fin. Inſtit. de nupt.
e §. quibus. 2. in uerb. curiæ ciuitatum. ubi dixi Inſt. de hæred. quæ ab inteſt. l. cõmunium. 9. C. de natur. li. in auth. quib. mo. nat.
f c. t. §. naturales. ubi Dd. 5. de feud. defin. in uſib. feud.
g uid. Ang. & alios, in auth. quib. mo. nat. eff. ſui. Bar. et Dd in l. ſi is qui pro emptore. de uſucap. Bal. in l. eam. C. de fideicom. Iaſ. in. l. clariſsimi. C. eo. Alex. conſi. 2. uiſis. uol. 2. Schurff. conſi. 2. ueritas. cent. 1. Tiraqu. de nob. ca. 15. nu. 21. 22.
h in princ. Inſt. de adop. Vlp. tit. 8.
i l. Paulus. 11. l. uulgo. 23 cum l. ſeq. ſ. tit. 1.
k l. 3. 4. 5. 6. 7. 8. hoc tit.
l l. 2. & de iuſt. & iur.
m Exod. 21.
n Dionyſ. lib. 2. l. 2. l. in ſuis. 11. de li. & poſth.
o l. nam etſi. de inoff. teſt. l. ſcripto. unde lib. Lul tim. de bon. dam.
p 2. Corinth. 12.
q Inſt. per quas perſ. nob. acq.
r l. ſi. quãdo. 35. §. illud. C. de inoff. teſta.
s Inſt. per quas perſ. nob. acq. l. ſui. C. de bon. quæ lib.
t l. 3. C. de pat. poteſt. tot. tit. de obſeq. à lib.

hac tamen adhibita distinctione, ut si quis à patre in adoptionem detur, sufficiat eum uoluntati patris non contradicere[a], in arrogatio autem expressus consensus desideretur[b]. Ex quo patet, cur adoptari infans, non autem arrogari possit[c]. Cæterorum autem, inter quos iura agnationis cōsequuntur, non est necessaria approbatio[d]. ut enim inuitis agnascuntur fratres & agnati, ita & adoptantur. Præterea sciendum est, non consensum tantummodo requiri, sed opus esse etiā ut personæ ad adoptionē sint idoneæ: quædā enim adoptare adoptarí'ue prohibentur. Adoptare non possunt feminæ, nisi ex indulgentia principis[e] (quorum enim adoptent, cùm liberos non habeant in potestate[f]?) licet rectè adoptentur[g]. Item castrati[h]. nam cum generare nequeant, nec adoptare quidem possunt. Adoptio enim naturæ imitatrix, tantùm in ijs locum habet, in quibus natura habere potest[i]. Itaq; spadonibus, quibus meatus seminis uitio impediti contortiq; sunt, cùm spes sit, uitio sublato, eos ad generandum fore idoneos, adoptio minimè est inhibenda[k]. Eâdem ratione minor decem & octo annis adoptare nequit: uix enim per ætatem pater esse potest[l]. ut nec facilè minor sexaginta annis: quia cōiugio operam dare debet, ad replendam liberis ciuitatem[m]: naturæq;, quæ ut nascēdi, ita gignendi legem præscripsit[n], ductum sequi potius, quàm instar currucæ alienos pullos quodammodo excludere, atq; habere pro suis[o]. Maioribus porrò 60. annis meritò permittitur adoptandi facultas: quia potētiam gignendi ad id tempus emarcescere physici[p] tradunt: unde nuptiæ post eam ætatem, quasi libidinis magis quàm liberorū causa initæ, olim improbabantur[q]. Præterea uidēdum est, an nō debeat permitti ei qui uel unum habebit uel plures liberos, adoptare alium: ne aut illorū quos ex iustis nuptijs procreauit, diminuatur spes, quam unusquisq; liberorum obsequio sibi parat: aut qui adoptatus est, minus percipiat, quàm dignum sit eum cōsequi[r]. Adoptari nequit absens[s], quia per alium nequicquam ea solennitas expeditur[t]: is qui non decem & octo annis minor sit eo, cui in adoptionem datur[u]: semel à patre adoptiuo emācipatus, idq; odio leuitatis[x]. Impuberem adoptare concessum[y], arrogare nisi ex iustissimis causis prohibitum[z]: præsertim si tutor, ad euitandam rationum reddendarum necessitatem, pupillum arrogare uelit[a].

4 Illud sciendū est, adoptionē nō solùm loco filij, sed nepotis, quasi ex filio nati, item pronepotis[b], atq; ita deinceps, rectè fieri: loco autem fratris, quem nemo natura gignit, nequaquam[c]. In adoptionibus autem uariæ olim usurpabantur solennitates[d], quas Iustin.[e] abrogauit, ut plerasq; omnes ipsius seculo obsoletas: uoluitq; constare adoptionem, si pater apud magistratum, penes quem legis esset actio, id est, libera & ordinaria iurisdictio[f], decreto iudicis[g], & actis publicis seu scripturis[h] interuenientibus[i], filium non contradicentem daret in adoptionem. quod ita interpretantur Dd. ut etiam extra acta & locum iudicij, adoptionem coram iudice fieri permittant[k], sicut & emancipationem[l]. Cæterùm iure Sax. non modò arrogatio, sed etiam adoptio apud acta coram iudice fieri debet[m]. Arrogatio quo periculosior, eo pluribus erat obnoxia ceremonijs & cautionibus, fiebatq; in comitijs consensu populi[n]. nunc fit authoritate principis[o], in quem populus ius suum transtulit, iure Sax. ut dixi, sola magistratus municipalis authoritate interposita[p]: adhibita tamē causæ cognitione. ut, si fortè minor sit arrogādus, diligēter perpēdatur, cōducibilis sit illi arrogatio, nec ne[q]. In pupilli insuper pupillæ'ue arrogatione id seruatur, ut arrogator caueat, si impubes decedat, restituturum se quæ ex bonis eius consecutus fuerit, illis ad quos ea res peruētura esset, si arrogatus in suo statu permāsisset[r]. Id etiā annotandū, ad tēpus nō fieri adoptionē: quia morib & naturæ haudquaquā cōuenit, tēporalē filiū habere[s]. Si tamē quid ex solēnib. omissū sit, solet à pricipe impetrari adoptiōis cōfirmatio[t], nisi in alterius uergat detrimētū[u].

5 Adoptio non ius sanguinis, nam illud iure ciuili nec dari nec adimi potest[x], sed ius agnationis inducit[y]. Et olim quidem adoptati in omnibus iura iustorum liberorum obtinebant[z]: quæ quidem etiam nunc durant, si ante emancipationem pater adoptiuus decedat. cæteroquin ciuilis adoptionis actus, contraria emancipationis solennitate planè dissoluitur[a]. Illud sanè contra ueteris iuris obseruationem Iustin.[b] introduxit, ut adoptiuus in potestatem adoptantis hodie nō transeat, nisi eum aui materni sacris inseritur. Arrogationis tamē iura intacta reliquit[c]: unde etiam hodie arrogatus potestati patris cum omnibus bonis

a l. in adoptionibus. §. hoc tit.
b d. l. 5.
c l. etiam. 42.
d l. cùm adoptio. 7.
e §. feminæ. Institu. eo. l. si suspecta. 29. §. fin. de inoff. testam.
f §. cæteri. Inst. de here. qual. & diff. d. §. feminæ. l. illud. 4. §. ad testamēta. ff. de bon. pos. cont. tab.
g l. hæc autē. 20. l. nam & feminæ. 21. hoc tit.
h l. 2. uersi. illud. hoc tit.
i l. adoptio. 16. hoc tit.
k d. uersi. illud. l. arrogato. 30. §. fi. hoc tit.
l d. l. arrogato. §. non tantùm.
m l. 1. sol. matr.
n Valer. lib. 2. cap. 4.
o l. si paterfam. 15. §. fin. hoc tit.
p Arist. lib. 1. de gene. anim. cap. 18. Gal. de tuend. sanit. lib. 2.
q l. pen. C. de nupt. Suet. in Claudio. Lactan. li. 1. c. 16. Plaut. in Mercat.
r l. nec ei. 17. §. fi. l. si paterfa. 15. §. fi. hoc tit.
s l. neq;. 24. hoc tit.
t l. post mortem. 25. §. fin. hoc tit.
u d. l. si paterf. §. fin. cum l. seq.
x l. adoptare. 37. §. 1. l. qui liberatus. 12. hoc tit.
y d. l. etiam infantem.
z l. 2. C. eo. §. 1. Inst. eo.
l. nec ei. 17. §. 1. h. t.
a l. nec ei. 17. l. nonnunquam. 32. hoc tit.
b l. si quis nepotē. 10. l. adoptiones. 43. l. adoptare. 37. l. si is qui nepotē. 44. l. cùm nepos. 6. l. si paterfa. 15. § qui duos. 1. hoc tit.
c l. nec apud. 7. C. de hered. inst.
d uide Caium Inst. lib. 1. Gel. lib. 5. cap. 19.
e l. fi. C. eo.
f l. 2. in princi. l. 3 l. 4. hoc tit.
g Alex. consi. 126. ad

utramq; nu. 11. uol. 4. h l. emācip. 11. C. de fid. instr. c. quoniā ei. de proba. i l. pen. Inst. quib. mod. ius patr. po. solut. k Ang. in §. preterea. Inst. quib. mod. ius pat. po. l. j. de off. cōs. l l. 3. l. fin. C. de emāc. d. §. preterea. C. emanci. 11. C. de fid. instrumē. m Remb. diff. 51. per art. 30. lib. 2. n Gell. preall. loco. o l. 2. hoc tit. p Reimb. diff. 51. q l. nec ei. 17. hoc tit. r l. nō aliter. 18. cum ll. seq. s l. quæsitū. 34. hoc tit. t l. adoptio. 38. hoc tit. u l. nam ita. 39. hoc tit. x l. iura sanguinis. 8. de regul. iur. l. ius agnationis. 34. de pac. l. non nudis. 14. C. de proba. l. parentes. 22. C. de lib. caus. y l. qui in adoptionem. 23 z l. onera. 45. l. ex adoptiuo. 27. l. si paterfam. 15. hoc tit. l. non epistolis. C. de probat. l. j. de bon. pos. contra tab. §. adoptiu. Inst. de exhered. lib. §. in plurimis. Inst. eod. a l. cùm in adoptiuis. penulti. C. eod. l. sed & nepos. 14. b d. l. cùm in adoptiuis. c l. pen. in fin. C. de adopt.

nis subijcitur, & omnino eo est loco quo filij naturales[a]: adeò ut & iura suorum hæredum
consequatur[b], & ne per emancipationem quidem spe successionis priuari posit[c]. Quam-
obrem ut antiqua adoptioni uis constet atq; authoritas, solent patres in adoptionẽ hodie
liberos daturi, prius eos emancipare, atq; ita sui iuris factos, deinceps tradere arrogandos.
Et hactenus de adoptione: nũc de emãcipatione aliquid dicamus. Emãcipatio ab imagi- 6
naria alienatione, per quã olim fiebat, dicta est. emãcipare enim nihil aliud est quàm aliena
te, & uẽdere in perpetuum[d]. Hinc res mancipi dictæ, & mãcipio dare, accipere, &c. Lucret.

Vitaq; mancipio nulli datur, omnibus usu.

Est autem emancipatio, patriæ potestatis per actum iuris solennem dissolutio: qui quidem
solennibus olim uenditionibus & manumißionibus expediebatur[e]: hodie ijs antiquatis,
nuda apud magistratum contestatione[f]. Iure uerò Sax. per nuptias, aut domicilij mensæq;
separationem aut diuisionem, ut quibusdam placet: quanquam tex. solennitatẽ iudicialem
requirere uideatur[g]. quæ tamen iure ciuili non requiritur, sed potest quocunq; loco emãci-
patio coram iudice fieri[h], ita ut scriptura tamen seu actorum interpositio publica intérueni-
re debeat[i]. Alij modi quib. ius patriæ potestatis soluitur, positi sunt uel in casu: ut cum mor-
te tam naturali quàm ciuili, puta deportatione, seruitute, &c. alterutrius, patriæ potestatis
relatio euanescit[k]: uel in lege, quæ propter dignitatem filij patriam potestatem dissoluit[l].
Illud postremò notãdum, dissolutã his modis patriam potestatẽ, tantũ uolente filio per
adoptionẽ redintegrari[m], non etiam eo inuito[n]: nisi cũ ingratos liberos lex in potestatẽ re-
uocat[o], sicuti ingratos libertos, in seruitutem[p]. Cæteroquin in omni adoptione, consensum
utriusq; partis, paulò antè requiri diximus: quare eundẽ requiri & in dissolutione & redin-
tegratione patriæ potestatis, est cõsentaneum: ut scilicet nec inuitus quisquã emancipare[q],
neq; emancipationem accipere[r], neq; potestatem dissolutam redintegrare cogatur.

DE RERVM DIVISIONE ET QVALITATE.

Titul. VIII.

1 *Aliæ res diuini iuris, aliæ humani.*
2 *Res sacræ, religiosæ, sanctæ.*
3 *Res publicæ, communes & priuatæ: earumq; differentiæ.*
4 *Res corporales, incorporales: earumq; qualitates ac discrimina.*

ET hactenus quidem de iure personarum summatim dictum est. nũc ad secundum iu-
ris obiectum, uidelicet res, descendamus. Rerum autem significatio uaria est[a], diuisio
triplex: ac summa quidem & prima in duos articulos diducitur[b]. Nam aliæ res sunt 1
diuini iuris, aliæ humani. Diuini iuris sunt res sacræ, religiosæ, & sanctæ, quæ in nullius ext-
stunt bonis[c]. Res sacræ sunt quæ publicè, id est publica authoritate, & iussu populi, olim 2
à Cõsule, Dictatore, Imperatore, aut alioqui summo magistratu, per solennia uerba præeun
te præfanteq; carmen Pontifice summo[d], hodie uerò in repub. Christiana ab antistite cuius-
que loci, diuino numini consecrantur[e]. Religiosæ res sunt, quæ priuata alicuius uoluntate
& facto religioni dicantur: ut cùm quis mortuum infert in locũ suum[f]. Sanctæ res sunt, quæ
ab iniũria hominũ sanctione aliqua muniuntur: propriéq; sunt illæ, quæ nec sacræ, nec pro-
phanæ uerè dici possunt, sed sanctione & pœnarum terrore à uiolatione defenduntur[g]. In
hisce autem rebus numerantur sanctiones legum[h], muri & portæ ciuitatum: quia pœna ca-
pitis constituta est in eos, qui hæc uiolant[i].
Humani iuris oẽs eæ res esse putãtur, quæ plerunq; in alicuius sunt bonis, & ad homines 3
pertinẽt[k]. Hæ autẽ res quæ humani sunt iuris, iterũ ita diuidũtur, ut aut publicæ sint, aut pri
uatæ. Publicæ sunt, quæ uel iure naturali cõmunes sunt omniũ, eoq; nullius in bonis esse cre
dũtur: uel iure gentiũ aut ciuili publicæ, eoq; imperij & populi sunt Rom. Priuatæ sunt, quæ
ad singulos pertinẽt[l]. Et quidẽ naturali iure cõmunia sunt, aer, aqua, quocũq; ex loco, siue
cœlo siue terra, siue in flumine, siue in riuo, aut ex fonte in publicum[m] profluẽs, mare, & per
hæc littora maris: item lapilli & gemmæ, cæteraq; quæ in mari aut littore inueniũtur[n]. Harũ
rerũ usus iure naturæ omnibus cõmunis est, atq; ita cõmunis, ut utendo quis proprietatem
etiã acquirere posit: quomodo in mari inuẽta nostra fiunt[o]: & ædificio in littore maris po-
sito, soli quoq; cui ædificium impositum est, domini efficimur[p]. Publica sunt iure gentiũ ea,
quorũ usus publicus & cõmunis est, proprietas autẽ nullius priuati, sed imperij Ro. de hu-
ius enim iure agimus, & eò accõmodari diuisiones putandum est: ut flumina portus, ius pi
scandi, nauigãdi, usus riparũ[q], &c. quæ & proprietate & usu differũt à cõmunib. Nam 1. com
munium proprietas nullius est, prout diximus: publicarum rerum proprietas etsi nullius
est in in bonis & patrimonio[r], tamen ad aliquem populum (unde & publica quasi alicuius
populi

a l. 2. in fi. d. l. si paterfamiliâs. d. l. arrogato.
b d. l. arrogato. §. fin. l. qui in adoptione.
c l. 2. C. eod. §. cùm autẽ. Inst. eod.
d uid. quæ dixi ad §. præterea. Inst. quibus mod. ius pat. po.
e §. præterea. Inst. quib. mod. ius patr. potest. sol. Caius Theophil. in inst.
f l. si C. de emãcip liber.
g Land. lib. 2. art. 19. Remb. pte ult. diff. 32.
h §. præterea. Inst. quib. mod. ius patr. po.
i l. emãcipatione. 11. ubi Dd. C. de fid. instru. c. quoniã contra. de fid. inst. l. 3. C. de emãcip. l. ne arbitrari. C. de arb.
k uide Inst. quibus mod. patr. po. sol.
l l. ult. C. de cõsu. lib. 12. §. filiusfam. Inst. quib. mod. pat. po.
m l. qui liberatus. 12. h. t.
n l. fin. ĩ. tit. 1.
o l. unic. C. de ingra lib.
p tot. tit. C. de ingra. lib.
q l. nec auus. 4. C. de emanc. lib.
r l. iubemus S. C. eod. tit. uid. gl. et Dd. in d. l. 4.

a uid. l. 5. 7. 23. de uerb. signif. Iaſ. in l. j. nume. 43. de uerb. sign. Alb. in dictio. uerb. res.
b l. j. hoc tit.
c §. nullius. Inst. eo.
d l. in tãtũ. 6. §. sacræ. 2. hoc tit. §. sacræ. Inst. eo.
e In nouell. de Eccles. & titul. ut null. fabr. orat. dom tot. tit. ex̃. de cõs. Eccles.
f d. l. in tãtũ §. religiosũ. 3. §. religios. Inst. eod.
g l. sanctum. 8. ubi Bud. hoc tit. Mac. li. 3. ca. 3.
h l. sanctio. 41. de pœn. l. sacra. 9. §. propriè. 2. hoc tit.
i d. l. sanctum. d. l. sacra. l. fin. hoc. tit.
k l. j. in prin.
l l. j. hoc tit.
m uide quæ dixi ad §. 1. Inst. de rer. diuis.
n l. 2. & 3. hoc tit.
o l. item lapilli. 3.
p d. l. in tantũ. hoc tit.
q l. nemo. 4. l. riparũ. 5. hoc tit. §. flumina. cum duob. sequent. Inst. eo.
r l. sed Cels. 9. l. littora. de cont. empt.

populi dicuntur[a]) pertinet iure gentium, puta aut occupatione ueteri, qua quiſq; populus in diuiſione gentium uacua occupauit, aut occupatione belli ac uictoriæ, qua res gentium uictoris populi[b] Romani factæ ſunt. 2. Rerum communium proprietas acquiri à ſingulis, ut dictum eſt, poteſt, quia nullius eſt in bonis: res publicæ acquiri hoc modo per occupationem à ſingulis non poſſunt, quia ſunt factæ alicuius populi[c], cui ius ſuum auferri nequit. Vacua enim occupatione quæruntur, non etiam iam alteri quæſita, & publicè priuatéue poſſeſſa[d]. 3. Differunt uſu. Nam communium uſus indifferenter omnium eſt hominum, ut apud Poetam:

Quid probibetis aquas? uſus communis aquarum eſt. Item:
—Litusq; rogamus
Innocuum, & cunctis undamq; auramq; patentem.

At uſus rerum publicarum non eſt omnibus communis, ſed alicuius tantum populi, puta Romani[e], aut cuius res ſunt publicæ: cuius populi duntaxat ciues, ſubditi, & ſocij his rebus uti poſſunt. Iure ciuili publica ſunt, quæ non ad omnes homines, neq; uniuerſum populum regionis, ſed aliquam ciuitatem pertinent: ut theatra, ſtadia, & ſi qua ſunt alia communia ciuitatum[f]. quæ proculdubio ab uniuerſalibus rebus populi, ueluti magis ſpeciales diſtant. Verbi gratia: Theatra urbis Romæ illius ſunt urbis, & ciuium in illa habitantium, non etiam totius populi Romani per omnes prouincias diffuſi: nec contrà publicæ res populi Romani, quæ ad imperium maieſtatemq; populi pertinent, hodie regalia dicuntur[g], ad illam Romæ uniuerſitatem pertinere exiſtimandæ ſunt: maximè tempore Iuſtiniani, quo imperium & ius publicum populi ab urbe Roma erat ſeparatum, & in Thraciam, ſcilicet Conſtantinopolim, quæ ſedes tum principum fuit, & noua Roma dicta eſt, translatum. Res igitur publicæ, & proprietate & uſu, referuntur uniuerſaliter ad populum, longè lateq; diffuſum, & præſertim in iure noſtro Rom. ad imperium pop. Rom. uniuerſitatis uerò res, ad ciuitatem, communitatemq; certo loco circumſcriptam. Ab his autem multum diſtant res, quæ ſunt in publico ciuitatis patrimonio[h]. nam hæ iure priuatorum poſsidentur, & ſunt in dominio reipub. nec uſus earum ad ſingulos pertinet, ſed in reipub. patrimonium conuertitur. at res uniuerſitatis, de quibus hîc agimus, propriè nullius ſunt in bonis: uſu uerò ſingulis patent. Pleraq; uerò priuata ſunt, hoc eſt ſingulorum, quæ uarijs ex cauſis, ut traditione, occupatione, uſucapione, cuiq; acquiruntur[i].

4 Tertiò res diuiduntur in corporales & incorporales: quarum hæ tantùm intelliguntur, ut ſunt quæ in iure conſiſtunt, ſeruitutes, obligationes, &c. illæ corporaliter exiſtunt, & ſub aſpectum oculorum ſenſumq; tactus cadunt: ueluti fundus, ueſtis, homo, aurum, aliæq; res innumerabiles[k]. Tangere enim aut tangi, niſi corpus, nulla poteſt res: ut eſt apud Lucretiū. Rerum qualitates uocant I. C. propria & accidentia, quæ ſunt extra rerum ſubſtantiam: ut quòd res corporales tangi, poſsideri, detineri, & conſequenter uſucapi poſsint[l]: incorporales propriè nec tradantur[m], neq; poſsideantur[n], nec uſucapiantur[o]: quòd corporales diuiſionem recipiant[p], uel natura uel ſaltem intellectu[q]: & aut mobiles ſint, aut immobiles, aut mouentes[r]: incorporales nec diuidi poſsint[s], neq; ad numerū mobilium immobiliúmue aggregari[t], niſi per interpretationem, cum pro ſubiecta materia id fieri neceſſe eſt: quo caſu plerunq; pro immobilibus habentur[u].

a in prin. Inſtit. de pub. iud.
b l. 3. Ne quid in loc. pu. l. bona. 15. cum ll. ſeq. de uerb. ſig.
c d. l. 3. Ne quid in loc. pub. l. quod in littore. 14. de acq. rer. dom.
d uide quæ dixi in §. 1. & § fere. 8. cum ſeq. Inſt. de rer. diuiſ.
e l. 2. & l. 3. de fluminib. l. 3. Ne quid in lo. pub.
f §. riparum. Inſt. de rer. diui.
g in uſib. feud. titul. quæ ſint regal.
h uid. d. l. ſed Celſus. 9. de cont. emp. l. quod in littore. 14. de acq. re. dom.
i §. ſingulorum. Inſt. eo. ubi de tota hac materia, uide quæ ſcripſi.
k d. l. 1. §. quædam.
l l. 3. & tot. tit. de acq. poſſ.
m l. ſeruus. §. incorporales. de acq. re. do. l. 2. §. ſi iter. de act. empt. l. ſi ergo. 13. §. 1. de pub. in rem actio.
n l. ſequitur. §. uiam. de uſucap.
o d. § uiam. l. ſeruitutes. 14. de ſeruit.
p Inſt. de uſu & hab. in prin.
q l. Meuius. 68. §. 1. de lega. 2. l. in executione. 85. de uerb. oblig.
r l. mouentium. 93. de uerb. ſignif. in princi. Inſt. de uſucap.
s l. 2. §. & harū ubi Iaſ. num. 2. l. ſtipulationes. 72. ubi Bart. de uer. obli. l. uiæ. 17. de ſeruit.
t l. à diuo Pio. 15. §. in uenditione. ubi Iaſ. de re iudicat. l. quam Tuberonis. 7. ubi Bart. de pecul.
u uid. l. iubemus. 14. ubi Dd. C. de ſacroſ. eccle. & in l. j. C. ſi ad. tranſlatè Tiraq. in retract. lig. gl. 6. & 7. §. 1.

DE SENATORIBVS.
Tit. IX.

QVod ad tertium iuris obiectum, uidelicet actiones (quo uerbo totum iudiciorum ordinem, quæq; in ijs diſceptantur, comprehendimus[a]) attinet, in primis neceſſarium eſt, de generibus, officio ac iuriſdictione magiſtratuum, & eorum qui iudicijs præſunt, exponere. Magiſtratuum Rom. duo ſunt præcipuè genera, alij enim domi, alij foris rempub. adminiſtrabant. Ac domi quidem præcipuam reipub. curam Senatus ſuſtinebat: quem ordinem à Romulo inſtitutum memorant, allectis centum numero ciuibus, qui ad gubernacula ciuitatis ſedentes, conſilio & authoritate rempub. temperarent, quosq; ob reuerentiam Patres, ab ætate Senatores appellauit[b]. Senatorū triplex erat ordo: alij patricij, quòd centū illis patribus à Romulo lectis geniti eſſent, nominabantur: alij conſcripti, quia regum, Coſſ. cenſorum decreto in Senatu adſcripti: alij pedarij, quibus nondum in ordinem relatis, ius dicendæ in Senatu ſententiæ non erat: ſed tantùm ut pedibus in aliorum irent ſententiā, eamq; ſuffragio comprobarent, conceſſum[c]. Sed hæc diſcrimina diuturnitate temporis exoleuerunt, omnesq; ſenatores & patres conſcripti appellati[d]. ʻPoſtea ſub Auguſtis

a Inſt. de iur. natu. gent. & ciu. b Liui. lib. 1. dec. 1. Dionyſ. lib. 2. Feneſt. de magiſt. cap. 1. Pomp. de magiſt. cap. 3. c Fen. prea. lo. d Dionyſ. lib. 2. paſſim. Cic. Liu. Saluſt. &c.

a l. pecun. 178. §. actionis. 2. de uerb. ſig. § fi.

Augustis obtinuit, ut tantùm pro senatoribus essent patricij, hoc est principis consiliarij[a], consules & illustres, horumq; liberi: quòd his tantùm in senatu sententiæ dictio esset, ut testatur Vlp.[b] nisi is locus à Triboniа. est interpolatus[c]. Ex quo apparet, eius ætate inter illustres & clariss. necdum fuisse differentiam, quæ postea secuta est[d], sed utroq; nomine senatorij ordinis homines fuisse designatos[e]. Id cõstat, maximã olim Senatus & dignitatem fuisse, quæ liberis uxoribusq; communicabatur[f], & authoritatem: cùm Reges, Dictatores, Coss. & initiò etiam Augusti, nihil magni, inconsulto inuitoq; Senatu molirentur. Hinc tot orationes Principum in Senatu habitæ[g], quibus quod statui cupiebant, id prius Senatui iustum æquumq; esse persuadere conabantur.

a §. sed ex nostra. Instit. quib. mo. ius patr. potest. soluit. l. fi. C. de consul.
b l. fin. hoc tit.
c Cuiac. in rub. C. de dig. lib. 12.
d Duar. lib. disput. 2. ca. 1 Ias. in l. 1. de off. eius cui mand est iurisd.
e l. speciosas 100. de uerb. signif. l. j. C. de sent pass.
f l. 1. 5. 6. 7. 8. 9. 12. hoc tit.
g l. orat. 16. de spõs. l. 3. de donat. int. uir. et ux. l. cùm hi. 8. de transac. l. j. de tutor. & curat. dat. l. j de feri.

DE OFFICIO CONSVLIS.
Titul. X.

PRæcipuam Romæ fuisse Consularem potestatem, quæ ad exemplum regiæ dominationis fuit inducta, minimè ambigitur. Exactis enim regibus, duo Coss. qui reipub. consulerent, creati sunt: penes quos summum imperium atq; ius uti esset, lege rogatum est[a]: neq; quippiam de regia potestate ademptũ, præterquã quòd annuũ imperium fuit. Postea paulatim eneruari ea potestas cœpit, primò legibus Valerij Publicolæ: qui ne per omnia regium imperium sibi Coss. uendicarent, legem tulit, ut ab ijs prouocatio esset, néue fas esset in caput ciuis Romani iniussu populi intra fines urbis animaduertere[b]. Deinde tribunitijs intercessionibus, quibus sæpe conatus Coss. retardari, impeditiq; sunt. Postremò, occupata tandem ab Imperatoribus repub. cùm illi omne ius atq; imperiũ ad se paulatim traherent, nomen sine uiribus, & sola ferinè insignia ueteris potentiæ Coss. sunt relicta: ut non immeritò Vlpian.[c] secundum rationem sui temporis, ea quæ spontaneæ sunt iurisdictionis duntaxat Coss. tribuerit: qui antea domi & foris clauum reipub. tenebant: Officium, inquit, consulis est, consilium præbere, manumittere uolentibus: id est, cogere ac conuocare iudices ad examinandas manumissionis causas, si opus sit, (consilium enim pro cõuentu accipitur[d]) atq; ita solenniter manumittere.

a l. 2 §. quod ad magist. 8. ff. de orig. iur.
b Liu. lib. 2. Dionys. lib. 5. Plut. in uita Publ.
c l. unic. hoc tit.
d l. si pater. 4. § fi. l. seruus. 6 l. pupillus. 24. de manu. uind. §. eadẽ lege. Inst. quib. ex caus. manu. non lic.

DE OFFICIO PRAEFECTI PRAETORIO.
Titul. XI.

VEteres, ut tradit Ascon. omnem magistratum, cui parêret exercitus, Prætorem appellauerunt, & tabernaculum eius Prætorium: unde & aula principis, qui ut plurimũ in exercitu degebat sub pellibus, Prætorium dicta est: & qui illi præesset, Præfectus prætorio, quem hodie Magistrum curiæ appellamus[a]. Hunc magistratum uice magistri equitum institutum fuisse traditur. Nam cum apud ueteres dictatorib. summa potestas ad tempus crederetur, & magistros equitũ sibi eligerẽt, qui associati principali curæ, militiæ gratia, secundã post eos potestatem gererent: regimentis reipub. ad Imperatores perpetuò trãslatis, ad similitudinem magistrorum equitum, præfecti prætorio à principibus electi sunt, data eis pleniore licentia ad disciplinæ publicæ emendationem. His incunabulis prætorio præfectorum authoritas initiata, in tantum meruit augeri, ut appellari à præfectis prætorio non posset, nec aduersus illos peti in integrum restitutio, nisi ab ipsis[b]: utq; præcipuas Imperij partes gubernarẽt, nempe Orientem, Illyricũ, Aphricam[c]. Ac de horũ potestate in hãc sententiã Cassiodorus[d] scribit: Potestati præfecti prætorio nulla dignitas est æqualis: uice sacra, hoc est Imperatoris, iudicat: nullus ei miles fori authoritate præscribit, excepto officiali magistro militũ. curiales etiã uerberat, in officio suo ius retinet singulare: & talib. tantisq; noscitur iubere, quos etiam prouintiarũ non auderẽt iudices in qualibet parte cõtemnere.

a Bud. hic. Alc. ad l. j. C. de præ. præt. lib. 12.
b l. unic. hoc tit. l. præfectis. 18. de minor. Fene. de magist. cap. a 2.
c C. tit. de off. præf. Orient. & Aphri. & de off. præf. Illy.
d lib. 6. Epist.

DE OFFICIO PRAEFECTI VRBI.
Titul. XII.

HVius magistratus origo uetustissima est. Nam & primi reges cùm domo unà cum præcipuis magistratibus proficiscerentur, ne urbs interea sine imperio esset per id tempus, deligebant aliquẽ qui ius interim redderet[a], ac subitis mederetur[b]. Hic præfectus urbi dictus est, quòd eius fidei summa rerum urbanarum esset commissa[c]: feruntq;[d] à Romulo Dentrem Romulium, pòst abs Tullo Hostilio Numã Marcium, & à Tarquinio Superbo Spurium Lucretium impositos. Mansit aliquandiu idem mos creandi præfectos sub Coss. quotiès illi foris Rempub. administrabant. Creatis demũ prætoribus, qui ius in urbe, auocatis bello Coss. redderent[e], desitum est præfectum creari, nisi quòd eius simulachrum Latinarum feriarum causa durabat[f]. Cùm enim ex instituto Tarquinij Superbi[g], cum populus

a l. 2. §. 17. ff. de ori. iur.
b Tacit. lib. 5.
c l. j. uers. cum urbẽ. hoc tit.
d Tacit. lib. 5.
e l. 2 §. cumq; Coss. 15. ff. de orig. iur.
f d. l. 2 § capta. 17.
g Dionys. lib. 4.

pulis Latinis ferias, ludos, nundinas, & sacrificia in monte Albano Romani celebrarent, & ea de causa magistratus abessent, relinquebatur præfectus quasi custos urbis, qui domi interim cõsulare munus, & iurisdictionem obiret[a]. Postea Augustus rerum potitus, ad confirmationem Imperij, nouiq; reipub. status, præposuit more regio perpetuum magistratum urbi, uirum consularem, qui flagitia & motus urbanos compesceret, resq; administraret: quod & Iulium incepta sse Sueton. scribit. Itaque præfecti urbis, & quidem perpetuò creari cœperunt[b]. Quanquam autem præcipuè coercendorum urbanorum criminum gratia pręfecti constituti sunt, tamen progressu temporis paulatim potestatem ampliauerunt. Nam omnia omnino crimina, nõ tantum ea quæ intra urbem & centesimũ lapidem admittuntur, uerùm ea quoque quæ extra urbem intra Italiam fiunt, præfectura sibi uindicauit, ut epistola D. Seueri declaratur[c]: quod tamen distinctionem recipit. Nam de commissis intra centesimum lapidem, præfecti notio est, & animaduersionis ius[d]: si ultrà egressum est, nequaquam: potest tamen iubere iudicare[e]. Deinde ad officium præfecti pertinet, ut mancipia tueatur aduersus intolerabiles dominorum iniurias, patronorum ius aduersus libertos: curetq; uti numularij argentarijq; probè se gerant circa omne negocium suum[f]: caro & omnis annona iusto precio præbeatur, quies popularium & disciplina spectaculorum conseruetur[g]: tutores suspecti, alijq; qui deliquerunt puniantur[h]. Adiri etiam in ciuilibus & pecunarijs causis[i], ut ex interdictis[k], potest. Ad præfectum etiam urbis redijsse omnium potestatum appellationes, refert in Floriano Vopiscus. Cùm igitur tam ampla sit præfecti urbi potestas, non mirum est omnibus dignitatibus & magistratibus urbanis esse maiorẽ: ut hæc uberius in epistola D. Seueri, cuius quædam capita recẽset hîc Vlp.[l] & aliorum principum constitutionibus exponuntur[m].

a Gell. lib. 4. cap. ultim. Tac. præall. loc.
b Tac. lib. 5.
c d. l. j. in prin.
d d. l. j. §. j. uer. quirquid. & §. final.
e d. l. j. §. j tuur. l. fin.
f d. l. j. in prin. §. 3. & 4. l. 2.
g l. j. §. fin. uid. C. eod.
h d. l. j § 2. & fin. l. j. de suspec. tutor.
i d. l. 2.
k d. l. j. §. j. uersi. sed & ex interdictis.
l in l. j.
m l. 1. 3. 4. C. eo.

DE OFFICIO QVAESTORIS.
Tit. XIII.

QVi publicæ quærendæ pecuniæ (quæ est neruus, & propemodum αἷμα καὶ ψυχὴ, ut dicitur, ciuitatum) ærarioq; præpositi erant, ab officio Quæstores sunt appellati[a]. Horum creandorum origo antiquissima est. Nam & Romulum, cæterosq; reges, quæstoribus usos ferunt: & exactis regibus, constat creatos esse, qui ad rem pecuniariam administrandam, prædamq; in rationes publicas referendam, Imperatores militiæ comitabantur[b]. Dein glíscentibus negocijs, auctoq; peculio publico, & urbani quæstores lecti sunt, qui in urbe ærarium curarent, pecuniatumq; acceptarum & expensarum rationes conficerent: mox stipendiaria facta Italia, & accedentibus prouinciarum uectigalibus, plures creati: obtinuitq; ut prouincias ad colligendam pecuniã sortirentur[c], præter candidatos principis: id est qui alium longè magistratum obtinebant[d], ac libris & epistolis principalibus in senatu legendis, rescriptis conficiendis, omniq; iurisdictioni principis nomine exercendæ, ut nunc qui uocãtur Cancellarij, uacabant[e]. Fuerunt & quæstores rerũ capitalium, qui, adempta Coss. lege Valerij iudicandi de capite ciuis Rom. potestate, inquirendis maleficijs à populo, cùm opus erat, præficiebantur: etsi postmodum perpetuæ quæstiones cõstitutæ sunt[f]. Hi & quæstores parricidij appellati, quorum & lex 12. Tab. meminit[g]. Parricidij enim uocabulo, omne homicidium uetustas complectebatur. Fuit autem quæstura primus gradus ad maiores dignitates[h], puta ædilitatem, præturam, consulatum: ut Vlp. non immeritò, ingressum esse & primordium gerendorum honorum, sententiæq; in senatu dicendæ, scriptum reliquerit[i].

a l. unic. uersi. & à genere. hoc tit. l. 2 §. deinde. 12. ꝟ. de orig iur. Fenest. de magist. ca. 3.
b Tac. lib. 11.
c Cic. in Diuin. in Verr. & Orat. 3. Plut. in Cic. & Cat. & alij alibi
d Suet. in Aug. Lamp. in Alex.
e l. j. §. pen hoc tit. uid. l. 1. & tot. tit. C. de off. quæst. l. ultim C. de diuer. resc. l. 2. C. de petit. bon. lib. 10. l. 3 4. 3 6. C. de app.
f Cic. in Brut. Duar. illius lib. 1. cap. 4 8.
g d. l. 2. §. deinde cum ærarium.
h Cicer. in Diuinat. ubi Ascon.
i d. l. unic. §. fin.

DE OFFICIO PRAETORVM.
Tit. XIIII.

CVm Coss. auocarentur bellis finitimis, neq; esset qui in ciuitate ius redderet, quippe exolescente præfectura urbana, factum est ut prætor crearetur: qui urbanus, quòd in urbe ius diceret, appellatus est[a]. Prætor dictus est, uel quòd iurisdictioni præesset, uel quia præibat ius populo, quasi præitor[b]. Penes hunc magistratum fuit omnis publici priuatiq; iuris potestas, sic ut causas aut cognosceret omnes, aut ijs cognoscendis iudices daret[c]: formulas agendi, iudiciorumq;, postulantibus litigatoribus præscriberet[d]: quæ uoluntariæ habentur iurisdictionis[e], & misti imperij[f], peræquè atq; cõsules exequeretur: item adiuuãdi, supplendi, emendandi iuris ciuilis gratia, proponeret edicta[g]: quæ in honorem prætoris, ius honorarium sunt uocata[h]. Atq; hæc quidem edicta initiò pro suo arbitratu, Prætores proponebant: sed cùm hoc improbis magistratib. opportunum nimis uideretur ad habẽdam quæstui iurisdictionem, lex est à T. Cornelio tribuno plebis lata, ut ex edictis perpetuis

a l. 2. §. cumq; Coss. 15. ꝟ. de orig. iur.
b Fenest. de Magist. cap. 19.
c l. fin. hoc tit.
d not. C. de for. & imp. Cic. in Verrem, & pro Cæcin.
e l. j. & 2. hoc tit.
f l. j. cum seq. ꝟ. de iurisdict.
g Inst. de bon. poss.
h l. ius autem. 7. §. j. ꝟ. de iust. & iur.

perpetuis Prętores ius dicerent, & secundum edicta initio magistratus proposita perpetuò, hoc est durante magistratu iudicarent, potestate nouandi corrigendique sublata[a]. Verùm ne sic quidem satis nundinationibus cupidorũ occursum fuisse apparuit, cùm edicta unà cum magistratu anni spacio expirarent[b]: nec successori quis praeire posset, quò minus ei solutum esset, prout uellet, edicta ambigua, distorta, & malitiosis obnoxia interpretationibus proponere: qua in parte insignẽ artificem fuisse Verrem, insimulat Cic.[c] Itaque hisce malis à bonis I.C. medicina quaeri coepta est. Ac primò quidem Seruius Sulp. cuius magna laus extat apud Cic.[d] duos libros ad edictum conscriptos reliquit, in quos edicta praetorum recta iustaque congessit, & est interpretatus. Eius uestigijs insistens Aulus Ofilius, eadem ratione diligenter edictum composuit, ut qui uellent praetores, sua illa industria in iure dicendo uterentur[e]. Sed quia horum & auctoritas non perinde ualebat apud ambitiosos praetores, & fortè libri non omnino perfecti existimabantur: ideo tandem Saluius Iulianus supremam manum operi addidit, edictumque perpetuũ ordine pulcherrimo composuit atque emẽdauit: ex quo D. Hadrianus, approbante Senatu, postea ius dici uoluit, non admissa amplius nouorum edictorum promulgatione[f]. Quibus sanè temporibus, inualescente praefectura urbica, potestas praetorum, ut & reliquorum magistratuum, qui ex forma liberae olim respub. supererant, paulatim eneruata est: ut non immeritò pro sui ratione temporis uoluntariam iurisdictionem tantummodo his Iurisc. tribuant[g]: quanquam & contentiosam obtinuisse saltem in ciuilibus Iuriscõs. aetate palàm est[h]: in criminalibus non item: eoque reos atrocium criminum, ad praefectum urbi remittere iubentur[i].

De numero praetorum ita memorant: Vnum initiò praetorem, & principem quidem, Furium Camillum creatum[k]: pòst uerò, cùm multa peregrinorum turba in urbem conflueret, non sufficiente causarum multitudini praetore, alterum electum, qui inter peregrinos ius diceret. unde & peregrinum dictum: captis deinde prouincijs, totidem praetores, quot prouinciae in ditionẽ uenerant, creatos: partim qui urbanis rebus, partim qui prouincialibus praeessent: progressuque temporis effectum, ut decem interdum & octo praetores ius in ciuitate dicerent[l]. Omnis autem praetorum potestas, quae modò esset in iudicijs, his tribus uerbis authore Festo notabatur: DO, DICO, ADDICO. Primum, dandi iudicis significabat potestatem[m]: secundum, iuris dicendi, & sententiae ferendae: tertium, iudicati faciendi, maturãdaeque executionis. Dicere enim, propriè ad dictionem sententiae refertur: addicere, est idem dicere, & approbare priorem sententiam exequendo. Nam Praetor exequens suam, uel iudicum à se datorum sententiam[n], secũdum eam uelut repetitam dabat addicebatque rem uictori. unde factũ est, ut addicere idem quod omni meliore modo alicui tradere, &(ut ita dicam) appropriare seu mancipare significet[o].

a Ascon. in orat. Cic. pro Cor. Balb.
b Cic. in Verr. Instit. de perp. & temp. act.
c in act. Verr. 3.
d in Bruto.
e l. 2. §. Seruius. 22. cum seq. ff. de orig. iur.
f Eutrop. in uita Iul. Spart. in Seuer.
g l. 1. & 2. h. t.
h ut tit. de iur. de interd. l. 1. §. 1. de susp. tutor.
i l. 1 § final. l. 2. ff. de susp. tutor.
k Liuius dec. 1. lib. 7. in prin.
l d. l. 2. §. capta. 17. de orig. iur. Fenest. c. 19.
m l. 1. de iurisdict.
n l. à diuo Pio. 15. de re iudic.
o de in diem addict.

DE OFFICIO PRAEFECTI VIGILVM.
Tit. XV.

Ethi quidem magistratus interdiu ius dicunt, uespertinis temporibus & noctu eos in publico esse inconueniens est[a]. Quare eorum uice noctu praeerant urbi quinque olim uiri, & triumuiri nocturni, arcendis incendijs praefecti. interueniebant nonnunquam & aediles, tribunique plebis: quibus familia publica circa portas & muros disposita, & familiae priuatae mercede conductae, ad extinguenda incendia praestò erant. Sed postea pluribus uno die ortis incendijs, Augustus[b] septem cohortes opportunis locis constituit, ut binas urbis regiones unaquaeque cohors tueretur: praepositis eis tribunis, & super omnes spectabili uiro (quem titulum ad praefectos pertinuisse Cassiod. ostendit) qui praefectus uigilum appellabatur. Huius officium est per totam noctem uigilare, & calceatum armatumque oberrare, cum hamis & dolabris, instrumentisque ad extinguenda incendia idoneis: atque omnes inquilinos admonere, ut curam adhibeant, ne per negligentiam (ut fieri solet[c]) incendij casus oriatur. Praeterea ut aquam unusquisque in suo coenaculo habeat, iubetur admonere. Et quia in eiusmodi tumultu furta & effractiones fieri solent[d], permissum est, ut non modò de incendiarijs, sed furibus etiam, effractoribus & capsarijs, qui mercede seruanda in balneis uestimenta suscipiunt[e], praefectus uigilum cognoscat[f], possitque in eos pro merito animaduertere, usque ad fustem & flagella: nam si delictum sit atrocius, quàm ut eiuscemodi leui poena uindicari debeat, puta quia dolo malo incendium commissum dicitur, ad ordinatium magistratum praefectum urbi, res erit referenda[g]. Seruum tamen in facinore deprehensum, propter utilitatem personae, ultimo supplicio afficere praefecto uigilum concessum fuisse, apparet[h].

a l. 2. §. deinde. 16. de orig. iur. §. sedebũt. Nouell. de iudic. c. consulut. 24. de off. & pe. iud. delega.
b Suet. in eius uita, cap. 30.
c l. si uendita. 11. de per. & con. rei uendi. l. si seruum. 27. §. si fornicarum. 5. ad l. Aquil.
d tot. tit. de incend. ruin. naufr.
e uide Cuiac. obser. lib. 5 cap. 8.
f l. 3. & 4. hoc tit.
g l. si. hoc tit. l. unic. C. eo.
h l. penult. de cond. caus. dat.

DE

DE OFFICIO PROCONSVLIS ET Legati. Tit. XVI.

HActenus de magistratibus urbanis: nunc de prouincialibus agamus. Prouincias, quæ antè in consulares & prætorias erant diuisæ [a], Augustus alias Senatui populoq; reliquit gubernandas: alias, & quidem ualidiores, ut inquit Sueton. suæ curæ reseruauit [b]: illis præficiebantur à Senatu procoss. cum summo imperio, hoc est, consulari, quomodo in libera repub. antea usitatum erat [c]: quare & legatis more maiorum utebantur. his ab imperatoribus præsides aut legati Cæsarum præponebantur, non cum tanta potestate, quanta erat procoss. sed mãdatis & diplomatis principum; quibus omnis nimia potestas suspecta erat, plerunq; coercita & temperata. Procõsul primus T. Quintius, Posthumio Albo & Sp. Furio Coss. bello contra Aequos infeliciter gesto, creatus est [d]. Propagatis deinde Imperij finibus, obseruari cœptum, ut quo quiq; anno Coss. fuissent, sequente procoss. remanerent, & prouincias cum Imperio sortirentur: in quibus plenissimam iurisdictionem habebant, & omnium partibus, qui Romæ ius dicunt, ut magistratus, aut extra ordinem iudicant, fungebantur, ac merum summumq; secundum principem imperium obtinebant [e]. Nam & proconsul inde dictus est, quòd cõsulari potestate mittatur, ut pro consule prouinciam administret. Quare & cætera consularia insignia habet, præterquam quòd sex duntaxat lictoribus utatur [f]. Hãc autem potestatem procos. extra suam prouinciam non habet [g], quamuis uoluntariam iurisdictionem expedire passim nõ prohibeatur [h]. nam manumitti apud eum tam liberi, puta filijfa. per emancipationem, quàm serui, & adoptiones fieri possunt, statim quàm urbem est egressus [i]. In ipsa enim urbe procos. magistratu non fungitur, cùm sit prouincialis: unde exiens ciuitatem accipit, ingressus deponit imperium [k]. Porrò ingressus prouinciam, mandare iurisdictionẽ legato suo de uoluntate senatus adiuncto [l] debet, qui eius uicibus, quãdo unus omnia obire nequit, fungatur [m]: & propriam quandam exerceat iurisdictionem [n], præter gladij potestatem, quæ mandata iurisdictione non transfertur, sed ab ipso procos. est exercenda [o]: qui in officio simul & tota gubernationis ratione, moderatè debet & prudẽter uersari [p]: innocẽtibus parcere [q]: inquirere in malos [r]: non summatim, & per subscriptionem libelli, causas litigatorum haudquaquam satis perpensas definire: sed pro qualitate rei propositæ, seria & momentosa seriò atq; cogitatè & sollenniter pro tribunali examinare, facilia uerò leuiaq;, & quæ expectationem iudicij non ferũt, sed subito remedio opus habent, expedire de plano etiam extra tribunal & locum editum iudicij, stans in plano, ac iter faciens, ubicunq; opus est [s]: deniq; in omnibus postulationibus modum atq; ordinem retinere [t]: muneribus, contractibus, pręter ea quę uictus quotidiani causa comparantur [u], ad euitandam auariciæ corruptelæq; suspicionem, abstinere [x]. Xenia tamen, obsoniaq;, quæ hospitibus primùm ingressis beneuolẽtiæ & hospitalitatis ergò dari moris fuit, neq; morosè repudianda, nec ab illo auarè sunt recipienda: sed, ut dicitur, οὔτι πάντα, οὔτι πάντοτε, οὔτι παρὰ πάντων: quod in procoss. & alijs præsidibus, qui uice principis prouincias obtinent, receptũ & usitatum fuit, & adhuc etiã hodie usurpatur: scilicet ut pro felici auspicio inter gratantiũ uoces, tempore (ut uocant) introitus, aliquid xeniolorũ summis his magistratibus publicè offeratur [y]. Cæterũ inferioribus magistratibus, & præsertim iudicibus qui publica salaria habẽt, nõ licet à priuatis munuscula priuata accipere, ne esculenta quidẽ aut poculẽta [z]. Cic. in Verrem: Omnium rerum turpissimum, maximeq; nefarium est, ob rem iudicatam, pecuniam accipere, precio habere addictam fidẽ ac religionẽ.

DE OFFICIO PRAEFECTI AVGVstalis. Tit. XVII.

VT Senatus populusq; suis prouincijs præficiebat procoss. ita Augusti in suas pari potestate præsidem mittebant: atq; is quidem, qui Aegypto præficiebatur, Præfectus Augustalis est appellatus. Augustus enim imperator Aegyptum, quam primus in formam prouinciæ redegit, à cæteris prouincijs segregauit, propriamq; sibi seruauit: prohibens procoss. aut ullum Senatorem, equitem ue illustri dignitate functum, eam sine suo permissu ingredi: ueritus, authore Tac. [a] ne fame urgeret Italiam, quisquis eam prouinciam, claustraq; terræ ac maris, quamuis leui præsidio aduersus ingentes exercitus, insedisset. Lege igitur lata constituit, ut ad similitudinẽ procoss. mitteretur ab Augusto eques Romanus in Aegyptũ, qui nomine Cæsaris prouinciã gubernaret. Hinc præfectus Augustalis peculiari nomine dictus: uel quia augustali, hoc est prætorio in Aegypto præfectus erat [b].

c DE OF-

a Cic. Philip. 1.
b Dion, Strabo, Alci. in l. speciosas. de uer. signif. Suet. in Aug. cap. 47.
c l. si in aliquam. cum ll. seq. h. t.
d Liui. dec. 1. lib. 3. Fenest. de Mag. cap. 11.
e l. si in aliquam. 7. cum l. sequen. hoc tit.
f l. penult. hoc tit. Cic. in Verr. act. 7.
g l. j. hoc tit.
h Fenest. præall. loco.
i l. 2. hoc tit.
k l. fi. hoc tit.
l Cuiac. Obseruat. lib. 7. cap. 21.
m l. 4. §. fi hoc tit.
n Cuiac. præall. lo. ex l. 2. Quis à quo app.
o l. solent. 6. hoc tit.
p Cic. epistol. ad Qu. fratr. 1.
q d. l. solent. in princ.
r l. congruit. j. de off. præs.
s l. scire. 13. de excusa. tut. §. 2. Inst. de liber. in uerb. uel in trãsitu.
t l. nec quicquam. 9.
u l. plebiscito. 18. de off. præs.
x l. solent. 6. h. t.
y l. j. ubi Dd. C. de aur. coro. lib. 11.
z §. pen. in uerb. nihil penitus ab ijs accipiẽtes. ubi gl. ad uerb. auaritiam. & Bart. Ang. in auth. ut iud. sine quoq. suffr. gl. in l. plebiscito. 18. de off. præs. uid. l. j. & 2. & tot. tit. C. de pœn. iud. qui mal. iud. Cano. in c. statutũ. 11. §. insuper. de rescrip. in 6. Coras. in d. l. plebiscito. qui dicit hanc esse cõmunem. Eòdem pertinent præcepta diuina. Exod. 23. Deut. 16. Prouer. 17. Esa. 1. 5. Eccles. 20. l. nena-

les. 7. C. quan. pro. non est nec. a lib. 11. b l. 2. C. eo. tit.

DE OFFICIO PRAESIDIS. Tit. XVIII.

NOmen præsidis generale est, eo quòd & procoss. qui à Senatu in prouincias mittebantur, & legan Cæsaris, quos Augusti suis prouincijs præficiebāt, & omnes deniq; prouincias regentes (licet Senatores sint) præsides appellantur [a]. Præses enim à præsidendo fit, quod latè patet: at proconsul dici nequit, nisi qui uice cōsulis amandatur. [b] Præses maius imperium uniuersis post principem in prouincia habet [c]: & de omnibus causis, de quibus uel præfectus urbi, uel prætorio, itemq; Coss. ac prætores cæteriq; Romæ cognoscunt, rectorum & præsidum in prouincia notio est [d], omniumq; Romę magistratuum uice & officio funguntur: unde & prouincialia edicta exemplo prætoris constat ab ijs proposita, ad quæ commentaria I.C. scripserint [e]. Minorem tamen, aut certè restrictiorem fuisse præsidum quàm procoss. potestatem, paulo antè dictum est [f]. nam ut alia taceam, deportandi ius non habuerūt præsides, quod procoss. pro summi imperij iure, uelut præfecto urbi permissum fuisse, consentaneum est [g]: item, legato cognitionem suspecti tutoris mandare præses non poterat [h]: proconsul uelut summus & liberior magistratus potuit [i]. Nam hic legatū, ex S.C. habebat, & ei iurisdictionē omnē, atq; ideo hāc quoq; ex lege [k] mandare poterat: præses legatum non habebat [l], cum ipse legatus esset Cæsaris. itaq; nulla hic fit in. titulo legati mētio, ut in superiore, de off. proconſ. & lega. sed tantū iudicis in causas singulas dandi ius habebat [m]. qua delegatione cum non transferatur iurisdictio, multo minus suspecti cognitio potuit transferri [n]. Ex quo & similibus multis intelligi licet, præsidis nomen generale quāuis sit, tamē propriè accipi hoc in titulo & alibi pro legato & uicario Cęsaris in prouinciam misso, cuius magistratus & officium à proconsulatu sit separatum [o], quemadmodum & hic diuerso titulo ab illo est deiunctum. Ac circa ætatem Iustin. diminuta indies magis præsidū potestas, & longè infra proconsularē potestatē deiecta fuisse uidetur: quēadmodū & ipsæ ꝓuinciæ nouis diuisionib. plures quidē, sed minores, factæ sunt. Desitū est enim rectà à præsidibus ad Imperatorē iri, interiectis pręfectis prætorio, Aphricę, Oriētis, Illyrici: quib. pręsides parére cogūtur [p]. Officiū aūt præsidis est, curare ut pacata sit & quieta ꝓuincia, & ab hominibus malis repurgetur [q]: neue illicitas exactiones prouinciales perpenātur, præsertim à potēnoribus [r]: humiliores ab iniurijs defendere: calumnijs obstruere aures [s]: licitarū negociationū usum cuilibet cōcedere, perniciosarū nemini [t]: in iure reddēdo ita se gerere, ut neq; nimia in adeundo asperitate difficilē, neq; contrà immodica familiaritate contemptibilem sese præbeat. Nam ex conuersatione æquali contemptio dignitatis nascitur: hinc mandatis [u] adijcitur, Ne præsides prouinciarum in ulteriorem familiaritatem prouinciales admittant [x]. Sed & in cognoscendo neq; excandescere aduersus eos quos malos putat, neq; precibus calamitosorum illachrymari oportet. Id enim non est cōstantis & recti iudicis, morbum animi uultu prodere: & in summa, ita ius reddere debet, ut authoritatem dignitatis ingenio augeat [y]: in eq; iudicando magis spectet quid fieri debeat, quàm quid ab alijs usitatum sit [z]. Non enim exemplis, sed legibus est [a] iudicandum. Porrò munera capere, nisi esculentū poculentumúe, quod intra dies proximos prodigatur [b], aut fines prouinciæ suæ egredi ne ea rectore careat, fas non est [c]. De suis quoq; causis ad euitandam suspicionem parcissimè ius dici sinet: & hactenus tantùm, ut si quid inuito accidat, ueluti si iniuriā aut furtum passus sit, litem contestetur, causa post depositum magistratum examinanda [d]. Sunt & alia constitutionibus principum addita, ut ne contrahant [e], & similia [f]: de quibus etiam suprà ad tit. de off. proconſ est dictum. Quæ omnia mandatis & diplomatis Impp. ea ueri comprehēdiq;, atq; ita præsidum potestas magis quàm procoss. adstringi solet [g]: prout suprà est expositum.

DE OFFICIO PROCVRATORIS CAESARIS, uel Rationalis. Tit. XIX.

IN libera Repub. penes quæstores erat cura quærendæ, seruandæ, atq; expendendæ pecuniæ publicæ: sub Augustis, ut alia multa, sic & hoc innouatum, cōstitutiq; procuratores Cæsaris siue rationales: quorum partim ærariū populi, quod postea principis fiscus fuit, partim patrimonium eius priuatum curarent. Quamuis autem promiscuè & procuratores & rationales appellentur [a]: tamen qui fisco præsunt [b] in urbe, præfecti ærario dicūtur: qui in prouincias mittuntur, propriè dicūtur procuratores Cæsaris [c], uel reipub. aut rationales summæ rei [d]: qui priuatam rerum curam gerunt, rationales rei priuatæ [e], aut rationales tantum [f], aut comites rerum priuatarū sacri palatij, sacriq; patrimonij [g], aut palatini [h], aut dispen-

a l. j. hoc tit.
b d. l. j. in fin. l. 1. C. de off. præf. præt. Ap.
c l. 3. h. t.
d l. de omnibus. 10. hoc tit. cum l. seq.
e l. j. de alien. iud. mut. caus. l. 4. de iudic.
f ad tit. de off. procoss.
g l. 2. §. final de pœn.
h l. j §. suspect. ad S.C. Turpil.
i l. j. §. damus. ff de suspe. tutor. §. 1. Inst. de susp. tutor.
k Inst. de susp. tut. in pri.
l Gouean. in l. 1. de iurisdic.
m l. cum prætor. 12. de iudic. l. 2. C. de pedan. iudic.
n uide quæ dixi in Instit. tit. de suspec. tut.
o l. 1. C. de off. præfec. præt. Aph. tot. tit. C. de off. rec. pro.
p tot. tit. C. de off. præf. Aphri. l. in officiales. l. ordinarium. C. de off. rect. pro.
q l. 3. l. congruit. 13.
r l. illicitas. 6.
s d. l. illicitas. §. ne potentiores. 2.
t d. l. 6. §. 4. eod.
u de his uide in auth. de mand. princ. & quæ dixi in l. unic. C. eo. tit.
x l. obseruandum. 19.
y d. l. obseruandum.
z l. sed licet. 12. hoc tit.
a l. nemo. 13. C. de sent.
b l. plebisci. 18.
c l. illud. 15.
d l. Senatusconsulto. 16.
e l. unic. C. de cont. iud.
f tot. tit. C. ut om. iud.
g In auth. de man princ. uide C de off. rec. pro. cum multis § sequent.

a l. fin. C. si ad fisc. l. ad fiscum. C. ubi caus. fisc.
b Gouean. li. 2. de iurisd.
c l. si procurator. 5. l. ne procuratores. 30. de iur. fisc. l. uniuers. C. ubi caus. fisc.
d l. dominicis. C. ubi caus. fisc.
e l. uniuersis. C. de fund. rei pri. lib. 11.
f l. 2. C. de mod. mult.
g tot. tit. C. de off. com. re. priu.
h tot. tit. C. de off. com. sac. pal.

aut dispensatores, actores, curatores rerum Cæsaris[a]. Alij[b] contrà malunt, rationalem publicis rebus, procuratorem priuatis præesse: quod ego in medium relinquo. nam rationalis nomen commune fuisse tandem, apparet ex Capitol. Lamprid. & alijs. Nostri autem consulti[c], qui castius locuti sunt, eum qui publicum fiscum curaret, procuratorē Cæsaris, nusquam (quod sciam) rationalem dixerunt: atq; ipsum sanè rationis nomē magis ad causam priuatam pertinet, quàm publicam. Horum potestas sub Claudio uires sumpsit, qui illos adæquauit legibus, ut quicquid statuissent, esset ratum, perinde atq; ab ipso foret constitutum[d]. quo tamen non existimandum est, ijs permissum, ut deteriorem rem Cæsaris facere possint[e]. Præcipuum officium curatorum est, cogere pecuniam principis, siue ex hæreditate, siue delicto, siue aliunde debitam: ac si de eiusmodi rebus oriatur cōtrouersia, eorum est notio, ut inter Cæsarem & priuatos iudicent[f]: quæ iurisdictio nec à præsidibus quidem prouinciarum interpellari potest[g]. Etsi autem notionem habent procuratores, imperij tamen potestate destituuntur: unde ius deportandi, pœnæ constituendæ[h], mulctæ dicendæ[i], restituendi in integrum[k], nullum obtinent.

a l. 2. C. si aduer. fisc. l. final. hoc tit.
b Alc. in d. l. uniuers. Baro hic ad rub.
c d. l. si procurat. d. l. ne procuratores.
d Tac. lib. 12.
e l. j. hoc tit.
f tot. tit. ubi cauf. fisc.
g d. l. nec quicquam. §. de off. proconf. l. 2. C. de off. com. sac. pal.
h l. fin. hoc tit.
i l. 2. C. de mod. mult.
k l. 2. C. si aduer. fis.

DE OFFICIO IVRIDICI ALEXANDRIÆ. Tit. XX.

ETsi in prouinciarum administratione moris erat à præside uel eius legato iudices dari, qui de causis singulis cognoscerent: tamen peculiariter Alexandriæ, potentissimæ Aegypti ciuitati, & munitionibus portubusq; opportunissimę, ab Augusto iudex peculiaris est præfectus, penes quē legis esset actio, & ordinarius magistratus: adeò ut ea quæ imperij esse uidētur, ut dare tutores, exequi posset[a]: siue quia indulgere Alexandrinis hanc libertatem uoluit, ut sub iuridico liberius uiuerent: nam & postea ius Buleutarium, id est creandorum decurionum, à Seuero impetrarūt[b]: siue, quod uerisimilius est, & in quo secutum Alexandri consilia Arrianus author est, quia tutum non credidit, unius præfecti fidei tam munitum regnum, tamq; præpotentem[c] ciuitatem committere. Itaq; præfecto Aegypti, uelut speculatorem apposuit iuridicum: qui etsi minor esset, tamen amoueri à præfecto non poterat[d], & ad exploranda eius consilia erat in primis opportunus.

a l. j. & 2 hoc tit. l. unic. C. eo.
b Spart. in Seuero.
c Cicero de l. Agrar. fac. quod tradit Suet. in Cęsare. cap. 35.
d l. penul. C. de off. præ. August.

DE OFFICIO EIVS CVI MANDATA est iurisdictio. Tit. XXI.

1 *Quid sit propriè, mandare iurisdictionem.*
2 *Quæ, mandata iurisdictione, non transeant.*
3 *Cur merum imperium non transeat.*
4 *Quæ transeant.*
5 *Quare mandatam iurisdictionem habens, mandare eam nequeat.*

QVia magistratus uel propter occupationes publicas, uel ob causarum multitudinē
1 & uarietatem, omnibus sufficere nequeunt, mandare alijs iurisdictionem solēt[a] uel
in uniuersum, ut procos. legatis, quod propriè mandare iurisdictionem dicitur[b]:
uel etiam unam aliquam iurisdictionis speciem[c]. quod & præsidibus qui legato destituerentur permissum erat.[d] & his quoq; ex causa uicem gerētes tanquam legati à principe uel præfectis prætorio adiungebātur, quibus administratio iurisdictionis mandabatur[e]. Itaq; post exposita magistratuum genera, consequens fuit explicare, quatenus iurisdictio man-
2 dari possit, & quod sit eius cui mādata ea est officium. Ac de ijs quidem quæ mandata iurisdictione non transferuntur, prodita est regula, Quæcunq; specialiter (hoc est, nominatim & designatè[f]) lege, uel S.C. uel constitutione principum tribuuntur, ea mandata iurisdictione (cui non insunt quæ specialiter à lege tribuūtur) non transferri[g]. Si enim fines priuatorum mandatorum diligenter custodiendi sunt[h], & qui hoc expediendum suscepit, alteri delegare uices suas nequit[i]: quanto religiosius præscripto legis, principisúe, ex certa
3 causa aliquid specialiter mandantis, est parendum? Vnde merum imperium & ius gladij, quod lege dari solet (S.C. enim, aut lege iussúue populi, magistratibus quæstiones publicorum iudiciorum exercendæ mandabantur, quanquā postea sub Augustis diplomate principali certis magistratibus ut præfecto urbi attribui cœperunt) mandata iurisdictione non transit. Nec enim iurisdictione continetur, sed ab ea res est planè separata ac diuersa: quippe quæ non ut iurisdictionis, sed ex speciali priuilegio competat[k]. ex separatis autem nulla fit rectè illatio[l]: nec quod in genere non est, mandato genere transire dicendum est. Quinetiam ne specialiter quidē delegari, extra casum necessitatis[m], ius gladij potest[n]: quia iure

a l. solet. 16. §. de iurisd. om. iud.
b l. j. §. si. quis & à quib. appell.
c l. j. uers. & si à familia. hoc tit. d. l. solet l. prætor. 17. de iurisdic. etc.
d l. cum prætor. 12. de iud. l. 2. C. de ped. iud.
e l. 1. et 2. C. de offic. eius qui uic. rec.
f l. aut damnum. 8 §. 3. de pœn. l. neq; mater. C. de iur. dot. l. j. §. inter filium. 4. & l. Diuus Claudius. 15. de fals. l. quæro. 39. de act. empt. l. sed etsi. 4. §. quæsitum si quis caut.
g l. j. in prin. hoc tit.
h l. 5. mand. l. cùm mandati. 12. C. eo.
i l. 2. si mens. fal. mod.
k l. j. h. t. l. 3. §. de iurisdi.
l l. Papinianus. 21. de minor.
m l. j. h. t. l. nemo. 71. de re iur. uide l. 2. C. de ped. iud.
n l. solent. 6. de off. procos. uid. §. de iurisd.

priuilegij personalis competit. quę autem sunt eiusmodi, transferri in alterũ non possunt[a]. Quod & hodie, quamuis specialiter dari exercitium publicorum iudiciorum desitum est, obtinere meritò quis dixerit: quia tanti momenti res, quæ & speciem summi imperij repræsentat, & in qua plurimorum salus uertitur, non debet leuiter ab eo transferri, cui propter industriam, uirtutisq; & iustitiæ opinionem, est commissa. quanquam communiter receptum sit hodie, etiam hanc partem gubernationis delegari posse: scilicet quòd non ex speciali priuilegio amplius, sed unà cum iurisdictione detur[b] & trãseat. Eôdem modo cætera, quæ meri quidem imperij non sunt, nominatim tamen magistratui iniunguntur, mandari nequeunt[c]. Vnde quamuis mandata iurisdictione, non tamen potest legatus consilium exercere[d], hoc est, conuentum iudicum habere: simul quia id fieri non solet, nisi in causis specialiter religioni ordinarij magistratus commissis[e]: siue quòd speciem præ se ferat summi imperij[f], quod penes solum proconsulem residere debet. Excipiũtur ab hac regula, quæ l. uel constitutio excipit. Exempli causa: quamuis datio tutoris mandari nequit[g], quia eam nemo habet nisi ex speciali concessione[h], tamen legatus ex oratione Diui Marci tutorẽ dare potest[i]: item ex constitutione Veri & Antonini de suspecto tutore cognoscere[k]: idq; propter utilitatem introductum est, ne dum proconsuli non uacat cognoscere, res pupilli desereta pessum eat. Consimilis utilitas, uel necessitas potius, exercendæ iurisdictionis suasit, ut quæ iurisdictioni cohærent imperia, & sine quibus exerceri ea nequit, mandata iurisdictione unà transferãtur[l]: ut est modica coërctio, sine qua iurisdictio nulla est[m]. Potest & ex alia iusta causa, harum rerum delegatio fieri: ut cum procos. proficisci habet necesse, aut alio iusto impedimento necessitate ue aliqua impeditur, quo minus his rebus operam dare possit[n]. Necessitas enim non habet legem, ut uulgò loquuntur[o].

Cætera quæ iure magistratus competunt, ueniuntq; more maiorum ex natura ipsius officij, sine ulla speciali lege, aut principis delegatione, mandari possunt,[p] exemplo aliarum rerum quæ nobis iure nostro competunt: ut iurisdictio[q], quæ ex natura functionis ordinarij magistratus competit: item quæ mixti sunt imperij (quicquid Dd. contrà disputent) & iure magistratus ad prætorem præsidemue pertinent[r]. Et hæc quidem aut mandari, aut non
mandari possũt. Qui autem mandatam iurisdictionem suscipit, cùm proprij nihil habeat, 5
sed eius qui mandauit iurisdictione utatur[s], etiamsi prætor sit qui alienam iurisdictionem exequitur[t], mandare eam alteri non potest[u], eâdem ratione qua specialiter à lege mandata transferri non posse diximus. Electa est enim personæ industria & fides.

DE OFFICIO ASSESSORVM TIT. XXII.

FVit & illud in more positum Romanis, ut præsides, aliiq; magistratus, iurisperitos sibi adsciscerent, quorum consilio & opera in exercenda iurisdictione uterentur: qui causas cognoscerent, postulationes litigantium audirent, decreta & interlocutiones inter litigantes facerent, epistolas principum exciperent de iure scriptas: quorum uicem apud Sax. qui Scabini uocantur, propemodum uidentur obtinere[a]. Paulus[b]: Omne, inquit, officium assessorum (sic enim uocantur, propterea quòd iudicibus assideant) quorum iuris studiosi partibus funguntur, in his fermẽ causis constat: in cognitionibus, postulationibus, libellis, edictis, decretis, epistolis. Hæc enim cognitionem prudẽtiamq; consiliariorum consultorumq; maximè flagitant. Hi suo nomine nihil agunt, adeò ut ne libellis quidem subscribere possint[c]: tantùm consilium suggerunt iudicãti, unde consiliarij appellantur[d]. quod quidem consilium, si prauum iniquumq; fuerit, consultori erit pessimum: non enim modò doli, sed imperitiæ quoq; nomine, propter temerè arrogatam sibi iuris professionẽ, assessores tenentur[e]. Solent etiam his præsides aliò proficiscentes, causas interdum delegare[f]: quod cùm fit, non assessorum, sed pedaneorum iudicũ uice, mandata iurisdictione funguntur. His in authoramentum laboris & industriæ, & quo facilius alienis manus abstinerent, de publico salarium Alexander constituit[g]: etsi dicere solet eos promouẽdos, qui per se Remp. gerere possint, non per assessores[h]. quod tamen nec ipse fecit, nec alij præstantissimi Duces & Imperatores. Nam quo magis abundarunt sapiẽtia, eo minus sibi tribuentes, pluribus consiliarijs usi sunt[i]. εἷς γὰρ ἀνὴρ οὐ πάνθ' ὁρᾷ· πλειόνων δέ τι ἔργον ἄμεινον.

a l. j. de const. prin. l. ea quæ. ad municip. Bar. in l. etiam. de iureiur. per l. si ex pluribus. de ad. tut. l. cerdonem. de op. lib. l. non solum. §. si puellæ. de rit. nup. Tiraq. de re. lig. §. 26. gl. 1. num. 48.
b Glo. & Dd. præsertim Soci. in c. quod sedem. 10. de off. ordin. Soci. in trac. cita. art. 4. nu. 7. Dd. hic. Dec. et Cag. in l. nemo. 71. de reg. iur.
c l. cum hi. 8. §. si prætor. 10. de transac. l. j. §. aboli. 10. 4. ad S. C. Turp.
d l. 2. hoc tit.
e l. j. de reb. eo. l. j. C. de præd. min.
f l. unic. in uerb. officium consulis, h. t. summi magistratus est præbere consilium. de off. cons.
g l. nec mandante. 8. De tut. & cur. dat. ab his.
h l. 6. §. pen. de tut.
i l. j. de tut. & curat. l. pen. §. de off. procons.
k l. 4. in prin. hoc tit.
l l. j. §. si. hoc tit.
m l. fin. hoc tit.
n l. j. §. 1. ubi Dd. h. t. uide omnino l. 2. & quæ ibi dixi. C. de pedan. iudicib.
o l. 5. §. si quis riuos. de dam. infec.
p l. j. in prin.
q l. j. in fin.
r l. 4. §. fin.
s l. j. §. fin.
t l. 3.
u l. final.

a Land. lib. 3. art. 26. Reinh. diff. 52.
b l. j. hoc tit.
c l. 2. C. eo.
d l. 5. hoc tit. l. 3. C. eod.
e l. 2. §. quod quis. iur.
f Alc. Par. lib. 2. cap. 41.
g l. 4. l. fin. hoc tit. Lamprid. in eius uita.
h Lamp. ibidem.
i Lamprid. in uit. Alex. Spart. in Adriano.

DIGEST. LIB. II. DE IVRISDICTIONE. TIT. I.

1 Continuatio.
2 Quid significet iurisdictio.
3 Quid sit.
4 Propria.
5 Species.

5 *Species.*
6 *Quid sit merum imperium: & quot eius gradus.*
7 *Quid mixtum.*
8 *De iurisdictione, & aliis eius speciebus.*
9 *Causa efficiens: qui iurisdictionem dare possint.*
10 *Materia in qua, & circa quam.*
11 *Quæ mandari in iurisdictione possint, uel non.*
12 *Forma exercendæ, præscribendæ, probandæ iurisdictionis.*
13 *Finis & effectus.*
14 *Quomodo finiatur.*

1 ABSOLVTIS iuris principiis, & officiis omnium magistratuum utcunque delineans, iam ad explicationem iudiciorum, in quibus ius omne uerti diximus, ueniendum est. In iudiciis autem omnibus primò quæritur de iurisdictione, seu de competente iudice [a]: ne scilicet si incompetens adeatur, ad nihilum tota recidat actio [b].

2 Iurisdictionis uocabulum quin à iure dicendo sumptum sit, dubium non habet. Vt autem ius dicere non quilibet iudices, sed maiores tantum magistratus, qui pro tribunali statis temporibus more maiorum cognoscunt, signatè perhibentur [c]: ita iurisdictio id propriè munus significat, quod magistratus eiusmodi iure suæ potestatis ordinario gerit & exercet [d]. ού πάντα tamen etiam pro omnimoda iurisdictione, puta pro mero & mixto imperio capitur [e]: item pro iurisdictione delegata [f].

3 Iurisdictionem sic definit Bart. [g] ut sit potestas de iure publico introducta, cum necessitate iuris dicendi, & æquitatis statuendæ [h]. Baldus [i] ita: Iurisdictio prout est in sua substantia, quæ habitus uocatur, est potestas plectendi, decernendi, & ius dicẽdi, iure publico propter bonum publicum introducta principaliter, secundariò uerò ob bonum priuatum: prout autem inest magistratui, est regens magistratus officium, quod in actu habituque consistit. Mihi non libet in has descriptiones inquirere, quæ foro quidem nostro rebusque præsentibus magis quàm sententiæ Iurisconf. & huius tituli argumento uidentur accommodata. Itaque sic malo: Iurisdictio est publica iuris dicundi potestas, quam magistratus qui pro tribunali ius dicit ex ordinario officii sui iure atque munere habet, exercet, & mandat. Porrò Vlp. [k] cum ait, iurisdictionem etiam esse iudicis dandi licentiam, nõ definire iurisdictionem uoluisse, sed potestatem dandi iudicis iurisdictioni inclusisse uidetur [l]. Ac hæc quidem temporibus Iurisconf. conueniunt, qui propriè sic iurisdictionem ad ius dicẽtem magistratum retulerunt. Sed hodie discrimine illo magistratuum sublato latiore significatu, ut antè dictum est, hoc nomen usurpatur.

4 Propria iurisdictionis sunt, esse ius incorporale [m], indiuiduum [n], transmissibile, perpe-
5 tuum [o], iuris publici [p], quodque inter res soli quadam interpretatione reputetur [q]. Species omnimodæ iurisdictionis hodie traduntur tres: imperium merum, imperium mixtum, & iurisdictio simplex [r]. Sed olim merum imperium, quod & nomen indicat, res erat secreta à iurisdictione [s]: quia non iure magistratus, sed ex speciali populi concessu, & quodam quasi priuilegio dabatur: quare nec mandata iurisdictione transibat [t].

6 Merum imperium est, habere gladii potestatem ad animaduertendum in facinorosos: quod etiam potestas appellatur [u]. Huius imperii sex gradus Dd. [x] faciunt, quos studiosis
7 considerandos relinquo. Mixtum imperium est, cui etiam iurisdictio inest [y]: hoc est, quantũ arbitror, quod permixtum est iurisdictioni, & cõpetit magistratui ordinario, seu curuli qui iurisdictionem habet [z], & pro tribunali cognoscit: unde & mandata iurisdictione transfertur [a]. Dicitur autem imperiũ potius quàm iurisdictio: quia non in iure dicendo, sed in exequendo, imperando, iubendo uersatur [b]. Cum autem magistratus non iubeat, neque exequatur citra causæ cognitionem [c]: ideo & iurisdictionẽ illi imperio inesse rectè dicitur [d], ut qui habeat mixtum imperium, intelligi debeat & iurisdictionem habere, & iudicis dandi licentiam [e]: contrà penes quem est ordinaria superior de qua dictum est iurisdictio, is etiam imperium mixtũ habere uideatur [f]: quia sine coerctione, & imperio ac potestate iubendi, mittendi in possessionẽ, dandi iudicis, coercendi, &c. explicari iurisdictio nequit [g]. Bartol. [h] ad usum sui temporis omnia accommodans, quãdo ueteres illæ magistratuum distinctiones atque ordines unà cum rep. Ro. interierunt, mixtum imperiũ ita definit, ut sit iurisdictio, quæ officio

c 3 officio

a tot tit. C. de iurisd. & for. comp. *b* tot tit. C. Si à non cõp. iud. uid. Dd. in l. fin. C. de excep. & in l. quidam. 57. de re iudica. *c* l. penult. sup. de iust. & iure. l. 4. de inter. act. l. unic. C. ne quis in sua cau. *d* Ias. hic in rub. & in l. qui iurisdictioni. num. 10. h.t. l. j. & tot. h.t. l. 4. §. fin. l. solẽt. de off. procon. tot. tit. de off. iur. Alex. *e* l. j. uerb. iurisdictionẽ mandant. de off. eius cui mand. est iur. gl. ad uerb. iurisdictio in §. oportet de defensor. ciuit. in auth. *f* l. si idem. 11. h.t. *g* l. j. nu. 3. h.t. post glo. *h* uid. de hac Class. Oldendor. et latè Gouea. de iurisd. *i* in c. ad hoc. nu. 4. de allod. *k* in l. 3. h.t. *l* ut in l. cum prætor. 12. de iudic. *m* Bal. consi. 161. proponebatur. uol. 3. et in c. ad hoc. nu. 4. de allod. *n* gl. in c. prudentiam. ad uerb. tenebatur. ubi Panor. nu. 12. Imol. num. 7. & 12. de off. iud. de leg. Bart. in l. fin. nu. 3. de rer. diuis. & in l. si uni. nu. 8. de re iudi. Bal. in c. 1. §. præterea. nu. 3. de prob. feud. alie. per Feder. *o* Bal. in l. j. C. de emanc. lib. uid. Bart. in l. non ambigitur. de legib. *p* Bal. in d. c. 1. §. ad hoc. nu. 2. de allo. per l. j. §. huius studii. uerb. publicum quod ad magistratus de iust. & iur. l. si id quod. 8. h.t. *q* c. licet. 9. de prob. ubi gl. ad uerb. uti possid. *r* uid. Dd. in l. 3. h.t. *s* Cic. in epist. ad Q. frat. *t* l. j. et tot. tit. de off. eius cui mand. l. 4. & 6. de off. procos. *u* l. 3. h.t. l. potestat. 125. de uer. sig. l. nemo. 71. de reg. iur. *x* Bar. nu. 6. Ias. nu. 24. in d. l. 3. *y* l. 3. h.t. *z* l. 4. h.t. *a* l. ult. de off. eius cui mãd. est iurisd. *b* l. j. & 4. h.t. *c* l. nec quicquã. 9. §. ubi decretũ. de off. procos. ubi Bart. et Ias. l. nec ei. 17. de adopt. l. uerũ. 11. §. sciendũ. de minor. l. à diuo Pio. 15. §. si super. de re iud. *d* l. 3. h.t. *e* l. 3. h.t. *f* l. 4. h.t. *g* l. 2. h.t. iunc. l. ult. de off. eius cui mãd. est iuris. *h* in d. l. 3. nũ. 15

officio iudicis nobili expediatur, priuatam utilitatem respiciens. & ab hoc iurisdictionem
ita distinguit, ut iurisdictio sit, quæ officio iudicis mercenario, non nobili, uelut imperium
mixtum expediatur, priuatam utilitatem respiciens [a]. Sunt & aliæ iurisdictionis diuisiones
passim traditæ. alia enim dicitur esse uolũtaria, alia contentiosa [b]: quibus Baldus [c] ternam
speciem, nempe statutariam adijcit: alia ordinaria, alia delegata [d], quæ etiam data [e], seu man
data [f] appellatur: alia consensu partium protogata [g].

Quod ad causam efficientem attinet, Bartol. [h] ait, omnem iurisdictionem dari uel per le- 9
gem, uel per populum, uel per consuetudinẽ. Legis & populi ius, princeps hodie ad se tran-
stulit [i], penes quem dicitur esse omnis iurisdictio: & ab eo uelut perenni fonte, in reliquos
magistratus inferiores dãnare [k]. Consuetudine etiã [l], & præscriptione [m] acquiri iurisdictio-
nem constat: quæ quidem unà cum territorio præscribitur annis 10. uel 20. ut res immobi-
lis [n]: citra territorium, ut res incorporalis, 30. uel 40. annis [o]: exceptis regalibus, quæ non
nisi tanti temporis usu, cuius initij non existat memoria, acquiruntur [p]. Priuatorum consen
su non datur iurisdictio [q] (quia, ut dixi, iuris publici est, quod priuatorum pactis constitui
mutariq; nequit [r]) sed tantummodo prorogatur [s]: hoc est, priuati nullam iurisdictionem
non habenti adijcere possunt: sed in eum qui aliàs ex lege iurisdictionem habet, consentire,
eiq; se subijcere possunt.

Materia in qua inest iurisdictio, sunt personæ & territoria. In territorio inest iurisdictio, 10
authore Baldo, passiuè & materialiter, uelut in re inanimata: in magistratus uerò persona,
formaliter & actiuè, tanquam in subiecto animato [t]. magis tamen, & certè in dubio, cohære
re iurisdictio potius territorio, quàm personæ intelligitur [u].

Materia circa quam uersatur iurisdictio, sunt personæ & res [x]: nemo tamẽ sibi aut suis ius
reddere debet [y], nisi partium uoluntate sit datus & electus iudex [z] neq; superiori aut æqua-
li, nisi sponte se subiecerint [a]: neq; de rebus ad suam iurisdictionem non pertinentibus. [b] A-
liorum enim iurisdictio ad certas personas [c], aliorum ad certas causas [d], quorundam ad cer
tas quantitates [e], nonnullorum ad certa loca est [f] adstricta: qua in re commissæ mandatæq;
iurisdictionis forma est sequẽda. Sed nec omnia mandari possunt: ut ius gladij [g], causę sta 11
tus [h], & quę nominatim priuilegio aliquo, uel speciali legis dispositione magistratui iniun-
guntur [i], uel etiam priuans ex legis concessu [k] mandantur. Mixtum autem imperium man-
dari posse, certum est [l]: quia cum iurisdictione cohæret, & transit [m]. Quanquam iure Cano-
num [n], & moribus nostris [o], omnia ferè hæc iure magistratus competant, & hodie transfer-
ri ac mandari indistinctè possint. ut de his anxiè disputare, non sit operæprecium.

Forma exercendæ iurisdictionis aut solennis est in loco æditiore & pro tribunali [p] seden- 12
te magistratu, aut de plano [q] stante pedibus (unde pedanei fortè dicti) in plana terra, uel
transeũte iudice: mandãdæ aũt iurisdictionis uaria [r], pro uario mandãtis arbitrio: proban-
dæ quoq; iurisdictionis forma & ratio multiplex: puta per notorietatẽ [s], instrumẽta, priuile
gia [t] antiqua [u], testes qui de actibus exercitę iurisdictionis testãtur [x]: puta pręcepns, multis,
executionibus, perceptione cõmodorũ [y], collectis [z]: itẽ per antiquã famã, & per præsumptio
nem iuris,

a Bart. in d. l. 3. num. 23.
b l. j. ubi gl. ad uerb. consilium. de off. cons. l. j. ubi gl. de off. prætor. Spec. tit. de fer. §. sequitur. num. 7. Marant. part. iud. 4. distin. 17. num. 62.
c in l. j. C. de emanc. liber.
d Spec. de iurisdict. iud. ex. de off. ordin. item de off. iud. de.
e l. 2. h. t.
f l. 6. h. t.
g l. j. C. de iurisdic. l. j. & 2. de iudic. l. si qui ex cõsensu. C. de epis. aud. l. inter. ad mancipa. c. 2. ubi glo. de off. delegati. Dd. in l. si conuenerit. h. t.
h post gl. in l. & quia. h. t. idem Inno. in c. ecclesiarum. de off. ordin. et not. in c. 2. Ne prælati uic. suas. Spec. de iurisdic. &c.
i l. j. de const. prin. l. j. cum seq. C. de legib.
k l. 1. & tot. tit. ad l. Iul. de amb. §. iuerim. In auth. de defens. ciuitat. Bal. consi. 161. proponebatur. uol. 3.
l l. more. ubi gl. & Dd. h. t. l. uiros. C de diuer. off. lib. 12. l fin. ubi gl. de aq pluui. arcen. gl. in l. 2. ad uerb. ex lege. quod cuiusq. uniuers. per l. j. ubi Bal & l. fin. C. de emancipa. Innoc. in c. ecclesiarũ. de off. ord. c. 2. Ne prælati. uic. suas. uide Spec. de iurisd. om. iud.
m d. l. uiros. C de diuers. off. lib. 12. Ias. latissimè post alios, in l. 3. nu. 20. 22. h. t.
n Bal. in l. fin C. de præscrip. lon. temp. Boer. decis. 227. nu. 9. per. c. ex literis. de iur. patro. Monta. in trac. fin. regund. ca. 77. nu. 9.
o c. auditis. 15. c. cum olim. 18. de præscrip. uid. latè Francis. Bal. in tract. præscrip. in 2. parte. 5. part. princip. quæst 1. 2. 3.
p l. domini. C. de agric. & cens. lib. 11. Bart. in l. si publicanus. §. in uectigalib. de publica. & in l. j. C. de aur. cor. lib. 10. Ias. in d. l. 3. nu. 20. h. t. Salic. in l. 2. C. nou. uectig. imp. non poss. Alex. cons. 78. uidetur. nu. 5. lib. 6.
q l. 3. C. eo. l. pen. de iudic.
r l. ius publicum. cum simil de pac.
s l. est receptum. 14. l. si conuenerit. 18. h. t. l. j. & 2. de iud.
t Bal. in l. j. §. initio. nu. 2. de off. præf. urb. & in §. ad hoc. num. 5. & 6. de allod. sequitur Ias. in l. j. num. 15. de iurisd. Boer. decis. 227. num. 7. Mont. in tract. fin. reg. cap. 11. num. 15.
u Bart. in l. inter. de acq. rer. dom. & cons. 189. primo quæsitum. num. 2. per l. j. §. cum urbem. de off. præf. urb & tit. C. ubi & apud quem con. l. quicunq;. de fun. limit C. lib. 10. c. 1. ubi Bal. & Dd. de cap. qui cur. uen. in usib. feud.
x l. 1. 2. 4. & tot. h. tit.
y l. qui iurisdictioni. 10. h. t.
z l. in priuatis. 78. de iudic.
a l. est receptum. 14. h. t. l. 4. de recept. arb. Bar. in l. fin. num. 5. de rer. diuis. & in l. unic. §. 1. num. 7. si quis ius dicent. non ob.
b l. solet. 16. §. fin. h. t. l. solemus. 65. §. fin. de iudic.
c l. magisteriæ. 6. C. eo.
d d. l. solemus. l. fin C. eod. d. l. solet.
e l. si idem. 11. cum l. seq. l. cum quidam. 19. h. t. in auth. de appel. & de defens. ciuit. gl. in d. l. solet.
f tot. tit. de off. tur. Alex.
g l. nemo potest. 71. de regul. iur. l. 12. de off. eius cui man. iur.
h l 2. C. de ped. iud.
i d. l. 2. l. cum hi. 8. § sed nec. de transac. l. muto. 6. § tutoris. de tutel.
k d. l. muto. §. tutoris. l. nec mandante. de tut. & curato. l. 2. de off eius cui mand. Cic. Phil. 2.
l l. fin. l. j. §. fin. de off. eius cui mand.
m l. 2. 3. h. t.
n c. quod sedem. 10. ubi gl. de off. ordi. Socin. tract. cita. art. 4. nu. 7.
o Alber. Dec. in d. l. j. de off. eius cui man. Cagnol. in d. l. nemo. 71. de reg iur.
p l. pen. suprà de iust. & iur.
q l. nec quicquam. 9. §. 1. & 2. de off procons. §. 2. Inst. de libert. l. 2. de fer. cum simul.
r l. solet. 16. h. t.
r Bal in l. fin. au. 42. C. de edic. diui Adria. Mont. in tract. fin. regun. cap. 77. cum seq.
t c. cum causam. 13. de proba.
a Bal. cons. 161. proponebatur. num. 3. uol. 3. per l. Celsus. de proba. l. monumentorum. C. de rel. & sump. fun. Aretin. consi. 42. Mont. tract. fini. reg. cap. 61. num. 4
x Ias. in d. l. imperium. num. 23. Bal. d. consi. 161. Mont. cap. 52. num. 5. et 6.
y Bal. præall. cons. 161.
z Bal. d. consi. 161. num. 3. per. l. forma. de cens.

nẽ iuris, qua unũquodq; præſumitur illius eſſe iuriſdictionis, cuius eſt territorij[a], & eũ apti tudine totã iuriſdictionẽ obtinere, qui exercitium certorũ actuum præſcripſit[b]: ut habet cõmunis opinio[c], etiamſi Bart.[d] & alij quidã contrà opinentur: ut tantum ex iuriſdictione ſcilicet intelligatur præſcriptum, quantum inuenitur poſſeſſum. quorum opinio uera eſt, cum alius eſt in generali poſſeſsione iuriſdictionis[e], aut quãdo iuriſdictio præſcripta nõ eſt fundata iure communi[f]: aliàs receptius eſt, uno iuriſdictionis actu præſcripto, reliquos etiam qui eiuſdem generis ſunt (nam in diuerſis ſecus eſt[g]) præſcriptos uideri.

13 Finis iuriſdictionis eſt, ut religio[h] & pax[i] ſeruentur, finiãtur lites, & reddatur cuiq; ſuum. Quod ad effectũ attinet, iuriſdictio producit actionẽ confeſſoriam & negatoriã, qua defendat[k]. & ex hoc edicto proponitur actio pœnalis in eos qui album prætoris corruperũt[l]: quin etiam hodie pœna fractæ pacis tenetur, qui alienam iuriſdictionem uiolat[m]. Qua de re, ſimul & de tota iuriſdictionis ui atq; authoritate, paulo pòſt[n] plura dicentur[o].

14 Finitur iuriſdictio ordinaria, morte eius cui commiſſa eſt, non morte mandantis[p]: item non utendo, ac præſcriptione[q] (ſupremi principis poteſtate excepta[r]) ſcilicet poſſeſsione per prohibitionem interuerſa[s]. nam aliàs iuriſdictio, utpote res meræ facultatis[t], non præſcribitur[u]. In ſingulis porò cauſis finitur, finita inſtantia uel lite[x], aut iudice recuſato[y]. Iuriſdictio delegata finitur morte delegati[z] & delegãtis: ſi quidem negocium per citationẽ[a], necdum ſit inchoatum, & res adhuc exiſtat integra[b]: item reuocato mandato[c], & tempore, quod iudicio præſtitutum erat, tranſacto[d]: ſeu (ut nunc loquuntur) elapſo termino cõmiſſionis[e]: item recuſatione[f], appellatione[g], finitoq; negocio commiſſo[h]: & alijs modis, qui alibi copioſius explicantur[i]. Prorogata iuriſdictio etiam pœnitentia finitur, ſi antequam iudex adeatur, eius conuentionis alterutrum paciſcentium[k] pœniteat. Etſi enim is qui fortè pœnam hoc nomine promiſit, ex ſtipulatione teneri poteſt, ad id quod intereſt iudicem aditum non eſſe[l]: tamen ex tali conuentione, coram iudice non ſuo conueniri nequit: cùm pactis priuatorum non detur iuriſdictio[m], nec ius citandi cogendiq; ullum, iudex cuius antea non fuit, neq; dum per litis conteſtationem facta eſt ordinaria iuriſdictio, habeat[n].

QVOD QVISQVE IVRIS IN ALTERVM ſtatuerit, ut ipſe eodem iure utatur.

Tit. II.

1 *Quare de hoc edicto hic agatur.*
2 *Verba, & explicatio edicti.*

1 ET hæc quidem hactenus de iuriſdictione. Quia uerò non modò in ſuſcipiendæ dignitatis auſpicijs perpetua, ſed in ſingulas quoq; cauſas ſingularia edicta magiſtratus, puta prætores, ſæpe proponebant, impartiebantur iudicia, dabant actiones, præſcribebantq; dato iudici quid ſequi haberet neceſſe: ideo priuſquam in tractationem iudiciorum progrederentur, uiſum fuit iuris compoſitoribus, hoc præmiſſo edicto & iudicem & litigatores admonere, ne uel ille concedere, uel hi petere ius iudicium' ue aliquod iniquum iniuſtumq; audeant: cæteroquin cogendos ut iure quod in alios ſtatuerint, aut obtinuerint, poſtea quandocunq; uſus uenerit, utantur: quæ eſt iuſtiſsima impetrandorum & con-

2 ſtituẽdorum iudiciorũ regula atq; norma. Hoc edictũ, quod & Ciceronis ætate in uſu fuiſſe uidetur[a], ſummã habet ſine iuſta cuiuſquam indignatione æquitatem. Quis enim aſpernabitur idẽ ius ſibi dici, quod ipſe alijs dixit, uel dici effecit[b]: aut quis iuſtiſsimã illã, & à natura profectam[c] talionis legẽ, deprecari iuſtè poteſt? cùm hæc *ἀντιπεπονθὸς* retineat ciuitates[d], & (ut eſt apud Euripidẽ[e]) amicos amicis, urbes urbibus, ſummos deniq; cum infimis, ſine

c 4 cuiuſ-

a c. 2. de reſti. ſpol. in 6. c. cum epiſc. 7. de off. ord. Panor. in c. ſi diligenti. de præſcrip. c. per uenerabilẽ. Qui fil. ſint legit. Imol. in c. nimis. num. 3. & 4. de iureiur. Soc. conſ. 86. in cauſa. nu. 6. uol. 1. Montan. in trac. fin. cap. 61. num. 4.
b Soc. conſ. 187. in controuerſia. nu. 6. uol. 2. Angel. in l. cum ſuper. C. de rei uen.
c Spec. de iuriſd. in prin. nu. 35. Innoc. in c. 2. nu. 3. de cap. monach. Cyn. Salic. & alij in l. ſ. C. de eman. lib. Iaſ. in d. l. imperium. nu. 23. Bal. conſ. 161. proponebatur. uol. 3. Alex. conſ. 68. uiſo. nu. 70. uol. 2.
d in l. ſ. de itin. act. priu. Iacob. in tract. feud. uer. & cum mero. nu. 15. Schürff conſi. 86. cent. 2.
e Innoc. in d. c. 2. de cap. mo. nu. 3. Panor. in c. cũ olim. nu. 6. de præſcrip. Iaſ. in l. 3. in prin. nu. 36. de acq. poſſ.
f Iaſ. in d. l. 3. num. 40. text. in c. 1. & 2. de reſt. ſpol. in 6.
g Iaſ. in d. l. 3. nu. 23. Panor. & Can. in c. cum dilectus. de cap. mon. Schurff. d. conſ. 86.
h l. 4. C. de ſum. trin.
i l. cõgruit. de off. præſ. l. 2. cũ ſeq. C. de ped. iu.
k Ferr. in for. lib. act. confeſſ. §. plenam. num. 7. per not. Innoc. in c. cõquerẽte. 16. de of. ord.
l l. ſi quis id quod. 7. cũ ll. ſeq. h. t. §. pœnales. 12. Inſt. de actionib.
m uid. Henning. in conſi. de territo. Sax. lib. 2. art. 71.
n ad tit. Si quis ius dicent. non obtemp. cum ll. ſequent.
o ad tit. ſi quis in ius uoc. cum ſeq.
p c. 2. de off. leg. Alex.

in l. more. h. t. q c. cum olim. de priuileg. c. cum perſonæ. eo. tit. in 6. Bald. in tract. præſcrip. 1. parte. 5. partis. conſt. 12. r c. cum non liceat. ubi Panor. & Canon. de præſcrip. & c. cum inter. de conſ. Bal. præalleg. queſt. 2. num. 2. s Iaſ in l. quo minus. num. 31. de flum. Corn. conſil. 268 num. 25. uol. 4. t gl. in l. ſolent. in fin. de off. pro. Panor. in c. quod tranſlationem. num. 4. de off. lega. Bald. in l. hæc autem iura. num. 1. de ſer. urb. præd. u Iaſ. in l. beneficia num. 56. de conſt. princ. per l. in filijs. C. de decur. lib. 10. x l. properandum. C. de iudic. y uid. an ordinarius recuſari poſſit, in l. apertiſsimi. C 4. C. de iudic. z c. pen. de off. del. a c. gratum. 20. de off. deleg. Iaſ. in d. l. & quia. 6. num. 56. & 57. b d. l. & quia. 6. c c. inſinuante. 25. de off. delega. d c. 4. de off. deleg. l. cum prætor. 14. & l. iudicium. de iudic. e c. de cauſis. eod. de off. deleg. f c. licet. de for. comp. c. ſecundò requiris. de appell. g c. ut debitum. de appell. h l. iudex. 55 de re iud. i gloſ. in c. in literis. 9. de off. deleg. k l. ſi conuenerit. 18. h. t. l l. diem. 27. §. fin. de recep. arb. Bart. Iaſ. num. 26. in d. l. ſi conuenerit. m l. priuatorum. C. eod. n l. final. h. t.

a Cic. epiſt. 1. ad Qu. fratrem. b l. j. hoc tit. c Cic. de inuent. lib. 2. c. 5. & 12. d Ariſt. *πολιτ.* lib. 2. & 5. de moribus. e In Phœniſsis.

ciuisquã querela pari iure coniungat, societéq. τὰ γὰρ ἴσα πόλεμον οὐ ποιεῖ, ut dicitur. Verba edicti hæc sunt: QVI MAGISTRATVM (in ipsa urbe) POTESTATEM'VE (in prouincia, nam id uerbi ad magistratus prouinciales potissimùm refertur [a]) HABEBIT, SI QVID IN ALIQVEM NOVI (nouitas enim suspecta est. Cic. 3. in Ver. Noua iura, noua decreta, noua iudicia postulabantur: aliàs magistratus non nouum ius, nouaq; iudicia, sed consueta & usitata constituere & decernere possunt ac debent [b]) IVRIS STATVERIT (quod cum effectu accipitur, & consummatam, nõ cœptam iniuriam denotat [c]. ius enim id significat, quod uim iubendi habet, & necessitatem obediendi imponit: quare cum uerba edictorum propriè accipienda sint, ius statutum illud meritò intelligitur, quod non inceptione aliqua, sed perfectione statutũ est) IPSE QVANDOQVE (scilicet cum abierit magistratu. nam quo ad eum gerit, in ius uocari non potest [d]) ADVERSARIO POSTVLANTE (non modò illo qui læsus est, sed omni qui quandoq; experitur [e]) EODEM IVRE VTI DEBET [f]. Hoc primum est edicti caput, quo iudex pati legem cogitur, quam ipse tulit: nisi sine ipsius fraude per assessoris imperitiam, ius aliter dictum sit quàm oportuit [g]. Secundum ad litigatores pertinet & ita se habet.

SI QVIS APVD EVM, QVI MAGISTRATVM POTESTATEM'QVE HABEBIT, ALIQVID NOVI IVRIS OBTINVERIT, QVANDOQVE POSTEA ADVERSARIO EIVS POSTVLANTE, EODEM IVRE ADVERSVS EVM DECERNETVR: SCILICET VT QVOD IPSE IN ALTERIVS PERSONA ÆQVVM ESSE CREDIDISSET, ID IN IPSIVS QVOQVE PERSONA VALERE PATIATVR [h]. Sciendum autem est, hoc edictum iniustis petitionibus & impetrationibus oppositum, & earum coercendarum causa propositum esse. Quare etiamsi quis iure iudicio'ue iniquè impetrato non utatur, nihilominus huic edicto locus erit [i]. est enim delictum consummatum, quod edictum coercere uoluit: uidelicet petitio & impetratio, ut quæ de delicto imperfecto hîc disputari solent, nihil aduersentur [k]. Hoc edictũ & fideiussori nocet [l]: & eum etiam coercet, qui quod iniquè impetratum est mandauit, aut habuit ratum [m]. Quare si is pro quo spopondisti, impetrauit purum iudicium à prætore, ne aliquis debitor ipsius aduersus eum exceptione iusta quæ ei cõpetebat, utatur: deinde tu in negocio, in quo spopondisti (nam in alia separata causa factũ alterius tibi nocere non debet) uelis exceptione uti: nec te, fideiussorẽ scilicet (ne te excipiente principalis debitor à pœna huius edicti per te liberetur) nec ipsum principalem debitorem, hoc à magistratu oportebit impetrare, ut iudicij formulam sub exceptione concipiat: sed dabit is purũ sine exceptione iudiciũ, ut par pari referatur: etsi interdum patiare iniuriam, hoc est damnum [n], si soluendo debitor non sit [o]. Eius enim inopia, actionem tibi reddit inanem [p], quam ex mandato, ut fideiussor, contra principalem hoc nomine habes [q]. Hæc pœna etiam in hæredes transit [r]. Nam etsi pœnalia iudicia non transeunt sua natura in hæredem, nisi lite contestata [s]: tamen sicuti actiones ciuiles earumq; impetrationes in hæredes deriuantur [t], & ab his incipiunt [u], ita & illarum denegationes in hæredes transeunt. quod non tam pœna, quàm æqualis iuris distributio esse uidetur.

a l. eum qui. 13. s. tit. 1.
b l. 4. l. si in aliquam. 7. de off. procons. l. 3. C. quæ sit lon. consu. l. 3. C. de seruit. cum simil.
c l. 3. § fin. l. ff. l. 1. § si is qui. de exer. act.
d l. 2. de in ius uocan.
e l. 3. § 1. in fi.
f d. l. 3. § 3.
g l. 2. hoc tit.
h d. l. 3. uers. si quis.
i l. 3. in prin. h. t.
k uid Bal. Salic. & Dd. in l. si quis non dicã rapere. 5. C. de episc. & cler. l. qui falsam. 19. de fals. l. 3. de extra. cri. l. qui ea. 67. de furt.
l d. l. 3. § si is. 3.
m d. l. 3. § 1.
n l. 5. § 1. ad l. Aquil.
o l. 3. § si is pro quo. 3. hoc tit.
p l. 6 de dol. mal.
q l. 6. § 1 l. 18 manda.
r l. 3. § quod autem. 5.
s l. in honorarijs. 33. de act. § 1 inst. de perp. & temp.
t l. ex depositi. 11 l. ex cõtract. 48 de actio.
u tot. tit. C. ut act. ab hære.

SI QVIS IVS DICENTI NON OBtemperauerit. Tit. III.

1 Continuatio.
2 Ad quos magistratus hoc edictum spectet.
3 Actionem hanc competere iudici, non litigatori, contra Duarenum.
4 Ad quid detur hoc iudicium.
5 Quis dicatur non obtemperasse.
6 Quando hæc actio etiam in actorem detur: & de alijs remedijs tuendæ iurisdictionis.

Est & hic titulus in uestibulo iudiciorum positus, ut in ipso ingressu litigatores ad- 1
moneantur, non ridiculam aut elusoriam existere iudiciorum authoritatem [a], sed o-
mnino morem iussui iudicis gerẽdum: sciantq;, permissum omnibus magistratibus, 2
non tamen municipiorum duumuiris (qui quamuis summa in municipijs fungebantur
dignitate, ordinariam tamen iurisdictionem & ius mulctæ dicendæ, quæ penes solum e-
rant præsidem, præfectumq; prouinciæ, non habebant [b]) secundum ius suæ potestatis, de-
fendere iurisdictionem suam pœnali iudicio [c]. Ex quo perspicum fit, hoc iudicium ad di- 3
ctionem mulctæ pertinere, æstimationemq; pœnæ, qua contumacia uindicatur, complecti,
non uerò in litigatoris rem dari: cui si daretur, non dici posset magistratus iurisdictionem
suam

a l. si prætor. 75. de iud. l. fi. ne quid in loc. pub.
b l. 5. § ult. C. de defenso. ciuit. l. 3. C. de mo. mul. l. 2. § final de iudic.
c l. 3. in prin. hoc. tit.

ſuam pœnali iudicio defendere,ſed ipſum litigatorē ſe ab iniuria tueri dicendū eſſet:quem
cùm alijs,de quibus poſtea agetur,remedijs aduerſus cōtumacē aduerſariū defendi uideamus,quorſum pertinuiſſet hoc edictū proponere,à cæteris, quæ de dāno litigatoris loquūtur,ſeparatū? Deinde quæ ratio eſſet,quare apud duumuiros eiuſmodi priuata cauſa tractari,aut ab his intentari non poſsit,ſi ad ius priuatorū,& non ad mulctæ dictionē, quæ duūuiris non cōpetit[a],pertineret?Iam uerò nullam habet rationē,læſa iudicis authoritate,litigatori exactionē concedi,qui nulla re læſus ſit.nec enim in ipſum, ſed in magiſtratū contumelia ſpretæ iuriſdictionis, & non admiſſæ executionis (quæ contumaciæ ſpecies hoc edicto duntaxat coercetur) redundat:& ut damnū maximè hoc nomine litigator patiatur: tamē ſans habet,ſi illud alijs remedijs recuperare queat.Cur ergo ei pœna debeatur, qui iniuria
4 affectus non eſt?Quid quod hoc iudiciū ad id quod intereſt, dari negatur[b]: ſed quanti ea res eſt,hoc eſt,quanti æſtimata erit à iudice contumacia,concluditur. Ea enim clauſula,quāti ea res eſt,ſignificat rei qua de agitur,æſtimationē[c]. Cum igitur hîc de cōtumacia agatur, denotat ea clauſula,contumaciæ æſtimationē,hoc eſt,pœnā contumaciæ debitā. Vnde neq; in hæredē,neq; poſt annū hæc actio,inquit Vlp. datur. an aūt hæredi detur, nullū uerbum: quod tamen omiſſum non fore,credibile eſt,ſi hæc actio in rem litigatoris eſſet. Exiſtimo igitur,hoc iudiciū pœnale ab ipſo magiſtratu,cuius uiolata contēptaq; ſit maieſtas,uel alio quolibet,magiſtratus tamen nomine, conſtitui aduerſus contumaces ſolitū: datis iudicibus,qui pro hominū, rerū ac tēporum ratione æſtimarent, quanti ea res,hoc eſt,qua mulcta eiuſmodi iniuria uindicāda eſſet: coq; uelut actionē iniuriarū[d],pœnalem & prætoriā[e], anno circumſcriptā fuiſſe id:q; Bal & Alex.hîc innuunt[f] qui eapropter uolunt,ob ſpretum iudicis mādatū,poſt annū agi nō poſſe (etſi in alijs fortè delictis mulctādis ſecus fuerit, cū pœnæ regulariter uiginti tantū annis præſcribātur.[g]) aiuntq;, hanc eſſe quādam in factum actionē,ad exactionem mulctæ iudicibus & procuratori fiſci propoſitam[h].Etſi aūt alioqui magiſtratibus non licuit de ſuis cauſis cognoſcere[i],ut ſuprà dictum eſt:tamen cùm hoc iudicium ſit quaſi publicū,pertineatq; ad conſeruandam uindicandamq; à contemptu magiſtratuum dignitatē,exiſtimo permiſſum fuiſſe,ſaltem ut iudices cognituros de contumacia,dare potuerint.Cur enim id minus liceat, q̄ mulctam imponere,aut iubere iudicare de cauſis ſuſpicionis[k],uel iniuria ſibi illata[l]? Nec uerò dicendum eſt,hanc cauſam propriè ad magiſtratum pertinere.Nam primò,hoc iudiciū quaſi publicum eſt,& populare,ſicuti & reliqua quæ ad tuendam iuriſdictionē pertinent[m].Deinde eſt iudicium de mulcta: mulcta autem non applicatur parti petenti,aut magiſtratui,ſed fiſco[n]. Nam etiamſi aliàs in popularibus,ubi dubitatur cui pœna applicanda ſit,ea parti petenti debetur[o]:tamen aliud eſt in iudicio mulctarum,cum lege expreſſum ſit,eas fiſco applicari oportere[p]. Quare non tam magiſtratus quàm fiſci cauſam hîc agi,dicēdum eſt. Sed quia in nō obtemperantes hæc actio
5 prodita eſt,uideamus quiſnam uideatur non obtemperare. Is uidetur,inquit Vlp. iudici non obtemperaſſe,qui quod extremum in iuriſdictione eſt,non fecit:ueluti ſi quis rem mobilem uindicari à ſe paſſus non eſt,ſed duci eam uel ferri paſſus eſt (ab ijs uidelicet, qui decretum iudicis,rem fortè litigoſam aut pignus auferri iubentis,exequūtur) hic unq; haudquaquam uideri poteſt non obtemperaſſe. Quemadmodum enim lex obligat aut ad obedientiam, aut ad pœnam:ita & iuſſus magiſtratus. unde qui pœnam contumaciæ præſtat, paretq; executioni iudicis, non obtemperaſſe dici nequit[q]: imò pro abſoluto,& non amplios reo habetur,qui pœnam ſoluit[r].Cæterùm ſi quod in iuriſdictione extremum eſt,quò poteſtas iudicis pertingere poteſt,non fecerit,quæq; ſequūtur iudicis iuſſum, ut bonorum poſſeſsionem decretam,rei ablationem,pignorum capturam,nō admiſerit,reſtiteritq; executoribus:quia ultimum,quò iudex progredi poteſt,contempſit, meritò ius dicenti nō ob
6 temperaſſe dicetur. Quanquam autem hoc edictum in reos ſcriptum apparet, qui ſubterfugere ac ludificare iudicia ſolent (unde & fugientes appellant[r]) & iuſſa magiſtratus ſibi grauia grauatè exequi patiuntur: tamen & petitorem aliquando hoc edicto teneri, Labeo ait[s]. Si enim is peremptorijs edictis citatus,non faciat ſui copiam, quamuis reus abſoluendus eſt,aut contumaci etiam in poſterum actio deneganda[u]: tamen quid cauſæ eſt, ſi aut interſit reipub. nunc agi:aut ſi alia ratio exemplum poſtulet, quin uiolatæ ſuæ authoritatis ſpretæq; iuriſdictionis pœnas ab actore,qui mota prius lite turpiter deſtiterit,uocantiſq; magiſtratus,atq; aliquid fortè præcipientis,exequentiſq; decretum contemnere ſit auſus,hoc edicto prætor expetere poſsit? aut cur etiam non concedatur l. C. ad caſus ſimiles, ubi eadem inuenitur ratio,edictum prætoris, quamuis pœnale,prorogare[x]? Exempli gratia. ſi actori uendicanti,qui poſſeſsionem reo interturbat,iudex præcipiat,ut turbatione deſiſtat,& res pignoraq; reo fortè ex fundo domoue litigoſa ablata reſtituat: atq; is detrectet, reſiſtatq; magiſtratui,pignorum reſtitutionem exequēti: aut ſi tutori agenti,ut à tutela excuſetur aut liberetur,iudex ex iuſta cauſa præcipiat,ut interea negocia pupilli curet:iſq; detrectet,

a l.3.C.de mod. mulct.l. fin.C. de def.ciui.l.2. §.fin.de iudic.l. magiſtratibus. 12. de iuriſdict.ſup.
b l.3.in fin.
c l.4.§ pen. de ui bon. rap.
d l.ſi non conuicij. C. de iniur.
e Inſt.de perp.& temp. act.
f uide Bal.in §.fin.nu.3.
g l.querela.12.C.de falſ.
h Caſt.hic in fine.uide etiam Alex. in l. diuus. de cuſt reor.
i l.qui iuriſdictioni.10. ff.de iuriſd.
k l.fin.in fin cum ibi nota.C.de iudic. c. ſuſpicionis.39.de off. dele.
l l.eſt receptum. 14. h. t.Iaſ.& Dd.in d l. qui iuriſdictioni.10.h.t.
m l.ſi quis id quod.7.ff. tit.2.de iuriſd.
n l.5.C.de mo.mulct gl. in l. 2. uerb. mulcta. ſi quis in ius uoca.non ier.
o Bar.in l.3.de ter.mot. glo. & Bart. ad l.ſi id quod uerb. quingentorum.ff.de iuriſdict.
p d l.5.C.de mo. mulct.
q Felin.in c.3.in fi. uerſ. quartus caſus. cum ibi alleg.de iureiur.Iaſ. in l.cum proponas.21. num.8.C. de pac.
r l.diuus.7. de iur.patr. Bal.in auth. ſed nouo. nu.4.C.de ſer.fugit.
s l.properandum. 11 §. & ſiquidem.C.de iud.
t l.unic.uerſ.non ſolum.
u Auth.q ſemel. C. quo. & quan l. contumacia.53.de re iudic.
x l.& ideo.11.l.nam ut. 13.de legib. iunc. l.illud.32.ad l.Aquil.

trectet, & magistratui, pignoribus captis coercere instituenti [a] aduersetur, nec patiatur exe-
cutionem: certè cum eadē hîc sit contumacia, meritò eadē quæ in reo, mulcta obtinere de-
bet, ne melioris sit conditionis actor q̃ reus [b]. Et hæc quidē pœna hoc edicto ad tuendā iu-
risdictionē est proposita. Sciendum aūt est, & alios complures esse tuendæ iurisdictionis, &
exigendæ obedientiæ modos atq; uias: ut est captura, arrestatio, incarceratio personæ ino-
bedientis [c]: aut captura pignorum [d], denegatio audientiæ seu iurisdictionis [e], missio in bo-
norum possessionem [f], sequestratio possessionis [g] uel fructuum [h], ablatio alicuius rei donec
pareatur [i]: item mulctam imponere [k], damnum aliquod inobediēti dare [l]: præcepto uel ma-
nu militari iurisdictionē defendere [m], arbitrariè & criminaliter uiolatorē iurisdictionis pu-
nire [n]: & hodie iure Sax. causam contumaci abiudicare. quod & iure ciuili olim licuisse uide
tur [o]. Illud etiam tenendum, iudicem posse uno remedio non sufficiente, ad aliud redire [p].

DE IN IUS VOCANDO TIT. IIII.

1 *Quid sit in ius uocare.*
2 *Forma uocandi in ius apud ueteres.*
3 *Ratio huius edicti.*
4 *Edicti partes tres.*
5 *Prima edicti pars, de iis qui uocari non possunt.*
6 *Secunda, de his qui uenia prætoris impetrata uocari debent.*
7 *Tertia, de actione ex hoc edicto.*
8 *Interpretatio edicti, & pœnitentiæ esse locum.*
9 *Extensum edictum, ne quis de domo uocetur, ne' ue puella impubes uocetur.*
10 *Quando dimittendus uocatus.*
11 *Qui non habet in ære, luat in corpore.*
12 *Quid hodie circa uocationem obseruetur.*
13 *Explicatio methodica de in ius uocando: quid sit citatio, quot eius partes, species, causæ, materia, forma, finis, effectus.*

NVnc uideamus de in ius uocando, quod in omni lite primum est [a]. In ius uocare, ni- 1
hil aliud est, quàm iuris experiundi disceptandiq; causa uocare [b] ad eum, qui ius di-
cturus est [c]. Ac in usu Romanis olim fuit, magistratu aut eius uiatore minimè con- 2
scio, aduersarium in ius uocare, & aut cum illo de die certa conuenire [d], aut inuitum relu-
ctantemq; obtorto, quod aiunt, collo in ius, h. e. ad tribunal prætoris testato tamen [e] trahe-
re. hinc illæ phrases: In ius ducere, rapere, trahere [f], &c. ut apud Horatium [g]:

—— Casu uenit obuius illi
Aduersarius: &, quò tu turpissime, magna
Exclamat uoce. &, licet antestari? Ego uerò
Oppono auriculam. rapit in ius: clamor utrinq;
Vndiq; concursus. ——

Neq; cuiquam impunè licebat ita raptum ui eximere [h], aut concursum facere [i], impedi-
mentumq; creare, quo minus quis in ius perduceretur [l].
Qua in re cùm usu interdum ueniret, ut indigna paterentur illi, quibus reuerennia iure 3
naturæ & gentium deberetur [k], aut qui alioqui necessarijs iustisq; occupationibus ita disti-
nerentur, ut uocantē sequi commodè haudquaquam possent: uisum fuit prætori faciendū,
ut edictum proponeret, quo exciperentur personæ, quas in ius sine sua uenia ducere non es-
set permissum, pœna in secus facientes 50. aureorum, siue, ut Iustin.[l] interpretatur, solidorū
constituta. Hoc aūt edictū etsi tantū de in ius, hoc est ad tribunal prætoris uel præsidis [m] uo-
catione, non etiā de citatione ad pedaneum iudicē facta, egisse palàm est [n]: tamen uidetur
postea ex constitutionibus [o] ad quālibet cuiusq; iudicis citationem, interpretatione exten-
sum esse [p]. Sciendum autem est, huius edicti tres esse partes: quarum in prima prætor quas- 4
dam personas uetat omnino in ius uocari: in secunda, quasdam sine suo permissu uocari
prohibet: in tertia, pœnale iudicium in contrà facientes pollicetur. Prima pars ex Vlpian.[q]
& Callistr.[r] colligi potest: quorum hæc sunt uerba, quæ probabile est, ex edicto esse trāslata.

IN

a l. j. de administ. tut. in prin. § fi. Inst. de satis. tutor.
b l. non debet. 42. de reg. iur.
c l. consentaneum. 8. ubi gl. ad uerb. cogendum. C. quo. & quan. iud. §. si uerò etiam. ubi glo. ad uerb. omnimodo. in auth. de exh. re. Bart. hic num 7.
d d. § fina. Inst. de satis. tutor. Fach. diff. Sax. 39. Chass. in consue. Burg. tit. de iustit. §. 7. uers. simplex. num. 8.
e l. sed etsi. 26. § ait prætor. 4. Ex quib. caus. maio.
f d. l. consentaneum. C. quo. & quan. iu.
g l. j. §. iubet. de coll. bon. c. 1 de prob. seq.
h c. fin. eo. tit. Clem. unic. de sequest.
i Ias. in l. quo minus. nu. 100. de flum. Chassen. in cons. Burg. tit. de iusti. §. 5. nu. 85. Bald. in auth. omnino. C. ne ux. pro mar. Cano. in c. dilectus. de appellat.
k l. 2. ꝭ. si quis in ius uo. Ias. hic. § fi. nu. 39.
l Bald. in l. quemadmodum. 29. §. magistratus. ad l. Aquil. Roma. in sing. per l. si is cum quo. 20 com. diuidū.
m Ias. in d. l. quo minus. Chass præall. lo.
n Ias. in § pœnales. num. 102. cum seq. Inst. de actio. Bar. hic in l. uni. §. 1. nu. 6. per §. arripiat. in auth ut om. obed. iud. Ias. in l. 3 §. prætor. num. 12. ꝭ. ne quis eum qui.
o l. diuus. 8 de rest. in int. l. contumacia. 53. de re iud. l. diffamari. C. de ing. manu. c. licet. de probat.
p Baii. hic. nu. 3. uide de hoc omnino Panor. in c. 2. nu. 12. de dol. & contumac. fac. l. 1. §. si uerò. C. de asser. tollen. l. 1. §. si frater. de coll. bon. Ioan. And in c. locupletari. col. pen. de reg. iur. in 6.

a §. fi. Inst. de pœn. tem. litig. b l. j. hoc tit. c d. §. final. d arg. l. de die. 8. in prin. ꝭ. qui satis. cogan. e uide Cuiac. ob. li. 7. cap. 17. f uid. Plaut. in Pœnulo. g Sermo. lib. 1. Satyr. 9. h ꝭ. tot. tit. ne quis eū qui in ius uoc. i l. 4. ad l. Iul. de ui priua. k l. 1. 2. 3. 4. de obseq. l. 1. 2. 3. C. hoc tit. l in d. §. fi. Inst. de pœn. tem. litigan. m l. 1. & 2. C. eo. tot. h. tit. l. 4. de inter. act. tit. C. ne quis in sua caus. ius dicat uel iud. n l. diuus. de in integ. rest. l. & post. de iud. l. 2. & 3. ne quis eum. l. si uerò. Qui satis. cogan. o l. ult. C. 2. eo. §. ult. Inst. de pœn. tem. litig. p Dd. hic passim. & C. eod. q l. 3. & 4. h. t. r l. 2. h. t.

5 IN IVS VOCARI NON OPORTET, NEQVE CONSVLEM, NEQVE [a]
» PRÆFECTVM, NEQVE PRÆTOREM, NEQVE PROCONSVLEM, NE- [b]
» QVE CÆTEROS MAGISTRATVS, QVI IMPERIVM HABENT, QVI CO-
» ERCERE ALIQVEM POSSVNT, ET IVBERE IN CARCEREM DVCI:
» NEC PONTIFICEM DVM SACRA FACIT, NEC EOS QVI PROPTER
» LOCI RELIGIONEM INDE SE MOVERE NON POSSVNT: SED NEC
» EVM QVI EQVO PVBLICO IN CAVSA PVBLICA TRANSVEHATVR.
» PRÆTEREA IN IVS VOCARI NON DEBET, QVI VXOREM DVCAT,
» AVT EA QVÆ NVBAT. NEC IVDICEM OPORTET IN IVS VOCARI, [c]
» DVM DE RE COGNOSCAT: NEC DVM QVIS APVD PRÆTOREM CAV- [d]
» SAM AGIT: NEQVE FVNVS DVCENTEM FAMILIARE, IVSTA'VE MOR-
» TVO FACIENTEM: VEL QVI CADAVER PROSEQVVNTVR, QVI'QVE [e]
» LITIGANDI CAVSA NECESSE HABET IN IVRE, VEL CERTO LOCO [f]
» SISTI: NEC FVRIOSOS, VEL INFANTES.

Hos quidem omnes uocari omnino prætor prohibet: quòd eorum hi quidem, cùm iudi-
cio careant, idoneam personam experiundi in iudicio non habent[a]: illi uerò superiores,
partim iustis impedimentis, partim authoritate imperij & splendore dignitatis, ne ueniant
6 quasi coacti ad parem minorem'ue[b] magistratum, excusentur. De personis, quas suo dun-
» taxat permissu, causaque cognita uocari concedit, ita in secundo capite edixit prætor[c]: PA-
» RENTEM, PATRONVM, PATRONAM, LIBEROS, PARENTES PATRO-
» NI PATRONÆ'VE, IN IVS SINE PERMISSV MEO NE QVIS VOCET.
Hanc edicti partem consulti pluribus responsis[d] explicant, quos consulere licet: in genere
uerò sic eam exponit Modest.[e] Generaliter, inquit, eas personas, quibus reuerentia præstan-
da est, sine iussu prætoris in ius uocare non possumus. quare idem hodie ad dominum feu-
di extensum est[f], & ad magistratus similesque personas (quæ nunc apud superiorem in ius
uocari possunt[g]) extendi oportet. In ultima parte prætor edictum suum pœnali iudicio mu- [g]
7 nit, quæ pars in hæc ferè uerba fuit concepta: IN EVM QVI ADVERSVS EA
» FECERIT, QVINQVAGINTA AVREORVM IVDICIVM DABO[h]. Hoc cùm
8 sit pœnale, nec hæredi, nec in hæredem, nec ultra annum datur[i]. quamuis autem non adij-
ciat prætor, causa cognita se daturum: tamen Labeo ait, moderandam iurisdictionem: uelu- [h]
ti si pœniteat libertum, & actionem remittat: uel si patronus uocatus non ueniat, aut si non [i]
inuitus uocatus sit[k]. quod etsi uerba edicti non patiantur, tamen ratio suadet, ut eâdem [k]
9 hîc *ἐπιεικείᾳ* utamur, & pœnitētiæ locum demus, sicuti in cæteris[l], etiam atrocioribus[m]. Sci- [l]
endum autem est, hoc edictum à I.C. ad alios casus esse productum. Nam[n] plerique eorum [m]
putauerunt, nullum de domo sua in ius uocari, hoc est obtorto collo rapi (de hac enim spe-
cie edictum agit) debere, quòd domus tutissimum cuique receptaculum sit: eumque qui inde
uocaret, uim inferre uideri: (quod non nisi de uiolenta seu personali citatione accipi posse
palàm est) ac satis pœnæ subire eum qui domo se contineat, si non defendatur, & latitet[o]: [n]
quando hoc casu actor in bonorum eius possessionem mittatur. Si tamē aditum ad se præ- [o]
stet, aut ex publico conspiciatur, rectè in ius uocari eum, Iulianus ait: sicuti & à uinea, bal- [p]
neo, aut theatro[p]. Neque tamen hoc casu de domo sua quis extrahi debet[q]. Deinde nec impu- [q]
beres puellas, quæ alieni iuris sunt, in ius uocari permissū, Caius ait[r]. quod fortè moribus [r]
introductum est: cùm & aliàs sciamus, apud Rom. fuisse improbatum, rapere in ius mulie- [s]
rem, aut corpus eius tangere[t]. [t]

10 Postremò sciendum, qui in ius uocatus est, duobus casibus dimittendum esse[u]: primò, si [u]
quis eum defendat: secundò, si dum in ius itur, de re transactum fuerit. quòd si quis nihilo-
11 minus ducere trahereue pergat, iniuriarum teneri[u]. Illud quoque non prætermittendum, [x]
eum qui in hoc edictum incidit, si inopia dinoscatur laborare, in corpore, ut loquuntur, lue- [y]
12 re, quod non habet in ære[x]. Et hæc quidem iure isto sunt recepta. Postea inualuit moribus, [z]
ut indistinctè nemo nedum in ius uocari, hoc est uiolenter priuata authoritate rapi, sed ne
citari quidem sine uenia iussuque iudicis possit[y], utque liceat quemlibet de domo sua in ius
uocare[z]: etiamsi inde extrahi non debeat, nisi in criminalibus: ut non magnus huius titu-
li hodie sit usus: nisi dicamus hanc ueniam non à quolibet iudice, sed tantum à prætore ac [a]
præside, similibusque etiam nunc concedi posse[a]: & ideo etiamnum impetrandam esse: quia
non omnis actio, criminalis puta, aut famosa[b], contra has personas datur: ut scilicet initio [b]
magistratus cognoscat, an talis proponatur actio, ad cuius responsionē eiusmodi personæ
sint uocandæ. quanquam eam ob rem non debere edicto locum esse, plerique contendant[c].
Quare pauca quædam, ad usum potiora, de in ius uocando addamus: ut huius quoque titu-
li uberior fructus nobis constet.

Quod

a tit. C. qui legit per. gl. uerb. perdit. Quæ fuit pri. caus. ben. amitt.
b l. sed etsi. 26. §. 2. cum seq. ex quib. caus. ma. l. 4. ʒ. de recep. arb. l. est receptum. 14. de iurisdict. l. si reus. 12. iud sol. l. hos accusare. 12. de accusat.
c l. 4. gl. ad uerb. salua reuerentia. ubi Bal. & Dd. de mil. uas. qui cōt.
d l. 5. 6. 7. 8. 9. 10. cum multis sequen.
e l. generaliter. 13.
f Spec. de feud. num. 33. Zas. in l. si non sortem, §. libertus de con. ind. quod usu seruatur, licet communis opinio sit in contrarium gl. et Dd. in c. 1. uerb. salua reuerentia. de mil uas. Las. Fab. in §. pœnales. Inst. de act. Iacob de Homag nu. 26. Fuerar. in loc. lega. à lib. ad usf. in fine.
g Las. hic in l. 2. pro l. iubemus. C. ad l. Iul. rep. Bart. in l. nec magistratibus. de iniur.
h l. penult.
i d. l. penult.
k l. quamuis. 11.
l l. 3 §. 1. ʒ. qd' quis. iur.
m l. qui falsam. 19 de fals. Bal. & alij in l. si quis non dicam. C. de episc. & cler.
n l. plerique. 18.
o l. satisque. 19.
p d. l. satis. l. sed etiam. 20.
q l. sed etsi. 20.
r l. neque. 22.
s Valer. lib. 2.
t d. l. neque.
u l. 5. §. 1. ʒ. qui satis. cog. tot. tit. 2. ʒ.
x l. final.
y l. final. C. de exh. reis.
z Cano. in c. ul. de eo qui in poss. mitt. uide Tiraq. de retrac. lig. §. 6. gl. 2. per totum.
a l. 4. & tot. h. t. l. 1. 2. 3. C. eo.
b l. 3. 4. 5. de obse. à lib. l. 1. §. hoc interdictum. de ui & ui arm. l. non debet. 11. de dol. mal. cum simil. c. 1. ubi glo. uerb. accusare. de consue. rec. feud. c. 1. ubi

Quod igitur olim in ius uocare, id uulgo hodie, sublato iam iuris & iudicij discrimine[a], citare dicitur: quo uerbo Cicero & Plautus usi sunt[b], & nos in explicando utemur. Citationem ergo nusquam à Doctoribus definitam, ita describit Socinus[c], ut sit actus uocatiuus alicuius, cuius intersit: qui fit uel iuris dispositione, uel iudicialiter iudicis mandato, aut arbitri commissione, ad partis instantiam: uel ex officio quandoq; per ipsum iudicē; quandoq; per nuncium, aut alium indicem in subsidium: quandoq; per partem, epistolā, præconem, campanam, ad iudicij, & eorum quæ in iudicio fiunt, fundamentum, ualiditatem & defensionem, & ad alios uarios effectus iudiciales, legitimè celebratus. Hæc descriptio uberior est, quàm ut definitioni satis cōueniat. Ego sic breuius malo: Citatio, est actus iudicialis seu iudicij præparatorius, quo is quem coràm sisti opus est, iudicis mandato legitimè uocatur, iuris experiundi causa[d]. Partes citationis usitatè constituunt tres[e]: præceptionem iudicis[f], uerbalem citationem, quam nuncius exequitur, & eiusdem nuncij relationem[g]: quæ nisi ex actis appareat, non ualet citatio[h]. Vtrum autem nuncio hac in re credatur, necne, alia quæstio est: in qua communiter placuit, ei utpote iurato, & de suo officio testificanti credi, donec contrarium osten datur[i].

Species citationum alij sex ponunt[k], alij plures[l]. Communiter diuiditur citatio in realē & uerbalem. Realis dicitur apprehensio personæ[m]: de qua sola edictum agere, multis argumentis doceri potest[n]. Verbalis, quæ fit uerbo. ea autem est priuata, cum quis priuatum ad domum citatur[o]: aut publica, quæ scilicet publicè fit, aut affixis citationis literis[p], aut per præconem[q], aut per campanam seu tubam[r]. Citatio etiam alia peremptoria[s], alia dilatoria esse dicitur[t]. Origo citationis est ex iure naturæ: est enim defensionis species[u]. Causa efficiens, est præceptum iudicis, sine quo non procedit citatio[x]: instrumentalis, est executio apparitoris: προκαταρκτική, instantia & postulatio litigatoris: citra quam iudex neminem citare debet in causis priuatis[y], sed tantūmodo in publicis[z]. Citare autē ordinarij iudices possunt, de delegatis dubitatur[a]: sed cum absq; citatione mandatā iurisdictionem exequi nequeant, consentaneum est, data iurisdictione etiam ius uocandi, concessum uideri[b], cum etiam arbiter citare possit[c]. In ius autem uocari debent omnes quorum interest, quorumq; causa agitur[d], etiam si præsentes sint, ut communis praxis obseruat[e]: & uocari omnes omnino possunt, præter illos quos hoc edicto nominatim excipi, suprà diximus. In omnibus autem litibus citatio facienda est, etiam notorijs[f]: nec modò in singulis causis, sed singulis etiam causarum actibus & partibus expediendis[g]. Excipio illa tamen, in quibus causæ cognitione non est opus[h], & nō obstante partis contradictione potest procedi[i]. Formam edicti peremptorij, hoc est, citationis peremptoriæ, alibi tradit I.C.[k] Forma communis est, ut præcipiat committatq; iudex citationem[l], & exinde nuncius iuxta præscriptū suæ commissionis citet[m]: aut personaliter, si persona haberi inuenirìq; potest[n]: aut si non potest, ad domum[o], affixa citationis scriptura[p], quæ (ut uolunt Dd.) hæc sex continere debet. Primò nomen iudicis citantis. 2. nomen eius qui uocatur. 3. nomen illius ad cuius petitionem

a de quo in l. 4. de inter. act. l. 3. Ne quis eum. Rub. C. Ne quis in sua caus. ius dicat uel iadicet. cū alijs suprà alleg.
b Plaut. in Curcul. Cic. p dom. sua, et A. Cluē.
c in tracta. citat. art. 1.
d l. j. h. t.
e Soci. d. hac cita. art. 4.
f c. 1. §. contrahentes. de for. comp. in 6. c. prudentiam. cū seq. de off. del. l. cōtumacia. de re iudica. Maran. in Specul. aur. cap. de cita. numer. 51.
g Maran. præall. lo. nu. 55. Socin. d. tracta. Schurff. cōsi. 38. nu. 3. cent. 1.
h Specul. de cita. §. sequitur. nu. 11. Bal. & Salic. in l. fi. C. de fer. Maran. præall. lo. nu. 55. Chilia. prac. cap. 24.
i Bart. in l. j. §. cura. de off. præf. ur. Ias. in §. quadrupli. Inst. de act. gl. 2. in c. non à nobis. de testib. & c. quoniā. 11. uerb. duos. ubi uide Lanf. de oria. ex. de proba. Soc. laté d. trac. cita. art. 12. & 13.
k Maran. parte 6. cap. de citat. nu. 50.
l Socin. in trac. art. 3.
m c. si clericos. de sent. excom. li. 6. auth. qua in prouincia. C. ubi de cō. Ias. in l. plerìq;. nu. 33. h. t. et in l. pen. nu. 7. de iurisdic.
n l. 2. l. plerìq;. 18.
o l. plerìq;. 33. h. t.
p Bart. in extrauag. ad reprimendum. uerb. edictum. Felin. in c. quoniam. §. porrò. at lit. non contest. Maran. præall. loc. nu. 82.
q Bal. & Dd. in l. fin. §. cum igitur. de iur. delib. & in auth. si omnes. C. si mulier se abstine. Maran. præall. lo. num. 98.
r l. 2. ubi gl. & Dd. C. de decur. lib. 10.
s l. ad peremptorium. 68. de iudic. t l. consentaneum. 8. C. quo. & quan. iud. u Clemen. pastoralis de re iudica. Panor. in c. cum olim. de re iudica. Schurff. consi. 9. num. 6. cent. 1. Maran. præall. loc. num. 3. x l. etiam. 30. §. ult. in uerb. ad agendum à præside euocato. de minorib. l. nemine. ult. C. de ex. reis. ubi Bart. & Dd. l. 2. l. consentaneum. C. quomodo & quan. iud. y c. significasti. uerb. petitionē. de for. comp. l. ad peremptoriū. 68. de iudic. l. fi. C. de bon. auth. iud. poss. l. 4. §. hoc autem. de dan. infec. z c. qualiter. 2. de accusat. Socin. de citat. art. 6. nu. 2. a gl. in l. consentaneum. C. quomodo & quan. iud. per §. si uerò. in auth. de exh. re. c. si clericus. de senten. excom. lib. 6. uide Gouea. in l. 2. sup. de iurisdict. b l. 2. ff. de iurisdict. c l. si cum dies. 26. de arb. cum simil. d l. de unoquoq;. 47. de re iudica. l. nā ita. 39. de adop. l. si quando. 15. C. de testib. auth. si omnes. C. si min. ab hære. c. 2. de testib. c. fi. de maio. & ob. Ias. in l. 1. in fi. C. quā. lib. princ. dat. & l. si quis. uerb. causam. Si cert. peta. Marā. in Spec. de citat. nu. 2. 3. 4. cum seq. contra. l. etiā. 30. §. ult. uerb. præsente uel euocato. de minor. Schurff. consi. 9. nu. 4. cent. 1. e Bart. Ias. & Dd. hic in l. j. & d. l. de unoquoque. Fach. diff. 38. Landt. lib. 2. art. 38. Socin. art. 5. num. 23. uide contra tex. in l. etiam. 30. §. fin. uerb. præsente uel ad agendum euocato. de minor. sed pro hac sententia tex. in l. 2. uerb. neg. dum apud prætorem agit (qui certè præsens est) h. t. c. 1. 5. quæst. 3. f Ias. in l. fin. num. 13. de iurisdict. Bald. & Salic. in l. ea quidem. 7. C. de accusat. Soc. de cita. art. 7. num. 63. g c. 1. de caus. poss. c. cum ecclesia. de const. c. inter. de maior. & obe. Cle. pastoralis, de re indica. h l. fin. C. si per uim. l. nec quicquā. §. ubi decretum. de off. procons. i Bal. Ias. in d. §. ubi decretum. Io. And. in c. 2. de oper. no. nun. Alex. in l. recusare. ad S. C. Treb. Soc. in trac. cita. art. 7. nu. 35. & 66. k l. ad peremptoriū. 68. de iud. l l. nemine. ult. C. de exh. re. m c. uenerabili. de off. delega. c. cum dilecti. de rescrip. n l. j. §. permittitur. de lib. agnos. in uerb. ad domum, si nullius eorum copiam habeat. l. 4. §. prætor. ubi Bart. Imol. Cast. Alex. qui hanc dicit esse communem. de dam. infec. l. aut qui aliter. §. 1. uerb. si fortè non sit cui denuncietur. Quod ui aut clam. o d. l. aut si aliter. l. scire. §. qui autem. de excusa. tuto. l. uim. passa. §. nuptam. ff. de adul. l. plerìq;. h. t. p Bald. & Ang. in l. ut perfectius. C. de annal. excep. Innoc. & Dd. in c. ult. de eo qui mitt. in poss. uide omnino Tiraq. in retrac. lig. §. 6. glo. 2. num. 8. 9. cum seq.

tionem fit citatio. 4. causam propter quam fiat citatio. 5. locum idoneum[a] in quo citatus compareat. 6. tempus opportunum & iustum[b], quo compareat[c]. Quod ad finalē causam attinet, citatio, authore Baldo[d], fit ad duos fines: uidelicet ad effectum comparitionis, & ad effectum præparandæ defensionis[e]. Quantus porrò sit citationis effectus, ex titulis subsequētibus intelligi licet[f]. Certè quia initium litis est citatio[g], ideo operatur præuentionem[h], quāuis non tollat declinatoriam exceptionē[i]: item perpetuat iurisdictionem[k] & actionem[l], interrumpit longissimi temporis præscriptionē[m], &c. iure Sax. si actor citatus nō compareat, absoluitur ab instantia iudicij reus: nec prius auditur deinceps actor, quàm sumptus hoc nomine factos reo rependat[n]: sin uerò reus uocatus emaneat, solet post tertiā denunciationem tanquam confessus & conuictus in petitionē actoris condemnari[o]. quod & apud ueteres quandoq; obtinuisse, non obscuris uestigijs deprehendi potest[p].

SI QVIS IN IVS VOCATVS NON IERIT: siue quis eum uocauerit, quem ex edicto non debuerit. TIT. V.

1 *De quo uocante in ius, hoc edictum sit accipiendum: & quando impunè non pareatur.*

2 *Exceptiones ab edicto.*

3 *Hoc edicto partis actioni non præiudicari.*

1 VT autem uocationi in ius sua constet uis & authoritas, prodita sunt aliquot à prætoribus edicta, quibus sub comminatione mulctæ, necessitas parendi uocato imponitur. Eius generis hoc est edictum, quo nō modò eum qui iure uocatus est, uenire prætor iubet, uerumetiam qui iniuria: puta si citatus sit is, quē ex edicto uocari non oportuit[a]: quod quidem ego sic interpretor, si ab eo qui ius dicit, hoc est, qui pro tribunali solenni loco statisq; temporibus ius dicit, & superiorem magistratum gerit[b], uocatus sit. Est enim uocati, non contemnere authoritatem prætoris[c]: nisi maior, aut par sit, aut ea conditione ut uenire propter causas edicto expressas non debeat[d]. quòd si nō à prætore, sed ab aduersario temerè & contra edictū uocetur, impunè licet non uenire[e]. Similiter si quis citetur ab inferioribus iudicibus, quorum iurisdictio ad certum territorium, certamq; pecuniæ quantitatem est adstricta, ut dubitari non possit, qua de re notionem habeant: his extra territorium, aut supra iurisdictionē ius dicere uolentibus, impunè non paretur[f]. At cùm prætor, uel alius ordinarius & uniuersalis magistratus in ius uocat, quia præsumptio est, unumquēq; in iurisdictione deprehensum, etiam subiectum esse[g], ideo nisi planè euidentissimū sit nullum citandi ius competere, iri ad uocantem, nec contemni eius authoritatē, oportet: ut hoc ipsum sciatur[h], an iurisdictio eius sit. quod cum coram ipso exquiri uelit I. C. facile
2 apparet, eum de casu dubio, non etiā notorio atq; indubitato locutum esse. Si quis in ius uocatus non ierit, mulcta pro iurisdictione iudicis damnabitur. Rusticitati tamen hominis parcendum erit. Nam etsi rusticitas non excusat aliàs, in reuerētia naturali præstanda[i], qualis magistratui debetur[k]: tamen quia citationis finis, est effectus comparitionis[l], ideo eius neglectio propriè ad magistratus iniuriam non pertinet, sed ad rem litigatoris[m]. quare rusticitati prætor mulctam remittit[n], quę scilicet à dolo abest[o]. Itē si nihil intersit actoris, eo tempore in ius aduersarium uenisse, remittit prætor pœnā: puta, quia feriatus dies fuit[p]. quod & ipsum argumento est, ad pedaneos uel inferiores magistratus hoc edictum non
3 pertinere, cùm ius dicendæ mulctæ, quæ hîc contumaci irrogatur, nullum habeant[q]. Sanè præter mulctam iudici dandam, si quis promiserit iudicio sisti, & non stiterit, etiam in hoc tenebitur aduersario: ut si nulla pœna certa adiecta fuerit, incerti ad id quod interest, conueniri possit[r]. quod tralatitium est in omnibus stipulationibus incerti[s].

qui semel. C. quomodo. & quan. iud. o *Landtrecht lib. 3. art. 39. Fach. diff. 39.* p *l. contumacia. 53. de re iudica. l. diuus. 8. de in integ rest. l. impuberibus. 7. §. ultim. ff. de suspect. tutorib.*

a *l. 2.* b *l. pen. ∫. de iust. & iure. Duar. disp. ann. lib. 1. cap. 1. & 53. fac. l. 3. uersi. si quis. ∫. ne quis eum.* c *l. 5. ∫. de iud.* d *l. 2. 4. ∫. tit. 1.* e *l. quamuis. 11. ∫. tit. 1.* f *l. final. ∫. de iurisd.* g *c. 2. de resti spol. in 6. c. cum episcopus. 7. de off. ord. in 6. Panor. nu. 1. Imo. num. 3. in c. nimis. de iureiur.* h *l. 2. h. t. d. l. si quis. 5. de iud.* i *l. 2. C. de in ius uocan.* k *l. 2. ∫. de iust. & iur.* l *uide ∫. tit. 1.* m *l. si id quod. 7. in prin. in uerb. non prout inciderit. ubi gl. de iurisdict.* n *uid. Ias. in l. ∫. §. fin. si quis ius dicen. non ob.* o *d. l. si id quod. cum l. seq.* p *d. l. 2.* q *l. 5. C. de def. ciuit. l. 2. §. fin. ∫. de iud. l. aliud. 131. §. fin. de uerb. sig. d. l. uni. ∫. si quis ius dic.* r *l. final.* s *in princ. Inst. de uerb. obl. l. fin. de præt. stipul. l. ubi. 75. de uerb. oblig.*

a *Bart. in l. aut qui aliter. quod ui aut clam. tex. in c. cum parati. 19. ex. de appell.*
b *Panor. in c. cum dilecti. num. 20. de dol. et cont. Specul. de citat. §. 1. num. 12. & §. nunc de tempore. tex. in c. final. de dilat. et c. consuluit. num. 24. de off. deleg.*
c *uide de his requisitis Dd. in l. ∫. de fer. Socin. de citat. art. 20. Specul. de citat. §. iam de citatione. in princ. Marant. in spec. aur. parte 6. num. 63. Tiraq. de retract. §. 8. gl. 2.*
d *in l. cum fratrem. C. de his quib. ut indig.*
e *Socin. de citat. art. 5. quæst. 16. num. 22. & art. 31. num. 5. Marant. parte 6. de citat. num. 13. per Clem. pastoralis. de re iudic.*
f *∫. Si quis ius dicen. non obtēp. cum tribus tit. sequen.*
g *§. ult. Inst. de pœn. tem. litigan.*
h *c. proposuisti. ubi latè Socin. de iud. c. gratū. de off. del. glos. in cle. 1. de iudic. Socin. in trac. cita. art. 31. num. 2. & 4. Ias. latè in l. si domus. §. in pecu. ma. num. 10. cum sequen. de legat. 1.*
i *l. si quis. 5. de iud. l. 2. si quis in ius uoca.*
k *d. c. gratum. 20. c. relatum. de of. deleg. cle. 2. ut lit. pen. gl. in Cle. 1. de indic.*
l *l. fin. C. de præscrip. 30. anno.*
m *l. more. ubi Dd. C. de rei uen. l. sicuti. l. cum notissimi. C. de præscrip. 30. anno. Socin. de citat. art. 30. num. 31.*
n *D. Reinhart. diff. iud. 17. per art. 8. Land. li. 2. fac. l. sancimus. C. de indic. & iud. in auth.*

IN IVS VOCATI VT EANT, AVT SATIS VEL cautum dent. Tit. VI.

AN igitur Diomedea quadam neceſsitate, in ius uocatem omnino ſequi oportet, nulla audita acceptaq; excuſatione? Et ſanè, quia concedendum eſt aliquid occupationibus hominum, atq; ipſi humanitati, ſi is qui uocatur, fortè ſit occupatus, uel iuſta prætexat impedimenta, quo minus uenire modò poſsit, ſatiſdationemq; iudicio ſiſti certo aliquo commodoq; die offerat, erit dimittendus[a]: adeò quidem, ut ſi non contentus fideiuſſore locuplete actor, in ius porrò trahere pergat, iniuriarum teneatur[b]. Locuples autem pro rei, de qua agitur, quantitate[c], & ex conueniendi facilitate æſtimandus eſt[d]: quod moribus noſtris inde æſtimamus, ſi & domicilium in territorio illius iudicij habeat, & bona ibi poſsideat immobilia[e]. Ab hac tamen regula, ob reuerentiam excipiuntur neceſſariæ perſonæ, pro quibus quamuis data uenia uocans (ne obſtet edictum[f]) qualemcunq; fideiuſſorem accipi prætor iubet, ueluti pro parente, uel patrono[g], &c. Puto autem, hunc titulum tum demum obtinuiſſe, quum quis priuata olim authoritate in ius rapiebatur. Nam uocante magiſtratu ordinario, equidem ſatiſdando non liberatur uocatus, ſed omnino uenire habet neceſſe[h].

a l.neq;.22. in fin. ꝟ. de in ius uocan.
b l.5.§.1.ꝟ. qui ſatiſ.cogan.
c l.j.hoc tit.
d l.j.ꝟ.tit.1.
e uid.ꝟ. qui ſatiſ. cogan.
f ſup.de in ius uocan.
g l.1.2.cum ſeq. hoc tit. l.2.§.1.ꝟ.qui ſatiſ.cog.
h d.l.2.ꝟ.tit.1.l.5.de iudic.

NE QVIS EVM QVI IN IVS VOCABITVR, ui eximat. Tit. VII.

1 *Ratio edicti.*
2 *Quis dicatur eximere.*
3 *Quæ detur ex hoc edicto actio, & contra quos.*
4 *Qui excipiantur edicto, & contra quos non detur hæc actio.*
5 *Affinia remedia.*

HOc edictum prætor propoſuit, ut metu pœnæ compeſceret eos qui in ius uocatos ui 1
eripiunt. Etenim cùm populari olim more permitteretur, eum qui in ius uocatus ne
que ſatiſdaret, nec ueniret, inuitum rapere: prouiſum eſt hoc pœnali edicto, ne ita
raptum quis ui eriperet, & uiolaret hac exceptione ius populi[a] auderet. Eximere autem uide- 2
tur, nõ modò qui manibus eripuit, ſed etiam qui quoquo modo moram fecit, quo minus
in ius iretur, ut actionis dies exiret, & res tempore amitteretur[b]. In eum qui ui exemit, in fa- 3
ctum iudicium datur: quo non id continetur quod in ueritate eſt, quantumq; damni pro-
pter exemptionẽ actor uerè paſſus eſt: ſed quanti ea res de qua controuerſia eſt, ab actore
iureiurando, ut uolunt Dd.[c] erit æſtimata: ut appareat, etiamſi quis calumniator ſit, ca-
lumniandiq; animo litem inſtituerit, tamen poſſe eum hanc pœnam perſequi, & litis quã-
uis temerè propoſitæ æſtimationem poſtulare[d]. Non enim ius actoris, ſed factum eximen-
tis contra popularem legem, prætor reſpicit & coercet. Vnde & ſi plures ſint qui delique- 4
rint, in ſingulos hoc iudicium dabitur, manente nihilominus eo qui exemptus eſt, obliga
to[e]. Singuli enim ex delicto ſuo in ſolidum obligantur[f]. unde cum ſoluunt pœnam, non li
berant reum principalem: quia non eius, ſed ſuo nomine: nec illius obligationem aut de-
bitum, ſed ſuam quiſq; pœnam ex ſuo facto & hoc edicto debitam diſſoluunt[g]. Porrò mi-
randum non eſt, tam grauem eximenti imminere mulctam, qui ius populi temerauit: cùm
lege etiam Iulia de ui priuata teneatur, ſi concurſum & cœtum, quo minus quis in iudiciũ
perduceretur, faciat[h]: benigna tamen I.C. interpretatione ad eos tantùm caſus, de quibus
præcipuè loquitur, ſeueritas huius edicti reſtricta eſt. Vnde Ofilius rectè putauit, locũ huic
actioni non eſſe, ſi perſona quæ in ius uocari non potuit, exempta eſt: ut pater, patronus,
&c. Magis enim deliquit qui uocauit, quàm qui exemit[i]. Eadẽq; moti æquitate, cenſuerunt
idem eſſe in eo, qui aliò quàm quò debuerat, uocatus eſt, & cuius ſit ibi non conueniri[k].
item in ſeruo[l], quia fruſtra uocatur, quando cum illo agi nequeat[m]: etſi accuſari poſsit[n]. I-
dem iuris etiam & in eo, qui licet exemptus eſſet, nihilominus perductus in ius eſt[o]. quo-
niam uerba cum effectu ſunt accipienda[p]. Quin & ſi quis ad pedaneum iudicem uocatum
eximat, pœnam huius edicti ceſſare uult Vlpian.[q] quia edictũ propriè loquitur de eo qui
in ius uocatus eſt. In ius autem uocari dicitur, qui ad prætorẽ, uel tribunal eius qui iuriſdi-
ctioni præeſt, uocatur[r]: unde ad alios iudices minores, quorũ tanta nõ eſt dignitas, pœnale
hoc iudicium nõ eſt facilè extendendum. Hoc autem iudicium hæredibus dabitur, ſi inter-
ſit: puta ſi ius eorum ſit factum deterius[s]. tunc enim quia damnũ datum eſt rei familiari, a-
ctio quaſi rei perſecutoria ad hæredem tranſit, quamuis etiam pœnã contineat[t]. aliàs autẽ
non tranſit, quando tantum ad uindictam ſcilicet datur, & pœnã[u]: ſicuti nec reliquæ iniu-
riarum

a l.4.in uerb.quo minus quis in ius duceretur. ad l.Iul. de ui priua.
b l.4.
c Bart. & Iaſ. in l.pen. §.1.h.t.arg.l.ſi quãdo. C.unde ui. c.ſi. quod met.cauſ.
d l.5.§.1.
e l.5.§.fin.
f l.ſi quis. 7.cum l. ſeq. ꝟ.de iuriſd.
g l.fin.h.t.
h l.5.ad l. Iul.de ui priu.
i l.j.& 2.
k d.l.2.
l l.3.
m tot.tit.C.qui legit.perſo.ſtan.
n uid.ꝟ.de accuſat.
o l.5.§ docere.
p l.j.§.1.quod quiſq; iu.
q l.3.§.1.
r l.4.§ fin.de inter. act.
s l.4.uerb. ut actionis. h.t.
t l.j.de pri. del.l.2.§. emancipatus. de colla. bon.
u l.pen.§.1.h.t.

riarũ actiones[a], cum nec in bonis ſint[b], lite necdum conteſtata[c]. Sed neq; in hæredem, nec poſt annum dabitur[d]: quia reſpectu rei pœnale eſt. Et hoc quidem obtinet in eo qui uocatum aduerſario eximet. Sunt autẽ & alia remedia prodita in eos qui iudici eiuſq; ſatellitio uel cuſtodiæ quem eximere non uerentur. nam ad idem obligantur, quod reus principalis, ſi dãnatus fuiſſet, dependere cogeretur, tam in cauſis ciuilibus[e] quàm criminalibus[f]: neq; modò ciuili iure, ſed etiam Saxonico[g]. Quòd ſi quis etiam capitis damnatum eximat, aut priuatim interficiat, eum uolunt quidam maieſtatis reum eſſe, & capite plecti[h]. quod alij admittunt, cum ſummi principis uiolatur maieſtas & iuriſdictio: in reliquis inferioribus pœnam arbitrariam in quocunq; modo eximentes ſufficere arbitrantur[i].

QVI SATISDARE COGANTVR, VEL SVAE PROmiſsioni committantur. Tit. VIII.

1 *Ordo & diuiſio tituli.*
2 *Quid ſit ſatiſdatio, & quotuplex.*
3 *Cauſa efficiens, quomodo, quos prætor ad ſatiſdandum cogat.*
4 *Materia circa quam, & qua ſatiſdetur.*
5 *Forma.*
6 *Qualiter hodie caueatur.*
7 *Qualis fideiuſſor dari debeat: & an pignora ſufficiant.*
8 *Finis ſatiſdationis.*
9 *Effectus, & ad quid fideiuſſor conueniatur.*
10 *Qui iurato promittant.*
11 *Qui ſuæ promiſsioni relinquantur.*

1 QVia diximus eum qui in ius rapitur, ſi uadari paratus ſit, dimittendum eſſe, & tam æquam conditionem iure repudiari non oportere: & quoniam aliàs etiam in iudiciorum ingreſſu ſatisſdationes ſunt neceſſariæ & uſitatæ[a]: ideo uideamus nunc, qui & quomodo ſatiſdare cogantur. Nec enim omnes uno modo cauent. Alij enim ſatiſdare coguntur, alij iurató tantùm promittunt, alij nudæ ſuæ promiſsioni relinquuntur: ut ex ipſa huius tituli inſcriptione colligi poteſt.

2 Satiſdatio eodem modo appellata eſt, quo ſatisfactio. nam ut ſatisfacere dicimur ei, cuius deſiderium implemus: ita ſatiſdare aduerſario noſtro, cùm pro eo quod à nobis pètijt, ita cauemus, ut eum hoc nomine ſecurum faciamus, datis fideiuſſoribus[b]. Porrò ſatiſdatio reſpectu cauſæ efficientis aut neceſſaria eſt, quæ à lege uel magiſtratu imponitur: aut uoluntaria[c], quæ ex conuentione debetur. Neceſſaria: ut de ſiſtendo, de qua hoc in titulo agitur: de ſe præſentando[d], de non offendendo[e], dilapidando[f], de expenſis[g], & ſimiles[h]. Voluntaria: ut quæ ex conuentione contractibus apponitur[i]. Deinde ratione formæ alia dicitur ſatiſdatio, quæ fit datis fideiuſſoribus aut pignoribus[k]: alia cautio iuratoria, quæ fit per iuſiurandum[l]: alia cautio ſimplex, quæ fit nuda promiſsione[m].

3 Efficiens cauſa eſt prætor, qui ſatiſdationum ius introduxit[n], & nolentem ſatiſdare cogit, aut miſsione in poſſeſsionem bonorum, aut, ſi de re mobili litigatur, rei ipſius ablatione[o]. Deinde uoluntas litigatoris conuenti, & fideiuſſorum pro eo ex edicto repromittentium. Porrò omnes qui conueniuntur, etiam filijfamiliâs, niſi diſertè à lege uel ſuæ promiſſioni, uel iureiurando relinquantur, ſatiſdationem præſtare debent[p]. quæ & ipſa renouanda eſt interdum, ſi fortè prior euaneſcat[q], uel medio tempore prolapſis in inſignem calamitatem fideiuſſoribus, reddatur inutilis[r]. Actores autem iure ciuili ueteri non ſatiſdant[s], ſed nouo ſatiſdare coguntur[t], ut & procuratores eorum[u]: de qua ſatiſdatione paulo pòſt commodius[x]. at iure Sax.[y] ab hoc duntaxat, non etiam à reo, cautio pro expenſis, & tuitio (quã guarandam uocant) exigitur[z]. Cauſa προκαταρκτικὴ, eſt petitio partis: niſi enim petita ſit, decerni à iudice ſatiſdatio non debet[a]. Ea autem petitio ante litem cõteſtatam facienda eſt. Nam cum ſit dilatoria, poſt litis conteſtationem non auditur[b].

4 Materia circa quam uerſatur ſatiſdatio, eſt dies iudicij ſtatus: de quo antiquitùs quoque conueniri ſolere, lex 12. Tab. indicat: SI STATVS DIES CVM HOSTE FVERIT, VENITO[c]. Materia, qua conſtituitur ſatiſdatio, ſunt propriè fideiuſſores[d]: & ex interpre-

d 2 tatione,

t auth. generaliter. C. de epiſc. & cler. §. ad excludendas. in auth. de litig. auth. libellum. auth. quod fieri. C. de lit. cõ. Spec. de ſatiſd. §. 1. u §. ſin autem. Inſt. eo. x ad tit. de procur. & rem rat. hab. y uide Chil. in prac. cap. 46. cum ſeq. Land. lib. 2. art. 9. z uid. Reinhart. diff. iud. 2. a l. Pomponius. §. ratihabitio. de procu. Hypp. in prac. crim. §. nunc uidendũ. nu. 3. per l. 4. §. hoc iudiciũ. de dam. infec. l. ita. 13. C. de proc. b d. l. Pomponius. 40. §. ratihabitionis, de proc. d. l. ita demũ. Zobel. Land. lib. 2. art. 9. c Cic. lib. 1. Off. d d. l. ſ.

a l. ſi eum. 10. §. qui iniuriarum. j. ſi quis caut.
b d. l. 2. §. emancipatus.
c l. unic. ubi uid. C. ex delic. defunc.
d l. 5. §. final.
e l. quoties. C. de exac. trib. lib. 10.
f l. 4. C. de cuſto. reo.
g Land. lib. 3. art. 9. ubi Zobel. diſtinguit.
h l. 4. ubi Bar. ad l. Iul. maieſta. Iaſ. in l. 3. §. quod prætor. nu. 12. h. t. per l. fi. C. de malef.
i Fab. Iaſ. nu. 102. 107. in §. pœnales. Inſtit. de act. & in d. §. quod prætor. num. 12. per l. 4. l. 9. de cuſto. reor. Guid. pa. quæſt. 579. Socin. de cita. art. 34. num. 32.

a Inſt. & C. de ſatiſda.
b l. j. Hypp. in rub. de fideiuſſ. nu. 16. uide gl. in l. 1. C. de fideiuſſ. §. 2. Inſt. de off. iud.
c l. ſi fideiuſſor. 7. cum l. ſeq. h. t. l. interdũ. 10. rem rat. hab.
d l. j. ubi Iaſ. ſi quis in ius uoc. l. j. ubi Bar. de cuſto. reo.
e Bart. in l. illicitas. §. ne potentiores. de off. præſ. Felin. in rub. de treug.
f d. l. ſi fideiuſſor. l. in omnibus. 41. de iudic.
g auth. generaliter. C. de epiſ. & cler. §. ad excludendos. in auth. de litigio.
h uid. j. rẽ rat. hab. Iud ſol. Vt legat. nom. Rem. pu. ſal. &c.
i d. l. interdum. 10. rem rat. hab.
k l. j. h. t. l. promiſſor. 21. §. fin. de conſt. pec.
l l. fin. h. t.
m l. ſatiſdat. 61. de uerb. ſig. uid. l. 2. C. eo. tit.
n in princ. Inſt. de ſatiſd. in uer. uerba edicti.
o l. 7. §. fin.
p l. filiusfa. 14.
q l. 8. §. ſi fideiuſſor. 2.
r l. ſi ab arbitro. 10.
s In prin. Inſt. de ſatiſd.

tarione, pignora[a], sicuti etiam hodie usurpatur. Porrò omnibus in causis satisdatio admittitur & præstatur: an uerò etiam in causis criminalibus, alibi à nobis est explicatum[b]. 5

Forma olim erat, ut de die ponenda, assignanda'ue, qua iudicio stetur, inter litigatores conueniat: & stipulatione interposita uadimonium, de sistendo ea die cùm à litigatore conuento, tum pro ipso à fideiussoribus promittatur. Quòd si de die ponenda conuenire nequibat, in potestate stipulatoris, id est actoris erat, diem assignare, ne quà tergiuersante reo & alium atq; alium diem, minus actori commodum, fraudulenter deligente, ad elabendum fenestra aperiretur[c], moderato tamen spacio de hoc à iudice statuendo[d]. Nouissimo 6 iure, qui à iudice litis causa citatur, debet initiò satisdare, se usq; ad finem in lite permansurum[e]. cui effectu conuenit, quòd hodie omissa satisdatione plerisq; locis cogantur litigatores domicilium in territorio, ubi agitur, eligere, unde citari, & nisi respondeant pro contumacibus haberi iudicariq; possint. quæ certè contumacia, in reo quidem apud Saxones tamen est, ut abrupta cognitione secundū actorem pronuncietur[f]: in actore uerò, ut ab instantia iudicij reus absoluatur. Apud Sax. tamen hæc satisdatio non tam est usurpata, quàm illa qua actor duntaxat (non reus) pro expensis & reconuentione satisdare cogitur[g].

Fideiussor autem iudicio sistendi causa locuples dari iubetur, non tantùm facultatibus, 7 ut satis & idoneè habeat in bonis, pro magnitudine rei quam actor postulat[h]: sed etiā conueniendi facilitate[i], ne præscriptione aliqua fori causam aduersario difficiliorem faciat[k]. Quamobrem nec mulier rectè adhibetur, propter exceptionem Velleiani[l]: neq; miles, quia ex priuilegio militari fideiussione soluitur[m]: nec minor, propter beneficiū restitutionis in integrum[n]: nisi hæ personæ in suam rem fideiubeant, atq; ita ualidè & efficaciter obligentur[o]: neq; seruus[p]: quia personam in legitimā standi in iudicio non habet[q]. Qua quidem in parte ne quid fraudis struatur, arbitri ad probandos fideiussores idonei constitui solent: qui si in alterutram partem iniquum iudicium dixisse uidebuntur, querela ad competentē iudicem deferri per prouocationē potest[r]. Et hæc quidem in genere uera sunt. Cæterùm prætor quasdam personas excipit: ut parentes, patronum, filium, uxorem, nurum, &c. à quibus pietatis & coniunctionis intuitu, qualemcunq; fideiussorem iudicio sistendi causa uult accipi[s]. Sed utrum plures fideiussores dandi sunt, an unus sufficiat? Sanè etsi pluraliter leges interdum fideiussores exigant[t], tamen uerius est, unum idoneum & locupletem sufficere[u] in ciuilibus: nam in causis criminalibus, pro qualitate delicti & personarum, plures exiguntur[x]. Illud etiam quæstionis est, an pignoribus satisdari possit? Quod utut in contractibus olim licuerit[y], tamen in prætorijs stipulationibus, huiusmodi satisdationem non sufficisse arbitror[z]. Nam prætor non tantum securitatis causa satisdationem exigebat (prout fit in contractibus[a]) sed etiam ob facilitatem conueniendi[b]. facilius autem olim à fideiussoribus exigi debitum poterat, quia antè principalem conuenire eos licebat[c], quàm à pignoribus: quæ non semper emptorem inueniunt, & nisi uaria circumductione nō distrahuntur[d]. Sed hodie cum nec fideiussores, nisi principali excusso conueniantur[e], receptum est etiam pignoribus, puta depositione pecuniæ in iudicio caueri posse[f]. quod admittēdum arbitror ijs actionibus exceptis, pro quibus rei conuenti bona sunt pignori tacitè obligata: ut in iudicio tutelæ, dotis[g], &c. Hic enim suis rebus reum cauere non posse certum est, cum nō plus sit in cautione, quàm in principali actione.

Finis satisdationis est, ut actorem hoc nomine securum faciamus, datis fideiussoribus[h]. 8

Effectus est, quòd qui satisdationem offert, non potest uiolenter in ius pertrahi[i]: item 9 quòd procurator qui satisdedit, sit loco domini[k]: quòd satisdationem petendo uel præstando, nemo uideatur in iudicem consentire[l]. Quantum uerò ad fideiussorem attinet, effectus satisdationis hic est, ut in fideiussorem, qui aliquem iudicio sisti promisit, qui non stitit, tanti quanti ea res est, actionem prætor polliceatur: nempe ut in ueram actionis quantitatem, siue petitæ rei æstimationē teneatur, nisi pro certa quantitate accesserit. alioqui pro ea quantitate quæ actione comprehensa est, spopondisse intelligitur, quamuis eam deberi necdum appareat[m]: non tamen etiam se obligasse ad totam litis ueritatem: & omne illud quod aut per sententiam iudicis, aut per inficiationem, perq; morā uel culpam rei accedere potest[n]. Iam reliquas huius tituli partes paucis absoluamus.

Iurato promittunt, qui nec ab onere satisdationis liberantur, neq; tamen fideiussores in- 10 uenire idoneos possunt. Ne enim per difficultatem inueniendi differantur iudicia, & paupertas debitoris obstet agenti, quo minus ius suum maturè consequatur: ideo iureiurādo reus

a gl. & Dd. hic in l. 1. §. per l. j. §. iubet. 7. de collat. & in l. pretoriæ. 7. de præt. stip. §. fin autē. Inst. de satisd.
b uid. j. de cust. reor.
c l. inter. 73. §. de uerb. ob.
d l. de die. 8.
e §. sed hodie. Instit. de satisd. auth. libellū. auth: quod fieri. C. de lit. contesta.
f Chil in prac. cap. 46.
g uide Chilia prea ll. loc.
h l. quos nos hostes. 234. §. 1. de uerb. sig.
i d. l. si ab arbitro.
i l. 2. in prin. h. t.
k l. si fideiussor. 7. in prin. h. t.
l d. l. de die. 8. §. 1. l. 3. de fideiuss. tot. tit. ad S. C. Vel.
m d. l. de die. §. 1. h. t. l. milites. 31. C. de loca. & con.
n d. l. de die. §. 1. et 2. h. t.
o d. §. 1. & 2.
p d. l. de die. §. 2.
q l. j. C. de pre. imp. off. & tit. C. qui leg. pers. stan.
r l. si ab arbitro. 10. l. arbitro. 9.
s l. 2. §. 2. hoc tit. l. 1. & 2. j. tit. 2.
t l. j. l. ab arbitro. 9. cum l. seq. h. t.
u l. 2. 3. 4. 5. §. 1. 7. h. t.
x Maran. trac. iud. de satisd. num. 7.
y l. promissor. 21. §. finali. de const. pecun. l. j. §. inter. de collat. bon. l. 2. penult. quor. legat.
z l. pretoriæ. 7. de prætor. stipulat. l. j. uerb. datis fideiussoribus. h. t.
a in princ. Inst. de fideiuss.
b l. j. si quis in ius uoc.
c l. 3. & tot. tit. C. de fideiuss.
d tot. t. ff. et C. de distr. pigno. & C. de iur. domi. impetr.
e auth. præsente. C. de fideiuss.

f glos. & Dd. in l. j. h. t. & in d. l. pretoriæ. 7. & in §. fin autem. Inst. de satisdat. ubi Fab. glos. & Bald. in l. si à creditore. 7. C. de actio. per l. 4. C. quæ res pig. g uide j. in quib. caus. pig. tac. contra. h d. 1. i l. si aerò. 5. §. 1. h. t. k l. Titius. 76. de procu. l l. sed etsi. 52. §. fina. de iudic. Ias. in l. si conuenerit num. 22. de iurisdict. m l. 3. h. t. l. fin. de eo per quem fac. erit. n l. 2. §. final. hoc tit. l. centum. 8. j. de eo quod cert. loc.

reus relinquitur, ut illud pro satisdatione præstet[a], nedum in ciuilibus, sed etiam interdum in criminalibus[b]. Nam cū exigitur cautio, talis exigi uidetur, qualis à reo præstari potest[c]. Ad impossibile enim nemo obligatur[d]: & interest actoris, eiusmodi cautionem recipi, alioqui procedi ulterius in causa principali non posset. Vt autem procedatur, nec per has dilatorias causationes mora impedimentumq; rebus agendis creetur, magis interest actoris quàm rei, qui fugere ac extrahere litem quantum potest solet, & cuius bono omnis cedit dilatio. Si tamen suspectus de fuga sit reus aut peregrinus, non facilè cautioni iuratoriæ committi, sed potius arrestari debet, ut reuera cautum esse possit agenti[e]. Huius autē iurisiurandi duo sunt ex more capita: primum, ut litigator iuret se fideiussores inuenire idoneos, quā uis summa adhibita diligentia, nequiuisse: deinde, de quibus cauendum erat, ea ut sanctè se facturum, staturumq; iudicio repromittat[f].

11 Suæ promissioni committuntur, qui res immobiles in territorio[g], ubi litigatur, possident[h]. nam cùm pro prædibus prædia sufficiant, quorum in possessionem mittitur actor, si reus uocationem in ius aspernetur[i]: meritò alia cautio ab his non est requirenda in ciuilibus (nam secus interdum in criminalibus[k]) sed sufficit nuda de sistendo promissio, interposita scilicet stipulatione[l]. Possessorem autem accipimus, qui suo iure & irreuocabiliter iure directi utilis'ue dominij possidet, non usufructuarium aut creditorem[m]. Sed quantum possideri necesse est, ut quis pro idoneo possessore habeatur? Equidem arbitror satis esse, si iure ciuili pro quantitate & æstimatione rei petitæ[n], iure Sax. quantum uno uuergeldio æstimari potest[o], possideatur.

SI EX NOXALI CAVSA AGATVR, QVEMADmodum caueatur. Tit. IX.

SAtisdationes, de quibus modò dictum est, in causa noxali præstitæ, facilè eludi olim poterant, seruo post uadimonium promissum fortè in potentiorem, aut eum qui in foro promissoris conueniri non poterat, alienato. Nam cùm noxa sequeretur caput[a], liberabatur prior domus, satisdatione ad nihilum recidente. Cui subterfugio, hoc edictum ueluti obicem prætor opposuit: SI QVIS EVM DE QVO NOXALIS ACTIO EST, IVDICIO SISTI PROMISERIT: IN EADEM CAVSA EVM EXHIBETO, IN QVA TVNC EST, DONEC IVDICIVM ACCIPIATVR: hoc est, donec aut ipse iudicium, tanquam principalis, nomine serui subeat, litemq; contestetur (quo facto seruum utpote iam litigiosum, amplius alienare non potest[b]) aut seruum dedat noxæ: quorum utrumuis facere cogitur.

DE EO PER QVEM FACTVM ERIT, QVO minus quis in iudicio sistat. Titul. X.

1 *Quando, cui, aduersus quòs, ad quid, actio ex hoc edicto detur.*

1 EFfectus satisdationum hic est, ut siue per alium, siue culpa promittentis, iudicio statum non sit, pœna consequatur. In primis igitur si quis impedit aliquem iudicio sisti, æquissimum putauit prætor, dolum eius coercere. Fecisse autem dolo malo non tantùm is putatur, qui suis manibus, uel per suos retinuit: sed qui alios quoq; rogauit ut eum detinerent, uel abducerent, ne iudicio sistat: siue scientes, siue ignorantes, quid esset quod comminisceretur. Dolum malum etiam accipimus, si quis uenienti ad iudicium aliquid denunciauerit triste: ut mortem filij, propter quod is necesse habuerit ad iudicium non uenire[a]. Datur autem hæc actio non modò actori, uerumetiam reo, si non ab actore (nam aduersus hunc non habet reus actionem ex hoc edicto, cùm contentus esse possit exceptione, si ex stipulatu conueniatur ad pœnam, quòd ad iudicium non uenerit[b]) sed ab alio fuerit impeditus[c].

Hac actione continetur, quanti interfuit uadimonium obitum esse: hoc est, quantum est iudicio petitum[d]. Quamobrem si plures dolo fecerint, omnes quidem tenētur: sed si unus præstiterit pœnam, cæteri liberabuntur, cùm amplius nihil intersit[e]: aliter atq; in edicto illo, quo in ui eximentes uocatum pœna durior, & quidem in singulos solida est constituta, propter præbitam seditioni concursionibusq; materiam, & ius publicum uiolatum[f]. Itaq; interest inter illud, & edictum præsens. Illud in factum exemptionis conceptum est, hoc in machi-

a l. fin hoc tit. l. 4. C de usufr. §. 1. Inst. de satis. l. non cogendum. 45. ff. de procur.
b § necessariū. In auth. ut null. iudic. Par. de put. in trac. synd. in uerb. fideiussores. cap. 1. Boss. trac. cri. tit. de carc. fideiuss. nu. 72.
c gl. in c. ex parte. 23. ad uerb. pro cōtumacia. de uerb. signif.
d l. impossibilium. de reg. iur.
e l. litibus. ubi Bart. num. 8. C. de agric. lib. 11. Alb. in l. si fideiussor. §. ult. h. t. Cur. in l. uni. nu. 56. C. de pro. seq. & ibidē Salic. nu. 10. Innoc. in c. præterea. de excep. Mysing. Obser. 10. Cent. 2. fac. Bald. no. in l. ult. C. de ord. cognit.
f Chil. in prac. cap. 46. post gl. in §. necessarium. uerb. iudicij. in auth. ut null. iud. per illum tex.
g ud. Ias. in l. 7. §. 1. nu. 8. h. t. fac. §. sed hodie. Inst. de satis.
h l. sciendum. 15. h. t.
i l. hæres absens. §. 1. de iudic. tot. tit. de bon. auth. iud.
k Ias. in d. l. sciēdum. 15. num. 3. in 10. limit. h. t. Salic. in l. denunciamus. num. 2. C. de his qui ad eccles. conf. uide inf. de custo. reo.
l §. si scriptū. Inst. de inutil. stipul.
m d. l. sciendum. §. 1.
n glos. in d. l. sciendum. uerb. compelli. & in §. sed hodie. Inst. de satis.
o Land. li. 2. art. 5. Chil. cap. 47. Pach. diff. 40. Reinh. parte ult. diff. 29.
a l. 2. hoc tit. §. omnis. Inst. de nox. act.
b l. 2. C. de litigios.
a l. 3. §. 1.
b l. 3. §. si reus. 3.
c d. §. si reus. l. 3. ff. tit. 2.
d l. 3. §. fin.
e d. l. 3. §. si plures.
f ff. ne quis eum qui in ius uoc.

machinationem doloſam.Illud datur contra eum qui citationis ius publicum impediuit: hoc in eum, qui ſauſdationem priuatam.Illud ad pœnam quæ ex delicto debetur[a]: quod cum omnes in ſolidum obliget[b],non mirum eſt unius pœna alterum non liberari: at hoc ad utilitatẽ & intereſſe actoris datur[c].quæ actio cum ſit rei perſecutoria,meritò unius ſolutio omnes liberat[d]: cum bona fides non patiatur,bis idem exigi[e].

SI QVIS CAVTIONIBVS IVDICIO SISTENdi cauſa factis non obtemperauerit. Titul. XI.

1 *Quomodo & ad quid promiſſor & fideiuſſores teneantur, ſi ſtatum iudicio non ſit.*
2 *Qui non uideatur ſiſti.*
3 *Quæ cauſæ excuſationem iuſtam pariant.*

Porrò ſi litigator ipſe cautionibus iudicio ſiſtendi cauſa factis conſultò & de induſtria 1
nõ obtemperet,neq; uadimonium obeat: committitur ſtipulatio tam aduerſus reum
principalem,quàm eius fideiuſſores. Et quidem ubi certa quantitas uice eius, quod
actoris intereſſe poteſt,ſtipulatione,ut plerunq; fit[a],comprehenſa eſt,ad illam certi condi-
ctione ex ſtipulatu agetur: ſin autem ſimpliciter promiſſum ſatiſdatumq; ſit,incerti condi-
ctio in id quod intereſt competet: cuius quidem æſtimatio refertur ad illud tempus,quo ſi-
ſti promiſſor debuit,non ad id quo agitur,quamuis deſierit actoris intereſſe[b]. Siſti autem 2
non uidetur,non modò is qui uadimonium omnino deſerit, ſed etiam qui non in eadem
cauſa ſiſtitur, ita ut actori perſecutio deteriore ſit loco futura[c].unde qui nouo fori priuile-
gio utitur,non uidetur in eadem cauſa ſiſti[d]:quòd actoris conditio præſcriptione fori red-
datur in agendo durior[e]. Et hoc quidem modo deſertum uadimonium uindicatur, niſi 3
fortè reus iuſtam probet cauſam,(probare enim[f] ſaltem iuramento[g] debet,cum omnis ab-
ſentia & emanſio doloſa & contumax eſſe præſumatur[h]) quamobrem iudicio non ſtitit,
aut actoris nihil omnino interſit. Nam ſi de negocio, propter quod ſatiſdatio obita eſt,
tranſactum ſit: an ridiculum non foret,finito negocio,de uadimonio diſputare[i]? Quid ſi
nulla ex parte ius actoris ſit factum deterius,puta quia ipſe non uenit, quia iudex operam
litigatoribus dare non potuit,quia cauſa eodẽ eſt in ſtatu: certè æquitas ſuggerit, ut exce-
ptione reus adiuuetur[k].Quid ſi publici neceſſariiue muneris cauſa ſine dolo ſuo malo,im-
peditus,uerbi gratia,legatione[l],non ſtitit[m]? ſi à ſuo magiſtratu, aut carceribus incluſus[n],
aut alioqui retentus[o]? ſi reipub.cauſa abfuit[p]? ſi ualetudine[q], tempeſtate,ui fluminis pro-
hibitus[r],præſentiam ſui facere nequiuit[s]? Quid ſi,quod ſæpe uſuuenire memini, procura-
toris aut conſtituti aduocati mora impedimentoue dies iudicij deſeratur[t], nec ſubitò aliũ
idoneum litigator ad manum habere queat? an horum factum nocebit litigatori,cui nihil
imputari poteſt[u]? In eiuſmodi igitur caſibus, excuſationes iuſtæ admitti, pœnæq; iudicia-
li ex æquitate eximi cùm ipſe promiſſor[x], tum ne per aliorum latus lædatur[y], fideiuſſores
eius debent[z].Nam ſi quis dicat impediti eſſe procuratorem mittere,& proinde nullam ex-
cuſationem admittendam: is fateatur ſe momenta rerum & temporum haudquaquam ſa-
tis ponderare[a]:cùm in rebus ſubitis nec præſtò ſemper ſit,cui cauſa delegari commodè poſ-
ſit: & ea plerarumq; litium ſit natura,ut niſi longa maturaq; cognitione perſpici, & exactè
teneri à procuratoribus non queant.Niſi igitur aut præuideri potuit,aut diuturnum ſit im
pedimentum,conſentaneum eſt nihil eſſe, quare quis alienæ fidei ſuam inuitus cauſam cõ-
mittere debeat[b].Illud etiam admonendum, olim poſt 30. à deſerto uadimonio diem præ-
torem miſsionem etiam in bonorũ poſſeſsionem quandoq; decreuiſſe[c]:cuius in locum hæ
de quibus dictum eſt ſatiſdationes uidẽtur ſucceſsiſſe, niſi cum eas ſubire litigatores de-
trectant[d].Iure porrò Sax.eiuſmodi qui ex condicto nõ ſiſtunt, iudici ad mulctam,partiq; ad-
uerſæ ad intereſſe tenentur[e].

DE FERIIS, ET DILATIONIBVS, ET DIVERſis temporibus. Tit. XII.

1 *Continuatio.*
2 *Vnde dictæ ſint feriæ,quid ſint.*
3 *Diuiſio earum.*

4 Cauſa

a l.4.de ui priua.
b l.adeò.8.de iuriſd.
c l.pen.§.tit.1.
d l.2.& 3.de duob.re.
e l.bona.58.de reg. iur.

a l.fin.de prætor. ſtipul.
b l.qui autem.12.
c l ſi quis.11.hoc tit.
d l.qui nouo.12.
e l.§.& 3.§.de alien.iud. mut.cauſ.fac.
f l.in exceptionib.14. de probat.gl.lat.C. Land.lib.1.art.38.
g Bald.in l.§.nu.3.C.de dil.t.Iaſ.in §.ſed iſte. nu.43.et 94.Inſt. de act.et in l.2.h.t. Fach. diff.39.
h l.ſancimus.in fin.ubi Caſt.nu.12.C.de iudi. gl fin.in c.1.de dol.et cont.in 6.
i l.2.hoc tit.
k d.l.2.l.8.uid.gl.et Dd. in c.4.de dol.et cont. lib.6.
l Bart.in l.j.nu.2.de diuer.& temp.præſcr.
m d.l.2.§.1.
n l.1.9.10.ex quib cau. maio.gl.et Dd.præſertim Imol.in l.is qui reus.de pub.iudic.
o d.l.2.§.final.
p l.ſi quis cùm fid.6. Land.lib.2.art.7.
q l.quæſitum.60.de re iud.
r uid.Bart.in l.j.de diuer.& temp.præſcri. Cano.in c.querelam. de procur.c.cum dilecti.de dol.& cont.
s l.2.§.ſi quis iudicio. cum ſequen.l.6.
t c.1.ubi gl.ad uerb.aduocati.ex̃.ut lit.mot. conteſta.
u c.prout.de dol.& cõt. Iaſ.in d.l.2.§.ſi quis iudicio.nu.11.
x l.contumacia.53.de re iudica.
y l.quod dictũ.5.de pac.
z l.4.in prin.et §.fin.l. 6.7.9.10.§.fin.
a uid.Dd.hic ad l.2.& in l.j.C.de dilat.Cano. in c.1.de dol.& cont. lib.6.Bart.in l.j.de diuer.& temp præſcri.D.Reinhart.iud.diff.31.per art.49.lib.1. b Dd.in d.l.quæſitum.60.de re iud.c.prout.de dol.& cont.Iaſ.in d.l.2.§.ſi quis in iudicio.nu.11. c Cic.pro Quint.Cuiac.Obſer.lib.5.cap.30. d uide infr.de dam.infec.& Quib.ex cauſ.in bon.poſſ. e art.53.lib.1.

4 *Causa efficiens: & quis ferias indicere posit.*
5 *Materia circa quam.*
6 *Forma.*
7 *Finis.*
8 *Effectus.*
9 *Quid sit dilatio, quæ eius propria.*
10 *Species.*
11 *Causa efficiens, & quibus detur dilatio.*
12 *Materia circa quam.*
13 *Forma dandæ dilationis.*
14 *Finis & effectus.*

1 Sed etsi feriæ inciderint, aut dilationes legitimæ fuerint concessæ: in ea causa promissor
2 est, ut aduersus eum stipulatio non committator. de utrisq; igitur est uidendum. Feriæ, à feriendis hostijs dictæ perhibentur, quòd his diebus litari solet: unde & ipsæ hostiæ feriæ dicuntur[a]. Feriæ sunt dies feriati, quibos ius nõ dicitur, nec sui potestatem magistratus facit[b]: qui olim & iusticium (quòd ius tum staret, nec progrederetur[c]) & nefasti dies dicebantur. Ouid. in Fast.

Ille nefastus erit, per quem tria uerba
(scilicet prætoriæ iurisdictionis: Do, Dico, Addico) *silentur:*
Fastus erit, per quem lege licebit agi.

3 Feriæ aut sunt publicæ totius populi, aut priuatæ alicuius collegij uel familiæ[d]. Sed hîc de publicis tantum agitur, quarum species quatuor ponit Macrobius[e]: uidelicet statiuas, conceptiuas, imperatiuas, & nundinas. Dd. nostri[f] communiter tres: scilicet solennes, indictas & repentinas. Solennes sunt, quæ ob cultum diuinum solenniter celebrandum constituuntur[g]. Indictæ, quæ colligendorum terræ fructuum causa indicuntur[h]. Repentinæ, quas princeps repub. benè aut infeliciter gesta, iusticio indicto extra ordinẽ repentino denũciat[i].

4 Constituebantur autem olim feriæ à Pontificibus[k] & Magistratibus maioribus: puta Dictatore, Cos. Prætore, Præside[l], &c. hodie, ut uolunt[m], tantum à principe[n]: quanquã ea constitutio[o], administratoribus indictionem feriarum adimens, non de magistratibus maioribus, sed de iudicibus duntaxat pedaneis loquatur. Illud sanè est in confesso, quemlibet iudicem ferias à principe uel lege iam indictas & definitas, posse pro ratione & maturitate fructuum moderari, & aut citius, aut tardius, prout usus fert, indicere[p].

5 Materia circa quam feriæ uersantur, sunt omnes actus, tam publici quàm priuati[q]: scilicet contentiosæ iurisdictionis. nam quæ sunt uoluntariæ, etiam in ferijs rectè expediuntur[r]: ut & opera misericordiæ, quomodo loquitur Spec.[s] item quæ expediri, nec differri reipub. interest: ut uestigatio latronum[t], custodia ac disciplina militaris, uigiliæ[u], & quæ ad ipsatũ feriarum tuitionem[x], aut annonam publicam[y] qua carere nullo die possumus, pertinent. In his enim & similibus, feriarum non habetur ratio.

6 Forma, & tempora colẽdarum feriarum, lege præscripta sunt[z]: potest tamen (ut dixi) pro ratione fructuum, aut serius aut citius iudex ferias indicere[a]: qua in re rationem loci illius in quo agitur, itẽ domicilij actoris aut rei uocati, aliarumq; circumstantiatũ habere debet[b].

7 Finis solẽnium feriarum est, ut multitudo à curis prophanis feriata, cultui diuino det operam[c]: iuxta præceptum Decalogi, Memento ut diem sabbati sanctifices. quod etsi non ad speciem ceremoniæ certæ dici ex lege Mosaica, tamen in genere, ad cultum Deo certo tempore præstandum, omnes ex lege naturæ obligat. Finis indictarum feriarum est, ut agricolæ litibus uacui, colligendis tempestiuè fructibus uacare possint[d]: quanquã non modò agricolis, sed omnibus in genere feriæ prosint[e]. Vt enim dispositiones legũ sunt generales[f], ita & beneficia legibus proposita, generaliter omnibus commodant, & ad omnes pertinent. Repentinarum feriarum finis est, ut publicum gaudiũ luctus'ue, publico iusticio celebretur.

8 Effectus, quòd in ferijs nec à iudice[g], neq; ab arbitro[h] ius dici[i], aut citatio fieri, aut solutio debitorum publicorũ, exigi potest[k]. Quare parte alterutra emanente, actus à iudice tempore feriarum factus, est ipso iure nullus[l]. Dico, emanente: nam uolentibus, aut sponte comparẽtibus rectè ius dicitur[m]. quod uerum est in ferijs indictis litigatorum causa, puta messium, uindemiarum, &c. secus in solennibus[n], aut repentinis[o]. Nam his à priuatis renunciari nequit, quia priuatorum causa non constituuntur[p]. Sunt tamen, ut suprà dictum est, de quibus etiam die feriato magistratus adiri, & ius dici potest: ut quæ moram non patiuntur,

h l.omnes.6.in fi. C. eo. i d.l.1. k l.omnes.7.in fi.C.eo. l d.l.1.in fin.l.si feriatis.6.h.t.Ias. in l. 4. nu. 3 h.t. m d.l.1.in fin.Spec. de fer. §.fin. n c.fin.ex.eod. o Bal.in l.1.in fin.C. eo. p Spec. de fer. §. fin. gl. Salic.& alij,in l.omnes.7. C. eo.

a Gell.noct. Att. lib. 4. cap.6.
b l. pridie. 5.h.t.
c Gell.lib. 20.cap.1.
d Macrob.Satur. lib. 1. cap.16.
e præall.loc.
f uid. Spec. de fer. §. 1. nu 4.& 5.
g l.2.6.7.8.9.10.l.fin. C.eo. tot.tit.ex.eo.
h l.1.& 2.h.t.l.2.l.omnes.C.eo.
i l.1.et 4. C.eo.l.sed etsi. 24.§.si feriæ. ex quibus caus.ma.
k Macrob.præall. loc.
l d.l.sed etsi.26.l.si in aliquam. de off. proc. l.5.& 9.C.eo. l. præsides.h.t.
m gl.& Dd.in d.l. 4. d. l.præsides ubi Bart. et Ias.
n arg.l.4.C.eo.
o d.l.4.
p gl.& Dd.in d.l. 4. C. eo.& l. præsides. h. t. Spec. de fer. §. 1. nume. 4.
q l.actus.8.C.eo.
r d.l.actus.
s de fer.§.sequitur.nu.1.
t l.pen.C.eo.
u l.pen.h.t.
x l.3.h.t.
y l.5.C.eo.
z l.2.l.oës.7.l.fin.C.eo.
a Ias.in d.l.4.h.t. Spec. de fer.§.1.num.4.
b arg.l.3.§.fin.de testib. uid.dist.Spec.§.1.n.5. de fer.
c l.omnes.7.l.fin. C. eo.
d l.1.2.h.t.l.3.C.eo.
e Spec. de fer.§.1.nume.8.
f l.3.C.de legib.
g l.1.h.t.

tiuntur,aut quæ expediri statim,uel pium est,uel publicè utile:cuius rei exempla complura hoc in titulo proponuntur [a].Et tantum de ferijs.

Sed quia nec aduersus eos quamuis absentes,qui dilationem impetrarunt,stipulatio iu- 9
dicio sisti committitur: ideo de hac quoq; re,utpote altera huius tit.parte,nonnihil est subij-
ciendum. Differre litem,est actum iudicij,certo die expediēdum, in alium diem ulteriorem
rejicere [b]. Dilatio propriè nostris dicitur assignatio certæ diei seu termini, quo causam tra-
ctari oportet,cū iusto temporis interuallo facta. Propria dilationis sunt, esse continuam [c],
peremptoriam [d],arbitrariam [e],utriq; parti communem [f].

Dilationū species uarias Dd.comminiscūtur [g]: in quas inquirere,non est operæprecium. 10
Sanè non inconcinnè aliæ dicūtur esse dilationes peremptoriæ,aliæ citatoriæ seu dilatoriæ,
quæ peremptorijs opponūtur [h]:aliæ iudiciales,aliæ extraiudiciales: aliæ legales,aliæ cōuen-
tionales. Quod ad causam efficientē attinet,dilationes dantur aut à lege [i],aut à iudice [k],aut 11
consuetudine seu statuto [l],aut partium conuentione [m]. Causa προκαταρκτική, est penuria par-
tis [n]:quanquā interdum etiā proprio motu atq; arbitrio,terminū iudex præstituat aut pro-
roget [o]. itē multiplex æquitas dandæ dilationis, quæ ex uarijs causarū circūstantijs oriri po-
test [p].nā ex bono & æquo dilationes dātur [q],tam actori quàm reo [r]:quanquā reo qui se præ-
parare non potuit,plenius consulatur [s],longioresq; ac crebriores termini concedantur [t].

Materia circa quam,sunt omnes causæ,tam ciuiles quàm criminales [u],etiāsi crimen sit no- 12
torium [x]. In pecuniarijs causis,una tātum dilatio in singulos actus datur : in criminalibus,
duæ actori,tres reo dantur [y]. Nam & olim accusatori ad agēdum duæ,reo tres clepsydræ ad
defensionem infundebantur.Sed & in ciuilibus quādoq; ex magna causa noua dilatio da-
tur [z]:puta ob legitimū impedimentū [a]. quod de tēpore litis iam cōtestatæ accipe: nam ante
eā,reo triplex terminus ex lege est cōcessus [b].Illud in genere tenendū,materiā dilationū esse
amputandā [c],præsertim in causis summarijs [d]:quia cursim lites expediri, publicè interest [e].

Forma dandæ dilationis est , ut detur parte citata [f], & cum quadam summaria causæ co- 13
gnitione [g]:utq; spacium à lege concessum,iudex sequatur aut extendat,non etiam facilè mi-
nuat [h].In termini etiam assignatione,exprimere & significare partibus iudex debet,quid in
termino agi oporteat [i]:de qua forma consulendus est Speculator [k].

Causa finalis est,ut litigatores idoneum habeāt spacium , quo se ad iudiciū præparare & 14
instruere possint [l]. Effectus est,quòd dilatio excuset à pœna & mora,& ea pendente,nihil sit
agendum aut innouandū [m]. ubi aūt dies seu terminus eius uenit,quòd habeat uim senten-
tiæ interlocutoriæ [n],& perimat actum qui in assignato dilationis termino fieri debuit:adeò
ut pars postmodū comparens,super eādē re amplius nisi ex magna causa,non audiatur [o].

DE AEDENDO. TIT. XIII.

Vocato

a l.1.& 2.h.t.l.5.9.10.C.eo.
b l.si cum dies.27.l.dič.33.de recep.arb.
c l.more.8 h.t.l.3.C.eo. Bal.in l.j.C.eo.gl.in rub.de diuers.& tem. præs.
d l.fin.ubi Bar.et Dd.h.t.Maran.de dila.num.2.Schurff.consi.29.cent.1.
e Maran.de dilat.nu.12.
f Spec.de dilat.§.in summa.tex.in l.petendæ.C.de temp.in integ.rest.uid.Lanfranc.in c.quoniam.uerb.dilationes.de probat.
g uid.Spec.de dila.§.1.Hosti.eo.tit.Bart.in l.2.de re iudic.Panor.in c.cum sit.de appell.
h l.ad peremptoriū.68.cum seq.de iud.
i l.1.& 4.de re indica.l.4.C.de usur.rei iud.tot.tit.ff.& C.de tem.app.
k c.cum sit Romana.ubi not.de appell.Spec.de dila.§.sequitur.in fin.
l Bart.in l.si arrogator.de adop.Tiraqu.de retr.lig.§.1 gl.10.
m c.pastoralis.27.§.cum autem.de off.del.l.de die.qui satis.cog.
n c.cum causam.de appell.
o Spec.de dila.§.2.nume.6.
p uide Spec.h.t.§.1.
q Spec.præall.loc.num.26.27.
r Spec eo.§.uidendum.in prin.
s l fi.h.t.t.
t gl in l.sicuti.§.si quæratur.si ser.uend.Ias.in d l.fina.
u l fin.h.t.
x uid gl.in l.ictus.C.de his qui not.infa.l.cum reis.8.l fin.C.de pœn.Bal.& Salic.in l.ea quidem.7.C.de accusa.Imol.in l.is qui.de pub.iud.Par.de put.in trac.Syn.uerb.defensionem.
y l.fin.h.t.
z Spec.eo.§.nunc uidendum.nu.3.
a l.oratione.h.t.l.pastoralis.de off.del.Ias.& Dd.in d.l.fin.Maran.de dilat.nu.6.7.8.9.cum seq.
b l.ad peremptorium.cum seq.de iudic.uid.in auth.offeratur.C.de lit.contest.
c l.2.C.de tem.app.
d Clem.sæpe.de uer.significat.
e l.properandum.C.de iud.l.quidam si cert.pet.Clem.dispendiosam.de iudic.
f Spec.de dilat.§.2.num.1.
g l.à procedente.C.eo.Spec.§.ult.num.20.Host.de dilat.nu.7.
h uid.Dd in l.j.C.eo.in c.1.ex eo.Panor.in c cum sit Romana.de appell.l.4.§.antep.de re iudic.l.fin.C.eo.Maran.de dilat num.15.Spec.§.ult.num.13.
i Spec.de dilat.§.ult.in fin.
k d.§.fin num.2.
l l.j.in uerb.spacium instructionis.C.eo.c.fin.in uerb.temporis spacium ut potuerit deliberare.ex.eod.
m l.3.C.eo.c.2.c.præterea.ex.eod.Pan.in c significante.ex.eod.Socin.in fall.regul.93.
n l.qualem.27.de rec.arb.
o Spec.§.2.num.4.8.& 9.Schurff.consi.29.cent.1.

1 VOcato ad iudicium reo, & sui copiam faciẽte, proximum est, ut actor actionem suam
libello comprehensam offerat [a] atq; ædat [b]: ut deliberare reus posit, ædere an conten
dere ultrà debeat: & si contendendum putet, ueniat instructus, cognita actione qua
conueniatur [c]. Rectè igitur atq; ordine sequitur, ut de ædendo dispiciamus. Quia uerò po-
tissimùm, & primo loco libellus in iudicio æditur [d]: non alienum erit, quædam de materia
libellorum præmittere.

2 Libellus, diminutiuũ à libro est, unde charta olim cõficiebatur: ac in genere, omnẽ scriptu
rã significat [e]: figuratè, materia pro re quæ ea cõtinetur, sumpta. Propriè aũt, hac in materia
libellus pro scriptura quæ actionẽ cõtinet, accipitur [f]: de cuius definitione, plura apud Dd.
3 uidere licet [g]. Eius partes numerãtur tres. 1. maior propositio, quæ iustã ex iure petitionis cau-
sam ostẽdit. 2. narratio, seu minor, qua infertur in proposita specie facti, eam iustã petitionis
causam subesse. 3. petitio, seu cõclusio, quę utrãq; propositionẽ coniungit, & minorẽ maiori
includit [h]. Est igitur libellus, quidam quasi syllogismus practicus & iudicialis. Speculator [i]
paulo aliter eas partes recitat. ponit enim primo loco libelli causam, quæ maior est: secũdo
obligationẽ, quæ minor est: tertio actionẽ, quæ in superiore partitiõe est cõclusio: ipsa enim
petitio dicitur actio [k]: in petitione aũt consistit cõclusio, nõ in uerbis narratiuis [l]. Et hæc po-
tissima pars libelli est, quę præcipuè attẽditur [m] in ciuilibus, nõ etiã in criminalibus, in qui-
bus conclusione nõ est opus [n]. Species libellorũ usitatè duæ ponũtur: alter conuentionalis
4 siue ciuilis [o] à conueniẽdo, alter criminalis [p] dicitur [q]. Propria libelli sunt, esse rotundũ, dilu
cidum, concludentẽ, non obscurum, non incertum neq; generalem aut alternatiuum [r], &c.

5 Causa efficiens est lex, quæ libellum offerri disponit [s]. offerri autem iubet principaliter iu
dici [t] competenti [u], quia huius officium super petitione imploratur [x]: deinde etiam parti ad
6 uersæ [y]. Quod ad materiam attinet, in omnibus causis offerendus est libellus, de quibus
constituitur iudicium, & inter duos lis est [z], tam ciuilibus quàm criminalibus [a], tam petito-
rijs [b] quàm possessorijs [c]: non tamen semper in causis summarijs [d], puta executionibus [e]: in
his enim qualiscunq; petitio, etiam sine scriptura sufficit, quemadmodum & cum per mo-
dum inquisitionis proceditur [f], aut iudicis officium extra ordinem imploratur [g]. An autem
in appellationibus [h] & exceptionibus [i] libellus requiratur, non est huius nunc instituti di-
7 sputare. Forma libelli etsi maximè iuxta stylum & consuetudinem cuiusq; curiæ est conci-
pienda [k], tamen de iure, ubi nulla specialis hac in re est consuetudo, scripto complectenda
est [l]: ea ratione, ut hæc quinq; subsequentibus uersiculis comprehensa, contineat:

Quis, quid, coram quo, quo iure petatur, & à quo,
Rectè compositus quisq; libellus habet [m].

Præcipua autem libelli forma, in conclusione consistit [n]: quæ cuiusmodi esse, & quomodo
formari debeat, alibi pluribus exponit Iason [o]: qui de clausulis quoq; libellorũ, uariè & co-
piosè multis in locis disputat [p]. Atq; hodie tanta habetur conclusionis ratio, ut sufficiat ex
eius forma certum actionis genus intelligi, etiamsi nullum eius nomen exprimatur [q]. quod
olim contrà fuisse uidetur, saltem iure Cod [r]. nam Digestorum iure non fuisse necesse, actio-
8 nem libello designari, alibi tenet Accursius [s]. Finis libelli est, ut agentis desiderium propo-
nat [t], iudicem & aduersarium de specie futuræ litis instruat [u], & sit fundamentũ iudicij. nam
& probationum articuli, ad libelli formam accommodandi sunt [x], & sententia secundũ eun
dem ferenda [y]. Quare ut rectè ordinetur, ac super certa re aliqua fundetur iudicium, necesse
est ab actore etiam non monito [z], ultrò libellum offerri [a]: eiusq; omissio uitiat processum [b].
Vnde meritò libellus inter substantialia iudiciorum annumeratur [c]. nam libello existente
nullo, processus redditur nullus [d]. Quare & iudex ineptum respectu iuris, nõ facti [e] aut con
tra stylum

a Auth. offeratur. C. de lit. contest.
b l. j. h. t. l. 3. C. eod.
c l. j. h. t. in prin.
d Auth. offeratur. C. de lit. contest. l. j. h. t.
e l. j. in prin. de tab. exh. l. si publicanus. de publi. l. minorum. C. de præd. min. l. apertissi- mi C. de iudic. tot. tit. C. quan lib prin. & ff. de lib. dimiss.
f l. libellorum. §. de accusat. auth. offeratur. C. de lit. con. ex. de lib. oblat.
g Spec. de lib. con. §. 1. Host. in rub. eo. nu. 1. Dd in c. fin. de lib. obla. Soc. eo. tit in rub. ubi de gl in c. 1 uerb. libelli. de lib. ob lat. Odofre. in summa. tit. quid sit libell.
h uid. Ias. Ras. & alios, in prin. Inst. de act.
i de lib. concep. §. quid libellus. nu. 3.
k §. 1 Inst. de actio. l. actio. 27. ff de act.
l Bal. in l. fin. circa fi. C. de fideicom. liber.
m Bart. in l. Aurelio. §. Sti ho. de lib. leg. Ias. in §. omnium. nu. 129. 131. 132. Inst. de actio.
n Bart. in l quid ergo. §. pœna. de his qui not. infa. Ias. in d. § omniũ. nu. 137. uid. j. de accusat.
o c. final. ex. de lib. obla. gl. in c 1. eo. tit.
p l. libellorũ. §. de accus. uide Spec. de lib. ob. §. species. gl. in d. c. 1. Lanfr. in c. quoniam. ad uerb. petitiones. ca probat.
q uide Spec. de lib. ob. §.
r uide Spec. de lib. con. §. ult. Ferr. in for. lib. contra opp. lib.
s auth. offeratur. C. de lib. ob.
t c. 1. de lib. ob. Spec. §. restat. in prin. eo. tit.
u Spec. eo. tit. §. nunc uideamus. in fin.
x l. 4. C. de pos.
y d. auth. offeratur. l. j. in

prin. h. t. z Spec. de lib. con. §. nunc dicendum. per c. licet. de simon. a d. l. libellorum de accusa. b l. si in rem. §. de rei uend. c Spec. præall. loc. nu. 2. §. fin. Inst. de interd. d Clem. sæpe. uerb. libellum non exigat. ubi gl. de uerb. signif. e Spec. præall. lo. nu. 17. f l. 4. ubi gl. ad uerb. continua. C. de apost. c. cum olim. de testib. uid. can. in c. qualiter. 24. de accusat. g Spec. præall loc. nu. 7. h uid. Spec. de lib. ob. §. nunc dicendum. nume. 37. 38. i Spec. de excep. §. uiso. uer. sed nunquid. k Spec. eo. tit. §. nunc dicendum. nu. 3. & in §. fin. in princ. per l. 3. l. fin. de test. c. consuetudinis. 11. dist. Bal. post gl. in l. de quibus. ad uerb. inueterata. de leg. l l. j. uerb. describatur. h. t. & auth. offeratur. m uid. Host. de lib. oblat. n Bal. in l. 2. nu. 2. uers. præterea. C. de proba. o Ias. in §. huic autem. nu. 13. Inst. de actio. p in §. omnium. Insti. de actio. & §. sic itaq;. eo. tit. in l. diuus. de re iud. in l. petens. 27. nu. 5. C. de pac. uid. Cano. in c. 2. de off. ord. q c. dilecti. ubi Dd. de iudic. Panor. in c. examinata. nu. 1. 2. 3. eo. tit. r l. 3. C. de æden. l. ult. C. de interdic. s gl. in l. 1. §. 1. uerb. ædere. ff. de æden. per illum tex. & l. quoties. c. de dignit. lib. 12. t l. j. de postulan. u l. 3. C. eo. l. j. h. t. x l. licet. 9. §. ibidem. de probat. c. significauerunt. de testib. Host. in rub. de probat. nu. 5. y l. fin. C. de fideicom. liber. l. ut fundum com. diuid. z Spec. de lib. oblat. §. utrũ nu. 4. a auth. offeratur. C. de lit. contesta. b Spec. præal. loc. §. nunc dicendũ. nu. 14. per not. in c. 1. de lib. obl. et in l. prol. C. de sent. c Spec. in d. l. utrũ. d c. examinata, ubi Fel nu. 14. de iud. glo. ad uerb. secundum. Inst. de ob. c. 1. ubi Canon. ex. de lib. oblat. e Panor. in c. examinata, nu. 21. de iud.

tra stylum curiæ formatum [a] ex officio, ne sententia reddatur retrò nulla [b], reiicere potest. Si
tamen intentio sit apta, sustineri libellus debet, etiamsi petitio sit inepta [c]. nam in dubio &
quoad fieri potest sustinendus est [d], ut includat intentionem libellantis [e]: adeò ut ex narra-
tis sufficiat resultare ius agēdi implicitè, ut nostri loquuntur, & id postea in probationibus
explicitè declarari [f], & qualitercunq; possit commodè interpretari, procedat [g]. & super par-
te eius apta totus fundandus sit processus, etiamsi in reliquis sit ineptus [h]. Ad effectum libel
li illud quoq; pertinet, quòd eu complexa actor uideatur confiteri [i]. Vtrum autē libellus e-
mendari aut mutari possit, etsi uariè disputatur [k]: tamen communis conclusio est, emenda-
ri & declarari ad sententiam usq; [l], mutari uerò, & substantiam eius corrigi, duntaxat ad li-
tem usq; contestatam [m] posse.
His ita præmissis, de ædendo uideamus: quæ propria est huius tituli tractatio. Aedere, si- 9
gnificat aliquid in publicum proferre, enunciare uel profiteri [n]. In hac porrò materia, ædere
propriè est copiā describendi aduersario facere, seu libello quid cōplecti, eumq; dare de scri-
bendū aduersario, aut dictare [o]. Aedere & eū Labeo ait, qui producto ad albū (quo publicè
prętoria edicta, & actiones quas daturus esset magistratus, olim proponebantur [p]) aduersa
rio, declarat qua actionis specie uti ex proposito prætoris albo atq; edicto intēdat [q]. Certio-
rē enim eū hoc modo facit reū, de futura litis specie [r]. Aeditio alia est iudicialis, alia extra- 10
iudicialis [f]. itē alia libelli, alia instrumentorū, alia rationū, alia actorū [t]. Causa efficiēs remo 11
ta est, edictū hoc prætoris [u], quo necessitas æditionū imposita & introducta est: propinqua,
iussum iudicis, qui æditionē fieri oportere decernit [x], aut ex officio mercenario, quādo in iu
dicio propter actionem æditio aliqua petitur [y]: aut officio nobili, quando extra iudicium,
uel sine circumstantia actionis, ea est petita [z]. Causa προκαταρκτική, est petitio partis, sine qua
iudex æditionem non decernit [a]: quæ petitio fit aut principaliter & per se, implorato scilicet
iudicis officio nobili [b], uel proposita in factum actione [c], siquidē ordinaria desit, quæ inter-
dum ad æditionem impetrandam competere potest [d]: aut incidenter [e], ut cum proposita a-
ctione per modum exceptionis dilatoriæ petitur æditio fieri: de quo genere hîc præcipuè di
sputatur. Hæc autem petitio, æquitate & iusta aliqua causa niti debet [f]: puta quòd petentis
intersit, æditionem fieri [g]. quæ ratio maximè ualet in publicis instrumentis ædendis [h], non
etiam in priuatis [i]: quòd aliàs speciem futuræ litis dispicere, nec se præparare possit [*]: quòd
æquum sit, instrumentum quasi suum, aut saltem commune ædi [k], &c. Materia, sunt omnia 12
iura, quibus actor in iudicio usurus est [l], libellus, instrumēta, rationes, iudicia, articuli [m], &c.
Amplius uolunt Dd. [n] omnia instrumenta quæ ad causam pertinent, etiamsi actor ijs non
utatur, petenti reo ædi oportere [o]: à reo uerò actori nō item [p], nisi ad replicationem eius fun-
dandam [q]. quod in rationibus, de quibus leges huc pertinentes loquuntur, uerum esse po-
test [r]: cùm quia nisi rationes ædantur, non rectè dati & accepti integra causa constare po-
test [f]: tum quòd rationes utriq; parti quodammodo uideantur esse communes [t], ut suum
quasi instrumentum petenti sit ædendum [u]. in reliquis durum est, à regula recedi [x], & reum
cogi, ut ipse aduersarium suis documentis instruat [y]: maximè cum replicatio instar actionis
sit [z], & actore non probante reus sit absoluēdus [a]: & alioqui nemo, qui non est in officio pu-
blico, instrumenta & rationes suas, ut paulo pòst dicemus, exhibere cogatur [b]: cesset etiam
hîc æquitas & causa, quare æditio introducta est. Nec enim ut ad lites minuendas, aut certè
rectè constituendas pertinet & æquum est, ædi reo (qui se præparare ignarus quando con-
ueniretur non potuit) actionem & documenta actoris, quo deliberare possit, utrum conten
dendum putet an non, & si putet, se comparare possit [c], ita contrà eadem ratio est ut reus æ-
dat actori ad fundandā replicationē. quin potius id ad excitādos in iurgia animos, augen-
dasq; lites, quàm ad sopiendas pertinet. & æquū est, ut actor se ipse initio ad iudiciū compa
ret (cū in sua potestate habeat, quando agere uelit: & nō nisi probè re meditata, in litē ingre-
di compellatur) nō uerò à reo sui iuris instructionē expectet [d]. Quare æquius est, ad id reum
non cōpelli: nisi fortè in causis fauorabilibus, puta fisci, dotis, alimentorū, matrimonij, &c. [e]
Sanè ex-

a Fel. in c. 2 nu. 5. de lib. ob. Guid. pa. in proœ. decis. uide etiā Tiraq. in trac. de pœn. in prin. nu. 7.
b Felin. in d. c. examinata. nu. 14.
c Fel. præall. lo. num. 11.
d l. si quis. 66. de iudic.
e Anchor. cons. 148. ad prædicta. nu. 6. per In no. in c. fi. de li. ob. Pan. in d. c. examinata. nu. 18. Ro. cons. 245.
f Anchor. d. consil. 148. num. 6.
g Bal. in l. Pollis. nu. 7. C. de his quib. ut ind. per Inn. in d. c. examinata.
h Bal. in c. 1. num. 4. de mil. uas.
i Panor. d. c. examinata. nu. 3. & 4.
k in l. 3. C. de æden. §. si minus. Inst. de actio. Spec. de concep lib. §. nunc ostendamus.
l l. 4. §. fin. de nox. act. l. 4. l. si quo. 44. de pet. her.
m Dd. in d. l. 3. C. eo. Can. in c. inter. de fid. instr. Ias. in §. omnium. num. 157. Inst de actio. uid. Landt. lib. 3. art. 14. Fachss. diff. 42.
n l. si fine. 22. §. si procu rator. 4. rem rat. hab. l. j. de off. cōs. l. si quis. 6. §. si initium. de æden.
o l. j. l. 6. §. ædi. h. t.
p uide in tit. de alb. scrib.
q d. l. j. in prin.
r d. l. 3. C. eo.
f Imol. in c. 1. de probat.
t uide gloss. Alex. Ias. & Dd. in rub. C. eod.
u l. j. l. 6. §. prætor. h. t. l. 3. C. eo.
x l. j. in uerb. ad officium iudicis. ubi gl. & Dd. C. de æden. l. ubi. 8. in uerb. decerneretur à pretore. h. t. Ias. in l. quedam. num. 4. h. t. l. 2. in uerb. is apud quem agitur iubebit. C. eo.
y uide gl. in l. 1. & 2. l. non est nouum.

5. C. eo. z l. j. quem. test. aperian. l. ubi. 8. ubi gl. ad uer. indicis officium. h. t. a Ias. in l. quedam. nu. 4. h. t. per l. si quis. 6. §. pertinere. h. t. b Inno. in c. 1. nu. 3. de probat. fac. l. 7. 8. h. t. c Bar. in l. j. §. officio. nu. 3. de tut. et ra. dist. d l. quedam. 9. h. t. e Bart. præall. lo. f l. j. uerb. æquissimum. l. 4. in uerb. ratio æquissima. h. t. g l. 6. §. ex hoc e-dicto. h. t. h l. 2. ubi Ias nu. 2. 3. C. eod. i l. penult. ad exh. * l. 3. C. eo. l. j. h. t. k l. 4. in prin. l. si quis. 6. §. ex hoc edicto. h. t. l. 6. C. eo. l l. j. uers. ædenda. m Paul. lib. 5. sentēt. 16. l. unius. de quæst. Ias. post alios in l. 2. nu. 3. 4. 5. 6. cum seq. C. eo. Bart. l. ult. nu. 8 de quæstio. n Ias. in l. fi. nu. 2. dicēs hāc esse communē. C. eo. o l. 3. h. t. p l. j. C. eo. c. 1. de prob. l. nimis. C. de test. q l. fi. ubi cōmuniter Dd. C. eo. r l. fi. C. eo. s l. 4. & l. 6. §. rationē. h. t. l. 4. & 5. C. eo. t l. 6. §. pertinere. h. t. l. 6. C. eo. u arg. d. l. 4. & l. 6. h. t. x l. j. C. eo. l. nimis. C. de testi. c. 1. de prob. y d. l. nimis graue. C. de test. l. j. C. eo. c. 1. de probat. z l. quæsitum. §. fin. de peric. a l. qui accusare. C. eo. b l. penult. ad exhiben. c l. 1. h. t. d d. c. 1. de probat. e l. 3. C. eo. l. 2. §. 1. de iur. fis. cle. 1. §. cæterum. de usur. uide Alex. Ias. & alios in d. l. fin. C. eo.

Sanè exceptiones,& reliqua quibus reus in iudicio utitur, actori ædenda sunt, cũ sint pars actorum: acta autem omnibus quorum interest,nedum litigantibus sunt ædenda[a]. Sed & instrumentorum communium æditio rectè petitur[b]:& eâdem ratione,rationum ab argẽtario uel nummulario,qui nostro nomine aut rogatu eas cõfecit[c]. Meum enim quodammodo instrumentum est,quod meo rogatu & de re mea, à persona publica est confectum[d]. In eadem causa hodie notarij sunt, ut petentibus ijs quorum nomine contractus conscripserunt,protocolla sua exhibere cogantur[e]:item gabellatores rationales,& deniq; omnes qui ex officio publico libros rationum conficiunt[f]. Quare & illud consentaneũ est,sicuti acta[g], ita quælibet registra,libros,instrumenta publica,aut in archiuo publico recondita, ijs quorum interest,communicanda esse[h]. Priuati uerò rationes suas denudare non cogũtur[i], nisi ex æquitate mercatores illi, qui uarias negociationes exercent, & ipsi rationibus quasi publicis utuntur[k]. Aequum enim est, ut quibus rationibus pro se cùm usus est utuntur[l], eas contra se quoq; ualere patiantur[m].

13 Quod ad formam attinet,olim qui ab argentario petebat rationes ædi, iusiurandum dare cogebatur,se non calumniæ,& uexandi argentarij causa petere[n]:sed hoc non multum hodie usurpatur. Certè in iudicijs non obtinet,cum aliàs in his de calumnia iuretur[o],& ex dispositione legis,talis æditio facienda sit: non autem præsumi debeat,calumniæ causa petere,qui petit id quod per legem conceditur[p]. Id tamen quod interest quoties hac in materia probari debet(sicut probandum est,ut factum)solet per iuramentum(cum de modico præiudicio agatur) declarari[q]. Aeditio autem instrumentorum fit in iudicio sine die & consule, quo instrumentum conscriptum est[r]. Nam dies instrumenti non ad causam æditionis, quæ tantum fit ut sciat aduersarius,quibus instrumentis actor uti uelit:quod æquè scire potest,siue dies ædatur,siue secus:sed ad fidem instrumenti,& probationem spectat. Vt autem probatio ante litem contestatam, ob timorem subornationis non publicatur, etiam cum producta est(ut produci ad æternam rei memoriam potest[s]:)ita nec dies instrumenti antea est proferendus: ne uidelicet quid fraudis,prolato uulgatoq;,seu ut alij legunt prælato die, contra instrumentum excogitetur[t]: quo deinceps in probatione facienda ubi producendum est,fide careat. Dies autem solutionis ædendus est,quia est pars instrumenti & contractus[u],sicuti & dies rationum:quia aliter data & accepta intelligi nequeunt,nisi de tempore constet[x]. Acta quoq; cum die & anno ędi,receptum est[y]. Neq; tamen originalia ædi necesse est,sed sufficit exemplum,seu(ut nunc loquuntur)copiam exhiberi[z]:nisi cum aut ad finem probationis æditio fit: tunc enim originalia produci debent, quia hæc sola probant[a]: aut instrumentum falsum esse dicitur, aut alia causa iusta subest[b]. Verum autem totum instrumentum uel liber ædendus sit,an sufficiat particulam & articulũ de quo quæritur,ædi, quæstionis est[c]. Equidem ratio tota quatenus ad petentem pertinet,ædenda est,& à capite,ut inquit I.C.[d] idemq; puto in instrumentis seruari oportere,cum solummodo I. C. diem confecti instrumenti excipiat[e], ut exceptio regulam in casibus non exceptis meritò confirmare uideatur[f]. In libris autem & registris,quorum uaria & discrepantia sunt capita,suffecerit eũ articulum ædi,qui ad causam pertinet, & quo quis usurus est[g]: cum idẽ ferè in rationibus uelit seruari Iurisconf.[h] Illud quoq; sciendum est,æditionem fieri sumptibus petentis[i]: & semel tantum faciendam esse,nisi iusta eius iterandæ causa subsit[k].

14 Finis æditionis quæ initio litis fit, est, ut aduersarius instrui possit de futura litis specie[l], ac inspecto iure actoris,deliberare utrum contendẽdum putet an non: & si putet, ut ueniat instructus ad respondendum[m]. Rationum autem & instrumẽtorum actorumq; æditio quę post litem petitur contestatam, magis fit ad instruendam probationem[n], uel fundandam intentionem aut exceptionem[o], quam ad speciem litis declarãdam. Quòd si porrò æditio non fiat, potest iudex resistẽtem eò adigere ex officio,manu militari[p], captis pignoribus[q], &c. aut denegata in posterum audientia[r]. quanquam & litigatori ad interesse detur actio, quanti scilicet eius interfuit,æditionem factam esse[s].

DE PA-

a l.2.ubi Iaf. num. 2. C. eo. l. fi. ubi Bart. Bal. C. de re iud. l. 2. C. ut lit. pen.
b l. quædam. 9. h. t. l. procurator. 7. C. eo. t. & in l. fin. nu. 3. C. eo. Rom. consi. 348.
c l. 4. 6. h. t.
d d. l. 6. §. pertinere d. l. 4. in princip. in uerb. meum.
e Bart. in l. argentarius. 10. h. t.
f tex in l. iustum. 6. C. eo. Bart. in d. l. argentarius 10. & in l. ubi. 8. §. fin. h. t.
g l. 2. C. eo.
h Bal. in rub. C. de fid. instru. num. 5. Iaf. num. 34 cum seq. pu. pa. r. a. Dec & com. uniter Dd. in l. 2. C. eod.
i l. 2. C. quib. quar. part. lib. 10. l. pen. ad exhib. l. fin. C. de alimen. pup.
k Bart. in l. quædam. 9. in prin. h. t. per gl. l. fi. C de pac. cõuen. Alex. Angel in d. l. argentarium h. t. Card in c. le. 1. §. 1. opp. 5. de usur. Felin. in c. 1. de proba.
l uide Iaf & Dd. in l. admonendi. de iur. & in l. instrumenta. cum ll. seqq. C. de probat.
m l. si quib. 13. C. de testi. tot. tit. Quod quisq; iur. atq; ita et in his terminis uidentur accipiendæ l. iustum. 6. & l. ult. C. eod.
n l. 6. §. exigitur. l. quædam. 9. § fin. h. t.
o tot tit. C. de iur. propter calum.
p l. nemo. 114. l. nullus. 56. de reg. iur.
q l. thesaurus. 15. ff. ad exhib. l. 6. § 2. h. t. uide Ang. in l. 4. h. t.
r l. j. §. 1. h. t.
s auth. sed etsi quis. C. de test.
t d. l. j. in prin. exempla uide apud Cõstant. lib. 1. episto. tit. 4. Cuiac. lib. 3. cap. 7. l. si à debi

tore. 28. de fals. l. 2. §. diem. quem. testa. aper. a d. l. j. §. 9. x l. j. §. rationes. l. 6. §. initium h. t. y gl. in l. j. uerb. die. h. t. Bal. et Dd. in l. 2. C. eo. Alex in l. j. §. 1. h. t. z gl. Bart. & Dd. in l. 2. h. t. lex. in l. exempla. 11. h. t. a authent. si quis in aliquo. C. eod. b Bart. Bal. in l. procurator. 7. C. eo. c uid. Bart. Bal in l. fin C. de præ. imp. off. & in l. argentarius. 10. §. 1. h. t. Iaf. in rub. de oper. no. nunc. nu. 8. Spec. de fid. inst. §. 17. uerf. sed si omnia. d l. argentarius. §. 1. h. t. e l. j §. pen. h. t. f uid. Dec. in l. j. de reg. iur. g d. l. j. in uerb. quibus quis usurus. h l. argentarius. 10. §. 1. h. t. i l. 4. §. fin. ubi Dd. & in l. argentarius ubi Bal. h. t. k l. 6. §. fin. nu. 11. seq. h. t. l l. j. h. t. l. 3. C. eo. m d. l. j. n l. quædam 9. §. nummularios. in uerb. quorum probatio. l. argentarius. 10. uerb. ad instruendum. h. t. o l. 5. 6. l. fin. C. eo. p Bart. in l. stipulationes. 72. nu. 37. de uerb. ob. q l. j. in uerb. ad officium. ubi gl. & Dd. C. eo. r gl. fin. in l. j. §. fin. h. t. tex. in l. sed etsi. 26. §. ait prætor. 4. Ex quibus causis ma. de alijs remedijs uide Innocen. in c. 6 perpetuus. 12. de fid. instru. Alc. in l. ult. circa fin. C. eod. Bal. in l. 2. nu. 2. C. de testamen. s l. 6. §. ex hoc edicto. l. 7. 8. 9. l. argentarius. 10. §. 2. h. t.

DE PACTIS. TIT. XIIII.

AEdita actione, omniq; iure atq; instrumentis actoris reo communicatis, sæpenume- 1
rò fit, ut priusquam respondeat reus, aut exceptionē pacti transactionisq; factæ, qua
lius ingressus impediatur [a] obijciat, aut si nulla præstò sit, parandam mox illam sibi
existimet: postquam scilicet cognito actoris iure, de euētu litis dubitare incipit, [b] mauultq;
cum aduersario quauis ratione pacisci aut transigere, quàm litis exitum, qui dubius esse di-
citur [c], cum suo detrimento diutius præstolari. Quare rectè atq; ordine faciūt iuris compo-
sitores, ut post tractatum de ædendo, prius de pactis & transactionibus disputent, quàm ul-
terius in iudiciorum expositionem progrediantur.

Pactum differt à contractu & transactione, sicut genus à specie: utroq; enim latius patet. 2
Nam contractus illas tantummodo conuentiones comprehendit, in quibus obligatio in-
est mutua, seu ut loquitur I.C. συνάλλαγμα.[d] Transactio tantum ad ea conuenta pertinet, qui-
bus res dubiæ terminantur, & finem accipiunt [e]. Pactum autem uelut genus, omnes contra-
ctus, transactiones, & si qua sunt similia promissa & conuēta, complectitur, siue συνάλλαγμα
contineant, siue non contineant: siue rem transigant, siue non transigant [f]. Ac uidetur idem
esse pactum, quod conuentio [g]: quamuis Duarenus & alij quidam, conuētionem lanus pa-
tēre quàm pactum uelint: & hoc à pactione rursus ita distinguant, quasi pactum quiddam
sit specialius quàm pactio: quod non ita est. Nam pactum à pactione est, ut inquit Vlpian.[h]
hoc est, existit ex pactione, sicuti effectus ex causa, obligatio ex contractu [i]. Quare aliud alio
latius patēre, non est consentaneum, præsertim cum definitio quæ hic pactioni tribuitur,
alibi pacto subijciatur [k]. Sed & conuentionem & pactum idem esse, multa ostendunt. Nam
conuenire, idem dicitur quod pacisci [l]: & multis passim locis [m] promiscuè I. C. utuntur uo-
cabulo pactionis & conuentionis. Ac Cicero [n] nihil distinguit conuentionem à pacto, sed
alterum per alterum definit: Pactum, inquit, est quod inter aliquos conuenit. Et Vlp.[o] Pa-
ctum, inquit, est duorum consensus in idem placitum. quē consensum mox [p] appellat con-
uentionem: Conuentionis, inquit, uerbum generale est, ad omnia pertinens, de quibus ne-
gocij contrahendi, transigendiq; causa consentiunt qui inter se agunt. Ex quibus intelligi
utcunq; potest, conuentionis, pactionis, pacti nomina æquè generalia esse, & eandem obti-
nere significationem. Pactum & pax, ab antiquo uerbo pago est: unde etiam nunc, præteri-
tum pepigi in usu: cuius uerbi meminerunt Quintilianus [q], & autor ad Heren.[r] Pactum, in-
quit [s] Vlpia. à pactione dicitur: unde & pacis nomen. quasi dicat, à pago est uerbale pactio:
& hinc substantiua, pax & pactum. Ac fortasse pro dicitur, scripsit Vlpia. ducitur [t]. A` pactio-
ne enim uerè existit, & ducitur pactum, sicuti effectus à causa, aut obligatio ex contractu [u].
Pactio enim est ipse actus, siue factum contrahēdi, cuius respectu pacta & contractus dicun-
tur esse facti [x]. Pactum autem propriè est ius quod ex pactione existit, siue obligatio quæ ex
paciscendi actu nascitur. Sed ut sæpenumerò causa & effectus confunduntur: sic his uoca-
bulis pactionis & pacti, I.C. promiscuè usi sunt [y]. Quare & nos ijs absq; discrimine utemur.
Pactio igitur, siue pactum in hoc titulo, & passim in toto iure, bifariam accipitur. Primùm
in genere pro omni contractu, transactione, & qualicunq; conuentione: ut & apud Cicero-
nem [z], cum pacti nomine comprehendit omnia quæ inter aliquos conueniūt: qua de signi-
ficatione plura Iason [a]. Hoc in significatu Vlpianus pactum ita definit [b], ut sit duorum uel
plurium, in idem placitum consensus. Consensus loco generis ponitur, quia latius patet
quàm

a uide Cast. Ias. & Dd. in l. 4. & 5. C. eo. l. nam postea. 9. ubi Bart. de iureiur.
b l. sed etsi. 25. §. si ante. 5. de pet. hær. l. nemo. 10. C. de long. temp. præscr.
c l. quod debetur. 52. de peculio. gl. fin. in l. Lucius. 78. ad Senatusconf. Trebell.
d l. Labeo. 19. de uerb. signif. Theoph. in §. fi. Inst. de oblig.
e l. transacta. 229. cum l. seq. de uerb. signifi.
f l. j. §. 1. in uerb. quicquid cōtrahendi, transigendi causa, & c. h. t.
g Cuiac. ob. lib. 2. ca. 15. Paul. lib. 1. tit. de pac.
h in l. j. in prin.
i l. licet. §. ea. de procur.
k l. 3. de pollicitat.
l l. 2. h. t.
m l. iuris gen. 7. §. sed cū nulla. cum seqq. h. t. & in l. solent. 16. de præscrip. uerb.
n lib. 2. de inuentio. pro Cecin. & alibi.
o in l. j. h. t.
p in d. l. j. §. 1.
q lib. 1. cap. 10.
r lib. 2. cap. 4.
s in l. j. h. t.
t ut in l. 1. in princ. ubi dixi sup. de iust. & iur.
u l. licet. §. ea obligatio. de procurato.
x l. consilio. 7. §. final. de curat. furio.
y l. iuris gentium. §. sed cum nulla. cū seqq. h. t.
z lib. 2. de inuent. & in partitio. orator.
a in rubrica. C. de transactio. num. 1. & 2.
b in l. j. in prin.

quàm pactum. ut, uerbi gratia, in consilijs, in doctrinis Philosophicis, in alijs deliberationibus & disputationibus, potest esse plurium in idem placitum consensus, qui tamen pactum non efficit. Additur, duorum uel plurium, tanquam causa efficiens. Neq; enim solus quispiam uel sibijpsi pacisci potest, quia nemo sibi obligatur [a]: & cum absentib. pollicitario esse potest, pactum, nisi præsens quis absentis nomine acceptet, iniri non potest [b]: ut hanc propriam differentiam inter pactum & pollicitationem nostri tradunt [c].

Forma specifica quæ facit differentiam, est in uerbo placitum: quod uenit à placo, & propriè significat id, quod post multas altercationes tādem à pluribus approbatur, & quo animi, ab omni dissensione placātur & conueniunt in unum: quod proprium est cōtractuum & pactionum, in quibus paciscentes primùm de re aliqua controuertere disceptareq;, ac tādem post longam altercationem in unam sententiam conuenire solent [d]. Dico, conuenire. Nam hac in materia significantius est uerbum conuentionis, quo usum in eiusmodi definitione Ciceronem diximus, quàm consensus, quo I.C. utuntur: quia cōsensus (ut dixi) latius patet, & etiam extra rationem pacti extenditur: conuentio porrò propriè pertinet ad ea, de quibus negocij contrahendi causa partes consentiunt [e]. Quare non incōmodè hoc quoq; modo definiri pactum ita generaliter acceptum potest: ut sit duorum uel plurium, de re sua, seu negocio contrahendo, puta de aliquo dando uel faciendo, honesta & licita conuentio. In hac definitione, præter causam efficientem (quæ est in uerbo, Duorum pluriúmue) ostenditur materia in uerbo, de re sua (nam de alienis non possumus pacisci, ut postea dicā.) Item causa finalis in uerb. de negocio contrahēdo, seu aliquo dando uel faciendo. Quibus uerbis etiam contraria negatiua implicata est, uidelicet ut aliquid non detur, non fiat [f]. Ad materiam spectant & illa uerba, honesta & licita conuentio. Nam pacta quæ aut contra honestatem, hoc est, ius naturæ fiunt, aut illicita sunt, hoc est, contra leges ciuiles seu cōtra iuris regulas, ut loquitur I. C. [g] ea pacta dici non possunt. Deinceps pactum, propriè & in specialiore significatu, sumitur pro ea conuentione, quæ separata est à contractibus nominatis & innominatis: ut ait Iason [h]. Qualia sunt pacta, quæ nullum συνάλλαγμα cōtinent, & sola conuentionis æquitate subsistunt: unde & pacta conuenta dicuntur [i], aut placita [k], aut nudum pactum [l]: quæ uox (nudum) epithetō pacti est, non διαστολῇ, quasi aliquod eregione pactum uestitum existat. Dicuntur enim pacta nuda, non quòd uestitis opponantur, sed quia nuda pactionis æquitate constant. Hoc in significatu pactū ita definiri potest, ut sit nuda conuentio, quæ nullum συνάλλαγμα, seu mutuam obligationis causam cōtineat, super re certa facta, nullam producens iure ciuili actionem, sed ex edicto prætoris ad excipiendum proficiens. Iason paulo aliter [m]: Pactum, inquit, est promissio, quæ fit non præcedente interrogatione. Sed hæc definitio ut breuis est, ita & in reprehensionem incurrere potest. Nec enim satis distinguit pactum à pollicitatione, quæ & ipsa promissio est sine interrogatione [n], non etiam conuentio, sicuti pactum. Deinde non secernit pactum à contractibus innominatis, ac ne à nominatis quidem plerisq;: in quibus nō tam ordo interrogationis & promissionis, quàm συνάλλαγμα rerum, & consensus considerantur.

3 Proprium quo pactum à pollicitatione secernitur, est, quòd pactum tantum fieri possit alteri præsenti & acceptanti, uel suo nomine, uel alieno [o]: pollicitatio aūt tam absenti quàm præsenti, etiam non acceptanti: ut rectè distinguit Iason [p]. Proprium duplex, quo pactum differt à transactione, paulo pòst ponit I. C. [q] Pactum, inquit, fit super re certa, & gratuitò, hoc est, animo donandi. Transactio autem fit ob causam, & de re incerta, hoc est, dubia & litigiosa. nam de re certa non potest transigi. Etsi autem pacta etiam fieri possunt ob causam: tamen propria sua natura, omnia pacta sunt gratuita, hoc est (ut loquuntur Dd.) aptitudine & potentia gratuita sunt, quamuis non actu [r]. Inspicitur autem magis id quod est in aptitudine, quàm quod est in actu [s]. Proprium etiam pactorum est, non in personam, sed in rem esse & dirigi. unde dicitur, omnia pacta sua natura esse realia [t]. quod uerum est, respectu transmissionis, nō etiam respectu obligationis. nam hactenus pacta sunt personalia, & personas obligant, non res, & naturaliter non transeunt extra personas paciscentium [v]. sed illo respectu realia dicuntur, quia non commoriuntur cum persona paciscente, sed transeunt in successorem, tam uniuersalem, ut est hæres [x], quàm singularem, ut est emptor [y]. Pactū etiam sua natura stricti est iuris [z], sicuti & reliqui contractus innominati, extra permutationem & æstimationis contractum [a]: nisi cum contractibus bonæ fidei apponitur, ut emptioni, locationi, &c. Nam contractus accessorij, semper induunt naturam principalis contractus cui accedunt [b]. Etsi autem Accursius [c] opinetur, etiam hoc casu pacta stricti iuris permanere: tamen uerior est, & receptior contraria opinio [d]: ut uidelicet pactum bonæ tum fidei esse iu- e dicetur,

a l. 2. de stipula. seruor. l. pen. De arbitr. Bald. Salice. Ias. & Dd. in l. debitori. 7. C. de pact.
b uid. Dd. in l. tale pact. 41. h. t. & quæ j. dicemus.
c gl. Bart. & Dd. in l. iuris gen. 7. §. sed cū nulla. ubi Ias. nu. 32. h. t.
d l. j. §. 1. h. t. l. si uoluntate. 8. C. de rescin. uend.
e l. j. §. 1. h. t.
f glo. & Dd. in l. 2. in princ. ad uerb. in dando. de uerb. obligatio.
g l. contra. 29. h. t.
h in l. 7. §. sed cum nulla. nu. 27. h. t.
i d. l. 7. §. prætor.
k l. cum proponas. 27. C. eo. l. transactionis. 7. C. de transact.
l d. l. iuris gentium. 7. §. sed cum nulla. l. in bonæ fidei. 11. C. eo.
m in d. l. 7. §. sed cū nulla. nu. 32. h. t.
n toto tit. de pollicitatio.
o l. 2. l. tale. 41. ubi Dd. h. t.
p in rub. de uerb. obliga. nu. 6. & 7.
q in l. j. j. tit. 1.
r d. l. j. ubi Dd. j. de trāsacti. Bart. hic, & Cyn. rub. de pact. & optimè Andreas ab Exea, in repetit. huius rub. num. 3.
s l. j. §. quotidiana. de aqua quotid. & æstiua. gl. in §. his autem. ad uerb. æstimaretur. Inst. ad legem Aquil.
t l. iuris gentium. 7. §. pactorum. ubi Bart. l. & hæred. 22. §. pen. h. t. Schurff. consi. 49. cent. 1.
u l. si unus. 28. §. ante. h. t.
x l. epistola. 53. §. 1. h. t.
y l. si pactum. 4. de probat. l. si tibi. 18. §. pactum. ubi Bart. h. t.
z glo. in l. pacta. 6. ad uerb. nullā. C. eo. & in l. 7. §. quinimò. ad uer. quinimò. h. t.

a §. actionum. ubi Fab. & Ias. nume. 12. Instit. de acti. b l. 4. de usur. Ias. in l. j. in princi. de uerbor. oblig. c d. l. 6. & in d. §. quinimò. d Bart. & Ias. num. 12. in d. §. quinimò. Angel. & Fab. uers. 12. & 32. in d. §. actionum.

dicetur, cum ex pacto emptioni apposito, ueniant fructus à moræ tempore[a], secundum na-
turam iudiciorum bonæ fidei[b]: qui si strictum esset hoc pactum, tantum à tempore litis con
testatæ deberentur[c].

Diuisiones autem pactorum, quæ in hoc titulo passim recensentur, partim referēdæ sunt 4
ad pactum, in generali significatu sumptum: partim ad pactum utrouis modo, uel genera-
liter, uel propriè sic dictum. Ad pactum in genere sumptum, referri debet diuisio Vlpiani[d],
cum ait omnia pacta aut publica esse, aut priuata. Publica conuentio est, quæ fit per prin-
cipem aut ducem belli reipublicæ causa: quæ propriè non pacta, sed fœdera Latinis dicun-
tur. Hæc autem eâdem ratione secerni possunt à pactis priuatorum, qua ius publicum à
iure priuato[e]. Nam in publicis inspicitur non tam quid receptum sit iure gentium aut le-
gibus, quàm quid necessitas & usus reipublicæ postulet. At priuata pacta, quæ de rebus
priuatorum fiunt, aut æquitate naturali, aut ciuili innitantur oportet: alioqui pro iniostis
& inhonestis habebuntur. Aequitatem autem naturalem I.C. uocat ius gentium[f]. Nam æ-
quitas qua contractus nituntur, non est homini cum reliquis animantibus communis, ut
nec ipsum contrahere: neq; pertinet ad ius naturale commune, sed in sola ratione humana
existit. Maluit igitur I.C. ne confunderet distinctionem triplicis iuris (naturalis, gentium, &
ciuilis) appellatione iuris gentium uti, ad quod propriè contractus pertinent[g], quàm iuris
naturæ. Priuatam porrò conuentionem Vlp. duplicem statuit: alteram iuris gentium, quæ
nititur æquitate naturali conuentionis: alteram ciuilem, quæ uires nanciscitur ex æquitate
& dispositione ciuili: hoc est, quam non tātum naturalis ratio, sed etiam lex talem esse iudi-
cat, ut meritò debeat obseruari. Cum autem priuata conuentio omnis transeat, aut in eam
quæ est iuris gentium, aut in legitimam: ideo effectu considerato, gradum priuatæ conuen-
tionis omittit, & ait triplicem esse conuentionem, uidelicet publicam, iuris gentium, & legi-
timam. Atqui secundum Dialecticos[h], primò erant duæ species ponendæ, pactum publi-
cum & priuatum: tum hoc iterum subdiuidendùm, in pactum iuris gentium, & legitimum.
Sed hæc minuta consectari desinamus. Legitima conuentio est, quæ aliqua lege confirma-
tur[i]. Quod cum fit, aut nascitur, inquit I.C. actio ex pacto, aut tollitur[k]. Nascitur actio in his
conuentionibus, in quibus de obligando agitur: ut in stipulatione[l], donatione[m], literarum
obligatione[n]: quæ omnia cum nullum συνάλλαγμα contineant, non pariunt iure ciuili obli-
gationem æquitate contractus, sed dispositione legis. Tollitur autem actio legitimis pactis,
uidelicet in ijs quæ liberatoria sunt, non obligatoria: ut est acceptilatio, nouatio, & similia[o].
Ideo aūt dicit legitima duntaxat, non etiam iuris gentium pacta tollere actionem: quia pa-
cta liberatoria iuris gentium, non tollunt ipso iure actionem, sed tantum ope exceptionis[p].
Quare nisi obijciatur exceptio pacti, tenet actio[q]. Iudex enim nō supplet exceptiones, quia
sunt facti[r]: sed pacta legitima ipso iure tollunt actiones[s], ut agi amplius non possit[t]. Quia
quicquid lex disponit, hoc ipso iure operatur, & cōtraria destruit, sine ullo hominis facto[u].
Iuris gentium porrò conuentiones non ex lege aliqua ciuili, uerùm ex æquitate & usurpa-
tione gentium, hoc est, omnium hominum qui ratione utuntur, ortum, uires & effectum ha
bent[x]. Hæ rursus subdiuiduntur in nominatas, & innominatas. Nominatæ conuentiones
sunt, quæ cum certam contrahendi speciem habeant, facilè certum quoq; nomen inuene-
runt, sicuti à speciebus seu formis certis, nomina imponi certa solent: unde & illud fit, ut cer
tam obligationem & actionem producant[y]: ut emptio, uenditio, locatio, conductio, &c. In-
nominatæ conuentiones rursus duplices sunt. Quædam enim etsi certam speciem non ha-
bent, tamen continent ciuile negociū & συνάλλαγμα: unde ex æquitate ciuili oritur obligatio
& actio præscriptis uerbis[z]. Reliquæ conuentiones innominatæ, nullum negocium ciuile,
nec συνάλλαγμα permutationis continent: quæ propriè pacta nuda dicuntur, quia cōsistunt
in nuda æquitate conuentionis[a]. Et hæc dicta sint de prima diuisione: quam ad pactū pro-
prio in significatu, hoc est, pro nudo pacto sumptum, per omnia accommodari non posse,
quando omnia contractuum complectatur genera, palàm est. Reliquæ diuisiones à I.C. tra-
ditæ, cōmunes sunt, & tam ad pactum in genere sumptum, quàm ad pactum nudum referri
possunt: ut cum pacta diuiduntur, primùm à diuersitate causæ efficientis, in expressa & taci
ta[b]. Expressa, quæ expresso uerbis aut literis consensu constant[c]: tacita, quæ ex præsumpta
contrahentium elicimus uoluntate: quorum exempla passim extant[d]. Secundò à materia,
in personalia & realia, prout circa rem aut personam uersantur[e]. Realia, prout diximus, in
dubio pacta omnia esse intelliguntur[f]. Personalia rursus bifariam accipiuntur. Vno enim
modo illud dicitur pactum personale, quod personam non egreditur, nec in alium trāsit[g].
Altero modo personale pactum est: quod quidem non transit ad hæredes, sed tamen uiuen
te eo qui pepigit, in alium transire potest[h]. Tertiò à forma, in pacta extraiudicialia & iudi-
cialia:

a l.2.C. de pact. in l. emptor. & uend.
b l. mora. 32. §. in bonæ. de usur.
c l. lite contestata. l. uideamus. 2. de usuris. l. cū fundus. 38. in prin. si certum petat.
d l. 5. h.t.
e l. 1. §. huius autem studij. de iust. & iur.
f in l. 5. & 7. h.t. l. pen. de iust. & iur.
g l. 5. de iust. & iur.
h uide Cicero. lib. 2. De finib.
i l. 5. h.t.
k d. l. legitima. 5. h.t.
l §. de constituta. Inst. de actio. § 1. Inst. de uerb. oblig.
m l. si quis aucep. §. pri. C. de donat. §. perficiuntur. Inst. eo.
n Instit. tot. ti. de liter. obligat.
o §. j. Inst. quib. mod. tol. oblig. tot. t. de accep.
p l. tale pactum. 41. in prin. h.t. §. 1. Inst. eo. de exceptio.
q d. §. 1. ubi Ang. & Fab. l. Nesennius. 41. §. fin. ubi gl. de re iudic.
r Cast. in l. unic. in prin. C. ut quæ desunt aduocat.
s l. 4. ff. de transact.
t l. 3. & 4. C. de transac. l. si pupilli. §. uideamus. de neg. gest.
u l. non dubium. ubi Dd. C. de leg.
x l. iuris gentium. 7. hoc tit. d. l. 5. de iustitia & iur.
y d. l. iuris gentium. 7. in princ.
z d. l. 7. in fin. princ. h.t. l. 4. & t.t. de præscri. uerb.
a d. l. 7. §. sed cum nulla.
b l. 2. h.t.
c l. 2. & passim h.t.
d in l. 2. 3. 4. l. si unus. 27. §. pen. l. in persona. 30. §. 1. l. qui in futurum. 57. hoc tit. l. 2. C. eod. l. aduersus. 5. C. de usuris.
e l. iuris gentium. 7. §. pactorū. l. & her. 21. cum l. seq. h.t.
f Bart. num. 1. & Dd. in d. l. 7. §. pactorum. Ias. in d. l. 7. §. pretor. num. 20.
g l. si unus. 28. §. ante. l. idem. 26. §. 1. h.t.
h l. si tibi. 18. §. pactum. ubi ita distinguit Bart. quem sequuntur Dd. h.t.

cialia: quæ effectu differunt. nam illa non pariunt actionem, ut postea dicemus. Quæ uerò fiunt in iudicijs, ualent & efficacia sunt etiam ad agendū, quia in iudicijs quasi cōtrahitur[a]. Item cum alia pacta re constare dicuntur, alia uerbis, alia literis (siue instrumentis[b]:) aut quando à fine & effectu, pacta omnia in obligatoria & liberatoria[c] distribuuntur. Quæ eo differunt, quòd pacta obligatoria nō perficiantur, nisi acceptante altera parte: pacta autem liberatoria ualent, facta præsenti, quamuis non acceptet, etiā absenti, dummodo alius eius nomine acceptet, quia in commodis etiam tacens absens'ue præsumitur acceptare[d].

5 Causa efficiens propinqua pactorum, est consensus contrahentium[e]: remota, lex aut gentium, aut ciuilis, aut prætoria, quæ eiusmodi consensum approbat[f], & ad obligandum uult esse efficacē. Causa προκαταρκτική, est iusta conuentionis causa, puta respectus cōpensationis, aut donationis, aut similis[g]. Quæ causa si fuerit erronea, hoc est, si nō subsit cum subesse putaretur, pactum nō ualet[h]. Qua in parte sciendum est, in genere in omnibus pactis obligatorijs nunquam præsumi causam donationis, nisi exprimatur[i]: eoq; nulla expressa causa, pactum nullius rei momenti'q; esse. in pactis uerò liberatorijs (cuiusmodi pleraq; sunt, de quibus hîc agimus[k]) si nulla causa extet, non eo minus pactum ualere: præsumi enim, causam donationis subesse[l]. Pacisci autem omnes possunt, qui nō prohibentur. Nam pacisci & contrahere, est de genere permissorum[m]. Quicunq; igitur nō prohibentur pacisci, illis ea facultas debet uideri permissa[n]. Prohibentur autem quidam natura, quidam lege. Natura illi, qui consensum adhibere non possunt: ut amentes, furiosi[o], infantes (qui sunt intra septennium[p]) muti & surdi copulatiuè[q], quia expressè cōsentire non possunt: qui tamen tacitè uidentur posse pacisci, puta nutu, subscriptione, &c.[r] Lege contrahere prohibentur impuberes. Nam etsi natura consentire & obligari possunt[s] (intelligunt enim quod geritur[t]) tamen quia eorum consensus infirmus est, & multis captionibus obnoxius[u], ideo lex hanc ætatem alieno arbitrio regi: & pacta eorum imperfecta esse, sicut & ipse consensus est, uoluit[x]. Quare & indebiti ex pacto soluti repetitionem habent: quod nō est in aliorum pactis[y]. Idq; uerum est, cum paciscendo sese obligant, aut deteriorem conditionem suam faciunt: nam meliorem etiam sine authoritate tutorum paciscēdo facere possunt, puta per pactum liberatorium[z], &c. In eadem causa sunt prodigi[a]: item minores qui curatorem habent[b]. Nam minor qui non habet curatorem, pacta extraiudicialia facere potest: iudicialia non item, quia sine curatore legitimam personam standi in iudicio non habet[c]. Porrò cum autoritate tutoris uel curatoris, minores rectè paciscūtur, & horū etiam nomine tutores[d]: nisi ius minorum liquidum, paciscēdo remittāt[e]. Hoc enim donare est, & perdere, nō administrare[f]. Donare autem, ne autore quidem tutore uel curatore minor potest[g]. Filiusfamil. qui est in potestate patris, lege nō prohibetur pacisci[h], nisi cum paciscitur in detrimētum patris[i]: ut nec seruus, extrà quàm si domino pactum sit damnosum[k]. Sed hæc obtinent, quādo hæ personæ cum extraneo paciscūtur. Nam cum his quorum sunt in potestate, aut cum fratribus, uel conseruis qui in eiusdem patris domini'ue sunt potestate, nullam iure ciuili obligationem contrahere possunt[l].

6 Materia de qua pacisci licet, sunt omnes res, quæ in commercio existunt[m]: siue præsentes sint, siue absentes, siue etiam futuræ[n], dum tamen sint paciscentium propriæ[o]. Nam licet aliena res uendi potest, aut locari[p]: tamē nō putauerim, rectè & utiliter rem aut ius alienum, in pactum posse deduci. Etenim neq; agi potest ex pacto nudo, si fortè eiusmodi res pacta aut non præstetur, aut præstita euincatur: quia ex nudo pacto nō oritur actio. neq; etiā excipere licet de iure tertij, quod in pactum est deductum[q]: & frustra de eo quod non possidetur, excipiatur. nisi fortè res aliena ex pacto data sit. quo casu agenti nō ius tertij, sed ius pactionis obijcitur: cui stare cogitur, etiamsi res fuerit aliena, cum ipse ex iure tertij fundare actionem nequeat[r]. Itaq; cum nec ad agēdum, neq; facilè ad excipiendum tale pactum proficiat: sequens est iure ciuili, illud nullius rei esse, nisi cum res aliena possidetur, ut utilis sit exceptio. Et hac ratione niti puto quod ait I.C.[s] Si paciscar, ne in tuo sepelias, aut tuum ne de-

a l. 3. §. idem scribit. de peculio. Ita Ias. in Rub. de uerb. oblig. nu. 23. per auth. generaliter. C. de Episcop. & cler. l. eum pro quo. 17. De in ius uocan. Bald. in l. tale pactum. 41. §. qui prouocauit. ubi & Ias. h. t.
b l. 2. h. t. §. fin. Instit. de oblig.
c Ias. in d. Rubr. de uerb. oblig. nu. 6. & 7. Dd. in d. l. tale pactū. 41. h. t.
d d. l. tale pactū. in. prin. ubi latè Ias. & communiter Dd. Ias. in d. l. 7. §. quinimò. nu. 32. Decius cons. 45. in causa pac. l. qui patitur. ff. mandat.
e l. j. §. pe. h. t. l. an inutilis. 8. de acceptil. l. in uenditionib. 8. de contrab. empt.
f l. 5. 6. 7. h. t.
g l. si conuenerit. 56. h. t.
h l. si cum te. 51. h. t.
i l. 2. §. circa. de dol. mal. excep. l. cum de indebito. §. fin. de probatio. uide Ias. in l. 3. & l. 4. h. t.
k l. j. ī. tit. i.
l l. j. de transact. d. l. tale pactum. 41. ubi post alios Ias. nu. 4. & 7. ita distinguit. h. t.
m l. quòd si minor. 25. §. non semper. de minor. Inst. de l. Fusc. Can. toll. et quib. ex caus. manu. non lic. l. sicut. 5. C. de actio. l. in commodato. 1e. §. sicut. cōmodati.
n l. mutuos. 43. in prin. de procur.
o l. j. §. furiosum. de act.
p d. l. j. §. pe. de actio.
q d. l. j. §. pen.
r l. 4. h. t. l. in quibuscunque. 42. de actio. l. ubi. 166. de reg. iur.
s l. j. in fin. de nouatio.
t l. in negocijs. 5. de regul. iur.
u l. j. de minor.
x to. t. Inst. ff. & C. de tutelis.
y l. quod pupillus. 41. de cond. indeb. l. antep. de actio.
z l. contra. 28. in fin. prim. h. t.
a d. l. cōtra. §. 1. l. is cui. 6. ubi Dd. de uerb. obligat.
b l. 3. C. de in integr. restit. min.
c in prim. Inst. de curato. gl. & Dd. in d. l. 3.
d d l. contra. 28. §. 1.
e l. imperatores. 28. h. t. l. pactum curatorib. 22. C. eo. l. præses. 12. C. de trāsactio.
f l. filiusfamilias. 7. de donatio. l. qui fundum. 7. §. si tutor. pro emptio.
g l. ab agnato. 12. l. fin. de curato. furio. l. j. ubi Bald. & Dd. C. si aduersus transact. l. fin. §. fin. C. si maior. pac. rat. habuer.
h l. sine. 19. h. t. cum multis seqq.
i l. filium. 23. C. eo.
k l. si tibi. 17. cum ll. seqq. h. t.
l l. 2. de contrab. empt. §. item inutilis. Inst. de inutil. stipu. l. 2. de stipu. seruor. Dd. latè in l. frater à fratre. de condicti. indeb.
m l. si in emptione. 34. §. omnium. de contrab. emp.
n l. pactum. 47. h. t. l. 3. C. de donat. l. interdum. 72. de uer. obli.
o d. l. pactum. 46. in uerb. fut iuris.
p l. rem alienam. 28. de contrab. empti.
q l. loci. 4. §. competit. ubi Bart. si seruit. uend. l. si quis emptionis. 8. §. 1. C. de præscript. 30. annor. Bart. Castrens. & Dd. communiter in l. 1. & 2. de except. rei iud.
r l. rem alienam. 42. in fin. de pig. act.
s l. pen. h. t.

dices, uel alienes, tali pacto nihil effici. Nam neq; mihi tali pacto quippiã remittitur, quod
prosit ad excipiendũ, & rtiamsi cõtra pactũ alirnes uel dedices, tamẽ nõ possum agere ad id
quod interest (sicut aliàs agi potest[a]) quia ex nudo pacto nõ nascitur actio. Loquitur enim
I.C. de pacto nudo, iuxta titulum. Nam quin pactis nominatis, unde actio oritur, talia effici
posint, dubitari nõ debet[b]. Hic enim si cõtra pactũ fiat, ex cõtractu nominato, ad id quod
interest agi potest[c]. De rrbus aut iurib. publicis, nisi secũdum iura publica, pacisci non licet.
Nam quæ publica sunt, pactis priuatorum mutari non possunt: siue pertineãt ad ius publi-
cum naturæ[d], siue spectẽt ad ius ciuile[e]. Quare pacto actiones publicæ, puta de sicarijs, aut
populares remitti nõ possunt[f]. Moribus tamẽ obtinuit, ut qui de cæde, aut alio publico cri-
mine paciscuntur, uel trãsigunt, actionẽ remittẽtes, ij nõ modò à ciuili actione, sed etiã à cri-
minali & publica actione excludantur: quamuis per eiusmodi pacta magistratus nõ impe-
diatur, quo minus uindictã criminis expetere posit[g]. De iniurijs tamẽ & furtis etiam iure ci-
uili pacisci licet[h]: quia hæc crimina publica non sunt, sed priuata: atq; etiã de his facta pacta
ipso iure (quod magis mirandũ est) tollunt actionẽ, cum tamen reliqua tantũ ad excipien-
dum prosint, & elidant actionem[i]. Sed sciendum est de his pactionibus, l. XII. tabularum
comprehensum fuisse: qua lege furta & iniuriæ certa pecunia mulctabantur, cum expressa
hac exceptiõe, nisi pactũ esset[k]. Est igitur hoc pactũ legitimũ, quia lege expressim cõprehẽ-
sum. Dictum est autem, pacta legitima, hoc est, quæ aliqua lege introducta sunt aut firmata,
ipso iure operari uel ad obligandum, uel ad liberandum, ita ut ipso quoq; iure actiones tol
lant[l]. Et ut in summa concludatur: hæc omnino pacta non ualrnt, facta de ijs quæ aut lege
prohibita sunt, aut natura[m]. Lege ciuili, innumera in pactum deduci prohibentur: cuius rei
exempla passim extant[n]. Natura ea prohibentur, quæ in se turpitudinẽ continent: puta ut
maleficium aliquod fiat[o], siue ut non fiat: quia turpis pactio est, eius rei quæ gratis ex offi-
cio præstari debet[p]. Est etiam illa turpis, qua remittitur actio delicti futuri: puta, ne ob dolũ
in tutela uel deposito cõmittendum agatur. Nam ea impunitas, illicium est ad delinquen-
dum[q]. Eiusdem generis sunt pacta, de quota litis[r], & hæreditate uiuentis[s]. Et generaliter in-
quit I.C. pacta quæ turpem causam continent, non esse obseruanda[t].

De forma pacti quod aiunt Dd. pactum esse promissionẽ sine interrogatione[u], id non ita 7
strictè accipiendũ est, quasi in pactis nõ ultrò citroq; uerba, interrogationes & promissiões
fiant. Nec enim alter quàm hac mutua collocutionis forma, pacta rectè cõtrahuntur: unde
& uerba cõcepta nominantur[x]. Neq; tamen ideo in stipulationẽ incidunt. Nam non qualis-
bet, sed tãtummodo solennis interrogatio & respõsio facit stipulationem[y]. Etsi autẽ uerbo-
rum solennitas sublata est ex stipulatione[z], tamẽ solennis forma sublata non est: hoc est, ut
inter præsentes præcedente interrogatione, & mox subsequente respõsione ad interrogatio
nem formata & apta, sine ulla actus diuisione formetur stipulatio[a]. In pactis talis forma nõ
est. Nam possunt nedũ inter præsentes, sed etiã per nuncium uel epistolã, literis ultrò citroq;
missis[b] pangi. Deinde inter præsentes nõ attenditur ordo interrogationis aut respõsionis,
& utrum responsio cõgruat ad interrogata, an non: & ex interuallo tractari & concludi, atq;
adeò etiam absq; promissione datis manibus pacta confici possunt. Sanè si talis appareat
uerborum forma quæ stipulationem inducat, potius stipulatio contracta uidebitur, quàm
pactum: quia in dubio uidetur electa esse muniõr à cõtrahentibus uia, per quam maximè
actus sustineatur[c]. ut cum post uaria tractata & conuenta (quod sæpe fit) inseritur generalis
clausula instrumento uel pactioni: Rogauit Titius, spopondit Mæuius. Hæc enim in specie
pacta non manent in sua forma, sed transeunt in stipulationem[d]: nisi scilicet probetur, eam
formam uerborum adiectam esse, nõ animo stipulandi, sed tantum paciscendi[e]. Hoc igitur
in summa tenendum, pacta nullo uerborũ ordine aut forma, sed tantum æquitate conuen-
tionis constare. Conuenire, inquit I.C. uel re, uel per epistolam, uel per nũcium possumus[f].
Sed & in præsens, aut ad diem, aut ex die, aut sine conditione rectè contrahitur pactio[g]. Tale
pactum, Profiteor te non teneri, uult I.C. subsistere, etiamsi altera pars non acceptet[h]: sci-
licet quia pactum liberatorium est, & commodum tacenti. In commodis autem, tacens pro
consentiente & acceptante habetur[i]. Quod uerum est, parte altera præsente. Nam absen-
ti talis professio nihil prodest, nisi notarius aut procurator, absentis nomine acceptet[k]:
aut nisi absens, antequam reuocetur istiusmodi promissio, eam se acceptare profiteatur[l].

Cæterum

- a l. si ita. 135. §. ea lege. ubi Dd. de uerb. oblig. l. 3. ubi Bal. & Sali. C. de cond. ob caus. dat.
- b l. fin. C. de pact. inter empt. & uend. d. l. 3. d. § ea lege.
- c ut latè tradunt Dd. in d. l. ea lege. 3. C. de condic. ob caus. data. l. si ita quis. §. ea lege. de uerb. obligat. l. filiusfa. §. diui de lega 1.
- d l. iura sanguinis. de reg. iur. l. eas. 8. de ca. diminut.
- e l. ius publicum. 38. l. contra. 28. l. ius agnationis. 34. h. t.
- f l. iuris gentium. 7. §. si pacifcar. cum seq. h. t. l. 3. §. fin. ad leg. Iul. de ui publ. l. si unus. 27. §. pacta. 4. h. t.
- g Bart. in l j. §. usq; adeò. nu. 1. de iniur. per l. qui retu. §. qui uacantẽ. De ui publ. l. iuris gẽtium. §. si pacifcar. pen. h. t. Ias. & Dd. nu. 3. & 4. in l. transigere. C. de transact.
- h l. si unus. 27. §. illud. 3. h. t.
- i d. l. si unus. §. pactus ne peteret. §. 1. Instit. de exceptio.
- k Gell. lib. 20. c. 1. noct. Attica.
- l l. legitima. 6. ĩ. eod.
- m l. pacta. 6. C. eo. d. l. 7. §. prætor. h. t.
- n in d. l. contra. 28. l. ius agnationis. 34. h. t.
- o l. quod autem. 54. l. nec prætermittendum. 58. pro socio. l. generaliter. 26. ubi Dd. de uerb. oblig.
- p l. fin. de cõdic. ob turp. caus. l. sciendum. 19. de ædilit. edict.
- q d. l. iuris gentium. §. si pacifcar. d. l. si unus. 27. §. illud.
- r l. 5. C. de postula.
- s l. pactũ. 15. l. licet. 19. l. fin. C. eod.
- t l. si unus. 27. §. pacta. 4. h. t.
- u Ias. in d. l. 7. §. sed cum

nulla. nu. 32. & in Rubr. de uer. obli. nu. 5. & 6. x Vlpia. tit. 24. Cic. pro Rosc. Com. y l. stip. 5. §. 1. de uer. oblig. z l. oẽs. 10. C. de cõtra. stipulat. in prin. Inst. de uer. oblig. a l. 1. §. 1. l. continuus. 137. de uerb. oblig. b l. 2. h. t. c l. 3. de milit. test. Bal in rub. C. de fid. instr. nu. 8. d l. iuris gentiũ. 7. §. quod ferè. 5. l. scire debemus. 28. de uer. obli. e ut tradũt Ang. & Faber in §. si scriptũ. Inst. de inuti. stip. in l. j. C. de cõtrah. stip. & in d. l. 7. §. quòd uerò. f l. 2. h. t. g l. si unus. 27. §. 1. l. intra. 41. l. epist. 52. §. fi. h. t. h l. tale pactum. 41. h. t. Bar. & Dd. in l. credit. C. eo. i l. qui patitur. 18. mãdati. k Ias. in d. l. tale pactum nu. 2. per d. l. 2. in uer. per nuncium. h. t. l Ias. in d. l. tale pactum. num. 2. & 3. cum seq. Bart. in l. nuda ratio. de donatio.

Cæterùm eiusmodi uerba enunciatiua etsi ad liberandum ualent, ut iam dictum est: tamen non proficiunt ad obligandum eum qui non expressè consentit, neq; respondet, ne in iudicio quidem[a]. Nam ubi de obligatione agitur, quæ potest esse detrimētosa, tacens nūquam habetur pro consentiente[b].

8 Causa finalis pacti, est donatio[c]. Eo enim pactum fieri necesse est, quod quidem alicuius sit efficaciæ, ut aliquid remittatur. Remittere autē, donare est[d]. Nisi enim in pacto aliquid remittatur, nihili est pactum iure ciuili: quia tantum prodest ad excipiendum, non etiam ad agēdum. Exceptio autē competere non potest, nisi illi cui aliquid remissum est, & cū quo agi potest. Nam exceptio, est actionis exclusio[e]. Vt igitur competat exceptio ex pacto, necessum est aliquid de iure actionis pacto remissum esse. Etenim si nihil remittatur pacto, sed ius aliquod nouum constituatur aut donetur, ea pactio nihil proderit: quia nihil confert ad agēdum, petendumq; id quod pacto est constitutum. Ita accipiendum arbitror, quod ait I.C. omne pactum donationis gratia fieri[f]. hoc est: in pacto, quod quidem ad exceptionem ualere debeat, semper aliquid remitti & condonari. Etsi autē talis remissio fieri potest, non modò gratuitò, sed etiam ob causam: tamen non desinit in pacto esse donatio seu remissio: id quod uult Iurisconsultus[g]. Nam donatio etiā ob causam donatio est: nec desinit esse donatio, quamuis à proprietate suæ naturæ recedat[h]: sicuti mandatum, depositum, & similes contractus gratuiti, non desinūt esse eiusmodi contractus, quamuis gratuitò non fiant, & (ut inquit I C.) nouissimi eorum fines excedantur[i]. Possunt enim plures unius rei fines esse, sed subordinati. Itaque etiam in donatione ob causam semper præcipua & ἀρχιτεκτονικὴ causa, manet liberalitas & munificentia[k]. Causa autem ob quam fit remissio in pactis, aut præterita est, aut futura. Si præterita, ut fortasse benemerita eius cui remittitur, gratuita est pactio, & pura donatio, sicuti legatum[l], & stipulatio[m]. Obligatio enim ad antidora, quæ subest hoc casu, cum tantum sit naturalis & incerta[n], ad certam nullam debiti speciem astringens, in considerationem non uenit: neq; donationis naturam alterat, cum sit causa extra contractum præsentē posita. Sin autē præsens, aut futura causa est remissionis, distinguēdum hoc modo erit: ut si de ea tantum in genere sit cogitatum: uelut si tibi ius meum remittam, sperans fore ut tu cōtrà aliquid remittas uel præstes: hoc casu non desinit esse gratuita pactio: quia propositum compensationis, in mente retentum, nullum parit effectum[o]. Sin autem talis causa expressim in pactum deducatur: puta cū ideo remitto, caq; lege expressa, ut contrà aliquid aut des, aut facias: tum aut est impulsiua tātum, aut certè non præcipua finalis, quæ ut dictum est non mutat naturam pacti: aut est præcipua finalis (quod ex commensuratione rerum & complexu personarum, alijsq; circunstantijs est sumendum[p]) & hæc sanè pactio non est gratuita, eoq; nec propriè pactum, quia nec propriè donationis causa fit. Quare & hoc casu plerunq; transit res in alium innominatum contractum, puta in transactionem, aut aliud negocium ciuile[q]: unde propter συνάλλαγμα, re ob causam tradita, oritur actio præscriptis uerbis, quæ ex pacto non datur[r].

9 Porrò de effectu pactorum quia uaria & difficilia disputantur, quorum pleraq; hodie in usu esse desierunt: ideo non alienum erit, breuiter quidem, sed distinctè, præcipua duntaxat summæ rei capita exponere, in quatuor quasi genera, docendi causa distributa. Primò itaq; inuestigandum, quid operetur pactum, quásue uires habeat iure naturæ seu gentiū. Secundò, quid iure ciuili. Tertiò, quid iure prætorio. Quartò, quid iure pontificio, & moribus nostris. Quod ad ius naturæ attinet, quod idem in hac materia est cum iure gentium (nam iura contractuum, tantum hominibus inter se, non etiam cæteris animantibus sunt communia[s]:) ea in parte Dd.[t] regulam constituunt: Ex pacto, iure naturali seu gentium, nasci obligationem naturalem, quæ illo iure sit efficax. quam regulam Connanus[u] & alij, etsi multis argumentis impugnent: tamen iudico ueram esse, & rationi cōsentaneam. Nam primò, cur hæ conuentiones appellantur iuris gentium, si eo iure non sunt efficaces[x]? Deinde Vlpia.[y] ait, congruum esse humanæ fidei, hoc est, iuri gentium seu iuri naturæ (quod ipsum humanum Liuio uocatur) pacta seruare. Si igitur humano iure pacta seruanda sunt: certè eodem iure efficacia fuerunt, tam ad agendum quàm ad excipiendum. Hæc enim uis est uerbi Seruare, cum ius seruari quid iubet[z]. Tertiò, I.C.[a] disertè ait, ex pacto naturaliter deberi: hoc est, iure gentium[b]. Quartò, pacta consensu & conuentione constant, ex qua iure gentium obligatio existit[c]: & per consequens, etiam illo iure actio seu petitio[d]. Quintò, ex pacto quod soluitur, repeti non potest[e]: ideo necessum est, hoc naturaliter deberi. Nam ubi natu-

a ut rectè inquit Ias. in d.l. tale pactum. num. 7. & latius traditur à Saliceto. & Dd. in l. postquam. 5. C. eo.
b l. pilusa. 8. §. inuitum. de procurato.
c l. j. §. t.t. l. cū donationis. 24. C. de transact. l. ex cōducto. 16. §. Papinianus. ut in ex. Floren. aliàs incipit. l. si uno. ff. locati.
d l. si quis delegauerit. 12. ubi Bart. de nouatio. l. 4. C. eo. l. pactū. 22. ubi Dd. C. de pact.
e l 2. de excep.
f d. l. j. §. de transact. cū §. alleg.
g in d. l. j.
h t.t. C. de donatio. quæ sub modo. l. j. ubi Dd. de donation. ubi dixi.
i l. Lucius. 24. l. Publia. 26. §. 1. in fin. depositi. l. si remunerandi. 7. cum simil. mandati.
k l. 1. de dona. l. 1. & t.t. C. de don. quæ sub mo.
l l. nec adiecit. 7. ff. pro socio.
m § ult. Inst. de uer. obli.
n l. sed etsi. §. consuluit. de pet. hær.
o Dd. in l. si repetendi. 7. per illum tex. C. de cōdict. ob causam. tex. in l. si maiores. 25. l. si donationis. 34. C. de transact.
p uide utrū præsumatur impulsiua an finalis, in l. Aurelius. §. ult. de lib. lega. Cyn. in l. si quis pro redemptione. in prin. C. de donat. Soci. cōsi. 165. nu. 7. uol. 2.
q l. 7. in princ.
r l. 2. in fi. prin. h.t. l. 4. de præscri. uerb. l. j. in fin. de permutat. l. cum mota. C. de transact. l. in traditionibus. l. iuris gentium. 7. in fi. prin. h.t.
s l. 5. de iust. et iur. l. cas. 8. de cap. diminuti. ait de Cast. in l. 1. in princ. h.t.
t in l. j. l. iuris gentiū. 7. §. 1. h.t. l. legem. 10. l. in bonæ fidei. 13. C. eo.
u lib. 5. Comment.
x d. l. 7. & passim tot. h.t.
y in l. j. h. tit.
z ut pluribus declarat Panor. nu. 2. 4. & 5. in c. 1. de pactis.
a l. in ijs. 5. § imperator. de solutio.
b l. cum amplius. 85. de reg. iur. &c.
c l. j. in fin h. tit. l. j. in fin. de contrah. emp. l. si non sortem. 26. § libertus. l. frater à fratre. de condict. indeb.
d Panor. in c. dilecti. de iudic.
e l. cum proponas. 21. C. de pact. l. debitor. 59. §. fin. ad Trebellia. l. inter. 26. § filia. de pact. dotalib.

ralis non subest obligatio, ibi datur eius quod solutum est, repetitio[a]. Sextò Paulus ait[b] inter ciues Rom. ex nudo pacto actionem non nasci. indicat igitur, iure gentium & inter eos qui iure Rom non utantur, nihil causæ esse cur hinc agi nequeat. Vltimò pacta nuda conuentione tollunt obligationem naturalem, quæ consensu constat[c]: quare ut eandem inducant, necesse est. Nam eodem modo unumquodque tollitur, quo inducitur, & econtrariò[d]. Verius est igitur, iure naturæ seu gentium ex pactis oriri obligationem & actionem. Nec obstat, quod Vlpian.[e] ait, pactum non parere obligationem, sed tantum exceptionem. Eum enim loqui non de obligatione naturali, sed quæ iure ciuili sit efficax, uerba ipsa ostendunt[f]. & postea[g] obligationem opponit exceptioni. Loquitur igitur de obligatione efficaci, quæ iure ciuili actionem pariat. Actioni enim opponitur exceptio[h]. Cum autem dico, actionem iure gentium ex pacto nasci, non loquor de actione ciuili formata[i], sed de more agendi, qualis fuit iure gentium usitatus, sine ulla scilicet forma aut solennitate[k], ac tantum hoc uolo, iure gentium obligationes ex pacto fuisse efficaces, tam ad agendum quàm ad excipiendum. Alia est autem iuris ciuilis Romanorum ratio. Nec enim hoc iure, omnes iuris gentium conuentiones peræquè ualent: sed quædam actiones pariunt, quædam exceptiones[l]. Actiones pariunt, quæ non manent in genere conuentionis, sed transeunt in proprium nomen contractus: ut emptio, locatio, &c. Hæ enim conuentiones, certam formam, & speciem habent, & ut fieri solet, à certa specie etiam certum nomen facilè inuenerũt: unde iure ciuili certa formataque, & nominata actio dari posset. quam dari eo magis ex his cõtractibus placuit, quia propter συνάλλαγμα & commutationem rerum, uel quo ad dominiũ, uel quo ad usum, absque his in communi uita uiui non potest: puta absque mutuo, deposito, pignore, commodato, mandato, societate, emptione, locatione, & similibus[m]. Carere autẽ illis necesse esset, si certa fides, & efficax obligatio ex his contractibus non nasceretur: quando nemo initurus sit ea rerum commercia, quæ uires ad obligandũ non habeãt idoneas[n]. Quare cum hi cõtractus ita sint forma & nomine constituti, ut formata & specialis nominataque actio iure ciuili inde dari possit: cumque ob cõmerciorum utilitatẽ, respublica his carere non possit: meritò ex iure ciuili, uel potius (quantũ arbitror) Romanorum moribus[o], hæ conuentiones tanquam utiles reipublicæ, & aptæ ad agendum, approbatæ sunt, & per approbationem factæ legitimæ, ac ciuiles, ut ciuilis inde & legitima actio oriatur[p]. Dicuntur tamen nihilominus contractus non ciuiles, sed iuris gentium. Nam etsi obligationem & actionem iure quoque ciuili producunt, ut dixi: tamen maxima sui parte sunt iuris gentium, siue originem species, siue nomen, siue formam, quæ præcipua cuiusque rei pars est[q]. A' præcipua autem parte seu principaliore, fit denominatio[r]: & quoties ad eundem actum perficiendum, ius naturæ seu gentium, & ius ciuile concurrunt, toties reputatur actus esse iuris gentium: quia hoc ius potius est, & magis principale[s], nisi totam formam à iure ciuili actus mutuetur[t]: quod non est in his contractibus nominatis. Reliquæ conuentiones præter nominatas, iure ciuili nullam actionem aut obligationem, ne quidem expressim exceptionem (alioqui edicto prętorio non fuisset opus) producunt[u]. Nec distinguo hic inter cõtractus innominatos, & reliqua pacta nuda: inter quæ nonnihil esse discriminis, uult post alios Ias.[x] Nam ne contractus quidem innominati, ex sua natura efficaces sunt ad obligationem iure ciuili producendam, sed tantũ per accidens: scilicet quatenus res interuenit[y]. Vt enim sine rei interuentu contrahatur obligatio, tantũmodo in his receptum est conuentionibus, quæ proprium nomen & propriam speciem habent[z]. Quæ nam autem huius rei sit ratio, uariè disputatur. Doctores hanc ponunt: quia lex ciuilis non assistit pactis nudis, & conuentionibus innominatis, unde & nuda dicuntur. Vbi autem lex non assistit obligationi, quantumuis naturali, ibi non potest nasci obligatio, iure ciuili efficax: hoc est, quæ prosit ad agendum. Nam actiones omnes iuris ciuilis sunt[a]. Ideo in earum definitione, Iustinianus[b] ait ijs quid peti secundum ciuitatis Romanæ iura, hoc est, secundum dispositionem legis, & formam iuris communis. Vbi igitur ius commune in conuentione deficit, ibi ex ea actio ciuilis nasci non potest[c]. Cur autem lex non assistat his conuentionibus, eo factum uolunt, ne quis promiscuè, & quadam incogitantia ac temerè prolatis uerbis obligetur: ut sæpenumerò plura ostentandæ beneuolentiæ causa pollicẽtur homines, quàm seriò præstare uelint: sæpe etiam dum nos alteri dare uolumus, lingua præcurrit mentem: sæpiusque ex affectione quadã potius, quàm ἐν παρέργοις, studia & officia nostra deferimus, magis conciliandæ retinendæque beneuolentiæ, quàm obligationis inducẽdæ causa. unde promiscuè obligationem & actionem oriri, ualde fuerit iniquum & inciuile[d]. Connanus[e] putat totam hanc rem pendere à ratione συναλλάγματος: ut quibus in cõtractibus insit συνάλλαγμα, & rerum commutatio, in his

a l. quod pupillus. 41. d. l. si non sortem. §. indebitum. de condic. indebit. d. l. cum proponas. in fi. C. eo. b. t.
b lib. 2. tit. 14.
c l. Stichum 95. §. naturalis. de solutio. l. qui exceptionem. 40. §. ultimo. iuncta l. si non sortem 26 §. libertus. de cond. ict. indeb. glo. mag. & Dd. in l. j. de con. ind.
d l. nihil. 36. de reg. iur.
e in d. l. iuris gentiũ. 7.
f ut in princi. d. l. 7. in uerb. nasci ciuilẽ obligationem.
g in d. l. 7. §. sed cũ nulla.
h l. 2. de exceptio.
i de qua in §. 1. & tot. tit. Inst. de actio. & ff. eod. & l. 2. §. his legibus ff. de orig. iur. & tot. tit. ff. de ædend.
k Panormitan. in c. dilecti. de iudicijs.
l l. 2. 7. h. t.
m d. l. iuris gentium. 7. in prin.
n l. quod si. 24. §. 1. ff. de minorib.
o l. j. in fin. in uerb. receptum est. de rer. permuta. Paul. lib. 2. tit. 14.
p l. 6. h. t.
q l. Iulianus. 9. §. si quis rem ad exhiben.
r Felin. in procem. decr. ad uerb. Gregorius. num. 1.
s l. filio. 33. de liber. & posthu. d. l. iurisgentium. l. 4. & 5. de iust. & iur.
t d. l. legitima. 6. h. t.
u d. l. iuris gẽtium. §. sed cum nulla.
x Ias. in d. §. sed cum nulla nu. 21. cum seq.
y d. l. 7. in fi. prin.
z l. j. in. fi. de rer. permu.
a l. 2. §. his legibus. de orig. iuris.
b §. 1. Inst. de act.
c Bald. & Dd. in l. si unus. 26. §. pactus ne peteret. hoc tit. per l. licet. 42. §. ea obligatio de procurat. l. si pupilli. 6. §. uideamus. de negoc. gest. d Bart. in l. j. §. si quis simpliciter. de uerb. oblig. per tex. in c. conuenissent. ubi CC. de Instit. Angel. Castrens. Socin. & Dd. in rubr. de uerb. obligat. Latissimè autem omnium Andreas ab Exea, in tract. pactorum. nu. 270. cum mult. seq. e lib. 5.

his propter utilitatem commerciorum, ciuilis oriatur obligatio: in reliquis quibus desit συνάλλαγμα, nequaquam. Pro quo facit & illa communis Dd. theorica, quòd ubi nõ est mutua commutatio in contractu, aut causa obligationis, nunquam subesse causa donationis, sed potius errore aut fatuitate aliqua promissio facta præsumatur: cui uires addi à lege ciuili, fuerit periniquum[a]. Etsi autem hæc ratio, mihi quoq; aliquando probabilis uisa est: tamen iudico, eam non satis firmam esse. Nam primò, quam multi sunt contractus nominati, in quibus nullum inest συνάλλαγμα, seu mutua obligatio, sed tantummodo altera pars obligatur: ut in commodato, deposito, pignore, mutuo, stipulatione, item hodie in donatione & similibus: quàm in multis non nisi re constat obligatio[b], ut si huius respectu nominati dicuntur, idem de innominatis ubi res interuenit, iudicandum sit[c]. Deinde etsi I.C.[d] uideatur uelle propter συνάλλαγμα ciuile oriri iudicium: tamen nec hoc facit contractum nominatum aut innominatum, ut iam dictum est: & ex eius uerbis facilè potest intelligi, συνάλλαγμα ipsi non significare mutuam obligationem, ex qua aliquid ultrò citroq; dandum sit, sed potius ipsam dationem, & rei interuentum, seu mutuam rerum traditionem ac permutationem[e]. Id quod ex eo sciri potest, quia contractus innominati, qui mutuam obligationem continent, ut scilicet aliquid ultrò citroq; detur aut fiat, non producant ex se, ui istiusmodi conuentionis mutuæ, obligationem aut actionem ciuilem ut contractus nominati[f], sed eatenus tantum, quatenus res interuenit[g]. Quare ratio Doctorum, mihi accuratius ista expendenti, magis nunc præ ista arridet: quam & plerosq; prudentes legislatores ponderasse animaduerto: ne scilicet nimium constringatur libertas oris, & sepe imprudentes in laqueos incidant, si ex quouis dicto temerè fortassis prolato, homines obligentur[h]. Itaq; & Plato in libris de Republica, eâdem ratione non uult obligationes ex promissis promiscuè induci, fortè in familiari sermone aut conuiuio factis: sed tum demum cum in foro ubi contrahi solet, contractus seriò celebrantur. Adde his, quòd ipsi quoq; I.C. aliam huius discriminis rationem, quàm συνάλλαγμα ponant, ut cum ait Vlp.[i] ut quis ex conuentione mutua etiam, in qua inest συνάλλαγμα seu commutatio rerum (ut in permutatione) sola ui conuentionis obligetur, hoc tantummodo receptum esse in his quæ nomen à lege scilicet & iure ciuili habent. Idemq; alibi[k] ostendit, eas conuentiones demum actionem producere, quæ in aliud nomen transeunt. Necessum est igitur, cum hac in re uim ponant I.C. utrum scilicet contractus certum nomen habeat, an non habeat, aliquam non in synallagmate conuentionis, sed in hoc discrimine esse rationem, quare ex conuentionibus nominatis detur actio, ex innominatis nequaquam. Puto autem duplicem probabilem esse, alteram quòd lex nominando contractum & certum ei nomen tribuendo, faciat eum pactum legitimum, ex quo oriri actionem sequens sit[l]: alteram quòd actiones iuris ciuilis omnes certæ sint, & nominatæ. Nec poterat olim ulla actio institui, nisi certo & speciali nomine expressa[m]: scilicet ut nomen actionis, nomen & speciem futuræ quoq; litis unà ostenderet[n]. Quare & in negocijs ciuilibus quæ nomen non habent, necessum erat, prætorem succurrere, & dare præscriptam in factum actionem[o]: quia ius ciuile nullam agendi facultatem, ubi certa nominataq; deerat actio, faciebat. Hoc igitur posito, quòd iure ciuili nulla institui actio possit, nisi certa, nominata & specialis: facilè est peruidere, quare ex contractibus innominatis, & nudis pactis, nulla ex iure ciuili fluat actio. Non enim habent certam speciem, quia manent in suo genere: uidelicet pacti, permutationis, aut donationis (omnis enim contractus aut pactum, est, aut permutatio, aut donatio:) & proinde nec certum nomen habent, nec à lege nominãtur, ut neq; in legitimum pactum transeant, neq; indidem ciuilis certa ac specialis & nominata actio dari possit. Nec uerò in his actionem præscriptis uerbis prætor in defectum nominatarum suppeditat, quia hæc actio ciuilis est[p]. Itaq; dari non potest, nisi ex ciuili negocio[q]. Ciuilia autem negocia, tantum duorum sunt generum: uidelicet contractus nominati, & conuentiones innominatæ, ex quibus datione rei, alter alterum ciuiliter obligauit[r]. Reliquæ conuentiones, tanquam inutilis turba, apta magis litibus quàm rerum commutationibus, à iure ciuili nominatæ receptæq; non sunt, nec recipi debuerunt. Quare & prætor qui iuris ciuilis authoritatem in pactis sequitur[s], actionẽ præscriptis uerbis ad horum executionem nõ subministrat, quòd nullum scilicet ciuile negocium, ex quo actio dari debeat, subsit. Ex his puto iam satis constare rationem, quare iure ciuili ex nudis pactis non detur actio[t], nisi cum aut stipulatione munita sunt[u] (nam tunc actio non datur ex pacto, sed ex stipulatu[x]:) aut iureiurando (quo casu ex ipso pacto iurato uelut contractu nominato[y] nascitur actio[z]:) aut rei traditione impleatur pactum, qua pacta ita muniuntur, ut prosint ad agendum[a]. Cuius rei ratio cum in obscuro lateat, inquirenda est. Sciendum autem est, non modò natura æquum esse, ne quis locupletetur cum alterius iactura[b], sed etiam iure ciuili. nam furti instar est, uelle aliquem defraudare suo, nec contrà præstare quod promissum est: atq; ipsæ leges cum in dolo hærere pronunciant, qui aliquid ob causam accipit, neq; tamen

a gl. Bal. & Dd. in l. 3. C de non nu. pecu. Ias. in d. l. 7. §. sed cum nulla. nu. 28.
b tot. tit. Inst. quib. mod. re cont. ob.
c contra l. 5. & tot tit. de præsc. uer. l. 7. in prin. hoc tit.
d in d. l. 7. in fi. prin.
e l. f. in fi. de rer. permutat.
f l. 1. de re. per. in fin.
g in l. ab emptione. §. fi. hoc tit. & d. l. f. in fin. princ. de rer. permut. d. l. iuris gentium. 7. in prin. hoc tit. l. 3. 6. 7. de cond. cau. dat.
h fac. §. pen. Inst. de mil. testa.
i in l. f. in fi. de rerũ permuta.
k in l. 7. in prin. h. t.
l l. 6. h. t.
m l. fin. C. de interd.
n l. 3. C. de ædend.
o tot. tit. de præscrip. uerb.
p l. f. de præscrip. uerb.
q l. 4. & tot. t. de præsc. uerb.
r d. l. 7. in fi. prin. ubi I. C. hoc appellat negocium ciuile.
s l. 7. §. prætor. h. t.
t ut in d. l. 7. §. sed cum nulla. l. intra. 41. l. diuisionis. 45. hoc t. l. in bonæ fidei. 13. l. cũ proponas. C. eo.
u d. l. 7. §. quod si rẽ.
x l. rescriptum. 10. §. si pacto. in uerb. ex stipulatu actio. h. t. l. petens. ubi Dd. C. eo.
y c. 2. ubi glo. & Dd. de pact. in 6.
z l. si quis maior. 41. ubi Dd. C. de transacti. d. c. 2. de pact. lib. 6. Ias. in d. l. 7. §. sed cum nulla. nu. 21. Soci. in fal. reg. 9. num. 19.
a l. in traditionib. 48. h. t.
b l. iure naturæ. 207. de reg. iur. l. nam hoc natura. 15. de condic. indeb.

eandem præstat[a]. Iure autem ciuili (quo prætorium quoque complectimur[b]) etiam furta & dolum, atque omnem fraudationem coerceri, & prouideri, ne quis cum aliena iactura locupletetur, dubium non est[c]. Cum igitur ex pacto alicui res datur, ut is contrà aliquid ex conuentione præstet: hic is qui accipit, non modò naturaliter, sed etiam ciuiliter ad dandum obligatur: ne uidelicet dolo, & quasi per furtum aliena re locupletetur, quā dominus non animo donandi dedit, sed spe aliquid contrà ex conuentione recipiendi. Subest igitur hîc ciuile negocium, ut inquit Vlpianus[d]. Nec enim ullius bene constitutæ ciuitatis iura, tales fraudationes tolerare debent: neque pati, ut fides contractuum, quibus ultrò citroque res communicātur, ad hunc modum eludatur. Et quia negocium ciuile subest, eo datur præscriptis in factum uerbis à prætore actio[e]: qua consequimur, ut aut reddatur res quæ data est (reddi enim potest ad actionem hanc elidendam, cùm propter rem solam obligatio & conuentio constet[f]:) aut præstetur caussa propter quam data est[g]. Nec hæc res multum difficultatis habet, cum alteruter paciscentium rem uerè, & (ut loquūtur) realiter accepit, atque ita factus est locupletior: quod fit, quando res ex pacto aliquo ob caussam datur & traditur. Sed ubi factum eiusmodi uersatur in obligatione, unde is cuius gratia factum est, non redditus est locupletior: hoc in articulo fuerunt inter ueteres I.C. controuersiæ. Nam Iulianus putabat non subesse ciuile negocium, quòd is cuius nomine factum est, nihil reuera accepisset: neque sequeretur ulla ciuilis rerum permutatio. Marcianus, & alij contrà statuerunt: quia factum esset, quod erat conuentum, quo facto cum damnum passus sit is qui fecit, meritò illi subuenitur, quantumuis alter effectus non sit locupletior. Iniurium enim fuerit, eum hoc nomine exceptionem habere, postquam factum impletumque est quod uoluit: sibique imputare debet, non alteri, si id uoluit, inque pactum deduxit, quod minus erat ei profuturū. Exemplum hoc proponunt I.C.[h] Dedi ex conuentione tibi Stichum, ut Pamphilum manumittas. Manumisisti: euictus est tibi Stichus quem dederam. quæsitum est, an aliqua tibi actione aduersum me succurratur? Iulianus[i] putabat, iure ciuili non succurri, quia tu nihil mihi dedisti, sed tantum fecisti quid, hoc est, manumisisti seruum, ex quo non sum factus locupletior. Itaque in defectum obligationis ciuilis, & proinde quæ inde oritur ciuilis actionis, putabat extraordinaria actione agendum esse: uel de dolo, si dolus interuenisset, puta si sciens alienum dedissem: uel actione subsidiaria Prætoria in factum, si ignorans alienum dedissem[k]. Reliquis placuit, etiam hoc casu subesse ciuile negocium, quia impletum est id cuius caussa dari debuit: ut cum tu feceris, hoc est manumiseris, sicut conuentum erat, æquum etiam sit & ciuile, me tibi dare quod ob tale factū promissum erat. nam hoc æqualitas συνάλλαγμα exigit. Non autem uidetur dedisse is, qui dedit seruum qui euictus est. Dare enim est dominium transferre[l], non rem alienam quæ euincitur tradere[m]. Quæ sententia plana & recta est, & à compositoribus in Pandectas duobus locis relata[n]: qui tamen non admodum scienter addiderunt uerbis I.C. Pauli[o], particulam Ciuilem. Quod sicut imperitè & oscitāter factum est, ita doctorum hominum ingenia mirificè torsit, dum ratione & rebus ipsis pugnantia, quouis pacto student conciliare: quasi religioni sit habendum, si perhibeamus, in tam difficili & longo Pādectarum opere, iuris compositores aliquando dormitasse. Atqui Paulus[p] ita Iuliani sententiam recitat, facilè ut appareat, eum non de actione ciuili, sed de extraordinaria locutum esse. Nam ait: Si sciens dedi, ex Iuliani sententia dandam de dolo actionem: sin autem ignorans, in factum. Constat autem, actionem doli non esse ciuilem, sed extraordinariam[q], à prætore inductam[r]. Necesse est igitur dicere, ut constet ἀναλογία inter utrunque casum quem Paulus proponit, etiam actionem in factum de qua loquitur, esse extraordinariam[s] & prætoriam, non ciuilem. Nam absurdissimum esset dicere, ex uno facto, si sciens dederim, actionem esse extraordinariam doli: sin autem ignorans, dari actionem ordinariam ciuilem. Etenim si ciuile negocium subest, utroque casu dari ciuilem actionem cōsentaneum est. Sin autem ciuile negocium non subest: neutro casu siue sciens dederim, siue ignorās, ciuilis actio dari debet. Et hoc quidem uoluit Paulus[t]. Quod parum considerātes iuris compositores, addiderunt illi explicandi gratia particulam Ciuilem. Quæ interpretatio, Iuliani & Pauli sententiæ planè est contraria. Sed ut ad institutum reuertamur: pacta etiam tum pariunt actionem, cum insunt bonæ fidei iudicijs[u], non etiam stricti iuris[x]: nisi ex parte excipientis debitoris & rei[y] insint (nam & aliás ea debenti, cui remissum est, semper & indistinctè prodesse diximus:) aut cum stipulatione comprehensa sunt[z]. Inesse autem tum uidentur, cum adduntur in ingressu contractus, ut inquit I.C. hoc est antequam is perfectus sit, & absolutus[a]. Ideo autem insunt, quia intelliguntur pars esse contractus[b]. Quare ut ex contractu, ita & ex hoc pacto agi potest. Hoc est quod dicitur, hæc pacta actionem bonæ fidei informare. Nam ut legem & formam dant pacta contractibus[c] quibus insunt, ita & eorum contractuum

a l. si quis. 17. § fin. de inst. actio.
b l. ius autem ciuile. de iust. & iur.
c l. hominem. 37. ff. mandati. 4. 5. si quis cautionib. cum simil.
d in d. l. 7. in fi. prin. l. solent. 16. de præsc. uer.
e l. solent. 16. de præscr. uer.
f l. 3. & 5. de cond. caus. dat.
g l. legem. 11. C. eo. l. diuisionis. 45. h. t. l. si fratres. C. communia utriusque iudi. l. licet. 23. l. si familiæ. 14. C. fam. hercisc und. cum simili.
h in d. l. iuris gentiū. 7. in fin. prin. & l. naturalis. 4. de præs. uerb.
i d. l. iuris gentium. 7. in fin. prin. d. l. naturalis. 5. § at cum do. de præscrip. uerb.
k l. quoties 24. de præscrip. uerb.
l l. fin. de cond. caussa data. cum simil. ubi Ias. & Dd.
m l. Iulianus 135. § 1. de uerb oblig.
n in d. l. 7. in fine princ. h. t. & l. natural. 5. de præsc. uerb.
o in d. l. naturalis. uers. sed si dedi. uide Gouea. lib. 2. lect. cap. 27.
p in d. l. 5.
q l. eleganter. 7. de dolo malo.
r Cic lib. 3. Offic.
s d. l. quoties. 22. de præscrip. uerb.
t in d. l. 5.
u l. iuris gentium. 7. § quinimò. h. t. l. in bonæ fidei. 13. C. eo.
x l. 3. de rescind. uend.
y l. lecta. 14. si cert. petatur.
z l. petens. 27. C. eo.
a d. l. 7. § quinimò. & § adeò. h. t.
b l. si sterilis. 22. § si tibi. 4. de actio. empt. l. fundi. 79. de cōtr. emp. d. l. 7. § quod ferè. h. t. l. scire debemus. de uer. oblig. l. 1. § 1. de eden. l. si in emptione. 34 in princ. de contr. empt.
c l. iuris gentium. 7. § adeò. in uerb. quæ legem contractui dant. hoc tit. l. 1. § si conueniat. depos. l. contractus. de reg. iur.

contractuū actiones informāt atq; innouant: ut nō iuxta naturā cōtractus, sed secūdum legem formāq; pacti instituātur. Verbi gratia: si cōuentum est in emptione, ut de euictione, fideiussorib. caueatur: iuxta hāc cōuentionē informabitur empti actio, quæ alioqui ex sua natura, ad satisdationē non datur[a]. Pacta autē quæ ex interuallo, post absolutū scilicet contractum interponūtur, nec in bonæ fidei contractib. neq; in strictis insunt: nec ad agēdum prosunt, nisi res postmodū insequatur. Nā si post pactū à cōtractu, ex interuallo secutū, sequatur & fiat rei traditio, ab eo cuius in rem cuiusq; bono pactū factū est: intelligitur ea traditio facta nō modò cōtractus, sed etiā pacti intuitu & cōtemplatione. Itaq; qui tradit, ipsa re sibi accipientem, sicut antea diximus, obligat, ut ex pacto qualecunq; illud sit, teneatur[b]. Etsi igitur pacta post contractum consensu perfectum, & postquā ad alia omnia contrahentes discesserunt conuēta, non insint contractui, ut cōuentionis: quia sunt conuentiones separatæ, ex separatis autem nihil rectè infertur[d]: tamē alia res est, cum traditione insecuta muniuntur. tunc enim efficacia sunt etiam ad agendum: non quòd insint cōtractui, sed quia implemento rei, uelut synallagmate ciuiliter roborantur[e].

10 Quæ autē pacta reformāt contractū, hoc est, quæ mutāt substātiam cōtractus, puta preciū aut mercē, eiq; aliā formā inducūt: ea etiā ex interuallo facta insunt ex parte agentis, inquit I.C. hoc est, prosunt nedū uolenti excipere, sed etiā illi qui agere uult ex contractu: & producunt per se actionē. Nam talia pacta sunt nouus contractus: quia prioris cōtractus substātia his immutatur[f]. Quod in ijs cōtractibus obtinuisse puto, qui cōsensu constant: de quib. I.C. loquūtur[g]. In his enim sicuti mutuo cōsensu, à toto cōtractu recedi potest[h], ita etiā ab aliqua eius parte: & intelligitur hæc noua pactio, nouus quidā nominatus cōtractus esse[i], ex quo agi potest. Hoc autē in contractib. qui re aut uerbis cōstant, obtineri nō potest. Sed in his dicendum est, pacta quæ ex interuallo sequuntur, tantum prodesse ad excipiēdum[k], nō etiam ad agendum: cum ex solo consensu, in his non constituatur nouus contractus, unde agi possit. Quinetiam cum non informatur pacto præcedens contractus, sed solummodo accidens aliqua qualitas, aut detrahendo aut adijciendo immutatur: non putauerim ea pacta ex interuallo apposita, iure ciuili prodesse ad agendū, nisi quatenus traditione firmātur: ne uidelicet ex pacto detur actio[l]. Pacta etiam tum iure nouissimo prosunt ad agēdum, cū muniuntur chirographo, aut scriptura: quia trāseunt in cōtractum, qui literis cōstare dicitur[m]. Vnde his temporibus, rarò pacta nuda inueniūtur, quoniam pleraq; solent in scriptū redigi, & consignari uel à partibus, uel à iudicibus, uel à notario[n]. Proficit etiam pactū ad agendum, cū fit in iudicio[o]. Quod etsi disputari potest: tamē rationē habet, cùm quia in iudicijs quasi contrahitur[p] (ex quasi contractib. autem, ut aut nominans plerunq; ut ciuile negocium continētibus, oritur obligatio & actio[q]:) tum quòd quæ in iudicijs fiunt, omnē solennitatem contractuū exuperant[r], & incumbunt officio iudicis, cui credita sunt, iuris suam ad fidem exonerandam, merito prouidere debeat, quo res ad exitum perducatur[s].

His ita expositis, tempestiuū est ultimo loco exquirere, quæ uis atq; authoritas iure Prætorio, & nouissimè Pontificijs canonibus, (quos potissimùm hodie sequimur) atq; moribus horum temporum, pactis sit attributa.

Cum ergo ad eum quē dixi modū, pacta nuda iure ciuili destituerentur, subuenit Prætor edicto suo: quòd uideret cōplures incidere, ut pacta seruari æquū esset. Quare in eam rem
» hoc edictū proposuit: PACTA CONVENTA, QVÆ NEQVE DOLO MALO, NEQVE
» ADVERSVS LEGES, PLEBISCITA, SENATVSCONSVLTA, EDICTA PRINCIPVM,
» NEQVE QVO FRAVS CVI EORVM FIAT (hoc est, Quæ non in fraudē legis facta sunt) SERVABO[t]. Verbum seruandi, puto hic generale esse, & quamlibet tuitionē significare: scilicet quæ præstatur uariè, pro re proposita, proq; uarijs circumstantijs facti datis aut actionibus aut exceptionibus[u]. Qua in re Prætor non recedit à iure ciuili, sicuti ipsa uerba edicti indicant, sed solummodo ius ciuile interpretatur: uidelicet dando actionem ex pactis, cum hoc definitio ratio uel iuris ciuilis permittūt: ut cum pactum est contractui appositū, aut rei traditione, implementoq; causæ, aut alia aliqua efficacia obligationis munitū, ut etiā ex æquitate ciuili actio danda sit. Alias porrò ubi hæc desunt, non actionē ex pacto dat Prætor, sed præscriptionē: præscribens scilicet iudicium pedaneo iudici, nō purū, sed cū exceptione, extra quam si quid pactum erit, &c. Neq; uerò hac etiā in re, Prætor recedit à iure ciuili, sed illud magis interpretatur, & data expressim exceptione confirmat.[x] Nam dixi, etiam legib. ciuilibus quod ex pacto solutū est, non posse repeti: quia naturaliter debitum solutū est[y]. Postquam enim traditio ex pacto facta est, pactum ipsum firmatum est traditione[z], & res tota transacta ac confecta. Ea autem quæ transacta & confecta sunt, resuscitari non debent, minuendarum litium causa[a]. Ex quibus intelligi iam facilè potest, nihil iure ciuili alienum facere Prætorem, cū ex pacto nudo exceptionē pollicetur. Nam exceptio, actionis exclusio est.

a l. si dictū. 56. de euict.
b l. in traditionibus. 41. h.t.
c l. hær. 21. §. fin. de test. tut. Dd. in l. 1. §. 1. l. cōtinuum. de uerb. oblig.
d l. Papinianus exul. de minor.
e d. l. in traditionibus. d. l. 7. in prin. h.t.
f d. l. 7. §. quinimò. l. ab emptione. 59. h.t.
g d. l. 7. & l. pacta conuenta. 71. de contrah. emptio.
h l ab emptione. 59. h.t. l. 1. 2. 3. de resc. uend.
i l. iuris gentium. 7. §. adeò. h.t. l. pacta. 72. uers. Paulus notat. de contra. empt.
k l. ab empt. in fin. h.t.
l d. l. pacta. 71. de cont. empt.
m Panor. in c. 1. nu. 4. & 5. ex̄ eod.
n Socin. reg. 9. nu. 14. in fallent. ex doctrina Bart. in l. 2. C. de cond. ob caus. & in l. si credi tori. C. de pignor. cog. in l. id quod nostrum. nu. 14. de reg. iur. per not. in rub. de uerb. ob. pro hoc tex. in l. 7. §. quod ferè. 5. h.t. l. non figura. 38. de obligat. & actio.
o l. 4. §. fin. de fideiussor. tut. l. tale pactum. 41. § qui prouocauit. ubi Bar. Ias. in d. l. 7. §. sed cum nulla. nu. 19. h.t.
p l. 3. §. idem scribit. de pecul.
q l. 2. & 4. de actio. t. t. Instit. de oblig. quæ ex q. contract.
r l. omnium. l. publicat. l. sancimus. C. de testa.
s l. ædiles. 30. §. item de ædilit. edi.
t d. l. 7. §. Prætor. 3. hoc tit.
u l. inter. §. 1. famil. herc iscun.
x ut Inst. de bon. poss. in princ.
y d. l. debitor. 59. §. fin. ad Trebell. l. inter. 26. §. filia. de pactis dotalib. l. cum proponas. 21. C. de pactis.
z d. l. in traditionibus.
a uide j. hoc tit. 1.

eſt[a]. Quare qui excipit ex pacto, uel exceptionē à Prætore ſibi dari hoc nomine petit: is procul dubiò poſsidet aliquid ex pacto: hoc eſt, aut accepit, aut retinuit neſcio quid, quod alioqui ab eo actione aliqua peti poſsit. Cur enim exceptione opus ſit niſi aliquid peti poſsit, quod per pactum deinceps fuerit remiſſum, & quaſi traditum[b]? Nam qui ex pacto excipit, effectu dicit ſibi quaſi traditionē & ſolutionē ex pacto factam eſſe, quę priſtina actione condici non debeat: quando eorum quæ ex pacto ſoluuntur, nulla ne quidem iure ciuili ſit repetitio. Vt igitur (uerbi gratia) cui decem pacta ſunt, & ſoluta, exceptionem etiam iure ciuili habet, contra repetentem: quia pactum traditione conſummatū eſt, & ſolutum naturale debitum: ita & cui remiſsio pacto liberatorio facta eſt, eadem exceptio dāda eſt: quia poſsidet ex pacto, tanquam ſolutum, uel ſibi datum. Remittere enim, dare eſt[c].

Etſi autem hac de re, plura ſubtiliter diſputari poſſunt: tamen modus aliquis adhibēdus eſt, maximè cum hæ iuris ueteris ſubtilitates, hodie non ſint in uſu. Nam primùm iure Pontificio, ex quolibet pacto oritur actio[d]. Deinde hodie idē obtinet in omni foro, ubi ex æquo & bono, & ex ſuprema poteſtate iudicatur: ut ſunt curiæ ſummorum principum, arbitratorum, mercatorum, & ſimilium[e]. Etſi autem longa diſputatio eſt, an in reliquis curijs, in quibus ſecundum ius ciuile pronūciatur, ius Pontificium obtinere debeat: tamen communis opinio eſt, & ita uſus obſeruat, ut indiſtinctè ex pactis nudis, etiā in foro ciuili hodie detur actio[f]. Quod uerum puto, & ſequendum. Nam pacta cum obligent naturaliter, & ex bono & æquo[g], ſequitur eum qui pacta non ſeruat, contra naturam, cōſcientiam, atq; adeò cōtra officiū boni uiri facere, ac peccare, ut uolunt Canoniſtæ, mortaliter[h]: ac certè Diuus Paulus ad Rom. 1. ἀσυνθέτους, hoc eſt, eos qui pacta non ſeruant, in illis numerat qui capitaliter delinquunt. Eſt autem definitum inter Doctores, ut quotieſcunq; agitur de cauēdo peccato, deq; cauſa conſcientiæ, toties etiam in foro ciuili ius Pontificium debeat obſeruari[i].

Hoc ergo cōſtituto, ſequēs eſt exponere, quænam actio ex pacto detur. Iaſon[k] uult competere actionem præſcriptis uerbis quæ datur ex reliquis contractibus innominatis[l]. Sed ſciendum eſt, actionem præſcriptis uerbis, non dari ex ſola conuentione, ſed tantummodo ex æquitate rei traditæ, qua agens alterum ſibi obligauit[m]. Quare ea actio locū habere poteſt, cum res interuenit, cuius traditione is qui agere uult, alterum ſibi obligauit[n]. Sed hoc perraró in pactis poteſt euenire, in quibus plerunq; non ineſt συνάλλαγμα, quia donationis cauſa fiunt[o]. Magis ergo conſentaneum uidetùr, ex pacto non actionem præſcriptis uerbis (niſi quādo res interuenit) ſed cōdictionem ex lege, uel potius ex canone naſci, ſicut ea dari ſolet ex omnibus contractibus, qui noua aliqua lege aut canone uim adipiſcuntur[p]: cuiuſmodi ſunt donatio[q], contractus emphyteuticus, feudalis, & conſimiles[r]. Quare eandem actionem hodie ex pactis dari, uerius eſt[s]. Quia uerò diximus, nō modò actiones, ſed etiam exceptiones ex pactis dari[t]: ideo non ab re fuerit, & illud ultimo loco exponere, utrum hæc exceptio priuilegiata ſit, & impediat litis ingreſſum: an uerò tantummodo peremptoria ſit perhibenda: qua de re, longa exiſtit diſputatio[u]: alijs exiſtimātibus, exceptionē eſſe priuilegiatam, quia Imperator[x] ait, petitionem per exceptionem repelli: alijs contrà ſtatuentibus, & quidem communiter, ut hæc exceptio tantum ſit peremptoria, non etiam impediat litis ingreſſum[y]. Quod & rationem habet. Nam nullæ exceptiones impediunt litis ingreſſum, niſi quæ tollunt ius actionis, ita ut lis inſtaurari non poſsit: ut eſt exceptio quæ datur ex re iudicata, iureiurando, tranſactione, præſcriptione, &c.[z] His enim modis, lis finita amplius inſtaurari nullo modo poteſt[a]. Exceptio autem quæ datur ex pactis, non eſt iſtius generis. Nec enim tollit actionem[b]: quia regulariter non tollit obligationem ciuilem[c], ſed tantummodo naturalem[d]. Nam cum pacto ſolummodo inſit naturale uinculum, uidelicet æquitas conuentionis: non poteſt aliud tollere, quàm quod eodem uinculo conſtat[e]. Cum igitur non tollat ciuilem obligationem, ſequens eſt ut nec actionem ciuilem ipſo iure remoretur, niſi cum pactum quoq; eſt legitimum[f] & ciuile.

Illud autem ſciendum eſt, ex pacto quandoq; dari non exceptionem pacti, ſed doli: cum uidelicet exceptio pacti dari nō poteſt: quoniam res uel perſona, ad quam ex æquitate utilitas pacti porrigitur, illo comprehenſa non eſt. Hac enim in ſpecie competere nequit exceptio pacti: quia conuentio cum ſtricti iuris ſit[g], ad alias perſonas uel res quæ non ſunt diſertis uerbis comprehenſæ, extendi nequit[h]. Vt igitur deficiente actione cōtractus, datur actio

doli:

a l. 2. de exceptione.
b §. 1. Inſt. de excep.
c l. 4. in prin. ubi Bar. de pecul. l. ſi multo. de cōdi. ob cauſ. l. ſi quis delegauerit. 12. ubi Bar. de nouat. Dd. in l. pactum. 17. C. de cura.
d c. 1. & 3. ubi Can. ex. eod.
e Bart. & Dd. in l. quinimò. per illam tex. & in l. ſi fideiuſſo. 29 §. quædam mandati.
f Bal. et Salic. in l. petēs. 21. C. eod. & idem Bal. in l. legitima. 6. in pri. h. t. & Iaſ. qui dicit eſſe cōmunem. in d. l. 7. §. ſed cum nulla. nu. 4.
g l. 1. in prin. hoc ti. l. 1. de conſt. pe.
h Gl. in c. 1. de pactis.
i c. 1. & 2. ubi Dd. de operis no. nun. Caſtrenſ. in auth. At qui ſemel. an 3. & 4. C. de probatio. cum ſimil.
k Iaſ. in l. lecta. nu. 10. ſi cert. peta. & in d. l. 7. §. quinimò. in pri. ex doctrina gl. Bar. & aliior. in l. pact. 6. C. eo.
l d. l. 7. in fin. prin. d. l. naturalis. 5. de præſcr. uerb. cum ſimil.
m d. l. 7. in fin. pri.
n l. cum mota. 6. l. ſi pro fundo. 33. C. de tranſa.
o l. 1. ff. de tranſact.
p l. unic. ubi Bart. de cōdic. ex lege.
q l. ſi quis argentum. §. pen. ubi Bal. & Sal. C. de donat.
r Bart. Bal. & communiter Dd. in d. l. 1. de cond. ex lege.
s Innoc. Panor. & alij, in d. c. 1. de pact. quam ſententiam latè aſſerit Socin. in fall. 9. an. 2.
t l. 2. l. ſi creditori. 5. cū ſimil. C. de pact.
u in l. 4. ubi Iaſ. diſtinguit. et l. ſi creditori. 5. C. de pactis. in l. nam poſtea. 9. ubi Bart. Iaſ. & alij, ff. de iurei. Sem. & Franc. in l. 1. de lit. conſt. in 6. Sem. in c. olim inter. de lit. cōteſt.
x d. l. ſi creditori. 5. ubi ita Caſtren.
y pro eo tex. in §. 1. Inſt. de except. in l. ſi unus. 27. §. pactus ne peteret. & §. ſi ſtipul. h. t.
z Bar. Iaſ. & Dd. in l. nā poſtea. de iurei. gl. in c. 1. de lit. conteſt. in 6.
a l. cauſa. 16. C. de tranſact. l. nam poſtea. 8. in princ. in uerb. petitionem prætor repellit. de iureiur. l. ſub ſpecie. C. de re iud. l. poſt rem iudicatam. ff. eod. cum ſimilib.
b d. §. 1. Inſti. de excep.
c l. ſi unus. 27. §. pactus ne peteret. h. t.
d l. Stichum. §. naturalis. de ſolutio.
e l. ab emptione. 72. h. t. l. nihil tam naturale. de reg. iur. cum ſimil.
f d. l ſi unus. §. pactus ne peteret. l. 6. h. t.
g gl. in l. 6. C. eo. & l. 7. uerb. quinimò. ubi Dd. h. t.
h l. ſi unus. 27. §. ante omnia. cum §. ſeq. h. t. Bal. in l. ad probationem. 21. C. de probat.

doli[a]: ita multo magis deficiente exceptione conuentionis, competit exceptio doli[b]: quotiescunq; scilicet ex æquitate aliqua danda est[c]. eoq; facilius datur, quòd exceptio doli non sit extraordinaria, sicuti actio doli, quæ est famosa: neq; specialis, sed uniuersalis, ut inquit I.C. cui toties locus sit, quoties alia exceptio nominata deficit[d].

Illud postremò hîc notandum est, tantam esse pacti uim, ut si soluatur quod pacto remissum est, competat indebiti condictio: quasi indebitè solutum id sit, quod ob exceptionem pacti reuera & cum effectu exigi, obstante nimirum pacti exceptione, non poterat[e]. Atque hæc quidem de effectu pactorum: nunc aliquid de interpretatione commodùm subijciamus.

Aliquoties iam dictum est, pacta stricti iuris esse[f]. Ex quo sequitur, pacta strictam recipere interpretationem: & in his nihil, nisi quod disertè uerbis comprehensum aut expressum est[g], actum intelligi (id quod commune est omnibus stricti iuris cõuentionibus[h]) nisi cum pacta apponuntur bonæ fidei contractibus, secundum quos ex bono & æquo recipiunt interpretationem[i]: sicuti & stipulationes ac iuramenta[k], cum huiusmodi contractibus adiiciuntur[l]. Absoluta autem pacta (quæ non referuntur ad alios contractus bonæ fidei) ita strictè interpretamur, ut nec ad alias personas, nec ad alias res extendantur, nisi quæ expressis uerbis pacto comprehensæ sunt[m]. Nam ijs qui non pepigerunt, pacta neque nocent neque prosunt[n], etiam iureiurando firmata[o]. Quod uerum est, nisi aut ex dispositione iuris, aut ex uerisimili partium conuentione pacta ad alium, quàm qui pepigit, deriuentur. Ex dispositione iuris: ut quod ab Imperatoribus rescriptum est, plurium creditorum conuentionem, cum debitore factam, ad alios quoque creditores, pauciores numero pertinere[p]: quòd pactum serui aut filij, propter potestatem ad dominum & patrem extenditur: scilicet ut his prosit, non etiam ut noceat[q]. quòd fauore dotis, pacta dotalia quæ parentes aut extranei faciunt, porriguntur ad mulierem nubentem[r]. Ex uerisimili partium conuentione: uidelicet cùm hoc eius interest qui pactum fecit, & uerisimiliter ea de re actum est. Nam etsi stricti iuris sunt pacta: tamen quia & tacitè conueniri potest[s], ideo etiam ea quoq; conuenta intelliguntur in pactis, ut & in alijs strictis[t], de quibus uerisimiliter est actum. Hoc modo interpretamur, pactum procuratoris pertinere ad dominum[u]: tutoris, ad pupillum[x]: magistratus aut magistri collegij, ad uniuersitatem ciuitatis uel collegij[y]. Horum tamen pacta indistinctè extenduntur, eo modo quo dictum est cum prosunt, non etiam semper quando nocent. Nec enim, uerbi gratia, licet tutoribus aut administratoribus, aliquid pacto donare aut remittere, quod liquidum sit[z]. Procuratoris quoq; pactum domino non nocet, si certum ius remittat: neq; aliàs pacisci in damnum domini potest, etiamsi ius sit incertum: nisi aut speciale ad hoc habeat mandatum, aut constitutus sit cum libera[a]. Eâdem ratione pactum uenditoris prodest etiam emptori: quia hoc paciscentis interest[b], ne euictionis nomine in posterum teneatur. Pactum principalis debitoris, proficit fideiussoribus[c], non etiam nocet[d]. Nam facto debitoris, conditio fideiussorum deterior reddi non potest[e]. E diuersò autem, fideiussoris conuentio nihil reo commodat. Neq; enim interest fideiussoris paciscentis, utrum à debitore exigatur, an non, cum ia aduersus eum nullam habeat actionem. At è contrariò, si fideiussor nomine debitoris exigatur, regressum habet is actione mandati, aduersus debitorem. Itaq; cum debitoris intersit, non exigi à fideiussore: meritò pactum illius de non petendo, etiam fideiussori prodest. In correis, utrum unius pactum ad alterum extendatur, uariè disputatum est[f]. In quo uera uidetur distinctio, ut alterius pactum alteri prosit: quando scilicet alter regressum habet contra alterum. non autem noceat: quia in re communi, socij conditionem nemo potest facere deteriorem[g]. Eoq; pactum tantum illi nocet, qui pepigit[h]. Vt autem ad alias personas pactum non extenditur, extra casus iam dictos: ita nec ad alias res quę pacto comprehensæ non sunt, puta quæ à re conuenta sunt separatæ[i]: uel si separatæ non sunt, de quibus tamen non est uerisimiliter cogitatum[k]. Aliud seruatur in his de quibus est tacitè actum. Nam sicut ex uerisimili coniectura mentis contrahentium, pacta ad alias personas extendi diximus: ita & ex ijsdem coniecturis, ad res quamuis non expressim comprehensas porriguntur: ut si generalis diuisio facta sit hæreditatis, aut inter socios rationib. utrinq; putatis, approbatis

inesse tempus uel conditionẽ ex eo quod agi apparebit. l. si stipulatus. ttt. de uer. oblig. elegãter Ias. in §. actionum. nu. 4. & 37. Inst. de act. ubi dicit oẽs contractus mundi esse bonæ fidei, quo ad intentionem. u *l. rescriptũ. 10. §. fin. b. t.* x *l. tutoris. 15. b. t.* y *l. item. 14. b. t. l. præses. 12. C. de transa.* z *l. contra. 20. §. 1. b. t. l. pactum curatoris. 22. C. eod.* a *l. nam & nocere 12. b. t. l. procurator. de procura. uide ∫. de procurator.* b *l. si tibi. 17. § pactum. 4. b. t.* c *l. & hæredi. 24. §. fin. b. t. l. 3. de rescin. uend.* d *l. centum Capuæ. de eo quod certo loc. l. fideiussores. de fideiuss.* e *l. ult. b. t. uide ∫. de fideiuss. l. centum Capuæ. de eo quod cert. lo.* f *in l. si unus. 27. b. t.* g *l. unus. 34. com. præd. l. 2. de seruitut.* h *l. si unus. b. t. l. in re communi communis prædior. uid. ∫. de duobus reis.* i *l. qui cum tutoribus. 9. §. 1. ∫. tit. t. l. 3. C. de transact.* k *l. tres fratres. 35. b. t.*

a *l. & eleganter. 7. de dolo malo. in prin. & §. 1.*
b *l. 1. 2. cum ll. seqq. de ex. dol. mal.*
c *d. l. 7. §. pen. & fin. l. & hæredi. 27. l. 1 eh scriptum. 10. §. fi. hic tit.*
d *l. 1. & 2. & tot. tit. de dol. mal. & melius exc ept. ubi uide.*
e *l. creditori. 5. in fin. C. eod. l. si non fortem. 26. § indebitum. de condict. indeb.*
f *d. l. 7. §. quinimò. ubi post glo. magn. Ias. nu. 12. b. n. & idẽ Ias. nu. 17. in l. lecta. si cert. peta.*
g *l. si repetendi. C. de cõdict. ob causam.*
h *ut tradunt Dd. in l. quicquid 99 de uerb. oblig.*
i *l. iuris gentium 7. §. adeò. l. ub emption. 48. hoc tit. l. 3. de rescin. uend.*
k *l. uitim. C. de non num. pec l. ultim. ff. qui satis. cog. uid. Ias. in l. si conuenerit. numer. 4. ff. de iurisd. om. iud.*
l *l. 4. de usur. Ias. in l. 1. in prin. de uerb. oblig.*
m *l. si unus. 27. §. pacius. 4. uers. & in summa. h. t.*
n *l. si actionem. 24. C. eod.*
o *ut ait Schurff. consi. 66 nu. 19. cent. 1.*
p *d. l. 7. §. fin. cum ll. frequentib. l. rescriptũ. 11. h. t. l. per debito. 6. de bon. autor. iud. possiden.*
q *l. & hæredi. 21. § 1. h. t. l. filius. C. eo.*
r *l. Caius. 45. in fi. solu. matri. l. 4. l. patet. 7. C. de pact. conuen. l. unic. §. 1. C. de rei uxor. act.*
s *l. 2. h. t. cum seqq.*
t *l. Titia. 134. §. 1. & melior tex. in l. si ita. 126. §. pen. in uerb.*

probatis & transactis, liberatio subinde mutua de omnibus debitis atq; creditis qualibuscunque confecta. Talia enim pacta generalia, etiam ad illa pertinent, quæ specialiter comprehensa non sunt, aut quæ ignorabantur: quia apparet, de his quoq; uerisimiliter actum esse, & in genere cogitatum [a]: & uerba pacti generalia, ad hæc extendi salua recti sermonis ratione possunt[b]. Aliàs porrò pacta & transactiones, præsertim speciales, non extenduntur ultra species de quibus actum est[c]. Illud postremò hoc in capite notandum est, pactionem obscuram, hoc est, quæ nullo modo potest intelligi: uel ambiguam, hoc est, quæ duobus uel pluribus modis accipi potest, semper nocere ei qui dicere potuit apertius, ut uenditori[d]. is enim potuit legem qualemcunque rei suæ in uenditione dicere[e]. Eodemq; modo in stipulationibus interpretatio fit contra stipulantem: quia cum stipulatio ab interrogatione incipiat, illi imputandum est, cur non apertius sit stipulatus[f]. in reliquis etiam pactis, arbitror in dubijs interpretationem fieri pro debitore, cui aliquid remissum est. Nam creditor potuit apertius legem remissione dicere, cum fuerit res in eius potestate: & deinde in dubijs interpretatio pro liberatione facienda est[g]. Contraria pactis sunt error[h], dolus[i], metus. Sed error, quia omnimodo consensum impedit[k], planè annihilat conuentionem: dolus & metus non item, quia non prorsus uacant consensu. Nam qui decipitur, magis errat in causa pacti, quàm in ipso pacto[l]. Qui cogitur metu, & hic quoque consentit in pactum, quamuis inuitus. Nam uoluntas coacta, etiam uoluntas est[m]. Quare pacta, dolo aut metu cōtracta, non sunt ipso iure nulla, quod ad ius conuentionis attinet, quia aliqua conuentionis ratione sustentantur: sed non habent effectum iure ciuili. Nam ex pactis datur tantum exceptio, non actio. Exceptionem autem dat prætor: at illam se daturum negat ex pactis, dolo uel metu initis[n]. Ex quo efficitur, iure ciuili nihil istiusmodi pacta operari[o]. Nam & in edicto prætor eiusmodi pacta illis comparat, & æqualia facit, quæ legibus aut Senatusconsultis aduersantur: ea autem nulla esse, certi iuris est[p]. Contraria etiam pacto, sunt uitia quæ in materia hærent: ut cum aut turpis res, aut illicita, aut publica in pactum deducitur[q]. Quæ pacta simpliciter nulla sunt[r], sicut reliqua omnia, quæ legibus aduersantur naturalibus uel ciuilibus[s]. Contrarijs etiam pactis priora pacta tolluntur[t]: scilicet quatenus conuentione constant[u]. Actiones autem non constant sola conuentione: sed oriuntur ex obligatione ciuili: ideo non simpliciter per pactum tolluntur. Quædam, inquit Paulus, actiones ipso iure tolluntur pacto, quædam non[x]. Ipso iure tollitur actio iniuriarum & furti, quia pacta hæc legitima sunt: cùm lege XII. tabu. disertè expressum sit, ut de his pacisci liceat[y]. Reliquæ actiones, quæ iure ciuili aut honorario introductæ sunt, non tolluntur per pactum, quòd scilicet non sit legitimum, sed obiecta exceptione eliduntur[z]: facilè ut intelligi posit exceptionē pacti non esse litis finitæ: id quòd supra est disputatum. Illud etiam quia obscurius uidetur, nobis est hîc exponendū, quod I.C.[a] ait: Si pactus ne peteret, postea cōuenit ut peteret, prius pactum elidi per posterius: non ipso iure, sicut in stipulationibus, sed per exceptionem. Contrà enim poterat uideri. Nam pactum de non petēdo, constat sola conuentione. Ergo contraria cōuentione de petendo, uidebatur tolli ipso iure posse[b]. Sed sciendum est, pactum de non petendo referri ad obligationē efficacem, quę precedit, & ex qua agi potest. unde non manet in simplicibus terminis conuentionis: sed quia opponitur petitioni efficaci, ideo iure Pretorio producit exceptionem, quæ à reo conuento opponatur agēti. Hoc ius excipiendi, cū sit ex iure Prætorio, quod pars est ciuilis iuris, non potest tolli per nudam conuentionem contrariam de petendo: sed necessum est, exceptionē quæ ex pacto conuento à prætore impetratur, opponi contrariam exceptionem, à prætore impetratam, aut ex eodem iure Prætorio desumptam, quæ replicatio dicitur. Hoc est quod postea subdit I.C. in stipulationibus ius uersari, in pactis uerò factum[c]. Nam stipulatio cum contractus ciuilis sit, & legitimus[d], ipso iure inducit actiones, & tollit acceptilationibus & nouationibus, sicuti reliqua pacta legitima[e]: pacta uerò iuris ciuilis non sunt, eoq; non operantur hoc iure, sed adiuuantur à Prætore, data exceptione uel replicatione, quæ est exceptio actoris[f]. Quæ etsi iuris sunt, tamen in facto consistunt: hoc est, ex facto conuentionis oriuntur, & facto hominis sunt opponenda in iudicio: quia nisi ipso facto exceptio aut replicatio opponatur, nunquam eam iudex supplet[g]. Ex quo intelligi potest, quid uelit I.C. cum ait in pactis factum uersari: scilicet quod ad elidendas actiones, aut exceptiones attinet. Non enim potissimùm hîc agit de facto contractus seu cōuentionis, sed de facto quo eliditur

a d.l. qui cum tutoribus. §. fin. ỹ tit. 1. l. sub prætextu. 29. C. de transa. l. emptor. 48. in fin. h. t. l. qui Romæ. §. fin. ubi Dd. de uerb. oblig.
b Ita est communis conclusio Dd. in l. sub prætextu. 29. l. si de certa. l. age. C. de transact. in d.l. Lucius §. emptor. h. t. Alex. consi. 11. uiso. num. 9. & 15. uol. 2. uide tamen Dd. in l. unic. C. de erro. cal.
c d.l. si unus. 27. §. ante omnia. h. t. l. 3. l. si de certa. cum simil. C. de transactionib.
d l. ueterib. 39. h. t. l. Labeo. 1. l. cum in. cum l. seq. de cont. emp. l. cum quæritur. de reb. dub. Schurff. consi. 37. nu. 6. cent. 1.
e l. ultim. C. de pact. int. emp. & uend. l. non enim. 9. de act. rer. amot. l. legem. 10. C. de pact. l. j. C. de pact. conuent. l. legem. 9. C. de donat.
f Schurff. cons. 58. quæstio. nu. 2. cent. 1.
g l. Arrianus. 46. de actio. cum simil.
h l. si cum te. 51. h. t.
i d.l. iuris gentium. 7. §. ait prætor. h. t.
k l. si per errorem. 15. de iurisdict.
l Bart. in l. & eleganter. in princ. de dol. mal.
m l. si mulier. 21. §. pen. ỹ. de eo quod met. caus.
n d.l. 7. §. prætor.
o l. cum postquam. 9. C. de pactis.
p l. pacta. 6. C. eod. l. non dubium. C. de legib.
q l. si unus. 27. §. pacta. l. contra iuris. 21. hoc tit. &c.
r d. §. pacta. l. 6. C. de pact.
s l. non dubium. 8. C. de leg.
t l. ab emptione. 59. h. t.
· l. pacta nouissima. C. eod.
u d.l. ab emptione. in fi.

l. Stichum. 95. §. naturalis. de solut. x l. si tibi. 17. §. 1. hoc titu. y d.l. iuris gentium. §. si paciscar. uersi. nam de furto lex pacisci permittit. z d.l. si tibi. §. de pignor. d.l. si unus. §. pactus. hoc titul. a d.l. si unus. 27. §. pactus. hoc tit. b d.l. si Stichum. §. naturalis. de solutionib. l. ab emptione. de pact. l. nihil tam naturale. de reg. iur. c d. §. pactus ne peteret. d §. de constituta. Instit. de actio. e l. 6. hoc tit. l. 4. infrà, tit. 1. l. 3. & 4. C. de transact. f l. 2. de except. g l. j. ubi Castrens. præter alios. C. ut quæ desunt aduo. in §. 1. cum seqq. Instit. de exceptio.

tur actio uel exceptio de non petendo: ut uerba manifestè ostendunt. Atque hæc quidem de pactis hactenus, materia uaria, inuoluta & obscura: quę in tam arctis nostri compendij spacijs, integrè non potuit explicari: itaque summa tantum quædam rerum fastigia sum persecutus. reliqua, si Dominus ocium & uitam concesserit, in nostris methodicis Cōmentarijs opportunius dilucidabuntur: quorum extremam quandam delineationem consilium fuit in hoc intricato tit. ut & in alijs quibusdam, exhibere.

DE TRANSACTIONIBVS. TIT. XV.

1. *Continuatio.*
2. *Vnde dicta sit transactio, quàm uariè sumatur, quid sit.*
3. *Quotuplex sit transactio, eius partes & species.*
4. *Causa efficiens: & qui transigere possint uel non.*
5. *Materia: de quibus rebus possit transigi uel non.*
6. *Forma: & de uarijs transactionum pactis.*
7. *Finis et effectus: quæ actio uel exceptio quādo ex transactione detur: et an in ea pœnitere liceat.*
8. *Affinia & contraria.*

1 Pacti species est & transactio, quæ potissimùm initiò ad litem definiēdam interponi so-
2 let: de qua consequenter est aliquid dicendum. Transactio, compositum uocabulum est, à trans & actio. Vt igitur actio aliàs larga significatione omnes actionum humanarum species cōprehendit[a], aliàs uerò strictius, magisque propriè pro petitione accipitur, qua quis in iudicio quid sibi debitum persequitur: ita eius compositum transactio, bifariam capitur. Vno modo, pro cuiusque negocij definitione[b] seu cōpositione[c], seu quolibet actu quo ab obligatione receditur[d], & quasi[e] transitur: ut cum pactum[f], iusiurādum[g], res iudicata[h], trāsactio nominatur. Altero modo, & quidem propriè, pro ea compositione, qua res dubia & litigiosa partium consensu componitur[i]: quo in significatu, transactio à pactis, rebus iudicatis & finitis[k] differt. Transigere enim propriè hoc modo dicitur actor[l], qui ab actione ad aliud quippiam[m] pro actione oblatum transit[n], & à lite incepta recedit. nam transactio transitus est seu transitio (ut appellant Dd.) à lite intentata uel intentanda[o]: quanquam καταχρηστικῶς etiam reus transigere dicatur[p]: rectius tamen pacisci[q], aut redimere[r], aut decidere[s] litem dici potest. Hoc in significatu transactio ita definitur, ut sit rei dubiæ, & litis incertæ neque finitæ conuenta decisio. Verbum conuenta, discernit eam à sententia, quæ citra conuentionem in inuitos fertur, & negocium decidit[t]. Adiectio, rei dubiæ, discriminat à pacto, quod super re liquida & indubitata fieri diximus[u]. Transactio porrò & ad hunc modū non incommodè definiri potest, ut sit contractus[x] iuris gentium[y] innominatus[z], stricti iuris[a]: quo inter litigatores res dubia[b] & litigiosa,[c] aliquo contrà dato aut promisso[d], remittitur & finitur: nullam pariens iure ciuili actionem, sed tantum ad exceptionem proficiens. Dico esse contractum[e]: quia propria contractus attributa, transactioni insunt: nempe mutuum συνάλλαγμα[f], & quod quisque contrahentium sui compendij causa paciscatur[g]. Cum igitur transactioni definitio contractus congruat[h]: sequitur, & definitum eidem conuenire. Nam qui distractum esse, ex eo ratiocinantur, quòd priorem obligationem seu actionem distrahat, non admodum firma ratione utuntur: cum hoc ad effectum tantum transactionis, non ad formam pertineat, quæ dat esse rei[i]. Quare ut emptio secūda, aut pactum nouissimum, quo prius distrahitur ac tollitur[k], non distractus, sed alia obligatio, renouatus contractus, alia emptio nouum pactum[l], &c. dicitur: ita rectius est, transactionem pro contractu obligatorio haberi, quàm pro distractu liberatorio. quod & Bart. & alij nonnulli existimarunt[m]. Addo esse iuris gentium[n]: exemplo scilicet reliquorum qui consensu constant[o], præsertim contractuum innominatorum, do ut des, do ut facias: in quos transactio incidit[p], qui inter iuris gentium conuentiones referuntur[q]. Adijcio, innominatum, ut habet communis opinio[r]: etiamsi Corasius[s] in contrariam partem multa disputet. nam nec in iure ciuili pro contractu eiusmodi nominatur, neque nomen speciale, sed generis retinet, ut permutatio: nec certam formam habet. Aliquando enim dat actor, quandoque reus, nonnūquam uterque: interim aliquid actor remittit, dat reus: interdum uterque remittit: prorsus uariè[t], ut certa no-

f minataque

a §. 1. in inst. de actio. l. actionum. 24. cum ll. seq. de acti. l. pecuniæ. 175. §. actionis. de uerbo. signif.
b l. transacta. 229. de uerb. signif.
c l. transacta. 129. de uerb. signif.
d Bart. in l. 2. de iureiur. Ias. in rub. h. t. nu. 9. et C. eo in rub. & in l. 2. & l. fiue. 25. post alios Dd.
e l. j. in uerb. contrahendi, transigendi. ubi Ias. de pac. l. 2. ubi Bart. de iureiur. Ias. in rub. ff. eo. nu. 15.
f l. tres fratres. 36. in fi. de pact.
g l. 2. de iureiur.
h l. transacta. 229. de uerb. signif.
i l. j. h. t.
k d. l. j. h. t.
l l. ut sunt. 230. de uerb. sig. l. j. §. fi. ad S.C. Ter.
m l. transactio. 38. C. eo. gl. in l. 2. uerb. transegisse. C. eod.
o Ias. in rub. C. eo. & ff eo. nu 9. Bart. & Dd. in l. fiue. 28. C. eo.
p Ias. in l 2. in fin. C. eo.
q l. transigere. 18. l. ut responsum. 15. C. eo.
r l. sub prætextu. 19. l. si profundo. 33. C. eo.
s l. j. h. t. Conna. lib. 5.
t l. inter. 83. §. 1. de utr. oblig.
u l. j. h. t.
x l. j. h. t. Ias. & Dd. in l. 2. C. eo.
y Bart. in l. si causa. 32. C. eo.
z l. j. §. 1. de pact.
a l. fiue. 28. ubi Ias. nu. 8. & 23. l. cum mota. 6. C. eo. idem Ias. in rub. de pact. nu. 6. & 7.
b l. j. h. t.
c gl. final. l. sub prætextu. 19. C. eod. Bal. in l. in summa. 65. in prin. de cond. indeb. uid. Alex. in rub. C. eo.
d l. j. h. t.
e tex. in l. si donationis.

7. l. ult. C. de his quæ ui metus. caus. l. contractus. C. de fid. instru. f l. Labeo. 19. de uerb. signif. g l. actionum. 24. §. 1. de actio. l. si uoluntate. C. de rescin. uend. h d. l. Labeo. Theop. in §. fin. Inst. de obligat. i l. Iulianus. 9. §. si quis rem. ff. ad exhiben. k l. pacta nouissima. C. de pact. l l. iuris gentium. 7. §. adeò. uerb. renouatus contractus. l. ab emptione. 59. uerb. noua obliga. de pact. l. pacta. 72. in uerb. nouam obligationem. de contrah. emp. l. si unus. 27. §. pactus ne peteret. de pact. m Bart. & Ias. in d. l. si causa. C. eo. n l. j. §. 1. de pact. o d. l. j. §. fi. de pact. l. j. in fin. de contr. empt. p l. cum mota. 6. cum ibi not. C. eo. q l. iuris gentium. 7. in fin. prin. r Bart. Ang. Ias. nu. 8. & l. fiue. 20. C. eo. & in l. si intra. C. de pact. Bal. in rub. C. de rer. permutatio. s Miscel. lib. 1. cap. 23. t l. si super. C. eo.

minataq; actio dari hinc non poſsit:ut nec ex permutatione,cum qua magnam habet tranſactio affinitatẽ[a]. Addo,ſtricti eſſe iuris[b]: quia & reliqua pacta ut ſuperiore tit.diximus,eiuſdem qualitatis ſunt. nam quod Duarenus putat,iudicia tantum,non etiam contractus ſtricti iuris,uel bonæ fidei dici,apertis textibus refutatur[c]. Reliqua quæ in definitione ſequuntur,ad formam & differentiam pertinent.

Partes tranſactionis ſunt duæ: remiſsio litis, & pro remiſsione, alicuius rei præſtatio[d]: 3
quanquam Dd.[e] ad eſſentiam tranſactionis tria requirunt, uelut partes præcipuas ex quibus conſtet:1.rem dubiam,2.litem (nec enim ſuffecerit aliunde quàm ex lite,dubium oriri) 3 alicuius rei pro remiſsione præſtationem. Species tranſactionis uſitatè ponuntur duæ:uidelicet ſimplex,& illa quæ Aquiliana ſtipulatione munita eſt[f]. Poteſt & tranſactio diſtribui in generalem[g] & ſpecialem[h],item in iuratam & iniuratam[i].

Cauſa efficiens tranſactionis,eſt conſenſus[k]: προκαταρκτική,dubius litis euentus[l], qui u- 4
tranq; partem ſollicitam habet. Tranſigere autem omnes poſſunt,qui paciſci, hoc eſt, qui conſentire poſſunt,& mẽte ſana ſunt,quamuis corpore ægrotent[m]. Procuratori ſine ſpeciali mandato tranſigere non licet[n],etiamſi liberam habeat agendi poteſtatem[o]:quia agendi, non etiam decidẽdi poteſtas illi facta eſt[p]: niſi datus ſit aut cum ſpeciali ad hoc mandato[q], aut in rem ſuam[r],aut omnium bonorum procurator[s]. Nam hic cum alienare poſsit,poteſt & tranſigere[t].Tutores,procuratores fiſci,uaſalli,& ſimiles, quibus magna ex parte concreditorum bonorum interdicta eſt alienatio[u], etſi tranſigere poſſunt[x]: non tamen contra legis prohibitionem,tranſigendo donare aut alienare poſſunt[y]. quod & in patre, bona liberorum adminiſtrante,uerius eſſe crediderim[z]:itemq; in adminiſtratore ciuitatis,qui perinde atque tutor,res ciuitatis immobiles, ſine conſenſu ſuperioris, aut publico omnium uel maioris partis ciuium alienare prohibetur[a]. Quare eiuſmodi adminiſtratores tranſigere ſuper iure dubio poſſunt:tranſigẽdo uerò alienare,uel donare,aut (quod perinde eſt[b]) ius liquidum remittere prohibentur[c].

Materia tranſactionis, ſunt res dubiæ & litigioſæ[d], hoc eſt, de quibus lis eſt, uel eſſe po- 5
teſt[e].De re iudicata lis eſſe nequit[f],quia tranſacta & finita eſt:quare ea amplius tranſigi finiri q; non poteſt[g].nam priuatio præſupponit habitum[h]:unde de re iudicata tranſigi nequit, etiamſi pacto remitti illa poſsit[i]. Sed de pacto eiuſmodi liberatorio, agi in tranſactione nõ præſumitur,niſi appareat: nam gratuitum pactum,quia donatio eſt[k],ideo in contractibus obligatorijs, ut eſt tranſactio, non præſumitur interuenire, niſi probetur[l]: etiamſi in actibus liberatorijs contrà ſit[m].Exiſtimo autem hac in parte etiam aliquid publicę iudiciorum authoritati eſſe datum: ne quæ publico iudicio definita eſſent, & tranſacta, ea priuatorum iudicio pro indefinitis atque incertis rurſum tranſigerentur: quod admittere,graue,& certè exemplo pernicioſum fuerit[n]. Cum autem res nondum finita eſt, quamuis certa ſit, hoc eſt, certum ius habeat: tamen ob timorem aut odium litis, dominus ſuper ea rectè tranſigere poteſt[o]: procurator, & adminiſtrator rei alienæ, non item[p]: quia remiſsio certi iuris in donationem incidit[q]:quę adminiſtratoribus(ut paulo antè oſtendimus)eſt interdicta[r]. De controuerſijs quoq; quæ ex teſtamento proficiſcuntur, tranſigi nequit: cùm quia tales tranſactiones captioſæ ſunt, eoq; improbæ[s] (multi enim modico præſente contenti, magna relicta,utpote alieno labore parta,& inexpectatò obuenientia,facilè repudiant[t]:)tum quia ultimis uoluntatibus aduerſantur,earumq; exitum,quem non impediri, publicè priuatimq; intereſt[u],callidè eludunt. De futuris alimentis,in teſtamento relictis,eâdem ratione tranſigi,abſq; autore prætore, & cauſæ cognitione nequit[x]: quamuis de præteritis poſſit[y]. nec enim amplius alimenta ſunt, poſteaquam uita aliunde in præteritum ſuſtentata eſt:ſed purum & ſimplex debitum,ſuper quo nihil cauſæ eſt,cur non rectè tranſigatur. Tranſigere,uel paciſci de crimine capitali,prohibitum nõ eſt[z]: quia licet cuiq; ſanguinem ſuum quouis modo redimere[a].nec pro confeſſo tranſigens habetur: magis enim declinandi grauiſsimi

a l.2.l.ſi ſuper.33.C.eo.
b uide gl. & Dd. in d.l. ſub prætextu. & in rub. de pact. ff. & C. eo.& de uerb.oblig.
c l. eum qui. 22. de donat.l.in bonæ.13.C. de pact.l.3. C. com. utriuſq; iud.l.ſi unus. 27. § pactum.in uerb.in bonæ fidei contractib. de pactis.
d l.tranſactio.38. C. eo.
e Iaſ.poſt gl.& alios, in l.j.nu.15.h.t.
f gl. pen. & Dd. in l. ſi cauſa. 32. C. eo. ubi Bart.nu.5. Iaſ.nu.10.
g l.ſub prætextu.29.ubi glo.C.eo.
h l.3.l.ſi de certa. 31.C eo.l.qui cum.9.h.t.
i l.ſi quis maior. 41. l. pen.C. eo.
k l.interpoſitas.13. uer. conſenſu terminatas. l. non minorem. 20.l.cũ donationis.30.C.eo.
l l. quod dicitur. 52. de pecul.glo.in l. Lucius. 78.§.fin.ad S.C.Trebell.
m l ſanum.27.C.eo.
n c. qui ad agendum. de procur. in 6. l. iuſiurandum. 17. §. final. cum ll.ſeq. l. iuſiurandum.34.§. 1. de iureiur.
o l. procurator. 60. de procurat.
p l.tranſactionis.7.C.e.
q l. iuſiurandum. 17. §. fin.cum l. ſeq. l. iuſiurandum.34.§.1.de iu reiurand.
r d.l.iuſiurandum.17. §. fin.cum l.ſeq.l.procuratore.35. de procur.
s Hos tres caſus excipit gl.in l.tranſactionis. 7.C.eo.
t l. procurator cui. de procurat.
u l.j.tit.de reb. Ec. C. de præd. min. ex. de his quæ fiunt à prælat. & de reb. Eccl. non alie. & de probi.feud.alie. in uſib.feud.
x uide gl.Bart.& Dd. in

l.præſes.12.C.eo. y l. 4.C.de præd.min l.j.de off.proc.Cæſ.l.nulli.13.h.t.uid.in c. 1. §.ſi uaſallus.ſi de feud.defi. Curt.in trac.feud.parte 4.qui tres caſus in uaſalli tranſactione diſtinguit. z l.pupillorum.§.ſi pater.de reb.eo. uide Salic.Iaſ.& alios,in d.l.præſes.C.eo.l.de re.10.h.t. a l.fin.C.de uend.reb.ciuita.lib.11.uide inf. de ad. rer. ad ciui. b l.ſi quis.14.ubi Bart.de nouat. c d.l.præſes.12.C.eod.l.pactum.C.de pact. d l.j.h.t. e l. 2. ubi Iaſ.& Dd.C.eo. f l.ſub ſpecie.& tot.tit.C.de re iud. g l.ſi cauſa.32. C.eod.l.poſt rem.11.h.t.l.et eleganter.23.§ ſi poſt.de condict.indebi. h l.3.de iniuſt.rup.teſt.l.decem.de uer.ob. i Paulus Sent.li.1.tit. 1. Bar.& Dd. in d.l.ſi cauſa. k Dd.in l.partim.22.C.de pac.l.ſi quis.de noua. l uid.Bar.in d.l.ſi cauſa.uide Iaſ. et Dd.in l.tale.41.de pact.& in l.3.eo.tit.Bal.in l.3.C.de non nu.pecun. m l.an inutilis.8.de accept.uide in d.l.3. d.l.tale.41.ĩ.tit.1. n l.ſub ſpecie.4.C.de re iud. o l.2.C.eo. p l.pactum.20.l.de pact.d.l.præſes. 12.C. eo. q l.ſi quis delegauerit.ubi Bar.de nouat. r l.ab agnato.12.de cur.fur.d.l.contra.de pac. s l.5.h.t. t l.eum hi.8.in prin.h.tit. u l.j.C.de ſacroſanc.eccleſ.iunc.l.3.de teſta.& tot. tit. ſi quis aliq. teſta.l. 2. quemad. teſt.aper. x d.l.cum hi.8.h.t. y l.de alimentis.8.C.eo. z l.tranſigere.18.C.eo. a l.j.de bon.cor.

uissimi periculi causa, qoàm conscientia facinoris transegisse uidetur [a].

Cum autem in capitali iudicio, non modò reus, sed etiam actor de capitis periculo certet (nam calumnia detecta, similitudine supplicij punitur [b]:) meritò hoc utrique indulgetur, ut transigere de sanguine suo posśit: quamuis abolitionem accusationis, actor impetrare nihilominus debeat [c]. quæ licet impetranda sit, nihil tamen impedit quin inter priuatos rectè transigi posśit. Sunt enim res planè separatæ, transactio scilicet extraiudicialis, accusatio uerò, cuius abolitio petenda est, iudicialis, quare de uno ad aliud non rectè infertur [d]. Ab hac ut publica desisti sine abolitione lex uetat. illam ut priuatam omnia iura admittunt. Excipit Imperator ab hac regula adulterium: qood etsi ex lege Iulia capitale non fuit [e], tamẽ apparet, tempore Diocletiani [f] (nisi eios constitutio à Trib. est interpolata [g]) pœna sanguinis coercitum fuisse, ut eius rei Constantinos, qui paulo pòst secutus est, primus author uideri non debeat [h]. Ratio autem cur in eo omnis pactio & transactio prohibeatur, ea est, quòd eiosmodi conuentio, qua aliena matrimonia redimuntur [i], in lenocinium incidat [k], eoq́ expressè lege Iulia prohibitum fuisse consentaneum est: ut in rationem legis iam latæ anxiè inquirere, superuacuum sit: sufficiatq́ ea relata, quòd contra leges pacisci uel transigere non liceat [l]. Sanè extra causam pacti, remitti, ac pro derelicto haberi accusatio adulterij necdum instituta potest [m]: quia nemo inuitus agere, uel accosare tenetur [n]: sicuti & de suspicionibus adulterij pacta facta non improbantur [o]. De reliquis criminibus, quæ sanguinis pœnam non irrogant, transigere contra leges absq́ infamiæ damno non licet [p]: quia cessat hîc periculum capitis & sanguinis, eoq́ excosationem transigentes non merentur: sed reos corrumpere aduersarium precio uidetur [q], & actor uendẽs ac nundinans iudicium publicum, præuaricari & calumniari [r]: ut interim taceam, pactum eiusmodi à re priuata remotũ esse [s]. Ante tamen cœptum iudicium publicum transigi posse arbitror: non quidem de publico iudicio [t] (nam hoc ad priuatos non pertinet, & concusśionis species est, intentato periculo accusationis pecuniam exprimere [u]:) sed de iniuria priuata, factoq́ eius qoi uel agere ciuiliter, uel accusare criminaliter potest [x]. quam pactionem nihil ad publicum iudicium pertinere, illud argumento est, quòd ea non obstante, posśit accusatio criminis nihilominus à quolibet intentari [y]. Nec sanè Imperator [z] id prohibere oidetur: quem de iudicijs & accusationibus iam institutis loqui, exceptio quæ sequitur, CITRA FALSI ACCVSATIONEM, ostendit. Exceptio enim debet esse de regula (ut loquuntur,) & regulam declarat [a]. Nã quod dicitur eum qui de famoso iudicio paciscitor, confessum uideri [b], de actione seu iudicio iam cœpto (antè enim nominari actio seu iudicium, propriè non solet [c]) interpretor: maximè cum ante litem contestatam, de crimine famoso transigi ac pacisci posse, citra iacturam existimationis ullam, multa iura ostendant [d]. neq́ enim pro cõfesso, conuictoq́ haberi potest, qui ante & extra iudicium transigit: cum ne uera quidem, nedum præsumpta confesśio, extra iodicium facta, pro idonea probatione sit, quæ ad condemnationem sufficiat [e]. Quare infamia notari nõ debet is, qui extra & ante iudicium super famosa actione paciscitur. nam cum pro conoicto & damnato non habeatur (neq́ enim ad damnationem confesśio extraiudicialis, præsertim præsumpta, qualis ex transactione eiosmodi sumitur, sufficit) nec pro infami habendus est: quia infamia tantum damnatom seqoitur [f]. idq́ lex innuere uidetur, quæ litis contestationem requirit [g]. Sed cur falsi accosatio ab hac regula excipitur, ut super ea transigi posśit, puto id caussæ esse: quia etsi falso certa pœna, scilicet deportationis præstituta est [h]: tamen posterioribus temporibus arbitraria esse cœpit [i], ita quidem ut ad mortem & pœnam gladij perueniri posśit [k]. Quare cum posśit hæc esse caosa sanguinis, ob dubium eoentum quem litigatores pertimescunt: transactio in falso, ut in reliquis caussis capitalibos, permittitur quasi. & hîc dubiũ iius exitom, pœnamq́ capitis, litigatores extimescant: eoq́ sanguinem suum redimere uideantur potius, quàm conscientia criminis aliqua pacisci. Alciatus [l] ea uerba, CITRA FALSI ACCVSATIONEM, ita interpretatur, quasi uelit Imperator, de criminibus transigi non posse, quin in falsi accusationem transigentes incidant. quam interpretationem etsi refutant quidam [m], quòd nusquam legatur eiusmodi species lege Cornelia uindicata: tamen quia lex Cornel. non modò in falso, sed etiam quasi falso [n] locum babet, haud scio an defendi rectè hæc sententia non posśit. Nam & actor transigens, non multum abest ab eo, qui ob denunciandum uel non denonciandom testimonium aut iodiciom, pecuniam accipit [o]: & reus accusatorem precio corrumpens, parum ab illo qui iudicem corrumpit, distare uidetur [p]. Hi autem quin accusatione falsi teneantor, dubium

f 2

a l. fin. de præuar.
b l. fin. C. de calum. l. fin. C. de accus. auth. sed nouo. C. de adulter.
c l. 3. C. ad S.C. Turp.
d l. Papinianus. 21. de minor.
e l. Clodius. 13. de his quibus ut indig. l. qui cum uno. 4. §. qui adulterij. de re milita. l. 2. §. miles. de his qui nota. infa. l. si quis uiduam. 5. de quæstio. Plin. lib. 6. Epistola. Tac. lib. 1. ad finem.
f d. l. transigere.
g uide. inf. de adult.
h l. quamuis. 30. in fin. l. de adult.
i l. serui. 23. in fin. C. de adulter.
k l. 2. l. qui domum. 8. l. mariti. 29. de adul. l. de crimine. 10. C. eo.
l Paul. li. 1. tit. 1. l. 6. C. de pact. l. 7. in fin. ẽ. tit. t. l. cum ij. 8. cũ simil. h. t. uide Cuiac. ob. lib. 6. cap. 11
m l. si maritus. 15. §. si negauerint. ff. de adul. l. 4. §. fin. ad l. Iul. de ui pub.
n tot. tit. C. ut nem. ager. uel accus.
o §. fin. in auth. ut hic. mat. & auiæ.
p d. l. transigere.
q l. fin. de præuar. l. 4. de iur. fis.
r d. l. fin.
s l. si quidẽ. 9 C. de cont. stipul. l. iuris gentium. 7. §. si paciscar. l. si unus. §. pacta. de pactis.
t d. l. si quidem. 9. C. de cont. stipulat.
u l. j. §. pen. de calum.
x d. l. j. §. pen. l. ipse. 7. C. de fals. l. pen. C. de transactio.
y ita eleganter Bart. in l. j. §. si ea. nu. 1. de uent. in possess. mitten.
z d. l. transigere.
a uide Deci. Cag. & alios, in l. j. de reg. iuris.
b l. quoniam. 7. cum l. seq. de his qui not. infam.

c l. amplius. rem rat. hab. d l. post decisionem. 13. C. de furt. l. interdum. §. si tutor. ff. eo. tit. l. seruus. 14. de his qui not. infa. l. si tibi. §. quædam. l. si unus. §. depositi. de pact. ubi uide. e gl. pen. in l. 4. de inter. act. uide Dd. in l. admonendi. de iureiur. f uide ẽ. de his qui not. inf. g l. seruus. 14. de his qui not. inf. ubi uide. h l. j. §. fin. de fals. i l. qui duobus. 21. l. pen. de fal. l. maiorem. C. eod. k l. ubi. in fin. C. de fals. l in d. l. transigere. m Conna. li. 5. de transact. Cuiac. li. 6. ca. 11. n l. j. §. fin. de fal. o l. j. §. j. de fals. p d. l. j. §. 1. l. qui duob. 21. de fals.

bium non est[a]. Sed hæc ut & alia multa, in Commentarijs nostris methodicis, accuratiore lima & ratione examinabuntur[b]. De rebus spiritualibus haud facilè transigi potest[c]: cum affine sit Simoniæ, precium pro iure spirituali dare uel accipere. compositiones tamen amicabiles[d], & permutationes earundem rerum[e], non repudiantur.

6 Quod ad formam attinet, transactio aut simplici fit pacto, aut per Aquilianam stipulationem[f]: item aut purè, aut sub cōditione[g], aut sub modo, qui potius subintelligitur quàm conditio[h]. Sed & pœna quandoq; transactioni adijcitur[i], aut iuramentum[k]. Illud nihil interest, utrum in iudicio, an extra iudicium fiat transactio[l]: scriptura, an sine scripto[m], nisi aliud actum sit[n]. Præcipua tamē transactionis forma in eo est, ut pro remissione litis, aliquid contrà præstetur aut fiat. Transactio enim nullo dato uel retento aut promisso, non procedit[o]: quia in donationem incidit. Nam est pactum merè liberatorium[p], quando pro remissione litis, nihil contrà promittitur aut datur. Atqui in transactione donationem non præsumi, neq; in dubio de pacto gratuito actum uideri, paulo antè est dictum.

7 Finis transactionis est, ut finis litibus imponatur[q]. Effectus non minor quàm rei iudicatæ[r], aut iurisiurandi[s]: quare nec rescripto principis[t], nec prætextu specierum[u] instrumentorum'ue pòst repertorum[x] retractari potest. Non tamen tollit transactio primam actionem, iure conuentionis[y], sed tantum ope exceptionis[z] (quæ hodie tamen est litis finitæ[a]) quia cum sit cōuentio duntaxat iuris gentium, non potest actionem quæ iuris ciuilis est, ipso iure tollere[b]: nisi addita sit Aquiliana stipulatio[c], & acceptilatio, quæ est ciuilis solutio: & legis dispositione, instar solutionis omnem obligationem, eoq; & unà actionē tollit[d]. Vt autem transactio non extinguit omnino actionem, ita nec iure conuentionis inducit[e], ne ex pacto detur actio. Quare si actori conuenta non præstentur, agere debet prima actione, siquidem superest[f]: qua aut consequetur quod in primam actionem deductum erat, aut id quod transactione conuentum est[g]: nam ulterius reus urgeri non potest, cum semper incolumem habeat transactionis exceptionem[h]. Eademq; actio competet, siquidē impleta sunt promissa, sed dolo aliquo rei ad transigendum actor sit inductus. Nec enim prohibetur primam actionem intentare, quoniam illa (prout dixi) transactione non tollitur. Et si opponatur hoc casu transactionis exceptio, ea per doli replicationem eliditur[i]: si uerò prima actio sublata sit, uel per Aquilianam stipulationem[k], uel quia eius est generis, ut cum persona extinguatur, nisi sit præparata, cuiusmodi est inofficiosi querela[l]: quam licet pater ad suos heredes transmittit[m], tamen secus erat olim in matre[n], quæ liberos non habet in potestate[o]. his casibus siquidem non impletum sit quod conuenit, potest agi præscriptis uerbis[p]: quæ actio non datur ex iure conuētionis, sed quia traditione & prēstatione eius quod à sua parte conuenerat, agēs sibi alterum obligauit[q]: sicuti usitatum est traditionibus pacta uestiri[r]. Etenim illud deridiculum est dicere, actorē nunquam à sua parte transactionem implere, & proinde non habere ciuilem actionem: quia qui hodie non agit, cras agere potest. Nā actor qui actionē remittit, uerè à sua parte implet: nec uidetur posse agere, qui perpetua exceptione semper potest repelli[s]. & ea remissio, iuris interpretatione pro datione habetur, perinde atq; si aliquid reo dedisset[t]: qui ueiut ex donatione liberatur. Quare nec obstat quod alibi dicitur, ex contractu, facio ut des, nō dari præscriptis uerbis actionem[u]: nam de mero facto, unde ad alterum nihil peruenit quo obligetur, I.C. loqui, præcedens manumissionis exemplum ostendit. Sed inquies: Cur in transactione non condicitur liberatio, perinde atq; in reliquis contractibus innominatis[x]? Dd. id tradunt, fauore minuendarum litium inductum esse[y]. Ego arbitror, liberationē quæ ciuilis est, eodem utrobiq; modo condici: uidelicet non condictione causa data, quæ naturalis est[z], sed actione ciuili præscriptis uerbis[a], cui condictio naturalis inest. agi enim potest, ut aut promissa impleantur, aut rescissa liberatione restituatur obligatio pristina[b]. Eodem sensu haud absurdè, meo quidem iudicio, perobscuram illam principum constitutionem[c] interpretabimur: si dicamus, subsecuta Aquiliana stipulatione, tam ab actore quàm à reo (ut utraq; in persona, ea constitutio locum habere intelligatur) aut subsecutis & conuentis accommodandum esse cōsensum, & promissa implenda: aut pœnam (quæ scilicet conuenta sit) unà cum ijs quæ data ab aduersario probantur (dat

autem

a d.l.j. d.l. qui duobus.
b uide de his etiā Cuiac. lib. 6. cap. 11.
c c. si. l. 4. extra eo.
d cap. 7. eo.
e c. ad quæstiones. 6. de rer. permuta.
f l. 3. h. t. l. 4. cum simil. C. eo.
g l. si super. 9. C. eod.
h l. cum mota. 6. ubi Dd. C. eo.
i l. pacto. 15. l. pen. h. t. l. ubi. 40. l. cum proponas. 17. C. eo.
k l. si quis maior. 41. l. pen. C. eo.
l l. siue. 28. C. eo. ubi Ias. nu. 1. & 2. et idem Ias. in l. tale. 40. §. qui prouocauit. num. 9. de pact.
m l. 5. l. siue. C. eo. l. cum proponas. 21. C. de psc.
n l. contractus. uerb. transactiones. C. de fid. instru.
o l. transactio. 38. C. eo.
p l. cum donationis. 34. C. eo. l. tale. 41. s. tit. 1.
q l. j h. t. l. fratr. 10. C. eo.
r l. non minorem. 20. C. eo. uide Aemil. consil. 2. num. 1. 2. 3.
s l. 2. ubi Bar. l. admonendi. in fin. de iureiur.
t l. causas. 16. C. eo.
u l. sub prætextu. 29. C. eod.
x l. sub prætextu. 19. C. eod.
y l. si diuersa. 14. l. sub prætextu. 19. C. eo.
z l. cum proponas. 17. C. eo.
a c. 1. de lit. cont. in 6. ubi gl. et Dd. ad uerb. finitæ. l. eleganter. 31. §. pen. de condic. indeb.
b l. nihil tam. de reg. iur.
c l. 4. l. sub prætextu. 17. C. eo.
d §. 1. Inst. quib. mo. toll. ob. uide s. de acceptila. l. legitima. s. tit. 1.
e l. siue. 28. C. eo.
f l. 4. l. si diuersa. 14. l. sub prætextu. 19. l. siue. 28. C. eo.
g d. l. siue. cum simil.

h d. l. siue. l. si maior. 36. ubi uide latè Ias. C. eod. i l. sub prætextu. 19. C. eod. k d. l. 4. d. l. siue. l l. cum mota. 6. C. eo. m l. si quis filium. 34. C. de inoff. testam. uide s. tit. de inoff. testam. n d. l. cum mota. o §. feminæ. Inst. de ado. p d. l. cum mota. 6. l. cum proponas. 17. l. si pro fundo. 33. C. eo. q l. iuris gentium. 7. in prin. de pac. l. 5. de præs. uer. r l. in traditionibus. 41. de pac. ubi uide s. tit. 1. s l. Marcellus. 66. l. non uidetur cepisse. l. nihil interest. de reg. iur. l. debitor. de uerb. signific. t gl. in d. l. siue. 28. ad uerb. certum. C. eo. per l. si mulier. de cond. caus. da. l. si quis. de nouat. u l. 5. §. quod si faciam. de præsc. uerb. x l. si quis acceptio. l. 3. 5. de cond. caus. da. y l. fratris. 10. l. causas. 16. C. eo. z l. rerum. 25. in fin ff. rer. amot. l. indebiti. 15. de cond. indeb. a l. ob eam. 9. ff. de præs. uerb. b l. 1. 4. c. fin. C. rer. permut. d. l. ob eam. 9. de præscr. uerb. c l. ubi. 40. C. eo.

autem non modò reus, sed etiam quandoq; transigendo actor [a]) ante cognitionem causæ (quæ proposita præscriptis uerbis actione inducitur) esse inferẽdam: idq; si aduersarius uoluerit. Nec enim ipso iure contentus esse cogitur pœna, & ijs quæ à se data sunt, restituns. Nã præscriptis uerbis actioni, quanquam condictio (ut diximus) adiungi & inesse potest alternatiuè [b], & quamuis ab ea liberetur reus, refundendo quod accepit [c]: tamen quia conclusio actionis præscriptis uerbis præcipua est, ut contractus impleatur, & purè sic intentari potest [d] (sicuti pleræq; actiones ciuiles non ad rescindendum, sed ad implendum contractum competunt [e]) ideo inuitus actor non cogitur ab intentione sua actionis, nempe præscriptis uerbis discedere, etiamsi redhibitionẽ & pœnam altera pars offerat. Neq; enim ea oblatio ad implementum, sed ad rescissionem contractus pertinet. Rescissio autem & pœnitentia in contractibus innominatis tantum ei qui dedit, conceditur: non illi qui accepit, & accipiendo se ad implendũ iam obligauit [f]. Quare non obstante tali oblatione, ad implendam contractus fidem agi potest: donec iudex scilicet, per sententiam aliter statuat: atq; ita non ipso iure, sed officio eueniat & consequatur, ut redditis quæ accepta erant, præscriptis uerbis actio tollatur [g]. Cum enim officium iudicis non habeat locum ante litis contestationem [h], non potest diminuere aut officere iuri uolentis agere: id quod ex officio iudicis postea accedere potest. nec repellendus est actor à limine iudicij, quasi reo parato soluere, qui pœnam, & quæ accepta sunt, offert [i]. Hæc enim propriè non petuntur actione præscriptis uerbis, sed impleri contractus fides (ut dixi) petitur. quare nec hac oblatione fatetur intentionem, & offert ueram actionis solutionem reus: & proinde nec inuitus actor cogitur oblata à reo recipere, nec quasi reo uolente satisfacere [k], iure isto agendi uidetur priuandus. Eamq; puto esse causam, cur in constitutione [l] ea uerba, SI ADVERSARIVS HOC MALVERIT, sint addita: scilicet quia ante litem, ad id nisi uolens pertrahi potest. Sed de eiusmodi obicibus fortasse opportunius aliàs commentabimur. Dixi porrò, actionem præscriptis uerbis dari, quando quod conuentum est, non præstatur. Si igitur hoc impletum sit, & tamen dolo alterius alter deceptus inueniatur: nõ quidem dabitur præscriptis uerbis actio (nec enim potest, impleta promissorum fide) sed rãtum de dolo intra præstituta tempora poterit agi [m]. Sed hæ distinctiones hodie minus uidentur obtinere posse, cum ex nudo pacto, atq; ita etiam ex transactione detur actio [n]. Illud quoq; ad effectum transactionis pertinet, quod aiũt in ea pœnitere non licere [o], uelut in reliquis contractibus innominatis [p]: idq; specialiter in transactione, contra horum contractuum naturam, inductum esse uolunt Dd. ut sit aliquis litium finis [q]. Ego uerò nullum, aut perparuum sanè discrimẽ hac in parte subesse arbitror. Nam quod dicitur [r], eum qui litem remisit, quamuis statim pœniteat, instaurare litem non posse, id tralatitium puto esse in omnibus eius generis contractibus innominatis: ut scilicet quamdiu aduersarius aut uult aut potest implere quod promisit, pœnitere nequeat is qui à sua parte impleuit: hoc est, aut remisit, aut dedit aliquid [s]. Nam etsi qui dedit, pœnitere & condicere potest, quamdiu nihil contrà accepit quo obligetur: tamẽ aduersario parato adimplere, obstabit illi conuentionis & pacti exceptio [t]. Quòd si uerò reus conuenta implere nolit, aut non possit: hic non modò in reliquis contractibus innominatis, sed etiam in transactionibus ita agi potest, ut aut impleantur promissa, aut quæ data sunt reddantur, & res tota perinde atq; si transactum non esset, in integrum restituatur [u]. Cæterùm ubi ab utraq; parte contractus rebus impletus est, non modò in transactione, sed & in reliquis contractibus innominatis exclusa est pœnitentia, & uolenti repetere, obstabit contractus exceptio: quæ sola reo datur hoc casu, non etiam eorum quæ dedit (nisi aduersario uolente [x]) repetitio [y]. Et hæc quidem uis est, & effectus transactionum simplicium. Nam Aquiliana (ut dixi) actionem ipso iure tollit, nec ullum pœnitentiæ locum relinquit [z]. In iurata porrò transactione, etiam hoc amplius est, quòd qui contra eam uenit, amissione iuris sui, atq; adeò existimationis, plectatur [a].

8 Affinia maximè transactioni, sunt pactum [b], compromissum [c], contractus Innominati [d], diuisio [e], res iudicata [f]. Contraria: error [g], metus [h], dolus [i], falsitas [k]. Error impedit transactionem, quia consensus deest [l]: metus retractar per in integrum restitutionem, quia edictum rescissorium est [m], prætore non habente ratum, quod metu gestum est. Dolus quia quadantenus in contrahendo permittitur [n], neq; consensus est expers: ideo non rescindit transactionem, sed purgatur aut exceptione, aut replicatione, quãdo prima actio superest [o], aut actione doli illa extincta [p]: nisi dolus in falsi [q] aut calumniæ crimẽ [r] incidat. His enim casibus, ob maleficium improbè commissum, transactio quasi imperfecta, aut per concussionem extorta, retractari officio iudicis debet [s]. Sed an ob læsionem immodicam illa rescindi possit, nõ

a l. si super. 9. C. eo.
b d. l. ob eam 9. de præsc. uerb. l. 4. C. de rer. permut.
c d. l. iuris gentium d. l. 5. & tot. tit. præs. uerb.
d l. 4. C. de rer. per.
d l. fin. C. de rer. permut.
e l. uenditi actio. 6. C. de act. emp.
f gl. in l. si pecuniam. 5. uerb. sed cum liceat. de condic. caus. da.
g d. l. ob eam. 9. uerb. iudicis officio. de præsc. uer.
h l. ædiles. 25. §. item de ædilit. edic.
i l. si debitori. 21. de iud.
k ut in d. l. si debitori.
l d. l. ubi.
m l. 4. l. sub prætextu. 19. C. eod.
n uide š. de pact.
o l. quamuis. 39. C. eo.
p l. 3. l. si pecuniam. 5. cũ simil. de rer. permut.
q l. fin. in fin. C. de fid. instr. l. fratris. 10. C. eo.
r d. l. quamuis.
s d. l. si pecuniam. uersi. cum per te nea steterit, potest dici repetitionẽ cessare. de cond. caus. da.
t uid. š. de pact.
u d. l. fiue. 28. cum similib. C. eo.
x l. ubi. in fin. C. eo.
y l. cum proponas. 17. C. eod.
z l. 4. h. t. l. fiue. cum similib. C. eo.
a l. si quis maior. 41. C. e.
b l. j. h. t.
c gl. ia §. 1. in Auth. ut diff. iud. Ias. post Bart. in rub. h. t. num. 13. & 14. et in l. si causa. 32. C. eo.
d l. fiue. 28. ubi Ias. l. 6. C. eo.
e l. tres fratres. 36. š. tit. 1. l. 2. l. cum proponas. 21. C. eo.
f l. non minorem. 20. C. eod.
g l. sub prætextu. 29. C. eod.
h l. interpositas. 13. C. e.
i l. 4. l. sub prætextu. 17

l. fiue. 28. C. eo. k l. pen. C. eo. l l. si per errorem. de iurisdict. m uide š. tit. de eo quod met. caus. n l. in causæ. 17. §. pen. de minor. o l. fiue 28. h. t. p l. 4. d. l. sub prætextu. q l. pen. C. eod. r l. in famma. 65. de cond. indeb. s uid. in l. pen. C. eo.

modò à minoribus [a], sed etiam maioribus 25. annis, cum ultra dimidiam scilicet partem iu stæ æstimationis, sui iuris læsi probantur [b] c Sanè si non tantum super dubio lius, sed super casu & dubio mortalitatis euentu transactum sit, restitutio non dabitur: quia nec læsio sub est [c]. quantumcunq; enim acceptum sit, tamen potuisset minus accipi, contrario casu eueniente [d]. Verbi gratia: Si fideicommissarius, cui post mortem hæres rogatus est restituere, in præsens modico accepto transigat. Potuit enim nihil accipere, quia potuit ante hæredē mori [e]: eoq; læsus non uidetur, nec remedium l. 2. habet [f]. Sed cum de dubio tantum litis euentu transactum est, an ob læsionem immodicam agi possit, uariè disputatur. Ias. [g] qui diligentissimè eam quæstionem excussisse uisus est, concludit post alios quos nominat, in transactione id genus remedij cessare: eamq; affirmat sententiam esse communem [h]. Sed in nostris curijs, usu seruatur contraria Bart. [i] sententia, tanquam æquior & humanior: ut si quis in certo iure, puta hæreditate diuidenda, probare possit, se transigendo ultra dimidiam partem eius quod consequi potuit, læsum esse, ei remedio d. l. 2. succurratur [k].

DIGEST. LIB. III. DE POSTVLANDO. TIT. I.

CVM res neq; pacto, nec transactione conuenire potest, procedit iudicium, & po 1
stulationes fiunt, ac reus contradicit desiderio & intentioni agentis: & quidem
si fieri potest, ante omnia proponit exceptionem dilatoriam: qua ostendat, ius
agendi actori non competere, uel quia postulare nō potest, uel quòd idoneum
non habet mandatum, uel quia calumniator est, &c. Nam hæc dilatoria exce
ptio, inimò & ante litem contestatam est proponenda: neq; enim postea admittitur, aut au
ditur [a]. Rectè igitur antequam in ipsa iudicia gradus inferatur, instituta est de his omnibus
disputatio: nempe de his qui postulare possunt, & de procuratoribus, atq; id genus alijs,
qui tam suo quàm alieno nomine agere possunt, uel nō possunt. Postulare porrò aliud est, 2
quàm procurare [b]. Nam procurādi uerbum, propriè ad curam alienorum negociorum re
fertur. Postulare autem quisq; dicitur in iudicio, siue suo nomine quid petat, siue alieno [c]. Et
procurare magis priuatum officium [d], postulare publicum denotat. Nam apparet, uerbum
postulandi pro aduocatione usurpari cœptum [e]. Postulare, inquit I.C. est desiderium suum
uel amici sui, hoc est alterius cuius negocium geritur, in iure (hoc est, in iudicio maiore, sci
licet coram Prætore) uel tribunali, apud eum qui iurisdictioni præest, hoc est (ut nunc loqui
mur) apud ordinarium Magistratum (non delegatum) exponere, uel alterius desiderio con
tradicere [f]. Nam & qui contradicit uel excipit, postulat aliquid: quia effectu petit se à postu
latione aduersarij absolui. Quod ad causam efficientem attinet, prætor seu ordinarius Ma 3
gistratus dat petentibus litigatoribus patronos, qui eorum nomine postulent [g], etiam inui
tos [h]. Nam postulare, publicum quodammodo munus est [i]. Ad publica autem munera, etiā
inuiti cōguntur [k]. Neq; tamen cogit Magistratus gratis quem postulare, sed sumptibus pe
tentis [l]. Quòd si tenuiores sint litigatores, quàm ut salarium præbere postulantibus suo no
mine possint: non tamen debent Magistratus pati, causam eorum desertam, sed potius sum
ptum de publico [m], aut saltem ex ærario eleemosynarum communi suppeditare [n]. Nam est
etiam species eleemosynæ, pauperibus præbere patronos [o]. Sed huic rei in plerisq; hodie cu
rijs aliter prouideri solet: cōstitutis nimirum aliquot aduocatis publico salario, qui causas
egenorum agant, & tueantur. Et hæc quidem ita in ciuilibus obtinēt. Nam in criminalibus,
si quis aliquo accusante fuerit custodiæ traditus, & sibijpsi suppeditare in parandis aduoca
tis nequeat, æquius est, eum sumptum ab aduersario, cuius rogatu incarceratus est, præbe
ri: quoniam & ad hunc alimentandi reum, qui sibijpsi sufficere nequit, onus redit [p].

Postulare

a *l. si superstites. C. de dol. mal.*
b *ex l. 2. C. de resc. uend.*
c *l. de fideicommisso. 11. C. eo.*
d *Castrens. in d. l. de fideicommisso.*
e *uide tit. quand. dies lega. l. unic. C. de cad. tollen.*
f *hic est casus l. Lucius. §. fin. ad S. C. Trebel.*
g *in l. si quis cum aliter. de uerb. oblig.*
h *idem decisio. Neapo. 220. nu. 3.*
i *in l. si quis cum aliter. num 5. & in l. 2. C. de rescin. uendit. nu. 7.*
k *Dec. cons. 6. uiso. nu. 4. & consi. 597. nu. 10. Corn. consi. 27. in prin. lib. 4. Schurff. cons. 50. ueritas. num. 16. & 17. cent. 3. & cons. 16. casus. nu. 17. cent. 2. & cons. 97. pro magis clariore. nu. 12. cent 3.*

a *l. ita demū. 13. ubi gl. & Dd. C. de procurat.*
b *§. pen & §. fin. instit. de excep.*
c *l. j. h. t.*
d *uide j. de procur.*
e *l. 2. 3. & t. t. C. de postulan. l. 1. §. 1. h. t.*
f *l. j. in prin. hoc t.*
g *l. j. §. ait prætor. 3. h. t. l. fin. C. de postulan.*
h *l. prouidendam. 7. C. de postulan. gl. in c. 1. §. item ad uerb. perdit. qui s fuit pr. causa benefi. amit. Et hic in l. j. ad uerb. non habebūt. h. tit.*
i *l. 2. in uerb. postulare. de reg. iur.*
k *l. j. in prin. de admin. tut. uide de muneribus, tot. tit.*
l *gl. in d. l. j. ad uerb. non habebit. per l. j. §. in honorarijs. de uarijs et extraor. cogni. pro quo etiam textus in l. 4. §. fin. in uerb. tum sumptib. j. de eden. & in §. si unum. in auth. ut cum de app. cognos. Bart. in l. j. §. diuus. ad S. C. Syllanianum.*
m *gl. & Dd. in d. l. j. ad uerb. non habebūt. hoc tit.*
n *Paris de puteo in tract. syndicatus. ad uer. carcer & carceratus. cap. 4. num. 2 & 3. per l. 2. & l. iudices. C. de episcop. audien.*
o *c. filius. & c. definiuit. 17. q. ult. Bal. in l. præsenti. in fi. C. de his qui ad Eccles. confug.*
p *ut est gl. communiter approbata in l. fin. ad uerb. agnoscere. C. de eroga. milit. anno. lib. 12. per d. §. si unum. in auth. ut cum de appell. cognos. Paris de puteo in d. tract. syndicatus. præalleg. loc. c. 4. per tot.*

4 Postulare omnes possunt, qui non prohibentur[a]. Prohibentur autem postulare quidam edicto, quidam lege, quidam sententia iudicis. Edicto uetantur tres hominum ordines[b]. Primus ordo tam pro se quàm pro alijs postulare prohibetur, in quo sunt minores 17. annis[c]: item surdi, qui iussum Magistratus exaudire non possunt[d]. Secundo ordini tantū pro alijs postulare non licet: ex quo sequitur, ut pro se possit: in quo censentur feminæ, cæci, & insigni quadam turpidine notati[e]. Nam quod ad feminas attinet, remotum est à pudore sexus, eas uirilibus officijs fungi[f]. uirile autē est officium, alienæ causæ patrocinari[g]: atque adeò ciuile, & quodammodo publicum[h]. Officia autem publica & ciuilia, uirorū sunt, non mulierum[i]. Vnde & Telemachus apud poetam, arcet matrem concione, inquiens orationem uiris curæ esse oportere. Et D. Paulus 1. Cor. 14. ait turpe esse mulieribus, in cœtu uerba facere. Quare ne pro liberis quidem matres in iudicio postulare possunt[k], etiamsi aliena negocia extra iudicium rectè exequantur[l]. Hodie autem moribus nostris Sax. nedum pro alio, sed etiā pro se postulare mulier prohibetur: nec habet legitimā personā standi in iudicio, siue agat, siue defendat: unde illi curator seu tutor in litē datur[m]. Cæcus quoq; postulare prohibetur pro alijs: quia (ut inquit I.C.) reuereri Magistratus dignitatem nequit[n]: iudex tamen dari potest[o]. Nam iudicia olim etiam priuatis à prætore mandabantur. Itaque huic nihil obstat quod dicitur[p], cæcos magistratū quidem retinere, sed ad nouum aspirare non posse. Nam aliud olim erat Magistratuum dignitas, aliud iudicandi potestas. Excipit etiam in hoc ordine prætor personas quasdam, insigni turpitudine deformatas: ut damnatos de calumnia publico iudicio[q], damnatos capitali crimine[r], passos muliebria, & eos qui operas ad depugnandum cum bestijs suas elocarunt. Atq; hi quidem Senatusconsulto prohibentur, etiam apud pedaneos iudices postulare[s]. Quod ideo addo: ut intelligatur, hoc edictum tantum ad postulationes quæ fiunt coram ordinarijs superioribus Magistratibus, qui pro tribunali ius dicunt, & apud quos est legis actio, pertinere[t]. Nam si edictū pertinuisset ad iudices pedaneos, nō opus fuisset S.C. Sed cum hoc S C. nunc sit in corpus iuris redactum, sequens est, prohibitionem huius edicti peræquè hodie ualere in iudicibus pedaneis & delegatis, atq; in ordinarijs. Est tamen æquissimum, si tutelam uel curam eiusmodi personæ administrent (sicuti administrare possunt, cum munus sit priuatum[u]) postulare eos pro his quorum curam gerunt, concedi[x]. Tertius ordo à prætore comprehensus edicto, non in totū prohibetur pro alijs postulare, sed tam pro se quàm pro personis duntaxat certis postulare potest: puta pro parente, fratre, sorore, uxore, socero, patrono, patrona, eorumq; liberis, alijsq; de quibus sub titulo, De in ius uocando, dictum est. item pro genero, nuru, uitrico, nouerca, priuigno, priuigna, alijsq; coniunctis fortè ad quartū usq; gradum[y]. item pro personis, quarum tutelam curationemúe gerunt: utpote pro pupillo, furioso, fatuo, &c.[z] Pro alijs autem personis, quæ edicto comprehensæ non sunt, postulare hic ordo prohibetur. In hoc autem ordine prætor posuit omnes omnino non singulari, sed qualibet infamia iuris notatos: exceptis illis qui propter insignem infamiam, in secundo ordine suprà sunt locati[a]. Ex quo intelligi potest, infames tutelam curationemúe alienam gerere posse, cum ex edicto pro pupillis minoribusq; suis ad postulandum admittantur. Et hi quidem tres ordines, edicto prætoris à postulationibus remouentur: & ita remouentur, ut ne uolente quidē aduersario, contra prohibitionē edicti rectè postulent[b]. Nam etsi illæ iudiciorū partes, quæ potissimū ad litigatorē spectāt, pactis eorundē immutari possunt[c]: tamē quæ præcipuè ob dignitatem publicam Magistratus conseruandā instituta sunt, ut est postulationis prohibitio[d], ea ueluti ius publicū[e], non possunt conuētione litigatorū cōuelli[f].

5 Lege quoq; quibusdam postulatio pro alijs interdicta est: ut iudicibus atq; arbitris, in ea causa quā iudicarunt[g]: hæreticis[h], nisi pro se aut coniunctis agant[i]: potentioribus[k], fisco & ciuitatibus[l]: liberto contra patronum[m]: uasallo contra dominum[n]: & alijs deniq; omnibus, qui legitimā personam standi in iudicio non habent[o]. Sed & iudicis quādoq; sententia prohibitionem postulationis facit: ut cum aduocatis aut procuratoribus, ob contumaciam, uel delictum, uel aliā causam postulatione interdicitur, uel ad tempus (puta quinquennium) uel in perpetuum[p]. si tamen tantum apud se Magistratus postulare prohibuerit, coram successore eius nulla obstabit prohibitio: quod aliter est, si indefinitè postulationibus sit interdictum[q]. Ita tamen prohibiti, nequaquam uetantur consilio, scripturis, aut alijs priuatis actionibus, causæ litigatorum extra iudicium inseruire[r]. Sed & qui sententia iudicis relegati sunt, aut alioqui in ciuitate esse prohibentur, aut in curia, quin postulandi ius

a l.mutus.43. de procuratorib.
b l.j.§.1.h.t.
c d.l.j.§.initium.h.t.
d d.l.j.§.initium.
e d.l.j.§.secundo loco.
f l.j.C.quand.mul.tut.off.l.alienam.18.C.de procur.l.2.de reg.iur.
g l.alienā.18.C.de procur. l. non distinguemus,32.§.1. de arbitris.l.neq;.54.de procur. Spec. de procurat. §.1.nu.2.& 3.l.j. in fin.& l.2.de iniur.§.patitur.Inst.eo.tit.
h d.l.2.in uerb.postulare.ubi Decius. nu. 9. de reg.iur.
i d.l.2.de reg.iur. d.l.j.C.quando mul.tut.off.
k l.qui in aliena.33.§.quāquam.de neg gest.
l d.l.qui in aliena.§.quanquam.
m Chili.in pract.c.2.per art.44 & 46. cum seq.lib.1.
n d.l.j.§.cæcum.
o l.cæcus.6.de iudicijs.
p in d.l.j.h.t.
q d.l.1.§.2.cum sequen.
r d.l.j.§.remouet.5.
s d.l.j.§.remouet.5.uers.sic.item.
t l.4.§ hoc autem iudicium.de damn. infect.
u Bart.in l.cui comm.3.h.t.uide j.de tut.
x d.l.j.§.final.in fin.d.l.puto.6.h.t.
y gl.in l.4.de testibus. gl. & Dd. in l.fin.e.x.cod.gl.& Bart.in l.sed & hæ.de procur.
z d.l.j.§.fin.cum ll.seqq.h.t.
a d.l.j.§.fin.
b l.quos prohibet.7.h.t.
c uide Dd. in l.2.§.sed quia ueremur. C.de iur.ob cal.e.tuis.de testib.l.si cōuenerint. de re iudic.cum simi.etc.
d l.1.§.2.& 3.hoc tit.in uerb.insignia magistratus reuocari,&c.l.7.8.9.de iurisd.
e l.j.§.huius studij.de iustit.& iur.l.si quis.8.cum ll.seqq.de iurisd.
f l.ius publicum.de pactis.
g l.quisquis.6.C.eo.
h l.fin.C.eo.
i c.1.& c.fin.de postul.
k l.unic.C ne potentiores.
l l.3.& tot.tit.C.ne fiscus uel respub.
m l.2.C.eo.
n c.1.§.item si delator.ubi gl.ad uerb.perdit.quæ fuit pr.caus.ben.amitt.
o uide titul.C.qui leg.personam stan.in iudic.
p l.moris.9.de pœnis.l.5.& 6.h.t.
q l.puto.6.h.t.l.j.C.eo.
r Bart.in l.j.§.t.nu.1.& 2.h.t.Decius in l.2.nu.9 cum seqq.de reg.iur.

nullum habeant, dubitari non poteſt[a]. In admittendis autem poſtulatoribus, erit iudicis
prouidere, ne peritiſsimi quiq; aduocati ab una ſtent parte omnes: ſed ut æqualiter utrinq;
diſtribuantur, ne alterutra cauſa inopia boni patrocinij damnum faciat[b]. Forma autẽ pro 6
ponẽdę poſtulationis, certa dari nequit, cum pro uarietate cauſæ ſit uaria: quanquam mo-
dus exercendæ aduocationis, utcunq; alibi deſcribatur[c]. Finis huius edicti eſt, ut reue- 7
rentia & dignitas Magiſtratus conſeruetur: cui quodammodo ignominioſum eſt, ſi turpes
& improbi ſycophantæ atq; Phormiones, coram eo impudenter altercentur[d]. Effectus au
tem prohibitionis eſt, quòd qui contra eam poſtulat, non modò repellatur à poſtulando,
ſed etiam pœna mulctetur arbitraria[e]. Nam quotieſcunq; lex aliquid prohibet, nec adijcit
certam pœnam quæ contrauenienti irrogetur: toties pœna arbitrio iudicis commiſſa intel
ligitur[f]. Illud etiam ad effectum pertinet, quòd quandiu quis idoneum aduocatum nõ ha-
bet, aut habere poteſt, tamdiu propter contumaciã damnari nequeat[g]. Non tamen hæc
exceptio eò prodeſt, ut negocia antea propter contumaciam definita retractetur. Imputet
enim ſibi, qui à tali definitione non appellauit[h].

a l. Imperator. 8. hoc. tit.
b l. prouidendũ. 7. C. eo.
c in l. quiſquis. 6. C. eo. & latè à Speculatore in tit. de aduoca.
d l. j. §. ſecundo loco. cũ ſeq. h. t.
e l. j. §. aduerſarius. h. t.
f gl. & Dd. in l. 3. C. de ſacroſ. Eccleſ.
g c. 1. ut lite nõ conteſta. ubi gl. ad uerb. aduocati.
h L. 1. l. 4. C. eo.

DE HIS QVI NOTANTVR INFAMIA, &c. Titul. II.

1 Quid ſit exiſtimatio, fama, infamia.
2 Quotuplex ſit: de infamia iuris & facti, eiusq; gradibus.
3 De cauſa efficiente: & à quibus infamia irrogari poſſit, uel non.
4 De cauſa προκαταρκτικῇ: & utrum quis ex ſolo dolo infametur, an etiam ex culpa.
5 Quinam edicto, lege, &c. & ex qua cauſa notentur.
6 Forma: & quot modis infamia irrogetur.
7 Forma probandi infamiam.
8 Effectus: & an infamia ſit perpetua.
9 Contraria: & quot modis euitari infamia poſſit.

SEd quia diximus, poſtulare eos non poſſe qui infames ſunt: commodum eſt, de his
qui notantur infamia, aliquid ſigillatim exponere.
Exiſtimatio (ut ait Calliſtratus[a]) eſt dignitatis illæſæ ſtatus, legibus & moribus com- 1
probatus. quí autoritate legum ex delicto aliquo aut conſumitur, aut minuitur. Conſu-
mitũ per maximã capitis deminutionẽ, cum amiſſa libertate totus ſtatus perit: minuitur ue-
rò, cùm durante ſtatu, aliqua labes & macula iuris, exiſtimationi inuritur. Exiſtimatio aũt
hæc à noſtris[b] fama quoq; appellatur, ſeu opinio, quæ de cuiuſq; moribus habetur. Porrò
fama dupliciter accipit̃, teſte Baldo[c]. primùm, prout eſt hominis in ſeipſo: ſecundò, prout
eſt de homine apud alios, & ut in uulgus ſpargitur. Sed in hoc titulo utrumq; ſignificatum
complectimur, & agimus de fama infamiaúe, tam prout eſt in unoquoq;, quàm prout ſe-
cundum ius de unoquoq; apud alios eſſe debet. A fama autem compoſitum eſt contrariæ
ſignificationis infamia: quo uocabulo Iuriſconſulti pro ignominia utuntur[d]. Particula e-
nim In, in compoſitione ſolet eſſe priuatiua ſeu aduerſatiua: ut in dictionibus indoctus, in-
firmus, infectum, & ſi quæ ſunt ſimilia[e]. Eoq; uocabulo etiã Cic. compluries eſt uſus. ut lib.
2. De finibus: An eſt aliquid per ſeipſum flagitioſum, etiamſi nulla comitetur infamia? In-
famia itaq; bonæ famæ opponitur: nec aliud ſignificat, quàm labem, imminutionem, no-
tam, & detrimentum famæ[f]. Hanc ita definit Bartolus[g], ut ſit læſæ dignitatis ſtatus, legibus
& moribus improbatus. Breuius Accurſ. ut ſit famæ imminutio, nota, ſiue priuatio[h]. Infa- 2
miam porrò Doctores duplicem faciunt[i]. Aliam enim ponunt infamiam iuris, de qua pro
priè hîc agitur, quam uidelicet lex ob turpe aliquod commiſſum, nocenti irrogat: aliam au
tem infamiam facti, quæ non ipſo iure, & ex legibus diminutionem exiſtimationis affert,
ſed ſolummodo famam cuiuſquam apud bonos & honeſtos uiros grauat[k]. Porrò infa-
miam facti, rurſum triplicem conſtituit Baldus: aliam quæ ortum à uulgo habet, & incerto
autore: aliam quæ à iudice aut patre, aut uiro quopiam honeſto, per increpationem ali-
quam ignominioſam infertur[l]: tertiam, quæ oritur à ſectæ diuerſitate, puta propter hære-
ſin[m]. Sed & gradus huius infamiæ diuerſos, idem Bald. conſtituit. Vult enim, & rectẽ uult,
aliam facti infamiam, alia eſſe grauiorem aut leuiorem, prout eſt grauis aut leuis cauſa, ex
qua ortum habet[n]. Quin & in iuris infamia gradus eſſe, & aliam alia pro diuerſitate cauſæ
cenſeri grauiorem, ex ſuperiore edicto, quod famoſos partim in ſecundo, partim in tertio
ordine locat, atq; alijs compluribus locis[o], intelligi poteſt.
Quod ad cauſam efficientem attinet, ſciendum eſt, infamiam irrogari aut edicto[p], lege, 3
Sena-

a l. penult. §. 1. de uar. et extra. cog.
b gl. Bal. & Dd. in l. j. C. eo.
c in d. l. j. & in l. j. nu. 5. C. de ſum. Trinit & in c. 1. nu. 2. an teſtes remoueri, &c. in uſib. feudo.
d l. j. in princ h. t. l. pen. §. pen. de uar. & extra or. cognitio.
e Dd. in l. fi. §. ille caſus. ubi Bartol. nu. 2. Iaſ. nu. 12. cum ſeqq. de lib. & poſthum.
f gl. in d. l. 1 C. eo.
g in l. 1. nu. 1. h. t. per d. l. pen. §. pen. de uar. & extraor. cognit.
h in l. j. C. eod.
i gl. & Bart. & Dd. in l. j. h. t. & in rub. C. eo. gl. Land. lib. 1. art. 51.
k l. ob hæc uerba. 20. h. t. l. ea quæ. 13. l. uerbum. 17. l. interlocutio. 19. C. eo. l. 2. de obſeq. à liber. & libert. præſtan.
l d. l. interlocutio. 19. l. uerbum. 17. C. eo.
m Bal. in l. j. nu. 5. per illum tex. C. de ſumma Trin. & in d. c. 1. an teſtes remoueri. in uſib. feudo.
n Bald. in d. c. 1.
o l. ob carmen. 21. de teſtib. l. is cui. 18. §. 1. de teſtam.
p l. 1. & 2. h. t.

Senatusconsulto, plebiscito [a], decreto principis [b], aut per sententiam iudicis [c], non etiam per sententiam arbitri [d]. nam famæ causa, capitali æquiparatur [e]. Vt igitur de uita & capite priuatim statui nequit [f]: ita nec compromisso (quod est priuata quædam conuentio) existimatio cuiusquam imminui potest [g].

4 Causa προκαταρκτική, propter quam infamia imponitur, est dolus, uel simile crimen quod in dolum incidit: ut perfidia, stellionatus, impostura, periurium, &c [h]. Dolum autem appellamus maliciosam scientiam, qua uel simulatur falsum, uel dissimulatur uerũ, alterius fraudandi causa [i]. Vbi igitur dolus eiusmodi abest, non erit locus infamiæ. unde delictum ex lata culpa commissum, non lædit existimationem [k]: ut nec illud, quod ex supina ignorantia admissum est [l], aut crasso aliquo errore [m]. Quælibet enim, etiam iniusta causa excusat à dolo [n], & consequenter etiam, ab infamia: iuxta regulam, Remota causa, remouetur effectus [o]. Distinguunt tamen quidam aliter, scilicet ut in his quæ lex ipso iure notat, etiam latam culpam sequatur infamia, in alijs nequaquam [p]. quod mihi absq; uera ratione dici uidetur: nisi scilicet lex aut statutum disertis uerbis culpam quoq; notet. Porrò quod ob dolum indistinctè damnato maculam inuri diximus, id ita uerum est, quando quis ob propriam fraudem damnatur, non etiam cum ob alienam: puta si tutorio aut procuratorio nomine conuentus, de alieno dolo condemnetur [q]. Nam delicta suos tenere debent autores [r]. quanquã hoc casu neq; reum principalem, nec procuratorem notari uolunt: non procuratorẽ, quia alieno nomine damnatus est: non reum principalem, quia per sententiam damnatus non ipse, sed procurator est [s]. Causa instrumentalis, qua iudex infamiam irrogare solet, uaria est. Nec enim modò disertis uerbis infamiam irrogat, sed quandoq; etiam facto: puta motione ab ordine, fustigatione, turpi aliqua præclusione (ut cum stelliones in publico deridendi, infamiæ causa uulgo proponuntur) & modis similibus: quæ tamen genera pœnarum non infamant per sese, sed ex causa propter quam talibus iudex utendum putauit [t].

5 His ita expeditis, tempus est recensere eos qui aut edicto, aut lege, aut sentẽtia iudicis notantur. Edicto autem notatur miles, ab exercitu ignominiæ causa missus [u]. Rectè autẽ additur, ignominiæ causa. Nam est missio quædam honesta, siue plena, quæ ueteranis conceditur [x]: quædam item causaria [y], quæ fit ob causam iustam, puta ualetudinẽ, &c [z]. Secundo loco notat prætor eos, qui in scenam aut arenam prodeunt, quæstus faciendi causa: quę ars Græcis & Romanis, semper pro turpi est habita [a]. Tertiò, qui lenociniũ faciunt [b]. Quid autem sit lenocinium facere, alibi exponitur [c]. Idemq; ex lege siue S. C. hodie dicendũ est, in omnibus qui corpore suo quæstum faciunt, aut turpẽ notoriè publiceq; degunt uitam [d]. Distinguunt tamen quidam hac in parte inter mares & feminas: ut feminæ quidem ipso iure turpes sint, prostrata pudicitia [e]: mares non item, nisi sint damnati per sententiam de adulterio, stupro, aut similibus turpibus delictis [f]. Quartò, calumniæ aut præuaricationis nomine in publico iudicio commissæ damnatus, edicto notatur [g]: idq; ex iusta talionis lege. nam omnia iudicia publica infamant [h]. Par igitur est, ut qui alteri publico iudicio infamiam inurere per calumniam uoluit, eandem ipse maculam sustineat [i]. Quintò, notantur furti, iniuriarum, ui bonorum raptorum, de dolo malo damnati [k]. Nam in omnibus his iudicijs, de dolo quæritur: doli autem actio seu condemnatio infamat [l]. Furti autem damnatus notatur, si ex actione furti damnetur, non etiam si ex cõdictione furtiua. Nam in hac non de dolo quæritur, sed de restitutione rei [m]. Ideo condictiones non infamant ipso iure, sed tantum de facto [n]. Eâdem in causa est damnatus iniuriarum [o]: idq; ex simili talionis lege. Nam iniuria, est ignominia, animo contumeliæ alicui apposita [p]. Aequum igitur est, ut qui alteri ignominiam intulit, eandem ipse incurrat. De ui quoq; bonorum raptorũ damnatus, meritò infamis est: quia in illo iudicio de dolo quæritur, & est actio similis furti [q]. Secus tamen est in actione quod metus causa, quæ non infamat [r]: cum sit rei persecutoria sua

a l.j.§.ait prætor.7.h.t.l.si quis maior.42.C.de transact.
b l.2.h.t.d.l.si quis maior.
c l.furti.6.l.quid ergo.13.h.t.
d l.quid ergo.13.§.ex compromisso.h.t.
e l.iusta.de manu.uind.Ias.in l.in actionib.6.nu.24.de in lit.iuran.l.si in duab.nu.105.ubi Dec. & Cag.de reg.iur.
f l.liber homo.14.ad l.Aquil.cũ similib.Dd.contra gl.in l.interdũ.5.de fur.in l.pen.C.de condic.ob turp.caus.Hypp in l.nu.2.& 3.de sicar.& in prac.cũ §.expedita.nu.55.& singul.164.nemo debet.Dd.in l.fin.C.de transact.
g l.non distinguemus.37.§.Iulianus.ubi Bal.de recep.arbitr.
h l.furti.6.§.fin.l.quid ergo.13.§.fin.h.t.
i l.genero.8.h.t.uide l.j.de dol.mal.et j.eod.tit.
k §.fin.instit.de suspect.tutorib.glo.in l.fin.C.eod.tit.
l d.l.genero.8.h.t.
m d.l.furti.6.§.fin.h.t.
n gl.circa fin.in l.unic.ubi Dd.si quis ius dicen.per l.itaq;.de liberal.causa.cum similib.
o c.cum cessante.de appell.uide latè Tiraquel.in trac.regul.cessante causa,&c.
p Ias.in l.in actionibus.nu.24.de in lit.iurã.dicens hanc esse cõmunẽ gl.Ang.& Fab.in §.suspectus.Inst.de susp.tut.per l.11.§.notatur.h.t.
q l.furti.6.§.1.cũ seqq.h.t.
r l.sancimus.C.de pœnis.l.20.& 26.de pœn.
s uid.j.circa finem.Dd. in d.l.furti.6.§.1.
t l.ifius.22.h.t.l.ad tempus.6.C.eo.l.capitalem.28.§.1.ubi gl.ad uerb.ad tempus.ff.de pœnis.
u l.1.& 2.h.t.
x l.fin.C.de his qui non implet.stipend.lib.10.l.si solennibus.C.de fid.inst.
y l.2.& l.3.C.de his qui non impl.stipend.lib.10.
z d.l.2.§.ignominiæ.h.t.l.semel.6.C.de re militari.lib.12.
a l.2.l.4.h.t.10.1.in auth.ut scenicæ mulieres.
b d.l.1.& 4.
c in l.palam.43.de rit.nupt.uid.Ang.in trac.mal.uerb.che hai adulterato.
d arg.l.pe.à contra.sensu.h.t.l.quæ ad.29.in uerb.utilitate.C.ad l.Iul.de adulte.ubi Bart.l.3.§.lege.de testi.l.testium.14.C.de testib.Canon.in c.antepenul.de testib.Bald.in auth.si testib.C.de testib.& in c.1.An rem.deb.test.in usib.feud.
e per l.palam.§.fin.cum ll.seqq.de rit.nuptia.
f gl.sing.in l.etsi crimine C.de adulter.Et latè Romanus in singularib.singula.antepen.cum ibi allegatis.
g l.j.l.4.§.calumniator.h.t.
h l.infamẽ.7.de pub.iud.
i l.fin.C.de calum.
k d.l.4.§.fin.l.furti.6.h.t.
l d.l.j.in fin.cum ll.seqq.j.de dolo malo.
m uid.j.de condic.fur.l.cessatum.de actio.
n l.cessat.24.de actio.l.j.§.item aduersus patronum.ff.unde ui.l.si furti.8.in fin.C.eo.
o l.decuriones.5.C.eo.l.si non conuicij.C.de iniur.
p l.j.§.iniuriam.de iniur.
q in pr.Inst.de act.ui bonor.rap.
r gl.& Dd.in l.si cum except.21.§.cum qui.ad uerb.tenetur,quod metus causa,&c.ubi uide.

sua natura,quamuis in quadruplũ ex contumacia rei, crescere posit. Doli quoq; iudicium famosum esse,dubium non est[a]:id quod paulo pòst plenius edocebitur. Rectè autem additur in edicto, damnatum infamem esse. Nam pendente iudicio, aut suspenso per appellationem[b], infamia necdum locum habet: quia de delicto adhuc certò nõ constat[c]. Rectè autem additur, suo nomine. Nam si quis alieno nomine damnatus fuerit,ut tutor, curator, hæres, &c. huic iniquum esset (prout antè dictum fuit) alieni doli ignominiam inuri[d]. Notatur etiam edicto, qui in delictorum priuatorum actionibus, puta furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo malo, suo nomine, non procuratorio pactus est[e]: quia fateri crimen uidetur, qui pacifcitur[f]. Confessus autem pro iudicato est[g]. Pactũ porrò accipimus,si precio pactus sit: non etiam si precibus aut interuentu amicorum reus impetrauerit, ut actione desistatur[h]. Nam alioqui, ut inquit I.C. nullus erit ueniæ nec precibus locus, si hos infamia notari dicamus[i]. Etenim qui dato precio paciscitur, aliquid facit, & quodammodo emit redemptionem iudicij: idq; cum suo incommodo, quia dat precium. Cum autem nemo præsumatur iactare suum[k], non præsumitur sine causa, sed ex conscientia delicti, precium dedisse. At hæc ratio cessat, ubi precium non interuenit: quia reus neq; dat quidpiam, neq; facit, unde præsumptio confessionis eliciatur: sed tantum acceptat remissionem litis. Acceptatio autẽ nulli fraudi esse debet: quia beneficijs adiuuari nos, non etiam decipi oportet[l]. Et ut est apud Plautum in Pseudolo: Nullum est periculum stipulari sibi, & oblatum ab altero acceptare. Qui iussu prætoris paciscitur (sicuti quandoq; ob quietem publicam, aut ad euitandum maius malum, trãsigere litigatores coguntur[m]) extra infamiam est[n]. Nam iussum iudicis, quod semper iustum esse præsumitur[o], reum in pœnis excusat[p]: nec confiteri uidetur, qui parére habet necesse: & proinde nec in dolo esse, neq; in infamia hærere meritò iudicatur[q]. Sed & hæres paciscens extra notam est: cùm quia alieno nomine, seu super alieno crimine paciscitur, tum quoniam lis cum eo non fuit contestata[r]. Requirit igitur litis contestationem I. C. ad hoc, ut quis ex pacto infamia notetur: idq; notandum est, & ad conciliationem multarum legum ualet. Nam ante litem contestatam, de furto & similib. posse transigi, multa iura ostendunt[s]. Nec ratio aliter dici patitur: quia ante litem contestatam res non pertinet ad officium iudicis[t], sed est planè extraiudicialis. Quare si hoc nomine transigatur, non debet reus haberi pro confesso: quia ne uera quidem confessio extraiudicialis, nedum præsumpta ad probationem aut damnationem sufficit[u]. Et malè profectò ex hoc titulo[x] aliud colligitur. Nec enim dicit I. C. super crimine furti aut iniuriarum transigi non posse: nam id alibi, & quidẽ ex lege xij. Tab. permittitur[y]: sed ait, super actione doli, aut simili, depectum infamia notari. Atqui actio nõ est nec intelligitur instituta, ante litem contestatam[z]. Non etiam procedit quod dictum est, depectum infamia notari, si exprimatur in pactione causa aliqua, quæ præsumptionem confessionis excludat: ut quotidie fit, cum in transigendo declarat reus, se non conscientia alicuius delicti, sed ad redimendam (sic enim loquũtur) uexam, trãsigere & pacisci[a]. Ex quo & illud in foro receptum, ut reus pœnam aut iure debitam, aut actione expressam, ante sententiam offerens, infamiam effugiat: si quidem protestetur se offerre, nõ conscientia intentati criminis, sed ad molestias litis euitãdas: ut uerbi gratia, cum in actione iniuriarum, 30. solidos statuto Saxonico debitos reus offert. liberatur enim ab infamia, quamuis sumptus litis actori refundere cogatur[b]. Illud autem superuacuum est admonere, eum qui ab his actionibus absoluitur, siue sententia, siue iureiurando, infamia non notari[c]. His porrò iudicijs pœnalibus, consimilia quædam sunt, ex contractu quidem orta, sed quæ tamen labẽ existimationis damnato inferunt, propterea quòd in his de fide rupta agatur: ut sunt actio mandati, pro socio, tutelæ, & depositi[d]. Quod de directis actionibus accipiendum est, non de contrarijs. nã in his non de fide rupta, sed de impensis agitur[e]. Quòd si & in his de perfidia quæratur, damnatum sequetur infamia[f], eadem ratione: quia scilicet de fide rupta actum est[g]. Est enim grauius crimen, fidem fallere illi qui fidem amici in contrahendo secutus est, quàm in simplici hærere dolo: ut & Cicero in Oratione pro Roscio Amerino disputat. Non igitur qualibet actio, præsertim ex contractu orta, famosa est, quamuis in ea de dolo quæratur: sed tantum illæ infamant, in quibus de fide alteri rupta agitur. Nam, exempli gratia, actio quod metus causa, legis Aquiliæ[h], rerum amotarum, cõdictio furtiua, & similes non infamant, quamuis in his saltem tacitè & dissimulanter de dolo quæratur[i]. Sic in em-

a nid.[illegible]. ad tit. de dolo malo.
b l. qui cum. 14. §. fin. de bon liber.
c d. l. furti. 6. h. t.
d d. l. furti. 6. §. t. l. quid ergo. 13. h. t. ex ratione l. sancimus. 22. C. de pœn. cum simil.
e d. l. j. in uerb. pactus. l. 4. 5. h. t.
f l. quoniam. 5. h. t. l. fin. de præuaric. l. 4. de iure fisci.
g l. 1. de confeß.
h l. nõ dãnatos. 18. C. eo.
i d. l. furti. §. pactus. 2. l. j. §. r. de calumniat.
k l. cum de indebito. 25. §. qui enim. circa fin. de probat.
l l. si ut certo. 5. §. fin. commoda.
m Bart. in d. l. furti. §. qui iussu. nu. 2. & 3. h. t.
n d. l. furti. §. pactum. uers. qui iussu.
o Dyn. in c. quod quis. 23. nu. 7. de reg. iur. per l. seruo. §. cum prætor. ad Trebell. l. fi. Ne quid in loc. pub.
p c. quod quis. 23. de reg. iur. l. non uidẽtur. 127. §. qui iussu. de reg. iur.
q l. non uidetur. 127. §. qui iussu. de reg. iur.
r l. seruum. t 4. h. t.
s l. post decisionem. 13. C. de furt. l. interdict. 28. §. pen. eo. t. l. quodam. §. 1 de pact.
t l. ædiles. 25. §. item. de ædilit. edict.
u l. electio. 26. § pen. de noxal. act. gl. pe. in l. 4. de interroga. act. Ias. & Dd. in l. admonẽdi. de iureiur. & in l. certum. §. antepe. de confeß.
x l. j. l. 4. § fin. cum ll. seqq. h. t.
y l. si unus. 28. §. si depositi. cum seq. l. si tibi. §. quædam. de pact. ubi dixi.
z l. amplius. t 5. rem rat. haberi.
a Bal. in l. nõ damnatos. 18. C. ex quibus causis infa. per l. serui. 25. C. de adult. Ias. post alios, in l. trãsig. C. de transact. b Panor. in c. cum te. circa fi. de senten. et re iud. Bart. in l. infamẽ. in fin. de publ. iud. Chilian. in pract. cap. 58. circa fin. num. 5. c l. non damnatos. 18. C. eo. d d. l. furti. §. fin. l. fin. C. eo. §. pen. Instit. de pœna temerè litigantium. e d. l. furti. 6. §. fin. f d. l. furti. 6. §. mandati. 3. h. t. g d. l. furti. 6. §. fin. h uide tamen de actionibus quæ ex inficiatione duplantur, an recipiant pactum. Paulus lib. 1. tit. t 9. & ibi Cuiac. i gl. in l. j. ad uerb. qui eam. hoc tit. cum ibi allegatis.

in empti, locati, alijsq; iudicijs similibus, etsi de dolo sæpe tractetur, non tamen damnatum infamia consequitur. Etsi antem sententia in his iudicijs fidei ruptæ ciuilibus, de quibus dictum est, existimationem lædit, tamen non etiam transactio, sicuti in superioribus [a]: quoniam, ut inquit I.C.[b] ex his non tam est turpis pactio, quàm ex superioribus. Verior porrò ratio est, quam ostendit Iustinianus [c], quia in his transactio super contracto fit principaliter. Atqui de contractibus pacisci licet, & transigere impunè, quamuis per consequentiā delictum remittatur [d]. Sed de his satis: iam ad alias causas unde labes sequitur, progrediamur. Mortuo marito, aut etiam, quantum arbitror, dissolutis per facinus, puta adulteriū mariti, nuptijs [e], uidua intra annum luctus nubens, si quidem sui iuris sit, & is qui scienter cum eo cōtrahit, quāuis miles sit [f], dedecus incurrunt. Sin autem alieni iuris mulier existat, notatur pater uel auus, cuius iussu matrimonium contractum est. Nam licet decreto amplifs. ordinis, hoc est Senatus, luctus diminutus est, & tristior habitus, cæteraq; hoc genus insignia (etenim olim qui lugebat, abstinere à conuiuijs, ornamentis, puta auro, annulis, monilibus, & alba ueste purpuràue, ac aliam uestem induere debebat [g]) mulieribus remittuntur: tamen intra tempus quo elugere maritum moris est, matrimonium contrahere non permittitur [h]: & contra edictum ac S.C. contrahens, notatur ipso iure citra sententiam [i], quasi flagitiū turpe perpetrarit. quod propter turbationem sanguinis, inductum esse constat [k], ne stirpes & familiæ confundantur, si statim à morte primi mariti, ad secundas nuptias mulier properet: nato enim intra annum filio, incertum fieret, utrius esset mariti partus, an demortui, an uerò secundò superinducti. Idq; intelligi potest ex eo, quòd neq; maribus hoc tempus præstitutum est [l], & mulier quam aut certò constat esse grauidam ex priore marito, aut quæ peperit intra annū, impunè nubit: quodq; mariti hac lege nō teneantur, neq; sponsi, nec sponsæ [m]. Et hæc quidē iure ciuili obtinent, nisi mulier potestatē nubendi à principe [n] impetrarit. Iure uerò Canonico, quod hodie sequimur, hac in parte mulier impunè nubit [o], etiā intra annum luctus. Notatur etiam edicto, qui binas nuptias eodem tempore habet constitutas [p]: quanquā & adulterij teneatur [q]. Eademq; est sponsaliorū, quod ad hoc edictū attinet, non etiā quoad pœnam adulterij [r], causa: ut scilicet bina sponsalia eodē tempore celebrās, plectatur. Nam sunt quoddā uelut matrimonium sponsalia [s]: & fidē frangit priori, qui cum altera sponsalia contrahit. Vbi autem de fide rupta agitur, ibi sequitur infamia [t]. Qua in re, eadem est causa maris & feminæ [u]: item patris, cuius iussu bina sponsalia contrahuntur [x]. Incurrit & in edictū mulier, quæ uentris nomine per calumniam in possessionem bonorū defuncti mariti missa est [y]. Et hi quidem edicto, existimationis iactura plectuntur. Lege autē & S.C. notantur expilatores hæreditatum [z], & sepulchrorū uiolatores [a]: item exercentes improbum fœnus, uidelicet usuras centesimas, aut usuras usurarū [b]: periuri [c], & in publico lenocinio aut stupro turpem uitam uiuentes [d]: aut mulier, in adulterio deprehensa [e]. quanquam & simpliciter amissa pudicitia, feminā amittere existimationē ac dignitatem omnē, puta nobilitatem, quidam uelint: quod dicere, durum est [f]. item qui appellando conuiciū iudici facit [g], temerèue appellat [h]: & iudex, qui pœnam aut grauiorem aut mitiorem ordinaria, citra causam imponit [i], aut munera ob iudicandum accipit [k]: qui pupillam aut adultam, cuius curam gerit, uxorem sibi uel filio ducit [l]: qui incestas prohibitasq; nuptias contrahit [m]: qui contra iuratam transactionem uenit [n]: qui se in curationē uxoris bonorūq; eius ingerit, neq; excusatione utitur [o]: qui detrectatores publicorum munerum functionē subterfugientes occultant [p]: item notarius, qui prohibitam alienationem, contractumq; legibus uetitum, conscripsit [q]: quæ omnia [r] persequi, huius nunc non est instituti. Ob id tamē solum, quòd quis uincula aut carcerem passus est, infamiæ detrimentū non patitur [s]. Idēq; est, si quis aut torturam aut fustigationem sit perpessus. non enim cruciatus, sed causa facit infamem [t]. Debitores quoq; qui bonis cedunt, aut qui creditores effugiunt, infames non sunt ipso iure [u]. Nam bonis cedere, etiam boni, calamitate infortunij circumuenti quandoq;

a l.fin.C eo.
b in l.in actionib. 7.h.t.
c in §. pen. inst. de pœn. temere litig.
d l si unus. 28. §. illud. de pact.
e l.consensu. 9.uerb. nubendi post annum. C. de repud. l.ij. C.de secund.nupt.
f l.decreto.15.C. eod.
g Paulus Senten lib. 1. cap.21.de sepul.
h l.decreto. 25.C eod.
i l. j. l. liberorum.11. h.t.d.l. decreto. 15. C. eod.
k d. l. liberorum. 11. h.t.
l l.uxores. 9.h.t l.cōsensu.9.in uerb. uxorēq; si uelit statim ducere. C.de repud.
m d.l.liberorū.cum multis seqq.l. uxores. 9. h.t.
n l.solet.10 h.t.
o Innocentius & Dd. in c.pen. & c. fin. de secund.nupt. quos sequitur gl. in d.l.liberorū. ad uerb.collocare, ubi etiā Bartolus.nu.2. h.t gl.Bald.et alij, in l. j. C.de secund.nupt.
p l.j.in fi.h.t.
q l.cum qui duas.18.C. de adul.
r uid gl.in d. l. eum qui duas. Ord. Imp. cap. 121. Angel. in tract. mal. che bei adulterato.nu.15.Alex.consil. 165. uisit. uol. 7. l.si uxor.9.de adulter.
s l.si uxor.13.§.1. de adulter. l si sponsa. de iur.dot. l. lex Iulia. de fund.dot.
t l.furti.6.§.fin.h.t.
u l.quid ergo.13.§.2.in fin.h.t.
x d.l.quid ergo.13.§.1.
y l.notatur.15.cum ll. seqq h t.
z l.si tc.13.C. eo.
a l.j.de sep.uiol.
b l.improbum.20.C.

eod. c l.si quis maior. 42. ubi Dd. C. de transact. qua de re plura Bald. in l.j. num. 5. C. de summ. Trinit. d d.l.palàm.43.de rit.nupt. e d.l.palam.§.fin. f Bald.in l.cum in antiquioribus. 8. quæst. C.de iur.delib. per l.si qua illustris. C.ad S.C.Orficia. Dyn.in c.infamibus. de reg.iur. per l.Cassius. de senat. l. imperialis.23.C. de nupt. g l.iudici. 42. de iniur. h l.6.§.ne temerè. l. à precoß. 19.C. de appell.l.5. quor.appell. i l.seruos.in fin.C. de ui pub. Tiraq.in trac.de pœna. in princ.num 12. k l. iudices. C. de dig.lib.12 Bald.in l solent.§ cum uerò.de off.procon & legat. l l.amplißimi. 4.l.licet.17.C.de excusat.tut. m l.qui contra.C.de incest.nupt. Angel.in §.si aduersus.instit. de nupt. n l.si quis maior. 42.C. de transact. o l.licet.17.C.de excusat.tutor. p l.ex omnibus.31.C.de decur.lib.10. q c.1.§.callidis. de prohib feud.alien.per Frid.in usib.feud. r uide alios casus in l.unic. C.ne poten l.unic.C.de senatus.l.1.C.de stat. l.1.in fin.C.de sum.Trinit.l.si quenquā.29.C.de episc.l.8.C.de hær.l.2.C.de legib.l.7.& 8.C.de off. rec. pro. &c. s l.j C.eod. uide Alc.in l.morbus.109. de uerb.fig. t d.l.ictus.22.h.t.l.nullam.14. C.eod. u l. debitores.12.C.eod.

doq; coguntur. Quare hæc causa nõ simpliciter turpis est [a]. Increpiti à patre, uel à iudice, uel
ab alio, qui ius admonendi habet, non notantur infamia, quamuis contumeliosis sint uer-
bis onerati: quia ea res non damnationis, sed castigationis & admonitionis priuatę specič
habet [b]. Testes quoq; quorum fides & testimonia in iudicio reprobãtur, infames nõ sunt [c]:
quia sententia non in testes fertur, sed super causa principali. Neq; uerò etiam continuò fal
si reus est, cuius testimonium reprobatur. potest enim ob aliam causam reijci: puta quia
non iuratus dixit, quòd non idoneam causam dicit reddidit, &c [d]. Et hæc quidě de his qui
notantur infamia aut edicto, aut S. C. aut lege: tam de forma & modo irrogandæ proban-
dæq; infamiæ, nonnulla subijciamus.
Infamia porrò, ut ex superioribus intelligi potest, tribus modis irrogatur [e]: uidelicet aut 6
ipso iure, aut per sententiam, aut genere pœnæ. Ipso iure: ut cum lex commissum aliquod,
statim infamia dignum censet, sententia non expectata [f]: ut usuuenit in his qui intra tem-
pus luctus, aut alioqui bina sponsalia, binasúe nuptias contrahunt [g]. Non tamě quodlibet
commissum statim famæ nocet: imò ne publica quidě crimina infamě infamia iuris [h] fa-
ciunt reum, nisi sententia sit damnatus [i]. Ipso igitur facto tunc infamia incurritur, aut cum
tale quid notoriè commissum est, quod lex nõ alia pœna quàm infamia dignum iudicat:
ut sunt prostrata pudicitia, exercitiũ improbi fœnoris: item habere uno těpore bina spon-
salia, contrahere nuptias intra annum luctus, &c. aut quando statim lex turpi facto infa-
miam adhærescere sancit, ut in deprehěsa in adulterio muliere [k], &c. In reliquis criminibus
contrà est: in quibus uidelicet lex aut crimen non statim notat, aut aliam grauiorem pœnã
imponit delicto, quam damnum existimationis uelut accessorium comitetur: ut in furto,
iniuria, & publicis iudicijs omnibus. in his enim ut locus sit infamiæ, interpretamur senten
tia iudicis opus esse [l], non interlocutoria, sed uerè definitiua [m]. Tertius modus irrogandæ
infamiæ, est genus pœnæ, quæ etiam absq; sententia quandoq; imponitur extra ordinem,
officio iudicis nobili, aut decreto: quod genus nonnunquam infamat, præsertim cum ex
turpi causa pœna imponitur: ut cum quis ignominiæ causa exautoratĩ militia [n], mouetur
ordine [o], relegatur [p], in metallum damnatur [q], fustibus cæditur [r].
Infamia autem quemadmodum probetur, copiosè alibi à Dd. exponitur [s]: quorũ dicta 7
omnia persequi, huius non est instituti. In eo tamen ferè consonant, infamiam dilucidè &
planè uelut delictum capitale [t], probandam esse: nec probationibus priuilegiatis, puta iu-
reiurando satis edoceri [u]. Deinde testem non probare infamiam, nisi simul ostendat factũ,
& causam unde ea orta sit [x], & sufficientem dicti sui rationem reddat [y]: nec satis esse, testem
ab uno aut altero audiuisse, aliquě infamia oneratum: sed oportere ut dicat, se à pluribus,
ac maiore parte uiciniæ, & non uno tempore neq; loco, sed sæpius audiuisse, eiusmodi ho-
minem pro improbo & infami reputari. Addunt tamen, non esse necessum ut testes in cau-
sa scientiæ concordent, hoc est, ab ijsdem audiuerint: dummodo concordent in principali,
dicantq; uno ore, à pluribus infamatum esse. Sed hæc omnia propius inspicienti, tantum
infamiam facti, non etiam iuris cõuincere & probare, uideri possunt. Nam etiamsi probet,
plerosq; malè de aliquo sentire: non tamen exinde infamiã iuris demonstratã esse, dicen-
dum est: cum ea irrogetur non iudicio priuatorum hominum (ut suprà dictum est) sed tan
tummodo ex iure publico: puta lege, S. C. sententia, &c. Quare uerius est, testes non aliter
notam iuris probare, quàm si eiusmodi causam scientiæ afferant, quæ ostendat aut lege, aut
genere pœnæ, aut sententia labem cuiquam irrogatam esse.
Quod ad effectum attinet, infamia facti duo potissimùm efficit [z]. nam & hoc modo infa 8
mis, à dignitatibus publicis excluditur [a]: & hæres institutus, à fratribus præteritis, per que-
relam inofficiosi, quasi turpi persona instituta, potest repelli [b]. Addit Baldus [c] tertium effe-
ctũ, uidelicet quòd hæc infamia repellat à testimonio: de quo tamen alij meritò dubitãt [d].
Et certè hodie infames infamia facti, testes esse possunt: quamuis eorum testimonium non
sit omni exceptione maius. Cæterùm infames infamia iuris, communi usu intestabiles
sunt, nec eorum testimonium fidem ullam facit [e]. Quare receptum uidemus, in interroga-
torijs examinatorem rogari, uti ex teste examinando sciscitetur, num aliqua iuris infamia
sit maculatus. Nam hæc eneruat omnem fidem [f], atq; adeò omnem dignitatem & hono-
rem adimit, ita ut cum integris personis, infamia iuris infames, alicuius muneris publici
non possint esse participes [g]: puta in postulando [h], assidendo [i], iudicando [k], militan-
do [l]. Qua-

a uide tamen in d. l. debitores. l. decurionũ. C. eo. Land. art. 22. lib. 1.
b l. ea quæ. 13. l. uerbũ. 17. l. interlocutio. 19. C. eo.
c l. Lucius. 20. h. tit.
d l. iurisiurãdi. 8. l. solã. 3 ubi Dd. de testib.
e at rectè tradit gl. communiter approbata in l. fin. ad uerb. conuentus. C. eo. Lanfr. in c. quoniam. ad uerb. testium. nu. 47. & 77. de probat.
f gl. in l. j. ad uerb. qui eum. h tit.
g gl. in d. l. j. §. qui eam. h. t. p d. l palàm. de rit. nupt. l. quin ergo. 13. §. cum aũt. h. t.
h Bald. in l. si oleam. §. merito. num. 1. de dol. mal.
i l. j. in uerb. publico iudicio damnatus. h. t. l. infamem. 7. de publ. iud. in uerb. infamem sententia efficit.
k d. l. palàm § fin.
l d. l. infamě. d. l. j. §. qui in iud. l. furti. 6. h. t. l. iniuriarũ. 10. l. si furti. l. non damnatos. 18. C. eod.
m l. uerbum l. interlocutio. 28. C. eod. uide Hypp. in rub. de falsi. num. 30. gl. Sax. lib. 1. art. 41.
n l. j. § ignominia. h. t.
o l. 3. C. eod.
p l. capitalium. 28. §. 1. de pœnis.
q l. ad tempus. 6. C. eod.
r l. fustium. 16. C. eo.
s Speculator tit. de inquisit. §. uiso. nu. 8. cũ sequent. Innoc. in c. oportet. de accusat. Bartol. in l. de minore. 10. § tormẽta. nu. 19. cum additiõib. de quæstio.
t l. fin. C. de probat.
u Ias. in l. admonendi. de iureiuran.
x uide Bald. in l. Cassius. de Senatoribus. & in l. j. in fin. C. de testib.

y Bal. in l. quid ergo. 6. §. quæsitũ. in prin. h. t. z gl. et Bart. in l. j. uerb. notatur. h t. & Bart. in l. 3. C. eo. a l. 2. cum ibi not. C. de dignitat. lib. 12. b l. fratres. 27. in uerb leaii notæ macula. C. de inoff. testam. c in l. j. h. t. d Bartol. in d. l. 3. gl. in l. Cassius. de senato. & in l. j. C. de sum. Trini. ubi & ipse Bald. num. 5. distinguit. e ut cõmuniter tradunt gl. & Dd. in d. l. j. C. de sum. Trinit. per l. ob carmen. de testib. f Bald. d. l. j. num. 5. C. de sum. Trinit. g l. 2. ubi gl. C. de dignitat. lib. 12. l. j. C. de infamibus. lib. 10. l. ne quis. C. de decurio. lib. 10. l. cũ prætor. 12. §. cum aũt. de iud. l. j. ad l. Iul. de ui priuat. h gl. in d. l. 2. i l. 2. de offic. assesso. k d. l. cum prætor.

do[a]. Quare & pro capitali periculo, infamiæ causa reputatur[b]. Munera tamen non publica, neq; iudicialia, sed priuata & extraiudiciaria infames sustinere possunt: ne uidelicet pœna eos liberet ab oneribus, quæ etiam honesti sufferre coguntur[c]: cuiusmodi sunt, tutelam gerere[d], arbitrum esse[e], aut procuratorem[f]. Sed & à notariatu non excludi infames, plerisq; placuit, dummodo non nomine malè gesti officij sit notatus[g]. illud quoq; ad effectū infamiæ pertinet, quòd ea semel iure imposita, perpetuò durat[h]. Nam (ut ait Plautus) hominum immortalis est infamia: etiam tum uiuit, cum eam esse credis mortuam. Et Vlpian. Non aboletur, inquit, turpitudo, quæ postea intermissa est[i]. quod tamen aliqua distinctione opus habet. Nam etsi cum pœna perpetua est, aut macula sine præfinitione temporis aspersa, non dubium est, quin ea ad omnem uitam duret, nisi sit à principe remissa[k], aut populo qui non recognoscat superiorem[l], tamen cum quis tantum ad certum tempus punitur, puta relegatur, uel ordine mouetur ad quinquennium, an post id temporis infamia duret, meritò addubites. Nam hac in parte leges contrariæ esse uidentur: alijs statuentibus, labem non durare ultra tempus sententia expressum[m]: alijs uerò contrà[n]. Doctores[o] hæc uariè conciliant. Ipse arbitror distinguendum, utrum imponatur infamia ex causa, seu crimine quod ipso iure famosum est, an uerò ex causa arbitraria. Vbi crimen ipso iure turpitudinem habet annexam, ibi omnino dicendum est, perpetuò dedecus adhærere, etiam si pœna tantū tēporalis sit imposita. Nam legis effectus perpetuus est, quæ tantū considerat delictū: de quo ubi per sententiā constat, sequitur ex legis ordinatione infamia: quæ non reuocatur amplius, ut nec ipsum delictum cui accedit, cum factum non possit reddi infectum[p]: nec in considerationem uenire hoc casu oportere, utrum iudex temporalem pœnam adiecerit, an non, uel illud argumento est: quia si eius rei haberetur ratio, iam nunquā iudicium furti aut iniuriarum esset famosum, neq; ex hoc perpetua sequeretur infamia: quod contrà est. In his enim iudicijs, pecuniariter solet damnari reus, puta ad duplum, quadruplū, aut certam æstimationem: quæ soluenda est intra 4. mensium spacium[q]. aut ubi grauis pœna est, solet relegatio temporalis, præsertim in actione iniuriarum, arbitraria decerni. Hoc igitur tempore elapso, & solutione facta, extinguitur rei iudicatæ obligatio ac condemnatio[r]. Et tamen in his durare infamiam, manifestum est[s]. Ex quo liquidò sequitur, ubi lex alicui delicto maculam annectit, ibi pœnam à iudice etiam cum temporis determinatione expressam nihil immutare, quo minus infamia sit perpetua. Nam iuris autoritas, ut inquit I. C. nō est in potestate iudicantium, sicuti facti potestas[t]. Et alibi ait, non posse iudicem efficere, quin furti damnatum sequatur infamia[u]. Atqui hoc efficere posset, si pœna temporali adiecta, post lapsum tempus illa non remaneret. Et his in terminis puto accipiēdas eas leges[x], quæ perpetuam esse infamiam decernunt. At ubi delictum est punitionis arbitrariæ, cui nō lex pœnam turpitudinis præstituit, sed iudex, tunc arbitror notam unà cum animaduersione durare & extingui: ut si coërcitio sit temporalis, puta quinquennale exilium, infamia quoq; eodem tempore duret, ac pòst cum pœna extinguatur, ne accessorium diutius duret, quàm principale[y]. Idemq; statuendum uidetur, quando certam legis uindictam iudex ex probabili causa, & in casu quo potest, facit arbitrariā. Nam etsi hoc regulariter non possit[z], tamē ex causa, in casu de quo lex principaliter non loquitur, potest[a]. Qua in specie si durius plectat, censetur dispensasse cum infamia, quæ aut nulla erit, aut saltem tēporalis, si pœna temporalis fuerit adiecta[b]: si leuius[c], cum pœnæ tēpore infamia terminabitur. utrobiq; enim est pœna arbitraria. Cuiac.[d] doctiss. & de studijs nostris optimè meritus Iurisc. hæc ita conciliat, ut putet ex ueteri iure & legibus notā durare perpetuò: constitutionibus uerò principum expletionem coërcitionis tempore remitti.

9 Contrariæ infamiæ, sunt eæ quæ uocantur cautelæ, quibus infamia euitari potest: quarum hæ sunt præcipuæ. Primò si reus per procuratorem in iudicio famoso se defendat, id quod licet in iudicijs ciuilibus, puta mandati, depositi, tutelæ, doli, metus, &c. & in quibusdam criminalibus priuatis, ut in actione iniuriarum, moribus nostris: quanquā aliàs in criminalibus procurator non admittatur[e]. Hoc igitur casu quo procurator admittitur, Dd. uolunt, nec reum principalem, neq; procuratorem infamem fieri. Quæ opinio ut communis, usu est recepta[f]. Secundus modus est, si pœnam pecuniariam quæ per sententiam imponi potest, reus antè offerat, quàm sententia condemnatoria feratur[g]. ut, uerbi gratia,

a l. 3. C. de re milit. lib. 12. l. 2. § ignominia, de his qui notantur infamia.
b l. iusta. de manu. aind. l. cognitionū. de uar. et ext. cog. l. Iulianus. Si quis omissa caus. test. l. reprehendenda. C. de instit. & substit. Ias. in rep. l. admonendi. nu. 278. de iureiur.
c l. 3. § 1. de muner.
d l. j. §. ait pretor. 3. l. qui eorū. ubi hoc not. Bart. j. tit. 1. de postu.
e gl. in d. l. 2. C. de dign. lib. 12. per l. Pedius. de recep. arbit.
f § fin. instit. de satisda. gl. in l. 2. C. de digni. lib. 12.
g l. si quis aliquē. C. de suscept. & arch. li. 10. Bar. in l. eadē. §. 1. ad l. Iul. repetunda. Ferr. in forma opposit. instru. ad uerb. non fuit authenticus. nu. 5.
h gl. & Dd. in l. 3. & 4. C. eo. per l. palàm. 42. de rit. nupt.
i l. palàm. 42. in princ. de rit. nupt.
k ut notatur in l. solet. 12. h. t. in l. fin. C. de generali abolitio. in l. j. 3. & 4. et l. fin. C. de sententiam pass. & in restit.
l Bar. in l. j. §. de qua re. au. 1. et 3. de postulan.
m l. 3. & 4. C. eo. l. Imperator. 8. de postulan. l. ad tempus. 5. l. generaliter. 14. de decur. l. falsi. 13. §. 1. ad l. Corn. de fals.
n l. ad tempus. 6. C. eod. l. ordine. 15. ad municipal.
o in d. l. 3. & 6. C. eo.
p l. in bello. §. facta. de capt. & postl. reuers.
q l. fin. C. de usur. rei iudica.
r l. diuus. 7. de iure patro.
s l. decuriones. 5. l. iniuriarum. 10. C. eod.
t l. ordine. 16. ad municipal.
u l. non potuit. 65. de furt.
x l. ad tempus. 6. C. eod. l. fin. C. de aboliti. l. palàm. 41 de rit. nupt.
y l. 3. & 4. C. eo.
z d. l. ordine. 16. ad municip. l. nō potuit. 65. de furtis.
a uide j. de pœn. Tiraq. latißimè in tract. de pœn.
b d. l. generaliter. de decurio. l. furti. 6. §. pen. h. t.
c ut est tex. in l. 3. C. eo. l. Cassius. in l. falsi. 13. §. 1. de fal. l. Imperator. 8. j. de postulan. l. 3. de decur.
d lib. obser. 7. cap. 19.
e l. fin. cum ibi nota. C. de iniur. l. j. ubi gl. an per procur. caus. appellat.
f ut testatur Socin. reg. 179. fallen. 1. & Cepoll. in tracta. cancell. caute. 12. Panor. in c. cum te. de senten. & re iudic. text. in l. furti. 6. §. 1. h. t.
g l. si reus paratus. 73. de procurato.

gratia, si conuentus actione furti, offerat duplum aut quadruplum, in quod per sententiam iure ciuili erat damnandus: aut conuentus actione iniuriarum, ante sententiam paratus sit præstare æstimationem iniuriæ ab actore petitam, aut pœnam statuto uel consuetudine iuris præstitutam, quæ moribus Saxonum est 30. solidorum [a]. Eiusmodi igitur pœnam realiter offerens, aut nolente aduersario recipere, apud acta deponens [b], maculam euitat. Nam hæc, ut antè dixi, per sententiam irrogatur: sed sententia ferri non potest, ubi reus paratus est soluere [c]. Ergo nec infamia hoc casu locũ habere potest. Verùm illud hîc quæstionis est, quando oblatio facienda sit: utrum ante litem contestatam, an uerò etiam pòst offerre liceat, usque ad sententiam? Bart. [d] ait, offerri oportere ante litem contestatam. Nam (inquit) si pòst offerret reus, uideretur soluendo confiteri crimen [e]. Cum autem paria sint, aut confessum esse de crimine, aut damnatum [f]: perinde confessum sequeretur infamia, atque damnatum. Panormitanus [g] autem arbitratur, posse offerri quouis tempore, dummodo ante sententiam: sufficit enim, de crimine reum non esse damnatum: nec ex solutione uera confessio sumi potest, sed tantum qualis qualis suspicio uel præsumptio. quæ ratio parum firma est, Nam hanc præsumptam confessionem, quæ ex pactione aut solutione sumitur, lex ad hoc sufficere statuit, ut inter infames habeatur, qui hoc modo confessus est [h]. Quare Socin. [i] aliam distinctionem facit: ut siquidem causa talis sit, quæ ipso iure citra sententiam confessi existimationem minuat, tum necesse sit, ante litis contestationem offerri. Nam modò dictum est, qui paciscitur aut soluit ante litem contestatam, eum non haberi pro confesso, quia confessio extraiudicialis est. Quicquid enim fit ante litem contestatam, hoc uidetur extra iudicium fieri [k]. Confessio autem extraiudicialis, plenè non probat [l]. Quare nec solutio quæ fit ante litis contestationem, ad deturpandum nomen efficax esse potest, cum pro confesso non habeatur qui soluit: post litem autem contestatam uult solutionem in huiusmodi casibus, non excusare ab infamia, quia tum soluens pro iudicialiter confesso habetur [m]. In quibus uerò iudicatos demum nota sequitur, ut fit in plerisque, ait licitã esse oblationem usque ad sententiam. quæ distinctio Socini, etsi uero maximè uidetur consentanea: tamen hodie pleræque curiæ sequuntur sententiam Panormitani, tanquam æquiorem: nec idem in solutione, quod in transactione, depectioneúe statuendum iudicant: eoque arbitrantur, indistinctè offerentem, ante sententiam periculo nominis liberari. Quin amplius puto, solutionem à condemnatione factam, interdum prodesse: ut quando sententia per leuterationem aut appellationem suspensa est [n]. Nam ea pro sententia non habetur [o]: idque moribus etiam nostris obtinet. Aliud etiam consilium dat alibi Angelus [p]: ut quando dubitatur, utrũ reus offerendo infamiam euitare possit, an non, curet offerri pœnam per tertiam personam, sine suo mandato. Nam tunc pro confesso haberi non poterit, ex alieno facto: & tamen solutio recipienda erit, quia à tertio etiam extraneo cuiusque debitum dissolui potest: & id recipere creditor cogitur [q]. Et hanc tutissimam esse uiam, nonnulli arbitrantur [r]. Tertius modus est, si ante sententiam reus paciscatur aut transigat, autoritate iudicis impetrata [s]: aut citra iussum iudicis, adhibita protestatione, se transigere non quòd delictum confiteri intendat, sed quò à uexatione litis sese redimat. Ea enim protestatio excusat, ut uolunt Dd. [t] Quartus modus est, si iudex recedat ab ordinaria pœna: quod fieri ex causa posse, diximus: & aliquam seueriorem reo imponat, quàm quę ex lege debeatur. Censetur enim cum existimatione dispensasse, qui duriorem pœnam imposuit [u]. Quintus est, si iudex expresśim in sententia existimationem reo conseruet, addita clausula, se illud ex iusta causa facere. Nam cum tacitè imposita duriore pœna famæ consulere possit, ut suprà dictum est: cur expresśè idem non posśit ex iusta causa, nulla ratio est [x]. Sed hoc casu causam in sententia exprimere aut speciatim, aut in genere debet, etiamsi aliàs ad id non cogatur [y]. Quia citra iustam causam, iudex damnatum reum ab infamia, contra legis dispositionem liberare regulariter non potest [z]. Sextus modus est, si reus damnatus, à sententia prouocet: & pendente appellatione, leuteratione, aut alio remedio sententiam suspendente, det operam interea ne subsequatur altera sententia, sed lis pereat per pactum, solutionem, aut alio quouis modo [a]. Septimus & ultimus modus est, si damnatus reus, & infamiæ subditus, per principem existimationi pristinæ restituatur [b].

DE PROCVRATORIBVS ET DEFENSORIbus. Titul. III.

1 *Continuatio.*
2 *Vnde dictus procurator: quid sit, quomodo ab alijs administratoribus differat.*
3 *Diuisio & genera procuratorum.*

a *d. l. j. de iniur.*
b *iux. l. acceptam. C. de usur. l. obsignatione. C. de solutio.*
c *d. l. si reus parat. 73. de proca. § fi. Inst. de perp. et tempo. act.*
d *Bart. in l. ictus. 19. ubi. & h. t.*
e *l. quoniam. 5. h. t.*
f *l. post rem iud. de re iud. l. j. de confes.*
g *in c. cum te. ex̃. de sen- ten. & re iud.*
h *l. 5. h. t.*
i *in reg. 179. fallent. 2.*
k *l. ædiles. §. item sciendum. de ædilit. edict.*
l *ut tradunt Dd. in l. certum. 4. §. pen. de confessis. unde infrà illo tit.*
m *d. l. quoniam. 5. h. t. l. ad solutionem. 5. C. de re iud.*
n *bonus tex. 17. l. qui cũ natu maior. 14. §. pen. de bon. libert. Bal. in l. 3. nu. 4. C. eod.*
o *iuxta l. furti. in prin. h. t.*
p *in d. l. non potuit. 65. de furtis.*
q *l. soluendo. 41. de nego. gest. l. solutionem. de solution.*
r *Bart. Cepolla in caut. 12. per ea quæ traduntur à Dd. in c. testimonium. ex̃. de testibus.*
s *l. furti. 6. §. qui iussu. h. t.*
t *Iaf. in l. transigere. 18. nu. 3. C. de transact.*
u *d. l. furti. l. quid ergo. §. pen. h. t. l. 3. & 4. C. eo. l. ordine. 15. ad municipal.*
x *Bart. in d. l. quid ergo. §. pœna. 5. h. t. Bal. & communiter Dd. in l. 3. C. eo. c. sicuti. ubi Dd. de re iud.*
z *d. l. nõ potuit. de furt. d. l. ordine. 15. ad municip.*
a *Bald. in l. 3. nu. 3. et 4. C. eo. l. qui cum maior. 14. de bon. lib.*
b *l. solet. 10. h. t. Bald. in d. l. 3. nu. 3. et 4. C. eo. & in l. j. ac ll. seqq. C. de sent. pass. & restit. Bart. in l. j. §. fin. ĩ. de postul.*

4 Causa

1 POstquam dictum est de his qui postulare non possunt, uel propter edictum prætoris, uel propter infamiam, aut aliam causam: sequens est uidere de ijs, qui pro alijs rectè postulant. Nam in iudicijs prima quæstio est de procuratoribus: utrum uidelicet is qui alicuius nomine agit uel defendit, idoneus sit procurator, an nō sit[a]. Sequitur igitur consequenter titulus, de procuratoribus & defensoribus. qui cum defensores à procuratoribus ipsa inscriptione secernat, par est nos idem discrimen retinere: & distinctè primùm de procuratoribus, tum de defensoribus dicere.

2 Procurare, est pro alio aliquid curare: & procurator eodem modo dicitur, quo proconsul, proprætor, protutor, & si qua sunt similia, in quibus præpositio significat aliquid pro alio seu alieno nomine administrari. Procurator igitur est, autore I. C.[b] qui aliena negocia, mandatu domini administrat. Qua in definitione omisit genus, breuitatis causa, ut solent I.C. Subintellige autē genus, uidelicet est gestor, seu administrator, seu curator, &c. Materia ostenditur in uerbo, aliena negocia. nam in proprijs negocijs nemo sibiipsi est procurator[c]. Vt enim res sua nemini seruire dicitur[d], ita contrà nec quenquam rerum suarū procuratorem aut seruum perhibemus. Hæc enim nomina & officia sunt relatiua, quæ ad aliū dominum respectum habent: ut una persona, in eodem negocio, simul procurator, seruus & dominus esse non possit. Differentia autem est in uerbis, mandatu domini. Nam specifica forma, qua procurator à defensore, negociorum gestore, tutore, curatore, administratore ciuitatis, & similibus secernitur, est mandatum domini. Negociorum enim gestor & defensor, sine mandato administrant: tutor uerò & curator, ac similes, non domini mandatu, sed publica autoritate uel testatoris, uel legis, uel magistratus. At procurator is est, qui mādatu priuati domini administrat. Verbum autē administrandi, cùm denotat officium procuratoris, tum illud ab officio patronorum distinguit: quorum non est priuatim administrare negocia aliena loco domini, sed pro aliena causa publicè dicere, & aduocare, seu (ut loquuntur) ius partis allegare[e]. Distinguit idem uerbum, procuratorem à nuncio. Nam administrare propriè significat, loco seu iure domini negocium gerere[f]. Hoc autem modo procurator administrat[g], nuncius non item. Quia nuncius nō loco domini aliquid gerit, sed ut nudus minister, penes quem non est ius administrandi, sed solummodo nudum factum exequendi: quiq; uelut instrumētum seu organum aliquod interuenit[h], & (ut inquit Spec.[i]) uice epistolæ fungitur.

3 Procurator autem constituitur aut uniuersorum bonorum[k], aut certæ alicuius rei uel litis, negociiue[l]. Hic specialis[m], ille uniuersalis procurator dici solet, nonnunquam etiam generalis[n], aut procurator cum libera administrandi potestate[o]: quem legitimum Cic. pro Cæcinna uocat: qui maiorem ac liberiorem tractandæ rei potestatem habet, quàm procurator generalis[p]. Rursum procurator alius constituitur in rem alienam, alius uerò in rem utilitatemq; suam: qui quidem alienum negocium (nam proprij, ut dictum fuit, nemo procurator est) mandatu domini gerit, sed ad suum tamen emolumentum[q]: ut est is cui dominus aut uendit, aut quoquo modo actiones cedit[r]. Tertiò, alius dicitur esse procurator iudicialis, qui lites alienas in iudicio persequitur: alius uerò extraiudicialis, qui extraiudicialia negocia procurat[s]. Vltimò, quidam dicuntur ueri procuratores, quidam falsi[t]. Falsus autem procurator multis modis dicitur: ut qui nullum habet mandatum, aut qui mandatum quidem habet, sed reuocatum, aut alio quouis modo extinctum, puta morte, &c. aut qui mandatum quidem exhibet, sed ad propositum impertinens: puta si ostendat generale mandatum, in causa in qua requiritur speciale[u]: item cuius mandatū est insufficiens, puta ab eo qui mandare non potest, datum: uel qui quidem procurator constitutus est, sed nondum mandatum exercendi officij[x] accepit.

4 Efficiunt autem & constituunt procuratorem aut iussum iudicis, qui (ut uolunt Dd.) petentibus procuratores ipse constituit[y] (quanquam edictum illud non de procuratoribus,

a *l.licet.24.C.eo.*
b *l.j.h.t. Spec.in rub.eo. num.1.*
c *l.licet.42.§.is cui. h.t.*
d *l.in re.26.de ser.urb. prædio.l.uti frui.5.si usufr.pet.*
e *uide in tit.C.de postulando.& de aduoc.diuers.iud.& in l.rem non nouam.§.patroni causarum.C.de iudic.*
f *tit.de administ.tut.de admin rer.ciuit.*
g *l.nulla.23.C.eod.*
h *l.si pupilli.6.§.uē ubi gl.de neg.gest. Dd. in l.j.C.per quas perso.nob.acqui.& in l.j.de acqui.possess.*
i *Spec.de procurat.§.ult.num.5.*
k *l.mandato.60.h.t.*
l *l.j.h.t.*
m *l.procurator.58.uerbo,generaliter.h.t.c.5.de procurat.in 6.*
n *d.l.procurat.58.*
o *d.l.procurator.58.h.t.*
p *l.mandato.60.l.procura.63.h.t.c.4.§.fi.eod.lib.6.*
q *l.seruum.33.§.fin.h.t.*
r *l.procuratore.55.l.si quis.3.t.h.t.*
s *l.seruum.33.h.t.*
t *l.licet.24.C.eod.l.falsus.19.C.de furt.l.licet.56.de iudic.*
u *c.5.de procurat.in 6.*
x *uide post gl.Bart.Bal.et Salic.in l.falsus.19.C.de furt.& Ias.in l.licet.nu.4.& 5.C.eo.*
y *l.j.§.1.ubi glo.& Dd.ff.de postul.*

sed aduocatis & postulatoribus loquatur:) aut consensus priuatorum & ratificatio, quæ pro mandato est[a]. Nam constituuntur procuratores, uoluntate mutua & constituentis, & constituti, quasi per mandatum[b]. Ac si rem uerè putare uolumus, hic contractus in mandatum incidit, ex eoq; mandati oritur actio[c]. Quinam autem procuratores cõstituere possint, facilè sciri potest, ijs cognitis, qui procuratores dare prohibentur. nam hoc edictum prohibitorium est. Qui igitur non prohibetur dare, illi constituendi procuratoris intelligitur facta potestas[d]. Procuratorem igitur constituere non potest excommunicatus[e], pupillus, item minor qui curatorem habet, nisi tutore uel curatore authore[f]. Quòd si porrò minor curatorem non habeat, sicuti habere non cogitur extra iudicium[g], tum procuratorem ad extraiudicialia[h] negocia constituere potest: ad iudicia uerò, litesq; persequendas, non item: quia ipse legitimam personam standi in iudicio, absq; curatore non habet[i], tantum abest ut alium ad id legitimare posit. quod & in mulieribus iure Sax. receptum est[k]. Syndicus quoq; uniuersitatis, item tutor uel curator procuratorem dare non possunt in litem, antequam lis sit contestata, sed tantum actorem[l]: quia syndicus uel tutor nõ est dominus litis, ante contestationem[m]. Nemo autem procuratorẽ dare potest, nisi qui est litis seu rei dominus[n]. Ab ea uerò contestata & hi & ipsi procuratores quamuis substituti, tantum alium dare ac substituere possunt[o]. Filiusfamiliâs extra iudicium procuratorẽ dare potest ad negocia, quia & contrahere potest, quemadmodum & seruus. in iudicio uerò procuratorem dare nequit suo nomine, quia nec agere potest: quibusdam casibus exceptis, ut actione iniuriarum, & similibus[p]. Statu liber qui de statu suo litigat, rectè procuratorem dat. neq; enim pro seruo habendus est, quandiu de statu suo litigat[q]. Ab hostibus captus procuratorem dare nequit, sed tantum actorem aut curatorem: quia quamdiu in hostium est potestate, sui iuris non est, nec rerum suarum dominus[r]. Mutus & surdus eo modo procuratores dant, quo dare possunt, uidelicet nutu, uel scriptura[s]. Plures quoq; simul agentes aut defendentes, unum procuratorem constituere possunt: non tamen plures cohæredes, inter se familiæ herciscundæ iudicio contendentes. Hic enim propter adiudicationes & condemnationes quæ inuicem geri debent, unus procurator omnium nomine recipi non potest[t]. Sunt etiam qui inuiti dare procuratores in iudicio cogantur, ut illi qui per se litigare non possunt: cuiusmodi sunt personæ illustres[u], & iure nostro Saxonum, mulieres: quæ in iudicio neq; agendo, nec defendendo, absq; tutore litis, ad hoc à iudice constituto, consistere possunt[x]. Quanquam pro coniugatis plerunq; maritus (uelut legitimus iure Sax. curator) præstita de rato cautione admittatur[y]. Quinam autem dari procuratores posint uel non, eâdem regula quam antè posuimus, dijudicari potest. Nam quicunq; non prohibetur dari, is id officij suscipere potest[z]. Dari autẽ in iudicio procuratores non possunt minores: quia propter beneficium restitutionis quod habent, idonei non uidentur esse[a], nec habent legitimam personam stãndi in iudicio[b]: unde & in proprijs, per curatorem litigare coguntur[c]: tantum abest, ut alienas lites persequi rectè posint[d]. Feminæ quoq; indistinctè in iudicijs dari procuratores prohibentur: cùm quia uirile officium est procurare, & alienum à pudore illius sexus[e]: tum quoniam quædam intercessio in procuratione iudiciali qua alienæ rei dominus fit procurator, & periculum subit, inest[f]. in intercessionibus autem, mulieres non censentur idoneæ, quia per S.C. Velleianum obligationi eximuntur[g]. Nonnunquam tamen iure ciuili ex decreto causa cognita admittuntur: ut si causam agant suam[h], aut pro parentibus liberis'ue intercedant, nec quenquam præstò habeant qui eorum nomine alioqui se offerat[i]. Sed iure Saxonum ne his quidem casibus admittuntur. Nam nõ habentibus tutorem aut intercessorem, iudex ipse constituit[k]. Milites quoq; in aliena causa, procuratoris officium suscipere, etiam uolente aduersario uetantur[l]: ne uidelicet à publico iure militiæ, per priuatorum negocia auocentur, nisi in rem suam, aut suæ cohortis nomine[m] agere instituant. Item & decuriones, alijq; digniores (quia uile procuratoris officium est[n]) medici & professores[o]: seruus, alia ratione, quia personam standi in iudicio legitimam non habet[p]: quanquam extraiudicialibus rectè præficiatur, ut & minor, mulier, & similes[q]. item & furiosus, quia consensu caret[r]. Filius porrò familiâs dummodo maior 25. annis, indistinctè tam in iudicio, quàm extra iudicium, siue ad agendum, siue ad defendendum, rectè procurator constituitur[s]. Mutus & surdus, ad negocia procuratores dari possunt: ad litem persequendam, nequaquam[t]: quia nec postulare possunt[u]. Infames autem an procurare posint, uariè disputatur. Verius uidetur olim nec dare neq; dari procuratores

a Mysing. Obser. 44. Cent. 1. uide gl. & Dd. in l. si pecuniam. 9. C. de negot. gest.
b glo. in l. mutus. 43. in prin. ad uerb. procedere. h. t. alleg. ad hoc l. j. ff. mand. l. filiusfam. 8. §. mutus. §. fin l. 2. in uerb. quia cõsensus abest. h. t.
c l. si procur. 8. ff. mãd. l. licet. 43. §. ea. h. t.
d l. mutus. 43. §. 1. h. t.
e c. fin. eX. eod.
f l. neq;. 11 C. eo.
g uide Instit. de curat.
h d. l. mutus. 43. §. is qui. 3. h. t.
i in prin. Inst. de curat.
k Land. lib. 1. art. 45.
l l. nec ciuitatis. 64. h. t. l. neq;. 11. l. nulla. 23. C. eo.
m d. l. neq;.
n gl. in d. l. neq;.
o d. l. neq;. Mysing. Obseruat. 43. Centur. 1.
p l. filiusfamiliâs. 8. h. t. l. non eo. 14. C. eo.
q d. l. seruum. 33. h. t.
r l. ab hostibus. 15. ex quib. causis maio.
s l. mutus. 48. h. t.
t l. licet. 42. §. pen. h. t.
u l. pen. cum auth. seq. C. eod.
x Chil. in prac. c. 22. per tex. lib. 1. art. 42.
y l. maritus. 20. C. eo.
z d. l. mutus. 43.
a l. exigendi. 12. C. eo. ubi Iaf. nu. 19. & 20. dicit hãc esse communẽ. & in l. neq;. nu. 3. C. eo. tit. t. Panor. in c. iniustè. 14. eX. eo.
b l. 1. & 2. C. qui legit. person.
c in prin. Instit. de curat. l. 2. C. de accusat. l. 4. de his qui accus. poss.
d l. fin. C. de legit. tutor. §. item maior. 4. Insti. de excusat. tutor.
e l. alienam. 19. C. eo.
f l. nõ distinguemus. 22. §. 1. de recept. arbit.
g d. l. non distinguemus. §. t. & tot. t. ff. & C. ad S. C. Velleianum.

h l. 4. C. eo. uide Cuiac. ad Paul. lib. 1. tit. 2. i l. feminas. 41. h. t. l. libertus. §. 1. de neg. gest. k gl. lat. art. 45. lib. 1. l l. militem. 7. l. qui stipendia. 9. C. eo. l. filiusfam. §. ueterani. h. t. m d. l. filiusfam. §. ueterani. n l. si quis. 16. l. si quis. 34. C. de decu. li. 10. o Spec. de procu. §. 1. nu. 35. p d. l. seruum. l. j. & to. t. C. qui legit. person. stan. in iud. non hab. q uid. j. de instit. act. r d. l. 2. h. t. s l. filiusfamil. 8. in prin. h. t. t l. mutus. 43. h. t. u l. j. §. 2. ff. de post.

res potuisse[a]. quod postea Iustin.[b] sustulit. Communis itaq; conclusio est, iure ciuili infamem procurare posse[c]: quia pro se, & alijs quibusdam potest postulare[d]. Nec obstat, quòd infames ab omnibus honoribus & dignitatibus arceantur[e]. Nam procuratoris officium non est dignitas, sed onus[f]. & à plerisq; pro uili, contemptibiliq; functione habetur[g]. Iure autem Pontificio distinguitur, ut pro Ecclesiasticis personis infamis procurator non admittatur, sed tantum pro laicis & secularibus[h]. Rei[i] quoq; causæ capitalis, & redemptores alienarum litium[k], item excommunicati[l], procuratoris officiū subire non possunt, ut nec (alia tamen ex causa) fiscus, aut uniuersitas, aut ciuitas[m]: ne uidelicet potentia aut gratia in re priuata, alterutrius partis causam reddant deteriorē. Vnde quæri solet, an syndicus uniuersitatis, priuatorū etiam lites procurare posſit: præsertim cum totam repræsentet uniuersitatē[n]. Et puto posse: quando non ut syndicus agit aut defendit, nec totam uniuersitatem repræsentat, sed interuenit ut procurator priuati. Extra enim sui officij fines, nihil aliud est quàm persona priuata[o]: nisi aliunde, gratia eius aut potentia ostendi posſit esse formidolosa[p]. Nec id nouum est, propter diuersos rerum ac personarum respectus[q]. Absens dari procurator potest[r], quia consensu constituitur. Quæ autem sunt illius generis, illa etiam inter absentes per nuncium aut epistolam rectè peraguntur[s]: dum tamen absens aut sciat se dari procuratorem, aut cōstitutionem habeat ratam, postquam scire cœpit: ut si mandato, literisq; procurationis acceptis acquiescat[t], neque de dissensu suo protestetur[u]. nam inuitus, & qui dissentit, procurator dari nequit[x]. Inuitus autem is est, qui neq; dicto nec facto aliquo assensum suum ostendit[y]. Dominus in re sua procurator dari nequit, quia tollitur relatio inter procuratorem & dominum necessaria: nisi detur respectu iuris, quod tertius in re sua habet: ut si debitor dominus rei oppignoratæ, à creditore detur procurator in causa hypothecaria, aut maritus ab uxore in causa dotalitij, quod uxori in bonis mariti proprijs constituitur[z]. Vnius etiam litis plures esse procuratores possunt[a], ita tamen ut in solidum, (quod non præsumitur[b]) aut saltem coniunctim omnes dentur. Nam per partes constituere procuratores non licet: ne in plures aduersarios, altera pars cum incommodo distrahatur[c]. Verbi gratia, si ab aliquo petantur centum, non potest reus procuratores plures dare, quorū alius 20. alius 30. alius 50. defendat nō deberi[d]. Is etiā qui reipub. causa abfuturus est, aut initurus Magistratum, aut qui perpetuo morbo tenetur, & deniq; omnis is qui inuitus iudicium pati non cogitur, idoneus procurator non est, & repudiari potest[e]. Postremò sciendum est, coniunctas personas pro consanguineis, item maritum pro uxore, etiam sine mandato procuratores esse posse, dum tamen de rato caueant[f].

5 Quod ad materiā attinet, eadē regula teneatur quæ suprà tradita est: uidelicet omnibus causis & negocijs adhiberi procuratorē posse, nisi quid disertè exceptum sit: est enim hoc edictum prohibitoriū[g]. Quodcunq; igitur non inuenitur prohibitū, id intelligi debet concessum[h]. Procurator ergo, qui uelut curator non personæ, sed rebus datur[i], aut omnium bonorum constitui potest, aut alicuius partis extra iudicium[k], ueluti curator[l]. In iudicio uerò aut omnium litiū, aut unius rectè procurator datur: totius tamen, non partis alicuius[m]. Ab hac regula excipiuntur eæ causæ, quæ per procuratorē agitari non possunt: ut sunt iudicia publica, in quib. procurator alieno nomine nō admittitꝰ, neq; ad agendū, neq; ad defendendū[n]: item non publica, quæ tamen criminalia sunt, & eiusmodi, ut pœna supra relegationē posſit damnato imponi[o]. Quod tamen limitant Dd. nisi pro absente reo nō principalis, sed absentiæ causa defendatur[p]: aut nisi quis suā suorumq; iniuriā persequatur[q]: aut actio criminalis ciuiliter sit instituta, puta ad pœnā pecuniariā, sicuti de criminib. omnib. aut criminaliter aut ciuiliter agi potest[r]. Et hæc quidē iure ciuili obtinēt. Moribus aūt nostris, à parte accusatoris indistinctè procurator admittitꝰ, siue agat criminaliter, siue ciuiliter: quia iure Saxonum accusator non tenetur ad pœnā talionis, sicuti iure ciuili: sed tantū sumptus præstat, & mulctam pecuniariam, si in accusando defecerit[s]: ut nulla causa sit, quamobrem procurator non sit admittendus. Sed an in causis & iudicijs famosis procurator iure ciuili

a Paul. lib. 1. tit. 2.
b §. ult. Inst. de except.
c §. fin. Inst. de except.
d d. l. §. §. fin. cum seqq. ff. de postul.
e l. 2. C. de dig. lib. 12. l. §. C. de infa. lib. 12.
f ut ait gl. in l. 2. in fin. C. de dig. lib. 12. & Panor. in c. Imperatorum. num. 9. in fin. de iuram. calum.
g l. si quis procurationē. ubi gl. Bart. Ang. & alij hoc notāt. C. de dig. lib. 12. Dyn. in c. infamibus. in fin. de reg. iur. in 6. Panor. in c. post cessionem. num. 2. de probat.
h ut post multā disput. concludit Panor. in d. c. Imperatorum. nu. 9. de iuram. calum. quod latissimè pro suo more exequitur Tiraquellus in tract. de nobilitate. c. 30. nu. 2. cū multis seqq.
i l. reum. 6. C. eo.
k l. item. 15. C. eo. l. si contra. eo. C. mand.
l c. intelleximus. de iud. c. prudētiam. §. sexta. de off. delega.
m l. 3. & tot. t. C. ne fisc. uel priuat.
n l. §. qd' cuiusq; uniuer.
o Dec. in l. factum. 131. de reg. iur. Pano. Dec. in c. si quando. de off. del. tex. in l. fin. cum ibi not. de iurisd. Card. in cle. 1. § fin. de cel. miss.
p tot. tit. C. Ne liceat potent. cum sequent.
q l. tutor. de his quib. ut indignis. Euerhard. in locis legalibus. in loco de tanquam, seu de respectiuis.
r l. §. in fin. h. t.
s l. 2. de pact. l. §. in fi. de contrah. emp.
t fac. l. si procuratorem. 65. h. t.
u Clement. 1. ubi Zab. de procur. Bart. in l. quo enim. §. fin. ff. rem rat. hab. Ias. in l. quæ dotis. nu. 90. ff. solut. matr.

Felin. post Panor. in c. nōnne. nu. 10. de præsumpt. x l. filiumfam. 8. §. 1. h. t. y l. filiumfam. 8. §. 2. ubi gl. h. t. l. inuitum. 17. C. eo. uide Felin. in d. c. nōnne. Bart. & Ias. in d. l. quæ dotis. z l. licet. 42. §. is cui. 3. h. t. a l. si quis. 31. §. 1. h. t. b Mysing. Obser. 47. Cent. 1. c l. 3. famil. hercisc. d l. non tamen. 38. h. t. e l. aeq. 54. h. t. f l. Pomponius. 40. §. fin. h. t. l. maritus. 21. C. eo. g l. mutus. 43. h. t. h l. cum prætor. 12. de iudic. i l. in copulandis. 8. c. de nup. k l. §. h. t. l in princip. Inst. de curat. m iuxta d. l. non tamen. 38. h. t. Mysing. Obseruat. 46. Centur. 1. n l. pen. §. fin. de pub. iudic. l. 2. 3. & 5. C. de ijs qui accus. poss. o l. §. Ang. per al. causæ app. Dd. in d. l. pen. §. ad crimen. latè Marant. post Specul. part. 4. distin. 1. num. 35. in pract. p l. absens. 71. h. t. Bart. post gl. & Dd. in l. §. §. Ang. al. causæ app. latè Marant. in Specul. aur. part. 4. dist. 1. num. 42. q. Bart. in d. l. licet. 42. in prin. h. t. Mar. preall. loco num. 42. de quo tamen uide l. non cogendum. 42. §. 2. h. t. c. tuæ. de procurat. r l. unic. C. quando ciuil. act. præiud. cum Bart. in l. 1. & 2. de priuat. delict. s ut tradit Chil. c. 47. Fach. diff. 41. Reinhar. diff. 38. pœnal. per art. 68. lib. 1. & art. 5. lib. 2.

recipitur: non enim uidetur, quia capitalibus hæc comparantur[a]. eoq; I.C. in causa suspecti tutoris, quæ famosa esse potest, procuratorẽ non facilè esse admittendum dicit[b]: & in causa iniuriarũ, lex prohibet admitti, nisi personæ illustres litigent[c]. At contrà Paulus[d], in iniuriarum actione, quæ ex lege Cornelia descendit, procuratorem admittit: & suprà[e] dictum est, aliquẽ alieno nomine de causa famosa posse damnari: puta procuratorio, tutorio, &c.[f] Ex quo intelligi licet, in his iudicijs alieno nomine rectè iudiciũ suscipi. Sed hæc, distinctione superiore adhibita, rectè conciliantur. Nam ubi certa pœna famosis actionibus constituta est, aut certa pœna petitur quæ minor sit relegatione, in his procurator recipitur[g]. Vbi aũt pœna arbitraria est, sicuti cũ de suspecto tutore quæritur: aut cum agitur actione iniuriarũ prætoria, & incerta pœna postulatur: ibi procurator repudiare debet[h]. Nam pœna arbitraria, pro ratione circumstãtiarum augeri potest & minui, & etiam usq; ad pœnam mortis extendi: ut est communis cõclusio[i]. Quare non mirandum est, si in his procuratoribus locus non sit. Nec uerò huic distinctioni aduersatur quod suprà dictum est, causam famosam capitali comparari. Nam hoc non simpliciter uerum est: sed secundum quid, puta in delatione iuramenti, & consimilibus. In hac certè quæstione locum habere non potest: an enim procurator admittendus sit, non grauitate & qualitate causæ æstimamus, sed qualitate pœnæ quæ ex condemnatione sequitur, & est eiusmodi, ut procuratori imponi aut possit, aut non possit. Iure tamen Saxonum, iniuriarum causa procuratorem ab utraq; parte indistinctè recipit: quia hoc iure iniuriarum pœna non est arbitraria, sed pecuniaria: & quidem certa, uidelicet 30. solidorum[k]. In popularibus causis an procurator recipiatur, distingui solet: ut actor quidem eum dare non possit, quia publica, non sua causa est, nisi principaliter suam iniuriam persequatur: pro reo autem alius rectè interueniat, quia priuatam causam, hoc est pecuniariam, quæ istis actionibus peti solet, tuetur[l]. In interdicto de liberis exhibendis, procurator non admittitur ex parte agentis: non quòd actio criminalis sit, sed quia personalis. Datur enim soli patri, quando in id agatur, ut abducere liberos liceat: quod ius solius est patriæ potestatis. His igitur causis exceptis, in omnibus reliquis procurator admittitur ab utraq; parte[m], tam pecuniarijs[n] quàm liberalibus[o]: nec interest, utrum ad litem futuram, an præsentem & inchoatam[p]: utrum in prima instantia, an in secunda detur[q].

Quod ad formam constitutionis attinet, procuratorẽ consensu cõstitui, suprà dictũ est. 6
Constituitur aũt cõsensu aut expresso, aut tacito. Expresso, ut per pactum[r], aut per nunciũ, uel literas[s], aut per ratihabitionem[t]. Tacito, ut cum dominus præsens patitur alium suam causam agere[u]: aut cum mulier permittit marito, suorum negociorum curam[x]: aut quando procurator datus, mandati iussum uel literas recipit, neq; contradicit[y], aut cum instrumenta causæ principalis, hoc est, quibus causa instrui ac probari potest, traduntur[z]. Constituitur autem procurator tam præsens & coràm, quàm absens (ut dictũ est) per epistolã uel nuncium[a]: item uel in præsens (hoc est, ut statim gerat officium:) uel in diem, ut post calendas Iunij: uel ad diem[b], ut usq; ad annum: uel sub conditione[c], ut si Titius litem mouerit. Potest etiam procurator constitui aut generaliter ad omnia negocia, aut specialiter ad certam causam[d]: item cum clàusula cũ libera, hoc est, adiecta potestate plena & libera pro domino agendi, faciendi, administrandi ea omnia, quæcunq; ipse dominus in causa agere facere coràm posset[e]. Procurator item uel in iudicio, uel extra iudicium constituitur. In iudicio quidem ex parte agentis, si dominus mandatum actis insinuet: hoc est, literas mandati offerat iudici, aut mittat, & ad acta redigi curet: aut si ipse coram iudice procuratorem eligat, eiusq; personam confirmet, & se ratum habiturum quicquid ille gesserit, polliceatur & caueat[f]. Nam hæc promissio de ratihabitione, in omni mandato & procuratoris constitutione est necessaria[g]. Extra iudicium uerò actor constituere procuratorem potest, aut corã notario & testibus: aut, si is haberi nequit, literis, priuato uel (quod firmius est) publico sigillo consignans[h]: Et hoc casu quando ita de mandato constat, non cogitur procurator cauere rem ratam dominum habiturum. Vbi enim mãdatum certum est, ratihabitio nunquã est ne-

a l. iusta. ubi gl. de manumiss. uindict. gl. in §. suspectum. ad uerb. ob culpam. Instit. de susp. tutorib. l. stiß. Iason. in repe. l. admonendi. num. 278. de iureiur.
b l. nõ solũ. 29. §. fi. h. t.
c l. fin. C. de iniur.
d in l. licet. 42. h. t.
e ad tit. de his qui notantur infamia.
f l. furti. 6. §. si quis alieno. ĩ. de his q not. infa.
g in d. l. licet.
h Maran. de iud. parte 4. dist. 1. nu. 25. et 37.
i in l. sacrilegij. ad l. Iul. pecul. per gl. & Dd. in §. in summa. uerb. extraordinaria. Instit. de iniur. l. j. de ext. crim. uide hac de re latißime Maran. in disput. 3. et in Spec. aur. parte 4. dist. 1 nu. 53. Bald. in c. 1. §. iniuria. de pac. iur. fir. Bart. in l. fin. ubi pup. educ.
k uide III. de iniur.
l l. licet. 42. in prin. l. non cogendum. 45. §. quinta. 2. h. t. l. 5. de popularib. act.
m d. l. mutus. 42 h. t.
n l. fin. C. eo.
o l. seruum. 33. §. cum. l. sed & hæ. 35. §. 1. h. t.
p l. 3. l. q proprio. 46. h. t. l. nihil. 20. C. eo.
q l. 2. l. innitus. 17. C eo.
r in l. j. l. sed hæ. 35. h. t.
s l. j. in fin. cum l. seq. h. t. tunc. l. 2. de pact. et l. j. ĩ. mandati.
t l. in causæ. 27. l. licet. 58. h. t. Mysing. Obser. 44. Cent. 1.
u l. qui patitur. 18. ĩ. mãdat.
x l. maritus. 21. C. de procurat.
y Clem. 1. de procur. l. si procuratorẽ. 65. h t.
z l. si mulier. 11. ubi Bal. nu. 2. C. de pact. conuent. Rom. sing. 627. incip. per productionem. & cons. 446. in fin. Andreas Sicul. latè in cap. coram. in princip de off. deleg. & Alc. in tractatu præsumpt. reg. 1. præsumpt. 33. num. 4.

a l. 1. & 2. l. 5. & 6. l. seruum. 33. h. t. l. j. ff. mandat. b l. 3. h. t. Specul. de procurat. §. restat. num. 13. c l. 3. h. t. d l. mandato. 60. h. t. c. qui generaliter. 5. in princip. eo. lib. 6. e d. l. mandato. 60. l. procur. 63. h. t. c. 4. §. fin. eod. lib. 6. Bart. in l. creditor. 60. §. Lucius. ff. mand. & in l. procurat. 58. h t. in l. 3. §. si ego. de oper. nunc. in l. 2. ad Trebell glos. in c. per tuas. & c. ex parte. de arbit. per text. in c. cum contingit. de transact. in c. cum dilectus. de relig. dona. & l. j. de off. procurat. Cæsar. Bald. in l. si procurato. C. de procurat. & in c. 1. §. nomina. in fin. de pace constant. ubi tradunt, quomodo procurat. cum libera constituatur. f §. sin autem. institit de satisdat. g l. si procuratorem. 65. (ubi Bart. & Dd.) h. t. Specul. in tit. de procuratore. §. ratione formæ num. 13. & 19. h d. l. si procuratorem. 65. ubi Bartol num. 3. Specul. præalleg. loc. num. 8. 9. per l. pen. §. fin. de pignor.

est necessaria [a], nisi defensionis fortè nomine [b]. Quòd si porrò nullum omnino exhibere mandatum potest, tunc ne offerens quidem cautionem, inuito aduersario, nisi pro coniuncta persona [c] recipitur. Sin autem probabiliter dubitetur, utrum quis mandatum habeat, an non, hoc casu cum cautione de rato admittitur [d]: ut si proferat in iudicio mandatum aliqua ex parte mutilum, aut insufficiens [e]. Moribus tamen Saxonum, uno casu indistinctè procurator satisdare cogitur, non quidem de rato, sed de expensis & reconuentione: uidelicet si principalis actor, bona immobilia in loco iudicij non possideat [f]. Procurator autem rei, eodem modo aut in iudicio aut extra iudicium constituitur, sed adhibita satisdatione iudicatum solui [g]: eoq; nomine hypothecam suorum bonorum supponere pignori reus debet [h]. Quòd si ipse principalis hanc satisdationem non præstiterit, ad eam indistinctè compellitur procurator: nec antè recipitur, quàm caueat de iudicato soluendo [i], etiamsi apud acta fuerit constitutus [k]. Nec enim rectè cautum esset de executione aduersario, si neq; à domino, nec à procuratore eiusmodi satisdatio præstaretur. Vnde nata illa regula, neminem in re aliena idoneum esse defensorem, qui non satisdet de iudicato soluendo [l]. Sed hæc cautio, moribus Saxonum neq; à domino, hoc est, reo principali, nec ab eius procuratore peti præstariq; solet [m]. itaq; sufficit etiam à parte rei, uel mandatum idoneum exhiberi, uel iuxta distinctionem in procuratore actoris suprà positam, caueri de rato.

7 Porrò quod ad formam instrumenti procuratorij attinet, continere illud debet nomen constituentis, & procuratoris constituti: item contra quem, in qua causa, coram quo iudice, & ad quos actus procurator constituatur [n]. item solent præcipui actus exprimi: puta ad agendum, offerendum, aut recipiendum libellum, excipiendum, litem contestandum, producendum testes, audiendum sententiam, &c [o]. Et quoniam nonnulla sunt quæ speciale mandatum requirunt, nec in generali mandato comprehenduntur [p]: ut sunt iuramentum deferre, referre, præstare [q], transigere, pacisci, petere in integrum restitutionem; & similia [r]: ideo qui plenum liberumq; dare uult mandatum, aliqua horum in instrumento ut exprimat necesse est: puta, Concedo potestatem iuramentum deferendi, &c. ac postea subijcienda generalis clausula: Et omnia reliqua agendi, quæ ipse dominus præsens agere, facere posset [s]. Illud etiam sciendum est, in omni instrumento procuratorio inserendam esse clausulam, ratum haberi quicquid procurator gesserit [t]: nec sufficere ita poni, quicquid legitimè gestum fuerit. nam dominus semper cauillari posset, non legitimè gestum esse [u]. Item, annum & diem constitutionis instrumento inserendum [x]: & aliquo sigillo, publico uel priuato, illud esse signandum [y]: & in summa, stylum illius curiæ ubi procurator constituitur, seruandum esse [z]. Nihil uerò interesse, utrum instrumentum procuratoris constituatur in prima persona: ut, Ego talem constituo. an in tertia: ut, Titius constituit, &c [a]. item, utrum uerbis præteritis, an præsentibus [b]. Quod ad probationem uerò procuratorij mandati attinet, illud probatur aut instrumentis, aut testibus, aut præsumptione. Instrumentis, uel publicis uel priuatis [c]: ut cum per acta publica, aut instrumentum à notario uel domino confectum, de mandato docetur [d]. Testibus: ut quando coram duobus aut pluribus dominus procuratorem constituit, qui postea testimonium de mandato perhibēt [e]. Cum enim mandatum quo procurator constituitur, solo contrahatur consensu [f]: & nudis uerbis, h. e. absq; stipulatione [g]: sequens est, ut sicut geri coram testibus hic contractus potest, ita & possit per testes probari [h]. Præsumptione probatur mandatum, ex coniunctione sanguinis [i]: item si constet dominum esse præsentem, nec contradicere procuratori agenti [k]: si proferantur instrumenta principalis negocij, quæ nemo sine mandato alicui cessurus præsūmitur [l].

8 Finis procuratorij mandati est, ut quia rebus suis domini superesse ipsi aut nolunt aut non possunt, eorum negocia per alios ad id idoneos rectè expediantur [m]. Procurator datur aut ad agēdum, aut ad administrandū: & uel ad lites omnes, uel ad speciem unam [n]. Cuius rei utilitas, & publicè & priuatim latissimè patet. Vnde I. C. inquit, etiā publicè interesse, ut absentes defendantur [o]. Effectus autem suscepti mādati procuratorij hic est, ut qui suscepit, etiam inuitus absoluere & exequi mandatum autoritate Magistratus cogatur. prætor enim se coactu-

a l. unic. C. de satisd. l. si ubi Dd. C. eo.
b l. seruum. 33. § ait prætor h. t. uide in fi. huius tit. de defens.
c l. sed & hæ. 35. h. t. l. exigendi. 11. l. maritus. 21. C. eo.
d § si uerò in personam. Inst. de satisd. Cuiac. obser. lib. 7. cap. 26.
e ita communiter distinguunt gl. & Dd. in d. l. j. C. eo. & in c. 1. ubi gl. ad uerb. ponitur. ex. eo. gl. in l. non solum. 39. §. qui alieno. ad uerb. debet. h. t. Specul. de procur. §. 1. nu. 31. per l. si ante. 8. de neg. gest. Chil. in pract. c. 12. nu. 2.
f at tradit Chil. in d. pra. cap. 47.
g l. iudicatum. 6. ff. iud. solui.
h l. qui proprio. 46. h. t. §. fin autem. Instit. de satisdat.
i l. unic. C. de satisdat.
k ut rectè Specul. de procur. §. ratione. nu. 4.
l l. qui proprio. 46. §. 2. h. t. Bar. in d. l. si procuratorem. 65. nu. 1. ubi addit, etiamsi mandatum habeat idoneū procurator, tamen ad hanc cautionem teneri, nisi dominus ipse satisdedit, per l. unic. C. de satisda.
m ut Chilis. præall. loc. docet.
n Spec. in d. §. ratione. nu. 20. per c. accedēs. c. constitutus. ex. eo. d. l. si procuratorem. 65. h. t.
o Spec. in d. §. ratione. nu. 7.

t d. l. si procuratorem. 65. ubi Bart. h. t. u ut rectè Spec. in d. §. ratione. nu. 4. x Spec. in d. §. ratione. num. 25. per c. fin. de proc. c. post cessionem. de probat. tot. t. in auth. ut nomen impera. y d. l. si procuratorem. z l. semper. 25. l. cōtractus. 24. de reg. iur. l. si fundus. 60. de euictio. Spec. præall. loc. a Spec. in d. §. ratione. nu. 15. & in §. ut autem. nu. 7. per c. dudum. de conuers. coniug. b Spec. præall. lo. nu. 7. c c. petitio. 9. ex. eo. l. si procuratorē. 65. h. t. d §. fin aūt. Inst. de satisf. l. d. l. si proc. e Bart. in d. l. si proc. 65. nu. 3. Spec. de proc. §. ratione. num. 13. f Inst. de oblig. ex cons. in prin. ad uerb. mand. g Paul lib. 1. tit. 3. §. proc. Inst. de his per quos ager. poss. h l. cum instrumentis. 10. l. non idcirco. 12. C. de fid. instr. l. pact. 17. C. de pact. l. 4. de pig. cum simil. i l. sed & hæ. 33. h. l. l. maritus. 21. C. eo. k l. qui patitur. 18. mand. l Bal. in l. si mulier. 11. nu. 2. C. de pact. conu. Canon. in c. corā. de off. del. Roma. sing. 637. et cons. 446. Alc. in trac. præs. reg. 1. præs. 33. nu. 4. m l. j. in fin. h. t. n l. 1. §. 1. h. t. o l. seruū. 33. §. publicè. h. t. l. 4. §. 1. de act. et §. 1. Inst. de obli. quæ ex q. cōtract.

p c. 4. in prin. & c. 5. de procur. lib. 6.
q l. iusiurandum. 18. §. fi. de iureiur.
r d. c. 4. § fin.
s at traditur in d. c. 4. eod. lib. 6. uide de hac forma Spec. in d. l. de procu. §. ut autem. per tot.

se coacturum edicit[a], nisi uidelicet iustissima causa excusare se procurator possit: puta ob ualetudinem, aut necessariam peregrinationẽ, aut inimicitias quæ postea inter dominum & ipsum sunt exortæ, aut munus publicè impositum, aut alias occupationes quæ derepentè inciderint, & à quibus procurator non nisi cum suo damno abesse possit. Nec enim æquum est, procuratorem ad id compelli, ut suis neglectis, aliena prouidere atq; persequi cogatur[b]: ne officium ei suum sit damnosum[c]. Procurator autem, qui uel sponte uel coactus suscipit negocium demandatum, & tractare incipit, ipsa tractatione postquam res desijt esse integra, fit dominus negocij, tam extra iudicium[d] quàm in iudicio. Vnde receptum est, procuratorem post litis contestationem, litis dominum appellari[e]. Quare etsi ante litem contestatam, procuratorem constituere nequit, quia dominus non est[f]: tamen post eam contestatam suo arbitrio substituere potest[g], & omnia gerere facere, ex bona tamen fide[h], quę dominus facere posset[i]. Nam nec melior nec deterior est procuratoris conditio, quàm domini[k]: in causa uidelicet sibi mãdata, in qua eius factum domino nocet & prodest[l], non etiam si quid extra fines mandati gerat uel committat[m]. nisi idem dominus quoq; facere teneretur, utputa se defendere. Nam & hoc procurator actoris facere debet, etiamsi eius rei mandatum non habeat[n]. Amplius procuratoris persona eadem cum domini persona esse fingitur[o]: quanquam alienare, uel innouare, uel transigere nequeat, nisi sit procurator cum libera[p]: multo uerò minus (etiam cum libera constitutus) donare[q]. Aliquando etiam procuratoris potior habetur ratio quàm domini, scilicet quoad lis durat Nam citationes omnes dirigendæ sunt ad procuratorem, non ad dominum[r]: & omnes actus iudiciarij, ab illo, non à domino sunt exigendi[s]: atq; ipsa adeò sententia est in procuratorem, (quanquam iudicati actio in quasi defensorem nunquam detur[t]) non in dominum proferenda[u]. Quod tamen intelligendum est de his, in quibus executio sententiæ perinde potest fieri in procuratorem atq; in dominum, ut in ciuilibus & pecuniarijs causis: secus aũt est in ijs, in quibus executio fieri nequit in procuratorem: ut in criminalibus, matrimonialibus, ac id genus alijs[x]. Ad effectum obligationis procuratoriæ, pertinent etiam actiones, quæ ultrò citroq; domino & procuratori dantur. Nã actio, proprius est obligationis effectus[y]. Hæc igitur obligatio quæ inter dominum & procuratorem consistit, mandati actionẽ parit[z], quam dominus in procuratorem ex uarijs causis intentare potest: ut si procurator susceptum negociũ exequi nolit[a]: si in officio aliquid detrimenti, per dolum aut negligẽtiam causæ domini dedit[b]: si per iniuriam aut collusionem, aduersarium absolui passus sit[c]: item ut rationẽ reddat procurator omnium quæ ex mandato & gestu consecutus est, siue iustè consecutus sit, siue iniustè[d], cedatq; quæsitas actiones[e]. Sed an sine cessione etiã ex gestu procuratoris actiones aduersus tertium domino dabũtur[f]? I.C. quidem ait, per procuratorem retineri potius actiones, quàm acquiri[f]: sed ęquius est, & uerius, utiles saltẽ actiones domino aduersus tertium dari, quando in rem eius contractũ sit, & ipse quodammodo contraxisse uideatur qui per alium contraxit[g]. Quare quod I.C. dicit, retineri, non acquiri actiones per procuratorem: de directis, non etiam de utilibus uidetur intelligendum. Econtrariò procuratori datur in dominum ex mandato actio, non quidem directa, quia non est par eius causa cum domino, sed contraria[h]: ut si quid præstitit ex mandato, nomine domini, id consequatur[i]. Aequum est enim, illi impendia restitui[k], siquidem bona fide expendit. Nam si quid profusè & non necessariò consumpsit, uel à iudice propter delictum mulctatus est, eius sumptus non habetur in hoc contrario iudicio ratio[l]. Sed etsi extra mandatũ aliquid impendit in utilitatem domini, quod etiam ipse dominus uerisimiliter impensurus fuisset, potest id repetere, non quidem mandati actione (quia eius rei mandatum non habuit) sed negociorum gestorum[m]. Aequum est enim, nusquam illi officium esse damnosum[n]. Quin & retentione quæsitarum rerum, procurator uti potest: nec antè rationes reddere tenetur, quàm illi planè sit à domino satisfactum[o]. Quòd si dominus soluendo non sit, licitè & illud petit actoris procurator, ut ex re iudicata sibi satisfiat[p]. Atq; etiam non modò aduersus dominum, sed etiam contra procura-

a l. filiusfamiliâs. 8. §. fin. l. sed & hæ. 35. §. fin. h. t.
b d. l. filiusfamiliâs. 8. §. fin. cum trib. ll. seqq. h. t.
c l. sed si quis. 7. in prin. ff. quemadmodum testa. aperian.
d l. eum. §. si. de constit. pec. Bart. in l. j. nu. 5. C. de senten. et interlo. per l. stipulatio ista. §. si quis insulam. de uerbor obligat. l. j. de stipul. seruo.
e l. procuratoribus. 22. l. nulla. 23. C. eo. l. 4. §. fin de appell. c. t. §. 1. eo. in 6.
f ut traditur in l. licet. 11. C. eo.
g d. l. nulla. d. l. 4. §. fin. l. neq;. 11. C. eod. Mynsing. obser. 43. centur. 1.
h l. sed & hæ. 35. §. 2. l. qui proprio. 46. §. procurator. h. t. l. si fideiussor. 19. mandat.
i c. 1. ut lite non contestata.
k l. sed & hæ. 23. §. defendere. l. non solum. 39. h. t.
l c. 1. & 2. de confess. in 6. l. 2. §. fin. quand. appell. l. 3. ubi Sal. C. eod.
m l. in causæ. 22. h. t. l. si procur. 10. C. eod. c. cum olim. 32. de off. deleg. Ias. post Bart. in l. unic. §. si procur. nu. 7. & 8. si quis ius dicen. Panor. Felin. Soc. in c. 1. ut lit. non contest.
n l. seruum. 33. §. fin. l. mutus. 43. §. pen. l. penul. h. t. l. 3. C. eo.
o l. si procurator. 11. ubi gl. fin. ad uerb. admisit. de doli mali except.
p l. procuratorem. 16. C. eo. l. procur. 63. l. procur. 58. l. sed et id. 59. l. mand. 60. h. t.
q l. pactum. 22. C. de pact. ubi dixi.

r l. j. C. de sent. & interl. s d. c. 1. ut lit. non contest. c. 1. & 2. de confess. in 6. t l. si procurator. 28. in fin. h. t. Cuiac. ad Paul. lib. 1. tit. 2. u d. l. j. C. de sent. ubi hoc gl. Bar. & alij disputant l. si quis. 31. h. t. l. liberto. §. fin. de nego. gest. Canon. in c. querelam. de electio. x l. fin. in fin. ubi gl. C. de minor. gl. Bal. & Dd. in l. nihil. 20. C. eo. & in l. j. C. de sent. y l. licet. 43. §. ea. 2. ubi Dd. hoc notant. h. t. z d. l. licet. §. ea. a l. filiusfam. 8. §. sed etsi. h. t. l. si procurat. 8. §. sed etsi manda. b l. si quis. 38. § si quis. 9. de pœnis. c d. l. si procura. 8. §. sed etsi. d l. qui proprio. 46. §. procurator. 4. h. t. e d. l. si procura. 8. §. fin. cum ll. seqq. ff. mandat. f l. per procura. 73. h. t. g l. in causæ. 27. §. fin. l. si procuratorem. 28. l. quod procur. 68. h. t. l. Iulianus. 14. §. si procurat. de act. emp. h d. l. licet. §. ea. l. qui proprio. 46. §. item. h. t. i l. si quis. 31. d. l. qui proprio. §. procurat. & §. pen. h. t. k l. actor. 30. d. l. qui proprio. §. pe. l. si quis. 31. h. t. l. qui mutuam. 56. §. fin. ff. mand. l d. l. qui proprio. 46. §. procu. 4. m l. si quis. 41. d. l. qui proprio. §. proc. 4. in fi. h. t. n l. sed si quis. 7. quemadmodum test. aperia. o l. quæ omnia. 25. in fi. cum l. seq. h. t. p l. actoris. 29. h. t.

procuratorem substitutum, item eos quibus eum contraxit, rectè procurator agit [a]. Quod autem de impendijs dictum est, idē & in salario obtinet, ijs uidelicet casibus ubi debetur [b].

9 Iam de interpretatione huius cōstitutionis, contractusq; procuratorij, regulas quasdam percenseamus. Procurator constitutus ad prosequēdum iudicium petitorium, uidetur etiā constitutus ad exercenda iudicia præparatoria & possessoria, etiamsi aliud mandatum non habeat [c]. Nam cum aliquid mandatur, omnia intelliguntur concedi, sine quibus commodè ad exitum perueniri non potest [d]. Qui in duplicibus iudicijs datur procurator ad agendum, uidetur etiam datus ad defendendum, ex horum iudiciorum natura [e]: in alijs etsi ad defendendum mandatum habere non intelligatur, tamen defendere debet [f]. Procurator autem ad agendum datus, intelligitur dari sine præfinitione temporis: scilicet ut pro suo arbitratu aut statim agat, aut ex interuallo, cum erit opportunum [g]. Quare & ad duas res petendas datus, potest unam statim petere, alteram ex interuallo [h]. Procurator ad omnes causas datus, intelligitur etiam dari ad futuras [i], non tamen ad causas criminales [k]. In nullo quoq; mandato, quamlibet generali, aut crimen mandatum intelligitur [l], aut facta donandi potestas [m]. Cum procuratores plures simul dantur, in solidum dari non intelliguntur: sed pro parte tantum, hoc est, ut alter sine altero agere non possit, nisi aliter fuerit expressum [n]. Si procurator & mandatum generale & speciale habeat, aut duo diuersa mandata: siquidem diuersis temporibus sint data, posterius derogabit priori [o]: sin idem sit tempus in utroq;, id quod specialius est, anteferetur generali [p]. Illud etiam dubitari potest, si quid obscuritatis sit in mandato, pro quo facienda sit interpretatio. Nam quidam existimant, dominum qui mandatum dedit, posse pro suo commodo atq; arbitrio interpretari [q]. Alij contrà statuunt, interpretationem contra dominum esse faciendam: quia illi imputandum est, quòd legem instrumenti non dixerit apertius [r]. id quod uerius esse uidetur.

10 Affinitatem porro quandam cum procuratoribus, aduocati & patroni causarum habere uidentur: quod tamē secus est. sunt enim horum officia multis modis distincta [s]. Id quod uel inde perspici potest, quòd traditum est, filiumfamiliâs quicquid ex patrocinio quærit, sibi quærere, non patri, tanquam peculium quasi castrense [t]. Quod autem quærit ex procuratione, id non esse quasi peculium castrense: quia non est autoramentum alicuius doctrinæ uel ingenij, sed solummodo quæstus communis negociationis, & (ut loquitur Baldus [u]) mercantiæ. Quare quo ad usumfructum, uult hæc patri acquiri. Et sanè ita se res habet, ut procurator tantum communes operas, in tractanda, seu (ut nunc loquuntur) in sollicitanda causa præstet: patronus autem nauet operam singularis doctrinæ, atq; honestissimæ artis, in causa aliena ex iure defendēda. Ideo procuratoris officium uilius habetur, ita ut à decurionibus, nobilibus, militibus exerceri nō possit [x]. At aduocatorum officium publicum est, plerūq; dignitatis ac militiæ priuilegijs honestatum [y]. Maiorem autem affinitatem cum procuratoribus habent notarij: quorum officium eadem ratione uilius censetur, ut à decurionibus exerceri non possit [z]. quanquam notariorum officium magis est publicum [a], procuratorum, ut antè dictum est, priuatum. Est etiam consimilis procuratori nuncius: unde & sæpenumerò promiscuè nuncij & procuratores appellantur [b]. maiorē tamē potestatē habet procurator, quia causæ dominus est: nūcius aūt nō est causæ dominus, sed nudus executor, uicē gerens epistolæ, seu uocis, siue organi & instrumenti, per quod dominus agit [c]. Maximè aūt, & ferè per omnia procuratoribus similes sunt, imò inter genera procuratorum rectè numerantur defensores, quasi defensores [d], cognitores [e], itē qui sine mandato ad alterius negocium gerēdum accedit, qui extra iudicium negociorū gestor, in lite uoluntarius procurator appellatur [f]. itē uindices [g], syndici, & actores: de quibus paulo pòst opportunius dicetur.

11 Et hæc hactenus de cōstitutione procuratoris dicta sufficiāt: nūc contrà quibus modis ca cōstitutio dissoluatur aut reuocetur, & quid cōtra eā obijci excipiq; possit, postremò est recēsendū. Qua in parte reuocanda in memoriā est regula sæpe tradita, unūquodq; eodē modo dissolui quo colligatū est [h]. Vt igitur procurator mutuo cōsensu cōstituitur, ita & eodē consensu reuocatur [i]. Vnius aūt uolūtate nō semper, nec eodē modo solui hæc obligatio potest. Quare distinctione res est explicāda. Dominus igitur ante litē contestatā reuocare, aut mutare procuratorē potest [k]: quia res adhuc uidetur integra [l]. Est aūt in omnib. hoc mandans tralatitiū, ut ante rei inceptionē dominus, cuius causa contractū est, reuocare mandatū possit [m]. Qua-

a d.l. si procurat. 8. §. si quis. 2. mandat.
b l. salarium. 7. cum ll. seqq. l. mutuam. 56. §. fin. ff. mand. l. salariū. 17. C. mand. uid. l. sumptus. 53. de pac. § fi. in fiu. de mand.
c tex. in l. ad rem. 56. c. ad legatum. 61. h. t.
d l. 2. de iurisd. om. iud. l. 2. & l. fin. de off. eius cui manda. est iurisd.
e l. si defunctus. 15. in fin. h. t.
f l. seruum. 33. §. fin. l. pen. h. t.
g l. qui procuratorem. 57. h. t.
h l fin. h t.
i ut uult Spec. tot. t. de procur. §. ratione formæ. nu. 8. & 9. per l. fi. de pigno. l. fi. C. quæ res pig. oblig. poss.
k ut rectè ibidem Speculator, nu. 8.
l l. creditor. 60. §. pen. mand.
m l. 4. C. de nouat. Dd. in l. pactum. 22. C. de pact. l. præses. 12. C. de transactio.
n c. si duo. 6. ex. de procuratoribus. li. 6. Mysing. d. obs. 47. cēt. 1.
o iuxta reg. l. pacta nouissima. C. de pact.
p d. c. non iniustè. de procurat. Spec. d. t. de procurat. §. ratione formæ. nu. 13.
q Spec. in d. §. ratione formæ. nu. 11. per l. fi. C. de ll. l. in prætorijs. 9. de præto. stipul. cū simulib.
r iuxta reg. l. ueteribus de pactis. l. Labeo. 21. de contrab. empt.
s ut rectè Bal. in l. cum oportet. 6. in prin. nu. 16. C. de bo. quæ libe.
t l. fin. C. de inoff. testa.
u Bald. in d. l. cū oportet.
x l. si quis decurio. 16. l. si quis procuratorem. 34. C. de decurio. lib. 10.
y l. laudabile. cum seqq. C. de aduoc. diuers. iudic. l. prouidendum. ubi Bald. & alij notant ad uerb. nobilissimos. C. de postulan. c. quia episc. in fin. in uerbo, laudabilis artis. 5. q. 3. Qua de re plura Dd. in l. quisquis. ubi gl. ad uerb. honori suo. & in l. aduocati. C. de postul. & in l. 4. C. de aduoc. diuers. iudic. ubi aduocati inter clarissimos recensentur.
z l. 1. & 2. C. de tabell. & scrib. lib. 12.
a c. quoniam. ex. de prob. Dec. in l. 2. de reg. iur.
b c. causam. 19. in fin. de testib.
c Speculator in d. tit. de proc. §. ubi. num. 5.
d l. Pomp. 40. §. 2. l. Plautius. 61. l. si proc. 28. in fin. h. t. Cuiac. ad Paul. li. 1. tit. 2.
e Paul. li. 1. tit. 2. ubi Cuiac.
f Paul. lib. 5. Cic. in Brut.
g Boet. in Top. Cuiac. lib. 5. cap. 29.
h l. ab emptione. de pac. l. nihil tam naturale. de reg. iur. c. 1. ex. eod.
i l. mutari. 24. h. t.
k l. ante litem. 16. h. t.
l l. 5. de iurisd.

sit[a]. Quare quãdiu res est integra, tam extra iudiciũ quàm in iudicio, procuratori inchoandi negocij potestas rectè præuertitur ac adimitur. Postquã uerò res cœpta est, non tã facilè reuocatio cõceditur: ne uidelicet damno mandatarius afficiatur[b]. itaq; post litẽ contestatam, qua res integra esse desijt[c], dominus nõ nisi ex iustis causis reuocare mandatũ potest[d]. Iustę autem causæ sunt, ætas procuratoris, minus apta negocijs: item ualetudo, occupationes, & reliqua impedimenta, quibus dominus ita distringi procuratorẽ animaduertat, ut suis negocijs commodè præesse non possit[e]: item & suspiciones, propter quas probabiliter opinatur procuratorem suis rebus minus utilem affectumq; esse: ut sunt inimicitiæ, item affinitates, aut amicitiæ cum aduersario contractæ[f]. His autem ex causis mutatio facilè domino permittitur, quia procurator uix honestè se illi opponere potest: fit enim eo ipso suspectus, quòd in rem alienam inuito domino se ingerere uelit[g]. nisi fortè iustam habeat eius rei causam: ut quia sumptus fecit, quia in rem suam datus est[h], quia dominus partem solummodo negocij[i] reuocat, &c. Econtrariò quoq; ex ijsdem causis petere potest procurator, ut inuito etiam domino ab hoc onere liberetur: puta si inimicitiæ ortæ sint, si ualetudo, aut occupationes eiusmodi, profectiones'ue obuenerint, ut procuratori non sit integrum susceptum onus exequi[k]. Finitur etiam mandatum, finita instantia: uidelicet lata sententia definitiua. Nec enim cogitur procurator in secunda instantia, hoc est, in iudicio appellationis, operam suam præbere[l]: cum in paucis sufficiat, rebus amici consuluisse[m]: nec ulterius grauandus procurator sit, quàm quatenus negocium in se suscepit. Suscepit autem iudicium, id quod per sententiam soluitur[n]. Soluit igitur & eius obligationem, ut & fideiussoris[o], eodem tempore, par est. Sed & si dominus soluendo esse desierit, aut bona eius à creditoribus possideantur, iustè illi nuncium mittit procurator: ne fortè in damnum incidat, cum domino non sit superfuturum, unde depensi sumptus resarciri possint[p]. quę ratio in contrarium ita ualet, ut ex sola fortunæ procuratoris mutatione ac calamitate etiã tacitè reuocari mandatum intelligatur[q]. Et his quidem modis inter uiuos obligatio procuratoria dissoluitur: in quo tamen illud tenendum est, mutationem procuratoris in idem recidere cum reuocatione: eademq; in mutatione obtinere, quæ de reuocatione diximus[r]: & cum disceptatio hac de re inter dominum & procuratorem incidit, esse iudicis, summariè & de plano hoc incidens negocium definire[s]. Sed & morte alterutrius quandoq; mandatum soluitur. Nam quodcunq; uoluntate, id etiam plerunq; morte reuocatur: quia hac uolũtas finitur[t]. Quocirca re integra, mortuo domino, mandatum reuocatum intelligitur: nec obligatus est hæredibus procurator[u]. Econtrariò quoq; mortuo procuratore obligatio hæc commoritur, etiamsi res desierit esse integra[x]. Nec enim ad hæredes transit, quia electa uidetur personæ industria[y]. Aduersantur etiam huic constitutioni exceptiones: quæ quia procuratoribus obijciuntur, à re uocantur procuratoriæ[z], uel dilatoriæ: quia non opponuntur sicuti peremptoriæ, post litem contestatam, sed dilatoriè ante litis contestationem[a]. Sumuntur autem istiusmodi exceptiones partim à defectu causæ efficientis, partim à uitio materię, partim à defectu formæ. Ratione causæ efficientis quæ deficiat, excipitur: si allegetur aut falsum esse mandatum, aut dolo, uel errore, uel metu expressum: item si opponatur aliquid aut personæ constituentis, aut constituti: ut si negetur constituens ius habuisse, puta quia non dominus, aut quia causa ad eum non pertinet[b], aut quia excommunicatus[c], filiusfamiliâs, & denique eiusmodi qui ius constituendi nullum habeat. Item si obijciatur personæ constituti procuratoris, eum causam non intelligere, nec commodè tractare posse[d]. Item quòd procurator esse nequeat: puta quia excommunicatus[e], reus criminis[f], redemptor litis[g], clericus[h], medicus, aut alterius professionis artifex, qui ab hac functione meritò sit arcendus[i]: denique ex eorum numero, quos suprà diximus procuratoris officio fungi non posse. Qua tamen in parte distinguendum est, inter eos qui procuratores esse nequeunt, ex ea causa quòd legitimam personam standi in iudicio non habeant, ut est minor[k], seruus, femina[l]: & inter eos quibus quidem standi in iudicio ius est, sed aliqua præscriptione, puta militiæ, dignitatis, &c. ab officio procuratorio rejici possunt. Nam contra hos, si nihil fuerit initio exceptum, ualet iudicium, nec post litem contestatam aliquid ijs poterit obijci[m]. Illis uerò qui legitimam personam non habent, etsi nihil opponatur, tamen iudicium nullum redditur, eoq; in quacunque eius parte (etiam post sententiam) uitium ostendi potest: illegitima enim persona, pro nulla est. Paria enim sunt, non esse, uel

a §. rectè insti. de mand. l. si uerò. 12. §. pen. l. si quid. 37. §. 1. ff. mand.
b d. §. rectè inst. de mãd.
c uide in l. ubi cœptum. de iud. in l. 5. l. si conuenerit. 18. cum l. seq. de iurisd. l. si cum. §. eo autem tempore. ff. solut. matr.
d l. post litem. 17. h.t.
e l. post litem. 17. cum multis ll. seqq. h.t.
f l. uel exilio. 21. cũ multis ll. seqq. h.t.
g l. quæ omnia. 25. §. 1. h.t.
h d. l. quæ omnia. §. fin. cum l. seq. l. procuratore. 55. h.t.
i l. in causæ. 27. h.t.
k l. filiusfamiliâs. 8. §. fi. cum multis ll. seqq. h.t.
l l. maritus. 17. ubi Dd. C. eo.
m l. tutori. 21. C. de neg. gest.
n l. iudex posteaquam. de re iudica.
o l. Græcè. 9. §. 1. ubi not. Bart. de fideiuss.
p l. sed & hæ. 35. §. fin. h.t.
q l. cum quib. 38. in pri. ubi Bart. l. si cum Cornelius. 82. ubi Bar. nu. 1. de solutio. Bal. in l. mandatum. nu. 19. C. mandat. Felin. in c. ex parte. num. 21. de rescrip. Cyn. & Fab. in l. falsus. C. de furt.
r l. si quis. 31. §. fin. h.t.
s l. quæ omnia. 25. l. in causæ. 27. h.t.
t l. 4. in fi. locat.
u l. si defunctus. 15. h. t. l. inter. 26. in prin. l. qui negocia. 34. §. fin. ff. mandati. §. rectè. instit. de mand. l. 5. ubi Dd. suprà de iurisdictione. et in l. diem functo. de offic. assess.
x l. tam ex contractibus. 52. de iudic. l. si quis. 27. §. qui suscepit. ff. mand.
y l. unic. §. ubi autem. C. de caduc. toll.
z l. itaq;. 48. l. si quis. 57. h.t.

a l. ita demum. 13. ubi Dd. C. de proc. b l. neq;. C. eo. cum simil. c c. fin. ex eo. d c. in pertractandis. de iurã. calum. l. si acto. 29. h.t. Spec. de proc. §. ratione igitur sui. nu. 35. e c. post cessionem. 7. de probatio. c. intelleximus. de iud. c. prudentiã. §. sexta. de off. deleg. f l. reum. 6. C. eo. g l. litem. 15. C. eo. l. si contra. 20. C. mandati. l. si remunerandi. 6. §. maritus. ff. mandati. h l. placet. 17. C. de episc. & cler. i ut uult Spec. in d. §. sui. nu. 35. k l. 1. & 2. C. qui legit. perso. l. clarum. 4. C. de autor. præstan. l in d. tit. C. qui leg perso. standi. l. alienam. C. de procur. & ff. dictum est, nu. 4. m l. ita demum. 13. C. eo. l. si quis. 57. h.t.

se, uel nõ legitimo modo esse[a]. Vbi autem una ex tribus iudicij personis deficit, puta actor, iudex, uel reus: ibi nullum reddi iudicium necesse est[b]. Ex defectu materiæ, sumuntur exceptiones, si uel talis causa agatur quæ procuratorem non admittit, ut criminalis, popularis: uel si causa aliud mandatum quam quod exhibetur, requirat: ut si generale mandatum exhibeatur in his, in quib. opus est speciali[c]: puta in causa restitutionis[d], matrimonij & sponsaliorum[e], suspecti tutoris[f], iurisiurandi[g], transactionis[h], & alijs similibus[i]. Ex defectu formæ: si mandatum perhibeatur insufficiens, quòd clausulas non habeat usitatas, aut quòd habeat inusitatas, aut quòd fines mandati procurator excedat[k]: item si excipiatur mandatum non ritè, aut plenè, aut non satis clarè conscriptum, aut nõ authenticè sigillatum[l], aut non debita forma transmissum ad iudicem uel aduersarium[m], aut reuocatum, uel aliqua in parte mutatum mutilatumq́ esse[n]. Et deniq; ex consideratione formæ & clausularum obligationis procuratoriæ, de quibus suprà dictũ est, uariæ exceptiones pro re nata sumi possunt: quæ omnia hic iterum repetere, non est necesse. Nunc ergo ad alteram huius tituli partem, quæ de defensoribus inscribitur, transgrediamur.

12 Defendere, est iudicium rei nomine suscipere, & eandem uicem obire, quam reus subiturus esset[o]. Latius igitur patet appellatio procuratoris, quàm defensoris. Nam procurator tam est actoris quàm rei, & tam in iudicio quàm extra iudicium interuenire dicitur: defensor autem tantummodo in iudicio appellatur is, qui est rei procurator: & plerunq; defensor dici solet, qui citra expressum mandatum ad defendẽdum uenit. Defensores autem quidam necessarij sunt, quidam spontanei. Nam alij necessariò coguntur defendere: alij sponte & ultrò, ad propugnandam amici causam accedunt[p]. Necessariò defendere coguntur, qui alieno nomine agunt[q]. ut enim principalis dominus agens, non haberet excusationem reconuentus, quin se defendere cogeretur[r]: ita nec procurator habet, qui loco domini est[f]. Quare non solùm is qui ex mandato agit, sed & coniuncta persona si agere uelit, etiam defendere debebit[t]. Quod tamen non obtinet in eo, qui populari actione agit, etiam alieno nomine: hoc est, eius cuius potissimùm interest. hic enim nõ tam alienum, quàm ius suum uidetur persequi[u]. Quare & idem dicendum est, si pater agat nomine filij, aut maritus pro uxore, iniuriarum actione. uidentur enim suam potius iniuriam, quàm alienam prosequi[x]. Sed & qui ab actione desistit, defendere non cogitur[y]. pœna enim non defendentis, hæc sola est, ut denegetur illi actio[z]. Sunt & aliæ causæ propter quas defensio detrectari potest[a]: uidelicet illæ quæ à procuratione excusant, de quibus suprà est expositum. Sponte autem quilibet ad defendendum admittitur, dummodo personam standi in iudicio legitimam habeat. Etsi enim sine mandato, nemo procurator esse potest agentis, nisi coniuncta persona (ut suprà dictum est:) tamen in defensoribus aliud placuit, ut etiam extranei citra mandatum admittantur, quia causa defensionis priuilegiata est: cum publicè intersit, omnes etiam ignorantes defendi[b]: ne uidelicet ignari damno aliquo afficiantur, nemine res defendente[c]. Nam iudicium in inuitum & absentem, ignorantemq́ redditur[d], & bona non defensa possideri possunt[e]. Dixi autem, admitti eos qui legitimam personam standi in iudicio habent. Nam reliqui qui ad agendum non sunt idonei, hi ne admitti quidem debent ad defendendum seu excipiendum[f]. Qui autem inuitus defendere cogitur, is omnium actionum quæ intentantur nomine, se ad defensionem offerre debet[g]: non tamen alio loco quàm ubi agit. iniquum enim esset, procuratorem ad aliam iurisdictionem trahi, quam ipse agendo non agnouisset[h]. Alia porrò est causa illius, qui sponte ad defendendũ accessit: nec enim aliam causam cogitur defendere, quàm quæ ab illo sponte est suscepta[i]. Defendere autem defensor, boni uiri arbitratu debet[k]. nec uidetur defendere, qui actorem frustrando, efficit ne controuersia ad exitum perducatur[l]. Debet autem defensor & satisdare[m], uidelicet iudicatum solui[n]. non enim uidetur defendere, nisi qui eiusmodi satisdationem præstare paratus est[o]. Interdũ etiam & rem ratam habiturum dominum cauere debet: ut est is qui sine mandato agit, nempe cõiuncta persona: item & is qui non agens, tamen citra mandatum se ad defensionem offert[p]. Nam qui cum mandato agit, eum uix crediderim compelli posse, ut cautionem de rato præstet: cum mandatum habens ad agendum, tacitè intelligatur

tot. tit. ex. de mut. peti. s l. non solum. 29. §. 1. h. t. t l. sed et hæ. 35. in prin. h. t. l. non solum. 29. §. si de dote. 3. h. t. u l. mutus. 43. §. in popularib. h. t. x d. l. non solum. §. si pater. 4. h. t. y l. sed & hæ. 25. §. fi. h. t. z l. mutus. 43. §. pœna. h. t. a in d. l. mutus. 43. §. fi. cum ll. seqq. & in l. seruum. 33. in fin. cum ll. seqq. b d. l. seruum. 33. §. publicè. h. t. l. j. in fin. J. t. t. c l. j. §. fina. quod cuiusq. uniuers. d l. inter. 83. §. 1. de uerbo. oblig. e d. l. j. §. final. quod cuiusq. uniuers. tot. tit. de bon. auth. iud. poss. f l. 4. quam ad hoc notant Bart. Bald. & Salic. C. eo. g l. omnium. 37. l. sed & hæ. 35. l. non solum. 39. h. t. h d. l. sed & hæ. 25. §. 1. l. neque. 54. h. t. i l. qui proprio. 46. §. 1. h. t. k l. pen. h. t. l l. fin. h. t. m d. l. sed & hæ. 35. §. defendere. h. t. n ut rectè ibidem gl. & Dd. o l. non uidetur. 53. l. qui proprio. 46. §. qui alium. 2. h. t. p l. Pomponius. 40. §. 1. h. t.

a §. sciendum. 3. Instit. de satisd. tut. l. quoties. 5. qui satisd. cogan.
b c. forus. de uerb. sig. l. iudicium soluitur, de iudicijs. ita rectè et eleganter distinguunt Bart. Bald. et communiter Dd. in l. filiusfamilias. 8. §. ueterani. h. t. Panor & Canon. in c. non iniustè. 14. ex. eo.
c de quib. in c. qui ad agendum. 6. eo lib. 6.
d l. Pomponius. § fi. l. illud. §. si talis. de minor. c. per tuas. c. coram. de restit. in integ. Dd. communiter in l. unic. C. resti. per procurat. pet. posse.
e c. 1. & 2. de despons. impub. c. uemens. qui cler. nouer.
f l. non solum. §. fin. h. t.
g l. iusiurandum. 17. §. fi. h. t.
h c. contingit. de arbit. l. mandato. 60. h. t.
i uide Speculator. tit. de procurat. §. ratione igitur sui. nume. 4. cum mult. seqq.
k l. si procurat. 10. C. eo. l. itaq. 48. h. t. c. cum olim. 32. de off. deleg.
l l. si qua. 22. ubi Bald. C. de episc. & cler. c. 1. de pecul. cler. c. 1. ex. eo. r. post cessionem. de procur. cum simil.
m iuxta l. si procuratorem. 65. h. t. & Spec. in d. §. ratione autem formæ. in prin.
n l. ante. 16. cum seqq. h. t. c. nostra. ex. eo.
o l. sed & hæ. 35. §. defendere. l. filiusfamilias. 8. in prin. l. minor. 51. h. t. l. rectè. 63. de indic.
p l. liberto. 31. §. litem. 20. de neg. gest. l. tutori. C. eo. tit.
q l. seruum. 33. § pen. et fin. h. t.
r l. 2. §. sed etsi agant. J. de iudic. l. cum Papinianus. 14. C. de sentent.

intelligatur habere & ad defendendum [a]. Deniq; defensor & iudicium ex bona fide suscipere, & omnia quæ dominus in iudicio facturus erat, quæq; diligentem procuratorem facere par est, obedire debet [b]. de quibus quia suprà satis est dictum, nihil attinet, eadem hîc iterum commemorare.

QVOD CVIVSQVE VNIVERSITATIS NOMINE, uel contra eam agatur. Tit. IIII.

1 *Continuatio.*
2 *Quid, & quotuplex sit uniuersitas: & de collegijs prohibitis.*
3 *Qui nam sint syndici, ecdici, actores, &c.*
4 *Causa efficiens: qui syndicum constituere poßint, & qui constitui poßint.*
5 *Materia: quibus in causis syndicus constitui poßit.*
6 *Forma: quomodo syndicus constituatur.*
7 *Finis & effectus: de officio & potestate syndici.*
8 *Contraria: & quibus modis finiatur syndicatus.*

1 POstquam expositum est de procuratoribus priuatorum, tempestiuum est, nonnihil subijcere de procuratoribus uniuersitatum & collegiorum, quasi publicis: qui syndici, actores & *ἔκδικοι* in iure uocantur.

2 Vniuersitas dicitur hominum, in ciuili societate uiuentium communitas, qualis est in oppidis & pagis [a]: cuius tria genera facit Bartolus [b]. Collegia autem dicta esse Varro scribit à simul legendo, quia plures in unum corpus colleguntur. Nec enim unus constituit collegium, quamuis retineat [c]: sed plures, & non pauciores quàm tres [d]. Collegium autem eodẽ modo distat ab uniuersitate, quo pars à toto: nam non totius uniuersitatis, sed paucorum est, qui instituendo collegium singulare, quia uidentur se à iure & corpore totius uniuersitatis segregare, ac quandam secessionem à communitate facere, quod multis suspicionibus & odijs, etiam sumptibus est obnoxium, & luxationem disciplinæ plerunq; luxu affert: ideo in iure collegia regulariter sunt prohibita [e], ut & priuata conuenticula [f]. exceptis ijs, quę lex aut princeps bono publico uel constituit, uel patitur & permittit: ut sunt collegia mercatorum, pistorum, & aliorum opificum in singulis ciuitatibus, quorum opera communitas ciuium carere non potest. Hæc autem collegia approbata, formam quandam habent paruæ uniuersitatis. Nam sicuti uniuersitas, ita & collegium perpetuò durat, quoad una persona superest, etiamsi aliæ subinde personæ aut intercidant, aut recipiantur [g]: & habent communia iura, ut priuilegia, statuta, item pecuniam, arcas communes, & syndicos atq; actores, perinde atq; quælibet uniuersitas [h].

3 Porrò syndici, *ἔκδικοι* & actores, inter se aliquo modo differunt. Syndicus à lite seu causa appellatur. *δίκη* enim Græcis id significat. Et syndici dicuntur plurali numero: quia non unus, sed plures, & cum minimum duo ad id munus assumi solent. Est igitur syndicus propriè procurator uniuersitatis, qui communi mandato causas & lites uniuersitatis in iudicio persequitur & administrat [i]. *ἔκδικος* autem etsi pro syndico passim ponitur, tamen propriè *ἔκδικοι* illi dicuntur, qui causas reipub. tractant criminales, & exigunt mulctas ac pœnas uniuersitati debitas: quales nunc sunt, qui procuratores fisci uulgò nominantur. *ἐκδικεῖν* enim Græcis propriè uindictam & mulctam iudicio persequi significat [k]. Actor etsi distat à procuratore, ut suprà dictum est, quia est is qui uice procuratoris, ab eo qui procuratorem dare non potest (ut à tutore) substituitur [l]: tamen in hac materia procuratorum publicorum, sæpe actor pro syndico, & è diuersò ponitur [m]. Distinguit tamẽ Accursius actorem à syndico, quòd syndicus sit generalis procurator, datus ad omnes causas tractandas, tam præsentes quàm futuras: actor autem procurator specialis, qui ad unam tãtum causam, impedito fortè syndico constituitur [n]. Itaq; ut in procuratoribus priuatorum, ita & in his communibus actorem propriè eum dici apparet, qui syndico substituitur ad unam uel plures causas: ut sicuti actor est uice procuratoris in priuatis, ita & sit uice syndici in cõmunibus [o]. Distant autem ab his administratores, & curatores ac serui ciuitatum [p]. Administrator uniuersitatis propriè dicitur, qui præest eius pecuniæ, aliaq; negocia eò pertinentia tractat [q]: curator uerò, qui alia negocia ciuitatis extraiudicialia persequitur: subcurator, qui curatori substituitur [r]. Seruus autem publicus dicitur, qui iudicijs inseruit: ut sunt scribæ publici, qui actuarij (ab actis) hodie dicuntur [s].

4 Constituuntur syndici aut à lege siue consuetudine, aut ab uniuersitate, uel maiore eius parte, aut ab ordine, aut ab ijs quibus ordo commisit. A' lege uel consuetudine: ut cum lex, consuetudo,

a l. ad rem mobilem. l. seruum. 33. §. ait prætor. ubi Dd. h. t.
b d. l. sed & hæ. 35. §. defendere. & §. præter. cum ll. seqq. h. t. l. liberto. 31. §. litem. de nego. gest.

a Ang. Faber & alij, in §. uniuersitatis. Inst. de rer. diuis.
b cons. 189. incip. primò quæritur. in prin.
c l. sicut. 7. §. fin. h. t.
d l. Neratius. 85. de uer. signif.
e tot. t. ff. de colleg. illicit. ubi uide.
f l. conuenticula. 15. C. de episcop. & cler.
g l. proponebatur. 76. de iudic. l. sicut. 7. §. 2. h. t.
h ut in l. j. h. t. in l. 2. de colleg. licit.
i ut liquet ex l. j. & tot. h. t.
k Alciatus ad l. præses. 12. C. de transactio.
l l. neq; 10. ubi Dd. C. de procur. l. j. C. de actio. à tutó. dan. l. tutor. 6. C. quando ex facto tutoris. l. si actor. 10. C. de accusat.
m l. j. in uerb. syndicum seu actorem. h. t. l. nec ciuitatis. 74. ff. de procur.
n gl. in d. l. j. ad uerb. syndicum. h. t. per l. litem. §. 1. & §. quid si actio. h. t.
o d. l. item. 6. §. fin. h. t.
p l. fin. h. t.
q tot. t. de adm. rer. ad ciuit. pert.
r Lex facto. 30. de neg. gest.
s l. fin. ubi Dd. h. t. §. cum autem. 3. Inst. de adop. iunct. l. non aliter. cum ll. seqq. ff. eo. de adopt.

consuetudo, statutum uniuersitatis, hanc potestatem concedit[a], aut iubet constitui maiorem natu, aut peritia potiorem, aut alium ex certo ordine certáue familia hominem, &c.[b] Vniuersitas constituit syndicum, ubi lex uel consuetudo deficit: & quidem aut tota, aut maior eius pars, computans etiam ijs qui ex uniuersitate domo absunt. Nec enim sufficit, duas partes consentire præsentium: sed ut consentiant duæ partes, seu maior pars uniuersitatis necesse est[c]. Etsi autem maiorem partē consentire sufficit, tamen omnes citandi sunt[d]. Nam quod omnes tangit, ab omnibus approbari debet[e], aut certè omnes ad hoc citari oportet: cuius citationis effectus ille peculiaris est, ut si aliqui emaneant, nihilominus præsentes possint actum perficere[f]. Nec interest, qualis'nam sit uniuersitas, siue nobiliū, siue ciuium, siue etiam rusticorum, seu (ut inquit Bartol.) studiosorum, qui in uno collegio commorantur[g]. Illud tantum interest, ut in numerosa uniuersitate, qualis est ciuium, non opus sit nomina constituentium exprimi (id enim facilè fieri non potest:) nisi uno casu, cum uidelicet syndicus ad alienandum constituitur[h]. In paruis uerò uniuersitatibus, ut pagis atq; uillis rusticorum, omnium nomina sint in instrumento syndicatus consignanda[i]. Quod autem diximus, omnes ex uniuersitate conuocari oportere: de his accipiendum est, qui ius suffragiorum habent, non etiam de mulieribus: quæ cùm ab omnibus publicis muneribus remotæ sint[k], nec ius comitiorum conuentuumq; publicorum & suffragandi habeant[l], meritò uocari non debent[m]. Sed an minores uocandi sint? Et uidetur uocari non oportere, cum nec hi ipsi muneribus publicis rectè adhibeantur[n]: placet tamen Specul. tantum pupillos & impuberes prætermittendos esse, non etiam puberes: quia & hi sacramentum præstare uniuersitati, aut superiori possunt & debent[o]. Quod uerum est, nisi alia specialis consuetudo aliud introduxerit, quæ præcipuè attendenda est[p]. Quare & feminæ, ubi collegium moribus habere possunt, ut in monasterijs, & multis xenodochijs ac orphanotrophijs, & similibus pijs locis, hoc casu syndicum constituere non prohibentur[q]. Potest etiam ordo decurionū, syndicum constituere[r], hoc est, ordo Magistratuum in singulis oppidis[s]. Nam in his, quia haud facilè tota uniuersitas conuenire & consentire potest, ideo receptum est in plerisq;, ut communitatis nomine, Magistratus ius populi exercere possit[t]. Nec modò decuriones eligere syndicum possunt, sed etiam hi quibus ea res ab ordine est commissa: ut plerunq; tribus aut quinq; committi solet[u]. id enim ab ordine fieri dicitur, quod fit ab his qui authoritatem ab ordine habent[x]. Illud tamen in genere sciendum est, syndicum à quibuscunq; constituatur, publica authoritate, & nomine totius communitatis constituendum esse[y]. Causa autem constituendi προκαταρκτικὴ, est necessitas. Nam absq; cōstitutione syndici, communitas nec agere quicquam, nec cū ea agi quippiā rectè potest[z]. Syndicus porrò eligi debet ex corpore & ordine decurionū, si inde idoneus desumi potest[a]: cæteroqui ex ipsa uniuersitate allegendus est: quoniam is maiore studio & fide, præsumitur cōmunitatis suæ causas acturus, quàm quiuis extraneus[b]. Quòd si ne in ipsa quidem uniuersitate, quisquam idoneus reperiatur: quod in oppidis rarius, in pagis non infrequenter usuuenire solet: hîc necessitas rem eò perducit, ut etiam extraneus in syndicum eligi possit[c]. Idonei autem esse putantur, literati, & causarum rerumq; intelligentes ac periti[d]. nam imperiti, uelut inhabiles, etiamsi eligantur, repelli possunt[e]. Potest etiam superior in uniuersitate, eligi in syndicum: ut consul, duumuiri, defensores, &c.[f] Potest & aliquis ex illorum numero eligi, quibus potestas eligendi data est[g]. Si tamen uni hæc electio commissa esset, ipse se constituere & nominare non posset[h]: quia de eo non intelligitur esse actum[i], nec quisquam sibi ius dicere potest[k]: & eo ipso suspectus est, quòd sese sponte ingerit[l]. Neq; solùm unus eligi potest, sed etiam plures, ac plerunq; duo aut tres constitui solent: quia rectius plurium fidei quàm unius, respub. committitur. Illud tamen uerū est, singulos in solidum creatos uideri, etiamsi id instrumento non exprimatur[m]. quod contrà in procuratoribus priuatis esse diximus. In summa, qui procuratores esse possunt, hi & syndici. Vnde & filiusfamiliâs sicuti procurator esse, ita etiam dari actor & syndicus potest[n]: tanto maiore ratione, quòd in his uelut pu-

h blicis,

a l.j.h.t. b l.3.h.t. c l.3.h.t.l.quòd si maior ad municip.l.2. de decret ab ordin.facien.l. nominationum. C. de decurio.lib. 10. Spec. de syndico.in prin.nu. 1.& 3. d ut rectè uoluit Bart.in l.nulli.3. nu.8.hoc tit. per l.2.C.de decur.li. 10. e l.fin.C.de author.præstan. f Bart.in l.j.nu.3.de albo scriben.per auth. si omnes. C. si se minor hæred.absti. g in l.j.in princ.num.3. h.t per l.fin.de colleg. illic. h l.fin.C.de uendit. reb. ciuit. lib. 11. c. fin. de procur. i ut est communis distinctio Bart. in l.j.in princ.de albo scriben. Spec. de syndico. circ. princ.per tex.in l. fin. C.de legat. lib.10. idq; seruari testatur Chilian.in pract.c.19.nu. 5. k l.2.de reg.iur. l Gell.lib.5.c.16. m Spe.d.t.de synd.nu.3. & 4. n l.exigendi.12.ubi Dd. C.de procur. l. ad rem pub. 8.de muner. & latius tradit Decius in d.l.2.§.1.de reg.iur. o c.1.§.præterea.de prohib. feud alien.per Freder. ita Specul. d.t. de syndico.num.3. ubi id usu etiam seruari testatur. p l.item.6.in princ.hoc tit. q l.placet. 17.C. de epi. & cler. Spec. præall. loco. r l.3.hoc.tit.in prin.& §. si decuriones. Bald. in l. si ita. C.de seruo reip. s Chilian.d.c.19.nu.5. t l.non ambigitur.9.de ll.l.2.§.cumq; difficul-

ter.de orig.iur. u Bart. & Alex.in d.l.3.hoc tit. x c.is cui.ubi gl.de præbend.lib.6.Bart.in l.3.§.si decurion.in princ.hoc tit. y gl.in l.item.6.§.fin.ad uerb.de rato.hoc tit. z l.sicut.7.§.j.hoc ti.Bart.in l.solent. num.18.de alim.& cibar.lega.per l.4.§.creditorib.de fideicommiss.liberta. a l.planè.4.hoc ti.ubi gl.& Bar. per l.in eccles.C.de epis.& cler.l.decernimus.14.C.de epis.aud.l.ut gradatim.§.sed etsi.de munerib. b c.1.ex. de syndic.d.l.planè.4.hoc tit. c Spec.in d.t.de syndic.num.20.per c.in pertractandis.3.de inra.cal.d.l in eccles.C.de episc.& cler.l.2.§.2.de cura.furio. d ut rectè Bald.& Panor.in d.c.in pertractandis.in prin.Chil.in prac.d.c.19.num.5. e l.1.§ fin ubi glo.uerb.inhabilis.hoc tit. f Bart.in l.nulli.3.hoc tit. g l.planè.4. hoc tit. h l.præses.5.de off præs.ut rectè uult Accurs.& Bart.in d.l.4. i l.qui cum tutorib.9.de transact. l.inquisitio.C.de solut. k l.qui iurisdictioni.ubi Dd.de iurisdiction. l l.quæ omnia.25.in princ.suprà de procurat. m Castrens.& Alex.in l.1.§.1.hoc tit.Bald.in c.1.§.priuilegia.ad uerb.finito.de pace constantiæ. n l.item.6.in fin.hoc tit.

blicis, non attendatur patria potestas[a]. Et econtrariò, qui procuratores esse prohibentur, multo minus syndicatũ exercere possunt. Nam absurdũ fuerit, illis negocia publica credi, qui ne priuatis quidem cõmodè præesse queant: cum publica priuatis sint potiora[b]. Quare nec minor 25. annis[c], neq; femina, nec milites, & similes quos suprà diximus, procuratoris officio arceri, syndici creari poterunt: ut nec illi qui ualetudine aut alijs impedimẽtis distringuntur, quo minus negocijs rectè supersint. Interest enim Reipub. aut tales non creari, aut si creati sint, apparente impedimento mandatum statim reuocari[d]. Hoc tamen differunt, quòd procuratores inuiti non dentur[e]: syndicatus uerò, uelut publicum munus, etiam nolentibus imponatur[f]. Illud postremò sciẽdum est, etsi nemo causam uniuersitatis agere possit, præter syndicum: tamen defendi uniuersitatem, à quolibet cautionem de rato offerente posse: quia interest uniuersitatis, res eius nõ relinqui desertas, sed à quouis quolibet modo defendi. Nam defensionis ratio nunquam detrimento est, sæpius autem potest esse commodo[g]. Nec huic obstat quod dicitur[h], neminem uniuersitatis nomine experiri posse, nisi cui id lex aut uniuersitas permittat: nam hoc de agente intelligẽdum est, sicut uerbum experiri in iure plerunq; significat agere, non defendere[i].

5 Etsi autem procurator à priuato dari non potest in causis criminalibus, ut suprà dictum est: tamen ab uniuersitate etiam in his (nam uniuersitas etiam criminaliter teneri & conueniri potest[k]) syndicus rectè constituitur, cum mandato tamen speciali[l]: quia ut in ciuilibus causis, ita & in criminalib. uniuersitas agere uel cõueniri, nisi per syndicum haudquaquam commodè potest[m]. Ac potest syndicus in genere ad omnia negócia, omnesq; causas reipu.[n] etiam futuras rectè dari[o], quamuis actor non nisi ad præsentes causas constituatur: quia (ut suprà dictum est) tantum ad iudicialia adhibetur. ubi igitur non est præsens iudicium, ibi nec actor esse potest[p]. Ad illas quoq; causas rectè syndicus datur, quas uniuersitas cũ superiore, puta principe, rectore, aut alio habet: nec propterea culpandus est, quòd uniuersitati operam præstat contra superiorem[q].

6 In constituendo autem syndico, potissimùm antiqua forma & usitata consuetudo attendenda est[r]. Vbi cõsuetudo deest, forma iuris seruanda est: nempe ut oẽs qui constituere debẽt, cõuocentur in locũ aliquẽ publicum[s], uno eodemq; tempore[t], per sonitum campanæ, aut tubæ, aut aliud signũ usitatum[u]. Nam oẽs uno tempore præsentes esse, & in suffragium ire debẽt[x]. Nec potest hæc suffragatio diuidi, aut per ratihabitionẽ absentium suppleri[y], ut nec reliqua solẽnia[z]: quamuis cõfirmatio superioris, ex interuallo subsequi possit[a]. Electo autẽ & cõstituto syndico, instrumentũ ea super re conficiendum est, ut tãto facilius syndicatus probari possit. quo instrumento quatuor præcipuè comprehendenda esse, Speculator monet: uidelicet, quis syndicũ constituat, ad quas causas & lites, contra quos, item quomodo & quare constitutus sit[b]. Est tamen & hoc instrumento comprehendendum, nõ modò legitimè electũ esse syndicum, sed maiorem quoq; partem uniuersitatis in electione adfuisse[c]. Qua in re credetur instrumẽto, donec contrariũ fuerit probatum[d]. Atq; ita obseruari, Speculator testatur. Neq; tamen nomina omnium constituentium exprimenda sunt, prout suprà ostensum est, nisi cum ad alienationẽ faciendam syndicus cõstituitur: scilicet ut sciri hoc casu possit, quorum mãdatu res uniuersitatis sit alienata[e]. Aliàs hanc inscriptionẽ Dd. non requirunt, uelut omnino necessariam, ut nec autoritatem superioris. quamuis Speculator & Bartol. dicãt, tutius esse utrumq; adhiberi, si commodè id fieri possit[f]. Illud etiam ultimò notandum est, syndicum ad certum tempus, puta annum, cõstitui posse: & quamuis per litis contestationem factus fuerit dominus, tamen elapso tempore, hoc dominium unà cum ipso syndicatu extingui[g]: & ita datum, ultra tempus cogi diutius non posse[h]. Est & illud non prætermittendum, syndicum regulariter ad satisdandum, cautionemq; præstandam non urgeri, siue agat siue defendat, nisi cum de syndicatu & mãdato probabiliter dubitari potest[i]. Nam cum à tutore priuato non exigatur cautio, quia administrator uniuersalis est, publica autoritate datus[k]: certè non conuenit, neq; æquum est, syndicum uelut personam publicam aliqua satisdatione onerari: præsertim cum uniuersitas cuius causas agit, semper præsumatur esse soluendo[l].

Finis

a l. solent. ubi Bart. nu. 1. hoc ti. l. quippe. 72. de iud. l. filiusfam. 9. ff. de his qui sunt sui uel ali.
b auth. res quæ. C. communia de legat. & fideicommiß.
c l. exigendi. 12. C. de proc. Iaß. in l. neq; nu. 2. C. eo.
d l. 1. §. fi. h. t.
e l. filiusfam. 8. §. inuitus. ff. de procu.
f Specul. de syndic. in princ.
g l. 1. in fi. h. t.
h in l. 2. h. t.
i l. 1. de in ius uocan. cum similib.
k uide distinctionẽ Bart. in l. aut facta. §. nonnunquam. de pœn.
l uide Bart. in l. 2. §. final. de accusat. Salic. in l. 3. l. qui accus. nõ poss. Bal. in l. Polla. C. de his quib. ut indig. & in §. dãna. tit. de pac. const.
m Spec. tit. de syndic. nu. 5. & tit. de accus. uers. fin.
n l. fin. hoc tit. Bart. in l. 1. de albo scrib. per c. fin. de procur.
o l. itẽ. 6. §. sed si ita. h. t.
p d. l. item. 6. §. si ita. ubi præter alios Castr.
q Specul. in d. t. de syndi. nu. 19. per c. cũ eccles. de electio. c. cum olim. de causa poss. & pro priet.
r l. item. 6. in princ. ubi gl. & Bal. h. t. Spec. de syndic. nu. 3.
s l. 2. C. de decur. lib. 10. l. pe. C. de legat. eo. lib. l. 2. C. de præd. ciuita. lib. 10. Spec. de syndic. nu. 2.
t l. 2. C. de decur. lib. 10. Bart. in l. nulli. 3. nu. 8. h. t. Spec. d. t. de syndic. nu. 9.
u Spec. d. t. de syndic. nu. 16.
x l. pen. C. de legat. lib. 10.
y l. fin. C. de prædijs decuri. lib. 10. Spec. in d. t. de synd. num. 2.

z l. obligari. 8. §. fin. de autor. §. fin. Inst. eod. l. continuus. in prin. de uerb. oblig. a Spec. de synd. nu. 17. & 18. b Spec. in d. t. num. 21. per l. si procurator. 61. suprà de procura. c Spec. d. l. num. 10. Bar. in l. j. ubi & Andr. Siculus ad Bart. annota. de albo scrib. d Spec. de syndic. nume. 16. ut & semper aliàs, l. optimam. C. de contrah. stipulat. l. cum precib. C. de probatio. cum similib. e l. fin. C de prædijs decur. lib. 10. Panor. in c. 1. de his qui à maio parte cap. f Spec. in d. t. nu. 9. & 11. per l. 1. de albo scriben. auth. præsidis. C. de episc. aud. & l. hac consultissim. in princ. C. qui testa. facere poss. Bart. in d. l. j. num. 2. & 3. de alb. scriben. & nouißimè Chilian. in pract. c. 19. num. 2. & 3. g Spec. in d. t. num. 8. per l. 2. & 3. ff. de procur. h Iaß. in l. neque. C. de procur. & Dd. in d. l. 3. ff. de procurat. i gl. in l. item. 6. §. fin. ad uerb. de rato. per illum tex. h. t. in l. actor. num. 1. & 11. rem ratam haberi. k l. tutores. C. de admin. tutor. l fac. l. j. ut legat. nom.

7 Finis autem quare constituatur, est necessitas & utilitas, cùm uniuersitatis, tum etiam eorum quibus lis & negocium cum uniuersitate intercedit. Nam suprà dictum est, uniuersitatem nec conueniri, neque agere rectè posse, nisi per syndicum qui uniuersitatem repræsentet[a]. Deinde & illud uerum est, res cõmunes plerũque esse neglectui, quasi alienas, nisi certus his rebus administrator præficiatur[b]: qui & agat uniuersitatis nomine, & eandem contra omnes etiam ciues defendat[c], ne bona communia ob rem non defensam possideantur[d]. Quod autem ad effectum attinet, syndicus eandem potestatem consequitur quam procurator[e]. Quare & dominus fit litis, ita ut ei rectè promittatur[f]: & omnia agit quæ uniuersitas agere potest, adeò ut etiam iuramentum deferre ac præstare nomine uniuersitatis non prohibeatur[g]. Nam syndicus intelligitur semper cum libera constitui potestate, etiamsi hoc non sit expressum[h]. Tutius tamen uidetur, speciale mandatum dari[i], in his quæ illud requirunt, iuxta formam alibi traditam[k]. Etsi autem syndicus, ut dixi, loco domini est: tamen sicut utilitas causæ, ita eâdem ratione damnum omne in uniuersitatem deriuatur[l]. Illud ultimò addendum est, syndicum eadem officia sustinere & exequi debere, quæ suprà procuratori priuatorum incumbere diximus: & illud præterea operam dare oportere, ut non rem priuatam aut singulorum, sed tantummodo communẽ sibi commissam accuret[m].

8 Quod autem postremò ad cõtraria & exceptiones attinet, sciendum est easdem syndico opponi, quæ suprà procuratoribus obstare diximus. Vt si obijciatur uitium causæ efficientis, puta duas partes in constituendo non adfuisse[n]: si ineptus & inhabilis dicatur qui constitutus est[o]: aut si ostendatur uitium esse in forma syndicatus, puta quòd non debito loco, aut tẽpore, aut solenni ordine syndicus sit constitutus. qua tamen in parte illud notandum est, non uitiari syndicatum, si error tantum sit in uerbis, non in re ipsa: puta si pro syndico nominatus sit actor, uel procurator, aut econtrariò. Vt enim libellum suprà sustineri diximus translatis uerbis, ita & instrumentum syndicatus, eâdem interpretatione adiuuãdum est[p]. Nam uerba instrumentorum potius improprianda sunt, quàm ut actus rectè gestus annihiletur[q]. Illud etiam animaduertendum, exceptionem syndico eodem modo opponendam esse, quo procuratori priuato: uidelicet in modum dilatoriæ, ante contestationem litis. Nam post eam contestatam, non potest dilatoria illi opponi, quia dominus litis factus est[r]. Finitur autem syndicatus ijsdem propè modis, quibus mandatum procuratorium (nam uniuersitas iure priuatorum utitur[s]:) puta morte syndici, non etiam cõstituentium: quia uniuersitas, cuius nomine fit constitutio, semper uiuere intelligitur[t]. item reuocatione[u]. An autem solus præfectus uniuersitatis, syndicum sine consensu totius uniuersitatis reuocare possit, distinctione explicari solet[x]. ut si potestas exercẽdæ actionis ad solum præfectum pertineat, non ad totam uniuersitatem (id quod est perrarum) eo duntaxat casu, & non alio, ius reuocandi syndicum præfecto concedatur. aliàs uerò sicut in constitutione, ita & in reuocatione syndici, totius uniuersitatis uel maioris partis suffragatione sit opus[y]. Et hæc quidem de syndicis dicta sufficiant. nam cum eorum officium & potestas ferè cum procuratorum munere in omnibus conueniat: reliqua quæ huc pertinent, ex superiore titulo desumi possunt.

DE NEGOCIIS GESTIS.
Tit. V.

1 *Ex qua æquitate detur negociorum gestorum actio.*
2 *Edictum de negocijs gestis.*
3 *Quis cuius negocia gerere possit.*
4 *Quot modis ad aliquem dicatur negocium pertinere.*
5 *Quibus competat hæc actio.*
6 *Hereditatis res etiam rectè geri.*
7 *Has actiones esse transitorias.*
8 *Aduersus necessarium gestorem non dari directam.*
9 *De directa & utili neg. gest. actione.*
10 *Quid ueniat in directam actionem.*
11 *Quid in contrariam.*

1 ET hæc quidem ita se habent in ijs qui mãdato domini res procurant alienas: sed quia sæpenumerò fit, ut eorum qui propter subitam festinationem nulli demãdata rerum suarum cura peregrè profecti sunt, negocia præsentes amici ultrò suscipiãt, ne aut ne-

h 2 glecta

a Spec. d. t. de syndic. nu. 5.
b l. 2. C. quando & quib. quarta pars. lib. 10.
c l. sicut. 7. §. fin. l. pen. h. tit.
d l. j. in fin. h. t.
e d. l. item. 6. §. fin.
f d. §. fin.
g gl. in d. l. item. 6. §. fin. ad uerb. de rato.
h Ias. in l. præses. 12. nu. 7. C. de transact. qui licet distinguat, tamen Alex. dicit id esse uerius cons. 22. num. 11. uol. 1.
i uide Bal. in l. Polla. C. de his quib. ut indig. & in §. dãna. de pace constan.
k c. qui ad agendum. 4. in princ. de procur. in 6. ut uoluit Alex. in l. j. in fin. h. t. Ioan. And. in c. præsentium. 4. de testib. lib. 6.
l l. fin. ubi Dd. h. t.
m l. 2. h. t.
n Spec. d. t. de syndic. nu. 11. per c. inter monasterium. de sent. & re iud.
o l. j. §. fin. h. t.
p ut rectè Spe. in d. t. nu. 11. & Bar. in l. j. §. quibus. num. 3. h. t. & in auth. sed hodie. nu. 3. C. de epis. & cler. per c. petitio. de procurator.
q l. si oleum. ubi Bart. & Dd. C. de loca. l. si uno. in prin. ff. eod.
r ita Spec. d. t. nu. 11. & 12. per l. ita demũ. 13. C. de procur. & d. c. inter monaste. de sent. & re iud.
s l. eum qui. 16. de uerb. sign. Specul. de syndic. nume. 2. per l. fin. hoc tit.
t l. sicut. 7. §. fin. hoc tit. l. an usufructus. 63. de usufruct. l. proponebatur. 78. de iud.
u l. item. 6. in fin. hoc titul.
x Bart. in l. item. §. quòd si actor. hoc tit. & plenius in l. actor. num. 9. ff. rem ratam haberi.
y Bart. preall. loc. per l. si per epistolam. 50. de acquir. hered. c. præsentium. 2. de testib. lib. 6. l. si quis mancipijs. 16. §. si pupillus. de instit. actio.

glecta pereat, aut absentis non defensi bona posideatur: placuit utilitatis gratia, mutuam
ex eo gestu quasi ex cōtractu obligationē nasci: eoq; nomine actiones cōstituere quæ appel
lantur negociorum gestorum, quibus ultrò citroq; agi posit, de eo quod alterū alteri præ
stare oporteret. Idq; receptum est, quia plerumq; homines eo animo peregrè proficiscūtur,
quasi statim redituri, nec ob id ulli curam suarum rationum mandant: deinde nouis causis
interuenientibus, dum ex necessitate diutius absunt, huiusmodi eorum negocia deperire
iniquum esset: quæ sanè deperirent, si uel is qui obtulisset se negocijs gerendis, nullam ha
biturus esset actionem de eo quod utiliter de suo impendisset: uel is cuius negocia gesta es
sent, aduersus eum qui gessisset nullo iure agere posset[a]. De his ergo ita cauit edixitq; Præ
tor: SI QVIS NEGOCIA ALTERIVS, SIVE QVIS NEGOCIA, QVÆ CV- 2
IVS CVM IS MORERETVR FVERINT, GESSERIT: IVDICIVM EO NO-
MINE DABO[b]. Hæc uerba SI QVIS, accipiēda sic sunt, SIVE QVÆ, ut plerūq;[c]. 3
nam & mulieres actione negociorum gestorum agere, & cōueniri, non dubitatur[d], quam-
uis à procuratione iudiciali arceantur[e]. Pupillus si negocia gessit, post rescriptum D. Pij
conueniri potest in id quo factus est locupletior: agendo autē, compensationem eius quod
gessit, patitur[f]: ex re enim actio est, unde & pupillus prodigusq; obligātur[g]. NEGOCIA.)
Negocium ab ocio, addita negatiua, & cōtraria particula Ne, ductum ac compositum uide
tur: & propriè significat in iure id quod inter duos actum est[h]. ALTERIVS.) Et hoc ad u-
trumq; sexum refer. ABSENTIS.) uidelicet & ignorantis. Nam si sciat, aut præsens sit,
patiaturq; suum negocium geri, mandasse uidetur[i]. Alterius autem negocia multis mo- 4
dis dicuntur[k]: uel quia uerè res cuiusquam est[l], ut cùm à debitoribus meis exigis, aut cre-
ditoribus soluis[m]: uel quia contemplatione mei gestum est[n]: uel quod ratum habui[o]. quæ
duo postrema obtinent, cùm uerè aut in consequentiam negocium pertinet ad eum, cuius
respectu gestum est, aut qui ratum habuit[p]. Nam si, cùm me hæredem putares, insulam ful-
cieris, Titiusq; uerè sit hæres, cui ipso gestu negocium quæritur: nullo modo ad me res per-
tinebit, etiamsi habuerim ratam[q]. Vnde satis apparet, hanc actionem ijs competere, quo- 5
rum negocium esse gestum interfuit[r], siue principaliter, siue in consequentiam: ut cùm no-
mine tutoris, cūratoris, procuratoris, res pupillares minoris'ue administrantur, ne illi ne-
gligentiæ nomine iudicijs tutelæ & mādati cōueniri posint[s]. His uerbis, SIVE QVIS 6
NEGOCIA, QVÆ CVIVS CVM IS MORERETVR FVERINT, significatur
tempus illud, quo quis post mortem alicuius negocia gesit. de quo fuit necessarium edice-
re: quia neq; testatoris iam defuncti, neq; hæredis qui nondum adijt hæreditatem, res gesta
uidetur[t]. Sed quia detrimentosum erat, inchoata negocia morientium deseri, quod ne face
re quidem debet gestor[u]: ideo qui hæreditaria curat, uidetur sibi quodammodo hæredita-
tem quæ defunctum repræsentat[x], seq; ei obligare. Nec refert, an etiam pupillus hæres exi-
stat: nam id æs alienū cum cæteris hæreditarijs oneribus ad eum transit[y]. Neq; id mirum 7
uideri debet, cùm & in hæredes, & contra hæredes transeat hæc actio[z]. GESSERIT.) Ge-
rere significat omnem rem sine uerbis, hoc est, absq; promissione atq; cōuentione factam[a]:
etiamsi nonnunquam gerere & facere æquiuocè sumantur[b]. Quare qui citra conuentio-
nem mandati, alterius negocia sponte administrat, gerere propriè dicitur[c]. Dico autem, 8
sponte & nulla necessitate cogente. Nam qui coactus gerit, ut tutor posthumi[d], hæredes tu-
toris curatoris'ue, qui inchoata perficere coguntur[e], uel necessitatis suspicione, ut qui falsò
existimat se mandatum curámue suscepisse[f], uel iustam seruitutem mandanti seruire[g]: cùm
alienum negocium gerere non uideatur, qui suum gerit, sibiq; consulere uult, ex uerbis hu-
ius edicti directò non tenetur. Sed quia hoc casu aliæ possunt deficere actiones, utile, ex in- 9
terpretatione prudentum, negociorum gestorum iudicium datur[h]: quod quidem effectu
idem hîc est cum actione directa[i]. nam & hæc extraordinaria erat, & sine solenni actionum
ciuilium forma & prætore ex edicto concipiebatur[k]. Vnde intelligi potest, hanc actionem 10
prætoriam esse[l]. IVDICIVM DABO.) ita quidem, ut directam actionem ei tribuat cuius
negocium gestum est, & ad quem præcipuè tota gestio pertinet: qua actione postulatur, ut
actus sui rationem gestor reddat[m], & eo nomine condemnetur, quicquid uel non gesit, uel
non ut oportuit gesit: puta dolo[n], aut culpa quāuis leui[o]. nam de casu & inopinato euen-
tu non tenetur, sed sufficit utiliter inchoasse[p], nisi in culpa hæreat[q]. Sed & id in actionem
hanc uenit, ut gestor restituat quicquid ex gestu quocunq; modo est acquisitum[r], unà cum
usuris[s], & fructibus[t]. Contrariam uerò actionē dat prætor gestori, quamuis etiam com- 11
pensationis beneficio conuentus uti potest[u]: qua quidem actione consequetur, quicquid
impendit

a l. ex maleficio. 4. §. si quis absentis. 1. de actio. inst. de oblig. quæ ex quas. cont. in princ. lib. 1 & 2. hoc tit. uide Paul. lib. 1. tit. 4.
b l. 3. in prin.
c l. 1. de uerb. sig.
d l. 3.
e l. alienam. 18. C. de procur. l. j. §. secundo. ff. de postul.
f l. 3. in prin.
g l. furiosus. 45. de act.
h l. si in area. 33. de condict. indeb.
i l. si remunerandi. 6. §. qui passus. l. qui patitur. 18. ff. mand.
k uid. gl. in l. si pupilli. §. item quæritur. ad uer. ipso gestu. ubi Bartol. num. 4. hoc t. & in l. si pecuniam. 9. C. eod. ti. Cyn. in l. si mandatum. 14. in prin. C. eod.
l l. item si. 5.
m l. quæ utiliter. 45. §. Titius. 2. l. cum pecuniam. 43.
n l. si pupilli. 6. §. sed si ego. 5.
o d. l. 6. §. itē quæritur. 8.
p d. l. 6. §. 5. cum seq.
q d. l. 5. & 6.
r l. mandasti. 46.
s d. l. 6 d. l. mandasti.
t l. 3. §. hæc uer.
u l. nam & Seruius. 21.
x l. si is qui. 15. de usuc. l. mortuo. 23. de fideiuss.
y d. l. nā & Seruius. §. 1.
z l. 3. §. hæc autem actio. l. successori. 12. cū seq. l. sit autem. 20.
a l. Labeo. 19. in fin. de uerb. signif. l. pro hære. de gerit. de acq. hær.
b l. licet. 58. de uerb sig.
c l. 1. 2. l. si ego. 24. h. t. l. ita. 5. §. gessisse. de administ. tut.
d l. cum pater. 29.
e l. j. C. de hær. tu. l. fin. 6. §. j. de his qui not. infā.
f l. curatoris. 17. C. eod.
g l. at qui natura. 19. §. si lib. 2. pater.
h d. l. curatoris. l. quicquid. C. arb. tut. d. l. 3. uersu. 8. ubi gl. ad uerb. ciuiliter. C. eo.
i l. antepen.
k Theoph. Inst. de succ. sub.
l d. l. 3. in princ. ubi glo. ad uerb. ait prætor. hoc tit. l. aduersus. 8. ubi gl. ad uerb. ciuiliter. C. eo.
m l. 2.
n l. 6. §. sed si quis.
o d. l. 6. §. uideamus. cum ll. seqq. l. tutori. 20. C. eo.
p l. sed an ultrò. 10. §. 1.
q l. si absentis. 11.
r l. si autem. 8. §. 2.
s d. l. at qui natura. §. 5. l. si liber. 38. d. l. cū fin. l. liberto. 31. §. qui aliena. 3. l. litis. 37. §. 1.
t d. l. 8. §. 1.
u l. 3. §. pupillus. l. si autem. 8. §. si quocunq; 2.

impendit uel amisit, ratione gestionis: item ut liberetur ab obligatione, ut indemnitas rerum administratarum, & quicquid abest, uel eo nomine absuturum est, præstetur [a]. Iniquum enim esset, suum ipsi officium damnosum existere [b]. quod de ijs accipiendum est, quæ sine culpa [c] utiliter accurantur, quamuis euentus non respondeat: quam utilitatem non ex opinione gerentis, sed communi quodam hominum iudicio iuxta rerum, temporum & personarum qualitatem expendere, & ex bona fide metiri oportet [d]. Est etenim hæc bonæ fidei actio [e].

a d. l. 2. in fin. l. & qui. 19. § penultim. cum ll. seq. l. si quis. 23. d. l. liberto. 32. §. liberto. 4. l. quæ utiliter. 45.
b d. l. quæ utiliter. §. fin. l. 7. quomodo testa. aper.
c l. sine. 22.
d l. sed an ultrò. 11. §. 2. h. t.
e l. 7.

DE CALVMNIATORIBVS.
Tit. VI.

1 *Continuatio tituli.*
2 *Edictum de calumniatoribus, & eius interpretatio, cum seq.*
3 *Quis dicatur calumniari, & quis hoc edicto teneatur.*
4 *Cui, aduersus quem, & ad quid detur hæc actio.*
5 *Aliæ pœnæ & actiones, quæ in calumniatores competunt.*

1 POsteaquam expositum est; qui suo uel alieno nomine postulare atq; agere possint: sequitur, ut quę pœnæ calumniatores maneant, ostendamus: ut harum metu, malitiosi homines à falsis postulationibus fabricandisq; iniurijs deterreantur. De his ita Præ-
2 tor est elocutus: IN EVM QVI VT CALVMNIÆ CAVSA NEGOCIVM FACERET, VEL NON FACERET, PECVNIAM ACCEPISSE DICETVR, INTRA ANNVM, IN QVADRVPLVM EIVS PECVNIÆ QVAM ACCEPISSE DICETVR, POST ANNVM SIMPLI IN FACTVM ACTIONEM DA-
3 BO [a]. Calumniari, in criminalibus, est falsa crimina intentare [b]: in ciuilibus, per mendacium & calumniam agere uel excipere, ad negocium alicui malitiosè faciendum [c]. Sed hac in materia propriè calumniator perhibetur, qui pecuniam, ut alicui negocium faceret uel non faceret, accepit [d]. Ergo, QVI CALVMNIÆ CAVSA NEGOCIVM FACERET.) agendo uidelicet. AVT NON FACERET.) utputa, quia maluit reus aliquo dato se à calumnijs redimere, potius quàm malitiosa lite diuexari [e]: uel quia ab alio, eius rei gratia pecunia data est [f] (nam quocunq; modo quis depectus est, hoc est, non transigendo, sed sordidis concussionibus pecuniam accepit, ut calumniosa lite abstineret,) hoc edicto comprehenditur [g]. PECVNIAM.) aut aliud pro pecunia qualecunq; compendium [h]. ACCEPISSE DICETVR.) siue ante, siue post cœptum iudicium [i]: nec interest, utrum
4 post pactionem faciat alicui negocium, an desistat [k]. INTRA ANNVM.) sicut prætoriæ & pœnales dari solent [l]. IN QVADRVPLVM.) exemplo actionis ui bonorũ raptorũ [m], cui rei persecutio inest [n]: nam species quædam manifesti furti & rapinæ est, per fraudem & calumniam innocentes expilare. POST ANNVM IN SIMPLVM.) quia rei persecutoria. ACTIONEM DABO.) non modò ei qui dedit, sed etiã illi cuius nomine datũ est [o]. aduersus eum, qui calumniæ faciendæ aut nõ faciendæ causa accepit. Hæredi hæc actio non datur, quoniam pœnalis est, eiq; sufficère debet, quòd eam pecuniam quam defunctus dedit, per condictionem ob turpem causam repetere possit [p]. neq; in hæredem competit: quia pœnalis, nisi in id quod ad eum peruenit. Constitutum enim est, turpia lucra etiam ab hæredibus extorqueri posse, licet crimina morte extinguantur [q].

5 Præter hanc actionem etiam aliæ ex legibus aduersus calumniatorem competunt. Nam cum ista concurrit condictio ob turpem causam, si modò sola accipientis, non etiam dantis turpitudo uersetur. Nam si & dantis, melior erit conditio possidentis, neq; agi condictione poterit [r]: si tamen condictum fuerit, tollitur hæc actio, & contrà. nam cùm utrique insit rei persecutio, bona fides non patitur bis idem exigi [s]. Deinde & condictio competit ex constitutione Constantini, quæ iudici, uel aduersario pecuniam extra causam transactionis dari prohibet, & ex eo litem perire iussit [t]. Super hæc ciuilia iudicia, etiam criminaliter ad uindictam publicam calumniatores rectè postulantur. Nam tenentur pœna talionis, etiamsi inscriptiones hodie non usurpentur [u]: item lege Iulia repetundarum [x], & iudicio concussionis [y]: nonnunquam etiam lege Iulia de ui priuata, ex S. C. Volusiano [z], & l. Cornelia de falsis [a]: ac si capitalem fraudem cuiquam machinati sint, de sicarijs [b]: postremò, S. C. Turpiliano [c]. atque ita uariè pro modo & uarietate delicti puniuntur [d]: in

a l. j in prin.
b l. j. in princ. ad S. C. Turpil.
c tot. tit. C. de iura. prop. calum. dan. Paul. lib. 1. Sent. cap. 5.
d Paul. d. cap. 5.
e l. penult.
f l. si quis. 7.
g l. j §. pen. l. 2. l. 3.
h l. j. §. fi. l. 2. l. 3.
i l. j. §. 1.
k d. l. 3. §. 1.
l §. 1. Inst. de perpet. & temp. act. l. in honorarijs. 33. de actio. l. iusiurandum. 34 §. qui iusiurandum. cum seq. in uerb. de calumnia. de iureiur.
m l. 5. h. tit. §. quadrupli. Inst. de actio.
n in prin. inst. de ui bon. rapt.
o d. l. si. quis.
p l. 4.
q l. 5.
r uide J. ob turp. caus.
s l. 5. §. 1. hoc tit. l. bona fides. 57. de reg. iur.
t l. j. §. 2. hoc tit. j. C. de pœn. iudic. qui malè iudic.
u l. fin. ubi gl. & tot. tit. C. de calum.
x l. j. §. 1. hoc tit. l. lex Iulia. §. ultim. ad l. Iul. repet.
y l. 1. & 2. de concuss.
z l. ex S. C. ad l. Iulia. de ui priu.
a l. 1. §. 1. ad l. Cor. de fal. l. 2. de concuss.
b l. j. in princ. ad l. Cor. de sic.
c l. j. & tot. tit. ad S. C. Turp.
d l. ultim. C. de calumn. l. j. §. calumniatoribus. ad S. C. Turp.

quo illud ferè seruari uidere licet, ut quod periculum calumniator dolosè reo creabat, id
quasi per talionem in ipsius caput reuertatur[a]. Olim calumniatus publico in iudicio, l.
Remmia tenebatur, ex qua frons damnato inuri litera consueuit, cui integræ frontis testis
opponitur[b]: sed ea pœna constitutionibus sublata est[c]. Calumniæ uerò in priuatis aut or-
dinarijs iudicijs damnatum, extra ordinem fuisse coercitum, Paulus ostendit[d]. quod nunc
tralatitium est, postquam ueteribus accusationum solennibus antiquatis, extra ordinem
de criminibus cognosci per constitutiones cœpit[e].

a l. fi. & t. t. C. de calum. De pœna calumniatorum, uide etiam Deut. 19. & 22.
b l. quæsitum. de testib.
c l. si quis. 17. C. de pœn.
d lib. 1. tit. 5. fie. l. j. §. 1. ad S. C. Turp. d. l. quæsitum.
e l. ordo. de pub. iudic. l. lex. §. ult. repr.

DIGESTOR. LIB. IIII.

DE IN INTEGRVM RESTItutionibus. Titul. I.

1 *Ex quibus causis quis restituatur.*
2 *Restitui etiam hæredes.*
3 *Quomodo quis in integrum restituatur.*
4 *Continuatio sequentium titulorum.*
5 *Methodica explicatio tituli.*

SOlet etiam interdum qui in iudicium uocatur, petere, olim quidem à præ- 1
tore[a], iure autem nouissimo, à quolibet magistratu ordinario[b], in inte-
grum restitutionem: quód uel metu compulsum, uel dolo aduersarij, aut
ætatis lapsu circumscriptum, uel absentia, uel status mutatione, uel iusto
errore, aut alia de causa quæ excusationem mereatur, in captionem incidisse
se dicat. quæ quidem causa, si adhibita cognitione iusta esse uidebitur[c], &
res maioris sit momenti (nam propter minimam summam audiendus non est, qui contra
ius ciuile petat in integrum restitui, ut maiori rei uel summæ præiudicetur[d]) æquum est
prætorem ita læsis subuenire[e], quamuis ex conuentione, aut alio iuris uinculo teneantur:
nec modò ipsis, uerumetiam eorum hæredibus[f], qui personam defuncti repræsentant[g]. 2
Restitui autem in integrum dicuntur, quoniam prætor eos in integrum pristinumq́ sta- 3
tum & conditionem, qua fuerant ante captionem, reponit[h], perinde atque si nullum ne-
gocium gestum esset: ut meritò dixerit Paulus[i], neminem uideri re exclusum, quem præ-
tor in integrum restituturum se pollicetur. Etsi autem generale est, nec ad unam alligatum 4
causam, restitutionis in integrum beneficium, & quoties æquitas poscit, toties impetrari
solet[k]: tamen certæ quædam, eæq; frequentiores restitutionum causæ, edicto sunt com-
prehensæ. in quibus, quia non uno ubique modo prætor restituit, sed pro uarietate sub-
iectæ rei uariè: ideo de singulis sigillatim & distinctè in proximè sequentib. titulis agitur.
Sed antequam eò descendamus, pauca in genere ad hunc generalem titulum de resti- 5
tutionibus sunt annotanda. Restituere, est aliquid reddere[l], seu in pristinum statum re-
ponere[m]. Paulus lib. 1. Senten. cap. 7. In integrum restitutio, est redintegrandæ rei uel cau-
sæ actio. Res redintegratur, hoc est, reponitur in integrum, quæ data aut facta est: causa,
quando res integra est, puta quando nihil datum aut factum: sed causa, hoc est, obliga-
tio subest, quæ per in integrum restitutionem uenit annihilanda[n]. Nec enim modò res
perfecta, sed imperfecta & inchoata redintegratur[o]. Sed hæc definitio tam ordinarijs
(quarum hîc nulla tractatio instituta est) restitutionibus[p], quàm extraordinarijs, de qui-
bus hac in parte duntaxat agitur, potest accommodari. Quare ut definitio subiectæ ma-
teriæ congruens, per quam res intelligi possit, habeatur: nos hac qualicunque descriptio-
ne utamur licet. Restitutio, est remedium extraordinarium, quo prætor deceptos aut læ-
sos, in eam causam in qua ante deceptionem aut læsionem erant, ex iusta causa reponit
ac reducit. Species læsionum plures sunt[q]. Causa efficiens, prætor[r]: προκαταρκτική, peti-
tio & imploratio officij iudicis[s]: impulsiua, æquitas causæ, unde appareat per iniuriam al-
teri damnum factum esse[t]. Materia, sunt res maioris momenti, non friuolæ & leuiden-
ses[u]. nam rescissoriæ actiones (ut sunt restitutionum) quia contra ius ciuile dantur[x], non
temerè, nec ob res leuiculas dandæ sunt[y]. Forma, ut ea petitio intra legitima tempora
fiat[z], implorato officio iudicis, uel intentata etiam actione[a]: atque ita causa legitimè, hoc
est plenè cognita & probata[b], citatisq; partibus[c], restitutio fiat. Finis & effectus, ut lapsis
ætate,

a tot. hoc tit. l. 1. & 2. C ubi & apud quem.
b l. fin. C. ubi & apud quem. ubi glo. & Dd. Card. in cle. §. de in integ. resti. Bart. in l. in causæ. 2. §. nunc uidendum. de minor. Salic. in l. placet. C. de peda. iudic.
c l. 3.
d l. 4.
e l. 1. & 2.
f l. 6.
g Nouell. de iureiuran. à mor. præst.
h gl. in c. 3. circa fin. ex. eod.
i l. 5.
k l. diuus. 7.
l l. restituere. 85. de uer. sign. l. præterea. 20. l. qui restituere. 68. de rei uend.
m l. restituere. 75. de uerbo. sign. l. 2. §. 27. ne quid in loc. pub. glo. in d. c. 3.
n Isidor. lib. 5. Etymol.
o l. metũ. 9. §. sed quod. ĩ. tit. j.
p de quibus in l. 3. C. ex quib. cau. ma. l. 2. C. de resc. uend. l. j. uerb. restitutoria. de interd. tot. tit. ex̃. de restit. spoliat.
q l. 2. & 3. h. t. uide tit. seq.
r l. j. & tot. tit.

s l. quòd si minor. 25. §. fin. de minor. t l. 1. & 2. hoc tit. u l. 4. & l. pen. hoc tit. x l. in honorarijs. 33. de act. y l. 10. & 11. de dol. mal. z l. non solum. 6. hoc tit. l. fin. C. de temp. in integr. restit. a Ias. in l. j. num. 8. de iurisdict. b uide Mysing. obser. 48. & 49. & 52. cent. 1. c l. 3. & l. fin. hoc tit. uide copiosè Spec. tit. de rest. in integr.

ætate, uel errore, uel alia iusta causa subueniatur, perinde atq; si lapsi non essent: ut ex sequentibus titulis intelligi potest, in quibus ordine sex restitutionum species, de quibus initio dictum est, proponuntur.

QVOD METVS CAVSA GESTVM ERIT.
Tit. II.

1. *Edictum de metu & ui.*
2. *Differentia inter uim & metum.*
3. *Propter quem metum uel uiolentiam restitutio fiat.*
4. *Edictum in rem scriptum, cui & aduersus quos detur.*
5. *Quomodo prætor restituat, & quid in hanc actionem ueniat.*
6. *Actionem esse arbitrariam.*
7. *Cui & aduersus quem non detur.*
8. *De annali & perpetua actione.*
9. *Affinia remedia, quæ uim passis dantur.*

HOc in titulo de ea specie tractatur, cum quis restitui in integrum petit, quia ui metúue coactus sit aliquid facere. Cùm enim etiam qui ui metúue cogitur consentiat[a], quia eligit ex duobus malis quod minimum est, & mauult contrahere quàm interfici[b]: ideo contractus metu factus, iure ciuili quasi consensu initus ualet: nec de eo quicquam antiquis legibus cautum erat, ut extraordinario prætoris auxilio fuerit opus. quod in rebus ciuilibus & politicis, usum etiamnum suum habet. In spiritualibus porrò ea subtilitas hodie non attenditur, sed simpliciter ui metúue gesta pro nullis habentur[c]. Edi-
1 cti uerba hæc sunt: QVOD METVS CAVSA GESTVM ERIT, RATVM NON
2 HABEBO. Olim ita edicebatur: QVOD VI METVS'VE CAVSA. Vis est maioris rei impetus, qui repelli non potest[d]: ut cùm ineuitabili uiolentia chirographum, pecunia, &c. alicui eripitur. Huius autem fiebat in edicto mentio, propter necessitatem impositam, uoluntati contrariam: quæ multum differt ab his, quæ metu coacta uoluntate geruntur. Cùm enim uiolentia quid extorquetur, principium actionis aliunde & extrinsecus uenit: nec magis dici id potest uoluntate patientis fieri, quàm uolente fit nauta, cùm tempestate ad scopulum nauis alliditur. At ubi impendentis uiolentiæ periculi'ue metu quid fit, puta datur, traditur, conceditur, tum intus in patiente existit actionis origo: quæ á iudicio nequaquã impedito, & uoluntate minus malum eligente proficiscitur[e]. Quo casu uerum est quod dicitur, uoluntatem coactam esse uoluntatem[f], & iuris rigore obligare[g]. Etsi autẽ hæc subtiliter distinguunt philosophi, & re ipsa differũt, tamen prætor uerbo quidem hæc in edicto seiungebat, re simul complectebatur. Putauit enim, quodcunq; ui atroci committeretur, id metu quoq; fieri, uoluntate utiq; præsenti uiolentiæ cedente. & eodem modo subuenit, siue quis uim passus sit necessariam & ineuitabilẽ, quæ corpori & locomotiuæ uim affert: siue uim coactionis, quæ animũ inuadit, mentemq; superat: maximè cum utrobiq; metus sit, & populariter cum populo, cui ius redditur, sit agendũ: cuius maxima pars inter uim & coactionẽ uoluntatis seu metum non satis peritè distinguere nouit. Et sanè qui uim infert, metum etiam facit. Duplex metus enim est: alter quem fecimus, alter quem patimur, authore Quintil. lib. 6. cap. 3. Itaq; Iurisconsult. qui student breuitati[h], & (quantum arbitror) Iulianus, edicti compositor, detraxit uis mentionem, ut non necessariam, quasi & VIM METVS clausula contineat[i].

3 Vim autem accipimus, quæ aduersus bonos mores fit, non eam quam magistratus iure licito infert[k]. Metum uerò præsentem[l], & qui in hominem constantissimum cadat[m]: ut mortis, uinculorum[n], stupri[o], carcerum[p], uidelicet illicitorũ & priuatorum, quos habere non licet[q]. nam in publicis & licitis magistratuũ carcerib. distinguitur: ut si quis dignè incarceratus sit, nõ restituatur si quid promittat, quia hunc ipse sibi metũ fecit[r]: sin uerò indignè, restitutioni locus sit, etiãsi cũ iureiurãdo promiserit, aut quid fecerit uel dederit[s]. nã uis à magistratu iustè facta, nõ habet restitutionẽ, ut suprà dictum est: sed tantũ iniusta, quia in hac magistratus pro priuato habetur[t]. Metus reuerẽtialis in hoc edictũ non uenit[u], etiamsi officio

a l. si mulier. 20. §. pen. hoc ti. unde Paul. lib. 1. tit. 7.
b Arist. lib. 3. Ethic.
c auth. sacramenta puberum. ubi Ias. num. 5. & 43. C. si aduer. uen. & in l. interpositas. num. 2. C. de transact. Panor. in c. de muliere. & c. cum locum. num. 2. & 6. c. ueniens. num. 5. de sponsal. Hypp. sing. 347. Gui. pap. sing. 969.
d l. 2.
e l. si patre. 22. de rit. nupt. c. sacris. 5. ex. de rest. in integ.
f Arist. lib. 3. Ethic.
g l. si mulier. 21. §. si metu. 5. hoc tit. glo. Dec. Cag. in l. 4. de reg. iur.
h l. ampliorem. 37. §. pen. C. de app.
i l. 3.
k l. 3. hoc tit. l. quemadmodum. 29. §. pen. ad l. Aquil.
l l. metum. 9. h. t.
m l. 5. 6. hoc tit. l. interpositas. 13. C. de transact.
n l. 7. 8.
o l. 8. in fin.
p l. penult.
q tot. titul. C. de carc. priu. Land. lib. 2. articu. 13.
r l. 3. l. si mulier. 21. hoc titul. in princ. text. in l. accusationis. 10. C. eod.
s Bartol. in l. qui neque. §. solutum. de uerb. sign. glo. 2. in c. ex tenore. de concess. præb. & c. neniens. qui cler. uel. uou. Hypp. sing. 177. text. in l. sed etsi quis. §. 1. si quis caut. c. sicut. §. 1. de iureiur. decis. Thob. 422. Land. lib. 3. articul. 41.
t l. nec mag. 32. de iniur. Cle. 1. §. fin. ubi Car. de cel. miss. Dec. in l. factum. 131. de regul. iur. text. in l. penult. & l. final. C. eod.
u l. cum te. 8. l final. l. ad inuidum. 6. C. eod.

officio iudicis, rescissionem quandoq; actus importet[a]: nisi accedat alia impressio, & uiolentia[b]. Neq; tamen solius potentiæ dignitatis'ue tenor suffecerit[c], aut accusationis[d] & infamiæ[e], aut minarum[f], nisi capitales sint, & ab eo qui exequi solet, effusæ[g]. Metum, inquit Imperator, non iactationib. uel contestationibus, sed atrocitate facti probare conuenit[h]. Quare ubi facto opus est, uerba non sufficiunt[i]: multo uerò minus preces etiam potentioris suffecerint[k]: quamuis uulgo dicatur, preces domini esse præceptum[l], & blanditias principis, uim continere minarum[m], iuxta dictum: Rogando cogit, qui rogat potentior. Sed hæc in hoc edicto rescissorio, & quod atrocitatem facti requirit, non cōsiderantur[n], præsertim cum cōtra minas alio remedio uti liceat, scilicet cautionis: quam implorato iudicis officio, datis fideiussoribus uel pignoribus[o] præstare de non offendendo coguntur, qui minitando terrorem incutiunt[p]. In hoc ergo edicto tantum iustum esse metum intelligimus præsentem uitæ[q], cruciatus corporis[r] & status[s], seruitutis[t], fortunarum[u], pudoris & infamiæ realis[x], non etiam uerbalis[y], quia cum uerborum atrocitate factum concurrat oportet[z]: uinculorū & carceris[a], & si qua sunt similia[b]: nec interest, in se quis hæc uereatur, an in coniuge & liberis[c]. Si tamen cōstaret, quid metu etiam leui & uano factum esse (quod quidem non præsumitur:) crediderim restitutioni, saltem ex officio iudicis, locum fore[d]: licet non ex edicto, attamen ex edicti ratione, benignaq; interpretatione. Quid enim interest, quo metu quis compulsus sit, dum constet compulsum esse[e]? Et notū est, alios alijs esse timidiores, & naturâ mulieres commoueri facilius quàm uiros, eoq; & ex leuiore metu restitui[f]: planè ut necesse sit, metū ex personæ cuiusq; qualitate, rerūq; circūstantijs æstimari[g]: etiāsi in abstracto uerū sit, nō nisi iustissimū, quiq; in cōstantē uirū cadat, metū hunc edicto locū facere: nec alium, quo ad intentionem fundandam, & probationem faciendam, rectè allegari posse[h].

4 GESTVM ERIT, ait prætor, nec adijcit à quo gestum sit: unde apparet, in rem loqui edictum, & indifferenter, non modò contra eos qui metum intulerunt[i], siue unū siue plures (licet una solutione, quia rei persecutio actioni inest, omnes liberentur[k],) sed aduersus omnes omnino qui lucrum hinc perceperunt, restitutionem dari[l]: adeò ut non quæratur, utrum is qui conuenitur, an alius metum fecerit. Sufficit enim docere, metum sibi esse illatum: & ex hac re eum qui cum agitur, etsi crimine caret, lucrum percepisse[m]. Neq; tamē hæc actio sic rem sequitur, sicuti rei uendicatio. nam is qui uim intulit, iubetur restituere, etiamsi ad alium res perueniat, quia actio personalis est ex delicto orta: is uerò ad quem peruenit, quamuis alius metum fecerit, non tam ratione possessionis, quàm quòd lucrum ex delicto facit, conuenitur ex æquitate naturali, quæ ex qualicunq; crimine emolumentum sperare non patitur[n]. Qua ratione hæc actio in rem scripta dicitur[o]: quia nullam personæ mentionem facit, sed in ipsam rem metu gestam, commodumq; inde perceptum, digitum intendit: quemadmodum & pacta[p], & interdicta[q], in rem concepta dicuntur, quæ rem ipsam, non personam respiciunt. Quod cùm ita sit, minus mirandum est, hanc actionē hæredibus, cæterisq; successoribus dari etiam in quadruplum, præsertim cùm contineat rei persecutionem[r]: cuiusmodi actiones solent transire[s]. In hæredes autē, & successores cæteros, in id cōpetit, quod ad eos peruenit. Licet enim pœna ad hæredes nōn transit[t], attamen quod turpiter uel scelere quæsitum est, id (sicuti & suprà diximus) ad compendium nullius, nedum hæredis debet pertinere[u]. quin & de consumptis tenetur: sufficit enim semel peruenisse[x], quamuis interitum & casum non præstet[y].

5 Sed quod Prætor ait, RATVM NON HABEBO, quatenus accipiendum est, uideamus. Et sciendum est, ex hoc edicto metum passo & actionem & exceptionem dari[z]: ut hac aduersus petentes, is qui metu gessit promisitq; quid, defendatur: illa, quod ita gestum est, in integrum restitui officio iudicis petat: ut, si per uim tradita res sit, retradatur, & de dolo promittatur, ne fortè deterior res facta sit: sin acceptilatione liberatio interuenerit, in pristinum statum obligatio restituatur[a], &c. Sed & partus ancillarum, & fœtus pecorum, & fructus non modò perceptos, sed qui etiam percipi potuerunt, & omnem denique causam restitui

a Bart in l. j. §. quæ onerandæ. nume. 4. quar. rer. acq. per l. pen. de furt.
b l. fin. l. pen. C. eod.
c d. l. ad inuidiam.
d l. accusationis. 10. C eod.
e l. 4. h. t.
f l. metum. 9. C. eod.
g l. donationis. 7. l. pen. h. t. gl. & Dd. in d. l. metum. uide omnino Specul. de præsump. §. ult. nu. 7.
h d. l. metum. 9.
i l. 4. in prin. de pecul.
k Fab. in l. accusationis. C. eod. & in §. quadrupli. nu. 4. Instit. de act.
l gl. in l. j. uerb. quemadmodum. quod ius.
m glos. uerb. pignora. in l. 1. C. si rec. pro. Felin. in c. 1. num. 2. & 3. de off. ind. del.
n gl. & Bart. & Dd. in d. l. metum. 9. C. eod. Bart. in l. de pupillo. §. si quis. de oper. noui nunc. Dd. in c. ex literis. de despons. impub. Ias. in l. Titia. num. 8. de uerb. oblig. Dec. in l. in omnib. 39. de reg. iur.
o c. 1. ubi Franc. num. 3. de homic. in 6. Salic. in l. denūciamus. nu. 2. C. de his qui ad eccles. confu.
p Bart. & Imol. in l. hæc autem satisdatio. Si cui plus quàm per l. Falc. Dd. in l. illicitas. §. ne potentiores. de offic. præs. in l. qui bona. §. si quis. de damno infect. in l. interpositas. l. de transact. Angel. in tract. mod. ad uerb. uerba iniuriosa. num. 8.
q l. 7. 8. 9. h. t. l. 9. C. eo.
r l. 4. C. eod. c. penultim. ex̄ eod.
s l. 4. l. isti. 8. h. t.
t d. l. isti.
u Bart. in l. pen. nu. 5. de cond. ob causam.
x l. isti. 8. §. quòd si dederit. h. t. gl. in l. 4. uerb. infamiæ. h. t. y l. 4. ubi gl. 1. h. t. z l. 3. in fin. in uerb. terrore uerborū extorsit. h. t. d. l. metū. 9. in uerb. non iactationib. sed atrocitate facti. C. eo. a l. 7. & 8. h. t. b Paul. li. 1. tit. 7. c l. isti. 8. in fi. h. t. d Bart. & Bal. in fi. Cast. ac Dd. in l. interpositas. 14. C. de trāsa. per gl. in l. 1. uer. metū. quar. rer. act. Aretin. cōs. 14. in 4. dubio. Aemil. cōs. 2. nu. 7. 9. cū seq. e Dec. in l. in omnib. 39. nu. 3. de reg. iur. & in c. fin. ex̄. eo. f c. cū loc. ubi gl. de spōsal. Ias. & Dd. in l. interpositas. 13. C. de trāsa. Dec. in d. l. in omnib. nu. 2. & 3. Roma. sing. 226. g Dec. in d. l. in omnib. nu. 3. per not. Imo. in c. cū dilectus. quod met. caus. h Dec. in d. l. in omnib. nu. 3. i d. l. metū. 9. §. animaduertēdū. 1. k l. itē. 14. §. fi. cū ll. seq. l d. l. 9. §. fi. cū l. seq. m d. l. 14. §. in hac actiōe. 3. n l. 2. ī. de eo per quē. l. non fraudātur. 177. de reg. iur. l. siue. ī. de neg. gest. o d. l. 14. §. Pedius. 5. uide Cuiac. lib. obser. 5. cap. 17. p l. iurisg. 7. § pact. 3. ī. de pact. q l. j. §. fi. de interd. r d. l. itē. 14. §. 2. l. quod diximus. 16. §. 1. in fin. s Inst. de perp. & tēp. act. t l. unic ubi Dd. C. ex del. def. u l. quod diximus. 16. l. 19. l. 20. x l. uideamus. 17. y l. si ipsa. 18. z d. l. 9. §. sed quod prætor ait. 3. a d. l. 9. §. ex hoc edicto. 7.

stitui oportet [a]: quæ quidem omnia (etiam loco consumptorum æstimatione subrogata [b])
simul peti possunt, hac cõditione, ut nisi arbitrio iudicis restituantur, in quadruplum reus
condemnetur [c]. Cùm enim, qui ui rapuit, improbior fur esse uideatur [d]: cur nõ ad pœnam
furti, aut consimilem alligetur? Imò pro delicto clementer cũ illo agit prætor: primò quòd
non statim, ut furem, in quadruplum condemnat, sed restituendi cõcedit facultatem, si pœ-
nam euitare uelit: deinde quòd in quadruplo simplum, & ipsam rei persecutionem (prout
in edicto bonorum raptorum [e]) complexus est, secus quàm in actione furti [f].
6 Hæc igitur actio arbitraria est: petitur enim, ex bono & æquo arbitretur iudex, quod me-
tu gestum est, ut restituatur in integrum: quod ni fiat, in quadruplum concipiatur condem
natio. Iussus igitur arbitrio iudicis, & interlocutoria sententia seu decreto rem restituere, licẽ-
tiam habebit reus usq; ad sententiam definitiuam à iudice dandam restitutionem facere:
quod si non fecerit, iure meritóq; quadrupli condemnationem patietur [g]. Vtrum autem
hoc iussum iudicis sententia sit interlocutoria, an uerò definitiua, nostri uariè disputant [h].
ac fortasse ne tale quidem iussum sententiáue interponi opus est: nec eam edictum, eius' ue
interpretes Iurisconsulti exigunt: sed id tantummodo uelle uidentur, (exempla enim tex-
tus mirificè uariant) ut habeat reus facultatem offerendi restitutionem usque ad senten-
tiam [i]. Atq; ita paratus soluere euitet condemnationem [k]. quod ni faciat, & sententiæ euen-
tum expectet, in quadruplum deinceps ueluti fur manifestus (nam qui uim fecit, fur est im-
probior [l]) una sententia, iuxta libelli petitionem cui sententia congruere debet, condem-
netur. Id quod & tum obtinet, cum tertius possessor ex aliena ui cõuenitur [m]. Imputet enim
sibi, qui delictum alienum mo dicis defendit: ex eoq; possessionem rei per metum abla-
tæ retinet, ac eiusmodi ratificatione uim facit suam, peræquè atq; si ipsus illam commisis-
set [n], neq; beneficio prætoris uti in tempore festinat: quo restitutionis pro arbitrio iudicis
faciendæ oblatione, sententiã condemnatoriam (qualis ex hac actione indisiunctè sequitur,
cùm libello sententia conformis esse debeat [o]) euitare possit, & mereri absolutionem [p],
quam indulget prætor ijs, qui non expectantes dubium litis euentum [q], & quasi pœniten-
tia ducti, præpropere offerunt satisfacere ex arbitrio iudicis, ne condemnentur. In quo sa-
tis clementer cum reo conuento prætor agit [r]: cùm aliàs legibus ciuilibus & iure stricto, pœ
nam delictorum non molliat pœnitentia, neq; auertatur aut minuatur actio hoc nomine
intentata, etiamsi reus satisfacere de re, puta rem furtiuam restituere, sit paratus [s]. At in his
arbitrarijs iudicijs, ita benignè prætor cum reo agit, ut det illi facultatẽ (peræquè ut in ciui-
libus causis, ubi de pecunia, non de delicto quæritur [t]) pro arbitrio iudicis, hoc est, ex bono
& æquo, prout bonum uirum arbitrari conuenit [u], restituendi rem solam, priusquam in
pœnã delicti cõdemnetur. quo quidẽ beneficio si nõ utatur, est quod sibi imputet insequẽ-
tem quadrupli condemnationem, etiam cum alterius flagitio conuenitur: quippe qui ma-
luerit pertinaciter alienum delictum ad extremum usque defendere, quàm tempori suas
rationes ab illo crimine, eiusdemq; pœna habere segregatas. Vlpianus [x]: Nec cui, inquit,
iniquum uideatur, ex alieno facto alium in quadruplum condemnari: quia non statim
quadrupli est actio, sed si res non restituatur: hoc est, non simpliciter in quadruplum con-
cepta est actio, sed conditionaliter, hoc modo, ni reus ante sententiam quod metu gestum
est tuo arbitratu restituat, in quadruplum iudex condemnato. Quadruplabitur autem id,
quanti ea res erit, hoc est, cum fructibus & omni causa [y]: id tamen quod uerè interest, & in
quo quis certò damnum patitur, est quadruplandum. Vnde Iulianus ait, eum qui ex causa
fideicõmissi quadraginta debebat, si trecenta promiserit per uim, & soluerit 260. quadru-
7 plum consecuturum. In his enim tantummodo uim passus est, cùm quadraginta reli-
qua deberet [z]. Nam hæc natura est huius actionis, ut rem damnumq; persequatur, neq;
ei detur cui nihil abest [a]: quamobrẽ aduersus creditorem, qui debitori suo ut solueret uim
adhibuit, non competit [b]: licet negari non possit, in legem Iuliam de ui cum incidisse, &
ex constitutione Marci, ius crediti amisisse [c]. Sed quadrupli condemnatio tum demum lo-
cum habet, cùm intra annum agitur [d]. nam omnes pœnales prætoriæ anno utili finiri so-
8 lent [e]: licet ciuilis iniuriarum anno cõtinuo expiret [f]. Quamobrẽ si à tempore illatæ uio-
lentiæ annus utilis effluxerit, amplius ad uindictam iniuriæ in quadruplum agi nequit,
propter præscriptionem: superest tamẽ in simplum actio rei persecutoria, in qua æstimatur,
omne quod agenti abest [g]: quæ licet non sit arbitraria, neq; crescat propter contumaciam
non restituentis, tamen quia de ui quæritur, grauatq; existimationem rei [h], quamuis ipso
iure non infamet [i]: ideo non datur nisi cum causæ cognitione, uidelicet ut si alia non sit, hæc
detur [k]. Ac datur quidem exemplo reliquarum perpetuò [l]. Itaq; accipiendum est, quod ait
Paulus:

a l. sed & partus. 12.
b l. j. C. de his quæ ui me- tus. cau. l. in re furtiua. 8. de cond. furt.
c d. l. item. 14. §. 1.
d d. l. 14. §. qui uim intu lit. 11.
e uid. j. & Instit. de ui bon. rapt.
f l. 14. §. sed & si quis. 8. cum seq.
g l. 14. §. hæc autem a- ctio. 4.
h gl. & Dd. in l. 4. C. eo. & in l. item. 14. §. hæc autem. C. eod.
i d. l. item. §. si quis. & §. hæc autem.
k l. si debitori. 21. de iud. l. si reus paratus. 73. de procu. §. fin. Inst. de perp & temp. act.
l in prin. Inst. de ui bon. raptor.
m d. l. item. §. in hac. 3.
n l. j. §. dete. uer. cũ autẽ.
o l. fi. C. de fideic. lib. l. ut pomum. j. rom. diuid.
p §. fin. Insti. de perp. & tẽpor. actionib. Bar. in l. ictus. de his qui not. infa. Panor. in c. rũ 1c. de sent. & re iud. Soc. in fallen. reg. 179.
q l. quod debetur. de pe- cul. gl. in l. 1. uctus. 78. §. fin. ad uerb. posse. ad S. C. Trebell.
r d. l. item. 14. §. 1.
s l. qui ea mente. 67. ff. de fur.
t d. §. fin. Inst. de perp. & temp. d. l. si debitori. d. l. si reus.
u l. j. de lega. 2. l. in perso nam. 23. §. j. de reg. iu.
x d. l. itẽ. §. in hac act. 3.
y d. l. 14. §. Labeo. 6. & §. quadruplabitur. 7.
z l. si mulier. 21. §. 2. d. l. 14. §. pen.
a d. l. 14. in prin.
b l. sed et partus. 12. §. fi.
c d. §. fi. l. extat. 13.
d d. l. 14. §. post annum.
e l. in bonor. 34. de acti.
f l. 5. C. de iniur. uid. Go uea. lib. 1. lec. & infr. de iniur.
g l. si mulier. 21. §. qui possessionem. 2.

b l. j. antepen. j. unde ui. Bald. in c. 1. §. fin. num. 15. de probib. feu. ali. per Fed. feud. in c. 1. §. si uerò. de mil. ua. qui cont. est. i glo. in l. si cum exceptione. §. eum qui. uerb. tenentur. hoc tit. k d. l. 14. §. post annum. l l. ui- de anun. 17. l. quod autem. 19.

Paulus[a]: Quod metus cauſa geſtum erit, nullo tempore prætor ratum habebit[b]. Nam etſi nullo tempore prætor ratum habet quod metu geſtũ eſt, eoq; eiuſmodi actiones olim, ut exceptiones, abſq; ulla temporũ præſcriptione perpetuò durabant: tamen ſciendum eſt, actiones omnes tam iuris ciuilis quàm prætorij, antea perpetuas, nunc ſpacio 30. annorum (ut aliquis ſit litium finis, ueq; timeantur ſemper controuerſiæ) principum conſtitutionibus eſſe incluſas[c].

Sunt autem & alia remedia, quæ uim paſſo dantur. Nam uolenti parcere famæ rei, & uen 9
dicatio datur in rem per uim ablatam[d]: quia res in bonis eius eſſe uidetur, qui uim paſſus eſt[e]: & perſonalis actio quæ antea cõpetebat, reſciſſa acceptilatione, aut liberatione per uim extorta[f]: quemadmodum & coacto hæreditatem repudiare utiles actiones dantur, redacta ad nihilum repudiatione[g]: altera tamen actio alteram tollit[h]. Eſt & locus interdicto VNDE VI in poſſeſsionibus, item QVOD VI AVT CLAM[i]. & legi Iuliæ de ui[k]: & edicto diui Marci, quo ius crediti amittitur[l]. Nonnunquam etiam ſolo iudicis officio, ſine ulla pœna quod metu geſtum eſt reſtituitur: ut ſi metus non extet, cui uis atrox cauſam dedit[m]: aut ſi uis ſit à magiſtratu illata, cognitione non habita[n]. Deinde eum qui metum fecit, de dolo teneri certum eſt, quia uis ſine dolo malo non adhibetur: altera tamen actio alteram conſumit exceptione in factum oppoſita[o]. At qui dolo deceptus eſt, de ui agere non poteſt, niſi ea ſit illata: nam in hoc edicto uim probari omnino neceſſe eſt[p]: dolus autẽ ſine ui, tecta fraudulentia & machinatione animi committitur[q]. Itaq; doli tãtum mali actio propter dolum competit: in qua cuiuſmodi fiat reſtitutio, deinceps uideamus.

DE DOLO MALO.
Tit. III.

HOc in titulo de ſecunda reſtitutionis ſpecie agitur, cùm quis dolo malo aduerſarij 1
circumuentus, in fraudem & damnum incidit. Nam olim iure ciuili tribus tantùm caſibus dolus coercebatur: primò ex lege duodecim Tab. quãdo in tutela commiſſus erat: ſecundò ex lege Lectoria, circumſcriptis adoleſcentibus: tertiò ſine lege, in iudicijs, quibus ex bona fide addebatur[a]. Vnde apparet, contractus bonæ fidei per dolum contractos, non fuiſſe ipſo iure nullos, alioqui nec obligatio, nec actio, neq; iudicium conſtitui potuiſſet[b]: ſed obligationem iure ciuili conſtitiſſe, quia licebat ſe inuicem contrahentibus decipere[c]. uerùm in iudicio bonæ fidei, quod dolo malo factum eſſet, ſolere purgari aut retractari[d]: excepto cum minor contra legẽ Lectoriã deceptus eſſet[e]. talis enim cõtractus, ne inter maiores quidem ualebat[f], utpote cõtra legem factus[g], & ideo totus irritus: aut cum dolus ab utraq; parte interueniebat[h], qui cõtractum bonæ fidei ſtare non patitur, quando nulla utriuſq; bona fides interceſsit[i]. In reliquis porrò, quæ non ſunt bonæ fidei cõuentionibus, qui circumſcripti erant, efficaciter obligabantur. Sed quia iniquum uidebatur, non modò dolum eſſe impunitum[k], uerùm etiam cum detrimento alterius quæſtuoſum[l], C. Aquilius prætor ætate Ciceronis æquiſs. de dolo malo coercendo formulas, uerìſsimum euerriculum omnium malitiarum, primus propoſuit[m]: quarum deinceps ſumma in edictum perpetuum ad hunc fermè modum eſt relata.

QVÆ DOLO MALO FACTA ESSE DICENTVR, SI DE HIS REBVS 2
ALIA ACTIO NON ERIT, ET IVSTA CAVSA ESSE VIDEBITVR, IV-
DICIVM DABO[n]. Hoc edicto prætor aduerſus uarios & doloſos, qui alijs obfuerunt 3
calliditate quadam, ſubuenit: ne uel illis malitia ſua ſit lucroſa[o], uel iſtis ſimplicitas dam-
noſa[p]. Dolum autem malum (reiecta Seruij definitione, quam tamen Cic. lib. 3. Offic. 4
probat, & alibi Vlp.[q]) Labeo ait[r] eſſe omnem calliditatẽ, fallaciam, machinationem, ad circumueniendum, fallendum, decipiẽdum alterum adhibitam. Cùm machinationẽ adhibitam definiat, facilè intelligi poteſt, dolum in committendo uerſari, qua potiſsimùm nota à culpa

a l. ſi mulier. 21. §. 1. hoc tit. uide quæ dixi Inſt. de perpet. & tempo. actionib. in princ.
b l. interpoſitas. 13. C. de tranſact.
c in prin. Inſt. de perpe. & temp. act. l. 3. & 4. cum ſeq. C. de præſcri. 30. uel 40. ann. d. l. in honor. 33. de act.
d d. l. 9. §. uolenti. 4.
e d. l. 9. §. licet. 6. l. ſi quis. 17. de acq. poſſeſ.
f d. l. 9. §. uolenti.
g d. l. 21. §. fin.
h d. l. 9 § licet.
i d. l. 9. §. 1.
k d. l. 12. in fin.
l d. l. 13.
m l. ſi § 1 & 2.
n d. l. fin. § fin.
o d. l. 14. §. cum qui. 13.
p d. l. 14. §. in hac. 3.
q l. 5. ex quibus cauſ. maior. l. 2. §. doli. 4. de ui bon. rapt. l. ultim. C. de litigio.

a Cic. lib. 3. Offic.
b l. licet §. ea. de procur. l. ſi pupilli. 6. §. uideamus. fin. de neg. geſt.
c l. in cauſ. 17. §. pen. de minor.
d l. ſi dolo. 5. C. de reſc. uend.
e d. l. & elegãter. 7. hoc tit.
f l. in cauſæ. 17. de min.
g l. nõ dubium. C. de leg. §. ſi aduerſus. Inſtit. de nupt.
h l. 3. pro ſoc. l. ſi in emptione. 34. de contr. empt.
i l. domum. 61. de cont. empt.
k l. 4. §. cùm dominus. 2. de nox. act.
l l. ne ex dolo. 12. hoc ti. glo. in l. 2. per illum text. de eo per quẽ fac.
m Cic. lib. 1. & 3. Off.
n l. 1. in prin.
o d. l. 2. de eo per quem fac. l. 5 ſi quis caut. l. non fraudantur. in fin. de reg. iur.
p §. ſed quis Inſtit. de ſideicom. hæred.
q l. iuriſgentium. 7. §. dolo. 4. ſuprà de pact. Paul. lib. 1. tit. 8.
r l. 1. §. 1. uid. l. ultim. C. de litigioſ.

culpa etiam lata discriminatur. nam hæc magis in negligētia uel ignorantia consistit[a]. Non
fuit autē contētus prætor dolum dicere, sed adiecit MALVM: quoniā ueteres etiam bonum
dolum dicebant, & pro solertia hoc nomen accipiebant, maximè si aduersus hostes aut la-
5 trones quis machinaretur. Dolus enim an uirtus, quis in hoste requirat[b]? Ait prætor: SI
DE HIS ALIA ACTIO NON ERIT. Meritò prætor ita demū hanc actionē pollicetur, si
alia actio non sit. nam eiusmodi agendi genus, quo perpetua ignominiæ nota condemna-
to inuritur[c], non temerè debuit a prætore decerni, si sit alia actio, qua quis possit experiri[d].
Itaq; non est huic edicto locus, cùm tutore colludente pupillus à Titio circumscriptus est[e]:
quia ex lege 12. Tab. iudicio tutelæ quod sua interest à tutore consequitur, nisi is soluendo
esse desierit[f]: item si minor circūscribatur, quoniā in integrū restitui potest[g]: aut si quis in cō-
tractu bonæ fidei sit circumuentus. omnibus enim bonæ fidei iudicijs exceptio doli inest[h]:
ut in his qui uel agendo uel excipiēdo, machinatione se aduersarij deceptū probat, in inte-
grū ex bono & æquo restituatur, arbitrio iudicis: qui uel cōtractū nullū declarabit, si dolo
quis ad cōtrahendum inductus fuerit[i]: uel, si eum ratum habēdum putet, ne quid decepto
dolus aduersarij noceat, pro singulorū factorū qualitate & circunstantijs prouidebit[k]. De-
niq; quocūq; tādem modo quis tutus sit, siue exceptione siue actione, ciuili aut honoraria,
siue pœnali, uel etiā populari[l], denegabitur ex hoc edicto in integrū restitutio[m], nisi proba-
biliter, an alia actio cōpetere possit, dubitetur[n]: aut nisi alia actio quæ cōcurrit, æquè famo-
6 sa sit, ut stellionatus[o]. Eadem ratione prætor causæ cognitionē inseruit: ET IVSTA, inquit,
CAVSA ESSE VIDEBITVR. nec enim tam grauis actio passim fuit indulgenda[p].
Quare si modica sit summa, hoc est, ad duos usq; aureos, non debet dari hæc actio[q], sed in
factum potius[r]: perinde ut morib. nostris actio furti criminalis nequaquam locum habet,
nisi tres aureos furtum superet[s]. Sed & quibusdam personis non dabitur: utputa liberis uel
libertis, aduersus parentes patronos'ue: item humili, ut plebeio, aduersus consularē: prodi-
go, aut aliàs uili, aduersus hominem uitæ emendatioris: cùm parcendū sit talium persona-
rum existimationi. Quid ergo erit in horum personis? Dicendū est, in factum uerbis tempe-
randam de dolo actionem, ut bonæ fidei mētio fiat: hoc est, ut addatur clausula bonæ fidei,
concepto in ipsum factum cui dolus inest, iudicio: atque ita ex bono & æquo iudex arbitre-
tur, ne contrà quàm bona fides exigit, fraus alterius alteri noceat, dissimulata interim doli
7 mentione, quamuis ex narratione tacitè appareat. Ait prætor: IVDICIVM DABO. at cuiusmo-
di? non modò tribuendo exceptionem[t], sed etiam actionē, ut in superiore edicto: à quo ta-
men eo distat, quòd in hoc designari oportet cuius dolo factum sit, quamuis in metu nō sit
necesse[u]: quia hæc tristis & famosa actio ne nimiū euagetur, non in rem, sed in personā quæ
dolum fecit, scripta est. unde & certò comprehendi debet, quid dolo malo factum sit, ut scia-
tur qua in re, à quo actor sit circumscriptus[x]. Porrò cùm ab ijs qui dolum commiserunt, re-
cesseris, in alios non cōpetit, nisi quatenus ad eos peruenit[y]. Sanè si plurium dolo quid fa-
ctum dicatur, omnes quidem ex suo crimine in solidum obligabuntur: sed quia actio est rei
persecutoria, & bona fides non patitur complures idem exigi, uno rem, uel quāti ea res fuit
restituēte, omnes liberabūtur[z]. Sed & hæc actio est arbitraria, in qua restitutio fieri arbitrio
iudicis iubetur: quæ ni fiat, sequitur condēnatio quanti ea res est: cuius æstimatio iurejuran-
do in litem actoris committitur[a]. Non tamen semper in hoc iudicio arbitrium iudicis dan-
dum est. Quid enim si manifestum sit, rem restitui non posse? ueluti si seruus dolo malo tra-
ditus, sit defunctus: ideoq; protinus condemnari debeat, in id quod intersit actoris[b]. Neq;
uerò hîc ad quadruplū crescit in contumacē cōdemnatio: quia dolus nō eam quā uis, cum
furto habet affinitatē. decepto enim uolenti, non inuito, aufertur: ideoq; furti pœna locum
hîc non habet. Ac uisum fuit sufficere, si refusis actori damnis, reus in uindictam doli existi-
mationis iactura plecteretur[c]: quæ certè homini ingenuo, pudentiq;, omni pecuniæ iactura
grauior esse[d] debet[e]. Sed cur hæc actio peræquè non est rescissoria, & contractum retractat,
atque superior quæ ob uim datur? Respondeo: Edictum de ui, ita prætor concepit, ut pol-
liceatur se ratum non habiturum, atq; ita irritum facturum quod gestum est. De dolo, non
eodem modo edicit. Nam dolus quadantenus permissus est contrahentibus, ut dictum est,
nec perinde magnum scelus est ut metus aut uis: quia hæc in publicum crimen incidit[f], do-
lus non item[g]. Quare uisum fuit, hunc leuius coercere, satisq; esse damnum refundi, ne con-
tractus hoc prætextu temerè rescindantur.
8 Hęc autē actio olim unli anno, hodie cōtinuo biennio, quia grauis & odiosa est, termina-
tur[h]: adeò ut ne litis quidem cōtestatione perpetuetur[i]. Cæterum in factū actio, quæ datur
in quātum factus est reus locupletior, perpetua est[k]: cùm quia cessat acerbitas ignominiæ[l],
tum quòd nullo tempore lucrum ex delicto cum alterius damno sit sperandum: & hæc a-
ctio merè sit rei persecutoria, quod genus 30. annis durat[m]: qua ratiōe etiam doli exceptio
perpetua

a l. si mora. ubi glo. sol. mat. l. mag. ma. 229. l. lata. de uerb. sig. l. 3. de iur. ign.
b l. j. §. 2.
c l. j. uerb. doli. de his qui not. infa.
d d. §. 2.
e l. 5.
f l. 6.
g l. j. §. idē Pōponius. 6.
h l. huiusmodi. 86. §. qui seruum. 4. de leg. 1. l. sed etsi. 21 sol. mat. [illegible]
i l. & elegāter. 7. in pri.
k l. 7. in fi. l. 9. hoc tit. l. si dolo. 5. l. dolus. 10. C. de resc. uend.
l d. l. & eleganter. 7. in prin.
m d. l. j. §. ait prætor. 3. cum multis seqq. l. 2. 3. 7. §. 1. & 2. §. pen. l. arburio. 18. §. 1. & 2.
n d. l. 7. §. 1.
o l. 3. de crimin. stell. uid. gl. & Dd. in l. sub prætextu. 17. C. de trāsact.
p l. si quis. 9. §. fin.
q d. § fin. cum l. seq.
r gl. & Dd. in d. §. fin.
s uide gl. & Dd. in §. gallinarum. inst. de rer. diuis. & j. tit. de furt. ubi dixi.
t l. fin.
u l. sed & §. fi.
x l. item. 16.
y l. sed & 15. §. pen. l. si plures. 17. §. fi.
z d. l. si plures. ex l. bona fides. de reg. iur.
a uide tit. ff. & C. de in lit. iur.
b d. l. arbitrio. 18.
c l. j. §. non fuit. h tit. l. 1. uerb. doli. de his qui not. infa.
d l. iusta. ubi gl. de manu mis. uind.
e fac. l. licet. 103. de uer. sig.
f ad l. Iul. de ui publ. & de ui priua. l. 195. de uer. sign.
g l. 3. de crim. stell.
h l. fin. C. eod.
i gl. & Dd. in d. l. fin. C. eod. Salic. in l. fin. C. de præscr. 30. annor.
k l. itaq; 28. in fin.
l l. Sabinus. 29.
m l. 34. de act. Instit. de perp. & temp. act. l. j. unde ui. cum similib.

perpetua[a] eſt. Nec enim infamat, quoniam oppoſita exceptione doli, non damnatur actor, ſed abſoluitur reus. nemo autem ex dolo infamis eſt, niſi de dolo damnatus[b]. Deinde exceptio rem tuetur: eoq; ut rei perſecutoria, durare in perpetuũ debet[c]. Hæredib. porrò hæc actio datur, quia rei perſecutoria. In hæredes autem cæterosq; ſucceſſores perpetuò eatenus, quatenus ad eos peruenit[d]: nam iniquũ eſſet, ulterius quenquam ex alieno delicto obligari. Quod enim ultrà eſt, pœna eſt in perſona hæredũ, cum ad eos res nõ peruenerit, nec ſint facti locupletiores. quo pœnali genere actionis, hæredes conueniri non ſolent[e].

a l. purè. 5. §. ult. de dol. ma. excep.
b l. 1. de his qui not. infa.
c l. ſi pactum. 6. C. de excep. l. purè. in fi. de dol. except. gl in l. 3. uerb. perſecutione. C. de præſcript. 30. annor.
d l. ſi plures. 17. in fi. l. in hæred. 26. cũ ll. ſeq.
e l. 1. de priuat. delic. l. unic. C. ex del. def.

DE MINORIBVS VIGINTIQVINQVE ANNIS.
Titul. IIII.

1 *Edictum.*
2 *Eius ratio.*
3 *Quibus minoribus ad quod uſq; tempus hoc beneficium detur.*
4 *Qui ex perſona minoris reſtituantur, aut non.*
5 *Ex quo geſtu minor reſtituatur.*
6 *Non ſine cauſæ cognitione reſtitutionem fieri, & quid in cauſæ cognitionem ueniat.*
7 *Quid in hoc iudicio ſit probandum.*
8 *Nullam ex hoc edicto proficiſci actionem.*
9 *Effectus reſtitutionis, & uis, & quomodo fiat.*

DE ijs qui inconſulta quadam iuuenilis ætatis leuitate damnum fecerunt, in integrum 1
reſtituendis, ita prætor edicit: QVOD CVM MINORE QVA'M XXV. ANNIS NATV, GESTVM ESSE DICETVR, VTI QVÆQVE RES ERIT, ANIMADVERTAM[a].

Hoc edictum prætor, naturalem æquitatem ſecutus, propoſuit, quo tutelam minorum 2
ſuſcepit. Nam cùm inter omnes conſtet, fragile eſſe & infirmum huiuſmodi ætatis cõſilium, & multis captionibus ſuppoſitum, multorumq; expoſitum inſidijs, ac (ut ait Cicero[b]) tempus illud ætatis ſua ſponte infirmum, aliorum libidine etiam eſſe infeſtum: prætor eis auxilium hoc edicto eſt pollicitus, & aduerſus captiones opem: quam omni minoris ætatis tempore petere poſſent[c].

Apparet autem minoribus 25. annis id auxilij polliceri, non maioribus: nam poſt hoc 3
tempus compleri uirilem uigorem conſtat. & ideo hodie in hanc uſq; ætatem adoleſcentes curatorum auxilio reguntur: nec antè rei ſuæ adminiſtratio eis committi temerè debet, quamuis rem ſuam bene gerentibus[d]. Ergo ſi cum minore contractum ſit, & contractus inciderit in tempus quo maior efficitur, reſtitutio ceſſat: niſi totum hoc dolo aduerſarij ſtructum, & eò protractum probetur, ut maiore illo facto, quod geſtum eſſet, ſubſiſteret[e]. Quin & de eo quod in minore ætate geſtum eſt, maior iam factus reſtitutionem petere non prohibetur (niſi ratam alienationem habuerit[f]) olim quidem intra annum utilem, hodie intra quadriennium[g], ab ingreſſu ætatis computandum. Minorem autem natu accipimus, qui nondum 25. annum perfectè & omnimodò adimpleuit. nam à momento in momentum tempus ſpectamus: adeò ut ſi poſtremo die, aut ultima hora, quæ ad complementum 25. anni deeſt, captus ſit, reſtitutioni locus relinquatur[h]. Iure porrò Sax. minorum ætas, 21. ætatis anno terminatur: & exinde tempora quadriennij currere incipiunt[i]. Nihil autem refert, minores ſint patres an filijfa. mares an fœminæ, dummodum ipſorũ interſit reſtitui[k]. Serui tamen minores non reſtituuntur: quoniam domini tantum, cui acquiritur, perſona ſpectanda eſt, qui ſibi imputare debebit, quòd minori rem commiſerit[l]. Eadem ratione minoribus alieno nomine, ut procuratorio, inſtitorio, &c. negociantibus, nõ ſuccurretur: cùm eo modo potius maiori conſuleretur, cuius damno res ſit ceſſura[m].

Ex ipſius autem minoris perſona reſtitutionem petunt, procurator eius, cui nominatim 4
id mãdatum eſt, aut qui rem ratam dominum habiturum ſatiſdedit[n]: item pater, quia eius periculum agitur, cùm de peculio teneatur[o]: & hæres, quando non reſpectu ſolius perſonæ hoc beneficium detur, ſed propter damnum & læſionem, quæ in hæreditate manent, & à minore in hæredem transfunduntur[p]. Fideiuſſori non ſuccurritur, quòd iniurium ſit huic in necem creditoris ſubueniri, qui in ſecuritatem obligationis eum accepit: ſed ipſi potius qui ultrò ſpopondit, deneganda erit mandati actio[q].

Ait prætor, GESTVM ESSE DICETVR. Geſtum ſic accipitur, qualiter qualiter, 5
ſiue cõtractus ſit, ſiue quid aliud, unde damnum minor fecit[r]. Sanè in delictis nulla deprecatio aut reſtitutio eſt[s]. indigni enim ſunt legis beneficio, qui in legem committunt[t]: quanquam pœna miſeratione ætatis in his mitigari ſolet[u]. Qua ratione & illud rectè placuit, ſi

poſt

a l. 1.
b Pro M. Celio.
c l. 2. & 3. C. de temp. in integ. reſt.
d d. l. 1. in fin. l. fin. C. de leg. tut. in prin. inſt. de curator. ubi dixi.
e l. 3. §. ſi quis. 1.
f t. t. C. ſi ma. fact.
g l. fin. C. de temp. in integ. reſt.
h l. 3. §. minorem. 3.
i Fachſ. diff. 9. per text. Landr. lib. 1. arti. 42. & Leben. articu. 26. Remb. de tute. diff. 5.
k l. 3. §. ſed utrum. 4. & §. ſi quid. 7.
l l. 3. §. fin. l. 4.
m l. cum mandato. 23.
n l. illud. 25. §. 1. cũ l. ſeq.
o l. patri. 27.
p l. 3. §. pen. l. minor. 18. §. fi. cum l. ſeq.
q l. in cauſæ. 13. in prin. l. 1. & 2. C. de fid. min.
r l. an prætor. 7.
s l. auxiliũ. 37. l. 9. h. tit. t. t. C. ſi ad delic.
t d. l. auxilium.
u l. ferè. 109. de reg. iur. d. l. 37.

post repudiatam hæreditatem, negocijs ab alio successore confectis atq; finitis, ad partam
laboribus substituti pecuniam uelit minor admitti[a], aut si ipse se maiorem simulando falla
6 ciam alij struxerit[b], nequaquam audiendum. Illa uerba, VTI QVAEQVE RES ERIT, cau-
sæ cognitionem significant. Nec enim semper ea quæ cum minoribus geruntur, rescinden-
da sunt, sed ad bonum & æquum redigenda, ne magno incommodo afficiantur huius æta-
tis homines, & nemine cum his propter metum restitutionis contrahere uolente, quodam
modo commercium eis interdicatur[c]. Itaq; ea tantùm, in quibus manifesta est circumscri-
ptio, irrita fient: utpote si circumuenti, suaq; decepti facilitate, aut quod habuêre amiserint,
aut emolumentum quod erat in manibus, siuerint elabi[d], aut se inutilibus negocijs dam-
nosis' ue litibus implicuerint[e]: nam hæc omnia uerbo circumscriptionis comprehendun-
7 tur[f], adeò ut etiam affectionis habeatur ratio[g]. Non aliter tamen in his subuenitur mino-
ribus, quàm si causa cognita, & rem alicuius esse momenti[h], & in ea se ætatis lubrico captos
probarint[i]. Neq; enim qui sobriè sua administrans, occasione damni non inconsultò acci-
dentis, sed fato, uelit restitui, erit audiendus: cùm non mali euentus, sed inconsulta facilitas
pariat restitutionem[k]. Sufficere tamen arbitror, & minorem ætatem ostendi, & læsionem[l],
quæ non in casu & euentu, qui prudentissimos fallit, sed ipso hæreat contractus principio[m].
In causæ cognitione etiam hoc uersabitur, num fortè aliqua actio contractum annihilans
possit competere, citra in integrum restitutionem. Nam si communi iure tutus est, puta si
conuentio ipso iure nulla sit, nō debet ei extraordinarium auxilium tribui[n]. Deinde utrum
soli ei succurrendum sit, an etiam ijs qui pro eo sunt obligati, an uerò potius creditoribus[o].
Denique quis contra quem (nam neq; aduersus parem, hoc est ætate minorem[p], item liberta-
tem[q], nec semper contra bonæ fidei possessorem restitutio dari solet[r]) ex qua gestione, pro-
pter quam causam, & quatenus[s], restituendus sit, diligenter ex circumstantijs rerum est per-
pendendum[t]: quæ quidem causæ cognitio præsentibus aduersarijs, quos contra restitutio
impetratur, aut saltem legitimè euocatis, & per cōtumaciam absentibus, est facienda[u]. Ad-
dit prætor, ANIMADVERTAM: uidelicet ut causa cognita, prout æquum uidebitur, aut lar-
8 giat beneficium restitutionis, aut denegem. Cùm autē nullum iudicium aut actionem, sed
tantummodo se animaduersurum polliceatur: intelligi licet, nullam propriam actionem
uel exceptionem ex hoc edicto proficisci[x]: sed totū id pendêre ex cognitione prætoris[y], eius-
ue magistratus qui prætoria potestate fungitur, ut præfecti urbi, prætorio[z], aut minoris e-
9 tiam magistratus[a]: item in prouincia præsidis[b]. Restitutione autem in integrum decreta,
unusquisq; ius suum integrum recipit, sumptusq; in rem facti restituuntur[c], unà cum fru-
ctibus, usuris, omniq; causa tam minori[d], quàm ei qui cum hoc contraxit[e], reddenda. Nec
enim ita subueniendum est minoribus, ut ex alienis incommodis sua comparent commo-
da. Quare & ipsi qui cum eis contraxerunt, in eam conditionem qua ante contractum fue-
rant, sunt reponendi[f]: quod in omnibus in integrum restitutionibus, exigente ita æqui-
tate obseruatur[g].

DE CAPITE MINVTIS. TITVL. V.

1 QVod ad restitutionem, quæ propter status mutationem datur, attinet, sciendum est,
cùm quis per adoptionem aut emancipationem statum mutat, obligationes prio-
res stricto iure extingui: quoniam iure ueteri qui emancipabatur, aut per adoptio-
nem in alienam transibat familiam, is solenni imaginariaq; uenditione dabatur in seruitu-
tem, cui nulla obligatio ciuilis adhærescere poterat[a]. Præterea arrogatus unà cum omni-
bus bonis & iuribus in potestatem arrogatoris transit, ut uel hoc nomine inanis reddatur
aduersus adoptatum, qui nihil in bonis retinet, actio[b]. Sed quia iniquum erat, hunc ad mo
dum ludificari, & agēdi facultate priuari eos, qui cum talibus bona fide contraxissent, præ-
tor intercessit, itaq; cauit:
2 QVI, QVAE'VE, POSTEAQVAM QVID CVM HIS ACTVM CONTRA-
CTVM'VE SIT, CAPITE DEMINVTI, DEMINVTAE'VE ESSE DICEN-
TVR, IN EOS EAS'VE, PERINDE QVASI ID FACTVM NON SIT, IV-
3 DICIVM DABO[c]. Rectè inquit, POSTEAQVAM CONTRACTVM, &c. nam si
quis post

a l. quod si. 24. §. Scæuola. 2.
b l. 2. C. si min. se maior. dix.
c d. l. quod si. 24. §. 1.
d d. l. 7. cir. fin.
e l. minorib. 6. l. si mino. 34. §. 1. l. non omnia. 44.
f d. l. non omnia.
g l. si in emptionem. 35.
h l. sciendum. 7. de rest. in integ. Fer. in for. lib. super pet. restit. in uerbo, & minorib.
i l. uerum. 12. §. sciendum. 3.
k d. §. sciendum.
l d. §. sciendum. in uerbo, capti esse probentur. l. nam postea. 9. §. si mi nor. de iureiur. Ferra. præal. loco l. 1. C. qui et aduer. quos. Scburf. late consil. 28. centur. 1.
m d. l. uerum. § si locuplеti. 4. hoc tit. l. fi. C. eo.
n l. in causæ. 16. h. t. uide l. ult. et tot. tit. C. Si tut. uel cur. ubi dixi an actiones aliæ cum hac concurrant.
o d. l. in causæ. 13.
p l. uerum. 12. §. pen.
q l. si ex causa. 9. circa fi.
r l. planè. 14.
s d. l. 9. l. cum mandatū. 23.
t d. l. in causæ. 13. §. 1.
u d. l. 13. §. causa. 2.
x Ias. post alios in l. ea de mū. 6. nu. 4. C. de coll.
y l. quod si. 24. §. fin.
z d. l. in causæ. 16. §. fin. cum l. seq.
a l. minor. 18.
b l. præses. 42.
c d. l. quòd si. 24. §. pen. d. l. patri. 27. circa fi.
d l. quòd si minor. 24. §. pen. l. patri. 27. §. 1. h. t.
e l. minor. 40. §. final. h. t.
f l. intra. 39. §. fin.
g l. ergo. 22. §. ex quibus cau. maior. l. unic. C. de reputa. quæ fiunt.
a l. 3. §. fin.
b l. 6. §. de dol. mal.
c l. 2. §. 1.

quis post minutionem capitis cũ his contrahat, imputare sibi debet, cur contraxerit, quan-
tum ad uerba huius edicti attinet [a]. ACTVM CONTRACTVMVE.) Hoc de ciuili-
bus contractibus atq; actionibus accipimus: nec enim necesse fuit quippiam edicere de cri-
minalibus, cùm nemo delictis & pœnis per capitis diminutionem exuatur [b], sed eiusmodi
obligationes semper cum capite ambulent [c]. Tutelas etiam hîc obligationum nomine com
prehendimus, quanquam non amittantur capitis minutione minima [d] (de qua hoc edictũ
loquitur) nisi illæ quæ ex leg. XII. Tab. in iure alieno, hoc est, potestate patria [e], constitutis
personis (nam & filijfam. tutores esse possunt, ut suo loco dicemus) deferuntur, uidelicet
agnatis [f]. Agnatio enim tollitur, mutata per capitis minutionem familia, nuntius sangui-
nis, naturæ, aut ciuitatis. Quare quæ tutelæ ex testamento aut à magistratu nouisq; legibus
deferuntur, minimè pereunt capitis minutione: quia ad ius ciuitatis pertinent, quòd hac
familiari ratione non perimitur: sicut nec illæ, quæ ex lege non agnato, sed natura proximo
deferuntur: quia adoptio uel emancipatio, ius naturalis proximitatis auferre non potest [g].
Deferre aũt (ut hoc addam) propriè lex tutelam dicitur, testator uerò uel magistratus dare.
Ait prætor: CAPITE MINVTI. Capitis minutio, est status permutatio [h]. Caput enim 4
hîc pro statu accipimus [i]: ut cùm dicimus ciuem esse integri capitis [k], nullum caput habere
seruum [l], &c. quod quidem caput, cum immutatur, diminui dicitur: quemadmodũ res quæ
mutantur [m], & in alienam potestatem transeunt [n]. Minutionis autem capitis tria sunt gene- 5
ra: maxima, media, minima. Tria enim existunt, uelut status capita: quorum quoad poti-
mur, & in quibus donec quasi stamus, statum retinere dicimur: uidelicet libertas, quæ ma-
nat à natura: ciuitas, quæ ex iure ciuili: & familia, ex iure gentilitio [o]. Ea Terent. uno uersicu-
lo complexus est: Principiò dico esse liberam, ciuem Atticam, meam sororẽ. Igitur hæc om-
nia cum amittimus, libertatem, ciuitatem & familiam, maximam esse capitis minutionem
constat [p]: quod accidit his qui atrocitate sententiæ serui pœnæ efficiuntur, quod hodie fieri
non solet [q]: & libertis ingratitudinis nomine in seruitutem reuocatis: item his qui ad parti-
cipandum precium uenundari sese passi sunt [r]. Cùm uerò amittitur retenta libertate ciui-
tas, minor siue media est capitis diminutio [s]: quam patiuntur aqua & igni interdicti, siue,
quod in eius pœnæ locum successit [t], deportati, & hodie apud Sax. fustigati. Cùm autem &
libertas & ciuitas retinetur, familia tantum per adoptionem emancipationemúe mutata,
minimam esse capitis diminutionem constat [u]: ad quam solam hoc edictum pertinet. Nam 6
siue amissione ciuitatis, siue libertatis cõtingat capitis diminutio, locus edicto esse nequit,
quia hi penitus non possunt conueniri [x]. quando & actionum iudiciorumq; commercium
inter solos duntaxat ciues constet: & nulla sit restitutionis æquitas aduersus eum qui aut
duram, omniumq; rerum indigam seruitutem seruit, aut amissis bonis, ciuitate relicta, nu-
dus exulat [y]. Dabitur planè actio utilis in eos, ad quos bona eius peruenerunt, siue fiscum,
siue dominum [z]. Tum igitur demum huic edicto locus est, cùm salua ciuitate, capitis minu-
tio contingit: quo casu iudicium se prætor daturum pollicetur: cuius tamen hodiè minor
est usus, quum sublatis mancipationum solennibus, ex hac causa minui capita desierunt [a].
PERINDE QVASI ID FACTVM NON SIT.) Quod ita accipiendum est, non 7
ut totam capitis diminutionem rescindere, & ad nihilum redigere uelit, quemadmodum in
superioribus restitutionum speciebus fieri uidemus: sed ut actiones pristinas, iuris subtili-
tate extinctas, restituat [b]: isq; qui capitis minutionem passus est, & eius bona, perinde te-
neantur [c], atq; si nulla omnino emancipatio, nulla adoptio interuenisset. Hoc iudicium per
petuum est, & in hæredes & hæredibus datur [d]: quia rei est persecutorium [e].

a d. l. 2. §. hi qui. 2.
b d. l. 2. in fin.
c l. tutelas. 7. uers. iniuriarum.
d l. tutelas. 7. h. t.
e tot. tit. I. de his qui sunt sui uel alie. iur.
f d. l. tutelas. uid. I. de tut. uid. Vlp. tit. 11. Gouc. lib. lec. 2. cap 12.
g d. l. tutelas. l. 1. ad Tertull. cum simil.
h l. j.
i l. 2. de interd. & re. l. capitalium. 28 de pœ.
k Cic. in Piso.
l l. 3. in fi. hoc tit. §. seruus. Inst. eo.
m l. j. uerb. diminutum. I. tit. t. l. deperditũ. 21. de petit. hered.
n l. diuus. 5. de pet. hære.
o l. 1. de interd. & releg.
p l. fi. hoc tit. §. 1. Inst. eo.
q Nouell. const. 22. de naptijs. §. deportatio. Auth. sed hodie. C. de donat. int. uir. & uxo.
r §. 1. Inst. eo.
s d. l. fin.
t l. 3. I. ad l. Iul. pecul. l. 2. §. 1. de pœn.
u §. minima. Inst. eo. d. l. fin.
x l. 2.
y d. l. 7. in fin.
z d. l. 2. d. l. 7. §. fin.
a uide quæ dixi Inst. de cap. diminut.
b l. 2. in fin. in uerb. restituitur in eum actio. l. 7. in fi. in uerb. nulla restitutioni, &c.
c d. l. 7. in fi. in uerb. in bona, quæ habuit, mitti.
d l. 2. §. fin.
e ex regula §. 1. Inst. de perp. act. l. in honorarijs. 3 4. de act.

EX QVIBVS CAVSIS MAIORES VIGINTI-
quinque annis in integrum restituantur.

Titul. VI.

Nunc de

1 NVnc de restitutione in integrum, quæ propter absentiam datur, est uidendum: cuius quidem edicti nemo non iustissimam causam esse confitebitur. Quid enim æquius, quàm absentiam cuiusquam, quæ uel negocijs Reipub. datur, uel quam expressit necessitas, aut uis maior, nullius in fraudem atque iniuriam redundare: sed ita quod ea re eue-
2 nit restitui, ut nec obsit cuipiam, neque prosit[a]. Verba edicti talia sunt: SI CVIVS QVID DE BONIS, CVM IS METV, AVT SINE DOLO MALO REIPVBLICAE CAVSA ABESSET: INVE VINCVLIS, SERVITVTE, HOSTIVMVE POTESTATE ESSET, SIVE CVIVS ACTIONIS EORVM CVI DIES EXISSE DICETVR: ITEM SI QVIS QVID VSV SVVM FECISSET, AVT QVOD NON VTENDO AMISIT CONSECVTVS, ACTIONEVE QVA SOLVTVS OB ID, QVOD DIES EIVS EXIERIT CVM ABSENS NON DEFENDERETVR, INVE VINCVLIS ESSET, SECVMVE AGENDI POTESTATEM NON FACERET: AVT CVM EVM INVITVM IN IVS VOCARE NON LICERET, NEQVE DEFENDERETVR: CVMVE MAGISTRATVS DE EA RE APPELLATVS ESSET, SIVE CVI PER MAGISTRATVM SINE DOLO IPSIVS ACTIO EXEMPTA ESSE DICETVR: EARVM RERVM ACTIONEM INTRA ANNVM, QVO PRIMVM DE EA RE EXPERIVNDI POTESTAS ERIT: ITEM SI QVA ALIA MIHI IVSTA CAVSA ESSE VIDEBITVR, IN INTEGRVM RESTITVAM: QVOD EIVS PER LEGES, PLEBISCITA, SENATVSCONSVLTA, EDICTA, DECRE-
3 TA PRINCIPVM LICEBIT[b]. Hoc edicto prætorem & consulere absentibus ne capiantur, & aduersus eos ne capiant, minimè obscurum est[c]. SI CVIVS.) uidelicet absentis, ut subijcit. primò enim consulit absentibus, pòst aduersus eos præsentibus. DE BO-
4 NIS FVERIT QVID DIMINVTVM.) hoc est, usucaptum, præscriptum, amissum[d]. CVM IS METV.) puta mortis, cruciatus, aut alio iusto timore correptus abesset, cuius rei disquisitio est penes iudicem[e]. AVT SINE DOLO MALO REIPVB. CAVSA ABESSET.) Dolum malum eò pertinere accipimus, ut qui commodi captandi, faciendæ ue alteri iniuriæ gratia id data opera egerit, ut Reipub. causa abesset, uel qui maturius[f] profectus est, uel cùm posset reuerti, non redijt, ab isto priuilegio arceatur[f]. Nec enim Reipub. causa eos abesse intelligimus, qui non coacti, sed commodi sui[g] aut priuati negocij[h] gratia, aut finito officio[i] absunt. Sed si quis sine dolo malo Reipub. causa ab urbe profectus sit (ut proconsul, legatus, procurator principis, tribuni, milites: aut qui ad aliud Reipub. expediendum negocium amandantur[k]) & interea, quòd non defenderetur, damnum passus fuerit, cùm ei officium publicum damno esse non debeat[l], in ea causa est, ut in integrum restituatur. SIVE IN VINCVLIS,) aut publicis, aut latronũ, militum, &c. Quin etiam uinculorum appellatio latius accipitur. nam & inclusos latumijs, unde lapides cæsi sunt, aut alijs parietibus custodiaue coercitos, itaue alligatos, ut uel nullo modo, uel sine dedecore non possint in publico apparere, uinctorum numero haberi placet[m]. SERVITVTEVE.) quam uel bona fide libenter, uel detentus liber homo ingratis seruit[n]. Loquitur enim prætor de liberis hominibus[o]. Porrò qui de statu litigat, hoc edicto non continetur[p]. HOSTIVMVE POTESTATE ESSET.) hoc est, ab hostibus captus, uel ibi natus[q]. nam transfugis nullum credendum est beneficium tribui, quibus denegatum est postliminium[r]. Qui igitur ex tam iusta causa absunt, si quid interea de bonis amittant, puta usucapione, aut quia alicuius actionis alicui eorum competẽtis dies expiret, uel interea dum absunt, aut intra modicum tempus quàm redierunt, ita ut nulla imputari eis possit negligentia[s], cum tam necessitate, quàm iusta absentia, à culpa desidiæ, in cuius pœnam usucapionum præscriptionumque iura sunt inuenta[t], excusentur, meritò rescissa usucapione, in inte-
5 grum, hoc est, eum statum reponi debent, in quo ante absentiam constiterunt. Neque uerò imputari eis debet, quòd per procuratorem non sibi curarint subuenire[u]: nam neque omnes procuratorem habere possunt, ut liberi homines status sui ignari, bona fide seruitutem seruientes[x]: nec commodè sæpenumerò fieri etiam potest, ut à captiuis fortè, uel metu detentis, idoneus procurator deligatur: & ea sæpe est proficiscentium ratio, atque etiam festinatio, aut alia necessitas, ut administrationem negociorum suorum alicui demandare non ueniat in mentem.

Addo amplius, etiam si procuratorem reliquerit, cuius negligentia res perierit, adiuuari eum debere, si malit restitui, quàm interesse mandati actione cõsequi.[y] cur enim minus succurratur diligentibus, quàm his qui rerum suarum curam cuipiam cõmittere neglexerũt[z]?
6 aut quamobrem melioris conditionis sint stulti, ut ait Seruius, quàm periti[a]? Et hactenus quidem prætor absentibus succurrit, ne capiantur: nunc uideamus quomodo contrà prouideat aduersus eos, ne capiant. Qua in parte plus prætor expressit, quàm cùm ipsis subue-

a l. uidelicet. 29. l. ergo. 22.
b l. j. hoc tit.
c d. l. j. in prin. l. item. 21. in prin.
d l. deperditum. a 4. de petit hered.
e l. 2. in fi. l. 3.
f l. 4. & 5.
g l. Reip. 36.
h l. non uerè. 42.
i l. hi qui. 37. l. si cui. 38. §. 1.
k l. 32. 33. 34. 35. 36. 38.
l l. sed etsi. 7. quemad. testam aper.
m l. 9. 10. uid gl. & Dd. præsertim Imol. in l. is qui reus. de publ. iud. & 7. uid quæ dixi ad tit. Si quis caut.
n l. ei quoque. 11.
o l. rectè. 13.
p l. is autem. 21.
q l. item. 14. l. ab hostibus. 15.
r d. l. 14.
s d. l. 15. §. fin. l. 16.
t l. alienationis. a 8. in uerb. qui patitur. de uerb. sign. l. 2. C. de annal. except.
u l. sed etsi. 26. §. fin. in uerb. siue habet procuratorem, siue non.
x d. l. 15.
y d. l. 16 § fin.
z l. pupillus. a 4. Quæ in fraud. cred.
a l. Seruius. 4. §. quod ui aut clam.

nit. Neque enim hîc certas personas enumerat, quas aduersum opituletur: sed adiecit clausu
lam, qua omnes absentes, siue ex iusta, siue iniusta causa, complexus est [a]. Nec enim ad ius
præsentis interest, per qualem absentiam aduersarij, quem nemo defendit, iustam an iniu-
stam, facultate conueniendi caruerit. SI QVIS) absens uidelicet, VSV FECISSET
SVVM, siue per se, siue per subiectas personas [b]: ACTIONE'VE QVA SOLVTVS
LIBERATVS'VE SIT, OB ID QVOD DIES EIVS EXIERIT CVM AB-
SENS NON DEFENDERETVR.) Meritò hoc additum est. nam si præstò fuit procu- 7
rator, qui defenderet, in integrum uolens restitui, non audietur: quia facultatem agendi ha
buit [c]. Defendi autem non tantum is uidetur, cuius se defensor ingerit: sed & qui requisitus
ab actore, non est defensioni defuturus: plenaque defensio accipitur, si & iudicium non detre-
ctetur, & iudicatum solui satisdetur [d]. Ergo sciendum est, non aliter hoc edictum locum ha-
bere, quàm si amici absentis interrogati fuerint, an defendant, aut si nemo sit qui interroga-
ri potest. Ita enim absens defendi non uidetur, si actor ultrò interpellet, nec quisquam defen
sioni se offerat: quæ postquam fuerint testatione cõsignata, æquissimum erit non negligen-
ti subueniri [e]. Ait prætor: SIVE IN VINCVLIS ESSET, SECVM'VE AGENDI
POTESTATEM NON FACERET. Hæc persona meritò adiecta est. fieri enim potest
ut quis non absens, de quo superiora loquuntur, sed etiam præsens in uinculis sit, uel in pu-
blica uel priuata uincula ductus, quem posse usu acquirere constat [f]. Eorum qui seruitutem
uel bona fide, uel apud hostes capti seruiunt, hîc non meminit: quia nihil sibi per usum ac-
quirere, nec etiam cœptam usucapionem implere possunt [g]. Planè ex re peculiari, qui sunt
in horum potestate, usucapiunt, eoque casu subuenietur [h]. Deinde adijcit prætor: SECVM-
VE AGENDI POTESTATEM NON FACERET.) quod ad eos pertinet, qui con-
uenti frustrantur, & qualibet tergiuersatione efficiunt, ne cum ipsis agi possit [i]: quod qui-
dem simili modo ad eum quoque pertinere dicimus, qui non frustrandi gratia id faciat, sed
quòd multitudine negociorum distringatur [k]: nec enim ius alterius per id auferri debet.
Itaque hunc ad modum aliquẽ impedita agendi facultate, si interea per usum acquisitio im-
pleatur, uel quid ex supradictis contingat, ut quia actionis dies expiret, restitutio concede-
tur [l]. Ait prætor: AVT CVM EVM INVITVM IN IVS VOCARI NON LI-
CERET.) Hæc clausula ad eos pertinet, quos more maiorum sine fraude in ius uocare non
licet, ut COSS. prætorem, cæterosque magistratus, qui imperium potestatemque habent: non
autem ad eos, quos prætor prohibet, sine suo permissu in ius uocari. nam is aditus potuit
permittere ac constituere iudicium [m]. Deinde adijcit: NEQVE DEFENDERETVR.)
quod ad omnes suprascriptos, etiam captiuos, pertinet: nam contra eum qui defenditur,
non est locus restitutioni [n]. Neque enim negligentibus subuenitur, sed necessitate rerum im-
peditis [o]. Ait prætor: SIVE CVI PER MAGISTRATVM, SINE DOLO MALO
IPSIVS, ACTIO EXEMPTA ESSE DICETVR.) uel quia per dilationes iudicis
(nam solennes & ordinariæ, quæ prouideri possunt, non excusant [p]) effectum sit ut actio exi
matur, hoc est præscribatur, ne amplius agi possit [q]: uel quia magistratus copiam sui non
fecit, neque ius dicere maturauit [r]. & adijcitur, SINE DOLO MALO IPSIVS.) Delin-
quentibus enim prætor non succurrit: ut si, dum uult apud sequentem prætorem agere, tem
pore frustratus est: aut quia ob contumaciam uel aliam iustam causam à iudice non audi-
tur [t]. EARVM RERVM ACTIONEM, inquit, INTRA ANNVM DABO.) uidelicet 8
utilem: ut uerba ipsa indicant. Huic enim temporis spacio omnes ferè suas actiones prætor
includere consueuit [u]. Hodie tamen exemplo cæterarum, quæ ad restitutionem in integrum
proditæ sunt, quadriennio hæc durat [x]. Atque huius quidẽ actionis uis & effectus est, ut usu- 9
capionem præscriptionemque rescindat, remque in integrum restitui petat, ut non iniuriâ re-
scindens à Dd. appelletur. Itaque rescissa per hanc usucapione, uetus actio quæ ante comple-
tam præscriptionem competebat, restituitur [x], siue ea in rem, siue in personam sit: in quam
etiam id quod interest, & fructus ueniunt [y]: quæ, quia rescissa usucapione datur, rescissoria
dicta est [z], & anno tantum cùm longissimè durat [a]. potest enim fieri ut minus duret, cùm
illud tantum tempus agendi restituatur, quo per absentiam, aut aliam iustam causam fuit
impeditus actor, quo minus ageret [b]. Verbi gratia: Rem tuam possedi uno die minus statu-
to in usucapionibus tempore, deinde Reipub. causa abesse cœpi: restitutio unius diei aduer
sus me facienda est [c]. nec enim aliquid restitutione adijci actori debet: sed in eam conditio-
nem, ut dixi, res reponi, in qua ante absentiam uel aliud agendi impedimentum erat. Porrò
exemplo rescissoriæ actionis etiam exceptio ei qui Reipub. causa abfuit, cõpetit: fortè si res
ab eo possessionem nacto uendicetur [d]. Nam cui damus actionem, multo magis exceptio-
nem competere certum est [e]. Quin ita eius possessionem tuetur prætor, ut si eam amittat, nõ
temporalem, sed perpetuam ad recuperandum habeat actionem [f]. Item, inquit prætor: SI
QVA ALIA IVSTA MIHI CAVSA VIDEBITVR, IN INTEGRVM RE-
STITVAM.

a l. Item. 21. §. 1.
b l. 3. §. saluus. 7. §. In admittẽda. 4. l. peregrè. 44. de acq. poss. l. uẽ. 21. §. hæc autẽ. 2. h. t.
c l. Is qui. 39.
d d. l. Item. 21. §. fin.
e l. ergo. 22.
f l. ait prætor. 23.
g d. l. 23. §. 1.
h d. l. 23. §. hi planè. 3.
i l. sed &. 24.
k l. quod quidem. 25.
l d. l. 23. §. fin.
m d. l. 26. §. ait prætor.
n d. l. 26. §. deinde. 3.
o l. non enim. 16.
p d. l. 26. §. fin seriæ. 5.
q l. 26. uers. actio exempta.
r d. l. 26. §. ait prætor. 4.
s d. §. ait prætor. 4. in fi.
t l. j. de diuers. & temp. præscript.
u l. ult. C. de temp. in integ. rest.
x d. l. sed etsi. §. si feriæ.
y l. ait prætor. 23. §. 1. l. & fine. 27. l. nec non. 28. §. fin.
z d. l. 28. §. pen.
a d. l. 28. §. si quis sæpius. 3. d. l. in honorarijs. uers. sed cùm rescissa. de act.
b d. l. 26. §. si feriæ. & §. quoties. 6.
c d. §. quoties. 6.
d l. non modò. 28. §. pen.
e l. j. uers. nam cui. de superfi.
f l. si is cuius. 31.

10 STITVAM.) Hæc generalis clausula edicto inserta, ual de necessaria est. Multi enim casus
interuenire possunt, propter quos æquum sit deferri restitutionis auxilium, nec singulatim
omnes enumerari potuerunt[a]: unde quoties æquitas suggerit, ad hanc clausulam erit de-
scendendum[b]. Quid enim, si alia probabilis absentiæ probetur causa, cuiusmodi est studio
rum? Quis enim eorum non misereatur, qui amore scientiæ exules facti, de diuitibus pau-
peres, semetipsos exinaniunt? & quæ sequuntur[c]. Quid si quis non negligẽtia, sed quadam
facti ignorantia, ius suum perscribi siuerit, quod sibi competere ignorauit? Certè æquitas
suadet, intra quadriennium à tempore scientiæ, per beneficium in integrũ restitutionis suc-
curri: non modò aduersus usucapionem seu præscriptionem longi temporis[d], sed etiã lon-
gissimi[e]. Totum autem istud restitutionis beneficium hoc epilogo determinat & modera-
tur Prætor: QVOD EIVS PER LEGES, PLEBISCITA, SENATVSCON-
SVLTA, DECRETA PRINCIPVM LICEBIT.) Quæ clausula non illud pollice-
11 tur, restiturum eum, si leges permittant. omnes enim restitutiones non permittente lege,
fiunt contra iuris ciuilis asperitatem: quam prætor in casibus, de quibus lex principaliter
non loquitur, mitigat, concessa restitutione propter probabilem causam. Nam si lex ipsa
permitteret, quorsum opus esset extraordinario prætoris beneficio[f]? Itaq; hæc clausula sic
accipienda est, si leges expresßim non prohibeant[g]. Prætor enim, qui custos est iuris ciuilis,
id quod lex apertè disertéq; inhibet, concedere non debet. Quamobrem si quo casu lex
nominatim restitutionem in integrum uetet fieri, ut aliquando uetare certum est[h], puta in
delictis[i], non poterit authoritatem suam prætor interponere: sed hoc potestati & indulgen-
tiæ summi principis, qui & ipse non nisi magna ex causa & rarò contra leges quid concede-
re solet, est reseruatum[k].

a to.t.ff. de rest. in integ.
b l.26.§.fin.
c Auth. habita. C. ne fil. pro pat.
d gl. in l. si partem. §. si per fundum. & in l. si sic. in uerb. una seruitus. ubi Castren. quem. seru. amitt. gl. alt. in l. 2. ubi Cyn. Bart. Bald. Salic. C. de iur. emph. l. ficat. uerb. militia. C. de præscr. 30. annor. uide Tiraquell. in re tract. prox. §. 35. glos. 4. nu. 36.
e gl. in l. sicut. in uerb. militia. C. de prescri. 30. anno. Panor. & Felin. in c. uigilãti. de prescr. Roma. consi. 123 primum. & consi. 149. conclusionẽ. & consi. 166. uiso. latè Alex. consil. 7. uideretur. li. 1. & consi. 116. perspectis. lib. 5. Schurff. cons. 33. quod in terminis. nu. 14. cent. 3.
f l. in caus. 16. ff. de min.
g d. l. 28 §. quod eius. 3.
h l. 10. §. si ff. de minor. l. si mater. C. ne de stat. def. gl in d. §. quod eius.
i l. auxilium. h. t. t. t. C. si aduers. delic. tot. t. C. de sentent. pass. & restit.
k l. nisi. 11. ff. de minor. uide C. Si contra ius uel util. pub. l. pe. C. de prec. imper. off.

DE ALIENATIONE IVDICII MVTANDI CAVSA facta. Titul. VII.

1 *Ratio huius restitutionis.*
2 *Ex quibus causis detur hæc restitutio.*
3 *Ad quid detur.*
4 *Cessante interesse, cessat ista restitutio.*
5 *Hanc restitutionem ad futura tantummodo iudicia pertinere, & quare.*
6 *Dolum malum & causam mutandi iudicij subesse oportere, ut fiat restitutio: alioqui eam cessare: & concurrere hoc remedium cum rei uendicatione.*
7 *Quamdiu, & an heredibus hæc actio detur.*
8 *Edicti uerba.*
9 *Cur hoc edictum Caius prouinciale appellet.*

1 VLtima restitutionum species ad alienationem iudicij mutandi causa factam pertinet:
qua ijs subuenitur, qui iusto errore, hoc est, nullo suo facto, sed dolo aduersarij in mo
lestias & detrimenta litium præcipitant. Cum enim intelligeret prætor iudiciorũ exi-
tum interdum duriorem constitui, opposito alio aduersario: iniquum autem esse, ex alieno
facto causam nostram fieri deteriorem[a]: in eam quoq; rem prospexit, ut si quis alienando
rem, alium nobis aduersarium suo loco substituerit, idq; data opera in fraudem nostram fe
cerit, tanti nobis in factum actione teneatur, quanti nostra interfuit, alium nos aduersarium
2 non habuisse[b]. Itaq; si alterius prouinciæ & iurisdictionis hominẽ, cuius forum sequendum
sit[c], aut potentiorem nobis aduersarium opposuerit, cui pares esse non possumus, (priua-
tum tamen: nã si quis alicui magistratu alia ue potestate ciuili publicaq; prædito mãcipet,
ipso iure nulla est alienatio[d]) aut alium improbum Phormionem, qui uexaturus sit aduer-
sarium, aut quocunq; modo duriorem nobis agendi conditionẽ fecerit: tenebitur hac actio
ne[e] ad id quod interest nostra[f], alium aduersarium non habuisse: fortè si quas impensas fe-
cerim, aut si quam aliam incommoditatem passus sim alio aduersario substituto[g].
3 Quid ergo si reus ostendat, actoris nihil interesse: puta quòd nullum ius in re habeat, uel
quia usucapta res sit, uel neutiquam actoris dominio subiecta: aut sine culpa eius qui alie-
4 nauit, dicatur extincta? Et rectè dicitur, denegandam ex hoc edicto actionem, cùm causa
5 actionis, uidelicet damnum actoris, non existat[h]. Eadem ratione non ad præsentia, sed fu-
tura iudicia, hæc alienatio pertinere intelligitur. Nam inchoato semel iudicio, & re facta li-
tigiosa, (quod fit per citationem, libelli oblationem, aut alio modo causa mota, in realibus,
quemadmodum litis contestatione in personalibus[i]) alienatio interdicta est: & si fiat, nul-
lius erit momenti[k]. quia pendente iudicio nihil est innouandum[l]: unde cùm alienando ni-
hil efficiatur, & idem maneat possessor, nõ tenetur hoc quidem edicto, cùm actoris nihil in-
terfuit perinde atq; is, qui cùm alienasset, statim rem recepit[m].
6 Pertinet igitur hoc edictum ad futura iudicia, cùm quis metu impendentis litis alienat

a l. 2. quod ui aut clam. l. nõ debet. 75. de reg. iur.
b l. f.
c l. 3. hoc tit. l. fin. C. de iurisd. om. iud.
d l. 2. C. ne lic. po.
e l. f. in fi. l. 2. 3.
f l. uñ. 4. §. hæc actio. 4.
g l. 3. §. fin.
h d. l. 3. §. fi. d. l. 4. §. hæc actio. 4. l. ex hoc. 8.
i gl. & Dd. in l. 2. et Authen. litigiosa. C. de litig. Fab. in §. 1. Inst. de act.
k l. 2. & fina. C. de litig.
l tot. tit. C. ut lit. pend. & ex eo. tit.
m l. 8. in fi.

rem, uel alienatione duriorem aduerſarij conditionem reddit[a]. Perinde autem eſt, quoquo
modo fiat alienatio, etiam donationis cauſa[b], dummodo uel ex perſona eius in quē trāsla-
ta eſt, uel alijs ex circumſtantijs conſtet, & dolo malo, & cauſa mutandi iudicij, alienationē
factam eſſe. utrunq; enim concurrat neceſſe eſt[c], cùm utriuſq; in edicto fiat mentio[d], ut idē
cum hæc actio habeat[e]. Quamobrem ſi quis ſine dolo malo poſsidere deſijt, quantumuis
iudicij mutandi cauſa id faciat, huic edicto non erit obnoxius[f]. Quid enim, ſi quis ob ua-
letudinem, aut ætatem, aut occupationes, litem in alium transferat? Niſi enim hoc admit-
tas, interdictum erit per procuratores litigare, dominio plerunq; in eos iuſta ex cauſa tranſ-
lato: quod dicere eſt perabſurdum[g]. Quid ſi obligatus ſoluero Titio eam ipſam rem, quam
petere intendis[h]? quid ſi uenditori redhibeam[i]? certè in neceſſaria alienatione dolum in-
eſſe dici nequit[k]: nec fraudē committit, qui ſuo iure utitur[l]. Quid ſi ſine dolo malo, eo ani-
mo, ut litis moleſtia liberer, rem alienem? equidem uerecunda cogitatio lites execrantis,
non erit uituperanda, qui tanti habui re carere, ne propter eam ſæpius litigarem[m]. Iam ue-
rò ſi quis hæredem inſtituendo, uel legando alienet, num iudex arbitrabitur mutandi iudi-
cij cauſa, ac non potius benigna uoluntate[n] id eſſe factū[o]? Contrà poteſt aliquis dolo ma-
lo deſinere poſsidere, nec tamen iudicij mutādi cauſa id feciſſe, neq; hoc iudicio teneri. Nec
enim alienat, quod ad hoc edictum attinet, qui duntaxat poſſeſsionem omittit, ſed oportet
iudicij mutandi cauſa id fieri[p]. Mutandi autem iudicij cauſa fieri dicitur, cùm moleſtior ad-
uerſarius ſubijcitur, aut alia ratione agendi conditio durior fit, & deterior[q]. Ergo ſi ex alie-
natione nullum detrimentum ſentiat actor, puta quòd in perindecommodum atq; expoſi-
tum hominem alienatio ſit facta, ceſſabit ex hoc edicto actio: ut etiam tum, quando is qui
alienauit, paratus eſt utile & ex æquitate admiſſum atq; efficax uendicationis iudicium pa-
ti, perinde ac ſi poſsideret[r]. Neq; enim his caſibus intereſt agētis, alienationem eſſe factam:
& proinde nihil exigere poterit. Ex quo facilè intelligi poteſt, hanc actionem cum rei uendi-
catione concurrere poſſe[r]: etiamſi alij non ſatis firmis argumentis contradicant[s].
Porrò cùm hæc actio rei perſecutionem contineat arbitrio iudicis[u], hæredi dabitur[x]. In 7
hæredem autem, uel ſimilem, uel poſt annum, non dabitur[y]: quia licet pertinet ad rei perſe-
cutionem, tamen ex parte debitoris ex delicto dari uidetur[z], naſcitur enim ex dolo, quod
delictum eſt[a]: daturq; ſiue factus ſit locupletior reus, ſiue non ſit, in id quod intereſt acto-
ris: ut pœnalis ſit actio quod ad reum attinet: quod ad genus actionum, nequaquā in hæ-
redes debitoris rei, ex regula iuris tranſit[b]. Huius edicti uerba ita reſtituit Baro[c]. 8
NE QVA ALIENATIO IVDICII MVTANDI CAVSA FIAT. SI QVAE
DOLO MALO CESSIO, QVAE'VE ALIENATIO IVDICII MVTANDI
CAVSA FACTA FVERIT, NEQVE ARBITRIO IVDICIS PRISTINA IV-
DICII CAVSA RESTITVATVR: EI AD QVEM EA RES PERTINEBIT,
IN EVM QVI ID FECISSE DICETVR, QVANTI EA RES ERIT, INTRA
ANNVM QVO PRIMV'M EXPERIVNDI POTESTAS ERIT, IVDICIVM
DABO. Hoc edictum Paulus[d] & Vlp[e]. ad prætorem referūt, Caius ad proconſulem[f]. Neq; 9
id nouum eſt. ſcripſerunt enim Paulus & Vlp. ad edictum urbicum, Caius ad edictum pro-
uinciale: quod prætores alijq;, qui proconſulari poteſtate in prouincias mittebantur, perin-
de ac Romæ magiſtratus, quorum uices ſuſtinebant[g], in prouincijs edicta proponebant, ex
quibus ius dicerent[h]: quæ cùm eſſent urbicis conſimilia, ea interpretanda Caius ſuſcepit.
ita fit interdum, ut quod Paulus & Vlp. prætorem edixiſſe ſcribunt, id Caius ferè proconſu-
li aſcribat[i]. Sed & ueram reſtitutionem, alienatione nimirum reſciſſa ex hoc edicto compe-
tiſſe, argumento eſt quòd non tantum in alienantem, ſed contra poſſeſſorem quoq; ex edi-
cto in rem actio detur: niſi dicamus id conſtit. principium[k] tandem inductum, & ea in par-
te edictum interpolatum eſſe: quod nunc quidem in medium relinquo.

a l. cōmunis. 24. ſ. com. diui.
b l. pen.
c Bart. in l. item. 4. §. fi. ubi ponit modum utriuſq; probandi. h. t.
d d. l. 4. §. ſi quis autē. 3.
e l. 4. §. 1.
f l. 4. §. 1.
g d. l. 4. §. ſi quis. 3.
h l. antepen.
i l. 8. in fi. l. 9.
k l. j. de fun. dot.
l l. nullus. 55. de reg. iur. l. ſi donaturus. 9. in fi. de cond. cau. da. l. j. §. idem aiunt. 10. uerſ. denią; de aq. pluu. arc.
m l. 4. §. 1.
n l. nec adiecit. 8. pro ſoc.
o l. ex hoc. 8. in fi.
p l. 4. §. 1.
q l. 1. 2. 3. 4. §. 1.
r l. 3. §. fi. l. is qui ſe obtulit. de rei uendic.
s gl. Bart. & Dd. in l. 3. §. final. h. t.
t Iaſ. Zaſ. & alij in §. 1. Inſtit. de actio.
u d. l. 8.
x d. l. 4. §. fin.
y l. 5. 6. 7.
z l. 7.
a l. litem exigit. 16. ſ. de dol. malo.
b l. j. de pri. del. §. 1. Inſt. de perp. & temp. act. l. in uou. 34. de act. l. 5. §. fin. ne quis eum.
c Manu. lib. 1.
d d. l. 8. §. ait prætor.
e l. 2. 4. hoc tit. l. communis. §. 1. ſ. com. diui.
f l. j. l. 3. § fin.
g uid. ſ. ad tit. de off. procónſ. & de off. præſ.
h Cic. in Verr. & lib. Epiſt. ad Att. 5. epiſt. 1.
i l. j. de poſtul. l. patri. 27. §. 1. de mino. l. in hæredem. 26. de dol. mal.
k l. unic. C. de alie. iudic. mutan. cauſ. ubi Dd.

DE RECEPTIS, QVI ARBITRIVM RECEPERVNT VT ſententiam dicant. Tit. VIII.

1 *Continuatio tituli, & cauſa compromiſſorum.*
2 *Edictum de arbitris: & quid ſit arbitrium, & quotuplex.*
3 *Prima pars edicti, in qua prætor non cogit arbitrium ſuſcipere, ſed ſuſceptum exequi.*
4 *Arbitrium olim nullius efficaciæ, niſi adiecta pœna.*
5 *Hodie ex ſententia arbitri oriri actionem.*
6 *Prætorem ſe non interponere arbitrio nullo, aut inefficaci, aut finito: & quomodo finiatur.*
7 *Secunda pars edicti, qua prætor iubet ſententiæ arbitri ſtari.*
8 *Quæ actio ad pœnam exigendam detur.*
9 *De reductione ad arbitrium boni uiri.*

Inter eo

1 INter ea quæ sunt iudiciorum preparatoria, ultimo loco compromissa recensentur. Nam
omnibus alijs subterfugijs deficientibus, solent litigatores ad iudiciorum moras & sum
ptus, cæteraq; incommoda declinanda, priuato alicui uiro bono [a], uni aut pluribus con
trouersiam dijudicandam credere [b], in eumq; ita compromittere, ut quicquid statuerit, ra-
tum atq; firmum & pro iudicato habeatur [c]: ut non immeritò dixerit Iurisc. [d] compromissa
ad similitudinem iudiciorum redigi, & ad finiendas lites pertinere. Quod cùm esset à præ-
tore animaduersum, quem minimè fugiebat, quoquo modo inter ciues iurgia consopiri,
magni ad publicam tranquillitatem conseruandam interesse: hanc quoq; litium uelut se-
curim minimè neglectam iacère passus est, sed edicto atq; authoritate sua in hunc ferè mo-
2 dum ad usum aptauit: QVI ARBITRIVM PECVNIA COMPROMISSA RECE-
PERIT [e], SENTENTIAM EVM DICERE COGAM: ET NISI ARBI-
TRIO PAREATVR, QVA DE RE RECTE COMPROMISSVM ERIT, PE-
CVNIAM COMPROMISSAM SOLVI IVBEBO. Arbitrium significat opina
tionem & iudicium boni uiri [f]. Compromissum ab eo dictum, quòd litigatores compro-
mittere, hoc est, simul & inuicem pœnam promittere soleant, ni sententiæ arbitri stetur. Pro-
mittere autem de stipulatione accipitur [g]. Nam quia ex nuda conuentione pœna exigi
nequit [h]: ideo prætor authoritatem non interponit suam, quando citra stipulationem, in
pactum duntaxat pœna est deducta [i]. Arbitrorum, authore Paulo [k], duo sunt genera. u-
num huiusmodi, ut siue æquum sit, siue iniquum, parère debeamus quod obseruatur, cum
ex compromisso ad arbitrum itum est. quo de genere hîc agitur. Alterum eiusmodi, ut ad
boni uiri arbitratum redigi debeat. ad quod hoc edictum non pertinet. Huius porrò edi-
cti duæ sunt partes, quarum altera eum qui recepit arbitrium, sententiam dicere: altera li-
3 tigatores dictæ sententiæ stare, ac morem gerere metu pœnæ prætor compellit. Tametsi enim
neminem cogit initiò arbitrium recipere: quoniam sicut cæteri contractus actionesq; pri-
uatæ liberæ sunt [l], ita & arbitrij, quod neq; publicum neq; ciuile munus est, suscipiendi aut
deprecandi libera facultas esse & soluta debet: tamen ubi semel quis in se recepit arbitriũ,
id est iudicis partes suscepit, finemq; se sua sententia controuersijs impositurum est pollici-
tus [m], ad curam & sollicitudinem suam hanc rem pertinere prætor putauit: non tantum
quòd studeat hac ratione intra priuatos parietes sine occupatione publica magistratus, li-
tes finiri: uerumetiam quia non debent decipi, qui quasi uirum bonum disceptatorem in-
ter se elegerunt. Finge enim post causam iam semel atq; iterum tractatam, post nudata u-
triusq; intima, & secreta negocij aperta, arbitrum, uel id gratiæ dantem, uel sordibus corru-
ptum, uel alia ex causa, nolle sententiam dicere: quisquam'ne potest negare æquissimum
fore, prætorem interponere se, ut officium quod in se recepit impleat [n]? Itaq; si subterfugere
& celare se in animum inducat, prætor eum inuestigare debet: & si diu non apparuerit, mul
cta aduersus eum dicenda est [o]. uerùm id ita demum facturum se prætor pollicetur, si pecu-
4 nia fuerit loco pœnæ compromissa. Iure enim ueteri nullum erat arbitrij munimẽtum, nul-
la uis, nisi pecunia esset compromissa [p]: quam se daturos pollicebantur, qui compromitte-
bant, si quid contra arbitri sententiam fecissent. Etsi enim ex sententia iudicis oriebatur in
factum actio, qua condemnatus iudicatum facere officio iudicis compellebatur [q], tamẽ de-
creto arbitri non tantam placuit uim attribui, ut inter publica & priuata iudicia ratum ma
neret discrimen: néue exæquatis iudiciariæ authoritati priuatorum hominũ placitis, splen-
dor & maiestas illa iudiciorum obsolesceret: quemadmodum eadẽ ratione, inter testamen-
5 ta & codicillos, uidere licet differentiã esse retentam [r]. Postea etiam ex sentẽtia arbitri, quæ
aut expressim, aut tacito quodam decem dierum consensu à litigatoribus approbata esset,
tam actionem, quàm exceptionem dari, Imperatores uoluerũt [s]. Sed iure, ut dixi, ueteri ne-
mo ex ui solius conuentionis, arbitro parère cogebatur, neq; actio aut exceptio ex compro
misso dabatur [t]: eoq; addebatur pœna nummaria, aut alia res uice pœnæ [u], ut qui contra
eius sententiam quid molitus esset, eam pœnam aduersario penderet. Itaq; pœna nulla ab
utroq; promissa, uel ita promissa ut exigi non posset, ut cũ nudo pacto erat promissa, cùm
nullius efficaciæ futurum esset arbitrium, prætor nõ cogebat arbitrum [x]. Nam superuacuũ
6 atq; deridiculum fuisset, ad id quem cogi, cuius nullus esset effectus [y]. Eadẽq; ratione præ-
tor se non interponit, siue initio nullum sit compromissum, uel ratione personæ in quam
compromittitur [z], uel propter eos qui compromittunt [a], uel rem de qua compromissum est
factum [b]: siue ualeat quidem initiò, sed sit incertum, an ex eo pœna propter adiectam con-
ditionem exigi possit [c]: siue postea deficiat pœna soluto cõpromisso, uel die [d] (nam die, in-
tra quem arbiter definire ex compromisso debuit, exeunte, omne arbitriũ expirat, nisi om-
niũ uoluntate dies prorogetur [e]) uel morte arbitri, aut utrius'ue qui cõpromisit [f], uel accepti
lationes, iudicio [h], pacto [i], &c. His enim modis atq; alijs finito arbitrio, prætor sentẽtiã dice-
re non cogit [k]. Item si iusta excusatio sit, quamobrem arbiter deprecari rectè necessitatẽ iu-

- a l. 3. §. pen. h. t.
- b l. nõ distinguemus. 32 §. quæsitum. 15. l. quãuis. 37. l. inter. 44. hoc tit.
- c l. diem. 27. §. stari. & §. fin. h. t.
- d l. s. l. quamuis 37.
- e l. 3. §. ait prætor. 2.
- f l. in personam. 23. §. 1. de reg. iur. l. s. de lega. 2. l. hæc uenditio. 8. de contr. empt.
- g §. si scriptum. Inst. de inut. stip.
- h uide s. de pact.
- i l. litigatores. 11. cum ll. seqq. h. t.
- k l. societatem. 77. §. 1. cum ll. seq. ff. pro soc. ubi uide Bart.
- l l. nec emere. C. de iur. delib. l. sicut. C. de acti.
- m d. l. Pomponius. 13. §. recepisse. 2.
- n l. 3. §. pen.
- o l. nõ distinguemus. 32. § si arbiter. 11.
- p uid. l. diem, 27. §. fin.
- q l. item ueniunt. 20. §. idem rectè. 5. de peti. hæred. l. actori. 8. C. de rebus cred.
- r uide s. de cod. & Inst. eod. tit.
- s l. 4. l. pen. C. eo. tit.
- t l. 2.
- u l. litigatores. 11. §. quod ait. 2.
- x d. l. litigatores. cum ll. seq.
- y d. l. non distinguemus. 32. § summa. 2.
- z l. s. l. cum lege. 41.
- a d. l. 32. §. si seruus. 7. l. si pupillus. 35.
- b d. l. non distinguemus. 32. §. Iulianus. 5.
- c l. 11. §. fin.
- d d. l. non distinguemus. 32. §. summa. 2.
- e l. labor. 25. l. diẽ. 27.
- f d. l. diem. §. 1.
- g l. 13. in prin.
- h l. si quis rem. 30.
- i d. l. 32. §. item. 4.
- k d. l. 32.

i 4 dicandi

dicandi poſsit[a]. Atq; hæc quidem in prima parte. In ſecunda prætor inquit: NISI ARBI- 7
TRIO PAREATVR.) id eſt, ſententiæ arbitri ſiue æquæ ſiue iniquę[b] (nec enim appellatio[c]
reductióue[d] ad arbitriũ boni uiri, locum in ea habet) dummodo non extra metas compro
miſsi uagetur, aut incerta ſit, aut alio modo inualida[e]. QVA DE RE RECTE' COM-
PROMISSVM ERIT.) Nam ubi compromiſſum non ualet, ne ſententia quidem uale-
re & obligare ad pœnã debet[f]. POENAM COMPROMISSAM SOLVI IVBEBO.) 8
dando actionem ex ſtipulatu, aduerſus eum qui dolo malo[g] cõtrauenit, unde & doli clau-
ſula ad plenum compromiſſum faciendum addi ſolet[h]: & certam quidem, ubi pœna certa
adiecta eſt: incerti uerò actionem ad id quod intereſt, quando non expreſsim pœna eſt ad-
dita, ſed ſimpliciter ſententiæ ſtari quis ſtipulatione promiſit[i]. At hodie, ut dixi, ex conſti- 9
tutionib. actio & exceptio ex ſententia arbitri ſemel approbata datur[k]: ſcilicet quando ſilen
tio decem dierum eſt homologata. poſt quod tempus non poteſt peti[l] reductio ad arbi-
trium boni uiri: etiamſi hæc aliás 30. annis, in arbitratorum ſcilicet definitionibus duret[m].
Si tamen enormis & euidens extaret in arbitrio læſio, etiam poſt decem dies exceptio doli,
contra illius iniquitatem[n] opponi poſſet, executionem impeditura[o]: cui exceptioni nõ fa-
cilè ne cum iuramento quidem[p], intelligitur renunciari: ut nec remedio l. 2. ob læſionem
ultra dimidium iuſtæ debitionis[q], inducto. quod ipſum quoq; arbitramenta reſcindere
receptum eſt[r].

a l. 4. in fin. 10. 11. l. 32. §. ſacerdotio. 3.
b l. diem. §. ſtari. 2. l. ſocietatem. 77. §. fin. ff. pro ſoc.
c l. ſ. ubi Bald. C. eo. Dd. in l. arbitro. qui ſatiſd. cogant. Maran. de appell. num. 259.
d Pano. & Dd. in c. quinta uallis. 23. de iureiu. & in c. 2. de arb. uide Bart. in l. ſi ſocietatem. §. arbitrorum. ff. pro ſoc. Maran. in Spec. aur. parte 6. 7. art. 2. num. 255. 256.
e l. ſi unus. 17. cũ ll. ſeq.
f d. l. 32. §. iulianus. 5. cum ſeq.
g l. ita demum. 31.
h d. l. 31.
i l. 32. §. fin.
k l. pen. C. eo.
l l. pen. C. eod. ubi Bald. Maran. præalleg. loc. nu. 113. Panor. in d. c. quinta uallis.
m ita eſt cõmunis cõcluſio Bart. in d. §. arbitrorum. & in d. c. quinta uallis. Alex. conſil. 95. uol. 2. Soc. conſi. 220. uol. 2. Dec. cõſi. 39. in fin. Maran. præalleg. loco. nu. 112. deciſ. Neap. 135. Angel. conſi. 314.
n l. ſi quis cum aliter. ubi not. dolum re ipſa in omni leſione ſubeſſe. de uerb. obligat.
o d. l. non diſtinguemus. 32. §. cum quidã. h. t. Panor. in c. 2. ex̃. eod. per c. per tuas. ex̃ eo. Maran. præalleg. loc. num. 255.
p uide Can. in d. c. quinta uallis. Maran. præalleg. loc. 115. et 332. Roma. conſi. 27.
q uide Caſt. in l. 2. num. 7. cum multis ſequen. C. de reſ. uend.
r uide Myſing. Obſer. 33. Cent. 1.

NAVTAE, CAVPONES, STABVLARII, VT RECEpta reſtituant. Tit. IX.

GEneralis eſt tituli ſuperioris inſcriptio, DE RECEPTIS[a]. unde cum non modò ar- 1
bitri ſententiam ſe dicturos, ſed etiam nautæ, caupones, ſtabularij, res ſibi creditas
cuſtodiendas recipiant: rectè atq; ordine fit, ut poſtquam oſtenſum eſt quemadmo-
dum arbitri ſuſcepto ſatisfacere arbitrio ex edicto cogantur, obiter etiam declaremus, quo
modo hi ex recepto obligentur. Sciendum autem eſt, huius edicti duo fuiſſe capita, quorũ 2
ex utroq; diuerſas ſeparatim actiones prætor pollicebatur. Horum primũ extat, ex Vlp.[b] re 3
petitũ: NAVTÆ, CAVPONES, STABVLARII, QVOD CVIVSQVE SALVVM FORE RE-
CEPERINT, NISI RESTITVENT, IN EOS IVDICIVM DABO. Maxima utilitas eſt huius
edicti, quo ſimul ſuccurritur uiatoribus, quos neceſſe eſt plerũq; horum hoſpitiũ fidẽ ſequi,
& quamlibet ignotorum cuſtodiæ res committere. Simul occurritur fraudibus ex ea fæce
hominũ, quas cum furibus, aduerſus eos quos recipiunt, ſtruere ſolẽt[c]. Nautas, caupones, 4
ſtabularios eos accipimus, qui nauim, cauponam, ſtabulum exercent[d]: id eſt, ad quos quæ-
ſtus & reditus præcipui perueniunt[e]. Exercere enim, eſt quæſtum ex rei alicuius exercitio fa
cere[f]. Quãuis aũt hi non mercedẽ accipiunt cuſtodiæ gratia, ſed nauta ut traijciat uectores
cum mercibus, caupo ut uiatores manere in caupona patiatur, ſtabularius ut permittat iu
menta apud ſe ſtabulari: tamen & cuſtodiæ nomine de omnibus rebus quas receperũt, te-
nentur. quod iniquum uideri non debet, cùm & fullo ac ſarcinator cuſtodiæ nomine ex lo-
cato teneantur, quamuis non pro cuſtodia, ſed pro artificio & opera mercedem accipiant[g].
Ait prætor: QVOD CVIVS SALVVM FORE RECEPERINT.) uidelicet tanquam nau- 5
tæ, caupones, ſtabularij. nam ſi extra negocium ſuum, ut depoſitum ab amico, rem pi-
gnori datam aut commodatam recipiant, hoc quidem iudicio non tenebuntur[h]. Receptæ
autem res eſſe uidentur, etſi non expreſsim cuſtodiæ ipſorum aſsignatæ ſunt, ſed ſolummo
do immiſſæ[i]. Ipſo enim facto, qui immittit, teſtatur ſe ſua fidei cuſtodiæq; exercitoris com-
mittere: & is ſilentio ſuo atq; exercitio quaſi profitetur, ſe ſuamq; nauim aut diuerſoriũ ido-
neum

a in Flor. exemplari.
b l. ſ. in prin.
c l. ſ. in prin.
d l. ſ. §. 1. & 2.
e l. ſ. §. exercitorem. 7. de exer. act. §. 1. Inſtit. quod cum eo qui in alien. po.
f d. l. ſ. & tot. tit. de exerc. actio.
g l. 5.
h l. 3. §. 2. uerſ. cæterum.
i l. ſ. §. fin.

neum esse, cui res tutò credantur. Itaq; nisi prædixerint exercitores, ut unusquisq; uectorũ
aut hospitum res suas seruet, neq; enim se damnum uelle præstare, & uectores prædictioni
consenserint [a], resq; perierint aut amissæ sint, non quidẽ fatali damno aut ui maiore [b], sed
negligentia, aut culpa, aut casu qui præcaueri potuit, ut incẽdio [c], furto [d], &c. ex hoc edicto
tenebuntur: neq; solùm ex suo facto, sed omnium omnino qui in naui, caupona, stabulo
sunt, habitant, uel diuersantur [e]. At quomodo teneãtur, uideamus. ait enim prætor: NISI
6 RESTITVENT, IN EOS IVDICIVM DABO. Ex hoc igitur edicto, nisi restitutio fiat, in fa-
ctum actio datur honoraria de recepto [f]. Nã etsi ciuiles actiones non desunt, ut locati, si mer
ces interuenit; si gratis res susceptæ sunt, depositi: tamen prætor, ut innotesceret curã eum a-
gere reprimendæ improbitatis hoc genus hominum, etiam ex suo edicto iudicium polli-
cetur: in quo hoc amplius est, q; non solum ex dolo suo, ut in depositi, aut culpa, ut in loca-
ti iudicio, sed omnimodo qui recepit conueniatur, etiamsi sine sua culpa, puta negligentia
7 familiæ, res perierit, uel damnum datum sit [g]. Probabile autem est, hanc actionem tantum
in simplum fuisse conceptam: cùm quia tanquam ex contractu, quasi conducto uel deposi-
to competebat, tum quod I.C. ait, rei tantum persecutionem ea contineri, eoq; in hæredem
& perpetuò dari [h]. Secundum huius edicti caput, consultò dicam, an per negligentiã com-
8 pilatorũ, est omissum. quod sic restituit Baro: SI FVRTVM FACTVM, DAMNVMVE IN-
» IVRIA DATVM, AB IIS QVORVM OPERA ET MINISTERIO NAVTÆ, CAVPONES
» ET STABVLARII, IN NAVE, CAVPONA ET STABVLO VTVNTVR, ESSE DICE-
» TVR: IN FACTVM IN EXERCITORES, CAVPONES ET STABVLARIOS, IN DV-
9 PLVM IVDICIVM DABO. Ex hoc edicto actio in duplũ aduersus exercitorẽ cõpetit ex qua
si delicto, si uel ipse, uel aliquis eorũ quib. in exercendo utitur, furtũ fecerit, aut damnũ dede
rit ei qui res suas credidit [i]. Sicuti & habitator nomine suæ familiæ, si quid deiectũ fuerit, uel
effusum, tenetur. Ex quasi autẽ maleficio hæc actio datur: est enim suorum etiã delictis ali-
quatenus reus, qui malorum hominum opera usus est [k]. Sanè factum uiatorũ & hospitum,
10 quorũ conditionẽ probabiliter ignorare potuit, nõ præstat exercitor [l]. Porrò cùm pœnalis
sit hæc actio, non transit in hæredem [m]: perpetuam tamen (quod mirum) exemplo actionis
furti & legis Aquiliæ, cum quibus quandam habet cognationem [n], prætor esse uoluit [o], quò
uiatoribus & securitati hospitum, quorum respectu quadãtenus rei est persecutoria, & qui
ex mercibus aliquid amissum esse, sæpenumerò serius deprehendũt, prolixius cõsuleretur.

a l. fin. uers. item si prædixerint.
b l. 3. §. 1.
c l. si uendita. 11. de peric. rei uend.
d l. cũ duob. 52. §. damna. ff. pro soc. uide et al. in l. [illegible] quæst. C. pos. Salic. in l. quæ [illegible] tutis. C. de pig. [illegible] nor. in c. 1. de c[illegible]
e l. 1. §. fi. l. 2. l. 3. in pr. & § 1.
f l. 3. § fin.
g d. l. 3. §. 1.
h l. 3. § pen.
i l. 6. & 7. hoc tit. l. uni. furt. ad naut. caup. stab.
k §. pen. Instit. de oblig. quæ ex quasi delic. d. l. fi. §. si seruus. 2. d. l. unic.
l l. 6. §. in factum. 2.
m l. fin. § hæc iudicia. 4.
n d. l. unica.
o d. §. hæc iudicia.

DIGESTORVM SEV PANDECTARVM PARS II.

LIBER QVINTVS.

DE IVDICIIS, ET VBI QVISQVE AGERE uel conuenire debeat. Tit. I.

1 *Continuatio.*
2 *Diuisio ciuilium iudiciorum.*
3 *Quare primo loco de uendicationibus agatur.*
4 *Dispositio huius partis.*
5 *Quid sit iudicium.*
6 *Partes iudicij.*
7 *Litis contestatio quomodo fiat.*
8 *Species iudiciorum.*
9 *Quæ personæ constituant iudicium.*
10 *De iudice, quis, à quo dari possit.*
11 *De actore.*
12 *De reo.*
13 *Materia iudiciorum.*
14 *Forma uetus, & noua.*
15 *Finis & effectus.*
16 *Vbi quis agere uel conueniri debeat: & quot modis forum sortiatur.*

1 A IVRIS prudentiæ iudiciorumq; principijs, in quibus exponendis hactenus
commorati sumus, gradum porrò in ipsa deinceps iudicia faciamus: quæ
aut ciuilia sunt, aut criminalia, aut fiscalia siue extraordinaria [a]: ciuilium por
2 rò alia propriè ciuilia, alia uerò prætoria. In ciuilibus, aut ex obligatione
in persona agitur, quæ personalia iudicia dicuntur: aut propter rem moue-
mus

a l. 1. §. pen. de calum.

mus alicui controuersiam, qui nullo ex contractu nobis est obligatus[a]: quæ realia, aut sim-
pliciter iudicia appellantur. Sunt enim multifariam uaria, neq; ex ulla certa obligatione
aut contractu dantur: ut certo specialiq; nomine designari nequeant. De his igitur priore 3
loco in hac secunda Digestorum parte tractatio est instituta: cùm quia potiora sunt perso-
nalibus[b], potiora autem præmittenda sunt[c]: tum quòd propriè iudicia appellentur. nec
enim ab obligationibus, ut cætera, sed à mero iudicis officio dependent[d]. Quia uerò cum
realibus iudicijs magnam similitudinem cognationemq; habent actiones illæ personales,
quæ occasione rerum, citra ullam conuentionem, ex aliquo facto seu delicto leuiore, quod
criminale iudicium nequaquam constituat, sine tractatu partium enascuntur, sic ut quædā
ex his partim in rem directæ existimentur: ideo harum quoq; explicatio passim, prout con-
nexio rerum postulabat, est inserta. Itaq; iudicia, de quibus in hac parte sumus acturi, trium 4
sunt omnino generum: quædam realia, quas uendicationes uocant, quibus rem nostram
petimus: quædam personalia, quæ non ex contractu aut scelere, sed facto culpaue aliqua gi-
gnuntur: quædam ex his mixta. de quibus sigillatim differemus, si prius generalia quædā
præcepta de iudicijs, & ubi quis agere uel conueniri debet, exposuerimus.

Iudicium, inquit Asconius, dicitur res, quæ causam litemq; determinat. Itaq; sic illud de- 5
finire possumus, ut sit legitima controuersiæ apud iudicem tractatio & dijudicatio[e].

Partes iudicij præcipuæ sunt, litis contestatio, & sententia[f]: nam reliqua quæ in iudicijs 6
uersantur, aut præparatoria sunt, ut citatio[g]: aut media, ut probationes: aut posteriora siue
consequentia, ut executio. Alij tres partes constituunt: uidelicet litis contestationem, uelut
principium: deinde intermedium, uidelicet probationes: postremò finem, nempe senten-
tiam[h]. Litis contestatio fiebat olim nonnunquam sponsione[i], interdum sacramento[k]: 7
plerunq; nuda testatione coram testibus, unde & nomē habet. Hodie lis contestari dicitur,
quando res agi disceptariq; cœpta est per actionem propositam, & responsionem rei subse-
cutam[l]. De sententia porrò & re iudicata opportunius suo loco differemus[m]. Iudicia ordi- 8
naria (ut dictum est) sunt aut ciuilia, aut prætoria, aut criminalia. Ciuilia ciuili iure & legi-
bus, ac officio mercenario[n], prætoria uiua magistratus uoce & authoritate, ac nobili pluri-
mum officio, criminalia pœnis & imperio expediuntur. Criminalia rursus aut sunt priua-
ta, quæ priuatam: aut publica, quæ publicam uindictam expetunt & persequuntur. De his
ordine in Pandectis tractatur. ac primo loco de ciuilibus: quæ sunt aut realia, aut persona-
lia, aut ex his mixta[o]. Realia rursum aut petitoria, aut possessoria[p]. Petitoria, aut uniuersa-
lia, quibus uniuersum corpus multorū diuersorum iurium petitur[q]: aut generalia, in qui-
bus de uno quidem iure, sed quod multas habeat species[r], agitur: aut particularia, quibus
una tantum species uindicatur. De his ordine tractari, subsequentes tituli ostendunt.

Constituunt iudicium, iudex, actor & reus[s], & personæ his adminiculātes: litigatoribus 9
quidem, patroni causarum & procuratores: iudici, assessores, tabelliones, scribę, actuarij, ap-
paritores. Iudex dictus est à iure dicendo. Iudicem autem dare possunt, quibus lege, uel cō- 10
stitutione, uel senatusconsulto conceditur[t]. Iudices dari omnes possunt, siue patres, siue fi-
lijfam.[u] qui non prohibentur. Prohibentur autem quidam natura, ut surdus, mutus, furio-
sus, impubes: quia hi animi, illi corporis uitio impediti, munus iudicandi obire nequeunt.
quod aliter in cæco est[x]. quidā lege, ut qui senatu motus est: quidam moribus, ut feminæ
& serui[y]. Actor ab agendo dicitur: estq; is qui actionem proponit, & prior ad iudicem pro- 11
uocat[z]. omnes autem agere possunt, quibusdam exceptis[a], præsertim his qui aut legitimā
personam standi in iudicio non habent[b], aut edicto de postulando excluduntur[c]. Reus à 12
re cuius causa conuenitur[d], & de qua est disceptatio, appellatur: quem etiam fugientem uo-
cant[e]. Possunt autem omnes rei fieri, tam ciuilibus quàm criminalibus actionibus, si pau-
cos excipias[f]. Illud iure Sax. hac in parte singulare, quòd etsi feminæ agere & cōueniri pos-
sint, tamen absq; tutore litis, litigare & comparere prohibeantur[g].

Materia iudiciorum, sunt causæ & lites, quarum nullus neq; finis neq; modus est his te- 13
terrimis temporibus: quibus, refrigerata charitate, abundat iniquitas multorum: longeq;
uerissimum in nostra iurisdictione & foro experimur esse uetus illud: δίκη δίκην ἔτικτε, καὶ
βλάβη βλάβην.

De impetratione, forma & ordine ueterum iudiciorum, nihil attinet dicere, formulis & 14
impetrationibus iam sublatis. Nam olim quidem ut omnia ordine & rectè procederent, &
ne quis temerè atq; sine causa ad iurgia & lites conuolaret, impetrandum erat à prætore iu-
dicium: qui actori postulatam à se actionem impertiebatur, & formam agendi disceptādiq;
pedaneo iudici & litigatoribus præscribebat. Quæ postea Constan. antiquauit[h]. Hodie hic
ferè

a §. 1. Inst. de act. l. actionum. 24. ff. eo. tit.
b l. plus cautionis. 25. de reg. iur. Ias. in rub. C. de inoff. testam. nu. 2.
c §. singulorum. in fi. Instit. de rer. diuis. l. 1. de alb. scriben.
d Alc. in rub. si cert. pet.
e arg. c. forus. de uer. sig.
f l. j. C. de lit. con. l. iudex. 55. de re iudic. tunc. l. amplius. l. 5. ff. rem rat. ha.
g d. l. amplius.
h auth. ad hæc. ubi Ias. nu. 2. C. de iudic.
i Cic. pro Pub. Quin. Quintil. lib. 7.
k Cic. lib. 1. de Orat.
l d. l. j. C. de lit. contest. c. 1. ubi Socin. post alios. extr. eo. tit.
m ad tit. de re iud.
n l. iudex posteaquam. de re iudic.
o §. 1. cum seq. §. quedā. Inst. de act.
p uide Dd in l. naturaliter. §. nihil. de acquir. poss. et ex tit. de caus. poss. & propr.
q Bart. & Dd. in rubr. de solut. mat. Ias. in l. 3. nu. 10. C. de eden. et in rubr. ff. & C. de inoff. testam. gl. in l. j. de eden. Canon. in c. 2. de lib. obla. & c. conquerente. de off. ord.
r Spec. de act. seu pet. §. sequitur. Ias. in d. l. 3. Maran. in tract. iud. parte 4. dist. 4. nu. 2.
s d. c. forus. uer in omni.
t l. cùm prætor. 12.
u d. l. cùm prætor. in fin. l. in priuatis. h. t. l. quidam. de re iudic.
x l. cæcum. 6. Duar. disp. lib. 2. cap. 23.
y d. l. cùm prætor.
z l. in tribus. 13. l. qui pri. 29.

a l. qui accusare. 8. cū ll. seq. de accus. tot. tit. C. de his qui accus. b C. qui legit. person. c ff. de postul. d Cic. lib. 2. de orat. e l. properandum. 11. §. 1. C. eod. f l. hos accusare. 12. de accus. g Chil. in prac. cap. 22. D. Reinhart. diff. iud. 40. h C. de for. & imp. sublat.

ferè ordo seruatur. Appellato iuridicè reo, offertur libellus, qui acceptis ad deliberandum induciis uelit contendere nec ne. postquam contendendũ putauit, negando affirmandoue intentionem, exceptionibusq; propositis, litem cõtestatur: exceptiones actor replicatione diluit, hanc reus duplicando, atq; ita deinceps [a], donec omnibus allegationibus propositis, & iis quæ in facto consistunt, probatis cognitisq;, causa cõclusa, iudicibusq; commissa, tandem sententia definitur: quam iudex exequendam curat legitimo tempore, nisi fuerit appellatum [b]. Quòd si reus ad iudicium peremptoriis edictis uocatus, copiam sui non faciat, iudex in bonorum eius, aut rei litigiosæ possessionem mittere actorẽ consueuit [c]: ut aut respondere, aut rerum suarum possessione carere reus cogatur [d]. quanquam aliis etiam modis coerceri potest [e]. Nam interdum nulla habita litigatoris per contumaciam absentis ratione, de causa cognoscit iudex, & pronunciat [f]: quod maximè post litem iam contestatam fieri solenne est [g]. nam sine litis contestatione non facilè ad sententiam est perueniendum [h]. At iure Sax. contumax reus citra discrimen pro confesso est, & actori cõdemnatur. id quod olim quoq; obtinuisse, suprà diximus [i]: contraq; actore contumace, reus ab instantia iudicii absoluitur [k].

15 Finis iudiciorum, ut quisq; ius suum iudicio consequatur [l], litesq; terminentur authoritate magistratus [m], quæ priuatim componi non possunt. Effectus, quòd iudicium redditur in inuitum [n], perpetuat actiones [o], interrumpit præscriptionem [p], cõstituit in mala fide possessorem [q]: denique nullius ius reddit deterius, sed firmius [r].

16 Quod ad secundam huius tituli partem attinet, ubi quisq; agere aut cõueniri debeat, sciendum est, actorem sequi forum rei [s]. hunc autem iurisdictioni obnoxium fieri quatuor præcipuè ex causis [t]: domicilio [u], contractu [x], delicto [y] (ob quod tamẽ hodie, remissionibus quippe non admodum frequentatis, plerunq; ibi nocentes puniuntur, & sortiuntur forum, ubi reperiuntur maximè uagabundi [z],) & re qua de agitur (eo enim in territorio defendi debet, in quo res sita est [a].) nonnunquam etiam ex aliis [b]: ut si sponte se alienæ iurisdictioni litigatores submittant [c]. Quòd si quis pluribus locis forum sortiatur, in electione est actoris, ubi uelit agere [d]: neq; reus declinare poterit, nisi sit legatus, aut aliam iustam habeat recusandi iudicis causam [e].

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.
Titul. II.

1 *Continuatio.*
2 *Querelam inoff. & petitionem hæreditatis, uniuersalia esse iudicia.*
3 *Qua ratione, & ex qua causa introducta sit querela.*
4 *Definitio huius actionis.*
5 *Petitionem hæreditatis cum hac cumulari.*
6 *Quibus detur, aut non: & quando cesset, aut præscribatur.*
7 *An & quando hodie locus sit querelæ.*
8 *Querela an & quando in hæredes transeat.*
9 *Aduersus quos detur.*
10 *Forma agendi.*
11 *Effectus querelæ, & quatenus testamenta rescindat.*
12 *Casus, in quo pro parte tantum testamentum rescinditur.*

1 His ergo summatim præmissis, ad uẽdicationes deueniamus: quæ prout res ipsæ, multiplices sunt. ut enim aliæ res corporales, aliæ incorporeæ, quædam singulares, nonnullæ uniuersitatis cẽsentur: ita uaria constituunt, multisq; modis diuersa de his iudicia. Sed quia uniuersitas potior est rebus singulis, sicut totũ suis partibus: primò de iudiciis uniuersalibus uideamus. Ea aũt sunt illa, quæ ad petendam hæreditatẽ proponuntur.

2 Nam hæreditas, cùm plurimas res, partim in corpore, partim in iure positas cõplectatur [a], & augmentũ diminutionẽq; recipiat [b], meritò uniuersitatis nomẽ obtinet [c]. De hac, aut per querelam inofficiosi testamenti, aut petitionem hæreditatis, disputari ferè consueuit.

Querela

sucap. r *l. nemo. 88. l. non solet. 87. de reg. iur. l. aliam. de nouat.* s *l. 2. C. de iur. om. iud. l. fin. C. ubi in rem act.* t *c. final. de for. comp.* u *l. 2. §. legatis. 3. §. sed etsi. 6.* x *l. heres. 19. §. 1. & 2.* y *l. omnem. 20. l. argentarium. 45.* z *uide gl. & Dd. in l. j. C. ubi de crimin. Bart. in l. ult. de furt. & in l. si abducta. 10. C. eod. tit. Lanfr. in c. quoniã. uerb. confeßiones. num. 11. Gand. in tract. de fur. pun. num. 5. & tit. ubi del. pun. Ferrar. in for. inquis.* a *l. quod legatur. 38. l. fi. C. ubi in rem act.* b *l. si uxor. 42. l. exigere. 65.* c *l. 1. 2. 51. 74.* d *d. l. heres. §. fin. l. 3. de eo quod cert. loc.* e *l. 2. §. legatis. cum seq. l. 5. 7. 8. 22. 24. 26. 27. 36. 39. 49.* a *l. j. §. 1. ĩ. de rer. diuis.* b *l. pecuniæ. 178. §. hæreditas. 1. de uerb. sign.* c *§. fin. Inst. per quas perso. nob. acquir. uide tñ in l. 3. C. de æden. l. 1. ff. eod.*

a *l. 2. §. fin. de excep. uide Inst. de replicat.*
b *Auth. offeratur. C. de lit. cont. d. l. properandum. C. de iud. c. quoniam contra. de proba. l. 1. à diuo Pio. 15. de re iudic. l. 2. & 3. C. de usur. rei iud.*
c *l. hæres absens. 19. §. 1. l. de eo. 26. hoc tit. c. Romana. §. contrahentes. de form. comp. in 6. l. 2. C. ubi in rem act.*
d *l. consentaneum. 8. ubi Dd. C. quomodo & quan. iud. d. l. 2. l. si quis emptionis. 8. C. de præsc. 30. ann. tot. t. extr. de eo qui mitt. in poss. & tit. de dol. & cont.*
e *Dd. in l. j. ĩ. si quis ius dic. non ob. in l. 5. hoc tit. in l. 2. si quis in ius uoc. non ier.*
f *l. in peremptorio. 73. hoc tit. d. l. properandum §. 1.*
g *not. in l. fin. §. illud. C. de temp. app.*
h *tot. tit. ext. ut lit. non con. uid. Chil. in prae. c. 36.*
i *ad tit. de in ius uocan. per l. diuus. de rest. in integ. cum simil.*
k *Chil. præall. c. 36. & 37.*
l *§. 1. Inst. de act.*
m *l. j. de re iud. c. 1. eod. lib. 6. l. properandum. C. de iudic. l. 4. C. de his qui ad eccles. conf. l. unic. C. Quan. lic. unic. l. nullus. 13. C. de Iudæ.*
n *l. inter. 83. §. 1. de uerbo. oblig.*
o *l. unic. C. ex del. def.*
p *l. fin. C. de præscript. 30. anno. uide ĩ. de usucap.*
q *l. nemo. C. de acquir. poss. l. 2. l. antepen. C. de præscr. long. tẽp. de quo uide ĩ. ad tit. de u*

Querela inofficiosi, commiseratione exhæredatæ iniustè familiæ est indulta, & lege Glicia 3
ut putatur inducta [a]. Nam quia parentes interdum sine iusta causa, nouercalibus fortè de-
linimentis, alijsq; odijs instimulati, liberos suos exhæredant, sanguini suo contra legem na-
turæ, quæ ad successionem liberos uocat [b], iniuriam inferentes: placuit ut de inofficioso te-
stamento liberi agere possint, qui queruntur iniquè & contra officium pietatis se esse exhæ-
redatos. Dico exhæredatos, eoq; uerbo etiam præteritionem maternam, cæterorumq; co-
gnatorum complector: quia illa pro exhæredatione habetur [c]. Porrò præteritio paterna
non eget huius querelæ, cùm ipso iure testamentum annihilet, quasi liberis contra legis di-
spositionem, & obliuione potius quàm consultò prætermissis [d]. Quod autem nullum est,
frustra rescindi petitur [e].

Est itaq; querela, ut ad rem redeamus, imploratio officij iudicis, qua quis accusat scriptũ 4
testamentum: quia se in illo contra officium pietatis, & sine iusta causa exhæredatum dicit,
petitq; illud, ut iniustum, rescindi [f]. Propriè enim neque actio est, quia non persequitur ius
agentis: nec accusatio, quia non persequitur pœnam: sed est querela quædam iudicis of-
ficio petens testamentum rescindi, ut aditioni hæreditatis ab intestato, rescisso testamento
aditus patefiat [g]. Huic enim actioni adijci solet, & adiungi petitio hæreditatis, hoc modo, ut 5
quis rescisso testamento, petat se hæredem declarari, sibiq; adiudicari hæreditatem [h]. ac pu-
to olim id quoq; usitatum fuisse [i]: cùm dicat I.C.[k] hæredem fore eum, secundum quem pro-
nunciatum est. Neq; sanè hoc nouum est, nec ad minuendas lites inutile, ut unà cum actio-
ne seu imploratione officij rescissoria simul detur, eiq; adiungatur actio, quæ post rescisio-
nem erat competitura. frustra enim in plura iudicia diuiditur, quod uno potest expediri [l].
Obseruatum id tamen est, hanc hæreditatis petitionem de inofficioso, quæ datur contra ti-
tulo posidentem, differre à simplice, cui aduersus iusti tituli possessorem non est locus [m].
Omnibus autem utriusq; sexus liberis [n], & parentibus [o], licet de inofficioso disputare: fra-
tribus porrò & sororibus germanis non aliter, quàm si propudiosæ turpesq; personæ sint
institutæ [p]. Porrò uterini [q] fratres, cæteriq; ulterius cognati melius facerent, si se sumptibus
inanibus non uexarent, cùm obtinendi spem non habeant [r]. Nec enim uult lex in infini-
tum instituendi necessitatem propagari, testandiq; libertatem restringi [s]: præsertim cùm
his personis collateralibus non perinde debeatur successio, atq; descendentibus & ascen-
dentibus [t]. Ac ne his ipsis quidem aliter datur querela, quàm si ab intestato sint successuri:
nam alioqui frustra agent, atq; adeò etiam obtinebunt, si causa intestati ad alios sit peruen-
tura [u], & alio modo ius succedendi consequi nequeant [x]. Quamobrem etiam si quis legiti-
mam portionem sit consecutus, non admittetur [y]: tutoq; testari quis poterit, quarta legiti-
mis hæredibus relicta [z], quæ hodie tertia est [a]. Quin etiam tantus est sustinendorum testa-
mentorum fauor, ut si minus relictum quoquo titulo [b] sit, saluo testamento, ad supplemen-
tum tantum agi posit [c]: nisi quòd nouissima constitutione Iust. institutionis titulo filijs
relinqui uoluerit [d]. Præterea nec ei accusandi potestas est, qui quoquo modo agnouit sibi
à testatore relictum [e], aut aliter uoluntatem eius approbauit [f], aut querelæ renunciauit [g],
aut per quinquennium à tempore aditæ hæreditatis conticuit [h]. quanquam condictio qua
ad supplementum legitimæ agitur, quinquennio non præscribatur, sed perpetuò, hoc est,
30. annis, ut reliquæ actiones personales, duret [i]: neq; etiam extinguatur, quamuis quis si-
bi relictum acceptarit [k]. hac enim non impugnatur testamentum. Ac nouissimo quidem 7
iure uix est ut in recta linea locus sit accusationi: nam cùm non modò liberi, sed etiã (ut uo-
lunt [l]) parentes sint hæredes instituendi: nisi iustis expressisq; de causis exhæredentur [m],
quas hæres probare cogitur [n] in omnem euentum, citra querelam uidetur ijs satis esse pro-
spectum. Nam si in legitima sint instituti, nihil est quòd defuncti officium accusent: sin in
minore parte, agent ad supplementum: sin exhæredentur, aut id fit iniuria, & testamento
quod ad institutionem attinet euacuato, ab intestato succedũt, ut querela non sit opus: aut
iure factum est, & meritò omni aditu consequendæ hæreditatis, qua se indignos reddide-
runt, atq; ita etiam querela inofficiosi excludũtur [o]: prorsus ut fratribus potissimùm opi-
tulari deinceps hæc accusatio uideatur, etiamsi quidam contradicant [p]. Vno tamen casu
uolunt nostri usurpari etiã in ascendentibus & descẽdentibus querelam inofficiosi, scilicet
cum iusta

a l.4.h.t. Cuiac. ob. lib. 2. cap. 21.
b l. scripto. 7. §. final. ff. unde lib. l. cùm ratio. 7. de bon. dam.
c §. fin. inst. de exh. liber.
d eodem tit. inst. de exh. lib. ubi uide alias ratio nes in nostris scholijs. uide §. de lib. & posth.
e l. 5. de iniust. rup. test. l. decem. 116. de uerb. ob.
f l. Papinianus. 8. §. si quis irritũ. 12. et §. fi.
g Bart. post gl. in l. posthumus. §. 1. num. 3. h. t. & in l. 3. §. si minor. num. 2. & 3. de iureiur. gl. Ias. & alij, in rubr. C. eod.
h l. qui de. 20. ubi gl. & Bart.
i d. l. 8. §. quoniam. in uerb. non totam debeo hæreditatem petere. l. mater. §. 1. l. qui repudiantis. l. tum qui. §. idem. h. t. l. si quis filiũ. C. eod.
k d. l. Papinianus. §. fin.
l Ias. in §. rursus. nu. 85. 86. Inst. de actio. dicẽs hanc esse communem. uide gl. in l. j. ad uerb. necessaria. ff. ad exhibend. ubi quoq; diximus.
m Cuiac. ad Paul. lib. 4. tit. 5. Gouea. lec. lib. tit. 5.
n l. 1. 5. 6. 8. cũ fim. 28. §. 1. 30.
o l. pater. 14. l. nam etsi. 15.
p §. soror. inst. eo.
q l. fratres. 27. C. eo. tit.
r l. j. hoc tit. l. fratris. 21. C. eod.
s contra l. j. C. de sacros. Eccles.
t l. nam etsi. h. t. l. fin. C. de codicil. in auth. de hæred. ab intest. uenie.
u l. 6. §. pen.
x l. 8. §. si quis impubes. hoc tit. §. tam. 15. Inst. cod.
y d. l. 8. §. si quis morib. 6 §. si quis impubes. 15.

z l. 6. C. eo. a aut. nouissima. C. eod. b d. l. 8. §. si quis mortis. l. 30. 36. §. j. l. quoniã. 29. l. omni modo. 30. C. eo. d. auth. nouissima. c d. l. omni modo. d §. aliud quoq;. Nouel. const. 115. ut cum de app. cognosc. e l. 10. in fin. l. 12. 22. f l. 8. §. si conditioni. 10. l. 23. §. pen. g l. qui repudiantis. 17. l. nam etsi. 15. §. 1. h l. scimus. 36. §. fin. l. si quis filium. 34. in fin. C. eo. l. 2. C. in quib. caus. in integ. rest. l. Papinian. 8. §. ult. h. t. ubi gl. final. i ita est communis opinio Bald. Ias. & aliorum contra Bart. in l. si quis filium. 34. C. de inoff. testam. Guid. Pap. decis. 82. k l. si quando. 35. §. fin. C. eod. uide Mysing. Obser. 36. Cent. 1. l §. sancimus. Nouell. const. 115. ut cùm de app. cog. m Dd. in d. §. sancimus. n §. siue eadem. d. Nouell. o l. quidam. 232. uers. quid ergo. de uerb. oblig. p Vigl. in rub. Inst. eo.

cum iusta ex causa exhæredatio facta est: quæ tamen probari non potest. Hoc enim casu
quia ualet testamentũ, & exhæredatio legitimè facta est, ideo intra quinquenniũ putãt inof
ficiosi querela illud rescindendũ esse[a], etiãsi exhæredatione sine causa, aut ex nulla causa fa-
8 cta sit testamentũ nullum, & duret quæstio nullitatis, seu ipsi dicendi nullũ[b], annis 30.[c] Illud
ultimo loco addimus, querelam in hæredes transire, ijsq; cõpetere: liberis quidem indistin-
ctè[d], extraneis uerò non aliter quàm præparata à defuncto querela[e]. est enim quædam in-
iuriæ species, quod genus ad hæredes transire nõ solet[f]. Suis tamẽ hæredib. arbitror com-
petijsse olim querelam nõ iure hæreditario, sed suo, quia propter ius repræsentationis, ipsis
iniuria facta uidetur: emancipatis autem, & extra potestatem constitutis non item, quia iu
re ciuili pro extraneis habebantur[g], ut eis actio ciuilis dari non debuerit, cum hoc iure ue
teri demortuum parentem neutiquam repræsentarẽt. Vnde nec mater querelam ad liberos
transmittebat[h], quia nõ habet eos in potestate, eoq; nec suos hæredes[i]. Sed Iustin. qui hoc
discrimen suitatis sustulit, uidetur indistinctè descendentibus querelam concessisse[k].
9 Datur autem hæc actio aduersus hæredem, atq; ita post aditionem hæreditatis, ex qua
fit hæres[l], cuiuscunq; tandem sit dignitatis & conditionis[m], siue ex liberis, siue extraneus
aut municeps[n], quantum quidem ad querelam liberorum aut parentum exhæredato-
rum attinet: nam in fratribus distingui diximus, turpis an honesta persona sit institu-
ta. Sed & aduersus hos competit, qui locum hæredis obtinent: ut est successor hære-
dis[o], fiscus qui bona occupat[p], fideicommissarius uniuersalis[q]: nonnunquam etiam in
particularem legatarium, qui suspecta collusione ad defendendum testamentum uenit[r]. I-
ta tamen hi conueniri poterunt, nisi priuilegio aliquo quod relictum est defendatur. Nam
constat, aduersus testamentum militare[s], quodq; de peculio Castrensi fit, uel quasi[t], que-
relam non dari.
10 Ipse autem actionis seu querelæ modus est, ut dicat actor, doceatq;[u], immerentem, atque
indignè præteritum se, uel exhæredatum. Inofficiosum enim testamentum dicere, est allega-
re quare exhæredari uel præteriri non debuerit[x]: qualiq; non sanæ mentis fuerit is, qui te-
stamentum ordinauit: non quo uerè furiosus fuerit, sic enim testamentum ipso iure corrue-
ret probato furore[y], sed rectè quidem composq; mentis fecerit testamentũ, non tamen ex
officio pietatis[z]. Quod cùm ita sit, petit actor declarari testamentum inofficiosum, ac rescin-
di: eoq; rescisso, sibi ut hæredi proximo hæreditatẽ adiudicari[a]. Quia uerò cui datur actio,
ei multo magis competere exceptionem dicendum est[b], potest etiam qui exhæredatum in-
iustè se queritur, si est in possessione bonorum, in modum contradictionis & excipiendo
querelam introducere[c]. Illud præterea sciendum est, hanc querelam nõ esse perpetuam, ne
perpetuò suspensæ incertæq; pendeant defunctorum uoluntates[d], sed intra quinquenniũ
à tempore aditæ hæreditatis esse proponendam[e].
11 Effectus autem huius iudicij est, ut probata causa, declaretur testamentum inofficiosum:
eoq; rescisso, legata quoq; & libertates inscriptæ pereant[f], (quod tamen hodie correctum
uideri potest, cum Iust. uoluerit, institutionem tantum uitiari saluis reliquis testamenti ar-
ticulis[g]) & in ea causa res constituatur, perinde atq; si nullum testamentum scriptum, nulla
hæreditas adita esset[h]: utq; actori uictori hæreditas ab intestato restituatur, si modò docue
rit se ab intestato hæredem[i]. Quamuis autẽ hac actione nemo amplius petere possit, quàm
eam partem quam ab intestato habiturus esset[k]: tamen sententia secundum querelam lata,
totum testamentum corruit, quasi uitiosum, & à demente factum[l]: adeò ut uictor solus ob-
tineat hæreditatem, neq; illi concurrãt qui alioqui ab intestato partem facerent, si agentem
deseruerint[m]. uidentur enim animo repudiantis accusationem neglexisse[n]: nisi culpa silen
tij nulla, impeditis fortè imputari queat[o]. Sed si is qui institutus est, etiam ab intestato hæ-
res existit, cùm minimè repudiare ius suum uoluisse ipsa aditione sit testatus, rescisso per
querelam testamento, ab intestato cum uictore concurret: ut cùm contra filium institutum
12 alter exhæredatus obtinuit[p]. Vno sanè casu pro parte tantum rescinditur testamentum:
proptereà rei iudicatæ authoritatẽ, partim testatus, partim intestatus decedit testator, con-
tra regulas iuris ciuilis[q]: uidelicet cùm pluribus querela conuentis diuersæ sententiæ latæ
sunt, quarum in altera laudetur, in altera declaretur testamentum inofficiosum. Id quod e-
uenire potest, cùm aduersus extraneum & fratrẽ, hæredes institutos, agitur. cõtra
hunc enim, perinde atq; contra extraneum, querelam
obtinere, fuerit periniquum[r].

k DE

a Bald. num. 2. & 25, Ias. nu. 18. dicens hanc esse communem. in auth. ex causa. C. de li. præter. Bald. consil. 89. proponitur. & cõs. 112. Paulus uol. 5.
b Ias. in l. si filius. nu. 14. de lib. & posth. Cast. & Dd. in d. auth. ex causa.
c Gard. Pap. dec. 597.
d l. si quis. 34. C. eo.
e l. 6. §. fi. h. t.
f uid. ¶ de iniur. in prin. Inst. de perp. & temp. act.
g uid. Inst. de hær. qual. & de hær. quæ ab intest. §. emancipati.
h l. cum mota. 6. C. de transact.
i l. aulla. 13. de suis & legit. Vlp. Inst. cap. 26. uide quæ dixi Inst. ad S.C. Tertul. in prin.
k d. l. si quis. 34. C. eod.
l l. Pap. 8. §. si conditioni. h. t.
m l. 8. §. si imperator. 3. l. pen. §. 1.
n d. l. pen.
o l 10.
p l. si hæredum. 10. C. eod.
q l. j. C. eod.
r l. si suspecta. 29.
s d. l. 8. §. Papinianus. 3.
t l. fin. C. eod.
u l. 3. l. 5.
x d. l. 3. 5.
y l. 2.
z l. 2. 5. uide Val. Max. lib. 7. cap. 8. l. pen. de cond. institut.
a l. 8. § quoniã. in uerb. non tamen debeo hæreditatem petere.
b l. j. uers. nam cui. de super. c. qui ad agendũ. de reg. iur. in 6.
c d. l. 8. §. si filius. 13.
d l. si commun. præd.
e l. scimus. 36. §. fi. C. eo. uide Bald. consil. 89. proponitur. uol. 5.
f l. 8. §. pen. l. filia. 13. l. cùm mater. 28.
g d. Nouel. 115. ut cùm

de app. Auth. ex causa. C. de lib. præt. b l. eum. 21. in fin. i l. 6. §. pen. l. 15. in fin. k d. l. 8. §. quoniam. l d. l. 13. in fin. d. l. 21. d. l. 28. m l. filio. 16. n l. qui repudiantis. 17. o l. si hæres. 7. fam. hercisc. p l. mater. 19. l. si ponas. 23. q l. ius nostrum. de reg. iur. r d. l. mater. 19. l. nam etsi. 15. in fin. l. circa. 24. hoc tit. l. cum duobus. 13. C. eo.

DE HAEREDITATIS PETITIONE. Titul. III.

1 *Continuatio: & affinitas huius actionis cum præcedente.*
2 *Quid sit petitio, quid hæreditas.*
3 *Diuisio petitionum.*
4 *Definitio petitionis hæreditatis.*
5 *Quæ eius propria: & explicatio definitionis.*
6 *Cur petitio sit uniuersalis, ciuilis, realis, bonæ fidei, &c.*
7 *Species petitionis.*
8 *Causa efficiens: & quibus, contra quos, coram quo iudice hæc actio detur: & quomodo, quoq; ordine sit proponenda.*
9 *Quando sit proponenda: & cui quare detur, contra quem.*
10 *Quis pro possessore uel hærede posideat, & cur non detur contra singulari titulo posidentem.*
11 *Materia, quid in petitionem ueniat: & explicatio S.C.*
12 *Forma: & ratio petendi ac libellandi.*
13 *Finis & effectus.*
14 *Affinis.*
15 *Contraria: & quomodo præscribi huic actioni posit.*

QVerelæ inofficiosi testamenti affinis est petitio hæreditatis. nam & uniuersalis est[a], 1
& hæreditatem petit, quomodo illa, ac (sicuti antè diximus) illius ueluti pars est,
aut certè sequela, aut (ut uolunt Dd.) illa huius præparatoria [b], ita ut cumulari u-
no libello posint[c]. Quare post expositionem querelæ de inofficioso testamento, ordine se-
quitur, ut de petitione hæreditatis agamus.
Petitionis uerbo, plerumq; actiones reales significantur[d]. Cum itaq; hæc actio realis 2
sit[e], rectius petitio quàm actio nominatur. Hæreditas nomen iuris est[f], & etiam sine corpo-
re intellectum iuris habet[g]: hoc est, intelligitur ex iuris disciplina hæreditas existere, quan-
tumuis nullum corpus seu nulla res corporalis, quæ sub sensum aspectumq; cadat, in ea re-
periatur: ut cum aliquis mercator tantum nomina & actiones in hæreditate relinquit. Hæ
reditas Ciceroni[h], est pecunia (nomine scilicet generatim usurpato[i]) quæ morte alicuius
ad quempiam peruenit: nec ea legata testamento est, aut possessione retenta: Theophilo[k],
ius quoddam certis modis constitutum, & intellectu comprehensum, quod alieni patrimo
nij uniuersalem dominum iure efficit: Iuliano[l], successio in uniuersum ius quod defunctus
habuit. qua de re alibi[m] diximus. Hæreditas autem petitur aut ex iure ciuili, aut ex iure præ 3
torio, aut ex S. C. & petitur aut tota, aut pro parte. ex quo fit, ut plures numerentur petitio-
nis species, de quibus singulis est dicendum: ac primum de ciuili & uniuersali hæreditatis
petitione. Ea autem sic definiri potest, ut sit actio ciuilis, uniuersalis, in rem, petitorij iudicij, 4
bonæ fidei: qua quis petit hæredem se declarari, hæreditatemq; iure ad se pertinentem, ab
eo qui pro hærede uel pro possessore posidet, sibi restitui. Dico esse ciuilem. nam etsi præ- 5
tor eam proponit in edicto[n], tamen ex iure ciuili, quo hæreditates petuntur[o], eam propo-
nit, ut reliquas iuris ciuilis uendicationes[p], atq; etiam personales actiones[q]. Dico esse uni-
uersalem[r]. Vt enim uniuersale est iudiciū dotis[s], peculij[t], iurisdictionis[u], &c. ita & est petitio
hæreditatis. petitur enim ea corpus bonorū, hoc est uniuersitas[x], in qua sunt uaria iura, &
diuersæ species, res corporales, incorporales, mouētes, mobiles, immobiles, &c. Quare cū 6
actiones asimilentur rebus quæ his petuntur[y], cumq; iudicetur de actione, ut de re ad
quam petendam destinata est[z]: sequens est, petitionem hæreditatis, quæ ad uniuersitatem
bonorum persequendam proposita est, uniuersalem quoq; esse[a]. Nec obstat, quòd etiam
res minima[b] & singularis, & non modò tota hæreditas, sed etiā pars eius peti posit[c]. nam
& qui rem singularem petit ut hæreditariam, uniuersaliter agit. petit enim se declarari hære
dem, hoc est, uniuersitatis dominum: & ius suum metitur, nō ex eo quod aduersarius pos-
sidet, sed quod ipse habet[d]: & qui partem petit hæreditatis, uniuersitatem petit. quod enim
iuris obtinet in toto, idem & in qualibet eius parte[e]. & ut hæreditas tota est uniuersale
corpus bonorum, ita & quota hęreditatis portio[f]. Addo, esse realem[g]: ea de causa, quòd de-
tur contra posidentem[h], qui nullo ex contractu ad dandum uel faciendum obligatus est:
sed ratione eius quod posidet, ut id scilicet restituat, conuenitur. id quod proprium
est a-

a *gl. & Dd. in rub. C. de inoff. testa. per l. item. 22. § item. h. t.*
b *gl. hic in rub. et in rub. C. de inoff. testam. & de pet. hær.*
c *uide s. tit. 1. ubi dixi.*
d *l. pecuniæ. 178. uers. petitionis. de uerb. sig.*
e *l. sed etsi lege. 25. §. petitio. 13. h. t.*
f *d. l. pecuniæ. uers. hæreditas.*
g *l hæreditas. 50. h. t.*
h *in Topic.*
i *l. pecuniæ. 1. 2. 3. de uerb. sig.*
k *Inst. de reb. corp. & incorp.*
l *l. hæreditas. 62. de reg. iur. l. nihil. 24. de uerb. sign.*
m *ad tit. de hæred. instit.*
n *l. j. in prin. si pars hæred. petat.*
o *l. 1. & 2. h. t. l. lege. 130. de uerb. sign.*
p *l. prætor. 75. J. tit. 1. ubi uide.*
q *l. j. in prin. commod.*
r *l. j. in pri. in uerb. post actiones quæ de uniuersitate, &c. de rei uend. gl. in l. j. de æden. Ias. post alios in rub. C. de inoff. testam.*
s *Dd. in rub. sol. mat. gl. in l. quod dicitur. 2. uerb sed dotis. de impen. in res dot. fac.*
t *l. item. 22. §. in priuator. h. t. gl. in d. l. quod dicitur. Ias. in l. 3. nu. 10. C. de eden.*
u *Ias. in d. l. 3.*
x *l. j. de rei uend. gl. in l. 2. uerb. sed dotis. uers. patrimonij. de impens. in res dot. fac.*
y *gl. & Dd. in l. j. C. si ad uer. transf. & in §. hæc ergo. uerb. numerāda. in auth. de non alienā. Bal. in l. iubemus. 14. C. de sacr. Eccles.*
z *Bar. Iac. de Are. Alc. in l. mouentium. de uerb. sign. Cast. in l. quam Tuberonis. §. fin. de pecul. Alex. in l. à diuo Pio. § in uenditione. in §. not. de re iud. latè Tiraq. in retrac. prox. §. 1. gl. 7. num. 17.*

a *d. l. j. de rei uend.* b *l. licet. 10. h. t.* c *l. j. & tot. tit. si pars hered. peta.* d *l j. si pars hæred.* e *l. quæ de tota. de rei uendicat.* f *§. restituta. cum seq. Inst. de fideicom. hæred. l. non amplius. 26. §. fi. de legat. 1. l. si quis seruum. §. fi. cum l. seq. de legat. 2.* g *l. sed etsi. 25. §. petitio. 13. h. t.* h *l. nec ullam. 13. §. fin. cum ll. seqq. h. t.*

est actionum realium, qua ueluti nota, à personalibus actionibus discriminantur[a]. Habet tamen hæc actio præstationes aliquot personales[b], quarum respectu, mistam causam obtinere dicitur[c]. Quia enim uniuersalis est, in eãq; ueniunt omnia quæ ex bona fide (unde bonæ quoq; fidei existimatur[d]) præstari æquũ est: fit, ut interdum dari etiam quippiã à possessore petatur: puta precia rerũ distractarum, aut æs alienũ à debitoribus exactũ[e]. Petere aũt uel dari, propriũ est personalium actionum, in quibus ad dandum uel faciendũ agitur, sicuti in realibus ad restituendũ[f]. Hoc igitur respectu, petitio hæc mistam obtinere causam intelligitur: alioqui sua natura est realis[g], eoq; & petitio dicitur[h], & uendicatio[i], & actor in rem agere[k] ac uendicare[l] perhibetur. Dico, esse petitorij iudicij[m]: quia actor nõ modò petit sibi res hæreditarias restitui, quod est commune cum possessorijs[n], sed etiam ius suũ declarari, & se pronunciari hæredem, hoc est dominum, peræquè atq; in rei uendicatione. Hæredem enim dominũ ueteres appellarunt, tanquã herum[o]. Dico, esse bonæ fidei[p]. Nam cum sit uniuersale iudicium, & augmentum ac decrementũ[q] natura sua, pro ratione uariantium circumstantiarum & uarijs rerum euentis recipiat: ideo certa formula cõcludi, & strictis iudiciorum regulis includi nequit, sed quo suũ cuiq; rectè tribuatur, ex bono & æquo ut interpretationem recipiat, necesse est: idq; & publicè interest, ut uoluntatibus defunctorum ad quas pertinet hæc petitio, prolixius consulatur[r]. Neq; enim solummodo ab intestato, sed etiam ex testamento hęc actio proponitur, & utrocunq; modo agatur, semper ex uoluntate defuncti agi intelligitur: qui non facto testamento, præsumitur sponte sua hæredes ab intestato sibi succedere uoluisse[s]. Addo, qua quis petit se hæredem declarari, & sibi hæreditatem restitui, &c. Sunt enim duæ hæ actionis partes[t]: quarũ altera petit se actor hæredem sententia iudicis declarari, altera res hæreditarias sibi restitui.

7 Species huius actionis duæ sunt præcipuæ. alia enim directa est, quæ datur contra eũ qui pro hærede aut pro possessore possidet: alia utilis, quæ competit aduersus eum qui à possessore rem habet[u]. Deinde alia est ciuilis, & hęc aut in totam hæreditatem[x], aut in partem intenditur[y]: alia prætoria, quæ ex iurisdictione magistratus, bonorũ possessoribus datur[z]: alia fideicommissaria, quæ ex S.C. fideicommissarijs uniuersalibus[a], bonorum possessoribus[b], & alijs qui pro hæredibus ex S.C. habentur, competit: ut nec merè ciuilis sit, nec prætoria, cum ab his distinguatur[c]: sed commune quoddam remedium utile his qui quidem directò nõ sunt hæredes, sed quasi, & pro hæredibus siue iure ciuili siue prætorio habẽtur[d].

8 Causa igitur efficiens remota huius actionis, est lex, prætor, S.C. Causa propinqua, ius hæreditarium, quod agens habere intendit, siue ex testamento, siue ab intestato, siue ex ueteri iure XII. tab. siue ex nouo[e], siue per se illud habeat, siue per alios[f]. Nam & hæres hæredis, pro hærede est[g]: & indifferenter quicunq; hæredes se esse intendunt, hac actione agere possunt, etiam filius contra patrem, de successione materna[h], &c. Datur autem eo ordine, ut primùm scriptis detur hæredibus[i]: pòst, causa testamenti euacuata, illis qui ab intestato ueniunt[k]. quanquam potest quis etiam omnem hæreditarij iuris causam in iudicium deducere, non expresso eo, utrum ex testamento agat, an ab intestato[l]. Nam libelli generales & incerti, in his uniuersalibus iudicijs facilius admittuntur: cùm horum iudiciorum natura talis sit initiò, ut propter uarietatem rerum certò definiri designariq; nequeant, sed pòst per probationes, & officio iudicis dilucidẽtur[m]. Quare existimo, & alternatiuè rectè ab his qui ab intestato succedunt, agi posse hoc modo: Peto ex testamento, si quod factum est: & ut de hoc constet, peto illud exhiberi, & possessorem ad iusiurandum cogi, utrum aliquod in bonis hæreditarijs repererit, an non: & si nullum omnino factum est, peto eandem hære-
9 ditatem ab intestato[n]. maximè si aut ex facto aduersarij, callidè celantis testamentum, aut aliunde probabilem habeat actor dubitandi causam[o]. nec enim altera petitio alteram impedit, neq; sententia in una lata, parit exceptionem in altera: ut hîc nulla regula, prohibẽs cumulationem, obstare possit[p]. Aliàs fateor uerũ esse, ab intestato non rectè peti, priusquã cognitum exploratumq; sit, ex testamento hæreditatem peti non posse[q]: quemadmodum nec rectè petitur, priusquam constet hæreditatem esse, hoc est, eum esse defunctum, de conse

a *§.1. Inst. de actio. Ias. in rub. C. de inoff. testam. Bald. in l. si certis annis antep. C. de pact.*
b *d.l. sed etsi. §. petitio.*
c *l. hæreditatis. 6. C. eo. §. quædam. Inst. de act.*
d *l. fin. C. eod. §. actionũ. in fin. Inst. eod.*
e *l. item ueniunt. 22. cũ ll. seq. h.t.*
f *§. 1. Inst. de act. l. actionũ. 29. de act. & obli.*
g *d.l. sed etsi. 25. §. petitio. Marant. parte iudic. 4. distinc. 3. nu. 8. ubi dicit hanc esse communem. uide Ias. in §. sed istæ. nu. 42. & §. item ser. nu. 121. Inst. de act.*
h *l. pecuniæ. 178. uersi. petitio de uerb. sig.*
i *l. legitimam. 8. h.t.*
k *l. si bonæ. 49. h.t. l. 3. C. eod.*
l *d.l. legitimam.*
m *Ias. in §. actionum. nu. 214. Inst. de actio.*
n *l. j. uerb. restitutoria. de interdict.*
o *§. final. Inst. de hæred. qual. & differen.*
p *d.l. fi. C. eo. §. actionũ. uerb. petitio, &c. Inst. de actio.*
q *d.l. item. 22. §. 1.*
r *l. j. C. de sacros. Eccles. l. 3. de testam.*
s *l. 3. l. conficiuntur. 8. de iure codicillo.*
t *Bart. in l. j. C. quor. bonor.*
u *l. nec ullam. 13. §. quòd si. 4. §. si quis sciẽs. 6. & §. item si quis. 7. §. apud Marcellũ. 8. h.t.*
x *ut hoc tit.*
y *ut in tit. seq.*
z *J. de possess. hær. petit.*
a *J. de fideicom. hær pet.*
b *l. 2. & 3. de fideicom. hær. pet.*
c *d.l. 2. & 3.*
d *l. 2. & 3. de fid. hær. petit.*
e *l. 1. 2. 3. h.t.*
f *d.l. 1. 2. 3.*
g *l. si hæredem. 10. C. eo. l. fin. C. de hære. instit.*

de quo tamen uide Paul. lib. 1. tit. 13. iunc. l. 6. §. ult. de inoff. test. b *l. final. h.t.* i *l. legitimam. 8. h.t. l. scripti. 9. C. eo. Bart. in l. si quis. 13. h.t.* k *d.l. legitimam.* l *gl. & Dd. in l. ult. ad uerb. præclusisse. C. de codicill. & in l. ex sextante. uerb. de iure. de excep. rei iudica.* m *gl. & Dd. in l. j. in prin. de æden. l. 2. C. quæ sentent. sine cert. quant. §. curare. Inst. de act. uide omnino Schurff. consi. 63. cent. 1.* n *Pet. Iacob. in for. petit. ab intest. nu. 3. Ias. num. 6. post gl. & Bar. in l. controuersia. de transact. uide tamen l. ult. C. de codicill.* o *per doctrinam Bart. in l. j. §. qui autem. quor. bonor. Ias. in §. curare autem. 7. Instit. de actio. Dec. in l. nemo. 43. §. quoties. de reg. iur.* p *l. legitimam. 8. h.t. gl. in l. ex sextante. uerb. de iure. de excep. rei indic. & in l. fi. uerb. præclusisse. ubi Salic. num. 7. C. de codicill.* q *§ proximus. Instit. de leg. ag. suc. §. cum autem. in uerb. eo tempore quo certum est aliquem sine testamento decessisse. Inst. de hær. quæ ab intesta. l. scripti. 9. C. eod. l. is qui putat. 15. cum ll. seqq. l. si quis. 21. cum l. seq. l. pater. 92. de ac. hæred.*

quenda cuius hæreditate lis est, & quæstio[a]. uiuentis enim nulla est hæreditas[b]. Necessaria autē hæredibus ɩſnuſmodi est actio: quia licet ex l. ipso iure hæredes fiant, & adita animo hæreditate[c], statim dominium & omne ius defuncti, ab eius morte consequantur[d], occupare eriam uacantem, neq; ab alio hæreditatem possessam posśint[e]: tamē ubi alius pro hærede uel possessore eam posśidet, priuata cum authoritate expellere prohibētur, eoq; legitima hac actione restitui ut sibi petant necesse est: cum tantum dominium quod est iuris, nō etiam possesśio, quæ plurimum facti habet, adita hæreditate ipso iure transeat[f]. Datur ergo hæc actio hæredi isto casu, quando scilicet hæres factus est adeundo[g], & tamē possesśionem necdum est adeptus. Nam ea semel quæsita & adepta, amplius ad res amissas repetendas non datur hæreditatis petitio[h] (desijt enim esse hæreditas,) sed rei uendicatio[i]. Proponi autem hæc actio utrouis loco potest, uel ubi domicilium possessor reus habet[k], uel ubi maior hæreditatis pars est sita[l]: & si pluribus locis disśipata sit, pluribus etiam locis poterit intentari[m]: sicuti pluribus locis in possesśionem bonorū misśio peti potest[n], electione scilicet actori concessa, quo potisśimum in foro agere uelit[o]. Nam etsi actor sequitur forum rei[p], tamen cùm pluribus hic locis iurisdictioni obnoxius est, tum in arbitrio & potestate agentis est eligere ex omnibus forum maximè idoneum, præsertim in realibus[q]: alioquin reus uariando ludificari, & subterfugere iudicium posset[r]. Etsi aūt olim hæc actio apud centumuirale iudicium solita est exerceri[s], tamen de eo hodie, utpote centūuiralibus illis iudicijs sublatis, subtilius queri non est necesse: proinde exploratо illud habendum est, coram quouis ordinario fori competentis iudice, hanc institui actionem posse. Quæ quidē competit aduersus eum qui pro hærede uel pro possessore, ius aut rem hæreditariam, licet minimam[t] posśidet[u]. Pro hærede autem posśidet, qui putat se hæredem esse eius de cuius hæreditate agitur[x]. nam si uelut alterius hæreditatem posśideat, hac actione conueniri nequit, quia titulo singulari & extraneo posśidet[y]: ut paulo pòst dicemus. Nec interest, utrum se putet ex iusta causa hæredem, an ex iniusta[z]: quin etsi uerè sit hæres, dabitur tamē contra eum ut cohæredem hæreditatis petitio, si actorem pro cohærede agnoscere nolit[a]. Sed & is qui scit se hæredem non esse, tamen si contendat, potest pro hærede cōueniri[b]: nec enim interest, utrū quis bona an mala fide posśideat. quod ita accipiendum est, num scilicet is qui ita scientes posśidet, aliquam causam pro hærede posśidendi habet & obtendit: ut, num emit ab eo hæreditatem, quem sciuit ius uendendi non habere. Etsi enim malæ fidei est, tamen non continuò prædo est, & pro possessore tantum posśidet, qui precium numerauit[c]. aliàs uerò si per mendacium, & sine ullo probabili prætextu aut causa contendat se hæredem, qui scit hæreditatem ad se non pertinere: is non pro hærede, sed pro possessore posśidere intelligetur[d]. Pro possessore enim posśidet prædo, qui interrogatus cur posśideat, petiturus sit principium: nec aliud responsurus quàm, quia posśideo: nec contendit se hæredem, aut per mendacium contendit[e]. Hi autem tituli, pro hærede & pro possessore, omnibus titulis qui ex eodem iure hæreditario consequuntur & fluunt, cohærent[f]. Pro hærede quidē titulus, omnibus his qui ueri & iusti sunt. Nā bonorū possessores, & reliqui qui pro hæredibus habentur[g], item singulares successores hæredum, puta qui à putatiuo hærede emerunt, aut ex alia causa titulóue quæsiuerunt, pro hæredibus conueniuntur[h], saltem utiliter[i]. Pro possessore autem titulus cohæret reliquis omnibus titulis iniustis & nullis: ut si quis emit nulliter à furioso, aut donatum accepit ab eo qui donare prohibetur, utputa à cōiuge se pro hærede gerente[k], &c. Paria enim sunt, nullo titulo posśidere, uel non iusto neque ualido posśidere[l]. Oportet autem possessorem esse qui conueniatur, ut in rei uendicatione: nec enim implere intentionem huius actionis potest, hoc est, restituere nequit, qui non posśideat. quare qui restituit hæreditatē, aut res alienauit, hac actione teneri nequit, nisi dolo & sciens fecit, atq; ita propter dolum pro possessore habeatur[m]. Debitor quoq; hæreditatis, pro possessore habetur, quia possessor iuris est. Iura autem etiam hac actione petuntur, ut paulo pòst dicam. quare & hunc teneri petitione hæreditatis, certum est[n]. Nam quod ait Vlpianus[o], non teneri debitorem petitione hæreditatis, qui non ideo nolit soluere quòd se dicat hæredē, sed quòd neget aut dubitet, an hæreditas pertineat ad eum qui petit hæreditatem: accipiendum est de eo qui soluere paratus est, dummodo actor sit is cui solui debeat. In quem meritò non datur actio, sed potius datur ei, ostenso summarum actoris iure, spacium ad soluendum, cum competenti cautela, ut alibi dicitur[p]. Porrò qui alio titulo quàm qui ex hæreditate

a Roff. in summa. de petit. hæred.
b l. j. de hær. uel ac. uend.
c uid. ∫. de acq. hær.
d §. fin. Inst. de hæred. qual. l. omnis. 154. l. omnis 181. de reg. iur. l. si ex te. 34. §. fin. de stipul. ser.
e Bald. in l. fin. nu. 3. ubi etiam Bart. Cyn. Fab. Dec. Ias. C. de edic. diui Adria. tollen. Ferra. in for. lib. quo. peta. hær. ex text. in. ad uerb. iniustè. num. 1. & 4. Innoc. Imol. & alij, in c. cum in officijs. de testam. uide ∫. quo. bono.
f l. cum hæredes. 23. de acqui. poss. uide ∫. ad tit. Quor. bono.
g uide Roff. in summa.
h uide latè Ias. in §. actionum. nu. 215. Inst. de actio.
i Dec. in l. hæreditas. 67. num. 3. & 4. de reg. iur.
k Bart. & Bal. in l. j. C. ubi de hær. agi.
l gl. Bart. & Dd. in l. anie. C. ubi de hær. agi. Bal. in l. 2. C. quem. testam. aperian.
m Bal. et Cast. in d. l. ani.
n Bal. Cast. Salic. in d. l. anic.
o l. fin. C. de iurisdict. l. fin. C. de long. temp. præscrip.
p d l. ult. C. de iurisd.
q gl. Cast. & Dd in l. ult. C. ubi in rem act.
r l. 3. in prin. de eo quod cert. loc.
s l. fin. C. eod.
t l. regulariter. 9. cū ll. seqq. l. 4. h. t.
u d. l. regulariter. l. hæreditatis. 7. C. eo.
x l. pro hærede. 11. cum ll. seq. h. t.
y Bart. & Dd. in d. l. pro hærede. uide Appel. in dialect. cap. 1.
z l. item. 20. §. prætor. 6. l. sed etsi. 25. §. scire. 4.
a l. j. §. itē. 4. si pars hæred. peta. l. permitten-

dum. 8. eo. tit. b l. pro hærede. 11. h. t. c l. nec ullam. 13. §. si quis sciens. h. t. d l. qui interrogatus. 12. h. t. e l. pro hærede. 11. § fi. cum l. seq. h. t. l. sed etsi. 25. §. 1. l. prædonis. 41. h. t. f l. nec ullam. 13. §. j. h. t. g l. item. 20. §. licet. 11. h. t. h l. sed etsi. 25. §. item. 12. h. t. i l. nec ullam. 13. §. quid si. 4. h. t. k d. l. nec ullam. 13. §. 1. h. t. l d. l. nec ullam. 13. §. 1. §. sciendum. Inst. de satisdat. tut. m d. l. nec ullam. 13. §. fin. l. quòd si. 16. cum multis ll. seqq. h. t. n d. l. nec ullam. 13. §. fi. l. sed utrum. 19. cum ll. seqq. h. t. l. final. si pars hær. peta. l. fundi. 52. §. fin. ff. famil. hercifcun. o l. si debitor 42. h. t. p l. si debitori. 21. de iud.

ditate fluat, posſidet, ſiue ſingulari, ſiue uniuerſali: is petitione hæreditatis non tenetur, ſed rei uendicatione conueniri debet [a]. Nam petens hæreditatem, nullum ius dominij in iudicium deducit, ſed iure defuncti unitur, petitq; res ab eo poſſeſſas, nõ modò iure dominij, ſed quouis etiam alio [b]. Itaq; quando par & æquale ius poſſeſsionis habeat ille, qui alio titulo quàm pro hærede uel poſſeſſore poſsidet, non poteſt ei ab actore res auferri hac actione. cũ ne à defuncto quidẽ quo potius ius habere hæres nequit, in cuius locũ actor ſe ſucceſsiſſe prætẽdit, ita agendo auferri potuiſſet. In pari enim cauſa, melior eſt poſsidentis conditio [c]: cui (niſi exaduerſò intentata uendicatione probetur dominiũ) poſſeſsio ſua auferri nõ poteſt [d]. In hac aũt actione non probatur dominium, ſed tantũ res fuiſſe hæreditaria proponitur, quæ etiam aliena in hæreditate eſſe potuit. conſentaneum igitur eſt, nõ ſatis eam habere uirium, ad poſſeſsionem tertio poſſeſſori, qui ab hæreditate cauſam non habeat, auferendam [e].

11 Porrò in hæreditatis petitionem ueniunt uniuerſæ res hæreditariæ (nõ etiam feudales [f], niſi cum tota ſucceſsio feudalis petitur [g]) ſiue iura, ſiue corpora [h], ſiue etiam ſingulares [i]. Non enim metitur actor intentionẽ ſuam ex eo quod posſidetur, ſed ex iure quod ipſe habet [k]. Nec tantum petuntur hæreditaria corpora, ſed quorum etiam periculum ad hæreditatẽ pertinet: ut res depoſitæ, cõmodatæ defuncto [l], &c. (ex quo perſpicuũ fit quod antè dictum eſt, nullum dominij ius in hoc iudicium deduci) unà cum fructibus, precio rerum diſtractarum, & quæ quacunq; ex cauſa ad hæreditatem acceſſerũt [m], aut accedere potuerũt [n]. Nam fructus, & reliquæ acceſsiones augent hæreditatẽ, utpote ius uniuerſitatis: eoq; actionis iure, non officio iudicis hîc debẽtur [o]. qua de re tota, extat S.C. tempore Adriani imperatoris factum: cuius partes & uerba conſiderare, eſt operæprecium. Partes autem præcipuè ſunt duæ: quarum in prima, agitur de reſtitutione hæreditatis, quam bonæ fidei poſſeſſor facere debet: in altera, de reſtitutione quæ à malæ fidei poſſeſſore flagitatur. Bonæ autem fidei poſſeſſor eſt, qui iuſtis ex cauſis exiſtimat ad ſe hæreditatem pertinere [p]. Cauſa aũt iuſta, etiam error iuris eſt [q]: quia quælibet cauſa, etiam friuola, à dolo & mala fide excuſat [r]. Malæ uerò fidei poſſeſſor eſt, qui ſciens hæreditatem ad ſe non pertinere, eam inuaſit, cum nullam haberet iuſtam poſsidendi cauſam [s]. Poſt petitam autem hæreditatẽ, quilibet poſſeſſor incipit malæ eſſe fidei [t], quia de ſuo iure dubitare incipit: nec opus eſt litis conteſtatione, ſed ſufficit moueri controuerſiam [u], & à quocunq; denunciari [x]. Sed etſi non denuncietur, ſciat autem poſſeſſor ad alium rem pertinere & peti poſſe, malæ fidei poſſeſſor efficitur [y]. Verba autem S.C. hæc recitantur [z].

» PRIDIE IDVS MARTIAS, QVINTVS IVLIVS BALBVS ET PVBLIVS IVVENTIVS
» CELSVS, TITVS AVFIDIVS ET DENVS SEVERIANVS COSS. (ſcilicet duo magiſtra-
» tum gerentes, duo uerò deſignati in futurum annũ) VERBA FECERVNT DE HIS QVÆ
» IMPERATOR CÆSAR, TRAIANI PARTHICI FILIVS (adoptiuus ſcilicet) DIVI NERVÆ
» NEPOS, HADRIANVS AVGVSTVS IMPERATOR MAXIMVS'QVE PRINCEPS PRO-
» POSVIT, QVINTO NONAS MARTIAS QVÆ PROXIMÆ FVERVNT, LIBELLO COM-
» PLEXVS ESSET QVÆ FIERI PLACEAT (ſolent enim boni Principes in nouo iure conſtituendo, rem proponere oratione Senatui deliberandam, unde orationes Principum di-
» ctæ [a],) DE QVA RE ITA CENSVERVNT: CVM ANTEQVAM PARTES CADVCÆ (quæ uidelicet, deficientibus ſcriptis hæredibus aut legatarijs, iure ueteri, ex conſtitutione Auguſti (ut eſt apud Dionem) ad fiſcum deuoluebantur: ut is, bellis ciuilibus iam planè exhauſtus, ſine cuiuſq; iniuria, & expilatione ſubditorum, hac ratione locupletaretur [b])
» EX BONIS RVSTICI FISCO PETERENTVR, HI QVI SE HÆREDES ESSE EXISTI-
» MANT, (atq; ita bonæ fidei exiſtunt poſſeſſores [c]. de his enim hac in parte agitur) HÆRE-
» DITATEM DISTRAXERINT: PLACERE, REDACTÆ EX PRECIO RERVM VENDI-
» TARVM PECVNIÆ VSVRAS NON ESSE EXIGENDAS. (Etſi enim ipſum precium & pecunia meritò petitur, uelut res hæreditaria quia redacta ex hæreditate [d], in qua utpote iure uniuerſali, precium ſuccedit loco rei [e]: tamen uſuras in hoc bonæ fidei iudicio exigi ab eo qui neq; in mala fide eſſet, neque moram ullam in reſtituẽdo faceret [f], eſſet periniquum)
» IDEM'QVE IN SIMILIBVS CAVSIS OBSERVANDVM. (ut in bonis uacantibus, uel aliunde fiſco acquiſitis [g]: item in priuatorum, quibus hæreditates obuenerunt, petitionibus: ut quamuis S.C. duntaxat de bonis fiſco acquiſitis loquatur, tamen eodem quoq; iure, pri-
» uati hæreditatẽ petentes uti debeant [h]) ITEM PLACERE, A QVIBVS HÆREDITAS PE-
» TITA FVISSET, SI ADVERSVS EOS IVDICATVM ESSET, PRECIA QVÆ AD EOS

k 3 RE-

a l. hæreditatis. 7. C. eo. l. 4. C. in quib. cauſ. ceſſ. long. temp. præſc.
b l. & non tantum. 21. h. t. Bart. & Dd. in l. hæreditat. 9. C. eo. Iaſ. in l. 4. C. unde leg. Bar. in l. iuriſiurãdi. §. ſi liberi. de oper. no. nũc. Iacob in trac. fin: uerb. & cum pacto quod ipſi. num. 7.
c c. in pari. de reg. iur. in 6. §. retinẽdæ. uerſ. cõmodũ. Inſt. de interd. l. fin. C. de rei uendica.
d l ult. C. de rei uẽdicat.
e uide latè Iaſ. in §. actionum. nu. 195. Inſt. de actio. Caſt. in l. 2. C. eo.
f Iaſ. in §. actionum. nu. 210. Inſt. de actio. Socin. conſi. 19. adſit. nu. 7. uol. 1.
g Imol. in l. ſi patroni. uerſ. extra ad S.C. Trebell. Roff. de pet. hær. nu. 11. 12. per doctrinam gl. & Bart. in d. l. item. 18. §. final. ad uerb. ſiue iura. h. t. uide latè Iaſ. in l. Gallus. §. quidã. nu. 41. de li. & poſth. melius Bart. in l. iuriſiurandi. §. ſi liberi. de oper. li. Iacob. in tract. feud. ad uerb. & cum pacto quod ipſi. num. 7.
h l. item. 18. §. fin. cum ll. ſeqq. h. t.
i l. licet. 10. h. t.
k l. ſ. ĩ. ſi pars hæred.
l l. & non tantũ. 19. h. t.
m l. item ueniunt. 20. cũ multis ſeq. h. t.
n l. item. 20. §. redactæ. 13. hoc tit.
o d. l. item. 20. §. 1. l. ſed etſi. 25. § fin. l. ancilla. 27. h. t. l. 2. l. ſi poſt. C. eod.
p l. item. 20. §. prætor. 6. hoc tit.
q l. ſed etſi. 25. §. ſcire. 4. h. t.
r l. igitur. 12. de lib. cau. gl. fin. in fin. & Dd. in l. unic. Si quis ius dicenti non obtemp.

s l. ſed etſi. 25. §. 1. h. t. t l. itẽ. 20. §. petitã. l. ſi quid. 30. §. 1. h. t. u l. ſed etſi. 25. §. ſi ante. 5. h. t. x l. itẽ. 10. §. prætor. 6. & §. petitã. 9. h. t. y d. l. itẽ. 20. §. petitã. 9. h. t. z d. l. itẽ. 20. §. præter. 6. h. t. a l. oratione. de ſpõſa. l. j. de reb. cor. cũ ſimi. b l. unic. in princ. C. de cadu. tollẽd. c l. itẽ. 20. §. prætor. 6. l. ſed etſi. 25. §. ſcire. 4. h. t. d l. itẽ. 20. §. redactæ. 13. cũ ſeq. h. t. e l. 2. §. 1. ubi gl. & Dd. de hær. uel act. uẽd. d. l. itẽ. 20. h. t. f l. mora. 32. §. in bonæ. pen. ĩ. de uſur. g d. l. item ueniunt. §. ait Senatus. 7. l. j. de iur. fiſc. h d. l. item. §. ait Senatus. 7.

RERVM EX HÆREDITATE VENDITARVM (ante petitionem scilicet institu-
tam: nam ea facta, amphus quicquã alienari non potest[a]) PERVENISSENT, ETSI
EÆ ANTE PETITAM HÆREDITATEM DEPERISSENT, DIMINVTÆ'VE
FVISSENT, (hoc est, in rerum natura esse desijssent, aut corruptæ uel usucaptæ essent[b])
RESTITVERE DEBERE. (quatenus scilicet locupletiores facti sunt[c]. nam omne lu-
crum, & quicquid quacunq; occasione ex hæreditate obuenit, auferendum est, non etiam
aliquid amplius[d]. Iniquum enim esset, bonæ fidei possessores damno affici, & suprà quàm
accepissent exigi: de quibus hac in parte S.C. agit. ad malæ uerò fidei possessores, subsequē-
tia pertinent.) ITEM EOS QVI BONA INVASISSENT, CVM SCIRENT
AD SE NON PERTINERE, (hoc est, nullam iustam posidendi causam haberent[e])
ETIAMSI ANTE LITEM CONTESTATAM FECERINT QVO MINVS
POSSIDERENT, PERINDE CONDEMNANDOS QVASI POSSIDERENT.
(In ioto enim iure, qui dolo desijt posidere, pro possessore habetur[f], & condemnatur[g]:
Dolo autem desijt posidere, qui sciens sibi ius in rebus nullum esse, eas tamen alienaeatq;
distrahit. Quare istiusmodi ita tenētur, ut si res extent, quamuis sint distractæ, redimere eas
ac præstare debeant: sin recuperari nequeant, tanti damnentur, quantum erit in litem ab
actore iuratum: sin autem deperditæ uel diminutæ sint, uerum earum precium debeant[h],
unà cum accessionibus, incrementis, fructibus non modò perceptis, uerumetiam qui perci-
pi potuerunt[i].) EOS AVTEM QVI IVSTAS PETENDI CAVSAS HABVIS-
SENT[k], QVARE BONA AD SE PERTINERE EXISTIMASSENT, VSQVE
EO DVNTAXAT, QVO LOCVPLETIORES EX EA RE FACTI ESSENT.
PETITAM AVTEM FISCO HÆREDITATEM EX EO TEMPORE EXI-
STIMANDVM ESSE, QVO PRIMVM SCIERIT QVISQVE EAM A SE
PETI: (nota, ex quo tempore in hoc iudicio quis intelligatur fieri malæ fidei possessor)
ID EST, CVM PRIMVM AVT DENVNCIATVM ESSET EI, AVT LITE-
RIS VEL EDICTO EVOCATVS (hoc est, citatus ad experiendum super hæreditate)
ESSET, CENSVERVNT. Et hæc quidem de materia hactenus[l].

Forma porrò petendi, ex definitione paulo antè tradita colligi potest. Diximus enim, 12
duas esse huius actionis partes: quarũ altera se hæredem declarari, altera sibi hæreditatem
restitui actor petit[m]. Vsitatè tamen ita libellus concipi solet, ut primò ponatur, defunctum
esse eum cuius hæreditas petitur[n] (uiuentis enim nulla est[o], nullaq; adiri peti'ue potest
hæreditas[p],) & huius hæredem esse actorem uel ex testamento, uel ab intestato[q]: aut hæ-
reditatem saltem hanc ad actorem pertinere[r], eoq; ab illo esse animo aditam (nisi enim
adierit, petere nequit.) Quod etsi ita sit, tamen reum sine iusto aliquo titulo atq; causa, res
hæreditarias posidere, nec petenti actori restituere uelle. Quare petere eum, ut primò de-
claretur esse hæres[s], aut declaretur hæreditas ad eum pertinere[t]: deinde officio iudicis, ad
restituendas res hæreditarias, unà cum fructibus & accessionibus possessor compellatur[u].
Potest etiã peti de non alienando, minuendo, &c. cautio[x], & descriptio bonorum atq; fru-
ctuum[y], non etiam facilè sequestratio[z]. Item ad probationem subleuãdam, petitur à pos-
sessore, ut aut inuentarium bonorum in hæreditate repertorum, iustum atq; idoneum exhi-
beat, aut mediante suo corporali iuramento, quantitatem eorundem declaret[a]. Et procedit
ac sustinetur in hoc iudicio uniuersali, incertus etiam ac generalis libellus[b], quemadmo-
dum & sententia[c]: ac sufficit, in ipsa executione fieri declarationem[d]. Quare nec necesse est
exprimi, utrum ex testamento an ab intestato[e], & quota ex parte[f] petatur: multo uerò mi-
nus certa rerum designatio ac specificatio est necessaria[g]. Conclusione tamen opus est, ut
in reliquis libellis, qua petat actor, se hæredem declarari[h]. Nam cum sit iudicium reale &
petitorium, necesse est concludi ad declarationem dominij, uel alterius iuris, quod actor
habere intendit[i]. Si tamen non sit petitum, actorem declarari hæredem, uel ius hæredita-
rium ad eum pertinere, sed duntaxat res hæreditarias tanquã hæredi, officio iudicis (nam
per hoc fit restitutio[k]) restitui: eo ipso tacitè petitum intelligitur, ut actor declaretur per
sententiam hæres[l]. Ac potest etiã iudex, si id partis aduersæ interesse animaduerterit, man-
dare actori, libellum ut suum amplius declaret[m]. Erant & olim interrogationes in hoc iu-
dicio

a l.5.h.t.
b l.deperditum 21.h.t.
c l.utrum.23.h.t.
d l.sed etsi.25.§.final.l. ancilla.27.l.post.28. h.t.
e l.sed etsi.25.§.quid autem.2.
f l.qui dolo.de reg.iur.
g d.l.sed etsi.§.perinde. 6.hoc tit.l.sin autem. 27.§.sed & si.de rei uend.
h d.l.item ueniunt.§.restituere.§.ult.
i d.l.sed etsi.§.quod autem.2.cũ §.seq.l.cum hereditas.56.h.t.uide Cast. & Dd.in l.1.& 2.C.eod.
k d.l.ult.§.pretor.uers. eos autem.
l uide de ea plura apud Paul.lib.1.titu.13.d.l. & non tantũ.cum seq.
m Bart.in l.j.C.quo.boa.
n uide Roff.in summa. de pet.her.Bal.in l.3. nume.72.C.de eden. Alex.consi.70.nu.10. & consil.152.num.3. uol.6.
o l.j.de her.uend.
p l.qui superstitib.cũ simil.de acquir.her.
q l.1.& 2.h.t.
r Bart.in l.2.h.t.
s l.licet.10.h.t.l.j.§.1.ꝭ. tit.1.Bar.in l.j.C.quo. bonor.
t Bart.in l.2.h.t.
u Bar.in d.l.2.& d.l.licet.h.t.
x l.5.l.quòd si.16.hoc tit.
y Bald.Bart.& Dd.in l. si creditores.de priu. cred.l.qui fundũ.§.qui sciens.pro empt.l.de bonis.§.ultim.l.queritur.de Car.ed.l.ex libero.§.ulti.de quæst. Paul.li 1.tit.11.l.unic. C.de prob.seq.per l.j.§.pen.de uent.in poss. mit.Bar.in l.defensionis C.de iur.fis.lib.10. Ias.in l.si fideiussor.§. fin.num.28.qui satisd. cog.in.
z Ferra.de for.faximen.

in prin.uide glos.in l.in omnibus.41.de iudic.Ias.in l.uinum.si cert.petat.per l.j.§.si debitorem.quæ in fraud. cred.& eundem in §.1.Instit.de actio.Cano.in tit.de prob.sequest.uide l.1.& 2.de coll.bonor. a l.fin.§.licentia.ubi glos.ad uerb.sacramento illius.C.de iur.delib.l.2.C.quand.& quib.quarta pars.lib.10. b l.j.§.fin.ꝭ. tit.1. c Bart.in rub.sol.matr.num.22. d Schurff.consi.63.cent.1.per glo.& Dd.in l.j.de eden.in prin.& in l.2.C.de sent.quæ sine cert.quant. e glo.& Dd.in l.fin.C.de codicil.Ias.in §.actionum.num.191.Inst.de act. f l.j.§.final.ꝭ.tit.1. g Ias.in d.§.actionum.nu.191. h Ias.ibid.nu.214. i Ias.ibid.per §.omni.eod.tit. k l.licet.10.ubi Bart.hoc tit.Ias.in §.actionum.nume.214.in fin. l Bart.in l.ex diuerso.de rei uend.uide Ias. in d.§.actionum.num.214.& in §.omnium.Instit.de actio. m Bart.in l.2.hoc tit.

dicio usitatæ[a], ad quas cogebatur reus respondere, utrum pro hærede an pro possessore possideret, non etiã reliquos suæ possessionis titulos declarare[b]. Quæ etsi hodie quoq; ad instantiam actoris fieri possunt[c], tamen minus frequentantur: propterea quòd (ut dixi) ea res iurijurando possessoris cõmitti solet, quo declarare cogitur, quid quantumq; ex hæreditate possideat. Itaq; nihil ferè hoc in iudicio actor probare cogitur, quàm se hæredem esse (hoc enim est fundamentum intentionis[d]) & res esse hæreditarias[e]. nam utrum reus possideat, an non (id quod in casu inficiationis probandum alioqui esset) per eius sacramentum, ut dixi, solet manifestari. Et si neq; euẽtarium exhibeat, neq; iusiurãdum de bonis possessis præstet, potest aduersus eum in litem iurari, perinde atq; contra malæ fidei possessorem, uel eum qui mala fide possidere desijt[f]. Sed de tota iudicij huius conformatione, plura ex interpretum scriptis peti possunt[g].

13 Finis & effectus huius actionis, ex libello iam descripto intelligi possunt. Probata enim intentione, sentẽtia & executio libello respondeat[h], & actor hæres declaretur, ac officio iudicis restitutio decernatur & fiat[i] oportet. Non tamen necesse est, ferri sententiã certam respectu rerum singularium, quæ in executione possunt specificari: sed sufficit certam esse respectu iuris uniuersi[k].

14 Affinia huic actioni remedia sunt, ex petitorijs quidem familiæ herciscundæ iudicium[l], & rei uendicatio[m], quæ etiam cũ petitione in eodem libello cumulari possunt[n]: item actio ad exhibendum præparatoria[o]: porrò ex possessorijs interdictum Quorum bonorum[p], & remedium l. ult. C. de edict. diui Adria. tollend.[q].

15 Contraria sunt, non possidere[r], rem extinctam esse[s], consumptã aut deperditam[t], non esse hæreditatem, neq; esse potuisse[u]. item reputatio impensarum & sumptuum, hæreditatis nomine factorum[x]: allegatio iuris proprij, in hæreditate quæ petitur[y], & præcipuè tituli externi ac singularis[z], in quo etiam est usucapio: cum scilicet res hæreditariæ singularis titulis, puta pro emptore, donato, & similibus, per triennium aut longum tempus præscribuntur[a]. Dico, singularibus. nam pro hærede, aut ex causa hæreditaria qui possidet, is petenti hæreditatem præscribere, nisi ex possessione 30. annorum, non potest[b]: quia nullam iustam possidendi causam habet, respectu eius qui hæreditatem petit: unde citra titulum, longo tempore res hæreditarias quæ petitioni includuntur, non usucapit[c], sed tantum 30. annis (quibus omnes actiones, tam personales quàm reales terminantur[d]) huic actioni præscribitur[e]: exceptis iure Sax. rebus utensilibus & expeditorijs. quæ cum propriè non sint res hæreditariæ, neq; petitioni hæreditatis includantur, sed iure statuti singulari obueniant: ideo instar aliarum rerum mobilium, hoc iure per annum usucapiuntur[f].

SI PARS HAEREDITATIS PETATVR.

Titul. IIII.

1 *Continuatio.*
2 *Idem iuris in parte, quod in toto.*
3 *Actorem suo iure metiri actionem.*
4 *Principaliter petitione in id agi, ut actor hæres declaretur.*

1 ESt etiam non tota hæreditas, sed aliqua eius pars petitur: nec enim omnes ex asse, sed alij ex alijs partibus instituuntur, aut existunt ab intestato hæredes.

2 Qua quidem in petitione idem iuris obseruatur in parte quo ad partem, quod est in toto quo ad totum[a].

3 Sciendum autem est, eum qui totam hæreditatẽ uel partem eius petit, ius non ex eo metiri quod possessor occupauit, sed ex suo iure: & ideo, siue ex asse hæres sit, totã hæreditatem uendicaturum, licet reus unam tantùm rem possideat: siue ex parte, partem, etsi possessor totam hæreditatem obtineat[b].

4 Ex quo intelligi licet, nõ principaliter hac actione in hoc agi ut bona restituãtur: alioqui non liceret amplius à quoquã petere, quàm possideret, & restituere posset: uerùm ad illud ut actor hæres declaretur, eiq; ut hæredi bona accessionis uice restituantur.

DE POSSESSORIA HAEREDITATIS PETITIONE.

Titul. V.

1 *Continuatio.*
2 *Qualis sit hæc actio.*
3 *Cui, aduersus quem, ad quid detur.*

k 4 Ordinarium

a tot. tit. de inter. act.
b l. cogi. 11. C. eod. Ias. in §. actionum. nu. 189. 203.
c Ias. præall. loc.
d l. licet. 10. h. t.
e Bart. & Dd. in l. hereditas C. eod. Maran. parte iud. 4. distin. 3. num. 5.
f l. uti. 20. §. restituere. 16. l. sed etsi. 25. §. hæc uerba. 7. h. t.
g uide gl. Bar. & Dd. in l. j. de ed. Bart. in l. 2. & l. licet. 10. hoc t. Ias. late, sed remißiuè, in §. actionum. num. 214. Inst. de act.
h l. fi. C. de fideicom. hered. l. at pomum. com. diuid. c. licet. de spon.
i uide Ias. præall. loc.
k Bartol. in rubr. solut. matr. num. 22. & 23. uide Dd. in l. 2. C. de sentent. quæ sine cert. quant.
l l. sed etsi. 25. §. hoc S. C. 14. h. t.
m l. j. §. 1. & 2. si pars hæred. petat.
n uid. Ias. in d. §. actionũ. num. 221. Insti. de act. Bald. in l. 2. C. eod.
o l. si à domino. 38. h. tit. uide gl. in l. j. ad exhib.
p t. t. ff. & C. quor. bon.
q uide de his Perr. in for. lib. quo. peta. hær. ex testa. in prin.
r l. nec ullam. 13. §. fi. cũ ll. seqq. h. t.
s l. si à domino. 36. §. si prædo. 3. h. t.
t l. sed etsi. 25. §. consuluit. 8. cum seq. h. t.
u l. liber. 8. C. eod. l. si testamentum. 6. h. t.
x l. in restituendis. 4. cũ l. seq. C. eod. l. sed etsi. 25. l. si quid. 31. h. t.
y l. permittendum. 8. si pars hær. pet.
z l. cogi. 11. C. eod.
a uide j. de rei uẽdi. Cast. in l. 2. C. eod. l. 4. C. in quib. caus. long. temp.
b l. hæreditatis. 7. C. eo. l. 4. C. in quib. caus. cess. long. tẽp. præscri.
c l. 4. C. de lõg. tẽp. præscri. l. cũ notißimi. C. de præscri. 30. ann. uid. j. de usuc.
d l. 3. cũ seq. l. 8. C. de prescrip. 30. ann. in princ. Instit. de perp. & temp. actio.
e d. l. hæreditatis. l. licet. ubi Bald. & Sal. C. de iur. delib. uide gl. Land. art. 28. lib. 1.
f Sachs. diff. 11. per art. 28. & 29. lib. 1.
a l. quæ de tota. 76. de rei uend.
b l. j. §. 1.

ORdinarium fuit post ciuiles actiones hæredibus propositas, rationem habere præto 1
rem etiam eorum, quos ipse uelut hæredes facit: hoc est, quibus bonorum possessio
data est[a]. Bonorum possessio nihil aliud est, quàm ius (hoc est facultas) persequen- 2
di retinendiq; patrimonij, siue rei, quæ cuiusq; cùm moreretur fuit, à prætore inductum &
concessum[b]. Bonorum igitur possessoribus, quos prætor non minus tuetur quàm ius ciui- 3
le hæredes[c], datur possessoria hæreditatis petitio: per quam tantundē consequuntur, quan
tum superioribus ciuilibus actionibus hæres consequi potest[d]. Itaq; quæ in ijs ualere & u-
surpari diximus, in hac quoq; locum habebunt: ut eadem rursus repetere, nihil sit necesse.

- a l.j.
- b l.3.§. bonorum. 2. de bon.poss.
- c uid.Inst.de bon.poss.
- d l.2.h.t.

DE FIDEICOMMISSARIA HÆREDITATIS PEtitione. Titul. VI.

1 *Continuatio.*
2 *Cui, aduersus quem, ad quid hæc actio detur.*

EX ordine occurrit actio, quæ proponitur his, quibus restituta est hæreditas. Nā quis- 1
quis suscepit restitutam hæreditatem, quoniam ex S.C. hæredis loco est[a], & in eum
actiones transeunt[b], quæ hæredi & in hæredem competunt, ideo fideicommissaria hæ
reditatis petitione uti poterit[c]: quam eadem recipere quæ sunt in hæreditatis petitione ci-
uili, dubium non est[d]. Nec interest, uerbi causa, mihi quis rogatus fuerit restituere, an cui
hæres extiti[e]. Sed etsi bonorū possessor sim eius, cui fideicommissaria hæreditas relicta est,
uel alius successor, hac actione experiri potero. Ex quo apparet, eam prætoriam esse, non ci-
uilem, alioqui possessori non daretur. id quod & Paulus[f] innuere uidetur, qui eam à ciuili
actione distinguit. quod olim obtinuit, cum & fideicommissario, & in eum, à prætore utiles
actiones darentur[g]. Hodie porrò cum Iustiniani lege dentur[h], ciuiles potius sunt appellan
dæ. Sciendum tamen est, hanc actionem aduersus eum qui restituit hæreditatem, non com- 2
petere[i]. frustra enim petitur ab eo hæreditas, qui restituit, confessusq; ipsa restitutione est,
fideicommissarium esse hæredē: nihil ut opus sit hac actione id iterum declarari. sed si quid
non integrè restitutum sit, potest ex testamento actione personali aut reali idem peti.

- a §. restituta. Inst. de fideicom.hæ.
- b l.j. hoc tit. l.j.§.1. ad S.C.Treb.
- c d.l.j.
- d l.2.
- e uid.Ī.de hær.pet.num. 4.
- f l.2.h.t.
- g §. restituta. Inst. de fideicom.
- h §. sed quia. Inst. eod.tit.
- i l.2.

DIGEST. LIB. VI. DE REI VENDICATIONE. TIT. I.

1 *Continuatio.*
2 *Vnde dicta sit uendicatio, & quid sit.*
3 *Causa efficiens, & cui detur.*
4 *Aduersus quos.*
5 *Materia, & quæ res uendicari possint.*
6 *Forma instituendæ uendicationis.*
7 *Quid in eam ueniat.*
8 *Finis huius actionis.*
9 *Effectus.*
10 *Contraria.*

REctè atque ordine, post actiones quæ de uniuersitate propositæ sunt, subijcitur 1
actio singularum rerum petitionis: quæ aut pertinet ad res corporales, tam mo-
biles quàm soli, tam animatas quàm inanimes[a], & tum appellatur rei uendica-
tio: aut ad res incorporales, puta seruitutes: qua in parte cōfessoriæ negatoriæq;
actionis nomen sortitur.
Rei uendicatio à uendicando, hoc est liberando & asserendo, de manu ac iure possesso- 2
ris[b], dicitur. nam id in hac actione agi, palàm est. Rei enim uendicatio, est actio realis, spe-
cialis[c], qua quis petit se dominum rei cōtrouersæ declarari[d], & eam officio iudicis à posses-
sore sibi restitui[e].
Causa efficiens huius actionis, est ius ciuile, & lex 12. Tab. à qua est introducta[f]: licet eam 3
prætor, penes quem dandæ actionis erat potestas, se daturum polliceatur[g]. Qui porrò eam
in iudicio proponit atq; agitat, est is qui uel iure gentium, uel ciuili dominium acquisiuit[h].
Nulli enim alij competere, aut utilis esse potest[i]: aduersus eum autem proponitur, qui 4
nullo quidem iure nobis obligatus est, sed rem quam nostram intendimus possidet[k], aut
dolo possidere desijt[l], siue ante siue post litem contestatam possidere aut detinere desierit:
ut uerior est Bartoli opinio[m].

- a l.j.
- b Cic. pro Mur. & li. 1. de Ora. Liuius dec. 1. lib. 3.
- c l. hæreditatis. 7. C. de pet.hær. l.3.C.de præscript. 30. annor.
- d l.& ex diuerso. 35.§. 1.h.t. l.sicut. 8.§. sed si quæritur. Ī. si ser. uēd.
- e §.1. Inst. de actio. l. qui restituere. 68.
- f Gell.lib.20.cap.19.
- g l.prætor. 75.h.t.
- h l. in rem actio. 23. in prin. uide Ias. in l. naturaliter. §. nihil commune. nu. 25. de acq.poss.
- i l.fin.C.eod.
- k l.officiū. 9. l. is qui destinauit. 24.h.t. l. uni. Ī. de alien.iud.mut. caus.fact.
- l l.fin.autem. 27.§.2.
- m Bart. & Dd. in l. 2. 3. l.quia.§.fin. de alie.iudic.mut. per l.fin autē. §.sed & is. 7.h.t. contra Pano. in c. 1. in 2. opp. de alie.iud.mut. caus. Ias. & Zas. in §.1. Inst. de act.

Materia

5 Materia de qua hæc actio proponitur, sunt omnes res corporales[a], quæ dominio alicuius contineri posſideriq; poſſunt[b], tam mobiles quàm soli[c]: nec modò singulæ res per hãc actionem uendicantur, sed etiam quandoq; uniuersitas: ut grex, armentum, equitium[d], &c. quæ tamen uniuersitas iuris non sit, ut hæreditas, sed specierum corporalium. Nam iura incorporalia peti non poſſunt, rei uendicatione: primùm, quia olim neceſſe erat exhiberi in iudicio, ac quasi manu teneri atq; aſſeri, quod uindicaretur[e]. ut Cicer. pro Murena, Liuius, & alij multis locis oſtendunt. id quod in reb. incorporalibus obtineri nequit, quæ sub aspectum sensumq; non cadunt. Secundò, quia uendicatio tantum contra eum datur, qui possidet aut detinet[f], ut suprà dictum eſt. atqui incorporalia propriè neq; tenentur neq; possidentur[g], eoq; nec uendicationi reuerà patére poſſunt[h]. Actionibus tamen realibus effectu uendicantur[i]: unde triplex uendicatio perhibetur, proprietatis, seruitutis, & pignoris[k].

6 Forma uendicandi olim multiplex fuit, & solennis[l]: quæ cũ reliquis formulis & impetrationibus antiquata eſt[m]. hodie ita agitur, ut actor in libello proponat se eſſe dominum, uel quasi (nam Publicianã adijci rei uendicationi propter difficultatẽ probandi dominij[n], usitatum eſt[o]) & aut causam sui iuris exprimat, aut omne ius suũ, nulla causæ specialis dominij mentione facta, in iudiciũ deducat, prout illi commodũ erit: (utrumlibet enim licet[p], etsi aliter in personalibus obſeruetur[q]) & quia dominus sit, sicuti & declarari cupit, ab aduersario qui possidet, rem suã petat sibi restitui[r]. Poteſt etiã postulari cautio, de re quæ uendicatur conseruãda: quam si præstare poſſeſſor tergiuersetur, in agentẽ transfertur poſſeſsio[s].

7 Quo uerbo totam rem cum sua causa, id eſt utilitate quæ à re causatur & prouenit[t], complectimur[u]. Ideoq; si dolo culpa'ue poſſeſſoris res perierit, uel deterior post litem contestatam facta sit, uel si fructus percepti, aut aliud emolumẽtum è re natum sit, ratio horum omnium officio iudicis in restituendo habebitur[x]. Dico, officio iudicis horum rationem haberi: quia iudici, statim atq; de causa cognoscere incipit, omnium rerum officium incumbit, quæcunq; in iudicio uersantur[y]: ea uerò quæ ante iudicium contingunt, non ualde ad eum pertinent, nisi fuerint ei nominatim iniuncta[z]. quamobrem fructus, non quidem pendentes (nam hi pars fundi sunt[a], eoq; petitioni fundi insunt) sed percepti ante litem contestatam, nominatim erunt petendi[b]: qui quidem à bonæ fidei poſſeſſore præstantur quatenus extant[c]. nam consumptos propter bonam fidem lucrari eum æquius eſt[d]: à malæ autem fidei poſſeſſore omnes indiſtinctè, non modò qui percepti consumptiq; sunt, sed etiam qui percipi potuerunt[e]. Qua de re uanè ex complexu personarum & rerum, bonus iudex constituet[f]: atq; adeò impensas à bonæ fidei emptore factas deducet[g] iure nostro, quãuis morib. Saxonum aliud uideatur inductum[h]. Illud sanè etiam ad formandam rectè hanc actionem omnino opus eſt, ut res quæ uendicatur, finibus, nomine, qualitate, forma, alijsq; accidentib. ita exprimatur & designetur, ut qua de re sit lis & quæstio, certò constare poſsit[i].

8 Finis huius actionis eſt, ut uero domino res sua restituatur, & quisq; suum teneat: qui neruus eſt publicæ tranquillitatis.

9 Effectus eſt, ut impleta approbataq; actoris intentione[k], reus condemnetur ad faciẽdam restitutionem: quæ quidem statim erit facienda (nam uero domino res sua quàm ocisſimè eſt restituenda) nisi ex probabili causa dilationem iudex indulgeat[l]: quamuis in personalibus quatuor mensium spacium indiſtinctè condemnato detur[m]. Quòd si quis non pareat, restituere iuſſus, manu militari ex officio res erit ei auferenda[n]. Eſt enim iudicis, sententiam suam imperio exequi[o].

10 Contraria, & exceptiones rei uendicationi, uariæ obijci poſſunt[p]: sed præcipuæ sunt, exceptio dominij, si reus cõtra se dominum eſſe intendat[q]: item præscriptionis, quæ bifariam proponitur. uno modo, cum reus se rem præscripsiſſe dicit: quo casu sufficit decennij uel uicennij præscriptio[r]. altero, cum non allegat usucapionem rei, fortè quia non poteſt: ut si mala fide, aut sine titulo poſſedit: sed dicit, actioni præscriptum eſſe. quo casu non sufficit longum tempus, sed 30. anni sunt obijciendi[s]. Eſt & illa utilis exceptio, si reus se posſidere neget[t]. Qua de re, & similibus, in Commentarijs noſtris Deo ocium & ualetudinem largiente, accuratius licebit uidere.

DE PV-

xi in §. Si quis à non domino. Inſt. de rer. diuiſ. c l. certũ. 22. C. de rei uend. l. fructus. 45. de usur. l. bonæ fidei. 47. §. in contrarium. 1. de acq. rer. dom. d. l. fructus. 23. l. si nauis. l. bona. 179. de reg. iur. uide Inſt. de rer. diuiſ. d. §. si quis à nõ domino. d §. etsi hæreditas. Inſt. de off. iud. d. l. certũ. e l. mala fid. 3. C. de cõd. ex leg. l. si fundũ. 17. C. de rei uend. d. l. fructus. §. si quis à non domino. Inſt. de rer. diuiſ. f l. in fundo. 39. h. t. g d. l. in fundo. h Reinhar. diff. 32. part. ult. per art. 46. Land. lib. 2. i l. si in rem. 6. h. t. uid. Spec. latè declarantem, tit. de lib. concep. §. iuxta. nu. 17. cũ seq. Iaſ. in §. 1. Inſt. de act. Ferr. in for. lib. act. real. k l. fin. C. eod. l §. 1. Inſt. de off. iud. m l. 2. & 3. C. de usur. rei iud. n l. qui reſtituere. 68. o l. à diuo Pio. 15. de re iud. t. t Ne uis fiat ei, &c. p uide Ferr. in for. opp. rei. q §. 1. Inſt. de act. l. circa. de probat. ubi gloſ. r l. hæreditatis. 7. C. de pet. hær. t. t. C. de long. temp. præscr. s l. sicut. 3. C. de præscrip. 30. annor. t l. qui petitorio. 37. h. t.

a §. 1. in uerb. corporalem. quod ad hoc not. gl. ib nu. 26. Iaſ. nu. 109. Inſt. de act.
b l. j. §. 1.
c d. l. j.
d d. l. 1. §. fin. cum ll. seq.
e tot. tit. 1. ad exhibend.
f l. unic. C. de alie. iudic. mut.
g l. sequitur. 4. §. si uiã. de usucap. l. 3. in prin. ubi gl. de acquir. poſſ. l. seruus. 43. § incorporales. de acquir. rer. dom.
h Fab in §. 1. nume. 26. Inſtit. de actio.
i inf. Si ser. uend. & Si usufruc. peta. §. æquè. Inſt. de actio.
k l. 3. §. eſt autẽ. 6. Pompon. ad exh. Cuiac. obser lib. 5. cap. 29.
l Cicer. pro Muren. lib. 20. cap. 19. Hopp. lib. 3. ad Pand.
m tot. tit. C. de for. sub.
n uide Dd. in l. 4. & l. cũ res. 12. C. de prob.
o c. abbate sanè. circa fi. de re iud. in 6.
p d. c. abbate. l. & an eadem. 14. l. si mater. 11. §. eandem. 3. de excep. rei iud.
q Dd. in l. j. ff. de eden. et in l. 2. C. ut ne pri.
r d. l. qui reſtituere. d. l. uni. uide Ferr. in prac. in for. lib. ac rea. decla.
s l. 1. C. uti poſside. Paul. lib. 1. tit. 11. ubi Cuiac.
t l. Iulianus. 17. l. præterea. 20. l. si nauis. 62. h. t. l. 5. §. 5. si usufr. peta.
u d. l. præterea. l. in condemnatione. 134. §. cũ uerbum. t. de reg. iur.
x d. l. fructus. 33. d. l. præterea. d. l. non solùm.
y l. ædiles. 25. § nẽ sciendum. 4. de ædil. edic.
z d §. item.
a l. fructus. 44.
b l. partum. 10. de usur. Felin. in c. inter. nu. 2. de fid instr. Bald. in l. ampliorem. in prin. C. de appell. uide quæ di-

DE PVBLICIANA IN REM ACTIONE
Titul. II.

1 *Continuatio, & unde dicta Publiciana.*
2 *Quare prætor Publicianam introduxerit.*
3 *Edictum.*
4 *Eius explicatio, & cui detur hæc actio.*
5 *Ad quid detur.*
6 *Contra dominum non dari.*

SEd rei quidem uendicatio ex legitimis causis descendit. Aliam autem prætor ex sua iu- 1
risdictione in rem cõparauit, quæ ab authore Publicio, Publiciana est appellata. Nam 2
cùm is cui ex iusta causa res aliqua à non domino tradita fuerat, eiusq; rei ante com-
pletam usucapionem casu possessionem amisisset, nullam haberet in rem directam actionẽ,
ad eam persequendã: quippe ita proditæ erant iure ciuili actiones, ut quis dominium suum
uendicaret, durumq; uideretur eo casu deficere actionem: inuenta est à Publicio prætore a-
ctio, in qua dicit is qui possessionem amisit, eam rem se usu cæpisse quam usu non cæpit, &
ita uendicat suam esse [a]. Visum enim est æquius fore, hunc colorem obtendi potius actioni,
quàm pati ut eius defectu possessor bonæ fidei, amissa fortè possessione, ius omne faculta-
temq; rei recuperandæ amittat, & iniustus possessor id omne lucretur: cùm bona fides pos-
sidenti tantum præstare soleat, quantum ueritas [b]. Verba porrò edicti hæc sunt: SI QVIS 3
ID QVOD TRADITVR EX IVSTA CAVSA NON A` DOMINO, ET NON-
DVM VSVCAPTVM, PETET, IVDICIVM DABO. Ex iusta causa traditum hîc ac- 4
cipimus, scilicet ex iusto cõtractu, puta emptionis, donationis, dotis, aut alia causa: ex qua
si dominus tradidisset, dominium transferretur [c]. Nam ex alijs possessionibus, etiam iustis-
simis, non datur hoc iudicium, si ea possessionis causa sit, ut ex illa neq; dominium à uero
domino, neq; usucapiendi conditio à non domino transeat: ut est in pignoratitia, precario,
locatione [d], &c. Eo enim animo eiusmodi acquiritur possessio, ut is qui eam accipit, credat
se dominum non esse. cui hæc actio utilis esse nequit, ut nec malæ fidei possessori: eoq; opus
est, hac agere uolenti traditionem bona fide factam esse [e]. Nam qui sciens alienam rem oc-
cupat, Publiciana experiri nequit: quia nec usucapere potest [f]. Oportet igitur eum qui hac
actione agere uelit, bona fide ex iusto & translatiuo dominij titulo possessionem esse na-
ctum [g]. Ait prætor, A` non domino. Nam si dominus tradidisset, ipsa traditione dominium
transtulisset [h]. Et addit, Nondum usucaptum. Nam si usucaptum esset, haberet ciuilem actio-
nem rei uẽdicationis [i], & frustra desideraret Publicianam. Postremò ait, Iudicium dabo: sci-
licet ei qui ita petere rem nondum usucaptam, & aliquo casu amissam instituit. Iudiciũ por- 5
rò Prætor hic ferè dat eodem modo, quo in Rei uendicatione. Nam ut in ea approbato actio-
ris dominio iudex rem illi restitui officio suo iubet: ita hîc probato iusto agẽtis titulo, & bo-
na fide ac traditione subsecuta, res illi tanquam domino restituitur, omniaq; ferè eadem
sunt in Publiciana, quæ in rei uẽdicatione [k]. Huic autem actioni una tantum exceptio obij- 6
ci potest, nempe dominij. Aequum enim est, actori bonam tantum fidem cum titulo alle-
gant, præferri uerum dominum, præsertim possidentẽ [l]: qui etiamsi non possideret, à quo-
libet tamen possessore rem suam uendicare posset [m].

a §. sed istæ. uers. namq; si cui. Inst. de actio. ubi dixi.
b l. bona fides. 179. de reg. iur.
c l. j. in fi. cum mult. seq.
d l. 2. C. de præsc. 30. ann.
e l. quæcunq;. 13.
f l. sed etsi. 7. §. fin.
g d. l. 7. §. prætor. 7.
h l. traditio. 20. de acq. domi. l. clauib. 7. de cõtra. emptio.
i l. j.
k d. l. 7. §. si petenti. 3. §. sed istæ. ubi uide Ias. et alios. Inst. de actionib.
l l. 1. 2. & passim, de cond. ob tur. caus. c. in pani. de reg. iur. in 6. l. ult. C. de rei uendica.
m l. pen. & l. ult. h. t.

SI AGER VECTIGALIS, ID EST EMPHYTEVTICA- rius petatur. Titul. III.

1 *Ex qua causa detur hæc actio.*
2 *Cui aduersus quos detur: & methodica tractatio de emphyteusi.*

AD exemplum huius prætoriæ actionis, alia quoq; inuenta est: qua illis qui non qui- 1
dem directum, sed utile (ut nunc loquuntur) dominium habent, consulitur. Solent
enim ciuitates, aut alij rerum domini, uel propter sterilitatem, uel aliam ob causam,
agros suos in perpetuum, aut ad longum tempus colendos meliorandosq; locare: hac le-
ge, ut quandiu pro his uectigal pendatur, tamdiu neq; ab ipsis qui conduxerunt, neque ijs
qui in locum eorum successerunt, auferre eos liceat. Quia enim publica neglectui haberi à
colonis solent, quorũ res non uertitur: ideo quo in agris publicis colendis essent diligentio-
res, usitatum fuit ut sub certa pensione agri publici ita elocarentur, ut eius utile in colonum
transiret: isq; suo bono & malo, suaq; fortuna agrum colere haberet necesse. Qui igitur in 2
perpetuum, aut longum tempus, fundum fruendũ conduxerunt à municipibus, quamuis
non effi-

non efficiantur ueri domini: tamen, quia utile dominium in fundo emphyteuticario habent, placuit competere ijs in rem actionem aduersus quemuis possessorem: sed & aduersus ipsos municipes, ita tamen si uectigal soluant [a].

Sed quia emphyteuticus contractus, moribus non est infrequens: erit, ut arbitror, operæ precium, de hac re methodicam aliquam subijcere tractationem. [b] A' Græco uerbo φύω uel φυτεύω, quod serere aut plantare significat, fit ἐμφυτεύω, implanto, insero: & ἐμφύτευσις, implantatio: ἐμφυτεύματα, implantationes, & per metaphoram, meliorationes, quia per cultum & sationem implantationemq́; agri meliores redduntur. Hinc contractus emphyteuticus dictus: quem hoc modo definire possumus, ut sit contractus iuris ciuilis, nominatus, stricti iuris: in quo dominus utile dominium ac possessionem sui prædij in emphyteutam perpetuò transfert ea lege, ut is prædium colendo reddat melius, & in recognitionem dominij directi quod dominus retinet, canonem, hoc est, certam pensionem quotannis præstet [c]. Dico, esse contractum: quia hîc ultrò citroq́; oritur obligatio [d]. Addo, ciuilem: quia formam à iure ciuili habet [e], etiamsi Corasius non rectè contrà sentiat [f]. Addo, nominatum: quia actionem perducit, & nomen certum habet: idq́; communiter est traditum [g]. Addo, stricti iuris: ex doctrina Doctorum [h]. quamuis non desint qui probabiliter contradicant [i]. Aio, perpetuum esse: uidelicet in rebus prophanis [k], quoad generatio emphyteutæ durat [l]. Secus in Ecclesiasticis, in quibus temporalis est emphyteusis [m]. propter quod discrimen constitui duę solent emphyteuseos species: altera Ecclesiastica, quæ ad res Ecclesiæ: altera ciuilis, quæ pertinet ad res priuatorum, hoc modo concessas. Causa efficiens, est lex [n], & consensus contrahentium: quo solo hic contractus ex dispositione legis perficitur [o]. Præscriptione etiam quæritur emphyteusis, quasi ex tacito domini & possidentis consensu [p]. Materiam in qua existit emphyteusis, communiter Dd. res soli statuunt [q], sicut & in feudalibus [r]. Nam in mobilibus quæ usu non meliorantur, sed aut pereunt utendo, aut fiunt deteriores [s], emphyteusis constitui, & utile dominium alteri concedi facilè non potest [t]. Formam huic contractui præcipuè dat pactio contrahentium. Specifica autem forma in eo est, ut dominium directum retineat dominus, emphyteuta utile consequatur: sic tamen, ut in recognitionem directi dominij, certam pensionem quotannis soluat. Cōtrahitur autem plerumq; in scriptis hic contractus [u], etiamsi ad solennitatem scriptura non requiratur: ut communior est opinio [x], nisi in Ecclesiastica emphyteusi [y]. Nam alienationes Ecclesiasticæ omnes, in scriptis fieri debent [z]. Finis est, ut agri inculti & steriles, per culturam meliorentur: quod & nomen ipsum indicat [a]. Effectus idem qui nominatorum contractuum. nam nec pœnitere licet [b], & actio utrinq; oritur, quæ condictio ex lege est [c]: sæpe etiam actio realis [d]. Sed & omne commodum atq; incommodum rei emphyteuticæ, contractu perfecto in emphyteutam transit [e]. Finitur porrò emphyteusis, finita generatione eius qui accepit [f]. item præscriptione [g]. Sed & canone per biennium, triennium ue non soluto [h], aut alienatione, ignorāte domino facta, iure suo cadit emphyteuta [i]: quemadmodū & quando pactis conuentis stare detrectat [k], aut dolo malo intercidere ius suum domino conatur [l]. quanquam ob solam inficiationem eum non priuari, uerius uidetur [m]. Sed quod de præscriptione diximus, explicatione opus habet. Sciendum enim est, libertatem ab emphyteuta non aliter pręscribi, quàm si causam possessionis domino mutet. ut, uerbi gratia, quia dominus uoluit recognosci dominium, uel solui pensionem in eius recognitionem: & emphyteuta ei ius directum inficiatus est, atq; exinde per 30. annos pro suo possedit: æteroqui non præscribit causa possessionis non mutata, quia alieno nomine possidet, etiamsi canonem non soluat [n]. nam libertatem à canone poterit hoc modo præscribere 30. annis [o]: directum porrò dominium nequaquā, donec mutata sit possessionis causa. Potest enim recognosci dominiū, etiam sine pensione: quia eā remittere dominus tacitè uel expressè emphyteutæ potest, iure dominij manēte, & durāte nihilominus emphyteusi: quāuis ea initiò, sine canonis cōstitutione induci non potuisset [p]. Et hæc quidē iure ciuili obtinent. Iure Sax. quædā in emphyteuticis paulo aliter habētur. Nec enim emphyteuta cadit iure suo, etiamsi nō soluat, aut si alienet: sed dominus habet tantū ius retractus, aut in

a l. 1. & 2. si ager uectigal. uel emphyte. petat.
b uide de eadem materia Ias. & Dd. in l. 1. 2. 3. C. eo. c. potuit. de loca. Land. li. 1. art. 54.
c ind. Panor. ita ferè definientem, in c. potuit. de locat.
d l. Labeo. 19. de uerb. signif.
e §. adeò. Inst. de locat. l. j. ubi Dd. C. de emphy. Bart. & Dd. in l. 5. de iust. & iur.
f lib. 1. Miscel. cap. 21.
g in d. l. j. ubi Ias. nu. 69. C. eo. Bart. in l. unic. de condictio. ex leg.
h Ias. in d. l. j. nu. 67. Salic. in l. fin. C. eo.
i Connan. lib. 7. cap. 12.
k Ias. in l. j. nu. 6. & in l. 2. nu. 160. C. eo. tit.
l Ias. in l. 2. nu. 203. Specul. de emphy. nu. 88.
m Ias. in d. l. j. nu. 26. & in d. l. 2. nu. 202. per §. si uerò. in auth. de non alienan.
n d. §. adeò. d. l. j. C. eod. tit. Molin. in consuet. par. tit. de censibus. in prin. nu. 30.
o Spec. de emphy. nu. 5. fac. l. j. de iur. emph. §. adeò. Inst. de loca.
p l. litib. C. de ag. & censibus. l. fin. C. de fund. pat. lib. 11. l. si finita. §. si de uectigalibus. de damn. infect. Spec. de emphy. nu. 69. in fin.
q Ias. in l. j. nu. 100. cum seqq. C. eo. gl. in c. potuit. ubi Imol. nu. 5. ex. de locat.
r c. 1. §. sciendū. de feud. cognit.
s l. lex quæ. 22. C. de admi. tutor. l. 1. & 2. ĵ. de usufr. ea. re. quæ usu consu.
t l. j. ubi Ias. nu. 11. C. eo.
u l. 1. & 2. C. eo.
x in d. l. j. ubi Ang. Ias. nu. 12. & 61. Spec. de emphy. nu. 5.
y l. iubemus. auth. hoc ita. C. de sacrosf. Ecclesf. & in auth. de alie. & emphyt.

z c. sine. 12. q. 2. ubi uide Reb. c. hoc ius. 10. q. 2. uide Dd. in c. 2. De reb. ecclesf. non alienan. a l. 3. & 7. C. de fund. patri. lib. 11. b d. §. adeò. d. l. j. ubi Ias. num. 9. Salic. post Bart. in d. l. j. in fin. C. eo. Bart. in l. unic. de condic. ex lege. d Spec. de emphy. nu. 68. & 153. Imo. in c. potuit. nu. 22 l. j. in fi. h. t. e l. j. ubi Ias. nu. 29. et 77. C. eo. Spec. de emph. nu. 157. 158. 161. f Spec. de emph. nu. 130. cum seq. g Salic. in d. l. 2. nu. 23. Ias. nu. 72. 156. C. eo. tit. per l. comperit. C. de præsc. 30. annor. c. 1. §. si quis per 30. annos. si de feud. defunct. in usib. feud. h l. 2. C. eo. §. potuit. de locat. i l. fin. C. eo. tit. k §. cæterùm. §. si uerò. in auth. de alien. & emphy. Ias. in l. j. nu. 11. C. eo. l Ias. in d. l. 2. nu. 86. C. eo. per c. uasallus. si de feu. contro. §. fin. de l. Corra. m Ias. pr. eall loc. in fin. quem uide. n l. 2. l. cum notissimi. 7. §. fin. C. de præscr. 30. ann. o d. l. cum notissimi. l. plures. C. de fid. instr. p Salicetus in d. l. cum notissimi. §. fi. fac. l. cum satis. 72. C. de agr. & cens. lib. 11.

aut in caſu non factæ ſolutionis, ius pignoris. Eſt & alia pœna non ſoluentis uſitata, uidelicet ut canon duplicatus ſoluatur. quod locum tamẽ aliter non habet, quàm cum ininò ita eſt conuentum [a]. Deinde quamuis iure ciuili cogitur emphyteuta, canonem ſuis ſumptibus ad domum domini portare, ſi ſint eiuſdem fori [b]: tamen iure Sax. contrà ſeruatur [c].

DIGEST. LIBER VII. DE VSVFRVCTV. TITVL. I.

HActenus de rerum corporalium uendicatione tractatum eſt [e]: nūc de rebus in- 1
corporalibus, quæ quidem uendicari poſſunt, agamus. Res autem incorpora-
les quæ in rei uendicationem cadunt, ſunt ſeruitutes, non quidem hominis,
ſed fundi. Vt enim homo, amiſſa libertate, ſeruitutem ſeruire dicitur: ita & res 2
quælibet, quæ alteri quàm ſuo domino ſubeſt, ſeruitutem atq; obedientiam
quodammodo debet [a]. Harum autem ſeruitutum aliæ perſonales ſunt, aliæ reales. Perſona- 3
rum ſunt, quæ perſonis debentur, & ſine perſona utenus eſſe nequeunt. Rerum ſiue prædia-
les ſeruitutes, uocant onera & iura, quæ inhærent prædio ſeruienti, debentur autem alteri
dominanti: ſine quibus duobus correlatiuis ſtare non poſſunt. In perſonalibus ſeruituti- 4
bus numerantur uſuſfructus, uſus [b], habitatio. Sed de uſufructu prius uideamus. Conſti-
tuunt autem Dd. uſumfructum alterum cauſalem, alterum formalem [c]. Cauſalem uocant,
qui coniunctus eſt cum cauſa rei, hoc eſt, quem dominus habet ex cauſa rei, ſeu iure domi-
nij [d]. dominij enim præcipuus uſus eſt in rei fruitione: unde uſuſfructus, dominij pars eſſe,
hoc ſenſu dicitur [e]. De hoc uſufructu hîc propriè non agimus. Loquimur enim de uſufructu
hîc, prout eſt ſeruitus, & uendicari poteſt ſeparatim: nō prout pars dominij. nam dominus
re ſua utitur, non ſeruitutis, ſed dominij [f] iure. Neq; talis uſuſfructus ſeparatim à re uendi-
catur, ſed rei uendicationi ineſt. res enim ſua, ſeparatim nemini ſeruit [g]. Altera igitur ſpecies
uſuſfructus, de qua hic titulus agit, appellatur à Dd. formalis: quia eſt forma quædam uten
di fruendi, à proprietate ſeparata [h], quæ ad hunc modum definitur: Vſuſfructus, eſt ius alie- 5
nis rebus utendi fruendi, ſalua rerum ſubſtantia [i]. Vſumfructum ergo hîc accipimus, non
pro dominio, aut eius parte, ut aliquando capi uidemus [k]: ſed pro ſeruitute, quæ in iure con
ſiſtit. Eſt igitur uſuſfructus ſeparatum ius à proprietate ſiue dominio rei: & quidem ius, hoc
eſt facultas utendi fruendi. Additur in definitione, ALIENIS REBVS: oportet enim res 6
alienas eſſe, quarum uſumfructum habemus [l]. Nam quæ noſtræ ſunt, hæ nobis ſeruire non
poſſunt: ſed iure dominij, non ſeruitutis (ut paulo antè dictū eſt) his utimur fruimur [m]. Por- 7
rò uerbo Vtendi fruendi, omnes fructus, omniaq; omnino ueniunt emolumenta, quæcūq;
ex fundo aut eius occaſione percipiuntur, non modò naturalia [n], ſed etiā ciuilia: ut penſio-
nes, uſuræ, aliæq; obuentiones ciuiles [o]: quæ uidelicet non ex ipſa præcipuè re naſcuntur, &
proinde nec ſunt in fructu [p], ſed induſtria hominis, qui rem utendo utilem facit, comparan
tur. item utilitas fodiendi, cædendi, paſcendi [q], &c.

Apud I. C. autem uſus & fructus hoc differunt, quòd uſus non plus habet quàm quan- 8
tum ſatis eſt quotidianis neceſsitatibus utentis [r]: unde uſus eſſe, pro opus eſſe, Latinis di-
citur. at fructus comprehendit omne omnino commodum, non modò ad neceſsitatem,
ſed etiam ad lucrum & uoluptatem pertinens. Vnde non immeritò dixit Vlpianus [s], fru-
ctui uſum ineſſe, uſui fructum deeſſe poſſe. Frui enim nemo ad lucrum aut uoluptatem re
poteſt, niſi prius utatur: id eſt, inde ſumat ea quibus opus habet. Verùm uti poteſt ad uitæ
neceſsitates ſine fructu, id eſt citra maius aliquod lucrum, aut perceptionem ad uolupta-
tem quæſtumq; comparatam, ultra uſum. Vtcunq; ſit, liquet ex his uerbis, ius utendi fruen-
di, omnem omnino utilitatem, quam quocunque modo res afferre poteſt, ad uſufructua-
rium pertinere. Addit poſtremò, SALVA RERVM SVBSTANTIA. Non 9
enim opor-

a Land. lib. 1. art. 54. cum gl. item gl. 206. Land. lib. 2. art. 58. D. Rhembart. diff. 11.
b Bart. in l. item illa. de conſt. pecun. Panor. in c. ſignificante. de pign.
c Land. lib. 1. art. 54. ubi Zob.

a l. traditio. 20. de acqui ren. rerum domin. l. nō tantum. 169. de uerb. ſignificat.
b l. uſuſfructus. de ſtipulat ſeruorum.
c gl. ad uerb. ius ubi etiā Ang. Fab. & Dd. in prin. Inſt. eod.
d l. ſi cum teſtamēto. 21. §. pen. de excep. rei iudic.
e l. 4. h. t.
f l. in re mandata. C. mandat. ubi Dd. in rubr. de acqui. rer. dom.
g l. uti frui. §. ſi uſuſfr. petat.
h gl. in d. l. ſi cum teſtamento. §. pen. ad uerb. ſuum. de excep. rei iudic. et in prin. Inſt. eod. Bald. & Dd. in l. uſumfructum. ff. ſolu. matr.
i l. 1. h. t. in prin.
k l. qui uſumfructū. 58. de uerb. oblig. l. 4. h. t.
l Inſt. eod. uerſ. uſuſfruc.
m l. uti frui. 5. §. ſi uſuſfructus petatur. l. in re. 26. de ſeruit. urb. prædio. l. ſi cum teſtamēto. 20. §. ſi fundum pen. de excep. rei iudicatæ.
n l. item ſi fundi. 9.
o l. uſufructu. 7.
p d. l. item.
q l. item. 10. §. ſed ſi. h. t. l. ſ. & Dd. in §. ſi uir. l. diuortio. ff. ſol. mat. uide Sax. lib. 1. art. 35. Rhembart. in ult. part. differ. 7.
r in prin. Inſt. de uſu & habitat.
s l. per ſeruum. 14. §. 1. ff. de uſu & habitatione. uide quæ dixi Inſt. de uſufr. & de uſu & hab.

enim oportet uſufructuarium deteriorem facere rei ſubſtantiam: ſed uti frui arbitratu boni uiri, ita ut ſecurus ſit dominus de proprietate[a]: alioqui ab eo conueniri poteſt ad intereſſe, ex ſtipulatione, quam præſtare uſufructuarius cogitur[b]. Et hæc quidem generatim dicta ſufficiant, ad intelligendum quid ſit uſusfructus: nunc quomodo acquiratur, amittatur, quibus in rebus conſtituatur, quæ actiones de uſufructu proditæ ſint, perſcrutemur.

a *l. ſi cuius. 15. in princ. hoc tit. l. j. §. uſufruct. quem. ca.*
b *l. damni infecti ſtipulatio. 18. §. ſi cuius. 2. de damno infecto. l. inter fructuarium. 20. eod. tit. l. j. §. uſufructuarius quem. cau. uid. gloſ. & Dd. in l. 4. C. eod.*

DE VSVFRVCTV ACCRESCENDO.
Titul. II.

1 *Quibus modis uſusfructus conſtituatur.*
2 *In coniunctis accreſcendi ius tantum obtinere.*
3 *Quid ſit ius accreſcendi.*
4 *De triplici coniunctione.*

1 CONſtitui atq; acquiri uſumfructum conuentione, ſtipulationibus, teſtamento, dubium non eſt[a]: nec id maiori declaratione opus habet. Moribus tamen noſtris, non niſi cum tutoris ad id dati authoritate, conſtitui mulieri uſusfructus aut dotalitium in bonis mariti poteſt[b]. Conſtituitur etiam & acquiritur uſusfructus præſcriptione longi temporis, iure nouo[c]: quamuis iure ueteri quo ſeruitutes non præſcribebantur[d], contrà fuerit[e]. nec obſtat quòd uſusfructus cauſam habeat diſcontinuam, unde uideri poterat, non niſi tempore immemoriali poſſe præſcribi[f]. Nam diſcrimen illud continui & diſcontinui actus, tantum obtinet in ſeruitutibus prædialibus. in quibus ideo conſideratur continuitas actuum, quia prædijs debentur, quæ ſunt inanima, nec aliter quàm per continuationem actus continuò poſsidere poſſunt[g]. In perſonalibus ſecus eſt, quia à perſona hæ ſeruitutes animo ſemper continuo poſsidentur, etiamſi actus non ſint continui[h]. Vnde pro continuis indiſtinctè omnes perſonales ſeruitutes habentur. debentur enim perſonæ, ſeu homini. At homo continua uoluntate ſemper poſsidet, etiamſi non ſit in continua poſſeſsione[i]. Illud etiam enodemus, ſi uſusfructus pluribus coniunctim relictus ſit, quomodo per ius accreſcendi interdum uſusfructus acquiratur: quæ propria eſt huius tituli materia[k].

2 Sciendum igitur eſt, ius accreſcendi locum non habere, niſi coniunctim uſusfructus legatus ſit. Nam ſi ſeparatim unicuiq; partis rei uſusfructus relinquatur, uerbi gratia, Mæuio fundi Tuſculani uſumfructum pro dimidia parte do lego, alteram partem uſusfructus Titio lego: ſine dubio ius accreſcendi ceſſabit[l]. Ergo in coniunctis tantùm ius accreſcendi locum habet.

3 Eſt autem ius accreſcendi, cùm duobus aut pluribus coniunctis, altero deficiente, alteri pars deficientis adijcitur & accreſcit. Porrò coniuncti uocantur, qui à lege uel homine ita connectuntur, ut pro uno habeantur[m].

4 Triplici autem modo fit hæc coniunctio: re, uerbis, ac re & uerbis ſimul[n]. Re quidem: ut, Titio uſumfructum fundi lego, Seio eiuſdem fundi uſumfructum lego. Hic enim cum unicuique in ſolidum uſusfructus legetur, non tam ius accreſcendi, quàm ius non decreſcendi locum habet. Fiunt enim partes concurſu utriuſque legatarij, ex forma legati. Vtrique enim in ſolidum uſusfructus eſt legatus. Quamobrem altero legatariorum mortuo, aut repudiante legatum quia concurſus ceſſat, alteri in ſolidum uſusfructus iure non decreſcendi cedet. Verbis tantùm coniunguntur, quibus æquis pro indiuiſo portionibus uſusfructus relinquitur, hoc modo: Titio & Mæuio uſumfructum æquis partibus do lego[o]. Hi enim re ſeparati ſunt, quia æquales partes ſunt relictæ: non quidem corpore diuiſæ, ſed intellectu. Nam ſi corpore diuiſæ eſſent, utriq; dimidia parte ſeparatim relicta, nulla eſſet coniunctio[p]. In his igitur propriè locum habet ius accreſcendi, ut ſi alteruter moriatur, aut repudiet legatum, alteri pars eius accreſcat. Re & uerbis iunguntur, quibus idem, partibus nullis expreſsis, in eadem oratione coniunctim relinquitur: ut, Titio & Mæuio uſumfructum Tuſculanum do lego. Hîc enim uerbalis coniunctio ſola non eſt, cùm partes nullæ ſint expreſſæ: nec realis ſola, cùm uerbis iungantur legatarij. itaq; uerbis & re coniuncti ſunt: ac tam iure non decreſcendi, quod eſt re coniunctorum, quàm accreſcendi, quod coniunctis uerbo proprium eſſe diximus, utuntur, cæteriſq; ſunt potiores[q].

a *§. 1. Inſt. de uſufr. §. fin. Inſt. de ſeruit. ruſt. prædio.*
b *Sax. lib. 1. artic. 44. Rein. diff. 13. de tute.*
c *l. fin. uerb. uſusfructus. C. de præſcr. long. tẽp.*
d *l. ſeruit. 14. §. de ſer.*
e *l. iuſto. 44. §. antep. de uſucap.*
f *Dd. in l. foramen. 27. de ſer. urb. præd.*
g *uide contrà diſputata inf. de ſeruitut.*
h *l. 3. §. ſaltus. §. in amittenda. l. ſi id quod. 25. §. fin. l. clam. 6. §. 1. de acquir. poſſ.*
i *uide Bartol. in l. iuſto. 44. §. non mutat. de uſucap.*
k *uide Paul. lib. 3. tit. 6. Cuiac. ad Vlp. tit. 24. Gouea. de iur. accreſc. & quæ dixi in §. ſi eadem. Inſt. de legat.*
l *l. j. in prin.*
m *l. planè. 34. in prin. de legat. 1.*
n *l triplici. 142. de uer. ſig. l. re coniuncti. 87. de legat. 3.*
o *d. l. re coniuncti.*
p *d. l. planè.*
q *d. l. j. §. idem eſt. 1. hoc tit. d. l. re cõiuncti. ubi Dd. præcipuè Iaſ. de legat. 3. d. §. ſi eadem. Inſt. de lega. ubi dixi.*

QVANDO DIES VSVSFRVCTVS LEGATI CEDAT.
Tit. III.

1 *Vsusfructus diem ab adita hæreditate cedere.*
2 *Ratio eius.*
3 *Quare reliqua legata à morte testatoris cedant.*

ILlud autem notandum est, usufructu legato, diem eius cedere, id est, usumfructum de- 1
beri [a], non à morte testatoris, ut cætera legata, sed ab adita hæreditate [b]: cùm quia usus- 2
fructus intelligi non potest, nisi sit qui eum constituat, quiq; frui patiatur [c]: nempe hæ-
res, qui nullus existit ante aditam hæreditatem. tum quia ratio, quamobrem cæterorum le-
gatorum dies cedat à morte testatoris, hîc cessat.
In his enim ideo statim cedit, ut legata, moriente ante aditam hæreditatem legatario, ad 3
hæredem eius transmitti possint, neq; fiant caduca [d]. quod in usufructu locum habere non
potest, cum is semper moriente usufructuario unà extinguatur, utpote qui personæ cohæ-
reat [e]: ut frustra omnino eius dies ante ipsam constitutionem, quæ demum post aditam
sit hæreditatem, sit cessura.

a l. cedere diem. 213. de uerb. significat.
b l. unica. h. t.
c l. 3. ff. de usufr.
d §. si coniunctim. Instit. de legat. l. unica. §. cùm igitur. in fine. & §. in nouißimo. C. de cadu. tollendis.
e l. 2. & 3. quando dies legat. cedat. l. unica. §. libertat. C. de cad. tollend.

QVIBVS MODIS VSVSFRVCTVS VEL VSVS AMITTITVR.
Titul. IIII.

1 *Quare placuerit usumfructum aliquando extingui.*
2 *Vsusfructus finitur morte.*
3 *Capitis diminutione.*
4 *Interitu uel mutatione rei, non dominij.*
5 *Cessione.*
6 *Consolidatione.*
7 *Non utendo.*

QVia diximus morte finiri usumfructum [a], uideamus & de reliquis modis, quibus u- 1
susfructus uel usus amittatur. Placuit enim has seruitutes certis modis extingui,
ne inutiles essent proprietates, semper abscedente usufructu [b]. Præter mortem igi- 2
tur usufructuarij, etiam capitis ipsius diminutione extinguitur usufructus [c]: quia, quod
ad priorem statum attinet, pro mortuo minutus habetur: atq; olim quidem quacunq; di- 3
minutione [d], nouissimo autem iure (quo sublatis mancipationum solennibus minima ca
pitis minutio penè obliterata est) maxima & media tantum, non etiam minima [e].
Cùm autem hoc modo morte aut capitis minutione usufructus extinguitur, fructus ul-
timi anni non pertinent ad usufructuarium aut eius hæredem, nisi quatenus sunt percepti [f].
quod tamen iure Sax. in industrialibus non obtinet. nam quicquid usufructuarius conse-
uit, id quamuis necdum maturum neq; perceptum, ad suum hæredem transmittit [g]. Extin- 4
guitur etiam & amittitur usufructus, interitu seu mutatione rei. Cùm enim usufructus ius
sit in re: ea sublata, ipsum extingui necesse est, modò tota res extinguatur: nam in parte
totus etiam usufructus retinetur [h]. Oportet igitur totã rem perire, ut extinguatur usufru-
ctus, aut certè in aliam formam mutari: ueluti usufructu ædium legato, si ædes corruerint,
uel exustæ sint, extinguitur usufructus, ita ut ne areæ quidem usufructus debeatur. non
enim areæ, sed ædium usufructus legatus est [i]. aut si ager flumine uel mari inundatus sit [k],
uel ab hostibus captus fuerit [l]. His tamẽ posteriorib. casibus, restituta proprietate usufru-
ctus restituitur, nisi forma rei planè sit immutata [m]. Dixi autem, rei ipsius mutatione ex-
tingui usumfructum: nam dominij mutatione, ut quando proprietarius fundum alienat,
nec usufructus, neq; iter actus'ue amittitur [n]. Item finitur usufructus, si is cedatur (id est 5
alienetur: nam cessio species est alienationis legitimæ, ut tradit Boetius ad Topica Cice-
ro.) domino proprietatis. quia res sua domino amplius seruire nequit, & usufructus cum
proprietate consolidatur. Cedendo autem extraneo nihil agitur, ut inquit Iustinianus [o],
cùm personæ usufructus cohæreat [p]: à qua diuelli non potest, nisi legitimis modis iam tra
ditis. quibus aliquando diuulsus, ad proprietatem redit: non autem per solam cessionem,
quæ nullius est momẽti [q]. Atq; ita intelligendus est Pomponius [r], cùm ait: Cessione extra-
neo facta, nihil ad eum transire, sed ad dominum proprietatis reuerti usumfructum: sci-
licet, legitimo tandem modo extinctum. Iniquum enim esset, cum nullum delictum, nulla
etiam uis insit in cessione, eo facto quempiam ius suum amittere [s]. Iure tamen Sax. mulier
dotalitium

a l. 3. §. fin. h. t.
b l. 3. l. an usufruct. 56. ff. de usufr. §. usufruct. in fin. Inst. eod.
c l. j.
d l. 3. hoc tit. §. fin. Instit. eod.
e l. corruptionem. 16. in fin. C. de usufr.
f §. is uerò. Instit. de rer. diuis. ubi uid. quæ dixi.
g Reinh. diff. ulti. part. diff. 11.
h l. si cui. 53. ff. de usufr.
i l. repeti. 5. §. rei mutatione. 2.
k l si ager. 23. cũ l. seq.
l l si ager. 23. eod.
m d. l. si ager. 23. & 26.
n l. neq; usufructus. 18.
o §. fin. inst. de usufr.
p l. si usufr. 4. de nouat.
q arg. c. non præstat. de reg. iur. l. 2. 3. 41 de opt. leg. l. quod pupillæ. 30. quan. di. leg. ced. l. hæc conditio. de cond. & dem.
r l. si usufructum. 67. de iur. dot.
s c. non præstat. de reg. iur. in 6. l. ea quidem. C. si mancip. ita fuer. alie. Bald. in l. 2. C. de episc. aud. Aluar. in c. j. Quid iuris, &c.

dotalitium suum, cuius quasi usumfructum quendam habere uidetur, è manu sua transferens atque cedens iure suo priuatur[a]. ac fortasse idem olim fuit in cessione iuris solenni, de qua Pomponius loqui uidetur[b]. Contraria quoque consolidatione usufructus perit[c]: scilicet quando proprietas aliquo casu, usufructuario obuenit. Postremò, non utendo per modum & tempus[d]. Nam etiam uel certæ partes, uel pro indiuiso usufructus non utendo amittitur. Atque hoc quidem tempus olim exemplo cæterarum usucapionum erat biennium, ut ostendit Iulius Paulus lib. 3. Sententiarum. Hodie autem decennium inter præsentes, uicennium inter absentes[e]. Malè uerò utendo usufructuarius an amittat? Et cum teneatur ex cautione ad id quod interest[f], non uidetur ex hac causa amittere, nisi res in non usum incidat: ut quando hyeme utitur, cum tantum æstate illi concessus usufructus esset[g]. Plerique tamen etiam malè utendo corrumpendoque substantiam rei, usufructuarium iure suo cadere uolunt[h], uelut colonum[i], emphyteutam[k], uasallum[l], mariti uiduam[m]: nec actionem eius quod interest, cum à pœna liberare, id quod iudicis arbitrio puto committendum. In municipijs & uniuersitatibus finitur usufructus ijs euersis[n] uel
2 dissolutis quasi morte[o]: aut quia id rarius fit[p], post centum annorum uelut longissimi uitæ humanæ termini, decursum[q].

DE VSVFRVCTV EARVM RERVM QVAE usu consumuntur, uel minuuntur. Titul. V.

1 *Quibus in rebus constitui usufructus poßit.*
2 *Quare in rebus quæ usu consumuntur, constitui usufructus nequeat.*
3 *Quomodo ijs in rebus quasi usufructus constituatur.*
4 *Hunc quasi usumfructum tantum morte & capitis diminutione finiri.*

1 Nunc enodemus, quibus in rebus constitui usufructus possit. Et quidem Senatus censuit, ut omnium rerum quas in cuiusque patrimonio esse constaret, usufructus legari possit: quo Senatusconsulto inductum uidetur ut & earum rerũ usufructus legari queat, quæ usu pereunt, uel minuuntur[a]. quo in numero sunt, pecunia, uinum, frumentum, & consimilia.

2 Harum enim rerum nullus est usus, nisi in abusu. nam utendo his rebus, aut alienatur proprietas, ut pecuniæ assidua permutatione: aut consumitur, ut fit in uino, frumento, oleo, & id genus alijs: quorum nullus usus est nisi in abusu, hoc est, substantiæ absumptione. Quare olim usumfructum hæ res non recipiebant, qui nullus est nisi salua rei substantia, ut ostendit Cicero[b]. Sed Senatusconsulto effectum est, ut quidem non proprius esset pecuniæ usufructus, (nec enim id ratio naturalis aut ciuilis patitur[c]) sed ut quasi usufructus haberetur[d].

3 Si igitur pecuniæ usufructus uel usus (quia in hac specie usus appellatione etiam fructum contineri magis accipiendum est[e]: tota enim res, id est proprietas cum possessione, transfertur, in qua usumfructum inesse necesse est[f]) sit legatus, uel aliarum rerum quæ in abusu, id est consumptione consistunt: præstanda quidem res erit legatario, sed ab eo cautio exigenda, ut quando is mortuus aut capite minutus fuerit, eiusdem res qualitatis restituatur[g].

4 Nam in hac stipulatione de redendo usufructu, duo tantùm casus quibus finitur usufructus, ponuntur: uidelicet mors usufructuarij, & capitis diminutio: quoniam harum rerum usus aliter amitti non potest, quàm his modis[h]. Nec enim mutationem aut interitum patiuntur, cùm in genere consistant[i]: nec non utendo amittuntur: uel quia ipso usu pereunt, ut hîc temporis diuturnitas momentum afferre nequeat: uel quia proprietas cum possessione rei ad usufructuarium deuoluitur, ut ille continuè possidendo uti semper intelligatur. Inter uiuos uix est, ut eiusmodi constitutio admittatur, cum nihil aliud sit quàm mutuum: ideo S.C. de usu pecuniæ legato, disertè loquitur[k].

de ind. l. ficut. 7. §. 2. sup. quod cuiusq; uniuers. q l. an usufructus. 56. de usufruct. sup.

a l. j. b in Topicis. c §. constituitur. instit. de usufruct. ubi dixi. d l. 2. §. fin. hoc tit. e l. quoniam. 16. §. 1. l. 5. §. final. hoc titu. f l. 4. de usufruct. g l. si tibi. 6. hoc tit. h l. in stipulatione. 9. cum l. seq. i l. incendium. 11. C. si cert. petat. k uide quæ dixi in d. §. constituitur. instit. de usufruct.

a Reinhar. part. ult. diff. 22. per art. 21. & 32. lib. 1. & Lehen. ca. 58. 59. 69. Zob. d. artic. 21. Vueych. artic. 39. & art. 57.
b d. l. si usufructus. uide quæ dixi in §. ulti. inst. de usufr.
c l. si ubi fundus. 17. hoc tit. §. item finitur. inst. eod. l. idem. 6. de usufr. access. l. cùm in fundo. 81. §. si uxor. de iur. dot.
d l. placet. 25. h. t.
e l. fin. C. de seruit. l. corruptionem. 16. C. de usufruct.
f l. j. & tot. t. ff. usufruct. quemadm. caueat.
g l. si cõmunem. 10. quẽadm. ser. amittan.
h Bald. Castr. in authen. qui rem. nume. 3. C. de sacr. Eccles. per l. hoc amplius. §. fi. de damn. infec. l. cognouimus. C. de emãc. & col. lib. 11. & l. eos. C. de aquædu. lib. 11. Ias. in l. diuortio. §. si fundum. solut. matrimo.
i l. 3. C. de locat. d. l. cognouimus.
k auth. qui rem. C. de sacr. Eccles. Ias. in l. 2. nume. 98. de iur. emphy.
l c. 1. §. penultim. ubi Bald. num. 2. de pac. tenen.
m Anto. Natt. consil. ult. nume. 11. Aimo. Cra. consil. 300. nume. 4. lib. 2. Land. art. 22. lib. 1. & ibi glos. lat. in fin. & d. artic. 21. ubi Zob. eod. lib. per l. si usufructus. de usufruct. l. 1. usufru. quem. caue. l. diuortio. §. si fundi. ubi Ias. sol. mat. Arg. in l. item si fundi. §. fin. de usufruct.
n Cicer. in orat. pro Cecin. inducto, ut loquitur, aratro.
o l. si usufructus 21. h. t.
p l. proponebatur. 76.

SI VSVSFRVCTVS PETATVR, VEL AD ALIVM PERTINERE negetur. Titul. VI.

1 *De actionibus seruitutis personalis.*
2 *De confessoria & negatoria.*
3 *Quis, aduersus quem, ad quid, agat confessoria.*
4 *Differentia inter confessoriam & personalem, ad seruitutem consequendam.*
5 *Confessoriam non dari domino fundi.*
6 *Negatoria cui, ad quid detur.*
7 *Quare in incorporalibus negatoria detur, non in corporalibus.*

REstat ut exequamur, quæ actiones, quibus, contra quos, & ad quid, harum persona- 1
lium seruitutum nomine concedantur. Et cùm ususfructus uel petatur tanquam de-
bitus, uel ad aliquem pertinere negetur quasi non debitus, proditæ sunt in hanc tem
duæ actiones [a]; quemadmodum & pro cæteris seruitutibus [b]: quarum altera quis confite- 2
tur & asserit sibi usumfructum deberi, unde & actio confessoria uocatur [c]. Quia qui illa a-
git, ius quod sibi adest cõfitetur, ad hunc modum: SI APPARET VSVMFRVCTVM
MEVM ESSE [d], &c. Altera asseritur libertas prædij, negaturq́; usus fructus, quem quis in-
debitè sibi usurpat: ut, SI APPARET ADVERSARIVM IVS VTENDI FRVEN-
DI FVNDO MEO NON HABERE, &c. Hinc negatoria dicta est hæc actio [e]. Vtraq;
uerò realis est, quia ratione rei competit.

Confessoria autem agit, qui usumfructum sibi deberi asserit: nec tantum aduersus domi- 3
num qui seruitutem debet, sed omnes omnino qui impediunt usumfructum, quocũq; tan-
dem modo id fiat [f]: & ad hoc agit, ut iudex declaret usumfructũ sibi competere, condem-
netq́; aduersarium ut patiatur actorem uti frui, nec in posterum impediat, eoq́; nomine ca-
ueat [g], præstetq́; fructus (si fortè aliquo tempore possedit) perceptos, & id quod interesse
potest actoris, creatum sibi impedimentum non fuisse [h].

Ex quibus apparet, aliam esse hanc actionem, quàm illam personalem qua ad cõstituen- 4
dum usumfructum, ex testamento fortè, uel contractu contra hæredem, aut eum qui pro-
misit, agitur. Hæc enim non est cõfessoria. Nam non confitetur actor in ea ius quod habet,
sed quod non habet petit, tanquam sibi debitum, constitui. Vnde personalis est actio, non
realis: quia non cõpetit ratione iuris, quod rei insit. Nullum enim ius in re esse potest, prius-
quam sit illud constitutum. At hæc de qua agimus, realis est: petit enim actor declarari, sibi
ius esse eiusmodi iam antè constitutum & quæsitũ, & in iure antea sibi constituto perfruen-
do, impediri à reo non oportere intendit.

Hæc autem actio domino seruitutis, non autem fundi domino datur: quia qui habet fun 5
dum, integrumq́; dominium, ius utendi fruendi separatum, & seruitutem non habet. nec
enim potest alicui suus fundus seruire [i]. Sed si impediatur in possessione suæ rei, agere licet
illi interdictis, quæ in hoc prodita sunt, ut suæ unicuiq; possessiones sine impedimento li-
beræ sint, atq; saluæ [k].

Porrò actio negatoria domino fundi datur, aduersus eum qui usu aliquo seruitutis, li- 6
bertatem rei impedit, & sibi usurpat [l], contra quem dominus per hanc actionem, liberta-
tem sui prædij astruit, negatq́; aduersario usumfructum deberi, unde & negatoria appella-
tur. Petit enim ut iudex declaret suum prædium esse liberum: iubeatq́; cauere aduersa-
rium, ne in posterum ius seruitutis ullum usurpet, & quanti interest præterito tempore non
usurpatum fuisse, ut id sibi rependat [m]. Ex qua ipsa actionis forma apparet, cur in incor-
poralibus negatoriè agi permittatur, cùm ad petendas res corporales id genus actionis
proditum non sit [n].

Nam in his qui possidet, ei actio nulla datur, per quã neget actoris rem esse [o]: cùm quia 7
ei sufficere debet quòd habeat possessionem, ut non opus sit superuacaneis actionibus iu-
dicia onerari: tum quòd non acturus sit de iure suo, sed alieno. quod perabsurdum est [p].
quicunq; enim cum aliquo agit, ex eo iure quod ipse habet [q], causam suam iudici proba-
re necesse habet, ut rectè annotauit Theoph. [r]. Nam alioqui possessori, si agat de iure alie-
no, nihil profuturum est, declarari aduersarium non esse dominum. neq; enim, etiam si is
dominus non sit, ideo sequitur, possessori dominium competere [s]. Multo autem minus illi
proderit, si asserat tertium, puta Titium, esse dominum. Nam de iure & re aliena nemo sine
idoneo mandato agere potest: & ut maximè agat atq; obtineat, non tamen aut sibi prode-
rit, quia de iure suo nihil probauit, nihilq́; iudicatum est: aut uero domino, quia sententia
& res inter alios dicta, alijs neq; prodest neq; nocet [t]. At in incorporalibus, qui negatoriam
proponit etsi uerbo negat, tamen reuera confessoria agit. Qui enim inficiatur alteri serui-
tutem

---

a l. j. hoc tit.
b §. æquè. Inst. de act.
c l. 2. l. 9. §. 1.
d Theophilus in d. §. æquè.
e d. l. 2.
f l. si quis diuturno. 10. §. agi. ff. si seruitus uendi. l. uti frui. 5. §. utrũ. 1. h. t.
g l. unic. ubi Bart. C. uti possid. c. fi. de rest. spo.
l. harum. 7. l. egi. 12. ff. si ser. uend.
h d. l. uti frui. 5. §. fi. l. penult. §. fin. h. t.
i l. uti frui. 5. in pri. h. t.
k uide ff. uti poss. & unde ui.
l Bald. in l. quemadmodũ. 29. § 1. ad l. Aquil.
m d. l. uti frui. h. t. l. egi. 12. ff. si seruitus uendi.
n § æquè. Inst. de action. ubi dixi.
o l. j. §. interdictum. aut. ff. uti possidetis.
p d. l. uti frui l. 4. §. com petit si seruit. uendic.
q l. j. si pars hered. peta.
r ad d. §. æquè. uide Bar. & Castr. in l. 1. 2. de exc. rei uend.
s l. sed si possessori. 11. de iure.
t l. sæpe. de re ind. tot. tit. res in al. act.

tutem deberi in suo fundo, affirmat & confitetur rebus ipsis prædium suum esse liberum [a], iusq; eius libertatis ostendere intendit. Et hæc quidem de tractatu ususfructus dicta sufficiant: si illud prius monuerimus, has actiones eodem tempore durare, quo rei uendicationes. Quod igitur dicitur, his actionibus decem & uiginti annorum spacio præscribi, id sic intelligo: quando tanto tempore ius seruitutis aut extinctum, aut quæsitum est [b]. nam si præscriptio ob iniustitiam tituli, aut interruptionē, aut malam fidem, aliúdue impedimentum completa non sit: haudquaquam putauerim, aliter quàm 30. annorum spacio his actionibus præscribi: sicut & de rei uendicatione suprà est expositum [c].

a l.loci.4.§.pen & fin. cū ll seq.l. sicuti.8.ī.si seruitus uendicetur.
b l.2.de ser. uide hac de re Iaf.in §.æquè.num.37.Instit.de act.per l. corruptionem.16.C.de usufr.l.pen.C.de seruit.
c ad tit.de rei uend. uide Iaf.quãuis dubitantem in d.§.æquè.nu.39.l.3.C.de præsc.30.ann.

DE OPERIS SERVORUM.
Titul. VII.

EST autem consimile ususfructus, operarū legatum: quando uidelicet nō ipse ususfructus: sed serui hominis (cæterarum enim animantium usus non in operis, sed in usufructu est [a]) operæ legantur, uel inter uiuos constituuntur. Cùm enim fructus hominis in operis consistat, & retrò in fructu hominis operæ sint [b]: consequens est, operis seruorum legatis uel concessis, & fructum [c], & usum [d], atq; ita etiam usumfructū effectu cōcessum intelligi [e]. Verùm hoc differūt, quòd nec capitis diminutione, imò ne morte quidem ipsius cui debentur, neq; non utendo operæ amittantur [f]. cuius ratio est, quòd operæ in actione hominis consistant, neq; sint in rerū natura priusquàm præstantur [g]. Quod autem nō est, id neq; capitis diminutione, nec morte, aut non utendo, perire potest [h]. Priuatio enim præsupponit habitū, ut uulgo loquuntur [i]. Adde, quòd operæ quandam habeant cum dominio cognationem [k]. cui argumento est, quòd cùm ususfructus, usucapione proprietatis non amittatur [l], operarum tamē legatum, seruo usucapto, pereat [m]. Vt igitur dominium non extinguitur primo domino moriente, sed transit ad eius hæredes: ita & legatarius ad successores suos operarum legatum transmittit: quæ operæ præstandæ erunt, donec is à quo sunt edendæ, fuerit superstes. nam eius morte finiuntur [n]. Goueanus [o], illam affert rationē, quòd ususfructus sit ius personale, operæ non sint, sed magis ex re quæ eas debet, spectentur.

a Gouea.lib.1.lec.ca.7.
b l.fructus.4.
c l.4.h.t.
d l.5.h.t.ubi tamē Gou. d.cap.6. pro usum legit usumfr.
e l.5.
f l.2.h.t.
g l.operæ.7.de operis libertor.
h l.2.& l.Pomp.26.de usu & usufr.legatis.
i l.decem.116.de uerb.obl.l.nam etsi.5.de inofficiosi.rup.& irr.test.
k d.l. operæ. de oper.libert.
l l.locum.17.§.proprietarius.2.ī.de usufru.l.iusto.44.§.non mutat.de usucap.
m l.2.de usu & usufr.legatis.
n arg.l. interdū.34.de oper.li.l.unic.§.ne autem.C.de cad. tollend.
o lib.1.cap.7.

DE VSV ET HABITATIONE.
Titul. VIII.

1 NVnc uidēdum est de usu & habitatione, quæ seruitutes quoq; personales sunt, sicuti
ususfructus, cuius quædam quasi pars sunt [a]: ut meritò idem ius in parte, quod in
toto, seruetur [b]. constituitur autem usus sine fructu, ut quis utatur re ad suas necessitates, non uerò fruatur ad utilitatem [c]: & iisdem omnino modis, quibus ususfructus, consti
2 tui ac desinere solet [d]. Itaq; cum usus non omne omnino emolumētum, quod quôq; modo ex quaq; re percipi potest, sed tantum quantū opus est ad uictum utenti, comprehēdat, ut antè diximus [e]: cōsequēs est, cui usus relictus sit, eum uti posse ad subsidia uitæ, frui uerò non posse [f]. Vnde usu ædium legato, habitare cū coniuge & familia parentibusq;, & inquilinum quoq; recipere, dum ipse inhabitat, usuarius potest [g]. Locare uerò seorsum, aut concedere habitationē sine se, aut usum uendere, permissum non est [h]: cū hæc omnia, quantum ad fructus ipsos attinet, usufructuarius facere queat [i]. cuius ea est ratio, quòd ad usufructuarium omnis rei utilitas pertineat: usuario autē id tantū sit concessum, ut pro cōditione suæ personæ re utatur. Quòd si locare alij seorsum uel uēdere ius suū habitādi posset, iam uti domo ad necessitates suas, contra naturā usus, desineret [k]. Paria in constituto cæterarū rerum usu dicēda sunt: uerbi gratia, si usus fundi relictus sit, potestas habitādi, deambulādi, utēdi etiam fructib. naturalibus, ut pomis, floribus, lignis, fœno, &c. quatenus ad quotidianū uictum opus est, facta uidetur. Domino autē fundi in serendo, colendòue impedimento esse: aut fructus industriales, ut uinū, frumentū, &c. eius sumptu atq; facto prouenientes, decerpe
3 re, & alienam in messem falcem immittere, usuarius non debet [l]. Vsus tamen nomine, aliquando & fructus cōtinetur: quoties ex uerbis testatoris, uel rei natura, uel conditione le-

a l.per seruū.14.§.j.h.t.
b l. quæ de tota. de rei uendic.
c l.j.l per seruum.14.§.1.l.plenum.12.h.t.
d d.l.j.in prin.Inst.eod.
e ad tit.de usufr.
f l.1.h.t.
g d.l.2.3.4.5.6.7.h t.
h l.sed neq.8.l.si habitatio.10.in fi.h.t.
i Inst.eo.uers. nec enim.
k d.l. plenum.§.equitij.3.& §. si usus.4. in uerb. quemadmodum enim concedere alij operas poterit, cùm ipse uti debeat.
l d.l.si habitatio.§. fin. cum l.seq.h.t.

gatarij, id fieri oportere ratio suadet. Vnde usu syluæ legato, fructum quoq; legatum uideri, Hadrianus rescripsit[a]: quia nisi liceret legatarijs cædere syluã & uendere, quemadmodum fructuarijs licet, nihil habituri essent ex eo legato. cædere igitur, & uendere, non quidẽ sicuti plenus usufructuarius, sed pro ratione & modo sui usus, poterũt. Nam & aliàs quãuis usuarius alij usum concedere nequeat, tamẽ minimè illi inuidendum est, si eos fructus, quos ad usum & necessitates suas percepit, uendere uelit[b]. Porrò illud notatu dignũ est, quòd usus 4
pars legari non potest: frui enim, ut I.C. inquit, pro parte possumus, uti pro parte nõ possumus[c]. Differentiæ ratio est, quòd ut ipsi fructus diuisionẽ admittunt, (licet enim fructuum partem tantũ recipere) ita & effectu ususfructus: at usus cùm ad uictum quotidianũ, necessitatesq; uitæ tolerãdas referatur, sub partitionẽ non cadit: quia partim uti nequit. Quod 5
ad habitationẽ attinet, hæc, & usus ædium, idem effectu ferè sunt: nullus enim est alius ædiũ usus, quàm habitatio, cuius gratia extruuntur[d]. Si cui tamen habitatio legata, uel alio modo constituta fuerit, neq; usus, nec ususfructus, sed quasi proprium aliquod ius cõstitutum uidebitur[e]. Differt enim in hoc ab usu, quòd hic in iure, habitatio uerò in facto cõsistat: cui usus constituitur, illi ius seruitutis competat: in habitatione uerò solum habitandi factum insit. Vnde nec capitis diminutione, neq; non utendo, quẽadmodum ususfructus & usus, 6
amittitur[f]. Habitatio enim nulla intelligitur, nisi uerè habitetur. Vnde quod non est non utendo, id est non habitãdo, nullo modo amitti potest[g]. Pari ratione capitis diminutio habitationem nõ extinguit, neq; præteritam: quia cùm habitatio ipsa perceptione & singulis momentis, quib. habitamus, consumatur, desijt esse in rerum natura: neq; futurã, quoniam nondum existit. quod autẽ non est, perire nequit, ut paulo antè diximus. Morte tamen extinguitur, quoniam personalis est habitatio: & factum eius cui competit, uidelicet inhabitationem, omnino requirit. Eaq; de causa olim nonnullis I.C. uisum fuit, habitationẽ alteri 7
non posse locari, aut quoquo modo cedi[h]: quòd nimirũ ius nullum existat habitationis, nisi in ipso eius facto cui constituta est. sed postea Iustin. aliorum sententiam secutus[i], quo plenius esset habitationis ius, locandi facultatẽ concessit[k]. Vlmò sciẽdum est, dominum proprietatis debere causam habitantis, aut usuarij nullo modo facere deteriorem: facit autem deteriorem, etiam in meliorem statũ re commutata[l]. Et rursum, si plus utatur usuarius quàm oportet, officio iudicis contineri, ne aliter quàm debet utatur[m].

a l. dicam Hadrianus. 22.
b argumento d. l. plenũ. §. fi. cum l. seq. h. t.
c l. usus. 19.
d d. l. si habitatio. Cic. lib. 1. Offic.
e §. sed si cui. Inst. eod.
f d. l. si habitatio.
g d. l. Sempronius. de usu & usufr. lega.
h l. si habitatio.
i l. ij. §. commod.
k l. cùm antiquitas. 13. C. de usufr. & habita.
l l. fin. h. t.
m l. pen. in fin. h. t.

VSVFRVCTVARIVS QVEMADMODVM CAVEAT. Titul. IX.

1 Quare introducta sit hæc cautio.
2 Quid insit in cautione.
3 Quando caueri oporteat: & quomodo.

HAc de causa rectè à prætore prouisum est, ut legatarius, uel is cui alio modo constitutus esset ususfructus aut usus, de utroq; caueret: & usurum se boni uiri arbitratu: & cùm ususfructus ad eum pertinere desijsset, restituturum quod inde extabit[a]. 1
Hæc stipulatio duas habet causas. unã, si aliter quis utatur, quàm uir bonus arbitrabitur: 2
id est, si non percipiat boni uiri arbitratu, & deteriorem causam ususfructus faciat, cæteraq; non faciat quę in re sua faceret[b]. aliam, de usufructu restituẽdo: quarum prior statim committitur, cùm aliter fuerit usus. Vulgus enim uisum est, non expectari dum ususfructus finiatur: & sæpius committitur, toties uidelicet, quoties utens re abutitur. Sequens uerò committitur finito demum usufructu[c]. Rectè autem facient hæres & legatarius, si qualis res sit, cùm frui incipit usufructuarius, in testatum redegerint: ut inde apparere posit, an & quatenus peior facta sit[d]. Hac stipulatione etiam continetur, dolũ malũ abesse, abfuturũq; esse[e].
Nec solùm satisdare iubet prætor, cum ususfructus legatus, aut aliter constitutus est, sed 3
etiam cùm uel usus sine fructu legatur[f], ut tum de solo usu cautio fiat: uel contrà fructus sine usu, puta uel quia testator simpliciter fructum legauit nulla usus mentione facta: quod perinde est atq; si usumfructum legasset[g]: uel quòd uerè fructus non iure seruitutis (nam fructus sine usu esse nõ potest, ut sit uidelicet seruitus) sed legati obtigerint, ut in reditu prædij uidere licet, cùm uindemia legatur aut messis. Sed etsi habitatio, uel operæ hominis, uel cuius alterius animalis relictæ fuerint, licet per omnia hæc usumfructum non imitentur, nihilominus cogendus erit legatarius cauere[h], aut actiones quibus ad id compellatur suscipere[i]. Cautio autem non de nuda promissione intelligatur[k], sed datis fideiussoribus[l], siquidem haberi possunt. Si uerò nec fideiussoribus neq; pignoribus ob inopiam cauere usufructuarius queat, æquius est eum ad iuratoriam cautionem admitti[m], etiamsi hoc controuerti solet[n].

a l. j. in prin. h. t. Paul. li. 3. sit. 6. & lib. 1. tit. 18.
b d. l. j. §. cauere. 2.
c d. l. j. §. ult.
d d. l. j. §. rectè. 3.
e l. 5.
f l. usu. 11. h. t.
g l. per seruum. 14. §. 1. ĩ. tit. t.
h d. l. 5 cum l. seq.
i l. si usufr. 9. §. 1.
k ut in l. 2. C. de uerb. signifi. & ĩ. qui satisd. cog.
l l. 4. ubi gl. C. de usufr. l. j. uerb. datis fideiuss. Qui satisd. cog.
m auth. generaliter. C. de episc. & cler. Cyn. Bal. Castr. in l. 4. C. de usufru. Ang. in prin. Insti. de usufr. glo. & Dd. in c. qua fronte. de appel. Bal. & Iaf. in auth. cui relictum. C. de ind. uid. tollen.
n gl. & Bart. in d. l. 4.

DIGEST. LIB. VIII.

DE SERVITVTIBVS.

Titul. I.

1 Eruitutes aut personarum sunt, ut usus, usufructus, habitatio: aut rerum, ut
seruitutes rusticorum prædiorum & urbanorum: quæ propriè seruitutes di
cuntur, ut ex inscriptione huius tituli apparet. Ac de illis quidem hactenus.
nunc & has exponamus, primò quidem generatim [a], pòst per species [b]: tum
2 quomodo petantur [c]: postremò, quibus modis amittantur [d]. Porrò, ut à
definitione ordiamur, SERVITVS EST IVS AGENDI, HABEN-
DIVE ALIQVID IN FVNDO ALIENO AD SVI PRÆDII VTILITATEM,
QVOD IVRE COMMVNI AGERE, HABERE NON LICET. Dico, IVS A-
GENDI HABENDI'VE: nam si neque agatur nec habeatur quippiam in fundo alieno,
iam inutilis futura est seruitus, ut postea dicemus. Additur, IN FVNDO: quia sine præ-
dijs hæc seruitus constitui aut esse nequit [e]. & quidem alieno: nam res sua nemini seruit [f],
sed prædiorum oportet alterum esse quod debeat seruitutem, cuiusque dominus patiatur
aliquid fieri in suo fundo, aut non fieri [g]: alterum cui debeatur, quod dominans prædium
uulgò dicitur [h]. Atque hinc est quòd, cùm prædijs inhæreant hæ seruitutes, nominentur præ-
3 diales [i]. Meritò autem subijcitur, AD SVI PRÆDII, uidelicet dominantis, VTILI-
TATEM. nam de eo quod nihil interest, neque utilitatem prædio præstat, seruitus prædia-
lis non constituitur: ueluti si stipuler, ne per fundum tuum eas, aut ibi consistas, aut mihi
concedas ius tibi non esse illo fundo uti frui, nihil agitur [k]. nec enim meo prædio commo-
dat, utare an non, nec tuo iti prædio ius ullũ constituitur: ut prædialis hæc dici seruitus non
possit, quanquã nec personalis sit, cũ nihil personæ cui cõstituitur fit, præstetur. Oportet igi-
tur, ut mihi ius agendi uel habẽdi aliquid in tuo fundo ad mei prædij utilitatẽ cõstituam:
nõ uerò, ut te citra ullum meũ commodũ agere facere quid uetem. Id enim esset inuidentis
reb. alienis, non sibi commodantis. nec in hoc iura prodita sunt, ut quis, cùm sua nihil in-
tersit, alij quippiam auferat, uel contra humanitatẽ sit detrimento [l]. Adde, quòd ipsum no-
men seruitutis indicat, eam ad commoditatẽ eius cui debetur, pertinere. Seruire enim id di
citur, quod alij cui seruit, commodat. ut ex uerbis illis Ciceronis apparet: Seruirem mihi, &
consulerem meis. Pertinere ergo ad utilitatem prædij dominantis seruitus debet [m]: alioqui
nihil agitur, id est constitui seruitus non potest, ut inquit I C. Hinc fit, ut necessum sit uicina
esse prædia, in quib. seruitus constituitur: cæteroquin nihil intererit seruitutem imponi [n]. Et
fortassis hinc etiam est, quòd ut pomũ decerpere liceat, ut spaciari, ut cœnare in alieno pos-
simus, seruitus scilicet prædialis imponi nequeat [o]: quoniam hæc magis ad uoluptatẽ ho-
minis, quàm ad ueram utilitatem prædij comparantur. Quanquam & illud dici rectè po-
test, non prædio, sed homini seruitutem hoc modo constitutum iri: quod omnino iti istis
prædialibus fieri nequit, ut uel ex ipso nomine apparet [p]. Sanè etiamsi reuerà nullam utili-
tatem seruitus apportet, tamen si existimẽt constituentes fore illam utilem, ueluti si aquam
alicui ducere non expediat, seruitus ea utilis erit [q]. Contractus enim initium, & mens con-
trahentium est attendenda. Postremò additur, QVOD IVRE COMMVNI AGERE NON
LICEAT. Nam si quid communiter permissum sit, de eo seruitutem uelle constituere, per-
4 quàm fuerit absurdum. Doctores ita SERVITVTEM definiunt, ut sit IVS QVODDAM
PRÆDIO INHÆRENS, QVOD DOMINANTIS VTILITATEM AVGET, SERVIENTIS
LIBERTATEM MINVIT. Sed præterquam quòd ea definitione non declaretur, quale sit
ius seruitus: uerũ quoque non est, diminui semper libertatẽ siue ius prædij seruientis. potest
enim utrique fundo seruitus esse commoda. Deinde sunt iura quædam prædiorum, quæ ser-
uitutes non sunt [r]: ut definitio laxior hîc sit definito. Prior igitur illa quam retulimus, po-
tior uidetur, & probabilior.

a *ad hunc tit.*
b *ad tit. de ser. urb. præ. & de ser. rust præd. et Com. de seruit.*
c *ad tit. si ser. uend.*
d *ad tit. quem. ser. amitt.*
e *l. ut pomum. 8. l. quotiens. 15. h. t. l. 1. §. com. præd.*
f *l. in re. 26. § ti. 1. l. uti. 5. si usufr. petat. l. um essent. 33. §. fin. de ser. rust. præd.*
g *d. l. quoties.*
h *Dd. hic.*
i *l. 1. §. communia præd.*
k *d. l. quoties. in prin.*
l *§. alteri. §. si quis. insti. de inutil. stipul. l. fin. §. de pact. ubi Dd l. quæcunque. 10. de actio l. in fundo. 39. de rei uend.*
m *l. ergo. 5. l. ex meo. 24. l. qui duo prædia. 30. §. de seru. rusticor. prædior.*
n *l. si ædes. 32. cum l seq. §. tit. 1. l. Mela. 14. §. quidam. 2. de alimẽtis lega. l. qui sella. 7. §. fi. de seru. rust. prædior.*
o *l. ut pomum. 8. h. t.*
p *l. 1. §. comm prædiorũ.*
q *l. et fundo. h. t.*
r *l. 1. §. fin. de aqua pluu. arcen.*

Seruitutum alij tres, alij quatuor ſpecies conſtituunt[a]: I. C.[b] tantum duas. aliæ enim (inquit) ſunt ſeruitutes prædiorum, aliæ perſonarum. Perſonales eſſe iudicantur quæ ad uſum perſonæ[c], reales ſeu prædiales quæ ad utilitatem prædiorum conſtituuntur[d]. De perſonalibus ſuprà dictum eſt, quas omnes eſſe continuas expoſui[e]. In prædialibus cõtrà eſt: quarum nonnullæ ſunt continuæ, uidelicet aut actu, aut potentia: quædam diſcontinuæ, quarum ſcilicet uſus per ſolam operam humanam habetur: quæ quando nequeat in continuo & perpetuo eſſe exercitio atq; actu, diſcontinuam efficit ſeruituris cauſam[f]. Eſt & illa diuiſio à Dd tradita, alias eſſe ſeruitutes nominatas, quæ ſcilicet nominatam & certam iuris ſpeciem habent: alias uerò innominatas, quæ ſingularem formam, certúmue nomen non habent[g]. item, alias diuiduas haberi, alias indiuiduas[h].

Conſtitui ſeruitutes pactionibus inter uiuos, & ultimis uoluntatibus, ab his qui ius con- 5
ſtituendi habent[i], dubium non eſt. Conſtituitur etiam & acquiritur hodie (nam olim contrà fuit[k]) ſeruitus præſcriptione longi temporis, exemplo rerum immobilium[l]: quando ſcilicet cum titulo poſsidetur: ut quia conſtituta eſt à non domino[m]: quando uerò ſine titulo, ſcientia & patientia domini opus eſt[n], quæ ſit loco tituli[o], ad uſucapionem longi temporis complendam. nam hac in præſcriptione, longiſsimi temporis, ſeu 30. annorum curſus non eſt neceſſarius[p]. Et hæc in continuis ſeruitutibus obtinent. diſcontinuæ enim non præſcribuntur (quia ad præſcriptionem, continua poſſeſsione quæ hîc nulla habetur, opus eſt) niſi tanto tempore, cuius initij memoria non exiſtat[q], quanquam iure Sax. indiſtinctè omnes 31. annis acquirantur. Et hæc quidem ita recepta ſunt, & communibus calculis approbata, in foro quoq; uſu frequentantur[r]: quæ ſi quis ad ueritatem iuris limare ac exigere uelit, profectò reperiet, hanc diſtinctionem neq; iure nec firma ratione ulla probari. Omnes enim ſeruitutes, natura ſua continuam cauſam habere debent[s]: quæ quidem ſeruitutis natura ſeu potentia quandocunque libet utendi, uel ipſis teſtibus Doctoribus[t], magis conſideratur, quàm continuitas actus. ſufficere enim debet poſſe quem uti, & actum ſeruitutis ſemper poſſe exiſtere[u]. Præterea cum lapides cædere in alieno fundo, ſit actus diſcontinuus & ſeruitus diſcontinua: tamen eam conſuetudine acquiri definitum eſt[x]. atqui conſuetudinem longo tempore etiam in ſeruitutibus[y] induci, ab omnibus eſt traditum[z]. Quòd ſi fateantur conſuetudinem, quæ & ipſa actus habet diſcontinuos, nec cohæret perſonis, longo tempore, maximè in ſeruitute cædendorum lapidum diſcontinua præſcribi: cur idem in cæteris id genus ſeruitutibus prædialibus negant? Nam quòd aiunt conſuetudinem in tacito populi conſenſu fundari, eoq; eſſe continuam: an non idem obtinet in ſeruitutibus[a], quarum uſus patientia & taciturnitate domini firmatur[b]? Quid uerò ad iuriſdictionis præſcriptionem dicent, quam conſtat & fatentur ipſi longo tempore compleri[c]: & tamen certum eſt, cohærere iuriſdictionem territorio[d], & abſq; hoc per ſe non præſcribi[e]? ut illud effugium diſtinctionis inter ſeruitutes perſonales & reales, hîc ſufficere non poſsit: quanquam operæprecium eſt uidere, quale illud tandem ſit diſtinctionis genus. Aiunt[f], ſeruitutes perſonales quamuis actus habeant diſcontinuos, tamen continuas eſſe, quia ab animo hominis continuo poſsidentur. id quod concedendum ſanè eſt[g]: ſed idem in realibus ſeruitutibus uerum eſſe, quis negari poteſt? Cum enim etiam in his actus præſcribentis, & animus ſit continuus, ſingularium actuum diſcontinuitas attendi non debet[h]. Nam ſi illa differentiæ ratio, quòd perſonales perſonæ debeantur, eoq; poſsideantur animo: reales prædio, eoq; animo cuius prædium particeps non ſit, poſsideri nequeant: ſi inquam ea ualeret ratio, iam ſequeretur, nullam ſeruitutem prædialem, ne quidem continuam, præſcribi unquam poſſe: quia prædium nec bonam fidem, utpote quæ ab animo dependeat, habere poteſt: quam tamen in omni præſcriptione, ſaltem longi temporis, qua ſeruitutes continuas acquiri uolunt[i], requiri apertiſsimum eſt[k]. nec poſsidere etiam uerè poteſt, non animo, quia nullum habet: non corpore, quia alterius fundum occupare nequit, cum corpus eius immobile ne loco quidem

a glo. Bart & Dd in l. j. hoc t. Cepoll de ſeruit. cap. 1.
b l. j. h. t.
c l. uſus. 22. l. plenũ. 12. l. diuus. 23. de uſu & hab. l. Lucius. 37 de ſer. ruſt. prædio. Cyn. in l. ult. nu. 3. C. de præſcript. long. temp. Bal. in l. 1. nu. 2. & l ut pomum. h. t.
d l. 2. 3. 4. 5. de ſer ruſt. præd. gl in l. j. §. ultim. uerb. cõputanda. Caſt. in l. pecoris. eod tit. Angel. in § ult. Inſti. eod. dicens, hanc eſſe communem. Cepoll. de ſer. real. ca. 2 nu. 6 & de ſer. ruſt præd. cap. 4. & cap. de aqu. ducta. num. 5. & 6.
e Barto. in l. iuſta §. non mutat. de uſuc. Cepoll. de ſeruit. cap. 19.
f Dd. in l. ſeruitutes. 14. hoc t. & in l. foramen. 27 § tit. 1.
g gl. in l. j. uerb computanda. de ſer. ruſt. prædi. Bal. Dd. in rub. C. de uſufr. Cepoll. tract. ſeruit. cap 19.
h l. j. §. ſi a uſufructus. ad l. fal. l. ſtipulationes 77. ubi Dd. de uerb. oblig. Cepoll de ſer. cap. 10 Duar. diſ. lib. 1. ca. 59. uid. Iaſ. in l. 2. §. & ha rum. nu. 2. de uer. obli.
i l. qui per. 16. l. poteſt. 17. com prædio § fin. Inſt. eod & de uſufru. in princ. Cep. tract. ſer. cap. 19.
k l. ſi alienam. 10 §. hoc iure. de uſucap. uide §. tit. de uſucap.
l l. fin. C. de præſcr. long. temp. l. 2. C. de ſeruit. Dd in l ſeruit. 14 h. t.
m Cyn. & Caſt. in d. l. 2. per l. fi. C. de long tẽp. præſcr. Cepol. de ſeru. urb. cap. 20.
n d. l. 2.
o l. ſi quis. 10. ſi ſer. uẽd.
p Cepol. de ſer. urb. prædi. cap. 20. per doctrinam Caſtr. in d. l. 2.
q l. ſeruit. 14. ubi Dd. h. t. Cepoll. de ſeru. urb. cap. 19. r Guid. pap. deciſ. 573. s l. foramen. 27. de ſeruit. urb. præd. t Alex conſ. 16. in cauſ. nu. 13. uol. 5. u d. l. foramen. x l. uenditor. 14. §. ſi cõſtat. com. præd. y l. j. C. de ſeruit. z Bart. nu. 14. Iaſ. num. 43. 85. & alij in l. de quib. ff. de legib. per l. 1. & 2. C. quæ ſit long. conſ. l. ſed et 34. de legib. a d. l. æditor. §. ſi cõſtat. b l. 2. C. de ſeruit. c l. uiros. C. de diuerſ. offic. lib. 12. l. 2. C. de fund. limit lib. 11. l. j. C. de emancip. lib. c. cum contingat. de for. comp c. r. §. irrefragabili. de offic. ordi. Dd. in l. 3. de iuriſd. d l. 3. ubi Bald. nu. 2. C. ubi & apud quem. e Bald in d. l. 3. nu. 13. per l. longè. de diuerſ. & temp. præſcrip iunct. l. j. & l. quemadmodũ. C. de Agric. & cenſ. lib. 11. f Bart in d. l. iuſto. § non mutat. de uſucapio. Cepoll de ſer. cap. 19. Cyn. in l. 2. quæſt. 6. C. eod. g l. 3. §. ſaltus & §. in amittenda. l ſi id quod. §. final. l. clam poßidere. §. 1. de acquir. poſſeſſ. h Alex. conſ. 16. in cauſa. nu. 23. uol. 5. per d. l. foramen. i l. 2. C. eod. k l. ſi fraude. 6. l. nec bona. 10. C. de long temp. præſcrip. l. ult. C. de uſuc. transform. l. 4. §. de illo. de uſucap. l. 2. §. ſi ſeruus. pro empto. l. a. l. bonæ fidei. §. in contractibus. de acquir. rer. dom.

quidem moueatur. Quid, quòd cum ab altero, uidelicet domino suo, prædium possideatur, certè illud prædium possidere aliquod ius non potest[a]: aut si possidere dicendum est, domino profectò possidet[b], & is per id quod suum est, possessionem acquirit, & possidere intelligitur[c]: atq; ita animo cõtinuo eandem possessionem retinere[d], etiamsi nec corpore nec actu continuo possideat: quemadmodum & ipsa prædiorum possessio animo continuo retinetur, licet dominus corpore absit, & interdum ipso facto possessionem non usurpet[e]. Quid, quòd in præscriptione seruitutis, non considerantur seruitutes per se, ut ius incorporale continuum uel discontinuum, alioqui 30. demum annis omnis seruitus præscriberetur, uelut reliqua iura incorporalia[f], sed ut pars seu accessio rei immobilis: quæ accessio uelut ipsa res soli animo continuo possidetur, & proinde longo tempore usucapitur[g]. Illud uerò permirum est, cur unico Pauli responso[h] tantopere nostri moueantur, ut in hac sententia ita pertinaciter persistant: cum in eodem responso paulo pòst[i], in seruitutibus prædiorum urbanorum, quæ tamen ipso etiam actu continuæ sint, idem obseruari, scilicet ut non præscribantur, traditum inuenire liceat: & alibi expressè definitum sit, seruitutes indistinctè lóngo tempore non rapi[k], nisi cum per usum temporis immemorialis seruitus pro constituta, & à domino concessa (ut præscriptionis quæstione opus non sit) habetur[l]. Sunt igitur hæc mera nugamenta hominum ingeniosorum, quæ ostendunt, dato uno (quod dicitur) inconuenienti, plura semper consequi. Vt igitur rem in pauca pro instituto nostro conferam, sic statuo, itaq; existimo, ante Iustinianum non potuisse seruitutes usucapi & præscribi, non modò discontinuas[m], sed ne quidem cõtinuas[n]: non modò reales, sed nec etiam personales, ut usumfructũ, & similes[o]: idq; propter legem Scriboniam, quæ eiusmodi usucapionem certis ex causis inhibuit[p]. primò fauore libertatis, & odio seruitutis. Vt enim contra libertatem personarum, seruitus nullo tempore præscribitur[q], sed bene cõtra seruitutem libertas[r]: ita argumento à personis ad res ducto[s], uisum fuit æquũ, ut prædiorum libertas præscribi posset, seruitus non posset[t]. quanquam hac in parte subtilis fuisse uidetur apud ueteres distinctio: hæc uidelicet, ut seruitutes rusticæ, uelut discontinuæ, & quæ propterea non possidentur[u], non utendo amitterentur[x], eoq; illarũ libertas præscribi non posset: nec enim eorũ iurium libertas apud ueteres usucapiebatur, quæ non utẽdo amittuntur[y]. In præscribẽda enim libertate, facto opus est eius qui seruit: ubi uerò ius non utẽdo amittitur, nullo eiusmodi facto opus est, sed sola cessatio sufficit eius cui seruitus debita est[z]. Ex quo factum est, cum non utendo seruitutes discõtinuæ amittantur, puta usufructus[a], & seruitutes rusticorum prædiorum: ut in his præscriptio libertatis, uelut superuacua non fuerit admissa. usucapio enim suo genere odiosa est. quare cum alia ratione prouideri potest, ne incertæ sint possessiones, puta cum per cessationem non utentis seruitus amittitur, usucapio non uidebatur esse admittenda. Vrbanæ uerò seruitutes, utpote perpetuo actu continuæ, sua natura non utendo amitti non possunt, cum in perpetuo usu atque actu esse intelligantur: eoq; harum libertas, quãdoquidem aliud remedium non superest, facto eius qui eam ex suo prædio debet, præscribitur[b]. uerbi gratia, si tignum semel alienis ædibus iure seruitutis iniunctum fuerit, (nec enim pactionibus, sed reipsa constituitur seruitutis ius reale) continua est seruitus: eoq; quamuis tignum eximatur, tamen illa durat, durante scilicet foramine in pariete alieno (nam in suo habere foramen, nihil ad seruitutis ius proficit[c]) & non utendo non amittitur: ea de causa maximè, quòd semel acquisita, & continuò possessa sit, ut tempus cessationis, ius illud quæsitum auferre nequeat, cum tempus non sit modus tollendæ istiusmodi continuæ seruitutis[d]. Quare hoc casu opus est præscriptione libertatis, ex aliquo facto eius qui seruitutem debet: puta si foramen in suo factũ obstruat, aut dominum cui seruitur, deinceps ea seruitute uti uetet, isq; in eiusmodi prohibitione facta per legitimum usucapionis tempus acquiescat[e]. Ad quod olim sufficiebat biennium, quo res immobiles usucapiebãtur[f]: hodie uerò opus est decennio. quod à Iustiniano, in rebus soli, & quæ his cohærẽt iuribus, est introductum[g]. Iustinianus enim, longo demũ tempore usucapi res soli uoluit: quarum exemplo & seruitutes, uelut iura his rebus inhærentia, semper eodemq; tempore præscribuntur[h]. Altera ratio legis esse potuit, quòd seruitutes non per se, sed tantum cum ipso prædio possideantur[i]: eoq; per se nec possideri, neq; in bonis esse intelligũtur[k]. cum autem sine possessione non procedat usucapio[l], non

a l. possessio. 49. de acqui. poss. l. stipulatio. 38. §. hi qui cũ §. seq. ubi glo. & Dd. de uerb. oblig.

b l. peregrè. 44. de acq. possess.

c d. l. possessio. l. § 6. item acquirimus. de ac. possess.

d l. 3 § quòd si seruus de acquir. possess. l. placet. 78. de acquir. hæred.

e l. licet. 4. C. de lõg. tẽp. præscript.

f l. hæreditatis. C. de pet. hæred. l. 3. cum ll. seqq. C. de præscript. 30. ann. §. si quis per 30. annos. si de feud. defunct.

g l. 2. C. de seruit. in uer. exemplo rerum immobilium. l. ult. C. de præscript. long. temp.

h l. seruitutes. 14. de seruitut.

i d. l. seruitutes. in fin. princ.

k l. 4. §. si uiam. l. si aliena. §. 1. de usucap.

l l. 2. §. ductus aquæ. de aqua quotid. & æstiu.

m d. l. seruitutes. 14.

n d. l. seruitutes. 14. uers. idem & in seruitutib. prædiorũ urbanorum obseruatur. l. si aliena. 10. §. hoc iure. de usucap. l. seruus. 43. §. incorporales. de acq. rer. dom.

o l. iusto. 44. §. non mutat. ubi omnino de hac materia, uide Cuiac. item Reuard. ad l. Scribon. de usucap.

p l. 4. §. ultim. de usucapio.

q l. ultim. C. de long. temp. præscript. quæ pro liber.

r l. 1. & 2. C. eod. t.

s l. qui furere. de statu hominum. l. si quis inquilinos. §. si ita legatum. de legat. 1. l. si quis filio. de iniust. rup. testam.

t d. l. 4. §. fin. ubi Cuiac. ad uerb. libertatem.

u d. l. seruitutes. 14. in princ. de seruitut. x d. l. 4. § si uiam. y Paul. lib. Sentent. 1. cap. 17. de seruitut. z uide Cuiac. in l. 4. § ultim ad uerb. libertatem. de usucap. a uid. t̃. quib. mod. usufruct. amitta. b l. 5. & 6. de seruitut. urban. præd. l. si quis alia. §. ultim. de seruitut. urba. præd. l. 4. §. ultim. de usucapio c l. foramen. de seruit. urba. præd. d l. 4. hoc titu. e Ias. in l. quominus. de fluminib. l. 2. ubi Dd. C. de seruitut. f in princ. Instit. de usucap. g l. penult. C. de seruit. h l. 2. in uerb. exemplo rerum immobilium. C. eod. i d. l. seruitutes. 14. d. l. 4. §. si uiam. de quo Gouea. lect. lib. 1. cap. 14. ex l. 1. de usufruct. lega. k l. 1. de usufruct. lega. l l. sine. 25. de usucap.

non uidebatur esse consentaneum, ut per se seruitus usucapi posset. Tertia, quòd iura incorporalia olim neq; traditionem reciperent, nec usucapionem [a]: unde & actiones quæ legibus certis non erant conclusæ, perpetuò dabantur [b], donec sacris constitutionibus ad 30. annos sunt redactæ [c]. Cum itaque seruitutes quoque iura sint incorporalia [d], meritò iuxta horum naturam atque regulam [e], usucapioni & illæ eximebantur. Quarta ratio maximè in seruitutibus rusticorum prædiorum ualebat: quòd scilicet usus earum non esset continuus [f], ut continuò possideri quadam iuris subtilitate non uiderentur, & proinde nec rectè usucapi possent, cum absque continua possessione, nulla usucapio compleatur [g]. Sed hanc solam rationem non satis fuisse idoneam, nec per se ualere oportere, ex eo intelligi potest, quòd (ut antè dictum est) non modò discontinuæ, sed etiam continuæ, maximè urbanæ seruitutes lege Scribonia, deinde omnia & qualiacunq; iura incorporalia, prohiberentur usucapi. Etsi autem hæc legis Scriboniæ prohibitio, ætate ueterum I. C. hoc est, ætate Seueri & Alexandri Seueri, quibus temporibus præcipui I. C. de quorum responsis Pandectæ confectæ sunt, floruerũt, fuit usurpata [h]: nihilominus tamen sciendum est, tempore immemoriali potuisse etiam tum iura incorporalia, & in his seruitutes acquiri, non iure præscriptionis, sed iure constituti [i]: quòd ex usu tanti temporis præsumatur, initiò seruitutem pactione, & domini fundi seruientis uoluntate fuisse constitutam. Vetustas enim uicem legis atq; constitutionis conuentionisq; obtinet [k]: & cum ignoretur principium eius usus, qui tam longissimo tempore durauerit, meritò præsumitur is bono principio atque titulo, hoc est, concessu & uoluntate domini, constituta pactionibus seruitute, inductus esse: cui præsumptioni iure statur, cum probari contrarium in re immemoriali non possit. Deinde & illud tenendum est, in quibus rebus iure ueteri non currebat usucapio, in iis possessoris nihilominus possessionem longo tempore continuatam, solere præscriptionibus siue exceptionibus [l], ac etiam utilibus actionibus datis defendi [m]. ex quo factum est, ut etiam apud ueteres possessio, uel potius usus & consuetudo [n], uel quasi possessio [o] seruitutis, longo tẽpore, hoc est decem annis inter præsentes, 20. inter absentes [p], usurpata, quamuis non usucaperetur, tamen propter diuturnam possessionem defenderetur [q]: ita ut uicem seruitutis effectu, ea possessionis uel quasi cõsuetudo obtineret [r], adeò ut & utiles actiones hoc nomine, & publiciana [s] possidenti darentur [t]: dum tamen non ui, nec clàm, neque precariò ab alio usus esset [u] (quibus tribus modis bona fide possidetur [x]) & continuata esset per longum tempus possessio. Quod adeò uerum erat, ut licet uectigalia prædia & tributaria non usucapiantur, præscriptione tamen ista defendatur eorum possessio [y]. Ac quamuis aliàs præscriptio longæ possessionis, ad obtinenda loca publica (quia hæc non modò usucapi, sed ne possideri quidem priuatim possunt) concedi non soleat [z], tamen in his aliquod ius (quod in domino priuato possessioneq; esse potest) occupanti, detur exceptio ista, quandiu scilicet occupatum id tenet [a]: ut si quis in littore habeat quid ædificatum, aut plurib. annis in diuerticulo fluminis publici quod priuato acquiri potest [b], sit piscatus: utitur enim exceptione quandiu occupat: sed ædificio diruto, aut postquam piscari desijt, alterũ eodem iure uti prohibere nequit [c]. non enim ex sola facultate & usu piscationis, inducitur possessio alios excludens: cum res sit meræ facultatis, ut uno desinente piscari (qui in sua occupatione, quandiu piscatio scilicet durat, non est impediendus: cum hìc locum habeat regula, Qui prior est tempore, potior sit iure [d]) alter quo minus ibidem piscetur, prohiberi non possit, nisi prohibendi ius, & possessionem pluribus annis, hoc est, longo tempore prior possessor & piscator continuarit. Atq; ita Martiani responsum [e] accipiendum uidetur. quod etsi non faciat mentionẽ eiusmodi factæ prohibitionis, tamen eam præsupponi non est petabsurdum: cùm quia prohibendi ius concedit, quod in actu meræ facultatis, & in loco publico admitti nequit, nisi eiusmodi prohibitionis ius per longum tempus sit continuatum, ac (ut ita dicam) iustificatum: tum etiam, quia positum est illud responsum in tit. de diuers. & tempor. præscrip. ubi de præscriptione quæ datur ex possessione uel quasi longi temporis, quæ absq; eiusmodi prohibitione non acquiritur [f], agi certum est [g]: ut iuxta rubricam, & subiectam materiam accipi id responsum, seu (ut nostri loquuntur) intelligi nigrum iuxta rubrum, non sit à recta interpretandi ratione alienũ. quanquam fortasse negantiua lectio, quam quædam exemplaria habent, uerior est: in quib. ita legitur, ALTERVM EODEM IVRE VTI NON PROHIBET. quæ quidem lectio omnem difficultatem

a l. seruus. 43. §. incorporales. de acqui. rer. dom.
b in princ. Inst. de perp. & temp. actio. ubi dixi. l. si mulier. 21. §. 1. quod me. caus.
c l. 3. cum seq. C. de præscrip. 30. ann. in prin. Inst. de perp. & temp. actio.
d in princ. Instit. de reb. corpor. & incorp.
e d. l. seruus. §. incorporales.
f d. l. seruitutes. l. cum usufructus. 13. de usu & usufr. lega.
g l. 2. l. nemo. 10. C. de præscript. long. temp. c. illud. 8. de præscrip. l. 3. in uerb. per continuationem possessionis. de usucap.
h l. si aliena. 10. §. 1. in uerb. hoc iure utimur. de usucap. d. l. seruitutes. 14. in uerb. idemq; obseruatur.
i l. 2. §. ductus aquæ. de aq. quot. & æsti.
k l. j. §. fin. de aq. pluu. arcen.
l l. fin. in princ. in uerb. præscriptio longæ possessionis. item, occupanti datam exceptionem. de usuca. l. emptor. 9. C. de long. temp. præscript.
m l. 3. & tot. ti. de diuers. & temp. act. l. 2. C. de præscrip. long. temp.
n l. seruitutes. 19. in uer. habendi consuetudine. de ser. urb. præd. l. 1. in uerb. longi temporis consuetudinem. C. de seruit.
o l. si quis. 10. in prin. si seruit. uend.
p l. 2. C. de seruit. Cuiac. ad l. 4. §. ultim. de usucap.
q d. l. seruitutes. 19. d. l. si quis. 10. l. j. §. ultim. de aqu. pluu. arcen. d. l. uenditor. §. si constat.
r l. j. C. de seruit.
s l. cum sponsus. 14. §. in uectigalibus. de public. in rem action.
t d. l. si quis. 10.
u d. l. si quis. 10.
x l. Pomponius. 13. §. 1. de acq. poss.
y l. si finita. 15. §. si de uectigalibus. de damn. infect. l. 13. cum sponsus. §. in uectigalibus. de publi. in rem action. Cuiac. in d. l. 4. §. ultim.
z l. fin. in princ. de usucap.
a d. l. fin. in uerb. occupanti datam exceptionem.
b l. j. & tot. tit. de fluminib.
c d. l. ultim.
d l. 2. C. qui pot. in pign.
e l. si quisquam. 7. de diuers. & temp. præscript.
f Ias. in l. quo minus. de flumini. Bald. & Dd. in l. 2. C. de seruitut.
g l. 3. & tot. tit. de diuers. & temp. præscript.

difficultatem tollit. si tamen affirmatiuè legas, eo quo diximus modo, cum Papiniani responso[a] conciliari rectè potest: scilicet ut prohibere queat, quandiu piscatur, & occupatum diuerticulum tenet[b], non uerò prohibere postquam occupare desijt, & retia reduxit, exercitiumq; piscationis intermisit: nisi & in huius iuris quasi possessione per prohibitionem longo tempore factam[c], sit constitutus. Sed ut ad seruitutum possessionem reuertamur, de hac agi quoq; uidetur in responso Antonini[d] (nisi tamē à Iustiniano interpolatum est) cum in eo rescribitur tempore quæri seruitutem, non quidem uerè, sed exemplo rerum immobilium, scilicet earum in quibus idem olim quod in seruitutibus obtinebat: cuiusmodi erant olim omnes fundi prouinciales, qui Italico iure non censerentur. in his enim non obtinebant iura usucapionum[e]. eoq; fiebat, ut longa harum rerum possessio, exceptionibus & utilibus actionibus defenderetur[f]: cuius rei exemplo quæri seruitutum quoq; ius possessorium longa possessione, uidetur innuere Antoninus. Non enim de iure proprietatis & dominij, ea constitutio accipi potest, siue de possessionibus Italici soli, siue de prouincialibus interpretari uelis: cum constet, ante Iustinianum in usucapienda rerum immobilium proprietate, non longo tempore, de quo ibi agitur, sed tantum biennio opus fuisse in agris Italicis[g]: in reliquis uerò, nullo tempore[h] dominium usucapiendo, sed tantum quasi dominium ope exceptionis quæri potuisse. Eo denicq; sensu accipiendum est quod suprà diximus, consuetudinem & iurisdictionem longo tempore potuisse etiam apud ueteres induci. Nam id fuisse usurpatum arbitramur, respectu possessionis & usus seu quasi dominij, ut ille longo tempore continuatus, deinceps quoq; defenderetur[i]. Etenim respectu proprietatis, & ad constituendum in his ius dominij perfectum atq; plenum, immemoriali quoque tempore olim opus fuit[k]: cum (ut antè dictum est) hæc incorporalia, alio nullo tempore præscriberentur. Et ita fortè conciliare poterimus leges, uariè de consuetudine loquentes, an scilicet ea præ iure communi ualuerit apud ueteres, & legibus scriptis præscripserit. Nam ubi longa possessione tantum consuetudinis usus esset iustificatus (ut ita dicam) non potuit legi præscribere quæ ius facit: & meritò possessione contrariæ consuetudinis potior est, quasi probato contra possessionis iustitiam, proprietatis iure ac dominio[l]: quod meritò præualere & anteponi iuri possessorio debet[m]. Cæterum si consuetudo immemoriali tempore tam lex facta esset[n], cum ea res uim habeat priuilegij[o], peræquè atq; priuilegium[p], legi & iuri communi derogare potuit[q], cum sit quædam quasi lex[r]: quæ posterior, legi & iuri priori generaliter derogat[s], etiamsi aliàs expressè statuto municipali citra eiusmodi immemorialem præscriptionem, iuri communi & principalibus rescriptis derogari non possit[t]. Nec uerò obstat declarationi iam factæ, quòd alibi usu 30. dierum, seruitutis possessio etiam in discontinuis quæri uideatur[u]. Nam in eo interdicto non agitur de iure possessionis, ad quod acquirendum longo tempore opus est[x], ut ibidem Vlpianus ostendit[y]: sed de simplici usu itineris & uiæ rusticæ, quam ob commoditatem transuehendarum frugum atque fructuum non impediri ei qui 30. diebus usus esset, uisum fuit utilius, donec scilicet de iure possessionis plenius foret cognitum. nam de proprietate (id quod falsò à nostris traditur) quæri illo iure, hac in specie non potuit: cum seruitutes, præsertim discontinuæ, puta iter, uia, &c. etiam iuxta Dd. sententiam, nullo tempore (prout iam dictum est) olim præscriberentur. Itaque quia illud ius propter commoditatem uiarum, singulari ratione fuit inductum: ideo nec ad aquæ ductus pertinet[z], neque ad seruitutes urbanas[a]: & consequenter nec ad iura possessionum est extendendum[b]. Hæc igitur ita iure ueteri obtinuerunt: nec putandum est parum inter usucapionem & hanc longi temporis præscriptionem interfuisse. Illa enim iuris est, hæc facti[c]. Illa ex lege 12. hæc contra subtilitatem iuris ex æquitate iurisdictionis prætoriæ. illam nec mala fides[d], & ideo neq; litis contestatio interpellat[e]: hanc & mala fides[f] & litis contestatio[g] interrumpit. Vsucapio tantum secuta condemnatione rumpitur, & ideo lite omissa procedit[h]. Præscriptio longi tēporis semel per litē interrupta, etiā hac omissa nō procedit[i]. Sed Iustinianus ut omnes istas cōtrouersias & subtilitatū nodos, Gordio nodo longè intricatiores, uno gladio atq; ictu discinderet & auferret è medio, totū hoc ius usucapionum mutauit, siue (ut ipse loquitur) trāsformauit: cōstituitq;, ut & res soli prouincialis, decem uel uiginti annis, ad instar rerum Italici soli[k]: & eâdem ratione seruitutes indifferenter omnes longo tempore, hoc est, decem annis inter præsentes, 20. inter absentes usucaperentur, peræquè atq; res ipsæ immobiles[l]: eodemq; tempore uoluit, non utēdo omnes indifferenter

a in d. l. final. uide quæ dixi in § flumina. inst. de rer. diuisio.
b d. l. si quisquam. d. l. fi. in uerb. occupanti data exceptionem.
c uide Bal & Dd. in l. 2. C de seruit. las. in l. quominus. de fluminib.
d l. 2. C. de seruit.
e in princ. Instit. de usucap.
f d. l. 3. de diuers. & temp. præscriptio. l. 2. C. de long. temp. præscript.
g in princ. Instit. de usucap.
h Vlpian. tit. 1. uide quæ dixi instit. de usuca. in prin.
i l. 1. C. de seruit. l. sed ea. 34. de legib. d. l. uiros.
k l. j. §. fin. de aq. pluu. arc. l. j. C. de emancip. liber.
l l. 2. C. quæ sit long. cōsuetud.
m l pen. & l. fin. de pub. in rem act. uide j. ad tit. uti possid.
n l j. C. de emanci. liber.
o d. l. 2 §. ductus aquæ. c. super. §. præterea. de uerb signifi.
p l. j. de constit. prin. l. 3. §. ductus. de aq. quot. c. super. §. præterea. de uerb. signific.
q l. de quib. 31. in tit. de legib.
r d. l. j. C. de emanc. l. j. §. fin. de aq. pluu.
s l fin. de constit. l. j. ad l. Aquil.
t l. 3. §. diuus Adrianus. de sepul. uiol.
u l. j. & tot. ti. de diuers. & temp præscrip.
x l. 2. C. de præscript. long. temp. l. 2. C. de seruit.
y l. apparet. 5. uers. penultim. de itin. actuq; priuat.
z l. j. §. quod autem. de aq. quot. glos. in l. j in prin. uerb. rusticis. de itin. actuq; priuat.

a d. l. 1. §. 1. de itin. actuq; priuat. b d. l. apparet. 5. §. penultim. c Cuiac. in l. 2. §. ultim. pro emp. d l. bonæ fidei. 42. de am. do. uide infrà, de usucapion. e l. si post. de rei uend. l. 2. pro donat. l. Iulianus §. quantum. ad exhibend. f l. penult. C. de præs. long. temp. l. penulti. C. de præscript 30. annor. g Cuiac. in d. l. 2. h d. l. si post. l. sunt. §. si quæratur. si ser. uend. Theop. Instit. de diuisio. stipulat. i Cuiac. in d. l. 2. k tot. tit. C. de usucapion. transforman. l l. ultim. C. de long. temp. præscript.

differenter amitti[a]. Nam ualde falluntur, qui Iustinianeam constitutionem[b] tantum de seruitutibus personalibus & realibus quæ continuæ sint, intelligunt, cum expressè in ea mentio fiat ususfructus: quæ seruitus causam habet discontinuam, & quamuis personalis sit, tamē non aliter animo possidetur, quàm quælibet seruitus realis, uel iurisdictio, cōsuetudo, ius uenandi, & similia iura territorijs cohærentia: quæ tamen præscribuntur longo tempore, ut antè est expositum. Iam uerò non habet rationem ullam, cùm Iustinianus omnia iura incorporalia[c], etiam fiscalia[d], certis temporum spacijs atque metis, nempe 30. & 40. annis indistinctè, siue continui essent actus, siue discontinui[e], incluserit, dicere solas seruitutes discontinuas exemptas à regula esse, nec ullo præscriptionis tempore, nisi immemoriali (quod genus præscriptio non est, sed potius priuilegium, & præsumpta concessio[f]) acquiri: maximè cum nulla dari possit differētiæ ratio, quare propter dominiorum ac possessionum incertitudinem non peræquè in his atque alijs iuribus, usucapionum iura debeāt obtinere. Concludo igitur, totum hoc ius & discrimen præscribendarum seruitutum uetus (ut & alia usucapionum iura[g]) à Iustiniano transformatum, correctumque ad eum quem dixi modum esse: reliquias tamen illius ueteris iuris atque discriminis, in Pandectas fuisse relatas: seu quòd ea iuris mutatio compositis iam Digestis hac in parte saltem priore[h], facta sit: seu errore aliquo atque incuria, ut alia multa: seu, quòd absque huius aliqua cognitione, reliqua iura seruitutum & usucapionum, de libris I.C. conquisita & collecta, satis commodè intelligi non possent. Et hæc quidem de constitutione præscriptioneque seruitutis, quasi de causa efficiente, dicta sufficiant: nunc ad reliquas seruitutum causas progrediamur.

6 Materia, siue subiectum in quo existūt seruitutes, sunt prædia, & ea quidem (ut diximus) aliena, quorum uel in solo consistūt, ut seruitutes rusticorum prædiorum: uel in superficie, id est in eo quod solo sustinetur, puta ædibus, &c. ut pleraque sunt urbanorum prædiorum[i]: item aut in toto fundo, aut qualibet eius parte[k].

7 Quod ad formam constituendæ seruitutis attinet, sciendum est differre promissionem seruitutis, à constitutione. Promissio personam tantum obligat. Constituitur uerò seruitus non aliter quàm patientia domini, qui fundum seruientem possidet, & usu eius cui seruitus est constituta[l]: puta si inducat stipulatorem in suum prædium seruitutis promissor, & patiatur eum seruitute uti[m]. Patientia enim pro traditione habetur in rebus incorporalibus[n], quæ aliam ueram traditionem non recipiunt[o].

8 Hinc existimari potest, quāobrem Papinianus[p] dixerit, seruitutes ipso iure neque ex tempore, neque ad tempus, neque sub conditione, neque ad certam conditionē, uerbi gratia, Quandiu uolam, posse constitui. Loquitur enim disertè de constitutione seruitutis, non uerò de promissione: quæ cur diem aut conditionem non possit recipere, nihil uideo[q]. Nec enim ius in re, sed ad rem tantum inducit, & obligationem merè personalem, quæ est illius naturæ, ut conditionem & diem recipiat[r]. Vbi autem quis constituit seruitutem, factum ipsum patientiæ præsentaneum ut sit, opus est quo prædio seruitus imponatur: quæ ita imposita, non potest amplius alterari ipso iure pactionibus hominum, neque diem aut cōditionem recipit. Habet enim natura sua causam continuam & perpetuam. Deinde hæc iura nihil aliud sunt quàm prædiorum qualitates[s] seu conditiones[t]. Rebus autem & prædijs qualitas sub conditione uel ex die nō imponitur, quia nō afficitur nisi ex usu & cōditione ac possessione præsenti: quæ ubi semel cōpetere cœpit, postea ipso iure per pactū diei uel temporis, quod extra rem est, tolli nequit. Sed tamen quia æquum est conditiones seruari[u], si hæ adijciantur, per pacti uel doli exceptionem occurretur, contra placitum seruitutem uendicanti. Modum quoque adijci posse seruitutibus constat: ueluti quo genere uehiculi agatur, uel ut equo dūtaxat, uel ut certum pondus uehatur, aut statis anni temporibus, certisue diebus utatur[x]. Nec enim modus facit, quo minus seruitus sit simplex, continua & perpetua: sed usum tantum seruitutis definit, ac certis legibus moderatur, quod minimè est contra naturam seruitutis.

9 Ad finem, effectum, uim & naturam seruitutum pernoscendam, utile erit has regulas tenere. 1. Seruitutum non ea natura est, ut faciat aliquid quis, ueluti ut uiridaria tollat, aut amœniorem prospectum præstet, aut ut in suo pingat, uel (ut alij legunt) pangat[y] (hoc enim fieri ab altero, nostri prædij nihil interest) sed ut patiatur, aut non faciat aliquid, idque principaliter. Nam in consequentiam aliquando quid facere cogitur, uel natura seruitutis, uel pacto contrahentium id postulante[z], cum id prædio utile esse potest. Seruitutes enim aut prædiorū sunt, aut hominū[a]: hoc est, pertinent ad usum aut hominis, aut prædij. Quæ homini seruiunt, personales[b]: quæ rei, reales iudicantur[c]: nec ultrà cōstitui possunt quàm prædio opus sit[d]: quæ neutri seruiunt, seruitutes nō sunt, quia non seruiunt, & usum commoditatemque

a l.pen.C.de seruit.l.corruptionem.C.de usufr.
b d.l.ult.
c l.3.& tot.tit.C.de præscrip. 30.annor.
d l.omnem.C.eod.tit.
e uide l. cum notissimi. d.l. omnem. C.eod.t.l. plures.C.de fid.instrument. l. fin. C. de fund. patrim.
f d.c.super.§.præterea. de uerb.sign.l.3.§.ductus aquæ.de aq. quot. & æstiu.
g tot.tit.C.de usucap. transform.
h d.l.unic. C. de usucap. transfor. quæ data est post consulatum Lampadij, quo tempore Digesta iam componebantur, & tantum non erant absoluta.
i l.3.h.t.
k l.ad certā.6.h.ti. Cep. de ser.urb.cap.16.gl. & Dd.in l. pro parte. 11.h.t.
l l.fin.
m l.j.in fi.ff.de serui.rust. prædi.l.penult.h.t.
n l.3.§.dare.ff.de usufr.
o l. seruus.43.§.incorporales. 1. de acquir. rer.dom.
p l.4.h.t.
q l.existimo.de uerb.sig. uide Conna.lib.4.Cōment. cap 8. Gouean. lect.lib.1.cap.9.
r Cep.de seru. urb. cap. 22.per l. & §. 1. hoc tit.l.si quis.29.de ser. urb.præd.
s l.quid aliud.de uerb. sign.
t l.uia. §.si fun. duc. de ser.rust.prædio.
u l.j.ff.de pactis.
x d.l.4.§.fin.cum l. seq. h.t.
y d.l. quoties. 15. §. fin. h.t.
z l.etsi fortè.6.§.etiam. 2.l. sicuti.8.§ distant. 2.ff.si seru. uendicetur.
a l.quoties.11.h.t.
b l. plenum.de usu & hab.
c l. 2. 3. 4. cum sequent. inf. de seru. rus. prædio.
d l. ergo. 5. in fin. de seru. rust. præd. Cuiac. lib. 3. cap.28.

moditatemq; alteri præstant[a]: uerbi gratia, ne eas per fundum tuum, ne ue ibi cõsistas[b]. II.
Seruitutes natura sua perpetuæ sunt, & continuam habent causam[c], quamuis continuam
possessionem non semper habeant[d]. III. Hoc quoq; seruitutis proprium est, quòd diuisio-
nem non recipiat. Vnde pro parte neq; legari, nec adimi uia potest, nec pro parte dominij
acquiritur[e]. Vt si fundum cum aliquo communem habeam, non possum illi solus quærere
uel imponere seruitutẽ. Nam neq; mihi soli pro parte, nec toti fundo quicquam adipiscor:
quia socio quærerem contra regulam qua traditur, neminem alterius fundo seruitutem ac-
quirere posse[f]: neq; imponendi seruitutem communi fundo, ius est inuito socio, quia cõdi-
tionem eius facerem deteriorem[g]: id quod nõ licet[h]. & in re communi, melior est conditio
prohibẽtis[i]. IIII. Seruitus in toto fundo tota est[k], & tota in qualibet eius parte[l]. Hinc quod
dicitur, pro parte seruitutem retineri[m], non eam habet significationem, quasi pars seruitu-
tis quæ est indiuisibilis, retineri possit: sed quòd in parte fundi tota seruitus retineatur. V.
Natura seruitutum est, ut per se possideri non possint: sed intelligatur possessionem earum
habere is, qui prædium possidet[n]. Et hæc quidem in genere de seruitutibus dicta sufficiant.
Nam quæ ad species earum pertinent, hæc sequentibus tit. explicabuntur.

DE SERVITVTIBVS VRBANORVM PRAEDIOrum. Titul. II.

1 *Prædia unde dicta, & de urbanis ac rusticis.*
2 *De seruitutibus urbanis ac rusticis.*
3 *De seruitute altius tollendi, uel non tollendi.*
4 *De seruitutibus luminum.*
5 *De seruitute ne prospectui officiatur.*
6 *Stillicidij uel fluminis seruitus.*
7 *Tigni immittendi.*
8 *Protectum habendi.*
9 *Oneris ferendi.*
10 *Cloacæ.*
11 *Foraminis.*
12 *Positum non habendi.*

1 PRædia dicta sunt à præstando, authore Varrone: quòd his pignori datis, publicè man-
cipes fidem præstent: coq; nomine uenit rerum immobilium & solum & superficies:
puta fundus, & quicquid in superficie fundi est ædificatum, domus, uilla rustica, hor-
reum, &c. Itaq; prædiorum significatio, latius patet quàm fundorum[a]. Prædia porrò alia ur-
2 bana sunt, alia rustica. Vrbana appellantur, quæ ad habitandum præcipuè sunt ædificata,
non modò in oppidis, sed etiam in uillis & uicis[b]. Vnde & stabula meritoria, recipiendis
mercede tam equis quàm hospitibus idonea[c]: & prætoria[d], quæ ad habitationem uolupta-
temq; domini uillæ, quem prætorẽ uocabant, tanquam supremum prętorem principemq;
suæ ruri familiæ, constructa, hoc nomine censentur. Quia, ut inquit Paulus[e], prædium urba-
num non locus facit, sed materia: hoc est, commoditas & usus rei: ut id urbanum sit, quo-
cunq; tandem loco situm, in quo habitandi est opportunitas: rusticũ uerò, quod fructuum
gratia quocunq; loco construitur[f]: sicuti in consimili exemplo, urbana familia & rustica,
non loco, sed genere distinguitur[g]. Et hæc quidem obtinent quo ad præsentem seruitutum
materiam: nam aliàs prętoria & consimilia ædificia in uillis constructa, cum sint pars & ac-
cessio fundi[h], iure principalis censeri solẽt[i], eoq; propriè ædificata in urbibus urbana sunt
& ædes appellantur, ruri uerò constructa uillæ & rustica prædia nominari solent[k]. Quia
autem seruitutes hæ in prædijs tantummodo constituuntur (nec enim aut personæ aut rei
mobili imponi possunt[l]) factum est ut quemadmodum ipsa prædia, sic & seruitutes ijs in-
hærentes, ita distinguantur, ut aliæ sint urbanorum prædiorum, quæ debentur prædio tan-
quam urbano, respiciuntq; commoditatem ædificij siue habitationis, etsi prædium ipsum
rusticum sit: aliæ uerò rusticorum, quæ ad prædium tantum rusticum, hoc est, ad utilitatem
percipiendorum fructuum & agri pertinent. Fit tamen interdum ut sicut uocabula prædio-
rum, ita & seruitutum confundantur. Nam ut ædificia habitationum quæ ruri sunt, rustica
interdum à situ & quia pars ruris sunt perhibentur: sic seruitutes etiam urbanæ quæ his
prædijs inhærent, à subiecta quandoq; materia rusticorum dicuntur prędiorum[m]. Vrbano-
3 rum autem prædiorum iura, ut uult I.C.[n] talia sunt. In primis altius tollendi[o]. Etsi enim na-
turaliter in solo cuiq; suo ius imponendi est in infinitum, & ædificandi uel ad coelum usq;,
ut aiunt, etiamsi inde uicini ædes obscurentur[p]: tamen quia legatis, pacto, consuetudine,

a d.l. quoties. 11. h.t. Gouean. lec. lib. 1. cap. 15.
b l. quoties. 15. h.t. et dixi sup. in definit.
c l. foramen. 28. ff. de seru. urba. prædio.
d l. 14. hoc tit. in prin.
e l. pro parte. 11.
f d.l. pro parte. l. si unus ex socijs. 19. ff. de seru. rust. prædio.
g l. 2. hoc tit. l. per fundum. 11. l. unus. 34. ff. de ser. rust. prædio.
h l. non debet. 75. de reg. iur. §. religiosum. Inst. de rer. diuis.
i l. an unus. 11. si ser. uendic. l. si quis. 6. comm. diuid.
k l. si cui. 9. h. t.
l l. ad certam. 6.
m d. l. ut pomum. § fi. h. t.
n l. si ædes meæ. 32. §. fi. ff. tit. 1.
a Ias. in l. si pro fundo. 33. C. de transact. quæstio. l. fundi. l. locus. de uerb. sign.
b §. 1. Inst. de seruit.
c l. urbana. 198. de uerb. signif. l. eo. iure. 4. §. stabula. In quib. caus. pig.
d l. 2. ff. tit. 1.
e l. urbana prædia. 198. de uer. signif. l. 1. ff. cõ. præ.
f l. si prædium. 16. C. de præd. mino.
g l. urbana familia. 166. de uerb. signif.
h l. fundi. 8. Quib. mod. usufr. l. hæres in fundo. 12. de usuf. lega.
i l. hi qui accessionis. 34. de fideiuss. l. cum principalis. 139. de reg. iur.
k l. fundi. 211. de uerb. signif.
l l. 1. com. præ. l. ut prædium. 7. ff. de seruit.
m d. l. fundi. 211. de uerb. sig. l. 2. inf. de ser. rust. præd. uide Gouea. hec aliter interpretantem lec. lib. 1. cap. 16.
n l. 2. h. t.
o §. æquè. Inst. de act.
p l. cuius. 24. l. cum eo.

m statuto,

g. l. Imperatores. 14. h. t. l. altius. 8. ubi Dd. C. eod.

statoto, constituto alia forma induci potest, ideo est etiam huius constitutionis usos. Cui
namq; uicinus permittit præter usitatum ædificandi morem, prioremq; ædium formam al-
tius tollere: is ius altius tollendi, hoc est ædificandi, habere dicitur [a]. Altius oon extollendi
seruitus est, cùm uicino nostro contra oaturalem libertatem imponimus necessitatem, ne
ædes suas ultra præscriptam aliquam, certamq; & nobis utilem alorudinem extollat: qoi ta-
men uiridaria, quæ nomine ædificij minimè ueniunt, supra eam altitudinem habere pote-
rit [b]. Quod ad lumina attinet, seruitus aut immittendorum luminum, aut ne officiatur lu- 4
minibus, constituitur. Luminum seruitute constituta, id acquisitum uidetur, ut uicinus lu-
mina nostra, hoc est fenestras quibus lumen cœli hauritur, (lumen enim id est, ut cœlum ui-
deatur [c]) excipiat [d]. Etsi enim unusquisq; lumina in suo facere potest: tamen immittere in ui-
cini parietem, aut communem non potest [e], nec etiam prohibere uicinum, quo minus ad-
uersus illa ædificet, atq; ita obstruat, nisi quæsita eiuscemodi seruitote. Cùm autem seruitus
imponitur, ne luminibus officiatur, hoc maximè adepti uidemor, ue ius sit uicino altius æ-
dificare, & lumiuib. nostris officere. Differt tamen hæc à iure altius non tollendi, in quo ni-
hil aliud inest quàm ne uicinus altius ædificet. Si igitur non ædificando, sed alio modo, pu-
ta uiridarijs lumina obstruat, cõtra seruitutem facere non uidebitur [f]. At hac seruitute con-
stituta, non modò ædificando officere luminib. uicinus qui seruitutem debet, non poterit,
sed ne ullum quidem aliud omnino impedimentum inferre [g]: adeò ut uel arborem ponere
quæ luminibus officiat, uel umbrã ei loco cui sol est necessarius, facere prohibeatur [h]. Illud
quoq; hac seruitute continetur, non modò uti ne luminibus quæ nunc sunt, officiatur, sed
etiam ne futuris: nisi disertè ita cautum de præsentib. fuerit, lumina quæ nuoc sunt, ut ita
sint [i]. Huic affinis est seruitus ne prospectui officiatur [k]: in qua id amplius est, ne quid officia- 5
tur, ad prospectum gratiorem & quaqua uersus liberum: cum superiore tantum illud con-
tineatur, ne quid ad impediendum cœli aspectum fiat. Itaq; prospectus etiam ex inferiori-
bus locis est, lumen ex inferiore loco esse non potest [l]. Est & stillicidij uel fluminis, in tectum 6
aream'ue uicini auertendi uel non auertendi (ut quia mihi unle sit, aquam pluuiam ex tuo
tecto in meum hortum cadere) seruitus [m]. Stillicidium autem, est casus stillæ: quod diminu-
nuum esse dicitur à stiria, id est gutta frigore concreta. Stillicidium igitur est, quod stillatim
ab alto casitat: flumen uerò, omnis aqua quæ continuè fluit, ut cùm pluuia perpetuo rigo-
re, continuoq; ductu per canales decurrit [n]: pro qua pluuia aqua hîc flumẽ accipitur. Nam
aquæ uel fluminis per agrum ductus, rustica, non urbana seruitus est, ut infrà dicemus. Qui
igitur ius auertendi in uicini aream aot tectum stillicidij acquisiuit, siue ut in eo cadat, siue
ut per illud iubis ducatur (neq; enim id sine seruitute licet [o]) is altius tollere stillicidium po-
terit. leuior enim fit eo pacto seruitus. Nam quod ex alto cadit, leuius cadit, & interdum nec
directè peruenit ad locum seruientem. Inferius demittere non potest, quia fit grauior serui-
tus: futurum est enim pro stillicidio flumẽ. Ea de causa retrò quoq; duci potest stillicidium,
quia in nostro magis incipiet cadere. Produci non potest, ne alio loco cadat stillicidium,
quàm in quo imposita est seruitus. Et omnino sciendum est, meliorem uicini conditionem
fieri posse, deteriorem non posse [p]. Ex quo liquet discrimen inter seruitutem stillicidij & flu-
minis, atq; hanc illa grauiorem esse. Seruitus tigna (quæ à tegendo dicta sunt [q]) immittendi 7
in parietem uicini, cuiusmodi sit, per se patet. Nemini enim licet in alienum parietem, sine
eius consensu immittere [r]. Nam lex 12. Tabularum, in eum qui conuictus est furtim tignum
ædibus iniunxisse, in duplum dat actionem [s]. Tigni autem appellatione continetur omnis
materia ex qua ædificium constat, quanquam propriè pro trabibus quib. domus tegitur,
accipiatur [t]. Hoc autẽ quod dictum est de immissis tignis, locum habet ubi ex ædificio alio
in aliud tigna trabesq; immittuntur, ut requiescant [u]. Nam si stipuler, ut liceat mihi supra 8
aream toam habere protectum, id est longè extensum protectom'ue aliquid, ut meniana &
podia pensilia, partes uidelicet domus prominentes, unde aspectus est in uicos, (quas uer-
nacula lingua arcas, uel potius arceras uocamus:) hæc non seruitus immittendi, sed proij-
ciendi est [x]. Protectum enim id dicitur, quod ita protenditur, ut nusqoam quiescat [y]: quem-
admodum protegendi seruitus est, licere tectum suum supra alterius aream extendere
ad protegendas ab iniuria pluuiæ ædes. Protegere enim est, tectum huius rei gratia pro-
ijcere: & eiuscemodi protecta, id est partes tecti prominentes, quib. stillicidia à parietibus
arcentur, suggrundæ & suggrundia uocantur [z]. Huic uicina est seruitus oneris ferendi, ut 9
paries aut columna aliena onus nostrarum ædium ferat [a]. Ius etiam immittendæ cloacæ, ser-
uitus est [b]. Est autẽ cloaca, authore Festo, à colluendo dicta, quòd in eam colluuiẽs immun- 10
diciarum & sordium recipiatur, ac per eam defluat [c]. Hoc cùm ad commodum habitationis
fiat, nihil dubito quin hæc seruitus sit urbani prædij: quamuis alij rusticam esse uoluint, pro-
pterea quòd Neratius [d] dicat, seruitutes rusticorum prædiorum etiam esse has, licere altius
tollere, & officere prætorio uicini, & cloacam uel protectum habere. Sed ex ipsis speciebus

quas I.C.

a l. j. h. t. § æquè. 2. Inst. de actio. ubi dixi.
b l. ædificia. 12.
c l. lumen. 16.
d l. 3. hoc tit.
e l. eos. 40.
f d. l. ædificia. 12.
g l. inter seruitutes. 15.
h l. si arborem. 17.
i l. si seruitus. 23.
k l. 3. hoc tit.
l d. l. lumen.
m d. l. 2. hoc tit. § prædiorum urbanorum. Inst. de seru.
n Varro lib. de ling. Lat.
o l. fin. § fin. quod ui aut clam.
p l. seruitutes quæ. 20. § pen. hoc tit.
q l. 1. de tig. iniuncto.
r l. hoc quod dictum. 25.
s tot. t. de tig. iniunct.
t l. tigni 62. de uerb. signif. l. tig. 7. ad exhib.
u d. l. hoc quod dictum.
x l. 2. hoc tit.
y l. malum. 241. § inter. 1. de uerb. signif.
z l. 5. § prætor ait. ubi Budæus, de his qui deiece. uel effu. l. pen. C. de ædif. priuatis. tot. ti. de dam. infecto et suggrun. & protectis. Alcia. in d. l. malum. § inter. &c.
a l. eum debere. 33.
b l. ius cloacæ. 7. j. tit. 1.
c l. 1. § 1 de clo.
d l. 2. j. tit. 1.

quas I.C. ibi refert, euidenter apparet, ipſum loqui de ſeruitutibus urbanorum prędiorum, quibus ius cloacæ annumerat: nec aliud uoluiſſe dicere, quàm has etiam eſſe ruſticorũ prædiorum, id eſt ruſticis prædijs imponi poſſe: ut non modò Neratius nihil contra nos faciat,
11 ſed etiam opinionem hanc adiuuare uideatur. Huic etſi conſimile eſſe uidetur foramen proluendi pauimenti cauſa in pariete conclauis, tamen aliud longè eſt. Nam cùm cloaca, quæ conſtruitur proijcitur' ue in parietem communem aut uicini aream, habeat perpetuam cauſam, meritò ſeruitus eſt: at foramen in ſuo habere, perpetuam cauſam non habet. Nam neq; immittitur aliquid quod perpetuum ſit, ſed aliquando ſolùm per foramen eluuies pauimenti emittuntur: quod quia in facto hominis conſiſtit, perpetuò fieri nequit. Ex eiuſcemodi igitur foramine, ſeruitus quæ perpetuam ſua natura cauſam habere debet, non conſiſtit iure ciuili, niſi in eum locum aqua ex cœlo ueniat: quæ cùm naturaliter cadat, perpetuò cadere poſſe exiſtimatur [a].
12 Seruitus poſitum non habendi eſt, cùm uicino non licet in aliquo loco aliquid ponere, quod quoquo modo nocere meo prædio poſsit. Sed cuiuſmodi hæc fuerit ſeruitus, ruſtici an urbani prædij, & quis eius uſus, difficile eſt ſuſpicari, cùm uno tantùm loco in toto iure eius fiat mentio [b]. Probabile tamẽ eſt, fuiſſe urbani prædij ſeruitutem: cùm Alfenus ibi dicat, locum in domo Gaij, ædib. Annij ita ſeruijſſe, ut in eo loco poſitum habere ius ei non eſſet: & poſitum habere aliquid, ex ſua natura magis prædio atq; habitationi, quàm agris aut fructuum perceptioni detrimentum afferat. Ac ſicut ſanè edicto prohibemur in publico poſitum habere, cuius caſus nocere poſsit [c]: ita ob hanc aliam' ue cauſam, nihil obeſt, cur inter uicinos non idem priuatim poſsit conuenire, ne quid aliquo ſcilicet ædium loco ponatur, quod quouis pacto damnum date uicini ædibus poſsit.

a l. foramen. 28. cum l. ſeq. h. t.
b l. ſi quando. 17. §. 1. ſi ſeruit. uendicetur.
c l. 5. inf. de his qui deiec.

DE SERVITVTIBVS RVSTICORVM PRAEdiorum. Titul. III.

1 *Seruitutes ruſticæ, iter, actus, uia, quomodo differant.*
2 *Seruitus aquæductus.*
3 *Aquæ hauſtus.*
4 *Ius pecoris appellendi, paſcendi, &c.*

1 PRædia ruſtica ſunt, quæ non in continentibus ædificijs, ſed ruri fructuum pòtiſsimùm colligendorum gratia conſtituuntur [a]. Seruitutes igitur quæ præcipuè ad utilitatem fundi fructusq; colligendos ſunt comparatæ, ruſticorum prędiorum ſeruitutes appellantur: cuiuſmodi ſunt, iter, actus, uia, &c. [b] quę uocabula in hac materia, ubi pro ſeruitutib. accipiuntur, diuerſa ſignificant, cùm aliàs promiſcuè pro omni itinere uſurpentur [c]. ITER, quod ab eundo dicitur, authore Vlpiano [d], EST IVS EVNDI (tranſitionis gratia, idq; non modò pedibus, ſed etiam ſella, aut lectica, aut equo [e]) AMBVLANDI (quod etiam ſanitatis uoluptatisq; ergò fieri poteſt) HOMINIS: eius uidelicet ad quem fundus, cui ſeruitus conſtituitur, pertinet. ad hunc enim ſolum ius ſeruitutis adhæreſcit, & ita quidem, ut nec locare alteri ſeruitutem poſsit [f]: quanquam per ſeruos, colonos, fructuarios, aliosq; qui eius nomine poſsident, ſeruitute uti poſsit [g]. Meritò autem adiectum eſt, Hominis: ut ſciamus, ſeruitute itineris ius agendi iumentum uel uehiculum non contineri. ACTVS, EST IVS AGENDI VEL IVMENTVM VEL VEHICVLVM. Agere enim propriè ad animalia pertinet [h]. Inter actum igitur & iter nonnulla eſt differentia. Iter eſt, quo quis pedes, uel eques commeare poteſt: actus uerò, ubi & armenta trahere, & uehiculum ducere licet [i]. Itaq; qui iter habet, actum non habet: qui actum obtinet, iter habere uidetur [k], id eſt itineris commoditatem. nam in maiori includitur id quod minus eſt, non econtrariò. Ergo reuera diſtinctæ ſunt hæ ſeruitutes [l]: quamuis in actu non poteſt itineris uſus non ineſſe [m], quo itinere uti poterit etiam ſine iumento. Minor eſt differentia inter actum & uiam, QVAE EST IVS EVNDI ET AGENDI ET AMBVLANDI. Nam iter & actum uia in ſe continet [n]: cùm actus idem omnino, nempe eundi agendiq; ius complectatur. Etſi igitur effectu non admodum differant, re tamen ipſa ſeparatæ ſunt & diuerſæ ſeruitutes [o]. Actus enim, ut dixi, per ſe non ipſum ius ſiue ſeruitutem eundi comprehendit, ſed tantum per quandam conſequentiam & ex interpretatione, itineris utilitatem: quemadmodum & ius uehendi non propriè, ſed in conſequentiã tantum iumentorum trahendorum ius complectitur. Præciſè itaq; & propriè facultatem ſolùm agendi iumentum, actus continet. At in uia ſimpliciter & ex proprietate, uerbi utraq; ſeruitus, & iter, & actus, & ius uehendi, unde uia quaſi ueha dicitur, ineſt ut fortaſſe ſcripſerit Vlpianus [p], VIA EST IVS VEHVNDI: ubi noſtra exemplaria habent eundi. Itaq; qui actum habet, tantummodo agere poteſt, trahere uerò lapidem aut lignum, haſtamq; rectam ferre non poteſt: quæ omnia faciendi ius

m a illi eſt,

a Leo iure. 4. §. in quib. cauſis pignus uel hypo. &c.
b l. 1. h. t. in prin. Inſt. eo.
c l. quantum. 157. de uerb. ſignif.
d l. 1. h. t.
e l. qui ſella. 7. l. inter. 12. h. t.
f l. locare. 44. §. locati.
g l. uſu. 20. quemad. ſeruit. amitt. l. ſi mulieri. 22. quib. mod. uſusfr. amit. l. 1. §. is cuius. et §. penult. de itin. act. priu.
h l. ferri. 235. de uerb. ſignif. Ania. & Cuiac. ad Paul. lib. 1. tit. 17.
i l. inter. 12.
k l. 1. h. t.
l l. loci. 4. §. 1. §. ſi ſeruitus uendi.
m l. qui uſumfruct. 58. de uerb. oblig.
n d. l. 1. uerſ. uia. uide omnino quæ dixi Inſt. de ſeruit.
o uide quæ dixi Inſt. de ſeruit.
p in d. l. 1.

illi eſt, cui uſæ ſeruitus debetur [a]. Quin etiam ſecernuntur hæ ſeruitutes latitudinis modo,
qui in itinere actuq; aut conuentione conſtituentium, aut ſi nihil conuenit, per arbitrum de
terminatur [b]: & quamplurimùm, authore Varrone [c], iter ad duos pedes, actus ad quatuor in
porrectum, ad octo uerò in anfractum. At ſi de uia nihil conuenit, legitima latitudo debe-
tur [d]: quæ ex lege 12. Tabularum in porrectum octo pedes habet, in anfractum, id eſt, ubi fle-
xum eſt, ſedecim [e]. De his Varro ad hunc modū, lib. 4. de ling. Lat. Quà agebant, actus: quà
uehebant, uiæ dictæ: quò fructus conuehebant, uillæ: quà ibant, ab itu iter appellarunt: quà
id anguſtè, ſemita, ut ſemiter dictū. Et lib. 1. de Re ruſt. cap 2. Villicus agri colendi cauſa con-
ſtitutus, atque appellatus à uilla, quòd ab eo in eam conuehuntur fructus, & euehuntur: à
quo ruſtici etiam nunc uiam uebam appellant, propter uecturas: & uellam, nō uillam, quò
uehunt. Et hoc quidem modo hæ ſeruitutes à ſe inuicem differunt: quorum aliqua conſti-
tutio ita per omnem agrum diffunditur, ut omnes glebæ ſeruiant [f], & per quamlibet fundi
partem ire liceat [g]. Quod tamen ciuili modo accipiendum eſt. Non enim per uillam ipſam,
nec per medias uineas ire ſinendus eſt, cùm id æquè commodè per alteram partem facere
poſsit, & minore ſeruientis fundi detrimento [h]. Itaque aut conuenire inter conſtituentes
de modo itineris ſolet, aut dato arbitro iter determinari: & quamprimùm determina-
tum eſt, ſeruitus inibi conſiſtit, cæteræ partes agri liberæ ſunt [i]. Ac liberæ quidem uſu itine-
ris, & effectu, quia per illas amplius ire agere non licet: non tamen ipſo iure obligationis,
& debitione liberatæ. Nam totus nihilominus fundus ſeruitutem debet, quæ pro parte eſſe
non poteſt.

Quarta ſeruitus ruſticorum prædiorum, eſt AQVAE DVCTVS: quam ita definit Vlpia- 2
nus [k], ut ſit IVS AQVAE DVCENDAE PER FVNDVM ALIENVM, quod uel ca-
nalib. ac digitis, uel etiam ducta foſſa fieri aſſolet. Ducitur autem aqua aut publica, aut pri-
uata. E publica aqua, ut flumine publico, nihil impedit quo minus quiſq; ad ſuum agrum
irrigandum ducere poſsit, niſi Imperator aut Senatus uetet: ſi modò ea aqua in uſu publi-
co non ſit [l]. Sed ſi aut nauigabile flumen eſt, aut ex eo aliud nauigabile fit, non permittitur
id facere [m]: ne iter ſtatioq; nauigij, id eſt, uſus nauigandi corrumpatur, uel difficilior fiat, aut
minor, aut rarior, aut in totum auferatur [n]. Idemq; ſeruabitur, ſi ad alium Reipub. uſum con
ducat: cuiuſmodi erat aqua, quæ magnis ſumptibus riuis foſsisq; ducebatur in urbem Ro-
mam, caſtellisq; recipiebatur: ex quibus ducere fas non eſt, ſine permiſſu principis, ne pri-
uata utilitas publicis commoditatibus præuertatur [o]. In priuatæ uerò aquæ, ſiue fontis,
ſiue fluminis, ſiue cuiuslibet (quæ tamen perpetuam habet cauſam [p]) ducendæ uel etiam
quærendæ [q] concedēdo iure, non tantum eorum quorum in loco aqua oritur, uerumetiam
illorum ad quos eius aquæ uſus pertinet: id eſt, quibus ſeruitus aquæ debetur, uoluntas ex-
quirenda eſt: nec immeritò, cùm eorum ius imminuatur [r]. In uniuerſum autem illud obſer-
uandum eſt, neq; publicam neq; priuatam aquam per alienum agrum, niſi impetrata à do-
mino fundi hac aquæductus ſeruitute, duci poſſe [ſ]: & ipſum ductum oportere ad certi uſum
fundi pertinere, ut eatenus ducatur, quatenus illi opus eſt: non autem ut quocunque du-
cere [t], aut alteri ex noſtro aquæductu aquam concedere liceat, niſi id etiam nominatim
conuenerit [u].

Præter has, inter ruſticorum prædiorum ſeruitutes computantur AQVAE HAVSTVS [x], 3
id eſt ius hauriendi aquam ex flumine, fonte, puteo'ue priuato (nam ex flumine publico
etiam ſine ſeruitute haurire licet [y].) idq; quatenus ad fundum noſtrum opus ſit [z]. Eſt enim
non hominis, ſed prædij ius [a]. Itaque & prædio conſtitui in dubio intelligitur. Quod ſi ex-
preſsim ad uſum perſonæ concedatur, perſonalis etiam erit ſeruitus [b]. Item IVS PECO- 4
RIS AD AQVAM APPELLENDI, AVT PASCENDI [c]: ius calcis coquēdæ, arenæ
fodiendæ, cretæ lapidisq; eximendi [d]: ſcilicet ædificādi eius gratia quod in fundo eſt [e]. nam
alioqui uſusfructus potius eſſet, ſi pro arbitrio lapides cretam'ue, &c. fodere, eaq; re quæ-
ſtum facere ex uicini agro liceret [f]. Adde his ius nauigandi per perpetuum uicini lacum [g],
aliaq; id genus [h].

a d.l. qui ſells.
b l. certo. 13. § 1.
c lib. 4. & 6. de ling. Latin.
d d. § 1.
e l. uiæ. ī. eo.
f d. l. certo. § 1.
g l. ſi mihi. 20.
h l. ſi cui. 9. ī. de ſeruit.
i d. l. certo. § 1.
k in d. l. 1. h. t.
l l. 2. de flumi. l. Imperatores. 17 h. t. l. ſi autē. 10. § ſi de aqua arcē.
m d. l. 2.
n l. 1. in prin. & § nauigij. de flumi.
o l. 1. § permittitur. de aqua quoti. & æſti.
p d. l. foramen. ī. tit. 1.
q l. Labeo. h. t. uide Gouean. lib. 1. cap 17.
r l. in concedendo. 8. de aqua plu. arcen.
ſ l. 2. C. de ſeruit. l. quem adm. 28. ad l. Aquil.
t l. 1. § præterea. 17. de aqua quoti. & æſti. l. ergo. 5. in fi. h. t.
u l. ex meo. 24. l. cùm eſſent. 33. § 1. hoc tit.
x l. 1. in fi. h. t.
y l. 3. § fin. h. t.
z l. 5. in fin. h. t.
a l. ſi mihi 20. § fi. h. t.
b l. aliter. 22. l. plenū. 12. l. diuus 23. de uſu & hab. l. Lucius. 37. de ſeru. ruſt. præd. gloſ. in l. 1. § fin. uerb. computanda. h. t. Cyn. in l. ult. nu. 3. C. de preſcr. lon. temp. Bart. in l. 1. nu. 2. & l. ut pomum. de ſer. & in l. pecoris. 5. ubi Caſt. h. t. Ang. in § fin. inſt. eo. Cepoll. de ſer. res. cap. 2. num 6 et de ſer. ruſt. præd. cap. 4. & de aqueduc nu. 5. & 6.
c d. l. 1. in fi. l. 3. in prin. l. 4. h. t.
d d. l. 5 l. uenditor. 13. ſ. tit. 1.
e l. ueluti 6 h. t.
f l. item ſi fundi. 9. § 2. ī de uſufr.
g l. ut 23. § 1. h. t.
h l. 3 l. qui duo. 23. h. t. d. l. uenditor.

COMMVNIA PRAEDIORVM, TAM VRbanorum quàm ruſticorum. Titul. IIII.

1 *Continuatio tituli.*
2 *Quæ habeant inter ſe ſeruitutes communia.*
3 *Quare ſocius imponere ſeruitutem nequeat.*
4 *Seruitute conceſſa, uidentur omnia conceſſa ad uſum eius neceſſaria.*

Minimè

1 Minimè nouum est, postquam de diuersis speciebus separatim tractatum est, exposi-
tumq; in quibus differant, ostendere quibus conueniãt, quæq; inter se habeant com
munia [a]. Itaq; cùm hactenus de seruitutib. urbanorum & rusticorum prædiorum se-
paratim dictum sit, iam hoc in titulo communia quædam de utrisq; præcepta, loco non in-
conueniente proponuntur: de quibus, quoniam & suprà, cùm de natura seruitutum loque
2 remur, aliquid actum est, hîc dicendum erit parcius. Primò igitur in hoc conueniunt, quòd
utraq; seruitus prædiorum appellatur, quia sine prædijs neutra constituitur. Non enim po-
test nec acquirere seruitutem uel urbani uel rustici prædij, nec debere, nisi qui habet præ-
dium [b]. II. Quòd fundum sequantur, unaq; per alienationem transeant [c]. III. Quòd tam sti-
pulationib. alijsq; conuentionibus, quàm testamentis possunt constitui [d]. IIII. Quòd unus-
3 quisq; eas suo tantum fundo, non alieno acquirere uel imponere potest. Vnde & unus ex so
cijs communi fundo seruitutem aut acquirendi aut imponendi facultatem non habet [e]. Si
tamen omnes socij diuersis temporibus id faciant, ex nouissimo actu etiam superiores con
firmantur, perinde atq; si illo ipso huius nouissimi actus tempore omnes simul cessissent [f].
Duorum autem prædiorum dominus, alteri quod tradit, seruitutem aut imponere aut ac-
quirere potest [g]. V. Nec reb. sacris aut religiosis, alijsq; iuri humano exemptis, neq; publicis,
ullæ seruitutes priuata lege imponuntur [h]. VI. Si per hæreditatis aditionem seruitutes con-
fusæ fuerint, ea hæreditate uendita restituuntur: quia id agitur, ut emptor hæres extitisse ui-
4 deatur [i]. VII. Concessa qualicunq; seruitute, intelliguntur & ea concessa, sine quib. seruitute
uti integrum non est. Verbi gratia: Si per tuum fundum ius mihi sit aquam aut cloacam du
cere, tignum parieti imponere, &c. tacitè hæc iura sequuntur, ut reficere mihi liceat (nam in
omnibus seruitutibus refectio ad eum pertinet, qui sibi seruitutem deberi asserit [k]) & adire
cum fabris per tuum fundum, qua proximè possum, ad reficiendum [l]. Vltimò, uni loco plu
res seruitutes possunt imponi, si prior à posteriore non impediatur [m].

a tot. tit. C. commu. utri. iudi. & tit. communia. de lega. & fideicom.
b l. j. h. t. uide quæ dixi Inst. eo. in princ.
c l. cùm fundus. 12. h. t.
d d. l. uenditor. l. proprium. 5. l. potest. 16. h. t. l. 3. ff. de usufr. tur. l. 5. ff. de seruit.
e l. unus. 24. ff. tit. 1.
f l. fi. h. t.
g l. 3. 5. 6. 7. 8. 9. 11. h. t.
h l. 4. d. l. uenditor. h. t.
i l. si ei. 9. h. t.
k l. etsi fortè. 6. §. etiam. ff. tit. 1.
l l. refectionis, 11. h. t.
m l. qui per certum. 15. h. t. l. j. §. fi. l. per quem. 14. ff. tit. 1. l. Lucio. 4. de aqua quoti. & æst.

SI SERVITVS VENDICETVR, VEL AD ALIVM pertinere negetur. Tit. V.

1 *Actiones confessoria & negatoria.*
2 *Quibus dentur.*
3 *Aduersus quos.*
4 *Ad quid dentur.*

1 De seruitutibus in rem actiones competut nobis, ad exemplum earum quæ ad usum-
fructum pertinent, tam confessoria quàm negatoria. Confessoria, ei qui seruitutem
sibi deberi contendit: negatoria domino qui negat, datur [a].
2 Confessoria quamuis ad usumfructum uendicandum domino fundi non detur [b]: tamē
ad confitendum petendumq; seruitutis ius, domino prædij cui seruitus asseritur, competit,
& huic quidem soli. Nemo enim uendicare seruitutem potest, quàm qui dominium in fun-
do uicino habet, cui intendit eam deberi [c]. Sed & negatoria soli domino fundi compent:
quia omnes, ut inquit I. C. actiones de seruitutibus, siue rusticis siue urbanis, eorum sunt
quorum prædia sunt [d]. Perinde autem est, siue quis in solidum, siue pro parte dominus sit.
Vnde & seruitutem communis prædij unus ex socijs aut confiteri aut negare potest [e]. Vni-
cuilibet enim sociorum actio in solidum competit, cum solida & tota seruitus debeatur, &
3 toti fundo, & omnibus eius partibus [f]. Agitur autem confessoria non tantùm cum domino
prædij qui seruitutem deberi negat, sed aduersus omnem omnino qui eam impedit [g]. Item
negatoria aduersus quemlibet indebitum sibi seruitutis ius usurpantem. Vt autem unicui-
libet ex socijs, in solidum hanc actionem competere diximus: ita aduersus unumquemlibet
4 quoq; datur [h]. Præter principalem utriusque actionis intentionem, quarum altera petitur
seruitus, altera negatur, illud quoq; officio iudicis perinde atq; in uendicationibus conti-
netur, ut in posterum caueat reus de iure agentis non imminuendo, aut impediendo [i]. Ve-
niunt quoq; fructus in has actiones, & si quid interest actoris seruitutem aut non fuisse im-
peditam, aut non usurpatam [k]: sed de his plura paulo [l] antè diximus, ut nihil necesse sit ea-
dem hîc iterum inculcare.

a l. 2. h. t. Ias. & Dd. in §. æquè. Inst. de act. quo loco aliquid etiã annotaui.
b l. uti frui. 5. in prin. ff. si usufr. petatur.
c d. l. 2.
d l. j. l. 6. §. 2. h. t.
e l. an unus. 11. l. si cùm. 14. §. 1. l. si de communi. 19. hoc tit.
f l. 4. §. si fundus. 2. h. t. l. nã satis. 6. §. 1. ff. t. 1.
g l. si quis diuturno. 10. §. 1. h. t.
h d. l. 4. §. si fundus. 2.
i l. harum. 7. l. egi. 12. hoc tit. l. unic. C. uti poss. Paul. lib. 1. tit. 11. ubi Cuiac.
k l. 4. §. 1. l. 6. §. fin. h. t. l. pen. ff. si usufr. petatur.
l ad tit. ff. si usufr. petat. uide Ias. & Dd. in d. §. æquè. Insti. de actio.

QVEMADMODVM SERVITVTES AMITTVNtur. Titul. VI.

1 *Seruitus amittitur, sicut usufructus.*
2 *Consolidatione.*

3 *Actu contrario.*
4 *Interitu rei.*
5 *Reſoluto iure imponentis.*
6 *Non utentis negligentia.*

QVibus uſusfructus, iiſdem ferè modis ſeruitutes amittuntur: præterquam quòd ſicu 1
ti uſusfructus morte, aut capitis diminutione ipſius domini, nō pereant[a]. Nec enim
ſunt perſonales, ſed prædij ſeruitutes: quo ſaluo, integræ ſaluæq; perdurant. Vt au- 2
tem uſusfructus conſolidatione, ita ſeruitutes confuſione extinguuntur: ſi idē utriuſq; præ-
dij dominus in ſolidum eſſe cœperit[b]: nec enim cuiquam res ſua ſeruire poteſt[c]. Dico, in ſo-
lidum: nam ſi pro parte tantum fiat dominus, pro parte ſeruitutem etiam totam retinebit[d]:
perinde atq; cùm plurib. fundis iter mihi debentib. medium fundum acquiro. manet enim
ſeruitus, quia uti illa in re aliena non deſino, utpote quæ adhuc per primum & ultimū præ-
dium, quæ aliena ſunt, debeatur[e]. Deinde & actu aliquo conceſſo, qui ſeruituti ita contra- 3
rius ſit, ut durare ſimul nequeant, extingui eam neceſſe eſt. Vt ſi ſtillicidij immittendi ius ha-
beam in aream tuam, & permiſero poteſtatem tibi in ea ædificandi: aut per fundum uia mi-
hi debeatur, & concedam in eo loco per quem uia debetur, aliquid fieri atq; extrui, quo mihi
planè uſus auferatur[f]. Tertiò, rei interitus ſeruitutem quoq; extinguit. ut ſi locus uiæ impe- 4
tu fluminis, aut ruina, uel chaſmate amittatur: in quo tamen id notandum eſt, uia publica
hoc modo amiſſa, uicinum proximum uiam præſtare debere[g]. Quartò, ſi hæres fundo; qui 5
ſub conditione legatus eſt, imponat ſeruitutem, conditione exiſtēte, illa extinguitur: quam-
uis acquiſita fundo ad legatarium tranſeat[h]: cuius conditio melior facto hæredis fieri po-
teſt, deterior nequaquam. Poſtremò, non utentis negligentia amittitur olim quidem bien- 6
nio, exemplo cæterarum præſcriptionum: hodie 10. annis inter præſentes, uiginti inter ab-
ſentes[i]: idq; ſi continua ſit ſeruitus, ita ut ſingulis diebus uti liceat. Nam ſi ita conſtituta ſit
aqua, ut uel æſtate tantum ducatur, uel alternis annis aut menſib. duplicato conſtituto tem
pore, nempe uiginti annis inter præſentes, 40. inter abſentes, amittetur[k]. Iure noſtro Sax.
ſicuti cæteræ res ſoli, ita & ſeruitutes his adhærentes, uno & triginta annis, atq; aliquot die-
bus, hoc eſt ſeptimanis, & acquiruntur, & amittuntur, non utendo[l]. Dixi autem, negligētia
amitti. Nam neceſſitas qua quis ſeruitute uti prohibetur, ut ſemper aliàs[m], ita & hîc excuſa-
tionem habet[n]. Is autem dicitur non uti, qui nullo modo & omnino non utitur. Etenim ſi
partim ea utatur, tota retinetur ſeruitus[o]: ut & ſi ſocius, aut alius quilibet noſtro nomine,
quaſi debita ſeruitute uſus fuerit[p]. Vſus autem dici non poteſt, niſi qui tanquam ſuo iure
ſuaq; ſeruitute uti ſe credit[q]: non qui pro uia publica, aut alieno iure, aut alia quàm de qua
agitur, ſeruitute utitur[r]. Et hæc in ſeruitutibus obtinent. nam libertas non amittitur non
utendo, niſi fuerit interpellata[s].

DIGEST. LIBER IX. SI QVADRVPES PAVPERIEM FECISSE DICATVR.

Titul. I.

1 *Continuatio tituli.*
2 *De quadrupede actio ex lege 12. Tab.*
3 *Edictum.*
4 *Eius explicatio.*
5 *Cui, aduerſus quem detur hæc actio.*
6 *Ad quid detur.*

PRoxima & planè conſimilia actionibus realibus, quas hactenus expoſuimus, 1
ea ſunt iudicia perſonalia, quæ quando nec ex contractu, neq; maleficio den-
tur, naturam realium induunt. Ex his penè uetuſtiſſima eſt, de quadrupede a- 2
ctio[a]. eſt enim prodita lege 12. Tabularum, quæ aut animal quod noxiam com-
miſit, dedi: aut æſtimatio noxiæ, id eſt ipſius delicti ſiue damni, præſtari poſtula-
tur[b]. Cuius quidem ueteris iuris confirmandi gratia prætorem in eam rem edictum protu-
liſſe apparet[c]. Neq; id mirum, cùm & ædiles in hanc curam incubuiſſe uideamus[d]. Verba
autem ſiue legis 12. ſiue edicti, aut hæc aut ſimilia fuerunt: SI QVADRVPES PAVPE- 3
RIEM FECISSE DICETVR, EI CVIVS INTERERIT, IN EVM QVI DO-
MINVS ERIT QVO TEMPORE DE NOXIA QVERETVR, ACTIO ESTO,
VT VEL NOXAE QVADRVPEDEM DEDAT, VEL NOXIAE AESTIMA-
TIONEM PRAESTET. Etſi de quadrupede tantum lex loquatur, tamen bipes animal 4

ſi damnum

a l.3.h.t.
b l.j.h.t.
c l. in re communi. 26. ſ. de ſeruit. urban. præd.
d l. ut pomum. 8. §. 1. ſ. de ſeruit.
e l. ſi cùm ſeruitus. 15. hoc tit.
f l. ſi ſtillicidij. 8 h.t.
g l. ſi locus 14 in fi. h.t.
h l. ei cui aliæ. 11. §. fin. hoc tit.
i l. pen. C. de ſeruit.
k l. 7. h.t. l. fin C. de ſeru.
l Sax. lib. 1. art. 29.
m l. unic. §. 1. ubi gl. de offic. conſ. & de off. eius cui mand. eſt iuriſ.
n l. ſi locus. 14. l. unus. 34 in fi. cum l. ſeq. ſ. de ſer. præd. ruſt.
o l. 2. l. 6. d. l. ſi ſtillicidij. §. ſi cum l. ſeq. h. t. l. a- nus eſt uia. 18. ſ. de ſeru. ait. ruſt prædio.
p l. 5. 6. ſi commune. 10. l. aſu. 20. cum 4. ll ſeque. hoc tit. l. j. §. is cuius. 5. l. 3. §. ait uidemus. 4. de iti. actuq; priuato.
q l. fin. hoc tit.
r d. l. ſi communem. §. 1. l. ſi quis alia. 18. in prin. h.t.
s l. ſi quis 18. in fin. h. t. l. ſi præſes. ubi Dd. C. de ſer. Ang. in §. prædiorum. nu. 3. Inſt. de ſer. urb.

a uide Exod. cap. 21.
b l. j. in prin. h.t.
c d. l. j. §. ait prætor. 1.
d l. hi enim. 40. cum l. ſeq. de ædil. edicto. §. fi. Inſt. eo. tit.

si damnum dederit, ex mente legis utilis actio dabitur[a]. Pauperies autem, est damnum sine iniuria facientis datum. nec enim potest dici animal iniuriam fecisse, quod sensu caret[b]. Itaque ex sententia Seruij, tum hæc actio locum habet, cùm commota feritate, contra naturã eius generis communem nocuit quadrupes. Vt si equus calcitrosus calce percusserit[c], aut bos cornu petierit, canis momorderit, &c. Nam si genitalis sit feritas, ut est in ursis, leonibus, &c. cessat actio: quia eiuscemodi feræ simulatq; custodiam euaserunt, desinunt in nostro esse dominio[d]. Quòd si uerò in custodia negligentius asseruatæ, damnum dederint, non hac actione, sed ex ædilitio edicto dominus conuenitur[e]. Hæc autẽ intelligenda sunt, cùm citra cuiusquam culpam, sua lasciuia, aut feruore, aut feritate animal nocuit. Nam si uel culpa alicuius, uel instigatu, pauperiem fecit, hac actione cessante, damni iniuriæ ex lege Aquilia, cum eo qui in culpa est, agetur[f]. Quòd si quis ipsus in se feram prouitauit, nul-
5 la est actio[g]. Subiungit, EI CVIUS INTERERIT. non enim solùm domino rei, cui damnũ illatum est, datur hæc actio: sed omni cuius interest, ut commodatario[h], &c. Additur, EN EVM QVI DOMINVS ERIT, &c. nam in quadrupedibus noxa caput sequitur, quemadmodum in hominibus: ut aduersus dominum hæc actio detur, non cuius fuerit quadrupes cùm noceret, sed cuius nunc est cùm agitur[i]. Sanè si plurium sit animal, aduersus singulos erit in solidum noxalis actio, sicut in homine[k]. Noxales enim actiones diuisionem
6 non recipiunt[l]. Addit prætor, VT VEL NOXÆ DEDAT, &c. In quo notandum est, etsi iuxta præscriptam hîc formam alternatiuè agi debeat, tamen aliquando conueniri dominum in solidum, non ut noxæ dedat, sed ut æstimationem damni solidam præstet: idq; propter inficiationem, si in iure interrogatus, an sua sit quadrupes, falsò & per mendacium respondeat, suam non esse[m]. Et hæc iure ciuili constituta sunt. Ordinatione autem imperij[n], arbitrio iudicis pauperies æstimatur. Iure Sax. dominus qui recipit noxiam quadrupedem, indistinctè tenetur: qui non recipit eam postquam nocuit, sed pro derelicto habet, immunis est[o]. Quod in mansuens obtinere duntaxat, quidam uolunt. nam de malcficio ferarum, indistinctè dominum teneri censent[p]. Porrò licet iure Sax. etiam includere animal alienum quod damnum dedit, donec satisfiat[q] (quamuis id iure ciuili nõ liceat[r]) pro quo ita incluso, quondie tres solidi debentur, & à domino præstandi sunt, donec redimatur. Itaque ad sumptus illos quotidianos euitandos, statim pignus eiusmodi captum redimi refuso sumptu solet præstita satisdatione sistendi iudicio, & de eo iudicialiter experiundi. Porrò non tantum de pauperie, sed de pastu & de damno dato actio est[s], & de homine perempto extraordinaria[t]. Pastus propriè nec damnum, nec pauperies est: ideo nominatim de eo cautum[u].

a l. pen. hoc tit.
b l. 3. §. 1. de iniur.
c uide Panor. in c. significasti. de homicid.
d l. j. § 1. cum §. seq. h. t. inst. eo. in prin.
e l. si enim. 40. cum ll. seqq. ff. de ædil. edict.
f d. l. j. §. quod si propter.
g l. 1. §. 1. uerb. instigatu. h. t. Paul. lib. 1. tit. 15. §. 1. item Mela. §. item cum eo. ad l. Aquil.
h l. 2. hoc tit.
i d. l. j. §. & cum etiã. 6.
k d. § & cum etiam. uers. si commune.
l l. si seruus seruum. 27. § 1 j. tit. 1.
m d. l. j. §. interdũ. 7. h. t.
n cap. 130.
o Land. lib. 2. art. 40. Fach. diff. 68. Reinh. diff. pœnal. 16.
p Reinh. diff. pœnal. 17. per art. 62 Land. li. 2.
q Land. lib. 2. art. 47. et 48 Fach. diff. 69. Reinh. diff. pœnal 17.
r l. quamuis. 4. j. tit. 1. Bart. in l. hoc amplius. § de his num. 3. de damn. infect. uide Mynsing. Obser. 11. Cent. 1.
s l. qui seruandarum. §. ult. de præscrip. uerb.
t Paul. lib. 1. tit. 15.
u Paul. præall. loc. & ibi Cuiac.

AD LEGEM AQVILIAM. TIT. II.

1 *Continuatio tituli, & author L. Aquiliæ.*
2 *Tria capita L.*
3 *Primum caput, & ad quas res pertineat.*
4 *Quid in eo significet iniuria.*
5 *Quid ueniat in hanc actionem, & ad quid agatur.*
6 *Pœnalem esse actionem, & an in hæredes transeat.*
7 *Cui detur ex hoc capite actio, aduersus quos.*
8 *De secundo & tertio capite.*
9 *De quibus rebus, cui, aduersus quem, ad quid detur ex hoc capite actio.*
10 *Actio in factum subsidiaria.*

1 PORrò quando non quadrupes, sed homo damnum iniuria dedit, ad id petẽdum consequendumq; lex Aquilia, quæ omnibus superioribus legibus[a] de damno iniuria dato loquentibus derogauit, actionem præbet. Eam legem Tribunus plebis Aquilius à plebe rogauit, ut lex Aquilia plebiscitum sit[b]: quod tamen perinde ac iussum populi, uel
2 S C. omnes Quirites obligat, ut alibi diximus[c]. Legis Aquiliæ tria sunt capita, quorum primo de occiso alieno homine quadrupede'ue, tertio de uulnerato cauetur. Secundum
3 huius legis etiam antiquis in usu non fuit[d]. Ac primo quidem capite ita cautum est: » QVI SERVVM SERVAM'VE ALIENVM ALIENAM'VE QVADRVPEDEM VEL PECVDEM INIVRIA OCCIDERIT, QVANTI ID IN EO ANNO PLVRIMI FVIT, TANTVM ÆS DARE DOMINO DAMNAS ESTO. ADVERSVS INFICIANTEM IN DVPLVM ACTIO EST[e]. Vt igitur apparet, seruis exæquat quadrupedes, quæ scilicet pecudum numero sunt, & gregatim habentur, ueluti oues, boues, equi, &c. Nam canis inter pecudes non est, quamuis domesticum sit animal, & multo minus

a de hoc uide etiam legẽ Mosaicam, Exod. 21. & 22. Leuit. 24.
b l. j. hoc tit.
c ad l. 2. § deinde cũ esset. de orig. iu. §. plebiscitum. Inst. de iur. nat. gent. & ciui. & Instit. de l. Aquil.
d d. l. si seruus seruũ. 27. §. huius. 4 hoc tit. § illud. in fin. inst. eo.
e l. 2. in prin. hoc tit.

feræ bestiæ[a]: quia hæc animantia per greges non habentur, neq; pascuntur. Meritò autem 4
adijcitur, INIVRIA. non enim sufficit occisum esse, sed oportet iniuria id esse factum[b]. Iniu-
riam autem hîc accipe, non quemadmodum circa iniuriarum actionẽ contumeliam quan-
dam, sed generaliter quod non iure factum est[c]; hoc est, si contra ius & per culpam quis oc-
ciderit. Igitur iniuriam hîc accipiemus, damnum culpa datum, etiam ab eo qui nocere no-
luit[d]. ut si quis canem aut aduersarium saxo petens, alium prætereuntem læserit[e]: cùm im-
petitia medicus, aut obstetrix, uel ignorantia quis hominem interficit[f]. Nam si dolo malo
occidat, non modò ciuiliter lege Aquilia, sed etiam criminali legis Corneliæ de sicarijs iu-
dicio tenetur[g]. Quare ubi iniuria deest, Aquiliæ locus non erit: ut si quis prouocantem ad
sui defensionem, uel rerum suarum tutelam, læserit[h]. neq; tamen sufficit, alterum causam ri-
xæ dedisse. nam quomodocunq; defensionis modus excedatur, semper iniuria damnum
fit[i]: & proinde ciuili huic actioni locus est, etiamsi in criminalibus iudicijs prouocato, &
modum excedenti parci, pœnaq; mitigari soleat[k]. Quare magistratus qui non ex lege, neq;
iure, aliquem damno afficiunt, hac lege tenentur[l], & uniuersitates[m], & qui horum illicitis
iussis parentes, damnum iniuria inferunt[n]. Occisum autem accipere debemus, siue gladio,
siue fuste, uel alio telo, uel manibus, uel qualiter qualiter[o]. Ait lex:

QVANTI IN EO ANNO PLVRIMI FVIT.) quæ clausula æstimationem habet 5
damni, quod datum est[p]. nec solùm ueri damni dati, sed etiam aliquando longè maioris.
Vt si quis hominem qui hodie mancus, aut claudus, debilitatusùe sit, occiderit, qui in eo
anno integer aut preciosus fuerat, non tanti tenetur, quanti hodie est, sed quanti in eo an-
no plurimi fuerit. Item si precioso pictori aut scribæ pollex fuerit præcisus, & intra annum
quo præcideretur fuerit occisus, in actione Aquiliæ eo precio æstimabitur, quanti fuit pri-
usquam artem cum pollice amisisset[q]. Qua ratione creditum est, pœnalem esse huius legis
actionem: quia non solùm tanti quisq; obligatur quantum damni dedit, sed aliquãdo lon-
gè pluris[r]. Ideoq; constat, quamuis hæredi cæterisq; successoribus hæc actio detur, quia ex 6
parte agentis est rei persecutoria, & damnum resarciri postulat: tamen in hæredẽ non tran-
sire, nisi fortè ex damno locupletior sit factus: quæ proculdubio transitura fuisset, si ultra
damnum lis nunquam æstimaretur[f]. Annus autem retrorsum computatur, ex quo quis
occisus est. Quòd si mortiferè fuerit uulneratus, & postea post longum interuallũ mortuus
sit, inde annum numerabimus, secundum Iulianũ, ex quo uulneratus est: licet Celsus con-
trà scribat[t]. Sed utrum corpus eius solùm æstimamus quanti fuerit, an potius quãti inter-
fuit nostra non esse occisum? Et quamuis uerba legis de æstimatione corporis occisi tantũ
loquantur, tamen ex interpretatione placuit, eoq; iure utimur, ut quicquid præterea perem-
pto corpore damni illatum fuerit, resarciatur: puta si seruus hæres ab aliquo institutus, an-
tequam adire iussus sit, occidatur, non solùm occisi fiet æstimatio, sed etiam hæreditatis. Itẽ
si ex pari mularum una, aut ex quadrigis equorum unus interficiatur, supra precium inter-
fecti corporis, id quoq; computabitur, quanti depreciati sint qui supersunt. In summa, om-
ne quod ullo modo interest æstimatur[u]. Quo uerbo non modò comprehẽditur damnum
datum, sed & quod consequi potuimus, aut erogare cogimur[x]: quod ex communi æstima-
tione, non pro singulorum affectione taxatur[y]. Dat autem lex hanc actionem domino[z], 7
qui solus ex uerbis legis directam habet: utilem uerò ex interpretatione alijs quoq; præsta-
ri, certum est. Quoties enim deficit actio ex uerbis legis directa, toties ex benigna interpreta-
tione utilis à prætore datur[a]. Exempli gratia: Liber homo dominus membrorum suorum
non uidetur. Si igitur illi sit nocitum, directam actionem non habet, quia non est do-
minus rei læsæ: sed tantùm ex sententia legis utilem[b]. Quamobrem si occidatur, hære-
des eius aut legatarij agere utiliter poterunt[c], cædis nomine, perinde atque defunctus ob
uulnus agere potuisset. Quam in actionem impendia in medicos facta, & quicquid lucri
interuersum, aut damnum per uulnus ac cædem datum est, uenit[d]. ipsius autem corporis
liberi hominis, aut membrorum æstimatio non item[e]: quia hæc æstimationem non reci-
piunt In Aquiliam autem actionem quæ damnum æstimat, ac resarciri petit, nihil deduci-
tur nisi interesse, quod æstimari potest[f]. Quare aliæ actiones hoc nomine intentandæ
sunt: uidelicet quibus non æstimatio aut id quod interest, sed pœna uel criminalis uel
ciuilis, ob interfectum liberum corpus exigitur[g]. Fructuario quoque uel usuario cor-
poris perempti utile iudicium datur[h]. Datur autem aduersus omnes, qui suo corpore
damnum dederunt. Nam si alio modo necauerint, ut seruum inclusum, uel pecus fame,
aut nimia actione, aut alio modo, utilis siue in factum actio ex interpretatione legis
competit[i]. Eâdem ratione nec aduersus mandantem datur: quia corpore suo damnum
non dedit, nisi ius imperandi habuerit[k]. Porrò aduersus confitentem dirigitur in simplũ:
contra

- a l.2.in fi.
- b l.3.h.t.
- c l.j.de iniur.
- d l.5.§.iniuriam.1.h.t.
- e l.scientiam.46.§.1. hoc tit.
- f l.8.l.9.l.si curator.31. hoc tit.§.præterea.Instit.eod.
- g l.inde Neratius.23.§.si dolo.7.hoc tit.§.liberum.inst.eo.
- h l.3.4.5.l.scientiam.41.§.1.h.t.
- i l.scientiam.46.§1.l.si ex plagis.53.§.tabernarius.h.t.
- k uide Ias.in l.j.ff.de legib. & quæ dixi ad l.Cor.J.de sicar.
- l l.quemadmodum.29.§.pen.h.t.
- m uide Bart.in l.aut facta.§.nonnunquam.de pœn.
- n uide Bald.in d.l.quemadmodũ.§.pen.Dyn.in c.quod quis.34.in fin.de reg.iur.Dec.in l.non uidentur.127.§.qui iussu.de reg.iur.
- o l.qua actione.7.§.1.
- p l.ait lex.21.h.t.
- q d.l.2.inde Neratius.§.idem Iulianus.3.
- r §.his autem.inst.eo.
- s d.l.inde Neratius.§.actionem.6.d.§.his autem uerbis.Inst.eod.
- t d.l.ait lex.
- u d.l.ait lex.cum 2.ll.sequen.§.illud.Inst.eod.
- x l.si seruũ.33.d.l.inde Neratius.§.in summa.
- y l.si seruũ.33.h.t.l.precia.63.ubi Bart.ad l.Falcid.
- z l.item Mela.11.§.legis.6.h.t.
- a l.quoties.21.de præscrip.uerbis.
- b l.liber homo.13.h.t.
- c l.sed si ipse.14.h.t.
- d l.j.§.hoc autem.l.fin.§.j.J.tit.1.uide J.ad l.Cor.de sicar.
- e d.l.fi.gl.in l.qua actione.7.§.si in uerb.glo-rie.h.t.
- f l.arbitrio.18.§.fin.de dol.mal.
- h d.l.item Mela.
- i §.fin.Instit.eod.l.item si obstetrix.§.si quis hominem.h.t.
- k l.liber.37.h.t.l.is damnum.130.de reg.iur.

contra negantem, ad uindictam mendacij, in duplum [a]. Et hæc quidem de primo huius le-
gis capite, in quo de corpore occiso agitur, ita cauentur. Secundum nusquam extat, neque
extare opus est, cùm in desuetudinem sua iam ætate abijsse, I.C. fateantur [b]. Tertio porrò ca-
8 pite eadem lex Aquilia ait: CÆTERARVM RERVM PRÆTER HOMINEM ET PECV-
DEM OCCISOS, SI QVIS ALTERI DAMNVM FAXIT, QVOD VSSERIT, FRE-
GERIT, RVPERIT INIVRIA, QVANTI EA RES FVIT IN DIEBVS TRIGINTA PRO-
9 XIMIS, TANTVM ÆS DOMINO DARE DAMNAS ESTO [c]. Si quis igitur non occide-
rit hominem uel pecudem, sed usserit, fregerit, ruperit, id est quoquo modo deteriorem fece-
rit, sine dubio ex his uerbis legis agendum erit [d]: teneturq; uulneris seu læsionis nomine
qui damnum intulit, siue unus, siue plures [e]. Quòd si uerò plures uulnerauerint, nec ictus
discerni potest, omnes tenebuntur, etiam tota quandoq; uniuersitas [f]: nisi ipsi inter se certò
designare eum qui fecit, possint [g]. Tenentur autem plures, ad damni quidem æstimationē
pro uirili, quia bona fides non patitur, idem pecuniarium debitum in solidum à pluribus
exigi: sed ad pœnam statuariam, & mulctam, quæ (uerbi gratia) iure Sax. pro uulneribus
iudici, itē parti læsæ, absq; respectu eius quod interest debetur, omnes uelut ex delicto ob-
ligati sunt in solidum: ita tamen, ut in pluribus uulneribus unius membri maius uulnus
trahat ad se minus, sic ut non singula separatim puniantur, sed pro omnibus præstetur
mulcta maximi uulneris, scilicet dimidium uuetigeldium [h]. In quo tamen & illud notandū
est, cum plures in rixa se mutuò uulnerant, nec constat uter prouocauerit, delicta solere mu-
tua compensatione tolli [i]. Idem iuris in omnibus animalibus quæ pecudes non sunt, aut
læsis, aut occisis, de quibus primo capite nihil caueri suprà diximus, ex hoc capite actio erit:
ut de cane, cæterisq; feris & auibus [k]. Sed etsi rebus inanimis quid damni inferatur, ut si re-
ctum meum exuras, uinum uires, uestimenta scindas uel inquines, uineta, segetē, &c. cor-
rumpas, si tabulas, chirographum, aut alicuius rei instrumentum deleas, hac actione mihi
teneris [l]: in quam uenit non quanti plurimi toto retrorsum anno, sed quanti in triginta die-
bus proximis res plurimi fuit [m]. Nec enim tam grauiter puniendus est qui læsit, quàm qui
occidit: neq; tanti cædes æstimanda est ferarum quadrupedum, quanti hominum uel pecu-
dum, quarum usus & commoditas maior existit. Illud palàm est, sicuti ex primo capite de-
mum quisque tenetur, si dolo aut culpa eius homo uel quadrupes occisus occisaue fuerit:
ita in hoc, de dolo tantum aut culpa queri [n]. Culpa autem est, cùm quod diligenter proui-
deri potuerat, non est prouisum [o]. Nam in lege Aquilia, etiam leuissima culpa uenit. Vt au-
tem ex primo, ita etiam ex isto capite utiles actiones de sententia legis dantur, ut libero ho-
mini suo nomine [p]. Vt cùm res non corrupta, sed consumpta planè est [q]: cùm quis non suo
corpore damnum dedit, sed occasionem damni præstitit: quæ quidem actio utilis in factū
10 aliquando nominatur [r]. Quanquam propriè illa dicitur in factum actio subsidiaria, quæ
datur propter damna lege Aquilia non comprehensa [s]. ut cùm neq; corpore damnum da-
tum est, neq; corpus læsum: quemadmodum si seruum meum aut animal compeditum sol-
ueris, ut fugeret [t]. Hic enim cùm deficiant & uerba & mens legis Aquiliæ, supplet prætor
quod legi deest, redditq; actionem in ipsum damni dati factum, legi Aquiliæ accommoda-
tam [u]. Sed & iniuriarum dicam cum Aquilia cumulari posse, receptum est [x].

DE HIS QVI DEIECERINT VEL EFFVDERINT. Titul. III.

1 Ratio edicti.
2 Edicti caput 1.
3 De quo loco, quáue deiectione loquatur prætor.
4 Cui, aduersus quos detur hæc actio: & num. 6.
5 Quid in hanc ueniat.
6 An in hæredes transeat, & quando sit popularis.
7 Clausula de noxa adiecta.
8 Alterum caput edicti.
9 Cui, aduersus quem, ad quid ex hoc capite detur actio.

1 CVm damna sæpe deiectione uel effusione prætergredientibus inferantur, meritò præ-
tor id operam dans, ut per uias & itinera publica tutò & sine metu periculoq; com-
2 meare liceat, de his qui deiecerunt uel effuderunt, hoc edictū proposuit: VNDE IN
EVM

a d.l. inde Neratius 9. §. 1. l. contra negantem. 4. C. eod. tit.
b d.l. si seruus seruum. 27. §. huius legis. 4.
c d.l. si seruus seruum. §. tertio autem cap. 4.
d d.l. si seruus seruum. §. si quis 4.
e gl. in l. si in rixa. 17. uerb. uniuscuiusq. ad l. Cor. de sicar. l. itē Mela. 11. §. sed si plures. hoc tit.
f uide Bart. latè distinguētem, in l. aut facta. §. nonnunquam. nu. 3. 4. 5. de pœn.
g gl. in d.l. si in rixa. 17. de sicar.
h uide l. si ita uulneratus. 52. l. illud. 32. §. 1. h.t. Bart. in l. prætor. § si mihi de miur. in l. nunquam plura. de priuat. delic. & lib. Sax. 2. art. 16. uide etiam J. de pœn. Salic. in l. adulter. 5. C. de adulter.
i l. scientiam. §. cum stramēta. ad l. Aquiliam. gl. in l. §. §. cum arietes. si quadrup. paup. fecis. dic. ubi Bart. & Dd. latè. Tiraq. in tract. de pœn. caus. 66.
k l. quemadmodum. 29. §. hac actione 3.
l d.l. si seruus seruum. §. si quis. 12. cum seq. l. in lege. 41. cum ll. seq. hoc tit. cap. 3. Instit. eod.
m d.l. quemadmodum. §. fin.
n l. qui occidit. 30. §. fin. hoc tit.
o l. si putator. 31.
p d.l. lib. homo.
q l. qui occidit. 30. §. 1.
r l. qui seruandarum. 14. de præscrip. uerbis. l. item si obstetrix. §. 1. l. 7. § proinde. 3. l. 11. § si alius. l. 27. §. si quis. 12. l. 29. §. pen. cum similib. hoc tit.
s l. si seruum. 33. in fin. hoc tit.
t § fin. Inst. eod.
u l. quia actionum. 11. de præscript. uerbis.
x Mysing. Obser. 25. Centur. 1.

EVM LOCVM, QVO VVLGO ITER FIET, VEL IN QVO CONSISTETVR, DEIE- «
CTVM VEL EFFVSVM QVID ERIT, QVANTVM EX EA RE DAMNVM DATVM FA- «
CTVM'VE ERIT, IN EVM QVI IBI HABITAVIT, IN DVPLVM IVDICIVM DABO. «
SI EO ICTV HOMO LIBER PERIISSE DICETVR, L. AVREORVM IVDICIVM DA- «
BO. SI VIVET, NOCITVM'QVE EI ESSE DICETVR, QVANTVM OB EAM REM «
ÆQVVM IVDICI VIDEBITVR, EVM CVM QVO AGETVR CONDEMNARI, TANTI «
IVDICIVM DABO. SI SERVVS INSCIENTE DOMINO FECISSE DICETVR, IN IV- «
DICIO ADIICIAM, AVT NOXAM DEDERE[a]. VNDE IN EVM LOCVM, inquit præ- 3
tor, QVO VVLGO ITER FIT, &c.) ſiue is locus publicus ſit, ſiue priuatus, dummodo per
eum uulgò iter fiat: quia iter facientibus proſpicitur, non publicis uijs ſtudetur. Semper
enim ea loca per quæ uulgò iter fieri ſolet, eandem ſecuritatem habere debent. Cæterùm
ſi quis in ſecretum & infrequentem locum deiecerit, non debet hoc edicto teneri[b]: ut ne
tum quidem, cum noctu deijcit. Vnde referente Gellio lib. 4. cap. 14. Mancinus ædilis
Curulis cùm ad populum diem dixiſſet Manuliæ, quòd noctu ab egreſſu ædium prohi-
bitus, & lapide de eius ambulacro ictus eſſet, uulnusq; oſtentaret, decreuerunt Tribu-
ni, iure ex eo loco Aedilem deiectum percuſſumq; uideri. Quod tamen intelligendum
de ijs locis non eſt, ubi iter noctu fieri conſueuit[c]. DEIECTVM, puta corpus ſolidum:
ut lapis, tegula, &c. EFFVSVM, de liquore accipe. Quòd ſi quid, cùm ſuſpenſum eſſet,
decidit uel effuſum eſt, perinde edicto locus erit[d]. IN EVM QVI IBI HABITA-
VIT.) Hæc igitur in factum actio datur in eum qui inhabitauit cùm quid deijceretur, ſi- 4
ue patrem, ſiue filiumfamiliâs[e]: non uerò in dominum ædium. Culpa enim penes habi-
tatorem eſt[f]. uel quia deiecit, uel quia ne ſui deijcerent, curæ non habuit. Suorum enim u-
nuſquiſque culpam præſtat[g]. Vnde non tantum hîc ex uero maleficio uel culpa, ut in l.
Aquilia, ſed etiam ex quaſi maleficio agitur[h]. Perinde autem eſt quo modò, quóue iure
habitetur, ſiue in ſuo, ſiue in conducto, ſiue in gratuito: dummodo animo commorandi.
Nam hoſpes qui paulìſper alicubi hoſpitatur, non tenetur, ſed is qui hoſpitiũ dedit[i]. Huic
tamen ex æquitate in uerum deiectorem actio dabitur, ſi ob id quod deiectum dicitur, dam
natus eſt[k]. Si plures in eodem cœnaculo habitent unde quid deiectum eſt, ita ut difficul-
ter ſciri poſsit quis'nam effuderit: in quemuis dirigi poterit actio, & quidem in ſolidum[l].
Quòd ſi cum uno fuerit actum, cæteri non quidem litis conteſtatione, ſed perceptione, id
eſt ſolutione ipſius damni liberabuntur: præſtaturi partem detrimenti ſocietatis iudicio,
uel utili in factum actione, ei qui ſoluit[m]. Ex quaſi enim maleficio cùm teneantur, non in
ſolidum, ſed pro parte tantum debent exigi, & unius ſolutione omnes liberantur[n]. Si uerò
plures diuiſo inter ſe cœnaculo habitent, oportebit prætorem æquitate motum, in eum po
tius dare actionem, ex cuius exedra uel cubiculo eiectum eſt[o].
Hæc autem actio ad exemplum legis Aquiliæ introducta eſt[p]. ut enim ibi, ita & hîc cul- 5
pa punitur. Hoc ſolùm differunt, quòd hæc ſine adiectione ulla, id eſt ſemper, in du-
plum damni illati datur: illa ſimplex eſt, niſi inficiatione creſcat[q]. Vnde apparet in hac
pœnam eſſe grauiorem, ut eius metu itinera publica reddantur tutiora: quod ut fiat, com-
munis ſalutis & Reipub. maximè intereſt[r]. Atque iſtud quidem obtinet, ubi res uel cor-
pus læſum eſt, quod æſtimari poteſt. Nam ſi liber homo deiectione perijt, damni æſtima-
tio non fit in duplum, quia in homine libero nulla corporis æſtimatio fieri poteſt[s]. Quod
autem æſtimationem non recipit, & in quo ſimplum conſtitui nequit, id multo minus
duplicari poteſt. Itaque hoc caſu 50. aureorum iudicium dabitur[t]. Quòd ſi uiuet, no-
citumq; ei, id eſt eius corpori (nam ſi ueſtimenta aut quid aliud ruptum corruptumúe
fuerit, in duplum, ut diximus, fit æſtimatio[u]) eſſe dicetur: non quidem in duplum actio
erit, (ut enim totum corpus, ita partes quoque eius & membra, æſtimationem non reci-
piunt) ſed quanti iudici æquum eſſe uidebitur, tanti iudicium erit[x]: quo quidem in iudi-
cio computabuntur mercedes medicis præſtitæ, cæteraq; impendia quæ in curatione fa-
cta ſunt: præterea operæ quibus caruit & cariturus eſt, ob id quòd inutilis factus ſit. cica-
tricum autem & deformitatis nulla fit æſtimatio, quæ in libero corpore nequaquam
fieri poteſt[y]. Quod fortè ſic intelligendum eſt, ut nulla certa communiter iniri poſsit
aut debeat huius rei penſitatio. Quia tamen ex bono & æquo hæc actio datur, ſanè
non iniquum erit, rationem quoque deformationis, quam homini ingenuo multis im-
pendijs longè grauiorem triſtioremq; eſſe poſſe certum eſt, pro modo circumſtantiarum
interdum haberi: maximè ſi culpa & iniuria damnum datum ſit. Hæc autem actio quæ 6
competit de effuſis & deiectis, perpetua eſt, & hæredi competit, quia rem quæ duplo ineſt
perſequitur: in hæredem uerò non datur, cùm reſpectu eius ſit pœnalis. Quæ autem de eo
competit quòd liber homo perijſſe dicitur, anno duntaxat durat: quia non modò pœna-
lis & prætoria, ſed etiam popularis eſt actio. Popularia enim eſſe debent, quæ ad communẽ
ciuium

a l.j.in prin.h.t.
b d.l.j.in prin.
c l.pen.h.t.
d d.l.j.§.quod cùm ſuſpẽderetur.1.hoc tit.
e d.l.j.§.ſi filiusfamil. 5.
f d.l.j.§.hæc in factũ. 2.
g l.5.l.pen.in fi.h.t.
h §.1.Inſt.de oblig. quæ ex quaſi delicto.
i d.l.j §.hoſpes.7.
k l.5.§.cum autem.6. hoc tit.
l d.l.j.§.fi.cum 2.ll. ſeq.
m d.l.3.& 4.
n l.j.C.de condictio.furti.l.fi.§ ſi plures.ff.naute,caupo.ſtabula.
o l.5.in prin.& §. interdum.2.
p d.l.5.§.cum autem.4.
q d.l.j.§.hæc in factũ. 2.
r d.l.j.in prin.
s l.3.ff.ſi quadrupes paupe.feciſ.dica.
t d.l.j.uerſ.ſed cùm liber homo.
u d.l.j.§.hæc autem uerba.4.
x d.l.j.§.hæc autem.in fin.
y l.fin.h.t.

tinium salutem, uindicandaq; ea quæ ei nocere uidentur, pertinent. Omnes autem popu-
lares actiones supra annum non extenduntur[a]. Neque in hæredem, quia pœnalis: imò a l.fi.§.de popul. actio.
nec hæredi datur, tanquam hæredi. nam sanè absurdum accideret, ut hæres precium quasi
occisi consequeretur eius, cui hæres exitit[b]: sed ut uni ex populo. Quòd si liber homo non b l.nā sicut. 36. ff. tit. 1.
interfectus, sed ictus mutilatusue sit, ipsi quidem perpetua erit actio, qua rem & damnum
persequitur: si uerò alius uelit experiri, annua erit, quia popularis. nec enim hæredibus iure
hæreditario compet. Quippe quod in corpore libero damni datur, iure hæreditario tran-
sire ad successores non debet: quasi non sit damnum pecuniarium, cum pecunia æstimari
liberi hominis membra nequeant, sed ex bono & æquo hæc actio oriatur: hoc est, nō datur
ad damnum aut æstimationem hoc casu ista actio, nam liberum corpus æstimationem non
recipit. Sed quia iniquum fuerit impunè liberum hominē deiectione interfici: cum nec cri-
minalis actio locum habeat, quia dolus abest[c]: nec ciuilis, Aquilia, aut similis ad æstimatio c l.in lege. 8 ad sicar.
nem damni, cum uita sit inæstimabilis: ideo hęc actio ciuilis non in damnum, sed ad pœnā
introducta est[d]. Quæ autem ad pœnam & uindictam competunt actiones, non sunt in bo- d l.j.§.1. & 2.h.t.
nis, eoq; nec iure hæreditario transeunt in hæredem[e]: sed ex æquitate dantur hoc casu hære e l.2.§. emancipatus. de
di, quia non tam transeunt quàm incipiunt in persona hæredis, utpote quæ demum ex cæ- collat.bon.
7 de testatoris nascantur. Potest igitur tanquam unus ex populo hæres intra annum agere,
ad quem huius culpæ tam damnosæ persecutio & uindicta, meritò præ reliquis defertur. Po
stremò ait prætor: SI SERVUS NESCIENTE DOMINO FECISSE DICETUR, EI IU-
DICIO ADIICIAM, AUT NOXAM DEDERE.) Ex quo satis apparet, solere prætorem for
mulas iudiciorum concipere, iisq; addere clausulas negocij circumstantijs congruentes,
quas iudex in definienda causa sequeretur: sicut hîc, quando ex serui facto dominus con-
uenitur, non simplex iudicium, sed addita clausula, ut noxæ dedere liceat, se daturum polli-
cetur. iniquum enim esset, serui factum ultra ipsius corpus domino damnosum esse. Et hæc
quidem ad primam huius edicti partem dicta sufficiant, in qua de damno deiectione dato
agitur. Sed quia expedit periculosos casus præuertere, nec expectare donec noceant: me-
liusq; est occurrere in tempore imminentibus periculis, quàm post exitum & uulnus acce-
ptum medicinam quærere[f]: consequens etiam fuit, prætorem in hunc casum prospicere, ut f l.f.C. quando liceat uni
si quid in partibus ædium eminentibus periculosè positum esset, ne noceret. Itaq; in secun- cuiq.
8 do huius edicti capite, de eo quod depositū est, ita Prætor ait: NE QUIS IN SUGGRUN
DA PROTECTO'VE, VEL SUPRA EUM LOCUM QUO VULGO ITER FIET, IN'VE
QUO CONSISTETUR ID POSITUM HABEAT, CUIUS CASUS NOCERE CUI POS-
SIT. QUI ADVERSUS EA FECERIT, IN EUM SOLIDORUM DECEM IN FACTUM
IUDICIUM DABO. SI SERVUS INSCIENTE DOMINO FECISSE DICETUR, AUT Æ-
STIMATIONEM DARI, AUT NOXÆ DEDI IUBEBO[g]. Ut igitur in superiore capite, qui g l.5.§. prætor ait. 6.
deiecit uel effudit: sic in isto coercetur, qui positum habuit, siue nocuit id quod positū erat, hoc tit.
9 siue non nocuit. Datur autem hæc actio non in habitatorem, sed in eum qui posuit[h]. Suf- h d.l.5.§. si id quod. 9.
ficit enim ita dari, quia dominus uel habitator etsi ipse non posuit, tamen si ab alio positū
patitur, suo nomine, perinde atq; si posuisset, tenetur[i]. Loquitur autē edictum de partibus i d.l.5.§ si id quod. 9.
ædificij proiectis & eminentibus, ut suggrundis: quemadmodum ex uerbis illis, SUPRA
EUM LOCUM, &c. satis apparet. Quamobrem si quis ex resticulo suspensum, uel in per-
gula quid positum habeat, quod damnum aut dedit, aut dare potest, non quidem ex uer-
bis huius edicti quæ deficiunt, sed ad exemplum huius actionis, utilis actio dabitur[k]. Hæc k d.l.5.§.fin.
actio etiam popularis est: quoniam publicas uias esse securas, & ab omni periculo liberas,
uniuscuiuslibet interest[l]. l d.l.5.§.fin.

DE NOXALIBUS ACTIONIBUS. TIT. IIII.

1 *Quare dentur noxales actiones.*
2 *Noxales in delictis publicis non habent locum.*
3 *Quid ueniat in noxalem actionem.*
4 *Noxales esse tantùm a directiciae qualitates.*
5 *Quæ ciuiles, quæ prætoriæ dicantur.*
6 *Quomodo conueniatur is qui dolo possidere desijt.*
7 *Generale edictum de noxalibus.*

1 Quemadmodum habitator suorū culpam præstat: ita dominus, si seruus deliquerit,
eius nomine cōueniri potest. Cùm enim aduersus seruū agi nequeat, simul quia per
sonam standi in iudicio legitimam non habet[a], utpote cum iure ciuili pro mortuo, a l.seruus.C.de iud.l.in
hoc certis.53.ff.eo.

hoc est nullo puteitur, neq; caput habeat[a]: simul quòd nihil proprij possideat, ex quo dam
num resarciri possit[b]: & iniquum tamen sit, ei qui infortunium accepit, non consuli: æquũ
uisum fuit, dominum ex noxa, id est maleficio serui, noxalibus actionibus obligari: ut cui
emolumenta & fructus acquirerentur, ad eundem detrimenta, culpa serui contracta perti-
nerent. Quod tamen intelligendum est de priuatis iudicijs, quæ damnum persequuntur. 2
Nam ad publica maleficia, quibus & liberi, & serui sontes, ad exemplum & uindictam cor-
porali supplicio afficiuntur, noxalis actio non pertinet[c]. Dantur igitur ad damnum per- 3
sequendum noxales actiones in dominum: quarũ uis & potestas hæc est, ut si damnatus
fuerit dominus, habeat tamen (usq; dum iudicati actione conueniatur[d]) deditione ipsius
corporis, facultatem euitandi litis æstimationem[e]: ne uidelicet nequitia serui, ultra corpus
eius domino sit damnosa[f]. Defendere itaq; seruum, & damnum præstare dominus cogitur,
aut eo carere, & noxæ dedere[g]. Quod quidem uerum est, si ignorante domino deliquit. Nã
si eo sciente, uel non prohibente, ad integram litis æstimationem, perinde ac si iussisset, do-
minus alligatur[h]. Dicuntur autem noxales actiones, adiecticiæ quædam qualitates, & for- 4
mulæ ad alias principales appositæ: ueluti noxalis actio furti, noxalis Aquilia, noxalis iniu
riarũ, doli mali, metus, &c. Nec hæc qualitas immutat principalis actionis naturã[i]: sed id tã
tùm efficit, ut & contra dominum detur actio, & is noxæ dedendo seruum, æstimationem li
tis effugiat. Itaq; quod dicitur, noxales actiones aut legibus aut edicto prætoris esse consti 5
tutas[k], ita accipiendum est: Quibus actionibus in lege additum est caput de noxa, ut actio-
ni furti lege 12. Tabularũ, damni iniuriæ lege Aquilia, hæ noxales actiones legitimæ sunt:
cùm uerò Prætor de noxa clausulam aut ciuilibus aut prætorijs actionibus adiungit, Prçto
ria dicitur noxalis actio. Et hæc quidem directò dantur ex uerbis uel legis, uel prætoris[l].
Quòd si dominus seruum dolo desijt possidere, quoniam tunc actio ex supradictis capitu- 6
lis non suppeditat, ex quibus tantùm aduersus dominum possidentem (quia noxam ca-
put sequi uoluerunt[m]) agi potest: ideo prætor, ad puniendum dolum quem non decet esse
impunitum[n], pollicetur iudicium prætorium siue utile, idq; sine noxæ deditione[o]. Itaq; o-
mnibus noxalibus actionibus hanc quasi explicationem generali edicto Prætor adiecit:
SI IS IN CVIUS POTESTATE ESSE DICETVR, NEGAVERIT SE IN SVA POTE- 7
STATE SERVVM HABERE: VTRVM ACTOR VOLET, VEL DEIERARE IVBEBO IN
POTESTATE SVA NON ESSE, NEQVE SE DOLO MALO FECISSE QVO MINVS
ESSET. quo casu, si falsum iurat, de periurio tenebitur: poteritq; ab ipso, si seruum iterum
defendat, peti æstimatio damni in solidum[p]. VEL IVDICIVM DABO, SINE NOXÆ
DEDITIONE[q]. hoc est, permittam, ut cum domino in solidum agi possit, adempta illi de-
dendæ noxæ facultate[r]. SI SERVVS PRÆSENS ERIT, NEC QVISQVAM SIT QVI
EVM DEFENDAT, DVCI IVBEBO: qua ductione illi acquiretur qui abduxit, perinde ac-
que si noxæ deditus esset[s]. Sed hodie apud nos Sax. qui ministris liberis, nõ seruis utimur,
huius edicti non magnus est usus: cùm illorum nomine non teneamur[t], nisi quatenus eo-
rum merces se extendit[u].

a l. quod attinet. 32. de reg. iur. uid. 3. de cap. dimin.
b l. hos accusare. 12. §. omnibus. 1. de accusationib.
c l. 2. C. de accusat. d. l. hos accusare. §. omnibus. l. pen. 3. si ex noxali causa agatur.
d l. item uenditor. 20. § idem rectè ait. 5. de petit. hæredita.
e l. j. hoc tit.
f l. 2. in prin. hoc tit. Instit. eo. in prin.
g l. 29. l. 33. h. t.
h l. 2. cum 3. ll. seq. h. t.
i l. pen. C. eo. tit.
k §. sunt autem. Inst. eo.
l l. electio. 26. § 1. h. t.
m §. omnis. Inst. eo. l. fin. hoc tit.
n l. 4. §. cum dominus. 2 hoc tit.
o l si plurium. 5. §. quoties. 21. hoc tit.
p d. l. quoties. in fin.
q d. l. quoties. §. prætor ait. 1.
r d. l. quoties. in prin. l. si seruum. 17. de interro. actio. l. 3. §. interdum. 3. si quadrupes pauper.
s l. si qui in aliena. 32. l. electio. 27. §. si h. t.
t § omnis. inst. de nox. tot. tit. C. Ne ux. pro mar. cum seq.
u Land. lib. 2. art. 32. in bi gl. lat.

DIGEST. LIB. X. FINIVM REGVNDORVM. TITVLVS I.

1 *Continuatio tituli.*
2 *Origo iuris de finibus regendis.*
3 *De quinq; pedum præscriptione.*
4 *Ad quos fines, quasq; causas, hæc actio pertineat.*
5 *Quibus, contra quos detur.*
6 *Cuiusmodi sit iudicium, & quid in illud ueniat.*
7 *Quomodo in eo probandum & iudicandum.*
8 *Reliqua iura quibus fines muniuntur.*

PRæter actiones perfectè reales, aut merè personales, quædam sunt quæ mi- 1
xtam causam obtinere uidentur, de quibus deinceps est disserendum. In hoc
genere primum locum eæ actiones obtinent, quibus aut fines agrorum pe-
tuntur (nam hæ uendicationi cohærent[a]) discerni ac regi, aut res communes
diuidi[b]. Vt certi agrorum constituãtur fines, certisq; limitibus confines fun- 2
di determinentur, ad pacẽ seruandam, rixasq; & arma inter uicinos sopienda, plurimùm
interest. Itaq; & lege diuina prohibitum est, terminos transferre, Deuter. 19. 27. & statim ab
urbe condita, Numam Pompilium ferunt, consecrato deo Termino, iura finium religione
quadam

a l. 3. C. eo. Cuiac. obser. lib. 5. cap. 21.
b §. quædam. inst. de act.

quadã muniuisse: ne, quod fieri solet, quodq; est perniciosissimum, temeritate cuiusquã
aut iniuria uiolarentur [a]. Deinde lege 12. Tabularum, ad exemplum eius legis quam Solon
Athenis tulisse dicitur, de finibus quædam præscripta sunt [b]: idq; inter cætera, (quod huc
pertinet) ut inter confines agros quinq; pedum spacium, uelut unius gradus geometricus,
quò in fine alterius incommodo colendi gratia, aratrumq; circumduci possit, relinqueretur [c]. Id spacij, & fines constituebat, & ex lege 12. Tab usucapi, ex constit. præscribi non poterat [d], ut ostendit Cicero lib. 1. de Legibus. quanquam hodie 30. annis præscribi posse uideatur [e].
3 tur [e]. De his ergo quinq; pedibus, aut alijs finibus (nec enim in disterminãdis hortis aut
pratis tantum spacij olim relictum, sed aut lapide, aut sepimento, aut alio modo, confinia
discerni solere, multis ex iudicijs apparet) orta controuersia, propter mutatos confusosq;
terminos, aut dolo aduersarij per exarationem, translationeq;, &c. aut inundatione, uetustate, alioue modo, lege Manilia cautum erat, ut arbitri siue agrimensores tres, perinde atq;
in uendicationibus, earum rerum periti, regendis finibus, id est discernendis, & ad certam
æquabilemq; regulam dirigendis darẽtur [f], ut supradicto loco Cic. declarat. Quod quidem
regendi ius cùm sit, ut ostensum est, antiquissimum, iure primo loco in hac diuisoriorum
4 iudiciorum expositione exponitur [g]. Iudicium autem hoc ad prædia rustica, eorũq; confinia pertinet [h]: in urbanorum, displicuit [i]. Neq; enim confinia hæc sunt, sed magis uicina,
& communibus parietibus plerunq; disterminãtur. Ideoq; etsi in agris ædificia iuncta sint,
tamen huic actioni locus non erit, sed potius confessoriæ, aut negatoriæ, aut alicui interdicto: quemadmodum econtrariò in urbe hortorũ latitudo efficit interdum, ut etiam finium
regundorum agi utiliter possit [k]. Si uerò flumen uel uia publica interuenit, confinium non
intelligitur, quia magis in confinio meo uia publica uel flumen est, quàm ager uicini [l]. Sed
si riuus priuatus interfluit, finium regundorum agi potest [m]: quia pars fundi est, sicuti reliqui priuati limites.
5 qui priuati limites. Exercitium autem istius iudicij competit dominis prædiorum: quia
hac actione, quamuis in personam sit, tamen uelut per uendicationem, petit sibi rem quisque suam adiudicari [n]. Datur & utilibus dominis, ut emphiteutæ, beneficiario, &c item usufructuario, & creditori qui iure pignoris possidet [o], propter ius quod in re habent. Contra eosdem autem omnes eâdem ratione competit: quia duplex hoc est iudicium [p]. Inter socios
porrò qui communes agros possident, locum habere non potest. Vt si ego & tu fundum
habeamus communem, cui uicinum alium ego fundum habeam proprium, non cõstabit
inter nos finium regundorum controuersia: quoniam adiudicationes quibus hoc iudiciũ
expeditur, in re propria fiunt, in cõmuni fieri nullo modo possunt. Quod enim alicui adiudicatur, & tanquam suum sententia iudicis attribuitur, commune manere non potest: aut
si manet, inutilem & nullius usus esse adiudicationem dicendum est: quod fuerit perabsurdum. Itaq; si uelim tecum contendere, necesse habeo aut communi diuidundo fundum cõ-
6 munem tecum diuidere, aut proprium alienare [q]. Iudicium finium regundorum est mixtum. Datur enim partim in personam, ut reliqua iudicia, in quibus de diuisione agitur: [r]
uel ex maleficio, contra uiolantem terminos: uel ex negatione, aduersus eum qui alios limites præscribit, quàm nos esse intendimus: partim in rem, quandoquidem nostrum petimus, ut uidelicet domino, uel potius agris suum adiudicetur [s]. Finis autem, & conclusio
(ut ita dicam) huius actionis, est, ut ueteres termini officio iudicis restituantur: uel, si non
apparent, dirigantur noui, eiusq; quod interest, & post litem contestatam fructuum ratio
habeatur. Nam antè percepti non omnimodo in hoc iudicium ueniunt: quandoquidem
si bona fide percepti sunt, lucro eius cedunt qui consumpsit: sin mala fide, condicuntur [t].
Duplex autem hoc iudicium est, quia unusquisq; & agentis, & eius qui cum agitur, partes
7 sustinet: siquidem uterq; petit, & ab utroq; petitur [t]. Porrò quomodo dirigendi sint fines,
& quod sit iudicis officium, ut intelligatur, sciendum est, cùm de finibus quæritur, primò
(sicuti in cæteris realibus iudicijs) de possessionis iure quæri solere [u], quo uidelicet modo &
loco termini hactenus sint obseruati & possessi [x]: ad quod utrinq; probationes sunt producendæ [y]. In his enim duplicibus iudicijs utrinq; documenta exiguntur, quia uterq; petitoris personam gerit [z]. Possessionem autẽ iustam qui probauerit, obtinere debebit, ex uulgari
regula: Cùm obscura sunt utriusq; partis iura, pro possessore iudicari solet [a], nisi aduersarius de iure proprietatis, alijsq; finibus docuerit [b]. Probantur autem fines ueteribus monumentis: ut sepibus, fossa, arboribus, &c. authoritate census, ante litem inchoatam ordinati:
nisi contrà uarietate successionum, & arbitrio possessorum, additis uel detractis agris, fines
esse immutatos demonstretur [c]. Qua in re plurimùm ualent testimonia eorum, qui antea
eos fundos possederunt [d]: fama antiqua, præsumptio iuris, & similia [e]. Quòd si fines aut in
uniuersum, aut in aliqua parte non satis commodè dirimi possint, uel quia obscura sunt utriusq; partis tam in possessione probanda quàm proprietate iura, uel ob aliam incommo
n ditatem:

a Dionys. Halic. lib. 2.
b l. fin. h. t.
c l. 3. de ter. mot. Paul. lib. 1. tit. 15. Aggen. de limit. constan. lib. 2.
d Cuiac. in l. 4. §. ult. de usucap.
d l. quinq; pedum. C. eo. Cuiac. in d. l. 4. §. ult.
e l. ult. C. eo.
f Cuiac. obser. lib. 5. cap. 21.
g §. singularum. in fin. Inst. de rer. diuis.
h l. 2. l. 4. §. fi. h. t.
i d. § fin.
k d. l. 4. §. fin.
l d. §. fi. l. 5. h. t.
m l. 6. h. t.
n l. 1. hoc tit.
o d. l. 4. §. finium. 9.
p l. iudicium. 10. h t. l. in tribus. 13. de iud. uide gl. & Dd § pen. Inst. de interd. l. 2. inf. com. diuid.
q d. l. 4. §. si communem.
r d. l. 3. d. l. 4. § si alter. 5.
s l. 4 in prin. hoc tit.
t l. 10. hoc tit.
u l. si qui destinauit. 24. de rei uendic.
x l. 3. C. eod.
y c. 3. de prob.
z l. in tribus. 13. de iudi. l. inter coheredes. 44 §. qui familiæ. 4. ff. iii. 1.
a c. in pari. de reg. iur. in 6. §. commodum. Inst. de inter.
b c. ex literis. de probat.
c l. 8. l. 11. h. t. l. 2. C. eod.
d l. pen. hoc tit. l. 3. C. eod.
e uide Bald. consil. 161. proponebatur uol. 3. Socin. consil. 86. nu. 2. 4. et 5. incip. in causa. uolum. 1 & consil. 166. in 2. parte. gl. in c. cum causam. 13. de prob. & in c. ad audientiam. de præscrip. uide Zobel. Land. lib. 2. art. 50.

ditatem: potest iudex, quãuis hæc actio non sit bonæ fidei, utpote quæ non ex ciuili bonæ fidei conuentione, sed ex delicto aut facto unius, aut iure reali ut uenditatio cui cohæret, oriatur, tamen ueteris obscuritatis amouẽdæ gratia, nouos fines per aliam regionẽ, ubi commodum fuerit, dirigere, idq; per adiudicatioẽ & condemnationẽ ex bono & æquo [a]: ut cum fundo fit adiudicatio alicuius portionis terræ, porrectis in alienũ agrum terminis, eius dominus pro eo quod illi adiudicatũ est, certa pecunia condemnetur illi cuius agro aliquid abiudicatum est [b]. Quæ ut omnia rectè æquabiliterq; fiant, est iudicis, uel suis ipsum oculis loca de quorum finibus ambigitur, subijcere, ac in rem præsentem ire: aut si per occupationes non licet, agri mensores mittere, per quos iubeat præsentibus litigatoribus, aut contumaciter absentibus, examinari in re præsenti causam, & per dimensionẽ agrorum terminos declarari: ex qua declarationis relatione, finium regundorũ quæstioni finẽ imponet [c].

Sed super hoc iudicium etiam alia iuris remedia inuenta sunt, quibus finium distinctio 8
aptè munitur. Nam quo minus custodiuntur agrorum limites, quoq; magis patent iniurijs [d], eo diligentius legum sanctionibus defendi eos par est. In primis, qui post delatam finium regundorum quæstionem, non expectata iudicis sententia, partem fundi alieni usurpare audet, non solùm quod petebat amittit: sed quo magis unusquisq; contentus suo rẽ non expetat alienam, qui irreptor agrorum in lite fuerit superatus, tantum agri modum, quantum adimere tentauit, amittet [e].

Deinde agraria lege, quam Caius Cæsar tulit aduersus eos qui terminos statutos extra suum agrum finesue dolo malo mouerint, pecuniaria pœna cõstituta est. Nam in terminos singulos quos eiecerint, locoue mouerint, 50 aureos in publicum dare iubentur: & huius actionis petitio est eius qui uolet [f]. Sed & criminali iudicio eos qui pessimo facto terminos finium causa positos protulerunt, rescriptum D. Adriani persequitur: quo pœna corporalis, ut relegationis, uerberum, operis publici, &c. ex conditione personæ, & mente facientis, irrogatur [g]. Quæ quidem accusatio ciuile finium iudicium nõ tollit, neq; ab eo tollitur: sed qui finium regundorũ egit, accusare termini moti reum potest, & contra [h]. Alterutro tamen iudicio pendente, æquum est alterum ad finem usq; prioris differri [i]. Illud ultimò addo, ius Sax. hac in parte non discrepare à iure communi: nisi quòd aliud spacium, nempe trium pedum inter confinia uelit relinqui [k], quàm iure communi cautum sit, & definitum [l]: & ciuili tantum mulcta puniat eos qui ignoranter fines transponunt [m], criminaliter uerò & arbitrariè, qui dolo malo [n].

a § quædam. in fin. Inst. de act.
b l. 2. 3. 4. §. si alter. 5. hoc tit.
c l. 8. hoc tit. l. 3. C. eod. l. inter castellanũ. 44. de recep. arbi.
d Dionys. Halic. lib. 2.
e l. 4. C. eo. tit.
f l. fin. de termi. moto.
g l. 2. de term. moto. uide Paul. lib. 1. tit. 16. l. 1. C. de accusat.
h l. 4. §. si dicantur. 4. hoc tit.
i l. 4. de publ. iud. l. uni ca. C. quando ciuiles actio. praeiu. crimin.
k Landr. lib. 2. art. 51. Reinh. diff. 35. parte ult.
l l. fin. h. t.
m lib. 2 art. 28.
n uide gl. Zob. in d. art. 28. Fachs. diff. 65. Reinh. præalleg. loc.

FAMILIAE ERCISCVNDAE. TIT. II.

1 *Ratio & origo huius iudicij.*
2 *Definitio, & quale sit iudicium.*
3 *Quid hoc iudicio petatur.*
4 *Quibus detur hæc actio.*
5 *De quibus rebus, & quid in hoc iudicium ueniat.*
6 *Quæ ratio diuisionis ineunda.*
7 *Quando detur, & quamdiu hæc actio.*
8 *De effectu huius iudicij: & de diuisione.*

QVemadmodum ex ueteri legis 12. Tabularum iure hæreditates dantur [a]: ita indi- 1
dem actio descendit, qua res hæreditaria inter hæredes à communione discedere uolentes, diuidi officio iudicis petuntur [b]. Cùm enim materia communionis soleat excitare discordias [c], eoq; inuitum in communione detineri lex uetet [d]: necessarium uidebatur, aliquam hæredibus largiri actionem, qua res iure successionis communicatas, ad diuisionem reuocare, ad eamq; diuisionem faciendam cohæredes prouocare possent: quæ quidem actio, iudicium familiæ erciscundæ nominatur. Nam familia inter alia hæredita- 2
tem significat [e], ut in illis legis 12. Tabularum uerbis: AGNATVS PROXIMVS FAMILIAM HABETO [f]. Erciscere autem antiquum uerbum, idem est quod diuidere. Hinc dictum iudicium familiæ erciscundæ, quòd eo familia, hoc est hæreditas, ercisci, id est diuidi petatur. EST AVTEM HOC IVDICIVM ciuile, duplex, mixtum, bonæ fidei, uniuersale, quo ad diuisionem hæreditatis officio iudicis inter cohæredes faciendam agitur. Dico esse CIVILE, quia ex lege 12. Tabularum descendit [g]. DVPLEX, quoniam unusquisq; hæredum & rei & actoris partes sustinet [h]: licet quantum ad ordinem iudiciorum seruandum attinet, qui prior ad diuisionem prouocat, actoris uice fungatur [i]. MIXTVM. nam dirigitur tam in rem quæ diuidi petitur, quàm in personã respectu personalium præstationum [k], ut acce-

a l. j. §. de pet. hær.
b l. j.
c l. cùm pater. 79. §. dulcissimis. de lega. 2.
d l. fin. l. C. communi diuidun.
e l. ult. C. de uer. signif. l. pronunciatio. 195. §. familiæ. 1. ff. eo. tit.
f d. l. pronunciatio. Vlpian. cap. 26. in prin. Inst. de leg. ag. success. ubi dixi.
g d. l. j. hoc tit.
h l. 2. §. in familiæ. 3. l. 45. §. qui familiæ. 4. hoc tit.
i l. in tribus. 13. §. de iudic. l. 2. in fin. §. tit. 1. l. iudiciũ 10. sup. tit. 1.
k l. item. 22. §. familiæ. pen. hoc tit.

ut accepti, commodi uel incommodi, fructuum, expensarum [a], & adiudicationū: quæ per-
sonales sunt [b]. Permittitur enim in his iudicijs diuisorijs iudici, rem alicui litigatorum, ex
bono & æquo compensatione precij facta, adiudicare [c]. Quin & ea ratione personalis cen-
setur, quòd ex quasi contractu ortum habeat, & in personam cohæredis tantum detur [d].
BONÆ FIDEI iudicium est [e], cùm quia ex ciuili bonæq; fidei negocio ortum habet, tum
ut laxior sit iudicis in adiudicationibus ex bono & æquo faciendis potestas. VNIVERSALE
dicitur, quoniam uniuersa hæreditas in hoc iudicium deducitur; adeò ut in omnium agen
tium personam condemnationes & absolutiones faciendæ sint [f], nec quippiam debeat iu-
3 dex relinquere indiuisum [g]. Peti autem in hoc iudicio, & ad id agi, ut res hæreditariæ officio
iudicis diuidantur, certum est [h]. Nam tum demum huc perueniri solet, cùm neq; ex testato-
ris, nec hæredum uoluntate hæreditas diuisa est: quemadmodum paulo pòst dicemus, ut
4 quæ priuata consensione iniri nequit partitio, ea iudiciali authoritate explicetur. Illud por-
rò in aperto est, inter cohæredes duntaxat [i] huic iudicio esse locum, quocunq; tandem iure
hæredes sint, siue suo nomine, siue iure successionis [k]: & siue possideant suam portionem,
siue petant [l]: quorum uel unus arbitrium familiæ erciscundæ petere inuitis cæteris potest [m].
Sed nec dubitandum est, quin & inter pauciores hæredes ex pluribus hoc iudicium accipi
possit [n]: quod tamen absentibus, aut ad diuisionem non uocatis nullum creat præiudi-
cium [o]. Et generaliter, qui petere hæreditatem possunt, hi & diuisionem rectè petunt [p]. Bo-
norum uerò possessoribus, fideicommissarijs, reliquisq; qui ueri hæredes iure ciuili non
sunt, sed uicem hæredis repræsentant, non quidem directum hoc iudicium, quod cùm ci-
uile sit, tantum ad ueros iure ciuili hæredes pertinet, sed utile ex æquitatis interpretatione
sententiaq; legis competit [q]. Porrò qui cohæres non est, ei nec adiudicari quippiam opor
tet, neque aduersarius est condemnandus. denique planè aditus huius iudicij est præclusus:
adeò ut is qui possidet, si neget agentem esse sibi cohæredem, possit eum excludere per hãc
exceptionem, si in ea re qua de agitur, præiudicium hæreditati non fiat. Prius enim opor-
5 tet de iure hæreditario per petitionem hæreditatis cognoscere, quàm de diuisione [r]. Iam
uideamus de quibus rebus detur hæc actio, & quæ res quomodo in hoc iudiciū ueniãt. Ad
omnem igitur hæreditatem, siue ex testamento, siue ab intestato deuolutam, pertinet [s]. Sed
& de pluribus hæreditatibus, quæ inter eosdem ex diuersis causis communes sunt, unum
familiæ herciscundæ iudicium sumi potest [t]: deq; omnibus rebus hæreditarijs, tã soli quàm
mobilibus, siue in ipsa hæreditate inuentis, siue occasione hæreditatis, ut usucapione [u], &c.
acquisitis: etiam alienis, quas bona fide defunctus possedit [x], aut pignori habuit [y]: deniq;
de omnibus omnino commodis & incommodis hæreditatis, iudicium familiæ herciscun-
dæ competit [z]. Vnde in illud & præteriti temporis fructus ueniunt [a]: item ea quæ uel dolo,
uel culpa cohæredis, aut amissa, aut deteriora reddita sunt [b]. Ex quibus intelligitur, quid sit
quòd dicat I.C. [c] iudicium hoc ex duobus constare, rebus uidelicet quæ diuidi petuntur, &
præstationibus, quæ alij ab alio, ratione fructuum, doli, culpæ, sumptuū, &c. sunt faciẽdæ.
Porrò non ueniunt in iudicium familiæ herciscundæ nomina [d]: quia ex lege 12. Tabularum
sine ullo iudicio inter hæredes proportione hæreditaria sunt diuisa, ut aliter diuidi neque-
ant [e]. Sed nec perniciosa ueniunt, ut mala medicamenta, aut uenena, aut libri improbatæ
lectionis, &c. quæ à bono & innocente iudice statim sunt corrūpenda: neq; quæ furto aut
alio crimine acquisita sunt, quæ dominis, aut quibus debentur, restitui oportet [f]: nec quæ
speciali titulo, ut pro donato, aut pro emptore à cohærede possidentur [g]. uniuersalia enim
iudicia aduersus titulo speciali possidentem non dantur, quemadmodū suprà diximus [h].
Vnde si quid contendas ex hæreditate mihi tecum esse commune, quod ego ex alia causa
meum proprium dico, id in familiæ herciscundæ iudicium, quod de sola hæreditate datur,
non uenit [i]. In hoc iudicium illa quoq; deduci ac reputari æquum est, quæ à morte testato
ris in res hæreditarias insumpta sunt: & quicquid omnino necessitate cogente, non etiam
ex uoluptate [k] cohæres fecit aut expendit [l]. Quædam etiam cohæredi ut præcipua adiudi-
cari debent, nec reputantur: ueluti prælegata [m], & quod defunctus hæredi debuit [n]: item ex-
6 pensæ nomine studiorum filij factæ [o]. Quia uerò non solet hoc in iudicio inter hæredes
conuenire, penes quem tabulæ testamenti, cautiones, instrumenta, pendente iudicio custo
diri debeant: ideo curare debet iudex ut apud eum maneant, qui maiore ex parte hæres sit,
cæteri descripta recognitaq; habeant: cautione tamen interposita, ut cùm res exegerit, ipsæ
authenticæ tabulæ exhibeantur. Quòd si omnes ijsdem ex partibus hæredes sint, nec inter
eos conueniat, apud quem potius esse debeant, sortiri eos oportet: aut ex consensu uel suf-
fragio eligendus erit amicus apud quem deponantur, uel in æde sacra deponi debent [p]. Il-
lud autem officio iudicis incumbit, ut nihil omnino relinquat indiuisum [q] (nam cum tota
n 2 hæreditas

a l. his consequenter. 18. cum l. seq.
b d. l. item. §. pen.
c §. quædam. Inst. de actio.
d §. item si inter. Inst. de obli. quæ ex qua. cōtr.
e l. 9. C. eo. §. actionum. Inst. de actio.
f l. in hoc iudicio. 27.
g l. hæredes. 25. §. pen. hoc tit.
h l. 1. 2. 3. l. off. 26. h. t.
i l. cum putarem. 36.
k l. si familiæ. 48.
l l. 1. 2. l. hæredes. 25. §. 1. h. t.
m l. arbitrum. 42. h. t.
n l. 2. §. dubitandum. 4. hoc tit.
o l. cohæredibus. 17. C. eo. tit. l. inter. 44. §. si cohæredes. 2. hoc tit.
p d. l. 2.
q d. l. 2. §. si quarta. 1. l. sed & eius. 24. l. si ex asse. 40.
r l. §. cir. fi. l. fundus. 51. §. fin. hoc tit.
s d. l. 2.
t l. hæredes. 25.
u l. 8. 9. 10. 11. 12. cum simil. h. t.
x l. item. 10. h. t.
y l. si pignori. 29. h. t.
z l. item ex diuerso. 19. l. item Labeo. 22. h. t.
a l. pen. hoc tit.
b d. l. hæredes. §. non tantum. l. & puto. 16. §. sed etsi dolo.
c d. l. item Labeo. 22. §. pen.
d l. 4. hoc tit.
e d. l. hæredes. in prin. hoc tit. l. 6. C. eo. l. pacto successorum. C. de pac. l. 2. C. de her. act.
f d. l. 4.
g d. l. hæredes. §. quod pro emptore. 5.
h ad tit. de pet. her.
i l. si quid. 45. hoc tit.
k l. ex duobus. 27. de neg. gest.
l l. his consequenter. 18. §. sumptuum. 3. d. l. hæredes. §. si unus. l. ex parte. 39. in prin.

m l. Pomponius. 8. l. si ita legatum. 42. h. t. n l. si filia. 20. §. 1. l. fundus. 51. h. t. o l. quæ pater. 50. h. t. p l. 4. 5. 6. h. t. l. ult. de fid. instrum. uide Schurff. consil. 50. sui suis. cent. 1. q l. off. 26. h. t.

hæreditas petatur diuidi, sententia & officium iudicis, libello debet esse conforme[a]) sed in
omnium personis absolutiones & cõdemnationes faciat[b]: de euictione alijsq; iuribus cau-
tiones ex bono & æquo interponi iubeat[c]. Et si quæ res commodè diuisionem nõ recipiũt,
uel alterius temporibus adiudicet[d], uel licitatione admissa, & compensatione precij facta,
alteri rem, alteri precium addicat[e]. Quòd si altera pars diuisionem detrectet, nihilominus
potest iudex diuidere, & præsenti suam adiudicare partem, absentis uerò partem sequestra-
re[f]. Potest & in dubijs, sorti rem committere[g]. diuisionis autem potestatem uni, alteri uerò
electionis facere, iure ciuili, nisi per modum licitationis, ut dictum est, nõ potest[h]: quod ta-
men & à Canonistis[i], & moribus nostris est receptum, scilicet ut maior natu diuidat, mi-
nor eligat[k], etiam in diuisione feudalium bonorum. Nec exemplo primæ uetustatis, ea res
caret. Sic enim legimus Abraham maiorem natu, patrueli suo Loth optionem in diuisio-
ne reliquisse[l].
Quamuis autem diximus, omnibus hæredibus huius iudicij exercitium competere: ta- 7
men illud tenendum est, tum demum id obtinere, cùm iam adita est hæreditas[m]. Nam per
aditionem hæredibus ius quæritur, & res inter ipsos communicantur. Postquam aũt com-
petere semel cœpit, exemplo cæterarum personalium actionum, in perpetuum, id est 30. an-
nis durat. Semel autem tantum intentari potest, quia uniuersale est, omniumq; diuisio re-
rum in unum iudicium deduci ac explicari debet: quod si non fiat, & res quæpiam reman-
serint indiuisæ, communi diuidundo erit agendum[n]. De effectu porrò huius iudicij ita in- 8
quit Paulus[o]: Si familiæ herciscundæ actum sit, adiudicationes prætor tuetur, exceptio
nes aut actiones dando: has petentibus, illas possidentibus, idq; exemplo aliarum rerum
iudicatarum, quæ utroque remedio defenduntur[p]. Quare etiamsi quid indebitum ex hac
causa solutum sit, cessat repetitio[q], nisi diuisio retractetur propter notoriã iniusticiam[r]:
utpote si cum hærede putatiuo actum & diuisum sit, qui pòst nõ inuenitur esse hæres[s]: aut
læsio ultra dimidiam iustæ portionis partem interuenit[t]. Nam etsi remedium illud contra
rem iudicatam non obtineat[u], tamen quia non tam pronunciatur super diuisione, quàm
ex sententia diuisio, authoritate mandatuq; iudicis suscipitur: ideo æquius uidetur, hoc au
xilij genus enormiter læsis nõ denegari[x]. Et hæc quidem in familia per iudicem herciscun
da obtinent: nunc de priuata & extraiudiciali diuisione, aliquid subijciamus. Qua in par-
te sciendum est, aliud esse diuisionem, aliud diuisionis placitum[y]: sicuti aliud est conuentio
de contrahendo, aliud contractus[z]. Diuisionis placitum, tantum est nudum pactum de di-
uidendo, unde nulla oritur actio[a]. Diuisio fit re ipsa, quasi rebus permutatis[b]: unde obli-
gatio bonæ fidei[c], & actio præscriptis uerbis eiusdem naturæ, tanquam ex permutatione
seu uenditione oritur[d]. Nam diuisio, emptionis uicem obtinet[e]: quæ tamen si sit inæquali-
ter facta, ad æquitatem reduci debet[f]. quod de inæqualitate, dimidiam iustæ æstimationis
partem superante, nostri interpretantur[g].

COMMVNI DIVIDVNDO. TIT. III.

1 *Quare hæc actio introducta, & quomodo differat à reliquis.*
2 *Ex qua causa detur.*
3 *Quibus, contra quos detur.*
4 *Quid in eam ueniat.*
5 *Quomodo diuisio facienda, & quale sit iudicium.*

COMMVNI DIVIDVNDO iudicium ideo necessarium fuit, quòd pro socio actio, ma- 1
gis ad personales inuicem præstationes pertinet, quàm ad communium rerum di-
uisionem[a]. Familiæ autem herciscundæ iudicio, hæreditatis tantum fit diuisio, non
aliarum rerum singularium[b]: quæ cùm uel ex societate, uel citra ullam societatis affectio-
nem alia ex causa possint inter aliquos esse communes[c]: opus fuit iudicio aliquo, quo res
quomodocunq; communes ad diuisionem perducerentur. Nec enim quispiam inuitus in
societate communioneue est retinendus[d], etiamsi pacto conuentum fuerit ne diuisio un-
quam fiat[e]. Latius itaq; patet, quod ad usum attinet, communi diuidundo iudicium,
quàm familiæ herciscundę: quia hoc inter solos hæredes de hęreditate datur, illud uerò
omnibus omnino qui rem aliquam habent communem: adeò ut & cohæredibus, ubi fa-
miliæ herciscundæ iudicium deficit, dari soleat[f]. Datur autem ex causa communionis, 2
à qua petitur recedi[g]: siue ex contractu societatis, siue alio modo, puta emptione, legato,
donatione, &c. res sit communicata[h]. Et hactenus quidem realis est actio. Quatenus au-
tem

a l. fin. C. de fideicom. hæred. l. ut fundum. commu. diuid.
b l. in hoc iudicio. 27. hoc tit.
c d. l. hæredes §. fin. l. in iudicio 47. hoc tit.
d l. & pato. 16 h. t.
e d. l. uẽ Labeo. §. 1 b. t.
f Spec. de secun. decre. §. uidendum nu. 5.
g l. 3. C. com. de lega. Ias. in l. ĩ. nu. 39. si cert pe ta. & in §. sequens nu. 62. Inst de actio.
h Ias. præalleg. loc.
i in c. 1. per illum tex de paroch. Schurf consil. 71. casus nu. 21. cẽt. 1.
k gl. Land. lib. 3. art. 29. Fach. diff. 31. Remb diff 42. Schurff. d. cõsil 71.
l Genes. 13.
m l. qerat. 49. in fi. b. t.
n d. l. si fil. 20. §. famil. 4. b. t.
o l. int. 44 §. 1.
p l. actori. C. de reb. credit. tot. tit. de excep. rei iudic.
q l. cùm putarem 36.
r Schurf cõs. 26. in fin. cent. 1.
s l. cum putarem. 36. b. t. l. cum quis. C. de iur. & fac. ign l cum solus. 29 de usucap.
t l. 3. ubi Dd. C. cõm. utr. iud.
u Ias. in l. si quis cum aliter. de uerb. sign.
x l Lucius. 39. in fin b. t.
y l. cum proponas. 21. C. de pact.
z gl. et Dd. in l. in bonæ. 8. de eo quod cert loc.
a d l. cum proponas.
b l. cum pater. 79 §. hæreditatem. de legat. 2. gl & Cyn. in l. ĩ. C. cõ. utr. iud.
c Cyn post gl. in d. l. ĩ.
d l. si fratres 7. C. cõ. utr. iud. l. licet. l. si familia. C fam. herc. l. his cõsequenter. 18. § idẽ l. si filia 20. §. si pater. hoc tit.
e l. ĩ C. com. utr. iud.
f l. 3. C. com. utrius. iud.

g Dd. in d l. 3 Schurff. d. cons. 25. & 28. cent. 1. a l. ĩ. b. t. b l. 4. b. t. c l. 2. b. t. l. ut fit. 31. cum l. seq ̃ pro socio uide Cuiac. lib. 5. cap. 10. d l. fi. C. eo. tit. e l. in hoc iudicium. 14. §. pen. hoc tit. f d. l. si filia. §. familiæ. d. l. inter. ̃. tit. 2. g d. l. ĩ. b. t. h l. 2. b. t.

tem fructus perceptos, aut expensas factas, cæterasq; personales præstationes respicit, personalis existit, daturq; ex quasi contractu: quia neq; ex contractu, nec ex maleficio, sibi inuicem obligati socij esse uidentur[a]. unde liquet hanc actionem mixtam causam obtinere.

3 Hæc directa compent solis dominis rei corporalis communis[b]: siue neuter, siue alter tantum eorum, siue uterq; rem possideat[c]: & uel inter omnes, uel certos ex his, diuidere desiderantes, hoc iudicium accipi potest[d]. Vtile autem iudicium datur etiam utilibus dominis: ut qui fundos uectigales possident[e], qui Publicianam habent[f], aut alia iusta ex causa pro suo usurpant[g]. Inter prædones autem, aut precariò uel clàm possidentes, aut colonos, locum non habet[h]: quia nullam obtinent iustam possessionis suo nomine causam, sed aut iniustè, aut alieno nomine possident. Datur & utile iudiciũ ijs qui ius incorporale, ut usumfructum, pignus, & consimilia iura habent inter se communia[i]. Quia enim hæc ueram diuisionem non admittunt[k], ideo utile tantum iudicium datur: quo non ipsum ius incorporale (qui enim potest[l]?) sed illa diuiduntur, quæ eo comprehensa, sub aspectum sectionemq; cadunt: ut in usufructu fructus, in pignore usus pignoris, &c. Nam si nihil insit, quod diuisionem recipiat, ut in seruitutibus, hac actione non agetur[m]. Datur interdum etiam non dominis, ratione præstationum, quæ personales actiones sunt, neq; rei cohærēt[n]: quoties uidelicet res aut extincta est, aut communis esse desijt[o]. Sed & in hæredes transit, contraq; cæteros successores, non tanquam hæredes, sed ut dominos & possessores: quo tamen in iudicio etiam id ueniet, quod defunctus percepit[p]. Quibus autem datur hæc actio, contra eosdem dari certum est, cùm duplex sit iudicium[q].

4 Sicuti porrò ipsius rei diuisio uenit in communi diuidundo iudicium, ita & præstationes: ut si quis impensas fecit communi nomine (nam si proprio, retentionem tantum habet[r]) eas consequatur[s], dummodo partem suam rectè administrare separatim non potuit: alioquin si potuit, negociorum tantum gestorum habet actionem, eaq; tenetur[t]. Sed etsi quis solus ex re communi fructus perceperit, hi in iudicium uenient[u]. Item si quid ab aliquo sociorum agi debuit, quod actum non est, aut dolo culpaúe eius damnum in re communi sit datum, eius habebitur ratio[x]. Hæc autem omnia uel cumulatim in iudicium ueniunt, uel separatè. Nam de præstationibus agi potest, etiamsi res nō petatur diuidi, uel quòd non placet à communione recedi[y], uel quia res communis esse desijt, aut extincta est[z]. Nisi tamen quid fuerit ex communi consensu exceptum nominatim, omninò omnes res quæ actione comprehendi possunt, intelligentur in iudicium esse deductæ[a].

5 Porrò in diuisione hîc facienda, omnino eadem obseruanda erunt, quæ in familiæ herciscundæ actione[b]. Nam & hoc iudicium perinde est bonæ fidei[c], duplex[d], & mixtum[e]. Vnde iudex omnes res, de quibus quidem actum erit, (nam ultra id quod in iudicium est deductum, extendi potestas iudicis nequit[f]) diuidere debebit[g]: aut mensura designatis unicuiq; certis regionibus[h], aut temporibus[i], & in his quæ diuisionem non recipiunt, ut animal, &c. totum corpus uni adiudicare: scilicet ei qui plus iuris, maioremúe partem, aut etiã affectionem probabilem in re habet[k]: eumq; in partem æstimationis alteri cui res abiudicata est, condemnare[l]: aut ubi omnium iura æqualia sunt, sorti rem committere[m]: denique alia quacunq; commodissima ratione diuisionem facere: & si quid in his rebus communibus damni datum factumúe sit, uel quid eo nomine aut absit alicui sociorum, aut supersit, eius rationẽ habere[n], unà cum accessionibus & decessionibus omnibus[o]: & deniq; in uniuersum prouidere, ut omne cōmodum atq; incōmodum æquabiliter diuidatur, nisi quid dolo, culpa, aut facto socij sit contractum[p]. Eademq; omnia in diuisionib. quoq; rerum feudalium seruanda esse, cum nihil specialiter inueniatur dispositum[q], uerius est[r].

a §. item si inter. Inst. de oblig. quæ ex quas. contractu.
b l. 4. h. t.
c l. pen. h. t.
d l. etsi. 8. l. si quis. 29. in fin. hoc tit.
e l. communi diuidundo. 7. in prin. hoc tit.
f d. l. 7. §. 1.
g d. l. 7. §. si duo sint. 4.
h d. l. 7. §. inter prædones. 2. & §. neq; colonijs. 6.
i d. l. 7. §. si duo. 4. l. itẽ. 10. §. 1. l. arbor. 19. §. fin. h. t.
k l. cùm filius. in princ. 76. de lega. 2.
l uide Ias. in l. 2. § & harum. nu. 3. de uerb. oblig. l. stipulatiões. 72. ubi Bartol. & Dd. eo. tit.
m d. l. arbor. §. si per eundem. 2.
n l. item Labeo. 22. §. pen. eo. tit. 1.
o l. si quis putans. 6. in princ. l. in summa. 11. hoc tit.
p d. l. 4. §. sicut. d. l. item.
q l. 2. in fin. h. t.
r l. in hoc indicium. 14. l. antep.
s d. l. 4. §. sicut. d. l. antepen.
t l. 6. §. 1. h. t.
u d. l. 4. cum seq.
x l. si is cũ quo. 20. l. 3. l. 8. §. 1. hoc tit.
y d. l. 14. uers. quæ cum ita sint.
z d. l. 6. in prin.
a l. in iudicium. 13.
b l. 6. §. fi. d. l. arbor. in fi.
c d. l. 4. §. 2. d. l. in hoc iudicium. §. 1.
d l. 2. in fi.
e d. l. 4. §. sicut.
f l. ut fundus 18. d. l. 4. §. hoc iudicium.
g d. l. 13.
h l. 7. §. cùm de usufructu. 5.
i d. l. arbor. in fin.
k l. sancimus. ubi Bal. C. de donat. idem Bald. in

AD EXHIBENDVM. TIT. IIII.

1 Affinitas huius actionis cum præcedentibus: & an cumuletur cum petitorijs.
2 Quid sit exhibere, & ad exhibendum actio.
3 Cui, ex qua causa detur.
4 Contra quos detur.
5 De quibus rebus.

n 3 6 De

l. fin. C. com. de legat, Ias. in § quædam. nu. 59. Inst. de actionib. l. ad officium. 3. C. com. diuid. & gl. opt. in l. 2. ad uerb. in sortium. C. quand. & quib. quar. pars. lib. 10. l d. l. 6. §. pen. l. 7. l. 10. cum simil. m l. fin. ubi Dd. C. com. de leg. l. 2. C. quan. & quib. quar pars. lib. 10. Ias. in §. quædam. Inst. de act. n d. l. 3. o d. l. 6. §. si quid post acceptum. p l. si is cum quo. 20. q c. 1. de feud. cog. Cur. in princ. tract. feud. 3. & 4. quæst. r Andr. Iser. & Dd. in c. 1. §. præterea ducatus. de prob. feud. alien. Chas. in cons. Burg. tit. de feud. §. 6. in fin. nu. 20. Tiraq. in tract. de iure primog. quæst. 4. num. 19.

6 *De officio iudicis in hac actione.*

7 *Quomodo exhibitio ſit facienda, & quid in hanc actionem ueniat: & de ſpecificatione, explicata difficultas.*

FInitima eſt diuiſioni ſeparatio, qua res unitæ, per diuiſionem quandam diſiunguntur 1
à ſe inuicem, & ſegregantur. Itaq; cùm dictum ſit de ijs iudicijs, quibus res diuiduntur:
ſequitur ut nunc uideamus de actione, qua rerum exhibitio, & in conſequentiam exhibitionis
ſeparatio poſtulatur: nam & ipſa mixtam cauſam obtinet. Ea autem actio ad exhibendum ab
effectu ſeu officio eſt appellata, cuius uſus ualde neceſſarius eſt, & penè quotidianus,
maximè propter uendicationes[a]. Nec enim res, præſertim mobiles uendicari poſſunt, niſi
exhibeantur. Eoq; receptũ eſt, ut unà cũ rei uendicatione, hæc actio præparatoria cumulari
poſsit[b]. EXHIBERE, eſt facere in publico poteſtatem, ut ei qui agere intendit, experiundi ſit 2
copia[c]: & propriè exhibere, eſt extra ſecretum habere[d]. Quantum autem ad hanc actionẽ
attinet, exhibet is, qui in eadem cauſa præſtat rem, in qua fuit, cum iudicium acciperetur[e].
Quapropter actio ad exhibendum, nihil aliud eſt quàm actio perſonalis, in rem directa, qua
petitur ut res exhibeatur, eiusq; uidendæ, apprehendendæ copia actori fiat. Dico perſonalem
hanc eſſe actionem, ex authoritate Vlpiani[f]. Etenim cùm realis dici nequeat, utpote qua non
petat actor rem ſuam, aut ius aliquod in re ſibi reſtitui, ſequitur eſſe perſonalem: quia
intendit reum aut facere, id eſt exhibere: aut dare, quanti ea res erit, oportere: quod
proprium eſt perſonalium actionum[g]. Adde, quòd iſtarum exemplo oriatur ex obligatione, non
quidem ullius contractus, ſed naturali, qua æquum eſt, uendicare rem ſuam uolenti, eam indicare
& exhibere: quòd illi plurimùm profuturum ſit, nociturum nemini[h]. Datur igitur hæc actio
propter illam æquitatem ex quaſi contractu, quemadmodum actiones negociorum geſtorum, & quæ
ſocijs extra contractum ſocietatis competunt[i]. Dirigitur autem in rem, quia nihil aliud quàm
res exhiberi petitur: quo fit, ut aduerſus quemlibet poſſeſſorẽ rectè intentetur[k], ut nõ
immeritò mixtam cauſam obtinere uideatur.

Porrò ei datur hæc actio qui in rem acturus eſt, qualicunq; actione, etiam pignoraticia, 3
aut Seruiana, aut hypothecaria. Sed etſi quis uſumfructum petiturus, interdicturus interdicto
utrobi (quod de rebus mobilibus propoſitum eſt[l]) uel de precario, optaturus ſeruum, &c. rem
exhiberi deſideret: aut noxali iudicio acturus familiam poſtulet repræſentari, ut recenſione
ſeruorum facta noxium recognoſcat, audietur[m]. Quare & qui perſonali actione rem condicturus
eſt, meritò hac quoque actione uiam ſibi poterit munire[n]. Et generaliter ſciendum eſt, non
ſolùm ijs quos diximus, competere ad exhibendum actionem, uerùm ei quoq;, cuius aliquo modo
intereſt exhiberi: adeò ut & plures eiuſdem rei nomine ad exhibendum rectè agere poſsint, ſi
plurium diuerſa ratione interſit[o]. Iudex igitur ſummatim, ut in præparatorijs tralatitium
eſt[p], debebit cognoſcere, an eius interſit: id eſt, an probabilem cauſam habeat actionis,
propter quam exhiberi ſibi deſideret, non autem an eius res ſit: & ſic iubere uel exhiberi,
uel non, prout actoris intereſt[q]. Vtroque autem tempore intereſſe eius qui ad exhibendum
agit, oportet, & quo lis conteſtatur, & quo fit condemnatio[r]: & quidem intereſſe
pecuniariter[ſ], aut ut alia ſaltem probabilis cauſa ſubſit, quamobrem exhibitio ſit
facienda[t]. Nam & ei, qui ſemel egit, non obſtat rei iudicatæ exceptio, ſi ex noua cauſa
intereſſe cœperit[u]. Quod tamen non ita accipiendum eſt, cùm dicitur agere ad exhibendum poſſe
omnes quorum intereſt, quaſi quomodocunque interſit, locus ſit huic actioni. Quid enim ſi quis
petat rationes aduerſarij ſibi exhiberi, quòd magni id ſua interſit: aut ſtudioſus illos aut
illos libros alienos, quibus lectis doctior & melior ſit futurus: an iuris ciuile calumniabimur,
& captatis uerbis ſententiam eius circumueniemus: Minimè id quidem faciendum eſt[x]. Nam nec
facultatum ſuarum rationes edere, & denudare fortunas, nec inuitus ſuas alij opes communicare,
quiſquam cogendus eſt[y]. Oportet igitur actoris ita intereſſe, ut ius aliquod habeat in re, &
probabilem cauſam actionis, propter quam exhiberi deſideret[z]. Quòd ſi uel alia ſufficiat
actio, qua nõ quidem in rem uel ad poſſeſsionem, ſed ad exhibendum rectè agatur, nihil cauſæ
erit quamobrem iſta actio detur. Vnde Pomponius apud Vlpianum[a] ait: Si quis extra hæredem
(nam illi hæc datur actio, tanquam domino[b]) tabulas teſtamenti, uel codicillos, uel quid
aliud ad teſtamentum pertinens exhiberi uelit: dicendum eſt, per hanc actionem agendum non
eſſe, cùm ſufficiant interdicta in hanc rem prodita, uidelicet de tabulis exhibendis[c]. Item,
ſi liber homo detineri ab aliquo dicatur, de exhibendo poteſt quis habere interdictũ[d]: ad
exhibendum autem actio in eã rem inutilis uidetur, quia hæc actio ei creditur, cuius
pecuniariter intereſt[e]. Pecuniariter autem propter liberum hominem intereſſe non poteſt, quia
nullam

a l. ſ. hoc tit.
b gl. in l. j. ad uerb. neceſſaria. h. t. & in l. j. uer. inſtituitur. de inter. actio. Spec. de iudic. §. fi. Bart. in l. qui de inofficioſo. nu. 4. & 5. de inoff. teſt. contra gl. in l. 3. §. eſt autem. uerb. acturus. h. t.
c l. 2. hoc tit. l. fi. de uer. ſignif.
d l. 3. §. ait pretor. de li. hom. ex.
e l. Iulianum. 9. §. quantum. 4. h. t.
f l. 3. §. eſt autem. h. t.
g §. 1. Inſt. de act. l. actio num. 24. ff. de act. & oblig.
h fac. l. 2. §. uerum Varus. in fi. de aqua plu. arcen.
i §. item ſi inter. Inſt. de oblig. quæ ex qua. contra.
k d. l. 3 § fin.
l uide ſ. uti poßidet.
m d. l. 3. §. eſt autem. 3. cum §. ſequenti.
n ut in §. ſi tamen. Inſt. de rer. diuiſ.
o l. 3. §. Pomponius. 10.
p l. 1. C. ut in poſſ. legat.
q d. l. 3. §. ſciendum. 7. et §. ſi mecum. 9. in fi.
r l. ligni 7. § fi. h. t.
ſ l. ſi liber. 13. h. t.
t l. fin.
u l. de eo. 12. h. t.
x l. pen. h. t.
y l. ſi C. de alimen. pup. præſt. l. 2. C. quan. & quib. quar. pars, &c. lib. 10.
z d. l. 3. §. ſi mecum. 9. h. t. l. 6 de eden.
a l. 3. §. ſi quis extra. 6. hoc tit.
b l. 2. 3. ff. quẽadm. teſt. aperi.

c l. 3. §. ſolum. §. condemnatio. de tab. ul. exhib. d tot. t. de lib. hom. exhi. e d. l. ſi liber. 13.

nullam eius corpus recipit æstimationem [a]. Illud tamen notandum est, cum neq; huic actioni, neq; uendicationi, neq; alij ordinariæ locus est, interdum æquitatem exhibitionis efficere, ut in factum agi possit [b].

4 Porrò aduersus possessorem hac actione agitur, non solùm eum qui ciuiliter, sed etiam qui naturaliter tantùm incumbit possessioni [c]. Quare & creditorem qui rem pignori accepit, ad exhibendum teneri placet [d]: & apud quem res deposita, uel cui locata est, aut commodata [e], & omnes qui facultatem exhibendi habent [f], cuiuscunq; tandem sint conditionis, siue filijfamiliâs, siue patresfamiliâs [g], siue unus, siue plures [h]. Sed & hæredi contra uiduam quæ in domo mariti remansit, datur [i]. Et usq; adeò possessio uel detentio rei, est fundamentum huius actionis à parte litigatoris conuenti: ut si quis non possideat litis contestatæ tempore, postea autem ante sententiam possidere cœperit, condemnandus sit, nisi restituat: contrà si quis, cùm iudicij accepti tempore possideret, postea sine dolo malo possidere desierit, absoluatur. Nam quamuis est, ut inquit Pomponius [k], quòd illi imputetur, cur non statim restituit, sed passus est litem secum contestari: tamen quia res non ab ipso tanquam aliena petitur, ut dici possit in mala fide uerè possessor constitui, cumq; non de restitutione, sed exhibitione facienda agatur, æquius est liberari eum qui citra suam culpam eò redactus est, ut exhibere non possit. Quinetiam si quis possideat, tamen si non habet restituendi facultatem, æquitas huius iudicij dabit absolutioni locum [l]. Planè qui dolo malo possidere desijt, cùm pro possessore habeatur, ad exhibendum tenebitur [m].

5 Datur autem hæc actio de omnibus omnino rebus mobilibus, homine puta seruo, animali, & re qualibet inanimata [n]. De rebus autem soli non datur [o], cùm per se pateant, oculisq; subijciantur, sine ulla alia exhibitione: neque latère possint, ut alibi dicitur [p]. Hoc est quod suprà posuimus, uolenti agere interdicto Vtrobi, hanc dari actionem: non uerò, agenti interdicto Vti possidetis. Nam hoc ad res immobiles [q], illud ad mobiles consequendas est proditum. Item, nec de tigno ædibus iniuncto, datur hæc actio, quia lex 12. Tab. solui uetat, sed aliam actionem in duplum de tigno iniuncto, domino indulget [r].

6 Proposita ergo actione, erit iudicis, summatim cognoscere an agentis intersit, & causam agendi probabilem habeat, propter quam exhiberi desiderat [s]: exceptiones etiam æstimare quas possessor obijcit: ut si qua tam euidens sit, uti facilè repellat actionem, propter quam exhibitio postulatur, puta exceptio doli, transactionis, iurisiurandi, rei iudicatæ [t], &c. possessorē absoluat: sin obscurior, uel difficilioribus inuoluta sit disputationibus, differat, eamq; rejiciat in directum iudicium, re exhibere iussa [u]. Quinetiam potest reum contumacem per in litem iusiurandum petitori condemnare, quantitate taxata, ad quam usq; iuretur [x].

7 Rem autem ita exhiberi repræsentariq; iubebit, ut uendicādi apprehendendiq; facultas actori fiat [y]. Quamobrem si fuerit alij materiæ adiuncta, ut gemma inclusa auro, sigillum candelabro, in hoc exhibitio decernenda erit, ut excludatur. Item si rotam meam tuo uehiculo aptaueris, uel armario tuo meam tabulam, aut scypho ansam iniunxeris, uel purpuram intertexueris ueşti, aut brachium statuæ per applumbaturam coadunaueris: iudicio ad exhibendum separare compelleris, ut mihi uendicādi fiat facultas [z]. Item si quis ex uuis meis mustum fecerit, uel ex oliuis oleum, aut ex lanis uestimenta, cùm scit et hæc aliena esse (nam si bona fide existimās suam esse materiam, ex ea suo nomine nouam speciem fecisset, dominus eius efficeretur [a]) utriusq; nomine ad exhibendum actione tenebitur: quia hoc casu quod ex re nostra sit, nostrum esse, ex sententia Sabinianorum uerius esse Vlpianus existimat [b]. Etenim iniquum uidetur, domino sine suo facto dominium rei suæ auferri, & illud furi per contrectationem immutationemq; rei in nouam speciem acquiri. Quanquam in eo quod accessionis uice alteri accedit, propter præstantiam principalis materiæ, quæ planè tegit & aufert respectum accessionis, non consideratur bona aut mala fides [c]. Deinde & illud addendum, in eadem omnino causa rem esse exhibendam, in qua fuit cùm iudicium acciperetur [d]. Proinde si lite iam contestata usucaptam exhibeat, nō uidetur exhibuisse, cùm petitor intentionē suam perdiderit, nisi paratus sit repetito die actionē suscipere [e]. Quinetiā si mutata forma exhibitio fiat, nihilominus tenebitur ad exhibendū, ut pristinæ formę rem restituat [f]: nam mutata forma, propè interimi substantiā rei, Marcellus scribit, ita ut res non possit dici eadē. Sanè si deterior tantum facta exhibeatur, ut equus debilitatus, quia eadem res exhibetur, & uia ad uindicandum patefacta est, ad exhibendū quidem actione reus absoluitur: poterit tamen actor aut iudicio uendicationis, aut ex lege Aquilia de hoc damno, aut actione in factum, ea deficiēte, agere [g]. Planè cū omnis causa restituēda sit, partus quoq; & fructus, omnesq; utilitates quæ amissæ sunt ob hoc quòd res nō exhiberetur, uel tardius exhibita est, æstimabuntur [h]. Vlnmò sciendū, ibi rem exhibendam, ubi fuit cùm lis contestaretur. quamobrem si alio loco, quàm ubi actum sit, existat, periculo impendijsq; actoris perferenda est eo loci ubi agitur: nisi data opera & dolo malo translata à reo proponatur [i].

a d. l. liber homo. ff. ad l. Aquil.
b l. 3. §. pen. i. l. Iulianus. 9. §. Marcellus. 3.
c d. l. 3. §. fin.
d l. serui nomine. 16. de usucap.
e l. 3. §. fi. l. 4. h. t.
f l. 5. in prin. l. tigni. 7. hoc tit.
g l. de eo. 12. h. t.
h d. l. 7. §. 1.
i l. hæres. 33. de neg. gest.
k d. l. tigni. 7. § si quis. 3.
l d. l. 5. § fi.
m d. l. Iulianus. 9. in prin.
n l. 3. §. fi. l. 5. §. 1. l. 6. cū simil. hoc tit.
o l. ad rem mobilem. 56. de procurat.
p l. 2. C. quando quart. pars. lib. 10.
q uide inf. ad tit. ubi poss. & utrubi.
r l. 6. & 7. h. t. l. 1. de tig. iniunct. uide quæ dixi in §. cum in suo solo. Inst. de rer. diuis.
s d. l. 3. §. sciendum. 7. et § si mecum. 9.
t c. 1. de confess. in 6.
u d. l. 3. §. ibidem. 11.
x d. l. 3. §. præterea. 2.
y d. l. 2. d. l. fin. de uerb. signif.
z l. 6. & 7. h. t.
a l. 5. de rei uendi. §. cum ex aliena. Inst. de rer. diui. l. adeò. 7. §. cùm quis. de acquir. dom.
b l. de eo. 12. §. denique. hoc tit.
c §. si tamen. §. cū in suo. Inst. de rer. diuis. ubi exposui uberius.
d l. Iulianus. 9. §. quantum. h. t.
e d. §. quoniam.
f d. l. Iulianus. §. si quis rem.
g d. l. Iulianus. §. si rem. l. si quis hominem. 17. hoc tit. l. exhibitionis. C. eo tit.
h d. l. Iulianus. §. fi. l. si optione. 10. l. sed et si hæreditas. 11. d. l. de eo. §. si post iudicium. 2.
i d. l. sed et si hæredi. 11. §. 1.

DIGEST. LIBER XI. DE INTERROGATIONIBVS IN IVRE FACIENDIS, ET interrogatorijs actionibus. Tit. I.

1 *Continuatio tituli.*
2 *Quare introductæ sint interrogationes.*
3 *Mos interrogandi.*
4 *Actionem interrogatoriam qualitatem tantum esse adiecticiam, non propriam actionis speciem.*
5 *De interrogationibus sublatis, & positionibus introductis.*

QVia paulo antè dictum est de actione ad exhibendum, quæ uiam munit actioni 1
bus in rem: uisum est iuris compositoribus subnectere ut. de interrogationibus
in iure faciendis, quæ & ipsæ præparatoriæ sunt. nam reliquis realibus actioni-
bus ancillantur, & ut actio ad exhibendum, ita & hæ uendicationibus, maximè
petitioni hæreditatis ponsimum aditum patefaciunt: idq; eò magis uisum fuit
opportunum, quòd non longè à natura mixtorum, aut certè realium iudiciorum, de qui-
bus iam dictum est, absunt: quia neq; ex contractu, nec delicto, sed ex facto & confessione
hominis nascuntur: ut meritò in hanc secundam Pandectarum partem, in qua de eiuscemo
di iudicijs tractatio est instituta, sint relatæ. Prætor igitur edictum de Interrogatorijs actioni 2
bus proposuit, quia sciebat sæpenumerò difficile esse probare aliquem hæredem aut posses-
sorem, qui cum agi aut rei uendicatione, aut petitione hæreditatis, aut simili actione reali,
quæ in possessorem tantum directa est [a], rectè posset. Voluit igitur astringere eum qui con-
uenitur, ex sua in iudicio responsione, ut uel confitendo uel mentiendo sese oneraret: simul
& illud erueretur, quo quisq; iure ex testamento, an ab intestato, & quota ex parte hæres es-
set [b]. Qui igitur agere in rem uolebat, ut aduersarium sua confessione constringeret, & ex
eius confessione certam impetrare efficacemq; posset actionem, eiuscemodi interrogatio-
nes, utrum possideret, & an pro hærede possideret aduersarius, atq; alia id genus, ante iudi-
cium cœptum in iure, id est apud magistratum populi Romani [c] proponebat. Quibus sum 3
mariè cognitis, si ad instituendum iudicium eas multum pertinere prætor comperisset, ad-
uersarium respondere iubebat [d]: qui quidem si cõfitebatur quod erat interrogatum, eamq;
confessionem ius & natura admittebant, quasi ex confesso erat obligatus [e]: & consequens
actio fundabatur. Sin autem aut falsò negabat, aut contumaciter in iure tacebat, eam men-
dacij contumaciæ ue ferebat pœnam, quòd in solidum conueniebatur, condemnabaturq; [f]
ex ea actione, cuius respectu interrogationes erant factæ [g]. quæ actio quoniam in interro- 4
gationibus, responsione subsecuta, aut cõtumaciter non subsecuta, fundabatur, indidemq;
uim probationis accipiebat, uocabatur interrogatoria actio [h]: quanquam aliquando &
confessoriam dici, quia ex confessione rei datur, sciamus [i]. Nam propter adiectam qualita-
tem aliud actionibus indi nomen, minimè nouum est: ut cùm arbitrariam, noxalem, resci-
soriam actionem, &c. dicimus. Sed quia postea animaduersum est, iniquum esse quenquam 5
cogi de suo iure ante iudicium respondere [k], potiusq; actorem domo adferre intentionem
& instructum uenire oportere, quàm à reo confessionem quasi gladium exigere [l]: ideo æta-
te etiam Iurisconsul. minus frequentari cœperunt interrogatoriæ actiones, tandemq; in desue
tudinem abierunt [m]: quamuis I.C. ordinem edicti secuti, hanc quoq; eius partem sint inter-
pretati: maximè quòd non omninò illo tempore interrogationes desijssent, sed minus fre-
quentarentur. Sanè hodie id obtinet, ut interrogationes, siue, ut nunc loquuntur, positio-
nes, lite demum contestata fiant: ad quas si fuerit iussu iudicis responsum, reus ex confessio
ne sua tenetur [n]: sin autem contumaciter non fuerit responsum, reus aut pro negante habe-
tur, si damnosa illi est negatio: aut pro confesso, si confessio illi damno futura est [o]: ut iam
non ad fundandam intentionem, instituendumq; iudicium, sed ad probationem tantum-
modo ea ualeant, quæ ex confessione aduersarij apud iudicem facta eliciuntur [p]. Et hæc iu-
re communi obtinent. Cæterùm apud nos Sax. non modò interrogationes, sed etiam hæ
ipsæ positiones in usu esse desierunt [q]: non etiam confessiones, siue expressim, siue tacitè,
puta nihil respondendo, in iudicio factæ [r].

a *l. antic. C. de alie. iud. mutan. cau. §. 1. Inst. de actio.*
b *l. 2. 3. 4. h. t.*
c *l. 4. §. fi. h. t.*
d *l. si defensor. 10. §. fin. hoc tit.*
e *l. de ætate. 12. §. qui interrogatus. 8. l. confessionibus. 14.*
f *d. l. de ætate. §. si cùm esset. 1. et qui tacuit. 2. cum seq.*
g *d. l. confessionibus. 14.*
h *Duar. lib. disp. 1. cap. 43.*
i *l. proinde. 25. ad l. Aquil.*
k *l. cogi. de petit. hæred. l. fin. C. de rei uendic. c. 1. de probat.*
l *l. minus graue. C. de test. l. j. C. de eden.*
m *l. j. cir. fi. h. t.*
n *tot. tit. de confess. c. 1. et 2. eo. tit. lib. 6.*
o *Spec. de posit. §. 9. cũ 4. per iura ibi alleg.*
p *d. l. j. in fin.*
q *Fachs. diff. 48. et 49.*
r *uide Ias. in l. patre. nu. 21. & 27. de his qui sunt sui iur. & J. de confess.*

DE QVIBVS REBVS AD EVNDEM IVDICEM eatur. Titul. II.

ILlud quoque ad superiorum iudiciorum rationem rectè instituendam pertinet, sciri, si inter plures familiæ herciscundæ iudicio agatur, & inter eosdem communi diuidundo aut finium regundorum quæstio postea gliscat, compendij gratia, & quò temporius

omnes

omnes lites transigantur, faciliusq; coire cohæredes, aut socij, aut alij ad quos causa pertinet, possint, ad eundem omnes iudicem, utpote iam antea de causa instructum, eundemq; locum, ubi omnium præsentia fiat, esse mittendos [a]. Nec enim continentia causæ diuidi debet [b]: & frustra fit per plura, quod fieri potest per pauciora [c].

a l. 1. & 2.
b l. nulli. ubi las. C. de iudic.
c l. j. quod met. caus. l. cum pluribus. §. in refutatorijs. C. de appellat. uide Mysing. obser. 4. cent. 1.

DE SERVO CORRVPTO. TIT. III.

VT nihil omninò eorum iudiciorum, quæ nec ex uero contractu, neq; ex delicto ullo insigni existunt, prætermittatur, rectè iuris compositores ad finem usq; huius libri reliquas quasdam hoc genus actiones, quæ mixtam quodammodo causam obtinent, persequũtur. Ac primò quidem de actione serui corrupti (quæ etiam ad corruptum filiumfa. pertinet [a]) edictum prætoris hoc recensetur: »QVI SERVVM SERVAM, ALIENVM »ALIENAM RECEPISSE, PERSVASISSE'VE QVID EI DICETVR DOLO MALO, »QVO' EVM EAM DETERIOREM FACERET, IN EVM QVANTI EA RES ERIT, IN »DVPLVM IVDICIVM DABO [b]. Quæ uerba cùm per se clara sint, & à Iurisconsultis dilucidè hoc tit. explicata [c], neq; sit operæprecium in re ab usu nostri seculi remota diutius immorari, ad sequentia pergamus.

a l. ut non tantum. h. t.
b l. j. in prin. hoc tit.
c l. 2 et tot. hoc tit. Paul. lib 1. tit. 12. & 13. & ibi Cuiac.

DE FVGITIVIS. TIT. IIII.

QVi fugitiuum aut erronem seruum apud se celat, cùm furti se crimine obliget [a], meritò in eum quoq; actio ex S.C. est prodita. Senatus autem censuit, ne fugitiui admittantur in saltus, neue protegantur à uillicis, & procuratoribus possessorum: ac mulctam 100. solidorum in secus facientes statuit: de quo S. C. plurima hìc apud Vlpianum [b]. Quanquam sint & aliæ actiones, quibus aduersus eiuscemodi receptatores atque occultatores agatur [c].

a l. j. in prin. h. t. l. nõ statim ad l. Fla. de pla.
b in d. l. j.
c l. 3. 4. 5. ad l. Flaui. de plagia. l. quicunq. & tot. tit. C. de ser. fugiti.

DE ALEATORIBVS. TIT. V.

1 CVm teterrimum sit prodigalitatis instrumentum alea, qua complures per inconsultam temeritatem ad inopiam redacti, Deo maledicunt, & grauiora facinora nonnunquam aggrediuntur [a]: meritò & hoc prouidendum fuit, ne ludo tam noxio ulla ratione indulgeretur: sed potius, quoad eius fieri posset, omnis eius usus procul è finib. bene institutæ ciuitatis exterminaretur. Interest enim Reipublicæ, ne quis re sua abutatur [b]. Et quia receptatores occasionem adiumentumq; præbent eiuscemodi nequitiæ, rectè prætor de ijs hoc edictum proposuit. de his enim, non de aleæ ludo, hoc in titulo edicitur. Nam id genus ludi, erat lege aut S. C. prohibitum, ut prætoris interdicto non fuerit opus. Horat. lib. 3. Carm.

Seu mauis uetita legibus alea.

Vnde facilè intelligi potest, inscriptionem tit. de aleat. & de aleæ lusu, in uulgatis exempla-
2 rib. mendosam esse. Ait prætor: SI QVIS EVM APVD QVEM ALEA LVSVM ESSE »DICETVR, VERBERAVERIT, DAMNVM'VE EI DEDERIT, SIVE QVID »EO TEMPORE DOMO EIVS SVBTRACTVM ERIT, IVDICIVM NON DABO. Prætor igitur in odium flagitiosi hospitij præbiti, susceptorem aleatorum uerberatum, ac ubicunq; & quandocunq;, occasione tamen ludi, infortunio mulctatum non uindicat: adeò ut furtum domi eius eo tempore quo luditur, impunè fiat: quod tamen de actione pœnali denegata intelligendum est. non quin possit ad exhibendum condicendumq; rem furto sublatam agere Idemq; iure Sax. penè receptum est: quo iure mulcta iniuriarum, aleatorib. nulla debetur [c]. Sed & grauiorem pœnam, uidelicet publicationem domus, Iustinianus postea in hunc statuit [d].

3 De ipsis autem aleatoribus ita prætor cauit: IN EVM QVI ALEAE LVDENDAE »CAVSA VIM INTVLERIT, VTI QVAEQVE RES ERIT, ANIMADVERTAM. Hæc clausula pertinet ad animaduersionem eius qui compulit ludere, ut pro ratione facti aut mulctetur, aut in latumias, id est lapidicinas, uel in uincula publica detrudatur. Solent enim quidam & ad lusum cogere, uel ab initio, uel uicti, dum retinent [e]. & hæc quidem prætor

a l. fi. in prin. C. de relig. et sumpt. fune. & ale. lusu
b §. sed etiam Inst. de his, qui sunt sui uel al. iur.
c Sax. lib. 3. art. 45.
d d. l. fin. in fi.
e l. j. in fi. l. 2. hoc tit.

prætor de aleatoribus.S.C. autem,quod uim legis obtinet[a],uetuit omnino in pecuniam lu
dere, aut ſponſionem eiuſcemodi luſus gratia facere[b]. Et ſi quid amiſſum ſolutumq́; ſit eo
nomine, actionem ad repetendum præſtar(quæ tamen condictio, iure Sax. non datur[c])
præterquam ubi certatur haſta,uel pilo,currendo,ſaliendo,luctando,pugnando,quod uir
tutis cauſa fit : quibus ex rebus etiam legibus exercendarum uirium gratia,ſponſionem fa-
cere licet[d]. Iuſtiniani tamen conſtitutione ad unum tantum alterumue uſq; ſolidum etiam
in his ludere permiſſum eſt. Quod autem in conuiuio ueſcendi cauſa ponitur, in eam rem
familia rectè ludit[e]. Illud etiam ſciendum, quod in ludò uenditur, ad eius euictionem non
teneri uenditorem[f]: & moribus noſtris quod inibi creditur, non habere exactionem: eum
uerò qui pœnam promittit ſi deinceps luſerit,ludendo ad pœnam obligari[g].

a l non ambigitur. de legib.
b Cic.Philip 2.
c Reinh. in ult. parte. diff 6 per art.6. li. 1.
d l.2 in fi.l.3.hoc tit.
e l.fi.hoc tit.
f Iaſ. in l. iuris gentium. 7.§ prætor.num.3. de pact.per l.fi.§.1.quar. rer.non dat.act.
g l.ex ea parte.§.mulier. ubi hoc Bart. notat,de uerb.oblig.

SI MENSOR FALSVM MODVM DIXERIT.
Titul. VI.

1 *Ratio huius edicti,& quis dicatur menſor.*
2 *Ex qua cauſa hæc actio detur.*
3 *Cui detur.*
4 *Aduerſus quem.*
5 *Ad quid detur.*

ADuerſus menſorem agrorum, quem finitorem Cic[a]. & Plaut.[b] uocant, prætor in fa- 1
ctum actionem propoſuit,à quo falli nos non oportet. Nam intereſt noſtra, ne deci-
piamur in modi renunciatione, ſi fortè uel de finibus contentio ſit, uel emptor ſcire
uelit,aut uenditor, cuiuſmodi ager ueneat. quo nomine in duplum erat olim ex mendacio
actio[c].Ideo autem hanc actionem propoſuit, quia non crediderunt ueteres inter tales per-
ſonas locationem & conductionē eſſe,ſed magis operam beneficij loco præberi: & id quod
datur ei,ad remunerandum potius quàm uice mercedis quæ ex locato debetur,dari: utpo-
te cum abſq; ulla conuentione,& incerta quantitate, aliàs plus aliàs minus dari ſoleat. un-
de & honorarium appellatur: quia honorandi magis cauſa,quàm ex certo ullo contractu,
aut ad certam mercedis quantitatem datur. Si autem ex locato & conducto fuerit actum, di
cendum erit,non tenere intentionem[d].Nam actio locati,datur ex contractu in quo de certa
mercede conuenit[e].At hîc ſine certæ mercedis conuentione officium menſurandi,cum qua
dam ſalarij atq; honorarij ſpe prę ſtatur,ut inde ex locato agi nullo modo poſsit[f].Hęc actio 2
dolum malum menſoris exigit: aut latam culpam,quæ dolo malo comparatur[g]. Viſum eſt
enim abundè coerceri menſorem,ſi dolus tantum malus puniretur eius hominis, qui nul-
lo ex contractu iure ciuili obligatus eſſet: ut quoad eius fieri poteſt,officium liberaliter præ
ſtitum minimè ſit ei damnoſum[h]. Nam & in alijs contractibus uſurpari uidemus, ut ad
quem nulla eius contractus utilitas redundat,is tantummodo dolum præſtet: quemadmo
dum eſt in depoſito[i]. Neq; in contrarium urget, quòd ob mercedem aliquando menſor o-
peram præbeat. Etſi enim ea ſpe accedere ad mēſurandum poteſt,tamen quia ab initio nul-
la fit ſuper mercede pactio, intelligitur gratuitò præſtari officium: ſicuti & mandatum gra-
tuitum eſt,quamuis poſtea remunerandi gratia honor interueniat[k]. Semper enim initium
contractus eſt inſpiciendum[l].Quamobrem ſi imperitè aut negligenter menſor uerſatus ſit,
ſecurus erit,eiq; imputabitur qui illum adhibuit[m]. Datur igitur hæc actio ex falſa renuncia
tione,quæ dolo malo facta eſt.nam renunciatum eſſe oportet quoquo modo[n].

a d l Agra.
b in Penul.
c Paul. lib. 1. tit. 18. & lib.2.tit.17.
d l.1.in prin.h.t.
e l.2. loca. l.1. §. ſi quis ſeruum depoſ.
f §.fin. inſt. de loca. & condu.
g d.l.1 §. 1.
h l.ſed ſi quis.1.quemad. teſt.aperi.
i l.ſi ut certo §.nunc uidendum ꝗ.commod.
k l ſi remunerandi. 6. ꝗ. manda.
l l.ſi procuratorem. 8.in prin mandat.
m d.l.1 hoc tit.

Competit autem ei cuius intereſt,falſum modū renunciatum non eſſe: ut emptori, uen- 3
ditori,litigatori, qui damnum propter falſam menſuræ renunciationem paſſus eſt[o].Datur
& hæredibus[p]: quia hæc actio rem perſequitur, & ex negocio deſcendit, unde & perpetua
eſt[q]. Aduerſus autem menſorem agrorum intenditur, qui falſum modum menſuram'ue 4
renunciauit, ſiue unum ſiue plures: & quidem in ſolidum. quia dolus omnes in ſolidum
obligat: una tamen ſolutione actio aduerſus omnes tollitur[r]. etenim in id quod intereſt
agitur: quod ubi ſemel receptum eſt, bona fides non patitur amplius idem exigi[s]. Et
quamuis de ſolo menſore agrorum uerba edicti agant, tamen latius id porrexit prætor.
Nam etſi cuiuſuis alterius rei menſuram falſam renunciaſſe dicetur, hæc actio, & quidem
directa competet: quia hæc interpretatio non aliunde, ſed ex ipſa prætoris autoritate ue-
nit: eoq; peræquè directam præſtat actionem, atque ipſum edictum. Proinde ſi in ædificij
menſura fefellit, uel frumenti, uel uini, uel cuiuſuis alterius rei, ſiue de itineris latitudine,
ſiue de ſeruitute immittendi proijciendi'ue quæratur, ſiue aream,uel tignum, uel lapidem
metiendo mentitus fuerit,tenebitur[t]. Sed & utilem actionem ex edicti interpretatione I. C.
(qui cum iuris condendi poteſtatem non habeant, directas actiones quas lex aut edictum
non dat,

n l.1.in fi.l.2.l.5.h.t.
o l.3.§.1.
p d.l.3.§.fi.
q l.4.
r d.l.3 in prin.
s l.bona fides.57.de regu.iu.
t l.5.in fine.l.6.7.h.t.

non dat, dare nequeunt) præbent[a] in eum qui mensor non fuit, fefellit tamen in modo. Vt si architectus dolo malo in lineamentorum ductu, & ordinatione structuræ decepit: aut redemptor, qui opus alteri suis cementis ædificat[b], in modo: aut tabularius, in computatione[c]. Nam mensorem machinarium, qui machinula formas quadratas aut trigonas designans, earumq; latera dimetiens, spacium areæ colligit[d], cùm uerus sit mensor, directo iudicio conueniri rectè puto[e]. Porrò in hæredem similesq; personas hanc actionem quæ ex parte rei conuenti pœnalis est, & ex delicto, nempe dolo oritur, denegari Vlpianus ex authoritate Pomponij scribit[f].

5 Venit in hanc, id quod interest agentis, falsum modum non esse renunciatum. Vnde si alia ciuili actione, ut ex empto, quis damnum sibi factum per falsam renunciationem resarcire potest, cùm nihil eius intersit, cessabit hæc actio. Nam generaliter extraordinaria remedia, ubi sufficit ordinarium, dari non solent[g]. Affinis autem huic actioni, est querela seu imploratio officij iudicis, qua mensorum, aut æstimatorum, aut aliorum omnium qui ex peritia artis suæ iudicant, iudicium, mensura, taxatio, sententia impugnatur: sicut perpetuò impugnari, & demonstrata imperitia retractari potest, quando nunquam transeat in rem iudicatam[h].

a l. 5 in uers. sed nec utilem, &c.
b l. redemptores. 30. rei uendicat.
c l. fi. h. t.
d Budæus hic.
e d. l. fi. in prin.
f d. l. 3. §. fin.
g l in causæ. 16. in prin. de min.
h Ias. post Alex. in l. Lartro. nu. 10. qui satisda. cogan. Imol. in c. quia ta uallis nu. 30. de iureiur. Maran. tract. iudic. cap. de appell. nu. 102.

DE RELIGIOSIS ET SVMPTIBVS FVNERVM, ET ut funus ducere liceat. Tit. VII.

1 *Edictum de religiosis.*
2 *De quo loco agat edictum: & quis sit purus locus, aut religiosus.*
3 *Quid sit sepulchrum, quid monumentum.*
4 *Qualis ex edicto detur actio, cui, contra quem, & ad quid.*
5 *Quæ actio detur ei qui prohibitus est funus ducere.*
6 *Edictum de sumptibus funerum: & quæ, cui, aduersus quem, ad quid, actio inde detur.*

1 HActenus dictum est de uindicatione & actionibus rerũ quæ sunt humani iuris: nunc proponuntur edicta duo, quæ ad res religiosas & diuini iuris tectas sartasq; conseruandas pertinent: atq; ad eundem mixtarum actionum ordinem meritò rediguntur. De religiosis rebus ita prætor edixit: SIVE HOMO MORTVVS, OSSA'VE HOMINIS MORTVI IN LOCVM PVRVM ALTERIVS, AVT IN ID SEPVLCHRVM IN QVO IVS NON FVERIT, ILLATA ESSE DICENTVR, QVI HOC FECERIT, IN FACTVM ACTIONE TENEBITVR, ET POENAE PECVNIARIAE SVBIICIETVR[a]. Si homo, inquit, mortuus, ossa'ue: uidelicet præcipua aut principalia membra, ut caput[b].

2 Quod dicitur de loco, intelligendum est de eo, qui est extra pomerium oppidi. Nam & lege 12. Tabularum, & rescriptis principum, prohibitum est in ciuitatibus sepeliri, non obstante etiam consuetudine municipali[c]. PVRVS locus dicitur, qui neq; sacer, neq; sanctus,
3 neq; religiosus est, sed ab omnibus eiuscemodi nominibus uacat[d]. SEPVLCHRVM, est ubi corpus ossa'ue hominis condita sunt. Vt autem Celsus ait, non totus qui sepulturæ destinatus est, locus religiosus fit, sed quatenus corpus humatum est. A' sepulchro autem MONVMENTVM distat, quia quicquid memoriæ seruandæ gratia extruitur, mònumentum dicitur[e]: in quod si corpus inferatur, fiet sepulchrum[f]: quanquam monumentum sepulchri etiam id dicitur, quod loci, in quo corpus impositum est, muniendi causa fit[g]. Illa uerba, ILLATA ESSE DICENTVR, de ea illatione accipienda sunt, quæ fit sepulturæ cau-
4 sa[h]. Actio hæc in factum personalis est, quæ datur ex facto eius qui cõtra ius locum alienum religiosum facere molitur: continetq; illud, ut aut is qui intulit, tollat quod est illatum, aut loci precium præstet[i]. Vnde cùm actio sit rei persecutoria, perpetua est, & hæredi, in q; hæredem competit[k]. Meritò autem actio in eam rem prodita est: nam propria authoritate corpus aut ossa ab alio in suum fundum illata, nemo debet propter reuerentiam manium, & quia corpus rectè sepultum non est inquietandum effodere uel transportare[l]: quamuis in
5 alijs rebus prophanis id concedatur[m]. Contrà autem ei qui prohibitus est inferre in eum locum, quò ei ius inferendi esset, in factum actio competit: per quam consequetur, quanti eius interfuit, prohibitum non esse[n]. quò respiciunt illa ultima uerba inscriptionis huius tituli, ET VT FVNVS DVCERE LICEAT: coq; pertinet Vlpiani responsum[o], cùm ait officium esse præsidis, prouidere ne corpora aut ossa mortuorum detineãtur, neùe quis prohibeatur, quo minus uia publica cadauer transferre aut sepelire possit. Quare ne quidem ob æs alienum inhiberi sepulturam, & arrestari cadauer posse dicendum est[p].

6 De secunda autem huius tituli parte, nempe de sumptibus funerũ, prætor ita cauit: QVI

FVNERIS

a l. 2. §. prætor.
b l. cùm in diuersis. 44. hoc tit.
c l. 3. §. diuus. de sepul. uiola.
d l. 2. §. prætor. uers. purus. h. t.
e d. §. prætor. uers. monument.
f l. monumentum. 2. 4.
g l. funeris. 37. in fi.
h d. l. prætor. uers. de illis.
i l. is qui intulit. 7. h. t.
k d. l. is qui intulit.
l l. ossa. 8. l. diui. 39. h. t.
m l. quemadmodum. 29. ad l. Aquil.
n d. l. ossa. in fi. cũ l. seq.
o in l. ne corpora. 38. hoc tit.
p §. hoc autem. ut cum de app. cognos.

FVNERIS CAVSA SVMPTVS FACTVS ERIT, EIVS RECVPERANDI NOMINE IN EVM AD QVEM EA RES PERTINET, IVDICIVM DABO [a]. Hoc edictum iuſta ex cauſa propoſitum eſt, ut qui funerauit, conſequatur id quod impẽdit. Sic enim fiet, ne inſepulta iaceant corpora, ne ue quis de alieno funeretur. Deinde qui propter funus aliquid impendit, quoniam cum defuncto cõtrahere uidetur [b] quaſi negocium eius gerens [c], meritò ab eius hæreditate & hæredibus defunctum repræſentantibus id repetere poterit. Funeris cauſa ſumptus factus uidetur is demum, qui ideo fit ut funus ducatur, & ſine quo funus duci non poteſt [d]. Vnde hæc actio, quæ & funeraria dicitur, ex bono & æquo oritur, continetq; tantùm impenſa funeris cauſa, non etiam cæteros ſumptus. Aequi autem & boni æſtimatio accipitur ex dignitate eius qui funeratus eſt, ex cauſa, ex tempore, ex bona fide: ut ne plus imputetur ſumptus nomine, quàm factum eſt: ac interdum ne tantum quidem, quantum factum eſt, ſi fortè immodicẽ factum ſit [e]. Quanquam prætor uel magiſtratus municipalis ſumptum ad funus pro facultatibus & dignitate defuncti decernere ſolet [f]. Nonnunquam enim is qui ſumptum fecit in funus, non recipit, uelut ſi pietatis gratia, non hoc animo quaſi recepturus ſumptum impendit. Oportebit igitur teſtari quemq;, quo animo fuſſeret, ne poſtea patiatur quæſtionem [g]. Hæc autem actio cum ſit prætoria, ceſſat, quoties quis aliam actionem habet de funeris impenſa conſequenda [h]. Datur autẽ aduerſus eos, ad quos funus pertinet: uidelicet hæredes, uel bonorum poſſeſſores [i], &c. Huius autem actionis tantus eſt fauor ob religionem, ut hæc impenſa ante omne creditum, cum bona ſoluendo non ſunt, ex hæreditate deducatur [k]. Quod & ad eas expenſas quæ ob morbum defuncti, puta in pharmacopolio contractæ ſunt, extendi conſueuit [l].

a l. ſi quis ſepulchrum. 12. §. prætor ait.
b l. j. hoc tit.
c l. & ſi quis. 14. §. etſi quis. uerſ. quaſi alienum et §. idem Labeo.
d d. l. et ſi quis. 14. § funeris. l. funeris ſumptus. 37. h. t.
e d. l. & ſi quis. §. hæc actio. uide l. 1. §. de impenſa. ad l. fal. Land. art. 22. 31. lib. 1.
f d. l. ſi quis. 12. §. fin.
g d. l. & ſi quis. §. ſed interdum.
h d. l. & ſi quis. §. Labeo ait. cum ſeq.
i d. l. & ſi quis. §. fi. cum ll. ſeq.
k l. pen. h. t. l. 2. de priuile. credi. l. final. § in cõputatione. C. de iur. del. Paul. lib. 1. tit. 21.
l Iaſ. in d. §. in computatione. tex. in l. 3. in reſtituendis. 4. C. de pet. hæred. l. 3. C. de relig. et ſumpt. funer. Land. art. 22. lib. 1. glo. art. 6. nu. 2. li. 1. Vueych. art. 26. uide etiã Specul. de ſepult.

DE MORTVO INFERENDO, ET SEPVLCHRO ædificando. Titul. VIII.

1. *Interdictum de mortuo inferendo, & eius explicatio.*
2. *Quatenus differat ab actione ſuperiore.*
3. *Interdictum de ſepulchro ædificando.*

PErtinent & hæc interdicta prohibitoria, de mortuo inferẽdo, & ut inferre liberè liceat: 1
quibus de rebus ita prætor interdixit: QVO' QVA'VE ILLI MORTVVM INFERRE, INVITO TE, EI IVS EST, QVO MINVS ILLI EO' EA'VE MORTVVM INFERRE, ET IBI SEPELIRE LICEAT, VIM FIERI VETO [a]. Verba illa, QVO' QVA'VE, EO' EA'VE, indicant contra interdictum fieri, ſiue in locum ſepulturæ inferre quis prohibeatur, ſiue in itinere arceatur. Liberum igitur eſt, quacunq; ratione prohibito mortuum inferre, aut ſtatim hoc interdicto uti, quo prohibetur ei uis fieri, aut aliò inferre, & poſtea in factum agere: per quam actionem conſequetur actor, quanti eius interfuerit prohibitum non eſſe [b]. Vnde apparet diſcrimen inter hoc interdictum, & actionem quæ ex ſuperiore edicto datur. Nam hæc quaſi cedens uiolentiæ, ordina- 2
riè agit ad id quod intereſt, potiusq; ad uindicandam quàm arcendam iniuriam dirigitur. Illud uerò ipſi facto obſiſtit, uimq; fieri uetat: & non longam cognitionem, ſed paratam habet executionem, utpote in ſimplici uerborum conceptione (ut & alia interdicta omnia [c]) in officio prætoris conſiſtens: qui interdicit ne uis fiat mortuum inferenti, donec de iure ſepulturæ ordinariè agatur, ac diligentior fiat cognitio. Ita per interdictum remouetur impedimentum per actionem, ex edicto tantum ad intereſſe agitur impedimento amiſſo. Sed de differentia edictorum, ac interdictorum, alio loco dicetur opportunius. De ſepulchro ædi- 3
ficando prætor ita interdixit: QVO' ILLI IVS EST, INVITO TE MORTVVM INFERRE, QVO MINVS ILLI IN EO LOCO SEPVLCHRVM SINE DOLO MALO AEDIFICARE LICEAT, VIM FIERI VETO [d]. Interdicta hæc propoſita ſunt, quia religionis intereſt, non prohiberi ſepulturam cadauerum, & monumenta extrui atque exornari.

a l. j. in prin. h. t.
b l. liberum. 9. 3. tit. 1.
c l. ult. de inter.
d l. j. §. prætor ait. h. t.

DIGESTO-

LIBER XII.

DE REBUS CREDITIS, SI CERTUM PEtetur, & de condictione.

1 *Continuatio, & generalis dispositio huius tertiæ Partis, & etiam 2.3.4.5.6.7.*
2 *Quare inscribatur de rebus creditis, & quid sit credere, & num. 8.*
3 *Quot modis in creditum eatur, & num. 5.*
4 *Quare de stipulationibus hic non agatur.*
5 *Quare dicantur quidam contractus re contrahi.*
6 *Quot modis re contrahatur.*
7 *De inscriptione tituli: eiusque explicatio.*
8 *Mutuum unde dictum.*
9 *Quid sit.*
10 *Causa efficiens mutui: & an debeat esse gratuitum.*
11 *Materia: & quæ res in mutuum cadant, quæ functionem recipere dicantur.*
12 *De formis, substantialibus & naturalibus mutui: & explicatio l. mutuum. l. si ego. cum simil.*
13 *Causa finalis.*
14 *De condictione certi & incerti, & quæ ex mutuo actio detur.*

1 HActenus explicata sunt in secunda Pandectarum parte iudicia, quibus rem nostram petimus, & his finitima illa: quæ licet ex nullo contractu descendant, exemplo tamen realium iudiciorum, ad rem persequendam instituuntur. Sequitur nunc, quando non modò res nostras, sed nobis etiam debitas præstari æquum est, ut uideamus quibus actionibus ea quæ debentur, exigi possint. Etsi autem diuersæ causæ sunt, & uariæ, ex quibus quid deberi potest, ut matrimonium, tutela, ultima uoluntas, &c. tamen quia præcipuè contrahendo fit, ut quid dari fieriue oporteat, meritò ante omnia de contractibus actionibusque, quæ indidem ad res debitas petendas emanant, in hac tertia Pandectarũ parte Iustin. disputationẽ explicationẽque instituit [a].

2 Eoque hanc partem de rebus creditis inscribere uisum est, ut ex ipso titulo statim appareret, de rebus creditis, debitisque ex aliquo contractu, hîc agi. CREDENDI enim appellatio generalis est nam cuicũque rei assentiamur, alienã fidẽ secuti, mox recepturi quid ex hoc cõtractu, credere dicimur. Vnde RES CREDITÆ dictæ, quæ ex eiuscemodi fiduciaria, ut ita dicam, conuentione debentur [b]: & CREDITOR, cui debetur [c]. quanquam speciali propriaque in significatione CREDITVM pro mutuo accipiatur [d]: quia in hoc contractu præcipuè credit pecuniam, & alienam fidem sequitur [e] qui mutuo dat. Quare in creditum ire propriè dicitur, qui mutuum uel quasi mutuum contrahit [f]. REI quoque uerbum ut generale prætor elegit: quo non modò comprehendit res fungibiles, quæ solæ cadunt in mutuum, sed alias quaslibet siue species, siue etiam iura [g]. Apparet autem hanc inscriptionem ex edicto perpetuo, cuius ordinem post I. C. Iustinianus in hac digestione sequitur, esse desumptam, ut Vlpianus [h] non obscurè significat. Iulianus enim edicti compositor, quæ ad uarios contractus pertinebant edicta & actiones, sub hoc generali titulo uice prætoris inseruit.

3 Itur autem in creditum, duobus ferè contrahendi modis: aut cùm re ipsa contrahitur, ut fit in mutuo, commodato, pignore, deposito, &c. aut quando potissimùm consensu, ut est in emptione, societate, &c.

4 Nam quæ uerborũ formulis innititur obligatio, cùm in ea nihil uerè credatur promittẽti, magisque subtilitate iuris consistat, quàm rei interuentu: utpote quæ συνάλλαγμα nullum habeat, & in qua altera tantùm pars obligetur: meritò in alium locum ad prætoria iudicia, procul à rebus creditis est relata.

5 Sed quoniam per traditionem rei uerè in creditum itur (is enim uerè credit, qui alienum nomen sequitur [i], & alterius fidei rem tradit, & committit [k]) primò de contractibus qui rei interuentu perficiuntur, actionibusque inde descendentibus est uidendum. Dicuntur autem RE CONTRAHI, quod præcipua (à principaliore enim fit denunciatio [l]) horum contractuum causa efficiens res est, sine cuius præstatione omnino perfici nequeunt, etiam si secundariò (ut loquuntur) consensum quoque requirant cõtrahentium, citra quem nihil concludi firmariue unquam potest [m]: ut contrà alij CONSENSV CONSTARE dicuntur,

o non

a *l. 2. §. igitur prima. C. de uet. iu. enucle.*
b *l. j h. t.*
c *l. 10. 11. 12. de uerb. signif.*
d *l. 2. §. mutui datio. 1. h. t.*
e *l. 1. §. illud. de separa. l. tutor. §. cũ haberes. ad Velleia. l. ait præt. 10. §. si quid. Quæ in frau. cred.*
f *l. 5. §. sed si dedi. de tributo.*
g *l. rei appellatio. 5. l. rei appellatione. 23. de uerb. signif.*
h *in d. l. 1. in fin.*
i *l. 5. § sed si. de tributa. act. l. 1. §. illud de sepa.*
k *§. uenditæ. Insti de rer. diuis. l. qua ratione. §. nihil interest. de acqu. rer. domin.*
l *l. filio. 23. de lib. & posth. §. singulorum. Inst. de rer. diuis.*
m *l. 1. §. ult. de pac. uide quæ dixi Instit. ad tit. quib. mod. re cont. ob.*

non quò rem creditam nullam complectantur[a], sed quia potissimùm perficiuntur consensu, quamuis res in præsenti nulla intercedat.

a l. nec emptio. 8. inf. de contrah. emp.

6 RE ITVR IN CREDITVM, uel cùm rem alteri credimus, & damus eo animo, ut non eadem, sed in eodem genere similis nobis restituatur: quod fit in rebus, quorũ alioqui nullus est usus nisi in abusu & consumptione, cuiusmodi est pecunia, frumentum, &c. Quæ idcirco mutuò dantur, & necessariò in accipientis dominium transeũt, ut consumẽdo ijs uti possit, qui tamen aliquanto pòst quàm abusus fuerit, reddere debet, ut fit mutua in contractu compensatio, similem in eodem genere speciem: ad quam petendam datur condictio. uel cùm credimus rem, ut eadem in specie reddatur: quod fit in rebus quarũ usus est salua sobstantia, unde existunt commodatũ, pignus, & similes contractus. Natura enim ita comparatum est, quarundam ut rerum usus sit, salua earum substantia: ut animantis, scyphi, &c. quarundam non aliter quàm in abusu[b]. Necessum igitur fuit, pro diuersa rerũ natura, uarios contractuum modos inueniri, quib. utræq; res inter homines utiliter communicarentur. Credimus autem personis, uel quas per se bonæ fidei esse putamus: uel quæ ex alio pendent, ut seruis, institoribus, nautis, propter dominum præponentem, exercitorem, qui hac ratione exercitoria, institoria, de peculio actionibus obstringuntur. Sed de singulis suo loco. Nunc ipsum tit. aggrediamur, qui ita inscribitur: DE REBVS CREDITIS, SI CERTVM PETATVR, ET DE CERTI CONDICTIONE.

b tot. tit. sup. de usu carũ rer. quæ usu cons.

7 Verba illa, DE REBVS CREDITIS, non modò ad hunc tit. sed cùm sint generalia, ad totam hanc tertiam Digestorum partem pertinent, etiamsi alijs aliter uideatur[c]. Ac de rebus creditis, potius quàm debitis: quoniam hîc agitur de actionibus quæ dantur ijs qui crediderunt, non de exceptionibus eorum qui debent. Et primò quidem, SI CERTVM PETATVR: quæ propria est inscriptio huius primi tituli, eoq; etiam ab his uerbis communiter allegari nominariq; solet. CERTVM est, cuius species uel quantitas, quæ in obligatione uersatur, aut nomine suo, aut ea demõstratione quæ nominis uice fungitur, qualis quantaq; sit ostenditur[d]. PETITVR autem CERTVM ex mutuo: unde perinde est ac si inscripsisset, si mutuum petatur. Sed qooniam in hoc titulo de certo quod ex stipulatu petitur, nonnulla etiam sunt interspersa, maluit augustiore certi uocabulo legislator uti. At qua actione petitur certũ? Indicat id altera tituli pars quæ sequitur, DE CONDICTIONE. Cùm igitur & de condictione quæ ad mutuum repetendum competit, hîc agatur, ut ex inscriptione liquet, de utroq; uideamus.

c Cuiac. obs. li. 7. ca. 32.

d l. certũ. 6. h. t. l. stipulationum. 74. cũ l. seq. de uerb. oblig.

8 MVTVVM reciprocum est: & ad illum pertinet, qui aliquid reddit. ut cum dicimus mutuum amorem, uel officium, quod pro alio accepto refertur. Itaq; debitor propriè mutuum reddere dicitur. Sed in hoc contractu quia mutuationi initium facit creditor, is quoq; mutuum dare dicitur. Dictum autem est mutuum, quasi , authore Varrone, & Græcam interpretãtur etymologiam Iurisconsulti ab eo, quòd de meo tuum fit[e]. non quòd solùm hoc contractu transferatur dominiũ in debitorem (nam idem fit in uenditione, permutatione, &c.) sed quia mutuum est rerum fungibilium, id est earum qoæ mutuis uicibus funguntur, & quarum altera alterius ita locum supplet, ut quod meum est, in eodem genere, atq; adeò usu idem cũ tuo fit. Vnde mutuũ dictum, quia qualem tibi rem mutuò do, talem in eodem genere recipio: ut mea & tua rès ferè unum sint, ut ita dicam, & idem. Mutuationes fiunt, cum quod non habes, aliunde sumis[f].

e l. 2. §. appellata. 2. h. t. Inst. quib. mod. cõtrah. oblig. in prin.

f Cic lib. 3. de orat.

9 MVTVVM, est contractus iuris gentium nominatus, stricti iuris[g], qui re perficitur: in quo damus rem fungibilem eo animo, ut nunc quidem accipientis fiat: aliquando tamen is non eandem speciem quam dedimus, sed idem genus reddat. Hæc definitio, ne quis eam temerè repudiet, ex uerbis consultorũ est desumpta. Dixi esse IVRIS GENTIVM, ut pleræq; sunt conuentiones[h]. Nominatũ: quia quum ad parandam pecuniam, sine qua commercia cõsistere nequeunt[i], contractus hic apud omnes gentes frequenti esset in usu, facilè nomen proprium inuenit. Addo, esse stricti iuris: quia strictã habet ex sua natura regulam, qua omnia, Arithmetica proportione, ad æqualitatem eorum quæ data sunt, exiguntur[k]. Et hæc quidem ad genus pertinent. Reliqua quæ adduntur, differentiam monstrant, qua à cæteris cõtractibus, præsertim commodato & permutatione, inter qoos hic interiectus est, mutuum secernitor. à commodato quidem, quòd in illo dominium non transferatur, sed eadem species reddi debeat: in hoc res accipientis fiat, qui non eandem speciem, sed idem genus restituit. à permutatione, quòd in illa diuersi res generis communicentur, in mutuo uerò ea quæ sunt in eodem genere fungibilia. Sed de his quæ pertinent ad differentiam, id est substantiam formamq; mutui, paulo pòst plura dicentur.

g l. aut si mutua. de eo quod cert. loc.

h l. Iurisgentium. 7. de pact.

i l. j. de contrah. empt.

k l. 3. h. t.

l d. l. 2. §. creditum. 3. uers. item. in prin. inst. quib. mod. re contrah. oblig.

10 Caosa efficiens mutuum, est conuentio ac consensus contrahẽtium, unà cum traditione rei, quæ præcipuè mutuum conciliat. Neq; enim solo consensu, sed multo magis re perficitur[l]. Nam ultra id quod datum est, non cõtrahitur mutuum, etiamsi sit promissum[m]. unde

m l. rogasti. 11. §. 1. h. t.

appatet,

apparet, rem non conuentionẽ præcipuè attẽdi. Licet tamẽ stipulari quid supra mutuũ, ad
legitimũ usurarũ modum [a], aut factũ mutuo adijcere [b]. quod tamen Canon. improbãt, qui
quicquid supra sortẽ adijcitur, usurã esse censent, & rem illicitam [c]: adeò ut ne tale quidem
pactũ in mutuo admittant, ut tãtũndem contrà aliquãdo mutuo detur [d]. Porrò mutui cõ-
uentio, quia res inter homines utiliter cõmunicat, iure gentium inuẽta est: ciuili porrò iure
11 approbata, ut & cæteri õmnes cõtractus [e]. Causa materialis, est res quæ pondere, numero,
mensura cõstat. quoniam earũ rerũ datione possumus in creditũ ire [f], id est mutuũ cõtrahe-
re: propterea quòd in genere suo functionẽ recipiũt per solutionẽ, magis quàm specie: hoc
est, quoniam in his rebus magis respicimus quantitatẽ, uim ac ualorẽ, quàm corpora [g], eo
fit ut fungantur aliæ aliarũ uice, cum per solutionem una res pro altera redditur, ita ut una
tantũ præstet quantũ altera, nõ modò ipsa substantia ac qualitate, sed etiam usu [h]: ut credi-
tor planè idem recipere uideatur quod dedit, nõ quidẽ in specie: nam corpora certè diuer-
sa sunt, (speciei enim uocabulũ hîc I.C. suo more indiuiduis corporib. tribuit) sed per solu-
tionẽ, quæ (ut dixi) planè idem reddit creditori quod dedit. Verbi gratia: Si mihi uinum
certi generis & bonitatis, certa mensura mutuò dederis, eoq; cõsumpto tibi eadem mẽsura
de meo, quod eiusdem est generis, bonitatis ac precij satisfaciam: hîc nõ restituo tuam tibi
speciem quæ cõsumpta est, sed in effectu per solutionẽ idem tibi reddo: quia meum uinum
tui iam cõsumpti uice fungitur: tantumq; tibi præstat, quantũ quod mihi dedisti præstare
poterat, nõ modò substantia & qualitate, sed etiam ualore atq; usu. Diuersum est in cæteris
rebus, in quib. ideo in creditũ ire nõ possumus, quia functionẽ nõ recipiũt, etiam in eodem
genere. Vt cùm homo aut pecus alicui datur, ut in eodẽ genere restituatur aliud. Hic contra-
ctus mutuũ non est, sed permutatio. Nec enim hæ res functionem recipiunt in genere: quia
animal etsi simile est alijs animãtib. in suo genere, tamẽ inuidua ipsa specie, pbitate, usu dif-
ferũt: ut hîc uerũ sit, quod dicitur, nullum simile esse idem [i]. Cùm autẽ ea sit natura mutui,
ut idem omnino reddi debeat, neq; aliud pro alio solui inuito creditori possit [k]: apparet,
quãobrẽ hæ res in mutuũ nõ cadãt. Sunt qui [l] paulo aliter ea I.C. uerba, QVÆ RECIPIVNT
FVNCTIONEM, &c. interpretãtur. Nã, inquiunt, ut fungi officio aut alio munere dicitur, qui
facit quod facere debet, & ad quod destinatus est [m]: ita I.C. rẽ quoq; fungi aiunt, cùm cõfer-
tur ad illum usum, cuius gratia parata est: ut cùm datur, soluitur, &c. Sed Vlpia. tit. 6. disertè
monstrat, eam dici rem fungi, quæ datur & redditur. In rebus igitur quæ pondere, numero,
mensura constant, cõtrahi potest mutuũ: quia functionẽ, id est cõmunicationem, dationẽ,
redditionem, usum, satisfactionẽ recipiunt, id est præstant, non quidẽ specie, id est in ipso in-
diuiduo: quia inutiliter cõmunicarentur, si eadem species esset reddenda, cùm illarũ nõ sit
usus nisi in abusu: sed in genere per solutionẽ, quia solutio eiusdem generis facit, ut eadem
res quæ data, usuq; consumpta est, creditori reddi uideatur.

12 Causa formalis, est ipsa mutui datio: quæ fit eo animo, ut de meo tuũ fiat. Vnde quia ne-
mo dare potest, id est rem & dominium transferre [n], nisi dominus [o], fit, ut in mutui datione
dominũ oporteat esse dantẽ [p]. Requiritur igitur in mutuo rei datio [q], hoc est dominij trãsla-
tio [r], & cõsensus contrahẽtium [s]: deficiente uerò horũ alterutro, deficit, aut pendet, aut ex
pòst facto tãtùm cõfirmatur mutuũ. uerbi gratia, si cõsensus deest, aut uoluntas cõtrahendi
mutuũ: ut cũ nõ eo animo datur, ut statim ex rei prestatione mutuũ cõtrahatur, sed existẽte
aliqua cõditione, aut cùm ex alia causa datur [t]: uel cùm consensu caret qui dat, ut furiosus,
pupillus: uel cùm error interuenit: quibus casib. non cõsistit ininò mutuũ, sed cõsumptione
rei cõciliatur [u], unde utilis cõdictio cõpetit [x]. Amplius uult Vlp. [y] errore interueniẽte, ne nũ-
mos quidẽ accipiẽtis fieri: quod accipiẽdũ est irreuocabiliter, & iuris subtilitate, quin repeti
possint. Nã uerè trãsire dominiũ, quãdo uterq; ex niul. trãslatiuo cõtrahit, alibi ostẽditur [z].
est enim hac in specie, cõsensus in dominio trãsferendo. idq; nõ negat Vlpia. [a] quia postea
subdit, cõsumptis nummis condicenti obstare exceptionem. cõdicit autẽ nemo rem suã, sed
trãslatam [b]. & quanquã loquatur de cõsumptis nũmis: tamẽ quin idẽ obtinere debeat, illis
extantibus, ut scilicet obstet exceptio, nulla causa est. E diuersò si res deficit, quamuis cõsen-
sus interueniat, mutuum non existit. unde Paulus inquit: Qui pecuniam accepturus spo-
pondit creditori futuro, in potestate habet ne ei accipiendo se obstringat [c]. Etsi enim uerbis
credimus, quodam actu ad obligationẽ comparãdam interposito, ut stipulatione [d]: tamen
nisi rei præstatio postea accedat, mutuum non perficitur. Si igitur creditori futuro promit-
tit debitor, quia ea stipulatio conditionem hanc habet, si mutuũ datũ fuerit, ea non existen-
te, quod fieri potest si debitor pecuniam accipere recuset [e], stipulatio ad nihilum redigitur.
Hinc & illud est, quòd si dedero tibi decẽ ut undecim debeas, nihil amplius quàm 10. con-
dici poterũt, quia ulterius res nulla interuenit [f]. Item, si dominus non sit qui dedit, nummi
accipientis non fiunt: ideoq; deficit etiam mutuum: ut si seruus pecuniam domini mutuò

O 2 det,

poenam. 68. de uerb. oblig. e l. pen. ℸ. quæ res pigno. f l. rogasti. 11. §. pen. hoc tit.

a l. cum ultra. C. de non nu. pec.
b Ias. post Bart. in d. l. rogasti. & ibi Bald. Alc. &c.
c c. consuluit. de usuris. Panor. & Dd. in c. fin. eod.
d Corn. cons. 44. in consultatione. nu. 5. uol. 2. Henn. God. consil. de præscrip. num. 88. per doctrinam Panor. in d. c. consuluit. in fin. & Host. ibid. nu. 8.
e §. ius autem gentium. Inst. de iu. nat. gen. & ciu. l. quòd si minor. 24. §. non semper. 1. de mino.
f d. l. 2. § 1.
g l. Titio. de lega. 2. l. si is cui. de solut.
h Conna. lib. 1. cap. 1.
i Dd. in l. quod Nerua. 32. depositi.
k l. 2. §. 1.
l Duar. disp. li. 1. ca. 14.
m l. in metallum. 22. de pœ. l. prætoriæ. de præ tor. stipul. l. 3. de coll. dotis. cum simil.
n l. fi. de cõdict. causa data. l. non uidẽtur. 128. de regu. iu.
o l. nemo plus iuris. 54. de reg. iu. l. mater. C. de rei uendi.
p d. l. 2. §. fin.
q d. l. 2. §. creditum. 3. l. certi. 9. §. numerauit. 3.
r l. fin. de cond. cau. da.
s l. si me & Titium. 32.
t l. proinde. 8. l. nõ omnis. 19. h. t.
u l. si à furioso. 12. d. l. nõ omnis. §. si pupillus. 1. d. l. si me & Titiũ. 32.
x l. 4. C. si cert. pet. d. l. si me & Titium. Cuiac. obser. lib. 5. cap. 29.
y l. si ego. 18. h. t.
z l. cum in corpus. 38. de acq. rer. dom. & dixi Inst. ad tit. de rer. diuis. §. per traditionem. 33.
a d. l. si ego. in fine.
b unde ℸ. de condict. & l. fi. usufr. quem. caue.
c l. qui pecuniã. 30. h. t.
d d. l. 2. §. fin. hoc tit. l. si

det[a], uel fur rem furto sublatam[b], uel socius rem communem[c]. Sed in omnibus his si pecunia consumpta sit, cum res quæ esse desijt, uendicari nequeat, conciliatur mutuum, ut domino condictio dari possit: quia æquum & bonum est, pecuniam domini quæ ad te sine ipsius uoluntate peruenit, & consumpta est, illi reddi[d]. Sic si depositam apud te pecuniam placeat subinde esse mutuam, mutuum contrahitur[e]: si rem uendendam dedero, ut precio utare[f], aut debitorem meum tibi iussi soluere, uel quod mihi debes in causam mutui sumere, stricta quidem ratione non contrahitur mutuum[g], quia nihil de meo tuum fit, & non pactis, uerùm rebus illud inducitur: iure tamen singulari, & ex utilitate commerciorum, etiam hîc mutuum sustinetur[h]. Illud quoq; in forma & natura mutui est, ut eadem omninò res reddatur, non modò in genere, sed etiam bonitate & ualore[i], nam creditori inuito aliud pro alio solui nequit[k]. Hinc & illud fit, ut huius cõtractus actio stricti sit iuris, non bonæ fidei[l]. Nec enim in ea licet iudici ex bono & æquo arbitrari, quid quo modo sit restituendum: sed omnia sunt ipsius contractus natura atque regulis metienda, quæ exigunt rerum ultrò citroq; æqualitatem, ut cuius generis ac qualitatis res mutuò data est, illiusmodi omnimodo reddatur. Quanquam illud uideo quibusdam placuisse, si æstimationem offerat rei creditæ debitor, nullaq; captio sit creditoris, æquum esse hanc solutionem admitti[m]. Nec enim affectionem ullam probabilem his in rebus fungibilibus creditor prætendere potest, quando pecunia quæ uice rerum fungitur[n], facilè parentur, & extingui nequeant[o]. Ego tamen magis puto, inuitum creditorẽ ad recipiendum aliud quàm quod dedit, compelli non posse[p]: præsertim cum in mutuo uersetur obligatio dandi, non faciendi, in qua æstimatio in uicem rei debitæ succedere non solet[q]: & tum demum ad æstimationem peruenire, & de ea quæri arbitror, quando eam oblatam non repudiat actor, nec quippiam opponit. atq; ita Iuliani responsum interpretor & intelligo[r]: in quo quãdo nulla extet de oppositione actoris contra æstimationem mentio, nec nos illam præsumere aut supplere debemus: cum exceptiones & oppositiones sint facti, facta autem non præsumantur, sed probentur[s]. quanquam & illud dici potest, non de æstimatione rei totali, sed de particulari interesse, Iulianum[t] agere: quod supra uinum mutuo datum postulatur, & æstimãdum est ex eo quod sua die, uel saltem litis contestatæ tempore non fuerit restitutum[u]. Ex eadem ratione & illud fortè defendi potest, pecuniam mutuo datam, in eadem specie monetæ reddendam esse[x], atq; etiam eodem in ualore & precio, quo data fuit, etiamsi postmodum ualor auctus sit, uel decreuerit[y]: cæteroqui nec tantundem neq; idem, sed pauciores pluresue nummi quàm sunt accepti dabuntur, si secundum præsentẽ monetæ cursum, non illũ qui tempore mutui fuit, fiat solutio. id quod cõtra naturam est mutui, atq; æquitatem[z]: etiamsi Dd. in alia omnia discesserint[a]. quorum tamen opinio usu recepta est, maximè illa ex causa, quod debitor non plus reddere uideatur quàm accepit. nam iuxta ualorem qui fuit tempore mutui, etiam ipse acceptis nummis proculdubio utitur, hoc est, eodem ualore atq; æstimatione eos exponit. Nec enim quisquam accipit mutuo, ut ociosam apud se pecuniam retineat, sed magis ut illa etiam urgente necessitate utatur, utendoq; eam expendat. Vnde siue postea decrescat siue augeatur preciũ, nihil ultrà quàm accepit, reddere uidetur. Verbi gratia: Dedi tibi ante 20. annos mutuo 100. Ioachimos, singulos pro grossis 25. qui nunc tantum 24. ualent. Eos illo ipso mutuationis tempore, pro 25. singulos proculdubio expendisti. Etsi igitur nunc tantum pro 24. accipere cogar: tu tamen nullum damnum patiere, cum eodem ualore expenderis antea, quo ego illos tibi dedi. Id quoq; naturæ mutui consentaneum est, ut periculũ pertineat ad eum qui mutuò accepit[b]: cùm quia ipsius gratia contractus initur[c], tum quòd dominus est cui res perire solet[d]: postremò, quoniam res in genere consistentes, ut sunt quæ pondere, numero, mensura constant, perire nequeunt, neq; debitorem interitu liberant[e].

Causa finalis mutui est, ut res ad necessitatem uitæ opportunæ, quarum in consumptione usus est, inter homines communicentur, alijq; aliorum beneficijs atq; auxilio benignè gaudeant & fruantur. Illud quoq; ad causam mutui finalem pertinet, quòd eo animo datur accipiturq;, ut aliquandiu re credita fruatur debitor[f]. non enim debet creditor cum sacco, ut aiunt, uenire paratus[g]: sed spacium aliquod relinquendum est debitori, intrà quod re cõmodè utatur. Deinde ut eo spacio elapso, quod aut exprimitur in contractu, aut intelligitur, debitor rem in eadem bonitate eodemq; genere reddat (ut paulo antè dictum est) quantumuis id expresè non sit actum[h]. 13

Nunc de ultima parte huius tituli, uidelicet de condictione, agamus. Condictionis generali nomine omnes actiones personales ueniunt: quòd ijs acturi non in ius ducere aut rapere debitorem solent, more iudiciorum olim solenni[i]: sed coram testibus condicere, id est denunciare 14

a d.l. rogasti. §. fin.
b l. nam etsi fur. 13. h.t.
c l. si socius. 16.
d d.l. si me & Titium.
e l. certi. 6. §. ult.
f l. rogasti. h.t.
g l. qui negocia. 34. mand.
h l. singularia. l. rogasti. h.t.
i l. 3. h.t.
k l. 2. §. 1. h.t.
l l. aut si mutus. 6. de eo quod cer. lo.
m l. unum 22. h. ti. l. fin. de condict. triti. l. quoties in dic. 59. de uerb. oblig.
n l. j. de contrah. empt.
o l. in ratione. 30. §. incertæ. ad l. Falcidiam.
p l. 2. §. 1. l. 3. hoc tit.
q l. ubi. 75. §. fin. l. stipulationes. 72. ubi Bart. & Dd. de uerb. oblig.
r d.l. unum. ut in l. 6. l. si ut. 15. l. 1. §. quod autẽ. ⁊. unde ut. ubi dixi nume. 13.
s l. assueratio. C. de non num. pec. l. siue. C. de probat. unde Castr. in l. unic. C. ut quæ desu. aduoc.
t d.l. uinum. 22.
u ut in l. exhibitionis. C. ad exh. l. 3. §. itẽ Iulianus. l. quòd si Ephes. de eo quod cer. loc.
x l. Paulus respondit. ubi Bar. limitat, nisi creditoris nihil intersit. ff. de solut.
y unde latè Molin. in tracta. usura. quæst. 92. num. 693. cum multis seq. Curt. senior in l. cũ quid h.t.
z l. 3. h.t.
a Bart. in d.l. Paulus. nu. 6. & 10. de solut. & in l. cũ quid. ubi Alex. Ias. & cõmuniter Dd. h.t. & idem Bart. in l. ⁊. l. cum aurum. de aur. legat. & alij quos cumulat Molinæ. præal. leg. loc.
b §. uẽ is. instit. quib. mo. re cõtra. obl. ubi dixi. commodati.
c l. 5. §. nunc uidendũ. 2. sicut. 3. ⁊. commo.
d l. pignus. C. de pignor. act.
e l. incendium. C. si cert. petatur.
f l. in commodato. 17. §.
g l. quod dicimus. 105. de solut.
h l. 3. h.t.
i unde sup. de in ius uocan.

denunciare diem, ac conuenire cum reo qua die iudicio sisteretur[a]. Ex omni autem contractu aut certum petitur, aut incertum[b]. Ad incertum petendum, actio ex stipulatu, & aliæ condictiones pro uarietate obligationum competunt: de quibus suo loco. Illæ uerò actiones personales, quibus certi quid comprehensum est, quod quale quantumq; sit apparet, uocantur generali nomine certi condictiones: ex quacunq; tandem causa & obligatione descendant, siue ex certo aliquo, id est (quantum arbitror) nominato contractu, uel qui certum cõtinet: siue ex incerto & innominato[c], aut in quo initiò certũ non fuit, sed ex pòst facto fit certum. Propriè tamen & specialiter illa appellatur certi condictio, quæ uel ex mutuo, uel ex stipulatiõe certæ summæ datur[d]. Neq; enim certior fieri designatio potest, quàm cùm res fungibilis certo pondere, numero, mẽsura circumscribitur, quod fit in actione mutui: uel qualis quantaq; sit, certis obligationis uerbis designatur, quod fit in stipulatione. Hinc factum est, ut cùm cæteræ condictiones in proprium ferè nomen transeant, solæ hæ actiones nullo alio speciali nomine quàm condictionis certi appellentur. Cùm autem hoc in titulo non modò de cõdictione certi ex mutuo, sed etiam ex stipulatu agatur, propterea quòd olim, cùm non gratuitò darent mutuò, sed utplurimùm fœneratò, magis uerborum obligatione creditores sibi cauebant, qua sortem & usuras stipulabantur[e], quàm solo contractu mutui, ex quo nihil amplius deberi potest quàm datum est[f]: rectius inscriptio facta est, De certi condictione, quæ ex utraq; & mutui stipulationis obligatione descendit, quàm de mutuo, uel mutui actione.

a §. appellamus. Instit. de actio.
b l. stipulationum.
c l. cert. condictio. 9. in prin. h. t.
d in prin. Inst. de uerb. oblig.
e l. 2. §. fin. l. lecta. 40. l. l. pe. h. t. d. l. si pœnam. 68. de uerb. obl.
f d. l. rogast. §. si tibi. h. t.

DE IVREIVRANDO, SIVE VOLVNTARIO, SIVE NECESSARIO, siue iudiciali. Titul. II.

1 *Continuatio tituli.*
2 *Quid sit iusiurandum.*
3 *Quot eius partes.*
4 *Causa efficiens.*
5 *Materia: & non esse temerè iurandum.*
6 *Forma & finis.*
7 *Species.*
8 *De iureiurando uoluntario.*
9 *De iudiciali.*
10 *De necessario.*
11 *Explicatio l. admonendi.*
12 *Edictum prætoris.*
13 *Effectus iurisiurandi.*

1 SAepenumerò dixi, Pandectas ad formam & usum forensem esse compositas: ac continuam titulorum seriem interdum noua aliqua materia intersecari, iudiciorum ordine ac praxi id requirente. Cùm itaq; in mutui & rerum creditarum ambiguitatibus decidendis, maximus sit iurisiurandi usus, & ad id deficientibus in hoc genere probationibus, perueniri soleat[a], adeò ut quidam non inuenustè dixerit[b], emplastrum æris alieni esse iusiurandum: meritò ad materiam mutui & cõdictionis certi, hic de iureiurando tractatus, quo condictionum ambiguitates expediri solent, adiungitur: quemadmodum & in Codice, uno titulo & res creditas, & iusiurandum pertractari, uidere licet.
2 IVSIVRANDVM, est assumptio nominis diuini, ad confirmandam iurantis fidem[c].
uel potius est inuocatio Dei, qua petimus ut sit testis nostræ asseuerationis[d], & puniat fal-
3 lentes. Ex quo liquet, duas esse iurisiurãdi partes. alteram inuocationem Dei, ut ipse καρδιογνώστης, testis sit nos uera dicere: alteram, imprecationem nostri, qua deuouemus nos pœnis & uindictæ diuinæ, si fallamus. De speciebus paulo pòst opportunius dicetur, si prius causas exposuerimus.
4 Causa efficiens iurisiurandi est, quod quidem ad hanc materiam, institutumq; nostrum attinet, aliàs pactio ipsorũ litigatorum, qui deficientibus probationibus, aut ut iureiurando res dirimatur, conueniunt, aut inuicem illud in iudicio deferũt, ut omnino præstãdum uel referendum sit: aliàs uerò authoritas iudicis, qui in defectum supplementumq; probationis, iurandi necessitatem alterutri litigatorum imponit[e]. Videtur autem consuetudine quadam in usum uenisse, authore Gaio[f], iurisiurãdi religio, in remedium expediendarum litium, ut ueritas quæ humano ingenio erui non potest, ad Deum omnium rerũ conscium referatur: eoq; teste atq; indice, obscura explicentur. Postea Prætor suo edicto eiuscemodi religionem confirmauit, & sanctam esse uoluit.

a Paul. lib. 5. tit. 15. & lib. 2. tit. 1.
b Gell. lib. 16. cap. 7.
c Bald. in rub. h. t.
d Cic. lib. 3. offic.
e l. 1. h. t.
f in d. l. 1.

Materia circa quam, sunt res honestæ & licitæ. nec debet esse uinculum iniquitatis [a], neq; 5
obligatorium est, ut aiunt, contra bonos mores iuramentum [b]. Ad quatuor autẽ ferè iusiurandum adhiberi solet. Primò ad fidei promissionẽ, ut cum uasallus domino fidelitatẽ iureiurando addicit [c], aut magistratus Reipub. & alij alijs [d]. Quo in genere receptũ est etiam iuramentũ ut uocant assecurationis [e]: quod tam subditi quàm exempti, ut personæ Ecclesiasticæ, domino territorij in quo prædia possident, præstare compelluntur [f]. Secundò ad obligationẽ producendam, cùm aliquis iurat se quid daturum facturúmue. quod iusiurandum nõ obligare, Dd. [g] impiè docent: cùm omne iusiurãdum rei licitæ sit seruãdum [h], nec minus iureiurando alicui promitti possit quàm nudis uerbis [i]. Cui non obstat d. l. si quis pro eo. ex qua generalem regulam extruxerũt, iusiurãdum non esse modum inducẽdæ obligationis. Loquitur enim in casu speciali, cùm ingenuus homo operas officiales promittit, tanquam libertus. Quod quia ingenuitati planè cõtrarium est, & LL. improbatum [k]: ideo non mirũ est, eo casu iusiurãdum iure Romanorũ nullam producere obligationem [l]. Tertiò adhibetur ad contractuũ cõfirmationem [m]. Quartò ad litis decisionẽ, in supplemẽtum uel defectũ probationis: de quo iureiurãdo hîc propriè agitur. De reliquis suo loco dicemus. Sed excepto primo & hoc ultimo casu, haud temerè ad ineũdam confirmãdámue obligationem est iurãdum. Neq; enim uiri boni est, ut dicebat Socrates, Deum suorũ negociorum testem fac. lè accersere, neq; superuacua iuramẽta aut deferẽda sunt temerè, aut præstanda [n]. Et extat apud Vlpia. [o] dicterium in periuros iactitatum, ὅρκοι τῶν μὴ ὄντων. Quid quòd sacræ literæ & diuina præcepta temerariam iurandi facilitatem in primis damnant [p]? Sed ut ad iusiurandum hoc nostrum iudiciale reuertamur, illud præstari inquit I. C. quacunq; quis actione conueniatur: siue in personam, siue in rem, siue in factum, siue pœnali actione, uel quauis alia [q]. Et in summa, ad pecunias & ad omnes res locũ habet [r]. Ad formam iusiurãdi, requiritur formalitas, & specifica uerborum expressio, ut loquuntur [s].

Forma uerò concepnis uerbis iurandi, ueteri Romanorum more duplex fuit. Aut enim 6
testis inuocabatur Deus, ut apud Virgilium:

Esto nunc Sol testis, & hæc mihi terra precanti,
Et pater omnipotens: & tu Saturnia Iuno. Item:
Audiat hæc genitor, qui fœdera fulmine sancit:
Tango aras, mediosq; ignes, & numina testor.

Aut iurans sibi malè precabatur, si fefellisset uerbis illis solennibus: Si sciens fallo, ita me Diespiter, salua urbe arceq;, bonis eijciat, ut ego hunc lapidem. Silicem enim lapidem manu tenens imprecabatur, quem postea qua poterat ui proijciebat: ut est apud Plaut. Cic. Liuium, & alios passim. utroq; modo ex animi sententia, hoc est, fide & cõscientia bona iurari pronũciabatur [t]. Sed prior forma, uti plenior & melior (nam & is qui Deum testẽ inuocat, simul se pœnæ periurij obstringit) iure nostro recepta est, neq; aliter quàm per nomen Dei iurari solet [u]. Vnde qui per salutẽ suam iurat, aut per caput, licet per Deum iurare uideatur (respectu enim diuini numinis ita iurat, ut nolit saluũ se, si fefellerit:) attamẽ si nõ ita specialiter ei delatũ est, ut hoc modo iuraret (iurari enim oportet, ut delatũ est [x]) minimè iurasse uidetur [y]. Sed de forma iurisiurãdi uoluntarij partes inter se conueniunt, omneq; iusiurandum licitæ, nec improbatæ religionis, prætor tuetur [z]. In iudicio autem, si inter litigatores de qualitate iuramenti fuerit dubitatũ, conceptio eius in arbitrio iudicantis est, qui formã illam sequi solet, ut per Deum tantum iuretur [a]. Et ita quidem apud ueteres fuit obseruatũ. Postea uerò quàm Augusti Christianam religionem professi sunt, moribus receptum fuisse uidetur, ut tactis sacrosanctis Euangelijs iusiurandum detur [b]: per nomen tamẽ solius ueri Dei iurãdum est, ut est in diuinis literis expressum [c]. Cùm enim iusiurãdum tantũ uni Deo præstetur [d] & sit inuocatio, quæ soli Deo καρδιογνώστῃ & omnipotenti debetur: efficitur, & per huius quoq; solius nomen iurandum esse. Reliquæ per creaturas iurandi formæ, etsi praua quadam cõsuetudine inueterauerint: tamen sunt, ut loquitur Christus Matth. 5. ἐκ τοῦ πονηροῦ. Quanquam igitur in iurandi forma, multum ualet consuetudo, secundum quam iuramenta sunt concipienda: tamen hoc ita accipiendum est, dum ne iuri diuino sint contraria [e]. Vnde uidemus, solennitatem tangendorum Euangeliorum, quasi non necessariam [f], multis

a c. t. eod. lib. 6.
b c. non est obligatorium. de reg. iur. in 6. c. ubi. c. cum contingit. de eureiur.
c c. 2. de rebus Ecclesiast. non alienãdis. c. quãto. 18. de iureiu.
c tot. tit. de forma fidelitatis. in usib. feud.
d l. de creationibus. 20. C. de episc. audi. l. fi. C. de curat. furio. tot. tit. de form. fidel. in usib. feud. cum sim.
e c. nimis. 30. de iureiur. c solidæ. de maior. & obed.
f c. unic. §. uerũ. de stat. rel. lib. 6. c. unic. ubi Matth. de Afflic. qual. iura uasal. c. uni. § cõsules. & §. uasalli. de pac. const. Iacobin in tract. feud. ad uerb. sed an princeps num. 15. 16. & uerb. qui quidẽ inuestiri num. 9. & de homag. nu 13 & 14. Panor. Imol. & Dd. in d. c nimis. de iureiur.
g in l. si quis pro eo. 15. 32 ff. de fideiuss. Bart. in l. ut iurisiurandi. de oper. liber. Ias. in auth. sacramenta. nu. 7. C. si aduer. uen.
h c. cum contingat. de iureiu. C. quãuis. de pact. in 6. l. j. cum auth. C si aduersus uend. l si quis maior. 41. C. de transf.
i c. iuramenti. 22. q. 1. c. 2. de pact. in 6.
k l. ut iurisiurandi. 7. de oper. libert. l. pen. si à paren. quis fuc. manu. l. nullum. de obsequ. à libe. & lib. præst.
l l. iurisgentium. 7. §. si paciscar. 16. in fin. de pact. l. si quis inquilinos. 112. §. fi. de leg. 1.
m d. l. si quis maior. C. de transf. l. 1. C. si aduer. uend. cum auth. seq. d. c. cum contingat. d. c. quamuis.
n c. 2. de probat. Spec. de test. § 1. num. 41.
o l. si duo. 13. §. fin. b. t.
p c. etsi Christus. de iureiur. Matth. ca 5.

q l. 3. §. quacũq; ubi uide omnino gl. l. si duo. 13. §. idem. b. t. adde si placet, Schurff. cons. 47. quod in præsenti. circa finem. cent. 2. r l. iusiurãdum. 34. b. t. s Dec. in l. semper. 35. nu. 13. de reg iur. per not Panor. Ant. de Butr. in c. pen. de iureiur. t l. 3. §. eiusdẽ. 1. de testib. Cic in Acade & lib. 3. Offic. Liu. lib. 22. Gell. lib. 4. ca. ult. Cuiac. obser. li. 1. ca. 20. u Panor. in c. 2. de spõsalib. x l. 3. §. fi. y l. qui per salutẽ. 33. l. fi. l. 4. & 5. z d. l. 5. in. prin. & §. sed si quis. 3. b. t. a l. iusiurãdum. 34. §. 4. b. t. b in aut. de sanctiss. Episc. l. rem nõ nouam. 12. §. patroni. C. de iudi. d. l. de creationib. cum simi. c Exod. 23. Iudic. 11. Deut. 6. & 10. Iosua 23. Matt. 5. d Anchor. cons. 192. in auxilium. nu. 1. e Ias. in l. fi. nu. 2. qui satisd cogan. f Felin. in c. 2. nu. 14. de spons. per c. etsi Christus. de iureiur. Socin. in l. 3. §. iurari. b. t. per §. fin. in auth. ut luxur. contra nat.

tis locis omitti: & inuocationē hominum mortuorum, ut impiam, & iure diuino damnatam, in curijs bene institutis repudiari. Nam nulla, quamuis inueteratissima consuetudine, iuri diuino præscribi potest[a]. Illud itaq; usitatum, ut per nomen solius Dei, mares erectis duobus digitis primis, feminæ apposita ad sinistrū pectus dextera, in loco publico coram iudice iurent. Quòd uerò & hîc pro ueteri Euangeliorum tactione iam in ordinationes imperij, moremq; publicum irrepit, ut iuretur hac forma: Ita me Deus iuuet, & sanctum uerbum eius: in eodem hæret uitio: nisi de uerbo personæ, qui est ὁ λόγος ὁ Θεοῦ, non de uerbo literæ Euangel. (ut fit) accipiatur. Huic enim gloria solius Dei, nempe inuocatio, non est humano consilio tribuenda. Est etiam receptum, inter illustres præsertim & nobiles personas, ut loco iuramenti per fidem principalem, seu generositatis ac nobilitatis promittatur: quod pro uero iureiurando haberi, tralatitium est[b]. Causa finalis iurisiurandi, de quo nos loquimur, est, ut lites expediantur[c], & probationis defectus suppleatur[d].

7 Species huius iurisiurandi, quod ad remedium expediendarum litium pertinet, sunt tres, quemadmodum & inscriptio istius tituli indicat. I. Voluntarium siue conuentionale, quod ex conuentione per modum transactionis extra iudicium defertur[e] ita appellatum, quòd ex uoluntate & sponte suscipiatur. II. Iudiciale, quod à parte parti in iudicio defertur. III. Necessarium, quod inopia probationis à iudice litigatori imponitur. Id enim quia recusari sine iustissima causa non potest[f], necessarium nostris appellatur, Græcis ἀναγκαῖον.

8 Sunt autem inter has species quædam differentiæ. Iusiurandum uoluntarium nemo cogitur initiò suscipere: postquam autem semel ex conuentione susceptum est, præstari omnino debet, neq; referri deferenti potest[g]. Sicut enim initiò libera potestas est unicuiq; habēdi uel nō habēdi contractus: ita renūciare cōstitutæ semel obligationi, aduersario non cōsentiente, nemini licet[h]. Quod autem ad uim & effectum attinet, hoc iusiurādum speciem continet transactionis, maioremq; habet authoritatem quàm res iudicata[i], & loco solutionis cedit[k]: adeò quidem, ut negocium isto iureiurando decisum, detecto etiam periurio, aut nouis repertis instrumētis, non retractetur[l]: quemadmodum nec alia quæuis transactio[m].

9 Porrò iudiciale iusiurandum deferre actor potest, etiamsi nihil præstiterit aut probarit, ut est communis opinio[n]. quod & ius Sax. sequitur[o]: quo tamē iure, ante litis cōtestationem delatio ab actore (nam in reo, qui exceptionem lite demum contestata proponit[p], & iusiurandum defert, contrà obseruandum esse arbitror) facienda est. nam ea pro mutatione libelli habetur, quæ post litem contestatam recipi non solet[q]. Porrò reus ita delatū non præcisè compellitur suscipere: sed si uult, potest id parti deferenti referre[r]. Alterutrum tamen facere cogitur, nisi soluere malit[s]: cùm manifestæ sit turpitudinis, nolle iurare, aut non referre[t]. Quod tamē ita uerum est, si iudex delationem iurisiurandi approbarit[u]: aut nisi reus, conscientiæ religionem testibus, & idoneis probationibus supplere possit[x]. Qui autē iusiurandum hoc defert, prius debet iurare, si exigatur, se non calumniandi animo iusiurandum deferre[y]: & si ei referatur, iurare omnino cogetur: aut denegabitur illi actio, cùm non debeat ei displicere conditio iurisiurandi quam primus detulit[z]. Sed nec iusiurādum de calumnia referenti dabitur: quia non est ferendus actor, si cōditionis nomine quam ipse detulit, de calumnia uelit sibi iurari[a]. Quomodo enim iustè insimulet reum calumniæ, quando non ab illo, sed ab ipsomet actore necessitas iurādi sit profecta? Hoc autem iuramētum de calumnia, speciale appellatur: & morib. nostris solum obtinet, reliquis calūniæ iuramētis quæ super tota lite præstantur, obsoletis[b]. Sanè si parato aduersario iurare, is qui detulit, remittat iusiurandum: id est gratiam eius faciat, cōtentus uoluntate suscepti iurisiurandi, perinde habebitur atq; si iuratum esset[c]. Potest tamen iure ciuili (nam Saxonico pœnitere post Guarandam non licet[d]) etiam non remittere, & ante præstitum iusiurandum illud reuocare, adq; probationes reuerti[e]. Est & illud quæstionis, an per procuratorem iusiurandum præstari possit[f]: item, an per hæredem, si fortè antequā iuret, reus uel actor decedat[g]: quæ in nostris cōmentarijs methodicis prolixius examinabūtur. Quod ad effectum attinet, nihil uideo hoc iudiciale iusiurandum differre à superiore: cùm ex conuentione

o 4 quodammodo

a Bal. in l. 2. nu. 1. & 2. & l. eos. 27. C. de usur. Schurff. cons. 83. prædicta. nu. 11. cent. 3. per not. in c. fin. c. uenerabilis. c. ad audientiam. ex. eod.
b c. ad aures. ubi Panor. nu. 4. & 5. De his quæ ui met. caus. Host. de iureiur. num. 1. glos. in c. querelam. uerb. præstita. Ne præla. uic. suas. c. peruenit. de fideiuss. ca 1. de sepul. in 6. Ias. in l. 3. §. iurari. nume. 3. de iureiu c. ad Apostolicæ. ubi Inno. de re iudic. Bald. in c. literas. in fin. de præsump. Land. in tract. de prim. nume. 258. & sic de notoria consuetudine & in Camera seruari, testatur Mysing. obseruat. 17. cent. 1.
c l. j. h. t.
d l. cum qui. 30. h. t.
e l. iusiurandū quod. 17. l. si quis. 39. h. t.
f l. generaliter. §. fin autem. C. de reb cred. c. fi. in prin. ex eod.
g d. l. iusiurandum. 17.
h l. sicut. C. de act. l. in cōmodato. 17. §. sicut commodati.
i l. 2. h. t.
k l. qui iurasse §. fin. cum l. seq h. t.
l l. j. C. de reb. cred. l. admonendi. in fin. h. t. l. quòd si deferente. cum l. seq. de do. ma.
m l. sub prætextu. 1. & 2. C. de transact.
n l. delata. C. de reb. cred. l. manifestè. ubi Ias. de iureiur. & idem Ias. in l. admonendi h. t.
o Land. lib 1. art. 6. Fachs. diff. 52.
p uide j. de except.
q Chilia. cap. 66. Fachs. præall. loc. Reinh. diff. iudic. 1.
r l. iusiurandum. 34. §. ait prætor. h. t.
s d. §. ait prætor. l. delata. C. eod.

t l. manifestæ. h. t. u d. l. generaliter. §. sed iuramento. x Chil. præall. loc. Salic. & alij in l. 2 & l. delata. C. de reb. cred. y d. l. iusiurandum 34. §. qui iusiurandum. l. si non fuerit. 37. hoc tit. l. delata. C. de reb. cred. Paul. lib. 2. tit. 1. z d. l. iusiurandum. §. ait prætor. a d. §. ait præt. Chilian. cap. 67. b Fachs. diff. 47. Reinh. diff. iudic. 7. c l. 4. §. fin. l. 5. l. nam postea. §. 1. hoc tit. l. actori. C. eod. Paul. lib. 2. tit. 1. d Fachs. diff. 53. per artic. 11 lib. 2. Reinhar. diff. iudic. 14. e l. si quis. 11. C de reb. cred. Bart. in l. non erit. §. fin. hoc tit. f auth. principaliter. C. de iur. prop. calum uide Bart in l. qui bona. §. si alieno. nu. 15 de damn. infect. ubi concludit posse. Land lib 1. art. 46. uide Dd. in c. fin. ex eod. glos. fin. in l. ad egregias. 15. hoc tit. quæ contrà concludit. sed opinio Bart. seruatur in praxi: pro qua text in c. 2. de testib. lib. 6. g l. generaliter. 12. C. de reb. cred Ias. in l. admonendi. num. 313. hoc tit. & in l. pen. §. hoc iudicium. nu. 5. & 7. ae quis eum qui in ius uoc. Rom. cons. 290. Land. lib. 3. art. 11. Reinhar. diff. iud. 34.

quodammodo descendat, eiq; stare litigatores uelint[a]: adeò ut arbitrer, sententiam post eiuscemodi iusiurandum ciuili iure non requiri. nam moribus aliter obseruari sciu. Actionem enim denegari postquam ita iuratum est, imò actionē & exceptionem ex eiuscemodi iureiurando oriri, Iurisconsulti testantur[b], & nihil amplius post iusiurandum quæri aiunt[c]. Ex quibus omnibus satis apparet, post datum hoc iusiurandum litigatores quasi transactione aut solutione facta[d], à limine iudicij remoueri[e]: præsertim cùm ulteriorem quæstionem prætor edicto inhibeat.

10 Necessarium iusiurandum præstare omninò cogitur is cui delatum est. nam parendum est uoci iudicis[f], qui eiuscemodi iusiurādum, quando scilicet à partibus est petitum (nam alioqui iudex officium suum non impartit[g]) in defectum uel supplemētum legitimarum probationum defert[h], ubi neq; nihil, neq; plenè probatū est: quanquam indistinctè in iudiciali iureiurando delata conditione omnino aut iurandum aut referendum est[i], ut diximus, & usu obseruatur. Cæterùm hîc nulla probatione facta, reus debet absolui, etiamsi nihil præstet[k]: si plenè, condemnari[l]. Cùm autem suspicionibus tantum oneratus est reus, deferre illi iusiurandum potest iudex in defectum probationis, ut sese purget[m]. Sin actor semiplenè probarit per unum testem, aut priuatam scripturam, aut alijs modis, ita ut iudicis animus ijs penè persuasus, in causam actoris propendeat: huic potius in supplemētum probationis, iusiurandum in causis ciuilibus (nam in criminalibus & alijs grauioribus, cùm probationes iustæ & luce meridiana clariores requirantur[n], huic iurijurando locus non est[o]) erit deferendum, ut communi consensu traditur à Doctoribus[p]; nisi (ut loquuntur) rei persona sit legalior, aut actor putetur ueritatem ignorare[q].

11 Etsi autem iudices in dubijs causis exacto ita iureiurando, secundum eum qui iurauit iudicare solent (sentētia enim hîc opus est, cùm hoc iusiurādum fungatur nō uice transactionis uel solutionis, utpote inuitis partibus extortum, sed tantummodo probationis[r]:) tamen admonendi sumus, interdum ex integro causam agi, si quis noua instrumenta se inuenisse dicat, quibus nunc usurus sit, & probaturus falsum esse iuratum. Nam quod dicitur, sententiam quæ transiuit in rem iudicatam, instrumentis nouè repertis non retractari[s], non obtinet in sententia quæ ex probationibus priuilegiatis, ut loquuntur, lata est[t]: præsertim falsis ac dolosis[u], ut constitutiones etiam principum ostendunt[x]: quarum mentionem facit Caius in d.l. admonendi. Iusiurandum autem necessarium, est probatio priuilegiata & singularis, quia iurans sibijpsi dat testimonium, contra communes iuris regulas, quibus traditur, neminem in propria causa idoneum esse testem[y]. Si igitur sententia secundum iusiurandum data sit, poterit denuò ex nouis instrumentis agi, & sacramenti falsitas ostendi[z]. Quod non obtinet, si inter partes iureiurando, siue uoluntario siue iudiciali, transactum sit negocium: quia quod semel conuentione mutua sopitum transactumq; est, non debet iterum sub specie instrumentorum pòst repertorum retractari: præsertim accedente iurisiurandi religione[a]. Et hæc quidem breuiter dicta sint de his speciebus iurisiurandi, & effectu uniuscuiusq;. Alij porrò alias iuramentorum species ponunt[b]: uidelicet assertorium iuramētum, quod nunc appellatur de ueritate dicenda: & promissorium, quo quid promittitur: id quod rursus subdiuidunt in absolutum, quod per se datur: & accessorium, quod cohæret alij obligationi, eiusq; naturam & interpretationem induit[c]. Alij[d] tres statuunt species: uidelicet promissorium, confirmatorium, & decisorium. Theologi duas: ἐπακτὸν, quod à magistratu imponitur: & uoluntarium, quod sponte suscipitur. de quibus disputare, nostri iam non est instituti. Quare nunc ipsum prætoris edictū de iureiurando 12
proponamus: EVM A' QVO IVSIVRANDVM PETITVR (abs alterutro nimirum litigatore. nam de iudiciali iureiurando, prætoris edictum loquitur) SOLVERE AVT IVRARE COGAM[e]. (datur tamē ex humanitate facultas reo, ut si malit, referat iusiurādum.) SI IS CVM QVO AGETVR, CONDITIONE DELATA (nam qui nemine deferente iurat, hunc Prætor non tuetur: sibi enim, non aduersario iurauit[f]) IVRAVERIT, EIVS REI DE QVA IVSIVRANDVM DELATVM FVERIT, NEQVE IN IPSVM, (qui iurauit) NEQVE IN EVM AD QVEM EA RES PERTINET, (ut successorem, aut alium, ad quē aliquod emolumentū ex iureiurādo redit. uerbū enim pertinere, latissimè patet[g]) ACTIONEM DABO[h]. Hactenus prætor.

13 Sed & hoc per interpretationem placuit, ut nō modò aduersus iusiurandum denegetur actio, sed ex ipso iureiurando actio in factum, & exceptio detur[i], perinde atq; ex re iudicata[k]. quod tamen quidam, sed perperam, in iureiurando duntaxat decisorio, nō etiam promissorio,

a l. qui iurasse. 26. §. fin. h.t.
b l. nam postea. in princ. & §. 1.
c l. 5. §. dato. h. tit. l. post rem. de re iud.
d l. iusiurandum. 27.
e c. 1. de lit. cōtest. lib. 6.
f c. fi. ex. eod.
g Ias. post Bar. & Dd. in l. admonendi. nu. 316. 317. de iureiur. ubi dicit hanc esse communem.
h l. in bonæ fidei. C. de rebus credi.
i l. delata. C. de reb. cred.
k d.c. fin. l. qui accusare. C. de eden.
l l. cum reis. C. de pœn.
m d.c. fi. tot. tit. de purga. cano.
n l. final. C. de probat.
o Dd. in d.l. 3. hoc tit.
p Dd. in l. admonēdi. 31. h. tit. in l. in bonæ fidei. C. eod. in ca. fin. extrà eod.
q Ias. in l. pen. §. hoc iudicium. num. 6. ne quis eum qui, &c. Bart. in d. l. admonendi. Chil. cap 66.
d. l. eum qui. 30.
l. sub specie. C. de re iudic. l. imperatores. ff. eod.
[illegible] d. l. iul. de adult.
[illegible] prætor. 75. §. Mar[illegible] tit. 1 de iudi.
[illegible] 2. 3. C. si ex fal. al[illegible] g.
[illegible] nullus. de testibus. l. omnibus. C. eo tit.
l. actione. C. de trāsact. l. j. & tot. t. C. si ex fal. instru. l. admonendi. ubi Rom. Ias. dicunt, non opus esse restitutione. h.t.
a l. sub prætextu. 1. & 2. iunc. l. si quis minor. C. de transact. d. l. quòd si defrerente. cum l. seq. ff. de do. ma.
b Bald. in c. 1. §. item sacramēta. nu. 2. de pac. fir. in usib. feud. Spec. de iura. delat. in prin.
c l. fin. C. de non nu. pec. l. fin. qui satisd. cogan. Ias. in l. si conuenerit. nu. 4. & 5. de iurisdi. Schurff. cons. 27. nu. 9. cent. 1.
d Roman. in l. iusiurandum. 17. h.t. Ias. in auth. sacrament. nu. 9. C. si aduer. uen.
e d. l. iusiurandum. 34. §. ait prætor.
f l. 3. in prin. h.t.
g l. uerbum illud. 181. de uerb. sig. l. j. §. in propriis. quan. appell. sit. &c.
h l. 3. in prin. l. ait prætor. 7. h.t.
i d. l. nam postea. §. 1. h.t.
k l. actori. C. de reb. credi.

missorio, uoluit obtinere [a]. Nam cùm apud omnes populos, tum præsertim Romanos, magna semper uis, magnus effectus & religio fuit iurisiurandi, quacunque ratione, uel in iudicio, uel extra iudicium præstiti. Nullum, inquit Cicero [b], uinculum ad astringendam fidem iureiurando maiores arctius esse uoluerunt. Id indicant leges 12. Tabularum, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides, indicāt notiones animaduersionesque censorū, qui nulla de re diligentius quàm de iureiurando iudicabant. Et meritò quidem. exempla enim testātur, uerissimū esse quod dicitur, ἀνδρὸς εὐόρκου γενεὴ μετόπισθεν ἀμείνων: contrà, religionem iurisiurandi contemptam Deum habere ultorem [c], & grauibus pœnis uindicari, ut non iniuriâ dixerit Hesiodus:

ὅρκος, ὃς δὴ πλεῖστον ἐπιχθονίους ἀνθρώπους
πημαίνει, ὅτι κέν τις ἑκὼν ἐπίορκον ὀμόσσῃ.

Sed quod dictū est, iusiurandum Deum habere ultorem, scilicet quo ad animam & conscientiam peierantis, non eo interēdum est, periuria dolo malo dicta etiam legib. non puniri [d], maximè quando cum alterius iniuria uel damno sunt coniuncta: etiamsi Imperator nolit quasi crimen maiestatis uindicari, si non dolo malo, sed calore iracundiæ per principis uenerationem fuerit peieratum [e]. etsi enim tale periurium non sit crimen maiestatis: consentaneū tamen est, saltem stellionatū esse, eiusque criminis pœna puniri [f], quando alteri dolosè periurio nocitum est. Sunt & alij complures iurisiurandi effectus. confirmat enim contractus, tollit restitutionē in integrum, addit forum foro [g], excludit pœnitentiam [h], præcisè obligat [i], uim & effectum specifici conseosus [k], executionis paratæ [l], clausulæ derogatoriæ [m], rato manente pacto [n], &c. obtinet. De quibus plura apud Dd. [o].

a Bald. in c. 1. §. sacramēta. de pac. fir. Ias. in auth. sacramen. nu. 9. C. si aduers. uen.
b in Offic. lib. 3.
c l. 2. C. de reb. cred. Herod. lib. 2.
d l. si duo. §. si quis. ubi Ias. 7. pœnas recitat. h t. l. nō sufficit. de dol. mal. l. fin. de crim stell. Chass. in cōsue. Bur. tit. de retra. §. 12. uer. per ferment. nu 22. cū seq.
e l 2. C. de reb. cred. uide distinct. Bald. optimā, in l. si cum patruo. 6. C. commu. utrius. iud.
f l. fi. de cri. stellion. uid. doctiss. Cuiac. obs. li. 2. ca. 19. & lib. 7 ca. 13. & lib. 8. cap. 7.
g Ias. in auth. sacramēta. num. 17. C. si ad uen.
h gl. in l. si pecuniam. 8. ad uer. necesse de cōdi. caus. dat. Alex. Imol. et Dd. in l. 2. §. sed etsi. de donat.
i Ias. in §. item si quis. num. 12. Inst. de act.
k Bald. in l. 1. num. 4. C. commo. Alex. in l. sciendum. de uerb. oblig. & cons. 27. uiso. num. 7. uol. 1. tex. in ca. ex rescripto. de iureiur.
l Bart. in l. 2. in fin h. tit. cuius sententiā dicit ibi cōmunem Ias. nu. 20. & in d. §. item. nu. 20.
m Bar. in l. omnes. nu. 33. de iust. & iur. Ias. in l. si mihi. 12. §. in legatis. num. 5. de legat. 1.
n l. si quis maio. ubi Dd. C. de transact.
o Ias. in d. §. item. Inst. de act. Dd. in d. l. si quis maior. Cano. in c. quinta uallis. ex. eod.

DE IN LITEM IVRANDO.
Titul. III.

1 CVm in superiore titulo tractatū sit de tribus specieb. iurisiurandi, quod ad lites definiendas pertinet: ne quid hac in materia intactum inexplicatumque relinquatur, consequēter nūc hîc exponitur & alia species iurisiurādi necessarij, uidelicet iusiurādum
2 in litem. Est autem IVSIVRANDVM IN LITEM, quod ex delatione iudicis præstatur, cùm ab aduersario contumaciter & dolo malo res uel non exhibetur, uel non restituitur, aut dolo eius factum est quo minus exhiberi uel restitui posit. Quo iureiurando permittitur illi
3 æstimationē ipsius rei, ac eius quod interest, etiā in infinitū facere. Dico, hoc iusiurandum, ex delatione iudicis dari [a]. Nam si alius detulerit, aut eo non à iudice delato, iuratū sit, nulla
4 erit religio, nec ullū iusiurandum [b]. Sed non aliter defertur, quàm si aduersarius cōtumaciter & dolo malo ex arbitrio iudicis exhibere aut restituere rem quam actor suam esse intēdit, aut nolit, aut non posit [c]. Nam propter culpam non esse hoc iusiurandum deferēdum, constat [d]. quia nō sine magna causa permittēndum est actori, ut pro suo arbitrio & affectione litem æstimet, ac iudex quodammodo in causa propria fiat. Cùm igitur in culpa tantum hæret possessor, non in dolo, æstimatio litis minimè ab actore iuxta suam affectionem, sed à iudice ex ueritate facienda est [e]. Quam etiam ob causam, cōtra hæredem contumacis non iuratur in litem, quia dolo caret [f], nisi lis fuerit cum defuncto cōtestata [g]: quamuis ex parte agentis, indistinctè in hæredem hæc facultas, quasi pars actionis rei persecutoriæ transeat [h]: dum tamen scientiam rei aliquam habeat hæres [i], saltem ut de scientia sua & credulitate iurare posit [k]. Pupillis tamen hoc iuramentum non defertur [l], ut nec aliud quodlibet [m]: sed bene minoribus [n]. Tutores autem nomine pupillorum, hoc affectionis iuramentum subire non coguntur [o]: etiamsi in decisorio, ubi de ueritate dicenda agitur, secus sit [p]. Locum autem tum demum haber hoc iusiurandum, & deferri solet, cum iussus exhibere uel resti-
5 tuere rem quam actor suam esse intendit, possessor contumaciter negligit. Etenim ratio quamobrem usus huius in foro inualuerit, non est inopia probationum, ut superioris iurisiurandi

a l. in actionibus. 5. h. t.
b l. 4. §. deferre. 2.
c l. qui restituere. 68. de rei uend.
d uide Ias. & Dd. in l. 6. §. prætor. l. 7. l. argent. 10. §. 1. de eden.
e l. 4. in fin. h. t. ubi Dd.
f l. fin. C. eod.
g l. 4. C. eod.

h auth. principales. ubi gl. & Dd. C. de iuram. propt. calum. Ias. in l. pen. §. hoc iudicium. nu. 5. ne quis in ius uoc. i Ias. preall. loc. nu. 7. & in l. admonendi. nu. 313. ff. tit. 1. k Chil. in prac. cap. 66. uide Reinbar. diff. iud. 34. Land. lib. 3. art. 11. l l. 4. h. t. m l. iusiurandum. 34. §. pupillo. l. qui iurasse. 26. de iureiur. n d. l. 4. in fin. ubi gl. ad uerb. potest. o d l. 4. h. t. p l. cum etiam. 5. C. de reb. cred. Bart. num. 2. Ias. num. 15. in l. 4. h. t.

iurisiurandi: sed locum illi facit à parte quidem rei contumacia uel dolus, quem puniri
oportet, à parte uerò actoris cui defertur, præsumptum dominium. Huic enim si res sua à
possessore contumaci non restituatur, aut eius dolo malo restitui nequeat, atq; ita quasi ne-
cessitas uendendi domino imponatur, meritò rem æstimandi suam, & precium pro arbi-
trio statuendi, facultas est permittenda [a]. Porrò cum actio ad exhibendum propter uendi- 6
cationes sit comparata [b], & qui exhibere supersedet, impedimentum præstat, quo minus
uendicare & restitutionem rei suæ petere quis possit, meritò & in hac actione in litem iura-
tur [c]. Perinde autem est qualiscunq; sit actio, dummodo ad rem restituendam agatur, siue
sit in rem [d]: siue personalis in rem scripta, ut ad exhibendum: siue bonæ fidei, ut depositi,
commodati [e], &c. In stricti autem iudicij actionibus in litem iurari non solet (exceptis ar-
bitrarijs, ut eo quod metus causa, de dolo [f], &c.) nisi propter difficultatem probationis, re
post moram extincta [g]: cùm quia his actionibus non ad restituendum agitur, sed petitur
dari aut fieri: tum quòd stricta est & angusta in his iudicis potestas, qui à formula iudican-
di sibi præscripta, in qua non inuenitur expressum eiusmodi deferendi iurisiurandi arbi-
trium, recedere nō potest. Extincta autem re, cum æstimatio initur, nihil causæ est, cur etiam
in his nō liceat, pro arbitrio rem suam domino per iusiurādum æstimare [h]. permittitur au-
tem actori planè pro suo arbitrio æstimationem facere, ac etiam in infinitum iurare [i].
Ne tamen arrepta hac occasione in immensum iuretur, potest iudex modum statuere iu- 7
risiurando, ut intra certam quantitatem iuretur [k].
Quin & postquam iuratum fuerit, licebit iudici uel absoluere, uel minoris condemnare [l]. 8
Cum enim ex affectione tantum iuretur, potest iudex affectionem iurantis ad æquum bo-
numq; redigere. Sed quia de periurio cuiusquam facilè quæri non debet, etiam cum ex ne-
cessitate iuratur [m]: meritò non nisi ex magna causa, & postea repertis probationibus, à iu-
reiurando hoc necessario [n], semel præstito est recedendum [o]: ac uix etiam ex magna causa
hodie, propter constitutionem Iustiniani [p]. Iure porrò Sax. in hoc iureiurando illud dissi-
mile est, quòd actor sine iureiurādo æstimet, & taxationem faciat, in quam reus condemna-
tur: nisi quatenus eam taxationem iureiurando suo minuit [q].

- a l. tutor. 8. hoc tit. l. si cū dos. §. fin. cum l. seq. ff. rerum amotarum.
- b l. 1. ad exhibendum.
- c l. in actionibus. h. t.
- d l. qui restituere.
- e d. l. in actionibus.
- f l. arbitrio. 18. in prin. de do. ma.
- g d. l. in actionibus. cum l. seq.
- h l. pen. §. 1. ubi glos. & Dd. ne quis eum qui in ius uoca.
- i d. l. 4. §. iurare.
- k d. §. iurare.
- l d. l. in actionibus. l. sancimus. 13. C. de iudic.
- m l. fin. h. t.
- n l. admonendi. ubi Dd. ī. tit. 1.
- o d. l. 4. §. fi.
- p §. oportet. Nouel. de iudic. auth. post iusiurandum C. de iudic.
- q Sachs. dif. 70. per art. 47. lib. 3. Chil. in practi. cap. 136. Reinhar. diff. iudic. 13.

DE CONDICTIONE CAVSA DATA, CAVSA NON SECVTA.

Titul. IIII.

POstquam de condictione certi dictum est, sequitur ut exponamus cæteras huic si- 1
miles condictiones, quæ non quidem ex mutuo, sed quasi mutuo oriuntur [a]: uideli-
cet cum aliquid datum est, aut ob rem uel honestam uel turpem, aut ob causam, aut si-
ne causa. nam si ob rem honestam data sit pecunia, uel alia res fungibilis (in qua sola mu-
tuum, & ideo etiam hoc quasi mutuum consistit [b]) puta doris nomine, uel ut filius emanci-
petur, uel à lite discedatur, causa quidem secuta, ut secutis nuptijs, emancipato filio, &c. re-
petitio cessat, perfecto nimirum & absoluto contractu [c]. Sin autem secuta non est propter
quam dedi, quia affinitas fortè non cōtrahitur, à lite neq; dum receditur: æquissimum est,
condictionem ad repetendum id quod datum est, mihi dari.
Etsi enim negocium hoc in alium contractum certum non transit, neq; ui sua parit obli- 2
gationem, subest tamē causa & res: ac eleganter Celso Aristo respōdit, esse συνάλλαγμα, unde
ciuilis obligatio nascatur [d]. Cum enim ubi dederim rem meam propter causam, ut aliquid
des uel facias, certè ex æquitate naturali obligatus es, ut aut impleas causam, cuius respectu
tibi dedi: aut si nolis, reddas mihi, quod propter causam accepisti, ne re mea iniustè, contra
uoluntatem meam, locupletere: qua ex æquitatis obligatione datur mihi iure ciuili condi-
ctio causa, id est, ob causam dati, causa non secuta [e]: si uidelicet non stes conuentioni, & mo-
ram facias [f]. Nam si in nulla mora existas, inhibenda erit repetitio, donec constet te satisfa-
cere aut nolle, aut non posse [g]. At cur implere contractum præcisè non cogitur is qui accepit
ob causam, curue condictio competit ad repetendum quod datum est, rescindēdumq; con-
tractum, contra communes regulas quibus traditur, non ad distractum, sed implementum
contractus esse agendum [h]? Id eò fit, quia iure ciuili certæ tantū conuentiones iuris gen- 3
tium receptæ roboratæq; sunt: quibus quoniam utiliter cōmunicari res inter homines ui-
debantur, nomen speciale inditum, uisq; attributa est obligationis, ex qua postquam con-
uentum esset, agi rectè posset, ut conuentionis fides impleretur [i]. Reliquæ conuentiones
receptæ non sunt, neq; ulla prodita est actio, qua ad earum implementum agatur: cùm ne
in

- a l. 4. §. 15. quoq;. de oblig. §. item is cui. in fi. Inst. de oblig. quæ ex quasi contract.
- b uide Cuiac. obs. lib. 8. cap. 34.
- c l. j. h. t.
- d d. l. iurisgentium. 7. in prin. de ead.
- e l. 1. 2. 3. 4. 5. & tot. h. t.
- f l. 3. §. 1 h. t.
- g l. quod Seruius. 8. in prin. h. t.
- h l. ea conditione. 14. C. de rescind. uend. l. uendita. 6. C. de actio. emp. cum simil.
- i l. j. in fi. de rer. permut. uide sup. de pact.

in immensum seges discordiarum ac litium, ad perniciem ciuilis consociationis excrescat: tum quia nulla iusta subesse uidetur obligationis causa [a]. Vnde & hi contractus innominati, Do ut facias, & similes, nullo nomine, nulla certa contractus specie indun firmatiq; sunt, & proinde nullam producunt ex ui solius cõuentionis obligationẽ aut actionem: sed cum iure naturæ, quatenus συνάλλαγμα contractũ est, & res interuenit, eatenus obligatio semper contrahatur, propterea quòd iusta subest obligationis causa: æquum enim est, neminem locupletari cum alieno damno: nec pecuniam alienam, ob causam acceptam, nullo contrà præstito, & sine causa retineri: meritò ius ciuile, secũdum hanc naturæ rationem, etiam hos contractus, quamuis per sese inualidos, eatenus ualere, ac ciuilem parere obligationem uoluit, quatenus res interuenisset: ut qui ob causam quid accepisset, accipiendo obligaretur, uel ad implendam causam, uel ad reddendum quod accepisset. Neq; enim necessitatem implendi hi contractus obtinent, cũ non ex conuentione, sed sola rei contrectatione, accipiẽs obligetur: quã si restituat iam deficiente cõtractus æquitate, & obligationis substãtia, cũ illo
4 amplius agi nõ poterit. Et adeò quidem nulla inest his contractib. extra rem obligatio, aut implendi necessitas, ut si tibi dedero uti quid facias, pœnitere & repetere quod dedi possim [b]. Etsi enim tu mihi obligatus es, quia rem meã habes: tamen ego tibi nulla æquitatis ratione sum obstrictus, cũ nihil à te mihi sit præstitũ, quo æquum sit me tibi obligari. Nulla ergo tibi fit iniuria, si rem meam repetam quæ apud te est sine causa, quũ nullum inde damnum facias. Quòd si tu aliquid præstiteris, non modò facto impleto, sed etiam affecto aut inchoato, iam quia res non est integra, neq; sine tuo damno pœnitere possum, inhibenda erit repetitio: nisi indemnitas tibi præstetur eius quod impendisti [c].

a d.l.iurisgentium §. sed cum nulla. ff. de pactis.
b l.3.§.1.l.5.in prin.& §.1.h.t.
c d.l.5.in prin.& §.2.

DE CONDICTIONE OB TVRPEM VEL INIVSTAM CAVSAM.
Titul. V.

1 *Quid sit ob rem uel ob causam dare.*
2 *In turpi causa quando dantis est turpitudo, cessare condictionem.*
3 *Cum accipientis est turpitudo, semper condictioni locum esse.*
4 *Cum utriusq; est turpitudo, cessare condictionem.*

1 Omne quod datur, inquit Paulus [a], aut ob rem datur, aut ob causam. Ob rem dari dicitur, cũ in hoc datur ut aliquid consequatur, & accipiens uicissim rem det, uel quid faciat. Ob causam damus, utplurimũm præteritã: ueluti cũ ideo do, quòd aliquid à te sim cõsecutus, uel quòd à te quid factũ est [b]. Quanquã potest & in futurũ ob causam dari, ut sub aliqua cõditione. Cum ob rem datur, re secuta cõtrahitur συνάλλαγμα: cũ ob causam, non semper, si uel causa sit præterita, uel futura, quæ non est in potestate accipientis, neq; ab ipso proficiscitur, uel si fuerit falsa. Et hæc quidẽ inspecta propria uerborũ significatione, ita se habent: alioquin qui ob rem dat, dare ob causam dicitur, ut ex superiore titulo apparet. Datur autẽ ob rem aut honestã, aut turpem. Ob rem honestam datũ ita repeti potest, si res
2 propter quã datũ est, secuta nõ fuerit: ut paulo antè diximus. Ob turpem ita datur, ut aut dantis sit turpitudo, nõ accipiẽtis: aut accipientis duntaxat, nõ dantis: aut utriusq;. Cum solius dantis turpitudo uersatur, repetitio cessat, quæ non cõceditur suã alleganti turpitudinem [c]: ut si meretrici quid detur. etenim hic nõ utriusq;, sed dantis tantũ turpitudo eminet. Nam quod ad accipientẽ attinet, etsi turpiter facit, quòd sit meretrix: turpiter tamẽ nõ acci-
3 pit, cũ sit meretrix [d]. Vnde uerius est donationẽ ualere [e], & repeti nõ posse [f]. Quòd si turpis causa accipientis fuerit, etiamsi res secuta sit propter quã datũ est, repeti potest. In quo differt hæc condictio à præcedenti, quæ causa secuta cessat. Exempli gratia: Si dedi tibi ne furtum facias, néue hominem occidas, uel ut reddas mihi depositum, aut in bona causa pro me pronuncies. Cum enim turpiter accipias, qui quod gratuitò uirtutis amore & officij legumq; reuerentia adductus præstare debueras, precio nundinans [g]: meritò quod datũ est, condici potent [h]. nemo enim ex sua turpitudine ac iniusticia, lucrũ sperare & facere debet [i]. Quanquam quod ad eum attinet qui in bona causa aliquid iudici dedit, etsi turpiter dare non uideatur, quoniam dat ob id quod ius fasq; est consequendum: tamen ne uenũ prostent sententiæ, & ad corruptelam iudicum animi malo munerum exemplo assuefiant, atq; adeò quia is qui dat, quantum in se est iudicem corrumpit: ab Imperatore Antonino constitutum est, ut is litem perdat, qui diffidentia iustæ sententiæ, in pecuniæ corruptela spem
4 negocij reposuerit [k]. Vbi autem & dantis & accipientis turpitudo uersatur, non posse repeti dicimus [l]. ut si propter stuprum aut lenocinium quid detur [m]: uel si quis deprehensus in flagitio, se mercede ab indicio redimat [n]: excepto, si quid iusto mortis metu præstitit [o].
Cum

a q.t.
b l.damus. 52. ff. tit. 1.
c l.mercalem. C. eo. tit.
d fac. l. quæ adulteriam. C. ad l. Iul. de adult.
e l.affectionis. de donat.
f l.4. uers. sed & quod meretrici. h.t.
g l.final. h.t.
h l.2. h.t. l.3. l.4. l.pen. & fin. C. eo.
i l.miles. §.1. ad l. Iul. de adulte.
k l.j. cum auth. seq. C. de pœn. iudi. qui ma. iudi.
l d.l.2. h.t.
l l.3. h.t.
m l.2. l.4. l.mercalem. C eod.
n d.l.4. h.t.
o l.nec timorem. 7. in fi. de eo quod met. caus.

Cum enim & dantis & accipientis turpis sit causa, iuxta communes iuris regulas, in pari re
potior debet esse accipientis & possessoris conditio [a]. Quod autem de turpi causa dictum
est, idem etiam in omni iniusta causa obtinet [b]. Quicquid enim iniustè datur aut fit, quan-
do iniustitia nihil sit tetrius, id turpiter dari aut fieri necesse est.

DE CONDICTIONE INDEBITI.

Titul. VI.

1 *Ex qua causa detur hæc condictio.*
2 *Regula generalis de indebiti condictione.*
3 *Ratio condictionis.*
4 *Quid nam sit indebitum.*
5 *Intellectus & ratio L. repetitio.*
6 *Condictio nulla est debiti naturalis.*
7 *Alij casus in quibus cessat condictio.*
8 *Quando persona locum faciat condictioni.*
9 *Condictio non datur scienti, quamuis erranti & dubitanti detur.*
10 *Quid sit condictio: quare, contra quem, ad quid condictio hoc casu detur, non rei uendicatio.*

NVnc uidendum de indebito soluto. Nam qui indebitum soluit, quamuis in hoc da- 1
re uideatur, ut distrahat potius negocium quàm contrahat [a]: quia tamen qui non
debitam pecuniam soluit, hoc ipso aliquid contrahit [b], ideo quasi ex mutuo is qui
accipit, ad reddendum, aut id quod datum est, aut simile obligatur, & ita condictione inde-
biti tenetur [c]: quasi ex mutuo quidem, si res fungibilis, in qua mutuum esse possit, soluta
sit [d]: ex bono uerò & æquo, si alium rem non fungibilem solui contingat [e]. De qua quidem 2
condictione generalis hæc ab Vlpian. [f] traditur regula: Si quis indebitum ignorans soluit,
per hanc actionem condicere poterit. Hæc condictio ex bono & æquo introducta est [g].

Aequum enim est quod alterius apud alterum sine causa deprehēditur, ut repeti possit [h], 3
ne quis cū alieno damno locupletetur [i]. Sine causa autem apud eum res est, cui indebitum
per errorem soluitur.

Indebitum porrò est, quod omnino nō debetur [k]. ut quod nullo iure, uel saltem nō iure 4
naturæ, aut gentium debetur [l]: uel sub conditione, aut incerta omnino die debetur [m]. Incer-
tum autem diem accipimus, quæ an extitura sit, dubiū adhuc est. nam hæc conditioni com-
paratur. Vt si quis ita promittat, eo die quo nuptias contrahes, dabo tibi centum [n]: uel
quid supra debitum est solutum [o]. Sed & quod alij debetur, alij soluitur, indebitum est:
uel si quid non debitum, pro eo quod debitum est, soluatur [p]. Item si quod alius debebat,
alius quasi ipse debeat suo nomine soluat [q]. nam & tunc condictio competit, cum non libe-
retur uerus debitor [r].

Quo tamen ultimo casu interdum condictio cessat, si uidelicet res sua aut debitū alicui, 5
quamuis à non debitore, debitoris tamen nomine (nam si suo, secus erit [s]) solutum sit [t]:
cùm quia uerus debitor ea solutione liberatur, nec enim qui accepit, amplius id quod ha-
bet petere poterit [u]: tum quia res sua domino auferri non potest, cui si eam amissam uendi-
care à quocūq; licet, certè & retinere quocūq; modo recuperatam permissum esse dicēdum
est. Nam cui damus actionem, eidem exceptionem competere multo magis quis dixe-
rit [x]. Indebitum illud quoq; accipimus, quod propter aliquam perpetuam exceptionem
peti non potest, nam & hoc condictionem parit [y]: quando tamen in odium eius cui debe-
tur exceptio datur, ut in Macedoniano, perperam solutum non repetitur [z].

Planè cum hæc condictio naturalis sit [a], & ex æquo & bono detur, si quid naturali æqui- 6
tate debitum soluatur, repeti non potest, quamuis iure ciuili non debeatur. Vnde si ope-
ras officiales libertus patrono soluat, quas non debet nisi promissas [b], condicere non po-
test [c]: quia non modò natura qua obligatur ad ἀντίδωρα [d], sed etiam iure gentiū quo ma-
numissionis beneficium inductum est [e], cuiusq; obligatio repetitionem inhibet [f], patrono
omne obsequium & officium debet. Idem iuris erit, si debitum cum seruo contractum ma-
numissione subsecuta [g], aut debitum inter patrem & filiumfa. uel duos fratres in eiusdem
potestate constitutos, dissoluta potestate soluatur. Cessat enim repetitio, nisi quatenus na-
turalis obligatio uel per aditionem hæreditatis paternæ, uel per peculij perceptionē fuerit
extincta.

a l. penulti. h. t. d. l. 2. d. l. mercalem. C. eo. §. commodum. Insti. de inter. l. 2. C. de probat. l. fin. C. de rei uend. l. fauorabiliores. de reg. iur. e. eū sunt. extrà eo. l. Arrianus. de actio. cum simil.
b glos. in l. perpetuo. 6. h. t.
a §. item. Inst. de ob quæ ex quasi cont. l. 4. § is quoq;. de oblig. l. indebiti. l. hæc condictio. h. t. l. pen. ad Trebell.
b l. 2. l. si in arua. 33. h. t.
c §. item is cui. Instit. de obligat. quæ ex contr.
d §. itē. d. l. 4. §. is quoq;.
e d. l. indebiti. d. l. hæc condictio. Cuiac. obs. lib. 8. cap. 34.
f in l. 1.
g l. in summa. 65. §. quod ob rem.
h l. hæc condictio. 66.
i l. nam hoc natura. 14.
k d. l. in summa. §. fin.
l l. indebitam. 47.
m l. sub conditione. 16.
n l. unica. §. sin autem. C. de cadu. tollen. l. dies incertus. de condit. & demonstr.
o l. si is qui. 45.
p l. si pœnæ. 19. §. si putem. h. t.
q d. l. in summa. §. fi. l. si pœnæ. §. 1. h. t.
r d. §. 1. l. si quid possessor. 34. de petitio. hæredi. l. si à patre. C. de condict. inde.
s l. 2. C. de his quæ in frau. credit. l. si pœnæ. 19. §. 1. l. in summa. in fi. h. t. l. eū quis. §. de peculio. de solu. l. 5. C. de cond. indeb. l. si quid possessor. de pet. hære.
t l. repetitio. 44. l. quod nomine. l. indebitum. l. fratr. §. ult. l. seruus cum iusdam. in fin. h. t. l. de hæreditate. C. de pet. hær. Cuiac. lib. 8. ca. 9. l. 1. §. ulti. l. 2. de const. pec.
u §. sic itaq;. Insti. de act. §. sed si rē. Inst. de lega.

x l. 1. uers. nā cui damus. de superficiebus. y l. si non sortem. 26. §. indebitum. 3. & §. adeò. 7. z l. qui exceptionis. 40. h. t. a l. indebiti. 15. h. t. b l. operis. de operis libert. c l. si non sortem. 26. §. libertus. h. ti. d l. sed etsi lege. 25. §. consuluit. 8. de petit. hær. e l. 4. de iust. & iur. f l. cum amplius. 84. §. 1. de reg. iur. g l. naturaliter. 13. l. si id quod. 64. hoc tit.

extincta[a]. Item si quis pœnæ eius cui debetur causa, liberatus soluat[b], aut usuras forti natu-
raliter ex pacto debitas[c]: aut si quis malè absolutus sua sponte soluerit, repetere non po-
7 test[d]: quia uerum est, hūc natura debitorem manere[e]. Sed & quod pro dote datur, ad quam
qui dat obligatum se credit, non repetitur propter pietatis causam qua dotibus mulierum
fauetur[f]. Atq; etiam quæ per inficiationem in lite crescunt, si per errorem indebitè soluan-
tur, repeti non possunt[g]: quia causa transactionis solui uidentur. Quod autem ob transa-
ctionem datur, repeti non potest[h]: ut nec illud quod ex causa iudicati præstatur, propter re-
rum iudicatarum autoritatem[i]. Sed & quod in diem debetur, cum uerè debeatur, quam-
uis nondum uenerit dies[k], ante diem solutum repeti non potest[l], etiamsi incerta sit dies[m],
non quidem an, sed quando sit extitura: ut si cum moriar, dare promisero. certum enim est
8 me aliquando moriturum, etsi quando, sit incertum[n]. Interdum & persona locum facit re-
petitioni, quamuis debitum soluatur: utputa si pupillus uel furiosus, uel is cui bonis inter-
dictum est, soluerit. nam in his personis generaliter repetitioni locum esse non ambigitur.
Et siquidem extant nummi, uendicabuntur, pro consumptis uerò condictio locum habe-
bit[o]: si uidelicet utilius sit pupillo, aut alijs eiuscemodi personis, condici pecuniam, quàm
solutionem ratificari: ut cum solutum est naturale debitum. Quòd si nulla sit captio pupil-
li, ut quia omni iure debitum fuit quod solutum est, cum frustra sit exacturus quod statim
restituere debeat, ratificata solutione pupillus liberabitur[p]. Additum est in regula, Si quis
9 ignorans soluit. Nam si sciens se non debere, soluerit, cessat repetitio[q], etiamsi eo animo de-
dit ut repetat[r], quia donare uidetur[s]. Quòd si errore soluit, quia error nullum habet con-
sensum[t], perinde est ac si ignorans soluisset[u], etiamsi in iure erretur[x]. Error enim iuris in
damno uitando nocere non solet[y]. Quod tamen distinctionem recipit. nec enim per erro-
rem iuris solutum repeti solet, si iusta aliqua subsit causa quamobrem repetitio inhibea-
tur[z]. Pari ratione, cum is qui dubitat pro ignorante habeatur[a], si quis incertus an debeat,
soluerit, repetitionem habebit[b]. Postremò dicitur in regula, Per hanc actionem condicere
10 poterit. At cur datur condictio potius quàm rei uendicatio? Quia quod tollendæ obliga-
tionis gratia soluitur, eo datur & accipitur animo, ut dominium transferatur. nec enim ue-
ra solutio fit, nisi translato dominio[c]. Vnde cum concurrente utriusq; affectu translatum
sit dominium[d], non potest uendicari quod est alienatum: sed condici tantum actione per-
sonali[e], qua petitur dari tanquam debitum quod indebitè est solutum[f]. Est igitur condi-
ctio indebiti, nihil aliud quàm actio personalis, ciuilis, stricti iuris: qua actor intendit, sibi
ex æquitate reddi à reo oportere, quod indebitè est solutum[g]. Illud porrò notãdum est, his
solis pecuniam condici, quibus quoquo modo soluta est, non quibus proficit[h]. Nam cum
illis solis quib. solutum est, quasi contractum intelligitur: eoq; tantum contra eos, uelut ex
mutuo uel alio contractu, personalis hæc datur actio[i]. & quidem condici omni competenti
loco, quamuis qui soluit certo loco se debere existimarit[k]. Ac quia condictio naturalis est,
ideo etiam quod rei solutæ accessit, alluuione aut alio modo, uel ex ea prouenit, ut fructus,
partus, &c. uenire in condictionem[l], deducta tamen impensa[m]: postremò quoniam condi-
ctio rei persecutoria est, transire eam in hæredem[n].

DE CONDICTIONE SINE CAVSA.
Titul. VII.

1 *Latißimè patere hanc condictionem: & quibus casibus detur, per tot.*
2 *Quomodo concurrat cum condictione indebiti.*
3 *Quomodo cum condictione causa dati, &c.*
4 *Generalem esse hanc condictionem, & plerunq; in subsidium dari.*

1 EST & hæc species condictionis, si quis sine causa promiserit: quæ quidem condictio la-
tißimè patet. Nam siue quis sine causa promiserit, siue soluerit indebitum, rectè con-
2 dictioni sine causa locum esse dicemus. Hoc tamen interest, quòd ubi indebitum so-
lutum repetitur, condici soleat quantitas, non hac generali condictione (cui tamen locus
esse potest, quia sine causa solutum est) sed magis speciali indebiti condictione, quando in
toto iure generi per speciem derogetur[a]. Qui autem sine causa promisit certam quantita-
tem quam nondum soluit, condicere non potest quasi indebitam: sed hac incerti condictio
ne sine causa ipsam obligationem condicit, ut ab illa per acceptilationem liberetur[b]. Sed
etsi ob causam promisit quis, causa tamen secuta non sit, hac condictione rectè utetur. Siue
enim ab initio sine causa promissum est, siue fuit causa promittendi quæ finita est, ita ut se-

p qui am-

a l. frater à fratre. 38. hoc tit.
b l. si pœnæ. 19. in prin. hoc tit.
c d. l. si non fortem. in prin.
d l. iudex. 28. h. t.
e l. iulianus. 60. h. t.
f l. cum is. 32. § pen. h. t.
g l. ea quæ. C. eo.
h l. in summa. in prin. h. t. l. 2. C. eo.
i l. j. C. eo.
k l. cedere diem. 213. de uerb. signif.
l l. in diem. 10. h. t.
m l. nam etsi. 17. h. t.
n l. j. de condit. & demonst.
o l. interdum. 29. h. t.
p l. quod si forte 14. §. fi. de solut. l. nõ omnis. 19. §. si pupillus. l. si cert. petatur.
q d. l. j. in fi. h. t. l. indebitum. C eo.
r l. quod quis. 50. h. t.
s l. cuius per errorem. 53. de re iu.
t l. si per errorem. de iurisdict. omnium iud.
u l. elegãter. 23. in prin. l. sed etsi me putẽ. 22. hoc tit.
x l. qui exceptionẽ. 40. l. si fideiussor. 59 h. t.
y l. iuris. l. error. l. reg. de iur. & fac. igno.
z l. error. C. ad l. Falcid. l. cum indebitum. ubi Dd. C. de iur. & fac. ignor.
a l. fin. §. fin autem dubius. C. de fur. l. 2. ff. quis ordo in bon. possess.
b l. fi. C. de condict. indebi.
c l. qui sibi. 33. de solut. l. 2. §. si quis seruum. de statu lib.
d l. in omnibus. de actio. §. appellamus. inst. de actio.
e l. dominus. 53. h. t.
f l. dominus. 53. h. t.
g §. appellamus. Inst. de actio.
h l. his solis. 49. hoc tit. l. nõ aduersus. C. si cer. petatur. l. pen. C. de a-

ctio. i §. item is cui. Instit. de oblig. quæ ex quasi contr. §. 1. Inst. de action. k l. qui loco. 27. h. t. l l. indebiti. 15. h. t. m l. in summa. 65. §. ei qui. n l. si fundi. 12. h. t. a l. in toto. de reg. iur. cum simil. b l. j. in prin. l. 3. h. t. l. is qui. ĩ. tit. 2.

qui amplius non posſit, uel ſecuta non eſt: dicendum erit, condictioni locum fore[a]. Nihil
enim refert, inquit I. C. utrum ab initio ſine cauſa quid detur: an cauſa propter quam datũ
eſt, ſecuta non ſit[b]. Vbi tamen ob cauſam quid datum eſt, ſolet agi condictione cauſa dati 3
cauſa non ſecuta, de qua antea diximus: cum uerò promiſſum tantum ob cauſam, hac ge-
nerali condictione ſine cauſa rectè utimur. Deinde conſtat, id quoq; hac actione condici,
quod ex cauſa ad aliquem peruenit, ſed quæ pro nulla habetur[c], uel redit ad non iuſtam
cauſam[d], aut ob impedimentum iuris ſequi non poteſt: ut cum dotis nomine datur, neque
nuptiæ ob prohibitionem iuris conſequi poſſunt[e]. Cæterum quod ob turpem aut impoſſi-
bilem cauſam datur, non repetitur: quia talis cauſa pro non adiecta habetur, & in donatio-
nem res incidit[f], niſi conditionaliter ſit datum[g], quo caſu, impoſſibilis conditio actum ſu-
ſpendit, & quia ſequi non poteſt, eundem annihilat[h]. Ex quibus omnibus apparet, hanc 4
condictionis ſpeciem eſſe generalem, quæ cæteras complectatur: & dari ſolere, ubi nulla ex
ſpecialibus competit, uel quænam danda ſit, dubitari probabiliter poteſt[i]: uidelicet cum
aliquid tantum promiſſum eſt ſine cauſa, aut ob cauſam quæ ſecuta non eſt: uel cum quid
datum eſt ob cauſam ueram & iuſtam, quæ tamen ad cauſam nullam reducitur[k].

a d.l.j.hoc tit.
b l.4.hoc tit.
c l.fin.hoc tit.
d ut in l.2.h.t.l.2.C.de cond.ex leg.
e l.fin.h.t.l.ſi extraneus. 6.ſ.de cond.cauſ.dat.
f l.cum donationis. 34. ubi Bart. & Iaſ. C. de tranſact.
g l.dictam.8 ubi Bart. C. de cond ob cauſ.
h l.impoſſibilis.de uerb. oblig. in prin. inſt. de inutil.ſtip.uide Dd. in d.l.cum donationis. et d.l.dictam.
i ut in l.1. & tot. tit. infrà de æſtimat.act. & de præſcrip.uerb.
k l.2 l.ult.h.t.

DIGEST. LIBER XIII. DE CONDICTIONE FVRTIVA. Titulus I.

1 Ratio huius condictionis.
2 Quomodo concurrat cum actionibus rei perſecutorijs.
3 Quomodo cum pœnalibus.
4 Quare non translato dominio detur hæc condictio.
5 Quid ſit condictio.
6 Cui detur.
7 Aduerſus quos.
8 Ad quid, & quæ in eam ueniant.

Annumeratur meritò reliquis cõdictionibus de quibus hactenus actum eſt, con 1
dictio furtiua, quæ ad rem furto ſublatam repetẽdam datur. Odio enim furum,
quò pluribus tenerẽtur actionibus, non modò furti actione pœnali, ſed etiã ad
exhibendũ & rei uẽdicatione, & condictione furtiua cũ his agi poteſt[a]. Harum 2
tamen perſecutoriarum rei actionum, altera alterã tollit[b]: quia bona fides non
patitur bis idem exigi. Pœnalis autem furti condictionẽ non impedit, & contrà: quia ad di- 3
uerſa hæ actiones tendunt[c]. Sed cũ rei furtiuæ dominium nõ amittatur, quamobrẽ ad eam
perſequendam datur domino condictio, id eſt perſonalis actio, qua actor intendat ſibi dari
oportere, eum res quæ ipſius eſt, amplius eius fieri non poſſit? Reſpondet Iuſtinianus[d],
odio furum eſſe factum, ut hac actione etiam teneantur, ſi apparet eos dare oportere[e]. Nam 4
hæc actio aliquanto utilior eſt, quàm rei uendicatio, ut ibidem notatur: quippe in qua nec
dominij probatione oneretur actor, cui ſufficit oſtendere rem furto eſſe ſublatam[f]: & quo-
modocunq; re extincta, aut perdita, aut deteriore reddita, non liberetur reus[g]: quod in rei
uendicatione non uſquequaq; obſeruatur[h]. Eſt igitur condictio furtiua, actio perſonalis ci- 5
uilis, qua dominus intendit à fure, aut eius hærede, rem furto ſublatam ſibi dari oportere.
Hæc datur ei cuius res fuit cum ſubtraheretur, nempe domino[i], etiam ſi illi ſurrepta non 6
ſit[k]: cui uerò poſt furtum factum dominium rei acquiritur, cõdictionem is non habet: quia
res illi ſubtracta non eſt, nec initio obligationis, nempe tempore commiſſi furti, quod eſt
inſpiciendum[l], dominus fuit. non autem domino hæc condictio haudquaquam datur[m]:
nec enim petere poteſt ſibi dari, cui nec dominium neq; ius dominij conſequendi compe-
tit. Vnde & creditor cui res pignori data eſt, aut commodatarius, hanc intentare nequit:
(etiamſi iure Sax. aliter obſeruetur[n]) incerti tamen condictione Ariſto exiſtimat eum actu-
rum, ad poſſeſſionem recuperandam, ſi res illi ſurrepta fuerit[o]: quod & in commodatario
placuit[p]. Planè cum hæc actio ſit rei perſecutoria, hæredibus domini eam competere con-
ſtat[q]. Datur autem aduerſus uerum furem[r], qui uidelicet furtum fecit, & rem contrectauit[s]. 7
Nam qui ope tantum & conſilio furtum adiuuat, quamuis furti actione rectè conueniatur,
tamen quia rem non contrectauit, condictione non tenetur[t]. Item datur aduerſus ui bono-
rum raptorem[u]: nam & hic fur eſt[x]. & quoniam eſt actio rei perſecutoria, aduerſus bonorum
hæredes cæteroſq; ſucceſſores datur[y]: quia quæſtio pecuniaria eſt[z]: non quidem quatenus
ſunt locupletiores ex re furtiua, ſed quatenus ſuccedunt, adeò ut qui ex aſſe ſucceſſit, in ſoli-
dum te-

a l.ſi pro fure.7.§.1.h.t. §.ſic itaq; uerſ. planè. inſt de act.
b l.ancillæ.C.de furt.l.ſi. C.de noxal.actio.
c d.l.j.in prin.hoc tit.
d in d.§ ſic itaq;.
e l.ſi uſufruc.quem. cau.
f Dd.in l.j.h.t.
g l.in re furtiua.l.qui furtum.l.fin.h.t.
h l.item.§.fin.cum l.ſeq. ubi Dd.l.item ſi uerberatum.de rei uendic.
i l.j.l.quoniam.18.
k l.& ideo.12.in prin. l.quoniam.18.h.t.
l l.ſi procuratorem.8. mand.
m l.ſed nec legatarius. 11.h.t.
n Reinh.diff.16.per art. 60.lib.2.
o d.l.& ideo.in fin.
p l.ſi.§.ſed cũ.C.de furt.
q l ſed nec.11.
r l.ex furtiua 5.l.ſiue. 10.l.qui furtum.16. h.t.
s d.l.5.l.ſi ſeruus.§.fin.
t l proinde.6.h.t.
u d l.ſiue.uerſ.ei quoq;.
x Inſt.de ui bon.rapt. in prin.uide ĩ.eod.tit.
y d.l.5.d.l.ſi pro fure. 7.§ fin.
z l.ult.ad l.Iul.peculat.

dum teneatur, etiamsi ad eum res furtiua non peruenit[a]. quod est in hac condictione, quæ ex delicto descendit[b], specialiter odio furum introductum: alioquin hæres regulariter ex delicto defuncti non tenetur, nisi quatenus ad eum peruenit[c], etiamsi actio sit rei persecutoria[d], dum tamen ex delicto, non etiam ex contractu agatur[e].

8 In re furtiua condictio ipsorum corporum compent[f], etiamsi in aliam speciem sint immutata[g]: sed utrum tamdiu, quamdiu extant, an uerò & si desierint esse in rebus humanis, aut alioqui perierint? Et siquidem obtulit fur, aut moram alioqui purgauit, nouata obligatione, aut alio modo, sine dubio nulla erit condictio[h]. Si non obtulit, quamuis paratus fuerit excipere condictionem, & per me steterit dum in rebus humanis res fuit condicere, æstimationis condictio nihilominus durat[i]: quoniam fur semper moram facere in re restituenda, quam auferre non debuit, intelligitur[k]. Qui autem in mora est, illius periculo res semper perit[l]. Sed cuius temporis æstimatio fiat, quæritur: & placet id tempus spectari, quo res unquam plurimi fuit. Nam si restituta ut oportebat fuisset, illud habuisset[m] dominus: nec deteriorem rem dando fur liberatur, quia semper moram facere uidetur[n]. Denique non modò quanti plurimi, sed omne id quod interest, agentis rem surreptam non fuisse, & fructus partusque, ac quicquid ex re quæstus haberi potuit, in condictionem uenire certum est[o].

DE CONDICTIONE EX LEGE.
Titul. II.

1 *Continuatio tituli.*
2 *Quando detur condictio ex lege.*
3 *Contra quem detur.*
4 *Ex quibus obligationibus detur, aut non.*
5 *Vsus & exempla huius condictionis.*

1 POst expositas condictiones magis speciales, subijciuntur nunc ad ultimum duæ gene/
rales: quarum altera condictio ex lege, altera triticiaria nominatur. De priore ita loqui
2 tur Paulus[a]: SI OBLIGATIO NOVA LEGE INTRODVCTA SIT, NEC CAV/
TVM SIT EADEM LEGE QVO GENERE ACTIONIS EXPERIAMVR, EX LEGE
AGENDVM EST. Vt igitur detur condictio ex lege, oportet subesse obligationem. Con/
dictio enim cum sit personalis actio, non potest dari nisi aduersus eum, qui aliquo iure no/
3 bis obligatus est[b]. Vnde si legis uerba non introducant disertè obligationem, sed dirigan/
tur tantum ad iudicem, ex illis non datur condictio, aut ulla actio, sed solummodo implo/
4 ratio officij iudicis[c]. Eiusmodi autem obligatio sit necesse est, quæ non satis materiæ & ui/
rium habeat, ut per sese iure conuentionis sit ad agendum efficax, sed lege ipsa contraha-
tur[d]: uelut est exemplum in obligatione donationis[e]. Deinde oportet legem esse ciuilem,
nam ex iure prætorio actio in factum oritur, non condictio[f]: & quidem nouam legem, id
est post leges 12. Tabularum, easque quæ ad interpretationem XII. postea latæ sunt, constitu-
5 tam. Nam ex illis legibus uetustioribus actiones ciuiles & ordinariæ dantur[g]. Exempla au-
tem condictionum ex lege, passim in iure sunt obuia, quæ hîc glossa & Dd. cumulant[h]. Et
harum plurimus est etiam hodie usus, cum ex nouis principum constitutionibus & man/
datis agitur[i].

DE CONDICTIONE TRITICIARIA.
Titul. III.

1 *Ex quibus causis ad quas res detur hac condictio.*
2 *Explicatio l. 1. & 3.*

1 COndictio triticiaria à tritico nomen habet, quo uerbo omnes fruges uetustas appellabat[a]. per quam condictionem, sicuti pecunia numerata mutuò data condictione certi: ita præter pecuniam, aliæ res omnes, siue pondere, siue mensura constent, siue mobiles sint, siue soli, petuntur[b]. Neque uerò huius condictionis superuacaneus est usus. Nam etsi condictio certi longius extra numeratam pecuniam progressu temporis porrecta est ad omnes res quæ pondere, numero, mensura constant petendas, quæ & uerbo pecuniæ comprehenduntur[c]: tamen non aliter datur, nisi in obligatione certum quid sit, & debeatur: neque ultra res fungibiles in suo genere extenditur. Vnde utilitatis gratia uisum fuit, &

a l. in cōdictione. 9. h. t.
a uide Cuiac. contrà disputantem, obser. lib. 7. cap. 37.
b l. si ambo. §. quoties. de compensat. l. Græcè. §. sed etsi ex delicto, de fideiuss.
c l. j. de priua. delict. l. si plures. §. 1. l. in hæredum. de do. ma.
d l. si in rem. 43. l. si in rem. 52. cum l. seq. de rei uendic.
e l. ex contractibus. 48. l. ex depositi. 11. de actio.
f l. in re furtiua. 8.
g l. ex argento. 13. h. t.
h d. l. in re furtiua. l. parui refert. 17. h. t.
i d. l. in re furtiua. d. l. fi. h. t. l. fi. C. eo. tit.
k d. l. fi. l. subtracta. C. de fur. l. pen. ff. de ui et ui arm.
l l. quod te. 5. si cert. pet. l. si in Asia. 12. § fin. ff. depos. l. cum res. 47. §. fin. ff. de lega. 1.
m l. si sterilis. 21. §. cùm per uenditorem. 3. de act. emp.
n d. l. in re furtiua.
o l. 3. l. in re. §. fi. h. t.

a l. unic.
b §. 1. Inst. de actio.
c l. quòd si minor. 24. §. ult. de mino. uide gl. in l. si soror. 8. uerb. restitui. C. de collat. Ias. in l. ea demum. nu. 4. cod. tit.
d l. obligamur. 52. §. leg. de acti.
e l. si quis argentum. §. fi. de donat.
f l. quia. de præsc. uerbis.
g l. 2. §. deinde ex his. ff. de orig. iu.
h d. l. si quis argentum. 2. l. si postulauerit. §. fi. de adulter. l. extat. 7. de eo quod me. cau. l. j. C. de suffra. l. fin. §. sin autem. C. de petit. hær. l. fi. §. licentia. C. de iur. delib.
i §. tripli. 20. cum seq. ubi condictitia appellatur. Inst. de actio.

a l. triticum. ubi Dd. de uerb. oblig. *b l. j. hoc tit.* *c l. 2. cir. fi. C. de constit. pecu.*

hanc condictionem dari, qua non solùm ex mutuo, sed ex omnibus contractibus [a], & non
modò ad certam, sed etiam incertam rem qualemcunque, excepta tamen pecunia numerata
(ad quam petendam condictio certi sufficit) agi posit: ut in hac non habeat opus actor eius
denũ designatione circumscribere rem, & demõstrare eam esse certam ac fungibilem, quod
in condictione certi est necessarium. In hac autem actione si quæratur, res quæ petita est, cu- 2
ius temporis æstimationem recipiat: uerius est quod Seruius ait, condemnationis tempus
spectandum, cum eousque illa crescere, præsertim circa accessiones, posit. Si uerò desierit res
esse in rebus humanis, & æstimatio ineunda sit, ac debeatur, ut semper debetur in rebus fun-
gibilibus [b] (in speciebus autem post moram [c]) mortis tempus considerandum: quod non
de puncto temporis quo extinguitur res, accipiendum est (nam sic ad exiguum precium re-
duceretur æstimatio, cum in articulo mortis seu interitus, res minimo ualeant, & æstimen-
tur) sed secundum Celsum οὐ πλάτη, & latiori quadam æquitate adhibita interpretatione.
Quòd si uerò post moram facta sit res deterior, ad tempus moræ reducẽda erit æstimatio [d].
Quòd si de die aut loco quo dari debuit, est conuentum, tanti lis erit æstimanda, quanti eo
die aut loco fuit [e]: si nihil conuenit, quanti tunc cum iudicium accipitur. Nam hoc tempus
in stricti iuris actionibus regulariter spectari solet [f].

a l. 2. hoc tit.
b l. incendium. C. si cer. pet.
c l. 5. si cert. pet.
d l. pen. hoc tit.
e l. si calendis. 11. de re iudic. l. cum quis. 21. de actio.
f l. uinum. 22. si cert. pet. l. 3. §. in hac commodati.

DE EO QVOD CERTO LOCO DARI OPORtet. Titulus IIII.

1 *Continuatio.*
2 *Ex qua causa inducta sit actio arbitraria.*
3 *Forma actionis arbitrariæ.*
4 *Quid significet arbitrium.*
5 *Quamobrem dicatur arbitraria, nec esse nouam actionis speciem: & quàm latè pateat iudicis in hac potestas.*
6 *Quomodo in hac interesse tam actoris quàm rei æstimetur, noua ratio.*
7 *L. centum Capuæ.*
8 *Cur in bonæ fidei iudicijs cesset arbitraria.*

HActenus expositum est, quemadmodum genus rerũ creditarum ex mutuo, uel quasi 1
mutuo, iure ciuili condictionibus repetatur. Sed quia interdum crediti solutio in cer
tum locum confertur: fit, ut ratione loci adiecti alteretur natura cõdictionum: fiantque
ex stricti iuris actionibus arbitrariæ, hoc est arbitrio iudicis disceptandæ, finiendæque ex bo-
no & æquo relinquantur: quod quomodo fiat, priusquam ad alias species rerum credita-
rum transeamus, paucis est exponendum. Ac uidebatur, cum in mutuo aut stipulatu con- 2
uentum esset ut certo loco pecunia daretur, facultatem alio loco agendi non competere:
quòd actor plus loco petere intelligatur, qui pura intentione alio quàm de quo conuenit
loco, pecuniam petit. Aufert enim promissori utilitatem quam haberet, si loco conuento sol
ueret [a]. Qui autem plus quàm debetur quoquo modo petit, is non modò olim agens non
audiebatur, uerùm etiam causa cadebat [b]. Sed quia iniquum erat, si promissor uel data ope
ra, uel alibi necessariò districtus, ad eum locum in quem daturum se promisisset, nunquam
accederet, non posse stipulatorem ad suum peruenire: atque ita facto debitoris eludi obliga-
tionem, non data potestate alibi conueniendi [c]: ideo uisum est, contra subtilitatem stricti iu-
ris, ex æquitate utilem & idoneam actionem in eam rem comparare, qua alio loco rectè agi
posset [d]. Quæ impetratur conceditúrque à prætore, adiecta ea clausula, ut ex arbitrio iudex 3
condemnet reum, æstiméturque quanti uel actoris uel rei intersit, solutionem non loco conuen
to, sed alio ubi uidelicet petitur, fieri. Ad hunc modum instituta actione, non potest actor re-
pelli, tanquam plus loco petens, cum non adimat utilitatem loci reo, neque purè intendat,
sed arbitrio iudicis rem committat ex bono & æquo dijudicandam: ut is rationem habeat
utilitatis, quæ ad promissorem reditura fuisset, si illo loco solueret, quo se soluturum spo-
pondit. Arbitrium enim nihil aliud significat quàm iudicium æquo & bono cõsentaneum, 4
quale à uiro bono expectari proferríque oporteat [e]. Propter hanc autem arbitrandi potesta- 5
tem, quæ hoc casu in formula agendi adijciebatur condictioni, alioqui stricti iuris formu-
lis obnoxiæ, ita ut cum purè intenditur, non liceat iudici à uerbis & natura contractus, præ-
scriptóque iudicij à prætore modo in iudicando recedere [f]: actio hæc cùm alio quàm de quo
conuentum est loco agitur, arbitraria uocatur: quòd arbitrio scilicet iudicis tanquam boni
arbitri, contra naturam strictorum iudiciorum, eius dijudicatio ex bono & æquo prætoria
formula committeretur: adeò ut quantitati contractus, iudex seruire non cogatur, sed uel
excedere uel minuere quantitatem posit, pro ratione eius quod interest uel actoris uel rei,
conuento

a § plus autem. uers. loco. Inst. de actio. ubi uide quæ dixi.
b §. si quis agens. Inst. de actio. Cic. lib. 1. de Orat. & lib. 2. de inuen. cap. 4. Quint. lib. 7.
c l. continuus. 137. §. illud. l. inter. 83. §. 1. de uerb. oblig.
d l. j. hoc tit.
e l. in personam. 22. §. generaliter. 1. de regu. iur. l. hæc uenditio. 7. de contrab. empt. l. j. de lega. 2.
f l. quicquid. 99. l. si ita stipulatus fuerim. 126. §. Chrysogonus. in fin. de uerb. oblig.

conuento loco solutum fuisse[a]. Quò alludit Seneca lib. 3. de benef. Melior, inquit, uidetur
conditio causæ bonæ, si ad iudicem quàm ad arbitrum mittatur: quia illum formula inclu-
dit, & certos quos non excedat terminos ponit: huius libera & nullius constricta uinculis
religio est. Item lib. 2. de Clemen. Clementia liberum arbitrium habet: nec sub formula, sed
ex æquo & bono iudicat. Quin & ideo arbitraria dicitur, quòd & hoc arbitrio iudicantis
permissum est, ut interdum reum absoluat, cautione ab eo exacta, de pecunia ibi soluenda,
ubi promissa est: si uel oblata ibi pecunia, uel ex facili soloenda dicatur[b]. Ex his facilè appa-
ret, hanc non esse specialem aliquam actionem: sed usitatas stricti iuris condictiones, hoc
appellari arbitrariæ nomine, quando contra stricti iudicij naturam additur à prætore clau-
sula, ut ex arbitrio iudicare liceat: ut in simili exercitoria, institoria, de peculio, noxalis, &c.
6 actiones dicuntur. Porrò quod diximus, tam id quod interest actoris quàm rei in hac actio-
ne considerari, distinctionem recipit. Nam rei quidem quod interest, indistinctè & semper
eius habenda erit ratio: alioqui si actor purè intendat, plus loco petere intelligetur. Actoris
autem non semper. Quid enim, si debitor obtulit loco conuento pecuniam, aut deposuit,
aut alioqui difficultate iusta (quæ à mora excusat[c]) impeditus fuerit, quo minus accederet? c
absoluendus utique erit[d], aut in solam contractus quantitatem condemnandus, non in id
quod interest actoris: quod cum pœna sit[e], exigi ab illo qui culpa uacat, fuerit iniurium[f].
Tum igitur solum ratio eius quod interest actoris inibitur, cum culpa aut mora debitoris
factum est, ut plerunque fit (etsi enim debitor impediatur, potest tamen per alium soluere[g])
quo minus loco conuento solutio explicaretur[h]. Cui & illud argumento est, quòd ne fide-
iussoris quidem obligatio augeatur, si non per eum, sed debitorem steterit, quo minus suo
7 loco solueretur[i]: nisi in omnem contractus bonæ fidei causam sese obligarit[k]. Quòd si fide-
iussoris culpa carentis non augetur obligatio, ratione eius quod interesse potest actoris:
ne principalis quidem debitoris augebitur, si nullius moræ argui potest. Et hæc quidem
ita se habent, cum actio stricti iuris, puta ex mutuo uel stipulatu, atque etiam testamento[l],
alio loco proponitur.
8 Nam si bonæ fidei actione agatur, cum illa suapte natura propter clausulam ex bona fide
adijci solitam contineat, ut ex bono & æquo arbitretur iudex, quid alterum alteri præstare
conueniat[m]: & proinde sine ulla propriæ naturæ mutatione, aliaúe externa clausula conue-
nienter alio etiam loco purè proponatur, non induit nomen arbitrariæ actionis: quia eius
qualitas non immutatur, etiamsi alio quàm de quo pactum est loco agatur[n]. Etsi autem
hodie formulæ illæ actionum sublatæ sunt[o]: sciendum tamen est, eandem nihilominus
actionibus istis durare naturam, & iudicij formam, potestatemque iudicis, pro harum uarie-
tate, secundum ea quæ modò proposuimus, uariare[p].

a l. 2. in prin. §. fi. cum l. seq. hoc tit.
b l. quòd si Ephesi. 4. §. 1. hoc tit.
c l. sciendum cum ll. seq. de usur. Dd. in l. quod te. 3. si cer. pet.
d d. l. quòd si Ephesi. §. 1.
e l. unica. in fi. C. de sent. quæ pro eo quod interest.
f c. sine culpa. de reg. iu. in 6.
g l. continuus. 137. §. cùm ita de uerb. oblig.
h d. l. 2. §. fi. in uerb. interdum. &, commissa mora tua. h. t.
i l. centum Capuæ. 8. h. t.
k l. quæro. 54. in prin. ff. loca.
l l. si heres. 6. h. t. l. alias. ubi Bart. de in lit. iurand. l. fin. de cond. ob turp. caus. uide Ias. in § ex maleficijs. nu. 23. Inst. de actio.
m §. in bonæ. Inst. de actio. l. ex empto. de actio. empti.
n l. in bonæ fidei. 7. h. t.
o l. 1. 2. C. de iur. et nup. sub.
p uide Inst. in Isagog. & ad § præterea. & uers. loco quæ scripsi.

DE PECVNIA CONSTITVTA. TIT. V.

1 *Continuatio: unde, & qualis sit hæc actio.*
2 *Quid sit constituere.*
3 *Actionem hanc prætoriam & subsidiariam esse.*
4 *Cur hoc casu ex nudo pacto detur actio.*
5 *Edictum de constituta pecunia.*
6 *Eius explicatio: & quæ res hac actione petantur.*
7 *De receptitia actione.*
8 *Necessum est debitum fuisse, quod constituitur.*
9 *Quomodo debitum accipiatur tam in personis quàm rebus.*
10 *Forma constituendi.*
11 *Quare purè non rectè constituatur.*
12 *Explicatio edicti.*
13 *Cuiusmodi sit iudicium, & quomodo cum alijs concurrat.*

1 ET his quidem modis iure ciuili pecunia ex mutuo uel quasi mutuo condicitur. Sed
est & iure Prætorio introducta actio, quæ uocatur de constituta pecunia, aut de con-
stituta[a], aut constitutoria[b], quam prætor dat aduersus eos qui pecuniam ex priore
2 aliqua obligatione, siue ualida iure ciuili, siue inualida, soluturos se constituerunt. Consti-
tuere autem inter alia significat, cùm ordinare aliquid non simpliciter, sed stabiliendo ac
firmando quod antè erat per se imbecillum, sicuti Latinè dicitur constituere Rempubli-
cam: tum de certo aliquo die quo quid fiat, conuenire. ut apud Terentium: Nam constitui
cum quodam hospite, me illum conuenturum. Hinc constituere pecuniam, est denuò paci-
sci, & sine solennitate statuere ac conuenire, de pecunia certo tempore soluenda, quæ antea

a l. num quis. 5. §. 1. h. t.
b l. neque enim. 20. h. t. uide Paul. lib. 2. tit. 2. & lib. 1. tit. 20. ubi Cuiac.

 ex aliqua

ex aliqua obligatione debebatur. Dico, sine solennitate: nam si solennitas stipulationis fue- 3
rit adhibita, non opus erit prætoria actione, cum iure ciuili promissor teneatur [a]. Deficiente
porrò solennitate ciuili, cum eo quoque iure deficiat in nudis pactis obligationis efficacia,
succurrit hoc casu prætor ea de causa, quòd uidebatur graue & contra naturalem æquita-
tem, geminatam contractûs fidem fallere [b]. Vnde si statuatur, conueniatque de pecunia sol- 4
uenda, quæ quoquo modo debetur, hanc conuentionem quasi fideiussoriam, & quæ alte-
rius firmandæ causa adhibetur, ut nihil operari non debeat, retrorsum agit, & ad priorem
obligationem adiungit [c], eiusque uires robore confirmat [d]: atque ita ex utraque conuentione
quasi ex contractu nominato dat actionem de constituta pecunia: quemadmodum & in
fideiussorem (cuius obligationi hæc planè consimilis est) efficax datur actio, quamuis infir-
mæ obligationi, puta naturali, accesserit [e]. Edictum autem prætoris hoc est: QVI PECV- 5
NIAM DEBITAM CONSTITVIT, SI APPAREAT EVM QVI CONSTITVIT, NEQVE
SOLVISSE, NEQVE FECISSE, NEQVE PER ACTOREM STETISSE, QVO MINVS
FIERET QVOD CONSTITVTVM EST, EAMQVE PECVNIAM CVM CONSTITVE-
BATVR, DEBITAM FVISSE, IVDICIVM DABO [f]. Quis, accipe, uel quænam & mulieres
de constituto tenentur, si non intercesserint [g]. Pecuniæ uerbum hoc in edicto comprehendit 6
tantum res, quæ pondere, numero, mensura constant: non reliquas species, quibus appli-
cari actionem de constituta rectè non posse ueteres arbitrabantur: propterea quòd & simi-
litudinem quandam cum condictionibus certi ex mutuo, in quas aliæ res non cadunt, hæc
actio habeat, & in edicto mentio fiat tantum pecuniæ: quod uerbum iis rebus propriè non
conuenit, quæ neque pondere nec mensura neque numero constant [h]. Itaque constituta specie- 7
rum solutione non hanc actionem, sed recepticiam quandam (à recipiendo, id est promit-
tendo fortè sic dictam) solennibus uerbis compositam dabant. Sed hoc postea Iustinianus
immutauit, uoluitque ad omnem omnino rem constitutam persequendam, dari actionem
constitutoriam [i], ut uerbum pecuniæ in hac materia nunc latissimè pateat [k], ex constitutio-
ne Iustiniani. Oportet autem quod constituitur, esse debitum ex priore aliqua obligatione, 8
ad quam constitutum referatur: cæteroqui nudum esset pactum, si non exemplo fideiussio-
nis ad præcedentem aliquam obligationem adiungeretur: eoque nec danda esset actio. Vn-
de quod aut supra aut extra debitum constituitur, exigi hac actione non potest [l]. An igitur 9
aliud constitui possit, quàm quod debetur, quæsitum est. Sed cùm placuerit, rem pro re pos-
se solui uolenti creditori, & hæc tota res magis prætoris æquitate, quàm iuris subtilitate ni-
tatur: nihil prohibet etiam aliud pro debito uoluntate creditoris constitui [m]. Debitum au-
tem ex quacunque causa potest constitui, id est ex quocunque contractu, & uel natura debi-
tum sufficit. Nam prætor naturalem solum æquitatem in hoc edicto attendit [n], ex qua suf-
ficit deberi. Sed & qui honoraria actione, non iure ciuili obligatus est, constituendo tene-
tur [o]: quia totum hoc ius ex iurisdictione uenit. Si quis autem constituat, quòd iure dunta-
xat ciuili debet, non autem prætorio, an constituendo teneatur, quæritur: & uerius est, cum
non teneri, quia debita iuribus (uidelicet naturali & prætorio) non est pecunia, nec habet
naturalem in se æquitatis obligationem, qua constitutum nititur [p]: perinde autem est, siue
purum sit debitum, siue sub conditione debeatur, aut etiam in diem. Nam propter has po-
tissimùm pecunias, quæ nondum peti possunt, constituta sunt introducta [q]. Quod tamen
sub conditione debetur, siue purè, siue certo die constituatur, eandem conditionem nihilo-
minus habet: alioqui non debitum uideretur constitutum [r]. Nam accessorij contractus, in-
duere debent naturam principalis [s]: nec potest alia forma esse principalis obligationis, pu-
ta conditionalis: alia uerò accessoriæ, puta pura, aut in diem [t]. Quòd autem exigimus, ut sit
debitum quod constituitur, in rem exactum est: non utique ut is cui constituitur, creditor sit.
Nam & ad id quod ego debeo, tu constituendo teneberis: & quod tibi debetur, si mihi con-
stitutum sit, poterit exigi [u]. Constituitur autem quibuscunque uerbis, ut satisfaciam tibi, & 10
similibus quæ uoluntatem constituendi indicant [x], & per nuncium aut per epistolam [y]. Sed
& certo loco & tempore constituere quis potest: nec solùm eo loco petere ubi ei constitu-
tum est, sed exemplo arbitrariæ actionis, ubique ubi debitor forum sortitur [z]. Certo etiam 11
tempore rectè constituitur [a], adeò quidem ut sine illo uix possit [b]: quia neque nomen nec na-
tura constitutum patitur sine die constitui. Nomen ideo, quia constituere, ut dixi, est de certo
tempore conuenire. Natura constituti non admittit, quoniam si purè constitutum factum
ualeat, sequetur confestim agi posse aduersus eum qui se soluturum promisit: quod esset
iniustum [c]. Vtilitatis tamen gratia placuit, etiam purè constitui posse, & modicum tempus,
non minus tamen dierum decem statui, ut exactio celebretur [d]. Addit Prætor: SI APPA- 12
REAT EVM QVI CONSTITVIT, NEQVE SOLVISSE, NEQVE FECISSE QVOD DA-
RE FACEREVE CONSTITVIT, NEQVE PER ACTOREM STETISSE QVO MINVS
FIERET QVOD CONSTITVTVM EST. Si enim is in mora accipiendi fuerit, uel eo die
quo solu-

a §. de constituta. Inst. de actio.
b l. j. h. t.
c l. pacta. 72. de contr. empt.
d l. item illa. 18. §. 1. in uerbo retrorsum, &c.
e uide infrà de fide. & Instit. eod.
f l. j. §. 1. l. si duo. 16. §. ait prætor. l. item illa uerba. 18. in prin. & §. 1. h. t.
g l. j. §. 1.
h l. 2. §. creditum. ubi gl. et Dd. si cert. peta. l. talis scriptura. ff. de leg. 1. l. j. in prin. de calum. l. sed Iulianus. §. mutui. ad S. C. Macedo. Tiraqu. de retr. lig. §. 1. gl. 14. nu. 42.
i l. 2. C. eo tit.
k ut & in l. pecuniæ. 1. 2. 3. de uerb. sig. Cic. de inuent. li. 2. cap. 5.
l l. hactenus. 11. cum ll. seq. hoc tit.
m d. l. j. §. an possit. 3.
n d. l. j. in prin.
o d. l. j. §. fi.
p l. quod si maritus. 3. §. 1. hoc tit.
q d. l. quòd si maritus. in fin.
r l. id quod sub conditione. 19. hoc tit.
s l. 4. de usur. Ias. et Dd. in l. j. de uerb. oblig.
t l. Græcè. 9. § illud l. hi qui accessionis. de fideiussor.
u l. eum qui. 5. §. quod exigimus. 2. l. ubi quis. 28. hoc tit.
x Auth. si quãdo. C. eo. t.
y d. l. eum qui. §. Iulianus. l. qui autem. 14. § fin. cum l. seq.
z l. si duo. §. 1. h. t.
a d. l. si duo 16. §. 1.
b l. promissor. 21. §. si fine.
c l. quod dicimus. 105. de solut.
d d. l. promissor. §. si fine.

quo solutio facienda erat,uel postea,aut etiã casu aliquo impeditus fuerit, denegat prætor
iudicium[a]. EAM QVE PECVNIAM CVM CONSTITVEBATVR, DEBITAM FVISSE. O=
portet enim deberi quod constituitur,ut dictum est. Sufficit autem tempore constituti, cu=
13 ius mentionem prætor facit,debitum fuisse, quantumuis postea desierit deberi [b]. IVDI=
CIVM DABO. At cuiusmodi? Et magis est, ut hæc actio non pœnam, sed rei persecutionẽ
contineat[c]. Agetur igitur in hoc,ut quod constitutum est fiat[d],aut in id quod interest,pro=
missor condemnetur[e]. Hoc autem iudicium non consumit ciuilem actionem,si qua ex prio
re obligatione,cui subiectum est constitutum,competebat,nec econtrariò. Solutione enim
magis utraq; actio tollitur quàm litis contestatione,cũ ex diuersis causis & obligationibus
oriantur[f],& uelut principalis atq; accessoria fideiussionis causa,rectè unà subsistant.

a l.si duo.16.§.fi.cum ll. seq.hoc tit.
b l.item illa.§.1.h.t.
c d.l.item illa.§.pen.
d d.l.qui autẽ.§.1.l.promissor sicubi.21.§.fi. hoc tit.
e d.l.qui autem.§.1.in uerbis æquum est teneri eum uel in id quod interest,&c.
f d.l.item illa.§.fin.

COMMODATI, VEL CONTRA. TIT. VI.

1 *Continuatiò.*
2 *Commodatum unde,& quid sit.*
3 *Causa efficiens commodati.*
4 *Materia,& quæ res commodari possint.*
5 *Forma,& quid sit dicis causa commodare.*
6 *Finis.*
7 *Quinq; differentiæ inter commodatum & mutuum.*
8 *Ad quam culpam & custodiam teneatur commodatarius.*
9 *Actio commodati ciuilis,quamuis prætor edictum proposuit: & quotuplex sit.*
10 *Cuiusmodi sit actio directa: cui,ad quid,aduersus quem detur.*
11 *Cuiusmodi sit actio contraria:cui,ad quid detur.*

1 QVemadmodum genus creditum,resq; translato dominio ex mutuo aut quasi mu=
tuo,per certi aliasq; condictiones repetantur, suprà dictum est: nunc uideamus,
quibus actionibus species eædem,quarum usus tantum,non amisso dominio cre=
2 ditus est,repeti possint. Quo in genere prima occurrit actio commodati,uel contrà. Com
modatum dictum est,quasi cum modo, id est, certa forma præscriptoq; utendi modo da=
tum. Commodare enim nihil aliud est quàm rem ad aliquem usum certo modo determi=
3 natum utendam dare, eo animo ut postquam usus fueris, eandem bona fide reddas[a]. Cau
sa efficiens commodati est primò contrahentium consensus: unde qui iustum consensum
præstare non possunt,nequaquam commodati tenentur, nisi quatenus facti sunt locuple=
tiores. ut pupillus, furiosus[b], &c. Secundò, interuentus rei: quo cum præcipuè perficiatur,
4 re contrahi commodatum dicitur[c]. nam & nomen ipsum indicat,rei dationem requiri. Ma
teria circa quam,sunt res omnes tam mobiles quàm soli,quæ in commodatum cadunt[d], e=
tiamsi sint alienæ[e]: exceptis ijs quæ usu consumuntur,in quibus non commodatum,quod
tantum usum rerum salua substantia cõmunicat,sed mutuum locum habet: nisi fortè quis
ad pompam uel ad ostentationem, exempli causa,pecuniam dicis grana,id est simulatè si=
ne uoluntate abutendi,accipiat,tantum ut fucum ostentando faciat, & de eo aliquid, puta
locupletem idoneumúe esse hominem, dicatur[l].
5 Forma commodati est,rem utendam gratuitò tradere,præscripto fine & modò usus, per
6 tempus expressum,uel tacitè intellectum. Causa finalis, ut mutuis officijs alij alios adiu=
uemus, & communicato rerum usu,communibus uitæ necessitatibus in hac ciuili societate
subueniatur. Vt enim res quarum usus in abusu est per mutuũ, ita quibus salua substan=
tia uti licet, eæ res commodato rectè communicantur. Vtroq; autem modo gratuitò[g].
7 Sed inter mutuum & commodatum interest. Primò, quòd mutuũ tantum in rebus fun=
gibilibus,quæ pondere,numero,mensura constant,uertitur:commodatum,in ijs quæ uten
do non consumuntur. Secundò, quòd in mutuo transferatur dominiũ[h]: rei uerò commo=
datæ possessionem & proprietatem retineamus[i], iure ciuili. nam Sax. possessio transire ui=
detur[k]. Tertiò, rem mutuò damus,ut non eandem,sed aliã eiusdem generis cõsequamur:
commodatò,ut eandem. Quartò, mutuũ ad quemuis usum in genere datur: ut, utare frua=
re pro tuo arbitrio,sicut dominus[l]:commodatum,ad certum præscriptumq; usum[m], extra
quem qui aliter utitur, furtum committit[n]. Quintò, ei qui mutuum accipit, res perit, quia
dominus est[o]: nec casu fortuito liberatur[p]. Commodatarius uim maiorem, quam Græci
θεῖαν βίαν appellant[q], nõ præstat, nec interitum aut damnũ rei casu fortuito accidens[r]: dum=
8 modò non ipsius culpa casus interuenit. Nam dolum & culpam, diligentiam & custodiã,
qualem à uigilantissimo patrefamiliâs requirimus (quæ leuissimæ culpæ opponitur) com
modatarius præstat[s]. Vnde si res culpa eius, uel abusu aut negligentia in casum interitus

a fac.l.1.§.1.hoc tit. uide Paul.lib.2.tit.4.
b l.1.§.fi.l.2.l.3.h.t.
c §.item is.Inst. quibus mo.re contrah. oblig. ubi dixi, & in Isag.
d d.l.1.§.1.
e l.commodare.15.h.t.
f l.3.§.fi.l.4.h.t.
g d.§.item is cui in fi.Inst. quib.mo.re cont. obli.
h l.2.§.appellata.ĩ.si cert.petatur.
i l.rei commodatæ.8.cũ l.seq.h.t.
k Sachs.diff.1.per Lãd. lib.2.art.60. Reinha. diff.16.
l l.in re mandata.C.mandati.
m l.in commodato.17.§.sicut.3.h.t.
n l.5.§.quinimò.6.h.t. §.placuit.Inst.de obligat.quæ ex delicto.
o l.pignus.C.de pig.act.
p l.incendium.C.si cert.petat.d.§.1.item is cui.
q l.si merces.§.uis maior.locat.
r l.si ut certo.§.nunc uidendum.9.uers. quod uerò.l.eum qui.10.in prin.l.ad eos.19.l.argentum.20.l.fi.h.t.
s d.l.si ut certo.§.nunc uidẽdum.§.usq; adeò. & §.pen.l.in reb.18.in prin.h.t.

aut damni incidat, tenetur [a]. Ideo autem leuissima etiam culpa obligatur, & diligentiam ac
custodiam præstare debet, cùm quòd ipsius gratia contractus initur [b], (nam si commodan
tis causa, dolum tantum præstabit [c], uelut in deposito: si utriusq;, dolum & culpam, non
custodiam [d]) tum quia bona fide res illi creditur, tanquam diligentissimo attentoq; patri
familiâs, ut salua custoditaq; rei substantia utatur. Ex hoc contractu oritur actio commo 9
dati, quæ ciuilis est, utpote ex contractu nominato, & iure ciuili recepto, originem habens:
quamuis prætor tuẽdi iuris ciuilis causa etiam edictum proposuit, quo pollicetur se actio-
ne ex iure ciuili data de commodato ius dicturũ. Sic enim inquit: QVOD QVIS COM-
MODASSE DICETVR, DE EO IVDICIVM DABO [e]. Est autem actio tam di- 10
recta quàm contraria. Directa commodanti datur, aduersus commodatarium, & eius hære
dem [f]: qua usu in quem res data est, finito, commodans agit, ut sibi ea salua & integra resti
tuatur. Nam si deterior reddatur, reddi non uidetur [g]: quo casu etiam in litem iurabitur, ut
in cæteris bonæ fidei iudicijs [h]: nec solùm petit̃ res, sed etiam omnia accessoria, & quicquid
ex re fructus quocũq; tempore utilitatisq; obuenit [i]. Neq; enim rem quæstui commodata-
rio esse oportet, quia eius periculo non est [k].

Contraria actio commodatario datur ad petendum, quod sua interest. Si res commoda 11
ta ante usum expletum auferatur [l], aut uitio rei, quod uitium sciens celarit commodator,
damnum fecerit [m]. Item ad petendos sumptus in rem commodatam factos, extra cibaria &
modica impendia, quæ naturali ratione ad eum qui re utitur pertinent [n]. Quod autem con
trario iudicio consequi quisq; potest, id etiam recto iudicio qui conuenitur, poterit saluum
habere, iure compensationis [o]: nam cui damus actionem, ei multo magis exceptionẽ com-
petere dicendum est [p].

a d.l. si ut certo. §. nunc uidendum. uers. quod uerò. d.l. eum qui §. fi. cum l. seq. d.l. in reb. in prin.
b d.l. 5. §. nunc uidendũ. d.l. in rebus.
c d.l. si ut certo. §. interdum. d.l. eum qui. §. 1.
d d.l. in reb. in fi. prin.
e l. j. in prin.
f l. 1. 2. 3. cõmodare. d.l. in commodato. §. si ex facto. l. sed mihi. 3. l. hæres.
g l. 3. §. 1. h.t.
h d.l. 3. §. in hac. 2.
i d.l. si ut certo. §. usque adeò.
k l. si is qui. §. 1. h.t.
l d.l. in commodato. §. si cui. in fin. l. rem mihi. 21. in prin. h.t.
m d.l. in rebus. §. item qui sciens.
n d.l. in reb. §. possunt.
o d.l. in rebus. uers. quod autem.
p l. j. uers. nã cui damus. de superfici.

DE PIGNORATICIA ACTIONE, VEL contrà. Titul. VII.

1 *Vnde dictum pignus, & quare hæc pignoraticia appelletur actio: & quid pignus ab hypotheca differt.*
2 *Quid sit pignus.*
3 *Causa efficiens: & quomodo contrahatur.*
4 *Species pignorum causis distinguuntur.*
5 *Materia, quæ res pignorari possunt.*
6 *Forma & finis.*
7 *Directa actio pignoraticia qualis sit: cui, quando, aduersus quem, ad quid detur.*
8 *Contraria actio qualis sit: cui, quando, aduersus quem, ad quid detur.*
9 *Quare ex quibusdam contractibus utrinque æquales, ex nonnullis directæ & contrariæ actiones nascantur.*

PErtinet huc etiam pignoraticia actio, qua pignus repetitur. Pignus à pugno appella- 1
tur: quia res quæ pignori dantur, manu traduntur [a]. Vnde propriè in mobilibus, &
quarum possessio ad creditorem transit, consistit [b]: recteq; hæc actio pignoraticia, non
hypothecaria dicitur, cum pro pignore quod creditori traditum est, repetendo, solùm com
petat: non ad hypothecam petendam, quæ nequaquam transit ad creditorem, sed manet i-
psum penes debitorem: ut soluto debito, hac actione non sit opus, quãdo petere nequeat
debitor quod apud se habet [c]. Quanquam quod ad hypothecariam actionem attinet, quæ
creditori datur ad rem sibi obligatam, tantisper dum debetur persequendam, nihil inter pi
gnus & hypothecam interest [d]. Siue enim res mobilis, siue soli sit oppignerata, peræquè
ius pignoris persequi potest [e].

Pignus autem est quod datur in securitatem rei creditæ, ut creditor obligatum illud ha- 2
beat, donec quod debetur sit exolutum. Græci hypothecam uocãt, quasi rem obligationi
suppositam. Causa efficiens pignoris, est aut uoluntas hominum, aut lex, aut magistra- 3
tus. Voluntate constituitur pignus, aut expressa, aut tacita. Expressa quidem uoluntate, uel
duorum, ut pacto. Nec enim solùm traditione, sed etiam nuda conuentione pignus contra
hitur [f]: quia contractus est nominatus [g], quod genus consensu nudo obligationem produ-
cit [h]: uel etiam unius, ut testamento, cum testator alicui prædia sua obligat [i]. Tacita uolun-
tate similiter uel plurium, ut ex pacto tacito & præsumpto [k], uel unius uoluntate testatoris,
qui res suas legatarijs tacitè obligare creditur [l]. Lege introducuntur uarijs in speciebus pi-
gnora, ut dotis causa [m], fauore pupilli [n], fisci [o], refectionis, &c. [p] Prętor uel magistratus pignus
constituit

a l. plebs. 237. §. pignus. de uerb. signif.
b §. item Seruiana. in fi. Inst. de actio. l. si rem. 9. hoc tit.
c §. sic itaq;. Inst. de acti.
d l. 5. §. ult. ĩ. de pignor. d. §. itẽ Seruiana. uers. inter pignus.
e uide ĩ. de pig. Ferra. in for. hyp. actio.
f d.l. j. in prin. h. t. l. iusto. 44. §. non mutat. de usucap.
g l. j. §. fi. ĩ. de pactis.
h l. j. in fi. de uer. permu.
i l. non est mirum. 26. h.t. l. fundus. 9. l. Gaius. 12. de annu. lega.
k l. 4. in prin. ĩ. de pact.
l l. j. C. cõmunia. de lega. in uerb. ex eius uolũtate.
m l. unic. § & ut plenius. C. de rei uxor. actio.
n l. pro officio. C. de administ. tuto. l. ult. in quibus cau. pignus, &c.
o l. 4. C. in quib. cau. pignus.
p l. j. ĩ. in quib. cau. pign.

constituit cum uice cautionis, ut loquitur I. C.[a] ex quacunq; causa in bonorum possessio-
nem aliquem mittit[b].
4 Est igitur pignus aut uoluntarium, aut necessarium: illud autem expressum, aut tacitum:
hoc, aut legale, aut prætorium. Materia in qua pignus constituitur, sunt res omnes, tam mo
biles quàm soli, etiam nomina quæ pignori obligari possunt, dummodo pertineat ad ob-
5 ligantem[c]. Nam res aliena, nisi uolente aut ratum habente domino obligari nequit[d]. Cau
sa formalis, est ipsa conuentionis & traditionis forma, uel obligationis testamento aut au-
thoritate legis magistratusúe inductæ modus. Causa finalis, ut creditorem de credito facia-
mus securum datis pignoribus, quibus tutius est incumbere quàm personæ[e]. Hac igitur pi
gnoris obligatione durante, durat actio seruiana & quasi seruiana, id est hypothecaria, qua
creditor pignus suum persequitur. Soluto uerò debito, solutaq; pignoris obligatione, com
petit actio pignoratitia debitori directa, creditori uerò contraria: de quibus duabus actio-
nibus hîc in tit. agitur.
6 DIRECTA est, qua debitor qui rem pignori opposuit, soluta pecunia agit aduersus cre-
ditorem, ut rem reddat, & damnum in ea dolo culpaúe eius datum, resarciat. Quamuis e-
nim sublata sit pignoris obligatio per solutionem, tamen reipsa obligatus est creditor ad
restituendum, quoniam res aliena sine causa apud ipsum inuenitur exoluto debito[f]. Licet
enim suprà diximus, pignus consensu contrahi, re tamen quam accepit creditor ad restitu-
endum obligatur, quæ obligatio separata est à pignoris iure. Dico dari illi qui rem pignori
opposuit, & quidem etiãsi res sit aliena[g], quæ uel à prædone fuerit oppignorata[h]. Est enim
personalis actio[i], quæ datur propter obligationem, inter dantem accipientemq; contractã.
Addo, soluta pecunia: quia omnis pecunia exoluta esse debet, aut eo nomine uolũtate cre
ditoris satisfactum, ut nascatur pignoratitia actio[k], aut certè per creditorem stetisse, quo mi
nus pecunia soluatur[l]. Veruntamen qui ante solutionem agit pignoratitia, licet non recte
agat, tamen si offerat in iudicio pecuniam, debet & rem pignoratã & quod sua interest, con
sequi[m]. Sed & necdum soluta pecunia agi interdum potest, si fortè re abutatur creditor, &
dolo debitorem impediat, quo minus iure suo uti queat. Quo casu in id quod interest age-
tur[n]. Agitur autem aduersus creditorem, qui cum est contractum, & qui pignus possidet[o],
aut eius heredem: non autem aduersus alium rei possessorem[p]: quanquam iure Pontificio
etiam in tertium possessorem, ex æquitate dari, receptũ est[q]. Et in hoc agitur, ut res restitua-
tur[r] unà cum fructibus, quos creditor non lucratur: sed uel restituere uolente debitore co-
gitur, uel imputare in sortem[s]: & præstatione damni, quod creditor in re pignorata, dolo
uel culpa dedit[t]. Dolum enim & culpam creditor præstare debet, item custodiam propemo
dum: ut in commodato. Nam ut uigilantissimi patrisfamiliâs diligentiam rei commoda-
tæ adhibere commodatarium oportet, quia eius gratia contrahitur: ita creditor, cuius po-
tissimum causa pignus constituitur, nempe uti securus sit, nõ liberatur, si perinde in pigno-
ris uersetur cura atq; in rebus suis: sed ea quæ diligens paterfamiliâs præstare solet, ab illo
exiguntur[u]. Vim tamen maiorem, & casum non præstat: custodia enim aduersus uim parũ
proficit[x]. Itaq; ad dominum rei periculũ pertinebit[y], nisi debitor, culpa creditoris eã perijs-
se probare possit[z]. quod tamen iure Sax. paulo aliter obtinet[a]. Quin & peti potest ut repro
mittat creditor, rem eius dolo non factam deteriorem, & talem restitui, qualis tempore obli
gationis fuit[b]. Quòd si uenditũ sit pignus, ut uendi cessante in solutione debitore potest[c],
agitur ut residuum precij cum usuris creditor restituat[d].
7 CONTRARIA pignoratitia datur creditori, qui in conuentione pignoris deceptus est,
aut quid damni sumptusúe eius rei gratia fecit. Vt si æs pro auro, ab affirmante aurum esse,
pignori oppositum sit[e]: aut res aliena[f], aut alio uitio laborans, ut inutile creditori pignus
existat[g]: uel si falsa solutionis spe ostensa, pignus debitor recuperarit[h]. Si deniq; malitiosè
in pignore uersatus sit[i], si creditor necessarias impensas fecit[k], ac in similibus casibus[l]: in
8 quibus æquitas suadet, indemnem creditorem præstari[m]. Vnde & illud placuit, si Titio qu
rem meã ignorante me creditori suo pignori obligauerat, hæres extitero, ex pòst facto pi-
gnus non conualescere, & quia non conualescit, persecutionem denegandam esse credito-
ri: cui quomodo hypothecaria detur, non consistente eius obligatione? Nec enim suf-
ficit ad pignus constituendum, eundem nunc esse dominum, qui etiam pecuniam debet:
9 sed præterea requiritur, eundem esse qui pignus contraxerit: quem creditori agẽti certum
est improbè resistere, dicendo rem alienam fuisse obligatam, cum ex suo mendacio qui rem
alienam pro sua dedit, arguatur[n]. quare fraudem alleganti propriam, prodesse id nõ opor
tet.

a l. si finita. 15. § si quis damni. de dam. inf. uide de his Cuiac. Obser. lib. 5. cap. 30.
b l. non est mirum. 26. h. t. l. si & iure. 10. §. qui potio. in pigno.
c l. tutor. 16. §. fin. cum l. seq. h. t.
d l. aliena. 20. hoc tot. tit. C. si res aliena, &c.
e l. plus cautionis. 25. de reg. iur.
f §. fi. Inst. quibus mo. re. contrah. oblig.
g l. si rem. 9. §. pen. h. t.
h l. si pignore. 22. §. si prædo. hoc tit.
i Marant. tract. indic. part. 4 distinc. 3. nu. 7. gl. in l. nec creditores. h. ad uerb. long. C. de pig. act. Bald. in c. 1. in prin. nu. de feud. da. in uic. leg. con.
k d. l. si rem. §. omnis. l. quod si. l. solutum. l. eleganter. §. 1. l. si pecuniam. h. t.
l l. aliena. 20. §. 1.
m d. l. si rem. §. fi.
n l. fi. in prin. uers. operam. h. t.
o l. fideiussor. 32. uers. creditor. h. t.
p l. petenti. 27. h. t. l. fin. C. de distract. pignor.
q c. cum cõstet. de pigno. ubi Inno. Bal. in d. c. 1.
r l. debitor. 40. §. fin.
s d. l. si pignore. §. si prædo. l. j. C. de distr. pigno. l. si dominium. C. de pigno. uide inf. de distrac. pign.
t l. si rem alienam. §. ult. l. si seruos. hoc tit. l. pignoris. C. eo.
u l. si cum uenderet. 13. §. fin. cum l. seq. l. si pignore. 22. §. fin. l. si seruos. 25. h. t. uide in §. ult. Instit. quib. mod. re contr. oblig.
x l. si ea res. 3 a. §. de act. empt.
y l. qui rationis. 3 a. l. si. §. fi. h. t. l. pignus. C. eo.
z uide gl. & Dd. in l. 4. C. eod. Bart. in l. si quis ex argentarijs. §. an uerò. de eden.

a Sachs. diff. 3. per art. 5 lib. 3. Reinh. diff. 17. b l. creditor. 15. hoc tit. c l. si cum uenerit. 4. h. t. d l. eleganter. §. si uendiderit in fi. l. creditor. 42. hoc tit. e l. j. in fin. l. si quis. 36 hoc tit. f l. si rem. 9. l. cum debitore. 32. h. t. g l. tutor. 16 §. 1. h. t. h l. 3. h. t. i d. l. si rem. k l. si necessarias. 8. l. si seruos. 25. h. t. l l. si pignore. 22. § pen. cum l. seq. m l. si seruum. 31. h. t. n l. rem alienam. 41. h. t.

tet[a]. Atqui in præposita facti specie, illa fraus obijci non potest ei qui rem non obligauit.
Persecutio igitur pignoris, non datur hoc casu creditori, quia pignus directò non conua-
lescit[b]. Vtilis tamen pignoratitia contraria dabitur, ut in hæredem creditor agat, (sicuti &
aduersus defunctum, qui rem alienam obligasset, agere poterat) ut à defuncto obligatam
sibi rem nexu teneri patiatur, cum defuncti facta præstare & approbare debeat[c]. Eoq; mo-
do per indirectum conualescit pignus, coacto hærede pignoris constitutionem à testatore
factam, ratificare. Atq; ita accipiendum est quod dicitur in l. si Titio. 22. infrà de pignor.

Dubitet porrò hîc aliquis, quare ex hoc & superiore contractu dispares oriantur actio- 9
nes: cùm ex reliquis obligationibus, ut empto, uendito, locato, conducto, æqualis utrinq;
existat actio. Id hac ex regula dijudicari potest. Quotiescunq; par est utriusq; contrahentis
in obligatione cõstituenda ratio, toties utrinq; par & æqualis nascitur actio: quãdo uerò po-
tior est alterutrius causa, in quem præcipuus contractus finis respiciat, & ad qoem maximè
totum negocium referatur, hoc casu solet huic tanquam principali, præcipua & directa da-
ri actio, alteri uerò contraria: ut in commodato, pignore, mandato, negocijs gestis, deposi-
to, tutela[d]. A quo enim dependet esse rei, ut inquit Bald. ad eundem etiam referri debet præ-
cipua eius ois, modus & effectus[e]. Quidam uolunt, quando utriusq; gratia contrahitur,
tum utriq; directam actionem tribui: cùm alterutrius, ei dari directam cuius gratia contra-
ctum est, alteri uerò contrariam. Id falsò dici hinc intelligi licet, quòd in commodato ei cu-
ius gratia non contrahitur, directa detur: id quod & in deposito usuuenire potest, & man-
dato: qui contractus interdum eorum ineuntur causa, quibus contrariæ duntaxat actio-
nes competunt. Quid quòd pignus utriusque gratia contrahatur[f]: in quo tamen dispa-
res esse actiones & directam debitori competere diximus, cuius tamen ad utilitatem potissi-
mùm pignus non constituitur? Quid quòd mandatum, depositum utriusq; respectu ali-
quando contrahuntur? Prior itaq; regula uerior est. Nam in præsenti materia debitori da-
tur directa pignoratitia actio, licet creditoris gratia pignus præcipuè contrahatur. In hac
enim obligatione, qua creditor ad restituendam debitori rem debito exoluto tenetur, & ex
qua existit hæc actio, præcipua est debitoris persona, & ad eum obligatio principaliter, tan
quam dominum rei, cuius etiam est periculum[g], spectat.

a l. transactione. C. de trãsactio. l. mercalem. C. de condict. ob turpẽ causam.
b l. rem alienam.
c l. cum à matre. C. de rei uendicat.
d §. actionum quædam. Inst. de acti.
e Bald. in rub. C. de fid. instr. num. 7.
f d. §. fi. Inst. quib. iur. re. cont.
g l. pignus. 8. C. de pig. act.

DIGEST. LIB. XIIII. DE EXERCITORIA ACTIONE. TIT. I.

1 *Continuatio.*
2 *Ratio & causa actionis exercitoriæ.*
3 *Quis dicatur magister nauis.*
4 *Quis exercitor.*
5 *Cui, aduersus quos, ad quid detur hæc actio: & quid sit per auersionem conducere.*
6 *Quomodo consulatur domino aduersus contrahentes cum magistro nauis.*
7 *Exercitoriam non dari ex contractu nautarum.*

HActenus expositum est, quemadmodum ij quibus res creditæ sunt, ex suo con 1
tractu conueniri possint. Sed quia sæpenumerò etiam per alias personas nego
cia geruntur, usuq; uenit interdum ut cum alio contrahamus, alij uerò creda-
mus: consequenter nunc uidendum est, quibus actionib. aduersos quos agi
possit, quando personæ quæ ex alijs pendent, alienaq; fide nituntur, in con-
trahendo interuenerunt. Nam eiusmodi personas in negocijs terra mariq; gerendis uer-
sari, uita quotidiana ostendit, dum homines periculorum metu, uel laborum tædio, sibi a-
lios substituunt, quibus cum suo nomine contrahatur. Ac de marinimis quidẽ negocijs a- 2
ctio prodita est exercitoria, quã prætor uectorũ gratia proposuit[a]. Nam cum interdũ igna-
ri cuius sint conditionis, uel quales, cum magistris nauis propter nauigãdi necessitatẽ con
trahamus: æquũ fuit, eum qui magistrũ nauis præposuit, teneri, quasi eius fidẽ qui cũ igno-
to fortè nauta cõtrahit, potissimũ sequatur[b]. Quod cõtra sobtilitatẽ iuris ciuilis, à prætore
inductũ est. Eo nãq; iure alter alteri actionẽ aut obligationẽ nõ acquirit, sed quæcunq; geri
mus, ex nostra persona initiũ obligationis capiant oportet[c]. Verùm cùm arbitraretur præ-
tor, eũ cuius respectu potissimùm esset contractũ, meritò conueniendũ[d]: uisum illi fuit fa-
ciendũ, ut uectores, qui cum magistro nauis quid egissent, secuti exercitoris fidẽ, aduersus
hũc suo edicto adiuuaret. Magistrum aũt nauis accipere debemus eũ, cui totius nauis an- 3
chora, id est gubernatio mãdata est, uel ab ipso exercitore, uel à primo nauis magistro[e]. Im-
ponuntur aũt magistri, uel locãdis nauibus, uel ad merces emẽdas, uẽdendasúe, aut uecto-
ribus

a l. si eam. 5. §. 1. h. t. Paul. lib. 2. tit. 6.
b l. j in prin. h. t. l. si insti torem. si cert. pet.
c l. quæcunq;. 10. de act.
d l. j. §. idẽ Pomponius. 10. depositi.
e l. j. §. magistrum. 1. & 3. hoc tit.

4 tibus conducendis, armamentisúe emendis[a]. Exercitorem autem cum dicimus, ad quem
5 obuentiones & reditus omnes perueniunt: siue is dominus nauis sit, siue à domino per a-
uersionem (id est, nõ ad numerum certarum amphorarum, sic enim omnes reditus ad eum
non peruenirent: sed integrã nauim ἀθρόως, & in uniuersum suo periculo una mercede cõ-
duxerit, auerso in se à locatore omni periculo, lucro & damno[b]) conduxit, uel ad tempus,
uel in perpetuum[c]. Parui autem refert, qui exercet, masculus sit an mulier, paterfamiliâs an
filiusfamiliâs, an etiam seruus. Pupillus autem si nauim exerceat, tutoris exigemus autho-
ritatem[d]. In hunc igitur exercitorem datur actio, si quid cum magistro nauis cõtractum sit:
in eam tamen rem, cui præpositus est[e] (præpositio enim legem dat contrahentibus: extra
quam si contrahant, æquum est exercitorem non teneri[f].) idq; propter utilitatem nauigan
tium, ne facilè decipiantur[g]. & quidem datur in solidum, adeò ut si plures nauim exercẽat,
cum quolibet eorum in solidum agi posit, ne in plures aduersarios distinguatur qui cum
uno contraxit[h]. Hoc autem solidum rei persecutionem continet. Vnde & perpetuò & hæ-
redibus, inq; hæredes hæc actio datur[i]. Est tamen nobis electio, utrum exercitorem an ma-
gistrum nauis conuenire uelimus. Nam ut exercitor prætoria, ita magister ex suo contractu
directa ciuili tenetur[k]. Si tamen ab altero exactum erit, cum altero agi non poterit, cum sit
6 actio rei persecutoria, unaq; solutione omnis tollatur obligatio[l]. Sed econtrariò exercen
ti nauim, aduersus eos qui cum magistro contraxerunt, actionẽ prætor non pollicetur: quia
non eodem auxilio indiget, cum ciuilibus actionibus, aut ex locato si merces interuenit,
aut mandati si non interuenit[m], aduersus magistrum agere posit. Solent tamen præfecti ur
bis ad quos cura annonæ pertinet[n], potestasq; iurisdictionis prætoriæ sub Augustis deuo-
luta est[o], & in prouincijs præsides, propter ministerium annonæ, quæ potissimum mari ad-
uehitur, quo plures in promptu sint exercitores, eos extra ordinẽ, ex contractu magistrorũ,
aduersus contrahentes iuuare, si fortè magister soluendo non sit[p]: idq; ad exemplum insti-
7 toriæ[q]. Et hæc quidem ita se habent, si quando cum magistro nauis contractum est: quòd
si cum aliquo nautarũ contrahatur, non competit actio in exercitorẽ. Etsi enim ex delicto
cuiusuis eorum qui nauis nauigandæ causa in naui sunt, conueniatur exercitor[r]: alia tamẽ
est contrahendi causa, alia delinquendi. Siquidem qui magistrum præponit locandis naui
bus, uel emendis mercibus, contrahi cum eo permittit. Qui uerò nautas quasi instrumenta
nauis adhibet, non contrahendi cum eis potestatem facere uidetur, sed culpa & dolo ca-
rere eos curare debet[s]: culpæ suæ imputaturus, si minus idoneos, quasi uitiosa instru-
menta adhibuerit[t].

a d.l.j.§.1. uers. magist.
b l fin.§ fin.ꝫ. tit.1.l.o-
pus quod.36.infrà, lo
cati.l.4.§.ult.l.si quis
uina.§.auersione. de
peric. & com. rei uẽd.
l.quod sæpe.§.in his.
de contr. empt. uide
Bas.lib.53. Cuiac.Inst.
de empt.in fin. lib. ob.
8.cap.15.. Gouea.lib.
lec.2.cap.14.
c l.j.§.exercitorum.7.
hoc tit.
d d.§ exercitorem.
e l.j.§.non autem.5.l fi.
hoc tit.
f d.l.j.§.ideo.
g d.l.j.§.magistrũ. cum
seq.
h d.l.fi.§.1.cum l seq.
i l.si tamen. 4.§ fi.h.t.
k l.j.§.est autem.h.t.
l l.j.§.pen.h.t.
m l.j.in fin.mandati.
n l.j.§.fi.ꝫ.de offi. præfe
cti urbis.
o l.3.C.de off.præf urb.
p d.l.j.§.est autem.8.
q l.j.in fi.ꝫ.de institor.
acti.
r l.j §.2.l.fi.in fi.ꝫ.nau-
tæ, caup.stabul.
s d.l.j.§.magistrum.h.t.
t d.l.fi.in fi.ꝫ.nau.caup.
stab.

DE LEGE RHODIA DE IACTV. TIT. II.

1 Origo & dispositio L. Rhodiæ.
2 Exemplum contributionis: & quæ in contributionem ueniant.
3 Qua actione ad contribuendum agatur.
4 Ratio ineundæ contributionis: & quomodo res æstimentur.
5 Quando cessat contributio.

1 AD maritimam negociationem pertinet & lex Rhodia de iactu, quæ à potentibus o-
lim in mari Rhodijs (quorum disciplinam naualem ad suam usq; ætatem durasse te-
statur Cic pro L. Manil.) introducta primùm, obseruataq; propter summam æqui-
tatem ab omnibus nauigantibus, usurpari deinceps pro lege maris cœpit, lexq; Rhodiorũ
nautica appellatur[a]. Qua quidem lege cauetur, ut si leuandæ nauis gratia iactus mer-
cium factus sit, omnium contributione sarciatur, quod pro omnibus datum iactumq; est[b].
Aequissimum enim est, commune detrimentum fieri eorum, qui propter amissas aliorum
2 res, consecuti sunt, ut merces suas haberent saluas[c]. Quod quo fiat dilucidius, exemplo de-
claremus. Cum in eãdem nauim uaria mercium genera complures mercatores coegissent,
prætereaq; multi uectores, serui & liberi, nauigarent in ea, tempestate graui coorta, necessa-
riò iactura facta erat. Quæsita deinde sunt hæc, an omnes iacturam præstare oporteat: & si
qui tales merces imposuissent, quibus nauis non oneraretur, uelut gemmas aut margari-
tas: & quæ portio præstãda esset, & an etiã pro liberis capitibus dari oporteat: & qua actio-
ne ea res expediri posit. Placuit ex interpretatione legis Rhodiæ, omnes quorum quid in-
terfuisset mercium causa seruatarum iacturam fieri, conferre oportere, quia id tributum ex
lege ob res seruatas deberent. Itaq; dominum etiam nauis pro portione, quòd nauim ha-
beat saluam, obligatum esse. Nam & ècontrariò, si quid ipse nauis leuandæ causa abijciat,
ut trabem, &c. contributio locum habet[d]. Agitatum etiam est, an uestimentorum cuiusq; &
annulorũ æstimationem fieri oporteat. Et omnium uisum est, nisi si qua consumendi causa
imposita

a l pen.h.t.
b l.j.h.t.
c l.2.in prin.uers.æ-
quissimum.
d l.amissæ.5.in fi.h.t.

imposita forent: quo in numero sunt cibaria. Nec enim hæc unius, sed omnium gratia im-
poni uidentur: eo magis quòd si quando ea deficiant, quod quisq; habet in cõmune, con-
ferre debeat [a]. Corporum autem seruorum fit æstimatio, non etiam liberorum. nam ne po-
test quidem [b]. Ex conducto igitur (nam in hanc actionem bonæ fidei uenit, quicquid ex 3
bono & æquo uenire oportet) domini rerum amissarum cum nauta, id est, magistro agẽt,
ut cæterorum merces retineat, donec portionem damni præstent: magister deinde cum reli
quis, quorum merces saluæ sunt. Et quidem etiam si merces non retineat, agere tamen po-
test ad contributionem. Quid enim si uectores sint, qui cum nullas sarcinas maiores habe-
ant, annulorum tantum uestimentorumue nomine contribuere debeant [c]? Portio autem 4
pro æstimatione ac precio rerum quæ saluæ, quæq; amissæ sunt, præstari solet: nec ad rẽ per-
tinet, si eæ quæ amissæ sunt, pluris uænire poterant, quoniam detrimenti, nõ lucri fit pręsta
tio [d]. Sed in his reb. quarum nomine conferendum est, æstimatio debet haberi, non quanti
emptæ sint, sed quanti uænire possint [e]. Ac precio rerum præsente, ne nimium grauẽtur con
tributores. Quid enim si aspergine deteriores factæ sint, an non iniquum esset, & hoc dam-
no & collationis onere quasi rebus integris dominum onerari [f]? Contributionis autem ita
subducere rationem possumus: Finge me & te singulos habuisse in naui merces, quę uale-
rent centum: Titium uerò, quæ ducenta Titius coorta tempestate, suas proiecit, qua exone-
ratione nostræ seruatæ sunt. Apparet damnum ducentorum factum, & Titium tantundem
habuisse in naui quantum nos duos. Tantundem igitur damni sustinebit, nempe centum:
nos illi singuli quinquaginta contribuemus. Pone cõtrà, Titius quæ proiecit ualuisse quin
quaginta, nos habere singulos saluas res in naui ad ualorem centum. In collatione duplũ
præstare nos oportere, æquitas ostendit. Conferemus igitur quisq; uiginti. Titius decẽ susti
nebit. Eodem modo facilè in similibus iniri potest contributionis ratio. Sed hæc tum de- 5
mum locum habet, cum seruandæ nauis causa iactum est: id est, ubi iactus naue salua in tri
butum uenit [g]. Nam huius æquitatem tunc admitti placuit, cùm iactus remedio, cæteris in
communi periculo, salua naui, cõsultum est [h]. Quòd si ante iactum uel in ipso iactu naufra
gium fiat, quod quisq; ex eo seruare potest, sibi seruat tanquam ex incendio: nec amissæ na
uis merciumue damnum collationis consortio sarcitur [i]. Quocirca etiam si iactu nauis le-
uata, postea tamen tempestate pereat, nihil contribuendum est, nisi merces perditæ extra-
hantur. Contributio enim iniri, nisi saluis rebus, non potest: quibus perditis, perinde ab
obligatione iactus liberantur uectores, atq; debitores interitu speciei [k]. Quid autem si an-
tennæ armamentaue nauis deusta aut corrupta sint, aliaq; parare magister nauis cogatur?
nihil utiq; contribui debet, cum hic sumptus instruendæ nauis magis quàm seruandarum
mercium causa fiat: ut nec fabro, cui locatum opus est, si malleum fregerit: neq; aurigæ,
cuius currus conductus est, si equum currumue ruperit, quippiam eo nomine debetur [l].
Illud ultimò notandum, res iactas domini manere, nec fieri apprehendentis, quia pro
derelicto non habentur [m]. Vnde si quæ res iactæ apparuerint, restituentur domino, &
collatio exonerabitur [n].

a l. 2. §. cum in eadẽ. 2. hoc tit.
b l. liber homo. 13. ĩ. ad l. Aquil.
c l. 2. in prin. h. t.
d d. l. 2. § si nauis. 4. uers. portio.
e d. §. si nauis. uers. sed in his.
f l. 4. § fi. h. t.
g l. 4. in prin. & §. 1. hoc tit.
h d. l. amissæ. h. t.
i l. cum depressa. 7. l. amissæ. 5. l. 4. h. t.
k l. si ex legati causa. 23. de uerb. oblig.
l l. nauis. 6. h. t.
m d. l. 2. §. si l. qui leuãdæ. 8. h. t. uide quæ dixi Inst. de rer. diuis. §. pen.
n d. l. 2. in fi. uers. si rec.

DE INSTITORIA ACTIONE. TIT. III.

1 *Quis sit institor.*
2 *Quæ actio, contra quos ex contractu institorum detur.*
3 *Ex quibus contractibus, & quando detur.*
4 *Quomodo dominus obligatus sit ex contractu institoris.*
5 *Quasi institoria actio.*
6 *An cum institore agi possit.*
7 *An domino, & quomodo succurratur.*
8 *Perpetuas esse has actiones & directas.*

TErrestres negociationes per institores exerceri solent, quos nunc factores uocant. In- 1
stitor autem appellatus est ex eo, quòd negocio gerendo instet [a]: estq; is, qui tabernæ
locoue ad emẽdum uendendumue, quiue sine loco ad eundem actum præponitur [b].
Taberna à tabulis, sicuti officina ab officio dicta est. Propriè tamen institorem eum dici pu-
tant, qui non ad certum genus negociationis, aut ad certum locum, sed uniuersaliter nego-
ciationi quæstuariæ præponitur [c]. Nec uerò mutat causam actionis, locus uendẽdi emen-
diue [d]. neq; qui domi merces uẽdit, ut uxor, minister, propterea institor perhibẽdus est [e]. Ex 2
institorũ contractibus, puta emptione, uenditione, permutatione, mutuo, dantur actiones
empti, uenditi, præscriptis uerbis, certi condictionis, &c. quæ uocantur Institoriæ, quòd ex
institorũ contractu non directo, & iure ciuili (quo iure cõueniri nequit personali actione
qui

a l. 3. h. t.
b l. institor. 18. h. t.
c Bart. Ias. & Dd. in l. si institorẽ. 29. ff. si cert. petat. optimè Bald. in l. mandatũ. nu. 3. l. mandati. glo. in l. Iulianus. 24. §. si procuratorẽ. ad uerb. utili. ĩ. de act. empt.
d l. 4. h. t.
e Castrens. in l. 1. §. est autem. h. t. Fab. in §. 1. Instit. Quod cum eo qui in alien. pot.

qui se non obligauit[a], sed ex edicto prætoris in præponentem, qui cum non est contractũ,
competant[b]. & quidem in solidum[c], etiamsi sint plures qui præposuerint[d]: quia æquũ præ
tori uisum est, sicuti commoda sentimus ex contractu institorum, ita etiam obligari nos ex
ipsorum contractibus, & conueniri[e], quamuis in rem uersum esse nostram nihil probetur[f].
3 Nec enim contrahentes decipi debent[g], qui fidẽ præponentes sequi uidentur[h]. Non ta-
men omne quod cum institore geritur, obligat eum qui præposuit: sed ita, si eius rei gratia
cui præpositus fuerat, contractum est[i]. Conditio enim præpositionis seruanda est[k], quæ cer
tam legem dat contrahentibus[l]. Vnde si contractum sit cum eo, de quo palam proscriptũ
est ne cõtrahatur, aut extra formã præscriptionis: ut si præpositus uendinoni duntaxat mu-
tuo acceperit, dominus conueniri non potest[m], & exceptionem habet aduersus agentem[n].
4 Tamdiu autem tenetur dominus, quoad præpositio durat, quæ morte domini non finitur
ut cætera mandata[o]: sed propter utilitatem promiscui usus, & periculi causa, ut inquit I.C.[p]
5 durat in hæredem, etiam pupillum, donec institorum mandatum expressè reuocetur[q]. Da-
tur autem ad similitudinem institoriæ, utilis interdum actio[r], & quasi actio institoria, cum
ex contractu delictoue quasi institoris agitur[s]. Porrò uniuersaliter quasi institor rectè dici
potest, qui non ad negociandum, sed uni alicui negocio, aut certo facto præpositus est[t].
6 Quamuis autem ita cum præponente agi pòssit, tamen & institorem rectè quoq; conueni-
ri uolunt Dd.[u] durante uidelicet præpositione[x]: quemadmodum & cum magistro nauis
7 agi potest[y]. Domino autem qui præposuit aduersus contrahentes, cum institore nulla
prodita est iure prætoria actio[z], idq; ad exemplum exercitoris[a]: quia securus est remedijs
legitimis quibus institorem conuenire potest, aut acquisitis sibi actionibus, si institor in e-
ius sit potestate, aut cessis[b], ut extraordinarijs non habeat opus. Planè si aliter rem seruare
nequeat, Marcellus ait, dandam actionem ei qui institorem præposuit, in eos qui cum illo
contraxerunt[c]. Tum autẽ seruare nequit, cum institor cedere actiones non potest, uel quia
absens, uel latitans, uel mortuus sine hærede sit. Hoc enim casu necessitas nos eò perducit,
ut præponenti utiles actiones, perinde atq; si ipse contraxisset, concedamus[d]. alioqui etsi
soluendo non sit institor, tamen si cedere potest actiones, sicuti debet, quibus dominus re-
8 ctè experiatur[e], minimè intelligitur rem seruare non potuisse. Nouissimè autem scien-
dum est, hasce actiones esse perpetuas, & dari hæredibus, atq; in hæredes[f]: sunt enim rei per
secutoriæ illæq; ipsæ, quæ ex contractibus directò dantur: púta ex mutuo, empto, condu-
cto, permutatione, &c. uocantur tamen exercitoriæ, institoriæ, de peculio, & alias aliter, pro-
pter nouam à prætore qualitatem ijs attributam.

DE TRIBVTORIA ACTIONE. TIT. IIII.

1 *Quare uocetur hæc actio tributoria, & quid in eam ueniat.*
2 *Cui, de quibus rebus, aduersus quos detur.*
3 *Edictum prætoris.*

1 Et cum non alieno nomine terra mariue negociationes exercentur, sed proprio, ab ijs
tamen qui in aliena sunt potestate: quã etiam ob rem uidere licet nouis qualitatibus
actiones interdum uariari. In potestate autem aliena sunt serui, & filijfamiliâs. De ser-
uorum contractibus prodita est actio tributoria, seu distributoria, à tribuendo siue distri-
buendo dicta. Nam si seruus in peculiari merce, id est, ea in quam dominus sciens uolensq;
seruo permittit proprio nomine negociari, uersetur, & quid cum eo eius rei gratia contra-
ctum erit, ita prætor ius dicit, ut quicquid in his mercibus existet, quodq; inde receptum e-
rit, id inter dominũ si quid ei debebitur, & cæteros creditores pro rata portione distribua-
2 tur. Ideoq; tributoria uocatur hæc actio, qua eiuscemodi distributio fieri petitur[a]. Permittit
enim prætor domino potestatem distribuendi, ut merces uel precia earum inter creditores
partiatur[b]. Quòd si dominus hanc suscipere molestiam nolit, arbitrum prætor dabit, cuius
interuentu merces peculiares tribuantur[c]. Sed & si quis ex creditoribus queratur, quasi mi
nus ei sit tributum quàm oportuerit, hanc etiam ei actionem Prætor accommodat, in eum
cuius id dolo malo factum erit, ut quãto minus tributũ sit quàm debuit, præstet: quæ actio
dolum malum domini coercet[d]. Huius autem edicti non minima est utilitas, ut dominus
qui alioqui in contractibus & bonis serui priuilegium habet, (quippe cũ de peculio dun-
q taxar

a §. 1. Inst. de actio.
b l. si quis mancipijs. 17. in prin. h. t. uide Paul. lib. 3. tit. 8.
c l. 5. in prin.
d l. habebat. 13. §. fi. l. cũ seq.
e l. 1. in prin. h. t.
f l. ult. sup. de exer. act. Dd. in l. ciuitas. sup. si cer. pet. Tiraq. in priuil. piæ causæ. priuil. 134.
g l. sed si pupillus. 11. §. item si plures. 3. h. t.
h l. fi. ʒ. pro socio. l. si institorem. ʒ. si cert pet.
i l. 5. §. non tamen. 4 l. pen. §. fi h. t. l. 3. C eo.
k d. l. sed si pupillus 9. 6 dictio. 3 h. t.
l l. 1 § igitur. ʒ. de exercit. actio.
m d. l. sed si pupillus. 11. §. de quo palam. 1. d l. 5. § non tamen. d. l. habebat l. si cum uillico. 16. l pen. § fi. h. t.
n l. si quis mancipijs. §. fi. h t.
o §. rectè quoq;. Inst. de mandato. l. inter causas. in prin. ʒ. mandati.
p l. pen §. dominus.
q l. si quis. 17. §. 1.
r l. & ideo. 12. l. habebat 13. in prin l. in cũ. 19 h t l. pen C. eo.
s l. 5. §. item a. t. Bald. in l. mandatum. 15. nu. 3. C. mand. 1.
t d. l. in 1 um ubi not. d. l. 5. §. idem au. gl. in l. Iulianus. 14. §. si procurator. uerb. utili. ff de act. empt. Bald. in d l. mandati nu. 3. et 4. Bart. Ias. & Dd. in l. si institorem. 29 ff. si cert. petat. uide Innoc. & præcipuè Imol. in prin. & nu. 21. 22. in c. pen. ex. de fideiuss.
u Castr in l. 1. 7. § exercitorem nu. 4. de exercit. act. Ias. in l. si institorem. 29. nu 2. ff. si cer. petat. Bald. in l. ei qui seruo. num. 2. C. quod cum eo qui in a-
lie. potest. x l. fi. ubi not. h. t. Dd. in l. 1. §. est autem. ʒ. de exercit. y l. 1. §. est autem. z l. 1. hoc tit. a l. 1. ʒ. de exer. act. in prin. b d. l. 1. c d. l. 1. in fi. & l. 2. h. t. uide hoc cons. 153. d l. pen. §. ult. C. ad Trebell. l. Iulianus. 13. §. si procurat. 21. de actio. empti. e l. 3. § final. uers. & sanè. ʒ. tit. 1. l. si quis ab cui. 27. § fi. ʒ. mand. f l. nouissimè. 15. h. t. a §. introduxit. Instit. quod cum eo qui in alien. potest. b l. procurationis. 5. §. sed est quæsitam. 3. h. t. c l. illud. 7. in prin. uers. quid tamen. h. t. d d. l. illud. §. si cum.

taxat teneatur, cuius peculij æstimatio deducto eo quod domino debetur, fieri solet[a]) tamen si sciat seruum in peculiari merce negociari, uelut extraneus creditor, nulla deductione facta ex hoc edicto in tributum uocetur. Quæ de seruo dicta sunt, obtinent & in filiosfamiliâs[b]: utitur enim uerbo Potestatis prætor, quod ad omnes qui sunt alieni iuris, porrigitur[c].
Edictũ eiuscemodi fuit: SI IS QVI IN ALIENA POTESTATE ERIT, EO SCIENTE 3
IN PECVLIARI MERCE NEGOCIATVS DICETVR, ATQVE IS EI IN CVIVS POTESTATE ERIT, ET ALIIS CREDITORIBVS QVID DEBVERIT, VT QVOD IN MERCIBVS PECVLIARIBVS ERIT, QVOD'QVE EX IIS ERIT RECEPTVM, PRO RATA PORTIONE SINGVLIS TRIBVATVR, IVDICIVM DABO. SI CVIVS DOLO MALO FACTVM ERIT QVO' MINVS TRIBVATVR, VT QVANTO MINVS QVA'M DEBVIT TRIBVTVM SIT, PRÆSTET, IVDICIVM DABO.

a l. sed si damnum. 9. §. præterea. ƒ. de pec.
b in prin. inst. quod cum eo qui in alien. pot.
c l. ƒ. uers. potestatis. h. t.

QVOD CVM EO QVI IN ALIENA POTEstate est, negocium gestum esse dicetur. Titulus V.

1 *Continuatio tituli.*
2 *Edictum.*
3 *Eius explicatio.*

SVperius edictum propriè de seruorum contractibus loquitur: hoc cum sequente S. 1
C. ad filiosfam. pertinet, qui in patria potestate constituti contraxerũt: non ad seruos,
quibus cum manumissis de contractu in seruitute gesto nulla est actio[a]. Ait prætor: 2
IN EVM QVI EMANCIPATVS AVT EXHÆREDATVS ERIT, QVI'VE ABSTINVIT SE HÆREDITATE EIVS, CVIVS IN POTESTATE CVM MORERETVR FVERIT, EIVS REI NOMINE QVÆ CVM EO CONTRACTA ERIT, CVM IS IN POTESTATE ESSET, SIVE SVA VOLVNTATE, SIVE IVSSV EIVS IN CVIVS POTESTATE ERIT, CONTRAXERIT, SIVE IN PECVLIVM IPSIVS, SIVE IN PATRIMONIVM EIVS CVIVS IN POTESTATE FVERIT, EA RES REDACTA ERIT, ACTIONEM CAV-
SA COGNITA DABO IN ID QVOD FACERE POTEST[b]. Huius edicti sententia hæc 3
est. Filiusfamiliâs qui in potestate constitutus contrahit, rectè contrahit & obligatur suo nomine[c]: ideoq; etiam post emancipationem aut alio modo potestatem solutam, obligatus manet & conueniri potest ex edicto[d]. Sed tamen si post contractum emancipetur, aut exhæredatus fuerit, uel abstinuerit hæreditate paterna, æquum uisum est, eum non in solidum conueniri ex ea obligatione, cuius utilitas alteri, nempe patri esset acquisita, sed solùm in id quod facere possit, ut hoc temperamento adhibito & creditores suum cõsequantur[e], & non nimis grauetur eo contractu filius, unde nullum emolumentum percepit. Nam cur hoc ei denegetur, cum si adhuc uiuo patre cuius in potestate esset, condemnatus fuisset, in emancipatum uel exhæredatum postea iudicati actio in quãtum facere posset, tantummodo datetur[f]? Dico, exhæredatum. nam si hæres sit, aut bonorũ possessor, uice hæredis in solidum conuenitur[g], saltem quod ad quantitatem paternorum bonorum, quæ hæreditario iure accipiuntur, pertinet. Hoc autem edicto soli filio succurritur, non eius hæredi[h]: quia beneficium eorum qui in quantum facere possunt conueniuntur, personale est[i]. In quantum autem facere possunt, intelligimus hic, non deducto ære alieno, nisi priuilegiatorum creditorum, & eorum qui post mancipationem contraxerunt[k], sed deducto ne egeat[l]. Quod beneficium ad euitandam carceris molestiam, bonorumúe cessionẽ, quam alioqui etiam filijfamiliâs facere coguntur[m], prodest.

a tot. tit. C. an seruus pro suo facto post manum. teneatur.
b l. 2. in prin. h. t.
c l. filiusfa. 38. de actio. l. tam ex contractibus. de iudi.
d l. 2. ƒ. de cap. dimi.
e l. ƒ. hoc tit.
f l. 5. in prin. hoc tit.
g l. 5. §. 1. l. pen. hoc tit.
h l. 4. §. soli. hoc tit.
i l. sciendum. 25. de re iudi.
k l. 3. hoc tit.
l l. in cõdemnatione. de reg. iur.
m l. cum & filijfa. C. qui bon. cedere possunt.

DE SENATVSCONSVLTO MACEDONIAno. Titul. VI.

1 Origo S.C.
2 Verba S.C.
3 *Ratio.*
4 *Quibus S.C. denegetur actio ex mutuo.*
5 *Qui filiusfa. S.C. intelligatur.*
6 *In mutuo duntaxat S.C. locum habere.*
7 *Ad quos beneficium S.C. porrigatur.*
8 *Quibus casibus cesset S.C.*
9 *Actionem denegari S.C. effectu tantum, uidelicet opposita perpetua exceptione.*

Sed

1 SEd quod dictum est, filiosfamiliâs ex contractu suo posse conueniri, interdum non
obstat, propter senatusconsultum Macedonianum, quod temporibus Vespasiani fa-
ctum creditur [a]: quamuis etiam antea apud Romanos [b], ex lege Solonis eius senten-
2 tia in usu fuisse uidetur uerba S.C. hæc sunt: Cum inter cæteras sceleris causas Macedo quas
illi natura administrabat, etiam æs alienum adhibuisset, & sæpe materiam peccandi malis
moribus præstaret, qui pecuniam ne quid amplius diceretur incertis nominibus crederet
(id est, ascripto solum nomine debitoris in Calendario, neq; expressa causa in quam mu-
tuum datum esset, ut sic nihil amplius dici scriuéue possit, quam in rem pecunia esset mutuò
data) placere ne cui qui filiofamiliâs pecuniam mutuã dedisset, etiam post mortẽ parentis
eius cuius in potestate fuisset, actio petitioq; daretur: ut scirent qui pessimo exemplo fœ-
nerarent, nullius posse filijfamiliâs bonum nomen expectata patris morte fieri [c].
3 Huic S.C. causam dedit, ut solent ex malis moribus bonæ oriri leges, improbus fœnera-
tor Macedo (unde & Macedonianum appellatum) qui flagitiosè adolescentibus filijfami-
liâs pecuniam ad quemuis luxum, incertis nominibus credebat: sic ut tandem ære alieno
obruti in quoduis flagitium, ac mortis etiam paternæ cogitationẽ impellerentur, quo hæ-
reditatem ipsi egentes creditoribus concedere possent [d]. Cui malo salutare remedium hoc
S.C. inuentũ est. Melius est enim coarctari iuueniles calores, ne cupidini dediti tristem sen-
4 tiant exitum, qui eos post dispersum expectat patrimonium [e]. Qui igitur mutuam dat fi-
liofam. pecuniam, is ne post mortem quidem patris illum conuenire potest, propter hoc S.
C. cuius uerba breuiter explicando percurramus. Placere ne cui: non solùm ei qui mutuam
pecuniam dedisset, sed & successoribus eius & socijs deneganda est actio [f]: neq; interest, pri-
uatus an ciuitas crediderit [g], dummodo creditor sciat aut scire possit [h] filiumfam. esse cui
credebat [i]. Nam si iusta simplicitate deceptus sit, ut quia is se patrẽfamiliâs affirmauit uel si-
mulauit [k]: aut ætatis beneficio excusetur, ut si minori minor mutuò det, cessat S. C. [l]. Addi-
tur filiofamil. utriusq; uidelicet sexus [m], cuiuslibet etiam dignitatis [n]: nisi fortè Castrense pe-
5 culium habeat, in quo S. C. cessat, usq; ad quantitatem peculij, cum in eo filijfamiliâs uice
6 patrumfamiliâs fungantur [o]. Sequitur, mutuam pecuniam dedisset. Is igitur solus S.C. of-
fendit, qui mutuam pecuniam filio dedit, non qui aliàs contraxit, puta uendidit, permuta-
uit, &c. Pecuniæ datio enim, quæ instrumentum est ad omnẽ luxum & nequitiam idoneũ,
ac uerè (ut dicitur) irritamentum malorum, perniciosa parentibus uisa est [p]: ne ære alieno
obruti filij, in eorum quid necem machinarentur, & ante diem patrios in annos inquire-
rent. Quod non adeò timendum est in cæteris contractibus, quibus res commutantur, nec
altera pars exhauritur: quia etiam quæstui ac lucro eiusmodi permutationes filio esse
possunt. Et ideo si uel creditum abij filiofam. ex causa tamen emptionis, uel alio contractu,
& stipulatus sum, licet cœperit esse mutua pecunia, tamen quia pecuniæ numeratio ex mu-
tuo non concurrit, cessat S.C. [q] Origo enim potius obligationis, quàm titulus actionis con-
siderandus est [r]. Quod ita demum erit uerum, si non fraus S. C. sit cogitata, & qui credere
non potuit, magis ei uendidit, ut ille rei precium haberet in mutui uicem [s]. Prouidè enim
cautum est, ne mens S.C. circumscribi posset. Vnde quamuis uerba ad numeratam pecu-
niam solum referantur, tamen si fraus quæsita sit, puta frumento, uino mutuò dato, aut a-
lijs rebus uenditis, ut his deinceps distractis ueteretur pecunia, subueniendum est [t]. Eadem
ratione licet filiusfa. ex sponsione teneatur [u], tamen si color quæsitus sit, ut filiusfa. qui pecu-
niam accepisset, fideiuberet alio dato reo, fraus S.C. facta nocet, & dãda est exceptio tam fi-
7 liofa. quàm reo: qui cum non acceperit pecuniam, effectu fideiussor est [x]. Fideiussori autem
filijfamiliâs etiam subuenitur: quod nisi fieret, cum is regressum contra mandatorem ha-
8 beat, facilè liceret S.C. circũuenire [y]. Quin & patri subuenitur [z], & hæredi [a]. Si tamen filius-
familiâs aut uoluntate patris contrahat, aut pater ratũ contractum habeat, aut in eam rem
pecuniam filius accipiat, quæ patris oneribus incumbit, uel in sua potestate cõstitutus de-
bitum agnoscat, nouando aut soluendo, cessat S.C. [b] unde si filiofamiliâs studiorum uel le-
gationis causa alibi degenti ad necessarios sumptus, quos patris pietas non recusaret, pecu-
nia credatur, locum non habet S.C. quia in rem patris uersa intelligitur [c]. Quod uerum est,
si modum in mutuãdo non excesit: id est, eam quantitatem, quam pater subministrare
9 solebat. Actio petitioq; daretur, in fine est additũ: quod accipiẽdum est de effectu [d]. Cum
enim mutuò contracta sit obligatio [e], certum est iure actionem (posita enim causa, po-
10 nitur effectus) sed quæ exceptione S.C. elidatur [f]. Quamobrem ius agendi habere creditor
11 non uidetur, qui perpetua exceptione remoueri potest [g]. Ac uerisimile est, olim præ-
tores ex S.C. petitiones hoc nomine denegasse, quamuis ipso iure
ex obligatione tenerentur [h].

a Suet. in Vesp. cap. 11.
b Plaut. in Pseud. uide Paul. lib. 2. tit. 10.
c l. 1.
d §. pen. Instit. quod cum eo qui in al. pot.
e l. fin. § ipsum. uers. mea lius. C. de bon. quæ lib.
f l. item. 7. § non solum. 4 hoc tit.
g l. nihil interest. 15 h. t.
h l. qui cum alio. de reg. iur.
i l. pen. h. t.
k l. 1 C. eod. l. 3. h. t.
l l. 3. h. t. l. 1. 2. C. eo. l. ue rum. § fin. de min.
m l. sed si 9. § hoc S.C. hoc tit.
n l. 1. § fin. h. t.
o l. 1. § fin. l. 2. hoc tit.
p l. 3. § is autem pen.
q d. l. 3. § is autem.
r l. 3. C. eod.
s d. l. 3. § pen.
t d. l. item. 7. § aeditui. 2.
u d. l. ult. 7. in prin. h. t.
x l. quamuis. § si non est. fem. ff. ad Velleianum.
y l. sed si paterfa. 9. § nõ solum. 3.
z l. pen. C. eo. d. § non solum.
a d. l. 7. § quanquam. 7.
b l. 2. 4. l. fin. C. eo. d. l. 7. § interdũ. cum seq.
 d. l. sed si paterfa. l. si tantum. 12. cum simil. hoc tit.
c l. 5. C. eod.
d l. pen. C. eod.
e l. quia naturalis. 10. l. creditorem. 18 h. t.
f d. l. 7. in prin. & § 1. cum seq. l. tamen. 11. h. t. l. 40. ff. de cond. ind.
g l. nihil interest. 112. l. non uidetur. 13. de reg. iur.
h l. licet. § eu de procurat.

DIGEST. LIBER XV.

DE PECVLIO. TIT. I.

1 *Continuatio.*
2 *Tria huius edicti capita*
3 *Quid sit peculium, & unde dictum.*
4 *In quos, ad quid actio de peculio competat.*
5 *Verba edicti.*

ORdinarium Prætor arbitratus est, prius eos contractus exponere eorum qui a- 1
lienæ potestati subiecti sunt, qui in solidum tribuunt actionem: sic deinde huc
peruenit, ubi de peculio datur actio[a]. Omnia enim agit, ut qui contraxit cum
eo qui in aliena potestate est, etiamsi deficiant superiores actiones, nihilomi-
nus tamen in quantum ex æquo & bono res patitur, suum consequatur[b]. Est 2
autem triplex hoc edictum: aut enim de peculio, aut de in rem uerso, aut quod iussu, hinc
oritur actio. Peculium & pecunia, à pecoribus in quibus substantia ueterum omnis con- 3
sistebat, & quorum figura nummi signabantur, dicta sunt[c]. Pecunia maius patrimonium:
peculium, pusillam pecuniam, siue pusillum patrimonium filijfam. uel serui significat[d]. Ita-
que modicum illud, quod serui frugalitate de demenso comparcentes suo parabant, uel
officio meruerant sibi donari, permissuque domini separatum à rationibus dominicis ha-
bebant, peculium dicebatur[e]. Eadẽ ratio est peculij in filiofamiliâs. Ex contractu igitur ser- 4
ui filiiue, quibuslibet actionibus inde descendentibus, dominus pater ue de peculio conue-
niri potest, ut quatenus in peculio est, eatenus actori satisfiat: deducto tamen semper eo,
quod ipsi qui conuenitur à filio aut seruo debetur: quia præuenisse dominus pater ue cre-
ditur[f]. Nec uerisimile est dominum id concedere seruo, in peculio habere quod sibi debe-
tur[g]: quo deducto, non licet illi per dolum & in fraudem creditorum adimere uel minuere
peculium[h], quamuis sine fraude posset[i]. Verba edicti talia sunt: QVOD CVM EO QVI 5
IN ALTERIVS POTESTATE ESSET, NEGOCIVM GESTVM ERIT, DE EO DVN-
TAXAT DE PECVLIO ADVERSVS EVM, CVIVS IN POTESTATE ESSE DICETVR:
ET SI QVID DOLO MALO EIVS IN CVIVS POTESTATE EST, FACTVM ERIT,
QVO MINVS PECVLIVM ESSET, IVDICIVM DABO[k].

a l. 1. h. t.
b l. 1. §. quod cum eo qui in al. potest.
c Plutar. in uit. Public.
d l. deposit. 5. in fin. h. t. §. actiones. 10. inst. de actio.
e l. peculium. 4. d. l. deposit. l. peculiũ. 40. hoc tit.
f l. peculiũ. 10. in prin. hoc tit.
g d. l. peculium. §. præterea.
h d. § præterea.
i d. l. peculiũ. 40 in fi.
k l. 1. §. uerba. 1. hoc tit.

QVANDO DE PECVLIO ACTIO ANNAlis est. Tit. II.

ACtio de peculio quandiu seruus uel filius in potestate est, tamdiu perpetuò durat:
post mortem uerò aut emancipationem filijfam. manumissionem uel alienationem
serui, annalis esse incipit. Cum enim soluta & extincta potestate extinguatur pecu-
lium, sufficit ad exemplum cæterarum Prætoriarum actionum, ad annum deinceps utilem
obligationem produci. Prætor ait: POST MORTEM EIVS QVI IN ALTERIVS PO-
TESTATE FVERIT, POSTEA'VE QVA'M IPSE EMANCIPATVS, MANVMISSVS,
ALIENATVS'QVE FVERIT, DVNTAXAT DE PECVLIO ET SI QVID DOLO MA-
LO EIVS IN CVIVS POTESTATE EST, FACTVM ERIT, QVO MINVS PECVLII
ESSET, IN ANNO QVO PRIMVM DE EA RE EXPERIVNDI POTESTAS ERIT,
IVDICIVM DABO[a].

a l. 1. in prin. hoc tit.

DE IN REM VERSO. TIT. III.

1 *Continuatio.*
2 *Vtilitas huius actionis.*
3 *Perpetuam esse hanc actionem.*
4 *Quando dicatur in rem uersum.*

SI hi qui in potestate aliena sunt, nihil in peculio habent, uel habeant quidem, non in 1
solidum tamen: tenentur qui eos habent in potestate, si in rem eorum quod acce-
ptum est, conuersum sit, quasi cum ipsis potius contractum uideatur, ad quos utili-
tas contractus peruenit. Nec uidetur frustra de in rem uerso actio promissa, quasi sufficeret
de peculio. Rectissimè enim Labeo dicit fieri posse, ut & in rẽ uersum sit, & cesset de peculio 2
actio.

actio. Quid enim si dominus peculium ademit sine dolo malo? quid si morte serui extin-
3 ctum est peculium, & annus utilis præterijt? De in rem uerso namq; actio perpetua est (nec
enim æquum est, quenquam ullo tempore cum alterius iactura locupletari) & locum ha-
4 bet, siue peculium ademptū sit sine dolo malo, siue actio de peculio anno finita sit [a]. In rem
autem domini uersum intelligitur, quicquid necessariò utiliterq; (nam uoluptatis causa
quod fit sine mandato, in rem domini uersum non uidetur, quia nec procurator hoc im-
putat [b]) in rem eius impenderit seruus: uelut si mutuatus pecuniam creditoribus eius sol-
uit, aut ædificia ruentia fulsit, aut familiæ frumentum emit [c]. Et regulariter dicimus, totiens
de in rem uerso actionem esse, quoties procurator mandati, uel qui negocium gessit, nego-
ciorum gestorum haberet actionem, quotiesq; aliquid ita consumpsit seruus, ut aut melio-
rem rem dominus habuerit, aut non deteriorem [d], cuius rei probatio agenti incumbit [e].

a l.5. in prin. hoc tit.
b l.3. §. sed si mutua. 4. hoc tit.
c §. præterea. uers. in rē. Inst. quod cum eo qui in al. pot. l. 3. §. 1. h.t.
d d.l.3. §. proinde. 3.
e §. cæterum. Inst. quod cum eo qui in alien. potest.

QVOD IVSSV. TIT. IIII.

Superioribus actionibus locus est, cum uel mandato, uel sine mandato, ignorante sci-
enteúe eo, cuius est in potestate seruus filiusúe familiâs contraxit. Ex tertia autem hu-
ius edicti parte oritur actio, quod iussu, cum mandatu patris dominiue contractum
est: quia enim quodammodo cum eo contrahitur qui iubet [a], cuius fidem qui contrahit se-
qui uidetur [b], meritò ex iussu domini uel patris in solidum aduersus eum iudicium datur.
Iussui autem & ratihabitio comparatur [c], ut & aliás [d].

a l.5. in prin. h. t. uide l. si debitor. §. ult. de fideiusso. Cuiac. obser. lib. 5. cap. 36.
b §. 1. Inst. quod cum eo qui in alien. potest.
c d l.5 § 2. uers. si ratum habuerit.
d l. semper qui non prohibet. 60. de reg. iur. & ratihabitionem. eo. tit. in 6.

DIGEST. LIB. XVI.

AD S. C. VELLEIANVM. TIT. I.

1 *Continuatio.*
2 *Ratio huius S.C.*
3 *Verba S.C.*
4 *Deceptis, non decipientibus mulieribus subueniri.*
5 *De quibus obligationibus S.C. loquatur.*
6 *Mulieribus in suo contractu non succurri.*
7 *Quomodo adiuuetur mulier.*
8 *De actione restitutoria.*
9 *An mulier, & quando renunciare Velleiano possit.*

1 Vandoquidem de contractibus seruorum & filiorumfamiliâs dictum est: ui-
deamus nunc quemadmodum mulieres, quæ & ipsæ more maiorum in ma-
2 nu patris, fratrum, uiri sunt [a], ex contractibus teneantur. Et sciendum est, mu-
lierem suo nomine contrahentem efficaciter obligari: alieno uerò nomine
intercedentem eximi obligationi, actione in pristinum debitorem restituta.
Quod ita Senatus censuit, ad opem mulieribus ferendam, quæ per sexus imbecillitatem [b],
maritalibus, atq; alijs blanditijs in fraudem, suscipiendumq; sponsionis onus, illici facilè
posse uidebantur. Nam spondere initiò leue uidetur, utpote cum solam uoluntatē sponsio,
nullam autem pecuniæ præstationē requirat, ut non difficulter ad id, uelut & ad bonorum
oppignorationem, infirmus muliebris animus perduci possit [c]: sed tandem, ut est in uete-
ri prouerbio, Noxa præstò est. Si enim fideiusseris, cogita id tibi dissoluendum esse, ut Sa-
piens [d] monet. Mouit etiam Senatum [e], quòd sicut moribus uirilia officia sunt adempta
feminis, propter imbecillitatem pudoremq; sexus [f]: ita multo magis adimendum eis esse
uisum est id officium, quod non modò uirile esset, (est enim parum uerecundiæ muliebri
consentaneum, alienas suscipere defensiones [g]) & in quo non sola opera, nudumq; ministe-
rium earum, sed etiam periculum rei familiaris uersaretur [h]. Et primò quidem temporibus
D. Augusti, mox deinde Claudij, edictis eorum interdictum fuit, ne feminæ pro uiris suis
intercederent. Postea factum est S.C. quo plenissimè in quacunq; intercessione mulieribus
subuentum est, cuius S.C. uerba hæc sunt.

a Cato apud Liuium Decad. 4. lib. 4. uide inf. de curat fur.
b l.2. §. uerba. 1.
c uide inf. de fun. dot. & Inst. quib. alien. lic. §. 1.
d Ecclesiastic. cap. 8.
e l.2. § uerba. 1. h.t.
f l.2. in reg. iu.
g l. alienam. C. de procurator. §. patitur. Instit. de iniur.
h l.1. h.t. uide Paul. lib. 2. tit. 11. & ibi Cuiac.

3 QVOD M. SILLANVS ET VELLEIVS TVTOR COSS. VERBA FECERVNT DE
OBLIGATIONIBVS FEMINARVM, QVÆ PRO ALIIS REÆ FIERENT, QVID DE EA
RE FIERI OPORTET, DE EA RE ITA CONSVLVERVNT. QVOD AD FIDEIVSSIO-
NES ET MVTVIDATIONES PRO ALIIS, QVIBVS INTERCESSERINT FEMINÆ,
PERTINET, TAMETSI ANTE VIDETVR ITA IVS DICTVM ESSE, NE EO NOMI-

NE AB ... ... E'VE IN EAS ACTIO DETUR. CUM EAS VIRILIBUS OF-
FICIIS ... ... GENERIS OBLIGATIONIBUS OBSTRINGI, NON SIT Æ-
QUUM: ... ... SENATUM RECTE ATQUE ORDINE FACTUROS, AD QUOS
DE EA RE IN IURE ADITUM ERIT, SI DEDERINT OPERAM, UT IN EA RE SE-
NATUS VOLUNTAS SERVETUR[a].

Mulieribus igitur hoc S.C. subuenit, deceptis tamen, non decipientibus[b] (nec enim do- 4
losarum amplissimus ordo opitulatur[c].) Ac deinceps harum fideiussoribus, mandatori-
bus, procuratoribus, &c.[d]: non modò quòd regressum si exigantur aduersus mulierem ha-
beant, sed quia totam obligationem Senatus improbat[e]. Omnis etiam contractus Sena 5
tusconsulto comprehenditur, siue uerbis, siue re, siue quocunque modo intercesserunt, alienã
suo periculo suscipientes debitionem[f]: ueluti si altero pecuniam accipiẽte, ipsa se principa-
liter mulier obligaret[g].

Quòd si in rem utilitatemque suam sese obliget, ut si pro eo spondeat cui erat obnoxia, ces 6
sat Senatusconsultum[h]. Aut si ipsa sibi contrahat, puta emat, permutet, mutuum accipiat,
ignorante creditore, eam alteri uelle tradere, perinde locus non erit Senatusconsulto. Sena
tus enim obligatæ mulieri succurrere uoluit, nõ donanti: cùm quia facilius se mulier obligat
quàm donat[i] (est enim hic sexus naturâ restrictus, & pecuniæ tenax[k]) tum quòd mulieri adultæ in
contractibus quos suo nomine gerit, non ut minori succurritur[l]. Et præterea si aliter dice-
mus, nemo cum feminis contrahet, quia ignorari potest quid acturæ sint[m]: secus si creditor
sciuisset eam intercedere, colorque quæsitus esset obligationis[n]. Quæcunque enim in fraudem
Senatusconsulti de intercessionibus excogitata probari possunt, rata haberi non oportet[o].
Ita adiuuatur autem mulier, ut si ex intercessione cõueniatur, excipere de Senatuscons ul- 7
to possit: sin quid præstiterit, soluerit, delegârit, condicere[p] unà cum fructibus[q]. Neque enim
hæc exceptio, quamuis omissa, condictionem indebiti soluti impedit, cum sit in fauorẽ mu-
lierum introducta[r], & totam obligationem S.C. improbet[s]. Sed ne defraudetur hac ratio-
ne creditor, actio in uerum debitorem redditur, statim atque mulier alienam obligationem
suscepit, etiam non expectata eius uoluntate[t]. Cum enim S.C mulierem eximat, quocunque 8
modo per intercessionem eius uerus debitor fuerit liberatus, siue nouatione, siue delega-
tione pristina causa restituitur: perindeque agi cum debitore restituta obligatione potest, ac
quæ si nulla intercessio interuenisset. Etsi enim ordo hunc sexum tuetur, tamẽ non impedit
quominus creditor ius suum à uero debitore consequatur[u]. Impetrabit igitur is à prætore
actionem quam uocant restitutoriam, ne inanem habeat obligationem[x]: sic enim succur-
rendum est feminis, ut ne tamen alius iniusto incommodo afficiatur. Atque hæc quidem a-
ctio restitutoria, utpote rei persecutoria, perpetua est, & in hæredes hæredibusque datur[y].
Sed an mulier renunciare Velleiano potest: ita ut posteà etiã inuita ab hoc beneficio exclu- 9
datur? Et quamuis alij putent posse: tamen uerius crediderim[z], renunciationem extraiu-
dicialem mulieri non nocere: cum renunciationis eadem sit leuitas quæ intercessionis[a],
& nõ in solius mulieris fauorem S.C. factum sit, sed etiam eapropter, quòd uirile uideatur
alienas suscipere defensiones. Nec responso Pomponij[b] moueor: potest enim mulier spon
te exceptionem Velleiani in iudicio omittere, ut quilibet debitor[c]. Ac si iudicium suscipere
uelit hac conditione, ut caueat se non usuram exceptione, cautio ualebit: cùm quia in iure
quasi contrahitur[d], tum ne iudicia sint elusoria, ac decipiatur actor: quemadmodum & tu-
telæ nomine renũciatio facta ualet, ne fraudetur pupillus[e]. Deinde si post biennium ab in-
tercessione iterum se mulier obstringat, pignoraque det, quia non potest dici, leuitate quadã
facta intercessio, fateor S.C. cessare, & renunciationem hoc casu ualere[f]. At hi casus specta-
les non conuincunt, renunciationem promiscuè & repentino animi motu à muliere extra
iudicium factam omnimodo esse seruandam[g].

DE COMPENSATIONIBUS. TIT. II.

1 *Continuatio.*
2 *Quid sit compensatio.*
3 *Causa efficiens, unde oriatur.*
4 *In quibus debitis locum habeat.*
5 *In criminibus publicis non habere locum.*
6 *Nec in speciebus, sed in quantitate & genere.*
7 *Iustum & liquidum esse debitum oportere, cuius in compensatione habeatur ratio.*
8 *Forma ineundæ compensationis, & an ipso iure fiat.*
9 *Finis compensationum.*

Expo-

a l. 2.
b l. 2. uers. ... ... donat. l. si mulier 23 h. t.
c l. si decipiendi. 30 h. t.
d l. si fideiussores. 6. h. t.
e l. si mulier. 16. §. si h. t.
f l. 2. §. final. l. quamuis. 8. §. si mulier. l. tutor. 19. hoc tit.
g l. uir uxori. 17. l. Sed. 28. §. fin. l. fin. §. item si mulier. h. t.
h l. aliquãdo. 13. l. si mulier. 16. h. t.
i l. 4. 5. l. quamuis. 8. §. 1 cum sequent.
k l. si à sponso. 16. C. de donat. ante nupt. l. si stipulata. 33. §. 1. de donat. inter uirum & uxor.
l l. si mulier. 22 in prin.
m l. si mulier. 11 l. bona fide. 37. in prin. h. t.
n l. imò tunc. 12. d. l. quã uis. §. si cum esset.
o l. quidam 29. §. final. l. final §. pen.
p d. l. quamuis. §. si mulier 1. & §. interdũ. 3.
q l. si mulier. 32 §. 1.
r l. qui exceptionẽ. 40. ff. de cond. ind.
s l. si mulier. 16. in fi. hoc tit.
t l. debitrix. 24. §. 1 l. aliquando. 13. §. fi. l. quidem. 29.
u d. l. quãuis. §. quoties. 5. & §. final. l. si mulier. 14.
x d. l. quamuis. §. 6. uers. Marcellus.
y l. hæ actiones. 10. h. t.
z uide gl. & Dd in l. fi. C. eod. l. fin. § ult. h. t. Tiraq. in repet. l. si unquam in prin. C. de reuocand. donat.
a Ias. in l. de his nu. 9. de transact. per l. dotima li. uers. diuersum. de nouat.
b l. fin. §. fi. h. t.
c ut notatur C. ut quæ desunt aduo. ubi Cast. nu 4. l. si autem. 8. §. fin. de neg gest. l. si fideiussor. 29. mand l. §. C de tut. & fac. ig. bonus text. in l. si in- dex. 42. de minor.
d l. 3. §. item scribit. ff. de peculio.
e Auth matri. C. quando mul. tut. off.
f l. si mulier. 2. C. eo. tit.
g uide an Nouell sublatum sit Velleianum apud Cuiac. ad Vlpian. tit. 1. in fin. Nouell. 134.

1 EXpositis contractuum generibus quib. re in creditum itur, uel per se, uel aliarum per-
sonarum intercessione, actionibusque indidem prodeuntibus ordine propositis, com-
modùm nunc subijcitur titulus de Compensationibus, quarum in istiusmodi iudi-
cijs maximus est usus. De actione porrò depositi, quamuis & illa ortum habeat ex obliga-
tione quæ re contrahitur [a], tamen postea agetur commodius: quoniam illi compensatio
2 obijci nequit [b]. Est autem compensatio (quam locutionem etiam Cic. lib. 2. de Finib. & alijs
locis usurpat) debiti & crediti inter se contributio siue collatio [c]: qua qui conuenitur, credi-
3 torem suum, eundemque debitorem petentem submouet, paratus compensare [d]. Oritur com
pensatio partim ex naturali æquitate, partim ex ciuili. Ex naturali quidem, quòd intersit no
stra, potius non soluere quàm solutum repetere [e]: dolo etiam malo postulet, qui petit id
quod restituere debet [f]: ac consentaneum sit, actorem qui sibi satisfieri cupit, contra quod
debet præstare, ut æqualitas seruetur. Ex ciuili autem ratione, quia compensatio ad dirimen
4 das lites pertinet, ne fiat per plura, quod confici potest per pauciora [g]. Compensationi lo-
cus est, siue ex contractu, siue ex maleficio agatur, dum tamen ciuiliter [h]. unde uulgatum il-
5 lud: Dolum cum dolo, delictum cum delicto compensari [i]. Nam in publicis iudicijs, ubi nō
priuatorum ius, sed publica uindicta ad coercēda maleficia spectatur, non admittitur com-
6 pensatio, sed utrunque sontem suæ pœnæ manent [k]. Item siue personali actione, siue reali aga-
tur, compensatio locum habet [l]. Quod uerum est, cum res in suo genere fungibiles ultrò ci-
troque debentur. Nam tum compensatio debiti ex pari specie, quamuis causa dispari, ad-
mittitur: [m] secus, quando hinc species, inde uel indiuiduum, uel quantitas obligationi inest,
in genere species debeatur, ut homo [n]: propterea quòd aliud pro alio solui inuito credito-
ri nequit [o]. Compensatio autem nihil aliud est, quàm solutio [p]. Vnde cum indiuidua deben
tur, aliud pro alio solueretur, si compensare speciem cum specie liceret: quod neutiquam est
admittendum, quia cadit in speciebus probabilis affectio, neque uice mutua funguntur. uer-
bi gratia: Tu cum mihi debeas uestem, pens à me aliam speciē tibi debitam, puta sciphum,
aut quantitatem, ueluti 20. quæ tibi debeo, non potero obijcere exceptionem de uestimen-
to: quia pro pecunia aut alia specie, inuitus hanc speciem accipere, eamque quodammodo
emere iure cogi non potes. idemque in consimilibus obtinet. Quantitatis autem ad quanti-
tatem, sine cuiusquam iniuria fit compensatio, uel speciei cum specie, cum idem genus de-
7 betur, ut hominis cum homine. [q] Huic tamen ita demum locus est, si debitum quod in com
pensationem deducitur, uerè subsistat, uel iure ciuili & gentium, uel certè æquitate natura-
li, quamuis ciuiliter non debeatur [r]. Naturalis enim est compensatio, in eamque uenit, quic-
quid natura debetur: unde econtrariò si æquitatem nullam habeat obligatio, & exceptio-
ne perimi potest, non uenit in compēsationem [s]. Deinde necessum est, purum esse debitum,
non suspensum conditione, aut dilatum die [t], ac insuper etiam liquidum [u]: alioqui non ser-
uaretur æqualitas, si puro cessoque debito, & liquido, permissum esset obijcere & compensa-
8 re, debitum non liquidum, uel conditionale. Qua' nam porrò ratione ineunda sit compen-
satio, controuersum est. Imp. [x] quidem ait, iure ueteri [y] ipso iure in actionibus bonæ fidei
fuisse compensationes [z], in stricti iuris doli mali exceptione (ex constitutione scilicet diui
Marci [a]) opposita: hodie uerò omnibus indiscriminatim iudicijs ipso iure inesse [b]. Sed hoc
in quæstionem cadit, an sine ulla oppositione compensationis, facto' ue hominis, ipso iure
& lege fiat contributio, minusque debeatur. Et uidetur factum hominis non requiri. quid e-
nim aliud significat, ipso iure fieri compensationem? Nam & I C. inquit, minus deberi [c]: &
Paulus lib. 2. cap. 5. plus peti. Contrà tamen à plerisque responsum est. Neque aliter ipso iure
fieri aiunt compensationem, quàm si paratus sit reus eam facere [d]: & obijciat compensatio-
nem [e], atque opponat [f]: idque liquere ex eo, quòd iudex possit reprobare compensationem [g],
quodque ea facti sit, uelut exceptio qualiber, quam iudex supplere non consueuit [h]: alijsque
multis argumentis comprobari [i]. Quòd autem dicitur minus deberi [k], de effectu accipien-
dum esse uolunt: ut accipi in iure uerba solēt. uerbum enim ipso iure, sæpe significare quod
ipsa lege fit, facto tamen hominis requisito: ut cum dicitur, ipso iure actiones exceptionesque
dari, ipso iure sententiā uel testamētum esse nullum. Et apud Iust. ea uerba nihil aliud uelle,
quàm quòd compensationes, uidelicet cū ab homine opponūtur, ita insint ipso iure omni-
bus indifferēter iudicijs, ut etiā nulla inserta (ut olim) à prætore iudicij formulis cōpensatio
nis exceptione atque clausula, possit iudex postquā oppositæ sunt, de ijs nihilominus cogno
scere. Potest etiā id quod dicitur minus deberi, ad petitionē referri. Vt enim effectu debitor
nō est, à quo peti nequit [l]: ita nec debetur, quod compensari potest. Nā ob compensationis
metū olim minus petendū erat, ne causa caderet plus petēs cōpensatione postmodū oppo-
sita [m]. Id quod uoluit Paulus [n], cū ait minus peti. Neque tamen inde cōsequitur, nō opus esse

a §. preterea. Inst. quib. mod. re contrah. obli.
b l. pen. C. deposit. l. fin. C. de compens.
c l. j. hoc tit.
d l. 2. h. t.
e l. 3. h. t.
f c. dolo. de reg. iur. in 6. cum ibi alleg. contr. l. dolo. de do. ex.
g l. ampliorem. §. in refutatorijs. C. de appell. l. nulli. 10. C. de iudic. l. j. quod met. caus.
h l. si ambo. 10. in prin. hoc tit.
i l. si duo. de dolo malo. l. uiro. ff solut. matri. l. apud Celsum. §. Marcellus. de except. dol.
k l. j. §. qui hoc dicit. l. si uxor. 13. de adulterijs.
l l. fin. C. eod.
m Paul lib. 2. cap. 5.
n l. si debeas 22. glo. & Dd. in l. j. hoc tit. & in d. l. fi. C. eo. & in §. in bonæ fidei. Inst. de act.
o l. 2. §. 1. si certum pet.
p l. uel permutauit. de liberali causa. l. si debitor. qui potiores in pig. l. amplius non peti. rem ratam ha.
q Paul. d. cap. 5.
r l. etiam. 6. h. t.
s l. quicunque. 14. h. t.
t l. quod in diem. 7. h. t.
u l. fin. C. eod.
x in §. in bonæ fidei. Inst. de act.
y l. cum alter. h. t. l. 4. & 5. C. eo. l. eum. C. de solut. l. inter. de adm. tut. Paul. d. cap. 5.
z l. si ambo. uerb. iudicio societatis h. t.
a Cuiac. lib. 8. cap. 16.
b l. 4. & 5. l. fin. C. eod.
c l. 4. h. t. miru q; propter compensationem peti. l. posteaquā. 21. hoc tit.
d l. 2. h. t.
e d. l. si in uerb. compensati. obijci.
f d. §. in bonæ fidei. in uerb. opponi.
g l. quod in diem. 6. §. 1. h. t. d. l. fi.
h l. unic. ubi Cast. C. ut

quæ def. ad. i l. j. in fi. quæ sententiæ sine appell. resc. l. sin autem. §. fi. de neg. gest. k in d. l. 4. l l. Marcellus. 66. de reg. iur. m l. 4. h. t. Paul. lib. 2. cap. 5. n d. l. posteaquam.

compensationis obiectione. Nam ideo minus petebatur, ne obiecta forte subinde compensatione, litem actor amitteret plus petēdo: qua compensatione omissa, tenuisse intentionem integrum debitum petentis, consentaneum est. Finis compensationum est, ut præcidantur 9
occasiones litium, unoq; iudicio negocium, ultrò citroq; contributione facta transigatur, quod alioqui pluribus esset explicandum: utq; seruetur æqualitas, & ea æquitatis ratio, quam suprà posuimus. Et hæc iure ciuili obtinent. Moribus Sax. uerò compensationi non est locus in iudicijs[a], sicuti nec reconuentioni[b], cuius quædam est species[c].

a lib. 3. art. 12.
b Chil. in prac. cap. 60. per d. art. 12. & 78. lib. 3. Lehenr. cap. 18. Fachs. diff. 46. Reinhar. diff. iud. 4. & 5.
c Bald. in l. si cōstat. C. de compens. Alex. cons. 119. uol. 2.

DEPOSITI, VEL CONTRA. TIT. III.

1 *Continuatio.*
2 *Quid sit depositum.*
3 *Causa efficiens.*
4 *Materia, quæ res deponi possint.*
5 *Forma: & quomodo depositum contrahatur, quasq; pactiones recipiat.*
6 *De sequestratione.*
7 *Cui detur actio depositi.*
8 *Aduersus quem.*
9 *Quatenus in heredes detur.*
10 *Actionem depositi ciuilem esse.*
11 *Edictum de deposito.*
12 *De actione in duplum depositi.*
13 *De actione in simplum, & quid in eam ueniat.*
14 *De lata culpa.*
15 *Perpetuum & famosum esse iudicium.*
16 *De contraria actione depositi.*

PEruenimus ad finem contractuum, quibus res in genere aut specie, ad usum eius qui 1
accipit, propriè creduntur, ac ipsa re constituitur obligatio: earumq; actionum quæ
inde nascuntur, uim & naturam perspeximus. Sed quoniam non modò ad usum, ue-
rum etiam ad custodiam res credi solent, cùm nemo rerum suarum semper possit esse cu-
stos, operaq; indigeat interdum aliena ad defensionem, quemadmodum rebus alienis ad
usum: ideo priusquam transeamus ad contractus qui consensu perficiuntur, pauca de actio
ne depositi, qua res custodiæ & fidei alienæ commendatæ repetūtur, sunt dicenda. Ac prius
de ipso contractu. nulla enim actio intelligi rectè potest, nisi percepta natura obligationis
unde existit. Depositum est, quod custodiendum alicui datum est: dictum ex eo quod poni- 2
tur. præpositio enim De, auget positum, ut ostendat totum fidei eius esse commissum, quod
ad custodiam rei pertinet[a]. Deponimus enim cum fiducia custodiæ, & fidei bonæ deposita-
rij[b]: quam fidem fallere grauissimum est, & propter necessitates humanas in Rep. pernicio-
sum. Porrò causa efficiens depositi, sunt res & consensus contrahentium[c]. Deponi autem 3
possunt apud omnes, etiam iudicem[d], omnes omnino res, quæ sub factum custodiamq; 4
cadunt, tam propriæ, quàm alienæ[e]. nec enim quicquam ex deposito transfertur[f]: pro-
priæ tamen apud dominum frustra deponuntur, cum ex deposito non obligetur[g]: quia
non est ex bona fide, ut rem suam dominus cuiquam restituere compellatur[h]. Contrahi- 5
tur depositum, re ipsa custodiæ causa tradita, eo fine ut seruetur, utq; eadem species uo-
lenti quandoque restituatur[i]. Fit tamen interdum, præsertim in rebus fungibilibus, uti
conueniat, ut tantundem quantum creditur, aliquando reddatur, ac insuper etiam usu-
ræ repromittantur ratione usus: quorum etsi utrunque notissimos depositi terminos ex-
cedit: nam idem corpus in deposito reddi, & gratuitus esse contractus debet, alioquin in-
cidit in mutuum & locationem[k]: tamen lex contractus seruabitur[l]. Quoniam ex bona
fide, quod gestum conuentumq; est, inspicitur[m]. Neque locatio aut mutuum contra in-
tentionem agentium inducitur: nisi mutuum ipsi esse uoluerint[n]. præsertim cum bona fide
negocium gestum sit, quæ in mutuo locum non habet. Dixi autem id agi in deposito, ut
uolenti res ex officio reddantur, sine ulla mora aut exceptione[o]: nam inuito, neque repo-
scenti, non facilè contra legem depositionis reddi potest, ab eo qui semel officium susce-
pit, nisi grauissima causa interueniente[p]. Est autem consimile depositi, cum apud seque- 6
strum, id est medium quendam, inter litigatores[q], res litigiosa deponitur[r]. Quiddam tamē
interest:

a l. j. h. t. uide Paul. lib. 1. tit. 12.
b l. j. §. 1. in fi. l. quod seruus. 11. h. t.
c §. præterea Inst. quib. mod. re cont. ob.
d l. senatus. §. fin. ubi gl. de off. præs. l. si fideiussor. §. ult. qui satis. cogan. l. sed etsi. § planè. ad exhiben. uide Tiraq. in trac. prox. §. 4. glos. 7. in princ.
e l. bona fides. 31. h. t.
f l. licet. 17 in fin.
g l. qui rem 15 h. t.
h d. l. bona fides. in fin.
i l. Lucius. 24. l. j. §. est autem. 16. & §. pen. hoc tit.
k l. j. §. si quis seruum. 7. hoc tit.
l d. l. Lucius. 27. l. publius. 26. §. 1. l. Quintus. 28. h. t.
m l. j. §. si conuenit. 5. h. t.
n l. j. §. si pecunia. 22. l. 7. §. fin. hoc tit. l. non omnis. Si cert. pet.
o l. pen. C. eod.
p l. 5. §. fin h. t.
q l. sequester. 109. de uerb. significatio. l. 6. hoc tit. Gellius lib. 20. cap. pen.
r l. 5. §. 1. & 2. l. 6. h. t.

intereſt: nam in primis uel unus poteſt deponere, & id quidem de quo nulla ſit controuerſia, apud ſequeſtrum, non niſi plures deponunt rem litigioſam [a]. Quis enim ſolus ſecum ipſe litiget, litiſq; cauſa rem deponat? Deinde apud ſequeſtrum unuſquiſq; in ſolidum uidetur deponere, cum rem totam ſuam putet: quod aliter eſt, quando id quod commune eſt plures deponunt, qui pro parte tantum ſe norunt eſſe dominos [b]. Poſtremò rei depoſitæ poſſeſſio non tranſit ad depoſitarium: quia non poſsidendi, ſed cuſtodiendi cauſa rem tenet. ſequeſter autem poſsidet, quoniam ea depoſitione id agitur, ut neutrius litigatoris poſſeſsioni id tempus procedat [c]: niſi expreſsè contrà actum ſit [d], aut niſi nō partium uoluntate, ſed iudicis præcepto fiat (ſicut fieri ex cauſa tamen [e] poteſt) ſequeſtratio [f]: qui non præſumitur poſſeſsionem litigatorib. auferre uelle [g]. His exceptis, uerè depoſitum eſt hæc cuſtodia, conuenitur'q; ſequeſter actione depoſiti: quæ tamen ad differentiam alterius, uocatur ſequeſtraria [h]: aut quando non partium conſenſu, ſed authoritate iudiciaria, facta eſt ſeque-

7 ſtratio, implorato nobili iudicis officio [i]. Is ergo qui depoſuit, poteſt rem ſuam alterius cuſtodiæ traditam repetere: uel ſtatim atq; depoſuit [k], etiamſi de certo tempore cōuenerit [l]: quia cùm eius gratia contrahatur, non prohibendus eſt pro arbitrio reuocare contractum, & mutare uoluntatem, ut in mandato: quod niſi res poſcenti reddatur, actionem depoſiti habet: nec refert cuiuſcunq; ſit conditionis qui depoſuit, pater an filiusfamiliâs [m], unus an plures (quanquam hi pro parte ſolum agunt, niſi aliter initio conuenit [n]) dominus an ſeruus, ex cuius depoſito rectè dominus agit, fur an prædo [o]. Quo tamen caſu, ſi dominus ueniat rem ſibi ablatam repetens, ... depoſitarius reſtituere debet. Etſi enim bonæ fidei cōgruum eſt, ut rem recipiat qui dedit, tamen totius rei æquitate inſpecta, quæ ex omnibus perſonis quæ negocio iſto coniunguntur impletur, domino reddenda ſunt, quæ facto ſceleſtiſs. fuerunt ei adempta. Hanc enim probat . . . ſultus iuſtitiam, quæ ſuum cuiq; ita tribuit, ut non diſtrahatur ab ullius perſonæ iuſtiore petitione [p]. Hinc & illud eſt, quòd licet ex alterius contractu alteri ius agendi acquiri ratio non patitur [q]: tamen ſi conuenit in depoſito, ut alicui tertio reddatur, habeat is utilem depoſiti actionem; quia ex bona fide res illi reſtitui debet [r]: idq; reliquis etiam bonæ fidei contractibus eſt conſentaneum [r]. Hæredib. quoque hæc actio, cum ſit rei perſecutoria, cæteriſq; ſucceſſorib. datur [t]: ſingulis tamen proportione hæreditaria, ut & reliqua iura [u]. quòd ſi res ſit indiuidua quæ depoſita eſt, uni agenti reſtituenda erit, ſi ſatiſdet de eo quod ſupra eius partem eſt, moleſtiam depoſitario exhibitum non iri: quod niſi fiat, poteſt res in ædem ſacram, ſicuti olim moris erat, deponi, eaq;

8 ratione omni actione & periculo depoſitarius liberari [x]. Aduerſus eum datur hæc actio, apud quem res depoſita eſt [y], uel cuius nomine tanquam cuſtodituri depoſita eſt [z]. Contra tertium autem depoſitarium nō niſi ceſsis actionibus agi poteſt, quia cum illo contractum non eſt [a]. Sed & aduerſus pupillum, ſi doli capax ſit, dolumq; commiſit, & quidem in ſolidum datur. Re enim obligatus eſt, & ex delicto alioqui teneretur [b]. in quantum autem locupletior factus eſt, conuenitur, etiamſi in dolo nōn fuerit [c]: hactenus enim reipſa eſt obligatus [d]. Item in filiumfamiliâs etiam poſt emancipationem datur [e]: inq; eius patrem de peculio [f], & aduerſus dominum ſerui, ſi apud hunc ſit depoſitum [g]: in ſeruum etiam poſt manumiſsionem, licet ex cæteris cauſis præcedentibus, actio contra manumiſſum nō competat. [h] Rem enim tenet, & reſtituere poteſt: unde remanet obligatus [i]. Et hoc Trebatio ex æquitate placuit. quamuis Marcellus ſubtilitatē iuris ſecutus, aliter exiſtimaſſe uideatur [k], licē aduerſus fideiuſſorem: qui tamen ſi rem non habeat, in litis æſtimatione damnabitur: quo facto, depoſitarium conſtat dominum rei fieri: quia bona fides non patitur rem iterum exigi, cuius precium a fideiuſſore actor conſecutus eſt [l] Sed hodie fideiuſſor non niſi excuſſo princi-

9 pali conueniri poteſt [m]. In hæredes quoq; datur, & quidem in ſolidum, ex dolo defuncti [n], in ſimplum tamen: nam actio in duplum depoſiti, cum ſit pœnalis, non tranſit [o]. Quanquam aūt aliàs ex dolo defuncti non ſolemus teneri, niſi pro ea parte quæ ad nos peruenit [p]: tamē quia hic dolus ex contractu reiq; perſecutione deſcendit, in ſolidū unus hæres tenetur. plures uerò pro ea portione qua quiſq; hæres eſt [q]. Quòd ſi ex ſuo dolo conueniantur heredes, is qui dolū commiſit, in ſolidum tenebitur [r]. ex delicto enim quiſq; in ſolidum obligatur [s]. qui dolo caret, nequaquā: quia depoſitarius dolum tantum præſtat [t]. Si uerò duo aut plures hæredes dolum commiſerint, circa rem diuiduam, ut pecuniam, & uterq; ſoluendo ſit,

partim

a l. 6. l. licet. 17. h. t.
b d. l. licet. l. j. §. ſed ſi duo. 32.
c d. l. licet. in fi.
d l. intereſſe. 39. de acq. poſſ.
e l. unic. ubi Dd. præſertim Cur. C. de pro. ſeq. c. 1. & 2. ex. cod. uide Hemmin. conſil. de ſequeſtra.
f clemen. 1 de ſequeſtrat. Iaſ. in l ſi fideiuſſor. §. quò ſatiſdatum. nu. 3. qui ſatiſd. cogan. Tiraq. in rei prob. §. 4. gloſ. 7.
g Bart in d. l. licet & d. l. intereſſe. Ferra. in for. Sax. quem uide.
h l. ſi in Aſia. 12. §. pen. hoc tit. l. ſi oleum. de dol. mal.
i Bar. l. intereſſe num. 5. h. t. per l. poſtquam. §. imperator. ut leg. a. no. cau. Rebuff. in l. liſiis. C. de agr. & cenſ. lib. 11. l. per hanc. C. de erog. mil. Panor. in c. 2. nu. 28. de ſequeſtr. Angel. conſil. 107. nu. 1. Alex. conſ. 6. num. 9. uol. 4.
k l. j. §. eſt autem. 16. h. t.
l d. l. j. §. pen.
m l. ult. 19. h. t.
n d. l. j. §. ſed ſi duo. 32.
o d. l licet. h t.
p d. l. j. §. ſi prædo. 27. d. l. bona fides. h. t. in fi.
q l. quæcunq;. 10. de act.
r d l. Publia. in prin.
s l. Iulianus. 13. § ſi procurator. 21. de act. emp.
t d. l. j. §. ſi apud. 14. uerſ. hæc actio.
u l. 2. C. de hæred. actio. l. ea quæ. 6. C. famil. hercſ.
x l. j. §. ſi pecunia. 24. cum § ſe.
y l. j. §. ſi quis ſeruum. 7.
z d. l. j. §. idem Pomponius. 10.
a l. ſi is apud quem. 16. hoc tit.
b l. auxilium. de minor. c. 1. de homicid. & extrà de del. puer.

c d. l. j. § an in pupillum. 11. d uide ſ. de reb. cred. e l. ſi apud. 21. h. t. f d. l. j. §. filiumfam. 39. g l. Lucius. 27. h t. h l. j. & 14. C. an ſeruus pro ſuo facto poſt manumiſsio. tenet. i d. l. ſi apud. 21. k d. l. 1. §. ſi apud ſeruum. 24. l l. ſi fideiuſſor. 30. h. t. m Authen. præſente. C. de fideiuſſor. n l. ſi hominem. 7. §. 1. hoc tit. o l. quod tumultus. 18. hoc tit. p l. in hæredem. ſ. de dolo malo. q l. ex depoſiti. 11. l. ex omnibus. 48. de actionib. l. hoc iure. 4. §. fi. l. ad ea. 200. §. fi. de regu. iur. r l. in depoſiti. 9. hoc tit. s l. ſi quis id quod. 7. in fin. de iuriſ. omnium iudic. t l. nec aduerſus. 10. hoc tit.

partim obstricti tantum sunt in iudicio depositi: tum, quia ab initio ex persona defuncti in
partes solum tenetur [a], tum quòd nihil amplius actoris interest, etiamsi in furto aliter se res
habeat [b]. Sin autem res diuisionem non recipiat, uerum est in solidum quenque teneri: quia
totam rem quisque interuertisse uidetur, & est obligatus obligatione rem restitui, quæ indiui-
dua est [c]. Vnde non aliter qui conuentus est, quàm integræ rei præstatione liberabitur. Ve-
rùm quoniam res non restituitur, si ad æstimationem fuerit peruentum, cum æstimatio di-
uisibilis sit, & ex depositi natura plures hæredes pro parte tantum teneantur, pro portioni-
bus hæreditarijs ex bona fide fiet condemnatio. Atque ita accipiẽdum est Mar. responsum [d].
Actionem depositi ciuilem esse, dubium non est: oritur enim ex negocio ciuili, & contractu 10
nominato ac formato [e]. Prætor tamen supplendi iuris gratia, edictum proposuit: & actio-
nem ex iure ciuili simplicem, certis casib. pœnalẽ effecit, inque duplum hisce uerbis concessit.
QVOD NEQVE TVMVLTVS, NEQVE INCENDII, NEQVE RVINAE, NEQVE 11
NAVFRAGII CAVSA DEPOSITVM SIT, IN SIMPLVM: EX EARVM AVTEM RERVM
QVAE SVPRA COMPREHENSAE SVNT, IN IPSVM IN DVPLVM, IN HAEREDEM
EIVS QVOD DOLO MALO EIVS FACTVM ESSE DICETVR, QVI MORTVVS SIT:
IN SIMPLVM, QVOD IPSIVS, IN DVPLVM IVDICIVM DABO [f]. Meritò autem præ-
tor has causas deponendi separauit, quæ continent fortuitam causam depositionis, non ex 12
uoluntate, sed necessitate descendentem. Hæc enim causarum separatio iustam rationem
habet. Quippe cum quis fidem elegit alicuius sponte, nec depositum redditur, contentus
esse simplo debet: ac sibi imputet, qui non diligentiori commiserit. Fuit enim in eius pote-
state, non credere [g]. Cum uerò necessitate incendij irruente, aut alia subita ui, quis deponit:
quia res moram non patitur, facilè euenit, ut perturbato animi iudicio, minus idoneo res
commendetur, nihil ut uoluntati eius imputari possit, qui electionis libertatem integram
non habuit. Crescit etiam perfidiæ crimen, si quis in eiusmodi causa circumuento necessi-
tatibus amico, depositum inficietur. Quamobrem maiore odio pœnaque dignus est [h]: quem
admodum etiam ab Aristotele in Problematis est relatum [i]. Datur igitur prætoria depositi
actio in duplum, aduersus inficiantem depositum, ex istis causis [k]. In hæredem autem eius,
amota pœna in simplum, etiam cum agitur intra annum, nisi & ipsius inficiatione crescat
actio [l]. Extra has causas est ciuilis in simplum hæc actio, qua res (quæ in libello designanda 13
est [m]) petitur restitui, cum fructibus & omni causa [n]. Vsuræ autem non præstantur, nisi post
moram: ut in cæteris bonæ fidei iudicijs [o]. Est etiam, cum peruenitur aut ad æstimationem,
si uidelicet is qui cum agimus rem prçstare nequeat [p], aut ad sacramentum in litem [q]. Super
hæc, & in id quod interest agitur, si fortè damnum dolo depositarij datum sit [r]. Nam de do-
lo tenetur depositarius, & ut Nerua uoluit, latæ etiam culpæ nomine [s]: quæ intelligitur in- 14
teruenire, si non tantam rebus receptis custodiendis diligentiam adhibet, quantam suis,
saltem quod ad hunc tractatum attinet [t]. Nam dissoluta hęc negligentia prope dolum est [u]:
cuius alia nulla causa fingi potest, præter quandam malitiam. Ac nisi talem diligentiam
qualem suis adhibet, præstare noluit depositarius: cur non indicauit, cur deprecatus non
est? alij enim credi potuisset: ac debuit talem causam potius non suscipere, quàm decipere,
ut inquit Vlpianus [x]. Diuersum est, si quis tanquam in re sua causam gerendi habeat, ut so-
cius, maritus, hæres, &c. Cùm enim ipsis noceat ea negligentia, non possunt uideri dolosẽ
ad seipsos decipiendos in re uersari [y]. Est autem hæc actio bonæ fidei [z], rei persecutoria [a], per- 15
petua [b], & quæ propter perfidiam infamat [c]. Vertitur enim dolus, ac quidem improbissi-
mus, in hoc iudicio: quo comperto, non iniuriâ existimatione mulctatur depositarius, qui
fidem amico fefellit [d]. Vt autem hac actione ei qui deposuit, succurritur: ita contraria de- 16
positario competit, qua impendia in rei depositæ custodiam facta repetuntur [e]. Nec enim
hæc depositarius præstare debet [f], ne officium illi suum existat damnosum [g]. In hac tamen
in litem non iuratur: quia non de fide rupta dolo ue agitur, sed de refundendis impensis [h]:
quare nec famam notat [i].

a l. 2. C. de hær. actio.
b Accursius in l. si duo. 22. hoc tit. per textum in l. uulgaris. §. fin. de furtis. Bon. tex. in l. tres tutores. 56. de ad. tut. l. j. ubi Dd. C. de cond. furt. uid. Gand. in trac. malef. Dd. in l. si familia. de iurisd. om. iud.
c Dd. in l. stipulationes non diuidun. 72. l. in executione. 82. de uerbor. oblig.
d l. si duo. 22 hoc tit.
e l. iuris gentium. 7. in uerb. depositum. de pact.
f l. j. §. j. hoc tit. uide §. omnes. inst. de act.
g §. pen. inst. quib. mod. re contrah. oblig.
h l. j. & tot tit. de incendio, ruina, naufrag.
i Sectio. 29. q. 2. et 14.
k §. in duplum. inst. de actio.
l l. de eo quod tumultus. 18.
m l. j. §. si quis argẽtum. 23.
n d. l. j. §. 1. & 2. & §. hanc actionem. 17.
o l Lucius. 24. h. t. l. 2. & 4. C. eodem.
p d. l. si fideiussori.
q l. j. §. hanc actio. 17.
r l. j § si quis tabul. 26. et § apud. 25 l. si duo. 22.
s l. quòd Nerua. 32. h. t.
t d. l. quòd Nerua.
u l. fideiussor j. tit. 1.
x in l. si hominem. 7. in prin hoc tit.
y § fi. inst. de societate.
z l. j. §. hanc actio. 17. l. quintus 28. h. t.
a d. l si hominem. §. 1.
b d. l quod tumultus. h. t.
c l. qui depositum. 10. C. eo. l. j. uerb. depositi. de his qui not. infam.
d Aristotelis præallegat. sectio. proble. quæst. 2. & 6. Cic. in Orat. pro S. Rosc.
e .5 in prin. l. actio. l. 23. h. t.

DIGEST. LIBER XVII. MANDATI VEL CONTRA. TIT. I.

1 *Continuatio tituli: & qui contractus, quare consensu constare dicantur.*
2 *Vnde dictum mandatum, & quid sit.*
3 *Partes, & species mandati.*
4 *Causa efficiens.*
5 *Materia,*

f d. l. si in Asia. in prin. hoc tit. g l. si quis ex signo. 7. quemadmodum testamenta aperiantur. h d. l. 5. in prin. i Bart. in d. l. 5. in prin. hoc tit. dixi ĩ. ad tit. de his qui notant. infam.

1 POst expositos contractus qui rei interuentu perficiuntur, nunc transeamus ad
illos quos consensu constare diximus. in quib. non propriè res creditur, ut in
superioribus: quia de eadem re in genere, aut in specie reddenda non agitur.
Ideoq; rei interuentum hæ conuentiones non desiderant, sed solo consensu &
bona fide propter utilitatem ciuilis negociationis consummantur. His autem
contractibus uel industriam operamq; hominum ad usum utilitatesq; nostras adiungi-
mus, uel res ipsas: operam quidem, mandato & societate: res uerò, emptione, uenditione, lo-
2 catione, conductione: de quibus singulis est uidendum. Mandare, quod à manu danda (ut
in cōtractibus fideiq; promissione fieri solet [a]) dictum uidetur, significat gerendum aliquid
expediendumq; alteri committere. Mandatum igitur nihil aliud est, quàm contractus iuris
gentium nominatus [b], in quo consensu [c] & bona fide, alter negocium aliquod honestum
committit alteri gerendum efficiendum'ue, alter uerò suscipit.
3 Partes mandati sunt, hinc credere rem expediendam, illinc suscipere mandatum, & rem
exequi. Species sumuntur, uel à causa efficiente. aliud enim est uoluntarium mandatum, ut
cum sponte ab aliquo suscipitur, idq; propriè mandatum est de quo agimus: aliud autem
coactum siue necessarium, ut cū magistratui mandanti parêre cogimur [d]. uel à forma. Aliud
enim est gratuitum, quod propriè mandatum est [e]: (officia enim amicitiæ & fidei gratis præ-
standa sunt [f]) aliud uerò mercenarium, cum remunerandi gratia honor interuenit [g], aut sa-
larium extra ordinem promissum est in genere [h]. Nam si de certa mercede initiò conueniat,
4 locatio & conductio operæ est, non mandatum: quod debet, ut dixi, esse gratuitum. Causa
efficiens mandati, est consensus & uoluntas [i] (quæ ab amicitia & fide proficiscitur) hinc
5 quidem mandantis, illinc mandatum suscipientis [k]. Materia mandati sunt res omnes futu-
ræ (nam factas & præteritas frustra fieri mandes [l]) eæq; honestæ & licitæ. turpis enim rei man-
datum nullum est [m]: ut si pro adolescente luxurioso apud meretricem mandatu eius fideiu-
beas [n], uel alterius interficiēdi negocium suscipias [o]. nam generaliter nulla rerum turpium
est obligatio [p]. nec mandata huiusmodi exequenda sunt: & qui exequitur, pœna potius
quàm auxilio legis dignus est [q]. Vnde nec in generali mandato, unquā dolus aut flagitium
6 inclusum intelligitur [r]. Forma mandati, est nuda uoluntate & gratuitò impositum man-
datum suscipere. De quo sufficit quocunq; modo constare, siue testatò siue per epistolam,
per nuncium, uel alio modo [s], uel etiamsi tacitè solummodo consensum intelligatur [t]: dum-
modo uoluntas tamen obligandi extet & appareat. Nam si quis solùm commendet, cum
commendatio uim obligandi non habeat, sed potius rogandi [u], non contrahitur manda-
tum [x]. Rursus si quis non animo procuratoris interuenit, sed studij solùm causa deferat of-
ficium, mandati non tenetur. [y] Potest etiam mandatum uel purè, uel in diem, uel sub con-
ditione contrahi [z]. Illud postremò tenendum, quòd etsi mandati forma diligenter tenenda
sit [a], tamen posse illud per æquipollens adimpleri [b]. Nec enim quicquam mandatis interest,
quomodocunq; id quod confectum uoluit, conficiatur [c]. quin etiam omnia mandata in-
telliguntur, sine quibus negocium commodè explicari nequit [d]. Licet igitur à fine mandati
deflectere non oportet [e], tamen media ad finem rectè ducentia, pro usu negocij eligere man-
datarius potest [f]: quasi ex bona fide hæc mandato insint, & simul commissa uideantur, sine
quib. mandatum rectè ad exitum non queat perduci [g].
7 Finis mandati est, authore Cicerone, ut quibus in rebus ipsi interesse non possumus, in
his operæ nostræ uicaria fides amicorum supponatur: atq; ita commune commodum mu-
tuis officijs gubernetur. Neq; tamen mea solius grana rectè mandare possum, ueruntamen
aliena, uel mea & tua, uel mea & aliena [h]. Tua uerò solius grana, frustra tibi mandem: puta,
ut pecunias in emptiones prædiorum colloces potius, quàm fœneres [i]. Nam neque ego ex
consilio non fraudulento obligor [k], & tibi liberum est explorare, an id expediat [l]. Planè nisi
mandassem si facturus non eras, dabitur tibi contraria mandati actio [m].
8 Effectus mandati est, ut alterum alteri statim obliget. Mandatarium quidem, ut manda-
tum per-

a Virg. fallere dextras pro fallere fidem.
b l. iuris gentium. 7. de pac. l. j. h. t. iunc. l. j. in fin. de cont. emp. & l. j. in fi. de rer. permut.
c l. j. h. t. uide Paul. lib. 2. tit. 15.
d l. non uidentur. 128. §. qui iussu. de reg. iur. c. quod quis. eod. lib. 6. glos. in l. furti. 6. §. qui iussu. de his qui no tan. infa. Dec. in l. uelle. 4. nu. 12. de reg. iur.
e l. j. l. itaq; omnes. 36. in princ. hoc tit.
f l. j. in fin.
g l. 6. in prin.
h l. salarium. 7. h. t.
i l. j. h. t. Cic. pro Rosc. Amerin.
k l. 6 §. 1. h. t.
l d. l. si uerò. 12. §. si post.
m d. l. si remunerandi. 6. §. 2. in fi.
n d. l. si uerò. 12. §. si adolescens. 7.
o l. si mandato. 22. §. qui ædem. 6.
p l. generaliter. de uerb. oblig.
q l. auxilium. de minor. uide Dec. & Dd. in l. consilij. de reg. iur.
r l. anceps. §. pen. h. t.
s d. l. j. l. si quis. 27. in prin. h. t.
t l. 6. §. 2. l. qui patitur. 18. h. t.
u l. fideicommissa. 11. §. 1. de lega. 3.
x d. l. si uerò. 12. §. cum quidam. 8.
y l. idemq;. 10. h. t.
z d. l. j.
a l. diligenter. 5. h. t.
b l. fin. § fin. ubi glo. h. t.
c l. si uerò. 12. §. si filiofam. 3. h. t.
d l. ad rem. 56. l. ad legatum. 62. de procurat.
e l. cum mandati. 12. C. eod.
f Roman. conf. 94. uisis. nu. 8. & 9.
g l. 2. de iurisd. l. fin. de off. eius.
h l. 2. l. 6. §. si tibi. cū simil. h. t. § 1. Instit. de mand. ubi uide quæ dixi.
i d. l. 2. in fin.
k l. consilij. 47. de reg. iur. c. nullus. eo. tit. in 6.
l d. l. 2. in fine.
m d. l. 6. §. si tibi. 4. in fine.

tum perficiat[a], forma præscripta[b], ac quicquid inde consecutus sit præstet[c]: mandatorem
autem, ut indemnem seruet mandatarium, ne damno afficiatur ex suo officio[d]. Sed hoc ue-
rum est tamdiu, quoad mandatum durat, neq; est reuocatum solutum ue. Dissoluitur au- 9
tem uoluntate, sicuti contrahitur: & quidem solius mandantis[e]. cuius enim est, mandati le-
gem dare, eius & reuocare[f]: & cuius in fauorem contrahitur, is suo fauori renunciare po-
test[g]: ut in deposito, precario, & similibus. Sed & eius morte quæ uoluntatem finit[h], reuoca-
tur[i]. Quod tamen uerum est, re adhuc integra[k]. Quid enim si per ignorantiam mandatum
impleatur, aut res sit affecta[l] atq; inchoata? Sed nec in mandato necessario obtinet, ut mor-
tuo mandatore liberum sit mandatario illud deserere: ut apparet in iudicibus pedaneis[m].
Contrà à mandatario quoq; renunciari mandato potest, dummodo integrum ius manda-
tori reseruetur, uel per se, uel per alium, rem commodè explicandi[n]. Actio enim hæc eum
tantum ad interesse detur[o], ei non competit cuius nihil referat mandatum impleri, aut qui
per alium exequi potest. Quòd si mandatoris intersit, non deseri officium, ad id tenebitur
mandatarius[p]: nisi iustas causas habeat, quare uel implere quod suscepit, uel renunciare
non potuerit[q]. Morte quoq; eius cui mandatum est, si quis integro adhuc mandato decesse-
serit, contractus hic soluitur[r]. Nam electa intelligitur eius industria, quæ personæ cohæret[s]:
cum inter artifices, ut aiunt, & ingenia hominum magnum sit discrimen[t]. Vnde si hæres
impleat, non habet mandati actionem[u], sed negociorum gestorum[x]: nisi rem à defuncto
incœptam, neq; iam amplius integram exequatur[y].

Ex hoc autem contractu duplex oritur actio, directa & contraria[z]. Directa datur manda- 10
tori, & eius hæredibus[a], ad id quod interest[b]: puta si mandatum non sit impletum[c], uel per
peram, aut extra fines præscriptos gestum[d]: uel si quid dolo, culpa, negligentia admissum
sit. nam omnia hæc in mandati iudicium ueniunt[e]. Bonam enim fidem agnoscere, & pro
boni uiri arbitratu uersari[f], ac diligenter fines mandati seruare[g], mandatarius debet: quod
& promittere ab initio uidetur. Quid enim recipis mandatum, inquit Cicero[h], si aut negle-
cturus, aut ad tuum commodum conuersurus es? cur mihi te offers, ac meis commodis of-
ficio simulato officis & obstas? recede de medio, per alium transigam, &c. Deniq; in hoc agi-
tur, ut præstet mandatarius quicquid ex mandato aut eius occasione ad illum peruenit[i],
unà cum fructibus & usuris[k]: quia bonæ fidei congruit, ne ex alieno mandatarius lucrum
sentiat[l]. Vnde & actiones cedere debet[m], & in summa præstare, quicquid ex bono & æquo
præstandum uenit[n]. Qui autem ex hac actione condemnatur, infamiam subit, non modò
si de dolo conuictus sit, sed etiam si propterea conuentus fuerit, quòd restituere nolit. dolo
enim facere uidetur, qui quod potest restituere, non restituit[o]. Mandati, inquit Cicero pro
S. Roscio, non minus turpe est iudicium, quàm furti & addit rationem: Idcirco turpis hæc
culpa est, quòd duas res sanctissimas uiolat, amicitiam & fidem. Nam neque mandat quis-
quam ferè, nisi amico: neq; credit, nisi ei quem fidelem putat. Perditissimi est ergo hominis,
simul & amicitiam dissoluere, & fallere eum qui læsus non esset, nisi credidisset.

Contrario iudicio experiuntur qui mandatum susceperunt[p], ad repetendum quicquid 11
sumptus in exequendo mandato factum est[q]. Et quicquid omnino interesse mandatarij
ullo modo potest[r], etiamsi negocium implere casu aliquo nequiuerit[s]: imò antequam exe-
quatur, agere potest, ut sumptus necessarij præstentur[t]. Quorum omnium hæc est ratio, ut
seruetur indemnis mandatarius, ne damno afficiatur, qui officium fidei amico postulanti
præstitit[u], & apud quem nihil ex mandato remanet[x].

Sed hîc quæri potest, an salarium pro executione mandati rectè petatur. In quo sciẽdum 12
est, mandatum sua natura esse gratuitum, cum pendeat ex officio atq; amicitia, cui contra-
ria est merces[y]. Mercede igitur interueniente, sine qua facturus non erat mandatarius, loca-
tio est, ex eaq; agetur[z]. Sed si ultrò & remunerandi gratia, mandatario extra cõuentionem
quid offeratur, honestè id accipitur, neq; impedit mandati actionem[a]. Sin conuentum pro
missumq; salarium, sine certa tamẽ mercede, super facto quod locari non solet, non actione
mandati petetur (est enim hoc mandato contrariũ) sed aut ex stipulatu, si stipulatio interue-
nit, aut ex alio contractu, aliaq; actione, puta præscriptis uerbis, uel extra ordinẽ exigetur[b].
Quòd si in genere & incerta pollicitatione de salario sit conuentum: uerbi gratia, si feceris,
experiere apud non ingratum te posuisse operam: uel omnino conuentum non sit, uerius
est nihil

a l. si mandauero. 22. §. fin.
b l. 3. 4. 5. in prin. h. t.
c l. si procuratorem. 8. § fin. l. idemq;. 10. §. fi.
d l. hæredem. 14. l. si mandassem. 15. hoc tit.
e l. si uerò. §. pen. l. si quid. 37. § 1.
f l. quòd iussit. de re iud. l. cum prætor. de iud.
g l. pen. C. de pactis.
h l. 4. ꝟ locati.
i l. inter. 26. in prin. l. qui negocia. 34. §. fi. hoc tit. uide Paul. lib. 2. tit. 15. & Inst. eo.
k §. rectè. Instit. eod. l. & quis. de iurisdictio. omniũ iud. l. antic. de procurator.
l l. si mandassem. 15. h. t. d. l. inter. 26. in prin.
m l. uenditor. l. iudicium. ꝟ. de iudic.
n d. l. si mandauero. 22. §. fi.
o d. l. si procuratorem. §. mandati. h. t.
p l. si quis. 27. §. qui suscepit.
q d. §. qui suscepit. d. l. si mandauero. §. fi. cum ll. seq.
r d. l. si quis. §. pen.
s l. unica. §. ne autem. C. de caducis tollend.
t l. inter. de solutio.
u d. l. si quis. §. pen.
x l. nam seruus. §. si uiuo. de neg. gest.
y l. hæredem. 14. h. t.
z l. si seruus. 19. h. t.
a §. item si adhuc. Inst. eo. d. l. si quis. §. morte.
b l. ad comparan. C. eod.
c d. l. si quis. §. qui suscepit.
d l. 5. § fi. h. t.
e l. 8. § fi. hoc tit. l. à procuratore. C. eod. l. contractus. de regul. iur.
f l. si fundum. 35. h. t.
g d. l. 5.
h pro S. Roscio.
i d. l. si procuratorem. §. fi. l. idemq;. 30. §. si mandato. hoc tit.
k d. l. idemq;. in prin. & §. 1.

l d. l. idemq;. §. si procurator. m d. l. si procuratorem. §. si liber. et §. fi. l. qui mandatum. 43. h. t. n l. si fundum. 35. l. ita ut omnes. 36. h. t. o d. l. si procuratorem. 8. §. fin. p l. si uerò. 12. §. si filiusfamil. 2. q d. l. idemq;. 10. §. idem Labeo. 8. d. l. inter causas. 26. §. fin. d. l. si quis. 27. §. pen. l. si mandato. 45. §. si fideiussor. 5. r d. l. si uerò. 12. §. si mihi. l. si quis mihi. 16. l. si mandauero. 22. §. interdum. h. t. s l. qui mutuam. 46. in fi. h. t. l. etiamsi. C. eod. t d. l. si uerò. 12. §. fi. u l. si mandassem. 15. h. t. l. sed si quis ex signa. 1. ꝟ. quemadmodum testa. aperiant. Paul. lib. 4. tit. 2. l. 1. ad S. C. Trebell. x l. ex mandato. 20. h. t. y d. l. 1. in fi. h. t. l. si tibi. de præscript. uerb. z §. fi. Inst. eo. a l. si remunerandi. 6. in prin. hoc tit. b l. 1. C. eod. l. salarium. h. t.

eſt nihil peti poſſe [a]: niſi extra ordinem ab ijs qui accipere aliquid ſolent, ut ſunt aduocati & procuratores ad litem [b]. Aut niſi alicui mandata res ſit quæ locari ſolet: ut ſi ſarcinatori ueſtimenta ſarcienda tradantur, ſine mercede conuenta, eo tamen animo, ut poſtea merces exoluatur: nam actio præſcriptis uerbis competet [c]. Quòd ſi gratis operam ſuſcepit, nec animo quæſtus faciendi negocium geſtum eſt (quod ex circumſtantijs colligi oportet) mandati agetur [d].

PRO SOCIO. TIT. II.

1 Differentia ſocietatis & communionis: & de uarijs ſocietatum generibus.
2 Quid ſit ſocietas de qua hic agitur.
3 Species.
4 Cauſa efficiens, quomodo conſtituatur.
5 Materia, de quibus rebus iniri poſſit.
6 Forma ineundæ ſocietatis, & quæ pacta recipiat.
7 De partibus ſocietatis conſtituendis.
8 Finis & effectus ſocietatis.
9 Quæ diuidenda ſint, aut non ſint.
10 Contraria ſocietati.
11 Quomodo ſocietas ſoluatur.
12 De actione pro ſocio: cui, aduerſus quos, & ad quid detur.

1 AD perſonas etiam pertinet ſocietas, quippe quæ ius quoddam fraternitatis complectatur [a]. Nam quæ res ſine affectu ſocietatis, & tractatu perſonarum communes ſunt, earum non dicitur eſſe ſocietas, ſed communio [b]. Porro etſi ſocietas quædam utilis inter homines natura conſtituta eſt [c], tamen præter illam, cùm aliæ conſociationes multo arctiores, neceſsitatibus uitæ ſic exigentibus, initæ ſunt, tum propter negociationis uſum à mercatoribus quædam communicatio inuenta eſt, ut plurimorum operis facultatibusq; in
2 unum collatis, rectius copioſiusq; mercatura exerceretur. Quæ quidem ſocietas ita definitur, ut ſit contractus iuriſgentium nominatus, in quo bona fide contrahentes ſocietatem de rebus honeſtis ineunt: eo animo, ut res operæ'ue, earumq; rerum lucra & damna inter ipſos communicentur. Socij, inquit Cicero [d], putandi ſunt, quos inter res eſt communicata: uidelicet animo contrahendæ ſocietatis.
3 Species ſocietatis à materia ſumuntur. Alia eſt enim uniuerſalis, id eſt omnium bonorum [e]. quæ ſemper contrahi intelligitur, niſi de particularibus negocijs actum ſit [f]. Alia particularis alicuius negociationis, uel rei [g]. Deinde alia eſt ſocietas quæ fit de rebus publicis, ut de uectigalibus: alia uerò de priuatis.
4 Cauſa efficiens, eſt conſenſus & animus contrahēdæ ſocietatis [h], ſiue expreſſus, ſiue etiam
5 tacitus [i]. Omnis enim communio, conſenſu contrahitur [k]. Materia de qua contrahitur ſocietas, ſunt res & operæ honeſtæ omnes [l], quæ quidem in commercium cadunt [m]. Rerum autem turpium nulla eſt ſocietas [n], ut monopolij. Vnde nec quæ delicto, ut furto, latrocinijs, iniurijs, &c. parta, uel ob pœnam amiſſa præſtitaq;, inter ſocios iure communicantur [o].
6 Formam ex iure ciuili nullam ſingularem ſocietas habet, utpote quæ iure gentium conſenſu perficiatur, tractatu habito [p], ſiue uerbis [q], ſiue ſcriptura [r], uel per nuncium, aut epiſtolam [s]. Contrahitur autem purè, uel ex tempore, uel ad tempus, uel in perpetuum: hoc eſt, quoad ſocij uiuunt [t] (nam nulla ſocietatis in æternum coitio eſt [u].) uel ſub cōditione [x]. Item partibus ſocietatis aut expreſsis, aut non expreſsis: quo caſu ſunt æquales lucri & damni partes, etiamſi quæ cōferuntur inæqualia exiſtant [y]. Nam cum ſocietas ſit ius fraternitatis [z], iniquum eſſet alium plus, alium minus conſequi [a]. Et imputet ſibi, qui legem contractus nō dixit apertius [b]. Potius [c] tamen putat, partib. non expreſsis ſi cōtentio oriatur, à iudice qui partibus boni uiri fungitur [d], analogia Geometrica pro cuiuſq; ſorte & opera, partes ſocietatis eſſe ſtatuendas. nam alioqui erit uerè inæqualitas, niſi exigantur partes non ad Arithmeticam, ſed ad Geometricam proportionem, pro uniuſcuiuſq; operis atq; opibus, quas in ſocietatem confert [e]: idq; bonæ fidei congruum eſſe uidetur. Rectè etiam contrahitur ſocietas, uel una tantùm parte expreſſa, puta lucri: quo caſu idem ſeruabitur in altera, uidelicet par-
7 te damni [f]: quia contrariorum eadem eſt ratio & diſciplina [g]. Neque tamen refert, æquales ſint partes, an inæquales. Poteſt enim conueniri, ut alter unā, alter duas lucri damni'ue partes ſuſti-

r

a l. ſalarium. C. mandati. l. qui mutuam. §. ſalarium. in fin. hoc tit.
b d. l. ſalarium. 7. d. l. §. in fi. C. eod. l. j. C. de ſuffrag. l. j. §. in honorarijs. cum ſeq. de uarijs & extra ordi. cogni.
c in prin. Inſt. de loca. & conduc. l. ſi tibi. 24. de præſcript.
d d. l. ſi tibi. §. fin. Inſt. eod. ubi dixi. & uide de iure Sax. tex. cum gloſ. art. 22. lib. 2.

a l. lucrum. 64. in prin. hoc tit.
b l. quib. 34. l. pro ſocio. 38. hoc tit. t. t. ff. communi diuidundo.
c in l. 3. ff. de iuſti. et iur. Cic lib. 1. Officio.
d lib. 5. in Verrem.
e l. j. in fi. cum l. ſeq.
f l. coire. 7. cū l. ſeq. h. t.
g l. 5. h. t.
h l. qui admittitur. 19. l. ut ſic. 31. cum l. ſeq. l. plané. 37. l. ſi margaritam. 44. hoc tit.
i l. ſi id quod. 59. §. fin. hoc tit.
k §. ſi duorum. 20. Inſt. de rer. diuiſ.
l l. 5. h. t.
m l. lucrum 64. §. fin. h. t.
n l. quod autem. 54. l. nec prætermittendum. 58. hoc tit. l. quod ſæpe. 35. §. 1. de cōtrah. emp.
o l. ſi fratres. 53. § fi. cū l. ſeq. hoc tit. Paul. lib. 2. tit. 16.
p l. nam cum 32. h. t.
q l. 4.
r l. duo. 12.
s d. l. 4.
t d. l. j. h. t.
u l. nulla. 71. h. t.
x d. l. j. d. l. 2. §. fin.
y l. 5. l. ſi non fuerint. 39. h. t.

z d. l. lucrum in prin. a d. l. actum. §. ſi cum tres. b l. ueteribus. de pactis. cum ſimilibus. c in §. 1. Inſt. eod. d l. continuus. 137. § cum ita. de uerb. oblig. Bar. in l. ſi ſocietatem §. 1. nu. 4. h. t. e l. ſi ſocietatem. 6. h. t. f §. illud. Inſtit. eod. g l. pen. §. fin. qui ſatiſda. cog. l. j. de his qui ſunt ſui uel alieni iuris.

tes sustineat, uel ut nullam damni, aliquam lucri partem consequatur: quæ inæqualitas ita
demum recepta est, si tanti opera socii est, qu inti uerisimiliter damnum esse queat[a]. plerúq;
enim plus est in manus[b] precio, quàm in re & ut uulgò dicitur, l hostimentum est opera pro
pecunia. Verùm in hoc aduertendum est, si in aliqua re lucrum, in aliqua damnum allatum
sit, compensatione facta solum intelligi lucrum esse, quod superest[c]. Quòd si operæ æstima-
tione hæc inæqualitas non compensetur, uerius est propter nimiam inæqualitatem, ne iure
quidem pacti societatem ualere[d]. Vsus tamen eiusmodi pacta sustinet. Videmus enim, locu-
pletes pecuniam suam in societates mercatorum ita conferre, ut aliquam lucri, nullam dam
ni partem sustineant[e]. Inutilis etiam societas est, si conuenerit, ut quis damnum, non etiam
lucrum percipiat[f], quam Leoninam societatem ex fabulis uocant: nam in uniuersum cum
societas contrahitur, tam lucri quàm damni communio iniri debet[g]. Maximum enim est
uinculum societatis, utilitatum communio, authore Liuio[h]: nec qui sunt sanæ mentis, con-
trahere uelle in damnum duntaxat, non etiam ut lucrum faciant, intelliguntur. Respuenda
igitur pacta tam iniqua sunt, quæ non contrahunt, sed dissoluunt potius societatem, ratio-
ne inæqualitatis, & pugnant cum natura, atq; adeò fine huius contractus. Societas enim ad 8
utilitatem ex coniunctis operibus, communicationeq; rerum comparandam, & quæstus
gratia excogitata est[i] (unde nec donationis causa rectè contrahitur[k]) ad utilitatem cùm pri
uatorum, tum Reipub. magnarumq; negociationum exercitium, pluribus opes operamq;
conferentibus. Hoc enim modo uberius res necessariæ importantur, earumq; rerum maior
paratur copia atq; utilitas: ut contrà monopoliis, charitas annonæ & indigentia: quæ idcir-
co etiam prohibita sunt[l]. Est igitur hoc societatis proprium, ut iure quodam fraternitatis
lucra & damna, periculaq; inter socios communicentur[m]. Quæ tamen ex causa societatis. 9
non aliunde accidunt. Quid enim si alterutri negociatorum obuenit hæreditas? ea uiq; non
communicanda erit, cum de quæstu solum, qui ex opere & negociatione paratur, actum in-
telligatur[n], nisi in uniuersum omnium omnino bonorum inita sit societas[o]. Quid si ex cau
sis prohibitis uel acquiratur quid à socio, ut furto: uel amittatur, ut alea, aut ex mulctæ con-
demnatione? Hæc certè in societatis iudicium quod bonæ fidei est, non ueniunt[p]: ut nec
illa quæ dolo aut culpa committuntur[q]. Licet econtrariò damnum societati per fraudem
neglectionemq; illatum, præstari debeat. Sufficit tamen, talem diligentiam rebus commu-
nibus adhiberi, qualem suis[r]: quia iure suo, & tanquam dominus in rebus communibus
uersari socius intelligitur[s].

Contraria societati, sunt dolus malus, qui cõtractum nullum facit[t]: inæqualitas nimia[u], 10
res turpes[x], pactum ne liceat renunciare societati[y]. Quanquam hæc pactio non uitiat socie
tatem, sed potius uitiatur. Societas soluitur ex personis, ex rebus, ex uoluntate, ex actione: 11
ideoq; siue homines, siue res interierint, siue uoluntas, siue actio mutata sit, distrahitur socie
tas[z]. Intereunt autem homines, aut ciuili morte, id est maxima & media capitis diminutio-
ne[a], qua dissoluitur societas[b]: nõ etiam minima[c], aut morte naturali. Si igitur uel unus ex
pluribus sociis decedat, tota soluitur societas[d]. nõ enim transit in hæredes etiam ex pacto[e]:
cùm quia personæ electa intelligitur industria, tum ne quis inuitus ei socius efficiatur cui
non uult[f]. quod contrarium esset societati, quæ consensu constat[g]. Hoc in priuatis societa-
tibus obtinet. at in societate uectigalium, nihilominus manet societas post mortẽ socii cum
eius hæredibus[h], saltem effectu, ut omnia damna & lucra communicentur[i]. quod propter
negocii magnitudinem, & uarios tractatus, ac ne dissoluta societate locatio publica dam-
num faciat, receptum est[k]. Rei quoq; quæ non amplius existit, uel commercio exempta est,
societas nulla durare potest[l]. ut si finis negocio sit impositus, cuius gratia cõtractum erat[m].
eadem ratione perit societas, si publicata sint, aut à creditoribus distracta socii bona, uel fa-
cta cessio.[n] Voluntate etiam distrahitur societas, uidelicet cum societati non fraudulenter
renunciatur, uel expressè[o], uel tacitè: ut cum separatim socii agere cœperint, & unusquisque
eorum sibi negociatur[p]: sine fraude renunciationem fieri intelligimus, cum res fraude ca-
ret[q], hoc est societatis nihil interest eam fieri: alioqui si intersit, ad id tenetur qui renunciat:
iure societatis, quod ex consensu tantum durat, nihilominus propter contrariam uolonta-
tem dissensumq; dissoluto[r]. Actione distrahitur societas, aut stipulatione interposita ani-
mo nouandi, qua alter alteri partem se daturum promittit: aut iudicio, quo agitur in id ut
ea distrahatur: quia mutata est causa societatis, & per nouationem, & per mutationem
uoluntatis[s].

Ex hoc igitur contractu oritur ultrò citroq; directa pro socio actio, quæ generalis est[t], rei 12
persecutoria[u], bonæ fidei[x], daturq; utplurimùm absoluta societate, nõnullis etiam in casi-
bus ca

a d.l. si non fuerint.
b l. mulieres. de uerb. signif. l. 5 h.t.
c §.1. in fin. Instit. eod. l. Mutum. 30. h t.
d d. l. si non fuerint. in uer. quod ita demum ualebit.
e Port. Angel. in §. 1. Instit. eod.
f d l. si non fuerit § fin.
g l si unus. 68. in prin. l. cum duob. 52. §. pen. h t.
h Decad. 4. lib. 6.
i arg. l. 7. in uniuersis quæ ex quæst. ueniunt. cum l. seq.
k l. 5 in fin. h.t.
l d. l. unica. C. de monopol.
m l. cum duob. 52. §. dã- nu. 2 h t.
n l. coit. 7. cum multis seq. hoc tit.
o l. 3. §. fin. l. si fratres. 53. §. p. hoc tit.
p l. adeò. 60. in fi. d. l. si fratres. § fin.
q l cum duab. 52 §. 1. cũ seq. l. adeò. 59. §. 1. l. socius. 72. l. socium. 60 §. 1.
r d. l socius. 72.
s l meritò 15. h.t.
t l. 3 in fi. h.t.
u d. l. si non fuerint. §. fi.
x l. quod autem 54.
y l nulla. 70. l. uerum. 64 §. fi. l. 4.
z in fi. hoc tit.
a l. 1. §. fin. de bon. possess. contra tabu.
b d. l. 4. l uerum.
c l. si id quod. 59. §. 1. d. l actione. §. morte h.t.
d d l actione. § morte. d. l. 4. l. si fratres 53. §. idem respondit.
e l. nemo potest. 35. l. adeo. 60. h.t.
f d §. morte.
g l si C. cõmuni diuidun.
h d L. adeò. 69 h t.
i d. l. uerum. 63 §. in hæ- redem 6.
k d l actione 55. §. pen.
l d l uerum §. fi.
m § item inst. eod.
n d. l. actione in prin. & §. morte. et d. l. 4. in uer. egestate §. item int. eod. o l. si conuenerit. 14. cum 2. ll. seq. p l. itaq;. 64. q ut in l. si quis cum alter. de uerb obl l. 3. C com utr. iud. r d. l. actione. §. manet. Inst. eod. s d. l. actione. in prin. t l. pro socio. 36. h.t. u l. sed actione. 50. x l. unde. 70. l. res communis. 45.

bus ea durante [a]: in hoc, ut commoda, lucra, omnesq; societatis res diuidantur [b], & pactiones societatis seruentur [c]: id quod interest præstetur [d], si uel intempestiuè renunciatum sit societati [e], uel dolo, culpa, negligentia socij damnum datum [f]. Petuntur etiam hoc iudicio impensæ in causam societatis factæ [g], & ut in cæteris bonæ fidei iudicijs, fructus [h] atque usuræ [i]. Datur autem actio hæc singulis socijs, contra singulos, cum par sit omnium conditio & causa: item horum hæredibus, & in hæredes: ut societatis iam dissolutæ, & lucra antè percepta communicentur [k], utq; hæres præstet si quid dolo aut culpa perperam gessit [l]. Etsi enim morte dissoluatur societas: tamen inchoata negocia hæres absoluere utilitans causa debet [m], ut & hæredes tutoris ac negociorum gestoris [n].

a l.actione.§.pen.
b l.rei communis. d.l. actione.§.pen.
c l.cum duob.52.§ item. 5.l.cum societas 79.
d l.sed si ex causa.47. d.l.actione.
e d.l.si conuenerit.14.
f l.sed nihilominus.48. cum l.seq.
g l.pro socio.38.d.l.cũ duobus.31.si quis.13.
h d.l.pro socio.
i d.l.cum duobus.§.idem respondit.d.l.socium.60.hoc tit.
k d.l.hæredem.l.uerum.§.in actione.§.morte.
l l.nemo.35.cum l.seq. hoc tit.
m l.hæres socij 40.h.t.
n l.j.l.qui hæredes.C.de hæred.tuto.l.nam & Seruius.21 §.si minor.2.de neg.gest.

DIGEST. LIB. XVIII. DE CONTRAHENDA EMPTIONE. TIT. I.

1 *Frequentia emptionum & uenditionum.*
2 *Quid sit emptio.*
3 *Origo emptionis.*
4 *Partes & species.*
5 *Causa efficiens.*
6 *Conciliatio L.quid tamen, & L.cum ab eo.*
7 *Materia: & quæ res distrahi possint, aut non possint.*
8 *Quid intelligatur uenditum.*
9 *Forma, quomodo contrahatur.*
10 *Quomodo perficiatur: & de gustu ac mensura explicata difficultas: & de pactis emptionum.*
11 *Finis.*
12 *Effectus: & an uenditor transferre teneatur dominium.*
13 *Quando traditione transferatur dominium, habita fide de precio.*
14 *Differentia inter uenditionem & locationem.*
15 *Pugnantia cum hoc contractu.*

1 RES inter homines maximè communicantur emptione & uenditione, neq; quicquam hoc contractu in commercijs humanis frequentius est, atq; etiam æquabilius: ut nõ immeritò olim eum Romani tanquam iustissimum, omnibus ferè solennibus familiarium mutationibus, translationibus, alienationibus: ut adoptionibus, emancipationibus, testamentis, adhibere sint soliti. Quod cum ita sit, erit, ut opinor, operæprecium, si paulo diutius, sicuti & ipsos iuris compilatores fecisse
2 liquet, in tam uberrimæ materiæ enodatione commoremur. Emptio est contractus [a] iurisgentium [b] nominatus [c], bonæ fidei [d], in quo per consensum res precio commutantur ea ratione: ut uenditor obligetur ad tradendam rem, eiusq; aut transferendum dominium, aut præstandam euictionem: emptor contrà ad dandum uenditori precium. Dixi, esse contractum iurisgentium, & consensu constare [e]. Deinde, in illo commutari res precio: qua differen
3 tia secernitur emptio à permutatione, quæ species speciebus commutat. Ac olim quidem usu nummi nondum inuento, nullum erat inter hos contractus discrimen: nec aliud merx, aliud precium uocabatur, sed unusquisq; secundum necessitatem temporum ac rerum, utilibus inutilia permutabat. Verùm quia nec semper, nec facilè concurrebat, hoc est usuueniebat, ut cum tu haberes quod ego desiderarem, mihi inuicem præstò esset quod tu accipere uelles, neq; res hinc inde exirent æqualis precij & proportionis, sine qua æqualitate rerum permutatio constitui nequit: necessum fuit inueniri medium, quod uice rerum esset, & quædam quasi mensura ac ponderatio, quæ pro rerum uarietate & posset augeri & minui [f]. Electa est igitur materia, cuius publica ac perpetua æstimatio, ut inquit Paulus [g], difficultatibus permutationum æqualitate quantitatis subueniret, eaq; materia forma publica (ne quis priuatim adulterare posset) percussa, usum dominiumq; non tam ex substantia, id est materia [h] præberet, quàm ex quantitate: hoc est, æstimatione quantitatis & forma [i],
4 nec ultrà merx utrunque, sed alterum precium uocaretur. Partes emptionis & uenditionis sunt res, pecunia, & consensus, quo illa permutantur: nisi enim hæc omnia interueniant, erit contractus imperfectus [k].
Vnum porrò est commune genus emptionũ, nisi quis uelit à forma distinguere eas quæ
5 sola uoluntate sine scriptura fiunt, ab his quæ in scriptis perficiuntur [l]. Emptio & uenditio consensu peragitur [m], sine quo consistere nequit [n]: unde si uel in precio, uel in re contrahen
6 tes dissentiant, imperfectus erit contractus: puta, Si error sit, uel in corpore. ut si ego me fun

a l.3.h.t. uide Paul. lib. 2.tit.17.
b l.j in fin.h.t.l.iurisgẽt. 3.de pact.
c l.iurisgent. 8 de pact. l.3. 5. 6.7.h.t.
d l.1.& 3.h.t.
e l.j.in fin.h t.
f Aristot.lib.1. Politico.
g Paul.in d.l.j.
h l. in uenditionibus. 8. h t.l. Iulianus.§.si quis rem ad exhibend.l.4. ubi Cuiac.ad uerb.substantiam.de usucap.
i Duar.ann. disp. lib. 1. cap. 6.
k l.1.& 2.l.in uenditionibus.9.l.cum in uenditione.36.cum l. seq. l domum.57.h.t.
l l.contractus. C. de fide instrumen.
m d.l.in fin.
n l. in uenditionibus. 9. hoc tit.

e 2 dum Cor-

dum Cornelianum emere putem, tu Tusculanum te uendere: uel in substantia & materia, ut
si acetum quod uinum fuit, pro uino, æs pro auro uæneat. In quo distinxisse uidentur admo
dum subtiliter consulti, ut si non in totum erretur in materia rei quæ uænit, ualeat uenditio:
uerbi gratia, si æs quod eiusdem penè est cum auro materiæ, mixtum auro uel inauratum
pro auro uendatur[a]. Sin autem planè alia materia sit, quàm de qua dictum est, non ualeat:
puta, si mensa argento cooperta pro solida uæneat. Nihil enim habet commune æs uel li-
gnum mensæ cum argento, nec eadem est horum ὕλη, neque operimentum pars est materiæ
(ut nec uestimentum corporis) hoc est, mensæ, quam argenteam præstari conuenit[b]. Circa 7
omnes autem res uersatur uenditio & emptio, siue corporales siue incorporales[c], quas qui
dem habere uel possidere possumus[d]. nam quæ extra commercium sunt, ut res sacræ, publi
cæ, liber homo, &c. earum nulla uenditio est[e], nisi ab ignorante emantur: quo casu in hoc
duntaxat ualet, ut habeat actionem deceptus emptor[f]. Sed etsi res in commercium cadant,
tamen nonnunquam earum impeditur uenditio: nam principiò in his quæ extincta sunt,
nec præstari possunt, ut sunt domus exusta, equus mortuus, &c. non ualet emptio, quia sine
re fieri nequit[g]: quamuis quæ futura probabiliter sperantur, ut fructus futuri, captura pisca
tionis, & similia, rectè emantur[h]. Deinde domos, negociandi causa ut destruantur, uendi in
terdictum est: ne ruinis deformetur aspectus ciuitatis[i]. Sanè ut reficiantur atque instaurentur,
rectè uæneunt, & destruuntur[k]. Prohibitum etiam est, uendi uenena, nisi adiectione alterius
materiæ fieri possint salutaria[l]. Sed nec res litigiosæ in uenditionem cadunt[m], nec ipsæ li-
tes, nisi iuxta præscriptam formam[n]. Res autem alienæ rectè uenduntur, quia sufficit uendi-
torem pro euictione teneri[o]: quo tamen nihil iuris inuito domino aufertur[p]. Rem uerò pro
priam frustra emit emptor[q], quia quod eius est, amplius illius fieri nequit[r], nisi cum posses-
sio aut ius aliquod, quod alteri competit, emitur[s], aut sub conditione[t]. Et hæc quidem de 8
rebus quæ in uenditionem ueniunt, aut non ueniunt. Cum autem quæritur, quid, quan-
tumque in contractum ueniat, dicendum est, quicquid cohæret rei uenditæ, uenditum intel-
ligi[u], quod quidem tempore contractus fuerit[x]. Vnde fundo uendito, fructus & instrumen-
ta adhærentia, quasi pars fundi uendita intelliguntur[y], & domum distractam sequuntur,
quæ terra quæque opere structili tectorióue continentur, & consequenter etiā census ac pen-
sitationes: sine quibus, quamuis prætextis & iam cessis[z], fundi ac prædia comparari non
possunt[a]. Ruta autem & cæsa, id est, eruta & cæsa à terra, ut arena, lapides, ligna, statuæ, &c.
non uæneunt, quamuis olim, ut ostendit Cic.[b] declarationis gratia nominatim excipieban
tur[c]. An autem uendito prædio pisces, ligna[d], animalia & columbaria[e], molendina[f], muni-
tiones[g], iurisdictiones[h], thesauri[i]: an uendito equo, sella & frenum uendita censeantur[k]:
non est huius instituti inquirere diligentius. Nunc de forma, & quomodo contrahatur em-
ptio, agamus. Ea rectè fit, etiam inter absentes, per nuncium aut literas[l]: neque enim requiri-
tur necessariò, aut scriptura[m], nisi in scriptis contrahentes perfici contractū uelint[n], aut præ
sentia: sed sufficit quoquo modo contrahentes consentire. Deinde contrahitur emptio inte-
rim sine arrha, interim in argumentum contractus, arrha interueniente[o]. Quanquam au-
tem aliàs à perfecta consensu emptione abiri fas non est, ne principis quidem rescripto[p]: ta-
men cum arrha interuenit, qui eam amittere, aut duplicatam quam accepit reddere uult, im
punè à contractu recedere potest[q]: propterea quòd arrhabo, ut & ipsum nomē indicat, dari
uidetur in pignus & securitatem contractus. unde si quis eo carere uelit, satisfacere uidetur
uoluntati aduersæ partis, quæ conqueri non potest, cum hoc contractus pignore antea fue-
rit contenta[r]. Mihi tamen placet, idque probabilius uidetur, ut quod de arrhæ amissione di-
citur, de contractu necdum perfecto intelligamus: de qua specie loquitur Imperator[s]. nec
absurdum est, eodē modo Iustin.[t] interpretari, præsertim cum disertè addat hæc uerba: ET S
QVI RECVSAT ADIMPLERE CONTRACTVM. unde intelligi potest, eum de contractu
necdum impleto loqui. Ergo re adhuc imperfecta, puta si uinum uæneat ut degustetur, aut
si de re conuenit, nondum etiam de precio[u], siquidem arrhæ datæ fuerint, ut essent pignus
perficiendi in posterum contractus, pœnitentiæ locus erit, utpote in contractu adhuc imper
fecto: arrharum tamen datio, quasi contractus quidam per se existens[x], hoc operabitur, ut
qui adimplere tergiuersatur, perdat quod dedit: uenditor autem pœnitens, qui arrhas acce-
pit, du-

a l. quid tamen. 14. h. t.
b l. cum ab eo 41. §. fin. hoc tit. uide Cuiac. lib. obser. 2. cap. 4.
c l. cum manu. 10. §. 1.
d l. si in emptione. 34. §. omnium.
e l. 6. l. qui officij. 62. l. liberi. 70.
f l. 4. & 5. d. l. liberi. & l. qui officij.
g l. nec emptio. 8. l. domum. 57. h. t.
h d. l. nec emptio. l. si iactum. 13. §. de actionibus empti.
i l. senatus. 52. h. t. l. ceteri. 43. cum ll. seq. de legat. 1. uide quæ dixi in §. cum in suo. Inst. de rer. diuis.
k l. 1. & 2. C. de ædificijs priu.
l l. quod sæpe. 35. §. ueneni.
m l. fin. C. de litigio.
n in l. per diuersas. cum ll. seq. C. mandati.
o l. rem alienam. 28 h. t.
p l. nemo. 6. C. de reb. alie. l. mater. 9. C. de rei uenditione.
q l. sed etsi. 15. in fin. cū l. seq. l. et. 21. de usucap.
r §. si rem. Inst. de lega. §. sic itaq. C. de actio.
s l. si in emptione. 34. §. pen. l. si aliquam. 28. de acq. poss.
t l. existimo. 61.
u l. ædi. 75.
x l. Rutilia. 69. l. in lege. 77.
y l. qui fundum. 44. §. qui agrum. & §. fin. l. si aquæ ductus. 41. cū ll. seq. l. fistulas. 78. Paul. lib. 2. tit. 17. & ibi Cuiac.
z l. 2. ubi Salic. C. sine cens. uel rel.
a tot. tit. C. sine cens. uel rel.
b lib. 2. de Orat.
c l. in uendendo. 66. h. t. l. fundi. 13. §. si uita. de actio. empt.
d l. Iulianus. 14. §. fin. cū ll. seq. de act. empt. & ibi Bar. et Alex. Guid.

pap. decis. 91. Tiraq. de retr. prox. §. 1. gl. 7. nu. 116 Molin. in cons. par. §. 1. gl. 8 nu. 17. 18. 19. e Molli. præalleg. loc. f Ias. in l. quo minus. nu. 120 de fluminib. g Bald. in c. 1. § si quis. de manso. nu. 4. de cont. inuest. h Bart. in l. inter. de acq. rer. dom. Bald. & feud. in c. 1. de rap. qui ser. uend. & Dd. in l. beneficia. de const. prin. in l. j. de iurisd. i Iser. in c. 1. Quæ sint regal. Chass. in consuet. Burg. tit. de iustit. §. 1. uerb. espaues. nu. 15. k Ias. in l. de quibus. nu. 87. de legib. l l. j. in fi. m l. 2. hoc tit. n l. contractus. C. de fid. instru. in prin. Inst. de emp. & uend. o l. quod sæpe. 35. in prin. p l. 3. l. ratas. C. de rescind. uend. q d. l. contractus. Inst. eo. in prin. l. 2. C quando liceat ab empt. reced. r arg. l. 3. §. fin. de fideiusso. l. j. diuo Pio. §. si pignora. de re. iudic. s d. l. contractus. C. de fid. instru. t in prin. Inst. eod. u ut in l. etsi. 15. h. t. x l. 3. C. de spons. & arr.

pit, duplum reddere compellatur. At contractu per consensum omnibus partibus absolu-
to, pœnitere omnino non erit integrum [a]: & arrhæ nomine datum, in partem precij imputa-
bitur. Secus tamen esset, si arrha non in argumentū aut securitatem daretur, sed ut pars pre-
cij conuenti: tunc enim arrha dici nequit, sed potius precium, neque emptionem, utpote per-
10 fectam infringet [b]. Idque hodie fieri atque obseruari uidemus. Perficitur aūt emptio, statim atque
de precio cōuenit, & res certa est. Quod si de rei qualitate aut quantitate nondū constet, im-
perfectus est contractus. Verbi gratia: Si uinum certo precio, ad certam quantitatē ematur,
non prius erit emptum, quàm fuerit gustatum & admensum. Idemque de reliquis rebus quæ
numero, pondere, mensura constant, iudicandū est, ut nō aliter quàm si adpensa, admensa,
adnumerata sint, perfecta sit uenditio [c]. In quibus omnibus consuetudo regionis erit atten-
denda [d]. Alia tamen est causa gustandi, quàm metiendi. Gustus enim, puta uini, ad hoc pro-
ficit, ut improbare liceat: unde non facit uenditionē. Mensura uerò eò fit, ut appareat quan-
tum sit emptum: quocirca argumentum est uenditionis contractæ, à qua recedi non potest,
quamuis ante mensuram in eo perfecta non habeatur uenditio, ut periculum emptor susti-
neat [e]. Sed hæc uera sunt cum purè est contractum, alioqui lex contractus seruanda erit, si
fortè, ut fieri potest, uenditio facta sit sub conditione [f], etiam tacita [g] (non tamen legibus im-
probata [h]) aut in diem [i], uel ad diem [k], aut ex die [l]: quæ dies non suspendit obligationem, sed
traditionem, & implementum contractus [m], nisi habeat admixtam conditionem [n]. Condi-
tio autē contractum suspendit, donec existat [o]: ea porrò existente, uenditio ad tēpus contra-
ctus retrò trahitur [p]. Planè quamuis in arbitrium tertij possit conferri precij æstimatio, aut
implementum contractus [q]: tamē si in uoluntatem aut arbitrium alterutrius ex contrahen-
tibus uenditio conferatur, ut, Vendo tibi, si uolueris, quanti æquum putaueris, &c. non con-
trahitur emptio: quia nulla necessitate astringuntur contrahentes [r], & quia nullum certum
precium rei constitutum est, ut pars contractus deficiat. Vbi autē certa res uenditur, & pre-
cium definitur, & de eo dādo ad certum tempus deliberatio cogitandique spacium emptori
permittitur: inchoatur uenditio sub conditione contracta, & uenditor illi stare cogitur, con-
sensum declarante intra condictum spacium emptore [r], perinde atque cum uinum certo pre-
11 cio ad gustum emptoris uenditur. Finis emptionis est, ut necessariæ res inter homines com-
municentur, &, ut inquit consultus, perpetua pecuniæ æstimatione difficultatibus permu-
12 tationum subueniatur. Effectus est, quòd à contractu perfecto recedere non liceat [s], sed em-
ptor precium dare rogatur uenditori: hic contrà rem tradere emptori, non simpliciter, sed
sic, ut transferat ipsa traditione dominium. nam tale ius tradere debet, quale uēdit. Vendit
autem dominium: non tamen præcisè rem emptoris facere tenetur [u], cùm ne propter incer-
titudinem & difficultatem probationis dominiorum [x], impediatur hic contractus, usibus
quotidianis maximè necessarius, tum quia per euictionis præstationem indemnis seruatur
emptor, perinde ac si dominium nactus esset [y]. Id tamē agi necesse est in emptione, ut domi-
nium traditione transferatur: nam si alia sit contrahentium intentio, non potest uideri res
13 uendita [z]. Traditio autem non aliter transfert dominium rei uenditæ, quàm si precium solu-
tum sit, aut fides de eo habita [a]: cæteroqui non uidetur uoluisse rei dominium amittere uen-
ditor, qui spe præsentis numerationis quæ secuta non est, tradidit [b]. Quòd si hanc præsentis
precij fiduciam præ se non ferat uenditor, sed simpliciter tradat, uidetur eo ipso traditionis
14 facto fidem de precio habere, nisi aliud ex circumstantijs appareat [c]. Et hæc quidem in gene-
re de uenditione, satis: si paucis quæ huic contractui maximè sunt affinia, quæ aduersaria,
attigerimus. Tanta est inter emptionem & uenditionē, locationem & conductionem cogna
tio, ut sæpe dubites ad utrum contractum species conuentionis sit referenda [d], quod tamen
» hac regula dijudicari solet: QVOTIESCVNQVE ID AGITVR, VT AB EO QVI REM
» PRAESTAT, DOMINIVM IN EVM QVI DAT PECVNIAM TRANSFERATVR,
» EMPTIO EST: QVANDO VERÒ NVLLA FIT DOMINII TRANSLATIO, LOCA-
» TIONIS GENVS EST. Verbi gratia: Dedi uictori ligna, aut aurifabro argentum, ut mihi
uas faceret: locatio erit, aut contractus innominatus. At si conueniat, ut ex suis lignis, suoue
argento uas mihi fabricet, emptio est: nam rei dominium transfertur [e]. Illud tamen sciendū,
ubi precium & res inuenitur, ibi in dubio semper potius emptionem, quàm locationē aut
oppignorationem contractam præsumi [f]. Est & adfinis uenditioni permutatio, de qua com
15 modius ad tit. de rerū permutatione paulo pòst dicemus. Pugnant cum uenditione dolus
malus [g]. qui cū ab utraque parte interuenit, ut si uterque sciat rem furtiuam aut uitiosam esse, in
distinctè uitiatur contractus [h]: sin ab alterutra, & dolus causam contractui dederit, annihila
tur, eo uolēte qui deceptus est [i]. Incidēs dolus per actionē contractus purgatur [k]. Cōtrarius

r 3 est &

a Instit. eod. in princ. in uerb. in argumentum emptionis contractæ. l. sicut. C. de actio. cum simil.
b d. l. 2. C. quando liceat, &c.
c l. quod sæpe. 35. §. in his quæ pondere.
d l. impp. 71. h. t.
e l. si in emptione. 34. §. pen. h. t. l. j. ff. de periculo et cōmod. rei uend.
f l. hæc uenditio. 7.
g l. si quis fundum. 37. l. si debitor. 39. h. t.
h d. l. si in emptione. 34. §. 1.
i l. cum ab eo. 41.
k l. cum manu. 80. § sylua.
l l. fi. h. t.
m § 1. inst. de uerb. obli. l. cedere diem. 213. de uerb. signif.
n d. l. fi.
o d. l. hæc uenditio. 7.
p l. necessariò. de periculo et commod. rei uend.
q l. fin. C. eod. d. l. hæc uēditio. h. t.
r l. ita uendentur. C. eo. d. l. hæc uenditio l. quod sæpe. 35. §. 1. h. t.
s §. final. inst. de empt. et uendit. ubi dixi.
t d. l. 3. l. ratas. C. de resc. uend.
u l. si ita. 25. § fin. h. t.
x Dd. in l. cum res. C. de probat.
y l. in uendendo. 66. h. t. l. 2. l. ex empto. 11. de act. empt.
z l. cum manu sata. 80. § si a hoc iu.
a l. quòd uendit. 19. l. ut res. 53. hoc tit. §. per traditionem & § uenditæ. Inst. de rerū diuis.
b l. 3. de pigno. actio.
c l. procuratoris. §. pen. ubi gl. & Dd. de tributoria actio. ita recepta est sententia in §. uenditæ. Inst. de rer. diuis. ubi contrà disputaui.
d Instit. de loca. & conduc. in prin. l. 2. §. 1. ff. locati.

e l. Sabinus. 20. l. conuenit. 65. h. t. f Ias. in l. j. nu. 23. C. de iur. empt. Cepoll. in tract. de simula. contr. g l. si dolo. C. de rescindenda uenditione. h l. si in emptione. 34. §. item si emptor. l. domum. 57. h. t. i l. & eleganter. in prin. de dolo malo. gl. et Dd. in d. l. si dolo. k d. l. si dolo. l. dolus. cum l. seq. C. de rescind. uend.

eſt & error, ut diximus, emptioni, quæ conſenſu conſtat: cui nihil tam [illegible] contrarium dici-
tur, quàm error [a]. Item pactum de non transferendo dominio [b], & donationis [illegible] facta
traditio, ſub ſpecie emptionis [c]: imaginaria enim uēditio nulla eſt [illegible] plus ualet quod agi-
tur, quam quod ſimulatè concipitur [e]. nec uenditio ſine precio fieri ulla poteſt, ſicut dictum
eſt: planè ſi donationis cauſa minoris res uendatur [f], ualet uenditio [g].

DE IN DIEM ADDICTIONE. TIT. II.

1 *Continuatio: & quid ſit addictio.*
2 *Quomodo contrahatur in diem addictio.*
3 *Vis & effectus huius conuentionis.*
4 *Quando dicatur melior conditio adferri.*
5 *Quid ſit addicere, unde hæc conuentio nomen habet.*

ET hæc quidem in genere de emptione & uenditione: nunc quædam ſpecialius exequa- 1
mur. [illegible] quia pactis hunc contractum, uariari paulo antè indicatum eſt, ideo uidea-
mus de duabus pactionibus, quæ frequenter addi ſolent: uidelicet de in diem addi-
ctione, & [illegible] commiſſoria. Addicere, ſecundum Feſtum, eſt idem dicere: ut prætor exequen
do & approbando, ac eandem quaſi [illegible] iudex datus antè tulerat, ſententiam dicendo,
rem addicit ei ſecundum quem fuit pronunciatum. Hoc uerbum poſt translatum eſt ad au-
ctiones publicas, ubi pluribus emere [illegible] non ſtatim perficitur uenditio, ſed poſt certum tem-
pus, puta 30. dierum, add[illegible] eſt [a]. Nam licitatores ex ſua oblatione
ſinguli obligātur, niſi [illegible] meliorem conditionem attulerit [b]. [illegible] res poſſica
à publicis [illegible] eſt, cum ita res uenditur, ut non ſtatim
addicatur, ſed [illegible] tempus, ut meliorem conditionem of-
ferre poſſint [illegible] quidem [illegible] addictio fit in diem. hoc eſt, differ-
tur ad certum [illegible] meliorem conditionē [illegible]. addicere enim
etiam dare [illegible] addictio [illegible] fit. Ille fundus eſto tibi [illegible] emptus, niſi quis 2
intra [illegible] meliorem conditionem fecerit, [illegible] eſt attulerit, quo res à domi
no, uidelicet emptore [illegible]. Hæc uenditio pura eſt, niſi [illegible], quæ reſoluitur ſub 3
conditione, ubi [illegible] in diem conditio allata eſt. Vnde omne periculum, lucrum & dam-
num interea [illegible] ad emptorem, utpote dominum pertinet [illegible] cum fructibus, ſiqui-
dem pura fuerit [illegible] quod toties uerum eſt [illegible] non offertur melior conditio.
nam ea [illegible] uenditor pater uenditio: eo [illegible] fructus uenditori refundendi ſunt [h], tan-
quam reſciſſo contractu [i], cum tunc cum emptore meliorem allatam conditionem ipſe acce
ptat & impleat, excluſo offerente. [illegible] prima emptione receſſum, & contracta
noua [k], cum precium aliud, nempe [illegible] de fructus ex priore em-
ptione quæ nulla eſt, deberi & [illegible] non poſſunt [m]. ut nec pecunia, eiusq; fru-
ctus, a uenditore [n]. Melior autem conditio [illegible] uel precio [illegible] additum, u[illegible] 4
tio facilior aut maturior, uel quis utilius [illegible] [o]. L[illegible] autem uenditori melio
re allata conditione, addicere poſteriori, niſi [illegible] plus adiecerit prior: hoc eſt, plus
quam antè obtulit, nempe tantundem quantum nunc ab alio offertur: quod ut facere poſ-
ſit, neceſſe habebit uēditor priorem emptorem facere certiorem, ut ſi quid alius adiecit, ipſe
quoq; adijcere, [illegible] poſſit [p]. Idq; obtinet, cum reuera offertur melior condi- 5
tio, non quando per ſimulationem emptor ſubijcitur [q].

DE LEGE COMMISSORIA. TIT. III.

SEd & lege Commiſſoria uenditiones celebrari ſolent: hoc eſt, ut niſi intra certum diem
precium exoluatur, inempta res fiat [a]: quod pactum uocatur lex: nam pacta leges ſunt
contractuum [b], & quidē commiſſoria: quia [illegible] ſi ſolutio ad diem fiat, propter moram &
commiſſum res habetur pro inempta. [illegible] lege Commiſſoria uenditur, magis eſt ut
ſub conditione reſolui contractus [illegible] conditione contrahi [illegible] catur [c]. Committitur
autē [illegible] emptor, quamuis nō interpellatus [illegible] non afferat [d]. Dies enim interpel-
lat pro homine [e], niſi emptor [illegible] probare poſſit quibus impeditus ſit in explican
da ad diem ſolutione. Porrò commiſſoria pactione, eſt in poteſtate uēditoris, utrum legē com-
miſſoriam exercere [illegible] petere uelit [f], nam in eius commodum & fauorem hæc pa-
ctio additur [g], [illegible] [h]. Aliter tamen uia electa amplius uariare nequit [i], quia
electione [illegible] quod uariatione uēditoris intereſt nihil nequit [k]. Commiſ-
ſoria [illegible] emptor [illegible], utpote tam inemptum cogitur: amittitq; quod
a[illegible] nomine puta [illegible] dedit [l], idq; in pœnam moræ, & propter uerſimilem con-
trahentium uoluntatem, niſi [illegible] ad actum appareat [m]. Quod iniquum uideri non debet,
cùm econ-

a l. nihil 116. de reg. iur.
b l. cum manuſ[illegible]. 80. §. fin.
c l. cum in uēditione. 36. hoc tit. uide Cuiac. in l. ult. J. pro donat.
d l. nuda. 55. h. t.
e t. t. C. plus ualere.
f uide Bart. Caſtr. et Dd. in l. 2. C. de reſc. uend.
g l. ſi quis donationis. 38. in prin. h. t.

a l. 4. et tot. tit. C. de fid. inſtr. & iure haſt. fiſcal. lib. 10.
b Bar. in l. locatio. 8. nu. 4. de publican.
c Cuiac. lib. Obſer. 4. cap. 15.
d l. ſ. h. t.
e l. ſ. uerb. res à domino abeat h. t.
f l. 2. & 3. h. t.
g l. 2. & 4. h. t.
h l. item 6. l. imperator. 16. h. t.
i l. illud 29. §. [illegible] de æ dil. edict.
k l. ab emptione de pact.
l l. iuriſg. 7. §. adeo. de pact.
m d. l. 6.
n gl. in d. l. 6. uerb. uend.
o l. 4. § fin. cū ll. ſeq. h. t.
p l. item § fin. cum 2. ll. ſeq. h. t.
q l. cum qui [illegible]. §. 1. h. t. Iaſ. in l. qui Romæ. § coheredes nu. 27. de uerb. oblig. & in l. fin. nu. 22. C. de iur. emphyt.

a l. 4. h. t. Paul lib. 2. tit. 13. ubi Cuiac. l. ſi hominem 19. de uſucap.
b l. 1. § ſi conuenit. de. poſiti. l. contractus de reg. iur. l. iuriſgentiū. 7. §. adeo. de pact.
c l. ſ. h. t.
d l. 4. § fin.
e l. [illegible] de contrah. ſtipul.
f d. l. 4. §. eleganter.
g l. [illegible] & 3. h. t.
h l. pen. l. de pact.
i d. [illegible] & l. penult. h. tit.
k l. [illegible] Au[illegible] de optio. lega.

l l. ſed eſi. [illegible] in prin. de pet. hered.
m de lege. in prin. d. l. 4. §. ſed quod.

cùm econtrariò emptor fructos interea perceptos hoc casu lucretur[a]: aliàs non lucraturus, utpote resoluta emptione, ut supra dictũ est[b]. Nam quando emptor non amittit precij partem, tunc nunquam lucratur fructus, rescissa ob non solutum integrè precium uẽditione[c].

DE HAEREDITATE, VEL ACTIONE VENDITA. Titul. IIII.

1 *Continuatio.*
2 *Singulare in hac uenditione primum, quod necessum sit mortuum esse, de cuius rebus hæreditas agitur.*
3 *Singulare secundum, quod uenditor non teneatur de euictione.*
4 *Tertium, quòd emptor uice hæredis sit, & actiones utiles habeat.*
5 *Venditionem eiusmodi non mutare causam debitorum.*
6 *De nominum & actionum uenditione.*

1 SVprà dictũ est, iura quoq; incorporalia, ut sunt hæreditas & actiones, uendi posse[a]: sed
2 quia in harũ rerum uenditione quædã sunt singularia, de illis est dicendũ[b]. Atq; in primis si hæreditas uen[illegible]at, necessum est mortuum esse eum de cuius hæreditate agitur, alioqui null[illegible] ne[illegible] q[illegible] in rerũ natura non sit, quod uæniret[a]. Hæreditas enim uiuentis nulla est[b]. [illegible] subsistere hereditatẽ n[illegible] en[illegible] in alea emitur, ut in uena-
3 tione[c] n[illegible]m p[illegible] de h[illegible] u[illegible] improbantur[d]. Deinde uenditor hæreditatis, non sicuti reliqui u[illegible] es [illegible] ur[illegible] e[illegible] nne rerũ singularium. quia non tanquã dominus, sed ut hæres uendit [illegible] hæreditat[illegible] præstat[illegible] qualẽm adijt, non etiã re-
4 rum particularium dominium[illegible] Ter[illegible] n[illegible] r emptorẽ & uenditorẽ hæreditatis id agi intelligitur, ut neq; plus, [illegible] fu[illegible] ha[illegible] cat em[illegible] tor, quàm apud hæredẽ futurũ esset[f]. Itaq; omne emolumentũ, omne [illegible] ul[illegible] m rerũ perfecta uenditione ad emptorẽ pertinet[g]. Vicem enim hæredis obtinet[h] & [illegible] qui q[illegible] hæreditate [illegible] peruenit peruenturũq; sit, & actiones earum rerũ, quæ nondũ peruenerunt, præstare illi uenditor debet[i]. quanquam &
5 suo nomine intẽtare utiles etiam sine c[illegible] ione emptor possit[k]. Sed quod dixi, uicẽ hæredis obtinere emptorẽ, respectu uenditoris intelligendũ est. Nam quod ad creditores attinet & legatarios, [illegible] ius cõtrahendo debitor hæres tollere aut mutare nõ potest[l], nec in aliã personam transferre [illegible] quam hæreditate [illegible] sponte suscepit[m], quasi contrahendo[n]. Vnde re[illegible] creditoribus [illegible] tenentur, [illegible] post factã uenditionẽ, emptor uerò [illegible] tus nequaquã. quia nullum ne[illegible] m cum [illegible] d[illegible] us [illegible][o]. In hæred[illegible] ta, utrũ ea quãtitas spe[illegible] o[illegible] s tẽp[illegible] m adiretur hæreditas: an e[illegible] fuit cum hæreditas uenidaretur [illegible] dendũ e[illegible] nus e[illegible], hoc esse seru[illegible] ndũ inquit V[illegible][p] q[illegible] d[illegible] est. Iterumq; an[illegible] ag[illegible] u[illegible] q[illegible] d ex hæreditate peruen[illegible] in [illegible] tẽpu[illegible] o uen[illegible] fit, id uideatur uen[illegible] sse[q]. Hæc uerba [illegible] a[illegible] untur a Dd[illegible] debeant eaq; interpretatio magni[illegible] bus t[illegible] in igitur ho[illegible] uult I.C. [illegible] ut rem in pauca [illegible] r intelligi quant[illegible] uend[illegible] q[illegible] tẽpo[illegible] e cõtractus, sicut fit in cæteris emptionibus[r]: sed omne id uen[illegible] quod [illegible] hæreditate ad uenditorẽ, à morte defuncti cui succeditur, s peruenit, in id tẽpus: [illegible] illud tẽpus quo fit uenditio. Non enim bona qualia nunc sunt u[illegible] eunt sed u[illegible] hæreditas: hoc est, ius quod defunctus dereliquit[t]. Quicquid igitur ex ho[illegible] ure p[illegible] d uenditorẽ, à morte testatoris usq; in tẽpus uenditionis, omne id intel[illegible] tur ue[illegible] d[illegible] & [illegible] pr[illegible] ndũ [illegible] hoc est quod postea inquit Vlp.[x] Rerum uenditarũ an[illegible] e uendit[illegible] p[illegible] deberi, quãuis ea consumpserit uẽditor: itẽq; earum quo[illegible] d[illegible] n[illegible] sumptus etiam ante hæreditatẽ uendit[illegible] factos, non uenditor, sed em[illegible] & emolumenta pertinent[u]. Et hæc quidẽ de hæreditate uendita. in qua stipul[illegible] es ac[illegible] utiones emptæ uẽditæq; hæreditatis, olim solent fre-
6 quentari: quarũ hodie n[illegible] m[illegible] nus est usus[x]. Nomina quoq;, h[illegible] est debita uendi possunt, etiã inuito debitore[y], siue purè, siue i[illegible] dies siue sub conditione debeat[z]. Quare in uenditione nõ oportere præstari [illegible] uptere[illegible] ed duntaxat debit[illegible] certum est[a]. Idem de actionibus tam personalibus [illegible] re[illegible] uendũ[b]. Perinde enim est, utrũ quis nomina an actiones u[illegible] dat, quæ sunt nominũ exa[illegible] ones[illegible]. [illegible] men nõ aliter quàm ante litẽ contestatam rect[illegible] uen[illegible]: litigiosas enim [illegible] ahi & transferre hac ratione iud[illegible] in alium, est interdi[illegible][d]. Sed & ant[illegible] iud[illegible] actiones [illegible] um uẽduntur, usq; ad concurrentẽ solũm precij quo u[illegible] q[illegible] excr[illegible] red[illegible] re possunt: quod ad cohibendam sycophantarũ & [illegible] mul[illegible] torum in[illegible], qui paruo precio alienas [illegible] res, quãlibet iniustas redimere solent, ut quo iure quasi e iniuria quid extorqueãt, salutariter est prouisum[c].

DE RESCINDENDA VENDITIONE. TIT. V.

1 *Continuatio.*
2 *Quomodo rescindatur uenditio.*

 3 Quomo-

a d l. 4. §. 1.
b ad tit. praeced.
c Bald. in l. si fundus. 4. hoc tit.

a l. j. h. t.
b Glos. in d. l. j.
c l. cum hæreditatem. 7. hoc tit.
d l. fi. C. de pactis. l. quædam. §. fin. de donat.
e l. j. C. de euictionibus. l. 2. in prin. h. t.
f d. l. 2. in prin.
g d. l. 2. § sicut. 8.
h d. l. 2. § fin.
i d. l. 2. § peruenit. 3.
k l. emptor. C. eod.
l l. debitorem cum l. seq. C. de pactis. l. 4. § fam. hercisc. cum similibus.
m §. hæres. Inst. de oblig.
n §. hæres Inst. de oblig. quæ ex quas. cont.
o l. 2. C. eod.
p l. [illegible] §. 1. h. t.
q Glo. in d. l. 2. §. ad uerb. uenisse.
r l. Rutilia. l. in lege 7. de contr. empt.
s d. l. hæreditas. 63. de reg. iur.
t l. 2. §. peruenisse
u d. l. 2 § si quid publicã.
x l. nulla. 50. de uerb. ob. l. 2. l. si ex plurib. 18. h. t. l. liber. §. 1. de stip. seruo. §. sed quia hæredes. in fin. Inst. de fideicom hær. de quib. uide Cuiac. lib. 2. Obser. cap. 50.
y l. nominis. C. eod. l. j.
C. de nouat. & deleg.
z l. nomina. 17.
a l. 4. h. t.
b l. fi. C. eod.
c l. 3. C. eod. l. uenditor. 23
d t. t. [illegible] de litigiosis. & [illegible] de alien. iud. mutand causa.
e in l. per diuersas. cum l. seq. C. mandati.

3 *Quomodo accipiendum, quòd dicitur mutuo consensu dissolui venditionem.*
4 *Quatenus liceat in contractu decipere.*
5 *Re non integra, non dissolui mutuo consensu venditionem.*
6 *Quomodo ob dolum, læsionem, metum, &c. retractetur venditio.*

QVia diximus, quomodo contrahatur emptio: uidendum est qua etiam ratione dis- 1
soluatur. Cum autem quo quidq; modo ligatū est, eo dissoluatur [a], sequitur, quem- 2
admodum emptio mutuo consensu contrahitur, ita contrario consensu dum res est integra, eam destrahi [b]: si uel simpliciter à uēditione recedatur, uel acceptū inuicem feratur, uel noua alterius precij uenditio fiat, dum tamē perinde ualida sit atq; prior [c]. Nam si quod purè emi, sub conditione rursus emam, imperfecta hac uenditione non tollit priorē cōstat [d].
Dixi, mutuo dissolui consensu, non unius. nam alterutra parte inuita abiri emptione non 3
potest: quia ut ab una parte non perficitur, ita nec rescinditur [e]: etiamsi duplum quis reddere paratus sit [f], uel altera pars in implendo contractu morā faciat [g], aut inæquali iniustoq;
precio res uenerit [h]. Licet enim contrahentibus inuicem naturaliter, id est iure gentium quadantenus (nam ultra dimidiam partem iusti precij captio propter nimiam inæqualitatem reuocatur [i]) decipere [k]: non quidem dolo malo (is enim contractum uitiat, sicut antea dictum est [l]) sed hactenus re ipsa [m], ut minoris plurisue iustè res uendi possit: alioqui quotusquisq; contractus non esset calumniæ proximus, si ob minimā inæqualitatē in dubium & controuersiam reuocari queat? Dixi ultimò, re integra mutuo consensu dissolui emptionē. 4
Nam nō poterimus eadem ratione uti post precium solutū, aut rem traditā, emptione repe- 5
tita uel dissoluta: quia soluto precio & traditione facta, solo consensu recedi a cōtractu nequit, qui non sola uoluntate, sed etiam implemento ac traditione rei est corroboratus. itaq; opus est, retrò rem tradi ac redhiberi, & precium restitui [n]: neq; enim sola conuentio ad id sufficit, cū sit nudum hoc casu pactū, nec actionē producere possit, ad redhibitionē impetrandam [o]. Est & cum ob dolum, aut metū, aut læsionem rescinditur uēditio. Dolus aūt aut inest proposito, aut re ipsa [p]. Cū inest proposito, quomodo retractetur uenditio, suprà est expositū [q]. Porrò quando re inest ipsa, non statim retractatur contractus: quia licet contrahentibus se inuicem decipere [r]. Quare ubi maior pars aut dimidia æqualitatē habet precij & mercis, non est locus rescißioni, ne utile per inutile uitietur. Sin aūt læsio dimidiam iustæ æstimationis partem excedat, iam quia maior inæqualitas est in cōtractu quàm æqualitas, ideo bona fides iure exigit, ut aut ad æqualitatem contractus reducatur, aut eo abeatur [s]. Metu facta emptio etsi ualet, quoniā coacta uoluntas, uolūtas est [t]: tamē quia res mali exēpli est, rescinditur [u]. Ob errorē etiā uēditionē annihilari, suprà ostensum est [x]. Interitu quoq; rei [y], qui perfectionē uenditionis præcedit (nā ea perfecta emptori res perit) itē morib. retractu proximitatis uel uicinitatis quandoq; rescindit uēditio [z]: ut & retractu cōuentionali [a]. quo casu, fructus perceptos nō restituit emptor [b]: ut nec alius quiuis, q iure dominij, uel quasi bona fide eos percepit [c]. Hoc interest, quòd petitio retractus proximitatis, anno & die præscribitur [d]: petitio retractus ex contractu, non item, sed durat (ut aliqui [e] uolunt) in perpetuum: quia iuri offerendi, quasi meræ facultati, non præscribitur [f]: ut uerò communius [g] putatum est, 30. annis, reliquarum persectionum [h]. nam & hæc petitio est ex contractu, nō magis meræ existens facultatis quàm quælibet actio, qua unicuiq; liberum est, aut agere aut non agere [i]. Cum ergo reliquis actionibus præscribatur tanto spacio, consentaneum est, ut euitetur infinitas, etiam huic præscribi. Est enim reuerà actio personalis, non res meræ facultatis, quæ neutiquam in absoluta facti facultate, sed obligationis iure consistit. & est ius ab altero debitum, ac respectum ad alium habet, ut exemplo reliquarum actionum meritò præscribatur: ne possessores semper metuere repetitionem rei cogantur, & incerta reddantur rerum dominia [k]. Quare cum hīc ratio præscriptionū obtineat, meritò obtinet & dispositio: nisi præscriptioni 30. annorum fuerit renunciatum, ut renunciari potest.

a *l. nihil tam naturale. 35. de reg. iur.*
b *§ fin. Instit. quib. mod. toll oblig.*
c *l. 2. 3. & 5. h. t. §. fin. Inst. quib. mod. toll. oblig.*
d *l. si id quod. 7. h. t.*
e *l. 1 in pr. h. t. l. 3. 4. l. ratas. C. eod.*
f *l non est. C. eod.*
g *l ea conditione. C. eod. l in ciuile. C. de res uendic.*
h *l. 4. l. si uoluntate. l. quisq; C. eod.*
i *l. 2. C. eod.*
k *l. in causæ. 17. §. pen. de minorib.*
l *l. & eleganter. ff. de dolo malo.*
m *l. si quis cum aliter. de uerb. oblig.*
n *l. 2. h. t. l. et emptione. ubi Dd. ī. de pactis.*
o *l. ab emptione. in fi. de pact.*
p *§. in fraudem. Inst. de act. l. si quis cum aliter. 36. de uerb. oblig.*
q *ad tit. de dol. mal.*
r *l. in causæ. 17. §. pen. de minor. l. ratas. l. si uoluntate. C. eod. tit.*
s *l. 2. C. de resc. in. uend. l. 3. ˜. comm. utr. iud.*
t *l. si mulier. 21. § pen. Quod met. caus.*
u *l. j. C. de resc. in uend.*
x *ad tit. de cont. empt. per l. 8. 9. cū seq eo. t.*
y *l. eisi. 15. l. domū. 57. de contr. empt.*
z *uide Tiraq. de retrac. Chass in cōs. Burg. eo. tit. Math. de afflic de iure protomiss. Land. lit. t art. 9. Rei dif 10.*
a *l. 2. C. de pac. int. emp. & uend.*

b *Tiraq. de retr. lig. §. 15. gl. 2.* c *Panor in c. at si clerici. de iud. & in c. 1. de feud uide latè Chass. in cons. Burg. rub. 3. de feud. § 2. in prin. num. 28. Tiraq. in rep. l. si unquam. ad uerb. reuertatur. C. de reuocā. donat.* d *c. Titius. Si de feud. fuc. contr. c. 1. §. porrò. qual. olim feud. pot. alien Bald. in c. 1. §. hoc quoq; de fuc. feud. Ias. in l. prætor aū. §. 1. de op. no. nunc. uide latè Tiraq. in retrac. lig. §. 1. gl. 10. num. 3. 4. 5.* e *Bald. in l. quòd si nolit. § si quid. de ædil. edic. Alc. in l. petens. C. de pac. & in rub. de præsc. num. 64. Chass in cons. Burg. t. de rentes. §. 1 gl. 1. uide quos cumulat Tiraq. in retract. conuen. §. 1. gl. 2. num. 15. & Mysing. in Obser. Camer.* f *l. uiā publicā. de uia publ. l. si serium quoq; §. ult. de hæred. inst l. ult. C. de cond. inser. uide ĩ. de usucap.* g *Ang. cons. 55. ex pacto. per l. si quis. §. 1. C. de præscript. 30. annor. l. j. C. de ann. ex. Alex. cons. 228. ponderatis. lib. 6. Franc. Bal. in tract. præscrip. in 3. quæst. 4. partis, 5. partis prin. Zas. cons. 12. nobiles. nu. 75. Schurff. cons. 41. cent. 1. & cons. 90. cent. 3. uide latißimè Tiraq. qui dicit hāc esse communem, & sic in Parlamento fuisse iudicatum, in retrac. conuen. §. 1. gl. 2. num. 1. 2. uide etiam Mysing. Obser. 16. cent. 1. Cuiac. in l. si pignori. 13. de usucap. 3. 4. 5. 6. 7. cum multis seq.* h *l. 3. cum seq. C. de præscrip. 30. anno. in prin. Inst. de perpet. & tempor. act.* i *l. ua tic. C. ut nemo accus. uel ag.* k *l. j. de usucap.*

potest[a]. quo casu. immemoriali demũ tẽpore tale ius offerendi præscribetur[b]. Porrò quod dicitur, ea quæ meræ sunt facultatis, nunquam præscribi[c]: de his quæ sunt absoluté talia, nõ relatiuè est accipiendum. Nam seruitutes, & similia ab alijs debita, quamuis meræ sunt facultatis, tamen per non usum præscribuntur. At quæ absolutæ sunt facultatis, & iure dominij competunt, nec ab alio debentur, sed insunt proprijs dominijs: hæc non præscribuntur, sed unà cum dominio possidentur ab animo domini, & uoluntate: eoq; nec eò trahitur usucapionum ratio; quia posita sunt in cuiusq; iure absoluto, & facultate: ut quamuis nunquam præscribantur, tamen non reddantur propterea incerta dominia rerum, sed magis confirmentur. Quare cum in his ratio præscriptionum cesset, cessare debet & dispositio. At qui aliter se rem habere in iure offerendi, seruituus, & simili ab alijs debito, ex prædictis intelligi potest.

a Bart. & Dd communiter, in l. nemo potest. de legat. i. uide Franc. Bald & Tiraq præalleg. loc. nu. 13. 14.
b Bal & Angel. in l. j. C. ne rei dom. & in l. omnes. C. de prescri. 30. ann. et in l. j. C. de ann. exc. uide Tiraq præalleg. loc. nu. 23.
c Bart & Dd in l. aiam. de uia pub. & in l. cum notiss. C. de prescrip. 30 anno. Panor. in c. quoniam § ult. num. 44. ut lit. non contest. Fran. Bald. præall. loc.

DE PERICVLO ET COMMODO REI VENDITÆ. Titul. VI.

1 *Perfecta uenditione periculum pertinere ad emptorem.*
2 *Quando intelligatur perfici uenditio.*
3 *Explicata difficultas de gustatione uini, & mensuratione.*
4 *Cuius periculum sit in conditionali emptione.*
5 *Quid in contractu aduersionis.*
6 *Quid in emptione in diem.*
7 *Venditorem custodiam & culpam præstare, non casum.*
8 *Quid si in mora sit accipiendi emptor.*

1 PErfecta uenditione periculum rei ad emptorem pertinet[a], ut & commodũ[b]. Itaq; si uinum uenditum acuerit, uel quid aliud uitij sustinuerit, emptoris erit damnum[c]. cum enim uenditor sit debitor speciei, meritò eius speciei periculum ad emptorem cui de-
2 betur, pertinet[d], nisi in mora uẽditor fuerit[e]. Necessariò igitur sciendum est, quando perfecta sit emptio: tunc enim intelligemus, cuius periculum sit. Perfecta aũt intelligitur cum de
3 precio conuenit, & id quod uænit apparet, quid, quale, quantumq; sit, ac puré uænit[f]. Nec enim priusquã uinum gustatum fuerit, uænisse dicendum est: quia difficile est, ut quisquam sic emat, ut non degustet[g], nisi aliud actũ sit[h], & proinde uenditoris erit periculum donec gustetur: post gustationem autem emptor periculum sustinet qui uinum probauit, quia consensum est in corpore, & qualitate: nisi fortè ad certã mensuram emerit, ita ut in singulas amphoras certum precium sit statutum. Hæc enim emptio generis esse uidetur (cuius interitus non liberat debitorem[i]) non speciei, & hanc habet conditionem, ut quantum ad mensum fuerit, tantũ sit emptum. Itaq; usq; ad mensurationẽ ad uenditorem periculũ pertinet, non quidẽ qualitatis, puta acoris aut mucoris (nam illud post gustationẽ emptori impendet, cui amplius improbare non est integrũ[k]) sed substantiæ: ut si uinum pereat, nõ emptori cui nihil est admensum, sed uenditori pereat. Ita intelligenda conciliandaq; sunt iura,
4 quæ hac de re uariè loquunt[l]. Porrò si sub conditione uænit, siquidẽ deficit cõditio, nulla emptio est: q; si extiterit, retrotrahitur ad tempus contractus. unde emptoris esse periculum deteriorationis hoc casu constat, non uerò interitus: nã si pendente conditione res intereat, perimitur emptio. Cuius existere conditio non potest: quia ut rei non existentis nequit fieri, ita nec confirmari aut conualescere emptio. Quare perit uẽditori res, non emptori[m]: cui necdum erat debita[n], utpote imperfecta adhuc uenditione. Sanè in conditionali emptione si conueniat, ut res emptoris periculo seruetur, puto pactum ualere[o]: quemadmodum &
5 contrà ualet, si perfecta uenditione se periculo uenditor obstringat[p]. Quamobrem si aduersione uinum uænit, hoc est, ut qualecunq; & quantumcunque esset sine ulla degustatione aut mensura sit uenditum, omne periculum in emptorem redundat, qui ad se eiusmodi
6 emptione illud aduertit[q]. Sed quid in emptione in diem seruabimus? Et sanè si traditioni tantum dies adiecta sit, cum perfecta & pura sit uenditio[r], emptoris erit periculum[s]: sin ipsi uenditioni, ut si dies degustationi præstituatur, uenditoris: quia sub conditione contractũ
7 esse uidetur. Etsi autem periculum non sustinet uenditor, sicuti diximus, emptione perfecta, tamẽ custodiam usq; ad traditionem præstare debet[t]: non qualem suis rebus adhibet, sed penè quam ij quibus res commodata est, aut qui alioqui uersantur in re aliena[u]. Fatale tamen damnum aut casum non præstat, ne incendium quidem, uel furtum: quamuis difficile est alterutrum sine culpa & negligentia admitti, dummodo quam debent homines frugi & diligentes custodiam ipse præstiterit. non enim si seruorum negligentia quid cõmissum est, continuò dominus in culpa erit[x]. Quòd si probetur ipsius culpa, meritò ex bona fide tenebitur: ut si cum sciret uinum non esse duraturũ, emptori nihil renũciauerit, ut tolleret,

a l. necessario. 8. h. t.
b l. id quod. 7. h. t.
c l. j. in prin. h. t.
d l. si ex legati causa. 23. ubi Dd. de uerb. oblig.
e l. illud. 17. h. t. l. quod te. § si cert. peta.
f d. l. necessario.
g l. 4. § fi. uers. difficile.
h l. si uina. 15. h. t.
i l. incendium. C. si cert. peta.
k l. si in emptio. 34. § alia. ff. de cõtrah. empt.
l d. l. si in emptione. § alia. l. quod sæpe. § fi. ff. de contrah. empt. l. j. l. 4. § fi. l. 5. l. si uina. 15. h. t.
m l. necessario. 8. h. t.
n l. cedere diem. de uerb. signific.
o l. si in uendit. 10. h. t.
p l. j. in prin. h. t.
q d. l. 4. § fi. d. l. si uina. hoc tit. uide ff. de exer. act. & ff. locat.
r § 1. instit. de uerb. obli.
s d. l. j.
t l. j. in prin. & l. 2. in fi.
u d. l. 2. 3. & 4.
x l. si uendita. 11. h. t. l. quod sæpe. 35. § si res uendita. ff. de contrah. empt.

leret [a],aut si in mora tradendi fuerit [b]. Quid ergo,si emptor in mora accipiendi sit,utputa si 8
per eum stet,quo minus uinum mensuretur,aut tollatur,an infinitam custodiam præstare
uenditor debet? Et siquidem dies præstitutus sit,post illum denunciabit emptori , ut tollat:
quod ni faciat,licet illi etiam uinum effundere,si uasis fortè suis habeat opus. idemq; iuris
arbitror,si quamuis nulla die præstituta,tantum tempus effluxerit,quo tolli commodè ui-
num potuit.Denunciabitur enim emptori, ut tollat: quòd si cesset, liberatur omni periculo,etiam custodiæ uenditor: ac si uelit,uel per corbes quibus olim mensurabatur,effundere
uinum,aut quod humanius est,quanti sua interest,uinum tolli postulare potest [c].

DE SERVIS EXPORTANDIS. TIT. VII.

1 *Continuatio.*
2 *Quæ pacta uenditionibus seruorum soleant apponi.*
3 *Vis horum pactorum.*
4 *Cuiusmodi pacta in hoc genere non ualuerint.*

QVia nihil olim erat frequentius (ut & hodie apud Turcas) uenditionibus seruorũ, 1
earumq; uenditionum pactis: Ideo tractatus de his hoc loco peculiaris est institu-
tus.Solent autem cum his pactionibus conditionibusq;,mancipia distrahi,ne quo 2
loco morentur,ubi uenditori nocere possint: ut in alias terras exportentur: ut manumit-
tantur post tempus,aut contrà: ut ne prostituantur, &c. sed ui pactis fletur, ut certa penda-
tur pœna,uel sit manus iniectio : id est, liceat priori domino iniecta manu tanquam suum
mancipium uendicare [a]. Id genus pactorũ non erat improbatum , ex ijsq; agi poterat, q 3
emptionis aut precij pars essent [b]: adeò ut cessantis uenditoris uice fiscus fungeretur [c]. At
si de manumittendo erat conuentum , tantopere libertati leges fauebant, ut nisi ex pacto
emptor manumitteret , seruus constitutionibus ipso iure libertatem nancisceretur [d]. Pla- 4
nè illa pacta in quibus sola turpitudo aut crudelitas inesset, crediderim non ualuisse, ut si
quis mancipium hac cõditione uenderet, ut prostitueretur,aut obijceretur bestijs,aut cru-
deliter sine causa tractaretur [e]. Nec enim est malicijs hominum indulgendum [f]. Et cum be-
neficio homines non iniurijs affici ab hominibus oporteat [g],consentaneum non est, eius-
modi pactionum à quibus humanitas & honesti ratio abhorrent,ullam fuisse uim aut ob-
ligationem [h]. In eo tamen ualuisse arbitror , ut licuerit petere , quanti minoris eo nomine
mancipium uenditum fuisset,tanquam interesse pecuniarium,idq; uelle uidetur I.C. [i].

DIGEST. LIBER XIX.

DE ACTIONIBVS EMPTI ET VENditi. Titul. I.

1 *Actiones empti & uenditi quales sint, quotuplices, directa scilicet, & utilis : & quibus dentur, contra quos.*
2 *Quando utilis detur.*
3 *Quid ueniat in has actiones: & de materia utriusq;.*
4 *Ad quid ex natura contractus teneatur emptori uenditor: & an præcisè tradere cogatur.*
5 *Quatenus de rerum uitijs & ex commendatione teneatur.*
6 *Quando emptor agere poßit.*
7 *Quando uenditor.*
8 *Ad quid emptor teneatur uenditori.*
9 *Forma agendi.*

EX empto & uendito oritur actio empti & uenditi: quarum illa emptori, hæc 1
uenditori competit. Est aũt utraq; ciuilis [a],bonæ fidei [b],perpetua [c],transitoria
& directa, quia contractus hinc inde æqualis est , utpote qui gratia utriusq;
ineatur , ut non debeat melior esse alterutrius conditio : utilis tamen ad di- 2
strahendam emptionẽ [d],& ex contractu procuratoris domino competit [e],nõ
directa,quæ alij nõ datur q̃ qui contraxit [f],aut hæredibus eius [g]:& successoribus uniuersa-
libus [h],nõ etiã singularibus [i]:quẽadmodũ nec cõtrà directa uenditi uel empti actio dat,nisi
aduersus eũ qui cõtraxit,aut eius hæredẽ [k],nõ etiã in singularẽ successorẽ [l]: nec aduersus do
minũ ex cõtractu procuratoris,nisi utiliter [m]. Venit aũt in has actiões,quidquid inter cõtra- 3
hentes

a l. si uina. 15.
b l. 4. in princ. d. l. illud.
c l. 5. circa finem l. 4. §. fin. hoc tit.

a l. 5. & t. t. C. si mancipium ita uend. & l. 2. & t. t. C. si seruus exportãdus ueneat. l. Titius. cum seq. h. t.
b l. si uenditor. §. fi. h. t. l. si fundi partẽ. ĩ. de contrah. empt. l. si sterilis. 22. §. pen. ĩ. tit. t.
c l. 1. 2. 3. C. si seruus exportand. ueneat.
d l. 3. h. t. l. 5. & t. t. C. si mancipium ita fuerit alien. ut manumittatur. l. diuus. de iure patronatus.
e d. l. si uenditor. in fi.
f l. in fundo. ĩ. de rei uend.
g l. seruus. h. t.
h l. generaliter. 26. de uerb. oblig.
i in d. l. si uenditor. in fine.

a l. proinde. 33. de ædil. edict. in uerb. ex iure ciuili act. est.
b l. ex empto. 11. hoc tit. §. actionum. Instit. de act.
c Dd. in l. 2. C. de pac. in empt. l. 2. C. de resc. uend. l. 3. C. de præsc. 30. annor.
d l. ex empt. 11. h. t.
e l. Iulianus. 13. §. si procurator. 21. h. t.
f l. si per eos. C. si quis alteri uel sibi.
g l. non est nouum. 10. l. Lucius. 48. h. t.
h l. 2. C. de pac. in empt. l. 3. C. de reb. alie. l. cũ à matre. C. de rei uendicat. l. ex deposito. 11. C. ex cõtractibus. 48. de act. empt. l. 1. & 2. C. de hær. actio. uide latè Tiraq. de retract. cõuen. §. 1. gl. 6. per totũ. Schurff. cons. 13. Senatus. nu. 5. cent. 1.
i Schurff. d. cons. 13. cẽt. 1. per l. 1. & 2. C. de hæred. act. & tot. tit. C. ut act. ab hæred.
k l. 2. de pact. int. empt. l. 3. C. de reb. alien. l. fi. C. de hæred. act.
l Schurff. d. cons. 13. nu. 5. cent. 1. per l. fin. §. fi. de contra. empt. l. 5. §. si hæres. ad Trebell.
m d. l. Iulianus. 14. §. si procurator. h. t.

bentes actū est: q; si nihil specialiter cōuenit, quidquid naturaliter inest huius iudicij pote-
4 stati[a]. Insunt autem naturaliter hæc, ut uenditor necesse habeat rem tradere unà cum fru
ctibus & reliquis accessionibus, à tempore uenditionis: ut nostri uolunt indistinctè: ut ue-
rò Paulus interpretator, si ex illo tempore precium fuerit numeratum [b]. Nam necessitatem
tradendi in se contractus habet [c]: quod & Varro lib. 2. de Re rustica docet. quamuis etiam
emptor in id quod interest, agere possit [d]. Nam non simplex factum est in obligatione, sed
etiam dare, & effectu dominium transferre tenetur uenditor, quia obligatus est pro euictio-
ne. Quare ut in reliquis dandi obligationibus [e] potest agi ut res detur, ita & in uenditione,
ut cum causa dominij tradatur. Sed & agi potest ad interesse ideo, quia traditio ad quam
principaliter obligatus est uenditor, plurimum facti habet [f]: quo in genere succedit obliga-
tio ad id quod interest, præsertim post moram [g]. Cum tamen merum factū est in emptione,
ut quando factus rei est emptus, præcisè ad factum faciendi cogi uenditor non potest:
quia merum factum est in obligatione, & proinde ut in reliquis facti obligationibus [h], ad
æstimationem peruenitur [i]. Neq; tamen (ut dictum est) iure nostro ciuili simpliciter trade-
re uenditor, sed uacuam esse possessionem debet [k], in eaq; potiorem facere emptorem [l], ac
dominium etiam transferre, si habet, uel eius loco præstare usucapiendi conditionem, unà
cum euictionis cautione, ad quam precij solutione obligatur [m]: & quæ loco dominij se-
curum facit emptorem [n], unaq; cum fructibus, & omni causa, à tempore contractus perce-
5 pta [o]: quòd si res uitiosa tradatur, siquidem de uitio certior factus emptor, non fuisset em-
pturus, agit ad redhibendum etiā empti iudicio [p]: sin alius emisset, & uterq; rei uitium igno
rarit, quanto minoris emisset, uitio rei cognito petet. quòd si sciens uenditor uitium astutè
celauit, quidquid damni eius fraude accidit, præstare cogetur [q]. Quòd si res non uitiosa, sed
falsa commendatione pluris iusto uendita sit, in id agetur, ut quanto pluris res empta est,
reddatur [r]. Nam ea quæ commendandi causa in uenditionibus dicuntur, uenditorem ob-
bligant, nisi pal[am] sint, ut si dicat, seruum spe[c]iosum, aut domum bene ædificatam. at si di-
6 xerit hominem literatum, uel artificem, præstare debet: nam hoc ipso pluris uendidit [s] De-
niq; quidquid dolo uel culpa uenditoris abest, quidquid præstare æquum est, quidquid
pactis comprehensum, in hoc iudicium uenit [t]. Verum illud sciendum est, non antè ad hāc
agendi facultatem admitti emptorem, quàm ex sua parte contractum impleuerit, & precium
soluerit, aut certè obtulerit [u]. cum enim ab illo incipiat contractus, ab eo primum impleri
debet [x]: & iniquè petat ab alio ut conuentionem impleat, qui ipse needum satisfecit [y]. itaq;
in pari causa erit potior uenditoris [c]onuenti conditio, qui rem uenditam quasi pignus do-
nec soluatur retinere potest [z]. nam & econtrariò, si uenditor ad precium prior agat, obstabit
7 illi exceptio rei uenditæ, & non traditæ, donec plenè rem tradat [a]. Sed nec illud prætermit-
tendum est, solere stipulationes duplæ uenditionibus interponi, ex quibus si suum consecu
8 tus sit emptor, amplius agi nequit [b]: quia contra bonam fidem est, bis idem exigi [c]. Econ-
trariò actione uenditi agit uenditor, ut soluatur ei precium unà cum usuris, à tempore rei
traditæ [d], aut alioqui a tempore moræ [e]. Traditio enim rei, constituit in mora emptorem:
cum qui possidet emptor, ex ipsa fructuum perceptione commonefacere se debeat de pre-
cio soluendo. nec enim æquum fuerit, ipsum fructu rei perfrui, uenditorem autem neq; pe-
cuniam, nec eius fructum consequi [f]. Vbi autem nec traditio facta est, neq; mora interue-
nit, uerum non est, usuras à tempore contractus uenditori deberi [g]. Nec enim hic eadem
est ratio, quæ in emptore. Is enim fructus à tempore contractus perfecti lucratur (quan-
quam & hoc controuersum esse diximus, nisi precium sit solutum.) quia scilicet eius peri-
culo & incommodo res est [h]: at periculo uenditoris non est precium, quia est generis obli-
gatio, quæ nō perit interitu speciei [i] Cum igitur periculū ad eum non pertineat, nec fructus
usuræ pertinere debet: sed iuxta regulam, usura demum ex mora debebitur [k]. Porrò preciū
uenditoris facere emptor debet. E[a] enim uenditor, sicuti dictum est, præcisè non obliga-
tur, ut emptorem faciat rei dominum, ne usus & facultas contractus impediatur: quoius-
quisq; enim in promptu dominium rei quam uendit probare possit: liberaturq; obligatio
ne euictionis, & libera rei traditione, quæ super dominio emptorem faciunt securum: tamē
emptor nummos facere uenditoris debet [l]: cum in genere consistant, nec usum habeant ul
lum, nisi in abusu, qui soli domino concessus est. Præterea agit, ut res emptas aut emptor
tollat, aut id quod interest præstet [m]: item ut fiat id quod pacto nominatim est conuentū [n].

Ex

a l. ex empto. 11. h. t.
b l. 3. §. 1. h. t. l. ex empt. §. si quis. 10. h. t. l. pen. C. eo. unde Paul. lib. 2. tit. 17.
c §. 1. Instit. de donationibus. Ias. in l. quoties. nu. 34. C. de rei uend. & in l. stipulationem. 72 nu. 35. de uerb. oblig. Paul. li. 1. tit. 13.
d l. 1. in prin. ubi Dd. l. si rectum 12. h. t.
e l. ubi. §. fin. l. stipulationes. 72. ubi Dd. de uerb. oblig. Paul. lib. 1. tit. 13.
f l. si rem. 26. de uerb. oblig.
g l. si quis. 13. §. fin. de re iudic.
h d. l. si quis. §. fin. l. stipulationes. 72. ubi Dd. de uerb. oblig.
i l. si tectu. 13. h. t.
k l. 2. §. 1. d. l. ex empto. 11. h. t.
l d. l. ex empto. 11. §. idem Neratius. 7.
m Paul. lib. 2. tit. 17.
n d. l. ex empto. in prin.
o l. 3. §. 1. h. t. l. fructus. 13. l. pen. C. eo.
p d. l. ex empt. §. redhibitionem. 1.
q d. l. Iulianus. in princ. h. t.
r d. l. Iulianus. §. si uenditor. 3.
s l. ea quæ. 43. ff. de contrah. empt. gl. in l. nec supina. in princ. de iur. & fact. ignor.
t l. tenetur. 6 §. 1. d. l. ex empto. in pri h. t. l. pacta. 72. ff. de contrah. empt.
u d. l. Iulianus. §. offerri. 7.
x l. quod uendidi. 19. ff. de contrah. empt.
y l. si soluturus. 29. de solutionibus. l. cum proponas. 2. cum ibi not. C. de pactis.
z d. l. Iulianus. §. offerri. 7.
a l. qui pendentem. 2 §. h. t.
b l. ex empto. 11. §. Cassius. 8. l. prædia. 28.

c l. bona fides. 57. de reg. iur. d d. l. Iulianus. §. ex uendito. 17. l. curabit. 5. C. eod. l. euictis § fin. quæ de usur. e l. fructus. 13. eod. f l. 5. C. eod. iunct. l. quod te. 5 si cert. petat. g l. mutuo 5. C. de pact. int. empt. & uend. l. fructus 13 C eod. tit. l. euictis. 18. § final. de usur. h § cum autem. Instit. de emp. l. secundum. de regul. iur. i l. incendium. si cert. pet. k l. mora. 32. §. in bonæ. de usur. l d. l. ex empto. m l. 1. §. licet ff. de periculo & com. rei uendit. n l. qui fundum. de contrab. emptio. d. l. tenetur. 6. §. 1. d. l. Iulianus.

Ex quibus omnibus facilè iam intelligi potest, qua ratione & forma, utraq; hæc actio sit 9
proponenda. Nam empti quidem actio duobus temporibus intentatur, uel ante traditionem, uel traditione iam facta. Ante traditionẽ ea forma proponitur: ut primò dicat emptor siue actor, emptionem iure ac legitimè, certo precio, deq; re certa, quæ omnibus notis quibus potest, est designanda [a], fuisse aliquo tempore (quanquã huius expressio non est omnino necessaria [b]) factam, & consensu perfectam. hæc enim contractus, ut loquuntur, substantialia, merx scilicet, precium & consensus, omnino sunt exprimenda [c]: ut fundamentum intentionis quæ ex contractu fluit: quo non subsistente, ipsa actio quæ hinc oritur, subsistere nequit [d]. Deinde subijciat, ex eo se contractu precium soluisse aut obtulisse, uel etiamnum offerre, aut ad diem condictam soluere paratum esse [e] (nam qui sibi contractum cupit impleri, is ut illi sua à parte ante omnia satisfaciat, uel satisfacere paratus sit, oportet [f]:) neq; tamen uenditorem hactenus frustra interpellatum, uelle secundum contractus fidem rem tradere, sed aliam ex alia moram nectere, & apertè emptorem agentem frustrari ac ludificare. Quod cùm ita sit, petere ut iudex per sententiam suam uenditorem condemnet, & legitimis remedijs compellat, ad rem uenditam emptori agẽti tradendam [g], unà cum omni causa, uacuaq; possessione [h], & fructibus [i] à tempore uenditionis perceptis [k], ac reliquis accessionibus [l], coq; quod interest agentis, traditionem debito tempore factam non esse [m], & cum iusta euictionis cautione [n]. Quòd si emptori non sederit ad rem agere, fortè quia nunc illam habere non expedit, occasione bene utendi amissa: aut quòd illa extincta post moram (nam ante moram periret emptori) aut corrupta sit: ut si uino, bobus, aut carnibus emptis, nunc commodè uti non possit [o]: liberum ei est, ad id quod in totum interest, agere [p]: quod interdum precium ipsum excedit, si pluris referat, rem traditam suo tempore fuisse, quam illa ualet [q]. In superiore igitur agendi formula, tantum singulare interesse uenit: in hac porrò & ipsius rei æstimatio, & quicquid præterea interest emptoris, rem traditã fuisse [r]. In uenditione animalium, quæ facilè occultis uitijs sunt obnoxia, hoc amplius peti potest, ut præstetur, absq; uitijs ea esse [s]. Et hoc quidem modo ante traditionem, hæc actione agi tralaticium est: post uerò eam factam, interdum etiam aliter proponitur. ut si res uitiosa uendita sit, & tradita, potest agere emptor uel ad omne interesse, si quidem scienter aut per latam culpam talis uendita est [t]: uel ad redhibendum, si re potius carere expedit [u]: uel quanto minoris, cum scilicet nulla uenditoris culpa argui potest, ut refundatur de precio tantum, quanto minoris res prolato forás uitio emi potuisset [x]. Item cum petuntur fines & iura rei uenditæ declarari, & instrumenta huc pertinentia restitui [y]: aut quando ob insecutam euictionem, & uenditori prius denunciatam [z], ad totale interesse agitur [a]. Eadem est agendi ex uendito ratio. scilicet ut intendat uenditor, rem uenditam & traditam esse (ne scilicet obstet rei non traditæ exceptio [b]) coq; ad precium sibi dandum petat emptorem compelli, unà cum usuris à tempore moræ [c], uel quod perinde est [d], traditæ rei [e] computandis: quæ in locum interesse quod in pecunia haberi potest, succedunt [f]: unaq; cum sumptibus in re uendita post uenditionem factis [g], & quanti pluris uendere potuisset, nisi ab emptore deceptus uenditor esset [h]. item ut merces tollat, & interesse hoc nomine præstet [i], & quicquid aut ex natura contractus debetur, aut dictũ conuentumq; fuit, impleat [k]. quo casu potest interdum ad retractandam quoq; uenditionem agi, si uidelicet pacti intuitu res uẽdita sit [l]: sicut & cum ex lege commissoria, aut addictione in diem res repetitur [m]. Nam etsi ex natura contractus, actio utrinq; detur, non ad rescindendum, sed ad implendũ duntaxat contractum [n]: tamen utilis etiam est ad eundem distrahendum, cum id scilicet inter partes actũ est, & conuentum [o]: quarum conuentio, lex est contractus [p]. Est etiam cum utriuis ultra dimidiam iusti precij æstimationem decepto, licet alternatiuè agere, ut aut præsticetur iustum precium, siue reddatur, aut iniquo contractu abeatur [q]. quæ actio à nostris, condictio ex lege solet appellari [r]. datur enim magis ex beneficio legis, quàm ex natura contractus,

secundum

a .fi in rem. 6. de rei uendicat.
b Ferra in for. lib. uend. ad uerb. de anno. per doctrinam Innocen. in c. fin. de re iudica. Bar. in l. j in prin. de eden. & in l. j. §. hoc interdictum. ff. uti possidetis.
c Ferra. in d. lib. uend. in prin. l. 1. 2. 8. de cont. empt.
d l. licet. § ea obligatio. de procura.
e l. Iulianus. 14. §. offerri hoc tit.
f l. cum proponas. 21. C. de pac. l. fin. C. de trãs act. uide tot. tit. de except. rei uend.
g §. perficiuntur. Inst. de donat.
h l. 2. §. 1. l. ex empt. 11. hoc tit.
i l. 3. §. 1. h. t.
k l. fructus 13. C eo. uide tamen distinctionem Ferra. in d. lib. uenditionis. ad uerb. fructus. Aretium cons. 160.
l l. pen. C. eod.
m l. j. in prin. ubi Dd. l. Lucius. 48 cum l. seq. hoc tit.
n l. quòd si nolit. §. quia assidua. de ædil. edic. l. indubitati. C. de euict.
o l. cum uenditorem. 10. l. sicut. 12. C. eo.
p l. j. h. t. l. 4. 10. 12. & passim. C. eo.
q l. j. l. Lucius. 48. l. si sterilis. 22. §. quanquam. h. t.
r uide Bart. & Dd. in l. j. h. t.
s l. ex empt. 11 §. animalium. l. ea quæ. 4: § fin. l. si cum fundum. 68. de cont. empt.
t d. l. Iulianus in prin. a. l. si sterilis. §. quanquam h. t.
u d. l. ex empto 11. §. redhiberi. h. t. tot. tit. de ædil. edic.
x d. l. Iulianus.

y l. creditor. 54 h. t. z § final. ex. de empt. a uide ff. de euictio. & C. eod tit. b tot. tit. ff. de except. rei uend. & non trad. c l. initio. 5. C. de pact. int. empt. l. fructus. 13. C. eod l. cuictis. 18. §. fin. de usur. d l. Iulianus. 19. § ex uendito. in uerb. item usuræ precij post diem traditionis. nam cum re emptor fruatur, æquissimum est eum usuras precij pendere, h. t. e l. curabit. 5. C. eod. d. l. euictis. §. fin. f l. final. ff. de pec. & con. l. cum quis. de in lit. iurand. g d. l. Iulianus. § præterea ex uendito. h d. l. Iulianus. §. per contrarium. i l. si fund. u. hoc tit. l. licet. de per. & com. rei uend. l. si lapides. hoc tit. k l. j. l. tenetur. 6. d. l. Iulianus. 14. §. 1 § si uenditor. §. ex uendit. hoc tit. l. sed & Celsus. l. pacta. de contr. empt. l l. cum te. C. de in diem addic. m l. si fundus. & tot. tit. de legat. com. & de in diem addic. l. 3. & 4. C. de pac. int. empt. n l. uenditi. 6 l. j. C. eod. l in ciuile. C. de rei uẽdic. l. non idcirco. C. de contr. empt. o d. l. ex empto. §. is qui uina. h. t. l. si fund. u. de leg com. l. sed Celsus. § si fundus. l. hæc uenditio. § fin de contr. empt. l. cum te. C. de pac int. empt. p l. j. §. si conueniat. depos. l ex empto. 11. hoc tit. l. contractus. 24. de regul. iur. q l. 2. C. de rescind. uendit. r Salicet. & Dd. in d. l. 2.

ſecundum quam licet contrahentibus ſe inuicem decipere[a]. Sed hæc ultra dimidiam læſio ex cõmuni æſtimatione, non pro ſingulari agentis affectione probãda eſt[b]: alioqui quamuis duplum offeratur, non tamen ad reſciſsionem contractus feneſtra aperiri debet[c].

LOCATI ET CONDVCTI.

Titul. II.

1 POſt explicatum emptionum & uenditionum tractatum, cõſequens eſt, ut de actionibus locati & cõducti uideamus. Locatio enim proxima eſt emptioni[a], & quaſi quędã uſus rei emptio, adeò ut dubitari in quibuſdã ſoleat, emptio an locatio ſit contracta[b].
2 Locare autem propriè eſt, in aliquo loco ponere. Hinc locare dicuntur, qui in agro fundòue conſtituunt aliquem, ad utendum, uel habitandum: & generaliter uſu obtinuit, ut locare dicerentur qui rem alteri fruendam non gratis, ſed ob aliquid concedunt. Hinc locare conducere nummos, apud Horatium: hoc eſt fœnori dare, & accipere. Locator itaq; eſt, qui pro rei uſu mercedem accipit: conductor, cuius ductum res ſequitur, & à quo præſtita mercede detinetur: quod in locatione operis faciendi contrà ſe habet. Is enim qui operas præſtat, dicitur opus conduxiſſe: quia eius ductu tota conſtructio peragitur, qui dat mercedem locaſſe[c]. Nam in uniuerſum qui dat utendum uel faciendum aliquid certa mercede,
3 locator eſt: qui accipit, conductor[d]. Locatio eſt contractus nominatus, in quo perſonarum uel rerum uſus pro certa aliqua mercede conceditur: aut, locatio eſt perſonæ uel rei ad uſum facta conceſsio pro certa mercede. Verbum uſus, excludit abuſum. Nam ſi res conſu-
4 matur, ut ſi locetur pecunia, mutuum eſt, non locatio. Contrahitur locatio conſenſu, ſicuti emptio & uenditio: quoniam naturalis eſt, & omnium gentium[e], coq; non ſolum expreſſo, ſed etiam tacito: ut ſi quis poſt elapſum locationis tempus, patiatur inquilinum in domo manere[f]. Requiritur autem conſenſus in duobus ad implendum contractum: uidelicet ut
5 primò conueniat de re quæ fruenda præſtetur[g], deinde ut de certa mercede[h]. Res omnis locari poteſt, ſiue mobilis ſiue immobilis: nec intereſt propria ſit an aliena[i], quia dominium transferri, neceſſe non eſt[k]: corporalis ſiue incorporalis, ut uſusfructus[l]: prædiales tamen ſeruitutes quæ fundo debentur, locari per ſe non poſſunt, niſi cum ipſo fundo[m]. Rem propriam conducere nemo poteſt[n]. Cum enim proprium ſit dominij, poſſe re ſua uti,
6 iniquum eſſet eius uſus nomine cuiquam à domino mercedem præſtari. Locatio & conductio contrahi intelligitur, ſi de mercede conueniat[o]: ſed utrum ea in pecunia numerata, conſiſtere debeat, an uerò ſufficiat alias res fungibiles loco mercedis dari, non leui de cau-
7. ſa addubites. Pluribus placuit, nummos requiri[p]: propterea quòd I.C. dicat, niſi pecunia interueniat, actionem præſcriptis uerbis dari[q]. Sed ſciendum eſt, ibi pecuniam ſpecies quidem excludere, complecti tamen res, quæ pondere, numero, menſura conſtant, ut plerunq; ſolet[r]. itaq; uerius eſt, locationis mercedem conſtitui poſſe uel in nummis, uel pecunia, uel partibus. Nummis, ut fit plerunq;: pecunia, ut ſi quis certum frumenti aut olei numerum polliceatur, loco mercedis[s]. Partibus, cum colonus in uicem mercedis, partem fructuum tertiam, aut dimidiam fortè promittit, qui colonus partianus appellatur: quod tamen ge-
8 nus conuentionis uolunt Dd. in contractum innominatum incidere[t]. Poteſt autem locatio fieri uel in perpetuum, uel ad tempus[u]. ſed ubi ultra decennium, uel (ut quidam uolunt) quinquenniũ[x], fit locatio, tranſire ſolet in aliud cõtractus nomẽ, ut emphyteuſin, libellum,

a · cenſum,

a *l. in cauſa. 17. §. pen. de minor. l. 4. l. ſi uoluntate. 8. C. de reſ. uẽd.*
b *gl. in l. non eſt. 6. C. de reſc. uẽd. per l. precia. ad l. ſal. cũ alijs ibi all.*
c *l. non eſt. 6. C. de reſc. uend.*

a *l. 1. & 2. h. t.*
b *d. l. 2. §. 1.*
c *l. 2. C. eo. l. qui inſulã. 30. §. pen. l. ea. 51. §. fi. h. t. & de ſignificatione horũ uocabulorum uide plura in tit. ad l. Rhod. de æſtimat. act. de præſcrip. uerb. & in hoc paſsim Cuiac. Obſer. lib. 2. c. 28. & lib. 4. cap. 26. & Inſtit. de locat. in princ.*
d *uide Cuiac. Obſ. lib. 2. cap. 28.*
e *l. j. h. t.*
f *l. item quæritur. in fin. 13. cum l. ſeq. h. t.*
g *l. ex conducto. 15. §. 1. in fin. h. t.*
h *d. l. 2. in prin. h. t. l. j. §. ſi quis ſeruũ. ff. depoſ.*
i *l. ſi tibi alienam. 7. h. t.*
k *l. non ſolet. 39.*
l *in prin. Inſt. de uſu & hab. l. 7. de uſufru. l. ſi quis demum. 9. §. 1.*
m *l. locare. 44. h. t.*
n *l. ſi quis. 9. §. fin. h. t. l. neq; pignus. 45. de reg. iur. l. qui rem propriam. C. eod.*
o *d. l. 2. in prin.*
p *glo. & Dd. in l. j. §. ſi quis ſeruum. ff. depoſiti & in §. 1. inſt. eod.*
q *d. §. ſi quis ſeruũ. l. naturalis. 5. §. at cũ do. ff. de præſcript. uerb.*
r *l. ſi. C. de conſtit. pec. l. 2. §. creditum. at Dd. ff. ſi cert. peta. uide ff. ad tit. de conſti. pecun.*
s *text. in l. ſi olei. C. eod.*
t *in l. ſi paſcenda. C. de pactis.*
u *l. 1. et 2. ſi ager uectig.*
x *Cuiac. Inſt. de locat. per Nouell. 120. quæ tamẽ tantũ de eccleſiaſticis rebus, nec de locatione, ſed de emphyteuſi agit.*

censum,&c[a]. Nam de communi nostrorum sententia, ex locatione decennali, aut longiore,
semper utile dominium transfertur[b]: quod meritò Connanus improbat[c], cum locationis
ea natura sit, ut nihil iuris de dominio transferatur[d]. quare secundum hanc contractus na-
turam contractum intelligi debet[e], nisi fuerit aliud conuentum: ut in emphyteusi[f], & publi-
cis locationibus conuenire solet[g], item cum superficies locatur ad inædificandum[h]: nam
ædificatio non rectè fit & commodè, nisi à domino[i]. quare cui ædificandi ius conceditur,
utendæ pro arbitrio areæ ius, atque ita utile dominium concedi uidetur. In alijs autem lo-
cationibus, etiam longis, contrà esse ex eo intelligitur, quòd prætor ex his non indistinctè
dat realem actionem, sed causa cognita[k]. Potest etiam fieri quoad is qui locauit uoluerit:
quæ locatio mutatione uoluntatis, aut quod perinde est, morte finitur[l]. Quòd si nullum
tempus expressum sit, quamdiu durare locationem dicemus? Et putauerim hoc casu in ru-
sticis prædijs in annum factam locationem uideri, ut percipi fructus locationis queant,
qui semel tantum quotannis in agris nascuntur: in urbanis tamdiu, quoad alteruter con-
tractui renunciet[m]: quod tamen cum aliquo interuallo & temperatione erit faciendum, ut
usus rei constare conductori possit, neque subitò migrare cogatur[n]. Finis locationis est idem 9
qui omnium contractuum: ut rerum usus sine alterutrius partis incommodo inter homi-
nes communicetur. Effectus ex actionibus, de quibus paulo pòst dicemus, intelligi potest.
Adiuncta est huic contractui pignoris obligatio. Inuecta enim & illata in urbanis prædijs, 10
tacitè pro mercede oppignorantur: in rusticis, fructus qui ex prædio percipiuntur[o]. qua
de re dicemus inf. ad titul. in quibus causis pign. uel hypo. tacitè contrah. Cognata huic
contractui est emptio & uenditio[p], etiamsi quibusdam differat. Nam primò in emptione 11
transfertur dominium rei in perpetuum: in locatione, usus tantum: idque ad tempus, do-
minio non mutato[q], imò ne possessione quidem[r]. Deinde periculum rei pertinet ad em-
ptorem, non uerò ad conductorem[s]. Tertiò, emptio precium in nummis requirit: locatio,
mercede pecuniæ contenta est. Quartò, quædam uendi possunt, non locari, ut ius seruitu-
tis: quædam locari, non uendi, ut res alienari prohibitæ. Reliquas differentias uidere licet
apud Dd. in prin. Inst. eo. Est etiam omnino consimilis huic contractus emphyteuticus & 12
libellarius. Differunt tamen in paucis, ut notatur à Ias. & alijs[t]. Pugnat cum hoc nimia in-
æqualitas mercedis, ut si uno nummo fiat locatio[u], aut ultra dimidiam iusti precij sit dece-
ptio[x]: quanquam alioqui pluris, minorisue locare aut conducere licet, ut & emere[y]: item
error in re & mercede[z], & dolus malus[a]: quæ omnia conuentionem hanc uitiant. Oritur 13
autem duplex hinc actio, locati, & conducti: quarum illa locatori, hæc conductori compe-
tit. utraque bonæ fidei est[b]: & in hæredem transitoria[c] (quamuis iure Sax. non tamen usitato,
locatio hæredem nihil obliget[d]:) non etiam in singularem successorem[e]. In actione in loca- 14
ti uenit persecutio mercedis. etsi enim inquilinus in solutione cessans post biennium etiamsi
aliter pactum sit licitè expellitur[f], nihilo tamen minus potest mercedem suo tempore loca-
tor exigere[g]: sed quo tempore, quæstionis est. Et quidem si non in annos singulos, sed certo
tempore res certa locata est, finito locationis tempore: quia dies semper pro debitore est[h]:
sin in annos singulos, exacto anno[i]. idque seruatur consuetudine quæ attendenda est[k]. Qui
uerò opus conduxit faciendum si pro toto opere pecuniam stipulatus est, non nisi opere
perfecto & probato petere mercedem potest. Secus si ad mensuram uel in dies pensio pro-
missa sit[l]: qua de re plura Dd. disputant[m]. Petitur autem merces unà cum usuris post mo-
ram[n]. Deinde & damna hoc iudicio petuntur, quæ culpa conductoris contracta sunt[o]. Vt 15
si fortè res facta sit deterior[p], aut incendio non fortuito corrupta[q], uti enim re sicut bo-
nus paterfamiliâs[r], & dolum atque culpam præstare debet[s], etiam eorum quos induxit si in
inducendis culpam admisit[t]: atque adeò inimicorum suorum, si eius odio rem fecerint dete-
riorem[u]. In hoc iudicium & illud uenit quod cōtra legem locationis factum est: quia culpa
est contra pacta uenire[x]. Imperitia quoque artificis, culpæ adnumeratur[y]. Custodia etiam &
leuiss. culpa non ex natura locationis, sed ratione circumstantiarum aut pactionum inter-
dum præstanda est: ut ab ijs qui pro custodia mercedem accipiunt[z], uel si res natura sua
exactissimam diligentiam requirat[a]. Item à sarcinatore, & fullone, & cæteris, qui tanquam
artifices

a D.d. in d. l. de rebus ecclesiæ non alienand. et in l. codicillis. §. instit. de leg. II. facit d. l. j. §. si ager uectig. & c. I. §. donare qualiter olim feudum alienari poterat in usibus feud. ind. Ias. in l. 2. C. de iur. emp. Ferr. in for. lib. ad uerb. inuestitut. de fict. præstat.

b gl. in l. fin. si ager uec. per l. j. §. quòd autem. de superf. Ferr. in for. lib. ad fict. præst.

c lib. 6. cap. 12.

d l. 2. C. de præsc. 30. an.

e l. si uno. h. t. l. 4. de usur. tac. in tract. feu. in uerb. ita quod etiam ipsi. nu. 1. l. ex empto. 11. de act. emp. Ias. in l. ult. num. 29. C. de iur. emph. Cor. consil. 190. pluries. in princ. parte 3. Socin. consil. 19. nu. 6. uol. t.

f d. Nouell. 120. de alie. & emp.

g d. l. fin. si ag. uec. l. t. de loc. pub. fruen.

h d. l. j. de superf.

i §. cum autem. Inst. de rer. diuis.

k d. l. j. § quòd autem. de superf.

l l. 4. h. t.

m l. item quæritur. 13. §. fin. hoc tit.

n l. in cōmodato. 17. § si cut. ff. commodati.

o l. si in lege 27. §. 1. h. t.

p l. 1. & 2. h. t.

q l. cōuenit. 65. ff. de cōtrah. emp. d. l. nō solet. 39. h. t.

r l. complures. 60. in fi. principij h. t. l. 2. C. de præsc. 30. ann.

s l. si quis fundum. 9. §. si colonis. 3. cum seq. l. ex conducto. 15. §. 1. l. si merces. 25. §. uis maior. 6. h. t.

t in l. 1. & 2. C. de iur. emphyt.

u l. si quis. 46. h. t.

x Dd. in l. 2. C. de rescin. uend.

y l. item si preti. 22. §. fi. cum l. seq. h. t. z l. si decem. 54. h. t. a l. cum in plures. 60. §. mād. 4. b l. quero. 54. h. t. c l. sed addes. §. ex conducto. pen. l. uiam. C. eod. d Fasch. diff. 2. Reinh. diff. 12. per artic. 77. lib. 3. e l. qui fundum. 32. h. t. f d. l. quero. 53. §. inter. 1. l. cum domini. 56. l. pen. h. t. g l. legem. C. eod. h l. qui hoc anno. 42. de uerb. oblig. §. omnis. Instit. eod. i text. in l. j. §. si pensio. in uerbis nondum debeatur. ff. de migrando. k l. circa. C. eod. l l. qui insulam. 30. §. penult. hoc tit. m in l. 3. C. eod. n d. l. quero. l. præses. C. eod. o l. si uulnerauerit. 42. hoc tit. Paul. lib. 2. tit. 18. p l. uideamus. 11. §. 1. q d. l. si quis. §. si colonis. 3. r l. si merces. 25. §. conductor. 3. s d. l. si quis. §. 3. t d. l. uideamus. l. qui insulam. 30. §. fi. u d. l. si merces. §. culpæ. 4. x d. l. uideamus. §. fi. y d. l. si quis fundum. §. pen. l. item quæritur. 13. §. si gemma. 5. l. ea. l. 51. § locaui. 1. z l. qui mercedē. 40. cum l. seq. h. t. a d. l. si merces. 25. §. pen.

artifices locant operas, & rebus recipiendis, custodiendis, reficiendisúe quæstum faciunt[a]. Agitur etiam ad id quod interest, si ante finitum locationis tempus sine causa rem conductor deserat[b]. Item in hoc, ut exacto locationis tempore res reddatur[c]. Quo casu contra nō restituentem iuratur in litem[d]. Nonnunquam etiam ante finitum tempus, si uidelicet domi
16 nus noua necessitate coactus, re sua opus habeat, uel inquilinus ea abutatur[e]. Conductor agit in hoc, ut sibi liceat re locata uti, aut soluatur id quod interest[f]: ut reficiat locator domum, aut mercedem pro rata tēporis, quo uti nequit, remittat[g]: ut præstet damna uitio rei locatæ contracta, si facilè sciri uitium potuit, & ad certum usum res quasi ab artifice locata est: ut si uas uinosum à uietore locetur, secus si lateat uitium, ita ut prudentiss. fallat: nec in ea locanda artificium suum, quasi rei bonæ & integræ locator profiteatur. ut si ager conductus herbas noxias ferat[h]. item in hoc agit ut propter interitum rei, aut sterilitatem fructuū labe aliqua contractam, uel incendium, aut aliud impedimentum usus rei, merces remittatur pro rata temporis, quo usus conductori non est[i]. Cum enim ob usum rei illa præstetur, æquum est ut qui uti ea nequit, illa pensionis fiat remissio.

a d.l. item quæritur. §. si fullo. 6. d.l. si merces. §. pen. & fin.
b l. si in l. 24. §. si domus. 3. l. dominus. 55. §. fin.
c l. si quis cognitionis. C. eo. d.l. uideamus. §. pē.
d l. si cui. 48. h.t.
e d.l. quæro. §. inter. l. 3. C. eod.
f l. 7. 8. 9. h.t.
g l. ex conducto. 15. l. habitatores. 27.
h l. sed addes. 19. §. si quis dolia. 1. h.t.
i d.l. si quis. §. imperator. d.l. ex cōducto. §. si uis. & §. ubicunq;. d.l. si merces. §. uis maior.

DE AESTIMATORIA. TIT. III.

1 *Continuatio tituli.*
2 *Ex duplicibus contractibus dari actionem præscriptis uerbis.*
3 *Ex qua causa detur æstimatoria.*
4 *Actionem hanc esse ciuilem & bonæ fidei.*
5 *Cuius sit in hoc contractu periculum.*

1 ET hæc quidem de contractibus nominatis, & quæ inde prodeunt iudicijs ordinarijs. Sed quia naturà comparatum est, ut plura sint negocia quàm rerum uocabula, hoc
2 est agendi formulæ[a]: euenit nonnunquam ut cessantibus proditis ac uulgaribus iudicijs, descendendum sit ad ea quæ sunt in factum generalibus uerbis præscripta, prout cursusq; facti natura exigit[b]. quod fit uel cum negocium tam ambiguum & multiplex est, ut nescias ad quam cōtractus speciem sit referendum[c], uel cum patet quidem & apparet quale sit, sed redigi ad ordinem contractuum nominatorum nequit[d]. Prioris generis est, cum res æstimata uendenda datur. Hic enim probabiliter dubitari potest, utrum ex uendito sit actio propter æstimationem, quæ loco precij est, & uēditionem inducit[e]: an ex locato, quasi
3 rem uendendam locasse uideatur, an uerò mandati non interueniente mercede. Itaq; tollendæ dubitationis gratia, & ne ineptam proponendo actionem periclitaretur actor, æsti-
4 matoriam præscriptis uerbis actionē dare uisum est: quæ præscriptis aptè uerbis ad quodlibet negocium accommodaretur. ea ciuilis est, quia negocium ciuile unde datur gestum est, & quidem bona fide, quare omnia hìc locum habebunt, quæ in bonæ fidei iudicijs[f]. Hæc actio utilis est, etiamsi merces interuenit[g]. nam etsi merces pro opera constituta soleat locationem inducere[h]: tamen quia hìc æstimatio rei quæ uenditionem facit[i], adiuncta est,
5 uisum fuit potius esse, ut æstimatoria actio proponatur. Nam hanc speciem à locatione recedere uel inde apparet, quòd æstimatio periculum faciat eius qui suscepit: perinde atq; re uendita[k], quod non est in locato & conducto. Si tamen res æstimata daretur uendenda, ita ut aut illa, aut precium (non certum, sed iustum, quod nomine precij absolutè posito significatur[l]) redderetur: hoc casu quia nullo certo definito precio, uenditio per incertam æstimationem non potuit perfici, neq; periculum transire quasi in emptorem, adhibenda erit alia distinctio[m].

a l. 4. de præscr. uer.
b l. j. §. de præscr. uer.
c ut in l. j. §. de præscrip. uerb.
d l. 5. §. de præscr. uerb.
e l. plerunq;. 11. §. si tamen. l. quoties. §. de iure dotum. l. quoties. C. eod. Paul. lib. 2. tit. 4.
f l. j. h.t.
g l. 2. h.t.
h l. §. §. mandati. l. rogasti. 21. in fin. §. de præscrip. uerb.
i l. plerunq;. 10. cum l. seq. de iur. dot. l. 2. §. ult. §. pro empto.
k l. æstimatæ. 1. soluto matri. l. quòd si per eā. d. l. plerunq;. §. de iur. dotium.
l l. non dubium. de lega. 3.
m l. si gratuitam. 18. §. si margaritas. 1. §. de præscrip. uerb.

DE RERVM PERMVTATIONE. Titul. IIII.

1 *Permutatio quare contractus innominatus.*
2 *Affinitas huius contractus cum uenditione.*
3 *Differentia 1. inter hos contractus, à forma.*
4 *Differentia 2. ab effectu & præstationibus.*
5 *Explicatio L. 1. quæ illas differentias tradit.*
6 *Ex permutatione propriè oriri actionem præscriptis uerbis.*
7 *Quando detur condictio.*
8 *Differentia tertia, à causa efficiente: & quomodo contrahatur permutatio.*
9 *Explicatio uers. ultimi L. 1.*
10 *Methodica summa, de rerum permutatione.*

Hvius generis est etiam permutatio, qui contractus iurisgentium perhibetur uetu- 1
stissimus, innominatus tamen, utpote generalis & omnia in se commercia inclu-
dens. Res enim rebus permutare, omnibus conuentionibus tam nominatis, quàm
innominatis est commune, ut permutatio nequeat ad certam speciem nomenq; contra-
ctus reduci: quanquam fuit apud ueteres dubitatum, an hoc placitum idem cum emptio- 2
ne esset[a]. Videtur enim uenditio esse[b], quia pro precio res datur, & id agitur ut dominium
hinc inde transferatur, aut paretur usucapiendi conditio[c]: & utrinq; debetur euictio[d], ac
bonæ inde fidei actio existit[e]: quæ omnia sunt emptioni & uenditioni consentanea. Et hu-
ius sententiæ Sabinum & Cassium fuisse accepimus, sed Nerua & Proculus aliud esse per-
mutationem, aliud emptionem existimauerunt, quia multis modis hos contractus inter
se differre palàm est. Nam primò differunt forma. in uenditione enim aliud est uendere, a- 3
liud emere: alius emptor, alius uenditor: aliud precium, aliud merx. At hanc formam non
habet permutatio: in qua discernere nequeas, quis sit emptor, quis uẽditor, quid precium,
quid merx[f]. Secundò effectu & præstationibus. Emptor enim cogitur facere nummos ac- 4
cipientis, uenditor rem dare non cogitur, sed satisfacit tradendo rem cum euictionis cau-
tione. Itaq; si res euicta non sit, nihil debet. In permutatione uerò si ponas, utramq; rem ha-
beri pro precio, uterq; emptoris instar erit. unde sequetur, rem fieri accipientis utrinq; o-
portere: sin pro merce, quia uterq; personam uenditoris repræsentabit, neutrius fieri rem
necesse fuerit: quod quidem longè abhorret à natura huius contractus. itaq; neutrum ho-
rum est in permutatione. Nam cum precium sit quo aliud æstimatur, merx uerò res ipsa 5
æstimata: non potest in permutatione inueniri, quid pro merce, quid loco precij sit haben-
dum. Absurdum autem foret, utramq; rem esse, aut mercem aut precium, cùm natura re-
rum non patiatur, ut una res & uæneat, & precium sit emptionis. Quod cum ita sit, non hic 6
obtinent præstationes, in uenditione receptæ: sed si ea res quam accepetim postea euinca-
tur, in factum agere debeo ad id quod interest: quæ propria est permutationis actio, da-
turq; ex contractu, quem ego & à mea parte perfeci, & perfectum esse uolo: nec potest ob-
ijcere aduersarius, quasi contractus sit imperfectus, cum in ipso absolutam uim & obliga-
tionem acceperit, in quem dominium rei meæ transtuli[g]. Itaq; quod ad ipsum attinet, con-
summatus est contractus, cum ei dederim quod erat conuentum. Planè quia tn me perfe- 7
cta non est permutatio (ea enim rei datione completur) cum euicta mihi res sit tradita, pos-
sum iure meo uti, & rem meam repetere, quasi causa non secuta, propter quam data est[h]:
quia tibi eam relinquere non sum obligatus, cùm nullius rei datione cõtractum à tua par-
te impleueris, neq; me obligaris[i]. Nam etsi emptio nuda consentientium uoluntate con- 8
trahitur, tamen permutatio ex re tantum tradita dataq; initium obligationi præbet: alio-
qui si res tradita non sit, nudo consensu constitui obligationem dicemus. quod in his dun-
taxat receptum est, quæ nomen suum habent, ut in emptione, conductione, mandato, &c.
Permutatio autem istiusmodi, nomine & forma speciali aut ciuili caret, & in generali cõtra-
ctuum nomine consistit, ideoq; non cõsensu, sed rei datione perficitur: eaq; tertia est à cau-
sa efficiente desumpta, horum contractuum differentia. Quare rectè Pædius ait, alienã rem 9
dantem, nullam cõtrahere permutationem, in hoc ut sibi alterum obliget. Igitur si egò alie-
nam rem tibi tradidero, & tu contrà rem tradere nolis, non utiq; in hoc agam, quod interest
mea illã rem accepisse, de qua conuenit. Nec enim datione rei, quæ requirit dominij trãsla-
tionem[k], te mihi obligaui, ut ex permutatione actio dari possit, cum rem non fecerim tuã[l]:
sed ut res tradita contrà nobis reddatur, condictioni locus erit, quasi re non secuta[m]. Quod
cum ita sit, liquet, ex hoc contractu qui nullum habet certum nomen, nullam oriri certam
actionem, ut ex empto, locato, &c. Sed recurrẽdum esse, aut ad iudicium præscriptis uerbis,
contractu à tua parte impleto, aut ad condictionem causa data, causa nõ secuta, si rei datio-
ne necdum alterum tibi obligasti. Est igitur, ut de explicatione legum huius tituli modò 10
facta intelligi potest, permutatio cõmercium[n], cõtractus[o], seu (ut Impp. appellãt) placitum[p]
uel conuentio[q] iurisgentium[r] innominata[s], similis emptioni[t], eoq; bonæ fidei[u], qua species
rerum certæ cum speciebus cõmutantur[x]. Dico species. nam si genus cum genere, aut cum
specie commutetur, non est propriè permutatio, sed magis contractus innominatus, do ut
des[y]: qui à permutatione distat, quia ex hac actio bonæ fidei oritur, ex illo nequaquam[z]. Vt
enim in emptione merx & preciũ certum esse debet[a], ita & in permutatione quæ huic cõpa
ratur, certæ res indiuiduæ. Partes huius contractus, possunt dici species rerũ, consensus &
traditio, ac nõnunquam stipulatio[b]. Genera uaria, ut diuisio, trãsactio, do ut des: deniq; o-
mnes contractus, ἐν πάντα cõmercio permutationis cõprehenduntur: sed in specie una tan-
tum est permutatio, scilicet cùm certa res pro re certa cõmutatur[c]. Causa efficiens, est ius gẽ-
tiũ, consensus, & rerũ traditio. Permutare autẽ possunt, qui aliàs contrahere. Materia, sunt
certæ rerum species, non genus, neq; preciũ. Forma, ut aut traditione aut stipulatione fiat[d].

Finis.

a l.j. §.1. ff. de contrah. empt. §.1. Inst. eod.
b l.2. C. de rerũ permut.
c l. sequitur. §. sed etsi. de usucap. ff.
d l.j. C. de rerum permu.
e §. actionum. Inst. de actionibus.
f l.j. §. pen. ff. de contra. emp. l.j. in prin. h.t.
g l.j. l. rebus. l. si. C. eod.
h l.j. in fi. h.t. l.4. l. pen. C. eod.
i l.3. C. eod.
k l. fin. ubi Ias. de cond. caus. dat.
l d.l.3. C. eod.
m d.l.j. in fin.
n l.5. de iust. & iur. Cuiac. ad Vlp. tit. 19.
o l.j. h.t.
p l.3.4. C. eod.
q l. fin. C. eod.
r l.j. de contr. empt. l.j. hoc tit.
s l.j. h.t. & traditur in l. iurisgentium. 7. de pact.
t l.2. C. eod. l.j. de cõtr. empt.
u d.l.2. C. eod.
x l.j. h.t. l. emptionẽ. 7. l. 1.2.3.4. & t.t. C. eod.
y l.j. ubi gl. & Dd. h. tit. Ias. in l.2. in princ. nu. 7. si cer. petat. uide gl. opt. in l.j. C. eod.
z Ias. in d.l.2. nu.8. & in l.j. nu.10. h.t.
a uide ff. de contr. empt.
b l.3. C. eod.
c uide gl. in l.j. C. eod.
d l. cum pater. 79. §. hereditatem. de legat. 2.

Finis, ut cum tu habeas quod ego desiderem, uicissim ego habeam quod tu accipere uelis, fiat utrinq; commutatio rerum, ac quod cuiq; utile & opportunum est, quæratur[a]. Effectus idem ferè qui emptionis[b]. nam ex permutatione peræquè atq; ex uenditione, paratur usucapiendi conditio[c], præstatur euictio[d], & animantium sanitas[e]: ac fit ob uitia redhibitio[f]. Item oritur ex cōtractu permutationis, actio bonæ fidei[g], præscriptis uerbis[h]: qua ad exemplum actionis empti[i], agi potest aut ut impleatur quod promissum est[k], aut id quod interest præstetur[l], quo respectu incerti actio dicitur[m]. quanquam & cōdici res quæ data est, quasi re non secuta[n], & adiecta stipulatione, ut ferè fit, ex stipulatu agi potest[o]. Nam aut ex stipulatione, aut à traditione, non etiam de consensu uim omnem & effectum hic contractus trahit & mutuatur, ut paulo antè est expositum.

a l. j. in prin. de pact.
b l. 2. ubi gl. C. eod. l. 2. hoc tit.
c l. 4. §. de illo. de rer. permutat.
d l. j. C. eod. glo. in l. 2. C. eod.
e l. 2. h. t.
f l. sciendum. §. pen. de edil. edic. gl. in d. l. 2.
g §. actionum. Inst. de actio. Iaf. in l. 2. in prin. nu. 8. si cert. petat.
h l. 4. l. fin. l. rebus. 6. C. eod.
i l. j. C. eod.
k l. 4. l. ult. C. eod.
l l. j. C. eod.
m Cuiac. ob. lib. 4. c. 7.
n l. j. 4. 5. 7. C. eod.
o l. 3. 4. 7. C. eod.

DE PRÆSCRIPTIS VERBIS. Titul. V.

1 *Continuatio, & quare hi contractus sint innominati.*
2 *Genera 4. contractuum nominatorum.*
3 *Do ut des.*
4 *Do ut facias.*
5 *Facio ut des.*
6 *Facio ut facias.*
7 *Qualis sit hæc actio.*
8 *Actionem in factum ab hac longè abesse.*

1 SEcundo loco dixi[a], actionem præscriptis uerbis dari, quoties contractus existunt:
quorum appellationes nullæ iure ciuili sunt proditæ[b]. Hi enim, quamuis nomen &
formam specialem non habent: tamen quia nuda pacta non sunt, quæ nullius mutuæ
obligationis uinculo colligantur, sed habent in se συνάλλαγμα, & negocium aliquod ciuile,
nempe rerum commercium, ciuilem etiam actionem producant necesse est[c]. Quæ quia non
potest ad certam aliquam formam accommodari, cum ipsa negocia unde oritur, uaria sint
2 & incerta, præscriptis in factum quodlibet uerbis à prætore informatur. Solēt autem istiusmodi contractus ad quatuor ferè genera redigi. aut enim do ut des, aut do ut facias, aut fa-
3 cio ut des, aut facio ut facias. Si do tibi rem, ut contrà rem accipiam, cùm non placeat permutationem rerum emptionem esse, nascitur ciuilis obligatio innominata: indeq; actio præscriptis uerbis oritur, qua agitur non in id, ut reddas quod accepisti (condictio enim non datur ex contractu, ad contractum rescindendum) sed ut damneris mihi, quanti interest mea illud de quo conuenit, accipere. Sanè ex alio capite, quia antequam dederis, tibi obligatus non sum: si meum recipere uelim, condicere possum, quasi re non secuta. itaq; periculum eius rei quam dare debes, ad me pertinet, quod quidem ad actionem præscriptis uerbis attinet[d]. Quia cum sis debitor speciei, interitu eius liberarere[e]. Sed quoniam pœnitere possum antequam ullius rei datione me tibi obligasti, nihilominus condicam
4 meam rem quasi ob causam datam, causa non secuta[f]. At cum do ut facias, si tale sit factum quod locari solet, puta ut tabulas pingas, pecunia data locatio erit: si res sit, quæ mercedis loco datur, non erit locatio, sed nascetur uel ciuilis actio in id quod mea interest, uel ad repetendum condictio, sicut in superiore casu: idemq; iuris est, etiam pecunia data, si tale est factum quod locari non potest: quia usum fruitionis non recipiat: puta, ut seruum manumittas. Sed si seruum tibi dedi, ut tuum manumitteres, & manumisisti, & is quem dedi euictus sit: si sciens dedi, de dolo teneor propter fraudem, ut Iulianus uoluit. non enim uidebatur ciuile esse negocium quòd fraudulenter gestum esset. Sin ignorans præscriptis in factum uerbis, ciuilem putat I.C. dandam, quia manumittendo, me ciuiliter ad dandum obligasti[g]. Quòd si dubitetur, sciens an ignorans dederim, existimabat hoc casu Iulianus, non posse ciuili actione agi, quòd dubitaretur quæ nam danda esset: utrum præscriptis uerbis, an uerò de dolo prætoria: itaq; in factum actionem subsidiariam à prætore concedendam. in quo meritò reprehensus est à Martiano, cum & hoc casu sufficiat præscriptis uerbis ex ciuili obligatione actio. Humanius est enim in dubio presumi ciuiliter, & bona fide potius quàm dolo malo negocium esse gestum[h]. Atq; hæc quidē interpretatio quibusdam placet de qua alio loco quia diximus, & nonnihil à iuris compositoribus hic esse dormitatum ostendimus: non est opus hic eadem inculcare[i]. Explicatus est articulus, do
5 ut facias. Quòd si faciam ut des, & postquam feci, cesses dare, nulla erit ciuilis actio[k]: quia nulla subest obligatio, quæ formā ciuilis contractus habeat: & ideo de dolo subsidiaria dabitur. Nec enim negocium hoc congruit emptioni, ut in do ut des: nec locationi, ut in do

a §. ad tit. de æstima. act.
b l. 3. h. t.
c l. iurisgētium. in princ. §. de pactis.
d l. naturalis. 5. §. 1. uers. sed si scyphos. h. t.
e l. si ex legati causa. 23. de uerb. oblig.
f l. fi. §. de condict. causa da. causa non sec.
g d. l. naturalis. §. at cum do.
h in l. iurisgentium. in fi. princ. §. de pactis.
i uide §. in tit. de pact.
k d. l. naturalis. §. quòd si faciam.

ut facias:nec alij cuipiam ciuili contractui simile est,ad cuius formam actio præscriptis uer-
bis accommodetur[a]. Deinde ex facto non perinde mihi obligaris,atq; ex datione: quia fie-
ri potest, ut ex facto meo nihil ad te perueniat. uerbi gratia, si seruum meum manumittam
ut mihi des decem, hîc constat nihil ad te commodi ex libertatis datione redire, quo mihi
ciuiliter obligeris. de qua specie loqui I.C. exemplum manumißionis paulo antè positum,
ostendit. Quod cum ita sit, ad euitandas has decipulas, & in omnem euentum placuit hoc
casu de dolo actionem dari. Etenim in dolo es, qui cessas fraudulenter in dando, postquam
ego feci[b]. Quòd si facio ut facias, quia utrinq; æqualia præstantur, nempe facta, formam res 6
habet ciuilis negocij, cùm propter æqualitatem quæ iuris ciuilis propria est, tum quia si-
mile est negocium mandato. ut, uerbi gratia, si conuenit, ut ego à tuo debitore Carthagine,
tu à meo Romæ exigas: itaq; actio oritur præscriptis uerbis mandati consimilis[c]. Et ad hæc
quidem quatuor genera ferè reduci contractus innominati omnes possunt. Sed tamen 7
quia plura sunt negocia quàm rerum uocabula[d], fit ut existant interdum contractus, qui
nec in hæc quidem genera cadant, & tamen habeant causam obligationis ciuilem propter
συνάλλαγμα. Cuiusmodi species in hoc titulo plurimas inuenire licet, quibus ex omnibus
præscriptis uerbis est agendum[e]. quæ actio, utpote ex ciuili obligatione manans, ciuilis est, 8
& similis ordinariarum, præterquam quòd non certis formulis concepta est, sed tanquam
Lesbia regula ad quælibet facta accommodatur: eaq; sic agitur, ut nullum certum actionis
genus aut nomen in libello exprimatur. Ab hac autem longè distat actio in factum Præto- 9
ria, quæ deficiente obligatione, & causa ciuili, aut uerbis legis, ex æquitate à prætore da-
tur[f]. nam hæc planè subsidiaria est, ut alijs ciuilibus extantibus nequaquam detur[g]: cuius-
modi sunt ferè omnia prætorum remedia[h]. Præscriptis autem uerbis actio cum sit ciuilis, e-
tiam ciuili ordinariæ actioni adiungi, & cum ea concurrere potest, ut multis ll. apertißimè
comprobatur[i].

a l.5.§.quod si faciam.
b l.dolum.ff.mandati.
c l.naturalis.§.sed si facio.
d d.l.4.h.t.
e l.5.h.t.
f l.quia actionum.11.l. quoties.21.h.t.
g d.l.quoties.
h l.& eleganter.§.non solum.cum seq.ff.de dolo malo.l.in causis.2.ff.de minoribus.
i l.Labeo.ff.de contrah. emp.l.si conuenerit.ff. communi diuidundo.l. si conuenerit.ff.de rescin.uenditio.

DIGESTORVM PARS QVARTA.

LIBER XX.

DE PIGNORIBVS. TIT. I.

1 *Continuatio tituli.*
2 *Diuisio materiæ de pignoribus.*
3 *Quid inter pignus & hypothecam intersit:& quid sint, & species.*
4 *Quomodo contrahatur.*
5 *De pactis pignorum & antichresi.*

EXPOSITIS contractuum omnium, quibus in creditum itur, generibus, 1
& actionibus quæ inde proficiscuntur absoluns: uidendum nunc est de his
quæ contractibus accedere, adiungiq; solent. Ea autem pertinent aut ad secu-
ritatem contractus, ut pignora: aut ad implementum, ut Aedilitium edi-
ctum, euictio, usuræ: aut ad probationem, ut testes & instrumenta: de qui-
bus singulis restat, ut despiciamus. De pignoribus hæc iusto ordine isto libro tractantur: 2

Quomodo contrahantur[a].
Quibus de rebus[b].
Quem habeant effectum[c].
Quomodo soluantur[d].

Inter pignus & hypothecam, quod ad usum attinet, tãtum nominis sonus differt[e]: alterũ 3
enim Græcum, alterum Latinum uocabulum est. Quare statutum quod de pignore loqui-
tur, etiam in hypotheca obtinebit, & ecõtrariò[f]. Sed si proprietates uerborum exactè lima-
re uolumus, pignus à pugno Latinis dicitur, quòd traditur quasi de manu in manum cre-
ditori: hypotheca uerò quicquid supponitur obligationi, manente apud debitorẽ posses-
sione[g]. Pignus autem dicitur tam ipsa res quæ pignori obligata est[h], quàm ius quod credi-
tor in pignore habet[i]. Propriè tamẽ pignus, est ius reale, quo creditor nomine eius quod si-
bi debetur, rem obligatam tenet: quanquam & ipse contractus quo res creditori obligatur,
pignus etiam dici poßit[k]. Pignoris autem tres uulgò ponũtur species. Est enim quoddam
pignus prætorium[l], quod prætor decreta mißione, possesßioneq; bonorũ inducit: quoddã
iudiciale, captis à iudice pro re iudicata pignoribus[m]: quod tamen superiori rectè includi
potest[n]: quoddã conuentionale, quod consensu & conuentione constituitur[o]. Est etiã quæ-
dam hypotheca generalis, uidelicet omniũ bonorũ: quædam specialis, uidelicet unius rei:
item

a h.t.& seq.
b tit.3.
c tit.4.& 5.
d tit.6.
e l.5.in fin.
f Neguzan.in trac.pig. part.1.nu.8.& 9.contra Bart. in l.si rem.§. propriè.de pig.act.
g §.item Seruiana.in fi. Inst.de actio.l.si rem.§.1.de pignor.actio.l. plebs est.237.§.fi.de uerb.signif.
h tot.tit.de distract.pig.
i t.t.quæ res pig.oblig.& qui pot.in pig.hab.
k l.1.§.fin.uerb.in pignus.de pact.
l tot.t.C.de prætor.pig.
m l.à diuo Pio.15.de re iud.t.t.C.de bon.auth. iud.poss.
n Cuiac.in l.penult.pro empt.& lib.Obs.5.c. 30.ut fecit ff.de pign. act.
o l.1.de pig.act.uide Ias. in §.item Seruiana.in prin.Inst.de act.Neguzan.in tract.pig.parte 3.

item quædam expreſſa,quædam tacita[a]. Loquimur autem hîc de pignore conuentionali &
expreſſo,quod contractibus accedit,nec modò rei traditione,uerumetiam conſenſu & nu-
da uoluntate contrahitur[b]. quanquam iure Sax.in hypotheca rerum immobilium conſti-
4 tuenda authoritas iudicis requiri uideatur[c]. Neq; ad rem pertinet quibus uerbis fiat, ſicuti
tralancium eſt, in his obligationibus quæ conſenſu contrahuntur: & ideo etiam ſine ſcri-
ptura,ſi probari poteſt cõueniſſe,ut hypotheca ſit,res erit obligata[d]: pactiones etiã, diemq;
5 ac conditionem,hic contractus recipit[e]: ut cum conuenit,uti creditor fructus (quos alioqui
non lucratur,ſed ſorti imputat[f]) aut aliud quid ſupra ſortem,pro uſu pecuniæ quã debitori
promittit, percipiat[g]. Quæ ſpecies Ἀντίχρησις uocatur[h]: neq; ſemper & indiſtinctè uſuraria
eſt[i]. Sanè pactum legis commiſſoriæ in pignoribus improbatur: tale ſcilicet,ut niſi certa die
pecunia ſoluatur,res oppignorata in cõmiſſum cadat, addicaturq; creditori. Cum enim id
oneris egẽtibus, & neceſsitate circumuentis debitoribus multo grauius ac pernicioſius ac-
cidat quàm ulla uſura,meritò ac iure fit,ut hinc procul amoueatur & exterminetur[k].

IN QVIBVS CAVSIS PIGNVS VEL HYPOTHECA TACITE contrahatur. Titul. II.

1 *Tacitum pignus contrahit in mutuo refectionis.*
2 *In inuectis & illatis in prædium urbanum,non ruſticum.*
3 *In renouata locatione.*
4 *Ratione perſonæ creditoris,ut pupilli,fiſci,&c.*
5 *Ciuitates & inferiores principes non habere ius fiſci.*
6 *Differentia inter expreſſam hypothecam & tacitam.*

1 QVia uerò etiam tacito conſenſu conuentiones fiunt[a], fit ut non modò expreſſa uo-
luntate, ſed in quibuſdam cauſis tacitè etiam pignus contrahatur. Nam in primis
quo plures eſſent,qui ad refectionem ædium quas refici publicè intereſt, mutuò da-
2 rent,S.C.pignus inſulæ, ei qui ad eam ædificandam credidiſſet, datum eſt[b]. Sed & inuecta
& illata in prædium urbanum,pro penſione tacitè obligantur: quod primò moris fuit,po-
ſtea ius factum eſt[c]. In ruſticis prædijs cõtrà obſeruatur[d],quia ſufficit in ijs fructus teneri[e],ni-
ſi uoluntate,hoc eſt ex conuentione aliqua pignoris iure inferantur[f],quod alibi uoluit Im-
3 perator[g]. Sed & tacitæ locationi cohæret pignoris renouatio[h]. Item & rei oppignoratæ fru-
ctus extantes, quamuis id apertè non ſit expreſſum, tacita pactione pignori ineſſe creduntur[i].
Fauor etiam creditoris facit nonnũquam locum tacito pignori. Sic pupillus hypothe
4 cam habet in bonis tutoris[k],uxor in mariti[l],ſponſa in ſponſi[m], adulti ſcilicet ætate, non mi
noris[n] (huius enim bona,dotis nomine non obligari, plerìq; contendunt) quæ hypotheca
non modò pro dote intelligitur contracta[o], ſed etiam nomine alimentorum,ac bonorum
paraphernaliũ: quamuis reliqua priuilegia dotis, in his locum non habeant[p]. In bonis ta-
men mariti,duntaxat allodialibus,ea mulieri hypotheca datur, non etiam in feudalibus[q].
Eandem hypothecam tacitam habet & pupillus in bonis protutoris[r], minor in patrimo-
nio curatoris[s],fiſcus in bonis adminiſtratorũ ſuorum[t], uel debitorum[u]: filius reſpectu ma-
5 ternorum bonorum & hæreditatis,in re patris qui illa adminiſtrat[x]. Ciuitates non habent,
niſi in bonis ſuorum adminiſtratorum[y],aut ex priuilegio principis[z]: quia loco priuatorũ
ſunt[a]. unde arguunt quidam,Duces,Marchiones, & Comites Imperatori ſubiectos priuile-
gia Fiſci imperatorij non habere, niſi præſcripſerint,aut à Cæſare impetrarint. Plerìq; tamen
aiunt,non modò hos, ſed etiam ciuitates quaſq; quæ merum imperium habent, moribus
6 ius fiſci uſurpare,quamuis ſuperiorem recognoſcant[b]. Eſt autem differentia taciti pignoris
& expreſsi. Res ex conuentione expreſsim obligatæ alienari nequeunt,niſi cum ſuo onere[c].
Quæ uerò tacito nexu tenentur, liberè alienari poſſunt antequam præcluduntur, hoc eſt,
ut uulgò nũc dicunt,arreſtãtur[d]: tacitum enim pignus generale eſt, & complectitur omnia
bona. Generalis autem pignoris obligatio,alienationem non impedit[e]. Illud ultimò ſcien-
dum,per expreſſum pignus non tolli tacitum,aut contrà[f].

s 4 QVAE

a l.2.3.4.de pact.
b l.j.ſ.de pig.actio.
c Reinh.diſ.23.per art. 30.lib.2.
d l.4.h.t.
e l.ſi conuenerit.4.ſupra de pign.actio.
f l.j.C.de diſtract.pign. l.1.& 2.C.de pign.actio. l.ſi dominum.C. de pignor.
g l.j.§.pacto.h.t.l.ſi ea lege.C.de uſuris.
h l.ſi is.11.§.1.h.t.l.ſi pecuniam.33.ſuprà de pig.actio. uide Cuiac. lib.3.cap.35.
i d.l.ſi ea lege.17.C.de uſur. uide Molin. in tract. uſur. quæſt.32. Cuiac. lib.8.cap.17. gloſ.nu.5.Land.lib.1. art.54. Neguzan. in tract.pig.in 5.memb. 5.partis. nu.10. cum ſequen.
k l.ſi.C.de pact.pignor.

a l.2.& 3.ſ.de pactis.
b l.j.h.t.l.ſi uenter.8.§. 1.de priuil. creditor.
c 25.ſ.ſi certũ petatur.
c l.2.cum multis ſeq.h. t.l.4.ſ.de pactis.l.ult. C.eod.
d l.4.h.t.
e l.in prædijs.h.t.
f tot.tit.de Sal.interd.
g l.certi iuris.C.de loca. & cond.
h l.item.13.§.qui imple to.10.ſ.loca.
i l.3.C.eod.
k l.pen.C.eo.l.pro officio.C.de admin.tuto.
l l.unica.§.1.C.de rei uxoriæ actio.
m Ang.in §.patitur.nu. 3.Inſt.de iniur.
n gl.in l.pen.uerb. teneri.C.de leg.tut.Bart.in l.ſi conſtante.ſol.mat.
o Dd.in l.ubi.in prin.C. de iur.dot.l.ſi cum dotem.§.ſin autem in ſeruiſsimo.ubi gl.& Dd. ff.ſolut.matr. uide Iaſ fiduis.§.fin.C.qui pot. in pig.Iaſ.latè poſt Angel.in §.fuerat.nu.41. & 42.Inſt.de act.idẽ Iaſ.in l.maritus.21.nu.

14.C.de procur.per gl.ſingularẽ in l.ſi ego.§.dotis.uerb.condict.de iur.dot. p Iaſ.in d.l.maritus.21.nu.14.C. de procur. q Bald.in c.imperialẽ.de prohi.feud.alie.per Fed.& in l.j.C.quæ res pig.ob.Spec.de pig.§.1.nu.30. latè in terminis.Bald.in tract.de dot.part.3.quæſt.187. r gl.in l.pro officio.20.C.de ad.tut. s d.l.pro officio. in uerb.curatoris. t l.j.C.de priui.fiſc. u l.1.& 2.C.eo.uidelicet fiſc.princ. x l.ſi quis prioris.C.de ſec.nupt. Schurff.conſ.56.cent.1.uide Neguz.in trac.pig.2.partis.4.memb.nu.13.cum ſeq. y Alex.in l.j.§.ſi hæres.ad Trebell.per l.1.C.quo.quiſ.ord.conue.lib.11.Neguz.in trac.pig.part.2.memb.2.nu.119. z l.ſimile.10.ad municip. a l.eũ qui.16.de uerb.ſig. b Sachſ.diff.35.Reinh.diff.34. c l.ſi debitor.C.de diſt.pig. d l.pen.h.t. e l.cum tabernam.34.ſupra tit.1. f uide Iaſ.in §.item Seruiana.nu.70.ubi dicit hanc eſſe communem.Inſtit. de act.Dd.in l.ult.C.de pac.conuen.Neguz.in tract.pignor.2.partis.4.memb.nu.82.

QVAE RES PIGNORI VEL HYPOTHECAE DATAE OBLIGAri non possunt. Titul. III.

1 *Quicquid non probibetur, potest oppignorari.*
2 *Res quæ sua natura non possunt oppignorari.*
3 *Quæ personæ oppignorare nequeant.*
4 *Quando non idoneè res oppignoretur.*

SEcundò uideamus quæ oppignorari non possint: eo enim cognito facilè apparebit, 1
quæ nam rectè & utiliter nectantur[a]. Res oppignorari nequeunt, uel quia sua natura
nexum non recipiunt, uel quòd à non idoneis, aut non idoneè nectuntur. Res sua na- 2
tura oppignorationem respuunt quæ sunt extra commercium, quia nec emi possunt[b]: ut
ras sacræ, religiosæ, publicæ[c], liber homo, quamuis filiusfamiliâs[d]. Qui tamen ab hosti-
bus redimitur, loco pignoris est apud redemptorem, donec precium reddat[e]. Item quæ le-
ge prohibentur alienari, ut res litigiosæ[f], minorum, fundus dotalis, &c. Nam oppignoratio
quædam alienatio est[g]. Vnde nec feudalia, quorum alienatio inuito domino, aut agnatis
non consentientibus interdicta est[h], rectè subijciuntur hypothecæ: quamuis fructus feudi
posse pignori esse, receptum sit[i]. Deinde fit, ut res non idoneè nectantur, uel quia potesta- 3
tem nectendi, qui dedit non habet: ut si res aliena pignori detur[k], aut pupillus sine uolun-
tate tutoris & decreto, seruus sine domini, filius sine patris, de his quidem rebus quæ patri
quæruntur, oppignoret[l]: uel quòd de rei obligatione actum non uideatur, ut cum secun- 4
dus creditor in prioris locum succedit, non intelligitur pignus renouari, nisi expressè con-
ueniat[m]. Sic & in generali obligatione, non ueniunt quæ credibile non sit quempiam spe-
cialiter obligaturum[n].

a *Instit. de his qui sunt sui uel al. iu. in prin.*
b *l. j. §. eam rem. hoc tit.*
c *l. 3. C. eod.*
d *l. qui filios. C. eod. l. fi. hoc tit.*
e *l. si patre. de capt. & postli. reuers. l. 2. C. eo. tit. l. Senatus. §. ult. de legat. j.*
f *l. j. §. fin. hoc tit.*
g *l. ult. C. de reb. alie. non aliena nd.*
h *c. imperialem. in prin. ubi Dd. de prob. feud. alie. per Fed. uide latè Curt. in tract. feu. par. 4. nu. 95.*
i *Spec. de pignor. §. 1. Curt. præall. loc. nu. 95.*
k *tot. t. C. si res aliena.*
l *l. j. in prin. & §. 1. h. t.*
m *l. Aristo. 3. cum l. seq. h. t.*
n *l. j. C. eod. l. obligationes. cum ll. seq. ff. de pign.*

QVI POTIORES IN PIGNORE VEL HYPOTHECA HABEANtur, & de his qui in priorum creditorum locum succedunt. Titul. IIII.

1 *Effectus pignoris, ut creditor habeat ius persequendi & distrahendi.*
2 *Regula, Qui prior est tempore, potior est iure.*
3 *Fallit in pupillo & muliere.*
4 *In eo qui credidit in pignoris conseruationem.*
5 *In redemptore captiui serui.*
6 *In eo qui paratus est priori soluere.*
7 *In eo qui in locum primi creditoris succedit.*
8 *Quomodo priuilegiati concurrentes alij alijs præferantur.*

TErtiò de effectu pignoris est dicendum. Ex obligatione autem pignoris consequitur 1
creditor potestatem, & persequendi pignoris[a], & nisi solutio principalis debiti fiat, di-
strahendi[b]. Sed quia eadem res pluribus nonnunquam obligatur, fit ut disceptari in
persecutione distractioneq; pignoris soleat, uter alteri sit præferendus. In quo regula gene-
ralis tenẽda est, potiorem esse in iure pignoris cui prius est res obligata[c]. Nec enim uspiam 2
uerius est quod uulgò usurpatur: Qui prior est tempore, potior est iure[d]. Neq; uerò inter-
est, pignus conuentionale sit an prætoriũ, (de quo tamen nonnulli dubitant[e]) an iudicia-
le[f], res specialiter obligetur, an generaliter[g], an etiam tacitè[h]. Si tamen ex alijs bonis pos-
sit creditũ redigere, cui generaliter bona sunt obligata, non debet interim secũdo creditori
suũ speciale pignus auferre[i]. nihil etiam interest, priuati sint creditores omnes, an cum his
concurrant priuilegiati: puta pupillus, mulier, ciuitas, fiscus, princeps[k]. Nã regulariter pri-
mus secũdo, secundus tertio, atq; ita deinceps potior est[l]. Etsi enim interdũ pupillus, quã- 3
uis posterior propter fauorẽ personæ, ut rem saluã habeat, præfertur prioribus[m], & mulier
fauore dotis[n], itẽ fiscus in debitis non in pœnis[o]: tamen ne hi quidem expressam hypothe-
cam habentibus prioribus regulariter præferuntur[p], sed tantum ijs qui obtinent tacitam.
nam in expressis, præsertim specialibus, teneri uolunt regulam, ut qui prior est tempore, po-
tior sit iure. quod tamẽ ita accipiendum est, nisi lex disertè prioritatẽ eiusmodi indulgeat[q]:
sicut quandoq; indulget. nam (uerbi gratia) pupillus, mulier, miles, fiscus, & similes, etsi
(prout dictum est) prioribus non præferuntur, expressam hypothecam habentibus: quòd
iniquum

a *l. pignor. 17. ff. de pignorib.*
b *ff. tit. 1.*
c *l. si pignus. 8. l. si & iure. 10. h. t. l. 3. l. 2. l. licet. C. eo. l. 4. C. ad Macedonianum.*
d *l. 2. C. h. t. c. qui prior. de reg. iu. in 6. l. qui balneum. l. potior. h. t. uide de hac reg: cum suis limitat. latè Neguzan. in tract. pig. 2. memb. 5. partis. num. 1. 2. & per totum.*
e *Cuiac. lib. 5. cap. 30.*
f *l. 2. C. eod. Neguzant. præalleg. loc. num. 6.*
g *l. 2. 3. §. 1. h. t. d. l. 2. C. eod.*
h *l. unica. C. rem alienam ger. d. l. si pignus. ubi Dd. h. t. Dynus in d. c. qui prior. nu. 12. Neguz. in tract. pig. in 6. parte, memb. 2. nu. 9.*
i *l. 2. C. de pignorib.*
k *d. l. si pignus. l. fin. §. fi. hoc tit.*
l *l. creditor. 12. §. si simpliciter. 7. h. t.*
m *l. idemq;. 7. l. fin. h. t.*
n *l. assiduis. cum auth. sequen. C. eod.*
o *l. si is qui. 28. ubi Bart. de iur. fiscal. l. j. C. de pœn. fisc. l. j. C. de iur. fisc. uide Neguz. in tract. pig. part. 2. memb. 4. & part. 5. memb. 2.*
p *in d. l. assiduis. gl. & Dd. adde Schurff. cons. 22. cent. 1.*
q *§. his consequens. in Authen. de æqualitate dotis. Auth. quo iure. C. eod. h. t.*

iniquum sit,ius primò alicui quæsitum, alterius insequente facto auferri: tamen interdum
bis,& maximè tantum generalem obtinentibus, solent anteponi[a]. Sic qui in morbum, fu-
nus,exequias crediderunt, aliis etiam expressam habentibus solent præferri[b]: & iure Sax.
4 mercedes seruorum ac mercenariorum, ante omnia detrahi[c]. Ac iure etiam ciuili, qui cre-
didit in rei ipsius oppignoratæ conseruationem, puta, ut domus hypothecata fulciatur,
eum æquum uisum est, anteire priores, cuius pecunia saluam fecit totius pignoris cau-
5 sam[d]. Item qui seruum ab hostibus redemit, omnibus omnino creditoribus, quamuis prio-
6 ribus, in pignore meritò præfertur[e]. Præterea si paratus sit posterior priori creditori solue-
re (habet enim ius offerendi[f]) meritò deneganda est huic pignoratitia actio, cum per eum
7 stet quo minus ei pecunia soluatur[g]. Idem iuris erit, si uoluntate prioris secundo res sit ob-
8 lata: qui si recuset accipere, intelligitur pignus sponte remisisse[h]. Sed & qui in locum primi
creditoris succedit, cui recepto hypothecæ iure soluit, meritò præfertur secundo[i]. Quomo-
do autem priuilegiati hi si concurrant, alii aliis præferantur, longum nunc esset disputare,
& alibi tractant gloss. & Dd[k].

a uide in auth. de æqual. dotis latissimè antè omnium Neguz. in tract. pig. in 5. part. memb. 2. ubi ampliationes & fallentias ponit plurimas.
b Ias. & Dd. in l. fin. §. in computatione. C. de iur. delib. l. 4. C. de petit. her. uide ?. de relig. et sumpt. fun.
c glo. lat. art. 22. lib. 1.
d l. 5. & 6.
e l. in bello. 12. §. si pignori. de captiuis & postl. reuersis.
f l. mulier. cum l. seq. h. t.
g l. potiorem. 11. §. fin. l. quærebatur. 20. h. t.
h l. 3. §. pen. h. t.
i l. creditor. 12. §. à Titio. 8. cum l.
k in d. l. assiduis. ad uerb. licet. cum Auth. seq. & in d. l. si pign. in tit. de priuil. cre. Dyn. in c. qui prior. de reg. iur. in 6. Neguz. in tract. pign. in 5. parte. uide etiam ?. de priuil. cred.

DE DISTRACTIONE PIGNORVM VEL HYPOTHECARVM.

Titul. V.

1 *Effectus pignoris præcipuus, quòd possit distrahi pignus, & eius ratio.*
2 *Quomodo distrahatur, si pactum de distrahendo sit appositum.*
3 *Quid si pactum nullum interuenit?*
4 *Quid si pactum de non distrahendo interuenit?*
5 *Quid si pactum sit, ne debitor distrahat?*
6 *Creditorem non obstante denunciatione rectè distrahere.*
7 *Quid creditor iuris distrahendo transferat.*
8 *Creditorem de euictione non teneri.*
9 *De iure dominii impetrando.*
10 *Quomodo creditori succurratur, si debitor hypothecam teneat.*

1 PRæcipuus pignoris effectus in duobus uertitur. Primò enim ex contractu pignoris,
licet creditori debitore non soluente, aut suspecto[a], actione hypothecaria pignus per-
sequi, & possessionem eius consequi[b]: secundò, postquam illam fuerit consecutus, si
nihilominus frustretur debitor, & solutionem extrahat, potest creditor hoc casu (nã antè ne-
quit[c]) pignus uendere, & sibi de precio satisfacere. Nec enim magna esset huius obligatio-
nis utilitas, si creditor perpetuò seruare debitori, quamuis moroso, inutile pignus (nam
fructus non lucratur[d]) teneretur. Ac sciendum est, solenne olim fuisse, ut pactum de di-
strahendo pignore apponeretur[e]. quod ita postea in mores abiit, ut quamuis non sit ap-
2 positum, pro conuento tamen habeatur: eoque iure utimur[f]. Si igitur pactio adiecta sit, po-
test creditor ex conuentione tanquam ex uoluntate debitoris distrahere[g]: quod tamen ex
bona fide facere solenniter, commonefacto prius debitore, ut possit offerre precium, de-
3 bet: alioqui pignoratitia tenetur[h]. Si nullum pactum interuenit, denunciabit creditor te-
stato[i], idque ter[k], debitori, se uelle distrahere, ni fiat solutio: post quam denunciationem ex-
4 pectandum est ex lege Iustiniani biennium, antequam uendi possit[l]. Quòd si pactum de
non distrahendo interuenerit, quæstionis est quid seruari oporteat: & sanè distinguen-
dum uidetur, creditori an debitori alienationis adempta sit facultas. Si conuenit, ne cre-
ditor distrahere possit, furti uidetur obligari, si uendat, quia inuito domino rem contre-
ctat alienam[m]. Sed quia hæc pactio tacitam habet conditionem, si debitor interpellatus
soluat[n] post ternam denunciationem: & elapso, ut uolunt Dd. biennio: æquum est, ut credi-
tori uenditio permittatur[o]: neque teneatur debitori conuentionibus stare, qui ipsius pro-
5 missa non impleat[p]. Quòd si contra pactum sit, ne liceat debitori uendere, quæritur an a-
lienandi potestas illi sit adempta. Et quamuis improbatum est legibus, sine causa aufer-
re domino potestatem rei suæ alienandæ[q]: tamen quoniam multum interest creditoris,
non alium sibi substitui duriorem aduersarium, responsum est, nullam fore uenditio-
nem, ut pactioni stetur[r]. Pacto enim quod iustam habet causam, rectè domino interdici
6 potest rei suæ alienatio[s]. Porrò creditorem pignus publicã, ut fieri decet[t], auctione uenden-
tem frustra denunciationibus impedit debitor, (qui tamen ad id citari debet, nisi aliter sit
conuen-

a l. quæsitum. 14. h. t.
b uide de hac actione §. item Seruiana. ubi optimè Ias. Inst. de act. Ferrar. in for. lib. hyp.
c l. 4. h. t.
d l. 1. & 2. C. de pign. act. l. si dominium. 9. C. de pignor. l. 1. C. de distr. pig. l. 3. C. de pac. pig.
e l. 3. C. de pignor. actio.
f l. 3. ?. de pigno. actio. l. creditoris. 8. h. t. l. si mandator. 59. §. creditor. ?. mandati.
g §. contra autem. Instit. quib. alien. licet. ubi Dd. & l. fin. §. 1. C. de iure dom. impetrando.
h l. 4. l. quæ specialiter. C. eod. & tot. tit. C. si uendito pig. aga.
i l. 4. C. eod.
k Paul. lib. 2. tit. 5.
l d. l. fin. §. fin autem.
m l. si is qui pignori. 65. de furtis.
n l. quæro. 56. §. inter. ?. loca. c. 3. de iniuri.

o d. l. 4. de pignorati. actio. p l. cum proponas. 2. C. de pactis. q l. pen. ?. de pactis. l. filiusfamiliãs. 114. §. diui. 11. de legatis. 1. r l. si creditor. 7. §. fin. hoc tit. s l. fi. C. de pactis inter emptorem, & e. d. l. filiusfamiliãs. §. diui. Dd. in l. 3. C. de condictio. ob causam. & in l. si ita quis. 135. §. ea lege. de uerb. oblig. t l. edicto. C. si ad fis. l. si fundum. de rei uend. l. ordo. ubi Dd. C. de ex. rei. iud. de iure Sax. uide Land. lib. 1. art. 20. Vueych. art. 61.

cõuentum[a]) aut secundus creditor, nisi quod debetur offerat[b]: in quo sciendum est, referre,
uendat creditor ius suum, uidelicet ius pignoris, an uerò ipsam rem. Nam priore casu tan- 7
tundem transfert, quantum ipse habet, nempe ius pignoris, quod postea solutione dissolui
potest: in secũdo autem transfert ius, quale habuit debitor, qui pignori dedit, aut dominij,
aut quasi dominij, sic ut auocari amplius ab emptore res non possit[c]. Quòd si tertius ali- 8
quis iure dominij rem euincat, creditor qui uendidit, de euictione non tenetur: utpote cum
non sua, sed aliena, id est debitoris fide distraxerit. debitor tamen ne ex aliena iactura locu-
pletetur, utili actione conueniri poterit ad precium, aut iure postulabit emptor cedi sibi pi-
gnorantiam contrariam à creditore actionem, qua in id quod interest, debitorem conue-
niet, qui rem alienam contra bonam fidem obligarit[d]. Illud ultimò sciendum est, nemine pi- 9
gnus emente, creditorem ius dominij à principe impetrare posse, iuxta formam à Iustinia-
no alibi traditam[e]. Et hæc quidem obtinent, cum creditor est in possessione pignoris: quòd 10
si ipse debitor hypothecam teneat, & soluere cesset, potest & debet (ut antè dictum est) agere
creditor ad possessionem hypothecæ consequendam, auferendamq; debitori: ut deinceps
suo iure, de quo iam dictum est, utatur[f]. Neq; enim debet sibi ius dicere, & possessionem hy-
pothecæ, priuata authoritate inuadere[g]: ne etiam tum quidem, cum illud conuentionis iu-
re fuit permissum. Etsi enim uim hoc casu facere non uideatur, si legem cõuentam exerceat:
tamen nihilominus authoritate magistratus, possessionem adipisci conuenit[h]. quanquam
hîc non actione ordinaria, sed tantummodo imploratione officij iudicis, & summaria co-
gnitione, decretoq; opus esse, & in hoc prodesse pactum, sit receptum [i].

QVIBVS MODIS PIGNVS VEL HYPOTHECA SOLVITVR.

Titul. VI.

1 *Solutione eius quod debetur, pignus soluitur, uera uel ficta.*
2 *Voluntate creditoris.*
3 *Rei interitu.*
4 *Tempore.*
5 *Mutatione personæ debitoris.*
6 *Sententia uel iureiurando.*

Pignoris nexus uarijs modis dissoluitur. Primò, solutione eius quod debetur[a], & obla- 1
tione[b], ac depositione[c], ac solutione etiam ficta: ut si creditor quod debetur donet de-
bitori[d], aut paciscatur, ne petat[e], aut obligationem nouet[f], aut debiti nomine satisfie-
ri sibi permittat[g]. unde si conuenerit, ut fideiussor pro hypotheca detur, satisfactum intelli-
gitur, & pignoris obligatio euanescet, nisi aliud sit actum[h], aut nisi pro certa pecunia, non
pro omni debito satisfiat[i]. Secundò, uoluntate creditoris pignus soluitur, uel expressa, 2
ut per pactionem qua conuenit, ut ab hypotheca discedatur[k]: uel tacita, ut si creditor con-
sentiat uenditioni pignoris: hoc est, omni alienationi[l], aut nouæ obligationi pignoris[m].
Nam & hæc uerbo alienationis uenit[n]: si tamen eò consentit, ut salua maneat pignoris cau-
sa, uel ut sibi de precio uenditionis satisfiat, non secuta solutione, ius suum retinet[o]. Non
autem uidetur consensisse creditor, etiamsi sciat rem distrahi, nisi cum agitur de libertate[p],
aut re fisci[q], aut alijs causis priuilegiatis[r]. Sed necesse est, alicunde apparere eius consen-
sum: puta ex uerbis, aut ex subscriptione contractus[s], aut si reddat chirographum, quo
pignus erat obligatum[t]. Tertiò, finitur rei interitu, non modò si corporalis sit res, sed e- 3
tiam incorporalis: ut si usufructus obligatus extinguatur[u]. Sed hoc accipiendum est de
interitu, quo tota res absumitur, non aliqua eius pars. Nam si, uerbi gratia, domus op-
pignorata comburatur, area nihilominus manebit obligata, & quicquid illi deinceps
inædificatur[x]: nam cum mutatur tantum rei qualitas, dubium non est, hypothecam du-
rare[y]. Quartò, tempore[z]: ut si de tempore conuenit, quo uel principalis obligatio du- 4
raret, uel hypothecaria. Quanquam enim non placet, tempus modum esse finiendæ obli-
gationis: tamen finito tempore conuento debitor exceptione rectè utetur[a]. Item si præscri-
ptio obijci potest. Etsi enim usucapio proprietatis non extinguit pignus[b], quia aliud est
ius pignoris, aliud dominij quod usucapitur: longo tamen tempore qui rem bona fide
possedit, etiam hypothecariæ actioni, propter diuturnum creditoris silentium præscribit[c].

Præterquam

a l. creditor hypo. ubi Bal. C. de dist. pig. & in l. ult. C. de iur. do. Bar. in l. Titio. §. Titius. ad municipal.
b l. 1. & 2. C. debitorem uenditio. pig. imped. non posse.
c l. 2. h. t. l. si à creditore. C. eod. d. l. 4. §. de pig. actio. l. 1. 2. 3. C. si antiquior creditor.
d l. rescriptum. 12. §. 1. h. t. l. si pignora. 60. l. si plus. 64. §. de euictionib. l. si ob causam. C. eod.
e in l. fin. C. de iur. dom. imp.
f l. si cum uenditor. in prin. de euict. l. fundus. §. creditor. de pigno. Papien. in for. lib. in actio. hypoth.
g l. in possessionem. C. ad l. Iul. de ui. l. extat. quod met. caus.
h l. 3. C. de pig. l. pen. C. de pig. act. l. cum creditor. de fur. l. cum debitoris. C. de iudic.
i uide gl. & Dd. in d. l. creditores. 3. C. de pig.
a l. j. in princip. l. 5. §. 1. hoc tit.
b l. 6. § 1. h. t.
c l. acceptam. C. de usur. l. obsignatione. C. de solut. ias. & Dd. in l. 2. C. de iur. empti.
d d. l. 1. §. 1.
e d. l. 5. in prin.
f l. nouatione. 18. de nouationib. l. solutum de pigno. actio.
g l. idem. 6. in prin. & §. 1. h. t.
h d. l. 5. §. 1. l. pen. h. t. l. si rem. §. omnis. de pign. actio.
i d. l. item. in fi.
k d. l. 5.
l l. 4. §. 1. l. sicut. 8. §. si uoluntate. 4. & seq. hoc tit.
m l. Paulus. 12. h. t.
n l. fin. C. de rebus alien. non alienand.
o d. l. sicut. §. illud. 6.
p l. j. C. de remission. pignor.

q l. antepe. C. eod. r Neguzan. in tract. de pign. par. 6. memb. 3. s d. l. sicut. §. non uidetur. 10. t l. creditricem. C. de remiss. pignor. u d. l. sicut. in prin. uel aliud ius quod debitor in re habuit. l. 3. h. t. x l. domo. 21. de pigno. actio. l. Paulus. 19. §. domus pen. l. fin. de pignoribus. y l. fundus. 16. §. si res. de pigno. z d. l. item liberatur. 6. hoc tit. a l. obligationum ferè. 43. §. placet. 1. de actionib. b l. usucapio. 7. C. de pigno. c l. creditor. 12. de diuersis & tempore præscriptis.

Præterquam si debitor, aut eius hæres possideat, quos patientia creditoris abuti esset ini-
quissimum[a]. Sed hoc tempus postea prorogatum est, in extraneo quidē possessore ad 30.
5 annos[b]: in debitore & eius successoribus, ad 40[c]. Quintò, mutatione personæ debitoris[d].
6 Sextò, sententia, uel iureiurando, si iudicatum iuratumúe sit nihil deberi, aut pignus non
esse obligatum[e].

a l. 1. & 2. C. si aduersus credi. præscrip.
b l. 3. C. de præscr. 30. uel 40. an.
c l. sicut. §. 1. C. eod. tit.
d l. 5. §. fi. h. t.
e l. soluitur. 5. §. fin. l. si deferente. 13. h. t.

DIGESTOR. LIBER XXI.

DE AEDILITIO EDICTO, ET REDHIBITIONE, & quanti minoris. Titul. I.

1 *Continuatiò.*
2 *Summa & finis edicti.*
3 *Prima pars edicti.*
4 *Secunda.*
5 *Tertia.*
6 *Explicatio primæ partis.*
7 *Quid sit redhibitio, & quid in eam ueniat.*
8 *Explicatio secundæ partis.*
9 *De actione redhibitoria, & quanti minoris.*
10 *Differentia inter hanc actionem, & eam quæ ex empto datur.*
11 *Vltimæ partis explicatio.*

1 AD implendos bonæ fidei contractus spectat edictum Aedilium Curulium,
2 de redhibitione, & quanti minoris actione. Aediles enim penes quos erat,
non modò ludorum, ædium, & uiarum, sed etiam annonæ[a], & propter an-
nonam contractuum cura: edictum proposuerunt, quod partim ad extirpā-
das fraudes, coercendasq; uenditorum fallacias pertinet[b], partim liberum
uiarum commeatum tuetur[c]. Ex quo edicto ius postea dici agiq; cœptum
est. Quod quidem ius pars appellatur iuris prætorij[d]: quia non ex lege scripta, sed ex iuris-
3 dictione magistratus uenit. Eius pluribus locis fit mentio[e]. Aiunt Aediles: Qui mancipia
» uendunt, certiores faciant emptores, quid morbi uitijúe cuiq; sit: quis fugitiuus erroúe sit,
» noxaúe solutus non sit: eademq; omnia, cum ea mancipia uenibunt, palàm rectè pronun-
» cianto. Quòd si mācipium aduersus ea uenisset, siue aduersus quod dictum promissumúe
» fuerit cum ueniret, fuisset: quod eius præstari oportere dicetur, emptori, omnibusq; ad
» quos ea res pertinet, iudicium dabimus, ut id mancipium redhibeatur. Si quid autem post
» uenditionem traditionemq; deterius emptoris opera, familiæ, procuratorisúe eius factum
» erit, siue quid ex eo post uenditionem natum adquisitum fuerit: & si quid aliud in uendi-
» tione ei accesserit, siue quid ex ea re fructus peruenerit ad emptorem, ut ea omnia restituat.
» Item: Si quod mancipium capitalem fraudem admiserit, mortis consciscendæ sibi causa
» quid fecerit, inter arenam depugnandi causa, ad bestias intromissus fuerit, ea omnia in uē-
» ditione pronuncianto: ex his enim causis iudicium dabimus. Hoc amplius, si quis aduer-
4 sus ea sciens dolo malo uendidisse dicetur, iudicium dabimus[f]. Deinde Aediles aiunt: Qui
» iumenta uendunt palàm, rectè dicunto, quid in quoq; eorum morbi uitijq; sit: utique opti-
» mè ornata uendendi causa fuerint, ita emptoribus tradantur. Si quid ita factum nō erit, de
» ornamentis restituendis iumentisúe ornamentorum nomine redhibendis, in diebus sexa-
» ginta: morbi autem, uitijúe causa inemptis faciendis, in sex mensibus: uel quo minoris
» cum uenirent, fuerint, in anno iudicium dabimus. Si iumenta paria simul uenierint, & alte-
» rum in ea causa fuerit, ut redhibere debeat, iudicium dabimus, quo utrunq; redhibeatur[g].
5 Postremò aiunt Aediles: Ne quis canem, uerrem, uel minorem aprum, lupum, ursam, pan-
» theram, leonem, aliudúe quod noceret animal, siue soluta sint, siue alligata, ut contineri
» uinculis, quominus damnum inferant, non possint, quà uulgò iter fiet, ita habuisse uelit,
» ut cuiq; nocere damnumúe dare possit, si aduersus ea factum erit, & homo liber ex ea re pē-
» rierit, solidi ducenti: si nocitum homini libero esse dicetur, quanti bonum æquum iudici ui-
» debitur, condemnetur. Cæterarum rerum quantum damni datumúe sit, dupli[h]. Huius edi-
6 cti tria sunt capita, aut certè sunt numero tria edicta. In primo agitur de seruis, ut si seruus
morbo, uitioúe, aut noxæ obnoxius, aut fugitiuus, uel erro, uenditus sit, quòd uitium clam
emptorem uenditor habuerit, redhibere liceat[i]. Bonæ enim fidei esset cōtrarium, si emptor
cogeretur retinere rem uitio affectam, de quo si fuisset factus certior, nunquam emisset. De
corporalibus uitijs loquuntur Aediles: nam propter animi uitia non redhibetur seruus, ut
si iracun-

a Cic. lib. 3. de Leg.
b l. 1. §. causa. 1. h. t.
c l. hi enim. 40. cum seq. d. §. prætorum.
d §. prætorium. Instit. de iur. natu. gentium, & ciui.
e l. pacisci. 32. ff. de pac. Plaut. in Mostell. Cic. lib. 3. Off. Gell. lib. 4. cap. 2.
f l. 1.
g l. ædilet. 38.
h l. si enim. 40. cum seq.
i l. 1. & 2. h. t.

si iracundus sit, aut uinarius, aut mendax, aut auarus. Nam hæc usum serui nō impediunt[a].
Et sanè uitia animi, quæ multis simulationum inuolucris plerunq; conteguntur, præstare
uenditorem iniquissimum esset. Itaq; hôc casu cessante redhibitione ex empto, quanti mi-
noris erit agēdum[b]. Excipitur fugæ erronisq; uitium. Etsi enim hæc uitia animi sunt, tamen
quia corpus quoq; domino reddunt inutile, & subtrahunt[c], edicto disertè comprehendun
tur[d]. Fugitiuus est, qui fugæ causa, & ea mente discedit, ne ad dominum redeat[e]. Erronem
sic definimus, qui nunquam fugit, sed frequenter sine causa uagatur, & tēporibus in res nu
gatorias consumptis, serius domum redit[f]. Redhibere est facere ut rursus habeat uenditor, 7
quod habuerat: & quia reddēdo id fiebat, idcirco redhibitio est appellata, quasi redditio[g]:
quod tum propriè fit, authore Festo, cum redditur quod improbatum est, & qui dedit, idē
rursus habere cogitur, quod antè habuit. Redhibitio igitur est uenditionis resolutio[h], qua
omnia in integrum restituantur, perinde ac si neq; emptio, neq; uēditio intercessisset[i]. Itaq;
& emptori restituere debet uenditor precium unà cum usuris, & quod interest precio nō ca
ruisse[k], & contra hûic emptor rem, cum omnibus accessionibus & emolumentis, præstatio-
neq; damni, si quod culpa emptoris accidit, redhibere cogitur. Nam si quid casu damni fa-
ctum sit, emptori non nocet: unde & extinctum corpus potest redhibere[l]. Illud quoq; scien-
dum est, si falsò affirmauit quid uenditor, ut equum non esse calcitrosum, cum esset, ad hûc
quoq; casum redhibitionem pertinere, ex primo huius edicti capite, quo tenetur qui aduer
sus dictum promissumue uendidit[m]. In secunda edicti parte agunt Aediles, de iumentis 8
redhibendis, uel ornamentorum detractorum causa, in 60. diebus, uel ob uitium corporis
intra semestre: quo spacio omnes Aediliciæ actiones finiuntur[n], nisi aliud sit actum[o]. Quòd
si redhibere nolit emptor, utpote aliàs etiam empturus actionem, quāto minoris res cum
ueniret fuerit, illi pollicentur[p]. Causa huius edicti eadem est, quæ & manciplorū redhiben-
dorum: & ferè eadē sunt in his rebus, quæ in mancipijs. Quicquid igitur illic diximus, huc
erit transferendum[q]: quæ autem de iumentis hîc edicuntur, in omni pecude obtinent[r], &
deniq; ex benigna interpretatione ad omnem rem tā soli, quàm mobilem producta sunt:
si fortè sint eiusmodi res, quas propter uitium habere emptas, non expediat. Etsi enim in il-
lis corporis animiue uitium intelligi aut distingui nequit, tamē cum eadem ratio extet, me-
ritò etiam idem in his ius obseruabitur[s]. Ex prioribus his edicti partibus, duæ oriuntur a- 9
ctiones: altera redhibitoria, qua agit emptor aduersus uenditorem, in hoc, ut rem uitio affe
ctam, aut non talem, qualem uenditor esse affirmarit, recipiat restituto precio. Quòd si uitiū
nec dum appareat, sed suspicio sit subesse, ad hoc agi potest, ut uel caueat de uitio, uel redhi
beri patiatur[t]. Econtrariò datur uenditori in emptorem hæc actio, ut præter rem, fructus &
accessiones restituat[u], & quicquid facto emptoris uel suorum damni, in re datum est resar-
ciat[x], quanquam & ex uendito his casibus agi possit[y]. Illud in uniuersum sciendū est, redhi
bitoriæ locum non esse, nisi tale sit uitium, quod usum rei impediat[z]. Altera actione quæ ex
hoc edicto descendit, uocaturq; quanti minoris, petit emptor non rescindi contractum, sed
sibi restitui de precio, quanti minoris res ualuit, cum emeretur.

Quorsum autem, inquies, opus erat hac actione, cū eadem ex empto competat[a]? Respō- 10
deo, ad Aediles cum cura contractuum pertineat, non mirum esse, eos ex edictis suis specia
les actiones proponere[b]. Deinde ab actione empti hæc quanti minoris, in non paucis dif-
fert, ut nullo modo debeat uideri superuacanea. Nam illa ciuilis, hæc prætorij iuris est: illa
petit quanto minoris res empta ab agente esset, qui etiam admonitus, potuit pluris emere
quàm res reuera ualebat, hæc quāto minoris fuerit, unde & æstimatoria uocatur actio, quia
rem ipsam æstimat[c]: illa in simplum rei persecutoria, hæc ex contumacia nonnunquam in
duplum condemnationem facit[d]: illa perpetua est, hæc annalis[e]: interdum etiam duorum
mensium, siue dierum sexaginta[f]. Vltimò edicunt Aediles, ne quis ullum, quod nocere 11
posset animal, solutum ligatumue, quà uulgò iter fit, habeat, ita ut damnum dare possit[g]: si
aduersus ea factum erit, & homo liber ex ea re perierit, solidi 200. præstabuntur: si nocitum
libero homini esse dicetur, quātī bonum æquum iudici esse uidebitur, reus extra ordinem[h]
cōdemnatur. Cæterarum rerum quātum damni datum factumue sit, dupli. Et in id actio-
ne in factum ex hoc edicto agetur[i]. Huc etiam pertinent edicta de pauperie[k]: & de ijs qui
deiecerunt uel effuderunt, à prætore præposita: de quib. suo loco diximus.

DE EVICTIONIBVS, ET DVPLAE STIPVLATIONIBVS.

Titul. II.

1 *Quid sit euictio.*
2 *Quomodo caueatur de euictione.*
3 *De stipulatione simple.*

a l. 4. h. t.
b d. l. 4. in fine.
c l. 1 C. de ser. fugit.
d d. l. 1. §. fin. cum ll. seq. l. 4. cum seq. h. t.
e l. quod sit. 17. h. t.
f d. l. quid sit. §. erronem. 13.
g l. redhibere. 21. h. t.
h l. Pomponius. 12. §. preterea.
i l. facta. 60. h. t. l. si hominem. 19. de usucap. Paul. l. 2. tit. 17.
k l debet autem. 27. l. illud sciendum. 29. h. t.
l l. Aediles. 38. l. si hominem. 47. in fin. h. t.
m d. l. 1. §. 1.
n l. sciendum. 19. §. fin. l. cum sex menses. 55.
o l. quòd si nolit. 31. si quid ita. 20.
p l. Aediles. 38. in prin.
q d. l. Aediles. §. causa.
r d. l. Aediles. §. iumentorum.
s l. 1. in prin. l. etiam in fundo. 49. h. t. l. si prædium. C. eod.
t l. si uenditor. 28. d. l. quòd si nolit. 31. §. qui mancipia. 19.
u d. l. quòd si nolit. §. restitui. 17. & §. ult. l. proinde. 33. h. t.
x l. cum aūt. 33. in prin. d. l. Aediles etiam. §. 1. d. l. redhibere. §. 1. d. l. quòd si. §. mācipiū. 10
y d. l. cum autem. l. Iulianus. ī de actionibus empti.
z d. l. 5. h. t.
a d. l. Iulianus. in prin.
b l. 3. ī. nautæ, caupo. stab.
c l. si quid. 18. l. iustissimè. 44. h. t.
d l. redhibitoria. 45.
e d l. sciendum. §. fin. d. l. Aediles. 38.
f l. si uenditor. 28. d. l. Aediles.
g l. si enim. 40. cum l. seq. h. t. §. fin. instit. si quadru. pau. fe. di.
h Paul. lib. 1. tit. 15.
i l. quà uulgo. 42. h. t.
k d. §. fi. inst. si qua. pau.

4 De

4 De stipulatione duplæ.
5 Quando committatur stipulatio.
6 Triplex de euictione actio.
7 Duo capita euictionis in actione simplæ.
8 De actione duplæ

1 EVictio est rei nostræ, quam aduersarius legitimo titulo acquisierat, per iudicem recu-
2 peratio[a]. De hac euictione præstanda, quamuis ex natura contractus teneatur uenditor[b]: tamen plerunque per stipulationem, sine tamen satisdatione[c] caueri solebat: idque dupliciter, uel promissione simplæ, uel duplæ.

3 In stipulatione simplæ promittebat uenditor, si res emptori euicta esset simplum restituere[d]: hoc est simplum precium, & ex natura actionis ex empto quod emptoris interesset[e]. Quæ stipulatio cum congrua sit naturæ uenditionis (ad hoc enim ex ipso contractu tenetur uenditor[f]) semper inest effectu contractui, nisi aliud sit actum[g].

4 Duplæ stipulatio continet, ut re euicta uenditor duplum, non quidem bonitatis rei, sed precij conuenti[h] præstet[i]. Duplum uenditor inuitus repromittere cogitur, duntaxat in mancipiorum uenditione, ex cōsuetudine, post precium solutum & edicto ædilium[k]: item cum res aliqua non contemptibilis uenit[l].

5 Committuntur hæ stipulationes, cum aut res euincenti iudicio restituta est, aut æstimationem præstare coactus emptor, aut possessor ab emptore conuentus absolutus est[m]: in quo necesse est, ut maturè uenditori denuncietur dictatū esse iudicium[n], cui cuimodi illud sit: alioqui non habet regressum aduersus eum emptor[o].

6 His autem obseruans, si euictio sequatur aduersus uenditorem, triplex datur de euictione actio: uel ex empto, uel ex stipulatione simplæ, uel ex stipulatione duplæ, si hæc interuenit[p]. Etsi autem liberum est actori, quam uelit actionem proponere[q]: tamen aliquid inter
7 eas interest. Actio ex empto, uel ex stipulatione simplæ (quæ naturalis est, & propria de euictione actio) duo habet capita[r]: quorum primo continetur & petitur totale interesse, hoc est æstimatio rei, siue precium, quo res æstimata est[s]. Itaque meritò in hoc capite refertur æstimatio ad tempus quo res empta est[t]. Altero petitur interesse particulare, id est quanti interest rem euictam non esse[u]: quod recipit augmentum & diminutionem, prout quandoque plus minúsue interfuit[x]: & horum capitum distinctio ad multarum ll. quæ pugnare uidentur intelligentiam, diligenter retinenda est.

8 Actio duplæ non recipit augmentum aut diminutionem: quippe in illa non consideratur interesse neque totale, nec particulare, sed utriusque loco duplicatum precium ex stipulatione exigitur[y].

DE EXCEPTIONE REI VENDITAE.
Titul. III.

1 Quibus contra quos detur hæc exceptio.
2 Quem de euictione tenet actio, &c.
3 Hæres eodem iure utitur, quo defunctus.

1 ACcidit interdum, ut non tertius aliquis, sed ipse uenditor, aut eius successor euictionem intentet. Cum autem is eiusque hæres teneantur de euictione, sicuti dictum est: meritò, si euincere rem uenditam uelint, obstabit exceptio rei uenditæ & traditæ.

2 Quem enim de euictione tenet actio, eundem multo magis agentem repellit exceptio[a]. Itaque si fundum alienum uendideris, & tuum postea factum petas, exceptione repelleris[b]. Idemque iuris est in omnibus successoribus ab utraque parte: unde & uenditoris hæredi, aut successori cuicunque, exceptio obstabit, & secundus emptor eandem exceptionem habebit[c].

3 Nam hæredes successoresque, eadem omnino sunt conditione, qua personæ principales[d]. Quare si domum filij mater uendiderit, ac tradiderit, uendicanti postea filio qui ei successit, obstabit hæc rei uenditæ & traditæ exceptio[e]: scilicet pro ea hæreditaria portione, qua hæres existit[f].

t DIGEST.

a l. non tamen. 24. h. t.
b l. non dubitatur. 6. C. de euictio. l. exempto. 11. ff. de actio. empt.
c l. si dictum. 56. h. t.
d l. euicta. 16. h. t.
e l. si in uenditione. 60. l. euicta. 70. h. t.
f d. l. exempto. de actio. empt.
g d. l. si in uenditione.
h l. si fundo. 53. l. cū fundus. 48. h. t.
i l. uendicantem. 17. h. t.
k l. quòd si nolit. 31. §. quia assidua. 18. ff. t. t. uide Paul. lib. 2. tit. 17. & ibi Cuiac.
l l. emptori 37. l. 2. h. t.
m l. euicta. 16. §. 1. l. si seruus. 21. l. si mācipium. 34. §. 1. h. t.
n uide Cano. in c. fin. de empt.
o l. si rem quam. 29. §. 2. l. empt. 37. l. si fundo. 53. l. si ideo. 55. l. Herennius. 63. h. tit. l. emptor fundi C. eod.
p l. hoc iure. 27. h. t.
q l. sed etsi. 28. h. t.
r l. ex empto. 11. §. fin. l. Titius. 43. in fin. de actio. empt. l. si in uenditiōe. 60. l. euicta. 70. l. si plus. 74 uid Molin. in trac. de eo quod inter.
s Dd. in l. 1. de actio. emp. d. l. si in uenditione. d. l. euicta. d. l. si plus.
t l. j. l. bonitatis. 13. h. t.
u d. l. si in uenditione.
x d. l. Titius. de act. emp. l. uenditor hominis. 8. l. sed si quid. 25. l. euicta. 17. in princ. & §. fi. d. l. si cum uend.
y l. ex mille. §. si totus. hoc tit. l. cum & forte. 45. de actio. empt. facit l. fin. de pretorijs stipul. §. fin. instit. de uerb. oblig. uide de hac materia Molin. in tract. quod inter. Cuiac. lib. obseruat. 5. cap. 23. & in l. cum qui ædes. de usucap.

a d. l. uendicantem. 17. ubi glos. ff. tit. 1. l. exceptione. 11. C. de euict. Dd. in l. cum à matre. C. de rei uend.
b l. 1. hoc tit.
c l. fina. isto t.
d l. siue possessio. l. cum successores. C. de euictio.
e d. l. cum à matre. C. de rei uenditione.
f d. l. cum à matre. glos. in l. fin. §. in computatione. ad uerb. computantur. C. de iure delibe.

DIGEST. LIBER XXII.

DE USURIS.

1 *Quid significet usura.*
2 *Usuram largè sumptam pro omni accessione capi, & quatenus accessiones debeantur.*
3 *Mora quomodo fiat.*
4 *Usura strictè accepta quid sit.*
5 *Species usuræ.*
6 *Usuræ lucratoriæ quare illicitæ & turpes.*
7 *Usura compensatoria permissa.*
8 *Ratio quare usuræ quadantenus tolerentur.*
9 *Punitoriæ usuræ licitæ.*
10 *Taxatio usurarum.*
11 *Usuræ Saxonicæ.*
12 *Usuræ centesimæ.*
13 *Differentia inter usuram & interesse.*
14 *Differentia inter usuram & reditum.*
15 *De emptionibus usurarijs.*
16 *De fructibus, causa, & alijs accessionibus.*

Videamus nunc de usuris & fructib. alijsq́ quæ accedere implemento cõtractus 1
solent. Vsura nihil aliud Latinis propriè significat, quàm usum: ut cum usurã
uitæ Cicero dicit, & Plautus usuram corporis, uxoremq́ usurariam, quæ sui
corporis usum præbet. Postea accipi cœpit pro usus precio, uel mercede usuræ,
secundum Festum. In hac significatione rursus bifariam accipitur. Interdum
pro omni rei debitæ accessione & augmento, ex quacunq; causa, ut pro fructibus [a], &c.
Quæ quidem accessiones quando, & ex quo tempore præstandæ sint, eleganter & diluci- 2
dè exponit I. C. [b] cuius in summa hæc est sententia: In bonæ fidei iudicia, & quæ his sunt si-
milia, fructus & omnem accessionem, à tempore moræ uenire [c]: in his, & usuras locum fru-
ctuum obtinere [d].
Moram autem fieri nõ ex re, hoc est eius rei quæ debetur dilata solutione, sed ex persona: 3
si uidelicet interpellatus debitor cum exigi posset [e], opportuno loco & tempore nõ soluat [f].
In strictí uerò iuris actionib. à tempore litis contestatæ, duntaxat accessiones oẽs deberi [g]:
si quis tamen quod suum est, petat sibi restitui, huic indistinctè omnem causam restituen-
dam esse [h]. Crebrius, & propriè usura capitur, pro eo quod accedit sorti in mutuo: ut toto 4
hoc titulo [i]. quod sic definitur, ut sit lucrum, supra sortem ex mutuo exactum. Huius tres 5
sunt species: lucratoria, compensatoria & punitoria [k]. Lucratoria est, quæ ex mero mutua-
tionis officio, contra naturam contractus lucrum facit. Compensatoria, quæ præstatur, ut
compenset iustum interesse, quod habet creditor, eo quòd pecunia caret. Punitoria est, quæ
non propter lucrum petentium, sed propter moram non soluentium pro pœna, aut à lege,
aut ab homine infligitur [l].
Prioris generis usuræ suo genere improbæ illicitæq́ sunt [m]: primùm, quia prohibitæ præ 6
cepto diuino, quo Deus uoluntatem suam, & odium aduersus has exactiones declarauit [n].
Secundò, quoniam est contra officium, pro eo quod gratis erat præstandum, exigere mer-
cedem [o]. Tertiò, quia fœnus non est legitimus modus, iure gentium, aut ciuili approbatus
acquirendi dominij, sed planè improbatum consensione omnium populorum artificium s
ficum & lenocinium, quia est lucrum de alieno, sine iusta causa factum. Quartò, quoniam
pugnat cum natura mutui, quod debet esse gratuitum, & paria paribus reddere [p]. Quintò,
nam usuræ aduersantur naturæ promiscui usus nummi, qui inuentus est ad subleuandas
permutationum difficultates [q], non ut fructum faciat, aut mercede locetur [r]. Vltimò, quia
quærendum non est lucrum ex ea re, cuius damnũ aut periculum ad nos non spectat [s]. Pe-
cuniæ autem creditæ periculum pertinet ad debitorem. Huic igitur, ut domino debet adferre
re fructum, non creditori, quem uelut ignauum fucum alieno periculo & labore parta de-
uorare, iniustissimum est. Vsuram compensatoriam interdictam in uniuersum, aut turpem 7
esse, dici nõ potest: quia non est lucrũ supra sortem exactum, propter officium mutuationis,
sed precium uel æstimatio usus sortis cõsumptæ cum damno creditoris. Neq; uerò officio
contrarium est, sic alium iuuare, ut te serues indemnem. Itaq; si quæstum certum facere po- 8
tuisti pecunia, quam mutuò das, aut ea propter damnum incurris, non est iniquum eius ra
tionem haberi, cum nemo alteri suo cum detrimento benignè facere cogatur [t]. Ne ipse qui-
dem Apostolus [u] uult sic nos alijs commodare, ut nobis sit afflictio. Atq; hæc causa potis-
simum

a l. Iulianus. 13. §. ex uendito. de actionib. empt. l. curabit. l. fructus. C. eod. tit. l. 2. C. de usuris. l. cum post. 70. §. usuras. & §. in domũ. de iur. dot. l. qui solidum. 80. §. etiam. de legat. 2. l. mora. 32. h. t. c. salubriter extrà eod.
b in l. uideamus. 38. h. t.
c l. mora. 32. §. 1. l. 3. in prin. h. t.
d l. usuræ. 24. h. t.
e l. si pupillus. 127. de uerb. obligat.
f d. l. mora. in prin.
g l. 3. §. in his quidem. l. lite. 15. h. t. l. cũ fundus. 31. in prin. si cer peta.
h d. l. uideamus. l. certũ. 22. C de rei uend.
i l. si tibi decem. 18. in prin. de pact. l. rogasti. 11. §. si tibi. de rebus credit.
k uid. Molin. in tract. usurar.
l l. cum quidam. 17. §. si pupillo h. t.
m l. improbũ. C. ex quib. caus. infam. uid. Plutar. in lib. de nõ fœnerãdo.
n Leuit. 25. Exod. 23. Psal. 15. Ezech. 18. Luce 6.
o l. fin. de cond. ob turp. caus.
p d. l. si. tibi. d. l. rogasti.
q l. j. de contra. empt.
r Aristo. Pol. lib. 1.
s l. si unus. 67. §. 1. l. si ingenuus. 55. ĩ. pro socio.
t l. 1 § de opere. §. idem aiunt. cum seq. de aq. plu. arc. uide glo. Sax. l. 2. art. 54.
u 2. Cor. 8.

similium usuras sustinet. Nam quia unusquisq; intelligitur sua pecunia, aut in emptiones a-
grorum uel redituum permissorum, aut in negociationem collocata lucrum facere posse[a];
factum est, ut uel ociosam pecuniam ad aliquem modo fœnerato dare, etiam Christiano-
rum imperatorum constitutionibus sit permissum[b]. Quod quidem ius partim necessitas
expressit, ut istis auarissimis temporibus, & in hac naturæ deprauatione inueniantur, qui
illicito lucello egentibus mutuò dent: partim suasit utilitas negociationum, quas sine ar-
gentariarum mensarum usu consistere non posse, res ipsa docet[c]. Sed ne hac licentia in im-
mensum propagetur effrenata habendi cupiditas, & usurarum tabes Rerump. ac ciuium
præsertim egenorum, facultates ad uiuum depascat: certus modus legibus definitus est,
intra quem fœnerari duntaxat liceret[d]. Neq; tamen minus, cum lex ciuilis non approbet,
sed propter communem necessitatem permittat quadantenus usuras, qui fœnebrem exer-
cent, & quæstum hunc solum norunt, in re turpi & odiosa uersantur: quos meritò Cato[e]
homicidis comparat, & pœna quadrupli, atq; etiam existimationis[f], multandos iudicauit
antiquitas. Itaq; uero uerius est, toto suo genere has usuras, improbas turpesq; esse, nisi de
indubitato & propinquo creditoris damno, uel lucro propter mutuationem cessante, ap-
9 parcat. Quod quidem, quo minus compensetur, nulla ratio prohibet. Multo autem minus
punitoriæ usuræ improbari possunt. Duæ enim causæ has sustinent, à parte creditoris præ-
sumptum damnum (Interesse uulgò nominant) quod facit, quia sua die pecunia non sol-
uitur: a parte debitoris mora, quæ cum delictum[g] sit, meritò punitur. Itaq; uel creditor in
eum casum sibi pœnali, aut usurarū stipulatiōe licitè prospicit, quæ succedit loco eius quod
interest[h]: uel ipsa lex succurrit, quæ à tēpore moræ legitimas, hoc est, semisses usuras iubet
præstari, iuxta cuiusq; cōtractus naturam. Ex quo Paulus inquit, usuras nō propter lucrum
petentium, sed propter moram nō soluentium infligi[i]. Et hæc in genere de usuris dicta sint:
in quo id præcipuè aduertendum est, leges admittere quadantenus usuras, quia præsumūt
tanti creditoris interesse, pecunia non carere: nam si mutuò nō dedisset, aliter ea lucrari po-
tuisset. Itaq; cum in certis coniectura locum non habeat[k], quotiescunq; creditoris nihil in-
terest, sciat toties se contra officiū facere, & abuti indulgentia legum, si ex officio mutuatio-
nis lucrum aucupetur. Cuiusmodi autem legum sit taxatio, & moderatio circa usuras, tem-
10 pus est, ut paucis exponamus. Varietas hac in re apud ueteres fuit mirifica pro uarietate
temporū, & rerum necessitate. Nam & centesimis fœnerari potuisse, non incertis uestigijs
deprehēditur[l]. Verùm Iustin.[m] rem ad æquissimam proportionē tandem reduxit: permi-
sitq; nobilioribus & illustribus personis duntaxat trientales usuras exercere, id est ternam
centesimæ, quæ quolibet mense, trecentesimam partem sortis repræsentat: eamq; trecētum
mensibus æquat, pariens annua quatuor in centum, ut nunc rationem subducimus. Cum
enim his negociationes sint interdictæ[n], multo magis fœnus prohiberi par erat: quod uti-
nam sic moribus usurparetur. Mercatoribus autem qui alioqui quæstum pecuniæ facere so-
lent, neq; usu fœnoris, & argentariarum mensarum carere possunt, duplicatæ conceduntur,
uidelicet bessales: quæ sunt duæ quadrantales centesimæ partes, centesimam quinquagesi-
mam portionem sortis singulis mensib. efficientes, & centum quinquaginta mensibus siue
duodecim annis, & semestri æquantes sortem: ac quolibet anno octo in centum producūt.
Cæteris hominib. semissem: hoc est dimidiam tantummodo centesimæ usurarum nomine
stipulari permissum est, puta ducentesimam partem sortis in singulos menses: quæ usuræ
quolibet anno, sex in centum reddunt, æquantq; sortem annis decem & sex & octo mensi-
11 bus. His ferè æquatæ sunt usitatæ harum regionum usuræ, & reditus. Quanquam existant
paulò leuiores. Solent enim annuatim nomine usurarum, aut redituum pendi quinq; in
centum, quæ quincunces sunt usuræ, & forti æquantur annis uiginti: quibus licitè omnes
utuntur, cùm leues sint, & interusurium, siue iustū interesse, quod quis probabiliter habet,
non excedant. Dubium enim non est, quin tantundem lucri ex emptione redituum uel a-
12 grorum, quis consequi facillimè possit. Centesimæ autem usuræ, quę quolibet mense cen-
tesimā sortis, anno duodecim in centum reddunt, non nisi in traiecticijs cōtractib. de quib.
in titulo sequente agitur, sunt permissæ. Neq; enim iniuriâ habentur pro grauissimis, quæ
13 octo annis ac quatuor mensib. sortem æquant. Sciendum autem est, interesse inter usurā,
& id quod interest. illa simpliciter lucrum est, & proinde non aliter, quàm ex stipulatione
debetur, sine respectu eius quod interest: hoc, lucrum cessans, aut damnum emergens, pro-
pter moram debitoris, & ut inquit I.C. quantū mihi abest, quantūq; lucrari potui[o]. Itaq; nō
opus est stipulatione, sed debetur ex æquitate officio iudicis[p]: quia iniquum foret, moram
14 debitoris damno esse creditori. Longius distant emptiones redituum ab usuris. Nā usu-
ra soluitur supra sortem, & unà cum sorte reddenda est. At in uenditione reditus, neq; sors
redditur. Est enim uera uenditio, & precium transit perpetuò in uenditorem, ut emptor il-
lud repetere nequeat: neq; quid supra sortem soluitur, sed aliud pro sorte, nempe reditus

a l. tutor. 8. §. si post. de admin. tuto.
b l. qui semisses. 13. §. quæsitum. h. t. l. si fundus legatus. 42. de leg. 3. l. præsidis. 34. §. si cert. peta. l. eos. 26. & h. t. t. C. de usuris.
c l. quod priuilegium. 8. §. depositi.
d d. l. eos. §. 1. C. eod.
e lib. 1. de Re rustica.
f l. improbum. 20. C. ex quib. caus. infam.
g l. dolus. ubi gl. fin. §. manda.
h l. fi. §. de prætorijs stip.
i l. cum quidam. 17. §. si pupillo. h. t.
k l. continuus. 137. §. cū ita. de uerb. oblig.
l l. si pro mutuo. C. si cer. pet. l. lecta. eod. Cuiac. ad Paul. lib. 2. tit. 14.
m in l. eos. C. de usu.
n l. nobiliores. C. de commer. & mer.
o l. si commissa. rem ratā hab.
p l. centum Capuæ. de eo quod cert. loc. l. 4. C. deposit.

qui est merx in hoc contractu. Hos igitur reditus emere aut uendere, nihil prohibet [a], etiam
cum pacto de retrouendendo, dummodo moderatio legum seruetur. Nam sciendum est; 15
interdum etiam emptiones esse usurarias, & damnatas, ut cum termini moderationis & æ-
qualitatis nimis excedunt: puta, si quis centum aureis, uiginti aureos annui reditus emat:
aut cum propter temporis solutioni præstituti dilationem arctationémue, uel enormiter in-
tenduntur, uel minuuntur precia [b]. Et hæc de usuris. Quoniam autem de fructibus, & causa
simul in hoc tit. tractatur, paucis & hæc definiamus. FRVCTVS cum à ferendo, authore 16
Varrone, dictus sit: omne id quod fertur, dummodo renasciturum propriè significat [c]: sic
fructus arborum sunt, poma, fundi, fruges, &c. [d] ἐν πλάτει tamen nomine fructus quælibet
rei fruitio & utilitas uenit [e]. Fructus autē sunt, aut naturales, qui sine hominis facto ex ipso
rei corpore natura producuntur, ut fœnū, pomum [f]: aut industriales, qui industriam & fa-
ctum hominis requirunt, ut fruges [g]: aut ciuiles, qui non ex ipso corpore nascuntur, sed ra-
tione rei percipiuntur iure ciuili: ac proinde propriè fructus non sunt, sed eorum loco ha-
bentur, ut usura, pensio, &c. [h] Causa capitur pro omni accessione, quæ causatur & proficisci-
tur, uel ex ipsa re, uel eius usu: & generaliter quidquid actor habiturus esset, si tempore de-
bito res soluta fuisset, hoc uerbo comprehenditur [i].

a c. 1. & 2. de empt. & uendi. in extra.
b c. in ciuitate. & c. si. de usu. c. ad nostram. de empt. & uend. Bald. in rub. C. eod. Hostien. extrà eod.
c l. fruct. 7. §. si uir. 10. solut. matri.
d l. 3. de glan. leg. l. item. de usufr.
e l. fructus. 72. de reg. iur. l. si quis. 24. l. agri. 18. l. arborib. 12. de usufr. l. usuræ. 34. l. prædiorū. 26. h. t. uide quæ de hac materia satis copiosè dixi, in §. si quis à nō domino. Inst. de rer. diuis.
f l. fructus. 45. in fi. h. t. l. si nauis. 62. uers. nā etsi. de rei uendic.
g d. l. fructus. l. qui scit. 25. §. in alieno. h. t.
h d. l. si nauis. l. usura pecuniæ. 121. de uerb. significa. l. usuræ. h. t.
i l. restituere. 35. de uer. signif. l. Iulianus. 17. §. 1. l. præterea. 20. d. l. si nauis. de rei uend. d. l. cum fundus. si cert. pet. l. uideamus. 38. §. si actionem. h. tt. uide Felin. c. inter dilectos. nume. 2. de fid. instr.

DE NAVTICO POENORE.
Titul. II.

VSuræ cum sint odiosæ, non nisi ex solennibus stipulationibus debentur [a]. Itaq; nudo 1
pacto frustra de ijs cōuenit [b]: eo magis quòd actionem hoc casu pactum producere
nequeat, cum in usurarū conuētione nullum sit συνάλλαγμα, quod obligationē iustam
ac ciuilem efficere possit [c]. In quibusdam tamen cōtractibus, etiam ex sola cōuentione usu-
ræ debētur, quemadmodum per stipulationem [d]: ut in pecunia traiectitia. Traiectitia aūt 2
dicitur, quæ trans mare periculo creditoris uehitur [e]. Quæ quidem periculi susceptio facit, 3
ut creditor pacisci possit usuras sortis, si ea salua peruenerit, nō modò legitimas, sed etiam
centesimas [f], atq; adeò infinitas [g]. Quę usura uocatur fœnus nauticum: quia ratione naui
gationis, & periculorū maris permittitur. Vnde etiā ex nudo pacto debetur, cū habeat in se
συνάλλαγμα. Non enim pro nudo mutuationis officio usura creditori promittitur, sed pro-
pterea quòd periculum in se sortis suscipit: ita ut naue submersa, amissaq; pecunia, nihil o-
mnino debeatur. Qua etiam ratione fit, ut hoc casu cētesimæ usuræ sint permissæ: quia, ut
inquit I. C. sunt precium periculi [h], quod contra naturam mutui creditor suscipit [i].

a l. 3. C. de usu.
b l. Titius. sup. de præscr. uerb.
c d. l. si tibi. in princ. de pact.
d l in quibusdam. h. t.
e l. 1. h. tit.
f l. 7. & l. fin. C. eod. tit. d. l. 1. §. in traiectitijs.
g Paul. lib. 2. tit. 14. uide Cuiac. obser. li. 3. c. 35.
h l. periculi. h. t.
i § item si cui. Insti. quibus mod. re contrah. obligat.

DE PROBATIONIBVS ET PRAESVMPTIONIBVS.
Titul. III.

REstat, ut ultimo loco uideamus, de cōtractuum probationib. parū est enim scire quo- 1
modo cōtrahatur, nisi & illud cōstet, quemadmodum res, ut est gesta, probari possit.
Nam quæ probari ostēdiq; nequeunt, ea pro nō gestis, neq; existentibus habentur [a].
Probare,

a l. in lege. 77. de contrah. empt.

2 Probare, duplicem significationem habet apud Latinos. Respectu nostri, probamus ea quæ nobis placent, uel accepta habemus: quomodo probatum uel approbatum opus dicitur, quod ædificatum est ex sententia locatoris eoq; approbante. Cic. Probatio futura tua est, qui locas. Respectu aliorũ, probare significat fidem alicui aliqua de re facere: quomodo Cicero dicit, probare caussam, ualetudinem, fidem, crimen, & similia. Hoc in significatu hîc accipitur. probare enim, in hoc tractatu, est probã causam facere seu approbare iudici [a], uel de ea plenã fidem in iudicio facere. Dico plenã: quia in iure nostro, probationis appellatio tantùm de perfecta plenaq; accipitur [b]. Probatio, ut uult Azo [c], est rei dubiæ per argumenta ostensio. Hanc Azonis definitionem alij probant [d], alij, & quidem pleriq; improbant [e]: cùm quia non tãtùm argumentis, sed etiam testibus fit fides [f]: tum quòd modò rei dubiæ, sed etiam claræ ostensio, sit probatio [g]. Sed his responderi potest, argumentorum appellatione ἐν πλάτει testes & instrumenta contineri [h]. Nam si argumentum est ratio, rei dubiæ faciens fidem, ut uult Cicero: certè testimonium & instrumentum, quæ fidem rei dubiæ, per rationem & iustam scientiæ causam astruunt, pro argumentis, saltem minus artificialibus, haberi debent. Quod autem ad rei certæ demonstrationem attinet, non esse hanc propriè probationem, sed potius probationis exclusionem, notum est: sicuti dicitur, notoria non indigere probatione [i]. Et cum ipse Cicero in definitione argumẽti, eius materiam ponat in re dubia: certè nulla causa est, cur non & probationes ad res dubias referamus. Potest & hoc modo probatio definiri, ut sit actus iudicialis & solennis, quo per instrumẽta aut testes, aut idonea argumenta, de re controuersa iudici fit fides.

3 Propria probationis sunt, ut sit cõformis libello [k] cõcludens [l]: hoc est, quæ necessariò id quod intendit inferat, non impertinens [m] (dicitur aũt impertinẽs, quæ nec per se, nec unà cum alijs adminiculis, ad causæ fidẽ facit [n]) nõ dubia [o], neq; incerta [p] nec superflua [q]. Probationes aũt sua natura sunt arbitrariæ [r]: hoc est, pẽdent ab arbitrio iudicis, qui quantum illis fidei sit tribuendum, potest arbitrari [s]. quod tamẽ arbitrium ad legum dispositionẽ, & commune boni uiri iudicium [t], conformatum esse debet [u]. nec enim licet iudici, uerbi gratia, duorũ aut plurium testium, omni exceptione maiorũ, dictis fidem non adhibere [x]: sed iudicium eius cõgruere debet cum regula: In ore duorũ aut trium, stabit omne uerbum [y].

4 Quod ad diuisionem attinet, omnium calculum meruit, teste Quintiliano, diuisio probationis ab Aristotele facta, qui eam distribuit in artificialem, quæ ex ipsa causa argumentis & iudicijs trahitur [z]: & inartificialem, quæ extra causam accipitur à testibus, tabulis, confessione, iuramento. Dd. [a] nostri, qui effectum tantum probationis, & uim quam in iudicijs habet considerant, hinc alienam diuisionem sumpserunt: partiuntur q; probationem omnem, in plenam & semiplenam. Plenam illam esse uolunt, quæ plenam fidem iudici de re aliqua facit: cuius species effingunt plures, puta duos testes, instrumenta publica (nam testes & instrumẽta, probationes indubitatæ appellantur [b]) & etiam interdum priuata, cõfessionem, iuris præsumptionem, demonstrationem ocularẽ, iuramenta, & consimilia quædam [c]. Horum tamen pleraq; magis à probationis onere releuant, quàm probant: ut iusiurandum, præsumptio, confessio [d]. quæ autem eiusmodi sunt, probationes dici propriè non possunt [e]. Semiplenam, quæ etiam imperfecta dici potest, eam nominant, quæ non plenam fidem, sed opinionem quandam inducit. Eam rursus distinguũt gradibus, ut alia sit maior semiplena [f], nec tamen plena aut perfecta: alia semiplena, ut quæ fit per unum testem omni exceptione maiorem: alia minor semiplena, quæ tantùm leuem & modicam præsumptionem inducit. Exempla uerò, seu species huius probationis, ponunt testes unicos seu singulares, opinionem, famam, literas priuatas, rationes, cõfessionem extraiudicialem, præsumptiones modicas [g], &c. Potest & alia probatio dici iudicialis: hoc est, quę fit in iudicio, post litem contestatam: alia extraiudicialis, quæ producitur extra litem, ut quæ fit ad æternam rei memoriam [h]. Dicitur etiam alia probatio uiuæ uocis, ut quæ fit per testes, iusiurandum: alia uocis mortuæ, ut quæ fit per scripturas [i].

5 Causa inducens probationem, est sententia interlocutoria iudicis, qui eam decernit, & alterutri parti imponit [k]. Nam nisi à iudice cui probatio facienda est [l], per sententiam decreta

e 3 &

a l. quingẽta. 12. h. t. l. 3. de test.
b glo. in cle. constitutionem. per illum text. de elect. Bald. in l. peremptorias. C. sent. resc. non poss.
c in rub. C. eo.
d gl. Bart. ibidem.
e Bald. ibidem. Panor. Host. & Cano. ex. eod. in rub.
f J. iit. c.
g l. si irruptione. §. §. 1. fin. regund. Bald. in l. contra 4. nume. 7. C. ad l. Aquil.
h Bart. in rub. C. eo.
i c. euidentia. 9. de accus. uide Salic. & Bal. in l. ea quidem. 7. C. de accus.
k Host. in rub eod. nu. 5. per c. significauerunt. c. de testib. extrà de testib. c. licet. §. idem. de probat. c. cum contingat. de offic deleg. l. ad probationem. 22. ubi Dd. C. eo.
l l. ad probationem. 22. C eo. c. cum contingat. de off deleg.
m l. matrem. 17. ubi Bald. C. eod. l. pen. in fin. & t.
n Bald in l ad probationem. 1. C. eod.
o c. in præsentia. ubi Cano. de probat. l. neq; natalem C. eo. l. non hoc. C. unde cogna.
p Bald. in l pen. C. de sent. quæ sine cert. quãt. et in l. j. C. de furt. Cor. consi. 254. præsenti. parte 4.
q Scburff. conf. 1. cent. 1, per l. ad probationem. C. eod.
r Cast. in l. admonendi. nu. 39. de iureiuran.
s l. 3. §. ta magis scire. de testibus. Cast. in l. admonendi. num. 34. de iureiur.
t l. in personam. 23. § generaliter. de reg. iur. l. j. de legat. 2.
u Bald in l. certi. C. de iudic. & in. l. fin. C. de poen. iud. qui mal. iud.

x l. ubi. de probat. y cap. 4. extr. de testibus. z de quibus Aristoteles & Cic. in Top. a in l. admonendi. de iureiur. l. in bonæ fidei. C. de reb. cred. b l. emancipatione. 11. C. de fid instr. c Spec. tit. de probat. §. uidendum. Bald. & Hypp. latè in rub. C. de probat. d l. cum qui. de iureiuran. l. siue. 12. C. de probat. e Alc. in tract. præsumpt. in princ. part. 3. nu. 2. per not. à Bart. Salic. & alijs in rub. C. de prob. & à Bart in l. 1. C. de fid. instrum. lib. 10. f uide Cano. in c. fina. de iureiur. Dd in d. l admonendi. & in l. 3. C. de reb. cred. g uide Dd. in c. fina. extr. de iureiur. & in l. admonendi. ubi præcipuè Iason. de iureiur. in l. solam. l. iurisiuran. C. de testibus. h auth. sed etsi quis. C. de testib. c. fin. §. 1. ext ut lit. non contest. i gl. in rub. C. de fid. instru. k l. licet 9. in uerb. interloquendo decreuimus. de probat. uid. l. à procedente. & ibi Bart. ac Bal. c. de dilat. l l. quingenta. 12. hoc tit. l. 3. uersi. in magis scire. de testib.

& imposita sit, probatio fieri non debet[a]: ac meritò stulticiæ damnãdus esset, qui tam gra-
ue onus ac sumptuosum, nemine imponente neq; cogente in se reciperet.
Imponitur autem ei qui allegat, dicit, agit aliquid in iudicio[b]: nõ uerò ei qui negat. quia 6
negantis per rerum naturam nulla est probatio[c] (nisi iuris negationem alleget[d]) cum na-
turaliter id quod negatur, probari nequeat[e]. Non enim entis, ut loquũtur, nulla sunt gene-
ra & propria, nullæ qualitates aut differẽtiæ[f], à quibus sicuti definitiones, ita etiam proba-
tiones sumendæ sunt: quia probatio nihil aliud est, quàm uera facti alicuius definitio & de
monstratio. Allegranti igitur incumbit probatio, hoc est, se fundanti in aliquo facto, quod
aduersarius negat: ut alleganti fugam serui[g], statum, familiam[h], mutatam uoluntatem[i],
pactum[k], solennitatem[l], qualitatem[m], uitium[n], ætatem[o], libertatem[p], emãcipationem[q],
scientiam[r], tẽpus[s], casum[t], indebitũ[u], & si qua sunt similia. Et in genere quicũq; se fundat
in aliqua qualitate, puta diuitijs, paupertate, morte, uita, ꝓbare illud suæ intentionis funda
mentũ debet[x], nisi sit in possessione eius iuris in quo se fundat[y]. Ac quoniã actor plerũq;
nõ possidet, sed petit, & aliquid ad suæ petitionis fundamentũ allegat: ideo actori[z], nõ enã
reo[a], regulariter incumbit probatio[b], nisi in exceptionibus, in quib. cum reus aliquid ad suã
defensionẽ dicat & asseueret, actoris partib. fungitur[c]: eoq; exceptionẽ suam meritò proba
re debet[d]. Materia probationis, sunt facta[e] (nam quæ iuris sunt, nõ opus habẽt probatio- 7
ne[f], cum per se iudici pateant & nota sint[g], nisi cũ ius negatur[h]) & facta quidem, non ea quæ
probationẽ nullam recipiũt[i], sed quæ probari possunt aut directò, aut saltẽ per cõiecturas[k]:
ue sunt quæ sui natura occultò & clam arbitris fieri solent, in quib. probationes per cõiectu-
ras aut iusiurandũ recipiũtur[l]. item facta incerta, & de quib. dubitatur. nã notoria nõ egent
probatione[m], ut nec illa quæ antẽ decisa, & definita sunt[n], aut per sententiã aut trãsactionem
aut alio modo[o]: nam hæc etiam pro certis & indubitatis habentur[p]. Facta aũt illa probari
debent, quæ allegãtur, itaq; se habere, prout allegatũ est, dicũtur. Negatiua porrò facti pro-
bari nec potest, nec debet[q], nisi cum aut cõfessione aduersarij, aut per circumscriptionẽ tem
poris & loci demõstrari potest[r]. Loquor autẽ de negatiua, quam allegat is, qui se in ea fun-
dat: nam negata ab aduersario, illa sunt hæc ipsa, quæ probari debent, quando in confessis
rebus, aut certè non negatis, (nam hoc ipsum in iudicijs pro confessione est[s],) non opus
est alijs documẽtis, cũ aduersarij cõfessio sit loco probationis[t]. Ea autẽ facta probãda sunt,
quæ ad causam pertinent, & in quibus quis se fundat[u], & quæ probata profutura sunt pro-
banti[x]. nam impertinẽtium probatio utpote inutilis ne quidem recipiẽda est[y] nedum de-
cernẽda[z]: eadẽq; ratione articuli super ipsius aduersarij uel tertij alicuius iure fundati uelue
impertinẽtes non admittuntur[a]. illa quoq; facti qualitas demõstranda est quam in libello
posuit actor, quamuis non omnino ad causæ uictoriam sit necessaria, nisi per clausulam de
se non astringendo ad superfluas probationes, hanc decipulam euitarit[b].
Forma productionis ad libelli speciem est accommodanda[c] & ita concipienda, ut neces- 8
sariò ad causam cõcludat[d]: impertinẽtes enim articuli, ut dixi, meritò reijciũtur[e], ne inanes
sumptus litigatores faciant[f]. Probatio autem non est in transcursu facienda[g], sed citata ad
eius expeditionem diuersa parte, & termino iusto ad id præstituto[h].

Terminus

a Spec. de prob. in prin. Chil. in prac. cap. 69. nu. 2.
b l. 2. l. ab ea parte. 5. l. quidam. 15. l. eum qui. 22. l. uerius. 21. h. t.
c l. actor. 23. C. de prob.
d l. ab ea parte. l. 5. h. t.
e uide Bal. Sal. & Dd. in d. l. actor.
f l. eius qui. si cert. petat.
g l. 4. 7. h. t.
h l. 1. h. t. l. 6. C. de fid. instrument.
i l. 3. 22. h. t.
k l. 1. 8. h. t.
l l. 5. h. t. l. quæcunq;. 15. §. fin. de public. in rem act. Dd. in l. scire debemus. de uerb. oblig.
m l. 9. l. 11. l. 23. h. t. l. 3. C. eod.
n l. 11. C. eo.
o l. 11. 13. h. t. l. 9. C. eod.
p l. 8 h. t.
q l. 8. h. t.
r l. 21. h. t.
s l. 17. h. t.
t l. testiũ. 14. in fin. C. de testib. l. 5. C. de fid. instru. l. 4. & 5. ubi Dd. C. de pig. actio. & in l. 6. §. fin. de edend.
u l. cum de indebito. 25. h. t.
x gl. ad uerb. dubitatur. in l. si uerò. 5. §. qui pro rei ubi Ias. nu. 14. & 15. qui satisd. cog.
y l. 2. l. 14 C. eod. l. 14. 15. h. t.
z l. quoties. 18. h. t. l. act. 29. C. eo. l. 23. h. t. l. 1. l. actori. 23. C. eod. l. qui accus. de edend.
a l. frustra. 8. C. eo. l. nimis. 6. C. de testib.
b l. 1. de excep.
c l. 9. 12. 18. §. 1. 19. 25. h. t. l. 1. C. eo.
d l. in exceptionibus. 19. h. t.
e l. fine 16. C. eo.
f uide Bald. in addit. ad Spec. de testi. §. nũc uidendum.
g uide Castr. Dd. in l. unic. C. ut quæ desu. aduoca.
h l. 5. h. t.
i l. actor. 18. C. eod.

k l. dolum. C. de dol. mal. gl. l. j. ff. eo. l l. non omnis. 6. §. à barbaris. de re milit. gl. in l. si cui. 7. §. 1. uer. doceat q; de accusat. Panor. in c. præsentium nu. 3. de testib. Ias. in l. admonendi. nu. 309. de iure. & l. pen. nu. 13. de iurisdict. Bal. in l. quicunq;. C. de serui. fug. Euerar. in for. leg. in procem. m c. 3. de testib. cogen. c. euidentia. ubi gl. c. qualiter. 2. ubi Dd. de accus. uide Bal. Salic. latè in l. ea quidem. 7. C. de accusat. ad idem uide gl. in l. 1. C. qui aduer. quos. Ang. & Imol. in l. 2. de ferijs. doc. in l. nõ uidetur rogasse. de reg. iur. n l. sub prætextu. 1. & 2. C. de transactio. l. admonendi. de iureiuran. o l. si duo. §. idem Iulianus. de iureiuran. Alex. in l. qui iurasse. §. si pater. eod. tit. p l. eleganter. 23. §. 1. ubi glos. de cond. indeb. l. & post. de transact. l. si causa. 34. ubi Ias. & Dd. C. de transact. q l. actor. 23. C. eod. r l. optimam. C. de contr. stipulat. Lanfranc. in c. quoniam. in princ. nume. 3. de probat. s Spec. de posit. nu. 4. uide ĩ. de inter. actio. t t. t. de confess. u l. doce. C. de rei uen. l. matrem. C. eod. l. 2. & passim. h. t. Ias. in l. si fideiussor. §. qui pro rei. nu. 16. Qui satisd. cog. x Spec. tit. de probat. §. nunc dicendum. in prin. per l. si ut proponis. C. eo. y l. ad probationem. 22. C. eo. c. cum contingat. 36. de off. & po. iud. delega. Spec. de teste. §. qualiter. nu. 1. & 2. & §. nunc uidendum. nu. 4. z Chilis. in prac. cap. 69. per c. dilecti. de except. c. fraternitatis. ubi Io. And. & Soc. de test. c. pig. de excep. lib. 6. a Bal. in l. uti frui. per illum tex. si usufr. pet. Spec. tit de teste. §. nunc uidendum. uers. item agens. & nu. 6. per l. loci corpus. §. competit. si seruit. uend. c. cum ecclesia. de caus. poss. & prox. c. post electionem. de cõcess. preben. uide Specu. de positio. §. septimo. b Ias. in l. pen. § in eum. nu. 5. 6. cum seq. ne quis eum, & c. uide Bar. in l. habebat. de instit. act. Ias. & Dd. in l. diuus. de re iudi. c Host. in rub. eo. nu. 5. per c. significauerunt. c. de testibus. ext. de testib. l. argentarius. ubi gl. §. cum aũt. de edend. d l. pen. § fin. ne quis eum qui in ius uoca. l. matrem. 17. ubi Bal. C. eo. e Spec. in tit. de teste. §. nunc uidendum. nu. 4. & de positio. §. septimo. f l. non hoc. C. unde cogna. l. neq;. 10. C. eo. c. in præsentia. eo. Euerar. in top. legalibus. in præamb. uersa nono studiosus. g Specul. de probat. §. 1. in fin. h auth. sed etsi quis. C. de testib. Host. in rub. de pro. num. 7.

Terminus autem qui præstituitur, plerunq; est septimanarum sex, quãquam eundem ex causa, puta ob distantiam & interualla locorum, unde probationes petũtur, ampliari posse constet[a]. Datur autem unus & idem terminus actori & reo, scilicet quando contraria allegant[b], idq; propter timorem subornationis, aliàs (ut cum reus non directè negat intentionem, sed excipit[c]) primò datur actori terminus ad probandam intentionem: deinde ea probatione completa[d], alter reo ad fundandam exceptionem[e]. potest tamen & sine termino probatio in iudicijs recipi & fieri, siquidem nullus de certo termino intra quem facienda sit, opponat[f]. Perinde autem est utrum fiat testibus, an instrumentis[g], an alio quouis modo ad id idoneo[h].

9 Est autem post litem demum cõtestatam facienda[i]. Nam antè ignoratur, utrum reus negaturus an confessurus sit, quod intenditur (id enim fit per litis contestationem[k].) Quare & quid demonstrandum sit, sciri antea nequit: cum tantum negata documentis habeant opus. Quod uerum est in probatione, quæ uersatur in iudicio, secus in ea quæ extra litem fit: nam ubi nulla lis est, ibi nulla eius contestatio expectari potest, quod usuuenit in examinationibus quæ fiunt ad æternam rei memoriam[l], & per modum seu uiam simplicis inquisitionis[m]. Sic ubi ex conuentione citra solennem ordinem litigatores procedunt[n], potest etiam ante libellum probatio admitti[o], sicuti quandoq; iudex uolentibus partibus decernit, ut præter usitatam iurisdictionis rationem utraq; pars ius suum intra certum terminum deducat & ostendat[p]. Id quod potissimum in possessorijs[q] ac summarijs iudicijs[r] usurpatur[s].

Post quartam aũt productionem aut post publicata testimonia non est probatio admittenda[t], ut nec post cõclusionem in causa[u], nisi in criminalib. ad probandam defensionem seu rei innocentiam. Nam ea priuilegiata est, nec modò post conclusionẽ in causa, sed etiam post sententiam & rem iudicatam est recipienda[x]. Potest autem fieri probatio, tam in loco iudicij quàm extra iudicium, ubicunq; iudici sederit, qui examinationi præest: quin etiam ad egregias personas & feminas domũ mittere notarium debet, qui inibi eas examinet[y], in secreto tamen est facienda & remotis partibus[z] examinatio, etiamsi iusiurandum coram partibus à testibus exigatur[a].

Est etiam probatio intra terminũ ad id constitutum, de quo supra diximus[b], facienda & absoluenda[c], quod tamen non usquequaq; seruatur, sed satis est litigatorem articulos exhibuisse ac obtulisse, & nominasse testes ad iuramentum & examen. Reliqua non sunt in eius manu, quare neq; illi imputandum est sed iudici potius, si eius negligentia aut impedimentis in præstituto termino non absoluantur[d].

10 Finis probationis est fidem facere iudici[e]. Effectus est, quòd secundũ probata iudex sententiam ferre debet[f], alioqui ut litem faciens suam in id quod litigatoris interest, condemnabitur[g]. Etsi enim probationes dicuntur esse arbitrariæ[h], & pendere ab arbitrio iudicis[i]: tamen iudex eas, quæ lege pro integris & planis habentur, ipse quoq; sequi & pro integris habere debet, ne ius commune partib. inuertat[k]. Secundum enim probata iudicare debet, non secundum conscientiam[l].

11 Affinia probationi sunt, iusiurandum[m], confessio[n], seu liberè siue in tormentis facta[o], in rem præsentem adductio[p], euidẽtia facti seu notorium[q], præsumptio iuris de qua paulò post dicetur, & similia quæ non tam species sunt, quàm res effectu pares atq; similes, quia

12 pro probatione habentur[r]. In omni autem documento ea sumitur interpretatio, ut actus ualeat, non pereat. Quare quoad eius fieri potest, iudex etiam dissidentes in speciem probationes conciliare & in unam redigere harmoniam debet[s]. Quod uerum est in conclu-

 dentibus,

a Spec. de prob. in prin.
b l. 1. ubi Bald. & Dd. C. de dilat. Chil. in prac. cap. 71.
c Instit. de except. uide Specul. de probat. §. 1. nu. 17. cũ addit. Bald.
d uide de his Spec. de teste. §. qualiter. nu. 20.
e l. final. de fer. l. siquidem. C. de except. l. exceptionem. 19. C. eod.
f Maran. in Specul. iud. tit. de dilat nu. 13.
g l. 4. 5. de fide instrum. l. 1. 5. 6. 7. 9. 10. 11. 12. l. in exercendis. C. eod. tit.
h l. 1. C. de testib. l. fin. C. eod.
i t. t. ext. ut lit. non contesta.
k l. 1. C. de contest.
l Auth. sed etsi quis. C. de testib. c. fin. §. 1. ext. ut lit. non cõtest. Ferra. in for. recept. testa. ad eter.
m c. quondam. 5. §. sunt & alij. extr. ut lit. non contest.
n l. quoties. C. de priuileg. Scho. lib. 11. l. fin. in fin. C. de temp. app. auth. generaliter. C. de epis. & cler.
o Bald. in l. diffamari. nu. 9. C. de ingẽ. manu.
p Spec. in §. nunc dicendum. nu. 14. de lib. oblat. Bal. in addit. ad Specul. de instr. §. nunc uidendum.
q uide Spec. de petito. & poss. §. 1. nu. 38. de lib. concept. §. nunc dicendum. nu. 14. ubi Bald. & de sequest. nu. 1.
r Maran. in Spec. aur. parte 6. act. 4. nu. 4. per Oldra. cõs. 244. in prin.
s uide Spec. praell. loc. per ca. 2. de ord. cogn. & de petit. & poss. nume. 38.
t Auth. atqui semel. C. de probat.
u Ias. in l. admonendi. nu. 50. 51. 60. cum seq. de iureiur. Spec. in tit.

de renun. & cõclus. in. cau. gl. in Clem. sæpe. uerb. conclusionẽ de uerb. signif. Chilian. in prac. ca. 100. x Hypp. in prac. § occurrunt. nu. 3. & §. sequens. nu. 8. & 9. & in l. unic. §. cognitorũ. nu. 36. 47. cum seq. y l. ad personas. 15. ubi Dd. de iureiuran. z Bar. in l. nullũ. C. de test. Chilia. in pract. c. 74. in fin. a uide ĩ. de testibus. b ex l. j. C. de dilat. Chil. in prac. ca. 71. c c. significauerũt de testib. Goden. cons. 5. de prob. nu. 2. 3. 4. Mauser. in pract. uide quæ allegat Chili. pract. ca. 71. nu. 4. d Panor. in c. lites. & ibi Fel. nu. 20. cũ seq. de prob. Rom. cons. 443. Chil in prac. ca. 67. nu. 6. in fin. uide etiam Bar. Ias. & Dd. in l. fin. de fer. in l. j. C. de dilat. e l. quingenta. 11. h. t. f l. 2. l. demũ. 5. l. dote. 9. C. de rei uend. l. argentarius. 10. §. fin. de æden. g l. argentarius. 10. §. fin. ubi gl. Bart. & Dd. de æden. l. 3. ubi Bal. C. si cont. ius uel util. publi. h Castren. in l. admonendi. nu. 39. de iureiur. i l. 3. §. tu magis scire. de testib. k l. argentarius. 10. §. fin. in uer. de iudice queri. ubi gl. Bar. & Dd. de æden. Bald. Castr. & Dd. in l. prolatam. C. de senten. l l. illicitas. §. ueritas. de off. præs. ubi Dd uide Ias. in §. si minus. nu. 15. Inst. de actio. Cataldin. in trac. synd. nu. 170. m l. eum qui. de iureiuran. n tit. de confess. & tit. de interr. actio. o l. 7. h. t. p l. si irruptione. fin. regund. Bal. in l. 4. nu. 7. C. ad leg. Aquil. q Dd. in l. admonendi. de iureiur. Bal. Salic. in l. ea. 7. C. de accusat. r Alc. in trac. præsum. in prin. parte 3. nu. 2. per nota. Cano. in rub. de proba. ext. & Bar. in l. 3. alias. 1. C. de fid. instrum. lib. 10. s c. cum tu. 16. c. in nostra. 32. ubi gl. magna. ext. de testib. uide Ias. in l. j. num. 9. ne quis eum, qui in ius uoca. & Dd. in l. scripturæ. C. de fid. instrum.

dentibus, & quæ ad rem pertinent. Nam quæ dubia sunt, aut impertinentes, contra eum interpretandæ sunt, qui illas produxit[a]. Vnde nata regula, interpretationē semper faciendam esse contra producentem[b]. Sed & in dubio talis sumēda est, quæ prosit fauorabilibus personis uel rebus: puta ætati minorum, statui, libertati, pijs causis[c]. Quare & in pari argumento rei tanquam fauorabilioris probatio præponderare debet, nisi aliud fauor causæ agentis exigat[d].

13 Contraria probationi sunt, pugnantia seu contrarietas, quæ conciliari nullo pacto ob contradictionem potest. Ea enim omnem documentis fidem derogat[e]. Quod tamen magis obtinet in instrumentis quàm in testibus. Nam in contrarietate testium plerunque maiori & digniori parti creditur[f]. Possunt & alia multa probationi opponi, ut si dicatur, nō facta coram competente iudice, aut non ab eo qui probare debuit, aut non de reb. in controuersia positis, aut non solenniter ac debito modo, aut non cōcludenter, neque satis idoneè: qua de re ad subsequentes titulos plura diremus.

14 Et hæc quidem hactenus de probationibus: nunc alteram tituli partem, quæ de præsumptionibus inscribitur, paucis pro instituti nostri ratione exequamur. Par est enim probationi præsumptio, quod quidem ad effectum attinet, quia pro probatione habetur[g]. Præsumere est aliquid antè coniectando sumere uel capere, uel credere, aut opinari, quàm aliter de rei certitudine ac ueritate constet. Hinc præsumptio dicitur legis opinio, qua lex aliquid pro uero præsumit & antè capit, quàm probetur[h]. Sed quia etiam hominis est præsumptio aliqua, non tantùm legis, ideo indefinitè neque incommodè tamen, hoc modo eam Alc.[i] definit: ut sit probabilis coniectura ex certo signo prouenienis, quæ alio non adducto pro ueritate habetur. Bald.[k] breuius ita: Præsumptio est ratiocinatio de re uerisimili. Præsumptio alia dicitur esse iuris seu rationis[l], alia hominis, alia naturæ, alia facti seu præcedentis, seu subsequentis[m]. Sed quia ex præsumptione hominis, naturæ uel facti, ius aliquid præsumit pro uero, donec probetur contrarium, eoque hæ præsumptiones nihil aliud sunt, quàm iuris præsumptio: ideo non incommodum est usitatam diuisionem retinere, qua triplex statuitur præsumptio.

Prima & quidem firmissima est præsumptio iuris & de iure: iuris quidem, quia iure introducta est: & de iure, quia ut inquit Alc. super tali præsumptione lex inducit firmum ius, & habet eam pro ueritate, ita ut non admittat probationem in contrarium[n]. Hanc sic definit Alc.[o] ut sit depositio legis aliquid præsumentis, & super præsumpto tanquam sibi comperto statuentis. Exempla passim in iure sunt obuia[p]. Hanc quandam iuris esse fictionem Accurs. ait[q].

Secunda præsumptio iuris est, quam suprà definiuimus, quæ non est res præiudicata, respuens probationem in contrarium ut illa superior, neque propriè censetur probatio[r], sed ab onere probandi releuat[s], eoque consideratò effectu dicitur liquidissima probatio[t], scilicet, quamdiu contrarium non apparet. Nam ut probatio, ita & hæc præsumptio quæ probationis loco est, contrarijs documentis potest dilui & euerti[u]: iuxta regulam, In certis non est locus coniecturis[x]. De hac specie propriè hoc in titulo agitur, propterque præsumptio circa potest & debet[y].

Tertia præsumptio appellatur modica, quam uerius dixeris opinionem hominis quàm præsumptionem legis. Est enim uerisimilis aliqua coniectura, sed quæ sine alijs adminiculis fidem solidè non facit[z]. Sufficit tamen quandoque ad iurisiurandi delationem uel in supplementum probationis[a], uel ad suspicionis purgationem[b].

Causa efficiens præsumptionis est lex, unde & præsumptio iuris dicitur[c]. Causa ὀργανικὴ, qua lex mouetur, est certum signum, & argumentum probabilis coniecturæ ex circumstantijs sumptū, de quo nisi liquidò constet, nulla fit præsumptio[d]: ut exempli causa, præsumitur pater diligere filium[e]. Sed hoc ipsum, nempe patrem & filium esse, constare probari debet[f]. Signa autē sunt aut necessaria, Græci uocant τεκμήρια, quæ aliter se habere non possunt. 15

a l. in præsentia. extrà de testib. Bar in l. inter. §. Stichum. de uerb. obli. Socin. consi. 274. in causa uol. 2. Alex. con. sil. 182. lectis nume. 5. uol. 2.
b Bart. in l. 3. de testibus. & in præsentia. de probat. glos. in c. cum clamor. 53. de testib.
c l. cum de ætate. 13. h. t.
d ca. 3 extrà de probat. uide post alios Ias. in l. de diu. nu. 2. & 3. qui satisf. cog.
e l. scripturæ. 14. C. de fid. instru. l. ubi repugnantia ubi Dd. ff. de reg. iur.
f c. licet causam. de probat. glo. magna. in c. in nostr. 32 de testibus.
g l. licet imperator. 77. de legat. 2. l fine. 12. C. de probat. l. final. §. ubi glos. ad uerb. præsumptioni. de eo quod met. caus. l. literas. & tot. tit. ex. de præsump.
h C. no. extr. in rubr. de præsump.
i tract. de præsumpt. in prin. part. 3. incip. uenimus. num. 1.
k in rubr. C. de prob. & in l. ea quidem. in prin. C. de accus.
l glos. ad uerb. præsumptioni. in l. fin. in prin. de eo quod met. caus.
m uide gl. in d. uerb præsumptioni. Euerar. in loc. legal. loc. à uerisimili.
n l. antiquæ. C. ad S. C. Vell. l. fin. C. ad S. C. Maced. l. final. Carb. tut.
o in princ. tract. de præsump parte 2. incip. ui dendū. nu. 3. per c. 15. qui fidem. cum ibi not. de sponsal. gl. in l. fiue possidetis. C. de probat. Panor. & Felin. in c. quanto. ext. de præsumpt.
p ca. 1. c. is qui fidem. de sponsal. l. antiquæ. C. ad S. C. Vell. l. fi. in fin. C.

ad Macedonia. l. fin. C. arb. tutel. l. à diuo Pio. §. si pignor. de re iud. l. si qui. 3 4. C. de adult. l. cum anus. ubi Socin. num. 73. & 74. de cond. & demon. & consi. 22. circa num. 15. uol. 1. q glos. in l. fin ad uerb. præsumptioni. de eo quod met. caus. r l. Lucius. 72. ubi Bart. de cond. & demonstr. s l. fiue possidetis. 12. C. de probat. Bart. in l. in illa. in fi. de uerb. oblig. per l. ab ea. h. t. l. bona fides. de depos. l. cum de indebito. h. t. Cepo. cōs. 33. multa possent. Hypp. sing. 451. decreui. t glos. in l. si tutor. C. de pericul. tut. l. licet imperator. 77. ubi Alex. & Ias. de legat. 2. u l. cum de indebito. circa fin. hoc t. l. fine. ubi Dd. C. de probat. x l. continuus. §. 1. de uer. obl. y uide ext. rub. de præsumpt. z l. instr. l. rationes. C. eo. l. indicia. C. de rei uendi. l. absentem. de poen. cum simil. a Bald. in rub. C. de fid. instr. nu. 7. l. in bonæ. ubi Dd. de reb. cred. b extr. t. t. de purga. Cano. l. omnes. §. fi. de re milita. c Alc. in tract. præsump. in prin. parte 2. nu. 3. uide Ias. in l. si extraneus. de cōd. ob cauf. H. pp. in l. si. & 18. de quæst. & in rub. de probat. nu. 108. d c. ficut. 1. de simo. e l. isti. 8. in fi. ubi gl. de eo quod met. caus. f Alc. tract. præsump. in prin. parte 3. in fi. ad quæstionem. nu. 17. & 18. de quæst. & in rub. de probat. nu. 108.

possunt. ut non esse uirginem quæ peperit. Aut non necessaria sed uerisimilia, quæ ἔνδοξα dicuntur: ut non esse pudicam, quæ cum uiris alienis clam uagatur[a]. Ea autem sunt, ut ait Fabius[b], innumerabilia[c].

Materia præsumptionum sunt cõsilia, affectus, actiones, facta[d], qualitates, solennitates, & accidentia intrinseca & externa. Nam quæ iuris sunt, non præsumuntur[e], quia ius semper est certum[f]. Regulariter autem etsi actiones & solennitates maximè extrinsecæ[g], item facta non præsumuntur nisi probentur[h]: tamen aliter se res habet cũ sunt uerisimilia[i], hoc est, quando rato & naturali cursu atq; ordine ita se habere solent, sicut ex qualitatibus & circumstantijs præsumitur, seu, ut inquit Bald. quando uerificantur secundum cõmunem hominum intellectum[k], & concordant cum reb. censatis ac uerisimilibus[l], nam eiusmodi facta, affectus, inclinationes & actiones à iure præsumuntur, tam in personis quàm in rebus. Sic qualitas quæ naturaliter inest homini, semper adesse præsumitur[m]. Verbi gratia, pater ex communi naturæ affectione præsumitur amare liberos[n], ijsq; optimè consulere[o]. In minore præsumitur inconsulta ignorantia[p], in senibus prudentia[q], in mulieribus imbecillitas[r], timiditas[s], auaritia[t], in quolibet homine sensus cõmunis[u], religio[x], potẽtia generandi[y], diligẽtia curandi res proprias[z], & cõseruandi[a], uita centũ annorum[b]. Eadem ratione præsumitur quodlibet accidens in eodem, in quo semel fuit statu persistere, nisi cõtrà probetur mutatio[c]: ut coniectura probabilis est, durare patriã potestatẽ[d], malitiã[e], bonitatem[f], diuitias, fortunã[g], prout cuiusq; antea fuit: atq; ita in similibus, exceptis his quæ naturaliter ex cursu temporis mutantur: ut est ætas[h]. Sic præsumitur semper in partem benigniorẽ, in quam ipsa naturæ [...]o atq; affectio nos ducit[i]: ut uiã ab aliquid agenub. electã esse licitam[k], & per quã a[...]ustinẽatur[l], quem ꝗ esse bonũ[m], idoneum[n], innocẽtem[o], bonæ fidei[p], in officio suo iustum[q], & diligẽtem[r], donec contrariũ probetur. Pari ratione ex notitijs, uoluntatibus, actionibus, factis, quæ cõmuniter ita se inter homines habẽt, sumitur opinio, quod scilicet eiusmodi sint, qualia cõmuniter esse consueuerunt: ut suspicio est, inter nudum & nudam simul repertos interuenisse copulam[s], quodlibet illicitum factum malo delusorioq; animo perpetratum esse[t], etiamsi aliás delictũ non præsumatur nisi probetur[u]. sed his casibus præsumptio ista generalis tollitur per præsumptiones speciales in contrariũ urgentes[x]. Sic qui dilationibus uarijs frustratur iudicia, creditur iniustã fouere causam[y]: qui uicinus est[z], conditionẽ, facta & statũ uicini nosse[a]: nemo uires patrimonij sui[b], uel cõiugis ignorare[c]: & [...] quæ sunt similia. Forma & modus præsumẽdi pro uarietate obiectorũ signorũ uarius est: aliás enim lex tam certo præsumit, ut probationẽ in contrariũ audire nolit: aliás præsumit quidẽ, sed inficiationẽ admittit: aliás tantũ aliquid cõiectura aut suspicione colligit, ut tamẽ non assentitur firmiter, nisi alia documẽta cõcurrant, prout suprà dictum est. Finis & effectus hic est. Præsumptio iuris & de iure indubitatã fidem facit, nec admittit argumentationem contrariam[d], nisi per confessionem partis[e], notorium[f], restitutionem

a c. tertio loco. de præsumptio.
b lib instit. 5 cap. 9.
c uide Bart. in l. final. in fin. princ. de eo quod met. caus. & in l. admonendi. num. 21. de iureiur.
d Alc. tract. præsumpt. in prin parte 3. num. 5.
e l. cũ quidam. 30. § fin. de acq. hær.
f l. 2. de iur. & fact. ign. l. quæcunq; §. final. de publicia. in rem actio. Dd. in l. sciendum de uer. obli. Spec. de teste. § 1 num. 92. 93. 94. cum seq.
g l. asseueratio. 10 C. de non nu pec. l. si ue possidetis. 12. C. de proba. uide Spec. de teste. §. 1. nu. 95.
h c. quia uerisimile. de præsump. Bal. in l. fin. in ult. not. & 20. opp. C. de hæred. instit. l. 2. ubi Bald. C. ad l. [...]or. de sica. Ias. in l. si extraneus. de cond. caus. dat.
i l. si ita quis. 31. de testam. c. quia uerisimile. de præsumpt.
k l. milites §. oportet. C. de quæst.

s per illum tex. Dd. in l. § de quæstio. Gandi. trac. m[...]l. reb. de quæst. t §. mater. ubi gl. in authen de nupt c. forum. de uerb. sig. l. si stipulatus. de donat. int. uir. & ux. l. cum ueterum. C. de donat. ant. nupt. glos. in l. Nesennius. 36. ad uerb. l. contrario. de neg. gest. u l. non codicillum. 14. C. de testa. l. 2. C. qui testa. fac. c. fin. de hæred. quæ ab intest. x l. fin. C. ad l. iul. repet. y c. quia distinct. 50. Innoc. & Dd. in ca. 1 de frigi. & mal. Bart. in l. filium. de his qui sunt sui uel alie. iur. z l. qui seruandarum. 15. de præser. uer. c. qui uult. distin. 3. a l. cũ de indebito. de proba. b l. fi. C. de sacr. eccles. l. an usufr. C. de usufr. c l. in fin. 11. ff. si reg. l. si prius ubi Dd. de oper. no. nunc. gl. in l. si uero §. qui pro rei qualitate. qui satisd. cogan. Alc. reg. 2. d l. si filius. h. t. e c. semel. de reg. iur. in 6. f c. 3 c. mandatas ext. de præsump. g §. sin autem in auth. de æqual. do. Ang. cons. 2[...]1. cũ facias. uide Ias. in l. si uerò. § qui pro rei qualitate ff. qui satisd. cogan. h l. spadonem. § qui absolutus. de excus. tut. l. cum te. C. de prob. l. si minorem C. de in integr. rest. i c. estote. de reg. iur. l. quoties. 21. l. semper. 52 de reg. iur. k l. non solum. § sed ut probari. de oper. no. nunc. l l. 3. de mil. test. Bald. in rubr. C. de fid. instrum. num. 8. m c. dudum. de præsumpt. glos. in cap. 1 de seruit. l. fi. C. ad l. iul. repet. n d. c. dudum. c. sicut. 1. q. 1. o l. absentem. de pœn. l. qui accusare. 4. C. de eden. p l. pen. C. de euict. glos. & Dd. c. si diligenti. de præsump. q l. 2. C. de off. ciuil. iud. l. si quis Decurio. 21. C. de fals. c. ad audientiam. de præscript. c. cum parati. de appel. l. 2. C. de exec. & exact. lib. 12. l. j. C. de suscept. lib. 10. r Felin. in c. si autem. de præscript. per c. pastoralis. de except. Lanfr. in c. quoniam. uerb. talium circa finem. de probat. Felin. in c. quod quis. 2[...]. num. 7. de reg. iur. ubi dicit præsump. pro iudicis decre. uel mandato quod sit iustum. s c. literas. ext. de præsumpt. t cap. 1. de præsumpt. l. j. C. de sicar. l. si non conuicij. C. de iniur. u l. merito. ff. pro soc. l. fin. quod met. caus. x l. in toto. de reg. iur. l. non omnis. § a barbar. de re milit. y c. nullus. 4. ext. eod. z uide Lanf. in c. quoniam. uer. testium. num. 18. de probat. Socin. consil. 187 in controuersia. uol. 2. a c. quosdam 7 ext. eod. l. si uicinus. C. de nupt. b l. quisquis. 15. C. de res. uend. c Corn. cons. 165. circa num. 34 uol. 2. d c. 16. qui fidem. de spons. l. antiquæ. 23. C. ad Vell. l. fin. C. arb. tutel. e Alc. tract. præsumpt. in princ. part. 2. nu. 6. post Felin. in c. quoniam. in princ. de probat. f uide Felin. in c. quanto. de præsumpt. Rom. cons. 350. in octaua. Hypp. in l. j. §. si seruus. 6. num. 5. de quæst.

m gl. in c. si fortè. de eler. in 6. gl. & Dd. in c. ex qui fidẽ. de spons. Ang. in repet. l. sciendum. in fin. de uerb. oblig. Alc. tract. præsump. reg. [...]
n l. ista §. quod met. caus. l. si pupillorũ § si præter. de reb. eor. l. nec ei. de adop. § fin. inst. de nox. act. [...] offerte 2. ubi Fe. in. de præsump.
o l. 3. §. 1. de adm. tut. l. nec in ea 22. ad l. iul. de adul. ult. C. de curat. fur.
p l. si quis patremfa. ad Maced. l. 1. & t. iu. de mino.
q l. semper. de iur. im. l. si uerò. in auth. de quæst. c. de quib. 20. distinc. l. 2. ad S. C. Vell. l. 4. C. de nupt.

restitutionem in integrum [a], &c. Præsumptio iuris pro documento idoneo est [b], unde liquidissima probatio perhibetur [c], & actus à iure præsumptus eo ipso probari, quód non probetur contrarium [d]: & eum à cuius partib. stat præsumptio, lex ab onere probandi releuat, illudq; in partē aduersam transfert [e]. admittit tamen probationem in contrarium [f]. Quare tandiu statur præsumptioni, donec scilicet diuersum euidenter fuerit probatum [g]. Præsumptio modica non plenam fidem facit, sed semiplenam, aut aliquam inducit coniecturam uel suspicionem, quæ aliquando indicium facit ad torturam [h] in criminalibus, aliquando indicium ad deferendum iusiurandum in ciuilib. [i] Affinis præsumptioni est fictio [k], quæ est legis aduersus ueritatē in re possibili ex iusta causa dispositio [l]. differunt tamen hæc duo primò materia, quòd fictio fit aduersus ueritatem, præsumptio in ueritate aut uerisimili fundata est: lex falsum & certum fingit, uerum aut uerisimile & incertū præsumit [m]. Secundò, forma, quia fictio est legis dispositio, præsumptio est tātum legis opinio. Tertiò, effectu. illa ualet ut legis definitio, ideo aduersum probare non licet. Hæc tantum ut probatio, ideo contra eam probari potest, excepta iuris & de iure præsumptione, quæ penè in fictionē cadit [n], nisi quòd ea fit contra ueritatem, præsumptio uerò iuris & de iure secundum id quod uerum est aut uerisimile: prout paulo antè est ostensum. Contraria autem præsumptioni sunt probatio ueritatis in cōtrarium [o], impossibilitas rei, & absurditas [p]. Nam huiusmodi uix fingi quidem, multo minus præsumi solent [q].

a Bar. & Dd. in l. inter. §. 1. de uerb. obli.
b l. siue. C. de probat. l. j. C. de apoch. pub. l. 10. Hypp. in l. j. §. si quis. nu. 16. de quæst.
c l. licet imperator. 77. de leg. 1. gl. in l. si tutor. C. de pericul. tuto. Hypp. in rub. C. de probat. nu. 189.
d l. 2. C. de cur. calcul. ubi gl. & in l. si credito. C. de pig. act. & in l. in testamento. C. de milita. testamento.
e l. ab ea. de probat. l. siue. C. de probat. Bart. in l. in illa. in fi. de uer. oblig.
f l. cum de indebito. in fi. de probat. l. fi. de eo quod met. caus. c. quia. 10. ex̄. eo.
g l. fi. in prin. de eo quod met. caus. ubi gl. et Dd. ad uerb. præsumptio. in gl. 3. in l. nuptura. de iure dat.
h uide j. de quæstio.
i tot. tit. de purgat. Cano. Bal. in rub. C. de fid. instr. nu. 7.
k gl. ad uerb. præsumption. in l. fin. in prin. de eo quod met. caus.
l Alc. tract. præsumpt. in prin. nu. 1. uide Bal. & Dd. in l. si is qui pro emptore. de usucap.
m gl. in l. unic. §. accedit. C. de rei uxo. act. Alex. cons. 138. nu. 9. uol. 2. Alcia. preall. lo. nu. 3.
n gl. in d. l. fin. ad uerb. præsumptioni. de eo quod met. caus.
o l. cōtinuus. §. 1. de uer. oblig.
p c. quia. 10. ex̄. eod. l. fi. de eo quod met. caus. uide Euer. in lo. legal. loc. ab absurdo.
q gl. in l. talis scriptura. §. fin. de legat. 1. gl. & Dd. in l. Gallus. §. si eius. de li. & posth. per l. qui ad certum. ff. loc. Alc. tract. præsump. in prin. nu. 4.

DE FIDE INSTRVMENTORVM

Titul. IIII.

INstrumenta ab instruendo dicta sunt [a], sicut instrumenta domus & fundi dicuntur ea, 1
quib. domus aut fundus instruitur [b]. In hac autē probationū materia instrumēta intelligimus quib. causa instruitur, & fides fit iudici: uerba enim secūdum subiectā materiam sunt accipienda. Porrò hoc in significatu, bifariam rursum nomen instrumenti capitur. Primo latiore significatione, pro omni eo, quod instruere causam potest, siue sint testes, siue literæ, siue cōfessio, seu alia quæuis probatio [c]. Altero modo & propriè quidē capitur instrumentū pro qualibet scriptura, quæ fidem rei facit, & causam instruit [d]. Quare cū in statutis uerba sint propriè accipienda [e], in his nomen instrumēti positū tantū de literis interpretādum & accipiendū erit [f]. Proprijssimè aūt publicas literas, quæ plenā fidē faciūt, designat [g]. Hæc enim quæ publica sunt, propriè causas instruūt & fidē faciūt, nō etiā scripturæ priuatæ, ut paulo pòst dicemus. Vnde nec temerè à I.C. instrumentorū nomine appellātur [h], sed aut scripturæ priuatæ, aut priuatæ annotationes, aut simpliciter literæ uel scriptura, uel chartæ [i]. instrumētum autē ita à Dd. definitur, ut sit scriptura à publica persona confecta, quæ sine alio adminiculo fidem in iudicio facit [k]. Qua ex definitione facilè intelligitur, nō modò Iurisconsultos, sed etiam nostros interpretes, instrumentum ꝓprijssimè accipere de publicis scripturis, non de priuatis.

Instrumenta porrò in uniuersum, aut publica sunt, aut priuata [l]. Publica, quæ à publi- 2
cis

a l. j. h. t. l. notionē. 99. §. instrumentorum. de uerb. signif. *b* t. t. de fund. instrum. & instru. leg. *c* d. l. j. h. t. *d* Bart. in l. Labeo. de supell. Felin. Ant. de tut. & multi alij in rub. ex̄ eo. Lanfr. in c. quoniam. ad uerb. instrumentorum. in princ. de prob. Ferr. in pract. de form. instr. ad uerb. exhiberi. *e* l. j. §. is qui. de exer. act. l. 3. ubi gl. Bal. & Sali. C. de nox. actio. & c. porrò. de priuil. Bart. in l. quicquid astringendi. num. 6. & ibi. Dd. de uerb. oblig. *f* Bart. in d. l. notionem. 99. §. instrumento. de uerb. sig. & Lanfr. in d. c. quoniam ad uerbi instrum. num. 1. & 2. *g* l. j. ubi hoc nota. C. de iureiur. propter calum. *h* l. pen. ubi I.C. inter epistolas priuatorum & instrumenta distinguit. j. de probat. *i* ut in tot. h. 1. ff. & C. l. publia. depos. l. script. C. qui potior. in pig. hab. & t. t. in auth. de instr. caut. & fide. *k* Innoc. in c. 2. de fid. instrum. in prin. Lanfr. in d. c. quoniam. ad uerb. instrum. nu. 2. Ferr. in for. productionis instrumentorum. ad uerb. exhibens. nu. 5. *l* l. rationes. 6. l. instrumenta. 5. ubi nota. C. de probat. Lanfr. in d. c. quoniam. uerb. instrumentorum. num. 2. Ferr. in form. productionis instru. ad uerb. exhibens. nu. 5.

cis personis conficiuntur[a]. Horum etiam plura sunt genera[b], ac communiter quinq; numero recenseri solent. Primum instrumentum manu notarij confectum, siue in iudicio, siue extra iudicium[c]. Secundum scriptura sigillo aliquo publico signata, etiam si sit a priuato scripta[d], puta sigillo principis[e], uel etiam ciuitatis, uniuersitatis aut alicuius collegij[f]. Tertium genus sunt omnes scripturæ qualescunq; (etiam priuatæ) quæ publicantur autoritate magistratus interueniente: ut cum testamenta uel codicilli, uel aliæ tabulæ, autore iudice aperiuntur[g]. Quartum genus, sunt scripturæ qualescunq; quæ extrahuntur de archiuo publico[h], aut quæ fiunt apud acta publica[i]. Quintum genus est scriptura, quæ habet subscriptionem scribentis & testium[k]. Sed hæc scriptura propriè publica non est, uerùm à Dd. respectu effectus publica dicitur, quia fidem in iudicio facit[l]. Rectius tamen est hæc à publicis segregare, nisi sint publica manu confecta. Possunt & publica distribui in iudicialia, quæ uidel. fiunt apud acta & in iudicio, autore iudice, quæ Bald. appellat instrumenta iudicum[m]: & extraiudicialia, quæ fiunt à notario super contractibus. unde scripturæ contractuum nominantur[n]. Scripturam porrò notarij in duo nostri partiuntur genera: quorum primum appellatur protocollum, siue imbreuiatura[o], quæ est summaria quædam gesti actus annotatio, memoriæ causa facta. unde postea instrumentum in forma solenni conficitur[p]. Alterum genus uocatur transumptum, uidelicet instrumentum authenticum & originale, quod ex protocollo solenni forma, hoc est, cum præfationib. & clausulis solennibus sumitur, nō summariè sed plenè rem gestam exponens[q]. Scripturarū aūt priuatarum uariæ quoq; sunt species: ut rationes[r], inuentaria priuata seu registra[s], ἀποχαί, ἀντιαποχαί[t]. Item literæ priuatæ, quales scribunt amici amicis, socij socijs[u]. Hæc aūt priuata instrumenta diuidi possunt in priuata & quasi publica: ut priuata ea sint, quę plenam fidem non faciūt: quasi uerò publica, quæ ad instar publicorum instrumētorum plenè probant. Diuiduntur etiam instrumenta in originalia seu authentica, & in exempla[x]. Originalia siue authentica uocantur prima & principalia de aliqua re confecta. Exempla uerò dicuntur illa quæ ex originali instrumento describuntur, siue id fiat manu publica, siue priuata[y].

6 Quod ad causam efficientem attinet, instrumenta regulariter sunt uolūtatis, ut ait Bald. hoc est, uoluntate contrahentium conficiuntur[z]. Interdum autem sunt necessitatis, uidelicet cùm lex aut iudex mandat scripturam fieri[a]. Conficiuntur autem instrumenta non modò à notarijs, sed etiam ab alijs personis publicis, ut cum magistratus de archiuo publico scripturam transumit atque conficit[b]. Quandoq; etiam à priuatis: ut quando priuatus aliquid apud acta conscribit, aut subscribit, aut recognoscit[c]. Communiter tamen publicis scripturis conficiendis præfici solet publica persona, quæ sicut iudex habet ordinariam iudicandi potestatem, ita publicam potestatem scribendi obtinet, ita ut illi fides plena adhibeatur[d]. Neq; tamen hac electione scriba fit notarius[e]. Nec enim notarium creare quiuis iudex potest, sed ea res pertinet ad officium summi principis, uel comitum Palatinorum, quibus hanc potestatem notarios creandi, princeps indulsit[f]. Nam est actus summi imperij: quod genus magistratibus municipalibus non est concessum[g]. Potest autem ad id scribendi munus etiam inuitus quis compelli[h]. Quia hoc publicum munus est, ad quod nolentes cogi, certi iuris est[i]. Causa προκαταρκτική, quare notarius instrumentum conficiat, aut est mandatum iudicis[k], aut rogatio partium. sine qua rogatione conficere instrumentum inter priuatos non potest[l]. Ac rogari debet ab utraq; parte, in his quæ utriusq; partis consensum desiderant, ut sunt contractus: sin autem actus ab unius uoluntate dependeat, sufficit & unius rogatio: ut in appellationibus, protestationibus, testamentis, &c[m].

Instrumentum

seqq. de iureiur. x auth. si quis in aliquo C. de ædend. & glos. in l. quicunq;. de fide instrum. y Bald. in l. publicat. 2. in fi. C. de testam. Lanf. in d. c. quoniam. ad uerb. instrum. num. 7. cum seqq. extra de probat. Bart. nume. 3. 4. Cast. & communiter Dd. in d. auth. si quis in aliquo. Felin. in d. cap. ad audientiam nu. 14. de præscript. z l. 4. de pignor. l. contractus. 14. C. eod. cum simil. a ut in cap. 1. de censib. l. 6. ea. quoniā. de probat. l. generaliter. 13. C. de non num. pec. b Bald. in rubr. C. eod num. 1. per auth. ad hæc. C. eod. Bart in auth. si quis. C. qui potior. in pignor. habean. Felin. in d. c. ad audientiam glos. in c. cum causam. 13. de probationibus Lanfr. in d. c. quoniam. ad uerb. instrumentum. num. 2. Molin. de feud. §. 5 num. 27. c l. 4. ubi Bald. num. 2. C. de recep. arbit. Lanfr. preall. loc. l. omnium. cum ibi nota. C. de testam. l. 1. C. de his qui in ecclesi. manu. d Bald. in d. rub. C. eod. num. 2. per l. in fraudem. §. quoties. in uerb. manu commentariensis. ff. de iur. fisc. e Innoc. in c. cū P. tabellio. extrà eod. Bald. in d. rub. num. 2. & 3. C. eod. titul. f Bald in c. 1. nume. 2. quis dica. Dux, Comes, Marchio. Spec. de procura. §. ratione. nume. 1. per §. si uerò ignoti. in auth. de testib. l. generali. C. de tabellio. lib. 12. g l. magistratib. 12. de iurisdic. ubi dixi. uide titul. C. de mod. mult. & de desertor. mil. l. unic. si quis ius dicen. non obtemp. l. 2. §. final. de iudic. 7. h Bald. rubr. C. eod. num. 3. i l. æstimationem. 17. de muneribus & honoribus. l. 9. de uacatio. muner. l. 1. de admin. tutor. k Bald. in l. 2. nume. 2. C. de ædend. l §. ut ergo. in auth. de tabellio. Bald. C. eod. in rubr. num. 6. m Bald. in d. rubr. C. num. 7. & 18. per §. nos autem. in auth. de tabellio.

a §. sed etsi. in auth. de instr. caut. & fide.
b Ferrar. in d. loc.
c l. gesta. C. de re iudica.
d c. scriptura. ex̄ de fid. instr. c. tertio loco. de probat.
e c. post cessionē de pub. Schurf. cons. 7. & cōs. 29. cent. 1.
f Bald. Salic. & Dd. in auth. si quis. per illum tex. C. de epis. audien.
g l. publicati. C. de testament. ubi Dd. l. fina. C. de re iudic. 2. P. & G. ex̄. de fid. instrum.
h l. in fraudē. §. quoties. de iur. fisc. ant. ad hæc. C. eo. c. ad audientiam. ubi Felin. nu. 13. 14. de præscript.
i l. 1. 2. C. de his qui in ecclesi. ma. l. 2. ubi Dd. C. de æden. l. omnium. C. de testa. Bal. in rubr. C. de fid. instr. num. 4. & 6.
k l. scripturas. C. qui potiores. in pignor. ca. 2. ex̄. eo. l. contractus. C. eod.
l Innoc. in d. c. 1. de fid. instr. Lanfr. in d. c. quoniam ad uerb. instrum. num. 2. Ferr. in form. product. instr. ad uerb. exhibens. num. 5.
m in rubr. C. eod. num. 4. & 5.
n Bald. in rubr. C. eod. nu 4. & 6.
o §. fin. in auth. de tabel.
p Vegl. in §. nihil. nu. 5. & 6. Instit. de testam.
q Bald. num. 20. in rub. C. eod.
r l. rationes. 6. C. de probat.
s l. fin. C. de iur. delib. l. fin. C. de administ. tut. l. tutor qui repertoriū. ff. de adm. tut. uide Ias. & Dd. in l. admonendi. de iureiur.
t l. plures. 18. C. eod.
u l. publius. §. fi. ff depos. de quib. plura Bald. C. eo. in rub. nu. 22. cum seqq. & Ias. in l. admonendi. num. 120. cum

4 Instrumentum autem confici potest in qualibet materia, sicuti testamentum [a]: potius tamen notarius in pergamento, ut uocant, actum conscribere debet, quàm in papyro, idq; propter durationem [b]. Conficiuntur autem instrumenta de omnibus actibus, tam contentiosæ iurisdictionis [c], quàm uoluntariæ [d]. Item de reliquis quæ dependent ab hominum uoluntate [e]. Quæ uero ab ordine & rato cursu naturæ manant, de his frustra fit instrumentum, frustraq; rogatur notarius, nisi causa à iudice cognita, & decreto eius intercedente. exempli gratia: super statu, morte, consanguinitate [f], natiuitate alicuius, perperam fit instrumentum, quia nullam fidem facit, cum harum rerum fides non de scripturis, sed ex naturali facto sit sumenda: nisi tale instrumentũ causa plenè cognita, compertaq; ueritate, & mandante iudice sit confectum [g]. Sunt etiam nonnulla, de quibus specialiter à lege prohibetur fieri per notarios instrumentum, ut de contractibus lege statutòue prohibitis [h], de delicto aliquo, puta homicidio, ui metuue, uulnere, aut iniuria alicui facta, de defensione necessaria: nisi interueniat iudicis cognitio & sententia [i]: quia in eiusmodi non est testimonijs scripturarum credendum, sed potius testibus [k]. His autem exceptis, de omnibus quæ non sunt contra iuris dispositionem, licitè instrumenta conficiuntur [l].

5 Ad formam porrò instrumenti, quod notarius conficit, Bald. quatuor requirit [m]. Primò facti commissionem, hoc est, ut à partibus rogetur notarius super instrumento conficiendo [n], idq; in scripto exprimatur. Secundò rei cognitionẽ, ut uidelicet notarius intelligat, quid agatur [o]. Tertiò iuris permissionem, ut scilicet fiat instrumentum super re licita. Quarto testium saltem trium præsentiam & rogationem [p]. An autem subscriptio seu subsignatio tam contrahentium quàm testium necessaria sit, etsi à quibusdam controuertitur, tamen communis distinctio est, quæ & usu seruatur: In publicis instrumentis ad muniendam eorum fidem hanc subscriptionem nõ requiri, quia sufficit publicæ personæ, puta notarij, subscriptio & subsignatio [q], nisi cum lex expressè requirit subscriptionem [r]: in priuatis uerò instrumẽtis omnino subscriptione & sigillo partium & testium opus esse, quia hoc solo munimento ad fidem faciendam [s] proficiunt. Porrò ad solennitatem instrumẽtorum, quæ à iudice fiunt, seu apud acta, nedum suscriptio testium, sed ne ipsi quidem testes requiruntur [t]: cum omnem solennitatem superet id, quod apud acta conficitur [u]. Sunt & solennes clausulæ, quæ cõmuniter instrumentis adhiberi solent, puta initio præfatio in nomine domini [x], nomen principis regnantis [y]. Annus, dies, locus celebrati cõtractus [z], & in calce signum notarij [a], & alia quàm plura, quæ alibi à Dd. cumulantur [b]. in quo tenẽda est regula, usitatas clausulas esse inserendas, prætermittendas uerò inusitatas aut non necessarias [c]. Quod autem ad formam producendi attinet, instrumenta in iudicio producuntur exemplo reliquarum probationum, uidelicet post litem contestatam [d]: exceptis instrumentis, quorum in libello fit mentio. Ea enim unà cum actione petenti aduersario sunt ædenda [e]. Productio instrumentorum cum reliquis probationibus etiam in eo conuenit, quòd solenniter & in iudicio facienda sit [f], & parte aduersa ad id citata [g]: in hoc autẽ differt, quòd non est alligata ad terminum, intra quem testes examinari debent, sed etiam postea usq; ad conclusionem in causa, instrumenta exhiberi possint [h], nisi disertè iudex præstituerit certum tempus, intra quod omnia instrumenta sint producenda [i].

6 Instrumenta autem fiunt ad duplicem finem, ut ait Bald. [k] uel ad solennitatem actus perficiendam, quando scil. scriptura necessaria est [l]: uel & quidem frequentius, ad cautionem probationis, uidelicet ut in promptu semper habeatur probatio [m]. Nam instrumentum præsertim publicum est probata probatio, ut Dd. loquuntur, & non probanda [n]. Ac ex instrumento duæ præcipuè oriuntur præsumptiones, altera ueritatis, quòd uerum sit instrumentum:

a §. nihil interest. Iast. de testam. l. §. de bon. poss. sec. secundum tab.
b Spec. in tit. de instru. æditio §. instru. nu. 21. per c. cũ dilecta. de confir. utili uel inutili.
c d. c. quoniam. l. 2. C. de æden. l. gesta. C. de re iud auth. nisi. & l. C. de sent. ex breui. recitã.
d Bald. l. in rubr. C. eod. num. 1 per l. 2. de off. procõs. l. 3. §. 1. si causa. de bon. possess. l. emanc. C. eo. l. actus. 8. C. de ferijs.
e d. l. contractus. C. eod. l. 4. de pignor. cũ sim.
f c. series. ubi Inno nu. 1. Panor. nu. 3. Felin. nu. 3. & 4. de testib.
g l. instr. ubi Dd. C. de iure fisci. lib. 11. Bal. in rubr nu. 7. C. eod. tit.
h l. iubemus. 14. §. his ita bellorumb. C. de sacros. Eccles. ca. 1. §. callidis. de probib. feud. alien. per Fed. l. iubemus. 29. in fi. ff. de testamẽ.
i Bal. in d. rub. num. 17.
k l. 3. § ide. u. diuus. de testib. ubi Bart.
l ut rectè ibidem Bald. num. 17.
m in rub. h. t. C. eo. nu. 15.
n §. nos autẽ. in auth. de tab. Bart. num. 8. & 9. Ias. nume. 2. & Dd. in auth. si quis in aliquo. ubi glos. in princ. C. de æden.
o d. §. nos autẽ. in auth. de tabel. sicut l. f. in fin. de auto. tut.
p §. ut ergo. in auth. de tabel. §. oportet. in auth. de instru. caut. & fide.
q Salic. post alios in l. cõtractus. 16. nu. 3. C. eo.
r ut in l. in donationib. C. de donatio. l. hac cõsultissima. C. de testam.
s ita Panor. post innoc. in ca. 1. num. 4. de his quæ fiunt a prælat. sine consens. cap. 1.
t l. scriptura C. qui potio. in pig. Bald. in rub. C. eod. nu. 29.

u l. sancimus. 27. in uerb. per idoneos testes uel inter acta publi. l. omnium. 19. ubi Dd. in princ. C. de testa. x Bald. in l. 9. in prin. C. de no. C. compo. y in auth. ut præponatur nomen imperatoris. in fine. glos. in l. 3. C. de tab. lib. 10. z gl. in l. generali. 3. C. de tabula. lib. 10. uide l. cum tabernam pen. §. 1. de pig. l. 3. C. de diuers. res. & ibi Dd. Bart. in l. 1. § item Labeo. num. 2. de aq. pluu. arcend. a Spec. in tit. de instr. æditio. Bart. in proœ ff. b Aug. in auth. de tabellio. Spec. in æditio. instrum. §. breuiter. Lanfr. in c. quoniam. ad uerb. instrum. nu. 5. 6. cum seqq. Alex. consi. 64. uol. 4. c Bald. in l. ult. de usufruct. ear. rer. quæ usu consum. Bart. in l. si prius. §. Plautius. num 1. de aq. pluu. arc. & in l. ex ea parte. de uerb. oblig. de form. instrumentorum ueteri. uide Paul. lib. 5. tit. 25. d Spec. in tit. de instr. æditio. § nunc dicamus. num. 2. Ferr. in for. product. instrum. in princ. e l. 1. §. 1. & §. fin. de æden. f Castr. in l. 1. §. æditiones. post glo. ff. de æden. g Bald. in l. sanctimus pœn. C. de indic. & in l. iudices. C. eod. Ias. in l. 2. in fin. C quan. lib. princ. dat. h c. cum dilectus. 9. de fid. instr. latè Marant. in aureo Spec. iudic. part. 6. nu 8. nu. 26. cũ multis seq. i Spec. lat. per tex. in d. c. cum dilectus. in tit. de instr. æditio. §. nunc dicamus. in princ. & Lanfr. d. c. quoniam. uerb. instrum. nu. 24. k in rub. C. eod. nu. 1. l c. 1. ubi gl. de censibus. lib. 6. m c. Albericus. de testibus. l. 4. de pignor. cum simil. l. cum instrumentis cum l. seq. C. eod. n Bald. in l. quoties. nu. 6. in fin. C. de iudic. & in l. 2. in princ. ff. quando fiscus uel priuat. latè Hypp. in l. si quis. nu. 140. de quæstio. Socyn. conf. 12. incip. quoniam. in fin. uol. 1. & Dec. conf. 118. incip. uiso. in prin.

mentum: altera solennitatis, quòd sit solenne[a]. Alij tres inde præsumptiones ducunt. Primum, quòd instrumentum sit uerum. Secundo, quòd solenne. Tertiò, quòd omnia quæ in eo scripta, acta, & inter partes conuenta perhibentur, ea uerè sic sint gesta. Sed hæc ultima coniectura in primam incidit, ut reuera duæ tantũ, quemadmodum paulo antè dixi, ex instrumento præsumptiones existant[b]: quæ quidem tanti ponderis sunt, ut plenam fidem faciant in iudicio, & credatur instrumento, perinde atq; duobus uel tribus integris testibus[c]. Immò publica instrumenta, quæ à magistratu scilicet fiunt, uel sigillo publico sunt confirmata, testibus præponderant[d], nec contra instrumenta interrogari testes possunt, nisi cum tabularum fides arguitur[e]: non tamen definiunt negocium instrumẽta cuiuscunq; illa sint generis, sed tantum probant[f]. neq; enim obtinent uim sententiæ, sed probationis, unde nec executionem paratam habent uelut sententia, nisi ubi illud aut pactione conuentum est, aut statuto, consuetudine'ue obtentum[g]: quæ instrumenta guarentigionata appellantur[h]. Quod autem dixi plenam fidem facere instrumentum, accipi oportet de his quæ dispositiuè in instrumento posita sunt, non de illis quæ enunciatiuè narrantur & incidenter[i]. Item intelligenda sunt in ipsis originalibus instrumẽtis locum habere, non etiam in exemplis[k], & ut loquuntur, extractis[l]. nam exempla regulariter fidem non faciunt, sed tantũ coniecturam inducunt & suspicionem, uix delationi iurisiurãdi sufficientem[m]. Et hæc quidem in publicis obtinent: in priuatis instrumentis quantã hæc fidem mereantur, certa non potest tradi regula. Olim quidem libri argentariorum & rationes uidentur fidem fecisse, quia publicum quodammodo eorũ erat officiũ[n]. Sed hodie istiusmodi libris & rationibus, puta ciuitatũ, monasteriorũ aut collegiorũ in rebus quidem alienis creditur[o], in iuribus uerò ipsius uniuersitatis probandis plenè nõ creditur, nisi cum in archiuum publicum sunt redactæ[p], aut quando agitur de factis admodum antiquis, quæ hominũ memoriam excedant[q], multo minus creditur scripturis & rationibus quas mercatores faciũt aut rei alienæ administratores[r], nisi quando contra scribentem ipsum producuntur[s]. uerbi gratia, repertorijs tutorũ aut aliorum administratorum & procuratorum negocia aliena gerentium, contra illos qui ea confecerunt creditur[t], non uerò pro ipsis[u]. Si tamen in rationibus expensarũ causæ, item tempus, & dies inueniantur apposita, hoc casu eatenus creditur, ut in supplementum probationis quandoq; iusiurandum deferatur[x]. Literæ uerò priuatæ extra rationes multo minorem fidem faciunt[y], nisi contra scribentem producantur[z], aut contra eum qui eas acceptauit[a], aut nisi roboratæ sint subscriptione testium uel contrahentium, uel uetustate temporis, uel iudiciaria cognitione, aut similibus modis, de quibus plura Baldus[b].

7 Quod ad interpretationem attinet, in uniuersum sciendum est, instrumenta stricti iuris esse[c], nec recipere extraneam interpretationem, sed eam ex uerbis desumi, & quod illis non continetur, hoc pro omisso haberi[d]. Vnde rectè dicitur, non adiuuari eum scriptura qui illa non continetur[e], & uerba literarum ponderanda[f], nec illis quicquam addẽdum esse[g]: item quod instrumentum non dicit, nec nos dicere atq; inferre debere[h]. Ac quod magis est, extendi illud nõ solet extra ea de quibus notarius rogatus est, & quibus ipse interfuit, neq; de reliquis quæ super hæc scriptura continentur ullam facit fidem[i]. Vt autem instrumẽtũ tantum prodest ijs, qui nominantur, nõn alijs[k]: ita nec alijs obesse neq; contra alios probare[l], nec in præiudicium tertij iniqua interpretatione extendi[m] debet. quanquam illud uerũ sit, literarum monumenta ad successores uel iuris, uel rei etiam singulares extendi, & contra hos uel pro his peræquè fidem facere atq; contra authorem cuius iure utuntur[n].

8 Contraria autem & exceptiones uariæ instrumento opponi possunt. quæ partim à causarum, partim à productionis uitio sumuntur: ut quòd non sit ab idoneo notario factum,

a Bal.in l.j.in prin.C.de test.latiss.Socyn cons. 213.num 7.uol.2.& probatur in l.quoniã. C.de contrah.& commut.stip.in l.cum precibus. C. de probatio. in l.si post diuisionem. C.de iur.& fact.ignor.

b Latè Bal.in c.1.§.si instrum.de notis feudor. Hypp.in l.si quis.nu. 139.de quæst. Alc.in tract præsump.reg.3. præsump.13.

c l.in exercendis.15.C. eod.in auth.de instru. caut.& fid.

d l.Celsus.10.de prob.l. in donationibus.31.C. de donationib. c. post cessionem. 7.ubi Can. de prob. l.si quis.22. ubi Bald.C.de epis.& cler.

e Paul.lib.5.tit.15.

f Bald.cons.233.uol.1.

g l.minor.41.de minor. l.ult.C.depos.Alex.& Ang.in l.ut prætor.§. si iu.iex.de re iud.& in l.si cum dotem.§.eo autem tempore.solut. matr.Ang.in l.in omnibus.de iud.Bald.in l. 1.& 2.C.de exer.rei iud.

h uide Bart.& Dd.in l. 2.in fi.de iur.& in l.si quis pecuniæ. C.dep. Bald.in l.j.C.de exer. rei iud.& Dd.præalleg.loc.

i Innoc.in c.cum in iure. nu.7.de off.& pot. iud.deleg.

k l.2.l.ultim.h.t.auth.si quis.C.de edend.glos. ad uerb.monumẽta in auth.ut frat.fil.

l de his uide Felin.in c. ad audientiam.nu.14. de præscr.Bart.nu.3. Cast.nu.4.Bal.nu.2. & 12.in auth.si quis in aliquo.C.de eden. Molin.in cons.par.tit. 1.de feud.§.5.nu.27.

m gl.in l.sicut.1 ad uerb. facile.C.eod.Dd.in d. auth.si quis in aliquo.

C.de eden.Ang.in §.1.Inst.de leg.patr.tut. n l.si quis.6.l.4.l.argentarius.10.§.1.& §.fi.de edend.Bal.C.eod. in rub.nu 21. o l.census.de probat. p Ias.in rep.l.admonendi.nu.137.de iur.Bal.& Salic.in l.exemplo.7. C.de prob. q Schurff.in cons.19.in fin.cent.1. r Bal.in rub.C.eo.nu.33. s l.publ.26.§.fin.depos.uide Ias.in repe.l.admonendi.nu.114.cum seq.de iur. t l.ult.in prin.C.arb.tut. u uide Dd.in l.5.& 6.C.de prob. Panor.in c.2.nu.9.de fid.inst.Schurff.consil.25.cent.1.Ias.& Dd.in d.l.admonendi. x Bal.in d.rub.C.nu.34.l per l.si quis.20.C.de donatio. y uide late Bart.in l.admonendi.nu.34.cum mult.seq.de iur. z d.l.Publia.§.fi. auth.si quis.C.qui potiores in pig. a Bald in d.rubr.nu.3.Lanfr.in c.quoniam.ad uerb.instr.nu.50.de probat. per l.si filius.ad Maced.clc.1.de procura. b in d.rubr.nu.44.& 45.C.eod.tit. c Socin.cons.73.circa.nu.4. uol.1. d l.ad probat.21.ubi Bald.C.de probat.& idem Bald.in l.lecta.46.in secunda opposi.si cert.petatur. e Bald.in d.l.ad prob.in prin. f Bald in d.l.lecta.si cert.pet. g l.fin.ubi Bald.C.de fal.caus.adiect. h Bald. in l.interest.21.nu.2.C.de solut.& in c.per uenerabilem.de elect.& consi.297.lib.1 & consi.189.uol.2. i l. prædia.48.ubi Bart.de acq.poss. h Bald.in d.l.ad probationem.Bart.in l.admonendi.nu.32.de iureiur. l Socin.consi.39.uisis.nu.10.uol per doctrinam Can.in c.illud.de præsump.Bal.in auth.si quis in aliquo.C.de edend. m l.si confiteris.8.ubi Bald.in prin.C.de fide instrum. n Bald.nu.1.Cast.nu.2.in l.ad probationem.21. C.de probationib.

ctum[a], quòd aliquid ex solennibus omissum[b], quòd non debito modo signatũ, quòd cancellatum, rasum, innouatum[c], quòd sibi ipsi contrarium[d], quòd aliqua in parte falsum[e], quòd non ritè productum aut publicatum, & alia multa: quæ nunc omnia persequi non est nostri instituti, præsertim cum ab alijs sint copiosè tradita[f], atq; explicata.

DE TESTIBVS. TITVL. V.

IN probatione facienda testibus æquè creditur atq; instrumentis[a]. Testari utrumq; signi- 1
ficat, cùm aliquid asserere atq; confirmare suis uerbis, ut Cic. in Bruto: Sæpe hoc testandum, hoc est dicendum, confirmandum est: tum aliorum fidem conscientiamq; ad alicuius rei confirmationem inuocare: ut Cic. pro Cluentio, etiam deos de suo scelere testatur, hoc est testes inuocat: eoq; sensu capitur in iure testari[b], & aliquid testato, hoc est, adhibitis testib. facere[c]. Cum autem in testibus utrunq; concurrat, ut & eorum fides ad alicuius rei dubiæ confirmationem inuocetur[d], & ipsi de eadem re testimonio suo asseuerent, eò obtinuit testes illos appellari, qui ad fidem alicuius rei faciendam arcessuntur, quos olim superstites & antistites uocatos esse quidam uolunt[e]. Testes porrò alij dicũtur locupletes qui 2
olim uocabantur antiquo uerbo legis 12. assidui[f], uel classeis, hoc est, ut nũc loquimur, integri, idonei & omni exceptione maiores[h], alij uerò suspecti neque omni exceptione maiores: illi propriè, hi impropriè testes nominantur[i]. Ex his rursum alij dicuntur uiles[k], redempti[l], corrupti[m], mercenarij[n], falsi[o], iniurati[p], singulares[q], domestici[r], uarij, contrarij, uacillantes[s], intestabiles, &c[t]. de quibus suo loco opportunius agetur. Quia uerò testes ad ueritatem eruendam adhibentur[u], ex cuius occultatione nulli ius suum interuerti publicè utile est[x], ideo testimonij dictio quodammodo iuris publici est[y], & pro publico ac necessario munere habetur testimonium dicere[z], perinde atq; tutelam gerere[a]. Quare sicuti inuiti tutores coguntur ad subeundam tutelam[b], dummodo tutores esse possint, neq; excusationem iustam[c] habeant: ita & testes, etiam aduenæ & peregrini[d], à iudice ad dicendum testimonium uocati parère habent necesse[e], & captis pignoribus, uel per indictionem mulctæ, eò compelluntur[f]. Ac quidem satius est eò compelli testes uelut inuitos, quàm illos ultro & spontè sese offerre: suspecti enim hoc ipso sunt quòd se ingerunt[g]. Causa igitur efficiens est citatio 3
& compulsio iudicis[h]: causa προκαταρκτικὴ est petitio litigatoris, testium examinationem ad causam suam instruendam postulantis[i]. nisi enim petitum fuerit, non debet iudex officium in examinando suum impartiri[k]. Non tamen omnes aut testari aut cogi ad dicendum testimonium possunt. Testimonium enim dicere lege prohibentur impuberes[l], ob lubricum consilium[m]. Et quia ætas illa ad mentiendum est facilis[n], eoq; nec iusiurandum (sine quo testi non creditur[o]) præstare potest[p]. Item furiosi, muti, surdi, cæci[q]. Item in criminalibus quibusdam causis minores 20. annis[r]: damnati publico iudicio[s]: qui in uinculis custodiaue publica detinentur[t]: qui cum bestijs ut depugnaret se locauerit: quæ palàm quæstum corpore fecerit: qui ob testimonium dicendum uel non dicendum pecuniam accepisse iudicatus uel conuictus erit[u]. Sed hi lege Iulia de ui in reum publici iudicij dicere testimonium prohibentur.

a l. sed si quis. quẽadmodum testam. aperian. l. si quis decur. C. de fals. Spec. de instrum. §. instrum. nu. 1.
b l. diuus. de in integr. restitut. l. cum hi. 8. § si prætor. de trans.
c l. si chirographũ. 24. h. t. Spec. de instru. editio. § repet. in princip. Schurf. cõs. 56. cent. 1.
d l. scriptura. 14. C. eod.
e l. 2. & 3. C. eo. l. pen. C. de probatio. c. inter dilectos. de fid. instr.
f Spec. de instr. editio. § instru. & § ostenso. Ferrar. in for. opp. contra instru. per totum. Lanfr. in c. quoniã. ad uerb. instr. circa finem. de probationib.

a l. in exercendis. 15. C. de fid. instr. & Nouell. de instr. caut. & fide.
b l. curent. 22. de testib.
c l. qui Romæ. 122. in prin. & § 3. de uerb. ob. l. denunciatio. 40. de uerb. sig.
d c. 1. de testib. cogen.
e c. forus. 10. de uerb. signif. Alc. lib. Parer. 2. cap. 2.
f Gell. lib. 16. cap. 10.
g uide de his Festum.
h l. optimam. 14. in fin. C. de contr. & comm. stip. c. 1. ex eo.
i gl. sing. in l. 2. § pen. ad uerb. audierint. de aq. pluu. arcen.
k c. 2. ex eo.
l l. testium. 14. C. eo.
m l. diuus. 33. de re iud. l. si quis. 13. C. eo.
n l. respiciendum. 11. § pen. de pœn.
o t. t. C. si ex fal. allegat. l. qui fals. 16. h. t.
p not. in l. solam. & l. iurisiurandi. C. eo.
q c. licet. 9. de probat. c. bonæ. de elec. c. cum dilectus. de accus.
r l. 2. C. eo. § in testibus. Inst. de testam.
s l. 1. 2. 3. l. ob carmen. 21. § fin. h. t. d. c. licet.
t l. ob carmẽ. 21. in prin.

h. t. l. lex Cornelia. § si quis. de iniur. u c. 1. de testib. cogen. x c. fin. de testib. cogen. l. curent. 22. h. t. y d. l. curent. t. t. ex. de test. cog. z Spec. t. de testib. § pen. nu. 6. a Spec. præall. loc. § fin. Instit. de satisd. tuto. b l. j. in prin. de ad. tut. d. § fin. Inst. de satisd. tut. c Inst. ff. & C. de excusa. tuto. d Panor. in c. quoniam. in princ. nu. 16. ut lit. non contest. e t. t. de testib. cog. ex. f Spec. de teste. § pen. nu. 6. Ferra. in for. iura. test. ad uerb. citati. nu. 1. per l. 3. § exhibere. de tab. ex. l. curent. 22. h. t. l. unic. si quis in. dicent. tex. bonus in c. 2. de testib. cog. g l. quæ omnia. 25. § 1. de procurat. Bald. in l. alia. nu. 8. C. de his quib. ut indig. uide Ferr. in for. iura. test. uerb. citati. nu. 1. per l. 3. § exhibere. de tab. ex. h l. iudices. 17. C. eo. c. 1. & 2. & t. t. de test. cog. l. 3. § exhibere. de tab. exh. i d. l. iudices. c. 2. c. fin. de testib. cog. k l. 4. § hoc iud. de dam. infec. ubi Bar. uid. Ferr. in for. iuram. test. uerb. citati. nu. 2. l l. 3. § pe. l. inuiti. 19. § fi. h. t. m d. l. 3. § lege. h. t. l. j. de minor. n l. ex lib. 15. de quæst. o l. iurisiurandi. 8. C. eo. p l. qui iurasse. 16. de iur. Spec. de teste. § 1. nu. 35. q Spec. de teste. § 1. nu. 88. & § nunc tractandum. nu. 16. 17. 18. uide tamen de his Bart. in l. ad testium. de testa. Ang. & Io. de Pla. in § testes. Inst. de testament. r l. in testimonium. 20. h. t. s d. l. 3. § pen. t d. l. 3. § pen. u d. l. 3. § pen.

hibentur[a]: ex quo non rectè infertur omnes hos simpliciter in alijs caussis à testimonio arceri. Nam in publicis iudicijs sicuti probationes euidentiores[b], ita & testes magis idonei atque integri quàm in caussis pecuniarijs requiruntur[c]. Vnde & reus publici iudicij citari in testem ab accusatore prohibetur[d], cui aliàs non inuenitur testimonio interdictum. Lege etiã prohibentur testari damnati repetundarum[e], aut ob carmen famosum[f], aut calumniam[g], aut adulterium[h], item ob uitæ turpitudinem senatu moti[i]. quæ & ipsa tamen prohibitio ad iudicia tantum publica[k], pertinuisse uidetur. Sed quia Iustinianus hæc in Pandectas ita retulit ut prohibitionem absq; distinctione fecerit generalem, ideo generaliter ista ualere hodie oportere rectè quis dixerit, etiamsi leges Iuliæ & harũ interpretes Iurisc. distinctè hac de re sint elocuti. Prohibentur etiam testimonium dicere liberti in patronum eiusq; liberos[l], serui in dominos[m], liberi in parentes aut contrà[n], mulier in testamento[o], & caussis feudalibus[p]. Nam in alijs testis esse potest[q], etiam criminalibus[r]. argumento est, quia lex Iulia à testimonio uis publicæ (quod scelus certè publicum & criminale est[s]) duntaxat eam remouet quæ quæstum corpore fecit[t]: item in iudicio adulterij tantum damnatam eodem crimine repudiat[u]. ex quo facilè intelligi potest, mulieres ab his flagitijs alienas etiã in criminalibus idoneè testari[x]. Præterea nec in sua quisq; caussa testimonium dicere permittitur[y]: ut actor, reus, socius, debitor, uenditor ad quem periculũ euictionis redit, & similes[z]: patronus, executor[a], procurator[b], iudex[c]: item qui in potestate sunt producentis, aut quibus imperari potest[d], aut qui sunt eius domestici[e], quos ne interrogari quidem præcipuè in criminalibus placuit[f]: cuiusmodi sunt uxor, maritus, colonus, mercenarius[g], nisi utriq; parti æquè sint domestici[h]. unde inferunt quidam neq; uasallum nec subditum pro domino uel contra eum, neq; ciuem in caussa uniuersitatis testari posse[i]. quod non est recipiendum[k], nisi aut iureiurando adhuc teneantur[l], aut de proprio ipsorum testium agatur cõmodo[m]. Sunt etiam qui non lege prohibentur testificari, sed officio iudicis[n], seu ut loquitur Papinianus, religione iudicantis[o], ut de calumnia damnatus[p]. quanquam non tam de repellendo teste quàm de fide non adhibenda l.C. ibidem agat. Hodie tamen hoc latè patet. Nam infamem infamia iuris[q], damnatum de crimine famoso[r], hærentem in manifestis flagitijs[s], periurum[t], excommunicatum[u], hæreticum[x], infamem infamia facti in caussa criminali[y], iudex statim ex officio repellere potest, dummodo per confessionem testis aut aliud documentum, eius rei probatio confestim haberi possit[z]. Porrò si res dubia sit, non propterea examinatio differenda est, sed potius illa exceptio in tempus disputationum reijcienda[a]. Vbi autem de eiusmodi crimine aut impedimento quod omnem testis fidem eleuet, statim constare potest, erit iudicis in ipso examinis aditu testem repellere: ne & ipse superfluo examine, & producens litigator superuacaneis sumptibus, & pars aduersa non necessaria exceptione oneretur: tum quod caput est, ne testi iusiurandum, quod præstare alioqui debet[b], absq; necessitate imponatur[c], superfluo enim iuramento nemo est onerandus[d]. Superuacaneè porrò ad sacramentum & testimonium adigitur, cuius dictum nullam facturum esse fidem in ipso examinationis exorsu palàm fit. Sed de circumstantijs quæ authoritatem testibus, uel in totum uel aliqua tantum ex parte abrogant, prudentis est iudicis existimare[a], & sicubi non extat expressa legis prohibitio, neq; planè constat testem omni fide indignũ esse, satius erit eum admitti, & exceptiones quæ illi obijci possunt, in tempus disputationum reseruari[f]. Nam & illud uerum est, omnes quibus non specialiter interdicitur testimonium, neq; qui ulla lege à dicendo testimonio excusantur, admittendos esse[g]. Excusatur autem lege Iulia (quæ etsi de publicis iudicijs loquitur, tamen eam generaliter nostri interpretes intelligunt[h], quia Iustinianus generaliter hæc responsa in Pandectas relata ualere uoluit) quisq; ne inuitus testimonium dicat in socerum, generum (etiamsi sponsalia tãtum sint celebrata[i]) uitricum, priuignum, sobrinum, sobrinam, & horum filios, aut qui propiore his necessitudinis loco iunguntur[k]. Ex quo intelligi potest, ad sextum septimumq; gra-

a d.l.3.§.pen.
b l.ult.C.de probat.
c c.testimonium.54.ex.eo.Bart.in trac.test.§.testes.in prin.
d l.in testimonium 20.h.t.c.nõ debet.56.eo.
e l.repetundarũ.15.h.t.
f l.ob carmen.21.h.t.
g l.quaesitum.13.h.t.
h l.ex eo 18.h.t.
i l.2.de senator.
k l.quaesitum.13.h.t.in uerb.in publicis iudic.
l l.3.§.pen.& §.fin.h.t.
m l.seruos.7.C.eo.l.hoc quod.C.de quaest.
n l.parentes.5.C.eo.l.testis.9.h.t.
o l.qui testamento.§ mulier.de testa.
p c.1.qui test.sint necess.
q l.ex eo.18.h.t.
r Alex.consi.11 nu.11.uol.1.& consi.115.nu.4.uol.4.
s tot.tit.ff.& C.ad l.Iul.de ui pub.l.3.ff.de public.iud.
t d.l.3.§ pen.
u l.ex eo.18 h.t.
x d.l.ex eo.18.h.t.
y l.nullus.10.h.t.l.omnibus.9.C.eod.
z Dd.in d.l.omnib.C.eo.Spec.de teste.§.1.nu.8.9.Ferr.in for.opp.test.ad uerb.in facto propr.
a l.fin.h.t.
b gl.& Dd.in d.l.fin.Spec.de teste.§.1.num.74.uid.Cyn.in l.quoniam.C.eo.
c Spec.de test §.1.num.74.75.76.
d l.idonei.6.h.t.
e l.2.C.eo.
f l.pen.h.t.
g Spec.de teste.§.1.nu.11.& 12.
h Spec.d.§.1.nu.22.
i uide Ferrar.in for.lib.oppos.cont.test.Lanfr.in c.quoniam.uerb.testium.uide Ias.in l.serui.§.Labeo.nu.11.de legat.1.in l.sed si hac.§.qui manu mittitur.de in ius uocan.
k Cyn.in l.eos.C.eod.Spec.§.1.nu.18.Alex.

conf.88.quoniam.nu.8.& consl.99.uisis.nu.6.5.uol.5.Monta.tract.fin.reg.c.58.nu.2. l Spec.§.1.nu.19.& 20. m Bald.in addit.ad Spec §.fi.tit.de teste.Cepol.in tract.seruit.rust.praed.cap.9.de iure pascendi.nu.9.10.11. n Bart.in trac.test.§.circa. o l.quaesitum.13.h.t. p d.l.quaesitum. q c.testimonium.54.ex.eo.Spec.de teste.§.1.nu.24. r Spec.§.1.nu.89. s c.super.13.ex.eod.Bart.in d.l.3.§.lege.Spec.de teste.§.1.nu.32.& 24.Cano.in d.c.testimonium.54.Bald.in auth.si dicatur.C.eo.uide latè Lanf.in c.quoniam.uerb.testium.nu.77.cum seq.de prob. t c.sicut.9.ex.eo. u Spec.d.§.1.nu.32.per c.ueniens.2.ex.eo. x Spec.§.1.nu.59.Bald.in c.1.an remo.test.in usib.feud. y d.c.testimonium. z Bart.in tract.test.§.dic si testes.in prin.Spec.d.§.1.nu 91. a Spec.§.1.nu.91.Bart.in tract.test.§.dixi testes.nu.1.& 2.per l.3.§.ibidẽ.ad exhib.l.ille à quo ad S.C.Treb.c.ueniens.2.de testib.c.literas.de rest.spol. b l.iurisiurand.C.eo.c.de testib.29.ex.eo. c Bart.in d.trac.test.§.dic si testes.nu.1. d c.2.de probat.Spec.de teste.§.1.nu.41. e l.2.& l.3.uers.tu magis scire.h.t. f Spec.§.1.nu.41.& §.saepe.nu.5. g l.3.in fi.prin.ff.eo.Spec.de teste.§.1.nu.96. h gl.in l.4.in prin.h.t. i l.5.h.t. k l.4.h.t.

dum excusationem esse[a], tantum enim sobrini horumq́; filij distant[b], nisi scilicet utriq; parti æqualiter testes sint coniuncti[c]. item in patronum, libertum, uirum, uxorem, horumq́; liberos[d], scilicet ijs casibus quibus alioqui testimonium dicere possunt[e]. Nam quando prohibentur, non opus est excusatione, cum ne uolentes quidem admittantur[f]: ut parentes & liberi in infinitum[g], item in propria quisq; causa[h], & similibus casibus. in transuersalibus uerò excusatio necessaria est. nam uolentes admittuntur etiam intra tertiũ gradum[i], etsi nonnulli dissentiant, maximè in causa criminali[k]. in quo tamen illud aduertendum, quoties recipiuntur, necesse esse toties in actis poni uolentes esse examinatos, ut impugnatio euitetur[l]. Eadem ergo ratione arbitrabimur, excusari quoq; uasallum ne cõtra dominum dicat, aut è contrario, etiam tunc cum de iure admitti possunt[m]. Inuiti etiam testimonium dicere non coguntur senes, maiores 70. annis[n], ualetudinarij, milites, uel illi qui cum magistratu Reipub. causa absunt, uel quibus uenire non licet[o], ut in carcere aut alio impedimẽto iusto, publico uel priuato detenti[p], item publicani, & qui non detrectandi testimonij causa domo absunt, quiq; quid exercitui præbendum transportandumq́; cõduxerunt[q]. Sciendum tamen est, plerosq; horum omnes præsertim ex iure Pontificio compelli posse, cum alia probatio ad ueritatem eruendam haberi non potest[r], (id quod & in seruis admittendis receptum est[s]) facilius tamen cogi in causis ciuilibus in quibus turpe est celare ueritatem, quàm in criminalibus, quo in genere occultare alterius dedecus non est reprehendendum[t]. nemo enim legibus tenetur, cuiusquã crimen denudare[u]. Non tamẽ idcirco cogẽdus quispiam in propria causa cõtra se testari, aut maritus in uxorẽ, parentes in liberos, uel è diuerso: hæ enim omnes personæ pro una eademq́; habentur[x]. quare aduersum se ut ferãt testimonium ne in defectum quidem probationis[y] sunt compellendi[z], cum nimis graue sit destitutam actoris probationem in reum deriuare uelle[a]. Ex quo illud quæsitum est, an qui sunt ex uniuersitate pro aut contra uniuersitatem cogantur testificari. Non enim uidentur cogi posse, quia eorum est causa quodammodo propria, maximè si ex illa commodum incommodumue singulis accedere potest[b], ut in iure pascendi, in censibus, oneribus & seruitutibus, atq; alijs id genus. Sed quia causa uniuersitatis alia est, alia singulorum[c], obtinuit, cogi posse, nisi res ad singulorum pertineat utilitatem[d], aut detrimentum. quo tamen ipso casu non desunt qui putent posse compelli, cum aliter ueritas haberi nequit, resq; tantummodo hominibus uniuersitatis optimè cognita est & explorata[e].

Materia circa quam, sunt facta ad quæ se testes referre debent[f] (nec enim ius quod certum est[g], opus habet testium approbatione[h], nisi quando cum facto aliquo est coniunctũ, ut in consuetudine probanda[i]) causarum tam criminalium quàm ciuilium[k]. in causis tamen criminalibus magis idonei requiruntur quàm in pecuniarijs[l]. Est & extra iudicium testimoniorũ usus, puta in probanda natiuitate, statu[m], moribus cuiusq;[n]. Porrò testificari debent testes super articulis duntaxat propositis[o]. Nam cum super his tantum iurent, eo non creditur ijs uelut iniuratis, si de alia re quàm quæ articulis comprehensa est, testentur[p]. Quia tamen testis ad omnia quæ ad causam quomodocunq; faciunt induci uidetur[q], ideo etiam rectè super interrogatorijs aduersæ partis[r], item connexis[s], & circumstantijs loci, temporis[t], atq; id genus alijs examinatur. Et sanè quoniam interrogari & respondere pro utraq; parte debet[u], ideo melius est petente parte aduersa[x], & iusiurandum præstari, & examinationem fieri super tota causa[y]. in qua tamen testis non de re ignota[z], aut facto alieno[a], neq; uerisimili, 4

a gl. in l. pen. C.ad S.C. Turp. Bar. in l.qui testimonio. §. per contrarium. de testa. Lanf. in c. quoniam. uerb. test. nu. 60. de prob.
b §. sexto. Inst. de grad. cog. l. 3. l. ult. de grad. & aff.
c Spec. §. 1. n. 10. & 23. Bar. in trac. reprobat. test. uerb. consanguineum.
d l. 4. h. t.
e l. libertum. 11. C. eo.
f §. item maior. Inst. de excusa. tut.
g l. parentes. 5. C. eod. Lanf. in d. uerb. testiũ. nu. 60.
h l. omnib. C. eo.
i Io. And. in c. nonnulli. de rescrip. Hypp. sing. 133. affinitas. Angel. cons. 193. uisis. Lanfr. præall. loc. uerb. testium. nu. 60. cũ addit.
k Bart. in trac. test. uerb. consanguineo. & cap. an frater, &c. uide in l. parentes. C. eo. gl. in c. 1. 3. 9. 5. Spec. de teste. §. 1. nu. 9.
l Bald. in l. presbyteros. C. de epis. & cler.
m Spec. de teste. §. 1. nu. 21. Schurff. cons. 60. cent. 1.
n l. j. C. qui æta. se excus. lib. 10. l. 3. de iur. immu.
o l. inuiti. 8. h. t.
p gl. in d. l. inuiti. per l. in eadem. ex quib. caus. ma. fac. l. 3. §. lege Iulia. h. t.
q l. inuiti. 19. h. t.
r c. perueniutur. 2. c. fin. de test. cogen. §. qualiter. nu. 18. Spec. de teste. §. pen. nu. 1. Schurf. d. cons. 60. cent. 1.
s l. serui. 7. h. t.
t Spec. §. qualiter. num. 18. per c. 1. c. peruenit. de testib. cog. c. 1. de crim. fals.
u Ias. in l. j. §. si tibi. de eõd. ob turp. caus. uid. l. qui furem. 49. §. 1. de fur. gl. in l. utrum.

6. ad. l. Pompei. de parricid. x l. fin. C. de impub. sub. y l. nimis graue. C. de testib. z Spec. §. pen. nu. 2. a d. l. nimis. 6. C. de test. c. 1. ex. de prob. l. sicut. C. de fid. inst. ubi Cast. b l. j. §. propria. quando & intra que temp. Dd. in l. omnibus. C. eod. c l. j. quod cuiusq. uni. uide Bart. in l. aut facta. §. nonnunquam. de pœn. d Cyn. in l. parentes. Cast. in l. omnibus. nu. 2. & alij Dd. C. de testib. Cepoll. in suo trac. de seruit. rust. præd. cap. 9. nu. 28. uide Ias. in d. l. serui. §. Labeo. nu. 11. de lega. 1. & in l. sed si hac. §. qui manumittitur. cum ampl. ac limitat. ff. de in ius uocan. e Lanf. in c. quoniam. uerb. testium. nu. 76. & 77. de probat. f Anchor. consil. 248. ad prædicta. nu. 6. per l. stipulatio. §. hi quoq;. de uerb. oblig. g l. 2. de iur. & fac. ig. h Bald. in addit. ad Spec. §. nunc uidendum. in prin. i uid. I. de legib. & cons. t. l. C. ut quæ def. aduo. ubi Cast. k l. j. in prin. h. t. c. de testib. 29. c. testimonium. 54. de testib. c. 2. eo. lib. 6. l d. c. testimoniũ. 54. Bart. in trac. test. §. testes. in prin. m l. statũ. 6. C. de fid. instr. n Innoc. in c. 1. nu. 10. de fid. instr. Spec. de probat. §. 1. Panor. in c. post cessionẽ. de prob. o gl. in l. si quis libertatem. 7. de pet. hæred. l. si duo. §. idem Iulianus de iur. ubi Dd. Bar. in trac. testium. §. qualiter. nu. 3. p c. de testib. 29. ex eod. uid. Dd. preal. loc. q Spec. §. 1. nu. 64. per l. cum scimus. C. de agric. & cens. lib. 11. r c. 2. eo. lib. 6. s Bart. in trac. test. §. qualiter. nu. 3. Arch. in c. 2. ex. eo. lib. 6. t l. optimã. antep. C. de contr. stip. l. ab eo qui. 5. §. 1. quod ui aut clam. c. cum Ioan. de fid. inst. uid. dist. Spec. tit. de teste. c. de inter. nu. 10. 11. & 12. u auth. sed iudex. C. de epis. & cler. x d. c. de testib. ex. eo. Spec. §. 1. nu. 63. y Spec. §. 1. nu. 63. 64. 65. & in §. sequitur. nu. 2. & 3. per d. c. de testib. ex. eo. c. cum dilectus. de accusat. Ferr. in for. iuramenti testium. uerb. super tota causa. Alex. cons. 25. uol. 2. & cons. 5. uol. 1. uide Bart. nu. 8. & 9. in l. si duo patroni. §. idem Iulianus. ubi Ias. & Cast. de iur. z Spec. §. 1. nu. 8. a Spec. de interroga. nu. 20. per l. Marcellus. §. 1. rer. amo. l. fin. C. de accus.

uerisimili[a], sed de proprio interrogari debet, hoc est, de eo quod per aliquem sensum corporis rectè & uerè percepit, & percipere atq; cognoscere potuit[b]. Nam ex certa scientia, non uerò super credulitate[c], aut auditu auditus[d], seu ut loquuntur de auditu alieno[e], testimoniũ
5 perhibendum est[f]. Quod autem ad circumstantias & formam examinationis attinet, sciendum est testes demum post litem contestatam producendos esse[g], nisi cum ad æternam rei memoriam examinantur[h], aut alia iusta causa, puta ualetudinis, senij, peregrinationis, accelerationem examinis urget[i]. Alias uerò iudex lite demum negatiuè cõtestata probationem imponit ac fieri decernit[k], idq; sumptibus ipsius producentis[l], qui facto eiusmodi decreto testes nominare & ut examinentur postulare[m], ac articulos de quib. interrogentur cõgruentes libello[n], in scriptis[o], offerre debet: quo facto iudex per se[p], aut si testes longè remoti sint per subsidium iuris implorato loci illius iudice[q], aut si personæ egregiæ sint uel debiles misso ad eas notario[r], examinationem ita instituet, ut & testes citet[s], ijsdemq; si necesse fuerit securitatem præstet[t], & aduersæ parti examinationem denunciet[u], eaq; præsente uel contumaciter absente[x], testes recipiat, & ab ijsdem iusiurandum de ueritate citra affectionem ad totam causam[y], (quomodo suprà est expositum) dicenda exigat[z], idq; intra terminum productioni præstitutum: sicuti terminus præstitui certus, puta sex septimanarum, tam actori quàm reo solet[a]. Quem intra terminum testes produci, & ad sacramentum adigi necesse est, ne producenti præscribatur: quanquam post terminum examinari rectè possint[b]. Articulos etiam probatorios aduersæ parti communicet, ut tam super qualitate testium quàm circumstantijs negocij principalis interrogatoria (quæ tamen producenti cõmunicanda non sunt[c]) concipere atq; exhibere[d], & protestationem de excipiendo contra testes facere[e] (sicut omnino ea facienda est[f]) peropportunè queat: quibus perfectis iudex secretò & clam partibus[g], adhibito tantum notario qui dicta consignet[h], sigillatim, non uerò simul omnes testes[i] examinet, & reducto in memoriam iureiurando, religiosè super omnibus articulis atq; interrogatorijs & causa scientiæ[k] interroget[l]. Quanquam his non ita alligatum est eius arbitrium, ut si uideat articulos aut interrogatoria parum rectè concepta esse, quin possit ex officio super tota causa (dummodo super tota sit iuratum[m]) testem examinare, & impertinentium articulorum uel interrogatoriorum nullam habere rationem[n]. Eademq; sunt obseruanda in reproductione, quæ uel ad reassumendos (si fortè obscurè uel nulliter examinati sint[o]) uel ad reprobandos, uel alios inducendos iterum atq; tertiò (nam quarta productio non nisi ex iustissima causa conceditur[p]) non modò in eodem[q], sed etiam altero atque tertio ad id termino dato[r], fieri potest. Atq; ita examinatione tam actoris quàm rei integrè peracta, & diligenter per notarium consignata, operam dare debet, ut partes ulteriori productioni renuncient[s], & coram illis ad id citatis attestationes aperiantur atque publicentur[t], & copia attestationum litigatoribus communicetur[u], quo contrà excipere, aut pro illis dicere alternis possint: de qua re utile est partes in ipsa quoq; publicatione protestari
6 & mentionem inferre[x]. Porrò testimoniorum usus frequens ac necessarius est[y], ad eruen-

u 3 dam

a l. ob carmen. 20. h. t. c. præterea. ex. eod.
b l. testium. 14. C. eod. l. qui testamento. in fin. de testa. Bart. in l. 3. §. eius. nu. 2. h. t.
c c. relatum. ex. eo. Spec. §. 1. nu. 58.
d gl. in l. 2. §. pen. de aq. pluu. arcen. Spec. §. nunc tractandum. nu. 18. h. t.
e gl. in §. si uerò. ad prob. & uidisse. in auth. de hære. & falc. per l. testium. ubi gl. & Dd. C. de testib.
f d. l. testium. 14. C. eod. c. licet. ex. eo. Spec. §. 1. nu. 53. 54. Ferrar. in for. opp. test. ad uerb. de auditu, & uerb. super credulitate.
g c. 1. c. 2. c. quoniam. ut lit. non contesta. Spec. §. 2. in prin.
h d. c. quoniam.
i d. c. quoniam.
k l. à procedẽte. ubi Bar. C. de dilat. uide. ĩ. de probat.
l l. quoniam. 10. C. eod. Spec. §. qualiter. num. 12. Bar. trac. test. §. & in primis. Ferr. in for. iuram. test. uerb. citati. nu. 1.
m l. iudices. 17. C. eo. l. 4. §. hoc iudiciũ. ubi Bar. de dam. inf. Ferrar. in for. iuram. test. uerb. citati. nu. 2.
n Spec. §. nunc uidendũ. nu. 1. 3. 4.
o Spec. preall. loc. nu. 1. & 2.
p Spec. §. de examinatione. nu. 2. per l. 3. §. uidendum. h. t.
q l. iudices. auth. apud eloquẽtiss. C. de fid. inst. Specul. §. 1. num. 45. clem. iudices. de off. deleg. c. 1. de testib. cog. Ferr. in for. iura. uerb. falsitate. nu. 6.
r l. ad egregias. 15. de iureiuran. c. 1. c. cũ olim. c. si quis testiũ. ex. eod. l. 3. §. fin. h. t.
s
t Spec. §. qualiter. n. 13.

u c. 2. ex. eo. tit. auth. sed etsi. C. eo. Spec. §. qualiter. nu. 12. c. 2. ex. eo. Chilia. in prac. c. 76. nu. 4. x Spec. preall. loc. & §. sequitur. nu. 9. y Bart. nu. 8. 9. Cast. Ias. in l. si duo pro. in §. idem iulianus. de iur. Spec. §. 1. nu. 65. & §. sequitur. nu. 1. 2. 3. per c. de testib. ex. eo. z l. iurisiurandi. 17. C. eod. c. fraternitatis. c. 2. ex. eo. l. iudices. C. de fid. inst. §. sancimus. in auth. eo. uid. Bart. in l. si duo. §. idem. de iur. Spec. h. t. §. sequitur. c. fraternitatis. ubi gl. & Dd. ex. eo. Chil. in prac. c. 76. a l. j. C. de dilat. uide distin. ĩ. de prob. traditam. b Spec. §. qualiter. nu. 13. per l. pen. C. eo. Panor. in c. licet. nu. 19. ex. de probat. Maran. in prac. parte 6. act. 3. nu. 19. decis. Rot. 13. de probat. decis. 2. de sequest. Roma. cons. 443. Chilia. in prac. c. 76. c Spec. §. iam de interrogatorijs. per c. per tuas. ex. eo. Bald. in l. 2. C. ut lit. pend. Ias. in l. 2. nu. 5. C. de æden. gl. in c. 2. uerb. interrogatoria. de testib. in 6. Innocent. in c. per tuas. de testib. Roma. sing. 266. purp. nu. 90. cum seq. & alij in d. l. 2. C. de æden. Duenas in regul. 5. cum fall. Maran. trac. iud. part. 6. act. 4. nu. 19. d c. 2. eo. lib. 6. Spec. de teste. §. iam de interrogatorijs. in prin. e Spec. §. 1. nu. 41. Ferr. in for. iura. test. uerb. protestante. f c. præsentium. 31. ex. eo. Spec. §. 1. nu. 41. Ferr. in for. iuram. testiũ. uerb. protestant. nu. 2. per c. 2. eo. lib. 6. g Spec. §. nunc tractandum. nu. 1. c. uenerabilis. 52. ubi gl. h. t. c. quia. 42. ubi gl. ad uerb. secretè. de elect. l. nullum. 12. C. eo. h Spec. d. §. nunc tractandum. nu. 1. & 2. per c. cũ causam. de app. i Spec. in d. §. nunc trac. in prin. per §. quia uerò. in auth. eo. k c. cum causam. 37. ex. eo. Dd. in l. solam. C. testib. Spec. §. 1. nu. 60. Bart. in trac. testium. §. 2. Lanf. in c. quoniam. uerb. testium. nu. 18. de probat. gl. in l. 2. §. idem Labeo. de aqua pluu. Alex. cons. 76. uisa. nu. 12. uol. 1. & quomodo olim testes deponere sint soliti, uide apud Cuiac. obs. lib. 3. c. 26. l l. si quis libertatem. in fi. ubi gl. Bart. & alij de pet. hær. Cast. post Bart. in l. si duo. §. idem Iulia. de iur. m c. de testib. 29. ex. eo. n Spec. de interrog. §. 3. in prin. Io. Andr. in c. præsentium. eo. lib. 6. o Bart. in l. produci. 23. h. t. per c. cũ clamor. c. 2. ex. eo. Spec. §. 1. nu. 72. §. satis. nu. 3. p c. ultra. 52. ex. eo. auth. qui semel. C. de prob. Spec. §. qualiter. nu. 8. q Spec. §. qualiter. nu. 7. per c. in causis. c. seruasti. ex. eo. l. j. C. de dilat. l. fin. ff. de fer. r Bart. in trac. test. §. & in primis. nu. 2. qui dicit ita seruari. s Spec. §. satis. in prin. & §. ult. per c. cum uenissent. ex. eo. t Spec. d. §. satis. per d. c. cum uenissent. c. in nomine. ex. eo. c. cum l. & A. de re iud. u Spec. §. sæpe. nu. 3. in fi. x Spec. in §. satis. nu. 1. & §. sæpe. in prin. per c. præsentium. 31. ex. eo. y in l. j. h. t.

dam ueritatem [a] introductus. ideo enim adhibentur testes ut ueritati testimonium perhi-
beant[b], pro utraq; parte[c], & probatio rerum gestarum salua sit testibus adhibitis[d]: quorum
dicta (si quidem illi sint omni exceptione maiores) æquè magnam fidem faciunt, atq; instru
mentum publicum [e]: scilicet quando duo uel tres cum minimum, idem asseuerant[f] (nam
in ore duorum uel trium, stat omne uerbum[g]) cumq; idoneam reddunt testimonij & scien-
tiæ suæ causam atq; rationem. Qui enim eam non reddunt interrogati, hi ne præsumptio-
nem quidem ullam faciunt[h]. Sin autem de ea interrogati non sint, in his quæ sensibus qui-
dem sunt exposita, fidem merentur: in illis uerò quæ tãtum intellectu comprehendũtur, ne
quaquã[i]. Sed & tum demum fidem faciunt, quando in testimonijs suis cõsentiunt, & de ea-
dem re affirmant. Nam & uni affirmanti plus creditur, quàm mille negantibus[k]. Et si sepa-
rata dicant, ac diuersa, ita ut eorum dicta cõiungi nequeãt[l]: tunc uelut singulares, etiãsi plu
res sint, integrè nõ probant[m]. habentur enim singuli pro teste unico. uox autem unius, uox
nullius est[n], & unus testis, ut dicitur, proficit (scilicet ad cumulandam probationem, uel iura
menti delationem, in supplementum probationis impetrandam[o]) sed non sufficit[p]: immò
testes singulares, quia in eodem facto plerunq; discrepant, ideo uelut cõtrarij sibi inuicem
fidem compluries derogare repetiuntur[q]. Cæterùm in uniuersum hæc tota res pendet à iu-
dicis arbitrio: cuius est, prudenter æstimare, quantum fidei testibus adhibere debeat[r]: quod
ex fide, dignitate, moribus, fortuna, constantia, religione testium[s], non tantum ex testimo-
niorum uerisimilitudine & congruentia[t] est ponderandum. unde rectè dicitur, testibus non
testimonijs credi oportere[u]. Est & illud prudentis prouidiq; iudicis, examinatorum dicta
quoad eius fieri potest, conciliare, ut ualeant potius quàm pereant[x]: & in benigniorem par
tem[y], ac maximè pro reo, nisi causæ fauor diuersum postulet[z], interpretari[a]: ac ubi aperta est
contrarietas, potioribus atq; pluribus potiorem quoq; fidem adhibere[b]. in quo ut iudex
rectè atq; solidè instruatur, usitatum est post publicatas attestationes, etiam post terminũ
probationis elapsum[c], exceptiones & disputationes contra personas & dicta testium ad-
mittere: de quo tamen utile est, partem initiò protestari[d], ne silentio suo personas testium
approbasse uideatur[e], & semel approbatas postmodum reprobare non possit[f].

Sunt autem plurima quæ testibus ualidè opponuntur: quorum alia sumuntur à circum- 7
stantijs personæ, alia à qualitate dictorum, alia à forma examinationis. A' persona sumũtur
exceptiones: ut si allegetur, testes esse inimicos eius in quem dixerunt[g]: aut amicos[h], dome-
sticos[i], compatres[k], consanguineos & affines eius pro quo dixerunt[l]: criminosos, & in no-
torijs delictis hærentes[m], falsos[n], redemptos[o], corruptos[p], uiles[q], pauperes[r], leuis opinio-
nis[s], ignotos, obscuros[t], indiscretos[u], rerum ignaros[x], suspectos[y], socios[z], similem haben-
tes causam[a], reos alicuius criminis[b], hæreticos[c]: & quomodolibet ab amore, odio, gratia,
falsitate suspectos[d]. Contra dicta & testimonia excipitur, dicta esse obscura[e], aut uaria[f],
ambigua, uacillantia[g], contraria[h], negatiua[i], non congruentia, neque uerisimilia[k], falsa[l],
præme-

a uide Ferr. in for. iura. test. uerb. dicere ueritatem.
b l. eos. 4. C. eo.
c cap. non sine. 14. q. 5. Ferr. in for. iuram. test. uerb. dicere ueritatẽ.
d l. curent. 22. h. t.
e l. in exercendis. C. de fide inst.
f l. ubi numerus. 12. h. t.
g c. 4. c. licet. 13. ex. eo.
h l. solam. ubi Dd. C. eod. Spec. §. 1. nu. 60. 61. c. præterea. c. cum causam. c. testes. ex. eo. uid. c. 1. cum seq. 4. quest. 4. uers. solam.
i Bart. in tract. test. §. 2. & §. conuenticulam. Cyn. Bal. Salic. & Dd. in d. l. solam. gl. in l. 2. §. idē. de aq. plu. Alc. cons. 76. uis. nu. 12. uol. 1.
k gl. in l. diem. 32. §. si plures. ad uerb. consenserunt. de recept. arbi. Bal. in l. j. C. de testam. & in l. act. C. de prob. Soci. in fall. reg. 426.
l Bal. in l. testium. 14. & l. iurisiurandi. nu. 12. C. eod. & in l. j. C. si unus ex plur. app. gl. in c. dudum. ad uerb. substantia. de conuers. coniug. & in c. cum ecclesi. ad uerb. uacillasse. de caus. possess. Alex. cõs. 53. in casu. uol. 1. Chil. tii prac. cap. 81.
m c. licet. 22. c. licet. 47. ex. eo. c. cum dilectus. 32. de elect. Hypp. sin. 11. c. licet. de probat.
n l. iurisiurãdi. in fi. C. eo.
o C. fin. de iur. gl. & Dd. in l. in bonæ fidei. C. de reb. cred. & in l. admonendi. de iur. Spec. de teste. §. restat. nu. 11.
p Spec. in d. §. restat. nu. 11.
q l. 2. ubi gl. h. t. c. in nostra. ex. eod. c. licet. de prob. Spec. §. postquã. in prin. uide in c. scripturæ. 14. C. de fid. instrum.
r l. 3. §. 1. l. ob carmẽ. 21. §. fi. h. t.

s l. 1. §. fi. l. 3. in prin. §. tu magis scire. l. ob carmen. §. fin. h. t. ubi Bart. l. 4. l. testium. 14. C. eo. t l. 3. §. 1. l. ob carmen. § fin. h. t. u l. 3. §. idem. h. t. x c. in natura. 32. c. cum tu. ex. eo. c. inter dilec. de fid. instrum. c. abbate. de uerb. significat. Specul. de interrog. nu. 11. Ferrar. in for. oppos. test. uerb. uarietas. nu. 4. y c. ex literis. 3. c. in præsentia. de probat. c. ex literis. c. inter dilec. ex. eod. l. Arrianus. de actio. l. fauorabiliores. de reg. iur. Specul. §. 1. num. 51. z c. cum tu. ex. eod. a c. fin. de re iud. l. in ambigua. de reg. iuris. l. inter. §. 1. de uerb. ob. l. si pars. de inoff. test. Specul. de testam. §. 1 nu. 51. b uid. Specul. in §. postquam. nu. 2. 3. 4. 5. 6. 7. Bart. in tract. testium. cap. de contrarietate. incip. cum test. Ferrar. in for. oppos. lib. uerb. contrarij. c c. cum causam. l. 3. de probat. cap. 3. de testib. Specul. §. qualem. num. 25. d c. præsentium. 31. ex. eod. e Ferrar. in for. iuram. test. uerb. protestatur. num. 2. per c. præsentium. eod. f l. si quis. 13. C. de testib. g auth. si dicatur. auth. si testis. C. eod. c. testium. c. quoties. ex. eod. h l. magis puto. in prin. de reb. eor. Spec. §. 1. in prin. per c. quoties. ex. eo. uide Lanf. in c. quoniam. uerb. testium. de probat. i l. 2. C. eod. k uide Bald. in l. parentes. 5. C. eod. & in l. generaliter. de in ius uocan. Alex. cons. 143. quoniam. nu. 7. uol. 2. l Spec. §. 1. nu. 9. & 10. Lanf. præal. loc. num. 60. m c. testimonium. 54. ex. eo. Bart. in l. 3. §. lege Iulia. h. t. Spec. §. 1. nu. 82. Lanf. præall. loc. nu. 77. n l. qui falso. 13. h. t. o l. testium. 14. C. eo. p l. si quis. C. eo. l. diuus. de re iud. c. licet. de probat. q d. l. testium. r l. 3. in prin. h. t. c. si qui. ex. eo. Spec. §. 1. nu. 61. in auth. de testib. s c. licet. ex. eo. Spec. §. 1. nu. 28. t Spec. §. 1. nu. 96. u Spec. §. 1. nu. 88. x Spec. §. 1. nu. 81. y l. de accusat. Spec. §. 1. nu. 81. z l. quoniam. 10. C. eo. l. 3. de fid. instr. c. ueniens. ex. eo. l. fin. C. de accusat. Spec. §. 1. nu. 11. 13. a c. personas. ex. eod. c. causam. de iud. l. quoniam. C. eo. Spec. §. 1. nu. 73. b c. fin. ex eo. Spec. §. 1. nu. 89. c Spec. §. 1. nu. 84. 86. d c. quoties. ex. eo. c. cum contra. & c. seq. de testib. cogen. l. 3. h. t. l. quoniam. l. testium. C. eo. Spec. §. 1. nu. 82. e c. cum clamor. ex. eo. f c. 3. §. qui falsò. 4. q. 2. l. ob carmen. §. fin. h. t. ubi Bart. c. cum Ecclesia. de causa poss. c. super. de pœn. g l. qui falsò. 16. d. l. ob carmen. §. fi. Spec. §. 1. nu. 69. 70. h Spec. §. 1. nu. 70. c. ueniens. 2. ex. eo. solicitudinem. de app. uid. Ferr. in for. opp. test. uerb. contrarij. item uerb. uarij. i Spec. §. 1. nu. 61. per c. cum ecclesia. de caus. poss. & propriet. k l. ob carmen. §. fin. h. t. c. præterea. ex. eo. Ferr. §. 1. nu. 67. l. qui falso. 16. h. t. l l. licet. de probat. Spec. §. 1. nu. 44. c. in nostra. c. testimonium. ex. eo. l. diuus. de re iud.

præmeditata & composita[a], extra articulos & interrogata[b], absq; idonea scientiæ causa[c], &c. Contra formam excipi potest, testem examinatum esse iniuratum[d], aut super eo de quo nõ iurauit[e], non ieiunum[f] (quanquam hoc magis iam honestatis est, quàm necessitatis[g]) non rogatum[h], neq; citatum, aut parte aduersa non citata[i]: aut ante litem contestatam[k], uel post publicationem, aut renunciationem, aut sufficientem productionem receptum[l]: non secretò[m], neq; sigillatim[n], nec ad omnia interrogatoria[o], diligenter interrogatum esse. quæ persequi omnia, penè fuerit infinitum, & certè ab hoc nostro instituto longè alienum[p].

DE IVRIS ET FACTI IGNORANTIA. Titul. VI.

1 *Continuatio: & ignorantiam præsumi.*
2 *De duplici ignorantia, iuris & facti.*
3 *Ignorantia facti quid sit, & quotuplex: & quando quos excuset, uel non excuset.*
4 *Ignorantia iuris quid sit, & quotuplex: & quos quando excuset, aut non excuset.*

1 EST etiam uice probationis, præsumptio ignorantiæ: quia ab onere probandi releuat[a], donec contrarium probetur[b]. allegatio enim & positio ignorantiæ, est negatiua[c]:
2 negantis autem, per rerum naturam nulla est probatio[d]. Est autem ignorantia duplex: alia iuris, alia facti: ut inscriptio huius tituli ostendit. De facto primùm quæritur, pòst eo cognito, de iure quod ex facto existit[e].

3 Ignorantia facti est, quando quod in casu uel natura contingenter positum est, accidisse ignoratur: ut si nesciam, mortuum esse illum cuius mihi lege obuenit hæreditas[f], aut testamentum ab eo conditum esse[g]. Hæc autem ignorantia uersatur aut circa factum propriũ[h], aut circa alienum[i]. In facto proprio non est tolerabilis ignorantia[k], nec licet cuiquam filius errorem prætendere[l]. Nescire enim quod ipse gesseris, non est ignorantis hominis, sed planè stulti & deperditi, ac penè furiosi. stulta autem & supina ignorantia, excusationem non habet[m]. Non igitur præsumitur nec excusat ignorantia facti proprij[n], nisi agatur non de lucro captando[o], sed de uitando damno: ut si quis indebitum repetat, quod supino aliquo rerum suarum errore uel incogitãtia soluit[p]: aut nisi questio sit de gestu admodum antiquo[q], uel intricato[r]: aut ea negociorum uarietate is qui allegat ignorantiam, sit implicatus, facilè ut alicuius obliuio obrepere in tanta multitudine potuerit[s]. Idemq; dicendum in diuite qui uarias habet facultates & dispersas, ita ut minutissima quæq; recordari non possit[t]. Has tamen circumstantias hactenus prodesse existimo, ut imminuant iuris præsumptionem, quæ obstat sua acta nescienti, & probationem facilem in contrarium admittant, ueluti in ignorantia uerisimili: non etiam ut onus probandi transferant in aduersarium. ac fortasse eo prosunt, ut probatio per iusiurandum admittatur: ut in alijs quæ uerisimiliter putantur latêre[u]. quod genus probationis, uelut priuilegiatum, nullo alioqui modo in facti proprij ignoratione est admittendum: utpote quæ non sit uerisimilis[x], & cui iuris præsumptio aduersetur[y]: præsertim si factum fuerit notatione & animaduersione dignũ[z]: aut per quod quis alteri obligetur[a]: harũ enim rerũ nemo sanus facilè solet obliuisci. In re porrò aliena probabilis est ignorantia[b]: cum etiam prudentissimum interpretatio alieni facti sæpius decipiat[c]. Quare excusationem meretur, neq; nocet cuiquam in delictis[d], (nisi quis det operam rei, quam scit uel scire debet esse illicitam[e]) in mora[f], in præscriptioni-

a Bart. in l. 3. §. ideo nu. 5. h. t. Spec. §. 1. nu. 81. b l. si quis libertatẽ. §. fi. ubi gl. & Castrens. de pet. hær. l. si duo patroni. §. Iulianus. ubi glo. Bart. Cast. Ias. de iureiur. c. de testi. ex. eo. c. præterea. de testi. cog. c. 3. de probat. Spec. §. 1. nu. 62. c l. solã. 3. C. eo. c. cũ causam. ex. eod. Spec. §. 1. num. 51. d l. iurisiurandi. C. eo. e c. nuper. c. tuis. ex. eo. Spec. §. 1. nu. 1. §. sequitur. nu. 1. 3. 6. f c. t. ex. eo. g Specul. §. 1. nu. 86. h Specul. §. 1. nu. 90. i c. 2. ex. eod. k Spec. §. 1. nu. 80. l Spec. §. 1. nu. 80. m Spec. §. 1. nu. 82. n Spec. §. 1. nu. 81. o Spec. de interrog. nu. 21. Bart. in trac. de testib. §. qualiter. nu. 5. per c. cum causam. ex. eo. & Bart. cons. 188. statuto castri. p uid. Spec. de teste. §. 1. Bart. in trac. de test. §. ad reprob. Ferr. in for. oppos. test. Lanf. in c. quoniã. uerb. testium. ex. de prob.

a l. uerius. 21. de prob. b l. super seruis. 5. ubi Bar. C. qui milit. poss. lib. 12. l. si cui. 7. §. 1. ff. de accus. c Bar. in l. ab eo. in fi. C. quõ & quãdo iud. Alex. in l. si cui. 7. §. isdem de accus. d l. actor. 18. C. de probat. l. 2. ff. eod. e Spec. de teste. §. nũc uidẽdũ. nu. 4. l. duo sunt testes. de testa. tute. l. at responsum. 15. C. de transact. dixi sup. de pact. in prin. f l. 3. in prin. l. 3. h. t. g l. 4. in fin. h. t. h l. quanquã. 7. ad S. C. Velleia. i l. si. ff. pro suo. l. 3. h. t. k gl. in d. l. fin. tex. in d. l. quanquã. 7. ad Vell. l d. l. quanquã. l. itẽ quæritur. §. si fullo. l. sed addes. §. 1. locat. l. cũ falsum. de acqui. hære. l. in furti. 51. §. rectè. de fur. m l. 3. l. nec supina. 6. h. t. l. etsi. 15. de cõt. emp. n d. l. quanquã. o l. inter. 47. §. fi. ubi Alex. de fur. p l. sed etsi. 22. in prin. ubi gl. ad uerb. proprio. l. cũ is. 32. in prin. ubi gl. ad uerb. repetere. & Dd. ibidem de condic. indeb. ad idẽ Bart. in l. cum de indeb. de probat. q l. peregrè. 44. ubi Dd. de acq. poss. Bart. in l. si quis delegauerit. de nouat. r Ias. post Bar. in l. quod iussit. nu. 52. de re iud. per l. cũ fideicõmissum. de cõfess. s Ias. in d. l. quod iussit. nu. 51. per c. cum olim. de re iud. Alex. cons. 214. uol. 2. t Bald. in l. 2. quæst. 7. C. de resc. uend. Bart. & Dd. in l. quisquis. eo. t. & in auth. sed cũ testator. C. ad l. Falcid. u c. 2. de testi. lib. 6. gl. Bart. Alex. & Dd. in l. si cui. 7. §. isdẽ. ad uerb. doceat q; de accus. Panor. in c. præsentiũ. nu. 3. de testi. Ias. latè in §. sed istæ. nu. 89. Inst. de actio. x c. ut circa. de elec. lib. 6. c. nulli. uerb. uerisimiliter. eo. t. c. pastoralis. de except. c. præsentiũ. de testib. gl. in c. innotuit. de elec. Bart. in l. atqui. §. cum me absente. de neg. gest. y Alex. in l. inter. 47. §. rectè. per illum tex. de fur. & cõs. 71. uol. 1. Felin. in c. quosdam. 7. de præsumptio. Ias. in d. §. sed istæ. nu. 89. Corn. cons. 168. in hac. uol. 3. Cuiac. obs. lib. 5. c. 39. z c. cũ illorũ. de sent. excom. Ant. de But. in c. ab excõmunicato. de rescript. Alex. in l. peregrè. de acq. poss. a Alex. in d. l. peregrè. & in l. 3. ubi etiam Bal. C. de confess. gl. in l. magnã. C. de contrah. emp. b l. fin. ff. pro suo. c l. 2. h. t. d Bal. in c. 1. §. si uasallus. 5. de feud. def. & in l. error. C. de iur. & fac. ig. Bart. in l. fin. ff. si quis testa. lib. & in l. inter omnes. §. 1. ff. de fur. in l. genero. de his qui not. infam. e Bart. in l. eum qui. §. pen. de iniur. fac. l. 2. C. de in ius uocan. f Alex. in l. quod te. si cert. peta.

bus[a], uſucapionibus[b], tranſactionibus[c], dimiſsionibus, contractibus[d], ſolutionibus[e], conditionibus[f], iudicijs[g]: tam in cõmodis deniq; adipiſcendis, quàm damnis uitandis[h]: & alijs omnibus humanæ uitæ actionibus, quas lõgum eſſet percenſere. quod uerum eſt, antequã negocium ſit planè finitum[i]. Nam ubi cauſa ignorantiæ quaſi tranſacta eſt[k], per rem iudicatam[l], tranſactionem[m], præſcriptionem[n], aut ſimilem modum, negocium ſemel finitum ac ſopitum, iſtiuſmodi prætextu non inſtauratur[o]. Verum item eſt, in ignoratione iuſta, quæ etiam prudentem implicare poteſt: ſecus eſt in inſcitia negligentiæ ſupinæ, iniuſtæ, & non ferendæ[p]. Scientia enim ita exiſtimanda eſt, ut neq; ſcrupuloſa inquiſitio & curioſitas exigatur, neq; contrà ſupina negligentia excuſetur[q]. Facti ignorantia, inquit Paulus[r], ita demum cuiq; non nocet, ſi non ei ſumma negligentia obijciatur. Quid enim, ſi omnes in ciuitate, aut in tota uicinia[s] ſciant, quod ille ſolus ignoret[t] (niſi fortè ualetudinarius ſit[u], aut abſens[x]) aut affectatam, ſuoq; uitio accerſitam obtendat ignorantiam[y]: aut ſupinam[z], iniuſtam[a], & homine mediocriter ſolerte indignam, cumq; aliqua ſuæ ignauiæ culpa coniunctam[b]: aut ſi id prætendat ſe neſcire, quod ſcire[c], uel diligenter inquirere debebat[d]? Hac tamen in parte ignoſcitur plerunq; minoribus 25. annis, feminis, militibus, ruſticis: quibus non modò facta, ſed etiam iura parum noſſe, multis caſibus eſt permiſſum[e]. Probatur porrò ignorantia regulariter eo ipſo, quod non probetur contrarium[f]: quia, ut ſuprà dictũ eſt, ſemper præſumitur alieni facti ignoratio, donec probetur ſcientia[g]. Eſt tamen ubi ignorantia probanda eſt: ſcilicet quando præſumptio iuris illi aduerſatur. quo caſu probari poteſt uel per coniecturas[h], uel etiam quandoq; per iuramentũ[i]. pendet enim ab animo, qui haud facilè aliter quàm per iuſiurandum declaratur[k].

Et hæc quidem de facti ignorantia: nunc de altera tituli parte, uidelicet de iuris inſcitia, 4
aliquid ſubijciamus. Ea eſt, ius ſuum ignorare[l]: ut ſi quis neſciat, fratrem ſuum deceſsiſſe, ignorantia facti eſt: ſi uerò ſciat defunctum eſſe, opinetur uerò illius uxorem in ſucceſsione ſibi præferri, iuris eſt ignorantia[m]. Eſt autem alia ignorantia iuris naturalis, ſeu diuini: alia iuris poſitiui[n]. illa indiſtinctè obeſt, neq; excuſationem meretur[o], ne in mulieribus quidem[p], aut militibus[q], aut ruſticis[r]. hæc uerò etſi in compendijs quærendis, & faciendo lucro nocet, hoc eſt, nihil prodeſt[s], nec excuſationem habet[t]: tamen petentibus ſuum, hoc eſt, rem propriam, non incommodat[u]. iuris enim errorem in damnis admittendæ rei ſuæ, nemini obeſſe traditum eſt[x]. Atq; hæc quidem in ciuilibus obtinent. in pœnalibus uerò, error iuris non excuſat à pœnis latæ culpæ[y], ſcilicet cum ea tendit in alterius iniuriam[z]: quia hoc ipſum eſt lata culpa, ius commune ignorare[a]. excuſat autem à pœnis doli[b]: quia error iuris à præſumpto dolo excuſat, & conſequenter ab eius pœna[c]. Eſt tamẽ præſumptio, contra eum qui iuris ignorantiam allegat[d]: quia quiſq; ius quod ſcire debet, (ſcire autem omnes iura debent[e]) non neſcire præſumitur[f]: exceptis minoribus 25. annis[g], militibus[h], item quandoq; feminis[i], atq; ruſticis[k]: ſcilicet in caſibus iure expreſsis[l], & quando peritiores conſulere non potuerunt[m]. Aliàs uerò error iuris non modò allegandus eſt (ſicuti omnino allegari debet[n]) ſed etiam aliunde probandus: ut ſi doceatur, palàm atq; apertè aliquid

a l. pen. ubi Bald. C. qui admit.
b l. 4. h. t.
c l. ſi non. 6. C. eo.
d l. non idcirco. 9. C. eo.
e l. pen. §. pen. & §. fi. h. t. l. cum quis. 10. C. eo.
f d. l. cũ quis. 10. C. eo. l. error. C. ad l. Falcid. l. ſ. ubi Dd. ff. de cõd. indeb. l. cuius. 54. de regul. iur.
g l. 2. l. cum fideicommiſſum. de confeſſ. l. cum putarem. ff. fam. her.
h l. error. 8. l. pen. h. t. l. error. C. eo.
i l. error. 7. C. eo.
k l. unic. ubi Salic. Iaſ. & Dd. C. de err. cal.
l l. ſub prætextu. C. de re iudic.
m l. ſub prætextu. 1. & 2. C. de tranſac.
n l. fin. & t. t. C. de præſcrip. lõg. temp. c. 1. de lit. conteſt. in 6.
o l. error. 7. C. eo.
p l. 3. l. 6. h. t.
q l. 6. l. pen. h. t.
r l. pen. h. t.
s c. quoſdam. 7. c. quanto. de præſumpt. c. cum in tua. qui matr. accuſ. poſſ.
t c. 1. de poſtu. prælat. c. fin. qui matr. accuſ. gl. in c. nulli. de elec. in 6.
u Bart. in l. is poteſt. de acq. hered.
x Bart. in d. l. is poteſt. Bal. in §. conuenticula. de pac. iur. fir.
y Cardin. in cle. 1. 11. 8. quæſt. de conſang.
z Felin. in c. uigilanti. de præſcri. l. 3. h. t.
a l. ſi quis inficiat. depoſ. Alexan. in l. quod te. ſi cert. pet.
b Bar. in l. genero. de his qui not. infã. Bal. in l. quãdiu. C. qui admit. ad bon.
c l. quod te. 5. ſi cert. pet. l. ſ. C. de fil. mo. Bal. in l. ſ. in princ. C. de cad. toll. et in l. ſ. ad Maced.
d Bal. in l. ſ. ad S. C. Maced. glo. in c. innotuit. de elec.

e l. pen. in prin. h. t. l. ſ. l. fi. C. eo. f l. ſuper ſeruis. 6. ubi Bar. C. qui mili. nõ poſſ. lib. 12. Bar. in l. ſi cui. 7. §. 1. de accuſ. g l. uerius. ĩ. de probat. c. præſumitur. de reg. iur. in 6. h c. ut circa. de elect. lib. 6. c. ſi quis. 1. q. 1. Alex. in d. l. ſi cui. 7. §. 1. de accuſ. i c. præſentiũ. de teſti. lib. 6. gl. in d. l. ſi cui. §. 1. ad uerb. doceatq;. de accuſ. k Bar. Alex. & Dd. in d. l. ſi cui. de accuſ. §. 1. Panor. in c. præſentiũ. nu. 3. de teſti. Iaſ. in l. admonendi. nu. 309. de iureiur. & in §. ſed iſtæ. nu. 89. Inſt. de actio. & in l. pen. nu. 13. de iuriſdict. om. iud. l l. 3. h. t. m l. ſ. h. t. a glo. in l. regula. 9. ad uerb. regula. h. t. o l. 2. C. de in ius uocan. §. 1. Inſt. de ob. quæ ex delic. l. ſi adulteriũ. 38. §. nõnunquã. de adult. Card. cle. 1. quæſt. 6. de cõſang. p d. l. ſi adulteriũ. 38. in prin. de adul. q l. 2. C. de in ius uocan. l. ſ. de obſeq. à lib. præſtan. r Iaſ. in l. ſi quis. 7. nu. 32. de iuriſdic. per ibi alleg. s l. 4. l. iuris. 7. cũ l. ſeq. h. t. Cuiac. obſer. lib. 5. c. 39. & in l. nunquã. 31. de uſucap. t l. 2. ff. de confeſſ. l. cũ quis. 10. C. eo. l. pen. §. pen. & §. fi. h. t. l. erro. C. ad l. fal. u l. iuris. 7. h. t. x l. error. 8. h. t. y l. liberorũ. 11. §. fi. de his qui not. infam z Bar. in l. ſi adul. 38. nu. 14. de adul. per l. reſpiciendũ. §. delinquant. de pœnis. l. 2. §. hac actione. de ui bon. rapt. a gl. in d. l. liberorũ. ad uerb. nõ iuris. Bar. in l. nõ fatetur. nu. 6. & 12. de confeſſ. b Bald. & Ang. in l. ſicut. C. de præſcript. 30. annor. Alexand. in l. quod Nerua. ff. depoſ. & in l. non fatetur. de confeſſ. Cornel. conſil. 177. in hac. uolum. 2. c glo. & Dd. in l. unic. §. ult. ſi quis tue dicent. 1. igitur. de liber. cauſ. l. 2. ſi quis teſt. lib. Alexand. in l. ſi quis. 7. de iuriſdict. in l. 2. quod quiſ. iur. Caſt. latè conſi. 412. num. 3. uolum. 2. per l. ſed etſi. §. ſcitè. de pet. hær. d Alexan. in l. ſ. ſi quis teſt. lib. Caſt. conſi. 189. l. quemadmodum. C. de agric. & cenſ. lib. 11. c. qui contra. de reg. iur. in 6. e l. leges. C. de legib. f Bart. & Ang. in l. ſed etſi lege. §. ſcire. de pet. hæred. per d. l. quemadm. c. ſi diligenti. de for. comp. cum ſimilib. & in l. quod te. 5. ſi cert. pet. g l. pen. in prin. h. t. l. 2. C. eod. h l. ſ. C. eod. i l. fin. C. eod. l. pen. in princ. h. t. k l. ſi quis. 7. abi gl. ad uerb. ruſticitatem ff. de iuriſdic. l d. l. fin. C. eod. gl. in d. l. ſi quis. uide Neguzant. in tract. pig. parte 5. memb. 2. m d. l. pen. §. 2. h. l. 1. iuris. 6. abi Alexan. & Bald. C. qui admit. n Bart. in l. ſi adulterium. 38. num. 14. de adult. c. noſcitur. de his quæ fiant à maio. parte. glo. in cle. appellant. uerb. notoriè. de appella.

quid contra ius ab ignorante factum esse, sed eum postea de iure admonitū destitisse[a]. Item si ius demonstretur minus esse frequentatum [b], uel dubium [c], aut ex alia aliqua iusta causa ignoratum[d]. Vt autem iurijurando allegantis probatio eiusmodi committatur, non est admittendum, cum iuris praesumptio illi aduersetur[e]: eis autem cōtra quos iuris stat praesumptio, non debeat sacramentum deferri[f].

DIGESTORVM LIB. XXIII.

DE SPONSALIBVS. TIT. I.

1 *Continuatio.*
2 *Sponsalia unde dicta, quid sint.*
3 *Species.*
4 *Causa efficiens: qui cum quibus contrahere sponsalia possint, uel non possint.*
5 *Materia: & de arrhis.* *Forma contrahendi sponsalia.*
6 *Finis & effectus.*

1 POSTQVAM exposuimus, quomodo ex contractibus rerum obligationes actionesq; oriantur: sequens est, ut ad contractus personarum transgrediamur: cuiusmodi sunt sponsalia, nuptiae, pacta dotalia, & quae his accedunt[a]: item tutelae, quae quasi contractus esse perhibentur[b]. neq; profectò secundum res creditas, plures aliunde quàm ex coniugijs & tutelarum administrationibus, inter uiuos existunt actiones[c].

2 Sponsalia porrò nuptias praecedunt: & à spondendo dicta sunt, unde sponsi spōsaeq; appellatio[d]. Spondere à sponte uenit: ut spondeo sit, quasi sponte do uel promitto[e]. Hinc omnis stipulatio promissioq;, sponsio appellatur[f]. Fuit autem in more positum ueteribus Romanis, ut sibi futuram uxorem stipularentur: eamq; sponderet is cuius in potestate illa esset[g]. ut in Aulularia Plauti, Megadorus sibi stipulatur filiam Euclionis dari: pater despōdet. ex quo spōsi sponsaeq; appellatio, & sponsalia dicta[h]. Sponsalia sunt mutua repromissio (sic enim rectius legit Othomanus[i], quàm prout habent uulgaria exemplaria, mentio & repromissio) futurarum nuptiarum, ritè inter eos, quibus iure licet, facta[k].

3 Sponsalia porrò alia dicuntur de futuro, alia de praesenti[l]. Sponsalia de futuro, sunt tractatus de futuris in posterum nuptijs (cuiusmodi olim omnia erant) ac ueluti pactum & cōuentio futuri cōtractus[m], ut cum parentes de subsecuturis liberorum nuptijs aliquid cōstituunt[n], aut impuberes inter se contrahunt[o], aut arrhae tantummodo dantur[p], aut uerba alioqui in futurū tempus uel sub conditione concipiuntur. Sponsalia de praesenti, sunt promissio coniugij praesentis: seu, ut loquuntur, tractatus dispositiuus super matrimonio praesenti qui uim coniugij habet[q]. quod ex uerbis quae in praesens tempus sonant, intelligi potest: ut, Accipio te in coniugem, &c.[r]. Porrò cum uerba sunt ambigua, ita ut tam ad praesens quàm ad futurum tempus accōmodari possint, aequius est pro matrimonio fieri interpretationem, & haberi sponsalia pro praesentibus[s]: ut in uerbis, Volo te tenere uel accipere in uxorem[t], & similibus. Nam in actibus qui pendent à mera uolūtate & dispositione loquentis, istiusmodi uerba pro praesentibus accipiuntur[u]: sitq; interpretatio cōtra eum qui legem contractus dicere potuit apertius[x]. caeteroquin multis decipulis, & malitiosis ludificationibus, coniugiorum promissa implicarētur. neq; tamē ex sola uerborum cauillatione haec res ponderanda est. Sed prouidi prudentisq; erit iudicis, aestimare ex circumstantijs personarū & rerum, quid inter partes uerisimiliter fuerit actum. Deinceps alia dicuntur esse sponsalia iurata, alia non iurata[y]: quaedam pura, quaedam conditionalia[z].

4 Causa efficiens sponsaliorum, olim fuit stipulatio & repromissio mutua, prout antè dictum est (nam promissio ad solennem stipulationem refertur[a]) hodie uerò sicuti nuptias efficit consensus[b], ita sponsalia etiam absq; uerborum solennitate contrahuntur, solo cōsensu[c], tam eorum qui coniugantur[d], quàm quorum sunt in potestate[e]. filia tamen consentire uidetur, quae non euidenter à patre dissendit[f]: quod & in filio obtinere uult Accurs.[g]. Tūc autem dissentiendi potestas est, cum indignum moribus sponsum pater filiae eligit[h]. aliàs iure ciuili,

a Bart. in d. l. si adulterium. nu. 13. & in l. 2. de confess.
b Ioan. And. in c. ignorantia. de reg. iur. in 6. Alexan. in l. nō fatetur. de confess.
c Felin. in c. 1. de re iud. Cor. consi. 181. uol. 4. parte 3.
d c. 2. de cōst. Cardin. in cle. 1. quaest. 89. de priuileg. uid. Ang. in l. si quis. 7. de iurisd. & in l. sicut. C. de praescript. 30. annor. Alex. in l. 1. si quis testa. lib.
e Ias. in §. sed iste. nu. 89. Inst. de act. Alex. in l. inter. §. rectè. de fur. & consi. 71. uol. 1. Felin. in c. quosdam. de praesumpt. Cor. consil. 168. in hac. uol. 3.
f Dd. praeall. loc. & in l. admonēdi. de iureiur. ubi praecipuè. nume. 300. cū seq. Ias. & in l. in bonae. C. de reb. cred. gl. sing. in l. fin. ad uerb. praesumptio. de eo quod met. caus.

a gl. in rubr. C. de spons. 81. in rubr. C. de ser. fugi. ubi Dd.
b §. tutores. Inst. de obligat. quae ex quasi contract.
c uide Paul. lib. 2. ti. 20. in auth. de nupt. gl. lat. art. 21. lib. 1.
d l. 2. & 3. h. t.
e Varr. de ling. Lat. li. 4.
f l. sponsio. 7. de uerb. signif.
g l. 4. C. de spons.
h Gell. lib. 4. cap. 4.
i in Commen. iuris.
k l. j. h. t.
l c. pen. ex eo.
m l. si poenam. de uerb. oblig. gl. in l. bonae. de eo quod cert. lo.
n c. 1. de spōs. duo. c. pen. de spons.
o l. quaesitum. 9. h. t. c. si. de despons. impub. c. unic. §. idem eo. in 6.
p l. 3. C. eod.
q l. pen. de spons.
r de his uerbis, praesentis tēporis & futuri, uide Ang. & Fab. in §. alie. in prin. Inst. de don. Dd. in l. tale. 41. de pact.
s c. tua. 26. de spōs. c. licet. 2. de testib. c. si. de re iudic. c. cōtinebatur. de despons. impub.
t Panor. in c. quemadmodū iuret. per illū tex. ex. de iureiur.
u Panor. praeall. loc. per doctrinā Bar. in l. si is qui pro emptore. de usucap. & in l. si maritus. §. 1. ad l. Iul. de adult.
x l. ueteribus. de pact.
y c. 2. c. requisiuit. de spons.
z ex. de condit. app.
a §. si scriptū. Inst. de inut. stipul.
b l. nuptias. de reg. iur. uide §. tit. 1.
c l. 4. l. in sponsalibus. 7. l. sponsalia. 11. h. t.
d l. sponsalia. 11. l. si puellae. 6. l. filiofa. 13. h. t.
e l. in sponsalibus. 7. l. sponsalia. 11. cum ll. seqq. h. t.
f d. l. in sponsalib. l. sed ea. 12. h. t.
g in d. l. in sponsalib.
h d. l. sed ea.

iure ciuili, dissentiendo iustam ingratitudinis atq; exhæredationis præbet causam[a]. quod
tamen neq; iure Pōtificio, nec moribus nostris obtinet[b], cum omnino libera esse matrimo-
nia debeant[c]. Possunt autē sponsalia contrahere, qui & nuptias. nam ubi nuptiæ interdictæ
sunt, ibi sponsalibus quæ sunt aditus nuptiarū, locus esse non potest[d]. quanquā impuberes
etsi nō rectè cōiungantur[e], tamē spōsalia, dilatis ad pubertatē nuptijs, rectè cōtrahunt: dū-
modo id fieri ab utraq; parte intelligatur, id est, si non sint minores quàm septem annorū[f].

Materia circa quam uersantur sponsalia, sunt futuræ nuptiæ: de quibus ultrò citroq; da- 5
tis arrhis, solet in ijs tractari & conueniri. arrhæ autem cuius sint materiæ, non multum in-
terest: plerunq; tamen annulos[g], aut cathenas, nummos ue cùm aureos tum argenteos[h], ar-
rharum loco dari usitatum est. Eaq; consuetudo iam inde à primis patribus ortum habet.
Nam & minister Abrahæ, in sponsalibus Isaac, γαμήλια aurea & argentea, arrharum loco di-
stribuisse legitur[i].

Forma sponsaliorum olim consistebat in stipulationibus, testationibus & cautionibus, 6
de præstanda certa pœna, quæ in stipulationem deducebatur, ni statum sponsalibus esset[k].
item interueniente contrahentium osculo, nonunquam sponsalia constituebantur[l]. Ho-
die qualiscunq; promissio, etiam sine stipulatione, scriptura[m], aut etiam arrha sufficit. Nam
ut cōiugium sine dote esse potest[n], ita sponsalia citra arrham[o]: quāquam arrha bo plerunq;
interuenire solet[p], adeò ut sæpe etiam solis pignoribus ultrò citroq; datis, sine alia stipula-
tione uel promissione sponsalia contrahantur[q]: ut si iuuenis fidei coniugalis nomine puel-
læ munus offerat, idq; illa tacēs accipiat. etenim uidetur in eandē causam accipere, in quam
oblatum est[r]. Quia uerò sponsalia solo hodie consensu constant, ideo non modò inter præ-
sentes, sed etiam absentes, per nūcium, literas, procuratorem rectè ineuntur[s]. Sed & in præ-
sens aut in futurum, purè, in diem, sub conditione, & similibus modis concipi possunt[t], sic-
uti & reliqui contractus qui consensu celebrantur[u].

Finis sponsaliorum est, ut coniugiū contrahatur. Effectus eorū qui de futuro sunt, ut spē 7
certam & ius matrimonij futuri inducant[x]: quod illiusmodi est, ut sponsus mariti, sponsa
uxoris loco habeatur[y]. Nam cingendus habetur pro cincto[z], ut loquuntur: & destinata ad
aliquem finem, eo loco interpretatione iuris sunt, atq; si suum adepta finē essent[a]. ac quod
de proximo futurum est, id unq; pro iam facto habetur[b]. quod οὐ πάντα, & lata quadam in-
terpretatione, in fauorē matrimonij, atq; in causis fauorabilibus[c], item quo ad honestatē
affinitatis publicam contrahendam[d], receptum est. in strictis aliud seruatur[e]: quia nō pro-
priè, sed per interpretationem tantum sponsa uxoris loco est[f]. Quare neq; in pœnalibus[g],
nec in statutis[h], quæ uerbi gratia post mortem mariti certam (ut fit) bonorum partem su-
perstiti uiduæ decernunt[i], sponsa uxoris loco ducetur[k]. quod fortè in sponsalibus de futu-
ro uerum est. nam in ijs quæ sunt de præsenti, contrarium iure communi statui æquius erit,
cum pro uero coniugio habeantur[l], quanquam Saxonicum ius ingressum thori maritalis
indistinctē requirat[m]. Illud quoq; ad effectum pertinet, quòd licet olim pœnitere alterutri
personæ aut eius patri in sponsalibus licuit[n], adeò ut ne quidē pœna promissa deberetur[o]
(etiāsi uetustissimo iure ex sponso agi potuerit[p]) tamen nouissimo ciuili iure, qui pœnitet,
arrhas quas dedit, amittat, aut acceptas reddere teneatur duplicatas[q]. iure Pōtificio ne pœ-
nitere quidē licet[r], nisi mutuo consensu spōsalia dissoluantur[s], aut ex iustissima aliqua cau-
sa, puta subsecutæ deformitatis[t], desertionis[u], diuersæ fidei[x], stupri subsecuti[y] (nā ex præce-
dente non distrahuntur[z]) etiam uiolenti & coacti[a], &c. quæ obtinent in spōsalibus de futu-
ro. Hæc enim non constituunt matrimoniū & ius spirituale, sed tantum sunt pacta & cōuen-
tiones de re futura: quare ut reliqui contractus, ita & ista mutuo consensu, alijsq; modis le-
gitimis dissolui possunt[b]. quæ uerò de præsenti sunt, ne mutua quidem uoluntate, iustaue
aliqua

a §. si alicui. in auth. ut cū de appell cog. uide latè Dec. in l. nuptias. 30. nu 9. & 10. de regul. iur.
b c. 1. ubi Dd. de despōs. impub.
c c. cum locum. 14. & gē ms. 39. de spons.
d l. oratione. 16. h. t. c. cū quis de reg. iur. in 6.
e in prin inst. de nupt. l. quæsitum. 9. h. t.
f l. in spōsalibus. 14 h. t.
g c. si quis uxorem. 27. q. 2. Panor. & Dd. in c. 1. de spons. duo.
h l. fin. C. eod.
i Genes. 24.
k l. in sponsal. 7. h. t. l. fi. in fin. C eo.
l l. si à sponso. 16. C. de donat. ante nupt.
m d. l. in sponsalibus.
n l. fin. C. de donat. ante nupt.
o c. tuæ. 25. ex. eo.
p l. 3. l. fin. C. eo. l. si legibus. 16. C. de episc. audien.
q gl. Panor. & Dd. in c. tuæ. 25. ex. eo. & in c. fin. de desponsat. impub.
r uide ℈ de solut.
s l. 4. l. fin. h. t. l. quid ergo. 13. §. 1. de his qui not. infam.
t tot. tit. de condit. app. ex. c. pen. cum simil. de spons.
u uid. ℈. de empt. & uēd, & de pac. &c.
x l. si uxor. 13. §. diuus. de adulter.
y l. si spons. de iur. dot. l. lex Iulia. de fund. dot. l. item apud. 15. §. spons. de iniur. l. si uxor. l. nō fine. C. de bon. quæ lib. l. assiduus. C. qui pot. in pig. l. 2. §. si sponsi. C. de priuil. cred.
z l. pen. de testam. milit.
a l. à diuo Pio. 15. §. fin. ubi Raph. Fulgos. de re iud. l. cætera. §. sed si se parauit. ubi hoc disputant Dd. de leg. 1. §. & quis parum. in auth. de nupt.
b Bart. Bald. & alij, in l. pen. de milit. test. & idē Bal. in l. si impuberi. de tuto. & cura. da.
c gl. Land. lib. 1. art. 45.
d l. pen. C. de incest. nup. uid. ℈. t. 1. & t. 2. ex. de eo qui cog. cōsang. ux.
e l. 3. & l. 4. ff. ad l. Pōp. de parricid.
f l. oratio. ubi Bal. h. t.
g l. solet. de his qui not. infam. gl. in cle. 1. uerb. cōtrah. de cōs. & aff. Pano. in c. 1. circa fi. de postul. prælat. Ias. in l. cum quidā. de lib & posth.
h tex. in l. si à sponso. 15. C. de don. ant. nup.
i Auth. præterea. C. unde uir & uxor.
k Bal. in l. ult. C. unde legit. idē Bal. Sali. Cast. in l. j. C. unde uir & ux. latè Sali. & Cyn. in l. cū in te. C. de don. ant. nup. Bal. in l. Deo. C. de episc. & cler. Bar. in l. nihil. rer. amot. l. cū fuerit. de condit. & demōst. uide latè Tiraq. in ll. cōnub. post ll. nu. 22. uide gl. Land. lib. 1. art. 31. & 45. lib. 3. Dec. cōs. 540. nu. 3. Boer. decis. 22. nu. 38. Mathes. sing. 74.
l uid. Schurff. cōs. 9. ut in præsenti. cēt. 3. gl. in c. quēadmodum. 24. uerb. teneatur. de iureiurando.
m uide Zob. gl. lat. lib. 1. art. 31. gl. lib. 3. art. 45. nu. 6. & art. 77 per illos textus.
n l. j. C. eo. l. in potestate. 10. h. t.
o l. Titia. 134. de uerb. obligat. c. gēma. 29. ex. eod.
p Gell. lib. 4. cap. 4.
q l. fin. C. eod.
r c. ex literis. ex. eod.
s c. 2. ex. eo. ubi Panor. & Felin. dicunt eam communem opinionem.
t c. ult. de coniug. lep.
u c. de illo. de sponsal. l. penult. hoc tit. l. 2. de diuor.
x l. si legibus. 16. C. de episc. audien.
y d. c. quemadmodum.
z d. c. quemadmodum. uid. ℈. de nupt. in fin.
a Panor. & Imol. in c. quemadmodū. post gl. ibidem. ad uerb. oculos. de iureiur.
b Felin. nu. 16. in. d. c. 2. per illum tex. ex. eo.

aliqua ex causa (nisi quæ coniugium rescindat[a]) dissoluuntur: quia in matrimonium transeunt[b], ut & illa quæ concubitus subsequitur[c]. Quapropter hæc ob secutum stuprum uiolentum[d], uel aliam superuenientem deformitatem, non distrahuntur[e].

DE RITU NUPTIARUM. TIT. II.

1 *Vnde dictæ sint nuptiæ, quid sint.*
2 *Diuisio, & genera nuptiarum.*
3 *Causa efficiens, & origo: & quorum consensus requiratur: & de consensu parentum.*
4 *Qui nuptias contrahere possint, uel non.*
5 *Forma: & quomodo contrahantur nuptiæ.*
6 *Finis & effectus.*
7 *Affinia.*
8 *Contraria: & quæ coniugium uel impediant, uel dissoluant.*

1 Sponsalia consequuntur nuptiæ: quas à nuptu, id est opertione & uelamento dictas esse, author est Varro: quem sequitur D. Ambrosius, docens de exemplo Rebeccæ, ad conspectum sponsi Isaac se obnubentis atque uelantis, hunc obnubendi ritum fuisse antiquissimum[a]. Et certè apud Romanos, mulier olim nupta & obuoluta, tectaque uelamine lutei coloris, ut est apud Plinium, in domum mariti deducebatur. Vnde liquet, nuptias nomen ciuile esse, & potius solennitatem celebritatemque contractus coniugalis, quàm ipsum coniugium denotare. Quare non rarò nuptiæ & matrimonium, ut diuersa ponuntur[b]. & hic titulus de ritu, hoc est, solennitate nuptiarum inscriptus est. Hodie tamen ritibus illis pontificijs nuptiarum antiquatis, nuptiæ, coniugia & matrimonia promiscuè dicuntur[c]: quanquam etiam hæ appellationes omnes ciuiles sunt, sicuti & nomen matrisfamiliâs[d], unde matrimonia dicta. Quare non omnis maris & feminæ coniunctio quæ naturalis est[e], dicitur matrimonium aut nuptiæ (ut contubernium seruorum[f]) sed nuptiæ sunt, quas ciues Romani secundum præcepta legum contrahunt[g]. Eas ita definit Modestinus, ut sit coniunctio maris & feminæ, consortium omnis uitæ, diuini & humani iuris communicatio[h]. Iustinianus[i] paulo aliter: Est, inquit, uiri & mulieris coniunctio, indiuiduam uitæ consuetudinem continens. In ecclesijs & scholis porrò Christianis, ita piè definitur, ut sit legitima & indissolubilis copula unius maris & unius feminæ, instituta diuinitùs, ut agnoscamus Deum esse mentem castam, & ei in castitate seruiamus: & hoc modo propagetur

2 genus humanum, & Ecclesia æterna Deo colligatur. Coniugia uerò aut publica sunt, quæ publicæ coram Ecclesia aut multis testibus, benedicente sacerdote contrahuntur: aut clandestina, quæ etsi Canones[k] improbant[l], tamen postquam contracta sunt, dissolui amplius non possunt[m], nec liberi inde nati pro iniustis habentur[n]. Canonibus quoque aliud coniugium legitimum dicitur, & non ratum: aliud ratum, & non legitimum: aliud legitimum & ratum. Legitimum dicitur, & non ratum, quod inter Iudæos & infideles contrahitur, iuxta leges Mosaicas, ciuiles, & forenses cuiusque loci, quæ inter fideles diuortium ex multis causis aut sine causa concedunt. Sicuti lex Mosi, dato repudij libello, circa causam iustam diuortium permittit[o]. Coniugium ratum & non legitimum, est quod Christiani & fideles citra solennitates Canonicas, puta parentum consensum, publicam benedictionem, &c. contrahunt. Non legitimum, quia destituitur solennitate legum: ratum ideo dicitur, quia dissolui instar Ethnicarum nuptiarum, dato repudij libello non potest. Coniugium porrò ratum & legitimum est, quod fideles, seruatis legum & canonum solennitatibus, celebrant[p]. Deinde alia dicuntur uera, quæ uerè existunt, & probari possunt: alia præsumpta, quæ tantum ex coniecturis esse præsumuntur[q]: alia initiata, uidelicet consensu: alia consummata, scilicet carnali copula[r]. Nam per eam, quidam consummari demum matrimonium uolunt: nec antè putant maritum uel uxorem esse participes eorum lucrorum, quæ alterutro moriente, ex statuto superstiti debentur[s]. quod tamen durum est, & meritò ab alijs reprobatum[t]. quanquam uidere licet, in plerisque id genus statutis, hanc clausulam ferè addi: Postquam ascenderint thorum nuptialem, &c[u].

3 Quod ad causam efficientem attinet, coniunctio uoluntatum, affectuum[x], corporũ maris & feminæ, est ex communi naturæ iure[y]: consensus quo propriè matrimonium, hoc est, indissolubilis

p c.fin.28.quæst.1.c.quanto de diuor. q c.illud.de præsump.l.9.& 13.C.eo.Spec.de præsump.§.ul.num.5. r c.2.de conuer.coniu.c.statuimus cum seqq.27.q.2. s Panor.in c.ex publico.nu.7.de cõ.cõiug.Salic. in l.cũ in te. C.de don.ante nupt. t Bal.Cast.Alex.in l.j. C.unde uir & ux. Ang.trac.mal.uerb.adulterauit.nu.16 fac.l.nuptias.de reg.iur.d.c.ex publico.c.cõmissum.ubi Pano.nu.3.qui fil.sint legit.uide Tiraq.de legib.cõnub.leg.15.nu.22. u gl.noua.Land.lib.3.art.45.& dictum est s.t.j. x l.si quis.26.C.eo. y l.j.§.fin.de iust.& iur.

a glo.ad uerb. teneatur. Panor.& Imol.in d.c. quemadmodum.& ita uidentur uelle Dd. in d.c.2.de spons.quia illud accipiunt de sponsalibus de futuro. Hostiẽ.ti.de matr.circa fi.
b c.penul.ex.eo.c.1.c.3. de spons.duo.
c c.is qui fidẽ.c.pen.ex. eo.cap.1.de spon.duo. Schurff.consi.57.cẽt.1.Specul.de præsump. §.ult.nu.5.uide J. t.1.
d l.si uxor.11.§.si quis. uers.cæterum quæ uim patiuntur. de adult. Panor.7.c. quemadmodum.nu.11.& 12.de iureiuran.
e uide Panorm.& Imol. in d.c.quemadmodũ. nu.11.& 12.ubi glo. optima ad uerb.teneatur.per c.ex publico. de conuer.coniug.
a c.nec illud.30.quæst. 5.Genes.24.
b §.si aduersus.12.in uerbo, nec nuptiæ neque matrimoniũ.inst.de nupt. uide quæ ibi dixi. & Cuiac.obs.lib.6.c.32.
c in prin.inst.de pat.po. in uerb.nuptiæ seu matrimoniũ.ubi scripsi.
d Cic.in top.
e l.j.§.fi.de iust.& iur.
f l.cum ancillis.C.de incest.nupt.gl.in princ. Inst.de nup.ad uerb.ciues Romani.
g Inst.de nup.in prin.
h l.j.h.t.
i in prin.Inst.de pat.potest.
k uide c.1.cum seq.30. quæst.5.
l t.t.de cland.despon.c. nec illud.30.quæst.5. Schurff.consi.1.nu.4. & 8.cent.1.
m c.final.28.quæst.1.c. nec illud.§.sed obijcitur.30.q.5.Schurff. cons.1.nu.4.cent.1.
n c.quod nobis.de clandest.despons.
o c.non satis.34.quæst. 2.

indissolubilis uitæ societas, cuiusmodi non est in cōiunctione iuris naturæ communis contrahitur[a], est ex iure gentium[b], sicuti & cæteri contractus[c]: institutio, est iuris diuini[d]: solennitas & forma, iuris Pontificij & Ciuilis[e], ex quo & bonæ fidei cōtractus, matrimonium esse iudicatur[f]. Est igitur coniugium origine & affectione, iuris naturæ. nam eâdem inclinatione naturali, reliquæ quoq; animantes coniunguntur (ex quo Cic. lib. 4. De finibus ait, coniugia uirorum & uxorum, natura coniuncta esse) institutione iuris diuini, consensu iuris gentium, forma & solēnitate iuris ciuilis. Cum autem contra institutionem iuris diuini, nulla currat præscriptios, facilè intelligi potest, cohabitatione & præscriptione aliqua, ius coniugij induci nō posse[h]: sed solummodo ex ordinatione diuina, præceptisq; iurisgētium & ciuilibus constitui, illud solo consensu[i], & uoluntate eorum qui coniunguntur, quorūq; sunt in potestate[k], ut patris, aui, &c. Horum enim consensus adeò iure ciuili est necessarius, ut uelut authoritas atq; iussum præcedere debeat[l]: cæteroquin iniustæ reputantur nuptiæ, iniustiq; ex his suscepti liberi[m]. Consentire tamen pater præsumitur, fauore matrimonij, qui sciens contrahi, non contradicit[n]. Matris, curatorum, & propinquorum, quibus potestas patria in contrahentes non est[o], consensus non eodem modo uidetur necessarius[p]. Nam nec approbatione patris filio filiæue emancipatæ, iure ciuili ad essentiam nuptiarum erat opus[q]: nisi scilicet ætate adhuc minores essent. quo casu lex, patris assensum[r], etiam in uidua[s], propter infirmitatem scilicet ætatis, requirebat. Qua ratione arbitror in minoribus, patre orbatis, matris quoq; ac tutorum consensum fore etiam hodie necessarium[t]: aut illis dissidentibus, iudicis authoritatem interponēdam esse[u]. De iure porrò diuino, & ex præcepto Decalogi, idem debetur honor matri qui patri. ideo Canones recentiores (nam ueteres ius ciuile magis secutos, in primitiua Ecclesia apparet[x]) utrorumq; parentum consensum indistinctè requirunt[y]: magis tamen ex honestate quàm necessitate. nam ob dissensum parentum, non pronunciant iniustas esse nuptias (etiamsi minus legitimas esse ueteres canones fateantur, nomine tamen magis quàm reuera[z]) neq; iniustos liberos inde natos[a]: cum tamen nostro olim iure, etsi nuptiæ non dissoluebantur iam cōtractæ, parētibus quorum in potestate contrahentes erant, dissentientibus[b]: tamen iniustæ nuptiæ, iniusti liberi haberentur[c], quod ad ius ciuile, puta familiæ, patriæ potestatis, successionis attinebat[d]: etiamsi quo ad ius naturæ, gentium, & peregrinorum, coniugium eiusmodi ratum, & liberi inde nati pro ueris ac naturalibus filijs essent[e]. Moribus autem nostris, utrorumq; parētum suffragium in liberorum, præsertim minorum 25. annis, ut suprà dictum est, nuptijs contrahendis necessarium est, nec absq; eo cōtrahi possunt, contractæ tamē, ob parentū dissensum nō dissoluuntur[f], si quidē cōsummatæ sint copula, quia res integra esse desijt: sin initiatæ tātùm, non nisi ex iustissima causa retractari possunt: qua de re paulo pòst plura erunt dicenda. Consensus porrò contrahentium, aut expressè interueniat[g], aut tacitè[h]: sicuti & parentū[i].

Consentire autem in matrimonium, & contrahere possunt illi omnes, qui nō aut natura 4
aut lege prohibentur[k]. Prohibentur natura furiosi[l], impotentes[m], impuberes[n]: nisi malitia ætatem suppleat[o]. Lege diuina[p] & naturali, atq; adeò omnium gentium, prohibentur nuptiæ inter parentes & descendentes, in infinitum[q]: & inter collaterales, primo gradu[r]: item inter plures quàm duos, uno eodemq; tempore[s], iuxta præceptum[t]: Erunt duo in carnem unam. quanquam hæc prohibitio non omnium temporum neq; gentium fuit. uidemus enim non modò apud ethnicas quasdam gentes, sed etiam in populo Dei, πολυγαμίαν quandoq; receptam fuisse[u]. Lege ciuili contrahere nuptias uetantur serui[x], & peregrini[y], &c. iustas, inquit Imperator[z], nuptias contrahunt ciues Romani: mares quidem puberes, feminæ uiripotentes. hoc est: iure Romano nuptias iustas & ciuiles constituere nequeunt, nisi qui ciues Romani, ac huius iuris participes sunt. Atqui ciuitatis ius, penes seruos & peregrinos nequaquam esse, palam est. non igitur iure ciuili, cū seruo seruáue constat matrimoniū: maximè cum ex seruo uentre, ingenui familiæ hæredes nasci non queant. Iure tamen gentium & naturæ, prohibitionem istiusmodi non esse, exemplum Abrahæ docet: cui cum ancilla Agar, uerè cōiugium fuit. item nec licitè, iure positiuo coniunguntur tutor, curator, aut horum filius cum pupilla uel minore, cuius cura tutelaue geritur[a]: nec coniuncti sibi inuicē ex latere,

a l. nuptias. 31. de regul. iur.
b l. j. §. fin. de pac. l. j. in fin. de cont. nup.
c l. 5. de iust. & iur.
d Genes. 2.
e c. tua. 26. de sponsal.
f uide Iaf. post Fab. in §. fuerat. num. 12. & 13. Inst. de actio.
g Bal. in l. 2. C. de usur. c. ad audientiam. c. cum uenerabilis. c. fin. ubi Dd. de consue. c. ad nostram. de probat. c. cæterùm. de iureiur. cle. 1. de usur. Schurff. cōs. 83. prædictæ. nu. 11. cent. 3.
h l. quæ in prouincia. §. diuus. de rit. nup. Bal. in rep. l. j. nu. 4. C. de emanc. lib. Socin. cons. 39. nu. 3. & 5. uol. 1.
i l. non cogitur. 21. h. t. l. nuptias. 31. ubi Dec. de reg. iur. l. 2. h. t. in prin. inst. eod.
k in prin. inst. eo. l. 2. h. t.
l in prin. Inst. eod.
m l. Paulus. 11. de stat. hominum.
n l. 5. C. eo. l. in sponsalibus. 7. §. 1. de sponsal.
o §. fœminæ. Inst de adopt.
p l. j. l. in copulandis. 8. ubi gl. C. eod. uide quæ dixi in princ. Instit. de nupt.
q l. filius. 15. ubi gl. h. t.
r l. in coniunctione. C. de nupt. glo. in d. l. filius. 25.
s l. uidue. 18. C. eo.
t l. j. l. in cōiunctio. 20. C. eo.
u d. l. j. d. l. in coniunct. in fi. ubi Bal. & Salic.
x c. aliter. 30. q. 5.
y c. sufficiat. 27. q. 1. c. 1. de despons. imp. c. cum causa. de rapt.
z c. final. 28. quæst. 1. c. aliter. 30. quæst. 5.
a c. cū causa. de raptor. uid. c. 1. de desp. imp.
b Paulus lib. Sēt. 2. c. 20.
c d. l. Paulus.
d Cic. & Boet. in Top.
e l. quidam. de pœn. l. si uxor 13. §. planè. de adulter.

f fac. l. patre. in fin. de his qui sunt sui uel alien. iur. g c. licet. de spon. duor. h c. cū apud. 14. de spons. c. unic. de desp. impub. lib. 6. i l. 5. C. eo. d. l. in spons. 5. tit. 1. k d. c. cū apud. 14. de spons. l l. patre. de his qui sunt sui uel alie. iur. c. dilectus. 24. ex. eo. m l. in causis. 10. C. de repud. t. t. ex. de frigid. & malef. n in prin. Inst. eo. l. quæsitū. 9. l. in spōs. 14. 5. tit. 1. o c. de illis. 9. c. ult. de despōs. impub. p Gen. 2. Leuit. 20. 1. Cor. 5. q l. nuptiæ. 53. l. si. h. t. l. nemine. 57. C. de nupt. uid. C. de incest. nupt. per tot. r l. libertinus. 8. h. t. §. item. Inst. eod. l. nemini. 17. C. eo. s l. 2. C. de incest. nupt. l. eum qui duas. C. de adulter. l. j. de his qui not. infam. §. affinitatis. cum seq. Instit. de nupt. t Gen. 3. Matth. 22. u Gen. 4. exemplum Abrahæ, Iacob, Dauid, &c. x l. cum ancillis. 3. C. de incest. nup. y Cic. in Top. z in prin. Inst. eod. a t. t. C. de interd. matri. l. libertum. 37. h. t. l. qui pupillam. 7. ad l. Iul. de adulter. l. ult. de legat. 1.

ex latere, quarto gradu cõsanguinitatis [a], aut etiam affinitatis [b]: quæ quo ad probationem matrimonij, solo consensu [c], aut illicita consuetudine [d] contrahitur. quanquam iure ciuili nouo (nam apud ueteres aliter fuisse apparet [e]) hac in prohibitiõe nulli certi gradus definiti sunt [f]: ut nec iure gentiũ, quo tantũ primus in collateralib. gradus pro incestu habetur [g]. Sed iure Pontificio usq; ad quartũ gradum inclusiuè, cõiugia prohibentur: morib. autẽ nostris, usq; ad quartũ exclusiuè. nam qui in quarto uel affinitatis uel cõsanguinitatis gradu cõstituti sunt, nõ prohibentur in nostris curijs cõiungi: ut nec illi (etiam iure Canonum) qui in secũdo uel tertio affinitatis genere, quãuis propiore gradu existunt. primum enim duntaxat genus affinitatis prohibitionẽ habet, non secundũ uel tertium [h]. Sed & ob præsumptionẽ uiolentiæ atq; metus, saltẽ reuerentialis, raptor cum rapta [i], magistratus, ut præses cũ prouinciali [k]: ob inæqualitatẽ, amplissimus cũ humili [l], Senatorius cũ libertina aut uili muliere [m], patrona eiusq; filiæ cum liberto [n], contrahere legibus prohibentur. Sed hæ prohibitiones ciuiles, iure Nouellarum [o] & Pontificio, quod in hac causa spirituali attẽdimus [p], non considerantur [q]. Hoc tamen iure cũ infidelibus [r], & nonnunquã cum ea quæ per adulteriũ antè fuit cognita [s], nuptias cõtrahi est interdictũ. Sed & cognatione spirituali eas Pontifices impediunt [t]: quod etsi ex legibus [u] ortum habet, tamẽ morib. nostris, facta eiusmodi cognatio nullũ creat impedimẽtum, alioqui eâdem ratione inter oẽs qui Christo initiati sunt, ac nomen dederũt, obicẽ prohibitionis ponere liceat: cũ uniuersi sibi inuicem fratris ac sororis loco, imò eiusdẽ corporis membra spiritualiter existãt. Sed sicuti Christus inquit, regnum suum nõ esse de hoc mundo, ita tota illa spiritualis fraternitas & cognatio, à politicis huius uitæ ordinationibus est separata.

5 Forma cõtrahendarũ nuptiarũ, olim uaria & multiplex fuit [x]. Tribus enim modis habebatur uxor: aut farre, quod erat Pontificum [y]: aut usu & cõsuetudine, quod erat uulgare & tralatitium: aut coemptione, ac cõuentione in manũ uiri, per quã uxor efficiebatur materf. transibatq; in familiã mariti [z], & alter alteri suus efficiebatur hæres [a]. Sed & mulier solenni põpa in uiri domũ deducebatur [b]: quæ omnia temporib. antiquata sunt [c]. Hodie uerò cõtrahũtur rectè nuptiæ, sine ulla etiam pompa [d], uerbis uel signis, cõsensum exprimẽtibus [e], etiamsi scriptura uel instrumentũ nuptiale non interueniat [f]. Quare & per procuratorẽ ritè ineuntur [g]: publicè tamen, & corã Ecclesia [h]: aut in cœtu aliquot fidelium, Ecclesiam repræsentante [i], benedicenteq; nubentibus Ecclesiæ ministro [k], sunt celebrandæ. Nam clandestinas nuptias facere, iure improbatur [l]: quanquã si constet cõtractas (quod licet iure ciuili [m], tamen Pontificio quo in terris imperij hactenus utimur, non præsumitur [n]) retractari nequeant [o], neq; filij inde nati, pro illegitimis habeantur [p]. Quod ad formã probandi attinet, matrimoniũ plenè probari debet [q], puta per testes [r] nõ suspectos [s], sed omni exceptiõe maiores [t]: qui testẽtur de publico solenniq; cõtractu, aut qui audiuerint uerba matrimonium inducẽtia [u], aut affirmẽt de sponsalib. & traductione in domũ insecuta [x], nominatione [y] cõiugali [z], & tractatione [a] ad matrimoniũ apta atq; ordinata [b], cohabitatione [c] sequiantiali [d], maximè

a uid.C. de incest. nupt. & Instit. de nupt. c. pen. & c. fin. de consang.
b d. c. pen. ubi gl. & Dd. de consang. l. pen. C. de incest. nupt. uid. glo. in §. si uxor. & ibi Ang. Inst. de nupt. & in l. 4. de gradib. affi.
c l. pen. C. de incest. nupt. glos. Ang. & Dd. in §. si uxor. Instit. de nupt. & in l. 4. de grad. aff. c. de illo. de cond. app. r. unic. de despons. imp. lib. 6.
d l. 4. de nupt. uide de his tot. t. ext. de his qui cog. consang. uxo. suæ.
e Vlp. tit. 5. & 16.
f uid. Instit. de nupt. & quæ ibi dixi.
g l. fin. hoc tit. uid. j. de adult.
h c. non debet. de cõsang. & aff. Gemin. in c. uni. §. quare. nu. 3. de spõs. lib. 6.
i in auth. de rapt. mul. l. unic. C. de rap. uir.
k l. si quis officium. 38. l. qui in prouincia. 57. hoc tit. tot. t. C. si qual. præd. dig.
l l. humilem. C. de incest. nupt.
m l. lege. 44 cum ll. seq. h. t. l. oratio. 16. j. tit. 1.
n l. 3. C. de nupt.
o auth. sed nouo iure. C. de nupt.
p iuxta doctrinã Cano. in cap. 1. & 2. de oper. no. nunc. Cast. in auth. at q semel. C. de prob.
q c. pen. de rapt. ca. pen. ubi Host. de secũ. nupt. c. raptor. 28. q. 2. & 36. q. 1. per tot. Pano. & Dd. in rubr. de cog. lega.
r c. caue. 28. quæst. c. de infidelibus. de cõsang. & affin. c. quanto. de diuort. Panor. in c. final. nu. 3. de transact. uide ca. iudæi. & seqq. 28. q. 1. Nolite iugum ducere cum impijs.
s tot. tit. ext. de eo qui in matr. dux. quam per adult. poll. quod & prohibitionẽ ciuilem cõtinere uidetur. §. si quis uerò accus. in auth. ut null. iudic.

t tot. t. de cog. spir. l. si quis 26. in fin. C. eo. u l. si quis alumnã. 26. C. de nupt. x uid. Cic. in Top. & Boet. Vlp. tit. 9. 11. 25. 26. Tac. lib. 4. Gell. lib. 18. cap. 6. Arist. lib. 1. οἰκονο. Cuiac. ad Vlp. tit. 11. & obs. lib. 6. ca. 16. & 20. Catull. Plin. Plutar. Lactant. Festum, Pomp. Alex. ab Alex. in Genial. dieb. y Vlp. tit. 9. z uide de his Tiraq. in ll. conn. in 4. lege. nu. 4. a Vlp. ca. 9. 11. 16. 22. & 29. Boet. in Top. Gel. lib. 3. c. 2. & lib. 18. c. 6. dixi. Inst. de senatus. Tertyll. b l. 5. h. t. c l. pen. de donat. int. uir & ux. l. si donat. 2. C. de nupt. d d. l. si donationũ. 22. C. de nupt. e r. tuæ. 25. cũ c. seq. ubi gl. de spons. f l. neq; 13. C. eo. gl. ad uer. instrumẽtis. ubi etiã Ang. nu. 6. in §. fin. Inst. de nupt. per §. nuptiæ. in auth. de nupt. c. tanta. ubi Can. ex. qui fil. sint legi. g l. deniq; 6. l. generali. 34. h. t. l. fin. de procurat. in 6. h c. 1. 30. q. 1. c. 2. & 3. de cland. despon. i c. fin. de clan. desp. Schurf. cõs. 1. nu. 8. cẽt. 1. k c. fin. 28. q. 1. r. aliter. 30. quæst. 5. l tot. t. de cland. desp. m l. in libera. 24. h. t. l. si uicinis. 9. C. eo. n c. 1. 35. quæst. 1. gl. & Dd. in c. 2. de clan. despon. gl. in c. illud. uer. uxorem. ubi Dd. de præsum. Felin. in c. per tuas. de proba. Socin. conf. 39. uisis. nu. 5. uol. 1. ubi dicit esse communẽ: quod etiam in foro ciuili hodie ita præsumatur. o r. 1. 2. de clan. desp. r. nec illud. §. sed obijciunt. 30. quæst. 5. Schurf. cõs. 1. nu. 4. cent. 1. p c. quod nobis. de clan. desp. q gl. in l. 1. §. si ea. uerb. uxo. de uent. in poss. mitt. r c. illud. 11. de præsum. c. super. 22. c. licet. 43. de testib. s c. super. 22. ext. de testib. Lanf. in c. quoniã. uerb. testiũ. de proba. t c. 1. ubi Anto. de But. de consan. & affin. Alex. cõs. 143. quoniam. nu. 6. uol. 2. per doctri. Pano. in r. super eo. de testib. Hostien. in tit. de teste. §. 2. uide omnino Imol. cõs. 130. in causa. u Alex. d. cõs. 143. nu. 2. 3. x Bal. in l. cũ in te. 6. nu. 1. C. de don. ante nup. gl. & Bar. in l. cũ fuerit. 15. de cõd. & demõst. y uide Bar. in l. filiũ. de his qui sunt sui iur. Soc. d. conf. 39. nu. 5. uol. 1. Dd. in l. neq; 5. C. de testam. in l. cũ testamentũ. 8. C. de iur. & fac. ig. l. fin. de prob. l. non epistolis. 13. C. eod. per illos tex. Innoc. c. ex parte. de rest. spoliat. z d. c. illud. l. si uicinis. C. de nup. §. quia uerò. in auth. ut lic. mat. & auiæ. §. illud. quib. mod. na. Socin. conf. 39. uisis. uol. 1. a Bar. in l. si uxo. §. sed si ea. nu. 1. de adulter. d. c. illud. d. l. si uicinis. b Socin. d. conf. 39. uisis. nu. 5. 6. 7. uol. 1. c d. c. illud. d. l. si uicinis. ubi Salic. d Spec. de præsump. §. species. nu. 5. per c. ad id quod. r. iuuenis. de sponsal.

maximè uerò longi temporis, hoc est decennali[a], existimatione & scientia uicinorum[b], fama publica[c]. Item per instrumenta, super ipsa matrimonij solennitate confecta[d], non tantum super dote, aut tractatibus similibus, quæ abesse uel adesse cõiugio possunt[e]: eoq; non plenè, satisq; per se probant, nisi alijs adminiculis roborentur[f]. Deniq; per præsumptionem[g]: quæ sumitur ab æqualitate personarũ[h], affectione maritali[i], cohabitatione[k] quæ tamen hodie nedum iure canonico[l], sed etiam ciuili[m], sola non sufficit: sed cõiuncta cum tractatione maritali, & reputatione, præsumptionem facit, ita ut contrarium asserenti probatio incumbat[n]. potest enim semper probari contrarium, quia matrimonium nullo tempore præscribitur[o]. Probatur etiam ex copula carnali: quæ omnem priorem dissensum, metum, aut aliud quoduis impedimentum, præsumptione iuris, & de iure contrariam probationem excludente tollit, purgat & aufert[p]: item deductione & pompa in ecclesiam uel domum solenni[q], ac reputatione publica[r]. Præterea & per confessionem coniugũ, mutuò se recipientium, & pro coniugibus agnoscentium[s], etiam cum deprehensi, ad euitandam stupri pœnam, fidem & promissionem coniugalem allegant[t]: quæ tamen allegatio, ad euitandam aliorum delictorum pœnam, nequaquam sufficeret, neq; attenderetur[u]. Postremò etiam per iuramentum iudiciale[x], atq; adeò necessarium, quòd in causa matrimoniali, quamuis criminali comparetur[y] (cũ in ea de statu & libertate personæ sit quæstio[z], ut hinc delationi locus non dandus uideri possit[a]) interdum, hoc est, cum plus quàm semiplenè probatum est, pro matrimonio non contra illud, est deferendum[b].

Fines coniugij uarij sunt. I. Vt propagetur ad posteritatem Deo Ecclesia: quo sensu Propheta[c] ait, filios & filias Deo generari. Et Plato lib. 6 de Legib ideo præcipit operam coniugio dandam, ut alios Deo pro nobis cultores relinquamus. II. Vt suscipiãtur liberi, reip. & generis humani propagandi causa[d], sicuti in prima coniugij institutione ordinatum est: Crescite, & multiplicamini[e]. Et in legibus nostris[f] dicitur, liberos Reipub. magis quàm parentibus nasci. III. Vt uitentur stupra & adulteria[g]. IIII. Vt gignendis alendisq; liberis uicem mutuam reddamus[h] parentib. quibus alioqui par gratia reponi nequit. Natura enim quemadmodum nascendi, ita & gignendi legem præscripsit: parentesq; alendo, nepotum enutriendorum debito nos alligauit[i]. V. Vt homo omium studiorum ac laborum sociam habeat, quæ uitæ ærumnas leniat, & laboranti opem præstet, iuxta dictum: Non est bonum homini esse solum: faciamus ei adiutorium, quod sit corã eo. VI. Vt sit testimonio, Deum coniugij authorem, mentem esse castam, amantem puræ societatis, & uagarum libidinum inimicam: schola atq; officina multarum uirtutum, inuocationis, fidei, charitatis, patientiæ, &c. Postremò, ut sit imago & typus fœderis arcani & sancti, inter Christum & Ecclesiam[k]. Quod ad effectum attinet, per matrimonium inducitur perpetua uitæ consuetudo, consortium diuini & humani iuris[l] (quanquam alter pro altero conueniri propterea nequeat[m]) maritus efficitur rerum dotalium dominus[n]: uxorq; in eius potestatem etsi non trãsit iure ciuili[o], tamẽ iure diuino[p], canonico[q], cõsuetudinario[r], & Saxonico[s], in eius est quasi potestate & cura. Lucratur itẽ maritus fructus dotales, & quicquid cõstante matrimonio acquiritur[t]: & legitimus est cùm defensor uxoris[u], tum bonorũ eius administrator[x].

Contrà

r Alex. in d. l. si uxor. § sed si ea de adulter. Angel. in §. illud. in auth. quib. mod. nat. effician. legit. Salic. in d. l. si uicinis. C. eod. s c. super. de eo qui dux. cons. uxor. c. attestationes. de desp. imp. Bald. in l. penultim. C. de fideiussor. & l. eam quam. C. de fideicomm. t Angel. in pract. criminal ad uerb. che hai adulterato. nume 58 per doctrinam glos. Bart. Bald & Dd. in l. penult. C. de fideiussor. & in l. 1. C. de confess. Spec. de confessor. §. sequitur. u l. commissum. 27 C. de adulter. nota in l. seruos. 8. C. ad l. Iul. de ui pub. Mass. in prac. tit. de pœn. per d. l. commissum C. de adulter. l. si ex causa. §. ultim. de minor. l. 1. §. ult. de quæstio. Chass. in consi. Burgun. rubr. 1. §. 5. uerb. filius grace. Tiraq. in tracta de pœn. causa 56. x c. mulieri. 34 de iuretur. glos. & Dd. in l. 3. in princ. ff eod. l. in bonæ. C. eod. Schurff. consi. 45. in fin. cent. 2. y Ias. in rep. l. admonendi num 277 de iuretur. z glos. in c. mulieri. ad uerb. absoluto. de iuretur. a glos. in d. c. mulieri. Ias. in d. l. admonendi. Schurff. d. consil. 47. quod in præsenti. in fin. cent. 2. b Ias. in l. 3. in princ. num. 25. & 26 de iuretur. Panor. in d. c. mulieri. 39. de iuretur. c Ezechiel. 16. d l. liberorum. 220. de uerb. sign. l. 1. l. si cum dotem. 23. §. si maritus. uerb. procreandæ sobolis. solut. matr. l. fi. C. de ind. uid. tollen. e Gene. 2. Tob. 8. f l. 1. §. si ea. ubi Bart. de uent. in possess. mitten. g 1. Cor. 7. Propter fornicationem, &c. h 1. Timoth. 5. Discant domum educare, & uicem rependere parentibus. i Valer. Max. lib. 2. cap 4. k Ephes. 5. l l. 1. hoc tit. Instit. de patr. pot. in princ. Land. lib. 1. artic 31 glos. art 45. lib. 1. m tot. tit. C. ne uxor pro marit. n l. dote. C. de rei uend. l. in reb. C. de iur. dot. o l. 1 cum l. seq de li. exhib. l. 2. §. quòd si. l. quoties. solut matr. l. 1. §. 1. de li. ag. l. 5. §. ult. l. eum qui §. nupta. de iniur. l. si uxor. ubi gl. & Dd. C. de cõd. inser. p Numer. 30. q Bal. in c. 1. an mari. succe. ux. in usibus feud. Alb. in l. si uxorem. C. de con. inser. Tiraq. in ll. connub. in princ. nu. 21. r Tiraq. in ll. connub. in princ. s Fach. diff. 6 & 7 per art. 31 & 45. ubi glo. lib. 1. t Bald. in l. 2. num. 3 & 4. C. ne uxor pro mar. gl. Land. art. 45. lib. 1. Mysing. obs. 26. cent 1. u l. 1. §. fin. l. 2. de iniur. §. patitur. Inst. eod. tit. x unde gl. & Dd. in l. maritus. 20. C. de procurat. gl. lat. Land. lib. 1. art. 31. & 45.

a Socin. d. cõs. 39 nu. 5.
b d. l. si uicinis. C. de nup.
c Cano. in d. c. illud. Spec. de not. crim. §. 4 uers. fama. Alex. d. cõs. 143. num 3. Socin. optimè d. consi. 39. nume. 4. uol. 1.
d d. c. illud. Bal. in l. neq;. 13. C. de nupt.
e d. l. neq;. 13. C. eo. Inno. in d. c. illud. Bal. in c. 1. § naturales. si de feud. cont. Soc. d. cons. 34. num. 1.
f Socin. d. cons. 39 nu. 1.
g d. c. illud. d. l. cum fuerit 15. de cõd. & dem. l. in liberæ. 24 hoc t. l. donationes. 32. de donat.
h d. l. donationes. 32. de donat.
i d. l. donationes §. quoniam. in auth. quibus. mod. nat. l. cũ quis. 10. cum l. seq. C. de na. lib.
k d. l. donationes. d. l. in liberæ d. l. si uicinis.
l d. c. illud.
m Socin. d. consi. 39. ubi dicit esse communem. per §. quoniã. in auth. quib. mod. nat. effic. legit. Bal. l. non epistolis. 13. num. 9. C. de prob.
n Soc. d. cons. 39 nu. 5. per doctrinam Bart. in d. l. si uxor §. sed si ea. de adult. in l. filium. de his qui sunt sui uel alie. iur.
o Innoc. in d. c. illud. Bal. in l. 1. C. de emanc. lib. Socin. d. cons. 39 nume. 5.
p Spec. de præsumpt. § species nu. 4. & 5. per c. de illis de desp. imp. c. per tuas de cond. app. c. super. de eo qui cõs. uxor. glos. in c. ueniens ad nos. de sponsa. c. significauit. de eo q dux. in mat. quam per adult. c. insuper. qui mat. accusat. Cepol. cautel. 22.
q Spec. de præsumpt. §. species nu. 5. per c. ad id quod. c. iuuenis. de

Contrà uxor fit particeps domicilij & fori[a], dignitatis & familiæ maritalis[b]: quæ iura etiam uiduis iure ciuili[c] (quamuis non consuetudine Saxonica[d]) perdurant. Item acquirit singulare dominium in donatione propter nuptias[e], & uniuersalem hypothecam in omnibus mariti bonis[f]: & secundum nouellam cōstitutionem, ac statuta plerorumq; locorum, præter alimenta[g], & defensionem[h], quæ illi à marito debentur. certam quoq; bonorū maritalium, ab eius morte (ut & è diuersò maritus) portionē lucratur[i]. quæ omnia persequi, nostri non est iam instituti.

7 Affinia aliquo modo sunt nuptijs ea coniugia, quæ dicuntur in iure uulgaria[k], & iniusta[l]. item seruorum contubernia[m], & cōcubinatus[n]: qui & ipse cōtubernium appellatur[o].

8 Contraria matrimonio sunt quàm plurima, quæ uel impediunt illud contrahi, uel contractum dissoluunt: in quibus præcipuè eminet dissensus. Cum enim consensu nuptiæ contrahantur[p], sequitur ex natura contrariorum, nihil tam contrarium esse nuptijs quàm dissensum: & absq; conuentione nuptias constitui & constare non posse. Eam autem multa impediunt, ut dissensus apertus, error, metus, dolus, ebrietas, furor. Nam principiò quando de dissensu liquidò constat, coniugium contrahi nequit: neq; in apertis est locus coniecturis[q], quæ aliàs sumi possunt pro matrimonio[r], quasi tacentes uideantur in illud consensisse, tam contrahentes[s] quàm ipsorum parentes[t]. Si igitur alteruter contrahentium, dissensum declaret, & protestetur, non potest coire matrimonium: nec inuitis liberis obtrudere parentes[u], aut Magistratus[x], displicentes nuptias debent. De parentum dissensu, maior est dubitatio: præsertim matris, & eorum qui materna linea attingunt. Cum enim non sint in horum potestate liberi, nō uidetur eorum uoluntas ad substantiam esse necessaria[y]: ut nec curatorum[z]. De tutorum suffragatione, iure ciuili non quæritur: cum qui sunt in tutela, uidelicet impuberes, contrahere nuptias legibus prohibeantur. Iure porò Pontificio, quod maximè in his spiritualibus sequimur[a], quia etiam impuberes, in quibus malitia (ut loquuntur) seu potius uigor naturæ, supplet ætatem[b], rectè coniugātur[c]. ideo hodie etiam de tutorum consensu, quæstio incidere potest. Quare tota res distinctione est explicanda. Pater igitur, seu auus cuius est contrahens in potestate, initiò potest impedire suo dissensu, ne coeant nuptiæ[d]. contractas dissoluere iure ciuili potest, ante copulam: post, non item[e]: etiamsi nuptiæ, quandiu pater dissentit, iniustæ remaneant, quod ad iura ciuilia, puta ciuitatis & familiæ[f]. iure uerò Pontificio indistinctè tenet coniugium, nec licet patri illud rescindere[g]. Cæterùm ius diuinum per Mosen traditum, filiam in domo sacrisq; paternis constitutam, uoto liberat, patre dissentiente[h]: ut etiam hoc iure (quod non tam politicum, quàm morale & naturale[i] esse uidetur) liberorum de se promissio, absq; patris consensu non uideatur substitisse. At nostræ curiæ mediam quandam uiam insistunt. Etenim à parentibus impediti initiò coniugia permittunt: cōtracta uerò de præsenti, dissolui antequam cōsummentur (nam post copulā nulla rescissio admittenda est[k]: quia res desijt esse integra, & parentum authoritas iam uiolata est: nec quæstio est de futuro cōiugio, sed de facto: ac manifesta fieret iniuria mulieri cognitæ & defloratæ, si permitteretur diuortium: & deniq; per copulam omne uitium, omnisq; conditio sublata est, & perpurgata[l]) nisi ex iustissima causa non sinunt. Nec sufficit, si hunc solum dissensus prætextum, quòd absq; eorum uoluntate contractum sit, obtendant. Idemq; moribus obseruatur in matre ac parentibus, quorum non sunt in potestate liberi: quia scilicet naturali ac diuino iure, parentibus obedientia ac reuerentia præstanda est[m]: quanquam iure ciuili, horum dissensus non fuerit coniugijs impedimento[n], ut nec curatorum[o]: qui ne hodie quidem, moribus nostris, multum attenditur. De tutorum suffragio, magis dubitari potest. Etsi enim in horum potestate propriè non sint impuberes, utpote cum sui iuris hominibus tutores dentur[p]: tamen in quasi potestate existunt, quando tutor personæ magis detur, quàm bonis[q]. Quare ut patris, ita etiam tutoris consensus, iure ciuili uidetur fuisse necessarius[r]. Cæterùm hodie, cum sublatum sit propemodum omne tutelæ & curationis discrimē, & tutores ijdem maneant qui curatores, scilicet ad adultam usq; minorū ætatem: ideo idem in his quod in curatorum approbatione, uidetur nunc esse seruandum. Quod ad errorem attinet, error in persona, cōiugium & impedit

x 2

a uide in cap. 1. & 2. de oper. nou. nunc. c. fin. de trāsa. Ias. & Dd. in l. admonendi. de iureiur. Cast. in auth. et qui semel. C. de prob. b c. de illis. 2. c. fin. de desponsa. impub. c c. 2. c. de illis. 9. c. fin. de despons. imp. d uide Kling. in tract. matr. de consen. paren. per not. in §. aduersus. Inst. de nupt. e Paul. lib. Sent. 2. cap. 20. l. patre. in fin. de his qui sunt sui iur. l. 1. in fin. cum l. seq. de lib. exhib. f l. Paulus. 11. de stat. hom. g c. pen. de rapt. c. sufficiat. 27. quæst. 1. h Num. 30. i l. 2. de iust. & iur. k c. fina. 28. quæst. 1. uide Philipp. in exam. Theolog. cap. de consen. parent. l Spec. de præsumpt. §. 2. num. uide quæ paulò antè dixi, de form. probat. m l. 2. de iustit. & iur. l. 1. & 2. de obseq. à lib. præstan. l. 2. C. de in ius uocan. n l. 1. C. de nupt. o l. in copulandis. 8. C. eod. p in princ. Inst. de patr. potest. q d. l. in copulandis. r l. 1. C. de nupt. Bald. & melius Salic. in d. l. in copulandis. C. eod. tit.

a l. exigere. 65. de iudic. l. cum quedam. 19. de iurisdict.
b l. mulieres. 13. C. de dig. lib. 12. l. feminæ. 8. cum seq. de senat. l. fin. c. de nupt.
c l. filiæ. 22. §. uidua. ad municipal. l. fin. C. de priuileg. scholar. li. 12.
d Land. lib. 3. artic. 45. Sachs. diff. 67.
e Bal. in auth. siue. C. ad S. C. Vell.
f l. fiduus. C. qui pot. in pig.
g l. si cū dotem. 23. §. si autem. solut. matr. Dd. post gl. in l. si ab hostibus. 11. §. fin. eo tit.
h §. pœnitur. inst. de miu. l. 1. §. fin. cū l. seq. eo. t.
i Bart. Bal. & Dd. in l. t. & auth. præterea. C. unde uir & ux. Sali. in l. cū in te. C. de do. ant. nupt. Panor. in c. ex pub. li. de conuer. coniug. gl. num. 4. Land. lib. t. art. 31.
k l. si uxor. 13. de adult.
l l. Paulus. 11. de stat. hominum.
m l. 3. C. de incest. nupt. c. tt. ext. de cler. cōiuga.
n t. t. de concubin. l. diui. 9. cū ll. seq. C. de natur. lib. l. in libera. 24. h. t.
o d. l. diui. 9. l. nuper. 11. C. de natura. lib.
p l. nuptias. de reg. iur.
q l. continuus. §. cum ita. de uerb. oblig.
r l. in libera. 24. h. t. l. si uicinus. 9. h. t.
s l. in sponsa. 7. l. sed ea. 11. de sponsal.
t l. si pater. 5. C. de nupt.
u e. t. de despon. imp. ubi gl. l. nō cogitur. 21. h. t. l. nec filium. C. eo l. filiosam. de spons.
x l. 1. l. in copulan. 8. C. de nupt. c. cum loc. 14. ext. eod.
y l. 2. de rit. nup. in prin. Instit. de nupt. in uerb. quorū sunt in potestate. l. 1. C. de nupt.
z l. in copulādis. 8. C. de nupt.

pedit & retractat: puta si Titiæ pro Sempronia fides sit data[a]. idem olim fuit in errore conditionis: ut si quis liberam putans, ancillam duxisset[b]: cùm quia iure ciuili non poterat esse cum serua connubium[c]: tum, quòd ex illa iusti liberi (quorum spe atq; amore cõiugia ineuntur[d], ut suprà dictum est) suscipi nequibant, utpote cum ex seruo uentre etiam serui homines, quamuis libero patre geniti, nascantur[e]. Errorem autem qualitatis, puta si quis ignobilem pro nobili, pauperem pro diuite, errans ducat, non uitiare coniugium, decisum est[f]: & rectè quidem. cum enim hæc facilè sciri possint, nec pertineant ad substantiam matrimonij, neq; sit eius causa finalis, sed magis impulsiua (non enim ob dotem aut nobilitatem cõtrahuntur præcipuè patrimonia, eoq; hæc absq; illis adminiculis rectè consistunt[g]) ideo imputare sibi debet, qui contraxit cũ ea, cuius conditionẽ exactius explorare debuit[h]. Ac nota est regula: deficiente quãuis causa impulsiua, non tamen deficere, neq; ad nihilum redigi actum seu contractum[i]. Ex quo & illud in disquisitionem sæpe uenit: an qui compressam ab alio & uitiatam ducit, uel cum corrupta ignorans sponsalia de præsenti contrahit, postmodum re comperta stare promissis cogatur, & ad consummãdum matrimonium deinceps urgeri inuitus possit. Equidem canon[k] pronunciat, eiusmodi errorem matrimonium non uitiare: ne scilicet occulta delicta denudentur, & quieta coniugia distrahantur[l]: & sæpe innocentibus personis, à leuibus satiansq; maritis, periculum ficto eiusmodi crimine creetur. id quod curiæ quoq; nostræ, in pronunciando sequũtur. quanquam Theologi[m] huius ætatis doctissimi, etsi moneant dandam esse operam, quo eiusmodi coniugia concilientur: tamen desperata reconciliatione, diuortium hoc casu admittendum arbitrentur. pro quibus facit lex diuina[n], non modò hoc casu diuortium permittens, sed quod seuerius est, corruptam capitali supplicio iubens affici. Etsi autem leges forenses Mosi, ad nostras polinas nihil attinent: tamen cum diuinitùs latæ sint, in iis ostenditur quid Deus approbet. Deinde in Euangelica historia[o], Ioseph à iustitia commendatur, quòd cum Maria cõiuge, quam ab alio impregnatam suspicatur, diuortium secretò facere instituit. Præterea iure ciuili, etsi emptio mulieris corruptæ, cum putatur esse uirgo, stricto iure nihilominus ualet[p]: tamen ob iustissimum errorem agi potest ad resoluendam emptionẽ, ut precio restituto, mulier uelut inempta reddatur[q]. Id si in emptione uilis ancillæ, æquum & legitimũ uisum est: quanto magis in contractu matrimonij, quod perpetuam uitæ communitatem inducit, ualere debet? Quid quòd deficiente aliqua conditione matrimonij generaliter subintellecta, deficit coniugij promissio[r]? Subintelligi autem & illa conditio meritò iudicatur, si res in illo duret statu, quo nunc existit[s]. Quòd si potiò ulla in iure conditio, in promissione fidei coniugalis est subintelligenda: rectè hanc uirginitatis conditionem antè capi, & huius respectu atq; intuitu fidem casti coniugij dari, omnes sanæ mentes iudicare debent[t]. Quid, quòd etiam dolus quo alterutri parti imponitur, non modò contractus bonæ fidei annihilat[u], sed etiam matrimonia[x]? Est autem manifestus dolus improbæ mulieris, quæ sciens se ab altero corruptam, adiungere tamen se pro uirgine ignoranti sponso non ueretur. Quid, quòd sæpe tristes consequantur exitus, ubi maritus cum polluta, quã peius cane & angue oderit, uiuere & cohabitare cogitur? Sed hæc etsi grauiter & piè disseruntur, tamẽ non permouent quin in casu dubio, pro matrimonio pronunciandum[y], & curiarum nostrarum morem retinendum esse statuam. Nec enim modò id lex suadet[z], & præscripsit iam confirmata multis seculis cõsuetudo: sed etiam ratio, non una neq; inerudita admittit. Nam primùm, cum ex hac causa amissi pudoris, sponsum repudiare spõsa nõ possit: cur non idem turis in uxore admittat maritus, quod in se æquum putabit[a]? Deinde non minores sunt labes animi uitian, quàm corporis. atqui maritus, si uxorem malè frugi, hæreticam, infidelem, atheam, perditè prodigam, aliòue animi morbo quem ignorabat, laborantem comperiat, repudiare eam idcirco non potest[b]. quare nec ob hoc corporis uitium, ut diuortium fiat, est admittendum. Et cum D. Paulus[c] iubeat, his casibus manere coniugium, donec persona infidelis discedat: facilè intelligi potest, quid sequendum præscribat. Quid, quòd ipsi Theologi reijciant hanc conditionem: Duco te, si inuenero uirginem: tanquam turpem & illicitam, & ea reiecta pro matrimonio pronuncient[d]? Si igitur ne expressa quidem, & disertis uerbis adiecta hæc conditio, matrimonium efficit conditionale: multo minus tacitè subintellecta, id perficere potest. Absurdissimum enim esset, tacita præualere, plusq; operari expressis. Præterea cum contractus, ex errore conditionis uel qualitatis personæ qua cum contrahitur, non rescindantur: quoniam qui cum alio contrahit, uel scit, uel (quod perinde est[e]) scire debet conditionem eius[f]: certè idem in matrimonio multo magis dicendum est: sibiq; imputare potius debet, qui non diligentius antè sibi cauit atq; prospexit, quàm ut malis exemplis coniugia rectè consummata retractentur: maximè cũ per copulam, omnes conditiones coniugiorum purificentur[g], & his ualere iussis, purè contraxisse conue-

nientes

a c. 1. 29 q. 1. c. tua. 26. de sponsa.
b c. 2. de coniug. seru.
c l. 3. C. de incest. nupt.
d l. liberorum. 220. de uer. sig. l. fin. C. de ind. uid. l. si cũ dotẽ. 23. §. si maritus. ff solu. mat. l. 1 §. si in ea. de uent. in poss. mitt.
e l. partus. l. docr. C. de rei uend. uid. inst. & ff. de stat. hominum.
f d. ca. 129. q. 1. Dd. in c. quẽadmodũ. de iureiur.
g l. fin. C. de donat. ante nupt.
h l. q cũ alio de reg. iur.
i gl. in l. 1. uerb. causam. de postulã late Tiraq. in tract. reg. cessante causa, &c.
k ca. 1. 29 q. 1. in fine c. quemadmodum. de iureiur. ubi Dd. Host. de matr. num. 26.
l l. constante 26. ff de adulter.
m uide Philip. in loco, de coniugio.
n Deut. 22.
o Matth. 1.
p l. alioquin. 11. de contra. empt.
q l. ex empt. 11 § si quis uirginem de act. empt.
r c. quemadmodum. ubi gl. ad uer. conditio. & Panor. nu. 10. de iureiuran.
s d. c. quẽadmodum. ubi gl. & Dd.
t c. esue 28. q. 1. c. feminæ. 30. quæst. 5.
u l. & elegãter. ubi Bar. de dol. mal.
x c. tua. 26 in fi. de spõs.
y c. fin. de re iudica.
z d. c. 1. 29. q. 1.
a c. quod quisq. iur.
b l. ult. ubi glos. ad uerb. absolu. C. de repud. cũ ibi allegat. c. a. 2. de diuort.
c 1. Cor. 7.
d Phil. ipp. in exã. Theol. cap. de condit.
e l. quod te. § si cert. pet. l. magnam. C. de cont. stipula.
f l. qui cum alio. 20. de reg. iur.
g c. super. eod. de eo qui con. ux. sue. gl. in c. ueniens ad nos. de sponſ.

nientes intelligantur. Nam etsi promissio coniugij, sub conditione fieri potest, non tamen copula: quæ ut sit ab omni stupro, & criminis suspicione libera, omnino o puris animis, & coniugij uoluntate ineatur, necesse est: ut ne in posterum retractari, néue copula nun pro coniugio, sed pro stupro, aut illicita consuetudine haberi possit. Quare etiamsi subtilis aliqua ratio in contrarium esset: tamen tutius est, contractas nuptias ob eiusmodi casum non rescindi. quemadmodum in specie simili dicitur: Magistratum aut honorem, errore & ignorantia conditionis illi delatum, qui Magistratum gerere non possit, ut seruo: tamen ob bonum publicum, & ex humanitate ratum esse ac ualere, nec errorem in conditione gerentis, id quod actum est, uitiare [a]. quod enim bene gestum est, ut ibi ait Accurs. non debet ex alio euentu retractari [b]. Adde his, quod Vlpian. [c] ait, stupri accusari eam mulierem non posse, quæ post illud ducta est. Serò enim, inquit, accusat mores mulieris, quas ducendo probauerit. Cum autem non distinguat inter ignorantem & scientem, sed loquatur generaliter: nec nos distinctionem facere debemus [d]. Nam quod ad legem Mosi attinet, fuit ea seueritas etiam apud Ethnicos usitata. neque tamen inde firmum ad pias conscientias duci argumentum potest. Etsi enim morte lex puniri corruptam uoluit, non tamen consequitur, ubi mors non impunitur, ex eo delicto diuortium esse concedendum: sic enim homicidia, & alia delicta plurima, morte lex mulctat: quo supplicio, solui coniugium necesse est. neque tamen inde sequitur, ubi aut à lege, aut principe, aut consuetudine, ob circumstantias pœna mitigatur, propterea diuortium concedendum esse [e]. Sed neque exemplum Ioseph, præiudicium ad hanc causam magnũ afferre potest, nõ enim exemplis, sed legibus est iudicandum [f]: nec de facto, sed de iure quæritur. quanquam ibi nullum factum propositum est, sed tantùm cogitatio uiri pij & iusti, quæ ad nullum actum processit. & denique illo tempore ualuit etiam lex, & stetit πολιτεία Mosi, ut eius iure rectè uti, & quandam illi ἐπιείκειαν adhibere moderatus homo potuerit. Quod autem de emptione corruptæ mulieris, quæ pro uirgine uenundatur, dictum est, id magis pro hac sententia quàm contra eam facit. Constat enim, hunc errorem non impedire, quominus contractus ualeat: nec redhibitioni propterea locum esse [g], cum huic nullum uitia locum faciant, nisi quæ rei usum impediant [h]. Etsi autem ob illum errorem in uenditionibus datur actio ad pactionem rescindendam: non tamen sequitur, in matrimonijs idem admitti, cum horum eadem quæ libertatis [i], iusiurandi, ac reliquarum rerum spiritualium sit conditio: scilicet ut postquam semel perfecta sunt, & ipso iure ualent, non possint per redhibitionem aut restitutiones [k], aut alio prætextu rescindi [l]. sed maneat in his immota regula: Quod Deus coniunxit, homo ne separet. Iam quod de conditionibus intellectis dicitur, futurum tempus, non præteritum respicit. Conditio enim hæc subintelligitur, si maneat in futurum persona qualis nunc est [m]: non etiam illa, si sit aut fuit talis, qualis esse putatur [n]. hæc enim potius præsumptio quædam est, quàm cõditio & propositum in mente retẽtum, quod nullum patit effectum [o]. Nec uerum est, hanc esse causam finalem coniugij: alij enim sunt huius fines, ut paulo antè est expositum: sed potius quædam est προκαταρκτική, & impulsiua, in qua etsi sit error, tamen non debet uitiari matrimonium: cum ex errore eiuscemodi causæ, ne legatum quidem minuatur [p]. Iam quod de dolo dictum est, primùm hîc non subest dolus qui det causam contractui, sed est tantum incidens: quod genus non uitiat [q]. Deinde in spiritualibus, puta matrimonijs, & consimilibus, dolus non annihilat conuentionem [r] nisi cum res nec substantiam, hoc est, consensum personarum contrahentium, nec formam ullam coniugij habet [s]. Iam quod de euentibus calamitosis dictum est, huic rectè respondetur, non ex euentu, sed ex iure causas decidendas esse. Et si ob tristium euentuum timorem, matrimonia soluerentur, magnus profectò aditus ad diuortia pateret: nec inuiti unquam compelli possent, quod promisissent adimplere: cum coacta, ut dicitur, coniugia difficiles plerunque habeant exitus [r]. quanquam hoc in casu, allegare atque ostendere in contrarium euentus bonos, facile est. Multa enim eiusmodi coniugia & coaluerunt feliciter, & diuina benedictione, quæ fauet charitati, delicta operienti tegentique, fuerunt sæpius cumulata. Ex quibus intelligi potest, nihil firmi, in quo pia mens acquiescere possit, contra curiarum nostrarum sententias adduci. quare nulli m cuiquam author esse, ut quid temerè contrà moliatur aut statuat. Caput autem est, ut quisque in animum inducat, à Deo coniugium ordinari. eoque illud secundari sibi, ardentibus uotis postulet: [s] ac eidem fideli patri & domino, euentus qualescunque sint commendet: qui quidem si non omnes ad uoluntatem fluant, patienter quod à Deo impositum est, in hoc ærumnoso [t] & breui uitæ curriculo perpetiendum ferendumque sciat.

Dictum hactenus est de errore, & dolo: nunc reliqua quæ consensui sunt contraria, persequamur, in quibus est & furor, qui & impedit, & distrahit matrimonium [u]: quando scilicet in ipso contractu interuenit, non etiam si præcesserit coniugium per dilucida interual-

a l. 3. ff. de off. prætor. ubi Dd.
b gl. in d. l. 3. in uerb. reprobari. per l. sanciamus. C. de ad. tut. cum alijs ibi alleg.
c l. si uxor. 13. §. fin. ff. de adulter.
d l. de precio. de public. in rem act.
e §. deportatio. in auth. de nupt. l. sed si. 5. de bon. dam.
f l. nemo. 13. C. de sent.
g d. l. ex empto. 11. § si quis uirginem. de act. empt.
h ad tit. de ædil. edil.
i l. liberos. C. de lib. caus. tot. tit. C. si ad liber.
k auth. sacram. C si ad uend. uide Spec. tit. de rest. in integ.
l c. quanto. 7. de diuort.
m d. c. quemadmodum.
n d. c. quemadmodum.
o l. si repetendi. 6. C. de condic. ob caus. dat. l. si maiores. 25. C. de transactio.
p ind. §. de condit. & demonstrat. glos. in l. 1. uerb. causam. de postuland.
q Dd. in d. l. eleganter. de dol. mal. & in l. si dol. 5. ubi glos. C. de resc. uend.
r gl. in c. tua. 26. ext. eo. per illum tex & c. ex literis. 7. extr. eod. ti. quòd interrogasti. 7. distin. 27. c. sicut. 30. quæst. 1.
s d. ca. tua. 26. in fin. de sponsal.
t ca. preterea. 12. c. cum locum. 14. ca. requisiuit. 17. de sponsal.
u c. dilectus. 24. de sponsal.

la contractum[a], aut subsequatur[b]. nam sicut superueniens calamitas uel pœna non soluit matrimonium[c], ita nec furor[d]. Est autem species furoris, ebrietas: cum scilicet tanta est, ut totam mentis rationem, & iudicandi facultatem omnem sepeliat atq; adimat. In hac enim cum nullus sit consensus, dicendum est, fidem in eiusmodi uinolentia datam, non obligare[e]. Eadem est ratio uiolentiæ, seu iusti metus illati. Nam quamuis aliàs per uim metumue gesta, stricto iure ualent[f]: tamen quia matrimonia debent esse liberrima[g], ideo coacta per uim metúmue, iudicatur ipso esse iure nulla[h], nisi consensus postea à metu perpurgetur[i]. Metum autem etiam per unum testem, in matrimonialibus probari uolunt[k]. quem etsi regulariter ita definimus, ut sit eiusmodi qui in constantem uirum cadat[l]: tamen non tantum in muliere, quantum in uiro requirimus: sed sufficit metus, qui in constantem mulierem cadere possit[m], etiam reuerentialis[n]. Contraria præterea matrimonio sunt, adulterium subsequens[o] (spontaneum scilicet, non coactum[p]) quæ est iustissima dissoluendi matrimonij causa[q]. item insidiæ & ueneficia, uitæ structa[r]: desertio[s], ligamen prioris coniugij, quo durante, secundum contractum non ualet[t]: impotentia naturalis[u]. Hæc enim omnia & impediunt matrimonium, & contractum dirimunt, ut & consanguinitas atq; affinitas[x], de qua antè dictum est: nisi ab infidelibus ante conuersionem, in gradibus prohibitis fuerit contractum[y]. quo casu non dirimitur contractum: ut nec in nostris curijs post copulam, & postquam res desijt esse integra, inter eos qui tantum iure positiuo (non etiam diuino) ob consanguinitatem uel affinitatem contrahere prohibentur. Cum his enim dispensari, in honorem matrimonij solet, etiamsi iure Canon. simpliciter eiusmodi coniugia irrita pronuncientur[z]. Aduersatur etiam coniugio infidelitas, hæresis, & in religione disparitas: quas ob causas & prohibetur iure tam ciuili[a] quàm Canonico, cum infideli uel Iudæo matrimonium[b], & contractum saltem quo ad cohabitationem dissoluitur: ubi scilicet absq; fidei & conscientiæ periculo, diutius unà uiui nequit[c]. in quo tamen Canones inter coniugia in infidelitate contracta, & ea quæ à fidelibus contrahuntur, non satis scienter distinguunt[d]. eius q; distinctionis causa, tracta uideri potest ex legibus Mosaicis: quæ cum alienigenis coniugari prohibent[e], & ex quibus eiusmodi coniugia aliquando memorantur apud Iudæos fuisse dissoluta[f]. Sed eiusmodi leges Mosi politicæ, Christianos non obligant: nec uideo (etiamsi fatear, consultius esse initiò eiusmodi nuptijs abstineri, & ubi res est integra, sequendam potius regulam: Nolite iugum ducere cum impijs) cur tamen minus consiet coniugium cum infideli iam consummatum, ita ut deliberationi nō sit locus, re utiq; amplius non existente integra: quàm cum Epicureo (quod sæpe incidit) aut palàm atheo. Et exempla in primitiua Ecclesia extant dissimilia[g]: ut mater Timothei Iudæa Græco, D. Augustini, ethnico uiro, & quidem difficili ac moroso cohabitauit. Itaq; tutius est ad pias conscientias, sequi regulam ab Apostolo[h] traditam: ac dicere, eiusmodi cōiugium, etiam cum ethnico aut Iudæo contractum, sanctum esse & ratum. Sanctificatur enim, inquit, uir infidelis per mulierem, & sanctificatur mulier infidelis per uirum. Nec excipit casum quenquam diuortij, nisi cum infidelis discedit, ac primus desertionem ipse facit. at quo maiorem his dictis circumdet authoritatem, addit, hæc non à se, sed à Domino præcipi. Quare quod in constitutione[i] dicitur, eiusmodi coniugium uicem adulterij obtinere, durum est, ne dicam impium, nec usu obseruandum: etiamsi uerum sit, hæc coniugia omni iure & ciuili & canonico prohiberi: & ex lege Mosi, hanc prohibitionem diuinæ quoq; uoluntati esse consentaneam, intelligi facilè possit. Atqui multa in spiritualibus, & præsertim coniugijs initiò prohibentur, quæ contracta tamen & perfecta temerè dissolui non debeant. Sed hæc, ut alia multa, Commentarijs nostris methodicis accuratius limanda reseruemus.

DE IVRE

a cap. dilect. 25. ubi glos. Panorm. & Cano. de sponsal.
b l. furor. 8. de sponsal. l. oratione § fin. h. t.
c l. sed si. 5. de bon. dam. §. deportatio. in auth. de nupt.
d l. parte. de his qui sunt sui iur. uid tamen distinct. l. iusto. 44. § cum. 6. de usucap. l. si cum dotem. 22 § si maritus. solut. mat.
e c. unusquisq; 22 q. 4. c. sanc. 15. q. 1. gl. Bald. Salic. in l. dolum C. de dol. & Dec. cons. 112. in præsenti. Tiraq. latè in trac. de pœn. cau. 6. num. 8.
f l. si mulier. 21. §. pen. de eo quod met. caus. l 1. C. de resc uend. l. interpositas. 14. ubi Ias. in 1. notab. C. de transact.
g l. ulti. in fin. C. de sponsal. l. Titio. 134 in princ. de uerb. oblig. l. Titio. 70. §. 1. de condit. & dem. c. requisiuit. 17. c. gemma. 19. de spons.
h c. dilectus. de his quæ ui metùs. caus. c. de muliere 6. c. ueniens. 13. c. cum locum. 14. de spons. glos in l. si mulier. 21 §. si deb. ad uerb. ullam. ff. de eo quod met. causa. uide Philipp in exam. Eccl. cap. de consensu.
i c. ad id. 21. c. ueniens. 15. de spōs. c. de illis. 9. de despons. imp.
k Bald in l. obseruare. §. proficisci. 13. quæst. de offic. proconsul. & legat.
l c. de muliere. 6. c. ueniens. 15 c. cōsultationi. 28 de spons.
m Dd. in l. interpositas. ubi Ias nume. 4. C. de transact. Dec. in l. in omnibus. 39. num. 3. de regul. iur. gloss. in c. cum locū 14. ad uerb. metus. extr. de sponsal.

Dd. in c. ueniens. c. consulta. eod. tit. Roman. sing. 229. Boer. decis. 100. præsuppono. num. 2. parte 1. n c. ex literis. 11. de desponsa. imp. c. accedens. 17. de conuers. coniug. o uide infr. de diuort. l. consensu. C. de repud. p glos. in d. c. quemadmodum uerb. teneatur. de iureiuran. l. si uxor. 13. §. penultim de adulter. q uide infrà de diuort. r l. consensu. 8. C. de repud. s c de illis. extr. de sponsal. l. penultim. hoc tit. l. 2. de diuort. t c. gaudemus. de diuort. c. nuptiæ. 32. quæ. 1. §. affinitatis. inst. de nupt. l. eum qui duas. C. de adulter. l. 2. C. de incest. nupt. u l. in causis. 10. C. de repud. tot. tit. extr. de frigid. & malefic. x cap. 1. de consanguin. & affin. y cap. 4. de consanguin. cap. penult. & cap final. de diuort. z c. super. 22. ubi glos. ultim. de testibus. cap. 1. cap. quod super his. de consanguinit. a l. ne quis Christianam. C. de Iud. & cœlico. b c. caue. cum c. seq. 28. quæst. 1. c cap. 2. c. de illa. 6. cap. quanto. 7. cum cap. seq. de diuort. uide 28. q. 1. per tot. uide c. ult. de con. con. d d. c. quanto. e Exod. 34. Deuter. 7. Non sociabis cum eis coniugia. f 1. Esdræ. 9. 10. g uide Philip. in exam. Theolog. in quæst. An liceat Christian. &c. h 1. Cor. 7. i l. ne quis. 5. C. de Iudæ.

DE IVRE DOTIVM.

Titul. III.

1 MAtrimonij causam sequuntur iura dotium, quae ad sustinenda coniugij onera dari maritis solent[a]. Etsi enim nuptiae sine dotibus esse possunt[b]: tamen constat, dotis causam ita matrimonijs esse coniunctam, ut nulla dos sine coniugio intelligatur[c].
2 unde & Varro ita dotem definit: Dos est pecunia, nuptiarum causa data. & Acron Horatij interpres: Dos, est donum puellarum nubentium qui & etymologiam uerbi indicare uidetur: uerisimile enim est, dotem à dando, sicut & donum esse dictam. Bartol.[d] paulo aliter, reprobata Azonis definitione: Dos, inquit, est ius quoddam uniuersale, in se continens id quod à muliere, uel eius nomine traditur marito, eius'ue patri, ad onera matrimonij sustinenda.[e] Vlpian.[f] simpliciter proprium mulieris patrimonium appellat. quod uerum uidetur, coniugio soluto. nam eo durante, uiri potius est quàm mulieris[g]: cum sit pecunia, quae marito uxoris nomine donatur[h]. Dos autem diuiditur in ueram, de qua propriè hoc nomen accipitur[i]: & in putatiuam, quae putatur esse dos, cum reuera non sit: quando scilicet non ualet matrimonium (sine quo dotem esse non posse, iam antè dictum est) cuius causa dos data est[k]. Haec tamen praerogatiuas & priuilegia eadem habet, quae dos uera[l]. Dicitur & uariè dos, promissa[m], cauta, numerata[n], data[o], dicta[p], confessata[q], relegata[r]. Subtilius etiam quidam[s] dotem in naturalem & ciuilem diuidunt: quae hîc persequi, non est nostri instituti. Origo dotis, est ex iure gentium[t]: & constituitur solo consensu[u], causa coniugij[x], ad onera scilicet huius toleranda[y].
3 Perinde autem est, siue mulier dotem det, siue quis alius eius nomine: ut pater, cuius officium est (non etiam matris[z], fratrum[a], aut propinquorum) dotare filiam[b], quae dos profecticia appellatur[c]. aut etiam extraneus[d]: à quo profecta dos, non profectitia, sed aduentitia dici potest[e]. nam promittendo dotem, omnes cuiuscunque sexus aut conditionis, obligantur[f]. Quare nihil interest, à quo dos aut promittatur, aut detur. Nec illud etiam refert, quacunque in materia dos constituatur, quaeque res in dotem dentur: siue mobiles, ut quae pondere, numero, mensura constant, uelut pecunia, &c. siue res soli, ut domus, lapidicinae[g], &c. siue etiam iura incorporalia, puta nomina[h], seruitutes, actiones, iurisdictiones, feuda[i], siue proprietas siue usus fructus[k], siue omnia bona, siue pars eorum[l], siue aestimatae res siue inaestimatae[m]: quanquam commodius est uiro, non aestimatas accipere, ne earum periculum subeat[n].
4 Constituitur autem dos, aut stipulatione, aut etiam solo pacto: quòd hoc casu actionem contractis nuptijs, quasi insecuta traditione[o] parit, quia nudum non est, sed habet in se vǽλλaγμα[p], nempe ipsas nuptias, quarum gratia conuentio fit.
5 Nec refert, certa dos promittatur, an quantum quis arbitratus fuerit[q]. nam tunc in arbitrium boni

x 4 uiri

asiduis. C. qui potior. in pignor. r tot. tit. de dote releg. s Bald. in l. 1. solut. matr. & in tract. dot. parte 3. nume. 6. & 12. t l. eas. 8. de cap. dimin. Bart. in rubr. sol. matr. nume. 24. ubi Dd. Bal. in Nouell. de dote. part. 3. u l. ad exactionem. l. 1. ubi Bald. C. de dot. pro. Bald. in tract. no. dot. parte 3. x l. 3. hoc tit. y l. pro oneribus C. eod. z l. neq. 14. C. eod. a uide glos. in l. 1. C. de alend. lib. Bart. in l. 5. §. utrum. de agend. lib. Schurff. consil. 8. nume. 2. & consil. 24. cent. 1. b l. qui liberos. 19. supr. tit. 1. c l. profecticia. 5. isto titul. l. auia. 6. C. eod. d l. auia 6. C. eod. l. unic. §. extraneus. C. de rei uxor. act. l. final. C. eod. e l. 3. cum ll. seqq. hoc tit. f l. promittendo. 42. hoc tit. g l. res. 43. cum ll. seqq. hoc tit. l. unic. § cum autem. C. de rei uxo. act. l. si ante. 6. cum ll seqq. solut. matr. l. in reb. 30. C. eod. h l. 2. C. de actio. i cap. 1. de eo qui sibi & hered. cap. 1. de inuestit. uide Dd in cap. 1 §. donare. qual. olim feud. Curt. in tract. 1. part. 4. nume. 93. k l. res. 17. cum l. seq. C. eod. l l. nulla. 4. C. eod. m l. 5. l. penulti. C. eod. n l. plerumque. 11. cum ll. seqq. hoc tit. o l. in traditionibus. 49. de pact. p l. ad exactionem. 6. C. de dotis promiss. q l. 3. C. de dotis promissione.

a l. si filia. 20. ubi Dd. supr. famil. herciscun. l. pro oneribus. 20. C. eod. l. dotis fructu. 7. hoc tit.
b l. fin. C. de donatio. ante nupt. l. fin. C. de repud.
c l. 3. hoc tit. d. l. fin. C. de donatio. ante nupt.
d in rubr. solut. matr. num. 21.
e uide Bald. in tract. dot. part. 2. per tot. ubi hanc definitionem examinat & impugnat.
f l. 3. §. sed utrum. 4. in fin. de minor.
g l. in rebus. 30. C. eod.
h Cuiac. obser. lib. 5. capit. 4.
i l. fin. ubi Bal. C. de fals. caus. ad.
k glos. in l. dotale. 13. ad uerb. praestaretur. de fund. dot. l. si. de cond. causa dat. l. si cum dotem. 23. §. fin. ff. solut. matr.
l d. l. si cum dotem. §. fin. l. 2. in fin. de priuil. credit.
m tot. tit. C. de dot. pro.
n tot. tit. C. de dot. caut. non nu.
o passim in tit. solut. matr.
p Vlpian. titul. 6. ubi Cuiac.
q l. 1. ubi Bart. C. de dot. caut. l. penult. §. si utr. ubi Bart. ff. solut. matr. Bald. & Dd. in l.

uiri collata dotis constitutio uidetur[a]. Quòd si sine mentione arbitrij simpliciter promittatur, patrem quidem ea promissio obstringit, quia pro modo facultatum suarum, ad quantitatem legitimæ & congruæ alimentationis[b], procꝗ mariti dignitate dotare filiam debet[c]: reliquos non item, quando incerta sit promissio, & minimum, puta nummum dando debitor liberetur[d].

Finis dotis est, & ideo dos datur, ut subleuetur maritus in onerib. matrimonij perferendis[e], & apud illum maneat cōiugij causa[f]: Effectus est, quòd ex promissione dotis oriatur actio bonæ fidei[g], annexum habens ius tacitæ hypothecæ[h], qua maritus dotem ab eo qui promisit, exigere potest: item quòd habeat eundē qui promisit, & eius bonā, nomine euictionis obligata, si fortè res in dotem datas euinci cōtingat[i]. Amplius uolunt quidā, etiam domo exigi à marito uxorem posse, si dos promissa nō exoluatur[k]. quod mihi neutiquam admittendū uidetur. non enim matrimonium à dote dependet, sed contrà[l]: neꝗ propter conditionem dotis non impletam, ius matrimonij posse imminui, antea dictum est[m]. 6

Porrò dotis iam constitutæ & traditæ dominus iuris interpretatione fit maritus, propter utilitatem, quo liberius & commodius uti frui ea possit[n]. nam fructus eius lucratur, & arbitrio suo ea uti frui potest[o]. quod uerum est, constante matrimonio[p]. 7

Nam eo soluto, dos quæ sine causa apud maritū aut eius hæredem est, repeti iure quidem 8 nouo potest[q]. qua in parte refert, æstimatæ res in dotē datæ sint, an nō: nam inæstimatæ re- 9 stituuntur, quatenus præstari per rerum naturā possunt. Neque enim periculū, & interitus fortuitus maritum debitorem obligat, sed res domino & creditori perit[r].

At rerum æstimatarum etiam quæ interierunt, precium reddendum est: quia uenditæ 10 quodammodo uidentur[s]. Est etiam, quando constante matrimonio dos repeti potest, cum uidelicet uergente ad inopiam marito, periculum est ne mulieri ad dotem soluto matrimonio petendam, inanis relinquatur actio[t].

Affinia doti sunt, donatio quam spōsus sponsæ facit[u], quæ impropriè donatio propter 11 nuptias dici potest[x]. item donatio propter nuptias, propriè sic dicta, quam Græci ἀντιφερνὴν appellant: quæ etiam constante matrimonio fieri potest[y], & potissimùm fit in securitatem dotis, ad inducendam inter coniuges æqualitatem[z]: cuius dominium consequitur statim mulier iure singulari, hypothecam iure communi: fructus tamen non lucratur, qui marito pro oneribus cedunt[a]. Distat igitur hæc donatio à donatione ante nuptias. Nam hæc rem uerè facit uxoris, ita ut constante matrimonio ea fruatur, siquidem suis usibus illam retinuerit (aliàs enim est in usu & fructu mariti[b]) & eo dissoluto, repeti à muliere aut eius hæredibus donata nequeant. At donatio propter nuptias tantum iuris fictione rem facit uxoris, non re ipsa. nam neꝗ fructus lucratur mulier, neꝗ proprietatem, sed soluto matrimonio, postquā sibi de dote satisfactum est, restituere debet quicquid hoc nomine datum est: ut potius hypotheca quædam sit, quàm uera donatio[c]. Huius autem donationis species est & dotalitium[d], pars bonorū mariti, assignata ex consuetudine uel cōuentione mulieri, ut pro dote eam habeat obligatam, & post mortem lucretur (nisi se per adulterium aut iniustam separationē, aut turpitudinē uitæ, alijsꝗ modis etiam post mortem mariti, illa fecerit indignam[e]) aut proprietatē eorundē, aut usumfructū[f]. quanquam etiam casu quo tantū usumfructū ad uitā habet, ipsam dominij nō usufructus iure uti, plerıꝗ cōtendant[g]. Affinia etiā doti sunt bona mulieris paraphema, hoc est, extra causam dotis constituta, quæ proprium sunt mulieris peculium[h], tunc ipsi relinqui solitum, cum maritus tenuior est, quàm ut pro omnib. mulieris bonis dotalitium ei constituere aut uelit aut possit. Ea bona cùm marito traduntur utenda fruenda, dici solent parapherna: cum ab ipsa uxore pos-

a d. in personam. 23. §. generaliter. de reg. iur. l. 1. de leg. 2.
b Salic. & Felin. in auth. res quæ. C. commu. de legat. Ang. cons. 357. dominus. Alex. cons. 7. uol. 2. cōsi. 83. uol. 4. Bald. in tract. de dote. parte 6. Castr. consil. 108. dubitatio. num 1. & 2. uol. 2. Aemil. cōsil. 1. num 12.
c l. cum post. 69. §. gener. 4. h. t.
d l. j. C. de dotis pro.
e d. l. pro onerib. 20. C. eod.
f l. si pater. 79. hoc tit. l. fin. C. de donat. ante nupt. l. 3. hoc tit. l. fin. de cond. caus. dat. l. si donaturus. 9. cū l. seq. eod. tit.
g glos final. in l. de diuisione. 5. ubi Bart. & Dd. ff sol. matr. Ias. post Fabr. in §. fuerat. num. 14 Instit. de act.
h Ias. in d. §. fuerat. numer. 31 per text. in l. unic. §. 1. uerb ab utraq; parte. C. de rei uxor. act.
i Bart. & Dd. in l. unic. §. 1. C. de rei uxo. act. latißimè Bald. in l. 1. post glos. C. de iur. dot. Ias in §. fuerat. nu. 32. Inst. de act.
k Bart. in l. si donaturus. in princ. de cond. ob caus. Ias. in §. fuerat. num. 98. Inst. de actio.
l l. fin. C. de donat. ante nupt.
m ad tit. de ritu nupt. in fin.
n l. in rebus. 30. C. de iure dotium. l. dote ancillam. 9. C. de rei uend.
o l. pro oneribus. C. eo. l. dotis. 8. h. t.
p l. Lucius. 23. ad municipalem.
q toi tit. inf. soluto matr. ubi dixi. & in §. fuerat. Inst. de actio.
r l pignus. C. de pig. act. §. cum autem. Instit. de emp. l. si ex legati caus.

de uerb. oblig. s l. plerunq;. 11. cum ll. seq. h. t. l. ex conuentione. C. de pactis. t l. ubi adhuc. 29. C. de iur. do. u de hac uide in §. est & aliud. 3. Inst. de donat. x in auth. spons. larg. gl. in auth. eò decursum. C. de donat. propter nup. y l. si cōstante. 19. l. cum multæ. 20. cū ll. seqq. C. de donat. ante nupt. z t. t. in auth. de æqual. dot. Bald. in auth. dos data. nu. 3. C. de donat. propter nupt. a Bal. in auth. sine. C. ad S. C. Velle. & in auth. promissa. & auth. data. C. de donat. ante nupt. uide gl. Land. art. 21. lib. 1. Vueych. art. 22. gl. art. 76. lib. 3. art. 44. lib. 1. b l. si ego 10. in fin. h. t. c l. fin. cum auth. seq. C. de dona. ante nupt. nouell. 61. ut immob. ante nupt. uide quæ dixi Inst. de dona. § pen. d c. ex parte. de for. cōp. c. plerūq;. de dona. int. uir. & uxor. e Bar. Bal. Sal. Ias. in l. fideicō. 17. C de fideicom. Chas. in consue. Burg. tit. de iur. mar. §. 6. uer. est doûhee. nu. 3. per doctrin. Bal. in l. quod in uxorē. C. de neg. gest. gl. in l. ab hostib. §. si uir. ubi Cast. Ias. & cōmuniter Dd. ff. sol. matr. Aret. cons. 130. Franc. Curt. iun. cōs. 6. feud. f uid. Guid pap. decis. 566. Chass. cōs. Burg tit. de iure mar. §. 4. num. 6. & §. 6. uerb. est doûhee. nu. 1. 2. 3. uide Feud. in c. 1. §. hoc quoq;. de suc. feud. § preterea. quib. mod. feu. amitta. glo. Lād. lib. 1. art. 21. Paul. de cit. in pac. iur. patr. g uide latiß. Euerhard. cōs. 217. præsupposito. per totum. per auth. permissa. C. de dona. ante nupt. & auth. donationem. ubi gl. Cyn. & alij. C. de iur. dot. Bar. in l. libertis. de alimen. legat. Ias in l. cum hi. § si uni. de transact. uide Zob. qui habet pro usufructu. lib. 1. art. 21. h l. si ego. 10. §. dotis. h. t. l. fin. C. de donat. ante nupt. gl. in rub. C. de pac. conuen. Ias. in §. fuerat. num. 40. 41. Inst. de actio.

re posſidentur & ſeruantur, proprium eius peculium[a]. Habet igitur mulier multiplex patrimonium[b]: cui iure Saxon. accedit morgengabe, gerada ſiue ſupellex, & ſi qua ſunt ſimilia[c]. Affinia etiam doti ſunt legitima & alimenta: quorum in locum illa ſuccedere putatur, maximè cũ ſtatuto uel pacto (ut fit inter nobiles) mulier accepta dote à ſucceſsione parentum excluditur[d].

DE PACTIS DOTALIBVS.

Tit. IIII.

1 *Pacta dotalia ſeruanda.*
2 *Quæ pacta non ualeant.*
3 *Aequalitatem iure nouiſsimo requiri.*
4 *De forma & effectu.*

1 ET hæc quidem ita ſe habent, niſi aliter pactionibus fuerit conuentum: quæ in hac ma-
2 teria ualent, & ſeruandæ ſunt[a]: dum ne aut repugnent legibus, aut bonis moribus,
aut occaſionem delictis præbeant[b], aut indotatas reddant mulieres adhuc ſuperſti-
tes[c]: (nam ut poſt mortem earum dotem maritus lucretur, quod olim iuris cõmunis erat,
3 conuenire poteſt[d]) uel conditionem dotis faciant deteriorem[e]. Quin & nouiſsimum ius
in iſtiuſmodi pactis æqualitatem requirit, ut dotis & donationis nuptialis pares utrinq;
4 ſint conditiones[f]. Ad formam harum conuentionum, non arbitror ſcripturam requiri[g],
etiamſi ſæpe dotalium inſtrumentorum fiat in iure mentio[h], cum ad ſolennitatem, neq; in pactis[i] neq; in dote[k] uel etiam matrimonio[l] requirantur. Quinq; tamen teſtium præſentia opus eſſe iudico, ſi (ut plerunq; fit) in his de futura ſucceſsione mariti & coniugis agatur[m]. nam pacta eiuſmodi de futura ſucceſsione, ſapiunt[n] donationem cauſa mortis, & ultimam uoluntatem, præſertim ſi non retractentur teſtamento[o]. In omni autem uoluntate ultima, quinq; teſtium præſentia opus eſſe, notiſsimum eſt[p]: atq; ita memini iudicatum. An autem inſinuatione opus habeant, ſiquidem ſummã quingentis aureis maiorem complectantur? Sanè in perſona mulieris, opus habere non uidentur[q]: reſpectu autem uiri, inſinuatione egent[r], niſi pacta ſint de futura ſucceſsione, aut donationes cauſa mortis factæ. tunc enim uelut ultima uoluntas, hanc ſolennitatem non requirunt, dummodo quinq; teſtium præſentia comprobẽtur[s]. Eſt & illud quæſtionis, an dotalibus pactis conuentũ, poſſit poſtmodum alterutrius aut utriuſq; coniugũ uoluntate mutari, & ius quęſitum ex pacto alterutri auferri? Et puto poſſe[t], exemplo ultimæ uoluntatis[u], & donationis cauſa mortis[x], in quam incidit[y]: etiamſi quæ ex lege uel ſtatuto debentur, auferri æquè nequeant[z], ut nec ea quæ in fauorem dotis ſunt conſtituta[a]. An etiam ab inteſtato hæc pacta ualeant, iure dubitatur. Et communiter reſponſum, ne quidem ab inteſtato ualere[b], niſi inter liberos[c], aut futuros alioqui hæredes[d]. Quod in ſimplici pacto[e], item cum hæreditas ita relinquitur, obtinere poteſt[f]: iure uerò donationis cauſa mortis quin ualere poſsit, nihil cauſæ eſt. quod etiamſi iure ciuili dubium eſſet[g], tamen moribus paſsim uſurpatur.

DE FVNDO DOTALI.

Titul. V.

1 *Maritum quamuis dominium, non tamen poſſe res dotales alienare.*
2 *Sententia legis Iuliæ.*
3 *De quibus rebus L. Iulia loquatur.*

Fundum

a d. l. ſi ego. 10. §. dotis. Bart. in l. maritus. 21. nu 3. C. de procurat.
b uide glo. Bart. Bald. & Dd. in l. maritus. 21. C. de procurat.
c uide iur. Sax. lib. 2. articul. 30. gloſ. lib. 1. artic. 31 & lib. 3. art. 71. & 75.
d l. quoniam. 29. C. de inoffic. teſtam. Caſtr. in l. Titia. §. Titio. de cõd. & demon. & conſil. 108. nume. 2. uol. 2. Alex. conſi. 79. uol. 5. Gem. Franc. & Dd. in cap. 2. de pact. in 6. Aemil. Laté conſi. 1. nume. 18.

a l. in traditionib. 49. cum ibi notat. de pactis. l. legem. C. eod. tit. l. 1. C. de pact. conuen. l. penultim. C. de dot. promiſſ.
b l. 5. l. Pomponius. 6. hoc titu. l. hereditas. 5. C. de pactis conuen.
c l. 2. & 4. h. t.
d l. 2. h. t.
e d. l. Põponius. l. de die. 14. cum l. ſeq. h. t.
f Auth. æqualitas. C. de pact. conuen.
g §. fin ubi glo. fin. Ang. num. 3. & 4. Inſtit. de nupt.
h l. hereditas. 5. C. de pac. conuen. l. 1. & l. 3. C. de dot. caut. l. pactũ. 15. C. de pact.
i l. pactum. 17. C. eod.
k l. fin. §. 1. de pac. Salic. in auth. eò decurſum. nu. 1. C. de donat. ante nupt.
l uide ſuprà de rit. nupt. gl. & Angel. in d. §. fin. Inſt. de nupt.
m l. fin. in fi. C. de codicill. l. final. C. de donat. cauſ mort.
n Iaſ. in l. nemo. num. 22. de legat. 2.
o l. fin. ubi Iaſ. nume. 12. C. de pact.
p l. fi. C. de cod. l. ult. C. de don. cauſ. mort.
q l. minorib. 17. auth. eò decurſum. C. de donat. ante nupt. l. fin. §. 1. C. de donat. int. uir. l. penulti. §. 1. ubi gloſ. C. de donat.
r d. l. fin. C. de donat. int. uir. d. l. penultim. Salic. in auth. eò decurſum.
s uide Dd. in l. data. C. de donat. in l. fin. C. de donat. int. uir. & uxor. Schurff. conſi. 6. cent. 1. per totum.
t l. pactum. 15. C. de pact. ubi dixi. l. fin. eod. tit.
u uide inf. de adimen. legat.
x uide infr. de donat. cauſ. mort.
y l. licet. 19. ubi Cyn. & gloſ. 1. C. de pact.
z Bald. in l. ſi quando. C. de inoffic. teſtam. Boer. deciſ. 244. Crem. ſing. 154. uide Iaſ. & Dd. in auth præterea. C. unde uir.
a l. de die. 24. cum ſeq. hoc tit. l. 1. §. illo. C. de Lat. lib. Cuiac. lib. 7. cap. 26.
b l. hereditas. 5. C. de pact. conuẽ. Salic. & Dd. in l. pactum. 15. C. de pact. Iaſ. in l. ſtipulatio. num. 12. & l. ſi ita. §. ea lege. num. 13. de uerb. obli. Alex. conſ. 28. ponderatis. nu. 3. & 4. uol. 3. per l. licet. 19. C. de pact. l. 4. C. de in. ſtipulat.
c d. l. pact. 15. C. de pact.
d l. ultim. C. de pact.
e d. l. pactum. d. l. ultim.
f d. l. licet. C. de pact. d. l. hereditas.
g d. l. licet. in uerb. nec donationis quidem cauſa mortis. C. de pact. gloſ. penultim. d. l. hæreditas. C. de pact. conuent.

4 *Fundum Italicum & dotalem duntaxat L. Iulia prohiberi: & quis sit dotalis.*
5 *De qua alienatione L. loquatur: & quid hoc uerbo ueniat.*
6 *An consentire mulier alienationi ualidè poßit.*
7 *De oppignoratione rei dotalis.*

Etsi maritus constante matrimonio subtili quadam ratione dominus rei dotalis efficitur [a], dominij autem proprius sit fructus, ut res alienari posśit [b]: tamē fundum dotalem lege Iulia alienare prohibetur [c]. cuius legis hæc erat sententia. 1

Fundum Italicum dotalem maritus ne alienet inuita uxore, ac ne ipsa quidem consentiente obliget. Fundum, inquit: id est, res soli. Nam mobiles quæ minoris reputantur [d], qui soluendo est maritus, hoc iure alienare potest [e]. Italicum, id est iuris Italici, cuiusmodi sunt prædia, quæ olim sola erant mancipi, & plenè alienari poterant: ut & Cicero pro L. Flacco ostendit. Sed hoc Iustinianus ad prouinciales etiam fundos, & (ut pleriq; [f] existimant) ad res etiam mobiles, quæ seruando seruari possunt, produxit [g]. Dotalem, id est, in dotem datum [h], non tamen æstimatum [i]. Dotalis autem etiam is uidetur, qui ex pecunia dotali comparatus est [k]. Maritus: idem ius obtinet quoq; in sponso [l]. 2 3 4

Ne alienet. Verbum alienationis latè patet [m]. Itaq; omnis actus prohibetur non modò transferendi dominij [n], sed etiam diminuendi: ut seruitutis impositio uel ademptio [o], usucapionis patientia, & consimilia [p]. Sed hoc de alienatione uoluntaria, non necessaria est accipiendum [q]. Quid enim si æs alienum, non quidem mariti (nam hoc de suo dissoluere debet [r]) sed uxoris (pro quo maritus non tenetur [s]) alio modo quàm uenditione prædiorum explicari nequit? certè causa cognita, cum consensu mulieris & curatoris eius, quem iure Sax. habere debet, potestatem alienandi iudex faciet [t]. Prohibitio aūt hæc eò pertinet, ne ualeat contractus in uxoris damnum, non etiam ne obligetur maritus, qui rem alienam uendendo se obligat [u]. 5

Additur inuita, ac ne ipsa quidem consentiente, iure nouissimo: idq; propter fragilitatem sexus, maritorum suasionibus aut minis facilè obnoxij & cedentis, Iustiniano placuit [x]: nisi accesserit iure Pontificio iusiurandum [y]. Eaq; non modò in uxore, sed etiam in sponsa obtinent [z]. 6

Vltimò ait lex: Ac ne ipsa quidē consentiente obliget. Noluit enim lex, etiam consensu mulieris posse fundum eius obligari: quia facilius oppignorationi quàm alienationi assensura credebatur [a]: cum sit restrictum & tenax feminarum genus, nec perinde rerum suarum distractionem facilè admittat, atq; obligationem [b]. An autem consensu mariti, mulier alienare extra dotem bona sua mobilia aut immobilia posśit, controuerti solet: quāquam plerisq; placet, posse [c]: id quod & Saxones sequuntur [d]. Cum tamen maritus & uxor simul alienant, non mulier, sed ille totum contractum facere, & solus alienare intelligitur, ut quidam uolunt [e]. quod uerum est cum de re sua, aut in matrimonio quæsita, maritus & uxor aliquid disponunt [f]. In hac uerò materia, quando res mulieris alienantur, contrà crediderim: & uideri potius fœminam cuius de re agitur, quàm coniugem qui uerbo tantum consentit, totam alienationem facere [g]. Sed hæc in reliquis eius bonis obtinent, in dotalibus non item: in quibus prohibitionem huius legis etiamnum durare, uerius est [h] (utcunq; Saxones inter se dissentiant [i]) nec consensu mulieris alienari res dotales, absq; interuentu iurisiurandi posse: quando & aliàs publicè interfit, contractus donib. detrimentosos annihilari [k]: & nedum dotem, sed ne dotalitium quidem mulieris alienari aut repudiari posse, sit receptius [l], quasi in prohibitam coniugum donationem, aut saltem legis Iuliæ prohibitionem ea res incidat. 7

a d. l. in rebus. 30. C. de iur. dot.
b l. fructus rei. 72. de reg. iur. l. pen. de pact.
c de hac uide Paul. lib. 2. tit. 21. Cuiac. lib. 7 obs. cap. 23 gl. Land. lib 1. artic. 52. & quæ dixi Instit. quib. alie. lic. §. 1.
d l. si rem mobilem. 47. de acquir poß.
e l. 1. C. de seruo pig. dato. l. 3. C. de iur. dotiū. l. res in dotem. 43. ī. de iur. dot.
f gl. & Bart. in auth. siue. C. ad Velleia. & in l. §. nu. 18 & l. si æstimatis. sol. matr. tex. in c. pen de consuet. Bald. in l. iubemus. 22. C. ad Velleia.
g l. unica. § & cum lex Iulia C. de rei ux. acti. Instit. quibus al. c. licet uel non.
h l. dotale. 13. & l. si maritus. h. t.
i l. 2. C. eod.
k l. rei quæ. 55. ī. tit. 2.
l l. lex Iulia. 4.
m l. fin. C. de rebus alien. non alien.
n l 1. C eod.
o l. 5. 6 7.
p l. alienationis. de uerb. significat.
q l t. h. t l. 2. C. eod.
r l. aßiduus C. qui potio. in pign. t. t. C. ne uxor pro mar.
s tot. tit. C. ne uxor pro marit.
t auth. siue à uir. auth. si qua mulier. ubi Bart. Sal. & Dd. C. ad Vell. Zob art 21. lib 1. uide Cuiac etiam obs. lib. 7. cap. 23.
u Schurff. cons. 9. cent. 1. per l. cum uir. 42. de usucap l. rem alienam. 14 de cont. emp. l. 4. C. de rei uend.
x d. l. unica §. & cum lex Iulia. Inst. quibus al. li. uel non. in princ.
y c. cum contingat. de iureiur.
z Angel. in §. patitur. num. 3. inst. de iniur.

a Theoph. Instit. in princ. quibus alien. lic. b l. si à sponso. 16. ubi glos. in uerbo, rarò accidit. C. de donat. ante nupt. c Bart. in l. fin. de iur. dot. & in l. 1. §. cum lex. C. de rei uxo. act. Cyn. in l. si prædium. C. de iur. dot. Bald. & Alex. in l. cum lex. C. de fideicomm. Bald. in l. si prædium. C. de iur. dot. Ferr. in for. lib. respons. in act. Hypp. uer. excusionis. Chass. in consuetu. Burg. de iur. mar. §. 4. in fin. nume. 5. fac. tex. in l. constante. 8. C. de donat. uide etiam l. multis. 6. C. de rep. donat. d Land. lib. 1. artic. 31. 45. uide ī. de donat. Fach. diff. 6. & 7. Reinhar. diff. 8. e Chass. in consu. Burg. tit. de iur. mar. §. 4. in fin. nume. 6. f Salic. in l. si liqueat. penult. C. de inoffi. testam. g Salic. in d. l. si liqueat. in fine. per illum text. & l. 2. C. si aduer. donatio. h uide Bald. in l. fin. de fund. dot. Dd. in l. unic. §. cum tua. C. de rei uxor. act. in l. si æstimatis. solut. matr. Bald. in auth. si qua. C. ad S. C. Velleia. i D. Reinhart. diff. 7. Fachs. diff. 6. & 7. glos. Landt. art. 30. num. 11. lib. 3. articu. 45. Zob. lib. 1. art. 20. 21. & 31. & lib. 3. articu. 75. k l. 5. cum ll. seqq. de pact. dotal. l uide Bald. Salic. & Dd. in auth. siue à me. & auth. contra. C. ad S. C. Velleia. Ferr. in for. act. Hypp. uerb. exceptionem. num. 25. Chass. in cons. Burg. rubr. 4. §. 4. in fine.

DIGESTORVM LIB. XXIIII.

DE DONATIONIBVS INTER VIRVM ET uxorem. Titul. I.

1 *Quare prohibitæ inter coniuges donationes.*
2 *Oratio Antonini.*
3 *Ad quas donationes hæc probibitio non spectet.*
4 *Quatenus reuocentur donationes.*
5 *De confirmatione tacita & expressa.*

QVamuis dari in dotem marito, etiam constanto matrimonio[a], potest, sicuti
hactenus dictum est: quia ea donatio nō ob nullam fit causam (quod genus
non prohibetur[b]) sed ad toleranda coniugij onera: tamē reliquæ donatio-
nes, quas sine causa faciūt inter se coniuges, cōtracto iam matrimonio, prohi
1 bitæ sunt. Quod primò morib. ita inductū receptūq; fuit[c], quia indignum
uidebatur concordiam maritalem precio, sicuti adulteria, cōciliari, & se inuicē nimia largi-
tatis profusione spoliare coniuges. Vnde & illud mali sequebatur, ut melior liberaliorq; in
paupertatē decideret, deterior locupletaretur. Itaq; ut appareret, amorem coniugalem sine
precio stare, & omnia esse inter coniuges iure indiuiduæ societatis citra peculiarē liberalita
tem cōmunia, desitum est moribus facere in matrimonio donationes[d]: ut pulchrè Plutar-
2 chus[e] explicat. Qua ex usurpatione ius postea ortum est: eaq; de re nouissimè orationem
Antoninus in senatu habuit. cuius duo sunt capita: alterū de donationis inter cōiuges pro
3 hibitione[f], alterum de eius confirmatione[g]. Prohibitio aūt hæc ad sponsos non pertinet[h],
neq; ad illas donationes, quas parentes & propinqui die nuptiarū faciunt spōso sponsæue,
quæ utrilibet cui donator sanguine coniunctus est, acquirūtur: ob enim propinquitatē ui-
dentur donasse[i]. Sed nec ad illas donationes refertur, quæ neq; donantem pauperiorē red-
dunt[k], ut si res aliena detur[l]: neq; accipientē locupletiorē: puta si uxori detur ad mūdum,
uel sepulturam, uel eleemosynam, aut manumissionē, aut emptionem, pro necessitate rei fa
4 miliaris faciendam, &c.[m] aut ad perfruendas rei utilitates, percipiendosq; fructus[n]. Nam &
eatenus tantum hæc donatio reuocatur, quatenus inuenitur accipiens factus locupletior[o]:
sed nec ad illas prohibitio pertinet, quæ referūtur in tempus soluti coniugij, puta in casum
5 diuortij uel mortis[p]. Qua ratione etiam tacitè confirmatur inter coniuges facta donatio, si
ea nondum reuocata donator decesserit[q]. Quæ tamen quingentos aureos excedit, non ali-
ter in eo quod excedit confirmationem meretur, quàm si expressa morientis contestatione,
uel facta in actis insinuatione sit stabilita[r]. Ex quo & illud Dd. inferunt, quòd licet donatió
reciproca inter coniuges uiuentes non ualeat[s], tamen quando confertur in casum mortis,
ut uidelicet alter ex coniugib. superstes alteri succedat, eam donationem uelut ultimam uo-
luntatem ualere[t]. Quo tamen casu, quinq; testium præsentiam, uelut in ultima quauis uo-
luntate[u], requiri arbitror. Addunt & illud Dd. non modò morte, sed inter uiuos etiam iu-
reiurando, quamlibet inter coniuges donationem confirmari[x]. Hoc etiam nouissimè adij-
ciendum, donationem rerum mobilium iure Sax. inter coniuges sustineri & ratam esse, im-
mobilium uerò, nisi reliquis solennitatibus destituatur, morte confirmari[y].

DE DIVORTIIS ET REPVDIIS. Tit. II.

1 *Continuatio.*
2 *Matrimonium soluitur morte.*
3 *Captiuitate, & diuturna absentia.*
4 *Seruitute.*
5 *Diuortio.*
6 *Quid sit diuortium, quid repudium.*
7 *Quomodo fiat diuortium.*
8 *Diuortium hodie non concedi.*
9 *Nisi ex causa adulterij, insidiarum, desertionis.*

Poena

a dixi in §. pen. Instit. de donat.
b l. uuper. l. quod autem. §. si uir. hoc tit. l. 1. ... d l. iul. rep. Bar. in l. si uo luntate. C. de do. prò. per gl. ibi Bald. in l. 2. § fin si cert. peta Imol. in rubr solu. matr. Pan. in cap. ultim. ext hoc t. Cuiac. obserua. lib. 6. cap. 18.
c l. 1 h. t. uide Paul. lib. 2. tit. 23. Vlp. tit. 7.
d l. 1. 2. 3. h. t.
e in Proble.
f d. l. 3. in princ.
g l. cum hic status. 32.
h l. si spōs. 5. l. inter eos. 27. h. t. l. si à spōso. C. de donat. ante nuptias.
i Bar. in l. sed etsi plures. §. in arrogato. nu. 4. de uulg. & pupill. subst. Ias. in l. ut liberis. num. 17. C. de colla. do.
k l. fructus. 8. C. eo. c nua per. ex. eod. gl. lib. 1. arr tic. 31.
l l. sed etsi cōstante. 26.
m d. l. si sponsus. §. concessa. l. quid autem. 7. §. si maritus. cum similib.
n l. de fructib 18 hoc t. l. fructus 3. de usur. l. fru ctus. 8. l. de ijs. 17. C. de donat. int. uir. & uxo. uid. quæ dixi Inst. ad §. si quis à nō domino. de rer. diuis.
o d. l. quod aūt § si mari tus. d. l. de ijs. 17. C. eo.
p l. si eum. 9. §. fin. cum l. seq. l. sed interim. 17. §. fi. l. uitricus. 60. l. inter. 43. cum simil. h. t. uide Vlp tit. 7.
q d. l. cum hic status.
r l. donationes. C. eod.
s Ias. in l. stipul. 41. de uerb. obli. Panor. cons. 48 lib. 2. glos. add. ar ticul. 44. Land. lib. 1. uide tamen Schurf. cōs. 46. nu. 5. cent. 1.
t Cyn. Bald. Salic. Castr. Ias. in l. si pater. C. de inoffic. testam. Boer. in consuet. Biturg. tit. de const. concer. mat. §. 1. col. 6. uide Socin. in fal. reg. 104. Lu. Rom in sing. per l. quod autē. §. si uir. l. quæ iam nuptæ. hoc ti.
u l. fin. C. de condic. l. fin. C. de don. caus. mor. gl. & Cyn. in l. licet. C. de pac.
x Panor. in c. fin. de iureiur. Imol. in c. quinta uallis. eod. tit. Bald. in l. auth. siue. C. ad S. C. Velleia. Schurff. cons. 46. num. 8. cent. 1. Boer. in consi. Biturg. de cons. conc. mar. §. 1. in princ.
y uide gl. Zob. lib. 1. art. 21. & lib. 3. art. 75.

10 *Pœna iniustè diuertentis.*

11 *Disputatio de thori separatione, iure Pontificio inducta.*

HActenus quomodo contrahantur, nunc qua ratione dissoluantur coniugia, uidea- 1
mus. Dirimitur, inquit Paulus [a], matrimonium, morte, captiuitate, uel alia contin-
gente seruitute alterutrius eorum, uel diuortio. Ac dubium quidem non est, quin 2
morte dirimatur coniugium, permittaturque superstiti personæ, nouam conditionem quæ-
rere [b]: nisi quòd mulier intra annum luctus nubere prohibetur [c]. quod postea Pontifices
antiquarunt [d].
Captiuitate soluitur, si alteruter in hostium potestatē uenerit [e]. hæc enim seruitus mors 3
ciuilis est [f]: ei tamen qui remansit secundis nuptijs, altero uiuente, interdicitur, si constet ca
ptiuum uiuere. Quòd si incertum sit, exacto quinquennio facultas nubendi redit personæ
relictæ [g], etiamsi Iustinianus [h] & Pontifices nuncium mortis certum requirant [i]. Is uerò qui
in militiam profectus est, & utrum captus, an mortuus, aut ubi sit ignoratur, quandiu expe
ctare debeat, etsi uariatum est constitutionibus [k]: tandem tamen Iustiniano placuit, operiē-
dum absentem esse, quoad de eius morte aut captiuitate constaret [l]. Sed sciendum est, illa
dici de legitima & necessaria militia, quam subire olim Romana iuuentus cogebatur, nihil
ad errones nostri temporis, qui desertioni iniustæ prætextum militiæ non necessariæ obdu-
cunt pertinere: in quibus solent pij magistratus sequi illud, ut post quinquenniū aut qua-
driennium, citato literis publicè ad templa affixis desertore, personę desertæ noua uota per
mittant [m]. Quin etsi intra illud tempus non connubuerit, tamen pœna adulterij mingari so-
let [n], nec facilè cōcedi redeunti marito, ut propterea uxorem repudiare possit: quando ille
causam eius lapsus præbuerit, eoque delictum cum delicto sit compensandum [o].
Seruitute soluitur: ut si quis ob ingratitudinem redigatur in seruitutem [p], aut propter 4
crimen seruus fiat pœnæ [q]. quod hodie correctum est: pœna enim coniugia [r] distrahere
non debet.
Postremò dirimitur diuortio, & repudijs. Diuortium à diuersitate mētium dictum uult 5
Caius: uel quia in diuersas partes eunt, qui distrahunt matrimonium. Rectius Cicer. lib. 3. 6
de Orat. Diuortium, inquit, in uxore necessitas coegit sumere cum non esset proprium. Re
pudium uerò à pudore, autore Festo, appellatum est: quòd sine aliqua pudoris reiectione
siue iactura, tam arcta honestaque inter cōiuges coniunctio dissolui nequeat. Inter hæc uerba
aūt hoc interest, quòd repudiari futurum etiam matrimonium possit, sponsa aūt non rectè
diuertisse dicitur [s]. Diuortium fit aut mutua uoluntate, aut alterutrius. Mutua uoluntate, & 7
consensu apud ueteres ex lege 12. tabul. dissolui poterat cōiugium [t]: quia secundum natu-
ram putabant, ut quo quid colligatum esset, eodem modo solueretur [u]. Contrahitur autē
matrimonium consensu: ergo contrario consensu rectè solui posse ratiocinabantur.
Sed hoc Iustinianus tantum ex causa castitatis, & amore cœlibis uitæ concessit [x]. Cano- 8
nes indistinctè sustulerunt [y]. & meritò quidem, ut maneat immota & æterna regula: Quod
Deus cōiunxit, homo ne separet [z]. Alterutrius uoluntate diuortiū fit, non solo quidem ani- 9
mi impetu [a], sed certa forma adhibita [b], & hodie ex cognitione magistratus, propter cer-
tas duntaxat causas iure expressas [c]: quarum præcipuè sunt, adulterium, insidiæ, & ini-
micitiæ capitales, sæuitia intolerabilis, idque ut maius euitetur malum [d]: sicuti & Moses pro-
pter σκληροκαρδίαν Iudæorum conniuente Deo ex certis causis diuortiū ijs concessit [e]. Item
desertio, de qua Paulus 1. Corinth 7. Si incredulus, inquit, discedit, discedat: non est serui-
tuti subiectus frater, aut soror in eiusmodi [f]. Porrò qui sine causa (nam aliàs secus est) di- 10
uertit, dotem donationémue amittit [g]: qui aliud etiam matrimoniū contrahit, uel ex Chri-
sti sentēna [h], reus adulterij est [i]. Porrò Canones ob hæreseos [k], uel duntaxat adulterij cau- 11
sam [l] permittunt diuortium: idque non re, sed nomine tantum. concedunt enim separatio-
nem thori, sine spe alterius coniugij, utrique personæ fomitem peccati, & laqueum subijcien-
tes [m]. quo iure in his terris non utimur: quia Deus, non homo, per manum magistratus se-
parat, quādo ob iustas & legitimas causas publico iudicio soluitur coniugium [n]. Neque ue-
rò canonibus suffragatur illud dictum Christi [o]: Quicunque repudiauerit uxorem, nisi pro-
pter fornicationem, &c. Non enim ijs uerbis prohibentur in casu ueri diuortij nouæ nu-
ptiæ, imò permittuntur potius innocenti personæ, ob adulterium alterius. neque enim di-
uortium

a *l. 1. h. t.*
b *c. fin. 31. q. 1.*
c *l. liberorum. de his qui nota. infa. ubi dixi §. l. 1. C. de secund. nupt.*
d *c. ult. de secund nupt.*
e *l. non ut à patre. 8. l. in bello. 12. §. medio. de capt. & postli. reuer. l. si quis sic stipuletur. 57. § tit. 11.*
f *l. 4. cū ibi notat. §. qui satisda. cog. gl. in l. uni. § sin autem. ad uerb. fu perstite. C. de cad. toll.*
g *l. uxores. h. t. §. sed etiam. in auth. de nuptijs.*
h *auth. hodie. C. de repud.*
i *c. in præsentia. de spōs.*
k *l. uxor. 7. C. de repud. §. nouimus. in auth. de nuptijs.*
l *§ quod autē nobis. Nouell. ut lic. ma & aui&. auth. hodie. C. de repudiis.*
m *d. l. uxor. 7. C. de repudijs. d. §. nouimus. in auth. de nuptijs.*
n *l. miles. 11. §. pen. in uerb. iudicari debet pro admissi criminis qualitate. de adulter.*
o *l. uiro. 40. ff. sol. mat. l. si uxor. 13. §. iudex. ff. de adult. uid. Tiraq. de pœnis. caus. 62.*
p *§. si uerò decretum. in auth. de nuptijs.*
q *l. res uxoris. 24. C. de donat. inter uir. & ux.*
r *§. quod autem. in auth. de nuptijs.*
s *l. inter diuortium. 10. de uerb signific.*
t *Cic. Philip. 2. l. pen. de adulter. l. si constante. 9. C eod.*
u *l. ab emptione. 59. de pact. l. nihil. 36. de reg. iur.*
x *§. quia uerò ex consensu ut liceat matri & auiæ, &c. Auth. quod hodie. C. de repud.*
y *c. fi. cū ibi not. de transf.*
z *c. quos Deus. 33. q. 2.*
a *l. 3. h. t.*
b *l. 2. l. nullū. 9. l. si pœn. 7. Cuiac. ob. li. 8. c. 26.*

c *l. cōsensu. 8. l. in causis. 10. l. ult. C. eo.* d *d. l. cōsensu. C. eo. Schurf. cōs. 42. cēt. 1.* e *Matt. 19. Mar. 10. Deut. 24.* f *d. l. uxor. d. §. nouimus.* g *d. l. cōsensu. c. 1. 2. 3. de donat. in. uir. Land. li. 1. art. 21.* h *Luc. 16. Mat. 19.* i *Auth. hodie. C. de repudijs.* k *c. 2. c. quanto. 7. de diuort. c. si infidelis. 28. q. 2. c. de illa. de diuor.* l *c. 4. & 5. de diuor.* m *c. 2. de coniu. leproso. c. ult. de con. coniug. Bar. in l. rerū. nu. 1. inf. rer. amota. c. dixit dominus. 32. q. 1. c. si uxorē. 32. q. 5. c. 1. 32. q. 7.* n *d. c. quos Deus. uide Orig. in Matth. hom. 7. Tertull. lib. 4. in Mar. Amb. in 1. Cor. 7. Theod. Bez. in confess. cap. 5. distinct. 39.* o *Matth. 5. 19. Luc. 16.*

uortium uerè est, ubi persona innocens manet obligata. Sed nec excludit Dominus delicta adulterio grauiora aut paria, quæ scilicet substantiam coniugij euertunt. Nã & nomen πορνείας, quo usus est, latius patet, præsertim apud Hebræos, qui omne crimẽ quo abalienamus nos ab eo cui obedientia debetur, uerbo πορνείας, siue fornicationis cõprehendunt: ut cum Deut. 31. populus dicitur fornicari post deos alienos: & Iudicũ 19. fornicata aduersus maritum uxor, quæ ab illo diuertit sine adulterio. Nec aliter acceptũ fuisse illud Christi dictũ in ueteri ecclesia, cùm ex Origene[a], Augustino, Hieronymo, Iustino martyre, Ambrosio, alijsq; perspici licet: tum constitutiones Christianorum imperatorum, præsertim Iustiniani[b], euidenter declarãt. nam quod ad locum Pauli[c], quo Canonistæ nituntur, attinet: Quòd si decesserit, maneat innupta, &c. constat eum nõ de legitimis diuortijs, sed de discessione iniusta, quam Corinthi homines alioqui leues, & luxuriosi, sine legitima causa pro more illis temporibus usitato, ob dissidia, simultates, odia, &c. temerè faciebant, esse accipiẽdum. Cui separationi meritò hæc lex præscribitur, ut qui ob odium, aut simultatẽ, aut fastidiũ, etiã ob furorẽ, morbũ, &c. discedit, aut recõcilietur personæ à qua discessit, aut uiuat absq; alterius spe cõiugij, quoad prius adhuc durat, neq; dum ex iusta causa (de qua nemo sibijpsi ius dicere, sed magistratus legitimè cognoscere debet) est dissolutum. Cæterùm ad legitimam diuortij causam, id dictum trahendum non est. Nam cum ipse Dominus in casu adulterij, disertè permittat innocenti personæ aliam uxorem ducere[d]: cumq; dissolutio, quam authoritate diuina ex iustis causis magistratus facit, uera esse debeat, nec innocẽti personæ captiosa[e], meritò huic in eiusmodi casu, alterius uoti potestas est facienda: ita ut damnata adulterij uxore, maritus statim: & damnato contrà uiro, mulier perinde atq; eo mortuo, post annum demum luctus, liberam habeat nouas sequẽdi nuptias facultatem[f]. In casu porrò desertionis, usitata tempora, de quibus paulo antè diximus, obseruentur[g]. Neq; ea res caret exemplis piæ uetustatis. Nam & Eusebius lib. 4. narrat, matronam Christianã ab adultero marito diuertisse: & D. Hieronymus Fabiolam defendit, quòd à coniuge polluto separata, alteri nupsisset: facilè ut ex monumentis antiquitatis, & nostrarum legum intelligi possit, nouas nuptias diuortio ex iustis causis per sententiam declarato, personæ innocenti fuisse olim concessas. id quod & hodie curiæ nostræ sequuntur. De persona porrò nocente, an ei noua uota permittenda sint, magis solet dubitari. Et sanè cum relegetur etiam quando leuissima pœna est ob adulterium, non debet prohiberi, iam interuallo locorum segregata, uti iure noui coniugij, cùm priore non teneatur[h], & obligata legi sit diuinæ: quæ non uult hominem esse solum, sed unumquemq; iungi compari ad euitandam fornicationem, & ob alios fines suprà expositos. Ac quando matrimonium sit mutuum uinculum, & mutua relatio, non potest altera persona libera declarari & soluta, altera uerò teneri amplius: ne claudicet distractus[i], & altera ex parte efficax sit, ex altera non item. quod dicere, fuerit perabsurdum[k]: maximè cum iura spiritualia cõiugiorum, &c. sint indiuidua[l]. Præterea Matth. 5. Qui dimissam à priore marito uxorẽ ducit, dicitur adulterare, excepta adulterij causa. Ergo ubi ob causam hanc dimissa est, & à primo marito liberata, non committit adulterium qui eam ducit: & consequenter etiam nocenti personæ, putandum est hoc casu liberum esse coniugij alterius usum. Et hęc de iustis diuortij causis. Quando porrò ob dissensum, metum, dolum, affinitatem, propinquitatem, impotentiam, coniugia separentur, suprà ad tit. de ritu nupt. est expositum. quanquam ex his causis non tam dissoluuntur, quàm pronunciantur esse nulla, nec unquam fuisse contracta.

a in Matth. cap. 7. & 19. & 1. Cor. 7. uide Philipp. in exã. Theol. de coniug. cap. de diuor. uide Bezam præall. lo.
b in tit. C. de repud. l. uxor. 7. cum Auth. seq. l. consensu. 8. in uerb. nec intra quinquenniũ nubendi. cum seq. et in Auth. de nupt.
c 1. Cor. 7.
d Matth. 19.
e l. meminerint. C. unde ui. l. Paulus. 8. de prætor. stipul.
f l. consensu. 8. uerb. nubendi post annum. & uerb. statim ducere. C. de repud.
g l. uxor. 7. cum auth. sequen. C. de repud. l. 2. C. de secund. nupt.
h Hemmingius in Enchirid. class. 4. tit. de coniug.
i l. Iulian. 14. §. si quis. ubi gl. ad uerb. oblig. de act. emp. l. de tutel. C. de in integ. rest.
k l. ius nostrum. de reg. iur.
l in prin. Inst. de patr. potest. uerb. indiuidua.

SOLVTO MATRIMONIO QVEMADMODVM DOS petatur. Titul. III.

a *Continuatio.*
2 *Dominium rei dotalis ad mulierem redire ipso iure, non possessionem.*
3 *Cui, aduersus quos detur actio repetendæ dotis nomine.*
4 *Quid ueniat in hanc actionem.*
5 *Quæ causæ exactionem dotis impediant.*
6 *Quo die res dotales sint restituendæ.*

1 POstquam dictum est, quomodo dissoluatur matrimonium: uideamus nũc eo dissolu-
2 to, quemadmodũ dos repetatur. Etsi enim dominium rei dotalis ipso iure ad mulierẽ
redit, soluto matrimonio: nõ tamen possessio quæ facti est, transfertur[a]: eoq; iure & le-
3 gibus repetenda est, nõ uiolenter auferenda[b]. Siue itaq; morte, siue diuortio dirimatur coniugium (neq; enim interest[c]) cõpetit statim actio mulieri, & eius patri cuius in potestate est[d]: nonnunquam etiam extraneo, si dotem quam dedit sibi reddi stipulatus est[e], aduersus maritum

a l. cum heredes. 23. de acq. poss.
b l. dotis. 9. C. eod.
c l. cum querebatur. 240. de uerb. signifi.
d l. 2. 3. 4. l. si ab hostibus. 11. h. t. l. unica. §. uideamus. et §. ex hoc. C. de rei uxor. actio.
e d. l. unica. §. accedit. l. unic. C. de iur. doti.

ritum aut eius hæredem [a]:uel patrem mariti, si dotem accepit [b]. Hæc actio est ex stipulatu 4
bonæ fidei, quam Iustinianus substituit actioni rei uxoriæ [c], quæ olim tantùm uxori eiusq;
patri, non etiam reliquis mulieris hæredibus dabatur. nam ex causa matrimonij maritus
dotem (ut nunc iure Sax. mobilia[d]) lucrabatur, coniuge eiusq; patre demortuis[e]: nisi inno
per stipulationem de dote alijs reddenda cautum fuisset[f]. Sed quia Iustiniano iniquum ui-
sum est, dotem ut proprium feminarum patrimonium absq; causa, utpote soluto coniugio
apud uirum remaneret: ideo uoluit semper intelligi ac fingi stipulationem de reddenda do-
te interuenisse, atq; ita indistinctè hæredibus (non etiam extraneis in quibus tacitæ stipu-
lationis fictio cessat [g]) actionem dari [h]. Qua porrò petitur dos restitui, unà cum fructibus,
pro proportione anni, quo diuortium factum est[i], & reparatione damni, si quod dolo, cul-
pa, negligentia mariti rebus dotalibus accidit [k]. Huic autem actioni solidè satisfacien- 5
dum est [l], nisi maritus ex aliqua causa dotem retinere iure queat, uel propter liberos susce-
ptos ex muliere quæ dotem attulit, ut uolunt Dd. [m] quorum opinio recepta est iure Saxo-
num[n]: uel propter adulterium, desertionem, aut aliud mulieris delictū, quod diuortio cau-
sam dedit[o]: uel ratione pacti [p]: uel quia maritus soluendo non est [q], ita ut reddita dote ege-
statem sit passurus [r]: uel quia sine culpa mariti aut post moram mulieris res dotales perie-
runt[s]. Excepus his atq; alijs retentionum [t] casibus, dos reddi deber [u]: & quidem res immo-
biles statim [x]. Mobiles uerò præcipuè fungibiles quæ difficilius conquiri colligiq; subitò 6
possunt, olim quidē annua, bima, trima die, hoc est tribus pensionibus annuis [y], hodie in-
tra annū [z]: quo tēporis interuallo, mulier ab hæredib. mariti alenda est, si aliunde exhibere
se nequeat[a]. ac potest interea manere in domo & bonis mariti, pignoriq; incūbere suo, do-
nec ei dos integrè persoluatur[b]. Iure porrò Sax. maritus dotem quæ in pecunia consistit, lu-
cratur soluto matrimonio: nec tenetur reddere, nisi liberis pro rata legitimæ[c], aut nisi se do-
re indignum fecerit, puta quòd uxorem deseruit, aut in morbo necessaria alimēta non sup-
peditauit[d], &c. Est & quo ad fructus, differētia. nam fructus ultimi anni quo matrimonium
dissolutum est, iure cōmuni inter maritum & uxorē aut eorum hæredes diuiduntur, pro ra-
ta temporis quo matrimonium durauit [e]. Moribus autem Sax. fructus industriales, quorū
semina iacta ultimo anno fuēre, omnes maritus lucratur, uelut usufructuarius [f], & eius hæ-
res, itemq; hæres uasalli, aperto feudo uel ad agnatos reuertēte. quanquam in terris imperij
alibi hoc casu, nēpe feudis domino apertis, feudalis distinctio seruetur [g]. ubi uerò ad agna-
tos ea redeunt pro rata fructus ultimi anni, secundum tempus quo uasallus uixit, inter hæ-
redes uasalli allodiales & feudales diuidantur[h].

DIGESTORVM LIB. XXV.

DE IMPENSIS IN RES DOTALES FACTIS.

Titul. I.

1 *Cuiusmodi impensæ dotem minuant.*
2 *De necessarijs impensis.*
3 *De utilibus.*
4 *De uoluptuarijs.*

QVin & impensæ non in fructus, aut culturam agri (tales enim cum fructibus 1
compensan tur[a], & de his deducuntur) sed ad perpetuam rei dotalis utilitatē
factæ, actionem dotis aut tollūt, aut minuunt [b]. Earum autē tres sunt species:
nam quædam sunt necessariæ, quædam utiles, quædam uoluptuariæ[c]. Ne- 2
cessariæ hæ dicuntur, quæ in se habent necessitatem impendendi: quibus
non factis dos minuitur, & deterior futura est: ut sunt refectiones, instaurationesq; rerum,
propagationes uitium: item quæ curandæ ualetudini, & ad consequendas res dotales li-
tibus impenduntur [d]. Hæ impensæ ipso iure dotem minuunt, adeò ut dote integra soluta,
condictio

a l.2.l.13.cum l.seq.l.etiam.19.h.t. b l.rei iudicatæ.15.§.fi.h.tit. c in l.unica.in prin.C.de rei uxoriæ actio.§.fuerat.inst.de act. d Sax.lib.1.art.31.ubi glo.nu.4. e Vlp.titul.6.de dotib.l.2.in fin.princip.de dot.præleg.l.4.C.de pact.conuen.l.2.C.Theod.de inoff.dot. f d.l.4.iunc.l.si pactū.9.de probat. g l.unic.§.accedat.C.de rei ux.act. h d.l.unic.in princ.& §.maneat.§.illo.cum seq. i l.2.l.fructus.7.l.si alienau.11.l.si marito.31.§.fin. k l.pen.l.fin.h.t. l l.2.in prin.h.t. m in d.l.dos à patre.C.soluto matri. n artic.31.& 37.lib.1.gl.art.21.nu.2.lib.1. o l.Lucius.38.l.cum mulier.47.hoc tit.d.l.consensu.d.l.fin.Chass.in cons.Burg.titul.de iur.mar.§.6.uerb.est don hee.nu.3.per doctrinam Bal.in l.quòd in uxorem.C.de nego.gest.Ias.in l.ab hostib.§.si uir.solut.matrim.ubi etiam Castr.Aret.consi.130.Præc.Curt.Iunio.consil.6.feud.Bald.in tract.de dot.part.7.priuileg.11.num.8.glo.Land.lib.1.art.21. p l.si dotali.48.h.t.l.si pater.12.de pactis dotalibus. q l.maritum.12.cū simil.seq. r l.in condemnatione.134.de reg.iur. s l.semel mora.l.Mena.49.h.t. t uide Vlp.tit.6. u d.l.2. x Vlp.tit.6.d.l.unic.§.ex actio. y Vlpia.tit.6.d.l.unic.

§.cumq;.iunc.l.3.inf.de ann.legat.l.iuris gentium.7.§.utputa.l.si unus.§.pactum.de pactis. z d.l.unica.§.autem.C.de rei uxoriæ actio. a uide Ias.in d.§.fuerat.num.23.& 24.Instit.de act.Bald.in tract.de dot.part.2.quæst.16.num.1. b Bald.in l.pen.num.2.C.de pign.act.Bald.in tract.de dot.part.8.quæst.6.nume.21.Moder.in l.diuortio.7.§.ob donationes.ff.solut.matr.uide Land.lib.1.artic.22.& glo.art.45.eod.lib. c art.31.lib.3.Dec.cons.19.part.1.Rembar.different.35. d gl.in l.si ab hostib.11.uerb.lucrifaceret.ubi Dd.h.t.glo.Land.lib.1.art.21. e l.fructus.7.§.1.h.t. f lib.2.art.58. g §.his conseq.hic fini.lex. h Alex.in l.diuortio.h.t.& uide addit.ad Bald.in d.§.hic consequen.& ita iudicatum est sæpius. a l.3.l.neq;.13.l.fin.h.t.l.fructus.7.§.fin.ff.tit.1.l.si à domino.36.§.fi.de pet.here. b l.j.l.5.l.quod dicitur.15.h.t.uide Vlpia.titul.7. c l.j.h.t. d l.1.2.3.4.ubi Bart.l.impensæ.14.h.t.

3 condictio indebiti concedatur[a], uel actio mandati, aut negociorum gestorum[b]. Vtiles
sunt, quas maritus utiliter facit, quibusque non factis deterior quidem dos non fieret, factis
autem fructuosior effecta est: ueluti si nouelletum fecerit, aut tabernam ædibus adiecerit[c].
Harum autem nomine fit deductio, si uoluntate mulieris factæ sint, & aliunde solutio ex-
plicari possit. Nam iniquum esset, eam compelli rem uendere, ut impensas in rem factas
soluat[d]. Quanquam Iustinianus fauore dotis, ne ea mulier diutius carere cogatur, ob has
impensas retineri aut imminui dotem prohibuit: sed ea restituta marito actionem manda-
ti (si uoluntate uxoris factæ sint) aut negociorum gestorum, ubi mandatum deficit, ad eas
4 repetendas concessit[e]. Voluptuariæ sunt, quibus neque omissis deterior fieret, neque factis
fructuosior res effecta est: quæ speciem quidem ornant, fructum autem non augent[f]. Cuius-
modi sunt, balnea non necessaria[g], picturæ[h], tectorium, incrustationes, pauimenta[i], uirida-
ria, aquæ salientes in hortis, &c[k]. Pro his nisi parata sit mulier pati maritum tollentem, pa-
titur exactionem compensationis[l], exceptione opposita. Nam si uult habere rem mulier, æ-
quum est ut reddat quæ impensa sunt à marito: aut si non uult, pati debet tollentem: si mo-
dò recipiant separationem. Cæterùm si non recipiant, relinquenda sunt[m]. Ita enim permit-
tendum est marito auferre ornamentum, si profuturum est ei quod abstulerit[n]. neque enim
sic est malicijs hominum indulgendum, ut cuiquam sine suo commodo alijs officere liceat:
puta tectoria inducere, picturas corradere, conscindere uiridaria, nullo fructu, &c[o]. Quòd si
dos integrè soluta sit, non habita harum impensarum ratione, condici non possunt[p]: quia
nullo obligationis iure debentur, etiamsi uoluntate mulieris factæ sint[q]. Itaque principali ex-
tincta per solutionem obligatione, unà intereunt[r].

DE ACTIONE RERVM AMOTARVM. TIT. II.

1 *Continuatio.*
2 *Res amotæ quæ dicantur.*
3 *Quando locus sit huic actioni.*
4 *Eius ratio & causa: & quibus contra quos detur.*
5 *Quid in hanc actionem ueniat.*
6 *Effectus.*

1 OBijci actioni dotis & exceptio rerum amotarum solet: quanquam eo nomine etiam
2 actio competit tam marito, quàm uxori[a]. Amotæ res dicuntur cælatæ, abscondi-
tæ, asportatæ, consumptæ, dolo malo[b]: hoc est cogitatione diuortij, quod postea se-
3 cutum est, interuersæ[c]. Sed etsi spe mortis surreptum quid est, utiliter agi potest[d]. Atque e-
tiam hæreditatis petitionem simul & ad exhibendum actionem hoc nomine hæres habet[e].
Vt autem huic rerum amotarum actioni locus sit, necesse est constanti matrimonio amo-
tas res esse: nam eo soluto si quid subtrahatur, furti non actione quidem[f], sed condictione
4 contrectans tenetur[g]. Est enim hoc iudicium singulare, introductum aduersus eam quæ u-
xor fuit: quia non placuit cum ea furti agi posse, quibusdam existimantibus ne furtum qui-
dem eam facere, quòd uitæ societas quodammodo dominam eam faciat: alijs furtum qui-
dem eam facere, sicuti filia patri facit[h], sed non esse turpem furti actionem in honorem ma-
trimonij aduersus uxorem[i]: ut nec è contrariò aduersus maritum[k], aut socerum[l]. Itaque igno-
miniosa actione cessante, ab his personis res ablatæ aut uendicantur[m], aut condicuntur hac
actione ex iure gentium, & æquitate naturali[n]. nam & hæc neminem uult cum alterius dam-
no locupletari[o]: & iure gentium (quo distincta sancitaque sunt dominia) furto ac malis ar-
tibus aliena aucupari fas non est[p]. Quamobrem sicuti reliquæ condictiones ex naturali æ-
quitate manant[q], ita hoc quoque casu cùm naturalis ratio, tum ius gentium actionem domi-
no suppeditat personalem, quæ ex delicto furti oritur: quod etsi dissimulatur, tamen dissi-
mulanter ostenditur, proposita rerum amotarum petitione (nam in hac & allegari, & pro-
bari debet, res dolo malo amotas esse) quæ nihil aliud est quàm condictio rei persecutoria[r]:
eoque & in hæredes transit[s].
5 Non enim uenit in hoc iudicium ulla pœna, sed id duntaxat, ut res restituatur: quan-
quam respectu rei pœna esse potest. Tenetur enim etiam de ijs quæ ad ipsum non peruene-
runt[t]; neque in ueram æstimationem, sed quanti in litem actor iurauit interdum condem-
6 natur[u]. Etsi autem hæc actio, quæ delictum non arguit, notam infamiæ non inurit, ut nec
cæteræ condictiones[x]: tamen quia ex delicto oritur, quod excusationem nõ habet, & solidè

y 2 obligat,

a *l.5.in princ. & §.fin. h.t.*
b *l.fructus.§.fin. s.tit.1.*
c *l.5.in fin. l.impensæ.14.§.utiles. uide exempla in l.utiles.39. de pet.hæred.*
d *l.utilium.8.h.t.*
e *l.unica.§.taceat. in fi. C.de rei uxoriæ act.*
f *l.impensæ.79.de uerbo.significatio.*
g *l.impensæ.14.h.t.*
h *l.utiles. uers. uideamus.de petit.hæred.*
i *l.hactenus. de usufruct.*
k *d.l.impẽsæ.de uerb.signific.*
l *de compensationibus quæ fiũt ex causa dotis, uide l.fructus.7.§.ob donationes.4.l.si cõstãte.24.§si uxor.6.l.pen.§.1.s.t.1. Cuiac.ad Vlp.tit.6.*
m *l.utiles.39. de petit.hæred.*
n *l.pro uoluptuarijs.9.h.t.d.l.unica.§.3.in fi.*
o *l.in fundo.de rei uẽdic.*
p *d.l.utiles. uers. uideamus.de pet.hæred.*
q *d.l.in uoluptuarijs.11.h.t.d.l.unica.§.taceat. in fi.l.si non fortè.26. ubi Dd.de condi.ind.*
r *l.4.C.depo. l.centum. l.si.de eo quod cert.lo.*

a *l.cõtra.6.§.item cum. l.mulier.7.l.Marcellus.11.h.t. Vlpia.ti.7.*
b *l.3.§.pen.l.si concubina.17.§.2.& 3.h.t.*
c *l.rerum quidem.25.h.t.Vlpi.tit.7.de iur.dot.*
d *l.si mulier.21.h.t.*
e *l.si propter.22.§.fin.*
f *l.pen.exp.hær.l.4.C.eo.tit.*
g *d.l.3.d.l.si concubina.17.uide s.de crim.expil.hær.glo.& Bart. in l.3.& l.si mulier.l.ob res amotas.h.t.*
h *l.seru.de furtis.§.hi qui.Inst.de oblig.quæ ex delict.*
i *l.1.& 2.h.t.*
k *d.l.contra.§.item.*
l *l.nihil.15.§.final.*
m *l.ob res amotas.24.* n *l.rerum.25.h.t.* o *l.nam hoc natura.14.de condictio.ind.* p *l.s.in fin. de furt.* q *l.indebiti.15.de cond.inde.* r *l.rerum.26.h.t.* s *d.l.contra.§.fin.* t *l.sed etsi.19.h.t.* u *l.8.§.fi.cum l.seq.h.t.* x *l.cessat.de actionibus.*

obligat[a], in solidum datur: etiamsi aliàs hæ personæ tantum in id quod facere possint, conueniantur[b]. Admonendi postremò & illud sumus, etiamsi actiones pœnales his in personis cessent, iudicem tamen ex officio ut alia delicta[c], ita & hoc uindicare posse[d].

a l. si quis. 7. cum seq. de iurisd. om. iud.
b l. si mulier. 21. §. fi.
c l. cōgruit. de off. præs. l. illud. ad l. Aquil.
d Bart. in l. 1. nu. 4. h. t.

DE AGNOSCENDIS ET ALENDIS LIBERIS, uel parentibus, uel patronis, uel liberis.

Titul. III.

1 *Continuatio.*
2 *Senatusconsulta de liberis agnoscendis.*
3 *Partum subiicientem de falso teneri.*
4 *Patrem intelligi, quem nuptiæ demonstrant.*

1 HActenus de matrimonijs, & iure dotium: nunc uideamus de liberis, qui fructus sunt
coniugij. De his autem tractari solet, uel iam natis, uel adhuc in utero existentibus. De natis agitur, ut agnoscantur, & alantur: de nō natis, ut in possessionem missi nutriantur.

2 De agnoscendis liberis duo Senatuscōsulta sunt facta. Primò Plautianum, quod duas factorum diuersas species definit. In prima, cauetur debere mulierem, facto diuortio, intra triginta dies nunciare marito, se esse prægantem: maritum autem custodes ad uentrem seruandum mittere, aut renunciare, quòd ex se non sit prægnans: alioqui partum cogitur agnoscere, & alere[a].

3 In secunda parte, de ijs quæ falsum partum subijciunt, agitur: quod Senatusconsulti caput non extat: constat tamen has pœna falsi teneri[b]. Alterum Senatusconsultū quod temporibus Adriani factum est, pertinet ad partum qui constante matrimonio editur, ut is agnoscatur[c].

4 Sciendum autem est, patrem intelligi, quem nuptiæ demonstrant[d], cogiq; & ut agnoscat partum: nisi euidentissimis rationibus ostendat, ex se procreatum non esse[e]: & ut etiam alat. Naturalis enim ratio suadet, ut pater educet liberos pro modo facultatum[f], præsertim triennio maiores[g]. Imò necare uidetur qui non alit[h]. Alimentorum autem nomine non modò uictus, sed cætera quoq; onera, omnesq; uitæ necessitates comprehēduntur[i]. Quòd si pater ipse egeat, necessitas facit, ut mater & reliqui parentes idonei alimenta præstare cogantur[k]: sicut econtrariò liberi parentibus ἀντιπελαργίαν, ijsq; egenis alimēta[l], non etiam æs eorum alienum dissoluere debent[m]. Hoc nutricationis onus in hæredes in subsidium transit[n]: & cùm descendat ex iure naturæ[o], charitateq; sanguinis[p], nullo pacto aut statuto tolli potest[q]. Ac qui illud detrectat & refugit, etiam pignoribus captis, aut alio modo, per officium iudicis cogitur[r]: nisi qui alimenta petit, suis se operis ac industria adhibita alere possit[s]. Pigris enim & negligentibus, iura non subueniunt[t]: aut nisi iusta exhæredationis causa extet. qui enim exhæredare, etiam alimenta denegare potest[u].

a l. 1. h. t. Paul. lib. 2. tit. 24.
b l. qui falsam. 19. §. 1. l. leg. 30. ad l. Corneliā de falsis. l. cum suppositi. 10. C. eod. tit.
c l. 3. §. 1. h. t. Vlpia. titu. 16.
d l. 5. de in ius uocan.
e l. filium. 6. de his qui sunt sui uel alien. iur.
f l. 5. h. t. l. pen. & fin. C. de alen. lib. uide glo. Land. art. 21. lib. 1. nu. 3.
g l. nec filium. C. de patria potest.
h l. necare. 4. h. t. c. pascer. 85. distinc.
i d. l. 5. §. si parens. 3. in fin. l. uerb. uictus. 43. de uerb. significatio. l. legatis. l. fi. de alim. leg.
k d. l. 5. h. t.
l d. l. 5. l. 1. & 2. C. de al. lib. l. 2. 3. de fer. & dilat.
m d. l. 5. §. si mater. 7. t. t. C. ne filius pro patre. per tot.
n d. l. 5. §. item rescriptū est. 8.
o l. 1. in fi. de iusti. et iur.
p d. l. 5. §. 1. uers. & cum ex æquitate.
q Decius in l. iura sanguinis. 8. in princ. de reg. iur.
r d. l. 5. §. si uel parens. l. nec filium. ubi gl. C. de patria potestate.
s d. l. 5. §. deniq;. 2.
t l. nō enim. 16. ex quibus caus. ma. l. pupillus. 24. quæ in fraud. cred.
u d. l. 5. §. si uel parens.

DE VENTRE INSPICIENDO. TIT. IIII.

1 *Edictum de uentre inspiciendo, custodiendoq; partu.*
2 *Rescriptum eadem de re.*

1 DE liberis adhuc in utero existentibus, deq; uentre inspiciendo, & custodiendo partu, ita ait Prætor[a]: Si mulier mortuo marito prægnantem se esse dicet, his ad quos ea res pertinebit, procuratoriúe eorum uis in mense denunciandum curet, ut mittant si uelint, quæ uentrem inspicient. mittantur autem mulieres liberæ duntaxat quinq;: hæq; simul omnes inspiciant, dum ne qua earum dum inspicit, inuita muliere uentrem tangat. Mulier in domo honestissimæ feminæ pariat, quam ego constituam. Mulier ante dies triginta, quàm parituram se putat, denunciet his ad quos ea res pertinet, procuratoribusúe eorum ut mittant si uelint qui uentrem custodiant. In quo conclaui mulier paritura erit, ibi ne plures aditus sint quàm unus: si erunt ex utraq; parte, tabulis præfigantur. Ante hostiū eius conclauis, liberi tres & tres liberæ cum binis cominbus custodiant: quotiescunq; ea mulier in id conclaue, aliudúe quod, siue in balneum ibit, custodes si uolent, id antè prospiciant, & eos qui introierint, excutiant. Mulier cum parturire incipiat, his ad quos ea res pertinet, procuratoribusúe eorum denunciet, ut mittant, quibus præsentibus pariat. Mittantur mulieres liberæ duntaxat quinq;: ita ut præter obstetrices duas, in eo conclaui ne plures mulieres liberæ sint quàm decem, ancillæ quàm sex. Hæ quæ intus futuræ erunt, excutiantur omnes, in eo conclaui ne qua prægnans sit. Tria lumina ne minus ibi sint, scilicet quia tenebræ ad subijciendum aptiores sunt. Quod natum erit, his ad quos ea res pertinet, procuratori-

a l. 1. §. de inspiciēdo. 4.

procuratoribus ue eorum ſi inſpicere uolent, oſtendatur. Apud eum educatur, apud quem parens iuſſerit: ſi autem nihil parens iuſſerit, aut is apud quem uoluerit educari, curam non recipiet, apud quem educetur, cauſa cognita conſtituam. Is apud quem educabitur, quod natum erit, quoad trium menſium ſit, bis in menſe: ex eo tempore, quoad ſex menſium ſit, ſemel in menſe: à ſex menſibus, quoad anniculus fiat, alternis menſibus: ab anniculo quoad fari poſsit, ſemel in ſex menſibus, ubi uolet oſtendat. Si cui uentrem inſpici cuſtodiriue, adeſſe partui licitum non erit, factumue quid erit, quo minus ea ita fiant, uti ſuprà comprehenſum eſt: ei quod natum erit, poſſeſsionem cauſa cognita non dabo, ſiue quod natum erit, ut ſuprà cautum eſt, inſpici non licuerit. Quas ubiq; actiones me daturum polliceor his, quibus ex edicto meo bonorum poſſeſsio data ſit: eas ſi mihi iuſta cauſa uidebitur eſſe, ei non dabo. Hoc edictum cum ſit manifeſtiſsimum, interpretatione non indi-
2 get[a]: quam ſi quis requirat, conſulere iuriſconſultos poteſt[b]. Quia uerò tantum de mulie- *a l.ſ.§. quamuis.ſ*
ribus quæ aſſerunt ſe prægnantes, prætor loquitur, in iiſq; Senatuſconſulta de liberis a- *b d.l.1.2.3.4.h.t.*
gnoſcendis duntaxat locum habent[c], ut paulo antè eſt oſtenſum: ideo temporibus diuo- *c d.l.ſ.§. ex hoc reſcri-*
rum fratrum, cum hoc incidiſſet, ut maritus quidem prægnantem mulierem diceret, uxor *pto.1.*
negaret: Conſulti Valerio Priſciano, prætori urbano reſcripſerunt in hæc uerba: Nouam rem deſiderare Rutilius Seuerus uidetur, ut uxori quæ ab eo diuerterat, & ſe non eſſe prægnantem profiteatur, cuſtodem apponat: & ideo nemo mirabitur, ſi nos quoq; nouũ conſilium & remedium ſuggeramus. Igitur ſi perſtat in eadem poſtulatione, commodiſsimũ eſt eligi honeſtiſsimæ feminæ domũ, in qua Domitia ueniat: & ibi tres obſtetrices probatæ artis & fidei, quæ à te aſſumptæ fuerint, eam inſpiciant: & ſi quidem uel omnes, uel duæ renunciauerint prægnantem uideri, tunc perſuadendum mulieri erit, ut perinde cuſtodem admittat, atq; ſi ipſa hoc deſideraſſet. Quòd ſi enixa non fuerit, ſciat maritus ad inuidiã, exiſtimationemq; ſuam pertinere, ut non immeritò poſsit uideri captaſſe hoc ad aliquam mulieris iniuriam. Si autem omnes, uel plures non eſſe grauidam renunciauerint, nulla cauſa cuſtodiendi erit.

SI VENTRIS NOMINE IN POSSESSIONEM MISSA, EADEM poſſeſsio dolo malo ad alium translata eſſe dicatur. Titul. VI

1 *Ratio huius edicti.*
2 *Cui, in quem, ad quid ex hoc edicto detur actio.*
3 *Quomodo prætor edicto parere cogat.*

1 HOc edicto rectiſsimè Prætor proſpexit, ne dum in fauorem partus poſſeſsionem fa-
2 cilè pollicetur, aliis prædæ occaſionem præbeat. Idcirco conſtituit actionem in factum in mulierem, quæ in alium hanc poſſeſsionem dolo malo tranſtulit: qua petatur, quanti intereſt eius qui expetitur, fortè cohæredis aut ſubſtituti, poſſeſsionem non eſſe tranſlatam. Deinde neceſſario prætor adiecit, ut qui per dolum uenit in poſſeſsionem, co-
3 gatur decedere. Coget autem eum non prætoria poteſtate, uel manu miniſtrorum: ſed melius & ciuilius faciet, ſi eum per interdictum fortè quorum bonorum, aut actionem in factum ex hoc edicto, ad ius ordinarium remiſerit.

SI MVLIER VENTRIS NOMINE IN POSSESSIONE calumniæ cauſa eſſe dicatur. Titul. VI.

1 *Ratio edicti.*
2 *Quis per calumniam dicatur in poſſeſsione fuiſſe.*
3 *Cui, aduerſus quem, ad quid ex hoc edicto actio detur.*

1 QVemadmodum Prætor facilis eſt, circa bonorum poſſeſsionem mulieri dandam uentris nomine: ita calumniam eius impunitam relinquere non debet.
2 Per calumniam in poſſeſsione fuiſſe uidetur, quæ ſciens prudensq; ſe prægnan- *a l.ſ.§.c.h.t.*
3 tem non eſſe, uoluit in poſſeſsionem uenire[a]. Aduerſus hanc actio datur illis, quorum in- *b d.l.ſ. §. competit. cum*
tereſt miſsionem non decerni: ut cohæredibus, ſubſtitutis, proximis ab inteſtato, legata- *ſeq.*
riis, &c. ad id quod intereſt: cuius in æſtimationem etiam alimenta, in uentrem erogata, ue- *c l. notatur. c ſ. cũ l. ſeq.*
niũt[b]. Et mulier ex hac cauſa damnata, notatur ignominia[c]. Debet enim coerceri, quæ præ- *de his qui notant. infa.*
torem decepit[d]. *d l. debuit. 17. eod. tit.*

DE CONCVBINIS. TIT. VII.

1 *Continuatio tituli.*
2 *Quid sit concubina, concubinatus, & quare permissus.*
3 *Quam in concubinatu habere liceat, uel non.*

Et hæc quidem de legitimis nuptijs. nam coniunctio quæ extra nuptias fit, plerunq; 1
in concubinatum incidit. Concubina est quæ cum uxor non sit, cum aliquo tamen 2
uiuit, & uxoris loco in domo est, ac corpus miscet[a]. Concubinatus autem ex sola ani-
mi destinatione æstimatur[b]: uidelicet cum quis mulierem uoluptatis, & concubitus (unde
& nomen) causa, in contubernio, & consuetudine diuturna habet. quod iure ciuili, extra
pœnam & infamiam[c] est[d]: ijs scilicet qui uxores non habent[e], permissum, ad euitanda ma-
iora adulterij & constuprationum mala: & quia obsisti hominum nequitiæ non omni ex
parte potest. In concubinatu potest esse non modò liberta, sed & ingenua, si obscuro loco 3
nata sit, uel pudorem uulgarit: alioqui si honestæ uitæ locíq; ingenuam quis in concubina-
tu habere maluerit, id sine contestatione ea de re apud Aediles facta, sicut ex Tacito conij-
citur[f], fieri nequit: sed necesse est, uel uxorem eam habere, uel hoc recusantem cum ea stu-
prum committere[g]. Concubinas tamen habere plures, improbatum est[h]: ut & illud, con-
suetudine eius uti, quæ patris aut filij fuit in concubinatu[i]: quia propè nefaria est huiusmo-
di coniunctio, & quædam naturalis honestatis uiolatio: quæ nemini concedenda est[k], nec
concedi potest, utpote cum affinitas per consuetudinem eiusmodi sit contracta[l]: quare eius-
modi scelus prohibendum[m], & quantum existimo arbitrariè puniendum est[n]. Et hæc iure
ciuili ita se habent. Iure autem diuino & Canonico, concubinatus in totum est damnatus[o]:
sicuti & à Philosophis[p]. Eademq; in damnatione sunt lupanaria, ac meretricum consuetu-
do[q], quamuis iure ciuili extra lenocinium[r] permissa[s].

- a l. Labeo. 144. de uerb. sign. uide Cuiac. lib. 5. cap. 6.
- b l. 4. h. t.
- c Bald. in l. 3. C. de cond. inser. l. unic. C. de concubin.
- d l. 3. in fi. h. t.
- e l. unic. C. de concubi. l. ult. de diuor. Paul. lib. 2. tit. 20.
- f Conna. lib. 8. cap. 13.
- g l. 3. h. t. in fi. l. in libera. 24. de ritu nupt. gl. in l. 1. uerb. stuprũ hoc tit.
- h in Auth. quibus mona. eff. sui. circa fi. Nouell. 74. §. cõsiderauimus. in auth. de trien. & semiss. gl. in l. unic. C. de concub.
- i l. 1. in fin. h. t.
- k l. 2. C. de in ius uocan.
- l uide ex. t. t. de eo qui consang. ux. suæ. & 7. de rit. nupt. gl. 17. l. 1. uerb. prohibendũ. h. t.
- m l. 1. in fin. h. t.
- n ex doctrina glo. in l. 3. C. de sacro. eccles.
- o extrà de cohabita. cle. & muli. 1. Cor 5. cum simil. gl. & Bar. in l. 1. hoc. t.
- p Aristoteles li. 7. Politi. c. 17.
- q c. nemo. c. meretrices. 32. q. 4. Panorm. & Dd. in c. inter opera. de sponsal.
- r Nouell. de lenon.
- s l. quæ adulterium. 29. C. de adult. l. 2. C. de dona. int. uir. & ux. l. si ea. 22. C. de adult. l. si uxor. 13. §. 1. ff. ad l. Iul. de adult. l. ult. et Alex. in l. si adulterium. de adult. gl. & Dd. in l. quid ergo. §. pœna grauior. de his q not. inf. Alex. cons. 157. in fin. uol. 5.

DIGESTORVM LIB. XXVI.
INFORTIATI II.

DE TVTELIS. TIT. I.

1 *Continuatio.*
2 *Dispositio sequentium titulorum.*
3 *Quid sit tutela.*
4 *Explicatio definitionis.*
5 *Diuisio, & causæ.*
6 *Finis, & effectus.*
7 *Affinia, & contraria: & de cura, nonnulla.*

Non modò alendi sunt qui ex matrimonio procreantur liberi, sed etiam conti- 1
nendi authoritate, & consilio gubernandi, cum se per ætatem regere necdum
queant. Itaq; uiuentis quidem patris sunt in potestate & manu, qui eos hone-
stè ac pudicè educare debet[a]. Quòd si is moriatur, succedit alter quasi parens,
lex & autoritas magistratuum, qui fidei & curæ idoneorum hominum imbe-
cillam ætatem gubernandam committunt: quæ gubernatio, tutela & cura appellatur, à
tuendo & curando[b]. Quod cum ita sit, reliquum est, ut postquam de coniugijs, & alen-
dis liberis est dictum: de tutelis deinceps, sicuti erat propositum, uideamus. Qua in par- 2
re ordine exponendum est: Quid sit tutela, & quotuplex, quomodo & quando consti-
tuatur: tum de officio & administratione tutorum: deinceps de fine, ac abdicatione tu-
telæ: ac de excusationibus tutorum, postremò de actionibus, quæ finita tutela, ultrò ci-
troq; competunt.

Tutela est, ut Seruius definit, ius & potestas in caput liberum, constituta ad tuendũ eum, 3
qui per ætatem sua sponte se defendere nequit, iure ciuili data & permissa[c]. Est enim ius pu- 4
blicum authoritate[d], quod inuito in inuitum datur[e]: utilitate priuatum[f], in caput liberum
pupilli, qui sui iuris est, & caput prorsus liberum habet, nam ijs qui sunt alieni iuris, tutores
non dantur. Constituta ad tuendum eum qui per ætatem sua sponte se defendere nequit.
differentia à fine, effectu & officio tutelæ sumpta, qua hoc ius à patris & curatoris potestate
secernitur.

- a tot. tit. de lib. agn. 7. & tit. C. de alien. lib.
- b uide Vlpia. tit. 11.
- c l. 1. hoc t. uide quæ dixi Inst. eo. in princ.
- d l. filiusfa. 9. uerb. tuto. de his qui sunt sui uel alien. iur.
- e Instit. de excus. tuto. in princ. l. 2. h. t.
- f l. pupillus. 239. § munus. de uerb. significat. l. ablcta. 8. §. tutela. J. de excusa. tuto.

fecernitur. Nam tutelæ uis omnis, in tuendo personam & bona pupilli uertitur & consistit[a]. Patris uerò potestas, ista maior est, atq; amplior. Maius enim tuitione ius habet pater, tam in caput liberorum (nam olim ius uitæ & necis habuit[b], & punire etiã hodie potest[c]) quàm in bonis cum eorum fiat dominus, aut quo ad proprietatem, aut quo ad usumfructum[d]: ita ut non modò tueri, sed etiam absumere possit. Curatorum autem potestas minor est quàm tutorum. Curator enim bonis curandis tantum præficitur[e], uel in totum, uel in aliqua parte, aut etiam re certa[f]. Tutor porrò principaliter tuendæ (ut dictum est) personæ datur, non rei[g]: secundariò autem ad uniuersum personæ patrimonium administrandum datus esse creditur[h]. nec certæ rei dari potest[i]. Nam ut persona non recipit diuisionem, ita nec tutela quæ personæ datur: & sicut partitionem respicit in principali, ita & in administratione bonorum accessoria, quæ ex natura principalis debet æstimari[k]. Additur, iure ciuili data & permissa. quæ particula causam efficientem denotat, uidelicet legem 12. tab. & alias: quæ partim dant tutelam, scilicet legitimam: partim dari à testatore & magistratu permittunt, uidelicet testamentariam & datiuam. Propria tutelæ sunt, esse officium, seu onus[l], siue munus[m] necessarium[n], uirile[o], personale[p], publicum[q] authoritate, & ciuile[r], sed utilitate priuatum[s]: item (ut reliqua munera ciuilia) sua natura gratuitum, quia non honos est, sed onus[t]: eoq; tutela lucrosa esse potius pupillo quàm tutori debet[u], quanquam ex iusta causa, puta propter inopiam, peregrinationes litium causa subeundas, &c. salarium tutori constitui authoritate decretoq; iudicis possit[x]. Tutela quoq; sua natura generalis est: unde & generale iudicium nascitur[y], & bonæ fidei[z].

5 Tutela alia testamẽtaria est, quæ testamento: alia legitima, quæ à lege: alia datiua, quæ dãte & decernente magistratu qui summus quasi tutor est[a] defertur, ut in sequentibus exponetur[b]. Dicitur & alius tutor administrans, seu uerus: alius honorarius, testamento scilicet datus (nam lex aut iudex eiusmodi non dat) cui nulla incumbit administratio, sed tantum honoris causa interponitur: uelut persona dignior & honorarior, quam pupillus præ reliquis timeat & reuereatur, & qui sit uelut inspector, ac obseruator totius administrationis[c]. uulgò supremum tutorem nominant. Sunt etiam qui protutores & falsi tutores nominentur: de quibus suo loco opportunius[d]. Est etiam iure Sax. tutor iudiciarius qui ad iudicia similesq; solẽnitates mulieri datur[e], uelut & olim[f]. Causa efficiens tutelam, est lex (non ius prætorium[g]) uidelicet lex 12. tab. quæ partim per se defert tutelas proximis agnatis[h]: partim parentibus, ut in testamento liberis quos in potestate habẽt, dent tutores permittit[i]: mater autem, quæ in potestate non habet liberos[k], nunquã aliter quàm si eos hæredes instituerit, tutores ijs dare ex constitutionibus hodie potest[l]. His porrò tutelis deficientibus, ex alijs legibus olim magistratus ad quos cura pupillorũ meritò refertur, dabãt tutores[m]: hodie ex cõstitutionibus Principũ[n], & præsertim Iustiniani[o]. Causa igitur efficiẽs remota, est lex: propinqua, testator & magistratus. Causa προκαταρκτική, indigentia pupilli[p], & ius naturæ: quo unũquodq; quod ad se gubernandũ suapte ui non sufficit, id præstantioris alicuius ductu regitur[q] & gubernatur, spectata deniq; tutoris fides, probitas[r], atq; rerũ notitia[s]. Possunt autem omnes fungi tutela, qui non prohibentur: imò etiam inuiti ad id oneris subeundũ, captis pignoribus à magistratu cõpetente cogũtur[t], quãdo publicũ sit & ciuile munus[u]. Prohibentur autem tutelã gerere, qui pupillo id præstare nequeunt cuius causa tutela est inducta, uidelicet defensionem & tuitionẽ: ut surdi & muti[x], minores[y], furiosi[z], omnesq; alij qui ipsimet cura indigent aliena[a]. Mulieres regulariter tutelæ munere, quod uirile est, fungi non possunt[b], nisi ex principis indulgentia[c], matribus & auijs exceptis: quæ amissis uiris, nedum legitimorum[d], sed etiam naturalium suorum liberorũ[e] legitimæ præ reliquis agnatis sunt tutrices, etiamsi creditrices aut debitrices liberorum sint[f]: quin moribus Sax. etiã iure

y 4 paterno

de æden. z §. actionum. ubi gl. ad uerb. tutela. Inst. de actio. a gl. lib. 1. Land. art. 41. per l. si infanti. §. final. C. de iur. del. l. bonorum. C. qui admit. b l. fin. in fi. C. de auth. præstan. l. generaliter. 40. C. de episc. uide tit. seq. & hist. eo. c l. iure. 26. §. 1. de test. tut. l. 3. de adm. tut. d ℑ. de eo qui pro tuto. & quod fals. tut. auth. e art. 47. lib. 1. f Vlp. tit. 11. 20. Boët. in Top. Cuiac. ob. lib. 7. cap. 11. g Bart. in l. iure. §. honoris. de testam. tut. h Inst. ff. & C. de legit. tut. i l. j. de testam. tut. k § fin. inst. de adoptio. uide de his qui sunt sui uel alie. iur. l l. 4. C. de testam. tut. m Inst. de Attil. tut. in prin. n §. sed ex his legib. Inst. de Attilia tut. o §. nos autem. Inst. de Attilia. tut. p §. fin. Inst. de Attil. tut. q Aristo. lib. 1. πολιτικῶν. §. pen. inst. de Attil. tut. r in prin. Inst. de satisd. tut. in uerb. fides & diligentia. s l. quæro. 32. §. 1. de testam. tut. t art. 47. cum gl. Land. lib. 1. l. 5. C. qui dare tutor. u l. j. de administr. tut. x l. j. §. fin. l. pen. h. t. y §. item maior. Inst. de excus. tut. §. fin. Inst. de fid. tut. §. furiosus. Inst. qui testamen. tuto. l. fin. C. de legit. tut. z d. §. furiosus. a l. fin. C. de legit. tuto. d. §. furiosus. §. minores. & § pen. inst. de excus. tut. l. 2. C. quan. mul. tut. off. Spec. de tutor. §. fin. in prin. b l. j. C. quan. mul. tut. off. l. iure nostro. de testament. tut. c l. fin. ff. de tut. gl. in d. l. j. C. quan. mul. uide Vlp. tit. 11. d l. 2. cum auth. seq. C. quan. mul. tut. off. e l. fin. C. quan. mul. tut. off. auth. ad hæc. in fine. eod. tit. f auth. ad hæc. C. quan. mul. tut. off.

a l. qui fundum. 7. §. si tutor. de usucap. l. tutor. 33. de furt. l. tutor. 28. de adm. tut.
b l. in suis. de lib. et posth.
c uid. l. 2. & tot. tit. C. de pat. pot.
d Inst. per quas person. nob. acq. l. fin. & tot. t. C. de bon. mater.
e l. in copulandis. 8. C. de nupt.
f Inst. de curat. in prin.
g l. quia. 14. ℑ. tit. 1. §. ad certum. Inst. qui test. tut. da. poss.
h §. datus. Inst. de excus. tuto.
i d. §. ad certum. l. certarum. 12. ℑ. tit. 1.
k l. cũ principalis. 139. de reg. iur.
l l. tria onera. de excus. tut. §. item tria onera. Inst. de excus. tut.
m in prin. Inst. de excus. tut. l. pupillis. §. munus. de uerb. sig. l. j. §. illud. de muner.
n l. fin. in prin. ubi Bart. C. de adm. tut. in prin. Inst. de excus. tut.
o l. tutela. ubi Bart. h. t. l. j. C. quand. mul. tut.
p l. j. §. illud. de muner.
q §. 1. Inst. de excus. tut.
r l. athletæ. 8. in prin. de excus. l. 2. de reg. iur.
s gl. in d. l. athletæ. per illũ tex. & in prin. Inst. de excus. tuto. Spec. de appellat. §. 2.
t Bal. in l. meminimus. in fi. C. de legit. hæred. & in l. cum quidam. in 2. opp. C. de uerb. signif. tex. in d. l. tria onera. de excus. tut.
u l. qui negociationem. 59. de adm. tut.
x Bart. in l. in eos. de tutel. per l. j. §. si pupillus. de tutel. & rat. dist. & l. à iudice. §. final. de adm. tuto. Bald. in l. cũ oportet. 6. in prin. nu. 16. C. de bon. quæ liber. bonum tex. in l. idemq;. 10. §. idem Labeo. ff. manda.
y uide ℑ. de iud. gl. in l. j.

paterno administrant,& fructus lucrãtur, donec liberi adolescant,& ab ijs separẽtur.[a] Nam in his affectionis ratio suspicionem remouet[b]: scilicet quamdiu in casta uiduitate permanent. contractis enim secundis nuptijs,uel pudore prostrato[c], desinunt esse ipso iure tutrices[d]:& succedit tutela datiua[e]. Exceptis autem istis & consimilibus personis, in queis suspicionem tollit propinquitas, non potest debitor uel creditor sui creditoris debitorisúe tutor esse[f],nisi sit testamento datus[g]. Eademq́; in causa est is qui cum pupillo litigat[h], qui bona eius possidet[i], qui illi cohæres est,aut multorum bonorum socius,resúe cũ pupillo communes obtinet[k](quanquam hoc olim excusationem non habebat, sed dato curatore inter tutorem & pupillum,hæreditas aut alia res communis diuidebatur[l]) qui iurisdictioni subiectus nõ est cui pupillus subest[m], qui uitricus fit pupillo,ducta eius matre uidua[n]. Hi enim tutores esse non possunt,nec à magistratu ad id eligi,præterquã si testamento fuerint dati[o]. Nam testamento etiam istiusmodi dari possunt:quia suspicio fraudis,purgatur per approbationem & iudicium defuncti patris,qui præsumitur optimè liberis suis prouidere uoluisse[p]. Eademq́; est causa seruorum, scilicet ut cum libertate in testamẽto,non etiam à præside, tutores dari possint[q]. Qui etiam in dignitate aliqua,aut priuilegio sunt,ut miles[r], colonus principis[s],exempti à iurisdictione[t],& deniq; similes, quibus adiunctis pupilli conditio deterior futura est,quia pares potentioribus esse non possumus[u]:his tutela delegari prohibetur,ut & marito cura uxoris[x]. quod tamen iure Sax.non obtinet[y]. Extra hos autem qui uel ob ætatem,uel sexum,uel suspicionem tutela arcentur, omnes gerere tutelam possunt, atq; etiã uel inuiti debent[z]:siue paterfamiliãs siue filiusfam.[a] qui in publicis muneribus pro patrefam.habetur[b]:siue locuples siue pauper[c], siue bonæ famæ siue infamis[d], siue nobilis siue plebeius[e],etiam rex aut princeps[f]:atq; adeò & ex locis uicinis, non tamen ultra centesimũ miliare[g],quando idoneus in loco pupilli non potest haberi, assumi debet[h]. Materia circa quam tutela uersatur,est præcipuè caput liberum(nam ijs qui sunt in alieno iure & familia, tutor non datur) pupilli[i] (neq; enim tutor principaliter rebus,sed etiam personæ & moribus pupilli[k] præponitur)hoc est,eius qui cum sit impubes,desijt tamen esse in potestate patris,uel per eius mortem,uel per emancipationem[l]. item qui aliũ tutorem non haberi nam habenti tutorem,tutor dari nequit[m]. Nec interest,cuius sit fortunæ aut dignitatis pupillus. Nam & regi,illustribusq; personis tutores dantur[n], & contrà naturalibus ac spurijs[o]: non tamen filijs bannitorum aut captiuorum ab hostibus.his enim non tutor, sed curator solet præfici[p]. Cæterùm & pluribus unus tutor dari potest[q]: & plurium liberorũ qui in una sunt familia,tutela non pro pluribus,sed pro una reputatur[r]. Alterum,& uelut secundarium obiectũ circa quod tutela uersatur,sunt uniuersa pupilli bona. nec enim partem unam facultatum,sed totum corpus tutela respicit[s]. Forma petendæ[t],decernendæ[u], administrandæ[x] tutelæ,suis locis erit explicanda. Id tamen in genere sciendum est, tutorem siue legitimum siue datum non aliter posse tutelam gerere quàm si decreto magistratus ei administratio sit cõmissa[y]. quæ non antè decernitur, quàm tutor inuentariũ cõficiat,& iusiurandũ cautionẽq; præstet,rem pupilli ex bona fide defensum iri[z],subiecta bonorũ suorũ omniũ hypotheca[a]: ut illa uetus satisdationũ distinctio de non exigenda cautione à testamentario tutore, uel ex inquisitione dato[b],hodie non multum,nisi in dandis fideiussoribus,attendatur.

Finis est,ut impubes ætas paterno consilio & præsidio destituta, tutelæ beneficio regatur 6
& defen-

de cur.ut.furiosi.Bald.in l.3.C.de patr.potest.Bald.in l.precibus.8.num.40.C.de impub.substit.uide Alcia.trac. præsumpt. q l.in seruili.7.C.qui dare tut.§.1.Inst.qui test.tut.dar. r l.4.C.qui dar.tut. s l.fin.C.eo.tit. t l.neq;.5.C.eo.t. u l.3.in prin.de alie.iud.mut.cauf.fac. x l.2.C.qui dar.tut.l.uirũ.de cur.fur. y Land. li.1.art.31.Pachs.dif.7.& 8. z l.3.C.de susp.tut.l.j.in prin.de adm.tut.§.pen.Inst.de satisd.tut.l.si quis.de mu.& hon. a l.antepen.de his qui sunt sui uel alie.iur. b l.nam quod.14.ad S.C.Treb.l.quippe.78.de iudic. c §.final.Inst.de suspec.tut.l.paupertas.de excusat. d l.qui eorum.ubi Bart.de postul. e l.decreto.ubi Bar. qui pet.tut.l.ubi de tut.dat.ab his. f Bart.in l.iure.§.1.nu.1.de testament.tut.& in l.quòd si fortè.§.sunt quidam.quæst.1.de solut. g §.pen.Inst.de exc.tut.l.non solum.10.ff.eo.tit.l.j.C.eo.tit. h l.diuus.de tut.dat.ab his. i l.j.h.t. k l.cum plures.13.§.fin.de adm.tutor. l l.pupillus.239.de uerb.significat. m l.si sub conditione.§.1.de testam.tut.l.si sororis.C.qui dar.tut.§.fi.Inst.de cur. n l.j.C.de tuto.illust.person. o uid. gl.& Bart.in l.j.de testam.tutel.& in l.fin. C.de confir.tuto. p l.muto.6.§.ei cuius.de tutel.Bald.in l.j.nu.14. C.de hæred.instit. q §.item.3.uersi.item tria.Inst.de excusat.tutor. r l.3.l.si is qui.34.§.fin.de excusat.tutor.l.accipientis.35.l.inter.20.de auth.tuto.l.2.uerb.liberos.C.quan.mul.tutel.off. s §.ad certum.uersic.certe rei.Inst.qui testam.tuto.da.§.datus.Inst.de excus.tut.l.propter litem.21.de excusa.tutor. t qui pet.tut.uel curat.ff.& Cod. u de tut.dat.ab his.l.j.de adm.tut. x de adm.tuto.ff.& C. y l.3.§.fin.de adm.tut.l.cui eorum.de postul.l.legitimos.5.§.pen.de legit.tuto. z l.fin.§.pen.C.de adm.tutor.Bart.in d.l.legitimos.Angel. Inst.de leg.tut.nu.6.Alexan.consi.129.ponderatis.nu.3.uol.1.Mathes.sing.107.nota casum per tot.Zobel.art. 23.Land.lib.1.Kling.Inst.tit.de leg.ag.tut.12.de tut. a Spec.de tutor.§.fin.nu.1. per l.de creationib.C.de episc. aud.l.fin.§.in prouincia.C.de cura.fur. b uid.Inst.de satisd.in prin.

a art.11.lib.1.
b l.non solum.67.§.denuo.ff.de rit.nupt.
c gl.in auth.sacramentũ. ad uerb. contractis.C quan. mul. tut.off.per §.fin.in auth.de restit. & §.si autem.in auth. de nup.
d auth. sacramentum.C. quand. muli. uid. latè Bart.in l.si quis sub.de testam.tut.
e gl.in d.auth.sacramẽt. per l.si quis sub conditione. de testam. tutel. Bart.in d.l.si quis sub conditione.nu.3.
f in auth.ut hi qui ob.se hab.perhib.res minor. Spec. de tutore. §.fin. nu.12.
g uid. Bald. & Dd. in l. creditorem. 8. C. qui dar.tut.uel cura.Bart. in l.quoties.§.sicut.de adm.tut. Bart. in l.pater filio. de procurat. Cast.in l.cum in eo.de pac.Bal.in trac.de pace.in prin.
h d.auth.ut hi qui oblig. se hab. perh. Spec. de tut.§.fin.nu.12. tex.in l.idem.27.§.cum aũt. de testam.tut.ubi Bart. l.si ut allegas.16.C.de excusat.tut.Bart.in authen.minoris. nu.1.& 2.per illum tex.C.qui dar.tut.poss.
i Bart. in d.auth.minoris.nu.7.C.qui dar.tutor.poss.
k uid.dist.Bart.in d.authen.minoris.
l l.quod res.21.C.de excusat.tutor.
m l.etiam municeps. ubi Bart.de tut. Land.art. 47.cum glo.lib.1.
n gl.in l.j.ad uerb.uitricum.C.ubi pup. educ. l.3.ubi Bald.& Dd.C. de contr.iud.tutel.Bal. in l.omnem. C.ad S.C. Tertull. uid. Bart.in l. nonnũquam.de adop.
o Dd.præall.loc.
p l.nec in ea.23.de adulter. l. final. in prin.C.

& defendatur. Impuberes, inquit Imperator[a] in tutela esse, naturali iuri conueniens est, ut is qui perfectæ ætatis non est, alterius curatione regatur. Effectus, quòd simulatq; tutor datus est, potestatem gerendi liberam habeat[b], adq; administrandum statim obligetur, & suo periculo cesset[c], & de dolo, lata ac leui etiam culpa teneatur[d]. Itaq; statim conficere inuentarium, & ut sibi decernatur à magistratu administratio petere debet: non neglectis etiam interim ijs quæ moram non patiuntur, & tempore detrimentum capere possunt[e]. Nam quoties periculum ex mora extimescendum est, receditur à communibus iuris regulis[f]. Obligat enim tutela & tutorem, ad reddendam tutelæ gestæ rationem, suscipiendasq; actiones quæ ex tutela oriuntur[g], & contra pupillum contrario iudicio tutelæ[h], eidemq; suæ rei administrandæ potestatem aufert, nihil ut deinceps absq; tutoris authoritate gerere possit[i]. Nam tutela, quasi dominum rerum pupillarium tutorem facit[k]: in administrando scilicet (non in dilapidando[l]) seu quantum ad prouidentiam pupillarem attinet[m]. Nam ut in definitione dictum est, tutela est ius tuendi, non consumendi: ad tuendum pupillum constituta, non ad deglubendum.

7 Affinis tutelæ, est cura. Nam quæ de tutoribus constituta sunt, eadem & in curatoribus qui adultis dantur[n], obtinent[o]. In quibusdam tamen differunt. Nam tutores dantur impuberibus, curatores puberibus[p]. Illi inuitis, hi extra litem tantum uolentibus[q]. Illi personæ præficiuntur, hi bonis[r]: etiamsi personam cui bona ancillantur, neglectui habere non debeant[s]. Illi ad uniuersum patrimonium[t], hi ad singula etiam negocia, singulasq; causas[u]. Illi tutorem habenti non dantur, hi dati possunt[x]. Sed ut discrimen hoc melius intelligatur, definitionem ac diuisionem curæ subijciamus. Est igitur cura seu curatio[y], uis & potestas, ad curanda bona minorum, uel eorum qui suis rebus præesse non possunt, iure ciuili constituta. Atq; hæc quidem in duas species distribui potest, quarum altera sit legitima: nam ex lege 12. tab. furiosi & prodigi in legitima sunt agnatorum cura[z]: altera uerò datiua, quæ minoribus 25. annis præficitur, authoritate magistratus[a]. Testamentaria uerò cura nulla est, uelut tutela: cùm testamento curator non detur, sed datus à prætore confirmetur[b]. Ex quibus intelligi potest, quantum à tutela officium curatorum distet. Affine est tutelæ & officiū orphanotrophorum, ac similium, qui pia loca, eorumq; reditus & bona procurant[c]. Item actorum, qui ad lites peragendas à tutoribus surrogari solent. De quibus alibi agitur[d], & suo loco dictum est copiosius[e]. Contraria tutelæ, sunt excusationes quibus ea euitatur[f]: dolus malus, ob quem tutores, ut suspecti, à tutela quæ bonæ fidei est[g], remouentur[h]: item pubertas[i], minutio capitis[k], & similes modi quibus tutela finitur[l]. Est etiam cū legitima transfertur ab agnato remotiore, in proximiorem qui adoleuit. uerbi gratia: si fratribus omnibus existētibus minoribus, patruus proximior tutelā ex lege administret, & interea maior fratrum ad ætatem perueniat uirilem: certè à patruo in hunc reliquorum tutela deferetur[m].

DE TESTAMENTARIA TVTELA. TITVL. II.

1 *Testamentaria tutela quid sit, & unde originem habeat.*
2 *Qui testamento tutores dari poßint.*
3 *Præcipuam esse hanc tutelam.*

1 TVtela triplex est: testamentaria, legitima, ac datiua[a]. Testamentaria est, quæ in testamento constituitur. nam lege XII. Tab. permissum est parentibus, ut liberis suis, non etiam extraneis, siue masculini siue feminini sexus, quos quidem in potestate habent, tutores dare possint[b]. Verba legis ita se habent: Vt quisq; legaßit super pecunia, tutelaue rei suæ, ita ius esto[c].

2 Testamento tutores dari possunt ij, quibus cum est testamenti factio[d]: hoc est, qui ex te-
3 stamento capere possunt. Horum tutoru in causa prima est (quia quamdiu testamentaria speratur, legitima tutela cessat[e]) & satisdare non coguntur, quòd iudicio testatoris probati uideantur[f].

D E

a §.pen. Inst. de Attilia. tut. l. quòd si fortè. 14. in fin. de solut. l. 4. in fi. ff. rempub. sal. fore.
b glo. finalis in l. mandato. 60. de procu. l. tutor. 35. in prin. de iure. not. in l. præses. 12. C. de transf. tas. in l. 1. §. itē acquirimus. de acq. poss. gl. lib. 1. art. 47. Land.
c l. 1. in prin. de adm. tut.
d l. quioquid. 7. C. arbit. tutel.
e Angel. Inst. de legit. agnat. tutel. nu. 8. & 9. per l. fin. C. de tut. qui satisd. l. qui dum decedens. §. usqueadeò. de adm. tut.
f tas. in l. naturaliter. §. nihil. nu. 174. de acq. poss. per l. 5. §. si quis riuos. de oper. no. nūc. tex. etiam in l. 2. & 3. de fer. in l. unic. C. quā. lic. unic. sine iud. se uin. uid. J. de tutel. & rat. dist.
g
h de cont. iud. tut.
i uid. J. de auth. tuto.
k l. interdum. 58. §. pen. de furt.
l l. qui fundum. 7. §. si tutor. ff. pro empto.
m l. tutor. 28. de adm. tut.
n uid. Inst. de curat.
o l. J. de adm. tut. l. si tutori. 23. C. eo. tit. de adm. tuto. l. 4. C. de peric. tut. l. J. C. arb. tut.
p in prin. Inst. de curat.
q §. 1. Inst. eo. tit. de cur. ubi dixi. Land. lib. 1. art. 42.
r l. in copulandis. 8. C. de nupt. quod quomodo accipiendū sit, inst. de cura. dictum est.
s l. cōsilio. 7. de cur. fur.
t §. fin. Inst. de excus. tut.
u l. non tātum. 7. de tut. & cura. §. 1. Inst. eod.
x §. interdum. 3. Inst. de curat.
y §. furiosi. uerb. in curatione. Inst. eod.
z §. furiosi. Inst. eo. l. si furiosi. 25. C. de nup. in auth. ut qui se obligat.

hab. perhib. a in prin. Inst. de curat. b in prin. Inst. de curat. ubi huius rationem s. uide. c l. orphanotrophos. ubi Bart. Bal. cum simil. C. de episc. & cler. uide cle. 1. de relig. domib. d §. final. Inst. de curat. uid. s. de procura. & quod cuiusq; uniuers. l. neq;. 11. C. de procurat. e ad tit. s. quod cuiusq; uniuers. f tot. tit. J. de exc. tut. g §. actionum. ubi gl. ad uerb. tutel. Inst. de actio. h de suspec. tut. ff. Inst. C. i in prin. Inst. quib. mod. tutel. k §. 1. & 2. Inst. quib. mod. tutel. fin. l uid. Inst. quib. mod. tutel. finia. m l. si tutor. 9. §. si duobus. ubi gl. & Bart. de tutel. & rat. distrah. per l. non solum. §. pen. de excusat. tutor. a l. generaliter. 40. C. de episc. b l. J. in prin. hoc tit. uide Cuiac. ob. lib. 7. cap. 11. c in prin. Inst. de leg. Falc. l. uerbis. 120. de uerb. significat. d l. testamento. 21. hoc tit. e in prin. Inst. de legit. agnat. tutel. f in prin. Inst. de satisda. tuto. ubi dixi.

DE CONFIRMANDO TVTORE VEL CVRATORE.
Titul. III.

NOnnunquam euenit, ut tutor quamuis testamento datus, authoritate tamen magi- 1
stratus sit confirmandus: uel quia datus, quibus non oportet, ut ei qui non est in po
testate, aut puberi: uel non quomodo oportet, ut si non personæ, sed rebus sit datus:
quin nec maritus uxori tutorem nisi optione relicta [a], nec pater curatorem filio certè relin-
quit, quia inuitò non datur. His igitur casibus opus est confirmatione magistratus, ut quæ
desunt testamento, suppleat[b]: quod quidem fit, non uno modo. Nam qui à patre minus le- 2
gitimè dari sunt, citra ullam inquisitionem aut satisdationem confirmantur[c]: qui à matre, 3
ex inquisitione, citra tamen satisdationem [d]: ut & hi qui à patrono[e]. Quos autem extranei 4
dant, & ex inquisitione confirmari debent, & satisdare, rem pupilli saluam fore: nec aliter
admittuntur, quàm si is impubes cui dantur, in testamento sit hæres institutus [f].

a Cic. pro Mure. Cuiac. lib. 7. cap. 11.
b l. adopt. 38. de adopt.
c l. j. l. si filio. l. si. h. t. l. pa ter. 3. tit. 1.
d l. 2. h. t.
e l. 4. h. t. l. qui tutelam. 28. §. fin. h. tit.
f l. 4. & 5. h. t.

DE LEGITIMIS TVTORIBVS. TITVL. IIII.

INtestato parente mortuo, uel si testamento tutor datus non est, agnatis defertur tutela, 1
lege Tab. XII.[a] & quidem proximis, siue uni, siue pluribus pariter qui in eodem gradu
sunt[b]: quamuis iure Saxo[c]. maior natu præferatur. Sunt autem agnati, qui per uirilis se-
xus personas cognatione iuncti sunt[d]. Et hoc quidem summa prouidentia constitutum est,
ut qui sperarent habere successionem, ijdem tuerentur bona, ne pessum irent[e]. Qua ratione 2
cum hodie eadem sit cum agnatis in successione cognatorum causa, dicemus iure nouo
ad hos quoq; legitimam tutelam pertinere[f]. non tamen in causis & negocijs feudalibus: in
quibus dominus feudi, tutor est sui uasalli, moribus Sax[g]. Iure communi proximus agna-
tus, qui in feudo successurus est[h]. neq; etiam eodem Sax. statuto, in allodialibus & hæredita
rijs. nam licet non in successione, attamen in tutela agnatos cognatis Saxones indistinctè
præferunt[i]. Est autem in tutela legitima locus successioni, ut si proximior mortem aut capi- 3
tis diminutionem patiatur, qui post eum est, succedat in tutelæ administratione[k]. Quare de
functo parente, qui filij emancipati tutor est, non quidem legitimus (quia non habebat o-
lim dissoluta agnatione spem successionis, nisi eam sibi solennibus pactionibus reseruas-
set[l]) sed quasi legitimus[m]: si liberi qui in potestate patris ad mortem usq; fuerunt, perfectæ
ætatis existant, fiduciarij tutores fratris emancipati, uel sororis efficiuntur[n]. Quæ tutela fi- 4
duciaria dicta est, non ob ius successionis, aut agnationem, quæ emancipatione erat subla-
ta: sed ut Dd. interpretantur, propter fiduciam diligentiæ & fidei fraternæ introducta est[o],
uel potius ob fiduciam in emācipatione, & solenni huius actus ritu contractam[p]. Patronis 5
quoq; lege XII. libertorum tutela mandari uidetur, non quidem specialiter, sed ex sententia
legis per consequentias hæreditatum[q]. Hoc interest, quòd agnatos sine distinctione lex sa-
tisdare iubet: patronos non item, nisi causa cognita[r]. Hodie uerò quia patroni libertis, pa-
rentes etiam matres [s] liberis, fratres fratribus emancipatis, ex constitutionibus, atq; ita ex
legib. nouis [t] succedunt [u]: ideo hæ omnes tutelæ indiscriminatim legitimæ hodie uocantur
& sunt[x], ut iam legitimarum tutelarum quinq; genera numerentur [y].

a l. intestato. l. legitimos. hoc tit.
b l. si relinqui. 10. l. si plures. h. t. §. fin. Instit. de cap. dim. l. 2. C. eod.
c art. 23. lib. 1. Reinh. de tutel. diff. 12.
d l. sunt autem. h. t.
e l. j. h. t.
f §. ex his. in auth. de hæred. ab intesta.
g Reinhar. diff. 11. tutel. per Lehenr. c. 26. cum glos. & in art. 58. lib. 2. Landtr.
h Kling. Inst. de tutel. & de legit. agnat. tut. per c. 1. §. filia. de feud. suc cess.
i Landtr. lib. 1. art. 23. Reinha. de tutel. diff. 1.
k l. 3. §. fin. h. t.
l tot. tit. si quis à par. l. fin. C. de emanc.
m uide Inst. de leg. paren. tutel.
n l. 3. §. fin. l. 4. h. t.
o arg. l. liberto. 31. §. pe- nul. de neg. gest.
p uide quæ dixi Instit. de fiduc. tutel.
q Inst. de legit. patro. tut.
r l. legitimos. h. t.
s l. omnem. C. ad Tertull. Bart. in authen. matri. num. 9. C. quan. mul. tut. off.
t l. j. cum seq. de pet. hær.
u uide Inst. de hær. quæ ab intest.
x l. 4. C. de leg. tut. §. ex his. in auth. de hæred. ab intest.
y Bart. in d. l. 4. Ang. In stit. de leg. ag. tut. nu. 2.

DE TVTORIBVS ET CVRATORIBVS DATIS AB HIS QVI IVS dandi habent: & qui, & in quibus causis specialiter dari possint.
Titul. V.

Tutelis

1 TVtelis, teſtamentaria & legitima deficientibus uel excuſatis, magiſtratuum eſt, impu-
2 beribus etiam inuitis tutores curare[a]: puberibus uerò dare curatores, non tamen in-
uitis[b], niſi ad litem[c]. Item mulieribus[d], & prodigis, ac furioſis, quamuis maioribus[e].
Interdum tamen impuberi quoq; datur curator, ut cum tutor rebus ſupereſſe non poteſt[f].
Tum enim additur ei curator, quia tutorem habenti tutor alius haud facilè adiungitur[g].
3 Hi autem omnes dantur etiam inuiti ex inquiſitione[h]. Quòd ſi citra inquiſitionem dati
ſint, ſatiſdare coguntur[i]. Ex inquiſitione dati non ſatiſdant, quia idonei electi ſunt[k]. Iu-
re porrò Sax. indiſtinctè omnes ſatiſdant: exceptis legitimis, qui pupillo morienti hære-
des ſint futuri[l].

a l. 2. l. 3. l. nec non. l. ad omnem. h. t.
b uide rationem differentiæ, Inſtit. de curat. in prin. ubi dixi.
c l. ſ. C. qui petant tuto. &c.
d l. non tantum. h. t.
e l. his qui. h. t.
f l. ſolet. ff. de tutelis.
g §. interdum. Inſt. de curat. ubi dixi.
h l. in dando. h. t.
i l. fin. C. de auth. præſt. l. impuberi. h. t. Inſt. de ſatiſda. tuto. in prin.
k in prin. Inſt. de ſatiſda. l. 3. C. qui tut. non ſatiſdat. l. bonorum. ff. de curat. fur.
l Reinh. diff. de tutel. 2. per art. 23. Land. li. 1.

QVI PETANT TVTORES VEL CVRATORES, ET VBI PEtantur. Titul. VI.

QVia uerò magiſtratus non ſolet officium ſuum impertiri in dandis tutoribus, niſi
poſtuletur[a]: rectè & illud cautum ordinatumq; eſt, qui nam tutores petere debeant.
1 Sunt autem quidam, quibus neceſſe eſt petere: alioqui aut lucro priuantur, aut pu-
niuntur: quidam ex uoluntate, & pro arbitrio petunt. Neceſſe habet petere mater[b], cætero-
quin hæreditate ſe indignam facit[c]: item liberti impuberis, qui ceſſantes etiam pœnas
2 luunt[d]. Reliqui cognati pro arbitrio & uoluntate petunt[e]. Curatores ſibi ipſi mino-
3 res, cum poſtulare poſſint, nemo iis neceſſe habet petere[f]. Statim autem atque opus eſt,
4 puta deficientibus, aut reiectis, aut excuſatis prioribus tutoribus, & copia haberi magi-
ſtratus poteſt, ſcilicet ordinarii, qui omnimodam in pupillum & tutorem iuriſdictionem
5 habeat[g], petitio eſt facienda[h]: & quidem eo loco, unde originem ducit pupillus, uel ubi ma-
ior eſt facultatum pars[i].

a l. 4. §. hoc autem. ubi C. de dam. inf.
b l. ſ. h. t.
c l. 2. 3. l. fin. h. t.
d d. l. 2. in fin.
e d. l. 2.
f d. l. 3. §. fin.
g Port. in §. ſed hoc iure. Inſt. de Attilia. tut. glo. ho. Land. lib. 1. art. 21. 45. 47. l. 5. C. qui da. tut.
h d. l. 2. 3.
i l. pupillo. ff. tit. 1. l. unica. C. ubi pet. tut. uide Land. gl. art. 45. & 47. lib. 1.

DE ADMINISTRATIONE TVTORVM, ET PEriculo, &c. Titul. VII.

1 NVnc uideamus dè officio & periculo tutorum uel curatorum. Nam quæ de tutori-
bus hîc dicuntur, eadem ferè omnia etiam in curatorib. obtinet. Tutorum officium
partim in adminiſtratione, partim in authoritate præſtanda conſiſtit. Adminiſtrare
2 tutor & quidem cū libera poteſtate, ac uelut dominus poteſt[a], & uerò ſtatim ex quo ſcit ſe
tutorem datum, debet: nam exinde periculo ſuo ceſſat, atque etiam extra ordinem pi-
gnoribus captis compellitur[b]. quanquam hodie antequam adminiſtret, iuſiurandum da-
re, inuentarium conficere, cautionem hypothecamq; facere, & à iudice decernendam bo-
3 norum adminiſtrationem petere debet, ut ad tit. de tutel. paulo antè eſt dictum. Quòd ſi
plures dati ſint, curæ erit magiſtratui, ut unus tantum gerat: quia facilius actiones & exci-
pere & exercere, aliaq; negocia explicare poterit, quàm ſi per multos tutela ſpargatur. quod
enim multorum commune eſt, id nemini curæ eſſe ſoletiut ait Ariſt. libro 2. Politi. Eligen-
dus autem eſt, quem teſtator gerere uoluit, aut cui maior pars tutelam decernit, aut qui præ-
tori maximè probatur. Planè ſi non conſennant tutores prætori, ſed uelint omnes gerere,
quia fidem non habent electo, nec uelint ſuccedanei eſſe alieni periculi, aut ſi diuidi inter ſe
4 tutelam petant partibus, uel regionibus[c], audiendi ſunt[d]. Is autem qui adminiſtrationem
ſuſcipit,

a gl. ult. in l. mādato. ff. de procurat. Dd. in l. præſes. 12. C. de tranſ. tiōn ſimil. uide ſup. de tutel. l. tutor. 35. de iureiur. l. 4. de in lit. iuran. l. interdum. 58. §. pen. de furt.
b l. ſ. h. t. l. 4. C. de ſuſp. tu. §. pen. Inſt. de ſatiſd. tuto.
c uide l. 2. & t. t. C. de diuiden. tutel.
d l. 3. cum l. ſeq. h. t.

suscipit, primo quoq; tempore repertorium facere omnium bonorum pupilli, eiq; postea
etiam quæsita inscribere debet: alioqui in dolo malo esse præsumitur, & tenetur in id quod
interest, quod iureiurando in litem æstimatur: quin & remoueri, ut suspectus potest[a]. Fieri
autem inuentarium debet publicè[b], id est, in præsentia personæ publicæ, puta tabellionis[c],
& testium. Pupillum autem debet ipse ex facultatum fructibus alere[d], eiusq; patrimonium
tueri, augere, æris alieni habere rationem, actiones exercere, suscipere tanquam bonus & di-
ligens paterfamiliâs[e]. Pecuniam etiam pupillarem si suppeditet, in emptiones prædiorum
collocare. Tutius enim est aduersus omnem fortunæ iniuriam & amissionem, facultates pu-
pilli in solo consistere. Itaq; si cesset in emẽdo, & pecuniam relinquat ociosam, ad usuras te-
netur[f]. Et in summa, quicquid dolo, culpa, negligentia tutorũ (nam casum non præstant[g])
damni factum est, siue pupillo abest, ad id finita tutela tenentur[h]. Et primò quidẽ ij qui ges- 5
serunt, singuli in solidum[i]. Deinde ijs non sufficientibus, fideiussores, pòst magistratus, qui
idoneè caueri non curarunt[k]. Et postremò, tutores honorarij[l]. Nam cum sint dati tãquam
obseruatores administrationis, & custodes, imputabitur eis, cur si malè tutorem gerere ui-
debant, suspectum non fecerint[m]. Etsi autem tutores singuli in solidum teneantur, tamen 6
quatuor remedijs succurri ijs solet: nempe diuisionis, ordinis, cedendarum, & actionis uti-
lis. de quibus Dd. alibi fusius disputant[n]. Diuisionis beneficium competit pluribus tuto- 7
ribus, qui non diuisam tutelam simul administrarunt, dummodo soluẽdo omnes sint. Pe-
tunt enim ut diuidatur inter eos obligatio, & pro portionibus utilibus exigantur[o]. Dico,
non diuisam tutelam: nam si à testatore uel lege (ipsi enim tutores diuidere alioqui pro ar-
bitrio nequeunt) distributa in partes sit tutela, ipso iure tuti sunt, ne ultra suam portionem
conueniantur[p]: quemadmodum & fideiussores, qui in partes spoponderunt[q]. Addo, si om-
nes soluendo sint, aut fideiussores habeant idoneos: nam alicuius inopia, non pupilli, sed
contutorũ periculo est[r], exemplo fideiussorum[s]. Secundum est beneficium ordinis: quod 8
locum habet, cum alter gessit tutelam, alter non gessit, neq; geri mandauit. nam mandans
perinde habetur, ac si gessisset[t]. Ordo autem est, ut (sicuti dictum est) prius excutiantur bo-
na, fideiussoresq; eius qui gessit: ac tùm demum quatenus non inueniuntur soluendo, magi-
stratus qui parum idoneè dedit, tutoresq; honorarij teneantur[u]. Tertium est cedendarum 9
beneficium. Tutor enim qui in solidum pro collega exigitur, potest à pupillo petere, cedi
sibi actiones aduersus contutorem, quibus contra eum experiatur, si fortè is ad meliorem
fortunam perueniat[x]. Quartum est utilis actionis negociorum gestorum: qua omissa, 10
cessionis petitione collegam, is qui soluit, conuenire potest[y], etiamsi hæc actio fideiussori-
bus denegetur[z]: quia fideiussor soluens pro reo principali soluit, non pro confideiussore,
cuius nullum negocium geritur: ut mirum non sit, si hoc nomine confideiussores neutiquã
habeat obligatos.

DE AVTHORITATE ET CONSENSV TVTORVM uel curatorum Titul. VIII.

1 *Quid sit authoritatem præstare.*
2 *An pupillus naturaliter sine authoritate tutoris obligetur.*
3 *Causa efficiens: qui quib. authores esse possint.*
4 *Materia: quibus in causis authoratio necessaria, uel non.*
5 *Forma & solennitas authorandi: & differentia inter authoritatem & consensum.*
6 *Finis & effectus.*

AVthoritatem præstare tutor dicitur, cum probat id quod agitur[a]: si modò quale es- 1
set quod ageretur, intellexerit[b]. Necesse est autem in omnibus pupilli obligationi- 2
bus tutorem intercedere, & suo consensu obligationem approbare: alioqui pupil-
lus non obligatur[c], ne naturaliter quidem, hoc est iure gentium, sic ut nec exigi possit pu-
pillus, & si exactum soluerit, habeat repetitionem[d]: etiamsi naturaliter obligetur, quod ad
consensum naturalem attinet[e], & quatenus factus est alieno damno locupletior: qua ex
causa, quam ciuilis actio datur[f]. Et hæc quidem fauore pupillorum, ne imbecillis & impro-
uida ætas facilè capiatur, introducta sunt. Itaq; potest meliorem quidem cõditionem suam
pupillus facere, ut stipulari, & alterum sibi obligare[g]. Nullum enim periculum est, ut in-
quit Plautus, stipulatier. Deteriorem uerò non aliter, quàm cum tutoris authoritate: qui si
authoritatem præstando res pupillares diminuat, extra damnum est pupillus: cùm quia
tutor

c l. 5. §. 1. h. t. in prin. instit. eo. d l. quod pupillus. de condictio. indeb. l. pupillus. iuncta l. naturales. de actio. unde quæ dixi inst. de inutil. stipulat. & quib. mod. toll. obligat. e l. j. in fin. de nouatio. f l. j. §. an pupillum. ff. depositi. g in prin. inst. eod.

a l. tutor qui repertoriũ. s. h. t. l. 3. §. pen. ff. de suspect. tuto. l. tutores. C. eod. l. fin. §. fin. C. arbitrium tutel.
b d. l. fin. §. fin.
c d. l. tutores. C. eod. l. orphanotrophos. C. de episcopis & cleri. uid. Dd. in l. ult. C. de iure delib. §. ultim. instit. de hær. qual. ubi dixi.
d l. 3. §. tutor. h. t.
e l. generaliter. 11. l. à tutoribus. 34. h. t. l. consilio. infra de curatori. furios.
f d. l. tutor qui repertorium. §. si post depositionem.
g l. si res. l. tutoribus. C. de periculo tuto.
h d. l. tutor qui reperto. §. competit. t. t. C. arbitri. tutel.
i l. tres tutores. 58.
k l. j. §. usq; adeò. ff. de tutel. & ratio.
l l. tutores qui post. 40. §. in eum.
m d. l. 3. §. 1.
n in l. j. C. de transactionibus.
o l. j. §. nunc tractemus. de tutel. & ratio. distr.
p d. l. j. C. de diuid. tute. l.
q l. 2. C. de diuiden. tute.
r l. inter eos. §. 2. in prin. de fideiuss.
s d. l. j. §. nunc tractemus.
t §. si plures. instit. de fideiuss. l. fin. C. de const. pecu. l. fideiussor. C. de fideiuss.
u l. 5. §. gessisse. de admi. tuto.
x d. l. j. §. nũc tractemus. & §. usque adeò.
y d. l. j. §. nũc tractemus. & §. planè. uide Bart. & Dd. in l. Modestinus. circa finem. de solutio.
z d. l. j. §. nũc tractemus.
& l. ex facto.
z l. ut fideiuss. de fideiussor. l. Stichum. §. pen. de solutio.
a l. 3. h. t.
b l. non multum. 14. h. t.

3 tutor rem illi saluam præstare debet[a], tum quòd in integrum restitui potest[b]. Est autem hæc
potestas authorandi à lege introducta, sicut & ipsa tutela[c]. Sufficitq; etiam unius tutoris in-
teruenire authoritatem, quamuis plures dati sint[d], & licet de plurium pupillorum re tracte-
tur[e]: nisi cum de communi tutelæ negocio, quod omnes tangit, agitur[f]: aut nisi tutela diui-
sa sit. tunc enim quisq; in sua administratione author fieri debet[g]. In parte autem admini-
strationis quæ collegæ incumbit, pro extraneo est[h] qui author fieri nequit: quouiam admi-
nistratio illi decreta non est[i]. Quare neq; pater cuius in potestate est pupillus[k], nec honora-
rius tutor, author rectè fit[l]: quia pro extraneo habetur[m]. Illi autem solummodo authorita-
tem ritè iuterponunt, quibus administratio commissa est[n], quiq; uolentes & spoute ijs quæ
geruntur, presunt: nam inuiti, ne decreto quidem magistratus cogi possunt. damnum enim
& res ipsorum uertitur[o]: quia iudicio tutelæ tenentur, si rei inutilis sint authores. ex quo li-
4 quet magistratum uicem tutoris supplere, & authorem fieri nõ posse[p]. Materia, sunt omnes
contractus & obligationes: in quibus pupillus quia obligatur, rem suam facere deteriorem
potest[q]: ut emptio, locatio, hæreditatis aditio[r], transactio[s], iudicia[t]. nam & in his quasi con-
trahitur[u]. Item distractus, qui detrimento esse pupillo possunt: ut solutio, liberatio, accepti-
latio[x]. Quod enim obtinet in contractibus, idem etiam seruari debet in distractibus, à pari-
tate coutrariorum[y]. In contractibus tamen illis, aut distractibus, qui effectu meræ sunt do-
nationes, per quos non administrantur, sed dilapidantur pupillorum bona[z], tutor author
fieri pupillo non potest[a]. non enim nisi rerum utilium autor esse debet[b]. Eadem ferè obti-
nent in minore, eiusq; curatore[c]. Nam minori curatorem habenti in bonorum administra-
tione consensu eius perinde opus est, atq; pupillo authoritate tutoris[d]. in obligatione per-
sonæ, cui curator non datur, non item[e]: ut nec in factione testamenti[f]. Quòd si curatione de-
stituatur, extra quidem iudicium per se sua curare, non tamen liberè & absq; authoritate a-
lienare poterit[g]: in iudicio uerò ut omnino sibi curatorem adiungat, opus est[h]. In sua causa
tutor curatorúe fieri author non potest, puta dum ipse cum pupillo cõtrahit[i]: sed palàm &
bona fide, alioq; tutore authore contrahere cũ pupillo, sicubi usus est, debet[k]. Nã ipsum sibi
authorẽ fieri, ac quasi ius dicere, suspiciosum fuerit[l]. Vnde nec moribus nostris Sax. maritus
qui uxoris tutor est, potest illi author esse in donatione, uel emptione, uel ultima uolunta-
te, quam in commodũ, & rem mariti facit: sed ad hoc ut alius à iudice tutor detur opus est[m].
5 Quod ad formam attinet, oportet tutorem in ipso negocio authorem fieri: alioqui po-
stea consentiens, nihil agit[n]. Nam quæ sunt solennitatis, in ipso actu interueniant necesse
est[o]. Authoritas aũt, pars solennitatis est[p]. Non enim commodo tutoris, sed ad integrandã
pupilli personam interponitur[q]: ideo intelligitur pars esse actus, & in ipso contractu inter-
ueniat necesse est[r]. Nam actus nõ potest celebrari, nisi personæ sint habiles & integratæ. In-
tegratur autem persona pupilli, per authoritatem: alioqui (ut suprà dictum est) ne natura-
liter quidem obligari potest[s]. Authoritatem igitur partem esse actus seu solẽnitatis, quæ ab
actu diuidi nequeat[t], sequens est. Aliud seruatur in consensu. Hic enim quia non ad inte-
grandam contrahentis personam, sed ad confirmationem actus interponitur, qui etiam ex
interuallo per ratihabitionem cõfirmari potest[u], ideo post rem gestam sequi potest[x]: sicuti
& ipsa authoritas, quando tantum pro confirmatione actus requiritur[y], aut ad commodũ
eius qui confirmat[z]: ut est consensus domini, in alienatione rerum feudalium quam uasal-
lus facit[a]: mariti, in contractu uxoris[b]. Quid igitur de consensu quẽ curator minori præstat,
diceudum: utrum is uelut authoritas in ipso actu interponi debeat, an uerò ut consensus
z sequi

a tot. t. rem pup. sal. fore. l. pupillorum. 21. l. si tutoris. 23. C. de adm. tut. l. j. & 3. C. si tut. uel cur. inter.
b l. 2. & t. t. C. si tut. uel cur. inter.
c l. j. in uerb. regula iuris ciuilis. h. t.
d l. 4. h. t. l. fin. C. eo.
e l. inter. 26. h. t.
f l. fin. C. eo.
g l. fin. C. eo.
h l. si duo. 52. de adm. tutor. l. fin. C. si ex plur. tut.
i l. tutores. 6. h. t.
k l. ult. §. 1. de uerb. obl.
l l. 4. h. t.
m d. l. tutores. 6.
n l. 5. h. t. l. j. C. si ex plurib. tut.
o l. si tutor. 17. h. t.
p Cuiac. obs. lib. 7. c. 13. uide Landtr. lib. 1. art. 41. 44. 45. 46.
q l. pupillus. 5. l. obligari. 9. h. t.
r §. 1. & 2. Inst. eo. l. pupillus. 9. de acq. here.
s l. 1. & 2. C. eod.
t l. 4. C. eod.
u l. 3. §. idem scribit. de pecul.
x l. obligari. 9. h. t.
y l. item ueniunt. §. 1. de pet. hered. c. de illis. de desp. imp. c. 1. §. idem. eod. lib. 6. uide gl. in l. 3. §. contrariũ. de cont. tut. act. Euera. in loc. à contr. ad distrac.
z uide quæ dixi ad tit. de pact. Dd. in l. pactũ curatoris. C. de pac. Bal. in l. j. C. si ad. donat.
a l. obligari. 9. h. t. l. ab agnato. 12. de cur. fur. pro. dan. uide in l. pactũ. 22. C. de pact. l. præses. 12. C. de transf. l. item. 14. cum l. seq. ubi glos. l. cõtra. 28. de pact. Dd. in l. ciuitas. 27. si cert. petat.
b in prin. Inst. de auth. tutor. Vlp. tit. 11.
c l. pactũ. 22. C. de pact. l. præses. 12. C. de trãs. & utrobiq; Dd. l. ab agnato. 12. de cur. fur.

d l. si curatorẽ habens. C. de in integ. rest. minor. e l. puberes. 101. l. ult. §. 1. de uerb. oblig. uide quæ dixi Inst. de curat. f l. Aur. 20. §. ult. de lib. leg. Bal. in l. 3. nu. 12. C. de cõd. ob caus. Tir. in l. connub. uerb. contr. gl. 3. nu. 93. g uide Cuiac. in l. 1. & 2. de mino. & quæ dixi Inst. de curato. in prædio. per tex. in d. l. 2. ff. de minor. h l. 3. §. pen. de tutel. l. 4. C. de auth. præst. in prin. Inst. de curat. i l. j. in prin. l. 5. h. t. §. fin. Inst. eo. k l. 5. C. de cont. emp. l. j. l. 5. h. t. l l. qui iurisdictioni. de iurisd. to. t. ne quis in sua causa. m uide Fachs. diff. 7. & 8. n l. obligari. 9. §. tutor. h. t. §. pen. Inst. eod. o c. auditis. c. quia propter. de elect. p l. quicunq;. §. fi. ubi gl. & Bar. de publ. in rem. act. q l. 3. C. de in integr. restit. r c. edoceri. ubi Cano. post gl. ad uerb. sequi potest. de rescri. & in c. cum consuetudine. de consue. l. si quis mihi. 6. §. iussum. ubi Bart. de acq. hered. s l. 5. §. 1. h. t. in prin. Inst. eod. l. quòd pupillus. 41. de cond. indeb. l. pupillus. 58. de actio. t l. cum authoritas. C. de testament. l. hæredes. ff. eod. l. furiosum. ubi Bart. C. qui testam. fac. Bald. in cap. 1. de alie. feu. pa. u l. semper. 62. de reg. iur. cap. ratihabitionem. eod. lib. 6. x l. fi. ad S. C. Maced. l. j. §. prodest. quor. leg. cap. cum nos. de his quæ fiunt à prel. cap. suggestum. de iur. patr. y Bald. in l. j. C. qui admitt. & in l. ult. C. de ser. reipub. manu. per l. fin. C. arb. tut. Bald. Imol. Alexan. & alij in d. l. si quis. 6. §. iussum. de acq. hær. Roman. cons. 54. idem. z l. j. §. sed si filius. de legat. 3. l. filio præterito. de iniust. rup. & irrit. test. l. si impubes. de Carbo. edict. Cast. in leg. si cum dotem. §. eo autem. sol. matr. Felin. d. cap. edoceri. uid. Tiraq. de ll. connub. in fin. uerb. consent. ment. gl. 4. in prin. a And. Iser. Aluar. in c. 1. de prob. feud. alie. per Feder. Iacob. in tract. feud. ad uerb. & cum pacto. num. 19. b Tiraq. præall. loc. num. 37. cum seq.

sequi posit. Et cõmuniter est traditum, quoties suffragatio alicuius requiritur non ad suũ
ipsius commodum, sed ut personæ contrahenti adsit, citra suam utilitatem: tũc uideri, eum
consensum ad integrandam cõtrahentis personam requiri[a]. Apparet tamen, non sine cau-
sa I.C. distinxisse authoritatem tutoris, à consensu curatoris[b]. & minor certè habet perso-
nam integram ad contrahendum: quia licet nõ alienare bona, quorum curatio ad curato-
rem pertinet, attamen personam suam (cui non datur curator) obligare potest[c], & inuitus
extra litem subdere se curæ non cogitur, ut uideatur tantummodo consensu curatoris opus
esse, eumq́; ex interuallo posse subsequi[d]. quod tamen nunc in medium relinquo, ut multa
alia: quæ in Commentarijs nostris Deo secundante accuratius limabuntur. Illud etiam ad
formã pertinet, quòd authoritas disertis uerbis exprimenda sit, contestante tutore, sibi pla
cere quod geritur: quamuis ut per stipulationem interrogetur, non sit opus[e]. Finis authori 6
tatis est, ne pupillus minorúe damnum faciat[f]. Effectus, quòd authoritate consensuq́; in-
teruenientе, contractus ualeat: quamuis restitutione in integrum ob læsionem interdum re
scindatur[g], non interueniente sit nullus[h]: nec interuenisse præsumatur authoritas, nisi pro-
betur[i]. Tutor etiam uel curator authoritatem consensumúe interponens, tantum de re pu-
pilli minorisúe agere, non etiam suum ius remittere aut imminuere uelle intelligatur[k].

QVANDO EX FACTO TVTORIS VEL CVRATORIS MINOres agere, &c. Titul. IX.

1 *Quando pupillo ex facto tutoris detur actio.*
2 *Quando contra pupillum detur.*
3 *Finita tutela, finiri molestias & onera tutelæ*

SCiendum autem est, ex gestu tutoris nõnnunquam agere & conueniri pupillum pos-
se, de eo quod non ipse tutore authore, sed solus tutor gessit: sicuti gerere liberè potest[a]:
etiãsi ex cõtractu alterius, alteri actio regulariter nõ detur[b]. Nã si tutor, uel in rebus pu- 1
pillaribus, uel nomine pupilli utiliter cõtraxerit, ex eo utilis datur pupillo actio[c]: sicuti etiã
cũ pecunia pupillari quid emit, licet nõ pupillari nomine. Contrà, si quid ob dolũ malum, 2
uel culpam tutoris acquisiuit, & factus est locupletior, meritò in id conueniri potest: quia
æquum est, dolum tutoris pupillo neq; nocere, neq; prodesse[d]. Idemq́; erit, si in rem impu-
beris contraxit: ut si mutuam pecuniam in eius utilitatem conuertit[e]. naturâ enim æquum
est, ne hunc quidem cum alterius damno locupletari[f]. Eodem modo si mandatu tutoris,
negocia pupilli administrata sint, inter hunc & gestorem directa & contraria dabitur nego-
ciorum gestorum actio[g]. Sed etsi tutor uel curator, pupilli minorisúe nomine condemna- 3
tus sit, consentaneum erit, finito officio molestias ac pericula finiri[h], & actionem in ipsum
minorem, cuius res gesta est dari[i]: ut contrà impuberi quæritur actio, si secundum tutorem
aut eius actorem res sit iudicata[k]. An autem & quando ex facto delictoúe tutoris pupillus
teneatur & cõueniri posit, & an cedendo actionibus liberetur, alibi à Dd. disputatur: quos
consulere studiosi possunt[l].

DE SVSPECTIS TVTORIBVS VEL CVRATORIBVS. Titul. X.

1 *Continuatio.*
2 *Quis dicatur suspectus.*
3 *Quare, & qua lege inducta sit suspecti accusatio.*
4 *Quis de suspecto cognoscat.*
5 *Qui à quibus accusari de suspecto possint.*
6 *Quando iudex sine accusatione remouere suspectum queat.*
7 *Causæ iustæ propter quas quis redditur suspectus, & amoueri potest.*
8 *Effectus huius accusationis.*

REstat, ut uideamus quemadmodum tutela finiatur. quod fit duabus potissimùm ex 1
causis: uel cum amouentur tutores, ut suspecti: uel cum excusatione iusta onus depre-
cantur. Suspectus is dicitur, quem suspicio est fraudulenter, aut perperam, & non bo- 2
na fide, in tutela gerenda uersari[a]. Suspecti crimen ex XII. Tab. descendit[b]. Visum enim fuit, 3

etiamsi

a Bart. & Dd. in d. l. si quis. 6. §. iussum. de acq. hered. per l. quid ergo. in princ. de his qui notan. infam. Bald. in l. j. C. qui admitt. & in l. si uxorem. C. de cõdit. inser. latè Tiraq. præall. loc. nu. 7. cum seq. & cõmuniter Dd. in l. transactionem. C. de transact.
b in rub. hic. de auth. tuto. & consen. cura. l. cum quædam. 26. uer. authoritatem uel consensum. C. de ad. tut.
c l. puberes. 101. de uerb. oblig. uide quæ dixi Inst. de curat. & de auth. tut.
d uid. Bart. in l. obligari. 9. §. tutor. h. t.
e l. etiã. 3. h. t. uid. Ang. in §. tutor. num. 2. cum seq. Inst. eo.
f Inst. eo. in prin. in uer. ne damnum habeant.
g tot. tit. C. si tut. uel cur. inter. l. impuberes. 13. hoc tit.
h l. 3. C. de in inte. rest.
i l. quæcunq;. 15. §. fi. de pub. in rem act. l. sciendum. 30. ubi Dd. de uerb. oblig.
k l. cum quædam. 26. C. de administ. tuto.

a l. tutores. 15. l. contra. 28. de pac. l. tutor. 25. de iureiur. l. 4. de in lit. iuran. gl. in l. mandato. 60. de procur.
b Vlpia. tit. 11. uide Dd. in l. si infante. C. de iur. delib. l. ult. C. de cur. fur. l. pupillus. 9. de acq. her.
c l. quo tutela. 74. §. fi. de reg. iur.
d l. 2. h. t. l. pen. C. eod.
e l. 1. l. 3. h. t.
f l. 3. C. eod.
g d. l. j. §. an pupillum. ff. depositi.
h l. 4. C. de neg. gest.
i l. fin. C. de pericu. tute.
k l. pen. h. t. l. j. C. eo. l. 4. §. 1. de re iudica.
l l. tutor. 6. h. t. uide Bart. in l. j. § hoc edicto. ff. ne uis fiat ei. gl. in l. neq; interdicto. de reg. iur. Dd. in l. Polla. C. de his quib. ut indig.

a §. suspectus. 3. Inst. eod. tit. uide methodum huius accusationis informatam, ĩ. Inst. eod.
b l. j. in prin. h. t.

4 etiamſi tutor ſatiſdediſſet, tamen expedire rem ſaluam eſſe pupillo magis, quàm tabulas
cautionis habere[a]. Et huius criminis cognitio pertinet ad prætorem in urbe, ad præſidem
in prouincia[b]: item ad procoſ. & eius legatũ[c]. Ex quo liquet, maiorem fuiſſe procoſſ. quàm
præſidum poteſtatem. nam præſidem ſolum ut qui legato careret, potuiſſe, & uerò debuiſ-
5 ſe pro tribunali de ſuſpecto cognoſcere, palàm eſt[d]. Accuſari autem poſſunt omnes, ut ſuſpe-
cti, cuiuſcunq; etiam ſint generis aut conditionis tutores[e], ab omnib. omnino, quibus uide-
bitur: eſt enim popularis & quaſi publica actio, etiam mulieribus, quæ pietate neceſsitudi-
nis ductæ ad hoc procedunt, conceſſa[f]. Impuberibus autem non permittitur ſuſpectos tu-
tores facere: etiamſi adoleſcentes de conſilio neceſſariorum ad accuſandum admittantur[g].
6 Sed & ſine accuſatione quandoq; ex officio remouet magiſtratus, ſi apertiſsimis rerum ar-
7 gumentis liqueat eſſe ſuſpectum[h]. quin & incidenter de ſuſpecto quæri poteſt[i]. Cauſæ au-
tem ſuſpicionis iuſtæ ſunt: dolus in tutela commiſſus[k]: uel lata culpa[l], aut quandoq; etiam
leuis[m]: inimicitiæ cum pupillo, uel eius parentibus ſuſceptæ[n]: denegatio alimẽtorum[o]: item
ſi tutor repertorium non faciat[p], ſi nimis magnos ſumptus inſumat, aut res pupilli ſine iu-
ſta cauſa alienet[q]. Eſt & cum propter ſegnitiam, ruſticitatem, inertiam, ſimplicitatem uel ine-
ptiam tutor remouetur[r]. Item ſi cum collega rationes adminiſtrationis nõ communicet[s], ſi
admonitus non adminiſtret[t], ſi malè conuerſetur[u], ſi citatus ad ſe purgandum non compa-
reat[x]: & deniq; ſi qua alia cauſa iudicem iuſta ad ſuſpicandum commoueat[y]. Suſpectum e-
tiam tutorem eſſe putamus, qui moribus talis eſt, ut ſuſpectus ſit. Enimuerò quamuis pau-
8 per tutor ſuſpectus non eſt[z]: adiungi tamen curator ex cauſa ei poteſt[a]. Effectus autem hu-
ius accuſationis eſt, ut probata ſuſpicionis cauſa (ſicuti ab accuſatore probanda eſt[b]) remo-
ueatur tutor, etiamſi cautionem offerat[c]: & ſiquidem ob dolum amotus ſit, ſubit ignomi-
niam: ſin ob culpam etiam latam, negligentiam, aut aliam cauſam, non æquè[d]. Itaq; ſi tutor
aliquo neceſsitudinis uinculo ſit pupillo iunctus, humanius erit, curatorem ei potius ad-
iungi, quàm eundem cum nota fidei & exiſtimationis amoueri[e]: niſi tamen melius ſit pupil-
lo, eum motum eſſe[f]. quo caſu in factum diſsimulato nominetenus crimine eſt agendum,
ut exiſtimationi eorum quib. charitas & reuerẽtia debita eſt, parcatur[g]. unde apparet, quin-
que modis[h] poſſe de ſuſpecto quæri: 1. per accuſationem, 2. per actionem ciuilem, 3. per actio-
nem in factum, 4. per uiam inquiſitionis, 5. incidenter.

a l. ſuſpectus. 5. h.t.
b l. j. §. 1. h.t.
c l. j. §. 1. h.t. Inſt. eod. in prin.
d l. j. §. ſuſpecti. ad S.C. Turpil. uide quæ dixi §. 1. inſt. eo.
e l. j. §. oſtendimus. h.t. in prin. Inſt. eod.
f l. j. §. pen. & fin. h.t. §. 2. Inſt. eod.
g l. impuberib. h.t. l. pietatis. C. eod. §. impuberes. Inſt. eod.
h l. 3. §. præterea. l. fi. h.t.
i d. l. 3. §. præterea. d. l. impuberib. 7. h.t. l. 3. C. eo. uid. Bar. in d. l. 3.
k d. l. 3. § nũc uideamus. & §. Seuerus.
l d. l. impuberibus. §. 1.
m l. fin. ubi gl. C. eo. l. 3. §. fin. h.t.
n d. l. 3. §. ſi tutor.
o d. l. 3. §. tutor qui ad alimenta.
p d. l. 3. §. pen.
q Bart. in l. in eos. de tut.
r d. l. 3. §. fin.
s l. actus. 20. ubi Bar. de adm. tut. & in l. j. eod. tit.
t l. 3. C. eod.
u l. 3. §. conſt. cum §. ſeq. de adm. tut.
x l. impuberib. 7. §. ult. h.t. l. ãd. lib. 1. art. 41. ubi gl.
y l. 3. §. ſi tutor. ff. eod. uid. Paul. lib. 3. tit. 6. gloſ. d. art. 41. lib. 1.
z l. ſuſpectum. 8. h.t.

DIGESTOR. LIB. XXVII.

DE EXCVSATIONIBVS TVTORVM VEL CVRATORUM. Titul. I.

1 *Excuſatio quid ſit, & quotuplex.*
2 *Cauſa efficiens.*
3 *Quæ cauſæ iuſtam pariant excuſationem.*
4 *De materia & forma proponendæ excuſationis.*
5 *De fine & effectu.*
6 *Quibus modis tutela finiatur.*

1 EXcuſatio eſt alicuius iuſtæ cauſæ allegatio[a], uel profeſsio[b] ſeu conteſtatio[c], pro-
pter quam quis tutelam deprecatur, & eius onere ſe liberari petit[d]: qua omni-
no opus eſt, poſtquam alicui iure ea eſt decreta[e]. Conſtat enim neceſſarium eſ-
ſe tutelæ munus[f]: adeò, ut ſuo periculo ceſſet tutor, poſtquam datus eſt, niſi ex-
cuſetur[g]. Excuſatio autem alia dicitur propria, alia impropria[h]. Propria eſt,
qua niſi tutor utatur neceſſariò adminiſtrare & obire iniunctam prouinciam debet[i]. Im-
propria eſt, cuius allegatio non eſt neceſſaria, ſed propter quam ipſo iure tutor ab onere li-
beratus eſt, adeò ut ne uolens quidem admitti poſsit: cuiuſmodi eſt excuſatio minoris æta-
2 tis[k], militiæ[l], &c. Poteſt & in ueram[m], friuolam[n], ac falſam[o] diuidi. Cauſa efficiens excuſatio-
3 num, eſt lex: ἀγοραστὴς ρητινὴ, æquitas[p]. Porrò multiplices cauſæ excuſationem à tutela iuſtam
pariunt, ut ætas, liberorum & tutelarum numerus, profeſsio, dignitas, inimicitia, fortuna,
abſentia, ualetudo, priuilegium, & alia.

Aetas, quæ uel infra 25. aut ſupra 70. annum eſt[q].

a d. l. pietatis. C. eod.
b l. quoties. §. qui dolo. de probationibus. d. l. pietatis.
c d. l. ſuſpectus. cũ l. ſeq. h.t. §. pen. Inſt. eod.
d §. ſuſpectus. Inſt. eo. ubi dixi d. l. 3. §. fin.
e l. ſi tutor. h.t.
f l. pietatis. 6. C. eod.
g l. j. §. oſtendimus. h.t.
h de his omnib. uid. Bart. in l. 1. & 3. h.t. & in l. j. num. 6. l. accuſatore. 12. §. ad crimen. nu. 3. 4. de pub. iud.

a l. j. & tot. tit. C. ſi tut. uel curat. falſ. excuſa.
b l. quinquaginta. 6. C.

z 2 Numerus

eo. tit. c l. ſcire. 15. §. oportet. h.t. d uid. Alber. in rub. de munerib. nu. 14. e l. ſcire etiam oportet. 13. §. fi. h.t.
f l. Iulius. C. de decur. lib. 10. Inſt. eo. in prin. g l. j. ſi tut. uel cur. appel. h gl. in §. item propter. & §. minores.
Inſt. eo. i l. teſt. 11. C. eo. l. 2. C. ſi tut. uel curat. falſ. allega. k d. §. minores. l §. itẽ & in milite. Inſt. eo. m de
quo hoc in tit. n de qua in l. 1. 7. 8. 9. 13. C. eo. cle. 1. de ſent. excom. o de qua in tit. C. ſi tut. uel cur. ex falſ. alleg.
p l. j. de uac. mun. q l. 3. de iure immunita. §. itẽ maior. ubi dixi. Inſt. eo. l. 2. de excuſ. tut. l. unic. C. qui ætat. ſe exc.

Numerus trium liberorum Romæ, in Italia quatuor, in Prouincia quinq;[a].
Numerus trium tutelarum, aut curarum[b].
Professio Philosophiæ, Grammaticæ, Rhetorices, Dialecticæ, Medicinæ, etiam Iuris, alia-
rumq; artium in scholis approbatis[c]: quamuis extra eiusmodi professionem Iurisprudentia fauore pupillorum non excuset[d].
Dignitas, ut præfecturæ, consiliariatus, magistratus cum imperio legario[e], &c.
Inimicitiæ cum patre pupilli exercitæ[f]: aut tutela, inimicitiæ causa imposita[g].
Fortuna, ut rusticitas, & interdum paupertas[h] tutoris, non pupilli[i]: ut si fideiussores satisdationis ob paupertatem inuenire non possit[k].
Absentia, non modò iusta, ut militiæ: sed etiam iniusta, ut deportationis, exilij, desertionis, &c[l].
Valetudo, ut si quis furore, aut sontico morbo ita adfectus sit, uel ea imperitia, socordiaq; animi laboret, uti suis rebus superesse uix possit[m].
Priuilegium, ut militum ueteranorum[n], athletarum, qui in sacris certaminibus coronati sunt[o]: qui tamen aduersus filios eorum qui eiusdem sunt ordinis, excusationem non habent[p]: pistorum, mensorum, frumentariorum: quia quotidiana horum opera, propter annonam Resp. carere non potest[q]. Item Iliensium, quibus tanquam parentib. Romani plenissimam immunitatem concesserunt[r].
Lis, ut si de hæreditate, uel uniuersis bonis inter tutorem & pupillum controuersia oriatur[s].
Et hæc etiam in curatoribus obseruantur: qui insuper alia etiam ratione à cura excusari
possunt, ut maritus aut sponsus iustè recusat curam uxoris sponsæue[t], imò eam curationē
iure subire prohibetur: quamuis iure Sax. ipso coniugio tutor uxoris legitimus, siue cura-
tor fiat[u]. Item excusare se quis potest, ne ultra centesimum lapidem tutelam gerat[x]: & qui tu-
tor fuit, non est temerè curatoris onere grauandus[y]. Materia circa quam uersatur hæc ex- 4
cusatio, est tutela uel cura delata, sed nondum inchoata. nam ab inchoatis & inceptis excu-
satio non datur[z]. Forma est, ut à creatione tutelæ tutor non appellet, ut fit in alijs munerū
publicorum excusationibus[a]: sed intra quinquagesimum diem, à tempore scientiæ compu-
tandum[b] (nam hoc tempore elapso, excusationi præscribitur[c]) apud iudicem ordinarium,
pro tribunali sedentem[d], ipse tutor, uel idoneus procurator eius nomine[e], excusationē pro-
ponat[f] aut uiua uoce, aut in scriptis & oblato libello[g], in modum actionis, non etiam libel-
lo supplice. nam per hunc excusare se nemo potest[h]: cum excusatio opus habeat causæ co-
gnitione, eoq; per supplicem libellum expediri non possit[i]. Ex quo facilè apparet, impro-
priè à Dd. excusationem uocari exceptionem[k]: cum potius sit quædam officij iudicis implo-
ratio, & protestatio in modum actionis proposita. Quia uerò causæ cognitionem requirit,
ideo ad audiendam impugnandamq; excusationem, citandus est pupillus, eiusq; propin-
qui[l]: uel quod potius est atq; tutius, dandus pupillo ad hanc litem est curator[m]: ne si minor
parum idoneè defensus sit, tota cognitio euertatur[n]. Hoc autem iudicium intra quatuor
menses, fauore pupillorum est finiendum[o] (etiamsi aliæ lites diutius durare possunt.[p]) quo
in iudicio si contra excusantem pronuncietur, tum demum poterit appellari[q]. Finis excu- 5
sationis est, ut tutor liberetur: effectus, ut aut approbetur excusatio, atq; ita liberetur excu-
sans, aut reijciatur, atq; ita munus impositum obire cogatur. quo casu periculum cessatio-
nis sustinet[r].
Et his quidem duobus modis potissimùm tutela finitur: de reliquis alibi tractatur[s]. qui 6
cum nihil dubitationis habeant (cui enim dubium esse potest, quin pu-
beri ætate, morte, capitis diminutione tutela expiret?) non
fuit uisum operæprecium iuris compositoribus,
singularem de ijs instituere tractatum.

a in prin. Inst. eod. l. 2. de uacatione mune. t. t. C. de his qui num. libero. lib. 10.
b §. item tria. Inst. eod. l. diximus. 4. cum l. seq. hoc tit.
c l. 6. §. fin. l. iurisperitos. 30. h. t. §. item Romæ. Inst. eod. l. fin. C. eod.
d uide §. item Romæ. ubi Fab. & Ang. Inst. eod. tit. Boer. in consue. Bitur. tit. de stat. pers. §. 23. in prin.
e l. administrantes. 41. d. l. iurisperitos. h. t. §. & qui. Inst. eod.
f §. item si propter. Inst. eod. d. l. 6 in fin.
g l. si duos. h. t. §. item si propter. Inst. eod. l. unic. C. si propter inim. lib. 10.
h d. l. 6. §. fin. l. paupertas. 7. h. t. §. propter. Institut. eod.
i l. tutores. 13. C. eod.
k l. si quis 18. in prin. h. t. Cepoll. in tract. caut. caut. 16.
l l. sed etsi milites. 8. cum ll. seq. l. planè. 28. l. propter. 23. hoc tit. d. §. item.
m §. item propter aduersam. Inst. eod. l. non solum. 10. in fi.
n d. l. sed & milites.
o d. l. athletæ. in prin.
p l. sed & milites. 20. h. t. uide Boer. præall. loc.
q l. non tantum. 17. §. nō omnia. l. mēsores. 26. l. qui in collegio. 46. hoc tit.
r d. l. non tantum. §. t.
s d. l. propter. h. t. §. item propter litem. Inst. eo. l. si ut allegas. C. eod. tit.
t l. maritus. C. qui dari tuto. §. penul. ubi dixi. Inst. eod.
u uide sup. de rit. nupt. & infr. de cur. fur.
x §. pen. Inst. eod. l. non solum. 10. ff. eod.
y §. qui tutelam. Instit. eod.

VBI

z l. 2. ubi Bart. si tut. uel cura. ex fals. allegat. a l. 2. C. de decur. lib. 10. l. 4. 7. 11. C. de app. cuius rationem uide apud Io. de Plat. in rub. C. quem. ciui. l. num. indic. & in d. l. 2. C. de decur. lib. 10. b l. quinquaginta. 6. C. eod §. qui autem. 4. Instit. eod. d. l. scire. §. 2. hoc tit. c l. testam. 11. C. de excus. tuto. d l. 2. C. eod. d. l. scire. §. oportet. e l. excusare. 28 ubi glos. & Bart. hoc tit. per l. 3. §. gessisse. de administ. tutor. f l. tutores. 18. C. eod. l. scire. 13. hoc. tit. g d. l. scire. §. oportet. h l. excusare. 28. hoc tit. i l. nequicquam. §. ubi decretum. de off. proconf. k Bart. in d. l. scire. §. oportet. l Angel. in §. qui autem. num. 2. Instit. hoc tit. text. in l. j. C. si tut. uel curat. ex fals. allegat. glos. l. j. C. de appellat. m §. final. Instit. de author. tut. §. final. Instit. de curat. l. j. si tut. uel curat. ex fals. allegat. n Angel. præalleg. loc. Mathes. singul. 135. incip. nota practicam. per l. acta. 45. §. final. l. contra. 54. de re iudica. o l. quinquaginta. 48. ff. eod. l. quinquaginta. 6. C. eod. p l. properandum. C. de iud. q l. tutores. 13. C. eod. d. l. scire. r l. j. si tut. uel cura. app. s Instit. quibus mod. tut. fin. ubi est dictum.

VBI PVPILLVS EDVCARI VEL MORARI DEBEAT, ET DE alimentis ei præstandis. Titul. II.

1 ANtequam ad actiones tutelarum perueniamus, obiter exponere non est alienum, u-
bi pupillus educari, uel morari debeat, & quæ illi præstanda sint alimenta: interea
2 fortè, dum de suspecto tutore aut excusationibus litigatur. Sciendum autem est, pu-
pillum qui iam patre orbatus sit[a], potissimùm esse educandum apud matrem, nisi uitricum
superinduxerit[b]: aut alium necessarium maximè idoneum, minimeq; obnoxium suspicio-
nibus, quod ex persona, conditione, tempore, ex successionis etiam spe magistratus statuit,
& nonnunquam à uoluntate patris recedit. Id enim agere magistratum oportet, ut sine ulla
3 maligna suspicione pupillus educetur[c]. Alimenta quoq; pro modo facultatum pupilli, à
prætore aut iudice sunt decernenda[d]: quæ quidem sic statuentur, ut non uniuersum reditũ
patrimonij exhauriant, sed ut aliquid ex reditu supersit. Ad institutionem quoq; sumptus
decernendi sunt[e]. Solent tamen interdum suo arbitratu pupillum tutores alere, si fortè ex-
pediat, secreta patrimonij non diuulgari, eosq; sumptus, pro arbitrio boni uiri reputabũt[f].
Sanè si egenus sit pupillus, de suo eum alere tutores non compelluntur[g].

a l.pupill.239.de uerb. sig.
b l.j.C.eod.
c l.j.h.t.l.2.C.eod.
d l.2.h.t.
e l.3.h.t.
f l.2.h.t.l.ult. & de alimen.pupill.præst.
g d.l.3.§.fin.

DE TVTELAE ET RATIONIBVS DISTRAHENDIS, ET VTILI CVRATIOnis causa actione. Titul. III.

1 NVnc uideamus de actionibus tutelæ. Et sciendum est, duplicem dari pupillo aduer-
sus tutores actionem: quarum altera tutelæ actio, altera de distrahendis rationibus
uocatur.
2 Est autem tutelæ actio personalis, quæ finita tutela pupillo datur, aduersus tutorem, ut
3 actus sui & administrationis rationes reddat[a]. Finita demum tutela datur. nam absurdum
esset, rationem administrationis reposci ab eo, qui etiamnum in ea perseueraret[b]. Cæteri ta-
men administratores, singulis annis rationem reddere tenentur[c]: quod ius Sax. in tutori-
bus etiam sequitur. qui si pupillo ipsi non existant proximi hæredes, coguntur proximio-
4 ribus successoribus hoc iure quotannis calculum administrationis ponere[d]. Datur autem
5 hæc actio pupillo, & eius hæredi, aduersus tutorem, eiusq; successores[e]. Veniunt in hanc a-
ctionem hæc ferè: rationum confectio, & exhibitio[f]: res minoris necdum restitutæ, & reli-
qua[g]: item quicquid dolo, culpa, negligentia tutoris, uel abest commodi, uel adest damni[h].
Est autem hæc actio bonæ fidei[i], & famosa, si quis condemnetur ob dolum[k]: in qua etiam
in litem contra tutorem iuratur[l], si fortè rationes minus idoneè exhibeat. neq; enim eius
sacramento creditur, in ratione dati & accepti, nisi in modicis expensis[m], item quãdo res ca-
su est amissa, ut se duntaxat hac in specie per iurisiurandum à negligentia purget[n]: id quod
6 & Saxones sequuntur[o]. Altera actio ex l. 12. Tab.[p] de rationib. distrahendis, hoc est iam di-
stractis, conturbatis, finitis[q], datur aduersus tutorem, de ijs reb. quas ex bonis pupilli, du-
rante tutela abstulit[r]. Daturq; propter furti nec manifesti speciem, quam factum habet[s], in
duplum[t]: unde quia pœnalis est, in hæredes non transit[u]. Tum autem datur, cum & a-
7 ctio tutelæ: finito scilicet officio. nam cum ea concurrit, licet altera tollat alteram[x]. Vtraq;
autem hæc actio utilis, datur minori aduersus curatorem[y], etiam durante, ut uidetur, ad-
ministratione[z]: quanquam & utili negociorum gestorum rectè experiatur[a]. Super hæc,

Z 3 & con-

a l.j.in prin. & §.officio.h.t.
b l.si tutor.9.§.absurdum. & §.ult. cum l.seq.h.t.
c clem.2.§.1.ubi gl. ad uerb. singulis annis. de rel.domib.
d Landtr. lib. 1. art. 23. 41. 44. 45. Sachs. diff. 17. Reinh. diff. de tutel. 2. 7. & 8.
e d.l.j.§.planè. in fi.l.tutelæ. C.arbitrium tute. l.ex depositi.l.ex contractib.de actio.
f d.l.j.§.officio.
g l.tutorem.l.3.C.arbitrium tutel. l.Lucius. ff.de adm.tuto.
h l.j.h.t.l.cũ interdictæ. l.quicquid. C.arbitriũ tutel.
i d.l.j.§.t.
k l.j.de his qui not.infa. §.suspectus. inst.de suspect.tuto.
l l.j.C.de in lit.iuran. glo.in l.j.§.officio.ad uerb.tenetur.h.t.Bart. consi.150. cum prædicta. num. 5. Socin. cons.213. cum præsente.nu.3. & 4.uol.3.
m Ias.in rep. l.admonendi.nu.126.de iureiur. Bart. in l.j.§.officio. nu.2.h.t.Cast.in l.Antepen.de condit. & demonst.
n arg.l.fin.C.de fid.inst. uide glos. & Dd.in l.si quis.6.§.fin.de æden.
o glos.lat.noua. art.23. lib.1.
p l.tres tutores. 55. de ad.tutor. l.1.h.t.Paul. lib.2.tit.30.
q Culac.ad Paul. lib.2. tit.30.
r d.l.j.§.pen.l.2.§.fi.h.t.l.2.ff.tit.1.
s l.tutor.33.de furt.l.j.§.fin.l.2.hoc tit. uide Dd.in l.etiam.8. & l.si seruum.16.C.de furt.
t d.l.j.§.penul. d.l.2.§.fin.
u d.l.j.§.fin.
x d.l.j.§.penul. & fin.
y l.si curator.C.arbi.tut.l.3.l.alterius.20.hoc tit.
z l.cum curatore.27.de adm.tut. uide glos. uariè se implicantem in l.2. & ibi Dd.C.de administ.tutor.
a d. l.quicquid.l.si.curatoris.C.de neg.gest.

& condictione furtiua & furti tenentur administratores, ijs de rebus, quas dolo malo in officio interuertisse probantur [a].

a l. j. §. penul. & fin. cum l. seq. l. etiam furti. 8. cũ ibi notat. l. si seruum. 16. C. de furt. l. tutor. ff. eod. Ord. Imp. cap. 170. uide Ias. in l. eius. §. quas actiones. & ibi Zas. si. cert. peta. Chass. in consu. Burg. de iust. rub. 1. glo. 5. nu. 6.

DE CONTRARIA TVTELAE ET VTILI ACTIONE. Titul. IIII.

1 *Qualis sit hæc actio, unde oriatur.*
2 *Quibus detur.*
3 *Quis sit protutor.*
4 *Aduersus quos, & ad quid hæc actio detur.*

Contrariam tutelæ actionem prætor proposuit, induxitq; in usum, ut facilius tutores 1
ad administrationem accederent, scientes pupillum quoq; sibi obligatum fore ex
sua administratione. Quanquam enim sine tutoris authoritate pupillus non obliga-
tur, nec in rem suam tutor deuincire sibi impuberem potest: attamen receptũ est, ut tutori
suo pupillus sine alia hactenus autoritate ciuiliter obligetur: ut promptius de suo tutores
impendant aliquid pro pupillis, dum sciunt se recepturos quod impendissent [a]. Hæc actio 2
non solùm tutori, sed etiam utiliter protutori, & curatoribus datur [b]. Protutorem dicimus, 3
qui cum non sit tutor, quasi tutor negocia gerit: sicuti proconsulem, proprætorem, &c. Da- 4
tur autem hæc actio, finito tutoris officio [c], aduersus pupillum, uel adolescentem, ad ea con
sequenda quæ propter tutelam absunt: dummodo ex officio, & bona fide sumptus facti
obligationesq; susceptæ sint [d], quamuis contrarium exitum habuerint, ut si bona fide litem
mouit, & sumptus fecit, ac succubuit [e]. est enim actio bonæ fidei [f], in qua bona fides agno-
scenda est. Quare & eorum quæ tutor pupillaribus negocijs impeditus lucrari non potuit,
meritò habebitur ratio: non enim contra suã utilitatem tenetur pupillo prouidere [g]. Quòd
si iniustam litem moueat [h], aut mala fide sumptus impendat: ut si eques cũ comitatu in cau-
sa pupillari iter ingrediatur, quo in propria solus & pedes ire est solitus, certè huiusmodi
non reputabuntur [i]. Hanc actionem, cum sit rei persecutoria, perpetuam esse, & hæredib. cõ-
tra hæredes dari, palàm est [k].

a l. j. in prin. h. t.
b d. l. j. §. hæc actio.
c d. l. j. §. finito. l. 4. h. t.
d l. j. §. pen. l. 3. in prin. & §. 1. cum seq. l. fin. hoc tit.
e Bart. in l. 3. §. sufficit. hoc tit.
f Bart. in l. j. in prin. h. t. l. sancimus. 28. C. de admin. tut. l. si bonam. 11. C. eo. tit.
g gl. pen. & Cyn. ac Dd. in l. quicquid. 7. C. arbitr. tut. per l. uideamus. §. sed nec tutorẽ. de in lit. iuran. l. Lucius. 2. §. Sempronius. de adm. tutor.
h l. non est ignotum. 6. C. de adm. tuto.
i Bart. in l. j. §. si pupillus. de tutel. & rat. distrahen.
k d. l. 3. §. fin. l. pen. h. t.

DE EO QVI PRO TVTORE VEL CVRATORE NEGOCIA gessit. Titul. V.

1 *Quare hæc actio sit introducta.*
2 *Cui aduersus quos, ad quid detur.*

Protutelæ actionem de negocijs gestis necessariò prætor proposuit. Nam cũ plerunq; 1
incertum sit, utrum quis tutor, an uerò quasi tutor pro tutore administrauerit tutelã,
idcirco in utrunq; casum actionem scripsit, ut siue tutor sit, siue non sit qui gessit, actio
ne tamen teneatur. Pro tutore autem negocia gerit, qui munere tutoris absq; illius manda- 2
to [a] fungitur, in re impuberis, siue se putat tutorem, siue scit non esse, fingit tamen. Cum hoc
etiam ante pubertatem agi potest, quia uerè tutor non est [b], licet aliud in actione tutelæ ob-
seruetur: à qua hæc multum differt, cum sit negociorum gestorum actio [c], quæ pro tutore cu-
ratore ex re ipsa & complexu personarum atq; rerum uocatur, ut noxalis, institoria, exerci-
toria, &c. Hanc in actionem uenit, quicquid gestum est, & quod non est gestum, dummodo
alius gesturus erat [d]. Nam eandem fidem & diligentiam præstabit quam tutor, qui pro tu-
tore negocia gerit [e]: eoq; & bona eius, nomine tutelæ sunt pupillo obligata [f]. Contrarium e-
tiam exemplo tutoris, huic iudicium de impensis compent [g].

a l. 4. C. de neg. gest.
b l. 1. in prin. & §. 1. h. t.
c l. 4. C. qui dar. tutor. Paul. lib. 1. tit. 4. l. 1. §. si quis. h. t. l. pen. de tut. & rat. distra.
d d. l. j. §. fin.
e l. pen. h. t.
f glo. & Bald. in l. pro officio. 20. C. de admin. tut. per l. dabimus. §. 1. de priuil. cred. Socin. consi. 85. uiso. uol. 1. Neguz. tract. pignor. 2. part. 4. membro. nu. 7.
g l. fin. h. t.

QVOD FALSO TVTORE AVTHORE GESTVM ESSE DIcetur, &c. Titul. VI.

1 *Ratio huius edicti.*
2 *Edictum.*
3 *Ex primo edicti capite dari restitutionem.*
4 *Ex secundo actionem: & cui, aduersus quos, ad quid ea detur.*

De eo quod falso tutore authore gestum est, actionem pollicetur prætor: ne contra- 1
hentes cum pupillo, facilè decipiantur, dum falsus tutor per dolum adhibetur. Fal-
sus tutor à protutore differt. Nam protutor is dicitur, qui plerunq; bona fide, & aut
putans

putans se tutorem, aut ut amicus impedito fortè uel absente tutore administrat: falsus autẽ
tutor dicitur, qui falsò & dolo malo administrat, quemadmodum & falsus procurator [a]: de
quo propriè hoc edictum agit, in dolum utiq; malum conceptũ. Verba autẽ huius edicti ita
2 se habẽt: QVOD EO AVTHORE QVI TVTOR NON FVERIT, GESTVM
» ERIT, SI ID ACTOR IGNORAVIT, DABO IN INTEGRVM RESTITV-
» TIONEM. IN EVM, QVI CVM TVTOR NON ESSET, DOLO MALO
» AVTHOR FACTVS ESSE DICETVR, IVDICIVM DABO, VT QVANTI
» EA RES ERIT, IN TANTAM PECVNIAM CONDEMNETVR [b]. Ex priore igi-
3 tur huius edicti capite, prætor dat in integrum restitutionẽ, ei qui ignorauit se cum falso tu-
4 tore rem gerere. Scienti enim non subuenit, quia seipse decepit [c], nisi minori [d]. In secundo
actionem porrigit aduersus falsum tutorem, qui in dolo malo fuit, ad id quod interest de-
ceptum nõ esse [e]: in quam etiam ueniunt sumptus quos facturus est actor, restitutoria agen-
do, hoc est, petendo in integrum restitutionem [f]. Si plures sint qui authores fuerunt, omnes
quidem in solidum, propter dolum tenentur: sed perceptione, id est, solutione quam per-
cepit creditor, ab uno facta, cæteri liberantur, non electione [g]. Hæc actio datur hæredibus,
non etiam in hæredes: quia ex delicto est [h]. Porrò istius actionis exemplo, hoc est, ex inter-
pretatione edicti, datur actio aduersus dolosum, etiam ipsi authori, qui inscius alterius do-
lo inductus est ad authorandum [i]: item ipsi minori, uel pupillo, si quid ex gestione falsi tu-
toris damni accepit [k].

a l. falsus. C. de furt. l. uide ff. de procurat.
b l. j. §. 1. & §. fin. l. nouissimè. in prin. h. t.
c d. l. j. §. fin.
d l. 4. h. t.
e d. l. nouissimè.
f d. l. nouissimè. in fi.
g d. l. nouissimè. §. fin. cũ l. seq.
h l. huius. 9. h. t.
i d. l. huius.
k l. pen. & fin. h. t.

DE FIDEIVSSORIBVS ET NOMINATORIBVS, ET HAEREDIBUS TUTORUM & CURATORUM. Titul. VII.

1 *Continuatio.*
2 *Fideiussores quando & quomodo conueniantur.*
3 *Qui pro fideiussoribus habeantur.*
4 *Quomodo hæredes tutorum conueniantur.*

1 ET hoc quidem modo conueniuntur, qui tutelam aut curã gesserunt: nunc uideamus,
quemadmodum personæ quæ his accedunt, succeduntue, in subsidium exigantur. Et
2 quia diximus, datis fideiussoribus satisdari à tutoribus solere, rem pupilli saluã fore [a]:
sciendum est, factis nõ soluendo tutoribus, eorum fideiussores teneri, ac cõueniri eodẽ mo-
do, quo tutores [b]. hoc enã deteriore loco constituti, quòd beneficiũ diuisionis pupillo obij-
3 cere nequeant [c], nisi ex persona & causa tutorum, pro quibus fideiusserunt [d]. Fideiussores
autẽ non illi tantum existimandi sunt, qui promiserunt [e], sed qui præsentes fuerunt, & non
contradixerunt, nominaq; sua referri in acta publica passi sunt [f]. Eadem causa uidetur adfir-
matorum, qui cum idoneos esse tutores adfirmauerint, fideiussorum uicem sustinẽt [g]: item
postulantium, nominantiumq; aliquem in tutorem. uidentur enim idoneum præstare uel-
4 le [h]. Hæredes enã tutorũ actione tutelæ tenentur, & defuncti tutoris nomine, & etiam suo,
si fortè negocia inchoata à defuncto, ut debent, absoluerint, uel res pupillares possideant [i].

a l. 5. & 7. h. t. l. j. §. exigere. J. tit. 1.
b d. l. 5.
c l. fin. ff. rem pupil. sal. fore.
d l. 6. & 7. h. t.
e l. blanditus. C. de fideiussor.
f l. 4. §. fin. h. t.
g d. l. 4. §. fin.
h l. 2. h. t. uide Paul. lib. 2. tit. 28. & 29. l. j. C. de pot. ad mun. nom. l. ad subeunda. l. honores. C. de decur. lib. 11.
i l. 1. 4. & fin. h. t.

DE MAGISTRATIBVS CONVENIENDIS, ET EORVM hæredibus. Titul. VIII.

1 *Quo ordine conueniantur magistratus.*
2 *Ex quibus causis.*
3 *Quatenus singuli teneantur.*
4 *Quatenus hæredes & fideiussores eorum teneantur.*

1 EXcussis tutorum, curatorum & fideiussorum facultatibus, si ne sic quidem pupillo sa-
tisfactum reperiatur: utilis subsidiaria actio in magistratum dari solet, non in totum
2 ordinem, sed eos qui dederunt [a]. Quod ita uerum est, si dolus uel culpa ijs imputari
potest: uel quia tutores appellati non dederunt, uel quia dederunt, aut nominarunt minus
idoneos, uel quòd cautionem non exegerunt [b]. Quòd si in his magistratui nihil imputari
potest, non debet casus futuros, & fortunam pupillo præstare [c]. Probatio autem, dolum &
3 culpam abesse, non pupillo, sed magistratui incumbit [d]. Tenentur autem singuli in soli-
dum [e]: sed si omnes soluendo sint, nec dolus eorum arguatur, æquius erit in uiriles por-
4 tiones exigi [f]. Hæredes porrò eorum eatenus conueniuntur, quatenus dolus aut lata cul-
pa arguitur [g]. Fideiussores magistratuum non tenentur, qui Remp. non pupilli saluam fore
promiserunt. In patrem tamen de peculio actio datur [h]. Aduersus prætorẽ, aut alium cui ius

a l. j. in prin. h. t.
b l. j. §. si præses. cũ multis seq. §. sciendum. Inst. de satisd. tutor.
c d. l. j. §. quòd si.
d d. l. j. §. probatio.
e l. pen. h. t.
f l. in magistratu. 7. h. tit.
g l. 4. l. 6. h. t.
h d. l. j. §. fin.

dandi tutoris est, hac actione agi nequit, propter dignitatem: & quoniam non suo arbitrio, sed ex relatu magistratuum municipalium plerumque constituere tutores solent[a].

DE REBVS EORVM QVI SVB TVTELA VEL CVRA sunt, sine decreto, &c. Titul. IX.

1 *Continuatio.*
2 *Oratio Seueri, de non alienandis minorum rebus.*
3 *Extensio orationis ad res mobiles.*
4 *Quæ sint necessaria in alienatione rerum minorum.*
5 *Quæ actiones hoc nomine minori competant.*

Et hæ quidem actiones, ex tutelæ curæúe administratione, ultrò citroque nascuntur. Sed 1
quia interdum ne sic quidem res salua pupillo est, propter inopiam debitorum[a]: re-
stat, ut aduersus eos, in quos res pupillares alienatæ dicuntur, ultimo loco eatur. Nam
sciendum est, oratione D. Seueri, quæ in Senatu, Tertyllo & Clemente Coss. recitata est, pro-
hibitos esse tutores & curatores, prædia rustica uel suburbana distrahere, sine decreto præ-
toris, & euidẽti necessitate. Verba orationis hæc sunt: PRÆTEREA PATRES CON- 2
SCRIPTI, INTERDICAM TVTORIBVS ET CVRATORIBVS, NE PRÆ- «
DIA RVSTICA VEL SVBVRBANA DISTRAHANT, NISI VT ID FIERET, «
PARENTES TESTAMENTO VEL CODICILLIS CAVERINT: QVOD «
SI FORTE ÆS ALIENVM TANTVM ERIT, VT EX REBVS CE- «
TERIS NON POSSIT EXOLVI, TVNC PRÆTOR VRBANVS VIR «
CLARISSIMVS ADEATVR, QVI PRO SVA RELIGIONE ÆSTIMET, «
QVÆ POSSINT ALIENARI, OBLIGARIVE DEBEANT: MANENTE «
PVPILLO ACTIONE, SI POSTEA POTVERIT PROBARI OBRE- «
PTVM ESSE PRÆTORI. SI COMMVNIS RES ERIT, ET SOCIVS «
AD DIVISIONEM PROVOCET, AVT SI CREDITOR, QVI PIGNO- «
RI AGRVM À PARENTE PVPILLI ACCEPERIT, IVS EXEQVE- «
TVR, NIHIL NOVANDVM CENSEO[b]. «
Hanc orationem, quæ de rebus duntaxat soli loquitur[c], Iustinianus postea ad omnes om 3
nino res pupillorum extendit: exceptis ijs quæ seruando seruari non possunt: cuiusmodi
sunt animalia superuacanea, uestes, fructus, &c.[d] Præter hæc, nihil ex rebus minorum, etiã 4
emphyteuticis[e], alienari irreuocabiliter potest[f], nisi tribus concurrentibus: uidelicet ære pu-
pilli alieno, quod dissolui sit necesse, nec aliunde solui potest[g]: aut alia necessitate iusta, quæ
euitari non potest: puta si diuidere cum maiore prouocante habeat necesse, aut aliunde ni-
si rebus distractis, ali pupillus non possit[h]: deinde decreto magistratus, qui cognoscit iu-
sta'ne subsit distrahendi necessitas, an non[i]: tertiò, authoritate ueri tutoris[k], non falsi, nec
protutoris[l]. Horum aliquo deficiente, nulla est alienatio[m]: & habet minor non modò per- 5
sonalem tutelæ actionem[n], sed rei quoque uendicationem, ad res suas à quocunque possesso-
re absque precij restitutione[o] reuocandas[p]. Nam si obreptum per falsam causam probetur
prætori, uel sine necessitate prætor decernit, nullum est decretum[q]. Eodemque modo irrita
est alienatio, quamuis cum decreto facta, si tutoris authoritas non intercesserit[r], aut (quod
perinde est[s]) si non debitè intercesserit: puta quia tutor deceptus uel coactus est[t] quia ue-
rè tutor non fuit, qui alienationem interposuit[u], &c. nisi uirium principis confirmatio sup-
pleuerit[x], quæ ex interuallo sequi potest[y]. Quòd ut omnia hæc rectè intercedant, tamen si
appareat postea læsum esse minorem, in integrum restitutionem postulare potest[z]: nisi ui-
delicet aut expressè alienationem ratam habuerit iam maior factus[a], aut saltem tacitè. Ta-
citè autem ratificatur alienatio à tempore adultæ ætatis, quo ad excludendum extraordi-
narium restitutionis quidem beneficium, intra quadriennium[b]: quo ad excludendam rei
uendicationem, quæ extraordinarijs diutius durare debet, per quinquennium[c] in onero-
sis, per decennium in lucratiuis[d].

DE CV-

a l.j.§.si præses.
a l. non is nullã. de dol. mal.
b l.j.
c l.j.C.si ad donat. l.j.C. Grego. si aduers. don.
d l.lex quæ. C. de admin. tute. l.ult. C. si ma. fac.
e l.3.§.si nis. h.t. l.etiã. 13.C. de præd. minor.
f l.1.C. de fund. do. l.fin. C. de reb. alien. non alien.
g l.ob æs. C. de præd. minor.
h l.j.§.si communis. l.5. l.si pupillorum. 7. h.t. l.pen. C. eod.
i l.siquidem. C. eod. tit.
k l.ult.§.si autẽ. C. si pro pter publicas pensitatio.
l l.qui neq. 8. ubi Bart. Bald. Alber. Cuman. de reb. cor. l.2. de eo qui pro tutor. l.3. C. de tuto. qui satis.
m l.5. C. de præd. minor.
n l.3. l. cum interdictæ. 6. C. de præd. minor.
o l.4. l. prædiorum. 10. C. eo.
p l.magis puto. §. si ijs. et §. manet. l. quãuis. h.t.
q d.l.j. in prin. h.t. l.5. C. eod.

r Bald. in l.3. nu.6. C. de Bart. in l.3. C. de in integ. rest. Ioan. And. ad Spec. de instr. edit. §. porrò uer. donatio. uide tex. cum glo. Land.
rest. minor. l. si tutor. lib.1. art. 44. 46. 47. s l.2. de author. tut. C. si prop. pub. pens. t d.l.j.§. fin. de auth. tut. u l.fin. §. de
17. l.j.§.fi. de author. illa. C. arb. tutel. Spec. tit. de tutor. §. fin. num.6. per l. parui. de recep. arb. l.fin. x l.2. C. quan. decret. non est o-
tut. l.5. C. eo. uide Bar. post. Alber. num.3. Cuman. nu 6. & 7. in l.1. §. pen. sup. de eo qui pro tutor. l.2. ubi Alb. num.3. h.t. Alb. in l. magis
in l. si curatorem. nu. puto. §. non passim. num.2. h.t. Alex. consil. 79. circa num. 20. uol.1. y Alb. in d.l. magis. §. non passim. nu.2.
6. C. de in integ. rest. z l.siquidem. C. de præd. minor. a tot. titul. C. si ma. fac. & titu. si maior fac. alien. b l.fina. C. de temp.
Bald. in l. quicunque. in in integr. restit. c l.fina. C. si maior fac. alien. sine dec. fac. rat. habu. uide iure Saxon. Reinhart. de tutel. dis-
prin. C. de bo. quæ lib. ferent.5. d d.l.ult.

DE CVRATORIBVS FVRIOSO ET PRODIGO, VEL ALIIS EXTRA MINORES DANDIS. Titul. X.

1 *Continuatio.*
2 *Furioso curatorem, non tutorem dari proximum agnatum.*
3 *Idem in prodigo: & quis sit prodigus.*
4 *Quibus præterea curator detur.*
5 *An detur mulieribus.*
6 *Qualis hæc sit cura.*
7 *De officio horum curatorum.*
8 *Quando hæc cura finiatur.*

1 DIsseruimus hactenus de tutoribus & curatoribus, qui minori ætati dantur: nunc,
ne quid omittatur, quibus extra minores ijdem præfici soleant, breuiter admonea-
2 mus. Ac sciendum est, furioso ipso iure interdici bonis [a], & ex magistratus cogni-
tione curatorem (bonorum enim præcipuè habetur ratio, ne dissipentur, quamuis interim
& personæ curatio non est negligenda [b]: eoq; curator qui bonis datur [c], non tutor adhibe-
3 tur) illi dari proximum agnatum maximè idoneum: puta patrem, filium [d], &c. Idem iuris
est in prodigo: qui nec tempus, neq; finem expensarum habens, furiosum facit, quod ad bo
na attinet, exitum [e]. Cui quidem eodem modo lex XII. Tab. bonorum administrationem,
ipso iure interdicebat. Sed quia ignorari probabiliter potest, quando quis pro prodigo ha-
beri debeat, meritò obtinuit, ut inquisitione à magistratu facta, prodigus declaretur, & in
agnatorum curam tradatur [f].
4 Sed & alijs dabit proconsul curatores, si qui rebus suis superesse non possunt: ut mẽte ca-
5 ptis, surdis & mutis, & qui perpetuo morbo laborant [g]. Mulieribus etiã olim indiscrimi-
natim tutores dati fuere: præsertim in solennibus coniugiorum, testamento cõdendo, alie-
nationibus bonorum faciendis [h]. Quod etsi posteà obsoleuisse apparet [i]: tamẽ moribus Sa-
xonicis passim instauratum uidemus, ut mulier quamuis adulta, sit contra iuris ciuilis di-
spositionem [k], in tutela, & cura mariti [l]: non tamen in potestate [m], cum testamentum condere
possit [n]: quæ uerò sui iuris est, tutores eligat: in litibus certè, & alienationibus maioribus,
omnino habere cogatur [o]. Sed quod de curatoribus dandis dictum est, obtinet in ijs qui sui
sunt iuris. Nam in potestate constitutis paterna, nihil attinet curatorem dari [p].
6 Hæc cura cõsimilis est ei quæ in minoribus locum habet. Itaq; & satisdare curator debet,
7 rem saluam furiosi fore, nisi prædia idonea habeat pro prædibus [q], & inuentarium facere, ac
fortunas omnes bona fide administrare [r], nihil etiam alienare sine decreto iudicis [s], & ex
Iustiniani constitutione iusiurandum de officio fideliter exequendo dare [t].
8 Finitur autem ipso iure, cum furiosus sanam mentem, prodigus sanos mores recipit, uel
alia causa curationis cessat [u]. Solenne est etiam, ut à creditoribus curator detur hæreditati
iacenti, aut bonis debitoris minus idonei. qua de re alio loco commodius sermo institue-
tur [x]. Affinis huic curationi est, coadiutor, qui principibus, episcopis, & alijs gubernatori-
bus, si quando sufficere imperio non possunt, adiungi moribus consueuit [y].

a l. j. h. t. uide Vlpia. tit. 11. Paul. lib. 3. tit. 4.
b l. consilio. 7. in fin. h. t.
c l. in copulandis. C. de nupt.
d §. furiosi. Inst. de curato. l. j. h. t. l. ult. C. eod.
e l. is qui. §. fi. ff. de tut. et cur. da. ab his. d. l. j. h. t.
f d. l. j. d. l. is qui. l. is cui bonis. ubi Dd. de uerb. oblig.
g l. 2. h. t. §. sed & mente captis. Inst. de curat. l. 2. de postulat.
h Cic. pro L. Flacco. & pro Mur. Cato apud Liui. deca. 4. lib. 4. Vlp. tit. 11. 20. 26. Cuiac. lib. obser. 7. cap. 11. & ad Vlp. tit. 11. Boet. in Top. Cicero.
i l. uirum. l. et mulie. h. t.
k l. 2. C. qui dar. tutor. poss. l. uirum. h. t.
l Sax. lib. 1. c. 31. Fesch. differ. 8. per art. 45. lib. 3.
m Fab. Ang. Port. Instit. ad S. C. Trebell. Alex. cõsi. 133. nu. 3. uol. 4. Zobel. d. art. 45. li. 3.
n uide de ea materia Tiraq. in legib. connub. uerb. contracter. glos. 3. nu. 93.
o eo. lib. art. 46. cum similib.
p l. ult. C. eod.
q d. l. ult. §. et inuẽtariũ. cum seq. C. eod.
r d. l. ultima. §. & inuentarium.
s l. pignus. l. ab agnato. l. curator furiosi. h. t. l. 2. C. eod.
t d. l. fin. §. sed cum antiquitas.
u d. l. j. uers. & tamdiu.
x ff. de cur. bon. dan.
y Spec. de feud. §. 1. nu. 74. per c. grandi. de supplen. neg. prelat. lib. 6. c. boni. 96. distinct.

DIGESTORVM PARS QVINTA.

LIBER XXVIII.

DE TESTAMENTIS*. QVI TESTAMENTA FACERE POSSINT: & quemadmodum testamenta fiant. Titul. I.

1 *Continuatio.*
2 *Dispositio sequentium titulorum, ac huius V. Partis.*
3 *Testamentum unde dictum.*
4 *Quid sit.*
5 *Quotuplex. Tria testamentorum antiquorum genera: 1. calatis comitijs, 2. in procinctu, 3. per æs & libram.*
6 *Testamentum prætorium.*
7 *Duo hodie test. genera: in scriptis unum, alterum nuncupatiuum.*

* Prior inscriptionis pars in Florentino exemplari deest.

8 Causa

8 *Causa efficiens.*
9 *Materia, in qua & de qua testamenta fiant.*
10 *Forma utriusq; testamenti, & de tertia Rubricæ parte.*
11 *Qui testes in testamento esse nequeant.*
12 *Finis & effectus.*
13 *De secunda Rub. parte: qui testamentum facere non possint.*

POstquam exposuimus, quemadmodum, & quibus actionibus petantur res 1
uel nostræ, uel nobis debitæ, aut ex contractibus, aut reliquis uiuentium actio-
nibus: tempus est pergere ad ea quæ morientes gerimus, & quomodo ex ijs res
debeantur, existantq; iudicia & actiones, consequenter explicare. Nam omnia
iudicia descendunt uel ex causis inter uiuos contractis, quæ aut rerum sunt, aut
contractuum, aut personarum, de quibus est dictum: uel ex ultimis morientium uolunta-
tibus, & successionibus: quas restat ut deinceps exponamus. Successio cõtingit aut ex ul- 2
tima uoluntate, aut ab intestato. Ex ultima uoluntate succeditur uel iure ciuili, uel iure
prætorio. Primò autem tractandum est, de successione ciuili, uelut antiquiore & digniore:
quæ aut est uniuersitatis, aut rerum singularium. Vniuersitates bonorum aut testamento
dantur, aut codicillis. Testamentum ex eo appellatum uult Iustinianus, quòd sit testatio 3
mentis [a]. Verbum mentis, hîc adiectum est explicandæ rei gratia, & ad differentiam alia-
rum testationum. Testamentum enim à testatione duntaxat dicitur[b]. Sed quia uariæ & mul
tiplices sunt testationes, quæ ex diuersis oriuntur causis: adiectum est mentis, id est ulti-
mæ uoluntatis, esse testationem. Idq; & alibi in definiendis uerbis obseruasse Iurisconsul-
tos, animaduertere licet[c]. Testamentum est, authore Vlpia.[d] uoluntatis nostræ iusta sen- 4
tentia, de eo quod quis post mortem suam fieri uelit. aut, ut in Enchiridio suo idem definit:
Testamentum est mentis nostræ iusta contestatio, in id solenniter facta, ut post mortem no-
stram ualeat. Testamentorum olim tria erant genera. Vnum quod calatis comitijs coram 5
populo fiebat, ut pleræq; omnes solennes actiones[e]. Alterum minus solenne, quod facie-
bant in procinctu, hoc est, exituri iam in prælium, ac iuxta Festũ expediti præcinctiq; togis
more ueterum, unde & procinctum testamentum dictum, quod nunc uocant militare: cu-
ius etiam meminerunt Plutarchus[f], & Cicero[g]. Accessit tertium genus testamẽtorum, quod
per æs & libram dicebatur. Nam cum sæpe extra tempus comitiorum, quæ tantum bis in
anno, authore Theophilo[h], indicebantur, homines obire contingeret: inuentum est genus
testamenti, quod per emancipationem, id est imaginariam uenditionem (mancipare enim
uendere & alienare significat) condebatur, coram quinq; testibus ciuibus Rom. puberi-
bus, qui populum uniuersum repræsentabant, & libripende, id est ponderatore[i], atq; eo qui
familiæ, id est hæreditatis emptor dicebatur. Nam hæc imaginariæ uenditionis solennitas
omnibus ferè familiarum translationibus, mutationibus, rerumq; maioris momenti man
cipationibus adhibebatur[k]: quòd nullam iustiorem esse alienationem, quàm quæ per
uenditionem fieret, ueteres arbitrarentur. Aliud autem deinceps testamenti genus ad e- 6
uitãdas has iuris antiqui subtilitates, Prætor per subscriptionem testium inuenit: ut si quis
testamentum septem testium signis consignari curasset, perfectum esset iure honorario te-
stamentum[l]. Sed hæc genera omnia iam pridem exoleuerunt, nisi quòd solennitatum ue-
stigia manent. Nam ex ijs alia duo defluxerunt, quæ constitutionibus principum confor- 7
mata hodie sunt in usu: alterum fit in scriptis, alterum citra scripturam uoce uiua nomina-
to hærede nuncupatur[m]: unde & nuncupatiuum dicitur[n]. Aliter etiam à forma testamenta
diuiduntur. namq; alia appellantur solennia, quæ formam ciuilem perfectamq; habent: a-
lia quibus ea forma deest, minus solennia, iniusta, imperfecta, &c. ut est testamentum mi-
litis, de quo paulo pòst dicemus, & testamentum inter liberos, ac ad pias causas[o]. Causa 8
efficiens testamenti est uoluntas testatoris, (nec enim ab alieno pendere arbitrio potest[p])
moribus primùm atq; usurpatione hominum, deinceps legibus, ac iure ciuili confirma-
ta[q]. Apud omnes enim gentes semper in usu fuit testamenti factio, uoluntatesq; morien-
tium ratæ habitæ, etiamsi formæ testãdi passim fuerint dispares[r]: ut rectè Theophilus testa-
menti factionem ad ius gentium retulerit[s], licet formam & solennitatem ac ciuilẽ factionem
à iure ciuili habeat[t]. Materia in qua scribitur testamentum, nihil refert cuiusmodi sit[u]. De 9
omnibus autem suis rebus testari quis potest: legare etiam res non modò suas, sed etiã hæ-
redis, aut prorsus alienas[x]. Attamen testari, hoc est, hæredem instituere in re aliena nequit[y].
Nam cum hæreditas ius sit, non potest testator plus iuris in alium, uidelicet hæredem insti-
tutum transferre, quàm ipse habet[z]. Nihil autẽ iuris habet in re aliena: relinquitur ergo, in
ea nec institui hæredem posse[a]. Ac si instituere posset, uideretur alij, nẽpe domino testamen-
tum condere posse. Atqui nemo alieri testamentum rectè facit, præterquam pater filio
suo im-

a *in princ. Inst. eod. ubi dixi.*
b Gellius lib. 6. cap. 12.
c l. j. de nouationib. l. senatus. 35. §. 1. de don. caus. mor.
d l. j. h. t. uide Cuiac. lib. obs. 4. cap. 16.
e Gellius lib. 15. ca. 27.
f *in uita Coriolani.*
g lib. 1. de Orat.
h *in prin. Inst. eo.*
i l. 2. & t. t. C. de ponderatoribus. lib. 10.
k l. fi. C. de emancipatio. l. fi. C. de adoptio.
l *Instit. eod. in princ. ubi post Theop. uide quæ scripsi.*
m Plin. lib. 14. cap. 22.
n *l. hac consultissima. §. per nuncupationem. l. in testamentis. 26. l. iubemus. 29. C. eo. §. ult. Inst. eo.*
o *l. hac cõsultissima. 21. §. ex imperfecto. C. eo. l. j. & t. t. ʃ. de inius. testam.*
p *l. illa institutio. de hær. inst. Tiraquell. pri. piæ cau. 21. 78. Mar. mã. sing. 68. uide tamẽ in c. cum tibi. de testamẽ.*
q *l. j. C. de sacros. Eccles.*
r Cicero lib. 3. de Fin.
s *in § 1. Instit. de iu. nat. gen. & ciui.*
t *uide de eo Ias. in l. nemo potest. in j. lect. nu. 65. de leg. 1.*
u *§. nihil. Inst. eo.*
x *§. non solum. Inst. de legatis. l. cum alienam. 10. C. eo. tit.*
y *Tiraq. in priuil. piæ caus. 20.*
z *l. nemo. 55. de reg. iur.*
a *Bal. in c. 1. nu. 3. de success. feud. per c. filius. de testam. gl. fin. in auth. ingressi. C. de sacros. Eccles. per l. conficiuntur. §. si post. de iure codicil. tex. in l. cum pater. 79. §. mando. in uerb. de pecunia sua testari. de legat. 2.*

10 suo impuberi[a]. Forma[b] testamenti quod in scriptis fit, hæc est, ut scriptum integris literis[c], testamentum in quo sit hæredis institutio, quæ totius actus fundamentum est[d], subscribatur & consignetur à testatore, uel ab alio eius nomine, præsente[e] tamen testatore (nam in eius absentia, per procuratorem condi testamentum non potest, quanquam donatio causa mortis fieri possit[f]) coram septem testibus; ad id propter solennitatem rogaris: quos necesse non est scriptioni adesse, si fortè testator sciri uoluntatem suam nolit, sed subscribere, ac consignare, & audire à testatore, hanc esse eius uoluntatem sufficit[g]. Nuncupatiuum fit sine solennitate scripturæ, etsi in scriptis redigi potest[h], hoc modo: ut testator coram septem testibus rogaris[i] hæredem nuncupet, & ultimam suam uoluntatem aperiat[k]. Vtrunque autem testamenti genus uno actu, & contextu absolui debet[l]. Ea est enim solennium natura, ut diuidi nequeant[m]. Etsi autem regulariter in omni testamento septem testes, præter & supra notarium[n], sunt necessarij: tamen sufficiunt interdum pauciores: ut in testamento inter liberos[o], ad pias causas[p], rustici[q], & eo quod fit tempore pestis aut belli[r], & quod principi, aut magistratui oblatum est, & actis insinuatum[s]. Apud acta autem factum intelligi debet, non modò quod fit in iudicio, sed etiam quod domi ab ægroto, conuocato ad hoc magistratu, & actuario publico: ijsque rogaris, ut ciusmodi testamentum in publica acta referri curent[t]. Apud acta enim dicuntur fieri, quæ geruntur coram iudice, etiam extra locum iudicij[u], maximè in his quæ sunt uoluntariæ iurisdictionis[x]: ut est factio testamenti. nam in illis quæ sunt iurisdictionis contentiosæ, & causæ cognitionem requirunt, uerius est locum publicum solennem seruandum esse[y]: & apud acta fieri intelligi, quæ in loco publico fiunt, ac fieri debent[z]. de quibus hîc non agitur, sed tantum de factione testamenti, quæ est (ut dixi) iurisdictionis uoluntariæ: eoque ubiuis perfici eam posse, est existimandum. Et sanè lex non postulat, testamentum apud acta publica, publicoque loco fieri, sed tantum uult offerri, & quamuis priuatum absolutum insinuari[a]. idque dicere est æquius, propter infirmos, qui plerunque testantur, nec comparere in publico possunt: maximè cum curare magistratus oporteat, ut tam ipsi quàm testes præstò sint, testari uolentibus[b].

11 Sciendũ autem est, quasdam personas ius testimonij ferendi in testamẽto non habere. Cuiusmodi sunt mulieres, quæ neque ius comitiorum, unde testamenta oriuntur habent[c], nec solennibus iuris publici rectè adhibentur[d]: item impubes[e], seruus[f], mutus, & surdus[g], furiosus[h], prodigus[i], hæres, quia eius negocium geritur[k]. In proprio autem negocio nemo testis est idoneus[l]. Eademque ratione, qui est in potestate testatoris[m]: quia cum pater & filius pro una persona reputentur[n], non potest quodammodo sibiipsi & in sua causa testis esse[o]. Item qui non habet testamenti factionem passiuè, ut improbi, & intestabiles[p], qui sunt domestici testatoris[q]: ut maritus, uxor, colonus, minister[r], pater, frater, & similes[s]. Legatarius[t] & executor[u] testes esse possunt, quia non principaliter eorum causa uertitur, sed hæredis. An eodem modo in codicillis fideicommissarius aut donatarius in donatione causa mortis? & cum hîc non hæredis (quippe hæreditas hoc modo dari nequit[x]) sed horum præcipuè negocium agatur: nõ putauerim, eos uelut in propria causa testes esse idoneos[y]. Illud sciendum, si testes inidonei adhibeantur, testamentum nullum reddi: nec ex eo adiri hæreditatẽ posse, etiamsi uel unus tantum sit inhabilis[z].

12 Finis & effectus testamenti est, ut quod testator post mortem de bonis suis fieri uelit, certò constet: eaque uoluntas tanquam lex aliqua cõseruetur[a]: quocirca & iuxta legem ac ius commune recipit interpretationem[b], ita ut uerba omnia præsumantur legaliter ac rectè scripta[c]: & executionem etiã habet, instar legum paratam[d]: & prohibitio testatoris, similis est prohibitioni legis[e]. quæ uera sunt, quando legi non aduersatur. Nemo enim potest facere, quin lex in suo testamento locum habeat[f]. quare testator in testamento non po-

a uide §. de uulg. et pup. et §. tit. de hered. insti.
b de hac uide Cuiac. in l. qui testamento. h. t. Vlpia. tit. 25. Paul. lib. 3. tit. 4.
c l. hac consultiss. §. ex imperfecto. C. eo. in auth. de imperf. testa. Cuiac. lib. 3. c. 3.
d §. ante. Inst. de legà. l. §. §. de hered. inst.
e d. l. hac consultissima. l. iubemus. C. eod.
f uid. §. de dona. caus. mort.
g §. sed cũ paulatim. cum seq. Inst. eod. d. l. hac cõsultiss. l. cum antiquitas. 28. l. iubemus. 29. C. eod.
h Imol. in c. cũ esses. nu. 5. de testam.
i l. hæredes. 21. §. pen. h. t. d. l. hac cõsultiss. 21. C. eod.
k d. l. hac cõsultiss. §. per nuncupationem. §. ultimo. Inst. eod.
l l. hæredes. 21. §. ult. h. t. d. l. cum antiquitas. C. eod. uide Tiraq. priui. piæ caus. 6. Socin. consil. 142. uolum. 1. & quæ dixi §. ultim. Inst. eo.
m l. continuus. 137. in princ. cum ibi not. de uerb. oblig.
n Bald. in rubr. C. de fid. instrum. num. 19. per d. l. hac consultiss. 21. C. de testam. & an notarius sit pro teste, dixi Instit. eo. de testam.
o d. l. hac consultiss. §. ex imperfecto. latè Tiraq. priui. piæ caus. 1. 2.
p c. cum esses. extrà, eo. Tiraq. in pri. piæ cau. præall. lo.
q l. ult. C. eod.
r Ang. & Bauer. num. 23. in §. sed hæc quidem. Instit. de testam. Fulgos. in l. conficiuntur. §. codicill. de codicill. Alex. consil. 70. & 177. uolu. 2. Ias. nu. 3. & Dd. in l. ult. C. eod.

s l. omnium. 19. C. eod. t Schurff. cons. 71. honesta. nu. 1. cent. 2. Salic. in l. pacta nouissima. nu. 2. & 7. C. de pact. u Ias. in l. 2. nu. 4. C. de æden. Bal. in l. illud. nu. 3. C. de sacr. Eccl. tex. in l. 3. C. de eman. lib. fac. l. 1. C. de his qui in eccle. manu. x §. præterea. Inst. quib. mod. pat. pot. solu. l. 3. C. de emanc. l. §. C. de off. cõs. l. actus. C. de fer. y l. pen. de iust. & iur. z gl. in l. 2. C. de æden. l. 6. C. de sent. a d. l. omnium. l. 2. l. consulta. l. testam. C. eod. b l. curent. 22. de testib. c Gellius lib. 5. c. 16. d l. qui testamento. 20. §. mulier. 6. h. t. l. alienam. 18. C. de procuratio. l. 2. cum ibi not. de regul. iur. e §. testes. Inst. eod. f d. l. qui testamento. §. mulier. uers. seruus. g d. l. testes. h d. l. qui testamento. §. ne furiosus. 4. i l. is cui. 18. h. t. d. §. testes. k §. sed neque hæres. Inst. eo. d. l. qui testam. h. t. l l. omnib. 9. C. de testib. m §. pater. Inst. eod. n l. si. C. de imp. substit. o l. parentes. 5. l. omnib. 9. C. de testib. p d. l. is cui. §. fi. l. cum lege. 26. h. t. d. §. testes. q §. in testib. Instit. eod. r gl. Fab. Ang. Bauer. & alij in d. §. in testib. s d. §. in testibus. ubi præter alios latè Bauer. t §. legatarius. Inst. eo. u Bauer. post Ang. in d. §. legatarius. nu. 5. x uid. §. de codicill. & Inst. eo. t. y l. nullus. 10. de testib. z l. scio. 14. cum l. seq. de testib. l. si unus. C. de testam. a §. disponat. in auth. de nuptijs. b l. 2. ubi Bal. C. de cond. inser. & in l. quanquã. C. de testam. milit. Dec. in l. ius nostrũ. nu. 7. de reg. iur. c Socin. cons. 98. alias. nu. 23. uol. 3. d Ias. in l. pactum. 47. num. 7. de pact. e l. fin. C. de reb. alie. nõ alie. Ias. in l. nemo potest. in 2. lect. nu. 14. de legat. 1. f l. nemo potest. 58. de legat. 1.

non potest derogare iuri publico[a], aut iurisdictioni[b], solennitatibus[c], statutis[d]: nec auferre alicui ius ex statuto debitum, ut legitimam liberis[e], dotalitiũ, aut quotam hæreditariam uxori[f] statutis municipalibus aut lege[g] assignatam: nisi disertè tantum ab intestato[h], & non simpliciter tributa esset. causa enim intestati cessat, neq; admittitur condito testamento[i]. Et hæc quidem de testamentis. Nunc pauca de secunda huius tit. parte, & qui testamentum 13 facere non possint, exponamus. Nam ijs cognitis planum erit, quibus sit testamenti factio. Testamentum facere non possunt quidam, quia sunt in aliena potestate, nec liberam habẽt bonorum administrationem: ut filijfamiliâs[k], serui[l], captiui ab hostibus[m], obsides[n], item qui de statu suo dubitant[o]. Quidam propter iudicij carentiã: ut impuberes[p], furiosi[q], nonnulli ob morbum animi, ut cui bonis interdictum est[r]: aut corporis, ut surdi & muti[s]: qui tamen ex certis causis, iuxta formam à Iustiniano traditam testari possunt[t]. (reliquos autẽ mentis compotes, quamuis ægrotos, ut senes, cæcos, ualetudinarios testari posse, certi iuris est[u]) nonnulli propter pœnam, ut ad mortẽ damnati, nisi appellatione damnationẽ suspenderint[x], passi maximam & mediam capitis diminutionem, quæ adimit ius ciuitatis, in quo inest ius testandi[y]. Nec modò ita damnati[z], testamẽtum facere non possunt, sed etiã si quod antè fecerunt, id ipso iure ad nihilum recidit & irritatur[a]. Item lege intestabiles, ut damnati ob carmen famosum[b], & hæretici[c]. Relegati tamen condere testamentum possunt[d], quia ius ciuitatis, & bona retinent[e]. Possunt etiam plures in eodem testamento simul testari: ut pater & filius[f], maritus & uxor[g], & quot sunt personæ, tot esse testamenta intelliguntur[h]. Ex quo & illud sciri potest, moribus nostris uxorem quamuis sit in cura tutelaq; uiri, tamen non esse in potestate: cæteroquin testamenti factionem nõn haberet[i]. Habere autem existimo, cum & donare causa mortis possit[k]. nec obstat, quòd citra mariti consensum alienare uel contrahere nequeat[l]: eiusmodi enim statuta non extenduntur ad ultimam uoluntatem[m]. nam nec minor curatorem habens, alienare absq; eius consensu potest: non eo tamẽ testamentum condere prohibetur[n]. imò si extenderentur eò statuta, ipso iure non ualerent, quia auferrent liberam testandi facultatem: ut pleriq; uolunt[o].

DE LIBERIS ET POSTHVMIS HAEREDIBVS INSTItuendis, uel exhæredandis, uel præteritis.

Titul. II.

1 *Continuatio tituli.*
2 *Qui sint posthumi, qui liberorum appellatione ueniant.*
3 *Quare præteritio testamentum uitiet.*
4 *Quid hodie ueterum sublatis differentijs circa institutionem liberorum obseruetur.*
5 *De causis exhæredationis.*

NOn tamen ut omnino ualeat testamentũ, sufficit hæc obseruatio, quam suprà posuimus: sed liberi etiam, & posthumi hæredes sunt instituẽdi. nam inter cætera, quæ ad ordinãda testamẽta necessariò desiderantur, principale ius est de liberis hæredibus instituẽdis[a]. Liberorũ appellatione filij, nepotes, cæteriq; qui ex his descẽdunt, cõtinentur[b]. 1 Posthumos hîc accipimus, qui post testamentũ factum, aut mortẽ patris sui hæredes agnascũtur. Hi igitur omnes si gradu proximi sint, aut instituendi sunt, aut exhæredandi. Nã si 2 prætereantur, non consultò, sed quadam obliuione omissi præsumuntur[c]: quia uerisimile 3 non est, quempiam liberis suis, quos etiam natura ad successionem uocat[d], extraneos uelle præferre: & nisi instituti sint, uel expressè exhæredati ex lege, sui atq; necessarij hæredes existunt.

a Ias. ibidẽ. in d. l. nemo. na. 1. in 1. lect. et nu. 2. in 2. lect.
b Ias. præall. loc.
c Ias. in d. l. nemo. nu. 13. in 1. lect. & nu. 15. in 2. lect.
d Ias. ibidem. nu. 28. & in 2. lec. nu. 42.
e uide Dec. in l. iura sanguinis. de reg. iur.
f Bald. in l. si quando. in prin. C. de inoff. testa. Boer. decis. 144. Cremo. sing. 154. uide Salic. in l. cum te. C. de donat. ante nupt. Bald. in l. j. C. de suis & leg. & in l. 2. C. de bered. act.
g Ias. in auth. preterea. nu. C. unde uir & ux.
h ut in auth. preterea. C. unde leg.
i uide Inst. de hered. quæ ab intest. in prin.
k l. qui in potestate. 6. l. filiusfamiliâs. 16. b. t. l. pen. C. qui testa. face. possunt.
l l. filiusfam. 19. d. l. si filiusfam. b. t.
m §. si. Inst. eod.
n l. obsides. 11. b. t.
o l. de statu. 15. b. t.
p §. præterea. Inst. eod. l. à qua ætate. 5. b. t.
q d. §. præterea. l. 2. b. t. l. 2. l. furiosus. C. eod.
r d. l. is cui. 18. §. item prodigi. Instit. eod.
s l. qui in potestate. §. 1. l. si mutus. 7. b. t.
t l. discretio. l. hac consultiss. C. eod. §. itẽ surdis. Inst. eod.
u l. seniũ. C. qui testa. fac.
x l. qui à latronibus. 13. §. 1. b. t.
y l. eius. 8. b. t. uide omnino Ferra. in for. inquisit. nu. 3.
z l. eius qui. 8. §. si cui. ubi Bar. b. t. & in l. certa forma. C. de iur. fis. Bald. in l. & in priuatorũ. nu. 11. ubi hãc dicit esse cõmunem. nõ com. iud. Ferra. in for. inquisit. in fi. na. 3.

inst. rup. test. Bar. in auth. sed hodie. C. de donat. int. uir. & ux. Ang. in §. 1. nu. 1. Inst. de capit. dimin. b l. cum lege. 26. d. l. is cui. §. si quis. b. t. c l. 4. C. de hereticis. d l. eius qui. 8. §. 1. b. t. e l. 2. de pub. iud. f l. 2. cũ ll. seq. de uulg. & pup. g uide Boer. in consue. Bitur. de cons. conc. mar. §. 1. Bal. nu. 1. Ias. nu. 3. & Dd. præcipuè Alciat. ad uerb. huiusmodi. in l. licet. 19. C. de pact. per l. eo quòd si cert. petat. Raph. cõmen. in l. captatorias. de hæred. inst. uide Nouell. 1. V alẽt. Cuiac. ad l. unũ. h. t. h l. patris & filij. de uulg. & pup. ubi Dd. l. scire. de uerb. oblig. i l. qui in potestate. 6. h. t. uide Cuiac. obs. lib. 7. cap. 11. Vlpia. titu. 11. k uide §. de donat. caus. mort. l Land. lib. 1. art. 31. 45. m l. aerba contraxerunt. 20. ubi Bart. de uerb. signif. l. testamentũ. ubi gl. uerb. contractus. & Bald. C. de testamen. per l. pater filium. de leg. 3. uide latè Tiraq. de ll. cõnub. in fi. gl. 3. uerb. contract. num. 86. n l. Aurelio. 21. §. final. de libe. legat. Bald. in l. ea lege. num. 3 C. de condict. ob caus. §. fin. Instit. quib. ex caus. manu. non lic. §. final. Instit. de lega. Ael. Sent. l. qua ætate. hoc titu. o uide Castr. in l. ex facto. de uulg. & pup. Zas. in l. stipulatio. 41. nume. 5. & 6. de uerbo. obligat. Bald. in l. si quando. C. de inoffic. testamen. Salic. in l. cum te. C. de donat. ante nupt. a l. inter. 30. hoc tit. b l. liberorum. 220. de uerbo. signific. c §. a l. eius. 8. §. 1. b. t. l. si posthumi. in uerb. ne per obliuionem præteritæ uiderentur. Instit. de exhæred. lib. d l. scripto. in fin. infrà. quis. 6. §. irritũ. de in- unde libe.

existunt[a]. Itaq; testamentum in quo nec instituti, nec nominatim exhæredati inueniuntur liberi, ipso iure corruit. Nominatim autem exhæredare est, expresso nomine, aut designa-
4 tione certa & disertè[b] exhæredare[c]. Etsi autem olim differentia hac in parte uaria & multiplex extitit, inter masculos & feminas, suos & emancipatos[d]: tamē in uniuersum sciendum est, hodie nominatim omnes indistinctè liberos, aut instituēdos etiam in testamento inter liberos[e], idq; titulo institutionis[f] esse, aut exhæredandos[g]: ac ne exhæredari quidem posse nisi ex certis & iure expresis causis[h]: (quæ tamen tantum in testamento, non etiam ab intestato momentum ad exhæredationem habent[l]) quas quatuor & decem numero Iustinianus Nouellis suis[k] & his uersiculis, quos paulū emēdauimus, superior ætas cōprehēdit:

Bis septem ex causis exhæres filius esto:
Si patrem feriat, uel maledicat ei:
Carcere detrusum si negligat, aut furiosum:
Criminis accuset, uel paret insidias:
Si dederit damnum graue: si nec ab hoste redemit:
Testarive uetet: se societve malis:
Si mimos sequitur: uitietve cubile paternum:
Non orthodoxus: filia si meretrix.

Hæc tamen ultima causa, quæ ob turpem filiæ uitam exhæredationi defert, iure Sax. non obtinet[l]: quo iure scorta existimatione, non etiam hæreditate priuantur. Illud sanè sæpe etiam quæsitum memini, an si quis liberorum contra parentis uoluntatem nuptias contrahat, ab eo exhæredari posit: & communis est conclusio, non posse[m]: quā Saxones sequuntur[n]. Alijs tamen contrà placuit[o]: quorum opinionem Carolus V. Imp. secutus est, facta ea de re in suis hæreditarijs terris constitutione. Sed an præter illas quatuordecim causas iure expressas, nulla recipietur, etiamsi æquè momentosa sit? Et quamuis Iustinianus taxatiuè loquatur[p], tamen communius placuit, ex similibus aut maioribus causis exhæredationē fieri posse[q]. Has tamen ueras esse, probare hæres institutus cogitur[r]: cæteroqui testamentum respectu institutionis annihilatur[s], in quo cōmuniter ita distinguitur: ut si filium pater prætereat siue expressa causa siue non expressa, sit testamentum indistinctè ipso iure nullum[t] quo ad institutionē (nam reliqua relicta ex cōmuni sententia sustentantur[u]) & ad 30. annos proposita nullitatis quæstione (quæ tam diu durat[x]) impugnari posit[y]. Sin autē exhæredet, distinguendum sit utrum causa inserta sit, an non sit. Causa nulla inserta, aut inidonea inserta, testamentum eodem modo irritum fiat. Inserta autem causa sufficiente & legitima, ualeat indistinctè, ita ut si probetur, uera constet exhæredatio: sin falsam insimulet exhæredatus, ex eo rescindere testamentum querela inofficiosi intra quinquēnium debeat, testamento alioqui ualituro. idemq; in præteritione materna, quæ pro exhæredatione est, & emancipatis liberis sit obseruandum[z].

DE INIVSTO, RVPTO, ET IRRITO FACTO TEstamento. Titul. III.

1 *Continuatio.*
2 *Testamentum iniustum.*
3 *Nullius momenti.*
4 *Ruptum.*
5 *Irritum. Destitutum.*
6 *Testamento rupto omnia corruere.*
7 *Quomodo reconualescat testamentum ruptum.*

1 QVandoquidem contraria iuxta se posita, magis (ut dicitur) elucescunt, ideo postquam diximus qua forma testamenta ordinentur, uidendum iam est, quemadmodum infirmentur, & corruant: ac de iniusto, rupto & irrito testamento nonnihil
2 differendum. Testamentum iniustum, siue non iure factum, quod impropriè testamentum
3 nominatur[a], est cui solennia iuris desunt[b]. Nullius momenti est id, in quo filius præteri-
4 tur[c], quod etiam iniustum dici potest[d]. Ruptum, quod posteriore testamento perfecto, uel
5 agnatione sui hæredis, qui non inuenitur institutus, rumpitur[e]. Irritum testamentum constituitur qualibet capitis diminutione, quæ testatori accidit[f], uel non adita ex testamento hæredi-

a uide quæ dixi.in prin. Inst.de exhær.lib. Bar. Ias.& Dd.in l.si filius. 7.l.in suis.11.h.t. b l nominatim. 24.de manu.testam. c l.1.& 2.h.t.§.nominatim. Inst.eod. d uid.per tot h.t.et Inst. de exhib. lib.ubi dixi. e Bald.num.1.& 2.in l. hac consultiss.§.ex imperfecto.C. de testa. f gl.mag. et Dd. in auth. nouissima. C.de inoff. test.per §.aliud.in authen.ut cum de appell. uide Ias.num.8. & 9. Socin. & Dd. in l. inter cætera. 30.h.t. g §.antep.Inst.eod. h §.aliud quoq;.in auth. ut cum de appell cog. i Ias.in l.in arenam. nu. 1.C.de inoff.test. k d.§.aliud. l (gl. Land.lib.1. art.5. ubi m Ias.post alios. in auth. non licet.C. de lib.præter.Inno. in c.accedēs. de procura. Dec. in l. nuptiæ.30.nu.10. de reg.iur. n d.art.5.lib.1. o Cast.in l.si filium. C.de inoff testam.uid. Dec. præal.loc.Chas.in cōs. Burg. tit. de success §. 2.uerb.si non. nu. 2. p in auth. ut cū de app. q Ias.in d.auth. nō licet. Felin. in c. pastoralis. de rescrip. Aluar. & Dd.in c.1 §.prædictis. & §. porrò. quæ fuit prin. caus.bon. amitt. Alex.cōs. 203. super. uol.2.Hypp.sing.78. Chass in cons.Burg de success. §.2.uerb. si non.num. 2. r §.siue igitur. in auth. ut cum de app.cog. s auth. ex causa. C. de lib.præter. t uide Bart. in C. concl. & Dd. in d. auth. ex causa.l.7. h.t. & ibi Socin.ac Dd. u Dd. in auth. ex causa. uide quæ dixi Instit.de exh.lib & de inoff.testa. x Bart.in l.si expressum.nu.12.de app.Ferr.in for.app. uerb.esse nullam.num. 4. y Guid.Pap.quæst.597. z hæ sunt communes concl. in auth.non licet.aut.ex causa. C.de lib.præt.Sal.in l.si mater.C.de inoff.test.Ias.in d.l.si filius.Bal.cōs.98.& 112.uol.5.

a l.2.§.1.quē.test.aperian. b l.j.in prin. h.t. c d.l.j.uers.1. d l.3.§.2.uers.illa iniustū.h.t. e d.l.j.d.l.3.h.t. f §.alio.Inst.quib.mod.test.infir.ubi dixi.

hæreditate[a].Destitutum aũt,siue desertum, ex quo nemo hæreditatem adit, quod ob non
factam ab hærede aditionem,aut quia non uoluit,aut quia nõ potuit, uiribus & effectu de-
stituitur[b]. Quocunq; autem modo testamentum infirmetur,totum corruit: nec legata de- 6
bentur,sed ab intestato succeditur,perinde ac si nullum factum esset[c]: quia testandi actus
est indiuiduus,nec pro parte ualere potest[d].Hodie tamen quibusdam casibus legata, & re-
liqua ultimæ uoluntatis capita,quamuis annihilata institutione ualent,ac effectũ habent:
qua de re alibi fusius tractatur[e]. Adde etiam,quòd licet natiuitate liberorum rumpatur 7
testamentum,tamen illis ante patrem testatorem discedentibus, testamentum reconuale-
scat ac redintegretur,ita ut ex eo succedatur[f]:quia neq; uerè ruptum fuit,nec uires aut effe-
ctum habuit ante mortem testatoris,ut satis sit illo tempore neminem extare qui rumpat.

DE HIS QVAE IN TESTAMENTO DELENTVR, inducuntur,uel inscribuntur. Titul. IIII.

1 *Deleta quando seruentur,quando secus.*
2 *Quatenus.*
3 *Inducere quid sit.*

EVanescit etiam testamentum,si illud testator conscindat,rumpat,cãcellet,deleat, &c.[a] 1
nam quæ consulto & sciente testatore delentur, effectum iuris non habent: quæ uerò
eius iniussu, ualent,& pro nihilo est deletio[b]: dummodo legi,aut sanè intelligi utcun
que scriptura possit[c]. Sanè eatenus quod consulto deletur, pro nihilo est, quatenus est 2
deletum. Cætera salua manent, etiamsi institutio sit deleta: quod ex æquitate placuit, nisi
appareat testatorem eo animo induxisse,ut totum testamentum corruat[d]. Inducere autẽ 3
propriè est,ducto per ceras,in quibus olim scribebatur,stylo,memoriam scripti interlinere
ac oblitcrare: & idem est,quod delere[e],seu cancellare[f].

DE HAEREDIBVS INSTITVENDIS. TIT. V.

1 *Continuatio.*
2 *Vnde dictus: quid sit hæres,hæreditas, hæredem instituere.*
3 *Diuisio,differentia hæredum,species institutionum.*
4 *Causa efficiens: qui quos instituere possit,uel non.*
5 *Materia:quibus in rebus.*
6 *Forma: & quomodo fiat institutio,*
7 *Finis & effectus.*
8 *Hæreditatis diuisio.*

QVoniam expositum est,quomodo testamenta fiant & infirmentur: ultimo nunc lo- 1
co de præcipua testamẽti parte,nempe de hæredibus instituendis agamus.nam hę-
redis institutio,fundamentũ est totius testamenti.quo collabente,cætera corruunt[a].
unde & olim ab hac ueluti basi,testamentum erat inchoandum[b].
Hæres,ut quidam opinantur, ab herus uenit[c]: ueteres enim hæredem dominum uoca- 2
bant[d].alij,ab ære seu pecunia in quam succedit (hæreditas enim,authore Cicerone[e], pecu-
nia est à defuncto relicta,h.e.eius patrimonium[f]) dictum uolunt.tertij ab hærendo,quia hæ
res defuncto adhæret & adiungitur,deducunt[g]. Vtcunq; sit,constat antiquissimam esse ap-
pellationem hanc: quando & Varro author est, agros à Romulo primùm uiritim diuisos,
hæredium esse dictos,quòd hæredem sequerentur.cuius etiam Plinius,Columella & Festus
meminerunt. Hæres est qui suo nomine,siue per se siue per alium hęreditatem est adeptus[h].
Hæreditas Ciceroni in Topicis est pecunia,quæ morte alicuius ad quempiam peruenit iu-
re: nec ea aut legata testamento,aut possessione retenta Iulian.[a] Hæreditas nihil aliud est,quã
ciuilis successio in uniuersum ius quod defunctus habuit[k]. Successio, generis loco poni-
tur. Latius enim patet quàm uocabulum hæreditatis,cum etiam bonorum possessio sit succes-
sio[l]. Successionis autem nomẽ passiuè accipiendum est[m],ut sit successio ius in quo succe-
datur. Apelles, qui id actiuè interpretatur, post Alc.[n] ait I. C. potius hæreditatis aditionẽ
quàm hæreditatẽ definiuisse:cum hæc propriè sit uniuersitas bonorum quam defunctus re
liquit.Atqui aditio non ius est,sed factum.quare rectius est existimare,I.C.hæreditatem de-
finiuisse,

a d.l.5.
b §.cum autẽ.8. in uerb. destitutum & desertũ. &, aut quia uoluit, &c.ubi Theoph. Inst. de hered. quæ ab intestat. ubi dictum est. §.quãtitas. Inst. de leg. Falcid.l.filium.20. de bon.poss.cont.tab.
c l.filio.17.h.t.in princ. Inst.de hered. quæ ab intest.
d l.ius nostrum.ubi Dec. de reg.iur.l. furiosum. ubi Cy. C.qui test.fac.
e in Auth.ex causa.C.de lib. præter. in Auth. hoc amplius.C.de fide.
f l.posthumus.12.de in-iust.rupt.irr.test.h.t. uide gl.& Angel.in §. posthumi. Inst. de exhær. lib. quo loco exposui in §.1.gl.in l.si à primo.ubi Ang. & Imol de lib. & posth. Ias. in l. posthumo. in 2.not.C.de bon. poss. secun.tab. latè Tiraq. in repet. l. si unquam. uerb. susceperit. num. 137. C. de reuoc. donat.

a l.2.3.h.t.
b l.5.h.t.
c d.l.5.
d l.2.3.4.h.t.
e l.5.in prin.h.t.
f l. inductum. 22. C. de solut.

a l.1.in prin.h.t.§.ante. ubi Dd. & ibidem dixi.Instit.de legat.l.Papinianus.8.§.fi. de inoff.testam.uide Dd.in auth.ex causa. C.de li. præter.
b d.§.ante.Inst. de lega. l.5.hoc tit.
c Cuiac. Inst. de hered. qua. & ob.lib.5.cap. 10.
d §.fin.Inst.de hær.qual. & diff. Plautus in Menech Festus.
e in Topicis.
f l. nam quod 14. ad Treb.l.pecuniæ.222. l.4.l. pecuniæ.178. de uerb.sig.
g uide Hotoman.in Comment.iur.in uerb.hæres. *h* l.2.3.de pet hered.l.fin.C.de hær.inst. *i* l hæreditas.62 de regul.iur. *k* l.nihil.24.de uerb.signif. *l* l.3.§.bonorum.ubi Bart.de bon.poss.Dec.in d.l. hæreditas.in prin. *m* gl.in d.l.hæreditas. *n* in d.l.nihil.

finiuisse, utpote subiecti loco positã, quàm aditionem, cuius nulla inibi fit mentio, quæq;
in facto, non in iure uersatur. Ac ut etiam actiuam significationem huic nomini successio-
nis tribuamus, non tamen incommoda erit definitio: quippe cũ hæreditas statim à morte
defuncti sit actiuè successio, etiam absq; hæreditatis aditione. statim enim succedit in locũ
defuncti per se, & fictione iuris eiusdem personã repræsentat, ac loco domini habetur [a]. Me-
ritò additur in definitione, defuncti. nam uiuentis nulla est hæreditas [b]. Addo autem parti-
culam, ciuilem, differentiæ grana: ut hanc successionem à prætoria bonorum possessione
secernã, cui alioqui hæc definitio accommodari possit. Subijcitur, in uniuersum ius, &c. ad
exclusionem scilicet titulorum singularium, puta legati, fideicommissi, donationis, &c. qui-
bus aliqua in parte & titulo speciali defuncto succeditur. Theophilus [c] ita definire maluit:
Hæreditas est ius quoddam, certis modis constitutum, intellectu comprehensum, quod a-
lieni patrimonij uniuersalem dominũ iure efficit. Hæredem porrò instituere, nihil aliud est
q̃ certum sibi successorẽ nominare, qui post mortẽ in uniuersum ius succedat [d]. & uerbum
institutionis, directum est, non obliquum, sonans in testamentũ, non in codicillos, ut Dd.
loquunt [e]. Est igitur institutio, nihil aliud q̃ hæredis futuri in testamento facta nominatio.
3 Hæredum differẽtia hæc est, quòd alij sint necessarij, ut testatoris serui hæredes instituti [f]:
alij sui, hoc est, proprij & domestici [g]. sic enim loquebatur antiquitas. Plautus in Mercatore:
Iubet saluere suus uir uxorem suã. Idem in Sticho: Rex suus reginæ placet. Et: Quibus ipsis
nulla res est quam procurent sua. Cic. lib. 2. de Inuent. cap. 3. Hunc pater suus, &c. Et cap. 11.
Alexandrum uxor sua interemit. Huiusmodi autem sui hæredes, sunt liberi qui in potesta-
te morientis fuerunt. Hi enim tam iure naturali quàm ciuili [h], item ex cõmuni parentũ uo-
to [i] proprij & domestici hęredes existunt, quia sunt ex domo & familia paterna. & quia cum
patre ob potestatis nexum, una persona esse finguntur [k], & etiam uiuente patre domini re-
rum paternarum existunt [l]: ideo sui, hoc est, quodammodo sibijpsis sunt & fiunt hæredes.
Cæteri omnes hæredes, qui non sunt in potestate & familia defuncti, uocantur extranei [m].
Hæreditas porrò aut est legitima, quæ ex lege ab intestato defertur: aut testamentaria, quæ
ex testamento [n]. item alia dicitur directa, alia fideicommissaria [o]: impropriè tamen. nam fi-
deicommissa etiam uniuersalia, non ueniunt propria appellatione hæreditatis [p]. Quædam
etiam hæreditas delata dicitur, scilicet quæ adiri potest [q]: quædã iacens, nempe quoad spes
est adeundi [r]: quædam uacans, in qua deficit spes adeundi, nullo se ad successionẽ offeren-
te [s]. Hæreditas porrò adita amplius propriè non est neq; dicitur hæreditas, sed hæredis pa-
trimonium [t]. Institutio hæredis aut est uniuersalis, scilicet in tota hæreditate, aut quota eius
parte, aut est in re certa [u]: item aut pura, aut conditionalis [x], aut directa, aut obliqua, quæ in
codicillis, uel per fideicommissum relinquitur [y]. Est & quædam institutio captatoria, sci-
licet cuius conditio confertur ad secretum alienæ uoluntatis, ut definit Papinianus [z]: uel,
ut interpretantur Dd. quæ non fit gratuitò, sed spe alicuius lucri [a].
4 Causa efficiens institutionis, est uoluntas testantis [b]: nec enim potest ortũ habere, & de-
pẽdere ex uoluntate aliena [c]. [illegible], testatoris erga legatariũ affectio: [illegible], meri-
tũ aliquod hæredis [d]: instrumẽtalis, testamentũ [e]. Possunt aũt oẽs hæredes instituere, qui ha-
bent testamẽti factionẽ [f]: institui oẽs, qui ex testamẽto capere possunt, tam liberi q̃ serui [g]: nõ
tñ deportatus, quia peregrinus est [h]: nec dãnatus in metallũ [i], eâdẽ ratione: neq; hæretici [k], li-
beri incestuosi [l], collegia illicita [m]: neq; incerta persona [n], qm̃ certũ esse cõsiliũ testantis [o], &
certus hæres designari debet [p]. quod tamen postmodum ex æquitate Iustin. temperauit [q].
5 Potest autem institutio fieri de omnibus bonis testatoris [r], tam mobilibus quàm immo-
bilibus (quorum tamen expressione non comprehenduntur nomina [s]) etiam emphyteu-
ticis [t], non tamen feudalibus [u], neq; de alienis [x]. Nam etsi alienæ res legari [s] possunt, tamen

A 2 titulo

a l. hæreditas. 34. de acq. rer. domin. l. mor- tuo. de fideicom. liber. uide Instit. de stip. ser. Bart. in rub. num. 1. de acqui. hæred. l. cũ hæ- reditas. ubi. Bald. C. depos.
b l. ʃ. de hæred. uend.
c Inst. de reb. corpor.
d l. 1. §. 1. l. quoties. 9. §. hæredes. 3. h. t.
e Bal. in l. extraneum. C. de hær. inst. & in l. nõ codicillum. C. de testa- men. per illum tex.
f §. 1. Inst. de hær. qual. & diff.
g §. fi. Inst. de hær. qual. & diff. l. in suis. 11. de lib. & posthum.
h l. scripto. §. fi. unde lib. l. fin. de bon. dam.
i l. nam etsi. 15. in prin. de inoff. testam.
k l. fin. C. de impub. sub- stit.
l l. in suis. 14. de lib. & posthum.
m Inst. de hæred. qual. et diff. ubi dixi.
n l. legitimam. 10. de pe- tit. hæred.
o tit. de fideicom. hæred. petit.
p l. si Titius. 94. de leg. 3. Bart. in l. liberto. §. filium. num. 5. de ann. legat. & in l. Marcel- lus. §. quidam. ad S. C. Treb. l. cum utrum. C. de fideicomm. Corne. consil. 94. consuluit. num. 6. uol. 4.
q l. delata. 151. de uerb. sign. Bald. in l. potuit. quæst. 7. C. de iur. lib.
r Bart. in l. si quis. 23. de hær inst.
s l. ʃ. §. an bona. de iur. fisc. l. postquam. ubi Bart. ut lega. no. caue.
t Bartol. in l. Titius. in prin. ad S. C. Treb. & in l. si quis seruum. §. 1. de legat. 2. Ias. latè in rub. de acq. hæred. & in l. ʃ. §. ueteres. de acq. poss. Dec. in l. hæ- reditas. 77. num. 4.

& 5. de reg. iur. Corn. cons. 206. uiso. uol. 3. u l. quoties. 13. C. de hæred. instit. x tot. tit. de cond. inst. y l. 2. §. fin. ubi glo. & Dd. de iur. codicill. l. 2. C. eo. §. fin. Inst. eod. z l. captatorias. 70. de hæred. instit. l. captatoriæ. de lega. 1. l. captatorias. C. de milit. testam. l. mulier. §. fin. de condit. instit. uide Anto. August. emen. lib. 4. cap. 15. a uide post alios Iason. in l. licet. num. 10. C. de pact. b l. interdum. 13. h. t. c d. l. captato- rias. 70. l. illa institutio. 32. ubi Bart. h. t. & dixi sup. tit. de testa. d l. nec adiecit. 6. l. idemq;. §. fin. manda. e l. non codicillum. 14. C. de testam. f Vlp. tit. 22. g Inst. eod. in princ. & §. 1. h l. ʃ. C. de hæred. instit. i l. si in metallũ. de his quæ pro non. scri. hab. k l. Manichæos. 4. auth. credentes. cum simil. C. de hæret. l §. fin in auth. quib. mod. nat. eff. sui. m l. collegiũ. 8. C. eo. uide Vlp. tit. 22. et 14. n Vlp. tit. 22. o l. quoties. 9. §. fin. hoc tit. p d. l. quoties. §. fin. l. in tempus. 26. §. quoties. l. nemo. 58. hoc tit. q §. in- certis. cum §§. sequent. Instit. de legat. r l. testandi. 13. in uerb. de pecunia sua. C. de testam. s Bart. in l. quam Tuberonis. §. in peculio. de pecul. t uide Ias. in l. fin. num. 55. cum seq. & 76. C. de iur. em- phyteut. u c. 1. de success. feud. c. 1. in princip. de consil. rec. feud. c. 1. in fin. de feud. cognit. x l. cum pater. 79. §. mando. in uerb. de pecunia sua testari. de legat. 2. Bald. in c. 1. nu. 3. de success. feud. per c. filius. de te- stament. y uide ʃ. de lega. 1. l. cum rem. C. de lega. §. non solum. Inst. eod. tit.

titulo institutionis relinqui non possunt[a]: quia institutione tribuitur hæreditas, quæ debet esse ius defuncti, non alienum[b]: unde hæredes etiam, iuris successores uocantur[c]. nemo autem plus iuris in alium transmittere potest, quàm ipse habet[d]. Item potest institutio fieri uel de tota hæreditate, uel quota eius parte[e], uel etiam de re certa[f], atq; adeò in minimo quoq; nũmo[g]: dum tamen in testamento fiat. nam in codicillis fieri directò nequit[h]. Semper autẽ tota hæreditas in institutionem uenit, siue ex partibus plures sint instituti, siue unus tantũ, siue de quota tantum, uel re etiam singulari sit dispositum. Nam si alij hæredes non concurrant ei qui institutus est in aliqua parte, reliquæ de quibus nihil actum est, accrescunt[i]: quia nemo potest pro parte testatus decedere, pro parte intestatus[k].

Institutio autem fieri potest quibuscunq; hodie[l] uerbis, non modò directis seu recto iure, ut: Hæres esto, hæredem te instituo[m]: sed etiam communibus atq; obliquis, ut: Hæredem te facio, hæreditatem tibi relinquo[n], successionem meam hoc atq; illo modo inter liberos meos diuido[o]. Directa uerba sunt, quæ sui natura hoc important, ut ille cui relinquitur, sua authoritate à testatore immediatè accipiat, nec ad alterius factũ trahatur, ut ait Bart.[p] ut: Hæres esto, hæredẽ te instituo, &c. Obliqua uerba sunt, per quæ disponitur, ut alieno facto successio ad aliquem perueniat mediatè: & quæ sonant in id, ut quis de manu alterius accipiat[q]. ut: Rogo ut à Titio hæreditatem meam accipias: rogo te fili, ut Seium hæredem facias[r]: uolo ut tibi hæreditas restituatur[s], detur[t], reddatur[u]. Communia dicuntur, quæ utramq; significationem habere possunt, scilicet ut quis per se uel per alium capiat: ut est uerbũ substituere[x], peruenire, pertinere, habere, remanere, succedere, reuerti, deuolui, & si qua sunt similia[y]. Verbis tamẽ idoneis faciẽda institutio est[z] (nã solo nutu uel signis, hæreditates non rectè relinquuntur[a]) & quidem affirmatiuis, non etiam negantibus uel priuatiuis. Nam, exempli gratia, si quis filium exhæredet si intra annum non redierit, haud ea propter uidetur instituisse, illo intra definitum tempus reuertente: cum ex dispositionibus priuatiuis non resultet habitus, nec ex negatiua induci possit affirmatiua, ut ait Bald.[b] An autẽ in contractu fieri possit institutio, alibi disputatur[c]: quanquam existimem fieri non posse directò, cum ne in codicillis quidem rectè fiat[d]: sed tantum per modum fideicommissi, legati, uel donationis causa mortis: ut fit in pactis dotalibus, quibus disponitur quid post mortem inuicem expectare coniuges, & quomodo succedere debeant[e]. Hæres autem & purè, & sub conditione rectè instituitur, & in diem incertum: ut, Cum Titius morietur: uel, Cum capere poterit[f]: quia dies incertus pro conditione habetur[g]. Ex certo tempore, uel ad certũ tempus institutio fieri non potest[h]: sed uitio temporis sublato, pura manet institutio[i]. Non ex certo tempore: quia ius nostrum nõ patitur alio tempore aliquem esse testatum, alio intestatum[k]. non ad certum tempus: quia qui semel hæres factus est adeundo, non potest desinere esse hæres[l]: nec hæreditas ex testamento adita, ad causam intestati redire[m], quærario cessat in conditione adiecta. Nam siue ea extiterit, siue defecerit, semper ad tẽpus mortis res hæreditaria retrotrahitur[n]: ne diuersis scilicet temporibus, in causam testati atq; intestati diuidatur. Potest aũt testator uel unum uel plures hæredes instituere[o]: & intelligitur, eos æqualibus partibus instituisse, nisi diuersas & inæquales expresserit[p]: etiam casu quo successuri ab intestato instituuntur. ut, uerbi gratia, frater & alterius fratris liberi, qui ab intestato tantum patiẽ patris per successionẽ in stirpes, nouissimo iure ciuili caperent[q], instituti in testamento unà cum fratre testatoris, in capita[r], nõ in stirpes succedunt[s]. quod tamẽ non

a gl. fin. & Dd. in auth. ingressi C. de sacros. Eccle. per l. conficiuntur. § si post. de iur. codic.
b l. nihil. 24. de uerb. sign. l. hæreditas. 67. de regul. iur.
c l. quoties. 9. § fin. h. t.
d l. nemo. 55. de reg. iur.
e § hæreditas. cum seq. Inst. eod.
f l. quoties. 13. C. de hæred. inst.
g § cæterùm. § aliud ubi gl. in auth. ut cum. de app. cognos. gl. in l. 2. § sed utrum de minor. l. antequam. ubi Bald. in fin. C. com. de success.
h l. non codicillum. 14. C. de testam. l. ea quæ. de cond. inst. l. si quis. Si quis omiss. caus. testa. l. unic. § sin autem. C. de cad. toll. l. ut hæredibus. de leg. 2. l. ei cui. de donat. l. cum patre. § à te peto. de leg. 2. Goues. in tit. substi. in prin. num. 3. § ult ubi uide quæ dixi. Inst. de codicill.
i d. l. quoties. C. de hæred. inst.
k l. ius nostrum. 7. de regul. iur.
l l. quoniam. C. de testa.
m l. 1. § 3. & 4. h. t. l. nõ codicillum. 14. C. de testam. ubi Bald. Cuias Inst. lib. 1. tit. 16.
n l. quoniam 15. C. de testam. Dd. in l. his uerbis. ubi gl. & Bart in prin. 48. h. t. & in l. hæreditatis. & l. humanitati. C. de impub. & aliis subst. & in l. quoties 13. C. de hæred. inst.
o l. quoties. 10. ubi Bal. C. famil. hercisc. glo. in auth. si qua ad uerb. diuidere. C. de sacros. Eccles.
p Bart. in l. centurio nu. 42. de uulg. et pupil. per l. eam quam ubi gl. super uerb. directis. C. de fideicom. & in l.

omne uerbum. C. communia de lega. q Bart. in d. l. centurio. nu. 45 de uulg. & pup. r l. pater filium. § fi. l. Lucius. § fin. de legat 3. Bart. in d. l. centurio. nu. 44. 45. s l. cohæredi § cum filiæ. de uulg. & pup. subst. t l. fundi Trebatiani. de usufr. lega. u l. cum quidam. de legat. 2. l. uerbum reddendi. 94. de uerb. signifi. Bart. in d. l. centurio. nu. 46. x de hoc uide Goue. de substit. in princ. nu. 5 & ad l. i in hoc iure. eo. tit. y uide gl. & Bart. nu 47. 48. 49. cum seq. de uulg. & pup. cum ibi per eum alleg. z l. quoniam. 15. ubi Dd. C. de testam. a l. iubemus ubi Dd. C. de testam & in l. nutu. de lega. 3. Alex. in l. discretis. C. qui testam fac. & in l. fraudem. § 1. ubi Angel. etiã & alij, de testa milit. b Bald. in l. 2. per illum tex. C. de cond. inser. & per l. ex facto. hoc tit. c Bart. Bald. Cast. in l. tale pactum. 41. § fina. de pact. d d. l. non codicillum. 14. C. de testam. Bald. & Cast. in d. § fin contra Bart. l. hæreditas. C. de pac. conuen. l. licet. ubi dixi. C. de pac. e d. l. licet. ubi Dd. C. de pac. d. l. hæreditas. C. de pac. conuen. f l. in tempus. 62. l. qui filio. 38. h. t. l. extraneum. C. eo. l. hæres meus. de cond. & de. l. si mater. de uulg. & pup. Cuiac. Obser. lib. 3. cap. 34. g l. 1. l. dies incertus. de cond & demon. dixi Inst. eo. & de legat. h § hæres. Inst. eo. ubi uide l. hæred. 34. h. t. i l. hæreditas. 33. de hær. inst. k l. ius nostrum. 7. de reg. i. r. l l. etsi. 8. § sed quod. de minor. § restit. cum seq. Inst. de fideicõ. hæred. ubi dixi. m d. l. ius nostrum. n l. hæres. 54. de acq. hære. l. quod dicitur. 39. de mil. testam. l. necessario. 8. de peric. & com. rei uend. o § & unum. § si plures. Inst. de hæred. inst. p d. § si plures. l. interdũ. l. quoties. 9. § hæredes. h. t. q uide auth. post fratres. C. de leg. hær. & in auth. de hær. ab intest. Inst. de leg. ag. succ. r l. interdum. 13. in princ. h. t. Bald. in d. l. Gallus. § quid. i recte. de lib. & posthum. Ang. consil. 28. Alex. consil. 13. & seq. & 24. attentis per totum. uol. 8 s c. Raynutius. ubi Ant. de But. de testam. Ias. post alios, in l. Gallus. § quidam. nu. 24. de lib. & posthum.

non obtinet, ſi pater filius unà cum eorum nepotibus inſtituat intelligitur enim uoluiſſe, ut iuxta naturæ ordinem, & communẽ parentum affectum, ſucceſsiuo ordine admittãtur[a].

7 Finis inſtitutionis eſt, ut hæres hoc digniore titulo[b] honoratus, in ius teſtatoris, excluſis hæredibus ab inteſtato ſuccedat[c]. Teſtatur enim honorare, nõ grauare hæredem uelle præſumitur[d]. Effectus eſt, quòd hæres ſtatim à morte teſtatoris, adire etiam animo hæreditatẽ[e], eaq; aditione in ius defuncti uniuerſum ſuccedere[f] poſsit.

8 Hæreditas plerũq; (nam teſtator ſuo arbitrio plures paucioresũe partes rectè cõſtituit[g]) in 12. uncias diuiditur, quæ aſsis appellatione continentur[h]. Habent autẽ hæ partes propria nomina, ab uncia uſq; ad aſſem, utputa hæc: uncia: ſextãs, duæ unciæ, quaſi ſexta pars aſsis: quadrans, tres unciæ, quaſi quarta pars aſsis: triens, quatuor unciæ, quòd ſit tertia pars aſsis: quincunx, quaſi quinq; unciæ: ſemis, quaſi ſemi as, dimidia pars aſsis: ſeptunx, ſeptem unciæ: bes, octo, quaſi bis triens: dodrans, nouem unciæ, quaſi dempto quadrante as: dextans, decem unciæ, quaſi dempto ſextante as: deunx, undecim unciæ, ueluti as dempta uncia: as, qui omnes partes, hoc eſt, 12. uncias complectitur[i].

a Bart. et Dd. in d. §. quidam recte. Bal. in l. fi. C. de impub. ſubſtit.
b uide gl. & Dd. in authen. nouiſsima. C. de inoff. teſt.
c l. filium. 5. §. ſed ſi portio. de legat. præſt. d. l. hæreditas. 71. de reg. iur.
d l. unum. 69. §. ſi rem. de legat. 2.
e uide]. de acq. hær.
f l. hæreditas. de reg. iur.
g §. hæreditas. Inſt. eod. ubi dixi.
h l. ſeruum. 50. §. fi. h. t.
i d. §. hæreditas. d. l. ſeruum. §. fin.

DE VVLGARI ET PVPILLARI SVBSTITVtione. Tit. VI.

1 *Continuatio.*
2 *Quid ſit ſubſtitutio.*
3 *Species, & num. 8.*
4 *De uulgari.*
5 *De pupillari.*
6 *De obliqua.*
7 *De compendioſa ſeu militari.*
8 *De exemplari.*
9 *Diuiſio ſubſtitutionum Duareni.*

1 EXpoſito primo inſtitutionis gradu, uideamus de ſecundo, tertio, & conſequentibus. Poteſt enim plures inſtitutionis gradus teſtator facere, ſed omnes poſt primũ uocantur
2 ſubſtitutiones[a]. Subſtitutio itaq; nihil aliud eſt, quàm ſecundo gradu, uel deinceps hæredis in locum præcedentis inſtitutio. Subſtitutiò, inquit Caius[b], eſt, quæ poſt inſtitutio
3 nem à teſtatore fieri ſolet: id eſt, ſecundi hæredis appellatio. Huius autem ſubſtitutionis quæ quidem uerbis ciuilibus concipitur, duæ præcipuè ponitur ſpecies[c]: quarũ altera ſim-
4 plex eſt, quæ uulgaris appellatur, quia uulgò ex lege & directis uerbis (quanquam interdũ tacitè etiam ſubintelligitur[d]) fieri ſolet: & quidem omnibus cuiuſcunq; ætatis uel ordinis hæredibus poteſt, cum uidelicet puberi hæredi inſtituto, ſubſtituitur: aut ſimpliciter, hoc modo: Si Lucius Titius hæres nõ erit, Caius Seius hæres eſto: aut reciprocè, ut cum plures hæredes ſibi inuicem ſubſtituuntur[e], quæ reciproca ſubſtitutio appellari ſolet[f]: uulga-
5 ris tamen eſt & ſimplex, quia unum tantum caſum non aditæ hæreditatis complectitur. Altera duplex eſt, quæ pupillaris dicitur: qua liberis in poteſtate conſtitutis impuberibus, & poſt mortem teſtatoris futuris pupillis, prouidemus de hærede, ſi fortè intra pubertatem moriantur, antequã ipſi ſibi hæredes aut facere teſtamento, aut habere natura poſsint: interdicta enim eſt uſq; ad pubertatem, & teſtamenti & nuptiarum conficiendarum poteſtas. Ea hoc fit modo, Filius mihi hæres eſto: ſi hæres nõ erit, ſiue hæres erit, & intra pubertatẽ deceſſerit, Seius hæres eſto. quæ ſubſtituendi forma cum duos caſus complectatur, & non aditæ hæreditatis, & aditæ, meritò duplex appellatur[g]. Planè cum ea pubertate expiret, quamuis
6 uis teſtatur ulterius ſubſtitutionem protulerit[h], quia nun poteſt filio liberam teſtandi facultatem, quam à pubertate conſequitur, auferre, inuitoq; obtrudere hæredem[i]: eo ſolenne eſt, ut obliquè per fideicommiſſum ulterius quodammodo ſubſtitutio fiat, hoc modo: Rogo te hæres, ut ſi ante 25. annum deceſſeris, uel poſt mortem tuã, reſtituas hæreditatẽ meam Lucio Titio[k]. Sed hæc propriè ſubſtitutio non eſt: quia fideicommiſſarius non eſt hæres,
7 nec eiuſmodi fideicõmiſſum hæredis inſtitutio[l]. Militẽ tamẽ directò ſubſtituere poſſe ultra pubertatẽ, priuilegio militari receptum eſt[m]: quam compendioſam ſubſtitutionem uocant Dd. ex corrupto textu[n]: cum rectius militaris ſubſtitutio dici poſsit, ſicuti teſtamentum mi-
8 litare[o]. Ad exemplum pupillaris hoc quoq; introductum eſt, primùm ſingulari principum beneficio[p], poſtea generali Iuſtiniani conſtitutione, ut parentes ſubſtituere queant furioſis, mente captis, prodigis liberis, qui neq; teſtamentum, nec hæredes facere ſibi poſſunt, ſi in eo alienatæ mentis ſtatu decedere eos contingat[q]. Quam exemplarem, ut exemplo pupillaris inductam, uocant, cum rectius quaſi pupillaris poſsit appellari: quomodo eadem ra-

a l. poteſt quis. 36. h. t.
b Inſt lib. 2. ca. 4. Paul. lib. 3. tit. 4 & l. ex facto. §. Lucius. hoc tit. Vlp. tit. 23.
c Caius in d. tit. Inſt. tit. de uulg ſubſt. & tit. de pup. ſubſt. ubi dixi. uide Gouea. in prin. de ſubſtit. nu. 11. & lect. lib. 1. cap. 28.
d l. 4. h. t. l. ſi Titius. de hær. inſt. Gouea. 7. d. l. 4. num. 15. & 16.
e §. & plures. Inſt. eod.
f ex l. iam hoc iure. 4. h. t.
g l. j h. t. in prin. Inſt eo. §. maſculo. Inſt de pupill ſubſt.
h tot. tit. ſi quis aliq. teſt. proh.
i l. cohæredi. 41. §. cum filiæ h. t. §. fin. Inſt. de pupillari. t. t. ff. & C. ad S. C. Treb. Inſt. de fideicom. hæred.
k §. reſtituta. cũ ibi not. Inſt. de fideicom hær.
l l. cẽturio. 15. h. t. l. precibus. C. de impub. ſubſtit. l. miles ita.]. de militar. teſta.
m d. l. cum precibus.
n Duaren. lib. diſputa. 2. cap. 7.
p l. ex facto. 41. h. t.
q l. humanitatis. C. de impub. & al. §. 1. Inſt. de pupill. ſub. ubi dixi.

tione

abstinere cum repudiat:extraneum autem adire, aut repudiare dicimus[a]. Adire hæredita- 3
tem nihil hodie(nam olim inter aditionem solennem uerbis constantem,& pro hærede ge-
stionem quæ facti esset, nonnulla fuit differentia[b]) aliud est, quàm illam capessere, & se
pro hærede,id est domino gerere[c]. Id fit solo animo,quo & acquiritur hæreditas, & amitti- 4
tur[d]: siue is uerbis explicetur,siue aliquo facto (hoc enim non minus quàm uerbis uolun-
tas declaratur[e])quod tanquam ab hærede geritur[f]: nisi quis protestetur,se non animo ade
undi facere, sed pietatis fortè gratia,aut aliam ob causam. Cæteroquin qui gerit negocium
hæreditatis ipse hæres institutus,uel ab intestato proximus,præsumitur animo adeundi fe-
cisse[g]. Forma igitur adeundi est,ut liberè minimeq; coacta uolũtate adeatur[h]. nam ne suus 5
quidem hæres cogitur[i]. Aut seruus:qui si metu compellatur,non tenet aditio[k],nisi cum do
mino hæres necessarius existit[l].Cum autem uoluntas nequeat esse certa,nisi de re certò con
stet[m]:ideo dubitantibus,aut ignorantibus hæreditas non acquiritur,nisi suis[n]: nec aditio
neq; repudiatio rectè fit,nisi certò constet,utrum ex testamento an ab intestato, & quota ex
parte delata sit hæreditas[o]. Id quoq; ad formam pertinet, ut purè adeatur hæreditas, sine
die aut cõditione[p]:& quidem in solidum. pro parte enim adiri,& hæreditas scindi nequit[q].
unde & inuitis deficientium portiones accrescunt[r].Finis & effectus aditæ hæreditatis est,ut 6
omne ius quod habuit defunctus,hæres acquirat,& in eum omnes actiones transeant,quæ
defuncto aut in defunctum competebant: utq; omnia hæreditatis onera subire, creditori-
bus & legatarijs satisfacere cogatur[s],nisi cum beneficio inuentarij adierit:ut suprà ad tit. de
iure delib. dictum est.Illud etiam admonẽdi sumus,hæreditatis aditionem perpetuam esse, 7
sicuti & petitionem[t]:hoc est,posse & peti & adiri hæreditatem intra 30. annos:etiamsi credi
tores & legatarij petere possint,ut statim, uel intra annum saltẽ adeatur[u]. quæ petitio post
nonum à morte defuncti diem,primùm facienda est iure ciuili[x]:iure Sax.[y] post dies trigin-
ta.Pertinet & hoc ad effectum,quòd aditio non modò efficax sit in futurum,sed etiam retro
trahatur ad tempus mortis defuncti[z]. Et hæc quidem de acquirenda hæreditate. Vt autem 8
acquiritur, ita & amittitur solo animo,puta repudiatione[a]: facta scilicet ab ijs qui & adire
possunt[b],& super hæreditate quæ adiri potest,scilicet defuncti,non superstitis[c](nam uiuen
tis nulla est hæreditas[d])& eadem forma qua aditur:scilicet ut in totum,non pro parte repu
dietur hæreditas[e].cuius repudiationis effectus est,ut hæreditas semel renunciata, amplius
adiri non possit[f]:sicut econtrariò,semel adita amplius repudiari nequit[g].

TESTAMENTA QVEMADMODVM APERIANTVR, inspiciantur,& describantur. Titulus III.

1 *Summa edicti.*
2 *Ratio.*
3 *Quibus exhibendæ sint tabulæ.*
4 *Solennitas apertionis.*
5 *Effectus.*

DE aperiendis testamentis Paulus sic ait[a]: Omnibus quicunq; desiderant tabulas te- 1
stamenti inspicere, uel etiam describere, inspiciendi describendiq; potestatem factu-
rum se prætor pollicetur: quod uel suo uel alieno nomine desideranti tribuere eum,
manifestum est. Ratio autem huius edicti est euidens:neq; enim de ijs controuersijs,quæ ex 2
testamentis proficiscuntur,transigi aliter potest,quàm inspectis cognitisq; uerbis testamen
ti[b]. Deinde tabularum testamenti instrumentum non est unius hominis, hoc est hæredis,
sed uniuersorum, quibus quid illic ascriptum est: quin potius publicum est instrumen-
tum[c]. Itaque omnibus exhibendæ sunt tabulæ: & nisi patiatur inspici & describi, penes 3
quem eæ sunt, omni modo ad hoc officio magistratus compelletur[d]: quanquam hæredi
ad uendicandas tabulas, etiam ad exhibendum, & in rem actio competat[e]: & si quis ne-
get se tabulas habere, interdicto de tabulis exhibendis rectè conueniatur[f]. Cum autem 4
aperiendæ sunt tabulæ, quod Iure communi intra tertium aut 5. à morte diem fieri de-
bet,[g] iure Sax. intra tricesimum, ut dictum est, peti nequit, prætoris aut alterius magistra-
tus[h] officium est, ut cogat signatores conuenire, & sigilla sua recognoscere, uel negare
se signas-

a §.extraneis.6.Inst. de hered.qual.& diff.
b l.eum qui.51.l.si quis mihi.25.§.sed quid. 4 h.t.Vlp.tit.22. Gouean.lib.1.lec.ca.25. Cuiac.ob lib.7.ca.18. & quæ dixi Inst. de hær.qual.in fin. & ad Cod.h.t.
c l.pro hæred.20.l. gerit.157.h.t.§.antep. & pen.Inst.de hæred. qua.& diff.
d §.fi.Inst.de hæred.qua.
e l.Paulus.5.rem rat.hab.l.de quib.31.de leg.1.l.recusari.91.h.t.
f d.l.pro hære.§.Papinianus.& §.quod tamen.d.l.gerit.d.§ fin.
g d.l.pro hæred.l.si quis extraneus.27.§.interdum.h.t.
h l.nec temerè.C.de iur.delib.
i l.quæsitum.40.cum ll.seq.§.2.in fi.Inst. de hæred.qua.
k l.6.§ ult l.si metus causa.84.h.t.l.nec emere.C.de iur.de.
l l.si seruus.65.cum sequen.h.t.
m l.fin.C.de cond.indeb.
n §.suis.4.Inst.de hære.quæ ab intest. l.furiosus.63.de acquir.hær. l.fi.§.1.C.de cura.fur.
o l.is qui putat.15.cum ll.seqq.l.si quis.21.§.fin.cũ ll.seqq. l.pater.92.h.t.
p l.eum qui.51.§.fi.h.t. l.actus.78.de reg.iur.
q l.1.& 2.h.t.l.ius nostrum.7.de reg.iur.
r l.si quis.35.h.t.
s l.fi.C.de iur.delib.§.extraneis.Inst.de hær.qua.& diff.§.1.de oblig.quæ ex q.com.§.restituta.Inst.de fid.cõ.hæred.
t l.hæred.C.de petitio.hæred.
u l.unus.& tot.tit.quib.ex caus.in pos.eat.l.cũ antiquioribus.l.fi.c.de iur.delib.uide rationem in §.pen.Inst.de bon.poss. *x auth.sed neq.C.de sepu.uiolat.* *y Land.lib.1.art.22.lib.3.art.15. Reinh.diff.43.dixi sup.de iur.delib.in fine.* *z l.omnia.154.l.omnis.181.de reg.iur. l.si ex re.34.§.fin. de stipul.seruor.* *a l.recusari.94.h.t.* *b l.4.l.is qui.13.l.is potest.18.h.t.* *c l.qui superstitis.* *d l.j.de hæred.uen.* *e l.2.hoc tit.uide quæ scripsi in §.ult.& tot.tit.de hær.qual.& diff.* *f l.4.C.de repud.hære.* *g §.fin.Inst.de hær.qual.ubi uide notata.& in l.ult.C.de repud.uel abs.hær.*

a in l.j. *b l.de his.6.de transactionib.l.1.2.h.t.* *c l.2.in prin.h.t.uide inf.de tab.exh.* *d d.l.2.§.fi.* *e l.3.h.t.* *f d.l.2.§.fin.l.j.§.1.& t.t.de tab.exhi.ubi uide.* *g Paul.li.4.tit.6.* *h l.testa.C.de testa.l.in hac.C.de donat.l.ult.de app.rer.*

se signasse[a]: publicè enim expedit, suprema hominum iudicia exitum habere[b]: ut mirandum non sit, si magistratus autoritatem suam interponat. Si quis se neget sigillum suum agnoscere, non eo minus aperientur tabulæ[c], quemadmodum & cum aliquis abest[d]: suspe
5 ctæ tamen hac ratione tabulæ fiunt[e]. Publicationis autem tabularum effectus est, ut deinceps earum publica & rata consiset fides atq; authoritas[f], & de relictis transigi posśit[g]: & quamuis tabulæ intercidant, nihilominus relicta ualeant & debeantur[h].

a l. 4. & 5. h. t.
b d. l. 5
c d. l. §. 6 fi.
d l. 6. l 7 h. t.
e d. l. § u. fin. ubi gl. & Dd. alios.
f l. publicati. C de testã. uide §. de fid. instr.
g l. §. h. t. l. de his. de transactio.
h d l. publicati. 2. C. de testam. l. unic. §. si tab. test. extr gl. & Dd. in l. cum instrumẽtis. 10. cum l seq. C. de fid. instrum. uide de forma et ui publicationis plura apud Paul. lib. 4. tit 6.

SI QVIS OMISSA CAVSA TESTAMENTI, AB intestato, uel alio modo posśideat hæreditatem. Titulus IIII.

1 *Ratio huius edicti.*
2 *In quem, ad quid actio ex hoc edicto detur.*

1 VT autem inspectis cognitisq; uerbis testamenti præstentur ea quæ relicta sunt, rectè facit prætor, cum uoluntates defunctorum tuetur, & eorum calliditati occurrit, qui omissa causa testamenti, ab intestato hæreditatem totam partem' ue eius posśident, in hoc, ut eos circumueniant, quibus quid ex iudicio defuncti deberi potuit, si non ab inte
2 stato posśideretur hæreditas. Et in eos actionem utilem pollicetur, perinde ac si hæreditas ex testamento adita esset[a]: ut quæ relicta sunt, præstentur[b]. nam alioquin iure scripto quæ in testamento relicta sunt, ab intestato nequaquam debentur, neq; peti possunt[c]. Cæterùm ubi testamento clausula codicillaris est adiecta, uel alioqui nulla fraus subest, permissa est omisso testati iure ab intestato aditio[d].

a l §. h. t.
b l de libertatibus. 12 §. ult. h. t.
c l. eam quam. ubi Dd. C. de fideicom.
d l. ult. C. de codicill. Bar. in l. licet nu. 2 et l ult. nu. 2. h. t. l. controuersia. de tran, ac.

DE S.C. SILLANIANO ET CLAVDIANO, QVOrum testamenta ne aperiantur. Titul. V.

1 *Continuatio tituli.*
2 *Ratio S.C.*
3 *Summa S.C.*
4 *Qui S.C. comprehendantur.*

1 SEd non omnibus indiscriminatim, quæ relicta sunt, præstabuntur. quidam enim se indignos relictis faciunt, ut qui in S. C. Sillanianum & Claudianum[a] committunt, de
2 quibus sic ait I. C. Cum nulla domus tuta esse posśit, nisi periculo capitis sui dominis custodiam, tam à domesticis quàm extraneis præstare serui cogantur: ideo S.C. introducta
3 sunt, de publica quæstione à familia necatorum habenda[b]. Itaq; si quid ad causam testamenti pertinens relictum erit, ab eo qui occisus esse dicetur: id ne quis sciens dolo malo aperiendum, recitandum, describendum' ue curet, edicto prætoris cauetur, priusquam de fami
4 lia eius quæstio ex S.C. habita, suppliciumq; de noxijs sumptum fuerit[c]. Noxij autem sunt, siue ipsi occidisse, siue auxilium non tulisse conuincantur[d]. Quòd si hæres legatarius' ue contra edictum ante quæstionem sciens testamentum publicarit, aut adierit: aufertur illi quod relictum est, & in fiscum redigitur[e]. Sin alius cui nihil relictum est id fecerit, in cẽtum aureos condemnatur[f]: sed & alioquin hæredi, qui sciens qualicunq; tandem modo cæsum testatorem, neglecta cædis uindicandæ cura adijt, hæreditas à fisco aufertur[g]. At moribus nostris hæc uindicandæ necis defuncti cura, ad solos mares hæredes pertinet, eoq; feminæ hoc S.C. non tenentur[h]: ut nec contrà partem lucri capiunt ex transactione, non uindicandæ cædis nomine ab agnatis aliquo accepto facta[i].

a de hoc uide Paul. lib. 3. tit. 5. Tac. lib 13. & 14. l. in cognitione. l. Senatusc. h. t. l. pen. C. de his quib. ut ind. Cause. lib. ob. 1. cap. 18.
b l. §. in prin. h. t.
c l. 3. §. quod ad causam. 11 h. t. Paul. li. 3. tit. 5.
d l. cum dominus. 19. h. t. Tacitus lib. 14.
e l. necessarios. 5. §. 1. hoc tit.
f l lege 25. §. ex hoc edicto. h. t.
g l. cum fisco. 9. l. si sequens. 15. h. t. l. si ea. l. cum fratrem C. de his quibus ut indig.
h Sachs. diff. 63. per Land. lib. 1. art. 42. & 64.
i Sachs. præall. loc. Reinhar. diff. 46. Henn. God. cons de homicid.

SI QVIS ALIQVEM TESTARI PROHIBVERIT, uel coegerit. Titul. VI.

1 *Quæ teneantur hoc edicto.*
2 *Quare fisco locus fiat.*
3 *Limitatio edicti.*

1 EOdem modo, qui dum legitimam captat hæreditatem, (quæ & ipsa ab alieno arbitrio pendere nequit[a]) prohibet, uel impedimento dolo malo est, quo minus testamentũ fiat, aut mutetur, aut contrà qui testatorem cogit testamẽtum facere: meritò D. Adrianus cõstituit denegari ei debere actiones, denegatisq; actionibus fisco locũ fore[b], in

a §. at hi. 10. inst. de her. quæ ab int.
b l. 1. in prin. h. t.

parte

dandi tutoris eſt, hac actione agi nequit, propter dignitatem: & quoniam non ſuo arbitrio, ſed ex relatu magiſtratuum municipalium plerumq; conſtituere tutores ſolent[a].

DE REBVS EORVM QVI SVB TVTELA VEL CVRA ſunt, ſine decreto, &c. Titul. IX.

1 *Continuatio.*
2 *Oratio Seueri, de non alienandis minorum rebus.*
3 *Extenſio orationis ad res mobiles.*
4 *Quæ ſint neceſſaria in alienatione rerum minorum.*
5 *Quæ actiones hoc nomine minori competant.*

ET hæ quidem actiones, ex tutelæ curæûe adminiſtratione, ultrò citroq; naſcuntur. Sed 1
quia interdum ne ſic quidem res ſalua pupillo eſt, propter inopiam debitorum[a]; re-
ſtat, ut aduerſus eos, in quos res pupillares alienatæ dicuntur, ultimo loco eatur. Nam
ſciendum eſt, oratione D. Seueri, quæ in Senatu, Tertyllo & Clemente Coſs. recitata eſt, pro-
hibitos eſſe tutores & curatores, prædia ruſtica uel ſuburbana diſtrahere, ſine decreto præ-
toris, & euidẽti neceſsitate. Verba orationis hæc ſunt: PRÆTEREA PATRES CON- 2
SCRIPTI, INTERDICAM TVTORIBVS ET CVRATORIBVS, NE PRÆDIA RVSTICA VEL SVBVRBANA DISTRAHANT, NISI VT ID FIERET, PARENTES TESTAMENTO VEL CODICILLIS CAVERINT: QVOD SI FORTE ÆS ALIENVM TANTVM ERIT, VT EX REBVS EXTERIS NON POSSIT EXOLVI, TVNC PRÆTOR VRBANVS VIR CLARISSIMVS ADEATVR, QVI PRO SVA RELIGIONE ÆSTIMET, QVÆ POSSINT ALIENARI, OBLIGARIVE DEBEANT: MANENTE PVPILLO ACTIONE, SI POSTEA POTVERIT PROBARI OBREPTVM ESSE PRÆTORI. SI COMMVNIS RES ERIT, ET SOCIVS AD DIVISIONEM PROVOCET, AVT SI CREDITOR, QVI PIGNORI AGRVM A PARENTE PVPILLI ACCEPERIT, IVS EXEQVETVR, NIHIL NOVANDVM CENSEO[b].

Hanc orationem, quæ de rebus duntaxat ſoli loquitur[c], Iuſtinianus poſtea ad omnes om- 3
nino res pupillorum extendit: exceptis iis quæ ſeruando ſeruari non poſſunt: cuiuſmodi
ſunt animalia ſuperuacanea, ueſtes, fructus, &c.[d] Præter hæc, nihil ex rebus minorum, etiã 4
emphyteuticis[e], alienari irreuocabiliter poteſt[f], niſi tribus concurrentibus: uidelicet ære pu-
pilli alieno, quod diſſolui ſit neceſſe, nec aliunde ſolui poteſt[g]: aut alia neceſsitate iuſta, quæ
euitari non poteſt: puta ſi diuidere cum maiore prouocante habeat neceſſe, aut aliunde ni-
ſi rebus diſtractis, ali pupillus non poſsit[h]; deinde decreto magiſtratus, qui cognoſcit in-
ſtantiæ ſubſit diſtrahendi neceſsitas, an non[i]: tertiò, authoritate ueri tutoris[k], non falſi, nec
protutoris[l]. Horum aliquo deficiente, nulla eſt alienatio[m]: & habet minor non modò per- 5
ſonalem tutelæ actionem[n], ſed rei quoq; uendicationem, ad res ſuas à quocunq; poſſeſſo-
re abſque precij reſtitutione[o] reuocandas[p]. Nam ſi obreptum per falſam cauſam probetur
prætori, uel ſine neceſsitate prætor decernit, nullum eſt decretum[q]. Eodemq; modo irrita
eſt alienatio, quamuis cum decreto facta, ſi tutoris authoritas non interceſſerit[r], aut (quod
perinde eſt[s]) ſi non debitè interceſſerit: puta quia tutor deceptus uel coactus eſt[t]: quia ue-
rè tutor non fuit, qui alienationem interpoſuit[u], &c. niſi uitium principis confirmatio ſup-
pleuerit[x], quæ ex interuallo ſequi poteſt[y]. Quòd ut omnia hæc rectè intercedant, tamen ſi
appareat poſtea læſum eſſe minorem, in integrum reſtitutionem poſtulare poteſt[z]: niſi ui-
delicet aut expreſsè alienationem ratam habuerit iam maior factus[a], aut ſaltem tacitè. Ta-
citè autem ratificatur alienatio à tempore adultæ ætatis, quo ad excludendum extraordi-
narium reſtitutionis quidem beneficium, intra quadriennium[b]: quo ad excludendam rei
uendicationem, quæ extraordinariis diutius durare debet, per quinquennium[c] in onero-
ſis, per decennium in lucratiuis[d].

DE CV-

a l. 5. §. ſi præſes.
a l. nam is nullã. de dol. mal.
b l. 5.
c l. 5. C. ſi ad donat. l. 5. C. Grego. ſi aduerſ. don.
d l. lex quæ. C. de admin. tute. l. ult. C. ſi ma. fac.
e l. 3. §. ſi uis. h. t. l. etiã. 13. C. de præd. minor.
f l. 1. C. de fund. do. l. fin. C. de reb. alien. non alien.
g l. ob æs. C. de præd. minor.
h l. 5. §. ſi communis. l. 5. l. ſi pupillorum. 7. h. t. l. pen. C. eod.
i l. ſiquidem. C. eod. tit.
k l. ult. §. ſi autẽ. C. ſi pro pter publicas penſitatio.
l l. qui neq; 8. ubi Bart. Bald. Alber. Cuman. de reb. eor. l. 2. de eo qui pro tutor. l. 3. C. de tuto. qui ſatiſ.
m l. 5. C. de præd. minor.
n l. 3. l. cum interdictæ. 6. C. de præd. minor.
o l. 4. l. prædiorum. 10. C. eo.
p l. magis puto. §. ſi iis. et §. manet. l. quãuis. h. t.
q d. l. 5. in prin. h. t. l. 5. C. eod.
r Bald. in l. 3. nu. 6. C. de Bart. in l. 3. C. de in integ. reſt. Ioan. And. ad Spec. de inſtr. edit. §. porrò. uer. donatio. uide tex. cum glo. Land. reſt. minor. l. ſi tutor. lib. 1. art. 44. 46. 47. s l. 2. de author. tut. C. ſi prop. pub. penſ. t d. l. 5. §. fin. de auth. tut. u l. fin. §. de 17. l. 5. §. fi. de author. illa. C. arb. tutel. Spec. tit. de tutor. §. fin. num. 6. per l. parui. de recep. arb. l. fin. x l. 2. C. quan. decret. non eſt o- tut. l. 5. C. eo. uide Bar. pus. Alber. num. 3. Cuman. nu 6. & 7. in l. 1. §. pen. ſup. de eo qui pro tutor. l. 2. ubi Alb. num. 3. h. t. Alb. in l. magis in l. ſi curatorem. nu. puto. §. non paſsim. num. 2. h. t. Alex. conſil. 79. circa num. 20. uol. 1. y Alb. in d. l. magis. §. non paſsim. nu. 2. 6. C. de in integ. reſt. z l. ſiquidem. C. de præd. minor. a tot. titul. C. ſi ma. fac. & titu. ſi maior fac. alien. b l. fina. C. de temp. Bald. in l. quicunq;. in in integr. reſtit. c l. fina. C. ſi maior fac. alien. ſine dec. fac. rat. habu. uide iure Saxon. Reinhart. de tutel. diſ- prim. C. de bo. quæ lib. ferent. 5. d d. l. ult.

DE CVRATORIBVS FVRIOSO ET PRODIGO, VEL ALIIS EXTRA MINORES DANDIS. Titul. X.

1 *Continuatio.*
2 *Furioso curatorem, non tutorem dari proximum agnatum.*
3 *Idem in prodigo: & quis sit prodigus.*
4 *Quibus praeterea curator detur.*
5 *An detur mulieribus.*
6 *Qualis haec sit cura.*
7 *De officio horum curatorum.*
8 *Quando haec cura finiatur.*

1 DIsseruimus hactenus de tutoribus & curatoribus, qui minori ætati dantur: nunc,
ne quid omittatur, quibus extra minores ijdem præfici soleant, breuiter admonea-
2 mus. Ac sciendum est, furioso ipso iure interdici bonis [a], & ex magistratus cogni-
tione curatorem (bonorum enim præcipuè habetur ratio, ne dissipentur, quamuis interim
& personæ curatio non est negligenda[b]: eoq; curator qui bonis datur[c], non tutor adhibe-
3 tur) illi dari proximum agnatum maximè idoneum: puta patrem, filium[d], &c. Idem iuris
est in prodigo: qui nec tempus, neq; finem expensarum habens, furiosum facit, quod ad bo
na attinet, exitum[e]. Cui quidem eodem modo lex XII. Tab. bonorum administrationem,
ipso iure interdicebat. Sed quia ignorari probabiliter potest, quando quis pro prodigo ha-
beri debeat, meritò obtinuit, ut inquisitione à magistratu facta, prodigus declaretur, & in
agnatorum curam tradatur[f].
4 Sed & alijs dabit proconsul curatores, si qui rebus suis superesse non possunt: ut mête ca-
5 ptis, surdis & mutis, & qui perpetuo morbo laborant[g]. Mulieribus etiã olim indiscrimi-
natim tutores dati fuere: præsertim in solennibus coniugiorum, testamento cõdendo, alie-
nationibus bonorum faciendis[h]. Quod etsi postea obsoleuisse apparet[i]: tamê moribus Sa-
xonicis passim instauratum uidemus, ut mulier quamuis adulta, sit contra iuris ciuilis di-
spositionem[k], in tutela, & cura mariti[l]: non tamen in potestate[m], cum testamentum condere
possit[n]: quæ uerò sui iuris est, tutores eligat: in litibus certè, & alienationibus maioribus,
omnino habere cogatur[o]. Sed quod de curatoribus dandis dictum est, obtinet in ijs qui sui
sunt iuris. Nam in potestate constitutis paterna, nihil attinet curatorem dari[p].
6 Hæc cura cõsimilis est ei quæ in minoribus locum habet. Itaq; & satisdare curator debet,
7 rem saluam furiosi fore, nisi prædia idonea habeat pro prædibus[q], & inuentarium facere, ac
fortunas omnes bona fide administrare[r], nihil etiam alienare sine decreto iudicis[s], & ex
Iustiniani constitutione iusiurandum de officio fideliter exequendo dare[t].
8 Finitur autem ipso iure, cum furiosus sanam mentem, prodigus sanos mores recipit, uel
alia causa curationis cessat[u]. Solenne est etiam, ut à creditoribus curator detur hæreditati
iacenti, aut bonis debitoris minus idonei. qua de re alio loco commodius sermo institue-
tur[x]. Affinis huic curationi est, coadiutor, qui principibus, episcopis, & alijs gubernatori-
bus, si quando sufficere imperio non possunt, adiungi moribus consueuit[y].

a l. j. h. t. uide Vlpia. tit. 11. Paul. lib. 3. tit. 4.
b l. consilio. 7. in fin. h. t.
c l. in copulandis. C. de nupt.
d §. furiosi. Inst. de curato. l. j. h. t. l. ult. C. eod.
e l. is qui. §. fi. ff. de tut. et cur. da. ab his. d. l. j. h. t.
f d. l. j. d. l. is qui. l. is cui bonis. ubi Dd. de uerb. oblig.
g l. 2. h. t. §. sed & mente captis. Inst. de curat. l. 2. de postulat.
h Cic. pro L. Flacco. & pro Mur. Cato apud Liui. deca. 4. lib. 4. Vlp. tit. 11. 20. 26. Cuiac. lib. obser. 7. cap. 11. & ad Vlp. tit. 11. Boet. in Top. Cicero.
i l. uirum. l. et mulie. h. t.
k l. 1. C. qui dar. tutor. poss. l. uirum. h. t.
l Sax. lib. 1. c. 31. Fasch. differ. 8. per art. 45. lib. 3.
m Fab. Ang. Port. Instit. ad S. C. Trebell. Alex. cõsi. 133. nu. 3. uol. 4. Zobel. d. art. 45. li. 3.
n uide de ea materia Tiraq. in legib. connub. uerb. contracter. glos. 3. nu. 93.
o eo. lib. art. 46. cum similib.
p l. ult. C. eod.
q d. l. ult. §. et inuẽtariũ. cum seq. C. eod.
r d. l. ultima. §. & inuentarium.
s l. pignus. l. ab agnato. l. curator furiosi. h. t. l. 2. C. eod.
t d. l. fin. §. sed cum antiquitas.
u d. l. j. uers. & tamdiu.
x ff. de cur. bon. dan.
y Spec. de feud. §. 1. nu. 74. per c. grandi. de supplen. neg. prælat. lib. 6. c. boni. 96. distinct.

DIGESTORVM PARS QVINTA.

LIBER XXVIII.

DE TESTAMENTIS*. QVI TESTAMENTA FACERE POSSINT: & quemadmodum testamenta fiant. Titul. I.

* Prior inscriptionis pars in Florentino exemplari deest.

1 *Continuatio.*
2 *Dispositio sequentium titulorum, ac huius V. Partis.*
3 *Testamentum unde dictum.*
4 *Quid sit.*
5 *Quotuplex. Tria testamentorum antiquorum genera: 1. calatis comitijs, 2. in procinctu, 3. per es & libram.*
6 *Testamentum pretorium.*
7 *Duo hodie test. genera: in scriptis unum, alterum nuncupatiuum.*

8 *Cauſa efficiens.*
9 *Materia, in qua & de qua teſtamenta fiant.*
10 *Forma utriuſq; teſtamenti, & de tertia Rubricæ parte.*
11 *Qui teſtes in teſtamento eſſe nequeant.*
12 *Finis & effectus.*
13 *De ſecunda Rub. parte: qui teſtamentum facere non poßint.*

POſtquam expoſuimus, quemadmodum, & quibus actionibus petantur res 1
uel noſtræ, uel nobis debitæ, aut ex contractibus, aut celiquis uiuentium actio-
nibus: tempus eſt pergere ad ea quæ morientes gerimus, & quomodo ex ijs res
debeantur, exiſtantq; iudicia & actiones, conſequenter explicare. Nam omnia
iudicia deſcendunt uel ex cauſis inter uiuos contractis, quæ aut rerum ſunt, aut
contractuum, aut perſonarum, de quibus eſt dictum: uel ex ultimis morientium uolunta-
tibus, & ſucceſsionibus: quas reſtat ut deinceps exponamus. Succeſsio cõtingit aut ex ul- 2
tima uoluntate, aut ab inteſtato. Ex ultima uoluntate ſucceditur uel iure ciuili, uel iure
prætorio. Primò autem tractandum eſt, de ſucceſsione ciuili, uelut antiquiore & digniore:
quæ aut eſt uniuerſitatis, aut rerum ſingularium. Vniuerſitates bonorum aut teſtamento
dantur, aut codicillis. Teſtamentum ex eo appellatum uult Iuſtinianus, quòd ſit teſtatio 3
mentis [a]. Verbum mentis, hîc adiectum eſt explicandæ rei gratia, & ad differentiam alia-
rum teſtationum. Teſtamentum enim à teſtatione duntaxat dicitur [b]. Sed quia uariæ & mul
tiplices ſunt teſtationes, quæ ex diuerſis oriuntur cauſis: adiectum eſt mentis, id eſt ulti-
mæ uoluntatis, eſſe teſtationem. Idq; & alibi in definiendis uerbis obſeruaſſe Iuriſconſul-
tos, animaduertere licet [c]. Teſtamentum eſt, authore Vlpia. [d] uoluntatis noſtræ iuſta ſen- 4
tentia, de eo quod quis poſt mortem ſuam fieri uelit. aut, ut in Enchiridio ſuo idem definit:
Teſtamentum eſt mentis noſtræ iuſta conteſtatio, in id ſolenniter facta, ut poſt mortem no-
ſtram ualeat. Teſtamentorum olim tria erant genera. Vnum quod calatis comitijs coram 5
populo fiebat, ut pleræq; omnes ſolennes actiones [e]. Alterum minus ſolenne, quod facie-
bant in procinctu, hoc eſt, exituri iam in prælium, ac iuxta Feſtũ expediti præcinctiq; togis
more ueterum, unde & procinctum teſtamentum dictum, quod nunc uocant militare: cu-
ius etiam meminerunt Plutarchus [f], & Cicero [g]. Acceſsit tertium genus teſtamẽtorum, quod
per æs & libram dicebatur. Nam cum ſæpe extra tempus comitiorum, quæ tantum bis in
anno, authore Theophilo [h], indicebantur, homines obire contingeret: inuentum eſt genus
teſtamenti, quod per emancipationem, id eſt imaginariam uenditionem (mancipare enim
uendere & alienare ſignificat) condebatur, coram quinq; teſtibus ciuibus Rom. puberi-
bus, qui populum uniuerſum repræſentabant, & libripende, id eſt ponderatore [i], atq; eo qui
familiæ, id eſt hæreditatis emptor dicebatur. Nam hæc imaginariæ uenditionis ſolennitas
omnibus ferè familiarum tranſlationibus, mutationibus, rerumq; maioris momenti man
cipationibus adhibebatur [k]: quòd nullam iuſtiorem eſſe alienationem, quàm quæ per
uenditionem fieret, ueteres arbitrarentur. Aliud autem deinceps teſtamenti genus ad e- 6
uitãdas has iuris antiqui ſubtilitates, Prætor per ſubſcriptionem teſtium inuenit: ut ſi quis
teſtamentum ſeptem teſtium ſignis conſignari curaſſet, perfectum eſſet iure honorario te-
ſtamentum [l]. Sed hæc genera omnia iam pridem exoleuerunt, niſi quòd ſolennitatum ue-
ſtigia manent. Nam ex ijs alia duo defluxerunt, quæ conſtitutionibus principum confor- 7
mata hodie ſunt in uſu: alterum fit in ſcriptis, alterum citra ſcripturam uoce uiua nomina-
to hærede nuncupatur [m]: unde & nuncupatiuum dicitur [n]. Aliter etiam à forma teſtamenta
diuiduntur. namq; alia appellantur ſolennia, quæ formam ciuilem perfectamq; habent: a-
lia quibus ea forma deeſt, minus ſolennia, iniuſta, imperfecta, &c. ut eſt teſtamentum mi-
litis, de quo paulo pôſt dicemus, & teſtamentum inter liberos, ac ad pias cauſas [o]. Cauſa 8
efficiens teſtamenti eſt uoluntas teſtatoris, (nec enim ab alieno pendere arbitrio poteſt [p])
moribus primùm atq; uſurpatione hominum, deinceps legibus, ac iure ciuili confirma-
ta [q]. Apud omnes enim gentes ſemper in uſu fuit teſtamenti factio, uoluntateſq; morien-
tium ratæ habitæ, etiamſi formæ teſtãdi paſsim fuerint diſpares [r]: ut rectè Theophilus teſta-
menti factionem ad ius gentium retulerit [s], licet formam & ſolennitatem ac ciuilẽ factionem
à iure ciuili habeat [t]. Materia in qua ſcribitur teſtamentum, nihil refert cuiuſmodi ſit [u]. De 9
omnibus autem ſuis rebus teſtari quis poteſt: legare etiam res non modò ſuas, ſed etiã hæ-
redis, aut prorſus alienas [x]. Attamen teſtari, hoc eſt, hæredem inſtituere in re aliena nequit [y].
Nam cum hæreditas ius ſit, non poteſt teſtator plus iuris in alium, uidelicet hæredem inſti-
tutum transferre, quàm ipſe habet [z]. Nihil autẽ iuris habet in re aliena: relinquitur ergo, in
ea nec inſtitui hæredem poſſe [a]. Ac ſi inſtituere poſſet, uideretur alij, nẽpe domino teſtamen-
tum condere poſſe. Atqui nemo alteri teſtamentum rectè facit, præterquam pater filio
ſuo im-

a *in princ. Inſt. cod. ubi dixi.*
b *Gellius lib. 6. cap. 12.*
c *l. j. de nouationib. l. ſenatus. 35. §. 1. de don. cauſ. mor.*
d *l. j. h. t. uide Cuiac. lib. obſ. 4. cap. 16.*
e *Gellius lib. 15. ca. 27.*
f *in uita Coriolani.*
g *lib. 1. de Orat.*
h *in prin. Inſt. eo.*
i *l. 2. & t. t. C. de ponderatoribus. lib. 10.*
k *l. fi. C. de emancipatio. l. fi. C. de adoptio.*
l *Inſtit. cod. in princ. ubi poſt Theop. uide quæ ſcripſi.*
m *Plin. lib. 14. cap. 22.*
n *l. hac conſultißima. §. per nuncupationem. l. in teſtamentis. 26. l. iubemus. 29. C. eo. §. ult. Inſt. eo.*
o *l. hac cõſultißima. 21. §. ex imperfecto. C. eo. l. j. & t. t. J. de iniuſt. teſtam.*
p *l. illa inſtitutio. de hær. inſt. Tiraquell. pri. piæ cau. 21. 78. Mar. mã. ſing. 68. uide tamẽ in c. cum tibi. de teſtamẽ.*
q *l. j. C. de ſacroſ. Eccleſ.*
r *Cicero lib. 3. de Fin.*
s *in § 1. Inſtit. de iu. nat. gen. & ciui.*
t *uide de eo Iaſ. in l. nemo poteſt. in j. lect. nu. 65. de leg. 1.*
u *§. nihil. Inſt. eo.*
x *§. non ſolum. Inſt. de legatis. l. cum alienam. 10. C. eo. tit.*
y *Tiraq. in priuil. piæ cauſ. 20.*
z *l. nemo. 55. de reg. iur.*
a *Bal. in c. 1. nu. 3. de ſucceſ. feud. per c. filius. de teſtam. gl. fin. in auth. ingreßi. C. de ſacroſ. Eccleſ. per l. conficiuntur. §. ſi poſt. de iure codicil. tex. in l. cum pater. 79. §. mando. in uerb. de pecunia ſua teſtari. de legat. 2.*

10 suo impuberi[a]. Forma[b] testamenti quod in scriptis fit, hæc est, ut scriptum integris literis[c],
testamentum in quo fit hæredis institutio, quæ totius actus fundamentum est[d], subscriba-
tur & consignetur à testatore, uel ab alio eius nomine, præsente[e] tamen testatore (nam in
eius absentia, per procuratorem condi testamentum non potest, quanquam donatio cau-
sa mortis fieri possit[f]) coram septem testibus; ad id propter solennitatem rogatis: quos
necesse non est scriptioni adesse, si fortè testator sciri uoluntatem suam nolit, sed subscribe-
re, ac consignare, & audire à testatore, hanc esse eius uoluntatem sufficit[g]. Nuncupatiuum
fit sine solennitate scripturæ, etsi in scriptis redigi potest[h], hoc modo: ut testator coram se-
ptem testibus rogatis[i] hæredem nuncupet, & ultimam suam uoluntatem aperiat[k]. Vtrunque
autem testamenti genus uno actu, & contextu absolui debet[l]. Ea est enim solennium natu-
ra, ut diuidi nequeant[m]. Etsi autem regulariter in omni testamento septem testes, præter
& supra notarium[n], sunt necessarij: tamen sufficiunt interdum pauciores: ut in testamento
inter liberos[o], ad pias causas[p], rustici[q], & eo quod fit tempore pestis aut belli[r], & quod prin-
cipi, aut magistratui oblatum est, & actis insinuatum[s]. Apud acta autem factum intelligi
debet, non modò quod fit in iudicio, sed etiam quod domi ab ægroto, conuocato ad hoc
magistratu, & actuario publico: ijsque rogatis, ut eiusmodi testamentum in publica acta re-
ferri curent[t]. Apud acta enim dicuntur fieri, quæ geruntur coram iudice, etiam extra lo-
cum iudicij[u], maximè in his quæ sunt uoluntariæ iurisdictionis[x]: ut est factio testamenti.
nam in illis quæ sunt iurisdictionis contentiosæ, & causæ cognitionem requirunt, uerius
est locum publicum solennem seruandum esse[y]: & apud acta fieri intelligi, quæ in loco pu-
blico fiunt, ac fieri debent[z]. de quibus hîc non agitur, sed tantum de factione testamenti,
quæ est (ut dixi) iurisdictionis uoluntariæ: eoque ubiuis perfici eam posse, est existimandum.
Et sanè lex non postulat, testamentum apud acta publica, publicoque loco fieri, sed tantum
uult offerri, & quamuis priuatum absolutum insinuari[a]. idque dicere est æquius, propter infir-
mos, qui plerunque testantur, nec comparere in publico possunt: maximè cum curare magi-
11 stratus oporteat, ut tam ipsi quàm testes præstò sint, testari uolentibus[b]. Sciendũ autem
est, quasdam personas ius testimonij ferendi in testamẽto non habere. Cuiusmodi sunt mu-
lieres, quæ neque ius comitiorum, unde testamenta oriuntur habent[c], nec solennibus iuris
publici rectè adhibentur[d]: item impubes[e], seruus[f], mutus, & surdus[g], furiosus[h], prodigus[i],
hæres, quia eius negocium geritur[k]. In proprio autem negocio nemo testis est idoneus[l]. Ea-
demque ratione, qui est in potestate testatoris[m]: quia cum pater & filius pro una persona re-
putentur[n], non potest quodammodo sibijpsi & in sua causa testis esse[o]. Item qui non habet
testamenti factionem passiuè, ut improbi, & intestabiles[p], qui sunt domestici testatoris[q]: ut
maritus, uxor, colonus, minister[r], pater, frater, & similes[s]. Legatarius[t] & executor[u] testes esse
possunt, quia non principaliter eorum causa uertitur, sed hæredis. An eodem modo in codi-
cillis fideicommissarius aut donatarius in donatione causa mortis? & cum hîc non hære-
dis (quippe hæreditas hoc modo dari nequit[x]) sed horum præcipuè negocium agatur: nõ
putauerim, eos uelut in propria causa testes esse idoneos[y]. Illud sciendum, si testes inidonei
adhibeantur, testamentum nullum reddi: nec ex eo adiri hæreditatẽ posse, etiamsi uel unus
12 tantum sit inhabilis[z]. Finis & effectus testamenti est, ut quod testator post mortem de bo-
nis suis fieri uelit, certò constet: eaque uoluntas tanquam lex aliqua cõstruatur[a]: quocirca &
iuxta legem ac ius commune recipit interpretationem[b], ita ut uerba omnia præsumantur
legaliter ac rectè scripta[c]: & executionem eã habet, instar legum paratam[d]: & prohibitio
testatoris, similis est prohibitioni legis[e]. quæ uera sunt, quando legi non aduersatur. Nemo
enim potest facere, quin lex in suo testamento locum habeat[f]. quare testator in testamento
non po-

a uide j. de uulg. et pup. et j. tit. de hered. insti.
b de hac uide Cuiac. in l. qui testamento. h. t. Vlpia. tit. 25. Paul. lib. 3. tit. 4.
c l. hac consultiß. §. ex imperfecto. C. eo. in auth. de imperf. testa. Cuiac. lib. 3. c. 3.
d §. ante. Inst. de lega. l. f. j. de hered. inst.
e d. l. hac consultissim. l. iubemus. C. eod.
f uid. j. de dona. caus. mort.
g §. sed cũ paulatim. cum seq. Inst. eod. d. l. hac cõsultiß. l. cum antiquitas. 28. l. iubemus. 29. C. eod.
h Imol. in c. cũ esses. nu. 5. de testam.
i l. hæredes. 21. §. pen. h. t. d. l. hac cõsultiß. 21. C. eod.
k d. l. hac cõsultiß. §. per nuncupationem. §. ultimo. Inst. eod.
l l. hæredes. 21. §. ult. h. t. d. l. cum antiquitas. C. eod. uide Tiraq. priui. piæ caus. 6. Socin. consil. 142. uolum. 1. & quæ dixi §. ultim. Inst. eo.
m l. continuus. 137. in princ. cum ibi not. de uerb. oblig.
n Bald. in rubr. C. de fid. instrum. num. 19. per d. l. hac consultiß. 21. C. de testam. & an notarius sit pro teste, dixi Instit. eo. de testam.
o d. l. hac consultiß. §. ex imperfecto. latè Tiraq. priui. piæ caus. 1. 2.
p c. cum esses. extrà, eo. Tiraq. in pri. piæ cau. præall. lo.
q l. ult. C. eod.
r Ang. & Bauer. num. 23. in §. sed hæc quidem. Instit. de testam. Fulgos. in l. conficiuntur. §. codicill. de codicill. Alex. cons. 70. & 177. uolu. 2. Ias. nu. 3. & Dd. in l. ult. C. eod.

s l. omnium. 19. C. eod. t Schurff. cons. 71. honesta. nu. 1. cent. 2. Salic. in l. pacta nouißima. nu. 2. & 7. C. de pact. u Ias. in l. 2. nu. 4. C. de eden. Bal. in l. illud. nu. 3. C. de sacr. Eccl. tex. in l. 3. C. de eman. lib. fac. l. 1. C. de his qui in eccle. manu. x §. præterea. Inst. quib. mod. pat. pot. solu. l. 3. C. de emanc. l. j. C. de off. cõs. l. actus. C. de fer. y l. pen. de iust. & iur. z gl. in l. 2. C. de eden. l. 6. C. de sent. a d. l. omnium. l. 2. l. consulta. l. testam. C. eod. b l. curent. 22. de testib. c Gellius lib. 5. c. 16. d l. qui testamento. 20. §. mulier, 6. h. t. l. alienam. 18. C. de procuratio. l. 2. cum ibi not. de regul. iur. e §. testes. Inst. eod. f d. l. qui testamento. §. mulier. uers. seruus.
g d. l. testes. h d. l. qui testamento. §. ne furiosus. 4. i l. is cui. 18. h. t. d. §. testes. k §. sed neque hæres. Inst. eo. d. l. qui testam. h. t. l l. omnib. 9. C. de testib. m §. pater. Inst. eod. n l. fi. C. de imp. substit. o l. parentes. 5. l. omnib. 9. C. de testib. p d. l. is cui. §. fi. l. cum lege. 26. h. t. d. §. testes. q §. in testib. Instit. eod.
r gl. Fab. Ang. Bauer. & alij in d. §. in testib. s d. §. in testibus. ubi præter alios latè Bauer. t §. legatarius. Inst. eo. u Bauer. post Ang. in d. §. legatarius. nu. 5. x uid. j. de codicill. & Inst. eo. t. y l. nullus. 10. de testib. z l. scio. 14. cum l. seq. de testib. l. si unus. C. de testam. a §. disponat. in auth. de nuptijs. b l. 2. ubi Bal. C. de cond. inser. & in l. quanquã. C. de testam. milit. Dec. in l. ius nostrũ. nu. 7. de reg. iur. c Socin. cons. 98. alias. nu. 33. uol. 3. d Ias. in l. pactum. 47. num. 7. de pact. e l. fin. C. de reb. alie. nõ alie. Ias. in l. nemo potest. in 2. lect. nu. 14. de legat. 1. f l. nemo potest. 58. de legat. 1.

non poteſt derogare iuri publico[a], aut iuriſdictioni[b], ſolennitatibus[c], ſtatutis[d]: nec auferre alicui ius ex ſtatuto debitum, ut legitimam liberis[e], dotalitiū, aut quotam hæreditariam uxori[f] ſtatutis municipalibus aut lege[g] aſsignatam: niſi diſertè tantum ab inteſtato[h], & non ſimpliciter tributa eſſet. cauſa enim inteſtati ceſſat, neq; admittitur condito teſtamento[i]. Et hæc quidem de teſtamentis. Nunc pauca de ſecunda huius tit. parte, & qui teſtamentum 13
facere non poſsint, exponamus. Nam ijs cognitis planum erit, quibus ſit teſtamenti factio. Teſtamentum facere non poſſunt quidam, quia ſunt in aliena poteſtate, nec liberam habēt bonorum adminiſtrationem: ut filijfamiliâs[k], ſerui[l], captiui ab hoſtibus[m], obſides[n], item qui de ſtatu ſuo dubitant[o]. Quidam propter iudicij carentiā: ut impuberes[p], furioſi[q], nonnulli ob morbum animi, ut cui bonis interdictum eſt[r]: aut corporis, ut ſurdi & muti[s]: qui tamen ex certis cauſis, iuxta formam à Iuſtiniano traditam teſtari poſſunt[t]. (reliquos autē mentis compotes, quamuis ægrotos, ut ſenes, cæcos, ualetudinarios teſtari poſſe, certi iuris eſt[u]) nonnulli propter pœnam, ut ad mortē damnati, niſi appellatione damnationē ſuſpenderint[x], paſsi maximam & mediam capitis diminutionem, quæ adimit ius ciuitatis, in quo ineſt ius teſtandi[y]. Nec modò ita damnati[z], teſtamētum facere non poſſunt, ſed etiā ſi quod antè fecerunt, id ipſo iure ad nihilum recidit & irritatur[a]. Item lege inteſtabiles, ut damnati ob carmen famoſum[b], & hæretici[c]. Relegati tamen condere teſtamentum poſſunt[d], quia ius ciuitatis, & bona retinent[e]. Poſſunt etiam plures in eodem teſtamento ſimul teſtari: ut pater & filius[f], maritus & uxor[g], & quot ſunt perſonæ, tot eſſe teſtamenta intelliguntur[h]. Ex quo & illud ſciri poteſt, moribus noſtris uxorem quamuis ſit in cura tutelaq; uiri, tamen non eſſe in poteſtate: cæteroquin teſtamenti factionem nōn haberet[i]. Habere autem exiſtimo, cum & donare cauſa mortis poſsit[k]. nec obſtat, quòd citra mariti conſenſum alienare uel contrahere nequeat[l]: eiuſmodi enim ſtatuta non extenduntur ad ultimam uoluntatem[m]. nam nec minor curatorem habens, alienare abſq; eius conſenſu poteſt: non eo tamē teſtamentum condere prohibetur[n]. imò ſi extenderentur eò ſtatuta, ipſo iure non ualerent, quia auferrent liberam teſtandi facultatem: ut plerique uolunt[o].

DE LIBERIS ET POSTHVMIS HAEREDIBVS INSTItuendis, uel exhæredandis, uel præteritis.

Titul. II.

1 *Continuatio tituli.*
2 *Qui ſint poſthumi, qui liberorum appellatione ueniant.*
3 *Quare præteritio teſtamentum uitiet.*
4 *Quid hodie ueterum ſublatis differentijs circa inſtitutionem liberorum obſeruetur.*
5 *De cauſis exhæredationis.*

NOn tamen ut omnino ualeat teſtamentū, ſufficit hæc obſeruatio, quam ſuprà poſui- 1
mus: ſed liberi etiam, & poſthumi hæredes ſunt inſtituēdi. nam inter cætera, quæ ad
ordinādum teſtamēta neceſſariò deſiderantur, principale ius eſt de liberis hæredibus
inſtituēdis[a]. Liberorū appellatione filij, nepotes, cæteriq; qui ex his deſcēdunt, cōtinentur[b].
Poſthumos hîc accipimus, qui poſt teſtamentū factum, aut mortē patris ſui hæredes agna- 2
ſcūtur. Hi igitur omnes ſi gradu proximi ſint, aut inſtituendi ſunt, aut exhæredandi. Nā ſi 3
prætereantur, non conſultò, ſed quadam obliuione omiſsi præſumuntur[c]: quia ueriſimile
non eſt, quempiam liberis ſuis, quos etiam natura ad ſucceſsionem uocat[d], extraneos uelle
præferre: & niſi inſtituti ſint, uel expreſsè exhæredati ex lege, ſui atq; neceſſarij hæredes
exiſtunt.

a Iaſ. ibidē. in d.l. nemo. nu.1. in 1.lect. et nu.2. in 2.lect.
b Iaſ. preall. loc.
c Iaſ. in d.l. nemo. nu.13. in 1.lect. & nu.15. in 2.lect.
d Iaſ. ibidem. nu.28. & in 2.lec. nu.42.
e uide Dec. in l. iura ſanguinis. de reg. iur.
f Bald. in l. ſi quando. in prin. C. de inoff. teſta. Boer. deciſ. 144. Cremo. ſing. 154. uide Salic. in l. cum te. C. de donat. ante nupt. Bald. in l.j. C. de ſuis & leg. & in l.2. C. de hæred. act.
g Iaſ. in auth. preterea. nu. C. unde uir & ux.
h ut in auth. preterea. C. unde leg.
i uide Inſt. de hæred. quæ ab inteſt. in prin.
k l. qui in poteſtate. 6. l. filiusfamiliâs. 16. h.t. l. pen. C. qui teſta. face. poſſunt.
l l. filiusfam. 19. &. l. ſi filiusfam. h.t.
m §. fi. Inſt. eod.
n l. obſides. 11. h.t.
o l. de ſtatu. 15. h.t.
p §. preterea. Inſt. eod. l. à qua ætate. 5. h.t.
q d. §. preterea. l.2. h.t. l.2. l. furioſus. C. eod.
r d. l. is cui. 18. §. item prodigi. Inſtit. eod.
s l. qui in poteſtate. §.1. l. ſi mutus. 7. h.t.
t l. diſcretio. l. hac conſultiſs. C. eod. §. itē ſurdis. Inſt. eod.
u l. ſeniū. C. qui teſta. fac.
x l. qui à latronibus. 13. §.1. h.t.
y l. eius. 8. h.t. uide omnino Ferra. in for. inquiſit. nu.3.
z l. eius qui. 8. §. ſi cui. ubi Bar. h.t. & in l. certa forma. C. de iur. fiſ. Bald. in l. & in priuatorū. nu.11. ubi hāc dicit eſſe cōmunem. l. ſi à nō com. iud. Ferra. in for. inquiſit. in fi. nu.3.

inſt. rup. teſt. Bar. in auth. ſed hodie. C. de donat. int. uir. & ux. Ang. in §.1. nu.1. Inſt. de rapit. dimin. b l. cum lege. 26. d. l. is cui. §. ſi quis. h.t. c l.4. C. de hereticis. d l. eius qui. 8. §.1. h.t. e l.2. de pub. iud. f l.2. cū ll. ſeq. de uulg. & pup. g uide Boer. in conſue. Bitur. de conſ. conc. mar. §.1. Bal. nu.1. Iaſ. nu.3. & Dd. præcipuè Alciat. ad uerb. huiuſmodi. in l. licet. 19. C. de pact. per l. eo quod ſi cert. petat. Raph. cōmen. in l. raptatorias. de hæred. inſt. uide Nouell. t. Valēt. Cuiac. ad l. unū. h.t. h l. patris & filij. de uulg. & pup. ubi Dd. l. ſcire. de uerb. oblig. i l. qui in poteſtate. 6. h.t. uide Cuiac. obſ. lib.7. cap.11. Vlpia. titu.11. k uide ſ. de donat. cauſ. mort. l Land. lib.1. art.31.45. m l. uerba contraxerunt. 20. ubi Bart. de uerb. ſignif. l. teſtamentū. ubi gl. uerb. contractus. & Bald. C. de teſtamen. per l. pater filium. de leg.3. uide latè Tiraq. de ll. cōnub. in fi. gl.3. uerb. contract. num.86. n l. Aurelio. 21. §. final. de libe. legat. Bald. in l. ea lege. num.3 C. de condict. ob cauſ. §. fin. Inſtit. quib. ex cauſ. manu. non lic. §. final. Inſtit. de lega. Ael. Sent. l. qua ætate. hoc titu. o uide Caſtr. in l. ex facto. de uulg. & pup. Zaſ. in l. ſtipulatio. 41. nume.5. & 6. de uerbo. obligat. Bald. in l. ſi quando. C. de inoffic. teſtamen. Salic. in l. cum te. C. de donat. ante nupt. a l. inter. 30. hoc tit. b l. liberorum. 220. de uerbo. ſignific. c §. a l. eius. 8. §.1. h.t. l. ſi poſthumi. in uerb. ne per obliuionem præteritæ uiderentur. Inſtit. de exhæred. lib. d l. ſcripto. in fin. infrà. quis. 6. §. irritū. de in- unde libe.

existunt[a]. Itaq; testamentum in quo nec instituti, nec nominatim exhæredati inueniuntur liberi, ipso iure corruit. Nominatim autem exhæredare est, expresso nomine, aut designa-
4 tione certa & disertè[b] exhæredare[c]. Etsi autem olim differentia hac in parte uaria & multiplex extitit, inter masculos & feminas, suos & emancipatos[d]: tamē in uniuersum sciendum est, hodie nominatim omnes indistinctè liberos, aut instituēdos etiam in testamento inter liberos[e], idq; titulo institutionis[f] esse, aut exhæredandos[g]: ac ne exhæredari quidem posse nisi ex certis & iure expressis causis[h]: (quæ tamen tantum in testamento, non etiam ab intestato momentum ad exhæredationem habent[i]) quas quatuor & decem numero Iustinianus Nouellis suis[k] & his uersiculis, quos paulū emēdauimus, superior ætas cōprehēdit:

Bis septem ex causis exhæres filius esto:
Si patrem feriat, uel maledicat ei:
Carcere detrusum si negligat, aut furiosum:
Criminis accuset, uel paret insidias:
Si dederit damnum graue: si nec ab hoste redemit:
Testarive uetet: se societue malis:
Si mimos sequitur: uitietue cubile paternum:
Non orthodoxus: filia si meretrix.

Hæc tamen ultima causa, quæ ob turpem filiæ uitam exhæredationi defert, iure Sax. non obtinet[l]: quo iure scorta existimatione, non etiam hæreditate priuantur. Illud sanè sæpe etiam quæsitum memini, an si quis liberorum contra parentis uoluntatem nuptias contrahat, ab eo exhæredari possit: & communis est conclusio, non posse[m]: quā Saxones sequuntur[n]. Alijs tamen contrà placuit[o]: quorum opinionem Carolus V. Imp. secutus est, facta ea de re in suis hæreditarijs terris constitutione. Sed an præter illas quatuordecim causas iure expressas, nulla recipietur, etiamsi æquè momentosa sit? Et quamuis Iustinianus taxatiuè loquatur[p], tamen communius placuit, ex similibus aut maioribus causis exhæredationē fieri posse[q]. Has tamen ueras esse, probare hæres institutus cogitur[r]: cæteroqui testamentum respectu institutionis annihilatur[s], in quo cōmuniter ita distinguitur: ut si filium pater prætereat siue expressa causa siue non expressa, sit testamentum indistinctè ipso iure nullum[t] quo ad institutionē (nam reliqua relicta ex cōmuni sententia sustentantur[u]) & ad 30. annos proposita nullitatis quæstione (quæ tam diu durat[x]) impugnari possit[y]. Sin autē exhæredet, distinguendum sit utrum causa inserta sit, an non sit. Causa nulla inserta, aut inidonea inserta, testamentum eodem modo irritum fiat. Inserta autem causa sufficiente & legitima, ualeat indistinctè, ita ut si probetur, uera constet exhæredatio: sin falsam insimulet exhæredatus, ex eo rescindere testamentum querela inofficiosi intra quinquēnium debeat, testamento alioqui ualituro. idemq; in præteritione materna, quæ pro exhæredatione est, & emancipatis liberis sit obseruandum[z].

DE INIVSTO, RVPTO, ET IRRITO FACTO TEstamento. Titul. III.

1 *Continuatio.*
2 *Testamentum iniustum.*
3 *Nullius momenti.*
4 *Ruptum.*
5 *Irritum. Destitutum.*
6 *Testamento rupto omnia corruere.*
7 *Quomodo reconualescat testamentum ruptum.*

1 QVandoquidem contraria iuxta se posita, magis (ut dicitur) elucescunt, ideo postquam diximus qua forma testamenta ordinentur, uidendum iam est, quemadmodum infirmentur, & corruant: ac de iniusto, rupto & irrito testamento nonnihil
2 differendum. Testamentum iniustum, siue non iure factum, quod impropriè testamentum
3 nominatur[a], est cui solennia iuris desunt[b]. Nullius momenti est id, in quo filius præteri-
4 tur[c], quod etiam iniustum dici potest[d]. Ruptum, quod posteriore testamento perfecto, uel
5 agnatione sui hæredis, qui non inuenitur institutus, rumpitur[e]. Irritum testamentum constituitur qualibet capitis diminutione, quæ testatori accidit[f], uel non adita ex testamento

A hæredi-

a uide quæ dixi. in prin. Inst. de exhær. lib. Bar. Ias. & Dd. in l. si filius. 7. l. in suis. 11. h. t.
b l. nominatim. 24. de manu. testam.
c l. 1. & 2. h. t. §. nominatim. Inst. eod.
d uid. per tot. h. t. et Inst. de exhib. lib. ubi dixi.
e Bald. num. 1. & 2. in l. hac consultiss. §. ex imperfecto. C. de testa.
f gl. mag. et Dd. in auth. nouissima. C. de inoff. test. per §. aliud. in authen. ut cum de appell. uide Ias. num. 8. & 9. Socin. & Dd. in l. inter cætera. 30. h. t.
g §. antep. Inst. eod.
h §. aliud quoq;. in auth. ut cum de appell cog.
i Ias. in l. in arenam. nu. 1. C. de inoff. test.
k d. §. aliud. (gl.
l Land. lib. 1. art. 5. ubi Ias. post alios.
m in auth. non licet. C. de lib. præter. Inno. in c. accedēs. de procura. Dec. in l. nuptias. 30. nu. 10. de reg. iur.
n d. art. 5. lib. 1.
o Cast. in l. si filium. C. de inoff testam. uid. Dec. præal. loc. Chas. in cōs. Burg. tit. de success §. 2. uerb. si non nu. 2.
p in auth. ut cū de app.
q Ias. in d. auth. nō licet. Felin. in c. pastoralis. de rescrip. Aluar. & Dd. in c. 1. §. prædictis. & §. porrò. quæ fuit prin. caus. bon. amitt. Alex. cōs. 203. super. uol. 2. Hypp. sing. 78. Chass in cons. Burg. de success. §. 2. uerb. si non. num. 2.
r §. siue igitur. in auth. ut cum de app. cog.
s auth. ex causa. C. de lib. præter.
t uide Bart. in C. concl. & Dd. in d. auth. ex causa. l. 7. h. t. & ibi Socin. ac Dd.
u Dd. in auth. ex causa. uide quæ dixi Instit. de exh. lib & de inoff. testa.
x Bart. in l. si expressum. nu. 12. de app. Ferr. in for. app. uerb. esse nullam. num. 4.
y Guid. Pap. quæst. 597.
z hæ sunt communes concl. in auth. non licet. aut. ex causa. C. de lib. præt. Sal. in l. si mater. C. de inoff. test. Ias. in d. l. si filium. Bal. cōs. 98. & 112. uol. 5.

a l. 2. §. 1. quē. test. aperian. b l. j. in prin. h. t. c d. l. j. uers. 1. d l. 3. §. 2. uers. illu iniustū. h. t. e d. l. j. d. l. 3. h. t. f §. alio. Inst. quib. mod. test. infir. ubi dixi.

hæreditate [a]. Destitutum aũt, siue desertum, ex quo nemo hæreditatem adit, quod ob non
factam ab hærede aditionem, aut quia non uoluit, aut quia nõ potuit, uiribus & effectu de-
stituitur [b]. Quocunq; autem modo testamentum infirmetur, totum corruit: nec legata de- 6
bentur, sed ab intestato succeditur, perinde ac si nullum factum esset [c]: quia testandi actus
est indiuiduus, nec pro parte ualere potest [d]. Hodie tamen quibusdam casibus legata, & re-
liqua ultimæ uoluntatis capita, quamuis annihilata institutione ualent, ac effectũ habent:
qua de re alibi fusius tractatur [e]. Adde etiam, quòd licet natiuitate liberorum rumpatur 7
testamentum, tamen illis ante patrem testatorem discedentibus, testamentum reconuale-
scat ac redintegretur, ita ut ex eo succedatur [f]: quia neq; uerè ruptum fuit, nec uires aut effe-
ctum habuit ante mortem testatoris, ut satis sit illo tempore neminem extare qui rumpat.

a d.l.j.
b §.cum autẽ. 8. in uerb. destitutum & desertũ. &, aut quia uoluit, &c. ubi Theoph. Inst. de hæred. quæ ab intestat. ubi dictum est. §.quãtitas. Inst. de leg. Falcid. l. filium. 20. de bon.poss.cont.tab.
c l.filio. 17. h.t. in princ. Inst. de hæred. quæ ab intest.
d l.ius nostrum. ubi Dec. de reg.iur. l. furiosum. ubi Cy. C. qui test. fac.
e in Auth. ex causa. C. de lib. præter. in Auth. hoc amplius. C. de fide.
f l. posthumus. 12. de iniust. rupt. irr. test. h.t. uide gl. & Angel. in §. posthumi. Inst. de exhær. lib. quo loco exposui in §. 1. gl. in l. si à primo. ubi Ang. & Imol. de lib. & posth. Ias. in l. posthumo. in 2. not. C. de bon. poss. secun. tab. latè Tiraq. in repet. l. si unquam. uerb. susceperit. num. 137. C. de reuoc. donat.

DE HIS QVAE IN TESTAMENTO DELENTVR, inducuntur, uel inscribuntur. Titul. IIII.

1 *Deleta quando seruentur, quando secus.*
2 *Quatenus.*
3 *Inducere quid sit.*

EVanescit etiam testamentum, si illud testator conscindat, rumpat, cãcellet, deleat, &c. [a] 1
nam quæ consulto & sciente testatore delentur, effectum iuris non habent: quæ uerò
eius iniussu, ualent, & pro nihilo est deletio [b]: dummodo legi, aut sanè intelligi utcun
que scriptura possit [c]. Sanè catenus quod consulto deletur, pro nihilo est, quatenus est 2
deletum. Cætera salua manent, etiamsi institutio sit deleta: quod ex æquitate placuit, nisi
appareat testatorem eo animo induxisse, ut totum testamentum corruat [d]. Inducere autẽ 3
propriè est, ducto per ceras, in quibus olim scribebatur, stylo, memoriam scripti interlinere
ac oblitterare: & idem est, quod delere [e], seu cancellare [f].

DE HÆREDIBVS INSTITVENDIS. TIT. V.

1 *Continuatio.*
2 *Vnde dictus: quid sit hæres, hæreditas, hæredem instituere.*
3 *Diuisio, differentia hæredum species institutionum.*
4 *Causa efficiens: qui quos instituere possit, uel non.*
5 *Materia: quibus in rebus.*
6 *Forma: & quomodo fiat institutio.*
7 *Finis & effectus.*
8 *Hæreditatis diuisio.*

a l. 2. 3. h.t.
b l.j. h.t.
c d.l.j.
d l. 2. 3. 4. h.t.
e l.j. in prin. h.t.
f l. inductum. 22. C. de solut.

QVoniam expositum est, quomodo testamenta fiant & infirmentur: ultimo nunc lo- 1
co de præcipua testamẽti parte, nempe de hæredibus instituendis agamus. nam hæ-
redis institutio, fundamentũ est totius testamenti. quo collabente, cætera corruunt [a].
unde & olim ab hac ueluti basi, testamentum erat inchoandum [b].
Hæres, ut quidam opinantur, ab herus uenit [c]: ueteres enim hæredem dominum uoca- 2
bant [d]. alij, ab ære seu pecunia in quam succedit (hæreditas enim, authore Cicerone [e], pecu-
nia est à defuncto relicta, h.e. eius patrimonium [f]) dictum uolunt. tertij ab hærendo, quia hæ
res defuncto adhæret & adiungitur, deducunt [g]. Vtcunq; sit, constat antiquissimam esse ap-
pellationem hanc: quando & Varro author est, agros à Romulo primùm uiritim diuisos,
hæredium esse dictos, quòd hæredem sequerentur. cuius etiam Plinius, Columella & Festus
meminerunt. Hæres est qui suo nomine, siue per se siue per alium hæreditatem est adeptus [h].
Hæreditas Ciceroni in Topicis est pecunia, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit iu-
re: nec ea aut legata testamento, aut possessione retenta Iulian. [i] Hæreditas nihil aliud est, quàm
ciuilis successio in uniuersum ius quod defunctus habuit [k]. Successio, generis loco ponit.
Latius enim patet quàm uocabulum hæreditatis, cum etiam bonorum possessio sit succes-
sio [l]. Successionis autem nomẽ passiuè accipiendum est [m], ut sit successio ius in quo succe-
datur. Apelles, qui id actiuè interpretatur, post Alc. [n] ait I. C. potius hæreditatis aditionẽ
quàm hæreditatẽ definiuisse: cum hæc propriè sit uniuersitas bonorum quam defunctus re
liquit. Atqui aditio non ius est, sed factum. quare rectius est existimare, I. C. hæreditatem de-
finiuisse,

a l.1. in prin. h.t. §. ante. ubi Dd. & ibidem dixi. Instit. de legat. l. Papinianus. 8. §. fi. de inoff. testam. uide Dd. in auth. ex causa. C. de li. præter.
b d. §. ante. Inst. de lega. l.j. hoc tit.
c Cuiac. Inst. de hæred. qua. & ob. lib. 5. cap. 10.
d §. fin. inst. de hær. qual. & diff. Plautus in Menæch. Festus.
e in Topicis.
f l. nam quod 14. ad Treb. l. pecuniæ. 222. l. 4. l. pecuniæ. 178. de uerb. sig.

g uide Hotoman. in Comment. iur. in uerb. hæres. h l. 2. 3. de pet hæred. l. fin. C. de hær. inst. i l. hæreditas. in prin. k l. nihil. 24. de uerb. signif. l l. 3. §. bonorum. ubi Bart. de bon. poss. Dec. in d. l. hæreditas. in prin. m gl. in d. l. hæreditas. n in d. l. nihil.

ſiniuiſſe, utpote ſubiecti loco poſitã, quàm aditionem, cuius nulla ibi fit mentio, quæq;
in facto, non in iure uerſatur. Ac etenim actiuam ſignificationem huic nomini ſucceſsio-
nis tribuamus, non tamen incommoda erit definitio: quippe cũ hæreditas ſtatim à morte
defuncti ſit actiuè ſucceſsio, etiam abſq; hæreditatis aditione. ſtatim enim ſuccedit in locũ
defuncti per ſe, & fictione iuris eiuſdem perſonã repræſentat, ac loco domini habetur [a]. Me-
ritò additur in definitione, defuncti. nam uiuentis nulla eſt hæreditas [b]. Addo autem parti-
culam, ciuilem, differentiæ gratia: ut hanc ſucceſsionem à prætoria bonorum poſſeſsione
ſecernã, cui alioqui hæc definitio accommodari poſsit. Subijcitur, in uniuerſum ius, &c. ad
excluſionem ſcilicet titulorum ſingularium, puta legati, fideicommiſsi, donationis, &c. qui-
bus aliqua in parte & titulo ſpeciali defuncto ſucceditur. Theophilus [c] ita definire maluit:
Hæreditas eſt ius quoddam, certis modis conſtitutum, intellectu comprehenſum, quod a-
lieni patrimonij uniuerſalem dominũ iure efficit. Hæredem porrò inſtituere, nihil aliud eſt
q̃ certum ſibi ſucceſſorẽ nominare, qui poſt mortẽ in uniuerſum ius ſuccedat [d]. & uerbum
inſtitutionis, directum eſt, non obliquum, ſonans in teſtamentũ, non in codicillos, ut Dd.
loquunt [e]. Eſt igitur inſtitutio, nihil aliud q̃ hæredis futuri in teſtamento facta nominatio.
3 Hæredum differẽtia hæc eſt, quòd alij ſint neceſſarij, ut teſtatoris ſerui hæredes inſtituti [f]:
alij ſui, hoc eſt, proprij & domeſtici [g]. ſic enim loquebatur antiquitas. Plautus in Mercatore:
Iubet ſaluere ſuus uir uxorem ſuã. Idem in Sticho: Rex ſuus reginæ placet. Et: Quibus ipſis
nulla res eſt quam procurent ſua. Cic. lib. 2. de Inuent. cap. 3. Hunc pater ſuus, &c. Et cap. 11.
Alexandrum uxor ſua interemit. Huiuſmodi autem ſui hæredes, ſunt liberi qui in poteſta-
te morientis fuerunt. Hi enim tam iure naturali quàm ciuili [h], item ex cõmuni parentũ uo-
to [i] proprij & domeſtici hæredes exiſtunt, quia ſunt ex domo & familia paterna. & quia cum
patre ob poteſtatis nexum, una perſona eſſe finguntur [k], & etiam uiuente patre domini re-
rum paternarum exiſtunt [l]: ideo ſui, hoc eſt, quodammodo ſibijpſis ſunt & fiunt hæredes.
Cæteri omnes hæredes, qui non ſunt in poteſtate & familia defuncti, uocantur extranei [m].
Hæreditas porrò aut eſt legitima, quæ ex lege ab inteſtato defertur: aut teſtamentaria, quæ
ex teſtamento [n]. item alia dicitur directa, alia fideicommiſſaria [o]: impropriè tamen. nam fi-
deicommiſſa etiam uniuerſalia, non ueniunt propria appellatione hæreditatis [p]. Quædam
etiam hæreditas delata dicitur, ſcilicet quæ adiri poteſt [q]: quædã iacens, nempe quoad ſpes
eſt adeundi [r]: quædam uacans, in qua deficit ſpes adeundi, nullo ſe ad ſucceſsionẽ offeren-
te [ſ]. Hæreditas porrò adita amplius propriè non eſt neq; dicitur hæreditas, ſed hæredis pa-
trimonium [t]. Inſtitutio hæredis aut eſt uniuerſalis, ſcilicet in tota hæreditate, aut quota eius
parte, aut eſt in re certa [u]: item aut pura, aut conditionalis [x], aut directa, aut obliqua, quæ in
codicillis, uel per fideicommiſſum relinquitur [y]. Eſt & quædam inſtitutio captatoria, ſci-
licet cuius conditio confertur ad ſecretum alienæ uoluntatis, ut definit Papinianus [z]: uel,
ut interpretantur Dd. quæ non fit gratuitò, ſed ſpe alicuius lucri [a].
4 Cauſa efficiens inſtitutionis, eſt uoluntas teſtantis [b]: nec enim poteſt ortũ habere, & de-
pẽdere ex uoluntate aliena [c]. προηγούμενον, teſtatoris erga legatariũ affectio: προκαταρκτικὸν, meri-
tũ aliquod hæredis [d]: inſtrumẽtalis, teſtamentũ [e]. Poſſunt aũt oẽs hæredes inſtituere, qui ha-
bent teſtamẽti factionẽ [f]: inſtitui oẽs, qui ex teſtamẽto capere poſſunt, tam liberi q̃ ſerui [g]: nõ
tñ deportatus, quia peregrinus eſt [h]: nec dãnatus in metallũ [i], eâdẽ ratione: neq; hæretici [k], li-
beri inceſtuoſi [l], collegia illicita [m]: neq; incerta perſona [n], qm̃ certũ eſſe cõſiliũ teſtantis [o], &
certus hæres deſignari debet [p]. quod tamen poſtmodum ex æquitate Iuſtin. temperauit [q].
5 Poteſt autem inſtitutio fieri de omnibus bonis teſtatoris [r], tam mobilibus quàm immo-
bilibus (quorum tamen expreſsione non comprehenduntur nomina [ſ]) etiam emphyteu-
ticis [t], non tamen feudalibus [u], neq; de alienis [x]. Nam etſi alienæ res legari [r] poſſunt, tamen

A 2 titulo

a l. hæreditas. 34. de acq. rer. domin. l. mortuo. de fideicom. liber. uide Iaſ. in. de ſtip. ſer. Bart. in rub. aum. 1. de acqui. hæred. l. cũ hæreditas. ubi. Bald. C. depoſ.
b l. ſ. de hæred. uend.
c Inſt. de reb. corpor.
d l. 1. §. 1. l. quoties. 9. §. hæredes. 3. h. t.
e Bal. in l. extraneum. C. de hær. inſt. & in l. nõ codicillum. C. de teſtamen per illum tex.
f §. 1. inſt. de hær. qual. & diff.
g §. fi. Inſt. de hær. qual. & diff. l. in ſuis. 11. de lib. & poſthum.
h l. ſcriptio. §. fi unde lib. l. fin. de bon. dam.
i l. nam etſi. 15. in prin. de inoff. teſtam.
k l. fin. C. de impub. ſubſtit.
l l. in ſuis. 14. de lib. & poſthum.
m Inſt. de hæred. qual. et diff. ubi dixi.
n l. legitimam. 10. de petit. hæred.
o tit. de fideicom. hæred. petit.
p l. ſi Titius. 94. de leg. 3. Bart. in l. liberto. §. filium num. 5. de ann. legat. & in l. Marcellus. §. quidam. ad S. C. Treb. l. cum uirum. C. de fideicomm. Corne. conſil. 94. conſuluit. num. 6. uol. 4.
q l. delata. 151. de uerb. ſign. Bald in l. potuit. quæſt. 7. C. de iur. lib.
r Bart. in l. ſi quis. 23. de hær inſt.
ſ l. j. §. an bona. de iur. fiſc. l. poſtquam. ubi Bart. ut lega. ao. caue.
t Bartol. in l. Titius. in prin. ad S. C. Treb. & in l. ſi quis ſeruum. §. 1. de legat. 2. Iaſ. latẽ in rub. de acq. hæred. & in l. j. §. ueteres. de acq. poſſ. Dec. in l. hæreditas. 77. num. 4.

& 5. de reg. iur. Corn. conſ. 206. uiſo. uol. 3. u l. quoties. 13. C. de hæred. inſtit. x tot. tit. de cond. inſt. y l. 2. §. fin. ubi glo. & Dd. de iur. codicill. l. 2. C. eo. §. fin. Inſt. eod. z l. captatorias. 70. de hæred. inſtit. l. captatoriæ. de lega. 1. l. captatorias. C. de milit. teſtam. l. mulier. §. fin. de condit. inſtit. uide Anto. Auguſt. emen. lib. 4. cap. 15. a uide poſt alios Iaſon. in l. licet. num. 10. C. de pact. b l. interdum. 13. h. t. c d. l. captatorias. 70. l. illa inſtitutio. 32. ubi Bart. h. t. & dixi ſup. tit. de teſta. d l. nec adiecit. 6. l. idemq;. §. fin. manda. e l. non codicillum. 14. C. de teſtam. f Vlp. tit. 22. g Inſt. eod. in princ. & §. 1. h l. j. C. de hæred. inſtit. i l. ſi in metallũ. de his quæ pro non ſcri. hab. k l. Manichæos. 4. auth. credentes. cum ſimil. C. de hæret. l §. fin in auth. quib. mod. nat. eff. ſui. m l. collegiũ. 8. C. eo. uide Vlp. tit. 22. et 14. n Vlp. tit. 22. o l. quoties. 9. §. fin. hoc tit. p d. l. quoties. §. fin. l. in tempus. 26. §. quoties. l. nemo. 58. hoc tit. q §. incertis. cum §§. ſequent. Inſtit. de legat. r l. teſtandi. 13. in uerb. de pecunia ſua. C. de teſtam. ſ Bart. in l. quam Tuberonis. §. in peculio. de pecul. t uide Iaſ. in l. fin. num. 55. cum ſeq. & 76. C. de iur. emphyteut. u c. 1. de ſucceſſ. feud. c. 1. in princip. de conſil. rec. feud. c. 1. in fin. de feud. cognit. x l. cum pater. 79. §. mando. in uerb. de pecunia ſua teſtari. de legat. 2. Bald. in c. 1. nu. 3. de ſucceſſ feud. per t. filius. de teſtament. y uide ſ. de lega. 1. l. cum rem. C. de lega. §. non ſolum. Inſt. eod. tit.

titulo institutionis relinqui non possunt [a]: quia institutione tribuitur hæreditas, quæ debet esse ius defuncti, non alienum [b]: unde hæredes etiam, iuris successores uocantur [c]. nemo autem plus iuris in alium transmittere potest, quàm ipse habet [d]. Item potest institutio fieri uel de tota hæreditate, uel quota eius parte [e], uel etiam de re certa [f], atq; adeò in minimo quoq; nũmo [g]: dum tamen in testamento fiat. nam in codicillis fieri directo nequit [h]. Semper autẽ tota hæreditas in institutionem uenit, siue ex partibus plures sint instituti, siue unus tantũ, siue de quota tantum, uel re etiam singulari sit dispositum. Nam si alij hæredes non concurrant ei qui institutus est in aliqua parte, reliquæ de quibus nihil actum est, accrescunt [i]: quia nemo potest pro parte testatus decedere, pro parte intestatus [k].

Institutio autem fieri potest quibuscunq; hodie [l] uerbis, non modò directis seu rectoiure, ut: Hæres esto, hæredem te instituo [m]: sed etiam communibus atq; obliquis, ut: Hæredem 6
te facio, hæreditatem tibi relinquo [n], successionem meam hoc atq; illo modo inter liberos meos diuido [o]. Directa uerba sunt, quæ sui natura hoc important, ut ille cui relinquitur, sua authoritate à testatore immediatè accipiat, nec ad alterius factũ trahatur, ut ait Bart. [p] ut: Hæres esto, hæredẽ te instituo, &c. Obliqua uerba sunt, per quæ disponitur, ut alieno facto successio ad aliquem perueniat mediatè: & quæ sonant in id, ut quis de manu alterius accipiat [q]. ut: Rogo ut à Titio hæreditatem meam accipias: rogo te fili, ut Seium hæredem facias [r]: uolo ut tibi hæreditas restituatur [s], detur [t], reddatur [u]. Communia dicuntur, quæ utramq; significationem habere possunt, scilicet ut quis per se uel per alium capiat: ut est uerbũ substituere [x], peruenire, pertinere, habere, remanere, succedere, reuerti, deuolui, & si qua sunt similia [y]. Verbis tamẽ idoneis faciẽda institutio est [z] (nã solo nutu uel signis, hæreditates non rectè relinquuntur [a]) & quidem affirmatiuis, non etiam negantibus uel priuatiuis. Nam, exempli gratia, si quis filium exhæredet si intra annum non redierit, haud ea propter uidetur instituisse, illo intra definitum tempus reuertente: cum ex dispositionibus priuatiuis non resultet habitus, nec ex negatiua induci possit affirmatiua, ut ait Bald. [b] An autẽ in contractu fieri possit institutio, alibi disputatur [c]: quanquam existimem fieri non posse directo, cum ne in codicillis quidem rectè fiat [d]: sed tantum per modum fideicommissi, legati, uel donationis causa mortis: ut fit in pactis dotalibus, quibus disponitur quid post mortem inuicem expectare coniuges, & quomodo succedere debeant [e]. Hæres autem & purè, & sub conditione rectè instituitur, & in diem incertum: ut, Cum Titius morietur: uel, Cum capere poterit [f]: quia dies incertus pro conditione habetur [g]. Ex certo tempore, uel ad certũ tempus institutio fieri non potest [h]: sed uitio temporis sublato, pura manet institutio [i]. Non ex certo tempore: quia ius nostrum nõ patitur alio tempore aliquem esse testatum, alio intestatum [k]. non ad certum tempus: quia qui semel hæres factus est adeundo, non potest desinere esse hæres [l]: nec hæreditas ex testamento adita, ad causam intestati redire [m], quæ ratio cessat in conditione adiecta. Nam siue ea extiterit, siue defecerit, semper ad tẽpus mortis res hæreditaria retrotrahitur [n]: ne diuersis scilicet temporibus, in causam testati atq; intestati diuidatur. Potest autẽ testator uel unum uel plures hæredes instituere [o]: & intelligitur, eos æqualibus partibus instituisse, nisi diuersas & inæquales expresserit [p]: etiam casu quo successuri ab intestato instituuntur. ut, uerbi gratia, frater & alterius fratris liberi, qui ab intestato tantum partẽ patris per successionẽ in stirpes, nouissimo iure ciuili caperent [q], instituti in testamento unà cum fratre testatoris, in capita [r], nõ in stirpes succedunt [s]. quod tamẽ non

a gl. fin. & Dd. in auth. ingressi C. de sacros. Eccle. per l. conficiuntur. §. si post. de iur. codic.
b l. nihil. 24. de uerb. sign. l. hæreditas. 67. de regul. iur.
c l. quoties. 9. §. fin. h. t.
d l. nemo. 55. de reg. iur.
e §. hæreditas. cum seq. Inst. eod.
f l. quoties. 13. C. de hæred. inst.
g §. cæterùm. §. aliud. ubi gl. in auth. ut cum. de app. cognos. gl. in l. 2. §. sed utrum de minor. l. antequam. ubi Bald. in fin. C. com. de success.
h l. non codicillum. 14. C. de testam. l. ea quæ. de cond. inst. l. si quis. Si quis omiss. caus. test. l. unic. §. sin autem. C. de cad. toll. l. ut hæredibus. de leg. 2. l. ei cui. de donat. l. cum patre. §. a te peto. de leg. 2. Goue. in tit. subst. in prin. num. 3. §. ult. ubi uide quæ dixi. Inst. de codicill.
i d. l. quoties. C. de hæred. inst.
k l. ius nostrum. 7. de regul. iur.
l l. quoniam. C. de testa.
m l. 3. §. 3. & 4. h. t. l. nõ codicillum 14. C. de testam. ubi Bald. Cuias Inst. lib. 1. tit. 16.
n l. quoniam 15. C. de testam. Dd. in l. his uerbis. ubi gl. & Bart. in prin. 48. h. t. & in l. hæreditatis. & l. humanitatis. C. de impub. & aliis subst. & in l. quoties 13. C. de hæred. inst.
o l. quoties. 10. ubi Bal. C. famil. hercis. glo. in auth. si qua. ad uerb. diuidere. C. de sacros. Eccles.
p Bart. in l. centurio nu. 42. de uulg. et pupil. per l. eam quam. ubi gl. super uerb. directis. C. de fideicom. & in l. omne uerbum. C. communia. de lega.

q Bart. in d. l. centurio. nu. 45 de uulg. & pup. r l. pater filium. §. fi. l. Lucius. §. fin. de legat. 3. Bart. in d. l. centurio. nu. 44. 45. s l. cohæredi. §. cum filiæ. de uulg. & pup. subst. t l. fundi Trebatiani. de usufr. lega. u l. cum quidam. de legat. 2. l. uerbum reddendi. 94. de uerb. signifi. Bart. in d. l. centurio. nu. 46. x de hoc uide Goue. de substit. in princ. nu. 5. & ad l. in hoc iure. eo. tit. y uide gl. & Bart. nu. 47. 48. 49. cum seq. de uulg. & pup. cum ibi per eum alleg. z l. quoniam. 15. ubi Dd. C. de testam. a l. iubemus ubi Dd. C. de testam. & in l. nutu. de lega. 3. Alex. in l. discretis. C. qui testam. fac. & in l. fraudem. §. 1. ubi Angel. etiã & alij, de testa milit. b Bald. in l. 2. per illum tex. C. de cond. inser. & per l. ex facto. hoc tit. c Bart. Bald. Cast. in l. tale pactum. 41. §. fina. de pact. d d. l. non codicillum. 14. C. de testam. Bald. & Cast. in d. §. fin contra Bart. l. hæreditas. C. de pac. conuen. l. licet. ubi dixi. C. de pac. e d. l. licet. ubi Dd. C. de pac. d. l. hæreditas. C. de pac. conuen. f l. in tempus. 62. l. qui filio. 38. h. t. l. extraneum. C. eo. l. hæres meus. de cond. & de. l. si mater. de uulg. & pup. Cuiac. Obser. lib. 3. cap. 34. g l. 1. l. dies incertus. de cond. & demon. dixi Inst. eo. & de legat. h §. hæres. Inst. eo. ubi uide l. hæred. 34. h. t. i l. hæreditas. 33. de hær. inst. k l. ius nostrum. 7. de reg. i. r. l l. etsi. 8. §. sed quod. de minor. §. restit. cum seq. Inst. de fideicõ. hæred. ubi dixi. m d. l. ius nostrum. n l. hæres. 54. de acq. hære. l. quod dicitur. 39. de mil. testam. l. necessario. 8. de peric. & com. rei uend. o §. & unum. §. si plures. Inst. de hæred. inst. p d. §. si plures. l. interdũ. l. quoties. 9. §. hæredes. h. t. q uide auth. post fratres. C. de leg. hær. & in auth. de hær. ab intest. Inst. de leg. ag. succ. r l. interdum. 13. in princ. h. t. Bald. in d. l. Gallus. §. quidã rectè. de lib. & posthum. Ang. consil. 28. Alex. consil. 13. & seq. & 24. attentis per totum. uol. 3. s c. Raynutius. ubi Ant. de But. de testam. Ias. post alios, in l. Gallus, §. quidam. nu. 24. de lib. & posthum.

non obtinet, ſi pater filios unà cum eorum nepotibus inſtituat intelligitur enim uoluiſſe,
ut iuxta naturæ ordinem, & communē parentum affectum, ſucceſsiuo ordine admittātur[a].
7 Finis inſtitutionis eſt, ut hæres hoc digniore titulo[b] honoratus, in ius teſtatoris, excluſis
hæredibus ab inteſtato ſuccedat[c]. Teſtator enim honorare, nō grauare hæredem uelle præ-
ſumitur[d]. Effectus eſt, quòd hæres ſtatim à morte teſtatoris, adita etiam animo hæreditatē[e],
eaq; aditione in ius defuncti uniuerſum ſuccedere[f] poſsit.
8 Hæreditas plerūq; (nam teſtator ſuo arbitrio plures pauciores uè partes rectè cōſtituit[g])
in 12. uncias diuiditur, quæ aſsis appellatione continentur[h]. Habent autē hæ partes pro-
pria nomina, ab uncia uſq; ad aſſem, utputa hæc: uncia: ſextās, duæ unciæ, quaſi ſexta pars
aſsis: quadrans, tres unciæ, quaſi quarta pars aſsis: triens, quatuor unciæ, quòd ſit tertia
pars aſsis: quincunx, quaſi quinq; unciæ: ſemis, quaſi ſemi as, dimidia pars aſsis. ſeptunx,
ſeptem unciæ: bes, octo, quaſi bis triens: dodrans, nouem unciæ, quaſi dempto quadrante
as: dextans, decem unciæ, quaſi dempto ſextante as: deunx, undecim unciæ, uelut as dem-
pta uncia: as, qui omnes partes, hoc eſt, 12. uncias complectitur[i].

a Bart. et Dd. in d. § qui dam rectè. Bal. in l. fi. C. de impub. ſubſtit.
b uide gl. & Dd. in authen. nouiſsima. C. de inoff. teſt.
c l. filium. 5. § ſed ſi por tio. de legat. præſt. d. l. hæreditas. 71. de reg. iur.
d l. unum. 69. §. ſi rem. de legat. 2.
e uide ſ. de acq. hær.
f l. hæreditas. de reg. iur.
g §. hæreditas. Inſt. eod. ubi dixi.
h l. ſeruum. 50. §. fi. h. t.
i d. §. hæreditas. d. l. ſeruum. §. fin.

DE VVLGARI ET PVPILLARI SVBSTITVtione. Tit. VI.

1 *Continuatio.*
2 *Quid ſit ſubſtitutio.*
3 *Species, & num. 8.*
4 *De uulgari.*
5 *De pupillari.*
6 *De obliqua.*
7 *De compendioſa ſeu militari.*
8 *De exemplari.*
9 *Diuiſio ſubſtitutionum Duareni.*

1 EXpoſito primo inſtitutionis gradu, uideamus de ſecundo, tertio, & conſequentibus.
Poteſt enim plures inſtitutionis gradus teſtator facere, ſed omnes poſt primū uocant
2 ſubſtitutiones[a]. Subſtitutio itaq; nihil aliud eſt, quàm ſecundo gradu, uel deinceps
hæredis in locum præcedentis inſtitutio. Subſtitutio, inquit Caius[b], eſt, quæ poſt inſtitutio
3 nem à teſtatore fieri ſolet: id eſt, ſecundi hæredis appellatio. Huius autem ſubſtitutionis
quæ quidem uerbis ciuilibus concipitur, duæ præcipuè ponūtur ſpecies[c]: quarū altera ſim-
4 plex eſt, quæ uulgaris appellatur, quia uulgò ex lege & directis uerbis (quanquam interdū
tacitè etiam ſubintelligitur[d]) fieri ſolet: & quidem omnibus cuiuſcunq; ætatis uel ordinis
hæredibus poteſt. cum uidelicet puberi hæredi inſtituto, ſubſtituitur: aut ſimpliciter, hoc
modo: Si Lucius Titius hæres nō erit, Caius Seius hæres eſto: aut reciprocè, ut cum plu
res hæredes ſibi inuicem ſubſtituuntur[e], quæ reciproca ſubſtitutio appellari ſolet[f]: uulga-
5 ris tamen eſt & ſimplex, quia unum tantum caſum non aditæ hæreditatis complectitur. Al-
tera duplex eſt, quæ pupillaris dicitur: qua liberis in poteſtate conſtitutis impuberibus, &
poſt mortem teſtatoris futuris pupillis, prouidemus de hærede, ſi fortè intra pubertatem
moriantur, antequā ipſi ſibi hæredes aut facere teſtamento, aut habere natura poſsint: in-
terdicta enim eſt uſq; ad pubertatem, & teſtamenti & nuptiarum conficiendarum poteſtas.
Ea hoc fit modo, Filius mihi hæres eſto: ſi hæres nō erit, ſiue hæres erit, & intra pubertatē de-
ceſſerit, Seius hæres eſto. quæ ſubſtituendi forma cum duos caſus complectatur, & non adi-
tæ hæreditatis, & aditæ, meritò duplex appellatur[g]. Planè cum ea pubertate expirer, quam-
6 uis teſtator ulterius ſubſtitutionem protulerit[h], quia non poteſt filio liberam teſtandi fa-
cultatem, quam à pubertate conſequitur, auferre, inuitoq; obtrudere hæredem[i]: eo ſoletne
eſt, ut obliquè per fideicommiſſum ulterius quodammodo ſubſtitutio fiat, hoc modo: Ro
go te hæres, ut ſi ante 25. annum deceſſeris, uel poſt mortem tuā, reſtituas hæreditatē meam
Lucio Titio[k]. Sed hæc propriè ſubſtitutio non eſt: quia fideicommiſſarius non eſt hæres,
7 nec eiuſmodi fideicōmiſſum hæredis inſtitutio[l]. Militē tamē directò ſubſtituere poſſe ultra
pubertatē, priuilegio militari receptum eſt[m]: quam compendioſam ſubſtitutionem uocant
Dd. ex corrupto textu[n]: cum rectius militaris ſubſtitutio dici poſsit, ſicuti teſtamentum mi-
8 litare[o]. Ad exemplum pupillaris hoc quoq; introductum eſt, primùm ſingulari principum
beneficio[p], poſtea generali Iuſtiniani conſtitutione, ut parentes ſubſtituere queant furioſis,
mente captis, prodigis liberis, qui neq; teſtamentum, nec hæredes facere ſibi poſſunt, ſi in
eo alienatæ mentis ſtatu decedere eos contingat[q]. Quam exemplarem, ut exemplo pupil-
laris inductam, uocant, cum rectius quaſi pupillaris poſsit appellari: quomodo eadem ra-

a l. poteſt quis. 36. h. t.
b Inſt. lib. 2. ca. 4. Paul. lib. 3. tit. 4 & l. ex facto. §. Lucius. hoc tit. Vlp. tit. 23.
c Caius in d. tit Inſt. tit. de uulg ſubſt. & tit. de pup. ſubſt. ubi dixi. uide Gouea. in prin. de ſubſtit. nu. 11. & lect. lib. 1. cap. 28.
d l. 4. h. t. l. ſi Titius. de hær. inſt. Gouea. 7. d. l. 4. num. 15. & 16.
e § & plures. Inſt. eod.
f ex l. iam hoc iure. 4. h. t.
g l. j h. t. in prin. Inſt. eo. §. maſculo. Inſt. de pupill ſubſt.
h tot tit. ſi quis aliq. teſt. prob.
i l. cohæredi. 41. §. cum filiæ h. t. §. fin. Inſt. de pupillari. t. t. ff. & C. ad S. C. Treb. Inſt. de fideicom hæred.
k §. reſtituta. cū ibi not. Inſt. de fideicom hær.
l l. cēturio. 15. h. t. l. precibus. C. de impub. ſub ſtit. l. miles ita. ſ. de militar. teſt.
m d. l. cum precibus.
n Duaren. lib. diſputa. 2. cap. 7.
o l. ex facto. 41. h. t.
q l. humanitatis. C. de impub. & al. §. 1. Inſt. de pupill. ſub. ubi dixi.

tione quasi castrense peculium dicitur, quod ad castrensis peculij exemplum est inuectum[a].
Itaq; non displicet Duareni diuisio, ut quatuor ponamus substitutionum species: uulgaré, 9
pupillarem, quasi pupillarem, & militarem. Nam reciproca quin eadem sit cum uulgari, du
bium non est[b]. Duæ tamẽ priores propriæ sunt substitutionum species: quia directò, & ci-
uilibus uerbis fiunt. Tertia constitutionibus principum, contra subtilitatem iuris, & huma
nitatis, ut inquit Imp.[c] intuitu introducta est. Quarta, ad ius duntaxat militare pertinet. Et
hæc quidem quod ad præsens institutum attinet, de substitutionibus dicta sufficiant: cùm
quia eadem hîc obseruantur, quæ in institutione, de qua paulo antè satis est dictum: tum q;
tanta est huius materiæ subtilitas & altitudo, ut compendiaria interpretatione exhauriri
non posit[d]: ea desuetudo & insolentia, ut pigeat in re ab usu nostrorum iudiciorum remo
tissima, multum operæ collocare. Turpe est enim, ut inquit Catullus, difficiles habere nu-
gas, & stultus labor est ineptiarum.

a l. si. C. de inoff. test. Inst. per quas perso. nob. acqui.
b d. §. 1. Inst. eo.
c l. humanitatis. C. de im pub. substit.
d uide quæ dixi Inst. de uulg. & tit. de pup. sub.

DE CONDITIONIBVS INSTITVTIONVM. TIT. VII.

ET hæc quidem de institutione pura: quia uerò etiam sub conditione ut dictum est in- 1
stitui potest, de conditionibus institutionum uideamus. Conditiones institutionum
aut sunt posibiles, aut imposibiles: uel iure, quia turpes aut contra leges, quæ tamẽ
magis nullius momenti & pro nõ scriptis sunt quàm imposibiles: uel natura, quia eas hæc
non admittit[a]. Quocunq; autẽ modo imposibilis sit conditio, pro non scripta habetur[b].
Cui similis est illa, quæ necesitatem iurandi hæredi imponit: ut, Esto hæres, si iuraueris te
Titio daturum centum. Ne enim temerè quis iuraret, aut timidè iusiurandum fugeret, uo-
luit prætor amoto iureiurando, dari aut fieri quod testator censuisset, dũmodo fieri posset[c].
Posibilis conditio aut confertur in potestatem hæredis, ut, Si Titio decem dederis, hæres e- 2
sto: aut in casum, ut, Si nauis ex Asia redierit: aut in utrumq;, quæ mixta conditio dicitur,
cum uidelicet partim ab animo pendet hæredis, partim ab euẽtu fortunæ: ut, Filius hæres
esto, si in patriam redierit[d]. Est igitur omnis conditio aut potestatiua, aut casualis, aut mi-
xta[e]. Sub omnibus his extraneus rectè instituitur: & deficiente conditione, deficit insti- 3
tutio: existente, existit. Existere autem potestatiua etiam tum uidetur, cùm non stat per hæ-
redem, quo minus impleatur[f]. Filius autẽ aut alius suus hæres, non nisi sub conditione po 4
testatiua institui potest[g]. Nam si instituatur in incertum casum, non existente conditione,
quod euenire potest, inuenietur contra legem præteritus. Itaq; nõ expectato euentu statim
pro præterito habetur: quippe cum nec certò inueniatur hæres institutus, nec expressim si-
cut opus est[h] exhæredatus. Cum autem sub imposibili conditione instituitur, potest qui-
dem sicuti extraneus dicere conditionem nullam: sed quia sanus est illum ab intestato, sine
legatorum onere succedere, hoc habet præcipuum, ut testamentum nullum dicere posit[i].

a Paul. lib. 3. tit. 4.
b l. 1. l. cõditiones. 14. l. conditiones. 9. l. filius. 15. l. quidam. 27. l. mu lier. 20. h. t. l. reprehẽdẽda. C. de inst. et sub. § imposibilis. Inst. de hered. inst.
c l. quæ sub conditione. 8 h. t.
d l. si pater. C. de inst. & sub. l. suus. 4. §. pen. ff. de hered. inst.
e l. unica. §. sin autem. C. de cad. toll. l. alt. C. de necess. hæ. instit.
f l. 3. C. de inst. & subst. d. l. quæ sub cõditione. §. pen. h. t. l. sororem. C. de his quibus ut indig. l. 1. ad Trebellia.
g l. filius. 15. l. fin. h. t. l. suus. 4. ff. de her. inst.
h §. eodem. Inst. de hær. quæ ab intesta. et dixi Inst. de exhær. lib. in princ.
i not. in d. l. suus. et in d. l. final.

DE IVRE DELIBERANDI. TIT. VIII.

INter alias institutionum formas, erat olim frequens cretionum cõditio[a]: qua certorum 1
dierum spacium instituto hæredi à testatore præstituebatur ad deliberandum, uellet a-
dire hæreditatem, an non. ut, uerbi gratia: Titius hæres esto, cernitoq; in diebus centum
proximis: nisi ita creueris, exhæres esto[b]. Sed hoc cretionum ius postea est abolitum[c]. Et 2
siue testator ius deliberandi dedisset, siue non, cœpit prætor authoritatem suam interpone-
re, & hæredibus tam scriptis quàm ab intestato petentibus concedere certum temporis spa
cium, ne actiones scilicet creditorum nimis diu differantur[d]: intra quod tempus perpensis
exactè rebus hæreditatis, inspectisq; rationibus atq; instrumentis, quæ illis communican-
da sunt, deliberarent, adirẽne uellent an repudiare[e]: pauciores autem quàm centum dies,
non

a uide Vlp. tit. 22.
b Vlp. tit. 22. & 17.
c l. cretionum. C. eod.
d §. pen. Inst. de bon. su. cess.
e l. 1. iuncta l. 5. h. t.

non ſunt dandi[a]. Iterumq́ peti tempus poteſt, ſi probetur prius non ſuffeciſſe[b]: ne uideli- cet præcipitata deliberatione, cuius comes ſolet eſſe pœnitentia, temerè quis adeundo hæreditatem damno adficiatur, emergente poſtea ære alieno. Nam ante Iuſtinianum, hæredes
3 in ſolidum creditoribus & legatarijs, adeũdo obligabantur[c]. Edictum autem prætoris hac
» de re ad hunc ferè modum fuit conceptum: Si tempus ad deliberandum petet, dabo[d]. Si
» pupilli pupillæ ue nomine poſtulabitur, tempus ad deliberandum, an expediat eum hære-
» ditatem retinere: & hoc ei datum ſit, ſi iuſta cauſa eſſe uidebitur bona interea diminui: ni-
4 ſi cauſa cognita, boni uiri arbitratu, uetabo[e]. Hæc altera pars edicti etſi præcipuè ad pupillos pertinet, ut miſeratione ætatis iuſtis de cauſis diminui & alienari, pendente deliberatione ex bonis hæreditarijs ad utilitatem pupilli poſsit[f]: tamen in maioribus etiam locũ quandoque habet: ut cum in hæreditate inueniuntur res ſumptuoſæ, aut tempore perituræ has
5 enim duntaxat alienari prætor permittit[g], reliquas non item[h]. Sciendum autem eſt, deſitum eſſe peti à magiſtratu deliberandi ſpacium, poſtquam Iuſtinianus ipſo iure deliberan-
6 di ius ad annuum ſpacium indulſit, idq́ etiam tranſmitti uoluit[i]. Qui tandem ſalutari conſtitutione aliter quoq́ prouidit, ut hoc deliberandi beneficio hodie ne opus quidem habeat, ſed intra triceſimum ab adita hæreditate diem conficere poſsit inuentarium[k], eoq́ confecto, nõ ultra uires hæreditatis creditoribus & legatarijs obligari[l], & ſua iura atq́ actiones, contra defunctũ integras ſeruare[m] quod apud nos Sax. uel non confecto inuẽtario hodie obtinet[n]: quorum etiã moribus intra trigeſimum à morte teſtatoris diem nulla exactio, petitio, diuiſio hæreditatis nomine, nec familiæ eius mutatio aut ablegatio fieri poteſt[o].

DIGEST. LIBER XXIX. DE TESTAMENTO MILITIS. TITVLVS I.

1 ET hæc quidem in ſolennibus paganorum teſtamentis ſeruanda ſunt. Militibus
2 autem cùm propter occupationes publicas, iuriſq́ ignorantiam, tum fauore militiæ, omiſſa hac ſolennitate teſtamentum aliter condere, ex conſtitutionibus eſt permiſſum: nempe quomodo uelint, quomodo poſsint, nuda ſemper teſtatoris uoluntate ſufficiente[a]. quod priuilegium ex antiquo illo in procinctu teſtandi iure[b] defluxit. Nec intereſt, factionem nec ne teſtamẽti habeat miles[c], dum tamen mentis ſit compos[d]: in capaci relinquat, an non, quanquam id exceptiones recipiat[e]: purè an in diem, an ex die, an ad diem, an ſub conditione inſtituat: quia pro parte teſtatus, pro parte inteſtatus decedere poteſt[f]. Quod cum antea paſsim omnibus militibus ſine di-
3 ſcrimine eſſet indultum, Iuſtinianus reſtrinxit ad eos qui in expeditione eſſent: cæteros in hybernis aut alijs locis, uel ſuis in ædibus degentes, uoluit quidem priuilegium teſtandi de caſtrenſi peculio habere, ſed ita, ut iure communi teſtamentum condere habeant neceſſe[g]: ſecundum quod Ius etiam in dubio teſtari præſumuntur[h].

DE ACQVIRENDA VEL AMITTENDA hæreditate. Titul. II.

1 POſteaquam ea quæ ad teſtamentorum conditionem pertinère uidebantur, abſoluimus: deinceps exequamur, quomodo poſt mortem teſtatoris, ad finem ea & exitum perducantur. quod in eo uertitur, ut adeatur hæreditas, aperiantur tabulæ teſtamenti, præſtentur ea quæ relicta ſunt: niſi indignos ſe beneficio fecerint hi quibus relictum eſt. In
2 tractatu adeundæ hæreditatis, obſeruanda phraſis eſt cõſultis uſitata. Nam hæredem ſuum (qui ipſo iure hæres eſt[a], quamuis non poſſeſſor[b]) ſe immiſcere hæreditati cum ſuccedit,

Marginal notes:
a l. 2. h. t.
b l. 3. & 4. h. t.
c l. quæ dotis. 34 ſoluto matr. § extraneis. inſt. de hær. qua. & diff. ubi dixi. & §. hæres. Inſt. de obligatio. quæ ex q. con. l. fi. C. eod.
d l. 5. circa fi.
e l. aut prætor. 7. l. Ariſto. 5. in fin. l. ignar. 6. l. filius. 9. h. t.
f d. l. aut prætor.
g d. l. 5.
h l. ſi ſitem. 26. de cont. emp.
i l. cum in antiquiorib. C. eo.
k gl. in auth. ſed cum. C. eo. l. Pal. gl. Lat. ar. 22. lib. 1.
l l. fin C. eod.
m l. fin. §. in computatione. ubi gl. mag. & Dd. C. de iur. delib. uide quæ dixi §. fin. Inſt. de hær. qual.
n Land. lib. 1. art. 6. gl. lat. lib. 1. art. 22. Remhar. diff. 38. Henn. God. conſi. 15. de ſucceſſ. feu.
o Land. li. 1. art. 22. abſ glo. nu. 3. & art. 28. lib. 1.

a l. 1. h. t. uide quæ dixi Inſt. eo.
b §. 1. Inſt. de teſta. ubi dixi.
c l. 3. l. ex militari. 71. §. ſi miles. h. t. §. ult. Inſt. eod.
d l. fin. C. eod.
e l. miles ita. 41. §. militer. 1. h. t.
f l. ſi miles. 6. §. 1. & l. miles ita h. t.
g l. pen. C. eod in prin. et § 1. Inſt. eod.
h Dec. in l. ius noſtrũ. 7. nu. 8. de reg. iur. uide plura Inſt. eo.

a § ſui. 4. Inſt. de hæred. quæ ab inteſt.
b uide § aditio. quor. bonor. & 7. Inſt. de hær. quæ ab inteſt. § ſui. 4.

abstinere cum repudiat: extraneum autem adire, aut repudiare dicimus [a]. Adire hæredita- 3
tem nihil hodie (nam olim inter aditionem solennem uerbis constantem, & pro hærede ge-
stionem qoæ facti esset, nonnulla fuit differentia [b]) aliod est, quàm illam capessere, & se
pro hærede, id est domino gerere [c]. Id fit solo animo, quo & acquiritur hæreditas, & amitti- 4
tur [d]: siue is uerbis explicetur, siue aliquo facto (hoc enim non minus quàm oerbis uolun-
tas declarator [e]) qood tanquam ab hærede geritur [l]: nisi quis protestetur, se non animo ade
undi facere, sed pietatis fortè gratia, aut aliam ob causam. Cæteroqoin qoi gerit negocium
hæreditatis ipse hæres institutus, uel ab intestato proximus, præsumitur animo adeuodi fe-
cisse [g]. Forma igitur adeundi est, ut liberè minimeq; coacta oolũtate adeatur [h]. nam ne sous 5
quidem hæres cogitur [i]. Aut seruos: qui si metu compellator, non tenet aditio [k], nisi com do
mino hæres necessarius existit [l]. Cum aotem uoluntas nequeat esse certa, nisi de re certò con
stet [m]: ideo dubitantibus, aut ignorantibos hæreditas non acquiritur, nisi suis [n] t nec aditio
neq; repudiatio rectè fit, nisi certò constet, otrum ex testamento an ab intestato, & quota ex
parte delata sit hæreditas [o]. Id quoq; ad formam pertinet, ut purè adeatur hæreditas, sine
die aut cõditione [p]: & qoidem in solidum. pro parte enim adiri, & hæreditas scindi nequit [q]:
unde & inoitis deficientium portiones accrescunt [r]. Finis & effectus aditæ hæreditatis est, ut 6
omne ios quod habuit defunctus, hæres acquirat, & in eum omnes actiones transeant, quæ
defuncto aut in defunctum competebant: uiq; omnia hæreditatis onera subire, creditori-
bus & legatarijs satisfacere cogatur [s], nisi eum beneficio inoentarij adierit: ot soprà ad tit. de
iure delib. dictum est. Illud etiam admonẽdi sumus, hæreditatis aditionem perpetuam esse, 7
sicuti & petitionem [t]: hoc est, posse & peti & adiri hæreditatem intra 30. annos: etiamsi credi
tores & legatarij petere possint, ot statim, uel intra annum saltẽ adeator [u]. quæ petitio post
nonum à morte defuncti diem, primùm facienda est iure ciuili [x]: iore Sax. [y] post dies trigin-
ta. Pertinet & hoc ad effectum, quòd aditio non modò efficax sit in futurum, sed etiam retro
trahatur ad tempos mortis defuncti [z]. Et hæc quidem de acquirenda hæreditate. Vt autem 8
acquiritur, ita & amittitor solo animo, puta repudiatione [a]: facta scilicet ab ijs qui & adire
possunt [b], & super hæreditate quæ adiri potest, scilicet defuncti, non soperstitis [c] (nam oiuen
tis nulla est hæreditas [d]) & eadem forma qoa aditur: scilicet ut in totom, non pro parte repu
dietur hæreditas [e]. cuius repudiationis effectus est, ut hæreditas semel renunciata, amplius
adiri non posit [f]: sicut econtrariò, semel adita amplius repudiari neqoit [g].

TESTAMENTA QVEMADMODVM APERIANTVR, inspiciantur, & describantur, Titulus III.

1. *Summa edicti.*
2. *Ratio.*
3. *Quibus exhibendæ sint tabulæ.*
4. *Solennitas apertionis.*
5. *Effectus.*

DE aperiendis testamentis Paolus sic ait [a]: Omnibus quicunq; desiderant tabulas te- 1
stamenti inspicere, uel etiam describere, inspiciendi describeodiq; potestatem factu-
rum se prætor pollicetur: quòd uel suo oel alieno nomine desideranti tribuere eum,
manifestum est. Ratio autem huius edicti est eoidens: neq; enim de ijs controuersijs, quæ ex 2
testamentis proficiscuntur, transigi aliter potest, qoàm inspectis cognitisq; uerbis testamen
ti [b]. Deinde tabularum testamenti instrumentum non est unios hominis, hoc est hæredis,
sed uniuersorum, qoibos qoid illic ascriptum est: quin potius publicum est instrumen-
tum [c]. Itaqoe omnibus exhibendæ sunt tabolæ: & nisi patiator inspici & describi, penes 3
quem eæ sunt, omni modo ad hoc officio magistratus compelletor [d]: qoanquam hæredi
ad uendicandas tabulas, etiam ad exhibendum, & in rem actio competat [e]: & si quis ne-
get se tabolas habere, interdicto de tabulis exhibendis rectè conueniatur [f]. Cum autem 4
aperiendæ sont tabulæ, quod luce communi intra tertium aut 5. à morte diem fieri de-
bet, [g] iure Sax. intra tricesimom, ut dictum est, peti neqoit, prætoris aut alterius magistra-
tus [h] officiom est, ot cogat signatores conuenire, & sigilla sua recognoscere, uel negare
se signas-

tionem in §.pen. Inst. de bon. poss. x *auth. sed neq; C. de sepu. uiolat.* y *Land. lib. 1. art. 22. lib. 3. art. 15. Reinb. diff. 43. dixi sup. de iur. delib. in fine.* z *l. omnia. 154. l. omnis. 181. de reg. iur. l. si ex re. 34. §. fin. de stipul. seruor.* a *l. recusari. 94. h. t.* b *l. 4. l. is qui. 13. l. in potest. 18. h. t.* c *l. qui superstitis.* d *l. j. de hæred. uen.* e *l. 2. hoc tit. uide quæ scripsi in §. ult. & tot. tit. de hær. qual. & diff.* f *l. 4. C. de repud. here.* g *§. fin. Inst. de hær. qual. ubi uide notata. & in l. ult. C. de repud. uel abs. hær.* a *in l. j.* b *l. de his. 6. de transactionib. l. 1. 2. h. t.* c *l. 2. in prin. h. t. uide inf. de tab. exh.* d *d. l. 2. §. fi.* e *l. 3. h. t.* f *d. l. 2. §. fin. l. j. §. 1. & t. t. de tab. exhi. ubi uide.* g *Paul. li. 4. tit. 6.* h *l. testa. C. de testa. l. in hac. C. de donat. l. ult. de app. rer.*

a §. extraneis. 6. Inst. de hæred. qual. & diff.
b l. eum qui. 51. l. si quis mihi. 25. §. sed quid. 4 h. t. Vlp. tit. 22. Gouean. lib. 1. lec. ca. 25. Cuiac. ob lib. 7. ca. 18. & quæ dixi inst. de hær. qual. in fin. & ad Cod. h. t.
c l. pro hæred. 20. l. gerit. 187. h. t. §. antep. & pen. Inst. de hæred. qua. & diff.
d §. fi. Inst. de hæred. qua.
e l. Paulus. 5. rem rat. hab. l. de quib. 31. de leg. l. recusari. 91. h. t.
f d. l. pro here. §. Papinianus. & §. quid tamen. d. l. gerit. d. § fin.
g d. l. pro hæred. l. si quis extraneus. 27. §. interdum. h. t.
h l. nec temerè. C. de iur. delib.
i l. quæsitum. 40. cum ll. seq. §. 2. in fi. Inst. de hæred. qua.
k l. 6. § ult. l. si metu causa. 84. h. t. l. nec emere. C. de iur. de. l. si seruus. 65. cum sequen. h. t.
l
m l. fin. C. de cond. indeb.
n §. suis. 4. Inst. de here. quæ ab intest. l. furiosus. 63. de acquir. hær. l. fi. §. 1. C. de cura. fur.
o l. is qui putat. 15. cum ll. seqq. l. si quis. 21. §. fin. cũ ll. seqq. l. pater. 92. h. t.
p l. eum qui. 51. §. fi. h. t. l. actus. 78. de reg. iur.
q l. 1. & 2. h. t. l. ius nostrum. 7. de reg. iur.
r l. si quis. 35. h. t.
s l. fi. C. de iur. delib. §. extraneis. Inst. de hær. qua. & diff. §. 1. de oblig. quæ ex q. com. §. restituta. Inst. de fid. cõ. hæred.
t l. hæred. C. de petitio. hæred.
u l. unic. & tot. tit. quib. ex caus. in pos. eat. l. cũ antiquioribus. l. fi. c. de iur. delib. uide ra-

se signasse[a]: publicè enim expedit, suprema hominum iudicia exitum habere[b]: ut mirandum non sit, si magistratus autoritatem suam interponat. Si quis se neget sigillum suum agnoscere, non eo minus aperientur tabulæ[c], quemadmodum & cum aliquis abest[d]: suspe
5 ctæ tamen hac ratione tabulæ fiunt[e]. Publicationis autem tabularum effectus est, ut deinceps earum publica & rata constet fides atq; authoritas[f], & de relictis transigi possit[g]: & quamuis tabulæ intercidant, nihilominus relicta ualeant & debeantur[h].

a l. 4. & 5. h. t.
b d. l. 5.
c d. l. j. § fi.
d l. 6. l. 7 h. t.
e d. l. j. u. fin. ubi gl. & Dd. ibid.
f l. publicati. C. de testã. uide 3. de fid. instr.
g l. j. h. t. l. de his. de transactio.
h d. l. publicati. 2. C. de testam. l. unic. §. j. si tab. test. extr. gl. & Dd. in l. cum instrumẽtis. 10. cum l. seq. C. de fid. instrum. uide de forma et ui publicationis plura apud Paul. lib. 4. tit. 6.

SI QVIS OMISSA CAVSA TESTAMENTI, AB intestato, uel alio modo posideat hæreditatem. Titulus IIII.

1 *Ratio huius edicti.*
2 *In quem, ad quid actio ex hoc edicto detur.*

1 VT autem inspectis cognitisq; uerbis testamenti præstentur ea quæ relicta sunt, rectè facit prætor, cum uoluntates defunctorum tuetur, & eorum calliditati occurrit, qui omissa causa testamenti, ab intestato hæreditatem totam partem'ue eius posident, in hoc, ut eos circumueniant, quibus quid ex iudicio defuncti deberi potuit, si non ab inte-
2 stato posideretur hæreditas. Et in eos actionem utilem pollicetur, perinde ac si hæreditas ex testamento adita esset[a]: ut quæ relicta sunt, præstentur[b]. nam alioquin iure scripto quæ in testamento relicta sunt, ab intestato nequaquam debentur, neq; peti possunt[c]. Cæterùm ubi testamento clausula codicillaris est adiecta, uel alioqui nulla fraus subest, permissa est omisso testati iure ab intestato aditio[d].

a l. j. h. t.
b l. de libertatibus. 12. § ult. h. t.
c l. eam quam. ubi Dd. C. de fideicom.
d l. ult. C. de codicill. Bar. in l. licet nu. 2 et l ult. nu. 2. h. t. l. controuersia. de transac.

DE S.C. SILLANIANO ET CLAVDIANO, QVOrum testamenta ne aperiantur. Titul. V.

1 *Continuatio tituli.*
2 *Ratio S.C.*
3 *Summa S.C.*
4 *Qui S.C. comprehendantur.*

1 SEd non omnibus indiscriminatim, quæ relicta sunt, præstabuntur. quidam enim se indignos relictis faciunt, ut qui in S. C. Sillanianum & Claudianum[a] committunt. de
2 quibus sic ait l. C. Cum nulla domus tuta esse posit, nisi periculo capitis sui dominis custodiam, tam à domesticis quàm extraneis præstare serui cogantur: ideo S.C. introducta
3 sunt, de publica quæstione à familia necatorum habenda[b]. Itaq; si quid ad causam testamenti pertinens relictum erit, ab eo qui occisus esse dicetur: id ne quis sciens dolo malo aperiendum, recitandum, describendum'ue curet, edicto prætoris cauetur, priusquam de fami-
4 lia eius quæstio ex S.C. habita, suppliciumq; de noxijs sumptum fuerit[c]. Noxij autem sunt, siue ipsi occidisse, siue auxilium non tulisse conuincantur[d]. Quòd si hæres legatarius'ue contra edictum ante quæstionem sciens testamentum publicarit, aut adierit: aufertur illi quod relictum est, & in fiscum redigitur[e]. Sin alius cui nihil relictum est id fecerit, in cẽtum aureos condemnatur[f]: sed & alioquin hæredi, qui sciens qualicunq; tandem modo cæsum testatorem, neglecta cædis uindicandæ cura adijt, hæreditas à fisco aufertur[g]. At moribus nostris hæc uindicandæ necis defuncti cura, ad solos mares hæredes pertinet, eoq; feminæ hoc S.C. non tenentur[h]: ut nec contrà partem lucri capiunt ex transactione, non uindicandæ cædis nomine ab agnatis aliquo accepto facta[i].

a de hoc uide Paul. lib. 3. tit. 5. Tac. lib. 13. & 14. l. in cognitione. l. Senatusc. h. t. l. pen. C. de his quib. ut ind. Cuiac. lib. ob. 1. cap. 18.
b l. j. in prĩa. h. t.
c l. 3. §. quod ad causam. 11 h. t. Paul. li. 3. tit. 5.
d l. cum dominus. 19. h. t. Tacitus lib. 14.
e l. necessarios. 5. §. 1. hoc tit.
f l lege 25. §. ex hoc edicto. h. t.
g l. cum fisco. 9. l. si sequens. 15. h. t. l. si ex. l. cum fratrem C. de his quibus ut indig.
h Fachs. diff. 63. per Land. lib. 1. art. 42, & 64.
i Fachs. præall. loc. Reinhar. diff. 46. Henn. God. cons. de homicid.

SI QVIS ALIQVEM TESTARI PROHIBVERIT, uel coegerit. Titul. VI.

1 *Qui teneantur hoc edicto.*
2 *Quare fisco locus fiat.*
3 *Limitatio edicti.*

1 EOdem modo, qui dum legitimam captat hæreditatem, (quæ & ipsa ab alieno arbitrio pendere nequit[a]) prohibet, uel impedimento dolo malo est, quo minus testamentũ fiat, aut mutetur, aut contrà qui testatorem cogit testamẽtum facere: meritò D. Adrianus cõstituit denegari ei debere actiones, denegatisq; actionibus fisco locũ fore[b], in

a §. at hę. 10. inst. de hær. quę ab int.
b l. 1. in prin. h. t.

parte

parte uidelicet delinquentis. Nam si alij cum illo succedant, eius factum cæteris insontibus
nocere non debet [a]. Remotiores autem agnatos fiscus excludit, ne pœna unius sit alterius 2
præmium [b]. Cum enim ius publicum uiolet [c], qui aufert morienti liberam testandi uolunta
tem, merito pœna quoque eius publica esse debet: & delinquentis omne ius, non in priuato-
rum agnatorum utilitatem, sed in publicum conuerti. Sanè uirum qui non per uim nec do- 3
lum, quo minus uxor contra eum mutata uoluntate codicillos faceret, intercesserat, sed ut
fieri assolet, offensam ægræ mulieris maritali sermone placauerat, in crimē non incidisse re-
sponsum est: nec ei quod testamento fuerat datum, auferendum [d].

DE IVRE CODICILLORVM. TIT. VII.

1 *Continuatio.*
2 *Quid sit codicillus, unde dictus.*
3 *De codicillo nuncupatiuo: & an in scriptis fieri debeat.*
4 *Forma codicillorum.*
5 *Quare hæres aut hæreditas in his relinqui nequeat.*
6 *Causæ codicillorum.*
7 *Quare ab intestato relinqui possit.*
8 *Effectus codicillorum.*
9 *Quomodo codicilli & testamenta reuocentur.*

ET hactenus quidem de testamentis. Quoniam autem uniuersitas bonorum etiam co 5
dicillis dari potest, non quidem ut hæreditas, sed tanquam fideicommissum [a]: sequi-
tur, ut de iure codicillorum qui lata testamenti significatione comprehenduntur [b],
tractemus [c]. Codex siue caudex dicitur crassior arboris pars, quæ à radice supra terram as- 2
surgit, ex qua tabulas antiqui faciebant, scriptioni illeta cæra aptas: hinc codices, & codi-
cilli dicti pro omni scriptura [d], sicut liber & libellus, à cortice arborum. Hoc autem in tracta
tu codicillus accipitur pro scriptura, qua moriens leuiter ac sine ulla testamenti solennita-
te, aut hæredis institutione testatur, de eo quod post mortem suam fieri uelit. Dico esse scri- 3
pturam, ut & nomen ipsum indicat. Nam codicillus qui fit sine scriptis (ut fieri potest [e]) ab-
usiuè tantum codicillus dicitur, ut rectè adnotauit Azo [f]. Addo, sine solennitate testamen-
ti, & hæredis institutione: quibus duabus differentijs codicillus à testamento secernitur. Nā 4
illæ testamenti solennitates, & septem testium numerus & rogatio, item subscriptio, & sub-
signatio, hîc non requiruntur [g]. unde ait Iustin. [h] codicillos nullam solennitatis ordinatio-
nem desiderare: sed sufficit, quinque testes etiam non rogatos, ad probationis duntaxat fidē,
adhiberi [i]. quæ tamen probatio paucioribus quàm quinque testibus, ne facilè committatur
falsum [k], impleri non potest: ut appareat, hunc numerum ad solennitatem saltem probatio
nis pertinere [l]: cum scilicet probationi testium, codicilli committuntur, non etiam quando
hæredis conscientiæ & iuramento, quod pro idonea quoque probatione hîc reputatur [m]. De- 5
inde nec dari nec adimi hæreditas, & proinde nemo hæres institui codicillis potest, ne con-
fundantur iura testamentorum & codicillorum [n]: unde qui hæredem instituit, codicillos
uelle facere non uidetur: & si desit testamenti solennitas, ne iure quidem codicillorum ea te-
statio ualebit [o], nisi adiecta sit uulgaris clausula: Si non ualet iure testamenti, ualeat iure co
dicillorum [p]. quæ Institutionis ius ad causam fideicommissi trahit [q]. Planè si quis nūcupet
hæredem, ut in testamēto nuncupatiuo, & postea legata in tabulas cōferat, codicilli potius
quàm testamentum hæ tabulæ existimandæ sunt, in quibus hæres nullus scriptus est [r]. Ori-
ginem codicillorum tradit alibi Iustinianus [s]. Causa efficiens & materialis, excepta tamen 6
hæreditate, eadem est quæ in testamento. De forma suprà dictum est, ad quam etiam perti-
net quod ait Paulus [t]. Conficiuntur codicilli 4. modis. aut enim in futurum confirmantur
testamento, aut in præteritum (quanquam hodie neutro casu speciali confirmatione opus
est [u]) aut per fideicommissum, testamento non iure facto: ut si non ualet iure testamenti, &c.
aut sine testamento ab intestato. Nam ideo fideicommissa dari possunt ab intestato succe- 7
dentibus, codicillique ualent, sine alia confirmatione: quoniam creditur patri familiâs spon-
te sua his hæredibus relinquere legitimam hæreditatem [x]. Quocirca grauare eos potest,
quos hæreditate sponte relicta honorauit [y]. Effectus codicillorum est, quòd toties ualeant 8
& perducantur ad exitum sicuti testamentum, quoties quis testamentum quoque facere po-
tuit [z]. Reuocantur autem aut per subsequens testamentum, aut codicillos contrarios. Nam 9
si diuersi tantum sint, utrique sustinentur, sicuti diuersa legata [a]: etiamsi posterius testamen-
tum omni casu semper rumpat prius [b]. Quia plenam de omnibus rebus, & ultimam conti-
net uoluntatem, quæ una tantum esse potest: eoque derogat reliquis præcedentibus, uelut à
quibus testator ipse recesserit.

a l. 2. h. t.
b l. si sequens. ¶ 5. ff. tit. 1.
c l. 3. de testam.
d l. 5. h. t.
a §. pen. Inst. eod. l. 2. §. fin. h. t.
b l. 1. §. hoc interdictū. tot. tit. de tab. exh. Paul. lib. 4. tit. 7.
c uide hac de re methodum, positam ff. Inst. de codicill.
d l. administrantes. de excusat. tuto. § filiusfamiliâs. Inst. quib. mod. ius pa. potest. uide quæ dixi in Oecono. Cod. in prin. inf. & Inst. eo. de codicill.
e l. fin. C. de bonis libert. l. fi. in fin. uerb. siue in scriptis siue sine scriptis. C. eod. l. generaliter. C. de sacros. Eccl.
f ad tit. C. eo. nu. 4.
g l. diuus. 6. § 1. h. t.
h §. fin. Inst. eod.
i l. fin. C. eod uide de hoc Inst. de fideicom. hære.
k l. fin. C. de fideicom.
l l. fin in uerb. testium solennitatem. C. de fideicom. l. si ueritas. 23. in uerb. solennitas iuris. eod. tit.
m d. l. final. uide quæ dixi in §. ult. Inst. de fide. hær.
n l. 2. C. eo. §. pen. Instit. eod.
o l non codicillum. C. de testam.
p d. l. fi. ubi Dd. C. eod. l. cōficiuntur. 8. in prin. hoc tit.
q Cor. consil. 62. uol. 2. & dixi Insl. eo.
r l. fi. h. t.
s Inst. eod. in prin.
t in d. l. 8.
u §. 1. Inst. eo. l. siue ab initio. C. eod.
x d. l. 8.
y l. cum filiosfamiliâs. 11. ubi Dd. ff. tit. 1. l. 6. & 5. infrà, de lega. 3.
z d. l. conficiuntur. §. 1. uide Inst. eo.
a l. 3. C. eod. §. fi. Inst. eo.
b § posteriore. Inst. quibus mod. test. inf. uide Dd. in l. pacta nouissima. C. de pact. ubi dixi.

DIGEST. LIBER XXX. DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS, LIBER I. TIT. I.

1 *Continuatio.*
2 *Quid sit legare.*
3 *Quid sit legatum.*
4 *Genera legatorum.*
5 *Causa efficiens.*
6 *Materia: & quæ res legari posint.*
7 *Forma.*
8 *Finis.*
9 *Effectus.*
10 *De fideicommißis, tam particularibus quàm uniuersalibus: & quatenus à legatis discrepent.*

1 POstquam de testamentorum & codicillorum iure, quo uniuersitates bonorum
transferuntur, actum est: nunc ordine ita exigẽte, de rebus singulis per legatum
2 aut fideicommissum relictis, est differendum. Legare idem significat quod man
dare aut decernere: unde legatio, & legati dicti. itaq; illa legis XII. Tabularum
uerba, Vti quisq; legassit suæ rei, ita ius esto [a]: latè patent in ultimis uoluntati-
bus, & quamlibet potestatem hæredis instituẽdi, aut libertates legata'ue dandi, aut tutelas
constituendi, complectuntur [b]. Strictim autem, & propriè, ut hîc, legare dicitur, qui res par-
ticulares directis uerbis in testamento relinquit. Legatum porrò & legare, à legendo dedu-
cta uidentur, sicuti lex. qui enim legat, delibat [c] aliquid, seu deligit ex tota hæreditate, quod
3 mauult ad legatarium quàm ad hæredem pertinere [d]. Legatum, inquit Iustinianus [e], est do-
natio quædam à defuncto relicta. Florẽtinus paulo aliter describit [f]: Legatum est delibatio
hæreditatis, qua testator, ex eo quod uniuersum hæredis foret, alicui quid collatũ uelit. Sed
hæ definitiones nõ satis distinguunt legata à fideicommissis. Rectius itaq; Vlpianus [g]: Le-
gatum est, quod legis modo, id est instar legis imperatiuè, & directis uerbis testamento re-
linquitur: ut, do lego, &c. Nam ea quæ uerbis precarijs relinquũtur: ut, rogo, peto, &c. fidei-
commissa ex re appellantur. Nec hæc differentia hodie sublata est, alter a abrogata. Nã olim
ut indicat Vlp. tantum testamẽto poterant legata relinqui, hodie ut ut fideicommissa qua-
4 libet uoluntate rectè dantur [h]. Genera legatorum olim erant quatuor: per uindicationẽ, ut
cũ his uerbis relinquebatur: Do, lego, capito, sumito, habeto, &c. unde nascebatur rei uendi
catio, cùm ex reliquis legatorum formis tantum personales actiones darẽtur. Alterum per
damnationem, ut hoc modo relictum: Hæres meus damnas esto dare, dato, facito, hæredẽ
meum dare iubeo, &c. Tertium sinẽdi modo, cùm hac uidelicet forma legatur: Hæres meus
damnas esto sinere Titium sumere illam rem, sibiq; habere. Quartũ per præceptionem, quo
modo solis hæredibus rectè prælegatur: ut, Lucius Titius illam rẽ præcipito, id est, habeto
præcipuam [i]. Quid autẽ inter hæc legatorum genera fuerit olim discriminis, consulti alibi
ostendunt [k]. Sed hodie quibuscunq; uerbis cum indifferenter legari possit [l], horum generũ
discrimina sublata sunt, quod quidẽ ad effectum attinet [m]. Vnus igitur est legandi nũc qui-
dem modus: nam fideicommissum & mortis causa donatio, legati appellatione tantum im
5 propriè ueniunt [n]. Causa efficiens [illegible] legatorum, est benigna uoluntas testatoris [o].
6 [illegible], meritum aliquod legatarij [p]. Materia in qua olim erat testamentum [q], materia
circa quam legata uersantur, sunt omnes res quæ in commercijs hominum existũt, siue eæ
sint testatoris, siue hæredis, siue alienæ: nam has legatas redimere hæres cogitur, aut æstima
7 tionem soluere [r]. Forma legatorum certa & solennis hodie quidem [s] nulla est: nam & nutu
relinqui possunt [t], dummodo quinq; testes relictum probẽt [u], qui in omni ultima uolunta-
te, quamuis non solenni, requiruntur [x]. Et purè, & in diem, & sub cõditione rectè legatur [y].
8 Causa finalis, quæ in legatis præcipuè attẽditur [z], est, ut benignè fiat legatario [a]: est enim le-
9 gatum titulus lucratiuus [b], unde & donatio appellatur [c]. Effectus legati est, quòd statim à
morte testatoris dominiũ iuris fictione transeat in legatarium [d], & ad legatũ consequẽdum
tres competant actiones: rei uendicatio, hypothecaria, & personalis [e], ut uidelicet laxior sit
agẽdi facultas [f]. Legatũ, ait Papinianus, ita dominium rei legatarij facit, ut hæreditas hære-
10 dis res singulas [g]. Fideicommissorũ eadẽ est ratio: sunt enim exæquata legatis [h]. Quãquam
ea regula plures olim exceptiones habuit, ut uidere licet apud Dd. [i] Hodie non item, post-
quam hæc Iustinianus prorsus exæquauit [k]. Sanè fideicõmissa uniuersalia etiam hodie di-
stant à legatis. Nam fideicommissarius cui hæres rogatus est restituere hæreditatẽ, loco hæ-
redis (nã is hæres esse semel factus nõ desinit [l]) est, omnesq; actiones suscipit [m], adeò ut enĩ
hæredem

a l. uerbis. 120. de uerb. sig. in prin. Inst. de l. Falci. uide de hac materia quæ scripsi ad tit. Instit. eod.
b d. l. uerbis legis. 120. de uerb. significationib.
c l. legatũ. 116. de leg. 1.
d Vlpia. tit. 4.
e §. 1. Inst. eod. quæ definitio ex Mod. sumpta est. l. legatũ. 37. ff. tit. 1.
f in l. legatum. 119. h. t.
g in Enchiridio tit. 24.
h §. pen. uerb. cum legata nisi ex testã non ualeant. Inst. de fideicom. hær. ubi dixi. & Inst. et ad Cod. h. t.
i §. sed olim. Inst. eod. ubi exposui.
k Theo. §. 1. Inst. eo. Caius Inst. eod. Vlp. tit. 24.
l §. nostra. Inst. eod.
m l. j. C. cõmunia. de leg.
n l. & fideicommissum. 85. de lega. 3. l. fi. C. de donatio. causa mor.
o d. l. j. C. cõmunia de leg.
p l. nec adiecit. ff. pro socio.
q d. §. pen. Inst. de fideicom. hær. Vlp. ca. 22.
r §. non solum. ubi dixi Inst. eod. l. unum ex famil. 69. §. si rem. ff. tit. 1. cũ alienam. C. eod.
s l. in legatis. 21. C. eo. l. 1. & 2. C. com. de leg.
t l. nutu. 21. ff. tit. 2.
u l. & in epist. 22. C. de fideicõ. uide Bar. et Dd. in d. l. nutu. 21. de leg. 2.
x l. fi. C. de codicill.
y l. fin. C. eod. tit. tot. tit. C. de condit. insert.
z l. cũ pater. 79. §. olim. ubi gl. ad uerb. discordijs. de leg. 2. per l. illis libert. de cond. et dem.
a d. l. nec adiecit.
b l. legatũ. 36. ff. tit. 1. l. si hæreditatẽ. 32. ff. mand.
c §. 1. in uerb. donatio. Inst. de legat. l. legatũ. 37. ff. tit. 1.
d l. à Titio. 66. de furtis.
e l. 1. & 2. C. communia. de legat.
f l. cum filius. 78. §. ua-

rijs ff. tit. 1. *g l. legatum. 82. ff. tit. 1.* *h l. j. h. t. l. 1. Inst. eo.* *i in d. l. j dixi. §. 1. Inst. eo.* *k l. 2. C. communis. de legat. §. sed non. Inst. eod.* *l l. ait prætor. §. sed quod. de minor.* *m l. 1. ad Treb.*

hæredem inuitum ad adeundum cogere posſit [a]: quod legatario nequaquam eſt permiſſum [b], niſi in caſu ſpeciali ex conſtitutione [c]. Singularia autem fideicommiſſa, ſicuti dixi, non effectu, ſed uerbis à legatis diſtinguuntur Nam hæc directis, illa precatiuis uerbis: hæc immediatè, illa mediatè à teſtatore relinquuntur. Vnde & fideicommiſſa dicta, quòd fidei & pudori hæredis rogando committantur: de quorum origine uidere licet Iuſtinianum [d]. Ad effectum autem & illud pertinet, quòd res legato uel fideicommiſſo etiam ſub conditione ſubiectæ, non poſſunt ualidè alienari [e].

a l. 4. ad S.C. Trebell.
b l. 3. in prin. ad S.C. Trebellia. §. ergo. in fin. Inſt. de fideicom. hæred.
c auth. hoc amplius. C. de fideicom.
d in prin. inſt. de ſingula. re per fid. rel. quo loco nonnulla adien.
e l. ult. §. antepen. & §. ſeq. et auth. res quæ. C. commun. de legat.

DIGEST. LIB. XXXI. DE LEGATIS ET FIDEICOM. TIT. II.

1 *Continuatio.*
2 *Diſpoſitio trium horum librorum.*
3 *Quibus legari poſſit.*
4 *Quare domino ſua res non rectè legetur.*

QVia latiſsimè patet materia legatorum, ideo tribus Pandectarum libris in ge- 1
nere de ijs diſſeritur: quorum in primo præcipuè agi quidam uolunt, de rebus 2
quæ legari poſſunt, aut non: in ſecundo, de perſonis, quæ quibus utiliter legentur:
in tertio, de uerborum & rerum, quæ quidem ad legata pertinent, ſignificatio-
ne. Quod ad perſonas attinet, ſciendum eſt, ijs dumtaxat rectè legari poſſe, cum 3
quibus eſt teſtamenti factio: hoc eſt, qui ex teſtamento capere poſſunt [a], ſiue uni legetur, ſiue
pluribus, qui coniuncti re, aut uerbis, aut etiam diſiuncti dicuntur [b]. Hæredis autem ſeruo
purè inutiliter legatur: quia hæres ſibiipſi (cui ſeruus acquirit) ſoluere nequit [c]. Qua ratio- 4
ne, nec domino ſua res, niſi ſub conditione, rectè legatur: quia quod proprium eſt ipſius,
amplius eius fieri nequit [d].

a §. legari. Inſt. de legat.
b §. ſi eadem. inſt. eod. ubi expoſui. l. re coniuncti. ff. tit. 1. l. planè. ff. tit. 1.
c §. an ſeruo. Inſt. eod.
d §. ſed ſi rem. inſt. eod.

DIGEST. LIB. XXXII. DE LEGATIS ET FIDEICOM. TIT. III.

1 *Quæ de re hoc in libro tractetur.*
2 *Eius explicatio in aliud tempus reiecta.*

HOc in libro potiſsimùm tractatur de ſignificatione uerborum & rerum, quæ ad 1
legata pertinent: cui ſimilis extat & in Codice ſuccinctus & elegans titulus, de
Verborum & rerum ſignificatione. Harum rerum cognitio magnũ habet uſum
in interpretandis inſtrumentorum omnium clauſulis atq; uerbis. Sed quoniam 2
ad certas regulas redigi, pro inſtituto noſtro omnia nequeũt: malo nihil de his,
quàm pauca hoc quidem tempore dicere, copioſiorem eorum omnium explicationem in
Commentarijs facturus.

DIGEST. LIB. XXXIII. DE ANNVIS ET MENSTRVIS LEGATIS. Titulus I.

1 *Continuatio.*
2 *Natura annui legati.*
3 *Quare non tranſeat ad hæredem.*
4 *Quando præſtandum, & nu. 2. ar. 5.*
5 *Quatenus ſimile ſit uſufructui, quatenus diſsimile.*

POſtquam de legatis generatim tribus libris eſt expoſitum: nunc quædam lega- 1
torum genera ſpecialius ſunt attingenda. ac de annuis legatis primo loco. Si in 2
ſingulos annos aliquid legatum ſit, Sabinus, cuius ſententia uera eſt, plura le-
gata eſſe ait, & primi anni purum: quia initio anni ſtatim debetur, ſequentium
conditionale. Videri enim hanc ineſſe conditionem, Si uiuat: quandoquidem
in plures præſtationes, ad alendum legatarium diuiſiſſe legatum teſtator præſumitur [a], &
ipſi legatario, non etiam ipſius hæredibus uoluiſſe conſulere, cum legata propter benemerita relin-

a l. ſi cum præfinitione. 20. §. quãdo lega. ced.

ſita relinquatur[a]: ideoq; mortuo legatario ad hæredem legatum, ueluti alimentum defun-
cti, non tranſire[b]: etiamſi in contractibus, in quibus quiſq; hæredibus ſuis intelligitur con-
4 ſulere[c], alia fiat interpretatio[d]. Si legatum ſit annua, bima, trima die, triginta forte, per ſin-
5 gulos annos decem præſtanda ſunt, æquis penſionibus[e]. In ſingulos annos relictum lega-
tum ſimile eſt uſufructui, cùm morte finiatur, niſi quòd capitis diminutione non extingui-
tur, etiamſi hoc modo uſusfructus pereat[f]. Nam cum diuerſa ſint cuiuſq; anni legata, initio
anni per ſingula legata ius capiendi inſpicitur, ut interueniens capitis diminutio nihil ob-
ſit[g]. Illud etiam amplius eſt in hoc legato, quòd in ingreſſu cuiuslibet anni, ſi deceſſerit lega
tarius, eius anni legatum hæredi ſuo relinquit. Quod in uſufructu non ita eſt, cum uſufru-
ctuarius etiamſi maturis fructibus nondum, tamen perceptis deceſſerit, hæredi ſuo ad eos
fructus actionem non relinquat[h]: quamuis aliter moribus Saxonum obſeruetur[i].

a l. nec adiecit. ſ. pro ſocio.
b l. 4. l. cum in annos. 11. h. t. l. 10. 11. 20. 23. 26. ſ. quando dies lega. uel fid. ced.
c l. ueteris. C. de cõtrah. ſtipula. l. ſi pactum. ff. de probat.
d l. ſi Stichum. 16. ſ. 1. de uerb. oblig.
e l. 3. h. t. Vlpia. tit. 6.
f l. corruptionem. C. de uſufr.
g l. cum in annos. 11. h. t. uide Pau. lib. 3. tit. 6.
h l. in ſingulos. 8. h. t.
i uide ſ. de uſufruct.

DE VSV ET VSVFRVCTV, ET HABITATIONE, & operis per legatum uel fideicommiſſum datis. Titulus II.

1 *Continuatio.*
2 *Forma legandi uſumfructum multiplex.*
3 *De legato reditus.*
4 *De legata habitatione.*
5 *De operis ſerui legatis.*

1 ANnuo legato ſimile eſt legatum uſusfructus[a], ſicuti dictum eſt. Non enim ſolùm pa-
2 ctionibus, ſed etiam teſtamento uſusfructus rectè conſtituitur & legatur[b]. Itaq; po-
teſt uel uſusfructus ſolus, uel ſola proprietas legari, aut alteri proprietas, alteri uſus-
fructus: ſed ſi uſufructu legato, fundum leget teſtator, quia hoc uerbum etiã uſumfructum
comprehendit[c], is inter duos legatarios communicabitur[d]. Cum ita legatur, fructus an-
nuos fundi Corneliani do lego: perinde putat accipiendum Labeo, ac ſi uſusfructus fundi
legatus eſſet: quòd hæc mens fuiſſe teſtatoris uideatur[e], in fructu autem id eſſe intelligitur,
quod ad uſum hominis inductũ eſt[f]: conſimile enim eſt uſusfr. legato, ſi quis reditum fun-
3 di annuum leget[g]. Vnde ſi bonorum meorum reditum omnibus annis uxori meæ dari uo
lo, Ariſto reſpondit, ad hæredem uxoris legatum non tranſire: quando aut uſufructui ſimi-
4 le eſſet, aut legato in annos ſingulos[h]. Habitationis legatum in ſingulos annos ab initio
anni deberi conſtat[i]. Tale legatum, damnas eſto hæres, Titium ſinere in illa domo habita-
re, quoad uiuet, unum legatum eſt[k]. Hominis etiã operæ, tam ſerui quàm liberi, legari poſ-
5 ſunt[l]. Quod legatum ab alijs diſtat: quoniam hic legatarius pro fructuario non eſt: ideoq;
nec capitis diminutione, uel non utendo, nec morte legatarij legatum extinguitur[m]. Quia
cum operæ in rerum natura non ſint, priuſquam præſtentur[n], non poſſunt capitis diminu
tione aut morte legatarij amitti. Priuatio enim præſupponit habitum, ut loquuntur[o].

a Paul. lib. 3. tit. 6.
b ſ. conſtituitur. inſt. de uſufr.
c l. locut. 60. l. queſtio. 115. de uerb. ſignifi.
d l. ſi alij. 19. h. t. l. 4. ſ. non ſolum. de uſufr. accreſ.
e l. cum ita legatum. 41. hoc tit.
f l. in fructu. 42. h. t.
g l. patrimonij. 22. l. legatum ciuitati. 16. l. quidem. 17. h. t.
h d. l. patrimonij.
i l. habitationis. 11. h. t.
k l. damnas eſto. 15. h. t.
l l. 2. & 3. h. t.
m d. l. 2. uid. ſup. de oper. ſer.
n l. operæ. de oper. liber.
o l. decem 116. de uerb. oblig. ut Dd. uid. ſ. tit. de oper. ſeruo.

DE SERVITVTE LEGATA. Titul. III.

1 *Continuatio.*
2 *Dupliciter legari ſeruitutes.*
3 *Qui, quibus legare ſeruitutem poſſint.*
4 *Quare uſus ſeruitutis non rectè legetur.*

1 SIcuti perſonales ſeruitutes, ita quoq; reales ultimis uoluntatibus rectè cõſtituuntur[a].
2 Dupliciter autem legatur ſeruitus: aut principaliter, ut, Viam per fundum meum tibi
3 lego[b]: aut in conſequentiam[c]. Legant rectè ſeruitutem, qui inter uiuos cõſtituere eam
poſſunt: & ijs utiliter legatur, quibus inter uiuos utiliter conſtituitur, puta prædiorum do-
4 minis. Porrò uſus ſeruitutis uel uſusfructus non rectè legatur, quia ſeruitus ſeruitutis eſſe
nulla poteſt. Itaq; incerti cum hærede erit agẽdum, ut legatario quoad uiuet (uidetur enim
perſonalis quidã uſus relictus, qui cum perſona extinguitur[d]) facultatẽ ſeruitutis præſtet[e].

a l. 1. 2. 3. & t. h. t.
b l. 2. h. t.
c l. ſ. h. t.
d uide ſ. de uſufr. & de uſu & hab.
e l. ſ. ſ. tit. 1.

DE DOTE PRAELEGATA. TIT. IIII.

1 *Quid amplius in legato ſit, quàm actione dotis.*
2 *Quomodo dos legetur.*

SI uxori maritus dotem leget, quamuis ea domina sit dotis mortuo marito: tamen ua- 1
let legatum, quia plenius est quàm de dote actio [a]. Primò propter commodum repræ-
sentationis. Nam licet immobilia statim, tamẽ mobilia iure ueteri annua, bima, trima
die, hoc est tribus annuis pensionibus [b]: hodie post annum demum actione dotis exigun-
tur [c]. At legatum statim peti potest [d], & quidem pluribus actionibus [e]. Quarè rectè præle-
gari dos, antequam solui scilicet debeat, perhibetur [f]. Deinde in quantum facere potest de-
bitor, condemnatio fit in iudicio dotis, etiam aduersus hæredem [g]: at actio ex testamento
solidum legatum persequitur, nisi Falcidia quid detrahat [h]. Postremò pacta quæ dotibus
adijci solent, in legatis non obtinent [i]: ut non parum commoditatis in eiusmodi legato in-
sit. Legatur autem dos, aut expressa quantitate, aut non expressa. Si expresśim legetur, ut, 2
Centum aureos dotis nomine, uel quos in dotem dedisti, tibi uxor do lego: etiamsi nihil in
dotem datum sit, nihilominus legatum debetur [k], quia falsa demõstratio illud non uitiat [l].
Sin autem legatũ sit non expressa quantitate, sed simpliciter, ut, Dotem lego: nihil amplius,
quod quidem ad quantitatem attinet, inest legato, quàm actioni dotis [m]. Itaq; si nihil repe-
riatur in dote, inutile erit legatum [n]. Si mille legentur supra uel ultra dotem, etiam ipsa dos
legata uideri debet, ob dictionem implicatiuam [o].

a ℥. sed si uxori. Inst. de legat. ubi dixi.
b l. 3. ℥. de ann. legat.
c l. unica. §. ex actio. C. de rei uxor. actio. uide Vlp. tit. 6.
d §. si quis debitori. uers. econtrariò. Inst. de legat. ubi dixi.
e l. 1. et 2. C. com. de leg.
f Cuiac. obs. li. 4. ca. 23.
g l. etiam. solut. matri.
h l. cum dotem. ℥. ad l. Falci. l. 2. §. idẽ quæritur. et §. idem Iulianus. h. t.
i l. j. h. t.
k l. cum scriptum. 6. l. tur uxori. 8. cum similibus. h. t. l. 1. 2. 3. C. de falsa causa adiect.
l l. demonstrato. 17. l. falsa. 33. ℥. de cond. & demonstr.
m l. j. l. 2. l. 5. h. t.
n d. l. j. §. sed si uxori. Instit. de legat. ubi uide positam distinctionẽ.
o Bart. in l. qui ita. 4. nu. 2. h. t.

DE OPTIONE VEL ELECTIONE LEgata. Titulus V.

1 *Quare in legato optionis electionem habeat legatarius.*
2 *Quando optio facienda.*
3 *In optione quare non sit locus pœnitentiæ.*
4 *Optionis legatum esse transitorium.*

EST & cum testator legat optionem, siue electionẽ seruorum, aut aliarum rerum [a]. Quo 1
in legato electio defertur legatario [b], ut is eligat quam rem uolet, etiã optimam. quod
inductum est, partim fauore ultimarum uoluntatum, quas interpretamur plenius [c]:
partim quia testator uerba ad legatarium dirigens, uidetur hanc illi facultatem concedere:
partim quòd, ut inquit Aphricanus [d], meritò electio eius esse debeat, cui potestas sit, qua
actione uti uelit. Nam actio in rem quæ datur legatario, ne intelligi quidem explicariq; po-
test, non demonstrato corpore quod petatur [e]. Si igitur ei damus actionem in rem, certè ut
largiamur ei electionem rei in quam actionem dirigat, necesse est. Sed hæc in ultimis dun-
taxat uoluntatibus obtinent. Nam quia hæ rationes cessant in contractibus, meritò in ob-
ligatione generis aut alternatiua debitoris est electio [f]. Optio porrò ante aditam hæredita- 2
tem frustra fit [g]: adita autem hæreditate, si cesset legatarius eligere, prætor decernit tempus,
intra quod optandum sit: ne hæres dum diutius in incerto habet, quid suum, quid legata-
rij sit, incommodo aliquo adficiatur [h]. Semel autem optione facta, mutare uoluntatem le- 3
gatarius nequit: quia omne ius legati prima testatione consumitur [i]. Statim enim atq; lega-
tarius elegit, iuris fictione transfertur in illum dominium [k]. Optionis legatum etsi condi- 4
tionem personæ adhærentem contineat, nec uideatur per alium posse impleri [l]: tamen fauo-
re ultimarum uoluntatum transire illud ad hæredem legatarij uóluit Iustinianus [m].

a l. 1. 2. 4. 6. & t. h. t.
b d. l. 2. §. si generalem. Inst. eod. cum ibi nota.
c l. in testamentis. 12. de reg. iur.
d l. si seruus. 108. §. cum homo. 2. ℥. de legat. 1.
e l. si in rem. de rei uend.
f l. plerunq;. in fi. de iur. dot. c. in alternatiuis. de reg. iur. in 6. not. in l. si unus. 27. §. 5. de pact.
g l. optione. 16. h. t.
h l. mancipiorum. 6. h. t.
i l. apud Aufidium. 30. hoc tit.
k l. à Titio. de furt.
l l. qui hered. 44. ℥. de condit. & demonst.
m §. optionis. Inst. eo. ex sententia Pauli, in l. illud aut illud. 19. h. t.

DE TRITICO, VINO, ET OLEO LEgato. Titulus VI.

1 *Quid uini legato contineatur.*
2 *De tritici & olei legato.*

VIno legato omne continetur quod ex uinea natum est, & defunctus reliquit, etiã ace- 1
tum ex uino factum, & quicquid testator uini numero habuit [a]. Item uasa [b], in quæ
diffusum est: cuiusmodi sunt, amphoræ & cadi. cum enim hæc uasa non magnæ sint
amplitudinis, ac unà cum uino uendi soleant, uidentur etiam largiore interpretatione si-
mul legari. Secus est in dolijs maioribus, quæ ad perpetuum usum seruantur, neque loco
aut cellis moueri, nec distrahi cum uino solent [c]. Certè zythum, quam ceruisiam hodie uo-
cant, in hoc legatum non uenit [d]. nec enim de genere uini est: cum uinum natura nascatur,
& unius sit substantiæ: ceruisia uerò potus sit ex pluribus speciebus, puta aqua, hordeo, lu-
pulo, &c. factus & commixtus. Si quis tritici modios centum, qui singula pondo centum 2
ponderent leget, nihili legatum erit: quia eiusmodi triticum in rerum natura non est [e]. Cum
autem certa mensura tritici, aut certum pondus olei, non adiecta qualitate legatur, liberum
est hæredi, cuius generis uelit frumentum aut oleum legatario soluere [f]. Qua de re extat ali-
bi distin-

a l. j. l. si quis uinum. h. t.
b l. 3. §. 1. h. t.
c l. 3. l. uinum. 4. l. cui ui num. 6. l. uino. 14. cũ l. seq. h. t. l. si quis. 2. de aur. & arg. leg.
d l. si quis uinum. 9. h. t.
e l. quidem. 7. in fin. h. t.
f l. 4. h. t.

bi distinctio [a]. Cum quis damnat hæredem, uxori uinum, oleum, frumentum dare, recepta est Tuberonis sententia: ut non quantum hæres uellet, sed quantum testator reliquit, legatum puteetur [b]. Porro moribus Sax. etiam absque legato mulier nobilis dimidiam annonæ partem (comestibilia uocant) accipit [c].

a in l. legato. 37. ff. de legat. 1.
b d. l. quidam. 7. h. t.
c Land. lib. 1. art. 24. cum simil.

DE INSTRVCTO VEL INSTRVMENTO legato. Titulus VII.

1 *Quid sit instrumentum.*
2 *Quomodo instrumenta legentur, & quid eo legato comprehendatur.*
3 *Dotes prædiorum non comprehendi.*
4 *Instrumentorum uaria genera.*
5 *Regula de interpretatione horum legatorum.*

1 INstrumentum fundi est apparatus rerum diutius mansurarum, sine quibus exerceri possessio nequit [a]: hoc est, quæ aut quærendi fructus, aut cogendi, aut conseruandi gra-
2 tia parantur [b]. Nihil autem interest, siue quis fundum cum instrumento, siue instructum fundum, siue fundum & instrumentum leget. tantundem enim in uno est, quantum in alio [c]. Quid autem, & cuiusmodi in hoc legatum ueniant, longum est enumerare: & apud I.C. tra-
3 ctatum [d]. Illud constat, si simpliciter fundus legetur, dotes prædiorum, id est, eas fundi accessiones & emolumenta, quæ ad culturam eius ex alio fundo paterfamiliâs sumere solet [e],
4 non uenire [f]. Est autem aliud instrumentum uillæ [g], aliud domus [h], aliud tabernæ aut cauponæ [i], aliud uineæ [k]. Sunt & instrumenta hominum, ut patrisfamiliâs [l], pictoris [m], pistoris [n], lanionis [o], medici [p], balneatoris, piscatoris [q], &c. In omnibus autem istiusmodi legans,
5 optimum esse Pædius ait: non propriam uerborum significationem seruari, sed in primis quid testator demonstrare uoluerit: deinde in qua præsumptione & consuetudine sint, qui in quaque regione commorantur [r].

a l. quæsitum. 12. in prin. hoc tit.
b l. instrumēta. 8. in pri. cum §. seq. h. t. d. l. quæsitum.
c l. 1. l. 5. h. t. uide quæ scripsi inst. de legat. §. idem est si fundus.
d in l. pen. d. l. quæsitum, 12. l. fundi instrumento. 25. l. dolia. 26. §. fi. l. cum de lanionis. 18. §. cum de uillico. h. t. & in l. 2. ubi Dd. C. de uerb. significa.
e l. 9. §. 1. de usufr.
f l. 2. §. fi. l. cum fundus. 21. d. l. dolia h. t.
g l. uillæ. 16. in prin. l. si mancipia. 19. §. pen. h. t.
h d. l. quæsitum. §. si duobus. cū seq. l. si ita. 15. §. domo. l. Seiæ. 20. §. pen. h. t.
i d. l. si ita h. t.
k d. l. uillæ. §. uinea. h. t.
l d. l. quæsitum. §. sed si fundum.
m l. item pictoris. 17. h. t.
n d. l. cū de lanionis. §. 1.
o d. l. cum de lanionis. in prin.
p d. l. cum de lanionis. §. medici.
q l. tabernæ. 13. §. fi. d. l. item §. 2. h. t.
r d. l. cū de lanionis. 18. §. asinam. 2.

DE PECVLIO LEGATO. TIT. VIII.

QVid sit peculium, alibi [a] diximus. Quoniam autem seruo simpliciter legato, aut libertate data, nō etiam intelligitur legatum peculium, nisi exprimatur [b]: sicut peculium expressè legari soleat. de quo tamen deducit hæres, quod testatori, & eius liberis, ac sibi debetur: id enim non est in peculio [c]. Peculij legatum accessionis uicem obtinet: itaque extincto seruo extinguitur [d].

a ff. ad tit. de peculio.
b l. antepen. h. t. l. unica. C de pecu. eius qui lib. mer. § peculium. inst. eo. ubi uide.
c l. 6. l. si Sticho l. dominum. cum simil. h. t.
d l. 1. & 2. h. t.

DE PENV LEGATA. TIT. IX.

1 *Quid propriè penus.*
2 *Quid in legatum penoris ueniat.*

1 QVi penum legat, quid legato complectatur, uideamus. Et quamuis propriè penus sunt ea esculenta & poculenta, quæ non in dies singulos cœnæ causa apparantur, sed quæ contrahuntur longæ usionis gratia, & recondūtur: ex eo quòd non in prom-
2 ptu sint, sed intus & penitùs recondita habeantur, penus dicta [a]: tamen in ultimis uoluntatibus, in quibus benignior fit interpretatio, rectè Mucius scripsit, penu legata cōtineri, quæ esui potuique sunt. Quin & ea quæ non esse, sed per quæ esse solemus, ut oleum, garum, muriam, & similia, legato contineri Proculus opinatur: nisi contraria mens testatoris appareat [b]. Vasa quoque penuaria quin contineantur, nulla dubitatio est [c]. Quòd si aliquid penoris dare iussus, & ni dedisset pecuniam soluere hæres damnatus est, penus erit in præstatione: pecunia uerò in petitione, postquam hæres est in mora dandi [d]. Transfunditur enim legatum penoris, in obligationem pecuniæ post moram: cùm quia uoluntates defunctorum non debent in suspenso manere [e], tum quòd illa est penoris natura, ut facilè corrumpatur. Ne igitur ex mora hæredis, fiat deterior legatarij causa, meritò pro penore post moram pecunia debetur. Moribus Sax. ut antè dictum est absque legato penus intra trigesimum à morte diem à uidua ac familia defuncti in necessarios usus consumitur [f]: quod superest hæredē sequitur, aut si de nobilis successione agatur, inter hæredes & uiduam ita diuiditur, ut illis semis, altera pars comestibilium dimidia uiduæ cedat [g].

a Gellius lib. 4. c. 1.
b l. 3. h. t.
c d. l. 3. §. fin. l. 4. h. t.
d l. 5. h. t. l. cum fine. l. si penum. quan. di. legat. l. ita. 115. de uerb. oblig.
e l. fin. comm. præd.
f art. 22. lib. 1.
g d. art. 22. 24. lib. 1.

DE SVPELLECTILE LEGATA.
Titul. X.

1 *Supellex quid, & quas res contineat.*
2 *Vnde dicta.*
3 *Tuberonis definitio.*
4 *De gerada Saxonum.*

SVpellex Pomponio est domesticum patrisfamiliâs instrumentum, quod nec argento 1
auro'ue facto (nam olim seuerioribus moribus aurum, argẽtumq; in quotidiano usu
non erat [a]) nec uesti adnumeratur [b]. Et in rebus, non in animalibus consistit [c]. Alphe-
nus supellectilis eas esse res putat, quæ ad usum communem patrisfamiliâs paratæ essent,
neq; nomen sui generis separatum haberent [d]. Huius originem uocabuli Labeo ab eo du- 2
cit, quòd olim ijs qui in legationem proficiscerentur, locari solerent, quæ sub pellibus usui
ad quotidianam uitæ necessitatem forent. Hinc suppellex dicta. Tuoero autem hoc modo 3
demonstrare supellectilem tentat: instrumentum quoddam patrisfamiliâs, rerum ad quoti-
dianum usum paratarum, quod in aliam speciem, aliam'ue appellationem non caderet [e]:
ut, uerbi gratia, in penum, argentum, uestem, ornamenta, instrumenta agri aut domus, &c.
Sed quæ legato supellectilis in uniuersum contineantur, intelligi aliunde licet [f]. Id tenen-
dum, speciem potius rerum quàm materiam intuẽdam: & in ijs de quibus dubitari potest,
supellectilis potius, an argenti, an uestis sint, eius sententiam qui legauit, inspiciendam, &
quomodo is sit usus. Ea uerò de quibus non dubitatur quin in aliu genere sint, legato non
contineri. Non enim ex opinionibus singulorum, sed ex communi usu nomina exaudiri
debent [g]. Iure Sax. introducta est & alia supellectilis species, gerada aut utensilia uulgò di- 4
cta: quæ omnem mundum, uestimenta, ornamenta, & quicquid mulieres in usu atq; posses-
sione habent complectitur [h]: proximæq; cognatæ ex linea materna, filiabus non extanti-
bus, inter nobiles debetur [i]: quemadmodum contrà maribus hæredibus, arma, quas res
expeditorias appellant [k].

a l.3.h.t.
b l.3.h.t.
c l.2.h.t.
d l.supellectilis.6.h.t.
e d.l.Labeo.7.h.t.
f ex l.3.4.5.h.t.
g d.l.Labeo.h.t.
h Land lib.1.art.19.24.27.
i uide Fachs.diff.21.
k art.22.27.28.lib.1.

DIGEST. LIB. XXXIIII. DE
ALIMENTIS VEL CIBARIIS LEGA-
tis. Titulus I.

1 *Quid legato alimentorum contineatur.*
2 *De diarijs legatis.*
3 *De pecunia in alimentum legata.*
4 *De prædio in alimentum legato.*

LEgatis alimẽtis, cibaria & uestitus & habitatio debebitur [a]: quia sine his ali cor- 1
pus non potest. Cætera quæ ad disciplinam pertinent, legato non continentur,
nisi aliud sensisse testatorem probetur [b]. Diarijs, id est quotidiano uictu, uel ci- 2
barijs relictis, neq; habitationem, neq; uestiarium, neq; calcearium deberi, pa-
làm est, quando de cibo tantum testator sensit [c]. Si certa pecunia relinquatur in 3
alimenta, ea est præstanda [d]. Si non adiecta quantitate, inspiciendum est, quid defunctus
præstare sit solitus: deinde quid cæteris eiusdem ordinis reliquerit. quòd si neutrum appa-
ret, tunc ex facultatibus defuncti, & charitate eius cui fideicommissum datum est, modus
statui debet [e]. Neq; enim hîc incertitudo legatum uitiat, cum facilè declarari possit [f]. Lega-
tum hoc morte legatarij finitur: nisi aliud defunctus uoluerit [g]. Ex certo prædio alimentis 4
relictis, à quolibet possessore ea præstanda sunt: quia prædium est obligatum [h]. Prædio le-
gato, ut inde legatarius alatur, proprietas, uel certè usufructus prædij ad uitam, magis
quàm alimenta legata uidentur [i].

a l.quos nos hostes.233. de uerb signifi.
b l.legatis.6.cum l.seq.
c l.diarijs.21.h.t.
d l.Lucius.l.cum uaus.§.fin.h.t.
e l.pen.in prin.h.t.
f Ias. & alij in l.si Stichum.16.§.1.de uerb.obli.gl.7.l.si cui.14.de ann.legat.§.
g l.Mela.in prin.l.Stichum.§.Titia.l.Cato.§.fin.cum similibus.h.t.
h l.2.l.Lucius.h.t.
i l.solent.§.quæro.l.cum alimentis.§.fin.h.t.

DE AVRO, ARGENTO, MVNDO, ORNAMENTIS,
unguentis, ueste uel uestimentis, & statuis legatis.
Titulus II.

1 *Quid auro legato ueniat.*
2 *Quid mundo legato.*
3 *Quid ornamentis.*

4 Quid

4 *Quid inter ornamenta & mundum intersit.*
5 *De uestimentis.*
6 *De unguentis legatis.*
7 *De statuis & picturis.*

1 CVm aurum uel argentum legatur, quicquid auri argentiq; relictum est, legato conti-
netur, siue factum, siue infectum sit. Pecuniam autem signatam placet eo legato non
contineri, quia transit in aliam appellationis speciem [a]. Quòd si certum pondus au-
2 ri sit legatum, uel argenti, magis quantitas legata uidebitur, nec ex uasis tangetur [b]. Mun-
dus muliebris est, quo mulier fit mundior. Itaq; omnia quæ ad mundum pertinent, ut spe-
cula, unguenta, lauatio, riscus, &c. legato mundo continētur: exceptis his, quæ ualetudinis
3 causa parantur [c]. Ornamēta muliebria sunt, quibus mulier ornatur: ueluti inaures, armillę,
uiriolæ, annuli præter signatorios, & omnia quæ ad aliam rem nullam parantur, nisi corpo-
ris ornandi causa [d]. Vestes aūt muliebres appellatione ornamentorum non continentur [e]:
4 quia non ornandi, sed tegendi corporis causa comparatæ sunt [f]. Inter mundum autē & or-
namenta interest. Potest enim mulier esse munda, non tamen ornata: ut solet contingere in
ijs quæ se emundarunt in balneo lotæ, neq; se ornarunt: & contrà esse aliqua ex somno sta-
tim ornata, non tamē emundata [g]. Itaq; legata etiam mundi & ornatus inter se differunt: &
5 alia hoc, alia illo continentur. Vestis an uestimenta legētur, nihil refert. Vestimētorum sunt,
lanea omnia lineaq;, uel serica, uel bombicina, quæ induendi, præcingendi, amiciēdi, insterr-
nendi, iniiciendi, incubandi ue causa parata sunt: & quę his accessionis uice cedunt, ut sunt
insitæ picturæ, clauiq;, qui uestibus insuuntur [h]. Vestimenta omnia aut uirilia sunt, aut pue-
rilia, aut muliebria, aut communia, aut familiaria: in quibus & cœnatoria, quorum in cœ-
nis usus olim erat. Martialis: *Pugnarum reus ebriæq; noctis, Cœnatoria mittat aduocato.* de quibus ui-
6 dere licet I.C. [i] Vnguentis legatis non tantum ea legata uidentur, quibus ungimur uolu-
7 ptatis causa, sed & ualetudinis [k]. Si statuam legaro, & postea ex alia statua brachium ei ad-
iecero, omnino statua à legatario uendicari potest [l]. Si imaginem hæres legauit, & tabulam
soluit, potest dici actionē ex testamento durare: quia imaginis legatum, non tabulæ fuit [m].

a *l. cum aurum. 19. h.t. uide Cuiac. obser. lib. 6. cap. 31.*
b *d. l. cum aurum. l. §. fi. l. cum certum. 10. h.t.*
c *l. argento. 25. §. fin. & §. mundus. l. pediculis. 34. §. pen. l. si uxori mundum. 39. h.t.*
d *d. l. argento. §. ornamenta. § ornamentorum.*
e *l. ornamentorum. 37.*
f *l. quamuis. 16. h.t.*
g *d. l. argento. §. pen.*
h *l. uestis. 23. l. uestimentum. 22. l. cum et. 24. l. cum l. seq. h.t.*
i *in d. l. uestis & l. §. l. inter uestem. 33. d. l. ornamentorum. h.t.*
k *l. in argento. 23. §. 1.*
l *l. si statuam. 14. h.t.*
m *l. si imaginem. 12. h.t.*

DE LIBERATIONE LEGATA TIT. III.

1 *Quare debitori res sua rectè legetur.*
2 *Pignore legato non uideri ius crediti remissum.*
3 *Varij modi liberationis legandæ.*
4 *Remedia, quibus ut liberationi legatæ satisfiat, uti concessum est.*

1 OMnibus debitoribus etiam eæ res quæ debentur, rectè legantur, licet domini earum
2 sint [a]: cum enim debeantur, uidentur non esse domini [b]. Itaq; & res sua oppignora-
ta debitori legari potest: quo casu ius pignoris quod habebat testator, remissum,
3 non liberatio debiti legata uidetur, nisi alia fuerit testantis uoluntas [c]. Varijs autem modis
liberatio legatur: ut si uel liberatio nominis expressē, uel chirographum legetur, uel dam-
4 netur hæres ne agat [d]. Liberatione legata, non modò exceptione tutus est debitor, sed po-
test agere aduersus hæredem, ut se acceptilatione liberet [e]. Addit Bart. [f] tertium remedium,
quo nunc utimur: ut imploretur iudicis officium in hoc, ut is pronunciet nihil deberi, &
silentium perpetuum hæredi imponat.

a *l. 1. 3. h.t. § si quis debitori. Inst. de legat. ubi dixi.*
b *l. non uidetur. 52. de regul. iur. l. id apud. 14. §. de uerb. signifi.*
c *d. l. §. l. quod in rerum. § 1. ff. de legat. 1. l. 2. et 3. de pactis.*
d *d. l. 3. h.t.*
e *l. 3. §. nunc de effectu. 2. ubi Bart. h.t.*
f *in d. §. nunc de effectu.*

DE ADIMENDIS VEL TRANSFERENDIS legatis. Titulus IIII.

1 *Dispositio titulorum sequentium, & continuatio.*
2 *Quomodo & quare permittatur legatorum ademptio.*
3 *De ademptione expressa.*
4 *De tacita.*
5 *De translatione legatorum.*

1 POstquam expositum est, quemadmodum legata relinquantur: restat ut dicamus, quo
modo amittantur, diminuantur, & acquirantur. Amittūtur legata ademptione, trans-
latione, dubio scripturæ, adiectione pœnæ, per regulam Catonianam: si quid pro non
scripto habeatur: si legatarius indignum se reddat legato: si conditio, uel causa legati de-
2 ficiat: de quibus omnibus est exponendum. Ademptio legatorum fit aut expressè, aut taci-
tè: quæ testatori permissa meritò est, etiamsi dixerit se reuocare nolle [a], quando supremi sen-
tentia iudicij ambulatoria sit usq; ad mortem [b]: positq; adimere is, qui & dare [c], præsertim

a *l. si quis. 22. de legat. 3. l. diui. §. licet. de iur. codicill.*
b *l. 4. h.t.*
c *l. 3. de re indic. l. 3. de reg. iur.*

cum uoluntas ultima nullam obligationem inducat ante mortem, qua sola confirmatur.
quamuis inter uiuos secus sit, ubi donatio statim à consensu uires accipit[a], nec pœnitentia
reuocatur[b]. Fit autem ademptio expressè, cùm discretis uerbis adimitur, aut contrarijs: ut, 3
non do, non lego: aut alijs quibuscunq;[c]. Aut si inducat testator quod scriptum est[d]: neq;
refert, utrum in testamento an codicillis fiat ademptio[e], in scriptis, aut sine scriptura, coram
tamen testib.[f] saltem duobus[g]. Tacitè adimitur, cum inimicitiæ capitales inter testatorem 4
& legatarium ortæ sunt[h]: nec enim inimico benefacere quis uelle præsumitur, & legata pro-
pter benemerita ac beneuolentiam dari solent[i]. Item, cum testator uiuus alij rem legatam
donauit[k]. Quòd si alio ex contractu alienet, distinguendum erit, utrum uoluntate fecerit,
an coactus necessitate: ut hoc casu legatum debeatur, illo nequaquam[l]. Sed & moriente
ante testatorem legatario, legatum extinguitur[m]. dies enim primò cedit à morte testato-
ris[n]. Quod autem cessum non est, neq; dum debetur[o]. ea uerò quæ non debentur, nemo ad
suos hæredes transmittere potest[p]. Sicut adimi legatum potest, ita & ad alium transferri: 5
uelut hoc modo: Quod Titio legaui, id Seio do lego: quæ res in persona Titij tacitã adem-
ptionem continet[q]. Translatio legati fit quatuor modis. aut enim à persona legatarij, in per
sonam transfertur, sicuti dictum est: aut ab eo qui dare iussus est, transfertur, ut alius det:
aut cum res pro re datur, ut pro fundo decem aurei: aut quod purè datum est, transfertur
sub conditione[r]. Quòd si alij legetur sub conditione, quod alij purè legatum est, non pla-
nè recessum uidebitur à primo: sed ita demum, si conditio sequentis extiterit[s].

DE REBUS DUBIIS. TIT. V.

1 *De dubio & ambiguo scripturæ.*
2 *De incertitudine personæ, cui legatum est.*

DUbium etiam scripturæ annihilat legatum. Quæ enim in testamento scripta sunt, ne- 1
que intelliguntur quid significent, ea perinde sunt, ac si scripta non essent[a]. Sed & in
ambiguo sermone non utrunq; dicimus, uerùm id duntaxat quod uolumus. Itaque
qui aliud dicit quàm uult, neq; id dicit, quod uox significat, quia non uult: neque id quod
uult, quia id non loquitur[b]. Quare etiamsi utcunq; constet de uoluntate, tamen si ad eam
uerba accommodari nequeant, uoluntas utplurimùm deficit[c]: secus, si uerba quamuis im
propriè eò possint extendi[d]. Sic si circa personam legatarij sit ambiguitas, ut nesciatur cui 2
relictum sit, infirmabitur legatũ: puta, si incertæ omnino personæ legetur[e], uel si legetur ma
ximo natu filio, & duo pari ætate sint, uel Sempronio amico, & duo inueniãtur pari charita
te coniuncti[f]. Nam & institutionẽ hæc incertitudo uitiat, nedũ legatum[g]. Perinde itaq; ha-
betur, atq; si nullum nomẽ adscriptum esset[h]: quoniã paria sunt non esse, & non apparere[i].

DE HIS QVAE POENAE CAVSA RELINquuntur. TIT. VI.

EX Antonini Pij constitutione, sicut est apud Capitolinum, etiam pœnæ nomine lega-
ta relicta deficiebant, adeò ut ne à patre quidem, aut domino legata, pœnæ nomine
relicta, hærede filio, aut seruo instituto, ualerent[a]. Pœnæ nomine relinquitur hoc mo-
do: Hæres meus si filiam Titio in matrimonium collocârit, uel non collocârit, Seio decem
dare damnas esto. Hæc legata ideo non ualuisse uerisimile est: primò quòd penderent à uo-
luntate hæredis, cuius in potestate esset, legati conditionem implere, aut non. Eiusmodi au-
tem legata obligationem non habent, cum ea ad defuncti, non hæredis uoluntatem refer-
ri, indidemq; uim accipere debeant[b]. Deinde, quia non ex pœna hæredis, sed beneuolentia
& amore legatarij proficisci legata oportet[c]. Postremò, quòd non ad pœnas irrogandas,
sed ad ultimam uoluntatem contestandam, testamentorum iura inuenta sunt. Verùm Iu-
stinianus etiam hæc legata ualere uoluit, nisi conditionibus probrosis & illicitis sint adie-
cta[d]: quem casum etiam Africanus hîc[e] excepit.

DE REGULA CATONIANA. TIT. VII.

1 *Summa & ratio regulæ Catonianæ.*
2 *Explicatio l. 1.*
3 *Quare regula non pertineat ad legata conditionalia.*
4 *In institutionibus etiam regulæ esse locum.*

Catoniana

a l. si quis argentum. C. de dona. §. perfic. Inst. eod. tit.
b l. 2. C. de reu. donat.
c l. 2. 3. h. t. Inst. eod. in prin.
d l. nihil interest. 16. h. t.
e Instit. eod. in prin.
f l. fideicommissi. 27. ubi Bart. Castr. Sal. C. de fideic.
g Bart. Castr. Sal. in l. fideicommissum. C. de fideic. l. si iure. 18. de leg. 3.
h l. 3. §. ult. l. ex parte. 22. h. t.
i l. nec adiecit. pro soc.
k l. rem legatam. 18. h. t.
l l. si seruo. h. t. l. fideicommissa §. si rem. de lega. 3. §. si rem. Inst. de leg.
m §. si coniunctim. Inst. de lega. l. unic. §. & cum triplici. C. de cad. toll.
n uid. ff. quand. dies lega. ced.
o l. cedere diem. de uerb. signif.
p uide ff. quan. di. leg. l. unic. C. de cad. toll. & tit. C. de his qui ant. aper. tab. l. 1. ff. de condit. & demonstr.
q l. si quid. 5. h. t.
r l. translatio. 6. h. t.
s l. quòd si. 7. h. t.

a l. 2. ff. de ijs quæ pro nõ scrip. hab.
b l. 3. h. t.
c l. Labeo. de supellecti. legat. l. si alij. de usu et usufr. lega.
d l. non aliter. de leg. 3. l. ille aut ille. §. ult. ff. de condit. & dem. l. ubi. l. quoties. h. t.
e §. incertis. Inst. de lega.
f l. si ita. 11. l. si quis de plurib. 28. h. t. l. apud Iulianum §. Seio. de legat. 1.
g l. in tempus. ff. de hæredib. inst. l. duo. de testam. tut.
h l. 5. h. t.
i l. in lege. 77. de contrah. empt.

a l. 3. h. t. b l. 3. cum ibi notat. ff. de legat. 2. c l. nec adiecit. ff. pro socio. d §. fin. Inst. de legat. e in l. 3. h. t.

1 CAtoniana regula pertinet ad ius antiquum, quo dies legatorum à morte testatoris cedit [a]. Ea sic definit: Quòd si testamenti facti tempore decessisset testator, inutile foret, id legatum quandocunque decesserit, non ualere [b]. Quia quod ab initio nullum est, tractu tēporis non conualescit [c]: & tempus testamenti in legatis est inspiciendum [d]. ut si rem tuam ubi lego, non ualet legatum, etiamsi eam postea alienaueris: quia ab initio non
2 ualet [e]. Nec obstat quod hic Celsus [f]: Si tibi legatus est, inquit, fundus, qui scribendi testamenti tempore tuus est, si eum uiuo testatore alienaueris: legatum debetur. Nam loquitur Celsus, ut ex præcedentibus uerbis liquet, non de puro, sed de conditionali legato: si uidelicet res legatarij ipsi legata sit sub hac conditione, si uiuo testatore alienauerit. Ad condi-
3 tionalia enim legata, regula Catoniana non pertinet [g]: nam conditionale legatum etiamsi statim testator decedat, non redditur inutile, sed pendet ex tempore conditionis existentis, aut deficientis, quod inspicitur: cedit enim eius dies non à morte testatoris, quo pertinere hanc regulam diximus, sed conditione demum existente [h]. Eademque ratione regula Catoniana non pertinet ad hæreditates, aut legata, quæ non à tempore mortis, sed post aditam hæreditatem cedunt. Quoniam etsi testator statim decedat, non tamen ius ullum legati existit aut oritur, priusquam adita sit hæreditas [i]: cuiusmodi legata sunt libertatis & usufru-
4 ctus. quia frustra antè dies cederet, cum non transeant hæc ad hæredes [k]. In puris institutionibus perinde ut in legans, regulam Catonianam locum habere, non similitudo tātum rationis docet, sed etiā legibus probari potest [l]. Ad hæreditates porrò conditionales [m], aut quarum dies à tempore mortis non cedit [n], minimè pertinet: unde nec ad nouas leges, puta Papiam & Iuliam porrigitur [o]: quia ex his dies, post apertas demum tabulas cedit [p].

DE HIS QVAE PRO NON SCRIPTIS HABENTVR. TIT. VIII.

PRo non scriptis habētur, quæ ijs adscripta sunt, qui in reb. humanis esse desierunt [a], aut seruis pœnæ [b]: itē quæ intelligi nequeūt [c]. Sed & quod sibi quis adscribit in testamēto alieno, pro nō scripto est, propter falsi suspicionē [d]. Quæ in capacibus expressim relinquunt, ea propter nō scriptis apud hæredē manent [e]: quæ tacitè in fraudē, fisco uēdicant [f].

DE HIS QVAE VT INDIGNIS AVFERVNTVR. TIT. IX.

1 *Differentia inter hunc titulum & superiorem.*
2 *Quibus auferantur relicta, & num. 4.*
3 *Tutori excusanti se, quare auferatur relictum, nec tamen queratur fisco.*

1 EST cum relicta neutiquā pro non scriptis habētur, sed rata ita sunt, ut auferantur qui-
2 busdam successoribus, eorumque hæredibus [a], tanquam indignis, & applicētur fisco [b], non ciuitatibus, quæ tale ius non habent [c]: ut si quid relictum sit ei qui defunctum occiderit, qui non modò defuncti, sed omnium eius descendentium etiam successione excluditur [d]: aut qui causam mortis culpa, uel negligentia præbuit [e]. nihil enim interest, occidat quis, an causam mortis præbeat [f]. Qui necē testatoris intra terminum à iudice dandum, & antequam ab alio præueniatur [g], ulcisci supersedit [h], nisi cædis authores reperiri nequeant [i]. Qui testamentum tanquam inofficiosum aut falsum [k], aut alio probroso nomine [l] accusat: nisi quis iure factum esse negat [m]. Qui defunctum grauis delicti reum facit, aut status controuersiam [n] ei mouet. Qui contra tabulas bonorum possessionem petijt [o]. Qui uxorē contra leges duxit, puta damnatam adulterij: ei enim quasi indigno aufertur illius mulieris
3 successio [p]; ut & meretrici relicta à milite, in cuius contubernio fuit [q]. Qui se à tutela testamentaria excusat, ei relictum uelut ob onus tutelæ, non debetur: quanquā hoc casu ad fiscū nihil trāsfertur, cum non delinquat, qui iure excusationis concesso utitur [r]. Auferuntur etiā legata ei qui inimicitias cum testatore capitales exercuit, aut illi malè dixit [s], aut uxorem eius corrupit [t]. Qui in fraudem iuris promittit se restituturum personæ, quam capere fas nō est [u]. Item qui hæreditatem compilauit, quatenus tamē compilauit [x]: nec enim pœna debet egredi delictum [y]. Qui de hæreditate uiuentis improba facta fecerunt [z]. Et hi quidem sunt, quibus ut indignis à fisco auferuntur relicta. quod uerum est, si in dolo hæreant [a], & nisi ante testatorem moriantur [b]: item quatenus apud eum remansit, aut remanere debet. Nam illius delictum nec substituto, neque quibus ex fideicommisso restituendū est, nocere oportet [c].

a Cuiac. lib. obs. 4. cap. 4. & l. 3. h. t.
b l. j. h. t.
c l. quod ab initio. 30. de reg. iur.
d §. in extraneis. Inst. de hered. qual. & diff.
e § sed si rem. Inst. de legat. l. cetera. 41. §. 1. de legat. 1.
f in l. j. in fin.
g d. l. 1. l. 3. h. t. l. cætera. 41. §. 1. de legat. 1. Cuiac. obs. li. 4. ca. 4.
h l. quæ legata. de re. iur. l. cedere diem. de uerb. significat. l. 2. §. id quoque. de collatio. bono.
i l 3. h. t.
k l. unica. §. in nouissi. C. de cad. tollen.
l l. pen. de reg. iur. l. si à primo. de lib. & posthumis. l. 4. h. t. §. in extraneis. Inst. de hær. qual. & diff.
m l. penult. h. t.
n l. 3. h. t.
o l. ult. h. t.
p Cuiac. li. obs. 4. ca. 4.

a l. pen. h. t.
b l. 3. h. t.
c l. 2. h. t.
d l. j. & fin. h. tot. tit. C. de ijs qui sibi adscri. in testa.
e Cuiac. obs. li. 7. ca. 3.
f l. t. de iur. fis. l. 3. C. ad l. Falcid.

a Schurf. cōs. 41. cent. 1.
b l. Papin. §. meminisse. de inoff. testam. l. quidā. 30. §. fi. cum l. seq. de don. l. j. de iure fisc.
c Bald. l. 4. nu. 9. C. eo. & l. 1. C. de bo. uac. li. 10.
d l. Lucius Titius. de iur. fis. l. cum ratio. §. fi. de bon. dam. Bal. & Dd. in l. eā. 14. C. de fid. & l. 4. C. eo. Schurff. consil. 43. cent. 1.
e l. 3. h. t. uide gl. 4. Ias. & Dd. in l. si ab hostibus. 10. §. 1. sol. mat. gl. art. 31. lib. 1.
f l. nihil. 15. ad l. Corn. de sicari.
g l. 1. l. si sororē ubi Bal. C. eo. deci. Tholos. 41.
h l. hæredem. 17. l. ei qui mortē. 20. h. t. l. 1. & 3. C. eo. i l. cum fratrem. 9. C. eo. k l. 5. in prin. & §. si pater. & §. fin. l. heredi. 15. h. t. d. l. Papinian. §. meminisse. l l. cum secundus. 16. h. t. m l. si testamētū. 24. h. t. n l. j. l. si inimicitiæ. 9. h. t. o l. 2. h. t. p l. 2. in fin. l. Claudius. 13. cum l. seq. h. t. q l. mulierē. 14. h. t. r l 5. §. admittere. h. t. s d. l. si inimicitiæ. t gl. in l. fideicōmissum. 27. in fine. ubi Dd. C. de fideicō. Guliel. de ludo sing. 90. nu. 1. gl. in l. sororē. et ibi Dd. C. eo. u l. in fraudē. 10. l. heres. 11. l. eū qui. 18. h. t. x l. rescriptū. 6. h. t. y l. scimus. §. ille. C. de iure delib. z l. quidā. 30. §. fi. cū l. seq. de donat. a Bald. in l. alia. nu. 8. C. eod. b Bald. in l. eam. num. 9. C. de fideicom. c l. Papinianus. 8. §. meminisse. & §. quarta. de inoff. test. Paul. lib. 4. tit. 5.

DIGEST. LIB. XXXV.

DE CONDITIONIBUS ET DEMONSTRATIONIbus,& causis,& modis eorum quæ in testamento scribuntur. Titul. I.

1 *Legata pura esse, nisi dies aut conditio tacitè uel expressè sit adiecta.*
2 *Legatum in diem quare ante diem solui possit.*
3 *Natura legati in diem incertum.*
4 *Natura legati sub tacita conditione.*
5 *Natura legati sub expressa conditione.*
6 *De cautione Mutiana.*
7 *Differentia inter conditionem & demonstrationem.*
8 *Differentia inter causam & modum.*
9 *Causa falsa, uel modus, quare non uitiet legatum.*
10 *Differentia inter modum & conditionem.*

DEficiunt etiam legata deficiente conditione, sub qua relicta sunt. Nam scien- 1
dum est, legatis diem aut certum aut incertum, aut conditionem adscribi: aut
si nihil horum factum sit, pura esse, nisi ipsa re tacitè conditio insit[a]. Quibus 2
dies certus adscriptus est, ea solui ante diem possunt: quia certū est, debitum
iri[b], & dies gratia debitoris hæredis adijcitur[c]: ut nulla causa sit quare is re-
nunciare suo fauori, & citius soluere nequeat[d]. Dies autem incertus est, cum ita scribitur: 3
Hæres meus cum morietur, dato. Nam diem incertum habet mors hæredis, respectu lega-
tarij[e], qui ante hæredem mori potest. Eoq; conditio tali legato inest[f]. Et si legatarius ante
hæredem decesserit, ad suos nihil transmittit: quia non cessit dies legati, uiuo eo[g]. Inest con 4
ditio tacitè legans, uelut cum legamus fructus qui ex eo fundo nascentur[h]. si enim nihil
natum fuerit, nihil debebitur[i]. Hoc tamen legatum, quod ad transmissionem attinet,
conditionale non est: quia extrinsecus, non ex testamento conditio accedit[k]. Cum expres- 5
sa est conditio, eam impleri nisi impossibilis aut turpis sit, necesse est, alioqui deficit legatū[l]:
nisi impossibilis aut turpis adiecta sit conditio[m]: aut stet per hæredē, uel cuius interest, im-
pleri, quo minus impleatur[n]: aut per eum, in cuius persona posita est conditio[o]. Illud scien
dum est, si tempus conditioni præfinitum non fuerit, liberum esse legatario, quandocunq;
uelit implere[p]. Quòd si in non faciendo conditio posita sit, puta, Lego decem, si in Italiam 6
non ieris: non aliter soluetur legatum, quàm si cautionem præstiterit legatarius, se legatum
restituturum, si contrà fecerit. Quæ cautio ab authore Mutio I. C. Mutiana uocatur[q]. Est 7
& cum demonstratio, aut causa, aut modus legato adijcitur. Quæ omnia cùm à cōditione,
tum inter se multum distant. Conditio in liberam legatarij uoluntatem, aut in euentum rei
futuræ incertum confertur: ut, Si hoc feceris, si nauis ex Asia uenerit, &c. Demonstratio au-
tem factam rem ostendit, non quemadmodum conditio futuram: ut, Fundum Tusculanū
quem Seius mihi dedit, do lego[r]. Causa est, quam Dialectici προκατηρκτικὴν uocant, quæ 8
animum testatoris ad legandum commouet, siue antecedat, siue sequatur: ut, Titius, quia
negocia mea curauit, uel curabit, ei centum do lego. quanquam particula quia, aliàs in con
tractibus causam ostendat finalem[s]. Modus est pars ordinationis, & ideo pro causa ha- 9
betur finali: ut, Titio lego centum, ut mihi monumentum extruat[t]. Neq; demonstratio
falsa legatum uitiat[u], nec falsa causa[x]: quia, ut inquit I.C. ratio legandi legato non cohæret,
ut ea cessante legatū cessare debeat[y]: præsertim cum hæc causa, sicut dixi, impulsiua ma-
gis sit, quàm finalis: cuiusmodi etsi cesset, non solet effectum rei impedire[z]. Modum implere
legatarius necesse habet, ut conditionem: quia modus ascriptus pro conditione obserua-
tur[a]. Nam modus, ut dixi, est causa finalis legati: qua cessante, meritò cessare debet dispo-
sitio[b], ac relictis legatarius carere[c]. Si tamen per eū non stat quo minus impleatur, erit excu
sandus[d]. Illud inter conditionem & modum interest, quòd legatum sub modo statim peti 10
potest, præstita cautione de modo implendo: conditionale non item,
quia nihil pendente conditione de-
betur[e].

a l. j. h. t. § omnis. de uer. oblig.
b l. j. h. t.
c l. cum qui calēdis. 41. in fin. de uerb. oblig.
d l. quod in diē. de sol. l. quod quis. 49. de act.
e d. l. j.
f l. dies incertus. h. t.
g d. l. j. § si coniunctim. Inst. de lega.
h d. l. j. in fin.
i l. interdū. 37. ubi Dd. de uerb. oblig.
k l. conditiones. 98. h. t.
l l. Titio centum. 70. § ante nuptias. l. quibus diebus. 40. l. in testamento. 27. h. t.
m l. 3. l. non dubitamus. hoc tit.
n l. iure ciuili. 24. l. quæsitum. 56. h. t.
o d. l. Titio. § si d. l. in testamento. l. filiæ. 28.
p l. hæc conditio. 10. h. t.
q l. Mutianæ. 7. h. t.
r l. Stichū. 6. ſ. de legat. 1. Cuiac. obser. lib. 2. cap. 39.
s Bald. in l. j. nu. 3. C. de ser. per l. si is qui animo. de acquir. poss. l. i. ta antē de admin. tuto.
t l. demonstratio. 17. in fin. h. t.
u § huic proxima. Inst. de legat. l. falsa demonstratio. 33. h. t. d. l. demonstratio.
x d. l. demonstratio. § 1. § longè. Instit. de legatis. l. ... C. de falsa caus. adiect.
y l. cum tale. 72. § falsam. 4. h. t.
z l. si mulier. 25. C. de iur. doti l. j. § secundo loco. ubi gl. ad uerbum causam. ē de postul.
a l. 2. & 1. C. de his quæ sub mod.
b l. generaliter. 40. ubi gl. ad uerb. derelictis. C. de episc. & cler. & in l. j. § secundo. uerb causam. de postul. c. cum cessante. de appell. Euerar. in loc. legal. à uirtute finis. Tiraq. in tract. reg. Cessante causa.
c uide gl. in l. j. C. de his quæ sub mod. & in l. j. C. de donat. quæ sub mod.
d d. l. j. C. de his quæ sub.
e d. l. 2. C. de his quæ sub mo. l. qui hæredi. 44. § alt. h. t.

AD

1 *Continuatio.*
2 *A quo Falcidia lata.*
3 *Ex qua causa lata.*
4 *Duo capita legis Falcidiæ.*
5 *Ratio l. in quartam: quare in Treb. imputentur legata, in Falcidiam non item.*
6 *Etiam ab intestato Falc. habere locum: & an in donationibus causa mortis.*
7 *Quare non detur legatarijs hoc beneficium Falcidiæ.*
8 *Quibus casibus hæredi non detur.*
9 *Quomodo ineunda l. Falcidiæ ratio.*

1 VIdeamus secundo loco, quemadmodum legata minuantur: quod fit aut per l. Falcidiam, aut per S.C. Trebellianum: hoc ad fideicommissa, illa ad legata pertinet: cum lata sit ijs temporibus quibus fideicommissorum nullum adhuc esset ius, quod iam
2 potito rerum Augusto, demum celebrari cœpit [a]. Cæterum lex Falcidia à P. Falcidio Tribuno plebis, sub triumuiratum Augusti, & ita multo antè, quàm de fideicommissis ulla esset
3 suspicio, & ante tribunitiam potestatē in Augustū translatam, lata est [b] hac occasione. Cum lege XII. Tabular. libera esset testandi legandæq; rei suæ facultas, ita ut liceret uel totum patrimonium erogare: sæpenumerò fiebat, ut recusantibus hæredibus pro nullo aut minimo lucro hæreditatē adire, intestati morerentur, qui plurimum legassent. Itaq; ipsorum testatorū gratia, ne ex hac causa testamenta collaberentur, post alia nequidquā inuēta remedia [c], lege tandem Falcidia prouisum est, ne plus legare liceat, quàm dodrantem bonorum: id
4 est, ut quarta pars apud hæredem hæredesue remaneat [d]. Huius legis etsi quatuor articulos Duarenus [e] faciat: tamen nullam probabilem rationem inuenio, quare recedere debeamus à Paulo, qui [f] duo tantum eius capita constituit. quorum uerba, cum in uulgatis codicibus satis corruptè legantur, non erit inutile paulo emendatius referre. Primum ergo ita se habet: QVI CIVES (pertinet igitur hoc plebiscitum ad omnes) ROMANI SVNT (nec enim alij ius testandi ciuile habent [g]) QVI EORVM POST HANC LEGEM ROGATAM TESTAMENTVM (nam hoc solo olim poterant relinqui legata [h]) FACERE VOLET, VT QVAM PECVNIAM (hæreditariam scilicet) QVAS'QVE RES (etiam extra hæreditatem positas [i]) DARE (per modum uindicationis) LEGARE (alijs legandi formis) QVIBVS'QVE VOLET, IVS POTESTAS'QVE ESTO, VT HAC LEGE SEQVENTI LICEBIT. Hoc priore capite confirmatur (ne putetur abrogatum) ius XII. Tab. ita tamen ut sequenti capite determinetur, cuius in priore fit mentio: & tollitur lex Voconia, quæ eum qui census esset, plus cuiquam legare uetabat quàm hæredi relinqueret [k]. Secundo capite modum legatorum constituit lex his uerbis.

» QVICVNQVE CIVIS ROMANVS POST HANC LEGEM ROGATAM TESTAMENTVM FACIET, IS QVANTAM CVIQVE CIVI ROMANO PECVNIAM IVRE PVBLICO (testamenti scilicet [l], quo solo legari poterat) DARE LEGARE VOLET, IVS POTESTAS'QVE ESTO: DVM ITA DETVR LEGATVM, NE MINVS QVÀM PARTEM QVARTAM HÆREDITATIS EO TESTAMENTO HÆREDES CAPIANT: (hoc est, lucrentur [m], & habeant liberam [n]) EIS QVIBVS QVID ITA DATVM LEGATVM'VE ERIT, EAM PECVNIAM SINE FRAVDE SVA (hoc est, sine pœna quadrupli ex lege Furia, aut dodrantis diminutione ex l. Voconia [o]) CAPERE LICETO: IS'QVE HÆRES QVI EAM PECVNIAM DARE IVSSVS, DAMNATVS ERIT, EAM PECVNIAM DEBETO DARE, QVAM DAMNA-
5 TVS EST. Ex his uerbis legis apparet subobscura & à multis quæsita uariè ratio, quare in quartam legis Falcidiæ tantummodo res quæ hæreditario iure capiuntur, debeāt imputari, non etiam illæ quas iure legati, uel fideicommissi hæres capit, cū aliter in Trebellianica obseruetur [p]. Nam lex Falcidia uetat ultra dodrantem legari: uultq; quartam partem hæreditatis apud hæredem manere [q]. Prudenter ergo Iurisconsulti, ne impingerent in uerba antiquæ iam legis, & sic usu roboratæ, ut de eius ratione disputandum non fuerit [r], ita eam ex ipsis uerbis sunt interpretati, ut nihil quod non esset hæreditarium, possit in Falcidiā imputari. Successit longo pòst tempore sub Nerone S.C. Trebellianum [s], ætate Vespasiani S.C. Pegasianum [t]: quibus simpliciter cautum fuit, ut quartam partem retinere de fideicommissis hæredi liceret [u]. Quibus ex uerbis cum appareat, non prohiberi S.C. ne ultra dodrantem fidei committatur, sed id solummodo caueri, ut de excedentibus dodrantem fideicommissis, retineri quarta possit: rectè putauerūt Iurisconsulti, si quid fideicommissi, aut legati no-

a *Inst. de sing. reb. per fid. & de codicill.*
b *c. quædam. 2. distinct. Dion in Augusto. Appia. uide Inst. eod.*
c *Theophilus in tit. Inst. eod. ubi dixi. & Vlpianus tit. 1.*
d *in prin. Inst. eod. Vlp. eleganter, tit. 24.*
e *lib. 1. disputa. cap. 58.*
f *in l. j. h. t.*
g *§. fin. Inst. quib. nō est permiss. uid. l. 3. de testa.*
h *§ pen. Inst. de fid. hær.*
i *l. rei. 5. de uerb. sig.*
k *uide Inst. de leg. Falc. et ibi Theoph. ac quæ ibidem dixi.*
l *l. 3. de testa.*
m *l. 8. l. 12. de donat. caus. mort.*
n *l. 2. l. 6. l. ult. C. ad l. Falc. uide quæ dixi Inst. de fideicom. hær. §. sed quia. Vlpian. tit. 24.*
o *uide Gouean. in l. 1. h. t. Cuiac. obser. lib. 7. cap. 33.*
p *l. in quartam. 91. h. t.*
q *Vlp. tit. 24.*
r *l. non omniū. de legib.*
s *§ restituta. Instit. de fideicommiss. hæred.*
t *§. sed quia. Institu. de fideicommiss. hæred.*
u *d. §. sed quia. cum seq. ubi Theophilus.*

ti nomine acciperet hæres, id ei in Trebellianicam esse imputãdum, perinde atq; deductum de fideicommissis: præsertim cum hæc interpretatio benignior sit, ad conseruandã defuncti in fideicommissis uoluntatem. Hæc paucis de ratione obscuræ legis [a] perstringere uoluimus, consentanea ijs, quæ eadem de re doctiss. uiri Alc.[b] & Duar.[c] disputant: quanquã non desint, qui hæc aliter interpretentur[d]. Etsi autem testantium gratia introducta est Falcidia, 6
tamen & ab intestato locum habet[e], ut in fideicommissis (nam legato ab intestato relinqui non poterant[f]) quæ per codicillos, aut alio modo ab intestato relinquuntur. An etiam in donationibus causa mortis? Puto & his detrahi Falcidiam[g], quando (ut ait Imperator[h]) fideicommissi partibus funguntur: de quibus Falcidiam detrahi, etiam cum tota hæreditatis uniuersitas relicta est, constat[i]. Nec obstat, quòd de donationibus inter uiuos nihil decerpatur per Falcidiam[k]. nam illæ non pertinent ad causam successionis. at donationes causa mortis, pro ultimis uoluntatibus habentur[l]. Vltima uoluntate porrò, nulla extra testamẽtum potest hæreditas relinqui[m]. Ex quo sequitur, donationes & fideicommissa, quibus tota uniuersitas hæreditatis donatur (ut fit inter coniuges quandoq;) ab intestato relinqui: & per consequens, ab hæredibus ab intestato, quibus tantũ testamento, & non alia uolũtate ultima hæreditas auferri, & exhæredatio fieri potuit[n], Falcidiã detrahi posse[o]. Hæ 7
redibus autem, siue uni siue pluribus[p], illorumq; hæredibus[q], & in sua duntaxat parte[r], solum datur hoc beneficium, non etiam grauatis legatarijs[f]. Nam etiamsi illi repudient legatum, ualet nihilominus testamentum: ut cessante ratione legis, non necesse sit contra testatoris uoluntatem his succurri. Fideicommissario tamen uniuersali competit, quia loco hæredis est[t]. Sed ne hæredibus quidem hodie datur duobus casibus: uidelicet in pijs legatis[u], & cum testator expressè prohibet Falcidiam detrahi[x]: quamuis iure ueteri aliter obseruabatur[y]. In ponenda autem ineundaq; l. Falcidiæ ratione, bona consideranda sunt, si- 8
cuti fuerunt tempore mortis[z]. Et prius omne æs alienum, dos[a], funeris impensa prædia seruorum manumittendorum, & quicquid hæredibus debetur, est deducendum[b]: ac tum demum æstimatione residuorum bonorum facta, de singulis legatis pro rata cuiusq;, quarta Falcidiæ detrahetur[c]: olim iure tantum retentionis[d], hodie etiam uindicationis[e]. 9

SI CVI PLVS QVÀM PER L. FALCIDIAM LIcuerit, legatum esse dicatur. Tit. III.

SI cui plus quàm licuerit, legetur, & dubitare iustè possit, utrum lex Falcidia locum habitura sit, necne: subuenit Prætor hæredi, ut ei legatarius satisdet, ut si apparuerit, eum amplius legatorum nomine cœpisse, quàm ex l. Falcidia capere licebit, quanti ea res erit, tantam pecuniam det, dolusq; malus ab eo abfuturus sit[a]. quod ideo inuentum est remedium, quia si sine cautione hæres legata soluat, uidebitur agnouisse iudicium defuncti: nec Falcidiæ beneficium[b] poterit amplius implorare[c].

DIGEST. LIB. XXXVI.

AD S. C. TREBELLIANVM ET PEGAsianum. Tit. I.

1 *Continuatio.*
2 *Quando sit factum.*
3 *Verba S.C.*
4 *Summa & ratio S.C. Trebelliani.*
5 *Summa & ratio S.C. Pegasiani.*
6 *Trebelliano soli omnem uim alterius S.C. attributam esse.*
7 *Hæredem ex sua quarta, legata non præstare, si portio fideicommissarij ad ea sufficiat.*
8 *Hæredem cogi ad adeundum.*

EXplicato tractatu qui ad legata singularum rerum pertinet, transeamus nunc 1
ad interpretationem S.C. Trebelliani. Factum est enim S.C. temporibus Ne- 2
ronis, VIII. Calend. Septemb. Annæo Seneca & Trebellio Maximo (unde Trebellianum dictum) consulibus. Cuius uerba hæc sunt[a]: CVM ESSET Æ- 3
QVISSIMVM, IN OMNIBVS FIDEICOMMISSARIIS HÆREDITATIBVS,

SI

a l. in quartam. 91.
b lib. 6. cap. 4.
c lib. disputa. 2. c. 10.
d Gouea. & alij, in d. l. in quartam 91.
e l. filiusfamiliâs. 18 h. t. c. Raynucius & c. Reinaldus. de testa. l. 3. §. C. eod.
f §. pen. Inst. de fid. hær.
g l. si mortis. 5. C. ad l. Falc. l. j. §. si quis. quo. bonor.
h l. in donationibus. 12. C. eod.
i l. 2. § fin. de iur. codic. §. pen. Inst. eod.
k gl. in d. l. in donationibus. per l. si sponsus. 5. §. concesso. de donat. int. uir. l. si usufructus. 50. h. t.
l l. fin. C. de dona. caus. mort.
m uide i. de hær. inst. & de iur. codicill.
n §. fin. Inst. de codicill.
o uide i. de dona. caus. mor.
p l. 3. C. eod.
q l. quanquam. 10. C. eo.
r l. in singulis. 77. h. t. §. & cum quæsitum. Inst. eod.
s l. lex Falcid. 47. in fi. hoc tit.
t l. 1. § si is qui 400. l. 4. & tot. tit. ff. ad S.C. Treb. nota. in l. 4. C. eod. uide i. ad S.C. Trebell. in fine.
u in Auth. de Ecclesiasti. tit. §. si antè hæredes.
x Auth. sed cum testator. C. ad l. Falcid.
y d. l. quod de bonis. § 1. hoc tit.
z § quantitas Inst. eod.
a l. si usufructus. 50. h. t. l. si prædiorũ. 15. C. eod.
b l. qui fundum. 87. §. si quis hæredem. t. h. t. l. irritum. 8. C. eod. § fin. autem. Instit. eod. abi dixi.
c l. 2. l. pen. C. eod. l. in quantitate. 73. h. t.
d l. pater. 14. l. quod de bonis. 15. l. acceptis. 93. ad l. Falcid. No- uell. 1. 6. sed quia in Auth. de hæred. & Falcid. 2. & 5.
e l. penult. C. eod.
e uide l. hæres. ad Trebell. l. j. §. si legatarius. ad l. Falcid. Cuiac. lib. 8. cap.
a l. j. h. t.
a l. j. in princ. hoc tit.
b l. error. C. eod. §. si uerò expressè.

» SI QVA DE HIS BONIS IVDICIA PENDERENT, EX HIS EOS SVBIRE, IN QVOS
» IVS FRVCTVS'QVE TRANSFERETVR POTIVS, QVA'M CVIQVE PERICVLOSAM
» ESSE FIDEM SVAM: PLACET, VT ACTIONES QVÆ IN HÆREDEM HÆREDIBVS
» 'VE DARI SOLENT, EAS NEQVE IN EOS, NEQVE HIS DARI QVI FIDEI SVÆ
» COMMISSVM, SICVTI ROGATI ESSENT, RESTITVISSENT: SED HIS ET IN
» EOS, QVIBVS EX TESTAMENTO FIDEICOMMISSVM RESTITVTVM FVISSET:
» QVO MAGIS IN RELIQVVM CONFIRMENTVR SVPREMÆ DEFVNCTORVM VO-
4 LVNTATES. Hoc igitur S.C. cautũ eſt, ut actiones quæ in hæredes hæredibusúe dari ſolẽt,
poſt reſtituiã ex fideicõmiſſo hæreditatem, eis & in eos darentur, quibus ex teſtamento fi-
deicommiſſum reſtitutum eſſet: uiſum enim fuit, eos onera & lites hæreditatis obire opor-
tere, in quos ius fructusq́ꝫ eius transferrentur [a]. Quo S.C. ſublata eſt eorum dubitatio, qui
5 adire hæreditatem recuſabant, ſeu metu litium, ſeu alio prætextu [b]. Sed quia ne ſic quidem
hæredes ſcripti ad adeundũ induci poterant, cum aut totam hæreditatem, aut penè totam
reſtituere plerunq; rogarentur, atq; ob id extinguebantur fideicommiſſa: ideo Veſpaſiani
temporibus, Pegaſo & Puſione Conſulibus Senatus cenſuit, ut ei qui rogatus eſſet hæredi-
tatem reſtituere, perinde liceret quartam partẽ retinere, atq; ex lege Falcidia in legatis reti-
netur [c]. Ex ſingulis quoq; rebus quæ per fideicommiſſum relinquũtur, eadem retentio per-
miſſa eſt [d]. Poſt quod S.C. hæres onera hæreditaria ſuſtinebat, fideicommiſſarius autem le-
gatarij partiarij, hoc eſt, cui pars bonorũ legata eſſet [e], loco habebatur: niſi q onera hære-
6 ditaria pro rata ſolennibus ſtipulationib. in ſe recipiebat [f]. Sed poſtea cũ ſtipulationes u-
ſitatæ inter hæredem & fideicommiſſarium, de oneribus pro rata ſuſtinendis, diſplicerent,
uis omnis huius S.C. in Trebellianum translata eſt: ſic ut ex eo quartam nunc retinere li-
ceat, actionibus nihilominus pro rata portione tam hæredi, quàm fideicommiſſario, & in
7 eos competentibus [g]. Quod in actionibus creditorum duntaxat uerum eſt [h]. Nam ſi hæ-
res nihil ultra quartã habeat, & fideicõmiſſarij portio legatis ſufficiat, præſtare is ea ſolus co-
getur: & hæres quartam ſine onere habebit (ut plerię putãt [i]) niſi aliud teſtator uoluerit [k].
Si enim legata hæres de quarta ſoluere teneretur, quartam non retineret, & fraus fieret S.C.
ac rurſus in antiquum ſtatum res rediret, & ultimæ uoluntates interciderẽt, nullo adire uo-
8 lente. Sed & illud S.C. ineſt, ut ſi hæres nolit adire, poſsit eum officio iudicis implorato fi-
deicommiſſarius uniuerſalis cogere ad adeundam & reſtituendam hæreditatem [l]. Quo ca-
ſu hæres quartam detrahere nequit [m]: ſed eius loco detrahit fideicommiſſarius, aliàs non
detracturus [n]. Nam planè loco hæredis hoc caſu eſt, omnesq; actiones integrè in eum
transeunt [o]: ita ut hæres adire coactus omnino & habeat exceptionem, ſi conueniatur, & re-
pellatur exceptione, ſi actiones hæreditarias intentare uelit [p].

a l. ſecundum. 10. l. ex quibus. 191. de reg. iur.
b d. l. j. §. 1.
c de hoc uide quæ ĩ. dixi in Inſt. §. reſtituta. cũ ſeq. de fideicom. hær.
d §. ſed quia. Inſt. de fideic. hæred. ubi dixi.
e ut in l. nõ amplius. 26. §. fi. ĩ. de legat. 1.
f §. ergo ubi ſcripſi. Inſtit. de fideicom. hære.
g l. 2. C. ad Trebell. d. §. ſed quia.
h uide quæ dixi in §. ſed quia. 6. ĩ. Inſt. de fideicom. hæred.
i in d. §. ſed quia. 5. & §. ſi quis. 8. ĩ. Inſt. de fideicom. hær. quo loco expoſui.
k l. j. §. ſi is qui quadringents. 9. & §. fi. l. 3. h. t. l. fin. C. eod.
l l. ille à quo. 13. §. tẽpeſtiuè. l. nam quod. 14. l. imperator. 50. h. t.
m d. l. nã quod. §. qui cõpulſus. 2.
n d. l. j. §. inde Neratius. l. ex aſſe. 28. l. facta. 63. §. ſi eum ſuſpecta.
o l. quamuis. 40.
p d. l. j. §. quando.

QVANDO DIES LEGATORVM VEL FIDEICOMmiſſorum cedat. Tit. II.

1 *Continuatio.*
2 *Cedere diem quid ſit.*
3 *Quando cedat legatorum dies.*
4 *Quare conditionale legatum non cedat à morte teſtatoris.*
5 *Item uſusfructus, legatum etiam libertatis.*
6 *Quare hæreditatum dies non cedat, ſicuti in legatis.*

1 ABſolutis iſs quæ ad amiſsionem diminutionemq́ꝫ legatorum pertinent: reſtat ut exe-
quamur, quomodo legata acquirantur, quæ in ademptionem uel diminutionem
2 non cadunt. Acquiruntur autem iuris interpretatione, cum dies eorum cedit. Ce-
3 dere enim diem nihil aliud eſt, quàm incipere deberi [a]. Cedit autem legati dies à tempore
mortis teſtatoris [b], quia antè nihil debetur [c], cum uolũtas ſit euſq; ambulatoria & incerta,
ſiue purè, ſiue in diem relictum ſit: quamuis in diem relictum, antequam ea ueniat, peti non
poſsit [d]. Itaq; ab illo primùm tẽpore moriens legatarius ius ſuum ut debitũ tranſmittit ad
4 hæredẽ [e]. Secus eſt in legato conditionali, aut in diem incertã relicto [f]: quia eius dies nõ ce-
5 dit ante euentũ conditionis [g]. Porrò nec uſusfructus, aut alterius perſonalis ſeruitutis aut li-
bertatis legatũ, cedit à tẽpore mortis, ſed adita demũ hæreditate: fruſtra enim antecederet,
cum ad hæredes non tranſmittatur [h]. In annuo legato ſic obſeruatur, ut primi anni legatũ
quod purum eſt, tranſmittatur, & eius dies cedat à morte teſtatoris: ſequentiũ uerò nequa-
quam, ſed ſingulis duntaxat annis, cum ſit conditionale [i]. Et hæc quidem in legatis obti-
6 nent. Hæreditates autem non aditæ regulariter (quidam enim caſus excepti [k] ſunt) non
tranſ-

a l. cedere diem. 213. de uerb. ſignif.
b l. j. §. in nouiſsimo. C. de cad. tollen.
c l. qui duos. de manu. teſta.
d d. l. cedere.
e l. 5. h. t. §. ſi coniunctim. Inſt. de legat.
f l. 4. et 5. ſi dies. 21. h. t.
g l. unica. §. ſin autem. d. l. cedere.
h l. 2. & 3. h. t. d. l. unica. §. libertatis.
i l. cum in annos ſingulos. 23. h. t.
k l. unic. C. de his qui ante aper. tab.

transmittuntur, neq; antè quàm adeantur, earum dies cedit [a]: quippe cum hæredi solutum sit, statim à morte hæreditatem cernere [b]. Ius tamen deliberandi hodie indistinctè trāsmitti, Iust. uoluit [c]. Legatarius porrò etsi à morte testatoris, fictione iuris dominus rei legatæ fiat [d], coq; & rei uendicationem intentare posit [e]: tamen hoc uerum esse incipit, postquam hæres adijt: qua aditione demum ius legatarij confirmatur & retrotrahitur. nā hærede non adeunte, pendent & deficiunt legata [f]. Cum igitur capere petereúe ante hæreditatem aditā nequeat legatarius [g], meritò prouisum est, ne per moram hæredis deliberantis extinguatur legatum: scilicet moriente ante aditionem legatario, ut dies legati statim à morte testatoris cedat, quò transmitti posit [h].

a Bald. conf. 264. ad euidētiam. nu. 1. uol. 5.
b d. l. unica. t. t. C. de his qui ante aper. tab.
c L. cum in antiquiorib. 19. C. de iur. delib.
d L. à Titio. de furt.
e L. 1. & 2. C. cō. de lega.
f L. eam. 14. l. ex testamēto. 29. C. de fideicom. l. Papinian. 8. §. fi. de inoff. testam.
g t. t. quor. legat.
h l. unic. §. 1. & 2. C. de cad. tollen. uide Paul. lib. 3. tit. 6. & ibi Cuiac.

VT LEGATORVM SEV FIDEICOMMISSOrum seruandorum causa caueatur. Titulus III.

1 *Quare satisdationes inducta, & quid contineant.*
2 *Quomodo & à quo satisdationes exigantur.*
3 *Qui satisdare non coguntur.*
4 *Qui præter hæredes satisdare cogantur.*
5 *Quibus satisdandum sit.*
6 *Quando cesset & in quibus casibus satisdatio.*
7 *An in puris legatis caueri oporteat.*

QVoniam propter adiectam conditionem aut diem mora nonnunquam inijcitur, 1
quo minus legata confestim soluantur, legatorum nomine satisdari oportere prætor putauit: quo tutiore loco res legatarijs essent, ut quibus testator dari fieri uoluit, his diebus & detur & fiat, dolumq; malum abfuturum stipulentur [a]. quam in stipulationē uenit res legata, & quicquid in actione ex testamento inest [b]. Nam cùm hoc in bonæ fidei iudicijs receptū uideamus [c], ut debitore pro debitis tam præsentibus quàm in diē, atq; adeò conditionalibus, exigi satisdatio ob securitatē posit [d]: quanto magis in hæreditaria causa admittendum fuit, quæ bonæ fidei iudicijs affinis est [e]. Semper aūt satisdare hæres cogitur, 2
datis fideiussoribus [f], cuiuscūq; sit dignitatis, uel quarumcūq; facultatum [g]: excepto fisco [h], 3
qui perpetuò idoneus est, & soluendo [i]: & ciuitatibus hactenus tamen, ut non quidem satisdare, sed cauere tamen cogantur [k]. Nec modò hæres satisdat, sed etiam substitutus fidei- 4
commissarius, quamuis singularis: & deniq; quicunq; sit à quo relictum est, & horum om- 5
nium hæredes [l]. Omni etiam legatario siue fideicommissario, horumq; successoribus satisdandum est [m]. Cessat autem hæc cautio, si eam testator exigi nolit [n]: si manifestū est, non 6
ualere legatum [o]: uel in continenti probare paratus est hæres, nihil deberi [p]. quia antè de legato quàm de satisdatione constare potest. Qua ratione placuit, in puris legatis satisdatio 7
ne opus non esse [q]: cum ipsum legatū statim exigi queat, nisi hæres dare tergiuersetur. Tum enim propter moras iudicij, locus erit satisdationi [r].

a L. j. l. hæc stipulatio. 14. uide Cuiac. ob. lib. 4. cap. 39.
b d. l. j. §. uel sine. §. item si quis. § itē quæritur.
c L. in omnib. 41. de iud.
d Bart. in d. l. in omnib. per l. grege. §. si sub cōditione. de pignorib.
e L. in minorem. cum glo. C. ex quibus causis in integ. rest. no. est nec. l. cum res. in prin. l. huiusmodi. §. si hæres. de leg 1.
f d. l. j. l. prætoriæ. ┐. de prætor stipulatio.
g d. l. j. circa prin.
h d. l. j. §. si ad fiscum.
i l. 2. de fund. dot. l. 3. §. idem sciendum si cui plus quàm per l. Falc.
k L. 6. §. 1. h. t.
l d. l. j. §. 7. & §. non solum.
m d. l. hæc stipulatio. d. l. j in prin. & §. 1.
n L. licet. 12. h. t.
o d. l. hæc stipulatio. §. diuus.
p L. si is à quo. ┐. tit. e.
q Azo in rub. hic. nu. 2.
r l. etiam. 15. h. t.

VT IN POSSESSIONEM LEGATORVM VEL FIDEIcommissorum seruandorum causa esse liceat. Titul. IIII.

1 *Continuatio.*
2 *Quid hic significet bonorum possessio.*
3 *Quando locum habeat, & quatenus extendatur.*

NOn sine ratione Prætori hoc uisum est, ut sicuti hæres incumbit possessioni bono- 1
rum, ita quoq; legatarij carere non debeant bonis defuncti. nam, ut uerè dixit Aeschines, nullius momenti esse ciuitatem, quæ non habeat neruos executionis in contumaces: ita ridicula & nullius momenti fuerint Prætoris edicta, quibus ius legatorum tuetur, si non munita sint executione, & pœnis, quibus ad obediētiam refractarij compellātur. Quocirca rectè Prætor aut satisdari legatarijs, aut si satis non detur, in possessionem bonorum iri uoluit [a]. Bonorum hîc appellatio continet omnes res, quarum proprietas pertinet 2
ad hæredem ex hæreditate [b]. Itaq; quamuis minima res legata, sit uel per fideicommissum 3
relicta, tamen si non soluatur ab hærede, uel eo nomine caueatur, cum caueri oportet: de quo summatim cognoscitur [c]: in possessionem omnium bonorū quę ex ea hæreditate sunt, legatarium siue fideicommissarium Prætor legatorum seruandorum causa mittit [d]. quod

tamen

a l. j. in prin. ┐. tit. 1.
b l. is cui. 5. §. qui in possessionem. 5. cū §. seq.
c L. 1. C. eod.
d L. quamuis. 13. h. t.

tamen hodie Iust. in Nouell. de exhibēd. reis correxit, & pro quantitate legati missionem fieri uoluit. Porrò missione decreta, uel inuito hærede per uiatorem aut officialem præfecti, aut ex interdicto, ne uis fiat ei, &c. legatarius introducendus est in possessionem [a], ut custodiæ causa simul cum hærede possideat: donec is tædio perpetuæ custodiæ affectus, cautionem præstet, aut legatum soluat [b].

a d. l. is cui. §. in possessionem. 20.
b d. l. is cui. in prin. et §. qui legatorum. 16. cū similibus.

DIGESTORVM PARS SEXTA.

LIBER XXXVII.

DE BONORVM POSSESSIONIBVS. TIT. I.

1 *Continuatio ex dispositione integra Pandectarum.*
2 *Quare bonor. poss. introductæ.*
3 *Definitio.*
4 *Quid significet hic bonorum appellatio.*
5 *Quid possessio.*
6 *Quid ius.*
7 *Quomodo petatur bonorum poss.*
8 *Quomodo hæc possessio ab alijs differat.*
9 *Diuisio possessionum.*
10 *Causa efficiens & materialis.*
11 *Forma decernendæ & petendæ poss. bon. & de edictali ac decretali bonorum poss.*
12 *Finis & effectus.*

1 Credo nos meminisse initio huius operis, iudicia, in quorum omnium ordine, partibus, progressu atque effectibus explicandis, Pandectæ consumuntur, ita fuisse distributa, ut alia sint ordinaria, alia extraordinaria: ordinariorum autem, partim ciuilia, partim criminalia: ciuilium rursus alia propriè ciuilia, alia Prætoria. De ciuilibus hactenus uidemur abundè pro instituto nostro tractasse. Transeamus ergo ad iudicia Prætoria: eo quidem commodiore loco atque ordine, quòd postquam tradidimus quemadmodum ex testamentis iure ciuili succedatur, tempus sit demonstrare, quibus modis Prætor tam ex ultima uolunta-
2 te q̃ ab intestato, successiones deferat: quæ quidē omnes generali nomine appellantur bonorum possessiones, sicuti quæ iuris ciuilis sunt, hæreditates. Nam sciendum est, à prætore neminem effici hæredem [a], ne derogetur apertè iuri ciuili, quod alios hæredes cōstituit: sed per indirectum & quadam circumductione nonnullos ad successionem uocari, data bono-
3 rum possessione: de qua primùm in genere, pòst sigillatim erit differendum. Bonorū igitur possessionem ita rectè definiemus: ius persequendi, retinendique patrimonij, siue rei quæ cu-
4 iusque cum moritur, fuit [b]. Bonorum appellatio non hîc capitur deducto ære alieno, ut aliàs semper [c]: sed comprehendit omnia commoda & incommoda hæreditaria, dominiumque re-
5 rum quæ in his bonis sunt, tribuit, non minus quàm iure ciuili hæreditatis aditio [d]. Possessionem hîc intelligimus, non nudam rei detentionem, sed ius, & utile dominium rerum quæ in hæreditate sunt [e]. In omnibus enim uice hæredum, bonorum possessores habentur [f]. Ius, intellige Prætoriū: neque enim est ulla istius generis possessio, quæ nō à Prætore detur [g].
6 Est igitur ius, id est, facultas à prætore concessa persequendi. In hoc habes differentiam, qua
7 bonorum possessio ab hæreditate secernitur. Hæc enim petitur actione ciuili, illam uerò
8 persequimur officio iudicis extra ordinem, quod uerbum persequendi denotat [h]. In uerbo retinendi, altera latet differentia, qua à reliquis possessionibus, de quibus alibi [i] prolixè agitur, ista possessio separatur. Illæ enim plurimum facti habent, & ipsum duntaxat detinendi ius denotant [k]: hæc uerò uim obtinendæ retinendæque proprietatis, iure successionis complectitur. Itaque & qui corporaliter possidet, nihilominus petet à prætore bonorum possessionem, hoc est, ius successionis: & cui à prætore bonorum possessio decreta est, is eo nō ius corporale detinendi, sed ius successionis & utile dominium rerum quæ sunt in hæredi-
9 tate, consequitur: ac proinde in corporalem possessionem adhuc erit mittendus [l]. Bonorum possessiones etsi iuris ciuilis respectu omnes extra ordinem dentur, tamen ex iure prætorio unde fluūt, aliæ sunt ordinariæ, quæ partim secundum aut contra tabulas, partim ab intestato dantur: aliæ extraordinariæ, quæ nulla certa edicti parte, uel ad testamentum, uel ad causam intestati adiunguntur, sed ex nouis legibus, prout quæque res incidit, extra ordinem dantur [m]. De quibus singulis speciebus pòst uidebimus. Perhibentur & aliæ cū re, aliæ

a §. quos autem. Inst. eo.
b l. 3. §. bonorum 2 h. t.
c l. subsignatū. 39. §. 1. de uerb. significatio. l. nō possunt. de iure fis. l. fi. de usufruc. lega. l. cum emancipa. §. 1. de collat. bono.
d l. 3. h. t.
e d. l. 1. a. 3. h. t. §. 1. Inst. eod.
f d. l. 2.
g §. 7. Inst. eod.
h l. pecun. 178. §. persecutionis. ubi Alcia. l. actionis. § 4. cū ibi notat. de uerb. significat.
i in tit. de acqui. poss.
k l. deniq. 19. ex quibus causis maio. l. 1. § Scæuola. si is qui test. lib. esse ius.
l d. l. 1. 2. 3. §. 1. h. t.
m §. sunt autē. iuncto §. septima. Inst. eod.

sine re esse[a], quod nunc in medium relinquo. Causa efficiens huius possessionis, est Prætor 10
qui eam desert[b], & uoluntas eius cui defertur: nulli enim inuito bonorum possessio acqui-
ritur[c]. Materia in qua decernitur possessio, sunt omnes res, omnia commoda & incōmoda
hæreditaria[d]. Forma qua prætor bonorū possessionem generaliter defert, extat in edictis: 11
unde & edictalis possessio bonorum appellatur. Ea uerò qua prætor possessionē ex edicto
petenti particulariter decernebat, quæ possessio decretalis appellabatur, antiquata hodie
est: sufficitq; qualicunq; testatione apud iudicem bonorum possessionem agnoscere[e], sicu-
ti in ciuilibus quacūq; animi & uoluntatis indicatione potest adiri hæreditas[f]. Hæc tamen
contestatio, agnoscentis poss. intra legitimum tempus facienda est: quod in liberis & pa-
rentibus annuum, in reliquis agnatis & cognatis, centum est dierum[g]. Finis est, ut is qui iu- 12
re ciuili contra æquitatem naturalem hæreditate excludebatur, benignitate iuris Prætorij
successionem sibi debitam acquirat. Vis & effectus in eo uertitur, quòd is qui bonorū poss.
agnouit, sit uice hæredis, omniaq; iura hæreditaria, perinde ut hæres, consequatur[h].

a Cuiac. Inst. quib. mod. test. infi. & ob. lib. 4. cap. 24.
b l. 1. l. 3. cum simil. de iurisdict.
c l. 3. §. bonorū. 2. in fin.
d d. l. 1.
e l. fin. C. qui admitti ad bonorum possess.
f l. pro herede. cū sim. ff. de acquir. hæred.
g §. cum igitur. Inst. eod. d. l. fin.
h d. l. 2. 3. cum similibus.

SI TABVLAE TESTAMENTI EXTABVNT.
Titul. II.

1 *Continuatio.*
2 *Quare prætor deletis uel non extantibus tabulis, bon. poss. non decernat.*

ET hæc in genere de bonorum possessionibus dicta sufficiant: nūc quædam sigillatim 1
attingamus. Ac cum petitur bonorum poss. in primis uidendum erit, an tabulæ testa-
menti extent. Nam si non appareant, aut appareant quidem, sed in ijs ita deletum sit, 2
quamuis inconsultò, nomen hæredis, ut penitus legi non possit: bonorum poss. ex testa-
mento non dabitur, cum prætor iustam dubitandi causam habeat, utrum qui petit posses-
sionem, hæres scriptus sit, an non: sed si prolatis semel publicatisq; integrè (ut moris est)
tabulis[a], de uoluntate testatoris constiterit, etiamsi hæ postea intereāt, competet bonorum
possess. quia uerum est tabulas extitisse[b].

a l. publicatæ. C. de testamentis.
b l. unica. h. t. uide in l. 2. C. de testa.

DE BONORVM POSSESSIONE, FVRIOSO, INFANTI, muto, surdo, cæco, competenti.
Tit. III.

1 *Intra quod tempus bonorum possessio petenda.*
2 *Quare hoc tempus furiosis & infantibus non currat.*

BOnorum poss. à liberis intra annum utilem, à reliquis agnatis intra centum dies uti- 1
les ex quo res comperta fuit, petenda est. Eo tēpore elapso, ius petitionis deperit, neq;
quisquam ignorantia iuris excusatur[a]. Habent tamen excusationem quædam per- 2
sonæ, quibus tempora non cedunt: cuiusmodi sunt furiosi[b], infantes[c], etiamsi horum tu-
tores uel curatores petere potuerint. quod eam habet rationem, quia spacium illud scienti-
bus, non ignorantibus præfinitum est. Scire autem neq; furiosi, neq; infantes possunt[d].
Muti, surdi, cæci, dummodo quid agatur intelligant, nihil causæ est, quare iure communi
uti non debeant.

a l. si plures. 9. l. in bonorū. 10. ff. de bono. poss. l. iuris. l. fin. C. qui admit. §. liberis. Instit. de bono. poss.
b l. 1. h. ti. l. non est ambigendum. ff. tit. 2.
c l. seruus. ff. de bon. poss.
d l. 2. h. t.

DE BONORVM POSSESSIONE CONTRA TABVLAS.
Titul. IIII.

1 *Continuatio.*
2 *Tam suis quàm emancipatis hanc bo. poss. dari.*
3 *Quare non detur exhæredatis.*

BOnorum poss. ex ultima uoluntate dupliciter datur: aut contra tab. aut secundum ta- 1
bulas. Contra tabulas testamenti dat Prætor poss. liberis præteritis[a], non solùm e- 2
mancipatis, qui iure ciuili præteriri poterant, ut prætor eis meritò hac bonorum poss.
succurrat: uerùm etiam suis. Etsi enim hi iure ciuili testamentum dicere nullum possunt[b]:
tamen si malint uerecundius cum paterno iudicio agere, dat eis Prætor bonorum poss. con.
tab. eodem omnino iure atq; ordine, quo uocātur ad successionē iure ciuili[c]. Liberis exhæ- 3
redatis hæc possessio non datur[d]. Quia non temerè uoluit Prætor rescindi tab. testamēti,
cum iusta exhæredationis causa esse possit: itaq; ijs recurrendū erit, ad querelam inofficiosi
testamenti. Idem obtinet, cum præteritio pro exhæredatione habetur, ut est materna[e].

a l. 1. h. t.
b in prin. Inst. de exhered. libero. ubi expos.
c d. l. 1. l. 2. C. eod.
d d. l. 1.
e l. 4. §. ad testamenta. h. t. §. ult. ubi dixi Inst. de exh. lib.

DE LE-

DE LEGATIS PRAESTANDIS, CONTRA TABVLAS bonorum possessione petita. Tit. V.

BOnorum possessione contra tabulas petita, sciendum est, rescindi totum testamẽtum, & institutiones, libertates, legata, & fideicommissa omnia corruere: quemadmodom fit, cum per querelam inofficiosi rumpitur[a]. Placuit tamen ex æquitate Prætori, ut qui iudicium patris rescindunt, per contra tabulas bonorum poss. ex uoluntate eius, quibosdam personis legata & fideicommissa præstarent: hoc est, liberis & parentibus utriusq; sexus in infinitum, & uxori nuruiq; dotis nomine legatum[b]. Hodiè euacuato quacunque ex causa præteritionis testamento, legata omnia deberi, rectè Azo[c] aduotauit[d]: etiamsi quidam puteut, Iustin. constitutionem in bonorum poss. non obtinere.

a l. Papinianus. 8. §. fin. de inoff. testa.
b l. 1. 2. 3. l. 8. §. ult. l. is qui. 15. §. pen b. t.
c in tit. C. de bon. poss. cõtra tab. in fin.
d Auth. ex causa. C. de lib. præterit.

DE COLLATIONE BONORVM. Titulus VI.

1 *Quare emancipati suis conferre debeant.*
2 *Vnde ortæ collationes: quid sint, quæ causa efficiens.*
3 *Varia collationum iura.*
4 *Tantum inter descendentes collationi esse locum.*
5 *Materia: quæ nam conferantur.*
6 *Forma: quomodo fiat collatio,*
7 *Finis & effectus.*

1 CVm Prætor ad bonorum poss. contra tab. emancipatos admittat, participesq; faciat
cum his qoi sont in potestate bonorum paternorum: consequens esse credidit, ut sua
quoq; bona in medium conferant, qui appetunt paterna[a]. Conferre, est aliquid in
medium ferre & contribuere[b]. Collatio, authore Baldo[c], est rei propriæ in commune illa-
tio, ut hæreditati communi permixta inter omnes cohæredes æqualiter diuidatur[d]. Hæc au
tem collationis ratio manifestam habet æquitatem, & æqualitatem facit inter liberos, quæ
mater est concordiæ, ut dicitur: τὸ ἴσον πόλεμον οὐ ποιεῖ. Nam cum filij qui manent in potestate,
omnia adqoirant patri, eaq; re paternam augeant hæreditatem: æquum est, ut emancipati
qoæ sibi acquisiuerũt, in communem hæreditatem conferant, atq; ita omnia æqualiter pro
2 uirilibus portionibus diuidantur. Et ab hac quidem causa initiò profecta est contributio-
3 nis æquitas, quæ postea propter æqualitatis rationem latius est extensa. Sed quoniam hac
in materia, multa temporibus uariata innouataq; sunt, ut omnia breui comprehendi ne-
4 queant: quid iure nouissimo cautum sit & obseruetur, attendamus. Et sciendum est, in suc-
cessione descendentium, tantummodo esse locum collationi, non in ascendẽtibus, aut col-
lateralibus: in quibus communicationis ratio cessat, quia nullus horum defuncto de cuius
hæreditate agitur, sed sibi acqoisiuit, ut alibi Dd. explicant[e]. Moribus tamen Sax mater ma
rito succedens cum proprijs liberis, dotem illis & reliqua bona conferre cogitur: dum ta-
men tantum sit in hæreditate, ut ex diuisione tota illi dos obuenire queat[f]. Quod putaue-
rim obtinere, quando ex statuto Saxonico succedit, & tertiam accipit bonorum à marito
relictorum partem. Nam si iure ueniat cõmuni[g], quartam, aut plurib. liberis extantib. por-
tionem capiens filialem: æquius fortè fuerit, eam collatione non grauari, quam ius non im
ponit. quanquam fateor, legem tantum inopes ad successionem uocare mulieres: ut hoc be
neficio uti non posse uideãtur diriores, quæ sua uelint habere præcipua, nisi ex statuto con-
ferant. Sed uerius uidetur, ubi ex lege succeditur, ius collationis lege nõ expressum, & quod
alioqui stricti iuris ac restringẽdum est, induci interpretatione non oportere. cæterùm quo-
niam tantum de indotatis cõstitutio loquitur, ideo dotatas mulieres quæ illo beneficio uti
5 uelint, dotem in quartam, ut & reliqua prælegata imputare debere[h]. Porrò descendentes
omnes, hoc est, liberi, eorumq; hæredes (nam collationis beneficium in hæredes transit[i])
sine ulla emancipationis aut suitatis distinctione sibi inuicem cõferunt, duntaxat quæ sunt
profectitia, quæ quidem facta essent hæreditaria, nisi data fuissent: cuiusmodi sunt, dotes,
donationes propter nuptias, &c. Idq; tam ex testamẽto quàm ab intestato, nisi testator col-
6 lationem sustulerit[k]. Fit autem collatio aut re ipsa, hoc est, ipso facto inita collationis ratio-
ne: aut cautione, datis fideiussoribus uel pignoribus de conferendo[l]. Quæ quidem cautio
siue stipulatio committitur, cum interpellatus post aliquod spacium quo potuit conferre,
non fecit: & condemnationem quanti ea res erit, continet[m]. Quòd si quis neq; conferre nec
cauere uelit, denegantur ei actiones hæreditariæ, puta hæreditatis petitio, donec consilium
mutet[n]. Sed & implorato officio iudicis eò potest compelli. quid enim si non opus illi sit

a l. j. in prin. h. t. uide de hac materia Cuiac. obser. lib. 3. cap. 29. & 30.
b l. j. tot. tit. ad l. Rhod. de iact. uerb. contributione. & tit. de trib. actio.
c in l. si emancipati. 9. nu. 11. C. de collat.
d uide gl. & Dd. hic in rub. & Ias. C. eod. nu. 1 & Dd. in d l. si emãcipati.
e Ias. in l. si emancipati. nu. 26. C. de collatio. gl. in l. j. C. de legit. hæred.
f Sachs. diff. 20. uide j. unde uir & uxor.
g ex Auth. præterea. C. unde uir & uxor.
h Cast. nu 6. Bal. in fin. in d auth. præterea.
i l. si maritus. 14. C. eo. ubi Ias.
k Auth. ex testamento. l. si emancipati 9. l. ut liberis. 17. l. fi. C. eod. in Auth. de triẽ. & semis. §. illud. l. filiæ. C. fam. erciscun. l. filius. C. de inoff. testa.
l l. j. §. iubet. 7. h. t.
m l. si quis. 5. §. ult. h. t.
n d. l. j. §. si frater. 8 §. sed si tui. 10. l. nonnunquam. 8. h. t.

actionibus,utpote possidenti,& conferre supersedeat[a]. Ageri quoq; obijci potest exceptio,
nisi conferat,quæ impedit litis ingressum[b]:quód etiamsi fine exceptionis obiectu admissus
sit agens,& diuisio cum ipso facta,poterit nihilo tamen minus pòst officio iudicis implora-
to[c],collatio peti.Morib etiam nostris,conferens iusiurandum dare debet,nō plus se habere
reuera quàm conferat[d].Finis collationis est,ut seruetur æqualitas[e]:effectus,ut collata com- 7
muniter diuidantur[f].

DE COLLATIONE DOTIS. TIT. VII.

1 Quare dos conferatur.
2 Donationes simplices non conferri.
3 Impensas studiorum,& similia non conferri.

CVm pater ex necessitate pro modo suarum facultatum teneatur dotare filiam [a], & in 1
necessitatibus nemo liberalis existat,nec donare uideatur[b]:meritó placuit, nō uide-
ri patrē uoluisse dotem filiæ esse præcipuam,& propterea eam , sicut reliqua bona &
donationes,in cōmune esse conferendam[c].Sed an uera simplexq; donatio,facta filiæ aut fi-
lio,à parente erit conferenda? Placentinus[d] iudicat,conferri oportere: quod Azoni, Accur- 2
sio,& reliquis Dd. meritó displicuit[e]. Qui putant, ut legata [f], ita nec donationes simplices,
quæ quidē inofficiosæ non sint,in collationē uenire:quia pater uoluisse uidetur,ut eas præ-
cipuas haberent,quibus essent factæ[g]:exceptis aliquot casibus qui alibi numerātur [h]. Atq;
hæc quidē sententia ut cōmunior est,ita usu quoq; præualuit. Sed an quæ studijs filiorū pa- 3
ter impendit,sunt conferenda? & cum alere & instituere pater liberos cogatur, ut suprà [i] di-
ctum est,cumq; hæc impensa sit quodāmodo æs alienum,ac filijs debeatur:æquius est, con-
ferri non oportere[k]. Qua etiā ratione placuit,uestimenta,libros, arma,equos, sumptus do-
ctorales[l],& si qua sunt similia,filios non communicare[m]. neq; filiam mundum,uestes,orna-
menta à patre accepta,sumptus nuptiarum,& similia,quæ suo quodam iure à patre ei debē-
tur,& à patre sunt præstanda,uelut quædam alimētorum accessio [n]. Illud omninó notandū,
ius quidem collationis pacto tolli non posse[o],testamento paterno posse[p].

DE CONIVNGENDIS CVM EMANCIPATO LIBERIS eius. Titul. VIII.

EMancipato filio,nepotes in potestate retenti,iure ciuili patris locum occupāt: fiuntq;
auo sui & proximi hæredes,excluso patre[a]. Quoniam autem emancipatus iure præto
rio per bonorum possessionem uocatur,neq; æquum est emācipatum uenire solum,
& excludere nepotes,suos hæredes,aut nepotes contrà iure suitatis obijci patri suo , qui iu-
re naturæ prior est gradu : Prætor ita rem temperat,ut emancipato bonorum poss.eius par
tis det,quæ ad eum pertineret,si in potestate permāsisset : sed ita ut ex ea parte dimidiā ipse,
reliquam liberi eius habeant,isq; bona sua conferat [b]. Hoc edictum hodie locum non ha-
bet,sublata suitatis & emancipationis differentia Itaque pater quamuis emancipatus,præ
fertur suis liberis,tanquam gradu proximior[c].

DE VENTRE IN POSSESS. MITTENDO, ET CVRAtore eius. Titul. IX.

1 Continuatio.
2 Quibus,quando hæc possessio decernatur.
3 Ius nouum.

SIcuti liberorum eorum qui iam in rebus existunt humanis,curam prætor habuit:ita e- 1
tiam eos qui nondū nati sunt,propter spem nascendi,non neglexit. Nam ex hac parte 2
edicti eos tuitus est,dum uentrem mittit in possessionē uice contra tabulas bonorum
possessionis,ut de bonis defuncti alatur[a]. Prægnantē autem esse mulierē oportet omni mo-
do:nec dicere se prægnantem sufficit.Quare nec tenet dato bonorū poss.nisi uerè prægnās
fuerit,& mortis tempore,& eo quo se mitti in posses.petit. ac si abortū fecerit, finitur missio,
quasi prægnans non fuerit[b]. Toties autem mittitur uenter in poss.si non est exhæredatus:&
id quod in utero est,inter suos hæredes futurum erit[c]. Quod iure nouo locum nō habet: 3
nam nec exhæredari potest uenter , utpote quem impossibile sit aliquā ingratitudinis præ-
buisse causam,quamobrem sit exhæredandus[d]:& iura suitatis ac emancipationis sunt sub-
lata[e],ut perinde emancipatorum,ac suorum habenda sit ratio.

DE CAR-

a l.si soror.8. C.eod.l.j. infrà, tit. 1. Dd. in l. emancipati.
b Ias.in l.posthumo. nu. 3.C.eod.
c l.si soror.8.C.eo.Ias.in l.ea demum.num.7.C. eod.tit.
d D.Reinhart.diff. 6.
e l.illud.20.ubi Bart.C. eod.
f l.illam 19.§.fin. C.eo.

a l. qui liberos. de ritu nupt.l cum post.§.gener. de iu.dot.l.fi.C.de dot promiss.
b l.rem legatam. 18. de adimen.lega.
c l.Pomponius 7.fam.erciscū.l.filiæ.l.illam. C. de collatio
d in ti.C.de collatio. pro quo l.si donatione.13. C.eod.
e in Auth ex testamento. C.eo.ubi Ias.et in l. si donatione eo.tit & in Auth.unde si parēs. C.de inoff testam.
f l.filiæ.2.l.filiam. C.de collat. uide Cuiac. lib. 3.c 30.
g §.illud.in Auth.de trien.& semiss.
h in d. Auth.ex testamēto.& in l.penult. C.de colla.
i ad tit.de agnoscen lib.
k l.quæ pater 51.§ fam. hercis. Ias. in Authen. quod locum. num. 3.et 4.C.eod.
l Rauenn.de testa. in si. gl.la.lib 1.art.13.
m uide Landt. lib.1. art. 10.& 15.
n Bald.in l filiæ. nu.14. C.fam.hercis.
o l.pactū.15. C.de pact.
p l.si quis.5.§ fin.h t. l. j.cū auth.seq. ubi Ias. num. 1.& 2.l.filiæ.l.filiam. C.eod.

a §.sui. Instit de hæred. qua.& diff.
b l.j.h.t.
c §.1.in auth. de hæred. ab intesta.
a l.j.in prin.& §.sed etsi.h.t. de post.hær.Paul.lib. 4.tit. 9.
b l.j.7.fin.hoc tit.l.2,C. de post.hær.Paul.lib. 4.tit. 9.
c l.j.§.1.hoc tit.
d l.si quis.33.§.1.C.de inoffic.testamen.
e uide quæ dixi inst.ad tit.de hær.qual.de exhæred.lib.& de hær.quæ ab intest.

DE CARBONIANO EDICTO. Titul. X.

IMpuberibus, quorum ætas iniurijs insidijsq; obnoxia est[a], bonorum patris possessionem petentibus, edicto Carboniano cõsulitur: ut si cui impuberi quæstio status moueatur, an inter liberos sit, causa summatim cognita, perinde possessio detur, ac si nulla ea de re controuersia esset, & iudicium in tempus pubertatis differatur[b].

a l.j. de minor.
b l.j. l.3. §. summatim. h. tit. C. eod.

DE BONORVM POSSESSIONE SECVNDVM tabulas. Titulus XI.

TRanseamus ad bonorum possessionem secundum tab. cui locus fit, cum contrà tabulario cessat[a]. Hanc prætor introduxit, confirmandi iuris ciuilis gratia: quo plures uiæ conseruandæ hæreditatis paterent[b], & iustius possidere uideretur, qui authore Prætore possideret[c]. Datur hæc possessio scriptis hæredibus quibuscunq;[d].

a l.j. §. æquissimum. h. t. l. illud. ff. de bonorum poss. cõtra tab. l. is qui in potestate 15. §. sed si scriptus. ff. de legat. præstan.
b in prin. inst. de bonor. poss. l. suam hereditat. C. de iur. delib.
c l. instit. de acquir. poss.
d §. sunt autem. Inst. de bon. poss. l. j. §. defertur. et § primo gradu. l. hi demum. l. cum tabule. h. t.

SI A' PARENTE QVIS MANVMISSVS fit. Titulus XII.

1 *Continuatio.*
2 *Ratio quare pater admittatur.*
3 *Quare pacto pater possit excludi.*

1 VT filius præteritus potest contra tabulas patris bonorum poss. petere: ita pater aut auus paternus præteritus, contra tabulas filij, ad exemplum patroni in bonis liber-
2 torum admittitur. quod æquissimum prætori uisum est: quia à parente beneficium habuit acquirendorũ bonorum, emancipatione facta. Quippe si filiusfamiliàs esset, quodcunq; sibi acquireret, eius emolumentum patri quæreret, castrensi, uel quasi peculio excepto. Et ideo itum est in hoc, ut pater exemplo patroni ad contra tabulas bonorum poss admittatur[a]: nisi accepit pecuniam ut emanciparet, uel postea uiuus in eum filius quantum
3 satis est contulit, ne iudicia eius inquietaret. Nam tunc exceptio doli mali obstabit[b]. Istiusmodi enim pacta ualent, cum non sint de futura successione repudianda[c]: sed remittatur tantum in ijs id quod patri non iure successionis, sed in remunerationem & authoramentum emancipationis debebatur[d]: id quod relinqui pactis, repudiariq; potest[e].

a l. j. & t. h. t.
b d l. j §. si parens.
c sicuti in l. si quando §. illud. C. de inoff. test. in l. pactum. C. de collatio.
d l. cum oportet. §. cum autem. C. de bonis quæ lib.
e l. final. C. de emancip. lib.

DE BONORVM POSSESSIONE, EX TESTAmento militis. Tit. XIII.

ET ita quidem se bonorum possessiones in paganorum testamentis habent: in ultimis autem militum uoluntatibus id singulare est, quòd secũdum tabulas non etiam contra, detur bonorum poss. ratæ enim debent esse eorum uoluntates, quomodocunq; factæ[a]. Quod non solùm in militibus, sed omnibus omnino obtinet, qui in hosticolo seu hostico, id est hostili agro decedunt, & suprema iudicia sua quoquo modo ordinarunt, etiamsi iure militari testari nequeant: ut præses, legatus, &c. Quoniam in hostico uersantes, cùm paria cum militibus pericula experiantur, iura quoq; eadem meritò sibi uendicant.

a l. j. et tot. tit. de testam. milit.

DE IVRE PATRONATVS. Titul. XIIII.

POstquam expositum est, quomodo liberi & parentes bonorum poss. petant: uideamus qua ratione patronis consulatur, eo magis quòd ad exemplum patroni, parentes petere bonorum possessionem diximus. Itaq; sciẽdum est, in authoramentum datæ libertatis, patronum succedere ab intestato, duntaxat liberto, si sui heredes non existant: idq; ex lege XII. Tab.[a] Quis enim hoc illi inuideat, cum si non manumisisset, omnia iura dominicæ potestatis sibi quæreret? Qua ratione moti Prætores, etiam contra testamentum bonorum possessionem decreuerũt, si liberi non essent instituti. Qua quidem bonorum poss. olim dimidia, hodie ex constitutione Iustiniani, tertia hæreditatis pars institutus hæredibus aufertur: dummodo libertus ultra centum aureos in bonis habeat[b].

a in prin. inst. de success. libert.
b §. sed nostra. instit. de success. liberto.

DE OBSEQVIIS, PARENTIBVS ET PATRO-nis præstandis. Tit. XV.

PRæter succesionem, obsequium etiam parentibus & patronis debetur[a]. Nam liberto & filio, semper honesta & sancta persona patris ac patroni uideri debet[b]. Quandoquidem ab altero uita naturalis, ab altero ciuilis, nempe libertas (serui enim pro mortuis haĕbtur[c]) accipitur. Et quoniam hoc ius in natura consistit[d], etiam militibus & rusticis pietatis ratio constare debet[e]. Natura enim omnibus communis est[f]: si contrà faciant, delictum ad publicam pietatem pertinens, pro modo eius uindicabitur[g]. Ex quo apparet, hãc poenam arbitrariam esse[h]: etiamsi lege Mosi, contumaciam eiusmodi Dominus capitis poena sanciuerit. Deuter. 21. Quinetiam libertus ingratitudinis conuictus, in seruitutem retrahitur[i], ut filius emancipatus in potestatem[k]. Præter obsequia, honori parentum ac patronorum illud etiam tribuendum est, ne in ius sine uenia uocentur[l], neue qua famosa actio aut exceptio in illos detur[m].

DIGEST. LIB. XXXVIII.

DE OPERIS LIBERTORVM. TIT. I.

1 *Quare operæ à libertis, non à liberis exigantur.*
2 *Differentia inter obsequia & operas.*
3 *De officialibus & fabrilibus operis.*
4 *Quando operas libertus debeat.*
5 *Quomodo finiatur operarum obligatio.*

OBsequia non modò liberti, sed & liberi debent, operas non item[a]: quia inge- 1
nuis imponi nequeunt, cum habeant speciem seruitutis[b]. Multum autem in- 2
ter hęc interest. Nam obsequia in exhibitione honoris, & pietate consistunt[c]:
ideoq; præceptis omnia includi nequeunt[d]. Operæ autẽ sunt diurnum officiũ:
quia luce & per diẽ explicantur[e]. Hæ diuiduntur in officiales & artificiales, si- 3
ue fabriles[f]. Officiales sunt, quæ in officio personæ consistunt, & ad personã patroni referuntur: ut adesse, comitari[g], curare mensam, domũ, &c.[h] Fabriles siue artificiales sunt, quæ ex artificio aliquo præstantur: ut pingere, scribere, architectari[i]. Operæ fabriles in præstatione pecuniæ consistunt: officiales nulla pecunia redimi possunt, quia sunt personales[k].
Sed operas libertus patrono nõ debet, nisi promissas: solent autem promitti tempore ma- 4
numisionis, uel iureiurando, uel stipulatione[l]. Soluuntur & desinunt operæ ex lege Iulia 5
de maritandis ordinibus, si libertus duos filios, uel unum quinquennem in potestate habeat[m]: item infirmitate, uel senio liberti[n], & uoluntate patroni[o].

DE BONIS LIBERTI. TIT. II.

CVm soliti essent à libertis durissimas res patroni exigere, scilicet ad remunerãdum tam grande libertatis beneficium[a], quando ex seruitute ad ciuitatem Romanã perducuntur: propositum est edictum à prætoribus, de bonis libertorum, honoris qui patronis debetur, moderandi gratia. Cuius edicti summa fuit, ut non alia daretur patrono aduersus libertum actio, quàm alimentorum, operarum, & societatis bonorum: uidelicet si hoc pepigisset, ut nisi obsequium licitum & permissum[b] præstaret libertus, in societatem patronus admitteretur: item bonorũ possesionis quæ à posterioribus prætoribus, exemplo illius societatis inducta est, ut quod uiuus libertus societans nomine præstare solebat, id post mortem etiam data bonorum possesione patrono præstaretur[c]. Sed hoc ius bonorum poss. uariè est à Iustiniano, ut suprà diximus, temperatum, redactumq; ad æquitatem naturalem[d]. Illud etiam sciendum est, competere patrono, eiusq; liberis, actionem in libertos eorumq; bona, alimentorum nomine, quæ egentibus debentur[e].

DE LIBERTIS MVNICIPVM ET ALIARVM Vniuersitatum. Tit. III.

ID ius quod patrono priuato debetur, etiam defertur municipibus: quamuis dubitari poterat, an posint petere bonorum poss. cum consentire facilè nequeant. Sed quemadmodum S.C. hæreditates & fideicommissa consequuntur, ita & bonorum possesionẽ petere posse dicendum est[a].

a l. generaliter. ℥. de in ius uocan.
b l. antep. h. t.
c l. quod attinet. de reg. iur.
d l. 2. de rust. et in l. si nõ sortem. §. libertus. de condict. ind.
e l. j. h. t. l. 2. C. de in ius uocand.
f l. hos accusare. §. omnibus. de accusat. l. 5. de in ius uocan.
g d. l. j. h. t. l unica. ℥. de off. præf. urb.
h l. 3. & 4. C. de patr. potest. gl. l. 3. C. de sac. eccles.
i l. 4. h. t. t. C. de libert. & eorũ lib. in auth. ut liberti de cæterò esse.
k l. unic. C. de ingrat. lib.
l d. l. 2. C. de in ius uo. l. 3. cum seq. ff. eod.
m l. 2. 5. 6. 7. h. t. apud Celsum. §. aduersum. de dol. mal. except. l. nõ debet. de dolo mal.

a l. pen. ℥. tit. t.
b uid. ℥. ad tit. de fideius. ex l. si quis. 57. illo tit. tot. tit. de oper. seruor.
c l. j. 2. l. parens. ℥. tit. 1.
d c. 1. quibus mod. feud. amitta.
e l. j. h. t. l 2. de annu. lega. l. si pro eo. de fideiussor.
f l. si non sortem. 26. §. libertus. de cõd. indeb.
g l. operæ. 19. l. quod ni si. 20. l. hæ demũ. 38. hoc tit.
h l. legatis. 63. §. 1. de legat. t. 3. 111. d. l. hæ demum.
i d. l. legatis. d. l. si nõ sortem §. libertus.
k l. fabriles. 6. h. t.
l l. ut iurisiurandi. 7. h. t. l. ultima. de libera. cau.
m l. qui libertinus. 37. h. tit.
n l. liberti. 15. l. nec audiendus. 17. l. interdum. 24. l. liberta. 35. h. t.
o l. liberta. 46 h. t. l. libertæ. C. eod.

a l. libertas. de reg. iur. b alioqui contrà esset l. j. §. quæ onerandæ. ℥. qua. rer. actio non det. c l. j. hoc tit. d Inst. de success. libert. e l. j. de ser. gl. in l. 5. C. de obseq. a l. unic. h. t.

DE ASSIGNANDIS LIBERTIS Titulus IIII.

ASsignare libertos dicitur patronus, cùm alicui ex filijs, unum uel plures libertos assignat, ut is tantummodo solus, quod quidem ad successionem de qua hîc agitur attinet, ius patronatus, quod in liberos alioqui æqualiter transit, cõsequatur. Quod hactenus fieri posse S. C. Claudij tẽporibus cautum est [a]. ut explicat alibi Iustinianus latius [b]. Verba S.C. ita se habent: SI QVI DVOS, PLVRES'VE LIBEROS IVSTIS NVPTIIS QVAESITOS IN POTESTATE HABERET, DE LIBERTO LIBERTA'VE SVA SIGNIFICASSET, CVIVS EX LIBERIS SVIS EVM LIBERTVM EAM'VE LIBERTAM ESSE VELLET: IS EA'VE, QVANDOQVE IS QVI EVM EAM'VE MANVMISIT INTER VIVOS, VEL TESTAMENTO FACTO IN CIVITATE ESSE DESISSET, SOLVS EI PATRONVS, SOLA'VE PATRONA ESSET, PERINDE ATQVE SI AB EO EA'VE LIBERTATEM CONSECVTVS CONSECVTA'VE ESTI VT'QVE SI EX LIBERIS (ijs uidelicet quibus assignatio facta est) QVIS IN CIVITATE ESSE DESISSET, NEQVE EI LIBERI VLLI ESSENT, CAETERIS EIVS LIBERIS QVI MANVMISIT, PERINDE OMNIA IVRA SERVENTVR, AC SI NIHIL DE EO LIBERTO, EA'VE LIBERTA IS PARENS SIGNIFICASSET [c].

a l.j.& t. h.t.
b in tit. inst. eo.
c l.j. hoc tit.

SI QVID IN FRAVDEM PATRONI factum sit. Tit. V.

1 *Quomodo reuocentur alienata.*
2 *Ex qua causa.*
3 *Quare in mortis causa donatione non requiratur dolus.*
4 *Legitimæ portiones sunt æs alienum.*
5 *Quæ, cui, aduersus quem, ad quid ex hoc edicto detur actio.*

1 SI quid dolo malo liberti factum esse dicetur, siue testamento facto, siue intestatus is de-
cesserit, quo minus quàm pars debita bonorum ad patronum perueniret, cognoscit
2 Prætor, & operam dat, ne ea res patrono fraudi sit: idq; ad hunc modum. Si alienatio
dolo malo, ad diminuendam uidelicet patroni portionem facta sit, non quærimus, utrum
mortis causa facta sit, an non sit: omni enim modo reuocatur. Si uerò non sit dolo malo fa-
cta, sed alias: puta, si uendidit, donauit alia ex causa: tunc actori probandum est, mortis cau-
3 sa factam alienationẽ. Si enim proponas mortis causa eam factam, nihil interest utrum do-
lo facta sit, an non sit, sicuti in legatis [a]. Hæc enim non debentur, nisi prius deducto ære alie-
4 no [b]. Quod autem patrono debetur, est æs alienum, sicut legitima quælibet [c]. Meritò igitur
de legatis & donationibus id est deducendum. In alienatione autem inter uiuos facta, ne-
5 cessum est fraudem patrono factam doceri. Patronus igitur qui intendit, uel in fraudem
suam, uel quod perinde est, mortis causa alienationem à liberto factam, ut ipse portione de-
bita fraudaretur, agit actione Fabiana, à Fabio, siue Calussiana, à Caluisio prætore dicta [d],
aduersus bonæ malæúe fidei possessores, earum rerum nomine quæ in fraudem alienatæ di-
cuntur [e]: ut eas res patrono restituant, unà cum fructibus [f]. Quod exemplo creditorum in-
ductum est, qui Pauliana actione repetunt ea quæ in eorum fraudem à debitore sunt aliena-
ta [g]. Hæc actio in perpetuum datur: quia continet rei persecutionem [h].

a l.j. h. t.
b l.j. §. pen. ad Trebel. l. fi. § licentia. C. de iure delib.
c l.si patronus. de donat. l. Papinian. §. si quis. de inoffic. testam.
d l.3. §. si intestatus. cum seq. l. 4. & 5. h. t.
e d. l.j. §. dolum. §. si libertus. §. si pluribus.
f d. l. j. §. quamuis. & §. ultim. cum l. seq.
g t.t. quæ in fraud. credito. § ubi dicemus.
h d. l. 3. §. 2.

SI TABVLAE TESTAMENTI NVLLAE EXTAbunt, unde liberi. Tit. VI.

1 *Continuatio.*
2 *Quando locus sit bonorum possessionibus ab intestato.*
3 *Gradus successionum ab intestato.*
4 *Primum gradum esse liberorum.*
5 *Quid plus sit in hoc edicto, quàm in successione iuris ciuilis.*

1 POsteaquam Prætor locutus est de bonorũ possessione eius qui testatus est, rectè tran-
situm fecit ad intestatos: eum ordinem secutus qui in l. XII. Tab. extat. Fuit enim ordi-
2 narium antè de iudicijs testantium, ac sic deinde de successione ab intestato loqui. Nã
quamdiu secundum aut contra tabulas existere possessio potest, ab intestato non succe-
3 ditur [a]. Sed successionem ab intestato in plures partes diuisit, fecitq; gradus uarios: pri-
mum liberorum, secundum legitimorum, tertium cognatorum, deinde uiri & uxoris. Rectè

a l.j. h. t.

autem Prætor à liberis initium fecit. Vt enim iure ciuili prima causa in successione est libe- 4
rorum: ita & hos Prætor non modò ex testamẽto, sed etiam ab intestato ad bonorum poss.
primo loco uocat, quos naturæ simul & parentum cõmune uotum ad bona admittit [a]. Sed 5
in hac possessione, id amplius inest, quòd ius uetus ciuile emancipatos non agnoscat, Præ-
tor uerò hos perinde ut suos in iure successionis, data hac bonorum possessione tuetur [b].

VNDE LEGITIMI. TIT. VII.

1 *Qui legitimi & agnati.*
2 *Quid consanguinitas, & qui consanguinei.*
3 *Quando & quomodo succedant.*
4 *Parentes & patronos etiam legitimo iure succedere.*

SEcundo loco atq; ordine uocat Prætor legitimos, hoc est, agnatos [a] per uirilem sexum 1
descendentes [b]. Nam hi lege XII. Tab. ad successionem post suos uocabantur: unde &
legitimi sunt dicti [c], qui aliàs etiam consanguinei solent appellari [d]. Nam etsi propriè 2
consanguinitas est uinculum personarum, quæ propterea quòd ex eodẽ stipite ortæ sunt,
sanguinis & naturæ societate propius iunguntur: & consanguinei ij, qui sanguinis iure ne-
xi sunt [e]: tamen usitatum est, eos duntaxat consanguineos appellari, qui ob ius propinqui-
tatis & agnationis, ex lege ad successionẽ uocantur [f]: unde & consanguinitas species agna-
tionis esse iudicatur [g], & adoptiui consanguinei perhibentur, scilicet quòd legitimi sint hæ-
redes [h]. Propriissimè tamen, consanguinei iure ueteri dicebantur fratres & sorores (nam ul-
tra sororem, quæ suæ familiæ finis est [i], consanguinitas non porrigebatur [k]) qui legitimos
ideo excludere feruntur [l]: iure autem nouo, fratres & sorores ex eodem patre, non eadem
matre nati, hoc nomine consanguinei appellantur [m]. Sed de appellatione satis: nunc de iu-
re successionis quod his defertur, agamus. Hi ergo consanguinei & legitimi, secundo ordi- 3
ne atq; loco ad successionem uocantur, uidelicet post suos. nam quamdiu sui sperantur, pu-
ta prægnante defuncti uxore, locus non est agnatorum ordini [n]. Cum igitur fratres & soro-
res, à latere nemo præcedat, in ordine legitimorum primò uocabantur, etiam ante paren-
tes [o], reliquis omnibus remotioribus exclusis [p]. Nam quamdiu consanguinei, ut inquit I.
C. hoc est, fratres supersunt, reliquis legitimis non defertur hæreditas [q] quod ita accipien-
dum est, ut ijs etiam adire nolentibus nõ deferatur. Lex enim XII. Tab. quæ ad hæreditatem
legitimos uocat, nullũ successorij ordinis ius agnoscit: ideo priore gradu extante, reliquis
aditum præcludebat, etiamsi postea prior gradus deficeret [r]. Sed hoc in legitimis hæredita-
tibus obtinuit. Prætor autem, ex bono & æquo [s], in suis bonorum possessionibus, successo-
rio edicto gradum gradui, & personæ deficienti subsequentem personam substituit [t], ac sub
iecit. id quod & Iustinianus postea est secutus, ut iam iuris ciuilis ea sit successio [u]. Post con-
sanguineos autem legitimi reliqui, etsi longissimo gradu sint, admittuntur, scilicet ubi nul-
lus in gradu propiore præcedit [x], etiamsi id nonnulli ad decimum gradum constringant [y].
Inter legitimos autem in hoc edicto recensentur & illi, qui licet non ut agnati, tamen alia ex 4
causa, lege uel S.C. ad successionem uocantur [z]: ut patroni [a], parentes [b], &c.

VNDE COGNATI. TIT. VIII.

1 *Summa edicti.*
2 *Qui nam sint cognati: & quàm uariè hoc nomen accipiatur.*
3 *Discrimen inter agnatos & cognatos.*
4 *De successione cognatorum.*

HAec bonorũ possessio nudam habet Prætoris indulgẽtiam, neq; ex iure ciuili oritur. 1
Nam eos inuitat ad bonorum possessionẽ, qui iure ciuili ad successionem admitti
non possunt: id est, cognatos. Cognati autem appellati sunt, quasi ex uno nati: &, ut 2
ait Labeo, quasi commune nascẽdi initium habuerint [a], ac ab eodẽ orti sint [b], ac quos Græ-
ci *συγγενεῖς*, nos cognatos appellamus [c], quasi simul cũ natos. Itaq; propriè cognati sunt, qui
sibi inuicẽ uiuẽtes agnascũtur [d]: nec qui mortuo eo cuius de hæreditate agitur, animal non-
dũ fuit, illius successionẽ tanquã cognatus cõsequi potest [e]. Cognatos ergo propriè in hac
materia

a l. scripto. § fi. h. t.
b l. 1. & 2. h. t.
a §. 1. instit. de leg. agn. success. in prin. inst. de leg. agn. tut. l. ult. §. 1. de grad. l. 2. de suis & leg.
b §. 2. in uerb. legitimas personas per uirilem sexum descendentes. in stit. de leg. ag. success. l. 5. h. t.
c § 1. & 2. Instit. de leg. ag. success. tot. t. de suis & leg. & tit. C. de leg. hered.
d §. 1. inst. de leg. ag. success.
e l. j. §. post suos. de suis & leg. § 1. in uerb. in propriè consanguinei. ubi dixi. inst. de leg. ag. success. l. si is qui. 44. de adopt.
f d. §. 1. d. l. j. uide quæ dixi Inst. de leg. ag. success.
g §. pen. Inst. de success. cognat.
h l. 2. § si fit. 13. l. si quis. 7. ad S.C. Tertyll.
i l pronunciatio. 195. in fi. de uerb. signifi.
k Vlp. Inst. cap. 26. Paulus lib. Sent. 4. cap 8. §. 2. ubi dixi. Instit. de leg. ag. success.
l l. j. §. post suos. l. 2. §. 1. de suis & legit. §. 1. & 2 inst. de leg. agn. success.
m §. 1. §. hoc etiã. 3. Inst. de leg. ag. succ. auth. itaq; C. com. de succ.
n l. pen. h. t. l. 1. & 2. de suis & legit.
o l. scripto. 7. si tab. test. l 2. C. ad S. C. Tertyll. uide in § fi. inst. de leg. agn. success.
p l. j. §. post suos. de suis & leg.
q l. 2. §. 1. de suis. & leg.
r §. placebat. 6. inst. de leg. ag. success. ubi exposui.
s §. 1. in fin. inst. de bon. poss.
t §. tit. de success. edict. d. §. placebat.
u §. placebat. inst. de leg. ag. success. uide §. tit. de succes. edict. x §. 2. & 3. Inst. de leg. ag. succ. y in §. fi. Inst. de succes. cog. z l. 2. §. ult cum l. seq. h. t. a Inst. de leg. pat. tut. & de bon. lib. b §. fi. Inst. de leg. ag. succes. & de S.C. Tertull. &c.

a l. j hoc tit. b l. 4. §. 1. de grad. c l. ult. §. 1. de grad. d l. item. 8. l. Titius. de suis & legit. e l. j. §. pen. h. t. uide quæ dixi in §. cum autem. Inst. de her. quæ ab intest. & in tit. de leg. ag. success.

materia intelligimus, qui sibi uiuentes connaſcuntur [a]. Hi autem rurſum dupliciter ſumuntur. Vno modo ἐν πλάτει, pro omnibus natura & ſanguine coniunctis [b]: altero modò ſpeciatim, pro ijs qui per lineam duntaxat femineam coniunguntur [c]. Nam agnatio à patre eſt, cognatio à matre [d]. Vnde & ſpurij inter cognatos numerantur, ſcilicet quia per matrem cognati ſunt [e]. In hac tamen ſucceſsionum materia, etiam agnati, hoc eſt, per lineam maſculinam iuncti, iure cognatorum admittuntur. Nam agnatus qui non poteſt ut agnatus ſucce-
3 dere, admittitur ut cognatus [f]. Vnde dicitur, inter agnatos & cognatos hoc intereſſe, quod inter genus & ſpeciem. Nam quo ad ius ſucceſsionis, qui agnatus eſt, utiq; & cognatus eſt: non autem qui cognatus eſt, contrà agnatus eſt [g]. Et ita accipiendum eſt quod dicitur [h], in
4 agnatis cognatos (hoc eſt, cognatorum ius) contineri, in cognatis non unq; agnatos. Cognatorum porrò ordo tertius eſt. admittuntur enim demum poſt ſuos & legitimos: admittuntur autem gradu proximi [i], ordine ſucceſsiuo [k]. Vnde & agnati ex hoc edicto, ordine ſucceſsiuo uocantur ut cognati, qui ut agnati non recipiuntur [l]. Admittuntur autem in hoc ordine cognati, ad ſextum uſq; gradum communiter [m], interdum ad ſeptimum uſq; [n] (quod hodie in feudalibus ſequimur [o]) & octauum [p] gradum: quanquam agnati in infinitum, uelut & deſcendentes, ſuccedere uideantur [q]. Sed hodie, ſublato agnationis & cognationis, emancipationis & ſuitatis diſcrimine [r], omnes indifferenter ad decimum uſq; gradum, ex communi ſententia admittuntur [s]. & quidem in ſtirpes, non in capita [t]: quia omnes ex paritate gradus, & ſuo iure ueniunt. Diuerſum eſt in deſcendentibus, præter filios qui non in capita, ſed ſtirpes capiunt maiorum ſucceſsionem [u]: non modò quia iure ſuitatis [x] (ſi enim hæc ſola eſſet ratio, in emancipatis, uel ex emancipato natis, non obſeruaretur hic ſuccedendi modus: id quod aliter ſe, ſaltem iure nouiſsimo, & præſertim ab inteſtato habet [y]) ſed etiã quia iure repræſentationis, ex natura ſumpto, nepotes neptes'ue, item pronepotes pronepte'ue, in parentis ſui unde nati ſunt, locum ſuccedunt [z]: ut etiamſi plures ex uno propagati ſunt, non aliam aut uberiorem quàm pater eorum partẽ eſſet adeptus, accipere debeant. Ideo autem iure repræſentationis, in locum patris ſuccedunt: quia filij ſtatim atq; in familia paterna ut ſemper (loquimur enim de his qui ex iuſtis naſcuntur liberis) naſcuntur, una reputantur eſſe perſona [a] cum patre: & proinde domini fiunt rerum paternarum, & ius habẽt iam quæſitum [b], quaſi in bonis proprijs [c]: eoq; poſt mortem non habent opus aditione hæreditatis, ſed continuatur in eos dominium [d]. quare cum moriũtur ante patrem, hoc ipſum ius in ſuos liberos tranſmittunt [e]. Cum aũt nemo plus iuris tranſmittere poſsit, quàm ipſe [f] habet: ſequitur, liberos in locum patris ſuccedẽtes, in ſtirpem partemq; patris, non pro numero ſuorum capitum ſuccedere. Id quod & in emancipatis ſeruatur, ut dictum eſt.

DE SVCCESSORIO EDICTO. TIT. IX.

1 *Ratio edicti.*
2 *Summa edicti.*
3 *Quare dictum ſucceſſorium.*

1 CVm plures ſpecies ſucceſsionum Prætor introduxerit, & in unaquaq; ſpecie ſucceſsionis ſæpe plures extent diſpari gradu perſonæ: ne alio alium expectante actiones creditorum differrentur, ſed haberent quos conuenirent: ideo petendæ bonorum poſſeſsioni certum tempus præfiniuit, liberis quidem & parentibus anni ſpacium, cæteris
2 centum dierum. Quòd ſi intra hoc tempus aliquis bonorum poſſ. non petat, uel moriatur, eiuſdem gradus perſonis petentibus eius pars accreſcit: uel ſi nullus in eo gradu amplius ſit, deinceps cæteris in proximo gradu exiſtentibus bonorum poſs. ex hoc edicto pollice-
3 tur: quod ſucceſſorium uocatur. quia ordinem ordini, gradum gradui, perſonam perſonæ, quaſi per ſucceſsionem ſubſtituit [a]. Qua ſubſtitutione omnino fuit opus, cùm lege XII. Tab. à ſucceſsionis ordine, legitimorum ſucceſsio omnis fuerit excluſa [b].

DE GRADIBVS ET AFFINIBVS, ET NOMINIBVS eorum. Titulus X.

1 *Continuatio.*
2 *Gradus unde dicti.*
3 *Definitio*

a d.l.j.d.l.item.8.
b l.j.l.ult.§.1.& tot.tit. de grad.& aff. et Inſt. de grad.cog.
c ut hoc in tit.& Inſt.de ſucceſſ.cog.& l.ult.§.1.de grad.& aff.
d §. uulgo. Inſt. de cog. ſucceſſ.
e l.ſi ſpurius.C.eo.§.nulgò quæſitos. Inſt. de ſucceſſ.cog. uide D. Reinhart. diff. 20. Land.lib.1 art.28.
f §.placebat. 6. Inſt. de leg.ag.ſucceſſ.l.j.§. de ſucceſſ.edic.
g l.ult. §. 1. de grad. & affinit.
h l.pen.ĩ tit.t.
i l.j.& tot.h.t. & tit. de ſucceſſ.edict.
k §.de ſucceſſ.edic.
l l.§.de ſucceſſ.edict.§.placebat. Inſt.de leg. ag.ſucceſſ.
m §.ult.Inſtit.de ſucceſſ. cogn.
n d.§.ult.
o c.1.§.1.de ſucc.feud.c.1.§.1.de ijs qui feud. dar.uide gl.& Dd. in c.1.de nat.ſucceſſ.feu. Bald. in c.1.de feud. Marth. & in l.j. C. quand. non pet. part. Dec.conſ.85.D.Reinhart.diff.40.
p l.octaui.pen.h.t.
q §.2.& 3. Inſt. de leg. agn.ſucceſſ.
r §.nullam. in auth. de hær.ab inteſta.
s gl.& Dd.in §.ult.Inſt. de ſucceſſ.cog. ubi plura de hac ſucceſsione uide.
t l.2.C. de ſuis & leg.l.2.§.1.ff.eod.
u §.cum filius.6.ubi uide quæ dixi.Inſt.de hæred.qual.& diff.
x l.ſcripto.unde lib.
y in auth.ut cum.de appell.§.nullam. de hær. ab inteſt.et ut lic.mat. et auiæ.§.ſed ea.13.§.fin. Inſt. de hære. quæ ab inteſt.Dd.in l. gallus. §. & quid ſi tantum.ubi Iaſ.nu.54.de lib.& poſt.& in l.cum emancipatum.C.qui admit.
z d.§.cum filius.in uerb. quia placuit nepotes, &c. in parentis ſui locum ſuccedere.
a l.fin.C.de imp.ſubſti.
b l.in ſuis.de lib.& poſthum.
c l.j.§.largius.de ſucceſſ.edic.
d Inſt.de hær.qual.& diff.
e tot.tit.C.de his qui ant.aper.tab.
f l.traditio.de acqui.rer.dom.

a t.t.Inſt.& C.eod.
b l.2.de ſuis & leg. Vlp.tit.26.Paul.Sent.lib.4.§.placebat.6.Inſtit.de leg. agn. ſucceſſ. l.ſi ex pluribus.de ſuis & leg.tut.

3 *Definitio graduum.*
4 *Diuisio.*
Regulæ ad dignoscendum quoto quisq; sit gradu. 3. 6.
5 *Superiorem & inferiorem lineam incipere à primo gradu.*
6 *De secundo gradu.*
7 *De tertio, & deinceps.*
8 *De transuersali linea.*
9 *De computatione canonum.*
10 *Regula can. in linea æquali.*
11 *Ratio differentiæ inter ius ciuile & cano.*
12 *Regula cano. in linea inæquali.*
13 *De ordine successionum.*
14 *De successione descendentium.*
15 *De successione ascendentium.*
16 *De successione collateralium.*
17 *De affinitate, explicatio methodica.*

a l. 2. de suis & leg. §. 2. cum seq. inst. de leg. agnat. succe.
b uide inst. de leg. ag. tut.
c l. fin in prin. h. t.
d d. l. fin. §. gradus.
e l. j. h. t.
f l. stemmati. 9. h. t. Paul. lib. 4. tit. 11.
g d. l. j.
h d. l. fi. §. primo gradu.
i d. l. fin. §. parentes.
k l. j. §. 1. h. t.
l d. l. fin. t. t. Instit. eod.
m c. ad sedem. 35. q. 5.

Sed quia cognatorũ & uaria est ratio, & ad proximum gradu tam hæreditates[a] quàm 1
tutelæ redeunt[b]: gradus cognationum nosse oportet, ut quis cui præferatur & proxi-
mior sit, intelligi possit[c]. Gradus autem, de quorum notis distantijsq; cognationes di 2
gnoscuntur, dicti sunt ad similitudinem scalarum, locorum'ue procliuium: quos ita ingre-
dimur, ut à proximo in proximum, id est, in eum qui quasi ex illo nascitur, transeamus[d]. Est 3
igitur gradus, de proximo in proximum cognatum transitus: siue, est interuallum quo co-
gnoscitur, quæ persona stipiti propior sit: & quot sunt transitus in remotiorem, tot sunt gra 4
dus. Horum autem alij superioris ordinis sunt, alij inferioris, alij ex transuerso siue à latere.
Superioris ordinis existunt parentes, inferioris liberi, ex transuerso fratres & sorores, ho-
rumq; liberi[e]. Hi ordines lineæ etiam uocantur, quæ cognationes separant, & quasi distin-
guunt, in superiorem, inferioremq;, quæ ambæ directæ sunt, & transuersam[f]. Superior & in- 5
ferior cognatio à primo gradu incipit[g]: quia pater superioris cognationis, filius inferioris
initium facit. Necessum igitur est, hos primum constituere gradum, cum primus transitus
quaqua uersum de patre fiat in filium, & econtrariò[h]. In secundo gradu, suprà sunt auus, 6
auia: infrà nepos, neptis ex utroq; parente, & ita deinceps. Nam in his seruatur regula, ut
quot sunt personæ generationis remotioris, tot sint gradus, dempto stipite: id est, ea perso-
na de cuius cognatione quæritur. Sic suprà in tertio gradu, proauus proauia: infrà, prone- 7
pos proneptis. in quarto, abauus abauia, abnepos abneptis. quinto, atauus atauia, atne-
pos atneptis. sexto, tritauus tritauia, trinepos trineptis: ac deinceps ordine reliqui. qui quo
niam speciale nomen non habent, maiores illi, hi posteriores appellantur[i]. Ex transuerso 8
siue à latere nullus est iure ciuili primus gradus, & ideo incipit à secundo[k]: nam cum pater
& filius omnium ordinum primum constituant gradum & transitum, necessum est, ut qua
qua uersum te uertas, ulterius transeas, atq; ita secundum facias gradum. Itaq; frater & so-
ror, sunt in secundo gradu: & conuenienter patruus, amita, auunculus, matertera: fratris fi-
lius filia in tertio, & hi consobrini sibi inuicẽ in quarto, atq; ita deinceps[l]. Nam & hîc quot
sunt generationes remotiores, tot sunt gradus, stipite dempto. Canonistæ, qui propter ma- 9
trimonia, ne inter prohibitas personas cõtrahantur, gradus computant[m], cum ea sine duo
rum copula constare nequeant, duas uno gradu personas in linea transuersali complectun
tur: eamq; constituunt in linea æquali regulam: Quoto gradu utraq; persona distat à stipi- 10
te, eodem gradu distant inter se. uerbi gratia: Frater distat à stipite, id est patre communi, gra
du uno: ergo eodem distat à sorore, atq; ita consequenter: ut fratrum filij distant à commu-
ni stipite secundo, ergo & eodem inter se distant. At iure ciuili quoto gradu collaterales se-
cernuntur à communi stipite, eo gradu duplicato inter se distant: quia quælibet persona
ab utroq; latere facit gradum in transitu. Ius enim ciuile singulas personas numerat, quia 11
singulæ hæreditatem cernere possunt: cuius rei gratia, gradus hoc iure constituti sunt. In 12
linea porrò inæquali hac regula Canonistæ utuntur: Quoto gradu remotior distat à com-
muni stipite, eodem transuersi inæquales inter se distant. ut, uerbi gratia: Frater meus ex
patre communi distat ab eo primo gradu, eius filius secundo, neptis tertio: ergo & à me ter-
tio hæc gradu distabit. nam à persona neptis remotiore, usq; ad stipitem fit computatio: ut
hæc latius explicat Ioand. And. in arbore consanguinit. Sed nos relictis canonibus, quo-
rum tamen rationem passim obtinere & seruari uidemus, pro instituto nostro, ad ius ciuile
reuertamur: quod præcipuè hæreditatum causa gradus considerat. Qua in re admonendi 13
sumus, si quando de hæreditate, uel bonorum poss. quæstio incidat, non semper eos qui
eiusdem

eiusdem gradus sunt concurrere. nam qui est in proximiore ordine, quamuis quarto gra-
4 du sit, cæteris præfertur, licet in primo aut secundo gradu existant. Primus autem ordo in succedendo est descendentium: qui omnibus tam ascendentibus quàm transuersis, quamuis propinquioribus, præferuntur[a]. Itaq; pronepos, quantumuis in tertio sit gradu, præfertur patri & fratribus, in primo secundoq; gradu existentibus. Sed nec inter se descendentes, semper utuntur gradus prærogatiua, propter ius repræsentationis[b]. quod tamen plerique ultra pronepotes non extendi uolunt[c]. Nam filius quamuis in primo sit gradu, nepos ex altero filio in secundo, nihilominus hic patris sui personam repræsentans, cum patruo hæreditatem cernit[d]. Quamobrem sine graduum respectu descendêtes, in gradibus non modò inæqualibus, uerumetiam æquis constituti, in stirpes, non in capita succedunt: id est, tantum nepos unus uel plures uel horum liberi capiunt, quantum ipsorum parens in diuisio-
15 ne accepisset[e]. Deficientibus porrò descendentibus, iure nouo (nam in ueteri secus fuit[f]) locus fit secundo ordini, nempe ascendentibus, secundum gradus prærogatiuam. Nec enim hîc repræsentatio locum habet: cum contra naturam sit, ut auus repræsentet patrem suum filium, tanquam ab illo genitus. Qui autem in eodem sunt gradu, ex æquo diuidunt hæreditatem: ita tamen, ut dimidiam accipiant à patre ascendentes, alteram à matre, etiamsi sint dispares numero. atq; ita diuisio fiat in stirpes, non in capita[g]. Ascendentes autem excludunt hodie (nam olim à fratribus excludebantur[h]) omnes collaterales, exceptis fratribus & sororib. ex utroq; latere (etenim uno tantum latere coniuncti, nedum ab ascendentibus, sed etiam à fratrib. utrinq; coniunctis excluduntur in allodialibus: quamuis secus in feudalibus seruetur[i]) & horum liberis: quamuis iure Saxonum omnibus etiam bis collateralibus ascendentes præferantur[k]. Porrò cum fratrib. & sororibus proximior ascendens, siue pater, siue auus, atq; ita consequenter, ut rectè uolunt Dd.[l] diuidit in capita hæreditatem. Liberi autem fratris sororis' ue, in stirpem succedunt: hoc est, eam accipiunt partem, quamuis plures, quam parens eorum esset consecutus[m]. Iure tamen Saxonum hi planè à patruis
16 excluduntur: cum eo iure in collateralibus repræsentatio locum non habeat[n]. Deficientibus autem ordinibus sursum deorsum' ue uersus rectis, & non extantibus fratribus aut eorum liberis, proximiores ex latere admittuntur. obtinetq; hîc regula: Qui propior est gradu, propior est iure successionis. Quòd si plures in eodem gradu existant, in capita non in stirpes succedunt, secundum personarum numerum[o]. Quod & in liberis duorum fratrum obtinere uerius est, ut si inter se succedant æqualiter, non autem in stirpes, capiant hæreditatem: ut ex opinione Zasij[p] Carolus V. in Comitijs constituit, & iure Saxonum ita etiam obseruatur.[q] Quanquam sunt alia quædam hoc in iure singularia: ut, alia graduum computatio[r]: item quòd frater ex uno latere coniunctus, cum fratris filijs ex utroq; latere coniuncti admittatur[s]: quamuis iure ciuili hi illum excludant[t]. item quòd patruo defuncti, filij fratris, quamuis in eodem gradu existentes[u], item frater defuncti ex uno tantum latere coniunctus[x], puta consanguineus uel uterinus, præferantur. quod tamen more magis quàm certa ratione inductum est, eoq; in quibusdam Curijs repudiatur. Et hæc dicta sufficiant de gradibus cognationum, quæ in successione considerantur: nunc aliquid de affinitate iuxta huius tituli inscriptionem, subijciamus.

17 Affinia dicuntur quæ coniuncta sunt[y]: unde affinitas pro qualibet coniunctione necessitudineq;, poni solet[z]. Affines tamen in iure propriè dicûtur uiri & uxoris cognati, dicti ab eo quòd duæ cognationes quę diuersæ inter se sunt, per nuptias copulantur, & altera ad alterius cognationis finem accedit[a]. Est igitur affinitas, ius quoddam inter unum côiugem, & alterius cognatos institutum: seu, ut Theophilus[b] uult, propria quædam personarum qualitas, quæ citra cognationem nobis ex nuptijs coniunguntur. Potest & hoc modo definiri, ut sit propinquitas personarum, ex nuptijs, non ex sanguinis coniunctione orta. Numerantur autem tria genera affinitatis, à Canonistis[c]: primum, quod per personam adiunctam carnis copula contrahitur: secûdum, quod per personam primo generi additam: tertium, quod per personam secundo additam. Verbi gratia: uxoris meæ cognati, sunt mihi in primo genere affinitatis: ea mortua, si alterâ duxero, prioris cognati erunt huic secundo genere affinitatis coniuncti. si me mortuo illa Titio nupserit, erunt prioris cognati, Titio affinitatis tertio genere coniuncti. Item: uxoris meæ frater mihi primo est affinitatis genere coniunctus, illius uxor secundo. quod prohibitionem non habet, ut quidâ uolunt[d]: quia affinitas non extenditur ad affines personæ coniunctæ[e], sicuti nec ad cognatos uiri & mulieris inter se[f]. Gradus autem affinitatis nulli sunt, iure ciuili[g]: sed iure Canonico, eodem modo compu-

a in auth. de heredi. ab intestat. in prin. b §. cum filius. Inst. de hered. quæ ab intest. c Angel. Bart. & Dd. in §. cû filius. Inst. de her. quæ ab intest. Bart. in l. 1. §. si quis. de suis & leg. d l. Papinian. §. quoniâ. in fin. de inoff. test. e in auth. de hæred. ab intest. d. §. cum filius. ubi dixi. f l. scripto. 7. si tab. testa. l. fin. C. com. de success. g §. 1. in auth. de hæred. ab intesta. h l. scripto. 7. si tab. test. §. fin. Inst. de leg. agna. success. i auth. itaq;. C. com. de success. Sachs. diff. 26. Land. lib. 2. art. 20. Aluar. et Dd. in c. 1. de success. frat. Bald. in c. 1. de succ. feud. & l. 1. C. de legit. hære. Ang. cons. 108. Schurf. côs. 8. in fin. cent. 1. Iacob. in trac. feud. uerb. præsente. nu. 11. uide Sax. lib. 2. art. 20. Lehenrecht cap. 32. Sachs. diff. 20. 25. 29. Reinhar. dif. 30. Curt. trac. feud. part. 3. nu. 56. Zas. in fin. partis 8. k Landr. lib. 1. art. 17. Sachs. diff. 24. l in auth. defuncto. C. ad Tertullia. m §. 1. in auth. ut filij fra. de auth. defuncto. n Sachs in differ. 25. per tex. Landr. lib. 1. art. 3. in fin. eo. art. 17. o §. si uerò. in auth. de hæred. ab intest. p singula. respon. lib. 1. cap. 7. q Sachs. in diff. 28. r Land. li. 1. art. 3. Sachs. diff. 30. Chil. in pract. de diff. grad. s Sachs. diff. 26. per art. 20. lib. 3. Reinh. art. 30. t auth. cessante. C. de legit. hæred. u Sachs. diff. 25.

x Sachs. diff. 26. Reinh. diff. 33. y l. eos. 12. fi. regund. z l. quod Seruius. 8. de cond. caus. da. l. non ideo. 5. C. de here. inst. a l. 4. §. 3. h. t. b §. affinitatis. Inst. de nupt. c gl. Panor. nu. 6. & alij in c. non debet. pen. de consan. & affin. d Berengar. in arbore Gemmia. in c. unic. §. quare. nu. 3. de consan. li. 6. e d. c. non debet. ex. eo. f §. mariti. ubi gl. ad uerbum, postea. Inst. de nup. c. pen. c. quod super. ex. de consan. g l. 4. uers. grad. h. t.

computantur, quo gradus consanguinitatis[a]. Causa efficiens, iure ciuili sunt legitimæ nu-
ptiæ[b] (unde uir & uxor dicuntur principium affinitatis[c]) uel legitima sponsalia: quibus
etsi propriè affinitas non conciliatur, tamen quo ad prohibitionem matrimonij, illam in-
ducunt[d]: dummodo pura sint, non conditionalia[e]. Etsi autem iure ciuili affinitas non con-
trahitur, ubi nuptiæ sunt interdictæ[f]: tamen iure Pontificio, ex quauis etiam illicita coniun-
ctione quædam affinitatis uerecundia existit, coniugium impediens[g]. Effectus huius con-
iunctionis est, quòd impedit matrimonium[h], ad quartum usq; gradum iure Pontificio[i]:
scilicet in primo genere nam secundum & tertium, prohibitionem non habet[k]: quod qui-
dem impedimentum etiam soluto matrimonio durat[l]. Itē reddit suspectum testimonium[m]
& iudicium[n], in causa affinis: nam ex hac necessitudine inter coniunctos, præsumitur nasci
affectio[o]: non tamen defert affinitas successionem, sicut consanguinitas[p].

VNDE VIR ET VXOR. TIT. XI.

1 *Quando uocentur uir & uxor.*
2 *Hodie melius coniugibus prouideri.*
3 *Quomodo iure Sax. coniuges succedant.*

POst agnatos & cognatos ad decimum usq; gradum[a] Prætor, excluso fisco, ad bono- 1
rum successionem uirum & uxorem uocat: qui quæ'ue mortis tempore in iusto matri
monio fuerit[b]. Sed his personis hodie prolixius consuli uidemus, cùm iure commu- 2
ni[c], tum etiam legibus passim municipalibus. Sic iure nostro Saxon. maritus omnia bo- 3
na mobilia uxoris lucratur[d], etiam extantibus liberis, quibus tamen legitimam de ijs sup-
plere cogitur: mulieri uerò terna pars bonorum mariti, cum plurimùm ex consuetudine lo
corum cedit: ubi ea deficit, quarta. Quo tamen casu bona sua propria, cum liberis succe-
dens, & ternam partem accipiens, conferre cogitur, etiam inuita, si tamen tantum in tertia
parte acceptura est, ut ei de suis bonis satisfieri possit: cæteróqui si nihil aut parum maritus
reliquit, æquius uidetur ut possit sua retinere, & illius successione abstinere[e]. Vbi uerò illa
consuetudo de tertia deficit, communi, & etiam iure Sax. absq; onere collationis[f] (quan-
quam in eam iure ciuili dotem, & reliqua quæ de marito lucratur, ac ut relicta accipit, impu
tare cogatur[g]) debetur mulieri pars hæreditatis quarta. Ita si duo tres'ue duntaxat extent
liberi: quòd si plures, tantum portionem filialem, quantam scilicet quisq; liberorum, acci-
pit[h]. Illud ultimò sciendum, hoc ius quod coniuges ex statuto in alterius bonis habēt, non
posse illis per testamentum auferri, cum sit uelut legitima pars debita[i]. quod admittendum
puto cum certa pars ex statuto defertur, non etiam cum omnia bona, non extantibus scili-
cet liberis. eiusmodi enim statutum tantum ab intestato potest obtinere, nec ad causam te-
stamenti est trahendum, ne libera auferatur testandi facultas. Si enim omnia bona ex statu-
to indistinctè superstiti relinquenda essent, sequēs esset, de nulla re coniugem testari posse,
cum omnia debeantur: quod admittere uerè fuerit perabsurdum[k]. Quare & cum expres-
sum est statuto, deferri certam partem tantum ab intestato, eam testamento auferri posse
certum est, quemadmodum & partem iure ciuili ab intestato (legitima excepta) assigna-
tam[l]. Nam ex causa intestati, ubi testamentum factū est, nihil peti aut deberi potest[m]. Quar
tam tamen ex constitutione debitam, ne quidem iure ciuili per testamentum coniugibus
auferri posse, communiter receptum est[n].

DE VETERANORVM ET MILITVM SVC-
cessione. Titul. XII.

1 *Continuatio.*
2 *Duo singularia in successione militum.*

ATq; ita quidē petuntur poss. bonorum quæ pagani relinquunt. In militum hæredita 1
tib. duo sunt singularia: nā si intestati decedant, agnati cognatiq; ad finē quinti dun 2
taxat gradus, fiscum excludūt[a]. Deinde si ex delicto militari capite puniri meruerūt,
non mo-

a c. pen. & fin. ex eo.
b l. 4. §. affines. & §. sciendum. h. t.
c gl. in d. l. 4. h. t. Bal. in l. affinitatis. C. com. de success. fac. l. j. ubi gl. et Dd. C. unde uir & uxor. l. non ideo. C. de hæred. inst. Bar. et Dd. in d. l. affinitatis.
d l. pen. C. de incest. nup. gl. in l. 4. uerb. per nuptias. h. t. per l. et nihil. de rit. nupt. c. discretionis. de eo qui consang. ux. gl. in l. quod Seruius de cond. caus. dat. & in §. si uxor. ubi Dd. inst. de nupt.
e c. de illis. de cond. appo. c. unic. §. fin. de desponsat. imp. lib. 6.
f l. 4. §. sciendum. h. t.
g c. discretionis. ubi glo. ad uerb. nec affinitas. & Panor. de eo qui cognu. consan. ux. c. ex literis. eo. tit. c. unic. ubi gl. uerb. affinitatis. de spons. in 6. Dd. communiter in d. c. non debet. ex eo uide latè Michae. de Mille. cōs. matri. 18. nu. 1. uol. 1.
h §. affinitatis. inst. de nupt.
i c. pen. & fin. ex eod. Bal. in l. affinitatis. C. com. de success.
k uide gl. & Dd. in d. c. pen. & fin.
l l. auunculo fin. de cōd. sine caus. l. 2. §. affinitatis. ubi Bart. de postu. & in l. affinitatis. C. com. de success.
m Dd. in l. parentes. C. de testib. Bart. in l. aut affinitatum. de procur. Bal. in l. qui testem. §. quod autem. in fin. de testam. & c. in literis. de testib. gl. & Dd. in c. accedēs. 1. ut lit. non contest.
n d. c. accedens. ubi gl. ut lit. non contest.
o gl. in l. j. C. de hear.
p l. affinitatis. ubi Bart. et Bald. C. com. de success.

a §. fin. Inst. de success. cogna. ubi gl. & in auth. in successione. C. de suis & legit. hered. b l. unic. h. t. §. aliam. Inst. de bonor. poss. c auth. præterea. C. un. uir & uxor. in auth. ut lic. mat. & aui. d Land lib. 1. art. 31. & li. 3. art. 76. Fachs. diff. 34. & diff. 18 & 20. e uide Fachs. diff. 20. f uide ī. de collat. bonor. g Cast. nu. 6. Bal. in fin. in d. auth. præterea & ibid. Ias. nu. 20. cum seq qui dicit esse communem. h d. authen. præterea. C. unde uir & uxor. i uide Bald. in l. si quando. in prin. C. de inoff. testam. & in l. j. num. 5. C. de legit. her. Boer. decis. 244. Cremon. sing. 154. Chas. in consuet. Burg. tit. des droitz appart. §. 4. in fin. Boer. in consi. eo. tit. §. 1. & 4. k uide Bald. in d. l. si quando. C. de inoff. testam. l. pactum. 15. ubi dixi. C. de pact. uide Tiraq. in ll. connub. uerb. contract. & quæ dixi ī. de donat. caus. mort. l uide in auth. de her. & Falc. & de her. ab intest. Dd. in d. auth. præterea. m l. in prin. cum §§. seqq. de her. quæ ab intest. n Ias. et communiter Dd. in d. auth. præterea. ubi Ias. nu. 17. dicit hanc esse communem. a l. 2. h. t.

non modò teſtamentum facere poſſunt, ſed etiam ab inteſtato, bona ad cognatos perti-nent[a]: quod non eſt in paganis[b].

a l.ſ.h.t.
b tit. de bonis damna.ſ.

QVIBVS NON COMPETIT BONORVM POSſeſſio. Titul. XIII.

QVibuſdam tamen non competit petitio bonorum poſſeſ. ut ei qui renunciauit, qui tẽpore excluſus eſt, qui ſe indignũ hæreditate reddidit: ut pater aut dominus, qui do lo fecit, ne teſtamentũ mutaretur, in quo ſeruus aut filius eius hæres erat inſtitutus[a].

a l.unica.h.t.

VT EX LEGIBVS SENATVS'VE CONSVLTIS BONORVM poſſeſ. detur. Titul. XIIII.

1 *Quare detur hæc poſſeſsio.*
2 *Cur dicatur extraordinaria.*
3 *Edicti uerba.*

1 QVemadmodum condictiones ex lege dantur, ſi quid noua lege introducatur[a]: ita
prætor nouiſsimè extraordinariam bonorum poſſeſsionem ijs pollicetur, quibus
2 ut detur, lege, uel S. C. uel conſtitutione comprehenſum eſt. Dicitur autem extra-
ordinaria, non quòd ius nõ tribuat, ſed quia neq; bonorũ poſſeſsionibus quæ ab inteſtato
3 ueniunt, neq; ijs quæ ex teſtamento ſunt, connumeratur[b]. Ait Prætor: VTI ME QVA-
QVE LEGE SENATVS'VE CONSVLTO BONORVM POSS. DARE O-
PORTEBIT, ITA DABO[c].

a tot.tit.ff.& C.de condict.ex lege.
b §.7.Inſt. de bon. poſſ.
c l.ſ.h.t.

QVIS ORDO IN BONORVM POSSESSIONE detur. Titul. XV.

ORdo in petenda bonorum poſſeſsione hic ſeruatur, ut primùm ab inteſtato uocentur ſui, ſecundò legitimi, tertiò proximi cognati, deinde uir & uxor. Tempus petendæ bonorum poſſeſs. utile eſt, ſcilicet ut non alij dies computentur, niſi quibus quis ſciuit poſſeſsionem ſibi delatam, & agere potuit[a].

a l.2.h.t.

DE SVIS ET LEGITIMIS HAEREDIBVS. Titul. XVI.

1 *Continuatio.*
2 *Ordo ſucceſsionum iuris ciuilis.*
3 *Quando opus aditione, quando non.*

1 QVo ordine Prætor ad bonorum poſs. uocat, eodẽ ferè ius ciuile hæredes facit ab in-
2 teſtato. Nam primò uocat ſuos, id eſt liberos in poteſtate conſtitutos[a]: deinde con
ſanguineos, qui ſanguine defuncto connexi ſunt, puta parentes & fratres[b], tũ agna-
3 tos proximos[c]. In ſuis hæredib. aditio non eſt neceſſaria, ſed ipſo iure hæredes exiſtunt:
quod non eſt in reliquis, qui adire hæreditatem & petere bonorum poſſeſsionem compel-
luntur, ut latius alibi traditur[d].

a l.ſ.h.t.§.1.cum ſeq. inſtit. de hæred. quæ ab inteſt.
b d l.ſ.in fin.
c l.1.& 2.h.t.
d in l.in ſuis.ff.de lib.& poſth.& in ti. inſt. de hær.qua.& diff.& ĩ .tit.de acq.hæred.uide ĩ.ad tit.unde cognati.ubi de ratione ſucceſsionis huius diximus.

AD S.C. TERTVLLIANVM ET ORFICIANVM. Titul. XVII.

1 *Cur matrem l. XII.Tab.non uocet.*
2 *Ius prætorum & S.C.de ſucceſsione matrum & liberorum.*
3 *Conſtitutio Iuſtin.de eadem re.*
4 *De S.C.Orficiano.*

1 LEx XII. Tabularum nullum ius ultrò citroq; capiendæ hæreditatis matri & liberis
2 dedit, quia nulla agnatione ſibi inuicem iunguntur. Sed Prætor eos ſubinde per edi-
ctum, unde liberi, uocabat. Poſtea ætate Adriani etiam S. C. hæc aſperitas iuris ciuilis
mitigata eſt. Itaq; S. C. Tertulliano cautum eſt de liberorum ſucceſsione, matri non etiam
auiæ deferenda, ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quatuor, ad in-
3 teſtatorum bona admitteretur. Sed Iuſtiniani conſtitutione mater & parentes indiſtinctè

nunciationis tradit Vlpian [a]. Nunciatio, inquit, fit aut iuris nostri conseruandi causa, aut
11 damni depellendi, aut publici iuris tuendi gratia. Effectus nunciationis extat in ipso inter-
dicto. Nam post eam factam cessare ædificator debet ab opere, & cum nunciante commit-
tere se Pretoriæ iurisdictioni, ut ius ædificationis examinetur [b]: alioqui si in ædificãdo per-
gat, quicquid operis fecerit, antequam missa facta sit nũciatio, aut in ea causa existat ut mit-
ti debeat, uidelicet satisdatione oblata, demoliri & auferre iussu magistratus compelletur:
nulla facta cognitione, ius ædificandi nec ne ædificator habeat: quia semper contra edictũ
12 & ius nunciationis fecit [c]. Sed quoniam iniquum est, impediri in ædificando eum qui sa-
tisdare paratus est de opere demoliendo, si contra ius ædificatum constiterit, ideo Prætor al-
» terum interdictum ad hunc modum protulit: QVEM IN LOCVM NVNCIA-
» TVM EST, NE QVID NOVI OPERIS FIERET, QVA DE RE AGI-
» TVR, SI DE EA RE SATISDATVM EST, QVOD EIVS CAVTVM
» SIT, AVT PER TE STET, QVO MINVS SATISDETVR, QVO MI-
» NVS ILLI EO IN LOCO OPVS FACERE LICEAT, VIM FIERI
VETO [d]. Hoc interdictum tam luculenter I.C. interpretantur [e], ut nostra expositione mini-
mè opus habere uideatur.

a in d.l.j.§.10.
b d.l.j.§.potest.4.
c d.l.Pretor.§.1.
d d.l.Pretor ait.§.deinde.7.
e in d.l.Prætor. et ll.seq.

DE DAMNO INFECTO, ET PROIECTIONIBVS, ET suggrundis. Titul. II.

1 *Quid sit damnum infectum, suggrunda, proiectiones.*
2 *Ex qua causa, & quando Prætor iubet caueri.*
3 *Quomodo ad cautionem cogat.*
4 *De primo & secundo decreto.*
5 *Quæ actio in contumacem detur.*
6 *Verba edicti: & de primo & secundo decreto, explicatio methodica.*

1 DAmnum infectum, est damnum nondum factum, sed quod futurum ueremur [a]. Sug-
grunda siue suggrundæ, sunt eminentes tecti partes, ad auertendum stillicidiũ. Pro-
2 iectiones sunt proiecta, quibus tectum & parietes defendũtur [b]. Qui igitur damnũ
ex ruinosis uicini ædibus aut tecto timet, huic si iuret, se non calumniæ causa petere, iubet
Pretor dominum aut possessorem earum ædium, unde damnum timetur, cauere: suo quidẽ
nomine per stipulationem, alieno uerò per satisdationẽ de damno sarciendo si quod datũ
3 erit [c]. Cui ita non cauebitur, eum Prætor mittit primo decreto in possessionem eius rei, cu-
4 ius nomine ut caueatur, postulatum fuit, ita ut pignoris loco rem detineat [d]. Cuius causa
iusta esse uidebitur, eum etiam possidere, & fructus lucrari Prætor secundo decreto iubet:
scilicet causa cognita, cum æquum esse uidebitur, & ex temporis diuturnitate, puta anni spa-
cio, quod post primum decretum elapsum est [e], & cõtumacia eius qui rem pro derelicto ha-
5 bet [f]. In eum qui neq; cauerit, neq; in poss. esse, possidere ue passus est, iudicium datur, ut
tantum præstet, quantum præstare eum oporteret, si de ea re ex decreto magistratus cautũ
6 fuisset, ut planum fit ex edicto, quod in hæc uerba extat [g]. Prætor ait: DAMNI INFE-
» CTI SVO NOMINE PROMITTI, ALIENO SATISDARI IVBEBO EI
» QVI IVRAVERIT, NON CALVMNIÆ CAVSA ID SE POSTVLARE:
» EVM'VE, CVIVS NOMINE AGET POSTVLATVRVM FVISSE, IN
» EAM DIEM QVAM CAVSA COGNITA STATVERO. SI CONTRO-
» VERSIA ERIT, DOMINVS SIT NEC NE QVI CAVEBIT: SVB EX-
» CEPTIONE SATISDARI IVBEBO DE EO OPORTERE. QVOD IN
» FLVMINE PVBLICO, RIPA'VE EIVS FIET, IN ANNOS DECEM SA-
» TISDARI IVBEBO. EVM CVI ITA NON CAVEBITVR, IN POSSES-
» SIONEM EIVS REI CVIVS NOMINE VT CAVEATVR POSTVLA-
» BITVR, IRE, ET CVM IVSTA CAVSA ESSE VIDEBITVR, ETIAM
» POSSIDERE IVBEBO. IN EVM QVI NEQVE CAVERIT, NEQVE IN
» POSSESSIONE ESSE, NEQVE POSSIDERE PASSVS ERIT, IVDI-
» CIVM DABO, VT TANTVM PRÆSTET, QVANTVM PRÆSTARE EVM
» OPORTERET, SI DE EA RE EX DECRETO MEO, EIVS'VE CVIVS
» DE EA RE IVRISDICTIO FVIT, QVÆ MEA EST, CAVTVM FVIS-
» SET. EIVS REI NOMINE, IN CVIVS POSSESSIONEM MISERO,
» SI AB EO QVI IN POSSESSIONE ERIT, DAMNI INFECTI NO-
» MINE NON SATISDABITVR, EVM CVI NON SATISDABITVR,
» SIMVL IN POSSESSIONE ESSE IVBEBO. Hoc edictum copiosè ab ipsis
I.C. explica-

a l.2.h.t. Paul. lib. 5. tit. 10.
b uid. in l. malum. 242. §. inter. de uerb. significatio. l. si uerò. §. Prætor. ubi Bu. de his qui deiecer. uel effud.
c l. damni infecti. 18. l. 5. l. Prætor. 7. h.t.
d l. 4. §. 1. l. si finita. 15. §. ex hoc edicto. 4.
e c. pen. de eo qui mitt. in poss. Spec. de secũd. dec. §. iuxta. nu. 2. per l. si quis. §. fi. C. de præscript. 30. annor.
f d.l. si finita. §. non autem. 10. cum seq. h.t.
g in l. Prætor. h.t.

I.C. explicatur, ut nos in eo interpretando diutius hærere non debeamus. Potius igitur aliquid quod uſum habeat potiorem, de primo & ſecundo decreto ſubijciendum uidetur.

Primum decretum ita definit Spec.[a] ut ſit iuſſum iudicis, quo mãdat bona alicuius propter eius contumaciam poſsideri. Paulo aliter Bart[b]. Mihi placet eſſe decretum iudicis, quo ob contumaciam rei, actor in poſſeſsionem bonorum, cuſtodiæ cauſa mittitur, ut ea pignoris uice detineat, donec reus ueniat reſponſurus. Cauſa efficiens, eſt iudex qui habet mixtum & merum imperium[c]. Cauſa προκαταρκτικὴ à parte agentis, petitio[d]: petere autem poſſunt omnes creditores, quibus uel purè, uel in diem, uel ſub conditione aliquid debetur[e]: à parte rei contumacia[f]. Materia circa quam, ſunt actiones, tam perſonales[g] quàm reales[h]. Materia in qua decretum fit, ſunt bona contumacis qualiacunq; etiam feudalia & emphyteutica[i], atq; adeò ſpiritualia[k]. Ita tamen in his miſsio, eoq; ordine decerni debet, ut primò fiat in poſſeſsionem bonorum mobilium: pòſt, ſi illa non ſufficiant, in immobilium[l]: tertiò, in rerum incorporalium, atq; nominum[m]. nam & in iuribus incorporalibus, decretum primum & ſecundum interponi poteſt[n]: prout in executione rei iudicatæ ſolet obſeruari[o]. In nominum tamen poſſeſsionem propriè non fit uera miſsio: ſed iudex conuocat debitores, eiſq; interdicit, ne ſoluant creditori: & ut reſpondeant agenti, iubet[p]. Neq; uerò intereſt, quod & antè dixi, utrum pleno iure reus earum rerum dominus ſit, an tantum utilis, uel uſufructuarius etiam[q]. In alienis autem rebus quas detinet contumax, non rectè fit miſsio[r]. Forma & modus quo ad primum decretum peruenitur, hic ferè eſt. Offerendus eſt ab agente petitionis libellus[s]. huic ut reſpondeat, citãdus eſt reus abſens, tribus edictis, aut peremptorio uno[t]. eo non comparente, ſi actor contumaciam abſentis accuſarit, (iudex enim non impertit officium niſi poſtulatum[u]) contumacem eſſe declarabit iudex[x]. Nam niſi præcedente contumacia, non ualet decretum[y]. & pòſt ad petitionem agentis (quam tamen libello comprehendi non eſt neceſſe[z]) poſſeſsionem ei decernet[a], abſq; alia ulla cauſæ cognitione[b], in realibus[c]: cum ſummaria uerò, in perſonalibus[d]: in eamq; mittet aut per executorẽ, nunciumúe publicũ, aut facta agenti ingrediendi poteſtate[e]: & mittet quidẽ non in omnia bona, ſed ordine ſeruato, de quo paulo antè dixi, ut primò apprehendantur mobilia, pòſt immobilia, ultimò iura[f], idq; pro menſura debiti ſeu quãtitatis petitæ[g]: licet olim in omnibus indiſtinctè bonis fieri ſit ſolita miſsio[h]. In realibus eodem modo, ſi tota res petatur, in totius rei poſſeſsionem miſsio facienda eſt: ſi pars, in partem petitam[i]. Abſurdũ enim eſſet, quenquam in plus mitti, pluſq; ei adiudicari, quàm petat[k]. Finis decreti duplex eſt. Primum, ut creditor ſeu actor rem ſuam, hoc eſt, ſibi debitam ſeruet, & conſequi poſsit[l]: alter, ut tædio affectus reus, ueniat ad reſpondendum[m]. Quod ad effectũ attinet, unius miſsio quandoq; alteri prodeſt[n]: & miſsio quæ fit ex primo decreto, non priuat dominum poſſeſsione[o], ſed infert ius pignoris[p]: efficitq; ſimul, ut cum domino miſſus rẽ detineat, cuſtodiat, ſeruet, nihil ut in ea ſine ipſo geri fieri poſsit[q]. Si tamen metus ſit, ne in ea cõmunione perueniatur ad arma, poteſt iudex cõſtituere, quis ſolus poſsidere debeat[r], aut poſſeſsionẽ ſequeſtrare[s]. Fructus porrò non lucratur, neq; participat in bona miſſus creditori cũ tantum cuſtos rerũ ſit, nõ etiã poſſeſſor[t], quanquã in realibus actionibus uideri poſsit, ſtatim eũ poſſeſsionem conſequi,

a l. conſentaneum. 8. C. quomodo & quand. iu. c. 4. de dolo & contumacia. Spec. d. §. reſtat. in princ. b ut uidetur uelle Spec. in d. §. ſequitur. num. 8. quamuis obſtat auth. & qui iurat. C. de bon. auth. iud. poſſ. c Panorm. in cap. quoniam. §. ult. num. 31. ut lit. non conteſt. d d. auth. & qui iurat. Bartol. Rebuff. & Dd. in l. litibus. C. de agric. & cenſ. lib. 11. l. per hanc. C. de erog. mil. anno. lib. 12. Panorm. in d. cap. quoniam. §. ultim. num. 31. & in cap. 2. nume. 28. de probib. ſequeſtr. Alexand. conſil. 6. nume. 9. & 10. uolum. 4. Angel. conſil. 107. nume. 1. Anchoran. conſil. 248. nu. 1. & 2. e Bartol. in d. §. Iulianus. num. 21. cum ſequen. f uide Panorm. in d. c. quoniam. §. ultim. nume. 7. & 34. ut lit. non conteſta. g cap. quoniam. §. frequenter. ut lit. non conteſt. auth. & qui iurat. C. de bon. author. iud. poßid. Bartol. in d. §. Iulianus. num. 7. h gl. in l. cum proponas. 9. C. de bon. auth. per l. j. quibus ex cauſ. in poſſeß. i d. c. quoniam. cap. 2. in uerb. in poſſeßionem rei petitæ. de eo qui mitt. in poſſeß. l. ſi finita. 15. l. ſi places. hoc tit. k Spec. de ſecund. decr. §. uidendum. nume. 5. l l. 3. in uerb. fideicommißi ſeruandi cauſa. ſ. ne uis fiat ei qui in poſſeß. tot. tit. extrà, de eo qui mitt. in poſſeß. cauſ. rei ſeruand. l. 13. §. final. de bon. auth. iud. poßid. m l. is cui. 5. ut in poſſeß. leg. n l. final. C. de bon. auth. iud. poſſ. o dicta l. ſi finita. §. ſi quis. d. l. is cui. Specul. §. iam de effectu. num. 6. Panorm. in cap. contingit. per illum tex. num. 19. ubi dicit hanc eſſe communem. de dol. & contum. licet Legiſtæ contrà diſputent. ut Iaſ. in l. 3. §. fina. num. 20. de acq. poſſeß. uide Soc. in c. quoniam. §. fin. nu. 95. ut lit. non conteſt. ubi indiſtinctè dicit hanc eſſe communem. p l. non eſt mirum. de pign. act. l. 2. C. qui pot. in pign. hab. l. ſi poſt. C. ut in poſſeß. lega. l. fin. C. de præt. pign. Spec. d. l. §. iam de effectu. in prin. q d. l. ſi finita. §. ſi quis autem. h. t. l. is cui. §. ut in poſſ. leg. l. 3. §. fina. de acqui poſſ. l. ſi duo. §. creditores. gl. in d. l. ſi finita. §. ſi plures. ad uerb. prius cum ſi. Spec. de ſecund. decreto. §. nunc dicã. 7. nu. 12. r Spec. de prim. decr. §. iam de effectu. nu. 6. s cap. 2. ubi Panorm. c. 1. ubi Panorm. nu. 18. de ſequeſtr. c. 2. ubi Panorm. nu. 12. 13. de dol. & cont. Spec. de ſecund. decr. §. iam de effectu. uerſ. ſed utrum. t d. l. ſi finita. §. non autem. d. l. is cui. Bart. poſt gl. in d. §. Iulianus. num. 50.

a in tit. de primo decret. §. 1.
b in l. ſi finita. 15. §. Iulianus. nu. 2. h. t.
c Specul. de ſecund. decret. §. reſtat. nu. 2. uide Panor. in c. ſi quis. de for. cõp. & in c. contingit. nu. 22. de dol. & cont. Innoc. in c. dilecto. de uerb. ſig.
d Bart. in d. §. Iulianus. nu. 2. & 3. per l. 4. §. hoc autem. h. t.
e Spec. tit. de prim. decr. §. ſequitur. nu. 11.
f l. ſi finita. 15. §. ex hoc. §. ſi forte. h. t. c. quoniã. ut lit. non conteſt. l. cũ proponas. 9. C. de bo. auth. iud. poſſ. Bart. in d. §. Iulianus. nu. 18.
g d. l. cum proponas. 9. & l. fi. C. de bon. auth. iud. poſſ.
h l. 2. C. ubi in rẽ act. c. 2. & 3. de eo qui mitt. in poſſ. Bar. poſt gl. in d. §. Iulianus. nu. 40. Spec. de prim. decre. §. reſtat. nu. 20. cum ſeq.
i Bal. in l. ſi finita. §. ſi de uectigalibus. nu. 5. 6. hoc tit.
k c. cõtingit. ubi Panor. nu. 11. de dol. & cont.
l c. quoniam. §. fi. ut lit. non conteſt.
m Spec. §. reſtat. nu. 1. de prim. decr.
n Bal. in d. l. ſi finita. §. ſi de uectigalib. nu. 11.
o l. à diuo Pio. de re iud.
p Spec. præall. loc. nu. 2.
q Spec. d. §. reſtat. nu. 7. 8. 9. cum ſeq.
r l. j. §. ſi quis. ſ. ne uis fiat ei, qui in poſſ. Spec. d. §. reſtat. nu. 7.
s Bart. in d. §. Iulianus. nu. 6.
t Bart. in d. §. Iulianus. nu. 3. & 4. Specul. de prim. decr. §. ſequitur. in prin.
u l. 4. §. hæc autem. h. t.
x Spec. præall. loc.
y Barto. in d. §. Iulianus. nu. 18.
z Bart. d. §. Iulianus. nu. 20.

consequi, sed non incommutabiliter, quin scilicet reus eam recuperare intra anuū possit[a]. Neq; tamen fructus, etiam in realibus, neq; ius usucapiēdi[b] (utpote cum custodiæ causa, nō ut dominus possideat) ante annum elapsum acquirit[c]: licet percipere fructus interea tēporis, & custodire, aut eosdē uendere, cum seruando seruari nequeunt, non prohibeatur[d]. Cur autē aliud in personalibus, aliud in realibus obtineat, pulchrè exponit Spec.[e]. Quòd si porrò in possessionem à iudice decretam non admittatur missus, habet in factum actionem, quāti sua interest, impeditum non fuisse[f]. quanquam & introduci per manum militarē potest[g]. Tollitur autem primum decretum, si intra annum ueniat reus, & iudicio se offerat, cautionemq; iudicio sisti, ac damna ob id passa actori præstet[h]. Quod maximè obtinet in realibus petitionibus. nam ibi secundo decreto opus nō est, sed tantum expectatur annus[i]: quo exacto, uerus possessor, qui missus est, efficitur[k]. In personalibus non uidetur ea res ad anni spacium alligata. sed post interuallum aliquod ad arbitrium iudicis moderandum, si cesset reus ad iudicium uenire, & causam persequi, potest peti & decerni secundum decretum[l]. Doctores tamen communius, & hîc annuum spacium putant attendēdum[m]: ut in hoc tantum maneat differentia, quòd in personalibus interpositione secundi decreti sit opus[n], in realibus nequaquam, sed solus anni cursus pro decreto sufficiat[o].

Secundum decretum, est alterum prætoris seu magistratus iussum, quo ob contumaciā & moram absentis debitoris, cum qui ad rem detinendam in possessionē missus fuerat, causa cognita uerum possessorem decernit, aut etiam dominum esse iubet[p]. Causa efficiens est (ut in præcedente decreto) magistratus, qui imperium saltem mixtum habet[q]. nā qui primum decretum interponere potest, potest & secundum[r]. Causa quoq; προκαταρκτικὴ eadem est, nempe petitio ex primo decreto possidentis, & nimia contumacia non respondentis[s]. Materia circa quam, sunt omnes actiones personales[t], non etiam reales[u]. nam in realibus (ut antè dictum est) secundum decretum non decernitur, quoniam per hoc possessio uel dominium possidenti adiudicatur. At qui dominum se esse professus est, & rem uendicari is postquam ex primo decreto possidere cœperit, frustra dominium petat sibi adiudicari quod habere intendit: frustra item postulet, sibi potestatem distrahendæ rei secundo decreto fieri. Nam si dominus est, ut præ se fert, hanc potestatē suo iure habet[x]. Præterea lex in realibus tantum possessionem contumaci aufert, salua ad longum tempus proprietatis quæstione[y]: quod illi ius per secundum decretum auferri, perquàm fuerit iniquum: ac etiamsi non rei uendicatione, sed alia quauis reali actione sit actum: tamen ratio semper erit, cur secundum decretum interponi non sit necesse. Qui enim, uerbi gratia, hypothecaria egit, etsi se non esse dominū professus sit: tamen quia ex iure pignoris quod prætendit, distrahendi[z] aut dominij impetrandi[a] facultatem habet, ideo alio ei decreto non est opus. Etsi autem hæc ita se habeant, potest tamen qui reali egit, si de dominio cōtrouersiam in futurum probabiliter uereatur, petere à iudice, ut certum terminum statuat, intra quem ueniat ius suum deducturus reus, aut alius quiuis qui dominium prætendit: quo elapso, nemo deinceps audiatur[b]. Sed de hoc personalium & realium actionum discrimine, plura Accurs.[c] & Specul.[d] ad quos breuitatis causa studiosos remitto. Forma perueniendi in personalibus ad secundum decretum hæc est[e]. Post elapsum annum[f] (de quo paulo antè dixi) petit actor se ex secundo decreto uerum possessorem aut dominum declarari & constitui. Ad eam petitionem contumacem reum iudex citat. nam citatio hîc necessaria est[g], quia causæ cognitione & præsentia partium est opus. ubicunq; autem requiritur causæ cognitio, ibi necessaria est citatio[h]: & quidem terna, uel peremptoria una pro tribus[i] opus est. Citatione porrò facta, si reus nō compareat, neq; se ad iudicium cum debita cautione, & refusione sumptuum

a l. 2. in fin. ubi gl. C. ubi in rem act. d. l. si quis emptionis. §. pen. c. pastoralis. de off. ord. c. 1. de eo qui mit. in pos. Spec. d. §. iam de effectu. nu. 9.
b Panor. in c. quoniam. §. ult. num. 33. ut lit. nō contest.
c Spec. præall. loc. Bart. post glo. in d. §. Iulianus. nu. 51.
d d. l. is cui. Spec. præall. loc. nu. 13. uide Bar. in l. ult. in prin. ut in poss. legat. & in d. l. si finita. §. Iulianus. Ange. in §. quis uerò. in auth. de exh. re.
e Specul. præall. loc. nume. 12.
f d. l. si finita. §. final. ubi glo. l. 4. §. in eum. & l. fina. §. prætor. ne uis fiat ei.
g l. is cui. §. missus. ut in poss. lega.
h d. l. si quis. 8. §. penult. C. de præscript. 30. an nor. Auth. & qui iurat. C. de bon. auth. iudi. poss.
i Socin. in d. cap. quoniam. §. final. nume. 45. ut lit. non contest. ubi dicit hanc communem esse Legist. & Canonist.
k c. 1. de eo qui mitt. in poss.
l Barto. in d. §. Iulianus. nume. 39. text. in d. l. si finita. §. non autem. 12. §. si plures. ubi gl. ad uerb. princ. l. 3. §. fina. uerb. longo tempore. de acquir. poss. d. auth. & qui iurat.
m Specul. de secund. decre. §. iuxta. nume. 2. Innocent. in c. dilecto. de uerb. significat. Instit. in titu. de eo qui mitt. in poss. Bart. d. §. Iulianus. num. 39.
n d. l. si finita. §. Iulianus.
o gl. in d. l. si finita. §. si plures. ad uerb. prius. ubi præsentis differentie rationes exponit, & optimè Specul. de secun. decre. §. uidendum. num. 2. per c. cum contingit. de dol. & cōtum. c. pastoralis. de offic. ordinar. cum alijs ibi præall. legat.
p cap. 1. de eo qui mitt. in possess. l. prætores. 5. l. prætor. 7. §. 1. hoc tit.
q l. 1. & 4. de iurisd.
r Specul. præall. loc.
s l. fulcinius. 7. §. fina. quib. ex causis in possess. eat. Specul. tit. de prim. decr. §. restat. num. 14. & de secund. decr. §. iuxta. nume. 9. 10.
t Bartol. post glo. in d. §. Iulianus. num. 42. per l. cum proponas. C. de bon. auth. iud. possid. d. l. fulcinius. §. 1. l. properandum. §. sin autem. C. de iudic. Specul. de secun. decre. §. uidendum. num. 16.
u Barto. post glo. in d. §. Iulianus. num. 41. & 43.
x l. in re mandata. C. mand. tot. tit. Inst. quib. alien.
y l. 2. in fin. ubi glo. C. ubi in rem act. d. l. si quis emptionis. §. penult. c. 7. uerb. saluo iure. de eo qui mitt. in possess. c. quoniam. §. quod si. ut lit. non contest. c. prout. de dol. & contum.
z titu. ff. & C. de dis. pign.
a tot. tit. C. de iur. dom. imp.
b l. ult. C. de iur. dom. imp. auth. hoc nisi. C. de solut. uide glo. Bartol. & Dd. in l. si finita. §. si plures. ad uerb. prius. hoc tit. Specul. de secund. decret. § uidendum. nume. 20. 21. Panorm. d. c. quoniam. §. final. nume. 12.
c in d. l. si finita. §. si plures. uerb. prius.
d in d. tit. de secun. decre. §. uidendum. nume. 20. & 21.
e uide omnino Panorm. in c. quoniam. §. fin. num. 34. & 41. 46. ut lit. non contest. & ibidem Socin.
f Bart. in d. §. Iulianus. nu. 39.
g Spec. de secund. decr. §. nunc dicamus. nu. 1.
h l. nam ita diuus. de adopt. l. de unoquoq;. ubi Alex. de re iudic. Socin. in tract. cita. act. 7. nu. 6.
i c. quoniam. §. si. ut lit. non contest. Bart. in d. §. Iulianus. nu. 27.

offerat[a], quod & ipsum pro contumacia habetur (paria enim sunt, non comparere, uel non debito modo[b]:) iam quia eius contumacia pro præsentia est[c], de causa iudex cognoscet. In causæ autẽ cognitione uersatur, num reus sit Reip. causa absens, num pupillus, num alio impedimento iusto detentus: nec enim ad secundum decretum est depropetandum[d]: alioqui dabitur restitutio[e]. Quòd si nihil obstet, satisq; de contumacia absentis cõstare iudici uidebitur, tum ex officio suo nobili[f], secundum decretum interponet, & actorem in uera deinceps possessione esse, eaq; frui, fructusq; suos facere iubebit. Ex quo intelligi potest aliud esse mittere in possessionẽ, aliud iubere possidere: illud custodiam tribuit ex primo decreto, hoc possessionẽ non nudam, sed cum causa bonorum ac dominij ex secundo decreto, quẽadmodum in iurisdictione Prætoris bonorum possessio ius dominij complecti solet[g]. Finis est, ut & contumacia nimia latitantis ac fugientis debitoris puniatur, & consulatur agenti creditori, cui frustrator alioqui reus copiam agendi, hoc est ius suũ iudicio persequẽdi, nullam facit. Effectus, quòd iure ueteri Prætor non faciebat possessorem dominũ[h], ut nec hæredem[i], sed rem in bonis eius esse iubebat, ut uelut dominus iure Prætorio fructus lucraretur, & quia iusta erat possessio, etiam legitimo tempore usucapere, atq; ita iure ciuili effici dominus posset[k]. Sed hodie secundum decretum non tantum possessorẽ facit eum qui mittitur in possessionem, ita ut fructus lucretur[l], deiecto & excluso uero domino[m]: sed etiam dominum[n], si uidelicet dominium fuit penes debitorem: aliàs præstat usucapiendi conditionẽ[o], ut quiuis titulus dominij translatiuus[p], perinde atq; cum res in solutum creditori datur[q]. Sed in solutũ tum demum dari res solent, cum emptorem non inueniunt[r]. At secundũ decretum quandoq; ita interponitur, ut etiam sine uenditione statim fiat iure Prætorio dominus qui possidet. Quod potissimùm in materia damni infecti puto usitatum fuisse: quia nõ expediebat, per dilationes emptionum, in ruinosis ædibus (quæ haud facilè etiam emptorem, propter ædificationũ sumptus & molestias inueniũt) spacium ad ruinas prorogari: & satius erat, uicinum fieri dominum qui de damno infecto egisset, ob uicinitatem periculi, quàm alium quemuis emptorem, cuius nihil interesset. qua ratione uidemus hodie multis locis, iure retractus cuilibet emptori uicinum præferri[s]. In alijs, præsertim personalibus, crebrius decernebatur uenditio[t] (cuius forma alia est iure Sax.[u] quàm iure ciuili) & in eius demũ defectum[x], in solutum datio[y]. Nonnunquã tamen & alio modo fit decretum. nam interdum præfigitur terminus, intra quem ueniat qui dominium prætendere uelit, pòst nõ audiendus[z]. Interdum etiam solum possessorem constituit agentem iudex, reseruato etiam post annum reo repetendæ rei suæ iure integro[a]: præsertim cum non multi sunt creditores, & aliqua qualis qualis causa defensionis, qua contumacia excusari potest, subesse uidetur. Nam pro uarietate circumstantiarum, uariè interponit iudex secũdum decretum, aut non interponit[b]. Atque hæc quidem iure communi, in primo secundoq; decreto obtinent. Iure Sax. neutri locus est: sed contumax reus, mulctatur damno litis, & condemnatur in petitionem aduersario: contumace uerò actore existente, reus ab instantia iudicij relaxatur[c].

DE AQVA, ET AQVAE PLVVIAE ARCENDAE (VIDElicet actione.) Titul. III.

1 *Continuatio.*
2 *Aqua pluuia quæ sit: & quando hoc nomine detur actio.*
3 *Qualis actio detur.*
4 *Quibus, aduersus quos, & ad quid.*

EOdem modo si cui aqua pluuia damnum dabit, aquæ pluuiæ arcendæ actione a- 1
uertetur aqua: quam actionem ex ipsa titulorum serie intelligi licet esse Prætoriam.
Aquam pluuiam dicimus, quæ de cœlo cadit, siue per se, siue cum alia mista noceat. 2
Hæc autem actio, consimiliter locum habet in damno nondum facto (nam de facto agen-
dum est interdicto quod ui aut clàm[a]) opere tamen iam facto, ex quo damnum iure ti-
metur: totiesq; locum habet, quoties manu facto opere nocitura agro aqua est: id est, cum
quis manu fecerit, quo aliter flueret quàm natura solebat[b]. Hæc actio in personam est, 3
quia ex facto hominis oritur: in rem tamen scripta, quandoquidem in opus factum dirigitur.

a l. si quis. 8. §. pen. C. de præscrip. 30. annor. auth. si qui iurat. C. de bon. auth. iud. poss. l. prætor. §. quod ait prætor. de bon. auth. iud. poss. c. pastoralis. de off. ordin. c. 1. c. cũ contingit. de dol. & cont. tot. tit. ex. de eo qui mitt. in poss. caus. rei ser. Spec. de prim. decr. §. iam de effectu. nu. 22.
b l. j. §. fi. ubi gl. ad uerb. inhabiles. quod cuiusq; uniuers. nom. & l. j. §. pen. quor. lega.
c c. ueritatis. 8. de dol. et contum. l. contumacia. 53. de re iud. Spec. h. t. §. 1. nu. 1.
d Spec. præall. §. 1. nu. 1.
e d. l. si finita. §. si fortè. §. postea. l. eorũ. 19. h. t. Bart. in d. §. Iulianus. nu. 36.
f Bart. d. §. Iulianus. nu. 40. Panor. in c. quoniam. §. ult. nu. 46. ut lit. non contest.
g l. 3. de bon poss.
h l. qui usumfructum. Si usufr. peta.
i §. 1. Inst. de bon. poss.
k Vlp. tit. 1. d. l. si finita. §. Iulianus.
l Spec. de secun. decr. §. 1. nu. 13.
m d. l. si finita. §. ubi autẽ.
n Dd. in d. l. si finita. 15. §. Iulianus. & §. postea quam. & in d. c. quoniã. sic. l. j. de fund. dota. l. sed si res. cõ. diui.
o d. l. si finita. §. Iulianus. l. prætoris. l. dies. l. ijs. h. t.
p tot. tit. de publicia. in rẽ act. §. sed istæ. Inst. de actio.
q tot. t. de iur. dom. imp. l. à diuo Pio. §. si pignora. de re iudi.
r l. à diuo Pio. 15. §. si pignora. de re iud.
s Bald. in tract. prothomis. col. penul. uers. sed pone. Matt. de Affl. eo. tracta. uerb. scriptum. Tiraq. de iur. retract. Daligna. §. 22. gl. 2. nu. 2. & 26. nu. 36.
t l. fulcimus. 7. in prin. quib. ex caus. in poss. eat. l. cũ proponas. l. pro debito. C. de bon. auth. iud. poss. Spec. 4. 1. nu. 14. h. t.
u Landrecht lib. 1. art. 70. Remb. diff. iudi. 29.
x l. pro debito. 6. C. de bon. auth. iud. poss.
y t. t. C. de iur. dom. imp. d. l. à diuo Pio. §. si pignora. auth. hoc nisi. C. de solu.
z Barto. in d. §. Iulianus. num. 52. 53.
a d. c. quoniam. in fin. ut lit. non contest. ubi gl. fin. & Dd.
b Barto. in d. §. Iulianus. num. 53.
c Reinhart. diff. iudicial. 8. per art. 9. lib. 2. art. 5. lib. 3.
a l. Atteius. 14. §. in hoc indictum. 2. l. si tertius. 6. §. officium. 4. h. t.
b l. j. in prin. & §. 1. h. t.

4 tur[a]. Datur autem domino prædij cui ex opere damnum timetur[b], & etiam utilis usufru-
ctuario[c], alijsq; utile dominium habentibus[d]. Porrò datur aduersus dominum eius loci in
quo opus factum est, quia is solus restituere potest[e], in hoc ut opus restituat, id est tollat, &
rem in pristinum statum formamq; reponat: suis quidem impensis, si opus fecit, aut facere
curauit: impensis uerò actoris, si in nulla sit culpa[f], unà cum damno & interesse, quod ea oc-
casione post litem contestatam accidit[g].

DE PVBLICANIS, ET VECTIGALIBVS, ET COMMISSIS. Titul. IIII.

1 *Continuatio: & qui dicantur publicani.*
2 *Vectigal quid sit, & quantum.*
3 *Quomodo distet à tributo.*
4 *Quare uectigal soluatur: & quæ pœna sit eius non soluti.*
5 *Edictum de publicanis, eiusq; ratio: & quomodo cum iniustis publicanis eorumq; hæredibus agatur.*

1 AD damna quæ ex publica causa dentur resarcienda, propositum est edictum de pu-
blicanis, uectigalibus & commissis. Publicani sunt, qui publico fruuntur (nam inde
nomen habent, quòd publicum, hoc est, uectigal redimant) siue fisco uectigal pen-
dant, siue etiam tributum consequantur[a]. Et omnes qui quid à fisco conducunt, rectè appel
2 lantur publicani. Vectigal à uectura dicitur: & est id quod præstatur ex his rebus quæ inue-
huntur, aut euehuntur. Præstari autem solet octaua pars[b], olim quinquagesima tãtum, aut
3 etiam centesima[c]. Distat uectigal à tributo: nam tributum est annona, uel publica functio,
seu pensitatio, quæ ratione soli & bonorum immobilium penditur à possidentibus[d]: ac po
tiss imùm capitur pro pecunia, quæ ab imperatoribus atq; præsidibus in stipendia militũ
& sumptus belli à prouincialibus imperatur[e]: cuius tres fines constituit Cic. pro lege Manil.
4 ut sint ornamenta pacis, subsidia belli, nerui reipublicæ. Tributum ergo ut stipendium est
onus fructuum[f], & confertur ob possessiones priuati soli, uectigal uerò penditur propter
usum uiæ publicæ[g], per quam res uehuntur: quam cum magna cura & sumptu principes
planam & tutam præstare commeantibus debeant[h] (cæteròqui de damno dato tenentur[i])
non mirum est, aliquid in autoramentum & compensationem eorum sumptuum à uiato-
ribus retribui. Eius uectigalis non soluti pœna est, ut res committãtur uendicenturq; fisco,
5 unde & commissæ res dicuntur[k]. Sed quia sæpenumerò supra statutum uectigal ui aut do-
lo malo publicani eorumq; familiæ exigere solent, aut per concussionem iniecto terrore
extorquere, nonnunquam etiam ex mercib. quid surripere: ideo Prætor edicto ita cauit[l]:
» QVOD PVBLICANVS SEV ALIVS PVBLICANI NOMINE VI AD-
» EMERIT, QVODVE FAMILIA PVBLICANORVM: SI ID RESTITV-
» TVM NON ERIT, IN DVPLVM, AVT SI POST ANNVM AGE-
» TVR, IN SIMPLVM IVDICIVM DABO. ITEM, SI DAMNVM, IN-
» IVRIA, FVRTVMVE FACTVM ESSE DICETVR, IVDICIVM DABO.
» SI II AD QVOS RES PERTINEBIT NON EXHIBEBVNTVR, IN
» DOMINOS SINE NOXÆ DEDITIONE, IVDICIVM DABO. Hæc actio
hæredib. etiam datur[m]: in hæredes autem, quatenus locupletati sunt[n]. Amplius etiam ex-
tra ordinem publicani ad uigorem publicæ disciplinæ, hoc nomine plectuntur[o].

DE DONATIONIBVS. TITVL. V.

1 *Continuatio: & quòd donationes rectè ad ius Prætorium referantur.*
2 *Donatio unde dicta, & quid sit.*
3 *Diuisio: & quid sit donatio simplex, sub modo, causa, aut conditione.*
4 *Causa efficiens: & quis cui donet.*
5 *Materia.*
6 *Forma: & quomodo firmentur, contrahantur donationes: & quare quædam insinuatione indigeant.*
7 *De fine, natura, effectu, & reuocatione donationum.*

1 DOnationes quoq; ad ius Prætorium meritò referuntur. Nam cum magis ad bene-
ficij causam, quàm negocij contracti speciem pertineant, nulla eo nomine iure ci-
uili est actio, quam lex ex conuentionibus duntaxat, quæ causam obligationis ac

Marginal notes (Tit. III):
a *d. l. si tertius. §. tertio uers. aquæ. l. emptor. 12. l. post uenditionẽ. 16. h. t.*
b *d. l. j. §. item. 11. d. l. si tertius. §. si quis. 3. h. t.*
c *l. si usufructus. 22. l. apud Trebatium. 3. h. t.*
d *l. quod principis. 2. 3. §. 1. h. t.*
e *l. quanquam. 4. §. ultimo. cum l. seq.*
f *l. supra iter. 11. §. apud Proculum. 2. & §. fin. l. emptor. 12. h. t.*
g *d. l. Atteius. §. in iudicium. 2.*

Marginal notes (Tit. IIII):
a *l. j. in prin. l. quantæ. 12. in fin. h. t. l. eũ qui. 16. de uerb. significat.*
b *Lex præstatione. 1. C. de uectigali.*
c *Cuiac. obser. lib. 6. cap. 28.*
d *l. j. & t. t. C. sine censu, &c.*
e *l. ager. 27. de uerb. significati. Tacitus lib. 20.*
f *l. 7. de usufr. l. neq. de iuramen. in res dota.*
Cuiac. lib. 7. c. 3. & 4.
g *l. si quis. c. 21. de dona. int uir. & ux.*
h *l. congruit. 13. de off. præf.*
i *Cepoll. tract. de ser. ru. de aqu. nu. 91.*
k *l. commissa. l. fin. §. si quis. h. t. gl. in l. 2. C. de uectigali.*
l *l. j. in prin.*
m *l. sed & ij. 13. in fi. h. t.*
n *l. 4. in prin.*
o *l. locatio. 9. §. quod illicitè. h. t.*

συνάλλαγμα continent, præbere solet, ut suprà dictum est[a]. Sicuti igitur precarium quod ex li-
beralitate descendit, Prætor tuetur[b]: ita consentaneum est, reliquas quoq; donationes post
quam perfectæ essent, iure Prætorio, uelut iustum acquirendi modum [c], confirmatas esse, &
de ijs ius fuisse dictum: unde & inter iudicia Prætoria hic tractatus meritò collocatur. Do- 2
natio dicta est à donando, quasi doni dano [d]. Est autem liberalitas, quæ nullo iure cogen-
te, ex sola animi benignitate alteri fit, & conceditur[e]. Dat, inquit I.C.[f] aliquis ea mente, ut
statim uelit accipientis fieri, nec ullo casu ad se reuerti: & propter nullam aliam causam fa-
cit, quàm ut liberalitatem & munificentiam exerceat. Hæc propriè donatio appellatur,
quæ ita definiri potest, ut sit contractus iuris gentium nominatus [g] (iure scilicet nouissi-
mo[h]) stricti iuris [i], consensu constans [k], per quem quis alteri gratuitò & in præsentiarum a-
liquid donat uel remittit. nam & remissio certi alicuius iuris, donatio est [l]. Et necesse est, do-
nationem uerbis præsentibus fieri, uel æquipollentibus [m]: alioqui non donatio esset, sed
pactum futuræ donationis [n]. Donatio autem aut est simplex, aut ob causam, aut sub mo- 3
do, aut conditionalis Donatio simplex propriè est donatio, quam suprà definiuimus. Do-
natio ob causam, & sub modo est, cum datur uel ut aliquid fiat, uel ut non fiat, uel cum
certo modo certaq; lege donatur [o]: cuius finis subordinatus & medius est remuneratio, ex-
tremus liberalitas [p]. Donatio conditionalis est, uel cum quis ita dat, ut tunc demum acci-
pientis rem fieri uelit, cum aliquid secutum erit: uel ut statim quidem accipientis fiat, si ta-
men aliquid aut factum fuerit, aut non fuerit, uelit eam ad se reuerti: qualis est donatio cau-
sa mortis. Causa efficiens est benefica uoluntas donantis, & consensus seu ἀποδοχὴ acci- 4
pientis[q]. nec enim inuitus quis donat[r], nec inuito donatur[s]. Causa προκαταρκτική, sunt bene-
merita donatarij[t]. Possunt autem omnes donare, qui & contrahere: nec senectus aut mor-
bus donationi obstat [u]: non tamen pater filio in potestate constituto [x], nisi ob beneme-
rita, aut aliam iustam causam[y]: nec maritus coniugi, aut contrà[z]. Mulier iure ciuili res para-
phernales alienare potest, & donare[a]: dotales nequaquam[b], ne consentiente quidem mari-
to, propter legis Iuliæ de fundo dotali prohibitionem. Moribus Gallorum[c] indistinctè sine
marito in cuius tutela est, nihil donare aut alienare potest: quod & Sax. sequuntur[d]. quorũ
tamen iure, uirgines & uiduæ authore tutore rectè donant[e], & parentes liberis etiam rectè[f].
Rei capitalis criminis, ante sententiam donare possunt, postea non item [g]. Materia sunt o- 5
mnes res quæ in commercium cadunt: quicquid enim alienari, id & donari potest: non ta-
men omnia bona, præsentia & futura, ne auferatur libera testandi facultas [h]. Forma est, ut 6
alter det, alter accipiat (à datione enim uim olim habuit donatio) nec aliter quàm traditio-
ne[i], aut stipulationis uinculo [k] firmabatur: sed hodie etiam nudo pacto [l] efficaciter animo donandi promittitur[m]: nunquã tamen ea præsumitur, ubi alia rei gestæ causa aliqua, quam uis iniusta etiã & fatua apparere & haberi potest[n]. Donatio fieri potest uel purè, uel ex tẽpore, uel ad tempus, uel sub cõditione[o]. Item in scriptis[p], aut sine scriptura[q], etiã inter absentes aut ignotos, per procuratorem, nunciũ aut epistolam[r]: nisi cũ excedit donatio 500. aureos. Nã ne prodigaliter quis liberalitatẽ exerceret (expedit enim Reip. neminem re sua abuti[s]) aut facilè fraus strueretur inductis falsò donationibus, uoluit lex tam impẽsas donationes in acta publica redigi, & notioni magistratus insinuari[t], nec aliter ratas esse, quàm si publica scriptura interueniret [u]: unde nec morte eiusmodi inualidæ donationes confirmantur[x], nisi quatenus sunt infra summam 500. aureorum [y] (quorum æstimationem nunc ad Hungaricos aureos redigimus) quatenusue expressa donantis contestatione sunt cõfirmatæ[z]. Ea enim cõtestatio, loco est ultimæ uoluntatis, seu donationis causa mortis, quæ eiusmodi insinua-

socio. a l. senectus. C. de donat. x l. cum de bonis. 11. C. de donat. y Ias. post alios, in l. si donat. C. de coll. Bald. in l. cum oportet. §. fin. C. de bon. quæ lib. z t. t. de donat. int. uir. & uxor. a l. uelles. 6. C. de reuoc. don. l. hac lege. 8. C. de pac. conuent. b l. constante. 8. C. de donat. uide ĩ. de fund. dotal. c uide Tiraq. de legib. connub. in fine. uerb. contract. nu. 58. d Land. lib. 1. art. 31. 45. Fachs. diff. 7. Reinb. diff. 7. & 8. e Reinb. de tutel. diff. 3. f Land. lib. 1. art. 10. Reinb. diff. 6. g l. post. 15. h. t. h uide Bart. & Dd. in l. fin. C. de pact. & in l. stipulatio. 41. h. t. l. licet. ubi Ias. nu. 15. C. de pact. i l. 3. de oblig. & act. in prin. Inst. eo. ubi dixi. §. per traditionem. Inst. de rer. diuis. l. si quis. 35. §. pen. uerb. confirmetur traditione. C. eod. l. 6. h. t. k l. 2. C. de euictio. l. 2. l. qui ex donatione. 12. l. si in stipulatum. 17. l. hoc iure. 19. l. si patronus. 20. l. ut mihi. 21. cum l. seq. l. fideiuss. 24. l. qui id. 33. & passim tot. hoc tit. ac sequente. l uide gl. in §. aliæ. ad uerb. uoluntatem. Instit. de donat. ubi dixi ĩ. m §. 1. Inst. de donat. si quis argentum. 35. §. fin. C. eod. n l. cum de indebito. in fine. de probat. uide eleganter Bald. in l. 2. num. 2. C. de iur. dot. & in l. generaliter. 14. num. 5. C. de non num. pecun. Ias. & Dd in l. 3. ff. de pact. o l. 2. & tot. tit. C. de donat. quæ sub mod. p l. si aliquid 13. l. uice. 20. l. donatio. 25. C. eod. q l. in extraneos. 29. C. eod. r l. 4. l. absenti. 10. hoc tit. l. nec ambigi. l. 6. in extraneos. 29. C. eod. s l. 2. de his qui sunt sui uel al. iur. t l. in donationibus. 31. C. eod. §. 1. Instit. eod. u glos. in cap. 1. de censib lib 6. per l. si quis argentum. in fine. C. eod. x l. donationes. 25. C. de donat. int. uir. & ux. y l. penul. in fin. C. de donat. z d. l. donationes. 25. C. de donat. int. uir.

a ad l. intelligentium. 7. in prin. de pact.
b l. interdictum. de precario.
c Instit. eod. ubi donatio inter acquirendi modos refertur. l. 3. de oblig. & act.
d l. senatus. 35. §. 1. ĩ. t. 1.
e l. donari. 39. h. t. l. donari. 82. de reg. iur.
f in l. j. h. t.
g l. pen. §. fin. C. eod. Ias. in l. cum mota. nu. 25. C. de transf. & in l. qui Romæ. §. Flauius. nu. 12. de uerb. oblig.
h §. perficiuntur. Inst. de donat. d. l. pen. §. final.
i l. hæreditatem. 28. l. eum. 22. h. t. Bart. in l. ædib. §. 1. h. t. Ferra. in for. lib. donat.
k d. § perficiuntur. gl. et Dd. in l. ab emptione. de pact.
l l. si quis. 12. de nouat. l. hoc iure. §. 1. h. t. l. si quis donatione. de reg. iur. l. 4. C. de nouat. c. 2. donat. text. optimus in l. si donationis. 18. C. eod.
m Angel. & Fab. post gl. in §. aliæ. Inst. de dona. Bald. & Salic. in l. si quis argentum. §. fi. C. eod.
n Salic. in l. 2. nu. 4. et 5. C. de cond. ob caus. per l. in bonæ fidei. de eo quod cert. loc. l. Titius. de pig. act. Fab. in d. §. aliæ. nu. 1. per l. si sterilis. §. fin. de act. emp. l. qui pecuniam. si cert. petat. Host. de donat. in fin.
o l. j. §. 1. h. t. t. C. de donat. quæ sub mod.
p l. hoc iure. 19. §. 1. et §. ult. hoc tit.
q l. 2. de actio. §. aliæ. Instit. de donat. l. si quis. 35. § fin. C. eod.
r l. rem legatam. 18. de adimend. lega.
s l. inuito. 69. de reg. iur. d. l. hoc iure. 19. §. non potest. 2. h. t.
t l. nec adiect. 9. ĩ. pro

insinuationem non desiderat[a]. Hac tamen specie excepta, aliæ largitiones quæ non ratione formæ, sed respectu personarum infirmæ sunt, sola morte, quasi tacita ultimæ uoluntatis significatione[b] confirmantur: ut donatio mariti & coniugis[c], patris & filij[d]: &, quantum arbitror, omnium bonorum, saltem ut in uim fideicommissi, quatenus 500. aureos non excedit, ualeat[e]. nam hæc ultima non ratione tantum personarum, sed etiam ob defectum solennitatis est inualida: scilicet cum excedit 500. aureos, nec actis est insinuata. qui defectus, ut dictum est, morte non suppletur. eoq; tantum ad 500. aureos ea donatio confirmatur. Est autem hæc insinuatio tam necessaria, ut donatio supra 500. aureos, etiam quando fit inter propinquos, in actis sit redigenda[f] (& quidem coram iudice competente[g]) nisi facta sit ad pias causas[h], legibus expressas. nam in alijs quoq; insinuationem requiri, uerius esse uidetur[i]. Sed an testibus habeat opus? Equidem hæc quæ ad acta fit, testimonio non indiget[k]. sed & reliquæ donationes absq; testibus fieri possunt[l], dummodo alia ratione, puta epistola[m], subscriptione[n] donantis, aut alijs modis[o] probari possint. Porrò de forma donationis, præsertim eius quæ fit in scriptis, alibi plura traduntur[p]. Illud ultimò notandum, liberalitates omnis generis pacta recipere, quæ quidem per se ualida sint. nam si inualida iure sint, (ut pactum de succedendo) ijs reiectis pura subsistit donatio[q]. Adijcio & hoc iure nostro Sax. donationem rerum immobilium non aliter fieri posse, quàm coram iudice ubi ea bona sita sunt[r]: & quidem patrimonialium seu auitorum non nisi consentiente proximo hærede[s]. quod de donatione propriè ita dicta, non de ea quæ fit causa mortis, & alijs improprijs, quidam intelligi uolunt[t]. Et hæc de forma dicta sufficiant.

7 Finis donationum est, authore I.C.[u] ut liberalitas & munificentia exerceatur. Effectus olim non alius erat, quàm nudorum pactorum, cum nullum in se contineant συνάλλαγμα, aut mutuam rerũ commutationem. Itaq; necessum erat, aut traditionem intercedere, qua subsecuta dominium transferebatur[x], & aduersus repetentem dabatur à prætore exceptio: aut stipulationem, quæ iuris ciuilis uinculum est[y], adhiberi[z]. Hodie perficiuntur donationes exemplo uenditionum, statim atq; conuenit: & pœnitentia exclusa[a] habent in se necessitatem traditionis, ut cæteri contractus nominati[b]: ex ijsq; datur actio, quæ condictio ex lege appellatur, quoniam competit ex noua constitutione[c]: interdum etiam rei uendicatio, instrumentis scilicet rei donatæ traditis[d]. Illud sciendum est, donatorem non teneri de euictione, nisi quatenus dolo malo fecit: ne uidelicet liberalitas ei sua sit damnosa[e]: idq; indistinctè iure Saxonum[f], etiamsi in iure ciuili uariè à Dd. distinguatur[g]. Ex quo sequitur, res alienas quamuis rectè uendantur propter obligationem euictionis, tamen inefficaciter donari, cum donator de euictione non teneatur. Ad effectum etiam pertinet, quòd quæ elargita semel sunt, non reuocentur amissione instrumentorum[h], alienatione quam donans postea facit[i], allegatione doli[k], rescripto principis[l], prætextu absentiæ eius, cuius consensus necessariò & ex iuris solennitate non est requisitus[m]. Reuocatur tamen, si conditio, modus, aliaue pacta adiecta non seruentur[n], siquidem ea iure subsistant. nam inualida reijciuntur, & donatio rata manet, ut dixi: ne uidelicet utile per inutile uitietur[o]. Retractãtur itidem propter ingratitudinem, ex causis iure expressis[p]: puta ob iniurias atroces, donatori à donatario factas: item propter uerbera illata, ob periculum uitæ creatum, ob damnum ingens bonis datum[q]. Præterea, si quis filios non habens, bona omnia, uel partem maiorem aliquam donatione largitus sit, & postea liberos susceperit: totum quicquid largitus est, reuocatur[r]. & si qui donationem mandauit, antè rebus humanis sit exemptus, quàm donatio perficeretur, sequens est extincto per mortem mandato, munificentiam necdum peractam interire, nec impleri amplius posse[s].

DE MORTIS CAVSA DONATIONIBVS. TIT. VI.

1 Donatio causa mortis quæ sit.
2 Tres huius species.
3 Quid sit capio.
4 Causa efficiens, & qui quibus donare possint.
5 Materia: quæ donari possint.
6 Forma: & quot testes requirantur.

7 Finis

a Schurff. cõs. 6. & 46. cent. 1. per l. fi. ubi Dd. C. de dona. caus. mort.
b uide Ias. in l. fin. C. de pac.
c d. l. donationes. 25. C. de donat. int. uir. & uxor.
d uide in l. 2. C. de inoff. donat. tex. in l. donationes. 25. in prin. in uerbo, quæ parentes in liberos. C. de donat. int. uir. & uxor.
e gl. fin. in c. fin. de succ. ab int. sic. l. generalitas. d. l. donationes. in uerb. uel aliæ personæ, &c. et quæ tradit Bar. in l. fin. num. 11. C. de pact. uide Zobel. Lãd. lib. 1. art. 31.
f l. lata. 27. C. eo.
g l. secundum. 32. C. eod.
h l. si quis. 36. C. eod.
i l. illud. C. de sacr. Eccle. ubi Dd. uide latè Tiraq. in priuil. piæ caus. priuil. 124.
k l. in donationibus. 31. C. eod.
l d. l. in donationibus.
m l. si aliquid. 13. C. eo.
n l. uice. 20. C. eod.
o l. in extraneos. 29. C. eod.
p l. donatio. 25. cum ll. seq. C. eod.
q d. l. donatio. 25. C. eo. l. cum donationis. 34. C. eod.
r Saxon. lib. 1. art. 21. Vaeych. art. 20. glos. art. 34. lib. 1.
s Landr. lib. 1. art. 52. 31. & 34. Vueych. art. 20. & 65. Fachs. diff. 4. & 5. Reinhar. diff. 1. 3. 4.
t Reinh. d. diff. 1. 3. 4.
u l. 1. h. t. l. munus. 214. §. dona. de uerb. sign.
x iuxta l. traditionibus. 20. C. de pactis. l. non idcirco. 12. C. de fid. instrum.
y §. de constituta. Inst. de actionibus.
z l. 2. h. t. cum alijs sup. nu. 6. adductis.
a l. fin. C. de usucap. pro

donat. l. 3. C. de reuoc. donat. b §. perficiuntur. Instit. eod. l. fin. C. de reuocan. donatio. c l. si quis argentum. 35. §. fin. C. eod. d l. 1. C. de donat. e l. Aristo. 18. §. fin. h. t. f ut notant. ad art. 4. lib. 3. uide gl. lat. in fin. lib. 1. art. 52. g gl. & Dd. in d. l. Aristo. & in l. 2. C. de euiction. uide Paul. lib. 5. Senten. tit. 11. & ibi Caiac. h l. 2. C. de reuoc. donat. i l. 3. C. de reuo. donat. k l. 4. C. eo. illo tit. l l. 5. C. de reuo. donat. m l. uelles. 6. cum l. seq. C. de reuo. donat. n l. 1. l. 3. & tot. tit. C. de donat. quæ sub mod. l. fin. C. de reuo. donat. o l. donatio. 25. C. de donat. p l. 1. l. pen. l. fin. auth. quod mater. C. de reuoc. donat. q d. l. fin. d. auth. quod mater. r l. si unquam. 8. quam Tiraq. copiosissimè interpretatus est. C. de reuo. donat. s l. si quidem. 8. C. de actio.

7 *Finis & effectus:& quomodo resoluatur, reuoceturq́; hæc donatio, & an in ea locum habeat pœnitentia.*

INter conditionales donationes est mortis causa donatio, cum quis habere se mauult, 1
quàm eum cui donat, magisq́; eum quàm hæredem suum[a]. Tres huius donationis sunt 2
species[b]: una, cum quis nullo præsentis periculi metu conterritus, sed sola mortalitatis
cogitatione donat: quod quidem exprimendum est, alioqui pura erit etiam à moriente fa-
cta donatio[c]. siquidem nulla expressè facta sit mortis mentio: nam ubi eius mentio fit, &
hac memoria atq; cogitatione datur, ibi in dubio causa mortis donatum intelligitur[d]. Al-
tera, cum quis imminente periculo commotus ita donat, ut statim res fiat accipientis. Ter-
tium genus est; si quis periculo mortis non sic det, ut statim faciat accipientis, sed tum de-
mum cum mors fuerit secuta. Quæ donatio sub conditione pẽdet: superior statim quidem
perfecta est, sed sub conditione resoluitur[e]. Distat ab hac donatione, mortis causa capio, ut 3
uocant. Nam quicquid propter alicuius mortem obuenit lucri, siue ex donatione, siue alia
occasione, id generaliter mortis causa capi, & capio ex causa lucratiua acquisitio dicitur[f].
Mortis causa donare potest, cui testamenti factio est, licet testamentum non faciat[g]. Filius 4
tamen familiâs quamuis testamentum ne permittente quidem patre facere potest, quia ius
illud publicum immutari priuata parentum authoritate nequit[h]: tamen permissu patris,
causa mortis donare potest, non minus quàm reliquos priuatorum contractus eo uolente
inire[i]. Donari porrò causa mortis, etiam per procuratorem potest[k]. Omnibus autem mor-
tis causa capere permittitur, qui scilicet legata accipere possunt[l]. Materia huius donatio- 5
nis, eadem est quæ puræ & simplicis. nam quæ inter uiuos donari possunt, multo magis in
ultima uoluntate[m]. Illud tamen rectè quæritur, an omnia bona donari mortis causa pos-
sint: ac præsentia quidem hoc modo rectè donantur, cum & inter uiuos dari possint[n]. Sed
an etiam futura, uel (quod perinde est[o]) an hæreditas donari causa mortis possit, est
quod ambigas, alijs aliter sentientibus[p]. Communis tamen conclusio est[q], bona omnia
post mortem, tanquam hæreditatem non posse relinqui donatione causa mortis, sicut nec
codicillis[r]: quia pactis non datur hæreditas[s]. Quamuis autem uniuersitas bonorum, co-
dicillis uel donatione causa mortis relinqui possit[t], sicuti & fideicommitti, aut legari[u]:
tamen donatarium non fieri propterea hæredem, sed legatarij loco esse[x]: eoq́; etiam hære-
dem scriptum, uel ab intestato legitimum deducere quartam[y] Falcidiam[z], perinde atq;
de legato uel fideicommisso deduceret[a], quam ne donator quidem prohibere in dona-
tione possit[b]. Illud hac in parte ultimò addo, iure Sax. mulierem utensilia sua mortis cau-
sa donare (nam inter uiuos coram iudice possit, præsertim cum nondum gerada sit, ut nec
uiuentis hæreditas) in proximæ cognatæ detrimentũ non posse[c]. unde fortassis ne ad piam
quidẽ causam donare poterit: cùm prohibita largitate, etiã hæc species prohibita debeat
uideri[d]. De forma & fine huius relicti, suprà dictũ est[e]. Illud sanè etiã ad formã eius pertinet, 6
quòd necessum est hãc donationem corã quinq; testibus fieri[f], sicuti quamlibet ultimã uo-
luntatem[g], nisi apud acta fiat[h]: quo casu testib. opus non habet[i]. utrobiuis autẽ fiat, neq; in-
sinuatione indiget, neq; scriptura, etiãsi 500. aureos excedat[k]. etsi enim habet rationem cõ-
tractus, cum in esse producitur: tamen effectu & quãdo in esse producta est, habet rationem
ultimæ uoluntatis[l], in qua de quantacunq; summa, citra insinuationis solennitatẽ disponi
potest. Quod indubitatũ est in donatione causa mortis uera, nõ etiã cũ in donationẽ inter
uiuos ex aliqua circũstantia transit: ut si adiecta sit clausula de nõ reuocãdo[m], aut mẽtio hæ-
redũ quos contractus transeat facta[n]. tũc enim donatũ inter uiuos putatur: cui genere insi-
nuatione opus esse diximus. Effectus huius donationis est, ut morte insecuta rata maneat 7
donatio, utpote impleta donationis cõditione: nõ autẽ insecuta morte resoluatur[n]. Quod

& tum

a l.j.h.t.in prin.Inst. eo.
b l.2.h.t.
c l. Seia. 42. l. ubi ita. 27.h.t.gl.& Dd. in l. quæ dotis. 34. solut. matri. Alex. consi.14. & 81.uol.1.& consi. 59.uol.4.glo.in l.4. in prin. uerb. spopondisset. de dol. mal. ex. Ias.in l.licet.C.de pact. Schurff. consi. 6.cent. 1.nu.10.
d l.Seia.§.fi.de dot.prælег. d.l.Seia. §.ult.h.t. Salic.in l.ult.C.eo.tit. Bald.consi.107.quod ista.nu.1.& 2.uol 2. & eundem eleganter distinguentem in l.2. nu.2.C.de iur.dot. Alexan. consi.14.circa nu.1.uol.1.Socin.consi. 53.in præsenti.nu.3. & 5.uol. 1. Schurff. consi.69.Ioan.num.5. cent.2.
e l.senatus.35.§.mortis. 2.l. si alienam. 13.§. Marcellus.h.t.
f l.qui precio.8 l.si mulier.12.l.mortis. 18.l. eum qui.21.h.t.
g l.tam is.25.in princ. h.t.
h l.3.de testa. iunc.l. ius publicum. 39.de pact.
i d.l.tam is.§.1.l.ubi autẽ.27.l.si mortis. 29. cum l.seq. h. t. Paulus lib.3. Senten. cap.10. Inst.de donat.in prin. uerb.pœnituisset.
k l.2.ubi not.C.de dona. caus.mort.l.4.ff.tit.1.
l l.omnib.9.d.l.senatus. h.t.
m Inst.de lege Fus.Canin. tollen.
n l.si unquam. 8.in uer. bona omnia. C. de reuoc.dona.Bar.& Dd. in l.final. C. de pact.l. omnes. §. Lucius quæ in fraud.credit.l.iubemus nulli. C.de sacros. Eccle.l.si quis argentum.§.sed etsi quis. C. De dona uid.Zas.in d. l.stipulatio. 41. num. 52.de uerb.oblig.

o uide Bart.in l.licet.nu.3.& l.fi.nu.14.C.de pact. p uide Ias.recitantem opiniones,in d.l.stipulatio.nu.13. & in l.licet.nu.13.C.de pact. q Bart.Bal.Castr.Ang.Ias.nu.15.in l.licet.C.de pact.Schurff.consi.69.Io.nu.2. cum seq.cent.2. r l.nec codicillũ.C.de test.uid.Inst.de codicill. s l.hæreditas.C.de pact.conuen. t l.Scæuola.ad S.C.Trebell. u l.mulier.§.fin.eo.tit. x l.miles ad sororem.de legat.2. y l.2.§.fin.de iur.codicill. z l.in donationibus.C.ad l.Falc.l.2.C.de donat.caus.mort.l.j.§.quod mortis.ff quor.legat. a l.si mortis.C.ad l.Falc.uid.Ias.in l.eam quam.C.de fideicom.uid.gl.fi.in c.fi.de success.ab intest. b Bal.consi.474.uol.2.Alciat. in d.l.licet.ad uerb.donationis.C.de pact. c Land.lib.1.art.31.Reinh.diff.9. d c.1.§.donare.de probib.feud. alie.per Fed.Roman.in auth.res quæ.C.de fideicom.uid.Tir.in priuil piæ causæ.priuil.130. e in prin.huius tit. f l.fi.C.eo.Socin.consi.137.uol.1. g l.fi.C.de codicill. h Schurff.d.consi.69.Ioan.nu.6.& consi.71.cent.2. i l.in donationib.31.C.de donat. k l.fi.C.eod.Schurff.consi.6.& 46.cent.1.Ferr.in for.lib.donat. l Schurff. d.consi.6.per d.l.fi.C.eod.ubi gl.Guid.Pap.decis.325.potest.nu.5. m l.si alienã.13.ubi gl.pen.l.ubi.27.h.t.l. 1.& 2.C.eo. n Bal.nu.2.3.cũ seq.& Salic.in l.2.C.de iur.dot.Ang.consi.14.circa.Aret.consi.14.diligenter, o gl.in l.4.uerb.spopondisset.de dol.mal.except.l.si filiofamiliâs.19.d.l.donatus.§.1.h.t.

& tum fit, cùm mutata uoluntate restitui sibi donator res donatas uoluerit[a]: quanquam Accur.[b] contrà existimet. Sed uerius est, pœnitentiam in hac donatione concedi, ut uolunt Azo, Placentinus, & alij[c]: quoniam legatis comparatur[d], quæ semper reuocari, etiamsi aliter cautum inueniatur[e], possunt, ut dictum est[f]. Sed & si prius decedat donatarius quàm donator deficit, ac soluitur donatio[g], exemplo legatorum[h]. Resoluta ergo ad hunc modum donatione, condictio personalis uel utilis in rem actio, prout erit commodū, ad res repetendas datur[i].

a d. l. senatus. §. mortis. in fi. l. qui mortis. 30. l. si alienam. 13. §. 1. ubi Bart. h. t.
b in præall. iur.
c in rubrica. C. eod.
d l. Marcellus. 15. h. t. l. fin. C. ad l. Falcidiam.
e l. diui. §. licet. de iur. codicill. l. si quis. 22. de leg. 3.
f ad tit. de adimen. legat. & Inst. de donat. §. 2. per illum tex.
g l. si filiofamiliâs. 23. l. fin. h. t.
h l. unic. C. de cad. toll. ui de ī. quand. dies leg. ced.
i d. l. qui mortis. d. l. si filiofamiliâs. d. l. senatus. §. 1. l. si mortis. 29. h. tit.

DIGESTOR. LIB. XL.

DE MANVMISSIONIBVS. TIT. I.

1 *Continuatio.*
2 *Quid sit manumißio.*
3 *Forma manumittendi.*

1 QVoniam manumissiones & iura libertatum iurisdictione, ac uiua magistratus uoce regebantur[a]: eapropter meritò inter iudicia prætoria harum quoque rerum tractatus est relatus. in quo eo erimus breuiores, quòd totum hoc
2 ius ab usu nostro recessit. Manumissio est de manu, id est potestate missio[b].
3 Nam & in manumittẽdo olim dominus tenebat caput serui, aut aliud membrum: ac præfatus, Hominem liberum esse uolo, eum manu uersum, infracta etiā manu seu impacto colapho, potestate sua emittebat: ut latius alibi[c] traditur.

a tot. tit. ī. de off. cons. et de off. prætor.
b l. 4. de instit. & in.
c ad tit. Instit. de libertinis. ubi dixi. l. ult. Inst. de eman. lib. Cuiac. ob. lib. 5. cap. 13.

DE MANVMISSIS VINDICTA. TIT. II.

1 *Continuatio.*
2 *Præcipuus manumittendi modus per uindictam.*
3 *Quid uindicta, & qualis forma manumittendi.*

1 MVltis autem modis manumissio procedit, ut ostendit Cicero[a], & passim Tacitus: in-
2 ter quos uel præcipuus erat, cum quis uindicta manumittebatur. Sic enim manu-
3 missus ius ciuitatis acquirebat. Erat autem uindicta, uirgula, qua lictor Prætoris præmissis solennibus uerbis seruum tangebat, mox dominus apprehensum manu uertebat, atq; ita libertatem & ciuitatem consequebatur: ut ex Persio liquet: —*Quibus una Quiritem Vertigo facit.*— idem: *Verteris hunc dominus, momento temporis exit.* Marcus Dama.

a in Topicis.

DE MANVMISSIONIBVS QVAE SERVIS AD VNIVERSITAtem pertinentibus imponuntur. Titul. III.

NEc modò priuati sic rectè manumittunt, sed etiam uniuersitatibus omnibus & collegijs, quibus coeundi ius est, quæq; propria habere possunt, hanc manumittendi potestatem D. Marcus dedit[a], etiamsi nullius uideatur esse seruus: & per consequens, non posse à quoquam manumitti, qui toti uniuersitati seruit. nam manumissio, quæ nomine totius uniuersitatis uel ab uno fit, ab ipsa uniuersitate facta uidetur.

a l. 1. h. t.

DE MANVMISSIS TESTAMENTO. TIT. IIII.

CVm cætera quæ inter uiuos rectè aguntur, etiam in testamento fieri queant: sequitur, in qualibet ultima uoluntate manumitti posse[a]. Datur autem testamento libertas dupliciter. Aliquando directò, cum testator breui manu & directis uerbis libertatem seruo tribuit, hoc modo: Stichus liber esto. quo casu Orcinus dicitur libertus, id est ipsius defuncti: nec hæres iura patronatus consequitur[b].

a §. 1. Instit. de libertinis. & de l. Fuf. Canin. toll. in fin.
b §. fi. Instit. de sign. reb. per fideicom. rel.

DE FIDEICOMMISSARIIS LIBERTATIBVS. TIT. V.

INterdum datur libertas per fideicommissum, hoc modo: Rogo hæres, ut Stichum manumittas. Hoc casu cum hæredis factum interueniat, is in autoramentum manumissionis iura patroni consequitur[a].

a t. h. t. d. §. fin.

DE

DE ADEMPTIONE LIBERTATIS. TITVL. VI.

VT datur, ita & adimi potest testamento libertas, sicut & cætera legata [a]. Adimitur autem uel expressa uoluntate, ut cum testator disertè libertatem reuocat: uel tacita, ut si seruam cui libertas relicta est, postea uinxit [b]. Nec solùm à testatore, sed etiam lege interdum adimitur libertas testamento data [c]: puta, si data sit in fraudem creditorum, aut fisci [d]: uel ob aliam etiam causam [e].

a t.t. de adimend. legat.
b l. fideicõmissaria. 43. ff. tit. 1. l. testamẽto. 51. §. 1. ff. de manumiss. testament.
c l. unica. h. t.
d l. quæsitum. 15. ff. qui & à quibus.
e §. seruum. Inst. de hær. instituend. l. cũ filius. 78. §. seruum. de legat. 2. l. qui pœnæ. 8. ff. de manumiss.

DE STATV LIBERIS. TITVL. VII.

QVoniam autem non modò purè, sed etiam in tempus, aut sub conditione libertates, sicuti cætera legata relinqui possunt: fit ut quibus hoc modo libertas data est, interea dum dies uel conditio expectatur, statu liberi appellentur: quia statutam, ut inquit Paulus, & destinatam in tempus uel conditionem, habent libertatem [a].

a l. 1. h. t. uide Vlp. tit. 2.

QVI SINE MANVMISSIONE AD LIBERTATEM PERVENIANT. Titul. VIII.

SCiendum tamen est, statu liberos libertatem ipso iure nonnunquam consequi, citra ullam manumissionem: ueluti si dies præstitutæ manumissionis elapsus sit, uel conditio exciterit, aut per hæredem stet, quo minus impleatur [a]. Eodemq́; modo, si seruus uẽditus sit ea lege, ut intra certum tempus manumittatur: cum dies præstandæ libertatis uenit, ex constitutione Marci libertatem consequetur [b]: ut & tum quando in aduersa ualetudine eiectus [c], aut infans expositus est [d].

a l. 3. ff. tit. 1.
b l. 1. & t. h. t.
c l. unic. §. si seruum. C. de Lat. lib.
d l. 1. & 2. C. de infan. ex. l. nemini. C. de epis. aud.

QVI ET A' QVIBVS MANVMISSI LIBERI NON FIANT, AD L. AELIAM Sentiam. Titul. IX.

1 De lege Aelia Sentia.
2 Dationem libertatis & fraudem creditorum non ualere.
3 Alterum caput l. Aeliæ Sentiæ.

NOn tamen cuicunq; uolenti manumittere licet. Nã lex Aelia Sentia à priscis illis Ae- 1
lijs [a] lata, manumittendi ius quibusdam, licet dominis, ademit in primis debitoribus qui soluendo non sunt [b]. ut enim reliqua quæ in fraudem creditorum alienata sunt, actione Pauliana reuocantur [c]: ita libertas in fraudem creditorum data, inutiliter da-
tur. Nam etsi reliquarum rerum alienatio ualet, & reuocanda est per actionem: tamen datio 2
libertatis fraudulenta ipso iure irrita est. Nam si semel competeret libertas, amplius reuocari in seruitutem seruus non posset [d]. In fraudem autem creditorum manumittere uidetur, qui uel iam tempore quo manumittit, soluendo non est, uel qui datis libertatib. desiturus
est esse soluendo [e]. Eadem lege Aelia Sentia domino minori 20. annis, nõ nisi ex iusta cau- 3
sa manumittere licet [f]. Sed Iustinianus post completum 17. annum manumittendi potestatem tribuit [g]. Sunt & alij qui manumissi liberi non fiunt, de quibus uidere licet l. C. [h]

a uide l. 2. de orig. iur.
b l. 7. 8. 10. 11. h. t.
c t. de his quæ in fraud. credi. ff. ubi docemus.
d l. 2. ff. quib. ad lib. pro. non licet. l. si ex causa. 10. §. fin. de mino.
e §. in fraudem. Inst. quibus ex causis manu. nõ licet.
f l. 7. §. fi. h. t.
g §. pen. & fin. Inst. quibus ex caus. manu.
h l. 2. 3. 4. 9. & h. t. t.

DE IVRE AVREORVM ANNVLORVM. TITVL. X.

1 Continuatio.
2 Quomodo manumissi consequantur dignitatem.
3 Quod ius fuerit aureorum annulorum.
4 Ex qua causa tribui id ius consueuerit.

SCiendum est, manumissos non modò libertatem actus ciuitatis, sed quandoq; inge- 1
nuitatem, ac nobilitatem consequi. Nobilitatem, hoc est equestrem dignitatem conse- 2
quuntur hi, qui ius aureorum annulorum à principe impetrarunt. Nam cum hos ge- 3
stare nulli, quàm equestris ordinis hominibus fas olim esset: meritò concessa annulorum aureorum usurpatione, ipsam quoq; ordinis dignitatem princeps concessisse uidebatur.
Quod olim uirtuti, præsertim militari tribui solitum testatur Cicero [a], ut & iura imaginũ [b]. 4
Vnde fortè insignium & armorum nostri temporis usus, ortum habet: de quibus extat Bartoli tractatus. Cæterùm Iustinian [c]. quod olim priuilegij loco dabatur, id generali constitutione omnibus libertis, quemadmodum & ius Quiritium [d] indulsit [e].

a in Verrem lib. 5.
b Cic. in Verr. 7.
c Nouell. 78.
d tot tit. C. de Lat. lib. tollen. Inst. de libertin.
e uide Cuiac. ob. lib. 7. cap. 1.

DE

INgenuitatem consequitur manumissus, qui ex ingenua natum se doceta[a]: aut qui à principe natalibus restituitur, in quibus omnes homines initiò fuerunt: uidelicet ingenuitatis, non in quibus ipse seruus nascebatur[b]: in quam ingenuitatem omnes manumissos restituisse tandem, remittente præsertim ius suum manumissore[c], Iustinianus uidetur, scilicet ut potius ingenuis quàm libertinis respub. repleretur[d].

a l.j.hoc tit.
b l.2.& 3.h.t.
c Nouell.78. Cuiac.lib.4.cap.5.
d l.3.C.de bon.quæ lib.

DE LIBERALI CAVSA. TIT XII.

ET his quidem modis ad libertatem, nobilitatem, & ingenuitatem peruenitur. Sed quia sæpe fit, ut hinc existant controuersiæ, altero adfirmante se liberum aut ingenuum, altero in seruitutem retrahente: ideo ad expediendas has lites Prætor constituere iudicia solet, quæ uocantur liberalia, siue causæ liberales, quòd in ijs de libertate agatur. Actiones autem quibus agitur, appellantur præiudiciales[a].

a §.præiudicia. Instit. de action.uid. Paul.lib.5.tit.1.& C.eod.de lib.caus.

QVIBVS AD LIBERTATEM PROCLAMARE NON LICET. Titul. XIII.

AGere autē possunt de liberali causa, quicunq; non prohibentur. Prohibentur porrò hi, quibus ad libertatem proclamare non licet: ut est maior 20. annis, qui ad participandum precium uænire se passus est[a]: item seruus per uim alteri ereptus, & testamento liber esse iussus[b].

a l.1.3.4.5.h.t.
b l.2.h.t.

SI INGENVVS ESSE DICATVR. TIT. XIIII.

EOdem modo ad ingenuitatem repetendam agere potest libertus, si intra quinquennium à tempore manumissionis docere uelit, ingenuum se esse natum[a]. Qua in causa sciendum est, rem inter alios actam alijs non obesse[b].

a l.2.3.4.5.6.h.t.
b l.j.h.t.

NE DE STATV DEFVNCTORVM POST QVINQVENNIVM quæratur. Titul. XV.

ILlud autem annotandum est, liberalia iudicia non semper esse perpetua. nam de statu defunctorum post quinquennium quærere non licet[a]. Siquidem deteriorem conditionem defuncti facturus sit, qui retractat, ut si dicat seruum fuisse: non si meliorem, ueluti si pro seruo libertus, pro liberto ingenuus esse dicatur[b].

a l.j.in prin.l.2.l.fi.h.t.
b l.j.§.fin.l.3.h.t.

DE COLLVSIONE DETEGENDA. TIT. XVI.

SEd ne quorundam dominorum nimia indulgentia inquinaret ampliss. ordinem (ingenuis enim, non libertinis patebat in Senatū aditus) eo quòd paterentur seruos suos in ingenuitatem proclamare, liberosq; iudicari: S.C. factum est Domitiani temporibus, quo cautum est, ut si quis probasset per collusionem quidquam factum, hoc est, proditam conspiratione litigatorum causam: si iste homo seruus sit, fieret eius seruus qui collusionem detexisset[a].

a l.j.& t.h.t.

DIGESTORVM LIBER XLI.

DE ACQVIRENDO RERVM DOMINIO. TIT. I.

1 *Continuatio & series sequentium titulorum.*
2 *Dominium unde dictum.*
3 *Quid sit.*
4 *Diuisio, partes & species.*
5 *Causa efficiens & formalis.*
6 *Quomodo iure gentium dominium acquiratur.*
7 *De iure uenandi, methodica explicatio.*
8 *De uarijs modis acquirendi ex iure gentium, maximè de specificatione.*

9 *De confusione & mixtura.*
10 *Quomodo iure ciuili queratur.*
11 *De materia & fine.*
12 *De effectu dominiorum.*
13 *De cognatis & contrarijs.*

EXpositum hactenus est, quomodo res nostræ uel nobis debitæ, iudicijs aut ciuilibus 1
aut prætorijs petantur. Sed quia non tantum rerum dominia peti solent, uerùm etiã
de possessione earum controuersiæ existunt (omnium enim rerum usus aut in domi-
nio aut in possessione uertitur) commodùm nunc iudicia possessoria exequamur: eo qui-
dem conuenientiore loco, quòd hæc ferè omnia iuris prætorij sint, & authoritate magistra-
tus explicentur. Sed antequam possessionum iura ordiamur, prius est, ut ad muniendũ co-
gnitioni aditum, de dominijs rerum nonnulla proponamus. nam ex his possessiones uim
omnem mutuantur. Res enim nostras, aut in quibus ius habemus, dominij consimile, iustè
rectèq; possidemus, alienas non item[a]. Dominium à domo dictum apparet, ut & dominus: 2
siue quòd olim dominia eatenus tantũ porrigerentur, quatenus domestici fines: siue quòd
propria & nostra usitatè à domo appellentur domestica, ut & apud Græcos, οἰκεῖα[b]. Domi- 3
nium est ius, quo res nostra est. Doctores sic definire malunt, ut dominium ius sit de re cor-
porea liberè disponendi[c], nisi quatenus lege prohibetur. hic enim effectus dominij pro-
prius est[d], ut quis re sua uti frui ad arbitrium possit[e]. Cic. epist. lib. 7. epist. 131. Id cuiusq; pro-
prium est, quo quisq; fruitur atq; utitur. Dicitur autem esse ius: quoniam dominium in iu-
re, possessio in facto est. Additur, de re corporea: quòd rerum incorporalium nullum pro-
priè dominium est[f], ut nec possessio[g]: nisi quadam iuris interpretatione[h]. D. Philippus, præ-
ceptor optimè meritus, ita definire maluit: ut sit facultas, ordinata lege diuina uel huma-
na, qua rem tenet dominus, & de ea disponit suo arbitrio, nisi quantum lege aut pacto pro
hibetur. Partes dominij, sunt proprietas & possessio rei: quæ concreta dominium consti- 4
tuunt, separata nihil inter se habent commune[i]. Dominij species etsi plures sunt, tamen usi-
tatè ita diuidimus, ut aliud sit plenum & absolutum, aliud minus plenum[k]: atq; hoc aliud
directum, aliud utile. Nam cum utilitas dominij in fructu rei sit, qui hunc percipit iure suo,
plenum habere dominium dicitur: qui eo caret, cum spe tamen aliquando adipiscendi ex
iure suo, directum: cuiusmodi est penes dominum feudi & emphyteuseos. Cui uerò utilita-
tes rei obueniunt, non omnino iure proprio, sed quod aliunde dependeat, huius utile do-
minium esse dicimus: cuiusmodi habent uasallus, emphyteuta, superficiarius[l], &c. Dicitur
& aliud dominium naturale, aliud ciuile siue singulare[m]. De reliquis autem dominij specie-
bus: ut quod habet filius in bonis patris, eo uiuente[n], princeps in bonis subditorũ[o], uxor
in bonis mariti[p], uel suis, &c. uidere licet Alciat[q]. Causæ efficientes & formales acquirendi 5
dominij, sunt duplices. Nam quarũdam rerum dominiũ nanciscimur iure gentium, quod
naturali ratione inter omnes homines peræquè seruatur: quarundam iure ciuili, id est, iure
proprio nostræ ciuitatis[r]. Iure gentium acquiruntur res, primùm occupatione. quod enim 6
nullius est, id ratione naturali conceditur occupanti[s]. Cic. lib. 1. Offic. Sunt, inquit, priuata
nulla natura: sed aut ueteri occupatione, ut qui quondam in uacua uenerunt: aut uictoria,
ui qui bello potiti sunt. Omnia igitur animalia, quæ terra, mari, cœloq; capiuntur, id est, fe-
ræ bestiæ, uolucres, & pisces, capientium fiunt[t]. Qui quidem acquirendi modus, cum iura
uenationum nostri temporis complectatur, quibus nihil est popularius neq; frequentius:
non alienum erit, quantum arbitror, in hunc campum uenationum excurrere aliquãtum,
& euagari oratione nostra: ut qui hoc exercitationis genere delectantur, ijs etiam illius ius
atq; modum utcunq; planum faciamus, & apertum.

Principiò ergo sciendum est, uenationem, piscationem, & aucupiũ, in hoc tractatu pro u- 7
no eodemq; iure poni[u], etiamsi nonnihil inter hæc reuera intersit. Nam uenari in alieno li-
cet, piscari non item[x]. Deinde etsi aucupium uenationi comparatur[y], tamen piscatio ab his
separari solet, tanquam ius magis licitum, & spectaculum minus cruentum. Eoq; piscatio
Ecclesiasticis personis indistinctè permissa est, uenatio non item[z]. Nam quo cruentius est
ius uenationis, eo uidetur magis ab humanitate esse alienum[a], minusq; Ecclesiasticis con-
uenire personis[b]. Venationum autem etsi plures sunt species[c], tamen hîc tantum de uena-
tione ferarum agimus, quæ fit in saltib. cum canibus, ut loquuntur, & clamore: unde uena-
tionem saltuosam & clamorosam nostri appellant. quam etsi quidam pro turpi & illicito
exercitio habent, propterea quòd Augustinus nequissimam eam artem appellet[d]: tamen
uerior est Panor. & aliorum sententia[e], scilicet ut abusus uenationis, non usus in turpibus
sit haben-

a *l. si quis. 17. l. iustè. h. t. l. 3. ß. uti possidet. ubi uide.*
b *§. sui. Inst. de her. qua.*
c *Bart. nu. 4. in l. si quis ui. 17. §. differentia. ß. de acquiren. poss. uide latè Schurff. qui hanc definitionem propugnat, cõs. 50. uisis. nu. 1. cent. 1.*
d *l. feminæ. §. illud. ubi Bald. C. de secun. nupt.*
e *l. in re mandata. C. mandati.*
f *l. rectè dicimus. 25. de uerb. significatio.*
g *l. seruum. 43. §. 1. h. t.*
h *l. qui usumfructum. 3. ß. si usufruct. petat.*
i *l. naturaliter. 12. §. 1. ß. tit. 1.*
k *Schurff. cons. 13. cent. 1. per l. feminæ. §. illud. C. de secun. nupt.*
l *uide Bar. in d. l. si quis. §. differentia. nu. 5. & 6. de acquir. poss. per l. possessores. C. de fun. patr. lib. 10. l. j. de aq. plu. arc. c. 1. de inuest. de re alie. fac.*
m *l. in rebus. ubi Dd. C. de iur. dot. Bald. in authen. si sine. C. ad Velleia.*
n *l. in suis. de lib. & posthum.*
o *l. bene. C. de quad. præscrip. ubi Bald. & Dd. Guid. Pap. decis. 551.*
p *uide ß. de iur. dot.*
q *lib. 2. Parergõn. cap. 15.*
r *l. j. h. t.*
s *l. 3. h. t.*
t *l. j. in fi. h. t.*
u *l. 2. & 3. h. t. §. feræ. Instit. eod.*
x *l. iniuriarum. 13. §. fin. in fi. de iniur.*
y *l. diuus. de seruit. rust. prædio. c. 2. de cler. uenat.*
z *c. 1. et 2. de cler. uenat. c. 1. ne cler. uel monac. c. 1. & 2. 34. distinct.*
a *l. cruenta spectacula. C. de gladiat. lib. 11. Xenoph. in Cyropædia.*
b *c. Esau. 86. distinct.* c *glos. & Dd. in c. 1. de cler. uenat. & in c. qui uenatorib. dist. 86.* d *in c. qui uenatorib. dist. 86.* e *in c. 2. de cler. uenator.*

sit habendus. Vsum porrò definiunt, quatenus seruit necessitati (uictus scilicet & amictus) & ualetudini: abusum uerò in eo, si quis ita se dedat uenationibus, ut necessaria uocationis negocia omittat[a]. Nam lex non prohibet uenationem uelut illicitam [b], sed tantum hoc addit, uenatores non habere muneris necessarij excusationem: facilè ut intelligi possit, uenationem legibus non damnari, sed propter eam necessaria Reipub. munera deferenda negligendaq; non esse. Et cum alibi uenatores numerentur inter artifices Reipub. utiles, & seruientes annonæ ac cõmeatui, ita ut propterea grauioribus munerib. onerari non debeāt[c]: facilè intelligi potest, hoc exercitium non esse legib. improbatum. Itaq; ea disputatio definienda est regula quam alibi tradit August.[d] In omnibus, inquit, rebus istiusmodi, non ex earum rerum natura quibus utimur, sed ex causa utendi & modo (id est, temperamento: nã immodica in uitio hærent) uel probandum est, uel improbandum quod facimus. Multo uerò minus uenatio in illis improbanda est, qui hoc artificio se sustentant, neq; alium quæstum norunt[e]. Nam quod ex Augustino adductũ est, uenationem artem esse nequissimam: id nõ de hac specie, sed de arenaria uenatione est accipiendum: quæ scilicet histrionico more, à conductis hominibus, in publicis spectaculis depugnando cum bestijs exercetur. Etenim in uniuersum, iure nostro artificium scenicum, & tota ars histrionica, quasi ad nullam Reip. utilitatem, sed tantum ad inanem uoluptatem comparata, pro turpi & infami uitæ genere habetur[f]. Alia autem est uenatio de qua hîc agimus: quæ non seruit spectaculis publicis, sed sanitati & ualetudini, deinde etiam necessitati ad usum uictus & uestitus. Nam ferarum carnibus uescimur, pellibus contegimur[g]. quæ peræquè adiungi ad nostras rectè utilitates posse putandum est, atq; ius dominiorum diuinitùs concessum. Nam usum animantium, eadem ordinatione diuina sancitum[h] esse, palàm est, adeò ut D. Paulus[i] doctrinam dæmoniorum iudicet, prohibere animantium cibum, ad utendum uescendumq; à Deo ordinatum & creatum. Ex quo sequens est, etiam uenationem capturamq; ferarum permissam esse. Nam in omni concessione, uidentur omnia concessa, sine quibus id quod indultum est, quæri aut teneri nequit[k]. Quare & Ecclesiasticis personis idem ius patére, communius placuit[l]. Concludimus igitur, uenationis usum, non abusum esse concessum, iure diuino & humano, hoc est, iure naturæ & gentium[m] atq; etiam ciuili[n]: nec quenquam prohiberi posse quo minus uenetur, aucupetur, piscetur in publico, cæteròquin iniuriarum actionem habiturum prohibitum[o]: imò nec principem illud ius auferre posse, & prohibere, ut pleriq; contendunt[p]: eoq; facere iniuriam & uiolentiam subditis, si absq; eorum consensu, edictis suis uenationes prohibeat[q]. Dico, in publico. Nam in priuato alieno, prohiberi quis potest ne uenetur aut aucupetur[r]: piscari autem in alieno, nullo modo licet[s]. Cuius differentiæ ratio hæc est: quòd pisces qui concluduntur alterius aqua, non sunt res nullius in bonis existentes, sed planè priuatæ, ut & ipsa aqua, cuius pars esse intelliguntur[t]. Vt igitur non licet fructus alieni agri demetere, aut poma alienæ arboris decerpere, absq; crimine furti[u]: ita non est permissum, in aliena aqua pisces capere, ceu fructus aquæ priuatæ peculiares. In feris animantibus alia ratio est. Nam etsi solo sustinentur, tamen non ut pisces aqua continentur, neq; solo alicuius cohærent: ut nec cæteræ res mobiles, uel sese mouentes, quæ hac proprietate & nota à rebus soli discernuntur[x]. Ac feræ bestiæ, quæ nullo certo loco concluduntur, nec in alicuius uenerunt potestatem ac dominium, sed liberè uagantur, potius in aere uiuere, ac illo contineri, quàm certa aliqua soli parte, sunt existimandæ[y]. Aeris autem usus communis est, tam in suo quàm in alieno[z]. Quare sicuti aucupari, ita & uenari in alieno licet: prohibere tamen aditum dominus potest. quia etsi non potest usu aeris prohibere, qui communis est: tamen iure dominij, ab ingressu sui fundi arcere extraneos potest[a]. Et hæc non præcipuè ratio principalium uenationum iura sustinet: quæ in uniuersum principes, contrario quodam publico gentium iure ad se transtulerunt, & ademerunt subditis, maximè rusticis & agricolis[b]. Quia enim saltus & nemora in quib. feræ liberè uagãtur, sunt loca publica: ideo recepto quodam iure superioritatis, ut reliqua iura publica, ita etiam loca publica ad se principes transtulerunt[c]. Vnde usurpatum ut liceat principi in publicis locis aut concedere ius aliquod seruitutis, aut adimere[d], aut uetare priuatis usurpationem loci publici[e], peræquè atque priuatus usum sui fundi alijs interdicere potest[f]. Quare cum hoc

a tex. in cap. an putatis 86. dist. & in l. uenatorib. 7. C. de excus. mun. lib. 11.

b d. l. uenatorib. 7. C. de ex. mun.

c l. ult. in uerb. uenatores. ff. de iur. immun.

d in c. quisquis. dist. 41.

e gl. in d. c. qui uenatoribus. dist. 86.

f l. 1. & 2. de his qui no. infam. tot. tit. in auth. scenicas non solum, fideiuss. &c. & tot. tit. de spectac. scen. C. lib. 11.

g Genes. 1.

h Genes. 9. 1. Timo. 4. Creauit ad uicdũ, &c.

i 1. Timoth. 4.

k l. ad rē. 56. l. ad legat. 62. de procurat. l. 2. de iurisdic. cum simil.

l Panor. & Dd. in c. 1. & 2. de cler. uenat.

m §. feræ. Inst. de rer. diuis. l. 2. & 3. h. t.

n l. unic. C. uenatio. Ferr. lib. 11.

o l. 2. §. si quis. 6. ne quid in loc. publ. l. iniuriarum. 13. in fi. de iniur.

p Hostiens. Anto. de But. & alij in c. non est. ex. de decim. Schurff. cõs. 1. nu. 12. cent. 3. ex doctrina Bart. & Dd. in l. ult. C. si aduers. ty. uel utilit.

q ut tradit Anto. de But. in d. c. non est. per d. l. iniuriarum. 13. §. ult. in uerb. piscari & aucupari. de iniu. Schurf. cons. 1. nu. 12. Chass. in cons. Burg. t. 13. §. 7. nu. 3. & 4.

r l. diuus. 16. de seruit. rustic. prædio.

s d. l. iniuriarum. 13. §. ult. in fin.

t l. funes. ubi gl. ad uerb. pisces. de actio. empt. l. fructus. de rei uend. Guid. Pap. decis. 91. Tiraq. de retract. lig. §. 1. gl. 7. nu. 113. Molin. in consue. Paris. §. 1. gl. 8. nu. 17.

u ut traditur in tit. arbo. furt. cæsar. x l. Caius. ubi Bart. de legat. 2. l. 3. ff. pro socio. l. mercatores. C. de commer. cum simil. Ias. in l. à diuo Pio. §. in uenditione. de re iud. & in §. item Seruiana. Inst. de actio. Bal. Sali. & Dd. in l. 1. C. de sacros. Eccles. ubi quærunt, an statuta loci obtineant in reb. mobilibus: & decidunt quòd non, quia res mobiles locis non cohærent, &c. y gl. ult. in l. fin. in uerb. quasi uento, hoc est, aere uixeru. C. de alimen. pup. præstan. z §. 1. Inst. de rer. diuis. l. 3. in fi. h. t. a d. l. diuus. d. l. iniuriarum. §. ult. b c. 1. §. si quis rusticus. uers. nemo retia. ubi Aluar. de pac. tenen. in usib. feud. c l. littora. 3. ne quid in loc. pub. l. deprecatio. 9. ad l. Rhod. l. 2. ubi Bal. C. de quad. præs. d l. seruitutes. 14. §. publico. de seruit. l. 2. §. merito. & t. t. ne quid in publ. e l. 3. in uerb. nisi imperator uetet. de flum. f d. l. diuus.

dominium locorum publicorum, principes habeant iam quæsitum, & sibi attributum non modò dispositione legum, sed etiam longa consuetudine & usurpatione: consentaneum uidetur, ut peræquè in publicis locis, tanquam in suis, ius uenandi subditis suis prohibere potuerint & possint, quemadmodum quisque priuatus uetare in suo fundo potest[a]. Neq; enim princeps deteriore loco esse debet quàm priuatus, nec causa est quo minus iure priuatorum rectè utatur[b]. Quanquam sunt aliæ quoq; rationes, propter quas illud æquum & in commune bonum fuerit uisum. Primò, cura seruandarum specierum in animantibus. Nam quia feræ animantes in suo genere sunt rariores quàm cicures, prouidente nimirum ita Deo, ne multitudine ferarũ aut communitas uitæ humanæ aut agricolatio infestaretur, & damnum faceret: ideo facilè deuastari tota species posset, saltem in aliqua regione, si indifferens & permissa cuilibet esset uenatio. Secundò, hæc ipsa permissio esset quoddam auocamentum ab agricultura, & tota uita rustica: à qua agricolas & rusticos non abduci, publicè utile est[c]. & hanc rationem uidetur innuere textus[d], qui disertè in prohibitione, rusticorum mentionem facit. Tertiò, quia uenatio ferarum, præcipuè maiorum, sine armis & tormentis exerceri nõ potest: usus autem armorum quotidianus, multis ex causis interdictus est, præsertim agricolis[e]. qui tamen cum siluas & rura inhabitent & incolãt, ad uenationem maximè sunt opportuni. Quartò, quia ad pacem & tranquillitatem tuendam, publicè interest, non esse omnib. commune ius uenationis. Nam ut reliquarum rerum communio parit discordias[f], ita res proculdubio multis litibus & certaminib. atq; etiam cædib. occasionem daret, si promiscuè uenari esset concessum. Etenim uidere licet, fratres quandoq;, & agnatos, de iure uenationum communi acerbissimè inter se contendere & digladiari: quid futurum putamus, si omnibus hominibus, maximè rusticis, eius iuris liber sit usus? & cum pluribus uenantibus, non persequentis, aut etiam uulnerantis feram, sed occupantis potior sit causa[g]: facilè prouideri potest, quanta ex hoc ipso certamina sint exoritura, si communis & publicus uenationum usus permittatur. Quando autem etiam priuatis suum auferri possit, ob bonum publicum, seu publicã pacem[h]: certè multo magis in publico, quid priuatis prohiberi & auferri eius rei gratia potest. His ego de causis existimo Frider. Imperatorem commotum, cur cùm iure ciuili hæc uenationum iura fuerint communia, ea putauerit subditis, præsertim rusticis adimenda[i]. id quod postea consuetudine receptum: & longa subditorum patientia quoniam est approbatum, uel ex hac ipsa patientia principes istiusmodi iura præscripserunt, ut facultatem sese opponendi, & de iniuria quiritandi, amplius subditi non habeant. Nam hæc præscriptio, utpote immemorialis, & aliquot iam seculorum decursu atq; usu roborata[k], instar est priuilegij[l], & peræquè munit ius principum, atque lex seu consuetudo[m]. Quare quod traditur à Dd. iniuriam fieri subditis prohibitione uenationis: id secundum ius gentium & ciuile uetus rectè dicitur, secũdum uerò ius nouum, & consuetudinem, & respectu præscriptionis, non rectè. Nam etiamsi cessaret præscriptio, tamen in locis publicis prohibendi ius principes haberent, præsertim ex iusta causa[n]: neque possent uideri iniuriam facere, qui iure sibi concesso à ll. uterentur[o]. At si in priuatis prædijs principes eiusmodi prohibitionem facerent, aut ius uenandi, alteri priuilegio, usucapione aut alio iusto titulo acquisitum auferrent, hîc fateor ualituram eam Dd. theoricam: quia princeps hoc casu non ius loco publico priuatis interdiceret, sed ius priuatum illis bono titulo quæsitum auferret. id quod fieri non debet neque potest[p]: nisi in eiusmodi prohibitione priuati acquiescant, atq; ita per præscriptionem etiam in priuatis prædijs ius uenandi præscribatur[q]. Priuati uerò contra priuatos præscribere istiusmodi ius in publico non possunt[r], nisi longo tempore, non tantum utendo (nam solo usu nulla in his possessio acquiritur) sed etiam alios prohibendo, sibi quasi possessionem acquisiuerint[s]. In priuato autem usucapi istiusmodi iura possunt, non tamen in proprio. nam in eo quisque tale ius ui dominij habet[t], nisi fuerit ab alio præscriptum, non simpliciter, sed cum domini prohibitione: atque ita idem ius domino sit ademptum[u]. In alieno autem uti iure uenandi licet, nisi dominus prohibeat[x]: quanquam contra talem prohibitionem, præscribi per longũ tempus istiusmodi ius utendo possit[y]. Materia uenationis, sunt omnes feræ animantes, quæ in tria genera distingui solent, sicuti tribus diuersis elementis sustinẽtur: uidelicet in feras, quæ in terra: in uolucres, quæ in aere: in pisces, qui in mari & fluminibus liberè uagantur[z]. Feræ rursum in duo genera distinguendæ sunt. Nam unum est genus earum, quas ob diritatem & perniciem occidi publicè utile est: ut sunt lupi, ursi, serpentes, &c. quarum uenatio tanquam publicè utilis, omnib. est permittenda[a]. Alterum porrò genus non est æquè noxium, & seruit publicæ annonæ ac uoluptati principum: quarum ferarũ uenatio (ut antè dictum est)

a d.l.diuus.de seruit.rustic.prædior.
b ut traditur in l.item ueniunt.§.in priuatorũ.de pet.hered.in l.1.& 2.C.de priuileg.fisc.
c auth.agricolatores.C.quæ res pig.l.2.ff.de strip.
d in d.§.si quis rusticos.
e tot.t.in auth.ut armor.usu.& d.c.1.§.si quis rusticos,&c.
f l.cum pater.79.§.omnia.de legat.2.
g §.illud.9.Inst.de rer.diuis.l.5.§.1.h.t.
h l.j.de usucap.l.æquiss.de usufr.ubi Bart.l.2.C.de quadr.præscript.
i d.§.si quis rusticum.uers.nemo retia.
k ex l.1.& 2.l.per agrũ.11.C.de seru.& aqua.
l §.ductus aquæ.de aqua cotid.& æstiu.
m c.super quibusdam.§.præterea.de uerb.sig.
n d.l.3.de flum.d.l.seruu.14.§.publico.de seruit.cum simil.
o l.nullus.55.de reg.iu.l.iniuriarum.§.3.de iureiur.l.3.§.si nõ.de lib.hom.exhib.
p l.2.C.de precib.imp.offer.ubi Dd.& in l.2.l.ult.C.si con.ius uel utilit.pub.l.2.§.si quis à principe.ne quid in loc.pub.l.meminerint.C.unde ui.clem.pastoralis de re iud.& tradunt Dd.in l.digna.C.de ll.
q c.unic.in uerb.reditus piscationũ,quæ sint regal.in usib.feud.d.c.super.§.præterea.de uerbo.signif.Schurff.cõs.69.cent.1.
r l.ult.de usucap.
s l.si quisquã.de diuers.& tempo.præscript.Schurf.d.cons.1.cẽt.3.
t d.l.iniuriarum.§.ult.l.item.10.l.usufructuarium.79.de usufruct.
u per ea quæ traduntur in l.præses.C.de serui.& aqua.Schurff.cons.56.cent.1.& cons.69.præses.nu.20.cent.1.
x d.l.diuus.
y iuxta l.2.l.per agrum.11.C.de seruit.& aq.Schurff.d.cons.1.cent.3.& cons.69.cent.1.
z ut in d.§.feræ.& in l.3.de acq.rer.dom.h.t.
a l.j.C.de uenatio.Fer.lib.11.d.c.1.§.si quis rusticum.uers.nemo retis.de pace tenen.

est subditis, præsertim rusticis est adempta, & recreationi uoluptatiq; principum reseruata. Venationes porrò fiunt in loco aut publico, aut priuato. In publico, iore ciuili uenari licet[a]. in priuato suo, multo magis[b]: in alieno item, nisi dominus prohibeat[c], sicut potest[d]: res enim nondum quæsita est. ideo in pari causa melior est prohibentis, præsertim domini conditio[e], qui aditu sui fundi arcere ingredientem potest, cum rei suæ moderator sit, & arbiter. at in rebus iam alteri quæsitis, & alienis, præcludere aditum ad inquirendum non debet, cum dispar sit causa & ratio. alioqui quiuis ei prohibenti uis fieri nequeat in suo, quod cuiq; tutissimum est refugium[f]: tamen actione ad exhibendum, & rei uendicatione, ac iniuriarum[g], & si contrectet, furti etiam conueniri poterit[h]. Etsi autem uenari in alieno permissum est, ut dixi, domino conniuente: laqueos tamen & decipulas ponere, aut foueas fodere uenandi causa, inibi non licet[i]: quemadmodum nec positum habere, absq; seruitutis iure[k]. Sed, ut dixi, principes & domini terrarum, omne uenandi ius ad se transtulerunt, priuansq; illud etiam in prædijs proprijs ademerunt. quod etsi initiò fuit fortè iniurium[l], ut si princeps thesauros in proprio inuentos priuatis adimere uellet[m]: tamen cum in hac prohibitione priuati fundorum domini acquieuerint, uel sola iam præscriptione, ab eiusmodi iure etiam in fundis proprijs excluduntur. Nam etiamsi regulariter præscribens ius in alieno, non tamen facultatem usos domino interuertere uideatur[n]: tamen si dominus usu sit prohibitus, atque ita possessione ei interuersa per longum tempus prohibitioni acquieuerit, etiam huic ipsi facultati præscriptum esse intelligetur[o]. Aucupium non æquè interdictum est priuatis, atq; uenatio: quia fit sine armis, minoreq; cum tumultu atq; turba. quanquam ne uastentur species, certis temporibus aucupia & piscationes interdici à superiore possunt[p]. Piscatio quoq; libera est, tam in suo[q] quàm in publico[r], non etiam in alieno[s]: quia pisces cùm aqua priuata contineantur, ex eaq; & in ea nascantur, in fructu aquæ sunt & habentur[t]: ac proinde sunt in dominio & possessione[u], dominoq; ut reliqui fructus cedunt[x]. Quanquam autem etiam uenationes & aucupia in fructu numerantur[y], tamen hoc accipiendum est respectu subiectæ materiæ, & iuxta[z] rub. scilicet ut eiusmodi ius, quasi ad fructū pertinens, usufructuario potius quàm proprietario permittatur, non etiam ut pro fructu priuato cuiusq; fundi & prædij sit habendum: huic enim feræ non cohærent, nec illo continentur, nec ex eo nascuntur. Forma uenandi uaria est: alia fit tacitè, alia cum cornu & clamore, alia canibus, alia laqueis, alia foueis, alia armis & tormentis, atq; alijs id genus modis[a]. Cum armis & tormentis, nisi ad noxias bestias tollendas, uenari rusticis non licet[b]: ut nec foueas in alieno aut publico facere, & laqueos tendere, propter periculum[c]. Modus uenandi est, ut absq; cuiusquam priuato incommodo & detrimento fiat[d], & ne usq; ad deuastationem specierum[e], neu cum publici & necessarij muneris neglectione atq; intermissione[f], in quo utinam nunquam peccaretur. Finis, est acquisitio dominij: usus ferinarum ad uictum & uestitum: item ualetudinis exercitatio ac confirmatio, & relaxatio animi honesta. Effectus, quòd captæ fiant capientium, etiam in alieno solo[g], quamuis domino quoq; prohibente sint captæ[h]. Et hæc quidem de uenatione hactenus: nunc ex syluis & saltibus, ad necessarium instituti nostri munus redeat, & se conuertat oratio. Primus igitur modus acquirendi iure naturæ dominij, est captiuitas ferarum animantium, de qua hactenus dictum: nam captiuitas hominum, non eodem ex iure, sed postea iure gentium secundario est introducta: de qua paulo pòst suo loco dicetur[i]. Secundò, inuentione earum rerum quæ certum dominum non habent, ut sunt thesauri[k]. Tertiò, adiectione, uel concreta: ut per alluuionem[l], aut alueo à flumine relicto[m]: uel discreta, ut partu animalium nostrorum. cuius enim est uenter, eius est & partus[n]. item, si insula in flumine uicino nascatur[o]. Quartò, captiuitate, cum hostes iusto bello deprædamur[p]. Quintò, artificio & industria specificationis. Nam cum quis ex aliena materia sibi nouam speciem bona fide extruit, quæ reduci ad pristinam materiam nequeat, sibi acquirit: quia forma quæ dat esse rei[q], præstantior est materia, eamq; ad se trahit: ut & aliàs semper, quod dignius est trahit ad se minus dignum[r]: puta, si ex alieno hordeo coquat ceruisiam, aut ex alieno ligno statuam faciat[s]. Dixi, si bona quis fide extruat. Nam si sciat alienam materiam esse, meritò amittit & operas & speciem[t], cum

E 3

a l. 2. §. 3. h. t. §. feræ. Instit. eod.
b l. quemadmodum. 29. l. si putator. 31. ad l. Aquil. l. iniuriarum. 13. §. fi. de iniur.
c d. §. feræ. d. l. diuus. de ser. rust. præd.
d d. l. diuus.
e l. an unus. 11. si ser. uendice.
f l. plerique. 18. de in ius uoc.
g l. qui pendentem. 25. de act. emp. glos. in l. quamuis saxum. 6. de donat.
h l. thesaurus. 15. ad exhiben. l. hoc amplius. 9. §. Alphenus. de dam. infec. l. idem. 5. §. de arbor. de rei uendi.
i l. quemadmodum. 29. in prin. & §. 1. ad l. Aquil. d. §. nemo retia. de pac. tenen.
k d. l. quemadmodum. §. 1. l. si quando. 17. §. 1. si ser. uen.
l d. l. iniuriarum. §. fin. Schurff. consi. 1. nu. 12. cent. 3. Chass. in consu. Bur. rub. 13. §. 7. nu. 3. & 4.
m § fin. Inst. de rer. diuis.
n l. præses. C. de seruit.
o las. in l. quo minus. de flumin. Dd. in d. l. præses. ubi Salic. Schurff. d. consi. 1. cent. 3. & consil. 69. nu. 20. cent. 1. Chassan. in d. rub. 13. §. 7.
q d. l. iniuriarum. §. fin.
r d. §. feræ. §. 1. Instit. de rer. diuis.
s d. l. iniuriarum. in fin.
t l. item. 10. §. aucupiorum. l. usufructuarii. 69. de usufruct.
u l. 3. §. item feras. de acquir. poss.
x l. bonæ. 48. h. t.
y d. l. item. d. l. usufructuarium.
z de usufruct.
a l. qui foueas. 28. ad l. Aquil. d. §. nemo retia. de pac. tenen.
b d. §. nemo. ubi Iser. & Alua.

c d. §. nemo. d. l. qui foueas. cum l. seq. d l. quosdam. C. de me. al. lib. 12. l. 2. §. merito. cum seq. ne quid in loc. pub. e Chass. d. rub. 13. §. 2. f d. l. uenatores. C. de excus. mun. lib. 10. g d. §. feræ. d. l. 3. h. t. h ita est communis conclusio in d. l. diuus. ubi gl. de ser. rust. præd. Ang. & Fab. in d. §. feræ. Chass. præall. loc. rub. 13. §. 2. Schurff. d. consi. 1. cent. 3. i uide paulo infra in 4. modo. & tit. de capt. & postlim. reuer. k l. nonnunquam. 31. §. 1. h. t. §. thesauros. Inst. de rer. diuis. l l. adeò. 7. §. 1. h. t. m d. l. 7. §. 1. t. t. C. de alluuio. n l. partum. 7. C. rei uend. o l. idem Pomponius. 5. §. idem scribit. 3. de rei uend. o d. l. 7. §. insula. p §. item ea. Inst. de rer. di. l. postliminiū. in prin. & t. t. ff. de capti. & postlim. reuer. q l. Iulianus. 9. §. si quis ad exhib. r c. quod in dubijs. de consec. Ecclesi. c. 1. eod. lib. 6. c. si duo ex tribus. ubi Dom. in 3. notab. de off. deleg. in 6. s d. l. 7. §. cum quis. Inst. de rer. diuis. ubi omnino uide. t l. de eo. 12. §. si quis. ad exhib.

cum nemo ex ſuo delicto aut dolo & propemodum facto lucrum ſperare debeat[a]. Huc e-
tiam pertinent picturæ in aliena tabula factæ, quarum cum magnus eſſet apud ueteres ho-
nos, placuit ut ijs tabulæ cederent: quamuis alioqui literæ etiã aureæ chartis membranisúe
cedant[b], ut reliqua omnia quæ in aliena materia & re cùm ſoli tum mobili inſeruntur[c]. Sex- 9
tò, confuſione ſpecierum, & mixtura: quæ cum ita fit ut mutet ſpeciem rerum confuſarum,
ut cum ex uino & melle fit mulſum, dicitur cõfuſio: cum ſpecies priſtina remanet, commix-
tio. Confuſione rerum uoluntate dominorum facta, id quod ex confuſione natum eſt, do-
minis fit commune, habentéq; actionem communi diuidundo: non ut materiam quiſq; ſuã
repetat, ſed iſtius ſpeciei portionem conſequatur[d]. Sin citra dominorum uoluntatem bo-
na fide ab aliquo fiat confuſio, iure ſpecificationis illi acquiritur, iuxta diſtinctionem ſuprà
traditam. Commixtæ autem res quæ in nouam ſpeciem non abeunt, ut frumenta, metal-
la, &c. cum facilè ſeparari queant, non mutant dominium[e]. Septimò, iure ſoli. Quicquid
enim in ſolo alieno plantatur, ſeritur, ædificatur, ſolo cedit[f]. Octauò, iure poſſeſsionis. Bo-
næ enim fidei poſſeſſor fructus perceptos lucratur[g]. Nonò, traditione[h]. Et his quidem præ-
cipuè modis iure gentium acquiritur dominium: de quibus hoc in titulo, & Inſtit.[i] agitur.
Iure ciuili proprietates acquiruntur aut per uniuerſitatem, ut hæreditate, bonorum poſſeſ- 10
ſione, arrogatione: aut titulis ſingularibus, ut uſucapione, donatione, legatis[k], &c. de qui-
bus ſuo loco eſt dictum[l]. Illud autem ſciendum eſt, ijſdem omnino modis dominia amitti,
quibus acquiruntur, ut traditione, uſucapione[m], &c.
Materia in qua conſiſtunt dominia, ſunt res omnes humani iuris, quæ in commercium 11
cadunt, & propriè res corporales, ut ſuprà dictum eſt. Forma acquirendi ex cauſis prædi-
ctis intelligi poteſt. acquirimus autem plerunq; dominium animo & corpore[n], ut in ple-
riſq; modis iuris gentium: interdum ſolo animo[o], ut in modis ciuilibus, puta aditione hæ-
reditatis[p], item per procuratorem aut alium quemlibet uolentibus nobis poſsidere[q]: ali-
quando abſq; animo & corpore, ut per ſeruos inuitis nobis[r]: corpore ſolo abſq; animo uix
eſt ut acquiri quippiam poſsit[s]. Forma tenendi, eſt ipſe modus habendæ perfruendæq; rei.
Forma probandi dominium, difficilis eſſe aſſeritur[t]. Probatur autem tam inſtrumentis[u],
puta inueſtituræ[x], emphyteuſeos[y], aut alterius tituli[z], ex quo traditio facta ſit[a] (nam ſolus
titulus dominium non probat[b]) quàm teſtibus[c], cauſam tamen ſcientiæ idoneam afferen-
tibus[d]. Item per præſcriptionem[e] & poſſeſsionem[f], maximè tanti tẽporis unde præſcriptio
reſultet[g]: & per famam antiquam & publicam[h], aliaq; indicia & argumenta uaria[i], de qui-
bus plura Dd.[k] Finis dominiorum eſt, ut conſtituta rerum proprietate, ſcaturigines litium
& contentionum obſtruantur. Nam eorum incertitudo, & rerum communio, parit diſcor-
dias[l]. Deinde, ut quod ſuo quiſq; iure poſsidet, id tutò quoq; ac ſecurè poſsidere, eoq; pro
arbitrio uti frui poſsit. Effectus dominiorum multiplex eſt, ſed in duobus præcipuè conſpi- 12
citur: quorum primum eſt, quòd dominus habet liberam re ſua utendi fruendi facultatem,
quatenus iura permittunt[m]: alterum, quòd amiſſa poſſeſsione detur domino rei uendica-
tio, aduerſus quoslibet poſſeſſores, ad res recuperandas[n]. Cognata ſunt, quaſi dominium: 13
quod habet qui rem bona fide, & iuſto titulo poſsidet[o]: aut qui ex iniuſta cauſa, puta per
metum, dolum, uiolentiam, rem amiſit, eamq; aliqua actione uel petere uel repetere po-
teſt[p]: & ius in re, cuiuſmodi eſt penes creditorem, cui pignori res eſt data[q], uſufructuarium,
& ſimiles. Contraria ſunt, rapina, furtum, tyrannis, inuaſio alieni, & ſi qua ſunt ſimilia. Item
uniuerſalis rerum communio: quam admiſſam certum eſt in hac corrupta natura, & diſpa-
ribus acquirendi conſumendiq; cauſis, perpetuos ſeditionum fomites eſſe excitaturam, ut
inſcitè Gratianus rerum communionem ad ius naturæ retulerit[r]. Nihil enim ea fingi po-
teſt huic hominum naturæ, alioqui litigioſæ & ad omne malum præcipiti, magis cõtrarium,
& ad labefactanda conſociationis ciuilis & commerciorum iura, pernicioſius:
niſi quis fortè Gratianum de iure naturæ ante lapſum incorru-
ptæ, aut de iure quod omnium animalium
eſt commune, loqui inter-
pretetur.

a l. ſi duo. §. ſi quis cau tionib. l. 2. de eo per quem fac. in.
b l. 9. § 1. h. t. §. literæ. §. ſi quis in aliena. Inſt. de rer. diuiſ.
c §. cum in ſuo. cum §§. ſequen. Inſt. de rer. diui. ubi expoſui.
d d. l. idem Pomponius. §. 1. de rei uendica.
e d. l. 3. § uoluntas. d. l. idem Pomponius.
f d. l. 7. § cũ in ſuo ſolo.
g l. certum. 22. C. de rei uend. § ſi quis à nõ domino. Inſt. de rer. diui.
h l. traditio. 20. h. t. §. per traditionem. Inſt. de rer. diuiſ. l. traditio. C. de pact.
i de rer. diui. ubi pro mediocritate mea utcunque expoſui.
k §. ult. Inſt. per quas perſonas.
l uide quæ dixi in Inſt. ad hos titulos.
m l. ſ. ſ. pro derelicto.
n l. 3. in prin. ſ. tit. 1.
o l. 1. §. pen. de acq. poſſ.
p uide ſup. de acq. hær.
q l. ea. 53. h. t. l. 1. §. pen. inf. tit. t.
r l. etiam. 32. h. t.
s l. 1. §. 1. §. per ſeruum. 8. inf. tit. 1.
t Dd. in l. cum res. C. de probat.
u l. 4. C. de probat. Are. in l. doce ancillam. C. de rei uend. l. indicia. 19. eod. tit.
x Spec. de probat. §. 1. nu. 32.
y Bald. in l. ſ. in fin. C. de fideicom. & in l. ſ. in 1. opp. C. de iur. emphy.
z d. l. 4. l. cum res. C. de probat.
a d. l. cum res.
b Dd. in d. l. cum res. Alex. conſ. 201. par. 2. & conſ. 10. & 11. parte 4.
c gl. in l. 4. ad uerb. legitimis. C. de probat. Angel. in d. l. doce.
d Bald. Salic. & Dd. in l. ſolam. C. de probat.
e auth. niſi. ubi Bald. C. de bon. mater.
f l. 2. ubi gl. & Dd. C. de probat.
g Bart. in l. pen. de cond. inſtit. nu. 4. & 5. l. traditionib. C. de pact.
h gl. in l. 4. C. de probat. Bart. in l. pen. de cond. inſtit.
i l. indicia. 19. ubi Bald. C. de rei uend. l. 4. C. de probat. c. cum cauſam. 13. c. licet. 9. de probat.
k in d. l. cum res. C. de probat. Firmian. latè in reper. uerb. dominium probatur.
l l. cum pater. 79. §. omnia. de legat. 2. l. ſ. cum ibi nota. infrà de uſucapionibus.
m l. in re mandata. 21. C. mandat. l. 2. de his qui ſunt ſui uel al. iur.
n l. in rem. 24. de rei uend.
o l. bona. 179. de reg. iu. l. 2. C. de probat. §. namque. Inſt. de act. tot. tit. ſ. de publ. & tit. 51. ag. uecti.
p gl. in l. 3. C. de his quæ ui met. cauſ. l. id apud. de uerb. ſignif. l. non uidetur. de acquir. poſſ.
q l. pignus. 8. C. de pign. actio. uid. ſ. de pig. act. & de pig.
r in c. ius naturale. 1. diſtinct.

DE ACQVIRENDA VEL AMITTENDA POSSESSIONE. Titul. II.

1 *Continuatio & dispositio sequentium titulorum.*
2 *Definitio nominis & rei: unde dicta possessio, & quid sit.*
3 *Diuisio: & de possessione naturali ac ciuili.*
4 *Causa efficiens.*
5 *Materia.*
6 *Forma: & quando animus, quando corpus in acquirenda, retinenda, amittenda possessione requiratur.*
7 *Finis, effectus, & usus possessionum.*
8 *Affinia, & contraria: ac quomodo amittatur possessio.*

1 PRæcognitis acquirendi dominij modis, iam de possessione uideamus. Ac primum de eius natura, tum de effectu, postremò quomodo de ea in iudicio disceptetur. Ad naturam possessionis intelligendam, operæprecium est scire, quid sit possessio, quotuplex,
2 quæ eius causæ, qui effectus, quæ adiacentia & cognata. Possessionis nomen bifariam Latinis accipitur. aliquando pro ipsa rerum proprietate [a]: frequẽtius autem ac propriè [b] pro iure quo res absq; dominij iure detinetur. Possessio à sedib. appellatur quasi sedis positio, quòd in re possessa sedem ponamus [c]. Possessionem ita communiter definiunt, ut sit ius retinendi insistendiq; rei. Nos retineamus Theophili [d] definitionem: Possessio est rei corporalis detentio. cui definitioni explicationis gratia & ad ostendendam differentiam, addamus licet hæc uerba: cum affectione seu animo possidendi. Detentio loco generis est, quod uerbum latè patet [e]. additur, rei corporalis. Quia incorporalia propriè non possidentur [f]. Tangere enim & tangi, nisi corpus, nulla potest res: ut inquit Lucretius. Adiecimus differentiæ gratia, cum affectione possidendi. Non enim sufficit ad iustam possessionem constituendam, rem tenere, sed oportet ut quis suo nomine ac iure, cum animo & affectione possidendi detineat [g]. Vnum est genus possessionis ex sententia Pauli [h], quod corpore
3 scilicet & animo quæritur, animo autem solo retinetur. Species tamen possidendi inspectis causis ex quibus possidetur, uariæ fingi possunt: alius enim pro emptore, alius pro donato, alius pro legato possidet, &c. Sed hæ quamuis diuersæ possessionum causæ, non constituunt diuersas species. nam causæ ac tituli possessionum, sunt res ab his separatæ: quemadmodum & aliàs causæ efficientes ab effectis distant, & qualitates accidentales, ut loquuntur, species non mutant [i]. Possumus tamen docendi gratia ita possessiones distinguere, ut alia sit iusta, alia iniusta: siue, ut loquitur Paulus [k], alia bonæ fidei, alia malæ fidei: quod alibi dicitur [l], aut naturaliter aut ciuiliter possidere. Quanquam & is naturaliter inspecto naturali possessionis usu possidere uidetur, qui utilitates rei percipit [m]. Nihil enim aliud natura ad constitutionem possessionis requirit, quàm occupationem fruitionemq; rei: id est, ipsam sedis positionem ac factum possessionis. Quocunq; igitur quis modo rem adipiscatur, etiamsi alium ui deiecerit, eo animo ut rem possideat, hic quodammodo naturaliter possidet [n], quia rem tenet: sed ciuiliter non possidet, quoniam ius ciuile eiusmodi uim improbat, & possessionem auferri uiolento, ac restitui spoliato iubet: ut iuris interpretatione possidere non uideatur [o], sed penes deiectum possessio esse intelligatur [p], qui ad eam consequendam interdictum habet. Et hæc possessio uerè ciuilis dici potest, quoad animo retineri potest [q]. Quam igitur, ut breui concludam, admittit natura possessionẽ, ea naturalis est, propriéq; ac uerè possessio dici potest. Quæ porrò lege & iure ciuili probatur, ea ciuilis est, sicuti eodẽ significatu obligationem naturalem & ciuilem dicimus. Porrò ciuilis possessio in iure, naturalis uerò in facto detentionis uertitur [r]: utraq; in uera & iusta possessione concurrit. quæ ideo partim in iure, partim in facto consistere dicitur [s]. Dicitur & alio sensu possessio naturalis, scilicet quæ nõ animo domini habetur, sed alio, iure proprio
4 tamẽ, puta usufructus, pignoris, &c. possessio uerò ciuilis, quę animo domini tenetur [t]. Possessionem efficit iusta apprehensio & detentio rei, eo animo facta, ut possidere uelis. animo
5 enim & corpore possessionem acquirimus [u]. Materia in qua consistunt possessiones, sunt res omnes corporales. Nam incorporalia, quia teneri nequeunt, propriè non possidentur, sed quadam tantum iuris interpretatione [x]. Quæ tamẽ extra commercium sunt, ut sacra & religiosa, quamuis tangi possunt, possidere contra leges non possumus, sed duntaxat deti-
6 nere [y]. Forma in eo est, quòd corpore & animo possideamus. utrunq; enim requiritur in acquirendo [z]: & animus possidendi [a], & corpus, uidelicet corporalis apprehensio [b]: non enim quæ spe & animo deuoramus, continuò possidemus [c]. Et hæc quidem forma acquirendæ possessionis

Imperatores. 17. de seruitute rust. prædio. l. interdum. 78. de uerbo. sig. l. medicus. de uariis & extraor. cogn. l. 2. C. de probatio. l. 3. C. si quis igno. rẽ min.
b *l. naturaliter. 11. §. nihil. h. t.*
c *l. j. h. t.*
d *Inst. de interdict.*
e *l. possessio quoq;. 49. hoc tit.*
f *l. seruus. 42. §. incorporales. ff. tit. 1. l. 3. in prin. h. t.*
g *l. si quis ante. 10. h. t. Theop. Instit. titu. per quas perso. nobis acq.*
h *in l. 3. §. fin. h. t.*
i *§. fi. Inst. de iur. per gl. in l. fin. §. quoties. ad uerb. anno. de publ. & uectigal.*
k *in d. l. 3. §. fin.*
l *l. j. §. deijcitur. infrà, de ui & ui arma. iunc. l. j. §. si iur. h. t.*
m *l. naturaliter. 12. h. t.*
n *l. clàm possidere. 6. §. fin. h. t. l. j. §. pen. et §. possidere. infrà, de ui & ui arm.*
o *l. non uidetur. 22. l. si quis ui. 17. h. t.*
p *d. l. si quis ui. l. id apud se. 143. de uerb. signi.*
q *Bald. in l. fin. nu. 1. C. de his qui à non dom. manu. Bart. in l. j. §. cũ igitur. nu. 1. ff. unde ui. Chass. in cõsuet. Burg. de instit. §. 5. uerb. fil au grace. nu. 82.*
r *l. possessio. 29. h. t. l. nemo. 10. C. eod.*
s *d. l. possess. 29.*
t *l. naturalẽ. 11. h. t. l. 2. ff. pro hær. uide Cuiac. in l. serui. 16. de usuca. & lib. 4. obser. c. 3.*
u *l. quemad. 8. d. l. 3. in prin. h. t. l. ferè. 196. de reg. iur.*
x *d. l. 3. in prin. ubi gl. l. sequitur. 4. §. si uiam. infrà, tit. 1.*
y *l. qui uniuersas. 30. §. 1. h. t. l. lõga. ubi gl. ff. de mortuo inferendo.*
z *l. qui uniuersas. 30. §. pen. h. t.*
a *l. si id quod. 25. § fi. h. t. l. j. §. si quis ui. de ui & ui ar.*
b *l. qui iure. 41. l. 3. in prin. & §. in amitt. h. t. Paul. lib. 5. tit. 2.*
c *d. l. j. §. per procurat. & §. itẽ acquirimus. uide tamen l. j. §. pen. h. t. Cuiac. ob. lib. 4. c. 3.*

possessionis est. In ea autem retinenda solus animus sufficit, ne per singula horarum mo-
menta rebus nostris insistere necesse habeamus [a], sicut & in amittenda [b]: quatenus tamen
possessio iuris est, & in animo consistit. Nam quatenus in facto & detentione uertitur, neces-
sum est contrarium factum interuenire, & corpore eam amitti [c]. Possidemus autem uel pro
suo siue nostro [d] ex uarijs titulis, ad transferendum dominium idoneis [e], quæ ciuilis & iu-
sta ac propria est possessio [f]: uel pro alieno, quomodo creditor, colonus, emphyteuta, usu-
fructuarius naturaliter possident [g]: uel pro possessore, ut prædo & alius quilibet malæ fi-
dei possessor [h]. Forma probandæ possessionis uaria est: puta ex perceptione fructuum [i],
pensionum [k], aliorumque possessionis actuum demonstratione [l], censuum & collectarum
solutione [m], præceptis & actibus iuris possessorij in re factis [n], uicinitæ scientia, locatione [o],
satione & plantatione [p], signatura seu consignatione, & clausione rei uelut traditæ [q], re-
ceptione clauium [r]: item præsumptiuè ex titulo [s] & inuestitura [t] contra inuestientem, non
contra tertium [u]: possessione totius, unde præsumitur possessio partis [x], & contentorum
in toto [y]: fama [z], testibus qui deponunt, uidisse possideri [a], etiam singularibus [b], nō sim-
pliciter instrumentis [c], licet super traditione factis [d]. Nam his intelligitur tantummodo fa-
cta apprehendendi potestas [e]: nec æstimo rei publicæ [f], &c. qua de re plura à Dd. [g] studio-
si petant. Finis & effectus possessionis est, ut rebus possessis utamur fruamur. Sed sunt 7
& alij possessionum effectus atque utilitates. Nam bonæ fidei possessor fructus lucratur [h], &
est quasi dominus [i], proque domino habetur tam diu, quoad liquidò contrarium non de-
monstratur [k]: quare & probationis onere in iudicijs leuatur [l]. præsumitur enim esse domi-
nus [m], & iustè, atque ex titulo contractuque iusto possidere [n]. Deinde possidendo rerum e-
tiam dominium tempore nanciscimur, ut non immeritò ex possessionibus cæpisse domi-
nia, l. C. [o] testetur: de quo plura suo loco dicemus [p]. Affert etiam possessio ius resistendi
propria authoritate, contra omnes qui possessioni impedimentum aliquod creant [q]. Af- 8
finis est possessioni detentio. Sed quia alius possidere potest, alius detinere alieno nomi-
ne, atque iure ut colonus [r]: sequitur, aliud detentionem esse, aliud possessionem [s]. Item
proprietas, cum uidelicet unà cum possessione in dominio concurrit: nam quando per
se in abstracto consideratur, tum nihil habet commune possessio cum proprietate [t]. Con-
traria uerò possessioni, sunt amissio eius & interruptio. De interruptione, ad titulum sub-
sequentem opportunius dicemus. Amissio autem possessionis, uarijs modis contingit: ut
si cui possessio rei soli per uim auferatur, mobilis per furtum fraudemque subtrahatur [u], aut
per inundationem occupetur res [x], uel fiat sacra aut religiosa [y], uel in aliam speciem mute-
tur [z]. Speciem dico: nam qualitas accidens non mutat possessionem. ut si res fiat dota-
lis [a]. item si prætor eam auferat, uel in eam alium mittat [b]: item si quis alieno nomine pos-
sidere se constituat [c]. & denique, ut ait l. C. ex uarijs causis possessionem amittere possumus [d].
Nam

q l.quòd si neq;.de pe.rei uend.Bart.& Alex.in l.quæ dotis.ff.sol.matr. r l.clauibus.de cō.emp.Soc. in l.possideri.nu.24.h.t.& cōs.131.in præsenti nu.3.& 8.uol.1. s gl.& Dd.in l.quædā.in fi.de rei uēd.l.2.ubi Bar. de acq.poss.& in l.Celsus nu.16.de usucap.l.eum.§.fi.de Publici. t Lanfr.in d.c.quoniā.uerb.testium.nu.96. Ang.in l.quisquis.C.de donat.Bald.in l.empt.C.plus ualere. u Lanfr.præall.loc. x l.is qui.20.quib.mod. usufr.amitt.c.ad decimas.de rest.spol.lib.6.Innoc.in c.2.nu.3.& 5.de cap.mona.Ias.in l.3.in prin.nu.34.de acquir.poss. y Soc.d.cons.131.nu.2.per l.claub.de cō.emp.l.si ego.§.dotis.de iur.dot.Ang.in l.qui uniuersas.in prin.de acq.poss. z c.cum causam.13 de approbat.Bart.in l.j.in fin.C.quo.leg.Mont.tract.fi.reg.c.55.56. a l.stipulatio ista.§.hoc quoq;.ubi gl.ad uerb.referente.& Dd.de uerb.obl.Panor.in d.c.cum causam. b gl. in l.ob carmen §.fin.de testib.Bald in l.fin.opp.16.C.de edic.diui Adrian.toll.Lanfr.in c.quoniam.uerb.testium. c l.prædia.48.ubi Bart.hoc tit. d Spec.de prob.§.1.nu.32.Bart.Bald.& Dd.in d.l.prædia.per illum text. Lanfr.in d.c.quoniam.uerb.testium.num.97. e Dd.in d.l.prædia.Lanfr.præalleg.loc. f Bar.Bald.& Dd. in l.si pater.8.C.de act.empt.Lanfr.præalle.loc.nu.96. g Dd.in l.Celsus.ubi Barto.nu.23.de usucap.gl.sing. in l.3.C.fin.regund.Bald.in l.fina.in 15.oppos.C.de edict.diui Adrian.tollen.& in l.iudicia.C.de rei uen.& cons. 161.proponebatur.uol.3.Lanfr.in d.c.quoniam.uerb.testium.nu.96. Alexan.consi.88.quoniam.& consi.99. uisis.nu.6.uol.5.Socin.d.consi.131.in præsen.per tot.uolum.1.Monta.in tract.fin.reg.cap.52.55.66.cum seq. h l.certum.22.C.de rei uendica. i l.bonæ fidei.48.ī.tit.1.l.bona.178.de re iud. k l.fina.C.de rei uend. l l.2.C.de proba.§.commodum.Inst.de interd. m l.sicuti.§.sed etsi.si ser.uend.l.j.ī.fam.herc.Dd.in d.l.2. n Barto.in l.pen.num.3.& 4.de condit.Inst.glo.fina.in l.quædam.76.de rei uendic.Lanfr.in c.quoniam.uerb. testium.nu.96.de probat. o hic in l.j. p ad tit.seq. q l.quemadmodum.29.§.1.ad l.Aquil.Barto.post gl.in l.j.§.interdictum.nu.3.de interd.per l.j.§.uim ui.l.3.l.cum igitur.de ui & ui arm. r l.2.C.de præsc.30. anno.l.3.§.item.cum seq.multis.h.t. s d.l.possessio.49. t l.naturaliter.§.1.h.t.l.j.§.huius.infrà, uti possidetis. u l.naturaliter.5.de usucap. x l.3.§.Labeo.h.t. y l.qui uniuersas.30.h.t. z l.qui uniuersas.30.§.1. a l.si fundum.de fund.dotal.Bald.in tract.præscrip.3.parte.6.partis princ.quæst.1.nu.5. b d.l.qui uniuersas.§.1.uide ī.de dam.infect. c l.si in aliquam.28.l.quamuis.§.1.l.quod meo.l.interdum.h.t.uide latissimè Tiraq.de const.possess. d d.l.qui uniuersas.§.1.

a d.l.3.§.saltus.& §.in amittenda.d.l.si id quod.§ fi.d.l.clam possidere.§.1.
b d.§.in amittenda.
c l.quemad.8.h.t.d.l.fere.de reg.iur.
d l.j.§.per procuratorē.hoc tit.tot.tit.inf.pro suo.
e l.pignori.13.§.fin.de usucap.
f l.2.pro her.
g d l.naturaliter.11.h.t.l.si ab eo.12.l.pignori.13.in fin.de usucap.d.l.j.§.per procuratorem.hoc t.l.2.C.de præscrip.30.ann.
h l.nec ullam.§.1.de petit.hered.l.ult.C.unde ui.
i l.Titia.ubi Bart.de solut.l.iiij.C.de agr.lib.11.l.Celsus.ubi Barto.nu.20.de usucap.
k Bart.in l.quamuis.§.si conductor.de acqui.poss.Ang.in l.quædā.de rei uend.uide latè Lanfr.in c.quoniam.uerb.testium.nu.96.de probatio.Socin.cōsi.131.in præsenti.nu.2.3.4.uolum.1.l.2.de acquir.poss.Barto.in l.qui uniuersas.§.quod p colonū.nu.1.& 2.h.t.Bal.in l.fi.C.fin.reg.& in l.j.in fi.C.de ser.fug.in c.1.in prin.de cont.in.Bald.cons.161.proponebatur.nu.3.uol.3.
l Bald.in c.1.§.si uerò.nu.1.quid sit inuestit.
m uide Bart.& Bald.in l.si pater.8.C.de act.emp.uide Bar.in l.Celsus.nu.23.de usucap.t.t.C.sine cens.uel reliq.
n Bald.in l.liberti.nu.3.C.de oper.lib.in l.2.nu.54.C de seruit.
o Bart.in l.2.C.de acq.poss.Bal.in l.j.in fi.C.de ser.fug.
p Bal.& Dd.post gl.in l.3.C.fin.regun.Bart.in d.l.2.

Nam quæ sunt causæ eius acquirendi (sunt autem multiplices) easdem & amittendi esse cō- sentaneum est [a].

DE VSVRPATIONIBVS SEV VSVCAPIONIBVS. Titul. III.

1 *Continuatio.*
2 *Vnde dicta sit usucapio.*
3 *Quid sit.*
4 *An dominium directum ex uoluntate domini adijciatur.*
5 *De continuatione possessionis, interruptione & usurpatione.*
6 *Cuiusmodi possessio ad usucapionem requiratur.*
7 *Species usucapionum à diuersitate temporum, & de iure Sax.*
8 *De præscriptionibus.*
9 *Causa efficiens, & ratio usucapionum.*
10 *Materia, & quæ res usucapi possint aut non.*
11 *Forma: & quis titulus, quæ bona fides, qualis continuata possessio, & quanti temporis requiratur.*
12 *De accessionibus temporum.*
13 *De causa finali.*
14 *De effectu.*
15 *De interruptione.*

1 SEd uim & effectum possessionis in usucapionibus præcipuè perspicere licet, quæ per
2 longam possessionem iure ciuili dominium possessori apponunt. Vsucapio dicta est,
quòd usu res per eam capitur, id est sine precio & gratis acquiritur. nam capionē pro
gratuita acquisitione poni, dubium non est [a]. Vsurpare significat usu retinere, atque ita alte-
3 rius usucapionem possessionemque interrumpere [b]. Vsucapio est, dominij rerum per usum
continuum possessionemque definiti temporis acquisitio: uel, secūdum Modestinum, est ad-
iectio dominij, per continuationem possessionis, temporis lege definiti [c]. Est igitur adiectio
4 dominij potius, quàm acquisitio. Nec enim acquiritur per eam à domino tradente, & suum
ius transferente, sed adijcitur possessori à lege: quę propter bonum publicum præsumit, do
minum tanto tempore tacentē, rerumque suarum negligentem, in alienationem consentire [d].
Quam præsumptionē lex ideo inducit, ut sit iustior usucapionis causa, quasi permissu do-
mini transferens dominium, cuius consensus ex diuturna patientia præsumitur: quod & a-
liàs fieri solet [e]. Quare esse adiectionem dominij nō utilis modò, sed etiam directi, dicendū
est [f]. quanquā alij pro adiectione legunt adeptionem [g], ut usucapio sit dominij adeptio po-
tius quàm adiectio: id quod est probabilius. Additur, per cōtinuationē possessionis: opor-
5 tet enim eam esse continuam [h]. Nam si interrupta sit, puta per ablationem possessionis, quæ
naturalis dicitur interruptio [i]: aut per litem motam, quæ ciuilis [k]: ad effectū perduci nequit [l].
Et hæc interruptio appellari solet usurpatio: cuius hîc in rubrica mentionem fieri uidemus.
nam oratores usurpationem pro frequenti usu accipiunt [m]. Dominus itaque retinens fre-
quenti usu rei possessionem ne ab altero usucapi posset, usurpare eam, atque ita usurpando
6 alterius possessionem interrumpere dicitur. Verbum autem possessionis debet cum effe-
ctu, & ut fieri solet in definitionibus, propriè accipi, uidelicet de iusta, plena & perfecta pos-
sessione, quæ & titulum habeat: hoc est legitimam possidendi causam, sufficientem ad ac-
quirendum dominium [n]: & bonam fidem, ut qui possidet, credat se suo iure tanquam do-
minum possidere. Neque sufficit uniūs diei possessio, sed tempus requiritur lege definitum:
7 quod cuiusmodi sit, mox ostendemus. Species usucapionum diuersæ, à diuersitate defi-
niti temporis sumuntur. Nam quædam est triennalis, in rebus uidelicet mobilibus, quam
propriè hoc nomine appellari uolunt [o]: quædam est quadriennij, ut cum à fisco res emun-
tur [p]: quædam decem annorum, uidelicet in rebus immobilibus inter præsentes: quædam
uiginti, inter absentes [q]: quædam triginta annorum, cum quis sine titulo longissima pos-
sessione rem adipiscitur [r]: quædam [s] 40. ut in rebus Ecclesiæ præscribendis [t]: quædam 100.
annorum, aut tanti temporis, ut de eius initio non extet memoria, ut in rebus ciuitatum [u],
& principis [x]: item in seruitutibus, quæ causam non habent continuam [y], &c. Saxones
duas tantum species præscriptionum agnoscunt [z], quarum altera annalis est, & aliquot die-
rum, quæ titulum & bonam fidem requirit, uidelicet in rebus mobilibus [a], item utensilibus
& expeditorijs [b]: altera uerò, quæ ad res immobiles & incorporales, etiam hæreditarias [c],
pertinet,

z uide Schurff. cons. 32. nu. 14. cent. 1. a S. lib. 11. art. 44. ubi glo. & lib. 1. art. 28. & 29. ubi uide glo. nu. 3.
b Fachs. dif. 11. c Fachs. d. dif. 11. uid. 7. de pet. hær. per l. 4. C. in quib. caus. cess. præs. l. hæreditatis. C. de pet. hær.

a l. 3. in prin. l. quēadmodū. 8. h. t. l. ferè. de reg. iur. cum simili.
a ut in l. qui precio. 8. l. si mulier. 12. l. mortis. 18. l. cum qui. 21. 7. tit. de dona. causa mortis.
b l. 2. h. t. ubi Cuiac. de- ctis. et in l. 4. §. ult. h. t.
c l. 3. h. t.
d l. alienum. 28. de uerb. signific.
e l. qui in aliena. 6. in princ. ubi Dd. de acq. hær. l. si filiusfa. 10. C. de pet. hered.
f l. fi. l. fi. C. de usuca. trās formand. l. 20. C. de pact. l. fi. C. de præscr. long. temp.
g in l. 3. h. t. Vlp. tit. 19. uide quæ dixi Inst. eo. in princ.
h d. l. 3. l. nunquā. 31. §. 1. l. poss. 20. h. t.
i l. naturaliter. 5. h. t.
k l. nemo. 10. C. de acq. possess. l. mora. C. de rei uēdic. l. fi. C. de præsc. 20. ann.
l d. l. nemo. cum alijs suprà alleg.
m d. l. 2. h. t.
n l. 3. §. ult. in uerb. iusta acquirendi causa eius quod nostrū nō sit. h. t. quid sit titulus, uide Bald. in l. ancillæ. 12. nu. 1. C. de fur. glo. & Card. in cle. 1. in princ. de censibus.
o in rub. h. t. & Inst. & C. eod.
p l. fi. & tot. tit. Cod. de quadrien. præscrip. §. fin. Inst. eod.
q t. t. C. de long. temp. præsc. §. 1. Inst. eo.
r l. si quis emp. 8. & t. t. C. de præsc. 30. anno.
s l. fi. C. de præs. 30. ann.
t Auth. quas actiones. C. de sacros. Eccles.
u l. fi. C. de sacr. Eccles.
x l. cōpetit. 6. C. de præscri. 30. ann.
y l. 2. §. dictus. de acqui. quo. et æst. l. diuturna. C. de aquæ duc. lib. 11. Dd. in l. foramen. 27. de ser. urb. præd.

pertinet, 30. & uno annis atq; aliquot diebus, hoc est septimanis, etiam absq; iusto titulo &
bona fide completur[a]. quæ tamen non pertinere existimanda est ad actiones temporarias:
puta iniuriarum, doli, status, adulterij, & si quæ sunt similes, quæ certis temporum spacijs
angustioribus sunt circumscriptæ[b]. de quo tamen probabiliter posset disputari, ut paulo
pòst dicemus. Et hæ quidem usucapiones propriè dici possunt, quoniam ijs dominium ple
runq; usucapitur. Præter has autem quædam sunt præscriptiones, quæ dominij quidem 8
ius non tribuunt, sed exceptione muniũt possessorem, atq; ita sunt nõ dominij sed usus per
diuturnam possessionis continuationem acquisitio: ut cum quis rem 30. annis possedit,
quam usucapere non licet, puta furtiuam: uel cum mala fide & sine titulo posidetur. Etsi
enim dominium continuatione possessionis hîc quæri nequit: tamen quia spacio 30. an-
norum præscribitur omnibus actionibus, ita ut exceptione elidantur[c], possessor ope præ-
scriptionis tutus est[d]. Quanquam sunt quædam actiones, quæ 40. tantum annis præscri-
bantur[e]: ut econtrariò nonnullæ uno anno, sicuti iniuriarum actio[f]: quædam biennio, ut
actio doli[g]. nonnullæ quinquennio, ut inofficiosi querela[h], accusatio adulterij[i], item con-
trouersiæ status defuncti[k]. pleræq; criminales, uicennio[l]. Aliæ alijs temporibus: de qui-
bus uidere licet Hostiensem & Placenti. ad tit. de Præscriptionibus. Qua in parte illud meri-
tò dubitari posit, an statuta quæ ad 30. annos omnes præscriptiones reducunt, ut ius Sax.
sicut antè dixi, & mores Burgundionum[m], etiam has temporales includãt, & ad se trahant.
id quod uidetur: quia & præscriptionem 20. annorum, & longissimi ac immemorialis tem
poris comprehendunt[n]. Moribus tamen Sax. ut antè dixi, hæ temporales, præsertim an-
nuæ, non includuntur[o]. Illud etiam hîc sciendum, Dd.[p] alias præscriptiones facere odiosas,
alias fauorabiles, alias mixtas: de quo paulo pòst plura. Causa usucapionis efficiens, est 9
lex ciuilis, XII. Tab. primùm constituta[q], & deinceps uarijs Principum constitutionibus e-
mendata[r], quæ bono publico introduxit usucapiones: ne scilicet rerum dominia semper
sint in incerto[s], atq; hac ratione excitentur perpetuæ de possessionibus lites, quas qui-
dem prohiberi & consopiri publicè interest[t]: ut non mirum sit, si huic publicæ utilitati
cedat lex inferior, quæ uetat cuiquam iniusto dominium auferre[u]. Omnium porrò le-
gum summa & suprema est, quæ salutem & utilitatem publicam tuetur, ut ostendunt Plato
& Cicero[x]. Salus populi, inquit Cic.[y] suprema lex esto. Materia, sunt omnes res[z] quæ pos- 10
sideri possunt. nã hæ rectè usucapiuntur, paucis exceptis[a]: ut sunt res propriæ[b], pupillares[c],
furtiuæ, & ui possessæ[d], & quæ ex ijs rebus nascuntur[e]. quæ uerò posideri nequeunt, hæc nõ
rectè usucapiuntur: ut res sacræ, sanctæ, religiosæ, diuinæ[f] (unde & contra ius diuinum non
currit ullo tempore præscriptio[g].) item quæ ad fiscum pertinent[h], & iure gentium publica
sunt[i], aut meræ facultatis[k], liber item homo[l], & si qua sunt similia quæ non posidentur:
quia commercio & usib. humanis sunt exempta. Etsi autem res incorporales, ut seruitutes,
iurisdictio, &c. propriè non posidentur, eoq; olim lege Scribonia usucapi non poterant: ta
men obtinuit & has instar rerum immobilium posse longo tempore capi[m]. nam in immobi-
libus numerantur[n]. Quod ad formam usucapiendi attinet, sciendum est, perficiendæ usu- 11
capioni opus esse possessione, sine qua nulla usucapio procedit[o]. Vnde dicitur, tantum ui-
deri & intelligi præscriptione, quantum inuenitur possessum[p]: & possessionem strictissi-
mi esse iuris, quæ nusquam ultra & extra possessionis terminos extendatur[q]. Requiritur au
tem possessio eiusmodi, quam possessor sciat se suo nomine proprio habere. Nam si alieno
nomine posideat, non usucapit[r]: ut nec si per alium posideat, uelut per procuratorem, ni
si se posidere habeat compertum: quia ut ignorantes usucapiamus, in peculiaribus rebus
tantum receptum est[s]. Sed & sine uitio acquisitam esse possessionem oportet. quare opus
est iusto

a Land.lib.1.art.29.ubi gl.Sachs.diff.11.
b gl.fin.art.28.lib.1.& art.37.lib.2.
c l.3.4.l.2.C.de præsc.30.anno.notat.Inst.de perp.& temp.actio.
d d.l.si quis emptio.8.§.1.C.de præsc.30.ann. uide Cuiac. in l.4.§.ult.h.t.& Inst.eo.
e l.4.l.cum notiss.l.fin.C.de præsc.30.anno.
f l.si non conuicij.5.C.de iniurijs.
g l.fi.Cod.de dol.mal.
h l.si quis filium.34.C.de inoff.test.l.Papinia.8.§.fi.ubi gl.& Dd.ff.de inoff.test.
i l.6.C.de adult.l.mariti.§.hoc quinquenniũ.ff.eod.tit.
k l.1.C.ne de statu defuncto.
l l.querelæ.12.C.de falsis.
m Chass.in consue.Burg.des forestz.§.8.per to.
n uide Chass.præall.loc.nu.3.quod & morib.Sax.seruatur.uide tamẽ gl.contrariã,lib.1.art.29.sub litera b.et nu.4.
o gl.ult.art.28.lib.1.& art.37.lib.2.
p uide in l.fin.C.de ann.exc.l.omnes.l.sicut.l.cũ notissimi.de præsc.30.ann.l.more.C.de rei uend.
q in prin.Inst.eod.Cice.in Top.
r l.1.C.de lõg.tẽp.præs.
s l.3.h.t.
t not.in l.quidã.21.ff.si cert.pe.
u l.4.C.de rei uend.l.non debet.75.de reg.iur.uide l.2.et ibi Dd.C.de quad.præscr.& in l.æquissimè.de usu fru.Ias.& Dd.in l.2.C.si cont.ius uel util.pub.& in eandẽ sententiam sup.disputata.tit.de acq.re.dom.
x in lib.de Leg.
y lib.3.de Leg.
z uid.Vlp.t.19.ubi usu-

capionẽ ad res mancipi & nec mancipi producit. *a* uide Vlpia.tit.19.& Inst.eo.in princ. ubi dixi. *b* l.4.§.Luna.h.t.l.in bello.12.§.5.de captiu. *c* l.bonæ fidei.41.ff.de acq.do.l.si communem.quem.ser. Cuiac. l.4.uerb.si pupilli.h.t. *d* §.furtiuæ.Instit eod. uide de iure Sax.glo.artic. 28.lib.1.& artic. 29.eo.lib. *e* l.sequitur.4.§.de illo.l.iusto.44.§.etsi possess.hoc tit.l ancillæ.12.C.de furt. *f* l.usucapionem.4.hoc t. *g* Panorm.in cap.statuimus.2.num.7.de transa.per c.fin.extra eod. Schurff.consil.83.prædictæ.num.11.cent.3.per c.ad audientiam.c.cum uenerabilis.de præscript. *h* §.res fisci.Institu.eod. *i* d.l.9.l.præscriptio.45.hoc tit. *k* l.uiam.de uia pub.ref.ubi Bartol.& in l.cum notissimi.C.de præscrip.30.anno.Panorm.in c.quoniam.§.ult.num.44.ut lit non contest. Cuiac.l.si pignori.13.hoc tit.Mysing.ob.16.cent.1.latissimè Franc.Bald.in trac.præscrip.in 4.parte.5.partis princip. nu.1.2.& per totum.Tiraquell.de retract conuent.§.1.gloss.2.nume.21.23.cum multis sequent. *l* l.2.C.de præscript.quæ contr.lib. *m* l.2.C.de seruit. l.corruptionem.16.C.de usufructu uide l.4.§.si uiam.hoc t.ubi Cuiac. *n* gl.in l.fin.C.in quibus caus. in integ. rest.arg. l.ait prætor.§.1.de in.dot.gl.in cap.2.ad uerb.iura.1.de rebus ecclesiast. non alien.per l.fina.cap.de lau.temp.ipsi. *o* l.sine.25.hoc t.C.sine possess.de reg.iur.in 6. *p* l.3.§.si quis.ubi gloss.& Bart.de itin.act.priua. *q* uide latè Schurff.consil.86 num.3.cen.2.Ias.consil.16.num.53.uol.2. *r* l.2.C.de prescrip.30.anno.Cuiac.in l.siue.25.h.t. *s* l.2.ff.pro soluto.l.Labeo.9.h.t.l.2.§.Celsus.l.qui fundum.§.ult.ff.pro empt.

est iusto titulo[a], hoc est iusta caosa, & translatiua possessionis, & habili ad transferendom
dominium, per qoam indicetur legitimum possessionis initium, cuiusmodi est emptio, do-
nano, &c. Deniq; & bona fides necessaria est, ut oidelicet credat possessor, eom à quo habet
titulom, fuisse dominum, & habuisse ius distrahendi aot alienandi[b]: aut saltem credat se
usucapere posse[c]. Quæ bona fides præsumitur, nisi probetur mala[d], puta ex denonciatio-
ne[e], aut ex interdicio legis, quæ uetet eiusmodi rem quæ posidetur alienari[f], & per conse-
quens usucapi[g], etiamsi id possessor ignoret. Nam iuris ignorantia non inducit bonam fi-
dem[h]: iora enim omnes scire debent[i]. paria autem sunt, scire, aut scire oportere[k]: aut deni-
que nisi alio modo de mala fide constet[l]. Sofficit autem initió interuenisse bonam fidem,
uidelicet traditionis tempore[m]: quamuis superueniat postea alienæ rei scientia[n]. Quod iu-
re Pontificio non obtinet, quo necesse est possessorem nullo tempore rei alienæ cōscientiam
habere[o]. At contrà osus Saxo. bonæ fidei nullam rationem in longi osucapione temporis
habet, sed solom considerat possessionem temporis cōtinui: cuiusmodi spacium (quanquā
non æquè longom ut dictum est) etiā legibos requiritur. Nō enim sufficit, possessionē iusto
titulo & bona fide munitā esse, sed super hæc necessariū est, per tēpus lege definitū eam con-
tinuari. Lege autē XII. Tab. olim definitū erat spaciū, in mobilibos quidē annus, in immobi-
libos oeró bienniom, duntaxat in Italico solo. Nā prouincialia prædia sicon non erant mā-
cipi, ita nec usocapi poterant. Cur autem tam breui tempore oetustas usucapiones conclo-
serit, indicat rationem Varro, cum ait: Boni patrisfam. esse rerum immobilium qootannis
inire rationē, & secundo anno, quod desideratur quærere, rerum mobilium singulis seme-
strib. Sed Iostinianus aoctis tam pasim ita diuitijs, ut locupletes in istis tempotū angustijs
non omnes circumspicere possessionū & facultatum suarum partes cōmodè poisent, ne do-
mini maturius qoàm par esset, rebus suis defraudarentur, ita usucapiones transfotmaoit:
ut res quidem mobiles per trienniom, immobiles ueró in omnibus indistinctè terris (nam
uetus illa Italici & Prooincialis soli differētia, temporibus Iustiniani erat obsoleta) per lon-
gi temporis possessionem, id est, inter præsentes decennio, inter absentes 20. annis, nūc usu-
capiantur[p]. Per tanti igitur temporis spaciom necesse est continuari possessionem, & nō in-
terrumpi[q] aut naturaliter, ut quia posidere poissessor desijt, uel qoia aliquid ex substantia-
12 lib. usucapionum ei interuertitor[r]: aot ciuiliter, ut per litis contestationem[s]. Sciendum ta-
men est, nonnonquam possessiones & tempora dioersarum personarum coniungi, quæ ui-
delicet possessionis caosam inuicem immediatè dant & accipiunt[t]. Sic continuatur tēpus
testatoris in hæreditatem & hæredem[u], hæredis in legatarium, uenditoris in emptorem, do-
13 natoris in donatarium[x], &c. Quod ad causam finalem attinet, usucapiones bono publico
(inquit Caius) introductæ sunt[y], ne rerum dominia sint incerta, & ut aliquis reperiatur li-
tium finis[z]: qoas minui & sopiri, publicè interest[a]. Itaq; quamuis uideri posit iniurium, a-
licui inuito rem soam auferri (unde præscriptio iniquum esse præsidium perhibetur[b]) ta-
men quia maior ratio habenda est publicæ tranquillitatis & constitutionis dominiorum,
quàm prioatæ singulorum utilitatis: meritò etiam cum aliqoo priuatorum incommodo
negligentium res suas, & quodammodo pro derelicto habentium, usucapiones introdu-
ctæ sunt[c]: ut aliquo saltem tempore certò unicuiq; constare posit, qoid suom, qoid alie-
num esset, neq; perpetuò lites timere possessor cogeretur: quas innumeras oriri necesse es-
set, præsertim in tanta probandi dominij difficultate[d], nisi lex certo tempore proprietatem
posidēti acquiri oellet, onde Cice. osucapionem finem solicitudinis & pericoli litium uo-
cat. Saluti igitur publicæ & tranquillitati (quæ suprema lex est) prouidendū fuit, etiam cum
singulorū non maximo detrimento, ot & soprà ostensum est: maximè cum iustè cōqueri nō
posit dominus, cuios quasi permissu & uoluntate usucapio intelligitur cōpleri[e]. ex diotur-
na enim eios patientia atq; silentio, cōsensus tacitus præsumitur[f], præsumptione ioris & de
iure, contra qoam nō admittitur probatio. Ita enim ob bonū publicū lex statuit, tum faoo-
14 re præscribentis bona fide, tum in odiom negligentis ius suom tempestiuè proseqoi[g]. Effe-
ctus usucapionis est præcipuos, quòd dominium possessori adijciat[h], sicuti dictum est: ad-
eò ut is & aduersus agentes munitus sit exceptione præscriptionis, quæ est litis finitæ, impe-
ditq;[i] contestationem[k]: & ipsam rem oendicare etiam ab antiqoo domino posit[l]: quam-
uis Publiciana contra dominium non detur[m]. Indocit etiam usucapio iostū titulom[n], & est
similis

a c. nōnulli. 28. §. pen. de resc. cle. dispēdiosam. de iudic. b in auth. ut Eccles. Rom. Zas. cōs. 16. orta. nu. 53. uol. 2. c ex ratione l. 2. C. de qua. præscrip. auth. res quæ. C. com. de leg. l. ult. ubi Ias. & Dd. C. si con. ius. & in l. 2. C. de precib. d not. in l. cū res. 12. C. de prob. e l. alienatiū. 28. de uerb signif. f l. qui alie. 6. §. 1. ubi Dd. de acq. hær. g c. præscriptionū. 16. quæst. 3. Bart. in l. j. h. t. & in l. nemo potest. de leg. 1. Dyn. in c. possess. de reg. iur in 6. Tiraq. in trac. præsc. §. 1. gl. 7. n. fi. h l. traditionibus. C. de pac. i Soc. latè in c. olim. nu. 19. de lit. cōtest. Gui. Pap. deci. 416. nu. 15. k c. 1. de lit. cont. in 6. Dd. in l. fi. ff. pro suo. l d. §. si quis empt. 8. in prin. C. de præscr. 30. ann. m l. pen. & l. fi. de public. n c. de quarta. de præscr. c. 1. eo. in 6. Imol. in c. fraternitatis. de testib.

a l. Celsus. 27. h. t.
b l. bonæ fidei. 110. de uerb. signif.
c l. si ser. 31. §. 1. h. t.
d l. pen. C. de præsc. longi temp. l. uerius. 21. de probat. Dyn. in c. qui contra. 82. in fi. de reg. iur. in 6.
e l. si fundum. 17. C. de rei uend. l. item. 22. §. petitam. de pe. hær.
f l. quemadmodum. 7. C. de agric. & censit. lib. 11. d. c. qui contrà.
g l. fi. C. de reb. alien. nō alie. l. alienationis. 28. de uerb. signif.
h l. nunquam. 26. h. t. l. 2. §. si à pupillo. infrà, pro empt.
i l. leges Cod. de leg.
k l. 5. ubi Dd. ff. si cert. pet. l. 7. §. seruus. 2. ff. pro empt.
l d. l. qui fund. 7. §. qui sciēs. l. si quis. 8. ff. pro empt. uide quæ dixi in § si quis à nō domino. Inst. de rer. diuis.
m l. pen. ff. pro soluto. l. 2. in prin. ff. pro empt.
n l. unica. C. de usucap. transfor. l. cum hæres. ff. de diuers. & temp. præsc. §. diuina. Instit. eod.
o c. fin. ubi Dd. de præscript.
p l. fin. C. de usucap. trās. Instit. eod. in princ. ubi dixi.
q c. illud. 8. ex. de præsc.
r Franc. Bald. trac. præscrip. 3. parte 6. partis prin. nu. 38.
s l. more. C. de rei uend.
t l. nemo. 10. C. de acq. poss. l. antepen. C. de præscr. long. temp.
u l. poss. 20. h. t. cū simil. l. hæres. 12. l. nunquā. 31. §. uacuum. l. iusto. 44. §. nondum. h. t.
x §. inter. Inst. eo. ubi uide quæ scripsi. l. 2. §. si eā rē. infrà, pro empt. uid. ff. de diuers. & tēp. præscrip.
y l. j. h. t.
z l. fi. ff. pro suo.

ſimilis ſolutioni[a]:non quidem per omnia,ſed ſecundum quid[b]. Tollit enim ciuilem obliga
tionem,& elidit naturalem[c]. Contraria uſucapioni ſunt iniuſticia, ſeu nullitas tituli, mala 15
fides, & reliqua quæ in formam uſucapionis incurrunt: de quibus ſuprà eſt expoſitum.
Item pactum uel ſtatutum,quo præſcriptio inhibetur: qua de re uariæ ſunt Doctorum diſ-
putationes.quod tamen ad ſtatutum attinet, plerią; aſſentiuntur, eo præſcriptionem tolli
poſſe,quemadmodum & lege[d]: etiamſi illam princeps inhibere nequeat, niſi addita clau-
ſula,non obſtante[e],&c.De pacto uariant ſententiæ:alijs exiſtimantibus[f]per conuentionem
derogari præſcriptioni poſſe[g]: alijs id planè negantibus[h], quòd bono publico uſucapio-
nes ſint introductæ[i]: adeò ut etiamſi partes pactum appoſuerint, ne iuri offerendi ex con-
tractu ullo tempore præſcribi poſsit,nihilominus currat præſcriptio[k].quod periniquum ui-
deri poſſet, niſi bonum publicum, quo uſucapiones introductæ ſunt, priuatorum pactis
atq; commodis eſſet anteferendum[l]. Sanè (ut rem in pauca conferam) communius con-
cluditur,ut & in camera Imperij ſeruatur,tali pacto tolli præſcriptionem 30.& 40. annorũ,
cui renunciari poſsit,non immemorialem:abſq; uerò tali pacto, iuri offerendi,luendi, & a-
lijs quæ ſunt meræ facultatis, ne quidem 30. annis præſcribi, etiamſi plures contrà diſpu-
tent[m].Sed hæc in Commentarijs noſtris limatius exponentur.Summas enim hîc duntaxat
rerum, non etiam integras diſputationes tradere inſtituimus. Contraria quoq; eſt uſuca-
pioni, ætas pupillaris: contra quam nec incipere poteſt præſcriptio, nec antè contra de-
functum fortè incepta continuari:ſed durante ea ætate, omnis præſcriptio dormit atq; ceſ-
ſat[n]. item minor ætas ſupra pubertatem, contra quam tantum præſcriptio 30.annorũ cur-
rit[o],non etiam alia minor 3. 10. uel 20. annorum[p]: quanquam contra alium inchoata, er-
ga minorem continuetur[q]. Eâdem ratione & hoſtilitas, peſtis,uel ſimilis caſus impediens
agendi facultatem, præſcriptionem impedit. nam impedimento eiuſmodi durante, dor-
mit ſimiliter uſucapio[r]. quod uerum eſt actione iam nata: nam antequam naſcatur, ſi im-
pedimentum incurrat, haud quidem dormit præſcriptio, ſed non incipit currere, iuxta re-
gulam quæ iſtis in terminis ualet & accipienda eſt: Non ualenti agere non currit præſcri-
ptio[s].Aduerſatur etiam uſucapioni, in integrum reſtitutio, per quam reſcinditur. Reſtitu-
tio autem tam minori datur[t], quàm ei qui agere quacunq; ex cauſa non potuit[u]. Nam
quod ſuprà poſitum eſt, ceſſare ac dormire præſcriptionem ob impedimentum hoſtilita-
tis,mortalitatis,aut ſimilis rei impedientis facultatem agendi,ſic accipiendum id eſt,quan-
do facultas agendi ita planè impedita eſt, ut ob eiuſmodi caſum ius non reddatur: ſecus
autem eſt,ſi ius nihilominus redditur. nam tunc currit etiam tempore belli uel peſtis, præ-
ſcriptio: quanquam non ualenti agere, detur in integrum reſtitutio[x], ut & illi qui ius per-
ſequendi quod ad rem habebat, ignorauit. Nam quamuis præſcriptio contra ignoran-
tem currat, perinde atque aduerſus eum qui agere non potuit[y]: tamen etiam ex cauſa i-
gnorantiæ, datur in integrum reſtitutio contra uſucapionem & præſcriptionem tam lon-
gi[z] quàm lõgiſsimi temporis:ut habet communis opinio[a]. idq; intra quadrienniũ nõ poſt
completam uſucapionem,ut quidam opinati ſunt[b],ſed à primò ſcientiæ tempore cõputan-
dum[c]. Sed cumprimis contraria eſt uſucapioni interruptio: de qua reſtat ut ultimo loco
nonnihil

a Bal.in l. tam mandato ri.C. de non num. pec. Bal.in tract. præſcr.1. part. princ. quæſt. 6. nu. 4.l.ſi pupilli.§ ulti. de ſolut. glo. Land. lib.1.art.29.

b Bart.in l.uem.§.quod adijcitur.de conſt.pec.

c Bart.in l.fin.§.1.ff.rẽ rat.hab.

d Angel.in l.j. C. ne rei domi.uel temp. Bal. in auth.quas actiones. C. de ſacroſ.Eccleſ.Chaſſ. in conſue. Burg. §.11. des mainſmer.aduerb. per quelque laps. nu. 10.

e Bal.in d. auth. quas actiones.per illum text. Chaſſe.præall.loc.

f uide hac de re Boer.de ciſ.182. num.8.& 9. parte 1.

g Dyn.Bal.Imol.in l.nemo poteſt. de lega. 1. Bal.in l.unic.C.de ſen. quæ pro eo quod inter.& in l.j. ubi etiam Angel. C.ne rei dom. Anto.de But.in c. cum non liceat. de præſcri. Schurff.conſi.14.nu. 6.cent.1.quam cõmunem eſſe dicit Tiraq. de retr.con.§.1.glo.2. num.14.

h uide latiſſimè Tiraq. in tract.retrac. cõuen. §.1.gl.2.nu.13.et 14.

i Iaſ.poſt.Bar.in d.l.nemo. nu.80.de lega. 1. Oldra. Cyn. Bald.in l. centurio. de uulg. & pup. Panor. & Felin. nu.11. in rub. de præſcrip.Angel.conſi.55. Gulielmus.

k Angel. d. conſil. 55. Schurff.cõſ.14.nu.3. cent.1.

l auth.res quæ.C.cõmu. de lega.& fideicom.

m uide latiſſ. Tiraq. omnia ab utraq; parte allegantẽ de retract.con acu.§.1.gl.2. Dd.in d. l.cũ notiſsimi. Cuiac.in l.pignori.13.h.t. Myſing. Obſer. 16.cent.

1.Franc.Bal.de præſcr. 4.parte 5.partis princ.per totum.Tiraq.tamen præall.loc.putat contrariũ eſſe cõmunem, ſecundũ quam etiã in Parlamento dicit iudicatũ.nu.22.& 26.uide etiã ſ. ad tit.de reſ. uend. n l.bonæ. 41.de acq.do.l.ſi communẽ. quẽ ſer.amitt. Cuiac.l.4.uer. ſi pupilli.h.t.l.fi.ubi gl.& Dd.C.in quib.cauſ.reſt.& in l.j.C. ſi aduer.uſucap.& in l.ſicut.ad uerb.ſeruanda.C.de præſ.30.ann. Frãc.Bal.in trac.præſc.1.parte 6.partis prin. nu.34.Schurf.conſ.28.ſuper.nu.10.& conſ.65.quod in præſenti.nu.2.cent.1. o l.ſicut.C.de præſc.30.ann. p l.fin.C.in quib.cauſ.in integ.reſtit. q Bald.nu.1.& 2.Dd.in l.fin.C.in quib.cauſ.Bart.in l.etiam.de minor. uide omnia Franc.Bal.præall.loc.nu.35. Cano.in c.conſtitutus.de in integ.reſt. r c. ex tranſmiſſa. ubi Innoc. & Panorm.de præſcrip.Bart.in l.naturaliter.nu.22.h.t.Panor.conſ.98.uol.a. s l.j.§.ult.C.de annal.except. Cuiac.in l.pignori.12.h.t. t l.unic.C.ſi aduer.uſucap.c.conſtitutus.ubi Innoc.de in integ.reſt. Tiraq. in tract. præſcripe.ad uerb.minores. u l.j.ex quib.cauſ.maio.c.ex tranſmiſſa. de præſcript. x ita diſtinguit Panor. in d.c.ex tranſmiſſa.Bart.in d.l.naturaliter.nu.22.h.t. Bald.in l.cum notiſsimi.§.imò.C.de præſcrip.30.anno. y l.fin.C.de long.temp.præſcrip. z gl.in l.ſi partem. 19.§.ſi per fundum. uerb. non utendo, quem.ſer. amittan.& in l.ſi ſic.7.uerb.una ſeruitus.ubi Caſt.eod.tit.& in l.2. in glo.ult.ubi Cyn.Bartol. Bald.Sal. Iaſ.C.de iur. emph.& in l.cum filiusfamiliâs. 49.§.in hac ſtipulatione. ad uerb. & ignoret. de uerb. ſignific. uide latè Tiraq. in retract. proximita. §.35. glo. 4. num.35. Schurff. conſil.33. quod in terminis.num.14.cent.3. a glo.in l. ſicut.3.uerb.militia.C.de præſcri.30.anno.Imol.in rep.c.fin.de præſcrip.Panorm. & Felin.in c.uigilanti. eo.tit. Roma.conſil.123.primum.& conſi.149.concluſionem. & conſ.166.uiſo.latè Alexand.conſi.7.uideretur. lib. 1.& conſil.84.in cauſa. eod.lib. & conſil.116. perſpectis.lib.5.ubi dicit hanc eſſe communem. latiſsimè Tiraq. in retract.prox.§.34.glo.4.num.36. b ex l.fin.C.de temp.in integ.reſt. cap. 1. eod.tit.lib.6. c Bal. in l. falſam.C.ſi ex fal.allega.Caſt.in l.ult.C.de dol. mal.Panorm.in c.1. in fin.de præſcrip.Bald.conſil.235. Bartholomæus lib.1.Panor.conſi.32.caſus.lib.1.Tiraq.de retract.proxi.§.35.gl.4.

nonnihil differamus, si prius illud præmiserimus, aliud esse interrumpi, aliud dormire præscriptionem. Cum dormit prius inchoata usucapio, non est nullius momenti, sed sublato impedimento, puta puberi ætate, hostilitate, &c. continuatur, & tempus prius cum sequente coniungitur[a]. Vbi uerò interrumpitur præscriptio, inchoata usucapio ad nihilum recidit, & rursus deintegrò est ordienda præscriptio, priore nihil commodante[b]. Interruptio porrò aut est naturalis, aut ciuilis[c]. Interruptio naturalis est, qua possesio (cuius continuationem complendæ usucapioni necessariam esse diximus) naturaliter, hoc est, aliquo naturali facto, & re ipsa, non fictione interrumpitur[d]: ut cùm possessori res mobilis aufertur, immobilis occupatur[e], cum is qui nostro nomine posidet, puta colonus, rem in alterum alienat[f]. Ciuilis est ficta quædam interruptio, quæ fit per actum ciuilem, puta litis contestationem. Litis tamen contestatio olim usucapionem quę tantum naturali facto scinditur[g], non interrumpebat[h]: quia sufficiebat, bono titulo, bonaq; fide rem quæsitam esse: nec mala fides superueniens, ius usucapionis publicum semel rectè inchoatum rescindebat[i]. quare etsi litis contestatio in mala fide constituit possessorem[k], tamen quia non aufert possesionem[l] (quod fit demum in executione[m]) ideo non interrumpebat usucapionem: quòd hæc semel rectè inchoata, à superueniente mala fide non impediebatur. Cæterùm præscriptionem lõgi temporis seu diutinam possesionem[n] elidebat[o]: quia hæc non erat ius legale ante Iustinianum, quod instar usucapionis dominium adijceret: sed tantum quædam exceptio, quæ ex æquitate dabatur bonæ fidei possessori, qui iam decem annis inter præsentes, uiginti inter absentes[p] possedisset rem quæ non esset Italici soli, & in qua usucapionum iura non obtinerent[q]. Vbi igitur ante completum decennium lis mouebatur bonæ fidei possessori, ita ut in mala fide per litis contestationem constitueretur, euanescebat æquitas exceptionis, quòd tempus completum non esset[r]. Extraiudicialis tamen denunciatio, aut litis præparatio, hanc præscriptionem non interrumpebat[s]: nam etsi dubiam curam affert[t], non tamen reuera constituit in mala fide, quia potest lis iniustè moueri[u]. Et hæc quidem ante Iustinianum obtinebant. Iustinianus porrò sublata Italici soli & Prouincialis differentia, uoluit omnes res soli, 10. uel 20. annis usucapi: ut suprà est dictum[x]. Quare secundum ἀναλογίαν ueterem, ue has quidem præscriptiones nunc litis contestatione interrumpi oportebat. Sed Iustinianus sicuti ueterem usucapionum rationem transformauit[y], ita interruptionis quoque ciuilis discrimina sustulit: uoluitq; denunciatione & citatione iudiciali, aut si ea haberi nequeat, extraiudiciali testato facta, quamlibet præscriptionem interrumpi, non modò lõgissimi temporis[z], ut uolunt Dd. sed etiam longi temporis, atque adeò triennalem quoq;[a]: ut nihil necesse fuerit, Dd.[b] ad conciliandas ἀντινομίας, de discrimine usucapionum fauorabilium & odiosarum, [illegible] comminisci: quando palàm sit, & unam esse omnium usucapionum naturam, uidelicet strictam[c], & Iustinianum ius uetus hac quoq; in parte interpolasse: cuius emendationem etiam Canones sequuntur[d]. Excipi ab hac interruptionis regula ille debet casus, cum absq; titulo ex sola aduersarij patientia ius incorporale præscribitur, ut seruitus[e]. Ad eam enim præscriptionem interrumpendam, non opus est solenni denunciatione aut citatione, sed sufficit factum aliquod, quod dispatientiã (ut uocant) domini declaret: ut est protestatio, pignoris captio, impedimentum usus[f], &c. Et hæc quidem obtinent in interrumpenda rerũ usucapione. Actionum porrò præscriptio, sola libelli oblatione aut citatione interrumpitur[g]: quamuis non nisi per litis contestationem, actiones perpetuentur ad 40. annos[h], quin à denunciatione seu oblatione libelli noua pręscriptio currere & induci posit[i]. Illud ultimò addo, interruptionem quia facti est, non tantum allegandam, sed etiam probandam esse[k]: probari autem non modò per duos pluresúe testes consentientes, sed etiam per singulares[l].

a Bal. in l. cum notißimi. l. 7. §. imò. nu. 7. C. de præscrip. 30. annor.
b uid. Innoc. Panor. Feli. Imol. in c. ex transmissa. de præscrip. temp.
c Bart. in l. naturaliter. 5. nu. 4. h. t. gl. in l. cũ notißimi. 7. §. penult. uerb. innominata. C. de præscrip. 30. anno. Felin. & Cano. in c. illud. de præscript.
d uide modos interruptionis, in l. qui uniuersas. §. 1. de acq. poss. l. ult. C. de acq. poss. Bar. in d. l. naturaliter. eod. tit. Felin. post Panor. in c. illud. de præscrip.
e l. naturaliter. 5. h. t.
f l. non solum. 33. §. qui pignori. 9. h. t. l. 3. §. quod si seruus. ĩ. tit. ∫. l. ult. pro empt.
g l. 2. §. fin. ff. pro empt.
h l. si post acceptum. 18. de rei uend. l. Iulianus. 9. §. pen. ad exhib.
i l. bonæ fidei. 48. de acquir. pos. l. 4. §. de illo. h. t. l. 2. §. si seruus. pro emptore. ∫. l. unic. C. de usucap. trãsfor. Cuiac. in d. l. 2. §. ul. pro emp.
k l. sed etsi. 28. §. etiam. de pet. hær.
l l. nemo. 10. C. de acqu. poss.
m l. qui restituere. de rei uend.
n l. penult. pro empt.
o l. nemo. 10. C. de acqu. poss. l. ∫. l. 2. l. antepen. C. de præs. long. temp. Paulus lib. Sent. 5. c. 2.
p Paul. lib. 5. tit. 2.
q l. 3. & tot. tit. de diuer. & temp. præscrip. l. 2. C. de præscript. long. temp. d. l. nemo. 10. C. de acquir. poss. l. bonæ, 48. ĩ. eo. tit.
r l. more. C. de rei uend. d. l. nemo. d. l. 2. l. antepen. C. de long. temp. præscrip.
s l. alienã. 13. ff. pro emp.
t l. item. 22. §. petitã. de pet. hær.

PRO SOLVTO[*]. TIT. IIII.

1 Continuatio.
2 Quàm latè pateat hic titulus.

f 3 An

[u] Ias. in l. 1. nu. 26. de cond. indeb. per gl. in c. si diligenti. uerb. bona fides. de præscrip. x l. unic. C. de usucap. transfor. in prin. Inst. de usucap. y l. unic. C. de usucap. transfor. z l. 3. l. cũ notißimi. 6. C. de præsc. 30. ann. a l. 2. C. de ann. excep. b uide Bart. in d. l. cum notißimi. Cyn. & Bal. in d. l. more. C. de rei uend. c uide, ut dixi, Schurff. consi. 86. nu. 3. cent. 2. d gl. & Dd. in c. fin. de præscrip. & in c. 2. de reg. iur. in 6. uide Bal. in l. 2. nu. 7. C. de seruit. Franc. Bal. in tract. præscr. 3. parte. 6. partis prin. nu. 36. & 40. e l. 2. C. de seruit. f glo. Cyn. Bal. Cast. Salic. & Dd. in d. l. 2. Bart. in l. naturaliter. nu. 27. h. t. Bal. in l. quemadmodum. 21. §. 1. & §. magistratus. ad l. Aquil. c. auditis. ubi Innoc. de præscript. g Bart. in d. l. naturaliter. in fin. per l. maritus. §. quinquennium. l. quinquennium. de adulter. h l. fin. C. de præscript. 30. annor. i Ias. in §. pœnales. nu. 110. Inst. de action. k l. asseueratio. C. de non num. pecun. l Felin. in d. c. illud. nu. 12. de præscrip. Franc. Bal. in trac. præscr. 3. parte 6. & ult. par. quæst. 3. nu. 54. * Hic titulus non est à superiore in exemplari Floren. separatus.

3 *An titulus erroneus sufficiat.*
4 *Explicatio l. 3.*

QVia uerò diximus, sine titulo usucapiones nòn procedere: specialius quædam de iu 1
stis earundem caussis attingamus. Constat autem usucapio primùm ex causa debiti,
sicuti reliquæ obligationes. Itaq; qui rem debitam accipit, pro soluto usucapit: & 2
non tantum quod debetur, sed & quodlibet pro debito solutum hoc titulo usucapi po-
test [a]. Sed si existimans me debere, tibi tradam, ita demum usucapio sequetur, si & tu pu- 3
tes debitum esse. Etsi enim ex illo titulo usucapere nequeo, qui non præcesit [b]: tamen aliud
est, quando iustum credendi errorem possessor habet [c], & ex iusto quasi titulo res tradita
est. nam absq; traditione error non sufficeret [d]. Quamobrem si ex aliqua causa, puta stipu-
latu, putemus deberi, & eo nomine soluas, rectè pro soluto usucapiam [e]. Aliud est, si putem 4
me ex causa uendiri teneri, & ideo tradam. Hîc enim nisi emptio præcedat, nec pro empto-
re, nec pro soluto usucapio locum habet. Diuersitatis ratio in illo est, quòd in cæteris caussis
solutionis tempus inspicitur, neq; interest, cum stipulor, sciam alienum esse nec'ne. sufficit
enim me putare tuum esse cum soluis. In emptione autem & contractus tempus inspicitur,
& illud quo soluitur. Nam improbè facit, & quasi furtum committit, qui sciens rem emit
alienam [f]. Quæ fraus opinione erroris, tempore traditionis interueniente non diluitur.
Quamobrem pro emptore usucapere non potest, qui non emit, cum bonam fidem tempo-
re contractus habuisse nequeat, qui nullum contractum fecit: nec pro soluto, sicuti in cæ-
teris contractibus. Nam hoc nomine usucapi nequit, si ex causa propter quam solutum est,
usucapio non procedit: ex empto autem non potest procedere, nisi ea uerè interuenerit.
Atq; ita accipiendum est responsum Pauli satis obscurum [g].

a l. 5. h. t. uide Cuiac. in l. non solum. §. si mihi. ff. tit. 1.
b l. quod uulgo. 11. ff. tit. 1. l. potest. 26. ff. tit. 1.
c l. 3. h. t.
d §. pen. Inst. de usucap. l. 2. ff. pro legat. l. Celsus. 27. l. pen. ff. de usucap.
e l. 9. ff. pro suo.
f l. si in empt. 24. §. itē. cum ibi not. de contracti. empt.
g l. 3. h. t.

PRO EMPTORE TIT. V.

1 *Quis pro emptore usucapiat.*
2 *Errorem hic non sufficere, quamuis iustum.*
3 *Explicatio l. 2.*
4 *Quæ requirantur ad hanc usucapionem: & in quibus emptionibus habeat locum.*
5 *Quando iustus error excuset.*
6 *Explicatio l. 8.*
7 *Offerentem litis æstimationem haberi pro emptore.*

PRo emptore posidet & usucapit, qui reuera emit: quia emptio transfert dominium, 1
aut usucapiendi conditionem [a]. Nec sufficit tantum, in ea opinione esse, ut quis pu 2
tet se pro emptore posidere, sed etiam uerè debet subesse emptio: quamuis si ex alia
causa existimans me debere tibi ignoranti tradam, usucapies. Quare ergo si cum putem me
uendidisse tradam, non capies usu? Quia scilicet in cæteris contractibus sufficit traditio- 3
nis seu possessionis adeptæ (quæ est proxima usucapionis causa [b]) tempus [c]. sic denique si
stipuler, sciens rem alienam, siquidem nunc cum tradita est existimem illius esse qui tradi-
dit, usucapiam. Nam etsi tempore stipulationis conscientiam rei alienæ babui: tamen non
improbè facio, qui oblata liberalitate utor, sperans eius rei quā promisisti, dominiū te ali-
quando recuperaturū, ut stare promissis posis. Eadē ratio in quauis donatione, & permu-
tatione, & mutuo obtinet, maximè cum in his solùm traditionis tempus inspiciatur: nam
ea sola uim omnem & efficaciam his contractibus adfert [d]. At in emptione illud quoq; tem-
pus inspicitur, quo contrahitur: quia improbè facit, qui dato precio rem alienā inuito do-
mino in se transferre per uenditoris fraudem studet: nec potest in mala nō hærere cupidita-
te, qui rem ab eo nundinatur quem scit non esse dominum, nec ius alienādi habere [e]: ut in-
terim taceam asiduum & quotidianum huius contractus usum, requirere exactiorem bo-
nam fidem, ne facilè & furta fiant, & res furtiuæ atq; alienæ distrahantur, & aliquo iuris præ-
textu dolosus emptor se excuset, ueroq; domino res suas per fraudulentam usucapionē in-
teruertere moliatur [f]. Igitur & bona fide emisse debet (unde efficitur, uerè emptionē inter- 4
uenire oportere: alioqui enim quomodo intelligi poterit, bonam fidem extitisse tempore
contractus, si nullus contractus sit initus?) & possesionem bona fide adeptus esse [g]. Neces-
se est etiam, puram esse emptionem, non conditionalem [h]. Nam hæc ut nec dominium, ita
nec usucapiendi conditionem transfert [i]. Resolui autem sub condinone contractum, nihil
usucapioni obstat [k]. Illud etiam necessariū est, eam rem tradi quæ empta est: alia enim pro
alia usucapi nequit, titulo emptionis: cum necesse sit, ex empto rem esse traditam quæ usu-
capiatur [l], quia emptionis tempus inspici diximus [m]: quod nullum intelligi potest in re nō
empta,

a l. clauib. 74. suprà, de contrahen. empt.
b l. præscriptio. 45. §. fin. de usucap.
c l. iusto. 44. §. 2. l. si aliena. l. si is qui pro. de usucap.
d l. 5. in fi. de rer. permut. l. Aristo. 118. de dona. cum simil. uide tamen l. 2. C. eo. iun. l. 1. C. com. utriusq. iud. l. 1. C. de rer. permut.
e d. l. si in emptione. 24. §. item. de contr. emp. l. alienum. 6. l. si seruū. 16. l. eos. 14. C. de fur.
f l. iusto. 44. ff. de usucap.
g l. 5. h. t.
h d. l. 2. §. 2.
i l. necessa. 8. §. quòd si pendente. de per. & com rei uend.
k d. l. 2. §. Sabinus. cum seq.
l d. l. 2. §. cum Stichum.
m l. Celsus. ubi Cuiac. de usucap.

empta, sed pro empta in solutum data. Sed & de precio satisfactum uolunt esse Doctores[a],
5 ut iusta constituatur usucapio. Quod autem traditur, eum qui existimat se quid emisse,
nec emerit, non posse usucapere: hactenus uerum est, si non iustissimam eius erroris habe-
at causam. Quid enim si procurator cui mandatum erat, tradat rem quasi emptam, an iu-
sta credendi causa non est, emptionem præcessisse[b]? Si filius ex hæreditate patris rem em-
ptam ad se peruenisse credat[c], si à pupillo quem puberē esse putem, à furioso qui in adum-
brata quiete sanæ mentis uidebatur, emam: certè his casibus iustissima erroris causa pos-
6 sidendi patrocinatur[d]. Sanè licet is qui ab eo emit, quem scit statim consumpturum, bo-
næ fidei emptor est, quia nemo legem alteri dicere super rei suæ usu abusuúe potest[e], tamen
qui à luxurioso, & scortis protinus daturo sciens emit, non usucapit: quia emptori proba-
7 bilem dubitandi de iure uenditionis causam subijcere potuit, uendentis prodigalitas[f]. Id
sciendum nouissimè est, litis æstimationem similem esse emptioni[g]: eoq; possessorem qui
litis æstimationem obtulit, incipere possidere pro emptore[h], & continuari usucapionem
huius, quamuis litis contestatione interruptam[i].

a Azo ad tit. Cod. de usucap. pro empt. circa fin.
b l. quod uulgo. 11. h. t.
c l. iusto. 44. §. filiusfa. 4. de usucap.
d d. l. 2. § si à pupill. cum §. seq.
e l. si quis. 8. h. tit.
f in l. si quis cum sciret. 8. h. t. uide Ant. Angli. 4. cap. 11.
g l. 3. h. t.
h l. 3. h. t.
i d. l. 2. § fi. h. t.

PRO HAEREDE ET PRO POSSESSORE.
Tit. VI.

1 *Continuatio.*
2 *Defuncti, non etiam hæredis bonam malamúe fidem inspici.*
3 *Qui hoc titulo usucapere nequeant.*
4 *Errorem probabilem hic sufficere.*
5 *Quæ nam res pro hærede usucapiantur, quæ non.*
6 *De titulo & usucapione pro possessore.*

1 EX causa etiam successionis constituitur usucapio. Nam si defunctus res alienas bo-
na fide possessas in hæreditate relinquit, uel etiam extra hæreditatem: dum tamen
hæres uel qui ut hæres probabiliter possidet bona fide[a], in hæreditate putet esse, pote-
rit pro hærede continuato defuncti tempore hæres usucapere, siue bonę fidei sit, siue malę[b].
2 Nam defuncti tantum fides inspicitur. Quòd si is malæ fidei fuerit, ignorantia hæredi ad
usucapiendum non proderit: quia succedit in uitium defuncti[c], adeò ut etiam citra acces-
sionem temporis defuncti, non possit ipse inchoando per se ab initio usucapionem longo
3 tempore acquirere[d]. Pro hærede autem non usucapit suus hæres, hoc est, qui est in pote-
state: quia cum possideat uiuente etiam adhuc patre[e], non potest sibi causam possessionis
mutare[f], & res quodammodo proprias usucapere: at quod antea alio titulo cum patre pos-
sideat, id nunc pro hærede usucapere[g]. Quod maximè in rebus à patre donatis procedit.
nam aliàs rectè eum pro hærede usucapere, non etiam alterum possessorem suo existente,
quidam uolunt. Etenim cum in eum ius paternum continuetur, uidetur quamuis mortuo
patre nihilominus res esse uiuentis ubi suus hæres existit, & proinde hoc titulo usucapi ne-
quit[h]. Itaq; nec is qui uiuentis adhuc hæreditatem possidet, usucapit hoc titulo[i]: quia su-
perstitis nec hæres nec hæreditas esse aut intelligi potest[k]. Sed nec is qui factionem testa-
4 menti non habet[l]. Oportet enim eum qui pro hærede usucapit, uel uerè hæredem esse, uel
probabili facti, non iuris[m] errore credere, se pro hærede possidere: ut rectè Azo & Hostien-
5 sis ad hunc tit. annotarunt. Pro hærede autem usucapiuntur res singulæ, non ipsa uniuer-
sitas seu ius hæreditarium. Hoc enim non usucapitur, cum sit ius incorporale, nulli rei im-
mobili cohærens, ut seruitus (quæ propterea usucapitur[n]) sed tam mobilia quàm immobi-
6 lia in se complectens. Quare contra eos qui titulo singulari res hæreditatis singulares uen-
dicare possunt, procedit pro hærede usucapio, respectu uerò petitionis hæreditatis nihil est
quod in hæreditate usucapiatur, sed ea actio 30. demum annis præscribitur[o]. Pro pos-
sessore titulus illi qui pro hærede est, par esse uidetur: sicuti bonorum possessio prætoria hæ-
reditati similis est[p], quo titulo qui possidet pro possessore bona fide, res prætoriæ bono-
rum possessionis usucapit, peræquè atq; hæres pro hærede hæreditarias. Et ita possessorem
hîc accipimus, non pro eo qui absq; titulo, & bona fide pro possessore nudo uelut prædo
possidet[q].

a l. pro hærede. de pet. hær. l. non solū. §. quod uulgo. de usucap.
b l. pen. h. t.
c l. cum hæres. 11. ff. de diuers. præscript. l. 2. C. de fruct. & lit. expen.
d Glo. & Duarenus in l. §. cum authen. sequ. C. de præscrip. long. temporis. l. fin & l. 2. C. eodem, de usucapio. pro hæred. & in l. fi. C. cōmunia. de usucapio.
e l. in suis. 11. de lib. & posthum.
f l. 2. §. quod uulgo. h. t. l. 3. ff. tit 1.
g d. l. 2. §. fin. l. nihil pro hærede. C. de usucap. pro hæred.
h l. 2. C. eod. uide Cuiac. in l. 2. h. t.
i l. 3. h. t.
k l. 3. ff. de hær. uel actio. uend. l. qui superstitis. 93. de acq hæred.
l l. fin. h. t. ubi glo.
m l. nunquam. 26. de usucap.
n l. 2. C. de seruit.
o l. 3. ubi Cast. C. in quib. caus. cess. long. temp. præscrip. & in l. 2. C. de pet. hæred.
p tot. tit. de poss. hær. pet. l. 3. de bon. poss.
q l. 10. 11. 12. 13. de pet. hæred.

PRO DONATO. TIT. VII.

1 *Quomodo aliena res donari possit.*
2 *Quando ex hoc titulo usucapio procedat.*

IAm quomodo causa liberalitatis occasionem præbeat usucapioni, uideamus. Et in 1
primis etsi donari non potest, quod non est eius qui donat [a], saltem in detrimentum ue-
ri domini [b], quoniam nemo plus iuris in alium transferre potest quàm ipse habet [c]: ta-
mē pro donato rectè is usucapit, cui donationis, uel quod perinde est, imaginariæ uēditio-
nis [d] causa res tradita est. Neq; tamen sufficit opinari, sed & donatum esse oportet [e], nisi 2
iustus error interueniat [f]. Quare si donatio iure non ualeat, ut inter patrem & filium, mari-
tum & uxorem rei propriæ (nam in alienis secus [g]) cessat usucapio [h]: quantumuis putent
contrahentes donationem ualere. Nec enim error iuris iustus est, neq; in usucapionib. pro-
dest [i], cum pro scientia habeatur.

PRO DERELICTO. TIT. VIII.

1 *Derelictum idem esse quod donationem: & continuatio.*
2 *Quis uideatur pro derelicto habere.*
3 *Quis hoc titulo usucapiat: & an error sufficiat.*

EX causa derelicti perinde usucapitur, ut ex donato. Res enim pro derelicto habita, 1
donari uidetur [a]: ideoq; continuò fit occupantis [b]. Pro derelicto autem haberi res 2
dicitur, quam dominus ea mente abijcit, ut in numero rerum suarum diutius esse no-
lit [c]. itaq; si res pro derelicto habita sit, statim nostra esse desinit, & fit occupantis [d]. Sin au- 3
tem nostra non fuit, potest is qui occupat eam usucapere ex hac causa derelicti, siue sciat à
quo pro derelicto sit habita, siue ignoret [e]. uerè autem pro derelicto habitum esse oportet,
quod hoc titulo usucapiatur [f]. Nec enim sufficit falsa opinio [g], nisi ex iustissimo errore ori-
atur [h]. Cuiac [i]. Est, inquit, error iuris, facti, falsæ causæ. Iuris error usucapionem impedit, fa
cti usucapionem parit, falsæ causæ usucapionem non parit, nisi quis ex ea causa traditum
acceperit [k].

PRO LEGATO. TIT. IX.

1 *Continuatio.*
2 *Quis pro legato usucapere possit.*

EOdem modo, si testator alienas res legarit, pro legato, quæ & ipsa donationis species 1
est [a], usucapi potest ab eo cui legatum est: dummodò uerè legatum sit, uel ex iustissi-
mo errore legatum putetur [b]. Nec impedit, si non iure legatum sit [c], aut testator ad- 2
huc uiuat: dummodò is cui res legati nomine tradita est, probabiliter existimet esse mor-
tuum, ac legatum ualere [d], habeatq; testamenti factionem [e]. Quare is cui ignoranti rem ali-
ter se habere, indebitum legatum, uel quod nunquam legatum est, ut legatum soluitur,
pro legato, aut saltem pro soluto possidet & usucapit [f]. is uerò qui sciens indebitum acce-
pit, pro possessore possidet, nec usucapit [g].

PRO DOTE. TIT. X.

1 *Quare pro dote usucapi possit.*
2 *Ante matrimonium datum quomodo usucapiatur.*
3 *Cur æstimatæ res ante nuptias h.t. non usucapiantur.*

ESt & titulus usucapionis, & quidem iustissimus, utpote cum transferat dominium [a], 1
ac per consequens usucapiendi conditionem [b], qui appellatur pro dote: ut qui in do
tem rem accepit, usucapere possit spacio solenni, quo solet pro emptore usucapi [c].
Itaq; cui res alienæ bona fide in dotem dantur, is à tempore traditionis incipit usucapere: 2
ante quidem matrimonium pro suo, illo uerò subsecuto pro dote: cuius titulus [d] nullus
esse potest ante contractas nuptias [e]. Sed si æstimatæ res in dotem dentur, neque pro dote,
neque pro suo ante matrimonium contractum usucapio in his procedet [f]. nam æstimatio
facit emptionem [g]. Vt igitur conditionalis uenditio non admittit usucapionem ante- 3
quam conditio existat [h]: ita nec ista æstimatio, quæ in se habet conditionem si matrimoni-
um fuerit subsecutum [i], sicuti omnis dotis datio [k]: quæ conditio non ita subest, nec domi-
nij translationem impedit, quando res non æstimatæ sponso in dotem dantur [l]. Tunc e-
nim quia periculum accipientis non uertitur, statim intelligitur transferri dominium, ut
ex alijs similibus causis [m], nisi aliud appareat actum [n]: quamuis nuptijs non secutis resol-
uatur

---

a l. in ædibus. 9. §. ult. ff. de donat.
b l. 4. C. de rei uend.
c l. nemo. 54. de reg. iu. l. traditio. 20. de acqu. rer. dom.
d l. final. h. t.
e l. j. cum ibi not. h. t.
f l. fin. ubi gl. C. eo. de usucap. pro donat.
g l. 3. h. t.
h l. j. §. 1. & 2. l. 3. & 4. hoc tit.
i l. nunquam. 26. ff. de usucap.

a l. quod seruus. 36. de stipul. ser.
b l. 5. h. t. §. pen. Inst. de re. diuis.
c d. §. pen.
d l. j. h. t.
e l. 4. h. t.
f l. 6. & 7. h. t.
g l. 6. h. t.
h gl. in d. l. 6. Hostien. in tit. pro legato. Cepolla in tit. pro derel. nu. 4.
i l. pen. de usucap.
k d. l. pen. uide l. nunquā. §. Celsus de usucap.

a §. 1. Inst. de legatis.
b l. 1. 2. 3. 4. h. t. latè Cepoll. in tract. pro leg. num. 6.
c l. fin. h. t.
d l. 4. 5. 6. h. t.
e l. nemo. 7. h. t.
f l. Celsus de usucap.
g l. nec ullam. 13. §. 1. de pet. hæred.

a l. de re. 9. C. de rei uēd. l. in rebus. 30. C. de iur. dot.
b d. l. clauibus. de contr. empt.
c l. j. h. t.
d d. l. j. h. t.
e l. si. C. de dotis promiss.
f l. 2. h. t.
g l. plerunq;. 11. de iure dot. l. 5. C. de iur. dot.
h l. 2. §. si sub condit. ff. pro empto.
i d. l. plerunq;. §. si ante.
k l. 6. 7. 8. de con. caus. da.
l l. j. h. t.
m l. 2. de in diē addi. t. §. uenditæ. Inst. de re. diu.
n l. procuratoris. §. §. pen. de tribut.

natur dominium, & in priorem statum reuertatur: ut non mirum sit, usucapiendi quoque conditionem transferri, ubi titulus dominium transferre potest[a]. At quando res æstimata in dotem datur, quia tunc periculo mariti res est, sicuti in emptione[b]: non debet hoc periculum in maritum deriuari, antequam uerè contractus sit perfectus[c]. Quare suspenditur in euentum usque matrimonij, effectus traditionis: nec antea aut dominium aut periculum, & per consequens nec usucapiendi conditio in maritum transfertur[d].

a d.l.j.
b §. cum autem. Instit. de empt. & uen. t.t.ff. & C. de peric. & com. rei uend.
c l. necessariò. 8. de pericul. & com. rei uend.
d d.l. plerunq;.

PRO SVO. TIT. XI.

1 *Tit. pro suo generalis.*
2 *Quis pro suo dicatur usucapere.*
3 *Titulum hunc cum reliquis concurrere.*

1 EST & generalis usucapiendi titulus pro suo[a]. Pro suo autem possidere non eum ac-
2 cipimus, cuius res est propria[b]. nemo enim rem propriam potest usucapere[c], cum
amplius eius fieri nequeat[d]. Sed is pro suo possidet, qui putat se rem possidere, ut suam & propriam, cum tamen sit aliena: uel quia causa ex qua possidetur, non adiecit domi-
3 nium: uel quia uerè non interuenit, cum probabiliter interuenire crederetur. Vnde hæc ratio usucapiendi cum reliquis concurrit. Nam & qui pro emptore, & qui pro donato, cesso[e], soluto[f], noxæ dedito[g], iudicato, adiudicato[h], transacto[i], fideicommisso[k], possidet, pro suo, id est tanquam suum possidet[l]. Et qui credit probabiliter ex stipulatione uel alia causa se possidere, cum ea causa non subest, pro suo usucapit[m]. quia bonæ fidei possessor est, cum non sit malæ, nec ullum medium dari possit[n].

a l. 2. h. t.
b ut in d. l. 2.
c l. 4. §. lana. ff. de usucap.
d l. possid. §. ex plurib. de acqu. possess. §. sic itaq;. Inst. de act.
e l. non solum. §. si mihi. de usucap.
f l. pro soluto. l. pen. eo. tit.
g l. 3. §. ult. de acq. poss.
h l. 3. de publicia. l. si per errorem. de usucap.
i l. cum solus. eod. tit. l. ex causa. C. pro empt.
k l. Pomponius. §. pen. de acq. poss.
l l. j. h. t.
m l. 3. & 4. & fi. h. t.
n l. si ancillam. h. t. §. si quis à non domino. Inst. de rer. diuis. ubi uide quæ dixi. Cuiac. in l. 5. ff. de usucap.

DIGESTORVM LIBER XLII.

DE RE IVDICATA, ET DE EFFECTV SENtentiarum, & de interlocutionibus. Tit. I.

1 *Continuatio.*
2 *Dispositio sequentium titulorum.*
3 *Quid sententia & res iudicata.*
4 *Species sententiarum.*
5 *Causa efficiens: & quis ferre sententiam possit.*
6 *Materia.*
7 *Forma iudicandi.*
8 *De fine & effectu sententiarum.*
9 *De tempore & modo executionis.*
10 *Quomodo sententia retractetur.*

1 ATque hæc quidem in genere de possessionibus, earumque effectu dixisse sufficiat. Quoniam autem omne ius ad iudicia refertur, præsertim in Pandectis: uidendum iam consequenter est, quemadmodum controuersiæ posses-
2 sionum autoritate iudiciali explicentur. Agitur autem de possessione, aut ordinariè, cum creditores in bonorum debitoris possessionem mitti petunt: aut extra ordinem, ex interdictis. Creditores mittuntur in possessionem, uel cum æs alienum declaratum est sententia, confessioneúe debitoris: uel quando debitor bonis cedere paratus est. Quibus de rebus prius est dicendum, quàm quomodo
3 ex his possessio decernenda sit, exponatur. Sententiæ nomen pro opinione aut sensus significatione accipi solet[a]. Hoc autem in tractatu capitur pro arbitrio iudicis, quo controuersiam dijudicat, extremumque ei finem imponit[b]. Modest.[c] Res, inquit, iudicata dicitur, quæ finem controuersiarum pronunciatione iudicis accepit: quod uel condemnatione uel absolutione contingit. Itaque sententia finit controuersiam. Res iudicata dicitur, quæ finita est per sententiam. Sed quia sententiæ appellationibus interdum suspenduntur[d]: ideo tum demum dicuntur transire in rem iudicatam, cum elapsum est tempus prouocationis, ita
4 ut amplius ius sententiæ controuerti non possit[e]. Duæ species sententiarum numerantur[f], quarum altera appellatur interlocutoria, quam interim iudex fert de incidẽte aliquo articulo, dum principale adhuc negociũ pendet, & examinatur[g]: altera definitiua, quæ prin-

a l. hac consultissima. 8. §. at cum. C. qui test. fac. l. si ædibus. 32. de dam. infect. l. qualem. 22. de recept. arbit.
b glo. in c. cum olim. de testib. Panor. in c. ult. num. 10. de sequestra. per l. dicere. in princ. de arb. Alexan. consil. 50. lib. 2.
c in l. j. h. t.
d l. 6. de his qui not. infam.
e t. t. C. de re iudicata.
f uide Ias. in l. nequicquam. §. ubi decretũ. de off. procons. glo. in cle. 1. uerb. definitiua. de sequest. poss.
g l. quod iussit. 14. h. t. gl. in §. ad excludẽdas. in authẽ. de litigiosis. Canonist. in cap. significantib. 38. de off. delegati. & c. significauerunt. 36. ex. de test.

 cipalem

cipalem causam definit ac terminat, de qua hic præcipuè titulus agit[a], ut inscriptio indicat,
De re iudicata, &c. Decretum species sententiæ propriè non est: quia nō in iudicio post ple-
nam causæ cognitionem, sed extra iudicium causa summariè cognita, non officio iudicis
mercenario, uelut sententia[b], sed nobili interponitur[c]. Causa efficiens sententiæ, est iu- 5
dex competens[d]. Is enim eam proferre debet[e], & solus quidem potest[f]. Nam qui iurisdicti-
onem non habent, aut incōpetentes sunt, frustra pronunciant[g]. Vnde nec arbitrorum pla-
cita, sententiæ nomen merentur[h]. Si plures sint constituti iudices, omnes pronunciare co-
rām oportet, nec uno absente ualet reliquorum sententia[i]. Materia de qua pronunciatur, 6
sunt omnes res, quæ in disceptationē iudicialem cadunt. Forma iudicandi præscripta legi-
bus diligenter seruanda est, alioqui nulla erit sententia[k]. Forma autem hæc est, ut lite de- 7
mum contestata, probationibusq; receptis, & causa plenè cognita[l], postquam iam conclu-
sum fuerit, in causa pronuncietur[m] de scripto[n], ab ipso iudice[o], in loco consueto[p], interdiu[q],
pro tribunali sedente[r]: citatis ad hoc litigatoribus[s], uel trib. edictis, uel uno peremptorio:
quod tamen trium edictorum tempus in se, integrumq; spacium comprehendat[t], oportet.
Quæ quidem iudicis pronunciatio certa esse debet[u] (quanquam certam sententiæ causam
exprimi, non est necesse[x]) & absolutionem aut condemnationem, aut utrumq; in diuersis
articulis[y] continere[z], conformis esse libello[a] & actis[b], atq; probationibus[c]: non iniusta[d],
neq; pugnans cum legibus aut constitutionibus[e], aut consuetudine uel stylo[f]. Finis est, 8
ut lites sopiantur[g]. Quod ad effectum attinet, sententia post decem dies transit in rem iudi-
catam[h], nec potest ob instrumēta recenter inuenta, aliasúe probationes retractari[i]: nisi lata
sit ex præsumptionibus[k], aut ex opinione peritorum in aliqua arte, puta medica, obstetri-
cia[l], &c. aut in causa matrimonij, alijsúe casibus exceptis[m]. Etsi igitur iniusta est sententia,
non tamen est nulla, ueluti decretum[n], sed transit in rem iudicatam, nisi intra 10. dies appel-
letur: & semper pro sententia, maximè si sit antiqua[o], præsumitur quòd sit iusta, quòd le-
gitimè sit processum[p], & ex alijs causis iudex animum informarit[q]. Sententia quoq; ius
facit[r] inter litigatores. Nam regulariter alijs, contra quos non est formatus processus[s], non
præiudicat[t]: unde stricti iuris esse putatur[u]. Et ex ea non modò is qui obtinuit, exceptionē
habet litis finitæ si conueniatur de re iudicata[x], sed etiam actionem (quæ olim in duplum
per inficiationem crescebat[y]) ut satisfiat sententiæ[z]. Quanquam potest etiam sine lon- 9
giore mora officium iudicis implorari, ut is sententiam exequatur: ex continenti quidem
in iudicio reali, si res statim restitui potest[a]: post quatuor autem menses à tempore latæ sen-
tentiæ in personalibus, ex nouissima Iustiniani constitutione[b]. Nam antea debitoribus cō-
demnatis indulgebantur solùm 30. dies, lege XII. Tab. ut tradit Gellius[c]: iure ueteri, ex con-
stitutionibus duo tantummodò menses[d]. Sed hoc tempus iure Saxonum ad sex septima-
nas est redactum[e]. Quomodo autem facienda sit executio[f], pulcherrimè Vlpianus expli-
cat[g]. Pertinet & hoc ad uim sententiæ, quòd iudex semel dictam reuocare nequit: quia offi-
cio functus est[h]. Sed cum durat adhuc officium, retractari sententia potest, ut in interlo- 10
cutoria[i]: item cum sententia est ipso iure nulla[k]. Nam nullitas impedit executionem, quan-
do est notoria[l]: usq; ad 30. annos, etiam ab ipso iudice qui eam dixit, nobili officio senten-
tiam nullam declarari peti potest[m]. Ne tamen iniquo aliquo iudicio per imperitiam, aut

etiam

a in l. 1. 4. l. iudex. 55. l. duo. 28. l. Paulus. 42. cum simil. h. t. c. 2. extra, eod.
b l. iudex. 55. h. t.
c l. fin. §. fin. quod met. caus. l. 8. de eden. tot. tit. ad exh. de bō. auth. iud. poss. uid. ī. de dā. inf. Ias. in d. l. nequicquam. §. ubi decretum. de off. procons. l. 1. C. ut in poss. leg.
d l. duo. 28. h. t.
e l. 1. & 2. C. de sent. ex breuiculo recitand. l. diem. de recept. arbit.
f l. 3. h. t.
g l. j. l. priuatorum. 3. C. de iurisdic. omnium iudic. l. fin. ī. eo. tit.
h Duaren. hic in l. j. C. de recept. arbit.
i l. duo ex tribus. 30. h. tit.
k l. prolatam. C. de sent. omnium iudic.
l l. fin. §. fin. quod met. caus. clem. pastoralis, de sent. & re iud.
m c. nullum. c. iudicantē, 30. q. 5. tot. tit. extrà, ut lite non contesta.
n l. 2. & 3. C. de sent. ex breuic. recitand.
o d. l. 2.
p l. cum sent. 6. C. de sen. l. pen. de iust. & iur. l. 5. C. quomodo et quā. iudex.
q not. Dd. in l. non minorem. 20. C. de transac. per §. sedebunt. in Authen. de iudic.
r d. §. sedebunt.
s l. 6. C. quo. & quan. l. j. §. pen. quæ sent. sine app. resc. l. ad peremptoriū. 68. de iud. c. 1. de caus. poss. & prop.
t Specu. de sent. §. iuxta. nu. 21. Lanfr. in c. quoniam. uerb. citationes. nu. 7. de probat. per l. consentaneum. C. quomodo & quan. iud. c. cum olim. de testibus.
u tot. tit. C. de sent. quæ sine certa quant.
x c. sicut. de re iud. Bart. in l. qui testem. de ex-

cu. tator. y c. 1. ubi Pan. nu. 4. Imol. nu. 1. de seq. poss. z l. j. h. t. l. 3. C. eod. a Anchor. cōs. 249. in quest. nu. 2. b l. si. C. de fideicom. libertat. l. ut fundus. 18. ī. commun. diuid. c Bald. in l. j. nu. 2. C. de quest. d c. inter ceteras. 9. eū. eo. e l. cū prolatus. 32. h. t. f Cyn. in l. 2. C. quan. pro. nō est necess. Guid. pap. in proœ. decis. circa fin. g c. 2. ext. eo. h §. 1. & t. t. in auth. de app. et intra quæ tempora. i l. sub specie. l. 4. C. de re iud. l. si patronus. 12. in uerb. reb. iudicatis standū est. de bon. libert. k l. si qui. 31. ubi gl. Bar. & Dd. C. de adult. l Ias. et Alex. in l. arbitrio. qui satisd. cogan. Imol. in c. quinta uallis. nu. 30. de iureiur. m uid. gl. in c. lator. de re iud. Maran. in Specul. aureo, cap. de sent. n Ias. post Bart. in l. filiusfa. 117. §. diui. nu. 132. de legat. 1. o Bal. in c. 1. nu. 11. de nul. uas. qui cont. est. Innocen. & Host. in c. in præsentia. de renunc. p c. sicut. in fin. de re iudicat. q c. cum ad sedem. 15. de rest. spol. Dec. in l. quod quis. 24. nu. 7. de reg. iur. gl. fin. in c. quoniā. ubi Lanfr. in prin. nu. 22. de probat. r l. ingenuū. 25. de stat. hō. t. t. C. de re iud. & ī. t. de except. rei iud. s Bal. in l. 2. in fin. C. de seruit. Iacob. in trac. feu. uerb. & cū adhærentib. nu. 14. t l. sæpe. 63. h. t. u Bar. in l. 2. §. itē. nu. 5. si quis in ius uoc. Alex. consi. 48. uisis. nu. 9. uol. 6. per not. in l. j. C. si plur. una sent. x c. 1. de litis contest. in 6. t. t. ī. de except. rei iud. y Paul. lib. 1. tit. 19. et lib. 5. tit. 5. z l. miles. 6. §. fi. h. t. l. actori. 8. C. de reb. cred. a §. 1. Inst. de off. iud. D. Reinhar. diff. iud. 9. b l. si. C. de usu. rei iud. c lib. 20. c. 1. d l. 2. C. Theod. de usu. rei iudica. Cuiac. lib. 3. c. 39. l. 2. et l. debitori. 31. cū ibi not. h. t. e Fachs. diff. 56. Reinh. diff. 9. iudicia. f uid. Fachs. diff. 57. et de execut. forma hodierna, Gui. Pa. decis. 281. et 329. Imbert. Inst. lib. 1. c. 54. g in l. à diuo Pio. 15. h. t. h l. Paul. 42. l. iudex. 55. h. t. tot. t. C. sent. rescin. non posse. i d. l. quod iussit. h. t. k l. j. Cod. de sent. ex breuic. recit. l. si ut proponis. l. iudex. C. quo. et quan. iudex. l. si præses. C. de accusa. gl. in l. j. C. sent. resc. nō pos. t. t. ī. quæ sent. sine app. et lit. C. quā. prouo. nō est neces. l l. si feriatis. 6. ubi Ias. nu. 3. de fer. m Bar. in l. si express. nu. 12. de app. Inno. in c. si. de off. iud. Fer. in for. lib. app. ad uerb. fuis. nu. 4. uid. et Bal. in l. j. nu. 3. de fer.

etiam maliciam iudicis, ius fuum cuiquam per iniuriam eripiatur: inuentum eft appellationis beneficium, quo ad fuperiorem magiftratum caufa iterum cognofcenda intra decẽ dies defertur[a]. Sed & per reftitutionem in integrum quandoq; fententia refcinditur[b]: item per querelam falfi[c], & fupplicationem[d]. Leutcratione etiam iure Saxonum fententiæ declarari intra decem dies petuntur: cuius fub prætextu declarationis interdum reformãtur, fi appareat eas effe iniuftas. Hanc autem declarandi poteftatem an iure ciuili habeat iudex, latè alibi[e] difputatur.

DE CONFESSIS. TIT. II.

1 *Continuatio.*
2 *Duplicem effe confefsionem, iudicialem & extraiudicialem.*
3 *Caufa efficiens.: & quorum confefsiones operentur aliquid.*
4 *Materia: & quibus de rebus confefsio facta ualet.*
5 *Forma: & quomodo confefsiones faciendæ.*
6 *Verficuli ex Hoftienfi, de confefsionibus ualidis.*
7 *Finis & effectus confefsionis.*
8 *An poft confefsionem ferenda fententia.*
9 *Confefsio cui noceat.*
10 *De effectu confefsionis extraiudicialis.*

1 SEcundò, ex confefsione debitoris creditum non abnegantis procedit in pofſefsionem mifsio. Confeffus enim pro iudicato eft: quia quodam modo fua fentẽtia damnatur[a].
2 Confefsio autem duplex eft: aut iudicialis, quæ fit in iure[b]: aut extraiudicialis[c].
3 Caufa efficiens, eft debitoris uoluntas: uel euidentia rei atq; ueritate conuicta[d], uel alijs obiectis commota & impulfa ad confitendum. Neq; tamen cuiuslibet confefsio ftatim ius facit, fed neceffe eft, ut fiat à maiore 25. annis. nam confefsio quidem pupilli non ualet fine authoritate tutoris facta[e]: quia eius ætas quicquid uidet ignorat[f], nec fine tutore obligari poteft[g]. Minor autem contra confefsionem in integrum reftituitur[h]. Deinde opus eft, ut is qui confitetur, dominus fit caufæ: confefsio enim procuratoris[i] domino abfenti non nocet[k], fed ipfi tantum procuratori[l]. Poftremò, ut non fit errore inductus[m], aut compulfus uiolentia uel tormentis ad confitendum[n]. Confefsio autem de omni re litigiofa ualet, dũmodò ea non aduerfetur iuri[o], uel naturæ[p].
4 Exiftere autem id oportet, quod in confefsionem uenit. uerbi gratia: interfectum effe hominem neceffe eft, cuius fe cædem feciffe quis confiteatur[q]. Item rem effe in rerum natura, quam quis fe debere dicit[r]. Si tamen fciat, non effe æftimationem, deberi confeffus uidetur[f]. Quare & certum confeffus pro iudicato erit, incertum non erit[t]. Si quis tamen incertum fit confeffus, quod declarari poteft, puta fe pecuniam debere, urgendus eft, ut certam quantitatem confiteatur[u].
5 Forma confefsionis eft, ut fiat fponte[x] & liberè, abfq; tormentis & metu[y], in iudicio[z], coram fuo iudice[a] (nam quæ fit coram incompetente, non habetur pro iudiciali[b]) præfente aduerfario[c], uerbis minimè ambiguis[d], & expreffa idonea confefsionis ratione atq; caufa[e]. Sed & pacifcendo quis confiteri uidetur[f], & contumacia[g]: item fuga[h], interdum etiam fola taciturnitate[i]. ut fi quis in iure contumaciter taceat, & refpondere interroganti iudici nolit: aut quod perinde eft, obfcurè, neque [illegible] refpondeat[k]: uel fi quæ ab aduerfa parte allegantur, non eat inficias. Tacitè enim confiteri uidetur, idq; moribus ufurpatur[l].
6 Poftremò ad dijudicandum, quę confefsio ualeat, quæ non ualeat, utile eft hos Hoftienfis uerficulos in numerato habere:

Maior, fponte, fciens, dominus, pars, lis, fed & in fe
Confeffus, certum, compos, pro iudice, iure
Damnatur: nifi lex, fauor aut natura repugnet.

7 Finis confefsionis idem eft, qui & aliarum probationum, ut uidelicet ueritas fine lõgioribus

F 4

a tot.tit. ff. & C. de appellat. b tot.t. C. fi. aduerfus fenten. c. auditis. de in integ. reftitut. c l. diuus. 33. h.t. l. querelam. C. de falfis. t.t. C. fi ex falfis inftrum. uide Specu. tit. de fent. §. iuxta. & §. quoniã. Ferra. in for. lib. ad refcind. fent. Paul. lib. 5. tit. 5. d l.j. C. de fent. præfect. prætor. e in l. 4. ↄ. de appell.

a l.j. b.t. uid. Paul. lib. 5. tit. 5. b l. 6. b.t. c l. tale pactum. 41. in prin. de pactis. gl. in l. 4. de int. act. d l. qui fenten. 16. C. de pœn. c. tua. de cohabitat. cleri. & mulier. e d.l. certum. 6. §. in pupillo. b.t. f l.j. C. de falfa moneta. g tot. tit. de aut. tut. h d.l. certum. §. minorẽ. i uide tamen de hoc ↄ. ad tit. de procurat. Iaf. & Dd. in l. unic. §. fi procurator. ↄ. fi quis ius dicen. non obtem. c. 2. de confeff. in 6. ubi gl. ad uerb. procurator. uide optimè Lanf. in c. quoniam. uerb. cõfefsiones. num. 16. de probat. k d.l. certum. §. fed an. l proinde. 25. §. 1. ad l. Aquil. m l. 2. h.t. l. error. C. de iur. & fact. igno. n l.j. §. diuus. & §. fi qui ultrò. ↄ. de quæftio. o c. ult. de pact. p l. cõfefsionibus. 14. ↄ. de interrogat. actio. q l. 4. h. t. uide Arelat. de hæret. notab. 2. r l. pe. l. fi. h.t. f l. 3. l. 5. h.t. t l. 6. h.t. u d.l. 6. in prin. x c. 1. 15. q. 6. y gl. in l. qui in carcerẽ. de eo quod met. cauf.

Hyp. in prac. crim. §. expedita. num. 11. z c. 2. extrà, eod. c. preterea. 10. de tranfact. l. unica. in uerb. in iure. C. eod. a l. interrogatam. 26. C. de liberali caufa. C. at fi clerici. c. de iudic. b Iaf. in l. magiftratibus. nu. 3. & 4. de iurifdic. c d.l. certum §. fi quis abfente. d l. de ætate. 12. §. nihil. de interrogato. actio. e Lanfran. in c. quoniam. uerb. confefsiones. num. 18. & 25. de probat. f l. quoniam. 8. de his qui not. inf. l. de crimine. 11. C. de adult. g c. 4. de præfumpt. h l. fi libertum. de bon. lib. l. 7. §. præterea. de fuf. tutor. Nouell. 53. uide Cuiac. lib. 7. cap. 22. i l.j. §. fcientiam. fuprà, de tributo. actio. k d.l. de ætate. §. fi cum. §. fi tamen. §. qui placuit. & §. nihil intereft. l uide Iaf. in l. patre. num. 21. 25. per c. 2. de accufat. in 6. fuprà, de teftibus cle. 1. de procurat. c. 1. & 2. de confeff. in 6. c. ult. de iur. cal. eo. lib. c. nonne. de præfump. c. is qui tacet. 44. de reg. iur. in 6.

cum nemo ex suo delicto aut dolo & propemodum facto lucrum sperare debeat[a]. Huc e-
tiam pertinent picturæ in aliena tabula factæ, quarum cum magnus esset apud ueteres bo-
nos, placuit ut ijs tabulæ cederent: quamuis alioqui literæ etiã aureæ chartis membranisue
cedant[b], ut reliqua omnia quæ in aliena materia & re cùm soli tum mobili inseruntur[c]. Sex- 9
tò, confusione specierum, & mixtura: quæ cum ita fit ut mutet speciem rerum confusarum,
ut cum ex uino & melle fit mulsum, dicitur cõfusio: cum species pristina remanet, commix-
tio. Confusione rerum uoluntate dominorum facta, id quod ex confusione natum est, do-
minis fit commune, habentq; actionem communi diuidundo: non ut materiam quisq; suã
repetat, sed istius speciei portionem consequatur[d]. Sin citra dominorum uoluntatem bo-
na fide ab aliquo fiat confusio, iure specificationis illi acquiritur, iuxta distinctionem suprà
traditam. Commixtæ autem res quæ in nouam speciem non abeunt, ut frumenta, metal-
la, &c. cum facilè separari queant, non mutant dominium[e]. Septimò, iure soli. Quicquid
enim in solo alieno plantatur, seritur, ædificatur, solo cedit[f]. Octauò, iure possessionis. Bo-
næ enim fidei possessor fructus perceptos lucratur[g]. Nonò, traditione[h]. Et his quidem præ-
cipuè modis iure gentium acquiritur dominium: de quibus hoc in titulo, & Instit.[i] agitur.
Iure ciuili proprietates acquiruntur aut per uniuersitatem, ut hæreditate, bonorum posses- 10
sione, arrogatione: aut titulis singularibus, ut usucapione, donatione, legatis[k], &c. de qui-
bus suo loco est dictum[l]. Illud autem sciendum est, ijsdem omnino modis dominia amitti,
quibus acquiruntur, ut traditione, usucapione[m], &c.

Materia in qua consistunt dominia, sunt res omnes humani iuris, quæ in commercium 11
cadunt, & propriè res corporales, ut suprà dictum est. Forma acquirendi ex causis prædi-
ctis intelligi potest. acquirimus autem plerunq; dominium animo & corpore[n], ut in ple-
risq; modis iuris gentium: interdum solo animo[o], ut in modis ciuilibus, puta aditione hæ-
reditatis[p], item per procuratorem aut alium quemlibet uolentibus nobis posidere[q]: ali-
quando absq; animo & corpore, ut per seruos inuitis nobis[r]: corpore solo absq; animo uix
est ut acquiri quippiam posit[s]. Forma tenendi, est ipse modus habendæ perfruendæq; rei.
Forma probandi dominium, difficilis esse asseritur[t]. Probatur autem tam instrumentis[u],
puta inuestituræ[x], emphyteuseos[y], aut alterius tituli[z], ex quo traditio facta sit[a] (nam solus
titulus dominium non probat[b]) quàm testibus[c], causam tamen scientiæ idoneam afferen-
tibus[d]. Item per præscriptionem[e] & possessionem[f], maximè tanti tẽporis unde præscriptio
resultet[g]: & per famam antiquam & publicam[h], aliaq; indicia & argumenta uaria[i], de qui-
bus plura Dd.[k] Finis dominiorum est, ut constituta rerum proprietate, scaturigines litium
& contentionum obstruantur. Nam eorum incertitudo, & rerum communio, parit discor-
dias[l]. Deinde, ut quod suo quisq; iure posidet, id tutò quoq; ac securè posidere, eoq; pro
arbitrio uti frui posit. Effectus dominiorum multiplex est, sed in duobus præcipuè conspi- 12
citur: quorum primum est, quòd dominus habet liberam re sua utendi fruendi facultatem,
quatenus iura permittunt[m]: alterum, quòd amissa possessione detur domino rei uendica-
tio, aduersus quoslibet possessores, ad res recuperandas[n]. Cognata sunt, quasi dominium: 13
quod habet qui rem bona fide, & iusto titulo posidet[o]: aut qui ex iniusta causa, puta per
metum, dolum, uiolentiam, rem amisit, eamq; aliqua actione uel petere uel repetere po-
test[p]: & ius in re, cuiusmodi est penes creditorem, cui pignori res est data[q], usufructuarium,
& similes. Contraria sunt, rapina, furtum, tyrannis, inuasio alieni, & si qua sunt similia. Item
uniuersalis rerum communio: quam admissam certum est in hac corrupta natura, & dispa-
ribus acquirendi consumendiq; causis, perpetuos seditionum fomites esse excitaturam, ut
inscitè Gratianus rerum communionem ad ius naturæ retulerit[r]. Nihil enim ea fingi po-
test huic hominum naturæ, alioqui litigiosæ & ad omne malum præcipiti, magis cõtrarium,
& ad labefactanda consociationis ciuilis & commerciorum iura, perniciosius:
nisi quis fortè Gratianum de iure naturæ ante lapsum incorru-
ptæ, aut de iure quod omnium animalium
est commune, loqui inter-
pretetur.

a l. si duo. §. ʒ. si quis cautionib. l. 2. de eo per quem fac. in.
b l. 9. § 1. h. t. §. literæ. §. si quis in aliena. inst. de rer. diuis.
c §. cum in suo. cum §§. sequen. inst. de rer. diu. ubi exposui.
d d. l. idem Pomponius. §. 1. de rei uendica.
e d. l. 8. §. uoluntas. d. l. idem Pomponius.
f d. l. 7. § cũ in suo solo.
g l. certum. 22. C. de rei uend. § si quis à nõ domino. inst. de rer. diui.
h l. traditio. 20. h. t. §. per traditionem. inst. de rer. diuis. l. traditio. C. de pact.
i de rer. diui. ubi pro mediocritate mea utcunque exposui.
k §. ult. inst. per quas personas.
l uide quæ dixi in Inst. ad hos titulos.
m l. j. ʒ. pro derelicto.
n l. 3. in prin. ʒ. tit. 1.
o l. 1. §. pen. de acq. poss.
p uide sup. de acq. hær.
q l. ea. 53. h. t. l. 1. §. pen. inf. tit. 1.
r l. etiam. 32. h. t.
s l. 1. §. 1. §. per seruum. 8. inf. tit. 1.
t Dd. in l. cum res. C. de probat.
u l. 4. C. de probat. Are. in l. doce ancillam. C. de rei uend. l. indicia. 19. eod. tit.
x Spec. de probat. §. 1. nu. 32.
y Bald. in l. j. in fin. C. de fideicom. & in l. j. in 1. opp. C. de iur. emphy.
z d. l. 4. l. cum res. C. de probat.
a d. l. cum res.
b Dd. in d. l. cum res. Alex. cons. 201. par. 2. & cons. 10. & 11. parte 4.
c gl. in l. 4. ad uerb. legitimis. C. de probat. Angel. in d. l. doce.
d Bald. Salic. & Dd. in l. solam. C. de probat.
e auth. nisi. ubi Bald. C. de bon. mater.
f l. 2. ubi gl. & Dd. C. de probat.
g Bart. in l. pen. de cond. instit. nu. 4. & 5. l. traditionib. C. de pact.
h gl. in l. 4. C. de probat. Bart. in l. pen. de cond. instit.
i l. indicia. 19. ubi Bald. C. de rei uend. l. 4. C. de probat. c. cum causam. 13. c. licet. 9. de probat.
k in d. l. cum res. C. de probat. Firmian. latè in reper. uerb. dominium probatur.
l l. cum pater. 79. §. omnia. de legat. 2. l. j. cum ibi nota. infrà de usucapionibus.
m l. in re mandata. 21. C. mandat. l. 2. de his qui sunt sui uel al. iur.
n l. in rem. 24. de rei uend.
o l. bona. 179. de reg. iu. l. 2. C. de probat. §. namque. Inst. de act. tot. tit. ʒ. de publ. & tit. 51. ag. uecti.
p gl. in l. 3. C. de his quæ ui met. caus. l. id apud. de uerb. signif. l. non uidetur. de acquir. poss.
q l. pignus. 8. C. de pign. actio. uid. ʒ. de pig. act. & de pig.
r in c. ius naturale. 1. distinct.

DE ACQVIRENDA VEL AMITTENDA POSSESSIONE. Titul. II.

1 Continuatio & dispositio sequentium titulorum.
2 Definitio nominis & rei: unde dicta possessio, & quid sit.
3 Diuisio: & de possessione naturali ac ciuili.
4 Causa efficiens.
5 Materia.
6 Forma: & quando animus, quando corpus in acquirenda, retinenda, amittenda possessione requiratur.
7 Finis, effectus, & usus possessionum.
8 Affinia, & contraria: ac quomodo amittatur possessio.

1 PRæcognitis acquirendi dominij modis, iam de possessione uideamus. Ac primum de
eius natura, tum de effectu, postremò quomodo de ea in iudicio disceptetur. Ad natu-
ram possessionis intelligendam, operæprecium est scire, quid sit possessio, quotuplex,
2 quæ eius causæ, qui effectus, quæ adiacentia & cognata. Possessionis nomen bifariam La-
tinis accipitur. aliquando pro ipsa rerum proprietate[a]: frequētius autem ac propriè[b] pro
iure quo res absq; dominij iure detinetur. Possessio à sedib. appellatur quasi sedis positio,
quòd in re possessa sedem ponamus[c]. Possessionem ita communiter definiunt, ut sit ius re-
tinendi insistendiq; rei. Nos retineamos Theophili[d] definitionem: Possessio est rei corpo-
ralis detentio. cui definitioni explicationis gratia & ad ostendendam differentiam, adda-
mus licet hæc uerba: cum affectione seu animo possidendi. Detentio loco generis est, quod
uerbum latè patet[e]. additur, rei corporalis. Quia incorporalia propriè non possidentur[f].
Tangere enim & tangi, nisi corpus, nulla potest res: ut inquit Lucretius. Adiecimus diffe-
rentiæ gratia, cum affectione possidendi. Non enim sufficit ad iustam possessionem con-
stituendam, rem tenere, sed oportet ut quis suo nomine ac iure, cum animo & affectione
possidendi detineat[g]. Vnum est genus possessionis ex sententia Pauli[h], quod corpore
3 scilicet & animo quæritur, animo autem solo retinetur. Species tamen possidendi inspe-
ctis causis ex quibus possidetur, uariæ fingi possunt: alius enim pro emptore, alius pro
donato, alius pro legato possidet, &c. Sed hæ quamuis diuersæ possessionum causæ, non
constituunt diuersas species. nam causæ ac tituli possessionum, sunt res ab his separatæ:
quemadmodum & aliàs causæ efficientes ab effectis distant, & qualitates accidentales, ut
loquuntur, species non mutant[i]. Possumus tamen docendi gratia ita possessiones distin-
guere, ut alia sit iusta, alia iniusta: siue, ut loquitur Paulus[k], alia bonæ fidei, alia malæ fi-
dei: quod alibi dicitur[l], aut naturaliter aut ciuiliter possidere. Quanquam & is naturali-
ter inspecto naturali possessionis usu possidere uidetur, qui utilitates rei percipit[m]. Nihil
enim aliud natura ad constitutionem possessionis requirit, quàm occupationem fruitio-
nemq; rei: id est, ipsam sedis positionem ac factum possessionis. Quocunq; igitur quis mo-
do rem adipiscatur, etiamsi alium ui deiecerit, eo animo ut rem possideat, hic quodammo-
do naturaliter possidet[n], quia rem tenet: sed ciuiliter non possidet, quoniam ius ciuile e-
iusmodi uim improbat, & possessionem auferri uiolento, ac restitui spoliato iubet: ut iuris
interpretatione possidere non uideatur[o], sed penes deiectum possessio esse intelligatur[p],
qui ad eam consequendam interdictum habet. Et hæc possessio uerè ciuilis dici potest, quo-
ad animo retineri potest[q]. Quam igitur, ut breui concludam, admittit natura possessionē,
ea naturalis est, propriéq; ac uerè possessio dici potest. Quæ porrò lege & iure ciuili proba-
tur, ea ciuilis est, sicuti eodē significatu obligationem naturalem & ciuilem dicimus. Porrò
ciuilis possessio in iure, naturalis uerò in facto detentionis uertitur[r]: utraq; in uera & iusta
possessione concurrit. quæ ideo partim in iure, partim in facto consistere dicitur[s]. Dicitur &
alio sensu possessio naturalis, scilicet quæ nō animo domini habetur, sed alio, iure proprio
4 tamē, puta ususfructus, pignoris, &c. possessio uerò ciuilis, quę animo domini tenetur[t]. Pos-
sessionem efficit iusta apprehensio & detentio rei, eo animo facta, ut possidere uelis. animo
5 enim & corpore possessionem acquirimus[u]. Materia in qua consistunt possessiones, sunt
res omnes corporales. Nam incorporalia, quia teneri nequeunt, propriè non possidentur,
sed quadam tantum iuris interpretatione[x]. Quæ tamē extra commercium sunt, ut sacra &
religiosa, quamuis tangi possunt, possidere contra leges non possumus, sed duntaxat deti-
6 nere[y]. Forma in eo est, quòd corpore & animo possideamus. utrunq; enim requiritur in ac-
quirendo[z]: & animus possidendi[a], & corpus, uidelicet corporalis apprehensio[b]: non enim
quæ spe & animo deuoramus, continuò possidemus[c]. Et hæc quidem forma acquirendæ

 possessionis

Imperatores. 17. de seruitute rust. prædio. l. interdum. 78. de uerbo. sig. l. medicus. de uariis & extraor. cogn. l. 2. C. de probatio. l. 3. C. si quis igno. rē min.
b l. naturaliter. 12. §. nihil. h.t.
c l. j. h.t.
d Inst. de interdict.
e l. possessio quoq;. 49. hoc tit.
f l. seruus. 42. §. incorporales. ff. tit. 1. l. 3. in prin. h.t.
g l. si quis ante. 10. h.t. Theop. Instit. titu. per quas perso. nobis acq.
h in l. 3. §. fin. h.t.
i §. fi. Inst. de iur. per gl. in l. fin. §. quoties. ad uerb. anno. de publ. & uectigal.
k in d. l. 3. §. fin.
l l. j. §. deijcitur. infrà, de ui & ui arma. iunc. l. j. §. si iur. h.t.
m l. naturaliter. 12. h.t.
n l. clām possidere. 6. §. fin. h.t. l. j. §. pen. et §. possidere. infrà, de ui & ui arm.
o l. non uidetur. 22. l. si quis ui. 17. h.t.
p d. l. si quis ui. l. id apud se. 143. de uerb. signi.
q Bald. in l. fin. nu. 1. C. de his qui à non dom. manu. Bart. in l. j. §. cū igitur. nu. 1. ff. unde ui. Chass. in cōsuet. Burg. de instit. §. 5. uerb. filia grace. nu. 82.
r l. possessio. 29. h.t. l. nemo. 10. C. eod.
s d. l. possess. 29.
t l. naturalē. 11. h.t. l. 2. ff. pro hær. uide Cuiac. in l. serui. 16. de usucа. & lib. 4. obser. c. 3.
u l. quemad. 8. d. l. 3. in prin. h.t. l. ferè. 196. de reg. iur.
x d. l. 3. in prin. ubi gl. l. sequitur. 4. §. si uiam. infrà, tit. 1.
y l. qui uniuersas. 30. §. 1. h. t. l. lōga. ubi gl. ī. de mortuo inferendo.
z l. qui uniuersas. 3a. §. pen. h.t.

a l. si id quod. 25. § fi. h.t. l. j. §. si quis ui. de ui & ui ar. b l. qui iure. 41. l. 3. in prin. & §. in amitt. h.t. Paul. lib. 5. tit. 2. c d. l. j. §. per procurat. & §. itē acquirimus. uide tamen l. j. §. pen. h.t. Cuiac. ob. lib. 4. c. 3.

possessionis est. In ea autem retinenda solus animus sufficit, ne per singula horarum mo-
menta rebus nostris insistere necesse habeamus [a], sicut & in amittenda [b]: quatenus tamen
possessio iuris est, & in animo consistit. Nam quatenus in facto & detentione uertitur, neces-
sum est contrarium factum interuenire, & corpore eam amitti [c]. Possidemus autem uel pro
suo siue nostro [d] ex uarijs titulis, ad transferendum dominium idoneis [e], quæ ciuilis & iu-
sta ac propria est possessio [f]: uel pro alieno, quomodo creditor, colonus, emphyteuta, usu-
fructuarius naturaliter possident [g]: uel pro possessore, ut prædo & alius quilibet malæ fi-
dei possessor [h]. Forma probandæ possessionis uaria est: puta ex perceptione fructuum [i],
pensionum [k], aliorumq; possessionis actuum demonstratione [l], censuum & collectarum
solutione [m], præceptis & actibus iuris possessorij in re factis [n], uiciniæ scientia, locatione [o],
satione & plantatione [p], signatura seu consignatione, & clausione rei uelut traditæ [q], re-
ceptione clauium [r]: item præsumptiuè ex titulo [s] & inuestitura [t] contra inuestientem, non
contra tertium [u]: possessione totius, unde præsumitur possessio partis [x], & contentorum
in toto [y]: fama [z], testibus qui deponunt, uidisse possideri [a], etiam singularibus [b], nō sim-
pliciter instrumentis [c], licet super traditione factus [d]. Nam his intelligitur tantummodo fa-
cta apprehendendi potestas [e]: nec æstimo rei publicæ [f], &c. qua de re plura à Dd. [g] studio-
si petant. Finis & effectus possessionis est, ut rebus possessis utamur fruamur. Sed sunt 7
& alij possessionum effectus atq; utilitates. Nam bonæ fidei possessor fructus lucratur [h], &
est quasi dominus [i], proq; domino habetur tam diu, quoad liquidò contrarium non de-
monstratur [k]: quare & probationis onere in iudicijs leuatur [l]. præsumitur enim esse domi-
nus [m], & iustè, atq; ex titulo contractuq; iusto possidere [n]. Deinde possidendo rerum e-
tiam dominium tempore nanciscimur, ut non immeritò ex possessionibus cœpisse domi-
nia, I. C. [o] testetur: de quo plura suo loco dicemus [p]. Affert etiam possessio ius resistendi
propria authoritate, contra omnes qui possessioni impedimentum aliquod creant [q]. Af- 8
finis est possessioni detentio. Sed quia alius possidere potest, alius detinere alieno nomi-
ne, atq; iure ut colonus [r]: sequitur, aliud detentionem esse, aliud possessionem [s]. Item
proprietas, cum uidelicet unà cum possessione in dominio concurrit: nam quando per
se in abstracto consideratur, tum nihil habet commune possessio cum proprietate [t]. Con-
traria uerò possessioni, sunt amissio eius & interruptio. De interruptione, ad titulum sub-
sequentem opportunius dicemus. Amissio autem possessionis, uarijs modis contingit: ut
si cui possessio rei soli per uim auferatur, mobilis per furtum fraudemq; subtrahatur [u], aut
per inundationem occupetur res [x], uel fiat sacra aut religiosa [y], uel in aliam speciem mute-
tur [z]. Speciem dico: nam qualitas accidens non mutat possessionem. ut si res fiat dota-
lis [a]. item si prætor eam auferat, uel in eam alium mittat [b]: item si quis alieno nomine pos-
sidere se constituat [c]. & deniq;, ut ait I. C. ex uarijs causis possessionem amittere possumus [d].
Nam

a d.l.3.§.saltus. & §.in amittenda. d.l. si id quod.§.fi.d.l.clàm possidere.§.1.
b d.§.in amittenda.
c l.quemad.8.h.t.d.l.fere.de reg.iur.
d l.j.§.per procuratorē. hoc tit.tot.tit. inf. pro suo.
e l.pignori.13.§.fin.de usucap.
f l.2.pro hær.
g d l.naturaliter.11.h.t. l.si ab eo.12. l.pignori.13.in fin.de usucap. d.l.j.§.per procuratorem. hoc t.l.2.C.de præscrip.30.ann.
h l.nec ullam.§.1.de pet.hæred.l.ult.C.unde ui.
i l.Titia.ubi Bart. de solut.l.iiij.C.de agr.lib. 11.l.Celsus.ubi Barto.nu.20.de usucap.
k Bart.in l. quamuis.§.si conductor.de acqui.poss. Ang.in l. quedā. de rei uend. uide latè Lanfr. in c. quoniam. uerb.testium. nu. 96. de probatio.Socin.cōsi.131.in præsenti.nu.2.3.4.uolum.1.l.2. de acquir.poss.Barto. in l. qui uniuersas. §. quod p colonū. nu. 1. & 2.h.t.Bal in l.fi.C. fin.reg.& in l. j. in fi. C.de ser.fug. in c.1. in prin. de cont. in.Bald. cons.161. proponebatur.nu.3.uol.3.
l Bald.in c.1. §. si uerò. nu.1. quid sit inuestit.
m uide Bart. & Bald. in l.si pater. 8. C. de act. emp.uide Bar.in l. Celsus. nu.23. de usucap. t.t.C. sine cens. uel reliq.
n Bald.in l.liberti.nu.3. C. de oper. lib. in l. 2. nu.54.C de seruit.
o Bart.in l.2. C. de acq. poss. Bal.in l. j. in fi.C. de ser.fug.
p Bal.& Dd. post gl. in l.3.C.fin.regun. Bart. in d.l.2.

q l.quòd si neq;.de pe.rei uend.Bart.& Alex.in l.quæ dotis.ff.sol.matr. r l.clauibus.de cō.emp.Soc. in l.possideri.nu.24.h.t.& cōs.131.in præsenti nu.3.& 8.uol.1. s gl.& Dd.in l.quedā. in fi.de rei uēd.l.2.ubi Bar.de acq.poss.& in l Celsus nu.16.de usucap.l.cum.§.fi.de Publici. t Lanfr.in d.c.quoniā.uerb.testium. nu.96. Ang.in l.quisquis.C.de donat.Bald.in l.empt.C.plus ualere. u Lanfr.preall.loc. x l.is qui.20. quib.mod. usufr.amitt.c.ad decimas.de rest.spol.lib.6.Innoc.in c.2.nu.3.& 5.de cap.mona.Ias.in l.3.in prin.nu.34.de acquir.poss. y Soc.d.cons.131.nu.2.per l.clauib.de cō.emp.l.si ego.§.dotis.de iur.dot.Ang.in l.qui uniuersas.in prin.de acq poss. z c.cum causam.13 de approbat.Bart.in l.j.in fin.C.quo.leg.Mont.tract.fi.reg.c.55.56. a l.stipulatio ista.§.hoc quoq;.ubi gl.ad uerb.referente.& Dd.de uerb.obl.Panor.in d.c.cum causam. b gl. in l.ob carmen §.fin.de testib.Bald.in l.fin.opp.16.C.de edic.diui Adrian.toll.Lanfr.in c.quoniam.uerb.testium. c l.prædia.48.ubi Bart.hoc tit. d Spec.de prob.§.1.nu.32.Bart. Bald.& Dd. in d.l.prædia. per illum text. Lanfr.in d.c.quoniam.uerb.testium.num.97. e Dd.in d.l.prædia.Lanfr.prealleg.loc. f Bar.Bald.& Dd. in l.si pater.8.C.de act.empt.Lanfr.prealle.loc.nu.96. g Dd.in l.Celsus.ubi Barto.nu.23.de usucap.gl.sing. in l.3.C.fin.regund.Bald.in l.fina.in 15.oppos.C.de edict.diui Adrian.tollen.& in l.iudicia.C.de rei uen.& cons. 161.proponebatur.uol.3.Lanfr.in d.c.quoniam.uerb.testium.nu.96. Alexan.consi.88.quoniam.& consi.99. uisis.nu.6.uol.5.Socin.d.consi.131.in præsen.per tot.uolum.1.Monta.in tract.fin.reg.cap.52.55.66.cum seq. h l.certum.22.C.de rei uendica. i l.bonæ fidei.48.ī.tit.1.l.bona.178.de re iud. k l.fina.C.de rei uend. l l.2.C.de probs.§.commodum.Inst.de interd. m l.sicuti.§.sed etsi.si ser.uend.l.j.ī.fam.herc.Dd.in d.l.2. n Barto.in l.pen.num.3.& 4.de condit.Inst.glo.fina.in l.quædam.76.de rei uendic.Lanfr.in c.quoniam.uerb. testium.nu.96.de probat. o hic in l.j. p ad tit.seq. q l.quemadmodum.29.§.1.ad l.Aquil.Barto.post gl.in l.j.§.interdictum.nu.3.de interd.per l.j.§.uim ui.l.3.l.cum igitur.de ui & ui arm. r l.2.C.de præsc.30. anno.l.3.§.item.cum seq.multis.h.t. s d.l.possessio.49. t l.naturaliter.§.1.h.t.l.j.§.huius.infrà, uti possidetis. u l.naturaliter.5.de usucap. x l.3.§.Labeo.h.t. y l.qui uniuersas.30.h.t. z l.qui uniuersas. 30.§.1. a l.si fundum.de fund.dotal.Bald.in tract.præscrip.3.parte.6.partis princ.quæst.1.nu.5. b d.l. qui uniuersas.§.1.uide ī.de dam.infect. c l.si in aliquam.28.l.quamuis.§.1.l. quod meo. l.interdum.h.t.uide latißimè Tiraq.de confe.possess. d d.l.qui uniuersas.§.1.

Nam quæ sunt causæ eius acquirendi (sunt autem multiplices) easdem & amittendi esse cõsentaneum est[a].

DE VSVRPATIONIBVS SEV VSVCAPIONIBVS. Titul. III.

1 *Continuatio.*
2 *Vnde dicta sit usucapio.*
3 *Quid sit.*
4 *An dominium directum ex uoluntate domini adijciatur.*
5 *De continuatione possessionis, interruptione & usurpatione.*
6 *Cuiusmodi possessio ad usucapionem requiratur.*
7 *Species usucapionum à diuersitate temporum, & de iure Sax.*
8 *De præscriptionibus.*
9 *Causa efficiens, & ratio usucapionum.*
10 *Materia, & quæ res usucapi possint aut non.*
11 *Forma: & quis titulus, quæ bona fides, qualis continuata possessio, & quanti temporis requiratur.*
12 *De accessionibus temporum.*
13 *De causa finali.*
14 *De effectu.*
15 *De interruptione.*

1 SEd uim & effectum possessionis in usucapionibus præcipuè perspicere licet, quæ per
2 longam possessionem iure ciuili dominium possessori apponunt. Vsucapio dicta est,
quòd usu res per eam capitur, id est sine precio & gratis acquiritur. nam capionẽ pro
gratuita acquisitione poni, dubium non est[a]. Vsurpare significat usu retinere, atq; ita alterius
3 usucapionem possessionemq; interrumpere[b]. Vsucapio est, dominij rerum per usum
continuum possessionemq; definiti temporis acquisitio: uel, secũdum Modestinum, est adiectio
dominij, per continuationem possessionis, temporis lege definiti[c]. Est igitur adiectio
4 dominij potius, quàm acquisitio. Nec enim acquiritur per eam à domino tradente, & suum
ius transferente, sed adijcitur possessori à lege: quę propter bonum publicum præsumit, dominum
tanto tempore tacentẽ, rerumq; suarum negligentem, in alienationem consentire[d].
Quam præsumptionẽ lex ideo inducit, ut sit iustior usucapionis causa, quasi permissu domini
transferens dominium, cuius consensus ex diuturna patientia præsumitur: quod & aliàs
fieri solet[e]. Quare esse adiectionem dominij nõ utilis modò, sed etiam directi, dicendũ
est[f]. quanquã alij pro adiectione legunt adeptionem[g], ut usucapio sit dominij adeptio potius
quàm adiectio: id quod est probabilius. Additur, per cõtinuationẽ possessionis: opor-
5 tet enim eam esse continuam[h]. Nam si interrupta sit, puta per ablationem possessionis, quæ
naturalis dicitur interruptio[i]: aut per litem motam, quæ ciuilis[k]: ad effectũ perduci nequit[l].
Et hæc interruptio appellari solet usurpatio: cuius hic in rubrica mentionem fieri uidemus.
nam oratores usurpationem pro frequenti usu accipiunt[m]. Dominus itaq; retinens frequenti
usu rei possessionem ne ab altero usucapi posset, usurpare eam, atq; ita usurpando
6 alterius possessionem interrumpere dicitur. Verbum autem possessionis debet cum effectu,
& ut fieri solet in definitionibus, propriè accipi, uidelicet de iusta, plena & perfecta possessione,
quæ & titulum habeat: hoc est legitimam possidendi causam, sufficientem ad acquirendum
dominium[n]: & bonam fidem, ut qui possidet, credat se suo iure tanquam dominum
possidere. Neq; sufficit uniũs diei possessio, sed tempus requiritur lege definitum:
7 quod cuiusmodi sit, mox ostendemus. Species usucapionum diuersæ, à diuersitate definiti
temporis sumuntur. Nam quædam est triennalis, in rebus uidelicet mobilibus, quam
propriè hoc nomine appellari uolunt[o]: quædam est quadriennij, ut cum à fisco res emuntur[p]:
quædam decem annorum, uidelicet in rebus immobilibus inter præsentes: quædam
uiginti, inter absentes[q]: quædam triginta annorum, cum quis sine titulo longissima possessione
rem adipiscitur[r]: quædam[s] 40. ut in rebus Ecclesiæ præscribendis[t]: quædam 100.
annorum, aut tanti temporis, ut de eius initio non extet memoria, ut in rebus ciuitatum[u],
& principis[x]: item in seruitutibus, quæ causam non habent continuam[y], &c. Saxones
duas tantum species præscriptionum agnoscunt[z], quarum altera annalis est, & aliquot dierum,
quæ titulum & bonam fidem requirit, uidelicet in rebus mobilibus[a], item utensilibus
& expeditorijs[b]: altera uerò, quæ ad res immobiles & incorporales, etiam hæreditarias[c],
pertinet,

z uide Schurff. consil. 32. nu. 14. cent. 1. *a S. lib. 1. art. 44. ubi glo. & lib. 1. art. 28. & 29. ubi uide glo. nu. 3.* *b Fachs. dif. 11.* *c Fachs. d. dif. 11. uid. 7. de pet. hær. per l. 4. C. in quib. caus. cess. præs. l. hæreditatis. C. de pet. hær.*

a l. 3. in prin. l. quéadmodũ. 8. h. t. l. ferè. de reg. iur. cum simili.
a ut in l. qui precio. 8. l. si mulier. 12. l. mortis. 18. l. cum qui. 21. ff. tit. de dona. causa mortis.
b l. 2. h. t. ubi Cuiac. dedicit. et in l. 4. §. ult. h. t.
c l. 3. h. t.
d l. alienum. 28. de uerb. signific.
e l. qui in aliena. 6. in princ. ubi Dd. de acq. hær. l. si filiusf. 10. C. de pet. hæred.
f l. f. l. fi. C. de usuca. trãsformand. l. 20. C. de pact. l. f. C. de præscr. long. temp.
g in l. 3. h. t. Vlp. tit. 19. uide quæ dixi Inst. eo. in princ.
h d. l. 3. l. nunquã. 31. §. 1. l. poss. 20. h. t.
i l. naturaliter. 5. h. t.
k l. nemo. 10. C. de acq. possess. l. mora. C. de rei uẽdic. l. fi. C. de præsc. 20. ann.
l d. l. nemo. cum alijs suprà alleg.
m d. l. 2. h. t.
n l. 3. §. ult. in uerb. iusta acquirendi causa eius quod nostrũ nõ sit. h. t. quid sit titulus, uide Bald. in l. ancillæ. 12. nu. 1. C. de fur. glo. & Card. in cle. 1. in princ. de censibus.
o in rub. h. t. & Inst. & C. eod.
p l. f. & tot. tit. Cod. de quadrien. præscrip. §. fin. Inst. eod.
q l. 1. C. de long. temp. præsc. §. 1. Inst. eo.
r l. si quis emp. 8. & l. 1. C. de præsc. 30. anno.
s l. fi. C. de præs. 30. ann.
t Auth. quas actiones. C. de sacros. Eccles.
u l. fi. C. de sacr. Eccles.
x l. cõpetit. 6. C. de præscri. 30. ann.
y l. 2. §. dictus. de acqui. quo. et ast. l. diuturna. C. de aquæ duc. lib. 11. Dd. in l. foramen. 27. de ser. urb. præd.

pertinet, 36. & uno annis atq; aliquot diebus, hoc est septimanis, etiam absq; iusto titulo &
bona fide completur[a]. quæ tamen non pertinere existimanda est ad actiones temporarias:
puta iniuriarum, doli, status, adulterij, & si quæ sunt similes, quæ certis temporum spacijs
angustioribus sunt circumscriptæ[b]. de quo tamen probabiliter posset disputari, ut paulo
pòst dicemus. Et hæ quidem usucapiones propriè dici possunt, quoniam ijs dominium ple
runq; usucapitur. Præter has autem quædam sunt præscriptiones, quæ dominij quidem 8
ius non tribuunt, sed exceptione muniũt possessorem, atq; ita sunt nõ dominij sed usus per
diuturnam possessionis continuationem acquisitio: ut cum quis rem 30. annis possedit,
quam usucapere non licet, puta furtiuam: uel cum mala fide & sine titulo possidetur. Etsi
enim dominium continuatione possessionis hîc quæri nequit: tamen quia spacio 30. an-
norum præscribitur omnibus actionibus, ita ut exceptione elidantur[c], possessor ope præ-
scriptionis tutus est[d]. Quanquam sunt quædam actiones, quæ 40. tantum annis præscri-
bantur[e]: ut econtrariò nonnullæ uno anno, sicuti iniuriarum actio[f]: quædam biennio, ut
actio doli[g]. nonnullæ quinquennio, ut inofficiosi querela[h], accusatio adulterij[i], item con-
trouersiæ status defuncti[k]. pleræq; criminales, uicennio[l]. Aliæ alijs temporibus: de qui-
bus uidere licet Hostiensem & Placenti. ad tit. de Præscriptionibus. Qua in parte illud meri-
tò dubitari posset, an statuta quæ ad 30. annos omnes præscriptiones reducunt, ut ius Sax.
sicut antè dixi, & mores Burgundionum[m], etiam has temporales includãt, & ad se trahant.
id quod uidetur: quia & præscriptionem 20. annorum, & longissimi ac immemorialis tem
poris comprehendunt[n]. Moribus tamen Sax. ut antè dixi, hæ temporales, præsertim an-
nuæ, non includuntur[o]. Illud etiam hîc sciendum, Dd.[p] alias præscriptiones facere odiosas,
alias fauorabiles, alias mixtas: de quo paulo pòst plura. Causa usucapionis efficiens, est 9
lex ciuilis, XII. Tab. primùm constituta[q], & deinceps uarijs Principum constitutionibus e-
mendata[r], quæ bono publico introduxit usucapiones: ne scilicet rerum dominia semper
sint in incerto[s], atq; hac ratione excitentur perpetuæ de possessionibus lites, quas qui-
dem prohiberi & consopiri publicè interest[t]: ut non mirum sit, si huic publicæ utilitati
cedat lex inferior, quæ uetat cuiquam inuito dominium auferre[u]. Omnium porrò le-
gum summa & suprema est, quæ salutem & utilitatem publicam tuetur, ut ostendunt Plato
& Cicero[x]. Salus populi, inquit Cic.[y] suprema lex esto. Materia, sunt omnes res[z] quæ pos- 10
sideri possunt. nã hæ rectè usucapiuntur, paucis exceptis[a]: ut sont res propriæ[b], pupillares[c],
furtiuæ, & ui possessæ[d], & quæ ex ijs rebus nascuntur[e]. quæ uerò possideri nequeunt, hæc nõ
rectè usucapiuntur: ut res sacræ, sanctæ, religiosæ, diuinæ[f] (unde & contra ius diuinum non
currit ullo tempore præscriptio[g].) item quæ ad fiscum pertinent[h], & iure gentium publica
sunt[i], aut meræ facultatis[k], liber item homo[l], & si qua sunt similia quæ non possidentur:
quia commercio & usib. humanis sunt exempta. Etsi autem res incorporales, ut seruitutes,
iurisdictio, &c. propriè non possidentur, coq; olim lege Scribonia usucapi non poterant: ta
men obtinuit & has instar rerum immobilium posse longo tempore capi[m]. nam in immobi-
libus numerantur[n]. Quod ad formam usucapiendi attinet, sciendum est, perficiendæ usu- 11
capioni opus esse possessione, sine qua nulla usucapio procedit[o]. Vnde dicitur, tantum ui-
deri & intelligi præscriptione, quantum inuenitur possessum[p1] & possessionem strictissi-
mi esse iuris, quæ nusquam ultra & extra possessionis terminos extendatur[q]. Requiritur au
tem possessio eiusmodi, quam possessor sciat se suo nomine proprio habere. Nam si alieno
nomine possideat, non usucapit[r]: ut nec si per alium possideat, uelut per procuratorem, ni
si se possidere habeat compertum: quia ut ignorantes usucapiamus, in peculiaribus rebus
tantum receptum est[s]. Sed & sine uitio acquisitam esse possessionem oportet. quare opus
est iusto

a Land. lib. 1. art. 29. uebi gl. Facbs. diff. 11.
b gl. fin. art. 28. lib. 1. & art. 37. lib. 2.
c l. 3. 4. l. 8. C. de præsc. 30. anno. notat. Inst. de perp. & temp. actio.
d d. l. si quis emptio. 8. §. 1. C. de præsc. 30. ann. uide Cuiac. in l. 4. §. ult. h. t. & Inst. eo.
e l. 4. l. cum notiss. l. fin. C. de præsc. 30. anno.
f l. si non conuicij. 5. C. de iniurijs.
g l. fi. Cod. de dol. mal.
h l. si quis filium. 34. C. de inoff. test. l. Papinia. 8. §. fi. ubi gl. & Dd. ff. de inoff. test.
i l. 6. C. de adult. l. mariti. §. hoc quinquenniũ. ff. eod. tit.
k l. 1. C. ne de statu defuncto.
l l. querela. 12. C. de falsis.
m Chass. in consue. Burg. des forestz. §. 8. per to.
n uide Chass. præall. loc. nu. 3. quod & morib. Sax. seruatur. uide tamẽ gl. contrariã, lib. 1. art. 29. sub litera b. et nu. 4.
o gl. ult. art. 28. lib. 1. & art. 37. lib. 2.
p uide in l. fin. C. de ann. exc. l. omnes. l. sicut. l. cũ notissimi. de præsc. 30. ann. l. more. C. de rei uend.
q in prin. Inst. eod. Cice. in Top.
r l. 1. C. de lõg. tẽp. præs.
s l. 1. h. t.
t not. in l. quidã. 21. ff. si cert. pe.
u l. 4. C. de rei uend. l. non debet. 75. de reg. iur. uide l. 2. et ibi Dd. C. de quad. præscr. & in l. æquissimè. de usufru. Ias. & Dd. in l. 2. C. si cont. ius uel util. pub. & in candẽ sententiam sup. disputata. tit. de acq. re. dom.
x in lib. de Leg.
y lib. 3. de Leg.
z uid. Vlp. t. 19. ubi usucapionẽ ad res mancipi & nec mancipi producit.

a uide Vlpia. tit. 19. & Inst. eo. in princ. ubi dixi. b l. 4. §. lana. h. t. l. in bello. 12. §. 5. de captiu. c l. bonæ fidei. 41. ff. de acq. do. l. si communem. quem. ser. Cuiac. l. 4. uerb. si pupilli. h. t. d §. furtiuæ. Instit. eod. uide de iure Sax. glo. artic. 28. lib. 1. & artic. 29. eo. lib. e l. sequitur. 4. §. de illo. l. iusto. 44. §. etsi possess. hoc tit. l. ancillæ. 12. C. de furt. f l. usucapionem. 4. hoc t. g Panorm. in cap. statuimus. 2. num. 7. de transa. per c. fin. extrà eod. Schurff. consil. 83. prædictæ. num. 11. cent. 3. per c. ad audientiam. c. cum uenerabilis. de præscript. h §. res fisci. Instit. eod. i d. l. 9. l. præscriptio. 45. hoc tit. k l. uiam. de uia pub. ref. ubi Bartol. & in l. cum notissimi. C. de præscrip. 30. anno. Panorm. in c. quoniam. §. ult. num. 44. ut lit non contest. Cuiac. l. si pignori. 13. hoc tit. Mysing. ob. 16. cent. 1. latissimè Franc. Bald. in trac. præscrip. in 4. parte. 5. partis princip. nu. 1. 2. & per totum. Tiraquell. de retract conuent. §. 1. gloss. 2 nume. 21. 22. cum multis sequent. l l. 2. C. de præscript. quæ contr. lib. m l. 2. C. de seruit. l. corruptionem. 16. C. de usufructu uide l. 4. §. si usum. hoc t. ubi Cuiac. n gl. in l. fin. C. in quibus caus. in integ. rest. arg. l. ait prætor. §. 1. de in. dot. gl. in cap. 2. ad uerb. iura. 1. de rebus ecclesiast. non alien. per l. fina. cap. de lau. temp. ips. o l. fine. 25. hoc t. C. sine possess. de reg. iur. in 6. p l. 3. §. si quis. ubi gloss. & Bart. de uin. act. priua. q uide latè Schurff. consi. 86 num. 3. cen. 2. Ias. consil. 16. num. 53. uol. 2. r l. 2. C. de præscrip. 30. anno. Cuiac. in l. fine. 25. h. t. s l. 2. ff. pro soluto. l. Labeo. 9. h. t. l. 2. §. Celsus. l. qui fundum. §. ult. ff. pro empt.

est iusto titulo [a], hoc est iusta causa, & translatiua possessionis, & habili ad transferendum
dominium, per quam indicetur legitimum possessionis initium, cuiusmodi est emptio, do-
natio, &c. Denique & bona fides necessaria est, ut uidelicet credat possessor, eum à quo habet
titulum, fuisse dominum, & habuisse ius distrahendi aut alienandi [b]: aut saltem credat se
usucapere posse [c]. Quæ bona fides præsumitur, nisi probetur mala [d], puta ex denunciatio-
ne [e], aut ex interdicto legis, quæ uetet eiusmodi rem quæ possidetur alienari [f], & per conse-
quens usucapi [g], etiamsi id possessor ignoret. Nam iuris ignorantia non inducit bonam fi-
dem [h]: iura enim omnes scire debent [i]. paria autem sunt, scire, aut scire oportere [k]: aut deni-
que nisi alio modo de mala fide constet [l]. Sufficit autem initiò interuenisse bonam fidem,
uidelicet traditionis tempore [m]: quamuis superueniat postea alienæ rei scientia [n]. Quod iu-
re Pontificio non obtinet, quo necesse est possessorem nullo tempore rei alienæ cõscientiam
habere [o]. At contrà usus Saxo. bonæ fidei nullam rationem in longi usucapione temporis
habet, sed solum considerat possessionem temporis cõtinui: cuiusmodi spacium (quanquã
non æquè longum ut dictum est) etiã legibus requiritur. Nõ enim sufficit, possessionẽ iusto
titulo & bona fide munitã esse, sed super hæc necessariũ est, per tẽpus lege definitũ eam con-
tinuari. Lege autẽ XII. Tab. olim definitũ erat spaciũ, in mobilibus quidẽ annus, in immobi-
libus uerò biennium, duntaxat in Italico solo. Nã prouincialia prædia sicuti non erant mã-
cipi, ita nec usucapi poterant. Cur autem tam breui tempore uetustas usucapiones conclu-
serit, indicat rationem Varro, cum ait: Boni patrisfam. esse rerum immobilium quorannis
fruire rationẽ, & secundo anno, quod desideratur quærere, rerum mobilium singulis seme-
strib. Sed Iustinianus auctis iam passim ita diuitijs, ut locupletes in istis temporũ angustijs
non omnes circumspicere possessionũ & facultatum suarum partes cõmodè possent, ne do-
mini maturius quàm par esset, rebus suis defraudarentur, ita usucapiones transformauit:
ut res quidem mobiles per triennium, immobiles uerò in omnibus indistinctè terris (nam
uetus illa Italici & Prouincialis soli differẽtia, temporibus Iustiniani erat obsoleta) per lon-
gi temporis possessionem, id est, inter præsentes decennio, inter absentes 20. annis, nũc usu-
capiantur [p]. Per tantũ igitur temporis spacium necesse est continuari possessionem, & nõ in-
terrumpi [q] aut naturaliter, ut quia possidere possessor desijt, uel quia aliquid ex substantia-
12 lib. usucapionum ei interuertitur [r]: aut ciuiliter, ut per litis contestationem [s]. Sciendum ta-
men est, nonnunquam possessiones & tempora diuersarum personarum coniungi, quæ ui-
delicet possessionis causam inuicem immediatè dant & accipiunt [t]. Sic continuatur tẽpus
testatoris in hæreditatem & hæredem [u], hæredis in legatarium, uenditoris in emptorem, do-
13 natoris in donatarium [x], &c. Quod ad causam finalem attinet, usucapiones bono publico
(inquit Caius) introductæ sunt [y], ne rerum dominia sint incerta, & ut aliquis reperiatur li-
tium finis [z]: quas minui & sopiri, publicè interest [a]. Itaque quamuis uideri possit iniurium, a-
licui inuito rem suam auferri (unde præscriptio iniquum esse præsidium perhibetur [b]) ta-
men quia maior ratio habenda est publicæ tranquillitatis & constitutionis dominiorum,
quàm priuatæ singulorum utilitatis: meritò etiam cum aliquo priuatorum incommodo
negligentium res suas, & quodammodo pro derelicto habentium, usucapiones introdu-
ctæ sunt [c]: ut aliquo saltem tempore certò unicuique constare possit, quid suum, quid alie-
num esset, neque perpetuò lites mouere possessor cogeretur: quas innumeras oriri necesse es-
set, præsertim in tanta probandi dominij difficultate [d], nisi lex certo tempore proprietatem
possidẽti acquiri uellet, unde Cice. usucapionem finem solicitudinis & periculi litium uo-
cat. Saluti igitur publicæ & tranquillitati (quæ suprema lex est) prouidendũ fuit, etiam cum
singulorũ non maximo detrimento, ut & suprà ostensum est: maximè cum iustè cõqueri nõ
possit dominus, cuius quasi permissu & uoluntate usucapio intelligitur cõpleri [e]. ex diutur-
na enim eius patientia atque silentio, cõsensus tacitus præsumitur [f], præsumptione iuris & de
iure, contra quam nõ admittitur probatio. Ita enim ob bonũ publicũ lex statuit, tum fauo-
14 re præscribentis bona fide, tum in odium negligentis ius suum tempestiuè prosequi [g]. Effe-
ctus usucapionis est præcipuus, quòd dominium possessori adijciat [h], sicuti dictum est: ad-
eò ut is & aduersus agentes munitus sit exceptione præscriptionis, quæ est litis finitæ, impe-
ditque [i] contestationem [k]: & ipsam rem uendicare etiam ab antiquo domino possit [l]: quam-
uis Publiciana contra dominium non detur [m]. Inducit etiam usucapio iustũ titulum [n], & est
similis

a l. Celsus. 27. h. t.
b l. bonæ fidei. 110. de uerb. signif.
c l. si ser. 31. §. 1. h. t.
d l. pen. C. de præsc. longi temp. l. uerius. 21. de probat. Dyn. in c. qui contra. 82. in fi. de reg. iur. in 6.
e l. si fundum. 17. C. de rei uend. l. item. 22. §. petitam. de pe. hær.
f l. quemadmodum. 7. C. de agric. & censi. lib. 11. d. c. qui contrà.
g l. fi. C. de reb. alien. nõ alie. l. alienationis. 28. de uerb. signif.
h l. nunquam. 26. h. t. l. 2. §. si à pupillo. infrà, pro empt.
i l. leges Cod. de leg.
k l. 5. ubi Dd. ff. si cert. pet. l. 7. §. seruus. 2. ff. pro empt.
l d. l. qui fund. 7. §. qui sciẽs. l. si quis. 8. ff. pro empt. uide quæ dixi in §. si quis à nõ domino. Inst. de rer. diuis.
m l. pen. ff. pro soluto. l. 2. in prin. ff. pro empt.
n l. unica. C. de usucap. transfor. l. cum heres. ff. de diuersi & temp. præsc. §. diuina. Instit. eod.
o c. fin. ubi Dd. de præscript.
p l. fin. C. de usucap. trãsf. Institut. eod. in princ. ubi dixi.
q c. illud. 8. ex. de præsc.
r Franc. Bald. trac. præscrip. 3. parte 6. partis prin. nu. 38.
s l. more. C. de rei uend.
t l. nemo. 10. C. de acq. poss. l. antepen. C. de præscr. long. temp.
u l. poss. 20. h. t. cũ siml.
x l. heres. 12. l. nunquã. 31. §. uacuum. l. iusto. 44. §. nondum. h. t.
y §. inter. Inst. eo. ubi uide quæ scripsi. l. 2. §. si eã rẽ. infrà, pro empt. uid. ff. de diuers. & tẽp. præscrip.
z l. j. h. t.
z l. fi. ff. pro suo.

a c. nõnulli. 28. §. pen. de resc. cle. dispẽdiosam. de iudic. b in auth. ut Eccles. Rom. Zas. cõs. 16. orta. nu. 53. uol. 2. c ex ratione l. 2. C. de qua. præscrip. auth. res quæ. C. com. de leg. l. ult. ubi Ias. & Dd. C. si con. tm. & in l. 2. C. de precib. d not. in l. cũ res. 12. C. de prob. e l. alienatiõ. 28. de uerb signif. f l. qui alie. 6. §. 1. ubi Dd. de acq. her. g c. præscriptionũ. 16. quæst. 3. Bart. in l. j. h. t. & in l. nemo potest. de leg. 1. Dyn. in c. possess. de reg. iur in 6. Tiraq. in trac. præsc. §. 1. gl. 7. n. fi. h l. transactionibus. C. de pac. i Soc. latè in c. olim. nu. 19. de lit. cõtest. Gui. Pap. deci. 416. nu. 15. k c. 1. de lit. cont. in 6. Dd. in l. fi. ff. pro suo. l d. §. si quis empt. 8. in prin. C. de præscr. 30. ann. m l. pen. & l. fi. de public. n c. de quarta. de præscr. c. 1. eo. in 6. Imol. in c. fraternitatis. de testib.

similis solutioni[a]: non quidem per omnia, sed secundum quid[b]. Tollit enim ciuilem obligationem, & elidit naturalem[c]. Contraria usucapioni sunt iniusticia, seu nullitas tituli, mala 15
fides, & reliqua quæ in formam usucapionis incurrunt: de quibus suprà est expositum. item pactum uel statutum, quo præscriptio inhibetur: qua de re uariæ sunt Doctorum disputationes. quod tamen ad statutum attinet, pleriq; assentiuntur, eo præscriptionem tolli posse, quemadmodum & lege[d]: etiamsi illam princeps inhibere nequeat, nisi addita clausula, non obstante[e], &c. De pacto uariant sententiæ: alijs existimantibus[f] per conuentionem derogari præscriptioni posse[g]: alijs id planè negantibus[h], quòd bono publico usucapiones sint introductæ[i]: adeò ut etiamsi partes pactum apposuerint, ne iuri offerendi ex contractu ullo tempore præscribi possit, nihilominus currat præscriptio[k]. quod periniquum uideri posset, nisi bonum publicum, quo usucapiones introductæ sunt, priuatorum pactis atq; commodis esset anteferendum[l]. Sanè (ut rem in pauca conferam) communius concluditur, ut & in camera Imperij seruatur, tali pacto tolli præscriptionem 30. & 40. annorũ, cui renunciari possit, non immemorialem: absq; uerò tali pacto, iuri offerendi, luendi, & alijs quæ sunt meræ facultatis, ne quidem 30. annis præscribi, etiamsi plures contrà disputent[m]. Sed hæc in Commentarijs nostris limatius exponentur. Summas enim hîc duntaxat rerum, non etiam integras disputationes tradere instituimus. Contraria quoq; est usucapioni, ætas pupillaris: contra quam nec incipere potest præscriptio, nec antè contra defunctum fortè incepta continuari: sed durante ea ætate, omnis præscriptio dormit atq; cessat[n]. item minor ætas supra pubertatem, contra quam tantum præscriptio 30. annorũ currit[o], non etiam alia minor 3. 10. uel 20. annorum[p]: quanquam contra alium inchoata, erga minorem continuetur[q]. Eâdem ratione & hostilitas, pestis, uel similis casus impediens agendi facultatem, præscriptionem impedit. nam impedimento eiusmodi durante, dormit similiter usucapio[r]. quod uerum est actione iam nata: nam antequam nascatur, si impedimentum incurrat, haud quidem dormit præscriptio, sed non incipit currere, iuxta regulam quæ istis in terminis ualet & accipienda est: Non ualenti agere non currit præscriptio[s]. Aduersatur etiam usucapioni, in integrum restitutio, per quam rescinditur. Restitutio autem tam minori datur[t], quàm ei qui agere quacunq; ex causa non potuit[u]. Nam quod suprà positum est, cessare ac dormire præscriptionem ob impedimentum hostilitatis, mortalitatis, aut similis rei impedientis facultatem agendi, sic accipiendum id est, quando facultas agendi ita planè impedita est, ut ob eiusmodi casum ius non reddatur: secus autem est, si ius nihilominus redditur. nam tunc currit etiam tempore belli uel pestis, præscriptio: quanquam non ualenti agere, detur in integrum restitutio[x], ut & illi qui ius persequendi quod ad rem habebat, ignorauit. Nam quamuis præscriptio contra ignorantem currat, perinde atque aduersus eum qui agere non potuit[y]: tamen etiam ex causa ignorantiæ, datur in integrum restitutio contra usucapionem & præscriptionem tam longi[z] quàm lõgissimi temporis: ut habet communis opinio[a]. idq; intra quadrienniũ nõ post completam usucapionem, ut quidam opinati sunt[b], sed à primò scientiæ tempore cõputandum[c]. Sed cumprimis contraria est usucapioni interruptio: de qua restat ut ultimo loco nonnihil

a Bal. in l. tam mandato rt. C. de non num. pec. Bal. in tract. præscr. 1. part. princ. quæst. 6. nu. 4. l. si pupilli. §. ulti. de solut. glo. Land. lib. 1. art. 29.
b Bart. in l. item. §. quod adijcitur. de const. pec.
c Bart. in l. fin. §. 1. ff. rē rat. hab.
d Angel. in l. j. C. ne rei domi. uel temp. Bal. in auth. quas actiones. C. de sacros. Eccles. Chass. in consue. Burg. §. 11. des mainsmer. aduerb. per quelque laps. nu. 10.
e Bal. in d. auth. quas actiones. per illum text. Chasse. præall. loc.
f uide hac de re Boer. decis. 182. num. 8. & 9. parte 1.
g Dyn. Bal. Imol. in l. nemo potest. de lega. 1. Bal. in l. unic. C. de sen. quæ pro eo quod inter. & in l. j. ubi etiam Angel. C. ne rei dom. Anto. de But. in c. cum non liceat. de præscri. Schurff. consi. 14. nu. 6. cent. 1. quam cõmunem esse dicit Tiraq. de retr. con. §. 1. glo. 2. num. 14.
h uide latißimè Tiraq. in tract. retrac. cõuen. §. 1. gl. 2. nu. 13. et 14.
i Ias. post. Bar. in d. l. nemo. nu. 80. de lega. 1. Oldra. Cyn. Bald. in l. centurio. de uulg. & pup. Panor. & Felin. nu. 11. in rub. de præscrip. Angel. consi. 55. Guilelmus.
k Angel. d. consil. 55. Schurff. cõs. 14. nu. 3. cent. 1.
l auth. res quæ. C. cõmu. de lega. & fideicom.
m uide latiß. Tiraq. omnia ab utraq; parte allegantē de retract. conuen. §. 1. gl. 2. Dd. in d. l. cũ notißimi Cuiac. in l. pignori. 13. h. t. Mysing. Obser. 16. cent.

l. Franc. Bal. de præscr. 4. parte 5. partis princ. per totum. Tiraq. tamen præall. loc. putat contrariũ esse cõmunem, secundũ quam etiã in Parlamento dicit indicatũ. nu. 22. & 26. uide etiã ĩ. ad tit. de res. uend. n l. bonæ. 41. de acq. do. l. si communē. quē. ser. amitt. Cuiac. l. 4. uer. si pupill. h. t. l. fi. ubi gl. & Dd. C. in quib. caus. rest. & in l. j. C. si aduer. usucap. & in l. sicut. ad uerb. seruanda. C. de præs. 30. ann. Frãc. Bal. in trac. præsc. 1. parte 6. partis prin. nu. 34. Schurf. conf. 28. super. nu. 10. & conf. 65. quod in præsenti. nu. 2. cent. 1. o l. sicut. C. de præsc. 30. ann. p l. fin. C. in quib. caus. in integ. restit. q Bald. nu. 1. & 2. Dd. in l. fin. C. in quib. caus. Bart. in l. etiam. de minor. uide omnia Franc. Bal. præall. loc. nu. 35. Cano. in c. constitutus. de in integ. rest. r c. ex transmissa. ubi Innoc. & Panorm. de præscrip. Bart. in l. naturaliter. nu. 22. h. t. Panor. conf. 98. uol. 2. s l. j. §. ult. C. de annal. except. Cuiac. in l. pignori. 12. h. t. t l. unic. C. si aduer. usucap. c. constitutus. ubi Innoc. de in integ. rest. Tiraq. in tract. præscript. ad uerb. minores. u l. j. ex quib. caus. maio. c. ex transmissa. de præscript. x ita distinguit Panor. in d. c. ex transmissa. Bart. in d. l. naturaliter. nu. 22. h. t. Bald. in l. cum notißimi. §. imò. C. de præscrip. 30. anno. y l. fin. C. de long. temp. præscrip. z gl. in l. si partem. 19. §. si per fundum. uerb. non utendo. quem. ser. amittan. & in l. si sic. 7. uerb. una seruitus. ubi Cast. eod. tit. & in l. 2. in glo. ult. ubi Cyn. Bartol. Bald. Sal. Ias. C. de iur. emph. & in l. cum filiusfamilias. 49. §. in hac stipulatione. ad uerb. & ignoret. de uerb. signific. uide latè Tiraq. in retract. proximita. §. 35. glo. 4. num. 35. Schurff. consil. 33. quod in terminis. num. 14. cent. 3. a glo. in l. sicut. 3. uerb. militia. C. de præscri. 30. anno. Imol. in rep. c. fin. de præscrip. Panorm. & Felin. in c. uigilanti. eo. tit. Roma. consil. 123. primum. & consi. 149. conclusionem. & conf. 166. uiso. latè Alexand. consi. 7. uideretur. lib. 1. & consil. 84. in causa. eod. lib. & consil. 116. perspectis. lib. 5. ubi dicit hanc esse communem. latißimè Tiraq. in retract. prox. §. 34. glo. 4. num. 36. b ex l. fin. C. de temp. in integ. rest. cap. 1. eod. tit. lib. 6. c Bal. in l. falsam. C. si ex fal. allega. Cast. in l. ult. C. de dol. mal. Panorm. in c. 1. in fin. de præscrip. Bald. consil. 235. Bartholomæus lib. 1. Panor. consi. 32. casus. lib. 1. Tiraq. de retract. proxi. §. 35. gl. 4.

nonnihil differamus, si prius illud præmiserimus, aliud esse interrumpi, aliud dormire præscriptionem. Cum dormit prius inchoata usucapio, non est nullius momenti, sed sublato impedimento, puta puberi ætate, hostilitate, &c. continuatur, & tempus prius cum sequente coniungitur[a]. Vbi uerò interrumpitur præscriptio, inchoata usucapio ad nihilum recidit, & rursus deintegrò est ordienda præscriptio, priore nihil commodante[b]. Interruptio porrò aut est naturalis, aut ciuilis[c]. Interruptio naturalis est, qua possessio (cuius continuationem complendæ usucapioni necessariam esse diximus) naturaliter, hoc est, aliquo naturali facto, & re ipsa, non fictione interrumpitur[d]: ut cùm possessori res mobilis aufertur, immobilis occupatur[e], cum is qui nostro nomine possidet, puta colonus, rem in alterum alienat[f]. Ciuilis est ficta quædam interruptio, quæ fit per actum ciuilem, puta litis contestationem. Litis tamen contestatio olim usucapionem quę tantum naturali facto scinditur[g], non interrumpebat[h]: quia sufficiebat, bono titulo, bonaq; fide rem quæsitam esse: nec mala fides superueniens, ius usucapionis publicum semel rectè inchoatum rescindebat[i]. quare etsi litis contestatio in mala fide constituit possessorem[k], tamen quia non aufert possessionem[l] (quod fit demum in executione[m]) ideo non interrumpebat usucapionem: quòd hæc semel rectè inchoata, à superueniente mala fide non impediebatur. Cæterùm præscriptionem lõgi temporis seu diutinam possessionem[n] elidebat[o]: quia hæc non erat ius legale ante Iustinianum, quod instar usucapionis dominium adijceret: sed tantum quædam exceptio, quæ ex æquitate dabatur bonæ fidei possessori, qui iam decem annis inter præsentes, uiginti inter absentes[p] possedisset rem quæ non esset Italici soli, & in qua usucapionum iura non obtinerent[q]. Vbi igitur ante completum decennium lis mouebatur bonæ fidei possessori, ita ut in mala fide per litis contestationem constitueretur, euanescebat æquitas exceptionis, quòd tempus completum non esset[r]. Extraiudicialis tamen denunciatio, aut litis præparatio, hanc præscriptionem non interrumpebat[s]: nam etsi dubiam curam affert[t], non tamen reuera constituit in mala fide, quia potest lis iniustè moueri[u]. Et hæc quidem ante Iustinianum obtinebant. Iustinianus porrò sublata Italici soli & Prouincialis differentia, noluit omnes res soli, 10. uel 20. annis usucapi: ut suprà est dictum[x]. Quare secundum ἀναλογίαν ueterem, ne has quidem præscriptiones nunc litis contestatione interrumpi oportebat. Sed Iustinianus sicuti ueterem usucapionum rationem transformauit[y], ita interruptionis quoque ciuilis discrimina sustulit: noluitq; denunciatione & citatione iudiciali, aut si ea haberi nequeat, extraiudiciali testato facta, quamlibet præscriptionem interrumpi, non modò lõgissimi temporis[z], ut uolunt Dd. sed etiam longi temporis, atque adeò triennalem quoq;[a]: ut nihil necesse fuerit, Dd.[b] ad conciliandas ἀντινομίας, de discrimine usucapionum fauorabilium & odiosarum, [illegible] comminisci: quando palàm sit, & unam esse omnium usucapionum naturam, uidelicet strictam[c], & Iustinianum ius uetus hac quoq; in parte interpolasse: cuius emendationem etiam Canones sequuntur[d]. Excipi ab hac interruptionis regula ille debet casus, cum absq; titulo ex sola aduersarij patientia ius incorporale præscribitur, ut seruitus[e]. Ad eam enim præscriptionem interrumpendam, non opus est solenni denunciatione aut citatione, sed sufficit factum aliquod, quod dispatientiã (ut uocant) domini declaret: ut est protestatio, pignoris captio, impedimentum usus[f], &c. Et hæc quidem obtinent in interrumpenda retũ usucapione. Actionum porrò præscriptio, sola libelli oblatione aut citatione interrumpitur[g]: quamuis non nisi per litis contestationem, actiones perpetuentur ad 40. annos[h], quin à denunciatione seu oblatione libelli noua pręscriptio currere & induci possit[i]. Illud ultimò addo, interruptionem quia facti est, non tantum allegandam, sed etiam probandam esse[k]: probari autem non modò per duos pluresúe testes consentientes, sed etiam per singulares[l].

PRO SOLVTO[*]. TIT. IIII.

1 *Continuatio.*

2 *Quàm latè pateat hic titulus.*

P 3 An

a Bal. in l. cum notissimi. l. 7. §. imò. nu. 7. C. de præscrip. 30. annor.
b uid. Innoc. Panor. Feli. Imol. in c. ex transmissa. de præscrip. temp.
c Bart. in l. naturaliter. 5. nu. 4. h. t. gl. in l. cũ notissimi. 7. §. penult. uerb. innominata. C. de præscrip. 30. anno. Felin. & Cano. in c. illud. de præscript.
d uide modos interruptionis, in l. qui uniuersas. §. 1. de acq. poss. l. ult. C. de acq. poss. Bar. in d. l. naturaliter. eod. tit. Felin. post Panor. in c. illud. de præscrip.
e l. naturaliter. 5. h. t.
f l. non solum. 33. §. qui pignori. 9. h. t. l. 3. §. quod si seruus. ꝫ. tit. §.
g l. ult. pro empt.
h l. 2. §. fin. ff. pro empt. l. si post acceptum. 18. de rei uend. l. Iulianus. 9. §. pen. ad exhib.
i l. bonæ fidei. 48. de acquir. pos. l. 4. §. de illo. h. t. l. 2. §. si seruum. pro emptore. ꝫ. l. unic. C. de usucap. trãsfer. Cuiac. in d. l. 2. §. ul. pro emp.
k l. sed etsi. 28. §. etiam. de pet. her.
l l. nemo. 10. C. de acqu. poss.
m l. qui restituere. de rei uend.
n l. penult. pro empt.
o l. nemo. 10. C. de acqu. poss. l. f. l. 2. l. antepen. C. de præs. long. temp. Paulus lib. Sent. 5. c. 2.
p Paul. lib. 5. tit. 2.
q l. 3. & tot. tit. de diuer. & temp. præscrip. l. 2. C. de præscript. long. temp. d. l. nemo. 10. C. de acquir. poss. l. bonæ, 48. ꝫ. eo. tit.
r l. moræ. C. de rei uend. d. l. nemo. d. l. 2. l. antepen. C. de long. temp. præscrip.
s l. alienã. 13. ff. pro emp.
t l. item. 22. §. petitã. de pet. her.

u Ias. in l. 1. nu. 26. de cond. indeb. per gl. in c. si diligenti. uerb. bona fides. de præscrip. x l. unic. C. de usucap. transfor. in prin. Inst. de usucap. y l. unic. C. de usucap. transfor. z l. 3. l. cũ notissimi. 6. C. de præsc. 30. ann. a l. 2. C. de ann. excep. b uide Bart. in d. l. cum notissimi. Cyn. & Bal. in d. l. moræ. C. de rei uend. c uide, ut dixi, Schurff. consi. 86. nu. 3. cent. 2. d gl. & Dd. in c. fin. de præscrip. & in c. 2. de reg. iur. in 6. uide Bal. in l. 2. nu. 7. C. de seruit. Franc. Bal. in tract. præscr. 3. parte. 6. partis prin. nu. 36. & 40. e l. 2. C. de seruit. f glo. Cyn. Bal. Cast. Salic. & Dd. in d. l. 2. Bart. in l. naturaliter. nu. 27. h. t. Bal. in l. quemadmodum. 21. §. 1. & §. magistratus. ad l. Aquil. c. auditis. ubi Innoc. de præscript. g Bart. in d. l. naturaliter. in fin. per l. maritus. §. quinquennium. l. quinquennium. de adulter. h l. fin. C. de præscript. 30. annor. i Ias. in §. pœnales. nu. 110. Inst. de action. k l. asseueratio. C. de non num. pecun. l Felin. in d. c. illud. nu. 12. de præscrip. Franc. Bal. in trac. præscr. 3. parte 6. & ult. par. quæst. 3. nu. 54. * Hic titulus non est à superiore in exemplari Floren. separatus.

3 *An titulus erroneus sufficiat.*
4 Explicatio l. 3.

QVia uerò diximus, sine titulo usucapiones non procedere: specialius quædam de iu 1
stis earundem caussis attingamus. Constat autem usucapio primùm ex causa debiti,
sicuti reliquæ obligationes. Itaq; qui rem debitam accipit, pro soluto usucapit: & 2
non tantum quod debetur, sed & quodlibet pro debito solutum hoc titulo usucapi po-
test[a]. Sed si existimans me debere, tibi tradam, ita demum usucapio sequetur, si & tu pu- 3
tes debitum esse. Etsi enim ex illo titulo usucapere nequeo, qui non præcessit[b]: tamen aliud
est, quando iustum credendi errorem possessor habet[c], & ex iusto quasi titulo res tradita
est. nam absq; traditione error non sufficeret[d]. Quamobrem si ex aliqua causa, puta stipu-
latu, putemus deberi, & eo nomine soluas, rectè pro soluto usucapiam[e]. Aliud est, si putem 4
me ex causa uendin teneri, & ideo tradam. Hic enim nisi emptio præcedat, nec pro empto-
re, nec pro soluto usucapio locum habet. Diuersitatis ratio in illo est, quòd in cæteris causis
solutionis tempus inspicitur, neq; intercst, cum stipulor, sciam alienum esse nec'ne. sufficit
enim me putare tuum esse cum soluis. In emptione autem & contractus tempus inspicitur,
& illud quo soluitur. Nam improbè facit, & quasi furtum committit, qui sciens rem emit
alienam[f]. Quæ fraus opinione erroris, tempore traditionis interueniente non diluitur.
Quamobrem pro emptore usucapere non potest, qui non emit, cum bonam fidem tempo-
re contractus habuisse nequeat, qui nullum contractum fecit: nec pro soluto, sicuti in cæ-
teris contractibus. Nam hoc nomine usucapi nequit, si ex causa propter quam solutum est,
usucapio non procedit: ex empto autem non potest procedere, nisi ea uerè interuenerit.
Atq; ita accipiendum est responsum Pauli satis obscurum[g].

a l. 5. h. t. uide Cuiac. in l. non solum. §. si mihi. ff. tit. 1.
b l. quod uulgo. 11. ff. tit. r. l. potest. 26. ff. tit. 1.
c l. 3. h. t.
d §. pen. inst. de usucap. l. 2. ff. pro legat. l. Celsus. 27. l. pen. ff. de usucap.
e l. 9. ff. pro suo.
f l. si in empt. 24. §. itē. cum ibi not. de contracti. empt.
g l. 3. h. t.

PRO EMPTORE TIT. V.

1 *Quis pro emptore usucapiat.*
2 *Errorem hic non sufficere, quamuis iustum.*
3 Explicatio l. 2.
4 *Quæ requirantur ad hanc usucapionem: & in quibus emptionibus habeat locum.*
5 *Quando iustus error excuset.*
6 Explicatio l. 8.
7 *Offerentem litis æstimationem haberi pro emptore.*

PRo emptore possidet & usucapit, qui reuera emit: quia emptio transfert dominium, 1
aut usucapiendi conditionem[a]. Nec sufficit tantum, in ea opinione esse, ut quis pu 2
tet se pro emptore possidere, sed etiam uerè debet subesse emptio: quamuis si ex alia
causa existimans me debere tibi ignoranti tradam, usucapies. Quare ergo si cum putem me
uendidisse tradam, non capies usu? Quia scilicet in cæteris contractibus sufficit traditio- 3
nis seu possessionis adeptæ (quæ est proxima usucapionis causa[b]) tempus[c]. sic denique si
stipuler, sciens rem alienam, siquidem nunc cum tradita est existimem illius esse qui tradi-
dit, usucapiam. Nam etsi tempore stipulationis conscientiam rei alienæ habui: tamen non
improbè facio, qui oblata liberalitate utor, sperans eius rei quā promisisti, dominiū te ali-
quando recuperaturū, ut stare promissis possis. Eadē ratio in quauis donatione, & permu-
tatione, & mutuo obtinet, maximè cum in his solùm traditionis tempus inspiciatur: nam
ea sola uim omnem & efficaciam his contractibus adfert[d]. At in emptione illud quoq; tem-
pus inspicitur, quo contrahitur: quia improbè facit, qui dato precio rem alienā inuito do-
mino in se transferre per uenditoris fraudem studet: nec potest in mala nō hærere cupidita-
te, qui rem ab eo nundinatur quem scit non esse dominum, nec ius alienādi habere[e]: ut in-
terim taceam assiduum & quotidianum huius contractus usum, requirere exactiorem bo-
nam fidem, ne facilè & furta fiant, & res furtiuæ atq; alienæ distrahantur, & aliquo iuris præ-
textu dolosus emptor se excuset, ueroq; domino res suas per fraudulentam usucapionē in-
teruertere moliatur[f]. Igitur & bona fide emisse debet (unde efficitur, uerè emptionē inter- 4
uenire oportere: alioqui enim quomodo intelligi poterit, bonam fidem extitisse tempore
contractus, si nullus contractus sit initus?) & possessionem bona fide adeptus esse[g]. Neces-
se est etiam, puram esse emptionem, non conditionalem[h]. Nam hæc ut nec dominium, ita
nec usucapiendi conditionem transfert[i]. Resolui autem sub conditione contractum, nihil
usucapioni obstat[k]. Illud etiam necessariū est, eam rem tradi quæ empta est: alia enim pro
alia usucapi nequit, titulo emptionis: cum necesse sit, ex empto rem esse traditam quæ usu-
capiatur[l], quia emptionis tempus inspici diximus[m]: quod nullum intelligi potest in re nō
empta,

a l. clausib. 74. suprà, de contrahen. empt.
b l. præscriptio. 45. §. fin. de usucap.
c l. iusto. 44. §. 2. l. si alienā. l. si is qui pro. de usucap.
d l. 5. in fi. de rer. permut. l. Aristo. 118. de dona. cum simil. uide tamen l. 2. C. eo. iun. l. 1. C. com. utriusq. iud. l. 1. C. de rer. permut.
e d. l. si in emptione. 24. §. item. de contr. emp. l. alienum. 6. l. si seruū. 16. l. eos. 14. C. de fur.
f l. iusto. 44. ff. de usucap.
g l. 5. h. t.
h d. l. 2. §. 2.
i l. necessa. 8. §. quòd si pendente. de per. & com. rei uend.
k d. l. 2. §. Sabinus. cum seq.
l d. l. 2. §. cum Stichum.
m l. Celsus. ubi Cuiac. de usucap.

empta, sed pro empta in solutum data. Sed & de precio satisfactum uolunt esse Doctores[a],
5 ut iusta constituatur usucapio. Quod autem traditur, eum qui existimat se quid emisse, nec emerit, non posse usucapere: hactenus uerum est, si non iustissimam eius erroris habeat causam. Quid enim si procurator cui mandatum erat, tradat rem quasi emptam, an iusta credendi causa non est, emptionem præcessisse[b]? Si filius ex hæreditate patris rem emptam ad se peruenisse credat[c], si á pupillo quem puberē esse putem, á furioso qui in adumbrata quiete sanæ mentis uidebatur, emam: certè his casibus iustissima erroris causa pos-
6 sidendi patrocinatur[d]. Sanè licet is qui ab eo emit, quem scit statim consumpturum, bonæ fidei emptor est, quia nemo legem alteri dicere super rei suæ usu abusuue potest[e], tamen qui á luxurioso, & scortis protinus daturo sciens emit, non usucapit: quia emptori proba-
7 bilem dubitandi de iure uenditionis causam subijcere potuit, uendentis prodigalitas[f]. Id sciendum nouissimè est, litis æstimationem similem esse emptioni[g]: eoq; possessorem qui litis æstimationem obtulit, incipere possidere pro emptore[h], & continuari usucapionem huius, quamuis litis contestatione interruptam[i].

a Azo ad tit. Cod. de usucap. pro empt. circa fin.
b l. quod uulgo. 11. h. t.
c l. iusto. 44. §. filiusf. 4. de usucap.
d d. l. 2. §. si á pupill. cum §. seq.
e l. si quis. 8. h. tit.
f in l. si quis cum sciret. 8. h. t. uide Ant. Angl. li. 4. cap. 11.
g l. 3. h. t.
h l. 3. h. t.
i d. l. 2. § fi. h. t.

PRO HAEREDE ET PRO POSSESSORE. Tit. VI.

1 *Continuatio.*
2 *Defuncti, non etiam hæredis bonam malamue fidem inspici.*
3 *Qui hoc titulo usucapere nequeant.*
4 *Errorem probabilem hic sufficere.*
5 *Quæ nam res pro hærede usucapiantur, quæ non.*
6 *De titulo & usucapione pro possessore.*

1 EX causa etiam successionis constituitur usucapio. Nam si defunctus res alienas bona fide possessas in hæreditate relinquit, uel etiam extra hæreditatem: dum tamen hæres uel qui ut hæres probabiliter possidet bona fide[a], in hæreditate putet esse, poterit pro hærede continuato defuncti tempore hæres usucapere, siue bonę fidei sit, siue malę[b].
2 Nam defuncti tantum fides inspicitur. Quòd si is malæ fidei fuerit, ignorantia hæredi ad usucapiendum non proderit: quia succedit in uitium defuncti[c], adeò ut etiam citra accessionem temporis defuncti, non possit ipse inchoando per se ab initio usucapionem longo
3 tempore acquirere[d]. Pro hærede autem non usucapit suus hæres, hoc est, qui est in potestate: quia cum possideat uiuente etiam adhuc patre[e], non potest sibi causam possessionis mutare[f], & res quodammodo proprias usucapere: at quod antea alio titulo cum patre possideat, id nunc pro hærede usucapere[g]. Quod maximè in rebus á patre donatis procedit. nam aliàs rectè eum pro hærede usucapere, non etiam alterum possessorem suo existente, quidam uolunt. Etenim cum in eum ius paternum continuetur, uidetur quamuis mortuo patre nihilominus res esse uiuentis ubi suus hæres existit, & proinde hoc titulo usucapi nequit[h]. Itaq; nec is qui uiuentis adhuc hæreditatem possidet, usucapit hoc titulo[i]: quia superstitis nec hæres nec hæreditas esse aut intelligi potest[k]. Sed nec is qui factionem testa-
4 menti non habet[l]. Oportet enim eum qui pro hærede usucapit, uel uerè hæredem esse, uel probabili facti, non iuris[m] errore credere, se pro hærede possidere: ut rectè Azo & Hostien-
5 sis ad hunc tit. annotarunt. Pro hærede autem usucapiuntur res singulæ, non ipsa uniuersitas seu ius hæreditarium. Hoc enim non usucapitur, cum sit ius incorporale, nulli rei immobili cohærens, ut seruitus (quæ propterea usucapitur[n]) sed tam mobilia quàm immobi-
6 lia in se complectens. Quare contra eos qui titulo singulari res hæreditatis singulares uendicare possunt, procedit pro hærede usucapio, respectu uerò petitionis hæreditatis nihil est quod in hæreditate usucapiatur, sed ea actio 30. demum annis præscribitur[o]. Pro possessore titulus illi qui pro hærede est, par esse uidetur, sicuti bonorum possessio prætoria hæreditati similis est[p], quo titulo qui possidet pro possessore bona fide, res prætoriæ bonorum possessionis usucapit, peræquè atq; hæres pro hærede hæreditarias. Et ita possessorem hîc accipimus, non pro eo qui absq; titulo, & bona fide pro possessore nudo uelut prædo possidet[q].

a l. pro hærede. de pet. hær. l. non solū. §. quod uulgo. de usucap.
b l. pen. h. t.
c l. cum hæres. 11. ʃ. de diuers. præscript. l. 2. C. de fruct. & lit. expen.
d Glo. & Duarenus in l. ʃ. cum authen. sequ. C. de præscrip. long. temporis. l. fin & l. 2. C. eodem, de usucapio. pro hæred. & in l. fi. C. communia. de usucapio.
e l. in suis. 11. de lib. & posthum.
f l. 2. §. quod uulgo. h. t. l. 5. ʃ. tit 1.
g d. l. 2. §. fin. l. nihil pro hærede. C. de usucap. pro hæred.
h l. 2. C. eod. uide Cuiac. in l. 2. h. t.
i l. 5. h. t.
k l. 5. ʃ. de hær. uel actio. uend. l. qui superstitis. 93. de acq hæred.
l l. fin. h. t. ubi glo.
m l. nunquam. 26. de usucap.
n l. 2. C. de seruit.
o l. 3. ubi Cast. C. in quib. caus. cess. long. temp. præscrip. & in l. 2. C. de pet. hæred.
p tot. tit. de poss. hær. pet. l. 3. de bon. poss.
q l. 10. 11. 12. 13. de pet. hæred.

PRO DONATO. TIT. VII.

1 *Quomodo aliena res donari posit.*
2 *Quando ex hoc titulo usucapio procedat.*

IAm quomodo causa liberalitatis occasionem præbeat usucapioni, uideamus. Et in 1
primis etsi donari non potest, quod non est eius qui donat[a], saltem in detrimentum ue-
ri domini[b], quoniam nemo plus iuris in alium transferre potest quàm ipse habet[c]: ta-
mē pro donato rectè is usucapit, cui donationis, uel quod perinde est, imaginariæ uenditio-
nis[d] causa res tradita est. Neq; tamen sufficit opinari, sed & donatum esse oportet[e], nisi 2
iustus error interueniat[f]. Quare si donatio iure non ualeat, ut inter patrem & filium, mari-
tum & uxorem rei propriæ (nam in alienis secus[g]) cessat usucapio[h]: quantumuis putent
contrahentes donationem ualere. Nec enim error iuris iustus est, neq; in usucapionib. pro-
dest[i], cum pro scientia habeatur.

- a l. in ædibus. 9. §. ult. ff. de donat.
- b l. 4. C. de rei uend.
- c l. nemo. 54. de reg. iur. l. traditio. 20. de acqu. rer. dom.
- d l. final. h. t.
- e l. 1. cum ibi not. h. t.
- f l. fin. ubi gl. C. eo. de usucap. pro donat.
- g l. 3. h. t.
- h l. 1. §. 1. & 2. l. 3. & 4. hoc tit.
- i l. nunquam. 26. ff. de usucap.

PRO DERELICTO. TIT. VIII.

1 *Derelictum idem esse quod donationem: & continuatio.*
2 *Quis uideatur pro derelicto habere.*
3 *Quis hoc titulo usucapiat: & an error sufficiat.*

EX causa derelicti perinde usucapitur, ut ex donato. Res enim pro derelicto habita, 1
donari uidetur[a]: ideoq; continuò fit occupantis[b]. Pro derelicto autem haberi res 2
dicitur, quam dominus ea mente abijcit, ut in numero rerum suarum diutius esse no-
lit[c]. itaq; si res pro derelicto habita sit, statim nostra esse desinit, & fit occupantis[d]. Sin au 3
rem nostra non fuit, potest is qui occupat eam usucapere ex hac causa derelicti, siue sciat à
quo pro derelicto sit habita, siue ignoret[e]. uerè autem pro derelicto habitum esse oportet,
quod hoc titulo usucapiatur[f]. Nec enim sufficit falsa opinio[g], nisi ex iustissimo errore ori-
atur[h]. Cuiac[i]. Est, inquit, error iuris, facti, falsæ causæ. Iuris error usucapionem impedit, fa
cti usucapionem parit, falsæ causæ usucapionem non parit, nisi quis ex ea causa traditum
acceperit[k].

- a l. quod seruus. 36. de stipul ser.
- b l. 5. h. t. §. pen. Inst. de re. diuis.
- c d. §. pen.
- d l. 1. h. t.
- e l. 4. h. t.
- f l. 6. & 7. h. t.
- g l. 6. h. t.
- h gl. in d. l. 6. Hostien. in tit. pro legato. Cepolla in tit. pro derel. nu. 4.
- i l. pen. de usucap.
- k d. l. pen. uide l. nunquā. §. Celsus de usucap.

PRO LEGATO. TIT. IX.

1 *Continuatio.*
2 *Quis pro legato usucapere possit.*

EOdem modo, si testator alienas res legarit, pro legato, quæ & ipsa donationis species 1
est[a], usucapi potest ab eo cui legatum est: dummodò uerè legatum sit, uel ex iustissi-
mo errore legatum putetur[b]. Nec impedit, si non iure legatum sit[c], aut testator ad- 2
huc uiuat: dummodò is cui res legati nomine tradita est, probabiliter existimet esse mor-
tuum, ac legatum ualere[d], habeatq; testamenti factionem[e]. Quare is cui ignoranti rem ali-
ter se habere, indebitum legatum, uel quod nunquam legatum est, ut legatum soluitur,
pro legato, aut saltem pro soluto possidet & usucapit[f]. is uerò qui sciens indebitum acci-
pit, pro possessore possidet, nec usucapit[g].

- a §. 1. Inst. de legatis.
- b l. 1. 2. 3. 4. h. t. latè Cepoll. in tract. pro leg. num. 6.
- c l. fin. h. t.
- d l. 4. 5. 6. h. t.
- e l. nemo. 7. h. t.
- f l. Celsus de usucap.
- g l. nec ullam. 13. §. 1. de pet. hæred.

PRO DOTE. TIT. X.

1 *Quare pro dote usucapi possit.*
2 *Ante matrimonium datum quomodo usucapiatur.*
3 *Cur æstimatæ res ante nuptias h. t. non usucapiantur.*

EST & titulus usucapionis, & quidem iustissimus, utpote cum transferat dominium[a], 1
ac per consequens usucapiendi conditionem[b], qui appellatur pro dote: ut qui in do
tem rem accepit, usucapere possit spacio solenni, quo solet pro emptore usucapi[c].
Itaq; cui res alienæ bona fide in dotem dantur, is à tempore traditionis incipit usucapere i 2
ante quidem matrimonium pro suo, illo uerò subsecuto pro dote: cuius titulus[d] nullus
esse potest ante contractas nuptias[e]. Sed si æstimatæ res in dotem dentur, neque pro dote,
neque pro suo ante matrimonium contractum usucapio in his procedet[f]. nam æstimatio
facit emptionem[g]. Vt igitur conditionalis uenditio non admittit usucapionem ante- 3
quam conditio existat[h]: ita nec ista æstimatio, quæ in se habet conditionem si matrimoni-
um fuerit subsecutum[i], sicuti omnis dotis datio[k]: quæ conditio non ita subest, nec domi-
nij translationem impedit, quando res non æstimatæ sponso in dotem dantur[l]. Tunc e-
nim quia periculum accipientis non uertitur, statim intelligitur transferri dominium, ut
ex alijs similibus causis[m], nisi aliud appareat actum[n]: quamuis nuptijs non secutis resol-
uatur

- a l. de re. 9. C. de rei uēd. l. in rebus. 30. C. de iur. dot.
- b d. l. clauibus. de contr. empt.
- c l. 1. h. t.
- d d. l. 1. h. t.
- e l. si. C. de dotis promiss.
- f l. 2. h. t.
- g l. plerunq;. 11. de iure dot. l. 5. C. de iur. dot.
- h l. 2. §. si sub condit. ff. pro empto.
- i d. l. plerunq;. §. si ante.
- k l. 6. 7. 8. de con. caus. da.
- l l. 1. h. t.
- m l. 2. de in diē addi. 1. §. uenditæ. Inst. de re. diu.
- n l. procuratoris. 5. §. pen. de tribut.

natur dominium, & in priorem statum reuertatur: ut non mirum sit, usucapiendi quoque condicionem transferri, ubi titulus dominium transferre potest[a]. At quando res æstimata in dotem datur, quia tunc periculo mariti res est, sicuti in emptione[b]: non debet hoc periculum in maritum deriuari, antequam uerè contractus sit perfectus[c]. Quare suspenditur in euentum usq; matrimonij, effectus traditionis: nec antea aut dominium aut periculum, & per consequens nec usucapiendi conditio in maritum transfertur[d].

a d.l.j.
b §.cum autem. Instit. de empt. & uen. t.t.ff. & C. de peric. & com. rei uend.
c l. necessariò. 8. de peric. & com. rei uend.
d d.l. plerunq;.

PRO SVO. TIT. XI.

1 Tit. pro suo generalis.
2 Quis pro suo dicatur usucapere.
3 Titulum hunc cum reliquis concurrere.

1 EST & generalis usucapiendi titulus pro suo[a]. Pro suo autem possidere non eum ac-
2 cipimus, cuius res est propria[b]. nemo enim rem propriam potest usucapere[c], cum
amplius eius fieri nequeat[d]. Sed is pro suo possidet, qui putat se rem possidere, ut su-
am & propriam, cum tamen sit aliena: uel quia causa ex qua possidetur, non adiecit domi-
3 nium: uel quia uerè non interuenit, cum probabiliter interuenire crederetur. Vnde hæc ra-
tio usucapiendi cum reliquis concurrit. Nam & qui pro emptore, & qui pro donato, cesso[e],
soluto[f], noxæ dedito[g], iudicato, adiudicato[h], transacto[i], fideicommisso[k], possidet, pro
suo, id est tanquam suum possidet[l]. Et qui credit probabiliter ex stipulatione uel alia causa
se possidere, cum ea causa non subest, pro suo usucapit[m]. quia bonæ fidei possessor est, cum
non sit malæ, nec ullum medium dari possit[n].

a l. 2. h. t.
b ut in d. l. 2.
c l. 4. §. lana. 7. de usucap.
d l. possid. §. ex plurib. de acqu. possess. §. sic itaq;. Inst. de act.
e l. non solum. §. si mihi. de usucap.
f l. pro soluto. l. pen. eo. tit.
g l. 3. §. ult. de acq. poss.
h l. 3. de publicia. l. si per errorem. de usucap.
i l. cum solus. eod. tit. l. ex causa. C. pro empt.
k l. Pomponius. §. pen. de acq. poss.
l l. j. h. t.
m l. 3. & 4. & fi. h. t.
n l. si ancillam. h. t. §. si quis à non domino. Inst. de rer. diuis. ubi uide quæ dixi. Cuiac. in l. 5. 7. de usucap.

DIGESTORVM LIBER XLII.

DE RE IVDICATA, ET DE EFFECTV SENtentiarum, & de interlocutionibus. TIT. I.

1 *Continuatio.*
2 *Dispositio sequentium titulorum.*
3 *Quid sententia & res iudicata.*
4 *Species sententiarum.*
5 *Causa efficiens: & quis ferre sententiam possit.*
6 *Materia.*
7 *Forma iudicandi.*
8 *De fine & effectu sententiarum.*
9 *De tempore & modo executionis.*
10 *Quomodo sententia retractetur.*

1 ATque hæc quidem in genere de possessionibus, earumq; effectu dixisse suf-
ficiat. Quoniam autem omne ius ad iudicia refertur, præsertim in Pande-
ctis: uidendum iam consequenter est, quemadmodum controuersiæ posses-
2 sionum autoritate iudiciali explicentur. Agitur autem de possessione, aut
ordinariè, cum creditores in bonorum debitoris possessionem mitti pe-
tunt: aut extra ordinem, ex interdictis. Creditores mittuntur in possessio-
nem, uel cum æs alienum declaratum est sententia, confessioneúe debitoris: uel quando
debitor bonis cedere paratus est. Quibus de rebus prius est dicendum, quàm quomodo
3 ex his possessio decernenda sit, exponatur. Sententiæ nomen pro opinione aut sensus si-
gnificatione accipi solet[a]. Hoc autem in tractatu capitur pro arbitrio iudicis, quo contro-
uersiam diiudicat, extremumq; ei finem imponit[b]. Modest.[c] Res, inquit, iudicata dicitur,
quæ finem controuersiarum pronunciatione iudicis accepit: quod uel condemnatione uel
absolutione contingit. Itaq; sententia finit controuersiam. Res iudicata dicitur, quæ finita
est per sententiam. Sed quia sententiæ appellationibus interdum suspenduntur[d]: ideo tum
demum dicuntur transire in rem iudicatam, cum elapsum est tempus prouocationis, ita
4 ut amplius ius sententiæ controuerti non possit[e]. Duæ species sententiarum numeran-
tur[f], quarum altera appellatur interlocutoria, quam interim iudex fert de incidēte aliquo
articulo, dum principale adhuc negociū pendet, & examinatur[g]: altera definitiua, quæ prin

a l. hæc consultissima. 8. §. at cum. C. qui test. fa ce. l. si ædibus. 32. de dam. infect. l. qualem. 22. de recept. arbit.
b glo. in c. cum olim. de testib. Panor. in c. ult. num. 10. de sequestra. per l. dicere. in princ. de arb. Alexan. consil. 50. lib. 2.
c in l. j. h. t.
d l. 6. de his qui not. infam.
e t. t. C. de re iudicata.
f uide Ias. in l. nequicquam. §. ubi decretū. de off. procons. glo. in cle. 1. uerb. definitiua. de sequest. poss.
g l. quod iussit. 14. h. t. gl. in §. ad excludēdas. in authē. de litigiosis. Canonist. in cap. significantib. 38. de off. delegati. & c. significauerunt. 36. ex. de test.

 cipalem

cipalem causam definit ac terminat, de qua hic praecipuè titulus agit[a], ut inscriptio indicat,
De re iudicata, &c. Decretum species sententiae propriè non est: quia nō in iudicio post ple-
nam causae cognitionem, sed extra iudicium causa summariè cognita, non officio iudicis
mercenario, uelut sententia[b], sed nobili interponitur[c]. Causa efficiens sententiae, est iu- 5
dex competens[d]. Is enim eam proferre debet[e], & solus quidem potest[f]. Nam qui iurisdicti-
onem non habent, aut incōpetentes sunt, frustra pronunciant[g]. Vnde nec arbitrorum pla-
cita, sententiae nomen merentur[h]. Si plures sint constituti iudices, omnes pronunciare co-
ràm oportet, nec uno absente ualet reliquorum sententia[i]. Materia de qua pronunciatur, 6
sunt omnes res, quae in disceptationē iudicialem cadunt. Forma iudicandi praescripta legi-
bus diligenter seruanda est, alioqui nulla erit sententia[k]. Forma autem haec est, ut lite de- 7
mum contestata, probationibusq; receptis, & causa plenè cognita[l], postquam iam conclu-
sum fuerit, in causa pronuncietur[m] de scripto[n], ab ipso iudice[o], in loco consueto[p], interdiu[q],
pro tribunali sedente[r]: citans ad hoc litigatoribus[s], uel trib. edictis, uel uno peremptorio:
quod tamen trium edictorum tempus in se, integrumq; spacium comprehendat[t], oportet.
Quae quidem iudicis pronunciatio certa esse debet[u] (quanquam certam sententiae causam
exprimi, non est necesse[x]) & absolutionem aut condemnationem, aut utrumq; in diuersis
articulis[y] continere[z], conformis esse libello[a] & actis[b], atq; probationibus[c]: non iniusta[d],
neq; pugnans cum legibus aut constitutionibus[e], aut consuetudine uel stylo[f]. Finis est, 8
ut lites sopiantur[g]. Quod ad effectum attinet, sententia post decem dies transit in rem iudi-
catam[h], nec potest ob instrumēta recenter inuenta, aliasúe probationes retractari[i]: nisi lata
sit ex praesumptionibus[k], aut ex opinione peritorum in aliqua arte, puta medica, obstetri-
cia[l], &c. aut in causa matrimonij, alijsúe casibus exceptis[m]. Etsi igitur iniusta est sententia,
non tamen est nulla, uelut decretum[n], sed transit in rem iudicatam, nisi intra 10. dies appel
letur: & semper pro sententia, maximè si sit antiqua[o], praesumitur quòd sit iusta, quòd le-
gitimè sit processum[p], & ex alijs causis iudex animum informarit[q]. Sententia quoq; ius
facit[r] inter litigatores. Nam regulariter alijs, contra quos non est formatus processus[s], non
praeiudicat[t]: unde stricti iuris esse putatur[u]. Et ex ea non modò is qui obtinuit, exceptionē
habet litis finitae si conueniatur de re iudicata[x], sed etiam actionem (quae olim in duplum
per inficiationem crescebat[y]) ut satisfiat sententiae[z]. Quanquam potest etiam sine lon- 9
giore mora officium iudicis implorari, ut is sententiam exequatur: ex continenti quidem
in iudicio reali, si res statim restitui potest[a]: post quatuor autem menses à tempore latae sen-
tentiae in personalibus, ex nouissima Iustiniani constitutione[b]. Nam antea debitoribus cō-
demnatis indulgebantur solùm 30. dies, lege XII. Tab. ut tradit Gellius[c]: iure ueteri, ex con
stitutionibus duo tantummodò menses[d]. Sed hoc tempus iure Saxonum ad sex septima-
nas est redactum[e]. Quomodo autem facienda sit executio[f], pulcherrimè Vlpianus expli-
cat[g]. Pertinet & hoc ad uim sententiae, quòd iudex semel dictam reuocare nequit: quia offi-
cio functus est[h]. Sed cum durat adhuc officium, retractari sententia potest, ut in interlo- 10
cutoria[i]: item cum sententia est ipso iure nulla[k]. Nam nullitas impedit executionem, quan
do est notoria[l]: usq; ad 30. annos, etiam ab ipso iudice qui eam dixit, nobili officio senten
tiam nullam declarari peti potest[m]. Ne tamen iniquo aliquo iudicio per imperitiam, aut
etiam

a in l. 1. 4. l. iudex. 55. l. duo. 28. l. Paulus. 42. cum simil. h. t. c. 2. extra, eod.
b l. iudex. 55. h. t.
c l. fin. §. fin. quod met. caus. l. 8. de eden. tot. tit. ad exh. de bō. auth. iud. poss. uid. ꝟ. de dā. inf. Ias. in d. l. nequicquam. §. ubi decretum. de off. procons. l. 1. C. ut in poss. leg.
d l. duo. 28. h. t.
e l. 1. & 2. C. de sent. ex breuiculo recitand. l. diem. de recept. arbit.
f l. 3. h. t.
g l. j. l. priuatorum, 3. C. de iurisdic. omnium iudic. l. fin. ꝟ. eo. tit.
h Duaren. hic in l. j. C. de recept. arbit.
i l. duo ex tribus. 30. h. tit.
k l. prolatam. C. de sent. omnium iudic.
l l. fin. §. fin. quod met. caus. clem. pastoralis, de sent. & re iud.
m c. nullam. c. iudicantē. 30. q. 5. tot. tit. extrà, ut lite non contesta.
n l. 2. & 3. C. de sent. ex breuic. recitand.
o d. l. 2.
p l. cum sent. 6. C. de sen. l. pen. de iust. & iur. l. 5. C. quomodo et quā. iudex.
q not. Dd. in l. non minorem. 20. C. de transac. per §. sedebunt. in Authen. de iudic.
r d. §. sedebunt.
s l. 6. C. quo. & quan. l. j. §. pen. quae sent. sine app. resc. l. ad peremptoriū. 68. de iud. c. 1. de caus. poss. & prop.
t Specu. de sent. §. iuxta. nu. 21. Lanfr. in c. quoniam. uerb. citationes. nu. 7. de probat. per l. consentaneum. C. quomodo & quan. iud. c. cum olim. de testibus.
u tot. tit. C. de sent. quae sine certa quant.
x c. sicut. de re iud. Bart. in l. qui testem. de ex-

cu. tutor. y c. 1. ubi Pan. nu. 4. Imol. nu. 1. de seq. poss. z l. j. h. t. l. 3. C. eod. a Anchor. cōs. 249. in quaest. nu. 2. b l. fi. C. de fideicom. libertat. l. ut fundus. 18. ꝟ. communi diuid. c Bald in l. j. nu. 2. C. de quaest. d c. inter ceteras. 9. ext. eo. e l. cū prolatis. 32. h. t. f Cyn. in l. 2. C. quan. pro. nō est necess. Guid. pap. in proœ. decis. circa fin. g c. 2. ext. eo. h §. 1. & t. t. in auth. de app. et intra quae tempora. i l. sub specie. l. 4. C. de re iud. l. si patronus. 12. in uerb. reb. indicatis standū est. de bon. libert. k l. si quis. 31. ubi gl. Bar. & Dd. C. de adult. l Ias. et Alex. in l. arbitrio. qui satisd. cogan. Imol. in c. quinta uallis. nu. 30. de iureiur. m uid. gl. in c. lator. de re iud. Maran. in Specul. aureo, cap. de sent. n Ias. post Bart. in l. filiusfa. 117. §. diui. nu. 132. de legat. 1. o Bal. in c. 1. nu. 11. de mil. uas. qui cont. est. Innocen. & Host. in c. in praesentia. de renunc. p c. sicut. in fin. de re indicat. q c. cum ad sedem. 15. de rest. spol. Dec. in l. quod quis. 24. nu. 7. de reg. iur. gl. fin. in c. quoniā. ubi Lanfr. in prin. nu. 22. de probat. r l. ingenuū. 25. de stat. hō. t. t. C. de re iud. & ꝟ. t. de except. rei iud. s Bal. in l. 2. in fin. C. de seruit. Iacob. in trac. feu. uerb. & cū adhaerentib. nu. 14. t l. saepe. 63. h. t. u Bar. in l. 2. §. itē. nu. 5. si quis in ius uoc. Alex. consi. 45. uisis. nu. 9. uol. 6. per not. in l. j. C. si plur. una sent. x c. 1. de litis contest. in 6. t. t. ꝟ. de except. rei iud. y Paul. lib. 1. tit. 19. et lib. 5. tit. 5. z l. miles. 6. §. fi. h. t. l. actori. 8. C. de reb. cred. a §. 1. Inst. de off. iud. D. Reinhar. diff. iud. 9. b l. fi. C. de usu. rei iud. c lib. 20. c. 1. d l. 2. C. Theod. de usu. rei iudica. Cuiac. lib. 3. c. 39. l. 2. et l. debitori. 31. cū ibi not. h. t. e Fachs. diff. 56. Reinh. diff. 9. iudicia. f uid. Fachs. diff. 57. et de execut forma hodierna, Gui. Pa. decis. 281. et 329. Imbert. Inst. lib. 1. c. 54. g in l. a diuo Pio. 15. h. t. h l. Paul. 42. l. iudex. 55. h. t. tot. t. C. sent. rescin. non posse. i d. l. quod iussit. h. t. k l. j. Cod. de sent. ex breuic. recit. l. si ut proponis. l. iudex. C. quo. et quan. iudex. l. si praeses. C. de accusa. gl. in l. j. C. sent. resc. nō pos. t. t. ꝟ. quae sent. sine app. et lit. C. quā. prouo. nō est necess. l l. si feriatis. 6. ubi Ias. nu. 3. de fer. m Bar. in l. si expreß. nu. 12. de app. Inno. in c. fi. de off. iud. Fer. in for. lib. app. ad uerb. fuis. nu. 4. uid. et Bal. in l. j. nu. 3. de fer.

etiam malitiam iudicis, ius ſuum cuiquam per iniuriam eripiatur: inuentum eſt appellationis beneficium, quo ad ſuperiorem magiſtratum cauſa iterum cognoſcenda intra decẽ dies defertur[a]. Sed & per reſtitutionem in integrum quandoq; ſententia reſcinditur[b]: item per querelam falſi[c], & ſupplicationem[d]. Leuteratione etiam iure Saxonum ſententiæ declarari intra decem dies petuntur: cuius ſub prætextu declarationis interdum reformãtur, ſi appareat eas eſſe iniuſtas. Hanc autem declarandi poteſtatem an iure ciuili habeat iudex, latè alibi[e] diſputatur.

DE CONFESSIS. TIT. II.

1 SEcundò, ex confeſsione debitoris creditum non abnegantis procedit in poſſeſsionem miſsio. Confeſſus enim pro iudicato eſt: quia quodam modo ſua ſententia damnatur[a].
2 Confeſsio autem duplex eſt: aut iudicialis, quæ fit in iure[b]: aut extraiudicialis[c].
3 Cauſa efficiens, eſt debitoris uoluntas: uel euidentia rei atq; ueritate conuicta[d], uel aliis obiectis commota & impulſa ad confitendum. Neq; tamen cuiuſlibet confeſsio ſtatim ius facit, ſed neceſſe eſt, ut fiat à maiore 25. annis. nam confeſsio quidem pupilli non ualet ſine authoritate tutoris facta[e]: quia eius ætas quicquid uidet ignorat[f], nec ſine tutore obligari poteſt[g]. Minor autem contra confeſsionem in integrum reſtituitur[h]. Deinde opus eſt, ut is qui confitetur, dominus ſit cauſæ: confeſsio enim procuratoris[i] domino abſenti non nocet[k], ſed ipſi tantum procuratori[l]. Poſtremò, ut non ſit errore inductus[m], aut compulſus ui, uiolentia uel tormentis ad confitendum[n]. Confeſsio autem de omni re litigioſa ualet, dũ-
4 modò ea non aduerſetur iuri[o], uel naturæ[p]. Exiſtere autem id oportet, quod in confeſsionem uenit. uerbi gratia: interfectum eſſe hominem neceſſe eſt, cuius ſe cædem feciſſe quis confiteatur[q]. Item rem eſſe in rerum natura, quam quis ſe debere dicit[r]. Si tamen ſciat, non eſſe æſtimationem, deberi confeſſus uidetur[ſ]. Quare & certum confeſſus pro iudicato erit, incertum non erit[t]. Si quis tamen incertum ſit confeſſus, quod declarari poteſt, puta ſe pecuniam debere, urgendus eſt, ut certam quantitatem confiteatur[u].
5 Forma confeſsionis eſt, ut fiat ſponte[x] & liberè, abſq; tormentis & metu[y], in iudicio[z], coram ſuo iudice[a] (nam quæ fit coram incompetente, non habetur pro iudiciali[b]) præſente aduerſario[c], uerbis minimè ambiguis[d], & expreſſa idonea confeſsionis ratione atq; cauſa[e]. Sed & paciſcendo quis confiteri uidetur[f], & contumacia[g]: item fuga[h], interdum etiam ſola taciturnitate[i]. ut ſi quis in iure contumaciter taceat, & reſpondere interroganti iudici nolit: aut quod perinde eſt, obſcurè, neque [illegible] reſpondeat[k]: uel ſi quæ ab aduerſa parte allegantur, non eat inficias. Tacitè enim confiteri uidetur, idq; moribus uſurpatur[l].
6 Poſtremò ad diiudicandum, quę confeſsio ualeat, quæ non ualeat, utile eſt hos Hoſtienſis uerſiculos in numerato habere:

Maior, ſponte, ſciens, dominus, pars, lis, ſed & in ſe
Confeſſus, certum, compos, pro iudice, iure
Damnatur: niſi lex, fauor aut natura repugnet.

7 Finis confeſsionis idem eſt, qui & aliarum probationum, ut uidelicet ueritas ſine lõgioribus

a *tot.tit. ff. & C. de appellat.* b *tot.t.C.ſi.aduerſus ſenten.c.auditis. de in integ.reſtitut.* c *l.diuus.33. h.t.l. querelam. C. de falſis. t.t. C.ſi ex falſis inſtrum. uide Specu.tit.de ſent. §.iuxta.& §. quoniã. Ferra.in for.lib. ad reſcind.ſent.Paul. lib.5. tit.5.* d *l.j.C. de ſent. præfect. prætor.* e *in l.4.ff.de appell.*

a *l.j.h.t.uid. Paul.lib.5. tit.5.* b *l.6.h.t.* c *l. tale pactum. 41. in prin.de pactis. gl.in l. 4.de int.act.* d *l. qui ſenten. 16.C.de pœn.c.tua.de cohabitat.cleri.& mulier.* e *d.l. certum.6.§.in pupillo.h.t.* f *l.j.C. de falſa moneta.* g *tot.tit.de aut.tut.* h *d.l.certum. §.minorẽ. uide tamen de hoc ff. ad tit.de procurat.Iaſ. & Dd. in l. unic. §. ſi procurator. ff. ſi quis ius dicen. non obtem. c.2.de confeſſ.in 6.ubi gl.ad uerb.procurator.uide optimè Lanf. in c.quoniam.uerb.cõfeſſiones. num. 16. de probat.* k *d.l.certum.§.ſed an.* l *proinde.25.§.1.ad l. Aquil.* m *l.2.h.t.l. error. C.de iur.& fact.igno.* n *l.j.§.diuus.& §.ſi qui ultrò.ff.de quæſtio.* o *c.ult.de pact.* p *l.cõfeßionibus.14.ff.de interrogat.actio.* q *l.4.h.t.uide Arelat. de hæret.notab.2.* r *l.pe.l.fi.h.t.* s *l.3.l.5.h.t.* t *l.6.h.t.* u *d.l.6.in prin.* x *c.1.15.q.6.* y *gl.in l. qui in carcerẽ. de eo quod met. cauſ.*

Hyp.in prac.crim.§.expedita. num.11. z *c.2. extrà, eod. c. præterea. 10. de tranſact. l. unica. in uerb. in iure. C. eod.* a *l.interrogatam. 26.C.de liberali cauſa. C.at ſi clerici.c.de iudic.* b *Iaſ. in l. magiſtratibus.nu. 3.& 4.de iuriſdic.* c *d.l.certum §.ſi quis abſente.* d *l. de ætate. 12.§.nihil.de interrogato. actio.* e *Lanfran. in c. quoniam. uerb. confeßiones. num. 18. & 25. de probat.* f *l.quoniam.8. de his qui not. inf. l. de crimine. 11. C. de adult.* g *c. 4. de præſumpt.* h *l. ſi libertum. de bon. lib.l. 7. §. præterea. de ſuſ. tutor. Nouell. 53. uide Cuiac.lib.7.cap.22.* i *l.j.§.ſcientiam.ſuprà. de tributo. actio.* k *d.l. de ætate. §.ſi cum.§. ſi tamen.§.qui placuit.& §.nihil intereſt.* l *uide Iaſ.in l.patre.num.21.25.per c.2.de accuſat. in 6. ſuprà, de teſtibus cle.1.de procurat.c.1.& 2.de confeſſ.in 6.c.ult.de iur.cal.eo.lib.c.nónne.de præſump.c.is qui tacet. 44. de reg.iur.in 6.*

ribus ambagibus eruatur [a]. Effectus autem ingens est. nam confessus pro iudicato habe-
tur [b]. Vnde nec reuocari confessio potest, sicuti nec sententia, præterquam ex continenti [c].
Nam confessiones repentinæ, calore iracundiæ puta effusæ, non obligant: & statim reuoca-
ri possunt [d]. Aut nisi errore quis lapsus sit, eumq; ante sententiam probet [e]. quod uerum est
in confessione iudicio iam cœpto facta: nam ante litem contestatam confessio uim proba-
tionis plenam non inducit, utpote extraiudicialis [f]: eoq; impunè reuocatur [g], nisi sit in scri-
ptis facta [h]. Huc pertinet quod ait Vlp. [i] post rem confessam perinde atq; iudicatam nihil
amplius quæri. Quod dictum occasionem dedit illi disputationi, an in confessum feren- 8
da sit sententia. Qua in re in hanc sententiam cõmuniter itum est, ut si de plano & sine for-
ma iudicij cognoscat iudex, sententia post confessionem opus non sit: sed iudex præcipere
posit, ut intra legitima tempora, quod confessum est, præstetur [k]. Sin autem ordine iudi-
ciario procedatur, quoniam præcipuus ordo iudicij, præcipuumq; momentum in sententia
uertitur, ut tunc pro more pronunciare super confessione debeat [l]: unde cum in criminalib.
exactè iudiciorum ratio obseruanda sit [m], constat, in ijs definitiuam esse necessariam [n]. Ho-
die tamen receptius est, ut uim potius probationis obtineat confessio quàm sententiæ, eoq;
sententia semper opus sit [o]: quod & morib. nostris seruatur. Id etiam sciendum est, confes- 9
sionem nocere ei qui confessus est, non etiam alijs [p]: prodesse autem ne illi quidem qui con-
fitetur: quia nulli in sua causa pro se creditur, sed contra se [q]. Quæ omnia uera sunt in con 10
fessione iudiciali: nam quæ extra iudicium fit, non easdem habet uires [r], nisi quòd cum fit
ex aliqua certa causa, coram aduersario & testibus, soleat uim pacti obtinere [s]. Confessio ta-
men in articulo mortis facta, etiam pro confitente, eiusq; hæredibus, præsumptionem indu-
cit, quòd nemo eo tempore præsumatur mendacium dicere [t]. In criminalibus uerò, confes-
sio extraiudicialis iudicium facit ad torturam contra confitentem [u], non aduersus alium [x],
nisi in tortura dixerit [y]. Sed ne sic quidem contra alium, indicium sufficiens facit ad tortu-
ram [z], imò uix sufficit ad purgationem inducendam [a]. Iudicialis porrò etiam in criminali-
bus plenè probat, sufficitq; ad condemnationem [b]: nisi facta sit metu [c], aut spe gratiæ à iu-
dice promissæ [d], aut ob aliam eiusmodi causam προκαταρκτικὴν [e]. Ad effectum etiam pertinet
quod ait Ias. [f] confessionem tria post oblatum libellum operari, uidelicet litis contestatio-
nem, probationem & sententiam: ut ipse pluribus exponit.

DE CESSIONE BONORVM.
Titulus III.

1 *Continuatio.*
2 *Quid sit bonis cedere.*
3 *Causa efficiens: quare cessiones inductæ, & qui bonis cedere possint: & an hodie cessio admittatur.*
4 *Materia: & quid, quantum sit cedendum.*
5 *Forma cessionis.*
6 *De fine & effectu cessionum.*

NVlla iustior causa mittendi in bonorum possessionem fingi potest, quàm cum debi- 1
tor bonis cedit: id est, bona sua sponte dimittit, & concedit creditoribus. Tunc e- 2
nim uoluntate domini per traditionem possessio transfertur. Causa efficiens, est 3
uoluntas debitoris [a], æs alienum confitentis [b], eligentisq; è duobus malis id quod minus
est [c]: qui mauult bonis cedere, quàm grauius quid pati. Nam hoc beneficium lege Iulia
debitoribus indultum est, ut cedendo bonis, uinculorum, seruitutis carcerisque iniu-
rias subterfugere possint [d]: quibus iniurijs olim præter æquum & bonum grauabantur,

ut author

a c. 1. ubi gl. & Dd. de confess. in 6.
b l. j. h. t.
c c. præterea. 7. de testibus cogend.
d Panor. in c. cum uenerabilis. nu. 12. de excep.
e l. ult. C. de error. aduocati. l. error. C. de iur. & fact. igno. l. 2. h. t. c. fin. extrà, eod.
f gl. pen. in l. 4. de int. act.
g l. electio. 26. §. pen. de nox. actio. l. is qui. 26 cum l. seq. de rei uend. uide Lanfr. in d. c. quoniam. uerb. confessiones. nu. 32.
h Ias. in l. error. nu. 29. C. de iur. & fact. ign.
i l. post rem. ff. tit. 1.
k d. l. post rem. ubi Doctores. d. l. certum. §. ult. l. fin. quod me. cau. l. proinde. 25. §. fin. ad l. Aquil. ubi glos. l. ubicunq; & tot. tit. de inter. actio. Bal. in l. 1. in fin. C. de eden.
l l. 3. l. 5. l. qui Stichum. h. t. l. ult. C. de executio. rei iudic.
m l. libellorum. 3. ff. de accusat. cum simil.
n l. si confessus. de cust. et exhib. reo.
o Alex. cons. 127. uisa. nu. 2. uol. 4. per l. proinde. 25. §. notandum. ad l. Aquil. c. Pisanis. de rest. spol. Bart. in l. si cõfessus. de cust. reo.
p l. ult. C. de accusat. c. 1. ex. eod.
q l. de ætate. 12. §. 1. de interrog. st. actio. l. publi. depos.
r Ias. in l. siue. nu. 2. C. de trans. & rep. l. admonendi. nu. 192. de iureiu.
s l. tale pactum. 41. ubi Doctor. de pact. §. generaliter. 13. C. de non nu. pecun. Doctor. in l. j. & in l. de æta. §. interrogatus. de inter. actio. & in l. cum de in debito. §. fin. de probatio. Canonist. in c. per tuas. extrà, de probat. in c. si cautionem. ex. de fide instru. Hostien. ex. eo. de confess. nu. 3.

t l. j. §. præterea. ubi Hyp. nu. 7. de quæst. & idem Hyp. in rub. C. de probat. nu. 80. & rubr. de fideiuss. nu. 42. & in prac. crim. §. restat. nu. 1. & 2. u Bart. & gl. in l. capite. 25. in prin. de adult. Ias. in l. magistratib. 12. nu. 3. & 4. de iurisdict. Hyp. in l. de minore. nu. 29. & 30. de quæst. & in prac. crim. §. quoniam. nu. 19. x l. etsi. 12. C. de adult. l. si. C. de accusat. y l. qui sententiam. 15. C. de pœn. Hyp. in prac. crim. §. diligenter. nu. 60. Boer. decis. 319. parte 2. z d. l. etsi. d. l. fin. a Hostien. Panor. & Canonist. in c. 1. de confess. gl. & Panor. in c. significasti. de adulter. & in c. qualiter. 2. de accus. b l. j. h. t. l. proinde. 25. §. fin. ad l. Aquil. l. qui sententiam. 15. C. de pœn. gl. in l. si confessus. 5. de cust. reo. et in l. unic. C. de confess. Hyp. in l. repeti. nu. 22. cum seq. de quæst. c gl. in l. qui in carcere. de eo quod met. caus. l. j. §. diuus. de quæst. Hyp. in d. l. j. in prin. nu. 25. d l. si quis obrepserit. ubi Hyp. nu. 10. ad l. Corn. de fals. idem Hyp. in l. j. §. quæstioni. nu. 12. de quæst. & in rub. C. de probat. nu. 115. e uide de eo Hyp. in d. l. repeti. nu. 27. de quæstio. f in l. si domus. §. in pecunia. num. 10. de legat. 1.

a l. in omni. C. eo. b l. pen. h. t. c l. si patre. 22. de rit. nup. c. sacris. ex. de rest. in inte. d l. 4. iuncta l. 1. et 7. C. eo.

ut author eſt Gell.[a] Sed eæ ab Imperatoribus poſtmodum prohibitæ ſunt[b]: quando ini-
quum ſit, propter æs alienum, aduerſamq́ fortunam, corpus debitoris, non ex delictis
(nam in his non eſt indulgenda ceſsio[c], ſed qui non habet in ære, meritò luit in corpore[d])
ſed ex ciuili cauſa obſtringi, quod ipſe alioquin conuentionibus obligare nequeat[e], & ul-
trà quàm in ære habeat, aut ſoluere poſsit, quempiam teneri[f]. Sed propter debitorum im-
probitatem & perfidiam, qui fiducia ceſsionis temerè æs alienum contrahunt & dilapidãt,
reditum nunc eſt moribus ad ius antiquum. Alibi enim carceribus includuntur decocto-
res, alibi excommunicantur, alibi aliter puniuntur. Nemo tamen priuata uincula, aut ſup-
plicia uerberaq́ noxiorum, propter debitum etiam fiſcale extimeſcere debet[g]. Quod Sax.
non uſq́quaq́ obſeruant: qui non modò carcerem, ſed etiam addictionem illam ueterum,
cuius meminerunt Gellius & Quintilian.[h] atq́ etiam uincula priuata, in corpus debito-
ris, excluſo ceſsionis beneficio admittunt[i]. quæ cùm uice ſolutionis uſurpentur, ac in illã
imputentur, non puto hoc caſu, ſatisfactione per carceres uel ſeruitutem à debitore facta,
illum amplius teneri, exigiq́ poſſe, etiamſi ad pinguiorem fortunam peruenerit. ſolutione
enim omnis ſublata eſt hoc caſu obligatio[k]. Poteſt autem ceſsio fieri ab omni debitore,
tam à patre quàm filiofamiliàs[l], tam à fœmina quàm à maribus[m], etiamſi nihil in bonis ha
beant: habere enim aliquando poſſunt[n]. Sed & fœminæ iure nouo, quamuis bonis non
4 cedant, includi carceribus prohibentur[o]. Materia quæ in ceſsionem cadit, ſunt omnes
res bonaq́ debitoris: omnia enim cedenda ſunt, excuſſo uſq́ ad ultimum quadrantem de-
5 bitore[p]. Ceſsio autem poteſt fieri uel in iure, uel extra ius, inter præſentes aut abſentes,
per epiſtolam & nuncios[q]. ſufficit enim ſola uoluntatis profeſsio[r]. Cauere tamen debet is
qui cedit, ſi ad meliorem fortunam peruenerit, ſe ſatisfacturum, quatenus facere poterit[s].
Quod autem plerisq́ locis iam receptum eſt, authore Hoſtienſe[t], ut nudatus ignominioſè
debitor, publico in ſaxo aſsidens, proclamet palàm, ſe bonis cedere: id à iuris ſcripti hu-
6 manitate abhorret. Finis eſt, ut & creditoribus, quoad eius fieri poteſt, ſatisfiat, & debi-
tor ab importunitate & moleſtijs, quas creare attenti creditores ſolent, liberetur. Ex quo
apparet, duplicem eſſe ceſsionis bonorum utilitatem: quarum altera creditores, altera de-
bitores reſpicit. Nam in primis creditoribus ſatisfit, quatenus facultates debitoris patiun-
tur. neq́ tamen ſtatim domini fiunt per ceſsionem: nam & debitor poteſt poſtea ſoluendo
res ſuas à creditoribus recuperare[u], & antequam uenditio fiat, ſe defendere[x]. Debitor au-
tem cedendo liberatur à perpetua flagitatione æris alieni, metuq́ carceris & addictionis, ita
ut urgeri amplius non poſsit[y]. Non tamen obligatione liberatur, quæ ſola ſolutione extin
guitur[z]: eoq́ ſi poſtea ad locupletiorem fortunam perueniat, rurſus conueniri poteſt. neq́
tamen ſine beneficio: nam in quantum facere poteſt, duntaxat hoc caſu exigetur[a]. Ceſsio
exiſtimationem non notat[b] iure ciuili, moribus tamen ut quidam uolunt[c], maximè cum
publicè fit ad eum qui ſuprà indicatus eſt modum ſatis ignominioſum[d].

QVIBVS EX CAVSIS IN POSSESſionem eatur. Tit. IIII.

1 *Continuatio & diſpoſitio ſequentium titulorum.*
2 *Cauſæ ex quibus miſsio decernitur.*
3 *Miſsionem iure nouo ſecundum debita fieri.*
4 *Edictum de primo decreto.*
5 *Cauſa efficiens miſsionis.*
6 *Materia.*
7 *Forma.*
8 *Finis & effectus.*
9 *De ſecundo decreto.*

1 IAm uideamus de miſsione in bonorum poſſeſsionem. Et primò, quibus ex cauſis in
2 poſſeſsionem eatur, ſecundò de effectu miſsionis, tertiò de ordine & modo. Tres
præcipuè cauſæ ſunt, ex quibus in poſſeſsionem mitti ſolet: uidelicet cauſa rei ſer-
uandæ, id eſt debiti: item legatorum ſeruandorum gratia, & uentris nomine. Damni enim
infecti, ſi non caueatur, fit miſsio quidem, ſed non in omnia bona: uerùm in eam duntaxat
3 rem, ex qua damnũ timetur[a]. Cuius exẽplo inductus poſtea Iuſtinianus, ſtatuit creditores
& legatarios, nõ niſi pro modo & portione eorũ quę debentur, in poſſeſsionẽ bonorũ debi
4 toris eſſe mittendos[b]. De miſsione, eiuſmodi extat Prætoris edictũ: IN BONA EIVS, QVI
IVDICIO

lib. 5. cap. 30. b *§. ſi uerò. de exhi. reis. in auth.*

a *lib. 20. c. 1. de quo Cuiac. lib. 3. cap. 39. Quint. lib. 3. c. 8. & li. 7. c. 4.*
b *l. ob æs alie. C. de action. §. quid uerò. in Authentic. ut nulli iudicum, &c.*
c *laſ. in l. ſi quis id quod. de iuriſdict.*
d *l. final. de in ius uocando.*
e *l. ſi à reo. 71. §. fin. de fideiuſſ. l. liber homo. 13. cum ibi not. ad l. Aquiliam. Panor. in rub. de fide.*
f *l. itaq́. 12. de furt. l. 6. de dolo malo. c. olim. de reſtitut. ſpoliato. c. lator. de pignorib.*
g *l. nemo carcerem. C. de exactor. tributo. li. 10.*
h *præalleg. locis.*
i *Sachſ. differ. 10. Lãd. lib. 3. art. 29.*
k *in prin. Inſt. quib. mo. toll. oblig.*
l *l. cum & filij. C. eodem.*
m *l. pen. C. eod.*
n *l. 7. §. eod.*
o *Auth. ſed hodie. C. de offic. diuerſ. iudi. auth. hodie. C. de cuſto. reo.*
p *l. 4. ubi Azo, nu. 5. C. eod.*
q *l. ult. h. t.*
r *l. in omni. 6. C. eod.*
s *c. Oduardus. de ſolut. l. 4. h. t.*
t *ex̃. eod.*
u *l. legis Iuliæ. C. eod.*
x *l. 3. h. t.*
y *d. l. legis Iuliæ. l. 6. C. eod.*
z *Inſtit. quib. mod. toll. oblig. per tot.*
a *l. 4. 6. 7. h. t. l. ſunt qui. 16. ſ. de re iudic. §. fi. Inſt. de actio.*
b *l. debitores. 11. C. ex quib. cauſ. infa.*
c *gl. lat. lit. c. artic. 22. lib. 1.*
d *Cyn. in d. l. debitores. Hoſtien. ex. eod.*
a *l. ſ. h. t. unde Cuiac. Ob.*

IVDICIO SISTENDI CAVSA FIDEIVSSORES DEDERIT, SI NE-
QVE POTESTATEM SVI FACIAT, NEQVE DEFENDATVR, IRE
IVBEBO[a] Potestatem sui non facit, qui id agit, ne aduersarius eius copiam sui habeat[b],
neque uel à se, uel ab alio quocunque defenditur[c]. Itaque causa efficiēs missionis, est magistra- 5
rus (nec enim creditor priuata authoritate, occupare bona debitoris potest[d]) etiam muni-
cipalis[e]. Ordinariū tamen oportet esse, hoc est, eū qui ius mittendi habeat. Habet aūt solus
is mittendi ius, cuius in territorio bona sunt sita[f]. Causa προκαταρκτικὴ qua mouetur iudex,
est cùm petitio creditorum (nec enim officium suum iudex nō petentibus impertit[g]) tum
contumacia debitoris se non defendentis. Materia, sunt bona creditoris, quorum in uni- 6
uersorum possessionem olim indiscriminatim creditores mittebantur: hodie autem, secun
dum quantitatē & portiones æris alieni[h]. Forma est, ut iudex causam summatim cogno- 7
scat, uidelicet quid nā debeatur, & cuiusmodi sit debitores frustratio: ac postea solenni de-
creto decernat possessionem, in eamque creditores introduci per apparitores mandet: ut la-
nus alibi exponitur[i]. Finis est, ut tædio affectus debitor, ueniat tandē ad respondendū[k]. 8
Effectus est quòd creditores in possessionem missi detineant rem, non etiam possideant[l].
Itaque quamuis hac missione non deturbetur possessione debitor[m]: tamen missi creditores
cum eo in fundo & bonis commorantur, ne uidelicet pessum eant fructus, & ut sciri possit
quid colligatur[n]. Quòd si culturam debitor negligat, ipsi creditores colunt, percipiuntque
fructus, non tamen lucrantur[o], aut inde aluntur[p]: sed uel custodiunt, uel uendunt precio
seruato[q], de quo sumptus quos fecerunt[r], deducunt. Et hac quidem ratione magistra- 9
tus initiò non se defendentem debitorem coercet, quoad ueniat responsurus. qui si omni-
no contumaciter negligere magistratus missionem pergat, probeturque fraudandorum cre-
ditorum causa latitare: grauioribus remedijs Prætor utitur, & secundo decreto facto[s] pos-
sideri aut uenire bona iubet: ne uidelicet euidens debitoris dolus & impunitus relinqua-
tur, & creditoribus noceat. qua de re sic edicit: QVI FRAVDATIONIS CAVSA
LATITAT, SI BONI VIRI ARBITRATV NON DEFENDATVR, EIVS
BONA POSSIDERI VENDIQVE IVBEBO[t].

DE REBVS AVTORITATE IVDICIS POSSIDENDIS seu uendundis. Titulus V.

1 *Continuatio: & quomodo quis mittatur in possessionem.*
2 *Quomodo ueniatur ad secundum decretum & possessionem.*
3 *Effectus decretæ possessionis, & quando in realibus obtineat.*
4 *Quando ad distractionem perueniatur.*
5 *Edictum Prætoris.*

EST itaque defectus decretæ missionis præcipuus, quòd debitor in possessionem rerum 1
suarum admittere creditores cogatur, adhibita etiam, si restiterit, manu militari[a]:
nisi creditor non admissus malit in id quod interest, agere[b]. Quòd si his incommo 2
dis non commouetur debitor, sed fraudulenter latitet, ne creditores diutius cogantur suo
carere, & custodire res debitoris sine fructu, decernit Prætor secundo decreto possessionem
bonorum: causa tamen contumaciæ diligenter cognita[c], an uidelicet sæpius citatus non
cōparuerit[d], an legitimis tēporū interuallis citationes fuerint distinctæ, &c[e]. Quo decreto 3
ueri possessores constituuntur, fructusque eiecto debitore creditores lucrifaciunt[f]: nec debi-
tor postea auditur, nisi oblato debito, & sumptibus refusis[g]. Et hæc quidem in personali-
bus actionibus dubium non habent. In realibus à prima missione, si intra annum non ue-
niat responsurus debitor, uolunt Dd. sine alio decreto, creditorem ex dispositione iuris
possessorem effici[h]. Sed quia ne sic quidem interdum mouentur debitores, ut præsenti- 4
am sui publicè faciant, ne creditores diutius frustrentur, neúe communis inter ipsos pos-
sessio pariat discordias[i]: solet Prætor addere & definire certum tempus, intra quod nisi
compareat debitor, potestas distrahendi fiat creditoribus, ut precium distractionis pro ra-
ta æris cuiusque alieni æqualiter inter creditores distribuatur[k]. Sanè post primum decre-
tum interpositum, si copiam sui faciat debitor, paratusque sit uel soluere uel se defendere, re-
fusis sumptib. æquū est possessionē illi restitui unà cū fructibus[l]. Quo nomine actionē quo 5
que prætor ei pollicet: SI QVIS, inquit, CVM IN POSSESSIONE BONORVM ESSET,
QVOD EO NOMINE FRVCTVS CEPERIT, EI AD QVEM EA RES PERTINET, NON
RESTITVET: SIVE QVOD IMPENSÆ NOMINE, SINE DOLO MALO FECERIT,
ET NON

a l. 2. in prin. h. t.
b d. l. 2. §. 1.
c l. 5. § fi. h. t.
d l. extat. 13. de eo quod met. cau.
e l. 4. §. qui duas. de d. I. infe.
f l. cum unus. 12. §. pen. ff. tit. 1. Hostien. in §. ex quibus causis. extrà, de foro compet.
g l. 4. §. hoc autem. ff. de dam. infe.
h d. §. si uerò.
i in d. §. si uerò. de exhi. reis. in auth.
k l. is cui. §. ut in poss. legator.
l l. 3. §. ult. de acqu. poss. C. cōtingit. extr. de dolo & contum. tot. tit. extrà, de eo qui mittitur in posses.
m l. si finita. 15. §. si quis autem. de damno infecto.
n d. l. is cui. §. qui legat. ff. ut in poss. legato.
o l. 1. & 2. C. de pig. act. l. si dominum. 9. C. de pigno. l. 2. C. de pact. pig.
p l. Fulcinius. in prin. 7. h. t.
q d. §. qui legato. 6.
r l. Prætor. ff. tit. 1.
s uide de eo quæ dicta sunt ff. ad tit. de damn. infec.
t d. l. Fulcinius. 7. h. t.

a l. si quis missum. ff. ne uis fiat ei.
b l. 3. ne uis fiat ei
c l. 4. §. in prædicto. d. l. si finita. §. si fortè. de damn. infecto.
d l. contumacia. 53. §. cōtumax. ff. de re iudic.
e Dd. in d. l. si finita. §. nō autem.
f d. l. si finit. §. ubi autē. c. quia. §. ult. ut lite non contestata.
g l. si prius. C. de distrac. pign. aut. ei qui curat. C. de bonis autor. iudi. posid.
h l. si quis emp. §. pen. C. de præscript. 30. ann. l. à quo. 45. de damn. infec.
i iuxta l. cum pater. 79. §. omnia. de legat. 2.
k l. pro debito. l. fin. C. eo.
l uide quæ dixi sup. ad tit. de dam. infec.

» EI NON PRÆSTABITVR, SIVE DOLO MALO EIVS DETERIOR » POSSESSIONIS CAVSA FACTA ESSE DICETVR: DE EA RE IV- » DICIVM IN FACTVM DABO[a]. Hæc in feudalibus non obtinere, quidam arbitrantur, quòd feudorum fructus tantum creditorib. cedant, ipsa uerò feuda nequaquam: quasi ut oppignorari, ita nec in solutum dari inuito domino, & in præiudicium agnatorum possint[b], nisi ad uitam uasalli, & non ulterius[c]. Vidi tamen sæpius, decernente feudi domino propter æs uasalli alienum, pro solutione creditoribus feudum concedi, aut distrahi in perpetuum, omni spe successionis agnatis præcisa. idq; rationi & æquitati maximè est accommodatum: ne agnati hæredes cum damno creditorum successionem lucrentur, quorum causa debet esse potior[d].

DE PRIVILEGIIS CREDITORVM[*].
Titulus VI.

1 *Continuatio.*
2 *Regula, hypothecarios creditores personalibus præferri.*
3 *Quis, cui hypothecariorum præferatur.*
4 *Qui, cui chirographariorum præferantur.*
5 *An ciuitas priuilegium personale habeat: & qui sint priuilegiati.*
6 *Priuilegiati an sibi inuicem præferantur.*
7 *Quomodo creditores diuidere debeant.*
8 *Ab eo qui sibi uigilauit, nihil repeti.*
9 *De arrestatione iuris Sax.*
10 *Edictum de eo qui conscius fraudulenti consilij, cum debitore contraxit.*

1 PORrò in uenditione bonorum seruandus est ordo, ut de precio primùm illis satisfiat,
2 quorum ius potius est. In quo regula teneatur, in uniuersum eos quibus supra debitum res etiam obligatæ, nexæq; pignori sunt, potiores ijs esse qui tantum personalem actionem habent[a]. Fortius enim, ut loquuntur, duo uincula ligant, quàm unum[b]: &
3 plus cautionis est in iure reali, quàm personali[c]. Inter ipsos autem creditores hypothecarios, quis cui præferatur, suprà dictum est[d], cum generalem regulam constitueremus: Qui
4 prior est tempore, potior est iure: quæ tamen suas habet exceptiones. Porrò inter eos creditores, quibus personale tantum ius est (quod separatum esse à reali, alibi ostenditur[e]) quos chirographarios à chirographo siue syngrapha Consulti appellant[f], quis præire debeat, magis ex causa quàm tempore est metiendum. Non enim qui prior est tempore, hoc est qui prius contraxit, sed cuius causa priuilegiata est, præfertur[g]. Habent autem priuilegium, hoc est prærogatiuam, ex iure singulari præ reliquis creditoribus, quibus ius tacitæ hypothecæ datur[h]: ut pupilli, minores, prodigi, in bonis tutorum, curatorum[i], protutoris uel negociorum gestoris[k], sicuti & tacitam hypothecam habent[l]. item fiscus[m], & respublica
5 creditrix[n]. Quod tamen intelligunt Dd. de republica Romana, aut quæ non recognoscit superiorem, uel quæ à superiore regalia & priuilegium tale habet[o]. Mihi probabilius uidetur, omnes respublicas creditrices priuilegium (de quo hîc agitur) personale habere[p], & præferri reliquis creditoribus chirographarijs, hoc est qui pignus non habent, ut uult Paulus[q]: etiamsi iure communi, ius reale, exemplo fisci, & tacitam hypothecam non habeant[r]. qua in sententia etiam fuisse Accursium apparet[s]. Præterea priuilegio fruuntur mulier in causa dotis[t], datæ tamen, non tantum confessatæ[u] (id quod mulieri est probandum[x]) & sponsa in dotis repetitione, nuptijs non secutis[y]: item is cui depositum, maximè publicæ personæ, puta argentario creditum, debetur[z]: qui in rei refectionem credidit[a], aut in nauim fabricandam instruendamúe[b], aut in funus & exequias, morbum & ualetudinem[c] debitoris[d]: item, cuius pecunia ad creditores priuilegiarios peruenit[e]: & iure Sax. mercedes mercenariorum seu ministrorum (*liederlohn* uulgò) idem priuilegium personale habent[f]. atq; hos quidem reliquis chirographarijs creditoribus præferri certum est.

Quid

uerb. signifi. uide quæ dixi ad tit. in quib. cau. hyp. tac. con. l. sancta. ubi gl. ad municip. Dd. in l. 2. C. in quib. caus. pig. per illum text. Neguz. in tract. pig. part. 2. memb. 4. nu. 119. s *in d. l. pen.* t *d. l. assiduis. C. qui potiores in pignor.* u *l. assiduum. ubi gl. ad uerb. data. C. qui pot. in pig. & Bald. ibid. nu. 1. uide latè Ang. num. 18. Ias. nu. 74. in §. fuerat. Instit. de action.* x *l. si quis. 9. in prin. ubi gl. C. de bon. proscrip.* y *l. 2. §. fin. cum ll. seq. h. t.* z *l. si uentri. 8. §. in bonis. h. t. l. si hominem. 7. §. fin. ff. de pos. quæ ll. sibi inuicem uidentur aduersari.*
a *l. creditor. 25. si certum petat. l. interd. qui potiores in pign. l. si uentri. 8. §. 2. h. t.* b *l. qui in nauim 10. l. quod quis. 18. h. t.* c *Ias. in l. fin. §. in computatione. C. de iur. de.* d *l. 2. h. t. l. pen. de relig. & sumpt. funer.* e *d. l. si uentri. §. peruenisse.* f *art. 15. lib. 1. & art. 22. eod. lib. ubi gl. num. 4. dicit iuramento posse probari.*

a *l. 9. in prin. h. t.*
b *Chass. in consu. Burg. in princ. uerb. comes Flandriæ. in fin. & in tit. de feu. §. 8. nu. 42.*
c *uide Bal. nu. 10. & 11. Alua. nu. 16. in c. imperialem. in prin. de prohib. feud. alie. per Fede. Bart. in l. si finita. §. si de uectigalib. nu. 3. & 4. de dam. infec. Curt. in tract. feud. parte 4. nu. 102.*
d *l. subsignatum. 39. §. bona. de uerb. signif. l. ult. §. licentia. C. de iur. deliber.*
* *Hic tit. in Flor. exemplari cohæret superiori, nec est separatus.*
a *l. eos. C. qui potior. in pigno.*
b *aut. itaq. C. communia. de success.*
c *l. plus caut. 25. de reg. iur. l. 6. C. de bon. autor. iudic. possid.*
d *ad tit. qui pot. in pign.*
e *l. rescriptũ. 10. de pac.*
f *l. pen. in fin. h. t. l. 6. C. de bon. autor. indic. possid.*
g *l. priuileg. 16. h. t.*
h *l. assiduis. 12. in princ. C. qui potior. in pign.*
i *l. et mulieri. 15. de cur. fur. dand.*
k *l. 4. §. fin. l. 5. 6. 7. h. t.*
l *l. pro officio. 20. C. de administ. tutor.*
m *l. qui quod. 18. h. t. l. fiscus. 28. l. aufertur. 46. §. fiscus. de iur. fisc. l. 1. C. eod. tit. lib. 10.*
n *l. pen. in fin. h. t.*
o *Bart. in d. l. pen. gl. in l. simile. 10. ad municipalem. l. 3. C. de amiss. pign. Neguzant. in tracta. pig. secunda parte. memb. 4. nu. 114. uide Cuiac. ob. lib. 2. cap. 24.*
p *l. 2. C. de iur. reipub. l. Antiochensium. 5. tit. 1.*
q *in d. l. pen.*
r *d. l. simile. ad municipalem. l. eum qui. 16. de*

Quid enim mirum, cum borum pleroſq; uideas etiam in rem iure tacitę hypothecæ agere
poſſe? Et ſanè ſi uim & effectum attendas, non multum hoc priuilegium perſonale à tacita
hypotheca reali diſtare inuenies[a]. Sed cum iſti ipſi inter ſe concurrunt, quis cui præferatur, 6
non eſt uſquequaq; expeditum. Veram tamen arbitror Azonis[b] regulam, qui ſtatuit, omnes
æquale ius habere, & ſimul concurrere ac diuidere æqualiter: niſi quis aut tempore prior
ſit[c], aut ſpeciali lege de aliquo eorum probetur, quòd ſit præferendus, ut in muliere[d] &
fiſco[e] conſtitutum uidetur: ſcilicet cum fiſcus debitum, non etiam quando pœnã aut mulctas
perſequitur[f]. item in eo qui duplici priuilegio munitus eſt, puta tutelæ & depoſitis[g], &c.
item ut in dubio mulier præferatur fiſco[h], fiſcus priuato[i], &c. In alijs porrò regulariter priuilegiatus
contra priuilegiatum uti priuilegio non debet[k]. His autem exceptis, quorum
priuilegium ad extraneum ſucceſſorem non tranſit[l], reliqui creditores æqualiter concurrunt,
non attento contractus tempore: nam licet alicui contrahendo, adijciendoq; ſibi creditores,
creditoris ſui prioris conditionem facere deteriorem[m]. Sed hæc æqualitas ad Geo 7
metricam proportionem redigenda eſt, ut uidelicet æqualiter diuidant, non æqualibus analogia
Arithmetica portionibus, ſed pro rata debiti quantitate[n]: cæteroquin eueniret, ut
in debitis non æqualibus alteri integrum, alteri uix dimidium exolueretur: quod eſſet planè
iniquiſsimum. Accipient igitur æquales pro debita cuiq; quantitate portiones, puta
quadrantes, aut ſemiſſes, aut dodrantes ſui quiſq; debiti: prout ſuppeditare bona debitoris
poſſunt. Sanè ſi quis antequam bona poſsiderentur, ſibi uigilauerit, & ſuum ſit conſe 8
cutus, nihil ab eo repeti poteſt[o], niſi omnes creditores ſimul inſtiterint, uel bona ſint poſ
ſeſſa. Tunc enim omnium ius æquale eſt, neq; gratificationi locus relinquitur[p]. Sed iure 9
Saxonum[q] illud ſpecialiter inualuiſſe uidemus, ut ſi quis præ reliquis creditoribus curârit
ſibi à magiſtratu in bonis debitoris arreſtum decerni, idq; continuò in iuridicis terminis
proſequatur: is non modò priuilegium perſonale, ſed ius etiam pignoris, quaſi prætoris
præ cæteris conſequatur[r]. Poſtremò tenendum eſt, qui ſcienter contrahit cum debitore 10
poſt ſuſceptum fraudationis conſilium, eum numero creditorum eximi, excludiq; Prætoris
edicto, quod ita habet: QVOD POSTEA CONTRACTVM ERIT, QVAM
IS CVIVS BONA VÆNIERINT, CONSILIVM CEPERIT FRAVDANDI,
SCIENTE EO QVI CONTRAXERIT, NE ACTIO EO NOMINE DETVR[f].

DE SEPARATIONIBVS. TIT. VII.

1 *Continuatio.*
2 *Ex quibus cauſis petatur ſeparatio.*
3 *Qui petere poſſint.*
4 *Quando ceſſet.*
5 *An hæredi detur.*
6 *Cuius hac de re ſit notio.*

SCiendum autem eſt, in poſſeſsionibus diſtractioneq; bonorum debitoris ſeparatio- 1
nem ſolere impetrari. Solet autem ſeparatio permitti ex his cauſis: puta, debitorem 2
quis Seium habuit, is deceſsit, hæres ei extitit Titius. hic non eſt ſoluendo, & patitur
bonorum uenditionem: creditores Seij dicunt, bona Seij ſufficere ſibi, & creditores Titij
contentos eſſe debere Titij bonis. Etſi enim hæres Titius adeundo ſe obligauit creditorib.
Seij defuncti[a], ſuaſq; obligationes cum illius bonis permiſcuit: tamen quia iniquum eſſet,
creditorum conditionem fieri deteriorem facto hæredis[b], qui fortè pluribus creditoribus
eſt obligatus, indulſit ſeparationem bonorum Prætor[c]. Petere igitur poſſunt ſeparatio- 3
nem creditores, & poſt hos legatarij: nam illis prius eſt ſatisfaciendum[d]. Hoc autem tam- 4
diu licet, quoad res adhuc eſt integra: id eſt, antequam hæreditas diſtrahatur, uel creditores
deintegrò cum hærede animo nouandi contrahant, uel res hæreditariæ ita cum hæredis
bonis confundantur, ut ſeparari amplius non poſsint[e]. Quòd ſi alij petant ſeparationem,
alij non: qui non petunt, cum creditoribus hæredis connumerantur[f]. Hæredi autem nõ 5
datur ſeparationis beneficium, quia ſponte ſe creditoribus defuncti adeundo obligauit[g]:
nec eius etiam creditoribus, quia licuit hæredi adijciendo ſibi creditores, ſuorum creditorum
conditionem facere deteriorem[h]. Qui tamen coacti adeunt hæreditatem, nec bona 6
attingunt, hi ſeparationem poſtulare poſſunt[i]: de quibus omnibus an admittenda ſit ſeparatio,
nec ne, Prætoris erit uel Præſidis notio, & nullius alterius[k].

DE CV-

b l.debitorum.25.c.cum ibi nota.C.de pactis.iunct.l.2.§.ex his.ff.de uerb.oblig.l.2.§.incertam.de Præt.ſtip. c l.j.in prin.h.t. d l.fin. §.etſi præfatam.& §.licentia danda. C. de iure deliberandi. e d.l.j.§.illud.cum multis ſeq.l.2.h.t. f l.j.§.quæſitum.h.t. g d.§.hæres.l.nec emere.C.de iure del. h d.l.j.§.1.& §.quæſitum. i d.l.j.§.ſed ſi qui.& §.fin. k d.l.j.§.de his.h.t.

a l.ſi præcedente.58.§.1.manda.
b rub.C.de bonis autor.iud.poſſ.
c l.2.C.de priuil.fiſc.
d l.aßiduum.C.qui pot.in pig.
e l.ſi is qui.28.de iur.fiſc.ubi Bart.l.j.C.de pœn.fiſc.& l.j.C.de iur.fiſc.lib.11.
f gl.et Dd.in l.reſcripto.11.ad uerb.hypothecam.de pact.d.l.j.C.de pœn.fiſ.Neguzan.in 2.part.4.membr.nu.115.
g l.fin.qui pot.in pign.Neguzan.in trac.pig.parte 5.in 2.membr.nu.42.
h uide latè Neguzan.in d.tract.2.part.memb.4.num.108.per l.non puto.de iur.fiſ.Bald.in l.dotis.C.de iur.dot.Socin.Iaſ.& Dd.in l.j.ff.ſolut.matr.Bald.in tract.de dote.parte 9.priuil.2.uide etiam l.j.C.de priuil.fiſc.
i ita uidetur eſſe communis opinio Iaſ.& aliorũ,in l.j.ff.ſolut.matr.& dicit magis ueram & communem Neguzan.in d.tract.pig.2.part.mẽbr.4.nu.118.
k d.l.aßiduum.C.qui potior.in pig.
l Bart.in l.j.nu.8.ff.ſolut.matr.
m l.j.§.ex contrario.ff.tit.1.
n l.6.C.de bo.autor.iudic.poſſ.
o l.pupillus.24.ff.quæ in fraud.creditor.
p d.l pupillus.l.qui aũt.6.§.ſciendum.infrà,de his quæ in frau.credit.l.ſi non expedierit.6.§ 1.ſuprà,de bo.autho iud.poſſ.
q uide Reinhar.diff.iud.57.
r uide quæ dixi ff.qui pot.in pig.
s l.ait Prætor.9.h.t.
t §.hæres.inſt.de oblig.quæ ex quaſi contra.

DE CVRATORE BONIS DANDO. Tit. VIII.

1 *Quis sit curator aut magister.*
2 *Quomodo & à quibus constituatur.*
3 *Qui constitui poßint, & de eorum officio.*

1 SOlet etiam curator bonis debitoris præfici, quem olim magistrum appellabant, qui bona tueatur & distrahat, & ex redacto creditoribus satisfaciat.

2 Constituitur autem curator, uel priuata creditorum uoluntate[a], uel authoritate magistratus, si conuenire non possint, aut nemo id onus subire uelit.

3 Nec enim inuitus quispiam ad id est cogendus[b]. neq; uerò omnimodo creditorem esse oportet qui curator constituitur: sed possunt etiam non creditores, unus pluresue ex consensu maioris partis creditorum eligi[c]. Hi autem de administratione propemodum, ut reliqui curatores ac procuratores tenentur[d], non modò creditorib. sed ipsi etiam debitori[e].

a *l. fin. h. t.*
b *l. 2. h. t.*
c *d. l. 2. in princ.*
d *l. 2. § fi. cũ ibi not. l. 3. hoc tit.*
e *gloss. in d. l. 2. § ult. ad uerb. ueriorem.*

QVAE IN FRAVDEM CREDITORVM FACTA SVNT, VT restituantur. Titul. IX.

1 *Continuatio, & impulsiua causa edicti.*
2 *Duplex esse nomen huius actionis, & quare.*
3 *Primum edictum.*
4 *Secundum.*
5 *Quid inter utrumq; intersit.*
6 *Cuiusmodi hæc sit actio, ex qua causa, & contra quem titulum detur.*
7 *De actione in factum.*
8 *Quando cesset hoc edictum.*
9 *Quibus detur actio.*
10 *Aduersus quos.*
11 *Ad quid.*
12 *Intra quod tempus.*

1 QVia uerò debitores possessionem aut distractionem bonorum metuentes, maturè solent res suas in fraudem creditorum alienare & interuertere: huic quoq; rei prouisum est actione à Prætore proposita, qua res alienatæ reuocantur: quæ Pauliana dicitur à Paulo Prætore, aliquando Caluisiana à Caluisio, qui & ipse Prætor hac de re edi-

2 ctum fecit[a]. Vtriusq; autẽ actionis eadem uis est, natura & effectus: ut quamuis nominib. distinguantur, pro una tamen eademq; actione meritò haberi debeant. Suspicor autem diuersas, aut saltem diuersis nominibus actiones in hanc rem esse proditas, quòd diuersa extarent edicta: quorum tamen eadem est sentẽtia, ut ex lectione intelligi licet. Primum enim quod est actionis Paulinæ, ita habet:

3 QVÆ FRAVDATIONIS CAVSA GESTA ERVNT, CVM EO QVI
» FRAVDEM NON IGNORAVERIT, DE HIS CVRATORI BONORVM,
» VEL EI CVI DE EA RE ACTIONEM DARI OPORTEBIT, INTRA AN-
» NVM QVO EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT, ACTIONEM DABO:
» ID QVOD ETIAM ADVERSVS IPSVM QVI FRAVDEM FECERIT, SER-
4 VABO[b]. Alterum in fraudatores conceptum[c] extat apud Vlpianum in hanc sententiam:
» QVÆ L. TITIVS FRAVDANDI CAVSA, SCIENTE TE, IN BONIS
» QVIBVS DE EA RE AGITVR, FECIT: EA ILLIS EO NOMINE QVO
» DE AGITVR, ACTIONEM EX EDICTO MEO COMPETERE, ESSE'VE
» OPORTET: EI SI NON PLVS QVA'M ANNVS EST, CVM DE EA
» QVA DE AGITVR, EXPERIVNDI POTESTAS EST, RESTITVAS:
» INTERDVM CAVSA COGNITA, ET SI SCIENTIA NON SIT, IN FA-
» CTVM ACTIONEM PERMITTAM[d].

5 Cum igitur utrumq; edictum in idem recidat, mirum non est, utramq; actionẽ quæ inde oritur, eandem uim obtinere. Illud sanè amplius in secundo edicto est, quòd interdum in factum actionem daturum se Prætor hic pollicetur, detracta fraudationis mentione[e].

6 Est ergo hæc actio iuris Prætorij, & quidem personalis[f]. Datur enim ex dolo & fraudatione tam debitoris alienantis, quàm accipientis[g]. Nam ut locus sit huic actioni, necesse est & debitorem in fraudem creditorum alienasse, uel uerè[h], uel saltem præsumptiuè[i], &

a *l. 2. 3. si quid in fraudẽ patron. §. item si quis. Instit. de actio. l. uideamus. 38. §. in Fauian. suprà, de usuris.*
b *l. 1. in princ. h. t.*
c *uide Cuiac. lib. 5. c. 17.*
d *l. ait Prætor. 10 h. t.*
e *l. ut in cesu qui autem. 6. §. simili. & l. hæc in factum. 14. h. t.*
f *l. 2. cum ibi not. C. eod.*
g *l. 1. §. hæc actio. 3. si quis in frau. patr. l. qui à debitore 9. h. t.*
h *l. ait Prætor. 10. §. ita demũ. h. t. l. patronus. 6. de probat.*
i *l. omnes. 17. §. Lucius. hoc tit.*

cum qui accipit, non fuisse fraudulenti consilij ignarum [a]. Quod uerum est, quando titulo oneroso accipit, ex uenditione fortè aut permutatione, secus uerò si lucratiuo: puta ex donatione aut legato. Tum enim indistinctè is qui accepit, ad restitutionem tenetur: quando semper iniquũ sit, cũ iactura creditorũ eum locupletari [b]. Et hoc casu locũ habet in factum 7
actio, quã Prætor in fine secũdi edicti se daturũ pollicetur: quæ ideo in factum appellatur, quòd non in fraudem debitoris, aut accipiẽtis cõtra edictum: sed in solum nudũq; factum alienationis, detracta fraudis mẽtione, sit directa. Sanè qui suum recipit, nullam uidetur 8
fraudem facere: quamuis sciat debitorem non omnibus esse soluẽdo. Sibi enim uigilauit, recepitq; suum, ad quod soluendum debitor authoritate magistratus cogi poterat [c]: nisi id factum sit post bona iam à creditorib. possessa [d], aut ab eo factum, qui pòst abstinendo, uel restitutionem impetrando, soluere uni non debuit [e]. Cum autem alienationem tãtum lex reuocet, perspici potest, huic edicto locum non esse in ijs, quæ debitor cum posset acquirere noluit [f]: quod in bonis fisco acquirendis aliter se habet [g].

Datur autem hæc actio creditoribus, fraudatis re & proposito: nam qui dũtaxat re frau- 9
dantur, non *in consilio*, hi istam actionem nõ habent [h]: quia edictũ in fraudem directum est, & cõceptum: ut nec illi qui consenserunt alienationi, cum nemo uideatur scientes fraudare [i]. Hæc actio & successorib. competit, utpote rei persecutoria [k]. Aduersus eum autem 10
datur, qui sciens debitorẽ non esse soluendo, ab eo aliquid aufert quocũq; contractu: puta uenditione, aut oppignoratione [l], aut dotis datione [m], aut acceptilatione, aliòue quolibet pacto [n]: nam contra ignarum fraudis agi nequit, nisi quatenus locupletior est [o], multo minus aduersus tertium bonæ fidei possessorem [p]. Sed & in ipsum fraudatorem hæc actio datur, ut quidã uolunt, eo fine, ut debitor incarceretur [q], cùm alioqui bonis iam possessis aut distractis inanem faciat actionem eius paupertas [r]. Quod dicere durum est, quando disertè Imperator statuat, hanc actionem dari in debitorem oportere, cum hoc temperamento, in quantum facere possit [s]. In hæredes autem datur, quatenus ad eos peruenit [t].

Venit autẽ in hanc actionẽ rei restitutio, quæ omni modo restituenda est in eum statum, 11
in quo fuit ante alienationem [u], reuocato nimirũ dominio, omniq; iure, quod in alium est translatum [x]. Veniunt & fructus [y], qui uidelicet tempore alienationis terræ cohæserunt, & qui post inchoatũ iudicium percipiũtur. Nam medio tẽpore perceptos, in restitutionẽ non uenire uerius est [z]: propterea quòd hos possessor ratione tituli & dominij quod habuit meritò lucretur, quantumuis reliqua commoda medij temporis in hac actione reputentur [a].

Competit autem hæc actio ex die factæ alienationis [b], & quidem intra annũ utilem indi- 12
stinctè etiam aduersus eum qui particeps doli non fuit: post annum in fraudulentos tantum in id quod ad eos peruenit, aut peruenire potuit [c].

a d.l. 6. §. hoc edictum. l. pen. C. eod.
b d.l. 6. §. pen. & fi. l. 5. C eod.
c d.l. qui aũt. §. apud Labeonem. l. illud. 13. h.t.
d l. qui autem. 6. §. sciendum. h.t.
e l. si non expedierit. 6. §. fin. de bon. auth. iud. poss. d.l. qui autem. 6. §. fin. h.t.
f l. 1. §. 1. l. 2. 3. 4. 5. 6. h.t.
g l. in fraudem. 45. l. cũ quidam. 26. de iur. fisc.
h d.l. ait Prætor. §. 1. cum seq.
i d.l. qui autem. §. præterea.
k d.l. ait Præt. §. ulti. cum l. seq.
l d.l. qui autem. §. apud. d.l. ait Prætor. §. si cũ.
m l. 2. C. eod.
n l. 1. §. ait ergo. l. 2. & l. 3. h.t. l. 1. C. eod.
o d.l. qui autem. §. pen.
p l. qui à debitore. 9. h.t.
q l. fin. §. fin. h.t.
r l. 6. de dolo mal.
s l. fin. C. eod. t.
t d.l. ait Prætor. §. fi. cum l. seq.
u d.l. ult. §. si à socio.
x l. si sciẽs. 26. de cõtra. empt. §. itẽ si quis. Inst. de actio. l. hac in factũ. 14. l. ait Prætor. 10. §. pactum. h.t.
y d. l. ait Prætor. §. per hanc. l. uideamus. 38. §. in Fauiana. de usur.
z d.l. fi. §. non solùm.
a d.l. ait Prætor. §. pactum.
b d.l. qui autẽ. §. ult. d.l. ait Prætor. in prin. h.t.
c d. l. ait Prætor. §. hæc actio.

DIGESTORVM LIBER XLIII

DE INTERDICTIS, SIVE EXTRAORDINARIIS ACTIONIBVS quæ pro his competunt. Titul. I.

1 *Continuatio.*
2 *De interdictis & extraordinarijs actionibus.*
3 *Vnde dicta sint interdicta, & quid sint.*
4 *Diuisio, & species interdictorum.*
5 *Causa efficiens.*
6 *Materia.*
7 *Forma & differentia edictorum ac interdictorum.*
8 *Finis.*

EXpositis ordinarijs possessionum iudicijs, sequitur ut de extraordinarijs disse- 1
ramus: quæ sunt interdicta seu extraordinariæ actiones, quas interdictis posterior ætas substituit. Nam olim quidem interdicta reddebantur à Prætoribus, 2
sed postea formulis & impetrationibus sublatis [a], ex causa interdictorum extraordinarijs actionib. sine ulla solennitate agi est cœptum [b]: ut uerisimile sit, illa inscriptionis huius tituli uerba, siue extraordinarijs actionibus, à compositorib. iuris aut alio quopiã (desunt enim in Floren.) adiecta, neq; accepta esse aut ex perpetuo edicto, aut commentarijs Iurisconsultorum ad edictum scriptis: cùm horum ætate Prætores adhuc interdicta redderent. Interdicta ab interdicendo, hoc est uetando dicta sunt, ut tradit Do- 3
natus in Hecyra Terentij. Interdicere enim prohibere est: ut cum dicimus alicui interdici bonis [c], aqua & igni [d], &c. Quam etymologiam sequi uidetur & innuere Plautus in Asinaria:

a tot. tit. C. de formu. sub.
b §. fi. Instit. eo. uid. Paul. lib. 5. ti. 6. Cuiac. Obs. lib. 5. cap. 17.
c l. is cui bonis. 6. de uer. oblig. l. 1. de curat. fur.
d l. qui dolo. §. fin. ad l. Iul. de ui publica.

naria: Nequeo, inquit, ego te interdictis facere mansuetam meis. & Cicero[a], cum edictum Verris, quo prohibet ne pater gratis filium captiuum inuisere posset, tyrannicum interdictum uocat. Quare uerius est, interdicta ab interdicendo dicta. Prætor enim utplurimùm interdictis prohibere quid solet: ac si quãdo iubet, eæ ipsæ iussiones uim prohibitionis habent. Alijs placet interdicta appellari, quòd inter duos aut interim dicãtur, dum plenius de toto negocio cognoscatur[b]. Interdicta olim erant formæ & conceptiones uerborũ, quibus Prætor aut iubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat: quod tunc maximè fiebat, cũ de possessione aut quasi possessione inter aliquos contendebatur[c]. Aliquantò significantius Theophilus[d]: Interdictum, inquit, est enunciatum Prætoris inter duos, qui de possessione contendunt, emissum: facti quidem speciem causamq; non planè definiens, sed quomodo de ea iudicandum sit, iudicem informans. Actiones extraordinarias, quæ sublatis formulis & impetrationibus loco interdictorum introductæ sunt, nihil aliud esse dicendum est, quàm agendi formam, citra solennitatem subtilitatemq; uerborum, & iuris ciuilis, ex causa interdicti simpliciter in rem conceptam, qua de possessione inter aliquos disceptatur[e].

4 Diuisio interdictorum partim sumitur à materia. Alia enim pertinent ad res diuini iuris, alia ad ea quæ sunt hominum: & horum quædam respiciunt illa quæ nullius numerantur in bonis: quædam ea quæ sunt alicuius[f]. partim à forma interlocutionis[g]. Nam quædam sunt prohibitoria, quibus Prætor prohibet: quædã restitutoria, quibus iubet restitui: idq; dupliciter. Interdum enim mãdat restitui possessionem rei[h], interdum uerò factum ipsum restitui, id est reponi reduciq; in antiquum statum & formã, sublatis ijs per quæ res erat immutata[i]. quædã uerò exhibitoria, quibus iubet exhiberi[k]. Deinde interdictorũ alia in præteritum, alia in præsens, alia in futurum referũtur[l]. Item quædam simplicia sunt, ut pleraq; nõnulla duplicia, in quibus uterq; litigator duplicem personam sustinet, & actoris & rei[m]. Quædam annalia sunt, quædã perpetua[n], partim à fine. Nam quædam publicæ utilitatis causa[o], quædam iuris sui tuendi, quædam officij gratia sunt comparata[p]. Item pleraq; interdicta possessionis controuersiam, nonnulla proprietatis causam continent[q]. Postremò interdicta aut adipiscendæ sunt possessionis, aut retinendæ, aut recuperandæ[r].

5 Ad finiendas possessionum controuersias, Prætor interdicta protulit. nã oborta de possessionibus contentione, ne interea dum litigabatur, ad uim & arma res deueniret, utroq; litigatorum in possessionis utilitatem imminente, Prætor statim aliquid inter eos interdicebat: puta uetando uim fieri, donec causa ordinario iudicio plenius disceptaretur.

6 Materia de qua interdici solet, sunt res tam diuini quàm humani iuris[s].

7 Forma uerò optimè intelligi potest ex discrimine, quo interdictũ ab edicto disiungitur. Hæc enim differunt tanquã causa & effectus: ut enim ex legib. actiones siue conditiones[t], ita ex edictis oriũtur interdicta[u]. Solent aũt Prætores initio magistratũ, ne quid dare uiderentur cuiusquã odio aut gratiæ, edicta generalia proponere, sine ullis personarũ ac rerum circũstantijs: ut inde sciri posset, qua deinceps ratione de rebus futuris, durante officio, ius dicturi essent: ut ostendit Cic.[x] unde & edicta, authore Theophilo, sunt appellata[y]. Edicere enim prædicere est, ut apud Cicer. in libello de Amicitia: Alius finis amicitiæ constituendus est, si prius quod Scipio reprehẽdere solitus sit, edixero. & ad Q. fratrem: Comitia edicta sunt ad 11. calendas Febr. ac propriè ad magistratus, aliquid præmonentes de iure, refertur. ut apud eundem lib. 2. de Finib. Cum magistratum inieris, & in concionem ascenderis, est tibi edicendum, quæ obseruaturus sis in iure dicendo. At interdicta, sicuti actiones, ex edictis, flagrante iam contẽtione, litigatoribus à prætore reddebantur: non ut inter omnes, sed inter litigantes ius facerent, donec plenius in petitorio iudicio res tota examinaretur. & hoc est quod uoluit Vlpian.[z] cum ait: Interdicta omnia licet in rem uideantur concepta, ui tamen ipsa personalia esse. hoc est: quamuis uideantur generaliter de re & possessionibus loqui, ui tamen, id est potestate & effectu, ad certas personas pertinere. Quod enim Prætor inter litigantes interdicit, non cõtinuò inter omnes ius facit, ut nec res inter alios actæ iudicatæue[a]. Hodie tamen postquam interdicta in Pandectas sunt relata, ea certum ius, sicuti aliæ leges, inter omnes faciunt: quanquã illud adhuc uerum sit, possessorium iudicium inter alios constitutum, alijs nec obesse, neq; prodesse. Inter litigatores autẽ olim interdictum ualebat, neq; prætoris iussum detrectare fas erat[b]. Verùm usu sæpe uenire necesse fuit, ut interdicto rixa non sopiretur, altero litigatorum asseuerante, se nihil contra interdictum fecisse aut facere, quod alter negaret. exempli causa: Prætor ita interdicit: Vti possidetis, nec ui, nec clàm, nec precariò alter ab altero, ita possideatis. Hoc interdictum non semper finiebat controuersiam, cum fortè alter intenderet, aduersarium non possidere, aut certè ui possidere: alter contrarium tueretur. Hoc ergo casu Prætor cũ interdicti formula litigatores ad iudicem pedaneũ ablegabat, coram quo causa summatim & extraordinariè, id est, citra scrupulosam iudicij solẽnitatem, iuxta formam interdicti examinabatur[c]. Itaq; prout casus fe-

a *in 7. Verrina.*
b *§. 1. uersic. sunt tamen. Inst. eod. Alciat. lib. 3. παρέργων. cap. 5.*
c *in princ. Inst. eod. Cic. pro A. Cæcin. Quint. lib. 7. cap. 6.*
d *in prin. Inst. eod.*
e *l. j. § pe. h. t. d. § fin. ubi Theophil. Inst. eod.*
f *l. j. in prin. l. 2. § 1. h. t.*
g *§. 1. Inst. eod.*
h *tot. tit. unde ui. cũ simi.*
i *l. 2. restituas. §. Prætor ait, ne quid in uia. ꝭ. ne quid in leg. publ. l. 1. in prin. quod ui aut clàm.*
k *l. 1. §. interdictorum. h. t. § 1. Inst. eod.*
l *l. 1. § pen. h. t.*
m *l. 2. in prin. h. t.*
n *l. 1. in prin. de ui & ui armat. l. in honorarijs. 34. de act. & obli. ui. de quo dicam ꝭ. ad tit. uti posßid. & de ui armat.*
o *l. 1. § fin. h. t.*
p *l. 2. § homini. h. t.*
q *d. l. 2. § quædam.*
r *d. l. 2. § fin.*
s *l. 1. in prin.*
t *l. unica. supr. de conditio. ex lege.*
u *l. 1. § 1. supr. de oper. no. nuncia.*
x *lib. 3. in Verrem.*
y *§. sed & quod principi. & §. Prætorũ Inst. de iur. nat. gent. & ciuil.*
z *in d. l. 1. in fin.*
a *l. sæpe. 63. ꝭ. de re iud. tot. ti. C. res inter alios actas.*
b *l. fin. ꝭ. ne quid in loco publico.*
c *Theoph. in princ. Inst. eod.*

rebat, aut statim cum interdicto formulam iudicij petentibus litigatoribus, ad pedaneum 7
iudicem referendam Prætor dabat: aut si uidebantur acquieturi, nec quid ulrrà postularent, interdicebat duntaxat, & iudicium, ni paritum esset, in futurum pollicebatur. Qua ratione factum est, ut quædam interdicta ita concepta sint, ut iudicium in futurum polliceantur[a]: quædam aũt præsens, ut postea uidebimus. Sed ne quis temerè falsoue causam suam interdicto congruere apud Prætorem testaretur, eóque litem calumniosè excitare auderet: olim usitatum erat, ut sponsiones depositis pecunijs litigatores facerent, ni interdicto causa congrueret, aut nihil contra illud esset factum. Quæ pecunia postea uictori cedebat, ut intelligi licet ex oratione Ciceron. pro A. Cæcin. & Quint.[b] Postea sublatis per constitutiones impetrationibus & formulis, agi cœptum est ex causa interdictorum extraordinarijs, hoc est minus solennibus actionibus, tanquam si interdictum redditum esset[c]: perinde atque ex perpetuis edictis perpetuæ actiones competere cœperũt, postquam desitum est, ea quotannis à prætoribus proponi. Nam & interdicta in edictum perpetuum à Iuliano fuisse relata, indicio sunt Consultorum responsa, in his titulis congesta: quæ ex commentarijs ad edictum perpetuum cõscriptis hausta esse, ipsa inscriptio docet. Ex his utcunque apparet annqua interdictorum ratio cuiusmodi fuerit, quantũque ab edictis distet. Edicta enim generalia sunt: at interdicta, uelut actiones, personis & rebus præsentibus accommodata. Et ut uno uerbo complectar, edicta formam & uim legum, interdicta actionum habent.

a l. j. de ui & ui arma. l. j. ne uis fiat ei. & cum simil.
b lib. 7. cap. 6.
c §. fi. Inst. eo. uid. Cuiac. lib. Obs. 5. cap. 17. l. 2. & 4. C. unde ui l. ult. C. de li. exh. l. ult. C. eo.

d Quint. præalleg. loco.
e l. 2. §. quædam. h. t.
f l. inter litigantes. 62. ubi Dd. de iudicijs.

Finis interdictorum est, ut possessionum iura defendantur[d]. Nam etsi quædam rei per- 8
secutionem, hoc est proprietatis causam continent[e], tamen id magis fit per consequentiam ex qualitate rei qua de agitur, quæ iudicium petitorium post se non admittit, quàm ex natura aut forma interdicti. Omnia enim interdicta de usu & iure possessionum loqui, postea deprehendetur. Deinde pertinent interdicta ad ordinationem iudiciorum, quibus res uendicantur. Nam hæc rectè institui nequeunt, nisi prius expeditum fuerit, uter litigatorum petitor, uter possessor sit: ad quam cognitionem aditum hæ possessorij iudicij actiones patefaciunt[f].

QVORVM BONORVM. TIT. II.

1 *Dispositio titulorum sequentium.*
2 *Continuatio huius tituli.*
3 *Verba interdicti.*
4 *Cur dicatur restitutorium.*
5 *Ratio interdicti.*
6 *Differentia inter hoc interdictum & petitionem hæreditatis.*
7 *Cui, aduersus quem ex hoc edicto detur actio.*
8 *Cuiusmodi detur actio, & quid in eam ueniat.*

a l. hoc amplius. 29. de furt. Bart. in l. 1. §. hoc interdict. h. t.
b l. licet minimã. 10. de pet. hered.
c l. 1. in prin. h. t.
d d. l. 1. in fi.
e §. adipiscendæ. uersic. ideo. Inst. eod.
f l. uerbũ reddẽdi. 94. de uerb. sig. l. cum quidem 24. de legat. 2.
g l. 1. de bon. r. poss. l. fi. C. qui admitti ad poss. uide tamen l. cũ miles. ex quib. caus. ma. gl. lat. in fin. art. 25. lib. 1.
h l. possessio. 49. de acqui. possess.
i l. 3. §. 1. de bonor. poss. l. cum hæredes 23. de acquir. hæred.

Diximus, interdicta aut de rebus diuinis, aut de humanis proponi. De diuinis, ut de 1
locis sacris uel religiosis: de rebus hominum interdicta redduntur, aut de ijs quæ sunt nullius in bonis, puta de homine exhibendo, aut quæ sunt alicuius. Hæc porrò sunt uel publica, uel singulorum. Quæ singulorum sunt, aut unitersitatem rerum complectuntur, aut res singulas.

Cum autem uniuersalia particularibus amplitudine præstent, prios de his interdictis 2
quæ ad uniuersitatem rerum pertinent, uideamus. Quo in genere primum est interdictum, Quorum bonorum. quod licet etiam ad res particulares competat[a], sicut petitio hæreditatis[b]: tamen sua natura uniuersale est. Huius autem interdicti, uerba hæc sunt:

QVORVM BONORVM EX EDICTO MEO ILLI POSSESSIO DATA 3
EST, QVOD DE HIS BONIS PRO HÆREDE AVT PRO POSSESSORE POSSIDES, POSSIDERESVE SI NIHIL VSVCAPTVM ESSET, QVODQVE DOLO MALO FECISTI, VT DESINERES POSSIDERE, ID ILLI RESTITVAS[c].

Hoc interdictum adipiscendæ possessionis est[d], & restitutorium abusiuè dicitur: quia 4
Prætor iubet possessionẽ restitui, quam bonorum possessor nunquã habuit[e]. Quo in significatu nonnunquam uerbum reddendi accipitur[f]: ut cum dicimus, redditas nobis literas, quas antea nunquam habuimus. Fuit autem necessarium interdictum hoc ad possessio- 5
nem consequẽdam. Nam etsi per decretum Prætoris bonorum possessor, ius & dominium hæreditatis, tãquam hæres adipiscatur[g]: tamen possessionẽ corporalem, si fortè eam alius teneat, quæ facti[h] est, nõ habet ex decreto Prætoris, sed à possessore ea est petenda[i]: qui ad traditionem faciendam interdicto fuit compellendus. Quanquam aũt petitio etiam hæ- 6

reditatis

reditatis hoc casu competat: tamen utilius est agere ex hoc interdicto, quàm ordinaria hæreditatis petitione. In hoc enim nõ tam exactæ probationes, ut in ordinarijs iudicijs requiruntur[a]. Deniq; nõ potest hîc obijci exceptio dominij[b]: nec à sentẽtia possessionis appella-
7 tur[c]. Datur actio ex hoc interdicto, directa quidem bonorum possessori, cui specialiter Prætor prouidit, ut decretam à se possessionem tueretur: utilis aũt ex interpretatione, cuilibet hæredi[d], etiam suo: nam nec in hunc cõtinuari defuncti possessionẽ, uerius est[e]: aduersus eũ qui pro hærede eius cuius de hæreditate agitur, uel pro possessore possidet. Nam contra titulo iusto possidentes, cum ne quidem petitio hæreditatis detur, multo minus interdictum competere dicẽdum est: quod in pari causa & titulo possessor obtinere debeat[f]. Qua de re alibi plura traduntur[g]. Datur itaq; contra possessores rerum hæreditariarũ, non etiam in debitores defuncti: quibus cum personalibus actionibus est agendum, cum nullum in reb. debitis, neq; dum traditis, defunctus ius habuerit: unde exemplo defuncti cui succedit, personalibus condictionibus hæres exigere eiusmodi debet[h]. quanquam petitio hæreditatis quæ nõ possessionem facit, sed ius hæreditarium persequitur, quod certè etiam
8 apud debitorem est, meritò aduersus hunc detũt[i]. Est autem hoc iudicium uniuersale, sicut & ipsa bonotũ possessio siue hæreditas[k]. Quo iudicio petitur possessio restitui, hoc est tradi omnium rerum hæreditariarum, maximè corporalium[l], etiam feudalium, ut plerisq; placet[m]: nec modò earum quæ possidẽtur, sed etiam quæ dolo culpâue possessoris absunt. uerbi gratia: quia passus est usucapi, uel fraudulẽter alienauit, ut uerba interdicti ostẽdunt:
» POSSIDEBAS'VE, SI NIHIL VSVCAPTVM ESSET, QVOD'VE DOLO
» MALO FECISTI, VT DESINERES POSSIDERE. Nam eiusmodi fraudatores pro possessoribus habentur[n]: quia pro possessore dolus est[o]. Affine aũt huic interdicto est remedium possessorium, à Iustiniano introductum[p]: quanquam in quibusdam differat[q]. Hæc aũt remedia hæredi necessaria sunt, alio (ut dixi) in possessione existente. Nam si nullus hęreditatẽ possideat, non opus est hæredi aliqua actione: cum eam uacantẽ & iacentem ipse pro arbitrio & authoritate sua occupare possit[r]: quẽadmodum & iure Sax. intrare ad uiduam defuncti possidentẽ, atq; ita rei seruãdæ causa cum illa possidere nõ prohibetur[s].

QVOD LEGATORVM. TIT. III.

1 *Continuatio.*
2 *Cuiusmodi sit hoc interdictum, & quid contineat.*
3 *Ratio interdicti.*
4 *Regulam, dolo facis, qui petis quod restituere debes, hic locum non habere.*
5 *Primum caput interdicti.*
6 *Cui, aduersus quem hæc actio detur.*
7 *Ad quid.*
8 *Secundum caput.*

1 HVic affine est interdictum, Quod legatorum. Vt enim superius ad totam hæreditatem spectat, ita hoc ad partẽ, quæ ex hæreditate debetur: nempe ad legata, quæ non-
2 nunquam uniuersitatem bonorũ comprehendunt[a]. Est aũt adipiscendæ possessionis interdictũ, & cõtinet hanc causam, ut quod quisq; legatorũ nomine nõ ex uoluntate hæ-
3 redis, sed propria autoritate occupârit, id restituat. Etenim æquissimum prætori uisum est, unumquẽq; non sibi ipsi ius dicere, occupatis legatis, sed hoc ab hærede petere[b]. Nam etsi lex ciuile quoddam dominium à morte testatoris trãsfert in legatarium[c], unde & rei uẽdicationẽ habet[d], quæ domino tantũ datur[e]: tamen illud traditione ex iure naturæ cõfirmari, resq; ab alio possessa nõ occupari, sed legitimè peti debet[f]. Periculosum enim est, & pes-
4 simi exempli, quemq; sibi ius dicere[g]. Redigũtur igitur ad hæredem, per hoc interdictum ea quæ legatorum nomine possidentur: sic tamen ut legatarijs sit integrũ, hoc nomine hæredes denuò conuenire[h]: neq; dolo potest uideri facere hæres, qui petit id quod restituere debet. nam ea regula in petitorijs duntaxat locũ habet[i], non in iudicijs possessorijs, ut sunt interdicta: in quibus spoliatus ante omnia est restituendus[k]. Deinde usuuenire potest, ut

 necesse

a Bar. hic, & in l. j. C. eo.
b l. fi. C. eod.
c Bart. in l. j. C. eod. per l. unic. C. si à moment. poss. c. querelam. de electi.
d l. j. C. eod.
e Bart. Bald. Alb. & Dd. in l. cũ miles. ex quib. caus. ma. & in d. l. cum hæredes. 33. de acqui. poss. & in l. in suis. 11. contra gl. ibi, de lib. & posth. uide latè Tiraq. in tract. le mort. 3. declar. præfa. nu. 5. & 6.
f c. in pari. de reg. iur. in 6. §. commodum. Inst. de interdic.
g Bart. & Doctor. in d. l licet de pet. hæredit. & in l. j. h. t. in l. fin. C. de edic. diui Adria. tollend. & §. l. 1. C. eod.
h l. 2. h. t.
i l. etiam. 15. §. fi. de pet. hæred.
k l. hæreditas. 63. de reg. iur.
l uide Ferra. in for. lib. pet. hæred. ex testa. in prin. nu. 2.
m Dec. consil. 424. quæritur. c. 1. §. inter. ubi Dd. si de feud. def. Alex. & Ias. in d. l. fin. C. de edic. diui Adria. tollen.
n c. pro possess. de reg. iur. in 6.
o l. qui dolo. 17. de reg. iur.
p l. fin. C. de edic. diui Adria. tollend.
q uide Ferra. præalleg. loc. Roffred. in lib. de remedio. l. fin. C. de edic. diui Adria. toll.
r Bald. in l. fin. nu. 3 ubi etiam Bart. Cyn. Fab. Dec. Ias. C. de edic. diui Adria. tollen. Ferra. in for. lib. quo. pet. hæred. ex testa. ad uerb minastè. nu. 1. & 4. Innoc. Imol. Anto. de Butr. in c. cum in officijs. de testam. Bart. in l. 2. C. quand. & quib. quart. pars. Bald. cons. 452.

quia. lib. 4. Soci. cons. 72. quæritur. lib. 2. uide latè Tiraq. in tract. le mort saisit le uif. in 8. declarat. præfat. nu. 1. s art. 22. & 25. lib. 1. ubi gl. per l. si diu. quib. ex caus. in poss. ea. a l. qui quartã. 15. l. nõ amplius. 29. de lega. 1. b l. 1. in prin. h. t. uide Camm. lib. 1. tit. 13. ubi excipit legatũ uindicationis, quod cõpositores omiserunt, distinctionib. qui per legatorũ, & l. generibus iam sublatis. c l à Titio. 66. de furt. d l. 1. & 2. C. cõmunia. de leg. e l. in rem. 24. de rei uẽd. f l. si ex stipulatione. 5. §. de acquir. poss. l. j. §. 4. parui. §. quod ui aut clam. l. miles. 6. §. qui indicati. sup. de re iud. l. dotis actio. 19. C. solu. matr. g l. unica. C. ne quis in sua causa. h d. l. 1. in prin. i l. dolo. 8. §. de doli mali except. k c. 1. 6. 7. & tot. tit. de restit. spoliat.

necesse non sit, integram restitutionem ab hærede fieri, neq; integra legata solui debeant:
uel propter Falcidiam, quam ex ijs retinere hæres potest[a]: uel quia hæreditas ære alieno
grauata est. Creditorum enim potior est, quàm legatorum causa[b]. Duo autem sunt huius
interdicti capita: quorũ primo quod huc pertinet, ita cauetur: QVOD LEGATORVM 5
NOMINE, NON EX VOLVNTATE EIVS AD QVEM EA RES PERTI- «
NET, VIDELICET HÆREDIS AVT BONORVM POSSESSORIS, QVIS «
OCCVPAVIT, AVT DOLO MALO DESIIT POSSIDERE, ID ILLI RE- «
STITVAS[c]. Ex hoc capite actio datur hæredi, bonorúmue possessori, horumq; hære- 6
dibus[d]: aduersus legatarios, aut eorum hæredes[e], non autem in donatarios, causa mor-
tis[f]. Nam hi ex uoluntate defuncti possident, ut hæredi meritò præferantur: neq; interest
hæredis restitutionẽ ab his fieri, cum Falcidiam ipso iure saluã habeat[g]: propterea quòd
non ex sua, sed testatoris uoluntate possessio trãslata sit, etiamsi de legatis quæ scienter ab
hærede soluuntur, nihil detrahi possit[h]. Datur autem hæc actio in hoc, ut uel res propria 7.
autoritate occupatas conuentus restituat, uel in id quod interest, cõdemnetur[i]: quod ob-
tinet, cum legatarius res legatas ante hæreditatẽ ab hærede possessam inuadit. mitius enim
cum eo agendum fuit, qui rem iuris interpretatione[k] suam, à nemine possessam occupasset.
Quòd si iam ab hærede possessam uiolenter subtrahat, aut ui extorqueat, iure legati cadit[l]:
exemplo aliorum uiolentorum creditorum[m]. Secundo capite prætor legatarijs aduersus 8
hæredes consulit, qui cautionem facere detrectant. Nam hæc quæstio præcedenti coniungi
permiscerisq; solet: NISI, inquit, SATISDATVM SIT LEGATORVM NOMI- «
NE, IN POSSESSIONEM MITTAM[n]. Qua de re plura alibi diximus[o]. «

a l. 1. §. si quis. hoc tit. uide l. 1. C. eo. l. pen. C. ad l. Fal. l. 14. §. 1. l. 15. §. 1. l. 93. ad l. Fal. Nouel. 1. Cuiac. lib. 8. c. 2.
b l. fi. §. licentia. C. de iure deliberandi.
c d. l. 1. in princ. & §. quod ait præt. 1. & 2.
d l. j. in prin. uers. hoc interd.
e d. l. 1. §. legat.
f d. l. j. §. si quis mortis.
g in prin. Inst. de donat. l. j. de don. caus. mort.
h l. error. l. ad l. Falcid.
i l. 2. §. ex hoc interdicto. h. t.
k l. à Titio. de furt. l. 1. & 2. C. cum de legat.
l l. 5. C. de leg.
m l. extat. 13. quod met. caus. l. si quis. 7. C. unde ui.
n l. j. §. pe. & fin. l. 2. §. j. h. t.
o T. ad tit. ut leg. nomine caueatur.

NE VIS FIAT EI QVI IN POSSESSIONEM MISSVS ERIT.

Titul. IIII.

1 *Continuatio.*
2 *Summa edicti.*
3 *Verba.*
4 *Duo interdicta hinc dari.*
5 *Ad quid.*
6 *An pœnale hoc sit iudicium, ut in hæredes transeat.*

AD uniuersalia interdicta pertinet & illud, quod redditur ex generali edicto, ne uis 1
fiat ei qui in possessionem missus est: quo Prætor omnes omnium possessiones à se 2
decretas, tuetur: promisso interdicto, siue iudicio aut actione, si edicto non paritum
esse dicatur. Verba eius ita habent: SI QVIS DOLO MALO FECERIT, QVO 3
MINVS QVIS PERMISSV MEO, EIVS'VE CVIVS IVRISDICTIO DE- «
EA RE FVERIT, IN POSSESSIONE BONORVM SIT, IN EVM IN FA- «
CTVM IVDICIVM, QVANTI EA RES FVERIT OB QVAM IN POSSES- «
SIONEM MISSVS FVIT, DABO[a]. «
Hoc interdictum redditur partim prohibitoriũ, partim restitutorium[b]. Nam in edicto 4
disertè ius fieri prohibebatur, ut ex inscriptione huius tituli intelligi licet: interdictorum
enim inscriptiones, à primis cuiusq; interdicti uerbis desumi, palàm est. Planè ut probabi-
le sit, non integrum hic edictum in Pandectas à compositoribus esse relatum: sed eam tan-
tum partem, quæ potissimùm ad interdictum & actionis speciem pertineret. Ergo & prohi-
bitorium interdictum fuit, ex forma edicti, & etiam restitutorium: quia eiusmodi iudicium
Prætor pollicetur. iubet enim possessionẽ restitui, aut nisi factum erit, damnari reum, quãti
ea possessio est[c]. Hanc actionem excepta legatorum missione intra annum competere, & 5
non postea, sciendum est, cum sit pœnalis. Non enim datur in quantum ea missio est, quæ 6
custodiam potius quàm utilitatem misso creditori adfert: sed quanti ea res est, ob quam in
possessionem quis mittitur[d]. Quæ cum possessione longè sit impensior, meritò hæc actio
pœnalis dicitur: neq; enim damnum quod quis ob impeditam facto alterius, ereptamq;
possessionem habet, sed omne illud cõtinet, cuius gratia possessio decreta fuit. Quare cum
supra id quod interest, supraq; utilitatẽ interuersæ possessionis damnetur reus, meritò pœ-
nalis cẽsetur actio: eaq; ratione nec in hæredes, similesq; personas dabitur, nisi in id quod
ad eos peruenit: quamuis hæredibus alijsq; successoribus non denegetur[e]. quia à parte
agentis, id quod interest, & rei persecutionem continet. Quòd si porrò malit possidere cre-
ditor, quàm hoc interdicto suum interesse persequi, meliùs erit Prætorem extra ordinem
iure suæ potestatis & nobilis officij decretum exequi, & manu etiam militari creditorem in
possessionem mittere[f].

a l. j. in prin. h. t.
b l. 3. §. pen. h. t.
c l. 1. §. hæc uerba. l. 2. l. fin. h. t.
d l. 1. in princ. & §. hæc uerb.
e l. 1. in fin. h. t.
f l. 3. h. t. l. qui restituere. 68. de rei uendica.

DE TA-

DE TABVLIS EXHIBENDIS.
Titul. V.

1 *Continuatio.*
2 *Verba interdicti.*
3 *Ad quas tabulas pertineat.*
4 *Conciliatio antinomiæ.*
5 *Cui detur hæc actio.*
6 *Aduersus quem, & quando, ea cessante, officio Prætoris tabulæ exhibeantur.*
7 *Ad quid detur.*
8 *Quamdiu duret, & an in hæredes transeat.*

1 AD causam etiam uniuersitatis, nempe hæreditatis, refertur interdictum de tabulis testamenti exhibendis. Nam his non uisis, nihil de hæreditate agi potest[a]. Prætor ait:
2 QVAS TABVLAS LVCIVS TITIVS AD CAVSAM TESTAMENTI
» SVI PERTINENTES RELIQVISSE DICETVR, SI HÆ PENES TE
» SVNT, AVT DOLO MALO TVO FACTVM EST, VT DESINERENT ES-
» SE, ITA EAS ILLI EXHIBEAS: ITEM SI LIBELLVS, CODICILLI, A-
» LIVD'VE QVID RELICTVM ESSE DICETVR, DECRETO COMPREHEN-
3 DAM[b]. Hoc interdictum tabulas duntaxat testamenti, hoc est cuiuslibet ultimæ uoluntatis[c], non etiam reliquarum actionū instrumenta concernit, quorum copia actione ad exhibendum petenda est[d]: nec ad uiuentis testamentū pertinet, sed defuncti[e]. Neq; tamen solùm in perfecto testamento, sed etiam in falso aut imperfecto locum habet. Non enim de iu-
4 re scripturæ, sed de ea exhibenda quæritur, ut postmodum de ualore eius cognoscatur[f]: quod si & falsum sit, & imperfectū testamentū, idq; euidēter appareat, uel apparere in continenti possit: sanè causa non erit, quare interdictū hoc detur, cum agentis interesse nequeat
5 talem scripturam exhiberi. atq; ita accipiendum arbitror Aphricani responsum[g]. Ex hoc interdicto datur actio omnibus, quibus aliquid in testamēto, uel libello, siue codicillo adscriptum est, quorumq; interest exhiberi[h] (nam horum censentur esse tabulæ[i]) dummo-
6 do iurent, quòd sua interesse credant[k]. Datur autem aduersus possessorem uel tabularum detentorem[l], qui negat se tabulas possidere, uel exhibere ob certam probabilèmue causam oportere[m]. Nam si quis confiteatur se possidere, nec ullam iustam causam prætendat, quare exhibere non debeat, in hunc Prætor interdictum non reddit. Quorsum enim in re aperta & euidenti, cui ulteriore cognitione non sit opus? sed ipse statim ex officio cogere eum debet ad exhibendum[n]. Qui ergo negat se habere tabulas, aut exhibere oportere, rectè conuenitur hoc interdicto in id ut eas exhibeat, id est apprehendendarum copiam a-
7 pud magistratum faciat[o]. Quod nisi factum erit cōdemnabitur quanti actoris interest[p].
8 Interdictum hoc & post annum, & hæredi cæterisq; successoribus[q]: non competit aūt in hæredes, nisi detineant, aut in dolo malo sint. Nam hoc interdictum rem persequitur, & in unumquēq; possessorem suo nomine cōpetit, uel quia possidet, uel quia dolo fecit, quo minus possideat: ut non opus sit hîc quærere, an in hæredem hæc actio detur: idq; exemplo actionis ad exhibendum[r], cui hoc interdictum ualde est affine, ab eaq; tantummodo obiectis & materia differt.

a l. de his. 6. de transact. l. 1. quemad. testa. aperia.
b l. 1. in princ. & §. hoc interdictum. h. t.
c l. 1. §. hoc interdictum. h. t. Paul. lib 4. tit. 7.
d t. t. ff. ad exhibendum.
e l. 1. §. fin. l. 3. §. 1. h. t.
f d. l. 1. § siue.
g l si quis leg. tum. 5. ad leg. Cor. de falsis.
h l. 3. §. interdictū. uersi. solum. h. t.
i l. 2. quēad. testa aper.
k l. eius quod. C. quēadmodum testa. aper.
l l. 3. §. 1. h. t.
m l. 1. §. 1. h. t.
n d. l. 1. § 1. l. 2. §. fin. ff. quemad. testa. aperia.
o l. 3. §. hoc interdic. h. t.
p d. l. 3. §. fin.
q d. l. 3. in fin.
r l. de eo. 12. §. fin. ad exhibendum. supr.

NE QVID IN LOCO SACRO FIAT.
Titul. VI.

1 *Continuatio.*
2 *Edictum.*
3 *Quid appellatione sacrorum ueniat.*
4 *Alterum edictum restitutorium.*
5 *Actionem hanc esse popularem.*

1 ET hæc de interdictis quæ uniuersitatem rerum continent. Porrò singularia interdicta pertinent aut ad Respub. aut ad priuatas. Publicæ res uel diuini iuris uel humani cen-
2 sentur[a]. De diuinis rebus generale propositū est interdictū, hoc modo: IN LOCO
» SACRO FACERE, (non ad ornamentum uidelicet, sed detrimentum[b]) IN'VE EVM
» IMMITTERE QVID, VETO[c].
3 Appellatione sacrorum etiam sancta loca uenisse, quæ uiolari aut habitari sine permissu principis nō possunt[d]. Porrò de religiosis locis alibi[e] est expositum. Et hoc quidem inter-

a l. 1. de rer. diuis.
b Bart. hic in l. 1.
c l. 1. h. t.
d l. 2. & 3. h. t.
e in tit. de mortuo infer. & de relig. & sumpt. funer.

dictum prohibitorium est. Sed & restitutorium de locis sacris extitisse, author est Vlpian.[a] 4
IN LOCO, inquit, SACRO NON SOLV'M FACERE QVID, SED ET FA- «
CTVM RESTITVERE IVBEMVR, PROPTER RELIGIONEM. «
Ex hoc interdicto cuilibet de populo datur actio[b]: quia publicè interest, publica loca 5
sarta tectaq; seruari[c].

a in l. 2. §. locorum. ff. ne quid in loco public.
b l. si quis in hoc. 10. C. de episc. & cler.
c l. 2. §. 1. ne quid in loco publico.

DE LOCIS ET ITINERIBVS PVBLICIS.
Titul. VII.

1 *Continuatio.*
2 *Summa huius interdicti.*

De publicis rebus quæ sunt humani iuris, primò edictum generale propositum est, de 1
locis & itinerib. publicis: quo uetat Prætor quid fieri, ad impediendum loci publici 2
usum, & quolibet postulante, se ad tuendam rempublicam interdicturū pollicetur[a].
Interdicit autem ijs ferè modis, qui sequuntur.

a l. 1. & tot. h. t.

NE QVID IN LOCO PVBLICO VEL ITINERE FIAT.
Titul. VIII.

1 *Quæ sint loca publica.*
2 *Verba interdicti primi.*
3 *Verbum faciendi quomodo accipiatur.*
4 *Quare in factis cesset interdictum.*
5 *Cui, aduersus quem, ad quid detur actio.*
6 *Cur specialiter de uijs publicis interdicatur.*
7 *Interdictum de uijs prohibitorium.*
8 *Restitutorium.*
9 *De non impediendo uiæ usu.*

De publicis locis omnibus, id est ijs quæ utilitatibus publicis & singulorum seruiunt, 1
nullius tamen priuati in bonis existunt, sed proprietate ad uniuersitatem pertinēt[a],
Prætor initiò generaliter interdicit: NE QVID IN LOCO PVBLICO FA- 2
CIAS, IN'VE EVM IMMITTAS, QVA EX RE QVID ILLI DAMNI DE- «
TVR, PRÆTERQVAM QVOD EX LEGE, SENATVSCONSVLTO, EDI- «
CTO, DECRETO'VE PRINCIPVM TIBI CONCESSVM EST: DE EO «
QVOD FACTVM ERIT, INTERDICTVM NON DABO[b]. «
Verbum faciendi latè patet, & quoquo modo factum comprehendit[c]. Ergo si nihil fiat 3
ad loci detrimentum, sed persona tantum usu publicæ rei prohibeatur, puta piscari, cessa-
bit hæc actio, & iniuriarum erit agendum[d]. De eo quod factum erit, Prætor negat se iu- 4
dicium daturum, ne uidelicet ruinis urbs facilè deformetur: & quia prohibitorium est, non
restitutorium interdictum[e]. Nam de restituendo specialiter postea interdicit. Quod ita
uerum est, nisi facilè tolli id quod factum est, posit[f]. Rectè autem additur, qua ex re quid
damni detur. Nam si nihil noceatur, cessat interdictum: quia nemo publico uti prohiben
dus est[g]. Hoc interdictum populare est. Datur enim ex eo cuilibet de populo actio[h] (nam 5
omnium & singulorum, loca publica defendi interest[i]) & quidem actio perpetua[k], con-
tra naturam actionum popularium[l]. Non enim facilè debuit præscribi, quæ publicam u-
tilitatem, eamq; pecuniariam continet: nam publica non præscribuntur[m]. Datur autem
aduersus quemuis in publico quid molientem, in hoc ut caueat non fieri[n]. Ac ita quidem
in genere de locis publicis interdicitur. Quia uerò uias publicas, quas libera Republica 6
prætorias uel consulares, post eam ab augustis occupatam, basilicas & regias appellarunt,
nullo modo impeditas esse, multo maximè propter hominū & rerū commeatum Reipubl.
interest: de his specialiter Prætor interdixit. Et in primis quidē prohibendo ad hūc modū:
IN VIA PVBLICA VEL ITINERE PVBLICO, FACERE IMMITTERE'VE 7
QVID, QVO EA VIA ITER'VE DETERIVS SIT, VETO[o]. Secūdò restituēdo: «
QVOD IN VIA, inquit, PVBLICA ITINERE'VE PVBLICO FACTVM IM- 8
MISSVM HABES, QVO EA VIA, ID'VE ITER DETERIVS SIT FIAT, RE- «
STITVAS[p]. Restituere est, in pristinum statum reducere[q]. Tertiò singulariter de non 9
impediendo uiæ usu: QVO MINVS, inquit, ILLI VIA PVBLICA ITINERE'VE «
PVBLICO IRE AGERE LICEAT, VIM FIERI VETO[r]. «

a l. 2. §. 1. & 2. h. t.
b l. 2. in princ. h. t.
c d. l. 2. §. cum quidam. & §. si quis.
d d. l. 2. §. si quis.
e d. l. 2. §. si quis nemine.
f d. l. 2. §. cum quidam. cum §. sequen.
g d. l. 2. §. 1.
h d. l. 2. §. hoc interdictū perpetuum. 21.
i d. l. 2. §. 1.
k d. l. 2. §. hoc interdictum. 21.
l l. fi. de popul. actio.
m l. 2. ff. de uia pub. l. competit. C. de præscr. 30. &c. l. res fisci. Inst. de usucap.
n d. l. 2. §. si quis nemine.
o l. 2. §. ait Prætor in uia, &c.
p d. l. 2. §. Prætor ait. 2.
q d. l. 2. §. restituas. pen.
r d. l. 2. §. fin.

DE LOCO

DE LOCO PVBLICO FRVENDO. Titul. IX.

1 *Continuatio.*
2 *Interdictum.*
3 *Duo singularia in hoc interdicto.*

1 VT superioribus interdictis possesiones & usum locorum Prætor tuetur: ita hoc interdicto detentionem siue fruitionem publicæ rei quæ alicui est concessa:

2 QVO MINVS, inquit, LOCO PVBLICO, QVEM IS CVI LOCANDI IVS FVERIT, FRVENDVM ALICVI LOCAVIT, EI QVI CONDVXERIT, SOCIO'VE EIVS EX LEGE LOCATIONIS FRVI LICEAT, VIM FIERI VETO[a].

3 Hæc actio publicæ utilitatis gratia ad conseruanda uectigalia, conductorib. publicorum locorum aduersus inquietatores concessa est[b]: qua suam quasi possesionem tueantur, cum nullam iure ciuile habeat[c]. Sed & socio publicani datur, quod & ipsum singulare est: nam aliàs ex contractu socij non potest socius nisi cessa actione uti[d].

a l.1.h.t.
b d.l.1.§.1.
c l.si merces.28.§.1.l.cũ in plures.62.§.messem locati. l.2.C.de præscrip.30.annor.
d l.3.in prin. cũ ibi not. ff. pro socio l.loci.§.si fundus.si seruitus uendicetur.

DE VIA PVBLICA, ET SI QVID IN EA FACTVM ESSE dicatur. Titul. X.

SEd quia parum est, usum uiarum liberum esse, nisi etiam purgentur eæ, & reficiantur, ut usibus pateant[a]: huic quoq; rei prouisum est. Vrbanis quidem uijs, edicto ædilium Curulium: penes quos harum cura est, qui uetent aliquid immittere, facere, projicere in uiam publicam, quod prætereuntibus aut impedimento aut noxæ esse possit: iubentq; unumquemque iuxta propriam domum uiam publicam reficere & purgare[b]. Huc pertinet qood Paulus[c] ait: Qui uiam publicam exarauerit, ad munitionem eius solus compellitur.

a l.3.§.ult.ff. de itinere actuq; priuato.
b l.unica.h.t.
c lib.1.tit.14.

DE VIA PVBLICA, ET ITINERE PVBLICO reficiendo. Titul. XI.

1 *Continuatio.*
2 *Interdictum.*
3 *Cui, contra quem detur hæc actio.*
4 *Qu. ire non utendo uia non amittatur.*
5 *Intellectus l. final.*

1 POrrò uijs rusticis purgandis, quarum curam sustinere magistratus urbicus nequit, Prætor in subsidium hoc interdicto consulit:

2 QVÒ MINVS, inquit, ILLI VIAM PVBLICAM, ITER'VE PVBLICVM APERIRE, REFICERE LICEAT, DVM NE EA VIA ID'VE ITER DETERIVS FIAT, VIM FIERI VETO[a].

3 Si quis specie refectionis uiam faciat deteriorem, hoc est immutet, impunè uim à quouis
4 patiatur[b]. Hoc interdictum omnibus, & in omnes, ac perpetuò datur[c]. Nam quamuis reliquæ seruitutes negligentia præscribantur: tamen populus non utendo uiam publicam amittere nequit[d]. Etenim publica ut nec alienari, ita neq; præscribi possunt, exemplo rerum fiscalium[e], uel potius regalium, quæ nunquam præscribuntur[f]. Quanquam & illud dici potest, commeatum per uiam publicam meræ esse facultatis. Quæ autem sunt eiusmodi, in præscriptionem non cadunt[g].

5 Sanè si quis reficiendo uiam publicam, hoc est, lutum uiæ in agrum uicini reiecerit: actio uiæ reiectæ quanti eius interest, cuius fundo iniuria irrogata dicitur, competit[h]. Instauratio enim sine cuiusq; iniuria aut damno facienda est.

a l.1.in prin.hoc tit. uide Paul.lib.1.tit.14.
b d.l.1.§ pen.
c d.l.1.§.fin.
d l.2.h.t.
e §.res fisci.Inst.de usuc.
f l.comperit.C.de præscript.20.annor.
g gloss.fin.in l.solent.in fin. de offic. procons. Bart.in l.cũ de in rem uerso.de usur.l.si certis.28.C.de pact.Bar. in l. pignori de usufr. tex. in l: fuit quoq; §. fi. de her.inst. & l fin. C. de cond. instit. uide Franc. Balb. in tract. præscr. in 4. parte. 5. par. princ.nu.1.2.cum seqq. Tiraq.de retra. conuentio.§.1.glos.2. nu.21.22.cum seq.
h l.fin.h.t.

DE FLVMINIBVS, NE QVID IN FLVMINE RIpáue eius fiat, quo peius nauigetur. Tit. XII.

1 *Continuatio.*
2 *Interdictum prohibitorium.*
3 *Interdictum restitutorium.*

Flumina

Flumina cùm publica ſint[a], de ijs quoq; interdicta propoſita hîc enumerantur. Ac 1
primùm generalia, quorum alterum eſt prohibitorium: NE QVID IN FLVMI- 2
NE PVBLICO RIPA'VE EIVS FACIAS VEL IMMITTAS, QVO STA-
TIO ITER'VE NAVIGII DETERIVS SIT, FIAT[b]. Alterum reſtitutorium: 3
QVOD IN FLVMINE PVBLICO, RIPA'VE EIVS FIT, SIVE QVID IN
ID FLVMEN RIPAM'VE EIVS FACTVM, IMMISSVM'VE HABEAS, QVO
STATIO ITER'VE NAVIGIO DETERIVS SIT, FIAT, RESTITVAS[c].
Flumen publicũ noſtri ita definiunt: ut ſit illud quod in publico oritur, & perpetuò fluit[d]. ſed uerius uidetur cum etiam priuata eiuſmodi eſſe poſsint, maximè priuilegio uel conſuetudine acquiſita[e], ea habenda publica, quæ ſunt de regalibus[f], ut plerunq; nauigabilia, & quæ nauigabile aliud faciunt[g], ac ad principem iure ſuperioritatis pertinent[h], uſu uerò ſingulorum patent commodis & uſui[i], non etiam commercio[k], hoc eſt iuri emendi, acquirendi, alienandi[l], &c.

a §. flumina. Inſt. de rerũ diuiſio.
b l. j. in prin. h. t.
c d. l. j. §. deinde ait Prætor.
d gl. in l. 1. §. fluminum. uerb. publicum. Bar. in l. quo minus. num. 2. & 22. h. t. & in l. nemo. uerb. flumina. de rer. diuiſ. Bald. in rub. nu. 5. & l. item. nu. 2. & 5. eo. tit. & c. 1. §. ſi quis de manſ. de cont. inueſt. Bart. in tract. Tyberiad. uer. flumen. in princ.
e Cepoll. de aquæ duc. num. 28.
f c. 1. uerb. flumina. quæ ſunt regal. Iacob. in tract. feud. uerb. flum. num. 1. & 2.
g l. 1. cum ſeq. h. t.
h Bart. in l. quo minus. nu. 4 h. t. Iaco. præall. loc. dixi in §. flumina. Inſt. de rer. diuiſ.
i d. §. flumina. l. 2. 4. de rer. diuiſ. j. ut in flumin.
k d. §. flumina. ubi Fab. & Dd. §. ult. Inſtit. de emp. l. ſed Celſus. 6. l. ſi in empt. 34. §. omniũ. l. littora. de con. emp. gl. in l. 2. de re. diuiſ.
l Vlp. tit. 19.

NE QVID IN FLVMINE PVBLICO RIPA'VE EIVS FIAT, QVO aliter aqua fluat, atq; priore æſtate fluxit.

Tit. XIII.

1 *Continuatio, & ratio interdicti.*
2 *Interdictum prohibitorium.*
3 *Eius explicatio.*
4 *Interdictum reſtitutorium.*

Porrò quia de flumine non nauigabili, aqua duci poteſt[a], eapropter ne deriuationi- 1
bus, cõſtructione molarum, alijsq; eiuſcemodi operibus flumina exareſcãt, aut curſus
eorum mutetur, aut depreſsior uel altior fiat aqua, in detrimentum uel publicum uel
accolentium: de ea quoq; re dupliciter Prætor interdicit. primùm prohibẽdo: IN FLV- 2
MINE, inquit, PVBLICO, RIPA'VE EIVS FACERE, AVT IN ID FLVMEN
RIPAM'VE EIVS IMMITTERE, QVO ALITER AQVA FLVAT QVA'M
PRIORE ÆSTATE FLVXIT, VETO[b]. Hoc interdictum etiam ad deriuationes 3
inconceſſas, ut quæ fiunt ex flumine nauigabili, pertinet: itaq; nihil refert, quod ad hoc interdictum attinet, nauigari flumen poſsit an non[c]. Idcirco aiunt, Prætorem æſtatem comprehendiſſe: quia ſemper certior eſt propter hybernas eluuiones, naturalis fluminum cur-
ſus æſtate quàm hyeme[d]. Secundò interdicit reſtituendo: QVOD, inquit, IN FLV- 4
MINE PVBLICO, RIPA'VE EIVS FACTVM SIT, SIVE QVID IN FLVMINE PVBLICO, RIPA'VE EIVS IMMISSVM HABES: SI OB ID ALITER AQVA FLVAT, ATQVE PRIORE ÆSTATE FLVXIT, RESTITVAS[e]. Hæc interdicta, ut & ſuperiora, popularia atq; perpetua ſunt[f], & in hæredes competunt[g].

VT IN FLVMINE PVBLICO NAVIGARE LICEAT.

Titul. XIIII.

1 *Continuatio.*
2 *Interdicta duo.*
3 *Eorum explicatio.*

Vt ſuprà prohibuit uim fieri Prætor, quo minus quis uia publica utatur: ita hîc uetat 1
uſum nauigationis fluminisue publici impediri:
QVO MINVS, inquit, ILLI IN FLVMINE PVBLICO NAVEM RA- 2
TEM AGERE, QVO'VE MINVS IN RIPA ONERARE EXONERARE LICEAT, VIM FIERI VETO[a]. Idem: NE CVI VIS FIAT, QVO MINVS PECVS AD FLVMEN PVBLICVM RIPAM'VE FLVMINIS PVBLICI APPELLAT[b].
Quæ locum habent in fluminibus & ripis publicis: nam ſecus eſt in priuatis[c]. Priuata 3
enim flumina nihil differunt à cæteris bonis[d]. Illud etiam ſciendum, ſi quis ſtagnum uel lacum publicum conduxit, ſi piſcari prohibeatur, eum utile interdictum ob uectigalis fauorem habere[e]: ſicuti & conductores locorum publicorum[f].
Quanquam & iniuriarum actio ijs detur,
qui piſcari prohibentur[g].

a l. quo minus. ꝫ. tit. j. l. j. §. quod autem. h. t. l. 3. in prin. & §. fin. infr. de aqua quotidia. & æſtiua.
b l. 1. in princ. h. t.
c d. l. 1. §. 1.
d d. l. 1. §. is autem.
e d. l. unica. §. pen.
f d. l. unica. §. hoc interdictum.
g d. l. 1. §. pen.

a l. unica. in princ. hoc tit.
b d. l. unica. in fin.
c d. l. unica. §. 1.
d l. 1. §. 1. ꝫ. de flum.
e d. l. unica. §. pen.
f tot. tit. ꝫ. de loco publ. fruen.
g l. 2. §. ſi quis. ꝫ. ne quid in loco public. l. iniuriarum. 13. §. fin. de iniurijs.

DE RI-

DE RIPA MVNIENDA.
Titul. XV.

1 *Continuatio, & ratio.*
2 *Interdictum.*

1 QVemadmodum de uia publica reficienda interdictum propositum est: sic etiam de ripa fluminis munienda Prætor interdicit. Ripas enim fluminum publicorum refici & muniri, utilissimum est, ne damnum agris excursu aquarum detur.
2 QVO MINVS, inquit, ILLI IN FLVMINE PVBLICO, RIPA'VE EIVS
» OPVS FACERE, RIPÆ AGRI'VE QVI CIRCA RIPAM EST, TVENDI
» CAVSA LICEAT, DVM NE OB ID NAVIGATIO DETERIOR FIAT: SI
» TIBI DAMNI INFECTI IN ANNOS DECEM BONI VIRI ARBITRATV,
» VEL CAVTVM VEL SATISDATVM EST, AVT PER ILLVM NON STAT,
» QVÒ MINVS BONI VIRI ARBITRATV CAVEATVR, VEL SATISDE-
» TVR, VIM FIERI VETO[a].

a *l. unica. in princ. h.t.*

DE VI, ET DE VI ARMATA.
Tit. XVI.

1 *Continuatio.*
2 *Dispositio sequentium titulorum.*
3 *Quare primò de ui interdicatur.*
4 *Duplex fuisse interdictum olim, & uim duplicem.*
5 *Interdictum de ui priuata.*
6 *Interdictum de ui publica.*
7 *Quare unum tantum interdictum in Pand. relatum.*
8 *Interdicti uerba.*
9 *Eorum explicatio.*
10 *Quamdiu duret hæc actio.*
11 *Cui, & aduersus quem detur.*
12 *An in singularem successorem.*
13 *Ad quid detur: & de alijs remedijs recuperandæ possessionis.*

1 ET hæc quidem tuendis Rebuspub. interdicta prodita sunt: nunc de ijs quæ ad res sin
2 gulorum pertinent, agamus. Cuiusmodi interdicta omnia aut rei familiaris tuẽdæ
3 causa, aut iuris conseruandi, aut officij gratia proponuntur[a]. Rei familiaris tuẽdæ causa interdicit Prætor primo loco de ui. quia nõ modò priuatim, sed etiã publicè interest, uim coerceri. Cui argumento est, quòd huius criminis rei etiam publico l. Iuliæ iudicio, de
4 ui publica aut priuata conueniantur[b]. Sciendum autem est olim duplex ea de re extitisse interdictum, ut & duplex iudicium criminale[c]. Nam & ipsa uis bifariam infertur, & duplex est: quemadmodum inscriptio huius tituli ostẽdit, de ui & ui armata. Altera simpliciter uis nullo addito, aut uis priuata, siue quotidiana dicitur[d]. Hæc fit sine armis: & quia leuior est, de ea Prætor cum exceptione uitiosæ possessionis olim interdicebat, ad hunc ferè modum:
5 VNDE TV VEL FAMILIA TVA, VEL PROCVRATOR TVVS ILLVM
» VI DEIECIT CVM NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO À TE POS-
» SIDERET, EO RESTITVAS[e]. Cuius interdicti uestigia non obscura etiamnum in responsis Iurisconsult. deprehendere licet[f]. Itaq; qui uitiosè olim posidebat abs aduersa-
6 rio, ab eodem etiam uim impunè patiebatur[g]. Altera uis atrox, siue publica, siue armata nominatur: quoniam fit adhibitis armis[h]. Ideo autẽ publica est, quia qui armis uiolenter grassatur, & ciues Romanos pulsat, aut bona eorum inuadit, ius ciuium publicũ & pacem uiolare communem, accẽdereq; seditionis faces uidetur. Deinde & contra publicas constitutiones facit, qui armis ad alium usum abutitur, quàm qui concessus est[i]. Meritò igitur hoc crimen publicum est: quia ad Rempubl. pertinet[k]. Et proinde Prætor propter atrocitatem facinoris, ut ait Vlpian.[l] in hoc sine exceptione uitiosæ possessionis interdicebat, iubebatq; ante omnia spoliatum restitui[m].
7 Postea cum priuatæ etiam uiolentiæ in tanta morum deprauatione, quæ indies sub Augustis creuit, inualescerent: placuit tandem quacunq; uiolentia spoliatũ ante omnia restitui, nullo ad id habito respectu, fueritne eius possessio iusta, an non[n]. Quare factum, est, ut abolito priore interdicto, quod exceptionem uitiosæ possessionis complectebatur, unum tantum

a *l. 2. §. 1. ff. de interdict.*
b *l. 1. §. 1. h. tot. tit. ff. & C. ad leg. Iulia. de ui pub lic. & ui priuat.*
c *d. t. ff. ad l. Iul. de ui pub. & tit. ad l. Iul. de ui priuat.*
d *Cicer. pro Cæcinn.*
e *Cic. pro Cæcin. et Paul. lib. 5. Sententia. tit. 6. §. ui aut clam.*
f *l. j. §. ui posidere §. qui à Nemo. §. cum qui. l. sed si ui armata. 14. l. cum fundum. 18. h.t.*
g *Paul. lib. 5. tit. 6.*
h *§. sed ex cõstitutio. Inst. de interdict. §. item lex Iulia. Inst. de pub. iudicijs.*
i *Nouell. constit. de armis. l. j. ad leg. Iuliam de ui pub. tot. tit. C. ut armo. usus. lib. 11.*
k *l. 3. h. t. l. 3. l. lege Iul. l. qui dolo. §. fin. ad leg. Iuliam de ui pub.*
l *d. l. 1. §. interdict.*
m *Cicer. in dict. Oratio. pro Cæcin. l. 1. in prin. h. t. l. si quis ad se. C. ad leg. Iul. de ui public.*
n *l. si quis emp. §. in hac. C. de præscr. 30. anno. cum simil. tot. tit. ext. de restit. spoliat.*

tantum sine exceptione interdictum in Pandectas sit relatũ, cuius etiam solius in Institut.[a]
fit mentio. Verba huius hæc sunt: VNDE TV VI ILLVM DEIECISTI, AVT 8
FAMILIA TVA DEIECIT, DE EO QVE QVOD ILLE TVNC IBI HA-
BVIT, TANTVMMODO INTRA ANNVM, POST ANNVM VERO DE
EO, QVOD AD EVM QVI VI DEIECIT, PERVENERIT, IVDICIVM
DABO[b]. Vnde.) de loco solo cohærente accipe[c]. Nam ad res mobiles puta nauem ex 9
qua quis deijcitur, hoc interdictum non pertinet[d]: cum in his sufficiant actio & condictio
furti[e], nisi cum fundo restituto nihilo tamen minus illæ absunt[f]. Sed solummodo ad im-
mobiles, & utiliter etiam ad iura incorporalia[g] quæ pro immobilibus habentur[h], ut est
iurisdictio[i], seruitus, &c. extenditur[k]. Deiectus es.) aut etiã prohibitus accedere[l]. Deieci-
sti, aut tua familia.) Sed etiam deiecisse is uidetur, qui mandauit, uel iussit, ut aliquis deij- 10
ceretur[m], dummodo factum fuerit subsecutũ. Facti enim atrocitas requiritur[n], nec uerba
sufficiunt[o]: quanquam denegatio iuris aut restitutionis, aut sequestratio, uim spoliatio-
nis habent, quia facti magis sunt[p]. Quod autem additur, de eo quod ad spoliatorem non
peruenit, scilicet qui non possidet (nam in possessorem uidetur etiam olim perpetua fuisse
actio[q]) annalem tantum esse actionẽ, quia pœnam scilicet continet[r], neq; iure Pontificio,
neq; usu nostro obtinet, cùm perpetuò de ui indistinctè agi possit[s]. Ex hoc interdicto actio 11
cõpetit cuicũq; qui deiectus est, & qualicũq; possessori, siue animo, siue corpore, siue natura
liter, siue ciuiliter, possedit[t]. Sed & ei qui suo nomine (nã secus si alieno[u]) detinet, ut usu-
fructuario, datur[x], & horũ omniũ successorib.[y] Interdicitur aũt aduersus eum qui deiecit,
siue possideat, siue non[z]: siue iustam possessionis causam habeat, puta quia antea deie-
ctus, uel dominus est: siue non habeat[a]. In hæredes duntaxat, quatenus ad eos peruenit[b].
In singularem autem successorem, puta emptorem, donatorem, legatarium, &c. non transit 12
iure ciuili. Quia personale est interdictum, & soli uim facienti, ut uerba indicant, intenta-
tur. Iuris uerò Pontificij remedia in hanc rem prodita, quemcunq; possessorem perse-
quuntur[c]. In id autem competit, ut possessio restituatur cum omni causa, quam habuis- 13
set spoliatus, si deiectus non esset[d]. Vnde & earum rerum quæ amissæ sunt, æstimatio debe-
tur[e]: quam actor iureiurando suo facere potest[f], etiamsi paulo aliter iure Saxonum ob-
seruetur[g]. Sed & uolente actore, aut si reddi possessio nequit, condemnatio tota in æstima-
tionem concipitur[h]. Etsi autem de ui in hoc iudicio quæritur: tamen quia rei persecuto-
rium est, existimationem non lædit[i] ipso iure, quamuis de facto grauet: unde cõtra patro
num[k], aut dominum feudi[l] non datur. Minus tamen hodie hoc interdictum frequenta-
tur, cum alia locupletiora remedia postmodum sint inuenta[m]: ut primò imploratio officij
iudicis, ut fiat restitutio[n]: quæ non modò intra annum possessoribus conceditur, ut inter-
dictum unde ui, sed etiam nudis detentoribus[o], ut colonis, commodatarijs[p], &c. & qui-
dem perpetuò[q], nec exceptione proprietatis aut reconuentionis[r] elidi potest[s]. secundò,
remedium canonis: quod in singularẽ successorem datur[t]. tertiò, amplissimũ remedium
canonis redintegranda[u]: quod indistinctè omnib. uim passis[x], de re etiã mobili, & quo-
uis modo ablata[y] sine ulla temporis præfinitione[z], aduersus quemlibet etiam bonæ fidei
possessorem datur[a]. quartò, quatuor condictiones nouis Impp. constitutionibus intro-
ductæ[b]. Affinis huic interdicto est etiam condictio incerti, & interdictum restitutorium de
clandestina possessione[c]: quæ apud Cuic. uirum doctiss. uidere licet explicata[d].

VTI

a §. recuperandæ. Instit. de interdictis.
b l. 1. in prin. h. t. Cic. pro Cæcin.
c d. l. 1. §. hoc interdi. h. t.
d l. 3. §. pen. h. t. Anchor. cõs. 248. ad prædicta. num. 3.
e d. l. 1. §. illud.
f l. 1. §. si fundus. Bart. in l. qui possessionem. nume. 4. h. t.
g Bart. in l. 1. §. unde ui. h. t.
h glos. in l. fin. C. in quib. caus. in integr. arg. l. au Prætor. §. 1. de iur. dot. glo. in c. 2. in uerb. iura. de reb. eccle. non al. lib. 6. per l. final. C. de leg. temp. præscrip.
i c. querelam. de electio.
Bart. in l. fi. ff. quorum bonorũ. Papin. in for. lib. in caus. spol. posses. nu. 11.
k num. 11.
l d. l. 1. §. si quis tantum. & §. quòd seruus. l. 3. §. 1. in fin. hoc t. l. peregrè. § fin. ff. de acquir. possess.
m d. l. 1. §. deiecisse.
n l. 1. §. interdict. h. t. l. me tum. 9. C. de his quæ ui.
o l. si quis uxorem. §. neq;. de fur. Anchor. cons. 148. nu. 2.
p l. si quis conductionis. C. de loca. l. colonus. l. aim fact. hoc tit. e. Pisanis. de rest. spo. Inno. in c. querelam. de elec. Dyn. in c. qui ad agendum. de reg. iur. in 6. Anch. d. consi. 148. ad prædicta. num. 2. 3. 4.
q Cuiac. lib. 5. cap. 20. l. si mulier. 21. in prin. quod me. caus.
r l. in honorarijs. 34. de oblig. & act. l. ulti. de æden. in princ. Insti. de per. & temp. act.
s c. redintegranda. 3. q. 1.
t d. l. 1. §. deijcitur. §. interdictum. & §. si quis tamen.
u Panor. in c. 2. e. contingit. de dol. & cont. & in c. 1. de sequestr.

x l. 3. §. unde ui. h. t. y d. l. 1. §. interdictũ. uers. hoc interdict. z l. si ui me. 15. d. l. 1. §. quod autẽ. h. t. a l. 1. §. cũ igitur. l. qui possess. 17. h. t. §. recuperãdæ. Inst. de interdictis. b l. 1. §. ult. cũ l. seq. h. t. c c. sæpe. de restit. spoliat. d. c. redintegrãda. d d. l. 1. §. eum qui §. nõ solum. h. t. l. qui restituere. de rei uend. e d. l. 1. §. quod autem l. pen h. t. f l. si quãdo. C. unde ui. g lib. 3. art. 47. h l. in interdict. 6. l. si ui me deieceris. 15. l. 1. §. quod autẽ. uers. fi. h. t. ut in l. ainũ. si cert. peta. i l. aeq;. 13. h. t. k l. 1. §. antepen. h. t. l. 2. l. licet. 7. de ob. à lib. præstan. l Bal. in c. 1. §. fin. nu. 15. de prob. feud. alie. per Feder. Feudistæ in c. 1. §. si uerò. de mil. uas. qui cõt. est. Panor. & Felin. in c. cæterùm. de iudic. m Spec. in tit. de rest. spolia. Ias. in l. si quãdo. C. unde ui. n l. Aquilius. 27. de donat. c. cũ ad sedẽ. 15. de rest. spo. c. quia. 11. de iud. c. bonæ. de appell gl. in l. & nõ tantũ. de petit. her. Spec. de rest. spo. §. 1. Coras. in l. naturaliter. §. nihil cõmune. nu. 40. de acq. poss. Ripa in c. sæpe. nu. 9. de rest. spol. o gl. in d. l. Aquilium. Cast. in l. rem quæ nobis. de acq. poss. p Panor. in c. cũ cõtingat. nu. 18, 19. 20. de dol. & cont. & c. 1. nu. 13. de sequestra. q l. sicut. ubi gl. ad uerb. prosecutione. & Bart. num. 1. C. de præscr. 30. annor. r Bal. in l. incerti. nu. 17. C. de interd. s c. in literis. 5. de restit. spol. c. porrò. de diuor. c. ad decimas. de rest. spo. in 6. Oldra. cons. 199. t c. sæpe. de rest. spol. u c. redintegranda. 3. q. 1. x Bart. & Dd. præcipuè Socin. in l. rem quæ nobis. de acquir. poss. y d. c. redintegranda. ubi Arch. z d. c. redintegrãda. Pap. in for. lib. turba. poss. in prin. nu. 9. a c. cũ Ecclesia. 3. q. 2. Innoc. in c. querelã. de elec. Cano. in c. cũ ad sedẽ. & c. sæpe. de rest. spo. Bar. in l. rẽ quæ nobis. de acq. poss. b ex l. si quis in tãtã. C. unde ui. ex l. extat. de eo quod met. caus. & l. creditores. de ui priua. ex l. fi. C. unde ui. ex l. si coloni. 14. C. de agric. & cẽs. c l. 1. § restit. ff. tit. 1. l. ult. C. de act. emp. l. si pignore. de pig. act. 2. l. 7. §. Iulian. cõ. diuid. d in l. 4. uer. quãdo interdict. de usuc. Obs. lib. 5. c. 17. & 20.

VTI POSSIDETIS. TIT. XVII.

1 *Continuatio.*
2 *Interdictum.*
3 *Quare de rebus mobilibus propositum sit interdictum Vtrobi.*
4 *Quid sit quod nec ui, nec clàm, nec precariò ab aduersario poßidere oporteat.*
5 *Cui, aduersus quem, ad quid ex hoc edicto detur actio.*
6 *Affinia & contraria.*

1 POst iudicium possessorium recuperandæ, in quo publica etiam uertitur causa, sequi-
tur interdictum retinēdæ possessionis, quod omnino rem familiarem, id est ius quod
2 est in bonis & acquisitæ iam possessionis tuetur. ait Prætor: VTI EAS AEDES DE
» QVIBVS AGITVR, NEC VI, NEC CLA'M, NEC PRECARIO' ALTER AB ALTERO
» POSSIDETIS, QVO MINVS ITA POSSIDEATIS, VIM FIERI VETO. DE CLOACIS
» HOC INTERDICTVM NON DABO, NEQVE PLVRIS QVA'M QVANTI EA RES
» ERIT, INTRA ANNVM, QVO PRIMVM EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT, AGE-
» RE PERMITTAM[a]. Loquitur Prætor de ædibus, hoc est, de rebus soli. Nam ad res mobi-
3 les pertinet interdictum Vtrobi, quod necessarium hic fuit, etiamsi non in interdicto supe-
riore: cum deficiant actiones ordinariæ, quarum suprà[b] facta est mentio, & quæ pro ui ab-
latiua dantur. non enim hic de ablata, sed de turbata tantum possessione agitur: quo nomi
ne nec condictio furti, nec ui bonorum raptorum, nec actio ad exhibendum intentari po-
test, ut cum ui res sunt ablatæ. Est tamen hoc interdictum, uti possidetis, etiam in retinenda
rerum incorporalium (quæ immobilibus annumerantur[c]) possessione non inutile[d]. Nec
4 ui, nec clàm, nec precariò, id est sine aliquo ullo uitio. Nam his tribus modis uitiosè seu ma-
la fide possidetur[e]. Itaque si quis ui ab aduersario possideat, in hoc interdicto succumbit,
quia iuris interpretatione possidere non uidetur[f]: & eius aduersarius qui ciuilem adhuc
possessionem habet, id est iure ciuili pro possessore habetur[g], meritò in hoc iudicio obti-
net[h]. Vnde quamuis Iustin. requirat ad uictoriam, ut litis cōtestatæ tempore possideatur[i]:
tamen quoniam pinguiora iuris Pontificij remedia his possessorijs iudicijs permiscentur,
eo iam usu obtinuit, ut sufficiat probare antiquiorem possessionem: ex eo enim præsumi-
tur alterius uiolenta, nisi contrarium probetur[k]. De cloacis Prætor hoc interdictum non
dat: quia de ijs specialiter edixit[l]. neq; pluris quàm ea res est, hoc est, quantum interest tur-
bationem & uim factam non esse. Additur, intra annum: quod scilicet tempus determina-
tum est, quando ad interesse agitur pro turbata antea possessione. Visum est enim hoc suf-
ficere, cum neq; uis magna sit, sicuti ablatiua[m]: & respectu rei ad quem nihil peruenit (non
enim de re amota ereptaue agitur) pœnalis sit actio, quæ meritò anni spacio finitur[n]. Cæ-
terùm de turbatione continua & durante, semper potest agi, quia perpetuò præsens est tur-
batio[o]: ut & de illo quod ad turbatorem peruenit[p].
5 Ex hoc edicto datur actio ei qui suo nomine possidet, non qui alieno[q]: qui enim alterius
uice detinet, uerè possessor non est[r]. Nec interest, ciuiliter quis an naturaliter possideat, an
iustam habeat possidendi causam, ut qui antiquiorem possessionem allegat[s]. Iuris enim
interpretatione is pro possessore est[t], non ille qui iniustè occupauit[u]: quem adeò interdi-
ctum non adiuuat, ut etiam disertè excipiat, in uerbis non ui, nō clàm, neq; precariò. Nam
in eo uehementer falluntur Dd. quòd hoc remedium ei qui deiectus est possessione, nun-
quam dari arbitrentur, sed solummodò superius illud de ui. Atqui cum illud etiam ei qui
in possessione turbatur, competat[x]: cur non ediuersò etiam hoc detur per uim deiecto?
quod ipsa exceptio interdicti ostendit, dum docet eum hîc succumbere, qui ui ab alio pos-
sidet[y]. atqui non possidet ui, qui turbat tantum alium, sed qui deijcit[z]. Si ui à me possides,
inquit Paulus[a], superior sum in hoc interdicto. quod de eo qui ui expulsus est, interpreta-
tur Iustinianus[b]. Quare ut rem uno uerbo expediam, ui deiecto superius datur interdi-
ctum, cum cedit aduersario possessionem, & se eam amisisse fatetur: hoc uerò, cum illam ani
mo retinet, & se pro possessore gerit. Etsi enim naturaliter amittit possessionem is qui deie-
ctus reuerti timet[c], quoniā & corpore amisit: tamē ciuiliter, hoc est ciuili interpretatione, &
quo ad ius agendi nisi uelit, non amittit[d], quia spem certam habet, se à magistratu in pos-
sessionem qua iniustè deiectus est, restitutum iri[e]. Huic igitur certè dandum est hoc inter-

H dictum

a l.j. in prin.
b tit. 1. nu. 9.
c l. iubemus. 14. C. de sacros. Eccles. uide 3. de rer diuis.
d l. fin h. t. c. licet. de probat. l. sicut 8. §. Aristo. si seruit. uend.
e l. Pomponius §. 1. de acq. poss. & sup. tit. 1. Cuiac. ad l. 4. §. ult. de usucap.
f l. non uidetur. 22. 3. de acquir. possess.
g l. si quis ui. 17. de acquiren. possess.
h l. j. §. fin. l. 2. l. 3. h. t.
i §. quorum. Inst. de interd.
k c. licet. extrà, de probat. Bal in l. pen. contra fin. S. C. à nō comp. iud Franc. Bal. in rep. l. Celsus. in prin. & nu. 48. de usucap. Alex. consi. 6. circa processum. uol. 3. & cons. 103. super. nu. 1. uol. 7. Matth. de Aff. decis. Neap. 327. fuit beae nu. 2. item Goden. 17. mat. feud. consil. 13. quidam. nu. 7. & 8. Corn. cons. 35. circa. num. 17. uol. 1. & cons. 18. uisa. num. 3. eod. lib.
l 3. tit de cloacis.
m de hac & quinq; speciebus uiolentiæ uide g'. in l. 1. uerb. persecutione ubi Dd. C. de his quæ ui metu, &c.
n Inst. de perp. & temp. act. l. in bonorarijs. 34. de actio.
o Bart. hic in princ. nu. 11.
p Bart. in l. j. in prin. nu. 10. & 11. h. t. per l. penult. 3. de interdict. l. si mulier. 21. §. 1. uerb. nullo tempore ratum habet. quod me. caus. Cuiac. Obs. lib. 5. cap. 20.
q l. 3. §. creditores. & §. inquilino h t.
r l. j. §. antepen. de acq. poss. l. 2. C. de prescri. 30. anno.
s c. licet. 9. de probat.
t l. si quis. 17. de acquir. poss.
u c. ad decimas. ubi Gemin. nu. 13. de restitut. spol. in 6.
x l. uim facit. 11. 3. tit. 1.
y l. j. & l. 3. h. t. §. quorum. Inst. de interd.
z l. j. §. ui possidere. 3. tit. 1. l. clàm possidere. 6. §. final. de acq. poss. l. si id quod. §. final. eo. tit.
a l. 3. in prin. h t.
b in § quorum. Inst. de interdict.
c l. 3. §. si quis. cum §. seq. l. sed si nolit. 7. l. si id quod. 25. §. fin.
d uide Cuiac. contrà tenentem in l. 4. uerb. uacuam. de usucap.
e d. l. si quis. 17. de acq. poss. idq; etiam sensisse uidetur Innoc. in c. ueniens. de præscri. c. ad decimas. ubi Geminia. nu. 13. de restit. spol. in 6.

dictum[a], cum antiquiori possessori, qui etiam multo tempore non possedit, hanc actionem competere, cumque in hoc iudicio obtinere, apud Dd. in confesso sit[b]. Inter fructuarios quoque hoc interdictum redditur[c], quamuis hi detineant uerius quàm possideant[d]: possident tamen naturaliter[e] & suo iure. Ex quo sequitur etiam detentoribus, nedum possessoribus hoc interdictum utile esse: dum tamen suo iure teneant, non etiam si alieno: ut, colonus, & similes[f]. Seruitutum reliquarū nomine, ut quæ per se possidentur[g], non hoc interdictū, sed alia dantur[h]. Causa autem προκαταρκτική, quare hæc actio possessori detur, est uis seu turbatio: nec interest quomodo ea fiat, ui an clàm, an alio quouis modo[i]: necesse est tamen turbationem fieri in ea possessione, quam suam esse actor allegat[k]. Nam si aliud possideat actor, in alio fiat turbatio, cessabit hoc interdictum[l]. Ex separans enim nihil rectè infertur[m]. Datur autem hæc actio aduersus quouis modo turbantem, & impedientem quo minus quis uti possessione possit[n]: ut si quis fructus agri colligat, colonos pastoresue expellat, damnū det, depopuletur fructus, uel decerpat[o], &c. dum tamen re ipsa turbet, non tantum uerbis[p]. Nam facti atrocitas requiritur[q]: ubi autem facto opus est, uerba non sufficiunt[r]. Quare si quis minitetur se turbaturum, iniuriarum potius quàm hac actione tenetur[s]: nisi sit is qui facilè minas exequi possit, ut formidine eius possessor minus rectè colere, aut idoneos colonos pastoresue inuenire possit[t]. Eo tamen ipso quòd quis se huic interdicto opponit, quasi ius habens in possessione litigiosa, turbare uidetur, & tenet eum hęc actio[u]. Quinetiā non modò contra turbantem, sed etiam aduersus eum cuius iussu mandatoue turbatio facta est, utiliter hoc interdicto experimur[x]: & quidem ad interesse, cautionemque præstādam, pro turbatione præterita[y]: pro præsente uerò in id agitur, ut aduersarius à turbatione desistat, & cautionem[z] de non amplius in posterum turbādo, unà cum interesse præstet[a]. Dd.[b] itaque quatuor hac actione peti censent: 1. ut cesset aduersarius à turbatione. 2. ut ne in futurum turbet. 3. ut hoc nomine satisdet. 4. ut illata dāna & perceptos fructus restituat. Ex quo intelligi potest, hoc interdictum reuera rei persecutorium esse, non personale. Quia porrò duplex est, ita ut uterque litigator, tam[c] actoris quàm rei personam sustineat (in materia scilicet litis, & probatione, omnibusque quæ ad definitionē rei, & merita causæ spectāt[d]: etiamsi quo ad ordinationem iudicij, pro actore sit is qui prior prouocat[e]) ea propter in hoc iudicio utrique litigatori probatio incumbit. Probari autem duo necesse est[f] possessionem, uidelicet à parte producentis (quæ quomodo demonstranda sit, suprà ad tit. de acquir. poss. est expolitum) turbationē uerò ex parte aduersarij. quod tamen postremum non usquequaque necessarium est: eo enim ipso quòd se reus opponit, tanquam ius habens, (secus enim si se opponat inficiando turbationem) turbare uidetur[g], ut paulo antè est dictū. Possedisse autem litis contestatæ tempore, actorem in hoc edicto ex const. Iustinia. (nam olim ad tempus redditi interdicti id referebatur) probandum est[h], hodie tamē quando ex locupletioribus remedijs recuperandæ agatur, id non est necesse: cùm qui antiquiorem possessionem edocet, uictoria potiatur, uelut iustiorem habens possessionis causam[i]. Qua ratione etiam qui dominium probat, aut præscriptionem, aut iustiorem alioqui proprietatis titulum, in hoc iudicio obtinet[k]. Quòd si neuter petitorij causam, aut antiquiorem possessionem ostenderit, erit iudicis sequi aut probationes firmiores[l] (quod iure ciuili ex uarijs circumstantijs colligitur[m]: iure Saxonum[n], & moribus nostris, ex testium pluralitate[o], quæ præualet dignitati[p]:) aut si omnia paria sunt, pro præsente possessore iudicare[q], uel etiam possessionem contentiosam inter litigantes diuidere[r].

Affinia

a fac. l. unic. in uerb. trāsferēdæ possessionis. C. eod. tit.
b c. licet. ex. de probat. Bart. in l. 3. nu. 4. h. t. Ferra. in for. lib. tur. poss. uerb. ad cessandum nu. 3. & 4. h. t. uide quæ 3. de eadem re sunt allegata.
c l. final. h. t.
d gl. & Dd. in l. naturaliter. 12. in prin. de acquir. poss.
e l. 3. h. t. l. si pluris. §. deiectum. cum l. seq. sup. tit. 1. l. Attilius. de donat. l. naturaliter. de acq. poss.
f l. 3. §. creditores. h. t. l. 1. §. §. deijcitur. de ui & ui arm. Fab. in §. retinendæ na. 7. Inst. de interdict.
g uide Cuia. ad l. 4. uerb. si uiam. de usucap.
h uide inf. de itin. ac. pri. de aq. quo. de riu. de fonte, de cloac. l. quoties. de ser. l. ult. quem. ser. amit. l. 2. §. ult. de superficieb.
i l. 3. in prin. & §. 1. h. t.
k l. 3. §. item uideamus. h. t. l. fi. quod ui aut clàm.
l d. l. 3. §. Labeo. & §. item uideamus.
m l. Papinianus. 21. de minorib.
n d. l. j. §. huius. l. 3. §. inquilinus. h. t.
o l. 3. §. item. h. t. Ferra. in for. lib. turb. poss. ad uerb. ac præsentialiter turbat.
p Fab. in §. retinēdæ. nu. 11. Inst. de interd.
q l. j. §. interdictum. 3. tit. 1. Anchor. consil. 248. ad prædi. nu. 2.
r l. Iulianus. § offerri. de act. emp. l. peculio. 1. §. fin. de pecul. l. j. §. talisse. de S. C. Syllan.
s c. querelā. 24. de elec. l. qui pendentem. § fin. de act. emp. l. iniuriarum. §. ult. de iniur.
t Bart. in l. j. §. hoc interdictum. nu. 3. h. t. Fab. in §. retinendæ. na. 17. Inst. de interdict. u Fab. in d. §. retinendæ. nu. 24. Specul. de act. §. super. uers. 1. per l. 3. §. illud. quod ui aut clam. l. is qui se obtulit. 26. cum ll. seqq. de rei uend. x l. is qui. 11. §. si tutoris. ubi glo. & Bart l. aut qui aliter. §. hæc uerba. quod ui aut clàm. Ferrar. in for. lib. turb. poss. uerb. animo. nu. 2. y l. j. in pri. ubi Bart. h. t. z de hac cautione uide Bart. & Dd. in l. unic. uerb. satisdationis. C. eod. & Bart. in l. si duo § final. nu. 1 h. t. c. fin. in uerb. sufficienti cautione. de rest. spol. l. harum. 7. l. ept. 12. si ser. uend. a l. unic. C. eod. Bart. in l. j. na. 10. h. t l. 3. §. in hoc interdicto. ubi gl. de utri. act. priuat. l. pen. de aq. quotid. b Bart. in l. unic. na. 7. C. eod. Ferra in for. lib. pro turb. poss. c l. 3. in prin. uers. hoc interdictum. h. t. l. 2. in prin. ubi gl. 3. de interdic. §. tertia. Inst. eod. d Ias in l. duo iudices. de re iudica. e l. qui prior. 29 l. in tribus. 13. de iudic. ubi gl. Bart. & Dd. f uide Ferr. in for. lib. turba. poss. g Specul. de act. seu petit. §. super. num. 6. per l. is qui se obtulit. de rei uendic. l. fin. si usufruc. peta. h §. sed interdicto uers. quorum. Insti. de interdict. i c. licet. de probat. Bart. in l. j. §. quod ait prætor. nu. 14. & 18. h. t. Ferra. in for. lib. turba. poss ad uerb. hodie tenet. num. 2. 3. 4. Ias. in l. non hoc. 4. C. unde legit. Dec. cons. 57. uide quæ 3. allegaui. k Ias. in l. naturaliter. §. nihil. nu. 37. de acq. poss. Dd. in l. si de ui. de iud. & in l. j. C. uti possid. Ferr. in d. for. libell. turba. poss. uerb. ad cessandam na. 2. & 4. Bart. in l. 3. nu. 4. h. t. l c 3. c. licet. de probat. m l. 3. §. 1. l. ob carmen. 21. §. final. de testi. c. in nostra. 32. ubi glo. ex. de testib. n D. Reinhart. differ. iudic. 54. o pro quo facit gl. in d. c. in nostra. p l. etiam. 8. in fin. de pact. q §. commodum. Inst. de interdict. r Bart. in l. 3. nu. 4. h. t. Ferra. in for. lib. pro turb. poss. ad uerb. ad cessandum. nu. 4. D. Reinhart. diff. iud. 52. per art. 21. lib. 3.

6 Affinia remedia huic interdicto, sunt interdictum utrubi, quod ui aut clàm, de itinere actuq; priuato [a]: de quibus suo loco exponemus. item actio iniuriarum [b], legis Aquiliæ [c], ad exhibendū [d], confessoria & negatoria utilis [e]. Sed & in continenti expelli potest qui alienam possessionem turbat [f], & moribus nostris (quamuis non iure ciuili [g]) etiam pignorari [h]. In continenti autem interpretamur, quamdiu durat turbatio. quare si ea est continua, semper turbari turbator, ac ei de facto resisti poterit [i]. quod maximè procedit in magistratibus, & dominis terrarum, qui non facilè timent expelli: eoq; nec possessionem iurisdictionis aut territorij ab alio occupatam facilè amittere & abdicare intelliguntur. unde ex longo etiam interuallo turbatorem turbare ac eijcere possunt [k]. Quin & criminaliter turbationis nomine rectè, ut quibusdam [l] placet, agitur, etiamsi non desint qui contradicant [m]. Contraria & exceptiones quæ huic opponi actioni possunt, sunt multiplices: ut exceptio præscriptionis annalis ex hoc interdicto, & aliàs exceptio 30. annorum [n]: item, quòd agens ui, clàm, precariò possideat. quæ exceptio non dilatoria est, neq; priuilegiata, sed peremptoria, eoq; post litem demum contestatam est proponenda [o]. item notorij iuris, puta dominij exceptio [p]: quæ cum opponi possit in possessorio recuperandæ [q], certè nihil causæ est, quare & huic retinendæ non rectè obijciatur [r]: etiamsi sint qui perperam dissentiant [s].

DE SVPERFICIEBVS. TIT. XVIII.

1 *Continuatio.*
2 *Quid sit superficies.*
3 *Summa interdicti.*
4 *Verba interdicti.*

1 AFfine est huic interdictum de superficiebus. Nam quæcunq; in superiore seruantur,
2 etiam in isto locum habent [a]. Superficies autem hic significat id quod solo inædifica
3 tum est, ut apud Cice. pro Domo sua. Itaq; si quis in alieno solo conducto ædificârit,
ut eius ædificij nomine actionem in rem utilē habet ad adipiscendam possessionem, si modò perpetuò aut in longum tempus facta sit locatio [b], & id appareat actum [c]: ita quoq; in re
4 tinenda possessione, interdicto hoc quasi dominus defenditur. VTI EX LEGE, inquit Prætor, LOCATIONIS SIVE CONDVCTIONIS, SVPERFICIE DE QVA AGITVR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO ALTER AB ALTERO FRVIMINI, QVO MINVS FRVAMINI, VIM FIERI VETO. SI QVA ALIA ACTIO DE SVPERFICIE POSTVLABITVR, CAVSA COGNITA DABO [d].

DE ITINERE ACTVQVE PRIVATO. TIT. XIX.

1 *Continuatio.*
2 *Primum interdictum.*
3 *Secundum.*
4 *Quomodo hoc à superiore distet.*

1 EXemplo rerum corporalium, etiam de iuribus quæ sunt incorporalia, puta seruituti-
2 bus, interdicitur. nam & hæ quasi possidentur [a]. De seruitute igitur itineris actusq; pri
uati dupliciter Prætor interdicit, primùm de usu eius. QVO ITINERE ACTVQVE PRIVATO, QVO DE AGITVR, VEL VIA, HOC ANNO, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO AB ILLO VSVS ES, QVO MINVS ITA VTARIS, VIM FIERI
3 VETO [b]. Deinde de itineris refectione ita ait: QVO ITINERE ACTVQVE HOC ANNO NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO AB ALIO VSVS ES, QVO MINVS ITER ACTVMVE QVOD TIBI IVS EST REFICIAS, VIM FIERI VETO [c]. In hoc in-
4 terdicto probatio iuris exigitur [d]: in priore nequaquam, sed pro iure sufficit usus [e].

DE AQVA QVOTIDIANA ET AESTIVA. TIT. XX.

1 *Continuatio.*
2 *Vnde ducantur aquæ.*

a uide Ferra. præall. loco. ad uerb ac præsentialiter. b l. iniuriarum. 13. §. fin. de iniur. l. qui pendentem. 26. in fin. de act. emp. Bart. in l item. §. si quis. de iniur. c Ferra. præall loco. d uide Cuiac. Ob. lib. 5. cap. 22. 23. e Bart. in l. j. §. huiusmodi. 3 h t. Spec. de pet. seu act. § super. in prin. f l. 3. §. cum igitur. ff. tit. 1. l. quemadmodum. §. 1. ubi Bald. nu. 3. et 4. ad l. Aquil. g l. quamuis. 4. ad l. Aquil. Bart. in l. hoc amplius. §. de his. nu. 3. de dam. infec. h Landr. lib. 2. art 47. et 48. Fachs. diff 69. Reinhart. differ. pœna. 17. i Bart. post gl. in l. j. §. interdictū. nu. 3. h. t. Bar. nu. 1. 2. 3. Bald. num. 26. & 31. in l. j. C. unde ui. Bart. in l. j. §. hoc interdictum. nu. 4. de itin. act. priua. c. cum Vintomensis. ubi Panor. nu. 14. de elect. c. olim. 1. ubi Panor. nu. 4. & 10. de rest spo. c. ex parte. de uerb. significa. c. dilecto. de sent. excom. lib 6. k Bald. in l. fin. nu. 1. C. de his qui à non dom. manu. Bart in l. j. §. cū igitur. nu. 1. ff. unde ui. uide etiā Chass. in cōs. Burg. tit. de insti. §. 5. uerb. sil. na gracc. nu. 82. l uide Bart. in l. iniuriarum. §. si quis de iniu. & in l fin. de priua. de lic. Boss in prac. crimin. tit. de plur. uiolēt. nu. 48. m Alex. in d. l. iniuriarū. n l. 3. cum l. seq C. de præscrip. 30. anno. o Bart. in l. fin. §. fin. nu. 4. h. t. p c. 2. de rest. spol. in 6. q d. c. 2. Dec. cōsi. 449.

nu. 20. latè Ias. in l. naturaliter. §. nihil. nu. 44. de acq. poss. r Ias. in l. naturaliter. §. nihil commune. nu. 44. de acq. poss. ubi hanc dicit esse communem. gl. Bart. Cast. in l. si de eo. §. fin. de acq. poss. Angel. in §. quadrupli. nu. 50. Inst. de actio. s uide Dyn. & apostillas eiusdem in c. qui ad agendum. 61. de reg. iur. Arela. de hær. not. 1. a l. j. h. t. b ff. tot. tit. si ag. uectig. uel emphyt. c uide quæ dixi ff. ad tit. si ager uectig. uel emph. & ad tit. locat. & cond. gl. & Dd. in l. 3. de seruit. Cepoll. in tract. ser. urb. prædio. cap. 14. nu. 4. d l. j. in prin. a l. seruus. 43. §. incorporales. de acquir. rer. do. l. naturaliter. 12. de acquir. poss. b l. j. in prin. h. t. c l. 3. §. ait prætor. h. t. d d. l. 3. §. hoc autem. e d. l. j. §. 1.

3 *Quotuplex sit aqua.*
4 *Tria interdicta de aquarum ductibus.*

EOdem modo & de aquis priuatis, scilicet quæ aut ortu [a], aut consuetudine [b], aut priui- 1
legio [c] in dominio & iure priuatorum sunt, interdicta proponuntur: ac primò de ea-
rum ductib. Aquæ autem ducuntur aut ex capite, id est fonte: aut ex flumine: aut ex 2
castellis, id est receptaculis aquarum publicis [d]. Quæ ex capite aut flumine ducitur aqua, 3
aut est quotidiana, quæ quotidie duci potest: aut æstiua, quæ æstate tantum ad irrigan-
dos sitientes agros ducitur [e]. De illa non impedienda interdicit ad hunc modum Prætor [f]: 4
VTI HOC ANNO AQVAM, QVA DE AGITVR, NEC VI, NEC CLA'M, NEC PRECARIO' AB ILLO DVXISTI, QVO MINVS ITA DVCAS, VIM FIERI VETO. De æstiua in hanc sententiam [g]: VTI PRIORE AESTATE AQVAM, QVA DE AGITVR, NEC VI, NEC CLA'M, NEC PRECARIO' AB ILLO DVXISTI, QVO MINVS ITA DVCAS, VIM FIERI VETO. De aqua, quæ ex castellis ducitur: QVO EX CASTELLO, inquit Prætor [h], ILLI AQVAM DVCERE AB EO CVI EIVS REI IVS FVIT, PERMISSVM EST, QVO MINVS ITA VTI PERMISSVM EST DVCAT, VIM FIERI VETO. QVANDOQVE DE OPERE FACIENDO, INTERDICTVM ERIT DAMNI INFECTI, CAVERI IVBEBO. Quo in interdicto rectè addit Prætor, permissum est. Nam etsi ex fonte & flumine publico non nauigabili licet aquam ducere [i]: tamē ex castellis, nisi permissu principis, non licet, ne per priuatorum deriuationes diminuatur aqua publica [k].

a l. aquam. l. præses. C. de ser. l. ex iure. l. uia. §. si lacus. de ser. rust. præd. l. si quis diutur. si ser. uēd. Iaf. in l. quo minus. nu. 37. de flum. Bar. in trac. Tyb. de insul. uerb. prorupit. per l. sed si riuus. fin. reg. l. 1. §. 1. de fluminibus. Roffre. in for. lib. eo. Cepoll. trac. de ser. tit. de pri. flumi. nu. 1. & de aquæduc. nu. 28.
b l. 1. §. deniq. §. ult. cum l. seq. de aq. pluu. l. 2. §. ductus. h. t. l. 2. C. de seruit.
c l. 2. ne quid in lo. pub. l. pen. & ult. de flum. Cepoll. præall. lo. l. 1. §. permittit. h. t. & C. de aquæduc. lib. 11.
d l. j. §. hæc interdicta. h. t.
e uide Paul. lib. 5. tit. 6.
f in l. j. in prin. h. t.
g in d. l. j. §. deinde ait prætor.
h in d. l. j. §. ait prætor quo ex castel.
i l. 3. h. t. l. imperator. de seru. rust. prædior.
k l. j. §. permittitur. h. t. l. 4. & tot. tit. C. de aquæ duct. lib. 11.

DE RIVIS. TIT. XXI.

1 *Continuatio.*
2 *Verbum reficiendi quatenus pateat.*
3 *Interdictum.*

POstquam de aquæ ductibus non impediendis dictum est, consequenter de ijsdem re- 1
ficiendis interdicitur [a]. nam sine refectione usus seruitutis diu conseruari nequit [b]. Ver- 2
bum reficiendi latè patet, & omnem omnino instaurationem complectitur [c]. Prætor 3
ait [d]: RIVOS, [e] SPECVS, SEPTA REFICERE, PVRGARE, AQVAE DVCENDAE CAVSA, QVO MINVS LICEAT ILLI: DVM NE ALITER AQVAM DVCAT, QVA'M VTI PRIORE AESTATE, NON VI, NON CLA'M, NON PRECARIO' A' TE DVXIT, VIM FIERI VETO.

DE FONTE. TIT. XXII.

1 *Continuatio.*
2 *Primum interdictum.*
3 *Secundum.*

VT de ductibus aquæ, ita & de usu fontis siue haustu Prætor interdicit dupliciter: pri- 1
mùm de usu non impediendo [a], ad hunc modum: VTI DE EO FONTE, QVO 2
DE AGITVR, HOC ANNO AQVAM, NEC VI, NEC CLA'M, NEC PRECARIO' AB ILLO VSVS ES, QVO MINVS ITA VTARIS, VIM FIERI VETO. DE LACV, PVTEO, PISCINA ITEM INTERDICAM. Secundò de refectione Prætor ait [b]: QVO MI- 3
NVS FONTEM, QVO DE AGITVR PVRGES, REFICIAS, VT AQVAM COERCERE, VTI'QVE EA POSSIS: DVM NE ALITER VTARIS, ATQVE HOC ANNO NON VI, NON CLA'M, NON PRECARIO' AB ILLO VSVS ES, VIM FIERI VETO.

a in l. j. in prin. h. t.
b l. 3. §. utilitas. 7. de itinere actuq; priuato. l. j. § 1. h. t.
c d. l. j. §. deinde.
d l. j. in prin. h. t.
e quid sint riui, specus, &c. uide hic in tot. tit. et apud Cepol. in trac. de ser. tit. de Riuis, cū sequen.

DE CLOACIS. TIT. XXIII.

1 *Continuatio: & quid sit cloaca.*
2 *Interdictum de purgandis cloacis: & eius explicatio.*
3 *Interdictum restitutorium.*

COnsimiliter de cloacis, id est locis conclauis, per quæ colluuies fluit, ut sunt tubi, fistu- 1
læ, canales [a], duplex interdictum editur: alterum prohibitorium, alterum restituto-
rium. De non impedienda cloacarum purgatione, Prætor ait [b]: QVO MINVS ILLI 2
CLOACAM, QVAE EX AEDIBVS EIVS IN TVAS PERTINET, QVA DE AGITVR, PVRGARE, REFICERE LICEAT, VIM FIERI VETO. DAMNI INFECTI QVOD OPERIS VI-

a l. j. §. cloacis. h. t.
b in l. j. in prin. h. t.
a l. unica. in prin. h. t.
b d. l. unica. §. deinde ait prætor.

» RIS VITIO FACTVM SIT, CAVERI IVBEBO. Qua in parte, quia cloacarum purgatio ad publicam utilitatem pertinet, ne sordium immunditie & foetore aer corrumpatur, sine exceptione Prætor permittit cloacam purgari, siue quis iustè siue iniustè eam habeat [a]. Eandemq; ob causam probibet cloacam facienti uim fieri, etiamsi in publico exitum habeat [b]. Quod tamen sine damno uicinarum ædium faciendum est [c]: coq; iure Sax. ædificans cloacam, ad superficiem usq; terræ eam munire [d], & à uicini ædificio trium pedum spacio eam arcere cogitur [e]. Quanquam de eiusmodi cloacis boc interdictum non agit, sed de fistulis & canalib. per quos sordes culinariæ, & consimiles eluuntur & emittuntur in publicum. In
3 restitutorio ait Prætor: QVOD IN CLOACA PVBLICA FACTVM, SIVE EA IMMIS-
» SVM HABES, QVO VSVS EIVS DETERIOR SIT, FIAT, RESTITVAS. Item: NE
» QVID FIAT IMMITTATVR'VE, INTERDICAM [f].

QVOD VI AVT CLA'M.
TIT. XXIIII.

1 SEd quia de singulis possessionum causis & controuersijs interdici peculiariter, propter
infinitam litium uarietatem nequit: generale interdictum proposuit Prætor, quo quic-
2 quid ui aut clàm factum est, iubet restitui, tueturq; possessiones. QVOD VI, inquit,
AVT CLA'M FACTVM EST, QVA DE RE AGITVR, ID CVM EXPERIVNDI PO-
3 TESTAS EST, RESTITVAS [a]. Compent hoc interdictum non modò dominis, sed om-
4 nibus quorum interest [b]: aduersus eum qui ui aut clàm quid fecit, aut fieri iussit [c]. Vim fa-
cit, qui per uim aut contra denunciationem facit [d]. Clàm facere uidetur, qui celauit aduer-
sarium opus, neq; ei denunciauit, si modò nmuit eius controuersiam, aut timere debuit, ne
5 melioris conditionis sint stulti quàm periti [e]. In boc autem competit, ut si possideat reus
quod factum est, suis sumptibus restituat: id est, reponat in antiquũ statum, destructo ope-
re, quod ui clamue fecit: si non possideat, restitui curet à possessore, refuso etiam eo quod in-
6 terest, & fructibus restitutis [f]. Hæredibus bæc actio datur. In bæredes uerò duntaxat, qua-
tenus ad eos peruenit [g]. Et est annalis, exemplo reliquarum, quæ ex iurisdictione Prætoris
proficiscuntur [h].

DE REMISSIONIBVS. TIT. XXV.

1 QVod dictum est, uim facere eum qui contra nunciationem facit, distinctionem reci-
2 pit. Nam si quis nunciet ibi, ubi ius non babet, nunciatio nequaquam tenet. Sin iu-
re nunciet, tamdiu tenet renunciatio, quoad remissa est uoluntate nunciantis: aut in
ea causa est, ut remitti debeat: puta cautione de demoliendo nouo opere, si iniustè ædifica-
3 tum apparuerit, præstita aut oblata [a]. Qua de re prætor quoq; interdixit, ad hunc modum:
» QVOD IVS SIT ILLI PROHIBERE, NE SE INVITO FIAT, IN EO NVNCIATIO
» TENEAT. CAETERV'M NVNCIATIONEM MISSAM FACIO [b]. boc est: alioqui, si non
habeat ius nunciandi, missam facio, & non admitto nunciationem.

DE PRECARIO. TIT. XXVI.

a l. j. §. quis autem. h. t.
b l. j. §. idem Labeo. l. 2. h. t. uide Cepol. in trac. urb. seru. cap. de cloa. nu. 7.
c d. l. j. §. pe.
d Reinb. in ult. part. diff. 32 per art. 51. lib 2.
e idē præalleg. loc. diff. 34.
f d. l. j. §. fin.

a l. j. in prin. h. t.
b l. compent. 16. l. quamquam. 12. h. t.
c l. 5. §. hæc uerb. cum §. seq. l. si ego. 6. l. denique. 12. §. fin.
d d. l. j. §. quid sit. l. uim facit. 19. h. t.
e l. 3. § fin. cum l. seq. quo modo et quando quid dicatur clàm fieri, uide apud Ias. in l. clàm possidere in prin. nu. 6. de acq. poss. Bart. in l. 2. nu. 1. C. de bis qui ex pub. rat. lib. 10. ubi gl. ad uer. occultè. Bal. in l. 1. C. de præd. certa. lib. 10 Ias. in §. item si quis. nu. 45. Inst. de actio. Bal. in l. 2. nu. 1. C. de repu. hær. & l. cum ipso. nu 1. 3. 4. C. de contra. emp. Bar. in l. pupillus §. item ipse. num. 4. de autbo. tut. Dec. in l. quo tutela. §. clàm. nu. 2. & 5. et ibi Cagno. de reg. iur.
f d. l. is qui. §. quod ait prætor. d. l. semper. 15. §. in boc interdicto. & § fi. d. l. competit. 16. §. fin.
g d. l. semper. §. boc interdictum.
h d. l. semper. §. boc interdict.

a l. 5. §. fi is cui. de oper. nou. nunc.
b l. unic. in prin. h. t. uide Cuiac. li. Ob. t. ca. 16. Duaren. ad tit. de ope. no. nunciat.

TRibus modis uitiosè & mala fide possidetur, ui, clàm, precariò [a]: de duobus prioribus 1
& quemadmodum aduersus ea possessiones defendantur hactenus est dictum, sequi-
tur ut de tertio, nempe precario, & interdictis hoc nomine competentibus agamus.
Precarium dicitur, quod precibus utendum petenti conceditur [b], tamdiu quoad is qui con 2
cessit, patitur. Quod genus liberalitatis ex iure gentium, sicuti & cæteri contractus [c], descen
dit [d]. Quanquam à donatione distat: nam donatio dominium transfert, & semel traditio- 3
ne perfecta repeti, reuocariq; nequit [e]. At precarium non dominium sed usum transfert, &
sic datur, ut qui dedit, repetere semper possit: magis itaq; affine est commodato [f]. quanquã
commodatum ciuiliter obliget, & ad certum usum, certumq; tempus, uel expressum uel ta-
citum detur [g]. Precarium autem neq; ad certum usum, neque ad certum tempus præstatur: 4
unde & quotiescunq; libitum erit, repeti potest [h]: & habitatio precario concedi non dici-
tur, quia ad certum semper usum datur [i]. Deinde in commodatum dolus & culpa ac custo-
dia uenit [k]: idq; ex usitatis ciuilium contractuum regulis: quia commodatarij solius gratia
contrahitur [l]. Qui precario uerò accipit tantum, de dolo & lata culpa tenetur: quia cum iu-
ris Ciuilis regulis hic contractus non sit alligatus, benignius cum eo agendum Prætor pu-
tauit, cui is qui dedit benignè facere uoluit [m]. Prætor ait: QVOD PRECARIO AB ILLO 5
HABES, AVT DOLO MALO FECISTI, VT DESINERES HABERE, QVA DE RE
AGITVR, ID ILLI RESTITVAS [n]. Hæc actio quæ est ex bono & æquo [o] datur in perpe- 6
tuum [p] ei qui precario concessit, siue domino, siue nõ domino [q], eiusq; hæredib. [r] aduersus
eum qui precarium habet, id est precario detinet [s], eiusq; hæredes: quia actio est rei persecu-
toria [t], in id ut res restituatur, aut si res restitui nequit, fiat condemnatio in tantum, quan-
ti actoris interest rem restitui cum omni causa, post interdictum editum: id est, ut hodie in-
terpretamur, post litem contestatam [u]. Datur hoc nomine & incerti condictio, hoc est præ-
scriptis uerbis [x]. Distant autem ab hoc precario precariæ Pontificiæ [y], quam τῶν χρή-
σεων δόσιν Iustinian. [z] appellare uidetur: cum uidelicet is qui prædia sua ecclesiæ con-
cedit, recta mercede precarium eius usum sibi ad uitam restipulatur: quod quidem sin-
gulis lustris solet redintegrari, quia ultra quinquennium extendi ex decretis conciliorum
non debet [a].

DE ARBORIBVS CAEDENDIS.
Titulus XXVII.

1 *Interdictum de urbanis arboribus.*
2 *Alterum de rusticis.*

SEd & de arboribus interdicit Prætor, de his quidẽ, quæ in urbano sunt prædio: QVAE 1
ARBOR, inquit, EX AEDIBVS TVIS (id est, urbano prædio, horto, uel area) IN
AEDES ILLIVS IMPENDET, SI PER TE STAT, QVO MINVS EAM ADIMAS,
TVNC QVO MINVS ILLI EAM ARBOREM ADIMERE (à stirpe scilicet [a]) SIBI'QVE
HABERE LICEAT, VIM FIERI VETO [b]. De ijs quæ in agro sunt, hoc modo interdicit: 2
QVAE ARBOR EX AGRO TVO IN AGRVM ILLIVS IMPENDET, SI PER TE
STAT, QVO MINVS PEDES QVINDECIM A' TERRA EAM ALTIVS COERCEAS,
QVO MINVS ILLI ITA COERCERE, LIGNA'QVE SIBI HABERE LICEAT,
VIM FIERI VETO [c]. Eodem pertinet actio arborum furtim cæsarum, quæ est eiusdem
potestatis, non ordinis [d]: & remedia Sax. iuris, in eandem quidem rem, aliam tamen pœ-
nam concepta [e].

DE GLANDE LEGENDA.
Tit. XXVIII.

1 *Quid glandis nomine ueniat.*
2 *Interdictum.*
3 *De iure Sax.*

HVic simile est interdictum de glande legẽda. Glandis autem nomine omnes fructus 1
continẽtur [a]. GLANDEM, inquit Prætor, QVAE EX ILLIVS AGRO IN TVVM 2
CADIT, QVO MINVS ILLI TERTIO QVOQVE DIE (ab eo scilicet tempore,
quo ceciderunt) LEGERE AVFERRE LICEAT, VIM FIERI VETO [b]. Etsi enim in alie-
num fun-

a l. Pomponius. §. 1. de acq. poss. Cuiac. in l. 4. §. ult. de usucap. & Obser. lib. 5. cap. 20.
b Paul. li. 5. tit. 6. Cuiac. Obser. lib. 4. cap. 7.
c l. ex hoc iure. 5. de iust. & iur.
d l. j. h. t.
e l. j. ɔ̄. de donat. l. si repetendi. C. de condictione ob causam. to. tit. C. de reuoc. donat.
f l. j. h. t.
g l. in commodato. §. sicut ɔ̄. commodati.
h uide limitationes apud Cepol. trac. de ser. urb. cap. 79. num. 6. cum seq.
i l. & habet. 15. §. hospites. h. t.
k l. si ut certo. 5. §. nunc uidendum. ɔ̄. commodati.
l l. contractus. 24. cum ibi not. de reg. iur. & §. nunc uidendum.
m l. quæsitum. 8. §. cum quoq;. h. t.
n l. 2. h. t.
o l. 2. h. t.
p d. l. quæsitum. §. interdictum. Cuiac. lib. 5. cap. 20.
q d. l. quæsitum. in prin. l. certè. §. fin. h. t.
r l. cum precario. 22. h. tit.
s l. 4. l. ult. §. si pupillo. hoc tit.
t d. l. quæsitum. §. ult. l. 2. C. eod.
u d. l. quæsitum. §. ex hoc interdicto. & §. pe.
x l. 2. l. duo. 9. fin. l. interdictum. l. & habet. §. cum quis. h. tit. l. cum qui. §. is qui. de fur. Cuiac. lib. 4. cap. 7.
y c. 1. & tot. tit. ex. de precar.
z Novell. 7. & 120.
a Cuiac. lib. 4. cap. 7.

a l. j. §. 1. h. t.
b d. l. j. in prin.
c d. l. j. §. pe.
d infra, Arbo. fur. cæsa. Cuiac. Ob. lib. 5. cap. 17.
e Land. li. 2. art. 28. ubi gl. uide Bart. hic in l. 1.

a l. unic. h. t. l. qui uenenum. 236. §. glandis. de uerb. signif.
b l. unica. h. t.

num fundum inuito domino ingredi, regulariter non licet [a], tamen quatenus suæ rei causa licet [b]. Quia uerò fructus in terram prolapsi facilè putrescunt, ideo uisum est sufficere si domino ad colligendas res suas triduum concederetur: post illud uerò, uelut pro derelicto habitos, uicino ut cedant æquum esse. Hoc interdictum iure Saxonum non obtinet, qui
3 fructus in alienum fundum pendentes aut cadentes, possessori eius fundi indistinctè concedunt [c].

a l. diuus. de ser. rust. prædio. §. fi. & inst. de rer. diuis. l. iniuriarū. §. fin. de iniur.
b l. thesaurus. 15. ad exhibend.
c Saxo. lib. 2. artic. 52. Pach. differ. ult. par. 2.

DE LIBERO HOMINE EXHIBENDO. Titul. XXIX.

1 *Continuatio.*
2 *Interdictum, & eius explicatio.*
3 *Cui, aduersus quem, ad quid detur hæc actio.*
4 *De criminalibus iudicijs quæ contra eosdem competunt.*

1 Officij causa propositum est interdictum de libero homine exhibendo: nam communis humanitatis officium, & causa libertatis publicè exigunt, ut ne quis alium
2 iniustè detineri inuitum patiatur. ait Prætor: QVEM LIBERVM HOMINEM DOLO MALO RETINES, EXHIBEAS [a]. Dolum malum requirit Prætor: nam si quis iure retineat, cessat interdictum [b], ut & cum uolentem tenet [c].
3 Hoc interdictum omnibus agere uolentibus communis fauore libertatis competit [d]. Et quidem perpetuò [e]: quia libertas nunquam præscribitur [f]. Datur autem aduersus detinen-
4 tem dolo malo, in id ut hominem exhibeat, id est in publicum producat [g]. Quod ni fiat, quanti ea res erit, reus condemnabitur [h]: & quidem sæpius, donec hominem liberârit [i]. Potest tamen & criminaliter conuenire ex l. Fab. de plagiarijs, & alijs iudicijs, qui hominem inuitum detinet, aut priuatis carceribus includit [k].

a l. 1. in princ. h. t. uide Paul. lib. 5. tit. 6.
b l. 3. §. is tamen. & §. si eum. l. si filius. h. t.
c d. l. 3. §. si quis uolentē.
d d. l. 3. §. hoc interdictū.
e d. l. 3.
f l. fin. cum ibi not. C. in quib. causis præs. lōg. temp. cessat.
g d. l. 3. §. ait Prætor.
h d. l. 3. §. si tamen reus.
i l. 3. §. si tamen.
k l. unic. C. de priuat. carc. l. 3. in pr. h. t. l. penult. §. fin. ad l. Fab. de plag. Paul. lib. 5. tit. 6.

DE LIBERIS EXHIBENDIS, ITEM DUCENdis. Titul. XXX.

1 *Continuatio.*
2 *Interdictum de exhibendis liberis.*
3 *Interdictum de ducendis.*
4 *Quomodo hæc differant inter se.*
5 *Cui, contra quem, ad quid hæc detur actio.*

1 Iuris sui tuendi causa interdictum datur de liberis exhibendis uel ducendis: nam per-
2 missum est parentibus, patriæ iure potestatis, liberos uendicare. De exhibendis liberis interdictum ita habet [a]. QVI QVÆ'VE IN POTESTATE LVCII TITII EST, SI IS EA'VE APVD TE EST, DOLO'VE MALO TVO FACTVM EST, QVO
3 MINVS APVD TE ESSET: ITA EVM EAM'VE EXHIBEAS. De ducendis Prætor ait [b]: SI LVCIVS TITIVS IN POTESTATE LVCII TITII EST, QVO MINVS EVM LVCIO TITIO DVCERE LICEAT, VIM FIERI VETO. Huius præ-
4 paratorium est superius interdictum [c]. Nam ut duci homo possit, antè exhibendus est: quemadmodum & res antequam uendicari possit [d].
5 Datur ex utroque interdicto actio, ei qui habet in potestate [e], aduersus eum qui interdicto defendit [f]: non autem aduersus ipsum filium [g]. nam his inter patrē & filium in potestate constitutū esse non potest [h]. Quia in actione solùm quæritur, an in potestate filius sit: aliā enim causam quo minus pater filium ducere possit, non admittit Prætor [i]. Huius actionis exemplo datur & marito ius agendi, de exhibenda & deducenda uxore, etiā aduersus socerum [k].

a l. 1. in prin. h. t. uide Paul. lib. 5. tit. 6.
b in l. 3. in prin. h. t.
c l. 3. §. 1. h. t.
d tot. tit. ff. ad exhibend.
e l. 1. §. 1. h. t. l. 2. C. eod.
f l. 3. §. hoc autem.
g l. fin. l. 3. §. hoc autem. h. t. l. 1. §. 1. de rei uēd.
h l. lis nulla 4. ff. de iud.
i l. 1. §. in hoc interdict. 3. h. t.
k l. 2. h. t. l. fi. C. eod. Paul. lib. 5. tit. 6.

VTRVBI. TIT. XXXI.

1 *Continuatio.*
2 *Interdictum.*
3 *Idem hic seruari, quod in interdicto Uti possidetis.*

1 Sed quia de interdictis quæ iuris sui, quod quis in hominibus habet, tuēdi gratia competunt, dici cœptum est: reliqua quæ eōdem pertinent, iam absoluamus. Quæ licet propriè de iure duntaxat in homines competēte loquantur, unde meritò in hunc po-

ſtremum ordinem ſunt relata: tamen ſciendum eſt, ex interpretatione prudentum ad reli-
quas quoque res mobiles ea omnia pertinere [a]. cuiuſmodi in primis eſt, quod Prætor ad tu-
endam rei mobilis poſſeſſionem proponit.
VTRVBI ſeu VTROBI [b], inquit, HIC HOMO (ſeruus uidelicet, aut ſeruitutem bona fide ſer 2
uiens) DE QVO AGITVR, MAIORE PARTE HVIVS ANNI FVIT, QVO MI- «
NVS QVIS EVM DVCAT, VIM FIERI VETO [c]. Huius interdicti uis hodie exæqua «
ta eſt interdicto Vti poſsidetis: nam in utroque obtinet, non qui maiore parte anni, ut inter- 3
dictum hoc habet, ſed qui litis conteſtatæ tempore (quod ne ipſum quidem nunc neceſſa-
rium eſſe, ſed ſufficere antiquiorem oſtendit poſſeſsionem, ſuprà dictum eſt [d]) ab aduerſa-
rio iuſtè poſſedit. Illud intereſt, quòd hoc de mobilibus, illud de rebus ſoli loquatur [e].

a l. j. §. 1. h. t.
b Cuiac. Ob. lib. 5. cap. 22.
c l. j. h. t.
d ad tit. uti poßidet.
e §. quorum. Inſt. de interdictis. l. j. §. 1. h. t.

DE MIGRANDO. TIT. XXXII.

1 *Continuatio.*
2 *Interdictum.*
3 *Quando, cui, & ad quid detur hinc actio.*

INterdictum quoque quod inquilinis migrare uolentibus datur, ne impedimentum cree- 1
tur, quo minus res ſuas importatas aſportent & euehant, huc pertinet: id quod Prætor
in hanc propoſuit ſententiam [a]. SI IS HOMO QVO DE AGITVR, NON EST 2
EX HIS REBVS DE QVIBVS INTER TE ET ACTOREM CONVENIT, VT «
QVÆ IN EAM HABITATIONEM QVA DE AGITVR INTRODVCTA, IMPOR- «
TATA, IBI NATA FACTA'VE ESSENT, EA PIGNORI TIBI PRO MERCEDE «
EIVS HABITATIONIS ESSENT: SIVE EX HIS REBVS ESSET EA MERCES «
TIBI SOLVTA, EO'VE NOMINE SATISFACTVM EST, AVT PER TE STAT, «
QVO MINVS SOLVATVR: ITA QVO MINVS EI QVI EVM PIGNORIS «
NOMINE INDVXIT, INDE ABDVCERE LICEAT, VIM FIERI VETO. Ex quo 3
intelligi licet, duobus caſibus ex hoc interdicto actionem dari: uel cum res de qua agitur,
non eſt expreſsè aut tacitè pignori obligata: uel cum quidem obligata nomine penſionis
fuit, ſed ea aut ſoluta eſt, aut eo nomine ſatisfactum, aut per locatorem ſtat, quo minus ſa-
tisfiat. Etſi autem de homine inducto edictum loquatur, tamen idē obtinet in qualibet re
importata: quæ aut pignori nexa non eſt, aut eo nexu liberata. Sæpe autem fit, ut nexu taci-
ti pignoris nō teneatur res: puta ſi fuerit aliena, cōmodata, depoſita [b], &c. ſi non eo animo,
ut ibi perpetuò eſſet inducta [c], ſi certæ res expreſsim ſint obligatæ. uidetur enim uelle inter-
dictū, ut hoc caſu ceſſet tacita hypotheca, atque ita prouiſio hominis tollat prouiſionem le-
gis [d]: quod tamen alijs diſplicet [e]. Hoc interdictum colono non datur [f], quia illi aliter ex-
tra ordinem officio iudicis nobili celeriter ſubuenitur: tum quòd conſtet, horum res pi-
gnore non teneri, iure communi [g]: tum quia publicè intereſt, neque agricolas litibus di-
ſtineri, nec eorum res & inſtrumenta diutius detineri [h]. Hoc interdictum perpetuum eſt, &
datur in ſucceſſores, & ſucceſſoribus [i]: non modò de rebus proprijs, ſed etiam alienis,
dummodo importatus [k].

a l. j. in prin. h. t.
b l. final. h. t.
c l. debuer. 32. de pign.
d l. fin C. de pact. cōuen.
e uide Iaſ in §. item Seruiana. nu. 70. Inſt. de actio.
f l. j. §. 1. h. t.
g uide 5. in quib. cauſ. pigno.
h auth. agricultores. C. quæ res pigno.
i l. j. §. fin. h. t.
k l. j. §. illud. l. 2. h. t.

DE SALVIANO INTERDICTO. TItul. XXXIII.

1 *Continuatio.*
2 *Quomodo diſtet hoc interdictum à Seruiana.*
3 *Quare dicatur Saluianum: & cui, aduerſus quem ex eo actio detur.*

SAluianum quoque interdictum, quod de pignoribus repetendis [a] quæ è prædio con- 1
ducto ablata aut alienata perhibentur, huc meritò refertur: quippe in quo de homi-
ne, in fundum pignoris nomine (nam ſine nominata conuentione inducta in præ-
dium ruſticum, non ſunt pignori nexa [b]) inducto, locutum Prætorem apparet [c]. Etſi au- 2
tem Seruiana actione quoque pignus perſequi poſſumus [d]: tamen quia petitorij eſt iudicij,
& grauat hoc probandi onere agentē, ut cogatur oſtendere, rem in bonis debitoris fuiſſe [e]:
uiſum fuit interdicto ei conſulere [f], ut pignus ſuum cōpendiaria uia perſequi poſsit, eo ui-
delicet tantū probato, quod pignoris nomine res ſint inductæ [g]. Huius aūt interdicti cum nec 3
certus author, nec uerba in edictum perpetuū uideantur fuiſſe relata: uerìſimile eſt à Saluio
Iuliano edicti perpetui cōpoſitore & interprete, Saluianū eſſe appellatū. Datur autem hinc
actio ei cui penſionis nomine res obligata fuit, aduerſus quemlibet poſſeſſorē: idque exēplo
Seruia-

a uide Cuiac. lib. Obſer. 5. cap. 24. et Paul. lib. 5. Sent. tit. de interdic.
b l. 4. in quib. cauſ.
c ex l. j. in prin. h. t.
d §. item Seruiana. Inſt. de actio.
e l. & quæ nondum. 15. §. quod dicitur. de pig. l. ante omnia. de prob. Iaſ. & Dd. in §. item Seruiana. Inſt. de actio. C. quando. Bart. Bald. Salic. in l. cum res. C. ſi res alie. pigno.
f Azo in rubr. C. de precar. nu. 14.
g l. j. in prin. h. t.

Seruianæ[a]. & directa quidē datur locatori ruſtici prædij aduerſus colonum, quia de his nominatim interdictum loquitur: utilis autem ex interpretatione datur locatori urbani prædij contra inquilinum. Sed & cuilibet creditori datur non modò aduerſus debitorem qui oppignorauit, ſed quemlibet etiam poſſeſſorem[b]: contra quem tamen probatio amplior facienda eſt, uidelicet rem in bonis fuiſſe debitoris oppignorantis[c]. Cæterùm quando contra debitorem agitur, id probari non eſt neceſſe, quia is de uitio nexus excipere nequit: ſuā enim ipſius allegaret turpitudinem & fraudem, ſi rem alienam fuiſſe diceret[d]. Datur autem hoc interdictum etiam hæredibus, & in hæredes, quia eſt rei perſecutorium[e]: petitur enim poſſeſsio rei oppignoratæ[f], unde & interdictum adipiſcendæ poſſeſsionis eſſe cenſetur[g].

DIGEST. LIB. XLIIII.

DE EXCEPTIONIBVS, PRAESCRIPTIONIBVS & præiudicijs. Tit. I.

1 *Continuatio.*
2 *Excipere quid ſignificet: & quæ hoc nomine ueniant.*
3 *Quid ſit exceptio.*
4 *Quid præſcriptio.*
5 *Quid præiudicium.*
6 *Explicatio l. fundum.*
7 *Diuiſiones, & ſpecies exceptionum.*
8 *Cauſa efficiens & materialis.*
9 *Forma proponendæ exceptionis.*
10 *Quando proponi exceptiones debeant.*
11 *Finis & effectus: & an per obiectionem exceptionis lis uideatur conteſtata.*
12 *Contraria.*

1 DEfendūtur poſſeſsiones non modò interdictis, ſed obiectis etiam à poſſeſſo-
re exceptionibus. quæ cum Prætoriæ ſint, quòd dari à Prætore omnes ſolēt[a] 1
meritò hîc inter iudicia Prætoria, de quibus in 6. & 7. Pandectarum parte agi
2 diximus, collocantur. Excipere inter alia ſignificat excludere, uel eximere a-
liquid de numero[b]: hinc defenſiones reorum quæ excludunt intentionem
agentis, & a regula ac ratione qua nititur actio, excipiunt caſum de quo agitur, ita ut æquū
non ſit, in eo regulam obtinere, exceptiones ſunt appellatæ. Propriè igitur fateamur eas di
ci exceptiones, quæ non eunt inficias, actionem iure ſubſiſtere, ſed eſſe iniquam aduerſus
eum qui cum agitur, demonſtrant: de quibus titulum de Exceptio. in Inſtit. accipiendum
eſſe, exempla quæ ibi proponuntur, coarguunt. Vnde qui ſimpliciter negat factum quod
proponit actor, non dicitur excipere[c]: & ſtatutum auferens omnem exceptionem, nunquā
tollit hanc negationem aut implorationem officij iudicis, aut aliam eiuſmodi iuſtā defen-
ſionem[d]. Vſu tamē obtinuit, ut defenſiones omnis generis exceptionum nomine ἐν πλάτει
comprehendantur, etiamſi ius actionis funditùs tollant: ut ſi quis neget factū, aut ſe ſoluiſ-
3 ſe dicat: quas propriè exceptiones intentionis uulgò appellant[e]. Exceptio dicta eſt, qua-
ſi quædam excluſio, quę interponi actioni cuiuſq; rei ſolet, ad excludendū id quod in intē-
tionem condemnationemue (id eſt, libelli concluſionem) deductum eſt[f]: uel, authore Pau
lo[g], eſt conditio (conditionaliter enim olim in formula concipiebatur) quæ modò eximit
reum à damnatione, modò minuit damnationem. Theophilus in Inſtitut. eod. tit. ita defi-
nit: Exceptio eſt quædam iudicialis allegatio, reo competens, aduerſus actionem, quæ iu-
re quidem ciuili efficax ſit, ſed natura iniquas uires habeat. Exceptio itaq; actorē excludit,
replicatio reum: quæ eſt contraria exceptioni, & quaſi exceptionis exceptio[h]. Sed contra
replicationem dari ſolet duplicatio, & contra duplicationem triplicatio, & contra triplica-
tionem rurſus quadruplicatio: & deinceps multiplicantur nomina, dum aut reus aut actor
4 obijcit[i]. Præſcriptio, quam Rhetores tranſlationē nominãt[k], propriè eſt, qua modus, tem-
pus, locus, aliæq; circumſtantiæ actionis determinantur, & quaſi circumſcribuntur: ut cum
reus oſtendit coram alio iudice, aut ab alio actore, aut cum alio, aut non hoc loco uel tem-
pore eſſe agendum[l]. Promiſcuè tamē pro exceptionibus præſcriptiones uſurpãtur[m]: un-
de & exceptio poſſeſsionis, qua ſe aduerſus dominū poſſeſſor tuetur, præſcriptio longi tem-
poris appellatur[n]. Illud tamen ſciendum eſt, quas I.C. præſcriptiones propriè appellãt, eas
exce-

a l. ſ. in prin. & §. 1. h. t.
b Bart. in l. j h. t per l. j. C. de precar. & Sal. Cyn. in l. certi. C. de lo. & cond.
c l. cum res. 5. C. ſi aliē. res pig. Iaſ. in §. itē Seruiana. nu. 89. Inſt. de actio.
d uide Iaſ. in d. §. itē Seruiana. nu. 92. & 93. & ī. de pig. act. l. rem alienam. ubi Dd. eod. tit.
e l. 2. C. de preca. & Sal. interdic.
f Roff. in trac. lib. de inter. Sal. nu. 3. et 4. Iaſ. in d. §. item Seruiana. Azo in rubr. C. de preca. & Sal. interd. nu. 15.
g Azo præalleg. loc.

a Cicero lib. 2. de Inuentione. cap. 4.
b l. j. ubi Dec. de reg. iur. l. 4. §. fin. de pen. lega.
c Bald. Panor. Felin. & Cano. in rubrica. ext. de exceptionib. Bald. in l. j. nu. 6. C. de iur. et facti ignoran. & in l. peremptorias. C. ſent. reſcind. non poſſ.
d Feli. præal. loco. Bart. in l. planè. in fin. de petitio. hæredita. & in l. j. §. & parui nu. 3. ī. quod ui aut clām. latè Lanfran. in c. quoniā. ad uerb. excep. in princip. de probatio.
e Azo in rubr. C. eod. Panor. in tit. extrà, eod. uide Iaſ. in l. qui ſe debere num. 6. de cond. cauſ. da. Socin. hic in l. 1. & 2. Iaſ in l. ait. 2. nu 11. et 15. de iureiu.
f l. 2. h. t.
g l. antepen. h. t.
h d. l. antepen.
i l. 2. in fi. h. t tot. tit. Inſtit. de replicatio. l. 3. C. de excep.
k Cic. lib. 1. ad Herenn. cap. 5 & de Inuen. lib. 1. cap. 3. & lib. 2. c. 4. 6. & lib. 3. cap. 8.
l l. fi. l. pe. C. de except. cap. 2. c. dilecti. extrà, eod. Quint. lib. 7. cap.
m l. qui agnitis. 11. l. Paulus. 23. h. t. l. 2. C. de precib. Imper. offeren. l. contra. C. de inoff. teſtam. l. ita. C. de procuratorib. cum ſimilib.
n t. t. C. de præſcri. long. temp.

exceptiones declinatorias & dilatorias ab interpretibus uocari[a]. Præiudicium interdum
detrimentum significat[b], interdum iudicis interlocutionem, quæ sententiam antecedit, ut
annotauit Duaren.[c] Sed crebrius in iure accipitur pro certo actionum genere, quæ præiudi
ciales appellantur[d]: cum uidelicet antè quid petitur iudicari, quàm ad principale negotiũ
perueniatur, quod tamen ipsum ex hoc iudicio ueniat declarandum. Quo in sensu etiam
Cicero accipit in Orat. pro C. Planco: ut si patronus intẽdens petere à liberto operas, prius
postulet declarari esse libertum: aut filius petiturus alimenta à patre, petat inimò diiudica-
ri, an sit filius: uel maritus, qui ad exhibendam uxorẽ agere potest[e], ante omnia cupiat de-
cerni, iustáne sibi uxor sit, an non sit[f]. Harum ad actionum similitudinem exceptiones etiã
quædam præiudiciales siue præiudicia dicuntur, quibus nimirum reus ita excludit agen-
tem, ut dicat præiudicium per nouum aliquod iudicium quod aduersarius moliatur, prin
cipaliori actioni fieri non oportere[g], uerbi gratia: Fundum Titianum posside, de cuius 6
proprietate inter me & te controuersia est: & dico præterea, seruitutem illi fundo deberi ab
alio tuo prædio non controuerso. huic secundo iudicio seruitutis rectè opponitur præiudi
cialis exceptio, quod præiudicium prædio, id est principali iudicio, uendicationiq; rei non
fiat. Fieret autem præiudicium, si hæc confessoria actio de seruitute admitteretur. Nam cum
ea non detur, nisi domino fundi[h], ego dominus fundi controuersi eo ipso declararet, si mi-
hi potestas fieret hanc actionem proponendi. At hoc iniquum esset, priusquã probatio do
minij in principali uendicationis iudicio à me sit facta: quæ meritò exigitur, cum tu possi-
deas[i]. & hæc est species illa intricata, & à Castrense rectè explicata, quam proponit Africa-
nus[k]. quo nihil pertinere adiunctum Pauli responsum, quod non de præiudicio, sed de rei
iudicatæ exceptione loquitur, rectè Cuiacius animaduertit[l]. Exceptiones aliæ sunt dila- 7
toriæ, quæ actionem differunt in aliud tempus: aliæ sunt peremptoriæ, quæ eam perimunt
& extinguunt: ut rei iudicatæ, solutionis, præscriptionis, pacti, &c.[m] Dilatoriarum aliæ uo-
cantur declinatoriæ, quæ iudicium & forum in quo agitur, declinant[n]: aliæ propriè dilato-
riæ, quæ ex alia causa litem differunt, ut exceptio procuratoria: item de cautione & Gua-
randa, ut loquuntur, quæ apud Saxones in usu est, præstanda: de quibus omnibus latius
Speculator[o]. Hæ autem omnes ante litem contestatam proponendæ sunt: postea enim
non admittuntur[p]. Sed peremptoriæ post litem demum contestatam opponuntur[q], qui-
busdam exceptis: quæ ideo priuilegiatæ dicuntur, quòd litis contestationem impediant[r].
Ex quarum scilicet obiectu apparet, aut actionem non competere, aut sublatam esse solu-
tione, transactione, re iudicata, præscriptione, & similibus modis[s]. Impediunt autem litis
contestationem, cum & in ingressu litis opponuntur, non ad merita causæ, sed ad impedi-
endum litis ingressum[t]: & in continenti etiam probari possunt[u]. Item aliæ sunt tempora-
les, quæ durant ad tempus præstitutũ aut à lege[x], aut ab homine[y]: cuiusmodi omnes sunt
dilatoriæ[z]. aliæ perpetuæ, quales sunt omnes peremptoriæ[a]: neq; enim ullo tempore præ-
scribuntur[b]. Postremò pleræq; exceptiones in rem competunt: nonnullæ sunt persona-
les, nec transeunt de persona in personam: ut exceptio pacti personalis, & ne quis, nisi qua
tenus facere potest, conueniatur[c]. Exceptiones ex æquitate naturali proficiscuntur[d]: un 8
de & iuris gentium esse dicuntur[e]. nam etsi Prætor plerasq; induxit, unde & hic tractatus
inter Prætoria iudicia est collocatus: tamen ex æquitate naturali, aut iure gentium eas de-
sumpsit, atq; in foro ualere uoluit. Materia circa quam exceptiones uersantur, sunt actio-
nes & iudicia. Materia ex qua existunt, est ius cuiusq; proprium. nã ex iure tertij, nulla cui-
quam oritur exceptio[f]. Quod ad formam attinet, sciendum est, exceptiones olim à Præ- 9
tore dari solere, perinde atq; actiones: qui aut purum præscribebat iudiciũ, non admissa
rei exceptione, ut, Si paret promisisse, condemnato: aut sub conditione, ut cum exceptionẽ
admissam formulæ inserebat: Si paret promisisse Titium Seio decem, condemnato, extrà
quàm si quid dolo malo, metuùe gestum sit[g]. Conditionaliter enim per particulam, si, nisi,
extrà quã, &c. exceptiones adijciebãtur[h]: unde & Paulus in d.l. antepen. cõditiones appel-
lat. Sed hodie exceptiones formã nullam habent, imò quibuscũq; uerbis, scripto uel absq;
scripto,

a in l fin. C. eod. in l. fin. ĩ. de dilatio. Specul. in tit. de exceptio.
b l. 4. § pen. ĩ. de cẽsib.
c lib. Disputationum 2. cap. 2.
d §. præiudiciales. Inst. de actio. ubi dixi. l. act. uerb. 36. ĩ. de oblig. & act. l. j. §. 1. de rei nend. l. Imperatores. 14. de priuil. creditor.
e iuxta l. 2. de liber. exhibend.
f d §. præiudiciales.
g l. 1. ĩ. famil. hercisc.
h l. 2 in prin. ĩ. si seruitus uendi.
i l. 2. C. de probatio. l fi. C. de rei uendicatio. §. retinendæ. uers. cõmodũ. Inst. de interdictis.
k in l. fundum. 16. i. fundi. 18 h.t.
l Obser. lib. 5. cap. 37.
m l. 2. §. fin. l. 3. h.t.
n l fin. C. eod.
o in tit. de exceptio. Lanfran. in c. quoniam. in uerb. recusationes & exceptiones. extrà, de probatio. Chil. in pra xi. cap. 43. cum seq.
p l. lis demum. C de procuratoribus. Doctores in l fi. C eod.
q l siquidem. 9. C. eod.
r c. 1 de litis cõtest in 6. ubi Philipp. Fran. amplius 40. excep. priuileg numerat.
s Ias nu 15 & 16. post Castr. in l. nã postea. 8. de iureiur Bald. in l. 4. circa fin. C. de pact. Alex in l. uir bonus. et l. cum quærebatur. iudica. sol.
t Ias post Bart. in d. l. nã postea nu. 16. & 17. de iureiur. Bart. in l. quærebatur. iudic. sol.
u Bart in l. fin. nu. 3. ff. pro suo. Bald. & Dd. in l. edicto. C. de edict. diui Adrian. tollend. uide Geminia. Philip. Franc. nu. 8 et alios in c. 1. de lit. cõtesta. in 6.
x l si intra. 8. & in l. in

contract. 14. C. de non numera. pecu. tot. tit. C. de dote cauta non numera. y l. 3. §. temporales. h.t. z d. l. 3. a §. appellãtur. Inst. eod. b l puré. ĩ. ult. §. de dol excep. l. si pactum. C. eo. c l. exceptiones. 7. h.t. d Inst. de excep. in prin. l. j ĩ. de doli & metus exceptio. l. j. ĩ. de uacatione munerũ, & excusatio. Azo in rubr. C. eo. in fin. e Doctores hic in rubr. & in tit. extr. eo. f l. loci. §. cõpetit. si ser. uen. l. si quis. 8. §. 1. C. de præscr. 30. ann. Bar. Castr. & alij in l. j. de re iud. et in d. §. cõpetit. g l. sicut. 8. §. quid si. quib. mod pig. l. creditor. 12. qui pot. in pig. l. j. § Labeo. de flum. l. j §. sunt qui. ĩ. ne quid in flum. pub. l. si uttẽ. quod ui aut clàm. uid. Duar. in tit. de pact. Cuiac. lib. Obser. 5. cap. 34. & 37. h l. 1. famil. hercisc. l. 2. §. 1. uers. si in ea. l. 4. §. item. 8. uers. ita excipiendum, si inter me, &c. & §. Labeo. 14. §. si à Titio. a 8. §. metus. 29. inf. de dol. exceptio. l. si à te. 9. in fin. h.t. Cuiac. Ob. lib. 5. cap. 34.

ſcripto, uiua uoce[a] proponi poſſunt, adeò ut ſufficiat uel nuda facti narratiõe ius exceptionis patefieri[b]. Eſt tamen aliquô modo patefaciendũ, alioqui iudex factũ exceptionis non ſupplet, ſi uel ignorantia, uel inſcitia, uel aliã ob cauſam litigator exceptiones omittat: ut latius alibi tradunt Doctores, præſertim Caſtrenſ.[c]

10 Quanquã aũt pluribus uti exceptionibus, & una omiſſa uel non probata ad aliã redire nemo prohibet[d]: tamen non uno omnes tẽpore proponi debent. Nã dilatoriæ pleræq; ante litem conteſtatã, ut dixi, ſunt proponendæ & probandæ: ut declinatoria fori[e], procuratoria, & ſimiles[f]: niſi reus ignorârit eas ſibi cõpetere[g]. Cæteróqui poſt litẽ conteſtatã, aut etiã poſt ſtatutũ, ut fieri ſolet, à iudice terminum, non recipiuntur[h], præterquam ſi recens fuerint ortæ[i]. Quod de dilatorijs iudicij intelligendum eſt, nõ de dilatorijs actionis & cauſæ de qua agitur, ut eſt exceptio pacti de nõ petendo intra certum tempus, &c. Nam hæc proponitur lite demum conteſtata, ſicuti & reliquæ perẽptoriæ[k]. probanda aũt eſt probata agẽtis intentione[l]: exceptis illis priuilegiatis, uidelicet rei iudicatæ, tranſactionis, iuriſiurandi & præſcriptionis, & ſimilibus: quando uidelicet ante litẽ conteſtatã inſtar dilatoriarũ proponuntur, ad impediendũ litis ingreſſum: nam cum in continenti probari debent[m]. Poſtquã aũt concluſum eſt in cauſa, exceptiones non audiuntur[n], ut nec poſt ſententiã quæ tranſiuit in rem iudicatã, neq; appellatione eſt ſuſpenſa[o]: demptis ijs quæ ſententiã non impugnant, ſed tẽperant modum executionis[p].

11 Finis eſt, ut inflexibilis actionũ rigor ab exceptionum *ἐπιεικείᾳ* temperetur, & quẽ iniquum eſſet ex æquitate naturali cõdemnari, is ut obiecto quaſi exceptionum clypeo, tela ciuilium actionum aſpera prædura atq; euitare poſsit. uelut latius tradit Theoph. Inſtit. eod. Exceptionum dilatoriarũ effectus eſt, ut aut differant aut transferãt iudicium: peremptoriarũ, ut intentionem excludant aut minuant[q]. Illarum obiectione litem non conteſtari, certum eſt[r]. De his dubitari ſolet. ac Baldus quidem inquit[ſ], communem eſſe Legiſtarum opinionem, peremptoriæ obiectu litem conteſtari. Quod Canoniſtæ negant[t], niſi ulterius reus progrediatur intentionem negando, uel diſertis uerbis conteſtando litẽ[u]: id quod propemodum ubiq; obſeruatur[x]. Illud etiam admonendi ſumus, cum qui excipit, non fateri agentis intentionem eſſe ueram[y]. Quare uſu obtinuit, ut etiamſi reus exceptiones obijciat, cogatur nihilominus aut affirmatiuè aut negatiuè reſpondere, atq; ita litem conteſtari.

12 Contraria exceptioni eſt replicatio. quæ licet ſit quædã exceptio, tamen eam oppugnat & excludit[z]: quẽadmodum replicationẽ rurſus duplicatio, & hanc triplicatio, & iſtã quadruplicatio: atq; ita conſequenter[a]. An etiam cõtraria eſt exceptioni præſcriptio? ut ſicuti actiones, ita & exceptiones, ſaltem ſpacio 30. annorũ tollantur? Supra diximus eas eſſe perpetuas: quod ita interpretantur, ut nullo tempore, ne quidẽ 30. aut 100. annis præſcribantur[b]. Nã præſcriptiones, præſertim longiſsimi tẽporis, in odium negligentium, neq; ius ſuũ perſequentium, ſunt inductæ[c]. at negligentia ſicuti non poteſt imputari, non ualenti agere[d], ita nec ualenti excipere. Excipi aũt nequit, quoad proponatur ex aduerſô actio, quam exceptio excludit. Relinquitur ergo, quamdiu non agatur, nullam exceptioni currere præſcriptionẽ[e]. Quod in meris exceptionibus uerum eſt. ſecus in illis quæ non modò per modum excipiendi, ſed etiam per formam agẽdi, uel per implorationẽ officij iudicis proponi poſſunt. Hîc enim quia imputari negligentia poteſt, eo exceptioni præſcribitur 30. annis, peræquè atq; actionibus[f], & officio iudicis[g], ut eſt cõmuniter traditũ[h]: uelut in exceptione non numeratæ pecuniæ[i]. quam tamen Canoniſtæ ad mille etiam annos ex æquitate proponi poſſe, non rectè, contraq; omnia præſcriptionũ iura cõtendunt[k]. Obſtat etiã exceptioni ſtatutum, compromiſſum, pactum quo exceptiones excluduntur: qua ratione utrum tãtum friuolis[l], an alijs etiã, præſertim poſtea natis, aditus præcludatur, à Dd. eſt diſcendũ[m].

DE EX-

a Bart. in l. ſcire. §. oportet. nu. 5. per illũ text. de excuſ. tutor.
b Doctores hic, præſertim Socin in l. j. per l. itaq;. 48. de procuratori. & l. qui pendentẽ. 26. ff. de acti. emp.
c Caſtrenſ. nu. 4. in l. unica. C. ut quæ deſunt aduoca. iudex ſupple. gl. in l. ſi unus. 28. §. pactus. ad uerb. in pactis. ff. de pact.
d l. nemo. 8. l. is qui dicit. 5. h. t.
e l. fi. C. eod.
f l. licet. l. ita demum. C. de procuratorib.
g l. fi. C. ſi à non competent. iudice.
h c. paſtoralis. de excep.
i gl. in c. exceptionem. extr. eod. per c. inſinuante de offic. delegat. Iaſ. in l. naturaliter. §. nihil commune. nu. 137. de acq. poſſ. l. elegãter. §. ſi quis. nu. 4. de cond. ind.
k l. exceptionem. ubi Doctores. C. de probatio. uide Myſing. obſeruatio. 24. cent. 1.
l l. ſiquidem. C. de exceptio. c. auditis. de præſcrip. c. de teſtib. extr. de teſtib. c. cum uenerabilis. extr. de except.
m Bart. d. l. fin. num. 3. ff. pro ſuo. Phil. Franc. nu. 8. in c. 1. ubi Doctores. de litis cõteſt. in 6.
n c. cum dilectus. 9. de fide inſtru.
o l. 2. C. ſententiam reſc. non poſſ. l. ſub ſpecie. C. de re iudica.
p l. Neſennius. 41. §. fin. ff. de re iudic. l. ex diuerſo. 18. §. fin. ff. ſolu. matr.
q l. excepti. 22. cũ l ſeq. hoc tit.
r Gloſ. & Doctores, in l. j. C. de litis conteſta. c. exhibita. de iudicijs.
ſ in d. l. j. C. de lit. cõteſt.
t per c. 2. de lit. conteſt. lib. 6. in c. 1. ubi latiſſimè Socin. de lit. cõteſt.
u c. prout. de dolo & cõtumaci. c. cum cauſam de appell. c. cũ uenerabilis. de exceptio.
x uide Chilis. in pract. cap 6. nu. 2.
y l. non utiq;. 9. h. t. c. exceptionẽ. de reg. iur. in 6. c. cũ uenerabilis. ext. eod.
z l. 2. h. t.
a d. l. 2. in fin.
b gl. in l. 3. uerb. perſecutione. C. de præſcr. 30. annor. & in l. ſi pactũ. C. de except. Bald. in tract. præſcri. 4. part. 4. partis prin. quæſt. 37.
c l. j. §. fin. C. de annal. except. Bart. in l. ſicut. nu. 2. & in l. cũ notiſsimi. in prin. C. de præſcript. 30. annor.
d d. l. j. C. de ann. excep. in fin.
e l. purè. §. fi. ff. de except. dol. ubi uide.
f l. 3. 4. cum ſeq. l. 8. C. de præſcript. 30. anno. in prin. Inſt. de perp. & tẽp. actio.
g gl. in l ſicut. ad uerb. perſecutione. ubi Dd. C. de præſcrip. 30. anno. Bart. in l. prætor. §. fin. nu. 1. de oper non nunc. Caſt & Dd. in l. 2. C. de reſc. uend. Bald. in tract. præſcrip. 4. part. 4. partis prin. quæſt. 30.
h Cyn. Bald. & Salic. in l. licet. C. de excep. Bald. in l. ſicut. nu. 12. & 13. C. de præſcrip. 30. ann. per l. quæſitũ. § fin. de pecul.
i Cyn. Bald. Salic. & Dd in l. ſi ex cautione. C. de non nu. pec. Felin. in c. ſi cautio. de fid. inſtru.
k Dyn. in c. locupletari. in fi. de reg. iur. in 6. Bal. in l. ſi ex cautiõe. nu. 12. Fab in l. in cõtractib. nu. 8. C. de nõ nu. pec. Pan. Imo. et Can. in c. fi. de ſol & in c. ſi cautio. ubi latè Fel. nu. 60. 61. 62. de fid inſtr. Iaſ in l. ciuitas. nu 7. et 8. ſi cert. petat.
l Bar. in l. 1. §. 1. nu. 3. Quod ui aut clàm. Spec. de renunc per tot. & de obl. & ſol §. 1. ubi Bal. Cy. in l. ita pudor. C. de adul. Hypp. ſing. 96. renũciãs. Ant. Corſ. ſing. uerb. excep. 1. nu. 1.
m Iaſ. in l. ſed etſi quis. §. quæſitũ. nu. 6. et 7. ff. ſi quis caut. et in l. pen. nu. 17. 18. C. de pac. et in l. 1. nu. 6. de con. indeb. Man. ſing. 1. nu. 1. Alex. cõſ. 1. nu. 8. uol. 6. et cõſ. 208. nu. 6. uol. 6,

DE EXCEPTIONE REI IUDICATAE. TIT. II.

1 *Continuatio.*
2 *Ratio quare detur hæc exceptio.*
3 *Quando obstet rei iudicata exceptio.*

POst generalem de exceptionibus titulum, quædam nunc speciatim de præcipuis exce- 1
ptionum speciebus (nec enim omnes exequi, huius est loci aut instituti) consequen-
ter proponuntur. Est autem inter præcipuas exceptio rei iudicatæ, cum obijcitur acto-
ri: Actum ne agas. quæ etiam litis ingressum impedit[a]. Quod probabili ratione placuit, 2
ne aliter modus litium multiplicatus summam atque inexplicabilem faciat difficultatem, ma
ximè si diuersa pronuncientur. parere ergo exceptionem rei iudicatæ frequens est[b]: nam
cum actionem etiam res iudicata pariat[c], multo magis exceptionem producere dicendum
est[d]. ac Cicero in Oratio. pro L. Flacco ostendit, olim præsides de rebus iudicatis denegare
actiones consueuisse. & pro A. Cluentio inquit extremæ impudentiæ esse, iudicata labefa-
ctare conari. Amplius in Oratione de Lege agraria ad populum dicta, rerum iudicatarum
infirmationes, ait, ciuitatum afflictarum perditis iam rebus extremos exitiorum solere esse
exitus. Sed illud Iulianus rectè respondit, exceptionem rei iudicatæ tum demum obsta- 3
re, quoties eadem res siue quæstio inter easdem personas reuocatur[e]. nec enim sententia in-
ter alios dicta, alijs debet nocere[f]: neque de una re dicta, ad alias res quæ in superius iudiciũ
deductæ non sunt, trahi[g]. Separatorum enim separata est causa & ratio[h]. Eadem autẽ quæ-
stio est, cum uel res eadem iterum petitur, quamuis aucta aut diminuta, aut pro parte tan-
tum petatur[i]: uel eadem est causa petendi[k]. Eædem personæ dicuntur non modò principa-
les, sed etiam quæ in earum locum succedunt[l], quæque ab his mandatum habent[m].

a d. c. 1. de lit. contesta. in 6.
b l. singulis 6 & l. 3 et 4. C. de re iudicata.
c Paul. lib. 1. tit. 19 & lib. 5. tit. 5. l. si actor, C de reb. creditis.
d l. 3. § nam cui damus. de superficieb.
e l. 3. h. t.
f l. sæpe. de re iudicat. l. 1 h. t.
g l. si cum testamẽto. 21. in prin. l. si in iudicio. 23. l & an eadẽ. 14. hoc tit.
h l. cum. 18. de negocijs gest. l. si maritus C. de donatio. inter uir. & uxor. l. de seruo. de ca lumniatorib.
i l. si quis cum totum. 7. cum l seq. d. l. & an eadem. 14. in princ. & § 1.
k l. si mater. 11 §. eandẽ. d. l. & an eadem.
l l. 4. l. si à te hereditatem 9 §. fin. d. l. si mater. in prin & § Iulianus. & § fin.
m d. l. si mater. §. hoc iur.

DE DIVERSIS TEMPORALIBUS* PRAESCRIPTIONIBUS, & de accessionibus. Titul. III.

1 *Cuiusmodi sint temporales præscriptiones.*
2 *De accessionibus temporum.*
3 *Quanto tempore actionibus præscribatur.*

PRæscriptiones quoque temporales uariæ & diuersæ sunt, quæ excludunt agentem, quia 1
debito tempore non egit: ut cum dicitur, annalem actionem (cuiusmodi pleræque præ-
toriæ sunt) intra annum utilem, qui ex diebus utilibus quibus agi potuit, constat[a], nõ
esse intentatam[b]: item cum uendicanti rem præscriptio triennalis obijcitur, aut decennij,
uel uicennij[c], aut etiam triginta uel quadraginta annorum[d]. qua in parte sciendum est, ac-
cessionum tempora in possessoribus considerari. Nam continuatur defuncti tempus quo
possedit, cum tempore hæredis[e], & eius qui ab hærede emit[f]: item emptoris & uenditoris,
etiam tertij, quartiue[g]. Sed de accessionibus possessionum nihil in perpetuum neque ge- 2
neraliter definire possumus[h]: consistunt enim in sola æquitate. Planè tribuuntur ijs, qui in
locum aliorum succedunt, siue ex contractu, siue ex ultima uoluntate[i]. Eiusmodi quoque tẽ-
poralis præscriptio fisco obstat: nam à bonis uacantibus (licet iure Sax. contrà uideatur[k]) 3
quadriẽnij curriculo excluditur[l], à commissis quinquennio[m], in reliquis præscriptione ui-
cennij[n]: quod posterioribus constitutionibus non est sublatum, sed confirmatum[o]: eoque
tempore & alijs omnibus publicis & criminalibus iudicijs præscribitur[p]: ciuiles uerò actio-
nes triginta annorum præscriptione eliduntur[q], nisi breuioribus spacijs specialiter sint cir-
cumscriptæ: ut actio doli[r], iniuriarum[s], adulterij[t]. Reliquæ omnes quæ hæc tempora effu-
giunt, tam publicæ & ecclesiasticæ, quàm priuatæ, 40. annorum decursu præscribuntur[u].
Quod quidem tempus continuum est[x], curritque non modò contra scientem, sed etiam ad-
uersus ignorantem, & absentem[y]: quamuis ignorantibus ius suum, restitutio in integrum
ex clausula generali, Si qua mihi iusta causa[z], &c. detur[a].

* alias temporibus.
a l. si cum exceptione. §. post annũ. de eo quod met. caus. §. rursus. Instit. de actio l. ult. C. de temp. in integ. rest. l. si non conuicij C. de iniur. l. interdum. l. auxilium de minor. tunc. l. iure mariti. C de adulter l. si maritus. ff. eo. l. 1. de his quæ in fraud. cred.
b l. 1. h. t.
c l. 3. h. t. §. 1. Instit. de usucapio.
d tot. tit. C. de præscript. 30. anno.
e l. cum hæres. 11. h. t.
f l. pen. § fi. h. t.
g l. 5. 6. 14. 15. h. t.
h uide Cuiac. in l. id tempus 14. l. serui. 16. de usucap.
i l. de accessionibus. 14. hoc tit.
k art. 28. & 29. lib. 1.
l l. intra 10. h. t. l. 1. & tot. tit. C. de quad. præscri.
m l. 2. C. de uectig.
n l. in omnibus. 13. h. t. l. 1. §. præscriptio. de iur. fis.
o l. omnes. C. de præsc. 30. ann.
p l. querelam. C. ad leg. Cor. de fals. l. 2. de requi. re.
q l. sicut. l. omnium. C. de præs. 30. ann. in prin. inst. de per pet. & tempor. actio.
r l. fi. C. de dolo malo.
s l. si non conuicij. C. de iniurijs. cum similibus.
t uide ĩ. de adulter.
u l. 4. C. de præscrip. 30. ann. uide ex. de præscrip.
x l. nunquam. § in usucapionib. ĩ. de usucapion.
y l. fina. C. de longi tempo. præscripti. l. sicut. C. de præscrip. 30. annor.
z in l. 1. ex quib. caus. maior. &c.
a tot. tit. C. quib. non obijci. longi temp. præscript. Bart. in l. 1. §. si quis autem. ĩ. de itiner. actuque priuato. Panorm. in c. uigilanti. de præscrip. latè Bald. in tractatu præscriptio. 4. parte quartæ partis principal. quæst. 29. uide ĩ. ad tit. de usucap. in fine.

DE DOLI MALI ET METVS EXCEPTIO- ne. Titul. IIII.

1 *Dispositio huius tituli: & quàm latè pateat hæc exceptio.*
2 *Quare detur.*
3 *Quomodo dolo quid factum dicatur.*
4 *Quando huic exceptioni locus sit.*
5 *Quibus obijci poßit, uel non.*
6 *Quamdiu.*
7 *De metus exceptione.*

1 LAtißimè patet exceptio doli, unde & generalis dicitur[a]: quippe quæ ex omnibus in
factum exceptionibus oriatur. quia dolo facit, quicunq; id quod qualibet exceptio-
ne excludi potest, petit[b]. Quo autem dilucidius intelligi posset hæc exceptio, ordi-
nem I.C.[c] secuti, prius de causa uideamus, quare proposita sit: deinde quemadmodum do
lo fiat: tum quando & quibus casibus obstet: deinde aduersus quas personas locum ha-
2 beat: nouißimè intra quæ tempora hæc exceptio competat. Ideo autem eam proposuit
Prætor, ne cui dolus suus per occasionem iuris ciuilis contra naturalem æquitatem prodes-
set[d]: quod foret planè iniquißimum[e]. Quare ne replicatione quidem doli hæc exceptio e-
liditur, ne ex eo quod perfidè gestum est, actor quippiam consequatur[f]: aut alij dolus no-
ceat quàm illi qui eum admisit[g]. an dolo quid commissum sit, ex qualitate facti intelligi-
3 tur[h]. Sed & is dolo facit, qui petit quod qualibet exceptione excludi potest[i]: uel quod scit
4 non oportere solui[k], aut si soluatur, esse restituendum[l]. Huic autem exceptioni locus est,
cum fraus actoris coarguitur. Ex eadem enim proponitur causa, ex qua actio doli[m], uide-
licet cum machinatio fraudulenta in negocio latet: cuiusmodi multas species I.C.[n] propo
5 nit. Obstat hæc exceptio ei qui decepit, non alijs[o]: nec enim sufficit dolo factum esse, sed o-
portet actoris malitiam coargui[p], aut eius procuratoris[q]. Nam sicuti actio doli, ita & exce-
ptio, quam ex eadem causa dari diximus, in personam directa est[r]. Aduersus parentes, a-
liasq; personas quibus reuerentia debetur, neq; doli exceptio, nec alia quæ existimationẽ
6 apud bonos sugillet, competere potest: in factum itaq; erit excipiendum[s]. Non autem
sicut de dolo actio, quę famam uiolat, certo spacio finitur, ita etiam exceptio eodem tempo
re danda est. Nam hæc perpetuò competit: cum actor quidem in sua potestate habeat,
quando utatur iure suo, is autem cum quo agitur, non habeat quando conueniatur[t]. Itaq;
ea ratione cessante, cum in modum actionis quæstio doli proponi potest, perinde ut actio
7 terminatur[u]. In metus exceptione eadem omninò obtinent. Itaq; Caßius eam omisit,
contentus doli exceptione, quæ generalis est. Sed utilius uisum est, etiam de metu oppone
re exceptionem. nam distat quadantenus à doli exceptione: quia est in rem scripta, sicuti i-
psa actio: ut non inspiciamus, an is qui agit, metus causa fecerit, sed an omnino metus cau
sa factum sit. Et quamuis de dolo authoris exceptio doli non obijciatur: tamen hoc iure uti
mur, ut de metu non tantũ ab authore, uerùm à quocũq; adhibito, obijci exceptio poßit[x].

a l.4.§.fin.h.t.
b l.2.§.& generaliter. l.qui æquitate.12.h.t.
c in l.j.h.t.
d l j.l.4.§.Labeo.13. hoc tit.
e l.2.de eo per quem factum erit.
f l.4.§.Marcellus.h.t.
g l.si procurator.11. hoc tit.
h d.l.j.in fin.l.dolus.C. de rescin.uendit.
i d.l.2.§.et generaliter.
k d.l.2.§.circa.
l l.dolo facit.8.h.t.
m d.l.2.in prin.
n in l.2.& seq.h.t.
o d l.si procurator.11.
p d.l.2.§.1.
q d.l.4.§.quæsitum.
r l.item.17.de do.mal.
s d.l.4.§.aduersus.& §.fin.
t l.purè.5.§.fin.h.t.l.si pactum.C.de except.
u l.si quis libertatem.de petit.hæredita.l.quæstum.§ fi.de peculio.
x d.l.4.§.fin.

QVARVM RERVM ACTIO NON DATVR. Titul. V.

1 *De exceptione iurisiurandi.*
2 *De his quæ onerandæ libertatis causa promittuntur.*
3 *De dolo qui causam dat contractui.*

1 SCiendum autem est, exceptione quandoq; non esse opus, ut ijs in rebus quarum rerũ
actio à Prætore qui actiones olim concedebat, & à quo erant impetrandæ, non datur.
Quod usuuenit, cum quis aduersarium suum delato iureiurando, iudicem de causa
facit[a]. Iusiurandum enim uicem rei iudicatæ obtinet[b]. Itaq; post rem iureiurando decisam,
non dat actionẽ Prætor[c], ne de periurio quæratur[d]. Quare & hodie hæc exceptio litis con-
2 testationem impedit[e]. Item in ijs, quæ onerandæ libertatis causa patronus à liberto sti-
pulatur. Quia uisum est, aduersarium libertati ac uiolentiæ plenum, perpetuo uexationis
metu libertum patrono subijci, propter quem metum quiduis sustineat patrono exigẽte[f].
Quo tamen casu exceptione opus est: quia stipulatio quantumuis dolo malo metuue sit
3 inita, ipso iure ualet[g]. Sed quando res incidit in contractum bonæ fidei, tum etiam non
opposita exceptione denegat actionem Prætor: ut si societatem onerandæ libertatis causa
patronus cum liberto inierit[h]. Nam cum uideatur metu inita[i], cui dolus inest[k], ipso

a l.j in prin.h.t.
b d l.j.l.2.de iureiuran.
c l.ait Prætor.7.de iureiuran.
d l.fi.de in litem iuran.l.nam postea 9.§.1.de iureiur.l.nam sufficit.de dolo malo.§.æquè.Inst.de excep.
e d.c.t.de litis contesta.in 6.
f d.l.j.§.quæ onerandæ.
g l.5.C.de inutil.stipul.
h l.Labeo.de bon.lib.
i d.l.j.d.§.quæ onerandæ.
k l.si cũ exceptione.14.§.cum.de eo quod metus causa.

iure ad nihilum recidit, nec ex ea actionem dat Prætor[a]: cum neutiquam sit consentaneū, actionem bonæ fidei cui dolus maximè aduersarius est, dari ex eo quod fraudulenter inuenitur gestum[b]. idq; præsertim in societate obtinere æquum est: quæ cum ius fraternitatis complectatur, & planè libera esse debeat, meritò nullius momenti esse censetur, si ad eam libertus, causa libertatis consequendæ quasi adigatur[c].

a d.l.5. §.si libertatis.
b in l. & eleg. inter in prin. de dol. mal. ubi ui de quæ dixi. l.3. §. pro soc. l. in causæ. 17. in princ. de minor.
c l. Labeo. 36. de oper. lib. uide l.1. de bon. lib.

DE LITIGIOSIS. TIT. VI.

1 *Cuiusmodi sit hæc exceptio.*
2 *Quæ res dicatur litigiosa.*
3 *De pœnis alienantium res litigiosas.*

EST & exceptio de litigiosis rebus proposita: nam si quis sciens rem emat litigiosam, 1
huic petenti possessionem uel nondum acquisitam, uel amissam, obstat exceptio liti-
giosæ rei[a], quā emere non debuit[b]. Litigiosa autem res dicitur, non de qua contro 2
uertitur extra iudicium, per denunciationē fortè[c], sed de qua lis mota est. quod fieri in his
realibus (nam in personalibus litis contestatio requiritur[d]) intelligitur aduersario citato,
& proposita petitione[e]. atq; hoc quidem in emente rem litigiosam obtinet. Quòd si uerò 3
ipse litigator illiusmodi rem dedicet sacris, quia non modò aduersarium afficit iniuria, cu-
ius duriores reddit partes, sed etiam contumeliosus est in Deum, quem falsa religionis spe-
cie colit: meritò dupli pœnam patitur[f]. Sed eiusmodi pœnæ hodie latius uagantur, & ad
omnem rerum litigiosarum nundinationem extensæ sunt[g].

a l.5. h.t.
b tot. tit. C. de litigiosis.
c l.5. h.t. l.1. C. eod.
d l.2. ubi gl. & Dd. C. de litigio.
e Auth. litigiosa. ubi Doctores C. eod. uide gl. in c.1. uerb. litigantib. ut lit. pendent. lib. 6. cle. 2. eo. tit.
f l. fin. h.t.
g l. fin. cum auth. seq. C. eod.

DE OBLIGATIONIBVS ET ACTIONIBVS. Titul. VII.

1 *Quomodo stipulationes dicantur Prætoriæ.*
2 *Quare inter iudicia Prætoria referantur.*
3 *Quare hic de obligationibus & actionibus agatur.*
4 *Quid sit obligatio.*
5 *Quotuplex.*
6 *Quæ propriè dicatur obligatio.*
7 *Causa efficiens: qui quomodo obligationem contrahere possint, aut non.*
8 *Materia, forma, finis & effectus obligationum.*
9 *Quomodo extinguatur obligatio.*
10 *Quid sit actio: & quàm latè id nomen pateat.*
11 *Partes & species actionum: & quomodo rectè proponantur.*
12 *Causæ & effectus.*

POst exposita possessionum iura, ad stipulationes progrediamur, quæ etiam ad iudi- 1
cia Prætoria, tam petitoria quàm possessoria pertinent: unde pleræque Prætoriæ ac
iudiciales appellantur[a]. Nam cùm multis rerum humanarum actionibus, tum præ-
cipuè iudicijs Prætor sponsiones adhibuit: ut ex Cicerone, Quintiliano, & nostris etiam le-
gibus intelligi licet. Itaq; quamuis etiam iure ciuili, stipulationes ualent[b]: tamen in iudicijs
uersantur magis ex authoritate & iurisdictione Prætoris, qui harum uinculis forenses altercationes corroborat, & litigantium tum consulit securitati, tum temeritatem coercet, quàm
ulla iuris ciuilis introductione. Quòd si quis autem fortè quærat, quamobrem non ad 2
contractuum genera hic tractatus sit relatus, sicuti factum in Institutionibus uidemus: ni-
hil est quod tam facilè expedire queamus. Nam contractus de quibus suprà dictum est, ex
iure gentium oriuntur, & præcipuè consensu constant: cumq; non à Prætore, sed iure ciuili
uim habeant, meritò ad iudicia ciuilia rerumq; tractatum referuntur. At stipulationes à iu-
risdictione Prætoris usum & uim præcipuā mutuantur, & ex subtili quadam iuris ratione
uerbis obligationem gignunt, formulisq; iudiciorum à Prætore interponi atq; adhiberi so-
lent: ut non immeritò iudicijs Prætorijs, quorum hoc loco tractatio est instituta, annume-
rentur. Sed quia hæc materia latè patet, multaq; habet cum reliquis obligationibus com 3
munia, ut nihil prætermittatur: primùm in genere de obligationibus & actionibus uidea
mus: ut quæ deinceps de uerborum obligationibus dicturi sumus, facilius intelligantur.
Obligatio ab obligando uinciendoq; dicta est. nam in eo uis eius, & (ut loquitur Paulus) 4
substantia consistit[c]. Etenim est iuris uinculum, quo quis necessitate adstringitur alicuius
rei soluendæ, secundum nostræ ciuitatis iura[d].
Obligatio autem est aut naturalis, aut ciuilis: naturalis, quæ ex naturali ratione causam 5
habet[e], & (ut alibi dicitur) solo æquitatis uinculo nitit[f]. Ea rursum duplex est, sicut ipsum
ius

a tot. tit. J. de præ. stip.
b §. de constituta. Inst. de actio.
c l.3. h.t.
d in prin. Inst. eod.
e l.5. §. si id quod h.t.
f l. Stichum. 95. §. naturalis. de solutio.

ius ciuile. Alia enim cum reliquo iure naturali, existit ex quadã naturæ affectione: ut est ob-
ligatio naturalis ad antidora [a], quæ neq; ad certũ quid obligat, nec impedit soluti indebi-
ti repetitionem [b]: quamuis Zasius refragetur [c]. Alia est obligatio iuris gentium, orta ex con
uentione, & iure humano, quod conuentiones seruari præcipit [d]. Is natura debet, inquit I.
C. quem iure gentium dare oportet [e]. De hac naturali obligatione potissimùm agunt I. C
cum aiunt aliquem naturaliter obligari [f]. Portò ciuilis obligatio est, quæ oritur ex iure ci-
uili [g]. quam rursus diuidimus in ciuilem propriè sic dictam, quæ lege introducitur: & præto
riam, quæ ex edicto aliquo Prætoris descendit [h].
6 Propriè autem obligatio dicitur, quæ utramq;, & ciuilem & naturalem continet. Hæc eñ
7 demum efficax est, & uinculum illud iuris habet, cuius in definitione fit mentio [i]. Obliga-
tio contrahitur aut consensu [k]: tam uerò qui cùm facto, tum uerbo, tum etiam nutu declara
ri potest [l]: quàm præsumpto, cuius usus est in quasi cõtractibus [m]: aut re, aut uerbis, aut scri-
ptura, prout quique contractus horum aliquid ad perfectionem sui præcipuè requirunt [n]:
quanquam in omnib. consensus etiam desideretur [o]. Item contrahitur obligatio lege, cũ ui
delicet secundum aut contra leges quid facimus, unde teneamur [p]. itẽ facto & necessitate [q]:
deniq; ex uarijs causarum figuris [r]. Cum autem consensus requiratur in omni obligatione,
sicut diximus, aut principaliter, aut κατὰ φύσιν: nec enim inuitus quispiam obligatur [s]: sequi-
tur, uoluntatem eius requiri qui consentire potest, puta puberis & mente compotis, tam pa
trisfamil. [t] quàm filijfamiliâs [u]. nam furiosi & impuberes non obligantur [x], ne naturaliter qui-
dem, quin solutum repetere possint [y], nisi in ijs in quibus re ipsa citra uoluntatem nascitur
obligatio, & quatenus facti locupletiores [z]. Sed & impuberẽ, qui intelligat quid agatur, na
turaliter obligari, quod ad consensum attinet, consentaneum est [a]. Seruus etsi consentire
potest: tamen quia iure ciuili pro mortuo habetur [b], naturaliter tantũ, non etiam ciuiliter
obligatur [c], nisi in delictis, quorum nemo impunitatem sperare debet [d]. Mutus & surdus
8 consensu & factis, uerbo uerò obligari non possunt [e]. Materia ex qua existunt obligatio-
nes, sunt facta: materia circa quã, res licitæ & possibiles. Neq; enim ulla est rerum turpium
obligatio [f], ut nec impossibilium [g]. Forma obligationum uaria est, pro uoluntate contra-
hentium: aliàs enim uerbis, aliàs conuentione & pactis, aliàs scriptura, aliàs aliter forma-
tur obligatio [h]. Rectè autem contrahitur obligatio, aut proprio nomine, aut alieno [i]: dum
tamen initium & substantia obligationis in persona propria contrahentis consistat [k]. Ad
formã etiã pertinet, quòd obligationes, præcipuè dandi, neq; induci possunt tẽpore, nec finiri [l]:
qui tamen contra pactum tempus agit, exceptionis æquitate repellitur [m]. Quare quod ad
effectum attinet, obligationes diem recipiunt [n], ut & conditionem [o], non tamen potestati-
uam [p]: item modum, accessionem [q], &c. Causa finalis est, ut ex obligatione aliquid detur
aut fiat. Effectus, non ut nobis aliquid obligatio ipso iure acquirat, sed ad dandum facien-
9 dumue aliquem obliget [r], actionemq; ad id exigendũ producat [s]. Aduersantur obligatio
ni dissensus [t], error [u], simulatio [x]. Et hæc quidem impediunt ortum obligationis. Ortam au-
tem iam & natam rursus extinguunt & dissoluunt mutuus cõsensus [y], solutio, & quicquid
solutionis uim habet [z], interitus rei ante moram debitæ [a]: item tempus saltem per exceptio
nẽ [b], uel per præscriptionem [c]. Nam quod dicitur, tempus non esse modum inducendæ aut
tollendæ obligationis, de causa solius temporis accipiendum est, non etiam quando cum
10 tempore cõsensus partium, aut legis dispositio, aut alia efficax causa cõcurrit [d]. Quod ad
actiones attinet, sciendum est hoc nomine propriè censeri actiones personales [e], etiamsi ἐν
ἄλλοις etiam reales & extraordinariæ comprehendantur [f]: nec modò ciuiles, sed etiam cri-
minales [g]. Quo sensu hoc in titulo accipi, uel ex eo liquet, quòd de quibuslibet formis actionũ
generatim hic disserat. Actio aũt nihil aliud est, quàm ius persequẽdi in iudicio, quod sibi debe
tur [h]. Genus est ius persequendi, id est facultas agendi uel conueniendi [i]. Differentia est in

I 2 uerbis,

a l. sed etsi. §. consuluit. de petit. hæred.
b gl. mag. & Dd. in l. 5. de iust. & iur. & in l. cum quis. C. de iur. & fac. ignor.
c sing. respons. li. 1. cap. 3. nu. 21. & 22.
d l. j. in prin. de pact.
e l. cum amplius. 84. §. 1. de reg. iur.
f l. frater. 6. l. si id quod. de cond. ind. l. j. ubi dixi ¶. de nouat. l. Stichũ. §. naturalis. de solut. uide de hac Gouea. li. 2. cap. 26. & in l. 1. §. id quod natura. ad l. Falcid.
g uide gl. & Dd. in l. 5. de iust. & iur.
h l. obligamur. 51. §. lege. h. t. l. j. §. fin. de const. pecu.
i glos. & Doctores in prin. Instit. de oblig. et in l. iuris gẽtium. §. sed cũ nulla. de pactis. in l. frater à fratre. de condictio. indebiti. l. j. de nouatio.
k d. l. obligamur. 51.
l d. l. obligamur. in fin. Doctor.
m l. 4. §. 1. h. t. tot. tit. Instit. de obl. quæ ex quasi contractu.
n l. j. h. t. §. fin. Inst. de oblig. & quib. mod. re cont. ubi dixi.
o l. j. §. 1. de pact. ¶.
p d. l. obligamur. § lege.
q d. l. obligamur. circa fi.
r l. j. in prin. h. t.
s l. nec emere. C. de iure deliberandi. l. sicut. C. de actio. l. cum postulassem. de dãno infec. l. imperator. de contr. empt. cum simil.
t l. obligari. 42. h. t.
u l. filiusfam. 38. h. t.
x l. j. in fin h. t.
y l. pupillus. 58. h. t.
z l. si à furioso. 23. l. furiosus. 45. h. t.
a l. j de nouat. uide quæ dixi Inst. de inutil. stip. & Quib. mo. toll. obl.
b l. qđ attinet. de reg. iur.

c l. serui. 13. l. oblig. 42. h. t. d d. l. serui. e l. j. in fi. l. in quibuscũq;. 47. f l. generaliter. 26. ¶. tit. 1. g l. j. §. si quod. cũ seq. l. nõ solùm. 30. h. t. l. impossibiliũ. 145. de reg. iur. h l. 4. de pignorib. l. cõtract. C. de fide instr. cum similib. i d. l. §. sed aut proprio. k l. quæcunq;. 10. h. t. l l. obligationum. 43. §. 1. h. t. m d. l. obligationum. n §. omnis. Inst. de uerb. oblig. l. cum qui. ubi Doctores. ¶. tit. 1. o l. is cui. 41. h. t. p l. sub hac. 7. h. t. d. l. obligationum. q d. l. obligationum. §. modus. & §. accessio. r l. 3. h. t. l. traditionibus. C. de pactis. s l. licet. 42. §. ea obligatio. de procuratoribus. t l. in uenditionibus. 9. de contrah. empt. u l. in omnibus. 56. h. t. x l. contractus. 53 h. t. y l. ab emptione. de pactis. z tot. tit. Inst. quib. mod. toll. oblig. a l. is qui. 44. h. t. b d. l. obligati. § placuit. c l. sicut. l. omnis. C. de præscript. 30. anno. d l. obligationum. 43. §. placet. ubi dixi h. t. uide Salic. in l. sicut. C. de præscript. 30. annor. e l. actio. 27. h. t. f l. actionis. uers. 36. h. t. g l. 1. & 2. ¶. de crimine stellio. l. pe. ¶. si ex noxali causa agatur. tot. tit. C. quando ciuilis actio præiud. crim. l. Caius. ¶. de crim. expila. hered. h l. nihil aliud. 50. h. t. in prin. Inst. eod. i l. j. de eo quod certo loco. l. 6. §. uideamus. de neg. gest. l. parẽ. §. fin. ¶. de doli mali excep.

uerbis, persequendi in iudicio. Nam hoc secernuntur actiones à postulationibus extraiudicialibus, & extraordinaria, citraque solennitatem iudicij facta officij iudicis imploratione. Actionis partes sunt tres, prooemium, narratio, conclusio: uel (ut uolunt Doctores) propositio maior, propositio minor, & conclusio [a]. Maior est ipsa facti narratio, quæ apertè & 11
breuiter est instituenda, ut uoluit Ias. præalle. loco: uel potius aliqua iuris regula maior est. Deinde narratio specialis facti de quo agitur, minoris locũ obtinet, quod sic deduci debet, ut ex eo appareat medium concludendi [b]. Quam causam appellant Iurisconsulti [c]. Quòd si hæc causa concludendi fuerit inepta, libellus erit ipso iure nullus [d]. Vltima pars est conclusio, quam constat omnino esse necessariam [e] (iudex enim nõ interponit officium, nisi quatenus petitum est [f]) cuiusque forma totam actionem ampliat, restringit & moderatur [g]. Præcipuè actionum diuisiones sumuntur, primùm à materia circa quã: aut enim sunt in rem, aut in personam directæ [h]. Secundò, à causa efficiente: nam aliæ ciuiles, aliæ prætoriæ dicuntur [i]. Tertiò, à fine: quædam enim pœnam persequuntur, quædam rem familiarem, nõnullæ utrumque [k]. Quartò, à forma & modo petitionis: aliæ enim in simplum, aliæ in duplum, aliæ in triplum, aliæ in quadruplum, nec ulterius concipiuntur [l]. Quinto, à sui qualitate & natura: pleræque enim sunt bonæ fidei, quædã stricti iuris [m]. Sextò, ab effectu: nam aliæ solidum, aliæ minus consequuntur [n]. Et has sex actionum diuisiones Imperator in Inst. ordine exponit. Possunt autem & aliæ tradi. Sunt enim quædam ciuiles, quædam criminales: earumque aliæ ordinariæ, aliæ extraordinariæ, aliæ directæ, aliæ contrariæ: & alio sensu, quædã directæ, quædã utiles [o], quædam in factũ [p]: pleræque perpetuæ, nonnullæ temporales: quædam in hæredes transitoriæ, quædam nõ: nonnullæ uniuersales, pleræque particulares: quædam præparatoriæ, aliæ principales: aliæ natiuæ, aliæ datiuæ, ut uolunt Dd. [q]

Obligationes cum sint iuris gentium [r], agendi modum etiam ex eo iure nasci [s] dubium 12
non est. Quia tamẽ actiones Ro. de quibus agimus, formam à iure ciuili accipiunt, quæ (ut loquuntur) dat esse rei [t], meritò iuris ciuilis esse perhibentur [u]. Materia ex qua, sunt facta & obligationes: materia circa quam, personæ & res [x]. Forma actionum olim in impetratione & compositione, certisque uerborũ formulis cõsistebat, unde & formulæ ipsæ actiones uocantur [y]: quæ omnia postea antiquata sunt [z], sufficitque hodie, congruentem & aptam negocio proponere actionẽ, etiam nullo certo nomine expresso [a]. Finis est, ut quis ius suum legitimè consequatur: quod quidẽ ad salutẽ Reipub. hominumque societatẽ inter ipsos retinendam omnino est necessariũ. Effectus actionis multiplex est: nam ad eam cogitur pars aduersa respondere [b]: iudex secundũ eã, si probari potest, pronunciare, alioqui litẽ facturus suã [c]: item ea proposita interrũpit præscriptionẽ [d]. Denique, ut uno uerbo concludã, uerissimũ est quod dicitur: Neminem persequendo deteriorem causam suam facere, sed meliorem [e].

DIGESTORVM PARS SEPTIMA.

LIBER XLV.

DE VERBORVM OBLIGATIONIBVS. TIT. I.

1 *Continuatio, & dispositio huius tractatus.*
2 *Vnde dicta sit stipulatio.*
3 *Quid sit: & definitionis explicatio.*
4 *Qui impersonaliter promittit, an obligetur.*
5 *Partes stipulationis.*
6 *Diuisio 1. de prætorijs & iudicialibus stipulat.*
7 *Diuisio 2. de stipulationibus dandi & faciendi diuiduis & indiuiduis.*
8 *Diuisio 3. de stip. certi & incerti.*
9 *Diuisio 4. de stipulat. puris & conditionalibus.*
10 *Causa efficiens.*
11 *Materia: & quæ stipulari possimus, aut non.*
12 *Forma contrahendæ stipulationis.*
13 *Finis.*
14 *Effectus: & de condictione certi, & actione ex stipulatu.*
15 *Contraria stipulationi.*

Dicturi

a *Bart. in l. si prius. de operis noui nuncia. Iason in § omniũ. nu. 115. Instit. de actio.*
b *Bart. in l. certi condictio. nu. 2. si certũ petat & in l. 2. C. de petit hæred. gl. magna in l. j. de edendo. & l. 2. §. circa. de doli excep.*
c *l. & an eadẽ. 14. §. de excep. rei iud.*
d *Bart. in l. edita. nu. 1. C. de edend. per d. l. 2. §. circa. Ias. præall. loc. nu. 116 & 117.*
e *l. fi. C. de fideicõmiss. libert. Bart. in d. l. edita.*
f *l. 4. § hoc autem. de damno infect.*
g *Bart. in l. Aurelius. §. Sticho. de liberatio. legata. Innocẽt. in cap. super literis. de rescript. Ias. post Angel. in d. §. omnium. nu. 127.*
h *l. actionum. 24. h. t. §. 1. Inst. eo. ubi dixi.*
i *d. l. actionum. l. in honorarijs. 34. h. t. § sed istæ. Instit. eod.*
k *§ sequen. Inst. eo. d. l. in honorarijs. l. pe. h. t.*
l *§. omnes autẽ. Inst. eo.*
m *§. actionum. Inst. eod.*
n *§. sunt præterea. Instit. eod.*
o *de his Gouea. lib. 1. ca. 40. l. si mensor. si mẽs. fal. mod. l. antepen. de neg. gest.*
p *de his l. 1. C. de reuoc. quæ in frau. l. cum mota. C. de transf. Gouea. lib. 2. cap. 27.*
q *Dd. in l. iuris gentium. 7. §. quinimò. de pact. Ias. in §. rursus. nu. 78. & in §. item. nu. 106. Inst. de act. uide Monta. in tract. fi. regund. cap. 38. num. 17. uide quæ dixi ad tit. de pac.*
r *l. 5. de iust. & iur.*
s *Panor. in c. dilecti. de iudic. Bar. in l. uerum. num. 2. 3. & 4. sup. rer. amota.*
t *l. Iulian. 9. §. si quis rẽ. ad exhibend.*
u *l. a. §. deinde ex his. de origine iuris.* x *d. §. 1. Instit. eod.* y *Vlp. tit. 25. Paul. lib. 3. tit. 3. tot. tit. C. de for. subla.* z *l. 1. & 2. C. de formu. impe. subl.* a *c. dilecti. de iudicijs. uide quæ dixi sup. de eden.* b *auth. offeratur. C. de litis contestat.* c *l. fin. C. de fideicommiss. libert. Bald. l. Doctores. in l. prolatam. C. de sentẽtijs. uide gl. & Dd. in l. argentarius. 10. de edend.* d *l. fi. C. de præscript. 30. annor. l. moræ. ubi Dd. C. de rei uend.* e *l. nemo. 88. de reg. iur.*

1 Dicturi de stipulationibus, materia uaria, multiplici & obscura, eundem retineamus in explicando ordinem, quem in alijs multo ad intellectum faciliori bus, docendi gratia secuti sumus: ut uidelicet primo loco in genere exponamus, quid sit, & quomodo rectè contrahatur stipulatio, & à quibus, cum quemadmodum confirmetur, ultimò quibus modis soluatur. His enim expositis facilius deinceps percipi poterunt, quæ de speciebus stipulationum Prætoriarum subijciuntur. Vt igitur quid sit, & qua forma rectè contrahatur stipulatio, intelligi posit, totam hanc materiam pro more nostro per Methodum breuiter ducamus.

2 Varro lib. 4. de lingua Latina stipulationem à stipe, id est pecunia quã stipulari solemus, deducere uidetur. Sed quoniam præter pecuniam numeratam aliæ etiam res in stipulationem ueniunt, nec solent contractus à rebus circa quas uersantur, quæ multiplices plerunq; & uariæ sunt, sed à sua forma, causis & effectu denominari: ut mutuum, commodatum, permutatio, &c. ideo maluit Iustinianus [a] à stipulo hoc nomen deriuare. Stipulum enim ueteribus firmum significabat, fortaſsis à stipite, cui firmiter quid alligatur, sicuti robur ab arborum robore. à stipulo igitur, id est, ab eo quod firmum est, dictam esse stipulationem consentaneum est: sicuti & Theophil. in Instit interpretatur, & Paul. lib. 5. receptarum sententiarum, tit. 7. de obligationibus. Quia hæc una obligatio citra rationem iuris gentium iure ciuili ex solis uerbis firma est [b]: unde & uerborum obligatio appellata, quòd magis uerborum solennitate, quàm æquitate conuentionis constituatur. Et hic quidem contractus iam perfectus stipulatio dicitur [c]. Quare ad totum contractum nomen stipulationis pertinet, etiamsi obtinuit, ut stipulari dicatur is qui interrogat, sibiq; uult promitti: promittere, qui spondet & pollicetur [d].

3 Stipulatio est uerborum conceptio, quibus is qui interrogatur, daturum facturumúe se quod interrogatus est, respondet [e]. Verborũ conceptio, loco generis ponitur. Alij enim contractus tantum sunt conuentiones [f]: quia in ijs sufficit consensum interuenire sine uerbis [g]. Sed stipulatio uerborum conceptio dicitur, id est, certa & formata uerborum complexió, quæ interrogatione & responsione constat, ut hæc uerba sequentia indicant: is qui interrogatur, respondet, &c. in quibus est differentia, qua stipulatio à reliquis conuentionibus & pollicitationibus distinguitur. Ideo autem uerborum conceptio dicitur, quia à uerbis tum omnem mutuatur: neq; contrahi potest, nisi utroq; loquente, & altero alterũ intelligente [h]. Neq; tamen qualiacunq; uerba sufficiunt [i], sed idonea requiruntur, quæ interrogationi responsionem congruè copulent [k]. Additur in definitione, daturũ facturumúe. Vt enim aliorum omniũ contractuũ finis est, ut quid detur aut fiat: ita & stipulatio aut in dando aut in faciendo consistit [l]: sic tamen ut uerbo dandi negatiua, uidelicet non dari, faciendi, non facere contineatur [m]. Addita autem est per emphasin particula se. Nam si quis alium daturũ

4 facturumúe promittat, inutilis est stipulatio [n]. Hinc controuersum uidemus, an qui indefinitè promisit, & impersonaliter, puta dabitur, obligatus intelligatur? Et quamuis in dubijs interpretatio facienda est, ut actus ualeat [o], & uideatur hæc responsio ad interrogationem commodè applicari posse, quasi ita sit responsum, à me dabitur: tamen quia stipulationes ex uerbis metimur, uerius est, in primis uidendum esse, quid sit actum [p]. Id si non appareat, magis est ut contra stipulatorem fiat interpretatio [q]: & non ualeat stipulatio, in qua promittentis persona non inuenitur expreſsè obligata, cum nec constitutum hoc modo re-

5 ctè contrahatur [r]. Stipulatio duas habet partes: interrogationem eius qui sibi acquirere uult, & congruam responsionem illius qui spondet ac promittit [s].

6 Diuisio autem stipulationum multiplex est. Nam primò diuiduntur à causa efficiente. Aliæ enim stipulationes sunt iudiciales, quas exigit iudex Pedaneus, qui de causa cognoscit: aliæ Prætoriæ, quæ Prætoris autoritate constituuntur: aliæ conuentionales, quę ex conuentione reorum, id est partium fiunt: aliæ communes, quæ neq; ex mero Prætoris, nec ex mero iudicis officio proficiscuntur, sed modò à Prętore, modò à iudice decerni solent [t]. Porrò Prætoriæ subdiuiduntur in iudiciales, cautionales & communes, de quib. postea suo lo-

7 co dicetur [u]. Deinde diuiduntur stipulationes à materia. Aliæ enim consistunt in dando, aliæ in faciendo [x]. & quoniam facta pleraq; sunt indiuidua, fit ut quædã stipulationes partium præstationem recipiant, quædam non recipiant [y]. Hinc aliæ diuiduæ, aliæ indiuiduæ sunt appellatæ. Quia uerò res non solùm corpore, sed etiam intellectu diuiduntur [z], bifariã diuidui uerbum accipiendum est. Alia enim obligatio præstationẽ partium numero & re ipsa recipit, ut stipulatio earum rerum quæ numero, pondere & mensura constant, puta pecunię. Pecunia enim uel integra, uel per partes solui natura potest. Sed iure inuitus creditor particularem solutionem, quæ magnam sæpe incommoditatem adfert [a], admittere non cogitur, nisi in casibus exceptis [b]. Alia autem diuidua dicitur, non quòd reuera præstationem

I 3 partium

a in prin. Inst. eod. tit.
b §. de constituta. Inst. de actio.
c l. 5. §. stipulatio. h. t.
d tot. tit. Instit. de uerb. oblig. et de duob. reis.
e l. 5. §. stipulatio. h. t. ut de Paul. lib. 2. tit. 3.
f l. j. §. 1. l. iuris gentium. 7. in prin. de pactis.
g l. si stipuler. 35. §. ult. hoc tit.
h l. j. § final. h. t.
i § præterea. Inst. de inutilib. stipulatio.
k l. j. §. uerbis. l. obligamur. 51. §. uerbis. ff. tit. 1. d. §. præterea.
l l. 2. in prin. h. t.
m l. continuus. 137. §. pen. h. t.
n l. stipulatio ista. 38. §. 1. h. t. §. si quis alium. Inst. de inutil. stipul.
o l. quoties. 80. hoc tit. l. quoties. 13. cum simil. de rebus dubijs.
p l. semper. 35. de reg. iur.
q l. quidquid. 99. d. l. stipulatio. §. in stipulationibus. h. t.
r Auth. si quando. C. de constituta pecunia.
s l. obligamur. 51. §. uerbis. ff. tit. 1. l. j. §. final. hoc tit.
t l. 5. h. t.
u ad tit. ff. de prætorijs stipulatio. & Inst. de diuis. stipul.
x l. 2. in prin. h. t.
y l. 2. §. 1. l. 4. l. stipulationes. 72. h. t.
z l. Meuius. 168. §. duobus. de legat. 2.
a l. plané. ff. famil. hercis.
b l. obsignatione. C. de solutio. l. tutor. §. Lucius. de usuris. l. cum hæres. §. pen. de statu lib. uide Dd. in l. 2. h. t.

partium recipiat, sed quia diuiditur ratione: ut obligatio speciei, puta Stichi. Nam etsi
Stichus diuidi nequit sine eius corruptione, unde apud Dialecticos indiuiduum uocatur,
etiamsi Iurisconsulti speciei nomẽ usurpent: tamẽ intellectu partes recipit, ac solui per par-
tes potest: puta pro dimidia [a], &c. Plures enim possunt esse unius Stichi domini, & in eo par
tes habere [b]. Sunt etiam stipulationes, quæ partis quidem præstationem recipiunt, sed nisi
res tota debita soluatur, non satisfit obligationi: ut est obligatio generis, cum hominẽ ge-
neraliter stipulor, aut lancem. Etsi enim partes intellectu recipit hæc obligatio: tamẽ nisi to
tus homo, puta Stichus, soluatur, nulla ex parte tollitur obligatio, alioquin in diuersis ho-
minibus (omnes enim species solui possunt) rectè partes soluerentur. quod non est admit-
tendum: quia stipulator aliud consequeretur quàm stipulatus est, nempe partes diuersorũ
hominum pro uno certo homine aut alio indiuiduo, quod in stipulationẽ erat deductũ [c].
Aliud autem pro alio inuito creditore solui, iniurium est [d]. Eadem est causa obligationis al
ternatiuæ, quæ illi comparatur [e]: ut si promiseris hominem, aut decem. Nam si hic per par-
tes admittatur solutio: partem in decem, partem in homine, inuitus creditor, contrà quàm
stipulatum est, accipere cogetur. Quare in his obligationibus parte soluta nõ liberatur par
tim debitor, sicuti in superioribus speciebus, cum species debetur nam tũc præstatione par
tis pro parte tollitur obligatio: quia nihil aliud solui postea potest, quàm reliqua pars debi
tæ speciei: quod non est in istis generis & alternatiuis obligationibus. Pendet ergo ab euen
tu hîc solutio, donec altera pars soluatur: unde & statim quod solutum est repeti potest, &
alia species dari [i]. Indiuiduæ stipulationes sunt earum rerum, quæ natura diuisionem non
admittunt: cuiusmodi sunt seruitutes [g] & facta [h]. Id autem sciendum est, naturam harum
stipulationum etiam in personis hæredum non immutari [i]. Quare si defunctus non potuit
per partes soluere, ne hæredes quidem poterunt. Ideoq; in indiuiduis in solidum singuli
tenentur [k]. Nam si pro partibus hæreditarijs obligarentur, ut semper aliàs [l], ad nihilum re-
cideret obligatio, propter impossibilitatem solutionis: quia nec peti, nec solui per partes
indiuidua possunt. Et hæc sufficiant ad qualemcunq; interpretationem Pauli [m]. nam plura
de difficili & intricata materia dicere, nostrũ institutum nõ patitur. A natura rerũ quæ in 8
stipulationes ducuntur, sumitur & alia diuisio. Nam quoniam res quæ in dando consistũt,
certò deprehendi & designari possunt, ut quæ, quales, quantæq; sint appareat. quæ uerò in
facto uersantur, haudquaquam circumscribi & certò notari certaq; quantitate æstimari [n]
possunt: fit, ut stipulationes dandi appellentur certi, stipulationes uerò facti, plerunq; in-
certi [o]. Possunt etiam à forma stipulationes diuidi: aliæ enim dicuntur puræ, aliæ in diẽ, a- 9
liæ conditionales. Puræ autem intelliguntur omnes, nisi dies aut conditio sit adiecta [p]. Item
à loci circumstantia aliæ dicuntur iudiciales, aliæ extraiudiciales [q].

Causa efficiens stipulationum sunt uerba contrahentium, idoneè significantia uolunta 10
tem [r], sine qua nec cæteræ conuentiones [s], nec stipulatio consistit [t]. Verbis aũt contrahi posse
firmam obligationẽ, ius ciuile statuit. Vnde & stipulatio iuris ciuilis dicitur [u]. Ideo aũt sta-
tuit, ut etiam citra ullum rei quæ semper contrahentibus non est præstò, interuentum, sit a-
liqua certa & fixa ratio contrahendæ ex promissione ualidæ obligationis, cuius pœnitere
non liceat. Quod omnino in Repub. & commercijs est necessarium, ne temerè eludere con
tractus, & frustrari promissa sit solutum. Nam fundamentũ iustitiæ, autore Cicerone, est fi-
des: dicta ex eo, quia fiat quod dictũ est. Quare haud absurdum est quod aiunt Doctores,
stipulationẽ necessitans causa esse inuentã [x], etiam si non desint qui contradicant [y]. Materia 11
circa quã, sunt omnes res quæ in dando faciendoúe consistunt, & dari fieriúe possunt [z]. Nã
quæ dari fieriúe nequeunt, frustra & inutiliter stipulamur, cum impossibiliũ nulla sit obli-
gatio [a]: siue natura dari nequeant: ut res quæ nec sunt, neq; erunt in rerũ natura [b] (fructus
enim qui sperãtur futuri, rectè stipulamur [c]) siue lege, ut res sacræ & extra cõmercium posi-
tæ [d]: item turpes & illicitæ, ut promissio faciẽdæ cædis [e], &c. Sed etsi extra cõmercium solius
stipulationis res sint, stipulatio nullius erit momenti [f]. Illud etiam tenendũ est, circa omnes
ferè contractus stipulationẽ uersari, adhiberiq; omnibus iuris gentiũ conuentionibus so-
lere. quo casu naturam earum sequitur [g]: quod latè in utramq; partem disputat hîc Iason [h].

Forma stipulationis in eo est, ut perficiatur utroq; loquente & præsente. Ideo neq; inter 12
absentes contrahitur [i], neq; solo nutu [k]: sed necesse est ut stipulator sibi (nã alteri nequit [l])
stipuletur dari uel fieri, alter uerò id ipsum promittat: nam ex his duabus partibus constat
uerborum obligatio [m]. Promissio enim sine stipulatione tantum nudum est pactũ uel pol-
licita-

a l. si stipulatus. 9. de solutio.
b l. 5. ff. de stipul. seruor.
c l. in executione. 85. §. pro parte. h. t.
d l. 2. §. 1. ff. de rebus creditis.
e Doctores in l. si unus. 28. §. sed si stipulatus. de pactis.
f d. l. 2. §. 1. h. t. l. si non sortem. 29. §. si decẽ. de condi. indebiti. d. l. si stipulatus. 9. §. si decẽ. de solutio.
g l. uia. 17. de seruitutib.
h d. l. stipulationes non diuiduntur.
i l. 2. §. incertã. ff. de prætorijs stipulatio.
k d. l. 2. §. 2. h. t. l. ea quæ in parte. 153. de re iud.
l l. 2. C. de hæredita. actio. l. 6. C. fam. hercisc.
m in l. 2. & 4. h. t. ubi uide Molin. Cuiac. & alios.
n l. alt. de præto. stip. l. si quis. §. alt. de re iud.
o l. stipulatio. nu. 74. cũ l. seq. h. t. in prin. Inst. eod.
p §. omnis. Inst. eod.
q Inst. de diuis. stipul. gl. & Dd.
r in l. si homo mortuus. h. t. Ias. post alios in l. si decesserit. circa finem. qui satisd. cogan.
s l. j. §. si quis. h. t.
t l. j. §. 1. de pactis l. in uenditionib. 9. de contrah. emptio. l. nec temerè. C. de iure delibe randi. cum similib.
u §. si alia. Inst. de inutil. stipul. l. iuris gentium. 7. §. quod ferè de pact.
x §. de constituta. Instit. de actio.
y Doctores hic in l. j. Bald & Cano. in c. 1. extrà, de pactis. l. stipulatio. §. stipulatio. h. t. in prin. Inst. eod. ubi uide quæ dixi.
y uide Cuiac. lib. 2. Inst. tit. de oblig. Gouean. lib 1. cap. 34.
z d. l. 2. l. scire debemus. 29. h. t. §. fin. Inst. eod.

a l. impossibilium. 145. de reg. iur. b Instit. de inutilib. stipulatio. in princ. c l. interdum. 73. h. t. d l. inter. 83. §. sacram. l. liber homo. 118. h. t. e l. generaliter. 26. l. Titia. 133. h. t. f l. multum. 34. h. t. g l. 4. de usuris. l. damni. 43. de damno infecto. h in Rubri. nu. 11. cum seq. i d. l. j. in prin. §. item. Instit. de inutil. stipulat. k d. l. j. §. si quis ita. l l. stipulat. 38. §. alteri. h. t. §. si quis alium. & §. alteri. Inst. de inutil. stipulat. m l. obligamur. §. uerbis. ff. tit. 1.

licitatio[a]: contrà stipulatio sine promissione, nullius rei. Quia ubi nulla est promissio, nul-
la est obligatio[b]. Interrogatio etiam præcedat promissionem necesse est, alioqui mutato or-
dine uitiabitur obligatio[c]. Promissio autem uerbis futuri temporis facienda est[d]: & certis
quidem atq; idoneis, quæ uoluntatem significent, & ad interrogata congruant[e]: ac solenni-
bus olim, hoc est ijsdem: ut, Dabis, dabo: Spondes, spondeo: hodie quibuscunq;, id est æqui-
pollentibus[f], etiamsi diuersis linguis contrahentes utantur, dummodo res intelligatur[g].
In continenti tamen responsió stipulationem sequi debet[h]: nam quæ sunt substantialia a-
ctus, & ad formam pertinent, ea ut partes rerum, non possunt interuallis temporum & loco-
rum ab actu diuidi[i]. Planè quia non minus ualet quod scriptura quàm quod lingua nun-
cupatur, ideo non tantum uiua uoce, sed etiam scripta oratione inter præsentes stipulatio
rectè concipitur[k]. Et hæc quidem omnia sapienter excogitata sunt: ut uidelicet appareret
ex præsentia partium, item uerbis serijs ac idoneis, & ordine interrogationis ac responsio-
nis continuato, contrahentes seriò & re deliberata ad faciendam obligationem accessisse,
præcisa omni in posterum calumniandi ansa, quasi minus ex animo fuerit contractum. Sti-
pulatio contrahitur aut purè: ac tum statim debetur, licet præsens obligationis dies arbi-
trio soluentis cedat[l]: aut in diem certum, ut ad calendas Augusti, &c.[m] uel incertum: cùm
tempore, ut, cum moriar[n]: tum re, ut, fructus quando nascentur, dabo[o]: tum loco, ut, Romæ
dabo. Tacitè enim inest tempus indefinitum, quo Romam perueniri potest[p]: aut ad diem,
ut certo tempore duret obligatio Qua in specie tempore elapso, non quidem ipso iure tolli-
tur obligatio, sed æquitate exceptionis[q]: aut sub conditione non quidem præteriti tempo-
ris, sed futuri[r]: & qualicunq; quidem, quæ tamẽ in casu sit posita[s], non etiam potestatiua[t].
13 Finis stipulationis est, ut uerborum uinculo & nexu promissor obligetur, etiam nulla re
interueniente. Propter hãc enim necessitatem inuentæ sunt iure ciuili stipulationes: ut quia
utile erat in Repub. contractum aliquem existere, qui sine alijs adminiculis promittentem
obligaret, quòd res contrahentibus præ manibus semper non sint, certa quædam uerborũ
forma constitueretur, ex qua iure ciuili efficax existeret obligatio, & cui promissor satisface-
re teneretur. Nam eiusmodi contractus nullus iure gentium est introductus, ut prouisione
iuris Ciuilis hac in parte planè fuerit opus. itaq; firmandarum obligationum causa inuen-
14 tas esse stipulationes Paulus ait[u]. Effectus stipulationis est, quòd ad exigendum duplicem
producat actionem, nempe condictionem certi, & actionem ex stipulatu[x]. Certi condictio
datur cùm ex alijs contractibus omnibus qui certum continent[y]: tùm ex stipulatione, quo-
ties apparet, quid, quale, quantumq; sit, quod promissum est[z]. Est autem actio personalis.
manat enim ex contractu: ac propterea & in hæredes transit, & perpetua est[a]. Sed actio ex
stipulatu oritur, quando incertum in stipulationem est deductum. Incertum autem appel-
lamus, non quod genere suo toto ita incertum est, ut definiri nequeat (nam eius generis sti-
pulationes nullius rei sunt[b]) sed quod specie tantum incertum est: & quamuis quid, quale,
quantum' ue sit, statim non appareat, declarari tamen potest: ut cum quis uini boni Rhe-
nani amphoras 100. stipuletur. bono enim & melius & deterius inueniri potest[c]: aut fru-
ctum certi fundi (nam incertus est fructuum prouentus[d]) aut aliquid quod in faciẽdo con-
sistat[e]. Hæc enim omnia incerta specie sunt. quia non statim atq; petuntur, apparet quid,
quale, & quantum eorũ quidq; sit, sed tamen declarari possunt. Itaq; in his aut præstet pro-
missor conuenta necessum est, aut condemnationem in id quod actoris interest, patietur,
ad quod in incertis deueniri solet[f]: nisi eius quod interest loco, pœna conuentione sit com-
prehensa: tum enim illa peti debet[g]. Differt autem hæc actio á superiore, non alia re, quàm
materia petitionis, & condemnationis forma. Nam hac incertum, illa certum petitur: in hac
plurimum in id quod interest, fit condemnatio: in illa, ipsa res præstanda est[h]. Quomodo
autem hæc actio, quæ incertum petit & indiuidua est, transeat in hæredes, pulcherrima di-
stinctione explicat alibi Vlpianus[i].
15 Aduersantur stipulationi uitia, aut in causa efficiente, ut error, dissensus, &c.[k] aut in mate-
ria, ut si promissum sit scelus uel aliqua turpitudo[l]: aut in forma stipulandi[m]. Quæ singula
ipso iure stipulationem uitiant. Sunt alia, quæ quidem aduersantur, & tamen non annihi-
lant ipso iure contractum, sed ope tantum exceptionis: ut dolus[n], item falsa siue iniusta sti-
pulationis causa[o], &c.

a l. 5. C. de contrah. & commit stipul. tot. tit. ff de pollicitatio.
b d. l. j. §. qui præsens.
c l. j. C. de usuris. Glos. in l. iuris gentium. §. sed cum nulla. ad uerb. igitur. de pactis. Ias. post alios in l. j. in prin. nu. 19. h. t.
d Instit. eod. in prin. ubi Doctores, Azo in Rubric. C. eo. nu. 2.
e d. l. j. §. si quis. et §. fin. l. quæ extrinsecus. 65. hoc tit.
f d. l. j. §. si quis ita. h. t. §. in hac. Inst. eod. l. omnes. C. eod.
g d. l. j. §. ult. h. t. §. utrum autem. Inst. eod.
h d. l. j. §. qui præsens. l. continuus. 137. in pri. h. t. l. duos. 6. §. ult. de duobus reis.
i l. hæredes. §. ult. de testamentis.
k l. non figura. 37. de oblig. l. 1. iurisgentium. 7. §. quod ferè. de pact.
l §. omnis. Inst. de uerb. oblig.
m l. eum. 41. h. t.
n §. post mortem. Inst. de inutil. stipulatio.
o d. l. interdum. 73. hoc tit.
p d. l. interdum. d. l. continuus. §. 1.
q §. at si ita. Instit. eod. l. oblig. 63. §. placet. ff. tit. 1.
r §. conditiones. Instit. eod.
s §. sub conditione. cum seq. Inst. eo. l. quoties. 59. l. si ita. 63. hoc tit.
t l. centesimus. 46. §. ult. l. si quis stipulatus. 112. h. t. l. sub hac. 7. ff. tit. 1.
u lib. 5. tit. 7. sac. l. 5. §. conuentionalis. de prætor. stipula.
x in prin. Inst. eod.
y l. certi condictio. 9. ff. si certum petatur.
z l. stipulationum. 74. l. ubi autem. 57. h. t.

I 4 DE DVO-

a d. l. 2. §. 1. l. in executione. 85. §. 1. h. t. §. ex conditionali. Inst. eod. b l. ita stipulatus. 115. h. t. l. triticum. 93. ubi Ias. latè h. t. c d. l. ubi autem. d d. l. ubi autem. §. fundi. e d. l. ubi. d. l. quoties. d. l. stipulatio ista. f l. stipulationes. 72. h. t. l. si quis ab alio. 13. §. fin. ff. de re iudicata. g §. alteri. & §. fi. Inst. de inutil. stipulatio. l. fi. ff. rem ratam haberi. h d. l. ubi. § fi. i in d. l. in executione. 85. h. t. k §. si de alia. Instit. de inutil. stipul. ubi per tot. tit. uide. l d. l. generaliter. l. 4. C. de inutil. stipul. m l. j. h. t. cum simil. n l. si quis cum alter. 36. h. t. l. 5. C. de inutil. stipul. o l. 2. §. circa. de doli exceptio.

DE DVOBVS REIS CONSTITVENDIS.
Titulus II.

1 *Continuatio.*
2 *Rei unde dicti, & qui sint.*
3 *Causa efficiens huius obligationis.*
4 *Materia.*
5 *Forma: & quomodo duo rei constituantur.*
6 *Finis.*
7 *Effectus: & quomodo in solidum petant uel conueniantur.*
8 *An unius pactum uel factum alteri noceat, explicatæ antinomiæ.*
9 *An unus, inuito altero, nouare delegareue possit.*

STipulantur porrò aut liberi, aut serui[a]. Liberorum autem non modò unus, sed duo 1
pluresúe & suscipere, & sibi quærere uerborum obligationem possunt: quorum hi rei
stipulandi, illi rei promittendi dicuntur[b]. Rei enim, autore Cicerone[c], à re dicti sunt 2
omnes, quorũ res agitur: ut & apud Vergilium, *Constituam ante aras uoti reum*,— id est promis-
sor[d]. Duo igitur rei stipulandi appellantur, duo uel plures qui eandem rem stipulantur: rei
promittendi, qui eiusdem debiti se reos una promissione constituunt, quos & consponso-
res Cicero ad Atticum uocat. Nomine enim duorum tres etiam pluresúe debent intelligi[e].
Constituuntur autem duo plures úe rei, non tantum uerbis in stipulationibus, sed & con 3
sensu ac rebus ipsis in cæteris iuris gentium conuentionibus: ueluti in emptione, deposito,
locatione, commodato, testamento, &c.[f] etiamsi nomina stipulationis & promissionis pro-
priè ad hunc contractum uerborum pertineant[g]. Earum autem rerum cõstitui rei possunt, 4
quæ in obligationem cadunt, quarumq́ contrahentibus est commercium[h]. Porrò rei sti- 5
pulandi ita constituuntur, si post omnium interrogationem promissor respondeat, Spon-
deo: uel cum duobus separatim stipulantibus promissor respondet, Vtriq; uestrûm spon-
deo. Nam si prius Titio spoponderit, deinde alio interrogante promittat, alia atq; alia erit
obligatio, nec credentur duo rei stipulandi[i]. Duo pluresúe rei promittendi ita fiunt: Mæui
decem aureos dare spondes, & Sei eosdẽ 10. aureos dare spondes? si respondeant singuli se-
paratim, Spondeo[k]: aut simul respondeant, Spondemus[l]. Ex ipsa enim uerborum forma
quæ attenditur, apparet, eandem summam & quidẽ solidam ab unoquoq; esse promissam.
Diuersum est, si cõiunctim ab illis stipulatus sis aureos 10. aut scriptum inueniatur, illos au-
reos 10. spopondisse: tum enim quia particula copulatiua in uiriles obligationẽ diuidit[m],
intelligitur quisq; uiriles partes promisisse: nec erunt rei promittendi, cum separatim suam
unusquisq; obligationem sustineat[n]. Quare rei promittendi dici non poterunt, qui separa-
tim debent, cum eiusmodi sit uis duorum reorum, ut in solidum singuli ad eandem rem ob
ligentur[o]. Quin & ex interuallo rectè duo rei cõstituuntur, ac frustra timetur nouatio, cum
hoc agatur, ut duo rei constituantur, neq; ulla nouatio fiat[p]: ac modicum quidem interual
lum nihil impedire constat[q]. Sed si ex duobus reis qui promissuri sunt, hodie alter, alter po
stera die respondeat, non esse duos reos apparet, ac ne obligatum quidem eum qui postri-
die respondet[r]: cum post stipulationem ad alia negocia sit decessum, priusquam promissio
fieret. Secus autem fuerit, si postero die repetita stipulatione alter ex promissoribus, qui pri-
die non promiserat, continuò respondeat. Hoc enim modo perfecta utriusq; obligatione,
rei constituuntur[s]. Item rei promittendi sic fieri possunt, ut unus purè, alter in diem uel sub
conditione obligetur[t]. Nec enim dispar obligationis qualitas impedit, quo minus uterq;
eandem summam repromisisse uideatur. Secus est, si sit in quantitate inæqualitas: aut si
unus dolum duntaxat, alter culpam, aut hic 10. ille 20. promittat[u]. Inæqualitas enim quan-
titatum, facit inæquales & proinde dispares obligationes, cum tot sint diuersæ stipulatio-
nes, quot res diuersæ[x]: & alioqui hoc proprium sit huius contractus, ut singuli ad eandem
rem æqualiter teneri debeant[y]. Sanè quamuis rectè dicitur, inter artifices ingens esse discri-
men ingenij & doctrinæ[z]: tamen duo artifices eiusdem peritiæ, earundem operarum rei, uti
liter fieri possunt[a]: quia similes sunt operæ in genere, & quadam iuris interpretatione eæ-
dem in specie, præsertim in istis opificijs mechanicis, in quibus similia facere posse medio-
cres artifices uidemus[b].
Finis huius obligationis est, ut pluribus quæratur obligatio facultasq́ conueniendi[c], & 6
ut uterq; qui promittit, in solidũ obligetur[d]: qua in re cautio inest, ut uno facultatibus de-
ficiente, alij conueniri possint, sicut fideiussores[e]. Effectus ergo huius stipulationis hic est, 7
quòd ipso iure singulis qui stipulati sunt, solidam obligationem acquirat, & qui promise-
runt, singulos integrè solideq; obliget. Quapropter etiamsi unus obligationi eximatur, al-

ter nihi-

---

a tot. tit. Inst. de stipulat. seruor.
b l. j. h. t.
c lib. 2. de Orat. c. forus. §. reus. de uerb. sig.
d l. fideiussoris. 24. cum l. seq. de pactis.
e Inst. eod. in prin. & §. duo.
f l. eandem. 9. h. t.
g §. si scriptum. Instit. de inutil. stipul.
h d. l. multum. ff. tit. t.
i in prin. Inst. eod.
k §. 1. Inst. eod.
l l. 4. h. t.
m l. 2. §. si quis ita. ff. de eo quod certo loco. l. si mihi. 110. ff. tit. 1.
n l. reos. 11. §. 1. h. t.
o l. 3. §. fin. h. t.
p d. l. 3. in prin.
q l. duos. 6. §. 1. h. t. l. j. §. 1. l. continuus. 137. in prin. ff. tit. 1.
r l. si ex duobus. 12. h. t.
s d. l. 3. in prin. d. l. eandem. §. fi. glo. et Doctores in d. l. si ex duob.
t § fi. Inst. eod. l. ex duobus. 7. h. t.
u d. l. eandem. §. 1. l. si id quod. 15. h. t.
x l. scire. 29. h. t.
y d. l. 3. §. fin.
z l. inter artifices. 31. ff. de solutio. l. si non sortem. §. libertus. ubi Doctores de condict. indeb.
a l. nemo est. 5. h. t.
b d. l. nemo. 5. l. ueteres. C. de contrab. & committen. stipul.
c §. ex huiusmodi. Instit. eod.
d l. 3. §. fi. h. t.
e §. fi. inst. de replicatio. l. reos. 11. h. t.

ter nihilominus in solidum conueniri potest[a]. Nam & ab initio ab unoquoque uel solidum petitur, uel pars uirilis, prout creditori est uisum[b]: qui tamē solidum exactus est, regressum habet aduersus correum, ut latius alibi traditur[c]. Sed hæc nouissimo iure aliquantum immutata sunt. nam correi beneficium habent diuisionis[d], exemplo fideiussorum[e]: imò ne constituuntur quidem aliter rei debendi, quàm si id expressè actum sit[f]. Sanè solutione aut nouatione unius, tota tollitur obligatio[g]. Etsi enim plures sunt obligationes, respectu petitionum & personarum[h]: tamen quia unam eandemque omnes rem continent, eius rei solutione simul extinguuntur, cum eadem res sæpius solui non possit[i]. Sed cui ex pluribus reis stipulandi solutio facienda sit, quæstionis est. Et quamuis uerum sit, ante litem contestatam locum esse gratificationi: tamen postquam ex duobus reis stipulandi unus iudicialiter petijt, alteri frustra offeretur pecunia[k]: cùm quia melior est occupantis conditio, tum quòd res desijt esse integra per litis contestationem: quemadmodum cum is qui duobus locis dare promisit, in altero conuenitur[l]. Quod autem unus hoc modo exegit, an alteri communicare cogatur, dubitari potest. Et uerius est, non cogi, nisi sint socij, uel ita conuentum sit, uel natura obligationis & rei hoc ferat[m] Nam cum diuersæ sint obligationes[n], consequens est, factum unius alteri neque prodesse, nec nocere.

8 Quin & correi inuicem fideiubere uidentur[o]. Itaque ut factum pactioue fideiussoris non prodest aut nocet reo uel confideiussori[p]: ita si quid correus aut stipulandi aut promittendi faciat uel agat, puta paciscatur, exigat, &c. nihil ea res ad reliquos pertinebit[q]. quare & mora unius alteri non nocebit[r]: iniquum enim esset, quamuis in coniunctis obligationi-
9 bus, unius dolum alteri nocere: ut latius alibi traditur[s]. Et hæc quidem uera sunt in personalibus: secus autem est in ijs quæ ad ipsam obligationem pertinēt, quorumque potestas ex lege obligationis ad singulos correos pertinent. In his enim uerum est quod dicitur[t], alterius factum alteri nocere: cuiusmodi sunt solutio, & quæ loco solutionis cedunt, ut iusiurandum[u], delegatio, nouatio, acceptilatio[x]: item præscriptio interruptionis, & cōsimilia[y]. Sed hæc obscuriora uideri cuiquā possunt, nisi exemplis fusius declarentur. Ponamus ergo Seium & Mæuium correos esse stipulandi, & ex his Seium debitori pactum fecisse de non petendo: hoc certè pacto sublata nō est obligatio, sed facultas agendi paciscenti præcluditur. Quare non magis id nocebit socio, quàm cum alter correus obligationi eximitur, uel cum agere aut non uult, aut non potest[z]. Idemque obtinet in duobus reis debendi, ut alterius pactum alteri neque prosit, neque noceat: cum utriusque uoluntate constitutam obligationē alterius conuentio altero inuito mutare nequeat[a]. Sed si socij sint obligationis, eatenus alteri nocebit, proderitque pactum, quatenus res ad paciscentem pertinet. nam etsi socius, ius socij paciscendo imminuere aut alienare non potest[b]: tamen sibi præiudicare, & suo iuri renunciare potest[c]. Etsi igitur socio nihil de suo iure pacto socij detrahatur, tamen obstabit illi solidum petenti exceptio in ea parte, quæ ad paciscentem erat peruentura. Socios autē hîc accipimus, quorum obligatio ita communis est, ut partem inde quisque suam ferre debeat: nō sunt socij, cum ad unum tota obligationis utilitas refertur, uel ex natura rei, uel quia ita est conuentum. ut si Titius & Mæuius stipulati sint centum reddi, quæ solus Mæuius numerauit, non erunt socij: quia ad solum Mæuium summa obligationis redire debet. sin uterque pecuniam dedit, aut id actum est, ut iure societatis uel conuentionis singulis pars quæreretur, socios eos esse dicemus. Item si Caius & Sempronius cētum acceperint mutuò, quæ ad solum Caium peruenerint: non erunt socij, quamuis ut correi promiserint[d]. sed Sempronius pro Caio intercessisse uidebitur[e]: correi enim eatenus intelliguntur fideiubere, quatenus non ad eos, sed ad correum res peruenit. hactenus enim intercedunt & obligant se pro re aliena tanquam fideiussores[f]. sed si in utriusque rem redacta est pecunia, socij sunt: quia ex mutuo quod singuli acceperunt, reddere tenentur[g]. Atque ita socios obligationis hîc accipiendos esse, multa prudentum responsa conuincunt[h]. Quare ut ad rem reuertamur, si Titius & Mæuius correi stipulandi, socij sint eiusdem obligationis, Mæuiusque pactum fecerit de non petendo, nihil id quidē per se nocet Titio: sed si Titius solidū petat, obstabit ei exceptio, quatenus res ad Mæuium pertinet, qui pactum de non petendo fecit. Nam hactenus nomine Mæuij agere uidetur: & dolo facit, qui petit partē quam Mæuio restituturus est, cui propter pactum nihil debetur. Quare si tota utilitas ad Mæuium pertineat, in totum: si pro parte, pro ea parte obstabit exceptio Diuersum erit, si non sint socij: tunc enim Titio, ad quē obligationis utilitas peruenire debet, non erit impedimento Mæuij conuentio, quo minus quod sibi debetur, exigere possit. Eâdem ratione si ex duobus reis debendi Caius pactum fecerit de non petēdo à se, hoc quidem non proderit correo Sempronio, si socij non sint: sed si socij existant, & ab utroque pecunia præstanda sit, iam quia Sempronius solidum exactus, à Caio dimidium repetiturus est[i], obstabit pro ea parte exceptio. Pacta enim omnibus pro sunt, quo-

a l. duos. 6. l. fin. h. t.
b l. 3. §. fin. l. reos. 11. h. t.
c in l. 2. C. de duob. reis.
d Auth. hoc ita. C. de duobus reis.
e Auth. præsente. C. de fideiussorib.
f d. Auth. hoc ita.
g l. 2. & 3.
h d. l. eundem. §. ult.
i §. sic itaque. Inst. de actl. l. & eadem. 13. §. pen. ff. de except. rei iud. l. 3. §. ex pluribus. de acquir. possess.
k l. ex duobus. 16. h. t.
l l. 3. in prin. de eo quod certo loco.
m l. reos. 11. ubi latè Bar. nu. 9. h. t. per l. in Falcidia. ad leg. Falcid. & l. qui hominem. §. 1. de solutio.
n l. 13. h. t.
o d. l. reos. 11.
p l. fideiussoris. 24. de pactis.
q l. si unus. 28. in prin. de pact. l. si duo 39. de recept. arbitr. l. si duo. 10 h. t.
r l. mora. 32. §. pe. de usuris.
s in l. centum. ff. de eo quod cert. loco.
t in l. pen h. t.
u l. iusiurand. 26. cum l. seq de iureiurand.
x l. 2. h. t.
y l. fin. C. eod.
z d. l. ex duob. 19. d. l. si ex duo. 16. l. si ex duobus. 12. §. 1. l. fin. h. t.
a d. l. sed si unus.
b l nemo. 69. ff. pro socio.
c l. pe. C. de pa.
d l. 5. C. si certū petatur.
e l. reos. 11. h. t.
f l. uir uxori. 17. § final. ff ad S. C. Velle.
g l. si in rē. 12. C. si cert. petat.
h l. Vranius. 75. ff de fideiussor. l. j. ff. rem ratam haberi. l. 4. §. pe. ff. de liberatio. legat. uid. latius D. Conna. lib. 6. cap. 5.
i d. l. si in rem. 12. C. si certum peta. l. 2. C. de duobus reis.

sunt, quorum obligationem dissolutam esse paciscentis interest[a]. Atq; ex his utcunq; intelligi potest quod tradit Paulus[b], pactum correi alteri non nocere: quodq; alibi dicitur[c], si eiusmodi pacti intuitu correus, qui cum creditore compromiserat, ab arbitro absolutus sit, uetitumq; sub pœna ab eo peti: si à socio obligationis petatur, pœnam committi. quia ab ipso peti uidetur per latus socij: qui si soluere compellatur, regressum habiturus est aduersus eum, à quo ex compromisso nihil peti potest[d]. Diuersum erit, si nulla intercedat societas: quia tunc mea non interest, à correo debendi peti: qui etiamsi exigatur, nihil à me poterit repetere. Idem obtinet in duobus reis credendi. ut si unus compromiserit, uetitusq; sit agere, altero petente, committatur pœna si socij sint: non committatur, si socij non sint, ut hæc tradit Paulus[e]. Neq; uerò is sibi parum constare uideri debet, quod idem ait[f], unius correi socij pactum alteri non nocere. Nam hoc uerum est, quatenus res ad socium pertinet, qui non est pactus. illi enim ius suum auferri non potest: quare nec in proposita specie nocet suum petenti pactum. unde & ei quod debetur ex obligatione, soluendum est: sed ei qui compromisit, dummodò ratam habeat socij petitionem, damnosa est hæc petitio. Quia certum est, contra compromissum fieri, cùm pro parte quæ ad ipsum peruentura est ex societate, eius nomine agatur. Sufficit autem pro parte contra compromissum peti, ut pœna solidè debeatur[g]. Nec enim in ea quæritur, an & quatenus intersit eius cui pœna debetur, sed an cõtra placita sit factum, ut pœna comminatur[h]. An uerò nouare correus possit, non iniurià dubites, propterea quòd hoc Venuleius[i] affirmare, Paulus[k] negare uideatur. Verius uidetur quod communiter receptum est, ut socij nouare non possint[l]: iam enim antè diximus, socium ius suum auferre socio non posse. Atqui acceptilatione auferre potest[m]. Rectè: quia id in ipsa stipulatione actum est, ut alteri altero inuito solui possit. Integrum enim unicuiq; promissum est: quare & integrũ uni solui potest. At acceptilatio nihil aliud est, quàm ficta solutio, quæ iure ciuili pro uera habetur, & obligationem tollit[n]. Sed nouatio non extinguit obligationem, uerùm solummodò mutat. Quare cum per eam non liberetur debitor, ut nec per delegationem, neq; obligationi satisfiat: æquius est, correo ius suum aduersus debitorem adhuc obligatum, durare, præsertim cum in stipulatione permissum non inueniatur correo, ut mutare obligationẽ, sed solùm ut solutionem acceptare posit. Contrà est, si nouatio fiat ab eo qui socius non est, neq; ullam contractus utilitatem cum alio participat: sed eam ipse totam consequitur, ut qui pecuniam mutuam solus dedit. Sanè hic nulla causa est, quare nouare is non possit, & alteri cui nihil effectu debetur, quiq; tantum fideiussor est, potestatem agendi per nouationem auferre[o]. Reliqua correorum facta, quæ obligationem aut extinguunt, ut solutio, acceptilatio, iusiurandum: aut extinguendam præscriptione, retinent, ut interruptio quam facit creditor, debitor admittit: quin correis noceant atque prosint, & in his uera sit Pomponij[p] regula, minus habet dubitationis. Quare cum pro instituto nostro satis diu hîc hæsisse uideamur, ad reliqua transeamus[q].

a l. & heredi. 22. §. fin. de pactis.
b in d. l. si unus. de pact.
c l. si duo. 39. de recept. arbitr.
d d. l. si quis decedens. §. pe. de libera. leg.
e in l. si duo. 39. de recept. arbit.
f in d. l. si unus.
g l. 2. §. fi. ff. de uerb. obl.
h l. cum pœna 43. de recep. arbit. l. stipulatio. 38. § alteri. ff. de uerb. oblig. l. fi. ff. de prætor. stipulat.
i in l si rem. 31. §. fin. ff. de noua.
k in d. l. si unus.
l d. l. si unus.
m d. l. nemo. 69. pro socio.
n § item. inst. quib. mod. toll. obl. tot. ut. ff. de acceptilatio.
o d. l. si rem. 31. §. si duo. ff. de nouatio.
p in l. pen.
q ut de Cuiac. in d. l. si unum. & alibi passim de pact.

DE STIPVLATIONE SERVORVM. TIT. III.

1 *Continuatio.*
2 *Ratio dubitandi & decidendi.*
3 *Quibus seruus stipulando acquirat.*

NOn modò liberæ personæ, sed etiam serui stipulari possunt. Etsi enim ijs quæ ad ius 1
ciuile pertinent, nulla eorum habetur ratio[a], neq; personam sustinere aliquam ui- 2
dentur[b]: tamẽ quia respectu domini, caput habent, rectè stipulari possunt. Nam do-
minus cui acquiritur, quadam iuris interpretatione, per manum serui, tanquã instrumen-
tum, contrahere fingitur. Itaq; nihil interest, sibi an domino, an sine adiectione seruus stipu-
letur[c]. Quod si plurium seruus sit communis, pro dominicis portionibus singulis quæri- 3
tur: nisi iussu unius, aut nominatim alicui stipulatus sit[d]. Sanè si factum stipuletur seruus,
quod suam personam respiciat: ut, sibi licere agere, ire, &c. persona tantum stipulantis con-
tinebitur[e]: quia personalia facta ad alios transire non possunt[f]. Porrò cum hæreditas per-
sonam defuncti sustineat[g], hæreditarius etiam seruus stipulari poterit[h]: exceptis ijs rebus
quæ sine uera persona esse nequeunt, ut est ususfructus[i].

a l. quod attinet. 32. de re iud.
b §. seruus. Inst. de cap. diminut.
c l. 1. in prin. h. t.
d §. fin. instit. eod. l. 5. §. si seruus. & 9. communis. l. 5. cum simil. h. t.
e §. pe. Inst. eo.
f l. unica §. ne autem. C. de caduc. toll.
g l. hæreditas. 34. de acquir. rer. do.
h in prin. Inst. eod.
i l. ususfructus. 26. h. t.

DIGEST. LIB. XLVI. DE FIDEIVSSORIBVS ET MANDATORIBVS. TIT. I.

1 *Continuatio.*
2 *Fideiussor quis, unde dictus: quis expromissor, & mandator.*
3 *Causa efficiens: qui fideiubere possint, uel non.*

4 Materia:

4 *Materia: & an naturali, ciuili, criminali obligationi fideiussor accedere possit: & multarum antinomiarum conciliatio.*

5 *Forma: quomodo fideiussio contrahatur, & an in duriorem causam accipi possit.*

6 *Finis & effectus: & quomodo fideiussores conueniantur.*

1 Stipulationes facimus aut nostro nomine, aut alieno. Qui autem alieno nomine obligatur, fideiussor dicitur: & plerunque ab eo quem proprio nomine obligamus, alios accipimus, qui eadem obligatione teneantur: dum curamus, ut
2 quod in obligationem deduximus, tutius nobis debeatur [a]. Fideiussor larga significatione omnis is dicitur, qui alterius obligationem suscipit, & fide sua esse iubet: unde & fideiussor dictus [b], siue sit fideiussor, siue mandator, siue constituens, siue expromissor [c], hoc est, qui principalem se debitorem constituit pro alterius obligatione [d]. Propriè autem fideiussor accipitur pro eo, qui per stipulationem se pro principali debitore obligat [e]: quem sponsorem, aut appromissorem Cicero & ueteres I.C. appellant [f]. Quo sensu & hic accipi, inscriptio tituli docet, quæ fideiussorem discernit à mandatore. Mandator autem præcedit obligationem, & is dicitur cuius mandatu contrahitur, uel qui mandat alteri credi aut cum aliquo contrahi, atque ita fide sua esse iubet, uel se soluturum constituit [g]. Fideiussor autem plerumque sequitur obligationem, quanquam & præcedere potest [h]: nec mandatu eius principalis obligatio constituitur, sed alterius rogatu accedit ad principalem obligationem, eamque fide sua munit, unde & mandati actionem habet [i].

3 Causa efficiens fideiussionis, est uoluntas personæ idoneæ fideiubentis, disertis uerbis explicata. Dico idoneæ personæ. Nam etsi regulariter omnes fideiubere possunt, qui obligari [k], tam patres quàm filijfamiliâs [l]: tamen quia fideiussionis contractus damno duntaxat est spondenti sicuti dicitur, Sponde, præsto noxa est: ideo quædam personæ excipiuntur, quarũ utilitati adempta intercedendi potestate leges consulunt: ut sunt mulieres [m], milites [n], seruus extra rem peculiarem fideiubens [o]. Pupilli tamẽ & minores autoritate tutorum ac curatorum rectè fideiubẽt, quamuis in integrum restitui possint [p]: eoque pro idoneis fideiussoribus non habeantur [q]. Etsi autem fideiussio uideatur quædam esse donatio ac dilapidatio [r] quæ ne cum autoritate quidem tutorum his permissa est [s] (quia donare est perdere [t]) tamen aliud receptum est, ut & in reliquis contractibus, quos infantiam egressi rectè tutore autore ineunt [u]. Et certè fideiussio non est donatio, cùm si quid præstet fideiussor, actione mandati repetere possit, ut suprà dictum est. Sine horum porrò autoritate minores ex cõmuni sententia (nam contrà disputari posset [x]) fideiubendo non obligantur [y] nisi minor quando curatorem non habet [z], aut dolo decepit aduersarium tanquã maior, uel curatorem non habens [a]: quòd si dolus cesset, imputandũ ei est qui cum eo contrahit, cuius conditionem ignorat [b]. Porrò clerici & monachi an fideiubere possint, alibi latius disputatur [c].

4 Materia circa quã, & cui fideiussor accedere potest, sunt omnes omnino obligationes [d], ex quibuscunque ortæ contractibus [e], non modò principales, sed etiam accessoriæ [f]: nec tantum utroque iure, tam ciuili quàm naturali firmæ, sed etiam alterutro nam pro naturali tantum obligatione rectè fideiubetur [g]. Eoque si debitor naturaliter obligatus maneat, dicendũ est, & fideiussorem obligatum manere [h]: ut si minor [i], aut mulier [k], aut alius principalis debitor restitutione in integrum à ciuili obligatione liberetur [l]. Ideo autẽ huic obligationi accedere potest fideiussor, nec intelligitur in duriorem causam quàm principalis obligari: quia & ipse debitor naturà debet, ac si soluat, repetere nequit: nam de eiusmodi obligatione naturali loquimur [m]. Itaque fideiussio, quæ quædam est solutio, aut certè solutionis securitas, eodem modo ex obligatione naturali constabit, quo solutio. E contrariò rectè ciuili obligationi accedit fideiussor [n], quæ tamen eandem uim habeat: uidelicet ut aut actionem producere, aut solum impedire repetitionem possit [o]. Nam quæ obligationes nullo iure tantam uim habẽt, ut condictionem indebiti impediant, his haudquaquam rectè accedere fideiussores dicendum est: ut cum quis præscriptione temporis ab obligatione liberatur [p]. Solutũ enim ex hac causa repeti potest [q]. De quo casu loqui Paulum [r], manifestũ est. Requirit enim fideiussio,

uerb. oblig. quam ita intelligunt Dd. sed Cuiac. ibi contrà, dixi sup. de auth. tutor. a *tot. tit. C. si minor se maiorem dixerit.* b *l. quæ cum alio. 20 ubi gl. 1. Deci et alij, de reg. iur.* c *in Auth. de sanctiß. Episcop. & ob Hostiens. in rubri. ext. eod. nu. 3.* d *l. 1. h. t.* e *§. 1. Inst. eod.* f *l. si plures. 18 § ult. h. t.* g *l. quod enim 18. l. fideiussor. 17 §. fideiussor l. Marcell. 26 h. t.* h *l. ubicunque. 61 h. t.* i *uide Dd. in l. Marcellus. h. t.* k *uide l. si mulier. 16. § 1. ad Velle. l. si uiro § hoc amplius. mand. Tira. in leg. con. uerb. ne pe ult. glo. 2. nu. 14.* l *tot. tit. C de fideiussor. minor.* m *d. l. quod enim. d. l. fideiussor. 6. fideiussor.* n *d. §. 1. Instit. eod.* o *ut in l. .. § si ex conuentione. ī. de re iudic. l. Græcè. 9. § et post litem h. t. l. pe. C de non nu. pec.* p *l. si quis post ... 18 h. t.* q *l. indebiti. 15. §. 1 de condict. indeb. l. si quis. 8. C. de præscriptio. 30. ann. optim. tex. cum gl. in l. fi. §. fi. ī. rem ratam haberi.* r *in l. si posteaquam. 38. h. t.*

a *l. 1. §. sed aut proprio. ī. de oblig. & actio.*
b *l. quamuis 8 §. si mulier. 2. ī. ad S. C. Velleia.*
c *d. l. quamuis. §. si conuenerit.*
d *l. & eleganter. §. seruus ī. de dolo malo. l. 4. ī. de condict. causa data.*
e *l. 1. C. de constit. pecu.*
f *l. 5. § satisacceptio. de uerb. obli. l. in omnib. 43. ī. de solutio.*
g *l. si uero. 12. §. si post creditam ī. mandati. glo. 1. & Doctores in Auth. de fideiussor. in prin.*
h *§ fideiussor. Inst. de fideiuss.*
i *l. heredem 14. l. si mandauero 22. l. si fideiussor. 29. l. rogatus. 33. l. si quis 46. l. si is qui. 50. cũ sim ī. mandati.*
k *Azo in prin. C. eod.*
l *l. 3. § sed si filius. de peculio. l. filiusfamiliâs. 8. C. eod.*
m *tot. tit. ī. ad S. C. Velleia.*
n *l. milites. 31. C. de locato & conduct.*
o *l. seruus. 20 h. t.*
p *l. si Titius. 49. h. t. l. ait. 7. § aut solum. de minor.*
q *l. de die. §. 1. ī. qui satisdare cogantur.*
r *l. in persona 30. §. 1. ubi las. de pact.*
s *l. si § fi. C. si maior factus alienat. ratam habu... ab signat. 12. l. fi. ī. de curatore furiosi.*
t *l. si filiusfamiliâs. 7. in pri. ī. de donatio. l. contra 29 § fi ī. de pact. Bald. et Doctores in l. 1 C. si aduersus dona.*
u *tot. tit. ff & C. de auctorita. tutor.*
x *ex l. pubertet. 120 de uerb. ob. & quæ dixi Inst. de auth. tutor.*
y *l. si curatorem 3. C. de in integr. restitut.*
z *l. puberes. 120. ī. de*

fideiuſsio, cum ſit acceſſoria[a], principalem obligationem cui adhæreat[b]. Nam acceſſorium ſine principali non conſiſtit[c]: & iniquiſsimum eſſet, ad ſolutionem eius rei cogere fideiuſſorem, quam principalis debitor adeò non debeat, ut etiamſi ſoluerit, repetere nihilominus poſsit. Quare nec tunc tenebit fideiuſsio, cum pro non obligato[d], aut turpi, improbatoq; legibus contractu interceditur[e]: ut quando pro eo fideiuſſum eſt, qui cum libertus non eſſet, operas promiſit[f], quas ab ingenuis exigi quoquo pacto, legibus eſt uetitum[g], idq; tuendæ libertatis cauſa[h]: quæ cum iuris ſit naturalis, conſequens eſt, promiſsionem in eius fraudem factam, ex iure naturæ nullam uim obtinere: aut cum quis pro ſeipſo fideiubet[i], aut pro eodem eidem[k]. Sed an in criminalibus cauſis fideiuſsio locum habeat, quæſtionis eſt. Et uerius uidetur locum habere[l]: hactenus tamē, ut fideiuſſores ſe ad pœnam pecuniariam obligent[m], non etiam ad corporalem[n]. Nam cum nemo ſit dominus membrorum ſuorum[o], non poteſt ſe ullo quis contractu ad pœnam corporalem[p], aut carceres[q], obligare (nam & hi pœnam continent[r]) ſicuti nec ad torturam[f]. Quare nō ualet fideiuſsio de ſiſtendo aliquem ſub pœna corporali[t]. Et qui ſimpliciter pro ſonte fideiuſsit, etiamſi is aufugiat, pœna tamē ſolummodò pecuniaria mulctari debet[u] ad arbitrium iudicis: niſi certam ipſe (ut fieri ſolet) promiſerit, aut ſubire pro reo iudicium ſit paratus[x], aut niſi dolo malo non exhibeat, aut eius dolo malo fiat, quo minus reus exhibeatur. tunc enim extra ordinem tenetur[y]. Iure porrò Sax. uuerigeldio tantum mulctari poſſe uidetur[z].

5 Forma fideiuſsionis in ſtipulatione conſiſtit[a]: quę ſemper interueniſſe præſumitur, ſi ſcriptum ſit fideiuſſum eſſe[b]. Sicuti autem reus principalis, niſi de ſe promittat, non obligatur[c]: ita fideiuſſores non aliter tenentur, quàm ſi quid daturos uel facturos ſe promittant[d], & quidem eidem creditori cui debitor debet[e], atq; id ipſum quod in principali obligatione comprehenſum eſt. Nam ad aliud durius cauſa, re, tempore, loco obligari non poſſunt[f]: etſi in cauſam leuiorem poſsint[g], puta in partem pecuniæ, aut ſub conditione, &c.[h] Etenim cùm leuius obligantur, ſubeſt certè obligatio cui accedant: cum durius, non item, ſaltem in eo quod plus eſt in fideiuſsione, quàm in principali. Deinde & illud abſurdum eſſet, maius accedere minori, & in acceſſoria obligatione plus eſſe quàm in principali[i]. Qua ratione placuit, fideiuſſorem in cauſam duriorem acceptum, ne ad id quidem obligari, quod principalis debet. Cum enim plus promiſerit, diuerſum à principali promiſiſſe uidetur, & alia eſt obligatio: ac proinde omnimodo non tenebitur[k]. Quod uerum puto, cum reuera alia eſt obligatio: ut cum debitor ſub conditione, fideiuſſor purè promittit[l]: aut debitor obligatione dandi tenetur, fideiuſſor factum[m] promittit. Hic enim alia atq; alia obligatio eſt. argumēto eſt, quòd & ſtipulatio uitiatur, in qua pura eſt ſtipulatio, promiſsio conditionalis, uel contrà[n]. At cum non alia eſt obligatio, ſed maior ſumma promittitur, hîc uidetur ualere fideiuſsio, ſaltem in eam quātitatem cui obnoxius eſt principalis debitor. In maiore enim ſumma ineſt minor[o], quæ & ipſa promiſſa uidetur[p]: quare & promiſsiò maioris ſummæ quàm quæ ſtipulatione concepta erat, non omnino nulla eſt, tanquā diuerſa, ſed obligat in quantitatem ſtipulatione comprehenſam[q]. Quamuis autem hæc ita ſe habent: tamen poteſt efficacius quàm debitor ad eandē fideiuſſor[r] cauſam obſtringi. puta inſtrumento quod executionem habeat paratam[f], aut adiectione alicuius pœnæ uel facti[t]. ex quo uſitata hodie inter Germanos nobiles fideiuſsio, qua niſi principalis debitor ad diem conſtitutam ſoluat, ad certum ſe uenturos locum, neque inde diſceſſuros donec ſolutio fiat, fideiuſſores promittunt. Cuiuſmodi tamen obligationem pleræque curiæ Principum, maioris uitandi mali cauſa improbant, nec ſuper iis ius dici, aut executionem fieri permittunt. Nihil etiam impedit, quo minus fideiuſsio non modò ſequi, ſed etiam præcedere principalem obligationem poſsit[u], atque ita in futurum concipi[x]: ſic tamen ut prius fideiuſſor conueniri nequeat,

a l.hi qui.35.h.t.
b l.qui contra.12.h.t.l. ſ.§.debitum.l.cum qui Epheſi.5.ff.de conſti. pecun.
c l.4.C.de poſ.l.cū principalis.139.de reg. iur.
d ut in d.l.qui contra.
e l.cum lex.47.h.t.
f l.ſi quis pro eo.57.h. tit.
g l.pe.ff.ſi à parēte quis fuerit manumiſs.l.pe. ff.de obſeq.præſtand. Iaſ.in l.ſi non ſortē.§. libertus.de condict.indeb.
h l.Titio.7.§.Titio.de conditio.& demonſt.
i l.hæres.22.h.t.
k d.l.ſi quis pro eo.57. §.1.h.t.
l d.l.ſi quis.57.§.fi.h.t. l.ſ.l.diuus.3.ff.de cuſtodia reor.Auth.hodie.C.eo.c.ſi clericus.15.§.fin.de ſent.excōmu.lib.6.uid.etiam c. cum homo.cū gl.23. queſtio.5.
m l.ſi quis.4.de cuſtod. reor.
n Dd.in l.ſi à reo.71.§. fin.h.t.
o l.liber.13.ad leg.Aquil.c.ſi non licet.23. quæſt.5.
p Bart.in d.l.ſi quis.circa prin.Bald.in l.ſ.C. ne fideiuſſores dotium dentur.et in l.quoties. de noxal.actio.Cyn.in l.ad Cōmentarienſem. C.de cuſto.reor.Pano. Imol.& communiter Canones in Rub.de fideiuſſor.
q Bart.in l.aliās.15.nu. 10.& Dd.ff.ſolut.matri.& in l.ob æs.ibi Bald.Sal.C.de acc.Hip pol.ſing.164.
r l.3.de cuſt.reor.l.2.C. eod.tit.
s Doctores contra gl.in l.interdum.58.§.qui furē ff.de furtis.Hyp. in pract.§.expedita.nu.55.Paris de Put. in tractat.Syndic.in

uerb.tot.iura. t Bart.in l.4.de cuſto.reor.Angel.in tracta.maleſici.ad uerb.pro quib.fideiuſsio.in prin. u d.l.ſi quis.de cuſto.rer. x l.ſancimus.C.eo.l.4.ubi Bart.C.de cuſtod.reor. y l.ſi Berſatorem.13.ubi Doctores.C.eodem.d.l.ſi quis.ubi Bart.& Doctores gloſſ.in c..cum homo.23.diſt.5.Panor.in d.rubr.de fideiuſſor. z Land.lib.1.art.65.D.Reinhart.diff.21. a l.blanditur.12.C.eod. b §.fi.Inſt.eod. c l.ſtipulatio.38.§.1.ff.de uerb.oblig. d l.ſicut.66.hoc tit. e d.l.fideiuſſor obl.17.in prin.l.ſi mihi.24.h.t. f d.l.Græcè.§ illud.cum §§.ſeq.uide Bart.diſt.in d.l.hi qui.h.t. g §.fideiuſſores.Inſt.eod.d.l.hi qui acceſsionis.34.d.l.Græcè.§.illud. h l.fideiuſſores.10.h.t. i d.l.hi qui acceſsionis.l.unica.ubi Doctores.C.de ſenten.quæ pro eo,quod inter profer.l.Titius.in fin.44.cum l.ſequen.ff.de actio.emp. k d.l.Græcè.§.illud. l d.§.illud. m gl.in l.cum filiusfam.49.§.1.ad uerb.neuter.de uerb.oblig. n l.ſ.§.ſi quis.de uerb.oblig. o l.ſ.§.ſi ſtipulanti.de uerb.obl.l.ſi cum unus.28.§.ſi cum mihi.ff.de pact. p l.1.§.4.de uerb.ob.dixi in §.præterea.Inſtit.de inutil.ſtipulat. q l.ſ.§.ſi ſtipulanti. r d.l.quod enim.d.l.fideiuſſor.d.l.Marcellus.h l.cum aliis ſup.allegat. s Bart.in d.l.hi qui.nu.11.h.t.Bald.in l.ſi pro ea.nu.6.C.mandat. t gl.ſing.in l.ſicut.66.in fin.quam ſequuntur Ang.& Imol.h.t.Bart.in l.centum.nu.6.de eo quod cert.loc.quamuis contrarium ſentiat in d.l.hi qui.nu.12. u §.fideiuſſor.Inſtit.de fideiuſſ. x l.non quemad.35.ff.de iudiciis.

queat, quàm principalis[a]. Habet enim eius obligatio tacitam conditionem ex promissione principali, & ad id tempus trahitur, quo illius, nempe principalis dies est uentura[b]. Quare quod ad effectum attinet, semper sequitur obligationem principalem. Fideiussor etiam uel purè, uel sub conditione, uel ad tempus, uel ex tempore dari & accipi potest[c]: quo casu post lapsum temporis non tenetur, etiamsi principalis ulterius se obligauerit[d].

6 Finis fideiussionis est, ut creditori caueatur[e]. Effectus, quòd fideiussor peræquè tenetur atque principalis debitor, uidelicet ad id quod tempore fideiussionis erat in obligatione, siue sors fuerit, siue usura[f], non etiam quod ex mora aut delicto debitoris accedere potest[g], quia fideiussio stricti iuris[h], nisi in omnem causam fideiusserit[i]. Deinde fideiussores singuli in solidum obligantur & conueniri possunt, si plures sint: nisi creditor petitionem ipse diuidat[k]. singuli enim obligationem principalem fide sua esse iubent[l]. Ex epistola tamen diui Hadriani beneficium diuisionis habent[m]: & à singulis qui tempore litis contestatæ soluendo sunt, utiles exigi debent[n]. Dico, qui soluendo sunt: nam inopis aut obligatione exempti portionem reliqui sustinent[o]. Id autem sciendum est, iure nouo (nam apud ueteres contrà fuit[p]) non aliter quàm in subsidium, hoc est, absente debitore, uel quia ob potentiam facilè coueniri nequit[q]: aut excussis principalis debitoris bonis, fideiussorem aut eius pignora[r] posse conueniri[s]. quod ita uerum est, si de hoc legis beneficio ante litis contestationem excipiat[t]. Quin & de bonis principalis fideiussorem, si ita uideatur, satisfacere posse[u]. Item si unus fideiussorum conuentus soluat, reliquos liberari: posse tamen eum petere à creditore cessionem actionum, quibus aduersus fideiussores qui quidem soluendo sint agat, ut utiles præstent[x]. Quod ante solutionem, uel in ipsa petendum est, ne sublata per solutionem omni obligatione atque actione, nihil supersit postea quod cedi possit[y]. Postremò & hoc teneatur, ex fideiussione nō dari actionem fideiussori contra principalē, antequam exoluat: nisi aliter conuentum sit, aut debitor dilapidare cœperit, aut ipse fideiussor condemnatus sit[z], aut diu in obligatione steterit[a] (quod arbitrio iudicis est æstimandum[b]) aut in fideiussores paráta sit ex instrumento guarenrigiato executio[c]. Solutione autem facta, aut potestate agendi ex iam dictis causis concessa, fideiussor exigere potest non modò principale debitum quod soluit, sed quicquid fideiussionis nomine, damni iniuriæue passus est[d]. idque contraria mandati actione à principali debitore eiusque hæredibus, cessa uerò à confideiussoribus, ut dictum est. Contraria fideiussioni, quibus tollitur, sunt solutio[e], item nouatio[f], prorogatio termini[g], absque nouo fideiussoris consensu facta, sententia definitiua[h], obligationis diuturnitas[i], repræsentatio principalis rei semel facta, nisi totius iudicij fideiussor acceptus sit[k], & alia multa quæ ex præmissis sumi possunt.

DE NOVATIONIBVS ET DELEGATIONIBVS. Titul. II.

1 *Continuatio.*
2 *Nouatio unde dicta, quid sit.*
3 *Species nouationum.*
4 *Causa efficiens.*
5 *Materia, & nu. 2.*
6 *Forma, quomodo contrahatur.*
7 *Finis & effectus.*
8 *De delegationibus, 2. tituli parte.*
9 *Quomodo contrahatur.*

1 QVandoquidem executi sumus, quomodo contrahantur confirmenturque stipulatio-
nes: restat, ut qua ratione iterum dissoluantur, exequamus. Soluuntur autem noua-
tione, delegatione, solutione eius quod debetur, & acceptilatione[a]: de quibus ordi-
2 ne est exponendum. Nouatio à nouo seu nouando nomen habet. Est enim prioris debiti
in aliam nouam obligationem, uel ciuilem uel naturalem transfusio atque translatio: hoc
est, cum ex præcedente causa ita noua constituitur, ut prior obligatio perimatur[b]. Nec in-
terest, qualis obligatio præcesserit, utrum naturalis, an ciuilis, an honoraria: utrum uerbis

K an re,

a *l. fideiussor. 58. l. fideiussor. 16. §. 1. h. t.*
b *l. si testamento. §. fin. l. si fideiussor. 32. h. t.*
c *l. Lucius. 38. ff. mand. l. si pro ea. 10. C. eo. ti.*
d *l. si cum Hermes. C. loca. Ias. in l. §. nu. 18. C. de iud.*
e *in prin. Inst. eod. §. fin. Inst. de replicatio.*
f *l. fideiussores. §. 1. h. t. l. initio. 5. C. de pac. inter empt. l. si mandator. 8. C. quod cum eo qui in alie. potest.*
g *l. centū. de eo quod certo loco. l. cū quis. 20. de act.*
h *Dec. cons. 107. num. 2. cum ibi alleg.*
i *l. quæro. 56. ff. locati.*
k *l. reos. 23. l. liberum. 16. C. eod. tit.*
l *l. 3. C. eod. tit.*
m *uide Paulum lib. 1. tit. 20.*
n *§. si plures. Inst. eod.*
o *l. si Titius. 49. l. si plures. 28. h. t. l. 3. C. eod.*
p *l. 5. C. eod. Paul. lib. 2. tit. 17.*
q *Ias. in §. itē si quis. nu. 65. Inst. de act. uide ibidē Angel. & Hypp. in rub. de fideiuss. ubi multas tradit exceptiones. ad d. authē. præsente. C. eo.*
r *§. f. ubi gl. ad uerb. hypothecarijs. in auth. de fideiusso. auth. hoc ita si debitor. ubi Sali. nu. 3. & 4. C. de pignor.*
s *Auth. præsente. C. eod.*
t *Ang. & Ias. in §. item si quis in fraudem. Instit. de actio. Hypp. in rep. rub. de fideiuss. Euerar. in loc. legal. loco ab ordine. pag. 2.*
u *Bart. in auth. si captiui. nu. 3. C. de episc. & cler. per l. si procurator. §. si ignoranter. ff. mandat.*
x *l. si fideiussores. 42. §. idem respondit. l. fideiussoribus. 18. l. cum is. 37. h. t. uide Bart. in l. Modestinus. nu. 9. &*
10. ff. de solut. Euerar. consil. 1. per tot. y *d. l. cum is. l. Modestinus. 76. ff. de solutionibus.* z *l. si pro ea. 10. C. mand.* a *l. Lucius. 38. C. mand.* b *Bald. in d. l. si pro ea. nu. 12.* c *Bald. præalleg. loc.* d *Bald. in d. l. si pro ea. nu. 15. C. mand.* e *d. l. cum is. l. Modestinus. de solut.* f *l. 4. C. eo.* g *uide tamen Ias. in l. 1. in fin. C. de iudic. & tit. sequen.* h *Cast. & Ias. nu. 19. de iureiur. Tiraq. in l. bonis. §. hoc sermone. nu. 48. de uerb. sign.* i *uide in l. si pro ea. C. mand. Ferr. in for. sequen. seu Sax. in fin.* k *Hypp. in rub. de fideiuss. nu. 99. Ias. & Tiraq. præall. loc.*

a *Instit. quibus modis tollatur obligatio.* b *l. 1. l. si pupillus. 9. h. t.*

an re, an consensu constituta, modò ut obligatio fuerit. Nam quæ non est, ut conditionalis,
tolli non potest, priusquam conditio extiterit [a]. Dico autem, prioris debiti. Nam si aliud de-
bitum in obligationem deducatur, non erit nouatio, sed alia separata obligatio [b], nisi id a-
ctum sit inter partes. uerbi gratia: si pro homine uel equo qui prius debebatur, dentur &
promittantur decem [c]: non intelligetur prioris obligationis facta innouatio, sed noua con
stituta obligatio, nisi de nouatione expresśim inter contrahentes conueniat. Nouatio [d] 3
autem duplex est. Alia uoluntaria, quæ fit stipulationibus: alia necessaria [e], quam inducit
litis contestatio [f], & sententia [g]. Ideo autem necessaria dicitur, quia uolens nolens debitor
ad eam compellitur: iudicium enim redditur in inuitum [h]. Causa efficiens nouationis, est 4
aut litis contestatio, aut uoluntas personarum contrahentium, uerbis declarata: dum ta-
men adultæ personæ sint, & sui iuris. neq; enim nouare possunt in aliena potestate consti-
tuti: ut pupilli, minores [i], prodigi [k], filijfamiliâs [l], & seruus [m]. Quod ad materiam attinet, 5
dictum est, omnes obligationes quocunq; modo contractas, nouari posse [n]. Forma noua- 6
tionis consistit in uerbis. nam extra iudicium per stipulationem conficitur [o]. Nouatio au-
tem fit aut purè, aut in diem, aut sub conditione: sed non ante conditionis euentum noua-
tio perfecta esse intelligitur [p]. Quam etiam in uniuersum tum demum fieri placuit, cũ hoc
expressè & disertis uerbis agitur, ut prior obligatio nouetur. Qua in parte ius uetus à nouo
discrepat. nam iure ueteri sufficiebat quomodocunq; id agi, siue uerbis, siue conuentione,
siue nouæ personæ interuentu [q]. Hodie autẽ ex constitutione Iustiniani non aliter (extra de-
legationẽ tamẽ, ut paulo pòst dicetur) fit nouatio, quàm si disertè contrahentes exprimant
se uelle primam obligationem aboleri, & fieri nouam [r]. Quare prorogato solutionis termi-
no, non intelligitur facta nouatio, nec fideiussores liberantur [s]. Finis & effectus nouatio- 7
nis est, ut perempta priore obligatione, unà cum accessorijs, fideiussione puta & pignori-
bus [t], ex secunda is qui nouauit teneatur. Et hæc de nouationibus: iam alteram tituli partẽ
quæ delegationes complectitur, paucis percurramus. Delegare, est uice sua alium reum 8
creditori, uel cui is iusserit, dare [u]. Nec multũ distat delegatio à nouatione, præterquã quòd
in delegatione semper insit nouatio [x], etiã iure ut putatur nouißimo [y], nisi aliud disertè sit
actum: non autem è diuersò nouationi semper delegatio: cum inter eosdem sine personæ
nouæ interuentu, nouatio rectè constituatur. Delegare autem quis potest, uel uoce, uel 9
scripto, uel nutu [z]: nihil enim aliud est, quàm mandare [a]. qui contractus consensu constitui-
tur, ut alibi diximus [b]. Et hoc quidem uerum est, quod ad delegantem attinet: nam is qui
delegatur non modò consentire, sed etiam stipulanti uerbis promittere debet [c]. consensus
enim eius necessarius est, quia nemo inuitus obligatur [d]. Stipulatione autem opus est: quia
hæc conuentio in nullum iuris genuũ contractum incidit, planè ut uerbis ciuilibus sit cor-
roboranda. At nominis uẽditio, aut cessio, etiam ignorãte eo aduersus quem actiones mã-
dantur, contrahi solet [e]. nec enim hîc noua aliqua obligatione implicatur debitor, sed tan-
tummodo solutionem ueteris obligationis, & exactionem creditor alteri mandat [f]: quod
inuito etiam debitore fieri posse, certum est [g].

DE SOLVTIONIBVS ET LIBERATIONIBVS.
Titul. III.

1 *Quid sit solutio.*
2 *Dispositio huius tituli.*
3 *Quis rectè soluat.*
4 *Cui rectè soluatur.*
5 *Forma: & quomodo solutio rectè fiat.*
6 *Finis & effectus.*
7 *Explicatio l. 1. h. t.*
8 *Quæ uim solutionis habeant.*

SOlutio largè accipitur pro qualibet liberatione [a]: propriè autem prò eius rei quæ de- 1
betur exolutione [b]. de qua hæc ordine uideamus: quis rectè soluat, cui, quid, quo mo- 2
do, quis sit solutionis effectus, & quæ affinia. Is igitur qui debet, rectè soluit, si maior 3
sit, suiq; iuris. nam qui sub tutorib. curatoribusq; degunt, ut sine horum authoritate cõtra-
here

a l. si Stichum. 8. §. 1. h. t. l. quod in diem. 12. ff. de acceptilat.
b l. si nõ sortem. 26. §. si centum. de cõd. indeb.
c Sal. in l. fi. nu. 3. C. eod. Bart. in l. pen. in fin. de prætor. stipul.
d de hac materia uide etiã Paul. lib. 5. tit. 8.
e l. aliam. 29. h. t. l. non solet. 86. de reg. iur.
f l. eiam. 29. h. t.
g gl. in l. j. C. de iudicijs. per l. Iulianus. 60. de condictione indebiti.
h l. inter. 83. §. 1. ff. de uerb. oblig.
i l. nouare. 20. §. 5. h. t.
k l. 3. h. t.
l l. filiumfam. 23. h. t.
m l. seruus. 16. l. fin. h. t. §. præterea. Instit. quib. mod. tol. ob. l. in persona. §. 1. de pact. Cuiac. Obser. lib. 8. c. 11.
n l. 2. h. t.
o l. j. l. 2. de legat. 11. §. 1. h. t. l. j. C. eod. tit.
p l. quoties. 14. l. si rẽ. 31. h. t.
q l. 2. h. t. l. 2. C. eod.
r l. fin. C. de nouationib. §. pen. Inst. quibus modis tollitur oblig. l. si delegatio. ubi Sali. nu. 3. C. eo. Alex. cõs. 173. uisis. nu. 4. 5. 6. 7. uolu. 7. & cõs. 60. uiso. num. 2. uolu. 6. ne ope quidẽ exceptionis, ut dicit communẽ Alex. consi. 72. uisis. nu. 1. uol. 2.
s Ias. latè in l. j. nu. 18. et 19. cum seq. C. de iudi. et in l. lecta. si cer. pet. uide Imo. contra alios, in c. constitutus. de fideiussor.
t l. nouatione. 18. h. t.
u l. delegare. 11. h. t.
x l. 2. C. eod. §. pen. Inst. quibus modis tollitur obligat.
y Bar. in l. singularis. nu. 19. & ibidem Ias. nu. 38. 39. Si cert. peta. Dec. cõs. 421. plenè. nu. 16. & 17. ex doctrina Bar. in l. delegare. 1. de nouat. Alex. cons. 173 uisis. nu. 2. uol. 7. & consi. 10. uisis. nu. 1. uol. 2. & cons. 60. uiso. num. 1. uolum. 6.
z l. delegare. 17. h. t. a l. si quis. 12. in fin. h. t. b ad tit. mandati. ff. c l. j. C. eo. d l. nec emere. C. de iure deliberandi. l. sicut. C. de actionib. e l. j. C. eod. f l. 3. C. eod. g l. j. C. eod. in fin. l. nominis. C. de hæred. uel act. uend. l. nomina. ff. de hæred. uend.

a l. solutionis. 54. h. t. l. solutionis. 176. l. liberationis. 47. infrà, de uerb. signif. b ut in tot. h. t. & Instit. quib. mod. toll. oblig.

here prohibentur, ita nec soluere possunt[a]. Quin etiam is qui non debet, nomine debitoris,
quamuis ignorantis, soluere potest, & continget liberatio[b]. Secus si suo nomine, id est ad
suam obligationem, puta fideiussoriam distrahendam soluat[c]: tunc enim debitor solum-
4 modò ope exceptionis adiuuatur[d]. Soluitur autem rectè creditori adultæ ætatis, non etiā
minoribus, sub cura tutelaúe constitutis[e]. Et quidem inuito creditori rectè soluitur[f]: item
adiecto solutioni in obligatione[g]. Sed & seruo ex peculiari contractu rectè soluitur[h]. Extra-
neis autem, quibus neq; debetur, nec solutio permissa est, non rectè[i]: nisi uolēte mandāteq;
creditore[k], aut habente ratum[l]: ut cum procuratori generali, uel ad hoc speciale mandatum
habenti soluitur[m]. Dico generali: nam ei qui ad litem tantum datus est, nō rectè fit solutio[n],
ut nec falso procuratori, aut ei cuius mandatum est reuocatum[o]. Quanquam hoc casu de-
bitor reuocatum mandatum ignorans si soluerit, ex æquitate liberatur[p]. id autem soluen-
5 dum est quod debetur: non enim cogitur creditor aliud pro alio recipere[q]. Forma solu-
tionis est, ut eodem omnino modo soluatur, quo debetur. nam, uerbi gratia, inuito credi-
tori alio loco quàm quo conuentum est, non rectè soluitur[r]: aut alio tempore[s], nisi citerio-
re (tempus enim adiectum debitoris gratia uidetur[t]:) aut in alia moneta, nisi creditoris ni-
hil intersit[u]: deinde & totum quod debetur est soluendum, ad hoc ut contingat liberatio[x].
neq; enim per partes solutionem admittere creditor compellitur, ut uerius pleriq; existi-
mant[y]. Et quidem ita soluēdum, ne quo modo res auferri possint, siue in specie debeatur[z],
6 siue in genere[a]. Finis & effectus est, ut tollatur obligatio, quæ solutione ipso iure perimi-
tur[b]. Sed quoties quis ex plurib. causis debet, & soluit aliquid quod non omnibus, sed ali-
quibus tantum debitis sufficiat: hîc quæri solet, in quam rem solutum, & quæ extincta obli-
7 gatio uideatur. Et quidem, ut inquit Vlpianus[c], in arbitrio soluentis est dicere, quod po-
tius debitum uoluerit solutum: & quod dixerit, id solutum erit. Possumus enim certam le-
gem dicere ei, quod soluimus. Quoties uerò non dicimus in quid solutum sit, id est quód-
nam ex debitis solutum esse uelimus, in arbitrio est accipientis, cui potius debito acceptum
ferat: dummodo in id constituat solutum, quod ipse si deberet, esset soluturus, quoq; debi-
to se primò exoneraturus esset: id est, in id debitum quod non est in controuersia, aut in il-
lud in quod pro alio quis fideiusserat[d], aut cuius dies nondum uenerat[e]. quæ quidem le-
ctio si mendosa non est, hanc interpretationem necessariò habet, ut tum solutio cedat debi-
to in diem, cum nullum præsenti die debetur: alioqui planum est, certa & præsentia grauio-
ra esse futuris, & in illa potius quàm hæc, solutionem conuertendam[f]. Neq; uerò Vlpi. hîc
certos gradus facit obligationum, ad quos solutio sit referenda: sed promiscuè exempla re-
censet, omisso grauissimo etiam debito, quod uidelicet usuris pœnisq; implicatum est, &
ante omnia solui deber. Quare hæc exempla suo quæq; loco rectè distributa ualere debent,
ut ita in unumquodq; solutio imputetur, cum nullum grauius maiorisq; momenti debi-
tū præcedit. ac fortasse pro, aut in illud, &c. Vlpian. scripserat, haud in illud, ut Russardus an-
notauit[g]. quæ lectio omnem difficultatem tollit. Permittitur autem creditori, in id quod ue-
lit solutum conuertere: dummodo sic constituat, ut in re sua constitueret ipse[h]: sed consti-
tuere in re præsenti, hoc est, statim atq; solutum est, debet[i]. Quòd si non cōstituat, siquidem
summæ sint omni ex parte æquales, decedit de omnibus pro rata[k]: sin autem aliqua du-
8 rior uel grauior existat, primò in eam accepto feretur[l]. Sunt porrò quædam ui & effectu
solutioni paria: ut primò oblatio rei debitæ, depositio & consignatio, quæ ipso iure libe-
rat[m]. Secūdò, cōfusio obligationū: ut cū debitor creditori, aut cōtrà creditor debitori succe-
dit[n]. Tertiò satisfactio, cùm alio modo satisfit uolēti creditori, q̃ de quo conuentū est: puta
pignoribus, nouatione, delegatione[o]. Interitus etiā speciei liberat debitorē, perinde atq; so-
lutio[p]: dū tamen ante morā debitoris intereat[q]. quin & iusiurandū loco solutionis cedit[r], &
pactum de non petendo: quod tamen naturalem tantum obligationē, quæ cōsensu cōstat,
contrario consensu tollit. nam ciuilem solummodo elidit æquitate exceptionis[s]. Affinis est
etiam cessio[t]. Nam quæ res debita solui, eadem non debita cedi dicitur[u]. Sed ex his omni-
bus nihil tā solutioni consimile est, quàm acceptilatio: de qua restat, ut pauca exponamus.

K 2 DE

a l. quòd si fortè. 13. §. si cum l. seq. h. t. l. quoties. 10. §. sicut. de administratione tutorū. l. si procurator. 6. § fi. de cōdictione indebiti. uide quæ dixi Inst. quibus alie. non lic. §. 3. et tit. Quib. mo. ob. sol.

b l. solutionis. 25. l. si pro me. 40. h. t. l. soluendo. 42. de negocijs gestis.

c l. Cassius. 16. l. quoties. 37. h. t.

d l. Papinia. 28. cum ibi notat. ff. mandati. Dd. in l. Modestinus. 76. hoc tit.

e d. l. quòd si fortè. §. 1. l. in pupillo. 47. h. t.

f l. quod quis. 49. de actionibus. l. quod in diē. 70. h. t. l. acceptā. 19. C. de usuris. l. obsignatione. 1. C. eodem. Dd. in l. qui Romæ. 122. in prin. ff. de uerbo. oblig.

g l. si stipulatus fuero. 11. l. cum quis. 28. l. cū decem. 71. h. t.

h l. si quis seruo. 18. l. si seruus. 31. l. quod seruus. 35. h. t.

i l. inuitò. 12. C. de solutionibus.

k l. 4. C. eod. l. solutam. 49. h. t.

l l. ratum. 13. d. l. solutā 49. l. cum decem. 71. §. 1. h. t.

m l. uerò. 12. h. t.

n l. hoc iure. 86. h. t.

o d. l. uerò. l. cū quis. 38. §. 1. h. t.

p l. qui hominem. 34. §. si Ticinū. d. l. uerò. §. fi.

q l. 2. §. 1. ff. si cert. petat. l. cum is. C. eod.

r l. 5. l. pen. & tot. tit. de eo quod certo loco. §. loco. Inst. de act.

s l. qui Romæ. 122. in prin. ubi Dd. de uerb. oblig.

t l. cum qui calēdis. 41. §. 1. de uerb. obligat. l. quod in diē. 70. h. t. l. quod quis. 49. de act.

u l. Paulus. 99. h. t.

x l. etiam. 27. l. qui sibi. 33. §. 1. h. t. d. l. obsignationes. C. eod. y in l. tutor. §. Lucius. de usuris. & in l. 2. §. 1. de uerb. oblig. z d. l. qui sibi. in prin. l. si rem meam. 20. h. t. a d. l. etiam. d. l. qui sibi. §. 1. b Inst. quibus modis tollitur obligat. in prin. c in l. 5. h. t. d l. 4. l. cum ex plurib. 97. h. t. e in d. l. 5. f l. cum ex plurib. 30. h. t. g in d. l. 5. h d. l. cum ex pluribus. 97. i l. 1. 2. 3. 4. cum multis seq. h. t. k l. illud. 8. hoc titu. l l. 3. cum multis seq. h. t. m l. obsignatione. C. eod. l. acceptam. C. de usuris. n l. Stichum. 95. §. aditio. h. t. l. 5. §. si debitor. ad l. Falcidiam. l. si Stichum. 39. §. 1. l. Vrannius. 72. de fideiussoribus. o l. satisfactio. 52. h. t. l. si rem alienam. §. omnis. de pignor. act. p l. uerborum. 107. h. t. l. si ex legati causa. 23. ff. de uerb. oblig. q l. quod te. ff. si certum petatur. r l. iusiurādum. 27. de iureiuran. s d. l. Stichum. §. naturalis. h. t. §. præterea. Inst. quib. mod. tollitur obligat. t l. non solum. 33. §. 3. de usucap. u d. l. non solum. ubi Cuiac. §. ult. ubi uide quæ scripsi. Inst. de usufr. l. Modestinus. 71. h. t. l. 1. 2. C. de act. cum simil.

DE ACCEPTILATIONIBVS. TIT. IIII.

1 *Quid sit acceptilatio, & unde dicta.*
2 *Causa efficiens: & an sit iuris ciuilis acceptilatio.*
3 *Qui acceptum rogare & facere possint.*
4 *Materia: quæ obligationes per accept. tollantur.*
5 *Forma: quomodo contrahatur, an conditionem recipiat: & de Aquiliana stipulatione.*
6 *Finis & effectus.*

ACceptilatio est liberatio per mutuam interrogationem, qua utriusq; contingit ab eo- 1
dem nexu absolutio[a]. nam debitor per acceptilationem, quasi ciuilem solutionem li-
beratur: & creditor dicitur absolui ac liberari obligationis nexu, quia desinit ei actio
competere[b]. Acceptilatio, inquit Iustin.[c] est imaginaria solutio: id est, quæ speciem solutio-
nis iure ciuili refert. tollit enim obligationem. cui Theophilus[d] differentiæ gratia addit, so-
lennib. uerbis constans: qua nota ab aliis imaginariis solutionib. discriminatur. Etsi autem
nouatio quoq; solennibus uerbis constat, & priorem obligationem tollit: tamen propriè i-
maginaria solutio non est, quippe quæ debitorem non liberet, neq; absoluat, sed alio nouo
nexu retineat deuinctum. Acceptilatio autem dicta est, ab acceptum ferendo: acceptũ enim
ferre nihil aliud est, quàm fateri, se ab aliquo accepisse[e]. Vnde rectè acceptilatio dicta est ea
uerborum cõceptio, qua creditor tanquam solutione facta acceptum se habere dicit, & de-
bitorem liberat. Causa efficiens, est uoluntas benigna creditoris, acceptum ferẽtis: quam 2
lex fauens liberationibus[f] approbat, & hanc liberandi formam ualere iubet: unde & iuris
ciuilis actus, quod ad formam attinet, dicitur[g]: quamuis quatenus consensum conuentio-
nemq; continet, & iis qui iuris non sunt ciuilis participes permittitur, rectè ad ius gentium
referantur[h]. Sciendum tamen est, eum duntaxat acceptum rogare posse, qui debet: & ac- 3
ceptum facere, cui debetur. Itaq; procurator, tutor, curator, seruus, filius, pater, &c. nõ rectè
alieno nomine acceptum faciunt aut rogant, nisi nouata priore, & in personã rogãtis trans-
fusa obligatione[i]. Acceptilatio enim uerbis fit per stipulationem: nemo autem alteri stipu-
lari potest[k]. Materia quæ in acceptilationem cadit, est uerborum obligatio: acceptũ enim 4
ferri non potest, nisi quod uerbis contractum est. nam acceptilatio uerborum obligationẽ
tollit, quia & ipsa uerbis perficitur: quod autem uerbis non est contractum, tolli hoc modo
nequit[l]. Vnumquodq; enim eo modo est tollendum, quo est colligatum[m]. Quia tamen ra-
tione conuentionis iuris gentium censetur (ut paulo antè diximus) acceptilatio: ideo si
aliæ quàm uerborum obligationes accepto ferantur, uim pacti habebit ea conuentio, ni-
si appareat consensum non esse[n]. planè quoniam libertorum operæ per stipulationem pro-
mittuntur[o], nihil causæ est, quo minus per acceptilationem ea obligatio tolli possit, etiãsi
iusiurandum, ut fit nonnunquam[p], fuerit adiectum[q]. Hoc enim naturam eius obligatio-
nis cui adiicitur, induit[r]. Formam acceptilationis hanc tradit Imperator[s], ex Vlpiano[t], 5
ut debitor interroget ad hunc modum: Quod ego promisi tibi, habes ne acceptum? & cre-
ditor respondeat, Habeo. Quin & Græcis aut alterius linguæ uerbis fieri potest, sicuti alia
quæuis stipulatio, ut hoc modo: ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω λαβών. Ex his apparet, & uer-
bis tantummodo fieri acceptilationem: & ideo per hanc eas duntaxat dissolui obligatio-
nes, quæ uerbis constant. Quare si quid ex alia causa debeatur, in stipulationem id prius
deduci, atq; ita demum per acceptilationem tolli debet. quem ad usum composita est ab
Aquilio iurisconsulto (unde & Aquiliana dicta) stipulatio, per quam contingit ut omniũ
rerum obligatio in stipulationem deducatur, & ea tollatur per acceptilationem[u]. Accepti-
latio autem nec in diem, nec sub conditione fieri potest[x]: quia exemplo solutionis natura-
lis (quam realem uocant) est inducta[y]. Vt igitur uera solutio non fit, nisi numerata in præ-
sens pecunia[z]: ita nec ficta, cuiusmodi est acceptilatio, quicquam operatur, si in præsens ni-
hil efficiat, sed per adiectionem diei aut conditionis suspendatur[a]: fictio enim imitari rei ue-
ritatem debet[b]. Finis & effectus est, ut quasi solutione facta omnis tollatur per acceptila- 6
tionem obligatio atq; actio[c].

DE PRÆTORIIS STIPVLATIONIBVS. TIT. V.

1 *Continuatio.*
2 *Species Prætoriarum stipulationum.*

3 De in-

a l. 1. h. t.
b gl. in l. 1. §. non autẽ. de exercitoria actione. et in l. quoties. 10. §. ficut. de administratione tutorum.
c §. 1. Inst. quib. mod. tol. oblig.
d in d. §. 1.
e l. si ex plurib. 89. de solutionibus. l. seruus. 6. de manumissionibus. l. tali. 48. §. 1. de inredo tium. l. cum & sortis. 35. de pignor. action.
f l. Arrianus. 41. de actionibus.
g l. actus. 78. de regulis iuris.
h l. an inutilis. 8. §. fi. h. t. §. 2. ubi dixi. Inst. quib. mod. toll. ob. uide Cuiac. lib. 5. c. 36. & in tit. de uerb. obl. & de transac.
i l. 5. l. an inutilis. 8. §. seruus. cum §. seq. l. speciei. 11. l. & per iusiurandum. 13. §. tutor. l. pen. h. t.
k l. stipulatio. 38. §. alteri. ff. de uerb. oblig.
l d. l. 8. §. acceptum. l. nisi. 9. 4. h. t. §. item. Inst. quib. mod. tollitur obligatio.
m l. nihil. 36. de regulis iuris. l. ab emptione. ubi Dd. de pact.
n d. l. an inutilis. 8. h. fi. h. tit. l. cum empt. 5. de rescindenda uenditione. l. si unus. §. & acceptilatio. de pactis.
o l. 3. cum legibus seq. l. cum Panor. 23. cum l. seq. de ope. libertor.
p l. iurisiurãdi. 7. de operis libertorum.
q l. et per iusiurand. 13. hoc tit.
r l. ult. C. de nõ num. pec. l. 7. §. ult. de pac. l. fin. Qui satis. cogan. Ias. in l. qui iurisdictioni. nu. 4. de iuris.
s in d. §. item & Vlp.
t in d. l. an inutilis. §. fin.
u l. & ex uno. 18. h. t. d. §. item.
x l. 4. & 5. h. t. l. actus. 78. de regulis iuris.
y l. in diem. 5. hoc t.
z l. 3. de pignorati. actione. l. acceptum. ubi Dd. C. de usuris.
a l. actus. 78. de regulis iuris.
b l. filio. 23. de liberis & posthumis. l. adoptio. 16. de adoptionibus. Bart. in l. si is qui. num. 22. de usucap.
c d. l. in diem. d. §. item. l. 4. C. de transactionibus. cum simil.

3 *De iudicialibus.*
4 *De cautionalibus.*
5 *De communibus.*
6 *Quomodo hæ distent ab ijs quæ in l. 5. de uerb. obl. explicantur.*
7 *Causa efficiens, & materia.*
8 *Forma.*
9 *Finis & effectus.*

1 POstquam in genere dictum est de stipulationibus, quomodo contrahantur & dissol-
uantur: exequamur nunc quasdam earum species, quæ Prætoris authoritate sunt in-
2 troductæ[a]. Prætoriarum stipulationum tres uidentur esse species: iudiciales, cautio-
nales, & communes. Iudiciales eas dicimus, quæ propter iudicium, ut quod in illud dedu-
ctum est, firmum ratumque sit, interponuntur: puta rem in iudicio ratam haberi, iudicatum
3 solui, & ex operis noui nunciatione. Hæ porrò distant ab ijs iudicialibus stipulationibus,
quarum alibi fit mentio[b]. Quas ideo iudiciales appellant, non quòd ad iudicium perti-
neant, sed quia inductæ legibus aut constitutionibus, mero iudicis officio exiguntur: ut
cautio de dolo malo, & consimiles, de quibus Theoph.[c] At hæ iudiciales dictæ sunt, non à
iudice, sed à iudicio, quòd à Prætore ad firmanda iudicia sint inductę, multumque ab illis di-
screpant: quia ex iurisdictione Prætoris descendunt, & satisdatione opus habent (ut postea
4 dicemus) quæ in illis non obtinent. Cautionales etsi omnes dici possunt Prætoriæ aliquo
respectu[d]: tamen propriè illæ dicuntur, quæ in hoc proditæ sunt, non ut iudicium, sed rem
de qua agitur, constituant cautiorem. Hæ instar actionis habent[e]: hoc est, ab officio magi-
stratus nobili implorantur, quasi per actionem. quod enim illo officio expediendum est,
id non minus peti potest, quàm quod iure actionis debetur[f]. Denique, inquit I.C.[g] ut sit no-
uatio, intercedunt: hoc est, ut quod alioqui præstandum ex aliqua obligatione erat, in no-
uam obligationem, nempe stipulationē deducatur, & in tuto locetur, dans fideiussoribus,
ut de legato stipulatio[h]: de tutela, quæ est rem pupilli saluam fore[i], rem ratā haberi[k], & dāni
5 infecti: de qua stipulatione alibi est dictum. Communes sunt stipulationes, quę fiunt iudi-
cio sistendi causa[l]. nam cum neque planè iudiciales sint (non enim in hoc fiunt præcipuè, ut
iudicium sit firmius, & res quæ petitur in tutiore loco collocetur, sed ne frustra dies agendi
præstituatur) nec omnimodo cautionales: nam aliquatenus ad firmitatē iudicij pertinent:
6 eoque mistam quandam habeāt naturam, uisum fuit communes appellare. Alia sanè ratio-
ne communem uocat Pōponius[m], eam quæ est rem pupilli saluam fore (nam ea hîc ad cau-
tionales pertinet) stipulationemque duplæ & de rato: propterea uidelicet, quòd hæ interdū
à Prætore, interdum à iudice dato exigantur[n]. Ac ne temerè hæ species confundantur, illud
in uniuersum tenendum est, à Pomponio[o] generalem tradi stipulationum diuisionem: hîc
autem agi de certa stipulationum specie, nempe de Prætoria: quæ rursum subdiuiditur in
7 eas quas modò dixi formas. Causa efficiens harum stipulationum est Prætor, qui eas in-
troduxit, & cuius iussu interponi solent. Materia circa quam, intelligi potest ex exemplis su-
8 prà propositis. Forma est, ut his stipulationib. quid fieri conueniat[p]: eoque nomine fideius-
sores dentur. Generaliter enim in omnibus Prætorijs stipulationib. satisdatur[q]: personæque
desiderantur interuenientiū[r]: adeò ut neque pignoribus quis, neque pecuniæ, uel auri argen-
tiue depositione in uicem satisdationis fungatur[s]. quod hodie non admodum obtinet: nisi
quando bona per se sunt pignori ipso iure tacitè obligata, ut in cautione rem pupilli saluā
fore, & similibus[t]. Sunt tamen quædam in quibus repromissio sufficit, quas Vlpianus enu-
merat[u]. Quia uerò hæ stipulationes incertum continent, quanti nimirum ea res erit: ideo
ad euitandas probationum eius quod interest, difficultates, solet in his primò conuenire,
ut quid fiat: & si factum non sit, certa pœna inferi, ut pœnæ nomine stipulatio committa-
tur[x]. Illud etiam sciendum est, sæpius interponi Prætorias stipulationes, cum sine culpa sti-
9 pulatoris cautum esse desijt[y]. Finis est, ut res de qua agitur cautior sit, interposita uerbo-
rum obligatione: ideoque hæ omnes stipulationes natura sua cautionales sunt[z]. Effectus est,
ut nisi quod conuenit sit factum, agatur ex stipulatione aduersus debitorem principalem,
eiusque fideiussores[a], in id quanti ea res est: hoc est, quāti interest factum esse: aut ad pœnam,
si qua sit uerbis comprehensa[b].

a *de his uide Paul. lib. 5. ti. 9. Cuiac. Ob. lib. 4. c. 39. Gouea. lib. 1. c. 35. & quæ dixi Instit. de diuis. stip.*
b *in l. 5. de uerb. oblig.*
c *Inst. de diuis. stipulationum.*
d *l. j. §. t. in fi. h. t.*
e *d. l. j. §. cautionales.*
f *l. 4. §. hoc aut. de damno infecto. l. quòd si. 25. §. fin. de minorib. uide Ias. in l. 1. nu. 8. de iurisd.*
g *hic in d. l. j. §. cautionales.*
h *l. si Stichum. 8. §. 1. de nouat. tot. tit. ut legatorum nomine caueatur.*
i *tot. tit. ī. tit. 1.*
k *ī. tot. tit. ratam rem haberi.*
l *d. l. j. §. communes.*
m *in l. 5. de uerb. oblig.*
n *d. l. 5. tot. titu. Instit. de Prætorijs stipulat.*
o *in d. l. 5.*
p *l. 6. h. t.*
q *l. 3. h. t.*
r *l. Prætoria. 7. h. t.*
s *d. l. Prætoriæ. 7.*
t *uide ī. qui satisd. cogā. et tit. in quib. caus. pig. tacit. contr. & quæ dixi Inst. de diuis. stipul.*
u *in l. 5. §. stipulat. h. t.*
x *l. in omnib. 6. l. fi. h. t.*
y *l. 4. h. t.*
z *l. j. §. 1. in fin. h. t.*
a *l. 4. §. 1. tit. 1.*
b *d. l. 6. d. l. fin. h. t.*

REM PVPILLI VEL ADOLESCENTIS SALVAM fore. Titul. VI.

1 *Continuatio.*
2 *Qui rem pup. sal. fore promittere cogantur.*

3 *Cui promissio fiat.*
4 *De actione huius stipulationis, cui, quando, aduersus quem, ad quid detur.*

CVm pleraeq; stipulationum Praetoriarum species, alio loco, prout erat commodum, 1
sint tractatae, ut de legato [a], operis noui nunciatione [b], damno infecto [c], &c. nunc reli-
quas hic expediamus, de quib. nihil hactenus fuit dictum: cuiusmodi sunt, rem pupil-
li saluam fore, iudicatum solui, rem ratam haberi. Rem pupilli uel adolescentis saluam fo- 2
re, tutores & curatores, antequam administrationem suscipiant, satisdare debent: exceptis
testamentarijs & datiuis, qui ex inquisitione sunt. His tamen à collega poterit offerri, utrum
satis accipere uelint, an satisdare [d]. Cauetur autē hac stipulatione ipsi pupillo [e]: qui si prae- 3
sens est, & fari potest, etiamsi eius aetatis erit, ut non intelligat quid agatur: tamē propter uti-
litatem receptum est, rectè eum stipulari & agere [f]. Quòd si aliter erit, seruus pupilli, aut eo
deficiente, seruus seu notarius publicus, eius nomine ad acquirendam pupillo actionē sti-
pulabitur [g]: aut sanè dare aliquem Praetor debebit cui caueatur [h]. Ex cuius stipulatione 4
non quidem ipso iure pupillo acquiritur: nemo enim alteri stipulari potest [i], sed ex aequi-
tate utilis actio datur [k]. Hac autem stipulatione continetur id quod ex tutela fieri oportet [l].
Itaq; datur eodem modo quo tutelae actio: & ex ea tum demum agi potest, cum & tutelae [m],
finita uidelicet tutela [n]: etiamsi in curatoribus & protutoribus stipulationis dies cedat, & a-
gi possit, simulatq; quid saluum esse desijt [o]. Agitur autem ex hac stipulatione aduersus tu-
tores, protutores, curatores, qui tamen gesserunt, eorumq; fideiussores [p]: & quidem aduer-
sus singulos in solidum si pupillus agat, ne ex una tutela plures causae uariaeq; quaestiones
apud diuersos fortè iudices, diuisa actione constituantur [q].

a ad tit. ut legat. nom. c̄.
b ad tit. de oper. no. nunc. c̄.
c ad tit. de dam. infec. c̄.
d l. datiuus. 7. h. t.
e l. 4. in prin. h. t.
f l. seruum. 6. h. t.
g l. 2. l. seruum. 6. h. t.
h l. 3. h. t.
i l. stipulationum. §. alteri. ff. de uerb. oblig.
k l. 4. h. t.
l l. cum rem. 11. l. cū pupillus. 9. l. si posteaquam. 10. h. t.
m l. 1. h. t.
n l. 4. §. hanc stipulationem. h. t.
o d. l. 4. §. pen. & fin.
p d. l. 4. §. 1.
q l. fin. in fin. h. t. l. 2. de exercitoria actio. cum simileb.

IVDICATVM SOLVI. TIT. VII.

1 *Tres clausulae huius stipulationis.*
2 *De re iudicata, clausula.*
3 *De re defendenda.*
4 *Dolum malum abesse.*
5 *Explicatio l. nouissima.*

OLim conuentus actione reali, aut in personam, sed alieno nomine, satisdare iudicatū 1
solui cogebatur [a]. quae quidē stipulatio tres clausulas in unum collectas habet: nēpe
de re iudicata, de re defendēda, & de dolo malo [b]. Prima est de re iudicata, ut in tan- 2
tū cōmittatur stipulatio, praesteturq;, quantū iudex deberi pronunciauerit [c], ex causa tamen
principali: nam si quid rei iudicatae accesserit ex contumacia aut delicto rei, ad id iniquum
esset fideiussores teneri [d]. Secunda est de re, hoc est de causa defendenda: ut nisi boni uiri 3
arbitratu lis agatur, & defendatur reus, quanti hoc nomine interest, exigere actor à reo & fi-
deiussoribus possit [e]. Res autem defensa non uidetur, si non in solidum defendatur [f], aut nō
loco idoneo [g], aut quando certum esse incipit, neminem posse existere, qui reum defendat [h].
Nouissima clausula iudicatum solui, stipulationis est, dolum malum abesse, abfuturumq; 4
esse. Quare & ad principium stipulationis refertur, & in futurum tempus permanet [i]. In 5
hac ergo stipulatione, quia plures causae sunt una quantitate conclusae, si committatur sti-
pulatio, ex uno casu statim (id est, ante sententiam, ut fieri potest in duabus posterioribus
clausulis [k]: etiamsi prioris dies non nisi post rem iudicatam cedat [l]) amplius committi ex a-
lio non potest [m], si uidelicet idem, puta id quod in uniuersum interest, & ex eadem causa ab
eodem petatur: aliàs enim secus est [n].

a in prin. Inst. de satisdationib.
b l. iudicatum. 6. h. t.
c l. iudicati. 9. h. t.
d l. ult. C. de fideiussorib. l. centum. de eo quod certo loco.
e glos. & Dd. in l. cū quaerebatur. 13. & in l. iudicatum. 9. h. t.
f l. ex clausula. 17. h. t.
g l. 5. §. fi. h. t.
h d. l. 2. §. ob rem.
i l. nouiss. 19. h. t.
k d. l. cum quaerebatur. d. l. nouissima.
l l. 5. h. t.
m l. 5. §. in hac. h. t.
n l. si. h. t.

REM RATAM HABERI, ET DE RATIHABITIONE. Titul. VIII

1 *Qui satisdare debeant rem ratam haberi.*
2 *Quando committatur haec stipulatio: & quae actio hinc detur.*
3 *De iure Sax.*

REm ratam haberi petunt à se mutuò procuratores actoris & rei, aut cum non satis i- 1
doneè de mandato constat [a], aut cum alioqui mandatum exhibere non coguntur: ut
coniunctae personae [b]. nam qui alieno nomine agit, quacunq; (ut inquit Vlpianus) a-
ctione, id ratum habiturum eum, ad quem eas res pertinebit, cauere debet [c]: rei tamen de-
fensor si iudicatū solui satisdederit, non alio satisdationis onere grauandus est, nisi in certis
casibus.

a §. fin autem. Inst. de satisdati.
b l. maritus. 21. C. de procuratorib.
c l. non solùm. 39. §. 1. de procuratoribus.

2 casibus[a]. Ex hac stipulatione agitur aduersus promissorem, eiusque fideiussores & successo-
res, nisi aliud sit actum[b], in id quanti interest dominum rem ratam habuisse[c]. quæ quidem
stipulatio committitur statim atque dominus de re gesta certior factus, ratam eam nõ habet.
Hoc autem accipiendum est ἐν πλάτει, & cum quodam spacio temporis, quod magis intelle
ctu percipi quàm elocutione exprimi potest: eiusmodi enim relinquendum est, quod ad de
liberandum de præsenti negocio sufficiat, nisi fortè certum tempus in stipulatione sit adie-
ctum. Quòd si dominus primò ratum non habeat, postea immutata uolũtate ratificet, etsi
3 summo iure commissa est stipulatio, tamen exceptione doli promissor se tueri poterit[d]. Hu-
ius satisdationis apud Saxo. qui in iudicijs unam tantum de expensis cautionem ab actore
exigere solent, nullam à reo[e], non magnus est usus, nisi quando cõiuncta persona sine man
dato agit: tunc enim iuxta leges[f], rem ratam dominum habiturum, cauere debet[g].

DIGESTOR. LIB. XLVII.

DE PRIVATIS DELICTIS. TIT. I.

1 *Continuatio, & nu. 3.*
2 *Diuisio criminalium iudiciorum.*
3 *Quæ priuata, quæ publica iudicia.*
4 *Regulæ communes de iudicijs criminalib. rectè pernoscendis.*

1 EXpeditis iudicijs tam ciuilibus quàm Prætorijs, ad ea tandem quæ crimen cõ
2 tinent, pœnamque persequuntur, ueniamus. Hæc autem criminalia iudicia, aut
3 sunt priuata, aut publica: ut etiam Platoni, Ciceronique[a] placuisse uideo. Priua-
ta sunt, in quibus iniuria priuato illata uindicatur[b]: publica, quæ ex legibus
publicorum iudiciorum ueniunt[c], & scelus in Rempublicam commissum per
sequuntur. Sed de priuatis quæ magis cohærent, & uicina sunt superiorib. iudicijs ciuili-
bus, prius est exponendum: quæ sunt aut ordinaria, aut extraordinaria[d]. Ordinaria sunt,
in quibus certa pœna præstituta est, certaque & ciuilis petendi & iudicandi forma seruatur[e]:
eoque non nisi illis quib. iniuria facta est, concedi horum actio solet[f]. Extraordinaria uerò
sunt, quibus nulla certa pœna præstituta est, & in quibus ad certam pœnam solenni mo-
do, certaque petitione non agitur, sed petitur pro arbitrio iudicis, proque qualitate commis-
si, examinatio fieri, & pœna imponi. Cum autem illud arbitrium uarium sit; & huius-
modi examinatio ac pœna pro uarietate delicti commutetur, etiam ad torturam & mor-
tem (ut paulo pòst dicemus) extendi possit: fit ut hæc iudicia magis ad publica accedant,
& sint cumplurimùm popularia, ita ut quilibet de populo hæc intentare possit[g], & ut a-
ctor uelut in publicis, se in crimen ad pœnæ similitudinem subscribere debeat[h]. Etsi au-
tem alia delicta priuata, ordinarijs iudicijs sint inclusa, alia arbitrio iudicis extra ordi-
nem punienda relinquantur[i]: tamen sciendum est, etiam de ordinarijs extra ordinem agi
posse[k]: quia sæpe circumstantiæ aggrauant delictum, ut pœna grauiore quàm sit ordina-
ria, uideatur puniendum.
4 Porrò in ingressu horum iudiciorum, hæc uelut communia ἀξιώματα prænosse oportet,
antequam ad singulorum expositionem descendamus. Primò, pœnalibus actionib. hære-
des non teneri, nec cæteros successores[l], nisi lis cum defuncto fuerit contestata[m]: sed noxam
semper caput sequi, suumque tenere authorem[n]: & cum eodem extingui[o]. hæredibus tamẽ a-
ctiones plerorumque priuatorum iudiciorum dari[p], ut furti, &c.[q] maximè cum criminaliter
intentantur[r]. Deinde, nũquam plura delicta cõcurrentia facere, ut ullius impunitas detur,
quin potius unum prægrauare alterum[s]: maius tamen delictũ plerunque ad se trahere quod
minus est[t]. Item duobus (ut dixi) modis agi priuatis etiam ordinarijs iudicijs: aut ordina-
riè ad mulctam certam pecuniariam legibus præstitutam apud ordinarium iudicem: aut
extra ordinem ad uindictam, & in certam, neque iure definitam pœnam, sed ab arbitrio eius
cuius ea de re notio est, ut præfecti urbis pendentem[u]. Eiusmodi autem pœnam aut actor
sibi petit applicari, & ciuile, priuatum, ordinarium ac pecuniarum iudicium institutum esse
intelligitur[x]: aut arbitrio iudicis puniri reum, pœnamue pecuniariã uelut mulctam appli-
cari non sibi, sed fisco postular: & utrouis hoc modo extra ordinẽ criminaliter agi uidetur[y].
Nam & fisci causa publica est, & pœna arbitraria non modò corporalis esse, sed etiam ad

 mortem

fur. ita est communis distinctio gl. in l. 3. uerb. centum. de sepul. uiol. Bart. in l. fin. nu. 3. & 4. hoc tit. Cano. in rub. ex. de iud. Imol. in rub. ∫. de pub. iud. Ias. in rub. C. de iudic. nu. 2. Maran. in Spec. aur. part. 4. dist. 1. §. in summa. ubi glos. & Angel. inst. de iniur.

a *d. l. non solum. §. si sta-tu. & §. est casus.*
b *l. si sine. 22. §. si procu-ratores. & §. si in sti-pulatione. h. t.*
c *l. in stipul. 19.*
d *l. quo enim. 12. §. 1. h. t.*
e *Chil. in Prac. cap. 46.*
f *d. l. non solum. d. l. ma-ritus.*
g *Chil. præal. loco. cap. 21.*

a *Plato lib. 6. de Legib. Cicer. lib. 3. de Natur. deor. & alibi.*
b *l. locatio. 9. §. quod illi-citè. de publican. l. ult. h. t. l. j. de testib. l. unic. c. quand. ciuil. ac. præ-iud. crim. l. fin. de furt.*
c *l. j. infrà, de pub. iudi-cijs.*
d *l. fin. h. t. tot. tit. de ex-traord. crim. uide Cu-iac. lib. 8. cap. 33.*
e *l. fin. h. t.*
f *l. j. in fin. de iniur.*
g *t. t. de popul. act. de se-pul. uiol. de ext. crim. &c.*
h *l. ult. h. t.*
i *tot. tit. de ext. crim.*
k *l. fin. h. t. l. ult. de fur. l. ult. de iniur.*
l *l. j. in prin. h. t.*
m *l. unica. C. ex delictis defunctor. l. pœnalia. 124. l. omnes. 181. de regulis iuris.*
n *d. l. j. in fin. h. t. l. sanci-mus. C. de pœnis.*
o *tot. tit. C. si reus uel ac-cus. l. ult. inf. maiesta.*
p *uide Ias. in l. pen. §. fin. ne quis eum qui in ius uoca. glos. in l. 2. §. ex mancipatus. de coll. bon.*
q *d. l. j. §. heredes.*
r *Bart. in l. final. num. 8. h. t.*
s *l. 2. h. t. uide ∫. tit. de pœn.*
t *Sali. in l. adulter. 5. nu. 3. & 4. C. de adulter.*
u *l. fin. h. t. l. fin. ∫. tit. 1. l. fin. de iniur.*
x *d. l. locatio. 9. §. quod illicitè. de publ. d. l. fin. ∫. tit. 1.*
y *d. l. ult. de iniur. & de*

mortem extendi, si subsit delictum ea pœna dignum, potest[a]. Per autem multum interest, utrum criminaliter agatur, an ciuiliter: ut alibi est annotatum[b]. Illud etiam hic tradendum est, ex omni delicto utrouis modo, & criminaliter agi posse ad pœnã, & ciuiliter ad id quod interest, & damnum datum[c]: nec unam actionem altera consumi, nisi quando utraque iu uindictam intenta est[d]: imò utramque uno libello posse simul proponi, non quidem æquè principaliter, sed subalternatim: scilicet ut principaliter intentetur criminale iudicium, & secundariò damna atque impensæ, unà cum sumptib. litis, iudicis officio restitui petantur[e]: aut è diuersó. Illud ultimó tenendum, non haberi, ne quidem iure Sax. causam pro uerè criminali, nisi ex qua pœna corpori uenit infligenda[f].

DE FVRTIS. TIT. II.

INter priuata delicta frequentissimum est furtum: cui coercendo, nullæ hodie cruces, 1
nulla tormenta sufficiunt. tanta est in plerisque aliena habendi rapiendique libido. Fur- 2
tum, Labeo secutus Varronem ait, dictum à furuo, id est nigro, quód clàm & obscurè, ac
plerunque noctu fiat, ut apud Homerum: *κλέπτῃ δέ τε νυκτὸς ἀμείνω*. Nam & Græci *κλέπτειν* fu-
rem, *ἀπὸ τοῦ καλύπτειν*, hoc est, à tegendo & occultando dixerunt. Sabinus autem Iurisconsul-
tus[a], & Gellius[b], à Græco uocabulo, quo fures *φῶρες* appellantur, dictum malunt. nam &
Græci *παρὰ τὸ φέρειν*, à ferendo *φῶρας* dixerunt[c]. idque probabilius est, & rei congruentius, ut
furem ac furtum à ferendo appellatum dicamus: quia aliter fieri nequit furtum, quàm au-
ferendo & contrectando. Sola enim cogitatio furem non facit[d], sed fur is est, qui dolo ma-
lo rem contrectat alienam[e]. Furtum est contrectatio rei fraudulosa: lucri faciendi gratia, 3
uel ipsius rei, uel etiam usus eius, possessionisue: quod lege naturali prohibitum est ad-
mittere[f]. Est contrectatio.) qui enim alienam rem attrectat, cum se id inuito domino face-
re iudicare deberet, furti tenetur[g]. Itaque neque solus animus sufficit[h], neque conatus furan- 4
di sine contrectatione: ut si quis intrârit in domum alienam furti faciendi gratia, neque dum
quippiam contrectârit[i]. hic enim pœna furti non tenetur, sed mitiore arbitraria[k]. Non
etiam econtrariò plena ablatio amotioque necessaria est, sed sufficit attrectari rem tantum-
modo animo lucrandi defraudandique ea dominum: ut fit in re deposita, commodata, op-
pignorataque[l]. Rei.) uidelicet alienæ, mobilis & corporalis. nam propriæ regulariter fur- 5
tum non fit[m], nisi cũ alio sit cõmunis[n], aut alius in ea ius habeat, ut si sit oppignorata[o]: aut
alterius ususfructus sit, uel possessio[p]. Addo, mobilis.) nam immobilia auferri aut occulta-
ri ad defraudandum dominum non possunt[q]: licet ueteres aliter existimârint[r]. Subiungo,
corporalis.) nam incorporalia nec tangi, neque contrectari possunt[s]: etiamsi qui possessionis
interuertendæ gratia, quæ incorporalis est, rem contrectat, furtũ facere uideatur, in re tamẽ
corporali atque mobili[t]. Fraudulosa.) id est, eo animo facta, ut dominus inuitus re sua frau- 6
detur[u]. nã sine eiusmodi fraudulenta uoluntate furtũ non committitur: ut si quis uolũtate
domini surripiat[x], aut probabiliter putet dominũ permissurum[y]. nam sine affectu furandi
furtum

a *hanc dicit communem esse conclusionem Maran. in Spec. aur. parte 4. dist. 1. & in disp. 3. per totum. & est originalis sententia gl. in §. in summa. Inst. de iniurijs. Bart. in l. final. ubi pup. educa. Bald. in c. 1. §. iniuria. de pac. iur. firm. Las. in l. etsi. nu. 3. C. si con. tus uel util. pub.*
b *Maran. in Spec. aur. part. 4. dist. 1. nu. 33. cum mult. sequent.*
c *l. licitatio. §. quod illicitè. de publica. l. 3. C. ad leg. Aquil. l. fin. h. t. l. qui nomine. ubi Bart. l. qui hodie. §. 1. de fals. l. nequicquam. ubi gl. ff. pro soc. Maran. præal leg. loc. num. 3. Boss. in prac. crim. tit. de furt. nu. 37.*
d *l. j. ubi Bart. & Dd. C. quan. ciuil. ac. Bart. in l. 2. §. 1. ui bon. rap. & in l. prætor. §. si dicatur. de iniur. Maran. præalleg. loc. nu. 5.*
e *Bart. & Dd. in l. interdum. de pub. iud. & in l. 2. §. 1. ui bon. rap. Maran. præalleg. loc. nu. 20.*
f *uide quæ dixi s. ad tit. de quæst. & de pœn. Sachs. diff. 13. per art. 53. lib. 1.*

a *l. j. h. t.*
b *lib. 1. cap. 18.*
c *l. j. h. t.*
d *l. j. §. 1. h. t.*
e *Paul lib. 2. tit. 31.*
f *l. j. in fin. h. t. §. 1. Inst. de oblig. quæ ex delicto.*
g *Gell. lib. 11. cap. 18.*
h *d. l. j. §. 1.*
i *l. uulgaris. 21. §. qui furti. h. t.*
k *l. sacularij. de extra. crim. Felin. in tract. quãd. crim. punia. Hyp. cons. 53. nu. 41. Chass. in consue. Burgund. tit. de iustic. §. 5. uerb. fil na grace. nu. 113.*
l *l. si pignore. 56. h. t. §. furtum autem. Inst. de oblig. quæ ex delicto.* m *l. qui iniuriæ. 55. §. fi. h. t.* n *l. si socius. 45. h. t. l. rei communis. 45. l. meritò. 51. ff. pro socio.* o *§. aliquando. Inst. de oblig. quæ ex delictis. l. in actio. 19. §. fi. h. t.* p *l. creditor. 15. §. 1. l. cum eo. 20. l. qui iniuriæ. 55. §. fin. h. t. optimus textus, in l. 2. §. in hac actione ff. de ui bon. raptorum.* q *l. rerũ. 25. h. t.* r *l. quære. 35. ff. de usucap. §. quod autem. Inst. de usucap.* s *l. seruum. §. incorpo. ff. de acquir. rerum dominio.* t *l. 1. §. Scæuola. si quis testa. lib. l. rerum. 25. h. t.* u *l. pen. in fin. ff. de condictione causa data, &c.* x *l. qui usu. 49. §. qui ex uoluntate. h. t.* y *§. placuit. Inst. de oblig. quæ ex delicto.*

furtum non fit[a]. In hoc autem uerbo differētia latet, qua furtum distinguitur à rapina, quæ
& ipsa lucri gratia fieri solet: nec tamen occultè ac fraudulenter, sicuti furtum, sed aperta in-
uasione per uim & arma[b]. Additur, lucri faciendi gratia.) nam qui alio animo occultat, aut
fraudem committit, nō facit furtum: ut qui libidinis causa alienam ancillam celat[c], aut qui
tabulas instrumentaq; amouet, non lucrandi (nam sic furtum committeretur[d]) sed occul-
tandæ ueritatis causa. Hic enim potius in falsi crimen se induit[e]. Itaque uoluntas maleficia
distinguit[f]. Nihil autem interest, siue ipsam quis rem lucrari uelit, siue usum rei (mobilis sci-
7 licet) & possessionem[g]: quod enim ius est in tota re, idem est in parte aut usu rei[h]. Postremo
loco adijcitur: quod lege naturali prohibitum est admittere.) quod accipiendum est de lege
in natura humana & ratione posita: quæ docet, abstinendum esse alienis, ostenditq; distin-
ctionem dominiorum, huic corruptæ naturæ planè esse consentaneam[i].

8 Furtorum duo sunt genera: manifestum, & nec manifestum. Fur manifestus est, quē Græ-
ci ἐπ' αὐτοφώρῳ appellant: id est, in aut cum ipso furto deprehensum[k], aut iudicatum[l], ante-
quam quò destinauit, perferret[m]. Nec manifestum furtum quid sit, inde apparet: nam quod
manifestum non est, hoc scilicet nec manifestum est[n]. Conceptum & oblatum furtum, spe-
cies potius actionum sunt furto cohærentes, quàm genera furtorum[o]. Dicitur & aliud fur-
tum simplex, aliud improbum, aliud improbius[p], aliud famosum[q], aliud domesticum: sci-
licet quod à personis domesticis, puta uxore, filio, ministro cōmittitur. quæ si leuiora sunt,
non puniuntur, aut saltem leuiter[r]: sin grauiora & crebriora, uindicantur arbitrio iudicis,
non tamen pœna ordinaria, sed leuiore[s]. quanquam non desint qui arbitrentur, eo gra-
uius in hoc genus fures animaduerti oportere, quo maior talib. personis domesticis fides
habetur[t]. Sed prior opinio, ut communior & benignior, usu seruatur. Itaq; hodie quoties
alij fustigantur, toties domestici fures tātum relegantur: cum alij supplicio suspendij, puta
9 ob furtum 5. aureorum afficiuntur, hi tantummodo solent fustigari. Causa efficiens furti,
est fraudulosa uoluntas & contrectatio. Causa προκαταρκτικὴ potest esse opportunitas tem-
10 poris, loci, rerum, spes lucri & occultationis. Materia cuius furtum fit, sunt (sicuti dixi) res a-
lienæ[u], corporeæ & mobiles: ut serui, animalia, pecunia, tabulæ, &c.[x] (nam immobilium fur
tum fieri nequit[y]) nec interest cuius sint quantitatis aut precij, quod ad delictum attinet[z].
Itaq; & pro re minima ciuiliter furti agi potest[a], non etiam criminaliter, sicuti moribus u-
surpatur: nisi furtum duos Hungaricos & dimidium excedat. nam actiones quæ infamiam
aut grauiorem pœnam irrogant, non debent ex paruis summis dari, scilicet quæ minores
sint duobus aureis ueterum[b]: quos pluris quàm nostros ualuisse constat[c]. Pro alienis au-
tem rebus in hac materia habentur, quæ communes sunt, uidelicet respectu portionis quæ
socij est[d]: item propriæ respectu iuris, quod alius in ea habet[e]. Alienæ autem dici non pos-
sunt, quæ nullius sunt in bonis, unde rerum hæreditariarum, iuris subtilitate, furtum non
fit[f]: ut nec derelictarum[g], nec iure Sax.[h] inuentarum. quanquam iure communi ad se excu-
sandum, repertor libello publicè proposito, inuentionem indicare debeat. quo casu, domi
no non comparente, sibi retinere potest, si pauper est: sin diues, pauperibus res inuentas di-
stribuat oportet[i]. Rerum tamen ciuitatis furtum fieri dicitur, quia sunt in alicuius bonis,
nempe uniuersorum[k]: quanquam hoc crimen etiam in peculatum incidit[l], ut cum res sacræ
ac religiosæ interuertuntur[m]. Liberorum etiam hominum, ut filiorum qui sunt in aliena po
11 testate, furtum fieri dicitur[n]. Forma furti, est ipsa rei contrectatio, sine qua furtum non com-
mittitur[o]. Contrectationem autem accipimus, aut ueram, ut cum res aufertur, aut ad aliū
usum quàm in quem commodata est transfertur[p], aut abducitur[q]: aut fictam, quam effectu
considerato ius pro uera habet: quomodo tenetur falsus procurator, qui se præsente alij nu
merare iubet[r]: item receptator rerum furtiuarum[s], & qui in officio fraudulenter uersantur[t].
quem tamen, uelut & nunciū[u] qui pecuniā creditam cōsumpsit, non teneri pœna statutaria
furti,

quid fur. 22. §. fin. l. itaque. 12. cum simil. h. t. y l. quare. 38. de usucap. §. 4. Inst. eod. z §. gallinarum. Inst. de rer. diuisione. a gl. Faber, Angelus & Dd. in d. §. gallina. b l. idem. 11. de dolo malo. c Auth. august. emend. lib. 2. c. 9. Bald. in §. pen. Inst. de Attiliano tutore. d d. l. si socius. e d. l. si is qui rem pig. d. l. si is qui. d. l. creditoris. §. fin. d. l. cum res. f l. hereditariæ. 70. h. t. g l. falsus. 44. §. qui alienū. de furt. h Fachs. diff. 59. per art. 37. lib. 2. & Fab. in §. fin. Instit. de rer. diuis. i d. l. falsus. 44. §. qui alienum. h. t. Fab. & Ang. in §. fin. Inst. de rer. diuis. ubi dixi. k l. ob pecuniam. 83. h. t. l l. 4. §. fin. ad leg. Iuliam peculatus. m l. 1. & 4. ff. ad l. Iuliam peculatus. n §. interdum. Inst. de oblig. quæ ex delicto nascuntur. o d. l. 3. l. si quis uxori. 53. §. neq; uerb. l. inficiendo. 69. l. falsus. 44. §. si quis nihil. h. t. p §. furtum. Inst. de oblig. quæ ex delict. ubi uide quæ de contrectatione dixi. q d. l. si quis uxori. §. si quis asinum. l. alienum. 6. C. eod. r d. l. falsus. 44. §. 1. s l. eos. 14. C. eod. §. conceptū in fin. Instit. de oblig. quæ ex delicto. t l. 3. §. fin. l. 2. de tut. & rat. distr. l. tutor. de fur. l. si mandauero. 22. §. si mandauerim. ff. mand. l. si tibi dederim. de donat. in l. etiam. 8. & in l. si seruum. 16. C. eod. u d. l. si mandauero. Imol. in d. l. si tibi dederim. uide Ias. & Zas. in l. eius. §. quas actiones. Si cert. peta. Chass. in cons. Burg. de inst. §. 5. Ordinat. Imp. cap. 170.

a d. §. placuit. ubi passim tot. tit. de hac materia uide quæ scripsi.
b tot. tit. ff. de ui bono. raptor. & tit. ad l. Iuliam de ui publica. & ad l. Iuliam de ui priuata.
c l. uerum. 40. h. t.
d l. qui tabulas. 29. h. t. l. Paulus. 16. in prin. infrà, de falsis.
e d. l. Paulus. in fin.
f d. l. qui iniuriæ. 55. h. tit.
g d. l. creditoris. d. l. uerum. d. l. cum eis. cum simil. d. l. t. si quis test. lib.
h l. quæ de tota. 75. ff. de rei uendicat.
i l. 3. cum ibi notatis. ff. de acquir. rerū dominio. ubi in fin. dixi.
k l. 3. h. t.
l l. 7. in fi. h. t. l. siue. 10. quem Bal. tex. in definitione furis manifesti dicit singularē de condic furt.
m l. 4. h. t.
n l. 8. h. t.
o §. furtorū. Inst. de obli. quæ ex delicto. ubi dixi.
p Ias. in l. seruum. nu. 12. C. de ser. fug. per l. improbum. C. ex quibus caus. infa. glos. in l. si te. ubi Bald. eod. tit.
q l. capitalium. 28. §. famosos. ubi gl. de pœn. §. de furto. in auth. ut null. iud. Bald. & Dd. in auth. sed nouo iure. C. de ser. fugit.
r l. respiciendum. 11. §. 1. de pœn. l. si quis. 53. de furt.
s Bald. & Alex. in l. apud. C. de furt. Cepoll. consi. crim. ult. Salic. in l. eos. C. de fur.
t Boss. in prac. crim. cap. de fur. nu. 25. & 28. Chass. in cons. Burgun. tit. de iusti. §. 5. uerb. sil na grace. nu. 33. & 37. Tiraq. de pœn. caus. 58.
u l. si is qui. 61. h. t.
x l. qui tabulas. 27. l. si

furti, uidelicet capitali, receptius est: & ita seruari memini, fustigatione in eiusmodi casu decreta, non pœna capitali[a]. item is qui opem & consilium ad furtum faciendum præstitit[b]. Nonnunquam & ille qui tantum consuluit, aut mandauit[c], dummodo aliàs furtum non erat futurum, ut communiter uolunt Dd.[d] aut qui duntaxat opem præstitit sine consilio[e], scilicet precedente. ipso enim facto, qui opitulatur furanti, non potest [illegible] non habere fraudulentam. Sed opem ferre, uel consilium dare, tunc nocet, authore Vlpiano[f], quando contrectatio est secuta, id est furtum consummatum. Quia tamen res mali exempli est, memini etiam non subsecuto furto, carcere aliquandiu fuisse punitos, qui consilium furandi dedissent, aut operam ad id sceleris essent polliciti. Illud uerò sciendum est, qui consilium & opem præstant, mitius puniri quàm ipsos fures, ut rectè contra Bartolum[g] existimat Angelus[h]. quod & usu obseruatur, nisi in ipso furandi actu auxilium fuerit præstitum: tunc enim auxiliator cum principali eadem pœna plectitur: ut latè confirmat, & optimè discutit Angelus in Practica criminali[i]. id quod & ius Sax. sequitur[k]. & meritò. qui enim auxilium in ipso actu præstat, socius est, ac planè simul furtum facit. Plures autem qui simul delinquunt & furantur, omnes simul ad eandem pœnam, & quidem in solidum obligantur[l], etiam ubi ex statuto quinque solidorum furtum capite punitur, nec tamen ad singulos quinque solidi ex furto peruenerunt[m]. Finis furti est lucrum, adeò quidem, ut sine intentione lucrandi furtum 12
non fiat, sicuti paulo antè est ostensum. Effectus furti in actionibus & pœnis quæ inde existunt, uertitur: de quib. deinceps est dicendum. Planè odio furum iuductum esse uult Iustinian. ut pluribus teneantur actionibus[n].

Itaque conueniri possunt non modò rei persecutorijs actionibus, puta ad exhibendum 13
rei uendicatione, cōdictione furtiua, &c. de quibus suo loco diximus: sed etiam pœnalibus, quæ quidem olim pro diuersis furtorum generibus erant diuersæ. Ac concepti & oblati furti pœnam tripli fuisse, author est Gellius[o]. Quæ furtorum genera, uel potius actiones, cum 14
in usu esse desierint; supersunt duæ tantum furti actiones, sicuti & species: nempe furti nec manifesti, & furti manifesti: quarum illa in duplum, hæc in quadruplum datur[p]: ueræ uidelicet æstimationis ipsius rei[q]. Nec in hoc quadruplo aut duplo, simplum, id est rei persecutio continetur[r]. Furti autem nec manifesti actionem ex l. XII. Tabularum descendere, cōtra Baronem contenderim[s]. nam quamuis Gellius[t] & Theoph.[u] dicant pœnam capitalem lege XII. Tabularum in fures constitutam, à qua deinceps recessum sit: tamen constat, eos solùm loqui de furti manifesti pœna, quam ostendit Gellius capitalem fuisse, morte naturali uel ciuili irrogata. Itaque prætores postea mitigata legis acerbitate, pœnam quadrupli in eiusmodi fures constituerunt[x]: sed dupli pœnam furtis non manifestis, lege XII. irrogatam esse, uerba ipsa Gellij ostendunt: Alijs deinde, inquit, furtis omnibus quæ nec manifesta appellantur, pœnam imposuerunt dupli. quo loco non de Prætoribus Gellius agit, ut uult Baro, cum de ijs uerbum ibi extet nullum, sed de decem uiris legum XII. latoribus, quorum antea fecerat mentionem. idque consentaneum est ex legibus Solonis acceptum fuisse: qui abrogatis Draconis institutis, quæ propter acerbitatem sanguine scripta perhibebantur, eiusmodi pœnam in fures statuit. Cæterùm cur dicemus duriorem uindictam placuisse in manifestis furtis, quàm in occultis? An quia propter exemplum grauiora delicta cēsentur, quæ apertè fiunt, quàm quæ secretò?[y] Adde quòd qui palàm furatur, maiorem præ se fert impudentiam: nec caret uiolentiæ inferendæ suspicione, qui in aggrediendo palàm facinore, uim aliorum non extimescit: quod non est in ijs qui clàm quid surripiunt. quorum astū & dolos etiam ad uirtutem acuendam conferre Lacedæmonij, unde multa disciplinæ exempla Romani mutuati sunt, arbitrabantur. atque his quidem actionibus ciuiliter furtum uindicatur, quæ dātur ijs quorum interest, furtum factum non esse[z]: paucis personis exceptis, ut domesticis[a], aduersus ipsum furem etiam impuberem[b], non uerò in eius hæredem: quia pœnales actiones sunt[c].

Sed meminisse oportet, rectè etiam furti criminaliter agi, iure quidem ciuili extra ordinē 15
ad pœnam arbitrariam[d]. quod tamen iudicium non fuisse publicum, I.C.[e] ostendit. Hodie uerò reditum est ad ius illud antiquissimum Draconis, legisque XII. & publicum quasi iudicium (uerè enim publicum necdum esse, nonnulli contendunt[f]) furti constitutum, quod certam pœnam, eamque capitalem cōtinet ex constitutione Friderici: qui furtum quinque solidorum,

a Ias. in l. eius qui. §. quas actiones. si cert. pet. quem sequitur ibi Zas. & dicit esse communem. uide Chass. in consuet. Burg. tit. de iust. §. 5. & Ord. Imp. cap. 170.
b l. is qui opem. 34. h. t. §. interdum. 2. ubi dixi Inst. eod.
c uide latè Alex. consi. 125. uisa. nu. 28. 29. uol. 4.
d in d. §. interdū. 2. in l. sæpe. 53. ubi Bart. de uerb. sign. textus in l. qui seruo. 36. h. t. Decius in l. consilij. 43. de regulis iuris.
e l. si pign. 56. §. penul. hoc tit.
f in l. si quis uxori. 53. §. neque uerb. h. t.
g in d. l. is qui opem.
h in d. §. interdum.
i ad uerb. dicto maleficio semper astitit. uide Fachs. diff. 58.
k Landtr. lib. 2. art. 13. Reinhar. dif. crim. 10. Fachs. diff. 58.
l l. uulgaris. 21. §. 1. h. t. l. ita uulneratus. 51. ad l. Aquil. glo. in l. si duo. 22. depos. & in c. prudentiam. 21. ad uerb. teneatur. de off. & po. iud. del. uide Dd. in l. si familia. 9. de iurisdic. l. tres tutores. 56. de admin. tutor.
m Andr. de Iser. in c. 1. §. si quis quinque. num. 39. & 40. de pac. tenen.
n §. sic itaque. uersiculo planè. Inst. de actio.
o lib. 11. cap. ult.
p d. §. conceptum. in fin. §. dupli. Inst. de actionib. l. quid ergo. 13. §. fin. de his qui notantur infa.
q l. in furtis. 51. h. t.
r §. fin. Inst. de oblig. quæ ex delicto. in prin. Inst. de ui bonor. raptor.
s l. si pignore. 54. h. t. l. 4. ad l. Aquil. §. sunt autem. Institu. de noxal. l. fin.

& argumento à contrario sensu sumpto. Instit. de perpetuis & temporalib. actionib. in prin. t præalleg. cap. ult. lib. 11. u Inst. de perpet. & temp. action. x in prin. Inst. de perpet. & temp. action. y l. 2. §. qui re deposita. ff. de ui bono. raptor. l. 3. ubi gl. & Dd. C. de summa trinitate. z l. is cuius. 11. l. eum qui. 14. l. interdum. 50. l. qui iniuriæ. 55. §. qui alienis. l. 15. cuius interest. 87. h. t. uide quæ dixi Inst. de ob. quæ ex delic. circa finem. a l. seruo. 17. l. si quis uxori. 53. h. t. l. 1. & 2. ff. rerum amots. l. respiciendum. 11. §. furta. ff. de pœnis. b l. impuberem. 23. h. t. c l. 3. ubi dixi. ff. de priua. delic. §. fin. Inst. de oblig. quæ ex delict. d in l. fi. h. t. e in d. l. fin. f Ias. in l. cum seruus. nu. 4. de condic. ob caus. Boss. in prac. crim. tit. de fur. nu. 59.

lidorum, seu (ut interpretamur) Hungaticorum, quorum singuli sesqui Ioachimicum ualent, aut (quod in idem recidit) rei tantundem iuxta communem æstimationem, non secundum affectionem & interesse singulare ualentis[a], laqueo & cruce: minora autem furta, forcipe ac fustigationib. puniri uoluit[b]. Quod ius etsi quidam obtinere contendunt tãtum in eo casu de quo constitutio loquitur, scilicet cum furtum in crimen fractæ pacis incidit[c]: tamen eo iure his in terris utimur[d]: nisi quòd minora furta, quæ tamen duos & dimidiatum Hungaricum superant, sola fustigatione & exilio perpetuo plectantur. Inferiora autẽ in criminale iudicium non cadunt, sed ciuiliter tantũ pœna pecuniaria, aut si nihil in ære fur habet, carcerib. uel relegatione temporali uindicantur. Et adcò quidem ea seueritas inualuit, ut iam non sit locus remissioni, sed etiam de furtis alibi commissis, fur ubicunq; apprehensus in furto uel cum re furtiua, puniatur, & furta alio loco commissa, in taxationẽ imputentur, etiamsi nostri ea in re litigent, & distinguãt[e]. Atq; hæc quidem pœna etsi grauis est: qui enim in pecunia tantũ delinquit, punitur in corpore, uitamq; pro ære reddere cogitur, contra ius gentium[f]: tamen omnib. ferè populis placuit, & necessaria uisa est, quia frequentia furtorum testatur istis nouissimis ac deterrimis temporib. leui animaduersione hæc delicta coerceri non posse. Quid quòd in coercendo non tam res quæ uiolantur, quàm qualitas delicti est attendenda, an uidelicet & quatenus Rempub. ac salutem communem lædat: ad cuius conseruationem, omnes leges sunt referẽdæ, sicuti inquit Cic. Salus populi, suprema lex esto. Porrò fures non minus societatem humanam uiolant, quàm homicidæ & adulteri. Unde & inter capitalia delicta in Decalogo furtum refertur, & apud ueteres Romanos ac Græcos pœna capitis luebatur. Nec enim modò concordi & tuto conuictu, ac casta maris & feminæ coniunctione, sed etiam distinctione dominiorum, tuitioneq; rerum ac iustorũ commerciorum, ad societatem uitæ tenendam opus est: quam cum uiolent fures, nõ mirum est, si exemplo sicariorum & adulterorum extremo supplicio afficiantur: præsertim ubi multis in hac effera postremæ mundi ætatis barbarie grassantibus, seueriore animaduersione est opus[g]. id quod nunc commune quoddam ius gentium est effectum.

DE TIGNO IUNCTO. TIT. III.

1 *Continuatio.*
2 *Tigna quid.*
3 *Sententia l. 12. de tigno iniuncto: & ratio.*
4 *De S.C. huc pertinentibus.*
5 *An hoc casu detur rei uendicatio.*

1 Et hæc quidem in genere de furto dicta sunt: nunc species quasdam sigillatim enarremus. Ac in primis sciendum est, tigna aliena quandoq; surripi, & ad eludendam actio
2 nem ædibus iungi. Tigna autem à tegendo dicta sunt, eiusq; appellatione contine
3 tur omnis necessaria materia, ex qua ædificium uineæq; constant[a]. Porrò tigna furtiua ædibus uel uineis iuncta, lex XII. Tabularũm neq; soluere permittit, neq; uendicare: quod prouidenter lex efficit, ne uel ædificia sub hoc prætextu diruantur, deformeturq; ruinis aspectus publicus, contrà quàm ex usu est ciuitatum[b], uel uinearum turbetur cultura: sed in
4 eum qui conuictus est fraudulenter iunxisse, in duplum dat actionem[c]. Qua pœna ob eandam rationem tenetur, ex S.C. & is qui rem legatam ædibus eo consilio iunxit, ut ne præsta
5 re eam cogatur[d]: item qui domum ea causa uendidit, ut destruatur[e]. Sanè si quis non pœnam, sed rei æstimationem uelit consequi, hactenus poterit ad exhibendum & rei uendicatione agere, non ut res restituatur, sed ut aduersarius, qui sciens tignum alienum ædibus iniunxit, in æstimationem condemnetur: quasi dolo malo fecerit, quo minus possideat[f]. nec enim hoc ulla in parte legi XII. quæ duntaxat tolli tignum uetat, aduersatur. Atq; hoc modo res uindicari potest: etsi proponat tigni furtiui nomine in duplum actum. Extrinsecus enim est rei uendicatio, & cum actione dupli concurrit, nec alia aliam electione consumit (quippe cum ex diuersis factis oriantur, altera ex delicto, altera ex dominio) sed solùm perceptione & solutione. Nam si quis duplum ex hac actione sit consecutus, in quo simplum inest, cum bona fides non patiatur bis idem exigi, non poterit postmodum rem uendicare[h].

SI QVIS

a l. precia. ad l. Aquil. l. si seruum. 33. ad l. Aquil. gl. in l. non est. 6. C. de resc. uend.
b §. si quis quinque solid. & c. de pace tenenda.
c Panor. in c. tua nos. §. fin. nu. 8. de hom. dicens hanc esse communem. Aluar. in d. §. si quis ultra quinque solidos. uide Ord. Imp. cap. 160. Zas. in §. ex maleficijs. nu. 3. Instit. de actio.
d Landtr. lib. 2. art. 13. Sachs. diff. 58. Reinh. diff. crim. 10.
e uide Bart. in l. fi. de fur. l. omnes. de iust. & iur. l. 1. C. de sum. trinit. Rol. Cur. consi. crim. tomo 1. consi. 75. relatis. nu. 57. per not. Dyn. Alb. & aliorum in l. si cui. §. fin. de accus. & ibidem Bernar. de Plot. consi. 133. nu. 3. & 11. & 46. l. si abducta. 10. C. eod. Gãd. in tract. de furt. pun. nu. 5. Lanfr. de Oris. in cap. quoniam. uerb. confessiones. nu. 11. de probat.
f Theophilus in tit. Inst. de iure naturali, gentium & ciuili. §. 1.
g l. aut facta. 16. §. final. de pœn.

a l. 1. §. 1. hoc tit. l. tigno. 162. l. pali. 168. de uerb. signifi.
b l. 2. & 3. C. de ædif. priua. l. fin. l. 2. §. si quid à nemine. ne quid in loc. publ. uide aliam rationem à me traditam in §. cum in suo. 24. Inst. de rer. diuis.
c l. 6. h. t. l. gemma. 6. ad exhibẽdum. l. adeò. 7. §. cum in suo. de acqui. rerum dom. §. cum in suo. Instit. de rer. diuisio.
d l. senatus. 45. in prin. de leg.
e l. senatus. 52. de cont. emp. l. fin. de dam. infect.
f d. l. 1. in fine. l. in rem. 24. §. penul. ubi glos. & Dd. de rei uendicatione. l. qui res. 98. §. final. in fin. de solutionibus.
g l. 2. hoc tit.
h §. cum in suo. 24. in fin. Instit. de rerum diuisione. ubi uide quæ dixi.

SI QVIS TESTAMENTO LIBER ESSE IVSSVS FVERIT POST mortem domini, ante aditam hæreditatem surripuisse aut corrupisse dicetur. Titul. IIII.

1 *Ratio edicti.*
2 *Edictum.*
3 *Cui hinc actio, aduersus quos detur.*

HOc edicto Prætor coercet proteruitatem calliditatemq; eorum, qui propter defectũ 1
ciuilis actionis, hæreditates depopulantur. Nam si quis testamento liber esse iussus
ante aditam hæreditatem, dolo malo quid auertisset, agi cum eo nulla ciuili actione
poterat. Facit enim hæreditas furtum, hoc est dominæ [a]. Dominus autem dominaue non
possunt habere furti actionem cum seruo, etiam post libertatem, nisi postea quoq; eam rem
contrectauerit [b]: ut interim taceamus rerum hæreditariarũ furtum non fieri, nec eo nomine
furti actionem hæredi esse [c], quia à nemine possidentur. quod autem non possidetur, e-
ius furtum fieri nequit: furto enim tantum possessio aufertur, non dominium [d]. Itaq; ne ex-
pilatæ quidem hæreditatis nomine cõueniri potestà domino, quia nec furti tenetur [e]. Proin
de cum natura sit æquum, eum non esse impunitum, qui hac spe hæreditatem dissipauit, 2
Prætor eiusmodi edictum in illum proposuit: SI DOLO MALO EIVS QVI LI- «
BER ESSE IVSSVS ERIT POST MORTEM DOMINI, ANTE A- «
DITAM HÆREDITATEM, IN BONIS QVÆ EIVS FVERVNT QVI- «
RVM LIBERVM ESSE IVSSERIT, FACTVM ESSE DICETVR, QVO «
MINVS EX HIS BONIS AD HÆREDEM ALIQVID PERVENIRET: «
IN EVM INTRA ANNVM VTILEM DVPLI IVDICIVM DABO [f]. Hæc «
actio certum habet finem, ut dolo fecerit, & post mortem, & ante aditã hæreditatem [g]. Item 3
hæredi cæterisq; successoribus competit [h], aduersus unum pluresúe: & quidem solidè in sin-
gulos, qui statu liberi cum essent, dolo malo hæreditatem diminuerunt [i].

a *l. 5. in prin. h. t.*
b *l. seru. 17. ꝟ. de furtis. l. j. C. de noxalibus acti. l. ult. C. an seruus ex suo facto.*
c *l. in eo quod. de acq. rer. dom.*
d *d. l. j. §. Scæuola. 9. h. t. l. hereditariæ. 70. cũ l. seq. ꝟ. de furt.*
e *l. pen. ꝟ. de crimine expilatæ hereditatis.*
f *l. i in prin. h. t.*
g *d. l. j. §. 1. uers. habet.*
h *d. l. j. §. pen.*
i *d. l. j. §. pen.*

FVRTI ADVERSVS NAVTAS, CAVPONES, STABVLARIOS. Titul. V.

IN eos qui naues, cauponas, stabula exercent, si quid à quoq; eorum, quosúe ibi habebunt, furtum factum esse dicetur, iudicium datur: siue furtum ope, consilio exercitoris factum sit, siue eorum cuiusuis qui in naui nauigandi causa esset, &c. Nauigãdi autem causa accipere debemus eos, qui adhibentur ut nauis nauiget: hoc est nautas. eorum enim factum præstat exercitor, quia eius est bonos seruos ad tale ministerium eligere [a]: uectorum autem culpam non præstat, ut nec caupo uiatorum. neq; enim repellere potest ingredientes, & probabiliter eorum ingenia atq; mores ignorat: sed inhabitantiũ atq; ministrorum facta præstat, quos ipse elegit. Itaque de his in duplum conuenitur [b]. qua de actione suprà diximus [c].

a *l. 3. in prin. de publica.*
b *l. unic. h. t.*
c *ad tit. nau. caup. stab.*

SI FAMILIA FVRTVM FECISSE DICETVR. Titul. VI.

VTilissimum id edictum Prætor proposuit, quo dominis prospiceret aduersus maleficia seruorum: uidelicet ne cum plures furtum admittunt, euertant domini patrimonium, si omnes dédere noxæ, aut pro singulis æstimationem litis offerre cogatur: quemadmodum aliàs quot sunt personæ iniuriam inferentium, tot nascuntur obligationes & actiones, singuliq; in solidum tenentur [a]. Sed quia furto non iniuria præcipuè, sed potius damnum, cuius æstimatio in duplum aut quadruplum fit (non enim fit cõtumeliæ, sed lucri faciendi gratia) infertur: ideo æquius uisum est quemadmodum in l. Aquilia [b], ita & in furto pro uno familiæ facto, una tantum actione dominum teneri. Datur ergo illi arbitrium hoc edicto, ut siquidem uelit dédere noxios seruos, possit omnes dédere, qui participauerunt furtum. Sin autem maluerit æstimationem offerre, tantum pro omnibus offerat, quantum si unus liber furtum fecisset, & retineat familiam [c]: id est, pœnæ nomine duplum, & condictionis simplum præstet [d]. Hæc autem facultas domino tribuitur toties, quoties ignorante eo furtum factum est. Cæterum si sciente eo, & non prohibente, facultas ei non erit data. nam & suo & singulorum nomine, iudicio noxali conuenietur, nec una æstimatione, quam liber homo sufferret, poterit defungi [e].

a *l. 9. de iurisdic. l. si plures. de iniur.*
b *l. illud. ad l. Aquil.*
c *l. j. in prin. h. t.*
d *l. 2. h. t.*
e *d. l. j. §. 1.*

ARBORVM

1 *An cum l. Aquilia hæc actio concurrat.*
2 *Quid arborum nomine contineatur.*
3 *Quid sit furtum cædere, cingere, deglabrare.*
4 *Cuiusmodi sit actio, cui, aduersus quos detur.*
5 *Quæ actiones cum hac concurrant.*
6 *De iure Sax.*

1 SI furtim arbores cæsæ sint, & ex l. Aquilia, & ex l. XII. Tabularum dandam actionem La-
beo putat. Sed Trebatius ita utramque dandam ait, ut iudex in posteriorem deducat id,
quod ex prima consecutus sit, & reliquo reum condemnet[a]. Est igitur actio arborum
2 furtim cæsarum antiquissima, utpote quæ ex l. XII. Tabularum descendat[b]. Arborum nomi-
3 ne etiam uites continentur: item hederæ, arundines, salicta, & stirpes[c]. Furtim cædit arbores
qui clàm cædit[d], ignorante uidelicet domino, celandique eius causa[e]. Cædere autem est, non
solùm succidere, sed etiam ferire cædendi causa[f]. In eodem delicto sunt, qui cingunt arbo-
rem uel subsecant[g]. Cingere arborem, est deglabrare, hoc est, amputatis ramis aut abstracto
4 cortice glabrã facere. Subsecare, est aliquo modo subsecuisse[h]. Huius actionis eadem causa
est, quæ & legis Aquiliæ[i]: nisi quòd in duplum detur[k], facienda æstimatione, quanti domi-
ni intersit, non lædi[l]. Hæc actio datur dominis etiam utilibus, non autem usufructuarijs aut
colonis[m]. Et quamuis pœnalis sit, perpetua tamen est, in successoresque trãsit[n]. Datur autem
aduersus eos qui cædunt, siue unum, siue plures, in solidũ, in singulos[o]: item aduersus man-
5 dantem[p]. in hæredem autem non datur, quia pœnalis est[q]. Sed & aliæ actiones aduersus
hos competunt. nam & furti tenentur, si lucri faciendi causa contrectauerint[r], & interdum
ex locato si colonus cædat[s]: item condictione, & ad exhibendum[t]: ac criminaliter etiam ex-
6 tra ordinem tãquam latrones puniuntur, maximè si uites ceciderint[u]. Iure Saxonum mul-
cta pecuniaria in eos qui arbores cædunt aut depopulantur, constituta est: quòd si etiam
auferant, furtum fit, & pœna furti locum habet[x]. In quo tamen quidam distinguunt: ut si
noctu id committatur, pœna furti, scilicet laquei obtineat, ubi æstimatio 5. Hungaricos ex-
cedit: sin interdiu, aliqua mitior, puta relegatio & fustigatio sit erroganda[y].

a l. 1. h. t.
b l. pen. h. t.
c l. 3. h. t.
d l. 7. & 9. h. t.
e d. l. 7. h. t.
f l. 5. h. t.
g d. l. 7. §. 1. & 2.
h d. l. 5. h. t.
i d. l. 5. h. t.
k l. 7. in fin. h. t.
l l. 8. in prin. h. t.
m l. 5. in fi. h. t.
n d. l. 7. in fin.
o l. 6. l. 9. h. t.
p d. l. 7. §. 2.
q d. l. 7. in fin.
r d. l. 9. h. t.
s l. si colonus. 10. h. t.
t d. l. 9.
u l. 2. h. t.
x Saxo lib. 2. art. 28.
y Reinhart. diff. pœn. l. & 24. per art. 28. lib. 2.

VI BONORVM RAPTORVM, ET DE TVRBA. TIT. VIII.

1 *Quomodo differat uis à furto.*
2 *Edictum.*
3 *Cui hinc actio detur.*
4 *Aduersus quem.*
5 *Cuiusmodi, & ad quid.*
6 *Quare singulare iudicium in raptorem detur.*
7 *Cur actio furti manifesti, neque tamen manifesti cum hac concurrat.*
8 *De alijs actionibus quæ cum hac concurrunt.*
9 *De damno dato in turba, edictum & actio.*

1 SEcundò oritur priuatum criminale iudicium ex rapina & damno in turba dato. quod
genus delicti non multum à furto abeit[a]. præterquàm quòd hoc clandestinè fiat, illud
uerò ui & palàm committatur, atque ideo atrocius delictum sit & furtum improbius
2 quod in l. Iuliam de ui incurrit[b]. De ui bonorum raptorum Prætor ita edixit: SI CVI
» DOLO MALO HOMINIBVS COACTIS DAMNI QVID FACTVM ESSE
» DICETVR, SIVE CVIVS BONA RAPTA ESSE DICENTVR, IN
» EVM QVI ID FECISSE DICETVR, IVDICIVM DABO: ITEM SI
» SERVVS FECISSE DICETVR, IN DOMINVM IVDICIVM NOXA-
3 LE DABO[c]. Ait Prætor, Si cui: uidelicet non modò domino, sed omni ei ex cuius bo-
nis res rapta esse dicetur: nam ui bonorum raptorum actione agit, qui furti agere potest,
nempe is cuius interest[d]. Quare bonæ fidei possessor, fructuarius, commodatarius, credi-
tor, conductor, &c. quatenus eorũ interest, rem non esse raptam, hanc actionem rectè inten-
4 tant[e]. Additur in edicto, dolo malo.) In eum igitur solum datur hæc actio, qui dolo malo ra-
puit, aut rapi curauit[f]: dolus autem inesse semper præsumitur[g]. Est enim uis de genere illici-
torum, quæ semper præsumuntur dolo malo fieri[h]: nisi error, aut alia uiolentiæ causa iusta
probetur[i]. Hæc actio etsi successoribus datur, quia etiã rei persecutionem continet[k]: tamen
in eos non datur: nam respectu rei pœnalis est. quare sufficere aduersus eos condictionem

a l. illud. ad l. Aquil. Inst. de ui bon. rap.
b l. 2. §. utilis. h. t. l. 1. de effrac. l. si te. C. ex quib. caus. infa. Inst. h. t. in fin. ubi uide quæ dixi.
c l. 1. in prin. h. t.
d l. 2. §. & generaliter. 18. h. t.
e l. 2. §. in hac actione. 17. h. t.
f d. l. 2. §. si quis. 8.
g d. l. 2. §. doli. 4. l. si cũ exceptione. 14. §. eũ. de eo quod metus caus.
h l. si non conuicij. C. de iniurijs. l. 5. C. ad l. Iuliam de sicarijs.
i §. 1. Instit. eod. d. l. 2. §. in hac actione. 13.
k in prin. Inst. eod.

Prætor putauit[a]. Additur in edicto, hominibus coactis: uidelicet ad hoc ut damnum dare-
tur. Sed & unum coactũ esse, aut solum quem damnũ dedisse, sufficit[b]. Adiectũ est, damni: 5
etiam minimi, uel una tantum re erepta[c], iudicium dabo, inquit Prætor: uidelicet intra an-
num utilem in quadruplum, in quo tamen rei persecutio inest[d]: post annum uerò in sim-
plum. Quadruplatur autem uerum rei precium, non etiã quod interest[e]. Singulare autem 6
hoc iudicium in ui rapientem proditum est, quòd aliud sit ui rapere quàm furari[f]: imò fur
improbrior est, ut inquit Iustinianus, qui rapit[g]. Itaq; Prætor omnino in triplum punit ra-
ptorem, nulla adhibita sicuti in furto distinctione, deprehensus ne sit in delicto, an non sit,
res magni momenti sit, nec ne, &c. ut dictũ est[h]. In eo quoq; grauius est hoc iudiciũ, quòd
hac actione quæ ignominiam irrogat[i], res rectè petatur. Præterea rerum raptarum nomine 7
furti nec manifesti agi potest, neq; altera actio alteram consumit, nisi quatenus amplius est
in actione ui honorũ raptorum[k]. An furti manifesti rectè agatur, dubitari potest. Etsi enim
manifestus fur est qui rapit, quia palàm & manifestè furatur[l]: coq; pœna furti manifesti,
nempe quadrupli dignus uideri debeat: tamen Prætor singulare iudicium in hunc consti-
tuit, quòd aliud esse furtum, aliam rapinam arbitraretur: quo iudicio non quadrupli, ut in
furto manifesto, sed tripli pœnam irrogat, meritò ut ulterius conueniri raptor nequeat: &
proinde contra hunc furti manifesti actio non uideatur esse danda: quod admittendum est
si illa iam sit actum[m], alioqui uerius uidetur utrumq; concurrere, & alterutra agi posse[n], & si
unius electione, altera, ut quæ idem contineat, consumetur[o]. Sed sciendum est, & alijs actio- 8
nibus raptores conueniri posse, tam ciuilibus, ut lege Aquilia, condictione furti, rei uendi-
catione, alijsq; condictionibus[p]: quàm criminalibus[q]. Iure porrò Sax. hæc uiolentia mitis-
simè, uidelicet simplici rei ablatæ restitutione punitur[r]. De damno quod in turba datũ est, 9
ita Prætor ait, &c. CVIVS DOLO MALO IN TVRBA DAMNVM QVOD
FACTVM ESSE DICETVR, IN EVM IN ANNO, QVO PRIMVM
EA DE RE EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT, IN DVPLVM:
POST ANNVM, IN SIMPLVM, IVDICIVM DABO[s]. Loquitur hoc edi-
ctum de damno dato, & de amisso, non etiam de rapto, ut superius[t]. Turba, à tumultu dicta,
est multitudinis hominum cum minimum decem perturbatio: rixa uerò duorum[u]. Hoc e-
dicto tenetur non solùm qui damnum in turba dedit, sed etiam is qui dolo malo fecit, ut in
turba damni quid daretur: item is qui dolo malo turbam concitauit, unde damnũ datum
est[x]. Hæc actio in duplum intra annum est, & ad uerum rei precium refertur: æstimatione ad
illud tempus relata, quo damnum factum est[y].

DE INCENDIO, RVINA, NAVFRAGIO, RATE, NAVE EXpugnata. Titul. IX.

1 *Continuatio.*
2 *Ratio edicti huius.*
3 *Edictum.*
4 *Eius explicatio.*
5 *De alijs actionibus quæ in illis competunt.*
6 *De pœna incendij.*

EAdem actione tenentur qui licet alijs per uim nihil auferant, tamen ex incendio, rui- 1
na, naufragio, rate, naue expugnata, quid capiunt, recipiuntq; dolo malo. Cum enim 2
in hisce casibus res per tumultum incustoditæ, multorum iniurijs sint obnoxiæ, pu-
blicè interfuit, seueritatem adhiberi, ne quid in eiusmodi tumultibus rapiatur. Ait Prætor: 3
IN EVM QVI EX INCENDIO, RVINA, NAVFRAGIO, RATE, NA-
VE EXPVGNATA, QVID RAPVISSE, RECEPISSE DOLO MALO,
DAMNIVE QVID IN HIS REBVS DEDISSE DICETVR, IN QVA-
DRVPLVM IN ANNO, QVO PRIMVM DE EA RE EXPERIVNDI
POTESTAS FVERIT: POST ANNVM, IN SIMPLVM IVDICIVM
DABO: ITEM IN SERVVM ET IN FAMILIAM IVDICIVM DA-
BO[a]. Ex incendio,) id est, propter incendium, aut occasione incendij uel naufragij[b]. Quid 4
rapuisse, &c.) Non solùm autem qui rapuit, sed etiam qui abstulit, uel amouit, uel damnum
dedit, uel recepit, hac actione tenetur[c]. Meritò autẽ doli mali mentionem Prætor facit. nam
si dolus absit, cessat delictum: ut si uicini domum orto incendio defendendarum mearum
ædium causa dissipem[d]. In quadruplum dat actionem hanc Prætor, sicuti in superiore edi-
cto, nempe ut & rei persecutionem cõtineat[e]. Hæ actiones hæredibus dantur: at in hæredes 5
eatenus,

a d.l.2.§.fin.
b d.l.2.§. homines. 3. cũ seq.
c d.l.2.§.uel cuius.7. in prin. Inst. eod. ubi dixi. & §. gallinarum. Inst. de rer. diuis. & sup. quod met. caus.
d in prin. Inst. eod. §. sequens. Inst. de act. in uers. ui autem bonorũ.
e d.l.2.§.si quis.8. & §. in hac.9. l.j. C. eod. in prin. Inst. eod.
f d.l.2.§.si quis in re deposi.20.
g in prin. Inst. eod.
h ut in furti actione distinguunt, in d.§. gallinarum. Inst. de re. diuis. & doli. l. si quis. 4.§. ult. cum l. seq. sup. de dol. mal.
i l.7. de his qui notantur infamia.
k l.j.h.t.
l l. si uendidero. 82.§. cũ raptor. 2. ff. de furtis. d.l.2.§. si in re deposita.20.
m §.1. ubi dixi Inst. eod. Cuiac. lib. 8. Obser. c. 24.
n d.l. si uendidero. §.2.
o uide quæ dixi, d.§.1. Inst. eod. Dd. in l.1. h.t.
p d.l.2.§.pen. l. si quis in tantam. C. unde ui. l. si constituit. 4. C. finium regundo. l. extat. quod metus caus.
q tot. tit. ff. & C. ad l. Iuliã de ui priuat. & ad l. Iuliam de ui public. l. unica. C. de raptorib. uirginum. l. si quis non dicam rapere. C. de episco. & cleric.
r Sachs. diff. 61. per art. 47. lib. 3.
s l. Prætor. 4. in prin. h. t. Paul. lib. 5. tit. 3.
t d.l.4.§. loquitur. ff.
u d.l.4.§.1.
x d.l. Prætor. §.1. & 2. cum sequen.
y d.l.4.§.6.
a l.j. in prin. h.t. l. in eũ. 18. cum Authen. seq. C. de furt. Paul. lib. 5. tit. 3.

b d.l.j.§. ex incendio. cum §§. & ll. sequen. uide decis. Neap. 57. c l.3.§. notandum. 3. hoc tit. d d.l.3.§. quòd aiunt. 6. e glos. & Dd. in d.l. in eum.

eatenus, quatenus ad eos peruenit[a]. Sanè grauiores etiam pœnæ in eiusmodi raptores Se-
6 natusconsultis & cōstitutionibus decretæ sunt[b]. Quòd si quis autor etiam incendij aut
naufragij dolo malo fuerit, capitali pœna tenetur, ac plerunq; ijsdem ignibus quos in dam-
num aliorum excitauit, concrematur[c]. Dico, dolo malo: nam qui culpa & negligentia cau-
sam incendio dedit, uenia indiget hactenus, ut uitæ corporiq; parcatur[d]: nam damnū me-
ritò uicinis resarcit[e], data in duplum ex hoc edicto actione[f], quæ incendiaria appellatur[g].
Quin & relegationem hoc casu imponi memini, præsertim apparente culpa aliqua latiore.
Sed qui extra omnem omnino sit culpam, nulla pœna dignus est[h]. quod demonstrandum
erit: cæteróquin incendium præsumitur negligentia habitantium exortum[i].

DE INIVRIIS, ET FAMOSIS LIBELLIS. TIT. X.

1 *Continuatio.*
2 *Vnde dicta iniuria, & quid sit.*
3 *Diuisio.*
4 *Causa efficiens, qui iniuriam faciant: an etiam impubes, furiosus, dormiens, ebrius, iratus.*
5 *Tot iniuriæ, quot personæ, conuicia, loca.*
6 *Materia: & qui iniuriam patiantur.*
7 *Forma: quot modis fiat iniuria.*
8 *Conuicium: & quæ sint uerba iniuriosa.*
9 *Finis: & sine animo non fieri iniuriam.*
10 *Effectus: & pœna iniuriarum.*
11 *Edictum Prætoris de iniurijs.*
12 *Cui, aduersus quos hæc actio detur.*
13 *An ea transmittatur, & quomodo pereat.*
14 *Ciuiliter & criminaliter agi posse, & de ciuili iudicio.*
15 *De lege Cornelia de iniurijs: & an sit annua.*
16 *De criminali iudicio: an in eo procurator admittatur.*
17 *De iure Saxonum super iniurijs.*
18 *Quomodo intelligatur ciuiliter uel criminaliter actum.*
19 *De secunda parte huius tituli, nempe de famosis libellis.*

1 EX iniurijs quoq; per contumeliam illatis pœnale iudicium constituitur. Iniuria dicta
2 est ex eo quod non iure fit. itaq; uariè id uocabulum accipitur. in l. Aquilia, pro dam-
no dato culpa siue dolo[a]: in iudicijs, pro iniusticia: ut si quis dicat sententiam per in-
3 iuriam esse datam, quia iure uacet: quam Græci [illegible] appellāt[b]. Hoc autem in
tractatu accipimus iniuriam pro contumelia, quæ à contemnendo dicta est[c]: uel quod con-
temptim fiat, uel quod contemptum & dedecus ei qui iniuriam patitur, accersat. siue pro
eo, quod ad alterius fit infamiam[d]. Iniuria porrò alia realis est, quæ re fit: alia uerbalis, quæ
uerbis[e] uel scriptura (nam & hæc uerbalis dicitur[f];) alia personalis quæ infertur personæ
per uerbera, cruciatum[g], &c. item alia leuis, alia atrox. quod genus ex facto, loco, persona,
4 alijsq; circumstantijs æstimatur[h]. Causa efficiens, sunt homines mentis compotes, doli ca-
paces, & contumeliæ animo quid facientes: à quo tota hæc res penditur & æstimatur[i]. Qua-
re animantes reliquæ, quoniam affectu iniuriæ faciendæ carent, contumeliam inferre non
uidentur[k]. Eademq; ratione nec furiosus neq; impubes non doli capax, iniuriarum tenen-
tur[l]. Eadem est ratio in dormiente, quia furioso æquiparatur[m]: nec peccare uidetur, cum do-
lo careat[n]. In eo qui per ebrietatem iniuriam facit, magis dubites. etsi enim dolus abesse po-
test[o], tamen culpa non abest[p]: quæ cum casum præcedit, excusare non solet[q]. Verius putā-
tum in atrocibus & realibus eum teneri: cùm illius pœnitentia non excuset iniuriam aut tol-
lat[r] realem[s]: puta uerbera, uulnera illata, quibus pœnitentia nunquam medetur: mitigata
tamen pro qualitate circumstantiarum pœna[t]. in leuioribus uerò, ut iniuria uerbali, omni-
modo excusari, si discussa uinolentia sobrium pœniteat[u]. pro quo optimè facit, quòd eum
qui per iracundiam (quæ multo minus hac in materia excusat quàm uinolentia[x]) iniurio-
sa uerba dixit, excusari propter animi commotionem plerique uolunt, dummodo postea

L 2 sedato

a l. 4. §. fin. h. t.
b l. 3. §. fi. l. 4. l. ne quid. 7. h. t. d. Authen. nauigia. C. de furtis.
c l. 3. §. fi. l. qui ædes. 9. l. fi. h. t. l. capitaliū. 28. §. incendiarij. ff. de pœ. uide distinctionem ff. de sicar.
d l. pen. h. t.
e d. l. qui ædes. Exo. 22.
f l. pen. h. t. tit. l. si quis ad l. Cor. de sicar.
g l. iurisgentium. 7. §. de pac. Paul. lib. 5. tit. 3.
h l. si uendita. 11. ff. de peric. & commodo rei uenditæ.
i l. 3. de officio præfecti uigilum. d. l. si uendita. ubi Dd. uid. Hen. Goeden. in cons. de incend. Sali. in l. quæ fortuitis. C. de pig. act. Alex. in l. si quis. §. prætor ait. de eden. Cano. in cap. 1. de commoda.

a l. 5. §. 1. ad l. Aquil.
b l. j. de appellat.
c l. j. h. t. in prin. Inst. eo.
d l. item. 15. §. ait Prætor ne quid. 20. h. t. uide Paul. lib. 5. tit. 4.
e l. j. §. 1. h. t.
f Rom. cōs 378. quoad.
g Bart. in l. non solum. §. si mandato. nu. 7. h. t.
h §. atrox Inst. eod. l. uulneris. 8. h. t. l. aut facta. 16. §. qualitas. ff. de pœnis.
i l. j. h. t. l. qui iniuriæ. 55. de furt. l. si non cōuicij. C. de iniur.
k l. j. ff. si quadrupes pauperiem fecisse dicatur. cum ibi notatis.
l l. 3. §. 1. h. t.
m c. 3. §. ite quæritur de baptismo.
n c. testamentum. ubi gl. ad uerb. rea. distinc. 6. Clementina 1. de homicidijs Bart. in l. pen. ff. ad l. Pompeiam de parricidijs. per l. fin. 24. § uitium. de damno infecto. c. fin. ubi Dd. de his qui filios occiderunt.
o l. omnes. 6. §. per uinū.
p l. respiciendum. 11. §. pen. ff. de pœnis.
q l. si seruus. 27. §. si fornacarius. & §. si ex plaustro. ad l. Aquilia.
r Cyn. in l. si non conuicijs. nu. 22. C. eod.
s Lanfr. in c. quoniam. uerb. confessiones. nu. 1. de probat.
t d. l. omne. §. primum. c. inebriauerunt. c. sanè. 16. quæst. 1. Salicetus in l. j. C. de sicarijs. Bar. & Dd in d. l. respiciendi. & in l. diuus. de offic. præsidis.
u l. unica. C. si quis Imperatori maledixerit. Roma. latissimè in l. j. de uerb. obligat. Angelus in pract. criminali, ad uerbum scienter. num. 17.
x Decius & Dd. in l. quicquid. 48. de regulis iuris.

de re militari. l. unica. C. si quis Imperatori maledix.

sedato animo pœniteat atq; reuocet[a]. Non solùm autem is iniuriarum tenetur qui re ipsa 5
facit iniuriam, sed qui persuasit, iussit, mandauit, curauit ut iniuria fieret[b]. Quo casu & man
dans suo nomine tenetur, puta pater, & filius qui executus est suo item nomine. nec enim
iussum patris hic excusat[c], ut in leuioribus[d]: quia quælibet iniuria alteri personæ illata, gra
ue crimen est[e]. Et cum plures iniuriam faciunt, singuli tenentur. tot enim sunt iniuriæ, quot
sunt personæ[f]: quia in delictis quisq; obligatur ex suo dolo in solidum. & pluralitas circum
stantiarum plures efficit iniurias: ut si pluribus locis iniuria repetatur, aut uno loco plura
conuicia non ad unum finem tendentia alicui ingerantur[g]. Sed & magistratus, eorumq; sa-
tellites iniuriam facere uidentur, quando præter & supra officium aliquem cõcutiunt[h], aut
etiam contumeliosis uerbis onerant[i]. Porrò qui faciunt iniuriam, hos constat & pati pos- 6
se[k]. Sed & qui facere nequeunt, nonnunquam tamen patiuntur: ut impubes, furiosus[l]. Item
aut per semetipsum alicui fit iniuria, aut per alias personas. Per semetipsum pati quis dici-
tur, cum directò ei iniuria infertur, siue coràm præsenti, siue absenti[m]: per alias personas, cũ
in alium quàm qui passus est, iniuria per consequentiam redundat: ut cum liberi nostri uel
administri, item uxor[n], nurusùe, contumelia afficiuntur. spectat enim ad nos iniuria, quæ
ijs fit qui uel potestati nostræ, uel affectui subiecti sunt[o]. Imò per filij corpus, pater penè ma
gis periclitatur, quàm filius[p]. Sed & iniuria uni ex familia facta, toti familiæ fieri intelligi-
tur[q]: unde nec ad testimonium aut dicendam sententiam, in tali casu, propinqui admittun
tur[r]. Neq; tamen omnes huius nomine iniuriæ agere possunt[s], ut nec uxor nomine mariti[t],
nisi quandoq; criminaliter[u]. Nec enim pro aliena iniuria quisquam hanc actionem, utpote
priuatam rectè intentat, nisi is qui habet iniuriatam personam in potestate, uel in maritali
affectione, ut pater & maritus[x]. Quin & magistratui fit iniuria: eamq; persequi potest, si eius
satelliti iussum munus obeunti, uis & iniuria facta sit[y]. Ex iniuria uerò subdito facta uel ua-
sallo, an domino superiori nascatur actio, plus quæstionis est: distingui tamen solet, ut ra-
tione iniuriæ subdito uel uasallo factæ, dominus agere nequeat, nisi in ipsum quoq; redun
det: ut si in carcerem is coniectus[z], aut alia iniuria reali ita affectus sit, ut dominus eius ope-
ris uti commodè nõ possit, aut iurisdictio illius per huiusmodi iniuriam sit interturbata[a].
Omnis porrò iniuria aut in corpus infertur, aut ad dignitatem, aut infamiam pertinet[b]. In- 7
iuriam autem fieri Labeo ait, aut re, aut uerbis. Re, quoties manus inferuntur[c], aut alio quo
facto iniuria fit: ut si quis contumeliæ & uexationis causa, alterius familiam corrumpat[d], a-
licui litem moueat[e]: aut arrestando[f] impediat quo minus in suo publicoùe ire, agere, pisca-
ri, aucupari possit[g]. Verbera nõ modò inferat, sed adducta manu, fuste, gladio minetur[h], do
mum introeat[i], literas resignet, signet, celet[k]. Verbis, quãdo fit conuicium[l]. Conuiciũ quasi 8
conuocium dicitur, cum in unum plures uoces conferuntur[m]: eæq; iniuriosæ, id est ad alicu
ius contumeliam & contemptum pertinentes[n]: ut cum quis appellatur scurra, nebulo, spu
rius[o]: aut si cui dicatur, Mentiris, calumniaris, &c.[p] etiãsi additum sit, salua reuerentia[q]. nisi
quis eiusmodi dicat lacessitus, ad existimationem suã tuendam[r]. Huiusmodi autem mul-
ta conuiciorum genera apud Dd. alibi uidere licet[s]. quo in genere notandum est, subsanna-
re uel exagitare aliquem, non modò nominatum, sed tantum etiã indicatum[t], pro uerbali
etiã iniuria haberi[u]. Item nihil interesse, siue in genere siue in specie iniuria dicatur[x]: quan-
quam atrocior ea sit, quæ sit certa delicti specie expressa[y]. Denique quicquid dicitur in contu-
meliam alterius, quod uel infamia facti apud bonos eum grauet, & reddat contemptibilio
rem, etiãsi per se non sit criminosum: puta si quis appelletur claudus, cæcus, mẽdicus[z], &c.
iniuria est[a], etiãsi quod obijcitur uerum sit. Nec enim sufficit ueritas criminis, sed necesse est
alia
delicti

a l. unic. ubi Salicet. C. si quis imperat. maled. Angelus in l. si non cõ uicij. 5. C. de iniurijs. Felinus in c. sicut ex literis. nu. 2. & 3. de iureiurã. Angel. in prac. criminali ad uerba iniuriosa. nu. 10. Chilia. in pract. c. 58. nu. 4.

b l. non solùm. 11. in prin. & §. 1. ubi elegantiss. Bart. h. t.

c gl. in l. nõ solum. 11. ad uerb. idemq; ait. h. tit. Bart. in l. sed si unius. §. seruum. nu. 5. h. t.

d l. qui iussu. 12. de his qui notan. infam.

e Bart. in d. l. non solum. nu. 7.

f l. si plures. 34. h. t. l. si famil. 9. de iurisd. omnium iudicum.

g Bart. in d. l. item. §. ait. gl. Bart. & communiter Dd. in l. 2. ff. de priuat. delictis.

h l. nec magistratib. 32. h. t. glos. in l. 2. §. fin. si quis cautio. Hypp. in l. j. §. præterea. nu. 7. de sicar. Fachs. diff. 67.

i l. item apud Labeonẽ. §. quod adijcitur. h. t. Chilia. in prac. cap. 2. nu. 36.

k l. 3. in prin. h. t.

l d. l. 3. §. 1.

m l. item in §. conuicium. h. t. Salic. in l. unic. C. si quis imp. mal.

n Alex. consi. 189. num. 10. uol. 6.

o d. l. 1. & 2.

p §. fin. inst. de nox. act. l. isti. 8. in fi. de eo quod met. caus.

q l. 1. 2. & 3. de lib. caus.

r Feli. in c. literas. nu. 4. de præsump. Bart. in l. lex Cornelia. nu. 1. h. t. Bal. in l. unic. C. de rap. uirg. Alex. cons. 2. nu. 8. uol. 7. & cons. 24. nu. 22. uol. 2. Dec. consil. 163. nu. 5.

s Bart. in d. l. lex Cornelia. h. t.

t §. patitur. inst. de iniu.

u Bart. in l. fin. de priua.

x l. j. in fin. h. t. y Alex. in l. quamuis. de in ius uocan. Panor. in c. cum sit generale. de for. compe. Guid. Pap. quæst. 557. Chass. in cõsue. Burgun. tit. de iustic. §. 7. uerb. de simple. nu. 40. Iacobin. in trac. de Royd. nu. 12. z Bal. in c. 1. §. denique. nu. 2. & 3. quæ fuit prin. caus. a uide Innoc. Panor. Imol. in c. dilectis. 55. ex. de appell. b l. j. §. omnem. h. t. c l. sed est. 9. h. t. d l. inter. de adult. uide Paul. lib. 1. tit. 12. e l. iniuriar. 13. §. 1. h. t. §. illud. pen. in Auth. de his qui ingrediuntur ad appellationem. f Boer. in sing. incip. sequestratio. g d. l. iniuriarũ. 13. §. fin. h Bart. in l. itẽ apud. §. 1. nu. 1. h. t. Angel. in trac. malef. uerb. adnumerauit. i l. si iniuriæ. 20. l. 5. h. t. k Bart. de cap. sing. 78. per totum. l d. l. j. §. 1. m d. l. item. 15. §. 1. n d. l. sed est. 9. h. t. o l. si non conuicij. ubi Dd. C. de iniurijs. l. j. in fine. de obseq. præstandis. Fab. Ang. & alij scribentes in §. 1. Inst. eod. p Bart. nu. 3. & Dd in d. l. item. §. ait Prætor. q Dd. in l. si quis extraneus. 21. de acq. hereditate. r Ang. in pract. crim. ad uerb. uerba iniuriosa. nu. 9. Ias. late in l. fin. nu. 3. ff. quod quisque iuris. s in d. l. si non conuicij. in d. l. item apud. 15. in l. 3. de liber. & posthu. in l. turpia. 57. de legat. 1. Bart. consi. 108. Corneus consil. 172. uol. 3. Socinus consil. 118. uol. 1. Boerius latè in consi. 1. Angel. præall. loco. t Bart. in l. item apud. §. cui non fine. nu. 1. de iniur. u Lucas de Penna in l. errati. C. de castrensi pecul. lib. 12. Boerius in d. consi. 1. x Bald. nu. 2. Cast. nu. 4. Ias. num. 5. & 6. in l. 3. de lib. & posthu. Bart. in l. item. §. apud. h. t. y Socin. cons. 118. uisa. num. 1. uol. 1. z Bart. Alex. & Dd. in l. eum qui. h. t. & in l. 3. de lib. & posthu. & in l. turpia. de legat. 1. a Bart. in d. l. item. §. apud. Cyn. in l. si non conuicij. nu. 2. C. eod. Castr. in d. l. 3. de lib. & posthum.

alia ex causa obijci quàm contumeliæ gratia, ut est communior & uerior opinio[a]. Qua in parte præsumptio est contra iniuriantem[b], nisi probet se alio animo, puta castigandi[c], conseruandi iuris publici[d], uel sui causa, aut per iocum dixisse[e]. quælibet enim causa, etiam fatua & iniusta, excusat à dolo & contumelia[f]. Sed & scripto fit iniuria, cùm famosis libellis aut literis alicuius nomen proscinditur: quo pertinet secunda pars huius tituli, de famosis
9 libellis[g]. Finis iniuriarum est, ut contumelia alicui fiat: nam sine hoc animo iniuria nõ committitur, ut paulò antè dixi[h]. Quid enim si magistratus ex officio quid faciat nocenti ignominiosum[i]? Quid si quis publico iure utatur? certè iuris executionem non habere iniuriã, dicendum est[k]. Si sceleratum aliquem infamet uel accuset, cuius delictum patefieri reipublicæ intersit[l]. Si domesticum aut propinquum, emendandi causa acerbius increpet[m], si ad reprobandos testes crimen obijciat? certè iniuriæ causa fecisse nõ uidebitur[n]. Quod consuetudine seruari testatur Boerius[o]: licet Salicetus[p] contrà sensisse uideatur. Tutius tamen est,
10 hoc casu protestationem addi, non fieri contumeliæ gratia eam criminationem[q]. Pœna autem iniuriarum ex lege XII. Tabularum, propter membrum quidem ruptũ talio erat, propter os uerò fractum nummariæ pœnæ: quæ quidem tum temporis in magna ueterũ paupertate, satis uidebantur graues & acerbæ[r]. Qua de re plura Gellius[s]. Sed ea pœna in desuetudinem abijt, cœperuntq; Prætores permittere ut iniuriam passi eam æstimarent, iuberentq; in iudicij formula ut iudex aut tanti reum condemnaret, quanti iniuriam passus æstimasset, aut minoris, prout ei esset uisum[t].
11 Qua de re eiusmodi Prætoris edictum extat: QVI AGIT INIVRIARVM, CER-
» TVM DICAT QVID INIVRIÆ FACTVM SIT[u]. QVI ADVERSVS
» BONOS MORES CONVICIVM CVI FECISSE, CVIVSVE OPERA
» FACTVM ESSE DICETVR, QVO ADVERSVS BONOS MORES CON-
» VICIVM FIERET, IVDICIVM DABO[x]. NE QVID INFAMANDI CAV-
» SA FIAT, SI QVIS ADVERSVS EA FECERIT, PROVT QVÆQVE
» RES ERIT, ANIMADVERTAM[y]. QVI SERVVM ALIENVM ADVER-
» SVS BONOS MORES VERBERASSE, DEVE EO INIVSSV DOMI-
» NI QVÆSTIONEM HABVISSE DICETVR, IN EVM IVDICIVM DA-
» BO: ITEM SI QVID ALIVD FACTVM ESSE DICETVR, CAVSA
» COGNITA, IVDICIVM DABO: SI SERVVS INIVRIAM FECERIT,
» NOXALE IVDICIVM DABO[z]. SI EI QVI IN ALTERIVS POTE-
» STATE ERIT, INIVRIA FACTA ESSE DICETVR, ET NEQVE IS
» CVIVS IN POTESTATE EST PRÆSENS ERIT, NEQVE PROCV-
» RATOR QVISQVAM EXISTAT QVI EO NOMINE AGAT: CAVSA
» COGNITA, IPSI QVI INIVRIAM ACCEPISSE DICETVR, IVDI-
12 CIVM DABO[a]. Ex hoc edicto apparet, non modò ei qui iniuriam passus est, dari actionem, sed omnibus qui per eius latus patiuntur: ut parentibus, marito, &c. Itaq; ex una iniuria interdum tribus actio datur, neq; unius actio per aliam consumitur[b]. Datur autem aduersus eum qui iniuriam fecit, uel qui curauit, mandauitq; ut fieret[c]: & quidẽ aduersus singulos in solidum. tot enim sunt iniuriæ, quot personæ[d]. Non tamen in hæredes, ut nec hæredibus competit[e], nisi à defuncto lis fuerit cõtestata[f], aut criminaliter suo nomine agere in-
13 tendant[g]: quia ad uindictam tantum actio tendit[h]. Neq; in bonis est, antequam lis contestetur[i]. Quare nec transmittitur ad hæredes, lite non contestata, etiãsi cedi alteri possit[k]: quod enim non est in bonis, in hæredes trãsire nequit, cum nemo alteri plus iuris relinquere possit quàm ipse habeat[l]. & cum sit odiosa propter uindictam quam solam persequitur, alijs etiam modis facilè perit atq; extinguitur: puta nudo pacto[m], dissimulatione[n]: item spacio anni continui[o], (quanquam alij de utili anno, præsertim in prætoria actione hoc accipi uolunt[p]) nisi scripto quod perpetuò durat, iniuria sit comprehensa[q], aut lis contestata[r]: item remissione, uel expressa[s] uel tacita: quæ colligitur ex familiari salutatione, colloquio, conuictu, manus iunctione[t]: nisi scilicet antea ad animum sit reuocata[u]. quod mihi neutiquã probatur. Etsi enim iniuria ad animum initio reuocetur, tamen hæc reconciliationis signa, animum mitigatum mutatumq; esse declarãt. Eiusmodi autem remissio magis ciuilem actio-

L 3 nem

e §.1.Inst.de perp. & temp.act. f l.iniuriarum.13.h.t.l.si cum.§.1.si quis caut. g Bart.in l.fin.nu.8.de priuat.delict. h l.2.§.mancipat.de collat.bono. i l.iniuriarum.28.h.t. k Bart.in l.iniuriarum.28.h.t. l l.traditio.de acquir.rer.dominio. m l.si cubi.18.§.quædam.de pactis. n §.fin.Inst.eo. o l.si non conuicij.5.C.eod. p Gouea.lib.1.c.10. q Zas.in l.cum lex.de legib.ubi dicit ita iudicatũ fuisse.secus tamen seruatur iure Sax.Chilia.in pract.c.59. r Spec.de actio.§.1.nu.38.Ias.in §.pœnales.nu.110.Inst.de actio. s Boss.in prac.crim.de iniur.nu.23. t §.fin.ubi Ang.Inst.de iniur.Bald.in l.in ipsum.5.num.2.C.fam.hereisc.Felin.in c.repellantur.nu.7.de accusat.Hostien ad tit.de iniur.Ant.de But.& Panor.in c.olim.ex.eod.Boss.in prac.crim.c.de iniur.nu.15. u Felin.in d.c.repellantur.Panor.d.c.olim.

a Hostien.de iniur.num.6.per l.2.C.de off.rec.prouin.Felin.in c.dilecti.de except.Pan.& Felin.in c.cum te.de iureiur.Roma.latè,cõsil.96.super.Oldra.consil.53.consuluit.Boss.in pract.crim.tit.de iniur.nu.3.
b l.si non conuicij.C.eo.
c Bart.consi.104.ut:fis.
d l.quod reipub.33.h.t.
e l.item.15.§.si quis astrologus.h.t.Oldra.consi.53.num.3.6.7.Boss.de iniur.nu.3.
f l.igitur.de lib.caus.gl.in l.unic.in fin.ubi latè Ias.si quis ius dicent.non obtemp.
g l.5.§.fi.cum l.seq.l.itẽ.15.§.si quis libello.23.h.t.l.unic.C.de fa.libellis.
h d.l.3.§.1.h.t.l.qui seruum.33.de actio.l.1.§.si omnes.2.de uentre inspiciendo.
i l.quòd reipub.33.h.t.
k d.l.iniuriarũ.13.§.1.
l l.eum qui.18.ubi Dd.h.t.latè Boerius in d.consil.1.
m tot.tit.de emen.propin.l.ea quæ.13.l.uerbum.17.C.de his qui notan.infam.
n l.fin.ubi Bald.& alij,quod quisque iuris.
o d.consil.1.
p in d.l.si non conuicij.
q Oldra.consil.53.consuluit.nu.9.
r §.pœna.Instit.de iniurijs.
s lib.20.cap.1.
t d.§.pœna.
u l.Prætor.7.in prin.hoc tit.
x d.l.item.15.§.ait Prætor.2.
y d.l.item.§.ait.20.
z d.l.itẽ.§.Prætor.26.
a l.sed si unius.17.§.ait.8.h.t.
b d.l.j.§.fin.
c §.non solùm.Inst.eod.l.non solùm.11.§.si mãdatum.h.t.
d l.si plures.34.h.t.

nem tollere uidetur, quàm criminalem [a]: certè actioni ad id quod interest, reparationemq;
damni dati, nequaquã præscribit[b]: cuius petitio perpetua est, ueluti rei persecutoria[c]. Scien 14
dum autem est, aut ciuiliter aut criminaliter iniuriarum agi posse[d]: altera tamen actione al-
teram consumi, quia utraq; ad uindictam tendit[e]. secus enim fuerit, si Aquilia ad damnum
& interesse agatur: quæ adeò non tollitur electione, ut cum iniuriarũ actione cumulari pos-
sit[f]. ac siquidem ciuiliter ex edicto agatur, licebit actori iniuriam suam iureiurando æstima-
re[g]: moderatione tamen à iudice adhibenda, quemadmodum & cum ex l. Cornelia agitur[h].
Quæ lex iniuriam manu factam eodem modo quo Prætor, uindicat, puta, cum quis se pul- 15
satum, uerberatum, aut domum suam ui introitam dicit[i]. Quanquam in eo actionem legis
Corneliæ grauiorem Prætoria quidam esse uolunt, quòd perpetuò duret, sicuti reliquæ ci-
uiles[k]. Quod alij negant[l], quia Imperator[m] generaliter omnes iniuriarum actiones anno in
cludit: quorum sententia etiam apud nos hodie seruatur, ut uidelicet post annũ, & quidem
continuum, non utilem[n], nulla iniuriæ, etiam realis, puta uerberum, incarcerationis, iniu-
stæ torturæ, &c. querela, quamuis scripto comprehensa[o], tanquam præscriptione & dissimu
latione sopita, audiatur[p], nisi quando pupillis & minorib. competit[q]. Aestimationem igi-
tur ab actore factam moderabitur, & temperabit iudex ex bono & æquo, pro ratione circũ-
stantiarum: puta personarum, temporum, locorum, quæ augent minuuntq; iniuriam[r]. V-
trum autem omnino necesse sit eam æstimationem in libello exprimi & taxari, an uerò arbi
trio iudicis relinqui possit, etsi uariè disputatur[s], tamen tutius est, certam quantitatem in ci
uilibus taxari[t]. Quòd si criminaliter agatur, non opus est certam pœnam peti, sed potest ea 16
arbitrio iudicis relinqui. nam talis absq; cõclusione libellus in criminalib. rectè procedit[u].
Et hoc casu pœna extraordinaria reo imponetur[x], pro modo delicti, & personarum: & ple-
runq; humiliores quidem fustibus subijciuntur, cæteri exilio temporali uel interdictione
alicuius certæ rei coercentur[y]. Non tamen hoc publicum, sed priuatum iudicium est[z]: quia
ad uindictam priuatam pertinet. Itaq; & procurator admittitur, non modò cum ciuiliter
agitur[a], sed nonnunquam etiam quando criminaliter[b]. Quare Chilianus[c] hoc pro caute-
la tradit, uti conuentus iniuriarum per procuratorem agat, ut hac ratione cõdemnato pro-
curatore infamiam effugiat, quæ alioqui ex utrolibet iniuriarum iudicio sequitur[d]. Quæ
cautela parum tuta est: quia lex disertè iubet, sententiam ferri in principalem, non autem
in procuratorem[e]. Communiter tamen hæc cautela à Dd. & tradita, & in foro recepta est[f].
quanquam potest & alijs modis infamia euitari[g]: ut cum iudex maiorem iusto, iniuriæ pœ-
nam præstituit[h]. quod cum omnino est necesse, cùm aliàs uilis & infamis, & qui iam antea i-
gnominiosus est (quod genus plerunq; contumeliosum esse solet) uenit condemnandus[i].
Porrò iure Saxonum æstimatio iniuriarum ad infamiã & triginta grossos redigitur, in iniu 17
ria uiro qualicunq;, etiam nobili ab homine plebeio facta: ad 15. uerò, in iniuria facta mu-
lieri. idq; utrolibet modo agatur, siue ciuiliter, siue criminaliter: nisi enormis grauitas, iniu-
riæ præsertim realis, maiorem uindictam exigat[k]. Illud tamen interest, quòd ubi ciuiliter a- 18
gitur, parti pecunia debetur: cum criminaliter, fisco. Quare cum quis sibi petit applicari il-
lam pœnam pecuniariam, ciuiliter agere: cum uerò fisco aut ærario publico[l], criminalem
actionem intentasse uidetur[m]: ut & tum, quando sibi actor de iniuria satisfieri petit, aut pa-
linodiam & reuocationem urget[n]. Illud etiam notandum est, cum iure Saxonum utrunq;
iudicium sit pecuniarium (etiã quãdo de reali agitur iniuria, puta uerberũ, uulneris, incar-
cerationis: nam & his iniurijs certæ mulctæ pecuniariæ cumplurimùm hoc iure sunt præsti-
tutæ[o]) indistinctè procuratores admitti, ut Lipsenses & alij Scabini pronunciant. In qui-
busdam tamen curijs ea iuris Sax. taxatio non cõsideratur, & ex ordinationibus Principũ,
arbitraria constituta est: & rectè quidem iniuriarũ actio, cui reus deponẽdo (ut fit) mulctam
Sax. se subducere nequeat. Hoc etiã iure cum totum corpus uniuersitatis, collegij, senatus,
iniuriam

a Boss. in d. prac. crim. c. de iniur. nu. 17. per doctrinam Bart. in l. j. §. usqueadeò. de iniur. Barbat. cõs. 66. uol. 1.
b Ias. in l. j. num. 16. de pact. Henn. God. cons. 2. de iniur. nu. 22.
c uide ĩ. uti possid. & ad l. Aquil. l. in honorarijs. 33. de actionib.
d §. in summa. Inst. eod. uide Boss. optimè declarantẽ in prac. crim. tit. de iniur.
e l. quod senatusconsult. 6. l. Prætor. 7. §. 1. h. t.
f Dd. in l. dominũ. C. de iniur. uide Mynsing. obser. 25. cent. 1.
g d. §. in summa. uide Angel. Bart. in l. iniuriarum. 2. h. t. Panor. in c. cum te. de sent. & re iudic. glos. in §. pœna. ad uerb. æstimauerit. Inst. eod. ubi etiam Ang. nu. 2. Inst. eod.
h l. constitutionib. 27. h. t. Bart. in l. iniuriarũ. h. t. Ang in d. §. pœna.
i l. lex Cornel. 5. h. t. §. sed & lex. Inst. eod. de hac actione uide Paul. lib. 5. tit. 4. Cuiac. in l. 4. §. ult. uerb. libertatem. de usucap.
k Mart. Fab. Baro & alij. d. §. sed & lex. Chilian. in prac. c. 59.
l Azo in Rub. C. eo. nu. 17. glo. ex sententia Ioan. in d. §. sed & lex.
m in d. l. si non conuicij.
n Salic. in l. si non conuicij. C. eo. Boss. in prac. crim. tit. de iniur. num. 23. Cepoll. consil. 70. nu. 23. Henning. God. cons. 1. de iniur. nu. 18.
o Chil. cap. 59. cum seq. in pract.
p Schurff. consil. 10. cẽt. 1. Fachs. different. 67. & ipse Chilian. in d. c. 59. Reinhart. iud. differ. 16. per art. 31. lib. 3.
q Henning. consi. 1. de iniur. nu. 22.
r l. Prætor. 7. §. fi. h. t. §. atrox. Inst. eod.
s Cyn. in d. l. si non conuicij. nu. 12. Bart. in l. iniuriarũ æstimatio. h. t. Socin. cons. 146. uiso in prin. uol. 1.
t Ias. post Ang. in §. 1. nu. 51. Inst. de actio.
u uide Ias. num. 20. & Dd. in l. 3. C. de eden. in §. 1. Inst. de act. & ĩ. de accusat. & ĩ. de priuat. delic.
x Aluar. & Bald. in c. 1. §. iniuria. ubi gl. de pac. iura. fir. uide gl. & Ang. in §. in summa. Inst. eo.
y l. fi. h. t.
z l. iniuriar. 7. C. eod.
a l. non solùm. 11. §. 1. h. t.
b l. fin. ubi Bald. & Salic. admittunt, cũ non pœna corporis afflictiua, sed mitior uenit imponenda. C. eod. §. in summa. Inst. eod. Chilian. in pract. c. 58.
c preall. loc.
d l. 1. & 2. de his qui notantur infamia. l. infamem. ubi Dd. de pub. iud. l. iniuriarum. 10. C. ex quib. caus. infa.
e in d. l. fin. C. eod.
f uide Cyn. in d. l. si non conuicij. in fin. Bart. & Dd. in l. furti. 6. §. 1. ĩ. de his qui notant. infam. gl. in l. nihil. 20. C. de procur. Socin. in fall. reg. 179. fall. 1.
g uide quæ dixi ĩ. ad tit. de his qui not. infa. in fin.
h l. quid ergo. 13. §. pœna. de his qui notan. infam.
i Cyn. in d. l. si non conuicij. in fin. C. eod.
k §. pœna. Inst. eod. Fachsius latè in d. differ. 67. Chilian. d. c. 58. & 59. Reinh. diff. iud. 4. & 32.
l l. arbiter. 42. de recep. arb.
m Chilian. d. c. 58. & Maranta latè in Speculo suo aureo, parte 4. nu. 10. cum seq.
n Maran. in Specu. aur. part. 4. dist. 1. nu. 20. Paris de Put. in trac. synd. ad uerb. compositio.
o Lands. lib. 2. art. 16. Reinh. diff. pœn. 5. Chilia. in prac. cap. 138.

iniuriam facit uel patitur, non pro uno corpore (ut aliàs[a]) habetur, sed tot intelliguntur fa-
19 ctæ iniuriæ, quot sunt personæ[b]. Et quidem hæc de iniurijs. Altera pars tituli famosos libel
» los arguit, de quibus lex in hanc sententiam lata fuit: SI QVIS LIBRVM AD INFAMIAM
» ALICVIVS PERTINENTEM SCRIPSERIT, COMPOSVERIT, ÆDIDERIT, DOLO'VE
» MALO FECERIT, QVO QVID EORVM FIERET: ETIAMSI ALTERIVS NOMINE
» ÆDIDERIT, VEL SINE NOMINE, VTI DE EA RE AGERE LICEAT, ETSI CON-
» DEMNATVS SIT, INTESTABILIS EX LEGE ESSE IVBETVR. Eadem pœna ex S. C.
tenentur, qui epigrammata, aliudúe quid, etiam sine scriptura in notam aliquorum produ
xerit: item qui emendum uendendúmue curauerit[c]. Constitutiones porrò Imperatorum,
eiusmodi delictum capitali supplicio uindicant: eádemq; pœnam etiam ijs irrogãt, qui fa-
mosum libellum repererunt, neq; statim corruperunt, ne emanaret[d]. Quod tamẽ hodie ita
restringimus ac interpretamur, si in libello famoso capitale aliquod, aut aliud graue scelus,
ad creandum alicui periculum, obiectũ sit: tunc enim pœna talionis locum habet, eademq;
animaduersione coercetur autor libelli, qua dignum est illud crimen, quod in libello obij-
citur: siue falsò, siue etiam uerè obijciatur: aliàs uerò mitius & extraordinaria iniuriarũ pœ-
na, istiusmodi petulantia uindicatur[e]. Atq; ita etiam constitutum est in ordinationibus Im
perij, quæ à Carolo V. sunt factæ[f]. Ex quo inferri posse uidetur, huic etiam actioni iure Sax.
per anni silentium præscribi, sicuti cuilibet iniuriæ scripto cõprehensæ, moribus nostris præ
scribi diximus[g]: etiamsi iure communi aliter plerique sentiant: quòd scriptura scilicet seu pi-
ctura perpetuò duret, eoq; semper incontinenti iniuria fieri intelligatur[h]. Sed consuetudo
non absurdè iniuriã ab animo potius & uoluntate æstimat, quàm à scriptura uel libello[i].
Etsi enim hic duret, tamen potest animus & uoluntas contumeliæ, à qua hæc res penditur[k],
non durare: ut concludenter inferri nequeat iniuriam semper fieri & permanere, quoad scri
ptura extet. Et profectò hanc consuetudinis interpretationem, ad amputandas istiusmodi
altercationes parum Christianas, etiam extra forum Saxonicum, & in terris Imperij, ubi ius
commune seruatur, attendere & sequi non fuerit alienum.

a l. proponebatur. 7 a. de iudic. l. 1. ubi dixi. §. quod cuiusq; uniuers.
b pro hoc doctrina Bar. in l. aut facta. §. nonnunquam. nume. 7. de pœn.
c d. l. lex Cornelia. 5. §. final. cum l. seq.
d l. unica. C. de famosis libellis.
e Ioan. de Platea. Inst. de iniurijs. Bonifacius in practi. crim. tit. de fam. lib. Chilian. d. cap. 59. c. 110.
f Chilian. in prac. c. 59. cum cap. sequen.
g Zasius in l. cum lex. ff. de legibus.
h l. j. h. t.
i l. j. h. t. l. qui iniuriæ. 55. de furt. l. si non cõuicij. C. eod. l. unic. C. si quis Imper. male.

DE EXTRAORDINARIIS CRIMINIBVS. TIT. XI.

Et hæc quidem de ordinarijs priuatorũ delictorum iudicijs dicta sint. Iam uideamus
de ijs quæ extra ordinẽ proponuntur, unde nullæ certæ pœnæ existunt: nam eæ in his
arbitrio iudicis committuntur[a]. Extra ordinem puniuntur solicitatores alienarũ nu-
ptiarum, & pudicitiæ alterius, etiamsi effectu potiri non potuerint, si tamen efficere uolue-
runt[b]: nam pœnitentiæ ignoscendũ est[c]. Item qui fimo corrupto aliquem perfundit, aut ad
iniuriam publicam lacus fistulasúe aquarum contaminat[d]. qui puerum puellamúe de stu-
pro interpellat: atq; hic quidem perfecto flagitio capite punitur, imperfecto in insulam de-
portatur[e]. qui cœtus illicitos habent[f]. quæ data opera partum abigit[g]: hæc in tẽporale exi-
lium datur, si fœtus necdum 40. dierum sit[h]: quòd si maior fuerit, cum uiuere præsumatur,
legi Corneliæ de sicarijs potius quàm legi Pompeiæ de parricidijs locus erit[i]. item qui an-
nonam flagellant, falsisúe mensuris in uendendo utuntur[k]. qui iure Sax. propter solum u-
sum exilio plectuntur: quod si porrò falsas mensuras etiam fecerint, fustigantur[l]. Deniq; o-
mnis generis delicta, quæ nulla certa lege uindicantur, extra ordinẽ coerceri solent[m]: uide-
licet pro modo delicti, ætatis, aliarumq; circumstantiarum, ex arbitrio iudicis[n]: qui tamen
modum excedere non debet[o], nec ad pœnam capitalem, nisi ex grauissima causa, perueni-
re[p]: sed plerunq; temporali relegatione, aut fustigatione, aut etiam mulcta erit contentus[q].

a l. hodie. 13. de pœn. l. j. C. de recept. l. fi. C. de mod. mult.
b l. j. in prin. in uerb. propter uoluntatem. h. t.
c l. qui falsam. 19. ad leg. Corn. de falsis.
d d. l. j. §. 1.
e d. l. j. in fin.
f l. 2. h. t.
g l. 4. h. t.
h d. l. 4. ubi gl.
i l. j. ad l. Pomp. de parr. l. pen. C. de sicar. l. si mulierem. §. eod. tit. Cicero pro Cluentio. l. si quis. 38. §. abortionis. l. Cicer. 39. de pœn. c. 2. de homic. Ord. imp. cap. 133. & ita usu seruatur.
k l. annon. l. 6. h. t. l. pen. §. de fal.
l Chil. in pract. tit. von der pehen fälschen masz/&c. per artic. 13. Land. lib. 2.
m d. l. annonam. l. pen. & l. fin. h. t.
n d. l. pen. l. aut facta. nõ, §. de pœn.
o l. hodie. 13. de pœn.
p d. l. j. de furt. baln. l. j. §. expilatores. de effract. d. l. hodie. d. l. pen.
q l. 1. 4. 6. 7. h. t.

DE SEPVLCHRO VIOLATO. TIT. XII.

1 *Continuatio.*
2 *Edictum.*
3 *Pœna uiolantium sepulchra multiplex.*

1 Iam in specie de quibusdam delictis extraordinarijs, quæ edicto aliquo aut constitutio-
ne sunt comprehensa, dicamus. Ac primò de uiolatione rerum religiosarum, puta sepul-
2 chrorum. qua de re Prætor ita ait[a]: CVIVS DOLO MALO SEPVLCHRVM VIOLA-
» TVM ESSE DICETVR, IN EVM IN FACTVM IVDICIVM DABO: VT EI AD QVEM
» PERTINEBAT, QVANTI OB EAM REM ÆQVVM ESSE VIDEBITVR, CONDEM-
» NETVR. SI NEMO ERIT AD QVEM EA RES PERTINEBAT, SIVE AGERE NO-
» LET, QVICVNQVE AGERE VOLET, EI CENTVM AVREORVM ACTIONEM DA-

a l. 3. h. t.

BO. SI PLVRES AGERE VOLENT, CVIVS IVSTISSIMA CAVSA ESSE VIDEBI-
TVR, EI AGENDI POTESTATEM FACIAM. SI QVIS IN SEPVLCHRO DOLO MA-
LO HABITAVERIT, ÆDIFICIVM'VE ALIVD QVA'M QVOD SEPVLCHRI CAVSA FA-
CTVM SIT, HABVERIT: IN EVM SI QVIS AGERE EO NOMINE VOLET, DV-
CENTORVM AVREORVM IVDICIVM DABO. Ex hoc edicto iudicium infamiam irro-
gat[a]. quia dolum punit[b], cuius propria pœna eſt dedecus[c]. Huc etiam edictum Adriani 3
pertinet, quo pœna 40. aureorum in eos ſtatuitur, qui in ciuitate ſepulchrum faciunt: ea-
demq; pœna tenetur magiſtratus, qui fieri paſſus eſt[d]. Illud etiam ſciendum, eos qui cada-
uera ſpoliant, uel corpora oſſaq; extrahunt, ſeuerius, & interdum capite puniri[e].

a l.j.h.t.
b l.3.h.t.
c uide ſup. de dol. & de his qui notan. infa. §. ult. Inſt. de ſuſ. tut.
d l.3.§.diuus.5.h.t. uide Paul. lib.1. tit.21.
e l.3.§.aduerſus.7.l.fi. hoc tit.

DE CONCVSSIONE. TIT. XIII.

Cicero[a] ait, terrorem eſſe metum concutientem. Quare concutere dicitur, qui percellit ac perturbat aliquem iniecto terrore. Hinc concuſsionis crimen appellatum, cum quis iudicij, magiſtratus, alicuiusúe poteſtatis quam habet metu, aut alio terrore, pecuniam alicui extorquet[b]. Sed & qui ad aliud quid, puta ad contrahendas nuptias[c], ad emendum, uendendum, cedendum[d], &c. iure aut terrore poteſtans inuitum cogit, concutere uidetur: ut & tum, cum ultra conſtitutum ſalarium imperioſè aliquid exigit[e]. Hoc porrò concuſsionis crimen extra ordinem punitur[f]. quanquam etiam pœna quadrupli[g], Senatuſconſultis[h], iudicio calumniatorum[i], atq; adeò interdum lege Cornelia de falſis[k] coerceatur.

a lib.4. Tuſc.
b l.1. & 2. h.t. c. milita. 23.q.1.
c l.j.C. ſi qua præd. dig.
d l. principalib. ubi Dd. ſi cert. pe. l. pen. C. de his quæ ui met. cauſ. tot. tit. C. de contr. iud.
e Iaſ. in §. quadrupli. nu. 3. Inſt. de act. c. quoniam. diſt. 8. c. militare. 23.q.1. Specul. de exe cut. §.1. nu. 5. & de re cuſat. §. fin. nu. 18.
f d.l.j. l. quod euitandi. C. de condu. ob turp. cauſ.
g l. iubemus. C. eod. l. fin. ad l. iul. repet. c. quoniam. diſt. 18.
h l.j. ad S.C. Turp.
i l.j. de calum.
k l.j §.1. ad l. Cor. de fal.

DE ABIGEIS. TIT. XIIII.

1 *Qui ſint abigei.*
2 *Quomodo puniantur.*

Abigei propriè habentur, qui pecora (nam in hominibus plagium publico iudicio di- 1
gnum committitur[a]) ex paſcuis uel armentis ſubtrahunt, & quodammodo deprædantur, ac abigendi ſtudium quaſi exercent, oues de gregibus, uel boues de armentis abducentes. Cæterùm ſi quis oues aberrantes, uel equos in ſolitudine relictos abduxerit, nō eſt abigeus, ſed fur potius[b]: niſi ſæpius abegerit, & hanc quaſi artem exerceat[c]. Oues pro numero abactarum, aut abigeum, aut furem faciunt. Quidam decem oues gregem eſſe putauerunt: porcos etiam quinq; uel quatuor abactos, equum unum uel bouem ab armēto abactum, abigeatus crimen facere[d]. Is quoq; qui à ſtabulo domitum pecus abducit, non
à ſylua, uel grege, plenius & grauius coercetur[e]. Abigeatus crimen publici iudicij non eſt, 2
quia furtum magis eſt. Sed tamen quoniam ferro plerunq; abigei utuntur, ſi deprehendantur, grauius furto eorum admiſſum punitur[f]. Cum duriſsimè, ad gladium damnari[g], aut beſtijs obijci ſolent[h]. Puniuntur autem duriſsimè, non ubiq;, ſed ubi frequentius hoc delictum eſt[i]: item cum gladio abigunt[k], tāquam graſſatores. Cæteróquin humiliores in opus temporariū damnantur: honeſtiore loco nati, aut relegandi ſunt, aut ordine mouendi. Sed & hoc notandum, qui porcam uel capram abegit, non tam grauiter quàm qui maiora animalia abigunt, plecti oportere[l]. Receptatores porrò abigeorum decem annis extra terram Italicam relegari uoluit Adrianus[m].

a uide inf. de plag.
b l.j §.1.h.t.
c l. fin. h.t. uide Paul. lib. 5 tit.18.
d d.l. final.
e d.l. fina.
f l.2.h.t.
g l.j. in prin. h.t.
h d.l.j.§. quanquam. 2.
i d.l.j. in prin.
k d.l.j.§.2.
l d.l.j.§.1. & 2.
m l. fin. in fin. h.t.

DE PRAEVARICATIONE. TIT. XV.

1 *Qui ſint præuaricatores.*
2 *De publico iudicio in præuaricatores.*
3 *De priuato.*

Præuaricatorem à uaricando dictum eſſe, uerius eſt[a]. Varicari autem in trāſuerſum ire 1
ſignificat, à uaricibus crurū, teſte Nonio: quibus qui laborant, rectà incedere nequeūt. Præuaricator, inquit Vlp.[b] eſt quaſi uaricator, qui diuerſam partem adiuuat, prodita cauſa ſua. quod nomen Labeo à uaria certatione tractum ait. nam is qui præuaricatur, ex utraq; parte conſiſtit, quinimò ex altera, cui ſe aduerſarium ſimulat. de qua etymologia etſi probabiliter diſputari poteſt[c]: tamen uerius eſt à uaricando præuaricatorem dictum[d]. Nam & Labeoni ſyllabæ ratio aduerſatur, quæ in uaricando præuaricatoreq; producitur, eum uarius primam corripiat. Alibi idem Vlp.[e] Præuaricatores, inquit, eos appellamus, qui
cauſam aduerſarijs ſuis donant, & ex parte actoris in partem rei concedunt. Præuaricatio- 2
nis iudiciū aliud publicū, aliud moribus inductum eſt[f]. Publicū eſt, cū quæritur de præuaricatione

a l. præuaricatores. 212. de uerb ſignif.
b l.j. h.t. l.2.§. fin. de his qui no. inf.
c Cice. in partit. Orat.
d Alc. in d.l. præuaricatores.
e in d.l. præuaricatores.
f l.3.h.t.

ricatione eius qui publico iudicio accusauit: isq; propriè præuaricator dici potest [a]. Id autem ideo publicum est, cùm quia agitur de corruptela publici iudicij, tum quòd ex hoc extra ordinem eâdem pœna publica afficiatur præuaricator, qua teneretur, si ipse in legem commisisset, qua reus propter præuaricationem absolutus est [b]. Quare & infamiam
3 hoc iudicium irrogat [c], exemplo publicorum iudiciorum [d]. Ad exemplum huius, moribus & ex interpretatione introductum est aliud priuatum præuaricationis iudiciũ, in eum qui non quidem accusando, sed dum partes aduocati sustinet, & accusatori assistit, præuaricatus est, qui extra ordinem punitur [e]: ut & is qui in iudicio non publico prodidisse causam arguitur [f]. Hodie autem generaliter ijs qui præuaricati sunt, pœna iniungitur extraordinaria [g]: iure uerò Sax. mulcta.

DE RECEPTATORIBVS. TIT. XVI.

1 *Qui sint receptatores, & quomodo puniantur.*
2 *An cognati receptatores puniantur.*
3 *Quando pœna cesset.*

1 PEssimum genus est receptatorum, sine quibus nemo diu latêre potest: & præcipitur, ut perinde puniantur atq; latrones [a], dummodo opem ijs tulerint: alioqui si tantum sciant & receptent, minus puniendi uidentur [b]. Receptator autem est qui maleficum receptat in suo uel alieno, præstans ei causam se occultandi [c]. In pari hærent culpa, qui cum apprehendere latrones possunt, pecunia uel surreptarum rerum parte accepta, dimiserũt [d]:
2 quoniam cum publicè intersit delicta puniri, magistratui eos tradere oportuit [e]. Sed apud quos affinis uel cognatus latro seruatus est, hos neq; absoluendos, neq; seuerè admodum puniendos constat. Non enim par est horum delictum, & eorum qui nihil ad se pertinentes latrones recipiunt [f]. Si enim suum sanguinem quomodocunq; redimere licet [g], certè & suorum [h]: cum parentes magis soliciti sint de liberis quàm de seipsis [i]. Quare ignoscendum aliquo modo est ijs, qui consilium pro tuendis suis capiunt [k]. Itaq; nec in totum excusantur, nec seuerè puniuntur, sed mulcta ijs pecuniaria pro modo delicti & facultatum imponitur [l]. quæ pœna etiam iure Sax. in uniuersum uidetur obtinere [m], nisi in grauioribus
3 delictis, cumq; etiam opem receptatores præstant [n]. Porrò receptatorum pœna non tenetur qui ignarus est malefici [o]: sed & in priuatis delictis, puta uulneribus illatis, iniurijs, &c. ea cessat: ut memini aliquando iudicatum.

DE FVRIBVS BALNEARIIS. TIT. XVII.

FVres nocturni extra ordinem audiendi sunt, & causa cognita puniendi: dummodo sciamus in pœna eorum operis publici temporarij modum non egrediendum [a]. idem est & in balnearijs furibus [b]. Etsi autem & alij fures extra ordinem accusari possunt [c]: tamen quoniam in ijs pœnam ordinariam iudex excedere non solet, hos autem fures grauius castigari publicè interest: eo uisum fuit de istis specialem titulum proponere. Ideo autem durius puniuntur, nocturni quidem, quòd tenebræ ad furtum faciẽdum opportunæ, atrocius reddant delictum [d]: balnearij autem, quia propter cõmunem balneorum usum, & quoniam nudis ibi atq; aliud agentibus hominibus facilius quid surripi potest, grauioribus sanctionibus uestimenta lauantium ab iniurijs defendi, publicè omnium maximè refert [e]. Nam in uniuersum quo occultius & impunitius committi flagitia possunt, eo deprehensa acerbius, maioreq; iurisdictionis seueritate sunt castiganda [f].

DE EFFRACTORIBVS ET EXPILATORIBVS. Titul. XVIII.

1 *De pœna effractorum.*
2 *De pœna expilatorum.*
3 *De pœna saccularioru m.*

1 DE his qui carcere effracto euaserunt, sumendum supplicium diui fratres rescripserũt [a]. Quod etsi Dd. passim sequuntur [b], siquidem incarceratio debitè facta sit [c]: tamen tantummodo uerũ esse arbitror, cum carcer summi principis effringitur (qua in specie hoc re-

a l. j. h. t. l. in eos. 13. §. de cust. reor. ubi uide l. milites. 2. §. eiu. de re milit. *b* Bart. Ang. Alb. in l. pen. §. de cust. reor. Boss. de effr. carc. *c* Bart. in l. ius eius. C. de probat. Boss. de carc. nu. 5.

a d. l. j. h. t. Cic. præall. lo. *b* l. pen. h. t. *c* l. 4. h. t. l. 4. in fin. de his qui not. infa. *d* l. infamem. 7. de pub. iud. *e* l. j. in fin. l. 3. hoc tit. l. j. C. de adu. diuer. iud. *f* l. j. in fin. ubi glo. l. 2. h. t. l. j. §. præuaricatorem. iuncta l. 3. §. ad S. C. Turp. *g* l. 2. h. t.

a l. j. h. t. l. j. C. de his qui latr. *b* l. 2. C. eo. gl. hic in l. j. *c* l. j. §. quod autem. de ser. corr. *d* l. j. in fin. h. t. *e* l. 1. & 2. C. eod. *f* l. 2. h. t. *g* l. j. §. de his qui mor. sibi consc. *h* Ias. & Dd. in l. 3. de iu. fisc. & iur. *i* l. fili. 8. §. de eo quod met. caus. *k* l. nec in ea. 22. §. ad l. Iul. de adult. l. milites. de re mil. *l* Bonif. in prac. crim. ti. de recept. l. 1. 2. h. t. l. 2. §. si eu. de lib. hom. ex. l. j. C. de recep. *m* lib. 3. art. 23. *n* lib. 2. art. 72. uide omnino Pachs. dif. 58. per art. 25. lib. 2. Reinha. diff. pœn. 10. & 44. *o* l. 2. C. de his qui latro. l. qui naufragiũ. §. non tãtum. de in. c. uni. naufra. l. si quis seruum. C. ad l. Fla. de plag. l. quicũq. §. quòd si seruus. C. de ser. fug.

a uid. lib. 2. iur. Sax. art. 13. *b* l. j. h. t. Paul. lib. 5. tit. 3. *c* l. fina. de fur. *d* l. fin. §. tit. t. l. itaq. 5. ad l. Aquil. Paul. lib. 5. tit. 19. & 20. *e* l. 3. in fi. §. de off. præf. uig. *f* l. presbyteri. 8. C. de episco. & cler. Paul. lib. 5. tit. 3. 19. 20.

hoc rescriptum intelligo) atque ita crimen læsæ maiestatis, ob uiolatam principis custodiam
committitur [a]: in alijs inferiorum carceribus non item [b]. Quòd si porrò per negligentiã cu-
stodum, contra quos præsumitur [c], euaserint, mitius puniẽdi sunt [d]: ut & reliqui effractores,
puta qui furti gratia parietem aut ostia effringunt. Nam hi si quidem uiliores sint, in opus
damnari, honestiores ordine moueri, aut relegari solent [e]. Eaque pœna arbitraria etiã hodie
plurimùm utimur, quamuis uim ædibus illatam supplicio uideatur ius Sax. ut & statuta
multarum ciuitatum, uindicare [f]. quod tamen nisi in atrocissimis, irrogari non solet, sed tan-
tum pœna ciuilis pecuniaria, puta uuergeldium, &c. Nocturni effractores grauius puniun-
tur: fustibus enim cæsi damnantur in metallum [g]. Item si nõ modò furti gratia effractura fa-
cta sit, sed etiam furtum subsecutum: quo casu, concurrente utroque delicto, pœnam capitalẽ
constitutio Imperij irrogat [h]. Eodem modo animaduertitur in expilatores, qui sunt fures 2
improbiores [i]. Expilatores, inquit Ascon. [k] sunt, qui ne pilum quidem in corpore spoliatorũ
relinquunt. unde apparet eos propriè dici, qui per uim uestimentis aut pecunia hominem
exuunt: qui λωποδύται à uestium ereptione, Demostheni appellantur. Sed hoc crimen, præ-
sertim si noctu committatur in magnis urbibus, ut Antuerpiæ, quæ patria mihi est dulcissi-
ma, irremissibiliter capitale est, quemadmodum & cum in uia ac itinere fit: nihil enim pro-
pter uiolẽtiam distat à grassatione. Saccularios etiam impostores, quos Græci ψωρολόγους aut 3
ψωροπαίκτας, Germani Spitzbuben appellant, qui uetitas in sacculo artes exercentes, partem
subducunt, partem subtrahunt: item directarios, qui in aliena cœnacula se dirigunt, & insi-
nuant furandi animo, eadem extraordinaria pœna manet [l].

a l. 4. §. fin. ad l. Iul. maiest.
b per ea quæ tradit Ias. in §. pœnales. nu. 102. & 107. Inst. de actio.
c l. fin. h. t. glo. Bald. in l. cum ita. §. species. de legat. 2. Alex. cõs. 156. uolu. 2. Boss. de carce. nu. 7.
d d. l. j.
e d. l. 1. & 2.
f Vueich. art. 38. ubi gl. et Land. lib. 3. art. 67.
g d. l. 2.
h Ord. imper. 159. & 160.
i d. l. j. l. si te expilasse. C. ex quib. caus. infa.
k in 2. Verr.
l d. l. j. l. saccularios. de ext. crim. ubi uide annot. Russardi.

EXPILATAE HAEREDITATIS. TIT. XIX.

1 *Continuatio: & quare furti actio in re hæreditaria cesset.*
2 *Quibus contra quos detur.*
3 *De pœna expilatorum: & ad quid detur.*

CVm hæreditas expilatur, palàm est, ante aditam hæreditatem uel ab hærede posses- 1
sam, furti agi non posse [a]: quia nullius in bonis res hæreditaria tunc tẽporis fuerint [b].
Itaque quamuis hoc nomine ciuiliter rei uendicatione [c], aut petitione hæreditatis agi
potest [d]: tamen quia his actionibus possessio tantum reuocatur, non etiam coercetur cri-
men, uisum fuit cessante furti actione extraordinario iudicio fraudem expilatæ hæredita-
tis uindicare [e]. Hæc actio datur his quorum interest [f], aduersus eos qui surripuerunt, etiam 2
uitricum [g], aut nouercam [h]: cum tamen de hæreditate patris non agitur. Nam in uniuer-
sum uxor defuncti, de cuius hæreditate agitur, quamuis officio iudicis hoc nomine puniri
possit [i], tamen expilatæ hæreditatis crimine non accusatur: quia nec furti cum illa agi po-
test [k], sed tantum condictione furtiua [l]. Quare nec liberis defuncti, de cuius hæreditate ex-
pilata agitur, inter se utilis erit hæc actio, si fortè frater fratrem aut sororem quid surripuis-
se ex parentum hæreditate intendat. Nam neque furti tenentur [m], nec in cohæredem (co-
hæredes autem sunt fratres & sorores, in parentum successione) facilè hoc iudicium da-
tur [n]: cùm quia in rebus communibus pro suo iure uersari uidetur [o], tum quòd abundè
per iudicium familiæ herciscundæ, & exacta per sacramentum eius qui suspectus est, rerum
hæreditariarum declaratione [p], aut contra eum præstito in litem iuramẽto [q], damnum hac
fraude datum resarciatur, & purgetur dolus [r], ut huic subsidiariæ actioni locus esse non de-
beat [s]. Placuit tamen interpretibus [t], si apertè cohæres in dolo hæreat & expilârit, eum hoc
quoque iudicio teneri, perinde atque furti tenetur [u]. Pœna autem expilatorum hæreditatis ex- 3
traordinaria est [x], hoc est, arbitraria.

a l. hæreditaria. 70. de furt. ff.
b l. si homo. 35. de usucap. l. si is. 68. §. 1. l. hæreditariæ. 70. de fur. l. cum hæredes. 23. de acq. poss.
c l. 4. C. eod.
d l. 3. h. t.
e l. 2. h. t. l. fin. C. eod.
f l. 4. h. t.
g l. 2. C. eod.
h l. 3. C. eod.
i Barto. in l. j. nume. 4. rer. amo.
k l. pen. h. t. l. 4. C. eod.
l glo. Bart. & Dd. in l. 3. in prin. ff. rer. amo. ubi dixi.
m l. seru. 17. de furt.
n l. 3. C. famil. hercis.
o l. merito. 51. ff. pro soc.
p l. fin. §. licentia. ubi gl. ad uerb. illius. C. de iure delib. l. 2. C. quan. & quib. lib. 11.
q l. item. 20. §. restituere. 16. de petit. hered.
r d. l. 3.
s l. fin. C. eod. l. 2. h. t.
t in d. l. 3. fic. l. j. C. eod.
u Dd. in d. l. meritò. pro soc. l. tres fratres. de pact.
x l. j. h. t. d. l. j. ff. de effrac. uid. Alb. in tract. stat. 4. parte. quæst. 91. Castr. consil. 31.

STELLIONATVS. TIT. XX.

1 *Quid sit stellionatus, unde dictus.*
2 *Quibus hoc crimen obijcitur.*
3 *Quæ actio & pœna ex hoc crimine descendat.*

PLinius [a] scribit, stellionem animal esse lacertæ simile, quo nullum fraudulentius homi- 1
ni inuideat: indeque stellionum nomen in maledicum translatum. Stellionatus au-
tem crimẽ obijcitur ijs qui dolo quid fecerint, scilicet si in aliud accusationis genus res 2
non cadat. Quod enim in priuatis iudicijs est de dolo actio, hoc in criminibus stellionatus
persecutio. Vbicunque igitur titulus criminis deficit, ibi stellionatum obijciemus. Maximè
autem

a lib. 30. cap. 3.

autem in his locum habet, si quis rem fortè alij obligatã aut datam, dissimulata priore obligatione alij distraxerit, obligârit, in solutum dederit [a]. Sed etsi quis merces supposuerit, suppresserit, uel obligatas auerterit, uel corruperit: æquè stellionatus tenetur: itẽ si quis imposturam fecerit uel collusionem, in necem, hoc est fraudẽ & damnum alterius [b]. Actio stellionatus neq; publicis (quia ex nulla pub. iudiciorum lege oritur) neq; priuatis (quando pœnam priuato debitam nullam petat) iudicijs continetur [c]: ideóq; nec animaduersionem legitimam habet, cum legiumum crimen non sit. Solent autem ex hoc crimine extra ordinem plecti. neq; tamen debet pœna in plebeijs opus metalli egredi: in ijs autem qui sunt in aliquo honore positi, ad tempus relegatio aut ab ordine remotio retinenda est [d]. Stellionatus iudicium famosum nõ est, sed coercionem extraordinariam habet [e]: uidelicet nisi ex eo crimine descendat, quod etiam in priuato iudicio infamiam condemnato importet [f]. uerbi gratia, si quis ex aperto dolo condemnetur: tunc enim quia & priuatum doli iudicium existimationem notat, dicendum est & crimen stellionatus damnato labem aspergere [g]. secus si dolus in contractu sit, de quo iure Ciuili non actione doli, sed ea quæ ex contractu descendit, quæreretur: quæ cum existimationem non lædat [h], consentaneum est, nec stellionatus iudicium extraordinarium hoc casu opprobrio esse [i].

a l. 3. h. t. l. 1. 2. 4. C. eo.
b d. l. 3.
c l. 3. h. t. l. 3. C. eod.
d d. l. 3. §. pœna.
e l. 2. h. t.
f l. infamem. 7. §. de publi. iud.
g l. quid ergo. 13. §. fina. de his qui not. infa.
h l. cessat. 31. de act.
i l. tutor. 16. §. 1. de pig. act. d. l. 1. 2. et 4. C. eo.

DE TERMINO MOTO. TIT. XXI.

Terminorum auulsorum non hodie mulcta pecuniaria est, sicuti ex lege agraria C. Iulij Cæsaris, qui necdum constituta monarchia mitius agendum putauit [a]: sed pro conditione admittentium, extraordinaria pœna eiusmodi admissum uindicatur: puta relegatione, uerberibus, [b] &c. Iure Saxon. qui ignorans amouet, 30. solidis mulctatur: qui sciẽs, grauius, pro qualitate delicti [c].

a l. 3. h. t.
b l. 1. & 2. h. t. Panor. in c. ex literis. nu. 13. de probat.
c Landt. lib. 2. artic. 28. Sachs. diff. 65. et Reinhart. diff. pœnal. 2. uide etiam Deut. 19. & 27.

DE COLLEGIIS ET CORPORIBVS. TIT. XXII.

Collegæ (inquit Varro) sunt, qui unà lecti sunt, ad idem uidelicet munus, eandemq́; potestatem, quasi coelecti [a]. Hinc collegia dicta, conuentus & concilia opificum, aut aliorum eandem artem exercẽtium: in quibus qui dant nomina, eliguntur, dum tamen ne pauciores tribus sint [b]. eiusmodi nonnulla à rege Numa fuerunt instituta [c]. Sed cũ multa improba, præsertim intempestiuis & sumptuosis comessationibus aduersus leges & ordinum concordiam ac disciplinam publicam prætextu talium conuentionum improbi machinarentur [d]: primùm Senatusconsulto huiusmodi conuentus collegiaq́; prohibita sunt, nisi quæ specialiter propter aut religionem, ut Iudæorum, aut usum reipub. essent approbata, ut publicanorum, pistorum, nauiculariorum [e], &c. Postea eam rem & Imperatores curæ habuerunt [f]: extatq́; ea de re Traiani rescriptum in epistolis Plinianis. Etsi autem qui collegium illicitum usurpat, contra constitutiones & Senatusconsulta facit, eoq́; reus Maiestatis & legis Iuliæ de ui publica, atq; ex his legibus puniendus uideatur [g]: tamen apparet olim collegium illicitum solere dissolui, & pœnam mitiorem fuisse, ac planè extraordinariam [h]: unde & hic titulus inter extraordinaria iudicia est collocatus.

a l. collegarum. 173. de uerb. signif.
b l. Neratius. 85. de uerbo. signif. Cic. in Orat. pro domo sua.
c Plin. lib. 35. cap. 12. et Plutar. in eius uita.
d Liuius lib. 39. Suet. in Aug. cap. 32.
e l. 3. h. t.
f l. 1. & 3. h. t. l. 5. quod cuiuf. uniuer. l. conuenticula. 15. C. de episc. et cler. Sueton. in Caio Cæs. c. 42. uide Cuiac. lib. 7. cap. 30.
g l. 2. h. t. iunc. l. 1. §. ad l. Iuli. Maiest. & l. qui cœtu. ad l. Iul. de ui pub.
h l. 1. in princ. hoc tit. d. l. conuenticula.

DE POPVLARIBVS ACTIONIBVS. TIT. XXIII.

Sciendum etiam est, plerorumq; criminum, præsertim extraordinariorũ accusationes, quia ius publicum populi tuentur [a], esse populares, & cuilibet de populo competere, qui tamen integrædit existimationis [b]. Quòd si plures concurrant, Prætor eligit maximè idoneum [c]: ac potissimè eum cuius interest [d]. Mulieribus & pupillis populares actiones non dantur, nisi eum ad eos pertinent [e]. Omnes populares actiones neq; in hæredes dãtur, neq; supra annum extenduntur [f]. quod de ciuilibus & extraordinarijs iudicijs accipiẽdum est: de quibus in hoc libro est actũ, & ad quæ hic titulus refertur. nam publica iudicia quãuis etiam popularia sint, tamen plerunq; uiginti annis durant [g].

a l. 1. hoc t. uide Gome. l. 1. in fine, de iurisdic.
b l. 4. hoc tit.
c l. 2. hoc tit.
d l. 3. hoc tit.
e l. mulieri. 6. hoc tit.
f l. fin. hoc tit.
g l. querelam. C. de fals.

DIGESTORVM LIB. XLVIII.

DE PVBLICIS IVDICIIS. TIT. I.

1 *Quæ sint publica iudicia.*
2 *Causa efficiens.*
3 *Materia.*

TRansgrediamur ad iudicia publica, quæ ita appellata sunt, autore Iustiniano, 1
quòd cuiuis ex populo executio eorum plerunq; detur [a]: uel potius quia in
ijs de crimine publico, quod omnes tangit, quæritur [b]. Non omnia autem iu-
dicia [c] in quibus crimen uertitur & accusatur, publica sunt, sed ea tãtum, quæ
ex legibus publicorum iudiciorum ueniunt: ut Iulia maiestatis, de adulterijs,
Cornelia de sicarijs [d], &c. hoc est, quæ publica esse certa aliqua lex uoluit ac decreuit. Publi-
corum iudiciorum quædam capitalia sunt, quædam nõ capitalia. Capitalia sunt, ex quibus
pœna, mors aut exilium est, hoc est, aquæ & ignis interdictio. Cuius in locum hodie depor-
tatio successit [e]: per hanc enim eximitur caput de ciuitate. quod instar mortis est, & certè ci-
uilis mors appellatur [f]. Cætera exilia non exilia propriè, sed relegationes dicuntur, cum ci-
uitas retinetur: quemadmodum & Ouidius in Pontum remotus, disputat, se non exulẽ, sed
tantum relegatum esse. Non capitalia sunt, ex quibus pecuniaria, aut in corpus aliqua coer
citio aut relegatio pœna est [g]. Causa efficiẽs publicorum iudiciorum, est certa aliqua lex [h], 2
ut & Cic. [i] pluribus locis testatur: quæ modũ & formam inquirendi puniendiq; alicuius de-
licti præscribit. Hæc iudicia olim in prouincijs exercebant Præsides & Procoss. in urbe quæ-
stores rerum capitalium, qui ad hoc specialiter cum esset opus, populi electione constitue-
bantur [k]: sed posterioribus temporibus, translato in Augustos populi iure, & ab his magi-
stratu rerum criminalium perpetuo creato, præfectura urbana omnia sibi crimina in urbe
commissa uendicauit [l]. Materia circa quam uersantur, sunt grauiora delicta: quæ cum pu- 3
blicam & singulorum turbẽt tranquillitatem, uindicari publicis iudicijs propter exemplũ
publicè interest [m]. Ordo exercendorum olim publicorum iudiciorum, cuius Cice. [n] & alij [o] 4
meminerunt, in usu esse desijt: durante tamen legum pœna, cum extra ordinem & solẽnita-
tem antiqui iuris, crimina probantur [p]. quare de eo ordine superuacuum est plura uerba fa-
cere. Illud sanè ad formam adhuc pertinet, quòd procurator in istis iudicijs neutra ex parte
admittatur [q], nisi ad probãdas absentium excusationes [r]: quòd accusatio & totus processus
usitato solenniq; more sit conficiendus, ut paulo pòst ostendemus [s]: quòd præses uel alius
qui cognoscit, clariss. uiros & peritiss. causarũ adhibere [t]: neq; pendente uno iudicio aliud [u],
non compensationes relationesq; criminum [x], neq; probationes non luce clariores [y] admit
tere debeat. Adde his quod iure nostro Sax. hæc iudicia ante meridiem & sub dio sint pera-
genda [z]. Finis est, cùm ut absoluatur innocentia, tum ut delicta sontium puniãtur: quibus 5
duabus rebus, præmio scilicet atq; pœna, quasi anchoris ciuitatem retineri Solon arbitra-
batur: utq; sublatis malis ac perniciosis hominibus, & seruetur disciplina publica, & alij e-
xemplo commonefacti, consimilibus flagitijs abstineant [a]. unde & Gellio [b], τιμωρίαν, νουθεσίαν καὶ
παραδείγματι, & Iustiniano ad totius ciuitatis salutem hæc iudicia comparata dicũtur [c]. Pul-
chrè in hanc sententiam Cic. [d] In corpore, inquit, si quid est eiusmodi, quod reliquo corpori
noceat, uri ac secari patimur, ut membrorum aliquid potius quàm totum corpus intereat:
sic in reipub. corpore ut totum saluum sit, quicquid est pestiferum amputemus. Effectus ho 6
rum iudiciorum est, quòd & accusatorem temerè aut dolo malo pericula alteri creantẽ pu-
niant [e]: & reos conuictos non modò legitima ipsius iudicij pœna, uerumetiam per conse-
quentiam existimationis, interdum etiam bonorum iactura plectant [f]: & interea dum agi-
tantur, omnes alias ab eodem reo accusationes actionesq; excludant [g].

a *Inst. de pub. iud. in pri.*
b *l. 4. C. de heret.*
c *l. j. h. t. l. stellionatus. ॐ. de crim. stell. Cuiac. Obs. lib. 8 c. 35.*
d *l. j. h. t. uide quæ dixi Inst. eo.*
e *l. 3. ॐ. ad l. Iul. pecul.*
f *l. j. §. fina. de bon. poss. contra tab. l. 4. ॐ. qui satis. cogan.*
g *l. 2. h. t. §. 1. Instit. eod.*
h *l. j. h. t.*
i *in 7. Verr.*
k *l. 2. §. & quia. ॐ. de orig. iur.*
l *l. j. ॐ. de off. pref. urb.*
m *l. congrut. 13. de off. pres.*
n *pro Ros. Ame. pro Milo. & alijs locis.*
o *Ascon. pro Milo. & in Verr. Liuius lib. 1. in historia Horatij.*
p *l. ordo. 8. h. t. l. lex. §. ult. ad l. Iul. repet. l. ult. ad l. Fab. de plagia. Cuiac. ad Paul lib. 5. titu. 12.*
q *l. pẽ. §. 1. h. t. l. antepen. C. de accusat.*
r *l. inter. 10. h. t.*
s *ad tit. de accusat.*
t *l. custodias 12. h. t.*
u *l. 4. ubi glo. & Dd. h. tit.*
x *l. 5. h. t.*
y *l. fina. C. de probat.*
z *glo. ult. art. 61. lib. 3. & tex. art. 69. eo. lib.*
a *d. l. congruit. 13.*
b *lib. 6. c. 14.*
c *§. 1. Inst. de pub. iud.*
d *Philipp. 8.*
e *uid. ॐ. tit. 1.*
f *l. infamem. 7. h. t. uid. ॐ. tit. de bon. damnat.*
g *l. qui de crimine. 9. C. de accusat. l. 2. §. fin. de custod. rer.*

DE ACCVSATIONIBVS ET INSCRIPTIONIBVS.
Titul. II.

1 POstquam in genere naturam & uim publicorum iudiciorum utcunque delineauimus:
nunc sigillatim singulas eorum partes persequamur. & primò quidem quomodo con
stituantur, tum quot sint horum genera: postremò quomodo peragantur & ad execu
tionem perueniant, exponamus.
2 In constitutione publici iudicij, necesse est ante omnia de accusatore & accusatione quæ-
3 ri [a]. Quia sine accusatore iudicium criminale non procedit [b], ut nec ciuile sine actore [c]: nisi
cum ex publica fama, quæ loco accusatoris est [d], magistratus in delicti authorem inquirit [e],
quod olim per denunciationes fiebat. Ne enim deficientibus accusatoribus delicta mane-
rent impunita, quæ coerceri publicè interest: constituti olim erant stationarij seu irenarchę,
quibus publicè mandabatur, ut si quid grauius accidisset, id denunciarent magistratibus [f]:
qui postea ex officio, sicuti fieri debet, nocentem conquirebant [g]. Denunciatorum autem
in eo melior erat conditio, quòd exemplo accusatorum inscribere se non cogebantur [h].
4 Accusare etsi generaliter significat aliquem ad causam dicendam urgere [i], unde accusatio-
nis nomine etiam ciuilis [k] actio & persecutio [l] uenit, sicuti contrà actio pro accusatione po-
nitur [m]: tamen obtinuit, ut propriè accusare & accusatio ad criminationes & delationes de-
5 lictorum referantur [n]. Accusare autem est, Azone [o] authore, aliquem reum criminis per
libellum deferre, ad uindictam & pœnam [p]: uel secundum Duar. [q] Accusatio est maleficij
alicuius apud iudicem delatio, ad uindictam publicam solenniter facta. Prima differentia
sumpta est à materia, in uerb. maleficij delatio.) nam in ciuilibus de pecunia agitur: in ac-
cusationibus, pœna publicæ uindictæ fisco debita petitur [r]. Secunda à fine, ad uindictam
publicam.) in pecuniarijs enim, & iudicijs priuatis, ius nostrum petimus [s]. Tertia à forma,
solenniter facta.) hoc est, oblata libello, & facta inscriptione [t]: qua nota accusatio ab extra-
6 iudiciarijs delationibus ostenditur differre. Constituitur autem accusatio ex aliqua lege
publica, ut diximus [u]: ita tamen ut coram idoneo & competente iudice instituenda sit, ab
ijs quibus accusandi ius est, contra eos quos accusare licet. De his igitur omnibus uidea-
mus, quandoquidem sine iusta harum personarum, ut ita dicam, legitimatione, accusatio
7 ritè formari non potest. Quod igitur ad eos pertinet qui de crimine cognoscunt, sciendũ
est, in prouincijs ad præsides & procoss. penes quos merum erat imperium, cognitionem
executionemque criminum pertinuisse [x]: & ad eum præcipuè, in cuius territorio crimen con
tractum esset. In ea enim prouincia agebatur causa, in qua erat delictum [y]. nam & certius,
quasi in re præsenti cognosci poterat, & consentaneum uidebatur ibi extare exemplum pœ
8 næ, ubi exemplum culpæ extitisset: unde remitti eò rei solent [z]. Sed hodie uix remissioni-
bus utimur, maximè cum non uni iam principi, ut in imperio Romano omnes ditiones pa-
reant, nec par in parem eiusmodi remissionis habeat imperium [a]: quare plerumque sontes
eo loci coerceri uidemus, ubi inueniuntur [b], etiam de delictis alibi commissis [c], maximè cũ
plerique sint uagabundi, nec certis locis commorentur [d]. Quod obtinet, ubi reus apprehen-
sus est. nam si lateat, aut in fuga sit, iure Sax. eo loci ubi delictum est, iudicium in fugitiuum
constituitur [e]: qui nisi ueniat se defensurus, tertio in termino reseruata iusti impedimenti
excusatione (*biß auff ebehafft*) pro conuicto condẽnatur. In ipsa autem urbe nulli permissum
erat magistratui ordinario, ne Coss. quidem de capite ciuis Rom. statuere, ex lege Valerij Pu
blicolæ: quare quæstores à populo olim in singula delicta, cum opus esset, creabantur, qui
capitalib. rebus præessent. Hi quæstores parricidij (id enim generale cædis nomen est) ap-
pellabantur, quorum lex etiam XII. Tab. meminit [f]. Sed has quæstiones Lucius Cornelius
Sylla postea ab equitibus, qui cognitionib. præfici solebant, ad Senatũ transtulit, pœnasque
in plurib. delictis, & iudicia certa ac perpetua cõstituit: ut de falso, de cæde: idque eo fine & cõ
silio, ut eàdem forma institueretur semper quæstio, & certa pœna lege comprehensa locum
perpetuò obtineret [g]. quæ etiam quæstiones propterea Corneliæ dictæ sunt. Sed progressu
M temporis,

a author ad Herenn. lib. 5. cap. 5.
b l. quamuis. 19. C. de adult. l. ult. ff. de priuat. delic. l. rescripto. 6. §. si quis. de mune. l. pen. C. de his qui accus. l. si cui. h. t. c. 5. ut eccles. ben. sine dimi. c. 1. de accus.
c l. inter. 62. de iud. Dd. in rub. ff. & ex. de iud. c. forus. 5. de uerb. sig.
d c. cum oporteat. 19. ext. eod. Panor. 7. in c. qualiter. 17. eod.
e l. 2. §. si publico. ff. de adult. l. 3. §. præterea. de sus. tut. l. pen. C. de prolat. l. nullum. C. de test. l. 1. §. C. de custo. reo. l. ea. 7. C. de accusat. c. qualiter. 1. & 2. extr. eod. ubi Cano.
f l. ea quidem. C. eod. l. 5. §. quies. de off. præf. urb. l. diuus. ff. tit. 1. l. 5. C. de cur. & sta. li. 12. Duar. disp. lib. 1. c. 38.
g d. l. 5. §. quies. l. 4. ad l. Iul. pec. l. 3. de of. præf. §. ult. in Auth. de colla. l. 5. C. de cust. reo. l. si quis. C. de epis.
h c. super. 17. ext. eod.
i c. forus. §. accusator. de uerb. sig. Alc. in l. qui accusare. C. de eden.
k d. l. qui accusare. l. ex iudiciorum. in fin. t. t.
l l. uerò. 40. ff. sol. mat.
m l. 5. de crim. stell. tot. tit. C. quã. ciu. ac. pre. cri.
n ut h. t. & C. eod.
o in rub. C. de his qui accus.
p l. cum rationib. 16. l. 5. nõ ignora. 9. l. si quis. 20. C. de his qui accus. l. libellorũ. 3. in uerb. reum deferre. h. t. l. fin. de priuil. deb. l. 2. §. si publico. de adult.
q præal. loc.
r ius. post alios in rub. C. de iudic. gl. in l. 3. de sepul. uiola. Chilia. in prac. cap. 58.
s in princ. Inst. de act. in uerb. quod sibi debe-

tur. t l. 3. h. t. l. 3. C. de his qui accus. pos. u l. 5. ff. tit. s. l. 3. ff. de preuar. x l. antepen. & l. pen. sup. tit. 1. l. lenia. 6. l. si cui. 7. hoc tit. y d. l. si cui. §. pen. l. fin. hoc tit. l. non dubium. 11. ubi glo. ff. tit. 1. z l. solent. 7. ff. t. tit. Auth. qua in prouincia. C. ubi de crim. a l. 4. de recep. arb. Bart. in l. 5. §. 1. ff. quod quisq. uniuers. b l. 5. C. ubi de crim. c uide Bart. Bald. & Dd. in l. 1. C. de sum. trinu. & in l. omnes. de iust. & iur. d uide l. 5. ubi gl. & Dd. C. ubi de crim. Lanfr. in c. quoniam. uerb. confessiones. nu. 11. de probat. Gand. de furt. punien. nu. 4. & tit. ubi del. pun. e uide Chilia. in prac. c. 4. von der acht. item Ordin. imper. f l. 2. §. & quia. de orig. iur. g d. l. 2. §. & quia. Tac. anna. lib. 3.

temporis, præfectura urbis ab Augusto primùm cõstituta, omnia sibi crimina uindicauit[a].
quanquam & latrunculorum alibi meminerunt leges[b]: quos uerisimile est inquirendis per
uias publicas & itinera latronibus ac grassatorib. Reip. foris operam nauasse, & ius eos co-
ercendi habuisse: cuiusmodi Magistratus etiamnum in Belgico ducatu passim uidemus.
Porrò qui accusare possint, intelligemus, si sciemus qui non possint. Itaq; prohibentur 9
accusare alij propter sexum, ut mulier[c]: nec enim publicorum munerum ac iudiciorum est
particeps[d], neq; priuatas aliorum causas agere potest[e], nedum publicas: nisi suam, suorũq;
iniuriam persequatur[f], aut quæstio sit de atrocissimo crimine, quod quàm ocyssimè uindi-
cari Reipu. interfit[g]. alij propter ætatem, ut pupillus[h]: extrà quàm si paternam iniuriã au-
thore tutore uindicet[i]. adultos autem, quamuis 25. annis minores, accusare posse uerius
est[k]. alij propter sacramentum, ut qui stipendia merent[l]. nam nec procuratores priuatarũ
rerũ esse possunt[m], multo minus Reipub. alij propter Magistratũ potestatemúe: quippe cũ
ipsi impunè in ius durante Magistratu uocari nequeant[n], certè nec alios interea uocare at-
que accusare debent[o]. alij propter delictum proprium: ut infames[p], & iudicio publico dam
nati[q]. alij propter turpem quæstum: ut qui duo iudicia aduersus duos subscripta habent[r].
sufficit enim ex duob. uno tempore eos præmia accusatorum consequi, nisi iniuriarũ suarũ
causa agant[s]. Item qui nummos ob accusandum uel non accusandum acceperunt[t]. Quidã
propter suam conditionem: ut serui[u], nisi in casibus exceptis[x], filij contra parentes, liberti
contra patronos[y]. plerìq; ob suspicionem calumniæ: ut illi qui falsum testimonium subor-
nati dixerunt[z]. nonnulli propter paupertatem: ut sunt qui minus quàm 50. aureos in bo-
nis habent[a]. Hi tamen omnes si suam iniuriam exequantur, mortemúe propinquorũ defen
dant, ab accusatione non excluduntur[b]. Sed & propter consanguinitatem de enormi delicto
consanguineum accusare prohibemur[c], quòd minus ex bona fide accusatio processura ui-
deatur: ut in amicis & coniunctis probat Cic.[d] Is etiam qui reus factus est, purgare se debet,
nec antè accusare potest, quàm fuerit excusatus[e]: nam nec procurator pro alio antea esse po
test[f]. Plures autem simul unum accusare posse, si simul concurrant, & omnium intersit, rectè
contra communem disputat Duar.[g] quanquã si ab uno accusatus iam sit, ab alio accusari
de eodem crimine nequeat[h]: quia de uno delicto plus quàm semel quæri non potest[i], nisi
prima accusatio deserta sit, aut aliquo casu impedita[k]. Sed de diuersis delictis rectè uno tẽ-
pore alicuius nomen defertur[l]: ut, Milo postulatus est ab Appijs de ui & de ambitu, de so-
dalitijs à P. Nerato[m]. Sed ne in diuersa reus distringatur, tantum de uno, pòst de alijs respõ-
dere cogitur[n]. ut in accusatione Milonis, primum iudicium fuit de ui: eo expedito, de alijs
cognitio futura erat, ut ostendit Ascon. Quòd si autem non conuenıat inter plures, quinã
accusare debeat, erit iudicis, magis idoneum eligere[o]: qua de re etiã eleganter disputat Cic.
in Diuinatione in Verrem. Vocatur enim hæc quæstio, diuinatio, quòd disceptetur de iudi-
cio futuro, ac diuinetur etiamnum, quis accusare debeat[p]. Iam qui accusari possint, uidea- 10
mus: & cõstat, omnes posse, tam mares quàm feminas, tam impuberes quàm puberes[q], tã
liberos quàm seruos[r], paucis exceptis. Excipiuntur autem absentes, contra quos offerri tã-
tum libellus potest[s], mortui[t], legati & magistratus[u]. nam cuius famæ, eius magis uitæ par-
cendum est[x]: & serui, in ijs quorum pœna tantum ciuitatem aut bona adimit[y]: hæc enim in
seruum non cadit. Nec qui accusatus est aliqua lege, de eodem crimine alijs legibus reus fi-
eri potest[z]. dico de eodem: nam diuersorum nomine potest[a]. Sed & plures de uno admisso
simul rectè accusantur[b]: de diuersis autem ab uno non rectè, nisi suam iniuriam persequa-
tur[c]. Sed etsi quis semel crimine ac iudicio absolutus sit, non debet Præses pati, eundem ite-
rum de eodem accusari[d]: nisi præuaricatione prioris iudicij approbata[e].
Materia circa quam accusationes uersantur, sunt delicta: non quidem omnia, sed quæ pu 11
blica & speciali aliqua lege uindicantur: ut & antea sæpe dictum est. Forma exercendarũ 12
accusationum ueterib. usitata[f], cum sit abolita[g], alienum à nostro instituto sit, de ea uerba
plura facere. Id sciẽdum est, qui accersitur alicuius publici criminis, eum cumplùrimùm ex
uinculis causam dicere oportere, nisi personæ & rei qualitas leuiorem cautionem, puta præ-
des, aut

a d.l.j. de off. præf. urb.
b l. solemus. 61. §. 1. de iudic.
c l. qui accusare. 8. h.t.
d l. 2. de reg. iur.
e l. alienam. 18. C. de procurat.
f l. de crimine. C. qui accus. l. 1. et 2. h.t. §. 1. Instit. de susp. tut.
g l. in quæstionib. ad l. Iuliam l. fin. ad l. Iul. de anno. l. 2. h.t. l. 13. h.t.
h d.l. qui accusare.
i l. 2. h.t. l. 2. C. qui accu. non poss.
k Azo in rub. C. qui accus. nu. 4. per l. clarũ. C. de auth. præst. & l. si maritus. §. lex Iuli. arg. à prætorio sensu. ĵ. de adult.
l d.l. qui accus. h.t. l. non prohibentur. 8. l. si crimen. C. qui accus.
m l. militem. 7. C. de procurat.
n l. 32. de iniur. l. 2. ĵ. de in ius uocan.
o d.l. qui accus. h. tit. l. si maritum. 15. ad l. Iul. de adult.
p d.l. qui accusare.
q l. 4. h.t.
r l. cum rationib. 16. C. qui accus. l. qui accus. 8. h.t. uid. Cuiac. lib. 6. cap. 12.
s l. cum rationibus. 16. C. qui accus. l. inter. 6. §. ult. de adult. l. 11. h.t.
t d.l. qui accus. l. eadem. §. 1. & 2. ad l. Iul. rep.
u l. uix certis. 53. de iud. Azo nu. 4. C. qui ac.
x l. nullo. ĵ. de fal. l. j. C. de prec. imp. off.
y d.l. qui accus.
z l. alij. 9. h.t.
a l. nonnulli. 10. h.t.
b l. hi tamen. 11.
c l. si magnum. 13. l. propter. 14. l. si sororem. 18. C. qui accus.
d in Diuinat. in Verrem.
e l. is qui. 5. ĵ. tit. 1. l. j. l. neganda. C. qui accus.
f l. reum. 6. C. de procu.
g Disp. lib. 1. ca. 39. per l. si accusatorib. C. de accus. l. 3. de sep. uiol.

h l. qui de crimine. C. eod. l. si tamen. 11. § ult. h.t. i l. si cui. 7. §. 1. h.t. k d.l. 11. in fin. l. 3. uers. quòd si. h.t. l l. qui de crimine. C. eod. m Ascon in ora. pro Milo. n l. 2. §. ult. ĵ. de cust. reo. Sex. Land. lib. 3. art. 12. Reinhar. diff. iud. 33. o l. si plures. 16. h.t. l. 3. de lib. ho. exh. l. si uerò. §. hæc autem. de his qui deiec. l. si plures. de pop. act. l. 2. §. fi. de adult. p Ascon. in Diui. Cicer. Ver. q l. pupillum. 112. de reg. iur. r l. hos accusare. 12. §. omnib. h.t. s l. absentem. C. eo. l. 2. C. de exh. re. t l. antep. h.t. l. pen. ĵ. ad l. Iul. per l. defuncto. 6. ĵ. tit. 1. u d.l. 12. x l. si adulterium. 38. §. pen. de adult. y d.l. hos accusare. §. omnibus. h.t. z d.l. senatus. 14. h.t. a d.l. libellorum. §. sed si aliud. h.t. Azo in rub. C. eo. nu. 4. uide distinctionem Bald. in l. j. num. 2. & 3. C. si accus. mor. fue. b l. 1. C. si reus uel accus. mor. fue. l. uim passam. 38. §. pen. ĵ. de adulter. c d.l. 12. §. lege. h.t. l. cum rationib. C. qui accusa. d d.l. si cui. 7. §. 1. e Paul. lib. 1. tit. 6. l. 3. de præuari. l. 4. §. ult. de adulter. f Ascon. pro Mil. Cic. in Ver. ad Her. lib. 1. c. 5. g l. ordo. sup. tit. 1.

des, aut promiſsionem cui relinquatur reus, impetret[a]. Sed ne innocentia cuiuſquam temere uim calumniæ patiatur, utiliter prouiſum eſt, ne id antè fiat, neu cuiuſquam nomen inter reos referatur, priuſquam qui crimen intendit, in iudicium ueniat, nomen rei indicet, uinculum inſcriptionis, quo ſi in probatione deficiat, eidem pœnæ quam reo intentat, obligatur, arripiat: cuſtodiæ ſimilitudinem (habita tamen dignitatis æſtimatione: nam & ſatiſdationes de exercenda lite admittuntur[b]) patiatur, nec impunitam fore nouerit licentiam mentiendi, cum calumniantes ad uindictam poſcat ſimilitudo ſupplicij[c]. qua tamen formidine denunciatores[d], & qui de leuibus accuſant[e], liberantur: etiamſi nec horum calumnia remanere debeat impunita[f]. Libellorum autem inſcriptionis conceptio talis eſt, Coſ. & dies: Apud illum Prætorem (ad hoc conſtitutum electumq́ in urbe) uel Procoſ. (in prouincia) Lucius Titius profeſſus eſt, ſe Mæuiam lege Iulia de adulterijs reã deferre: quòd dicat eam cum C. Seio ex ciuitate illa, domo illius, menſe illo, Coſſ. illis, adulterium commiſiſſe. Vtiq; enim & locus deſignandus eſt, in quo adulterium commiſſum eſt, & perſona cum qua admiſſum dicitur, & annus atq; menſis[g]: neq; tamen diem neq; horam inuitus comprehendet[h]. Si quis tamen diem qui menſem demouſtret, expreſſerit, non alia menſis nominatione opus fuerit: cum paria ſint, aliquid certis uerbis, uel certa deſignatione ac circumſcriptione exprimi[i]. Si reus item petat diem conſignari, ut negatiuam loco & tempore coarctatam[k], puta ſe tum temporis à loco delicti abfuiſſe, probare poſsit: æquum erit huiuſmodi precibus locum dari[l]. Solent etiam libelli accuſatorij non tantum in pœnam, ſed etiam in torturam dirigi, hoc modo: Si reus factum inficias eat, uolo hanc actionem ſuper his atq; his indicijs propoſitam eſſe: & ex illis quæſtionem, ad eruendam ueritatem, reo decerni poſtulo. Quòd ſi libelli inſcriptionum legitimè ordinati non fuerint, rei nomen, etiam illo non opponente[m], unà cum libellis aboletur, & ex integro repetendi reum poteſtas fiet. Neq; enim poteſt uitium libelli criminalis, puta omiſsio temporis, loci, &c. in probationum articulis poſtea ſuppleri[n]. Item ſubſcribere debebit is qui dat libellum, ſe profeſſum eſſe, uel alius pro eo, ſi literas neſciat[o]. quæ ſubſcriptio ideo neceſſaria eſt, ut ſimilitudo ſupplicij etiam certum accuſatorem obſtringat. Etſi autem hodie inſcriptiones ſubſcriptionesq; obſoleuerunt, non tamen ſimilitudo ſupplicij in calumniantibus ceſſat[p]. Et ideo etiamnum cuſtodia accuſatori circumdari ſolet, donec de proſequenda lite, & reſarcienda iniuria idoneè ſatiſdet[q]. Apud nos uerò Sax. ſolummodò cautio pecuniaria de ſumptibus litis & iniuria, perinde atq; in ciuilibus eſt interponenda[r]: nec enim nomine accuſationis & appoſitæ cuſtodiæ actor ultra pecuniariam æſtimationem tenetur[s]. Inſtituta autem accuſatione, relatoq; inter reos nomine, eodem modo cauſa agitur per litis conteſtationem, exceptiones, probationes, &c. quo in ciuilibus agitari ſolet[t]. Illud intereſt, quòd in criminalibus apta libelli concluſione non ſit opus, imò ne concluſione quidem[u], puta ad certam pœnam. nam ea iure comprehenſa eſt, (quod tantum præſtat in criminali iudicio, quantum petitio agentis in ciuili[x]) ita ut ſuppleri à iudice poſsit: qui propter eandem rationem aliter poteſt condemnare quàm ſit petitum[y]. Item quòd probationes requirantur euidentiores[z], adeò ut in his præſumptiones non ſufficiant ad condemnandum[a], ſed tantum ad abſoluendum[b]: niſi, ut Dd. tradunt, in delictis quæ tantum per coniecturas & præſumptiones probare poſſunt[c]. quod alibi excuſsimus[d]. Item quòd reo defenſio permittenda ſit, etiamſi appareat iuſtam non ſubeſſe[e], non modò in termino probationis, ſed etiam poſt concluſionem in cauſa, atq; adeò poſt ipſam quoque ſententiam[f]. Imò neminem etiam nocentiſsimum damnari poſſe uolunt, niſi termino defenſionis ante omnia conceſſo atque aſsignato[g]. Quin etiamſi reus defenſionem prætermittat, poteſt iudex ſumere perſonam rei, & eius defenſionem proſequi[h]: ſicuti contrà, deſiſtente aut impedito accuſatore, ex officio accuſationem pertexere inchoatam[i]. Item quòd celeriter examinatio ſit conficienda[k],

M 2 ne reua

a l. j. ff. tit. 1. l. j. C. de cuſt. reo. l. 2. C. de exh. re.
b l. 3. C. de his qui accuſ. non poſſ.
c l. pen. & l. fi. C. eo. l. 2. C. de exh. re. uide Cuiac. Ob. lib. 1. cap. 20.
d d. l. ea quidem. C. eod.
e l. leuia. h. t. Azo C. eo. nu. 7.
f l. 1. C. de cur. lib. 12. l. diuus. de cuſt. re. uide ff. ad S. Turp. in fine.
g uide omnino Iaſ. in §. ex maleficijs. nu. 56. Inſt. de actio.
h uid. omnino Iaſ. in l. 2. §. ſi quis Epheſi. de eo quod cert. lo.
i l. 2. de lib. & poſthu. l. gerit. l. pro herede. de acquir. hered. l. ſi rem. de rei uendic.
k Bart. in l. is qui reus. nu. 16. de pub. iud. per l. 2. §. 1. de eo quod cert. lo. & in l. libellorum. nu. 13. de accuſat. Boſſ. in prac. crim. de inquiſit. num. 91. 92. Iaſ. in l. 2. §. ſi quis Epheſ. de eo quod cert. loc.
l l. optimam. C. de con. ſtipul. Dd. in l. actor. C. de probat.
m Iaſ. poſt Bar. in l. 3. nu. 18. C. de eden. & in §. ex maleficijs. nu. 68. Inſt. de act.
n Iaſ. in d. §. ex malefic. nu. 63.
o l. 3. h. t.
p gl. in l. 2. ad uerb. periculi. C. de fid. inſtr. per l. j. C. de ad. diuer. iud. l. 3. §. idem diuus. de teſtib.
q l. 3. C. de his qui accuſ. l. 2. C. de exhib. reor. Angel. in tract. mal. uer. ad querelam Titij. Hyp. in prac. crim. §. diligenter. nu. 207. Ord. imp. cap. 12.
r Chil. cap. 47. in prax.
s art. 8. lib. 2. Land. lib. 1. art. 68.
t l. 2. C. de exh. reo. l. qui accuſ. C. de eden. l. adulterii. C. de adult.

l. maritus. §. præſcriptiones. ff. eo. tit. Azo in rub. C. eo. nu. 9. u Bart. in l. 2. §. ſi publico. nu. 13. ff. de adulter. & in l. libellorum. h. t. Ferr. in for. inquiſitionis. ad uer. ſuper. x Bal. in l. 2. nu. 2. C. de probat. y Iaſ. latè in l. uinum. nu. 24. & 25. ſi cert. pet. Bart. in l. quid ergo. §. pœna. ff. de his qui not. inf. z l. fi. C. de probat. a l. abſentem. de pœn. c. literas. 14. de præſump. Caſtr. & Dd. in l. fin. C. de probat. uid. ff. de accuſ. b gl. in cle. unic. ad uer. non uolens. de homicid. Salic. in l. ea quidem. q. 5. C. de accuſ. Hyp. conſ. 61. poſt reditum. n. 31. c l. non oẽs. 6. §. à barbaris. de re mil. c. afferte. c. literas. 12. de præſump. Bal. in l. quicunq;. per illum text. de ſeru. fugit. l. ſi qui. 33. C. de adult. c. ex lit. c. tertio loc. de prob. Bar. in l. 2. §. fi. & l. capite. 25. de adult. Dd. in l. fi. C. de prob. ubi dixi. Euerar. in præamb. loc. legal. in prin. Chilian. in pract. cap. 2. numer. 9. Schurff. conſil. 38. centu. 1. d uide ff. de adulter. & l. fin. C. de probat. e Hyp. in prac. §. quoniam. num. 31. & 32. f Hyp. in l. unius. §. cogniturum. num. 36. & 37. de quæſt. & in practi. crim. §. occurrunt. num. 3. & in §. ſequens. num. 8. & 9. Gaudin. de homicid. num. 5. 6. g Angel. in tract. malef. ad uer. qui iudex inquiſitus. nu. 1. Hyp. præall. lo. paßim. h l. ſi non defendatur. de pœn. l. j. in fin. de quæſt. Bart. in l. libellorum. 5. §. ſi accuſator. nu. 4. h. t. i Bart. ibid. nu. 5. & 7. Bald. in l. ult. C. ſi accuſat. c. 1. de colluſ. k l. properandum. C. de iud. tot. tit. C. ut intra cert. temp. quæſt. crim.

tie reus diuturna custodia affligatur [a]. Sanè leuia crimina audire & discutere de plano procos. oportet [b]. Itaq; multo magis in his sufficiet qualis qualis petitio, nec nocebit inepta cōclusio: nam quod de necessitate non requiritur, si ineptè interueniat, non uitiat actum [c].
Et hæc quidem ita se habent, cum utraq; pars præsentiam sui in iudicio facit. Sed quia 13
plerunq; sontes fuga sibi consulunt, priusquam in uincula conijciantur: uideamus quomodo contra absentes accusatio procedat. Et quamuis rescriptum est [d], absentem capitali crimine accusari non posse, multo uerò minus damnari, etiamsi contumaciter absit [e], sed tantum bona eius annotari, & post annum publicari [f]: tamen usu apud nos inualuit, ut ter per interualla dierum 14. citetur rêus: post quæ si non compareat, nec absentiæ excusationes alleget, pro conuicto habetur, & banno imperij proscribitur, ut impunè postmodum interfici possit [g]. Econtrariò si contumaciter desistat, & frustretur accusator, statuit ei terminum iudex accusationis prosequendæ: post quem reus ab obseruatione iudicij, ut in ciuilibus absoluitur [h], ita tamen ut ab alio accusari possit [i]: eamq; rem accusatores morib. impunè ferunt plerunq;, quamuis iure ciuili aliter atq; aliter temeritatem & contumaciā eorum punitam fuisse constet [k]. Sed pœnam extraordinariam etiamnum durare apud Sax. præsertim calumniantibus accusatoribus, uerius uidetur [l].
Finis accusationum idem est qui publicorum iudiciorum, ut uidelicet delicta punian- 14
tur: quod Reip. ad communem salutem & tranquillitatem interest [m]. Cic. [n] de accusatione i Sin, inquit, erit, cur faciendum sit sæpius, Reipub. tribuat hoc muneris, cuius inimicos ulcisci non est reprehendendum: modus tamen adsit. duri enim hominis, uel potius uix hominis esse uidetur, periculum capitis inferre multis. Effectus accusationis est, ut ea imple- 15
ta pœnæ à legibus ordinatæ per sententiam reus subdatur [o]: non impleta aut derelicta, reus quidem absoluatur, accusator uerò pœnas talionis, aliasúe de quibus paulo antè diximus & uerò postea dicemus [p], incurrat. Non impletur autem accusatio, uel quia impeditur [q] aut 16
deficit in probatione accusator, uel quia soluitur cessatq; iudicium, aut per mortem actoris [r] (nisi iudex ex officio, uelut super notorio procedere, & iudicium prosequi uelit [s]) uel rei [t], aut per contumaciam eorundem (ut suprà dictum est) aut quia indulgentia principali abolētur [u], aut quia uel instantia biennio [x] (olim anno [y]) uel lis ipsa præscriptione 20. annorum eliditur. quo tempore omnia criminalia iudicia, quæ breuioribus spacijs conclusa nō sunt, circumscribuntur [z].

a l.j. & tot. tit. C. de custod. reo.
b l. leuia. 6. h. t.
c Ias. in d. l. uini. nu. 33. per l. j. in prin. C. de rei ux. act. cum alijs ibi allegat.
d l. absentem. 6. C. eod.
e l. 5. de pœn. ʃ.
f d. l. absentem. l. 1. & 2. C. de req. re.
g Chilian. in tit. von der acht.
h l. 4. C. eo. l. si ea. 7. C. de his qui accusa. non poss. uide glo. & Bald. in l. unic. in fine. C. ut nem. inuit. ag. & in l. diffamari. C. de ingenu. manumiss.
i l. accusator. ʃ. tit. 1.
k l. 4. C. eo. l. qui crimē. C. de ijs qui accus. d. l. 5. §. pen. de pœn. l. j. C. ut intra cert. temp. Angel. in trac. mal. ad uerba, & ad querelā. nu. 66. cum sequ. Hyp. in pract. §. quoniam. nu. 47.
l Zobel. in glos. noua. Landt. lib. 2. art. 8.
m Cic. in 1. in Verr.
n Off. lib. 3.
o l. 5. ʃ. tit. 1.
p ad S. C. Turp.
q l. libellorum. §. accusator. h. t.
r l. 2. §. fin. h. t.
s Bald. in l. fin. C. si accusat. uel reus. per l. 2. C. de abolit. Bart. in l. libellorum. §. si accusator. nu. 5. & 7. de accusat. c. t. de collus.
t uide l. 1. & 2. C. si accus. uel reus mort. fuerit. l. defuncto. ʃ. tit. 1. l. ex iudiciorum. 20. hoc tit.
u tot. tit. C. de aboli. & de gen. abol. uide l. 3. C. de episco. audien.
x l. properandum. C. de iudic. l. 2. C. ut intra cert. temp. l. ubi. C. de falsis.
y l. reus. de muner. l. 1. et 2. C. Theod. ut intra cert. temp. Cuiac. Ob. lib. 1. cap. 8.
z l. querela. ubi Dd. C. de falsis.

DE CVSTODIA REORVM. TIT. III.

1 *Continuatio.*
2 *Quando quis custodiæ uel uinculis mancipandus.*
3 *Mulieres non tradi custodiæ.*
4 *Pœna captiuorum fugientium.*
5 *Pœna custodum fugiente captiuo.*
6 *Pœna fideiussorum.*

POst accusationem institutam, ordinarium est, ut reus in uincula aut custodiam conij- 1
ciatur, ne elabi possit [a]: præsertim si confessus fuerit [b]. nam tunc pro conuicto habe- 2
tur [c]: antè uerò quàm quis conuincatur, non temerè uinciendus est in custodia, sed asseruandus [d], nisi de grauissimo aliquo crimine agatur [e], aut crimen notorium sit uel confessum [f]. Sanè mulieres ne custodiæ tradantur, lusttin. propter sexus pudorem, iniuriæ cu 3
stodum ac captiuorum obnoxium, rectè sanciuit [g]. Porrò custodiæ traditi si effugiant, 4
quamuis alioqui innocentes ex eo crimine inueniantur, propter quod impacti sunt, puniuntur [h] tanquam (ut uult Accurs.) conuicti [i], eademq; pœna qua delictū principaliter erat uindicandum. quod dicere durum est, nec seruari uidi: ad torturā tamen iudiciū facere aliquod eiusmodi fuga potest [k], & delictum cōmissum aggrauare [l], effractioq; extra ordinē puniri [m]. Quòd si dolo aut culpa cōmentariensium & custodum effugerint, pro modo culpæ 5
in eos statuetur [n], & ex constitutionib. eadem pœna qua is qui aufugit puniri debebat, afficiūtur [o]: quod & ipsum plenum acerbitatis est. quare satius est pro admissi qualitate officio

iudicis

a l. si. C. de accus. b l. 7. h. t. c l. j. de confes. d l. 2. C. de exhib. re. uide Paul. lib. 5. tit. 31. e l. 3. l. carceri. 9. h. t. Landt. lib. 2. art. 9. f l. 3. l. si confessus. 5. h. t. Bart. in l. j. h. t. Bald. in l. 2. C. eo. uide Land. lib. 2. art. 9. g Authen. hodie. C. eodem. h l. in eos. 13. h. t. i glo. et Alber. Ang. in d. l. eos. per §. prohibemus. in nouel. de collat. tex. in l. j. ʃ. de effract. Bos. in prac. cri. tit. de carc. nu. 5. & de effrac. carc. per tot. k uide Ias. post alios, in l. admonendi. de iureiur. nu. 169. ubi dicit esse communem. l Alex. cons. 35. uol. 1. Cepoll. cons. 26. Boss. de effrac. carc. nu. 1. m t. t. ʃ. de effract. n l. milites. 12. l. fin. h. t. o l. pen. C. eod.

iudicis eos puniri[a]: præſertim cum magiſtratui qui temerè reos ſoluunt, & abire patiuntur, mulctam tantummodo dici uideamus[b]. Olim cum militibus permitti custodias & curam carcerum uſitatum eſſet, minus graue fuit eorum negligentiam capite puniri[c]: quando omnia ferè delicta militaria, etiam leuia, hoc modo puniantur: ut & hodie in militaribus arcium custodibus, quorum fraude uel negligentia præſidia & arces amittuntur[d]. Sed cum ruſtici & pagani plerunque nunc carceribus præficiantur, arbitrarer pœna pecuniaria, ſicuti in magiſtratibus ſeruatur, negligentiam eorum puniendam. Quòd ſi dolus acceſſerit, uidentur extra ordinem tanquam effractores puniendi. Neque enim grauius puniri debent conſcij aut opem ferentes, quàm ipſi effractores, quos extra ordinem tantum puniri oportere ſuprà oſtenſum eſt[e]. At qui non reos, ſed iam conuictos damnatosque emittunt, & uindictæ publicæ ſuffurantur, meritò cum maieſtatis rei ſint, grauius puniuntur[f]. quod alibi diximus toties uerum eſſe, quoties ſummi principis, uel populi non recognoſcentis ſuperiorem, carceribus & pœnæ damnatus eximitur, non etiam quando manibus magiſtratus inferioris eripitur[g]. Sed ſæpenumerò fit, ut aut ex criminis qualitate, aut propter amplisſ. facultates dignitatemque eius qui accuſatur, fideiuſſoribus reus committatur[h], aut ſibi, hoc eſt nudæ ſuæ promiſsioni[i]. Fideiuſſoribus quidem relinqui etiam in cauſis capitalibus amplisſimos uiros, uſitatum eſt[k]. quod beneficij etiam ad decuriones, item Doctores, ac liberalium artium profeſſores, plerique trahunt[l]. Reliqui in cauſa unde pœna corporalis uenit infligenda, uel pecuniaria in corporalem conuerti poteſt, non fideiuſſoribus, ſed custodiæ committuntur[m]: quia ad eiuſmodi pœnam fideiuſſores ſe obligare nequeunt[n]. In leuioribus autem delictis, uel iudicijs ad ciuilem pœnam intentatis, fideiuſſoribus relinqui rei ſolent, qui pro ijs iudicio ſiſti, aut etiam iudicatum ſolui promittunt[o]. Quòd ſi fideiuſſores inuenire nequeant, tunc ſuæ promiſsioni iuratæ committuntur[p]. Iure Sax. rerum ſoli poſſeſſores tantum bona ſua pignori pro uadimonio obligare ſolent[q], etiamſi id genus cautionis in criminalibus iure ciuili non ſufficiat[r]. Reus porrò ita cautioni custodiæue implicatus ſi elabatur, præter perfidiæ crimen quod incurrit, etiam delictum confiteri uidetur[s].

6 Fideiuſſores autem eorum, non quidem corporaliter plectuntur, nec enim ad talem pœnam obligare ſe poſſunt[t]: ſed mulctantur pecunia pro arbitrio iudicis, niſi uel ex promiſsione, uel ex conſuetudine certa ſumma oſtendatur[u], ſicut iure Sax. uuerigeldio, ut uocant, mulctantur[x]. Si tamen dolo fideiuſſor faciat, quo minus reus exhibeatur, etiam extra ordinem rectè coercetur[y]. Econtrariò autem & iudices puniri uſitatum eſt[z], qui aut iniuſtè aliquem custodiæ tradunt, aut cognita innocentia captiuum diutius detinent[a]. Nec modò ad intereſſe, & iniuriarum nomine tenentur[b], ſed iure Sax. pro ſingulis diebus quibus custodia iniuſta durauit, ad 30. ſolidos captiuo obligantur. qua pœna etiam is ad cuius petitionem iniuſta incarceratio decreta eſt, obſtringi[c], uelut & ad alimenta captiuo præbenda[d], exiſtimatur.

AD LEGEM IVLIAM MAIESTATIS.
Titulus IIII.

1 *Diſpoſitio ſequentium titulorum.*
2 *Continuatio.*
3 *Quid ſit maieſtas.*
4 *Quis maieſtatem lædere uideatur.*
5 *Qui quos de hoc crimine accuſare poſſint.*
6 *Quæ in hoc iudicio obſeruanda.*
7 *Pœna huius delicti, & de l. 12. Tab. ac Iulia huc pertinente.*

M 3 Sed

a l. 9. h. t. uid. bonam diſtinct. Iaſ. in l. j. §. Prætor. nu. 12. ſ. ne quis in ius uocat.
b l. ne quis. 10. h. t.
c Paul. lib. 5. tit. 31.
d Iaſ. in l. in actionibus. n. 24. de in lit. iuran. uide ſ. de re milit.
e ad tit. de effrac & Ne quis eum qui in ius uocat. ut ex.
f l. 3. §. fi. l. 4. ubi Bart. ſ. t. 1. Iaſ. in l. 3. §. quod prætor. nu. 12. ne quis eum, &c.
g Iaſ. in d. l. 3. §. quod prætor. nu. 12. ne quis eum qui in ius uoc. & in §. pœnales. n. 102. 107. Inſt. de acti. Gui. Pap. quæ. 579. Socin. de cita. art. 34. n. 32.
h uide Land. lib. 2. artic. 9. Chil. in præ. c. 46. nu. 3. latè Boſ. in prac. crim. tit. de carc. fideiuſſ.
i d. l. j. h. t. d. Auth. hodie. l. cum clericis. §. i. C. de epiſ. & cl.
k l. j. h. t.
l io. de Plat. & alij in l. medicos. C. de prof. & med. li. 10. Alb. de Roſa in rub. de muner. n. 14. & tit. de decur.
m gl. & Bart. in l. j. h. tit. Bald. in l. 2. C. eod. Felin. in c. fin. nu. 10. de accuſ.
n Bald. & Dd. in l. 2. de publ. iud. & in l. ſi conſtante. num. 20. ſolut. matr. Boſſ. de car. fideiuſſor. nu. 7.
o uide præallegat. Dd.
p §. neceſſarium. uerſi. ſi uerò iurauerit. in authen. ut null. iud. Boſſ. præalleg. loc. nu. 72. Par. de Put. in trac. ſynd. uerb. fideiuſſ. nu. 1. per l. j. C. ut om. iud. auth. generaliter. C. de epiſc. & cleric.
q Land. lib. 1. artic. 3. & 34. ubi gl. num. 4. & lib. 2. art. 5. & 3. ubi gl. nu. 3.

r Iaſ. nu. 3. in l. ſciendum. 11. Qui ſatiſd. cog. s gl. in d. l. in eos. t Bart. & Dd. in l. 1. 3. & 4. hoc tit. per l. ſi à reo. 71. §. fi. de fideiuſſor. u l. ſi quis. 4. h. t. x Land. lib. 1. art. 65. y d. l. 4. l. ſi uerſatorem. 13. C. de fid. glo. in d. art. 64. z Hyp. in prac. crim. §. attingam. nu. 19. a Bald. in l. ſed etſi. de in ius uocan. Chilian. in prac. cap. 2. num. 36. b Bal. in l. quemadmodum. 29. §. magiſtratus. ad l. Aquil. c Fachſ. diff. 67. gl. Landr. lib. 2. art. 34. d l. iubemus. 10. C. de epiſ. aud. fac. l. quoniam. uerb. ſumptus competentes. C. de teſtib. l. 4. in fin. uerb. tuis ſumptibus. de eden. & de hac materia, utrum captiuus à ſe, an ab aduerſario, an de publico alendus ſit, uide apud Par. de Pute. diſtinguendum inter pauperem captiuum, & ſibi ſufficere ualentem. in trac. ſynd. uerb. car. cap. 4. & uerb. expenſe. cap. i. per tot. Felin. in c. 1. de lit. ob. & c. ex reſcripto. in fin. de iureiur. glo. in l. ult. C. de eroga. mil. ubi Odofre. & Dd. Angel. in l. minimè. de appellat. Bart. in l. ſanctum. nu. 3. cum apoſtill. de rer. diuiſ. & idem ac Iaſ. & Dd. in l. ſi uictum. de re iudic. & in l. 2. l. iudices. C. de epiſ. aud. per l. lege. de Senatuſ. Syla. l. diuus. de bon. dam. l. Circenſium. de decur. l. quemadmodum. §. magiſtratus. ad l. Aquil. c. ne religioſi. de regular. c. ex parte. de accuſat. §. ſi unum. ut cum de appell. §. ſi uerò. de inceſt. nupt. Boer. deciſ. 303. num. 1. Angel. conſil. 245. gaia. num. 4. & 5.

SEd iudicia publica uariè constituuntur, ex uarijs generibus delictorum. Delinquitur 1
autem uel in Remp. uel in eius membra: puta aut in personas singulorum, aut in res.
Quod in Rempub. aut principem qui Reipub. caput est, committitur, crimen læsæ ma- 2
iestatis appellatur. Maiestas enim, authore Cic.[a] est magnitudo quædam populi Rom. in 3
eius potestate ac iure retinendo: uertiturq; in imperio, atq; omni popu. Rom. dignitate. Ma-
iestatem igitur minuere, ut idem [b] ait, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate popu-
li, aut eorum quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. à quo non abhorret defi
nito Vlp.[c] Maiestatis crimen est illud, quod aduersus pop. Rom. uel aduersus securitatem 4
eius (nostri saluum conductum uocant[d]) committitur. quod quibus modis, & quàm uariè
fiat, explicat Cic.[e] & I.C. hîc passim [f], ac nostri Dd.[g] quos consulere potestis. Quia uerò ius
populi Romani in Imperatorem, quo nihil in terris habetur sanctius[h], translatum est [i]: ideo
in hunc solum, eiusq; securitatem, crimen læsæ maiestatis committitur, non contra inferio-
res[k]. Porrò quia hoc crimen denudari publicè interest, ideo ius accusandi hîc habent, qui 5
aliàs non admittuntur: ut famosi, milites, mulieres, serui [l]: & accusantur non modò supersti-
tes, uerumetiam defuncti, etiamsi aliàs reatus mortalitate extinguatur [m]. idq; ideo, quoniã
& bona publica itur [n], & memoria rei post mortem eius damnatur, ne uel commemoratio
tam perniciosi sceleris supersit [o]. quod tamen non de quouis maiestatis temeratore accipi-
endum est, sed qui perduellionis reus perhibetur, hoc est, qui hostilia aduersus Rempub.
aut principem agitasse conuincitur [p].

In cognitione autem hoc uertitur, ut non modò reus suspectus torqueatur, non admissa 6
ulla dignitate aut priuilegij exceptione [q], uerùm etiam ipse accusator [r]. Hoc tamen crimen
à iudicibus non in occasione iniuriæ faciendæ ob principalis maiestatis uenerationem ha-
bendum est, sed in ueritate rei: nam & persona spectanda est, an potuerit facere, & an antè
quid fecerit, & an suæ mentis fuerit: nec lubricum linguæ ad pœnam facilè est trahendum [s].
Porrò hoc genus sceleris quod quidẽ ad perduelles attinet, lex 12. capite puniri uoluit: nec 7
in alijs locum habere iussit, quàm qui hostilia in Remp. essent machinati. Postea lex Iulia im
minui maiestatem pop. Rom. & alijs multis, præter perduellionatũ [t], modis statuit: quam le
gem sui noui imperij muniendi causa Augustus tulisse, ex actis porrò Cæsaris iam demor-
tui Antonius primùm protulisse uidetur [u], Iuliamq; à Iulio nominasse. Ex hac lege apparet
aqua & igni condemnatis interdictum fuisse [x]. nam & Modest.[y] ait, in militibus pœnam ex-
acerbari: non igitur in reliquis uidetur fuisse capitalis. Sed ea pœna hodie, & quidem indi-
stinctè in capitalem translata est [z], memoria sontis insuper damnata, bonisq; publicatis: o-
lim quidem non extantibus liberis [a], hodie ex constitutionibus [b] indistinctè. quin & filij in-
famia notantur, & factione testamenti carent [c]. quod crudele uideri potest: sed antiquum est
se, & omnium ciuitatum commune, inquit Cic.[d] ut charitas liberorum amiciores parentes
Reipub. redderet. Porrò quia tantum summi principis maiestatem uiolari diximus, ideo si
securitas inferiorum infringatur, non capitali, sed arbitrariæ pœnæ locus erit [e].

a in Part. Orat.
b lib. 2. de inuent. cap. 3.
c l. j. h. t. uide etiam Paul. lib. 5. tit. 29.
d gl. & Dd. hic, qui aiũt uiolantem teneri pœna lęsę maiestatis. idẽ Gul. de Lud. sing. 87. num. 1. Petr. Rauen. in alph. uerb. saluus conductus. Boer. dec. 179. nu. 2. qui dicit arbitrariè puniri. Guid. Pap. decis. 56. nu. 2.
e in Part.
f l. 1. 2. 3. §. 1. 4. 5. 6. 7. in fin. 10. 11. h. t.
g in l. quisquis. C. eod. & in extra, qui fuit reb.
h l. ult. C. de legib.
i l. j. de constit. prin.
k l. uid. an. ad decis. Gui. Pap. 418. suprà. Fab. & Ias. in §. pœnal. nu. 107. Inst. de actio. Ias. in l. qui iurisdictioni. de iurisdict. in prin.
l l. 7. & 8. h. t.
m l. fin. h. t.
n §. interdum. Inst. de hered. quæ ab intest. §. 2. Inst. de publ. iud. l. quisquis. C. ad l. Iul. maiest.
o l. pen. in l. fi. C. eo. §. publica. inst. de publ. iud.
p d. l. fin. h. t. uide Hotomann. in Commen. uer. uerb. perduelles.
q l. 4. C. eo.
r l. 3. C. eo.
s l. 7. h. t. l. unic. C. si quis Imper. mal.
t l. 3. h. t.
u Tac. lib. 1. Cic. Phil. 1. Paul. lib. 5. Sent. c. 29.
x Paul. lib. 5. tit. 29. ubi Cuiac. Cic. Phil. 1.
y l. 3. §. fin. h. t.
z d. l. quisquis. §. public.
a l. eorum. 9. h. t.
b d. l. quisquis.
c d. l. quisquis. §. filij.
d in epist. ad Brut.
e Ias. in d. l. qui iurisdictioni. ff. de iurisdict. uid. ann. ad decis. Gui. Pap. 418. Ias. in l. 3. §. prætor. n. 12. ne quis eũ q in ius uoc. et in §. pœnales. n. 107. Inst. de act.

AD LEGEM IVLIAM DE ADVLTERIIS.
Titulus V.

1 *Continuatio: & de atrocitate huius criminis.*
2 *Adulterum non modò maritum, sed etiam totam eius ac delinquentium familiam maculare.*
3 *Differentia inter stuprum & adulterium: & unde hoc sit dictum.*
4 *Quid sit adulterium.*
5 *Adulterium ab actu, non uoluntate intelligi.*
6 *In qua muliere committatur.*
7 *An in solutam, meretricem, sponsam committatur. 5. 6.*
8 *Maritum præ reliquis accusare.*
9 *Intellectus l. si constante.*
10 *Pater, agnati, extranei, quando accusare possint.*
11 *Ab uxore accusari uirum non posse.*
12 *Qui accusari possint.*
13 *Adulterium sine dolo non committi, & opem ferentes pro adulteris haberi.*
14 *Forma accusandi olim.*
15 *Pœna lenocinij: & quomodo ius antiquum sit mutatum.*
16 *De iure mariti.*
17 *Intra quod tempus accusandum.*
18 *De pœna adulterij, & l. Iulia.*
19 *Quomodo ciuiliter & priuatim de adulterio cognoscatur.*

De stupro,

20 De stupro, eiusq; pœna.
21 Aliud stuprum esse, aliud raptum: & de pœnis aliarum libidinum. 2.

1 PErsonæ præcipuè læduntur per intolerabilem adulterij iniuriam, quæ crimini læsæ ma
2 iestatis (de quo modò dictum est) comparatur[a], & qua grauior nulla inferri potest[b].
Etsi enim adulterij nomine non detur, ut quidam uolunt, iniuriarum actio, quia non
contumeliæ inferendæ, sed libidinis explendæ causa committi uidetur[c]: tamen reuera gra-
uissima iniuria per adulterium infertur marito[d], ut uerius arbitrer, illi hoc nomine iniuria-
rum quoq; actionem competere iustissimam. quippe cum id flagitium non modò ipsum,
sed totam eius familiam conspurcet[e]: nec tantum huius, sed etiam adulteri adulteræq; gen
tem dedecoret atq; euertat[f]: atq; adeò ipsam etiam terram quasi piaculo quodam atq; ana-
themate polluat[g]. Quare cum hoc scelus admodum graue sit[h], ac ipsa natura[i] detestabile[k],
inprimisq; societati humanæ exitiosum[l]: de hoc primo loco agamus.
5 Lex Iulia stuprum & adulterium promiscuè & ἀκαταχρηστικώτερον appellat[m]: hoc est, indiffe
renter his uerbis utitur[n]. Sed propriè adulterium in nupta committitur: stuprum uerò in
uirginem uiduamue, quod Græci φθορὰν appellant[o]. Etsi autem lex indiscriminatim his uer
bis usa est, fortè quia utrunq; delictum non supplicio capitali, sed mitius puniebat, ut po-
stea dicemus, sic ut distinctione non fuerit opus: tamen constat postea aliam in adulteris,
aliam in stupratoribus placuisse pœnam[p]: quapropter separatim de utroq; erit dicendum.
Adulterium, authore Festo, dictum est, quasi ad alterum quàm qui iure habetur, accessus &
agglutinatio. Papin. uerò ait dictum, propter partum ex alio conceptum, quasi alterius par
4 tum[q]. Est igitur adulterium, uiolatio thori alieni[r]: siue illicitus coitus, cũ uxore aliena[s]:
5 aut, ut uerecundius loquitur I.C.[t] est alienæ matrisfamiliâs corruptio. Dico, illicitum es-
se coitum: nam ab actu, non à uoluntate adulterium intelligitur[u], maximè apud nos Sax.
quorum moribus non affectus & conatus, sed tantum effectus delicti punitur[x]. Dico, cum
uxore uel matrefa. aliena: nam in uiduã aut uirginem propriè adulterium nõ cadit[y]. quod
& Rabini Iudæorum in interpretatione Decalogi, & Theologi scholastici, ut Liranus, Magi-
ster Sententiarum, & alij tradunt. Perinde autem est quomodocunq; sit uxor, siue iusta, hoc
est solenni Romanorum ritu, stipulationib. ac manuum conuentione, in matremfa. empta
atq; capta: siue iniusta, hoc est, minus solenniter per simplicem in domum deductionem u-
6 sumq; coniuncta[z]. neq; enim qualecunq; matrimonium uiolare permittitur. Sed & in ea
uxore potest maritus adulterium uindicare, quæ pudicitiam uulgauit[a]. nec enim impudica
uita uxoris, iniuriã maritali thoro factam lenit, sed exasperat magis atq; aggrauat: quod &
Tiberio placuisse, author est Suet. quamuis si uidua esset, impunè in eam stuprum commit-
teretur, pudore nimirum prostrato. Nam stuprum in meretricibus & uilibus personis, siqui
dem non sit uiolentum, haudquaquam iure nostro punitur[b]. Atq; ita accipiendæ sunt Cæ-
sarum constitutiones[c], quæ de stupro, id est carnali copula cum persona soluta, loquuntur:
ut non modò uerba, sed etiam facti species ostendunt. Pleriq; tamen eas constitutiones ad
maritatas quoq; extendunt: ut si pudorem uulgauerint, ipsæ quidem pœna adulterij tene-
antur[d], cum his consuetudinem habentes, non item, sed puniantur leuius, etiam maritati:
quia uiolasse thorum alienum non uidentur, ubi nullus est thori pudor uel respectus, sed
promiscua & uulgaris conniuente marito turpitudo[e]. qui cum penè lenocinium, perferen
do eiusmodi turpitudinem, committat, non uidetur ei uelut uolẽti atq; scienti fieri iniuria:
7 & proinde ubi minor est iniuria, pœna quoq; minor esse debet[f]. Deniq; Diui, Verus & An-
toninus, rescripserunt etiam in sponsa[g] adulterium committi: quia neque matrimonium
qualecunque, nec spem matrimonij uiolare permittitur[h]. & sponsa pro uxore habetur[i]:
ut mirum non sit, iniuriam sponsæ factam, in sponsum, ueluti maritum redundare[k].
quod & legibus Mosi diuinis probatum extat[l], etiamsi hoc casu pœna minor hodie decer-
natur[m]: quia reuera uxor non est, neque thorus uiolatur. Qua ratione quæ deserta à ui-
rò in militiam fortè profecto, alteri nubit, aut sui copiam facit, etsi stricto iure adul-
terium committit, ut & is qui ei iungitur[n], tamen & hoc casu pœna solet mitigari[o].

a Mar. Mantua. sing. 117. nu. 2.
b l. codicillis. 91. §. matr. ubi Dd. Bal. & alij de leg. 2. uid. Mar. Mãt. sing. 117. & 368.
c Bart. in l. uerũ. de furt. Ang. in tract. malef. ad uer. chebai adulterato. nu. 60. Roma. con. 184. Alex. conf. 113. uol. 2.
d l. codicillis. 91. §. matr. ubi Bald. de leg. 2. c. 1. ubi Bald. & Dd. ex quib. cauf. feud. amitt. Bart. in l. interdum. §. 1. de publica.
e l. quamuis. 5. 30. C. de adult. Bald. l. unic. nu. 5. C. de rap. uirg. & conf. 427. quedam, nu. 7. & 8. uol. 5. Ro. conf. 451. nu. 10.
f Philo in lib. De decem precep.
g Leuit. 19. Iob 31. uide Ecclesiast. cap. 23.
h Iob 31. Hoc enim nefas & iniquitas maxima. c. si quod. ubi gl. 33. q. 2. c. criminis. 25. dist. Genes. 25. peccatum grande. uide omnino Ecclesiast. cap. 23. circa finem.
i l. probrũ. 42. de uerb. signif.
k c. 1. 81. distinct. c. quod in omnibus. 32. q. 7. §. ult. clericorum. ex. de uit. & hon. cler. Auth. de nupt. in patri.
l Iob 31. Lactan. lib. de Ira Dei. cap. 22.
m l. 6. §. 1. h. t.
n l. inter. 101. de uerb. signif.
o d. l. 6. §. 1. l. stuprum. 35. h. t.
p §. item. l. Iulia. Inst. de pub. iud.
q l. 6. §. 1. h. t.
r c. nõ mœchaberis. 32. q. 5. §. 6. Host. in tit. de adult. in prin.
s Azo in rub. C. eod.
t l. fugitiuum. 225. de uerb. signif.
u d. l. fugitiuum, l. quod

 Sed &

alt. 23. l. cap. 25. h. t. x Reinhart. diff. pœn. 6. per c. 36. Lehenrecht. y d. l. 6. §. 1. d. l. stuprum. z l. si u-
xor. 13. §. planè. a d. l. si uxor. §. 1. b d. l. si uxor. §. 1. uide suprà, de concubin. c l. si ea. 22. l. quæ adul-
terum. 29. C. de adult. d Spec. ad tit. de iniur. in prin. e Io. de Plat. in §. item lex Iulia. de adult. Inst. de pub.
iud. uide Dd. Bald. Cyn. Salic. in l. si ea. & l. quæ adulterium. C. eod. f Angel. in tract. malef. in uerb. sciente &
dolose. nu. 12. l. unic. C. de fal. mo. g l. propter. 7. C. eo. uide omnino Cuiac. Obser. lib. 6. cap. 16. h d. l. si u-
xor. §. 1. uerf. diuus. l. propter. 6. 7. eod. i l. si sponsa. de iur. dot. lege Iulianus. de iu. dot. k l. item apud. 15. §.
sponsum. de iniur. latè Tiraq. in leg. connub. leg. 15. nu. 4. l Deut. 22. m Sal. in l. eum. 18. C. de adult. Ang.
in trac. mal. chebai adulterato. nu. 16. & 65. & Alex. conf. 165. uisis. uol. 7. Ro. sing. 537. n l. uxor. 7. cum
auth. seq. C. de repud. o l. miles. 11. §. pen. h. t. ubi gl. ad uerb. nuptijs.

Sed & ea adulterij tenetur, quæ ut licentius peccaret, repudium uiro misit[a]: fraus enim le-
gi facta non excusat[b]. Ille quoq; illaúe simili pœna obstringitur, ut quidam uolunt, qui 8
quæ ue binas nuptias aut bina sponsalia [c] uno tempore habet constituta. lex tamen magis
pro stupro quàm adulterio, hanc polygamiam uidetur habere[d]. Quare & stupri pœna,
hoc est fustigatione illam puniri, plerìq; arbitrantur[e]: quod & Sax. curiæ sequuntur. Alijs
hîc tamen magis placet adulterij pœna capitalis, nempe gladij[f]: quæ & Ordinationibus
Imperij, in utrouis sexu, hoc in delicti genere decreta est[g]. Ego uerò distinguendum cen-
seo: ut si quis alterius uxorem priori coniugi superinducat (quod tamen uix fieri posse, ni-
si in desertrice uidetur) eum uelut alieni thori temeratorem de adulterio teneri: sin uerò se-
cundam uxorem ducat solutam, ut plerunq; fit, hunc tantum stupri crimine & pœna obli-
gari[h], siquidem persona honesta sit: sin autem uilis & inhonesta, ne hac quidem, sed leui-
ore animaduersione coercendum esse[i]. Nam in solutis, propriè & quo ad pœnam legis,
non committitur (ut dictum est) adulterium, sed tantum stuprum[k]: nisi uiles sint, ut ancil-
læ, etiam liberæ (ut sunt hoc tempore) meretrices, corruptæ, infames, &c. quo casu etiam
pœna stupri remitti debet[l]. Ac nomen quoq; ipsum indicat, quæstionem adulterij ad eam
iniuriam pertinere, qua alterius familiæ stirpes adulterinæ inseruntur[m]. Et constat, hac de
causa pœnam adulterijs præcipuè præstitutam, ne uidelicet per hæc confunderentur fami-
liæ, redderenturq; incerta constuprati lecti soboles, ac innocentes mariti sæpe inimicissimo-
rum filios pro suis alere atq; agnoscere cogerentur[n]. quæ ratio cum cesset in innuptis, mi-
rum non est si nec in ijs adulterium, quod ad pœnam legis attinet, committatur. Non enim
agentis personam, sed patientis, semenq; adulterinum concipientis, ac confundentis cum
maritali, intuemur. Quare econtrariò soluti iuuenes cum coniugatis mulieribus rem ha-
bentes, lege Iulia tenentur: ut passim usu apud Sax. etiam seruari uidemus. quanquam se-
rè mitius puniantur, puta relegatione uel fustigatione. Mulieres enim maritatæ indistinctè
adulterium committunt, & cum his committitur, nullo in discrimine posito, quinam cum
ijs illicitam consuetudinem habeant. semper enim thorum mariti uiolant, eiq; sobolem red-
dunt incertam. Quare & nuptæ si priore uiro superstite alteri nubant, proculdubio adulte-
rium indistinctè committunt[o]: etiamsi in uiris distingui diximus, utrum cum maritata an
cum soluta rem habeant, uel alteras nuptias contrahant. Eadem ratione in seruis mulierib.
non committitur à maritatis adulterium[p]: quia finguntur non in matrimonio, sed contu-
bernio tantum esse uirorum, nec sobolem etiam ex marito iustam procreant[q]. His ita præ-
cognitis, uideamus qui à quibus accusari possint: tum quis sit accusationis ordo atq; for-
ma: postremò de effectu & pœna huius iudicij. Ante reliquos omnes præcipuum ius ac- 9
cusandæ uxoris maritus habet, etiam ante patrem mulieris. Nam & propensiore iure, & ma-
iore dolore executurum eum accusationem credendum est[r], nisi pater maritum ut infamem
arguat, aut doceat colludere magis cum uxore quàm accusare: quo casu ius accusandi non
modò erit patri præ marito[s], sed etiam reliquis consanguineis ad quos iniuria pertinet[t].
Quid enim si maritus negligat, neq; contaminatione indignetur: an cogentur agnati eius 10
pati, ut familia alienis falsisq; hæredibus inquinetur[u]? Nec obstat quod Vlp.[x] uult, con-
stante matrimonio ad accusationem mulieris extraneum nō admitti: propterea quòd pro-
batam à marito uxorem & quiescens matrimonium, non debeat alius inquietare: non e-
nim prohibet constante matrimonio institui accusationem, sed uult ordinem legibus præ-
scriptum seruari[y]: ut uidelicet primò accusetur lenocinij maritus, qui uxorem adulteram
contra bonos mores retinet: ac deinde eo lenocinij damnato, ad adulteram mulierem per-
ueniatur. Sed cùm hic ordo hodie sublatus sit, nec teneatur maritus lenocinij, quamuis im-
pudicam retineat[z]: nihil causæ est, quamobrem omisso marito, non possit mulier postula-
ri[a]. Secundum maritum itaq; cessantem aut nolentem agere, admittitur mulieris pater[b],
ac deinceps reliqui cognati, & si plures cōcurrant, lege expressum est, ut is cuius ea de re no-
tio erit, de iusto accusatore constituat. Sed cessantib. agnatis, ijsq; ad quos iniuria pertinet,
an extraneis permittenda erit accusatio? Et quin iure mariti accusare nequeant, extra con-
trouersiam est[c]. sed Constantini constitutione etiam aliàs prorsus exclusi uidentur[d]: quod
mihi neutiquam probabile uidetur. nam ipse etiam Iustin.[e] iudicium adulterij inter publi-
ca numerat, quorum executio ad quemlibet de populo pertineat[f]. Magis igitur est consen-
taneum, non uoluisse Constant. omnino excludere extraneos, sed solùm ab ea accusatione
quæ fit iure mariti, quam propinquiorib. duntaxat concedit. At his omnib. cessantibus cur
extranei iure extranei accusare crimen publicum prohibeantur, nulla causa est[g]. Publico 11
autem iudicio, ut suprà dictum est, neminem accusare possunt mulieres, nisi suam suorūq;
iniuriam

a l. pen. C. eod.
b l. non dubiū. C. de leg.
c glo. & Dd. in d. l. eum qui. Alex. in l. §. de his qui not. infam. Ang. in tract. malef. che hai ad ulterato. nu. 15.
d d. l. cum qui. 18. C. de adult.
e l. eum qui duas. 18. ubi Bal. et Salic. C. eo. Ang. in trac. mal. che hai ad ulterato. nu. 65. Alex. cons. 165. uisis. uol. 7.
f Roma. sin. 537. Mar. Man. sing. 4. uid. Chilia. in prac. c. de pœn. aide Tiraq. de leg. con nub. 7. lege. nu. 17.
g Ord. imp. cap. 121.
h d. l. eum qui duas. ubi gl. ad uer. inferetur, idem uidetur sensisse.
i l. si ea. 22. l. si adulterum. 29. C. eod.
k uide gl. art. 51. lib. 1.
l l. si ea. 22. l. si adulterū. 29. C. eo. lo. Ela. in §. ite lex. Inst. de publ. iud. latè Boss. in prac. crim. t. de coit. dā. nu. 25. per doctrinā Bar. in l. si uxor. in fi. de adulter. Soci. cons. 148. & latè nu. 28. lib. 1.
m d. l. inter. 6. § lex Iuli.
n Philo præall. loco. Ecclesiast. cap. 23.
o d. l. uxor. 7. C. de repu.
p l. inter. 6. h. t. l. serui. 23. l. et si. 25. C. eod.
q gl. in d. l. serui. per l. cū ancillis. C. de incest. nupt.
r l. 2. § fin. h. t.
s l. 3. h. t.
t l. quamuis. 30. C. eod.
u l. 2. § 1. & § fin. l. 3. l. maritus. 15. § si ne-
[illegible] erit. ubi Bar. h. t.
x [illegible] si constante. 26. h. t.
y l. 2. § 1. h. t.
z Auth. sed nouo iure. ubi Salic. & alij. C. eo.
a Azo in rub. C. eod. nu. 8. per §. quis uerò. in Auth. ut lic. mat. fac. l. quamuis. in uer. ne temerè liceat fœdare cōnubia. C. eod.
b l. si maritus. 1. et 2. h. t.
c l. 4. § 1. & 2. h. t. l. nec mariti. 7. C. eo. l. 5. § fin. ff. tit. 1.
d d. l. quamuis.
e Inst. de pub. iud.
f in princ. Inst. de pub. iud.
g gl. in l. 4. ad uerb. qui accusare. h. t. & in d. l. quamuis. ubi Bald. Salic. & Azo in rub. C. eod. nu. 6. Lan. in c. 1. ex. eod. Imol. in c. in literis. ex. de præsumpt.

iniuriam persequantur: at de adulterio ne sic quidem agere possunt, si fidem maritalem si-
bi à coniuge uiolatam conquerantur [a]. Adulter enim maritus non suum ipsius thorum in-
quinat, sed illius, cuius cum uxore consuetudinem habet. Huic enim ex adultera coniun-
ctione sperandi sunt liberi adulterini, non uxori ipsius mœchi. Quare cum ad ipsam nec
præcipua iniuria, neq; ratio legis Iuliæ pertineat: mirum non est, si iure Ciuili ad accusan-
dum maritum, cui reuerentiam [b] debet & obsequium [c], non admittatur: quamuis iniuria-
rum, propter uiolatum matrimonium, aut ad separationem thori rectè agat [d]: etiamsi ne id
quidem apud ueteres Rom. fuerit solutum [e]. De iure Ciuili nunc loquor. nam canones con
trà statuere, & feminas ad accusandam mariti turpitudinem admittere uidentur [f]: quos or-
dinationes Imperij sequuntur [g]. Et hæc de accusatoribus. iam de reis uideamus.
12 Accusari de adulterio possunt omnes, quacunq; dignitate præditi [h], etiam serui [i]: dum ta-
men habuerint conscientiam thori maritalis, id est sciuerint eam qui cum scortantur, alteri-
13 us esse uxorem [k]. Nam adulterium sine dolo malo non committitur [l]: ut si mulier decepta
opprimatur ab alio quem putat maritum esse, aut credens mortuum maritum cum alio cō
trahat [m]. quare & per culpam aliquam commissum adulterium, pœna uacare oportere ui-
detur. Nam quod dicitur, delictum culpa perpetratum mitius puniri, puniri tamen, uerum
est in his delictis, quæ principaliter tendunt in alterius iniuriam, non in illis quæ non iniu-
riæ, sed explendæ libidinis causa fiunt [n]. Videntur tamen de simplici stupro, aut fornicatio-
ne saltem teneri, si extra uelamentum coniugij rei illicitæ, hoc est, non coniugio, sed Vene-
ri inconcessæ etiam per culpam opera sit data [o]. Non modo autem hi qui mœchiantur accu-
sari possunt, sed etiam qui quauis ratione ex eo crimine quæstum captant: puta lenocini-
um faciendo, domum ad stupra præbendo [p], &c. item qui illicitas & prohibitas nuptias
contrahunt [q], quiq; super adulterio transigunt. Nam cum transactio nullo dato non pro-
cedat [r], non potest non in lenocinio hærere, qui accepta per transactionem pecunia accusa-
14 tionem huius flagitij remittit [s]. Quod ad formam huius iudicij attinet, sciendū est, olim
constante matrimonio accusationem mulierum cessasse, nisi maritus antea lenocinij conui-
15 ctus esset, qui compertam adulteram in matrimonio retinuisset [t]. Sic enim marito amo-
to per pœnam lenocinij, quæ olim erat eadem cum pœna adulterij [u], nempe relegatio aut
deportatio [x] (hodie est in mangonibus & lenonibus ultimum supplicium [y], in reliquis ar-
bitraria & extraordinaria [z]) rectè procedebat accusatio, & non aliter [a]. Cæterôquin obijci
poterat agenti, cur marito cuius potissimùm iniuria hîc uertitur, præreptum iret actionem?
quamobrem quietum & pacatum alterius matrimonium inquietaret? quare in mores alte-
rius coniugis inquireret, quos maritus necdum de lenocinio conuictus, non aspernare-
tur? Sed hæc ratio in accusando à coniuge uiro cessat. nam cum adeò non præcipua sit u-
xoris causa, ut nullo modo accusare posse intelligi, licet mœchum ab extraneo, etiam du-
rante matrimonio postulari posse [b]: non tamen à marito adulteræ [c], quia suam ipsius alle-
garet turpitudinem, nec se satis à lenocinij crimine tueri posset, qui damnari uellet macu-
lam atq; labem ea muliere contractam, quam ipse adeò non damnaret, ut etiam in coniu-
gio & lare suo retinere non uereretur. Sed si maritus diuortium ultrò faciat, tum ei & patri
mulieris currunt à die diuortij 60. dies utiles, intra quos nemo præter maritum, & eo ces-
16 sante, patrem mulieris rectè accusat [d]. Et maritus agit quidem intra hos dies iure mariti:
quod eiusmodi est, ut accusator inscribere se non cogatur, abolere possit accusationem pro
suo arbitrio: & quamuis ex nudis suspicionibus egerit, de calumnia non teneatur [e], nisi ea
planè sit euidens & aperta [f]. Sanè pater sine periculo calumniæ agere nequit [g]: quamuis a-
liàs iusto eius dolori, & paternæ pietati ignoscatur, si necem filiæ uindicare studens in pro-
batione defecerit [h]. Post autem elapsos hosce 60. dies, admittuntur etiam extranei, & inter
hos quoq; maritus & pater: sed iure extranei, ita ut accusare usitato inscriptionis more co-
17 gantur [i]: idq; intra quatuor menses utiles [k]. Itaq; apparet, utroque tempore & 60. dierum,
& quatuor mensium coniuncto, mulierem intra sex duntaxat menses à tempore diuortij
accusari posse. idemq; tempus in uidua seruatur, à die admissi criminis computandum [l].
Nam in hac pudoris causa nulla dilatio admittenda est [m]. Sed quod dixi ex die di-
uortij sex menses accusationibus præstitui, id ita uerum est, nisi quinquennium ex die
commissi criminis præterierit, ne uidelicet crimen quinquennio sopitum excitetur:
nam

a l. f. C. eod.
b l. unic. §. cum autem. C. de rei ux. ac. l. alia. 15. §. ult. solut. matr.
c l. sicut. 48. de ope. lib. gl. & Dd. in l. 5. C. de cond. insert.
d l. consensu. 8. C. de repud. c. tuæ. ext. de procura. Dd. in c. 1. de adult.
e Plut. in uita Romuli, Plau. in Mercat. Gell. lib. 10. cap. 23. Eurip. in Medea.
f uid. glo. in d. l. f. not. in §. publico. 32. q. 1. et in c. apud nos. & c. fi. 32. q. 5. Ang. in tract. malef. uer. che hai adulterato. & Boss. in tract. malef. de coit. damnat. Panor. in c. tuæ. de procur. & in c. 1. & 2. ut lit. non contest.
g Peinlich halßgerichts ord. ca. 120.
h l. si adulterium. 38. §. ult. h. t.
i l. 5. ff. de accus.
k l. uxor. 7. in fin. C. de repud.
l l. penult. l. miles. 11. §. pen. h. t.
m Ang. in trac. malef. ad uer. che hai adulterato. nu. 46.
n Bart. in l. si adulteriū. 38. in princ. nu. 14. h. t. & in l. in lege. de sicar. Maran. in Specul. aur. parte 4. distinc. 1, nu. 61.
o Ang. prealleg. lo. uide Bar. omnino in l. si adulterium cum incestu, nu. 8. & 9. h. t.
p l. qui domum. 8. l. mariti. 29. §. qui quæstū, hoc. tit.
q l. qui pupillam. 7. h. t. l. si hi qui. C. eod.
r l. transactio. 38. C. de transf.
s l. transig. 18. C. de trāſ. l. mariti. §. qui quæstū, l. 2. l. qui domum. l. miles. 10. h. t.
t d. l. constante. h. t. uide Paul. lib. 2. tit. 26. l. 3. C. eod.

u l. 2. l. qui domum. 8. h. t. l. 1. l. castitati. 6. C. eo. l. nec timorem. 7. §. fin. cum l. seq. de eo quod met. caus. x l. an exilium. 38. de minor. l. mariti. 29. h. t. y §. præconisamus. ubi gl. in auth. de lenon. Damhond. in prac. crim. cap. de leno. z l. f. §. qui puero. de extr. crim. Bar. in auth. de leno. Iacob. de Beluis. in prac. crim. c. de leno. Ord. Imp. c. 133. a l. 2. §. 1. l. qui domum. 8. l. is cuius. 14. h. t. b l. uim passam. 39. §. 1. h. t. c l. miles. 11. §. nolenti. l. si dum. 14. l. crimen. 11. C. eod. d l. 2. § final. l. 3. 4. l. pater. 30. l. is cuius. 14. §. pen. h. t. e l. iure mariti. 6. l. quamuis. 30. ubi Dd. C. eod. f d. l. is cuius. 14. § fin. d. l. pater. g l. pater. 30. h. t. h l. final. ff. de pub. iud. i d. l. is cuius. §. pen. k l. 4. §. 1. h. t. l l. mariti. 29. §. sex mensiū. h. t. m Paul. lib. 2. t. 26. l. in crimine. 41. h. t.

nam quinquennium obseruari uoluit Legislator, si reo reæue stuprum, aut lenociniũ, aut
adulterium obijciatur[a]. quod & hodie circumscripta sex mensium, de quibus dictum est,
præscriptione indistinctè obseruatur. Etenim diuturnitas temporis à commisso delicto ef-
fluxi, quamuis non legitimi, pœnam minuit[b], nedum istud quod legibus est accusationi
præfinitum. Omnis igitur quæstio ex lege Iulia, puta adulterij, stupri, lenocinij, quinquen-
nio præscribitur[c]: nisi præuaricatio aut aliud impedimentum accusationem eluserit, uel uis
publica in stupro facta arguatur[d]. nam de ui publica diutius queri potest[e]. Sed quod ad
60. dies attinet, uix eorum etiam hodie habetur ratio: nam quia placuit, maritum sine cri-
mine lenocinij uxorem adulteram retinere posse, nõ modò si quadam credulitate dissimu-
let[f], sed & si deprehendat in adulterio, quippe cum & damnatam impunè recipere possit[g]:
ideo etiam constante matrimonio, accusatio hodie rectè instituetur[h]: præscriptione tamen
quinquennij, de qua dixi, alijsq; exceptionibus reo saluis, tam dilatorijs[i] quàm perempto-
rijs[k]. In reliquis autem eadem seruatur iudicij forma, quæ usitatè in publicis iudicijs usur-
pari solet: præterquam quòd non solùm extranei, sed etiam domestici ad testimonium in
hoc crimine admittantur[l] (quia secretò committi solet) & nonnunquam ex præsumptio-
nibus ad condemnationem perueniatur[m]. quod uerum est in ijs præsumptionibus, quas
lex pro idonea probatione habet, & super quibus sententiam profert[n]: alioqui, quantũuis
ex urgentissimis suspicionibus, non est ad condemnationem perueniendum[o]: quanquam
sint qui putent[p], in adulterio & furto ac consimilibus quæ clandestinè fiunt, momenta ur-
gentissimarum suspicionum ad damnandum reum ualere, etiamsi eas lex pro liquida pro-
batione haberi oportere, non certò definiat. Quod uerum non esse, alibi[q] fusius ostendi,
probauiq;, ne illam quidem præsumptionem sufficere, quæ à Canonib. traditur[r]: solus cũ
sola, nudus cum nuda, &c. nam potest quidem ea præsumptio probationem facere in causa
ciuili, quando agitur ad separationem thori[s]: qua de facti specie Pontifex[t] loquitur. At in
iudicio criminali, ubi luce clariores requiri probationes palàm est[u], nequaquam pro ido-
neo plenoq; documento recipi debet. Nam quæ in ciuilibus ad probationem sufficiunt, ea
in criminalibus plenam non faciunt fidem[x]. Atq; ita peritissimi quiq; criminalium rerum
censuerunt[y]: pro quibus leges nostræ faciunt, quæ in hoc crimine longè apertiorem proba
tionem requirere uidentur[z], & ipsa etiam lex Iudaica, quæ tantum deprehensos in ipso ad-
ulterio punit[a]. Quare & Ioan. 8. Iudæi sententiam à Christo Domino nostro & mediatore,
in adulteram proferri cupientes, eiusmodi argumentum afferunt: κατελήφθη ἐπ' αὐτοφώρῳ μοι-
χευομένη: hoc est, In ipso facto seu opere adulterij est deprehensa, ut inficias ire non possit. Id
enim Græcis αὐτόφωρον significare constat. Quò etiam illud pertinet, quòd probatio quæ tia
luit aduersus adulterum, fidem contra adulteram non faciat[b]. Ex quibus omnibus intelli-
gi licet, ex suspicionibus & præsumptionib. nihil in hoc crimine statuendum esse. si quis ta
mẽ quorundam errorem secutus, ex indicijs condemnare audeat: is saltem hac in parte suæ
conscientiæ & religioni consulet, ut non pœnam ordinariam & legitimam, sed leuiorem ali
quam reo arbitretur irrogãdam[c]. Iam de effectu & fine accusationis, nempe de pœna ad- 18
ulterij, uideamus. In quo ante omnia sciendum est, unicam tantum pœnam pro adulterio
uel stupro, licet iterato sæpius deberi: nec eam multiplicari, etiamsi multiplicatum sit deli-
ctum[d]. Lege porrò Iulia, quæ ab Augusto lata est[e], pœnam adulterio non capitalem fuis-
se præstitutam, sed relegationem[f] tantum, aut deportationem, quandoq; (ut in militibus[g])
apertissimum est[h]. sed temporibus Diocletiani ac Constantini, aut certè paulo pòst[i] pœna
sanguinis & gladij irrogari cœpit[k]: & quidem utriq; personæ, tam feminæ quàm mari[l].
quod & legi diuinæ consentaneum est[m]. Itaq; quod inquit Iustinian.[n] legem Iuliam teme-
ratores alienatum nuptiarum gladio punire: accipiendum est, pro suo ipsius more, non

a d.l.mariti.§ præterea. cum §.seq. l.j. §. accusationem. ff.ad Turp.
b gl. & Dd. l.si diutino. 25.de pœn. in l.querelam. C.de fal.
c d.l.mariti.§.hoc quinquennium. l. adulter. 5.C.eod.ubi Salic.
d d.l.mariti. §.fin. d.l. quinquennium. d.l.4. gl.in d.l.adulter.
e arg.d.l.querelam.
f l.2.l.mariti.h.t.
g Auth.sed hodie.C.eod.
h Azo & Host. nu.5. in rub.de adult.
i l.si maritus.§.præscriptiones. & §. pen.l.ul. l.qui uxori. l.denũciasse.l.uim passam. §.duos.l.nihil.§.ult.h.t.
k l.2.§ 1.l.4.l.adulter. 19.l.si uxor.3.§.index. & §.pen. l.uim passam.39.h.t.l.quoniam.26.C.eod.
l l.consensu.§.si ex plagis. C.de rep. d.l.uim passam.§.ult.h.t.l.3.l. in adulterij.32.C.eod.
m l.si qui adulter. 34.C. eod. §. his quoque. in Aut.ut lic.mat.Auth.si quis ei.C.eod.
n Cast.in d.l.final. C. de prob. & consi. 197. uol.1.Hyp.latè in rub. de prob. nu. 236. & in pract. crim. §.quoniam.nu.29. §.pen.in auth.ut null.iud.
o d.l.absentem.de pœ.§. literas. 14. de præsumpt.
p Dd.in d.l.fin. & d.l.si qui. Euer.in pri.lo.leg. Chil.in prac.cap.2.n. 7. uide omnino Boer. decis.164. qui latissimè tractat, & tandem concludit arbitrio iudicis relinquendum.
q in d.l.fi.C.de prob.
r c. literis. 12. de præsumpt.
s c.tuæ.de procur.
t in d.c.literis.12.
u d.l.fin. d. l. absentem. d.c.literis.
x Dec.cons.175.in causa de legasa.nu.6.
y Ang.in l.2.de fur. & in trac.mal.ad uer.fama publica.n.22.Imol in l.fi.de hær.inst.Gand.in trac.mal.de præsump.n.23.Iacob de Bel.in prac.t.de leno.in fi.Can.in c.2.de præsum.Mathesill.sing.118.n.4.
z l.quod ait.23.in uer.in ipsa turpitudine deprehendat. οὐ ἄψγγ.l.capite.25.in uer.adulterũ in uxore sua deprehensum.ubi gl.ad uer.accusaturo.h.t.
a Leuit.11.in uer.si deprehensa fuerit in stupro.
b l.etsi crimine.12.C.eo. l.denunciasse.17.§.fi.h.t.
c l.pen.ubi Dd.C.de prob.uid.latissimè Tiraq.in trac.de pœn.caus.27.per tot.Cast.in d.l.fi.Imo.& Pan.& alij in c.quia non est uerisimile.ex̃.de præsump.& in d.c.2. Ang.præall.loc. latè Hyp. in repet.rub.de prob.nu.24.& in prac.cri.§.quoniam.nu.29.cũ seq.& in §.postquam.n.50.& in l.repet.n.24.de quæst.
d gl.& Bar.in l.nunquam.de priu.del.l.uulgaris.l.inficiando.§.infans.de furt.latè Ang. in trac.mal.che hai adulterato.nu.61.Boss.de dã.coit.n.35.
e Suet.in uita Aug.c.34.l.j.h.t.
f l.si quis uiduã.de quæst. l.6.de diuort.Tac.lib.4.Cuiac.lib.Obser.6.c.11.et ad Paul.lib.5.t.23.
g l.4.§.qui adult.de re mil.l.miles.h.t.cum simil.
h l.Clodius.13.de his quib.ut ind.l.qui cũ uno.4.§.qui adult.de re mil.l.2.§.miles.de his qui not.inf.l.si quis uiduã.5.de quæ.Plin.lib.6.epist.Tac.lib.1.ad fi.
i l.4.C.Theod.quor.ap.l.2.C.de indul.reo.Cuiac.lib.6.c.11.
k l.transigere.18.C.de transf.l.quãuis.30.C.eo.
l gl.Bal.& Dd.in d.l.quãuis.30.ad uer.gladio.C.eo.gl.& Cano.in c.tuæ.de procur.
m Deuter.22.Leuit.22.Ezech.18.
n §.item.l.Iulia.Inst.de pub.iud.

de lege Iulia, prout fuit lata, sed sicuti tunc temporis habebatur [a], nempe interpolata constitutionibus Imperatorum sequentium. Hæc pœna in Ducum Sax. ditionibus, ac toto imperio etiamnum in manibus durat, quod ad iuris rigorem attinet [b]. nam sæpe in pecuniariam conuerti solet: & alioquin, inquit Bart. eam pœnam uariari secundum conditionem personarum [c], aliasq; circumstantias probabiles [d]. At fœminis etiam nouella constitutione remissa est, statuente, ut uirgis cæsæ in monasterium abdantur, nisi maritus intra bienniũ recipere uelit [e]. quã fustigationis pœna, etiã lege diuina quandoq; stupra coerceri constat [f]. Saxones, apud quos monasteria pauca reperiuntur, uirgis publicè cæsas in perpetuũ relegare solent, data marito alteram ducendi potestate [g]. Si tamen non cum maritatis, sed solutis rẽ habuerint, solet pœna mitigari, detracta uidelicet fustigatione. Sed etsi cum maritatis adulterium commiserit: tamen si maritus uelit uxorẽ quamlibet pollutã recipere [h] seu reducere [i], in honorem coniugij, fustigatio cessat, & solummodo maritus cum coniuge aliò migrare in perpetuum cogitur. Atq; ita sæpe pronunciatum est. Eodemq; modo econtrariò, quamuis maritus adulter capite puniatur, siquidem cum maritatis se polluit: fustigetur uerò, si cum solutis personis honestis (nam hoc casu adulterium propriè non committit, sed tantum stuprum: ut suprà dictũ est, & paulo pòst dicetur:) tamẽ si uxor ei uelit ignoscere, ignoscũt etiã cõpluries, pro suo tamẽ arbitratu, magistratus, & remissa grauiore pœna, exiliũ sine fustigatione decernunt. At solutæ mulieres cũ maritis rẽ habentes, quia adulteriũ stuprumue non cõmittunt, ideo tantũ de illicito coitu puniuntur, nõ criminaliter, sed uel carcere, uel exilio temporali, uel etiam tantũ imposito gestamine muliebri, quod perpetuò prodeuntes gestare in sui opprobrij indicium atq; argumentum coguntur [k]: eamq; pœnam etiam maritans decerni, ait quodam loco Romanus [l]. ubi quatuor alia pœnarum genera recenset, quibus in adulteras animaduerti potest. Qua in parte mirari licet, quare à Iustiniano pœna huius criminis in mulieribus sit mitigata: cum & in hoc sexu eo seuerior esse debuerit, quo hoc delictum in illo turpius est [m], atq; frequentius [n]: & constet, hanc legem diuinam & moralem esse, Non mœchaberis, æquè ut est illa, Non occides. Vt igitur ratione imbecillioris sexus huius pœna fœminis non mitigatur: ita uideri poterat, eadem analogia in libidinibus idem tenendum esse: eoq; magis, quo mage hunc sexum pudor decet atque castitas, quoq; seueriore disciplina ob procliuitatẽ [o] in id genus turpitudinis, opus habet. Sed quoniam (ut dixi) pœna hæc ferè arbitraria facta est, eo facilius usu inualuit Iustiniani temperatio. Hanc aũt præcipuam huius iudicij pœnã sequi etiam solet priuatio dotis, & donationis propter nuptias. Vt enim qui illicitè diuertit, & matrimoniũ dissoluit, hoc infortunio mulctatur [p]: ita & qui uagis pollutionibus illud inquinat atq; euertit. Mulier ergo adulterij damnata, dotem amittit, marito assignandã [q], reseruato liberis [r] iure proprietatis in quota parte. Idẽq; in bonis paraphernalibus seruari quidã uolunt [s]. quod alij negant [t]: rectiusq; uolunt, præter tertiam [u] aut quartã [x] marito decidendam, fructus horum alimentis damnatæ mulieris [y], proprietatẽ uerò liberis [z] aut proximis hæredibus [a], aut monasterio cui inclusa est, destinari. E diuersò maritus adulterij damnatus, amittit donationem propter nuptias mulieri, unà cum dote, salua tamen liberis proprietate [b] obuenientem [c]. aut si donatio nulla facta est, neq; pacta dotalia intercesserunt, mulieri quarta pars substantiæ mariti, peræquè atq; illo mortuo [d] defertur [e], reliquis bonis ad liberos, aut proximos hæredes redeuntibus, ita tamen, ut inde marito damnato, quoad uiuat, alimenta sint præstanda [f]. Et hæc quidem obtinent, cum criminaliter de adulterio actum est: quanquã Iustinianus mirè uariet, & Protheum quempiam hîc agat [g]. Canonibus certè aliæ pœnæ placent [h].
39 Sed sciendum est, non modo criminaliter, uerùm ciuiliter etiã de hoc crimine agi posse: puta actione iniuriarum, aut ad separationẽ thori [i]. quo iudicio nihil est hodie usitatius. Sed & priuatim olim adulteria puniebantur, more maiorum [k]. unde illud manet, quòd pater deprehensam filiam cum adultero potest occidere [l]: item maritus post ternã denunciationem adulterũ, si in domo sua reperiat [m], aut alioqui uilis sit [n]. Sanè in Italia usitatum etiam nunc uidemus, ut de-

a ut passim facit in inst. de pub. iudic. ubi dixi. b Saxo. lib. 2. art. 13. Ord. imp. cap. 120. c Bart. in d. l. si quis uiduam. de quæstio. d Ang. in trac. malef. ad uerb. che hai adulterato. nu. 45. uid. Roma. sing. 674. e Auth. sed hodie. C. eod. f Leuit. 19. g text. in l. consensu. 9. §. quòd si. uerb. uxorẽ statim ducere, &c. C. de repud. h uide Ang. præalle. loc. nu. 49. i l. si uxor. 13. §. ult. l. capite. 25. l. mariti. 29. §. 2. h. t. Cuiac. lib. 6. cap. 15. k uide gl. art. 51. lib. 1. Sax. l Roman sing. 674. in cap. nos scimus. uid. Boer. decis. 297. m l. j. §. cõsequens. de sus. tut. l. 2. C. de his qui uen. etat. c. 1. in princ. de stat. reg. lib. 6. uide latè Tiraq. in ll. connub. lege 9. num. 132. 133. cum sequen. n l. aut facta. 16. §. fin. de pœn. Dd. in l. auxilium de minor. o uid. Tiraq. præall. loc. p l. consensu. l. fin. C. de repud. q l. consensu. 8. §. fin. l. fi. C. de repud. §. quia uerò plurimas. in auth. ut lic. matr. & auiæ. §. ante. p. in auth. ut nul. ind. Boer. decis. 297. r d. l. consensu. §. fin. s Ias. in rubr. C. de iudic. nu. 3. & in l. fideicommissum. C. de fideicom. Hyp. in l. j. §. item. nu. 4. de sicar. Rom. sing. 315. Alex. consi. 111. uol. 2. Chass. in consu. Burg. rub. 4. §. 6. uer. & fera tenue. nu. 17. latè Boss. de coit. dam. nu. 54. Angel. in trac. malef. che hai adulterato. nu. 27. glo. in c. plerunq;. de dona. int. uir. Felin. c. pastoralis. num. 5. de iudic. t Panor. in c. plerunq;. de donat. int. uir. & in c. pastoralis. de iudic. Boer. decis. 338. Hyp. in l. pater. num. 10. de quæstio. u §. quia uerò plurimas. in auth. ut lic. matr. & auiæ. x l. final. C. de repud. y gl. in l. consensu. uerb. sibi habere. C. de repud. Angel. in tract. malef. uerb. che hai adulterato. nu. 29. z d. §. quia uerò plurimas. in auth. ut lice. matr. & auiæ. a §. si quando. in auth. ut nul. iud. b l. consensu. 8. §. ult. C. de repud. c d. l. consensu. d. l. fi. d. §. si quando. d. §. quia uerò legem. d auth. præterea. C. unde uir & ux. e §. si quando. in auth. ut null. iud. §. quia uerò. in auth. ut lic. matr. et auiæ. f l. fi. C. de repud. f d. §. quia uerò plurimas. d. § si quando. gl. in d. l. consensu. uerb. sibi habere. g in auth. ut null. iudic. & ut lic. matr. & auiæ. h uide Hostiens. hoc tit. nu. 7. Roman. sing. 674. Boer. decis. 297. i c. tuæ. de procurat. k Liuius lib. 9. Dec. 4. Suet. in Tib. cap. 35. Taci. lib. 13. Valer. lib. 9. cap. 3. Dio. Hal. lib. 2. cap. sicut. 7. q. 1. l l. nihil. l. quod ait. hoc tit. m auth. si quis. C. eo. n l. marito. 24. hoc tit. l. Gracchus. C. eod.

ut deprehensos adulterũ & uxorẽ maritus simul iugulare impunè possit. Nunc de stupro a-
gamus. Stuprũ, inquit Põtifex [a], propriè est uirginũ illicita defloratio. Sed in hac lege lati- 20
us patet stupri appellatio: nam etiam in uidua committitur, quæ quidem integræ uitæ sit,
& extra licitum concubinatum ac scortationem [b]. Cæteróquin iure Ciuili meretricia con-
suetudo non punitur [c]. Item & in puero ac puella necdum uiripotente, in quibus [d] pœna
stupri capitalis est [e]: in mulieribus autem publicatio partis dimidiæ bonorum: aut si hu-
miliores personæ sint, coercio corporis cum relegatione [f]. Sed antiquissima patrum disci-
plina seuerius animaduertebatur [g]: lex diuina porrò per Moysen lata, qua omnis illicitus
coitus damnatur [h], præcipit ut corrupta uirgo dotetur, & in maritimonio habeatur [i]. Ca-
non uerò legem ut apparet secutus Atticam, adhibita ἐπιεικείᾳ, hanc copulationem dotis &
nuptiarum in alternatiuam resoluit, iubetq; aut duci uiolatam, aut pro eius cõditione do-
tari [k]: quod ad eam quantitatem redigi solet, quam dedisset in dotem uerisimiliter corru-
ptæ pater. idemq; obtinere uidetur uiduis honestis, uitio oblato [l]: quanquam solutis prius
ab alio uitiatis, eadem dotatio non debeatur [m]. Cæterùm si is qui ducere nequit, puta ma-
ritatus, stupret: hunc non pœna adulterij, quod cum soluta non committitur, sed alia cor-
poralis, puta fustigatio coercet: dummodo honesta persona sit quæ stuprum passa est. nam
in uilibus & corruptis stuprum non committitur [n], & proinde nec stupri pœna locum ha-
bet [o]. Idq; obseruatur in stupris non uiolentis: etiamsi lex Moysi, in quibusdam casibus du-
rius animaduertat. nam uult filiam in domo patris stuprum passam, lapidibus obrui [p], ut
& illam quæ corrupta alteri ignoranti nupsit, aut quæ alteri desponsata stuprum passa est,
neq; inclamauit opem [q]. Porrò stupra uiolenta, quæ per uim, precium, promissa, lenocini-
um, alijsq; illicitis artibus committuntur [r], lege Iuliã de ui publica puniuntur [s], cuius pœ-
na est deportatio: quæ successit in locum eius, qua aqua & igni reo interdicebatur [t]. At
Dd. [u] uolunt, eiusmodi stuprum capitale esse, propterea quòd Iustin. raptum puniri uult
gladio [x]. Sed sciendum est, aliud stuprum esse, aliud raptum [y]. Raptus enim est, cum mu- 22
lier de domo patris, aut aliunde, per uim ad alium locum abducitur, ut corrupta in uxoris
locum habeatur [z]. Vnde & ipsi Dd. fatentur, quæ in raptu statuuntur, non habere locum
in stupro, quamuis uiolento [a]. Vera tamen hîc uidetur eorum opinio, quia disertè stuprum
uiolentum excipit Iustin. [b] & Paulus [c] inquit, perfecto stupro etiam in puella, in qua, præ-
sertim iuniore, uiolentum committi intelligitur [d], capite stupratorem puniri. Quod & or-
dinationes Imperij [e], & iura Saxonum [f] sequuntur: & meritò, cum etiam lege diuina idem
inueniatur sancitum [g]. Non rarò tamen pleræq; curiæ pœnam fustigationis, quæ deporta-
tioni successit, decernunt. Eadem pœna persequitur & illos qui (turpe dictu) contra na-
turam nefandas libidines exercent [h]: item qui incestu ius sanguinis polluunt [i], qui mas iu-
xtà & fœmina pœna [k] adulterij tenentur [l]: quæ hoc casu in mulieribus non est apud Saxo-
nes capitalis, ut nec in adulterio. Vnde fortè nec in maritis erit, qui cum solutis incestum
committunt: nisi nefario coitu, contra ius gentium, & naturam, cum ascendentibus uel
descendentibus, uel sorore commisceantur [m]. cum his enim propriè incestus committitur [n],
non cum illis qui ulteriore gradu ex latere aut per affinitatem coniunguntur: ut apertè
Paulus [o] ostendit. quare in his pœna debet mitigari [p]. Et his quidem modis qui stupra in-
ferunt, coercentur: qua uerò ratione ij quibus infertur, et qui patiuntur, castigari debeant,
una regula explicari nequit [q]. Apparet tamen iure Ciuili stuprum non uiolentum (uis enim
illata excusat [r]) publicatione dimidiæ partis bonorum, & in monasterium detrusione, pu-
nitum in patiente fœmina fuisse [s]: quæ pœnæ iure Cano. [t] & moribus nostris exoleuerunt,
quibus ut simplices fornicationes (de quarum castigatione suprà [u] diximus) stupra in ijs
qui patiuntur solent coerceri. nisi cum alteruter sexus in suum ipsius sexum contra naturã
nefandas libidines exercet: tunc enim in utroque tam agente quàm sponte patiente idem
supplicium capitis hærere debet [x].

AD LE-

a c. lex illa. 36. q. 1.
b de stupro quando committatur, uide Angel. in tract. malef. uerb. che hai adulterato.
c l. si uxor. 13. §. planè. h. t. l. quæ adulterium. C. eo. l. 1. C. de concub. ubi dixi latè Hyp. in l. 1. num. 4. & 5. de fi- car.
d glo. l. inter. 6. §. 1. l. stuprum. 34. h. t.
e l. cum uir. 31. C. eod.
f §. item. l. Iulia. Inst. de pub. iud.
g Genes. cap. 38. ubi uide D. Luth.
h Deu. 23. uid. 1. Cor. 5.
i Deuter. 23.
k c. 1. ubi Dd. ex̃. eod.
l arg. l. 6. l. stuprum. h. t. ubi dicitur stuprum in uiduam committi.
m Panor. in c. 1. nu. 5. de adulter.
n d. l. si ea. 22. l. quæ adulterium. 29. C. eod.
o Ioan. de Plat. in §. item lex Iulia. de adult. Inst. de pub. iud. Bart. in l. si uxor. in fin. hoc t. latè Boss. in prac. crim. tit. de coit. damn. nu. 25. Socin. consi. 148.
p Deut. 22.
q ibidem.
r l. 1. §. fin. de uar. & ex. crim. l. si quis. §. qui mulum. de pœn. Ang. præalleg. loc. nu. 55. & 56. Boss. de coit. nu. 66.
s l. 3. ff. t. 1. l. mariti. 29. §. fin. h. t.
t l. qui dolo. 10. in fi. ubi glo. ff. tit. 1. §. item lex Iulia de ui. Inst. de pub. indic. l. si quis uiduam. 5. de quæst.
u in §. item. l. Iulia de adulterijs. Inst. de pub. iudic. Ias. in §. omnes autem. num. 24. Inst. de act.
x §. fin autem per uim. Inst. de pub. iud.
y d. c. lex illa.
z d. c. lex illa. Host. in rubri. de pœn. rap. corp. nu. 1.

a Hyp. sing. 65. allegans ita tenere Ra. Cuma. cons. 95. Christoph. Alber. in 3. parte statu. quæst. 30. Gand. in trac. malef. tit. de mul. quæst. nu. 19. & 20. b in d. §. item lex Iulia de adult. in uerb. sine ui. c l. 1. §. qui puero. de ex. exim. d Ang præalleg. loc. nu. 56. Bos. de coit. nu. 67. e pein. Reichs ordnung. cap. 119. f lib. 2. art. 13. lib. 3. art. 46. g Deut. c. 22. Exod. c. 22. h d. l. cum uir nubit. C. eod. Nouell. ut non lex cõ. nat. c. mulier. 15. q. 1. i l. si adulter. 38. ubi gl. Bart. Ang. & alij h. 1. idẽ Ang. in §. si aduersus. Inst. de nupt. k de hac pœna uid. Paul. Grill. in trac de pœn. om. coit. q. 3. Boer. decis. 318. Bos. de coit. dam. n. 71. Chil. in prac. Ord. Imp. ca. 117. l d. l. si adulter. l. 5. de quæst. uid. Ang. in trac. mal. uer. che hai adulterato. n. 66. m Damh. in prac. c. 94. Boer. decis. 318. n gl. in §. incestas. C. de incest. nupt. o in l. ult. de rit. nup. p Ioan. de Anan. cons. 392. Bos. de coit. dam. n. 73. Anchor. cons. 392. Sig. Ho. cons. 25. Boer. decis. 318. n. 5. Ord. Imp. c. 117. Mich. Mil. cõs. matr. 18. n. 7. uol. 1. q uid. Ang. in trac. mal. uer. che hai adulterato. n. 53. r l. unic. C. de raptor. l. uim passam. 3. q. 3. h. t. s l. eum. ubi Salic. nu. 2. & in l. si mulier. pen. nu. 234. C. h. t. t Salic. in d. l. eum qui duas. nu. 3. Cano. in d. c. 1. ex̃. eo. u num. 18. x l. cum uir. 31. l. fœdissimam. 20. C. eo. uide de alijs casibus Ang. præall. lo.

AD LEGEM IVLIAM DE VI PVBLICA. Titul. VI.

1 *Vis publica quomodo committatur.*
2 *Quid armorum appellatione ueniat.*
3 *Qui hac lege teneantur.*
4 *Pœna.*

1 INiuria etiam non mediocris inferri solet, per uim tam publicam quàm priuatam. Vis publica armis committitur, priuata sine armis [a]. nam cum ad uim arma parare iniussu principis legibus publicis sit interdictum [b], qui uim armis illicitè facit, publica iura, pacemq́ omnium communem uiolat: ac proinde publicam uim meritò fecisse creditur, quoniam uniuersam Rempubl. ut rectè inquit Cic.[c] oppugnare uidetur.

2 Armorum autem appellatione οὐ πλάτα, non solùm scuta & gladios, sed fustes, lapides, &

3 quicquid nocere potest, accipimus [d]. Hac lege tenetur, qui arma præter necessarium usum cogit [e]: qui turbæ seditionis ue faciendæ causa consilium init, eòue nomine homines in armis habet: aut cum telo in publico est, dum tamen pubes sit [f]: qui uillas, naues, domos oppugnãt, effringunt, expugnant (id quod capitale est[g].) Itaq; fortè non satis erit ad pœnam huius legis, oppugnatio, nisi sequatur effractio [h], quasi delicto necdum cõsummato. Bart.[i] tamen indistinctè uult pœnam huius legis obtinere, quomodocunq; alicui in domo sua prælium (sic enim ipse loquitur) detur: id quod statuta multarum ciuitatum sequuntur. qui ex incendio quid armati rapiunt [k], aut incendium faciunt [l]: qui hominem concludit, obsidet, diripit, rapit, constuprat [m]: qui in magistratu existens, ciuem Romanum torquet, uerberat, necat [n]. Etsi enim de stupro, cæde & incendio, etiam lege Cornelia teneantur: tamen nihil prohibet, quenquam pluribus legibus teneri: & atrocius crimen est, quãdo publica authoritate aut armis committitur. Item qui Romã euocatum uincit, impedit quo minus se sistat [o]: qui dolo perficit, ne iudicia exerceantur: qui conuocatis hominibus uim armis facit, ut quis uerberetur [p] (quo tamen casu, unus multorum actus pro una uiolentia habetur [q]:) qui noua uectigalia iniussu principis exercent & extorquent [r], aut quod perinde est, uetera cumulant & adaugent [s].

4 Damnato de ui publica olim aqua & igni interdicebatur [t]: cuius in pœnæ locum hodie successit deportatio [u]. Quibusdam tamen, ut seruis, incẽdiarijs, effractoribus, expilatorib. uillarum, capitale supplicium irrogatur [x]: ut & libero, quando ex tumultu & uiolentia, cædes alicuius insecuta est [y]. Bona etiam damnatis adimi solere, indicat Cicero in quadam ad Brutum epistola: Atq; ille, inquit, si armis positis de ui damnatus esset, quo in iudicio certè defensionem non haberet, eandem calamitatem subirent liberi, bonis publicatis. idq; & leges ueteres cautum habent [z]. Sed Iustin. bona damnatis adimi uetuit [a], quem nostri Saxon. sequuntur: qui loco deportationis, fustigationem & relegationem decernunt [b], nonnunquam etiam hoc casu manus amputationem: quæ tamen pœna grauis est, & uelut capitalis [c].

a §. recuperando. in fin. Inst. de interd.
b l. 1. hoc tit. Nouell. 85. de armis. l. 1. C. ut arm. us. lib. 11.
c de Arusp. resp.
d l. 9. hoc tit. d. §. recuperandæ. Paul. lib. 5. tit. 3.
e l. 1. & 2. h. t.
f l. 3. h. t.
g l. pen. h. t. Paul. lib. 5. tit. 3.
h l. 3. & l. penultim. hoc tit.
i in l. 1. §. fin. h. t.
k d. l. 3. 4.
l d. l. 5.
m d. l. 3. 5. 6. h. t.
n l. 7. h. t.
o l. 8. h. t.
p l. 10. h. t.
q Bart. in l. 2. nu. 10. de priua. delict.
r l. fin. h. t.
s l. 2. ubi Salic. C. nouec. imp non posse.
t l. 10. §. fin. h. t.
u l. 3. §. ad l. Iul. pecul.
x l. 4. in fin. l. pen. h. t. l. seruos. 8. C. eod.
y l. quoniam. 6. ubi Bar. C. eod.
z l. si quis. 7. in fi. ubi gl. fin. & Bald. nu. 11. C. eod.

AD LEGEM IVLIAM DE VI PRIVATA. Titul. VII.

1 *Quid sit uis priuata.*
2 *Qui in hanc l. committant.*
3 *Pœna.*

1 DE ui priuata tenetur, qui sine armis uim fecit, puta conuocatis hominibus aliquem

2 uerberauit, pulsauit [a], &c. quid, ueluti pignus [b], abstulit [c], (quod iure tamen Sax. impunè quandoque fieri, & iuris sui tuendi, sistendiq; aduersarij causa permitti, suprà ostendimus [d],) quo minus quis in ius produceretur, obstitit [e]: alienum agrum rémue occupauit [f], quamuis sibi debitam [g]. Ex S. C. etiam Volusiano qui improbè coeunt in alienam litem, ut quicquid ex condemnatione redactum fuerit, inter eos cõmunicetur, lege Iulia de ui priuata tenẽtur [h], ut & illi qui ex naufragio dolo malo quid rapiunt: quanquam etiam extra ordinem constitutionibus puniantur [i].

3 Damnati de ui priuata pars tertia bonorum ex l. Iulia publicatur: ac cautum est, ne Senator sit aut decurio, aut ullum honorem capiat, néue in eum ordinem sedeat, néue iudex sit

N

a auth. bona damnatorum. C. de bon. dam.
b uide j. de inter. & rea legat.
c Bal. in auth. sed nouo. in prin. C. de ser. fug. §. ad hoc. in auth. de collat. Bart. in l. 2. nu. 12. de publ. iud.
a l. 2. h. t.
b l. 1. & 5. C. eod.
c l. 3. h. t.
d Land. lib. 2. artic. 47. & 48. dixi sup. ad tit. si qua. paup. nu. 6.

e l. 4. hoc tit. f l. 5. hoc tit. g l. 5. l. pen. l. fin. hoc tit. uide l. extat. de eo quod met. caus. glos. Bart. & Dd. in l. si creditores. C. de pignor. h l. 6. hoc tit. i l. 1. in fin. hoc tit.

a l.1.h.t.
b l.fin.h.t.
c l.infamem. §. de publ. iudic. l.1. ubi gl. de his qui not. inf.
d l.ſi quis. 7. C. eod. l. unic. C. quand. act. ciu. præiud. crim.
e Dec. in l. hoc iure. 394. nu. 2. de reg. iur. per l. ſi præſes. de pœn. Boſſ. in prac. crim. ca. de ui public. & priu. nu. 5. & tit. de plurib. uiolen. num. 75.

ſit: & uidelicet omni honore quaſi infamis ex Senatuſconſ. carebit[a]. Nam hoc iudicium exiſtimationem lædit[b], ut reliqua publica omnia[c]. Illud porrò tenendum ultimo loco, de ui etiam ciuiliter agi poſſe[d]: & quando in ſtatutis & legib. uis fit mentio, & pœna additur, in dubio hoc de ui priuata, non publica accipiendum interpretandumq́ eſſe[e].

AD LEGEM CORNELIAM DE SICARIIS ET VENEFICIIS. Titul. VIII.

1 *Continuatio: & de grauitate huius delicti, ac lege Sempronia.*
2 *Summa legis Corneliæ.*
3 *Sicarij qui, & unde dicti.*
4 *Veneficium quid.*
5 *Homicidium quotuplex.*
6 *De homicidio doloſo, nec in eo diſcrimen perſonarum fieri.*
7 *An in fœtu necdum nato homicidium fiat.*
8 *Non eſſe diſcrimen, quo teli genere cædes fiat.*
9 *In uulneratione conſiderari teli genus.*
10 *Animum occidendi in homicidio præſumi.*
11 *Explicata l. 1. §. diuus.*
12 *Paria eſſe, occidere, & cauſam mortis præbere.*
13 *Mandantem puniri ut mandatarium.*
14 *An quæ infantes exponunt, hac lege teneantur.*
15 *Caſtrantem etiam uolentem, aut qui ſe ipſum uel alium uolentem occidit, hac pœna teneri.*
16 *An uoluntas & uulneratio ſine cæde tanquam homicidium debeat puniri.*
17 *Ordinaria pœna legis Corneliæ.*
18 *Quomodo mitigetur.*
19 *Quid ſi in rixa homo ſit cæſus.*
20 *Qui poßint impunè occidi.*
21 *De homicidio ex ira uel dolore.*
22 *Probandum eſſe animum defenſionis: & quid ſeruandum, ſi in ea probatione reus deficiat.*
23 *De caſuali homicidio per culpam commiſſo.*
24 *Quid ſi per ebrietatem.*
25 *A furioſo & infante, & qui ſint infantes: item ab impubere.*
26 *A minore.*
27 *De caſuali.*
28 *De ueneficijs.*
29 *An mathematici pœna ueneficij teneantur.*
30 *Pœna ueneficiorum.*
31 *De incendiarijs.*

a uide Paul. lib. 5. ti. 23.
b uid. Hypp. ad rub. hac nu. 2. & 3 h.t. Damh. in pract. c. 67.
c Num. 35.
d Num. 28.

POſtquam in genere de uiolentijs dictum eſt, quæ lege Iulia de ui generatim coercen- 1
tur: nunc exequamur ſingulares uis ſpecies, quæ propter atrocitatē generi exemptæ
ſunt, & ſpecialib. legibus, ac pœnis coercentur[a]. quo in numero ſunt cædes, ueneficia,
incendia: quæ delicta, lege Cornelia uindicantur. Ac profectò ſi quis rem recta putet uia,
nullam uim grauiorem deteſtabilioremq́ reperiet, quàm eam quæ ſanguinem humanum
effundit, cædibusq́ ac luctu graſſatur, & rempubl. ciuibus orbat[b]. Imò & terram ipſam ſan-
guine pollui, nec mundari niſi homicidæ effuſo rurſum ſanguine, lex diuina[c] teſtatur. un-
de & hoc nomine precium pro pœna ſumi prohibet, ne tota regio unius ob ſcelus & furias
anathemate puniatur[d]. Ad coercendas autem cædes ſeu gladio ſeu ueneficio factas, pri-
mùm Sempronius Gracchus legem tulit, cuius meminit Cicer. pôſt Lucius Cornelius Syl-
la dictator: de cuius lege hoc in titulo agitur. qui etſi non ualde magnus neq́ copioſus eſt,
tamen eius in explicatione paulo diutius immorari conſilium eſt, propter frequentiam de-
licti huius in hoc furioſo mundi exitu indies inualeſcentis, propterq́ grauiſsimas delibe-
rationes ac diſputationes, quæ indidem oriuntur: ad quarum rectam diiudicationem, ſal-
tem aditum aliquem patefacere conemur. Quam meam uoluntatem ſpero uobis, qui ad
Reipubl. ſpem erudimini, probari poſſe.

e l.1. h.t. Paul. li. 5. ti. 23.
f §. ité l. Cornelia. in fin. inſt. de pub. iud.

Lex igitur Cornelia de tribus delictis agit: de cæde, ueneficio, & incendio. Martianus[e] 2
Lege Cornelia, inquit, de ſicarijs & ueneficijs tenetur, qui hominem occiderit (uidelicet aut
gladio aut ueneficio) cuiusq́ dolo malo incendium factū erit, &c. De ſingulis ergo ordine
erit diſpiciendum. Sicarij dicti ſunt à ſica: quod genus gladij breuioris[f] eſt, quaſi ſeca à 3
ſecando

secando dictum: hinc abusiuè qui quocunq; telo interficiunt, sicarij appellantur.

4 Veneficium est, uenenum facere, parare, distrahere, præbere in alicuius necem. Veneni autem appellatio, etiamsi aliàs generalis est[a], ut apud Hom.

Φάρμακα πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά.

tamen in materia delictorum, pro noxio medicamento accipitur. Veneficos eos etiam esse uult Iust.[b] qui magicis artibus homines interficiunt: quiq; mala medicamenta uendunt. Homicidium ab homine dictum est, ut Græcis ἀνδροφονία. Homo etsi de uiro propriè accipitur[c], tamẽ ad utrunq; sensum[d], atq; adeò ad infantes etiam, maximè hac in lege pertinet[e]. Hoc ita definit Bal. ut sit quælibet exanimatio uiolẽter facta, qua anima à corpore separatur[f].

5 Illud Canonist. diuidunt in spirituale & corporale[g]: nos priore specie quæ ad Ecclesiæ iudicium pertinet omissa, de altera secũdum materiam subiectam agamus. Homicidium igitur corporale aut est uoluntarium, aut casuale: illud cõsultò, hoc casu aliquo inopinato citra dolum malum admittitur[h]. Illud rursus aut planè uoluntarium est ac dolosum, aut coactum: ut cum quis sui defendendi gratia aggressorem interficere compellitur: de quibus omnibus sigillatim uideamus.

6 Ergo qui consultò & dolo malo hominem iugulat, dubium non est, quin lege Cornelia teneatur[i], nullo in discrimine posito, cuius conditionis hominem occiderit, seruum an liberum[k], &c. Omnes enim ad imaginem Dei creati sunt[l], qui omnib. cõmunem naturam dedit[m], consimilem animam eandemq; uitam infudit: quam sine iusta causa eripi ab homine qui non dedit, parricidiale facinus est: præsertim cum natura cognationem quãdam inter nos constituerit[n]. Nam & Decalogus in genere atq; indiscriminatim præcipit, Non occides: uidelicet, quenquam. Et Exod. 21. addita est interpretatio, ut etiam si quis seruum suum occidat, criminis reus sit.

7 Qua ratione etiã qui infantes interficiunt, pœna capitali tenẽtur[o]. quod tamen in nondum natis distinctionẽ recipit. nam si fœtus abigatur antequã uerisimiliter animatus fuerit, id est ante quadragesimũ à cõceptione diem, mitiori pœnæ locus est[p]: quia homicidiũ ferè nõ cõmittitur in eo qui anima caret, cũ necdũ homo sit[q]: sin aũt post quadragesimam diem abigatur, cædes facta uidebitur[r], & lex Cornelia attendetur[s], aut etiam lex Pompeia de parricidijs[t], si matres ipsæ abigant. quod & olim usurpatum fuisse Cic.[u] indicat: quanquam usu lex Cornelia uelut mitior potius quàm Pompeia hoc casu locũ habet. An uerò qui seipsum interficere uoluit, hac quoq; pœna teneatur? Sanè lex militem qui sibi manus sine iusta causa intulit, capite uult puniri[x]. Sed hodie quia conatus homicidij pro effectu nunquam punitur, morte non insecuta, ut pòst dicemus: ideo hoc casu leuior pœna solet imponi. nam si quis seipsum planè interficiat, de pœna quæri non potest, cum crimẽ mortalitate sit extinctum, & sibijpsi homicida necem intulerit: cadauera tamẽ eiusmodi desperatorum, non cõmuni more sepeliri, sed in furcam tolli, aut sub ea sepeliri solẽt: ut hoc saltem modo, quando aliter nequit, quid meriti sint, ostendatur.

8 Non autem interest quo teli genere, aut quomodo cædes facta sit, gladióne an fuste. Teli enim appellatio latè patet[y]: etsi in uulneribus illatis genus armorum inspiciatur, ut uidelicet

9 inde colligatur, occidendíne animo percussum sit, an non. Nam qui gladio aut alio instrumento ad faciendam cædem idoneo uerberat, is indubitatè animo occidendi uidetur id admisisse[z]. Sed si claui percusserit, aut cucuma, hoc est ligone ferramentis præmunito, quamuis ferro percusserit: tamen quia hæc instrumenta ad alios usus quàm ad cædem & uulnera sunt facta aptaq;, non uidebitur animo occidẽdi percussisse[a]. Idemq; erit si quis baculo percusserit[b], aut calce[c], aut cultello domestico[d]: quod uix est ut admitti possit, si punctim cultello uis inferatur. Grauius enim ac periculosius his cultellis ac pugionib. uulnera punctim infliguntur, quàm gladio aut sica. Sed cum cædes insecuta nõ est, haud displicet, ut mitiorem in partem propendeamus[e]: de quo casu loquitur Martianus[f].

10 Cæde autẽ insecuta, semper & indistinctè præsumitur animus occidendi, nisi aliud ex circumstãtijs colligi probabiliter possit[g]: omnia enim delicta cũ sint illicita & prohibita legibus, præsumuntur dolo malo fieri[h], ut reliqua omnia quæ aduersus leges fiunt[i].

11 Itaq; quod Mart.[k] ait, qui claui aut cucuma homicidiũ admisit, eius pœnam leniendam, quòd casu magis quàm uoluntate id uideatur perpetrasse: non eam interpretationẽ habet, quasi ex solo teli genere animus dolo uacans debeat præsumi. Sed repetit his uerbis l. C. casum homicidij casualis quẽ initiò posuerat, & hũc opponit uulnerationi, animo occidendi factæ, tantũq; illud innuit in summa: uulnus gladio illatũ, præsumi animo occidendi factũ, quod aũt ligone, uel cucuma, nequaquã. Quare etiãsi mors insequatur, adminiculũ hoc esse ad leniẽdam pœnã, si alia quoq; cõcurrãt quæ quasi testẽtur uoluntatẽ interficiẽdi defuisse:

a l. qui uenenum. 236. de uerb. signif.
b d. l. item lex.
c l. si quis aliquid. §. abortionis. uer. mulier aut homo. de pœn.
d l. hominis. de uerb. sig.
e l. pen. C. h. t.
f Bald. in l. qua actione. 7. §. 1. ad leg. Aquil. per l. item Mela. 11. §. Celsus. eod. tit.
g Host. in rubr. de homi. num. 2.
h tot. tit. extrà de homi. uol. & cas.
i l. pen. h. t.
k l. 1. §. 1. h. t. l. inde §. si dolo. ad l. Aquil.
l l. si quis. 17. C. de pœn.
m l. hos. 12. §. ult. sup. de accusat.
n l. 3. de iust. & iur.
o ubi Salic. l. pen. C. eod. Cuiac. Obs. lib. 6. c. 21.
p l. si mulierem. 8. h. t.
q Host. in rub. de homic. tex. in c. quod uerò. cũ c. sequen. 32. quæst. 2.
r d. c. quid uerò. l. si quis. 38. §. qui abortionis.
s in uerb. mulier aut homo (scilicet animatus) perierit. de pœn. §.
t glo. in l. diuus. de ext. crim. d. l. si quis. 38. §. qui abortiõis. de pœn.
t l. 1. in fi. §. de parr. tit. 1.
u pro A. Cluentio. l. Cicero. inf. de pœn. dixi §. de ex. crim. const. imp. cap. 133.
x l. si quis. 28. §. fin. de pœn.
y d. §. item. l. Cornelia.
z l. 1. §. diuus. h. t.
a d. l. 1. §. diuus.
b l. omne. 6. §. si quis. de re milit. l. 1. C. de emen. ser. gl. in c. significasti. de homi. Spec. in tit. de accusa. uers. sed pone. Bart. nu. 7. d. §. diuus. Bald. in l. cũ mãdati. C. mand.
c l. 5. C. eod.
d gl. ad uerb. minores. in auth. de arm. Bart. in l. 1. & l. fi. §. ad l. Iuli. de ui pub. Cle. 1. §. quia de sta. mon.

N 2 ut

e l. sæpe. 53. in fi. de uer. sig. Gand. in prac. crim. tit. de hom. nu. 11. Hyp. cõs. 105. circa nu. 21. f in d. §. diuus.
g l. 1. C. unde ui. l. 1. C. eo. h l. si non conuicij. C. de iniur. i c. qui contrà. de reg. iur. in 6. k in d. §. diuus.

ut si in rixa subita non consilio, sed casu potius talibus armis uulnus sit factū[a]. Sed ut ad 12
propositum reuertamur, illud etiam non interest, utrum quis occidat, an causam mortis
præbeat[b]. quod iuxta sententiam legis Corneliæ est accipiendum: scilicet quando causa
mortis, dolo malo, & animo occidendi est præbita. Vnde cædem esse interpretabimur, si
magistratus operam dederit, quo quis falsum iudicium, quasi de communi crimine alicu-
ius conscius, profiteretur, in hoc ut innocens condemnetur: aut pecuniam accepit, ut pu-
blica lege, hoc est publico iudicio quis reus fieret: aut aliud quid cōtra hominis necem fe-
cerit, quod legibus permissum non sit[c]: quiue falsum testimonium dolo malo dixerit, quo
quis publico iudicio rei capitalis damnaretur[d]: item, qui per alium cędem fieri curauit aut
mandauit[e]. Quare uerū non est, quod quidam[f] tradunt, cum qui accusat aliquem fecis- 13
se homicidium, & probat mādasse, non uideri probasse quæ in libello deducta sunt, ac pro-
inde succumbere, quód diuersa sint facere ac mandare. Nam mandatum hîc æquipollet fa-
cto, nec diuersa hæc sunt, sed eadem: cum non minus ex mandato quàm ex facto pœna ca-
pitalis sequatur[g], út sæpe obseruatum memini. Sed an qui liberos exponunt, ac omnium 14
rerum inopia quasi perire sinunt, eâdem lege tenentur? Et quidem in ciuilibus necare ui-
detur, qui alimenta denegat[h]. Sed cùm non animo occidendi, imò potius conciliandæ à
prætereuntib. misericordiæ gratia plerique infantes exponant, quam ipsi misericordiam non
habent[i]: uerius est, eos extra ordinem puniri[k]: nisi dolo malo in locum solitarium infan-
tes, præsertim sanguinolentos, id est recens natos abijciant, ubi inedia consumantur. tunc
enim meritó lege Cornelia de sicarijs, præsertim euentu secuto tenentur[l], quia mortis cau-
sam præbent[m]. Eadem lege Cornelia tenetur qui author seditionis fuit, & qui naufragium 15
suppressit, hoc est homines, iumenta, aliaque naufragio perdita occultârit, in uinculis aut er-
gastulo habuerit[n], qui hominē circuncidit[o], castrauit, quique se castrandum præbuit[p]. nam
cum nemo suorū membrorū sit dominus[q], in se quisque homicidiū cōmittere prohibetur[r],
& in alium olim inuitum[s], hodie etiam uolentem[t]. Est aūt instar homicidij, uirilitatem ac
sexum quodammodo homini adimere: item qui hominis necandi, aut furti faciendi, aut
inuadendæ possessionis causa, cū telo ambulârit, familiam armârit[u]. quia & lex Cornelia
(sicut & Mosaica[x]) & cōstitutiones[y], uoluntatē in hoc maleficiorū genere, nō exitum spe-
ctari uoluerunt[z]. Sed hoc eius ut nimis durū, hodie generali cōsuetudine abolitum esse te-
statur Specul.[a] Vnde & illud rectè quæritur, & quæsitum sæpe memini, an qui animo occi- 16
dendi hominē uulnerauerit, lege Cornelia pro sicario sit damnādus? & sanè damnādum,
Adrianus rescripsit[b]. quod hanc habet rationem, quia res est ad actū consummationi pro-
ximum deducta. Nam qui uulnerauit, quātum in se fuit, interfecit: unde delictum pro com
pleto haberi debet[c], præsertim in atrocioribus[d]. Etsi autem Salic.[e] eò inclinet, ut arbitretur
quando lex aliquē conatum punit sicut effectum, tunc posse iudicē ex potestate sibi à lege
concessa, mitigare pœnam, sed ad id non compelli: tamen in hac specie semper in ea fui sen-
tentia, secūdum quam & iudicatū scio, ut existimē non esse boni prouidique iudicis eum qui
tantum uulnerauerit, pro homicida damnare. Nam etsi inficias non eo, in atrocissimis de-
lictis, puta parricidij, maiestatis, &c. conatum pro effectu puniri[f] posse: tamen ea cum sint
propter enormitatē delictorū singularia, non sunt trahenda ad consequentias[g], præsertim
in pœnalibus[h]. uidemus enim regulariter, in delictis mitius puniri conatum delinquēdi,
quàm delictum perfectū[i]. & delicta de assumpto actu, subsecutoque euētu intelligi oportere,
ait I.C.[k] Ac uerè mihi dixisse uidetur Spec.[l] istiusmodi legib. generali cōsuetudine esse dero-
gatum. Et Cyn.[m] cum ait, licet lex puniat propositū in homicida, tamen iudicē debere con-
siderare euentū qui delicta aggrauat[n]: estque cumprimis attendendus[o]. Et ita iudicari non
modò quando statutum loquitur de homicidio, sed etiam generaliter ex benigna interpre-
tatione, plerique tradunt[p]. Pro quo & illud facit quod communiter traditum est, eum qui le-
taliter

a ut Exod. 21.
b l. nihil. 15. h. t.
c l. 4. in prin. h. t.
d d. l. 1 §. 1. l. 3. §. itē. h. t.
e l. nō ideo C. de accusat. Paulus lib. 5. titul. 25. l. aut qui aliter. 5. §. fi. quod ui aut clam. ubi Bart. & in l. non solū. 11. §. si mandato. de iniur. l. hæc uerba. ī. de adul. c. pro humani. 1. de hom. in 6. Panor. et alij in ca. mulierem. de sent. excom. Dec in l. is damnum. 129. nu. 3. de reg. iur. uid. Ang. & alios in prac. crim.
f Dec. & Caig in d. l. is damnū. Fel. in d. c. mulierem. uide Mysing. Obs. 40. cent. 1.
g Bart & alij in l. si per per alium. ī. ne quis eū qui in ius uoc. uid. omnino Ang. in trac. malef. ad uerb. Sempronium mandatorem.
h l. 4. de lib. ag. c. fi. 87. dist.
i d. l. 4.
k l. 2. ubi gl. & Dd. C. de inf. expo. l. nec filiū. 9. C. de patr. pot. l. j. §. pœna. ubi Gl. de li. ag. Dd. in rubr. ext. inf. & lan. expo. Oldē. in rub. C. de inf. exp.
l Bar. in l. necare. in fin. de lib. agnos. Azo in rub. C. de inf. exp.
m l. nihil. 15. h. t. cum ibi alleg.
n d. l. 3. §. itē qui author.
o l. circumcidere. h. t.
p l. 4. 5. 6. 11. h. t.
q l. liber. 13. ad l. Aquil.
r l. omne. 6. §. qui se uulnerauerint. de re milit. l. fin. §. si quis autē. ī. de bon. eor. Bal. in l. 1. C. de bon. eor. Cyn. in l. j. C. qui test. Ias. nu. 5. in l. 1. C. de ser. fugit.
s Paulus lib. 5. tit. 23.
t Hypp. in l. 1. nu. 2. h. t. cum ibi allega.
u d. l. 1. in prin. d. l. 3. §. item is. l. 15. is qui cum telo. C. eod.
x Exod. 21.

y uide Tiraq. in tract. de pœn. caus. 55. z l. diuus. 14. h. t. a de accusatore. §. j. nu. 7. Bal. & Cyn. in d. l. is qui cum telo. b d. c. 1. §. diuus. c l. eum. 18. C. de adult. l. j. ubi Bal. nu. 3. & Sal. C. de sep. uio. Bar. in l. si quis legatū. nu. 2. de fals. Bal. in l. si quis non. C. de episc. & cle. nu. 9. Salic. post alios in d. l. is qui cum telo. nu. 2. & 6. d d. l. si quis non dicā. l. quisquis. C. ad l. Iul. ma. est l. j. l. utrū. ī. iu. 1. l. unic. C. de rapt. uirg. e in d. l. is qui cū telo. nu. 6. f l. j. in fi. de parric. l. unic. C. de rap. uir. g l. ius singulare. de legib. h c. in pœnis. de reg. iur. in 6. l. cum quidam. 19. ubi Dd. de lib. & posthum. i l. j. de extr. crim. l. uulgaris. 21. §. qui furti. de furt. l. si fugitiui. C. de fug. k l. fugitiuus. 225. de uerb. signif. l præall. loco. m in d. l. is qui cum telo. n c. periculosē. de pœn. distin. 1. o l. aut facta. 17. §. euentus. de pœn. l. si quis legatum. 6. uersic. cæterum. de fal. gloss. & Bart. in l. fin. de rer. diuis. gloss. in l. 1. ad uerb. noluerit. quam not. Cast. & Alex. de leg. 2. & in l. si constiterit. ad uerb. noluisse. sup. fin. reg. p Spec. præall. lo. Bald. in l. huic scripturæ. §. si seruum. ad l. Aquil. in l. data. nu. 55. C. de his qui accus. Bonif. de mal. tit. de inf. percuss. def. nu. 15. Iacob. de Bel. in prac. iu. de inuas. nu. 3. Felin. in tract. quand. conat. puni. Boer. decis. 323. nu. 6. parte 2. Matth. de Affl. decis. Neap. 21, num. 11. Alex. cons. 15. uiso. nu. 5. uol. 1. Hypp. cons. 105. circa num. 21.

taliter uulnerauit, mitius puniri, si ab altero postea uulneratus occidatur [a]. Quibus conso- nant criminales Imperij constitutiones cap. 177. cum uolunt conatum homicidij arbitrio iudicis puniri, non secuto euentu. Pœna autem quæ committitur arbitrio, semper minor es- se debet quàm quæ legibus præscribitur: ideo non est ad pœnam mortis facilè extenden- da [b]. Nec ab hac æquitate abhorret aut lex diuina [c], aut ius Sax. quamuis aliàs durum & terribile. Nam cum ciuiliter de homicidio agitur, sicuti agi potest [d], cædem uno uuergel- dio, hoc est 24. aureis (quos Schockos uocant) hic usitatis: at uulnera qualiacunque, non se- cuta morte, dimidia tantum eius parte mulctat [e]. Quare & cum criminaliter agitur, mitius ex hoc iure conatum homicidij quàm euentum puniendum esse, consentaneum est, argu- mento à ciuilibus ad criminalia ducto [f]. Imò quod amplius est, non desunt qui existiment, id quod à Spec. suprà traditum esse diximus, etiam Sax. morib. obtinere: iusque illud punien- di ex æquo tentatum, atque delictum consummatū esse abolitum, & tantū puniri euentum [g]. Concludendum igitur uidetur, etiam hoc iure eum qui animo occidendi uulnerauit, ne- quaquam cædis, sed tantum uulneris [h] reum esse, & huius, non illius pœna teneri. Itaque su- prà posita Salic. decisio, existimantis non compelli iudicem, sed posse pro arbitrio mitius punire conatum quàm effectum, cum lex utrumque eodem modo coercet: ualeat in atrocissi- mis delictis [i], maiestatis, parricidij, raptus (quanquam hoc ipsum controuerti potest, & di- cere durum est [k]: nisi quando lex expressè conatum punit: ut in raptu, literis hostilibus, (beuheden vnd feindsbrieff schriben appellant) &c. [l]) aut etiam in pœnis Ecclesiasticis [m]: in re- liquis dicamus eum oportere omnino pœnam, non secuto euentu mitigare. Quam ergo pro eiusmodi uulneribus mulctam imponet, & quatenus mitigabit? Constat, ordinariam pœnam legis Corneliæ olim fuisse deportationem, cum ademptione bonorum [n]: sed ho-
18 die, inquit I.C. solent capite puniri [o]. id quod præceptis diuinis consentaneum est [p]. Hęc igi- tur si mitiganda est, ut certè est, non debet ad supplicium perueniri. Ac Salic. [q] ex sententia Bald. [r] quidem dicit in Capitolio ita iudicatum fuisse, in minore, cui ratione ætatis mitigari pœnæ solent [s], ut ei manus amputaretur. id quod & ius Sax sequi uidetur [t]. Sed cum hæc pœna sit peregrina, & sæpe acerbior ipso supplicio (multi enim ex ea diem cum cruciatu obeunt) cumque regulariter ubi mitigatur pœna capitalis, non sit infligenda aliqua corpo- ris afflictiua [u]: magis placet & obtinuit, ut relegatio siue exilium perpetuum, aut damnatio ad remos, deportatio'ue decernatur [x]. Nam & hæc magis accedit ad pœnam antiquam, ui- delicet deportationem, & honestioribus ex ipsa hac lege irrogari solet [y]: & uidemus ipsos Impp in moderatione legis Corneliæ semper huc deuenire, ac pœnam capitalem conuerte- re in exilium [z]: atque ita in specie non multum diuersa decisum fuisse, testatur Boer. [a] & ego iu-
19 dicatum memini. Si in rixa percussus homo perierit, ictus uniuscuiusque in hoc collectorum spectari oportet. quòd si non potest indicari certus percussor, tenētur omnes [b], nisi homici- dam ex numero suo designent [c]. quod & apud nos seruatur: scilicet ut ciuiliter teneātur om- nes, aut etiam ut criminali in iudicio torqueri possint, non etiam ut eapropter condemna- ri. Etsi enim præsumantur homicidij rei, non tamen ex huiusmodi præsumptione pœna ca-
20 pitali damnari debent, sed aliqua duntaxat leuiore [d]. Sciendum autem est, homicidij pœ- nis eximi, si quis eos occidat quos interficere fas est: ut transfugam [e], uilem adulterum [f], & iure Imperij ac Saxonum [g] bannitum, &c. item furem nocturnum [h], quem tamen indistin-
21 ctè iure ciuili interficere non licet [i]: cuius iuris distinctionem sequi tutius est. Et hæc de pri- ma homicidij specie sufficiant. Quod ad eam cædē attinet, quæ non dolo fit, sed quodam- modo coactè, ex iusto dolore uel metu præsentis uiolentiæ, sciendum est, si quis uxorem in adulterio deprehensam, aut adulterum occidat, plerunque mitius puniri: quia difficillimum est, iustum dolorem temperare [k]. ex metu autem illatæ uiolentiæ homicidium factum, sæpe omnimodo excusari: ut si quis sibi stuprum inferentem interficiat [l], uel furem nocturnum cui parcere sine periculo suo rerumque suarum [m] nō potuit [n], aut latronē [o], & aggressorem [p], alium'ue quemlibet qui dubium uitæ periculū intentat [q]. uim enim ui repellere, etiam iure

N 3 naturæ

a l. item Mela. §. Celsus. ad l. Aquil. l. huic. §. si seruus. eod Tiraq. de pœn caus. 61.
b l. j de fur. Bald. l. j. §. ef fractores. de effrac. l. hodie de pœ. latè Boer. decis. 254. nu. 13. Alex. cons. 5. in casu. nu. 13. uol. 1. & cons. 283. uol. 2.
c Exod. 21. Leuit. 24. Num. 35. Deut. 19.
d l. 3. C. ad l. Aquil.
e Lādt. lib. 2. art. 38. ubi glo. Fachs. diff. 62.
f glos et Dd. in l. omnē. 20. de iudic. c. final. de for. comp.
g Reinhar. diff pœn. 6. per art. 39. Lehenr.
h Reinhar. dif. pœn. 31. per Landt. lib. 2. art. 16.
i Bal. in c. 1. § deniq. n. 2. Quæ fuit pri. caus. benef. & ibi Alu. n. 3.
k Hyp. in l. is qui cum telo. C. de sicar. & cōs. 105. Feli. latè in trac. quand. cons. Chass. in consue. Burg. de iustic. §. 5. uerb. sil na grace. nu. 123.
l uide Ord. Imper. cap. 128. 129.
m c. 1. de homicid. in 6.
n l. 3. §. fi. h. t.
o l. 3. §. fin. l. pen. h. t. l. pen. C. eo. § itē lex Cornelia. inst. de pub iudi.
p Gen. 9. Num. 35. Deuter. 19.
q in rub. C. de crim sacr.
r in c. 1. §. iniuria. n. 13. de pac. iura. fir.
s l. ferè. de reg. iur. l. auxilium. de minoribus.
t gl. Vueych. ar. 83. in fi.
u Hyp. in l. j. num. 61. C. de sic. ar. per l. si adulterių. 38 §. Impp. de adulter. l. si quis in graui. §. si tamen. de S. C. Sylla. l. 4. C. de adult. l. lex Iulia. §. final. ad l. Iul. repet.
x Bart. in l. lege. de ui publie.
y d. l. j. in fin. h. t.

z d. l. j. §. fi. l. 3. §. 1. & 4. l. 3. h. t. l. 4. C. de adult. a decis. 254. b gl. & Bart. in l. fi. h. t. c l. fi. ubi gl. h. t. uid l. Mosaic. Exo. 23. d Felin. in c. significasti. 2. de homicid. Gand. in trac. de homicid. nu 12. cum seq. Dec. in l. fauorabiliores. 167. nu. 6. de reg. iur. Alex. cons. 15 uiso. uol. 1. & cons. 46. uol. 4. & cons. 14. uol. 3. & hāc dicit esse communem Boss. in prac. crim. de homi nu. 26. & 27. uid. iure Sax. Reinhar. diff. pœna. 20. uid. latè Tiraq. quanquam remissiue loquentem in trac. de pœ. caus. 63. qui uidetur rōcludere, nullum teneri. pro quo gl. in l. item. 11. ad uerb. plures. cum apostill. ad l. Aquil. e l. 3. §. fi. h. t. f l. marito. 24. l. si adulterium. 38. §. Imperatores. de adult. l. 4. C. eo. t. l. qui occidit. ad l. Aquil. Hypp. in l. j. nu. 3. h. t. uid. gl. Land. lib. 1. art. 50. g lib. 1. art. 50. lib. 3. art. 45. h Sax. lib. 2. art. 13. Exod. 22. gl. Land. lib. 1 art. 56. i l. furem. 9. h. t. l. itaq. 5. ad l. Aquil. c. 3. de homicid. k l. j. § fi. h. t. l. 4. C. de adult. d. l si adulterium. §. fi. ī. de adult. l d. l. j. §. fi. m gl. in l. si ex plagis. 53. §. 1. ad uerb. uellet. ad. l. Aquil. uide in l. 3. de inst & iur. n l. furem. 9. h. t. o l. 4. C. eod. p l. 2. C. eod. q l. 2. & 3. C. eod. l. unic. C. quan. lic. Ias. latè post alios in l. 3. de iust. & iur.

naturæ licet [a]: ut & Cicero pro Milone eleganter explicat: cum moderamine tamen inculpatæ tutelæ [b]. Quod ex qualitate personarũ, telũ, aliisq; tẽporum & locorũ circunstãtiis est 22
æstimãdum, & referẽdum nõ ad facultatẽ fugæ, sed defensionis [c], probãdumq; ab eo qui allegat [d], duob. saltẽ testibus [e]: ut, uerbi gratia, quòd primũ sit inuasus [f]. quod si probare nequeat, puta quia solũ se temoris arbitris ab interfecto aggressum asseueret, uidet tormentis subiiciẽdus [g]. Nã neq; absolui potest, cũ fateatur homicidiũ: nec dãnari capitaliter, cũ qualitatẽ & dolũ malum, qui in lege Cornelia solus atiẽditur [h], neget [i]. Si tamẽ ex circumstãtiis innocẽtiæ suspicio extaret, uidet pro arbitrio iudicis posse absolui [k]. Nã cũ quædã indicia sunt pro reo, quædã cõtrà, in mitiorẽ absolutionis partẽ est declinãdum, nec perueniẽdum ad torturam [l]. Iure tamẽ Sax. etiam qui probat se animo defendẽdi occidisse, uno uuergeldio agnatos defuncti placare tenetur [m]. Si quis ex pugnatorib. mediatorẽ intercedentẽ interfecerit, nõ desunt [n] qui & hoc excusent, & ad defensionis casum pertinere arbitrẽtur. quod mihi periculosum uidetur: nisi scilicet quis ita ab intercessore in defensione impediatur, ut
absq; suo periculo illi parcere nõ potuerit [o]. Casuale seu inuoluntariũ homicidiũ aut culpa 23
fit, aut citra culpã. Culpa quãuis lata, in lege Cornelia pro dolo nõ habetur: quare putator etiãsi nõ proclamet in deiectione rami, & hominẽ interficiat, nõ tenet hac lege, sed Aquilia [p] ciuiliter, criminaliter uerò ob culpã latã in metallum dãnatur [q]: morib. ex lege diuina uerò relegatur [r]. item is qui noctu infantẽ per somnũ cõprimit [s]: qui canẽ infestauiẽ saxo perẽs, prætereuntẽ interficit casu, & nõ spõte [t]: qui petulantẽ equũ, cũ uitiũ eius ignoraret, cohibere nõ potuit, quo minus puerũ opprimeret [u]. & si qui casus euenire usu cõsueuerũt similes [x].
In ebrio meritò dubites. etsi enim dolus abest [y], tamẽ per culpã adest. unde quia opera dat 24
rei illicitæ, casus subsequẽs excusare nõ uidetur [z]. itaq; Pittacus duplici pœna ebrium afficiẽdum putabat, quòd delictũ delicto cumulasset [a]. Sed pleruq; ita seruatur, & est cõmunis opinio, ut magna ebrietas quæ mẽtem aufert, pœnã mitiget, parua nõ itẽ [b]. Sanè Carol. V. Imperator in suis hæreditariis prouinciis cõstituit, ut ne ebrietas in cædib. quæ sæpe à uinolentis cõmittũtur, excusationẽ adferat. & uidi ita obseruari: quanquã & pœnã leniri ex hac causa memini. idq; mihi humanius atq; æquius uidetur. nã ubi homicidiũ nõ dolo, sed lata
culpa cõmissum est, nõ debet pœna capitalis decerni, sed aliqua mitior [c]. De furioso & in- 25
fante minus dubitandũ est, cũ alterũ innocẽtia cõsilii, alterũ fati infelicitas excuset [d]. Sed furor cũ nõ præsumatur [e], probãdus erit ex dictis factisq; insanis [f], inordinato memoriæ statu [g], & ex insania præcedẽte [h]: adhibitis etiã medicis [i]. nã recordor, post perpetratũ delictũ quosdã furorẽ simulasse ad qualemcũq; prætextum [k]. Infantem aũt accipimus, septẽ annis minorem [l]: hæc enim ætas quicquid uidet, ignorat [m]. Puto tamẽ hoc benigna interpretatione ad eos qui necdũ sunt doli capaces, & pubertati proximi, posse extẽdi [n], hoc est, illos qui decimũ annũ nondũ egressi sunt [o]. Nec enim aliter puniendi uidẽtur, quàm si existãt capaces doli [p], qui solus in suppliciis, maximeq; in lege Cornelia [q] cõsiderat: ac ne tũc etiã quãdo capaces sunt, ultimo supplicio, quãuis capitaliter deliquerit, sed mitius, puta exilio aut fustigatione [r] sunt coercẽdi: nam in suppliciis nunquã habetur impubes pro doli capace [s].
Neq; uerò hoc quis nõ æquissimũ fatebit, qui cõsideret, etiã puberib. minorib. ratione æta- 26
tis pœnas mitigari [t]. Nam quoties in delicto minor est dolus, toties pœna quoq; minor esse deber [u]. Sed in minore quãuis pubere non est tãtus dolus, quantus in maiore [x]: quare mitius cũ minorib. erit agendũ [y]. Idq; uidemus etiã in ordinationib. Imperii cautũ esse [z], ubi pœna in minores non ordinaria statuit, sed cõmittitur arbitrio iudicis, quæ ad mortẽ facilè extendi

a d.l.3.l.1.§.in bestiis. si quad. paup.
b l.1.C.unde ui.
c glos. & Dd. præsertim Solo. in d.l.3. de iust. et iur. Bal. & Sal. in l. solam. C. de test. Bar. cõs. 110. dixi Inst. de publ. iud. item lex Cor. de sicariis.
d l.j.C.eodem.
e c.licet. 23. de test. Bar. in l. sed si. ad leg. Aqui. Ias. in l.3. num. 60. de iust. & iur.
f Ias. nu. 9. & Dd. in l.3. de iust. & iur. Hyp. in d.l.j. num. 38.
g Bald. in l.j. nu. 31. C. de cõfess. Lanfr. in c. quoniã. ad uer. cõfessiones. nu. 12. de probat.
h l. in lege. h.t.
i Panor. in c. auditis. nu. 32. quẽ sequitur Felin. & alii. de præscr. Ias. in l.3. n.13. de iust. et iur. 5. Bar. in l. Aurelius. §. idẽ. de lib. legat. Hypp. sing. 185. Ang. in trac. malef. ad uer. cõparẽt. de no. qui sibi et partẽ negãt. uid. Bal. & Sali. in l.j.C. de cõf. et l.j.C. unde ui. Lãf. preal. lo. caut. Tho. ferr. 5.
k Boer. latè, decis. 164.
l idem Boer. decis. 165. ord. Imp. c. 143.
m gl. art. 50. lib. 1.
n gl. Ang. & Dd. in l.2. C. eod. Ias. in l.j.§. prætor. nu. 4. ne quis eum. Hypp. in l. de minore. nu. 18. de quæstio.
o Hyp. in l.2. in fi. C. eo.
p l.7.h.t.
q Paul. lib. 5. tit. 23.
r uide Iosue 20. Nu. 15. & 35. Deut. 19.
s ca. consuluisti. 12. q. 5. Pan. & Dd. in c. fin. de his qui fil. occ. Cle. 1. de homicid.
t Ias. in l.j. n. 23. & 24. de legibus. & in l. in actionib. n. 28. de in lit. iuran. & in l.2. n. 41. si quis in ius uocat.
u Pan. in c. significasti. et c. dilecti. de homicid.

x uide Bar. in l. diuus. h.t. y l. omne delictũ. §. per uinũ. de re milit. l. unic. C. si quis Imp. mal. z Panor. in c. cõtinebatur. in prin. de homici. uide latè Tiraq. in trac. de pœn. caus. 6. per totũ. a Arist. in Pol. b l. omne delictũ. §. per uinũ. ubi Bar. de re mili. c. inebriauerũt. 15. q. 1. Sal. in l.j.C. eo. Bar. in l. respiciendũ. §. delinquũt. et in l. aut facta. de pœn. Ang. in trac. mal. uerb. sciẽter. Hyp. in l.j. n.36. de quæst. c ita est cõmunis cõclusio, quã multis cõfirmat Hyp. in l. in lege. h.t. Ias. in l.j. de legib. & in l. in actione. de iureiur. Boss. in prac. cri. tit. de homici. n. 67. d l. infans. 12. h.t. l. diuus. de off. præs. e c. fin. de succ. ab intest. l. filiũ. de acq. her. f l. quidã. 27. de cõd. inst. Dd. in l. si cũ dotẽ. 23. §. fin aũt. 5. sol. mat. g Alex. cõs. 54. ad quæsitũ. in fin. uol. 1. h Alex. preal. cõs. Rab. & alii in cle. 1. de homic. i Dd. in l.j. de bon. poss. inf. fur. &c. k uid. Glos. in d.l. cõgruit. in fin. Cor. cons. 22. usis. n.3. & 4. uol. 1. l l. si infanti. 18. C. de iur. del. c.1. de disp. Imper. lib. 6. m l.j.C. de fal. mon. n d.l.j. o Ias. in auth. sacramẽta puberũ. n. 14. cũ seq. C. si aduer. uẽd. Panor. cũ addit. in c.1. de del. pur. p Gãd. de pœn. nu. 30. q l. in lege. 7. h.t. r d.l. unic. C. de fal. mon. Hyp. in l. de minore. de quæst. l.1. §. impubes. ubi Dd. l. excipiũtur. de S.C. Syll. Bal. in l. etsi. C. ex quib. caus. inf. irrog. Dec. in l. ferè. de reg. iur. Sax. lib. 2. art. 65 s Ias. in d. Auth. sacramẽta. n. 15. C. si ad uẽd. t d.l. ferè. ubi Dec. Dd. in l. auxiliũ. 1. §. in delictis. de min. l. si adulterium. §. fratres. de adult. gl. in l. impunitas. C. de pœn. Ang. in trac. mal. ad uer. scienter. n. 12. u Angel. in trac. malef. uer. scienter. num. 12. per l. si. adulterium. 38. §.j. supr. de adulter. x Bald. in d.l. & si text. in l. impuberem. de fal. Angel. in pract. uerb. scienter. num. 12. y Gand. preall. loc. de pœn. reo. Hypp. in pract. §. quoniam. num. 96. Boer. decis. 254. z cap. 178.

27 extendi nõ debet, ut diximus [a]. Porrò ubi nulla omnino culpa potest homicidæ imputari,
adeò nõ tenetur lege Cornelia, ut etiã ab Aquilia & ciuili actione sit liber [b]. Iure tamen Sax.
pro homicidio casuali, etiã ab impubere doli capace cõmisso, agnatis occisi uuergeldium,
magistratui mulcta sexaginta solidorum minorum (uulgo Schilling uocant) debetur [c].
28 Pœna quoq; legis Corneliæ tenẽtur, qui ueneficia in perniciem humanæ salutis exercent.
Plus enim est hominẽ extinguere ueneno, quàm gladio [d]. quia minus præcaueri & uitari
potest. Qui igitur malum uenenũ necãdi hominis causa fecerit, uel uẽdiderit, uel habuerit,
plectitur [e]. Sed aduertẽdum est, id solùm notari in lege, quod hominis necandi causa uẽdi-
tur habeturq;. Lex enim Cornelia dolũ duntaxat notat [f]: quare ea quæ nõ malo animo, sed
malo exẽplo medicamẽtum ad conceptionẽ dedit, ex quo ea quæ accepit decessit, relegari
Senatusc. iussa est [g]. Alio aũt S.C. effectũ est, ut pigmẽtarij, si cui temerè cicutã, salamãdram,
aconiton, aut ulceramẽti causa cãtharides dederint, pœna huius legis teneãtur [h]: itẽ ut qui
mala sacrificia tenuerint, habuerint, hac lege dãnẽtur [i]. Ex cõstitutionib. etiã amplius intel-
ligi licet, ueneficij quæstionẽ ad oẽs magos, auspices, sacerdotes uentorũ sacrificiorũ, eiusce
29 modiq; artiũ doctores ac discipulos, quiq; libris magicis utũtur, esse extẽsam [k]. Illud magis
mirandũ, artes mathematicas inter hæc ueneficia referri [l]: cũ liberales sint, & multos egre-
gios ac præstãtes artifices habeãt, atq; assertores. Sed cũ appareat, cõstitutiones dolũ tantũ
malũ & perniciẽ humani generis uindicare [m]: existimo eas accipiendas de ijs qui prætextu
artis, magiã aut alias diuinationũ præstigias, quæ causas non habẽt Physicas, ad exitiũ ho-
minũ iniuriãq; exercẽt [n]. Eadẽ lex extẽditur & ad testes, qui necãdi hominis causa falsum te-
stimoniũ dixerũt [o], ad magistratũ qui in caput hominis pecuniã accepit [p], ad medicos qui
dolo uel imperitia mortis causam malè curãdo præbẽt [q], & alios similia in necẽ perniciẽq;
30 humanã perpetrãtes. Vt ueneficiorũ olim eadẽ pœna fuit quæ cædiũ, ex lege Cornelia: ita
nũc postquã homicidia gladio puniri cœptũ est, ueneficia quoq; eodẽ supplicio uindican-
tur [r]. Sed & cõcremari ueneficos Constãtinus [s] uoluit. quo genere supplicij Sax. & aliæ pas-
sim nationes, in hos animaduertũt [t]: potissimùm eos, qui sortilegijs & magicis artib. uene-
ficia exercent. nã qui citra eas artes, potionib. & uenenis clàm interficiũt, uelut grassatores
31 puniri solent: mares rota, feminæ aqua [u]. Tertiò agit lex Cornelia de incẽdiarijs, qui dolo
malo incẽdium excitãt. Dico, dolo malo: nã si culpa admittatur, cessante publico iudicio,
ciuiliter in duplũ erit agẽdum [x]. At qui per fraudẽ incẽdia faciũt, gladio olim feriebãtur [y].
Hodie [z] secundũ pœnã talionis, incẽdio absumũtur qui incẽdia excitarũt [a]. quãquã iuris ci-
uilis interpretes, hac in re uariè distinguãt: utrũ incẽdium factũ sit in ciuitate, an extra: utrũ
magnũ, an paruũ: utrũ homines perierint, an nõ: utrũ à uili persona factũ, an à digniore [b].

AD LEGEM POMPEIAM DE PARRICIDIIS. Titul. IX.

1 *Continuatio: & de atrocitate huius sceleris.*
2 *In quibus personis lege Pompeia parricidium committatur.*
3 *Quando pœna maiorum, quando legis Corneliæ in parricidio locum habeat.*
4 *De ratione huius pœnæ.*
5 *Matrem & auiam parricidium committere.*
6 *An pater occidens filium, lege Pompeia teneatur.*
7 *Conatum hic puniri pro effectu.*
8 *Non indicantem scelus hoc teneri, etsi aliàs nemo prodere maleficium cogatur.*
9 *Ad quem usq; gradum lex extendatur.*
10 *Furorem excusari.*
11 *Perpetuam esse accusationem.*
12 *Quid si pendente accusatione reus decedat.*

1 SEd præ omnib. scelestissima est, maximeq; nefaria cædes parentũ: quo uno maleficio,
ut inquit Cicero [a], omnia scelera cõplexa esse uidẽtur. Etenim si, id qđ præclarè dicitur
à sapientib. uultu sæpe læditur pietas: quod suppliciũ satis acre reperietur in eũ, qui mortẽ
obtulerit parẽti, pro quo mori ipsum, si res postularet, iura diuina atq; humana cogebãt? Por-
tentũ atq; monstrũ certissimũ est, esse aliquẽ humana specie & figura, qui tantùm immani-
tate bestias uicerit, ut propter quos hanc suauissimam lucẽ aspexerit, eos indignissimè luce
priuãrit: cum etiam feras inter sese, partus atq; educatio, & natura ipsa conciliet.
2 Lege igitur Pompeia, quam Pompeius ille Magnus Cos. tulit, de parricidijs cauetur, ut si
quis patrem, matrem, auũ, auiam, fratrẽ, sororem, patruelem, matruelem, patruũ, auuncu-
lum, amitam, materteram, consobrinum, consobrinam, uirum, uxorem, generum, nurum,

a l. 5. de ser. baln. l. 1. §. effractores. de effract. l. hodie. de pœ. Boer. decis. 254. nu. 13. Alex. cõs. 5. in casu. num. 13. uol. 1.
b § 1. Inst. de l. Aquil.
c Pachs. diff. 64. per art. 65 uol 2.
d l. 1. C. de mal. & math.
e l. 3. in prin. h. t.
f d. l. in lege.
g d. l. 3. §. 1.
h d. l. 3. §. alio.
i Lex S.C. 13. h. t.
k l. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. C. de malef. Paul. lib. 5. cap. 23.
l l. 2. 3. 7. C. eod. tit. de malef & math.
m d. l. in lege. h. ti. l. 4. in fin. C. de malef.
n uid. Paul. lib. 5. tit. 21. & 23.
o l. 1. h. t. Paul. li. 5. t. 23.
p Paul. d. tit. 23.
q l. illicitas. §. sicuti. de off. præsi. Paul. d. t. 23.
r l. capitaliũ. §. ueneuarij. de pœ. l. 5. C. eod.
s l. 3. h. t.
t Sax. lib. 2. art. 14.
u Girlã. de sortileg. part. 11. a. 2. 3. 4. ord. imp. ca. 130. Reinhar. diff. pœna. 18. per art. 14. lib. 2.
x l. diuus. de extr. crim. uid. sup. de incend. rui. naufr. ubi dixi.
y l. si quis. h. t. l. qui ædes. l. fin. sup. de incen. rui. naufra. l. data. C. qui accus.
z uid. sentẽtiã in Vueych. fol. 144. ord. Imper. cap. 125.
a l. capitalium. 28. §. qui ædes. 9. de incend. rui. naufra. ordin. Imper. cap. 125. Land. lib. 2. art. 13.
b Bar. in l. 1. in prin. n. 5. de offic. præfec. uigil. Bald. & Sali. in l. data. 11. in pri. C. qui accus. poss. Ang. late. in tract. mal. ad uerb. incendiario. num. 2.
a pro Rosc. Amer.

socerum, socrum, uitricũ, priuignum, priuignam, patronũ, patronam occiderit, cuiusue do
lo malo id factũ erit, ut pœna ea teneatur, quæ est legis Corneliæ de sicarijs [a]: quamuis qui
parentes occiderint, more maiorum culeo, hoc est corio [b] insuantur [c]. Quod lege Pompeia 3
confirmatũ, aut certè non antiquatũ fuisse probabile est: ut uidelicet parricida uirgis san-
guineis uerberatus, deinde culeo insuatur, cum cane & gallo gallinaceo, & uipera & simia,
& in mare profundum culeus iactetur [d]: quanquam alij eam pœnæ acerbitatem ad Con-
stantinum authorem referant, qui certè ad infanticidia idem porrexisse uidetur [e]. Exceptis
autem ijs personis, quæ parẽtum liberorumq; [f] appellatione cõtinentur, si quis alias perso-
nas sanguine affinitatẽue coniunctas necauerit, pœnã legis Corneliæ de sicarijs sustinebit [g].
Atq; ita accipiendum est quod inquit Marcellus [h], parricidas pœna legis Corneliæ teneri.
Hanc pœnã primò uiolatorib. deorum impositam, ac deinde ad sicarios parentum, quib. 4
secũdum Deum proximus honos debetur, esse trãslatam, tradit D. Hopperus [i], uir doctiss.
atq; optimus. Sed Cicero [k] rationem huius supplicij copiosius exponit, ad quam allusisse
Impp. [l] uidentur: Quanto, inquit, maiores nostri sapientius, qui cum intelligerẽt nihil esse
tam sanctum, quod non aliquãdo uiolaret audacia, supplicium in parricidas singulare ex-
cogitarũt: ut quos natura ipsa retinere in officio non posset, ij magnitudine pœnæ malefi-
cio summouerentur. Insui uoluerunt in culeum uiuos, atq; ita in flumen deijci. O singula-
rem sapientiã, iudices. nonne uidentur hunc hominẽ ex rerum natura sustulisse & eripuisse,
cui repentè cœlum, solem, aquã terramq; ademerunt: ut qui eum necasset unde ipse natus
esset, careret ijs reb. omnibus, ex quibus omnia nata esse dicuntur. Noluerunt feris corpus
obijcere, ne bestijs quoq;, quæ tãtum scelus attigissent, immaniorib. uteremur (quod tamẽ
Adrianus, ubi mare aut flumẽ in propinquo non est, postea concessit [m]) non sic nudos in
flumẽ deijcere, ne cum delati essent in mare, ipsum polluerent, quo cætera quæ uiolata sint,
expiari putantur. & reliqua quæ sequuntur. Si mater quoq;, inquit Marcellus [n], filium fi- 5
liámue occiderit, huius legis pœna afficitur, ut & auus qui nepotẽ interfecit: quod ex uer-
bis, an sentẽtia l. Pompeiæ ueniat, incertum est: certè Const. constitutione [o] expressum est.
Hodie tamẽ aut gladio feriri, aut in profluentem submergi, aut ubi desunt flumina, uiuæ e-
tiam apud Sax. defodi: quæ uerò necdum æditum, sed in utero fœtum uiuentẽ perimunt,
gladio ex lege Cornelia feriri, ut iam sæpe dictum est [p], solent. Illud probabile est, hac lege 6
patres non fuisse comprehẽsos, quorum essent in potestate liberi: propterea quòd his, iure
patriæ potestatis, liberos interficere, olim erat permissum [q]. Si tamen inauditos interfecis-
sent, l. Corn. de sicarijs, quòd hominem occidissent, puniri solitos apparet [r]. Sed hodie de
parricidio, perinde ut matres tenẽtur [s]. Patria enim potestas in pietate debet, non in atroci
tate consistere [t]: nisi filius aliquam ingratitudinis causam in patrem commisisset, ob quam
exhæredari posset. hoc enim casu pœnã mitigari uolunt: idq; generaliter obtinere in ascen-
dentibus, descendentib. & collateralibus etiam, scilicet ut mitigetur pœna ei qui ingratum
& enormiter iniuriosum propinquũ occiderit, opinatur Bart. [u] Præterea inquit Martian. 7
Qui emerit uenenũ ut patri daret, quãuis non potuerit dare, hac lege tenetur [x]. Conatus e-
nim qui ad aliquẽ actũ peruenit, in tam atrocissimo delicto, meritò pro delicto perfecto ac-
cipitur [y]. Atq; hic uera potest esse Salic. regula, quã antè tradidimus, ut iudex hoc casu pœ-
nam legis mitigare possit, sed ad eã moderationẽ cogi non debeat. Certè ex hoc capite me-
mini, mulierẽ, quæ in gratiam adulteri marito pharmacũ animo occidendi dederat, capitis
damnari, quãuis maritus ueneno non esset extinctus [z]. Nam & in coniugibus parricidium
cõmitti, Marcellus in dicta l. 1. ostẽdit. Ego tamẽ malim hoc casu pœnam temperare, sicuti
in lege Cornelia: quoniã hoc uerè non est parricidiũ, & solummodo pœna legis Corneliæ
coercetur [a]. quãquam & pœnam parricidij, uidelicet submersionẽ in proluẽtem, mulierib.
quæ maritos ueneno interfecissent, apud Sax. decretã esse sæpius, notũ est. quod uerum est,
morte subsecuta. nam euẽtu non consecuto, uidetur pœna mingãda, ut in lege Cornelia,
maximè iure Sax. quod nullum delictũ, nisi euentu subsecuto, capitaliter punire, paulo an-
tẽ ostendimus [b]. Sed & conscij criminis qui tantũ scelus tacitũ habuerũt, tenẽtur [c]: quan- 8
quam mitius, puta relegatione coerceãtur [d], nisi in ipso actu opem præstiterint [e]. Etsi enim
aliàs nemo obligatus est ad prodendũ maleficũ [f], tamen tã atrox delictũ celare, nec indicio
proferre foràs, parricidij instar est [g]. Qui pecuniã etiã ad eiusmodi scelus cõmittẽdum sub-
ministrãt, puta ut detur latronib. qui patrem aggrediantur, uel ut uenena ueneficiaq; com-
parentur, hac pœna uelut auxiliarij tenentur [h]: quia qui pecuniam ad delictũ suppeditat,
opem eò conferre uidetur [i]. Sciendum est etiam, l. Pompeia de consobrino comprehensum 9
esse: sed non eos etiam pariter expressis uerbis contineri, qui pari propiorẽ ue gradu sunt.
Sed & nouercæ & sponsæ personæ omissæ sunt, sententia tamen legis hos omnes complecti
tur [k]: cùm matris loco nouerca [l], sponsa, nurus [m], atq; ita filiæ [n] loco habeatur. Sanè si per 10
furorem aliquis parentem occiderit, impunitus erit: quia sufficit furore ipso eum puniri [o].

Eorum

- a l. 1. & l. pen. h. t.
- b Auth. ad Heren.
- c Cic. pro Rosc. Amer. & ad Heren. lib. 1. cap. 5.
- d §. alia. Inst. de pub. iud. l. pen. h. t.
- e l. uni. C. de his qui par. occ. uid. Cuia. ad Paul. lib. 5. tit. 24. & quæ dixi in d. §. alia. Inst. de publ. iudic. & Cod. ad d. l. unic.
- f d. l. unic.
- g d. l. pen. d. §. alia.
- h in d. l. 1.
- i in d. §. alia.
- k pro Rosc. Amer.
- l in d. l. unic. & §. alia.
- m d. l. pen.
- n in d. l. 1.
- o d. l. unic.
- p uid. sup. de extr. crim. & de sicar.
- q l. in suis. 11. de lib. & posth.
- r l. 2. s. de sicar. l. diuus. 5. h. t.
- s d. l. unic. d. §. alia.
- t d. l. 5.
- u in l. diuus. 5. per illum tex. h. t. fic. l. nec in ea. 22. de adulter.
- x l. 1. in fin.
- y uide Boss. in prac. cri. tit. de homicid. nu. 13.
- z idem Boss. præall. loc. n. 13. ord. imp. c. 130.
- a d. l. 1. in fin. l. pen. h. t. l. fin. C. de sicar.
- b Reinh. diff. pœ. 6. per 39. cap. Lebenrech.
- c l. 6. cum l. seq.
- d l. 2. h. t.
- e uide glo. in d. l. utrum. h. tit. & quæ s. dixi ad tit. de furt.
- f Ias. in l. 3. §. si tibi. de cond. ob turp. caus.
- g Fac. l. lege. 9. 3. tit. 2.
- h l. sciente. 7. h. t.
- i Bart. in d. l. sciente.
- k l. 3. h. t.
- l §. socrum. Inst. de nup.
- m l. 4. h. t. l. Labeo. 6. de gra. aff. l. 5. de test.
- n §. affinitatis. Instit. de nupt. l. quæ. 17. sup. so lut. matr.
- o l. pen. §. fi. h. t. l. diuus. de off. præs.

11 Eorum qui parricidij pœna teneri possunt, semper sine præscriptionis metu accusatio per-
12 mittitur[a]. Parricidij postulatus si interim decesserit antequam damnetur, siquidem sibi
mortem consciuit, successorem fiscũ habere debebit, perinde atq; damnatus, quia pro con-
fesso est[b]: sin minus, eum quem uoluit, si modò testamentum fecerit: si uerò intestatus de-
cesserit, eos hæredes habebit, qui lege uocantur[c]. Cæterum si quis non occiderit, sed tãtum
impias manus & uerbera parentibus intulerit, qua pœna hunc teneri dicemus? Vlpia. ait,
pro modo delicti puniendum[d], hoc est arbitrariè[e]. Hodie plerunq; carcere uel relegatio-
ne: quam succedere pœnæ legis huius, ubi ea mitiganda est, alibi ostenditur[f]. uel, quod ta-
men durius est, nec nisi in atrocissimis sequendum, etiam illius manus qua percussio facta
est, amputatione, hæc iniuria uindicari solet.

a l. fin. h. t.
b l. 2. & 3. ff. de bon. eor. qui ant. sent. mor. sibi cons.
c l. parricidij. 8. h. t.
d l. j. de obseq. à lib. præstand.
e l. 3. & 4. C. de patr. potest.
f l. 2. l. 5. h. t.

AD L. CORNELIAM DE FALSIS, ET DE S. C. LIBONIANO.
Titul. X.

1 *Continuatio.*
2 *Quid sit falsum, qui falsarij.*
3 *Qui teneantur lege Cornelia, cum multis seq.*
4 *Conijcere quid: & explicata lex 1.*
5 *Aduocatio quid.*
6 *De S. C. Liboniano.*
7 *An in instrumentis falsum committatur.*
8 *Quomodo nomen mutans, uel se nobilem asserens puniatur.*
9 *Quomodo qui falsis mensuris utitur.*
10 *Criminaliter & ciuiliter de falso agi.*
11 *Accusatio partus suppositi cuiusmodi.*
12 *De pœna falsi.*

1 ATq; his quidem modis uindicantur atroces publicæq; iniuriæ, quæ personis infe-
runtur: iam uideamus, quemadmodum ex iniurijs quæ circa res fiunt, iudicia pu-
blica constituantur: ac in primis de l. Cornelia, quam etiam testamentariam uo-
cant[a], quæ falsi uel quasi falsi[b] crimen persequitur. Falsum definiunt esse imitationem
2 ueritatis[c] dolosam[d]. Non enim quicquid uerum non est, falsum est, ut apud dialecti-
cos: sed id putetur, quod animo corrumpendæ ueritatis in alterius fraudem dolo malo
fit[e]. factum enim falsitatis, non dictum lex coercet[f]. Sed quia & hæc definitio ad quem-
uis dolum extendi potest[g], ideo ne laquei struantur ad faciendam iniuriam, statuamus
neminem incidere in crimen falsi, nisi quem lex Cornelia & S. C. Libonianum, quod in
supplementum l. Corneliæ latum est, aliæq; constitutiones ac responsa I. C. quæ eam le-
gem interpretantur, disertè notant. Lex autem Cornelia à L. Cornelio Sylla dictato-
3 re lata est[h]. Pœna ergo legis Corneliæ, authore Marciano[i], irrogatur ei qui falsas te-
stationes faciendas, testimoniáue falsa coniecerit, hoc est, apud iudicem exposuerit, iudi-
4 cioq; obtruserit (conijcere enim est rem breuiter iudici exponere[k]:) qui falsa testimonia
dixerit, dolo tamen malo[l], ut in exemplo Modest.[m] cum inter se plures testimonia præ-
5 bent, & alius alium mutuis operis falsorum testimoniorum iuuat[n]. Item qui ob aduo-
cationem testimoniáue (aduocationem enim hic pro eo cœtu hominum accipimus, qui
ad dicendum in iudicio testimonium, & ut causæ adsit dictis opitulaturus, aduocatur) in-
struenda, hoc est subornanda erudiendaq; quid quomodo dicere debeant, pecuniam ac-
ceperit, pactúsue fuerit, societatem coierit, ad obligationem innocentum, ex S. C. Libonia-
no, quod temporibus Hadriani, L. Nonio & M. Annio Libone Coss. factum autumant,
6 coercetur[o]. Sed etsi quis ob renunciandum remittendúmue testimonium, dicendum uel
non dicendum, pecuniam acceperit, pœna huius l. Corneliæ afficitur: & qui iudicem cor-
ruperit, corrumpendumúe curârit: quanquam is remissius puniri solet[p]. Quin & iudex
qui constitutiones principis scienter neglexit, hac l. tenetur[q]. addo autem, scienter: nam
dolum malum lex Cornelia taxat[r]. quare qui per imperitiam perperã iudicat, mitius coer-
cetur[s]. Qui in rationibus, tabulis, cereísue, uel alia qua re etiam sine consignatione (nam
de hac non dubitatur, cùm lege Cornelia ea sit comprehensa[t]) scripturã interleuerint, rem
sicuti uerè erat perscripta amouerint, mutarint, corruperint, &c. perinde ex his causis atq;
falsarij ex interpretatione l. Corneliæ puniuntur. Sic & D. Seuerus l. Cornelia de falsis damna-
7 uit præfectum Aegypti, quòd instrumẽtis suis cum præesset prouinciæ, falsum fecisset[u]. Sed
an simpliciter qui instrumentum surripit aut amouet, teneatur quasi falsarius, quæstionis
est. Et cum qui uel in aliqua parte immutat ueritatem instrumenti, teneatur: multo magis
qui

a §. item lex. Insti. de publ. iud.
b l. 1. §. fin. h. t.
c Azo in rub. C. eo. text. in nouell. const. 72. de instrum. caut. in princ.
d l. nec exemplum. 20. C. eo. Bart. in d. l. quid sit falsum. 23. h. t.
e d. l. nec exemplum.
f d. l. quid sit falsum.
g Bart. in d. l. quid sit.
h l. 2. §. deinde Cornelius Sylla. de orig. iur. Cic. in Verr. 3. Sueto. in Augu.
i l. 1. h. t.
k Asco. 3. in Verr. Cice. li. 2. ad Her. Gel. li. 17. cap. 5. & lib. 5. ca. 10.
l l. eos. 27. h. t. l. qui falso. 16. de test.
m d. l. eos.
n l. lege. 9. h. t.
o l. falsi. 20. h. t.
p l. qui duobus. 21. in fi. h. t. uide omnino distinctionẽ Bart. in l. si quis uxori. §. si fugitiuum. num. 2. de furt.
q d. l. 1.
r d. l. §. in prin. in uer. dolo malo. l. impuberem. 22. in prin. h. t.
s l. fi. ff. de uar. cognit.
t l. lege. 9. l. Paulus. 16. hoc tit.
u d. l. 1. uers. sic &.

qui totum instrumentum aufert, ita ut nihil de rê constare posit, plectendum esse, consentaneum est. Et hoc quidē in testamentis[a], (quo nomine etiam codicillos complectimur[b]) de quibus l. Cornelia testamētaria loquitur[c], dubiū non habet: in reliquis negat Paulus[d], instrumentorum surreptorum crimen publici esse iudicij, quia lex quæ sola iudicium facit publicum[e], de his nihil expresit: extra ordinem tamen pœna falsi plectuntur[f], quòd non modò falsi signatione[g], alieni chirographi imitatione[h], scripti immutatione, resignatione falsum cōmittatur[i], sed etiam cum celatur, subijcitur, subripitur instrumētum, eo animo ut uerū non appareat[k]. Ex causa enim finali & proposito, maleficia sunt distinguenda[l]. Itaq; qui tabulas alienas surripit lucri sui causa, potius in furtum quàm in falsi crimen incidit[m]. Furtum autem nō ad publica iudicia, sed priuata pertinet. At cū non lucrādi, uerùm occultandæ ueritatis animo tabulæ surripiuntur: hîc quādo definitio furti non cōgruit, quæ est cōtrectatio animo lucrādi facta[n]: certè nec definitū cōuenire potest. quare in tali specie falsum etiam in priuatis tabulis cōmitti uerius est[o], maximè cum ex constit. in quauis hodie scriptura, tam publica quàm priuata falsum fieri posit[p]. Sed & qui uiui testamentum aperit[q], aut prodit aduersario resignātue deposita apud se instrumēta, in hoc crimē se induit[r]. S.C. etiam Libonianum statuit l. Cornelia teneri, qui sibi legatum fideicōmisśúmue asscribunt, tam in testamentis militū, quàm paganorum[s]. Qui testamentū amouerit, celauerit, rapuerit, deleuerit, interleuerit, subiecerit, resignauerit, recitauerit, mutauerit dolo malo, cuius' ue dolo malo id factū erit, legis Corneliæ pœna damnatur[t]: item qui nummos aureos radunt, tingūt[u], in' ue aurum uitij quid addunt[x]: qui adulterinos argenteos cōflant[y], nisi antè perfectionem pœnitētia ducti intermittant[z]. Sed & ille simili pœna afficitur, qui cum prohibere tale quid posset, non prohibuit[a]. Eadem lege Cornelia exprimitur, ne quis nummos stanneos plumbeósue emere, uendere dolo malo uelit[b].

8 Falsi nominis uel cognominis asseueratio pœna falsi coercetur[c], dum tamen dolo malo fiat[d]. Hinc tradunt, qui se nobilem aut militem profitetur dolo malo (hoc est, iuxta analogiam & rationem criminis falsi, ad decipiendum, fraudandum, cōcutiendum alterum[e]) in eandem legem incidere, pœna tamen mitigata[f]: quam arbitrariam esse hoc casu I C.[g] ostendit. Huc referantur, qui falsum partum supponunt[h]: (id quod tam mulieri quàm obstetrici capitale est[i]) qui duobus in solidum eandem rem diuersis contractib. uendit, quanquam leuius puniatur[k]: qui nomine magistratus falsas literas proponit, aut reddit[l] (ut facere hodie ualidi mendicātes, & prætextu falsarum literarū, emungere pecunias solent[m]:) qui falso testimonio instrumento sciens in iudicio utitur: cui pœna tamen lenitur, si ex eo non obtinuit[n]. qui falsum testimonium dicit[o], edicta proposita dolo malo corrūpit[p]: præsidi falsa interpellatione obrepit[q]: qui tutor cum esset, eo disimulato, uectigalia publica conducit[r]: qui signum adulterinum dolo malo sculpsit, fecit[s]: mensuras uini uel frumēti publicè probatas corrupit, uel ijs fraudem fecit[t].

9 Sed iure Saxon. inter hos distinctio est, quod ad pœnā attinet. Nam qui corrumpit mensuram, cum fustigatione[u]: qui ea utitur tantum, sine fustigatione relegatur[x]. Si quis falsis etiam rescriptis[y] aut constitutionibus nullo authore habito utitur, lege Cornelia aqua & igni interdicitur[z].

10 Porrò de crimine falsi tam ciuiliter, actione in factum[a] ad id quod interest, ad duplum[b], uel ad retractandum falsum[c], quàm criminaliter ad uindictam agi potest[d]. quanquam & excipiendo querela falsi moueri potest[e]. Sed de publico falsi iudicio hîc tantum tractatur, de quo est uidendum.

11 Legis igitur Corneliæ accusatio de falso publica est[f]: excepto quod de partu supposito soli accusant parētes[g]. in qua accusatione & illud putatur (nā non desunt qui dissentiāt[h]) singulare, quòd nulla temporis præscriptione tollatur[i]: ne uidelicet spurijs & adulterinis liberis familiæ ullo tempore polluantur, cum aliàs falsi querela uiginti tantum annis duret.

a l. 2. h. t. l. eum. 14. C. eod.
b Paul. lib. 4. tit. 7. uid. sup. de tab. exhiben.
c l. 3. §. si quis. de tab. exhib. l. 1. ubi gl. de publ. iud.
d l. Paulus. 16. h. t.
e l. 1. sup. de publ. iud.
f d. l. Paulus. in fin.
g d. l. Paul. §. 1. l. damn. 23. l. si quis. 22. C. eod. tit.
h d. l. quid sit. 23.
i l. si à debitore. 28. hoc tit.
k d. l. 16.
l l. qui iniuriæ. 35. de furt.
m l. qui tabulas. 27. l. quidam. 32. l. Sempronia. 72. l. falso. 84. §. fi. de furt.
n l. 1. de furt.
o Bart. in d. l. Paulus. per illum tex. in fin. glo. in l. si quis affirmauerit. de dolo malo. & in l. eum qui. 14. ubi Bald. Cyn. Salic. C. de fal. Salic. in l. si de possessione. C. de prob. Ang. & Imol. in l. 1. de publ. iud. Ias. in §. pœnales. num. 33. Inst. de actio. Boer. decis. 272.
p l. pen. ubi Bal. l. si quis. 21. uerb. publicis priuatis' ue. C. eod.
q d. l. 1. §. is qui aperuit. l. 38. si quis. §. qui uiui. j. de pœn.
r d. l. 1. §. is qui. d. l. si quis. §. instrumenta.
s d. l. 1. §. ad testamenta. l. 4. 5. 11. 12. 15. 17. 18. 22. §. 1. h. t.
t d. l. 2. si quis. 26. h. t.
u l. quicunq. 8. h. t.
x l. lege. 9. h. t.
y d. l. lege.
z l. qui falsum. 19. h. t.
a d. l. lege.
b d. l. lege.
c l. falsi. 13. h. t.
d l. unic. C. de mut. nom.
e Paul. lib. 5. tit. 15.
f l. eos qui. 27. §. fin. h. t. Bart. in l. reddatur. 1. notab. cum apostill. ibi marginal. C de prof. & med. lib. 10. & in l. j. C. de dig. lib. 12. Bald. in l. data. C. qui accus. nō poss. Ias. in l. Barbarius. nu. 20. de off. præt. Guid. pa. decis. 89. cum ad. Chass. in cons. Burg. tit. des ens. de plur. lic. §. 4. num. 10.
g d. l. eos qui. in uerb. pro admissi qualitate.
h l. qui falsum. 19. §. 1. h. t.
i l. 2. de Carbo. edic. Paul. li. 2. ti. 24.
k l. qui duob. 21. h. t.
l l. qui nomine. 25. h. t.
m uide de his l. unic. C. de mendic. Val. lib. 11. & sententiam in Vueych. in qua tāquam falsarij fustigatione, & ut fures laqueo plectuntur.
n l. antepen. h. t. l. pen. C. de probat.
o Paul. lib. 5. tit. 15.
p l. pen. hoc tit.
q l. si quis. 29. hoc t.
r l. unic. C. ne tut. uel. cura uectig.
s l. lege. 30. h. t.
t l. pen. h. t.
u gl. Land. lib. 1. art. 13. D. Reuber. diff. pœn. 22.
x Chil. in prac. tit. de pœn. tex. in l. antepen. de extra. crim.
y l. 4. C. eod. Paul. lib. 1. tit. 12.
z l. fin. h. t. l. 4. C. eod. tit.
a l. qui nomine. 25. ubi glo. h. t. gl. ad uerb. ciuiliter. in l. unic. C. quan. ciuil. act.
b l. hodie. in fin. hoc tit
c l. pen. C. de transact. l. diuus. de re iudic. tot. tit. C. si ex fals. allegat.
d l. penult. C. eod.
e l. 2. ubi gloss. ad uerb. paratus. C. de fid. instrum. per not. in l. si ex falsis. C. de transact.
f l. 1. de public. iudic.
g l. lege. 30. h. ti.
h Cuiac. Obser. lib. 4. cap. 14.
i d. l. qui falsum. 19. §. 1. hoc tit.

ret[a]. In hoc autem iudicio acerrima fit indagatio, ut & à reo probatio quãdoq; exigatur[b]: quod tamen nusquam uidi seruari, nisi quòd iuramẽtum purgationis onerans suspicione reis, neq; tamen conuictis, imponi soleat[c].

52 Pœna autem falsi uel quasi falsi, id est, eius delicti quod ex S. C. aut interpretatione prudentum pro falso habetur, est deportatio, & omnium bonorũ publicatio, in liberis: in seruis, ultimum supplicium[d]. nam deportatio successit in locum pœnæ, qua aqua & igni olim interdicebatur[e]. Hodie apud Sax. pro deportatione usitata est etiam hoc in delicto fustigatio[f]. Sed hæc pœna pro qualitate delicti aut intenditur usq; ad supplicium[g], aut remittitur usq; ad manus amputationem[h], uel relegationẽ, etiam temporalem[i]: quandoq; uel in totum aufertur, ut impuberibus[k]: interdum aliter uariatur, ut cum falso testi eadem pœna lege talionis imponitur, quæ si uerum fuisset testimonium, reum mansura fuisset[l]: facile ut appareat, non usquequaq; certam in hoc iudicio præscribi posse pœnam: cum ea ad qualitatẽ factorum, quæ uaria in hoc genere sunt, & alia alijs grauiora, referri aptè & æquabiliter debeat[m]. Nam iudicia etiam publica posteriorib. temporib. & translato iam imperio, mutatisq; ueterũ iudiciorum solennib. cœperũt esse extraordinaria, non tantũ quo ad ordinem processus[n], uerũ etiam quo ad definitionẽ pœnæ: idq; tutius est ac rectius, cum circumstantiæ delictorũ etiam publicorum uarient, non ad unum animaduersionis genus religionem iudicantis alligant. lex enim absq; personarũ & rerum complexu, arithmetica proportione pœnam delicto commensurat. Cæterùm iudex qui personis eam applicat, & pro qualitate personarum, ac factorum circumstantia distribuere rectè debet, ut ad analogiam geometricam omnia expendat atq; exequatur opus est[o]. Sed hæc pœna qualiscunq; sit, hæredem non tenet. Quare si falsi reus ante sententiam decesserit, cessante lege Cornelia, quod scelere quæsitum est, hæredibus aufertur[p]. turpia enim lucra etiam successoribus extorquenda esse, constitutum est[q].

a l. querela. 12. C. eod.
b l. pen. C. eod.
c tot. t. ex. de purg. cano.
d l. 1 §. fi. l. fi. h. t. § item lex Cornelia de falsis. Inst. de pub. iud. Paul. lib. 4. tit. 7. & lib. 5. tit. 25.
e d. l. fi.
f gl. Landt. lib. 1. art. 13. Reinh. diff. pœn. 22. Chilian præall. loco.
g d. l. ubi. in fine. C. eod. Deuter. 19.
h Nouel. 42. & 17. c. t. de prob. feud. alie. per Feder.
i l. qui duob. 21. l. falsis. 13. §. 1. l. antepen. cum simil. h. t.
k l. impuberem 22. h. t.
l Ias. in l. pen. in fi. C. si cõ. tut. Deuter. 19.
m l. qui duob. 21. cum similib. h. t.
n l. ordo 8. sup. de pub. iud. §. ult. Inst. de interdict.
o uide sup. de iust. & iure nu. 11.
p l. cum falsi. 12. h. t.
q l. 5. de calumnia. l. Lucius. 9. de iur. fisc.

AD LEGEM IVLIAM REPETVNDARVM. TIT. XI.

1 LEx Iulia, quæ à Cæsare Iulio authore sic dicta est, repetundarũ scilicet pecuniarũ, uel de pecunijs repetũdis, pertinet ad eas pecunias, quas qs in magistratu, potestate, curatione, legatiõe, uel quo alio officio, munere ministeriò ue[a] publico cepit: uel cũ ex cohorte cu-
2 ius eorũ est[b]. Quod hãc habet distinctionẽ. Vetat lex Iulia, ne qs in magistratu aut comitatu eius cõstitutus ullam omnino pecuniã accipiat[c], quo minus quid ex officio faciat[d], aut ut quod gratis facere oportebat, data pecunia faciat, puta ob iudicãdum uel nõ iudicãdum[e], denunciandũ testimoniũ uel non denũciandum[f], legendũ militẽ, iudicẽ[g], dimittendũ ca-
3 ptiuũ[h], honorẽ alicui uel magistratũ decernẽdum[i], &c. Extra has aũt causas cauet l. Iulia, ut ab omni etiã sorde magistratus abstineãt, ne plus doni munerisue in anno accipiãt, quã quod sit aureorũ cẽtum[k]. Hinc excipit lex quosdã à quib. in infinitũ capere licet[l]: extra tamen officij rationẽ, ut supra dictũ est. nã ut præter officiũ aliquid fiat uel nõ fiat, in eam rem nullo modo à quopiã accipere fas est. Accipere aũt licet ab uxore[m] dignitatis causa iuuãdæ, licet aliàs inter cõiuges donationes sint prohibitæ[n]. itẽ à sobrinis, propioréue gradu iun-
4 ctis[o]. quod cõtra hanc legẽ datũ est, nõ potest usucapi[p]. Sed & eadem lex uẽditiones oẽs &
5 locationes, eius rei causa pluris minorisue facias, irritas facit[q]. Duplex aũt oritũ ex lege Cornelia actio, altera ciuilis, altera criminalis: ciuilis datũ in quadruplũ eius quod illicitè datũ est[r], quod quadruplũ fisco applicari uult Azo[s]: tã aduersus magistratus, quàm eorũ comites[t]: item eos qui ob adipiscẽdam dignitatẽ pecuniã præsidi dederũt[u]. ac quod magis mirandũ est, ab hæredib. quoq; pœnã exigi placuit[x], quia in his principalis quæstio illatæ pecuniæ mouetur[y]. Pecuniariæ aũt actiones quãuis ex delicto nascãtur, nõ tatò ad hæredem trãseunt[z]: quare & eos in quos pecuniã repetẽdam magistratus trãstulissent, cõuenire po-
6 tuisse Cic.[a] ostẽdit. Criminalis actio ex lege Iulia publicũ iudiciũ cõstituit, de quo hoc in titulo agitur. In hoc dãnati extra ordinẽ puniri solent, & plerũq; uel exilio, uel durius, prout admiserint. Quid enim si ob hominẽ necandũ pecuniã acceperint, uel licet non acceperint, calore tamen iracũdiæ aut odio inducti interfecerint innocentẽ, quẽ punire non debuerũt? capite utiq; plecti debent, uel certè in insulam deportari, ut pleriq; puniti sunt[b]. Hac lege damnatus testimonium publicè dicere, aut iudex esse, postulareue prohibetur[c].

a uide Cuiac. lib. Obs. 7. cap. 9.
b l. j. hoc tit. Paul. lib. 5. tit. 28.
c l. 7. uers. apparet. h. t.
d l. 4. h. t.
e l. 3. h. t.
f l. eadem. 6. h. t.
g l. 6. 7. h. t.
h d. l. 7.
i l. fin. C. eod.
k l. 6. h. t.
l d. l. 7. uers. apparet.
m l. 1. h. t. Cuiac. Obser. lib. 6. c. 18.
n sup. de donat. in. uir.
o l. 1. in fin. h. t.
p l. pen. h. t.
q d. l. pen.
r l. 1 & l. fin. C. eod.
s in rub. C. eod.
t l. in comites. 5.
u l. fin. C. eod.
x l. 2. C. eod.
y l. fin. ff. ad l. Iul. pecul.
z l. 5. de calum. l. in condictione. 9. de condic. ∫tr. l. Lucius. 9. de iur. fisc. l. cũ falsi. 12. sup. tit. 1.
a pro C. Rab. posthumo.
b d. l. 7. §. fi.
c l. 6. in prin. h. t.

AD LE-

AD LEGEM IVLIAM DE ANNONA

Titul. XII.

1 *Qui hac lege teneantur.*
2 *Pœna.*
3 *Qui accusare poßint.*
4 *Rescripta huc pertinentia.*

LEge Iolia de annona, pœna statuitur aduersus eum qui contra annonam fecerit, socie- 1
tatémue cóierit, quo annona carior fiat. Eadem lege continetur, ne qois nauem nau-
támoe retineat, aut dolo malo faciat qoo magis detineantur: & pœna uiginti aureo-
rum statuitur[a].
Sed superiores qui annonam flagellant, extra ordinem puniri solent[b]. 2
Hæc accusatio non modò publica est, sed etiam seruis & mulieribus conceditur[c]: nam 3
nihil æquè Reipubl. interest, quàm fraudes in annonæ ratione factas detegi.
Huc pertinet qood rescriptum est à diuis fratribos, minimè æquũ esse decuriones ciuib. 4
sois frumentum uilius quàm annona exigit, uendere. Item ios non esse ordini cuiosq; ciui-
tatis, precium grani quod inoenitur, statuere[d]. quodq; sob pœna deportationis, cuiusuis
generis monopolia, Principum constitutionibus sint interdicta[e].

a l. 2. h. t.
b l. annona. ff. de extra. crim. l. solet. §. liberalia. de seruit.
c l. 1. l. fin. §. fi. h. t.
d l. fin. h. t.
e l. unic. C. de monopol.

AD LEGEM IVLIAM PECVLATVS, ET DE SACRILEGIS, & de residuis.

Titul. XIII.

1 *Peculatus quid, & unde dictus.*
2 *Summa huius legis.*
3 *Pecuniæ nomine quid ueniat.*
4 *De pecunis sacra subtracta, & pœna sacrilegorum.*
5 *De publica: & an omnium ciuitatum pecunia publica sit.*
6 *Qui præterea hac lege teneantur.*
7 *De accusatione & pœna ex hac lege.*
8 *De lege Iulia, de residuis.*
9 *An hæc iudicia transeant in heredes.*

FVrtum publicæ pecuniæ, peculatus dicitur[a], à pecore: quòd ab eo initium eios frau- 1
dis esse cœpit, authore Festo.
Lege Iulia peculatus cauetur, ne quis ex pecunia sacra, religiosa, publicáue auferat, 2
néue intercipiat, oel in rem suã uertat, neu faciat quo quis auferat, intercipiat, in rem suam
uertat: nisi cui utiq; lege licebit: néue qois in aurum, argentum, æs publicum quid indat,
néue immisceat: néue quo quid indatur, immisceator, faciat sciens, dolo malo, qoo id
peius fiat[b].
Peconiæ nomen hîc largè pro omnibus rebos accipitor[c]: qoare etsi aliã res sorripiatur, 3
pecolatus committitur[d].
Sacram accipe, Deo consecratam aot donatam[e]: nam res priuatæ in ædem sacram depo- 4
sitæ & surreptæ, furti actione, non publico iodicio repetontor[f]. Religiosa est, qoæ ex loco re-
ligioso, puta ornamentis sepulchrorum aufertur: qoarum rerum furtum etiam priuata a-
ctione de sepulchro uiolato coercetur[g]. Sacrilegij præsertim nocturni[h], pœna etsi capita-
lis est[i], tamen plerunq; extra ordinem, pro qoalitate personarum & rerum, uel clementius,
uel seuerius statuitur[k]. Hodie sacrilegi exemplo furum, in furcas sospenduntur: quod &
olim ositatum fuisse indicat Vlp.[l] Iure Sax. etiam rota, oelut grassatores concoutiuntur[m].
Publica pecunia dicitur, quæ ad rempubl. Rom. uel ad Cæsarem pertinet[n]. Dico, Roma- 5
nam. nam qoi alij ciuitati eripit, furtum quidem facit[o], non tamen ex l. Iulia peculatus te-
netur: ciuitates enim loco priuatorum sunt[p]. sed ad harum quoq; res constitutionibus
principum, crimen peculatus est postea extensum[q].
Qui tabulam æream legis, formámue agrorum, aot quid aliud continẽtem refixerit, uel 6
quid inde immutauerit, lege poblica peculatus tenetur. ut & is qoi quid in tabulis publi-
cis deleuerit, uel induxerit[r], uel minorem iusto pecuniam retulerit[s]: qui perforauerit mu-
ros, uel inde aliqoid abstulerit[t]. Sed & Senatus iussit lege pecolatus in eos agi, qui iniussu
eius qui rei præerat, tabularum publicarum inspiciendarum potestatem fecerit[u]. Is etiam
qui prædam ab hostibos captam surripuit, lege peculatus damnatur in quadruplum[x].
Huius criminis accusatio quinquẽnio durat[y], eius pœna aquæ & ignis interdictionẽ, in 7
cuius

a l. sacrilegij. 9. §. 1. h. t.
b l. 3. h. t. Paul. li. 5. t. 27.
c l. 2. C. de const. pe. l. pecunia. 178. de uerb. signif.
d l. 4. §. fin.
e l. 4. in prin. h. t.
f l. 5. h. t.
g tot. tit. ff. de sepul. uiol.
h Paul. lib. 5. tit. 19.
i l. sacrilegi. 9. h. t.
k l. 4. l. sacrilegi. 6. l. sacrilegi. 9. §. 1. l. hac lege 11. h. t.
l in d. l. 9.
m Landt. lib. 2. artic. 23. Sachs. diff. 60.
n d. l. 6. §. fin.
o l ob pecuniam. 83. de furt.
p l. eum qui. 16. de uerb. signifi.
q l. 4. §. fi. h. t.
r l. qui tabulam. 8. h. t.
s l. hac lege. 11. h. t.
t l. qui perforauerit. 12. h. t.
u l. sacrilegi. 9. §. fin. h. t.
x l. pen. h. t.
y l. peculatus. 7. h. t.

8 cuius locum successit hodie deportatio [a], continet [b]. Quia uerò hac lege non tenentur, quorum periculo & fidei res publicæ sacræ'ue committuntur [c]: ideo ad compescenda magistratuum & ædituorum furta, alia lex Iulia de residuis lata est. qua lege tenetur qui publicam pecuniam delegatam in usum aliquem retinuit, neq; in eum usum consumpsit [d]: item apud quem ex locatione, emptione, alimentaria ratione, ex pecunia quam acceperit, alia'ue qua ex causa, pecunia publica resedit [e]. sed & qui fisco deber, ex officio antè gesto, post annum residuam eam esse pecuniam, l. Iulia iussit [f]. Hac porrò lege damnatus, amplius tertia parte
9 quàm debet, hoc est in triplum damnatur [g]. Publica iudicia peculatus, & de residuis, & repetundarum, similiter aduersus hæredes exercentur, quatenus pecuniam respiciunt: quia de ablata pecunia agitur [h]. Ex his autem omnibus intelligi potest, etiam eos qui sunt in officio atq; administratione, furtum facere, & hoc nomine furti actione, alijsq; similibus teneri [i]: nec prætextu officij quasi domini sint, aut domesticum furtum [k] fecerint, excusari: etiamsi ex hac causa, pœnam mitigari plerìq; uelint [l].

a uide T. ad l. Iul. de ui publ. & ad l. Corn. de fals.
b l. 3 h. t.
c d. l. 9. §. Labeo.
d l. 2. l. 4. §. sed & qui. l. 9. §. fin. h. t.
e d. l. 4. §. lege.
f l. cum eos. 10. in fi. h. t.
g d. l. 4. §. sed & qui.
h l. fi. h. t.
i l. si is. 7. l. si seruũ. 16. C. de furt. l. 1. §. fin. l. 2. de tut. & rat. distr.
k l. respiciendum. §. furt. de pœn.
l Ias in l. eius qui. §. quæ actiones. si cert. pet. & c. si uerò. ubi Panor. de sent. excõ. uide Tiraq. latè de pœn caus. 58. Chass. in consue. Burg. tit. de iustic. §. 5. nu. 6.

DE LEGE IVLIA DE AMBITV. TIT. XIIII.

1 *Ambitus quid, & unde dictus.*
2 *Quis tulerit legem de ambitu.*
3 *Quis hac lege teneatur.*
4 *De pœna legis.*
5 *De usu legis, & S. C. ac lege Iulia iudiciaria, & constitutionibus huc pertinentibus.*

1 AMbitus ab ambitione differt: nam prior est criminis appellatio, posterior cupiditatis. utrumq; ab eo dictum apparet, quòd candidati ad honorem adspirãtes, circum-
2 ire tribus & ambire, prehensareq; singulos ex populo solent. Legem autem de ambitu aut latam esse ab Augusto, aut interpolatam renouatamq;, ex historijs discimus [a]. Sanè ante eius tempora uiguisse legem de ambitu, oratio Ciceron. pro Murena, & actiones Catonis, quas Plutarchus in uita eius enarrat, ostendunt. Quinetiam Cicerone cos. legem de ambitu seuerius fuisse sancitam, additumq; prioribus pœnis exilium decennij, ex Cic. [b] & Dio-
3 ne intelligi licet. Hac lege tenebantur, qui in petitione magistratus, aut prouinciæ, sacerdotij'ue, turbam suffragiorum causa conduxisse, seruos aduocasse, aliam'ue quam multitudi-
4 nem mercede sibi conciliasse, conuicti erant. Cuius pœna pro admisso interdum durior est, ut cum propter conductos armatos homines publicamq; uim deportatio decernitur [c]: in-
5 terdum lenior, ut cum ambitus ergô per quinquennium honoribus reo interdicitur. Sed hodie in urbe lex Iulia cessat: quia ad curam principis, magistratuum creatio pertinet, non ad populi fauorem [d]. Non tamen hoc nomine accipere pecuniam & nundinari occasione dominationis officia princeps debet, cæteròqui in legẽ hanc committit, etiamsi nemo pœnam exigere possit [e]. Quod utinam sibi persuadere paterentur, qui ad gubernacula rerum sedent. Nam plerunq; usuuenit, ut ubi uenalia sint officia, ibi officiorum etiam administratio iurisq; administratio uenum exponatur. In municipijs porrò, ubi adhuc creandi magistratus ius penes populum est, si quis magistratum aut sacerdotium contra hanc legem petierit, per S. C. centum aureis & existimatione mulctatur: qua lege damnatus si alium conuicerit, in integrum restituitur, pecuniam tamen non recipit. Item is qui nouum uectigal instituerit, ex S. C. hac pœna plectetur. Et si quis reus uel accusator domum iudicis ingrediatur, aucupandæ uidelicet gratiæ causa, per l. Iuliam iudiciariam in legem ambitus committit: id est, aureos centum fisco inferre iubetur [f]. Illud grauius, quòd eum qui magistratum repetit, durissima ambitus pœna, nempe deportatione, Arc. & Hono. Impp. plecti uoluerunt [g], qua constitutione hodie non utimur.

a Suet. Dione, & alijs. uide Paul. li. 5. tit. 30.
b in orat. pro Plan.
c l. unic. C. eod.
d d. l. unic. h. t.
e Gemin. in c. 1. §. 1. nu. 5. de homicid. lib. 6. cum ibi allega.
f l. unic. h. t.
g l. unic. C. eod.

DE LEGE FABIA DE PLAGIARIIS. Titulus XV.

1 *Summa legis.*
2 *Verbo uenditionis quid contineatur.*
3 *De accusatione ex hac lege.*
4 *De pœna.*

1 LEgis Fabiæ de plagiarijs, Cic. [a] & Paulus [b] meminêre. qua cautum est, ut qui sciens liberum hominem inuitum emerit, uendiderit, celauerit, uinctum habuerit, seruum alie-
2 num dolo malo abduxerit, celauerit, retinuerit, coerceatur [c]. Venditionis uerbo om-

a pro Rabirio.
b lib. 5. Sent. cap. 7.
c l. 1. 2. 3. 4. 5. 6. h. t. l. 1. 5. 6. 7. 9. 10. 15. C. eod.

nes consimiles contractus, quibus dominium transfertur, comprehendimus[a]: etiamsi pla-
gij crimen dominium non transferat, neque statum mutet[b]. Hæc lex dolum & scientiam no-
tat, non etiam ignorantiam[c], aut uoluntatem à consilio celandi alienam[d]. Est autem huius 3
criminis accusatio publici iudicij[e], criminalis[f]; unde nec per procuratorem agi potest[g], &
inscriptione accusationis ac sententia ordinaria expeditur[h]. Damnatis autem olim pecu- 4
niaria pœna irrogabatur[i]. Sed quia per hoc scelus ingenui homines sæpius asportantur, ut
grauioris pœnæ genere deterreri cæteri possint, pro delicti modo grauius puniri solent[k]:
puta aut in metallum dari[l], aut etiam si filios parentibus intercepisse demonstrentur, gla-
dio feriri, si quidem digniores sint (quæ pœna etiam lege diuina fuit præstituta[m]:) sin autē
libertinæ conditionis homines, bestijs subijci[n]. sed hæc pœna ex causa mitiganda est. Quid
enim si quis non rapuit seruum, sed fugitiuum & erronem uendat, aut distrahat uolentem?
certè uidetur leuius, & pœna tantum pecuniaria mulctandus[o].

AD SENATVSCONSVLTVM TVRPILIANVM, ET de abolitionibus criminum. Tit. XVI.

1 *Continuatio.*
2 *Quid sit calumniari.*
3 *De calumnia, quomodo cognoscatur.*
4 *De pœna calumniatorum.*
5 *De præuaricatoribus.*
6 *Desistere & tergiuersari quid.*
7 *Pœna desistentium.*
8 *Quando, & qui in pœnam incidant.*
9 *De nunciatoribus.*
10 *De abolitionibus.*

IAm uideamus de progressu, ordine & executione criminalium iudiciorum: in quibus, 1
quia sæpenumerò usuuenire cōsueuit, ut aut calumnientur accusatores, aut præuaricen-
tur, aut desistant, de his iudicij remoris ante omnia est uidendum. Calumniari, est falsa 2
crimina scienter & dolo malo intendere[a], aut in fraudem alicuius falsum testimonium con
ficere, aut falsum iudicium proficeri[b]: id est, indicare falsò, & deferre alicuius crimen, uel per
se, uel per alios[c], aut mandato alterius[d]. Dico autem, scienter & dolo malo: neque enim qui 3
non probat quod intendit, protinus calumniari uidetur. nam eius rei inquisitio, arbitrio
iudicis cognoscentis committitur: qui reo sua destinatione absoluto, priusquam sentētiam
publicè ferat, de accusatoris consilio incipit quærere, qua mente ductus ad accusationem
processerit: & siquidem eius iustum errorem aut aliam causam quæ à dolo excuset[e], repere-
rit, absoluit eum[f]. idemque erit, si iusto dolore potius quàm calumniandi animo ad accusan-
dum uideatur progressus: ut sunt parētes liberique, qui suorum iniuriam persequuntur[g]. Si
uerò in eudem calumnia eum deprehenderit, legitimam pœnam ei irrogat: quorum alte-
rutrum ipsius uerbis pronunciationis manifestatur. nam simul in sentētia super calumnia
cognoscendum est[h]. Ergo siquidem ita pronunciauerit: Non probasti, aut temerè accusa-
sti: uidetur uel iusto errori, uel inconsulto calori pepercisse. Sin autem pronunciauerit, Ca-
lumniatus es, condemnauit eum: & quamuis nihil de pœna subiecerit, tamē legis potestas
aduersus eum exercebitur[i]. Calumniatoribus pœna lege Remmia irrogatur[k], cuius memi 4
nerunt Cic.[l] & Val.[m] Ea olim fortè pecuniaria fuit[n]: sed hodie in publicis iudicijs est simili-
tudo supplicij, ut quod alijs calumniosè creare moliti sunt, ipsi luant[o]: ad quam pœnam in
scriptione se accusatores obligabant[p]. In priuatis autem & extraordinarijs criminibus, in
quibus inscriptionis seueritas omittitur, (cuiusmodi nunc ferè omnia esse diximus) extra
ordinem pro qualitate admissi puniuntur[q]. Et hæc dicta sint de calumniatoribus. Præua- 5
ricatorem esse eum suprà[r] ostendimus, qui uera crimina abscondit, colluditque cum reo, &
translaticio munere accusandi fungitur, eo quòd proprias quidē probationes dissimulet,
falsas uerò excusationes admittat[s]. De id genus hominum pœnis suprà[t] est dictum. Desi- 6
stere siue tergiuersari, est in totum ab accusatione desistere[u]. differre autem non est desiste-
re[x]. qui tamen reum intra præfinitum accusationis tempus non peragit, destitisse uidetur[y],
nisi magistratus occupationib. fuerit impeditus[z]. Horum delictum S. C. Turp. coercetur.
Publice enim interest, accusationem non intermitti: siue uera sit, ut delicta puniantur[a]: siue
falsa, ne calumniatores impunè euadant. Si quis igitur ab accusatione citra abolitionem 7
destiterit, punitur[b] extraordinario iudicio,[c] pœna 5. librarum auri[d]: sed iure Sax. mitius[e].
Quod accipiendum est de accusatione publici iudicij[f]: nam extraordinaria S.C. quod pu-
blicam

a l. 4 h.t.
b l. abducti. 11. C. eod.
c l. 2. & 3. h.t.
d l. 6. in prin. h.t. l. plagij. 14. C. eod.
e l. plagij. 13. C. eod.
f l. præses. 8. C. eod.
g l. 2. C. eod.
h l. 3. 4. C. eod.
i l. fin. h.t. l. 6. C. eod. l. lege. 12. ubi gl. s. de manum.
k l. 7. C. eod.
l l. fin. h.t.
m Deut. 24. Exod. 21.
n l. fin. C. eod.
o l. 6. C. eod.

a l. j. §. 1. h.t. l. athletas. §. calumniator. de his qui not. infa.
b l. 6. § fin.
c d. l. j. §. incidit.
d l. nostris. 8. C. de calumnia.
e l. igitur. de lib. caus. gl. in l. 1. in fin. ubi Dd. si quis ius dic.
f d. l. j. §. sed non utique.
g l. in S.C. 15. §. eos. h.t. l. 2. & 4. C. de calum. l. 2. C. de abolit. l. fi. s. de pub. iud.
h l. j. C. eod.
i d. l. j. §. sed non utique.
k l. j. §. 1. h.t. l. quæsitum. s. de test.
l pro S. Roscio.
m lib. 3. cap. 7.
n §. hoc autē. inst. de pœ. tem. litig.
o l. fin. C. de calum. l. 3. de præuar.
p l. fin. C. de accus.
q l. 3. h.t.
r ad tit. de præua.
s l. j. in prin. & §. præuaricatorem. 3. h.t. l. præuaricatores. 212. de uerb. sig. d. l. athletas. §. præuaricator. l. j. s. de præuar.
t ad tit. de præuar.
u l. j. in prin. h.t.
x l. ab accusatione. 6. l. destitisse. 13. h.t. l. fin. C. eod.
y d. l. 6. §. [illegible]
z l. in S.C. 15. §. pen. h.t.
a l. si ita. §. 2. ad l. Aquil. l. congruit. s. de off. præs.

b d. l. j. §. si quis. c d. l. j. §. suspe. d l. 3. de præua. e Land. lib. 1. art. 69. f l. j. C. eod.

blicam tantum causam complectitur, non arguit[a]. quanquam & hi extraordinariè puniantur, qui extra ordinem desistunt[b]: si tamen de publico iudicio, ut ferè fit, extra ordinem co-
8 gnoscatur, ordinariæ pœnæ locus erit[c]. Sed non antè, quod ad pœnam attinet, destitisse accusator uidetur, quàm si iam instituta & ordinata sit accusatio, inscriptionib. depositus, & fideiussore de exercenda lite præstito[d]. Nam qui libello dato, duntaxat minatur se crimen intentaturum, S.C non continetur, etiamsi desistat[e]. Quæsitum est & illud, an qui ab instituta accusatione præscriptione temporis excluduntur, in S.C. incidant: & quidem Papin respondit, de calumnia non puniri[f]. quod uerum est, cùm obiecta à reo præscriptione actio eliditur. nihil enim est quod imputare queas actori: qui ignorare potuit, qua defensione reus esset usurus. Sed si nulla exceptione opposita ipse desistere uelit, hoc prætextu, quòd actio sit præscripta: uerius est incidere eum in S C. cum exceptiones non actorib. sed reis opitulentur[g]: & accusatio, siue iusta siue iniusta, quoniam publica est, non uoluntate actoris, sed cognitione iudicis debeat aboleri: maiore etiam odio dignus uideatur, qui non explorato præscriptionis iure, ad tam improbam accusationem processit[h]. Parcitur tamen hac in parte mulierum & minoris ætatis, infirmo consilio[i]: quanquam aliàs mulier ab instituta idoneè ordinataque actione desistens, in S.C. incidat[k]. Tenetur etiam S. C. qui alium accusatorem submittit atque instruit: quia alium subornando, diffidere causæ, atque ita per dolum
9 se uelle subducere periculo inscriptionis uidetur[l]. Nunciatores etiam, qui absque inscriptione & metu similitudinis supplicij[m] per notoria indicia produnt, hoc est indicant magistratui delicta, quasi certis elogijs & notorijs argumentis deprehensa, ijsdem illis argumentis suis in inquisitione assistere coguntur[n]. quòd si calumniosè detulisse deprehendentur, impunitam eorum audaciam remanere non oportet[o]. sed hæc omnia cessant, cum abolitio à
10 principe impetratur. Nam quod magistratu authore fit, nullam meretur pœnam[p]. Est autem abolitio, qua reorum numero reus eximitur, & aboletur accusationis memoria[q]. Ea porrò fit triplici modo[r]: primò publicè ob diem insignem, gratulationem, rem'ue prosperè gestam[s]: quo casu durantibus ferijs accusationes omnium criminum, paucis exceptis[t], abolentur, ne quisquam tempore publicæ lætitiæ in sordibus sit, & luctu. Sed ferijs finitis, intra 30. dies utiles repeti accusatio potest[u]. Secundò fit abolitio lege, mortuo scilicet reo uel accusatore: uel iusta causa, puta morbis impedito[x]. Tertiò priuatim, actore uel reo postulante[y]: cui id causa cognita concedi à præside solet[z]. In causæ autem cognitione uersatur, an reus assentiatur abolitioni, an non calumniosè actio sit instituta. nam neque aduersario inuito[a], nec calumniantib. hoc est indulgendum[b]. Impetrata autem abolitione, is qui desistit, accusare amplius nequit[c], nisi ex indulgentia principis[d].

DE REQVIRENDIS, VEL ABSENTIBVS DAMnandis. Titul. XVII.

1 IN processu criminalium iudiciorũ illud in primis curæ esse debet, ut absens reus requiratur. neque enim absentem inauditumque damnari oportet[a]: cum satius sit nocentem ab-
2 solui, quàm innocentem indicta causa damnare[b]. Itaque si reus ad diem instituendæ accusationis uocatus, præsentiam sui non faciat, annotatur, refertúrque eius nomen in publica acta: ut ita annotatos requiri, & edictis adesse præsides iubeant[c]: non utique ad pœnam, sed ut potestas sit sui purgandi[d]. Si itaque intra annum ex quo ea annotatio facta est[e], se purgârit, aut mortuus fuerit, bona ad suos hæredes transmittit[f]. Sin anno elapso uenire cesset, bona fisco irreuocabiliter uindicantur: adeò ut etiam innocentia (cuius defensioni nullo tempore præscribitur[g]) postmodum probata, nihil recuperetur[h]: quin & infamiam quasi conuictus incurrit[i]. Quæ cum ita se habeant, meritò prouisum est, ne per anni spacium dum expectatur reus, bona dilabantur & eant pessum: ut ea bona annotentur, & in his mobilia, si seruari nequeant, distrahantur, precio eorũ in depositum redacto. Fructus quoque inter mouenna haberi responsum est. Curandum erit etiam, ne quid ei qui profugit, medio tempore
3 à debitoribus eius soluatur, ne per hoc fuga eius commeatu instruatur[k]. Sed si fiscus bona negligat, cessetque per uiginti annos, postea præscriptione, uel ab ipso reo, uel ab hæredib. eius submouebitur[l]: quamcunque enim quæstionem apud fiscum (si non alia sit propria præ-

O 2 scriptio)

a d.l.j.§ suspe.
b l.3 h.t.l. ab accusatio. 6.h.t.
c d.l. in S.C.15.§.1.
d l.j.C.ad S.C Turp. d.l. 15.§.si post.
e l.5.h.t.
f l. querebatur.11.h.t.
g l. non exceptionib.10. C. de exceptio.
h l.j.§. accusationẽ. h.t.
i d.l.j.§. accusationem.
k l.pen C.eod.
l d.l.j.§.incidit.8.d.l. in S.C.15.in prin.
m dixi sup. de accusat. nu.12.
n l.6.§.1.h.t.
o l.j.C de curio. & stat. lib 12.l. diuus Adrianus de cu. sto reo.
p l.si quis id quod.§. dolo.de iur.om iud.l.quã quã de aq.plu ar.uid. Doc.in l. non uidetur. 127.§. qui iussu. de reg.iu. Dyn. in c.quod quis mandat.eod.tit.
q l. si interueniente.12. hoc tit.
r uide Cuiac. qui duplicem tantum facit ad Paul. lib.5.tit.17. ex tit. C. de abolit.
s l.8 & 9.h.t.
t l.antepen.& l.pen.h.t.
u d.l.j.l.aut priuatim. 10.l.12.& 15.§.fin. hoc tit. uide Paul. lib. 5.tit.17.& ibi Cuiac.
x d.l.10.& 15.§.si propter.
y d l.10.
z d.l j §.abolitio.
a l.fin.h.t.
b l.2.& 3. C. de abolit. ubi dixi.
c l.3.& 4.C.eod.
d l.j.C.eod.
a l j.h.t.
b l.absentem.5. de pœn. d l.j.
c l.j.h.t.
d l.j.C.eod.
e l.4.C.eod.
f l.j.C.eo.l.j.in fin.h.t.
g l.4.h.t.
h l.2.C.eod.
i l.fin C.eod.
k l.fin.h.t.
l l.2.h.t.

scriptio) uiginti annorum silentio praescribi, diui fratres uoluerunt[a]. Illud quoque Iust.[b] ad- 4
didit, ut si in aliqua prouincia reum degere dignoscatur, praeses eius loci eum capiat, remit-
tatque ad locum ubi deliquit, & bona annotet. Hodie uidentur haec aliqua in parte correcta. 5
nam neque remissionibus utimur,[c] & Fridericus imperator uoluit absentis & contumacis
homicidae bona, duntaxat mobilia, publicari, ius uerò immobilium seruari haeredibus[d]:
quod eo magis dicendum uidetur, quia Iustin.[e] publicationem bonorum in damnatis su-
stulit: multo ergo magis in fugitiuis. Vtcunque sit, constat iure nostro Saxonum, absentes 6
reos tribus edictis per interualla 14. dierum publicè ad iudicium uocari: qui si in tertio ter-
mino praesentiam sui non faciant responsuri, banno Imperiali proscribuntur (bis auff ehe-
hafft) id est, ut nisi in 4. termino ueniant, legitimasque causas impedimenti demonstrent,
quamobrem in tertio termino compatére non fuerit solutum, planè banniti declarentur,
proque talib. habeantur: atque ita in quarto termino contumacia non purgata simpliciter &
executiuè, ut ita dicam (bis auff die hülff) banniantur. Cuius uis ea est, ut in loco illius terri-
torij impunè occidi possint, poena etiam ijs qui his opitulantur, imminente[f]: qua de re plu-
ra alibi Dd. In bona autem[g] fugitiuorum, moribus nostris non saeuitur, nec annotatio sem-
per aut arrestatio locum habet[h]: praesertim cùm iure Sax. bona ex delictis non confiscétur

a l. 3. h. t.
b §. si uerò. in Auth. ut nulli iud.
c l. j. ubi gl. & Dd. C. ubi de crim. agi.
d c. 1. §. si uerò. ubi Aluar. de pac. ten.
e Auth. damnatorum. C. de bon. dam.
f uide Chil. in pro. de banno.
g in d. c. 1. §. si uerò pa- ris. & in l. j. C. de haer. inst. cum simil.
h de annot. Sax. uide art. 38. li. 1. latissimè Chasse. in consue. Burgun. rub. 2. de confiscat. in princ.

DE QVAESTIONIBVS. TIT. XVIII.

CVm autem reus non abest, sed uel in custodiam traditus est, uel alioqui copiam sui 1
facit: tum aut confitetur crimen, aut negat. Si sponte confiteatur, ex sua confessione
condemnatur[a]: sin eat inficias, testib. est conuincendus[b]. Sed quia pleraque crimina 2
clam arbitris & occultè committuntur, ut semper copia testium haberi non possit: ideo mo-
re maiorum introductum esse inquit Cic.[c] ut per tormenta ueritas exquiratur[d]: quem mo-
rem innuit ab Atheniensibus, & Rhodijs, ut pleraque alia, sumptum esse. Genera tormento-
rum uaria sunt[e], uarij item gradus. alia enim dicitur tortura leuissima, quae pro tortura nõ
habetur[f]: alia leuis, alia grauis, alia grauissima[g]. Causa efficiens quaestionum est mos anti- 3
quissimus, omnium ferè bene institutorum populorum communis: ut non immeritò pro
lege ac iure quodam gentium habeatur. Neque tamen passim & ex qualibet causa quaestio- 4
nes decernendae sunt, sed tria semper uelut causae προκαταρκτικαὶ concurrant, oportet. Pri- 5
mùm, ut causa & accusatio sit criminalis, eaque atrox & capitalis[h]: ut adulterij[i], homicidij[k],
falsi[l], & hodie etiam furti[m]: ac cumminimùm tale crimen, propter quod reus relegari in per-
petuum possit[n], ut non pauci contendunt. Nam relegationis poena est nõ modò (ut aiunt)
capitalis, sed etiam corporalis[o]: quia redigit ad paupertatem, & complures affert corpori
atque animo molestias, unde etiam mortem interdum subsequi & causari uidemus[p]. quod
ego nequaquam uerum existimo, quin potius arbitror, poenam relegationis comparari
poenae pecuniariae. nam cum relegatio est imponenda, procurator perinde ut in ciuili causa
admittitur[q]. quod Bart.[r] & Panor.[s] licet controuertant, tamen fatentur communius esse, &
seruari, nec ab eo in consulendo iudicandoque esse recedendum. Quare si in procuratoris ad-
missione pro ciuili causa & leui habetur ea, ex qua poena relegationis uenit imponenda:
multo magis pro tali habenda est, cum de tortura quaeritur, quae magni est praeiudicij, &
ipsa relegationis poena grauior[t]: uerius que est, cùm quaestio corpus laceret, & ipsa ferè morte
durior sit[u], certè grauior quàm manus abscissio[x], non aliter eam decerni posse, quàm cum
poena corporalis est infligenda[y]. Nam quod dicitur, relegationis causam esse capitalem, in
fauora-

a l. si confessus. 5. de cust. & exhi. reo.
b l. qui sententiam. 16. C. de poen.
c in part. Orat.
d uide Paul. lib. 5. tit. 14. & 16.
e uide Hipp. in prac. cri. & de quaest. l. j. Paul. Grill. in trac. tor. c. 4.
f Hipp. in l. furẽ. nu. 13. de sicar. & in l. repeti. nu. 5 de quaestio. & in prac. crim. §. quoniã. nu. 3.
g Bald. cons. 77. uol. 3. Paul. Grillan. d. c. 4. Boss. in prac. crim. de tortu. nu. 16.
h l. j. l. 8. h. t.
i l. 6. h. t.
k l. j. §. si quis.
l l. 6. h. t. l. 10. C. eod.
m Bart. in l. final. h. t.
n in fin. C. de iniur. & Bart. in l. pen. §. ad crimen nu. 11. & 12. de pub. iudic.
o l. 2. ubi Bart. & Dd in prin. de pub. iud. Bart. in l. si constante. num. 20. solut. matr.
p Alex. cons. 116. uol. 2. Boss. in prac. crim. de carcer. fideiusso. nu. 7.
q Bart. in l. seruum quoque. §. publicè. in prin. de procur. l. absentem. ubi glo. J. an per aliam caus. app. glo. in d. l. pen. §. ad crimen.
r in d. §. ad crim. nu. 11.
s in c. ueniens. nu. 5. de accusa.
t §. fina. in Auth. ut nulli iud. Hipp. in l. diuus. nu. 2. h. t. in l. j. §. pretoria. nu. 8. de sicar.
u Bald. in l. interpositas. nu. 6. C. de trans. & in l. j. circa fin. C. unde ui. Par. de Put. in tort. 3. cap. 1.
x Hipp. in l. j. §. praeterea. nu. 8. de sicar. & in l. diuus. nu. 2. de quaest.
y Damhou. in prac. cap. 35. nu. 4.

fauorabilibus, puta pœna uel tormentis prægnantis feminæ differendis, item relegatione
non simplici, sed cui insit deportatio, uerum esse fateor[a]. Cuius in locum hodie successit
apud Sax. fustigatio, alibi damnatio in metallum, ad remos, &c. Quibus in causis locum
esse torturæ posse, non inficior, quia hæ pœnæ proculdubio corporales & capitales sunt: in
simplici uerò relegationis causa, id non admitto, præsertim cum in hac procurator, uelut
in ciuili recipiatur, ut antè dictum: & cum talis causa capitalis prohiberi, fictè id tantum, &
per similitudinis interpretationem dici, facilè intelligatur. Cum autem nullum simile sit
idem[b], non debet in quæstionibus acerbissimis eiusmodi interpretatio sumi, præsertim iu-
re Sax. quo nulla causa pro capitali est, nisi ex qua pœna capitalis debetur[c]. In cæteris ergo,
puta pecuniarijs[d], aut iniuriarum etiam realium[e], ratio æqualitatis non admittit corpori
cruciatus inferri, ubi tantum pecuniæ periculum est[f]: quanquam & in his seruos olim tor-
queri fuit usitatum[g]. Quod & ipsum argumento est, cùm relegatio tantum delicto proba-
to imponenda uenit, tum ad torturam perueniri non posse. Nam cùm relegatio nullum
cruciatum corpori inferat, iniquissimum & absurdissimum fuerit, probationes criminis
quærere ac decernere, quæ ipsa pœna crimini debita sint acerbiores. Sunt qui existiment,
totum hoc arbitrio iudicis relinquendum esse, ut ipse arbitretur, utrum talis causa agatur,
quæ torturæ uiam faciat, an non[h]. Sed tantam iudici concedi in re tam ardua licentiam, mi-
hi periculosum uidetur. atq; hoc quidem primum requisitum, nempe causæ grauitas esto.
6 Secundò, necessum est alias deesse probationes, sic ut ueritas aliter haberi non queat[i]. non
7 enim est à tormentis incipiendum[k]. Tertiò, ut multis indicijs oneratus, & (ut inquit Vlp.)
argumentis penè conuictus sit reus[l]. Neque unum indicium sufficiet, nisi admodum præ-
gnans[m], ut unus testis qui delictũ se uidisse asserat, omni exceptione maior[n]: cum lex ubi-
uis plurali numero utatur: ideo cumminimùm duo[o] certa & probata requiruntur[p]. Cu-
iusmodi autem indicijs opus sit, una regula explicari nequit: certè grauibus, urgentibus,
& penè certis opus esse, leuium non haberi rationem, constat. Quare etiamsi plura indicia
per singulares testes probentur, ea non erunt coniungenda: quia unumquodq; indicium,
quale quale illud sit, per duos cumminimùm testes est probandum[q]. Nec enim indicia ad
torturam sufficiunt, nisi faciant semiplenam probationem[r]. Atqui talem probationem
non inducunt iudicia, per singulares testes probata, præsertim remota, quæq; ad circum-
stantias tantum delicti pertinent[f]. nam in propinquis quandoque aliud seruatur: ut cum
testis unus, de ipso delicto à se uiso testatur[t]. in quo iudicis arbitrio & prudentiæ multa re-
linqui, est necesse[u]: præsertim in secretis consilijs & tractatibus, puta furti, adulterij, prodi-
tionis, & similibus, quæ clàm geri solent, ita ut non nisi ex remotis indicijs suspiciones su-
mi posint[x]. Si tamen quædam indicia pro reo faciant, quæ elidant contraria, ita ut am-
plius ea semiplenam probationem non impleant, dubium non est, quin ad torturam per-
8 ueniri non debeat[y]. Sed hac de re consulendi amplius sunt Dd.[z] His autem non concur-
rentibus, iudex ad quæstionem procedere non debet, etiamsi ad eam se reus sponte offe-
rat[a]. Quòd si procedat, punitur, & quidem capitali pœna ex constitutionib.[b] quas tamen
non esse extendendas extra casum de quo loquuntur, arbitror[c]: uidelicet cum in iniuriam
exitiumq; eius qui patitur, ut enectus tormentis deficiat, quæstio tentatur: aliàs putârim
9 extraordinariæ pœnæ pro qualitate admissi, locum esse[d]. Saxonum ius alioqui seuerum,
hîc nimis leue est: nam litigatorem iudicemúe, qui per iniuriam torqueri aliquem curauit,
pœna tantum pecuniaria, non ita magna mulctat[e]. quod obtinere arbitror, cum per im-
peritiam aut culpam peccatum est: secus si dolo, qui proculdubio legitimis pœnis est coer-
cendus. Torturam autem factam esse, & quidem indebitè factam, facilè probari potest, nisi
probetur contrarium. Nam factum ipsum torturæ, ex solis indicijs leuibus, puta per incar-
cerationem, clamorem rei, liuorem corporis, famam, & similes coniecturas plenè proba-
tur[f]. Ius autem torturæ, uidelicet iniustè eam decretam esse, probatur eo ipso quòd non
probetur contrarium. Stat enim pro reo iuris præsumptio, contra iudicem: nisi ille suffi-
10 cientia indicia præstò fuisse, liquidò demonstret[g]. Iam de materia uideamus, & in quos
tortura decerni posit. Seruos torqueri olim, quib. sine quæstione nihil credebatur, usita-
tissimum fuit[h]: neq; tamen in dominum, nisi in causa fraudati tributi, & alijs quibusdam,

O 3 nec pro

a l. exilium. de interd. & releg. l. j. ubi Bald. & Dd. C. de hered. instit.
b Bart. in l. quod Nerua. depos.
c Fachs. diff. 13. Reinhar. diff. iud. 24.
d uide Paul. lib. 5. tit. 15. & 16.
e Brunn. de ind. & tor. parte 2. quæst. 3.
f l. edictum. 8. l. diuus. 9. l. de minor. 10. h. t.
g d. l. 9. l. 15. C. eod. uide Paul. lib. 5. tit. 15. 16. l. 1. l. ult. C. eo. l. ult. §. licẽtia. C. de iur. delib.
h Brunn. in trac. de indi. et tor. part. 2. quæst. 3.
i d. l. 8. ubi Hipp. Aluar. in c. 1. §. public. nu. 2. de pac. tenen.
k l. j. in prin. l. 20. h. t. l. 8. C. eod.
l l. j. uers. ad tormenta. l. 18. §. 1. l. 20. l. fin. h. t. l. 3. l. 8. C. eod.
m uide omnino Alexan. post Bart. in l. ult. §. hoc tit. & in consil. 77. in causa. nu. 12. uol. 1. Io. And. ad Spec. tit. de præsumpt. §. species. uers. uiolenta. Bart. & Dd. præsertim Io. Ig. in l. 1. §. occisorum. de Senatus. Sylla. Ang. in trac. mal. uerb. quod fama.
n Panor. in c. 1. de depos.
o Bart. in l. si quis. na. 2. C. ad l. Iul. maiest.
p l. ubi numerus. de test.
q Hipp. in l. unum. §. testes. nu. 2. et in l. de minore. §. plurium. h. t.
r Bart. & Dd. in l. fin. de in lit. iurand.
s Boss. in prac. crim. de tormen. nu. 30. cũ seq.
t Boss. præalleg. loc.
u Boss ibi. Paris de Put. in tract. syn. ad uerb. tortus. cap. 3. nu. 27. l. 3. uers. tu magis scire. de testib.
x Bald. in l. quicunq;. circa fin. C. de seru. fug. Hipp. in prac. crim. §. principium. nu. 16.
y Ias. in l. 1. num. 10. 11. C. com. de lega. Hipp. in prac. crimin. uerb. diligenter. nu. 190. & in l. j num. 59. de sicar. Boer. decis. 155. num. 9.
z Bart. & alij in l. fin. h. t. Cyn. in l. fin. C. eod. Hipp. in prac. §. diligenter. a Dd. contra gl. in l. interdum. 5. §. de furt. & in l. pen. C. de cond. ob caus. Hipp. in l. 1. nu. 2. ff. de sica. & in prac. criminal. §. expedita. nu. 55. & sing. 164. nemo debet. b l. decuriones. 16. C. eo. c Ias. in l. j. nu. 34. ff. quod quisq. iur. d uid. Hipp. in d. §. expedita. nu. 89. Bart. in l. quæst. h. t. Ias. in l. j. ff. quod quis. iur. Par. de Put. in trac. syn. an si officialis aliq. tor. uerb. tortura. cap. 12. nu. 1. 2. & per totum. e Vueych. fol. 129. Chil. in tit. de inquisit. num. 38. D. Reinhar. differ. pœn. 9. Fachs. dif. 67. in fin. f Bald. in l. falsus. in fin. C. de fur. Cyn in l. 2. C. de eo quod met. caus. latè Hipp. in l. j. §. diuus Seuerus. nu. 4. 5. 6. h. t. g Hipp. in d. §. diuus. nu. 3. h l. j. §. in caus. l. 13. h. t.

nec pro domino [a], eius'ue in parentes aut liberos [b] torquendi sunt. Sed ne tunc etiam ad-
mittendi, cum ex domo accusatoris producuntur [c]. Qua ratione nec liberi in parentes, nec
liberti in patronos [d]: denique nemo torqueri potest in alium, qui ad dicendum testimonium
cogi non potest [e]. Torquendi etiam non sunt Innocentes [f], nec liberi homines, propter te-
stimoniū uacillans [g], neque etiam quamuis nocentes, impuberes [h], prægnantes [i], milites, sena
tores, decuriones [k], horumque liberi [l], quamuis dignitate abierint [m]: item doctores, quia pri-
uilegio militari gaudent: & aduocati [n], paucis exceptis casib. Atque ita quidem hæc obtinere
& rata esse, uolunt Dd. ut consuetudo in contrarium non ualeat [o], nec quisquam præter Im-
peratorem hæc iuris priuilegia imminuere possit [p]. Verùm ego aliquando contrarium ser-
uari uidi, quòd reatus omnem dignitatem excludat [q]. Forma est, ut ne à quæstionibus inci- 11
piatur [r], sed prius indicia reo communicentur [s], & super his lis negatiuè contestetur [t], & au-
diantur rei defensiones, quib. indicia purgari refutarique posse confidit [u]. Cum autē ad quæ-
stionem erit uentum, ab illo erit inchoanda, qui suspectissimus est [x], aut timidissimus, qui
facilè uerum metu tormentorū dicturus præsumatur: ut sunt mulieres, minores [y], &c. De se
aūt quisque interrogandus est [z], nō in caput aliorum [a]. De se confessus, inquit Paulus [b], in ca-
put aliorum non torquetur, ne alienam salutem in dubium deducat qui de sua desperauit.
Sed necdum confessus & ideo in se torquendus, rectè & in socios examinatur [c]. Itaque uide-
re quotidie licet, fures ac latrones, decreta his quæstione, etsi non principaliter [d], tamen se-
cundariò, & per consequentiam de complicibus socijsque interrogari. Tormenta autem ua-
rijs instrumentis atque modis exercentur [e]: quæ tamen omnia cum moderamine adhibenda
sunt [f], ut persona sit salua [g]: quod iudicis arbitrio relinquitur [h]. qui etiam repetere quæstio-
nem, nisi ex nouis indicijs non debebit [i]. Finis torturæ est, ut ueritas tormentis adhibitis ex 12
primatur, non etiam ut quis hac ratione enecetur, uel puniatur [k]. Quod ad effectum atti-
net, inquit I.C. non omnino quæstionib. fidem esse adhibendam: sed neque semper [l], neque
nunquam. Etenim res est fragilis & periculosa: quia alij tanta sunt duritia, ut cruciamenta
contemnant: alij doloris impatiētia, in quouis potius mētiri, quàm pati eiusmodi dolores
uolunt [m]. Siue de habēda quæstione agetur, inquit Quint. [n] plurimùm intererit, quis & quē
postulet, aut offerat, & in quem, ex qua causa: siue iam erit habita, quis ei præfuerit, quis, &
quomodo sit tortus, an credibilia dixerit, an inter se constantia: perseuerauerit in eo quod
cœperat, an aliquid dolore mutauerit, prima parte quæstionis, an cruciatu procedēte: quæ
utrinque tam infinita sunt, quàm ipsa rerum uarietas. Hodie [o] tamen cum constat de delicto,
nec alius author inuenitur, si in confessione tormentis extorta reus publicè in iudicio per-
duret, ex ea confessione condemnatur. Nam etsi confessio in tormentis facta, ad condem-
nationem non sufficiat, quasi metu extorta [p]: tamen ea uis purgatur, quando postea extra
locum carceris, eiusmodi confessio liberè renouatur [q]. Ea tamen renouatio non sufficeret,
si tortura esset indebitè iniusteque facta, uel confessio nō uerisimilis [r]. Sed quid si (ut fit quan-
doque) retractetur in hac repetitione confessio? Hoc casu uolunt rediri ad eculeum posse:
quia prior confessio in tormentis facta, est loco semiplenæ probationis, & facit indicium
sufficiens [r]. Quòd si pluries reus fidibus examinatus confiteatur, postea uerò solutus iden-
tidem reuocet, necesse erit tandem ad absolutionem perueniri: quia satius est absolui no-
centem, quàm innocentem damnari [t]. & sanè torturæ sæpius repetitæ non minor cruciatus
est re ipsa, quàm cuiuslibet pœnæ capitalis [u]. Est autem ad euitandam hanc fraudem illud
usitatum, ut post confessionem quæstionibus expressam, interiecto unius uel alterius diei
interuallo [x], reus in locum liberum educatur: ibique confessio eius iterum audiatur ac re-
nouetur, comprehendaturque à notario scriptis & instrumento, ut ita geminata, & scripto
comprehensa [y], amplius reuocari non possit [z].

DE POENIS. TIT. XIX.

1 *Continuatio.*
2 *Quæ sint capitales pœnæ.*
3 *Gradus capitalium pœnarum.*

4 Pœnæ

a *l. j. §. diuus A. cum §. seq. & §. Antoninus. §. quidam. §. in causa l. 9. §. pen. l. 10. §. 1. h. t. l. 1. C. eo. l. uix. de indic. uide Cuiac. lib. 6. cap. 19.*
b *l. 2. C. eod.*
c *l. j. §. ad quæstionem. h. t. l. 2. C. de test.*
d *Paul. lib. 1. tit. 12.*
e *d. l. j. §. sed nec libertū. & §. Imperator.*
f *l. pen. C. eod.*
g *l. 15. 18. §. testes. h. t.*
h *l. 10. l. 15. uide contrà Cuiac. lib. 6. cap. 22.*
i *l. 3. de pœn. ff.*
k *l. 8. 11. 16. C. eod.*
l *d. l. 16.*
m *l. penul. C. eod.*
n *Bart. in l. j. C. de ad. diuers. iudic.*
o *d. l. omnes. ubi Bart. et Dd. C. de decur. li. 10.*
p *fac. l. de minore. 10. hoc tit. tex. optimus in l. 4. C. ad l. Iul. maiest. ubi Bald.*
q *l. j. C. ubi sena. uel claris. uide Io. de Plat. in l. medicos. C. de profess. lib. 10.*
r *l. j. in prin. l. 20. hoc tit. l. 8. C. eo.*
s *Bart. in l. ult. nu. 8. hoc tit. per l. uniu. §. cogni turum. hoc tit. & in l. custodias. de publi. iudic. Ias. l. 2. nu. 5. C. de eden. Paulus lib. 5. tit. 16. ubi addit rationē. Ang. in l. si uacantia. C. de bon. uacan. lib. 10. Alex. consil. 65. habita. nu. 2. uol. 1.*
t *Bart. in l. si quis adult. nu. 1. de adulter.*
u *d. l. unius. 18. §. 1. hoc tit. Paul. lib. 5. tit. 16.*
x *d. l. j. §. 1.*
y *l. 18. h. t.*
z *d. l. j. §. diuus.*
a *d. l. 16.*
b *lib. 1. tit. 12. eodem pertinet l. repeti. h. t.*
c *l. j. §. qui quæstionem.*
d *l. repe. 16. §. 1. ubi Hippol. h. t. Bald. cons. 95. regula. uol. 1.*
e *uide Hipp. in l. j. num.* 27. h. t. Paul. Grill. in trac. quæst. cap. 4. f l. 10. §. tormenta. h. t. g l. 7. h. t. h d. l. 7. i l. 18. h. t. k l. aut damnum. 8. §. hostes. de pœn. ff. tit. 1. Ias. in l. j. nu. 3. & 4. quod quisq. iur. ubi tradit, iudicem in pœnam talionis non posse torqueri, qui indebitè alium torsit. l l. j. in prin. h. t. m d. l. j. §. quæst. n li. 5. cap. 4. o uide D. Reinhar. diff. pœn. 34. per art. 18. li. 2. p l. j. §. diuus. h. t. q Bart. in l. j. §. si quis ultrò. h. t. per l. 2. C. de custo. reor. Paris de Put. in trac. synd. uerb. tortura. c. 9. & uerb. tortus. c. 1. nu. 29. r Hipp. in l. j. §. diuus. nu. 6. & 7. h. t. s Bald. in l. fin. C. de prob. Hipp. in l. repeti. nu. 12. h. t. Chilian. in prac. tit. 2. de inquisit. nu. 22. ord. Imp. ca. 57. t l. absentē. 5. ff. de pœ. u uide hac de re Hipp. in d. l. repeti. nu. 13. h. t. x Hipp. in l. j. §. diuus Seuerus. nu. 5. & 6. y Ias. in l. error. nu. 8. C. de iur. & fac. ignor. z Bart. in l. cum scimus. C. de agr. & cens. Hipp. latè in l. j. §. diuus. nu. 5. & 6. & in §. quæstioni. nu. 1. 2. 10. & 11. h. t.

4 *Pœnæ non capitales.*
5 *Causa efficiens: & qui irrogare pœnam poßint.*
6 *Materia.*
7 *Forma.*
8 *De septem circumstantijs quæ in pœnis sunt consideranda.*
9 *Finis, & effectus.*
10 *Contraria.*

1 POst confeßionem delicti, seu sponte factam, seu extortam tormentis, sequitur, ut pœ-
2 næ nocens subdatur, quam crimine denudato differri non oportet[a]. Pœna autem pro
uarietate delictorum uaria est. Aliæ enim sunt capitales, aliæ non capitales. Capitales
generaliter appellantur, quæ uel uitam, uel libertatem ciuitatemq; (ut deportatio[b]) adi-
munt[c]: nam & seruitus & ademptio ciuitatis[d], pro morte ciuili habetur. unde hodie pœnā
capitalem indefinitè in statuto positā, de relegatione accipiendam interpretandamq; esse,
nonnulli uolunt[e]: quia in ambiguis, minor pœna est eligenda[f]. Propriè tamen capitalia
pœnarū genera sunt, quæ caput uitamq; adimunt: ea alio nomine supplicia appellantur[g].
3 In his gradus quidam sunt[h]. nam summum suppliciū apud ueteres fuit crux, seu furca[i]:
qua authores seditionis excarnificari solebant[k]. Hanc filius Dei, λόγος æterni patris, induta
carne nostra, uelut seditionis reus (ut hic prætextus inde usq; ab initio semper ecclesiam
oppreßit) perpeßus est, seipsum offerens hostiam immaculatam Deo, & in se iustam patris
iram, nostris lapsibus debitam deriuans, ut esset par λύτρον pro peccatis nostris, & nos effi-
ceremur iusticia Dei per ipsum. quam quidem sui abiectionem, & mysterium uerè à seculis
absconditum, nullius creaturæ notio & intelligentia aut cogitatione complecti, aut oratio-
ne eloqui satis dignè, & pro merito celebrare potest. Porrò in huius locum pœnæ, quæ in-
ter Christianos reuerenna Dominicæ paßionis, authore præsertim Constātino[l], usurpari
desijt, uidetur Tribonianus furcam substituisse[m], hodie succeßisse membrorū per rotā con
fractio: qua in latrones & grassatores uiarū, Germani & Galli animaduertunt. Secundum
genus est ignis, quo absumi solent hostes & transfugæ[n], insidiatores plebeij[o]: & hodie hæ-
retici, uenefici, magi. Tertiū, bestijs obijci uel subijci ad lanienā[p]: quod hodie exoleuit. Quar
tū, gladius: quo solo, & nō alijs instrumēns, puta fustibus aut securi, animaduerti placuit[q].
Vulgata sunt hodie & alia supplicia: ut in proditores illud antiquū Metij, de quo Virgilius:

> *Haud procul inde citæ Metium in diuersa quadrigæ*
> *Distulerant, (at tu dictis Albane maneres)*
> *Raptabatq; uiri mendacis uiscera Tullus*
> *Per syluam, & sparsi rorabant sanguine uepres.*

Quanquā plerūq; absq; equis ferro secari, sæpe etiā prius capite plecti, ac tum demū differ-
ri in partes soleant. In fures, strangulatio: in mulieres, in profluentē demersio. Capitalia e-
tiam sunt[r], quāuis uitam non adimant, damnari ad bestias: hoc est, ad depugnādum cum
bestijs, nam serui pœnæ efficiuntur[s]: item in metallum, uel opus metalli[t]. qui in metallum
damnantur, grauioribus: qui in opus, leuiorib. uinculis coercentur[u]. hæc pœna libertatem
adimit, quando perpetua est[x]: sicut deportatio, quæ succeßit in locū interdictionis aqua &
igni[y], cui cōparatur[z], & bona aufert[a] statim à damnatione[b]: cū enim serui pœnæ effician-
tur[c], nihil proprij habere poßunt. Imò si quid ipsis relinquatur, tanquā incapacibus reli-
ctum pro nō scripto habetur[d]. quod & in ijs qui ad tempus hoc modo damnati sunt, serua
tur, quoad ea damnatio durat[e]: quanquā hi non libertatē, sed ciuitatem tantum amittāt[f].
Hodie tamē Iust. neq; libertatē ex pœna[g], nec bona[h] auferri uoluit. In capitalium pœnarū
numerum potest hodie referri & fustigatio, quæ in locum deportationis apud Sax. succes-
sit, cum iure ciuili habita fuerit leuior[i]: item amputatio manus uel pedis. quanquam regu-
4 lariter nullum membrum præter manum sit amputandum[k]. Cæteræ pœnæ, ut inquit I. C.
ad existimationem, non ad capitis periculū pertinent[l]: hoc est infamiam irrogant, sine pe-
riculo uitæ: ut relegatio[m], exilium[n] (quod genus ne bona quidem aufert[o]) incarceratio,
compedes, uincula[p]. aut ad existimationem & damnum sine cruciatu corporis: ut cum
quis furti iniuriarum damnatur[q]. nonnunquam sine iactura existimationis damnū com-
plectuntur: ut ademptio dignitatis, aut alicuius actus[r]. Sunt etiam quædam pœnæ lega-
les, & à iure limitatæ atq; expreßæ[y]: quædam arbitrariæ, hoc est, iudicis arbitrio commissæ[s].
5 Causa efficiens pœnæ, est lex, quæ delictis pro singulorum qualitate iustas pœnas irro-
gat. Legis autem executor est magistratus (non priuati homines, qui quamlibet nocentem

a l. cum reis. 18. C. eod. l. si quis fortè. 6. h. t. l. 5. & l. fi. C. de cust. reor. Imol. in l. is qui reus. nu. 7. ff. de pub. iud. Paul. lib. 5. tit. 16.
b l. 5. ubi Dd. C. de hær. inst. l. qui cum. 14. §. 1. de bon. liber.
c l. 2. h. t.
d l. 5. §. fin. de bon. poss. con. tab.
e Hipp. in prac. §. opportunè. nu. 39. dicēs hanc esse communem.
f Hipp. in prac. §. opportunè. nu. 40. cum ibi allegat.
g l. ultimum. 21. h. t.
h uide Paul. li. 5. tit. 17.
i l. capitalium. 28. h. t.
k l. si quis. 38. §. authores. hoc tit.
l uide Nicephorum.
m l. aut damnum. 8. §. 1. h. t. Cuiac. ad Paul. lib. 5. tit. 17.
n l. aut damnum. 8. §. hostes. d. l. 38. §. 1.
o d. l. 28. §. igni.
p l. respiciēdum. 11. §. fi. h. t. l. pœna. ad l. Pōp. de parr.
q d. l. 8. §. 1.
r l. ultimum. C. eo. l. pen. C. Theodos. de off. rec. pro. Cuiac. li. 3. ca. 36.
s d. l. 8. §. quicunq;. l. capitalium. 28. §. fi. l. ad besti. 31. h. t.
t d. l. 8. §. est pœna. uide distinctionem l. capitalium. §. cæteræ. h. t. Cuiac. ad Paul. lib. 5. tit. 17.
u d. l. 8. §. inter.
x l. 6. in fin. h. t.
y l. 2. §. 1. h. t.
z l. 5. C. eod.
a l. 6. C. eod.
b l. 2. §. 1. l. 10. §. 1. l. 12. l. 29.
c l. in metallum. 36. h. t.
d l. quidam. 17. h. t. l. 5. C. de hær. inst.
e l. fratres. 33. h. t. l. pen. C. eod.
f d. l. 8. §. in ministeriū. d. l. 28. §. diuus.
g §. quod autē. in Auth. de nupt.

h Auth. bona. C. de bon. dam. i l. 1. de off. præfec. urb. k l. 3. ubi Bald. C. de fer. fug. Bart. in l. 2. num. 12. de pub. iud. l d. l. 28. m d. l. 5. §. 1. d. l. 28. n l. 6. in fin. l. 28. §. 1. o l. 8. C. eod. p l. 7. l. 28. §. 1. h. t. l. fustibus. 16. C. de infa. l. istius. ff. eo. q d. l. 8. in prin. r d. l. 8. in princ. l. 19. hoc tit. l. 9. C. eod. s Ias. in l. qui iurisdictioni. 14. nu. 3. de iurisdict.

interficere aut punire non possunt, nisi bannitum[a]) qui legem aut consuetudinem sequi,
nec durior clementiorúe ea esse debet[b], aut etiam potest[c]: alioqui (nisi ex iusta fiat, præser-
tim ab ordinario causa[d]) meritò petitur, ut sententia ad arbitrium boni uiri redigatur[e].
nam alterare pœnam, idem est quod remittere[f]. neq; tamen omnes magistratus potestatē
animaduertendi habent, sed hi duntaxat, penes quos ius est gladij, & merum imperium:
ut præfectus urbi, præses[g], &c. Nã, uerbi gratia, procurator Cæsaris ita punire nequit, quia
eiusmodi potestatem nō habet[h]. Deinde de decurionum delictis nemo cognoscit præter
principem, aut cui à principe mandatur[i]. Illud sciendum etiam est, etsi magistratus pœnam
imponere possint, tamē eam semel impositam reuocare non posse, solo principe excepto[k].
Ex quibus autem causis pœnæ imponantur, in superioribus titulis est expositum. Id in ge-
nere teneatur, neminem absentem, indefensum, aut ex suspicionibus esse damnandum[l]:
sed rem totam diligenter explorandam esse[m], & probationes luce clariores adhibendas[n].
Materia in qua pœnæ exercētur, sunt homines noxij. nam animalia quæ affectu delinquen- 6
di & dolo carent, perrarò puniuntur[o]: neq; ij qui non deliquerunt, ut liberi & hæredes no-
xiorum[p]. Vnusquisq; enim ex suo admisso sorti subijcitur, nec alieni criminis successor con
stituitur, ut ait Callistratus[q]. Prægnantes etiam mulieres puniri non debent intra quadra
gesimũ à partu diem[r]: quia partus non pœnæ, sed Reip. nascitur[s]. Quare etiam in relegatio
ne, & omni pœna, quæ per interpretationem capitalis, aut corporis afflictiua esse perhibe-
tur, idem seruandum puto: ne ex molestia animi aut corporis, quam mulier ex pœnæ impo
sitione capere potest, partus scilicet aliquo modo affligatur. eaq; sententia cum sit huma-
nior, meritò in dubijs, & lege inter genera pœnarum non distinguente[t], est amplectenda.
Sed nec honestiores fustib. subijci solent[u], neq; decuriones in metallum damnari[x]. Illud e-
tiam tenendum, noxios puniri propter facta, dicta, scripta, consilia[y]. Et plures qui unum de
lictum commiserunt, omnes teneri in solidum, & ad pœnam integram singulos obligari,
non modò capitalem[z], sed etiam pecuniariam[a]. Quare quæ iure Sax. pro uulneribus, cæ-
dibus casualibus uel necessarijs, ac similibus delictis mulctæ pecuniariæ debentur, eæ à sin-
gulis, cum plures cædem fecerunt, aut quid commiserunt, istiusmodi pœnæ dignum, erunt
præstandæ. Forma imponendæ pœnæ cuiusmodi esse debeat, ex recitatis paulo antè pœna 7
rum generibus colligi potest. Sanè sic nemo damnandus est, ut uerberibus, uel tormentis,
uel uirgis necetur[b], nec ad perpetuos carceres[c], (quod tamen & prius licuit[d], & hodie per
canones admittitur[e]) nec ut de saxo præcipitetur[f], neq; ut in fronte signetur[g] (quod tamē
olim in calumniatores[h], & hodie uariè Saxonibus frequentatũ est[i]) neq; ut negocietur[k],
neq; ut certo corpori collegioúe addicatur. quanquam ex Iustin. lege, mulieres adulteræ in
monasterium abdantur[l]: nec ut duplici quis pœna afficiatur[m]. Religioni etiam & depor-
tationi addi tempus solet: quòd si non addatur, perpetua: sin indefinitè addatur, decem
annorum esse intelligitur[n]: ita sanè damnari quis potest, ut ne de domo sua procedat[o].
Modus porrò imponendæ pœnæ, ita ab Vlp. describitur: Debebit procos. pro qualitate
personæ, proq; rei conditione, & temporis, & ætatis, & sexus, uel seuerius uel clementius
statuere[p]. ac modus hic potissimùm ex septem circumstantijs metiendus est: causa, perso- 8
na, loco, tempore, qualitate, quantitate, euentu. Nam refert utrum consultò & propo-
sito delinquatur, quo casu pœna ordinaria imponitur[q]: an impetu & iusto dolore, quem
cùm temperare sit difficillimum[r], fit ut interdum in hac specie pœna leniatur[s]: an uerò ca-
su, qui criminaliter puniri non solet[t]: deinde an id quod commissum dicitur, iustam cau-
sam habeat, nec ne. nam, uerbi gratia, uerbera à parēte uel magistro illata, impunita sunt[u].
an tristior euentus cōsecutus sit, quàm is qui fecit, habuit animo propositum[x]. Persona du
pliciter spectatur: eius qui fecit, & illius qui passus est. Aliter enim ex ijsdem facinoribus pu
niuntur serui quàm liberi[y], famosi quàm integræ famæ homines & honesti[z], adulti quàm
minores[a], sæpius deprehēsi quàm semel[b], milites in delictis militarib. quàm pagani[c]. De-
inde grauior est pœna eius qui quid in parentem, patronum, magistratum ausus est, quàm
in extraneum[d]. Locus facit ut idem uel furtum uel sacrilegium sit, & capite luendũ, uel mi-
nore

a Bal in l. addictos. C. de episc. aud. unde Dd. in l. 3. de iust. & iur. in l. j. C. de hær. inst.
b l. seruos. 8. C. ad l. Iul. de ui pub. §. oportet. et §. fin. in Auth. de iudic.
c l. j. §. 1. & fin. ad S. C. Turpill. l. si qua pœ-nas. de uerb signif. c. de causis. de off. del. c. li-cet. de pœ. l. si operũ. C. de pœ. latè Tiraq. in trac. de pœn. in princ. nu. 1. & 2. de cōsuetu-dine. tex. in l. si quis reum. de cust. reo. Ca-no. in c. de causis. de off. delega. Tiraq. præ all. loc. nu. 4.
d l. licet de pœn. Panor. in c. quoniam. §. fi. nu. 34. ut lit. nō contesta.
e Imol. post Bart. circa fin. in l. pen. §. ad cri-men. de pub. iud. Ang. in trac. mal. uerb. præ-sente Caio & appel-lante. Tiraq. præalleg. loc. nu. 4.
f l. seruus. in fin. C. de ui pub. l. j. ubi Luc. de Penn. C. de defer. lib. 12. Tiraq. de pœn. in prin. nu. 8.
g l. j. §. 1. l. 2. §. 1. l. 8. §. est pœna 3. h. t.
h l. 2. C. eod.
i l. 27. in fin. h. t.
k l. 27. 31. h. t. l. 14. l. 16. C. eod.
l l. 5. h. t.
m l. 16. §. causa. h. t.
n l. fin. C. de probat.
o tot. tit. si quad. paup. feciss. dicat. unde c. mu-lier. 15. q. 1.
p l. 20. 26. h. t. l. sanci-mus. 22. C. eod.
q d. l. crimen. 26. h. t.
r l. prægnantis. 3. h. t. l. Imperator. de stat. ho.
s l. j. §. si ea. de uent. in poss. mitt. l. uetat. de mort. infer.
t d. l. prægnantis.
u d. l. 28. §. non omnes.
x l. 3. de priuileg. uet. l. moris. 9. §. fin. h. t.
y l. aut facta. 19. h. t.
z unde ī. de furt.

a l. si id quod. ubi Ias. & Dd. de iurisd. Bar. in l. prætor. §. si mihi. de iniur. & l. nunquã. de priu. delic. b d. l. 8. §. hostis. c d. l. 8. §. solent. 7. l. 35. h. t. l. 6. C. eo. d l. capitaliũ. 28. §. in exulibus. 11. h. t. e c. quãuis. de pœn. lib. 6. f l. 25. h. t. g l. 17. C. eo. h l. si quis. C. de pœ. i Sachs. diff. 56. Reinh. diff. pœ. 7. per gl. lib. 2. art. 13. Vueych. art. 38. k l. 9. §. sunt aũt. h. t. l l. ne quis. 19. C. eo. m c. at si clerici. in fin. de iud. Spec. de expens. §. si ante. 3. nu. 7. n l. sine. 23. cũ ibi not. h. t. o l. fi. ī. de interd. et releg. p l. sacrilegij. 6. ad leg. Iul. peculat. q l. 5. §. fi. l. 11. §. pen. h. t. r l. si adulteriũ. 38. § imperatores. ī. de adult. s d. l. 11. §. pen. Bald. & Dd. in l. j. C. unde ui. t d. l. 11. §. pen. l. 5. §. fi. h. t. u d. l. 16. §. causæ. x l. fugitiuus. 225. de uerb. signif. Bald. post Cyn. in l. quoniam. 6. C. ad l. Iul. de ui publ. Dd. in l. uulgaris. §. si quis. de furt. & in l. eum qui. §. cum aliquis. & §. iniuria. de iniur. Dec. in l. totũ. 73. nu. 3. de reg. iur. y l. 10. 17. §. persona. z l. 28. §. fin. a l. 16. §. persona. not. in l. 7. C. eod. b l. 28. §. solent. c l. 9. §. fin. l. 14. h. t. l. 3. & 5. C. eod. d d. l. 17. § persona.

nore supplicio [a]. Iniuria quoq; loco augetur: ut si inferatur in curia, foro, æde sacra, [b] &c. & in uniuersum ijs locis delicta grauius puniuntur, ubi propter opportunitatẽ delinquendi, & crebrius committi, & plus damni afferre possunt: ut in Africa messium incensores, in Mysia uitium: ubi metalla sunt, adulteratores monetæ [c]. Tempus discernit emansorem à fugitiuo, effractorem uel furem diurnum à nocturno [d]. Qualitate etiam factum uel atrocius, uel leuius est: ut furta manifesta à nõ manifestis discerni solent, rixæ à grassaturis, expilationes à furtis, uiolentia à petulãtia, tumultus modicus à seditione, uulnus paruũ à magno [e], &c. Quantitas discernit furẽ ab abigeo: nam qui unum suem surripuit, ut fur coercebitur: qui gregem, ut abigeus [f]. Hodie etiam furta quæ excedunt quinq; solidos, laqueum: minora, leuius: modica, quæ infra tres aureos sunt, nunquam criminaliter apud Saxones puniuntur. Huc etiã referri potest pluralitas criminũ. acrius enim puniẽdus est qui sæpius, quàm qui semel tantum deliquit [g]. Euentus spectatur in ijs puniendis, quæ à clementissimo, seu ut alij legunt, dementissimo quoquo, id est, qui animum delinquendi, puta occidendi nõ habuit, sunt facta. Euentus enim non tam exitum q̃ finem, causam finalem, ἀποτέλεσμα factũ significat tam Latinis [h], quàm hic nostris [i]: ideoq; olim fortuiti casus exilio luebantur [k]: & hodie apud Sax. eiusmodi cædes uuerigeldio, ut uocant, redimendæ sunt. Et lex Cornelia maiorem ἀποτέλεσμα quàm effectus rationẽ habet [l], etiãsi hac in parte ea nõ per omnia nũc

9 seruetur [m], ac ad exitum potissimum respectus habeatur. Finis pœnarũ est, ut delicta propter mandatum Dei, qui lucere iustitiam suam in his uult exemplis, & ad publicam tranquillitatem conseruandam puniantur: emendentur formidine pœnæ, qui uirtutis amore à scelere abduci nequeunt [n], alij exemplo deterreantur [o]: solatio etiam sit affectis iniuria, pœna nocentum [p]. Deuter. 19. Reddes illi sicut fratri suo facere cogitauit: & auferes malum de medio tui, ut audientes cæteri timorem habeant, & talia facere nequaquam audeant. Deuter. 13. 19. 21. Lapidibus obrutus necabitur: ut omnis Israel audiens timeat, & ne faciat quippiam huius simile, &c. Effectus est, quòd pœna omnem reatum tollit. Lex enim omnis cum obliget aut ad obedientiam aut ad pœnam, eo fit, ut qui persoluit pœnam, pro absoluto debeat haberi [q]. quod etiam de pœna inchoata quidam interpretantur: ut si, uerbi gratia, damnatus ad mortem laquei, rupto laqueo in terrã cadat incolumis, liberari debeat [r]. illud sanè uerum est, ex prioribus delictis, quamuis coercitis, subsequentia tamen aggrauari [f].

10 Contraria per quæ pœna tollitur, sunt mors damnati [t], abolitio, indulgentia, restitutio, & gratia (ut uocãt) seu remissio à summo principe facta [u] (quanquam eandem potestatem duces & barones quoq; usurpent [x]:) itẽ præscriptio 20. annorũ, quæ pœnis omnibus temporalibus, non etiam spiritualibus [y] præscribit, & officiũ [z] iudicis atq; accusationes excludit [a] regulariter omnes, nisi cum certæ breuiorib. spacijs sunt circũscriptæ, ut iniuriarũ [b], adulterij quæstio [c], &c. Quin etsi præscriptio non sit cõpleta, tamẽ diuturnitas tẽporis pœnam solet alleuare ac mitigare [d]: ut & ira [e], dolor [f], furor [g] etiã post cõmissum superueniẽs [h], ebrietas [i], ætas [k] etiã senilis [l], sexus [m], imperitia [n], rusticitas [o], ignorãtia iuris [p] & facti [q], culpa etiam lata [r], dolus minor [f], affectio cõsanguinitatis [t], pœnitentia [u], spontanea confessio [x], digni-

a d. l. 15. §. locus. b §. atrox. inst. de iniur. c d. l. 16. § fin. d d. l. 16. §. tempus. e d. l. 16. §. qualitate. f d. l. 16. §. quantitas. g l. seruos. 8. ubi glo. & Bald. C. ad l. Iul. de ui pub. l. capitalium. 28. § grassatores. hoc tit. auth. qui semel. ubi Bald. C. quomodo & quan. iud. Dec. in l. 57. nu. 7. & 8. de reg. iur. Salic. in l. aut ter. 5. nu. 5. & 6. post gl. C. de adulter. h Cicer. Quintil. &c. i l. rem non nouam. 12. C. de iudic. c. si fortè 11. ubi Dd. de elect. in 6. k d. l. 16. § euentus. l d. §. euentus. l. 15. qui cum telo. C. de sicar. m ad l. Cor. de sic. n l. si pœna. 20. hoc tit. o d. l. 6. § pen. l. 28. §. famosos. hoc tit. Num. 21. Plato in Gorgia. p d. l. 28. § famosos. q l. diuus. 7. de iur. patron. Bald. in auth. sed nouo. nu. 4. C. de seru. fugit. r Luc. de Pẽn. in l. j. C. de ser. & occult. lib. 12. Dec. in l. fauorabiliores. de reg. iur. Tiraq. in tr. de pœ. cau. 64. uide Boss. in prac. cri. de exer. sent. nu. 25. s Dec. in l. bona. 57. de reg. iur. Bar. in l. si cui. §. fin. de accus. Felin. in c. sicut. nu. 4. de testib. Catalyn. de syndicat. nu. 97. t l. 2. & 3. C. si reus accus. l. defuncto. de publ. iud. l. ex iudiciorũ. de accusat. u l. j. & C. de sent. pass. & restit. & t. t. de abolit. uide Chass. in consuet. Burg. tit. de iustic. § 5. uerb. sil na grace. uide Tiraq. de pœn. nu. 9. 10. 11. 12. x Cyn. in l. seruos. in fin. C. de ui publ. Tiraq. de pœn. num. 12. in proœm. y Spec. de sentent. §. quoniam. nu. 9. z Bald. in l. 1. num. 2. & 3. de his qui sunt sui uel alien. iur. ubi tamen contrarium concludere uidetur. a l. querela. 12 C. de fals. Borr. decis. 26 cum hæc quæstio. par. 1. uide Spec. de sent. §. quoniam. nu. 9. b l. si non conuicij. C. de iniur. c uide l. adult. 5. C. de adulter. d gl. & Dd. in l. si diuturno. 25. hoc tit. & in l. querelam. C. de fals. Tiraq. caus. 29. e l. 3. ff. de minor. l. si non conuicij. C. de iniur. l. unic. C. si quis imp. maled. uide Dec. & Dd. in l. quicquid. de reg. iur. Tiraq. de pœn. caus. 1. f l. aut facta. §. causa. de pœn. l. si maritus. §. lex Iulia de adult. g l. diuus. de off. pres. l. infans. de sicar. h Bald. Alexand. Ias. in l. furiosum. C. qui testam. fac. & l. humanitatis. ubi Aretin. C. de imper. sub. Hipp. in l. j. de sicar. i l. omne delictum. §. per uinum. de re militar. c. sanè. c. inebriauerunt. 15. q. 4. Bald. in c. crapula. de uit. & ho. cler. uide latè Tiraq. de pœn. caus. 6. k l. auxiliũ. de minor. l. j. §. impubes. de S. C. Claud. l. ferè. de reg. iur. l l. si quis in graui. §. ignoscitur. de S. C. Syll. l. 2. de term. mot. c. tanta. 86. distinct. c. tanta. 1. quæst. 7. gl. & Dd. in l. quid ergo. §. pœna. de his qui not. infam. l. etsi C. eod. Gand. de pœn. Tiraq. caus. 8. m l. sacrilegij. de pecul. c. sicut. de homicid. c. si adulterium § stuprum. § fratres. de adulter. c. indignantur. 32. quæst. 6. l. quisquis §. ad filias. C. ad l. Iul. maiest. Bald. in l. quicunq;. C. de seru. fug. Tiraq. caus. 9. n l. desertorem. §. si plures. de re milit. l. qui cum uno. §. ult. eod. tit. Barb. in rep. C. qui admit. Roma. cons. 228. 251. Bald. & Ias. in l. j. C. de summ. trinit. Tiraq. caus. 10. & latè caus. 44 o l. si quis. 8. de iurisdict. l. 2. si quis in ius uoc. p gl. in l. plagij. C. ad l. Flau. de plagiar. uide Ias. & Dd. in l. j. de legib. Tiraq. caus. 11. q l. j. §. diuus. de sicar. l. absentem. §. ult. de pœn. l. Metrodorum. l. respiciendum. §. delinquunt. de pœn. l. 3. §. sed enim l. si fortuito. de incend. ruin. Tiraq. caus. 13. r l. j. §. 1. l. in lege. de sicar. Auth. cons. 283. Ias. in l. j. de legib. Tiraq. caus. 14. 42. 42. s Bald. Salic. in l. etsi. C. de his qui not. infam. Alex. cons. 144. post redditum. lib. 2. & cons. 160. uisis. lib. 7. per l. j. C. de fals. monet. Tiraq. caus. 15. t l. 2. de recepts. l. j. C. de his qui latro. Tiraq. caus. 20. u Hipp. in l. qui falsam. de fals. Tiraq. caus. 28. x l. j. C. ne tut. uel cur. uect. auth. sed nouo. C. de pœn. iud. c. ult. de fur. l. edicto. de iur. fisc. Tiraq. caus. 30.

dignitas[a], paupertas[b], necessitas famis[c], iussum domini aut superioris[d], metus[e], euentus
non insecutus[f], scandalum publicum[g], consuetudo[h], multitudo[i], merita publica[k], insigne
artificium[l], uita antè bene acta[m], officium[n], restitutio[o], mutua compensatio[p], & si quæ sunt
causæ similes[q]: quibus deficientibus, constat iudicem pœnam lege, consuetudine uel sta-
tuto definitam tollere, alterare aut mitigare non posse[r].

DE BONIS DAMNATORVM. TIT. XX.

1 *Continuatio.*
2 *Qui quorum bona, quando, ex qua causa confiscent.*
3 *Forma publicationis.*
4 *De iure pannicularioram, & explicatio l. pen.*
5 *Liberis damnatorum quid debeatur.*
6 *Quid hodie circa publicationem seruetur.*

ADnectitur grauioribus pœnis publicatio bonorum, ut omnes animi & corporis cru 1
ciatus, Cic.[a] teste, etiam egestas ac mendicitas consequatur. Bona autem publi- 2
cantur, id est rediguntur in fiscum publicum, à magistratu summæ potestatis[b], cum
aut uita adimitur, aut libertas, aut ciuitas[c]: ut in deportatione[d]. nam qui ciuitatem non
amittunt, ut relegati, bona retinent[e]. Non tamen statim ut quis in carcerem ductus est, spo
liari debet, sed post condemnationem[f]; nam antè reus etiam alienare potest[g]. Etsi autem 3
in publicatione diligens omnium bonorum facienda est inquisitio & annotatio: tamen in
eam pannicularia non ueniunt. Pannicularia autem à panniculis dicta sunt, hoc est sor- 4
didis & uilibus pannis, quibus plerunque rei induebantur, & quod opus erat pecuniæ in
quotidianum usum gestabant: unde & pannosi appellatio. Vlp.[h] Pannicularia, inquit,
sunt ea quæ in custodiam acceptus secum attulit, spolia quibus indutus quis est, cum ad
supplicium ducitur, ut & ipsa appellatio ostendit. Itaque pannicularis causa quemadmodū
intelligi debeat, ex ipso nomine apparet. Non enim bona damnatorum pannicularia signi
ficate, probè quis dixerit: neque si zonam (qua circumferri maioris summæ pecuniæ solent[i]:
unde prouerbium, Zonam perdidit) circa se reus habuerit, protinus aliquis ex magistratu
aut apparitoribus sibi uendicare, sed in fiscum redigere debebit: sed uestem qua is fuerit
indutus, aut nummulos in uetralem, siue, ut alij legunt, uentralem aut lateralem[k] (saccu-
li genus id est) uictus sui causa in promptu habuerit, aut leues annulos, id est qui rem non
excedunt aureorum quinque, ex quo æstimatio furtorum quinque aureos excedentium, de
qua suprà dictum est, sumpta uideri potest. Hæc itaque pannicularia sunt, & retineri possunt.
Sed si quis gemmam magni precij in digito, aut chirographum magnæ summæ in sinu ha-
buerit, nullo iure istud in pannicularia ratione tenebitur, sed in fiscum referendum est. Pan
nicularia autem nec spiculatores, neque optiones, id est optati & allecti ad custodiam capti-
uorum agendam[l], & commentarienses, hoc est præfecti carceris, qui nomina captiuorum
in commentarios referunt[m], uendicare debent, sed ad ea seruanda sunt quæ iure præsidum
sunt eroganda: ut est chariaticum quibusdam officialibus subscribere, id est, donatiuum
aliquod, seu χαριστήριον officialibus in charta nomine gestæ bene rei, aut pro honorario char
tarum seu scriptionum[n], subscribendo petitio ab his in libellis salario definire atque assi-
gnare, aut ad aliam officij necessitatem erogare. Plerique tamen præsidum etiam inde corra-
sas pecunias ad fiscum transmiserunt: quod perquàm nimiæ diligentiæ est, cum sufficiat, si
quis non in usus proprios uerterit, sed ad utilitatem officij patiatur deseruire[o]. Et hæc ob-
tinent, si liberos damnatus non habeat. Nam ijs dimidia bonorum pars cedere debet[p], 5
ut & parenti peculium[q], & patrono id quod habiturus esset, si libertus in quem est animad
uersum, sua morte decessisset[r]. Sed nouissimo iure bona non publicantur, si existāt agna 6
ti ad tertium usque gradum, excepto læsæ maiestatis crimine[s]. quod & olim in antiqua Rep.
obtinuisse uidetur[t]: hodieque apud Sax. plerunque seruatur. at cōtrà apud Gallos, qui confis-
que le corps confisque les biens[u]: quod accipiendum est de bonis damnatorum proprijs,
non

a l. sacrilegij. de pecul. l. ult. de incēd. l. annonā. l. ult. de sep. uiol. l. j. de abig. Tiraq. caus. 31.
b l. illicitas. §. ult. de off. præs. Tiraq. caus. 32.
c c. si quis propter. de fur. c. quoniā. de simo. Tiraq. caus. 33.
d l. seruos. ubi Bal. C. ad l. Iul. de ui pub. l. 2. C. de sepul. uiol. l. unic. C. si rect. prouin. ubi gl. Tiraq. caus. 34. 35.
e c. sacris. de his quæ ui met. caus. Bald. in §. iniuria. uerb. furtum. de pac. iur. fir. Tiraq. caus. 36.
f l. j. de extr. crim. Dd. l. si quis non dicam. C. de episc. & cler. uide latè Tiraq. caus. 37. 38. 39. 40.
g l. qui cædem. de sicar. Tiraq. caus. 46.
h gl. & Dd. in c. cum uenerabilis. uerb. migrasse. de consuetu. Tiraq. caus. 42.
i c. ult. de trāsac. c. latores. de cler. ex. Tiraq. caus. 47.
k l. non omnis. §. ult. de re milit. l. 2. §. postea. de orig. iur. Tiraq. caus. 49.
l l. ad bestias. de pœn. Tiraq. caus. 50.
m l. non omnes. in prin. de re milit. Alex. cons. 121. uiso lib. 7. Tiraq. caus. 51.
n Tiraq. caus. 58. l. tres tutores. ubi gl. de adm. in. tut.
o Tiraq. causa 60. per l. qui ea. de fur. l. quis sit. §. 1. de ædilit. edict.
p l. utro. solut. matr. gl. Bart. & Dd. in l. j. §. cū parietes. si quadrup. paup. Tiraq. caus. 62.
q uide de his Tiraq. in d. de ext. crim. l. non poterit. 65. de furt. l. ordine. 16. ad municip. Tiraq. latè de pœn. in prin. elegātiss. tract. de pœn.
r l. j. §. 1. ad S. C. Turpil. §. relegatorum. §. ad tempus. ff. de inter. & releg.

a in Catil. b l. unic. C. ne sine iuss. prin. c l. 3. ff. de interd. & rel. d l. j. in princ. hoc tit. e l. j. §. relegatorum. §. ad tempus. ff. de inter. & releg. f l. 2. h. t. g l. post contractum. de donat. h l. diui. i Gell. lib. 17. cap. 12. k uide Russar. hic ad l. diuus. 6. l Bude. in l. fi. de iur. immu. uide ui publ. C. de causie. de Cuiac. lib. 6. cap. 33. m l. 4. de custo. reo. n uide Cuiac. lib. 4. cap. 18. et lib. 6. cap. 23 o l. de off. deleg. c. licet. de pen. hoc tit. p l. j. l. fin. hoc tit. l. fin. C. eod. q l. 3. C. eod. r l. fin. §. 1. hoc tit. s d. Auth. bona pœn. l. si quis reum. de damnatorum l. si quis. C. maiest. uide Ordina. imp. t Cic. de Inuēt. lib. 2. cap. 11. & ad Heren. u uide Chass. cons. reor. l. saccularij. Boer. & alios in cons. Burg. & Gall. tit. de confiscat.

non alienis, quæ domino reddenda sunt [a]: item de allodialibus, nō feudalibus [b], nisi ob Feloniam, aut quando in uniuersitate, puta territorij publicantur [c]: neq; in ijs quæ ante damnationem alteri quæsita [d], uel post eam reo acquisita sunt [e]: quibus deportati atq; alij pœnę serui ad uitam utuntur [f], morientes, quia hæredem habere nequeunt, fiscum locupletant [g], relegati uerò & qui libertatem ac bona retinent, integrè perfruuntur, sic ut & ad hæredem ea transmittant, quem habere possunt [h]. id quod uoluit Paulus [i], cuius responsum, ut alia nonnulla, ad hunc titulum desideratur [k].

DE BONIS EORVM QVI ANTE SENTENTIAM uel mortem sibi consciuerunt, uel accusatorem corrupe- runt. Tit. XXI.

1 *Summa tituli.*
2 *Explicatio l. 2.*
3 *Explicatio l. fin.*

1 PRo confessis & illi habētur, eorumq; bona perinde ac damnatorum publicantur, qui
ante sententiam, post accusationem tamen institutam, uel cum in scelere sunt depre-
hensi [a], aut sibi ipsi mortem consciuerunt (uidentur enim conscientiæ metu id fecisse [b],
si tamen eo crimine innexi fuerint, ut conuicti bonis carerent [c]:) aut corrupto aduersario
obierint diem [d]. Qui enim paciscitur, de delicto confiteri uidetur [e]: nedum ille qui corrupit
2 aduersariū, ut eius præuaricatione absoluatur, confessus uideri debet. Quare eos qui à la-
tronibus inter conscios nominati corruptis accusatoribus diem obierint, cum conscij le-
uius puniri soleant quàm latrones, qui nec ipsi capitali supplicio afficiuntur, nisi sint famo
si [f], ut confessos de crimine, non relinquere, iustam scilicet, & præsumptiuè, defensionem hę
redibus rationis est [g]. nam hæredes suscipere causam posse, postea dicetur. Cæterùm in ca-
pitalibus, ubi uita in discrimen uocatur, licet sanguinem suum paciscendo, & qualitercun-
3 que redimere [h]. Etsi autem qui post accusationem mortem sibi consciscit, & qui super iu-
dicio non capitali paciscitur, uideatur crimen fateri, tamen ea præsumptio contraria proba
tione potest tolli [i]. Quare si hæredes uelint causam suscipere, audiendi sunt [k]: qui si probēt,
ex alia causa mortem consciitam, puta tædio uitæ, impatientia [l], &c. aut defunctum innocen
tem fuisse, neque conscientiæ metu depectum esse, bona erunt publicanda [m], sicut D. Pius
Taurino rescripsit: si parati sint hæredes defensionem suscipere, bona non esse publicāda,
nisi de crimine fuerit probatum [n]. Probatum autem de crimine hoc casu intelligitur,
cum hæredes præsumptionem iuris ex morte conscita captam (quod enim illicitè fit, ma-
lo animo præsumitur factum [o]) contrariis documentis refellere non possunt [p]. Atta-
men incarceratum non sibi manum intulisse, sed aliunde & culpa custodum, mortem
oblatam esse, præsumptio est [q]. quæ & ipsa præsumptio hæredes in probando alleuat, do-
nec magistratus & custodes sese purgent: qua purgatione facta, lucre non debent, si quid
atrocius in se captiuus statuerit [r].

DE INTERDICTIS, ET RELEGATIS, ET DE- portatis. Tit. XXII.

1 *Continuatio: & relegatos ciuitatem retinere.*
2 *Diuisio exiliorum.*
3 *Forma relegandi.*
4 *Forma deportandi.*

1 SEd publicatio bonorum cessat in interdictis & relegatis [a]: quia ciuitatem Rom. & per
consequens ius testandi retinent [b]. Interdicti & relegati ab exulib. distant. Exilium e-
nim propriè aquæ & ignis interdictionem significat [c]. Cuius in locum hodie successit
2 deportatio. quanquam οὐ πάντα omnes relegati, exules dicantur. Quo sensu exiliū triplex
esse uult Marc. [d] aut enim est certorum locorū interdictio, quæ & lata fuga appellat: ut cum
alicui

a l. interdum. §. qui furem. ubi Bart. de furt. §. oportet. in auth. ut iud. sine suff. §. illud. in auth. ut bon. l. si ab eo de calum. Bald. in l. 3. C. de cōd. ob tur. caus. uide Land. lib. 2. art. 3. & art. 25. & 26. ubi gl. uide latè Chass. in cons. Burg. de confiscat. §. 2.

b Bart. & Dd. in l. si finita. §. si de uectigalib. ubi Dd. de dam. inf. Iacob. in trac. feud. uerb. dictiq; uasalli. nu. 61. 63. Cart. in eo. tract. 5. partic. quæst. ult. nu. 15. Zas. parte 10.

c Ias. in l. serui. §. Labeo. nu. 9. de lega. 1. Land. art. 38. lib. 1. tot. tit. in quib. caus. feud. amit. & quæ fuit prin. caus. bene. amit. cum simil. ubi dixi.

d uide Dd. in l. post contractum. de donat. in l. Gallus §. & si tantū. de lib. & post. fac. l. ult. de pact. cum simil.

e l. si mādauero 22. §. is cuius. mandat.

f l. 1. C. de hær. insti. ubi Dd.

g l. 2. C. de bon. proscri.

h d. l. si mandauero & Cuiac. Ob. lib. 6. cap. 23.

i l. ult. §. ult. h. t.

k l. 8. 9. 10. 11. h. t. ut ex Basilico h. t. apparet. uide Cuiac. Ob. lib. 6. cap. 23.

a l. in fraudem. 45. §. 2. & 3. de iur. fisc. l. ult. & tot. h. t. l. 5. & 2. C. eod.

b d. l. ult. §. 1.

c d. l. ult. § idē rescripsit.

d l. 1. & 2. h. t.

e l. 5. de his qui not. inf.

f l. capitaliū. 28. §. grassatores. 1. de pœn.

g l. 2. h. t. uide Cuiac. lib. 6. cap. 24. qui negati uè legit, ratiōi nō est.

h l. 5. h. t. l. transigere. C. de trans.

i l. continuus. 137. §. cū ita. de uerb. oblig. k l. fi. §. fi. h. t. l. eius. de iur. fis. uide Cuiac. lib. 6. cap. 24. l d. l. fin. §. idem. m l. 2. C. qui test. fac. n d. l. fin. § fi h. t. o l. 3. C. unde ui. l. si non conuicij. C. de iniur. p d. l. fin. §. 1. iunc. §. fi. in uerb. innocentem defunctum ostende. q gl. in l. cum ea. §. species. uerb. hæredis. de legat. 2. l. pen. C. de cust. reor. Ang. in tract. mal. uerb. carcerari iussit. Par. de Pat. in tract. synd. uerb. an potestas. r Bald. in l. quemadmodum. 29. §. magistratum. num. 4. ad l. Aquil. a l. 1. h. t. b l. 4. l. relegatorum. 7. §. fine. h. t. c Cic. ad Herenn. lib. 2. Tac. lib. 1. Cuiac. lib. 6. cap. 25. d l. 5. h. t.

alicui patria interdicitur.is enim extra patriam ubiuis gentium, excepta urbe Roma,quæ
& ipſa communis patria eſt,commorari poteſt a. aut omnibus locis præter unum interdi-
citur : aut eſt inſulæ uinculum,id eſt relegatio in inſulam. Relegare autem in eam inſulam
magiſtratus poteſt quæ ſub ſe eſt,& non in aliam, ſicuti interdicere ea prouincia quam re-
git,poteſt,alia non poteſt b. Relegatio autem aut fit ad tempus,quo caſu bona adimi ne- 3
queunt c:aut in perpetuum,& tunc pars bonorum expreſsim (nam tacitè non ſequitur re-
legationem, uelut deportationem publicatio) adimi poteſt d. Aliud autem eſt in in- 4
ſulam deportare,quàm relegare : nam deportatio ius ciuitatis & bona adimit e, ideoq; ne
præſidibus quidem prouinciarum licet inconſulto principe pœnam hāc irrogare f. Quod
autem de relegatis ſeu interdictis diximus,id multo magis in leuioribus pœnis obtinet, ut
nimirum ceſſet publicatio g. uerbi gratia : Si aliquibus ordine,aut aliquo honore aut nego
ciatione interdicatur:nam muneribus non interdicitur, ne pœna immunitatem tribuat h.
Multum igitur intereſt inter exilium ſeu deportationem, & relegationem. Illa ciuitatem
adimit i,& bona k : eoq; ſupplicium capitale eſt l, quod morti cōparatur m. Relegatio uerò
neq; bona n,neq; ciuitatis ullum ius aufert o: quia caput ciuitati non eximit p. Quare & O-
uidius ſe non exulem,ſed relegatum eſſe defendit: Nempe relegatus, non exul dicor, &c.
ſed tantam infamiam irrogat q,quamdiu ea decreta eſt r. idq; operatur,ut niſi quis relega-
tioni pareat,alibi deprehenſus deportari poſsit ſ. Porrò deportationis in locum hodie a-
pud Sax. ſucceſsit fuſtigatio cum relegatione perpetua : quæ tamen non adimit bona, ut
nec aliæ pœnæ capitales,ut ſuprà eſt expoſitum t.

DE SENTENTIAM PASSIS, ET RESTITV-tis. Tit. XXIII.

1 Continuatio.
2 Quid inſit reſtitutioni.
3 Quid liberationi & indulgentiæ.

SEd pœnæ ſæpenumerò aut uiuis aut defunctis remittuntur. Viuis quidem, cum dam- 1
nati in integrum aut à lege a aut à ſummo principe (nec enim inferiores eiuſmodi po- 2
teſtatem habent b) reſtituuntur : quo caſu bona,famam,honores recuperant c:aut in- 3
dulgentia principis liberantur à pœna.qua indulgentia remiſsio pœnæ d, non autem reſti
tutio bonorum & exiſtimationis intelligitur facta e,niſi princeps aliter determinârit f. Qua
in re & illud quæri ſolet,an ad bona alij tertio quæſita,& ad fructus interea perceptos, reſti-
tutus debeat uideri? Communis diſtinctio eſt,ut reſtitutio gratiæ ad neutrū horum traha-
tur g,reſtitutio autem iuſticiæ & priſtini ſtatus,in integrum reſtituat tam quo ad fructus h,
quàm quo ad bona in tertium à fiſco alienata i. Quæ tamen tertius pro iure dominij con-
ſumpſit,imminuit,bona fide donauit,ea exigi fuerit iniquum, cum ne à bonæ quidem fi-
dei poſſeſſoribus debeantur k: maximeq; id obtinere debet in iuriſdictionibus & Baronijs
tertio conceſsis: ne uidelicet reſtitutione facta,conceſsiones,iudicia,inueſtituræ corū qui il
liuſmodi territorijs præfuerunt, cum multorum incommodo annihilentur l.

DE CADAVERIBVS PVNITORVM. Titul. XXIIII.

IN mortuis ex pœna,id humanitatis cauſa inductum eſt, ut cadauera cognatis non de-
negentur. Atq; hoc Verri in probris obijcit Cicero a, quòd ſepulturam punitorum de-
negare aut diuendere ſit ſolitus. Hodie tamen cadauera punitorum non aliter ſepeliun
tur,quàm ſi fuerit petitum ac permiſſum à principe: qui nonnunquam non permittit, ma-
ximè maieſtatis cauſa damnatorum:ſicuti etiam nunc ſuſpenſorum cadauera non ſepeli-
ri, ſed ad exemplum in furca relinqui cernimus b. In reliquis autem non modò cognatis,
ſed etiam quibuſcunq; petentibus ad ſepulturam corpora danda ſunt c:in quibus ſæuiri,& executio

a l.7.§.cōſtitutum.h.t.
b d.l.7.§.ſunt. & §.interdicere.
c d.l.7.§ hæc eſt.
d l.4.h.t. l. deportatorum. C. de pœn. uide omnino Cuiac.d.cap.25.
e l.6.h.t.
f d.l.6.
g d.l.7.§ penul. l.2.de bon.damn.Cyn.in fin. Iaſ.nu.4.in l.ſ.C.de hæred.inſtit.
h d.l.pen.
i l.quidam.17.de pœn. l.3.l.6.h.t.l.ſ.C.de hæred.inſt. l.qui cū.14.§.1.de bon.liber.§.cū autem.Inſt.quib.mod.ius patr.poteſt.
k l.deportatorum.8.C. de pœ.l.tutelas.de cap.dim.
l l.9.in princ.ſi quis caut.
m d.l.9.l.4.qui ſatiſda.cogā.l.ſ.§.pen.de bo.poſſ.cont.tab.
n l.deportatorum.8.C. de pœn.l.ſi ſtiſe:33.§.fin.de adm.tuto.
o l.3.& 7.h.t.
p l.qui cum.14.§.1.de bon.libert.
q l.capitalium.28.§.ceteræ.ſ.de pœn.
r l.4.C.ex quib.cauſ.infam.
ſ l.4.de pœn.
t ad tit.de bon.damnat.
a l.de ambitu.Cuiac.lib.7.cap.28.
b l.4.de pœn.l.ſ.§.fin.de quæſt.Bart.in l.3.de quæſt.Bald.in l.ſeruos.C.de ui publ.
c l.ſ.h.t.l.ſ.l.antepen.C.eod.
d uide l.antepen.C.eod. Chaſſ.in conſue.Burg.rub.1.de iuſtic.§.5.uerſic. ſil na grace.nu.7.
e l.fruſtra.l.ſi pater.l.generalis.l.tutor.l.cum parrem.l.ſi ademptus.l.ſi inſulam.C.eod.
f l.ſi debitor.C.eod.l.2.& 4.h.t.
g gl.Bart.et Dd. præſertim Iaſ.nu.70.in l.Gallus.§.& quid ſi tantum.de lib.& poſthu. h uide ſ.de minor.& l.uideamus.§.in Fauſtina.de uſur.c.grauis.de reſt.ſpol.Roma.conſi.454.Chaſſ.in conſuet.Burg.rubr.de frud.§.2.in princ.num.20. i Iaſ.in d.l.Gallus.§.& quid ſi tantū.nu.73.per l.ſ.§.fi.de quæſt.l.quòd ſi minor.§.Scæuola.de minorib. k uide ſ.de pet.hæred. l uide l.Barbarius.ubi Dd.præſertim Iaſ.nu.60.cum ſeq.de of.præt.

a in Verr. b gl.Land.lib.1.art.53.l.capitalium.§.famoſis.de pœn.Par.de put.in tract.ſyn.uerb.mortuus.cap.1.num.3.& uerb.furcarum erectio.num.1.contra legem Moſi Deuter.21.in fine. c l.ult.hoc tit.uide Bald.in c.1.§.iniuriæ.de pact.iur.fir.Chaſſ.in conſu.Burg.rub.2.§.1.uerb.il confiſque.nu.8.qui dicunt iudicem peccare mortaliter ſi deneget.

executio post mortem fieri [a], arrestatio [b], exhumatio, nisi ob atrox scelus, permitti non de-
bet [c]. Ad anatomen tamen cadauera punitorum, medicis concedi solent [d], ex sola scilicet
principis, non etiam inferioris authoritate.

DIGESTORVM LIB. XLIX.

DE APPELLATIONIBVS ET RELATIONIBUS. Titul. I.

1 *Continuatio.*
2 *Appellare quid significet.*
3 *Quid sit appellatio.*
4 *Quid referre & relatio.*
5 *Species appellationum.*
6 *Causa efficiens: unde introducta appellatio.*
7 *Qui appellare possint.*
8 *Materia: à quibus sententijs & actibus, tam iudicialibus quàm extraiudicialibus possit appellari.*
9 *Forma: quomodo instituendæ appellationes.*
10 *Finis & effectus.*
11 *De pœna temerè appellantium.*
12 *De relationibus.*

1 ABsolutis iudicijs omnibus, tam pecuniarijs quàm criminalibus, cõsequens
est, ut de appellationibus dispiciamus: quæ ultimo loco in iurisdictione o-
mni interponi solent, ut aut iniquitatẽ, aut imperitiã iudicantiũ corrigãt [a].
2 Appellare uaria significat. Appellari enim debitor dicitur, qui de solutione
interpellatur [b]: & puella, cuius attentatur pudicitia [c]. Sed in iure propriè ap
pellare eum dicimus, qui auxiliũ à superiore, aduersus alterius magistratus
iniuriam implorat [d]. Quare appellare simpliciter ij dicuntur, qui ab inferioris iudicis sen-
3 tentia, tanquã iniusta, ad superiorẽ prouocant, obtinendi iuris sui gratia. Est igitur appel-
latio, ab inferiore iudice ad superiorẽ gradatim facta prouocatio, ut is causam antea quidẽ
cognitã, sed ut appellans intendit, iniustè definitã denuò cognoscat, & sententiã prius latã
4 in melius reformet. Referre inter alia significat idem quod denuò agere uel iterare, aut re-
nouare aliquid: quo significatu Terent. in Hecyr. referre comœdiã, & Cic. lib. 3. de Orat. re-
ferre mysteria dixit. Hinc referre rem iudicatã, est retractandã cognitioni alterius subijcere:
quo modo Cic. usurpat in Orat. Pro Domo sua. nec multũ in hac significatione abest à uer-
bo appellandi. Crebrius tamẽ referre pro eo accipitur, quod est in deliberationẽ propone-
re: ut Cic. sæpissimè referre ad Senatũ dicit, pro eo quod est proponere Senatui rem delibe-
randam consultandãq;. hinc relatio in iure propriè est remissio causæ ad superiorẽ: cum ui-
delicet super re dubia superior, puta princeps consulitur, & quid seruari in iudicando uelit,
interrogatur [e]. Quare idẽ in inscriptiõe huius tituli significat relatio, quod in eodẽ tit. Cod.
5 consultatio. hæc enim synonyma sunt, & promiscuè usurpantur [f]. Species appellationum
Bart. [g] tres posuit: interiudicialem, uidelicet interpositã ab interlocutoria: iudicialem, à de-
finitiua: & extraiudicialem. Alij [h] quatuor malunt: anteiudicialem, quæ fit ante litis conte-
stationem [i]: intraiudicialem, quæ post litem contestatam ante sententiã [k]: iudicialem, à sen-
tentia definitiua: postiudicialẽ, quæ post rẽ iudicatã, ab executione [l]. Sed hæ temporibus
tantũ differunt. Quare satius est duas tantũ tradi species, uidelicet iudicialem & extraiudi-
cialem: quarum illa à sententia. hæc ab actibus & decretis extraiudicialibus interponitur [m].
6 Appellationis usum in repub. Rom. fuisse antiquissimum, argumento est historia Hora-
tij apud Liuiũ lib. 1. Hic enim ob interfectam sororem perduellionis à duumuiris damna-
tus, ad populũ prouocauit, & absolutus est. Appellandi usus, inquit Vlp. [n] quàm sit uetus,
frequens, quamq; necessarius, nemo est qui nesciat. quippe cum iniquitatem iudicantium
uel imperitiã corrigat. Quare apparet usu magis quàm certa aliqua lege appellationis be-
neficium esse inductum, cum ratio cõmunis ostenderet, oppressos aut iniquitate aut insci-
7 tia iudicis, esse auxilio dignioris magistratus subleuãdos. Appellare autem possunt, qui
condemnati sunt, siue unus, siue plures [o], siue suo nomine, siue alieno: puta procuratorio,
tutorio, &c. sint damnati [p], dum ne tamen ex contumacia [q]. Sed & ij qui non condemnati
sunt, dummodo eorum intersit sententiam retractari, rectè appellãt [r]. Qua ratione placuit,

P pro eo

a *Bald. in l. fororẽ. 10. in fin. C. de his quib. ut indig. Guadiss. trac. de heret. quæst. 22. num. 4. Dec. in l. pupillum. 111. §. in heredes. nu. 2. de reg. iur. Ias. Bald. Ang. & Dd. in l. 2. C. qui test. fac. Hipp. in l. ult. de quæst. Boss. in pract. cri. de exer. sententi. nu. 18. fac. l. 1. §. quoties. ubi Imol. de iniur. & in l. defuncto. ubi etiam Angel. sup. de pub. iud.*
b *§. meminimus. in auth. ut cum de appell. cog. l. si quis sepulchrum. §. hoc edictũ. de relig.*
c *l. ult. ubi Bart. & Dd. de sepul. uio. Innoc. in c. certificari. 9. de sepul. l. ossa. ubi Bald. de relig. & in l. principaliter. C. de lib. caus.*
d *Bart. quamuis non dedit. in l. ult. hoc tit. Chass. in cons. Burg. Rub. 2. §. 1. uerb. il cõfisque. num. 8.*

a *l. 1. h. t.*
b *l. fideiussor. 16. §. fin. de fideiussor.*
c *l. item. 15. §. si quis uirgines. 17. de iniur.*
d *l. 1. circa fin. ex quibus caus. maio.*
e *l. 1. §. 1. h. t. tot. tit. C. de relat. c. intimasti. extrà, eod.*
f *l. 1. in uerb. consultationis. & uerb. relatio. C. de relat.*
g *hic in l. 1.*
h *Bal. Aut. de S. Georg. & Cano. in rub. extrà, eod.*
i *c. significante. 34. c. Rodolphus. 35. extrà, de rescript.*
k *c. 1. de dilat.*
l *l. ab executore. 4. h. t. l. ab executione. C. quor. appel. rec. c. quod ad consultationem. de re iud. c. nouit. ext. eo.*
m *l. 1. §. solent. ℑ. quand. app.*
n *l. 1. h. t.*
o *1. t. C. si. unus ex plur.*
p *l. tutor. 27. l. ab executore. 45. §. fin. h. t.*
q *l. 1. C. quor. app. non recipit.*
r *d. l. ab executore. §. alio. l. à sententia. §. si heres. l. si prolusor. h. t. l. 2. quando app. sit.*

pro eo qui ad supplicium ducitur, quemuis prouocationem interponere posse[a]: quasi om
nium intersit innocentes defendi, & homine hominis beneficio affici[b]. Hoc casu excepto,
externorum appellatio non admittitur, ut nec seruorum, qui personam standi in iudicio le
gitimam non habent[c]: quare eorum nomine domini appellant[d], quamuis in filijsfa. aliter
obseruetur[e]. Materia ex qua, uel à qua potius appellationes procedunt, sunt sententiæ de- 8
finitiuæ, eæque ualidæ. nam à nullis & inualidis frustra appellatur[f], cùm ipso iure corruant:
quamuis in dubio nullitas appellationi, per alternatiuam coniungi possit[g]. Dixi, de defi-
nitiua: nam ab interlocutoria iure Ciuili non appellatur[h], ut nec à sententia possessionis,
quæ formã interlocutoriæ habet, cũ momentanea sit, & iniuria per eam facta possit in cau-
sa proprietatis, citra appellationẽ emendari[i]. Est autem momentaria possessionis causa, iu
dicium spoliationis[k], quod summariè & uelut in momento expediri cõsueuit[l]: nec eã cau-
sam omnia possessoria iudicia complecti, ex eo intelligi potest, quòd disertè ab interdicto
adipiscendæ distinguatur[m]: & solummodo ad querelam uiolẽtiæ pertinuisse, in quã cursim
spoliatus ante omnia restituendus sit, multis doceri potest[n]. Quare ab interlocutoria, qua
spoliatus ante omnia restituitur, non potest appellari: cùm quia eum restitui ante omnia
æquum est, tum quòd iudicio uel possessorio uel petitorio, interlocutoriæ iniquitas facilli
mè corrigatur. A reliquis sanè sententijs iudicij possessorij rectè appellatur, quoniam defi-
nitiuæ sunt[o]. Quamobrem & hodie quia non summariè & per interlocutionem (ut olim)
sed plerunque iudicialiter & definitiuè, de spoliatione decernitur, ideo etiam in hoc iudicio
possessorio, scilicet quando momentaneũ non est, prouocatio solet admitti. Quòd si porrò
talis iniuria per interlocutionem decreta sit, quæ postmodum corrigi nequeat, ut quia per-
sonæ cohæret, puta si compedes, carceres[p], quæstiones sint indictæ, hoc casu etiam ab inter-
locutoria (nam tunc uim & speciem definitiuæ obtinet) rectè appellatur[q]. Sed hæc iure Ci-
uili obtinent. Pontifices autem adeò ius appellationum ampliarunt, ut ex eorum Decretali
bus epistolis, à quolibet grauamine liceat prouocare[r]: quod & apud Saxones obseruatur.
Illud etiam sciendum, non modò à tota sententia, uerumetiam certis eius capitulis rectè ap
pellari[s]. De ijs quæ extra iudicium fiunt, an appellatio institui possit, distinctione expli-
candum est. nam quæ formam aut uim sententiæ iudicialis habent, ab his uersus est, posse
appellari: ut à primo uel secundo decreto[t], ab executione[u], cõsultatione[x], iniqua interpre-
tatione sententiæ, facta ab eo qui ius dicere potest[y]. Denique aiunt nostri[z], quotiescũque per-
missum est iudicis officium extra ordinem implorare, toties ab eius iniusto decreto & actu
illo extraiudiciali, appellationis beneficium esse concedendum[a]. Aliàs extra iudicium nõ
prouocatur, ut à sententia arbitri[b]: etiam si [illegible] dici potest appellasse, qui petit rem ad
arbitrium boni uiri reduci. Sed hoc propriè appellare non est[c], neque in eiusmodi locum ha
bent, quæ de appellationibus hîc proponuntur[d]. Iam de forma uideamus. Appellatio 9
ab inferiore ad superiorem in proximo ordine[e] facienda est[f], ut à delegato ad ordinariũ[g]:
& alia exempla alibi recenset Iustin.[h] Potest autem prouocatio interponi statim post sen-
tentiam, apud acta illius iudicis qui pronunciauit[i]: nam coram illo appellandum est[i], &
non alibi[k]: nisi iudex à quo, copiam sui non faciat, aut propter metum prouocari coram eo
liberè nequeat[l]. de quo uille est protestari[m], non tamen necessarium[n]. Appellari autem
potest aut alternatiuè: ut, dico sententiam esse nullam, uel si est aliqua, appello[o]: aut sim-
pliciter, uel scripto, uel uiua uoce: ut si lata sententia, confestim dicat apud acta, appello[p].
quòd si id non statim fiat, sed postea intra decem dies, quod tempus præstitutum est[q] (nisi
quando grauamen est continuum[r]) siquidem à definitiua grauioris momenti appelletur,
in scriptis erit facienda[s]: secus, in leuioris momenti negocijs[t]. Appellationem autem ab
interlocutoria indistinctè in scriptis esse faciendam, Canones uolunt[u], quibus causæ ap-
pellationis idoneæ omnes exprimantur. Nam cum ab interlocutorijs appellare non liceat,
nisi

a l. non tantum. 6. h. t.
b l. seruus. 7. de ser. export.
c l. j. C. de prec. Imp. off. l. nec certis. de iud.
d l. serui. l. Lucius. l. creditor. h. t.
e l. ex consensu. §. filium. hoc tit.
f tot. tit. C. quando pro. non est nec. &]. quæ sent. sine app. resc. l. ex consensu 23. §. 1. l. si expressim. 19. h. t.
g Bart. & communiter Dd. in d. l. si expressim. Inno. in c. cum dilecto. extr. eo. l. Fac. c. constitutus. 8. de in integ. restitu.
h l. ante sententiam. 2. infr. de app. rec.
i l. unic. C. 5. de momẽt. poss.
k l. momentariæ. 8. C. unde ui.
l d. l. momentariæ. Maran. in Spec. aur. de appell. nu. 301.
m l. fin. C. qui legit. person. stand. in iudic.
n to. ti. C. unde ui. l. j. C. ubi de poss. Symmach. lib. epist. 1. Cuiac. Obser. lib. 1. cap. 20.
o gl. 1. & Dd. in d. l. uni. C. si de mo. poss.
p uide Remb. diff. pœn. 23. per art. 12. lib. 1.
q l. 2. ubi Bart. nu. 14.]. de app. rec.
r c. 1. c. cum Romana. 3. de app. in 6. c. de appellatt. 5. eod.
s l. etiam. 30. §. ex causa. de minor. gl. in l. fi. ad uerb. iudicatis. C. eod.
t Bald. in l. 2. nu. 15. & 16. C. de episc. audien.
u l. ab executione. C. quor. app.
x l. j. §. 1. h. t. tot. tit. C. de relat.
y l. ab executore h. t.
z Bart. nu. 4. Ang. in l. fin.]. de app. recip.
a l. j. §. solent.]. quan. appel. sit. c. cum sit Romana. 5. extr. eod. glo. in cle. 1. in uerb. oneramus. de iur. patro.

b l. j. C. de rec. arb. c Dd. in d. l. 1. & 2. C. de arb. Bart. in l. j. ff. eod. tit. cano. 7. c. dilecti. de arb. d Cano. in c. boni. 51. & c. cum sit Romana. 5. extra, eod. e c. dilecti. 66. extrà, eod. f l. j. §. si quis. l. imperatores. h. t. c. Romanarum. de app. in 6. g l. j. §. ult.] quis & à quo. h l. præcipimus. l. in offerendis. C. eod. i gl. in c. suggestum. 15. ad uerb. in uocem. de appell. & in c. appellatio. eo. lib. 6. lex in c. fi. de appell. k c. ut debitue. c. cum speciale. c. fin. ex. eod. l l. 2. & t. t. C. de his qui per met. c. fin. ubi Dd. ext. eod. uide Bart. & Ias. in l. de pupillo. § si quis ipsi prætori. de oper. nou. nunc. m Bald. in d. l. 2. Bart. in d. l. de pupill. §. si quis. Cano. in d. c. fi. n Ias. in d. §. si quis. nu. 2. Dec. nu. 12. Cag. nu. 9. & 10. in l. in omnibus. 39. de reg. iur. idem Dec. in c. fin. ext. eo. & cons. 356. in causa. nu. 4. ex doctrina Alex. in l. 2. §. quod diximus. si quis cautio. o Bart. in l. qui testamento. §. idem quæro. nu. 7. de excus. tutor. p l. 2. h. t. l. litigatorib. l. eos. §. sin autem. & §. fin. C. eod. q uide C. de temp. app. r c. ex parte. de appell. Bald. in l. addictos. num. 2. & 3. C. de episcop. aud. Spec. de appell. §. restat. nu. 6. Ias. in l. ita 13. nu. 5. C. de procurat. s l. 3. h. t. Bart. & Ang. in l. litigatoribus. C. eod. t Bald. in l. at in maiorib. C. eod. u c. cordi. de appellat. lib. 6. Alex. post Bart. in l. eius.]. de recip. app. Bald. & Ang. in l. patris. de uulg. & pup.

nisi ex iustis causis, uoluerunt Canones eas instrumento appellationis exprimi, ut inde intelligi statim, iudicarique possit, iusta nec ne esset eiusmodi appellatio. quare ex iisdem causis, eadem iustificari debet, non ex alijs[a]: etiāsi appellatio à definitiua instituta, etiā ex alijs quàm quæ instrumento cōprehensa sunt, argumentis rectè approbetur[b]. Instrumentū porrò appellationis, seu ut I.C. locuti sunt, libelli qui dātur appellatorij, ita sunt cōcipiendi, ut habeant scriptū & à quo dati sint, hoc est qui appellet, & aduersus quos, & à qua cuiusue iudicis sententia[c].
10 Finis appellationū est, ut sententia iniustè lata in melius reformetur[d]. Effectus multiplex est. nam prouocationem iudex cogitur admittere[e], nisi ex certis causis iure exceptis: alioqui punitur[f], & per appellationē suspenditur prior sententia[g], ita ut non possit mandari executioni, aut quicquam nouari pendente appellatione[h], adeò ut si quid innouatū attentatumque fuerit, id statim & ante omnia rescindatur, siquidem appellatū sit à definitiua: sin aūt ab interlocutoria, tunc demum cum approbata fuerit appellatio, & inhibitio facta[i]. Appellatio & illum quoque effectum habet, quòd causam reducit ad tempus litis contestatæ. Quare illæ exceptiones quæ post litem contestatam opponi possunt, rectè in causa appellationis proponuntur, ut peremptoriæ: non etiā hæ quas ante litis contestationem proponi necesse est, ut sunt dilatoriæ[k]. Eādē ratione & articulos nouos proponere, nō tamē prioribus directò contrarios[l], iure Pontificio (quod in terris Imperij nō usquequaque recipitur[m]) probationesque ut in priore instantia facere, & nō allegata allegare, nō probata
11 probare[n] licet: scilicet quia hæc post litē demū contestatā solēt expediri[o]. Ne tamen quis per calumniam iudicia fatiget, & citra probabile grauamen appellet à sentētia bene lata, pœna 50. librarum auri, cum existimationis iactura, in temerè prouocātes est constituta[p]. Sed hæc pœna, utpote grauis & prædura, moribus antiquata est. certè iure Canonum tantum in expensas temerarius prouocator condēnatur[q]. Iure nostro Sax. præter expensas, 30. solidos parti aduersæ, mulctā uerò arbitrariam iudici pendere cogitur[r]. quod tamē in curijs non seruatur, sed iuxta ius Pontificium solummodo expensarum damno mulctari so-
12 let. Alijs in locis, ut in Gallia & Belgico, certæ pœnæ pecuniariæ constitutæ sunt. Iam de relationibus, altera huius Tituli parte pauca dicamus: quarū alia causa est quàm appellationum. nam non post, sed ante sententiam interponuntur[s], nisi in causis criminalibus[t]. Est aūt relatio, cum iudex de iure dubitans (nam in ambiguitatibus factorum improbata est relatio) principem consulit, quid in iudicando sit sequendum[u]. Consultationis aūt exemplum partibus ędendum est, ut si fortè relatio alicui minus plena uideatur, opponere suas rationes, & refutatorios libellos principi offerre possit[x]: quod & iudices in petendis hodie, à sede aliqua, ut loquuntur, scabinali sententijs, facere conuenit.

A' QVIBVS APPELLARE NON LICET. TIT. II.

1 *A' principe non appellari.*
2 *Nec à ducibus Saxoniæ.*
3 *Neque à Senatu.*
4 *Neque eum prouocare qui appellationi renunciauit.*
5 *An ab arbitris appelletur.*

1 TRactandum est secundo loco, à quibus appellare non sit concessum. Et quidem stultū est illud admonere, à principe appellare fas non esse: cum ipse sit qui prouocetur, nec
2 maior eo in terris inueniri possit, ad quem eatur[a]. Saxoniæ duces, etsi Imperatori subiecti sunt, sicuti & alij electores atque principes, qui eapropter appellationem ad cameram Spirensem admittunt, tamen à se appellari non patiuntur: quia defensores sunt iuris Sax.
3 secundum quod in his terris iudicatur: in Camera autem nulla eius habetur ratio. Sciendum est, nec à Senatu appellari posse[b], quia ius condendæ legis habet[c], & principem repræsentat[d]: neque à præfecto prætorio[e], cuius prærogatiuis Electores Sax. (ut dixi) utuntur.
4 Sed etsi quis ante sententiam in iudicio professus fuerit, se non prouocaturum, indubitatè
5 prouocandi auxilium perdidit[f]: sicut & cum ea de re cum aduersario pactus ita est[g]. Quæsitum est etiam, an ab arbitris rectè appelletur: & dicendum est, non appellari, quia iurisdictionem non habent[h]: præterquā ab ijs qui à iudicibus ad fideiussores probandos, aut ad aliud negocium exequēdum, cum quadam cognitionis potestate dantur[i]: quos commissarios uocant. A' reliquis omnibus, tam ordinarijs quàm delegatis iudicibus prouocatio

P 2 institui

a cle. de appellatio. de appel. gl in c. cū ecclesia. c. ut debitus. ext. eod. Reinhar. diff. iud. 35. Chil. in prac. ca. 105.
b Bart. in l. si mater. §. fi. de exc. rei iud. Chil. in prac. cap. 106. per l. per hanc. C. de temp. app. tot. tit. an per alium caus. appell.
c d. l. j. § fin.
d d. l. j. in prin.
e l. ult. ff. de appell. recipi.
f l. quoniam. C. eod.
g l. furti. 6. ff. de his qui not. infa.
h ff nihil. nou. app. pen. l. 5. ff. de app. recip.
i c. non solum. eod. in 6. c. significantibus. 49. eod. gl. in cle. 2. ut lit. pend. uide Lanfr. in c. quoniam. uerb. appellationib. nu. 67. 69. de proba. Maran. in Spec. tit. de appell. nu. 161. & 156.
k l. ita. 13. ubi post alios Ias. nu. 6. C de procur. Roma. cons 381. quæstio. Alc. in l. 3. uerb. emendari. C. de eden.
l cle fin. de testib. Dd. in l. eos. l. per hanc. C. eo. Guid. Pap. decis. 14. Lanfr. in c. quoniam. 8. uerb. testiū. nu 38. de testib. gl. Latina, Zobel. Lād. lib. 1 art. 62.
m uide Mysing Obser. 41. Cent. 1. ex doctrina Bal. in d. l. per hāc. C. eod.
n l eos. §. 1. l. in offerendis. C. eod.
o tot. tit. ext. ut lit. non contest.
p l. eos. 6. §. ne temerè. l. à proconsulibus. 19. C. eo. l. 5. in fi. C. quor. app. non recip.
q c. reprehensibilis. 26. ext. eo. c. 1. de elect. in 6. Abb. in c. inter cætera. de appell.
r Pach. diff. 55. Reinh. diff. iud. 28. per art. 22. lib. 2.
s in Auth. de indic.
t l. inter pœnas. 6. ff. de inter. et releg. l. si quis filio. §. quid tamen. de iniust. rup. testa.
u l. eum quem. 79. § iudicibus. de iud. §. fin. in Auth. de iud.
x l. 1. & 2. & tot. tit. C. de relat.

a l. j. in prin. h. t. b l. j. §. 1 h. t. c l. non ambigitur. de legib. l. 2. de flum. d l. j. in prin. C. ad l. Iul. maiest. e tot. tit. C. de sent. præf. præt. f d. l. j. § si quis. g l. fin. §. fin. C. de temp. appell. h l. j. C. de recep. arb. i l. fin. h. t.

inſtitui poteſt,niſi fortè princeps hac forma quem delegârit,ut non liceat ab eo prouocare, qua forma præter principem,nemo alius iudicem dare poteſt: alioqui hac ratione appellationis beneficium planè tolleretur[a].

a l.j.§.fin.

QVIS A QVO APPELLETVR. TIT. III.

A Iudice delegato appellatur ad eum qui dedit[a]. Si tamen quis ita iuriſdictionē ſuam mandet,ut alius ſuo loco & nomine eam exerceat,quos nunc uicarios ſeu locum tenentes nominamus:quia per ſe facere uidetur qui per alium facit[b],& uicarius eandem iuriſdictionē & idem auditorium tenet,quod is cuius uices gerit:meritò hoc caſu non ipſe prouocabitur,cuius nomine exercetur iuriſdictio,ſed ille qui prouocaretur, ſi ipſemet mandans ſententiam protuliſſet[c].At cum delegans aliquam ſibi iuriſdictionem propriam reſeruat,tum ad eum,non ad principem prouocatur[d]: quare & à legato,cui non omnis iuriſdictio mandari ſolet[e],proconſul (nam præſides legato carent[f]) appellatur[g].

a l.j.in princ.l.2.& 3. hoc tit.
b c.qui facit.de reg. iur. in 6.
c l.j.§.1.ubi Bart.h.t.c. ſuper.27.§.porrò. de off.iud.deleg.c.Romana.de app.lib. 6.c.2. de conſt.eo.lib.Cyn.in l.à iudice.C.de iud.uide de Caiac. lib. Ob. 7. cap.21.
d gl.in l.impp.§.ſi magiſtratus.ſup. de app. cum ibi alleg.
e l.ſolent.6.de off. proconſ.
f ſup.de off.præſ.
g l.2.h.t. uide Cuiac. preall.loco.

QVANDO APPELLANDVM SIT, ET INTRA quæ tempora. Tit. IIII.

1 *Ante ſententiam non appellari.*
2 *Quatuor tempora conſideranda.*
3 *Tempus interponendæ appellationis.*
4 *Tempus petendi apoſtolos.*
5 *Tempus præſentandæ appellationis.*
6 *Tempus proſequendæ.*

IAm quando,& intra quæ tempora appellandum ſit,uideamus[a].Et quidem ante ſenten 1
tiam non appellari,ſuprà diximus[b]. Tempora porrò appellationum quatuor diſtin 2
guuntur. Aliud eſt enim tempus interponendæ appellationis: aliud petendi apoſto-
los:aliud præſentandi ſe coram iudice ad quem: aliud appellationis proſequendæ. Tem- 3
pus interponendæ appellationis,olim erat in propria cauſa biduum[c].Propria autem cauſa ea eſt,cuius emolumentum uel damnū ad aliquem ſuo nomine pertinet[d]:in aliena uerò, triduum[e].Hodie indiſtinctè appellandi tempus decem eſt dierū[f],qui currunt de momento ad momentum,à tempore ſcientiæ[g]:adeò ut etiamſi nulliter & friuolè inſtituta ſit appellatio,non poſsit tamen eiuſmodi error poſt effluxum dierum decem ſpacium corrigi[h]: niſi ſcilicet ubi non ſola ſententia grauat,ſed grauamen eſt continuum, ut incarceratio, miſsio in poſſeſsionem,& ſimilia.In his enim tamdiu appellari ſine ulla temporis circumſcriptione poteſt,quoad grauamen durat[i].Saxones quibuſdam caſibus in continenti à ſententia prouocari uolunt[k]: id quod perrarò ſeruatur,legitimum namq; tempus uſurpamus.itaq; ſiue apud acta ſtatim prouocatū ſit, ſiue non ſit, peræquè licet poſtea in ſcriptis iuſto in tē-
pore appellare[l].Tempus petendi apoſtolos,eſt 30.dierum, quod incipit currere ſtatim at- 4
que ſententia lata eſt[m].qui niſi hoc tempore petantur, appellationi renunciatum uidebi-
tur[n].Tertium tempus præſentandæ appellationis,eſt in arbitrio iudicis ad quem[o]. Tem- 5
pus proſequendæ appellationis,eſt annus,& ex iuſta cauſa biennium[p],quod currit à tem- 6
pore interpoſitæ appellationis[q]: intra quod niſi proſequatur ius appellans ſuum,appellatio pronunciatur eſſe deſerta,& ad iudicem à quo cauſa remittitur[r].

a uide Paul. li.5.tit.32.
b l.pen.C.quor.app.nō recip.l.2.de app. rer.
c l.qui ſuſpectum.20.ſ. de app.l.j.§. biduum. h.t.l.eos.6.§.pen.C. de appell.
d l.j.§.in propria.
e l.j.§.biduum.& §.fin. h.t.d.l. qui ſuſpectū.l. eos.§.fin.de app.
f Auth.hodie.C. de appell.c.quod ad.15. de ſent.& re iud.
g gl.in d.Auth. hodie.
h Aretin.in l.qui Romæ. §.Seia.col.2.de uerb. obli.Alc.in l.3.uerb. emēdare.C. de ædend. per l.ſi eo tēpore.C.de remiſſ.pig.ſuc.l.bonorū.24.ff.rē rat. hab.
i Spec.de appell. §.reſtat.nu.6.Iaſ.in l.ita. 13.nu.5.C.de procur. Bald.in l.addictos.nu. 2.et 3.C.de epiſc.aud.
k Sax.lib.2.art.6. Chil. in prac.cap.124.& 125.
l Myſing.Obſeruat.7. Cent.1.
m l.iudices.C. de appel. pell.per l.j.de iur.delib.c. perſonas. de appell.l.Auf.in c. quoniam. ad uerb. interlocutoriæ. num. 43. de prob.
n cle.quamuis.de app.c. ab eo.6.de app.lib.6.
o gl.in l.præſes,C.de appell.per l.j.de iur.delib.
p Auth.ei qui.C.de temp.appell.
q cle ſicut.de appell.glo.& Dd.in l.fin.C.de temp.appell.
r uide Myſing.Centur.1.Obſer.8.

DE APPELLATIONIBVS RECIPIENDIS, VEL non. Tit. V.

1 *Quorum appellationes non recipiantur.*
2 *An in criminalibus appelletur.*
3 *Cauſæ reſpuentes prouocationem.*

SEd ſciendum eſt,non omnium appellationes recipi. Nam aliquando beneficium ap 1
pellationis excluditur aut facto appellantis, puta, quia antea ſuo iure renunciauit[a]: 2
aut delicto,ſi uidelicet ob contumaciam condemnatus ſit[b]: uel ob malè geſtum offi- 3
cium publicum[c]: uel in æs alienum quod fiſco debeatur[d]: uel ob delictum, confeſſum tamen,

a l.j.§.ſi quis.ſ.qui & à quibus.Paul.lib.5.tit.24.
b l.j.C.quor.app.l.properandum.§.cum autem.C.de iudic.
c l.3.C.eod.
d l.fin.l.4.C.eod.

tamen[a], quod statim puniri propter atrocitatem publicè interest[b]: cuiusmodi est seditio, latrocinium, & ex constitutione Constantini[c] & Iustin.[d] cædes, ueneficium, adulterium, raptus, &c. Quod consuetudo plerisq; locis in Germania (nam in Gallijs aliter obseruatur) ad omnia criminalia iudicia extendit. Aliquando causa ipsa eiusmodi est, ut prouocationē respuat, ueluti est lis de momentanea possessione iure ciuili[e]: item cum quis ad munus publicum, tutelæ est cooptatus[f]: ab huiusmodi enim nominatione non prouocatur, sed tantū à propositarū reiectarumq; excusationū iudicio[g]: licet in alijs electionibus aliud seruetur, & ius sit prouocandi[h]. item cum res nō recipit dilationē, ut quando incidit quæstio de annona, de aperiendo testamento, missione in possessionem bonorū[i], &c. Sed nec admittitur prouocatio post binam appellationem institutam, seu tres sententias conformiter latas[k].

DE LIBELLIS DIMISSORIIS, QVI APOSTOLI dicuntur. Titul. VI.

1 *Quid dimissorij libelli & apostoli.*
2 *Quando dandi.*
3 *Qua forma.*
4 *Intra quod tempus.*

1 Dimissorij libelli dicuntur, quòd per eos causa ad eum qui appellatus est, dimittatur[a], qui Græco nomine ἀπὸ τοῦ ἀποστέλλειν, quod mittere significat, apostoli uulgò dicuntur.
2 Hi post appellationem interpositam à qualibet causa[b], dandi sunt, ab eo à quo
3 est appellatum, ad eum qui de appellatione cogniturus est. Sensus autem literarum talis
4 est: appellasse Lucium Titium à sententia illius, quæ inter illos dicta est[c]. Petendi autem sunt intra 30. dies, ut suprà dixi: alioqui institutæ appellationi renunciatum uidebitur, nisi iustum impedimentum probare possit appellans, quare non petierit. Nec uerò simpliciter petendi sunt, sed (ut hic inquit Marcel.[d]) instanter & sæpius. Quare petitio ita concipi solet: Peto instanter, instantius & instātissimè[e]. Quòd si porrò per iudicem stet, quo minus dentur, nihil oberit appellanti[f], dummodo intra 30. dies de sua diligentia fuerit protestatus[g]: nisi iudex intra idem illud tempus refutatorijs apostolis causam ostenderit, quamobrem libellos dimissorios non putârit dandos[h]. Sunt & alia apostolorum genera, de quibus D. Chilianum[i] consulere licet.

NIHIL NOVARI APPELLATIONE INTERPOsita. Tit. VII.

1 *Ratio quare nihil possit innouari.*
2 *Attentata quomodo reuocetur.*
3 *De inhibitione.*

1 Effectus appellationis præcipuus hic est, quòd appellatione interposita, siue recepta sit, siue non sit, medio tempore nihil nouari, id est attentari, & ad executionem perduci oportet: siquidem fuerit recepta appellatio, quia recepta est. Si uerò non recepta est, ne præiudicium fiat ei, quoad deliberetur, utrum recipienda sit appellatio, an non sit. Recepta porrò appellatione tam diu nihil erit innouandum, sed omnia relinquenda in eo statu, quo erant tempore appellationis, quoad de appellatione erit pronunciatum[a]. Nam, ut loquuntur, per appellationem iudici à quo quasi manus constringun-
2 tur, ne quid amplius in causa attentare possit. Quòd si attentet, id ipsum officio iudicis ad quē est prouocatum, ante omnia & summariè reuocatur[b]: quod uerū est, maximè cum
3 post inhibitionem quid attentatur. Inhibitionem autem uocant literas compulsoriales, quibus iudex ad quem, admissa appellatione mandat ei à quo, ut ad se acta causæ transmittat, prohibeatq; ne in eadē quippiam deinceps moliatur[c]. Quòd si quid porrò ante inhibitionem, præsertim cum de interlocutoria est appellatum, innouetur, usitatum est id principali sententia in causa appellationis lata rescindi ac reuocari[d].

QVAE SENTENTIAE SINE APPELLATIONE rescindantur. Tit. VIII.

1 *Ratio huius tituli.*
2 *Septem species sententiarum, quæ ipso iure nullæ sunt.*

a l.2.C.eod.
b l.constitutionib.16.h.tit.C.si qua.244.de uerb.signif.
c l.2.C.eod.
d l.j.§.sin autem.C.de rap.uirg.
e l.unic.C.si de mo.poss.
f l.j.§.si quis tutor.ī.tit.1.
g l.3.l.tutores.18.C.de excus.tut.l.5.l.scire.13.ff.eod.l.j.§.si quis.quand.appell.
h l.2.C.de decur.li.10.l.4.l.hi qui.7.l.ciues.11.C.de appell.
i l.ult.h.t.l.quisquis.C.eod.
k tot.tit.C.ne lit.in una ead caus.

a l.dimissoriæ.106.de uerb.signif.
b c.ut super.4.de app.lib.6.
c l.unic.h.t.
d in d.l.unic.
e glo.in c.ab eo.in uerb.instanter.de app.li.6.
f l.j.§.dies.ī.quando app.
g d.l.unic.in fin.d.c.ab eo.§.illud.Chilian.in prac.cap.130.
h l.pen.& fin.ī.de app.recip.c.cordi.de app.in 6.
i d.c.130.

a l.unic.h.t.Paul.lib.5.tit.36.
b l.unic.C.nil nouan.l.chirographis.58.§.2.de ad.tut.c.nō solū.7.de app.in 6.c.bonæ.51.c.dilectos.55.de app.gl.in l.2.ubi te.pe.et 7.c.uenientes.de iur.
c c Roman.3.§.si uerò uocatis.de app.lib.6.l.2.ubi Bart.Bald.& alij.C.de eden.l.à pro consulib.C.de app.
d c.significantib.49.de app.Inno.7.c.dilecti.ad uerb.reuocatio.de extep.& in d.c.non solum.de app.lib.6.ut de etiā quæ ī.dixi ad tit.de app.& c.pastoralis.in fi.de caus.poss.& proprie.

IAm & illud tenendũ eſt, interdum prouocari à ſententia non eſſe neceſſe: ut cum prior 1
ſententia eſt ipſo iure nulla. Nam quod nullum eſt, ut reſcindatur non haber opus [a].
Porrò Iuriſconſultus ſeptem hic formas ſententiarum quæ nullæ ſunt, proponit: 1. Si 2
ſententia contra rem ante iudicatã probetur lata [b]. 2. Si in calculo iudex errârit [c]. 3. Si con-
tra ſacras pronunciet conſtitutiones, hoc eſt, de iure conſtitutionis, nõ de iure litigatoris [d].
4. Si quis ex edicto peremptorio, tanquam contumax ſit condemnatus, quod neq; propo-
ſitum eſt, neq; in noticiam peruenit [e]: ſecus, ſi fuiſſet propoſitum [f]. 5. Si in cauſa conuentio-
nis & reconuentionis ſeu obiectæ compenſationis iudex alteram litem decidat, altera pen-
dente, quia ſuper utraq; cauſa ſimul & procedi & pronunciari debet [g]. Sed magis eſt, ut in-
quit Marc. [h] id eſt potius & ſecurius, ut hoc caſu appellatio interponatur. 6. Si condemna-
tus ſit, qui tempore quo ſententia dicta eſt, in rebus humanis eſſe deſijt [i], etiamſi ab alijs fue-
rit defenſus [k]. 7. Impoſsibile præceptum iudicis, ſeu natura, ſeu lege, nullius eſſe momenti
Paulus reſpondit [l]. Impoſsibilium enim nulla eſt obligatio [m]. Quare eiuſmodi ſententiæ
& ſimiles [n], utpote nullæ, nunquam tranſeunt in rem iudicatam, & ad 30. annos impugnari
propoſita nullitatis quæſtione poſſunt [o].

a l. 5. de inoff. rupt. teſt.
b l. j. in prin. h. t. l. j. C. quan. pro. non eſt nec. t. t. C. de ſenten. contra ſent. c. inter. de re iud.
c l. j. §. 1. h. t. l. 2. C. de re iud. l. j. C. de error. cal.
d l. j. §. item. h. t. l. ſi ex-preſſim. de app. l. 2. C. quan. prou. nõ eſt nec.
e l. j. §. pen. h. t.
f l. ab eo. C. quo. & quã-do. auth. ſi omnes. C. ſi min. her. ab. c. 4. §. to-ties. de dam. inf.
g l. cum Papinianus cum Auth. ſeq. C. de ſent. c. 1. extra, de mut. petit.
h hic in l. j. in fin.
i l. 2. h. t. l. in ſumma. §. ſi. de re iud.
k l. de qua re. §. cum ab-ſentiam. de re iudic.
l l. ſi. h. t.
m l. impoſsibilium. 145. de reg. iur.
n uide C. eo. quan. pro.
o dixi ſup. de re iudica. uide Ferra. in for. app. in uerb. fuiſſe. nu. 4. Bar. in l. ſi expreſsim. num. 12. de app. Bald. in l. 1. nu. 3. C. de fer. & ele-ganter Angel. conſil. 207. Iacobellus nu. 1.

AN PER ALIVM CAVSAE APPELLATIO- nis reddi poſsint. Tit. IX.

1 *Regula, quando iuſtificari appellatio poſsit per procuratorem, aut non poſsit.*
2 *Cauſæ capitales per procuratorem non iuſtificari.*
3 *Quæ dicatur capitalis.*
4 *Explicatio l. 2. h. t.*

IN materia appellationum de quibuſdam articulis quæri ſolet, quos operæprecium eſt
hic explicare. Principiò illud quæſtionis eſt, an per alium cauſa inſtitutæ appellationis
(quam nunc iuſtificationem uocant) reddi poſsint. qua in re tenenda eſt regula: Quæ 1
cauſa per alium agi nequit, eius nec appellationem per alium poſſe expediri [a]. Ex quo ſe- 2
quitur, cauſas capitales per procuratorem in ſecunda inſtantia agi non poſſe [b]: quia nec in
prima poſſunt [c]. Capitalem autem dicimus, ex qua ſequitur pœna uſq; ad relegationem 3
excluſiuè, ut uult hic Acc. Nam cum relegatio aut leuior pœna, puta infamiæ nota imponi- 4
tur, tum cauſa conſimilis eſt pecuniariæ [d]: quare & procurator admittetur [e]. Sanè ſi procu-
rator abſente domino appellauit, & poſtea redditis rationibus procurator eſſe deſijt, nihi-
lominus abſente domino reſpondere, & cauſa appellationis, ſeu (ut loquuntur) grauami-
na proponere debet. Sed an eo ceſſante dominus litis reſpondere poterit? Et quamuis re-
gulariter cauſas appellationis reddere debeant, qui primò ſunt experti, & prouocauerũt [f]:
magis tamen obſeruatur, ut audiri debeat in cauſis appellationum reddendis is, cuius ab-
ſentis procurator appellauit [g]: idq; exemplo adoleſcentis uel pupilli, qui interpoſitam à tu-
tore appellationem ipſe iam adultus, finita tutela aut cura, perſequi poteſt [h].

a l. j. in fin. h. t. Paul. lib. 5. tit. 35.
b l. j. h. t.
c l. pen. §. ad crimen. de pub. iud.
d d. l. j. uerſ. planè. l. ab-ſentem. ſ. de pœn.
e gl. hic pro l. ſeruum §. publicè. de procur. ui-de quæ dixi ſ. ad tit. de quæſtio.
f l. fin. §. fin. ſ. de appell.
g l. 2. h. t.
h d. l. 2. h. t. d. l. fin. §. fin.

SI TVTOR, VEL CVRATOR, VEL MAGISTRATVS creatus appellauerit. Tit. X.

HI qui ad munera publica nominati & electi, à ſententia qua eorum excuſationes re-
pudiabantur (ab hac enim ſola prouocatio eſt [a]) appellârint, nec cauſas, quare iuſta
fuerit appellatio probauerint, ſciant ad ſuũ periculum pertinere, ſi quid damni, per
moram appellationis, Reip. acciderit [b]. quod & in tutoribus ſeruatur [c]. Quare etiamſi tutor
uel curator prouocauerit, & ante cauſam actam moriatur, propter periculum medij tempo-
ris, ſucceſſores eius cauſas appellationis reddere neceſſe habebunt [d].

a l. 4. C. de appell. uide tamen diſtinctionẽ ſ. poſitam, tit. de appell. recip.

EVM QVI APPELLAVERIT, IN PROVINCIA defendi. Titul. XI.

CVm quis appellationis cauſa peregrinatur, quæri ſolet, an interea domi in ſua pro-
uincia defendi in alijs ſuis cauſis tanquam præſens debeat. Et reſcriptum eſt, defen-
dendum eſſe: nam hoc beneficij illis præſtatur, ne neceſſe habeant ſe defendere, qui
Reipub. gratia abſunt.

b l. j. h. t.
c l. 2. in uerb. periculũ medij temporis. h. t. l. ſi quis tutor. 60. §. ſi. de rit. nupt. l. quanquam. 15. C. de exc. tut.
d l. 2. h. t. l. uni. in fi. ſ. ſi pend. app. mors inter.

APVD EVM A' QVO APPELLATVR, ALIAM CAV- ſam agere compellendum. Tit. XII.

Si quis

SI quis ex alia causa appellauerit à iudice, an in alia causa (nã in eâdem res plana est[a]) eundem iudicẽ habere necesse habeat, uideamus. Et hodie hoc iure utimur, ut tametsi appellatio interposita sit, tamen apud eundem suum ordinarium iudicem à quo quis prouocauit, compellatur alias causas agère: nec utatur hoc prætextu, quasi apud offensum iudicem non debeat experiri: cùm quia hæc suspicionis causa idonea non est[b], tum quòd si eius sententia lædatur, denuò prouocare posit[c].

a l. eos. 5. C. de app. b l. & in maiorib. C. de app. not. in l. apertißimi. C. de iud. c l. unic. h. t.

SI PENDENTE APPELLATIONE MORS interuenerit. Tit. XIII.

APpellatore defuncto, siquidem sine hærede, cuiuscunq; generis appellatio, siue de causa ciuili, siue de criminali instituta, euanescit: utpote altera parte litigatorum extincta. Quòd si appellatori hæres extiterit, siquidem nullius alterius interest, causas appellationis reddi, cogendus non est peragere appellationem: iuxta reg. Vt nemo inuitus agere cogatur[a]. nam & liti suæ unusquisq; renunciare potest[b]. Si uerò fisci uel alterius contra quem appellatum est, interest, hæres causas appellationis reddere necesse habet[c].

a tot. tit. C. ut nemo inuit. b l. postquam. 4. C. de pact. c l. unic. h. t.

DE IVRE FISCI. TIT. XIIII.

1 *Continuatio.*
2 *Quid sit fiscus.*
3 *De iure singulari, & priuilegijs fisci.*
4 *De iudicijs & nunciationibus quæ ad fiscum pertinent.*

1 HActenus exposita sunt ea omnia quæ ad institutionem, progressum, exitumq; iudiciorum ordinariorum pertinere uidebantur: nunc ut nihil prætermittatur, coronidis uice exequamur illa, de quib. extra ordinem iure quodam singulari ius dici solet. Quæ quoniam utplurimùm cognitione uel rescripto Principis, à quo non est prouocatio, summariè expediuntur: ideo rectè extraordinaria uocantur, & post ordinarium appellationis tractatum, cuius hîc nullus aut perexiguus est usus, examinãda suscipiuntur. Quo
2 in genere primum locum obtinet fiscus, cuius multa in iure sunt priuilegia. Fiscus autẽ propriè principis ærarium, & reipub. patrimonium dicitur. Illud priuatum, hoc publicum[a]. Sed cum utrunq; sit unius principis, promiscuè hæc usurpari solent[b]: nec dubium est, quin
3 Cæsaris priuata ratio, idem ius habeat quod fiscus[c]. In multis autem fiscus iure singulari utitur[d]. Nam & priuatos ad æditionem instrumentorum cogit[e], contra regulam[f], & interdum conductores rerum publicarum inuitos detinet, si maximos fructus fecerint[g], aliàs secus[h]: debitores debitorum suorum exigit[i]: euictionem simplicem tantum præstat, etiamsi duplam promiserit[k]: ius pignoris semper habet[l]. ac ut sibi satisfiat, etiam alijs creditorib. persoluta aufert[m]: quia ius fisci priuato præponderat[n], etiamsi aliàs unicuiq; liceat sibi ui-
4 gilare[o], nec sit repetitio ab eo qui suũ recepit[p]. Sed & alia priuilegia multa habet, quæ longum esset referre[q], ac peculiaria etiam quædam iudicia: ut cum bona uacãtia aut commissa nunciantur ex causis, quas ad quindecim numero recitat Callistratus[r]. In his enim nunciationib. multa sunt specialia. Nam nec ab omnibus denunciari potest[s], neq; ex omnib. causis[t]: pœnæ etiam singulares in temerè aut falsò deferentes, sunt constitutæ[u]: sicuti præmia ijs qui uera deferunt[x], neq; omni tempore[y]: nam & præscribi fisco potest[z], neq; coram omni iudice causa fiscalis agitanda est[a]. Apud nos Sax. plerìq; iudices & magistratus, item respub. quæ summum imperium habent, etiam iure fisci, præscripto quodam inueteratoq; more utuntur, quamuis superiorem recognoscant[b]. unde & hæreditates uacantes, si post annum nullus appareat hæres, in suos usus, suumq; ærarium conuertunt[c].

a Plin. in panegy. Sueto. in Aug. l. fi. C. de fund. rei part. lib. 11. b l. bene. C. de quad. præscrip. §. res fisci. Inst. de usucap. c l. 6. §. fin. h. t. d Paul. lib. 5. tit. 12. uide C. eo. e l. 2. §. 1. h. t. f l. j. & t. t. C. de eden. g l. talem. 11. §. fin. de publica. h l. 3. §. cum in quinquẽnniũ h. t. l. inuictos. 11. C. de locat. i l. 3. §. multa. h. t. k l. 5. h. t. l l. aufertur. 46. §. iut pignoris. h. t. m l. deferre. 18. §. fin. cũ ll. seq. h. t. n l. apud. 35. h. t. o l. pupillus. 24. quæ in frau. cred. p l. repetitio. 44. de cond. ind. q t. t. C. de priuil. fis. & de quad. præscrip. uid. trac. de priuileg. fis. r l. j. h. t. s l. 2. §. pen l. edicto. 13. extat l. art. 16. l. deferre. 18. h. t. t l. j. §. an bona. l. nõ possunt. 11. d. l. edicto. l. 3. 12. 17. 22. §. pe. 45. hoc tit. u l. 2. 15. 42. §. fin. h. t. l. ex uaria. C. de dela. li. 10. x l. 13. in prin. 15. §. Senatus. l. 49. h. t. y l. 13. §. antepen. z l. j. §. diuus. l. fin. a l. 3. §. diuus Adrianus. l. 7. l. 45. §. quoties. h. t. tot. tit. C. ubi cau. fis. b dixi sup. de priu. cred. & tit. in quib. caus. pig.

DE CAPTIVIS, ET DE POSTLIMINIO, ET REDEMPTIS ab hostibus. Titul. XV.

1 *Qui à quibus hostibus captiui serui fiant, uel non.*
2 *Postliminium unde dictum, & quid sit.*
3 *Species postliminij.*
4 *Causa efficiens.*
5 *Materia: & de personis ac rebus quæ postliminium habent.*
6 *Forma.*
7 *Finis.*
8 *Effectus.*

c Landt. lib. 1. art. 28. Fachs. diff. 35. Reinh. diff. 34.

8 *Effectus.*
9 *De redemptis ab hoſtibus.*

DE captiuis quoq;, & de poſtliminio, ac redemptis ab hoſtibus, quædam iura peculia-
ria prodita ſunt. Humanitatis enim eſt, iſtis contra ſubtilitatem iuris ciuilis ſubueni-
re. In primis ſicut quæ cœlo, terra, mariq; capiuntur, fiunt occupantium [a]: ita capti
ab hoſtibus, in eorum rediguntur poteſtatem, omniaq; iura ciuitatis cum libertate amit-
tunt [b]. Hoſtes autem accipimus, quibus bellum pop. Rom. decreuit [c]. Quare ſerui nõ fiunt,
qui uel in diſſenſione ciuili [d] (ſicut hodie ſunt Chriſtianorum inter ſe laniena [e]) uel à latro-
nibus, uel confœderans [f] capiuntur [g]. Ac diſplicere Domino Deo in populis qui nomen ei
dederũt, iura captiuitatis ac ſeruitutis mutua, quib. alij alios barbarum in morem ſibi ſub-
ijciunt, intelligi poteſt cùm ex eo quòd grauiter offenſus eſt Iſraelitis: quamuis iuſto prælio
uictores tribum Iuda afflixiſſent, cum captiuam eam ſibi facere inſtituiſſent. Sic enim in-
quit Propheta [h]: Inſuper filios Iuda & Ieruſalem uultis uobis ſubijcere, in ſeruos & ancillas:
quod nequaquam facio opus eſt peccaſtis enim ſuper hoc Domino Deo ueſtro. tum multo
magis ex lege Moſi, in qua Deus quid ſibi placeret, non obſcurè oſtendit: ac inter alia, ciues
tribulesq; ſui unius populi, utpote fratres, in ſeruitutẽ redigi prohibuit [i]. Capti autẽ ab his
gentibus, quibus cum nec fœdus, nec ſocietas, neq; hoſpitium eſt, poſtliminium habent [k].
Poſtliminium, inquit Imperator [l], ex Cic. [m] à limine & poſt dictum eſt. Nam limina ſicut in 2
domo finem quendã faciunt, ſic & imperij finem eſſe limen ueteres uoluerũt. Hinc & limen
dictum eſt, quaſi finis quidam & terminus, & ingreſſus atq; exitus imperij: ab eo poſtlimi-
nium dictum, quia ad idem limen reuertebatur, quod amiſerat. Id ad hunc modũ Paulus [n]
definit: Poſtliminium eſt ius amiſſæ rei recuperandæ ab extraneo, & in ſtatum priſtinum re-
ſtituẽdæ, inter nos ac liberos omnes populos regesq;, moribus ac legibus conſtitutũ. Nam
quod bello amiſimus, aut etiã circa bellum, hoc ſi rurſus recipiamus, dicimur poſtliminio
recipere. idq; naturali æquitate introductum eſt: ut qui per iniuriam ab extraneis detineba-
tur, is ubi in fines ſuos rediſſet, priſtinum ius ſuum reciperet. Duæ ſunt ſpecies poſtliminij. 3
nã aut nos reuertimur ex captiuitate, recuperamusq; poſtliminio res noſtras, aut per uim
hoſtium capta recipimus [o]. Cauſa efficiens poſtliminij, eſt lex ducta partim à naturali æqui 4
tate, partim ex iure gentiũ [p]. Materia circa quam, ſunt perſonæ, aut res. Poſtliminium enim 5
habent ab hoſtibus capti, cuiuſcunq; ſint ſexus aut conditionis [q]. Transfugæ tamen nul-
lum poſtliminium eſt [r]: quia malo conſilio, & proditoris animo patriam reliquit, nec in ci-
uium, ſed hoſtium numero habendus eſt, ac propterea ſupplicio afficiendus [s]. ſed his tan-
tum hoc beneficij indultum eſt, qui neceſsitate captiuitatis, inuiti abducti ſunt [t]. Quare &
qui armis uicti hoſtib. ſeſe dediderunt, poſtliminio carent: nam uolentes ſe hoſtibus ſubij-
ciunt [u]. Quòd ſi dubitetur, captus quis ſit, an transfugerit, inſpicienda erit uitæ prioris con-
ditio: quæ ſi fuerit illæſa, iuratæ eius affirmationi credetur [x]. Filij ante captiuitatem conce-
pti, ius poſtliminij habent [y]: quia cùm pro natis habeantur [z], ſimul capti uidẽtur: apud ho-
ſtes concepti, iure proprio poſtliminium nõ habent, utpote è ſeruis nati, ſed ex perſona pa-
rentum, ſi hi reuertantur [a]. Res eodem modo habent poſtliminium, quæ quidem non turpi-
ter amiſſæ ſunt: ut ager ab hoſtib. captus, & denuò recuperatus [b], naues, equi [c], &c. In armis
& ueſtibus non idem iuris eſt: quia ex diſciplina Laconica, unde Romani militarem artem
ſunt mutuati, non ſine flagitio timoris & fugæ amittuntur [d]. Forma poſtliminij eſt, quòd 6
ſtatim atq; captiuus fines noſtros attigit, recuperat omnia iura priſtina [e], fingiturq; retrò
in ciuitate ſemper fuiſſe [f]. Finis eſt, ut ex naturali æquitate, qui per iniuriam ab extraneis de- 7
tinebatur, is recuperata ciuitate iura etiam ſua recuperet [g]. Effectus poſtliminij partim eſt 8
in fictione, partim in ſuſpenſione iurium [h]. Fingit enim ius eum qui reuerſus eſt, nunquam
abfuiſſe [i]. Quare & teſtamentum antè confectum ſeruatur [k], & inſuper actio reuocatoria re-
uerſo datur ad res perditas, uſucapione recuperandas [l]. Suſpenditur ius patriæ poteſtatis
capto patre, donec pater uel redeat, uel definat poſſe redire: idq; ideo, ut interea filij contra-
here nuptias [m], agereq; tanquam patresfa. poſsint [n]. Pater tamen reuerſus, ius poteſtatis &
peculium filij medio tempore quæſitum acquirit [o]: quia fingitur nunquam abfuiſſe. Indu-
cta eſt & altera fictio leg. Cornelia: nam cum quis apud hoſtes moriebatur, quia in ſeruitu-
te decedebat, non poterat relinquere hæredem. Id cùm plenum uideretur iniquitatis, lege
Cornelia inductum eſt, ut qui ita obijſſet, ab eo tempore quo captus eſſet, obijſſe fingere-
tur: quo tempore cum fuerit liber, hæredes tam ab inteſtato quàm ex teſtamẽto, ſi quod an-
te captiuitatem fortè reliquit, ex hac fictione habet [p]: quibus deficientibus fiſcus ſuccedit [q].

Redempti

a l. j. cum ll. ſeq. de acq. re. dom.
b l. j. l. 12. §. ſi quis ab hoſtib. h. t.
c l. hoſtes. 24. h. t. l. hoſtes. 118. de uerb. ſig.
d l. ſi quis. 21. h. t.
e uide Innoc. in c. ſicut. nu. 6. de iureiur. Fab. in §. item ea quæ ex hoſtib. Inſt. de rer. diuiſ. Bart. in l. hoſtes. 24. h. t. Cepol. in trac. ſer. c. 1. nu. 4.
f l. non dubito. 7. h. t.
g l. hoſtes. 24. § fin. l. poſtliminium. 19. §. à piratis. h. t.
h 2. Paralip. 28.
i Leuit. 25. Deut. 24.
k l. 2. §. in pace. h. t.
l §. ſi quis ab hoſtib. Inſtit. quib. mo. ius patr. po ſol.
m in Topicis.
n l. poſtliminiũ. 19. h. t.
o l. cum duæ. 14. h. t.
p d. l. 19.
q d. l. 19. §. ult.
r l. 19. § transfugæ.
s l. 3. § is qui. l. proditores 7. §. de re milit. uide omnino Cuiac. lib. 4. cap 9.
t l. pen. C. eo.
u l. poſtliminio. 17. h. t.
x l. non omnis. §. à Barbaris. de re milit.
y l. ab hoſtibus. ex quib. cauſ. ma.
z l. qui in utero. de ſtat. hom.
a l. j. C. eod. l. apud. 9. l. duum. 26. h. t.
b l. ſi captiuus. 20. §. expulſis. h. t.
c l. 2. h. t.
d l. 2. & 3. h. t.
e l. in libello. 12. §. ſi quis. h. t. l. ab hoſtib. 2. C. eod.
f l. retrò. 16. h. t. d. §. ſi quis ab hoſtib.
g d. l. 19.
h Sal. in l. Gallus § quid ſi is. de lib. & poſth. uide Cuiac. in l. in lege de teſtamen.
i d. l. retrò cum ll. ſeq.
k § ſi. Inſt. quib. per. fac. teſt. l. ſi quis. §. quatenus. de iniuſt. rup. irr. fac. teſt.
l l. j. ex quib. cauſ. maio. d. l. ab hoſtib.
m l. ſi nepos. 9. cum ll. ſeq. de rit. nupt.
n Sal. in d. l. Gallus. §. quid ſi is.
o l. pen. de ſuis & leg. l. in bello. 12. §. ſi quis.
p l. j. C. eod. §. ſi. Inſt. quib. eſt per. fa. teſt. l. lex Cornelia. de uulg. & pup.
q d. l. bona. 22. h. t.

9 Redempti ab hostibus precio, quod λύτρον uocant, postliminium habeut. Non enim emun
tur tanquam mancipia: & iniquissimum sanè esset, ciui liberato hanc seruitutis calamita-
tem pro beneficio inferre. quare postliminium habent, siquidem antè fuerint liberi[a]. nam
serui dominis restituuntur, refuso precio[b]. Pignori tamen etiam liberi homines, redempto
ri suo pro λύτρῳ donec soluant, obligantur, nisi animo donandi sumptus sint facti[c]. quod
si soluere nequeant, per quinquennium ei operas præstare in authoramentum coguntur[d],
unde ius nostrum Sax. de addicendo creditoribus in seruitutem operarum debitore, ma-
nasse potest uideri.

DE RE MILITARI. TIT. XVI.

1 SEd & rei militaris, quæ principi & bono publico utilem nauat operam, iura quædam
sunt singularia: de quibus extra ordinem interdum etiam sub pellibus & inter classi-
2 ca, quæ subtilitates iuris minus exaudiunt[a], disceptatur. In primis sciendum est, om-
nes omnino ciues ad militiam cogi, adeò ut qui ad edictum olim non respondisset, ut pro-
ditor libertatis, in seruitutem redigeretur[b]: & qui filium subtraxisset militiæ, mulctaretur
3 exilio ac parte bonorum[c]. Excipiuntur tamen qui militare non possunt: ut serui, facino-
rosi, infames, rei, qui sub obtentu militiæ aduersarijs negocium facere machinantur, atque
4 alij multi[d]: item qui à militia ætate, aut simili priuilegio excusantur[e]. Ex eo tempore quis
iure militare incipit, & miles appellatur, quo in numeros relatus est[f], & sacramentum præ-
5 stitit[g]. Militum alij sunt tyrones[h], qui publicis stipendijs ad militiam instituebantur, nou-
dum tamen in ordinem relati[i]: alij ueterani[k], alij gregarij, alij centuriones[l], tribuni[m], præ-
6 positi[n]. Sed in primis, in iure de delictis militum quæritur. Hæc enim res propriè ad iudicia
& doctrinam nostram pertinet, conseruandæq; disciplinæ militari planè est necessaria. Mi-
litum autem delicta aut propria sunt, aut cum cæteris communia[o]. Communia sunt, quæ
etiam in reliquos homines cadunt, & communibus rerum criminalium iudicijs coercen-
tur: ut homicidium, adulterium, furtum: propria sunt, quæ propriè ad disciplinam milita-
rem pertinent, & extra ordinem puniuntur: cuiusmodi sunt, non dare nomen ad edictum
Imperatoris[p]: dare se militem cui non licet, aut nomẽ dare contra prohibitionem legum[q]
(nec enim omnibus militare concessum est, ut diximus) emanere[r], deserere militiam[f], sta-
tionem[t], transfugere[u], enunciare hostib. consilia, & prodere exercitum[x]: non parêre duci[y],
præsidi[z], centurioni[a]: arma amittere[b], alienare[c], surripere[d], commeatum non rectè procu-
rare[e], custodiam negligere[f], turbare pacem[g], fugam in acie primùm facere[h]: & alia consi-
milia, quæ hoc in titulo passim traduntur[i]. de quibus in generè inquit Arrianus[k]: Omne
delictum est militis, quod aliter quàm disciplina communis exigit, committitur: ueluti se-
7 gnitiæ crimen, uel contumaciæ, uel desidiæ. Puniuntur autem hæc delicta, aut castigatione
corporali, aut pecuniaria mulcta, aut indictione munerum, à quibus alioqui milites sunt
8 immunes, aut gradus deiectione, aut missione ignominiosa[l]. Nam præter hanc, alia est cau
saria missio, quæ propter causam, puta uitium corporis aut animi: alia honesta, quæ exple-
to militiæ tempore datur. Sed castigationes corporales plerunq; capitis pœnã continent[m],
aut cumminimùm uerbera[n]: nisi pœnam mitiget, uel tyrocinium[o], uel licentia militaris, ad
lasciuiam, uino incitata[p], uel miseratio pietatis: ut cum pater filium ad pœnam offert[q]. nec
enim uidetur ad capitale supplicium obtulisse[r]. Quæ iura cum sint in militibus singularia,
haud temerè ad consequentias, ut nec alia iura militaria, produci debent[f].

DE CASTRENSI PECVLIO. TIT. XVII.

Ad rem

a *l. si captiuus. 20. h. t.*
b *l. in bello. 12. §. si quis seruum. h. t.*
c *l. liber. 17. C. eod.*
d *l. fin. C. eod.*
a *tot. tit. de re milit. uide Cicer. pro Muren.*
b *l. 4. §. qui post. h. t.*
c *d. l. 4. §. qui filium.*
d *l. 4. l. proditores. l. qui statum. 8. l. ab omni. 11. h. t. tot. tit. C. qui milit. non poss. lib. 12.*
e *uid. §. de uacat. & ex. mun. & de iur. im. & Cod. qui ætat. se excus. cum tit. seq. lib. 10.*
f *l. ex eo. 43. de testam. milit.*
g *l. ex militari. 11. eo. tit.*
h *l. 3. §. si plures. h. t.*
i *d. l. ex eo.*
k *§. de priui. uet.*
l *l. milites. 13. §. irreuerens. h. t.*
m *l. officium. 12. §. 1. h. t.*
n *d. l. omne. 6. §. 1. l. officium. 12. h. t.*
o *l. 2. h. t.*
p *d. l. 3. §. qui post.*
q *l. 2.*
r *l. 3. §. emansor. h. t.*
s *d. l. 3.*
t *d. l. 3. §. qui stationis.*
u *d. l. 3. §. is qui ad hostes.*
x *l. 6. §. exploratores. hoc tit.*
y *l. 3. §. in bello.*
z *l. 3. §. si præsides.*
a *l. militib. 13. §. irreuerens. h. t.*
b *l. 3. §. miles.*
c *d. l. 3. §. miles. l. qui cõmeatus. 14. h. t.*
d *d. l. 3. §. qui aliena.*
e *d. l. 3. §. si ad diem. d. l. qui commeatus.*
f *l. 4. & tot. tit. de cust. reor.*
g *l. fin. h. t.*
h *l. 6. §. 1.*
i *l. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 10. 12. 13. 14. 15. 16.*
k *l. 6. h. t.*
l *d. l. 3. §. 1.*
m *d. l. 3. 4. 5. 6. 10. 13. 14.*
n *d. l. 14. in fin.*
o *l. 3. §. si plures. l. 4. in fin. l. 14.*

p *d. l. 6. §. per uinum.* q *l. 4. §. qui filium. l. non omnes. 5. §. qui in desertione. l. milites. 13. §. fin.* r *l. 3. C. de patr. po.* s *l. j. de testa. mili. & tot. illo tit. ff. C. & inst. l. quod contra. de leg. l. 5. ff. de const. prin.*

AD rem militarem pertinet & priuilegium peculij castrensis. Castrēse autem peculium 1
est, quod à parentibus, uel cognatis, uel ab uxore, in militia degēti donatum est: uel
quod ipse filiusfa. in militia acquisiuit, quod nisi militaret, acquisiturus non fuisset[a]:
ut si militiæ ergò hæres instituatur[b]. Huius autem peculij hæc priuilegia sunt: quòd non 2
acquiratur patri, sicut reliqua bona, iure patriæ potestatis[c]: item quòd de eo pro lubitu di-
sponere, uel inter uiuos, uel testamēto filiusfamil. possit[d], in eoq; patrisfamiliâs personam
planè gerat[e]. Sed nec ab intestato decedens, patrem in eo habet hæredem[f]: ueruntamen
bona quasi peculij iure patri deferuntur[g], dum tamen non extent liberi: quos patri præfe-
rendos, naturalis successionum ratio docet[h]. Sunt & alia peculij castrensis iura singularia,
quæ omnia exponere huius non est loci. Ad exemplum porrò castrēsis peculij, constitutio-
nibus Principum eadem priuilegia filijsfa. indulta sunt, in his quæ honestis togatæ militiæ
(quæ armatæ comparatur[i]) artibus[k] parant & lucrantur: unde hæc quasi castrense pecu-
lium solent appellari[l]. à quo distant peculium profectitium[m], quod à patre aut eius occa-
sione obuenit: & aduentitium, quod filius aliunde parauit uel quæsiuit, puta successione
materna, opificio aliquo & industria, quæ togatæ militiæ artificio atq; iure non censeatur.
Illa enim profectitia patri acquiritur omnimodo, hæc uerò aduentitia tantummodo quo
ad usumfructum[n]. Sunt igitur uaria nunc peculij genera: unum castrense, alterum non ca-
strense: illud castrense uel quasi, hoc profectitium, uel aduentitium[o].

a l. castrense. 11. l. si mi- lite. 6. h. t. uide quæ di- xi Inst. Quib. non est permiss. fac. testa. & per quas person. nob. acq.
b l. diuus. 13. h. t.
c t. ti. Inst. per quas pers.
d l. 2. h. t. l. fin. C. de in- off. test.
e l. 2. ad S.C. Maced.
f l. j. h. t.
g l. 2. h. t. uid. §. si igitur. in Auth. de hær. ab in- test.
h l. sacrosanctæ. C. de e- pisc. & cler. l. j. §. ne- pos. ff. si à par. fu. ma.
i l. aduocati. 14. & t. t. C. de aduo. diuers. iud. uide Euerar. in Top. à loc. ar. mil.
k uide distinctionē Bal. in l. fin in prin. C. de bon. quæ libert.
l l. ult. C. de inoff. testa. in pri. Inst. per quas per- son nob. acquir.
m l. 5 de iur. dot.
n l. 1. 2. 3. 4 5. 6. & t. t. C. de bo. mater. §. 1. In- stit. per quas pers. nob. acquir.
o uide gl. et Dd Inst. per quas person. ubi dixi.

DE PRIVILEGIIS VETERANORVM.
Titulus XVIII.

1 *Qui sint ueterani.*
2 *De priuilegijs eorum.*

HVc referantur & ueteranorum priuilegia, hoc est eorum qui exacto militiæ tempo- 1
re, honestè missi sunt[a]. Nam hi immunitatem habent à muneribus, præcipuè perso- 2
nalibus[b]. A' uectigalibus autem & patrimoniorum oneribus, difficile est ut per om-
nia excusentur[c]. Deinde ueteranis & eorum liberis, idem honos habetur qui & decurioni-
bus[d]. Igitur nec in metallum damnabuntur, nec in opus publicum, uel ad bestias, nec fu-
stibus cædentur[e].

a Theo. in §. 1. Inst. de te sta. ord. l. 2. h. t.
b l. 2. l. 5. h. t.
c l. 2. in fi. l. 4. h. t. uid. l. j. C. de ueter.
d l. 3. h. t.
e d l. 1. & 3.

DIGEST. LIBER L. AD MVNICIPALEM*, ET DE INCOLIS. TIT. I.

1 *Continuatio.*
2 *Genera subditorum.*
3 *Municipes unde dicti, & qui sint.*
4 *Incola quis.*
5 *Causa efficiens municipij.*
6 *Effectus & uis municipij.*
7 *De iure incolarum.*
8 *De iudicijs municipalibus.*

ET hæc de his qui Remp. regunt ac tuentur, specialiter disposita sunt: nunc de 1
subditis, eorumq; rebus uideamus. Subditi aut sunt municipes, aut incolæ, 2
aut coloni. De colonis dici non est necesse, cùm iure institutisq; ciuitatis Rom.
aut suæ metropoleos regantur[a]. Municipes autem sunt ciues Romani ex mu- 3
nicipijs, suo iure & legibus suis utentes, muneris tantum honorarij cum po-
pulo Ro. participes: à quo munere capessendo appellati uidentur[b]. neque ulla pop. Rom.
lege astringuntur, quum nunquam eorum fundus P. R. sit factus[c]. Municipes, inquit Vl-
pia.[d] appellantur muneris participes, ut munera nobiscum faciant. Sed nunc abusiuè mu-
nicipes dicimus, suos cuiusque ciuitatis ciues. Alibi Paulus[e]: Municipes intelligendi sunt,
& qui in eodem municipio nati sunt. Incola est, qui domicilium tantum alicubi habet, non 4
etiam munerum & honorum particeps[f]. Incola, inquit Pomponius[g], est qui in aliquam
regionem domicilium suum contulit, quem Græci πάροικον appellant. Nec tantum qui in
oppido morantur, incolæ sunt: sed & qui in alicuius oppidi finibus ita agrum habent, ut in
eum se quasi in aliquam sedem recipiāt. Aduena est, quem Græci ἄοικον, hoc est sine domo
appellant. Municipem facit aut natiuitas[h], hoc est origo[i]: nam qui Campano patre natus 5
est, Cam-

* uidelicet legem.
a uide Bart. & Dd. in l. 1. C. de metrop. Bar. li. 11. Gell. lib. 16. ca. 13.
b l. munus. 18. in fin. de uerb. signif.
c Gell. præall. loc.
d hic in l. j.
e l. municipes. 228. de uerb. signifi.
f l. domicilium. 20. h. t.
g l. pupillus. 239. § in- cola. de uerb. signif.
h l. j. in prin. h. t.
i d. l. j. in prin. & l. fin. hoc tit.

est, Campanus municeps censetur: quia patris sequitur originem [a], non etiam matris, nisi
sit spurius [b], tali ue priuilegio donatus [c]: aut manumissio, quia libertus originem patroni
sequitur [d], & si plures sint, omnium [e]: aut adoptio, qua cumulatur, nõ etiam adimitur prior
origo [f]. Nam adoptiuus patris adoptãtis originem acquirit, & sui patris naturalis retinet,
atq; ita utroq; loco munera præstat [g]. Sed adoptionis origo emancipatione tollitur [h], sicuti
naturalis origo per senatoriam dignitatem, quod ad munera attinet [i]. Etsi autem filius pa-
6 tris originem sequitur, non tamen domicilium [k], quod ipse sibi pro arbitrio cõstituit [l]. Mu-
nicipes autem cogũtur ad munera tam personalia quàm realia, eo loci unde originem du-
cunt, quamuis alibi habeant domicilium [m]: tam filij quàm patresf. [n] nam patriæ potestatis
in publicis non habetur ratio [o]. Quòd si detrectent indicta munera subire, damnum Rei-
pub. præstabunt [p]: nisi se excusent aut dignitate [q], aut ætate [r], aut alia ex causa [s]. Sed ut one-
ra ferunt municipes, ita etiam cõmodis, priuilegijs & honoribus sui municipij potiuntur [t]:
quæ tamen priuilegia iure nostro minora esse iuribus fisci; dicendum est [u]. Et hæc quidem
7 de municipibus. Alia autem est incolarum conditio, qui domicilium tantum aliquo in lo-
co habent, aliunde orti [x]: quod domicilium pro lubitu & commodo rei familiaris ubiuis
potest constitui, tam à filio quàm patrefamiliarum [y]; etiam pluribus locis [z], dummodo ne
sit aliquo interdictum [a]. Neq; tamen constituitur domicilium nuda contestatione [b], nec so-
lius emptione domus [c], sed re & facto [d]: unde qui incertis sedibus hinc inde uagatur, domi-
cilium non habet [e], ut scholasticus. qui quamdiu studiorũ causa in uniuersitate commora-
tur, nullo tempore sortitur domicilium: nisi animum commorandi, figendiq; uitæ taberna-
culum aliquo facto, puta uxore ducta, familiaq; constituta, habitãdi perpetuò causa decla-
rârit: quo casu statim domicilium constituisse uidetur. in certis enim non est locus conie-
cturis. In dubijs porrò, cum neutrum constat, demum post decem annorum continuam ha
bitationem, domicilium constituitur [f]. Incola & ijs magistratibus parere debet apud quos
incola est, & illis apud quos ciuis est: nec tantum municipali iurisdictione in utroq; muni-
cipio subiectus est, uerumetiam omnib. publicis muneribus, paucis quibusdam exceptis [g],
8 fungi debet [h]. Vltimò sciendum, si de iure municipij aut incolatus controuersia oriatur, co-
ram præside eam expediri oportere [i].

DE DECVRIONIBVS, ET EORVM FILIIS. TIT. II.

1 *Continuatio.*
2 *Decuriones qui sint, & esse possint.*
3 *Qui esse non possint.*
4 *De officio decurionum.*
5 *De priuilegijs.*

1 INter municipes uel præcipuum locum obtinent decuriones [a], seu magistratus cuiusq;
ciuitatis, non à pop. Ro. missi, sed inibi electi, qui municipales appellantur [b], & in his
2 duumuiri summum [c]. Decuriones quidam ex eo dictos aiunt, quòd initiò cum coloniæ
deducerentur, decima pars eorum qui deducebantur, consilij publici gratia conscribi soli-
ta sit [d]. Hi autem ex omni ferè hominum genere eligi solent [e], atq; etiam cogi [f]. quin & spurij
in penuria meliorum admittuntur [g]: non enim impedienda est dignitas eius, qui nihil ad-
misit [h]: præsertim quæ ad reipub emolumẽtum, nõ cuiusquam iniuriam referatur [i]. Sed ubi
aliorum copia est, potiores à præside ac ditiores eligendi sunt [k], & gradatim euehendi [l]: ex-
3 clusis plebeijs [m], & uilibus [n], ac minoribus ætate [o], senioq; confectis [p] Sunt etiam qui omni-
no admittendi non sunt, ut ignominiosè ordine moti, relegati [q], criminum capitalium rei [r], t
& qui alium magistratum sustinet [s]. neq; enim fas est, pluribus functionibus uno tempore
præesse [t]. Nam uerè dixit Xenophon [u]: ἀδύνατον εἶναι, πολλὰ τεχνώμενον ἄνθρωπον, πάντα καλῶς
ποιεῖν. Item qui eundẽ paulo antè magistratum gessit. Neq; enim honores sunt continuan-
di [x]: ne in tyrannidem tandem exeat aucta firmataq; diuturnitate temporis potestas, & li-
bertas publica imminuatur [y].

4 Decurionum officiũ pro necessitatib. Reip. uarium est & multiplex: ut pecuniã publicam
habere, recipere, tractare [z], curare annonã [a], tributa exigere [b], administrare Remp. [c] & iurisdi-
5 ctionem, ad certum tamen modum exercere [d]. Decurionum priuilegia sunt, ut ne torquean
tur, neq;

a d.l.j.§.qui ex.
b d.l.j.§.fin.l.9.
c d.l.j.§.fin.
d l.6.§.fin.l.22.23.25. hoc tit.
e l.7.l.17.§.ex causa.
f l.15.§. fin. l. 17.§. in adoptiuis.h.t.
g d.l.ordine.15.§.fin.
h l.16.h.t.
i l.23.h.t.
k l.27.h.t.
l l.23.h.t.
m l.16.§.præsumptio.l. 22.§.municipes.h.t.
n l.21.h.t.
o l.nam quod.14. ad S. C.Treb.
p l.21.h.t.
q l.17.§.præscrip.l. 18. hoc tit.
r l.3.§.fin.l.6.§.1. l. 11. ↄ.de decur.
s l.7.ↄ.de decur. & tot. tit.de uacat. & excus. mun.
t ↄ.tit.de decur.
u l.10.l.21.§.fin.h.t.
x gl.in l.20.h.t.
y l.3.4.l.6.11.fi.l.17. §.patris.h.t.
z l.6.in prin.& §. pen. l.27.in fin.h.t.
a l.31.h.t.
b l.20.h.t.
c l.17.§.fi.h.t.
d l.20.27.h.t.
e d.l.27.circa fin.
f Ang.& Dd. in l. 2. C. de incol.lib. 10. Bart. in l.lex Cornelia.5. §. si tamen fundum. de iniur.
g l.2.C.de incol.lib.10. l.libell.17.§. fola. h.t.
h l.incola.29.h.t.l.j. C. de incol.
i l.37.h.t.
a l.2.h.t.l.fi.de alb.scrib.
b l.magistratibus.12.de iurisd.& ibi Gouean.
c l.j.ↄ.de alb.scrib.
d l.pupillus.239.§.decuriones.de uerb.signif.
e l.9.h.t.
f l.fin.ↄ.tit.1.l. 9.l. 17. hoc tit.
g l.3.§.spurios.h.t.
h l.6.h.t.
i uide in c.per uenerabilem.qui fil.sunt legit.glo. Land.lib.1.art.51.
k l.6.7.11.h.t.
l l.3.§.præses.l 11.l. 13. §. pen.h.t.
m l. 7.§.2.l.9.h.t.
n l.12.h.t.
o l.11.hoc titul.
p d.l.11.
q l.ordine.15.l.libertus.17.§. in quæstionib. ad municip.l. 2.3.13.h.t.
r d.§.in quæstionibus.
s l.libertus.17.§.præscriptio.ↄ.tit.1.
t c. 1. dist. 89.
u lib.ult.Cyropæd.
x l.18.h.t.
y gl.in l.pen.C.ad lul de ambit.& in l.diuus.18.ↄ.tit.1.
z l. 2. §. gestum.ad munici.
a l.non debere.8.ↄ.ad municip.
b l.libertus.17.§.exigendi.eod.tit.
c l.ad Remp.8.de muner.ↄ.
d l.inter.28.l.ea quæ.26.ad municip.Nouell.de defens.ciuita.l.magistratib.12.de iurisd. l. unic.in prin.si quis ius dicent.

tur, neq; damnentur in metallum [a]: quanquam hoc hodie parum seruatur, quia delictum non excusatur dignitate [b], imò, ut inquit ille:

Omne animi uitium tanto conspectius in se
Crimen habet, quanto qui peccat maior habetur.

Deinde, ut alātur pauperes [c], ut sua iura singularia ac priuilegia in liberos trāsmittant [d], &c.

a l.fin.h.t.l.3.ℨ. de priuil.uet.
b l.j.C.ubi senat. uel cla. l.raptores.C. de episc. & cler. l. quoties. de dig.lib.12.
c l.8.h.t.
d l.2.§.fin.h.t.

DE ALBO SCRIBENDO. TIT. III.

Decurionum nomina in albo & tabula publica scribi solēt. Decuriones autem ita scriptos esse oportet, ut lege municipali præcipitur. Sed si lex cessat, dignitates erunt spectandæ, ut scribantur eo ordine, quo quisque eorum maximo honore in municipio functus est: utputa qui duumuiratum gesserunt, si hic honor præcellat, & inter duumuirales antiquissimus quisq; prior. In sententijs quoq; dicendis idem ordo seruandus est, quem in albo scribendo diximus [a].

a l.1.2.h.t.

DE MVNERIBVS ET HONORIBVS. TIT. IIII.

1 *Quid sit munus.*
2 *Diuisio munerum.*
3 *De patrimonialibus.*
4 *De personalibus.*
5 *De mixtis.*

Præter decurionatum & alij honores, aliaq; munera in municipijs sunt obeunda. Mu- 1
nus tribus modis dicitur: uno donum, altero onus, tertio officium [a]. In hoc titulo in
altero significatu potissimùm accipitur. Nam munus propriè hîc dicitur onus, quod
necessariò subimus lege, more, imperioue eius qui iubēdi potestatem habet [b]. Cum autem
in tertio sensu munus accipitur, solet addi adiectiuum, publicum. Munus enim publicum,
authore Pomponio [c], est officium priuati hominis, ex quo commodum ad singulos uniuer
sosq; ciues, remq; eorum, extraordinario magistratus officio peruenit. Munera autem ciui- 2
lia triplicia sunt: alia patrimonij, alia personarū, alia mixta [d]. Patrimoniale ēst, in quo sum- 3
ptus maximè postulatur [e], quodq; sumptibus patrimonij & damno administrantis expe-
ditur [f]. Horum quædam possessorib. iniunguntur, siue municipes sint, siue non sint [g]: ut uia-
rum munitiones, collationes prædiorum [h], agminales equi, angariæ, aliæq; contributio-
nes [i]: quædam uerò non nisi municipibus uel incolis, ut exactio tributorum [k], &c. Persona- 4
le est, quod cum corporis labore & solicitudine animi ac uigilantia principaliter existit [l]:
uel est, quod animi prouisione, & corporalis laboris intentione, sine aliquo gerentis detri-
mento pertractatur [m]: ut tutela, cura [n], &c. Horum autem alia publica sunt [o], quæ in admini-
stranda Repub. cum sumptu sine titulo dignitatis subimus. hæc distant ab honoribus, qui
consistunt in administratione Reipub. cum dignitatis gradu, siue cū sumptu, siue sine sum-
ptu contingente [p]. alia autem sunt priuata, quæ ad priuatos pertinent, ut tutela [q], &c. Mixta 5
munera sunt, quæ partim animi corporisq; intentionem, partim sumptus exigunt [r]. Docto-
res [s] hæc paulo aliter definiunt. Personalia munera esse uolunt, quæ personis imponuntur,
& in labore personæ consistunt: eaq; triplicia faciunt, uidelicet dignitatem habentia, digni-
tatem non habentia, seu media, & sordida. Realia uocāt, quæ rei imponuntur propter rem,
& possessorem comitantur. & horum plura rursus genera tradunt. Mixta uerò quæ personæ
imponuntur, & in labore personæ consistunt, sed propter rem & personam imponuntur, ut
operæ rusticorum, Germanis Pfronen dictæ.

a l.munus.18.de uerb.si.
b l.munus.214.de uer.signif.
c l.pupillus.139.§.munus.de uerb.signif.
d l.j.l.fin.h.t.
e d.l.j.§.patrimonialia.
f l.fin.§.patrimoniorū.hoc tit.
g l.56.§.fin.h.t.
h l.13.§.munus.h.t.
i d.l.fin.§.patrimoniorum.
k l.3.§.exactio.l.fin.§.patrimoniorum.h.t.
l d.l.j.§.illud.
m d.l.fi.in prin.
n d.l.j.d.l.fin.
o d.l.pupillus.139.§.munus.h.t.
p l.honor.14.h.t.
q l.honor.14.§.munus.hoc tit.
r d.l.fin.§.mista.
s uide latißimè hic in repet.huius rubr.Alb.de Rosat.in prin.Ias. in l. placet.nu.1.& 2.C.de sacr.eccles.§.de fr.10.de Plat.et alios in rub.C.de excus.mun.Chas.in cons.Burg.rubr.1.de iustic.§.4.ad uerb.indire.nu.25.

DE VACATIONE ET EXCVSATIONE munerum. Tit. V.

1 *Munera necessaria esse nisi excusentur.*
2 *Quando excusatio proponenda.*
3 *Qui excusentur.*
4 *Vacationes quatenus extendantur.*

Etsi municipes ad munera cogi possunt, sicuti tutores [a], puta captis pignorib. [b] nec ex- 1
cusentur oblatione pecuniç, qua se redimere uolunt [c]: tamē ex çquitate quibusdā per
sonis excusatio & uacatio à muneribus cōceditur [d]. Quæ excusatio initiò proponēda 2
est, simul

a l.9.h.t.
b §.pen.Inst.de satis.tut.gl.in l.j.in prin.de ad.tuto.
c l.17.ℨ.de mun.
d l.j.in prin.h.t.

est, simulatq; munus iniungitur: alioqui postmodum frustra opponetur[a]. & quidem per appellationem proponenda est in his publicis, nominatione atq; electione uidelicet facta & insinuata: idq; fauore reip. ne diutius munerum usu careat[b]. etiamsi in tutelis nō ab ipsa
3 nominatione, sed ab excusationum reiectione appelletur[c]. Excusantur autem quidam ætate[d], ut minores 25. maiores 55. annis, in personalibus plerisq;: in realibus uerò & mixtis, item tutelis, maiores 70. uel interdum 75. annis[e]: quia senectus uenerabilis est, & quiete digna[f]. Quidam beneficio in Rempub. ut numero quinq; liberorum[g], nō adoptiuorū[h], neq; mortuorum[i], nisi ob Rempub[k]. Quidam ob ualetudinem[l], inopiam[m], fortunam plebeiā[n], dignitatem[o], officium quo inseruiunt Reipub.[p] ut professores bonarum artium[q], frumentarij[r], nauicularij[s], negociatores publico seruiētes[t], milites[u], collegia[x]. Nemo enim de uno collegio in aliud transferri debet[y]: nec uno munere grauatus, alio insuper est onerandus[z]: neq; a maiore functione ad minorem quispiam ignominiose est deducendus[a]. de quibus
4 omnib. alibi[b] plura traduntur. Sed admonendi sumus, plerosq; horum à personalibus duntaxat excusari, non etiā ab honorib. delatis[c], aut his quæ possessionibus siue patrimonio indicuntur[d]. Nam sciendum est, duo genera esse uacationis: alterum plenius, cum & militiæ uacatio datur: alterum exiguius, in quo nuda muneris est uacatio[e]. seu alterum generale est uacationis genus, quod nec ab honoribus nec ab ordinarijs excusat, ut est eorū qui nullam militiam, hoc est (ut interpretantur Dd.) officium castrensis aut togatæ militiæ retinent: aliud uerò est speciale, ut illorum qui officium in uacatione retinent, item qui specialiter excusantur, ut professores, medici publici, officiales, aduocati, & similes. hi enim etiā ab honoribus excusati sunt[f], & ab omnibus personalibus[g], item realibus extraordinarijs[h], non item à patrimonialibus ordinarijs[i] muneribus immunitatem habent.

DE IVRE IMMVNITATIS. TIT. VI.

ET illi quidem legibus excusantur: quibus quia princeps par est, ideo excusare etiā se possunt, quibus immunitas, hoc est uacatio à summo principe concessa est: quæ non modò singulis personis, sed totis etiam collegijs conceditur: alijs tamen aliter[a]. Illud constat immunitates esse personales, neq; transire ad hæredes[b], ut nec cætera personalia priuilegia[c], nisi id in forma concessionis fuerit comprehensum[d]: quo casu transit in posteros mares, non etiam eos qui ex feminis nascuntur[e]. Sed immunitates collegijs tributæ perpetuæ sunt[f], quia collegia haud facilè extinguuntur[g]. Hæ tamen nō ad singulos pertinent, sed ad artifices tantum, qui necessariam operam publicis utilitatib. exhibent[h].

DE LEGATIONIBVS. TIT. VII.

1 *Quandiu habeant legati uacationem.*
2 *Qui sint legati, & unde dicti: quid legatio.*
3 *De legatione libera, & necessaria.*
4 *Qui legari possint, uel non.*
5 *Quæ legatus facere debeat, aut possit.*
6 *De legatiuo.*
7 *De ueneratione quæ legatis debetur.*

1 VAcationem à muneribus etiam legati Reipub. obtinent, non modò in ipsa legatione,
2 sed biennio etiam pòst[a]. Legati sunt, qui publicè ad expedienda Reipub. negocia mittuntur: quorum opera consilioq; peregrè uteretur magistratus, quiue nuncij Senatus aut populi essent: dicti ab eo, quòd ut publice mittātur, legentur[b]. Hinc legatio dicta, munus illud quod legati sustinēt.
3 Hæc aut Reipub. causa suscipitur: aut est libera, quæ sine ulla Reipub. procuratione, ac sine mandatis Senatus, priuatæ rei gratia, puta ob syngrapham exigendam, hæreditatem consequendam, aut uotum soluendum dabatur[c]: quā qui sustinent, quia Reipub. causa non absunt, sed sua, uacationem non habent[d]. Quare non de

Q his,

a l.pen.§.pen.h.t.
b l.2.ubi Io.de Plat.C.de decur.lib.10.l.si scribarum.C.de appel.idē Io.de Plat.in rub.C.de excus.mun.lib.10.
c l.hi qui. de appella. §. qui autem. Inst.de excus. tut. uide rationem diuersitatis apud Io.de Plat.in d.l.2. C.de decur.& in rubr. de excusa.mun.lib.10.
d uide Cuiac.Inst.de excusat.tutor. & in l.3. C.qui æta.se excus.lib.11.
e l.2.§.1.h.t.l.j. & t.t. C.qui æta.se excus.lib.10.l.3.de iur.immun.
f l.5.de iur.immu. uide in Cato.Cicero.
g l.3.§.cura. ad munici.
h l.2.§.adoptiui.ff.de uac.mu.
i l.2.§.qui ad.h.t.
k l.fin.h.t.
l l.2.§.quem ita.l.pen. hoc tit.
m l.4.§.1.& 2.l.10.h. tit.
n l.13.§.plebeij.h.t.
o l.10.l.fin.h.t.l.pen.& l.fin.C.de decur.li.10.
p l.j.C.quem.ciuil.mun. indican.ubi omnino uide Dd.
q l.fin.§.fin.ad mun.l.8. §.fin.l.9.h.t.
r l.4.h.t.
s l.3.h.t.
t l.5.§.negociatores.h. tit.
u l.3.§.1.ad munici.l.6. hoc tit.
x l.5.§.quibusdam.h.t.
y d.l.j.C.quem.ciuil.muner.lib.10.
z gl.& Dd.in d.l.j.
a l.2.C.quemad.ciuil.muner.lib.10.
b l.fi.ff.tit.1.l.j.ubi Dd. & l.2.C.quem.ciuil.mu.lib.10.Alber.hic in rubr.
c l.in honoribus.h.t.
d l.10.h.t.l.fi.§.fratres. tit.1.
e l.Prætor.13.h.t.l.quisquis.27.C.de epis.& cler.

f Bart.Alb.& Dd.in d.l.in honoribus.& in d.l.medicos.ubi Io.de Plat.l.Seuerus.9.de decur.l.semper.5.§.fi.de iur.in l.eos.9.h.t. g d.l.medicos.uerb.ab omnibus.l.fin.C.de profess.lib.10.l.2.C.de his qui non impl. stipen. lib.10. h l.maximarum.C.de exc.mun.l.his oneribus.10.§.pen.h.t.uide Guid.Pap.decis.387.388.cum seq. i ita se habet communis conclusio in d.l.medicos.& in l.maximarum.C.de excus.mun. quam latè confirmat Aegid.Thomat.in tract.de collect.§.medici.per totum.uide etiam Schurff.consi.44.centur.1.

a l.5.h.t. b l.j.h.t.l.3.ff.de cens. c l.j.de const.prin. d l.4.h.t. e d.l.j.in fi. f d.l.pen.h.t.l.7.§.fi.cum ibi not.quod cuius.uniuers.no. g d.l.7.§.fin.ubi gl. h l.pen.§.pen.h.t.

a l.7.& 8.h.t. b Varro lib.4.de ling.Lat. c Cic.lib.3.de Leg. d l.14.h.t.

his, sed de Reip. legatis propriè hîc agi, facilè intelligi potest. Sciendum autem est, debi- 4
tores Reipub. item infames, & qui ius postulandi non habent, legatione fungi non posse [a],
& ordine unumquenque curialium ad functionem legationis cogendum: plures etiam quàm
tres non esse mittendos, nisi aliud legationis dignitas exigat [b]. Porrò is qui legatione fun 5
gitur, neque alijs, neque proprijs negocijs se debet interponere [c], quæ quidem esse possunt im-
pedimento procurandæ Rêpub. ut agere, conueniri [d], &c. Nemo enim prohibetur, uerbi gra-
tia, emere domum, aut aliud quid facere, quod impedimento non sit legationi [e]. Sed & quæ
moram non patiuntur, rectè exequetur: ut quæ ad iniuriã suam [f], item pupillos pupillasque [g]
pertinent. Legati alios dare uicarios quàm filios non possunt [h], nisi gratuitam legationem
susceperint [i]. nam aliàs sumptus ex publico habent, quod legatiuum dicitur [k]: cuius priui- 6
legium est, ut non restituatur, si quis fortè in legatione decesserit [l]. Legati sancti habentur: 7
ideoque si quis legatum hostium pulset, contra ius fecisse existimatur [m]. Cicero [n]: Ius, inquit,
legatorum cùm hominum præsidio munitum, tum iure diuino uallatum est. Est & illud le-
gatorum priuilegium, ut si quid ijs sit donatum, nõ leganti, sed ipsis quæratur, quamuis le-
gantis contemplatione, donatum uideri possit [o].

a l. 4. h. t.
b l. 4. in fin. h. t.
c l. Paulus. 8. h. t.
d l. 3. h. t.
e l. legatus. 12. h. t.
f l. legatus. 10. h. t.
g l. si absenti. 11. h. t.
h l. 4. §. legati. h. t.
i d. l. 11.
k l. 2. §. his qui. h. t. l. ult. §. 1. de mun.
l l. legatus. 10. in fi. h. t.
m l. fin. h. t.
n in Oratione de Arusp. resp.
o gl. in l. si uerò. §. item. ubi Bart. num. 3. solut. matr. gl. in l. qui proprio. 46. §. procurator. de procurat. Cyn. in l. manifestissimi. nu. 4. C. de furt.

DE ADMINISTRATIONE RERUM AD CIVITATEM pertinentium. Titul. VIII.

1 *Quid præstent administratores.*
2 *De officio eorum.*

DE administratione etiam rerum ad ciuitates pertinentium, singulariter ius dicitur. 1
Nam Magistratus & administratores Reip. (qui hoc in titulo quæstores, præfectosque
rei pecuniariæ ciuitatum signare uidentur) non modò dolum & latam culpam, sed
etiam diligentiam præstare debent [a]: nam ex neglectu tenentur [b], non autem ad fortuitos
casus [c]: ad instar etiam tutorum pro se inuicem conueniuntur [d]: sed & fideiussoribus caue-
re solent [e]. & pater, cuius uoluntate filius administrauit, pro fideiussore est [f]. qui omnes in
subsidium conueniri possunt [g]. Ei tamen qui pro collega soluit, ex æquitate datur actio [h].
Officium autem horum in eo uersatur (quod ipsum indicio est, administratores hîc dici 2
quæstores, præfectosque ærario) ut rationes secundum fidem datorum & acceptorum po-
nant [i] (excepto tamen semper calculi errore [k]) ius Reipub. sine cautione ne locent [l]: nec
pecuniam in alios usus conuertant, quàm ad quos destinata est [m]. Si tamen legata sit mu-
nicipio pecunia ad certum usum, & is Reipub. parum decoris aut utilitatis allaturus uidea-
tur, poterit ea in alium usum maximè necessarium conuerti [n]. De reliquis tenentur admi-
nistratores, duntaxat in simplum [o], exceptis his quæ per fraudem gesta apparent, quorum
duplum præstare coguntur [p].

a l. magistratus. 7. h. t.
b l. 2. l. fin. h. t.
c l. 2. §. graui.
d l. 2. §. uni Reipub. l. 3. & 4. h. t.
e l. 2. §. fin. l. 4. h. t.
f l. 4. & 8. h. t.
g l. 2. l. 4. §. fi. h. t.
h d. l. 2. §. actio.
i d. l. 2. §. quod de.
k l. calculi. 9.
l l. fi. §. 1. h. t.
m l. 2. h. t.
n l. 1. l. 5. h. t. l. fin. ff. de oper. pub.
o l. 2. §. frumentatæ. cum l. seq. l. fin. h. t.
p l. fin. §. item. h. t.

DE DECRETIS AB ORDINE FACIENDIS. Titul. IX.

1 *Causa efficiens.*
2 *De quibus fieri decreta debeant.*
3 *Forma: & quis sit legitimus decurionum numerus.*
4 *De fine, ui & effectu decretorum.*

ADministratores ciuitatum, & ordo decurionum, pro usu Reipubl. decreta facere so- 1
lent, communi uel maioris partis consensu [a]: quæ quam uim habeant, uideamus.
Decreta de his fieri debent, quæ pertinent ad ciuium salutem: ut de medicis consti- 2
tuendis [b] aut reprobandis: de salarijs pro utili in commune opera ordinandis [c], &c. non
de illis quæ spectent ad ambitionem priuatorum [d]. Quare si quis ambitionis gratia ad ca-
ptandam auram popularem debitori Reipub. debitum remiserit, aut largitus sit, id de-
cretum non ualet [e]: quia administratores liquida iura remittere non possunt [f], ut nec quod
fit contra leges [g], aut non legitimo decurionum numero uocato [h]. Numerus autem le- 3
gitimus est, cum duæ cum minimùm partes sunt præsentes [i]. Ad salutem autem Reipub. 4
& municipiorum, non in priuatorum gratiam facienda sunt [k] decreta: quorum effectus
est, ut quod ordo semel rectè riteque decreuit, rescindi non oporteat, nisi ex utilitate Rei-
publ. [l] Decreta tamen non sunt leges generales, neque apertè proponuntur, sed fiunt in cu-
ria ab ordine. quare non obligant ad pœnam ignorantes, sicuti leges quæ publicè pro-
mulgantur [m], sed tantum scientes [n].

a l. 2. 3. 5. h. t.
b l. 5. h. t.
c l. 4. h. t.
d l. ambitiosa. 4.
e l. 4. h. t.
f l. præses. 12. C. de trãs. ubi Dd. uide Dd. in l. pactum. 17. C. de pac. & in l. ciuitas. 27. ff. si cert. petat.
g l. 3. de sep. uio.
h l. 2. h. t.
i l. 3. h. t.
k l. 5 & l. 4. h. t.
l d. l. 5.
m l. leges. C. de leg.
n l. fin. h. t.

DE

DE OPERIBVS PVBLICIS. TIT. X.

1 *Quis, quale opus publicum facere possit.*
2 *De curatoribus publicorum operum.*

1 VT de personis, ita de rebus quoque publicis iura singularia extant: ut in primis de operibus publicis. Opus publicum nouum facere quis potest, suo sumptu, sine autho-
ritate principis; ad reipub. tamen utilitatem: nisi ad æmulationem fiat, uel materiam
præbeat seditioni[a]. Sed in ueteribus operibus publicis, quæ securitatem publicam conti-
nent, ut sunt mœnia & portæ, nihil sine rescripto principis fieri potest[b]. Operibus publicis
nullius quàm principis nomen inscribi nefas est[c]: excepto eius, cuius munificentia opus fa-
2 ctum est[d], uel instauratum[e]. His autem construendis solent curatores legi, qui cessanonis
nomine tenentur[f]. Nam curatores operum cum redemptoribus negocium habent, Resp.
autem cum ijs quos efficiendo operi præstituit[g].

a l. 3. h. t.
b l. pen. h. t.
c l. 23. h. t.
d l. 2. & 3. h. t.
e l. fin. h. t.
f l. j. h. t.
g l. 2. h. t.

DE NVNDINIS. TIT. XI.

1 *Nundinæ unde dictæ.*
2 *Quomodo constituantur.*
3 *De nundinarum priuilegijs.*
4 *Quomodo amittantur.*

1 DE nundinis etiam singulare ius extat. Nundinæ quasi nouendinæ à nono quoque die
dictæ sunt, quo agricolæ uendendæ emendæque mercis & audiendarum legum causa,
in urbem confluebant. De his tamen annonæ gratia usu quodam inductis, hîc non
accipitur, sed de nundinis maioribus, quæ mercatus causa, instar priuilegij ab Imperatore
ciuitatibus conceduntur: quales in repub. Roman. feriæ fuerunt Latinæ: hodie apud nos
2 sunt nundinæ Francofortenses, & similes. Nundinæ igitur à solo Imperatore impetran-
3 tur[a], constituunturque exercendorum mercatuum causa[b]: qui ne quà impediantur, indu-
ctum est, ut in nundinis nemo conueniri sub prætextu priuati debiti, ac molestiam pati præ
cludique, seu (ut nunc loquuntur) arrestari possit[c]. De contractibus tamen qui in ipsis nun
dinis fiunt, nulla causa est, quare non actio exceptioque detur[d]: cùm contrahendo quisque
4 sortiatur eo loci forum, quo contraxit[e]. Nundinis impetratis à principe, non utendo qui
meruit, decennij tempore usum amitti[f]. Iure Sax. annis demum 31. per non usum nundi-
næ, ut reliqua priuilegia, amittuntur[g].

a l. unic. C. eod. l. j. h. tit. Sax. lib. 3. art. 66. & lib. 2. art. 26.
b l. 2. h. t.
c l. unic. C. eo.
d l. heres. 19. de iudic.
e d. l. heres. §. 1. c. Romana. §. contrahentes. de for. comp. in 6.
f l. j. h. t.
g uide T. de usucap.

DE POLLICITATIONIBVS. TIT. XII.

1 *Pollicitatio unde dicta, & quid sit, quomodo à pacto distet.*
2 *Quæ pollicitationes ualeant, aut non ualeant.*
3 *Ratio obligationis: & qui obligentur.*
4 *De uotis.*
5 *An in heredem obligatio transeat.*
6 *De cognitione pollicitationum.*

1 DE pollicitationibus quoque extra ordinem ius dicitur. Pollicitatio à posse & liceri
uidetur dicta[a]. Quamuis autē promiscuè pro qualicunque promissione accipi solet[b]:
tamen hîc nudum & spontaneum offerentis promissum significat, qui benignè reip.
se facturum pollicetur[c]. quare distat à pacto, quod duorum est conuentio atque consensus[d],
non unius, ut pollicitatio: quæ singulari iure obligationem hoc casu constituit, cùm aliàs,
sine mutua uoluntate, unius consensu nulla perficiatur conuentio[e], nec obligatio induca-
2 tur, sed tantum liberatio[f]. Neque tamē ex omni pollicitatione obligatio oritur. Quid enim
si quis sine causa promisit, puta edere munus, seu exhibere ludos? Certè cum ne stipulatio
quidem sine causa facta effectu ualeat[g], nec alia ulla pactio[h]: iniquum esset ex eiusmodi pol
licitatione quempiam teneri[i], nisi opus promissum iam sit inchoatum[k]. Inchoatio enim se-
riam deliberatamque fuisse promissionem denotat. Ergo tum efficax est pollicitatio, cùm ex
certa aliqua causa fit, unde intelligi possit, deliberatè promissum esse: ut si quis honoris[l] aut
decreti impetrādi gratia[m] promisit, aut ob aliam iustam causam, ut propter incendiū quod
Respubl. passa sit[n], &c. Itaque his casibus liberalitatem promissor perficere cogetur[o]. æquis-
3 simum enim est, eiusmodi uoluntates in ciuitates collatas, pœnitentia non reuocari[p]. Nec

a Alc. lib. Parer. 1. c. 1. per l. cum duobus. 52. §. si in col. unde 3. pro soc.
b l. pollicitatione. C. de dona. ante nupt. l. pen. C. de do. pro. l. si. C. ad Vell.
c l. 3. h. t.
d l. j. de pact.
e l. j. §. 1. l. ab emptione. 59. de pact. l. tale pactum. 41. eod. tit.
f l. tale. 41. de pact.
g l. 2. §. circa. de dol. except. l. qui sine. de cōd. sine caus.
h l. iuris gentium. §. sed cum nulla. de pact.
i l. 5. h. t.
k l. j. §. cœpisse. h. t.
l d. l. j. §. 1. l. 6. l. 9. h. t.
m d. l. j. §. 1.
n l. 4. l. ob casum. 7. h. t.
o d. l. j. circ. fin.
p d. l. 4.

tantum masculos, sed etiam feminas, si quid ob honorẽ pollicitæ sint, debere implere sciendum est[a]. Sed etsi quis rem aliquam uouerit, uoto obligatur: quod personam uouen- 4
tis, non etiam rem quæ uouetur, obligat. Res enim quæ uouetur, soluta quidem liberat uotum, & fit sacra, sicuti solutione tollitur omnis obligatio: sed ipso uoto, hoc est, sola uoti promissione, sacra non efficitur. Est autem uotum, alicuius faciendi uel non faciendi uersus Deum declarata promissio, authore Alc.[b] Voto autem patresfam. puberes sui iuris obligantur, non filiusfam. aut seruus, sine domini patrisúe authoritate[c]. In hæredem 5
obligatio pollicitationis transit, quamuis interdum minuatur[d]. Sed si quis ob honorem uel sacerdotium sibi delatum pecuniam promisit, ut si fortè ædilis designatus, ludos se tempore sui magistratus facturum sit pollicitus, & antequam magistratum iniret, decesserit: æquissimum est, hæredes eius in pecuniam quam is ob honorem promiserat, non conueniri[e]. Non enim ex liberalitate profecta est hæc pollicitatio, sed ex iusta & penè necessaria causa: quæ cum fuerit finalis pollicitationis, certè ea cessante etiam ipsa pollicitatio cessare debet. Secus, si tantum esset impulsiua, ut si quis demerendi populi aut adipiscendi honoris, aucupandæq; gratiæ causa promisisset, & decederet[f]. Nam impulsiuæ quamuis cessent, nihil operantur, aut mutant[g]. De pollicitationibus in ciuitate factis iudicum cognitionem 6
esse diui fratres rescripserunt[h], qui formam pollicitationi datam seruari curabunt[i], nisi aliud Reipub. utilitas postulabit[k].

a l.6.§.non tantum.h.t.
b in l.si calumnietur. 232.de uerb.signif.
c d.l.2.h.t.
d d.l.totus. l.ex pollicitatione.l.pen.h.t.
e l.si quis.11.h.t.
f l.6.s.h.t.
g gl.in l.j.§.secundo loco. de postul. uid. ad tit. de cõd. & demonst.
h l.de pollicitationib. 8. hoc tit.
i l.Septicia.10.h.t.
k l.Imperatores.13.h.t.

DE VARIIS ET EXTRAORDINARIIS COGNItionibus. Titul. XIII.

1 *Genera cognitionum extraordinariarum.*
2 *Quibus de salario ius dicatur, aut non.*
3 *De priuilegio salarij.*

ORdinariè Prætor non solet iudicare ipse, sed iubere iudicare alios, uidelicet iudices pedaneos[a]. Extra ordinem tamen & absq; figura iudicij ex nobili officio iudicat interdum summatim[b], & cognoscit certum causarum genus. Eæ cognitiones extraordinariæ uocantur. Cognitionum ergo quæ extra ordinem fiunt numerus cum ex uarijs causis descendat, in genera diuidi facilè non potest, nisi summatim diuidatur. Numerus 1
ergo cognitionum in quatuor ferè genera distribui potest. Aut enim de muneribus siue honoribus gerendis agitur, aut de pecuniaria re disceptatur, aut de existimatione alicuius cognoscitur, aut de capitali crimine quæritur[c]. De alijs quidem suprà dictum est: de 2
re pecuniaria uarijs etiam personis præses ius dicit, ut de salario professoribus studiorum liberalium, quæ ἐγκύκλια μαθήματα uocantur[d], & medicis[e], & contra eosdem[f]. nam quibus ius dicit extra ordinem, aduersus eos quoq; mutuas petitiones admittit[g]. Item ludi literarij magistris[h], & nutricibus[i]. Philosophis uerò nequaquam: non quia non religiosa res est, sed quia hoc primùm profiteri eos oportet, mercenariam se operam spernere[k]. Proinde nec iuris quidem professoribus ius dicit. Est enim res quidem sanctissima, ciuilis sapientia, sed quæ precio nummario non sit æstimanda, nec dehonestanda, dum in iudicio honorarium petitur, quod initio sacramenti & causæ ultrò à litigatore erat offerendum. Quædam enim honestè accipiuntur, etsi inhonestè petantur[l]. Et hæc quidem obtinent in ijs qui gratis ius ciuile profitentur, ut olim I.C.[m] At alijs qui operam suam aduocationibus & consilijs faciendis uenditant, certè causa nulla est, quare ius de salario dici non debeat, ut aduocatis[n]: dum tamen illud legitimam summam, uidelicet centum aureos pro singulis causis non excedat, nec improbè sit promissum[o]. Eâdem ratione & assessoribus ac comitibus iudicum ius dicitur[p], & iuris studiosis qui mercedis causa praxim exercent[q]. Salarij autem causa tam est fauorabilis, ut si decesserit, nondum absoluto officio, 3
qui ea gratia honorariũ accepit, ab hæredibus eius nihil repeti queat[r]. De alijs quoq; rebus uarijs extra ordinẽ ius dicitur, quas omnes difficile est percensere: quasdã tamen enumerat Vlp.[s] & Caius[t], qui uult iudicẽ imperitè iudicantẽ, in quantũ æquum religioni iudicantis uisum fuerit, condemnari. quod & in executoribus iniustè exequentibus receptum est[u].

a Cic.in epist. ad fratrẽ.
b l.j.C.ut in poss.lega.
c l.5.h.t.
d l.j.in prin.h.t.
e l.j.§.medicos.
f l.5.h.t.
g l.j.§.fi.h.t. uide l. cum Papinianus.14. C. de sent.cum sub.seq.tot. tit.ex.de mut.petit.
h d.l.j.§.ludi.
i d.l.j.§.pen.
k d.l.j.§.medicos.
l l.j.§.proinde.h.t.
m Cic.lib.1.de Orat. & alijs locis.
n d.l.j.§.in honorarijs.
o d.l.j.§.in honorarijs. cum seq. l.quisquis. C. de postul.
p d.l.j.§.item comites. l.j. de off. ass. l.moris. 9.§.solet.de poen.uide Cuiac. Obser. lib. 7. cap.25.
q l.4.h.t.
r d.l.j.§.diuus.
s in l.2.h.t.
t in l.fin.h.t.
u Bald. in l.sancimus.C. de iud. Par. de Put. in trac.synd.ad uerb.executio.cap.2.

DE PROXENETICIS. TIT. XIIII.

1 *Quare proxenetica licitè exigantur.*
2 *Vnde dicti proxenetæ.*

EOdem modo etsi sordidum est proxeneticum seu ἑρμηνευτικὸν petere, pro leuidensi uidelicet operula, quæ contrahentibus in conciliandis conuentionibus & interpreta- 1
tione non intellectæ linguæ præstatur: tamen cum usus horum hominum in magnis emporijs

emporijs sit necessarius, proxenetica quoque licito iure extra ordinem petuntur [a], quòd hu
manum sit [b] qualem qualem operam remunerari. Cōtrà uerò proxeneta reconueniri non
potest tanquam mandator, neq; ex locato tenetur, sed ex dolo tantum & lata culpa [c], instar
mensorum [d]. An autem proxeneta testis esse posit de contractu quem conciliauit, alterius
2 est loci [e]. Dicti autem sunt proxenetæ ἀπὸ τοῦ προξενεῖν, quod significat conciliare, maximè
hospites ac ignotos, diuersæq; linguæ homines, quibus potissimùm hoc genus hominum
inseruit. Hinc proxenetica merces, quæ pro opera eiusmodi debetur: quo nomine & munu
scula γαμήλια, & arrhæ quibus sponsalia conciliantur, ueniunt [f].

DE CENSIBVS. TIT. XV.

1 *Quid sit census.*
2 *Quotuplex.*
3 *Quis censitor, magister census, censor.*
4 *De forma censuali, & pœnis fraudatorum.*
5 *De iure Italico.*

1 CEnsus etsi significat aliquando facultates & patrimonium [a], ut apud Ouidium:
—Dat census honores, &c. item patrimonij reditum [b]: tamen apud Iureconsultos com
muniter accipitur pro tributo, pensitatione seu præstatione, quæ fisco Imperatoris
debetur [c], in recognitionem uniuersalis dominij, & in auxilium ac tuitionem Reipublicæ,
quæ principi incumbit [d]. Census, inquit Zas. [e] est æstimatio patrimonij, ad hoc ut annuū tri
butum (quod nos Germani steuram uocamus) soluatur. unde censitores dicti, qui censum
æstimant & exigunt. Profiteri uerò dicuntur, qui patrimonij sui quantitatem ad censum in
dicant. Theophilo porrò census significat tabulam, in qua Romani facultates suas conscri
2 bebant, ut necessitatis tempore, pro modo patrimonij sui quisq; cōferret [f]. Census autem
olim duplex fuit: alius capitis, alius soli uel agrorum [g]. Primus uiritim ratione personarum
per singula capita præstabatur [h], ut nunc apud Turcas. Secūdus pro modo iugerum, unde
& iugatio dicitur [i]: & pro seruis censitis atq; addictis, qui pars fundi tanquam instrumentū
esse intelliguntur [k], erat pensitandus. nam de mobilibus alioqui census non præstantur [l]:
præsertim hodie, sublata per Constantini constitutionem [m] priore illa census ratione, quæ
3 in capita erat constituta. Censitor dicitur magistratus, qui censibus & tributis exigendis
præest [n], qui & peræquator [o]: alius autem ab hoc est magister census [p]: cuiusmodi & censor,
qui antiquitùs moribus & disciplinæ erat præfectus [q], & quinto quôq; anno, ex institutio
4 ne Seruij Tulli regis, ciuium capita, & quantum cuique in bonis esset, recognoscebat [r]. De
forma censuali, quomodo uidelicet agri sint in censum referendi, extat prolixum Vlp. [s] re
sponsum: in quo etiam de pœna eius tractatur, qui falsò censum professus est [t]: de pœna au
5 tem eius, qui sua die non soluit, Paulus [u] agit. Sciendum autem est, censum non præstare
prædia quæ sunt Italici iuris. Itali enim cum essent pop. Rom. socij & confœderati, non pen
debant tributa [x]: unde ciuitates quæ ius Italicum beneficio principis erant consecutæ, eâdē
immunitate fruebantur, quas hîc recensent Vlp. [y] & Celsus [z].

DE VERBORVM ET RERVM SIGNIFICATIONE. TIT. XVI.

1 *Continuatio.*
2 *Voluntatem potius quàm uerba inspici.*
3 *Verba quatuor modis accipi.*
4 *De significatione nominum.*
5 *De significatione uerborum.*
6 *De significatione aliarum partium.*
7 *De significationibus rerum.*
8 *De ijs quæ ad personas pertinent.*
9 *De significatione rerum.*
10 *De significatione earum quæ ad actiones pertinent.*

1 ABsolutis omnib. quæ cùm in ordinariam iudiciorum cognitionem cadūt, tum extra
ordinē disceptantur: iam uno quasi fasce quæcunq; sparsim suprà dicta sunt, coroni
dis uice in his duob. titulis concluduntur. Ac cùm ius omne consistat partim in rerū
diuinarum

a l. 1. 2. 3. h. t.
b d. l. 2. in uerb. philanthropi.
c l. 2. h. t.
d tot. tit. si mens. fal. mo. dix.
e §. quoniā. in Auth. de teste. in l. omnibus. C. de test. ubi Salic. gl. & Cano. in c. 1. de testib. lib. 6. gl. Landt. lib. 1. art. 13. Lanfr. in c. quoniā. uerb. testium. nu. 75. de probat.
f tot. tit. C. de spons. & prox.

a l. cogi. 16. in prin. ad S. C. Treb. l. de creationibus. C. de epis. audi.
b tot. tit. ex. de censib. l. frugem. 76. de uerb. signif. l. si sponsalibus. §. 1. de iur. dot.
c tot. tit. C. si prop. pub. pens. & tit. sine cens. uel rel. l. competit. C. de præs. 30. & c. §. cogei. in Auth. de mand. prin.
d Molin. in cons. par. tit. 2. de cons. in prin. nu. 15. per tit. in Nouel. de collat.
e intellect. singul. lib. 2. cap. 3. uide Landt. art. 54. lib. 1.
f uide eum in §. 6. Inst. de his qui sunt sui uel alien. iur.
g l. 3. l. fin. h. t.
h d. l. 3. l. cum antea. C. de agr. & cens. l. 11.
i l. immunitates. C. de agr. & cens. lib. 11. l. unic. C. de colon. transf. eo. lib.
k l. 3. l. quemadmodum. l. cum satis. C. de agr. & cens.
l d. l. fin.
m l. unic. C. de cap. ciuil. cens. ex lib. 11.
n l. 4. §. illum. h. t.
o t. t. C. de cēs. & cēs. & peræq. lib. 11. §. coges. in Auth. de man. prin.
p l. 25. 26. 27. C. de donat. l. cōsulta. C. de test. §. et hic uerò. in Auth. de test. §. illud. in Auth. ut frat. fil.

q l. 2. §. post deinde. de orig. iur. l. censere. 111. de uerb. signif. r uide Dionys. Halicarn. hist. lib. 4. s l. 4. h. t. t d. l. 4. §. pen. u in l. 5. x l. de his. 3. C. de epis. & cler. y in l. 1. z in l. 6. 7. & 8.

diuinarũ atq; humanarum, quæ quidem ad iuris ſcientiam pertinẽt, cognitione: partim in
iuſti atq; iniuſti noticia: rectè atq; ordine hoc in titulo ſignificationes, ex quib. cognitio pri-
ma ſumenda eſt, tum uerborum, tum rerum, expoſitæ ſunt: pòſt in ſequentem de his ipſis re
bus definitiones ac regulæ iuris, quæ oſtendunt quid quaq; in re iuſtum iniuſtumq; ſit, reſe
runtur. Quod ad uerborũ ſignificationẽ attinet, illud in genere ſciendũ eſt, quandoquidẽ 2
uerba inuenta ſunt ut mentẽ exprimant [a], ſemper uoluntatẽ potius ſpectandam q̃ uerba [b].
Sed quia mutuũ iter eſt inter animũ & ſermonẽ, eius interpretem: ideo nõ minus ex uerbis
colligimus uoluntatẽ, q̃ contrà ex uoluntate ſenſum uerborũ. Nemo enim præſumiť aliter
loqui, q̃ ſentiat [c]. Verba, inquit Alc. [d]. quatuor modis accipiunť: ex ꝓprietate, improprio, 3
uſu, & interpretatione. Verborũ proprietas non tantũ ad nomẽ, ſed ad uim ſignificãdi refe-
rẽda eſt: quare & appellatio per metaphoram aliamùe figuram ſumpta, propria nobis erit,
dummodò nihil ſignificantius dici poſsit. Improprium eſt, quod non ſuo nomine diciť, ut
uendere pro locare [e], dare pro tradere [f]: aut per fictionẽ dicitur. Ex uſu cõmuni loquẽdi, uer
ba ſignificationẽ accipiũt. nã uſus etiã ꝓprietati præſcribit [g], ut meritò de illo dixerit Hora-
tius: *Quẽ penes arbitriũ eſt, & uis, & norma loquendi.* Per interpretationẽ uel extẽſionem, cum de
ſimilib. ad ſimilia proceditť [h]. Verbi aũt appellatio hîc tã nomina q̃ uerba, aliasq; orationis
partes, atq; ipſam adeò orationem cõprehendit. de omnib. enim uidemus hîc agi. De no 4
minibus aut uim nominis habẽtibus: ut cũ exponiť quid ſit dies [i], iter diei [k], mille paſſus [l],
annus, annus biſextilis [m], anniculus [n], mẽſis [o], quæ anni maior pars [p], quid ſubſignatum [q],
probrũ, opprobriũ [r], auxiliũ, conſiliũ [s], geſtũ [t], factum [u], magiſter [x], inteſtatus [y], arbitratus [z],
dolus malus [a], impenſæ [b], optimus maximus [c], proximus [d], ſupremus [e], reliqui [f], cæteri [g],
meũ, tuũ [h], ſuũ [i], aliquorũ [k], ter enixa [l], pellex [m], ille aut ille [n], ſpecioſus [o], ſtuprũ [p], adulteriũ [q],
furtũ [r], diuortiũ [s], repudiũ [t]: morbus [u], morbus ſonticus [x], uitiũ corporis [y], hoſtes [z], uſura [a],
fraus [b], pœna [c], mulcta [d], portio [e], portiõ uirilis [f], cõiunctio [g], cautllatio [h], donum, munus [i],
munus publicum [k], abſens [l], mangones [m], mercatores [n], uenaliciarij [o], pluris [p], dolus [q], lata
culpa [r], negligentia [s], poteſtas [t], uincula [u], carcer [x], cuſtodia [y], nomina pluralis numeri [z], fal-
ſum teſtamentũ [a], amici [b], fugitiuus [c], erro [d], noxa [e], trãſacta finita [f], locuples [g], ruta cæſa [h], &c.
De uerbis: ut quid ſignificet uerbum oportebit [i], oportere [k], rapuiſſe [l], reſtituere [m], de- 5
teſtari [n], ſolui uinculis [o], perſequi [p], pertinere [q], capere, accipere [r], præſtare [s], dare [t], cogno-
ſcere, recognoſcere [u], diſpungere [x], rationes edere, reddere [y], derogare, abrogare [z], aſsigna-
re libertũ [a], cẽſere [b], debere [c], ſoluere [d], ligare [e], eſt [f], erit [g], peperiſſe [h], perficere [i], capere [k], habe-
re [l], habere filium [m], pernoctare [n], abeſſe [o], facere [p], commendare [q], exigere [r], cauere [s], iudica-
re reum [t], cedere diem [u], calumniari, fruſtrari, morari [x], uiuere [y], ferri, portari [z], exhibere [a].
De præpoſitionibus, & conſimilibus orationis partibus: ut quid ſignificet penes, & a- 6
pud [b], ante [c], poſt [d], cum [e], coràm [f], palàm [g], rectè [h], amplius [i], dum [k], minus [l], duntaxat [m],
poſtquam [n]. De oratione: quam uim habeat coniuncta, diſiuncta, diſiunctiua, ſubdiſiun-
ctiua ſeparata [o]. Item hæc: cùm erit commodum [p], cùm potero [q], intrà diem mortis [r], furem
eſſe aut furto noxaq; ſolutum [s], quanti ea res erit, uel eam eſſe apparet [t], ſoluto matrimo-
nio [u]. Qua in parte etiam obſeruandum eſt, ſingulare ſæpè uſurpari pro plurali [x], & duas
negatiuas ualere affirmatiuam [y]. Iam quod ad res attinet, tenendum eſt, rei nomen eſſe 7
uocabulum (ut Dialectici appellant) tranſcendens, quod omnia quæ in toto uniuerſo
exiſtunt, uno ſignificatu comprehendit [z], nec ullo prædicamentorum ordine aut gradu co-
ercetur. Sed res omnes in doctrina iuris, ad tres ordines redigi ſolent: ad perſonas uideli-
cet, res, & actiones: nam hæc ſunt obiecta iuris propria, ut alibi dictum eſt [a]. Quare ſignifi-
cationes earum duntaxat rerum, quæ ad ea obiecta pertinent, hoc in Titulo inueſtigantur.
Ac primò quia triplex eſt perſonarum reſpectus: quorum unus ex iure naturæ, alter ex iure 8
gentium, tertius ex iure ciuili deſumitur: primò quo ad naturalem hominũ reſpectum hîc
quæritur.

a *l. Labeo. 7. de ſup. leg.*
b *l. 219. h. t.*
c *d. l. Labeo.*
d *lib. 1. de uerb ſignif.*
e *Bart. in l. cotem. §. qui maximos. de publi.*
f *l. uerbum. § 4. h. t. l. 4. de uſur.*
g *l. cum de lanionis. §. ad finem. de fund. inſtru.*
h *l. ſ. h. t.*
i *l. 2. 3. h. t.*
k *d. l. 3.*
l *l. 154. h. t.*
m *l. 48. h. t.*
n *l. 132. h. t.*
o *l. 98. h. t.*
p *l. 156. h. t.*
q *l. 39.*
r *l. 42. 224. h. t.*
s *l. 53. h. t.*
t *l. 19. 20. 58.*
u *l. 59. h. t.*
x *l. 57. h. t.*
y *l. 64. h. t.*
z *l. 68. h. t.*
a *l. 69. h. t.*
b *l. 79. h. t.*
c *l. 90. 126. 161. 169. hoc tit.*
d *l. 92. l. 155.*
e *l. 92. h. t.*
f *l. 95. 160. h. t.*
g *l. 160. h. t.*
h *l. 25. 91. 205. h. t.*
i *l. 239. h. t.*
k *l. 96. h. t.*
l *l. 137. h. t.*
m *l. 144. h. t.*
n *l. 224. h. t.*
o *l. 100. h. t.*
p *l. 101. h. t.*
q *l. 101. h. t.*
r *l. 229. 230. h. t.*
s *l. 101. 191.*
t *l. 101. 191.*
u *l. 101. h. t.*
x *l. 113.*
y *l. 101. h. t.*
z *l. 118. h. t.*
a *l. 121. h. t.*
b *l. 131. h. t.*
c *d. l. 131.*
d *d. l. 131. l. 244.*
e *l. 164. h. t.*
f *l. 145. h. t.*
g *l. 142. h. t.*
h *l. 177. 233. h. t.*
i *l. 18. 194. 214. h. t.*
k *l. 239. h. t.*
l *l. 199. h. t.*

m *l. 207. h. t.* n *d. l. 207.* o *d. l. 207.* p *l. 192. 232.* q *l. 226. h. t.* r *l. 213. 223. 226. h. t.* s *l. 226. h. t.* t *l. 215. h. t.* u *l. 216. 224. h. t.* x *d. l. 216.* y *l. 224. h. t.* z *l. 217. h. t.* a *l. 221. h. t.* b *l. 223. h. t.* c *l. 225. h. t.* d *d. l. 225.* e *l. 237. h. t.* f *l. 229. 230. h. t.* g *l. 239. h. t.* h *l. 241. h. t.* i *l. 8. h. t.* k *l. 37. h. t.* l *l. 9. h. t.* m *l. 22. 35. h. t.* n *l. 39. 237. h. t.* o *l. 48. h. t.* p *l. 57. h. t.* q *l. 70. 181. h. t.* r *l. 76. h. t.* s *l. 71. h. t.* t *l. 76. h. t.* u *l. 56. h. t.* x *l. 56.* y *l. 89. 94. h. t.* z *l. 102. h. t.* a *l. 107. h. t.* b *l. 111. h. t.* c *l. 114. h. t.* d *l. 176. h. t.* e *l. 120. h. t.* f *l. 123. h. t.* g *l. 123. h. t.* h *l. 132. in fi. 171.* i *l. 139. h. t.* k *l. 140. h. t.* l *l. 143. 164. 188.* m *l. 141. h. t.* n *l. 166. h. t.* o *l. 173. 199. h. t.* p *l. 175. 218. h. t.* q *l. 186.* r *l. 187. h. t.* s *l. 188. h. t.* t *l. 197. hoc tit.* u *l. 213.* x *l. 233.* y *l. 234.* z *l. 235.* a *l. fin. h. t.* b *l. 63.* c *l. 132.* d *l. 132.* e *l. 219.* f *l. 209.* g *l. 33.* h *l. 33.* i *l. 82.* k *l. 89.* l *l. 150.* m *l. 202.* n *l. 217* o *l. 28. 29. 53.* p *l. 125.* q *l. 125.* r *l. 134.* s *l. 174. 200.* t *l. 179. 193.* u *l. 240.* x *l. 158.* y *l. 238. hoc tit.* z *l. 5. hoc tit.* a *l. 1. & 2. de ſtat. hom. §. final. inſtit. de iur. natur. gent. & ciuil.*

quæritur, quis hominis appellatione contineatur [a], an monstra[b], an is qui in utero est[c], qui mortuus nascitur [d], spado [e], an nomine uirili ueniat mulier [f], mulieris uirgo [g], uirgines uiduæ [h]. Qui comprehendantur nomine parentum [i], liberorum [k], filiorum [l], filiarum [m], natorum [n], posthumorum [o], puerorum [p], fratrum [q], socerí [r], generí [s], nurus [t], neptis [u]. De respectu personarum iuxta ius gentium hæc exponuntur: quinam sint liberi, qui serui [x]: & inter hos qui urbani, rustici, uillici [y], &c. qui patroni [z], liberti [a], quis uerè possessor [b], locuples[c], emptor[d], debitor[e], creditor[f], hostes perduelles [g], &c. Circa respectum iuris ciuilis hæc traduntur: quid sit ciuis, municeps[h], incola[i], paterfamiliâs[k], materfamiliâs[l], familia[m], testator intestatus[n], hæres[o], tutor[p], pupillus[q], sequester[r], plebs[s], collegium[t], collegæ[u], contubernales[x], decuriones[y], prouinciales [z].

9 De rebus primùm in genere quæritur, quid sit res [a], opus[b], totum[c], pars[d]: deinde specia tim de rebus corporalibus & incorporalibus. Corporalia aut publica sunt, aut priuata: in publicis ostenditur quid sit urbs, oppidum[e], urbs Roma[f], bona ciuitatis, seu Reip.[g] publica[h], publica uectigalia[i], ostentum[k]. De priuatis, quid sit res mobilis aut soli[l]: deinde in mobilibus quid merx[m], pecunia[n], æs[o], æs alienum, suum[p], peculium[q], stipula [r], fruges, frumentum[s], glans caduca[t], pomum[u], uictus[x], uestimenta, uestis[y], toga[z], instratum stragula[a], ornamenta[b], boues[c], carbones[d], ligna[e], uinaria uasa [f], dolia, feriæ, amphoræ[g], ruta cæsa [h], telum[i], arma[k], uenenum [l], malum nauis, artemon[m], tabernacula[n]. De rebus soli, quid fundus[o], ager[p], sylua cædua[q], terra noualis, integra[r], continens[s], littus[t], pascua[u], pratum[x], portus[y], locus[z], area[a], prædia urbana, rustica[b], ædificium[c], ædes, domus[d], tugurium[e], taberna[f], taberna instructa[g], protectum immissum[h]. De incorporalibus, quid sit & contineat hæreditas[i], hæreditas lege obueniens [k], hæreditas delata [l], sponsio [m], solutio perfecta, imperfecta[n], actus[o], contractus[p], gestus[q], donatio[r], bona[s], & ea quotuplicia [t]: restitutio[u], exhibitio[x], possessio[y], iura prædiorum[z], fructus, ususfructus[a], usus[b], uia[c], stipendium, tributum[d]: alienatio[e], detestatio[f], liberatio[g], substitutio[h].

10 De actionibus, seu iudicijs: quid sit lis[i], actio[k], persecutio[l], petitio[m], causa capitalis[n], notio[o], præuaricatio[p], satisdatio[q], pronunciatum, statutum[r], transactum, finitum[s].

DE REGVLIS IVRIS. TIT. XVII.

1 *Quid sit regula.*
2 *Quid causæ coniectio.*
3 *Quomodo concipiantur regulæ.*
4 *Regularum definitiones esse periculosas.*
5 *Quæ regulæ ad personas pertineant.*
6 *Quæ ad res.*
7 *Quæ ad actiones.*

1 QVod ad regulas iuris attinet, quæ iusti atque iniusti scientiam breuiter comprehendunt, eas sic definit Paulus[a]: Regula est, quæ rem quæ est, id est, ius de rebus constitutum, breuiter enarrat: non ut ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est, regula fiat. Per regulam igitur breuis rerum quæ iure constitutæ sunt, narratio traditur: &, ut Sabinus

2 ait, quasi causæ coniectio est, id est in breue coactio [b]. Nam causam conijcere, est argumentum rei breuiter & summatim iudici exponere [c]. Vt igitur coniectio, causæ summam continet: ita regulæ, earum rerum quæ iure constitutæ sunt, breuiaria atque summas complectun-

3 tur. Quare & circa generalia iuris præcepta uersantur, & concipi solent aut sub uniuersali signo [d], aut indefinito [e], quod uniuersali æquipollet [f], aut alijs dictionib. quæ si non omnia, tamen

a L.152. b L.135. c L.153.162.231. d L.129. e L.128. f L.1.102.§.fin.195. g L.13. h L.242.§.uidua. i L.52. k L.56.148.149.250. l L.84.116.122.201. m L.164. n L.104. o L.64. p L.161.204. q L.201. r L.146. s L.136. t L.50. u L.136. x L.40.239. y L.203. z L.12. a L.59.105.178.284. b L.39. c L.134. d L.110. e L.108. f L.10.11.12.54.55. g L.234. h L.228. i L.229. k L.195. l L.46. m L.40.166.195.196. n L.64. o L.65.70.170.227.219. p L.221. q L.239. r L.109. s L.237. t L.85. u L.172. x L.184. y L.239. z L.190. a L.5.6.23.72. b L.5. c L.25.§.1. d L.25.26. e L.239. f L.87.139.147. g L.15.16. h L.15.16.17. i L.17. k L.38. l L.93. m L.66.207. n L.4.97.178.222. o L.159.

p L.213. q L.182. r L.30. s L.77. t L.30.236. u L.205. x L.43.44.234. y L.45.127. z L.180. a L.45. b L.74. c L.89. d L.167. e L.167.168. f L.206. g L.206. h L.243. i L.233. k L.41. l L.236. m L.242. n L.184. o L.60.111.115. p L.27.111.115. q L.30. r L.30. s L.99. t L.96.112. u L.30 x L.31. y L.59. z L.60. a L.111. b L.198. c L.242.245. d L.203. e L.180. f L.183. g L.186. h L.242. i L.3.24.119.138.165.178.uid.L.63.§.tit. k L.130. l L.151. m L.7. n L.12.32.82.117.176. o L.19. p L.19.20. q L.19.20. r L.67. s L.21.39.83.88.182.208. t L.44. u L.22.35.73.75.81.246. x L.22. y L.7. z L.86. a L.25.26. b L.230. c L.157. d L.27. e L.28.67. f L.40. g L.46.47. h L.163. i L.36. k L.8.78. l L.34.18. m L.178. n L.103. o L.99. p L.112. q L.161. r L.46. s L.229.230. a L.fi.h.t. b Asco.3.Ver. c Cic.ad Heren.lib.2.Gell.lib.17.cap.5.& lib.5.cap.10. Asco.præall.lo.Duar.in l.iurisgentium.§.quinimò.de pac.& lib.disp.1.cap.46. d L.omnes.L.in omnibus.L.omnia.L.nullum.cum similib.h.t. e L.2.3.cum similibus. f L.si ex plurib.de leg.2.

tamen multa comprehenduntur ut ferè[a], plerunque[b], frequenter[c], & consimilib. Sed cum in to- 4
to iure generi per speciem derogetur[d], fit ut regularum quæ res generatim comprehendũt,
definitio existat periculosa[e], ut non temerè eis sit fidendum. Nec enim rarò subuertuntur
ostensa lege aut ratione, distinctione aliqua, propter quam in præsenti specie locum habere
non debeant: quod cum fit, amittunt suum officium, quasi exclusæ exceptione[f]. Vt autem
omne ius, ita & regulæ quæ inde sumuntur, ad personas, res & actiones pertinent. Ad perso 5
nas hæ, quibus definitur, qua in parte feminæ sint marib. deteriori iure[g], quo utantur iure
furiosi[h], muti, surdi[i], liberi[k], filijfamilias[l]. Deinde quæ sint iura libertatis & liberorum[m], ser-
uitutis & seruorum[n], possessorum[o] iam bonæ fidei[p] quàm malæ[q], item eorum qui dolo de-
sierunt possidere[r], emptoris & uenditoris[s], fideiussoris[t], socij[u], debitoris[x], &c. Postremò
quæ sint iura testantium & intestatorum[y], hæredum[z], bonorum possessoris[a], successoris[b],
authoris[c], tutoris[d], pupilli[e]. Ad res pertinent eæ regulæ quæ ostendunt quid iuris sit in toto 6
& parte[f], quanta in rebus cautio[g], quid obtineat in rebus quæ nullius censentur in bonis[h],
quid in rebus quæ sunt alicuius, tam corporalibus ut est domus, quæ dicitur tutissimum
cuiusque refugium[i]: quàm incorporalibus, cuiusmodi sunt iura sanguinis[k], testamento-
rum[l], legatorum[m], hæreditatum[n], repudiationis[o], potestatis[p], nuptiarum[q], actuum legiti-
morum[r], contractuum[s], obligationum[t], alienationis[u], translationis iurium[x], iussus, man-
dati[y], ratihabitionis[z], uenditionis[a], donationis[b], dotis[c], stipulationis[d], aliorumque facto-
rum[e]: quid seruetur in ijs quæ contractibus accedunt, ut sunt res de quibus contrahitur[f],
possibiles aut impossibiles[g]: item in ijs quæ contractus aut firmant[h], ut ius pignoris[i]: aut
repræsentant, ut tempus[k]: aut tollunt[l]. Item de circumuentione[m], & dolo ac culpa: quis ui-
delicet intelligatur esse in culpa[n], dolo[o], mora[p], aut alio delicto[q]: quid præstet bona fides[r],
possessio[s], fructus rei[t], euictio[u]. Sed in primis & præcipuè regulæ traduntur de interpreta-
tione nominum, uerborum & clausularum, quæ actionibus hominum explicandis adhi-
bentur: ut quam uim habeant, & quomodo interpretanda sint obscura[x], dubia[y], ambi-
gua[z], repugnantia[a], cauillationibus obnoxia[b], rarò uel frequenter accidentia[c], singula-
ria[d]. Qua in parte in genere præcipitur, iustis decretis rem temperandam esse[e]: & in omni-
bus, maximè tamen in iure, id est iudicio, spectandam esse æquitatem[f]. In contractibus pri-
mò inspiciendum, quid actum, etiam si uerba non consonent[g], tum consuetudinem, po-
stremò id quod est minimum[h], & tempus contractus[i]. Ad actiones & iudicia eæ regulæ 7
spectant, quibus definitur, quid sit ius gladij[k], quæ potestas magistratus[l], iudicis[m], quid sit
arbitrium[n], quæ uis cognitionis & iudicij[o]. Item de iure petitionis[p], actoris[q], procuratoris[r],
rei[s], defensionis[t], an proponi possint plures actiones, an plures exceptiones[u], quæ actio a-
lia momentosior[x]. De petitionibus ante tempus[y], transitorijs in hæredem[z], pœnalibus[a],
quis actionem dare possit[b]. De effectu exceptionis[c], & litiscontestatæ[d], quis condemnare
possit[e], & quatenus[f]. Item in condemnationibus spectandam [illegible], & æquitatem[g], præ-
sertim in pœnalibus[h]: ad hæc, ætatem & imprudentiam[i]: effectum autem rei iudicatæ esse,
ut pro ueritate habeatur[k], atque alia id genus: quæ omnia persequi, nostri non est iam insti-
tuti. Atque ita tandem [illegible], & primus hic labor, opinione nostra, quàm initio operis
conceperamus, longè maior difficiliorque, ad metam, adspirante Deo, decurrit: Cui soli, ue-
ro, iusto, immortali, immensæ potentiæ & bonitatis Deo, Patri æterno, cum filio suo Domi-
no & redemptore nostro Iesu Christo, patefacto in Ierusalem, & Spiritu sancto effuso in A-
postolos, conditori & conseruatori omnium rerum, & in primis Ecclesiæ suæ
ac honestorum studiorum, quæ Ecclesiæ ancillantur, sit laus,
honor & gloria, in omnes æternita-
tes, Amen.

FINIS PARATITLORVM.

a l. ferè. 100. & 196. h. tit.
b l. plerunque. h. t.
c l. ea quæ. 65. cum sim. hoc tit.
d l. in toto.
e l. omnes. 203.
f l. j. in fi. h. t.
g l. 2. 111.
h l. 5. 41. 167.
i l. 167.
k l. 148.
l l. 4. 94.
m l. 21. 107. 137. 140. 165.
n l. 33. 108. 136. 161. 176. 189. 212.
o l. 199.
p l. 180.
q l. 169.
r l. 174. 193. 200.
s l. 199.
t l. 44. 111.
u l. 48.
x l. 67. 96.
y l. 7. 142.
z l. 6. 39. 44. 45. 60. 90. 112. 153. 154. 155. 163. 171. 184. 192. 195. 199. 200.
a l. 118. 171.
b l. 138.
c l. 138.
d l. 74.
e l. 2. 5. 111. 112. 150.
f l. 114. 111. 191.
g l. 261.
h l. 143.
i l. 62. 104.
k l. 8.
l l. 12. 20. 90. 202. 211.
m l. 18.
n l. 39. 63. 74. 92. 181.
o l. 35.
p l. 18. 19.
q l. 31. 158.
r l. 78.
s l. 18. 19. 20. 28. 32. 46.
t l. 131. 145. 196.
u l. 162. 206.
x l. 55. 121. 163. 186.
y l. 61. 130. 140. 200.
z l. 61. 195.
a l. 61. 121. 131.
b l. 54. 70. 83. 124. 126. 199.

c l. 86. d l. 187. e l. 32. 90. 198. f l. 46. 145. g l. 51. 110. 178. 149. h l. 30. 86. 211. i l. 119. k l. 14. 17. 30. l l. 36. 102. m l. 50. n l. 37. 51. 130. 175. 204. o l. 56. 64. 79. 80. 100. 110. 117. 128. 134. 138. 160. 172. p l. 64. 89. 139. q l. 177. 195. 198. r l. 58. 179. s l. 196. t l. 72. a l. 151. x l. 9. 42. 140. 129. y l. 21. 57. 153. z l. 68. 86. 97. a l. 149. b l. 201. c l. 65. 115. d l. 184. e l. 86. f l. 91. g l. 93. 95. h l. 35. i l. 19. 30. k l. 71. l l. 103. m l. 132. 137. n l. 23. o l. 28. 73. 106. p l. 34. q l. 42. 43. 89. r l. 166. s l. 42. 168. t l. 53. 199. 127. u l. 44. x l. 105. y l. 147. z l. 170. a l. 173. b l. 103. c l. 113. d l. 87. 88. 99. 125. 182. e l. 38. f l. 29. g l. 91. h l. 198. i l. 119. k l. 208.

CODICIS D. IVSTINIANI IMP. OECONOMIA:

EODEM D. MATTHAEO VVESENBECIO I. C. AVTORE.

NIHIL est ad iuuandam memoriam utilius, nihil quod in reperiēdis memorandisq; legum titulis quærentem magis iuuet, quàm peruidere, & in numerato habere εὐσύνοπτον & seriem omnium tractatuum ac titulorum, qui ordine in uoluminibus Iuris explicātur. Quare ut antea in Pandectis hac in re operam uobis, quantū arbitror, non ingratam, neq; inutilem nauaui: ita subcisiuis his horis, titulos Codicis ad eundem modum, ostensa uidelicet eorum omnium serie & ordinatione, ordinisq; causa & ratione exposita, conabor paucis connectere ac coagmentare: eo quidem breuius, quòd uberior singulorum explicatio, de Pandectarum compendiaria interpretatione, in Paratitlis exhibita, peti à studiosis queat. Neq; uerò negligenda est Iustinianei Codicis lectio. Nam etsi hîc à perfectione Pandectarum, in quibus omnia meliore methodo, atq; etiam uberius explicantur, non parum abest: tamen exuperat & antecellit in nonnullis. Etenim & supplet ea quæ à ueteribus I.C. decisa non sunt, & eorum pugnas controuersiasq; dirimit: & emendat corrigitq; ueterum subtilitatem, substitutis ijs quæ ad usum existunt potiora: & quædam etiam uberius distinctiusq; explicat, ut ius publicū, quod ad sacra, sacerdotes, magistratusq; pertinet, item tractatum iudiciorum, restitutionum, usucapionum, &c. Ac profectò praxi operam daturis, utilius futurum uidetur in constitutionibus Imperatorum, potius quàm in Iurisconsultorum responsis peruolutandis, multum operæ temporisq; collocare. Nam in his sæpe non minus subtilitatis est, quàm frugis: multum etiam quæstionum & opinionū uariarum, ac subtilium disputationum, quæ laudem quidem ingenij habent, & acumen I.C. ostendunt: cæterùm in foro non maximum usum obtinēt, neq; iustos fructus, laboribusq; impensis dignos, hodie parere possunt. At constitutiones Impp. in Codicem relatæ, definiunt quæstiones ex media uita quotidiana sumptas, prout quæque res & causa à consulentibus uel iudicibus, Principi dijudicanda est oblata: quæ, cum actiones, lites & negocia generis humani fuerint & sint omnibus temporibus similia, ut usum in communi uita habeant maximum, necesse est. Verùm ego nunc collationem horum librorum non institui. Id certè negari non potest, & res ipsa loquitur, in Pandectis maiorem quàm in Codice, quod ad singularum materiarum explicationem attinet, methodum esse obseruatam. Nam in illis ordine & per partes, eademq; serie qua à I.C. fuit composita, doctrina Iuris traditur integra. In hoc nullum doctrinæ corpus solidè exhibetur, sed singula facta & species pro re nata oblatæ deciduntur. Deinde in Codice ordo temporum tantūmodo est seruatus: & ut quisque Imperator prior posteriorue principatum tenuit, ita & eius constitutio priore posterioreue loco est collocata[a]. quod ideo factum uidetur, ut ex notatione temporum sciri posset, quæ constitutio alteri derogaret. Nam recentiores antiquioribus derogant[b]. In Digestis porrò rerum & tractationis magis ordo seruatus est, quàm temporum: quorum haberi rationem nihil fuit necesse, cum sinc prærogatiua uetustatis auctoritatisq;, responsa ex monumentis I.C. collecta sint, & una Iustiniani constitutione quasi sanctione quadam pro lege cōfirmata[c]. Itaq; non omnino nulla causa fuit, cur Iustinianus uitandæ confusionis causa, constitutiones Imperatorum à responsis I.C. separandas esse duxerit. Etsi autem, ut dixi, particularis rerum tractatio in Codice, serie nulla iusta apta est, & coagmentata, tamen uniuersalis titulorum dispositio non caret arte, nec multum discrepat ab ea quam in Pandectis seruatam esse uidemus: ut iam, Deo cœpta secundante, deinceps ostendemus. Ac ut à nomine ipso ordiamur, Codex, siue caudex, crassior arboris pars dicitur, quæ extra terram assurgit. Hinc, quia ueteres, nondum inuento papyri usu, tabulas conficiebant, scriptioni aptas (quale etiamnum hodie uisitur nouum Testamentum Caroli Magni, inter eius monumenta Aquisgrani asseruatum) eo factum est, ut codices dicerentur plures eiusmodi tabulæ, ad instar uoluminis colligatæ. Hoc nomine insignitus est liber constitutionum Imperatoriarū, quia obtinuit ut scripta libriq; principalium rerum Codices, seu diminutiuo nomine Codicilli dicerentur[d]: scilicet ut, sicuti rebus ipsis atq; rerū ordine, ita appellationis quoq; discrimine ac notatione, hæc iuris pars à responsis I.C. discerneretur. Neq; tamen hoc ei nomen

a constit. 1. §. pen. de nou. Codic. facien.

b l. fin. de constit. princ.

c constit. 2. de no. Cod. confir. & constit. 1. de no. Cod. fac. & de uet. iure enucle.

d l. administrātes. 44. de admi. tuto. §. filiusf. Instit. quib. mod. ius patr. pot. l. ult. C. de codicil.

dedit Iustinianus: sed ut res, ita & appellationem aliunde mutuatus est. Nam ex tribus prioribus codicibus, Gregoriano, Hermogeniano & Theodosiano, (qui à suis autoribus, quorum industria in conscribendis colligendisq; Imperatorum constitutionibus ante ea tempora enituerat, ita appellati sunt) Iustinianus suum Codicem confecit*: illiq; nomen pristinum, quo antea libri constitutionum designabantur, reliquit. Ac ut initio operis constaret, uim legis penes hunc unum Iustiniani Codicem, reliquis illis (de quibus dixi) abrogatis, superesse: ideo in uestibulo Operis quasdam constitutiones ad eam rem pertinentes, quasi procemij loco, ut in legibus faciendis fieri solitum est*, præfixit: ut, DE NOVO CODICE FACIENDO[a]. qua in constitutione formam futuri operis, & quemadmodũ quaue ratione Codicem à peritis & doctis uiris componi iusserit, Senatui præmonstrat. Nõ enim solent boni principes quicquam in rebus publicis statuere, non consulto, nec in partem consilij uocato Senatu. Item, DE IVSTINIANEO CODICE CONFIRMANDO[b]. qua sanctione Codicem hunc æditum, reliquis omnibus id genus antiquatis, uim legum obtinere unum iubet atq; constituit. Sed quia post aliquot à prima æditione annos, Codex rursus emendatus est (ut sunt δεύτεραι φροντίδες σοφώτεραι) & superfluis recisis, atq; adiectis nouis multis constitutionibus interpolatus: ideo his adiecit constitutionem, DE EMENDATIONE CODICIS IVSTIN. ET SECVNDA EIVS ÆDITIONE[c]. qua in secunda æditione, cum multæ constitutiones quæ superfluæ uidebantur, exemptæ sint, non mirum est, in Institutionibus aliquando citari constitutioues, quæ nusquam in Codice extant*. Nam institutiones ante hanc secundam emendationem ad primæ æditionis formam fuerũt compositæ, neq; postea sub incudem atq; limam, ueluti Codex, sunt reuocatæ. Et ex his quidem constitutionibus intelligi potest, quæ forma, quæq; autoritas huius sit libri. In reliquis dixi eundem ordinem seruari propemodum, qui extat in Pandectis. Nam ut ibi à generalibus ad particularia proceditur: ita in Codice primum Imperator in genere disputat de iure, postea ad iudiciorum explicationem progreditur: quia in his ius omne, iurisq; cognitio, actio & usus omnis uertitur & consistit. quã explicationem duodecim libris est executus: quorum tres postremi, qui nunc quidem extant & circumferuntur, quia non respondent ordine & elegantia superioribus, ideo utrum sint ij quos Iustinianus ædidit, an uerò suppositicij & nothi, semper fuit dubitatum.

a de nouo Cod. faciendo.
b de Iustinia. Cod. confirman.
c de emenda. Cod. Dom. Iustin. & secun. eius edit.

* const. 1. de no. Cod. fac.
* ut in procem. Pandec. Inst. & à Plato. ac Cicer. de Legib.
* §. nos autem. Instit. de Attilia. tuto. §. placebat. Instit. de leg. agn. successi. cum simul.

COD. LIB. I.

CODIC. LIB. I.

IVs autem omne in publicum priuatumq; deducitur 1. Publicum est, quod ad sacra, sacerdotes, & magistratus pertinet. A' sacris igitur, religioneq; Christiana, puta summa trinitate [a] & sacrosanctis ecclesijs, earumq; rebus ac priuilegijs, primordia[b] rerum meritò capiuntur. Religio autem & doctrina Christiana ea esse definitur, quæ scriptis Propheticis & Apostolicis, ac Symbolis, Apostolico, Niceno & Athanasiano comprehensa, & in Synodis Nicena, Constantinopolitana, Ephesina, & Chalcedonensi, est cõfirmata 2. Exinde sacerdotum gradus, officia, ordines, & iura sacrorum locorum iusto ordiue consequenter exponuntur, in tractatu De episcopis & clericis (qui à κλῆρος Græco uerbo, quòd sortem uel munus significat, dicti sunt) & orphanotrophijs (ubi pupilli & orphani ex publico legatisq; piarum causarum nutriuntur) & xenodochijs (id est, hospitijs peregrinorum) ptochotrophijs (ubi pauperes aluutur) asceterijs (hoc est, monasterijs, ab ἀσκεῖν, quod exerceri, meditari in secreto significat, nomine deducto.) Hæc enim omnia loca ad sacra pertinent, tanquam pietatis quædam officinæ, & domicilia atq; hospitia sacrorum & sacerdotum, eoq; etiam Ecclesiarum priuilegia merentur. Item de monachis, & de priuilegijs eorum, & castrẽsi peculio, hoc est bonis clericorum, quæ ipsorum præcipua sunt: sicut peculium castrense, uel quasi, reliquis filijsfamiliâs: & de redimendis captiuis (nam & hæc res cùm pia causa est, tum præcipuè ad curã sacerdotum pertinet, quòd multi ecclesijs in redemptionem captiuorum uel ad alendos pauperes legare multa soleant) & de nuptijs clericorum uetitis seu permissis[c]. Nam hæc de cœlibatu Ecclesiasticorum opinio, etiam ueteres complures, atq; adeò ipsos quoq; principes dementauit, & superstitiosam τὴν δαιμονίων διδασκαλίαν, ut appellat Paulus 3, legi diuinæ & naturæ cõtrariam, inuexit: prout ex quibusdam constitutionib. potest intelligi 4. quantumuis paulo antè, ætate nimirum Constantini, primi principis Christum professi, coniugia omnib. ordinib. fuissent (sicut esse debent) omnino libera 5. Sed quia nulla societas, nullusq; ordo sine neruis disciplinæ, citraq; iurisdictionem diu permanere potest: ideo & hæc Ecclesiastico ordini est attributa, quæ episcopalis audientia nominatur[d]. Audientia enim significat iurisdictionis exercitium: unde auditorium locus iurisdictionis uocatur 6. Sunt autem

a §. de summ. tri. & fid. cathol. ut nem. pub. de ea contend. aud.
b §. de sacros. eccles. et de reb. ac priuileg. ea.
c iij. de episco. & cleri. orphanotroph. & xenodoch. & ptochotrop. & ascet. et monac. et priui. eo. & cast. pecu. & de redi. capt. & de nupt. cler. uetit. seu permis.
d iiij. de episc. audient. & diuers. ca. quæ ad cur. pert. pontif.

1 l. §. §. huius autem studij. ff. de iust. & iur.
2 l. 1. 2. 3. h. t. c. 1. 2. ex. eod. de sum. trinit. c. 1. eo. lib. 6. cle. 1. eo.
3 1. Tim. 4.
4 l. si quis.
5. auth. sed neq;. C. de episc. & cler. unde Nouell. de sanctiss. episcop.
5 l. 2. C. h. t.
6 l. lecta. ff. si cert. petat. l. cõtra. 54. §. 1. de re iudica.

buius

huius audientiæ, uaria (ut ipse titulus ostendit) capitula, quæ tamen ad duo genera reduci
possunt. Omnis enim cura atque actio iurisdictionis Ecclesiasticę, pertinet aut ad θέσιν τῶν ἀγ- a v. de hæret. & Manic. et Sama.
γελμάτων, hoc est, ad ἀσφάλειαν Ecclesiæ piè riteque constituendam, ut (quemadmodum præci-
7 1. Corin. 14. pit Apostolus 7) omnia εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν fiant: aut ad ἀναίρεσιν τῶν κακῶν, ut scilicet hæ- b vj. ne sacr. baptism. iter.
reses & falsa dogmata cùm diiudicentur, tum extirpentur. Hæreticorum porrò appellatio- c vij. de apostatis.
8 l. 2. C. de hæret. ne, inquit 8 Imperator, continentur, qui leui argumento à iudicio catholicę religionis & tra- e
mite detecti fuerint deuiare. Quod accipiendum est de pertinacibus. nam pœnitentibus d viij. nemin. lic. sign. sal. Christ. hu. uel in silic. uel in mar. scul.
9 l. 4. C. cod. tit. Ecclesia gremium non claudit 9. Inter hæreticos autem nominantur, & primo loco referun-
tur Manichęi & Samaritani [a], itē qui sacrū baptisma iterant [b], apostatæ [c], & his similes: scul-
ptores qui signū, hoc est crucē Christi in contumeliā Christianæ religionis, ut cōculcetur, hu- e ix. de Iudæ. et cœlicol.
10 l. cœlico- larum. 11. C. h. t. mi saxis desculpunt [d]. item Iudæi [e] & cœlicolæ, qui Iudaica etiam superstitione laborant 10.
Quia uerò istiusmodi, mancipia Christiana emere & malè tractare, atque adeò etiā circum- f x. ne Christ. mancip. hære. uel pagan. aut Iudæ. poss. uel circun.
cidere (quod legibus uetitum est 11) consueuerunt: ideo prohibitum est, ne Christianum
11 l. circum- cidere. 11. ff. mancipium hæreticus, paganus, aut Iudæus uel possideat, uel circūcidat [f]. His annumeran-
di sunt & Pagani, qui palam sacra dijs gentium & idolis faciunt [g]; quorum templa Cōstan-
ad l. Cor. de sicar. tinus primus claudi iussit 12. Pagani propriè dicuntur, qui pagos & rura colunt, neque mili- g xj. de sacrif. pagan. et temp. eor.
tant. Nam ne agricultura impediretur, non ex pagis, sed oppidis milites legi solent: eoque in
12 l. f. h. t. iure pagani militibus opponuntur 13. Quia autem hoc genus hominum, utpote solitariū, h xij. de ijs qui ad eccl. confug. uel exclam. & ne quis ab eccl. extrah.
13 §. 1. Insti. de milit. test. & agris addictum, rude ferè est 14, ac superstitiosum, & fortè difficilius seriusque ad Christia-
nam religionem perduci potuit: ideo receptum est, eos qui sacrificia idololatrica, & multi-
l. ius nostrū. 7. de reg. iu- ris. ubi uide tudinem deorum gentilium colerent, paganos appellari: nisi quis malit, ad differentiam
eorum qui Christianæ militiæ nomen dederunt, paganos esse dictos: sicuti & aliàs in iure
paganos militib. opponi diximus. De harū itaque sectarum causa, pœnis & extirpatione, in i xiij. de his qui in eccles. manum.
Mōta. tot. ti. de milit. test. tractatu iurisdictionis & audientiæ Ecclesiasticæ ordine pertractatur, ut & de ijs qui ad Ec-
clesias confugiunt, uel exclamando eius opem implorant; quos ab Ecclesia extrahi, eiusque k xiiij. de legib. et const. princ. & edict.
14 l. ult. C. de testa. l. pe. patrocinio subduci, est prohibitum [h]. Item de his qui in Ecclesia manumittuntur [i]: quorū
causa multis modis in fauorem Ecclesiæ priuilegiata, & ab iniurijs oppressionibusque defen-
de iur. et fac. ign. l. si quis sa, pertinet ad utrūque genus audientiæ Ecclesiasticæ, nempe ad θέσιν τῶν διαγγελμάτων, ἢ ἀναί- l xv. de manda. princ.
ρεσιν τῶν κακῶν. Et hactenus quidē duæ partes iuris publici sunt expeditæ, quarum altera ad
id. 8. de iuris. sacra, altera ad sacerdotes refertur. Sequitur tertia, quæ legibus & magistratib. est destinata.
1 l. nam & ipsum. 8. ff. de iust. et iu. Lex, mutus magistratus est: contrà, magistratus uiua lex appellatur 1. Sed quia lex uelut m xvj. de Senatus.
diuina ratio, prior est ordine & dignitate, cuius quasi executor est magistratus: ideo prius n xvij. de uet. iur. enuc. et de auth. iuris. qui in Dig. gest. legunt.
de legib. agitur, quarum species hodie quidem sunt constitutiones principum (quibus reli-
quum ius uetus est cōprehensum) edicta [k], mandata [l], Senatusconsulta [m]. Constitutio gene-
ralì nomine dicitur ius omne, quod à Principe constituitur: Græcè eodem modo διάταξις,
2 l. unic. C. de manda. prin. in auth. eod. tit. l. pro hibitū. 5. C. de iur. fisc. li- bro 10. seu διατύπωσις. Edictum differt à decreto. hoc enim à decernendo, id est, iudicando dicitur: o xviij. de iur. & fact. ignorant.
estque Principis sententia, inter duos dicta, quę postea ius facit generale in casibus similibus.
Edictum ab edicendo seu prædicendo est: significatque ius generale, quod sine complexu cir- p xix. de precib. imp. off. & de quib. reb. supp. lic.
cumstātiaque personarum & causarum præsentium Princeps motu proprio in futurum, & ut
in futuris negotijs ualeat, ad subditorum utilitatem facit. Mandatum denotat diplomata,
iussa, & epistolas Principum, ad ordinandam prouinciarum administrationem potissimū
3 in §. sed et quod prin cipi. instit. de iur. nat. gen. & ciuil. pertinentes 2: de quibus consulendus est Theophilus 3. Nec modò Imperatorum con- q xx. quand. lib. prin. dat. lit. fac. contest.
stitutiones, sed etiam I.C. responsa in Pandectas relata, legis species hodie sunt: quia Iu-
stinianus suis constitutionibus pro sanctione ea haberi uoluit [n], ut hæc perinde atque alia
Principum edicta nemini liceat ignorare [o]. Eòdem referuntur & quæ ad preces oblatas, de r xxj. ut lit. pend. uel post prouoc. aut sentē. defin. null. lic. supplic.
his scilicet rebus de quibus supplicare licet [p], aut ad libellum [q] iusto tempore oblatum
4 l. pen. s. de precib. im per. off. l. 2. l. ult. h. t. (nam pendente lite, uel post prouocationem, aut ante definitiuam sententiā, nulli licet sup-
plicare [r]) in quo nihil contra ius uel utilitatem publicam, uel per mendacium postuletur [s] s xxij. si contr. ius uel util. pub. uel per mend. fuer. aliq. post. uel im per.
(alioqui enim rescripta hac fraude nullius momenti sunt, nec uim legis habent 4) Princi-
pes diuersis rescriptis, uel pragmaticis sanctionibus rescribunt [t]. Rescriptum Principis, ut
5 l. sed ad- des. 19. §. fi. ff. loca. l. duo fratres. 17. de iu. patro. nomen indicat, propriè dicitur id quod Princeps de priuato negocio, petitioni precibusque
supplicantis, rescribit aut respondet 5. quorum rescriptorum Codex Iustiniani plenus est.
Pragmaticæ sanctiones dicuntur Principum ordinationes, non de priuatorum negocijs, t xxiij. de diuers. rescri. & prag. sanctio.
sed de prouinciarum, corporum, ciuitatum, ordinum & collegiorum causis, ex consilij arca-
ni & Iurisprudentū, qui Principi assident, sententia atque deliberatione, emissæ 6: ab eo forē-
Theophil. in d. §. sed & quod princ. ducto nomine, quòd non perfunctoriè, sed pragmaticis & peritis uiris quàm pluribus in con-
silium missis, sanciretur. Est autem & supplicationis species, ad quam etiam interdū Prin- u xxiiij. de stat. & imag.
ceps rescribit, & quid suæ sit sententiæ, ostendit: cū in absentia Cæsaris, iniuria aliqua poten-
6 l. ult. C. h. tit. tiorum oppressi, ad statuas [u] & imagines Principis, uelut ad asylum confugiunt [x], inibique x xxv. de his qui ad stat. confug.
opem eius & defensionē implorant. Et hæc quidem de legibus: post quæ de magistratibus

iusti

iusto ordine subsequitur tractatio. Horum porrò plures sunt ordines, & gradus. Ac supremus quidem est, Imperator siue Princeps: de quo nihil necesse fuit edicere speciatim, cùm quia de eius potestate in superiorib. titulis est actum, tum quia legib. solutus est, ut de eo leges ferri non possint 7. Post Imperatorem prima est præfecti prætorio dignitas, ut Cassiodorus lib. 6. Epist. ostendit. Vt enim in libera Repub. secundum à dictatore, supremo magistratu, locum magister equitum obtinebat: ita sub Augustis præfectus prætorio 8, qui magistro equitum successit, primus à principe haberi numerariq; cœpit. Prætorium, domus & tabernaculum principis, siue domi siue foris sit, appellatur. Ascon. Veteres, inquit, omnem magistratum cui parêret exercitus, Prætorem appellauerunt, quòd reliquis præiret: unde & prætorium, tabernaculum eius dicitur: & porta prætoria, qua exire solet: & hodie quoque præfectus prætorio, item milites prætoriani, & cohors prætoria. Ac singularis quidem eiusmodi præfectus primùm ab Augusto uniuersæ rei militari militibusq; præfectus est, ut Suetonius in eius uita, & Dion lib. 55. testantur. Sed postea cùm in uarijs prouinciarum partibus legiones Romanæ ad arcendos hostes excubarent, plures progressu temporum creati sunt, & singulis prouinciæ maiores seu diœceses (quæ Græca uox administrationem prouinciæ significat) in quibus legiones alebantur, cum summo imperio attributæ. Hinc præfecti prætorio Orientis, & Illyrici[a], & Aphricæ[b]: de quorum officio & dignitate ordine disputatur. Vt enim per tres orbis partes, Asiam, Europam & Aphricam, propagatum erat imperium Romanum, & in limitibus earundem legiones militum, excubias contra hostes agebant: ita tres constituti sunt præfecti prætorio, quorum alter in Europa, nempe in Illyrico, ubi à Dacis, Pannonijs & Germanis maximum imperio periculum imminebat: alter in Aphrica, cõtra Mauros & Aethiopas: tertius in Oriente, hoc est Asia & Syria, aduersus irrumpentes Parthos, salutem publicam tutaretur. Hodie in regno Galliæ similem ferè dignitatem sustinet is, quem corruptè Connestablum, hoc est comitem stabuli seu magistrum equitum regis appellant 9. In Imperio uerò septem Electores, præfecti prætorio uideri possunt, eoq; iura, officia, dignitatemq; præfectorum usurpant. Vt autem præfecti prætorio foris & militiæ, ita domi & in urbe primo ab Imperatore loco, præfectus urbis rempub. administrabat[c]. Sub his alij inferiore gradu extitêre magistratus, quorum certa & definita constitutionibus sunt officia: ut officiũ magistrorũ militum[d], qui sub præfectis prætorio erãt 10, & in singulis particularibus prouincijs quasi succenturiati præfecto, militari rei ac disciplinæ præficiebãtur 1: cùm ad præfectum prætorio, non singularum tantum prouinciarum, & militum qui in his degerent, sed unius alicuius orbis terrarum partis, inspectio & gubernatio pertineret 2. Item officium quæstorum[e], quorum alij olim domi ærario præerant: alij in prouincias cum præsidib. mittebantur, ut legionibus pecuniam commeatumq; suppeditarent, & manubias in publicum referrent 3. Sub Augustis uerò quæstores sacri palatij dicti, quos nunc Cancellarios uocamus 4. Magistri officiorum[f]: cuius erat ordinare officia militum, tribunos, centuriones, ueteranos, tyrones: eosdemq; in scholas † & classes distinguere, curareq; castra & tentoria, item tormenta bellica præparare. unde à Pompon. Læto præfecti castrorum dicuntur, quòd iustinæ scilicet distribuniuæ in castris præessent: & alio nomine Biarcæi dicti sunt, quòd βιαρχίαν, hoc est commeatum ad uitam sustentationemq; Principis & militum (βίος enim uitam, ἀρχὸς principem significat) procurarent 5. Item officium comitis sacrarum largitionum[g]: quem recipiendis erogandisq; muneribus, quæ Princeps uel accipit uel largitur, item stipendijs attributisq; (hoc est, assignatis & attributis in stipendia pecunijs) dandis ac recipiendis in uniuersum præfuisse intelligi licet 6. Comites autem olim dicebantur in genere, omnes maiorum magistratuum administri, quòd eos in prouincias comitarentur 7: postea sub Augustis, ij qui cum officio & potestate Imperatori apparerent, & præstò essent, Comites dicti sunt: quòd Principem eiusq; aulam comitarentur. quam dignitatem primò Constantinus administris atq; amicis suis contulisse perhibetur: cui maximo studio fuit, quauis suos ratione euehere atq; ornare 8. quæ certè uirtus Principem maximè decet*, maximeq; ad animorum conciliationem & promerenda studia ualet. Item officium Comitis rerum priuatarũ sacri palatij, sacriq; patrimonij[h]: sic enim in Norico exemplari rectè legitur, sub uno titulo, cum unum fuerit officium huius Comitis: nempe præesse palatio & patrimonio ac rationibus rei priuatæ, non fiscalis aut publicæ, Principis. Item officium proconsulis & legati[i], Comitis Orientis[k], hoc est, qui agebat procuratorem rerum priuatarum & patrimonij Cæsaris in Oriente. Officium præfecti Augustalis[l] Aegypto propositi[m], officium uicarij[n], qui uice præfectorum causis ciuilibus audiendis defungebatur. Officium prætorum[o] & rectoris prouinciæ[p], quacunq; tandem cum potestate à principe sit amandatus, aut quocunq; nomine appelletur. Qua in parte illud tamẽ cautum est, ut nulli patriæ suæ administratio, sine speciali permissu Principis permittatur, propterea quòd affectio naturalis, suspicionem nonnullam facit, patriæ potius quàm terũ Principis, eiusmodi

rectorem

a xxvj. de off. præfec. prætor. Orien. & Illyri.
b xxvij. de offic. præfect. prætor. Aphric. & de omni eiusd. diœces. stat.
c xxviij. de offic. præfec. urb.
d xxix. de offi. magist. milit.
e xxx. de off. quæstor.
f xxxj. de off. magist. offic.
† uide j. lib. 12.
g xxxij. de off. cõ. sacr. larg.
h xxxiij. de of. Comit. rer. pri. sac. pal. sacr. patr.
i xxxiiij. de offic. procõs. & lega.
k xxxv. de off. cõ. Orien.
l xxxvj. de offic. præfe. Augusta.
m tot. tit. ff. eod.
n xxxvij. de offic. uicar.
o xxxviij. de offi. prætor.
p xxxix. de off. rector. prouin. & ut nulli patriæ suæ admin. sine special. permiss. prin. permit.

7 l. princeps. ff. de legib.
8 l. j. ff. de off. præfe. prætor.
9 l. 1. de stab. Com. lib. 12.
10 l. 4. h. t.
1 l. fin. h. t.
2 l. raptores. 41. uers. fin. aut. j. de episc. & cler.
3 Ascon. in 3. Verr.
4 l. 1. 2. h. t. l. 12. inf. de prox. sa. scri. l. ult. de discussor. l. 2. de pet. bon. lib. 10.
5 l. j. uerb. biarchiã. h. t.
6 ex l. j. h. t. tot. t. j. de ca non. largi t. lib. 10.
7 l. legato. 12. §. 7. de uacat. mun. uide Cuiac. lib. 7. c. 21. lib. 9. c. 30.
8 uide j. lib. 12.
* uide Jas. & Dd. in l. pactum curatoris. C. de pact.

rectorem studiosum futurum. Item officium præfecti uigilum [a], de quo alibi est dictum 8. Et hi quidem magistratus reipubl. curam publicam sustinebãt. Iudicia porrò priuata, postquam prætorum potestas sub Augustis exoleuit, exercebant domi forisq́ iudices tam ciuiles [b] quàm militares [c], in quibus sunt Comites & Tribuni rei militaris [d], qui scilicet tanquam uicarij magistrorum militum, audiendis singulorum causis iurisdictionem exercent: quorum officia minora esse, ex eo sciri potest, quod bis priuata balnea præstare, aut hoc nomine adærationem, id est, æstimationem pecuniariam municipia pendere non coguntur: quæ tamen lauacra illustribus & superioribus illis magistratibus debentur. Item alij prouinciarum iudices [e], qui siue sint ciuiles, siue militares, post administrationem depositam, quinquaginta dies in ciuitatibus & prouincijs, ubi administrarunt, permanere, & se sistere ciuiliter ad reddendam gestus rationem, si fortè reposcatur, debent [f]. unde iura syndicatus, quorum nunc est usus, dimanarũt. His addantur & illi, quamuis dignitate & officio inferiores, qui uicem alicuius iudicis obtinent [g]. item assessores domestici, & iudiciũ cancellarij [h]. Assessores sunt, qui assident iudici in litibus disceptandis, consilij subministrandi causa 9. Domestici, qui iudicibus apparant, & domi ac foris ubiq́ præstò sunt: ut apparitores, scribæ, &c. Cancellarij, qui iudicibus libellos supplicatorios & literas offerunt, ac legunt, & acta iudiciorum conscribunt, unde & Actuarij dicuntur. Cancellarij autem, uel ex eo quòd scripta cancellent atq́ emendent, uel à cancellis officiorum seu conclauium, in quibus officium suum exercent. Hæc enim loca cancellis distincta esse solent, ut & adiri compellariq́ facilè actuarij possent, & tamen epistolæ atq́ acta ab iniurijs adeuntiũ tuta essent. Sed hodie Cancellarij nomen non pro scriba, sed scribatum magistro atq́ episcopo, & quæstore sacri palatij, usurpari diximus. His autem omnibus sicuti annona, hoc est uictus expensæ, &c. item loco salarij capitur, hoc est certa pecunia in singula officij atq́ officialium ministrorumq́ capita, de publico est constituta [i]: ita contrà rectè sancitũ est, ut his stipendijs ipsi eorumq́ domestici & apparitores contenti sint, & donationibus ac muneribus, atq́ etiam cõtractibus, & ædificationibus, tempore administrationis, quoad eius fieri potest, abstineant [k]: nec mulctas, præterquam lex permittit, ultraq́ præscriptam quantitatem, exigant [l]: præcipuè defensores ciuitatum [m]. qui non ex decurionibus 1, sed ex plebe ad instar tribunorum plebis eliguntur, ut parentis uicem plebi exhibeant, & tenuiores contra potentum uim atq́ gratiam tueantur 2. Item magistratus municipales [n] qui ex decurionibus creari solent 3 1 & iuridicus Alexandriæ, de quo alibi est dictum 4. Et hæc quidem de iure publico, quod ad sacra, sacerdotes & magistratus pertinet, in primo Codicis libro pertractantur.

8 tot. tit. ff. eod.
9 uid. ff. de off. assessor.
1 l. 2. h. t.
2 l. 4. h. t. aide in auth. de defen. ciu.
3 l. j. hoc tit. uid. Para. ff. de decur. l. pupillus. de uerb. signif.
4 in Paratit. ff. de offi. iurid. Alex.

a xl. de off. præf. uigil.
b xlj. de off. ciuil. iudic.
c xlij. de off. milita. iud.
d xliij. ne rei milit. com. uel tribun. laua. præst.
e xliiij. de offi. diuers. iudic.
f xlv. ut om. iudic. tam ciuil. quàm milita. post. admit. deposit. quinqua. dies in ciuit. uel cert. loc. perman.
g xlvj. de off. eius qui uic. alic. iud. obtin.
h xlvij. de assesso. & domest. & cancell. iud.
i xlviij. de anno. et cap. administ.
k xlix. de contrac. iud. uel eor. qui sunt cũ eos.
l l. de mod. multa.
m lj. de defen. ciuit.
n lij. de magistr. municip.

LIBER II.

Absoluto hunc ad modum omni iure sacrorũ, sacerdotum & magistratuum publico 1, Imperator ad ius priuatum exequendũ transgreditur. Quod quia à iudice in iudicijs cuiq́ priuato, id agenti petentiq́ redditur 2: ideo ius omne priuatum secundum iudiciorum & actionum rationem, initia, progressus, exitus, tam in Pandectis quàm in Codice explicatur. In iudicijs autem primum est, ut aduersarius in ius uocetur 3. Vocari autem sine iudicis autoritate nequit 4. Iudex porrò non impartit officium, nisi sit petitum 5, & nisi ædita exhibitaq́ illi sit citationis causa, hoc est actio, ad cuius disceptationem reus sit uocandus. Primò igitur tractatur de æděndo [a]. Aedere autem, est exhibere & publicare petitionem suam primò iudici, mox citatione facta aduersario 6. Postquam igitur iudex nõ temerè aut calumniosè, sed iusta (ut apparet) de causa, peti ab actore citationem, ex æditione actionis eius cognouit: sequens est, ut in ius uocandum reum decernat [b]. Vocatus autem reus, cognita actoris petitione, solet cum eo paciscí uel transigere: aut si fortè antea pactum transactumúe sit, illius conuentionis exceptione iudicium impedire, quasi re conuenta & finita 7. Meritò igitur de pactis [c] & transactionibus [d], & de errore calculi [e], tractatio subijcitur. Nam & calculus, ratio seu ratiocinium, ut nunc loquuntur, quædam transactionis species est, præsertim subsequuta liberatione, quam nunc quietationem uocant 8. His armis si destituatur reus, nec exceptionem litis finitæ aut habet, aut parare sibi noua transactione potest: consequens est, ut utatur exceptione aliqua dilatoria, dicatq́ aduersario ius postulandi non competere. Hæc enim exceptio dilatoria, ante litem contestatam est proponẽda 9. Sequitur igitur primùm in genere titulus De postulando [f]: tum, De ijs qui postulare alieno nomine possunt, aut nõ possunt. Postulare autem possunt aduocati tam diuersorum iudiciorum [g], quàm fisci [h], qui & libellos supplices, seu preces quibus aditur Imperator, & libellos actionum forenses concipiunt [i]: qua in re si quidem errent in facto, non nocet is error litigatoribus, sed corrigi ante

3 §. fin. Inst. de pœn. tem. litig.
4 l. fi. C. de exhib. re.
5 l. 4. §. hoc aũt. de dam. infec.
6 Auth. offeratur. J. de lit. contest.
7 c. 1. de lit. contest. in 6.
8 ex. de ratiocinat. ubi uid. Hostien. l. cũ seruum. 81. de cõdit. & demonst. l. si puré. 37. l. Thais 41. leg. si pater. 47. de fidei com. liberta. Dd. in Luni. h. t.
9 l. ita demũ. J. de procurat.

1 l. j. §. huius studij. de inst. & iur.
2 §. 1. Insti. de actio.

LIBER II.
a 1. tit. de ædend.
b 2. de in ius uoc.
c 3. de pactis.
d 4. de trãsactio.
e 5. de error. calc.
f 6. de postulan.
g 7. de aduoc. diuers. iud.
h 8. de aduoc. fisc.
i 9. de erro. aduo. & libell. seu preci. concipien.

decisionem litis 1 potest 2. Sin autē in iure errauerint, iudex supplet quod aduocatis deest[a]. aduocatorum autem officium olim fuit publicum 3, & publico salario cohonestatum 4, militaribus etiam priuilegijs ac beneficijs condonatum 5. quare etsi infames procuratores esse possunt 6, tamen ad aduocati munus publicum, quod dignitatem habet, admitti nō possunt 7: iuxta regulam 8, infamibus portæ dignitatum non pateant. Sequitur igitur, dispicere ex quibus causis infamia irrogetur[b]: ut inde, quinam aduocationis munus obire & postulare non possint, cognoscatur. Procuratorum officium magis priuatum est[c]: quoniam hi alienum negocium in iudicio curant, & in se actiones aliorum suscipiunt 9: eoq; non patroni, sed domini loco post litem contestatam habētur 1, ac dilationes, comparitiones, productiones, omnemq; iudicij ordinationem procurant, & hoc nomine in iudicijs postulāt: patronis tantum momenta causarum, & iura partium, seu (ut loquuntur) merita causæ exequentibus. Neq; tamen omnes indistinctè procuratoris officium suscipere, & actiones alienas in se transferre possunt. Prohibitum enim id est potentioribus[d], ne uidelicet formidine & terrore suarum opum & gratiæ, aduersarios cōcutiant 2, & iniustis modis aut deterreant à iudicio, aut in iudicio opprimāt. Quod adeò placuit, ut nec priuatis liceat potentiorum, quasi possessorum aut defensorum, titulos (ut illorum nomina, arma, insignia, priuilegia) prædijs, de quibus lis timetur, affigere, uel eorum potentiorum nomina in litem prætendere[e], uel titulos principis, aut uela regalia, aut alium quemlibet insignem titulum[f] possessionibus suis inscribere, nec contrà potentibus permissum sit, sine iudicis autoritate signa sua, hoc est titulos, nomina, insignia, quæ nunc arma uocant, rebus imponere alienis[g]: atq; ita sui nominis & patrocinij terrore, ab illarum rerum uindicatione aut lite actores deterrere. Eadem ratione ob potentiæ formidinem & quasi cōcussionem uetitum est, ne fiscus uel respublica priuatis negocijs alienis (nam suis nihil causæ est, cur non omni meliore modo consulat) procuratores patrocinij causa illicitè præstet[h]. Negociorum quoq; gestores alieno nomine postulant[i]. A' procuratoribus porrò negociorum gestores distāt. Procuratores enim dicuntur, qui constituti sunt ad agendum, quiq; litem aliquam specialem ex mandato domini administrant[k]: negociorum uerò gestores, qui sine mandato, tam extra litem quàm in iudicio, alienorum negociorum curam gerunt 3. Et hæc quidem hactenus de procuratoribus, & legitimatione personarum, quæ in iudicijs agunt uel conueniuntur: qua de re ante omnia ut diximus, est dispiciendum. Personis autem legitimatis, proximè de rerum ipsarum legitimatione, ut ita dicam, rectè quæritur: dispiciturq;, utrum eius generis illæ sint, ut de his iudicium dari debeat. Nam usu sæpius uenit, ut reus quidem ipso iure agentis intentionem tenere, & se obligatū esse fateatur: sed ex aliqua iusta causa obligationem retractandam, & se in integrū, hoc est in eum statum in quo ante obligationem erat*, restituendum, nec intentionis causam prius admittendam, quàm de restitutionis iure sit cognitum 4, excipiat: ut cùm ui metuúe extortū esse dicit[l], quod petitur: aut dolo malo[m], aut ab eo qui 25. annis minor sit[n]. Nam minores 25. annis, si læsi sint cōtrahendo, restituuntur in integrum, siue iuris sint sui, siue filijfamiliâs[o]: siue in dignitate sint constituti, siue non sint 5: siue fideiussor accesserit[p], (nam & contra hunc minor restituitur) 6 siue tutor uel curator interuenerit[q], siue res cum altero communis sit[r]. Quin & contra rem iudicatam[s], uenditionem[t], etiam pignoris[u], donationem[x], non tamen libertatis † (quamuis alio modo minori hac in parte consulatur[y]) transactionem uel diuisionem[z], solutionem à tutore uel se factam[a], dotem datam[b], atq; adeò etiam aduersus delictum contrahendo neq; dolo malo admissum[c], item contra usucapionem[d], fiscum[e], creditam ex mutuo pecuniam[f], hæreditatem aut aditam aut omissam, repudiatamúe[g], minor restituitur[h]. Sunt etiam causę, in quibus restitutio hæc ordinaria non est necessaria[i]: ut quia eam petens ipso iure ordinario tutus est, quæ omnia causæ cognitione opus habent 7. Nec enim promiscuè omnes minores, neq; aduersus omnes restituuntur[k]. quid enim si diligentes sint patresfamiliâs, adeò ut idonei iudicati sint qui publicis negocijs præficiantur 8: quid si aduersus parentem patronum restitutio postuletur 9: quid si minor aduersarij circumscribendi causa se maiorem esse finxerit[l]: si sæpius in integrum restitutio in eadem causa postulata sit[m]: si cum minore qui ueniam ætatis impetrārit, contractum sit[n]: si maior factus contractum ratum habuit[o]: Certè in his casibus

a 10. ut quæ desunt aduo. part. iud. suppleat.
b 11. ex quib. causis infam. irrogetur.
c 12. de procura.
d 13. ne lic. poten. patrocin. litigā. præst. uel actio. in se transfe.
e 14. de his qui poten. nomine titulos prædijs affi. uel cor. nomina in lit. præten.
f 15. ut nem. priuat. tit. prædijs suis uel al. impo. uel uela regal. suspen.
g 16. ut nemini liceat sine iudicis authorit. signa reb. impon. aliē.
h 17. ne fisc. uel respub. procur. alicui patroci. causa illic. præstet.
i 18. de neg. gest. actio.
k uide in Parat. de procur. ff.
l 19. de his quæ ui metuúe caus. gesta sunt.
m 20. de dolo mal.
n 21. de in integ. restit. min. 25. ann.
o 22. de filiofam. minor.
p 23. de fideiussorib. minorum.
q 24. si tutor uel curat. interuen.
r 25. si in com. re demq; caus. in integ. rest. post.
s 26. si aduers. rē iud. restit. postu.
t 27. si aduers. uēdit. restit. postu.
u 28. si aduers. uēdi. pig. rest. post.
x 29. si aduers. donat. rest. postul.
y 30. si aduers. libertat. rest. post.
z 31. si aduers. trāsactionē uel diuisio. in integ. min. restit. uelit.
a 32. si aduers. soluti. à tutore uel se factam.
b 33. si aduers. dotem restit. postu.
c 34. si aduers. delictum suum in integ. rest. prt.
d 35. si aduers. usucap. &c.
e 36. si aduersus fiscum, &c. rest. post.
f 37. si aduersus creditorē.
g 38. si se abstinuit hereditate.
h 39. si ut omissam hereditatem uel bonorum possess. uel, &c.
i 40. in quib. causis in integrum restitutio necessaria non est.
k 41. qui & aduersus quos in integrum restitui non possunt.
l 42. si minor se maiorem dixerit.
m 43. si sæpius in integ. rest. post.
n 44. de his qui ueniam ætatis impetrauer.
o 45. si maior factus ratum habuerit.

† l. si ex causa. 10. §. ult. cum ll. seqq. de minor. in causæ. 17. de minor.

1 l. error. §. de iur. et fac. igno.
2 l. 2. & tot. t. §. de error. aduoc.
3 l. sancimus. 6. §. de aduo. diuers. iud.
4 l. 4. ubi gl. l. petition. 13. l. post duos. 15. eo. tit.
5 l. 4. l. 14. l. suggestionem. 18. §. de aduo. diuers. iud.
6 uid. Parat. ff. de procurat.
7 gl. in l. 2. C. de dig. lib. 12. per l. j. §. ait prætor. de post.
8 d. l. 2. C. de dign. lib. 12. c. infamibus. de reg. iu. in 6.
9 §. titul. ne lic. poten. in rub. uerb. actiones in se. transferre.
1 uid. in l. neque. 11. h. t. de procurat. & in Parat. eod. t.
2 uid. tit. de concuss.
3 uid. ff. in Parat. tit. de procurat. & de neg. gest.
* l. quod si. 25. §. restitutio. de mino.
4 tot. t. §. in integ. restit. post. ne quid noui fiat.
5 l. j. in fin. qui aduers. quos.
6 l. 1. & 2. hoc tit.
7 l.
8 l. j. qui & aduers. quos.
9 l. 2. eod. tit.

casibus non facilè admittetur restitutio, sicuti hæc singula suis quæq; titulis ordine explicātur, ut & illud, ubi & apud quem cognitio in integrū restitutionis peragenda sit[a]: quæ quidem in foro rei contra quem restitutio postulatur 1, & apud ordinarium aut specialiter ad id delegatum magistratum, non coram arbitro uel generaliter delegato, est petenda 2. Item de reputationibus, quæ fiunt in iudicio in integrum restitutionis[b]. Nam sicut is qui restituitur in integrum, in damno uersari non debet, ita nec in lucro: & ideo quicquid ad eum peruenit, debet restituere, etiam ueterem in priorem debitorem actionem 3. Illud quoq; rectè atq; ordine exponitur, etiam per procuratorem 4, restitutionis causam, utpote ciuilem, agi posse[c]. Et in integrum restitutione postulata, nihil esse innouandum[d]. Et hæc quidem de restitutione minorum. Est & cum maioribus hoc officium indulgetur, puta absentib. Reipub. causa: & eadem ratione militibus[e], qui Reipub. causa absunt, horumq; uxoribus quæ cum absentibus maritis peregrinantur[f]. Vxores enim gaudere debent priuilegijs militaribus 5, maximè cum eandem sustineant absentiæ, peregrinationis ac periculorum fortunā, suaq; commoditate efficiant, ut operam dantes Reipub. incommoda militiæ facilius, atq; etiam libentius tolerent. Sed hæ restitutiones intra definitum tempus petendæ sunt[g]: cum enim sint rescissoriæ contractuum, certo tempore concludendæ fuerunt, ne iura contractuum perpetuò maneant in suspenso. Itaq; olim quidem exemplo aliarū rescissoriarum actionum 6, anno utili omnis restitutionis petitio terminabatur 7: hodie quadriennio 8: quod continuò currit, tam minoribus, quàm maioribus, qui extra ordinem iustis ex causis restituuntur[h], pupillis exceptis 9: exceptoq; eo casu, cùm non iure extraordinario, sed ordinario & iure actionis seu implorationis officij iudicis, restitutio ex uarijs causis postulatur: sicuti interdum peti potest 10, ut ob alienationem iudicij mutandi causa factam[i]. Quia enim actiones 1, & petitio officij iudicis 2, 30. annis regulariter durant, ideo & eiusmodi restitutionis petitio tanto tempore uiuere & durare debet. Et hæc quidem de restitutionis beneficio. Porrò cum nullo restitutionis effugio euadere reus ac subterfugere iudicium potest, usq; quandoq; ante iudicium uenit, ut petente eo, nec abnuente aduersario, in arbitrum compromittatur, aut excipiat reus de recepto arbitro compromissoq; antea facto: ad quod finiendum arbiter iussu prætoris potius cogendus sit 3, quàm iudicium nouū de re litigiosa dandum: eaq; ex causa argumentum ostendendi rem esse iudicio necdum aptam atq; idoneam, mutuetur. Quare & de receptis arbitrijs[k], tractatio rectè subijcitur, & de satisdationibus[l] quæ in limine litis exigi solent, & præstandæ sunt 4: nam post litem contestatam frustra petūtur 5: & de ueteris formulis ac impetratione actionum (quæ olim apud prætorem erant impetrandæ 6, cæteróqui obiectu exceptionis de impetratione non facta iudicia impediebantur 7) sublatis[m], & de iureiurando propter calumniam dando[n] generali: quod uidelicet olim tam à litigatoribus 8, quàm eorum patronis 9, erat ante litem contestatam 10 præstandum 11, nec remitti à partibus poterat 12. Hodie uerò non modò conuentione remittitur, saltem tacita 13, uerùm etiam generali quadam plerarumq; curiarum desuetudine est antiquatum, & in usu esse desijt 14, quod quidem ad hoc generale iusiurandū attinet. Nam illud speciale quod à deferentibus iusiurandum iudiciale exigi consueuit 15, etiamnum usurpatur 16.

a 46. ubi & apud quē cognitio in integr. restitutio agēd. sit.
b 47. de reputatio. quæ fiunt, &c.
c 48. etiam per procurat. in integ. restit.
d 49. in integr. restit. postul. ne quid noui fiat.
e 50. de restitutionibus militū, & eorū qui absunt Reip. caus.
f 51. de uxorib. milit. & eorum qui Reipub. causa absunt.
g 52. de tēporib. in integ. restit.
h 53. quibus ex causis maiores in integ. restit.
i 54. de alienat. iudic. mut. causa facta.
k 55. de recept. arbitrijs.
l 56. de satisdan.
m 57. de iuris formulis, & impet. actio. sublat.
n 58. de iureiur. prop. cal. dand.

1 l. 2. h. t. 2 l. fin. h. t. 3 l. unic. h. t. 4 uid. gl. in c. suscita. ex. de in integr. restitutio. 5 l. 1. & 2. h. t. l. feminæ. 8. de Senator. l. f. et tot. tit. C. de dignit. lib. 12. 6 l. in actio. 33. §. sed cū rescissa. de actio. 7 l. fi. h. t. l. 1. de tēp. præscrip. uid. ff. ex quib. causis maio. 8 d. l. fin. 9 l. cum nouissimi. 7. in pr. Ꝧ. de præscrip. 30. anno. uid. gl. & Dd. in l. ea. 5. hoc tit. Schurff. cōs. 28. cent. 1. 10 l. 3. ubi Dd. h. t. quib. ex caus. ma. l. 3. Ꝧ. com. utr. iud. 1 institu. de perp. & tēp. actio. d. l. in honorarijs. de action. 2 gl. in l. 3. h. t. uid. Dd. in l. 2. Ꝧ. de resc. uendit. glos. in l. 3. uerb. persecutione. C. de præscri. 30. anno. 3 uid. in Pararit. ff. de recept. arbit. 4 l. unic. in fi. uer. in limine litis. h. t. 5 l. qui pro prio. 40. §. ratihabitionis. de procu

LIBER IIII.

ABSOLVTIS hunc ad modū ijs de quibus ante iudicij inchoationē disceptari solet, quæq; properea in Pandectis τὰ πρῶτα appellantur 1: pergit Iustinianus ad ipsa iudicia, de quib. primùm in genere disputat[a]: tum de horum accessorijs, puta sportulis & sumptibus iudiciorum: & de executoribus, qui iudicia ingredientibus præstò sunt[b]: item de pedaneis iudicibus[c], qui à prætore alijsue maioribus & ordinarijs magistratibus, pro eorum iurisdictione ad singulas causas cognoscendas 2 dari solent[d]: non tamen in causa propria, in qua nedū iudex pedaneus esse quispiam sibi potest, sed ne quidem ordinarius magistratus sibi ipsi ius dicere[e] debet 3. nam iudicare, ad pedaneos: ius dicere, ad ordinariom magistratum, penes quem legis est actio, & qui in iure, h. e. tribunali more maiorum ius dicit, referri solet 4. Item de actoribus & reis, quinam legitimam personā standi in iudicio habeant, uel non[f], &

COD. LIB. III.
a 1. de iudicijs.
b 2. de sportu. & sump. in diuer. iud. faciend. & execut. lit.
c 3. de pedā. iud.
d 4. qui pro sua iurisdict. indices dare dariue possint.
e 5. ne quis in sua causa iudicet, aut sibi, &c.
f 6. qui legitimā person. stand. in iud. hab. uel nō.

R 2 an inuiti

rat. 6 Cic. de inuen. lib. 2. c. 4. 7 l. 2. h. t. 8 l. 2. h. t. §. 1. inst. de pœna teme. liti. 9 l. rem non nouam. Ꝧ. de iudic. d. §. 1. 10 d. §. 1. in uerbo, nisi prius. auth. hoc sacramentum initio iur. & h. t. 11 l. 1. & 2. & toto h. t. 12 §. sed quia ueremur. 13 c. 1. de iur. cal. lib. 6. uid. gl. & Dd. §. sed quia ueremur. 14 uid. Chili. in pract. rap. 67. Sax. lib. 1. art. 41. 15 l. iusiurandum. 34. §. qui iusiurandum. de iureiu. 16 Lehenrecht. c. 68. Chili. in prac. cap. 67. 1 in proœm. Digest. 2 l. solet. de iurisd. 3 l. qui iurisd. de iurisdict. 4 l. 4. §. pede inter. act.

an inuiti agere uel accusare cogantur[a]. de iudice enim, actore, & reo, in iudicijs initiò rectè quæritur: quia hæ personæ iudicium omne sustinent 5, & harum absq; discriminatione & ordinatione iudicium institui non potest 6. His expeditis, proximum fuit de ordine iudiciorum agere[b]. Sæpe enim complures causæ concurrunt, quæ simul omnes dijudicari nequeant. quare in his quis ordo sit seruandus, meritò ante omnia explicatur. Ordo autem eiusmodi est, ut causa status 7, uel præiudicialis 8, cognoscatur ante principalem, possessoria ante petitoriam 9, criminalis ante ciuilem 1, nisi mota prius fuerit ciuilis 2. Nam utraq; coniungi nequit æquè principaliter, ne reus pluribus iudicijs distringatur, nec se satis commodè tueri in plura distractus possit 3: utranq; tamen ita cumulari posse pleriq; contendunt, si una principaliter, altera incidenter intentetur 4. Hunc ad modum ordinatis iudicijs, maturè est ad litis contestationem[c], qua sola inchoātur uerè iudicia 5, perueniendum: nisi scilicet reus se neget ad responsionem qua lis contestatur 6, teneri, uel quia plus iusto petitum est[d]: uel quia dilationes[e] induciæq;, quæ oblato libello dari solent 7, concessæ sunt: uel quòd feriæ intercurrant[f]: uel quòd iudex incompetens aditus sit, in cuius foro respondere reus non teneatur. Et hac de re uel præcipuè initio iudiciorum est uidendum. nam si iudex incompetens adeatur, iudicium redditur retrò nullum 8. Meritò igitur tractatur de iurisdictione, quam quisq; iudex habet: & de foro competenti, ubi quæq; res sit peragenda, Iustinianus subijcit[g]. In quo illud tamen uelut generale axioma tenendum est, actorem sequi domicilium & forum rei 9, tam in iudicio ciuili, quàm criminali 1: nec declinari iurisdictionem ordinarij iudicis posse, maximè à lite contestata 2. Ordinarium porrò esse in quoque ordine, uniuersitate, & collegio, eum qui iurisdictioni auctoritate principis aut legis sit præfectus 3. nam tantum publicè & publica auctoritate, non etiam priuatorum consensu, iurisdictio dari potest 4, quanquam ab his prorogari possit 5. Est tamen cum non ad ordinarij, sed ad principis cognitionem causa defertur: præsertim quando ad personas miserabiles, puta pauperes, pupillos, uiduas, &c. quæ aliorum potentiam perhorrescunt, & facilè opprimuntur, res pertinet[h]. Quæ postquam generatim ita de iurisdictione exposita sunt, pergit Imperator de singulis causis sigillatim dicere, & ostēdere, quod cuiusq; causæ forum competens existat: puta, ubi de crimine agi oporteat[i], in loco uidelicet commissi criminis, quia ibi delinquens uidetur contraxisse 6, aut domicilij rei 7, aut ubi causa inchoata est 8: aut si nihil horum, ubicunq; reperiuntur qui rei criminis perhibentur. nam remissio quæ olim sub uno Augusto & monarcha usitata fuit 9, hodie nō solet usurpari 1. Item ubi de possessione agi oporteat[k], scilicet coram iudice eius loci, ubi res sita est 2: ubi fideicommissum peti[l], nempe quo loco hæreditas relicta est 3: ubi conueniatur qui certo loco dare promisit[m], nempe pura & directa actione, eo loci ubi soluere promisit 4, (nam & ibi contraxisse uidetur 5,) arbitraria uerò etiam alibi 6, hoc est, alijs in locis opportunis, ubi debitor ratione domicilij, contractus, aut aliam ob causam forum sortitur 7: ubi in rem agi debeat[n], scilicet in loco ubi res sita est 8, uel in domicilio foroq; rei possidentis 9. Actio enim in rem, in possessorem datur 1, cuius forum actor sequi tenetur 2: ita tamen, ut electionem habeat utrolibet loco, uel in quo res est sita, uel in foro domicilij actionem suam intentandi 3. Item, ubi de hæreditate agatur, uel ubi hæredes scripti ut in possessionem mittātur, postulare debeant[o]: scilicet ut iudicium possessorium, & missio in possessionem petatur eo loco ubi res sitæ sunt 4: petitio uerò hæreditatis tam in isto loco, quàm ubi reus domicilium habet, pro arbitrio actoris institui possit 5. Vbi de ratiocinijs tam publicis quàm priuatis agi oporteat[p]: nempe eo loci ubi administratio, cuius ratio redditur, gesta est, siue ea administratio priuatæ rei sit, ut tutela 6: siue publicæ, ut magistratus 7. ibi enim meritò eius rei fit examinatio, ubi & instructio sufficiens, & nota testimonia, & uerissima possunt documenta præstari 8. Item, ubi causa status agi debeat[q]: nempe si seruus in libertatem prouocet, in foro domini 9: sin liber in seruitutem trahatur, in foro eius idoneo, quod actor sequi tenetur 1, nisi probetur reus esse fugitiuus, & mala fide in libertatis umbra uagari: tunc enim uelut existens

a 7. ut nemo inuitus agere uel accus. cogatur.
b 8. de ordine iud.
c 9. de lit. contest.
d 10. de plus petitio.
e 11. de dilationibus.
f 12. de ferijs.
g 13. de iurisdict. om. iudic. & de for. competen.
h 14. quando imper. inter pupil. uel uidu. uel miserab. perso. cognos. & ne exhibeant.
i 15. ubi de crim. agi oport.
k 16. ubi de possess. agi oporte.
l 17. ubi fideicō. peti oport.
m 18. ubi conueni. qui cert. loc.
n 19. ubi in rem agi deb.
o 20. ubi de hered. agat.
p 21. ubi de ratiocin.
q 22. ubi causa stat.

ptiom. ff. de iudic. 3 l. pen. & l. fin. h. t. 4 l. 3. h. t. 5 l. 1. & 2. de iudic. l. si conuenerit. de iurisdict. 6 l. oratione. de iu. in l. actor. §. de probat. Felin. in c. fratr. de for. comp. 7 l. j. cum auth. seq. h. t. 8 l. j. cum glo. fin. ubi Dd. h. t. & auth. seq. uid. Cyn. Bart. Bald. & Dd. in l. j. §. de sum. trinit. Cle. pastoralis. §. rursum. de re iudic. Bart. in l. si cui. §. fi. de accusat. 9 d. auth. qua in prouincia. h. t. §. si uerò. in authen. ut nulli iu. d. l. si cui. §. fi. uid. in l. heres absens. de iud. 1 uid. in Parat. tit. de furt. & de pri. del. & de accus. 2 l. unic. h. t. 3 l. unic. h. t. uid. dist. l. quod legatò. de iud. 4 l. 1. de eo quod cert. loc. l. quod si. eo. tit. 5 l. 3. de bon. auth. iud. 6 l. unic. h. t. l. 1. 2. & tot. tit. ff. de eo quod cert. loc. 7 l. heres. 19. §. ult. de iudic. uide Bart. & Dd. in l. si duo. 16. §. 1. de const. pec. & in l. eum. de iudic. gl. ult. in l. j. de eo quod cert. loc. 8 l. fi. h. t. 9 gl. pen. & fin. in d. l. fi. 1 l. j. h. t. l. j. §. de alie. iud. mut. causa facta. 2 l. fin. h. t. 3 gl. in d. l. fin. per l. 2. §. planè. de iudic. 4 l. unic. h. t. uide l. ult. §. de edic. diui Adr. tollen. 5 d. l. unic. ubi Bal. & Salic. ea distin. 6 l. j. h. t. 7 l. 2. h. t. 8 d. l. 2. in fi. h. t. 9 l. 4. h. t. 1 l. 3. h. t.

5 c. forum. de uerb. signifi. 6 l. inter. 62. de iud. 7 l. 1. & 2. hoc tit. 8 uid. in §. præiudiciales. inst. de actio. l. fundū. cum ll. seq. de except. 9 l. si de ui. 37. de indic. uid. §. & ex. de ord. cogn. & ex. de causa pos. et proprieta. 1 l. fin. h. t. 2 l. pen. h. t. 3 uid. tit. ff. de priuat. delict. & de accusat. & §. quand. ciuil. actio praiu. crim. 4 d. l. pen. uid. Bart. in l. cum creditor. §. qui furem. de fur. Marant. in Spe. au. iud. parte 4. distin. 1. num. 206. 5 l. j. h. t. l. amplius. 15. rem ratam hab. 6 l. j. in fin. h. t. c. 1. de li. cōtest. Spec. de lit. cōtest. §. 1. Marant. de lit. cōtest. nu. 3. 7 Auth. offeratur. §. de lit. contest. 8 uid. l. fi. §. si à non cōp. iud. gl. et Dd. in l. fin. §. de except. 9 l. 2. h. t. 1 l. 5. h. t. 2 l. 4. h. t. uide l. ubi ce.

ſtens in poſſeſsione ſeruitutis, ad domini domicilium eſt remittendus 2. Item ubi quis de curiali uel cohortali aliaúe conditione conueniatur[a]. Curialis dicitur, alicui ciuitatum curiæ aut officijs obnoxius 3: hoc eſt, qui in aliquam decuriam & ordinem decurionum aſcriptus eſt, ac munera publica obire cogitur 4. Cohortalis eſt, qui cohortalibus debetur officijs 5, hoc eſt, qui eſt ex cohorte prouinciali, quam circa ſe præſides ad obeunda munera habere ſolent, quibus primipili neceſsitas, & exhibitio curſus ſeu poſtæ 6 (ut nũc loquuntur) & exactio atq; adminiſtratio fiſcalium debitorum iniungitur 7: qui quidem eodem quo curiales modo conueniuntur, niſi armatam militiã militent, aut ſpeciali Principis priuilegio defendantur 8. Ex his porrò ſi quis munera detrectans aufugiat, poteſt priuata authoritate comprehendi ubicunq; inuenitur 9 (quemadmodum & reliqui fugitiui, qui obedientiam aut aliud quid alicui debent, ut ſeruus domino, debitor creditori 1, uxor marito 2) & cauſa coram iudice illius loci ubi comprehenditur ſummariè audita, ad ſocietatem curiæ unde aufugerat, remittendus eſt 3. Item ubi ſenatores uel clariſsimi ciuiliter uel criminaliter conueniantur[b]: qui quidem in ciuilibus conueniuntur coram præfecto prætorio in caſtris, in urbe apud præfectum urbis, in prouincijs coram præſide cuius in prouincia domicilium habent 4: in delictis uerò ubi conueniuntur, ubi deliquerunt, nulla obſtante fori præſcriptione. Reatus enim omnem honorem excludit 5: exceptis illuſtribus, qui etiam hoc nomine tantum coram Principe, eiuſq; delegatis conueniri poſſunt 6. Item in quibus cauſis militantes fori præſcriptione uti non poſſunt[c], ſcilicet cum pro functionibus debitiſq; publicis conueniuntur 7: ubi cauſæ fiſcales uel diuinæ domus, (hoc eſt, aulæ Imperatoriæ) hominumq; eius, hoc eſt Palatinorum & officialium atq; familiæ principalis agantur[d]: quæ quidem coram procuratore fiſci agendæ ſunt 8, ubi & conductores 9, & cæteri adminiſtratores 1, rerum fiſcalium forum ſortiuntur, in ciuilibus tamen, non in capitalibus 2. Nam de his procurator non cognoſcit 3, ſed præfectus urbi 4, aut præſes prouinciæ 5: ut ſi de prædationibus aut iniurijs quempiam uexaſſe conuincantur, quibus pœna ignis legibus eſt præſtituta 6. Serui tamen & coloni priuatæ familiæ Cæſaris, coram præpoſito ſacri cubiculi (quem nunc Camerarium uocant) conueniuntur, tam in ciuili quàm criminali cauſa 7. Nec modò apud hos agi poteſt, ſed interdum etiam licet unicuiq; ſibijpſi ius dicere[e], & ſe defendere contra aggreſſores 8, ac deſertores & fugitiuos impunè retrahere: & ſi reſiſtant, coercere 9.

Poſtquam igitur de foro competente hæc omnia ſunt abũdè expoſita, rectà tranſitus fit ad ipſas actiones & iudicia, quæ in foro competenti proponuntur. Hæc autem ſunt aut ciuilia ſeu priuata, aut criminalia ſeu publica, aut fiſcalia 10. De ciuilibus ad nonum uſq; librũ, exinde de criminalibus ad decimum uſq;: in tribus uerò ſequentibus, de fiſcalibus pertractatur. Iudicia porrò ciuilia aut ordinaria ſunt, aut extraordinaria. Ordinaria actionibus, extraordinaria imploratione potiſsimùm officij iudicis expediuntur. De prætorijs, de quibus in Pandectis dictum eſt, nihil opus fuit in conſtit. principum commemorare: cum conſtet, prætorias formulas lege Conſtantini eſſe ſublatas, & ſub Auguſtis iuriſdictionem omnem prætorum exoleuiſſe, in q; alios magiſtratus fuiſſe translatam: ac ex conſtitutionib. actiones pleraſq;, quæ ex edicto antea proponebantur, & iuris erant prætorij, ciuiles factas eſſe. Ciuiles porrò actiones aut ſunt reales, aut perſonales 1, aut mixtæ 2. Reales, aut uniuerſales ſunt, aut ſingulares. Vniuerſales, ut querela inofficioſi teſtamenti[f], inofficioſæ damnationis[g], quæ datur liberis 3, parentibus 4, fratribus 5, ad exemplum querelæ inofficioſi 6: & interdum ipſi etiam donatori, ſuſceptis poſtea liberis 7, ſcilicet ad conſequendũ ex immenſa donatione debitum bonorum ſubſidium, hoc eſt, legitimam 8. Item querela inofficioſæ dotis[h], quæ & ipſa liberis datur, ſi fortè parentes uel ipſi inuicem ſibi, uel uni ex filijs, tantũ nomine dotis ſeu donationis propter nuptias, ſiue dotalitij prætextu cõtulerint, ut reliquis liberis debita legitimæ emolumenta inde ſubtrahantur 9. Vniuerſalis eſt etiã, quæ has querelas ſubſequitur, petitio hæreditatis[i]. Singulares actiones in rem dantur, aut pro re corporali, ut rei uendicatio[k]: aut pro re incorporali, ut actio confeſſoria & negatoria, de uſufructu & habitatione, & miniſterio ſeruorum[l], de ſeruitutibus & aqua[m]. Mixtam cauſam obtinet l. Aquiliæ actio[n]: quæ etſi perſonalis eſt 1, tamen quia neq; ex contractu, nec ex maleficio proprié, ſed ob damnum culpa, non dolo datum † oritur, & ad reſtitutionem damni in re propria facti in morem realium intentatur, eo magnam cum realibus affinitatem habere uidetur 2. Item actio familiæ herciſcundæ[o], & communi diuidundo[p]: quæ etſi ſeparatę ſint, tamen multa inter ſe habent communia[q]: & actio finium regundorum[r]. quas actiones eiuſdem ſo-

R 3

2 l. j. h. t. 3 l. 1. 2. h. t. 4 uid. ʒ. de decurion. & tit. ſeqq. lib. 10. 5 l. 2. h. t. 6 Cuiac. ad l. 3. de cano. larg. tit. lib. 10. uide ʒ. lib. 12. 7 l. quicũq; 10. ʒ. de cohortal. li. 11. 8 l. 2. h. t. 9 l. j. h. t. l. general. ʒ. de decur. li. 10. 1 l. ait prætor. §. ſi debitore. quæ in fraud. credi. 2 Iaſ. in §. ſupereſt. nu. 68. inſtit. de actio. 3 l. unic. h. t. 4 l. 2. h. t. 5 l. j. h. t. 6 l. 3. h. t. 7 l. uni. h. t. 8 l. ad fiſcũ. 5. h. t. 9 l. domini cit. 7. h. t. 1 l. nullum. 10. h. t. 2 d. l. nullũ. 10. in fin. 3 l. 1. & 2. hoc tit. 4 l. uniuerſi. 9. h. t. 5 l. cõgnit. ff. de offic. præſid. 6 l. uniuerſi. 9. h. t. 7 l. fin. h. t. 8 l. j. h. t. l. is qui. ʒ. de ſicar. 9 l. 2. h. t. l. ait præt. 10. §. ſi debitorem quæ in frau. credito. 10 l. j. 1 §. 1. Inſtit. de actio.

a 23. ubi quis de curial.
b 24. ubi Senator. uel clariſ.
c 25. in quib. cauſis milit.
d 26. ubi cauſæ fiſca. uel diu. dom.
e 27. quando lic. unicuiq; &c.
f 28. de inoffic. teſtament.
g 29. de inoffici. donation.
h 30. de inoff. dotibus.
i 31. de petit. hæredit. uid. ff. eod.
k 32. de rei uend.
l 33. de uſufr. & hab. & miniſt. ſer.
m 34. de ſeruitut. & aqua.
n 35. de l. Aquil.
† uide ʒ. de form. & imp. ſub tot. tit. de eo quod met. cauſa. Inſti. de hære. quæ ab inteſta.
o 36. famil. herciſc. §. quedam. Inſt. de act.
p 37. com. diuid. d. §. quedam.
q 38. com. utriuſque iudic.
r 39. fini. regun.

2 §. quedam. Inſt. eod. Iaſ. in d. §. 1. nu. 3. Inſt. eod. 3 l. 1. 2. 3. 7. 8. 4 l. 4. ubi gl. h. t. 5 gl. 1. in d. l. 4. 6 l. fin. h. t. 7 l. 5. h. t. l. ſi unquam ʒ. de reuoc. donat. 8 l. 5. l. ſi mater. 8. l. pen. h. t. 9 l. unic. h. t. l. hac edictali. ʒ. de ſecun. nupt. §. quia uerò. in auth. de nupt. 2 §. ſequens. cum ſeq. Inſt. de act. §. fin. Inſt. de l. Aqu. 2 §. 1. Inſtit. de actio.

dem socij rei, tam omnes in solidum, quàm quisq; pro sua parte intentare potest[a]. Eodem in numero sunt actiones, noxalis[b], ad exhibendũ[c]. Item quæ de religiosis & sumptibus funerũ, & aleæ lusu, est proposita[d]. Neq; enim ex ullo cõtractu & mutua conuentione oriuntur, sed ex facto aliquo, aut ratione rei possessæ existũt: id quod proprium est realiũ actionum 3.

LIBER IIII.

PErsonales actiones oriuntur ex contractibus, qui aut re, aut consensu contrahuntur. Ex contractibus qui re contrahuntur, actiones ortæ, propriè condictiones appellantur, quia his certa res dari petitur 1. Hæ, ut dictum est, oriuntur ex rebus creditis: &, quod his adiungi solet*, iureiurãdo[a]. Condictionum autem uariæ sunt species: ut condictio certi, quæ ex mutuo nascitur[b], & certa spõsione 2, & cum quid suffragij nomine promissum est[c]: scilicet ut suffragio suo is cui promissum est, promissorem in obtinendis honoribus atq; officijs, aut alijs supplicationibus apud principem iuuet 3. Id quod clàm fieri propter ambitum non licet: palàm & bona fide, haudquaquam est improbatum 4. Nam quæ palàm fiunt, in rebus dubijs extra suspicionem sunt: quæ autem clandestinè & secretò, hæc in suspicionem fraudis incurrere consueuerunt 5. Siue igitur re constituta sit certæ rei obligatio, ut in mutuo: siue uerbis, ut in sponsione, condici pecuniam necesse est: quia nec uendicari potest, cum non sit agentis propria, sed tantum debita 6: neq; sequestrari, cùm quia de debito necdum constat, tum quoniam ab executione non est incipiendum 7, eoq; sequestrationes regulariter sint interdictæ[d]. Sunt & aliæ condictiones, quæ non tam ex uero mutuo atq; credito, quàm ex quasi mutuo oriuntur: ut condictio indebiti[e], ob causam dati[f] causa non secuta, aut ob turpem causam dati[g], condictio furtiua[h], ex lege, sine causa, uel ex iniusta caus[i]. Hæ autem actiones quia ex obligationibus[k] oriuntur 8, quæ personæ cohærent 9, ideo personales quoq; existunt, ita ut directæ tantum dentùr ei qui contraxit 1, & in eum, qui se obligauit 2, etiamsi cessæ 3, uel utiles alijs dari possint, non tamen in alios quàm qui contraxerunt, ut dictum est, eorumq; heredes[l]: alios enim aliorum obligationem sustinere, fuerit iniustissimum. Quare nec uxor pro marito, nec mater pro filio, aut econtrariò[m], nec filius pro patre, aut pater pro filio emancipato (aliter enim seruatur in eo qui in potestate est, ratione peculij 4) nec libertus pro patrono, nec seruus pro domino[n] etiam post manumissionem[o], neq; tutor pro pupillo 5, nec debitor uice creditoris[p], nisi in subsidium nomine in solutum dato 6, conueniri potest. Hæredes tamen, qui pro hæreditarijs portionibus onera hæreditaris sustinent 7, rectè nomine defuncti ex contractibus conueniuntur[q], non etiam ex delictis, nisi lis fuerit cum defuncto contestata[r]. Sanè qui se pro alio soluturum constituit, rectè conuenitur de constituta pecunia, uelut ex suo contractu[s]: qui tamen, quia facti est 8 (quod non præsumitur, sed probatur 9) ideo probari debet[t], puta testibus[u] aut instrumentis[x], quæ cum gestis rebus & ueritate consonent. nam plus ualere debet quod reuera actum est, quàm quod simulatè scriptura conceptum[y]. Re etiam contrahitur per commodatum & pignus, unde commodati[z], & pignoratitia[a] actiones personales nascuntur: quæ condictiones propriè non sunt, quoniam certa res dari non petitur, sed potius restitui. His enim contractibus res creduntur tantum quo ad usum, non quo ad proprietatem: eoq; non petitur res condictione dari*, utpote quæ alienata non sit, sed tantummodo reddi & restitui. Est etiam cum in creditum itur, non tam respectu contrahentis, quàm respectu eius cuius nomine mandatuq; contrahitur. Vnde etiamsi eædem personales actiones, de quibus diximus, existant, tamen quia contra aliũ dantur quàm qui cum est contractum, eo nouas qualitates nouaq; nomina induunt: ut est actio institoria & exercitoria[b], de peculio, quod iussu, de in rem uerso[c]. Serui enim & filijfamiliâs contrahendo quærunt actiones patri & domino[d], ut non mirum sit, si ex ijsdem contractibus actiones in eosdem dentur: nisi uidelicet hi ipsi qui contraxerunt, non teneantur, aut exceptione aliqua iuuari possint, puta ob S.C. Macedonianum[e], Velleianũ[f], exceptionem non numeratæ pecuniæ[g], compensationis[h], usurarum illicitarum[i], nauticiq; fœnoris[k]. de quibus omnibus sæpenumerò in rebus creditis, quarum mentio modò facta est, quæri solet: & quæ, sicuti contrahentibus contra quos agitur, prosunt, ita & ijs qui per eorũ latus conueniuntur, prodesse debent. Depositum quamuis & ipsum res credita sit, requ; credita obligationem & actionem producat[l], tamen compensationes & similes exceptiones, de quibus dictum est, in eo minus frequentãtur, quoniam sine mora compensationis, obiectuq;

a 40. de consort. eiusd. lit.
b 41. de noxal. actio.
c 42. ad exhibẽ.
d 43. de religios. & sumpt. fun.
LIB. IIII.
a 1. de reb. credit. & iureiur.
b 2. si certum pet.
c 3. de suffrag.
d 4. de prohibit. seq. pecun.
e 5. de cõd. indeb.
f 6. de condict. ob caus. dat.
g 7. de condic. ob turp. caus.
h 8. de cõdic. furt.
i 9. de cõd. ex lege sine causa, &c.
k 10. de act. & obligat.
l 11 ut actio & ab hær. & contr. hered. incip.
m 12. ne uxor pro marit.
n 13. ne filius pro patre, &c.
o 14. an seru⁹ pro suo fac. post mã.
p 15. quand. fisc. uel priuat.
q 16. de hære. act.
r 17. ex delictis defuncto. &c. l. omnes. de actio.
s 18. de cõst. pecu.
t 19. de probatio.
u 20. de testibus.
x 21. de fid. instr.
y 22. plus ualere quod agitur.
z 23. de cõmod.
a 24. de pig. act.
b 25. de instit. & exerc.
c 26. quod cũ eo qui in alien. potestat. ier. uel de pecul. &c.
d 27. per quas perso. nob. acq.
e 28. ad S.C. Maced.
f 29. ad S.C. Velleia.
g 30. de non numer. pecun.
h 31. de compensat. i 32. de usur. k 33. de nauti. fœn. l 34. depositi, uel contrà.

3 §. 1. Inst. de actio. uid. las. & Dd. ff. in rub. de inoff. test.
1 §. appellamus. Instit. de actio.
* uide Paratitl. tit. de iureiur.
2 in princ. Inst. de uerb. oblig. l. certi condictio. si cert. peta.
3 Alciat. parad. lib. 2. cap. 14. uide Duare. disp. lib. 2. c. 20.
4 l. unic. h. t. gl. in l. uni. de amb. Alc. praell. loc.
5 l. cũ ipse. 5. §. de cõtrahẽ. emp. l. si. ubi Bald. in princ. de rit. nup. per not. Cyn. in l. nemo. §. de summa trinit.
6 l. in rem. de rei uendi.
7 l. 2. §. de except. rei iudic.
8 l. sicut. 5. hoc tit.
9 l. cũ 13. h. t. §. sic itaque. cum seq. inst. de actio.
1. l. j. h. t.
2 l. 3. l. cũ 13. h. t.
3 d. l. j. l. si in solutum. 6. l. si à creditore. 7. h. t.
4 uid. §. 4. ff. & Inst. q. cũ eo qui in alien. potest.
5 l. j. §. quãdo fisc. uel priuat.
6 l. 2. 3. 4. 5. h. t.
7 l. 2. tit. proxim.
8 l. consilio. in fin. de cur furio.
9 l. siue. 12. C. de probat. l. asseueratio. 10. §. de non nu. pecun.
* §. appellamus. inst. de actio.

sectuq; eiusmodi exceptionum depositum est reddendum 1. Quare in hoc tractatu rerum a
creditarum, ultimo loco de deposito agi non est inconueniens. Et ex his quidem contracti-
bus, qui contrahuntur rebus creditis, tam quo ad proprietatem, quàm quo ad usum, con- b
dictiones & actiones personales oriuntur. Contractus porrò qui consensu perficiuntur, etsi
rem quoq; uelut causam sine qua non, seu potius materiam de qua contrahitur, ad sui per- c
fectionem desiderant 2: tamen quia non re, sed consensu præcipuè tãquam principali cau- d
sa efficiente, in his constituitur obligatio, ideo à principaliori fit denominatio, & cõtractus
qui consensu constant, appellantur 3. Ex his autem oriuntur actiones personales: ex mãda- e
to quidem non uniusmodi actio, sed duplex, directa scilicet, & contraria [a]: quarum illa man-
danti datur, hæc mãdatario: excepto si quid seruo aut à seruo sit mandatũ [b], cum quo actio f
esse nõ potest 4. Ex societate uerò uniformis pro socio actio, quæ omnibus socijs, cùm om-
nes pari iure sint, pariformiter quoq; competit & datur [c]. Ex emptione & uẽditione [d] quoq; g
nascitur utrinq; par & directa actio, siue res corporalis sit uendita, ut equus, fundus: siue in-
corporalis, ut hæreditas, actio [e], &c. dum ne tamẽ uenditæ sint res quæ prohibentur uendi [f] h
aut exportari [g], ut eunuchi in Romano imperio cõtra legis prohibitionẽ 5 facti [h], & liberi ho- i
mines quamuis filijfamiliâs [i]: aut nisi rescissa sit aliquo casu uenditio [k], uel mutuo consensu
ab ea sit discessum [l], uel iniusta & nulla ob defectum substantiæ aut solennitatis existat [m]: ut k
quando prædia ob cessationem collationum & tributorum publicorũ, iniussu magistratus l
distrahũtur 6. Interest enim Reipub. ut huiusmodi in alienatione authoritas & cognitio ma-
gistratus consulatur: quo scilicet prouideat, ne cum aliquo Reipubl. incõmodo istiusmodi m
fundi distrahantur, puta sine censu uel reliquis (hoc est residuis pensionibus, quæ Reipubl.
ex uectigalib. debentur) quorum absq; onere prædia cõparari non possunt [n]. Vt enim com- n
moda rei emptæ ad emptorem pertinẽt: ita & pericula & onera realia [o], præsertim publica,
eundem agnoscere, nec absq; istis fundum Reipub. obnoxiũ cõparare par est 7. Sed ubi fir-
mus est emptionis contractus, oritur (ut dictum est) hinc duplex actio: altera uenditi, quæ o
uenditori: altera empti, quę emptori datur [p], aut ei cuius nomine contractum est 8, non etiã
illis, quorũ pecunia res empta est [q], neq; illi semper cuius res est uendita. potest enim uendi p
etiam aliena [r], aut cõmunis [s], aut hypothecata [t]: ex quo tamen contractu, præter contrahen-
tes, dominus, socius, aut ij quorum interest personaliter agendi (nam actionibus realibus q
non ex contractu, sed iure dominij, rem suam persequi possunt 9) nullum ius consequũtur,
sicuti nec ullũ amittunt: iuxta regulam, Res inter alios actas alijs nec obesse, neq; prodesse 1: r
nisi fortè aliud pactis sit conuentum, quæ seruanda sunt [u], uelut lex cõtractus 2. quo casu e-
tiam tertio pactiones conuentionis prosunt: ut si seruus exportãdus uænierit [x], aut ne pro- s
stituatur [y], aut ut manumittatur [z]. Huiusmodi enim pacta nocere & prodesse seruo, certi iu-
ris est. Sed & propter emptionem ædilitiæ actiones dantur [a] de redhibitione, & quanti mi- t
noris 3: item de monopolijs, & commercijs emptionum illicitis [b], de nũdinis & mercationi-
bus [c], de uectigalibus & cõmissis, hoc est bonis ob uectigal non solutũ publicatis [d], cum sci- u
licet uectigalia antiquitùs instituta sunt. nam noua absq; Principis concessu institui nõ pos-
sunt [e]. item de cõmercijs quæ nã exerceri, & de mercatoribus qui ea exercere possint, uel nõ x
possint [f]. Quæ omnia emptioni accidere, & de quibus in emptione tractari agiq; solere, est
notissimũ. Atq; hæc quidem de emptione & uenditione, eiusq; contractus actionib. & acces- y
sionibus. Est autem consimilis emptioni permutatio 4, quæ tamen actionẽ præscriptis dun-
taxat uerbis producit 8. Placuit enim emptionem rebus fieri non posse 5, neq; cõsensu per- z
mutationem cõstitui 6, sed contractum tantum esse innominatum: qui eatenus actionẽ in-
nominatam & præscriptis uerbis producat, quatenus συνάλλαγμα interuenit, & rebus datis a
acceptisq; alter alteri obligatus est 7. Est etiam affinis emptioni locatio 8. Vt enim emptio b
rerum dominia precio, ita locatio rerum usum mercede transfert & commutat: quæ & ipsa c
gignit duplicem actionem, directam suiq; nominis, locati scilicet, & conducti [h]: quia nimirũ
contractus nominatus est 9, & utrinq; par, & consensu, exemplo uenditionis, constans. Lo- d
cationi porrò proximè accedit contractus emphyteuticus [i], qui & ipse consensu perficitur,
nominatusq; censetur cõtractus 1: quia tamen ex noua lege est, ideo condictionem ex lege e
producit: ut in ijs quæ noua lege inducuntur, est usitatum 2.
f

LIBER V.

g

NEq; tamen solummodo ex rebus creditis contractibusq; actiones personales
oriuntur, sed etiam ex coniugijs & tutelis: de quibus ordine instituta est à Iu- h
stiniano deinceps tractatio. De nuptijs agitur primùm earum rerum nomine,
quæ illas antecedunt, & præparatoria nuptiarum uocantur: ut sunt sponsa- i
lia, ar-

1 l. si quis. 11. h. t. 2 l. nec emptio. 8. de cõtrah. empt. 3 l. 2. de oblig. & act. t. t. Inst. de oblig. quæ ex consens. l. j. in fin. de rer. permutat. 4 l. uix certis. 53. de iure dic. 5 l. 4. in fi. ad l. Corn. de sicar. 6 l. 2. & 3. hoc tit. 7 l. secundũ. 10. de regu. iur. 8 l. cũ per. 7. cũ ll. seq. si quis alteri uel sibi sub alterius, &c. 9 l. mater. 4. cum simi. 3. de rei uẽd. 1 to. t. ff. res inter alios actas, &c. 2 l. j. §. si cõuenit. depo sit. l. contractus. de reg. iur. 3 uid. Para tit. ff. de ædilit. edict. 4 l. 2. C. de rer. permut. l. 2. ff. eod. 5 l. emptionem. 7. h. t. 6 l. j. ff. eo. t. 7 l. j. in fin. ff. eo. t. 8 l. 1. & 2. ff. loca. 9 Liuris gẽtium. 7. in prin. de pac. 1 Dd. in l. j. C. eo. t. & in §. adeò. Insti. de loca. uid. Par. t. nostra ad tit. si ager uectigal. 2 Lunic. ubi de hoc Bart. de condict. ex lege, uid. Salic. in l. 1. & 2. h. t.

35. mandati, uel contrã. 36. si seruus exter. se emi. mãd. 37. pro socio. 38. de contrah. empt. & uend. 39. de here. uel actio. uend. 40. quæ res uẽdi non poss. 41. quæ res exp. non deb. 42. de eunuch. 43. de patr. qui fil. distraxe. 44. de resc. uẽ. 45. quand. lic. ab empt. disc. 46. si prop. publ. pens. 47. sine cẽs. uel reliquis fund. comp. nõ posse. 48. de peric. et cõmod. rei uẽd. 49. de actio. empt. & uend. 50. si quis alteri uel sibi, &c. 51. de rebus alie. non alien. 52. de commun. rer. alienat. 53. rem alienam gerent. 54. de pactis inter empt. et uẽd. 55. si seruus exportan. uene. 56. si manci. ita uen. ne prostit. 57. si manci. ita fue. ali. ut manu. 58. de ædil. act. 59. de monop. 60. de nundin. & mercat. 61. de uectigal. & commiss. 62. uectig. noua impo. non poss. 63. de commer. & mercator. 64. de rer. permu. et præs. uer. 65. de loca. & conduct. 66. de iure emp.

LIBER V.

lia, arrhæ, sponsalitia proxenetica[a]. Sponsalia sunt promissio futurarum nuptiarum 1, ex qua olim uelut ex sponso agi poterat 2: quod etsi pòst mutatum est 3, scilicet ut liberiora essent matrimonia 4: tamen hodie iure Pontificio quod in matrimonialibus attenditur 5, reditum est ad ius uetus, agiq; potest ex nudo etiam sponsaliorum pacto, ut illud impleatur 6. Sed iure ciuili, ut dixi, ea res necessitatem non habebat: eoq; arrhæ ultrò citroq; dari consueuêre, ut qui pactis non stetisset, saltem hac pœna obligaretur, ut eiusmodi arrhas aut datas amitteret, aut acceptas reddere duplicatas 7, per condictionem ob causam 8 compelleretur: excepto si rector prouinciæ, eiusq; consiliarij & assessores, cum muliere prouinciali datis arrhis contraxerint. Cum enim non teneat hoc casu principalis, ob præsumptum metum matrimonij promissio, ne arrharum quidem datio accessoria 9 accipientes obligare debet[b]. Et hæc quidem de sponsalibus. Proxenetica porrò sunt, quæ conciliatoribus nuptiarum dantur 1. unde promitti aut dari pecuniam, ad nauandam in conciliando coniugio operam, apparet illicitum prohibitumq; non esse 2. Sponsalitia sunt donationes[c], quæ sponsi beneuolentiæ mutuæ gratia, & quidem liberaliter inuicem donant 3. Ea olim à donatione ante nuptias hac nota distinguebantur, quòd hac ratione nuptiarum & dotis fieret, ac condiuonalis, hoc est, sub hac conditione si nuptiæ secutæ essent, concepta intelligeretur: illa uerò pura essent, nec reuocari etiam non secutis nuptijs possent 4. Sed hodie omnia eiusmodi sponsalitia, perinde atq; donationes, conditionem habent secuti matrimonij 5. Itaq; si consilio & uoluntate eius qui sponsalitia dedit, nuptiæ impediantur, repetere ea nullo modo potest 6. Quòd si porrò casu, puta mortalitatis, impleri promissio coniugij nequeat, hac in specie sponsus pro dimidia parte data repetere potest, sponsa uerò, eiusq; hæredes in solidum 7. Ex nuptiarum[d] quoq; promissione oritur obligatio atq; actio, nisi eæ sint incestæ, inutiles[e], aut legibus interdictæ: ut est coniugium inter pupillum & tutorem contractum, aut horum filios[f]: inter magistratum & subditam, præsertim terrore coactam[g]: nisi ex rescripto principis ad uoluntatem utriusq; partis sit indultum[h]. Nec modò ex primis nuptijs constituitur firma obligatio, sed etiã ex secundis[i], quæ primis dissolutis contrahuntur (nec enim ijs durantibus aliæ constitui possunt[k]) quo tamen casu mulier ad secunda uota transiens, olim usumfructũ à primo marito relictũ amittebat[k]. bodie non aliter, quàm si id disertè in constitutione usufructus fuerit cautum 8. Nuptias autem consequitur dotis promissio 9, seu pollicitatio[l]: ex qua iudem agi potest 1, ad ius dotis[m] conseruandum, olim actione rei uxoriæ[n], hodie ex stipulatu: quia stipulatio semper interuenisse fingitur 2, nisi scilicet aliud factum fuerit pactis conuentis[o]: uel dos cauta tantum, non numerata sit[p]. nec enim dos nuda cautione, sed uera numeratione constituitur 3: cuius tamen non numeratæ querela & exceptio intra annum soluto matrimonio est opponenda, si quidem matrimonium tantum duobus annis durauerit: sin pluribus, puta usq; ad decem annos, tunc intra tres menses est proponenda. Sin uerò ultra decennium sine petitione dotis constiterit coniugium, hoc casu amplius postmodum eius rei nomine querela introduci non potest 4: ut nec tum, cum maritus animo donandi, neq; in fraudem creditorum 5 se dotem accepisse professus est, eamq; professionem morte confirmauit 6. Talis enim professio, ac gratuita remissio, donatio est 7: omnis autem donatio, quæ tãtum ratione cõiugij, nõ alterius omissæ solẽnitatis defectu, infirma est 8 inter cõiuges[*], morte confirmari potest 9. nam quoad uiuunt est inualida, quia lege prohibetur 10: sicut donatio inter patrem & filios in potestate constitutos[q]. Dotem autem sicuti cõstante matrimonio, & promissione sibi facta petere uir potest: ita ecõtrariò ab ipso repetere nemo potest, nisi aut uergat ad inopiam 1, aut matrimonium sit dissolutum, uel per repudium & diuortium[r] quod ex iustis causis permittitur 2, uel per alterutrius mortem[s]: quia dos constante matrimonio uiri, uelut domini 3 lucro, ad onera matrimonij subleuanda 4 cedere debet, adeò ut si constante matrimonio soluta dos fuerit, repetere eam uir unà cum fructibus possit[t]: quia donationis instar talis est solutio, & proinde inter coniuges prohibita[*]. Est autem à marito & hæredibus eius dos petenda, non à fideiussoribus, qui nomine dotis dari nõ possunt[u]. Soluto autem matrimonio, non modò dotis repetitio, sed etiam uariæ sæpe actiones atq; lites oriri ea causa solent: ut rerũ amotarum[x], de bonis mariti pro dote mulieri assignãdis[y], de fundo rebusq; dotalibus alienatis[z], ubi filij morari, ubi educari[a], & à quo educari debeãt[b]. Est enim

1 l. j. ff. eod. 2 Gell. lib. 4. cap. 4. 3 l. j. hoc titul. 4 l. Titia. 134. de uerbo. obl. 5 Bal. in l. & si. 6, nu. 3. C. de nupt. per tot. inst. cod. in prin. & in l. inco pulandus. §. eo. t. 6 uid. c. ex literis. & te. tit. ex. eo. 7 l. fin. h. t. 8 gl. ad uer. tantũmodo. in d. l. fin. 9 l. cũ principalis. 139. de reg. iur. 1 l. 2. ff. de proxen. 2 Bald. hic in rub. nu. 2. & in addit. ad Specu. tit. de spõsal. gl. in c. honorã tur. 32. q. 2. Bart. & Alex. in l. Titio. §. 1. de cõdi. et demõst. Panor. in c. cum in eccle sijs. de simo. 3 gl. et Dd. in rubr. & l. cũ in te. 6. h. t. text. in l. si filie. 10. cũ l. seq. eo. tit. 4 d. l. si filie. 10. cũ l. seq. 5 l. cum ueterũ. 15. h. t. 6 d. l. cum ueterum. 7 l. si à spõso. 16. h. t. * §. affinitatis. Instit. de nupt. l. j. in fin. de his qui

not. infam. l. cum qui. C. de adult. 8 auth. quod locum. h. t. 9 l. si. de don. ante nupt. 1 l. ad exactionẽ. h. t. 2 l. unic. in prin h. t. 3 l. j. h. t. uid. Ias. in §. fuerat. Inst. de actio. 4 d. auth. q. locũ. h. t. 5 uid. Ias. et Dd. in §. fuerat. Inst. de action. 6 l. 2. h. t. 7 l. tale pactũ. 41. in prin. de pac. l. si quis delegauerit. ubi Bar. de don. 8 d. l. donationes. * t. t. ff. & C. de don. int. uir. & uxor. & ex. eod. 9 l. j. & l. 3. l. res uxoris. 24. l. donationes. 25. ꝭ. de donat. int. uir. & ux. l. cum hic status. 33. ubi Bar. & Bal. ff. eo. 10 t. t. ff. & C. de donat. int. uir. & uxo. ubi uide Parat. 1 l. ubi adhuc. 29. ꝭ. de iur. dot. l. si cõstante. 25. solut. matrim. 2 l. consensu. 8. h. t. 3 l. in rebus. 24. ꝭ. de iur. dot. l. dote. ꝭ. de rei uend. 4 l. pro onerib. ꝭ. de iur. dot. * l. j. h. t.

Est enim parentum, & maximè paternum officium, alere liberos 5: eoq; nomine agi & implorari officium iudicis potest 6, etiamsi liberi non ex iustis nuptijs, sed ex concubina tantummodo sint concepti[a], qui naturales appellantur[b]. Nec modò de alimentis liberorum iudicia existunt, sed etiam de tutelis, maximè cum per mortem patris soluto matrimonio orphani liberi sunt relicti. Est autem tutela triplex, uidelicet aut testamentaria[c], quæ uel per se ualida est, uel si ualida non sit, confirmari à magistratu debet[d]: aut legitima[e]: aut his deficientibus extinctisq;, datiua 7, quæ per matrem 8 uel proximos pupilli propinquos 9 est petenda[f], à magistratu scilicet eius loci ubi facultates pupillus possidet, uel domicilium habet[g]: aut à præfecto urbis, ac decem Senatoribus in urbe: in prouincijs uerò, à curialibus, si pupillus sit illustris[h]. Neq; tamen omnes dati tutores possunt[i], ut mulier[k], matre & auia exceptis 1: neq; omnibus pupillis dandi sunt, uelut tutorem habēti tutor dari nequit[l]. Obligatur autē tutor pupillo ex administratione tutelæ[m], in qua absq; suo periculo cessare nō potest[n], & administrando alios pupillo, & hūc uicissim alijs in solidū obligat[o]: pro modo tamen suæ potestatis, quatenusq; administrandi ius extenditur[p]. Nam si diuisa sit tutela à testatore uel iudice, tantum pro sua quisq; parte administrare ac obligare debet & potest 2: etsi pluribus in solidum datus, unus in solidum rectè contrahat, obliget atq; administret 3. Vt tamen in administrationis ratione reposcēda pupillo melius cautum sit, prohibetur tutor tempore gestus, uectigalia publica cōducere, & publicis debitis se implicare[q], ac insuper satisdare, rē pupilli saluam fore, initiò tenetur[r]: alioqui peti potest, ut uelut suspectus[s], citra infamiam tamē, nisi fraudem fecerit*, remoueatur 4. quam ad petitionem in litem dandus curator est[t]: nisi sit qui ꝑ tutore negocia gerat[u], aut nisi mater alteri, suo periculo, exercitium eius actus, cum promissione indemnitatis mādet[x]. Nam matris magna habetur in tutela ratio: unde & contra uoluntatem eius datus tutor remouetur[y], (quamuis hic defensioni nihilominus causæ pupillaris præesse debet, donec scilicet administratio in alium tutorem uel curatorem integrè cum omnibus instrumētis sit translata, non secus atq; cū pubertate tutela finita est[z]) & pupillus apud matrem donec ad secunda uota illa trāseat, educandus est[a], alimentis competentibus per tutores ei præstandis[b]. Post tutelam autem finitam 5, oritur ex administratione tutelæ actio, quæ & arbitrium uocatur[c]: quoniam actio bonæ fidei est, & arbitrio iudicis ex bono & æquo æstimatur, quid quantumq; ex ea tutorē pupillo præstare cōueniat*: eaq; datur in tutores singulos in solidū 6, nisi administratio fuerit diuisa[d], ita ut & in litem iuretur, tam cōtra eos[e] quàm eorum hæredes 7, qui & ipsi cōueniri hac actione possunt[f]. Ordo tamen ille seruandus est, ut primò cōueniantur hi qui gesserunt: in subsidium uerò illi, qui se nō immiscuerunt administrationi. hi enim nō de gestis, sed tantum de neglectis tenētur[g]: ut si pecunia pupillaris nō fuerit ad usum fructumq; usurarum accommodata, sed aut relicta ociosa, aut à tutore in suos usus conuersa[h]. Sed & in fideiussores tutorum uel curatorum hæc actio datur[i]: & è diuerso his omnibus qui tutelæ actione tenentur, datur contrariū tutelæ iudiciū[k], si quid fortè bona fide à tutore impensum de suo sit: aut si in authoritate præstanda[l], se nomine pupilli obligârit. Sed hæ actiones, ut dictum est, tum demum locum habent, cum finita tutela est: quam uarijs modis finiri constat[m], aut uerè, ut cum pubertate tutela extinguitur 8: aut fictè, ut cū impedito tutore actor substituitur[n]: aut cum se tutor excusat[o], non falsis, sed iustis ex causis[p], puta quòd Reipub. causa abesse cogatur: ut medio interea tēpore scilicet à periculo liberetur*: item quòd ueteranorum priuilegium adeptus[r]: quòd trium liberorum pater[s]: quòd perpetua ualetudine teneatur[t]: quòd maior 70. annis[u]: quòd onere trium tutelarū impeditus[x]: quæ omnia etiā curatoribus ad excusationē prosunt: qui minoribus, item furiosis ac prodigis & similibus consilij expertibus personis, nō etiam proprijs uxoribus*, dati solent[y]. Et hæ quidē actiones personales ex tutela ultrò citroq; oriuntur. Præter has autem & in rē agere pupillus maior factus potest: si uidelicet res eius quæ seruando seruari poterant 9, à tutore citra necessitatē, & sine decreto auctoritateq; & permissu aut iudicis[z], aut[a] principis 1, aut patris 2, sint alienatæ. Eas enim uēdicare annihilata alienatione minor potest, etiam cum fructibus 3: nisi emptor bona fide ignorans rem esse minoris emerit[b], (quo casu fructus non debentur) aut minor iam maior factus alienationē ratā habuerit[c], uel expressè ratificando, uel tacitè per silentiū, uidelicet quinquennij, ab ingressu maioris ætatis cōputandi 4. Nam sicuti extraordinariū beneficiū restitutionis tollit tam per expressam 5, quàm tacitā ratihabitionē silentij

5 uid. l. 1. et t. t. de liber. agnosc. l. 3. b. t. de alend. lib.
6 l. 3. et 4. b. t.
7 l. 3. qui pet. tuto.
8 l. 3. l. fin. eo. tit.
9 l. amita. 5. l. nepotib. 10. b. t.
1 l. 2. & 3. cū amb. b. t.
2 l. 2. b. t.
3 l. j. b. t.
* §. fin. Inst. de susp. tut. l. pen. & ult. b. tit.
4 l. 2. ꝭ. ti. r. l. fin. de suspec. tutor.
5 l. j. de tutel. & ratio. distrah.
* §. fuerat. Inst. de actio. l. unic. §. t. C. de rei ux. actio.
6 l. tres tutores. ff. eod.
l. j. ubi Od. ꝭ. de transact.
7 l. j. b. t.
8 l. fin. b. t.
* §. fin. Inst. de excus. tutor. l. licet. 17. ꝭ. eod. t.
9 l. fina de præd. min. l. sancimus. ꝭ. de adm. tut.
1 l. 2. b. t.
2 l. 1. & 3. boetit.
3 l. 2. ꝭ. si quis ignor.
4 l. fin. b. t.
5 ꝭ. si maior fac.

b lvj. de usur. pupillar. i lvij de fideiuss. tut. uel curat. k lviij. de contra. indic. tutel. l lix. de author. præstan. m lx. quād. tut uel cur. esse desi. n lxj. de actor. à tutor. dand. o lxij. de excusat. tut p lxiij. si tutor uel cur. ex fal. alleg. q lxiiij. si tut. uel cura. ex fals. alleg. r lxv. de excusat. ueter. s lxvj. qui nu. lib se excus. t lxvij. qui morb. se excus. u lxviij. qui ætat. se excus. x lxix. qui num. tut. y lxx. de curat. furios. z lxxj. de præd. minor. a lxxij. quan. decre. opus non sit. b lxxiij. si quis ignor. rem minor. c lxxiiij. si maior fact. alien. ratam habue.

a xxvj. de concubin.
b xxvij. de natural. liber.
c xxviij. de testa. tut.
d xxix. de confirman. tutor.
e xxx. de legitim. tutel.
f xxxj. qui petāt tuto. uel curato.
g xxxij. ubi petā. tutor. uel curat.
h xxxiij. de tuto. uel curat. illust. person.
i xxxiiij. qui dar. tut. uel cur. poss.
k xxxv. quād. mulier tutel. offic.
l xxxvj. in quib. casib. tutor. uel curat. habent.
m xxxvij. de admi nist. tut. uel cur.
n xxxviij. de peri cul. tut. & cura.
o xxxix. quand. ex fac. tutor.
p xl. si ex plurib. tutor.
q xlj. ne tut. uel curat. uectig. cōd.
r xlij. de tuto. uel cur. qui satis. nō ded.
s xliij. de suspec. tutor.
t xliiij. de in litem dād. tut. uel cur.
u xlv. de eo q pro tut. nego. gess.
x xlvj. si mater indemnit. pro.
y xlvij. si contra matr. uolunta.
z xlviij. ut causa post pub. adsit tut.
a xlix. ubi pupill. educar. debe.
b l. de aliment. pup. præstan.
c lj. arbitr. tut.
d lij. de diuid. tut.
e liij. de in litē iur.
f liiij. de hered. tutor. uel cur.
g lv. si tutor uel curat. non gess.

silētij quadriēnalis, quo spacio omnis extraordinaria restitutio in maiore ætate claudit 6: i/
ta & hoc ordinariū remediū nō modò expressè renūciari, sed etiā tacitè quoq; præscribi pos
se per quinquēnium demum (ut scilicet ordinariū aliquāto diutius uiuat, quàm extraordi/
narium) leges uoluerunt 7, exceptis rebus per donationem alienatis. Nam quia donare,
autore tutore uel curatore minores prohibentur 8, atq; ita cōtractus & alienatio istiusmodi
ne autore quidem tutore ualet: ideo res ita per iniustam liberalitatem deperditæ, nō nisi le/
gitimis usucapionum spacijs, puta triennio si sint res mobiles, decem porrò & 20 annis si
immobiles, usucapiuntur 9. Quòd si ne his quidem actionibus omnibus res pupilli inte/
grè seruari aut recuperari potest, tum in subsidiū ultimo loco regressum habet, & agere po/
test aduersus magistratum a, eiusq; hæredes 1, cuius culpa effectum est, ut tutores idonei da/
ti non sint, aut saltem cautio sufficiens non sit ab his exacta 2.

LIBER VI.

NEC modò ex his domesticis nuptiarum, alendorum liberorum, ac tutelarum
actionibus iudicia existunt, sed de alijs quoq; œconomiæ partibus atq; in/
strumentis, ut de seruis, maximè fugitiuis, libertis, artificibus, & opificibus [a],
eorumq; furtis & corruptela [b], de operis [c] & bonis libertorum, & iure patro/
natus [d], de alienationibus à liberto fraudulenter, hoc est ad defraudandum
legitima successionis portione patronum factis [e], de obsequijs patrono præstandis [f], de li/
bertis & eorum liberis, aut ingratis in seruitutem reuocandis [g], aut gratis beneq; meritis iu
re aureorum annulorum uel natalium restitutione honorandis [h]. Et ex istis quidem cōtra/
ctibus, uel quasi, inter uiuos, obligationes, actiones, iudicia & lites existūt: quibus ita expo
sitis, sequens est ut de his quæ ex ultimis morientium uolūtatibus, & successionibus oriun/
tur, nonnulla subijciantur. Porrò omnis successio debetur aut iure ciuili, aut iure prætorio.
Prætor enim eos qui iure ciuili hæredes nō sunt, ex iustis causis uocat ad bonorū possessio/
nem *, ita tamen ut ea intra certum tempus petatur [i], & non petentium partes petentibus
accrescant [k]: & quia hæc iudicia prætoria summaria magis sunt, eo de his tanquam præpa/
ratorijs primo quoq; loco agendum, Iustinianus in Codice putauit. Dat autem prætor bo/
norum possessionem uel ex causa testati, uel ab intestato. Ex causa testamenti, quæ prior est,
atq; dignior, & quoad existit, ab intestato successioni locus esse nō potest 1, cum plurimùm
secūdum tabulas [l], interdum contra tabulas, liberis [m] nimirum, item patronis eorumq; libe
ris [n] aut iniustè præteritis, aut exhæredatis. Porrò ab intestato ad bonorū possessionem uo
cat, primò liberos [o], deinde legitimos, hoc est agnatos & cognatos [p], ordine successorio [q], ut
scilicet proximioribus & prioribus non petentibus intra tēpus præstitutū, reliqui subsequentes
ordine successiuo admittātur: & si cui impuberi status cōtrouersia, quasi nō filio aut agna/
to moueatur, ut ex Carboniano edicto, præstita cautione, nihilominus possessio decerna/
tur, delata usq; in tempus pubertatis status cognitione [r]. Nouissimè aūt ad possessionē uo/
cat uirum & uxorem [s]: quibus omnibus ordine bonorum possessionem, hoc est prætoriam
successionem decernit & attribuit, nisi aut repudient eam [t], aut debitam iure collationem [u]
detrectent: quæ omnino, ubi usus uenit, facienda est. cæteroqui denegantur ei qui conferre
detrectat, omnes actiones: omniaq; successionis beneficia, quæ iure ciuili uel prætorio ha/
beri possunt, præcluduntur 2. Et his quidem modis iure prætorio successiones obueniūt &
petuntur. Iure porrò ciuili eodem modo de his agitur, scilicet aut ex causa testamēti, aut ab
intestato 3. Ex causa testamenti, cum testamenta facta sunt aut iure singulari, ut testamentū
militare [x], aut iure communi, ab his scilicet qui facere testamenta [y] iuxta solennem ordina/
tionem à iure præscriptam [z] possunt. qua in solennitate præcipuum illud est ut hæredes in/
stituantur [a] (hoc enim testamenti fundamentū est 4) primo secundoue loco uel gradu, qui
primus gradus institutio uocatur: secūdus, substitutio. quæ rursum aut uulgaris est [b], aut pu
pillaris [c], quādoq; etiam necessaria respectu hæredis dicitur, (respectu enim testantis nulla
subest necessitas, sed mera instituendi libertas 5,) cū scilicet seruus proprius hæres est aut in
stitutus, aut substitutus [d]. Nam is necessariò adire cogitur 6, sicut & olim liberi 7: qui etsi
hodie abstinere possunt 8, eoq; potius sui quàm necessarij hæredes uocantur *, tamen respe
ctu parentum testantium, aliquo modo necessarij dici possunt, scilicet quòd ab his neces/
sariò hæredes sint instituendi 9. Neq; enim præteriri tacitè, nec exhæredari absq; iustis & le/
ge definitis causis 1 expressè possunt [e], siue in uiuis sint tempore testamenti, siue ut posthu/
mi expectentur [f]. Institutione porrò legitimè facta, hæredi tempus deliberandi iustum arbi/
trio iudicis * conceditur [g], scilicet ut deliberet, adire uelit hæreditatem, an repudiare: uel si
filius

a lxxv. de magist. conuen.

COD. LIB. VI.

a j. de ser. fugit. et liber.
b ij. de furt. et ser. corrup.
c iij. de oper. liber.
d iiij. de bon. libe. & iur. patro.
e v. si in frau. patr.
f vj. de obseq. patro. præstan.
g vij. de libert. & eor. liber.
h viij. de iur. aureor. annul. & natal. restit.
i ix. qui adm. ad bon. poss. & intr. quod temp.
k x. quand. nō petit. part. pet. accresc.
l xj. de bon. poss. secun. tabul.
m xij. de bon. poss. contra tabul.
n xiij. de bon. pos. contr. tab. liber.
o xiiij. unde liberi.
p xv. unde legit. et cog.
q xvj. de success. edict.
r xvij. de Carbon. edict.
s xviij. unde uir et uxor.
t xix. de repudiā. bono. poss.
u xx. de collat.
x xxj. de testa. milit.
y xxij. qui testam. facer. poss.
z xxiij. de testam. & quēadmodū testa. ordin.
a xxiiij. de hæredib. instituen.
b xxv. de instit. et substit.
c xxvj. de impub. substit.
d xxvij. de necess. seruis hær. &c.
e xxviij. de liber. præterit. uel exhæredat.
f xxix. de posthu. hæred. instit.
g xxx. de iure delib. & de adeun. uel acq. hæred.

6 l. fi. C. de temp. in integ. restit.
7 l. fin. h. t.
8 uid. in Parat. titul. de auth. tuto. l. pactū curatoris. 21. ubi Dd. C. de pactis. l. ult. de curat. furios.
9 l. fi. in fi. h. t.
1 l. 2. h. t.
2 uide ff. de magist. cōuen. et Inst. de satisd. tutor.
* §. 1. Inst. de bon. poss. & Parat. eo. tit.
1 uid. Para. de petit. hær.
2 l. j. §. si fra ter. 8. §. sed si tur. 10. l. nō nūquā. 8. h. t.
3 l. 1. 2. 3. de petit. hæred.
4 l. j. de hæred. inst. ubi uid Parat. §. ante. Inst. de lega.
5 l. j. C. de sacros. eccle. to. t. [illegible] si quis aliq. testar.
6 Instit. de hæred. qualit. in prin.
7 §. 1. Inst. eo. tit.
8 l. j. cū ll. seq. C. de a. re pud. uel abstin. hæred.
* §. 1. Inst. de hær. qual. & diff.
9 d. §. 1. Instit. eo.
1 uid. in §. aliud. in auth. ut cū de app. cognos. et Paratit. de liber. et posthum.
* l. j. de iur. delib.

filius est, abstinere [a]. quod ut commodè fiat, peti solet, ut solenniter aperiatur inspiciaturq; testamentum [b] (quia eo non inspecto, nihil commodè geri transigiq; de hæreditate potest 2) & scriptus hæres in possessionem mittatur [c]: nisi is scilicet testatorem testari coegerit uel prohibuerit [d], uel alijs commissis se hæreditate indignum fecerit [e]. Et ad hunc quidem modum ex testamento hæreditates debentur ac petuntur. Ex codicillis uerò, & alijs ultimis uoluntatibus [f], hæreditates deberi petiq; nequeũt: quia nec relinqui hoc modo possunt 3, sed tantummodo legata [g], idoneis uerbis [h] (quanquam absq; codicillis, etiã nutu relinqui possunt 4) relicta, ex his rectè petuntur, etiãsi & hæc in testamento relinqui possint, & quocunq; modo relicta sint, præstari debeant: adeò ut non possit hæres tam ex testamẽto quàm ab intestato proximus, puta filius institutus, in fraudem legatorum, omissa causa testamenti, quo ita legata depereant 5, ab intestato adire [i]. Legata autem aut purè rectè relinquũtur, aut sub conditione 6, dum tamen ea turpis non sit: ut conditio uiduitatis [k], & si quid pœnæ nomine relinquatur [l]. In eadem autem cum legatis causa sunt & fideicommissa [m]: nam plurima 7 habent cum legatis communia [n]: ut quòd utraq; tam relinqui testamento quàm codicillis possunt: & tribus actionibus, uidelicet personali, reali & hypothecaria exigantur 8: nisi aut causa adiecta sit legato uel fideicommisso [o], aut modus [p], aut conditio [q], quæ antequam ea præstentur, sit adimplenda. Exiguntur autem legata unà cum usuris & fructibus [r], computandis à tempore litis contestatæ 9, ex natura scilicet actionis stricti iuris * cuiusmodi sunt tam reales quàm personales actiones, quæ ex testamento descendunt 1: uel à tempore moræ 2, si ea præcesserit, ex arbitrio scilicet bonæ fidei, quod in his æstimandis plurimum ualet 3. Est & illud commune legatis & fideicõmissis, ut de utrisq; quarta detrahatur: de his quidem per S. C. Trebellianum [s], de illis uerò ex l. Falcidia [t]. Item quòd sublato caducorũ iure [u], etiam ante apertas tabulas tam fideicommissa quàm legata ad quoslibet successores transmittantur (etiamsi hæreditatum transmissio non nisi in descendentes & suos hæredẽs ante apertas tabulas fiat [x]) quia dies legati & fideicommissi puri à morte testatoris cedit, & exinde deberi incipit [y]: quodq; in possessionem legatorum uel fideicommissorum seruandorum causa, tam legatarij quàm fideicommissarij pari iure mittantur [z]. Et hoc quidẽ modo, iure ciuili ex testamento succeditur: quo deficiente *, ab intestato quoq; lex, non minus quàm prætor, legitimos uocat hæredes. Ac primo quidem locò descendentes hæredes, scilicet suos, qui in potestate morientis fuerunt: hodie etiam ex constitutionibus legitimos liberos, quamuis non suos hæredes, ut filios emancipatos [a]. Secundo loco ascendentes [b], ut parentes, ad successionem liberorum præmortuorũ admittit: ita tamen, ut olim pater præferretur matri 4, secundum patrem uerò mater ex S. C. Tertylliano admitteretur: sicut contrà filius etiam spurius ad successionem matris, ex S. C. Orficiano [c]. Sed omniũ parentum adæquata iure nouissimo uidetur esse hac in parte conditio 5. Tertio loco uocat lex tertiũ ordinem, uidelicet collaterales, hoc est agnatos & cognatos: qui ea propter legitimi quoq; hæredes uocantur [d], quòd scilicet ex lege succedant. Etsi autem olim successionis discrimen inter agnatos & cognatos non paruum extiterit 6, tamen hodie ex nouis legib. omnes indistinctè agnati & cognati iura habent successionis communia [e]: non tamen etiã affines 7, aut alumni 8, aut reliqui qui nulla sanguinis propinquitate defunctum attingunt 9. Sunt & aliæ successionis species legitimæ, ut erat olim patris, iure peculij bona defuncti filij occupantis 1: cuius in locum hodie successit *, quòd pater usumfructum habeat in bonis filiorum, tam maternis [f] quàm aliunde, puta ex matrimonio quæsitis [g]: non mòdò uiuo filio, sed illo etiam mortuo: proprietate scilicet bonorum ad eius descendentes atq; liberos delata 2. Item successio quam habet ab intestato ecclesia in bonis clerici, episcopi, pastoris 3, &c. collegium puta decurionum, nauiculariorum, pistorũ, in bonis collegæ: scilicet ubi alius hæres ab intestato nullus præter fiscum superest [h].

LIBER VII.

ET hæc quidẽ sunt præcipua iudicia, quæ de actionibus tam uiuorum quàm morientiũ enascũtur. Sunt autẽ & alia quædã, quæ non ab actionib. cõtractibusq;, uel quasi, humanis, sed ex possessione tam status personarũ, quàm dominij rerum fluunt & existũt: de quibus ordine est disserendũ. Status autem de libertate accipitur, quæ aut propria est, ab ipsis natalibus & primo ortu adhærescẽs, aut aliunde per manumissionem

2 l. j. ff. eo. t. l. de his. 8. de transac.
3 §. fi. insti. de codicill. l. non codicill lit. §. de testa. uide Paratit. de iur. codic.
4 l. nutu. de lega. 3.
5 l. eã. §. de fideicõ. l. Pompinianum. 8. §. ult. de inof fic. testa. l. 1. si quis omissa causa test.
6 uid. ff. de condit. & de monstr.
7 l. j. ff. de legat.
8 l. 1. & 2. hoc tit.
9 l. 1. 2. 4. h. t.
* l. lite contestata. cum simi. de usur.
1 l. alias. ubi Bart. de in lit. iurã. l. fin. de cõdic. ob turpẽ caus. l. si hæres. de eo quod cer. loco. uid. Iaf. l. litẽ in §. ex maleficijs. numer. 23. inst. de actio.
2 l. cum seruus. §. fruct. de leg. 1. l. si quis seruo. l. Titia. §. usuras. de legat.
2. glo. in l. j. h. t.
3 d. l. si hæres. ubi Dd. d. l. cum seruus. §. fructus. d. l. Titi. §. usuras.
* Inst. de hære. ab intest. in prin.
4 l. 2. h. t.
5 Auth. de functio, §. ad S.C. Tertyll. 6 Inst. de hered. quæ ab intest. 7 l. affinitatis 7 h. t. 8 l. nutritorib. 10. h. tit. 9 l. amplissæ. 9. auth. omnes peregrini h. t. 1 uid. in Parat. ff. de castr. pecul. l. 2. & 2. eod. tit. Cast. consi. 441. pro declaratione nu. 5. uol. 1. * uid. inst. tit. de acquir. per arrogat. 2 l. 4. eo. tit. 3 l. si quis presbyter. §. de episco. & cler. ubi Bald. & Dd.

a xxxj. de repudi. uel abstin. hæret.
b xxxij. quemad. testam. aper.
c xxxiij. de edict. diui Adria. toll.
d xxxiiij. si quis aliq. test. prohib.
e xxxv. de ijs quibus ut indig.
f xxxvj. de codic.
g xxxvij. de leg.
h xxxviij. de uerbo. & rer. signi.
i xxxix. si cõmissa sit causa testa.
k xl. de indic. uid.
l xlj. de his quæ pœnæ nom. relinq.
m xlij. de fideicõmiss.
n xliij. communia de legat.
o xliiij. de falf. causa adiect.
p xlv. de ijs quæ sub mod. relinq.
q xlvj. de cõditio. insert.
r xlvij. de usur. et fruct. legat.
s xlviij. ad S. C. Trebellian.
t xlix. ad l. Falci.
u l. de caduc. tollẽ.
x lj. de his qui ante apert. tab.
y lij. quãd. dies uel legat. fideicõm.
z liij. ut in posseß. legat. &c.
a liiij. de suis & legit. hæred.
b lv. ad S.C. Tertyllian.
c lvj. ad S.C. Orfician.
d lvij. de legi. hæred.
e lviij. cõmun. de success.
f lix. de bonis matern.
g lx. de bonis quæ liber.
h lxi. de hæred. decurio.

LIBER VII.

numissionem acquisita *. Manumissio datur aut uindicta [a], aut testamento [b]: sublata legis Caniniæ prohibitione [c], quæ ad certum tantum numerum seruos manumitti in testamento concedebat 1. Datur autem uel directò, uel per fideicommissum [d], ita ut una eademque libertas ex qualibet manumissione competat, quippe dedititia [e] & Latina libertate [f] sublata. Nec modò proprijs seruis rectè datur, sed etiam interdum communibus [g], oppignoratis [h], publicis [i], alienis [k]: nisi in fraudem legis aut creditorum fiat manumissio [l], uel illi manumittantur, qui ad libertatem peruenire non possunt [m]. Est tamen, cum & sine manumissione ob præmium [n] uindicatæ necis domini, aut delati atrocis criminis 3 serui libertatem accipiunt: est & cum ingenuis [o] aut usufructuarijs datur manumissio [p]. quæ omnia in liberali causa atque iudicio expediuntur [q], quod hodie etiam sine assertore [r], (qui uindex alienæ libertatis è seruitute in libertatem asserebat 4) per procuratorem rectè agitatur: dum tamen principalis eiusmodi sit, ut in libertatem queat proclamare [s]: & ita ut ordo cognitionum [t] seruetur, possessorio uidelicet iudicio ante petitorium diluciddato 5: & absit omnis collusio [u], & habeatur ratio præscriptionum: quæ pro libertate, non contra eam opponi possunt: scilicet ut quinquennio status libertatis in defunctis [x], uicennio in uiuentibus præscribatur [y]: item peculij eius qui libertatē meruit [z]. qua in parte Iustinianus Claudianum quoque S. C. quo mulier serui amore capta in seruitutem redigebatur [a], sustulit [b]. Et hæc quidem de possessione ac iure status seu libertatis, iudicia existunt. Restat, ut & illa quæ ex possessionibus rerum atque usucapionibus descendunt, perpurgentur. Qua in parte etsi olim discrimen erat inter res Italici soli & prouinciales 6, inter ius Quiritum & peregrinorum 7: tamen Iustinianus utulus discrimina, utpote tempore suo (quo non modò ius Rom. sed ipsum imperij axioma, in prouincias & Constantinopolin erat translatum) planè obsoleta sustulit, & unum ac uniforme dominium, unamque usucapiendi rationem, in bonis omnibus, & in toto Romano imperio, esse uoluit [b]. Oritur autem usucapio ex iusto aliquo titulo, ad transferendum dominium habili 8, puta ex empto [c], donato [d], dote [e], hæreditate [f] & similibus causis: ex quibus omnibus commune ius usucapionis, & in omnibus par atque æquale [g] existit: cuiusmodi illud scilicet est à Iustiniano trāsformatū, emendatumque [h]. Neque tamen sufficit nudus titulus usucapionis[i] ut ex eo possessio quoque acquisita & continuò retenta sit, est opus [l]. Species autem usucapionum duæ sunt præcipuæ, magisque cōmunes: uidelicet triennalis in rebus mobilibus 9, decem annorum inter præsentes, uiginti inter absentes in rebus soli [k]: nisi aut ex res possideantur, in quibus cessat longi temporis præscriptio [l], ut res conductæ 1, actiones mixtæ 2, &c. aut is agat cui præscriptio obijci non possit [m]: ut sunt qui absuerunt Reip. causa 3, milites 4, minores 5, captiui 6: item qui non realem, sed personalem actionem intendunt 7, ueluti creditor: cuius licet hypothecariæ actioni, re tota utique usucapta, decem uel uiginti annis præscribatur, personali tamen crediti actioni, quæ ab hypotheca separata est [o], nequaquam hoc spacio præscribi certum est [n]. Præter has autem usitatas & præcipuas usucapionum species, etiam aliæ sunt magis singulares, ut præscriptio quadriennij, quam habet fiscus, ne de rebus à se alienatis, post quadriennium ab alienatione elapsum, conueniri possit [o]: præscriptio temporis immemorialis, quæ in alienationibus rerum Principis 8, Ecclesiæ 9, & ciuitatum 1 obtinet 2 (nec enim minore tempore hæ præscribi possunt [p]:) præscriptio rerum incorporalium [q] triginta, in nominatis 22: præscriptio annalis in Italicis cōtractibus 3, quæ hodie sublata est [r]: præscriptio in alluuionibus, paludibus, pascuis, quæ in alium statum translata sunt [s]. Et hactenus quidem exposita sunt iudicia ciuilia omnia: quæ sententijs iudicum quia definienda sunt, de his & alijs quæ sententias consequuntur, quibus nonnunquam & nouæ lites oriri possunt, est ultimo loco uidendum. Sententia autem profertur uel à principe, eiusque præfecto prætorio, unde appellare non licet [t]: uel ab inferioribus, unde est prouocatio: qui citata utraque parte, eaque aut præsente, aut contumaciter absente [u], ex breuiculo [x], hoc est breui scriptura, iuxta formam legibus præscriptam [y], sententiam ferre certam debent, ita ut absolutionem uel condemnationē 4, certam item quātitatem [z] non modò in principali, sed etiam in eo quod interest [a] contineat. quæ sententia ita lata, firma est, & transit in rem iudicatam (nisi sit à non competente iudice [b], aut per sordes & corru-

f xxix. de usuca. pro hered. g xxx. commun. de usucapio. h xxxj. de usucap. transfor. i xxxij de acq. & ret. possess. k xxxiij. de prescrip. long. temp. 10. uel 20. anno. l xxxiiij. in quib. caus. cess. long. tēp. præscript. m xxxv. quib. non obijcitur lōg. temp. præscrip. n xxxvj. si aduers. credit. præscript. o xxxvij. de quadr. præscript. p xxxviij. ne rei domin. uel templ. uend. q xxxix. de præscrip. trigin. uel quadrag. r xl. de annal. except. s xlj. de alluuio. & pasc. t xlij de sent. præfect. prætor. u xliij. quomod. & quand. iudex sent. fer. deb. præsen. par. x xliiij. de sent. ex breuic. recit. y xlv. de sent. & interloc. om. iud. z xlvj. de sent. quæ sine cert. quantita. a xlvij. de sent. quæ pro eo quod interest. b xlviij. si à non competent. iudic.

Left margin: a j. de uindict. liber. b ij. de testa. manu. c iij. de l. Fusia Ca. tollen. d iiij. de fideicom. libertat. e v. de dedit. lib. f vj. de Lat. liber. tollen. g vij. de commun. seruo manu. h viij. de ser. pign. dat. manu. i ix. de ser. reipu. manu. k x. de ijs qui à nō dom. man. l xj. qui manu. nō poss. & ne in fraud. cred. m xij. qui nō poss. ad liber. peruen. n xiij. quib. ex causis ser. pro præ. lib. acc. o xiiij. de ingenu. manu. p xv. commun. de manum. q xvj. de liber. caus. r xvij. de asserto. tollen. s xviij. quib. ad libertatē proclamare non licet. t xix. de ordine cognition. u xx. de collusion. detegend. x xxj. ne de statu defunctor. y xxij. de lōgi tēp. præscrip. quæ pro liber. z xxiij. de pecul. eius qui libert. mer. a xxiiij. de S. C. Claudian. tollē. b xxv. de nud. Quir. iur. tollē. c xxvj. de usuca. pro emptor. d xxvij. de usuc. pro don. e xxviij. de usuca. pro dote.

Right margin: * l. j. de nat. lib. restit. tuend. t uid. instit. eo. t. 2 l. j. b. t. 3 l. 2. 3. 4. b. t. 4 Varr. lib. 5. Fest. lib. 1. Donat. in Te ren. Pau. lib. 5. Sent. c. 1. 5 l. fin. b. t. * l. ult. inst. de succ. subl. 6 inst. de usuca. in prin. 7 uid. Varr. 2. Vlp. in inst. Boe. in Top. 8 l. 3. §. ult. de acq. poss. Clem. 1. ubi Card. et Dd. de censibus. Bal. in auth. ante ille. 12. 7. de furt. 9 l. unic. 7. de usucap. transform. 1 l. 1. et 2 b. t. 2 l. 3. & 4. b. t. 4 l. 1. & fi. b t. 5 l. 3. b. t. 6 l. ab hostibus. 6. b. t. 7 l. 5. b. t. * l. 3. & 4. de pact. 8 l. 6. §. de præscri. 30. ann. c. super. §. præterea. de uerb. sig. 9 l. 2. §. ne rei dom. uid. l. fi. cū auth. de sacr. eccles. 1 d. l. 2. uid. 2 d. c. super. de 22 l. 3. 4. b. t.

stit. de usucap. 4 l. 3. b. t. 3 uid. T. in-

& corruptionem lata[a],) neque rescindi[b], nec corrigi uel augeri, ratione prætermissarum expensarum, præteritorumque sumptuum, potest[c]: idque propter authoritatem rerum iudicatarum[d], quæ ad executionem omnino perducendæ sunt[e], adeò ut usuræ rei iudicatæ post moram quadrimestrem debeantur[f]. ita tamen, ut tantum eos pro uirili res iudicata teneat qui in lite fuerunt, & in quos disertè sententia concepta est[g], non ut alijs noceat, qui neque litigarunt, neque causam approbarunt[h], cum sententia stricti iuris sit †, nec ad alias res uel personas de quibus actum non est, sit extendenda 5: nisi tamen allegetur non esse lata ritè sententia, sed tantum per iudicis præceptum 6, comminationes 7, epistolas, programmata 8 seu præscriptiones 9, uel subscriptiones ad libellos supplicantium. Hæc enim uim sententiæ non obtinent[i] (neque enim est à præcepto, uelut executione, incipiendum 1: nec quod magno in conflictu iudicij deliberatò decerni debet, id per interlocutionem causa non plenè cognita 2, aut literis temerè scriptis, est definiendum 3) sed tantum citationis uice funguntur, quando addita est clausula iustificatoria, eiusmodi scilicet, ut si præcepto illo comminatorio pars se grauatam putet, ueniat ad certam diem defensionibus suis iustis usura 4. Item nisi ex falsis instrumentis, testimonijs uel argumentis iudicatum[k], aut (quod perinde est 5) confessum probetur[l]: aut res inter alios acta uel iudicata perhibeatur, quæ alijs nocere non debeat[m]: aut ad principem causa referatur[n], aut à lata sententia ad superiorem appelletur[o], congruo tempore[p], hoc est intra decendium[q], in causis in quibus prouocari necesse est: ut quia ualet sententia (nam ubi illa ipso iure nulla est, appellationi locum dari superuacaneum fuerit, cum absque hoc remedio, eiusmodi sententiæ ad nihilum redigantur 6) & in quibus appellari potest[r]. nec enim in omnibus, in quibus ualet sententia, continuò permissa est appellatio: ut in causa contumaciæ 7, atrocis delicti 8, officij 9, fisci 1, executionis 2, publici debiti 3, possessionis 4, item ante sententiam definitiuam 5, &c. præterea si morte rei extincta instantia dicatur[s], aut ob metum iudicis appellari non potuit[t]: aut per socium in cōmuni causa appellatio sit instituta, quæ socijs prodesse debeat[u]. Hæc enim omnia retundunt sententiæ uim & executionem, nisi de momentanea possessione[x], uidelicet causa spoliationis 6, aut à tertia sententia iam tertiò prouocetur[y]. his enim casibus executio non impeditur, quam post rem iudicatam, neque iustis illis, de quibus dixi, impedimentis retardatam, aut suspensam, iudex ex forma legis 7, facere debet: decreta etiam, si necesse sit, bonorum, in quibus fit executio, cessione[z], possessione, uenundatione, separatione[a], admissis etiam creditorum concurrentium in executione priuilegijs: puta fisci[b], dotis[c], &c. & reuocatis ijs quæ in fraudem creditorum alienata probantur[d]: quæ omnia interlocutionibus iudicum summarijs 8, & interdictis[a], expediri solent. His enim potissimùm, in his possessorijs & summarijs quæstionibus, locus est: puta in possidendis ex sententia bonis[b], legatis[c], in recuperanda per uim ablatarum[d], uel conseruanda per uim aut clàm[e] perturbatarum rerum possessione[f]: in exhibendis tabulis[g], liberis[h], pignoribus[i], ædificijs probandis atque ædificandis[k], uel ob nunciationem demoliendis[l]: etiam in publicis operibus[m], eorumque ratiocinijs[n]. Est tamen, cum executio aut impeditur, aut tollitur. Impeditur, cum debitor uolenti creditori satisdat pignoribus, fideiussoribus, aut nouis stipulationibus cauet, uel alioqui excipit. Tollitur, sicut omnis obligatio 1, cum condemnatus debitor omnino rei iudicatæ solutione uel uera, uel ficta, puta nouatione, &c. satisfacit: de quibus restat ut deinceps exponatur. Pignus autem in rebus mobilibus dicitur propriè constitui, hypotheca in immobilibus[o]. Est autem pignus aut conuentionale, aut prætorium, aut iudiciale. Conuentionale constituitur aut expressè per conuentionem 2, aut tacitè, ex tacitæ conuentionis præsumptione legali[p]: in rebus scilicet proprijs, non alienis[q]. nam quæ in bonis nostris non sunt, pignori obligare rectè non possumus[r]: ut nec ea quæ prioribus creditoribus, eoque potioribus[s] sunt oppignorata: aut in quibus alij creditores in priorum creditorum ius, debitam his scilicet soluendo pecuniam, & hypothecam ad se transferendo, successerunt[t]: aut quæ à priore creditore iure pignoris sunt distracta[u]: aut quæ res cum alijs sunt communes[x]. Nemo enim potest socij partem deteriorem facere 3: & proinde nec partem in re communi illius obligare 4, cum sit aliena 5. Prætorium pignus[y] constituitur per missionem in bonorum possessionem 6 à Prætore factam. Iudiciale, cum in

S causa

† Bart. in l. 2. §. itē mun. 5. si quis in ius uocat. 5 Alexand. cons. 84. uol. 3. 6 l. 2. h.t. 7 l. 1. 4. h.t. 8 l. pen. h.t. 9 Alc. per l. sed etsi pupillus. §. i. de Inst. actio. 1 l. j. §. de exec. rei iud. 2 l. 5. h.t. 3 l. fin. h.t. 4 Bal. in rubr. h. t. nu. 3. & 4. Ias. in l. nec quicq̃. §. ubi decretum. nu. 19. de offic. procōsu. Panor. in c. ex parte. in fin. de uerb. signifi. Chass. in cōsu. Burg. tit. de inst. §. 7. uerb. simpl. nu. 9. et 10. 5 l. j. h.t. de cōfess. l. j. ff. eo. l. post rē. de re iudic. 6 l. j. h.t. et to. t. ff. quan. sent. fin. appell. &c. 7 l. j. h.t. 8 l. 2. h.t. 9 l. 3. h.t. 1 l. 4. h.t. 2 l. 5. h.t. 3 l. ult. h.t. 4 l. 1. 6. h. t. to. t. §. si de mom. poss. 5 l. pen. h.t. 6 l. momentariæ. 8. §. un de ui. l. ult. §. qui legit. per son. stan. in iudic. hab. l. j. §. ubi de possess. uide Cuiac. lib. 5. Ob. cap. 30. 7 l. à diuo Pio. 15. de re iudic. 8 d. l. à diuo Pio. § si super. de re iudic. 1 in prin. Instit. quibus mod. tollit. obligat. 2 l. 1. de pig. actio. 3 uide ff. de seruit. & com. diuidun. 4 l. j. hoc tit. 5 §. religiosum Inst. de rer. diuis. 6 de hac uide ff. ad tit. de dam. infec.

g vij de tab. exhi. h viij. de lib. exh. i ix. de Saluia. interdict. k x. de ædific. priua. l xj. de oper. noui nunciatio. m xij. de oper. publ. n xiij. de ratioci. oper. public. o xiiij de pig. & hypoth. p xv. in quib. caus. pig. tac. contrah. q xvj. si alie. res pig. r xvij. quæ res pig. oblig. poss. uel non. s xviij. qui pot. in pig. t xix. de ijs qui in prior. cred. iur. succ. u xx. si antiq. cred. pig. uend. x xxj. si com. res pign. y xxij. de prætor. pign.

a xlix. de pœna iud. qui malè iudic. b l. senten. resci. nō poss. c lj. de fruct. et lit. expens. d lij. de re iudi. e liij. de executio. rei iudicat. f liiij. de usur. rei iudic. g lv. si plures una sent. condē. sint. h lvj. quibus res iudic. nō nocet. i lvij. commin. uel epistol. k lviij. si ex fals. instrument. l lix. de confess. m lx. res inter al. act. n lxj. de relat. o lxij. de appellat. & consultatio. p lxiij. de tempor. appell. q lxiiij. quād. prouoc. non est necess. r lxv. quor. appellat. non recipiā. s lxvj. si penden. appellat. t lxvij. de his qui per met. iudic. u lxviij. si unus ex pluribus appel. x lxix. si de momē tan. poss. y lxx. ne liceat tert. prouoc. z lxxj. qui bon. cedere poss. a lxxij. de bonis auth. iudi. poss. b lxxiij. de priuileg. fisci. c lxxiiij. de priui. d lxxv. de reuoc. his quæ in fraud. credit.

LIBER VIII. a j. de interdict. b ij. quor. bonor. c iij. quor. legato. d iiij. unde ui. e v. si per uim uel alio mod. f vj. uti possidet.

causa iudicati, ut scilicet rei iudicatæ satisfiat, per modum executionis res condemnati debitoris pignori capiuntur[a], & distrahuntur 7. Effectus autem pignoris sunt complures. Primus, ut creditor illo uti posit etiam ad oppignorandum[b], non tamen frui[c]. Etsi enim omnis pignoris causa, hoc est fructus, accessiones, partus 8, &c. naturam principalis obligationis atque nexus hactenus sequantur 9, ut pignori fint 1: tamen non cedunt lucro creditoris, sed sorti imputantur 2. Secundus, ut nisi facta sit pignoris remissio[d], (aut expressè per conuentionem, aut tacitè, puta reddendo principale chirographum 3, inque uenditionem pignoris consentiendo 4) retinendi illius ius creditor habeat, etiam in aliam causam quam cuius gratia obligatum est: puta ob pecuniam chirographariam, quæ citra securitatem mutuò fortè data est, & tantum chirographo confessionis de accepta debitaque pecunia confecto, credita est atque cauta[e]. Manet enim retinendi pignoris ius, donec & illa debitio dissoluatur. Tertius, ut nisi fiat solutio, distrahi pignus posit[f]: quam distractionem debitor impedire nequit[g], nisi aut iniuria neque solenniter fiat[h] (quo casu etiam uendicatione, à quolibet possessore, reuocari res alienata potest 5) aut debitor luere rem uenum expositam per solutionem uelit[i]. Quartus, quòd hypothecæ obligatio transeat utrinque in hæredes creditoris & debitoris in solidum[k]: quamuis obligationes personales inter hos pro hæreditarijs portionibus ipso iure diuidantur 6. Quintus, ut nisi obstet creditori exceptio pecuniæ cautæ, non numeratæ[l], ius etiam dominij[m] in pignore (quando distrahi commodè nequit 7) impetrari à principe solenniter posit. Nam solenni quadam præscriptaque legibus ratione est impetrandum: non etiam improbans in pignorum causa legis commissoriæ pactis, in quæ circumuenti necessitate debitores facilè se induerent, inducendum[n]. Vsu quandoque uenit etiam, ut executio per exceptiones, quarum nonnullæ post sententiam in executione opponi possunt 8 aut per præscriptiones[o], quæ dilatoriè ad moderandam uel alio modo instituendam executionem, opponuntur 9, impediatur 1: ut si res quæ in executionem capitur, excipiatur esse litigiosa[p], sic ut distrahi aut in solutum dari nequeat. Est quoque, cum per nouas stipulationes[q], dum tamen non inutiles[r], aut per reos debendi & expromissores[s], aut fideiussores & mandatores[t], cauetur creditori & uictori ut acquiescat, neque executionem urgeat. Est denique, cùm nouatione, delegatione[u], solutione, liberatione[x] (puta remissione debiti, & pacto liberatorio) tollitur omnis obligatio 2, & consequenter executio 3, excepta euictionis[y] causa, quam tamen euictionem non præstat creditor qui pignus distraxit[z]. Et hic quidem est progressus atque exitus ordinariorum iudiciorum ciuilium. Quia uerò suprà posuimus 4 iudiciorum ciuilium alia ordinaria esse, quæ actionibus: alia extraordinaria, quæ imploratione officij iudicis & summariè atque arbitrariè expediuntur: ideo postquam de illis hactenus dictum est, de his quoque nonnihil est exponendum: in quibus extra ordinem pro rerum personarumque uarietate uariè proceditur. ut cum quæstio incidit de patria potestate, & liberorum erga parentes contumacia[a], de adoptionibus[b], emancipationibus[c], ingratitudine[d] liberorum, de ijsdem aut capus ab hostibus & postliminio reuersis, aut redemptis[e], aut infantibus expositis[f], de longa consuetudine[g], donationibus[h] uel puris uel sub modo, conditione, aut ex certo tempore[i], conficiendis uel reuocandis[k], uel mortis causa instituendis[l]. Nam iure ueteri donationes non erant species contractus[*], sed generalis quidam acquirendæ rei modus †, de quo extra ordinem prætores cognoscebant 5. Item cum quæritur de pœnis cœlibatus, & propter hunc de decimarijs seu decimis ex lege Papia[m] exigendis. Nam l. Papia Poppæa, quæ M. Papio & Q. Poppæo coss. sub Augusto de maritandis ordinibus lata est 6, inter alia cautum fuit, ut quæ ciuis Ro. testamento, orbis hominibus relinquerentur, eorum decima pars auferretur, & redigeretur in fiscũ: quæ pœna primùm inter coniuges sublata est 7, cum per illos non stet quo minus liberis Respub. augeatur. postea uerò generaliter est antiquata 8, sicut & priuilegia ac iura trium liberorum, quæ olim speciali principis priuilegio concedi solent 9: hodie omnibus patent, & sunt iure communi cuiuis obuia ac concessa[n]. Et hactenus quidem de iudicijs ciuilibus, tam ordinarijs quàm extraordinarijs dictum est: quibus expositis, ad alterum genus iudiciorum, uidelicet ad criminalia, est transgrediendum.

a xxiij. si in causa iudicat. pig. ca.
b xxiiij. si pig. pignor. datũ sit.
c xxv. de partic. pig. et omni causa.
d xxvj. de remiss. pignor.
e xxvij. etiam ob chirograph. pecun. pign. tene. poss.
f xxviij. de distra. pignor.
g xxix. debito uẽdit. pign. impe. non posse.
h xxx. si uend. pig. agi.
i xxxj. de luit. pig.
k xxxij. si unus ex plurib. her.
l xxxiij. si pig. cõuent. num. pecu. secut. non fuer.
m xxxiiij. de iur. domin. impetr.
n xxxv. de pact. pig.
o xxxvj. de except. et praescri.
p xxxvij. de litig.
q xxxviij. de contradic. empt.
r xxxix. de inuti. stipul.
s xl. de duob. reis.
t xlj. de fideiuss. & mand.
u xlij. de nouat. et delegat.
x xliij. de solut. et liberatio.
y xliiij. de euictio.
z xlv. cred. euict. pig. non deb.
a xlvj. de patr. potesta.
b xlvij. de adopt.
c xlviij. de emancip.
d xlix. de ingra. lib.
e l. de postlim. & redempt.
f lj. de infan. expo.
g lij. quae sit longa consuetu.
h liij. de donatio.
i liiij. de dona. quae sub mod.
k lv. de reuoc. donat.
l lvj. de donat. causa mort.
m lvij. de poen. coelib. & orbita.
n lviij. de iure libero.

7 iuxta l. à diuo Pio. 15. de re iud.
8 l. restituere. 85. de uerb. sig. l. cũ fundus. 31. in princip. si cert. petat.
9 l. cũ principalib. 139 de reg. iur. l. hi qui accessionis. de fideiuss.
1 l. 1. h. t.
2 l. 2. h. t.
3 l. creditori cum. 7. h. t. uid. l. 3. et 4. de pact.
4 l. 4. h. t. uid. l. Cum. de pignor. actio.
5 l. 2. l. pẽ. hoc tit.
6 l. ult. h. t. l. ea. ſ. famil. herciſc. l. 2. ſ. de hered. actio.
7 l. fin. h. t.
8 l. Nesennius. 41. §. ult. de re indica. l. ex diuerso. §. ult. de re ind. cũ simil.
9 uid. Parat. ff. de except.
1 l. j. ſ. de iur. & fact. ignor. l. elegantem. §. si post. de cõd. indeb. l. post rem. de transact. l. si fideiusso. de dol. except. l. fin. ſ. si ex fals. instru. l. à diuo Pio. §. si super rebus. de re indica. cum simil.
2 Inst. quib. modis tollat. oblig.
3 l. si reus paratus. de iud.
4 ad tit. de iudic.
* l. 3. §. 1. de act.
† Inst. de donat. in princ.
5 uide ff. de donat. & de precar.
6 uide Dionem.
7 l. 2. hoc tit.
8 ut patet ex Rubr. de poen. coelib.
9 uide Plinium lib. epist. ad Traia. & Martial.

LIBER

LIBER IX.

IN quorum aditu meritò de personis quæ sustinent iudicia 1, nempe accusatore ueluti huius litis principe, & de iudice atque reo quæritur. De accusatore, quinam accusare possint, uel non possint [a]: de iudice, apud quē 2, qua forma & modo inscriptionis, accusatio sit instituenda [b]: de reo, quemadmodum accusatione instituta exhibendus sit, & transmittendus [c]: quomodo custodiendus [d], in publica scilicet magistratus custodia, non in carceribus priuatorum, qui omnino sunt interdicti [e]. Item quis ordo aut exitus iudicij, si reus uel accusator mortuus fuerit [f]. Deinceps de singulis accusationum speciebus ac iudicijs, & qua, quæq; delicta, lege accusentur & coerceantur, est perpurgandum. Iudicia autem eiusmodi aut sunt publica, aut priuata, aut extraordinaria. Publica sunt, quæ publica aliqua lege de publico crimine ita constituuntur, ut sint publici iuris, & ad populum ac Rempub. uelut iniuria affectam, pertineant [*]: ut cum quæritur de eo qui Imperatori maledixit [g]. est enim crimen hoc læsæ maiestatis [h], quod l. Iuliæ publico iudicio coercetur. Item de adulterio & stupro [i], præsertim in pupillam cuius quis tutor fuerit [k], aut in dominam cuius quis seruus sit, commisso [l]. Item de ui publica seu priuata [m]: quò etiam raptus uirginum meritò refertur [n], non etiam priuatæ castigationes seruorum [o], aut propinquorum [p]. Vim enim non facit qui suo iure utitur 3, quiq; emendandi potius quàm contumeliæ causa, domesticum uel propinquum coercet. Et hæc quidem crimina publicis legis Iuliæ iudicijs uindicantur. Lege porrò Cornelia puniuntur sicarij [q], & illi 4 qui parentes uel liberos occiderunt [r]: (in quibus tamen nonnulli ex l. Pompeia 5 supplicia sustinent) item malefici & mathematici, similesq; [s] qui ueneficijs & malis artibus hominum uitæ ac saluti insidiantur, quod & ipsum homicidij species est: nam plus est hominem extinguere ueneno, quàm occidere gladio 6: & non modò de uiolatione uiuentium, sed etiam mortuorum, sepulchrisq; horum uiolatis, anquiritur [t]. Sunt etiam iudicia publica constituta l. Fauia de plagiarijs [u], l. Viscellia [x] de libertis qui in ingenuorum dignitates & munera irrepserunt, l. Cornelia de falsis [y]: quibus & illi ex constitut. tenentur, qui sibi falsò quid asscribunt in alterius testamento [z], qui falsam monetā cudunt [a], aut nomen statumúe immutant [b]. Item l. Iulia de ambitu [c], repetundarum [d], de crimine peculatus [e] & sacrilegij [f], de seditiosis [g] qui ad suffragium plebem audent contra Rempub. colligere: nam & hi lege olim Iulia coercebantur 7. Et hæc quidem sunt publica de delictis iudicia: in quibus hoc tenendum est, neq; ea priuatis ac ciuilibus eâdem de re iudicijs (sicut de omni delicto uel criminaliter, uel ciuiliter agi potest 8) nec contra hæc criminalibus & publicis impedimento esse, quo minus utraq; exerceri possint [h]. Sunt autem, ut dixi, præter hæc, priuata, aut etiam extraordinaria de delictis, priuatis scilicet & minoribus, iudicia prodita: ut de crimine expilatæ hæreditatis [i], ui bonorum raptorum [k], crimine stellionatus [l], iniurijs [m], famosis libellis [n], abigeis [o], aggerum Nili perfossoribus [p], latronum aut aliorum reorum occultatoribus [q]. Et hæc quidem tam publica quàm priuata atque extraordinaria iudicia, contra facinorosos sunt constituta: qui quidem si accusati subterfugiant, requirendi sunt, & eorum bona annotanda [r]: sin compareant, & factum negent, quæstionibus subdendi, siquidem indicia urgeant idonea [s]. Sin autem confiteantur, uel ita conuincantur ut negare non possint 9, coercendi: & nisi abolitionibus [t], puta speciali uel generali [u], uel præscriptione [x] periculum sit discussum, aut certè ob tergiuersationem [y] uel calumniam [z] ex S. C. Turpiliano, in ipsum aduersarium deriuatum, pœnis legitimis puniendi [a]: bonis etiam eorum, ex iussu tamen principis [b], confiscatis [c], sicuti damnatorum bona iure ueteri publicari solent, ut & eorum qui pro damnatis habentur: cuiusmodi sunt, qui sibi mortem conscientia sceleris consciuerunt [d]: nisi passi eiusmodi damnationis sententiam, gratia & beneficio summi principis in integrum restituantur [e].

1 c. forus. de uerb. sig.
2 l. 1. 4. 6. 7. 8. 14. h. t. de accus.
* in princ. Inst. de publ. iud.
3 l. iniuriarū. de iniur. l. 3. de lib. hom. exhib.
4 uide quæ dixi ad t. ff. ad l. Pomp. de parri. in Paratit.
5 ff. ad l. Pōp. de parricid.
6 l. j. h. t.
7 uid. Paratit. ad l. Iul. pec. & ad l. Iul. de amb.
8 l. final. de furt. l. ult. de iniur. uide in Parat. de priuat. delict.
9 l. qui sententiam. 16. h. t. de pœn.

a j. de ijs qui accusa. non poss.
b ij. de accus. & inscrip.
c iij. de exhib. & transf. re.
d iiij. de cust. reo.
e v. de priua. carce. inhiben.
f vj. si reus uel accus. mor. fue.
g vij. si quis Imp. maled.
h viij. ad l. Iul. maiestat.
i ix. ad l. Iul. de adult.
k x. si quis eam cuius tut. fuer.
l xj. de mulier. quæ se prop. ser. coniunx.
m xij. ad l. Iul. de ui public.
n xiij. de rap. uir.
o xiiij. de emen. seru.
p xv. de emend. propin.
q xvj. ad l. Corn. de sicar.
r xvij. de ijs qui paren. uel liber. occid.
s xviij. de malef. & mathemat.
t xix. de sepul. uiol.
u xx. ad l. Fauiā. de plag.
x xxj. ad l. Viscel.
y xxij. ad l. Cornel. de fals.
z xxiij. de his qui sib. asscrib. in test.
a xxiiij. de fals. monet.
b xxv. de mut. nom.
c xxvj. ad l. Iul. de ambit.
d xxvij. ad l. Iul. repet.
e xxviij. de crim. peculat.
f xxix. de crimin. sacrileg.
g xxx. de seditios. & de ijs qui pleb. &c.
h xxxj. quand. ciuilis act. præiudic. cri.
i xxxij. de crim. expil. hæredit.
k xxxiij. de ui bon. rapt.
l xxxiiij. de crim. stelli.
m xxxv. de iniur.
n xxxvj. de famos. libell.
o xxxvij. de abigeis.
p xxxviij. de Nili agg. non rumpend.
q xxxix. de ijs qui latro. uel al. crim. re. occul.
r xl. de requiren. re.
s xlj. de quæstionibus.
t xlij. de oblatio.
u xliij. de gener. abolit.
x xliiij. ut intra cert. tēp. crim. quæst. ter.
y xlv. ad S.C. Turpilla.
z xlvj. de calumniat.
a xlvij. de pœnis.
b xlviij. ne sine iussu prin. cert. iud. lic. confis.
c xlix. de bonis proscrip. seu damnat.
d l. de bon. eor. qui mort. sibi consc.
e lj. de sententiam pass. & restitut.

LIBER X.

COD. LIB. X.

Et hactenus quidem expositum est de iudicijs, ac iuris quæstionibus ciuilibus & criminalibus: sequens est, ut de fiscalibus, quæ priuilegio aliquo & iure singulari, non communi reguntur atq; expediuntur, & potissimùm ad summi Principis arbitrariam cognitionem pertinent, ultimo tandem loco tractatio instituatur. Hęc autē ferè trium sunt generum. alia enim propriè ad ius resq; fisci, de quibus in libro 10: alia ad munera à priuans fisco & Respub. præstanda, eorũq; excusationes, de quibus in lib. 11: alia ad dignitates, quæ & ipsa quædam munerum personaliũ species sunt, de quib. in lib. 12. agi potissimùm uidemus, referuntur & pertinent. Primò igitur extra ordinem quæritur de iure fisci [a], de conueniendis fisci debitoribus [b], de fide instrumentorum, & iure hastæ fiscalis, & de addictionibus [c], de uenditione rerum fiscalium cum priuatis communium [d], quæ contra iuris regulas à socio fisco uniuersæ distrahi 1, nec tamē euictione aliqua retrahi repetiq; possunt [e]: de his qui ex rationibus publicis mutuam pecuniam acceperunt [f], quæ res pœna quadrupli 2, aut etiam capitalibus pœnis 3, coercetur: quemadmodum fiscus in ueris debitionibus, aut pœna mulctaúe exigenda, alijs creditoribus præferatur [g]: de usuris fiscalibus [h], quæ ex debitionibus rerum creditarum exigi, & promitti fisco possunt 4, pro pœnis uerò aut mulctis fisco debitis exigi non possunt 5: de sententijs contra fiscum latis [i], etiam intra triennium 6 retractandis: quamuis iure cõmuni sententiæ omnes, post decem dies in rem iudicatam transeant, nec retractari possent 7: de bonis intestatorum uacantibus, & incorporatione [k], hoc est de bonis eorum qui sine hærede decesserunt, non in æraria ciuitatum 8, sed in corpus fisci publicum solēniter 9 redigendis: de eorundem bonorum delatoribus [l], & petitionibus sublatis [m], ne quis scilicet fisco oblata, sub specie munificientiæ principalis petere audeat: neúe Principes in nonnullis, puta in bene meritis aut præpotentibus, inuerecunda petentium inhiatione constringantur, ut pudore uicti etiam nõ concedenda tribuant 1: de his qui se deferunt [n], cum incapacib. ipsis bona alioqui uacantia relicta sunt, ut scilicet pręmio maiore quàm est delatorum (qui tantum quartam aut octauam accipiunt) nempe triente aut semisse quandoq; bonorum honorentur 2. Item si liberalitatis Imperialis socius, unus scilicet ex his quibus communiter à Principe aliquid, puta prædiũ, datum est, nullo relicto hærede decesserit: ut ad consortem potius solatium, quàm ad alium personam, quàmuis fiscum, pars decedentis perueniat [o]. Item de thesauris non fisco uendicandis, sed inuentori & domino loci relinquendis [p], de annonis & tributis [q], indictionibus [r], quas fuisse initiò extraordinarias exactiones, puta ob necesitatē belli, &c. indictas, apparet 3: & de superindicto [s], hoc est augmento indictionum, his scilicet ad necesitatem rei gerendæ necdum suppeditantibus: de actionibus tributorum [t], qua nimirum ratione exigi, & in fiscum redigi debeant: de superexactionibus [u], quæ scilicet ultra debitum à subditis exiguntur, & in duplum (furti enim species est) his qui indebitè soluere coacti sunt, restituuntur: capitali pœna afficiendis illis, qui eiusmodi superexactiones indebitè exegerunt 4: de capiendis & distrahendis pignorib. à debitore captis, tributorum non solutorum causa [x]: de apochis publicis [y], quæ soluentibus debitoribus à fisco in probationem factæ solutionis dantur: & descriptionibus curialium, qui munera sustinent, ut ex illis scilicet appareat quantum quisq; debeat, & soluere fisco quotannis teneatur, neúe quid in fraudem plebeiorum & inopum, ac gratiam & exonerationem gratiosorum & potentum, hac in parte excogitari posit 5: de canone, hoc est pensitatione & censu 6 largitionalium titulorum [z], quæ scilicet subditi spontè & ex dono Principi, præsertim calendis Ianuarij, pro auspicijs noui anni 7, largiuntur: aut quæ ad largitiones principales, ut inde Princeps munificentiam exerceat, à reliquis fisci rebus secernuntur. Item ne à collatoribus seu exactoribus operæ sub pretextu tributorum indebitè exigantur [a], neúe e diuersò quenquam ab exactione immunem gratiosè prætermittant [b]: de frugibus conditis in publico horreo tam erogandis (ueteribus scilicet & corruptis, qui seruando seruari amplius nequeant *) quàm importandis & custodiendis [c] (scilicet recentibus, quæ seruari conditæ possunt) aut in necessitate 8 publica famis 9, belli, &c. nouis speciebus frugum coemendis, indicta scilicet sub ditis coemptione à fisco, cui omnes penes quos illarum rerum inuenitur copia, uendere debeant, & à qua coemptione nemini se excusare liceat [d]: quod munus σιτωνία uocatur. De collatione præditorum donatorum à Principe, uel releuatorum à tributis eiusdem beneficio (quæ tamen releuatio, ne reditus publici minuantur, peti non debet 1) uel translatis ex una præstatione in aliam, puta ut pro frugibus pecuniam præstent, uel adæratorum, hoc est leuius taxatorum & æstimatorum ad tributum pręstandũm [e]: de collatione æris [f], quam prouinciæ metalliferæ facere coguntur, aut pecunia pro ære inferenda 2. Item de officio discussorum,

a 1. de iur. fisc.
b 2. de conuen. fisci debitorib.
c 3. de fid. instrũ. & iur. hast. fiscal.
d 4. de uend. rer. fisc.
e 5. ne fisc. rē quā uend. euinc.
f 6. de his qui ex public. ration.
g 7. pœn. fiscal. credit. præferr.
h 8. de fisca. usu.
i 9. de sent. cont. fisc. lat. retract.
k 10. de bon. uacant. & incorporatio.
l 11. de delatorib.
m 12. de petit. bonor. sublat.
n 13. de his qui se defe.
o 14. si liberal. imper. soc.
p 15. de thesaur.
q 16. de anno. & tribut.
r 17. de indictio.
s 18. de superindict.
t 19. de exactio. trib.
u 20. de superexaction.
x 21. de cap. & dist. pig. tribut. causa.
y 22. de apoch. pub. & descrip. cur.
z 23. de can. larg. titul.
a 24. ne oper. à collat. exigant.
b 25. de immuni. nem. conceden.
c 26. de condit. in public. horr.
d 27. ut nem. lice. in coemp. speci. se excusa. & mun. siton.
e 28. de collat. donat. uel releuat. aut transla. seu adærat.
f 29. de collat. æris.

1 l. j. h. t.
2 l. j. h. t.
3 l. 2. h. t.
4 l. 2. & 3. h. t.
5 l. j. h. t.
6 l. j. h. t.
7 uide de temp. appel. §. & ff.
8 l. j. h. t.
9 l. si quis intra. §. de bon. proscri.
l. 2. §. de aquæduct.
1 l. j. h. t.
2 l. unic. h. t. l. edicto. l. cum tacitũ. de iur. fisc.
3 l. j. in uer. quæ tum non extraordinarium ut hactenus, &c. h. t.
4 l. j. h. t.
5 l. j. h. t.
6 l. 2. C. de iure emphy. c. potuit. de locat.
7 §. de oblat. & uot. lib. 12.
* l. lex quæ. C. de admin. tutor.
8 l. j. in uer. urgente necessitate. h. t.
ut nem. lic.
9 Boet. de consol. lib. 1.
1 l. j. de collat prædio.
2 l. unic. h. t.

ſorum[a], qui rationes fiſcales ab alijs tractatas & oblatas fiſco, iterum diſcutiunt & recognoſcunt, adq; calculum & examen, ne qua fraus committatur, reuocant. Atq; hæc quidem hactenus de his quæ ad fiſci rationes, & publicum patrimonium atq; penſitationes pertinent. Sequitur, ut altera pars, de oneribus ſcilicet, muneribusq; publicis, & eorum excuſationibus (de quibus multa quoq; extra ordinem uariè prodita ſunt) perpurgetur. Ac primò de decurionibus, & eorum filijs: & qui decuriones habeantur, & quibus modis à fortuna curiæ liberentur[b]: nam ad horum collegia ſeu curias, præcipua in ciuitatibus munera pertinent, de ſeruis aut libertis ad decurionatum aſpirantibus[c]: de prędijs decurionum ſine decreto non alienandis[d], ne ſcilicet diuenditis bonis aliò migrare, & ſuas decurias deſerere temerè poſsint: de quarta ex bonis decurionum, quibus alieni à conſortio curiæ ſuccedunt, in collegio retinenda[e], ne per mortem decurionum, ſine liberis, qui alioqui locum decedentis patris implent 3, decedentium, & alienis bona ſua relinquentium, imminutionem aliquam decuria patiatur: reliquo hæreditatis dodrante ad hæredem quidem redeunte, ſed cum hoc onere, ut de bonis immobilibus, puta terræ iugeris, certam quotannis penſionem curiæ præſtet 4: quæ cenſua præſtatio eàdem ratione alijs qui fundos lucratiuo titulo, puta donationis, legati, &c. à decurionibus conſecuti ſunt, imponitur[f]. Intereſt enim Reipubl. ad faciliorem munerum expeditionem, & ſuſtentationem curiæ ſumptusq; tolerandos, nō modò decuriones, ſed ipſorum quoq; bona in collegio retineri: ut & ſalaria ex publicis bonis præſtari[g], & munerum functioni ſumptus ſuppeditari, & in officio decuriones retineri poſsint: qua etiam ratione ex ciuitate in uillas & rus habitandi gratia migrare prohibentur[h], uidelicet ut commodius & coràm, non impediti agricolatione, muneribus neceſſarijs perfungantur. Præter decuriones autem & reliqui municipes munera capiunt, (unde & dicti ſunt) ac ſuſtinere debent qui aut ſunt originarij, hoc eſt ciues, aliquo loco oriundi, nati, uel manumiſsi[i]: aut uoluntarij, puta ſponte curialium numero ſe aggregantes, ut incolæ domicilium alicubi habentes[k]. Munera autem uel ſunt perſonalia, ut honores, qui inter patrem & liberos non ſunt continuandi[l]: uel patrimonialia[m], quæ patrimonijs publicæ utilitatis gratia, & ad ditandum aduerſus imminentes neceſsitates, fiſcum indicuntur 5: quæ aut cum neceſsitate parendi indicuntur, & quidem regulariter[n]: aut ſponte (quod rarò in patrimonialibus, in honoribus uerò & perſonalibus ſæpe uſuuenit) ſuſcipiuntur[o], ab his ſcilicet qui uacationem habent muneris, aut à principe impetratam[p] (quæ uacatio ad extraordinaria[q], non etiam ad ordinaria munera lege indicta 6, pertinere intelligitur 7) aut decreto decurionum conceſſam[r], aut lege & iure communi indultam. Datur enim iure communi ex iuſtis quandoq; cauſis excuſatio[s]: certis muneribus, à quibus nemini ſe excuſare liceat, exceptis[t]. Excuſatio autem conceditur aut ſolida ab omnibus muneribus, aut ex parte, uidelicet non à proprio munere, ſed duntaxat ab alijs quæ ab hoc ſunt ſeiuncta: ut ſcilicet tanto commodius ſuæ quiſq; functioni uacare poſsit. Excuſationem ſolidam & omnimodam præſtant, ætas minor uel ſenilis, profeſsio liberalis, quæ ſuſtinetur, & qua Reipu. commodatur[u], morbus[x], numerus liberorum, paupertas[y], profeſsio liberalium doctrinarum, puta medicinæ[z], athletici certaminis[a], cauſaria militiæ[b], armatæ uel togatæ, honeſtaq; impletis ſcilicet ſtipendijs miſsio[c], & ius ueteranorum impetratum 8. Ex parte aliqua excuſationem præbet, ſcilicet à muneribus, magis perſonalibus quàm à patrimonialibus, conductio uectigalis publici[d], item conditionis utilitas muneribus honeſtioribus minus idonea, ut libertinitas[e], infamia[f], reatus[g], exilium[h], patria poteſtas[i]: item periculum munerum in alios, puta ſucceſſores, tranſlatum[k]: muliebris ſexus[l], legationes[m], artificium[n]: aut quia alij potiores nominari poſſunt[o], aut quia propter inimicitias creatio facta eſt[p]. Atq; eiuſmodi excuſatione aliqua approbata, etiam ſumptus qui in hanc litem facti ſunt, recuperantur[q]. quos tamen ſucceſſores facere non tenentur, ſi poſt creationem quis deceſſerit[r]. neq; enim hoc nomine conueniri poſſunt 9. Eâdem ratione non ab omnibus, ſed præter ſuum munus proprium à reliquis muneribus excuſationem habent, qui certis muneribus Reip. præſtandis defunguntur, nimirum ut à cæteris feriati, propriam ſuam functionem commodius exequi atq; obire poſsint: ut qui ipſis munerib. exigendis & recipiendis præſunt, tabularij, qui tabulas eorum quæ publicè debentur & inferuntur, conficiunt 1: ſcribæ, logographi, rationum deſcriptores & cenſuales[s], qui operam ſuam magiſtro cenſus in cenſualibus rebus conficiendis præſtant 2, & in prouincijs cenſus ac patrimonia deſcribunt 3: ſuſcepto-

S 3

a 53. de athlet. b 54. de his qui non impl. ſtip. ſacra ſolut. ſunt. c 55. quib. mun. excuſ. hi qui poſt impl. mil. uel aduoc. &c. d 56. de conduct. uectig. fiſc. e 57. de libertin. f 58. de infami. g 59. de re po- ſtul. h 60. de his qui in exil. dat. uel ab ord. moti ſunt. i 61. de filijsfam. et quemadmodum pro his pat. ten. k 62. de peric. ſucceſſ. l 63. de mulier. in quo loc. mun. ſex. cong. m 64. de legation. n 65. de excuſ. artific. o 66. de potior. ad mun. nomin. p 67. ſi propter inimicit. q 68. de ſump. recuper. r 69. ſi poſt creationem quis deceſſ. s 70. de tabula ſcrib. logograph. & cenſual.

3 §. de fil. of fic. lib. 12. et §. de decur. & eor. fil.
4 l. j. §. de apoch. publ. l. 16. C. Theo. de agen. in reb.
5 l. 2. h. tit. uide ff. eo. de muner.
6 l. unic. h. t.
7 l. eai muneris de mũ. & honor.
8 uide ff. de priuil. ueterano.
9 l. unic. h. t.
1 l. j. l. maſi. §. de exact. trib l. 2. §. de mun. l. j. §. de immun. nen. conced. l. j. §. de cẽſib. l. 2. §. de iur. fiſc.
2 l. 2. et l. 4. de prim. agen. in reb. l. conſulta. l. teſtaments. de teſtamen. l. j. C. Theod. de ſtud. lib.
3 l. j. ff. de mun. et hon. & l. 3. h. t. ud. D. Cuiacium hic.

a 30. de diſcuſſoribus.
b 31. de curio. & fil. cor.
c 32. ſi ſer. aut libert. ad decur. aſp.
d 33. de præd. decur. ſine decr. non alie.
e 34. quand. & quibus 4. pars.
f 35. de imponē. lucrat. deſcrip.
g 36. de præben. ſala.
h 37. ſi curial. relic. ciuit. rus habi. &c.
i 38. de municip. & origin.
k 39. de incol. & ubi quis domicil.
l 40. de honor. & mun. non cont. int. pat. & fil.
m 41. de mun. patrim.
n 42. quemadmodum ciuil. mun. indicun.
o 43. de his, qui ſpont. publ. mũ. ſub.
p 44. de his qui à prin. uaca. acceper.
q 45. de uaca. publ. mun.
r 46. de decret. decur. ſuper im mun.
s 47. de excuſ. mun.
t 48. de quibus mũ. uel præſta. nem. lic. ſe excuſar.
u 49. qui ætat. uel profeſ. ſe excuſ.
x 50. qui morb. ſe excuſ.
y 51. de his qui num. li. uel pauper. excuſ. mer.
z 52. de profeſſ. & medic.

susceptores [a], qui præsunt annonis & tributis ærarij recipiendis 4: præpositi, qui horreis publicis, in quibus species fiscales deponuntur 5: arcarij, qui his quæ in arcam præfecti prætorio inferuntur, suscipiendis 6 operam nauant: ponderatores [b], qui aurum quod fisco pēditur, ponderant & examinant: & prosecutores auri publici [c] (hoc est, qui illud exigunt & transmittunt 7, quiq; ex eo nihil iusto diutius retinere 8, multo uerò minus quippiam usurpare debent [d]) uel auri coronarij [e], quod in coronis aureis publicæ gratulationis & rerum bene gestarum nomine Principi offerri solet 9: & Irenarchæ [f], qui quieti ac paci (ut nomen indicat) per prouincias tuendæ, ne scilicet ob exactionem munerum populares & prouinciales tumultuentur, præsunt. Quibus prouincialibus sicut auri lustralis collationem Imperator Anasta. remisit, sic illi indulgere debent, ut pro argenti quod debetur & præstandum est, precio, aurum, uel econtrà pro aureis nummis argenteam monetam, facta æquali æstimatione, inferre thesauris principalibus possint [g].

a 71. de suscepto. propofit. & ar car.
b 72. de ponderat. et auri illat.
c 73. de auri public. perfecut.
d 74. de ijs quæ ex publ. collat. illa sunt non usurp.
e 75. de aur. coron.
f 76. de Irenarchis.
g 77. de argent. prec. quod thesaur. infert. & auri lustrat. collat.

4 l. cū possessor. in fin. de censib.
5 l. 2. h. tit. uid. Cuiac. in l. 9. ī. de iur. fisc.
6 l. j. ī. de ijs qui ex publi. rat. mun. l. 3. ī. de Cano. largitio. l. ultim. h. t. uide Cuiaciū hic.
7 l. j. h. t.
8 d. l. j.

LIBER XI.

Ubi quidem pecunijs in fiscum inferendis administrant, eoq; à reliquis muneribus excusationem habent. Speciebus porrò, quæ in horrea Principis inferuntur, ex prouincijs, unde debentur, transportandis, seruiunt nauicularij & naucleri publici [a]: qui hoc unum munus debent, à reliquis oneribus, unà cum prędijs suis, liberi & immunes [b]. In qua etiam conditione sunt priuati, qui naues habent, atq; nauigant: fisco enim in transportandis speciebus seruire debent [c], adeò quidem, ut naui annona publica onustæ, priuatum onus imponi non possit [d], quin periculum & damnum naufragij [e] fisco præstandum sit 1: quod priuati alioquin non præstant 2, sed fisco illata & deuecta pereunt: qui etiam ex priuatorum naufragijs compendium quærere, & res priuatorum tempestate fortè eiectas sibi uendicare non debet 3. His adduntur metallarij, qui metalla eruunt [f]: ac procuratores metallorum, qui his præsunt: murilegi [g] siue conchiliolegult 4, qui murices, quorum sanguine purpura tingitur, aliasq; cōchas marinas unionibus & margaritis grauidas, legunt & piscantur: & gynæciarij, qui in contexendis gynæceo Principali uestibus ac monilibus laborant. Item procuratores rerū ad gynæceum pertinentium: & monetarij, qui cudendæ monetæ seruiunt: bastagiarij, quorum est proprijs iumentis res ad ærarium pertinentes transuehere 5: & baphij 6, qui tingendæ murice Imperatoriæ purpuræ sunt addicti. Dico, Imperatoriæ: quia reliquis purpura uti non licet [h], ac ne uestibus quidem holoueris, seu (ut nunc loquuntur) holosericis & auratis: quarum tamen usus tantum maribus interdicitur, permittitur uerò mulieribus 7, quoniam has cultus & ornamenta magis decent quàm uiros. Dico, esse addictos: nam horum omnium qui hæc munera præstant, certa sunt corpora & collegia, quibus artifices unà cum familijs suis ita erant addicti & inclusi, ut ad aliud munus aliamúe fortunam aspirare, alio etiam onere grauari non possent, sed quisq; suo munere fungi cogerentur 8, & ab alijs excusationem haberent necessariam: ut & fabricenses [i], quod est corpus eorum qui in publicis fabricis arma, hastas, loricas, tela, scuta, & similia bellica instrumenta faciunt 9: & his consimiles artifices palatini, qui uel expendendæ ueterum numismatum ac aureorum solidorum æstimationi præsunt [k]: uel frenis & sellis equestribus ac baltheis, Principum familiæ & palatio (nam reliquis hæc ornamenta parari non possunt) margaritas, smaragdos & hyacinthos aptant atq; intexunt [l]: item classici milites [m], classibus atq; nauibus publicis tuendis deputati: decuriales urbis Romæ [n], qui scrinia Senatus seruant, acta publica excipiunt & perscribunt. Item corporati certis collegijs [o] 1 ut pistores [p], suarij [q], susceptores uini publici, & qui ex corporatis eiusmodi destinantur arcendis incendijs, collegiati [r]: & chartoprati, qui transmittendæ & distrahendæ chartæ ac papyri publicæ curam gerunt. Itē nummularij, qui, ut argentarij, publicas rationes conficiunt 1: professores liberalium artium urbis Romæ seu Constantinopolitanæ [s], qui præ cæteris sunt priuilegiati & honorati [t]. Nam urbs Constantinopolis, translata eò imperij sede, non modò ius Italicum, sed ipsius etiam ueteris Romæ priuilegia est consecuta [u]: secundum quam Berytus Syriæ metropolis, magna olim erat in eminentia [x]. Fuit autem præcipua populi urbis Romæ, & deinceps Constantinopolitanæ, prærogatiua, quòd illi alendo, canonem frumentarium [y], hoc est annuū frumentum [z], & aliam annonam ciuilem [a], puta oleum, porcinam, bubulā, præstare ac suppeditare gratis, prouinciales cæteri cogebantur: quæ annona præcipuè indigentib. & mendicis inualidis, non ualidis [b] (nam hi ad labores urgendi sunt) distribuebatur. Item nautæ Tyberini,

LIBER XI.
a 1. de nauicul. seu naucl.
b 2. de præd. & omn. reb. naucul.
c 3. de nauib. non excus.
d 4. ne quid one. public.
e 5. de naufrag.
f 6. de metalla. et metall.
g 7. de murileg. et gynæc. & procur. gyn. & de bastag.
h 8. de uestib. holouer. & aurat.
i 9. de fabricēsib.
k 10. de uet. numism. potestat.
l 11. null. lice. in fre. equest. &c. et de artif. pala.
m 12. de classic.
n 13. de decur. ur. Rom.
o 14. de priuile. corp. urb. Rom.
p 15. de pistorib.
q 16. de suar. & suscep. uin. &c.
r 17. de colleg. et chartopra. ac numm.
s 18. de stud. liberal. urb. Romæ.
t 19. de honorator. uehicul.
u 20. de priuileg. urb. Constant.
x 21. de metropol. Bery.
y 22. de canon. frum. urb. Rom.
z 23. de frum. urb. Constant.
a 24. de anno. ciuil.
b 25. de mendic. ualidis.

9 uid. Capitol. in uit. Anton. Py. l. ult. C. Theod. de aur. coron. l. pē. ī. de iud.
1 l. unic. h. t.
2 l. 4. h. t.
3 l. j. h. t.
4 l. ult. h. t.
5 l. 4. h. t. l. 7. de curs. pub.
6 l. 2. h. tit.
7 l. 1. 2. 4. h. t.
8 l. 1. & to. t. de murile.
9 l. ult. ī. de ser. fugit.
1 l. quedā. 9. §. nummularios. de edē. ubi dixi.

Tyberini, qui commeatum eiusmodi in ueterem urbem Romam conuehunt[a]: & frumentarij Alexandriæ[b], quò omne Aegypti frumentum atq; annona comportata, suscipiebatur & excutiebatur: eiusq; ciuitatis corporati & primates[c]: qui omnes à sordidis muneribus cum digniora sustineant 2, excusantur: ut & qui cæteras Imperij ciuitates[d], earumq; res publicas administrant[e], aut distrahunt[f] (inter quos tamen ciuitatum debitores[g] non numerantur, quibus antè honores gerere quàm æs Reipub. alienum dissoluerint, interdictum est:) 3 qui si in officio commiserint, hoc ordine conueniuntur, ut ipsi prius, deinde horum nominatores[h] ac fideiussores[i] conueniantur[k]. Ab his tamen distant actuarij publici. nam hi serui sunt Reipub. stipulationibus contrahendis & rationibus scribendis atq; tractandis præpositi 4: quod ad munus cum proprium sit seruorũ uniuersitatis 5, liberi homines inuiti cogi non possunt[l]. Porrò administratores eiusmodi, de quibus iam est dictum, etsi à sordidis & à sua prouincia alienis muneribus excusentur, non tamen à necessarijs[m]: ut ab angarijs 6, hoc est iumentorum & plaustrorum ad publica transferenda præstationibus 7, in quas si qui sumptus fiant, ij pro rata à collegis sustinentur: qui & ex officio quod administrauerunt, hoc nomine conueniri possunt[n]. Inter hos autem etiam curatores recensentur, qui seruis & actuarijs publicis, ac solutionibus recipiendis, liberationibus debitorum faciendis, præsunt[o]. Et horum quidem collegia atq; munera sunt honestiora, illorum sordidiora, eoq; minorem excusationem à muneribus habentia qui lenocinium exercent, aut spectaculis aut scenicis ludis[p] expensa publica[q] seruiunt: aut aquæductibus purgandis[r], gladiatorum ludis exhibendis[s] (qui hodie penitus sublati sunt 8) uel feris uenandis[t], uel ma iumæ[u] (ludi id naualis, teste Suida, genus erat 9) operam locant, aut arma priuatim tractare uolunt, fabricamq; armorum ferrariam exercere: hoc enim in totum priuatis est interdictum[x]. Item agricolarum corpora à seruili conditione non multum distantia[y]: quorum alij serui sunt, ut censiti 1: alij liberi quidem, ut coloni, qui tamẽ terram ueluti glebæ ascripti dimittere nõ possunt 2, cùm etiam censiti sint, censibusq; ascripti 3: quiq; ex iugationib. terræ & capitatione 4, à qua ciues sunt immunes[z], tam censum dominis fundorum, (qui tamen supra constitutum exigere, & grauare eos non possunt[a]) quàm Reip. tributa & capitationes pendunt 5: ut coloni Palæstini[b], Thracenses[c] (qui tamen capitationes non præstant 6) Illyricani[d], & alij rusticani, uicos incolentes: qui sicuti subterfugere tributa nõ debent, neq; deserere terram, sed illi uelut addicti, constitutionib. pœnalib. adhærescere atq; immorari coguntur 7, & ad fraudanda tributa publica, fugiendosq; labores, potentiorum patrocinijs sese dedere prohibentur[e], ita nec econtrariò à cultu terræ ad ullũ aliud munus & obsequiũ auocari debent[f]. Et adeò quidem coloni fundis, quos colũt, sunt addicti, ut etiamsi proprij eorum sint, tamen non liceat habitatorib. metrocomiæ loca sua ad extraneum, sed tantũ ad uicinum eiusdem metrocomiæ incolam, uenditione aut alio quouis titulo trãsferre[g], unde ius retractus, quod hodie in plerisq; ciuitatib. uicini obtinent, manasse uidetur. Dicitur autẽ Metrocomia, eodem modo quo Metropolis: quæ sicuti caput est prouinciæ atq; ciuitatum, ita Metrocomia Græco nomine dicitur caput atq; mater uicorum. Etsi autẽ pro suo quisq; capite atq; fundo uicarij, qui uicos incolunt, hoc est coloni & rustici, censum debent: tamen pro alterius etiam uicini censib. atq; debitis molestari non possunt[h]. quib. censib.[i] describẽdis, & (ut nũc loquuntur) taxandis, præsunt censitores seu censores, qui cẽsus agunt: itẽ peræquatores & inspectores, qui actũ cẽsum inspiciũt, emendant, & peræquãt: releuãtes scilicet prędia, quib. grauior quàm ꝑ fructu census impositus est, & aggrauantes ea quę cẽsita sunt leuius 8: & in uniuersum operã dantes, quo agri deserti & inculti, uel à domino derelicti, colanĩ, & ad tributa pẽdenda aptentũ[k]: utq; steriles agri & infrugiferi fertilib. ad culturã adiungantũ. Porrò inter censuales agros sunt & limitrophi[l], qui alimẽta & cõmeatũ præbent 9 limitaneis militib. & præsidiarijs, qui in limitib. Imperij Rom. contra hostiũ incursum excubant. A' quib. distant terræ & paludes & pascua limitanea, uel castellanorũ: nã hæc omni iure ad milites limitaneos, seu castellanos pertinent 1: illi uerò limitrophi agri, nõ sunt militũ, sed uel publici, uel priuati: & hoc solũ munus præstant, ut annonã legionib. limitaneis sufficiãt atq; suppeditẽt. Sciendũ enim est, pascua publica uel priuatæ rei Principis[m], itẽ fundos patrimoniales Principis, & saltuenses, hoc est saltib. & nemorib. obsitos, solere sub certis muneribus pensitationibusq; ad sustentationẽ exercituũ limitaneorum, uel ad alias Reipub. necessitates præstandas, aut in emphyteusin dari (unde & emphyteutici nominantur) aut elocari[n], unà cũ mancipijs & colonis patrimonialiũ & saltuensiũ & emphyteuticorũ fundorũ[o]: qui si

S 4

d 52. de colo. Illyrica. e 53. ut nem. ad suum patr suscip. f 54. ut rustica. ad null. obseq. g 55. non lic. habit. metroc. loc. sua ad extran. transfer. h 56. ut null. ex uicari. pro alie. deb. i 57. de censib. & censit. & peræquat. ac inspecto. k 58. de omn. agr. desert. l 59. de fund. limit. & terr. & palud. & pasc. limit. uel castell. m 60. de pascuis publ. & priua. n 61. de fund. patri. & saltuen. & emph. & conduc. eor. o 62. de mancip. & colo. patrim. & saltuen. & emph. fun.

2 l. j. h. t.
3 l. j. h. t.
4 l. j. §. de solut. & liber. deb. ciu.
5 l. 6. §. irritũ. de iniust. rup. irr. testa. d. l. 1. §. de sol. & lib. deb. ciuit.
6 l. j. h. t.
7 l. nullus.
7. §. de fabricen.
8 l. j. h. t.
9 uide Alciat. hic.
1 l. litibus. 19. & l. cum scimus. 21. h. t.
2 d. l. litib. 19.
3 l. a. §. in quibus caus. coll.
4 l. j. §. in. rustica. ad null. ob.
5 l. j. de colon. Thracẽ.
6 l. j. h. t.
7 l. unic. de colo. Palæst. l. unic. de colo. Thracen. l. unic. de colo. Illyr. §.
8 l. 10. §. de fund. pat. l. pen. & l. ult. §. de anno. et trib. l. 12. & l. 14. C. Theod. de cens. l. ult. C. Theo. de loca. fin. iur. emph.
9 l. j. h. t. l. nulli. §. 1. de fund. patr.
1 l. 2, 3. h. t.

a 26. de nauic. Tyb.
b 27. de frumen. Alexand.
c 28. de Alexand. primatib.
d 29. de iur. Reipublic.
e 30. de administ. Rerumpubl.
f 31. de uend. reb. ciuitat.
g 32. de debitor. ciuitat.
h 33. de pericul. nom.
i 34. de periculis tor. qui pro mag. inter.
k 35. quo quisq; ord. conueniatur.
l 36. ne quis lib. inuit. act. Reipub. gere. cogatur.
m 37. sumpt. iniunct. mun. ad om. colleg. pertine.
n 38. de his qui ex offi. quod administ. conuen.
o 39. de solutio. & liberat. deb. ciui.
p 40. de specta. & scen. et leno.
q 41. de expens. pub. lud.
r 42. de aquæduct.
s 43. de gladia. penit. tollen.
t 44. de uenat. ferar.
u 45. de maiuma.
x 46. ut arm. usus insc. prin. interd. sit.
y 47. de agric. et censit. & colo.
z 48. de cap. ciu. censib. eximen.
a 49. in quibus caus. colo. censi.
b 50. de colo. Palest.
c 51. de colon. Thracens.

qui si aufugiant, ad terram cui addicti sunt, retrahi debent [a]. Atque hi quidem fundi sub certis & ordinarijs muneribus ac functionibus, conceduntur priuatis fruendi (qui ut ea munera præstare facilius posint, à reliquis muneribus extraordinarijs excusantur [b]) ut & fundi rei priuatæ ac saltus diuinæ domus [c] seu dominicæ [d], hoc est necessitatibus aulæ, & cellario culinæque Principis asignati 2, unà cum agricolis & mancipijs dominicis, uel fiscalibus, priuatæ utique rei, hoc est, patrimonio Principis, uel publicæ, hoc est fiscali rei addictis [e], atque asignatis: in quibus fundis diuinæ domus, etiam tamia prædia [f], ad cellam penumque Principis pertinentia, ut prædia uinfera, &c. (ταμεῖον enim cellarium seu penus dicitur) unà cum colonis eorumque familia numerantur. Priuata autem sunt, priuatæ rei prædia, quę in re scilicet priuata & patrimonio Principis habentur. Publica uerò dicuntur, quæ sunt fiscalia, ut quæ fisco ex bonis proscriptorum obuenerunt 3. item ciuitatum & templorum prędia, quę eodem modo sub reditibus in emphyteusin dari [g] aut elocari solent [h]: quæ qui conducunt, conductores, procuratores siue actores prædiorum fiscalium & domus Augustæ [i] nominantur. quibus tamen palatini milites & curiales aggregari non possunt, cùm his ad conductionem prædiorum fiscalium accedere non liceat [k]. Atque hi quidem conductores, quia reditus publicarum necessitatum tolerant, & pendere coguntur [l]: ideo ab alijs muneribus, prę sertim extraordinarijs, sunt immunes [m]. Ab his autem prædijs excipiendæ sunt res illæ Cæsaris, quæ nullo titulo priuatis concedi, aut in eorum usu esse possunt: ut greges dominicorum equorum [n], palatia & domus dominicæ [o], lucus Daphnensis circa Antiochiam preciosissimis cupressis óbsitus, & Perseæ per Aegyptum arbores magnificentissimæ [p].

LIBER XII.

EThactenus quidem de muneribus patrimonialibus & personalibus, quæ magna ex parte honore uacant, eorumque excusationibus, tractatum est. Nunc ultimo tandem loco ad honores & munera dignitate pollentia, quæ & ipsa à reliquis excusationem & immunitatem uariam præbent, est perueniendum [a]: in quibus sunt Prætores [b], magna olim (ut ait Boetius) potestas, nunc inane nomen, & senatorij census grauis sarcina. Nam sub Augustis posterioribus, Præturæ honorem qui suscipiebat, suis sumptibus circenses & scenicos ludos exhibere cogebatur 1. Insuper & pro gleba, proque suis fundis & possessionibus aurum glebale: qui gleba carerent, aurum oblaticium, id est follem (nummi aurei id genus est 2) & septem solidorum functionem Senatores eiusmodi inferre cogebantur: quib. omnibus constitutione Valentiniani tandem sunt liberati 3. Item consules [c] (qui tamen ad eam dignitatem obtinendam largitionibus ambire, & in uulgus pecuniam spargere non debent) præfecti & magistri militum, & patricij, quorum dignitas sub Augustis 4 par esse cœpit consulari, sicut & præfectorum prætorio & urbi [d]. Item præpositi sacris cubiculis, & cubicularij, multis priuilegijs ornati [e] atque illustres 6, quæstores magistri officiorum, comites ac præfecti sacrarum largitionum & thesaurorum ac rei priuatæ [f]: & uir spectabilis primicerius, hoc est decanus & præpositus notariorum: & alter ab illo secundicerius, & notarij secretorum actorum, hoc est Principis secretarij, seu à secrens [g] (neque enim hi uno loco sunt omnes, sed alij primo, alij secundo, atque ita deinceps ulteriore gradu positi sunt, ut ordo personarum, temporis, dignitatum seruetur [h]) magistri scriniorum [i]: uiri spectabiles 7, qui nunc cancellarij nominantur, comites consistoriani [k], hoc est assessores intimi Principis consistorij, in quo legatos audit, & de causis Imperij atque alijs grauioribus cognoscit 8. qui nunc Consiliarij priuati seu secreti consilij nominantur. Comites & tribuni scholarum [l], scholis scilicet (quæ olim militaris ac ciuilis disciplinæ multiplices, ut nunc apud Turcas habebantur, multo reditu atque cõmodo abundantes, ut paulo pòst dicetur) agennũ in reb. præpositi 9: comites & præfecti rei militaris [m]: comites archiatri sacri palatij [n], qui nunc absque dignitate comitatus (quẽ titulũ honorariũ Constantinus, suos honorare satagẽs, primus præcipuis officijs adiecit 1) medici corporis Principis nominantur. Comites qui prouincias regunt [o]: professores, qui in urbe Constantinopolitana, professione 20. annorũ ex lege meruerunt comituuã [p]. Item silentiarij, hoc est excubitores, in consistorio seu palatio Principis ad limen excubantes 2: qui nunc ferè esse uidentur,

quos

a §. de dignitat. b ij. de pretor. & honor. pretur. & colla. & gleb. & claui. & folli. & sep. sol. funct. subl. c iij. de consul. & non sparg. ab his pecun. & de præfec. ac magist. milit. & patri. d iiij. de præfec. prætor. siue urb. & magist. milit. in dig. exæq. e v. de prepos. sacri cubic. & de omnib. cubic. & priuil. eor. f vj. de quæsto. magist. off. & comit. sacr. larg. & comit. sarg. & rei pri. g vij. de primicer. & secundic. & nota. h viij. ut dignit. ord. seruet. i ix. de mag. scrini. k x. de comit. consist. l xj. de comit. & tribun. scholar. m xij. de comit. re. militar. n xiij. de comit. & archia. sac. pal. o xiiij. de comit. qui prouin. reg. p xv. de professor. qui in urb. Const. ex leg. meru. comit.

a 63. de fugit. colon. patrimo. & emphyteu. & saltuens.
b 64. de collat. fun. patrim. & emphyt.
c 65. de fund. rei priuat. & salt. diuin. dom.
d 66. de fund. & salt. rei domin.
e 67. de agrico. & mancip. domin. uel fisc. siue rei pri.
f 68. de prædijs tamia. & de ijs qui ex colo. domin. alijsque lib. con. procre.
g 69. de diuers. præd. urb. & rust. templ. et ciuita. & om. red. ciuil.
h 70. de locat. præd. ciui. uel fiscal. siue temp. siue rei priuat. uel dom.
i 71. de conduc. & procur. siue actor. præd. fis. & dom. Aug.
k 72. quib. ad cõduct. prædio. fiscal. acced. non lic.
l 73. de collat. fundo. fisca. uel rei priu. uel domini. uel ciui. uel templo.
m 74. de priuileg. dom. Aug. uel rei priuatæ: & quarum collat. excus. hab.
n 75. de greg. domin.
o 76. de palat. et dom. domin.
p 77. de cupress. ex luc. Daphn. & pers. per Aegypt. non excid. uel aen. den.

2 l. ult. §. de priuil. diuin. dom.
3 l. ulti. ubi differẽtia rei fiscalis et priuatæ ista traditur. §. de colla. fund.
LIBER XII.
1 Boet. §. de consol.
2 l. 2. & 3. C. Theo. quorum app. nõ recip. l. 3. C. Theod. de sicar. l. 5. 21. C. Theod. de prætor.
3 l. 2. h. t.
4 §. fi. Inst. quib. mod. pat. pot.
5 l. j. h. t.
6 l. ulti. §. qui iurisdic.
7 l. eos. §. de excus. muner.
8 Ammia. Marcell. lib. 15.
9 §. de priua. schol. l. 3. §. de offic. mag. offi.
1 Euseb. lib. 4. de uita Cõstantin. uide D. Cuiacum §. de comit. & trib. schol. lar.
2 l. 3. h. tit.

quos Apparitores curiæ appellant: & his præfecti decuriones [a], domestici satellites Principis, & protectores corporis [b]: in quibus eminent præpositi laborum [c], hoc est eius uexilli quod in acie ut laborantibus succurreret, loco triariorum militum reseruabatur 3. Proximi (à magistris scilicet, de quibus suprà dictum est) sacrorum scriniorum, cæteriq; qui in sacris scrinijs militant [d]: quib. in scrinijs annotationes uel pragmaticæ sanctiones, rescripta Principum, preces & cognitiones æduntur, reponuntur & seruantur 4: ut est scrinium memoriæ, scrinium epistolarum, scrinium libellorum, scrinium dispositionum, largitionū 5, &c. item agentes in rebus [e], hoc est seruientes Principi, non in literata consistorij uel scrinij militia 6, sed in actu Reipub. officijsq; publicis uel militaribus, horumq; principes [f], in quib. sunt curiosi [g], ad quos cura publici cursus spectat, hodie Magistri postæ nominantur: palatini sacrarum largitionum & rerum priuatarum [h], hoc est apparitores & ministri, seu ministeriani palatini (nomen id generale est omnium officiorum, palatio deseruientium) comitum largitionum, uel rerum priuatarum, de quibus alibi 7 dictum est: stratores [i], probandis equis præfecti, & Principi conscendenti apparentes 8, castrensiani, & ministeriani [k], pars regiæ familiæ, seruitijs & ministerijs Principis interioribus in castris & aula deuota: ut prægustatores, pincernæ, & mensæ cubiculoq; Principis inseruientes, & in his præeminentes decani [l]. Item mensores castrorum, hospitium Principis præparantes [m], quos nunc Fourerios nominant: quorum omniū qui in sacro Palatio militant, uariæ sunt immunitates, uariaq; priuilegia [n]: ut & scholarum [o], quæ sub magistris officiorum erant ad undecim numero 9, in quib. ad militiam & alias artes Reipub. utiles iuuentus cum reditu fructuq; stipendiorum erudiebatur 1, & unde ad militiā & cætera officia ciuilia & militaria, probatæ spectatæq; atq; eruditæ indoles (prout etiam nunc apud Turcas usitatum est) eligebantur. Et hic quidem est primus dignitatum ordo, uidelicet Senatorius, & eorum qui propriè curię, curisq; ac ministerijs Principis sunt dicati: qui tamen iura militiæ, eoq; castrense peculiū, & alia militaria priuilegia obtinent [p]. Alter & secundus ordo, est equestris dignitas [q], & perfectissimatus [r].

Est aūt equestris ordo propriè eorum qui militare possunt: qui tamen duplici militia, uel dignitate & militia uti simul non debet [s]. Possunt autem militare omnes, qui non prohibentur. Prohibetur uerò promiscuum uulgus: ut municipes, decuriones 2, coloni, saltuenses 3, serui 4: denique omnes cohortalis uel curialis conditionis homines 5, & debitores, qui fugiendæ litis causa nomen dant 6, ac negociatores [t]. Ad milites autem pertinet tota res militaris [u], puta stipendia 7, castrense peculium [x], erogatio militaris annonæ [y], item excoctio [z] eiusdem (puta panis militaris 8,) translatio atq; transmissio, uestes militares [a], earumq; cation atq; exhibitio 9, aut pro ueste pecuniæ repræsentatio 1. Item metata seu ius hospitij, quod ab omnibus absq; excusatione ulla, facientibus iter militibus debetur, & est præhendum [b], & epidemetica, hoc est precia quibus se redimunt opulentiores ab hoc onere militū suscipiendorum: quæ pòst sunt abrogata, ne hoc prætextu quasi concussione, à militarib. hominibus prouinciales emungi pecunia possint 2: quanquam ijdem prouinciales [c] salgama, hoc est quælibet sale condita, puta carnes, herbas, & similia (quæ ita condita durant in longum, neq; putrescunt, & necessitatem commeatus in exercitu subleuant) præstare militibus, non etiam salgami gratia culcitras, ligna, oleum exigi debent 3. Item & ius commeatus [d], hoc est abeundi potestas. quæ ex iustissimis causis ad tempus uel in perpetuum, militibus à tribunis cohortium, aut prępositis militum, uel etiam à Principe uariè concedi solet. Militum autem plura sunt genera, siue ordines: ut tyrones [e], infimus scilicet militiæ gradus 4: item custodes limitum Imperij, de quibus suprà dictum est: & littorum atq; itinerum [f], qui in id excubias agunt, ne illicitæ merces mari aut terra transuehantur, & ut portoria ac uectigalia præstentur 5: item ueterani, non qui iniussu ducis militiā deseruerunt [g], sed qui honestè impletis armorum stipendijs ac temporibus iustis dimissi sunt [h]: eorumq; filij, qui in parentum demortuorum locum succedunt & admittuntur [i]: à quibus quemadmodum & à reliquis subiectis, uota pro salute Principis initio ingredientis anni concipi, & munera Principi in auro offerri solent [k]. Item numerarij (hoc est tabularij 6) qui nomina militum numerant & conscribunt, rationesq; putant, scribas seu clericos bandarum siue uexillorum hodie uocant: actuarij, qui & ipsi rationes tractant 7: & chartularij adiutores, scrinarij, exceptores sedis excelsæ, hoc est præfecti prætorio, cæterorumq; militarium iudicum & ciuilium [l]: ac præcipuè numerarij ducis exercitus, siue amplissimæ sedis, hoc est præfecti prætorio: qui omnes cingulum habent, & militiæ ordinem tenent 8, eoque & cursu publico uti possunt [m]. quem ad usum cogunt angaria, hoc est iumenta, naues, plaustra, ad transuectionem rerum bellicarum per uiam regiam. seu parangaria, hoc est eadem illa

3 uid. Cuiac. hic. 4 l. ult. §. de aquæduct. l. omnium. §. de testa. l. 2. §. titul. prox. 5 l. j. & to. h. t. 6 l. 8. §. t. 1. 7 §. h. lib. & sup. lib. 1. 8 uid. Cuiac. hic. 9 l. ult. sup. de locat. uid. Cuiac. lec. 2. in l. j. sup. de anno. ciui. 1 l. ult. §. de tyron. 2 l. 2. h. t. 3 l. 3. h. tit. 4 l. pen. & ult. h. t. 5 l. 4. h. t. 6 l. 1. h. tit. 7 l. 1. h. tit. 8 l. 5. & 2. h. tit. 9 l. 1. et to. h. t. 1 l. 3. h. tit. 2 l. ult. h. t. Nouel. 129. & 134. 3 l. unic. h. t. 4 l. ult. h. t. 5 l. unic. h. t. 6 l. duos. 13. §. de susceptori. l. 2. h. t. de nume. 7 l. 5. §. de erog. milit. uid. C. Theo. tit. de nume. actor. 8 l. 3. h. tit.

a xvj. de silent. et decur. eor. b xvij. de domest. & protect. c xviij. de prepo. labor. d xix. de proxim. sacro. scrin. cæter. qui in sacr. scrin. mil. e xx. de agentib. in rebus. f xxj. de princip. agen. in reb. g xxij. de curios. h xxiij. de palatin. sacra. largit. & rer. priuat. i xxiiij. de strator. k xxv. de castrēs. & ministeria. l xxvj. de decan. m xxvij. de mensorib. n xxviij. de priuil. eor. qui in sacr. pal. mil. o xxix. de priuil. scholar. p xxx. de castrēs. palat. omni. [h.] pecul. q xxxj. de equest. dignit. r xxxij. de perfectiss. dignit. s xxxiij. qui milita. poss. uel non pos. et de ser. ad milit. uel dig. aspir. & ut nem. dup. mil. uel dig. & mi. sim. utatur. t xxxiiij. negocia. ne milit. u xxxv. de re milita. x xxxvj. de castr. pecul. mil. & præfec. y xxxvij. de erogat. milit. anno. z xxxviij. de excoct. & trans. milit. anno. a xxxix. de militar. uest. b xl. de meta. & epidemet. c xlj. de salgam. hospitib. non præst. d xlij. de commeat. e xliij. de tyronib. f xliiij. de litto. & itin. custo. g xlv. de desertor. & occult. eor. h xlvj. de ueteranis. i xlvij. de fil. off. & milit. qui in bell. mori. k xlviij. de oblat. uot. l xlix. de numerar. actu. chart. siue scriniar. m l. de cursu publ. et angar.

dem illa transuectionis adminicula, extra uiam publicam (per quam cursus publicus stat) iussu præfecti prætorio (cui soli proficiscendi extra uiã cursus publici, potestas libera est 9) à prouincialibus exigunt atq; postulant. quibus cursu publico ita utentibus tractatoria diplomata dari solent, adscriptis stanuis & mansionibus in quas diuertant & unde alantur, ac uictum & angaria sumant [a]. Apparitores quoq; præfectorum prætorio [b] in militibus numerantur 1, & apparitores præfecti urbis [c] ac magistrorum militum [d], proconsulum & legatorum [e], comitis Orientis [f], & cobortales [g] officiales præsidum uel consularium, & principes cohortalis officij: ac cornicularij, hoc est officiales qui præsunt cornibus secretarij 2, Græci ὑπασπιστὰς nominant, ac sunt in officio & ministerio præfecti prætorio 3: & primipilares, qui ad annonam militibus suppeditandam solenniter & cum diplomate ad limites Imperij, ubi milites excubant, mittuntur atq; destinantur 4. Item apparitores præfecti annonæ [h], & aliorum iudicum, alijq; diuersa officia sustinentes [i], qui scilicet probatorio Principis symbolo, hoc est instrumento, Principis manu subscripto electi sunt & approbati 5. Itẽ palatini executores aut exactores, qui rei alicuius exequendæ gratia, à Principe in prouincias mittuntur [k]. quibus omnibus officialibus & apparitoribus perinde atq; aduocatis & reliquis militibus armatæ & togatæ militiæ, certa lucra & stipendia sunt ex publico assignata [l]: ut & commoda primipili [m], hoc est pastus & annona militaris †, qualis primipili centurionibus inter milites diuidenda suppeditari solet 6: ultra quam tamen nihil exigere, uel etiam per concussionem extorquere possunt. Nam in uniuersum iudices & officiales nummarij & quæstuarij esse prohibentur: & contrà incorrupti esse, contentiq; stipendijs, alieno abstinere iubentur 7: adeò ut ne publicæ quidem lætinæ [n], puta rei bene gestæ, aut coss. qui ineunte anno electi sint, aut aliarum rerum, quarum nuncij auidè expectantur, enunciatores, & insinuatores sacrarum constitutionum uel literarum, quæ in prouincias diriguntur, & à ueredarijs insinuantur 8 (quibus omnibus alioqui εὐαγγέλια debentur, ac præstari solent) immodicum, & ultra id quod legibus est præstitutum 9, accipere debeant. Et hæc quidem summa est earum rerum quæ in Codice Iustinianeo, ordine inueniuntur pertractatæ: quarum quidem cognitio, cùm omnibus Iurisprudentiæ foriq; studiosis, tum præcipuè his qui ad curias Principales, & aulicam gubernationem, ac ministeria officiaq; palatina aspirant, quam sit necessaria, illa ipsa rerum, quæ hactenus enumeratæ sunt, uarietas, uelut per transennam utcunq; ostendit. Neq; uerò inficias eo, aliam quoq; in his οἰκονομίαν institui rectè posse: nec absurdè fortè quis dixerit, non tam anxiè à compositoribus huius Operis, in eiusmodi titulorum digestione accuratum esse, quàm nos exiliter sanè hac in parte laborandum esse duximus. Sed utcunq; sit, me huius, licet tenuis (ut uidetur) opellæ, in gratiam iuniorum nauatæ, non magnopere pœnitet: cuius si aliquis in publico fructus constabit, satis magnum me fecisse operæprecium putabo: sin aliter erit, tamen conscientia recti propositi, aduersus iniqua & superba iudicia labores meos solabor, quos confido non futuros inanes ἐν τῷ κυρίῳ: Cui uero, uiuo, omnipotenti Deo patri & Domino, unà cum filio suo Domino & liberatore nostro IESV CHRISTO, in æterna indiuiduaq; Spiritus sancti κοινωνίᾳ, sit benedictio, laus & gloria, seculis infinitis.

OECONOMIAE CODICIS IVSTINIANEI,

FINIS.

---

a l. j. de tractator. & stanuis
b lij. de apparito. præfect. prætor. & priuil. eor.
c liij. de apparit. præfect. urb.
d liiij. de apparit. magist. milit. et priuil. eor.
e lv. de apparito. proconsul. & legati.
f lvj. de apparit. comit. Orient.
g lvij. de coborta. princip. cornic. ac primipilar.
h lviij. de apparito. præfect. anno.
i lix. de diuers. offic. et apparito. iudic. & probator.
k lx. de execut. & exactor.
l lxj. de lucris aduoc. & concuss. off. seu appa.
m lxij. de primipil.
n lxiij. publicæ lætit. uel coss. nunciator. uel insinuat. const. & alar. &c.

1. Corinth. 15.

9 l. 2. h. t.
1 l. 3. h. t. l. 2. §. de app. magist. mil. l. 4. in uerb. militar. §. de diuers. off.
2 uide Cuiac. in l. 2. §. de prox. sacro. scrin.
3 l. 1. §. de appar. præfect. præt.
4 l. 6. C. Theod. eod. h. t.
5 l. in his.
6. l. probatorias. 9. h. t. l. 7. §. de nũ.
† uide §. de cohort. princip. cornic. et primipil.
6 l. 3. §. de cohortal. l. 1. & 10. h. t.
7 l. 1. §. tit. ult.
8 l. 2. h. t.
9 d. l. 2. h. t.

INDEX TITVLORVM, IN QVO PRIOR NVMERVS librum, alter titulum ostendit.

dona-

negocijs

Index.

T

RERVM

RERVM ET VERBORVM, IN PARATITLIS D. VVESENBECII PRAECIPVE memorabilium, INDEX.

autho-

Index.

conducere

edicti

ad Fi-

in

M

census

mißionis

N

nuptiæ

parentibus

potestas

S

seruitutis

T

teſtamen-

uir

usumfru-

INDICIS IN PARATITLA IVRIS, FINIS.

IN OECONOMIA CODICIS, RE-
RUM AC VERBORUM PRAECIPUE memorabilium
INDEX.

indicio-

OECONOMIAE COD. INDICIS FINIS.

BASILEAE, PER EVSEBIVM
EPISCOPIVM, ET NICOLAI FRATRIS HAERE-
des, Anno Salutis humanæ M. D. LXVIII.
mense Augusto.

EPI SCOP.